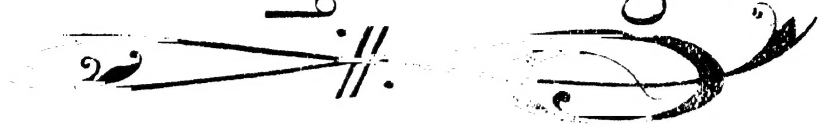

శ్రీ

ఆ ము క్త మా ల్య ద

నా మాం త ర ము

విష్ణు చి త్రి య ము.

వే ర ము వేం క ట రా య శా స్త్రి వి ర చి త

చం కే ద నీ వ్యా క్యా స మే త ము.

శ్ర థ మ ము ద్ర ణ ము.

శ్రీ. వి. శృంగ. ము ద్రా క్ష ర. శా ల యం దు

ము త్రి త ము.

1927

MADRAS

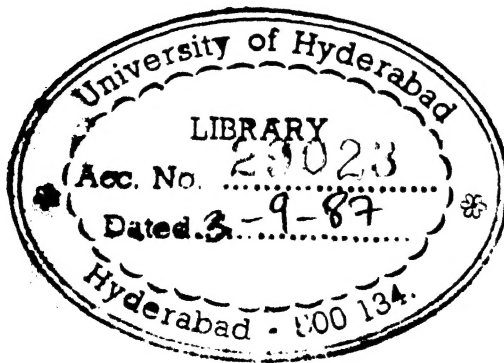
TP
81
SV 32A

PRINTED AT

Formes 1 to 64	}	K. V. Krishna Press,
Preface 1 to 10		
Formes 65 to 93		British Model Press.
Preface 12 to 19		Vavilla Press

పుస్తకములు:—మదరాసు, ముత్యాలపేట బార్డిటౌను మల్లికేశ్వరవీ:

4 నెం. గృహమునాదు గ్రంథకర్తయొద్ద దొరకును.

ఈ క్రింది సవరణలనుగూడ చేర్చుకోవలయును.

అసాధువు.	సాధువు.	అసాధువు.	సాధువు.
పీఠిక 76 పు. శబ్దోహితః	మన్రోహితః	315-14 ఆర	ఆఱ [*ఆఱ్ = నశిం
135-11 ఆఙ్గహషాఙ్చక్రే	ఆఙ్గోహిషాఙ్చక్రే,		వఁగా ఆని కొంద
430-10 వివక్షిచే	వివక్షచే		లు]
453- 7 ముండ	ముండ్ల	„ 17 నిరాశ	నిరాశ [*నిరాశమత
487- 8 ము ల్దుగుంX	ము గడుగుంX	316- 2 నిరాశ	ములని వీరికైపులలో
378- 6 గామిడి	గామిలిక్		ఒక తెగవారి మత
	[శ్రేష్ఠము అను నరము శ. ర. సమతము		ములు]
	ఎడలుగాక్ మిలిక్ = చోట్లుగా మిలిగా	145-27 పొరలువెట్టె	పొడలువెట్టె
	అని కొందఱు చెప్పుదురు]	147-19 పొడలువెట్టె	పొడలువెట్టె
321-34 క్వచిత్తజత	క్వచిద్రజత	323- 4 ఎడవు	ఎడరు [*దీనికి ఎడా
712-14 నెట్టికసీల	[వాడుకలో ఈపద		రియర్థము. కొందఱు ఎడవునకును ఎడాగి
	ము అడ్డిగలోని మరకు పేరు. ఇట చిన్న		యర్థమును గ్రహింతురు]
	సిల్లయని నిందార్థకము గావచ్చును.]	625-29 ధర్మపుదార	[ధర్మపుదార- ఆనఁ
408- 3 మై ట్ట	మై ట్ట		గా యుద్ధము నిలుపుదల నేయుటకు సూచ
261-24 తపక్రీడోత్స	తపక్రీడోత్స		కముగా నూఁదెడుకామాళము అని కొం
333-4,11 మయిన	మేని		దలు.]
309-19 [పలువవాండు	కోమటులు		పీఠికలో చెండుచోట్ల ఉద్భటారాధ్యచరి
	అని కొందఱుందురు]		త్రమనుటకు భూరబాటున పండితారా
559- 8 నడికి	[నడికి అనుట మెఱుఁ		ధ్యచరితమని ముద్రితమైనది.
	గు].		

పేదము. పేంకటరాయశాస్త్రి, న్యాయాధ్యక్ష.

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద - సంజీవనీవ్యాఖ్యాన మేతము.

ఉపోద్ఘాతము.

ఏత ద్వ్యోఖ్యా ప్రస్తావన.

యదరాను ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తక భాండాగారములో ఆముక్తమాల్యదంగూర్చి వ్యాఖ్యలును నూచికలును కొన్నికలవు. అవియన్నియు కొన్నిభాగములకే వివరణోద్యమములు. ఈ ప్రబంధరాజమును సుబోధమునేయుటకై ఆధునికులలో అత్యుత్తమకృషి గావించినవారు మచిలీబందరు జిల్లాజడ్జి సి. పి. బ్రౌన్ దొరగారు. వారికి తోడ్పడిన మహాపండితులు, మనుషస్వాది ప్రబంధవ్యాఖ్యాత జాలూరి అప్పయ్యపంతులవారు. మఱి లోకులకు కడచిన 40-50 సంవత్సరములలో ఈ మహా ప్రబంధపుద్రవ్యము కీర్తిశేషులైన వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిగారిచే ప్రెసిడెన్సీకాలేజీలో ఆంధ్ర పండితులుగానుండిన చదలవాడ సీతారామశాస్త్రిలు అను విద్యద్వరేణ్యుల తోడ్పాటున ముద్రితప్రకాశితమైన పుస్తకమువలన, ఉపలభ్యమగుచుండినది. — వారికి ప్రథమముద్రణార్థము వ్రాతప్రతి దొరకిన ప్రకారము - గ్రంథము ప్రణీతమయిన నన్నాటు వత్సరములు అప్పుడప్పుడు వ్యాఖ్యలుకూడ పండిత నిర్మితములగుచుండినవి. 50 ఏండ్లక్రింద వానినన్నిటిని సంపాదించి నెల్లూరు నవాబుపేట వాస్తవ్యులు, కీర్తిశేషులు శ్రీమాన్ వింజమూరి నరసింహాచార్యులవారు బహుప్రాచీనవ్యాఖ్యానమాలకలన ప్రాయముగా నొకవ్యాఖ్యను సిద్ధపఱచుకొనియుండిరి. అట్లుండ ఒకప్పుడు నెల్లూరిలో మూలశ్లేటలో మూలస్థానేశ్వరుని కోనేటిలో కొండమీది నరసింహస్వామికి భక్తమండలి తెప్పతిరునాళ్ల మహాత్మ్యము జరుపుచుండగా మితమయిన విద్యత్పరిషత్తులో మహిష్టమయినగోష్ఠి విరాజిల్లుచుండుదునరసింహాచార్యులవారు తన సమకూర్చిన యా వ్యాఖ్యను రామస్వామిశాస్త్రిలవారికి ముద్రణప్రకాశనాదికమునకై ఇయ్య నంగీకారమును దెలిపిరి. అనంతరము వారివలన శ్రీశాస్త్రిలవారు దానింగైకొని ఆ చదలవాడ సీతారామశాస్త్రిలవారి తోడ్పాటున ముద్రణకృత్యమును నెఱవేర్చిరి. ఈ వృత్తాంతము మధురవరేణ్యులైన యా చదలవాడ సీతారామశాస్త్రిలవారే నాకు వక్కాణించిరి. నాటినుండి నేటి వఱకు ఆ వ్యాఖ్యప్రసిద్ధమై విద్యార్థికామధేనువుగా భాసిల్లుచుండినది. ఆ వ్యాఖ్యలేనిచో ఈ ప్రబంధము ఎప్పుడో అంతరించియుండును.

ఆముక్తమాల్యదా గూఢార్థప్రకాశనకై అత్యంతమయిన కృషికావించిన మహావిద్వాంసులలో కీర్తిశేషులు మధురవర్యులు వర్తమానశతాబ్దీనన్న యాచార్యులవారు శబ్దరత్నాకర నిఘంటు నిర్మాణకర్తలు శ్రీమాన్ బహుజనపల్లి సీతారామచార్యులవారు. వీరు ఏతద్గ్రంథ తత్త్వప్రకాశకమయిన నిఘంటునెల్ల ఆ నిజనిఘంటువులోనే నాటియున్నారు. మఱియు, ఏమత తత్త్వమును నెలకొల్పుటకై మహాభినివేశముతో ఈ కావ్యము నిర్మితమౌ ఆ విశిష్టమైత తత్త్వమును ఈ పూర్వవ్యాఖ్యానములు నేదియు తడవమింజేసి ఆమతమును సరిగా వివరించుటకై ఈ మఱియవ్యాఖ్య ఆవశ్యకమయినది. కడమ కేవల కావ్యమార్గమందు సయితము విస్తరము వలసివచ్చినది.

మూలగ్రంథము అతి ప్రాథమగుటంబట్టి, ఆ వ్యాఖ్యలు చాలక యున్నందునను ఎంత విస్తరముగానేని వ్యాఖ్యపలసియే యుండుటంబట్టియు ఆంధ్రభారతీ పాదపద్ధాధ్యక్షుడైన యథామతి ఈ విపుల వ్యాఖ్యను 'సంజీవని' యను పేర రచించి ప్రకటించినాడ.

నేను ఈవ్యాఖ్యను ఇప్పటికి పది పండ్రెండు సంవత్సరములకు ముందే నిర్దిష్ట నారంభించితిని. వ్యాఖ్య ఈపాటి విపులమగునని ఆదిలో నేను ఊహించుకొనలేదు. రెండాళ్వాసములకు వ్రాసి చూడఁగా, 'బావిత్రవ్వఁగా బేతాళములు వెలువడినట్టు' లయినది. గ్రంథమునకెల్ల జీర్ణోద్ధారమే కావలసివచ్చినది. అందులకై సమగ్రసంస్కరణ-సాధుపాఠ నిర్ధారణ-కువ్యాఖ్యావిషయరణ-సమంజసార్థవిష్కరణ-పూర్వక విపులవ్యాఖ్యానమును వ్రాయనుద్యమించితిని. ఈ నావ్యాఖ్యానము పూర్తింజెంది ఇప్పటికి అయిదాతేండ్లయినవి.

ఏతన్నద్రణమునకు ధనవ్రా. పి.

ఒకానొకప్పుడు పోలీసువారు అస్థిలగ్రంథవ్యాపారులపై నభియోగము కావింప నుద్యుక్తులై యుండఁగా ఆ విషయమున దొరతనము వారికి కొన్ని విన్నపములు చేయుటకై పన్నెయింపు కాలేజిలో పండితసభ కూడిన దినమున, ఆ సభకు, పీఠికాపురము మహారాజావారు, సర్వవిద్యా పోషకులు, మహావదాన్యులు, ఆ ధునిక కృష్ణదేవరాయలు,-

శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యగావు బహద్దగువారు,

విచ్చేసియుండి సభాకార్యానంతరము,-నన్ను, "ఇప్పుడు మీరు ఏమి వ్రాయుచున్నార?" అని యడిగిరి. ఇప్పుడు నేను ఆముక్తమాల్యదపై, వ్యాఖ్య వ్రాయుచున్నాను." అని మహారాజా వారికి విన్నపించితిని. "దానిని మేము వ్రాయింపఁ దలంచియున్నామే" అని వారు వెలనిచ్చిరి. "ఎవ్వరు వ్రాసినను తమరు వ్రాయించినదే కానేరదా?" అని నేను వచించితిని. అనంతరము వారి దివాను గారిచే లేఖముఖముగా "దాని ముద్రణమున కెంతపట్టును?" అని యడిగించిరి. అప్పటికి గ్రంథము ఇంత విపులమగునని ఊహించనందున, ఆ కాలపు వెలలను ముద్రణభృతులనుం బట్టి ఇంచుమించుగా, రు. 1200 లు పట్టునని తెలిపితిని. ఆమొత్తమును తన్నద్రణమునిమిత్తము పారితోషికముగా వారు వెంటనే నాకు పంపిరి. ఆ మహితోదార్యమునకు నా కృతజ్ఞతను శ్రీ శ్రీ మహారాజా వారికి వెంటనే జూబుచే తెలిపికొంటిని. ఈ వృత్తాంతము జర్నలుయధ్యక్షమునకు పూర్వము జరిగినది.

గ్రంథము పూర్వ సంకల్పితమునకన్న పెక్కుమడుంగు లగుటయు, యథానంతరము ఘట్టిత పటాది మూల్యములును, ముద్రణభృతులును మనుపటికన్న పెక్కుమడుంగులగుటయు సంభవించినది. మహారాజా వా రొసంగిన ధనము ఆముక్తపు వ్రాతప్రతులను విలుచుటకును, ఓరియంటల్ లైబ్రరీలో గ్రంథశోధనలు చేయించుటకును వ్యయమైనది. ఆట్టిసమయమున ఆంధ్రవిద్యాపారగులును ఆంధ్ర భాషాపోషకులును అగు.-

శ్రీయుశి కట్టమంచి రామలింగారెడ్డిగారు, ఎమ్. ఏ.

(ఇప్పుడు ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాల యోపాధ్యక్షులు) ఈ గ్రంథము ప్రకటనార్హమని భావించి, అందులకై ధనసాహాయ్యము చేయుండని నిజమిత్రులను కొందఱను హెచ్చరించిరి. వారిలో ఒక్కరు మాత్రము-హైకోర్టు న్యాయవాదిపదమున కలంకారభూతులు, ప్రతిభాబృహస్పతులు, కరుణామయులు, పరోపకారపారిణులు, బహువిద్యాధిపోషకులు, దేశోపకారులు, ఇదానీంతన దానకర్తలు,

నాకు ఆప్తశిష్యులు, ఆప్తబంధువులు, మత్స్యభవమైన పుదురిద్రావిడ సంఘమునకు చూడామణులు, బాల్యప్రభృతి నాకు అత్యంత ప్రేమపాత్రము, జ్ఞానవృద్ధులు నగు—

మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ శ్రీయుశి అల్లాడి స్పష్టసావ్యమయ్య, బి. ఏ., బి. ఎల్., గారు.

ఏతద్గ్రంథ ముద్రణాదికమునకై రూ. 1000 లు సాయము పంపినారు. నేను జీవితయు ఆయతీయు లేక ఏతద్గ్రంథ ముద్రణభారముక్రింద క్రింది పోవుచున్న యీ నడిమిదినములలో ఈ క్రింద పేర్కొన్న రసజ్ఞులు నాకు శతాధికరూప్యములుగా ధనము లిచ్చి నాకష్టమును తొలగించుచుండిరి. శ్రీ గద్వాల సంస్థానప్రభువు

శ్రీ శ్రీ సీతారామభూపాలరావు బహద్దరువారు.

తోడా జోడుకాలువలు రూ. 800 లు నొసంగిరి.

మ॥ రా॥ రా॥ శ్రీ॥ కాశినాథుని నాగేశ్వరరావుగారు, ఆంధ్రసత్త్వి కాధిపతి.

,, అల్లాడి సూర్యరామయ్యగారు, బి. ఏ., (వకీల్)

,, నేలటూరు వేంకటరమణయ్యగారు, ఎం. ఏ.,

,, తదనుజులు రాఘవయ్యగారు, ఎం. ఏ.

,, దొడ్ల వేంకటరామ రెడ్డిగారు, (కావలి)

,, దొడ్ల రామి రెడ్డిగారు, (నిధిపతి, నెల్లూరు)

,, గోవింద రెడ్డిగారు, Dr. M. B., B. S.

,, తూములూరి శివరామయ్యగారు, బి. ఏ., బి. ఎల్.,

,, పొణకా వీరా రెడ్డిగారు, (అల్లూరు)

,, చతు ర్వేదుల వేంకటరాఘవయ్యగారు.

,, చతు ర్వేదుల శ్రీరామయ్యగారు.

ఇట్టి యీవులచేత ఆ కష్టకాలములో కుటుంబమును పోషించుకొనుచుంటిని. ఇంకను మత్స్యహాయిలు ఎందఱోగలరు.—

ఇట్లు కొందఱు వదాన్యులు ధనమిచ్చినను, ఒకప్పటికి కూడినధనము ముద్రణాదికృత్యములకు పర్యాప్తము గాకయుండినది. ఆంధ్రైర్వాణ గ్రంథములనే రమారమి రూ. 900 లకు కొనవలసి వచ్చినది. దుర్దైవవశమున మందదృష్టివైతని. దానంజేసి కార్యసహాయులకై రూ. 1500 ఎక్కుడుగానే వ్యయమయినది. ఆసమయమున, నేను రిక్తుడను రుక్తుడను నిరాయతని బహుకుటుంబిని, ఉక్తకారణములచేత బహువ్యయింపడనుంగాన, ముద్రణమునకు తక్కువపడిన ధనమును వ్యయించుటకు స్వశక్తి లేకయు నుంటిని. దాని నెఱింగి యీ గ్రంథము తప్పక ముద్రితమగుగాక యని నెల్లూరుజిల్లా కావలి తాలూకా ఇందుపూరు గ్రామవాస్తవ్యులు, భూస్వాములు—

శ్రీయుతులు యెఱిఁబ్రోలు రామచంద్రారెడ్డిగారు

ఏత స్థూలకథాప్రభావంబును, ఏతద్వ్యాఖ్యాన వైఫల్యంబును తిలకించి, అవశ్యమిది ముద్రితమగుగాక యని పూనినవారై ఏతత్కార్య నిర్వాహముకై కావించిన యీనికి వివరణము.—

వారి ప్రథమగృహిణికి దామవర వంశాలంకారభూతులైన శ్రీమత్కమలాంబా రామిరెడ్డి నామ విఖ్యాతదంపతుల పుత్రికామణి యగు—

శ్రీ శ్రీ దేవమ్మగారికి,

పుణ్యశేఖరాలికి, పతికి ప్రాణములో ప్రాణముగాను, మనస్సులో మనస్సుగాను ఉండిన వివేకశాలినికి భాగ్యశాలినికి, ఆగారీమహాలక్ష్మీలనలె పావనరూప సంపన్నయై ఆశ్రితపోషణ నేవక వాత్సల్య దేవ బ్రాహ్మణభక్తి దీనానుకంపా సద్విద్యారస గ్రహణ ప్రజ్ఞలచే విరాజిల్లిన మహనీయురాలికి, రేజువరాలికి, శాశ్వత పుణ్యలోకనివాసము కల్గునట్లుగా ధర్మవ్యయముచేయ సంకల్పించియుంచిన ధనము నుండి నాకు ఏతద్ద్రంధముద్రణపూర్తికై అప్పడప్పడు రూ. 2500 ల పరిమితిం జెందువఱకు విరాళ మొసంగిరి. అట్టి యా విద్యాభిమానులు శ్రీరెడ్డిగారు నన్ను కోరిన దేవునఁగా—

మర్త్యులు ఎంతకాలము మర్త్యలోకమున స్థరింపఁబడుదురో అంతకాలము వారికి స్వర్గోక నివాసభాగ్యము కలుగును.—

‘ఊతి నెవ్వనినామము స | త్కృతి నెన్నిదినంబు లుండు దివి నాపుణ్య

వ్రతుఁ డంతకాల ముండును, | ధృతి నింద్రద్యుమ్ను నునికి దృష్టాంతముగా.’

ఆను ధర్మవచనమును ప్రమాణీకరించినవారై తమ యాదేవేరికి ఆమహాభాగ్యము కలుగునట్లుగా తద్గుణసంపత్తస్తావపూర్వకముగా ఈ గ్రంథమున తచ్చుభనామ సంఘటనముగావింప నన్నుం గోరి నారు. పురుషుల విద్యాభిమానగుణసంపదలకన్న ఇట్టి యిల్లాండ్ర వైదుష్యమహిమను స్త్రీవిద్య కొఱవడుచున్న మనదేశమున అభినందించుట అత్యంతప్రధానముగదా యని నేనును పరమసంతోష ముతో ఆభాగ్యశాలిని ఏతద్ధర్మ నిదానముగా ఇందు నిరూపించినాఁడను.

ఆనుషంగికముగా నిచట మదీయ మహాోపకారులను మత్స్వేషకప్రాయులును అయిన రసిక విద్యచ్ఛిఖామణులను కీర్తిశేషులైన,

శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజా

శ్రీ వెలుగోటి శ్రీరాజగోపాలకృష్ణయాచేంద్రబహద్దరు, కె. సి. బి. ఇ.,

వారిని స్థరించునందులకు విద్యాభిమానులు నాచే కినియరుగావుత. ఆప్రభువు నాకు ఉపకృతి చేసినప్రకారము ఒండు విశదీకరించెద.

నేను నా యాంధ్రాభిజ్ఞాన శాకుంతలమును ప్రకటించి వారికి ఒక ప్రతి పంపితిని. అంతట వారు నాతో సమావేశముంగోరి మదరాసు హంటురోడ్డు మోతీమహాలలో నాకు దర్శన మొసంగి, పల్లాపానంతరము నాకు కొంతధనము పారితోషిక మొసంగవచ్చిరి. నేను వారిని ఇట్లు ప్రశ్నించితిని. “ఈగ్రంథము ముద్రితమైనది. దీనికై యిప్పుడు నేను అధమర్ణుఁడనుగాను. జీవనముకై నాకు క్రీస్తు యొక్క కారేజిలో కొలువున్నది. ఏల ఏలినపాడు నాకు ఈ ధన మీయవలయును; ఏల నేను కైకొన వలయును?” అంతట వారు నెలవిచ్చిరి.—

“మీకు కారేజిలో జీతము స్వల్పము. అది మీకు కుటుంబభరణమునకే చాలదు. మీరు పుస్తకములు అచ్చువేయించుటకు ఋణములుచేసి ఇబ్బందిపడుదురేని శుభిపుస్తకములు వ్రాయరు. మీరు వ్రాయవలసినది, మేము ముద్రింపింపవలసినది. మన మిత్రపురము పరస్పరసౌహోద్యముతో ఈ తీరున లోకోపకారము చేయవలసినవారము. కావున మీరు ఈరేశమును గ్రహించుట యుక్తము”. ఆమాటకును

సా. శ్రీ దేవమ్మగారు,

క్రియత ఎజ్జిబ్రోలు రామచంద్రారెడ్డిగారి సహధర్మిణి, పుణ్యలోకవాసిని.

అప్రసాదమునకును నేను అత్యంతము సంతుష్టుడనై ఆపైకమును గ్రహించితిని. అప్పటినుండి నేను ప్రకటించిన ప్రతిపుస్తకమునకును, పుస్తకాదిక నిమిత్త నిరపేక్షముగా సయితమును, వారు అప్రార్థితముగా నాకు మెండు ధనమిచ్చుచుండిరి.

ఇంకొకమాట.—మనీయశృంగార నైషధవ్యాఖ్యను ఆ దొర చిత్తగించి, దానిని ప్రవశల్య పరీక్షగా చదివి శోధించి, తమ్ము దర్శించుటకు నాకు నాలుగు మాసములు తీయనగున ఆ నాలుగు మాసములును వేచియుండి, అనంతరము మాంటుకోడ్డు మోటీచుహలులో దర్శన మనుగ్రహించి, రెండు గంటలకాలము ఆ గ్రంథమునందలి మనీయసంస్కరణ వివరణాదులను పెక్కింటిని ఉద్ఘాటించి ఉగ్గడించి, తుదకు నాకు రూ. 400 లు పసదన ముసంగిరి. అంగులను నేను వారిలో “ఈ గ్రంథమునుముద్రించుటకు నాకు ధనము లేబొలల స్మేసరనారెడ్డిగారు దయచేసెనారు. గ్రంథము ముద్రితమైనది. ఏల ఏలినవారు నాకు ఈ ధన మిప్పుడీయవలయును?” అని యడిగితిని. అంతట వారు “మీరు గురువులు, మేము శిష్యులము, శూన్యహస్తముతో గురుదర్శనము చేయఁగూడదని మీరే ధర్మ మేర్పఱిచితిరి. మీ యనుశాసనమును మీయెడనైన మేము నెఱవేర్చవలదా? అందుకై ఇది ఆచారము బుచ్చుటగాని యెందుగాను” అనిరి. ఆ ప్రతిక్రమము ఆ ప్రవన్నతకును సంతుష్టుడనై కృతజ్ఞ తాపూర్వకముగా ఆ ధనమును స్వీకరించితిని.

వారు తీవించియున్న నాకేమియు కొంతయుండదు. నిరులులేక గ్రంథములు రచించుచు, ప్రకటించుచు, ఈ యంత్యకాలమున లేక కి బాన్సుగట్టి బుణ్ణమును మాట యెఱుఁగక సంపన్నుడనై నిశ్చింతుడనుగా నుండును. ఈ యల్పపుణ్యునికి అట్టి శుభవృష్టును ఏల కలుగును!

శ్రీయుక్తులు లేబొలల స్మేసరనారెడ్డిగారిని. గురువాటి గోవాదిరెడ్డి గారు.

మన్యత్కులు, నాకు ముప్పదియేండ్లు నుండి ప్రతివర్ష ముంబయిపర్యాప్త ధాన్యదాత శ్రీ గునువాటి గోవాది రెడ్డిగారు. మనీయశృంగారనైషధవ్యాఖ్య ముద్రణార్థమై ధనముంగూర్చుటకు సమకట్టి, శ్రీయుక్తు లేబొలల స్మేసరనారెడ్డి గారిలో “అయ్యా, రెండుమాసములు నేను మీసన్నిధింబాసి యీ జిల్లాలో సంచరింపవలసియున్నది.” అని నడివిరి. అంతట శ్రీ రెడ్డిగారు “ఏల సంచారమేఁగెదవు?” అని యడిగిరి. “వేదము వేంకటరావు శాస్త్రిగారి శృంగార నైషధవ్యాఖ్య ముద్రణార్థము ధనమార్జించుటకు” అని ఏనాదిరెడ్డిగారు బదులు పలికిరి. “నీవు మత్సన్ని ధానవర్తివైయుండి బిచ్చమునకు పోయెదవా?” అని రెడ్డిగారు నవ్వుచుంబలికిరి. “నాకై గూచించిన, నది బిచ్చమనునగాని, నా గురువుగారి పుస్తకము ముద్రించుటకై యడుగుట బిచ్చ మేలనును?” అని యేనాది రెడ్డిగారు వచించిరి. అంత ఆ నొడ్డవొర సుగృహీత నామముల స్త్రీ వరసారెడ్డిగారు “సరిలేవోయి దానిని మేమును వినియున్నాము, దానిని ముద్రించుటకు ఏనాటి పైకము పట్టును?” అని ప్రశ్నించిరి. “సుమాగు రెండువేలుపట్టును” అని వీరు వక్కాణించిరి. “నువ్వు, లే, శాస్త్రిగారి దర్శనమునకుం బోవుదము.” అని ఆయుగాదులు బండికొట్టాపించిరి. ఏనాదిరెడ్డిగారు “నేను పోయి శాస్త్రిగారిని మునుమొచ్చురించి వచ్చెదను.” అనిరి. “అట్లే చేయుము.” అని వారు ఆనతియఁగా ఆ బండిలో ఏనాదిరెడ్డిగారు మాయంటికివచ్చి నన్నుంగని వృత్తాంతము వచించి, నేను ఇప్పుడే పోయి వారిని తెత్తునా, యనిరి. అయ్యా, నాబోంట్లు ఎందఱు నాదిని నిత్యము దర్శింపను? ఆత్మేషము లేదేని నేనే వచ్చెదను. నా కుటీరమునకు వారేలరావలయును?” అంటిని. అంతట ఆ బండిలో నే వారి కడకేగి సందర్శింపఁగా వారు మనీయ వ్యాఖ్య

నముంగూర్చి నిజాభినందనముం చెలిపి, ముద్రాచారము ఏపాటియగునో అడిగిరి. “నువ్వారు రు. 2000 కావచ్చును” అని చెప్పితిని. అంతట రు. 1000 ల నోటాకటి ఫలసహితముగా నా కొసంగి “మీరు మదరాసున కెప్పుడు పోయెదరు?” అని యడిగిరి. “ఈ మధ్యాహ్నపు బండిలోనే ఏగి సాయంకాలమున ఇల్లుచేరెదను,” అని యుత్తరముచెప్పితిని. మీరు ఇల్లుసేరునప్పటికి మా కార్యస్థుఁడు వచ్చి మీకు రు. 1000 లు అందజేయును” అనిరి. అంతట నేను నాకృతజ్ఞతం బలికి నాడే తరలి సాయము మదరాసులో ఇల్లుసేరునప్పటికి రెడ్డిగారి కార్యస్థుఁడు పైకముతెచ్చి నాకై యెదురు సూచించుండెను. దానింకై కొని అగ్రంథముద్రణమును నెఱవేర్చుకొంటిని. బౌద్యార్యమన నిట్లుగదా యుండవలయు!

“పాత్రభూతులెన్న పరికించి యతఁడడు | గకయు నొకరు సెప్పకయు మనుషుగఁ

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ, స్వప్నము గన్న | నెఱిగ, నొసంగి వెఱుగు పఱుచుటొప్ప.” ఆముక్త.

ఈ ప్రబంధమున ప్రాథమిక పాండిత్యమును అలోకసామాన్యములు, ఎంతటి ప్రతిభావంతుల కేనియు దీనిని గ్రహించి వివరించుటలో కొంతలు గల్గుట వింతగాదు; కావున, ఈ వ్యాఖ్యానుల యందు నాయజ్ఞతచేతను బుద్ధిబాధ్యముచేతను గల్గుదోషములకు పెద్దలు నన్ను చన్నింతురుగాక.

ఉ. వ్రాసితి మున్ ‘బ్రతాపుఁగృహిణి’ బుడితచూనులగుండె నీటుగా.

వ్రాసితివెన్న న ‘య్యుషవివాహము’ సిద్ధినిధాప్రవాహమున్.

వేసరకాండ్ర ‘నైషధము’ విష్ణు నిధుల్ నెఱచూట లిచ్చిత్రేక.

తేసితి న్నిన్న తత్పరత సేవలు చూడీకడంబు త్తదేవికన్.

గీ. ఇన్ని కడగండ్లపాలులు ముపుడు దీని, సచ్చుఁబొత్తయుకాంగంటి హర్ష మెసంగ.

నలతిసేవకై తనియుండే యన్నలార. మాల్యదముం దాల్చి పతి కడు మాతి మెచ్చ.

మదరాసు,
జులై నెల, 1927. }

వేదము - వేంకటరాయశాస్త్రి.

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద-విషయసూచిక.

1. గ్రంథగుణములు - - - - -	1	29. క్వార్థేకార సంధ్యాభాసములు - - -	38
2. గ్రంథదోషములు - - - - -	3	30. తత్సమేకారసంధి- - - - -	38
3. రెడ్లను హేళనమునేత - - - - -	3	31. ఈగగు x నీగగు - - - - -	38
4. కవిగుణాదికము - - - - -	5	32. కల్లాన - - - - -	34
5. కృష్ణరాయఁడు మెచ్చిన కవనగుణములు	6	33. అచ్చలో సంబుద్ధి దుజ్జునకు లోపము -	35
6. కృష్ణరాయని గుణాతిశయములు - -	6	34. వల్లపంచమి - - - - -	36
7. కవీంద్రుని సర్వం కవపాండిత్య స్ఫోరక		35. కొనికికాదేశము - - - - -	36
ములు - - - - -	7	36. బహువచన 'ఘ్న' లో ఉలోపము -	36
8. నానుడులు - - - - -	15	37. క్రియాజన్య విశేషణములతో తత్కర్త	
9. సంప్రదాయాదులు - - - - -	16	సమసించుట - - - - -	38
10. ఇతరకవిజుష్టిములు - - - - -	16	38. ఔపవిభక్తిక కార్యమురామి - - -	36
11. ఇంద్రధనుస్సు పుట్టలో పుట్టుట - -	18	39. సమాసమున లట్టునకు ఉలోపము -	37
12. ఇందు లేని యవలక్షణములు - - -	18	40. అస్వాదులకు ఉలోపము - - - -	37
13. కవీంద్రుని ఛందోజ్ఞానము - - - -	18	41. ముగాగమ లోపము - - - - -	37
14. ఉత్కర్షణ హేతువులు - - - - -	20	42. టుగాగమము రామి - - - - -	37
15. స్వభావవర్ణన - - - - -	20	43. తద్ధర్మపేషణోకారమునకు ముగాగమము	37
16. లోకోత్తరోత్పేక్షాదులు - - - - -	21	44. వనచవ్యత్యాసములు - - - - -	40
17. శ్లేషసుకుమారత - - - - -	22	45. వర్ణ్యహీన వర్ణన - - - - -	41
18. దుష్టపాత దుష్టవ్యాఖ్యాదులు - - -	22	46. విభక్తి వ్యత్యయములు - - - - -	41
19. సందిగ్ధములకు సమాధానములు - - -	25	47. అపహిత పువర్ణ (క) ము - - - -	41
20. రఘయతివాదము - - - - -	25	48. స్త్రోత్వసృష్టి - - - - -	42
21. త్రియతిలోభంగము - - - - -	27	49. స్త్రోత్వనష్టి - - - - -	42
22. ప్రాసవిశేషములు - - - - -	27	50. ప్రకీర్ణము - - - - -	43
23. వ్యాఖ్యాతాది ప్రకృష్టప్రాసభంగములు	27	51. తిరుమల్లేవి - - - - -	43
24. ఆక్షేపసమాధానములు - - - - -	28	52. కొన్ని శబ్దములకు అర్థనిర్ణయము -	45
25. అత్యసంధ్యాదికము - - - - -	28	53. అప్రయుక్తములు - - - - -	46
26. ఇత్యసంధ్యాదికము- - - - -	29	54. దుర్బోధములు - - - - -	47
27. క్వార్థేకారసంధి - - - - -	29,30	55. ప్రకమభంగములు - - - - -	47
28. ఇతరేకారసంధి - - - - -	29	56. పెద్దనకవనముపై యాక్షేపములు -	48

57. రాయవాదవిమర్శము - - - - -	48	90. పప్త్యంతములు - - - - -	50
58. లింగసామ్యము - - - - -	48	91. విలిపుత్తూరు - - - - -	52
59. గౌణప్రయోగములు - - - - -	49	92. విష్ణుచిత్తులవారు - - - - -	77
60. ఉపమానపూ. ప. కర్త, - - - - -	38	93. దక్షిణమధుర - - - - -	92
61. ఏకాక్షరసం. శ. నకు ప్రాస్యమువచ్చుట	39	94. పాండ్యమత్స్యధ్వజుడు - - - - -	136
62. తమదు - - - - -	40	95. గ్రీష్మాగమము - - - - -	144
63. సమాసమధ్యమున వ్యస్తపదములు - - - - -	40	96. పాండ్యరాజు వైరాగ్యము - - - - -	177
64. మత పారిభాషికములు - - - - -	40	97. విష్ణుపారమ్య స్థాపనమునకు మన్ననారు విష్ణుచిత్తులవారిని నియమించుట - - - - -	183
65. అందిచ్చు - - - - -	30	98. విశిష్టాదైవ్యతప్రతిష్ఠాపనము - - - - -	195
66. తాడువంటతిప (వంటివి) - - - - -	31	99. ఖండిక్యకేశిధ్వజ సంవాదము - - - - -	210
67. సవతాలు - - - - -	32	100. విష్ణుమహిమస్థాపనము - - - - -	266
68. తిత్తోలిచి (వంటివి) - - - - -	32	101. విష్ణుధ్యానము - - - - -	258
69. కాగిలది - - - - -	32	102. విష్ణుచిత్తులవిజయము - - - - -	269
70. అనతిచ్చు - - - - -	32	103. ఎరాలజాలెత్తెచ్చి క్రిందబడుట. - - - - -	266
71. వానన్న - - - - -	32	104. విష్ణుచిత్తులవారి నూరేగించుట - - - - -	272
72. సాయంసంధ్య విరహోద్దీపకముకాదట	52	105. నారాయణుడు ప్రత్యక్షమగుట - - - - -	273
73. అపూర్వశబ్దములు - - - - -	53	106. దశావతార స్తోత్రములు - - - - -	280
74. ర్ఘాట - - - - -	53	107. యామునాచార్యచరిత్రము - - - - -	313
75. తృణతా - - - - -	53	108. వర్షర్తువర్ణనము - - - - -	336
76. కన్కిసరు - - - - -	59	109. శరదృతువర్ణనము - - - - -	401
77. తెండి - - - - -	55	110. యామునప్రభు దిగ్విజయము - - - - -	445
78. హిండితము - - - - -	56	111. అలర్కళాకము - - - - -	452
79. రాయవాద పరామర్శ - - - - -	48	112. యామునప్రభువునకు జ్ఞానోదయము - - - - -	456
80. అందులో వైలి - - - - -	59	113. యామునప్రభువు తపస్సునకేగుట - - - - -	508
81. పాకము - - - - -	62	114. రాజనీతి - - - - -	457
82. మనువులో రాయప్రశంస - - - - -	63	115. గోదాదేవి - - - - -	515
83. పారిజాతములో - - - - -	63	116. నసంతర్తువు - - - - -	577
84. ఆముక్తములో - - - - -	64	117. మాలదాసరి - - - - -	633
85. రాయవాచకము - - - - -	65	118. బ్రహ్మరాక్షసునిపూర్వజన్మవృత్తాంతము - - - - -	675
86. దండయాత్ర - - - - -	65	119. శ్రీరంగయాత్ర - - - - -	715
87. పెద్దనాగోచరములు - - - - -	67	120. గోదాదేవి శ్రీ రంగనాథుని పరిణయం బగుట - - - - -	715
88. ఉపసంహారము - - - - -	68		
89. అనుబంధము - - - - -	63		

పీఠిక

[ఆముక్తమాల్యద - సంక్షిప్తవినీవాభ్యాస.]

గ్రంథగుణములు.

ఇందు గూడిన యశ్వసు మంత్రుడు విశిష్టాద్వైతసిద్ధాంతసారము, మాలదాసరి యొక్క చిత్తశుద్ధి, స్థిరభక్తి, జ్ఞానమహిమ, జ్ఞానబోధనము, అతడు ఆమగ్రహించిన మాత్రాన బ్రహ్మగతిన్మునకు వైష్ణవోత్తమత్వము కలుగుట, గోదాదేవియొక్క భక్తితోగూడిన శృంగారమును వర్ణితములు. ఈ కల్పమున లోకానుభవము సమగ్రము, ఉపాదేశము మే నిబద్ధము, ఎటునుం బ్రల్లదము లేదు. పేలవము గాదు, పాండిత్య పుష్పాకరము, అద్వితీయము:—దౌళనిషదవిద్య కరితలామలకము—క. వాదపాతిపాపా 3(12), సీ. జగదన్యతీకిని 3(8).—భగవదనుగ్రహమునకు భక్తి ప్రధానము గాని, జాతి ప్రధానము గాదు, అని మాలదాసరికథలని బోధ. ఇందు మర్కటకోటి కెల్ల తారక మను క్రిష్ణార్చనప్రకారము 'తరసిందు' 3 (86) ఇత్యాది చేత నుపసంప్రేయిన.

రాజనీతి:—కా. 'పిల్లం దానును' 4(223); క. 'అపాలు గూటనే' 4(224); తే. 'అటవిక వశ్యకలన' 4(225); 'అజ్ఞ వలయు' 4(206); తే. 'రాష్ట్ర మెరియింపు' 4(267).

కృష్ణరాయని యాయుసుశాసనమును మీటినందున ఇతని ముల్లుడు రామరాజు, తాను నిహతుడై హిందూరాజ్యమును కలిలో నస్తమింపఁ జేసినాఁడు. అయి యిప్పుడు విజయ నగర సామ్రాజ్యాస్తమయ నాటకముగా నాడబడుచున్నది. రాజనీతి ఆనుభవసిద్ధము, కాంతి పర్వాదులపదేశానుసార, అతినిపుణము; అందులో విప్రముఖ్యత యుపసంప్రేయము.

విప్రముఖ్యత.—తే. 'బ్రహ్మతీర్తిరంబు... వ్యాజస్యఁ డెల్లకొ' 4(205); క. 'దుర్లము లాప్తవ్యాజవర' 4(217); చ. 'ధరిణిపుం డెందు...' 4(255); ఇతిరులు (క్షుత్త్రియాదులు) తిరుగఁబడుదురు, విప్రులు పవ్యసనీయులు ప్రభుహితులు అని భావము. అయినను, ఆయోగ్యుడైన బ్రాహ్మణునిఁ బర్యవేక్షించి అట నీ కలదు; క. 'తక్కుము మిగుల' 4(210). దౌచిత్య మంతటను మోక్షింపఁబడినది. ఉత్పేక్షయందు వైషణానర్థ రాఘవోత్తరచారి వంశాదులతో ఇది తులఁదూఁగును.—చూ. 'స్వరుఖితా' 4(104) 'అలకకు మన్న' 5(83). పాదపూరితార్థ మయినపెంపక మెందును లేదు. స్వభావోక్తీయందు అద్వితీయము. ఈకవికి విశిష్టాద్వైతవాఙ్మయము నాటక శైలికొని యున్నది. సంగీత - తర్క - తంత్ర - జ్యోతిష - ధర్మశాస్త్ర సుర్వకలదు. కర్తార - కళాద - కర్మ పరిశీలనమును- స్వప్నశాస్త్రపరిజ్ఞానమును గలవు.

ఇందు కల్పితము లైన నాతన కవన ఘట్టకలకు ఇదియే పరిమాణధి:—'ఖనలతో' 1(3), 'స్థం దనస్థిత' 4(27), 'చనికొంచెక' 7(27), 'కాంచెక' 6(15), 'అద్ధావాక్' 4(6), 'మరుమాధ' 5(118).

తెలుఁగున ఇంతకన్న ప్రాథ మయిన ప్రబంధము పేనులేదు:— 'కాకోదరాహితుల', 'మాలపరిపక్వ', 'గురుగు', 'మణియడ్డ', 'కవిని వియించె'.

ఇమిడికకును చిగువునకును ఆంధ్రవాఙ్మయములో నిది అగ్రగణ్యము:— 'తునియలు',

‘విల్లుం దానును’, ‘ఒకటికి’.

‘వర్షార్థ మష్టే ప్రయతేత మాసాన్, నిశార్థ మగ్ధం దివసే యతేత,

వార్ధక్యహేనో ద్వయసా నవేన, పరత్ర హేనో రిహ జన్మనా చ.’

అను శ్లోకమునకై - ‘వినియోగే’ 2(76) అను నింపలి చంపకము. దానికి-

నీ. రాత్రుల కొనరు నర్థము లేన్ని యన్నియు! ఘటింపవలయుఁ బగల్గయందు,
హానకాలమునకు వలసిన యవి యెల్ల! జార్జింపవలయు మాసాష్టకమున,
నపర వయోయోగ్య మగునన్తుజాలంబు! సాధింపవలయును జప్తనమున,
బరలోకమునకు సంపాద్య మెయ్యెఁ యని! గడియింపవలయు నీ యొడలియందు,
తే. యని ధరిత్రీనుగోత్రముఁ డభిలషాస్త్రు!

సార మగునీతిఁ దనకు విస్తృప్తముగను

దెలుపుదులు విని యా జగతీతలేంద్రుఁ

డింతయును దప్ప దని మెచ్చి యింటి కరిగె. 4(11).

- అను పరమయోగివిలాస పద్యము సమార్థకము.

షష్ఠ్యంతములును ఆశ్వాసాంతపద్యములును సాటిలేనివి. పెద్దనగారు మనువును ముందు
ఁచించి అనంతరము అందలి రామువంశావళిని ఁచించి గనియు, ఆముక్తము ఆయన కవనము
లో మనుసంభవరాయవంశము లనెడి మొదటి రెండు మెట్లపై మూడవ మెట్టుగా ఇవిడికను
సాధించిన దనియు కొందఱు తలంతురు.

ఋతువర్ణనకు ఈకబ్బము ప్రథమగణ్యము.

ఆంధ్ర కవన విద్యా మునీశ్రమమును తెచ్చిపెట్టిన మనో సాటికి గించుట తగవు గాదు.
ఏతదనుగుణముగా ఇలిహాస పురాణ వాఙ్మయము ప్రబంధవాఙ్మయము అని ఒకపాటిభేదము
నంగీకరితము. పురాణములును గొన్ని ప్రబంధాకీర్ణకం బొరిసి నెగడుచున్నవి. — ఆముక్తకవి
‘అలికంబున యఱిసి దాచినట్టి వర్ణజుని’ బ్రతిభానము చేసి శబ్ద భోగిణియం దేని పోలిన
వాడు. అట్లే కవివీరుఁ డయిన పృథ్వీనైషధ నిర్మాతతోను సరితూఁగఁ గలవాడు.
అల్లికబిల్లికలలో అల్లసాని పెద్దనగారికన్నను పూర్వోక్తగుణంబులందు న్యాయుడు గాడు.
శ్లేషను నవనీత మంజులముగా నాస్వాద్యముం గావించిన యుక్తత సాహిత్యవిధి యగు రామ
భూషణునకన్న, ఆగుణంబులో నధికుఁడే. మఱి, ముక్కుతమ్మనార్యుని పలుకుల ముద్దును,
చేమకూర పాకరుచులును, పాండురంగ విజయని దిట్టతనమును ఒరులకు రావు. కాన వారితో
పోటి వలదు. ఈ చెప్పిన ప్రతిభాన ప్రభావమును ఇందలి ఋతువర్ణనలయందును, స్వభావ
వర్ణనములోను, గోదాదేవీ వర్ణనలోనుం గనవచ్చును. పెద్దనగారి ‘సహసానఖంపదస్తనము’
వలె అల్లబోయి సింగరాచార్యుఁడు బిల్వణీయములో తెల్లబోయినాడు. ముక్కుతమ్మన్నగారి
‘తీర్థ పర్ణద్రుమ’మువలె నల్లబోయి తారాశకాంకములో శేషము వేంకటపతి చదికిలం బడి
నాడు. ఈ యాముక్తకవి, పురుషవతంసులను నాయకల పాదములలో వ్రాల్చక నారాయణుని
పాదములలో వ్రాల్చినాడు. —

మఱి, స్వాభావికవృత్త వర్ణనములందు ఈ గ్రంథము ప్రాతిభ దృష్టిక గోచరములైన
వర్ణనగుణర్యా విశేషములను నేర్పెడు గురువుగా నున్నది.

గ్రంథదోషములు.

[ఇందు లక్షణ విశోధములు కలవని కొందఱు అందురు; కాని, లేవని నామతము. దానిచర్యముం దున్నది.]

ప్రసక్తంబు డిందుపడి అప్రసక్తము మెందుకొన్న దనియు, ఆత్మేపము కలదు. పెరియార్వారు, యామునాచార్యులు, ఋతువర్ణనవిస్తరము, రాజరీతి, ఇంచుక గోద, మాల, రాకాసి, ఇంచుకగోద, అని వర్ణనములు.

రెండుమూడు మాటలు రెప్లనుగూర్చి హేళనము గలదు. పేదలని, లాబ్బులని, విలాసరిక్తులని, — ‘గురుగుం జెంచలి’; దానివెంబడినే నృపుల వర్ణన—‘మణియప్పిఁ గేలి బర్హిణి’ 4(135); ఇది కృష్ణరాయని నిజవృత్తము గా నోవు. వ. ‘ఇన్నడవడిం బ్రభిన్నకటం బగు చేపండుంబునం బోలె, మదాంధుండ పై యల్పవిద్యాలభి, కడువ ముడువ వేసరని వీసంబు గల రెడ్డియుంబోలె, నచ్చునువె పుబ్రహ్మం దై పెద్దలం జెనకి,’—‘వసతు ల్వల్యడి’ 4 (133) అను పద్యము వైశము రెప్లహేళనమే యని కొందఱు పలికిరి గాని నాకు అట్లు స్ఫురింపలేదు, కేవలము పేద్య గాంధ్రవృత్తము చమత్కారముగా వర్ణింపఁబడిన దని నాతలంపు. ‘మణియప్పి’ త్యాగి సీసమందు వ్యతిరేకస్థాపిచే రెప్లహేళనము నాచితము. —

మణియప్పి X [మంచభుగోడు]; బర్హిణి X క్రేపు; పద్మనుభ వీను లోలాడ X మెయిన్ నాక; ప్రాదైక్కి మేలుకాంచి; ఆంగవర్దన X లేదు; చిరోష్టమజ్జనము X లేదు; మిసిమి దువ్వలుర- బన్ననింబు-మొగలేటేకులు (రాజులవర్ణాచార్య); కొలువొసంగి X మంచమెక్కి; బాంగలామిసము X గురుగు - జెంచలి - తుమ్మి - తేతయగిసాకు [వా. లే దగిరసాకు] - చింత విగురు [అన్నియు నొకటే కూర?] తాల్వన్నము X కుట్టారిగ; అధికహైయంగవీనము X నూని చులు; అరిగించి X మెక్కి (ఓగింబు లమట హేళనము); సాగరుహసంతి X మేకెరువుం చంపటి [వాసంతి X కుంపటి]; వెలుగ X [పొగలు], మృగమచము...తములంపుటిరులు X లేదు; పొగ X [క్రేపులం జెప్పినందున మేల గా నని తెలియుచున్నది.]; అవరోధముల గోడ నగిర X కొమర్ పాలము వో; ఆచిరుగంతు నతిదృక్ X పాలములో పిడుగుల లో; తోడం X పో; నృపులక్షత్రియులు X ప్రభుత్వైకావీరెడ్డు; ‘కోల్లింజిపై గూయ’ అని జరించిన కవికి విరివి తీయఁ గావలయు. రాయఁడు పదకేను గుఱగాహి తు ప్రజలుగానేని తనచే పరాజకులుగానేని యున్న రెడ్డిప్రభువులను ఇట్లు విగ్రహింపఁబడియుం దునా? తిత్ప్రీతి కలుగు నని యెంచిన యన్యవియే ఈపద్యములను అల్లియుండునని కొందఱు తలంతురు.

ఇట్లు రెప్లనుంబోలె నురుకింకనులఁ దెద్దలం గూడ నుకునూనముగానే ఈకవి హేళనము నేసియున్నాఁడు. — ‘పడుక మరుఁడు నెడ నెడకె రోవ్వు నొగిలి జ్జడిలి గృహులు’ 4(127).

‘శరణిధుల మాఘ్యంబులు పితౄ మనున కన్ది యనియన జయింతు మని కదా యద్వైతాధిం గూఁటిగిగి గృష్ణాబిరి చిద్వైకం గనియుఁ దెన్ద లిగిరామఁబట్టెన పెట్టు వడిరి.5(111) ఇట్లు పెద్దలంగూడ జెల్లకొట్టుట హేళనపరతపేతం గా దనియు, చమత్కారముగా లోక వృత్తముం దెలుపుట కనియు, దలంప నగు.

ఆనుషంగిక కథలలో కాలక్రమము వ్యత్యస్తము; -- పెరియాల్వారికంటే యామునా చార్యులు పూర్వ లనుట. ఇందు విష్ణుదేవుడు ఆత్మస్తుతి పఠనించాపడుడు - అని యాక్షిప్తి; తండ్రి సర్వశక్తిని తన్ను మాని హీనులను సేవించుచున్న కుమారులను తనయుత్కర్షణయు ఆయొరుల యపకర్షణయుం జెప్పి త్రిప్పనిచో నారికి వత్తురా? అని సమాధానము. మనుచరిత్రలో శివస్తుతిచేసిన పెద్దనగారు తన వైష్ణవగురువును శతకోపయితిని నుతించిరి. ఇందు కవి వీరవైష్ణవుడయ్య గురువందనము సేయలేదు.

విషయభోగపరాయణుడై రాజు- 'వినియె నెలలో చతుర్వ్యుని' ఇత్యాది పద్యమును విన్నమాత్రాన వైరాగ్యము నొంది పఠతత్త్వాభిముఖుం డగుట యసంభవము - అని యొక యాక్షేపము. ఇట్టిది అరుదుగాని అసంభవము గాదు. ఇది పూర్వజూనులు చెప్పిన కథకు అనువాద మే కాని ఈయాంధ్రకవి కల్పించినది కాదు. పూర్వజన్మపుణ్యపరిపాకవశంబున అట్లు ఉన్నట్టే ఉండి మనుజునికి బుద్ధి మాటి పుణ్యానురస జ్ఞానోదయంబులు కలుగు నని మనశాస్త్రములును బోధించుచున్నవి. ఈ యుదాహరణముల నాయుడు: -- నక్షత్రవృత్త యన త్కత్తిరి యుండు దొంగ యై లుబ్ధకుడై కొల్లంగా డై విహారములో విష్ణులయమునకు దొంగిలించుటకు పోయి, అచట హరిపూజారతుని విప్రుని ఉదయనాముని చంప నుద్ద్యమించి, తద్వాక్యముచేత విరక్తుడై, పశ్చాత్తప్తుడై, దివంబుంబొందె నని - శేషశ్లోము. -- వాల్మీకికథయు నిట్టిది. తిరుమంగమన్నాను భగవంతుని కొల్లగొట్టి వెంటనే తదుపశేషముచే జ్ఞాని యాయెను. అతడే ౧౨-వ నూరి (అనగా ఆళ్వారు).

“యస్మాచ్చ యేన చ యథా చ యదా చ యచ్చ|

యావచ్చ యత్ర చ కృతాకృత మాత్మకర్మ|

తస్మాచ్చ తేన చ తథా చ తదా చ తచ్చ|

తావచ్చ తత్ర చ విధాతృ వశా దుపైతి.”

అని పెద్దల సిద్ధాంతము. అదియే వైయాక్షేపమునకు సమాధానము.

ఇందు ప్రసక్తము డిందై యప్రసక్తము మెండైన విన్నమాట ఒప్పుకోవలసినదే. ఈతీరు మనువునందును గలదు. సంస్కృతములో కావ్యశైలిజమైన శిశుపాలనగమందును మిక్కుటము. అయినను, ‘నానృషిః కురుతే కావ్య’ మ్మని యున్నది. మఱి, ఋషులు ఉపదేశహీనముగా కావ్యము సేయరు. --

“కావ్యం యశ సేదగ్ధకృతే| వ్యవహరవిదే శివేతరత్నతయే|

సద్యః పర నిర్వృతయే| కావ్రా సమ్మితత యోపదేశయుజే.” కా. ప్ర.

అని ఆలంకారికసమయమందును ఉపదేశమే అంతమున సర్వోత్కృష్టముగాఁ జెప్పబడి నది. కావున కవి ఉపదేష్టవ్యతమంబు లగుకతంబున భక్తిపారవశ్యంబున విష్ణుచిత్త యామున కైశికగానలంఘలుల కతలం గూర్చినాడు. వ్యవహరబోధకై రాజు నీచిని, సద్యఃపర నిర్వృతికై ఋతువులను, అశివత్వతై యమృతవారిచరితమును, ఉపదేశముకై ఆపూర్వోక్తములతోడి హరిస్వరూపమును, వర్ణించినాడు. మఱియు నిటం బ్రతిపాద్యమానమయిన విశిష్టదైవత మరము ఉక్తావసరంబున విష్ణుచిత్తులవారుమాత్రమే కల్పించుకొన్నట్టిది కాదు. ఇది అనాది నూరి పరంపరా సంప్రదాయాగతము అని హెచ్చరిక సేతచేత దాని పరమ సిద్ధాంతత్వమును

నిరూఢ గావించువాడై మహాకవి ప్రకృతులైన విష్ణుచిత్తులవారి పావన చరిత్రమును మాత్రమే గాక శ్రీకైశికగాత్య యామునమునుల తాదృశచరిత్రమును గూడ విస్తరించినాడు. సంప్రదాయమునకు క్రమము కుదురుటకై విష్ణుచిత్తయోగికన్న ఇవలివారైన యామునాచార్యులను ఈయనకంటెం బూర్వులనుగా ప్రతిపాదించుట. మఱి, దాసరి ఎవరికి ఉపదేశించినాడు? అని యాక్షేప మేని, బ్రహ్మరాక్షసునకు, అని ఉత్తరము. భూతిపూర్వునిగా లక్ష్మణాఖ్యయోగిం ద్రుని అతనికన్న చిరకాల పూర్వుడైన బ్రహ్మరాక్షసుడు ప్రస్తావించుచు అట్టి యేష్యంబులు తన దివ్యజ్ఞానముచే నెఱింగిన వని చెప్పినాడు. యామునాచార్యకాల వ్యత్యాసమునకును ఈ దివ్యజ్ఞాన సమాధానమునే చెప్పడగును.

ఋతు రాజసిత విస్తరము లప్రసక్తింబు లన్నందులకు సమాధానము— ఆతఁడు వైరాగ్యోత్పత్తికై విప్రపతిత్వ స్లోకమును వినవలయును; అందులకై ఆవిప్రుడు దానిని వీఱితిన్నెపై గోష్ఠిలో బాడవలయును; వీఱితిన్నెగోష్ఠికి వేసవి యనకూలతగలు. అట్లు వేసవన్న ప్రసక్తమైనది. విద్వాంసుడును భాగ్యకుడును నగు క్రొత్తదొరి యేలబడిగా సుభిక్షము తప్పదు; అందులకు సువృష్టివలయును. అట్లు వర్షారతులు ప్రసక్తించినవి. అర్తులో జైత్రయాత్ర సాగ్యభోమధ్యము. అందుకై రాజసిత ప్రసక్తము. కథ వివాహంతము. వివాహముకై ఆయోగ విప్రలంభము వలయును. అందుకై వసంతమును మించిన ఋతువు లేదు. ఇవి యెల్ల నిట్లు ప్రసక్తము లయినవి.

పాండ్యరాజు భోగినియింటికిఁబోవుట సీతిబాహ్యము, దానిని తనయింటికి రప్పించు కొనుట సీతసమ్మతము; మూలకథలో రాత్రి రాజు నగరశోధనార్థము తిరుగుచు నొకపేటలో నొకయళిందమున నిద్రుడు నొకవిప్రుని మేల్కొల్పి ఏమేని పతింపుచున, నతఁడు 'నెల ల్పము ద్వయిని' ఇత్యాద్యర్థముగలదైన, 'వహ్లాహ' మిత్యాది పతించె ననియున్నది.—

“ సంశోధనార్థం స కదాచి దేకః పురిస్య రాతౌ వికీభా విహరీ ”

కచ్చిద్ ద్వైజం నుప్త మభివృ భానే । ప్రబోధ్య క స్త్వం కి మి హేత్యనోచత్. ”
దీనిని ఆంధ్రకవి భోగినిసంగతికై తిరుగుటగా రచించి చెఱించినాడే? యనిన - భోగలంఘనునికే తరై వ్యముఖ్యముం జెప్పుట ఆనంతర తరై వ్యజ్ఞా సాధిని వేదమునకు అనుకూలతగమని ఆంధ్రకవి యిట్లు మార్చినాఁ డనవలసియున్నది.

ధగ్గుసందేహ మొకటి— 5(21,22,23) పద్యముల యందలి స్తనవర్ణనలచేతను 5(63) 'చక్రొంపల నడుమను,' 5(63) 'చనుప్రేకంబు' 5(63) అను పరామర్శలచేతను, ఈ పెండిలి కా లాతీత మయినదిగాఁ గానిపించుచున్నది; అది ధగ్గ్యమా? యనిన - ఆపెండిలిని అదిల్లిపుత్తూరి స్వామియు శ్రీరంగ స్వామియు స్వయముగా జరిపించినారు. అందులకు ఆయోనిజ యయిన యాయమృతారికి ఆతిబాల్యముననే సంపూర్ణ యౌవనోచిత వపుర్విజృంభణము కలిగి నని తద్దివ్యచరిత్రమందుఁ జెప్పబడి యున్నది.

క వి గు ణా ది క ము.

ఏరై ప్లవృద్ధుడైన యేతత్ప్రంథకర్త నిజగురువును ఎచటను తడవలేదు. పూర్వోక్త విద్యల యందు నిష్ణాతుఁ డని చెప్పినేల? ఇతనికి ప్రాతిభిచతున్న ప్రకృప్తము— 'ఏడెంపు' 1 (60), 'అంచిత' 1(81); రసజ్ఞుడు; మహాదాత-'పాత్రభూతు' 4(274), వివేకి; జేత (రాయఁడని)

'తొలుకొల్ల', 'కుమరకాళ', 'గంగాస్వచ్ఛ', 'క్రిఖండ కీరనగ మధ్యాఖండ ఖోజిమండ లా ఖండల'; భోగి - 'మణియప్పి', 'తారుణ్యానిగ'; యోగి- 3(88); క్రివిష్ట సిగతిఁ జింతింపలయుఁ దన్మయుఁ డగుయోగి'; కీలసంపన్నుఁడు, అతిప్రగల్భుఁడు - '2కటికి రోయకుంట...రో' య కనియెఁ గాన న డైలుఁగ నా జను సర్వముఁ గాన శక్యమే' 4(234); మహావీరుఁడు; వ్యావహారి కాంధ్ర భాషా పరిస్థితుఁడు; ఛందోవ్యాకరణ నదీపుఁడు; నైర్వాణసాహిత్యములో ప్రథమ గణ్యుఁడు; కోశజ్ఞాన సమృద్ధియు, ఉత్తమనైర్వాణాంధ్రప్రబంధ శబ్దభక్తికౌ పరిచయమును గలవాఁ డని పూర్వముద్రణోపోద్ఘాతములో ప్రదర్శితమైన పట్టికాద్యమునుచేఁ దెలియును. ఆరోగ్యశాస్త్రము 4(230,270); స్వప్నశాస్త్రము 5(87); ధర్మశాస్త్రము 'తత్సంయోగీచ' 5(119); జ్యోతిషము 4(77,89,107), 5 98,101; రాజనీతి 4(204-85); ఉపాసనా సంప్ర దాయము 5(111); భగవద్గీతా గంగాస్వము. - వీనియందు సంపూర్ణ ప్రజ్ఞ గలవాఁడు.

పురుషసూక్తము 5(1); బ్రాహ్మవేళ 6(3); ఆర్పిరాజిగతి 6(66), చాందోగ్యపనిషత్తు; వ్యాఘ్రములు. చరు పురోదాశములు 5(31), శ్రోతము; భాగవతము 4(120; జల్పవాదము- తర్కము 7(3); చక్రవాకములకు రామకాసము 5 (22); ఋగ్వేదాగ్రమున 3 (45); కణ్యవాక్యము 3(50), నూతనసంహిత 4(46); 'ప్రథమాం విబలే వహ్ని' (శ్రుతి 6(31); విష్ణు పురాణము; పరమతఖండనపాటవము - 'జగదుద్ధతికి' 3(8); ప్రథానత్రయ పరిచ్ఛానము; రత్న పరీక్ష - లకునపటము 4(159); యోగము - 'ప్రకర్షణ నిగతిఁ జింతింపలయు' 3(86).

రాయని సుకాంతియుములు. - దానము, 'పనసపండు చెగినపరిక' 4(274); 'కావ్యనాట కాలంకాగ మర్మజ్ఞేన ధర్మజ్ఞేన' అని రాయకృతదాన కాసనమున తివ్యస్థనము.

రాయఁడు మెచ్చిన కవనములు. - ఉత్పత్తికోపములు, బాలి; రసము, భావధ్వనివ్యం గ్యములు. రాయఁడు జ్ఞాని - 'జ్ఞానచింతామణి.' ఆఘదూరుఁడు - 'శ్రోత్రీఘచ్ఛటలు విద్యుగ.' మాధుర్యము - 'రసమంజరీ' ముఖ్య మధునికావ్యచన. ఈయనము లన్నియు ఆముక్తమున జేడి పద్యమానములు.

— రాయఁడు పరమ భాగవతుఁడు. 'రాయనివారికి ఇంత జ్ఞానాతిశయ మెట్లు?' అని యడుగుదురు. ఆయన అలర్కితాకము భుజించి యుండును. దాని ప్రభావము అట్టిది. అది ఆయన యెఱింగియుండెను - 'మల్లు పిలకొనని' 4(195). ౪, ౧౯౦ (౧౯౩౫)

ఈయనకు ఆంధ్రనైర్వాణ కౌవ్యావ్యాజ్యము పెల్ల జిహ్వగ్రగతము. ఇంద్రియను బంధములలోని మహాకవి ప్రయ శబ్దజాలములను, స్మృత, తెండి, మత్తెల్లి, కర్కరీ, ఇత్యాదులం గనునరి. సంస్కృత శబ్దశాస్త్ర పాండిత్యము అసాధారణము. శబ్దోపశేషమున నిరీ మనుచరిత్రకు వైది. (ఉంఢన)- ఉంభిత 1(46), 2(55) [అనుబంధమును చూ.]; (విధన)-విధిత 4(19); స్థాయితీ (ఆత్మ సే) 1(72), 6(15); పణ్యరాత్ర చతుర్థా 1(11); స్థూత ప్రయార 1(65); వివీయస్తక 3(92); తీవ్రగ్రాహరాహూయమాణ 2(101); ముఖసంవిత్తత్వబోధైక మందు 3(9); జనిసాహిత్ర 3(70); దీప్యత 3(93); దృష్ట్యా 3(1); భిక్ష్యత్ 5(68); పౌఖ శాయనిక 4(271); గణరాత్ర జాగరణంబు 5(157); మధ్యంకనపుటెండ 6(48); వైయా సికంబూర 6(66) ['వైయాసికి' - 'వ్యాసేన ప్రోక్తా తథో జీవ' అని వాచస్పత్య నిఘంటువు; బ్రహ్మపర్వము 7(22).

కృష్ణరాయని గణాంకములు:—దయా సత్యములు - 'తిరుమలదేవీవల్లభ' - పారిజా.
2 (104); 'శ్రీసదనలోచనాబ్జ' 2(1); 'శ్రీవేంకటేశ' 3(1); దాత - 'వీరేశ్వరకర్ణ' మను.
3(144); 'కల్పద్రుమాధికదాన' 4(1); 'దధీచపథు' 4(122); 'వీరరాజావధీర' బలిరాధానుజ
5(1); 'త్యాగవిద్యానిషద్యాయిత ప్రాథవా' పా. 2(105) 'మహానీయత్యాగ' 3(59).

---*సర్వంకష పాండిత్య స్ఫోరకములు.*---

ఈకవియొక్క సర్వంకష పాండిత్యస్ఫోరకములకు ఉదాహరణములు [ఇందుమించుగా 800.]

1 సిండిక్యత - బాడబీక్యత - ఇంపుదీక్యత -
దుందుభీక్యత.

11 పుణ్యరాత్రి

12 ఆనలిచ్చె

18 నింజోలగంబుండి

27 (నీసాంతమున చిగురు - ఉ. ధరణిధవనైత్తి.

42 ధట్టికా - బాల్య

43 పునారచిత

46 ఉంభిత

63 గృహస్థుల బెండ్లియాడ; సూత్రపట్టిక

55 కోరకత

56 ఘట (వారుపెద్దిఘటములను మోయలేదు)
పసునాడ

దివ్యప్రబంధయుగాన్వయ - ప్రబంధమూల
నము - ఉపద్యమ శేషము.

57 (సర్వము - 59, 60, 61, 71)

64 (బిగ - 65, 66, 67, 68)

85 స్నాతప్రయాత - పండిక్యత.

86 ముల్కాని - ('సత్యమువలనను ములుసూపు.'
ఈ పరులసమాకలనము ఆరుదారుచున్నది.)
[నాచనసోముని సర్వజ్ఞులకు ప్రమాణీక్యత
మయినముట్టిడివర్ణనలోని యపూర్వజ్ఞ
ములవంటివి ఇందు తామర తంపరలు.]

87 బలినిన హల్లక - 'కలమా: పాకవిననమా:'.
88 మల్లిడిగొని - భిన్నకట - 'భేజే భిన్నకటై
రాన్వై.'

72 స్నాయత్కాహళికా - శోపణ [పత్వము]

73 ఉదిబ్బవలయవాక - (=వడపెరుంగోవి
లడైయాక).

కంపు - [మను. కాశి.] - తాపత్రయ.

74 ప్రతాకను కదల్చ - గమి ఉలియక - అని
యన్వయము. చదివంగపుటెత్తుగా నున్నది.)

75 ఎండుగల్ [రాయనికీ ఈజ్జము తెలియు
నా?] - పేలగంపలు.

79 (య్య సుఖముగా నున్నది.)

82 చట్టిచుం యను నా దాజని ('చప్ప
రించు పెద్దులు పట బుబ్బ చంప్రగ్ని. చొంగ
ప్రైబడి చుంయు మనగన్)

83 శాటి ['ఎంచే డెంచు' మను.] ఎండతో
పవలక

84 [ఎంతే నాగేంద్ర-అపూ. పో నా స్త్రోతన
సౌష్ఠవం చ కృపయాభోక్తవ్యమ - (అపూ
పో - పు.)

II

1 జ్యోత్స్నాయిత

3 గంబూరి - ప్రాక్తన; (ఎత్తుగీత జటిలము.)

7. 'నెగసి నోచన క్రుంకుడు ర్విలువలేక'

16 కైశికము (కోపు?) 1(73)

19 పాటలిమ (అప్రాసము.)

19 కలుపతావులు.

21 బాసికము - బాణల మరులు కొలుపు.

22 మోమాట -

అందచ్చు (శబ్దపల్లవము)

- 23 గట్టివాల్ సతుల్
24 జిఘ్ఘత్తు - కృత్యలు - డిండిమంబులు - 'ఇతి ఘోషయతీవ డిండిమః.'
26 అహిపకల్ప - మానిక్రోధ విధూతపత్త్ర - [వితిహ్యము]
27 అంప పెన్నెలగతి [నెల = అగ్రము]
28 కాళిమ 29 ఎందులకు.
30 పెన్నెలులు - పాలను - లోగొనుట - బుగులుకో - ఇతిగోను.
32 (మాతంగవాటిని వసింపరాదు.)
34 బల్లరు - వత్తిక్ (పరిసంఖ్యయం చలి క్రమ ముం గనునను.)
35 విత్తర్జి
38 మాహాపక కలాపులను గణును నిమిరి.
39 క్రీడాచలికృత (పాంశ్యరాజుకథక హాలాస్యమును చూ.)
40 ఏతరి - 'మితరమువార సేతటి. నేతరితన మునఁ దపస్విగృహ కన్యకలక్,' మను. 6(44). ఒరుతిల
41 ఆహిధయంబు
42 కీర్తిహంసి (కింగ్గోచిత), వడిక్ (వాసము గొన్న వైదేశకులు ఆపిలంబితముగా దానిం పడు దేశములం గొనియాడుదురు.) పిత - (అదాంభిక మనుట). నానాసార్దర్ - (జలపక్షి గావున)
42 చెందాడుచుండ.
46 నురగాలి పొడలువెట్టు-నిదిరి ద్రు చ్చాయ.
52 ఎడకొడు అనఁ బోలిచె (అ + నాక్?)
53 దూటి తినుచు (స్వభావోక్తియ యైనను అత్యద్భుతకల్పన) - సులివాడు - గాంతోగర్భి (చూ. 'బాలపల్లవగ్రాస క సాయకంత' పారి.) ఈవర్ణనకు సాటిగా చూ. 5 (117) 'మును నన ల్లమి(బట్టి' - బానుదఘ్నుము. పసి-ఉడుము [మను. 4 ఆ. 'ఉడుప కుక్కల' ఈకవి మొసళ్లు రాత్రుల ఊరఁ దిరుగుచు కుక్కలరాయిడికి బావులలోఁ బడెడు ప్రదేశమువాడు.] బకపంక్తి [స్వభావము. ముస్తాక్షతి వరాహతతివోరె] పసి (కుక్కలు మొసళ్లును పసిపట్టును.)
54 మీటు [=గొప్పవీ అని టీక] బోమ్మదాయ దాతుకూట కులంబులం దిన బకోటకులం బజలహ్రాదంబులక్ 'బొమ్మదాయ మ్మాత్మమత్సర్యః']
55 ఉంధన
58 బల్లఁ బోయిన
58 సెచ్చునంటై - అనుపుగొనఁ జొచ్చెక్ - లాచు(-అనుటచే కామప్రవృత్తి. పద్యము భావప్రధానముగా నున్నది.)
59 ఎగాదిగ
61 పవలెల్ల-అద్భుతి మైనస్వభావోక్తి, రాజో చిత్రము. కృష్ణరాముని స్వవృత్తమా?
62 రాముని స్వస్మృత్తిమా?
63 మయూర సింధికా భ్రమణము.
65 దుసికలంగ - లస్తకంబు - పుడలఁ బడియె (స్లేష.)
66 కూపోదకము చల్లఁగా నుండెను. ఎండలచే బావులనీళ్లు అడుగంటెను. 'కూపోదకం వటచ్చాయా?'
67 నెటియల్లా బాపఁగా - లోకానుభవము.
68 వాయుకాస్థిత హిమాంతర్వారిశేలాంబువుల్.
69 కుంపటిలోఁ దామరలు
70 'నున్నఁ గావు లీ! వేల ధరింపవు,' పారి.

- ‘చెంగావుల మృణాళభంగంబులవంగంబు
లకుం జనువబుట్టింప’ మను.
- 73 (బౌద్ధిశ్యానము - అనుభవము - పరిశీలన) -
జుబురు కొట్టుచు.
- 74 తిలాప - పగున్న - ఉబుసుపోకకు.
- 75 కనింబముచేసి-తిపాకపు - శ్రద్ధకించున్న.
- 77 పూన్పడి. [85, 86, 87, 88.]
- 78 (సరిశము - 79, 80, 81, 82, 83, 84,
81 ఇంద్రియా రాముడె నై - అపవర్గిడుడు.
83 కరిండుము - ముగుపు - నగరు.
84 సమమంబులక - ఎలయించునె.
85 ధీరపువ్వలం బోని. పంక నాలవాలులు -
జాలె.
86 వాడు - ఆనతిచ్చె (శబ్దపల్ల.)
87 అమ్మ - మన్ననాడు - ఉగ్ర దారమధు
గోక్తి... X యానతిచ్చె.
88 పాండిడు - వివాదము-గుబ్బము-(ప్రప్రా
సము)-ఇహము.
89 సాష్టాంగ మెఱుగి.
90 న్యామి నమ్మ (పాండిత్య స్ఫోరకము.)
91 వాల్మీకి లగ్ని (పాండిత్య స్ఫోరకము.)
92 (సరిశము-83, 84.)
93 ఇహ్యకోనియే-పయవంబు దూగింపుము.
94 సుమతెకాండ్రు (=బోయాను)
95 వావడములు - మాత్రసంబులు-
(శేవలక - ఏకాంగులు
97 ఎనటిపోతలు(పవ్యపం దెల్ల అసాధారణ
పాండిత్యము అగపడుచున్న)-తీరగుడము
- సాచిలు-లోపండి-లడ్డిగలు-
బేడలు - [కంగి- పెసరి- మిరుప]
100 దహర విహరమాణ [ఆత్మ సే.]
101 తీవ్రగ్రాహ రాహూనుమాణ [క్యవ్]
జన (పరనింది) - హృన్య (ఆత్మస్తుతి).

III

(ఈ యాశ్వాస మంతయు మహానైదుష్య

- (ప్రమాపకము)
1 (హృన్యశయ్య)
3 పోర్చుస్యలుడు - చొత్తెంచి - చొచ్చి
నిత్యంబు స్వతిహరి - (ముత్తెనరి.)
4 లాతలమో
6 దను వాని విడిచిపెట్టి - [అవర్ణనాథము]
9 ముఖగంపితత్వబోధకమంచుదై వ్యపాయన
[పాండిత్యము] - వ్యావర్తనంబు.
10 (నాదినారము అత్యద్భుతముగాను అతి
యంత్రము క్తముగాను నిద్రధము.) ‘అని నా
రాములంబు డాయె.’
13 తొల్లి జామదగ్న్య భయంబున-(నాటిలేని
యుడబోవన్యాసము - అతిప్రసన్నము-
హృద్భాసి-పేక్షాసంభృతము-ముగ్ధవ
విష్ణుపురాణ.
15 వేము గొని- హారాహారక - వారిరు
వురు(శయ్య అద్భుతము)-చారాసి
16 వాఁజులుతీర్చి- ఏసిరి (పిరి?) - విటిగక
(-పలాయిత మాయెను).
17 కోపులేడి- తిడుకుఁ బొడిపించి - కడకుక
[దాక్షిణాత్య వ్యవహారము].
18 గెల్లు మృత్యువు- “అవద్యయామృత్యుం”
వ్యాఖ్యాతలు దీనిమర్థమునుగ్రహింపరైరి.
“ప్రమాదం వై మృత్యు మహం బ్రవీమి”
అని సనత్కుజాతీయము.
19 ఘృతధనువు - పూ- “పిల్లు గట్టు నలకునె
రుండు దా నైన”-ఈఅము-కలవులనాడు -
గోండ్రరి
20 గబ్బు-సమక్షకం బయి- మొగంబడువక -
[అనుభూతము].
తనువు- గొమ్మ- [తైలసమగ్ధము ప్రాధము.]
22 పాలచురులు - సాహితీలు [మా. ‘మణుల
మొగముట్టు(బన్ని సాహితీ యొకండు’
మను.)-సెలవురో వెస నాకుమక.
23 చులుచులుకున - [శయ్య.]

25 నిష్క్రమి

26 కొట్టికాండ్రు.

28 చుఱు బుచ్చుచు-‘వచ్చుచు’ - (ప్రథమ)

29 తాటకేయ - “దురా ద్దవీయో ధరణి

ధరాధం య స్తాటకేయం త్పూవ వ్యవ
భూనోతోహస్తా నుభానా రవి తాటకం
స్స రాజపుత్రో హృది బాధతే నూమ్”

30 ఆతితాయీ - (ఇందు ప్రసాదము కలదు - సరిశము) - పో హమ్మని.

31 తిరుమండంబు.

32 తారనానకు వచ్చెన్.

33 అంటుగట్టి - ఆంధ్రులు-చెల్లలకు.

36 ధర్మస్యక్రమి.

37 ‘తనరాష్ట్రము’ - ఇండిక.

38 ఇష్టా పూర్తిములు.

39 రెన్నాళ్లు - (సరిశము.)

40 నివిధాన.

41 కాంతిక్షనః బగ్దగ కనునే.

42 నూత్న.

48 (పులికండ్ల కలకవై ఊరివారికేరబాలి - (సరిశము.)

44 ‘ప్రేమ మడిచి’ (భాషాస్వభావము)

45 అలసతఃబరున్న-నముచివమనోక్తి

బుగ్గ్రాహ్యమున వినయే. (ప్రథమ - ప్రాథమిక పాండిత్య)

46 ధిద్రుప్రహరి - (రాజరిత.)

48 (అల్పము X అధికము.)

49 (సశ్వరము X కాశ్యపము.)

52 అవస్థిధము.

53 (సరిశము - 54, 55, 57, 58, 59; 60.)

55 పదింబు గా.

56 చతురర్థః వృతోర్వీవలయుంబు - స్వగు.

57 లావు (=బలము - పవ్యము ప్రసన్నము.)

60 విడుదలి - నిష్క్రమముగా - ఆధ్యాత్మ
రితుడవు - బల్లక (కదళిపాకము.)

61 (నాగేశోపాకము)

62 (—, —— ప్రాథమ. ధర్మసూక్ష్మచన్ప)

63 (విట్టిమయినయొక్కవానిము. “అనపదు
దురె”)

64 ఏ నవ్య (వేదాంత సారము.)

66 పూర్వార్థము=67. “ఆత్మకానిమేన” X
“నరనాథ...” - (ఈ రెండును ఉపని
ష్యాన్యములే.)

68 (66 లోని ప్రథమపాదమునకు విస్తరము)

69 ‘వసుధుభోగ్యముల్’ (ఈపాదము 66
లోని 2 వ పాదమునకు వ్యాఖ్య.)

70 నాహస్త (ప్రస్తుత్యము 64-క విస్తరము)

72 సంస్థాపితై [=మృతులై]

73 ప్రాణికోటికల్ల - (దాక్షిపాకము.) ‘మన
వివ ముచు మృతాం’... ఉపనిషత్తు.

74 మృతాంశు - (మృతన మౌనంబు.)

78 విరుక్షాపు 80 మార్త్య

85 దోష్టకేంద్రికన్దోయివాని X ‘కపాళ
నం పుణ్యరీకాక్షమ్’ ఉప.

91 సయూధ్య. 92 విశేషస్త.

92. దుర్లభ [స్మృతివిశేష]

93 దివ్య.

IV

1. స్మృత్య.

3. కొంత సేపు - (అద్భుతము - విశేషాద్భు
తము - తొట్టకదా అట్లులేదు.)

3. కేవల [సేవక] నానము-చే - (నైమిత్తిక)

4. దీప్యత - చతుర్భుజా - రై

5 వాదు (దాక్షిపాకము.)

6. అద్భుతా స్విభావంబు - (లోలోత్తరము.)

7 పాదూవాను 8. శృంగాటకముల

10 కసీసపురంబెమో

13 సమ్యసద్విష్టు (లోలోత్తరోపము.)

14 నిరంధ్రకుసుమ - (శశ్వ మనోహరము.)

19 భవదే ధనైధ నైధిత జవ శక్తిక.

- 20 స్థరమాన - ఘరస్థ - పరిభ్రామ్యత్
 21 కయివ్రాహి [X 'పిరగయివ్రాహి' వను.]
 22 పెరింజా.
 28 దునక [ప్రసిం.క.గ.] 31 వారివాడీధవన్
 32 అస్మద్ దుగ్ధాని హి హి త్యక్తింబి.
 33 సూక్తము 34-42: 34. అట్టమే.
 35 [ఇందిరే తెనుంగులు పోడి పోడి నాచునోముని
 సాటిం దెచ్చుచున్నది. కచనము].
 36 ఉలుపాలు 42 పోడిచులుచు [ప్రసిం.లుము].
 46 దుగురాకలు - సంగిత్ 47 కునిశుభుక్
 50 పింగడియ - నిత్రు - పోడినాడు - పోడి
 ని - పోడినాడు - పోడినాడు.
 52 నాచుచేపకాన్తి.
 53 పోడినాడు - రాణివానియ - సంగిత్ పోడి
 కణింబా - పోడి.
 54 పట్టెట్టు కడుచు 57 మా గొనుమి
 58 తుంగిత కళాతయ - పోడియ - మహా
 కథము - పోడి పోడి.
 61 పింగడియా - పోడియంత.
 62 తత్తపు - పోడియ - పోడియ.
 71 వికకర్కము - రాధాంతము.
 75 దుస్సాగంబు - పోడియ - పోడియ - పోడియ
 పు మని - పోడియ - పోడియ.
 76 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 77 వనతతి - (కౌటికము.)
 79 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 80 వాత్సలక్ [పోడియ - పోడియ - పోడియ
 వ్రాతము - పోడియ - పోడియ.
 నిహితా - పోడియ.]
 88 వాత్స 84 పునాపును వానకాన్తి కుక్
 85 తగులము - తగులము.
 86 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 పునాపున - 'పోడియ' - పోడియ.
 87 (నిందుపాండిత్య స్ఫోరకము.)

- 88 రాహు - పోడియ - పోడియ.
 89 పుట్టవెవలి - (పోడియ - పోడియ.)
 పము - అందులకు సమాధానము.)
 90 ఒకచినుకు - (పోడియ - పోడియ.)
 91 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 92 అలపట్టెట్టు - (పోడియ)
 93 పోడియ - (పోడియ.)
 94 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 95 కెలసము.
 97 అతిజల మట్టి (పోడియ - పోడియ.)
 పోడియ.
 98 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 [పోడియ]
 99 అమనసక [పోడియ - పోడియ - పోడియ]
 101 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 102 పోడియ - పోడియ. 103 మణిధనువు.
 104 (పోడియ - పోడియ - పోడియ.)
 105 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 - (పోడియ) 106. పోడియ - పోడియ.
 107 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 108 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 110 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 111 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 112 పోడియ - (పోడియ) - పోడియ.
 పోడియ - పోడియ.
 113 పోడియ - (పోడియ.)
 114 పోడియ - పోడియ [పోడియ - పోడియ - పోడియ]
 పోడియ - పోడియ - పోడియ.
 115 అమనస X [పోడియ] అమనస (పోడియ)
 116 పోడియ - పోడియ.
 117 పోడియ - పోడియ - పోడియ.

- 118 తడి తల డిగి - చేష్ట డిగి - (ప్రౌఢం)
 119 ఎఱుంగుండుమ - [కార్మికులు]
 120 అల్లకరావళి చూచు దాల్చినాగ [వారి]
 123 రవిచూచి X 'యామినీపమయంబు నా
 శాతట' సారి.
 124 కొలునిదున్న - (వ్యావహారిక భాష.) గంట -
 బేరులు.
 125 వరజా 126 జక్కులబోనంబు.
 127 అంతికకు - (వేదకుటుంబములవృత్తియు)
 ఆరంభనిక పచన శాంధ్యోగృహిణి
 128 (భావయు భావంబును కడికి వశ్యములు.)
 విడుగుల కల్గి
 130 పివుల జల్లని - (ప్రౌఢ) - వంగుళ్లు.
 131 సరపతి - అశ్వపతి - గజపతి - 'రయమున.'
 132 ఆటితి - తృణగ్రాహిత - చైత్యులరులు.
 134 గురుగుం జెంచలి - (బాస అనుకూలము)
 135 బర్హిణ పడ్డనుధ - బన్న సరంబు - మిసిమి
 దువ్వలువ.
 137 వైజననము - యజ్ఞహుతవాజహుతాశము
 138 పొగరెక్కె
 139 సావిరంజితము - సాంధ్యరొగలహరి
 140 కర్కరకా X కర్కటికా - (నారకేశ.)
 141 మణిధనువున - ఘణాగణ - మసి
 (వృత్తినుసాసము.)
 142 సప్తచ్ఛవ - కవికముకురి.
 143 సంభూతజ్ఞప్తి - (అతిప్రసిద్ధము - నారకేశ)
 145 అచ్చటనుం దోచి. 146 కరి [- సాక్షి]
 147 నిశారణః పటలి - చిత్ర దరవింద కైరవ క
 దంబక దారపరాగ పూగముల్ - (మృదు)
 149 జలజహ్వముల -
 150 పెక - సజీవోత్కరగుడము.
 152 పుండ్రేక్షు - ప్రేగు - ఆగలము - గుండలు
 153 బరిహాలు 154 ప్రక్షీణములై - సంస్థము
 156 సవి [= భవచే]
 157 సలసలని [= లుచని]
 158 నా - అష్టతీర్థులు - (వివిధక.)
 159 లకునపటము - (సన్ని శాస్త్రము)
 160 అంబువానుని - స్పృశికునుచే నిష్పం
 బయ్యుట ('డకమట్టున నిల్వను' - కైమిని
 భా. ప్రౌఢము - నారకేశము.)
 163 కెవల్ కమల కర్ణికల మెలయ - పెడ
 సోవ - ఆపత్రప
 168 దూరింపమి - పాగా. (దప్పిగొన్నవారు
 పాలు దాకరు.)
 170 - 171 - 177 (మాశము) -
 171 బిరిమెక - ఆటి (రకకరముల చూలు
 చాల్చును.)
 173 కమలకా - 'లక్ష్మీ నీవై నీవై నీవై.'
 175 కన్నిసరు - అన్యాయస్థము.
 177 (చేపలు తమకెనను తినును. జనిలివెంటి
 మీల వెండ్రునిల్లు.)
 178 'ప్రససానోదయాచిమ్మ.'
 179 అరుణచంద్ర గుప్త భుజశాశ నాండముల్
 గుఱులు గావె.
 181 అగదానినెమలివృత్తము. (తృప్తవనతగ్రీవము
 182 (కౌసే ముద్రించుట)
 188 (ప్రౌఢతైత్తి X క్లేమ) చక్రవర్తన.
 జలశాటి [రస్త్రము.]
 185 స్వజ [= ప్రాప్యము] - (నీటిగుఱము)
 186 అనిచూచి 190 దూరింపమి.
 191 బడికొంపక. 192 (వరశము.)
 193 నేటరాడు.
 195 (అల్లకాక స్వరూపము - స్వభావోక్తి)
 200 స్ఫటలమణి - (పెల్లు నేర్పు.)
 204 కూపెట్టెన - (ద్రాక్షపాకము)
 205 బ్రహ్మాత్మంబు
 208 అంపకొల - నూల - జ్జ - చెల్లు
 207 దుర్గము లాస్త - (ప్రౌఢము.)

- 208 (సరళము-ప్రౌఢము వైరుప్యయుతము.)
 210 ప్రస్తు(రాజ భుగోళమోహాభ్యాసము)
 211 (రాజకీయోద్యోగులయోగ్యత.
 ఇమిడిక చే ప్రౌఢము)
 212 కాసి కాకిపోసి-మంత్రిపదాన్వయి
 214 కురింప - కరివికిని-దోర్
 215 (ధనమునకన్న నరు-ప్రధానము)
 216 (సరళము.) 218 ఆయన కొడుకు.
 219 (సమర్థము - ఇమిడిక.)
 220 ఒరులకానిక - పరిపూర్ణ.
 221 అస్థితికూరులకు
 223 విల్లుంచాను - (అటకమలనీచిత.)
 225 వశ్యకలన
 226 మేలగు గజభూటకమున
 228 -229 దుస్సచివున-
 230 ఒకటి గని (అనోద్య శాస్త్రజ్ఞానము.)
 234 చను వెలుంగి సూక్ష్మమార్గము
 238 (ప్రౌఢము.)
 239 శూలపుష్పచిటిక్ష్వాన్యమునక
 240 (ఉగ్రదిండిము కూడిదు.)
 241 (భిక్షువుల కధికార మీను రా.)
 243 (వారత్రము విజ్ఞాపనము.)
 244 సో కోర్కొ దను. 245 వాటిజ్యము.
 246 (శరము విడుచుటవలె)
 249 (వైరినొకటి పయనము.)
 248 ఒకటి-వైరినము] ప్రదానము] -దుర్బలులు]
 249 ఆసాధియము.
 250 కుట్టు చేదు. 251 విడ్డుగాలము.
 252 [రాజు చేయరానివి.] కనుగొని-చలముంటు-
 253 (ఉత్పాతకాంతి.)
 254 స్పర్థ పరిస్పరంబు - (కనినకైలి)
 257 కుటుమన్నెము. 261 పులిజున్ను.
 263 కార్యకాండ - అంక కాండ
 265 చంద్రవృత్తి.
 267 అవశాధముల యెడ వర్తన

- 268 (కీకటోద్భవ కరుగకు.)
 270 (అనోద్య శాస్త్రము)
 271 (స్వప్న నివచ్య-సాఖితాయనిక.)
 274 వాత్రహాతు లెస్స పరికించి-
 కవలచాదు నివసంగ.
 275 కట్టెల పాములు 277 చం భీతి
 278 కేసి చి చంపి భాగ్యకండు.
 279 ప్రలేధి 281 మెడబులు-కుద్దకోవ్వము
 282 త్రివర్ణముత 283 మణింపాదన
 285 సోకోర్చి లాంపద్యము.

V

1. నిశా
 3 ఎకదొట్టె - నీరయితము. [ఇదిగొలుసు
 కవనము గానిన్నది.]
 4 కంగడము (ప్రౌఢము)
 5 కనుగొని - (సరళము.)
 6 గోమొప్పక
 7 వాత్రహాతు - (అనోద్య)
 8 'మానవాభ్యాసోవర్తక' - చాలినన్యము.
 9 కాలానుస చక్రపరంపలు.
 11 'వైరినిధుల' (వర్తనము - అన్యాయము
 ప్రౌఢము.)
 12 కనుగొన-సూడు 13 కుల గజచి.
 15 'అనయమురాగ మొప్ప' (అన్యాయప్రౌఢి.
 16 (చంపకము-అభిమానికము.)
 20 బోడబాసకము.
 21 చన్నులు-చదువున-చప్పటలై
 22 (చక్రవాకములకు రామశాపము.)
 26 కళవులు. 27 పత్తిరకు.
 29 (వాత్రహాతు సంసపదము)
 30 గోర్యుచ్చులు[లోకోత్తరము]- అగ్రాంఘి
 కంబు[అన్యాయా.]
 35 (గజకచ్చసోగ్ర కలగము)
 36 నికాహ్య 37 మరాళికా-నికావళి.
 38 త్ర్యోతిండిములు [జక్రన.]

- 39 నాభి [=తిలకము]-కోసల
 40 (సకళప్రాయము)
 41 గండ-సల్ల దాసరిగాడు
 44 పొండు(-వేలు - పండితవాక్కు)
 52 (రామాయణకథ) 53 54 (భాగవతకథ)
 55 కన్నెకూర్మి-ఎగవులూన్చి
 57 బొడగజమచు
 60 'నఖముఖోద్భవ'-(పటిసు సాండితి)
 ఖలులు [-తార్కాణము]
 61 (కాలి తడిసిన ముత్తెము నున్న మను)
 63 భిష్యశ్యజరుల్
 67 దామూఁపు-సరీవాహము
 70 ఈలుపుటాండ్రకు-తాపికత్తె
 71 అందంబగుడుకొని
 73 త్రైకాక్షిక[కాల్కాక్షిక]
 74 శిల్పంబని-సందడింప-సత్వ-భానిని
 75 ప్రత్యక్షిన్నవిజ్ఞానమై 76 చెడ్డము
 83 పలపల-గాక (గాని అన్ననది)
 84 కనువొందు-పీడుముల్లు.
 85-86-87(కనకము పటువు.)
 89 (స్నానవిధానము) 90 పూపుపెత్తులు.
 92 (కిలికాఘృహసంయుక్తము.)
 93 (పూగీలసమాయుక్తము.)
 97 తగ్మకరుండు.
 98 అత్తడి(శ్యాపిపము)
 99 నీతు 100 ఒచ్చెను.
 104 ఇతిగుఱ్ఱహత్తి - ఉప్పరమెత్తిరి - తక్కి
 గూఢమున్ - చెప్పరమైన లోహశకటి
 ప్రకటికరణంబు.
 105-108(ప్రౌఢములు)- 'ఆరుదాంకుండు,'
 'మదనస్యంధినతా' [శబ్దజాలము]
 107 -110 (ప్రౌఢములు) 111 (కుంతిని)
 112 బొడ్డుకోసినకొడవలి.
 113 'కునుమనులెల్ల'-(ప్రౌఢము.)
 114 సాలకుము-(క్రొన్ననలవర్ణన)
 115 వీరుద్ధరి-పాటమరించిన. క్రొన్ననలవర్ణన,
 117 ఈములు-క్రొవ్విరి.
 118 మరుమాస-(అసలు)
 'హింవోళసాక్షాన్మృకుంఠ' - 'హింవో
 శంబునాఁ బాకిరి'-మను. 'ఇంగాలచయ
 ములు.' [నైషః]
 120 'పూచినమావులనో' - జను శ్రీచమండు -
 (చంప) మౌళలు [ద్యుక్తి]
 121 బోత్సన్న - [అవృద్ధి లేదు]-
 కన్నులరు.
 122 దీగ్రియ నంబ - అగ్రే-వెల్లలమాడు
 123 మధూఁకెత్ - కదారకాచకటకాకృతి.
 124 పలునుబ్బుల
 125 కనోనికానమధుధాన్ - బుద్ధిలక్.
 126 తేనెగ బ్రవాండు(-కొరవులై)
 128 నమేరుప్రమల్ 129 (భాగవతము)
 130 జడిసె [-జడిగురిసెను]
 137 ఊడుకొను [వృసింహపు.] మధూఁ
 138 కళంకిత[నాడి]
 139 ఆముక్తిల-ఇరుగుగొన్నాక్ష
 140 మధూఁకె-సరసబాల్ - 'త్రిమృరం గా
 రహి' X 'క్రూప సేభ ... గారిహి
 గృష్ణరాను' మను.
 141 కామమెత్తి [భామస్వాభావ్యము].
 హత్వితా-సంక్రయి-హతోద్ధతి-కటకా
 ముఖము.
 143 మాధ్వి-కదంబుగ వలవ-బూది చుటవ.
 145 మేఘురింజి-మరుత్త్యుతా
 148 తండ్రి 149 పరాకు.
 153 జజ్జుకో-ప్రాన్నదుక్
 154 సున్నలనుచు(అపూర్వకల్పక)
 156 వేవిన--2.దుంగక.
 157 గణరాగరణతజాంబు - నిదిధ్యాస.

VI

3. బ్రాహ్మ వేళల - మంగళ నామకైకిక.
6. సురియాళు-వల్లంబు 7 చాండాలిక.
- 9 దండె సాచి 10 లాచరా తూపరాణికడ.
- 11 అద్దమరే యద్దాసరి.
- 12 మరులతీవ-(చూ. మార్కె. ౧. ౧. ౧.)
- 13 ఇడుపుల ('ఇందువిల్పాని (వాసినా
రిడుపులందు' శ్లో. ౧. ౧.)
- 15 దవీయః-స్వామి (పరమైశ్వర).
- 17 గరునులు-అనుపేయలూడ. 18 పోలగాలు
- 25 సూరింబో-కెనుకుట్టు-ముండంబు.
- 27 కోలుగొక్కెర - (కోలగొక్కె - శ. ౧.)
- 28 ఉడుక - 30 బేలపుతనుచా.
- 31 ఆపారముఖ బర్హి న్నఖులు.
- 32 తేకవాటులు [చను.] - (నాడ్వీటికికోక).
- 41 చననీమి. 48 అభ్యంతరపుటెండ
- 47 పాకలపురేనుగువోత - 'కలనంకతోరెఇవ
కుటపాకల' భవభూ.
- 55 ఏవము-మీవంటి-చూపంటి
- 56 మాద్యుల - భివాద్యులకు-స్వధతి - పరుస
వే. 59 భూబర్హి న్నఖులు.

- 60 ఇటువంటివి.
- 66 సాలకటంకశ్చేయుడు - డింగరీలు.

VII

- 3 జల్పవానై.
- 5 బహివడ్డ-పాచితంబు-దొడ్డ 'మనదొరయిల్లు
దొడ్డవోదగా' - దర్భపోటుల-ఆర్తి వ్యభిము.
- 11 వశ్యవాక్తవ్యము-
- 13 ఒలె-పరులజించి-చేవాయుధంబులు.
- 14 గనపరాగలలు - సెనుగు
- 16 ప్రాజ్ఞాను-సురియ.
- 17 సురె-కొంకులు-నల్లువము- గొదకట్టు-కసె
చేరులు-తెక్కి-గునుకగా.
- 21 కొంగవాల్చుఅకు ౧. 23 బ్రహ్మవర్చసము.
- 27 విజాభిభౌంతర 29 అభునున్నము.
- 41 మెట్టపంట 44 అబ్రహ్మ్యము
- 47 నెట్టికసీల 48 అనెట్టె
- 57 పక్షిప్రధాన పాపవాహ్యంబు
- 64 నయకల 68 జగజుపుగా-క్రంత
- 68 కిసల [కిసలయ-నూ.]
- 71 ఉడుగలు - కుస్తరించి.

ఇందుం బొడమిన నానుడులు. (21)

1, 15) భేశభానులంగుం చెలుగులెస్స. 2(87) నాభియు స్నిగ్ధంబును బొట్టుపు
లయ్య వేర్పడ నుంబు ల్నానవ. (89) కుంపటిలో దామంబు. 3(94) అంగి సుఖియైన సం
గంబు లటకు మన్నె చాల ముఖులు. 4, 25) తిర్యక్తితి గతానుగతిక యాచనా. ౧1) పాటువాంల
నుట్టి చెప్పంగ నేల. (78) సోచ్చివయిండ్లను దినయ లుండి కాన్పునకు బట్టినెల్లరు క్రమము
గనమె. (122) ఉ త్కటలగం బిడునె మది తున స్నిగ్ధట్టు.

(126) బోసములు ప్రజకు చక్కులబోసంబులె యయ్య. (174) కారణగుణంబు గలగద
కార్యమునను. (257) శ తానరాధమును సహస్రదండమును లేపు. 5, 28) ఘనులగువారు నిజార్ణ
వము చేరు వారికి సరె. (58) పాసం బడిగివారె పేదరే(84) ఇంటిలో నేదుము ల్లయ్యె.
(101) విధాతికృత్య మది యేలా తెస్స. (120) అకృత్యముచే నగునట్టిపీడయుగ గోచరమానె దైవ
మనుకులము నై పరుమేలు దీటనక. (132) తల్లిబడికో తెచ్చె. (147) దైవము నెదుట
యత్తులుభింపవు. 6(5) మసీపాత మానికము. 34 అమృత మైనను జవుల జాత్యెన్న సమమె
62 పుణ్యమమ్ముట కప్పురింబు నెట్టి యుప్పుగొనుట. 64. మీ స్మింగినగ్రుక్క స్వాధికిం
గొలుతయె? 65 పుట్టు మఱి నూతు ల్లివ్వ బేలాళముల్.

నంపదాయాదులు(21)

4(79) ఆరణ్యకధ్వని వినఁగఁ జేసి గర్భము ముఖ్యుత్తము నేతె. 185 దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగరు 171 కవికరములు మాలు దాల్చును 174 కొరణగుణంబు కలుగదే కార్యమునను. 175 శరత్తున అగస్త్యార్థ్యును. 176 తిష్ఠపాత్రముం దుంచిన పాలు చిక్క నగును. 177 చేప తనజెనను తానే త్రాగును. 177 జమిల వెండిమీల వెండ్రుక కల్లు. 178 అగస్తీ నీటిని తేల్చుట. 180 కంచుటద్దములను బూడిదతో తోనుట. 193 వేటకాఁడు నల్లఁ గ్రోల నిచ్చి నివ్వంగిం దిగుచును. 194 ఆహగనోషము విజాననాశమునకు మూలము. 206 అంపకోలను నూలను ఆజ్ఞ చెల్లును. 5(29) వ్రాతలో అంచపము 35 గజకచ్చతోగ్ర కలవాము. 61కాలి తడిసినముతైము నున్న మగును. 88 మంత్రజపక్రమము-ప్రహరము. 100 చలీకాలమున పెదవులకు మైనముపూసి కొనుట. 104 వేగుజామున ఇచ్చు లలర్చును. 118 శిశువులకు దంతము బుదయించిన తన్మాతా పితలకు సంగమము కలుగను. 7(24) ఉప్పు చింది యినుమడి యగును.

ఇతరకవిజుష్టములు (30)

1 (19-34, 36, 40) పద్యములు కృష్ణరాయ వంశివర్ధన, మను చరిత్రసమే ఇట గృహీతము.

4 (20...) దశానతార పద్యములలో కొన్ని మనువులోనివి - కడిమవి తన్మాలకములు.

1(12) 'నీలమేఘముదాలు' X మను. ఆముక్తములోఈపద్యమున గీతము భిన్నము; కాళి. చూ. 2(92).—

నీ. అంజనాచలగర్వ భంజనాచలలీలః నీలవర్ణ పుమేనిదాలు ఉనరఁ,

బుండరీకముల నుద్గండరీతుల గెల్పు చెన్నొందు విడునాలుఁ గన్ను లమర,

మకరకుండలరుచి ప్రకరకుంతితములై , దినకరప్రభలు వెన్వెనుక కొడుఁగ,

నరము రత్నమునందుఁ గరము చంబిలునీడ . తోడునీడగ లక్ష్మీ క్రీడలాడ,

తే. శంఖచక్రాది పరికరసహితుఁ డగుచు | మధువముఖదేవతా నేవ్యమానుఁ డగుచుఁ

బతిగరాజాధిని హాజోద్భాసి యగుచుఁ | కృప పరివర్పంగఁ గాన్పించె గేశపుండు.

ఇట్టిదే పద్యమొకటిలాననున—3(299)

నీ. తెల్లవామరకాంతి నుల్లసంబాదుచుఁగనుపట్టు సేత్ర యుగ్మంబునోడ,

నీలమేఘక్రీలఁ గేలికేయఁగఁ జాలు | రమణీయ నివ్య విగ్రహమునోడ,

భానుకొటిప్రభా పటలంబుఁ రగ డెడి | సంపూర్ణవిమల తేజంబునోడ,

సాదామనీరామజాలంబు నిరసించు | మహనీయ కాంచనాంబరమునోడ,

తే. శంఖచక్రాది పరికర సమితితోడ ! వనజవాసినితోడ దార్శ్విరాహుఁ డగుచుఁ

బాకకాననముఖ్య దిక్పతులు మునులఁబ్రమచిమునఁగొల్వఁగాన్పించె రంగవిభుఁడు.

(57) "కలయ న్నీలమయంపు"— ఇది ఒరు లూపింపనికల్పన యనుతిలంపున ఉపోద్ఘాత

ములో నుద్భవముగావలయు, కాని, ఏతత్సవ్యములు ఇతరకావ్యములందుఁ గలవు. [వలభిం

జెప్పుట గేహేందీర యనుటకు, గేహముం జెప్పుట ప్రసక్తికి, లకుముకులుచెండ్లు.]

ఉ. " ఆరమణీమణు ల్వరసి నట్లు ప్రవేశ మొనర్చువేళఁ ద

తక్కరగపిచికాచలిత కంజములకొ మధులోలభ్యంగమర

వారక సారకు న్నెగసి వ్రాలుచు నొప్పెఁ దదంబుదేవతల్

నేరుపుతోడ నాడు హరినీలపుటచ్చనగండ్లకైవడిన్."

కళా. 6 (229).

(ఇందు భృంగములు హరినీలపుటచ్చనగండ్లు.)

వ. "ప్రతీరళోధనధనసంబున నిమలపద్మచివాహపీఠికాసీమక్ గూర్చున్న జెగ్గురుపెండ్లి కొడుకునకు నుంకులు చల్లు ఘనవేణికాసమాజంబు విగంజితకింజల్క కలమపుంజ సంచితదర వికసిత శోణపద్మదూఖలంగావక్ దంచుముసలంబులసాంపునఁ దదంతరంబునఁ బతనోత్పతనంబు నలుపు మత్తమధుపదూలికల లోచనానులాసంబు చాలం బోధింప." చంద్రికాపరి. 4 (68), (మధుపదూలికలు ముసలంబులు).

మ. "సారికించేర్చిన." 1 (66) [కృష్ణ పాణు విశాలరాష్ట్రములో ఇన్నియుం బండును. కోరుగా ఇవియు వచ్చునుగాన, రానుండు ఇన్నిటికొంబుండును. ఇతరకవులపాటలలో ఒకటి రెండే పండును. కావున బదులెవ్వరును ఇన్నివరులం చేర్చిన లేదు.]

ధాన్యములు X తోటలు. ఇందులకు ఇంచుక నాటి పద్యము—

వ. "రుచిరవిలాస పాలికనగోజముఖీ పరిపాలితంబు లై

ప్రచారతర ప్రసూన రస పొందు నాల రసాపగా ర్పుర

ప్రచయములక్ మనోరథము పండగఁ బండినపుష్పమంజరీ

రుచి దళుకొత్తు ముతైపునకున్ గనుపట్టుచిత్తవైఖరిక్." రామాభ్యు.

చ. "బలసినహల్లకచ్చటల" 1 (87). X

"కలమా, పాకవిసప్రమా, మాలరేలాఘ్రిగముఖికహారా, ।

వననాకమ్మితకిరస వ్రాసుట కుగ్వన్తి పరిమళిల్లాహూమ్." భో.

చ. "తోడి(బడ నమ్మ లక్ష్మి లని." 2 (59) X చూ. మందారమరందము.

"యథా యథా పద్మత తన్మతేనమ్! పాతుం ప్రవృత్తో విరళాజ్ఞాని స్సక్

తథా తథా ప్రేమగోసేన సాకం । నప్రేమవాసా తనులేఽమ్ముధారామ్.

"యథోద్ధృతః పిబ త్యమ్భః పథికో విరళాజ్ఞానిః

తథా ప్రపాపాలికాఽసి ధారాం వితనులే తనుమ్."

క. "గ్రామగ్రామంబున" 2 (69) X చూ. వృసింహపురా.

క. "నీమగనిలేజనున ను ద్దామశమనమద్రుం దెవఁగ నగి కుంపటిలోఁ

దామర మొలచినక్రియఁ ద । న్నీ మునివిభుఁ డైననుతుండు నీ కుదయించుక్."

క. "కలిగఁ గదా కుంపటిలో । పలఁ దామరవోలె నిట్టిపాపందపురిక్ ।

జలజాత్మప్రతిమభాగ్యము! గలవారికి నెచట నైనఁ గల వధిమతముల్." పరమ.

"జయజయ 4 (18). ఈపద్యము మనువుగోసుం గలదు.

మ. "పవిధారాపతనంబు." 4 (26) X మనువుగో 6 (110). ఇది మనువునకును ఆముక్త మునకును సాధారణము: అయినను ఆముక్తముగో వ్యాఖ్యాతలు "సరీలం జన్న" అనుభాగమును 'వెసం జన్నట్టి' అని యతిధంగముగా మార్చుకొన్నారు. —రెంటను 'సాల'యనునది 'తాళ' యనియే నొలుతమండెం గావలయు. 'సరీలం' - ఈమాప మెట్లు? సరీలముగ్ — అని యుండవలదా? "సరీలం బేగుయమ్మన్" అని పఠించిన నిరాక్షేపము.

తే. “పుట్టవెడలి” 4, 89) ఇది “వల్మీకాగ్రా శ్రుభవతి ధనుఃఖట్ట మాఖట్టలస్య” అను కారిదాసోక్తిని ఉపలేచించుచున్నది. — జగదీశపండితులు పుట్టనుండి బొమ్మకొరడు పుట్టదు గావున ‘వల్మీకః సాతపోమేఘః’ అని నిఘంటువు కల దని నుడివి, తదనుగుణముగా నర్థము వచించిరి. ఆయాక్షేపము సరిగా దని యీక్రింద విశద మగును:—

“శూర్యస్య వివిధవర్ణాః । పవనేన విఘట్టితాః కరా స్సాశ్చే

వియతి ధనుస్సంస్థానా యే దృశ్యస్తే తే దిష్ట్యధనుః॥

“తేచి దశస్త్రకులౌ రగః నిశ్వాసోద్భూత మాహు రాచార్యాః

తద్యాయినాం నృపాణామభిముఖ మజయావహం భవతి.

అచ్చిన్న మవని గాఢం । ద్యుతిమ త్స్నిగ్ధం ఘనం వివిధవర్ణమ్ ।

ద్విరుదిత మనులోమంచ । ప్రశస్త మమృత ప్రశుచ్ఛతి చ॥

జలమధ్యేనావృష్టి । రుభి నస్యవధ స్తతా స్థితే వ్యాధిః

వల్మీకే శస్త్రభయం । నిశి సచివవధాయ ధను రైష్ట్యం”

బృ. సం.

మనుచరిత్రకారుడును ఇంచుక అన్యకవివచనానుకాశముం గావించినాడు. — “ఉవాచ వాగ్మీ దశవప్రభాభి । స్సంపర్థితోన్మథైర్నలతావహః॥” రఘు. — “దంత, కిరణములు హారకాంతులు సరస మాడ” మనువు. ఆయన ప్రసాధునిభిక్కికను అక్కరిక్కిడ చూసినాడు. :
సీ. ‘చిన్నివెన్నెల’ (మను.) సీ. ‘చనిలేటిబంగారు.’ (శృం. నై.)

ఇందు లేని యవలక్షణములు (6).

(1) నగాగమములేని యదంతవిదకుష్మి; (2) ఇంపగాగమము; (3) ఇంచుగాదులచకారమునకు పత్వము రామి; (4) క్వాశ్లేకారసంధి; (5) రజమైత్రి; (6) ఇంచుక్కునకు స్వరయతి, ఇవి లేమి ఈకవియొక్క యంత్యైష్ట్యలాక్షణికతకు తార్కాణముగా నున్నది.

కవియొక్క ఛందోజ్ఞానము (యతిజ్ఞానము.) (56 ఉదా.)

I 1. ఆకమలావధూటియ ను X కాగతిం దోచు.

2. వృజినతారాఘముల దూల X వినరుగార.

4. నిశ్చల । త్వనుచలత్వనిష్ఠతె స X మ సైజగంబులబాద్యచేరవర్.

6. దీపాంకురా । కృతి నందం బగునందకం బఘలతా X శ్రీచిచ్చిదం శేయరక.

12. నైపుణి జ్ఞానచింతామణి కృతి; కృతి వినిర్మింపు మిశ మాకు X త్రియమాగాగ

17. వృద్ధి యని పోవ మేల్కాంచి X వెలుగునోడి.

36. ఫలదాగ్రప్రతాపాగ్ని X కృష్ణరాయ. 41 పుత్రన భవదసి ననిఁ దగి X కృష్ణరాయ.

52. నిలిచినయట్లు మాడువ ల X శేకములుల్ల సినం బరంబునక.

58. [మ. ప్ర.] రెండును దీనుల్గంచు నమ్మా X దువులన యడుగం X దోచు నుద్యద్రతోన్మే. శన— [నమ్మ X స్కవలన]

60. నృపతి వెలియంతిపురముగా X నెన్న మెలగ.

62. పిలుపున కై లాభముఁ దెలిపెనేని X యవి శ్రీ లగుటక.

66. గ । నైరులుక బాళలు గల్గి రాజనము కాం X తి వైరు ముల్సాపి.

67. నిలిపి మరిండుమానుకర X తిన్నికటోపహానిలాహతిక.
 70. భరంబునఁ బడుమట్టచేఁ జెఱకు X ముత్తియము ల్పిటిలించి.
 75. కొం I డెలపయి కమ్మగ్రామ్యతరు X జీతతి డించిన పేఁపగంపలక.
 81. ఫలం X I బులును నుగంధిశతజల X ముల్ వడఁబ్రప్పును.
 84. ఎం I తే నాగేంద్రశయానుపుణ్యకథలుక X దివ్యప్రబంధానుసంధానధ్యానము,

II. 7. వెగసి నోడనె క్రుంకుదు X ర్నిలువలేక.

15. ఉం I దును నిజలక్ష్మిచే సరిప X ణ ల్కారయంగ.
 17. రవి యనునివ్వ కేతువుచే X అంగున మూసి.
 25. పురో I గ్యానముల నృదేధములు X ప్రాణముతోడినగంబులో యనక.
 29. ఇలఁ బాదద్వయి రాయ న ల్కొదవు నెం X దే బాటుచో.
 42. నానకొ దత్తిరక్తేరిహంసి చన మిం X టకొ గ్రోత్ర నా నేల నా
 నానీరాద్ద్రీపరిత్ర యయ్య వడిమిం X టం బాటుతజ్జారి కేలా.
 48. బాం I ధనభానుప్రతతు ల్పరింపఁ గుయివెం X ట నెవ్వెట్లు.

[వ్యాఖ్యాతలు 'కుయివెట్టక' అను పాఠిధింగవా. కల్పించినారు.]

71. విప్లవఁ దన్నగరినికట X వృంగిరిహరికె.
 73. పుతపిండనిధికర్క X రీఖండములతోడ.
 79. కాలం I బున్నరులకు నయనుం బచ్చి X మోసము దెచ్చుక.
 86. అవ్వి I పునకుకొ పిటికెండ X మున ముద్రితమై.
 87. ఉ I దానమధురోక్తి నిట్లని X యావరిచ్చె.
 91. గృహానమ్మార్జనమో జలాహరణమో X శృంగార

III. 76. అనఘ, యెఱింగింపు మఱి స X మస్తాధాం I బన.

83. నృప, కృతార్థుండ నైతి నే X నింతింకంబె.

IV. 7 ఎదురైనతమవాని X గృహాభ్యుత్థమడిగి.

9. నిరం I తిరవంశిస్తుతులం జెలంగ గజఘం X బావారికాంత.
 15. నిగుడఁ బులకించి కరిటిఘం X జీకల నాభి మాలు.
 74. నా I రాయణఁడె పరంబు కొల్వ X మతని నలంచుక.
 82. కృతపయఃపాననప మేఘ X పృథుకములకు.
 85. వెడలెడువోఁ గి తోరఘన X బృందము.
 88. పే I రినలవణంపుఘట్టముల X దృప్యదిరమ్మదదావమున్.
 90. అడు చుం I డక చన నూఁదిఁ గాఁ దొరఁగు X నాళపుటుండలఁ.
 91. ఆవులు రేచి రెం X డవదియఁ జన, మిన్ను మన్నును నొకటిగా X వృష్టి బలిసె.
 115. పాటరపము చెలంగఁ దాళ X ములచప్పుడు నై.
 117. నృపున కగుతెర వేటయా X యితమనంగ.
 125. హరికు రెన్నఁడుం దెగని X యారులచేలును జొడుమర్లును.
 131. విచ్చుమో గ్గయి మఱి పాఱిపోదురు స X మస్తాధికాగతు లైన.

148. సంభూత [నగర-3 యతులు నివృత్తిని.] 185. గజభూట [మ.ప్ర.,]

V. 3. ఒకనాఁడామ్ర [మ. ప్ర. 3 యతులు నివృత్తిని.]

37. బుద్ధి ప్రాగ్జన్యసంస్కారం X మన జనింప... నాగక X వ్యలు పుత్రికా వివా X హమలయందు.

50. ప్రా | వృట్కలాంబుదగర్జ గల్వగవల X ప్రీతింజోభాసిత.

132. అగు శతద్వదనేందురాగమిక నా X ప్రాదుర్భవనోగ్గరకంబుల.

ప్రాసజ్ఞానము. (ఉదా. 23)

ప్రాసపూర్వాత్మరమున లఘుగురునియము గాని ప్రాసద్వీర్ణనియము గాదు.

1 (16, 17, 27, 76) (3) 77; 5(92), 6(11, 84, 108, 109, 124, 132);

అప్రాసము - 2 (9); 3 (23), 4 (121), 4 (240), 5 (61) ఇన్ని ఎట్ల హెచ్చరికతో నిర్వహించినవాఁడు ఎట నేని విలరప్పును? నిడువవై (ఉదా. ప్రాసము - 2 (88), 4 (235), 6 (21),

పఁపప్రాసము - 4 (168) [చేపు-అని శ. ర. ప్రమాణము లేదు]

గగగ ప్రాసము 5 (28). ంధంధ - 5 (158), [భారతసిద్ధము].

2 (97) “విధినిషేధంబు రెండిగి లే మధుని కరిగె”-ఇందు భద్రప్రాస మెట్లు సాధు పని యాజేపము. ఇట మధురలో వర్ణచతుర్థమే గాని వర్ణద్వితీయము గాదు. ద్వితీయము శబ్ద కాస్త్రసిద్ధము. చతుర్థము పురాణసిద్ధము. యమునాతీరముం దొకమధుర, పాండ్యదేశమున నొక మధుర, రెండును ఏకనామములు. కానినో “తినరు ఓడమధుర” అను వ్యవహారమున ‘దక్షిణ’ అని వ్యస్తము చేసికోవలయును. లేదా, రెండునామములను పాండ్యవగరికి కలపని తలంచవచ్చును:-

“నాగతైల ఇతి ఖ్యాతో నగోఽపూర్ణాన్యనివృత్తియే । తత్త్వేకం మధురీకృత్య యదా రక్షతి తాం పురీం నుద్ధరేశ స్తదార్య విక్రతా మధురేతి సా.” అని హేలాస్యము.

ఇట్లే శ్రీశంకరాచార్య ప్రయోగంబును—“వికాలా కల్యాణీ న్నుటరుచిరయోధ్యాపివ లయైఃకృపాధారాధారా కిముపి మధురా భగవతీకా । ఆవస్తీ దృష్టి స్తే బహునగ విస్తారి విజయా । ధృవం తత్ర న్నామవ్యవహారియో గ్యా విజయతే” “వికాలా - కల్యాణీ - ఆయోధ్యా - ధారా - మధురా - భగవతీ - ఆవస్తీ - విజయా - ఇత్యప్యేవగరనానూని” అని తట్టిక.

ఉత్కర్ష హేతువులు. (12 ఉదా)

పద్యంతములందును ఆశ్వాసంతపద్యములందును ఇందుగలలిగి మనువులోఁ చప్ప మఱి యేకబ్బమందును గానరాదు. గొడిలో అనమాసము లయినపద్యములు 6.

1 (3) ఖనటలో; 4 (27) స్వంతినిసీత; 5 (118) మరుమాధ; 5 (110) ఖ్వాకా; 6 (15) కాంచె నైస్థపుడు; 7 (27) చని కాంచె—మార్పకక్యములు గావు [విషమస్వర్ణా వృత్తి]. లోకోత్తరనాగరకత - ‘పిడెంపులుకెంపు’ 1 (60), ‘అంచితచారవల్ల 1 (61), నేవన మేడవైవలభి 1 (62); సరసోక్తులు - వెలఁదియాసిదంపవెలయెంత 2 (19); శమత్కారము — సనకాదిదివిజమస్కర 1 (41).

స్వభావ వర్ణన. (36)

II 53 నులివాడునాచువల్పుల. 54 మీ టగుమిల నెల్ల.

- 59 తోడిబడ నమ్మకుక్క యని తూలుచు.
- 61 పవ లెల్ల దీర్ఘ కాంబువు - 62 హృదయము లెప్పుడు; 68 తారుణ్యాతిగతమాత
- III 5 కలిపయాత్తులచే వారిపతిని దెలిసి; 6. అంతలో నొక మేటి క భిముఖుండై,
- IV 7. సెలవులు నాకుమ తెలిసోయి మఱి నిల్చి.
- 91 ఎలగోలుజల్లు మున్నెరోధి. 127 ఇల్లిల్లనియగ నొక్కొంటబ్బు కిభి.
- 131 రయమున వృష్టైక యొడిగి.
- [యాము నాచార్యకాలమున ఆశ్వపతి నరపతి గజపతు లని వ్యవహార ముండినదా?]
- 133 వసతు లెవ్వడి వానికై గొడుగు. 134 గురుగుండెంచలి తుమ్మి.
- 153 పాలనమర్కడలికందాధి. 181 అర్కమండలి కల్త్రమడ్లమైనంత నె.
- V 7. వాలెఱ తొంటికైపడి - వసుస్సంధి. 21 ఒదవెడు జవ్వనంబు,
- 117 మును ననల్ దమిం బట్టి. 143 సహకారి ఫలంబు.
- 157 విష్ణుచిత్తుని తనయా తపోవర్ణనము.
- VI 6. చము రై నగోల్కబుసంబు. 13 ఇడిసిన యిడుపులయెడలఁ బ్రాక్షేను.
- 17 ఎలనీటి బొండలంబులఁ బోలె. 38 ముంగాల్లఁ జాగి ప్రేముచ్చుఁ జాపులుపర్వ.
- 19 మృతమర్త్యులెంటాన నిడ్డఁ జాలక. 22 తిగిచిన నడుగులు దెమలక - (మల్లయుద్ధము.)
- VII 5 బహిష్కర్తృజాన కల్పపుఁ బాచితం బడి - (ప్రావృత్తాబ్రువ పర్వనము)
- 13 పసలేదు, నిలగోరి, పాపులారా, యిది - (నన్యపాతము).
- 14 తోడుంటివాడు చన్ద్రోక పోవక - (నన్యపాతము.)
- 16 కాశ్యపుడు - (గోంగలరాయడు); 23 స్థితిభాగ - వైష్ణవుడు.
- 30 చరణంబునరచి - (భాగవతులవర్ణన.)

లోకోత్తరములైన యుత్పేక్షాదులు. (21)

- I 65. తలఁ బెట్టెచ్చటఁ గ్రుక్క.
- II 25 ప్రే ననిశంబు నల్లకొను.
- 47 సరి యగు నిట్టి వట్టలను.
- 48 దవధూనుంపుఁ పినుంబుల. 49 పడిమం వెట్టి.
56. మెండుమీటిని పగటి...పిల్లఁ బోయిన.
- VI [17 కిషి...31 ఘోరాపాత] దశావతారి పద్యములు.
- 85 ఎడపక మాన్న మింటిపయి...మాకరిక. రేవగలు...బాతెడు...దట్టపు.
- 88 దినములవెంబడిక జడనిధిక...లోనఁ జేరి నలవ...స్వజించె.
- 92 ఆలవర్జన్యఁడు శేకిపాత్రముల
- 98 గగనరంగస్థలంబున [ప్రాధి యమర]
- 104 స్వరుఖర తాబ్రసాహి రిపుజాల...దుగ్ధశుద్ధ జలకంధులు...ఉదాకరములు.
- 111 స్థూలపరిపక్వ కౌసవోదుంబరాగ్ర...లపెగ రచ్చసేయంగ పెడతె విక్రాంతి కనఁగ.
- 121 ఉలుమా విని యలకకై - దివి వెఱఁ బఱచు...లెఱుగున.
- 125 వరజాలడి గొంపిఁ గలపఁగ. 143 సంభూతజ్ఞ ప్రివారాశన.

V 11 వైరంధ్రుల్ పయి కత్తి.

80 కదలి దివియించె నాగ్రాంఘ్రికంబు... గొప్ప... మెలయుగోర్ముచ్చులు.

85 తలిరుంగైదువు జోడు. 87 తామరసాస్త్ర తామ్రముఖి.

105. అరుణాంకుండు హిమర్తు వనజని; 145 కామనిమేఘరంజి...

VI 41 దీనిచూపుదు పెక్క - హరికృత గోదావర్ల నము.

శ్లో ౪ (సు కు మా ర త)

ఇందు శ్లిష్టవర్ణన లలి మనోహరములు.

2(19) వెలది యానీదండవెల; (21) సద్యాస్య, (41) పాటిరగిరి వనవాటిఁ గ్రీడించియు.

4(82) కృతపయః పాన నవమేఘ శ్లేష-వియః). (200) స్ఫటిల - రంగనాథవర్ణన.

5(7) వాతః తొంటికైవడి. (30) కవిరి దివియించె.

ఎత్తుగీతులందు గొడి గొడియె (4 ఉదా.)

1(3) ప్రబల తరవాడ బీకృత గమ్మదములు.

2(89) స్వస్తి కృద్వాస్త్ర వస్త్రత్యగస్తి మఘవ.

2(41) విషధిలహరి భి దో త్పరితృప్తపరిజటిల.

5(139) స్వధృత పరి భృత విమరి పాల.

ఇందు దుష్టపాతి దుష్టవ్యాఖ్యానిలు. (33 ఉదా.)

1(41) సగర పురిపరి. 58. సారె వేయునదల్పు.

“సారె యిదె పొదువు మని యొక సారె యొక తె యక్షి శేధిపయంబున ని

చ్చారతినొకతెకుఁ జెప్పిని సారె కవికపంజరమున సాధ్యన మందె.” శృం.నై.

68. అదునునఁ బండి...మధువుట్టఁగ... శేచనాజడ [ఉట్టఁగ].

2(68) తరుణ లల్లి...గను సర్వై శైలి [నెటి శైలి]. 78. కర్కరీ (పరిపక్వ...) 3(90) (వకులంకృత) ముష్టికతోరాపణః కర్కరీ ధిశితశేః (కుంభ పక్షింగకా; 4(140) (అలిగరుదం చలామల...యైన) పాకనిర్దళిత...కర్కరీకావనాశినా. [అనుబంధములో కర్కరీ శబ్దము చూ.]

87 పెల్లులో హండి కావళ్ల. -- ‘లోహండి’ - (లోప - శ. ర.) “అయస్థిపేటియు హండియుఁ దండులంబులు” కాశీ. 5(62); “రాగిలోహండి నస్నాయి లేకుండంగి వండి దించిన యివ్వర్వంటకములు.” కాశీ. 3(121); లోహండి గాక ‘హండా శబ్దంబు (అన్యదేశ్యము) కలదు.

99. దోధూర్ధృత దుర్ధరగోవర్ధనరాధా...లీలావాఘ్నేషికా...దోధూర్ధృత-అన్నచో - “దోః=బాహువుయొక్క - ధూః=ధరముచేత” అనుటిక సరిగాదు. అక్షరమున ‘దోధూర్ధృత’ అని యేర్పడవలయును. ఇవట ‘ధూః’ శబ్దము అక్షవాచకమే. దోః=బాహువను-ధూః=కాడిచేత, (లేక, కాడివంటి బాహువుచేత) అని యన్వయించుకొనవలయును.

3(18) - ఆశేధ్యజాడంత—జేరక. (64) ఏ నవిద్యలన మృత్యువుఁ దరియింప... క్షీణింప. 3(18, 64) “ప్రమాదం నై మృత్యు మహం బ్రవీమి.” అని సనత్కుబాచీయము. “విద్యాం చావిద్యాం చ” ఈకావాస్యోపనిషత్తు. “అవిద్యయా=అగ్నిహోత్రాదికర్మణా.” అని సత్యోపనిషత్తైత్వర్య సంగ్రహము. “ప్రమాదో బ్రహ్మనిష్ఠాయాం స కర్తవ్యః కదాచనా

ప్రమాదో మృత్యు రి త్యాహు ర్విద్యాయాం బ్రహ్మవేదినః." ఆధ్యాత్మికపనిపత్తు. "యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సజ్జం త్య క్త్వాత్మకుద్ధయే." భ. గీ. 5(11). యజ్ఞో దానం తప త్తైప పాపనాని మనసిజామ్." భ. గీ. 18(5).

92. అస్థితాపీండ్ర...కస్థల...నృత్తమత్తల్లి హల్లీపకా. [అనుబంధములో మత్తల్లి చూ.] "క్షయకాలంబున." 5(82); "మల్లంబావరపుత్తర్తి." నైష.

4(11) శ్రీర సీతమరాళ (చృదీ?) వాత్యాళి హతపరాపా! వలయమండితకల్ప కాకలా యనంగ శంఖచక్రాంచి గోరుహస్తములు దనరఁగి నోచెఁ గమలేక్షణుండు చతుర్ముఖుండు.

13 సామర దిదృక్షు...సోఁక...ఘట్టనలఁ బాటు...

29 ఆయతయున్మగాకృతి...వారిధి! రాయత - [అయతము వారిధార లని యర్థము.]

43. వెండి యేజంగ మెత్తిన(?) వెరఁగు పడును.

44. శివలింగము...చేయని పాపము "శివ... నివహం చేమినఁ జేయ X ని పాపము దా! నవుఁ గా దనఁ దానమయమునవునను విప్రులక నుగ్రహారములిచ్చుట." [చేయ + ఇది అని అఖండయతిప్రియుల చేరినను. సహాసముగా నన్వయించుట సాధువు.

76 కర్కశుఁ డంట కోవ్విక...పేర్కలుగంగ (?) పేర్కలగంగ]

"మకరేశ్వర పృష్ఠాధిశయిత చరిగికిసలయే" అని క. క. ల. లో గంగాస్తూతి.

"సీతమకర నిష్ఠాం శుక్లవర్ణాం త్రినేత్రాం

కరధృతకమలో ద్యత్సూర్యలాభిష్ఠముద్రాన్

విధి హరిహర సూపాం శేష్కోటిరమాదాం

కలితసీతదుకూలాం జాహ్నవీం త్వం నమామి." గంగాధ్యానము.

"అలిఖ్య సఖ్యా! కుచపత్త్రీ భిక్షా! మధ్యే సుమధ్యా మకరం కరణ

నా త్రాల్లిప త్రా మిద హరి యానం మన్యే త్వదేశావళినాకనద్యా!" నైష. 8(89)

ఇందులటీకలలో మల్లిసాధనారాయణులు "గజ్జా మకరవాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధే" అని వివరించివారు. వరుణునికి మకరము వాహనము. "వరుణాను జలాధిపతయే మకరవాహనాయ పాశహస్తాయ" అని వరుణప్రార్థనాశతము. వాహనములు చిహ్నము లగుటయ్యం గలదు - చిహ్నము=ధ్వజము -- గరుడధ్వజాఁడు, పృషధధ్వజాఁడు, ఇత్యాది; - ఆస్థాయమున మకరధ్వజాఁడు వరుణుండు.

115 నటనపరిశేకి...[అకు దను' అనుకల్పన సరిగాడు].

123 పసతు ల్వల్యడి వానకై గుడిసె మోన న్రాక...[గొడుగు మోవక]

148 అల మలయాగ్రిఁ గుంభభవుఁ డన్మతకంబు శరత్తుకుండమం డలిఁ బ్రతిబింబకై తన మున న్దమ కిచ్చిన...[శరత్తు.]

160 అంబరవాను లగ్ని క్రియకై...బెలుచం...యాక్రమించెఁ గా! కం బరితాత సూన ననఁ గాసె...[నాకం బని తాపమాన]

166 మొగిలు విరియెండు వెండియు! గగనమణిస్థం దనంబు గదిసెనొ యనఁగన్. [విరి యెండు వేడియు]

5(8). హేమాభాంగ...! శ్యామార్థంబలి...[శ్యామాంకం బలి]

చూ. 'ధూనురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే!

పో సమకూరెడిం గులముపొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతఁ.' 8(51).

[టీక. అంకతఁ = నామధేయ మగుటచేత].

30 కడలి దివియించె నగ్రాంఘ్రికంబు... మెఱయు గోర్ముచ్చులును గంపు గుఱులుగావె,
[అగ్రాంఘ్రికంబు].

81 ప్రియలభదశ స్మయిం దొరిగించునొ.

'అదియొండె భక్తి యెవ్వతె! యెద విశ్లేషైక భీరువృత్తిఁ బ్రియల

భదశ స్మయిం దొరిగించును! హవనున, నదిగాక యున్నయవి నైశకముల్.'

82 పలపలగాక నీలములబన్న సరంబయి నిర్మలాంగికిఁ [పలపలగాఁగ]

83 ఖండితపూగీ నాగర!.. హిండితములు గావించియ - (మగు తాంబూల ము)ఖండిత
భక్తినొసఁగి కదలి చెలులనోఁగఁ (ఖండిత-ఖండింబులు అనుటతో పానడుక్తము. తాంబూల మేది?)

129 కూరతిథిఁ గృష్ణరజనిఁ చద్రైరిం గనియుఁ బెద్ద లిగురాకుఁ బట్టెన పెట్టువడిరి.

స్థాణు వొక్కండు మగవాఁడు దిలఁ కుమియ! ఫల మొసఁగె నట్టే! కినియక; పద్మరదన!
వదనమరఁ గూర్చి నొసఁగ... ఈవలదె పుష్ప మైననుపొడ్చి నుమిసిన X నని చెబొగడ.

(నలరె).

6(8) చము రైన నోల్కులుసంబు తెలకియును [తెక్కియును],

27 చని కాంచె విరజాభి భాంతిరవపు...[విరజ యను నామాంతరిముగల దేహముగల].

“కావేరి విరజా సేయం నై కుణ్డం రభమన్ద్రం |

పరవానుదేవో రత్నేశః ప్రత్యక్షం చామం పదమ్.” మఱియు -

“అస్తీ ప్రశ స్రమహిమో నైకుణ్డోఽకుణ్డవైభవః |

య స్సప్తావరణీత స్త పదస్తా త్రై క్యతే రపి,

యదస్తే నివ్యతటినీ విరజా నామ విశ్రుతా

సంసారదాపదద్ధానాం జీవానాం తాపహరిణీ.”

తత్ర దివ్యం మహాద్ధామ! నైకుణ్డాభిధ మజ్జ్వలమ్ |

తత్ర స్రమ్భసహస్రాశ్లేషా నివ్య శ్రీమణిమణ్డపే |

సింహాసనేఽతిరుచిర! విభూతిద్యయచిత్రితే!...

శేషస్య మృదురే భోగే భజామణిరుచా స్పృశే!...

సమస్తశేషీ భగవాన్ లక్ష్మ్య భూమ్యా చ నీళయా.” ది. సూ. చ. ౧

89 విసయోవ్యాస శక్తింధ్రియ విరతికిని [అయినయోవ్యాసశక్తి యింద్రియవిరతికి]

ఇందు వ్యాఖ్యాతృప్రముఖ ప్రశస్తి చ్ఛందోదోషములు. యతి (21) ఉదా.

ఆసాధు పని విమర్శకాదులు తలంచిన సాధు యతి:—‘అస రేతద్వద నేష్ట’ 5(182).

‘ఇందు ప్రథమపాదములో ప్రాక్షునిములో అబ్రుజ్లేప చేసికొని యతిని నిర్వహించుకో
వలసినది.’ అని వ్యాఖ్య, భ్రాంతిమాలకము. అట్లు సాధ్యపడదు కావున యతి దుష్టమే అని
రాయవాదుల విమర్శ. అదియు పొరలబాట. ఇది ప్రాంతియతి; కనుఁడు:—“ప్రాక్షుని- ‘అది

బట్టే' (భ్యా. ప. సేట్) - బాహుళికాత్ ఉన్ - ఆగమకాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్ స మన్
ప్రాప్తిః; యద్యా - 'అద భక్షణే' (అ. ప. అ.)" రామాశ్రమి.

1(8) సే! త్వదర నిజవ్రతకరయః బాహుళిక మొక్కెడు నా నుమాలిపై.

ఇట యతి భగ్నము. 'చోప్పడంగ' అని పఠించిన సరిపడును.

1(19) మా! రాఫలం యైన భృంగరతి X నాఁ దుద క పుమరణ - [తతి X యై]

2(48) దవధూమంపుఁ దమంబులోఁ దమరసద్రవ్యంబుఁ బంకేజబాం

ధవభానుప్రతను ల్లరింపఁ గుయివె X ట్టెన్ పెట్టు కూనోరు కూప వితానంబులబాడ.
['కుయివె X ట్టెన్' అని సాధుపాఠము కలదు.]

92 నీయచ్చయే మిన్నక పో! వోయి మునిప్రవర నిన్ను X మెప్పించెద...[నొప్పించెద]

4(28) 'పవిధారావతనంబు' - 'సలీ X లం జన్న' - అని సాధుపాఠము కలదు.

13 'సామగ్ధివృక్షు' - ['వృక్షవృక్షు' అని అఖండయతిభంజక మయిన సాధు
పాఠ మున్నది.]

117—దొడ్డిక ప్తగుమ్మరాళి X చూడఁజూపట్టె మీఁది ప X ర్జన్యభన్విన్యపతి కగు తెర
వేటయాలుత మనంగ:—['X జూపి చూపట్టె' అని పఠనీయము].

131 ని! స్థియముల... X మ బొప్పక యిచ్చుక విప్ప ['మబొప్పక' అనునది.]

155 అప్పు డన్యోన్య విజగీషు లైనన్యపుల! కవదోనలనుండి లభిత్యంబు లైన

స్వాన్యముక రాళిచేఁ గీర్తి X చాలఁ గ నెనో! యవనాళిఁ బ్రపుల్ల శరాళి మెలసె.
['స్వకుల శరపాళిచే' - అని పఠించిన సరి.]

5(52) తనునంటె...వల్లనస్త్రీలఁగా! జననం బందఁగఁజేసి కూడియును స X క్త
స్వాంతిలక్ ['కూడియును నం X సక్తాత్మలక్']

110 నవపి కేంద్రప్రాహు X టికినిమంత్రిణ శోభనాక్షరప్రతతి['ప్రాహు X టి' అనియా.]

128 ఎదు! దృఢ మతి సార్పు లై మనసు X ర్క దుద మల్లఁగ మ్రొక్కెనో మనన్.

['మరచు X ర్క'] క. 'తుదగంబులలోఁ గూడఁగ! నరదము సకలంబునుజ్జ్వ లానల
శిఖలక్, మరచున్ వోయినఁ గని యు న్నరుఁ డచ్చెరు పంది కృష్ణనకు నభిముఖుడై,' భార.

129 విస ననుమాడ్కి నమిసిన X ననిచెఁ బొకడ ['నలరె' - పా.]

132 బాచ్చెల చేదై! తఱ చందుఁ దల్లిబడికో X లట్టెటయే కా మహిన్ ['బడికో X
లట్టెట']

6(30) తెవు లయినం గ్రహం బయిన...చే! లవుతను పూరకే ['చే! లవతను]

7(31) వి X తానరణ్యటికింకిటికలా! లాపముల మృఖంబడుగ X నాటిటఁ జొచ్చి...
['లాపం జొచ్చి' అనునది. - 'పతాకరణతో' సరిగాదు.]

సందిగ్ధములకు సమాధానములు.

ర అ యతివాచము. 8 ఉదా.

4(152) రాట్నంపుగుం! ప్రలు నాఁ దేనెకొలంకులం బొరలిపా X ర్క విచ్చు పంకేరుహంబుల.

['క్రేణు ల్లట్టి నభోంతరాళమునఁ బా X రె వృక్షుల' - అను మనుప్రయోగమువలన

పాణుధాతువున లఘురేఘము సిద్ధము]. దీనిని రాయవాదులు రేఘకార యలిగా నుదాహరింతురు. శ. ర. కారులు శకటరేఘానిధారణకై ‘అవిక’కు ‘చెఱంగు’ను, ‘చెఱంగు’నకు ‘అవిక’ను ప్రదర్శించినారు. అనగా అవికక్రిందను చెఱంగు క్రిందను రవికకును చెఱంగునకును చెంటికిని ‘అవికయుఁ బట్టుపుట్టుము చె X అంగుమఱుం గయి యున్న్పించేసి గా’ రవపరిమాణముం దలియరామికి ముచ్చిరుమన్నయొక్కప! ల్లవునకుఁ జూపె నొక్కతె.” శృం. నై. 8(181) అని యొకటే ప్రయోగమును ఉదాహరించినారు. అందువలన ఈరెండును (అవికయుఁ చెఱంగును) అన్యోన్య్యాశ్రయ గోపపరాహిత్యము లై ఆసాధకము లైనవి. మఱి సాధక మైన ప్రయోగముం గలదు:—“ఒఱపరి గన్నఁ గూడఁ జను, కూరక వన్నువాఱ నాడుఁ ద! త్తఱ పడు, బోటఁ బిల్చెడువిధంబున నొత్తిలిపల్కునవ్వున, బ! ల్కఱు పొరుగిండ్ల కేఁగునొకమట్టున నిల్వదు చంటిమీఁది ముం! జెఱఁ గడలిందు వైశికపుసిగ్గు నఱిందు బార ధారుణిక.” జై మిని భారతము.—‘పాణు’ధాతువున గురురేఘమునకు శ. ర. లో—“వేటొకచాప మెత్తి...మీఱిన... నల్లదం! బాఱగఁజేసి.” అని ఉ. హ. ప్రమాణీకృతము. దానికే లఘురేఘమునకు - శ. ర. లో “‘త్రేఱుల్లట్టి’ యను మను పద్యము ప్రమాణీకృతము. ఇట్లే శ. ర. లో పాకను, ప్రమాణియ్యకయే, “అధునికులు కొందఱు ఉభయరేఘముగా ప్రయోగించినారు” అని వ్రాసి, ఉభయరేఘముగా నూచించినారు. చెఱంగునుమాత్రము రాయవాదాభిమానముచేత ఉభయరేఘముగా పరింపలేదు. ఇదియును రవికతోడిదే, దీనినికూడ ఉభయరేఘముగానే పరించుటయుక్తము. గ్రంథము పెద్దనార్యప్రణీత మని ప్రథయుం గలదుగదా. రాసుకృత మైనను పెద్దనసంస్కృతము కాకుండునా? ఆయాధునికులకు మాత్రము కొమ్ములు మొలచినవా? శ. ర. లో పాణుధాతువునకు “ఇది లఘురేఘక మగుట కాది కవులప్రయోగము కనఁబడలేదు” అని జ్ఞాపికం జేసినారు. ఇదియును నట్టిదే గావున ఈరెంటికిని ఒకటే గతి.

7(49) “చంచలలోచనఁ గానకున్న దూ! తెదు మఱి కాని, బుద్ధివిపరీతతఁ బొందిక పోయిచూడుమా”—‘దూఱు’ - నిందార్థకము గురురేఘము శ. ర.; కావున - “కానకున్నఁ బో! రెదు మఱి కాని” అని పఠించుటొండె, పెద్దనగారి పాణుధాతువునకుం బోలే గ్రుక్కు మిక్కునకుండుట యొండెం దగును. 1(84) “ప్రవిష్ట కుటుంబినుఁ పనుపు X తాచిన”—ఇటు పూర్వముద్రణములందు మూలములోను దీకలోను గురురేఘమే ముద్రితము; అయినను- శ. ర. లో ‘రాయ’ లఘురేఘముగానే పఠితము. అందులకు “పాపముల్! రాయట యొండె! గా కిహ ప! రంబుల కూరక దూరమై,” అని మను ప్రయోగమే ప్రమాణీకృతము.

5(128) “తేనెకట్టెచాఁ! దరుదుగఁ దాల్చుఁగాఁ గొరపు లై యొరగంబడఁ గొన్నిభూ జముల్”—దీనిని రఱసాంకర్యమునకు చూపుదురు. ఎట్లన—కొఱవి (గురురేఘము) = కొఱకచ్చు, అదే అలఘురేఘము = కురవకము, గోరంట; శ్లేష గావున సాంకర్యము తుంతవ్యము. మనువులో ఱు అలకు గురువులకే అభేదము ప్రయుక్తము - “కొఱతం బడుం గుకవి” అవమాన మొందుననియు, శూలమునం బడుననియు శ్లేష. కొఱతె, కొఱుల అని భేదము. ప్రస్తుతప్రయోగము అంతకన్న వికృతము గాదు. అం. భా. కారుడు కొఱతె శబ్దమునకే పై యుభయార్థములం జెప్పి పెద్దనగారిని రక్షింపఁజూచినాడు. “కొఱతె నాఁ దక్కుర కొట్టు వెలయు.”-ఇది శ. ర. సురము గాదు.

త్రియతిలో భంగములు. (3)

1(53) ఈ రెండును దీను ల్లాంచు నమ్మాడువులనె యడుగఁగోచు నుద్యద్ర
నో న్నేశనసిద్ధ ద్వంద్వ...[నమ్మ X న్ను సలనె].

4(288) చరదృష్టిఁ తైరిపత్తేక్షణము సచివము X శ్చ స్యపత్తేక్షణంబుఁ [సచి
వమ X స్త]

8(75) ప్లవమానోత్పాత భూత X ప్రకర పటిమ హ X లాహలస్పర్శి హేతి
ప్లవబృందంబున్ వని న్న X ల్పడఁ బొడుపొడు మఁ పల్కులుఁ ముల్కులుఁ గాఁ.
[‘ప్లవమానోత్పాతభూత X గ్లవన’ - అని, ‘బల్వడిఁ బొడుపొడు’-అనియు, పవించునది.]

ప్రా స వి శే ష ము లు. (4)

5(158) కంధరనీలవర్ణ... పౌ! ద్ద్రంధిభిహిత - ఇది భారత ప్రయోగలభ్యము.

వ్యాఖ్యాత్రాది ప్రకల్పిత ప్రాసభంగములు.

2(97) విధినిషేధంబు తెఱిగి లే మధుర కరిగె.—

ఇందు భభప్రాస మెట్లు నాడు వని యాక్షేపము. మధురలో వర్ణ చతుర్థమే గాని ఇట
వర్ణద్వితీయము గాదు. ద్వితీయము శబ్దకాస్త్రసిద్ధము, చతుర్థము పురాణసిద్ధము.—యమునా
తీరమం దొకమధుర, పాండ్యదేశమున నొకమధుర, రెండును ఏకనామములు. కానిచో, ‘తనరు
దక్షిణమధుర’ అను వ్యవహారమున దక్షిణ అని వ్యస్తము చేసికొనవలయును. లేదా, రెండురూప
ములును ఈపాండ్యనగరికి కలవని తెలంపవలయును:—

“నాగశైల ఇతి ఖ్యాతో! నగోఽథా ద్భువనత్రయే।

తత్త్వేళం మధురీకృత్య! యదా రక్షతి తాం పురిం।

నుదరేఽస్తదారభ్య! విశ్రుతా మధు రతి సా.”

అని హాస్యము. ఇట్లే శంకరాచార్య ప్రయోగంబును—

“విశాలా కల్యాణీ స్ఫుటరుచి రయోధ్యా కువలయైః

కృపాధారాధారా కిమపి మధురా భోగవతీకా

అవన్తి దృష్ట స్తే బహునగర విస్తారవిజయా

ధ్రువం తత్తన్నామవ్యవహరణయోగ్యా విజయతే.”

“విశాలా - కల్యాణీ - అయోధ్యా - ధారా - మధురా - భోగవతీ - అవన్తి - విజయా - ఇ
త్యష్టై నగరనామాని” అని తట్టిక.

2(80) భృగుకుటు యావనాశ్చ కశి X బిందు ననంగుని నంబరీషుఁ బూ! దుఁ గురుని
రంతి రాఘవు మ X రుత్రునిఁ కాలము కోలుపుచ్చడే.[‘పూ! రుగురుని’అనవలయును.—యయాతి
యర్థము. ఒండువగ 17గురు మహారాజు లగుదురు. 18 గురే పురాణములం బరిగణితులు. —చూ,
[‘హరిశ్చంద్రో’ నలో రాజా పురుకుత్సః పుహారవాః।

సగంః కార్తివీర్య శ్చ పడేతే చక్రవర్తినః॥”]

“గయాచ్ఛరీషే శశిబిష్ట రిజ్జః! పృథు ర్మరుత్తో భరతః నుహోత్రః।

రామా రిలీపో శిబి రన్తిదేవౌ! యయాతి మాధాత్మ భగీరథాశ్చ॥”

[పద్యములో శశిబిందుని నంగుని' అని పఠించిన దీనికి సరిపోవును.]

2(242) “దాన నా తత్తుభిరత్వ మేయఘముఁ దార్చుదు; శంక దలంగు మియ్యెడన్,”

[‘దానఁ దా త్రుత్తుభిరత్వ మేయఘము’ - అని మార్పుకోవలయు. వాఙ్మయములో ఈప్రాసమే ఇంకొక్కడఁ గలదు,

“రక్షోదేవమిథోఽట్టహాస హహహారావంబులుం గూర్చుమం

ధక్షోఽఘరఘర్షఘర్షర నిసాదంబుల్ దృఢాకర్ష వే

గత్తుభ్యదృఢజగేంద్ర భూతిఘా నూర్కార్భవనుల్ ఘూర్ణితో

ద్యస్తీ రాంబుధి జంతుఘోషములు మెం డై నిండె బ్రహ్మాండమున్.” దశావ. కూర్మ.

[“ఘూర్ణితం! పా టీరాంబుధి” అన్న సరిపడును.]

ర అ ప్రాసమునకు ఈక్రింది దీనిఁ గూడఁ జూపుదురు:—

3(57) నరవర యిటు బంధమృతి! కొఱ కను నం గొప్పకౌఖ్యగురుయోగము విస్తరముగఁ జెప్పితి” —[మృతి! కర మగు...ఘనయోగము]...

6(41) “ఏ లా అంతు ల్బలుపల్కు లంత్యకుల యేలా చింత రేలా వగన్.”

[రప్రాసము.—‘ఏలా రజ్జల్’ అని పఠింపవలయును.]

ఆ ట్లే ప స మా ధా న ము లు.

ఇందు దుష్టప్రయోగములు పెక్కు కల వని కొందఱు వచింతురు, కాని వారెవ్వరును పూర్వోక్తములను తడవినవారు కారు. మఱి దుష్టములని వారువారు చూపినవానిలో పెక్కులు సాధువులేగాని దుష్టములుగావు, వారు ప్రదర్శించు దుష్టప్రయోగములలో వాస్తవముగా దుష్టము లయినవి కవికృతములే యని వారిమతము. కావని మన్యుతము. ఇటు సేఁడు ఎవరును తప్పు అనని దానిని తేపు ఎవఁడేని త ప్పనును. అట్టియెడ విమర్శకు సమాప్తి యెట్లు? కావున తల్ప మాప్త్యర్థమై ఆక్షిప్తములును, అనాక్షిప్తములును, వాస్తవములును, అభాసమానములును, సం దేహగ్రస్తములును, అగు సమస్తదోషములను నే నెట నుద్ఘాటించెను. ఇట్లు చేతలలో పెద్దనగారి నొకయవధిగా నెన్నుకొనెదను.

అత్యసంధి (63 ప్రయోగములు.)

1(8) చె మ్మంచ	4 (8) సో నై	యము
15 బా సాడ	(19) చిలుచేఁ పది.	127 ఒక్కెం తెబ్బు
18 పుట్టు కామని	58 పింజామ రిడ	131 మేఁ కెరుపు
2(9) గం గనుకొనె	59 కాను కిచ్చి	185 ఓ లాడ
23 కుంకు మైన	80 మొ త్తో యనంగ	140 కలం కడఁగ
20 లఘు మందు	64 దేవ రాసతి	170 పాండి మమర
33 ఒ కంగము	80 గ్ర దంతై	188 వెచ్చ నై, ఒ క్కెడల
41 ఆ వంతె	87 ఒక్కెం తావ	197 కాను కిచ్చె
3(9) మా టాడెన్	88 ఎం తైన నం తైన	223 దొ బ్బంచు
19. పతా కనన్	112 ఎం తే విత్తై	224 కొం తేపాటి, ఎం తైన
28 వెచ్చ మరి.	118 చే ప్పుడిగి, కొం తొడి	234 తమన్న

235 ఒకిం తైన	43 కొం తడగు	26 ఇం తలయించిన
237 కలనిన క్కన	47 ఎం తే	32 మా టువు
239 ఎంతే లేవడ	61 ఒ కద్దుతము	7(13) పాతకులారని
248 కొం తవలికి	115 నా రెగ ను	62 మూ టాయిటి
269 జా లై	117 బం కంటి, ఇంతదుగూడు	65 ఎం తే బాస
270 ఒ కెత్తు	135 క ల్లనఁ గా	66 ఎం తే వాసి
271 ఎం తే	6 (9) ఎం తో తడవు	108 ఈరింగభ ర్తంపు
5(14) కాటు కిడిన	20 పా యగుగడ్డము	109 ఎం తే, ఎం తే,
39 ఒ కింత	22 చొర వీక	బుడు తెంత.

ఇత్వసంధి (23) ప్రయోగములు.

కౌస్థీకారసంధి (4 ప్రయోగములు)

2(22) అంగిచ్చు, 4(216) ఒకఁగుండిన, 6(25) అందీక, 7 (21) చించువారి.

ఇతరేకారసంధి (19)

1(83) ఆతనింట	3(33) కూయిడక	155 పానలూడు
2(32) నింగిటు(నింగియు),	3(148) కమ్మచ్చున,	6(6) పచ్చిట్టివోలు
35 ఒకటై	235 పోడిమహి	7(8) తిత్తొకటియు
59 దోయిలూగ్గుచుక	252 మిక్కిలిదుకొంట	21 గంజిండ్ల [వ్యస్తములు]
60 అవిరేగయ	5(53) తాడువంటివ[తాటి	39 వినయెవ్వాని శక్తింబ్రయ
61 ఒంటొలై	మయతివ]	వితతికిని
3(4) తరివాయుడుగు	66 ఒక్కటయి	45 పెండ్లుగుటకు

ఇందులకు యథా మతి సమాధానము నిరూపించెద. దీని పీఠికలో “మూలమును లేఖకప్రమాదాదులచేత నానావిధపాతములుగా నుండెను... ఇట్టి యాగ్రంభమును జాలినంత ప్రయాస పడి భిన్న భేదపుస్తకములను జేపించి శక్యమైనవఁకు శోధించి... ముద్రించి” — అని యున్నది, అట్లే సమాధానములను నిరూపించుటలో నేనును ఎటు నేని యిందుకు శోధింతు నేని (అనఁగా సవరింతు నేని) అందులకై ఉంతివృత్తి నని విన్నవించుకొనుచున్నాను.

2(9) ‘గంగనుకొసె’ ‘గంగనుగాసె’ అని వ్యస్తసూపకము గావించుకొన్న సరిపడును.

7(13) ‘పాతకులారని’ - ‘పాపులారా’ యనవచ్చును.

2(29) ‘లఘువందకీర్తి’ - ‘లఘుమక విగీతి’ అని పఠింపఁదగును. ‘లఘువందకీర్తి’ అని పా. లఘ్యురోహణముం దని యర్థము. - పుస్తకములో ‘లగువందకీర్తి’ అని పా. ముద్రితము.

3(19) ‘పతాకన’ - ‘పతాకగ’ అనుట సరి.

4(118) ‘చేష్టుడిగి’ - ‘చేష్టడిగి’ అని పఠింపఁదగును.

డిగుడించులు త్యాగవాచకములు [14 ఉదా.] భువనసంక్షోభముగఁ జలంబును బలంబు! డిగక నలువుమైఁ బోరె నాడియు బకంబు.” మార్కండే. 2(12). “జీవితేశ్వరుండు డించిన యోగిర మ్ములు కుత్స నేయక భుజియింపవలయు.” కాశీ. 2(75)

“ప్రతికూలాచరితంబు నావలన నల్పం బైనను గాంచితే|

ప్రతికూలాచరితంబు నీవలన నల్పం బైన నేఁ గంటి నే|

కృత మెన్నండును లేనిచంద మిది లక్ష్మీపుత్రు నీయందు న|

న్నతిదుఃఖాన్విత డించిపోవఁ దగవా యధ్యానపుం బట్టునఁ.” హరివిలాస 3(88)

“కవవటుడించి” ఆముక్తమండే 7(17). “జాయ వని డించి” రామాభ్యు. 5(217)

“నాలుగంటి నొంటి డించి” రామాభ్యు. 5(216)

“ఇలు డించి” భోజరాజీయము 2(16)

‘మహాత్మ్యముం దిగె దక్షశాపమున’ శ్రీరంగ. 3(593), [దిగువకు రూ. డిగు].

‘తప్ప లేక రాజు తను డించి’ క. క. ర. 4(196).

‘తపమును జపముంత్ర తంత్రముల్ దిగనాడి” నెల్లూరి శంకరకవి వారి. 1(109)

“కులము దిగఁదాచి యీ మారెతల వరించి” 2(183) “పిదప నాతని బంధించి పెంపు

డించి” 4(91) “తాల్మి దిగనాడి” 4(191)

“ఆస దిగఁగా రయంబున రెసి యేసె” ఉ. హ. 4(245)

ఈ‘డిగె’ ప్రయోగమున కాశ్రయ మైనపద్యము ఆముక్తమద్రణములో నిట్లున్నది:—

“రడి తల డిగ్గి ముంచి జడతం దువఁతెప్పలఁ గన్న విప్పి పు

ల్పాదుచుచు నీరు ముంగఱలపోలిక ముక్కునఁ గూట నోటఁ గొం

తోడియుచు గూటికఱ మొసగి త్తుచు తెక్కవిదుర్పు మున్నుగా

వడచుటె గాక చే ఘడిగె వక్షము పక్షులు జానుఘ్న సారఁ.”

ఇందు నేఁ గన్న పా.—విప్పి X పిడి; కఱ X కటై; నోట X నోరి; చేఘ X చేప్ట; పక్షము పక్షులు X పక్షులు పక్షము; - ఇందలి ‘చేప్ట’ వైయట్లు సరిపడుచున్నది.

7(44) ఈరంగభర్తంచు - “ఈరంగభృత్తంచు” అనవచ్చును.

4(170) “పఱచు శరద్రథములమేని పొండి మమరె” “వజ్ర శరద్రథములమేని పొండి మంబు” - మూలములో ‘పఱచు’ అప్రయోజకము.

అత్వసంధి సామాన్యమునకు

“బొబ్బిడి యార్చె” భార. ఆది. 6(212); “చిగురు గొమ్మైన” - మను. (150);

“తామరతొప్పరై” - మను 3(29); “చిలువానె” మను 3(84); “కానుకీచ్చి” మను 4(15);

“గొడవను” మను 4(63); “పొతాన” [పొల + ఆనఁ] మను 4(99); “గోరంటా” మను 6(8);

“ఏచూ తెవ్వండు గొన్న నిత్తు.” ఉ.హ. నా. సో. 3(32),

క్వాశ్రేకార సంధులు.

2(22) అందిచ్చు; 6(25) అందీఁ;

‘అందిచ్చు అను శబ్దసముదాయము శబ్దపల్లవము, ‘అండు + ఇచ్చు’ అని యేని, ‘అండు + ఇచ్చు’ అని యేని - ఎట్లు చేరించినను నిర్దోషము. ఇందులకు తార్కాణము - ఇచ్చుధాతువు తోనే అందుధాతువు ఈతరున భాషాప్రపంచమున పరశ్శతములుగా ప్రయుక్తమై యుండుటయ, నేను క్వాశ్రేకారసంధులు ఎటనుం బ్రయోగింపని తిక్కనాదులు దీనిని విశ్మయముగాఁ బ్రయోగించుటయ, ఇట్లే క్వాశ్రేకారసంధిగా ‘అందేగఁ’, ‘అందక్కడ’, ‘అందుండెఁ’

ఇట్టివి ఎందును లేమియు, ఇట్టులే 'పొరలాడెడు' మను. 3(84), లోనగునవియు.

అందిచ్చుటకు ప్రయోగములు (17)-

“నమ్ముము కైదువుమో పగు జమ్మి వెసం బ్రాణి విడిచి చాపము నా కం

దిమ్మనుడుఁ జేయునది లే! కమ్ముగ్ధం డమ్మహీజ మలసతి నెక్కెన్.” భార. విరా.

‘అండిక’ - కాశీ. 5(181); ‘మడిచి యందిచ్చినపుడు’ - శృం. నై. 8(84), “వెన్నెల నిగ్గులు పెదచల్లెడిమడుంగు లందిచ్చె నొక్కపూల్లేందువదన” పారి. 2(12). ఈపూటి కవు లును క్తార్థకారసంధి చేయనివారే.- ఇత నెందఱోకవులు ప్రామాణికులు దీనిం ప్రయోగించి యున్నారు:- “అందియ్య శివుడు తగ నానందించు నారగించి” కాశీ. 3:80; “కాల్పిన కోలామిషఖండము ల్దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినన్”-105; “పశ్చిమాంగన చేరి కందిచ్చు నిద్దంపు టద్ద మనఁగ” భోజ. 2 (103); “ఇంపారె బ్రయుల కందిచ్చునవియు” 107; “శోటి కందియ్య” కువలయాశ్వ. 3(77). “లాజలందిచ్చు నట్టి సోయగము” 4(81); “బుడు త లందిచ్చు తెలనాకుమడుపు” 5(5); “మడుపు నందిచ్చుదారి” 25; “వెలది కందిచ్చుచు ను రామవిభుడు వేడ్క” దశావ. 7(243 - 8 పం); “తెలిమాకుంజాట్ట లందిచ్చునో”(15) “కీలుజడ శేరి కందియ్య బాల నగియె” 8(318 - 5 క్రిందినుండి); “అందిచ్చువారు” - కృ. రా. వి. 3(84); అందియ్య బసవ. 3(175) ఇట్టివి వాఙ్మయములో ఇనుకపాతరగానున్నవి, చదువువారికి ఒకరుచూపనక్కఱలేదు.

4(192) “తారాదు నల్లెల్లజల్లులు”-‘తారాదు’ అందిచ్చువలెనే శబ్దపల్లవము. ‘తారి + ఆదు’ అని విభాగము. ఇదియే ప్రమాణము - శ.ర., ఇట్టివియు వాఙ్మయములో నవారిగాఁ గలవు. ‘తేలాదు’ - భార. విరా. 5(60) “తేలి + ఆదు” - శ. ర. “మిట్టాదు” - (మిట్టి + ఆదు) = సంచరించు. “అంగళ్లయందు మి + ట్టాడ మానిసి లేక” - కాశీ. 5. శ. ర. “మిట్టా డంగ నరుండు లేని యడవికో” మను. 4(58) “వీల దురింతవేదనమెయిం బొరలాడెడు” మను. 3(84). “పొరలాదు”... (పొరలి + ఆదు) పొరలు. “బిడ్డలు వచ్చి పనుంధరాస్థలికొ బడి పొరలాడుచుకొ బడెడుపాటులు నూడవు.” శేష. ౧ ఆ. శ. ర. “ఎన్నగేంద్రపుం జలు ల్మిన్నుంది పెన్నుంది కోరాదు తనగుబ్బకొమ్ము లొడ్డి” మను 4(37).

“కోరాదు... (కోరి + ఆదు)... “తేంట్లు పఱవఁ గోరాడె గరులు” - “ఆము.” శ.ర.

“వెరఁజాదు... (వెరఁజి + ఆదు) జారుకొను... “వెరఁజి వెరఁజి వెన్న వెరఁజాడుచు న్నాడు! నీనుతుండు మమ్ము నిలువనీక” వి. పు. 7.-శ. ర.

ఇట్టివి వాఙ్మయములో పెక్కులు కలవు. కావున ఈప్రపంచమందు శ్రీసోమయాజుల వారు “అందిచ్చిన” చాపము - కుంభజానునికి పికాచి అందిచ్చిన కఱకుట్లను, చయాళులు “చించి చ్చిన” చీరలను కాపాడుచున్నది. తప్పు నేయనివారగు పెద్దవగారు ఆచాపమునే శేలంగొని “మిట్టాడి” “పొరలాడి” “కోరాడి” - ఇట్టి యాఘాయత్త్యము లెన్నియో కావించినవారై “వెన్నుని వెరఁజాడిన” నెన్నలను అంగీకరించి, ఆపాల్యాజారుని కోడాటను ఇంక నిట్టియాటలను ఎన్నింటినో కాపాడినారు.

వివరయొక్క “సవతాలు” - “విడిదిండ్లను,” “కోమటిండ్లను,” “తాడువంటివను,” - ఇట్టి సమస్తమునం గాపాడుచున్నది.

ఇక్కడి యీనిర్ణయము ప్రకృతకావ్యకర్త నిరూపణార్థమే గాని ఇత్యంధిసిద్ధాంతము గాదు. అందులకై వేటుచర్చ వలయును.

పరిశీలనార్థము పనికివచ్చును గాక యని ఈచర్చలో బుద్ధిస్థము లైన మఱి కొన్ని యిర్నంధులను ప్రదర్శించుచున్నాఁడు. అందుం గొన్ని యాయుదాహృతపూర్వములకే ఆశ్రయముగా నున్న నుండును.—

“చంపి తిత్తోలిచి గాలి గొన వైచిన కుక్కకడిమంబు” భార. శాం. 8(285) విశ్వామిత్ర చండాళసంవాదము. “నోటాలిచి” అని పా. అని ఆధోజ్ఞాపిక. “దిననాథనందనుఁ డిత్తోల్చి నోటప చ్చవము చేసి” - కాశీ. 8(194). “తిత్తోలిగజానురు వధించి తిత్తోలిచిన” - క. క. ర. 4(132). “ప్రయ్యడి” కాశీ. 5(163); “పత్తిరిడి” కాశీ. 3(105); “తివిరి యం గంబులఁ గిమ్మికెత్తకమున్న” 177. “కొగిలియ్యదు” నరస. 2(25). “వనుధామరసూతికిఁ గొగిలిచ్చి” నిగంకు. 4(42). “చతుర్థుఁ కొకజాతిఁ బెండ్లాడి” వరాహ. 9(128). “పెండ్ల యిననాఁటినుండి” వరాహ. 3(30) “రేవెలందుకఁ పెండ్లాడి × రిక్కరాయఁ డేగుదేగలఁ డని” నీలా. 3(4). “ధర్మతిత్పరులకు గెల్పు బ్రాంతె” భార. శల్య. ౧. “ఇమ్మెయి ముక్తి బ్రాంతె బ్రాహ్మణులకును రాజులకును.” భార. ఆశ్వ. ౧. “కేళివనిమం డేతెంచె” పాండు 4(257). “మాడలు వేయే సిచ్చును” కాశీ. 3(146). “పురిలోనుం డిటువత్తురే” - కృ. రా. వి. 2(85).

ఆనతిచ్చు - ఈప్రకృతి భూయిష్ఠముగా నానాసూపములం గబ్బములం బ్రయుక్తము. ఒకకొన్ని యుదాహరణములు.—[55 ఉదా.] నృసింహ. 1(60), 3(60), 5(192). “ఆనతిక్క పక్ష” - శృం. కాకుం. 3 తులను. “ఆనతిచ్చిన” భోజ 6(200), (201); కృ. రా. వి. 2(62). “ఆనతియ్య” చంద్రికా. 3(104), 5(72); 5(125). “ఆనతిమ్మ” వరాహ. 1(134), 151; 2(128), 88; 7(114); 8(2), 59, 111; 9(4), 153; 10(10), 72, 128; 11(5), 135. కళా పూ. 1(191); 2(152), 157; 3(132), 273; 4(127), 137, 185; 5(53); 6(161). “ఆన తివలయును” మను 1(80). “ఆనతిచ్చె” కాశీ. 2(7). “ఆనతిత్తురే” కాశీ. 2(84). “ఆనతిచ్చితి” భోజ. 1(188). “ఆనతిమ్మ” పరమయోగి. 4(4) చళావతార 85(23) 134(4), 216(7) “అని ధాతపడంతియె యానతిచ్చె” కళా. 4 శ. ర. బసవపురాణము - 3(177), 246; 4(91), 143, 171; 5(126), 173, 208; 6(98), 99, 282.

“నానికొగిలిని యొక్కడ” మను. 3(5); “ఒక్కరాలి రిచట నున్న” - కేయూర. 3(41) “ప నేమి” కువలయాశ్వ. 5(20) “అగమా నిసాత్మవిస్తారము” పాండు. 1(115). “ఇన్నని” పాండు. 4(147). “మన్నింపంగఁ బాడింతట” నరస. 3(135). “మ నవేటికి నాతనమా” నరస. 4(84). “ఈచెలఁ దీపాము నిధము” కాశీ. 4(137). “ఊఁగాడు” శ. ర., “పాలసాడు” శ. ర. “వోఁగాడు” - “మెదలాడె గండుదుమ్మెదలబారు” కృ. రా. వి. 4(42) “భువనైకమోహంబు పాడలాడె” చంద్రికా. 6(64). “సవతాలికి” - భార. ఆను. 1(204) సవతి × ఆలు శ. ర. “సవతాలికొడుకు” కాశీ. 4(268) “విడిదిండ్ల” - కాశీ. 4(68). “కోమటిండ్ల” - పాండు. 4(149). “కులికాయుధునిఁ బట్టి కోడాట లాడించి” విక్ర. 5(11). “ఆనయమ్మ దాల్చి వానన్నఁ జెనకి.” నరస. “అత్తనారింటికి” - పరమ,

2(165)- శృం. నై. 7(13). 'కంచంత కాపురము' పాండు. 3(81); 'మాపటిసందునకా'-
కాళి. 4(100) 'తాటాకుల చప్పళ్లకు' - వరాహ. 3(55). 'అత్తవారింటి కరిగెడు నాలతాం
గి.' శృం. కా. 4(13). 'పెండ్లింటికడకు' - కృ. రా. వి. 4(116). 'గ్రుడ్డవ్వ' - హరవి,
2(87); 'ముసలమ్మ' - 2(89). 6(85) 'చించిమ్మ' - దీనిని కూడ శబ్దపల్లవముగాఁ గొనఁదగును;
ప్రయోగభాషాశృంగారభాషావస్తువులు కాక తాళియములు. ఇట్లే దశావతార చరిత్రలో 'పంచమ్మ,
82 పుట 16 పంక్తి. 'అమ్మతము సరిగా నీ వీ X యెడఁ బంచమ్మ'.

'రాశిరెల్ల' భార. ఆది. 6(160); విరాట. 1(78). 'ప్రసాద్యిడు' విరా. 1(78)
'పదాను' కళా. 1(124) 'చెట్టివేయితి' - శృం. నై. 7(72). 'పెండిలయ్య' మార్కండేయ
4(88), 4(81). 'బ్రాఁతే' - మార్కం. 5(242). 'పదేసి' మార్కం. 4(8). 'తొమ్మిదేసి'.
మార్కం. 4(140, 190). 'రాతి రచట' - మంచన. కేయూర. 3(41) 'పూరిల్లు' మంచన. 1(9)

త త్స మే కా ర స ం ధి.

తెనుఁగున 6 (10) 'విస నెవ్వాని శక్తిం ద్రి X మవితికిని', - అని సవర్ణదీర్ఘసంధియేని,
'శక్తింద్రియ' అని పర్యాయ సంధియేని చెందును ఘోరములే. 'అయిన నెవ్వానిశక్తి యింద్రియ
వితికి' అనుట సరి. 6 (54) పుట్టున్నెగద - ఈఁగు X నీఁగు -

ఉపోద్ఘాతములో దుష్టపంథుల కుదాహరింపఁబడిన ప్రయోగములలో నొక్కటి యిటు
చర్చించెద; కడమ ఇప్పటికే చర్చితిపూర్వములు.

'పుట్టున్నెగద' - ఇందులకు 'పుట్టుక X ఈఁగద' అని పదచ్ఛేద మనియు, 'పుట్టు
నిఁగద' అని యుండవలయుననియు ప్రశ్నిపాదించినారు. 'పుట్టున్నెగద' అనుప్రయో
గము దుష్టముగాదు. పీఠమునైఁగములో ఉపోద్ఘాతమందును వ్యాఖ్యానమందును మూలగ్రంథముం
దును 'నిఁగద'లో అరిసున్న లేదు; అది యుండవలయును. ఇటు పదచ్ఛేదము 'పుట్టుక +
నిఁగద' అని. 'నిఁగద' అని యిటు పదము. 'నీఁగు' అనునది తొలియాపము, దానికి
'ఈఁగు' అనునది యీ. కలదు.

"నీఁగు - దే. స. క్రి. నివర్తింతు. 'ఈ ఇక్కడ భక్తితో వినిన + నెప్పుడుఁ గీర్తన
చేసిన' బనుక. నిక్కము ఎవ్వరోషముల నీఁగి భజింతురు భవ్యభద్రముల్.' భార. ఆర. 5ఆ.
శ. ౭. ప్రాసకొరగారి దీకలోను 'నిఁగద' అని సకారాదిగానే ఛేదము.

"నీఁగుట: V. a. to get rid of. 'వొక్కతపస్వి వొక్కవ్రతిరాఁడే చూడఁడే
తెత్తొఫక! బుట్టు న్ని(c) గద' 'అనఁగా యారాత్మస జన్మమును పోగొట్టు కొనెదను' -
ప్రౌఢ్యము.

రాయకర్తకతా వాదాభినివేశముచే ఉపోద్ఘాతములో 3 (39) 'రెణ్ణాళ్లు' 4 (13)
'కల్లాన' అను రూపములు 'మఱికొన్ని చిత్రప్రయోగములు'గా ప్రదర్శింపఁబడినవి. ఈప్రయో
గములలో దోష మేమియు లేదు. 'మఱికొన్ని' యను పదములచే నివి దుష్టములుగా నెన్నఁ
బడినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇందు చిత్ర మయినను ఏమియు లేదు. - ఎట్లన - 'రెణ్ణాళ్లు' అను
పదమున ఉపోద్ఘాతములో గద్యయము ముద్రితము, మూలమున నద్యయమే కలదు. సద్యయమే
శిష్టసమ్మతము. ప్రా. వ్యా. సంధి 15 - చూ.

“కొన్నియెడల నవర్థంబు పరంబగునపుడు పూర్వపదాంత్యుడకారంబు నకారంబగు ఉ. రెన్నాళ్లు, ‘క. పదిదినము లైదుప్రాద్దులు! పదిపది రెన్నాళ్లు నొక్కపలుక రేయొక్క;’ భార. ఆది. 1 (89). మూన్నాళ్లు - ఎ. గీ. ‘చెఱుగుమాసినమూన్నాళ్లు సిగ్గుతోడఁ బలివిలోకన మార్గంబు పరిహరించి’ - కాశీ. 2 (72). పన్నెళ్లు, ‘తే. ఏళ్లన్నిళ్ల నొండె పేన్నిళ్ల నొండె గడువ తాతఁ దోమినఁ గలుగు కుద్ది.’ మార్కం. 3. ఇంచుకంత హెచ్చుకుందులుగా నీతిరుం బొరసిన ప్రయోగములు వాఙ్మయమందు సమృద్ధిగాఁ గలవు.

‘నెల రెన్నెల్లకుఁ జీరచిక్క’ కాశీ. 2 (79) [ఇట ‘రెన్నెల్లకు’ అని గర్భ్యముద్రణము అసాధువు.] ‘నరవరోత్తమ నేటిమూనాళ్ల నుండి’ మను 4 (73). [ఇందు ‘మూనాళ్ళ నుండి’ అనుముద్రణము ప్రామాదికము.]

‘తాను మూన్నాళ్లు మూడేండ్లుగాను గడిపి’ - దశాప. 8 (192 - 2); ‘మూన్నెలవుల యెడ’ - పాండు 2 (104). ‘ఏన్నాళ్లనుండియు’ 4 (153). ఇట్టి యీనుశబ్దములు ప్రయోగించి నందున జఘస్యత యేమియులేదు.

‘కల్లాన’ - ఇట్టిరూపము శిష్టసమ్మతము, కడుఁబ్రసిద్ధము. ఇట్టి ప్రయోగము ఆముక్తము లో ఇదియొక్కటియ గాదు, ఇంకనుం గనవచ్చును:—తారసానకు 3 (32), మోహనాలయో 1 (88), క్షేపందారానక 2 (95) సోణాలు 5 (60), కస్తూరన 6 (39), ఏతాల 6 (13), డెందాన 5 (48), 6 (261), రెంటాన 6 (19), కందాన 7 (62); ఈరూపములు సూత్రసిద్ధములు. సూత్రము పీఠికలోనే ఉదాహృతము ‘వికృత కృచిచ్చ లోపో మోర్చీర్చి శ్చౌత అమెస్య ఛివేత్’ అని; ఇందులకు బీజలోనే భారతప్రయోగ ముదాహృతము. - ‘మూనగృథిరాష్ట్రోడు ప్రాణానం గలుగంగ’ అని.

దీని ప్రయోగబాహుళ్యము నించుకంత నిరూపించెద. — ‘అడవి మెకాలయో గడు పులై’ - మను. 5 (52). ‘పంతాలు’ - రమాభ్యు. 7 (128). ‘మంచుఁ గుంచానఁ గొలువ’ పాల్కురికిసోమన్న ప్ర. రి. 14. ‘వీడు ప్రాణాన నగినవెదకి వెదికి మనల నెప మార్చుఁ గాకేల మనఁగనిచ్చు.’ కాశీ. 7 (252). ‘పూచినకొరవిపూ బొదరింటి చందానఁ గతైర యొకచోటఁ గదలకుండ’ కాశీ. 1 (138) ‘కుండలీశక్తి నాగఁజకోర నేత్ర పాముచం దాన నుండెడు ప్రథమధమని.’ కాశీ. 2 (125) ‘జంకించి పరపుష్కనకోటిచందానఁ గఱకుఁ జీకటివెన్ను చఱచునాడు’ కాశీ. 3 (234). ‘నారువోసినచందాననాటి యుండు’ కాశీ. 5 (182). ‘కన్య గండానఁ బుట్టిన కారణమున.’ కాశీ. 5 (229).

సంబారాలు, పడియాలు, 2 (121); ముత్తెలు 4 (78), లాతాల 5 (10), చుట్టాలు 5 (19), చత్తాల 6 (44), పజ్రాల 6 (45), ఉండాలు, బొండాలు, ఖండాలు 6 (55), వేసాల 7 (138) - ఈపదునొకండును హరివిలాసములోనివి.

‘చుట్టాల నురభికి నుంతరీమణికి’ - హరి. ద్వీ. ‘చిలుకగుతాల’ కువలయాశ్వ. 3 (94) ‘వేముతులాలలోహము’ నా. పంచ 1 (587). ‘ఇనుపకచ్చడా ల్లిట్టుకొను మునిము చ్చులెల్ల! తామరసనేత్రలిండ్ల బంచాలు గారె.’ మను. చక్కిలాల 2 (168), చరణార 3 (238), స్నానాలకాంత 3 (380), నిప్పన్నార 4 (149), బోనాలు 4 (158), నిజాలభక్తుడు 4 (185) - ఈయాఱును బసవపురాణములోనివి. ‘ననగురివెదక న్నానఁదూరి’ - మల్లయవిప్ర. 2 (56)

‘వడిగొని యడిదాన వైచి కందానఁ దుడుచుకొలు’ గౌరవహరి. ద్వి. ‘ఊడిగాలు’ కువలయాశ్వు. 1(83). ‘పంతాలాడు’ కళా. 1(42). ‘పూసగ్రుచ్చిన చందానఁ బొసగఁ జెప్పె’ కాశీ. 6(232). ‘పెరిగినతెవు లడఁగఁజూడు పెద్దతనానక’ రామాభ్యు. 7(75), ‘ఈ పాలానఁ దెన్నోలానలేక పోన నీవు పోచిత’ మను. 4(88); ‘భార్యవువైనఁ బింకొన బోసింతు రింకమునకు’ మను. 1(50). ఇది రెండును పెద్దనగారివే. ఇంకనుం జిక్కిమా? ‘విఘ్నం బుం గానించు పాపానఁ పోవదాన’ భాగ. 4(250) ‘నాయాన నడుచుచుకృతిపి నాయాన యతిక్రమించి’ రామాభ్యు. 5(27). ‘అపరాధ నోదానఁ బడు నవ్యగజముల కరణిని’ రా మాభ్యు. 7(44). ‘ముత్తయింపునాజారాన’ కువల; 3(20) ‘చల్లదనాన’ చంద్రికా. 2 - 89 170 ; ‘చక్కదనాన’ చంద్రికా. 100, ‘కారుకాలానఁ గలిగిన గౌరవంబు’ పాండు. 4(42). ‘ఊకికానకు’ పరమయోగి. 3(157). ‘జగనఁ గానము నిమాను జనుకొ’ శారా. 1(58). ‘దీని పెనయైనచాన జగనఁ గాన’, ‘దెందానం జెయివెట్టుకొని యతఁడు నిద్రించుక’, ‘వాన లేకతాన వాకి వట్టులనలె సకలసస్యంబులు సమసిపోయె.’-వరా.7(52).

ఈక్రింది రెండు అతికంబున నుక్కిని దాచినట్టి సర్వజ్ఞుని ప్రయోగములు.—

‘సికతానేతువు నిమ్మ గా నియునుచే జిం దైనచందాన’ ఉ. హ. 4(124).

‘చందన భగదీరుహంబు చందాన నవి’ ఉ. హ. 5(285).

‘నీనామమేమి! యేకతాన వచ్చితిరా కిరాత’ వరాహ. 2(43). ‘పా పానకు నొడి కట్టుకొనెం గా నేడు విభాత.’ వరాహ. 66. ‘కాలానక’ వరాహ. 80. ‘తగిలివచ్చిన చందాన’ వరాహ. 3(50). ‘అతనిఫాలానఁ గ్రుచ్చె భాగ్యాక్షరములు’ వరాహ. 57. ‘విచ్చినపెట్టదల్చు కమటానక’ వరాహ. 81. ‘నాతి పుష్పములకుం గా వ నాన నాన పెట్టుకొనకు’ వరాహ. 91. ‘చిలుపచిలుపనీరువిభాన నెన్నెలు మొనసి’ వరాహ. 4(147) ‘ఎట్లో యొక్కిచందాన వీడ్కొనియె’ వరాహ. 7(94). ‘ఒండొంటిఁ బాసిపోకుండ దానికె గట్టు వై చినచందాన వఘుసానిపు’ వరాహ 128. ‘జగతి నెందును లేని చక్కదనాన సాం పగు చిన్న ముద్దు నెమ్ముగముతోడ’ వరాహ 161. ‘చందాన’-శృం. కా. 3,4(130) ‘ముచ్చదనాల పుట్టినయిండ్లు’ - ప్రభావ. 1(108). ‘వినుగుఁగంబానకుం పిగించిన్లు’ - ప్రభావ. 5(29). ‘కడలితెరంగల బెడనాదుచందాన’ కృ. రా. వి. 3(28). ‘అట్లనే రేపు జగదాన కరుగుదెంచి’ 3(108) ‘కయ్యానకుం గాఁబ్రధ్వమ’ కూచి. దుక్క. ‘తలవంక న్నెలవంక గల్గుదొరచందానక’ దీక్షావ. బల. 238(8). ‘పోసిపో మనవాడుగా యనుచు మా X పుజ్యానకుఁ వచ్చినక’ దీక్షావ. కృష్ణా. 313(8). ‘కాలానకు’ హరవి. 4(25), ‘అంతఃపురానకు’ 4(55), ‘జంత్రాన’ 1(22). ‘కుంతాన’ కువ. 2(186), ‘హజారాన’ 3(20), ‘చందాన’ నారా. పంచ. 1(357)

ఇట్టి శాస్త్రోపదిష్ట - ప్రయోగప్రసిద్ధ - పెద్దనార్యప్రయుక్త రూపమును - ‘చిత్రము, పెద్దనోచితము గాదు, రాయప్రయుక్త దుష్టరూపము’ - అను ప్రత్యేక విరుద్ధవాదమునకు ఏమి చేయఁగలము.

అచ్చలో సంబుద్ధిదుజునకు లోపము.

‘కృష్ణరాయ’ - 1(31, 34, 35, 40, 41.) ఈలోపము బహుప్రబంధసిద్ధము. మను

సమాసమున ఉత్పన్నమగు నుక్కులు రావి.

2(8) మందాకు; 2(17) కురుంజువిదలు; 4(80) పిడుగుక్కు; 4(280) బండారలు; 4(288) వెలుగళక; 5(48) లావెడ - ఇందులకు - 'చునుజివురాకు' మను. 3(82); 'రాజమోమెదుట'—, —5(81); 'తెల్లనిగట్టుల'—, —4(18).

సమాసమున లుక్కునకు లోపము వచ్చుట.

1(14) ననదండ; (53) పనికర్యయ; (58) చెంగల్యడిగ్గియ, చన్దోయ, (71) వాలుగమోత్తము, పెడగుంపుల వంపులు; (74) పసిండి మువ్వగమి; (75) చెంగలనదండల దోలుదురు; (76) దొప్పగమి; (82) కూరిపనుపు. 2(5) సంపెంగనదండవోలె; (9) మల్లుపోరునక; (97) పారివిలంగారుగము; 4(148) వెండికలకపిండు; (156) తెల్లుగంటుల; 5(25) ఊరుపుపిండు; వలపులు; (81) పలువన్నెముక్కు; 4(89) పలువన్నెకట్ల జెట్టి —

ఇవన్నియు 'అంచపిండు' భాగ. 'కుక్కతండము', 'పచ్చతాచట్టుగమి', 'ఉడుముగ తిమిడి కొక్కు' వంటియు, వెల్లయెనుక గల్గెల్లతెలు' మను. లోనగువాని వంటివి.

6(21) 'కపగటివేళ' - అప్రాణివాచక శబ్దముటిత ద్వంసము ఏకవచనాంతయి నను. చూ. ప్రాథవ్యా. సమాస. 30).

4(190) 'యజ్ఞోపవీత పద్మాక్షమాలిక'—...మాలలతోడి' అన్న అర్థము నని భయమేని, 'యజ్ఞోపవీతముతోడి పద్మాక్షమాలిక' అని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

సమాసమున అన్యాయములకు ఉదాహరణము.

1(65) అన్యవి; (84) అన్యాయక; 2(6) చన్దంజ; (52) అన్యతిక, 3(8) అన్యలు వాదిక, అన్ శ్రుత్యకూక్తి; 4(70) వాసనల స్థాయి; 4(7) అన్యాయ. (80) అన్యలిమి; 4(148) అన్యతకంబు; 4(200) అన్యభ; 4(261) మత్స్యజుల; 5(133) రాగపుష్పలమున; 7(14) చన్ద్రోక. - ఇందులకు 'బ్రహ్మపాద మ న్దరడిక' మను. 3(59). చూ. ప్రా. వ్యా. సంధి. 102. 'జడిగొక్కొక్కలు' ప్రా. వ్యా.

సమాసమున ముగాగమలోపము.

2(10) గండపట్టెయ; 5(108) సరపువ్వలందు. ఇందులకు - 'దంతంపు) సరకట్టులు' మను. 1(15) 'గంపివోడి' మను. 3(75); 'ఎస్థాకొ గండపట్టెగతి నుండ న్నారుకేళ' కలాపూ. 'బోనకావడి' క. క. చ. 5(339), 'బోనపుట్టిక' క. క. చ. 5(340); 'అమరుల బోనపుట్టిక' పారిజా. 2(40).

సమాసమున పుంస్వాదేశమునకు స్వరము పర్వమైన టుగాగమము రావి.

4(161) కంజహితాస్తాదము. పెరిసంజ. 6(82), సమిపపూరనే 6(121), పక్షిప్రధాన పాపవాహ్యంబు. ఇందులకు—'తములపాకు' జగత్ప్రసిద్ధము, 'తామరపాకు' శృం. నైష. 'పట్టపేనుగు' పారిజా. 3(88), పరమయో. 4(35)

సమాసమున తద్ధర్మార్థక విశేషణకారమునకు హాస్యననుగాగమము.

1(82) 'ఉడుంగారులు' - ఇది 'ఉడుంబిండి' సాం. గం. 4(184) వంటిది. ఇట్టికే 4(85) 'పసిండి తగటుం' దెగడుం బువుతేకుమొత్తములో - అనునాయొ పెద్దనగారు

మనువులో 'పాల్వగుం జవిక' 5(76) అని ప్రయోగించినారు. వాడుకలో 'ఊరఁగాయ' అనియే. ['ఊరుగా' - అలవము].

4(115) పుట్టంగొడుగెట్లు? అందురా? అని అలుక్సమాసము - 'ఊరఁచిచ్చుక' వంటిది. క్రియాజన్యవిశేషణములతో తత్త్రిమీకర్త వ్యక్తీసమాసముం బొందుట.

5(40) మీపాడిన హరిచందంబులు, 5(27) కంతునియిడిన పత్తిరేకు 6(32), మాపతింపని శాస్త్రములు. — ఇవి అద్భుతపాండిత్య స్ఫోరకములుగాని దుష్టములు గావు. — 'అభ్యుదయ పరం పరాభివృద్ధి గా నాయునర్పంబూనిన' మను. 1(48). 'తనచేసినదానం బడకపోవ శివునకు వశమే.'

మహాత్ములకు విశేషణములైన యమహర్వాచకములకును అట్టి నపుంస కలింగములకును, అట్టి మహద్వాచక శబ్దాంత సమాసములకును, ఉభయథా విభక్తీకల్పనము. 13 ప్రయో. — 1(37) నృపశేఖర, (38) నృపకుంజ, (78) భాగత భూమిను నతంసంబు, (98) భక్తహృద్భుమితృణదాత్ర; 2(33) నిగమభూధరముల్, (39) విద్వత్వృతంసంబు, (40) ఇందుకులావతంసంబు, (41) మధురాస్పదుండు, 6(50) భాగవతంసంబు, (59) తత్త్వసంశయలవిశ్ర, (100) సమస్తలోక సముదయాధారుల్, (122) నానీరుడగుచు, (31) సకల దురితావతంసయగు హింస.

ఉభయథా అన్నంనులకు 25 ప్రమాణములు.

'పార్థివవంశ శేఖరుడు' భార. ఆది. 3 ఆ., శ్రీవాణీ లీలాస్వర —, — 4; పాండవ సింహంబు —, — 8; శాపమోక్ష కారణుండు —, — 8; 'అక్కుమారసింహంబు' ఉ. హ. 5(253); భావుకకారణా —, — 6(273); 'వ. వృష్టిస్థితి లయకారణుండు' — మార్కం. 1(9); 'ధరణీకాంతావతంసంబు' శేయూరి. 3(301); 'శత్రురాజ్యీనజాలా' - పాండు. 4(810); 'ప్రేమాస్పదులు' —, — 5(166); 'అంబురుహ గర్భకులాభిరణంబు' మను. 1(51); 'గృహస్థ తత్వంబు' —, — (72) 'వనోగాంభీర్యలీలాస్పదా' —, — 81; 'మరున్నారీ శిరోగత్నముల్' —, — 2(25); 'నుధీలేఖద్రుమ' —, — 2(1); 'కింపురుష వృషభుండు' —, — 'జగతీ నాథవతంసము' —, — 5(93); 'గుణిత్వాకరుండు' —, — 6(57); 'హరిణోత్తంసంబు' —, — 6(75); 'సారంగ గాంగ నారత్నంబు' —, — 6(98); 'మగుణరత్నానీక రత్నాకరుల్' —, — 6(96); 'భువి రివి నీవలనల బొడమె బురుషవతంసా.' —, — 'మూనికులావతంస' — మల్ల. విప్ర. 3(18). 6(31) 'దురితావతంస' అన్నచో మహతీభావము కూడ స్పష్టీకృతము. ఐనను త్రిధా యనియుఁ జెప్పనక్కఱలేదు. బ. స. గాఁ గొనవచ్చును.

ఆసమస్తమునకు - 'నానీ' మై వచ్చు నభినవాంశపుటెక్కినంబుపై దీపించునద్దమనఁగ' మను. 'అనినవారికి వర్జ్యమనియె; మన్యుననఁగు తాపత్యులని పత్ని తలెముదయున, నేను కాంతేయులము మఱియెట్లు పెప్పుమయ్య తపతి కపత్యులమైన తెఱఁగు.' భార. అని. 7(66). [ఇందు కవిప్రయుక్తము లెన్నియో, లేఖకాని జనితములెన్నియో?]

ఉపమానపూర్వపద కర్మధారయము.

1(16) 'పాదాబ్జ ఫాలలంకార కచావళిమకర దీప్యత్కుండలాంబుమృఖా.' — పాద = తననాలవభాగమయిన - అబ్జ = చంద్రుఁడుగలది - ఆనఁగా చంద్రునికన్న నాలుగుమడుంగులు శోభావంతము - అట్టి - ఫాల = లలాటమునకు - అలంకార = భూషణమయిన - కచావళి = కుంతల

భరముచేతను - మకర దీప్యత్కుండలం = మొసలివాలచేత ప్రకాశించుచున్న - కుండలం=తమ్మంబులచేత - అంచత్ = ఒప్పుచున్న - ముఖా=వదనము కలవాడా.

2(34) 'వజ్రహాసరిఘ పశీకృతావ్య సరసాలకులు.' - వజ్ర = సువిపరిణామ - హా = బాహువుకలది (బ. స. పరిఘకు విశేషణము) వన - పరిఘ = కట్టగుచ్చియ చేత - 'పరిఘ కలది బాహువు' అనియన్వయము గాదు - బాహువు గలది పరిఘ యని యన్వయము, ప్రాథమము.

4(185) పుంగవకకుత్సుండు - పునాకాగారిని-గార్వామ చన్ద్రాః-పురుషశ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః- 'గోః కృత వృషభే చన్ద్రే' నానా. పుంగవుల దైన కకుత్స్థుండు - అనుట.

సమాసములో ఏకాక్షరశబ్దమునకు ప్రాస్వమువచ్చుట.

5(67) 'నిస్తలాస్య శ్రీమయాస్తంభ నిక్షిప్త నింబచ్ఛద్రథ వల్పంబు నిక్క.' 3(28) 'వచ్చు రిపుఁ జూపున నె దురఁ బుచ్చుచు సిరిఁగొంట మగుడఁ బొడముట గుఱ ముచ్చిచ్చునను వెచ్చమరి వి ద్యుచ్చలచాపజ్వల దూపుఁ దోడుగుఁడు బలికా.' 'బ్రూవు' 'జ్యా' అని దీర్ఘముగానే యుండవలసినట్లు శాస్త్రమున్నను సమాసాంతమున శ్రుతిసుభగతా కౌణింబున, ప్రాస్వీకరించుటయే మెఱుగు అని కవి బుద్ధిపూర్వకముగానే ఇట్లు ప్రయోగించినాడో, యని సందేహము. ఒండె - 'నింబచ్ఛద్రూవు నిక్కమంత', 'చాపలతి', 'చాపమున' అనునట్టి యాపములం బ్రయుక్తములై యుండె 'తేఘకాదులచే ముద్రితప్రకారముగా మార్పువొందినవో' - 'విద్యుచ్చల' అను విశేషణము చాపమునకుం జెల్లును, చలనము విశిఖ్రచేతార్థ మయిన నమనాకర్షణలచేత కలుగును. చలనమునకుం గనుండు. —

'న నమయితు మధిజ్య మస్మి శక్తిః ధను రిచి మాహితసాయకం మృగేషు,' కాకుం.

విద్యుత్ సామ్యము ఆశుసంధాన ప్రయోగ బోధకము —

“గాఢీవ మేలేన ముహూర్వృష్టం ప్రాస్వం చ దీర్ఘం చ బధూవ యుద్ధే
తులా మి వార్జేన త దాధిరోధుం స్వనామ ఫయస్థితి శాలినేవ ” భార. చ.

'ఇటు చూపటు నటు మోసిటుఁ;

బటురయమున నేసె నానుభద్రాహునులక' విజయవి.

విద్యుత్సామ్యమునకు. —

కా. 'విద్యుద్దండము నిట్టి పొల్చినగతికొ విల్లంపమై యుండ, న

స్మద్యోధావళిమానశంబున రహిత్యాహంబు శెట్టింప ధృ

ప్రద్యుమ్నండు గడంగి ద్రోణుఁ గడిమికొ దాయంగి విశీంచి కొ

కుద్యోగించుట కేల తక్కుదురు మీ దుగ్రావహక్రీడకుకొ.' భార. ఆద్య. 2(143).

'మెఱసి యుదయించుగ్రహముల తఱచుప్రథలఁ గ్రేణిసేసి దశదిశలం గ్ర

క్కిటిసివెడలె నావిండ్లకొ మెఱుంగులు నృపతనయువృష్టి మిటుమిట్లుగొన గొనకొ'

భార. విరా. 4(114).

జ్యానుచెప్పకయే శరసంధాముం జెప్పటకు—

'ఆచమూరువు యూధంబుఁ ద్రోచి పఱచెవింట న మ్రోర్చి బోయ వెన్వెంటఁ దఱచు

లోలజహ్వకరాల వికాలముఖత మోవిధిలేండు మృగకాబమో యనంగ.' పాంరం.

2(61) తమదు కూర్చుంటుంటు, 5(45) మీదుపాటలందు - ఇవి సాధువులెట్లు? - ఈ దు
గంగము యుష్మదస్మదాత్మార్థములకని సూత్రమున విహితము. కావున ఏకత్వ బహుత్వ
ముల రెంటును రాదగును. అట్లే - 'మన మచిగువృత్తాంతంబులు వినిపింపవలయు' మను.
5(16). 'మీదు విమర్శలో' - భోజరాజీయ 1(18, 7). 'మీదు సన్నిధి' బసవపురాణము.
3(191) 'తమదు ప్రాణలింగంబు లని'—, —4(225). 'మొల్లులు మల్లెలు మొదలైన కబ్బముల్
బహుతను దమదు పుష్పములఁదెలుపు' ఆం. భా. 'మీదుబ్రతుకు'—, —4(226) 178 పు.

సమాసములో వ్యస్తపదములు.

5(60) మామీది సనిలేని కనరు. 2(23) సాంకవ మొప్పు పాణిపాటల మగు దంతపుం
గరవటంబు 4(45). అలపుట్టరాని ముక్తామణివరకులము. — ఇట్టివి కవిత్రయేతరప్రయోగసిద్ధములు.
చూ. ప్రా. వ్యా. సమా. గా.

ఇంకను ఇతరవిధంబులం గలు సామాసిక వ్యత్యాసములకు చూ. ప్రా. వ్యా. సమా.
పరిచ్ఛేదము. సమాసమున మతపారిభాషిక పదములయందు ఆయావిశ్యవహార మే సాధువు. ఇది
అనుకృతము వంటిది - 4(43). వీరభద్రపక్ష్యరములు. ఆరాధ్యదేవర్లు. శంకరదాసమయ్య - 'పలు
మలు దాసమయ్య పదపద్మయుగ ప్రణతుల్ ఘటించుచున్.' — 4(135) 'కావలె జయ్య
భక్తజనకల్పక శంకరదాసమయ్య పదైవ'—, —(136).

వాక్యములందు ఈక్రిందితరు లర్హములా? 4(229) పరుల కాడి తప్పించురు; 4(197)
మమ్ముం గాన్నింపుడు; అతనిం గాన్నించుకొని; 2(13) చిల్లులు వుత్తురు తమ్ము; 2(38) కలాపు
లను గణులు నికరి; 6(52) ఇత్తెనుపుం బాదకచేయును. —

ఇందు లోలిదాన - అడ నానుపదము అర్హము యుండెనో?

“కంఠేలు కేలిసోఁగి గీలించి నెయ్యంపు మాటలఁ దిను మునుమాటలార్తు.” భార. విం.
అ. (క. ర.) కడమవి వ్యాకరణశాస్త్రసిద్ధము లయిన భవ్యప్రయోగములు.

'కంఠే'ను అంతర్భాషిత విభక్త్యంతర తల్పింబంధ పదార్థముగా ప్రయోగించుట. —
3(80) - ఉండు సప్రాణులం దొక్కించు కాశక్తి. స్థావరశ్రేణి, దృజ్జాతికంఠే..... ఇట్టిది
సాధువా? — 'అజాతీయందున్న శక్తికంఠే' అని యర్థము. - ఇట్లే ఈసీగమం దెల్ల నిట్లే 'కంఠే'
లకు అర్థము గ్రహింపవలయును. ఇది మహాకవి ప్రాధ్యతిశయముచేత అత్యంత సంతోషార్థము
కావించిన ప్రయోగ విశేషము; సోధవ్య మని నామతము.

ఉదంత తద్ధర్మవిశేషముపై నుబుత్పత్తి. ఉ. 5(41) ఉడికించుకంఠే, - ఇది సాధువా?
ఇది మహాకవి మార్గానుగృహీతము. — మను. 5(11) కైకనుకంఠే, 8(89) తలంచుకంఠే.

వచన వ్యత్యాసములు.

2(21) 'ఏ వేడుటకు నీవు బుతు వేల చెప్పెదా వువిద మే మందఁక నోర్వఁగల
ము.' 4(48) ఇచ్చకు లగు బ్రాహ్మణోఁగు మెల్లి. చూరఁ దొడఁగిరి. 4(120) ధవళాంకు కరావలి
తాము. 4(155) లబ్ధలక్ష్యంబు లైన! స్వావ్యయశరాభిచేఁ గీర్తి చాలఁగ నెనె. 4(162) కీరాని
వొలిచె...చే లనంగ. — ఇందులకు - 2(21) 'ఏము వేడుట కీవు' అనుట సరి. 4(48) 'ఇచ్చ
కమున...దొడఁగను' అనుట సరి. 4(120); 'ధవళాంకు కరావులు తాము' అనుట సరి 4(155)

‘స్వాస్యయ శరాశిచే జాలయశమఁ గనెనొ’ అనుట సరి - ‘స్వకులశరహాశిచే గీర్తిఁ జాలఁ గనెనొ’ అన్నను సరి. 4(162) ‘కీరాభు బొప్పె.. చే లనంగ’ అన్న సరి.

న ర్ణ్య ము లే ని వ ర్ణ న.

‘ఖండిత పూగీ నాగరి ఖండంబులు ఘనశిశాంక ఖండంబులచే

హిండితములు గావించి యు ఖండస్థిరభక్తి నొసంగి కదిలి చెలులతోన్’ 5(98)

‘హిండిత మాతాంబూల ము’ అని పఠించిన తాంబూలము సిద్ధించును.

వి భ క్తి వ్య త్య య ము లు.

6(18) ‘బావిక రెత్తుదుఁ బాటిపోవు కుసులన్’, ‘అంగలార్పు కపులన్’.-

‘కుసులచేత’ ‘కపులచేతను’ అని భర్తము. ఇట్లు తృతీయార్థమున ఆజడమునకు ద్వితీయ రావచ్చునా? ఆజడమునకు బహుత్వమున తృతీయూపప్రములయందు ద్వితీయ మాపట్టెడు నని ప్రా. వ్యా. కాగ. గూ. - అందు ఉదాహరణము.—‘అరివిదోర్భృత్యసరిసి నోలాడుచున్న ఘనతరి సైనకక్షవాకముల నెరుగి నెంబ ననురేండ్లకూడెరు రింపారఁ గనియె.’ హరి. ఉ. 7 ఆ.

1(77) పెద్ద; 2(16) అనోష్ఠ, 2(28) ఊష్ఠం జనియించు, 2(87) ఊష్ఠస్మల్లికల్, 4(87) అనోష్ఠన్, 5(85) ఊష్ఠంజూడి, 5(98) మత్స్యరోష్ఠకు, 5(107) వక్త్రవిషజ్వలనోష్ఠన్, 5(150) ఊష్ఠకు సంగలార్పుచున్; 5(97) తనూష్ఠ, 5(152) తదూష్ఠకు, 5(104) తక్కి యాష్ఠముల్, 5(185) మహారోష్ఠ మహిరన్.-ఇటు ములోపము.—

ఇందులకు - ‘ఊష్ఠ జగత్త్రియంబునున్’ హరి. విలా. 6(62) ‘తదూష్ఠులన్’ - క. క. ర. 4(187). 1(85) లక్ష్మీరమణీలలాను-ఇది నాంత శబ్దము. ‘లలామం కు లలామ చ’ అను.

6(81) తనున్ (=తనువున్); 4(83), (108) రాహు; 5(50) బాహు. ప్రా. వ్యా. లో రాహుబాహులపైని మాత్రమే ఈకార్యము చెప్పబడినది. చూ. శబ్ద. 28. కొని పెట్లగా వా బృయమున ఇతిరములును ఇట్టివికలవు.- ‘నేతునన్’ భార. ఆరి. 4(163). ‘రణ్జనన్’ భార. ఆను. 1(204); ‘అంకున్’ రామాభ్యు. 5(129); ‘ఘోషోన్’ కాశీ. 2(43). ‘పరకున్’ - ఉ. హ. 2(278); ‘చంచునన్’ నృసింహ. 1(66).

అవిహిత మయిన వువిభక్తి.

1(85) బాతువులు.—ఇది కవిప్రీతిచే సిద్ధము. కొన్నియుదంత శబ్దములకు అచ్చలో సయితము కొందఱు కవులు ప్రియపడి తుదని వుకారముం బెట్టుదురు. ఇట్లే రుమాలునకు ‘రుమాలువు’ కుసులయాశ్వ. 5(8), 4(201), 212; 5(28), 81. ‘అడలు బాతనంగనగుశరాశి’ ఆం.భా.

ఈక్రిందివి దుష్టప్రయోగములు గావా?—1(53) నూత్రపట్టిన (ములోపము); 4(117) చూపట్టె (పులోపము); 4(204) కూపెట్టిన (యిలోపము); 6(88) బహివడ్డ (బహిన్ అను సాంతాప్యయమును తెనుగునం బ్రయోగించుట); 4(29) ‘దున నేటికి’ - దున్నలో ద్విత్య లోపము); 7(18) ఒలి (ద్విత్యలోపము); 1(82) ముకు మందు?

కావు. ఇందులకు—‘నూత్రపట్టినమాడ్కి జూడ్కిచెలుగి’ రామాభ్యు. 6(92); ‘తాపించె ధనదుకదనము! కూపెట్టగఁ గాలకంతు కొడుకు’ కాశీ 7(90).—అట్టివే ‘చూపెట్టు’, ‘కూపెట్టు’, ‘చూపట్టు’.

‘బహిశ్చై నతని యన్నమును...ఆభోజ్యమంఛు’ భార. శాం. ౧. (౪.ర.) [అప్రేరణ మన ‘బహివడ్డ’.] దున్నులో నివృత్తిలోపము విష్ణుచిత్తీయకారునికే కాక ఆతనికి ముందే ‘అరణ్యపర్వమున శేషము’ చెప్పిన ‘చిత్రకవిశ్వ నాగ్విభజ్యజంభితు’నికి అంధ్రవిద్యా లెత్తయ మునికి శ్రీప్రబంధ పరమేశ్వరునికిం గూడ ప్రియమై యుండినది:—దును - దే.స.క్రి. దున్ను నకు యా. ‘దునకయు నదపెట్టకయున్ | దనరె నభిల సస్యములును. వారి.పూ. ౪.ర.

ఒరె (ఒరై) భాషాస్వభావముంబట్టి యిది క.చ.లో కై కొనఁబడినది. ‘ముకు’ నకు— ‘పటచనోక కడితిఁ బతి ముకు చెరమలకై యేను’—మను.4(45).

కొన్నిరూప విశేషములు:—4(199) హలక్—‘హలు’ బే.ప., కాన నీరూపము. 4(45) ఒక్కొట—‘ఇట నవ్యయాధినియు నో | కొట్టఁ గఠపయసఖులు తన్నుఁగొలిచి నదువఁ గా’ మను 3 (199), అనాకు (=అనకు). ‘సర్వ మసహ్యా మనా నెఱుంగవే’—మను. 3(99) ‘పట్టణ మేలు...నిక్తతీ | హట్టచరణ్ ప్రతాప హరివశ్యుఁ డనా యవనాశ్యుఁ దున్నతిక్’ క.క.ర. 1(26). భూరిరజో నుగన్పురిత పద్మజాఁ డనా’ [పా. సీదమున 4 అనాలు]నృసింహ. 1(85). 8(3) పుణ్యభూమియందులకు (=పుణ్యభూమికి అని తొత్పర్చము.)— పుణ్యభూమికి వ్యస్తము చేసి దాని తర్వాత ఆర్థవశంబున ‘కలదే’ అని యుత్తరముకొనవలయును.

స్త్రీత్వస్మృతి.

2(31) కురంగీమచ—ఇందు స్త్రీత్వ మెట్లు కరిపదును ? కస్తూరి మగలేడినుండియే కలుగు నని తలంపక చేసిన ప్రయోగముగా కొనిపించుచున్నది. కొని ఇందు స్త్రీలింగము కలి సమ్మతము.:—‘నవ్వువనుధో నతి...కృష్ణరాయ నృపచంద్రుని బాహువునందు భూషణోజ్జ్వల మణులక’ మృగీమచము వాసనయుం గని భూర్త లంగనలో’ పారి.1(20).

స్త్రీత్వస్మృతి.

3(85) కరివర కిరీదురుచిర జంభు రిమణియు.—‘జంభూమన జ్ఞా’ అని వ్యాఖ్యాతలు ఆధోజ్ఞాపికలో వైచిన్య నాథువాఱులు. 7(81) పతాక రణ స్మరికేంకిక కలాలాపములక్— పతాకయుక్త రణస్మరి కేంకికకలాలాపములు అని సామ్యమానముగా చేసికొవచ్చును. ‘పతాక’ అనుట టీకాకారులది. ‘పతాన’ అను పా. కలవిని వారే తెలుపుచున్నారు.

4(27) శ్రాంతిరథ్య నిరంతరిచ్చాయదుములు—‘ఛాయా’ అని యుండవలదా ? నలదు. ఎట్లన—‘ప్రచ్ఛాయ సులభనిద్రాః’—ప్రకృష్ట ఛాయా యత్ర అని విగ్రహము; అట్లే ఇటను ‘నిరంతరా ఛాయా యత్ర నిరంతరిచ్చాయమ్ - తద్దదాతి అనియేని, లేదా, నిరంతరా శాం ఛాయా నిరంతరిచ్చాయమ్ అని మ. స. గా నేని విగ్రహించుకొనవచ్చును.

4(120) ‘బలాకమూటిక’—పుల్లం మెట్లు ? బలాక శబ్దమునుం గలదు. ‘ఆభాతి సం హత గృహీత బలాకశబ్దః,’ ఎ్పిచ్చకటి; ‘హంసబలాక నారిసారవ’ భార. ఆది. 8(284).

8(87) కాషాయ యుగిసోడ—బొందశము యుగి(?) సోడనఁ బొల్పుగాంచు’ ఆం. భా. ‘కుచయుగి హేరాశనీలత్వ సంపదతో’—నిరంకుశ. 1(86) ‘కుచకలశయుగిమద్దలమ్’ పంచ బాగవిజయము. లేదా, ప్రకృత ప్రయోగమును—‘కాషాయములసోడ’ అని పఠింపవచ్చును, యుగత్యము ఆచారముచేత గమ్యమే యగును.

ప్రకీర్ణము.

5(38) బాహిరము—ఇది భారతసిద్ధము—‘బాహిరములై నఁ గలవికల్పము.’— విరాట
1(187). కాటి 1(85), 78, 4(183), 5(141)—పంధాన వస్త్రమీత్రపదముగా ఈ శబ్దము
కలదా? ‘తత్తుకుదుకూలకాటి కటిండాచిని’—మను. 5(73). ‘యగడనీరు పుచ్చావళి వ్రాత
నోడి కరకంచుగ నొప్పుచుఁ గోట కాటిలాగై పాలంగ. కళాపూ. 1(18). 5(137) ఊడుకొను-
ఊడుకొనఁగ నై పుఁ డుర్వీధముల’ వృసింహ. 4(178). 6(78) గనపరాకులు (నిగిడ్చి)—‘గనప
రాకులు - గ న్నే రాకమ్ము’ అని బ్రాహ్మ ధోరణుడు. నీతారామాచార్యులవారు దీనిని పరిప
లేదు. భోజరాజీయమున ‘ఇనుపరాగోల నిటికించి’—5(321) అని యున్నది. ‘గనప’ అనఁ
గా పెద్ద; ప్రకృతమున గనపరాగోల నిటికి’ అని యుండవలెను.

6(82). నోరినని—ఈనని మునుపునని ‘సీరాయనేన’ వంటిది. 5(159) కొనిరి—
‘కొనెరి’ అనుటకు సంస్కృతములో ఎకారము (హస్యము) లేనందున ఇకారము పఠించుట.
‘కొనెటి చిన్ననిమ్మ నృపకుంజరు’ రామాభ్యు. పీఠిక 41; ‘కొనెటి తిమ్మగూఁడుని కూతురు’—
రామాభ్యు. పీఠిక 93. 6(17) మార్గ—(మార్గుల) - (ధూళ్ల) సిప్పల్యాది. 4(94) తాల్ల నే కలయ
వాకిళ్లఁ జల్లి—ఇందు ‘తాలక’ అనుటకు ‘రాళ్ల’ అనుట దుష్టము, లేదా ‘ఇంటిముందటి
పందిటి రాడుల చేరువను’ అని యుగము చేసికొనవలయును, లేదా ‘తాలనే గలయ ద్వారాలఁ
జల్లి’ అని పరిపవచ్చును. 5(20) కేళ్లు - యెలు కేలు శబ్దములు నిత్య బ. వ. నాంతములుగా
వని ప్రా. వ్యా. శబ్ద. 2, మూ. కావున, ‘కేళ్లు’ సాధువే. అటనే కళా., క. క. ర. ప్రయోగ
ములు ఉదాహృతములు. 2(24) అువ్వు, 6(77) అూవు. ‘ఎలులుగఁ దద్వహు తాల అువ్వి
అువ్వి’ 2(24) ‘వేవాయుగంబాలు అూవు వారు’—పువ్వు × వూవు, నోవ్వు × నోవు, ఎల్లి
దము × ఏలిదము, తెప్ప × తేఁప, కొప్పు × కోపు. ఇత్యాదులయందుంబోరె ద్వైయా
ప్రకము. 5(44) ‘పొందు’-ఒందునకు మా. అని టీక. ‘జలచారి స్తబ్ధకోమత్వకే। సరిత ల్పొం
డవతార దంధమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ ప్రాధిమి’’. ‘ఒందు’ అనుటకు ‘పొందు’ అని
వ్యవహారము వేఱునాడులందు ఉండెను గావలయు. లేక - ‘పొందు’ అని యుండెడిని. ‘జల
చారి...పొందు’ అని పక్షీసమాసము. పొందు=ప్రాప్తి.—అట్లుమీఁది యత్తునకు లోపము.
‘తూరె నిజనిచరిభాస్కరి బింబముల్ రుమన్.’ రామాభ్యు. 5. అని ప్రా. వ్యా. 5(44).
ప్రాధిమి—ఈ పదమున ఇమనిచ్చు అసాధు వని వామన మాత్రము; ఇదితంద్ర ప్రబంధములం
గనఁబడుచున్నది, ‘ప్రాధిచేక’ అన్న నిర్వాచము. ‘విగులఁ ప్రాధిమమునఁ గాళిక నిర్వి
కొలము నటింప.’ అనుచో ‘యమగఁ గాళిక’ అని పఠించిన సరిపడును. 6(89) నమ
న్న, 4(221) విధము - ఇది ‘ఇహము’ ‘బహి’ ఇత్యాదులవలె ప్రయుక్తములు.

4(198) కొన్నాళ్లు, 4(203) ఇన్నాళ్లు, 6(54) ఎన్నాళ్లు - ఇట్లెల్ల ని లోప మెట్లు
సాధువు? ప్రాచుర్యముచేత సాధువు. ‘కొన్నాళ్లు’ - 2(11) అనిరుద్ధ ; ‘కొన్నాళ్లు కు గర్భిణీ
యై’ దశావ. 8(289), ‘కొన్నాళ్లు నిండుటొప్పి.’ ఆంధ్ర, 6(189-12 పంక్తి); ‘ఇన్నాళ్లు’
కాశీ. 8(78), కువలయాశ్వ. 5(35, 105). ‘తన కొన్నాళ్లుండియ’ - బద్దెన సీతి. (24) పా
‘ఇన్నాళ్లు వలె’ భోజ 5(195).

1(38). తిరుమల్లేని (-తిరుమలదేవి) - ఇందు అర్చ్యలోపమునకు గలియేమి? సంజ్ఞాపద

మల రూపములను కవులు 'అపి మాచం మచం కుర్యా చ్చన్దోభజ్జం సకారయేత్' అను న్యాయం బున ఛందోనుకూలముగా మార్చి ప్రయోగించుట ప్రసిద్ధము. ప్రకృతపదమునంబోలే ఆ లోప తంతములు. 'మాదల్లేవి', 'మాచల్లేవి', 'సోల్లేవి'.

“ఆనరసింగక్షితిపతి । మానవతీ తిలక యైన మాదల్లేవి”

భూనుత సమస్తగుణల । క్షీనినిది దగఁ బెండ్లియాడఁ గీర్తి పలికెన్.”

O. L. Mss. Vol. II. కళాభజన పాఖ్యాన.

“ద్వీపాంతంబుననుండి వచ్చితివె భూదేవి ప్రశాంతం మహా

పాపమ్!’ సర్వజగత్ప్రసిద్ధ మమనో బాణాననామ్నాయ వి

ద్యోపాధ్యాయఁ బ్రతాపరుద్ర ధరణీశోపాత్త గోష్ఠీప్రతి

ష్ఠా పారీణ నెఱుంగవల్యుడవు మాచల్లేవి వారాంగనకా.” కీదాభిరామము.

అట్లే నరసింహాయములో—‘అగ్రాశ్రుతి సోల్లేవేరియందుఁ బ్రబలునిఁ గన్పుఁ డీతిపాలు నిఁ గాంచెను.’ 1(81). లేదా, ‘తపోవిభూద్యుక్తమాజాని రీతిర ధీతిపాలకః । ఆత్రాస మగుణభంశం నూలిరత్నం మహీభుజామ్.’ ప్రా.లే.నా.109. అను ‘బుక్కమా’ ప్రయోగము బడి ‘రహిఁ దిర్మలమా’ అని పఠింపఁబడు. ప్రాచీన శేఖకులలో ‘వల్లమ్మికొ ముదవహాన్’, ‘క్రుతం వల్ల భాలభర,’ అనియు, వల్ల భాదీవి మునుటకుఁ బ్రయోగింపఁబడు. ‘మాచల్లేవి’ కళాభజన పాఖ్యానము. వల్లూరి నరసింహకవి నాగ్నిచి త్రీపరిగ రుములో ‘వేరాజు’ అని ప్రయోగించియు న్నాఁడు. అట్లే ‘నస్వరాజు’

4(4) ‘జానుదఘ్న’ - ‘జానుదఘ్ని’ అని యుండవలయును. దఘ్నచ్చుపై టాప్పు రాదు, జీవ్యవచ్చును.

5(8). క్యామాత్వంబు - ‘ఇట పుంసద్భావము గామి యెట్లు?’ ఇత్యాది చర్చ కలదు. ‘క్యామాంకంబు’ (=క్యామ యను సంజ్ఞ) అని యున్న సరిపడును, ఆంకము=వాసుధేయము. ‘ఓ భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే! పో సమకూరడిం గులముసార్తున దైత్యుల కల్ల వంకరకా’ 8(51).

2(21) అనుభవతతు—‘పద్మాక్షిఁ బారి ననుభవతతు నీవ యెత్తులు పెట్టు ననఁగరావలసి నిటకు’—‘వనుభవమున కీవ’ అని పఠించుట సరి

2(18) ఒక హారతక - హారము లెన్నియే వగును గాని హారత మాత్రము ఒక్కటే ; కావున ‘ఒగి హారతక’ అని పఠింపవలయును.

4(289) కవట మానిసి - అపశబ్దము - ‘కవుడు మానిసి’ అనునది.

2(92). భూనాయక సభ—‘సభారాజా మనుష్యపూర్వా’ అను సూత్రముచేత ‘భూ నాయకసభమ్’ అయి, తెనుఁగున ‘భూనాయక సభమున’ అని కావలయును. కావున దీనిని సిద్ధసమాసముగా చేయక ‘భూనాయకు సభ’ అని సాధ్య సమాసము కావించికోనవలయును.

4(104) ‘స్వరు ఖర...దధ్యుదాకరముల’ - ఉదాకరము - ఈ యుదాదేశ మెట్లు? ‘ఉదక సోదక సంజ్ఞాయామ్’

4(96) ద్రుహితాండ కరండక ధూన్యహ - ‘బుబ్బుకబ్బూః పథా మానత్తే.’ అను సూత్రముచేత ‘కరండక ధూరావహ’ అని యుండవలదా? అని యాక్షేపింతురు, ‘కరండక’

శబ్దమునకు 'ధూర్వహ' శబ్దముతో సమాసముగాని ధూర్వబ్దముతో గాదు, కావున ఉన్న మానము నిర్ధమ.

2(99) దోర్ధూర్ధ్వ - అన్నచో - దో = దా హువుయొక్క - ధూ = భరముచేత - అను టిక సరిగాదు. ఆ పక్షమున 'దోర్ధూర్ధ్వ' అని యేర్పడవలయును. ఇచట ధూ = శబ్దము అక్షవాచకము. దో = దా హువు నిడి - ధూ = కాడిచేరి (లేక కాడివంటి బాహువుచేత) అని యన్వయించుకొనవలయును.

4(185) ప్రథగ్న కాల్యవని - 'ప్రథగ్న = విలుముటచేత - కాలి = పెన్నుచున్న' - అను టిక సమంజసము కాదు. కావున 'ప్రథగ్న = దున్నబడిన - కాలి అవని = వరి పొలమందు' - అని యర్థము చెప్పవలయును.

4(29) సప్తరాత్రము - ద్విగుత్వప్రాప్త మయిన యేకవచనాంతర్విము ఇట తెనుగున ఉపేక్షితము. ఇచట ఏడుదినములు అని యర్థము - బహువచనముచేత నిన్నియో ఏడులు అర్థము కావచ్చును. కావున, 'సప్తరాత్రము' అనుట శ్రేయము.

కొన్నిటికి అర్థనిర్ణయము.

2(19) పద్మినుని - బాగులే వలన క్షేత్రము పద్మినుని మన్నయెడ జారుటనికి యరుదె. ఒక పక్షమున పద్మినిజాతిస్త్రీలు అని యర్థము సరిపడుచున్నది; రెండవ పక్షమున పద్మములు అనునర్థ మెట్లు వచ్చును? అని యాక్షేపింతురు. ఇచట మన్వీర్థియము సమాహారకము సంహితము. 'పద్మిని యోషివస్తరే అజ్ఞేఽబ్జిన్యాం నిరస్యాం చ' హేమ, 'పద్మిని పద్మసంఘాతే స్త్రీవిశేషే సరోఽమృతే.' నానా.

2(8) జలజపత్రిములు - 'తిరుగులైవారి జలజపత్రిములు పొదువ'; 'జలజపత్రిసోయములు' 4(151); 'జలజపత్రిముల' 4(149). - ఈమాటను తామరాకులు అర్థము కావలయును. ఆపదిములకు తామరరేకులు గదా అర్థము. ఆయాకులకు 'పద్మినీపత్రిక' ఇత్యాది వ్యవహారము ప్రసిద్ధము. లేకునకు. - 'శగపత్రిక' నను. 'అమృతజపత్రియతలహనానామ్' భోజన బంధ. ఆకునకు - 'స్థిత మారసి వికాలం పద్మినీపత్రి మేరన్' రత్నావలి; 'శిశ్నిజ్య కనుమ శయనం నలినదళ కల్పితస్త నావరణమ్' కాకుం.; 'అనీరమే యుక్త మట్లు నలినదళ సంస్థితమై తనయ్య' భర్తృ; 'క్షాన్తో మమృథ లేఖ ఏష నలినీపత్రి వత్సరర్పితా' కా. 'అనరాశ నాశనలిన పత్రితపత్రం భృతమ్.' మాలి. ఇత్యాదుగ్ధదాహరణములు పెక్కులు కలవు.

'సోవర్ణ రాజతే పాత్రే తామ్రే ఐద్యుపలాభియాః' భోజనే భోజనేచైవ త్రిరాత్రా ర్థలమన్నతే' ప్రోతససి. 'య ఇచ్చే దూర్ధ్వగామిత్వం పరం స్థానం చ శాశ్వతమ్' పద్మ పత్రిమ భోక్తవ్యం మాస మేకం నిరస్తరమ్' స్మృతిచంద్రిక.

2(78). పురపిండి నిధకర్కరీ ఖండములతోడ - కర్కరీ యనగా దోస యని యిట టిక గలదు. ఇందుకై అనుబంధములో కర్కరీశబ్దముం జూచువది.

5(121) జ్యోత్స్న గవీ - 'ఉరుశక్తిస్మధుమాసర్వోద్ధ పిదుకా జ్యోత్స్న గవీ చంద్రము; స్ఫుర దూధః ప్రవిముక్త మైన నిబిడజ్యోత్స్నాపయః పూరిముకా' - జ్యోత్స్న చంద్రిక 'యాన్వితా' అను నమరివాక్యముచేత 'జ్యో' అని బొకాత నుండంగా యిదికై జ్యో యని ప్రయోగించుట శబ్దధ్వజసము చేయుటగాదా? కాదు. 'జ్యోత్స్న' అని పుద్గహినమానము

మాడ సాధువే. 'జ్యోత్స్నాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' అను శాస్త్రీకముచేత ఈ శబ్దము నిష్పన్నమయినది. సంజ్ఞాపూర్వకత్వమువలన వృద్ధి లేమింజేసి పక్షమున జ్యోత్స్న అని యాచూ.రామా శ్రమియము.

6(87) కళల్ పడునాల్లు నేర్పి - విద్యలనుటకు కళ అనుట చక్కగా లేదని ఆక్షేపింతురు. - 'ఇందుడుఁ జోళభూమి నొకయూరఁ గళల్ పడునాల్లు నేర్పి' అని పూర్వముద్రితపాఠము. కళల్ = విద్య అని దీక్ష. 'ఒకయూరను విద్యల నెల్ల నేర్పి' అను దానిని పడునాల్లు సంఖ్యకొఱకు ఇట్లు మార్చియుండురు, అని తలంపఁదగియు నున్నది. లేదా గొణప్రయోగముగాఁ గొనునది.

5(180) జడిసెక్ (=కురిసెను, వర్షించెను). 'జడియె- దీనికి వర్షించు అను నర్థము శబ్దార్థ కల్పతరువునందు వ్రాసుఁబడియున్నదిగాని ప్రయోగ మగువడలేదు.' అని శ. ర. లో సీతారామాచార్యులవారు వ్రాసినారు. ఇదియే ప్రయోగము. జడిసేయ అనునర్థమున జడియె అని కవి చమత్కారముగా ప్రయోగించినాఁడు.

4(50) 'నాథిఁ దుడిచి కప్పరపునాథిఁ బెట్టు'-నాథి శబ్దమునకు తిలకార్థ మెట్లు కలుగును? ఈ యర్థము పెక్కు నిఘంటువులలో కనఁబడలేదు. నైఘంటుకమగుఁగాక, కాకపోవుఁగాక.- 'నాథిర్మఖ్యన్యపే చక్రమగ్ధ్య త్కత్రియయోః పుమాన్' వ్యయోః ప్రాణిప్రతీకే స్యాత్ స్త్రీయాం కన్తరీకామదే' వేదాని. 'ఖం ఏజ్యతే మణిమయైరివ తాళవృత్తైః' శృచ్చకటి. 'ఏలు లార్పునుకెపుఁ దాళవృంతమల్' ఆముక్త. ఇత్యాది వ్యవహరించుచు తాళవృంతము ఎట్లు విసవకట్టుకు పేరయినచో అట్లే ఈ నాథిప్రయోగమును దలంపవచ్చును. మఱియు నాథి శబ్దము తిలకవాచకంబుగానుం గలదు.

2(46) నిద్రితద్రుచ్చాయ - ద్రువు నిద్రితమా, ఛాయ నిద్రితమా? అని యాక్షేపింతురు గావలయును. ఈ రెండునుం గావు. నిద్రితుని (నిద్రపోయినవాని) ద్రువు అని విగ్రహము. అర్థవశమున ఏగ్రువుక్రింద నిద్రితుఁడో ఆద్రువే అతని ద్రువు.

ఈ క్రింది పద్యములో 'రొంపులు నంటి' యనుచో ను శబ్దప్రయోగము పాదపూర్వకము గాదా? అని యాక్షేపింతురా?—

'నరి యగు నిట్టివెట్టలను నర్జ్యము నం చటమిఁదిసృష్టికై
శరధిపరిజ్వరుజ్వలిత చండరిరాలెపవహ్ని నాటఁగా
గరువు లజాండు వీనిపయిఁ గట్టె నన న్ననుపట్టె వెట్టలకా
గరి కిరి కాసరాంగములఁ గప్పిన రొంపులు నంటియాఱఁగన్.

కడమరొంపులే గాక వీనిం గప్పిన యారొంపులు నైతము ఆతినందున ఇట్లుశ్రేష్ఠింప నాయెను, అని తిర్మనుచ్చయార్థ విశేషము. లేదా, 'పంకము లంటి' అని పఠించుకొనవచ్చును.

2(58) పండియ చేరి. — ఇందు ఆవధారణార్థకమయిన - ఆ - ఏల? వెట్టకరింబున మఱియెచ్చటను ఈపాటియేనియు మదిలోద్దీపనము లే దాయె నని భావపుష్టి. కొందఱు 'పండిర' అని ఏకారాంతశబ్దము నూహింతురు:

అ ప్ర యు క్త ము లు.

ఇందు అప్రయోక్తము అయిన కటి గల్ల బుగ్గల ప్రయోక్తములు.—

‘హమరులభావ గ్రామ్యము భామినికటిగల్గమును విభాసిల్లు ననన్’ నరస.

‘కుకనాటి బుగ్గల ముకురంబులన రాదు’ అప్పకవి.-

ప్రకృతప్రయోగములు. 1(50) ‘వంగవ్యడిగియని రచ్యతమజ్జనార్థము కటిం గీరించి. 4(158) కటి దనలు నిక్క[కటి ఏనుగుకటి], 4(80) కటిం జందురకావితీ బమర, 6(80) కటి నుండి చనుమర గడిగాఁగదొంగల రాంబనికటి; 6(64) కటిసీమఁ గనక పేఖలఁ దాల్చి; 8(85) అతిక్రమగల్గభాగా భోగ ఫాలాధ్యు; 5(125) నింనుబుగ్గలకొ దొరసె మధుప్రపూర్ణత.

ఏనిని మహాకవు లెందఁగో ప్రయోగించినారు.-

‘కట్టు రింగులు వాఁలఁ గటిభాగముననుండు’ - కాశీ. 3(118); ‘కటిభార కాటిభవ త్సింధురక్రవ్యభుక్తుతి’ కాశీ. 7(73), ‘కటితఁగి తెచ్చినమోటకత్తులును’ - మను. 4(33), ‘వేడి భరం బట్టిట్టై కటిఁ జిమ్మచీకటులుగా’ మను. 4(88), ‘ప్రాతాని వాతాశన ప్రారజ్యత్కటి చక్ర’ మను. 71, ‘చీకటి బింకపుఁజన్నులఁ జీర్చుకొంచు’ మను. 5(68), ‘కటిబిల్లోలద్ర శవా కలాపా’ వి. నూ. చ 6(49), ‘ఒక నేత్రంబుజ మొక్కగల్గము’-మను - 5(60), ‘అతివేలమణి రయాష్టాథ్య గల్లచపేటను’ మను. 3(116), ‘గల్గభాగద్వయా’ క. క. ర. 5(198), ‘గల్లములఁ గుండలద్యుతి’ మను. (185).

‘నావప్తమ్మ నికుమ్మ సంగ్రహ నమద్భాగోళ నిష్పీడన

న్యభృత్కర్ప కూర్మకమ్మ వివిద్రుప్తహృద్భాణసీతి

పాతాళప్రతిమల్ల గల్ల వివర ప్రక్షిప్తప్రస్తావనం

వస్తే నన్తినిలకర్మ పరివ్యక్తం తప క్రిడిరమ్.’ మాలతి 5(22).

‘ఇప్పపూ మొగ్గలం పోనిబుగ్గలం పెగ్గలిక నూపు’ మను 3(28).

‘చిన్నిబుగ్గల లేత చినునవ్వుల’ - వారవిలా. 2(115).

‘పాలబుగ్గలకాంతి పల్లవంబాలతోడ’ - కాశీ. 3(240).

దుర్యోధములు

4(154) ‘గండ్వంప్య’... (ప్రకీర్ణకములై - యుక్తి సాపేక్షము-‘వేదంబుల్లువుపంతు లౌట (చుఁ?) దెలిపెన్ దండెత్తి ధూపాలిక్’- ‘జనుదంతులౌట’ అని పఠించిన సుగమ ముగా నుండును. కప్రమంటిన కరాళమదరేఖో రుడవ జతి దంతములు, తత్సంపర్కపుఁ దెలి రేఖలు చెవులందుప్రకీర్ణకములు - ‘చామరం తు ప్రకీర్ణకమ్’, 5(119) ‘న్విజత గాంచియు’-ప్ర క్షిప్తమా? ఈ దోషములు నిస్సవముల కట్లు? 4(179) ‘క్రాంచ మొకకొన్నిగుడ్డులు’ ఈ గుడ్డు హంసగుడ్డు.

ప్రక్రమభంగములు

2(30) ‘ముడివిప్ప’- ‘తమ్ములనె వ్రాలటఁ దేంట్లు నెన్నెలు లగుట’ అని పఠించిన సరి పడును. 5(107) ‘చినుననుధారసాధరం’ - నుందు ఆకు రాలను, తలిరు లనంతరము పాడమును. ఆక్రమము ఉత్తరార్థమున నిరూఢము; సుధారస విషజ్వలనలకు క్రమము లేదు, కావున యథాక్రమానుదేశంబును లేదు. మా.-

‘ఇద మనులభవస్త ప్రార్థనా దుర్నివారం

ప్రథమ మపి మనో మే పశ్చిబాగః క్షిణోతి

కిముత మలయవాని స్మృతి తా పాణ్డపత్తి

యపవనసహకారై ద్దర్శితే ప్పజ్జుశేమ.' వి.ఉ.

'పండిన యాకు డుల్ల, నవపల్ల వముల్ తిలకింప,'- నృ.పు.

పెద్దన్న కవనముపై యాక్షేపములు

పెద్దనవాడులును తత్పత్తునున సమాధానము చేప్పరలసిన తదీయ ప్రయోగములు మగువు లో కొన్ని కలవు.-(1) లాలాటికము ('పాటన నేయియిన్') = తిలక వాచకము, (2) గ్రహయాళు ('చకితై తాచుతి') - ఈ మాటలు వారవిలాసమునందును గలదు, (గ్రహయాళు - పాథు మావము). అంకస్థాయి- ('రాంపిల్లి'), అంగస్థాయినికొ అనవలయు. (4) సలీలక (అవ్య యాభావము) (స్త్రీత్వమెట్లు?) (5) పణినమాను [శృంగ. పై. 10] 'పణినాపత్వ' [పాణిన పాణినమానుడు గాని పణినమానుడు గాడు.

రాయనాద విమర్శ - లింగసామ్యము

ఆయుషోద్ధారములో రాయకర్తృకత్వమును సిద్ధాంతించుట కైన వాచములలో 'ఈశవి మార్గము తక్కినకవుల మార్గమునకు శేవల విజాతీయముగాఁ గానవచ్చుచున్నది' అని తోచిరిన విజాతీయాధికరణములో నుదాహరింపబడిన మార్గములు ప్రాయోగముగా సజాతీయములే గాని విజాతీయములు గావు. వానిలో మొదటిది,--

కొన్నిచోట్ల విశేషణములు విశేష్యము మొక్క లింగవచనాధికముం బొరయుట - ఇందు లకు ఉపోద్ఘాతకారు లొసంగిన ప్రయోగములు:--

4(29) 'ఆచుతియున్నదాకృతిక' X ర'గ్రవగాంచల వాని వారిధి' రాయత చంద్రకాంత ఫలకావలిచిలితి యే' - ఇందు 'చిలితి' అను పదము అక్కటికి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయుక్తము. ఇది ముద్రణమార్తశరణము- 'చిలితి' అనియు పఠింప నగు, ముద్రింపను నగు.

3(74) 'సాత్త్వికపునుగోతరి యెయ్యది' X గలదు దాని బ్రహ్మసంబంధిగఁ జేయు X ప్రాధి మావె. ఇది 'బ్రహ్మసంబంధిని' 'యనోగతి'కి విశేషణమై స్త్రీలింగంబునం బ్రయుక్తముట. అనుఁగాక. ఈసంబంధిని ద్వితీయగా నేనియుం గొనవచ్చును. కావున ఈయుదాహరణమును ఆకించిత్కర మే.

లింగసామ్యము.

4(36) "కవచితకుఠాకర్పర లగుకరితర కరణకంఠరలక" - ఇచట 'కంఠరల'కు విశే షణ మగుటచే 'కర్పరలు' అని స్త్రీత్వముట; సరియే; కాని, ఇదియును ముద్రణశరణము. ఈవచనములో 'కర్పరము లగు' అని ముద్రించినను నిర్వాధము.

ఇట్లు ఆయుదాహరణము లన్నియు విఫలములు. ఇట్టివి గాక గణయతిప్రాసాదినియం త్రతములై సఫలము లగునవియు ఇందు సమృద్ధిగా నే గలవు. వానిం గొన్నింటిం ప్రదర్శించెద :-

1(7) 'అట్టి కొమాడకి మోడకిలిత సముజ్జ్వల కల్పకమాల్యఁ గొల్పెదన్'.

2(8) 'అక్షోభ్యవప్ర దనరు నీక్షిణమధుర సాంద్ర ద్రుమధుర.'

4(154) గంధద్వంద్వ గళత్కరాళ మదరేఖల్ పుల్ల సప్తచ్ఛదా ఖండక్షోదసితల్.'

5(87) 'తామరసాస్త్ర తామ్ర ముఖి.'

లింగసామ్యము

[ఈ సామ్యము లేని ప్రయోగములును ఇందు బహుళముగాఁ గలవు.] ఈ సమర ఇతర కవన సజాతీయమే యై ఈ కవియొక్క అఖండ క్షైర్వాణ పాండిత్యమును నిరూపించుచున్నది. సజాతీయమే యనుటకు. —

(౧) 'స్వకీయ యగు చంద్రిక నిల్లడ వెట్టెనో' కాశీ. 3(198) [ముద్రణశరణము.]

(౨) 'స్నానంబు సిద్ధించునే వారాగన్యుపకంఠదేశ విలుతద్వార్యేణి వీవీఘటా । ధీర ధ్యాన పరంపరాకలక లోద్విఘ్నాఘ భాగీరథిన్.' 5(32). [ఉద్విఘ్నాఘ భాగీరథిన్ అని ఛేదము- ముద్రణ శరణము గాదు.]

(3) 'గ్రస్త సమస్తలోక ప్రపంచయే మాయ' — 5(71). [ముద్రణ శరణము].

(౪) 'అరుగుదెంచె । గాని నగరికి నికటభాగ ప్రకిర్ణ । గగనగంగా తరంగిణి కనకకమల । పరిమళోద్ధారిణికి మహాభైరవుండు'. — 5(121). [ముద్రణ శరణము గాదు].

(౫) 'బ్రహ్మము న పయ్యుప్రపూరణ మరతటినిన్' 5(41) [ముద్రణ శరణము గాదు.]

(౬) 'సాకారి యగు బ్రహ్మహత్యతో జనుడే' — 5(123). [ముద్రణశరణము.]

(౭) 'నిఖిల యగు తేనూళ్ళద్రాజికి'. — 6(77). [ముద్రణశరణము].

(౮) 'అదవీయసి మోక్ష పదవి యధికవిజేకా'. — 8(282).

(౯) 'గజ శాలలు ప్రభవించె నలివిశాలలు పెక్కులో' 4(118). వరాహపురాణము. [ముద్రణశరణము గాదు]. ఇట్టివి వాఙ్మయములో నెన్ని లేవు!

విజాతీయములతో రెండవ ప్రకారము

గౌణప్రయోగములు.

నిష్కృత్యా శబ్దములు వాచ్యవృత్తిలో గ్రామ్య కష్టా విగాహులై, గౌణవృత్తిలో అతి సుందరము లగుట సంస్కృత మర్యాద నిహ. అని యిందు తెనుగున నవలంబిత మని ప్రతిపాదించి, అందులకు ఉదాహరణముగా, ఈ షోడ్షాతకారులు 'ఉమిసి' అను నీక్రింది ప్రయోగమును చూపినారు.

4(118) 'ఉరువిద్యుద్ధి పకలిక లుమిసిన ధూమ స్ఫుగిన్.' ఇనియు ఇతరకవన సజాతీయమే కాని విజాతీయము గాదు:- 'ఉమిసి'యే గాక, క్రాసి, యుమిసి, క్రక్కి, మేసి, ఓకిలించి ఈవిధ ప్రయోగములు నయితము గలవు.

(౧) 'ఎఱువంట లుమియుచు నెసంగు చూడ్కులచేత ।

ప్రళయాగ్ని మా ర్త్యంతరములు వోలె.' — నృసిం. 4(48).

ఇది ప్రహ్లాదుని మడియింప హిరణ్యకశిపుఁ డంపిన యేనుగుల వర్ణనము.

(౨) 'చిచ్చు లుమియు శిలీముఖంబు లొడలఁ గ్రుచ్చి.' కాశీ. 4(221).

(౩) 'ధవళ లాంగూల పల్ల వచాలనంబులు! కొముదీచ్ఛాయలఁ గ్రాసియుమియ.' — (269)

(౪) 'మానిసులవైఁ గడు నాగ్రహమెత్తి యంగ భూ

ఫల్లచముంబు కోపమునఁ బాపకశీలు గ్రక్కెనో యనన్' తపతీ సంవరణము 4.

(౫) 'ఉగ్రవిషానలం లుమియుచున్న' భా. ఆర. ఆ. 8. ప. 315.

- (౩) 'కొలది యెటుంగక తిని కో | కలకామిని వెడలఁ గ్రానఁ గిసలయ ఖండం బులు
విరహిజనులపై నిప్పులుగ్రక్కెడు ననఁజూడు పుష్పనుగంధి.' వరా. 2(88)
- (2) 'ఘననువర్ణ పలాశకవాసనాగతి | గలసి రజఃస్ఫులింగములు గ్రక్కుచు వీవలి
వేగ చేరి రాన్.' చంద్రికా. 4(58).
- (౮) 'శిరమున మించుచీవల సనిక మిగిమిఁతుడు కంఠుఁడెన్నఁదల్
కరమున వాఁడివాల్ మెఱుంగు గ్రక్కెడు గొడ్డలి గల్లి పొచ్చు న
పురమతపఃప్రభావు భృగువంశ వివర్ధను తుత్రియాంతకున్
మరగి నమస్కరించితి సుమత్యు నెఱ్ఱెయి యుగ్గి నిల్పితన్.' కర్ణ.
- (౯) 'ఖడ్గ ముగ్ధలికఁ దడిల్లతల్ వెడలఁ గ్రాయు.' కళా. 1(89).
- (౧౦) 'కమ్మవిల్లినిక మేసినకన్ను' శృం. శాకుం. 4.
- (౧౧) 'నలుని జూచినపిదప మన్మథుని జూడ
నాకనిలయుల నయనంబు లోకిలించె' శృం. సై.
- (౧౨) 'వికటారకూట వల్లిక దార పునఁపెద్ద |
మకుటంబు లేయెంచ బిగుల నీన'—శృ. శా. 4.
- (౧౩) 'తరుణాంగులిచ్చాయ దంతంపు నరకట్టు |
లింగిలీకపువిత రంగు లీన'—మను. 1(5).
- (౧౪) 'ఇందీవరంబుల నీను గ్రాల్చిన్నుల శరదెందు
ముఖులు చామరము లిడఁగ'—12.
- (౧౫) 'దేహకాంతుల బాలచంద్రికల నీన |
జడలు మోక్షద్రుపల్ల వ శంకజేయ.'—హరిశ్చంద్ర.
- (౧౬) 'అందంబుగ నశీకమం దొప్పు తిరుమణి |
తిరుమార్గములు వింత మెఱుంగు లీన'—కృ. రా. వి. 2(2).

విజాతీయములలో మూడవ ప్రకారము. ద్రావిడజాతీయము

'ద్రావిడజాతీయము' - ఇందుకు ఉపోద్ఘాతకారుల యుద్దాహరణము: 'పదింబరిగా' 2(55) 'మీరును నా కనురక్తుల్ పరికించి పదింబరిగా! నాయుండు మని నెద్దిమేలు ప్రార్థించుటకున్.'—ఇట్లు 'పదింబరిగా' ననునది ద్రావిడజాతీయ మట. ఇది యేజాతీయమైన నగుఁగాక విజాతీయమునాత్రము గాదు. యుద్దాహరణములం గనుఁడు:—

- ౧ 'మీరునును జూపి యనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్కియుఁ జూచితి నీ
కరుణకుఁ బాత్రుఁడుగాఁడు పదింబరి గాఁ గనిపచ్చినవాఁడె దుదికన్.' రాఘ. 4(161)
- ౨ 'దీనికిఁ గర్తవ్య మెద్ది మనఁకుఁ బరియుఁ బదియునుగా నీతిపదవి నరసి
తెలియఁ దగు నని యిట్లని పలికె మఱియు.' - కళా. 7(21).
- ౩ 'అనఘుడ నిన్ను సోదెగొనునంతటిదాననె యేను? దప్పులే (లేం?)
దును, దలపోయనీవలన దోస మె? యాశ్రమ బాయకున్నవా
రని బలకొక్కమా అనుసరించుట మే లది విందు నేఁ దొడం
గనిపెనుదప్పు నాయదియకాక పదింబరిగాఁగ నెంచినన్.' ప్రభా. ప్ర. 5(122)

౪ 'మదిరాత్తుల నమ్మకు, నయ! విడుడవు గద, వేగిరంబు వెరవరిఁ జెటుచున్,
బదరుకుమీ, లెస్స పదిల! బదిగ విచారించి నేయ మంచిది నుమ్మి.' సారంగ. 2(259)

౫ 'చాలు విచారము ల్పదిగ శంభునిఁగూరిచి.' - హరవి. 4(32)

వాఙ్మయమున నెమకుదుమేని ఈపది సముచ్చయమునకు ఇంక నెన్నిప్రయోగములు దొ
రకునో! దీనిని ఆంధ్రపుర్యాది గా దనుట యెట్లు?

పూర్వముద్రణముంపలి యువాద్భుతమున రాయకర్తృక తాస్థాపనకై విజాతీయము అని ని
ర్దిష్టలింగములలో నాలవన ద్రావిడపద ప్రయోగము, ఇదియు ఇతరకవి సాధారణమే—

౬. 'ఉల్లాములె జగదంబిక! నల్లాములె విశ్వవాధు సారాధించెన్'

మల్లాసయుఁ బొన్నాసయుఁ | బెల్లాసయు లేనివారిపెన్నిధు లగుటన్.' కా.2(180)

[ఉల్లాములె=ఆపితకుచాంబ, అల్లాములె=అరుణాచలము.]

'వైకాలియింతివే' మార్కండేయ, అఱవమున 'అల్లికాలి' = యనఁగా జారిడి.

పారివిళంగాయ 2(87), ఆకువారు 2(94), మన్ననారు 5(92), పెద్దిరువడి 4(30)—

ఈయఱవపదములు ఆముక్తమాల్యదలో కలవు. వీనిలో 'పారివిళంగాయ' శ. ర. లో లేదు, ఇవి శ్రీవైష్ణవగృహవ్యవహారమున నతిప్రసిద్ధము లగుటంజేసి యుడితి ఆర్థస్ఫూర్తికై ప్రయోక్తములు; కవియొక్క జ్ఞానాలిశయమును బుద్ధికౌశలమునుం దెలుపుచున్నవి. ఇందుంబోలె 'పారివిళంగాయలు' హంసపింశతిలోనుం గలవు.

పారివిళంగాయలు.—ఇ. శ. ర. లో లేదు. ప్రాచ్యములో కలదు. "A Sort of cakes. (A Tamil word) A. 2(14) (ఒక విధమైన భిక్ష్యము - అఱవ పదము) 'భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులు వెట్టి | కట్టిన పారివిళంగాయగలియు' - వేచిన బియ్యపుపిండి విసిరి బెల్లము పాకముపట్టి పుండలు చేసినది. H.L. 116. ... పారివిళంగాయలు లేమనంబులును."

ఈ క్రిందివి ఆముక్తములోఁ గలవు. - తేడు (= వెదుకు, కోరు.)

'జాదంబుఁ బన్నిదంబును | వాడును బతివోడిఁ దేడి వలవడు కడుఁబో,'

రాదయ్యో నేని భృత్యులు | భేసము గాకుండు గెలుపు పెరువఁగవలయున్.' భోజ.

'తేడు' అనఁగా వెదుకుట అని యఱవమున ప్రసిద్ధము; ఆయర్థమున శ. ర.లో లేదు.

పఠ్యారము(=భిక్ష్యము.) 'మహావిషంబులో నెదిన పఠ్యారంబు' ఆహల్యా. అని ప్రాసు. శ. ర. లో (1) నానబ్రహ్మ, (2) భిక్ష్యము, అని యార్థములు కలవు. భిక్ష్యార్థమున అఱవమున వాడుక.

ఒడిమె(ధనము.) 'ఒడిమె గల వెదంగు నై నను పుడిమిం గలవార లెల్ల భూషింతురు' - ఒడిమె యని యలంకారమునకు అఱవములో వాడుక.

ఎరియ(=మండు) - 'మనం దెరియఁగ నసహ్యపడున! న్నరుఁడు దెవులు లేని వేదనం బడు నధిపా.' అఱవములో 'ఎరియ' అనఁగా మండుట.

సావి (= బీగము, తాళపుంజెవి, కుంచిక.) 'తిరుసావుల నై చితిమి.' బీగములు నైచి పదిలము కావించితి మనుట.' చె. మల్ల. విప్ర. 5(12).

'సాపడి'-, -2(33). (వైష్ణవ సంప్రదాయమున వచ్చిన యఱవ పదము, భుజించి యనుట).

మొరము[=చేట]-గురుసేవ రోఁకలి చేతబూని, దురహంకారముపొట్టుడిదంచి, ... శ్రీ

మారామానుజుల తిరుమంత్ర మనే మంచిమొరము నానించి, దురితంపుకామక్రోధము పొల్లు గాఁ తెరిగి,....' భక్తిబోధక నువ్వీపాట.

సంజా[విషము.] 'సంజామురిచ్చాన్' ఇది విషహరమైన యొకయోగధికి అలవపేరు. 'సంజాండస్వామి' - శివునిపేరు కన్నడము; 'నాలుకబంతి ప్రేలబడి నంజాన చోగి'--మను.

పూర్వకపులు ప్రసక్తి యున్నను లేకున్నను అన్యభాషాపదములకు తనూమ రేగినట్లెల్ల ప్రయోగించుచుండిరి.-అందు కన్నడ పదములకు శ్రీకాళహస్తి మాహాత్మ్యము 'బిజమాడు దేవర' లోనగు నీసపద్య మొకయుదాహరణము. హిందుస్థానీపదములకు పెద్దనగారే యున్నారు:- 'సకుటుంబముగ వీరి చరమశైలము చేరు! తుహినాంశు దుముదారు దొరయనంగ.' మను 3(54).

'ఖుసి మీజిక్ నురధాని నిండుకోలువై కూర్చున్నచోక్.' అని హరవిలాసము వీతిక(22) పసి[=ఆకలి, అలవమాట.]

'బ్రబలపన్నగకులరాజ్య పట్టభద్రుఁ డెన్ని పసివీడ నొకప్రక్క నిన్ను మెసవి!

లేడు పొమ్మని యనకున్నవాడుగాన! దళిత పాంథవిహార శీలసమీర-' కువ. 4(82).

ద్రావిడజాతీయభేదము--సంధ్య విహారాద్వీపకము కాండట.

'చరమసంధ్యా సమయము విరహిణులకు మదనోద్దీపక మని వర్ణించుట ద్రావిడ కవి సమయసిద్ధమే గాని సంస్కృతకవిసమయ సిద్ధము కాదు'-అని డి.సో. అందులకుం బ్రదర్శిత మయిన యుదాహరణము 'తామరసాక్ష తామ్రముఖి' ఇత్యాది పద్యము. ఇదియు విజాతీయము కాదు, సంస్కృత కవీంద్ర సంప్రదాయాపరిష్టమే. కనుండు:-

(౧) ఆర్యా సప్తశతి. 592 శ్లో. సాంధ్య విహారో వియోగిన్యా సాయంత్రసమయః
అతంత్ర దుఃఖద ఇతి నాయికా సఖీం వత్తి:-

'సాయం రవి రవల మసౌ! మదనశరం న చ శరణ్యోగిన్యేతి |

ఇది మపి తమస్స మూహం | సోమవి నభో నిర్భరం శశతి.'

టీక:-'సాయమితి; ఆత్ర స ఖితి - పదానుపాదానం తావద్విష్టోచ్చారణేఽపి కాలాతి హతో భవ తీతి భావిసాయంత్రసమయ స్వాధీదుఃఖనిర్వ మి త్యాపేయతి.'

(౨) 'పరిపతతి పయోనిధౌ పతద్ధః | సరసియహ ముదరేషు మత్రేన్పిద్ధః |

ఉపవనతరుకోటరే విహద్ధః | యువతిజ నేషు శస్త్రశ్చనై రివద్ధః.'-భోజ ప్రబంధము.

(3) 'పతతి రవి రపూర్వ వారిరాశౌ | హృద పథికస్య హథాత్పిభూ స్త్రి తాళః |

ప్రసరతి చరమాం తమఃప్రరోహః | ప్రతిపద మస్య మథామనోవిమోహః' మ. ర.

ఈ చెప్పినది పురుషునికి మాత్రమే వివక్షిత మనంగూడదు; కనుండు:-

(౪) 'గాఢం ప్రాధాంగ నాభిః సురత రతి మనస్సమ్మహోత్సారితాత్మం |

మథాభి స్సన్తనేత్రం రతిసమరభయం చింతయన్తీభి రేవ |

పాథానా మద్దనాభిః ససలిల నయనం శూన్యచిత్రాభి రుచ్యైః |

కష్టం దృష్టోఽస్త్రైః భృశ మభజ దయం మద్దల శృణ్వభానోః. మ.ర.భా.476(72).

(౫) 'ఆరుణకిరణ కేసరాభిర'మం | పరుణదిగ నరలమ్పి భానుచిమ్పం |

త్రిభువన విజగీషుణాస్త్రీ మభాత్ | ప్రసవ ఇవ ప్రసవేషుణా ప్రయోక్తమ్,'

(౬) 'ఆపూరితే సంధ్యారాగేణ శీవలోకే, కుసుమాయుధానల దహ్యమాన హృదయసహస్ర

ధూమ ఇవ జనితమానిననయనవారిణి విస్తార్యమాణే తరుణ తోతమాలత్విషి తిమిరే.' కాదం.

(2) 'కోకకామిని కరుణామజితేః రహిజన మనోదుఃఖే వికచ దళారవిష్ట మరన్త నిష్కన్త నుగన్త గన్తవహానన్తిత దళదిశి ప్రకోపనమయే, వికసిత కుసుమామోద ముకుళిత మానినీ మానగ్ర హాన్మోచనహస్తే కుసుమాయుగ్ధే.' కాదంబర.

రసతరంగిణీయంచలి నిబంధనము

శృంగారస్య ఉద్దీపనవిభావః॥ త్రిభరతిః -

'ఋతుమాలాలంకారైః॥ ప్రియజన గాన్ధర్వకౌప్య సేవాభిః

ఉపవన గమనవిచారైః॥ శృంగార స్వసుద్భవతి.'

చన్ద్ర చన్ద నాదయ ఉపానియాః॥ యథా—

'సంధ్యాశోణామృరజవనికా, కామినోః ప్రేమనాట్యం,

వాన్దీ భ్రామ్యద్రు మరవిరుతం, మారిషః కోఽసి కాలః,

తారాః పుష్పాన్జ్ఞ తిమి వకరక, నూచయన్ పుష్పశేతోః,

నృత్యారమ్యం, ప్రవిశతి నుధాదీధితిః నూత్రధారః.'

అపూర్వశబ్దములు.

ఝూటము.

'ఈవికి ఝూటశబ్దమును (సమాహవాచిని) తిఱచుగా వాడుక చేయు నలవాటు గలది యున్నది.' అని యుహాద్భుతము. (తిఱచుగా - వాడుక చేయుట = అలవాటు); ఈ ప్రతిపాదనయొక్క యుద్దేశ్యమేమో వాచ్యభంగిగా నిరూపితము గాదు. ఆముక్తమూలలో ఈశబ్దము ఝూడు మాటులే వచ్చినది. ఇంతిగ్రంథములో ఇంతిగ్రాంతమే తిఱచా? అలవాటా? ఇది ఇతరకవు లెవ్వరును ప్రయోగించని వనికూర్చిన పదములపట్టికలో వ్రాసెను. చూ. ఆనుబంధము ఇతిరులు కావించిన దీనిప్రయోగములను పట్టికావనిమర్మలో దిగి జేసి ప్రదర్శించియున్నాడను. అందులో ఇందుం బోలే నిరంకుశోపాఖ్యానకని దీనిని ఝూడుమాటులు ప్రయోగించినాడు. నిరంకుశమందు 421 పద్యములు; ఇందురమరవి 872. అందుకలన ఆతిఱచును ఆయలవాటును గుణితముచే ఇక్క వికన్న ఇనుమడుంగులు గలవారునుంగలరు. కాన నిరంకుశకవితే ఆముక్తమును గావించి యుండునా?

తృణతా.

మఱియు ఆముక్తమాల్యద మనుకొరప్రణీతము కాదను నుహాద్భుత విస్తరములో - 'తృణతా = ధనువు - మొదలగు సంస్కృతపదములుగాని 'తెండి' (శయించి) మొదలగు వాం ద్రపదములు గాని మాటుములవి. ఏనిఘంటువులయందును గానరానివి. సామాన్యముగాఁ గవు లెవ్వరును వాఙ్మయమునం దీట్టిపదముల నుపయోగించరు.' అని ప్రతిపాదితము.

ఇందు తృణతాశబ్దమును (చూ. ఆనుబంధము), గోవిందాంతర్వాణి దుక్కిణీపాణిగ్రహణ మందు రెండుమాటులును అభినవ కాళిదాసుడు చంపూభాగవతమున రెండుమార్లును, ప్రయోగించియున్నా రని పట్టికావనిమర్మమందే తెలిపియున్నాడను. ఆయినను, ఇంకను, బ్రయోగాది కమును చూపెదను. —

'కావ్యేషు మాఘః కవికాళిదాసః' అని యాభాణకము.

'దక్షిణః పదలంత్యం భారవే రర్థగౌరవమ్,'

ఉపమా కాళిదాసస్య మాఘ వైశ్యే త్రయో గుణాః. అని యొజ్జలయాదేశము.

“జై నమేరుతుక్టాచార్యేణ 1861 సంవత్సరే ప్రణీతే ప్రబంధచింతామణౌ చ - ‘ఆధ శ్రీ భోజరాజః శ్రీమాఘపట్టిత విద్యత్నాం ఘోషవత్నాం చ సతత మాకర్ణ్య, తద్దర్శనోత్సుకతయా రాజాదేవైః సతతం ప్రేష్యమాణైః శ్రీమాలనగరాధిమనమయే సమానీయ, సబహుమానం భోజ నాదిభిః సత్కృత్య, తదను, రాజోచితా నియోదాన్ వర్ణయన్ రాత్రావారాత్రికా వసరా నంతరం సన్నిహితే స్వసన్నిభే పల్కజే- మాఘపట్టితం నియోజ్య, తస్మై స్వశీతరక్షా ముప నీయ ప్రియాలాపాం శ్చిరం కుర్వాణః సుఖం సుహృదః.’ అని శ్రీజమపుర మహారాజాశ్రిత శ్రీపట్టిత ప్రజలాలపుత్రి శ్రీపట్టిత దుర్గాదాసుని మాఘకావ్యోపోద్ఘాతములో, సిద్ధర్షి చరితము.

‘తస్య శ్రీభోజభూపాలవాలమిత్రం కవీశ్వరః।

శ్రీమాఘో నందనోబ్రాహ్మీస్యనందనః శీలచందనః।

విదంయుగీనలోకస్య సారసారస్వతాయితమ్।

శకుపాలవధంకావ్యం ప్రశస్తీవ్యక్తకావ్యతీ।

శ్రీమాఘోస్తాఘధీశ్శాఘ్యః ప్రశస్యః కస్య నాభవత్।

చిత్తజాడ్యహరాయస్యకావ్యగజోర్మివిప్రుషః.’

ఇట్లు విద్యమృతింబడసిన శ్రీభోజరాజపుజిత సిద్ధర్షి చరితప్రశంసిత శ్రీమాఘకవి ప్రయోగముం బ్రదర్శించెదఁ—

‘స్వగుణై రాశలప్రాప్తే రాకృష్య గణికా ఇవ ।

కాముకానివ నాశికాం స్మృణోతి సహవాసమచన్.’ 19(61).

ఇందులకు—‘త్రైత స్థానేషు మధ్యేషు సతః త్రైతా తాదౌకాణి. ‘పూర్వపదార్పింజ్ఞా యా’ మితి జాత్యన్’ అని మల్లినాథ టీకః.—ఇందువై జయపురరాజకయ్య రాత్రాలాభ్యాపక శ్రీ శివ దత్త పండితుని జ్ఞాపికః—“(1299) శకలిఖిత పుస్తకే తు ‘త్యైతాః’ ఇతిపాఠ ఉపలభ్యతే । అత ఏవ ‘త్యైతా త్యైత్యే కాయుకేషి చ’ ఇతి హైమకోశ న్యాభ్యావసరే కాయుకార్థే ఇమ మేవశ్లోక ముదాహృత్య పల్లభిస్తు ‘ధనుషి శ్రీమ సతాః త్రైతాః’ ఇత్యాహ। తత్ర గణికాపక్షే ణత్వంచిత్త్య’మిత్య సేకార్థకరవాకర కాముడి.” అని. ఇందువలన మదాహృత మాఘశ్లోకమందు ‘త్యైతా’ అనురూపంబునం గలదనియు, అది ‘హేమవల్లభాదులచే నుపాత్త మనియు, విశద మగుచున్నది. సిద్ధర్షి చరితమువలన నీపదము సారస్వతసారి మనియు, చిత్తజాడ్యహరి మని యు, తెల్లమాయె గదా. ఇప్పటికేనియు దీనికి నిఘంటువు లే దను వాదు శమింపదా? ‘హేమముకన్నను నిఘంటువా? అయినను, ఇంకనుం బ్రదర్శించెదఁ— [ఇట త్రైతా శబ్దము నకు ‘త్యైతా’ రూపము పృథ్విదరాదిత్వసిద్ధ మనియు, గణికావిశేషణముగా త్రైతాశబ్దమును మాఘకవి యుద్దేశింపలే దనియు, నెన్నఁదగును.]

‘త్రైతా-a bow’ అప్రి నిఘంటువు. ‘త్యైతా తు ధనుష్యపి’ నానాధరత్నమాల.— దానికి పుదురి వాంగారిపాపన కాన్త్రులివారి టీకః—‘త్యైతాశీ. ఇది ధనుస్సనకును-అపిశబ్ద మువలన త్యైతాభావమునకును పేరు.’ అని.

ఇంకనుం జూడుడు.—‘త్యైతా తు ధనుష్య పీతి భాస్కరః.’ ‘ధక్కా నాత్యైతా స్త్రీయామ్।

అస్త్రీయాం చాపధనుషా విచి వైజయంతీ' అని బాలభాగవత దీక, 'స్థావరం తు ధనుర్గణీశరా వాపాధనూః స్త్రీస్యాత్ తృణతాత్రిణతాపిచ.' అని త్రికాండశేషము.

ఈతీరున మాఘపండిత - హేమచంద్ర - చల్లభ - మల్లినాథ-భాస్కర - నైజయన్తి - ఇరుగపదండనాథ - అప్ర్యాది మహావిద్వాంసుల సమాదర్శమునకు భాజనమైన (ఇందు 5రు నిఘంటు కారులు) యీనుడువును జనసామాన్య పండితమృన్వానులభ మయిన యమృతంపుమడువును ఆము క్తమాల్యదాతీర్థకముగా ఆంధ్రభాషకమున కెల్ల గం గార్పుమును భగీరథుండునుంబోలె, తెచ్చి యిచ్చిన మహాపురుషుని వేనోళ్లం బొగడంగానక, ఈమడువును ఇవుగంగొట్ట సమకట్టుట గూ, దీనిని నుప్రాసము చేసినవానిని కాకవి యని కేకరించుటయు, పైగా, కాకవి కావున నే కృష్ణరాయుడే యని బూకరించుటయు, సమంజసముగాదు.

అము క్తమాల్యదాకవి శార్దూధనుగ్ల తను త్రివక్రకుంబోల్చి 'పిడికెడు' పద్యమును [1(8)] రచించునప్పుడు 'త్రిపు స్థానేషు నతాః త్రిణతాః శాబ్దాః' అను మాఘటీకా వాక్యమును స్మరించుచుండే సనియుం బోచుచున్నది. ఆపద్యము. —

పిడికెడు కానుగొప్పంగని ప్రేమంద్రివక్ర సమాంగి జేసి తే,
పిడికెడుకానుగొప్పంగ బయిడెమ్మ గుణంబును గంటి నంచు, నే
ర్పడర నిజత్రివక్రయుఁబాపంగ మ్రొక్కెడు నా నుమాలిపై
బడిగొన నమ్ము లేను హరిశార్దూధనుగ్లత గామఁ గావుతే.' 1(8)

[ఇందు - 'నేర్పడర' ఇత్యాదిపాదములో యతికి కపాలమోక్షము అయినది. 'చొప్పడంగ' అని పఠించిన ఇంకను భూమినిఁబడనే యుండును.]

'తెండి' - ఇదియు మాఘమూలపద మట? ఇది ముక్కుతిమ్మ నార్యుని ముద్దుబలుకు. 'నందిని యట్లు నాకుచుం బచ్చికఁ దెండి యున్న నుని భామిని వేలుపుటాపు మాచితే.' పాది. 4(88). దీనికిని ఆక్షేపమా! ఇంక నాంధ్రభాషినికి గతి యేమి? ఈబ్రాణ్యముం జూడుడు. —

'తెండుట. V. N. To Sleep నిఘంటెను. D.'

ఇట D అనఁగా మామిడివెంకయ్యప్రణీత మయిన యాంధ్రదీపిక. ఆయన ఈధాతువును కవనమందు మాచితే నిఘంటువున నెక్కించె నన ఈ బ్రాహ్మ వాక్యములం గనుడు. —

The Dipica gives a mere selection of the words used in Telugu Poetry. The ordinary Telugu of common life is but slightly noticed.

'తెండు. నే. ఆ. క్రి. పరుండు శయనించు (మా. తెండు)' శ. ర.

'తేడు. నే. ఆ. క్రి. తెండు, శయనించు గీ. అతివ పూర్ణేందుభీతిఁ దవశ్మకాలం దేడి... (గొన్నిప్రతులందు 'తెండి' అని పాఠమున్నది.) ఆము. 5, అనియు, శ. ర. ఆంధ్ర వాఙ్మయమును నేవించుచు, ఈ తృణతా తెండులను ఎగ్గించుట, పెరుగన్నముం దినుచు అందలి నొంగడను గుడ్డశేలిక యని పాఠవైచుటగా నున్నది.

ఈ సాధాతములో అము క్తమాల్యదకు కృష్ణరాయప్రణీతత్వము స్థాపించుటకై అందులో నిని 'కన్నిరరు' 'హిండిత' శబ్దములు కన్నడపదము లని వ్రాయఁబడియున్నది. వానిలో - 'కిసరు' నకు ఇంద్రపద్యము: —

క. ఒసగి రగస్త్రాస్త్వయమలం గౌసరి జనుల్ వార్ధిసీరు గ్రోలితి, వీనిం

బసికై మా కి మృని కి నిన్స రుదుగం గావ నప్పగించెడు మాడ్కిక. 4(175)

'కిసరు' మదరాసులోనే కలదు. క. ర. మునందునుం గలదు. బ్రాహ్మహోత్రములయిన మదరాసు వెలనాటివారియిండ్లలో వాడుకలో ప్రసిద్ధము. మఱి 'కన్ను' లేనుగో. ఈరెంటి సమాహారము ఆంధ్రజాతీయము గా దనియో కన్నడజాతీయముమాత్రమే అనియు వాదింతురేని అది యిట 'కన్కిసరు' అని ఇత్వవంతముగా నుండఁ 'కన్కిసరు' అని నత్వయుక్తముగా ఆంధ్ర కృతమై యున్నది. పెద్దన గారును దానిం బ్రయోగింప నన్న లే. వారు నందవరపురవంశోత్త్య ములు. నందవంతులు బల్లారిజిల్లావారు. బల్లారిజిల్లాలో కన్నడభాషయు ప్రచురమే; అన్యదేశ్యము లను పెద్దన గారు ముట్టనివారు గారు. — 'సకుటుంబముగ వీరి చరమశైలముఁజేరు! తుహివాంతు దుముదారు దొరఁచునంగ'—యను. 3(54). ఇట 'దుముదారు' అనునది హిందుస్తానీపదము. [దుము దారుదొర యనఁగా సేనానాయకుఁడు అను మనుటకే సరిగాదు. 'సేనాపృష్ఠనాయకుఁడు' అన వలయును. చా. బ్రౌను. మిత్ర. నిఘం. 'దుముదారు... 'The rear of an army.']; దానిం బ్రయోగించినవారు స్వదేశీయము నేల ప్రయోగింపదు? ఇందుకై 'కనరా'వాడే రావలయు నా? అతఁడును తరములబడి కనరా వదలినవాడే. ఈయుపోద్ఘాతములో 'పెద్దనాదులవలన రచింపఁబ డలే దని నిశ్చయముగా జెప్పవచ్చును' అని యొకవాక్యముకలగు. 'వలన' ప్రత్యయము కర్తను జెప్పట 'By' అంశ్లేయభాషా సుర్యాని గాని ఆంధ్రభాషాసమ్మతము గాదు. ఎట్లన-By=వలన; 'వీనై బై వలన,' 'వీనై బై వలన' అని ఎద్యుకేటెడ్డు ఆంధ్రుల బాల్యపాఠము. ఈప్రయోగ ముచే ఆయుపోద్ఘాతము రచించినవారు ఆంశ్లేయులే యని సిద్ధాంత మగునా? 'కన్కిసరుచేత' ఏతత్కవి తులువరాయఁడే అగునేని 'పరింబ'చే సింగళసూరనయు చేమకూర వేంకటపతియు అతన అని సిద్ధాంతముకాదా; వాస్తవమున మదరాసు 'కిసరు' 'కన్కిసరు'గా నేయుండి-నేతు వన రామనేతువు, ఆలయ మన శివాలయము ఇత్యాది వ్యవహారములందుంబోలే 'కిస' రని సంక్షిప్త మైనదా. దృష్టితాఁకుడు అగ్రము. దృష్టితాఁకుడు సంక్షేపముగా దృష్టి యనఁబడును గదా. ఇందు తాఁకుడు పోయి దృష్టి నిలిచినది. అందు కన్ను పోయి కిసరు నిలిచినది. ఇందువలన కన్కిసరు రాయనిచే యన వలనుపడదు.

హిండితము.—ఇది హిండిత మనుటకు కన్నడమా? చా.

'ఖండితపూగీనాగర । ఖండింబులు ఘనశశాంక ఖండింబులచే

హిండితములు గావించి యు । ఖండ స్థిర భక్తి నొసగి కదిలి చెలులతోక.'

ఈ పద్యములో ఆ యొసగిన నస్తు వేదో లేదు. వ్రాతలలో మాఱిపోయినది గావలయు. 'హిండిత మగు తాంబూల మఖండ' అని పఠించినయెడల తాంబూలము దొర కును.—[టీక. హిండితములు గావించి=కలియఁగూర్చి.] ఇందే 'పరిహిండితంబును' 'హిండన' యుం గండ పెండెరంబునం బొడము నఖండ ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మట్టిపండుల పడువు గల మడమల బెడంగుపడి భావనిజ కమతావతార మాచకంబులుంబోలే గొదను తాచేళ్ల మేళ్ల పగు మీఁగాళ్ల పో'— 8(98). [టీక. -మండలంబునక=సగూహముచేత- పరిహిండితంబులై.]

‘హిందూఁబోరే భక్తి వల ♦ గొంచునె వాఁడు నిజద్రుమభ్రమి
హిందన వ్రాలుపాకలపు ♦ యేనుగువోరే నొసల్పిచంఘ్రులం
దుండ రొద ల్కనగిరులు ♦ హోరనఁ బ్రస్తుతివ్రాచి’ - 8(47)

[టీక.—భ్రమి=చుట్టు తిరుగుటయొక్క - హిందనక=ఆవృత్తిచేత.]

మను 4(60) లో ‘వెండికొండలఁ జండకఁగఁగఁహిందనంబునం బొందుచుభటు నిండ.’

[కర=కిరణములయొక్క - హిందనంబునక=వ్యాపనచేత.]

శ్రీకాలహస్తిమాహాత్మ్యములో [దాసిని రాజు తల గొరిగింపఁగా దానిశిరమునం దదవృత్తు లుండు పరమశివుఁడు హస్తమును ఉంపఁగా,] 1(52, 53)

ఉ. ‘ఎత్తిన నింద్రజాలగురు ♦ డెత్తినబద్ధ మనంగ, మన్మథుం
డెత్తిన పున్యవింటిమద ♦ మెత్తినశుమ్మెద పిందువారిశాఁ
జిత్తజరాజ్యలక్ష్మీ కళి ♦ షేకము నేను శివుండు కాంతక
యొత్తిన నేలకుంభరుచి ♦ హిందనమో యన నదృశ్యంబుగాక;

క. ‘నేటి మిగులఁ గలిగి నలుమై తొత్తె మునఁచుతాప దావాగ్నిశిఖి

మోయు నవధూమ మనఁగాఁగెఱవకుఁ నిచభరిసు వచ్చెదేవునికురుగాక.’

మఱియు దశావతారచరిత్ర - నృసింహావతార కథలో—

‘చండవాహోత్థ భూరిజోహిందనమునఁ గొండమెందునఁ గదలక యుండుదైత్య

మండలేంద్రుని దేహ ముద్బంధముగనుఁ గండకంఠాతి నొరయువేదండగణము.’ పు. 29

పారిజాతాపహరణచంపువు (3 ఖం.) - 1(13-14) లకు నడిమిగద్యలో—‘ప్రచడ్త భుజ

దద్ద చడ్త మాకర్ణకుడ్తలిత కోదద్ద హిందమాన కాడ్తప్రకాడ్త తాడ్తవాదమ్మరోద్దద్ద ఖడ్తీతారిముడ్త పుడ్తరీక ఖ(మగ్గి మజ్జితాఖడ్త భూమజ్జలఁ)’—

‘పక్షిణ బహ్లాని’ స్వస్త్వ వాసవదత్త; ‘ఇతెన్త నోహ్యాహిందావై;’ మృచ్ఛకటి.

‘అశ్మాత్యంత కఠోరముల్తలు మహీ ♦ హాలాహలబ్యాలధూ

మ్రశ్యక్రూర భుజదండ హిండితకుతా ♦ రప్రాసఖడ్గార్ధరా

రిశ్యవ్రాతిముహోడ వెల్వడిరి గు ♦ ద్రుక్రూరి గాత్రంబునక

గూళ్ళాండాగ్నివతని (?) విశాచగణా ♦ తోభూతబేతాళముల్.’ పరాహ. 5(108)

‘మందువా బెడంబకోట ♦ మాహురాఁజేసి

మండలేశ్వరిమైతాన ♦ మామహిమోదయా

భండనాడితప్రచండ ♦ పటా (వాద్య?) నిస్వనాస్పదీ

హిండితాప్తదిక్కు-దుంగ ♦ యాశ్వరాత్మిసంవా’—,—1(154)

‘సంధ్యాహిందన చండఖండపరిశు ♦ స్సామజ్జటామండలి

సంధ్యాహిండిత గాంగభంగజమిథ ♦ స్సంఘర్ష పుంశక్తతా

సంధ్యారావ ఘమంఘుమొన్నతిసన్మి ♦ గ్వాలాలపుణ్యాకృతి

వింధ్యక్షాధరకుటకోటిచివర ♦ ద్విద్యేషియోషిత్తేతీ.’ కువలయాశ్వ. 4(217)

‘తాండవఖేలనోద్దండ ఖండపరిశు జటామండలాగ్ర హిందమాన పుండరీక’ 1(17)

‘హిందనము, సం. వి. అ. న 1. శ్యాప్తి, 2. భ్రమణము; 3. నురతము; 4. ర.

హిండితము. సం. వి. (అ. అ. అ.) వ్యాపించినది.' ౪. ౪.

“హిండనము N. S. spread, extension, wandering; బ్యాప్టి, ప్రసరించడము, తిరగడము, (హిందనము, రలే, లేఖనే, Sē) Siwa. 4(80) ‘వెండికొండ’ [ఇత్యాది పూర్వోచాహృతము.] Ulahasti mahatyam 1(80) ‘నీలరుది హిందనమాయన.’ A. 8(58) ‘నెఱుద్రుడుబ్రహ్మహిందన వ్రాలు పాకలపుటేనుఁగువోలే’ - ప్రాణ్యము.

హిండితము-వ్యాపించే, తిరిగే, [ఇట్లర్థము వ్రాసి బ్రాహ్మదొర గారు అందులకు తారాళ శాఖావిజయము 1(85), వసుచరిత్ర(80), అను సంఖ్యలతో ‘హిండితక్షీర్తియుక్తి’, ‘మదాకర వంశ హిండితంబు’ అను ప్రయోగములను, ఆముక్తమాల్యదలోని ‘ఘండిత పూగీనాగ’ శత్యాది పద్యమును - ఉదాహరించివారు.] [హిండితిములు గావించి=సమ్మేళనముచేసి అని వారిటిక.] ఆతారాళకాంక్ష పద్యము:—

‘పండిత మండలీప్యదయ ♦ పంకజభానుఁడు బుచ్చిక్ష్మప్తయౌ
రుద్రుండును సీనమాకమణి ♦ యుక్ దొలి నోమిన నోముపంటగా
హిండితక్షీర్తియుక్తి జని ♦ యించెను వేంకటరాఘవాధ్వారీం
ద్రుండు విభాసమానసుఁ యుండ్రుఁడు వంగలవంశ చంద్రుడై.’

ఆ వసుచరిత్ర ప్రయోగపాదము:—

‘మాణిక్యసారంబు లాణిముతైయులు ను| మ్మివి మదాకరవంశ హిండితిములు’ 8(37)

[దీనిటిక. — ‘ఇవి - మదాకర=నాకు ఆకరమైన-వంశ=కులమందు- హిండితిములు నుమ్ము =ప్రవర్తమానములైనవినుమాయనియర్థము. మణి=నాసంబంధముయిన- ఆకర=గమలయందును - వంశ=వెదుర్ల యందును - ప్రవర్తమానములైనవి - అని యర్థాంతరము.’]

‘మన్మథః—సఖే సాంఖ్యాన, విప్రలభ్యైః సి పూర్వేద్యు రగ్రభోజనసముత్సాహేన యన్నదృష్టం దర్శనీయం త్వయా.

‘విదూషకః—వయస్య, త్వయా తావన్ ఆమధ్యాహ్నం వృక్షంవృక్షం ప్రతి హిల్తమా నేన బుభుక్షా పరికుష్కముఖేన సమాసాదితం సాహిత్యమ్.’ రతిమన్మథ.

‘నారదః - దమ్యతోఽ రసురక్తయోరపి మిషాత్ సంపాదితం వాకలిం

ప్రక్రాంతం సహసా నియుద్ధ మథవా భిక్ష్యోత్సుకై ర్బాలకైః
ఉత్క్రోవాథ చతుష్పథైః భిపతతో యోధుం విషాణోద్ధరాన్
పశ్య నిర్వృత మానసాః నవరతం హిష్ఠే మహీమద్ధరే’ —, — ఛా.
‘విదూషకః...వనరాజి న్యహిష్ఠ్యతే అటవీవోటవీమ్,’ కాకుంఠల.

‘విదూషకః - ఛా, త్వం తావన్ అటవీతః అటవీ మాహిష్ఠమానః నరనాసికామిష లో అపస్య కస్యచి జీర్ణర్థ స్య ముఖే నిపతిష్యసి’—

‘అవిఘ్నోవేగ హయమద్ధలికా, ఖురషడ్ధ తాద్ధపిత ముద్ధకతమ్
భుజన్ద్ర వుద్ధలిత చుద్ధను| క్షుప్తకాద్ధ హిడ్ధిత వికుద్ధగజమ్.’ అమృతరాసు 4(17)

[దీక్ష-కాత్తై ర్బాలై ర్హిడ్ధితాః దూరితో నిరస్తాః వికుడ్ధా భిన్నకరాః గజాః య స్మిం స్రుత్.] ‘త్వం తావన్మత్తైః ప్రాహిల్లితై.’ ప్రతిజ్ఞాయాగధరాయణ.

హలాయుధుని కచిరహస్యమునందు—

‘హిండ్రియే మృషా రాత్రౌ పరస్త్రీషు హిడన్తి యే।

హేడతే నీతిసంపన్నో బాధవా నసీ తా నసాః’

‘అయి కురజ్జీ, కిమకాడ్డ మిత్రస్తతో హిడ్రినే.’ యశస్త్రీలక. 2(350 పు)

ఈ ప్రమాణములవలన ‘హిండితములు’ అనుపదమునకు, ‘వ్యాప్తములు’ అని యర్థమనియు ‘శకాంక ఖండంబులచే హిండితములు గావించి’ అనగా ‘కర్పూరపుఁ దునియలతో’ మిత్రము చేసి’ అని భావ మనియు, స్పష్టము. ‘ఖండంబులచే’ అను పదమందలి‘చేత’ ప్రత్యయము కర్తన తలుపుదున్నది. ‘హిండితము’లో కర్పూర ముండు క్రస్రత్యయము. ‘హిండితము’నకు అవ్యుత్పన్న కర్ణాటకపదముగా ‘కూర్పుట’ యర్థ మేని ‘ఖండంబుల ఘనశకాంకఖండంబులను’ అని ద్వితీయయేని ‘ఘనశకాంక ఖండంబుల’ అని తోడతృతీయయేని ప్రయా క్తమై యుండును. మఱియు, అన్యదేశ్యమునకు ‘పరి’ యని యుపసర్గసయితము వచ్చునా? ‘వంశహిండితంబులు,’ ఇటా మండలి సంధ్యాహిండిత గాంగభంగ’ అను స్థలములందు సంస్కృతసమాసములో ఇది యెట్లు చేరును. అక్కటకకవిసాధారణంబును అగు నీపదముచే కర్ణాటకకవిని సాధించుట శక్యము గాదా

శై లి.

శైలి.—ఈ సోదృశతమందు ఆముక్తచైతీపరీక్షలో ‘ఈగ్రంథకర్తవలె నింతగాథ సంస్కృతము నెవ్వరును వాడుక చేయలేదు.’ అనియున్నది. అందులకు తార్కాణముగా (1) ‘స్యందనస్థిత’, (2) ‘అద్ధావాగ్విబుధ’, 3 ‘చనికాంచె’ - అనుపద్యము అదాహృతములు.—ఇట గాథత్వమున ద్రాఘప్రసంస్కృత సమాససూయిష్టత్వమా, దీర్ఘసమాసము లున్నను లేకపోయినను పద్యమందు సంస్కృతశబ్దములే పెక్కుటముగా పిక్కటిలుటయా? మఱి ‘స్యందనస్థిత’ వంటిది పాదిమెల్ల నొక్కటే దీర్ఘసమాస మయిననీసము ఇదిగాక యీగ్రంథమందు ‘ఖనటత్పయోధి’ 1(3) అను గరుడపిస్తుతిపద్య ముండు కలదు. ఇంచుమించుగా పద్యమెల్లను ఒకటే దీర్ఘసంస్కృత సమాసముగా నున్నట్టిది, ‘చనికాంచె’ వంటిది, ఇందు ‘కాంచె నైష్ఠవుడు’ 6(15) అను నది ఇంకొక్కటియే కలదు. ఈరెండవది మూలదాసరి చిఱిసిన ‘పటశ్శృజ’ వర్ణనము. ‘అద్ధావాగ్విబుధ’ము వంటి సంస్కృత నిహుప్రీతులు గున్పించినట్టిది యీగ్రంథమున మఱిలేదు.’ ఒక్కొక్క పెద్దపాదిము రెండేసి సంస్కృతసమాసములుగా విఱిగినట్టి నీపములు ఇందు రెండు మాత్రమే కలవు. అవి ‘మరుదూధమలయాహి’ 5(118) అను తుమ్మెదలవర్ణనము, ‘శ్శృవకారక 5(110) అను చిగురాకువర్ణనయు; ఇతరకవులు పెక్కురు ఇట్టిగాథబంధంబులం గవనము చేసియున్నారు. ‘అద్ధావాగ్విబుధ’మువలె ఏకవర్ణమునకే విశేషణములగు పెక్కు సంస్కృతబహుప్రీతులుగలది మనువులో ‘చక్రైకాహుతి’ 4(88) అని మృగయా తుభ మృగచేష్టగరిష్ట వన వర్ణన పరము కలదు. ఇట్టివి పెక్కులు పెక్కుగ్రంథములందు నులభములు, మఱియొవ్వరు నిట్లుప్రయోగింప లే దనుట నామనస్సునకు నచ్చకున్నది.—ఇంక కొన్ని యుదాహరణములను వాఙ్మయములో జూపెదఁ—

‘స్యందనస్థిత’ వంటివి - పారిజాత 1(95), 2(85); శైమిని భా. 2(4); ఉ. హ. 4(28), 5(138), 6(286, 269); కాశీ. 1(228), హరవిలాస - పీఠ 5, 6; 2(30), 4(74), 5(38); యా

మల్ల. విప్ర. 4(99); నిరంకు. 1(82), 3(5), 4(5,7,105); భీమేశ్వర, 3(17); హంసవింశతి 5 ఆ. 117 పు. 12 పం. 'చండవేగోద్ధూత.'

మను. 1(25) 'అది యట్లుండె' నిత్యాదివచనము. సారిజాతి 1(95) 'కృతికాద్రి కంద రా' 2(85), 'శీర్ష పర్ణద్రు'; తైమినిభాగ. 2(4) 'స్పాటికమణి'; ఉ. హరి. 4(28) 'ప్రబల దంష్ట్రా'; 6(268) 'మానసిమంజుల,' 6(269) 'గళితమహానక'; హరి వి. పీఠిక 5 'కఠినశుండా దండ,' 6 'వేదండవదన,' 3(30) 'గంగాప్రవాహా', 4(74) 'సంతానకద్రు', 5(38) 'నిర్మ రాం భఃశేరి'; మల్ల. విప్ర. 4(99). నిరంకు. 1(85) 'అభ్యాగతారాధ', 3(5) 'కఠినకాళియాకికా', 4(5) 'సరసీయహ నవీన', 4(7) 'వదనచత్వరి', 4(105) 'చామరగ్రాహిణీ'; కాశీ. 2(126) 'గో ర్లండ ఘట్టన'; భీమేశ్వర. 3(17). హంసవిం 5 ఆ. 'చండవేగోద్ధూత' నారా. పంచ. 1(35) 'త్రిభువనాలంకార', 1(48) 'వేదకాస్త్ర'; ఋతుచక్రము—ప్రథమారము. 146. వనుచ. 'లల నాజనాసాంగ', 180. వైజయంతి. 'అంగజకృతైంతిరంగ' 'శ్మోరజ' 204. ముకుంద. 'నుర సాల', 242. దుక్కిణి. 'ఘనసా', 290 యాచన. 'మనసాల', 289. తారాశ. 'ఏలాలతా జాల'; 293. మిత్రవిందా. 'కుంజఘనాఘన';

వరాహ. 11(30); కళాపూ. 8(208) 'అమృతపూరశ్చ్యుతిమ'; దశావ. 43. పు. (1) క్రిం దిపంక్తి, 84(3.పం.క్రిం.), 207 (క్రిం), 254 (4.పం. క్రిం.). 'గంధర్వభామినీ', 'వజ్రమాక్షిక రతి'; 'హరిబింబరమా'; 'మదకల ప్రతిమల్ల'.

అథావాగ్విబుధంబువంటివి.—మను. 4(38) 'చకితైతాహుతి'; ఉ. హ. 8(118) 'హశ్వ రాయ', 6(115) 'కృష్ణాద్ధాయ'; దశావ. 41-పు. (6 పం. క్రిం.) 'శ్రీమినాకృతయేనమా.' భాస్క. రామా. కిష్కింధా. పర్వ. 381 'ధృతికక్రాయుభ', 382 'యమునద్వంగము';

'చనికాంచెకా' వంటివి—కళాపూ. 7(177) 'హేమంతింబంత' భార. విం. 3(78) 'మాళిప్రక'. నన్నెకుమార. 8(2) 'హరివాణి', 8(46) 'సూర్యార్చితోత్తమాంగ', 11(682) 'హరఫాలాంబక'; ఋతుచక్రము, ప్రథమారము 170 చంద్రభాను. 'అంతిదిగంత'; 162 చారు. 'తనరె వసంత' ఉ. హ. 2(27); 'గాండీవారావ'; క.క.వి. 6(107) 'కనిరంతరగ్న', 16(218) 'ప్రస్తుత్య'; నిరంకు. 1(44) 'మాణీక్య'; తారాశ. 5(80) 'కనిరీకు'; చంద్రికా. 1(167), 3(68) 'అలసతిగాంచెకెంత', 'కలండమృత్కట.' హం.విం. 5 ఆ. 'వరుణాశాగతి', నృసింహ. 2(39) 'శ్రీస్తనకుంకుమ', 3(8) 'కనిరుగ్రాహిణి.'

'సామగలకల్పరను' (ఆనంగా కఠినతను) గూర్చి పిస్తరము పిమ్మట చెప్పెద:—దీనిని భేదించి యర్థముం బడయుటచే మెం దయిన బుద్ధికుశలత కలుగును. గ్రంథము ధారణార్హ మగును, ధృఢము నగును. కఠినతకు ఇమిడికయూ, అభిధేయోత్కృష్టత్వంబును, అధికారము చాల మియు, కారణములు. ఉ.దా. 3 ఆ. (8) 'జగదుద్ధతికి' - (12) 'వాదపహతి' - (18) 'ఆశేః ధ్వజాదంత' - (84) 'ఏనవిద్యవలన' - అనువానియందు (8) లో ఆయదు నూత్రములు శ్రుతి సాంఖ్యాదిదర్శన సిద్ధాంతములు ఖండనములును కలవు. (12) లో సుబోలోపనిషత్తు పరామృష్టము; (18, 84) లలో ఈశోపనిషత్తు పరామృష్టము. ఉక్తనూత్రాదివాద్యయము నెఱింగిన వారికి అవి సుబోధములు, స్పృహయంగమములు, ఆనంది నిష్ప్రందములును; ఎఱుంగనివారికి దుర్బోధములే. ఎల్లకాలమును 'రారానందకుమారక', 'ఓయమ్మ నీకుమారుడు,' అనియే పలుకు

చుండవలయునా? అధికారికిని శ్రేణివాచకమున నిస్సారకతనతో నోషముగాని, అనధికారికి అధికారము నొసంగున దైన సాధూయిష్టతావినిర్మితమయిన యాచుక్తమువంటి కఠినగ్రంథము పుణ్యలభ్యము.

మఱి వైవాక్యసరణిలో నారితేళపాకముంగూర్చి ఉపోద్ఘాతకారుల యుక్తితి కనబడుచున్నది. 'పాకమా నారితేళపాకము' అనువాక్యధాటిలో నారితేళపాక మనుమాట నిందాగర్భముగా నున్నది. నారితేళపాకము నికృష్టమా? నైషధము నారితేళపాకము గాదా? నారితేళపాకము మహాకవిజుష్టము గాదా? నారితేళపాకము మనుచరిత్రలో లేదా? ఈక్రింది మల్లినాథ నూరినూక్తిని పరికింపుడు:—

'నారితేళఫలసన్నితం వహో! భారే వే స్సపత తే న్విధిజ్యతే
స్వాదయన్తు రనసర్పినిర్భరం! సారి మస్య రసికా యథేస్సితమ్.'

ఈక్రింది శ్రీనాథ శ్రీహర్షులనూత్తుల నేయుండు:—

'పనివడి నారితేళఫలపాకమునం జవియైన భట్టహ
ర్షుని కవితానుగుంధములు సోమరపోతులు కొంచెములై లా
నని కొనియాడ నేరె; రో యట్టిది; లేజనరాలు చెక్కుగీ
టిన వనవల్పు బాలకుడు డొనిమునం గలగంగ నేర్పునే.'

'మదుక్తి శ్చ దివ్య త్మదయతి మధ్యమాయ మధ్యః
కి మన్యా నామ న్యా దరసపురుషాపరిధరైః
యథా యూన స్తస్య త్విరమరమణీయాపి రిమణ
కుమారాణా మన్తకరణహరణం నైవ కురుతే.'

శ్రీహర్షుడు తననైషధములో మదు లేల పెట్టెనో తానే చెప్పినాడు:—

'గ్రథగ్రన్థింహ క్వచి త్క్వచి దసి న్యాసీ ప్రయత్నా న్మయా
ప్రాజ్ఞ మ్మన్యమనా హితేన వితతీ మాస్మైఖలః ఫలైశ్చ,
శ్రద్ధారాధ్య ముల్లభకృత వృథగ్రన్థి స్సమానాదయ
త్యైతత్కావ్యరసోష్ణమజ్జననుఖి వ్యాసజ్జనం నర్జనః.'

ఈనూక్తి ఆచుక్తమునకును జెల్లును. నారితేళపాకముయిన నో యెవము పంచపాత్రలతోను టంబర్లతోను త్రాగవలసినదిగాఁ గదా యుండును. ఆనీరు జలుబు నేయును, గావునను, శాబ్దరవిప్పిని ఉమయవలసి యుండునుగావునను, ఆచుక్తమాల్యదను నేను నారితేళపాక మనను; మఱి యే మందు నన, పరిపక్వ పనస ఫల పాక ముండును. లేటగాఁ జెప్పిన పనస పండుపాక మగును, పచనమయిన గింజను కూడ త్యజింప నక్కఱలేదు.

మఱియు రాయవాదములో ఉపోద్ఘాతకారులు కృత్యాదియందు గ్రంథకర్తృవంశమును వర్ణించుట పరమావశ్యక మనియు, ఆచార మనియు, అందువలన కృష్ణప్రభువు దానిని మానలే కయు, ఆత్మశ్లాఘాపరాజ్ఞుఖుఁడయిన ధీరోదాత్తుఁ డగుటంబట్టి, దానిని తానే రచించికొన నిష్ట పడకయు, ఆవర్ణనను పెద్దనగారి మనుచరిత్రనుండి కైకొని ననియు, మపపాదించినారు. ఈవ్రాత సామిదికి నందకయున్నది. నిట్లనఁగా-గ్రంథకర్త నిజవంశమును వర్ణించుకొనుట అవశ్యకముకాదు, ఆచారమునుగాదు; నన్నయ్య తనతండ్రి తాతలపేర్లు భారతములో చెప్పుకొన్నాఁడా? ఆచార

మయేని దోష మేల యగును ? ఆచారపరాజ్ఞులుండు పాపిగాఁడా ? ఆచార మైనట్లాఘాపిల దోష మగును? తన పెద్దల గుణాతిశయముం జెప్పుట ఆత్మశ్లాఘయా ? నిజవంశమున వర్ణింపబడిన వారెవ్వరని కలరని వారు ధీరోవాత్తులు కారా? ఆత్మశ్లాఘాదూషితులా? 'చతుర్విధకవితా మతల్లికాల్ల సాని... పెద్దనార్య' అని, 'శతలేఖినీపత్య సంధానధారయో ఘటితాశతగ్రంథ కరణ భుర్యు... నను బుధ పితృయో శుభమూర్తి నామధేయ' అని, 'తనకులబ్రాహ్మణు... అవిరళజన హోమతత్పరు ... ఉభయభాషా కావ్యరచనాభిజోభితు... సత్ప్రతిభాభియోగ్య... మత్య మరాధిపాచార్యు. నన్నిపాఠ్యు' అని, 'వాణీం కాణభుజీ మతీం గత్' అని, 'మీమాంసే బహునేవి తాసి' అనియు, గ్రంథాదులమందు వ్రాసికొన్నవానిండు పామరులా ? లెక్కనాడులగ్రంథ ములలో నెం దయినను తడియవంశవర్ణనములు కలవా ? ఆత్మశ్లాఘాపరాజ్ఞులులు శ్రీరాయల వారు తాను ప్రతియాశ్వాసాంతమునను పత్యసోపమున అగ్గరికమితి ఆత్మోత్కర్షం జెప్పు కొనలేదా? 'ఇథరా దుదయోర్వీధర తత్ప్రతివ్య కృత నవ్యోపాయనోష్ఠీష,' 'వీరభద్రజన తీవ గ్రాహరాహూయమాణ... భుజ.' 'ఉత్కిలానీకగుప్త దివ్యకృతుయంత్ర కొండవలి హృద్భావసి,' 'అంధ్రోక్తి యథార్థ నామ యవనాస్పృక్ష్వాన్' 'కెంబావి... విఘాత క్రియాస్పద.' ఇవి ఆశ్వసాంతపద్యముల ప్రతీకములు, ఆపద్యములను సమగ్రముగా చదివిన ఆయాత్మ శ్లాఘా పటిమ బోధపడును.

ఇటు మఱియొక విశేషము—రాయఁడు నిజవంశ వర్ణనమును మనువునుండి తెచ్చికొనె ననుట సరిగాదు. తన సభ్యుల అవర్ణనం బాడినది ఆముక్తములో ఆతఁడే తెలిపినాఁడు. వాగు పాడిన పాటను పాఠాన బోధకుం దెలియుటకై గుఱవడించినాఁడు, కాని, నిజవంశవర్ణన కై తాను దెచ్చికొన్నవాడు గాఁడు. ఆ సభ్యుల 'కృష్ణంబునితో దివి కేగలేక వసుధ తీవచ్చునంబనంగ బ్రదకన' పెద్దనయును, కాండుట ముఘటము గావున, ఆయనయే అందఱలో నుం బెద్దన గావునను, ఆయనయే తనకు గ్రుడ్డవాఁడనిగా నున్న యాపద్యములను బాడియుం డును. సభ్యులు పాడినది కుయుక్తి గా విధ్యయే గ్రంథమందు రాయఁడు చెప్పెనని వాదమేసి, ఆప్రకారిమున, కలయు విధ్యయే కవనమును విధ్యయే కావచ్చును. ఎవరి కృతియేని యగుఁ గాక రాయకృతి యని గ్రంథమందు నిబద్ధమై యుండఁ దీనియందు దోషములను పెద్దనయుండి నిచ్చునా ? ఇందు దోషములు కలవను ఘోషకు కతియుండునా ?

పాకము.

ఉపోద్ఘాతములో మను విష్ణు చిత్రియముల కవనముల పరిస్పర చైలక్షణ్యముం జెప్పు ప్రకరణమున 'ఆముక్తమాల్యద యన్ననో పాషాణ కల్పము, పాకమా నారికేళ పాకము' అని యొక యుద్ఘాటనము కలదు. ఇందు పాషాణకల్ప మనుట ఆత్మ్యక్తి. ప్రాథమిని సమంజస ముగా నుండును. రసికులకు ప్రౌఢి కర మపేక్షణీయము గాని యుద్వేజకము గాదు. ప్రౌఢిచే అద్భుతమయిన యుత్కర్ష కలుగును.—

యత్రౌధత్య ముదారతా చ వచసాం యచ్ఛార్థతో గౌరవం

తచ్ఛేదస్తీ తత స్త దేవ గమకం పాణిత్వ వైదగ్యయోః—(మాలతి).

అనిదు భవభూతినూక్తిని అనుసంధింపుడు. మనుచరిత్రము ప్రాథమ గాదా ? దాని యర్థ

మను బ్రాహ్మణ్యనముఖమున మహానీయులు జూలారు అప్పయ్య పంతులవారు ఎల్లరకుం చెల్లెను గావింపనియెడ, నదియును పాపాణకల్పముగాదా? మఱి, రాఘవపాండవీయ వనుచరిత్రముల మాట చెప్పువలయునా?

మఱి రాయవాదాభినివేశముచే అప్రమాదితము లగు తేదలచే వృంతాంతములను, అట్టివ యగు వృంతాంతములచేత తేదలును ఉట్టిపడునట్టి బెట్టిపు ఘట్టములతో ఈక్రిందివాక్యముగలదు:- 'కృష్ణదేవరాయలు రామారు ముట్టడించి ఏడిల్ సాను జయించె ననియు, వీజపురములైన మొండికి దండెత్తిపోయి కలుబర్ల సాగరు మొదలగుపట్టణములను గైగొని తురుష్కులం బాహి బోలి ననియు, మనుచరిత్రలో చెప్పియుండక పోవుటను, పైయుద్ధవృత్తాంతముల నాముక్తమాల్యదలో నుదాహరించి యుండుటను, చూడఁగా, నాయుద్ధములకుఁ బూర్వమునందు మనుచరిత్ర యు, తరువాత నాముక్తమాల్యదయు రచితములైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది.'

ఇ చేమి స్పష్టమో గాని కృష్ణరాయఁడు కలబరగిని కొట్టిన వృత్తాంతము మనువులో లే దనుట పొరఁబాటు; 'ప్రళయ ఘనాఘన ఘోష జయనక భాంకృతి భీమచక్రేట బురజ్ కల బరగీ కటకక్షీరితక్షక కన్నడింజ్య రమారమజా' మను. 2(78).

మనువున కలబరగివిజయప్రస్తావము లే దను నీవాదము 'ఈ ల్లి విఘ్నచి త్తీయమును తర్వాత మనువును రచించితిమి' - అని అజ్ఞాతకర్తృకమయిన యొకానొక సీసమందు పెద్దనంగూర్చిన స్తుతిగా నిబద్ధమయిన ప్రస్తావమును ఖండించుటకై కల్పింపఁబడినది.

ఈరెండుగ్రంథముల పౌర్వాపర్యమును వంకావశ్య పద్యములచేతఁ దప్ప ఒందుపాయ ముచే సాధించుట నులుపుగాదు:- ఏలయన, పారిజాత - మను - విష్ణుచిత్తీయ - రాయవాచక - కృష్ణరాజవిజయములను పరికిలించిన నిది యేర్పడును.-

పారిజాతావహరణము.

తిమ్మనార్యుఁడు కావించిన కృష్ణరాయ ప్రకంసనుండి లేకములు:- రాయఁడు కావేరీ తోయమును అహిగోర్యీనాథరక్తింబున వన్నె గావించెను [1(18) క్రింగంగేద్రుని నాభి-కొండ], పిటికడ పీఠదుద్రుని ఓడించి కాచెను. (21) [మునుకొని], 'ఉత్కిలభూమిధవవిర్వహరణ' [3(1) క్రిమహితగేహ-]; 'విదళితకాళింగసింధు' (80);

'మరుద్యృతాతలస్థ శత్రుమండలీ గళాంతరః శరన్నవాస్ప గాప గాభిసారకాదృతాం బుధీ' (81) 'శ్రీవేంకటగిరివల్లది...కవితాప్రావీణ్యభీతి' - 4(1) 'ఉమ్మత్తూరిశివం సముద్రపుర వస్రొమ్మాలనా' 2(103); 'చండతరమూరు...కొండపలికొండవీటి...కటకేశసింధుమందిరమధరా' 3(81) 'ద్విరదాకరదారగిరీరబలా' - 42 ఏకచ్ఛత్రిత సర్వభూవలము..., క్రికల్లాట మహీశ.... 5(108) 'పీఠదుద్రవర్వతవక్రీ.' 109. 'ధరావలముకరణ్య' 5(1).

మనుచరిత్రము.

'అవిభునవంతరంబు ధరావలముముఁ దాల్చెఁగృష్ణరాయఁడు చిన్నాదేవియు శుభమలిఁ దిరుము....' 1(83). 'నోలదొల్ల నుదయాద్రి...మఱి కొండపిడికి...నటసాగి జమ్మి....' గోన....గొట్టాన ... కనకగిరి...గౌరమి...పొట్నూర మాదెనులు... ఒడ్డాది...కటకపురిఁ

గ్రామే గజరాజు గలగి పఱవ....' (87) 'ధరఁ గంధూశులు..వింధ్యగవ్వారముల్...వీరబుడ్ర
గజరాట్టుధొంత ముగ్ధంగనల్..'(88)

'కృష్ణరాయఁడు...పొట్టునూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధరప్రభు 'కళింగ మేదిసి...' (89); 'కవితా స్త్రీలలోలునకు' 45, 'నిమిషార్థగృహీతకళింగరాజు తనయాగ్రణికి' 46. కవితాస్త్రీకి కవి తండ్రిగాని వల్లభుఁడు గాఁడు. దీనివలన రాయఁడు కవనరసజ్ఞుఁడుగాని కవి కాఁడని నూచితము. 'గంగాస్వచ్ఛ... నిరంకు? ప్రతికలప్రాధిప్రయంభావుకా! గాంగేయాచల...వనోగాంభీర్య లీలాస్పదా! బంగళాంగ కళింగ భూజసుభటాశ్ర శ్రేణి యుంఝానిలా' 81.

'మండిలిక తపనతోభిత కుండలీపతి శయనకన్ఠ కుండిలితి రసాఖండ కవికావ్య...' 82, [అతఁడే కవి యనమిచేత అప్పటికి రాయని నిజకృతిగా భావిత మైన యాముక్తము లేదని తెలియ ననుచున్నది.] 'కుసుర...అంధ్ర...అంగ వంగ సింహశేఖ.' 83. 'శ్రీఖండ...విద్యా ఫలనభోజ...' 2(1). 'నిస్తంపిప్రతిభా...సుధీనుతి...వైశ్యస్తామౌక్తి రజోవ్రజస్థిత కృష్ణా గౌతమీ మధ్యధూ మ్యస్తోతోత్కల రాట్పురీకాది...' 79. 'చల నృగురంతి జయనక భాంకృతి భీమచపేటనరత్ కలబరికటక పీఠిరత్నక కన్నడరాజ్య రమారముడా' 81. 'హిందూరాజ్య యవనతోటి ధవస్థాప నామందీగూత...అనకృన్మాద్యత్కళింగాంగనా (కళింగేందీరా) బందీ గ్రాహవిగాహినోత్తకకుఢాటి సమాటికనా' 3(142), 'బహువీర...వహనభ్రమ...భుజయ గళ...గజపత్నీహిపహరణ తాన్వ్య...'—4(122) అతులతూంటిగభీర...భోజతమాపతి విద్యా పరిపాక...కాంతారపాతిత కాళింగ కులేశ.' 5(105).

'కర్నూర దళవిరామా' 6(1) [మా, హమ్మారమదమద్దన.]

'వ్యాయామస్థిగ సంధిబంధ కటకాధ్యక్షానుగ తోటిశృ

త్కాయగ్రావలిదా విధాభిరురవో ఖడ్గాగ్ర యుగ్రాచల

జ్యాయః కీర్తిభరప్రపంచ, వరపంచారాజు రామామణి

శేయామేయజయాంక, పంకజద్విగంగీకార ధీరాకృతీ'— 6(121)

ఆముక్తమాల్యద.

'సనకాది...తిరుగు హోపురి...భృతకలబరిగవగ, సగరపురవర పరిబృథ...యవనవృతన భవదసి ననిఁ దెగి' 1(41). 'తిరుమల్దేవియును...దినకులూర్పు దేవేయుగా' 1(28)

['లొలువొల్ల నువయా...గజరాజు గలగిపఱవ' 38. ఇందువలన నప్పటికి కటక జయము కటకరాజు కన్యాపిహహనును భూతస్మృతము లని తెలియుచున్నది.] 'చిత్రము... నిలింపకామినులవాడకుఁ గాపులవోదు రత్నలత్న త్రియ వాగ్రులెల్ల మాత్రము పన్నినారొ బలమాదనువీటికిఁ గొండవీటికి'— 37. కూరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజగ, ...చేరఁ గళింగ రాజ్యలక్ష్మీ రమణీలలామ...మోహనాలశో...వాడెడఁ జెందునె సోదరుఁ డైన రుద్రునికా'— 38, 'కచసక్త ఫణికంచుకము...పాగ, మగ్గుట కీటకృతమైన మగ్గుంబు నేత్రసంపద...అళిక చిక్కణాస్రపంకముచెంద్రమై తనులగ్నబస్తి బర్తంబు...మువ్వన్నెమంగై...అచటు విడుచు గజ రాజు వీధాటి విధ్యవాటి' 39. [=కాంతారపాతిత కాళింగకులేశ]. 'అభిరతి...పొట్టునూరి కడ నిల్విన కంబము సింహభూధర...' 40. 'అలక...కట్టించి తా దృష్ట శేదుల భానోగ్ర కపాల మర్థ పహరిద్భాజాంగల శ్రేణికి' 42. 'సాహితీ సమరాంగణ సార్వభౌమ కృష్ణరా

యేంద్ర' 44. 'ఇది కర్ణాట భరాధ్యసస్థిత భువా 'హేవాకలభేభరా దుదయార్విధర' — 39. 'ఇది భూమండల కొండపటి...ధాంచదుజ'—2(111). 'ఇది పాత్రాభహారేశ్వర ... గుత్త రివిస్పృక్కులుయంత్ర కొండపటి పృథ్విహాసీ...కృష్ణరాయ...'—3(98). 'ఇది సింహచల దంభతేసరిపదాభీష్టార్చనా లభ్యపుణ్య దురుప్తంగపాట్టునూరి విజయస్తంభోపలోట్టంకితాంక... 4(269). 'ఇది...కేంబాని...విఘాతక్రియాశ్చవ సేనాగ్రగ కృష్ణరాయ'5(160). 'ఇది నైరా వన యావనావని ధవాహీనాభయంబి...'.
 కృష్ణరాయ విజయము.

1 దిగ్విజయప్రస్థానము. 2 తిరుమలదేవి కర్పూరతాంబూల మిచ్చి పంపును. 3 శివంపము ద్రపుర మేలుచున్న గంగ రాయకొండముని జయించెను. 4 అడవిని, ముగ్గిగల్లు, రామారు దుర్గము లంగు కాపుంచెను. 5 కృష్ణకడ బీజాపూరు అహమదాబాదు గోలకొండ ముల్తానుల నోడించెను. 6 ఉదయగిరి, 7 కందుకూరు, 8 కొండపేడు, 9 కొండపల్లి, 10 వినుకొండలను పట్టెను. — 11 కూడ ముక్కుతిమ్మన, పెద్దన, మోచిమ్మ గారిపల్లన, అనుకవులుబోలుచుండిరి. 12 అహమదు నగరము నుండి కటకమునకుంబోవుదారిలో చితాపుఖానుఁడెదిరింప వానిం గూర్చెను. 13 పాట్టునూర సింహచలముకడ విడిసెను. 14 భేదప్రయోగము. 15 గజపతిపలాయనము. 16 అరసికూరును తుక్కారమణిమణిని రాయఁడు వివాహమాయెను. 17 మరలి వచ్చుచు కలబరగినిం గొట్టెను. 18 తీర్థ త్రేత్రయాత్ర. 19 విద్యానగర ప్రవేశము. 20 పారిజాత మనుచరిత్రాదులను కృతి నందుట.

రాయ నా చ క ము.

అశ్వపతి గంగాతరమువాఁడు - (ఆగ రా?)]

రాయఁడు వరుస గా - ఉదయగిరి, కొండపేడు, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, అహమదాబాదు లను గూర్చెను. అటనుండి కటకమునకుం బోవుదారిలో చితాపుఖాను అను తురకం గూర్చెను. పాట్టునూరు సింహచలముకడ విడిసెను, కటకముకడకుంబోయెను. — భేదోపాయము. — ముకుంద గజపతి వింధ్యగిరిగ్రామమునకుం బలాయితుఁడగుట. తత్పుత్రిని జగన్మోహినిని రాయఁడు పెండ్లి యాడుట. పాట్టునూరి విజయస్తంభము. విజయమునకై మరలి వచ్చుచు తిరుపతికడనుండి కల బరగినిఁబికి దాడిసేయును. దానింగూల్చును.

అనంతరము తిరుపతిలో వేంకటాచలపతి దర్శనము; కాళవాస్తీ, త్రిపురాసురులు కొలి చినదైవమును కేపించుట, నందిశివుని దర్శించుట, మఘర.

దం డ యా త్ర.

అశోకురు, విలుఁబుత్తూరు, సంపగిమన్నూరుస్వామి, కరవనల్లూరులో శంకరనారాయణ స్వామి; తెన్నాకి - త్రికూటాచలము - ఆకాశగంగాస్నానము, చిత్రసభ - అనఁగా అగస్త్య పర్యతము, కృష్ణరాయ సముద్ర మనునగ్రహరమును నిర్మించుట. రామలింగస్వామి పర్యవర్త వ్యంబ, కాశీవిశ్వేశ్వర - రామలింగ-గోకర్ణ బృహదంబ, శ్రీరంగపట్టణము, విద్యానగరము, చేరనదిగము బహుమానములు; మఱువాఁడు పారిజాత మనుచరిత్రకృతుల సంకేతంబందుట.

ఈయేనింటినిం బరిశీలింపఁగా పారిజాత మనుసంభ వానుక్తమాల్యదలు మఱును సర్వ దిగ్విజయ తీర్థయాత్రానంతరమే రచితములనియు, దీనిలో మనుసంభవానుక్తమాల్యదల పౌర్వా పర్యము వంశవర్ణనోద్ధారముచేతఁ దప్ప ఒండుపాఠమున సిద్ధాంతపడదనియు తెల్లమగును.

లేదా ఆముక్తములోని కృష్ణరాయ తద్వంశ తద్విజయదీ ప్రస్తావన సర్వమును పిమ్మట ఎప్పుడో ప్రక్షిప్తము గావలయు.

మఱి రాయఁడు కళింగదేశ విజగీషా మనీషణ్ దండెత్తిపోయి, ఇంకను మధ్యమార్గము, విజయవాటికకు నే కటకమునకు బహుయోజనములదూరమున ఇవతలనే ఉన్నప్పడే, విద్యాంసులు అతినితో ఆతఁడు కళింగమును అప్పటికే జయించినట్లును గజరాజు వింధ్యవాటికిం బలాయితఁ డయినట్లును వక్కాణించినారే, అది యెట్లు సంఘటిల్లును? ఇందులకు ఎవ్వరేని యాశ్రేయియట్లు సమాధానముం బన్నుదురు గావలయు. 'అసకృత్యాద్యత్కల్పిం గాంగనా' ఇత్యాది మనువాక్యముచే పెక్కు దండయాత్రలు ఉక్తములు. అందు కళింగాంగనా వివాహముతో ముగిసినట్టిది ఒకటి. ఇది దానితర్వాతిది మఱియుఁకటి, అని; కాని, అందులకు ఈ ప్రతిపాతిం గనుఁడు. అసకృత్యను విశేషము మాద్యత్తను శత్రుఁలమునకే. రాయఁడు స్వయముగాఁ బోయిన దండయాత్ర ఒక్కటే; లేదా అవి యెన్నియైనను దీనికి పూర్వములే. ఆ యసకృత్యము వివాహముయన దండయాత్ర ముగిసి మరిల రాజధానిం జేరిన వెంటనే చెప్పినమాట. కావున నది ఆటుతర్వాతి వృత్తాంతములకుఁ జెల్లదు. మఱియు 'మన్నే కళింగదేశ విజగీషా మనీషణ్' ఇత్యాది వాక్యంపుధోరణింబట్టి ఒకటే తా నేగిన దండయాత్రగా తోచుచున్నది. కానిచో ఈదండయాత్రవాటికి, కాలింగులు రాయజరిగిన అయిన తమ తొంటి దుర్బాదులను మరిల నాక్రమించినా రని, లేదా ఎట్లో ఉపసరిపెట్టుచున్నా రని తద్దండనార్థము ఈ దండయాత్ర యనియు, నేర్పడును. ఆపక్షమున 'విజగీషా మనీషా' యను పదవచన సాంపారదు, 'దండనార్థము' అనియే యుండును. మఱియు ఆపక్షమున ఆ విద్యాంసులు లంఘనాలలో మనుగుడుపుల వర్ణనగా 'భగ్నప్రాయము లయిన యా పూర్వజయులులం ప్రస్తావించుట ఆరముక చాలమిగా నుండును. అదియుం గాక వారి వాగ్ధోరణిచే ఆ జయములకు భంగము ఏమాత్రమును కలిగినట్లు కనబడదు. మఱియు రాయని కాలమున కనంతరము ఎప్పుడో తదియవర్తిత్రమును రచించిన కృష్ణరాజవేదా రాజవాచక కర్తలు జయము స్థిరపడిని యీ వివాహ తీర్థయాత్రాంత దండయాత్రతో నే విల తమ ప్రబంధములను సమాప్తఁ జేసింతురు? కావున సరియైన సమాధాన మేమనఁగా ఈ సిద్ధిదుక్త రాయకర్తృక తా విశ్వాసోత్పాదనార్థ కీర్తిత మయిన కథ. దీనితో పృథసంబద్ధమయి యున్న స్వప్నంబును అట్టిదిగా నే యున్నను ఉండవచ్చును.

మనువులో కలబరిగి జోలి లేదన్నట్లే, మనుచరిత్రవాటికి రామారిని రాయఁడు కొట్టలే యని ఒక ప్రతిపాదనము ఉపోద్ఘాతములో అంతర్ద్రువుగా నున్నది. ఎట్లన రాయఁడు ద్వీజయానంతరము మనువుం గృతినందె ననియు, ద్వీజయానంతరములో నే రామారిని (అప్పటి వఱకు విజల్ ఖానుని వశములో నుండినట్టిదానిని) రాయఁడు పట్టుకొనె ననియు, కృ.రా.వి. యందు చెప్పబడియున్నది. చూ.—

'అమృహీమండలాఖండలుండు తొంటి రఘుమహారాజు శుందంబున నిఖిలరాజులు తనకు హస్తగతంబులు నేయ, నాదువని, ముదిగల్లు, రామారు మొదలైన స్థలంబుల నిజబలంబు అంచి మించి గోలకొండపురంబునై నుద్దండ నేదండకొండ భట ప్రకాండంబులతో నురవడిం చునవసరంబున.' 2(8).

అప్పటికి రాచూరు రాయనివారికి కాదేని అచట వారు దండును కాపుంచి పోవుట యెట్లు ఘటించును? కావున ఈ యాపాద్యత వాక్యమంతయు వటిను చాలకయున్నది.

పెద్దనాదికాగోచరతా వాద పరామర్శ.

మతియు బ్రాహ్మణజాత్యసంభాష్య మగు వ్యక్తము నొక్కటిని అనుక్తమునుండి యుదాహరించి, తన్ములముగా రాయవాడులు రాయడజే తత్కవి గాని పెద్దన కానేరడని వాదించుచున్నారు. ఆవర్ణన :— చేపవేపడము - “రారుజ్యాతిగ” 2(89); ఈచేపవేపడ పుంగవనమును మత్స్యభోజియే గాని యితరుడు అట్ల లేడంట! ఆపక్షమున పరమశివుడు మెచ్చునట్లు సిరియాళుడు చేయించిన యతనినినుండు నేమేని దివ్యపాకమును చక్కగా వర్ణించుటకు శ్రీనాథుడు అట్టినినుండుల పెంచటము వండి భుజించియుండెనో!

శ్రీనాథుడు శృం. వైషధములో -

క. నేవించి రొకటి తొలగెం! త్రోవక జంబీరసముగో నూనియలో

నావంబెట్టిన కిటిప! ద్రాక్షపలయము లమ్మతమధుర రస ఖండంబులో.

అని పెండ్లిభోజనమును వర్ణించినాడు. ఇందులకులములో వరాహప్రస్తావము లేదు - కాన నిట నిరండు స్వతంత్రించినాడని నోచుచున్నది. కావ్యానుశాసనములో హేమంత స్వభావాభ్యాసమందు—

‘వరాహ వద్రాక్షణి నవౌదనానిదిధీని సన్నద్ధరసాని చాత్ర!

మగోమలాః సన్నపకవృత్తిభుక్త్యా జనోనిద్రతి వై ద్యవిశ్వామ్.’

అని చెప్పబడియున్నది - శ్రీనాథుడు ఈయడవిపండితాల స్వారస్యమును స్వయముగా భుజించియే యెఱింగినవాడా? ఇటు మాలములో ఆప మాత్ర మున్నది, దాని కీతండు పండి వద్రాక్షను జేర్చినాడు. ఇది జాగతనము గాని నూఢత్వము గాదు.

ఎన్నిచేపలనో ఎంచులు శిశువులనో వండి భుజింపక ఈవర్ణనలస్వారస్యమును వ్యాఖ్యాత్య విద్యాధిప్రభులు లేనియు నెట్లు గ్రహించురు? సారాయిమెకమును గ్రంథమున వర్ణించుటకై నీరు బొట్టు కలవ నీక! స్రుద్దులుకునట్లుగా బుడ్డి నేవించి యుద్దుగుడునుచు కూర్చుండి నక్కలలేదు. అట్లు కూర్చున్నచో వర్ణన మదురుగు. దానిని రంగమున ఆడుటకు నటుడును సారాయిపీపాఠ్యై ప్రవేశింప నక్కలలేదు. ఈచేపకనరు వృత్రాంతపువర్ణనంబును అట్లే యని గ్రహించుట వ్యా య్యము. ఈ త్రియాదులకు ఈకనరువోలే గాడెత్తిననిపులకు ఆపకాయ కనరును కిచ్చిలియూరం గాయకనరునుం గలవు. చల్ల లోనగు పేనుములచే దానిని శమింపంజేసికొనుటయుం గలదు. ఉత్తమజాతివివేకికి మిత్రగోష్ఠిలో ఉలునుపాక కగుప్రసక్తానుప్రసక్తప్రస్తావములలో ఈమాత్రస్య చేర్చదపాకారికిము వంటివి రావచ్చును. అనంతంము వర్ణనార్థ మై నూచసంవాదముచే పరిశీలనచేసి కొనవచ్చును. పెక్కుల దృష్టములునుం గావచ్చును. పెద్దనగారు మనువులో నాలవయాశ్వాస మున మృగయానంతర పలలభేదివిభజన మర్యాదా : చనభర్తని వైపునే నివేదిక భోజనాది విశేష ములను పిక్కిలి పృథ్వియుగా వర్ణించినారు, ఇందుచే వారు పలలనేవియనుట లేదు. ఆవిస్తరము వోలే నీమాత్రస్యవృత్రాంతంబును విని కని యెటుంగదగినదే.

కృష్ణరాజునివారు పరాకారఫలరసములోడి సారాయిని ఆస్వాదించు స్వారస్యమును స్వయ మనుభవించుటయే, అరెంటికలపుల కిదంబమును స్వయముగా మోపులం బరిశీలింపకయే,

దానిని - "సహకారమురస ఘోరభయములఁగూడి మాధ్వమోవులఁ గదంబముగ తలవ" 5(148) అని యెట్లు అగ్నిశిఖిరీ పరతత్త్వమును ఇన్నివిధముల నీగ్రంథమున నెలకొల్పిన యాశాజ్ఞి నురాసేవియా! కాంతము పాపము!—

మఱియు వసంతములో మాధ్వస్వారస్యమును, నిదాళమందు 'నారికేళాపత్రపుడిపు'ను, అని భేదముం జాటించి, రాణివాసములకుం గూడ త్రొవించివారు గావలయు! కిరాతాజ్ఞనీయ శిఖపాలవధ కథాశుశ్చాగరములయందు నురాపానమహము విరివిగా వర్ణితము. అందువలనఁ దత్కర్తలు నురాపానరతు లని చెప్పవలసినా? ఇదియునుంగాక ఇంత మురిసినవైష్ణవములో మునుంగుమం దేమున్న రాయనివారికి చేపకనయనోలే నారికేళాంబు పానమే సంద్యావందనమా? లేక, ఆ నారికేళాంబువులతోనే కనయం బోవు నట్లుగా నురలు స్మెచ్చునట్లుగా లియ్యని యాచమనీయములతో సంతను వాద్దిరో?—

ఇదియునుంగాక కృష్ణరాయఁడు తనయింటికి తా సే వంటవాఁడా? చేపవేపడమున ఇంత అవాంతరక్రమము నెట్లెఱింగినాఁడు? ఆమునకు చేపలవిషమునునమాత్రము స్వయం పాననియమమా?

సాజముగా కృష్ణదేవరాయని కలవడని వర్ణనలు.

1(56) శయనాజాంబుజమూర్. 59 సవలమధ్వనిగాఁగ. 76 ఎదురెఱి సాష్టాంగ మెఱిగి. 82 చట్టి (?) మం యనునాదాఱిని కూరగుంపు [చట్టి - దీనిం జల్పించునని] - ఇంత శిష్టనియింట చట్టిలో కూర వంటయా? 2(46) నియుకొరప్రజలవేణిక లింక, ['పెన్నేటు తెగయ' అనుట మేలు.] 53 నులివాడు నాఁచు. 54 మీటగు మీలనెల్ల. 68 తాదాకాఱిగ చూత. 97 భక్తిఁ ద్రోవకు సాధ్య. 4(127) ఇట్లెల్ల పరుగ నొక్కింతబుల్లి శిఖి. 118 తడి తల దిగి మంప జడతం దుడతెప్పల. 183 వడతు ర్వెల్వడి వానకై గొడుగు మోవరాక. 184 గుడుగుం జెంచలి దుమ్మి. 117 మను నవల్ దుమ్మిట్టి. 6(6) చమురైన తోఱుబుసంబు. 18 ఇడిసిన యిడుపుల. 17 ఎలనీటిబొంపెలంబులఁ బోలే. 67 ఉండుదుఁ జోళభూమి. 89 బహిరద్దద్విజన కల్పపుఁజాచితం లిడి. 71 వెలివాడఁగి క్రొత్తిమలకఁదాల్. 77 పస లేదు నిల రోరి పాతకులా రని. 78 తొడువంటివాడు సంతోషం బోవక.

—*ఉ ప న న ం హ ర ము*—

(1) ఆముక్తమాల్యదకు పెద్దనయే కర్త యను వాదదే రాయనివారికి, ఆముక్తమాల్యదలో మదాలస చరిత్ర, సత్యభామాప్రీతియు, జ్ఞానచింతామణి, సకలకథాసారసంగ్రహంబు, రస మంజరి అని నాలుగు సంస్కృత గ్రంథములు ఆటోపితములు; కాని ఇవి దేశములో ఎక్కడను లేవఁట. వ్యాఖ్యానాదులయందును ఎటను పరామృప్తములు గావఁట; అందొకదానిపేరి భాషామూరి విరచితము ఒక గ్రంథము రసమంజరి కలదు. (ఒకఁడు తన గ్రంథమునకుఁ బెట్టుకొన్న నామమును ఇంకొకఁడు తనగ్రంథమున కేల పెట్టుకొనును?)

(2)మఱియు, రాయఁడు తెనుఁగున తెనుఁగునృపుల గోష్ఠిలో నేర్చినవాఁడే గాని, అది యా రనియింటి భాషగాదు, గురుశిషిత్వమున గాదు; అట్టవఁడు తన తెలుఁగుం గబ్బమును ఇట్లు వాఙ్మయమున కెల్ల, భూఖ్యముగా ఆంధ్రవాఙ్మయమున కెల్ల, ఎల్లయై యుండునట్లుగా రించించివాఁ డటను విశ్వసనీయము గాదు. గురు శిషితుల కబ్బములందుఁ గలవోషములు ఇందు లేవు.

(3) రాయనికిని పెద్దనకును సమకాలికుడైన రామలింగకవి ఆముక్తమాల్యద కృతమే యనితెలిసినాడు; ఈతఁడు తత్సమకాలికుఁ డనియిరిని ప్రతిపాదించి యాతఁడు పెద్దన కృతమే యనితెలిసినాడు; ఈతఁడు తత్సమకాలికుఁ డనియిరిని ప్రతిపాదించి యాతఁడు పెద్దన కృతమే యనితెలిసినాడు.

(4) ఆముక్తమాల్యద కృతమని రాయనివారికంటె అర్హతమైన యప్పకవి తెల్పుట:-
 “అంద్రకవిరాపితామహుడు ‘కొనియె’ననుటకు ‘కొనె’ నని చెప్పె...విష్ణుచిత్తీయమునందు,
 ‘శ్రాని ముకుందునాజ్ఞ కనుబొమ్మనె గాంచి యజాండభాండముల్! వానసు మీఁదఁ బోవ
 నదువన్ గొనఁ దన్నన.’” ఆప్పకవీయము (343, 345).

సీ. ప్రాథమీయ సమాసపదములు గూర్చి శ్రీ । నాశుండు కూలార్చె నైషధంబు,
 దానితల్లిగ నల్ల సానిపెద్దనతెల్పె । ముది మఱి దప్పి యాముక్తమాల్యద,
 నూహించితెలియరా కుండ నూరపరాజు । భ్రమఁ గల్గెపూర్ణోదయము రచించె,
 నతి శ్లేషకబద్ధవా గాదంబరం బొప్పఁ పస ఘటించెను మూర్తి వసుచరిత్ర,

తే. నిట్టికవులకు నేను వాకట్టుకొఱకుఁ । జెప్పినాడె మదీయవైచిత్రీ మెఱయఁ
 బాండురంగ విజయమును బటిమ దనఁ । విష్ణువర్ధిష్ఠుడను రామకృష్ణకవిని.

[‘ఆముక్తమాల్యద’మన్నచో నామైకదేశమున నామగ్రహణము. అతి=అత్యంతము ‘ప్రతి’
 అని తెనుఁగుగా విశిష్టప్రకడ ప్రయోగించినాడు, కావున తీకి గురుత్వము లేదు. పాండు
 రంగకవి ఆముక్తమాల్యదా వసుచరిత్రలను పాండురంగకృతిలో ప్రస్తావించినాడు.]

‘యమదండచండ మగుభుజగమునకు వెఱచఱచి యాఖు కన్యక కమలా
 రమణాంఘ్రిఁ జేరె గురుభీతిమతికి నాముక్తమాల్యదకు నెన యగుచున్.’ పాం.4(244).
 ‘గిరికామస్త క బుద్ధి ను పరిచయించితే నొక్క పన్నగ మొకనాఁ
 డురకపడి నెచ్చటనుండియె. నూరమర్దనుడికన్ భవనమున కేతెంచెన్.’—242.

(5) వ్యాఖ్యాతృపరంపరయు దీనిని పెద్దనకృతమే యనుట.—

‘ఉరు వగుఁ ట్లచిత్రతన మోద్వహనంబును సంస్కృతాంగ్రవా
 గ్గరిమ నలంక్రియారసశఖం బగునట్లుగఁ దెద్దనార్యుఁ డు
 ధురభణితిన్ రచించె, నా దుర్బటబోధము గావునన్, పరన్
 స్థిర మగుచుండునట్లుగను తేనెదండీక నొప్పింబుగన్.’—ప్రసిద్ధవ్యాఖ్యా.

(6) గుడిపాటి వేంకటకవి యని యొకప్రాచీనపండితుఁడు ఆముక్తమాల్యదకు టీకవ్రాసె
 ననియు, అందు ఉపోద్ఘాతమున ఇట్లున్నదియు, అంగ్రహితిక.— 1918- 28 ఆ.

చ. నను గుడిపాటివెంకన ననారతసేధుగు భక్తియుక్తునిన్
 ఘనఘృణి కృష్ణపాటికుల కంధిసుధాఘృణి నెన్నవంత్రి
 నందను గణి వేంకటాద్రిని ప్రధానశిఖామణిఁ పిల్వబంచి యి
 ట్లనియె నుధారసంబు నురియఁ వధుకోత్తుల నాదరించుచున్.

గీ. పేర్ని నల్లసానిపెద్దన్న యాముక్త! మాల్యదాఖ్యక్తిని సమంచితముగఁ
 జేసె, నీవు టీక చేయుము, వెఱకునఁ బండుపండినట్లై యుండుఁ గాక.

క. వివరింప బహుసుగుఁడ! క్రివనిధి వై నీవు వెలగి యింద్రోద్యం
 పావరక్తికిం జేయఁ గావలయున్ డీక యనఁగఁ గడు ముద మయ్యెన్.’

సీ. ‘కరమర్దిఁ గ విరయగండపెండేగంబు! చెల్లించుకొన్నట్టి బల్లిదుండు.
 కవులలోకల శాండ్రకవిరాపితామహ! విరుదాంకుఁ డైనగంభీరమూర్తి,

మనుచరిత్రాది సమ్యక్కార్యరచనము సలిపినవైష్ణవ చక్రవర్తి,
 కృష్ణరాయఁడు తన కేటమ్మిచ్చే నెత్తఁ బల్లకీ యెక్కిన భాగ్యశాలి,
 గీ. అలఘుఁ డలసానిపెద్దన, యాఘసుండు! మహిమఁ జేసినయాముక్తమాల్యదాశ్రు
 బంధ మేడ, మదీయధీపటిమయేడ, | నాకు శిష్యుంబై దానికిఁ డీకసేయ.
 క. ఐనఁ వదీయ దయాసం! తానంబునఁ దోచినంత తద్దయఁ దద్ద్యావ్య,
 భ్యాసము చేసెన నీమది | కానంపిం దైనఁజాలు నని హర్షమునకా.
 ఆముక్త ప్రథమమధ్యపాఠికయందుఁ గల హెచ్చరిక వాక్యము బరికించునని. —

(7) 'దీని యాశ్వాసాంతములకుండుఁ గల్గెటక దేశాధిపతిగా నున్న శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దీనిని రచించినట్లున్నను, అతని సభయం దష్టాంగజను లని బిరుదు వహించియున్న యష్టకవులలో నాంధ్రకవితాపితామహుం డని నుతి కెక్కిన యల్లసాని పెద్దనగారు రచించినట్లు సంప్రదాయజ్ఞు లైన పండితులు వాడుకొనుచున్నారు.'—ప్రథమ ట్లుండుట;

(8) రాయకీర్తిప్రభావపనకొఱకే వ్రాసిన గ్రంథము లగు కృష్ణరాయవిజయ రాయవాచకములలో రాయకృతియు లన్నయాసంస్కృత గ్రంథముల సేని ఆముక్తమాల్యద సేని ప్రస్తావింపమియు;

(9) తిమ్మన పెద్దనలును ఏతత్కృత గ్రంథమునుజేనినిగాని పేర్కొనను. కీర్తితత్కృత గ్రంథముం పేర్కొనుటవలనఁ గలుగునట్లు సామాన్యమైచే కలుగదుగాదా.

రాయనిని పెద్దనగారు ఎంతవర్ణించినను విద్యానంతుఁ డన్నారేగాని కవి యనలేదు. ఆయనకన్న పటువుగా తిమ్మనార్యుఁడు 'కవితాప్రావీణ్య భణిశ' అనలేదా? యందురేని—ఈ నుడియూ రాయఁడు కావ్యాలంకార మర్కజ్జం డని తెల్పుచున్నచే గాని, కృతి రచించినాఁ డన్నమాట గాదు. తిమ్మన్నగారే రాయని 'ఏకచ్ఛత్రిత స్వర్ణధూవలయ' అని సంబోధించినాడు; రాయఁడు అట్టిదా? అగుసేని, ఢిల్లీ మల్తా పాసీక యవన తుడుష్కాంగ్లేయాది దేశముల ప్రభువుల మాట యేమి? 'కవితాప్రావీణ్య భణిశ' అను తిమ్మనకృత విశేషణము 'కవితాస్త్రిలోలునకు' అను పెద్దన కృతివిశేషణమునకు సమార్థకము. అట్లే పెద్దనగారు 'భోజక్షమాపతి విద్యాపరిపాక,' 'ప్రతికల ప్రాశ్నిమయంభావుకా,' 'నిస్తండ్ర ప్రతిభా,' అని యు సంబోధించినాగు గాని 'కవి' యనలేదు. మఱియు పెద్దన తాను రాయనిపైఁ జెప్పిన చరమ సంకీర్తనమందేనియు రాయఁడు ఆముక్తమాల్యదా కవి యను మహోన్నతినూచక పుత్రాంతమును సిగలనీయలేదు.

(10) ఆముక్తమాల్యదాకవి ఏ వైష్ణవుఁడు శివునిని కైవమును సహింపఁడు. తాయఁడు శివుని సహింపనివాఁడు గాఁడు, స్వీజయనంతరము శివశ్రేణులనుంగూడ నేవించి సత్కరించి తాఁడు.

గీ. 'కల్పరిగ కోటమీఁద లగ్గలకు నెక్కి | కార్య మొనరించి జయలక్ష్మిఁ గాంచి యచట,
 నుండి తనరాజ్యమునఁగల్గి నొఱపుమీఱు | మంచితోవస్థలములు పీఠించి పెంచి.

పీ. శ్రీతైల కాళహస్తి చిదంబరాదిక | రమణీయ కైవస్థలములఁ జూచి,...

శ్రీరంగ కాంచికా శేషాచలప్రము | ఖములైన విష్ణుస్థలములఁజూచి,...

...విజయనగరంబు చేరె నిగ్విజయలీలఁ బ్రజలు వర్ణింప నలకృష్ణ రాయస్మపతి.'

అని కృ. రా.వి. - ఇంకను రాయవాచకమునం గనుడు. ఆముక్తము అట్టియుధియ జేవతాభక్తునికృతి కా సేరదు.

(11) ఆముక్తములో రాజనినచర్యలో రాజానకు కావ్యరచనార్థము అవకాశము లేమి చూ.4(27) 'సాఖ్యానిక.'

(12) రాజనితి రాజే చేయ నక్కులెడు. చాణక్యుడు నితగురువులలో న్నగనగుడు, బ్రాహ్మణుడు. మఱియు ఈరాజనితి ఘట్టమున పెక్కు భాగములు కాంతివర్వ, కుక్రసితి సార, చాణక్య నీతిశాస్త్రములనుండి గృహీతము లనియు, అకరము తెలియనివి కొంచెపాటివే యనియు, నెఱుంగవగును. మఱియు రాయలు మెచ్చెడు నయమూర్తిము సన్నిధివనర్తికి పెద్ద నామాత్యునికని తెలియుమ నీ యుండును.

(13) పెద్దనగారు మనువులో శివస్తతియుఁ గావించినారు. వారు దీనికి ర్తయని యెట్లు తలంపవచ్చును? అని రాయవాదుల యాక్షేపము. అందులకు పెద్దనవాదులు ఇట్లు బదులు వల్కుదురు. 'పెద్దనగారు మనువులో నీ తనవిశిష్టాద్వైతమును శకతోపయులని గురువుంగా పేర్కొనుటచేతను, కడివట శిష్యభూతి సముస్తశేషి' అనుటచేతను, ప్రకటించి కొన్నారు. లోకి కుల వైష్ణవులు ఉన్నట్టే ఉండి ముడుకుటయుం గలదు. అం మరెవరికొలదియు శివనిరసనమును బలపడును. అట్టి యుత్తర నిశిలో ఆముక్తమును ప్రాసేయించెవిచ్చును. 'ముది మది దప్పి' అనియుం గలదు గదా.' అని.

(14) అభిగత తత్త్వనితే గాన ఆముక్తరచన సాధ్యము గానియు, అట్టియుధిమనము నకు రాయనికి అవకాశము లేమియు, ఎందును రాయఁడట్టిఁడని చెప్పమియు, —[ఇతని విద్యా విశేషము సుగడించుతావుల "గజపాంగజ కూటవాక లేని పదిలి నావాక లేని పదిని విజితాహ్లాదేన భోజే నాపరేణ కావ్యవాటకాలంకార మర్మజ్ఞీన ధర్మజ్ఞీన" - ఎందును రాయఁడు కృతి కావ్యుఁ డన్నమాట లేమియు,]

(15) రాయనివారికి ప్రాయముగా గోచరింపని లోకవృత్తిములే ఇందు పెక్కులు నవిశేషముగాను ఉండుటయు, పెద్దన గారు చరమ పద్యములో నీని రాయలవారిని ఆముక్తప్రణేతి యనమియు,

(16) మఱియు ఆముక్తములో బ్రహ్మసూత్రములు క్రతులును ఉదాహృతములు, ఈరాజా అక్షత్రియాపుత్రుఁడనియు ప్రథ కలదు. తదినుగుణముగా, విరల్పహాదిరుఁ డయిన యచ్యుతి రాయలభార్యయుక్కిసోదిరి చెవిరెడ్డభార్య, తత్సంతతి రంజాపూరివిష్ణుపాద పద్మద్భవ రాజా ||
త్తములేదని నెల్లం బరికింప, అబ్రహ్మవిద్యా సూత్రా ద్యుదాహృతులు ఈయనవి కాసేరవు, అనియు వాదింతురు.

(17) పెద్దనగారు దక్క విరిసభలోఁగాని దేశములోఁగాని ఆకాలములో ఆముక్తమాల్యదఁ జేయఁగల పాటివాఁడు వేటొకఁడు లేమియు, ఇవి యన్నియును- పెద్దనయే ఆముక్త కవి యని నిర్ధారించుసాధనములనుబట్టి వాదింతురు.

వాదము లేట్లున్నను, —రాయనివారు లొంటిభర్తృహరివోలె మహాప్రతిభలు, కలాపంతులు, కవితాస్రీలోలురును; కానివో అప్పదిగ్గజములను ఏల చేర్చుదరు? వారి సేల నిరంతరము లహూకరింతురు? అట్టి కవితారసమగ్నులు కవనమును సహవాసబలముచేత నేనియు అల్లను

గూడ గుమర్తంబగుదురు. వారే రచించినట్లు గ్రంథములో నున్నది. కొందఱ స్వప్నకథయు నిబద్ధము. కావున దీనిని పెద్దనగారి తోడ్పాటున రాయనివారు రచించియుండు రనియు నెన్నవచ్చును. పెద్దనగారి యనుప్రవేశము తప్పదుగావున, ఇందు తప్పు లున్న వనుట న్యాయము గాదు.

గ్రంథమున కర్త వీరవైష్ణవుడుగా నగవడుచున్నాఁడు. అంతటి మతావేశము శివస్తుతి చేసిన పెద్దనగారియందును, తైత్తిరీశ్వరములకుఁ గొప్ప కాళ్యణ కైంకర్యములు చేసిన కృష్ణరాయని యందును పొసఁగునా - అని కొందఱు ఆక్షేపించురు. అందులకు కొందఱు, 'ఇరువురును జీవితములోఁ జేతరకాలమున వీరవైష్ణవులై ఆ విష్ణుపారమ్యభినివేశముచే ఒండొరుల హెచ్చరికలు మెచ్చించి ఈ ప్రబంధమును నిర్మింపఁ జూచుదు'ని వచించుట. తెనాలిరామకృష్ణ కపింద్రుఁడును ఆదిలో వీరవైష్ణవుడుగా నుండి పండితారాధ్య చరిత్రమును రచించి, అనంతరము వీరవైష్ణవుఁడై, పాండురంగ మాహాత్యమును నిర్మించినట్లును, అతని జీవిత చరిత్రమువలనఁ బేటపడును. అతఁడు పెద్దనకాలమువాఁడే కావున ఆముక్తము పెద్దనరచిత మని అతఁడు ఆ సీతపద్యములో చెప్పినమాటను నమ్మకుండుటకు నిమిత్తము గానరాదు. రామఁడును తాను పల్లకిలో నుంచి యెత్తిన యాంగ్రకవితా పితామహునికిఁ దెలియనిక ముచ్చుచినముగా నిట్టి లోకోత్తర మహా ప్రబంధమును రచించునా - పెద్దన గారును తనకుం బ్రాణ మిత్రమయిన రాయనికి అక్రీడి కాకుండు నట్లును, మహాకీర్తి యగునట్లును తదీయ కవనమును సంస్కరింపక యొప్పుకొనురా ?

ఈనడుమ ప్రపంచస్థితి మను సంస్కృతి గ్రంథముకంటే ప్రాచ్య లిఖిత పుస్తక భాండాగారమువారికి దొరికినది. అందు-

“అల్ల సాని పెద్దనార్యేణ సత్యవధూపరిణయే:—

‘అభ్యుదయ కుండ్రాక్ష్యో శ్శీఘ్రతే నుద్రకావళిః।

ప్రోతేవ వాతైః పుష్పేషాః స్వాత్మ్య లక్ష్యపరమ్పరాః।

“అల్ల సాని పెద్దనార్యేణ తా శ్శేవ నుక్తం సమమృత్యుర్యతే:—

‘ఉదురాజ ముఖే మృగరాజకటి గ్గజరాజగతిః సనభారనతా।

యదీ నా రమణీ వృషద్యే రమతే క్వ జప క్వ తప క్వ సమాధిరతి ।’ అనికలదు.”

1(12) పఠికీ తుత్పేక్షాదీనీనమందు పేర్కొనబడిన గ్రంథములు ఇవియే యగువాఁలెల కాఁగూడదు.

దుర్బల మౌఖ్యము. శివనివారపు టాండ్రపత్రికలో మన్మిత్రపద్యము బ్ర. శ్రీ. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిలుగారు ప్రకటించిన వైవాళిసము ఆముక్తము పెద్దనప్రణీత మను నాథాగమమునకు కై దండ యొసంగుచున్నది. స్వర్ణజులైన పెద్దలు ఈ విషయమున పరమసిద్ధాంతమును నెలకొల్పుదురుగాక.

ఆముక్తమాల్యద: పీఠికానుబంధము.

క్రీ.శ. 1914-వ సంవత్సరమునం బ్రకటింపబడిన యాముక్తమాల్యదా చతుర్థ ముద్రణములో ఆపూర్వము ఒక యుపోద్ఘాతము 79 పుటలది కనపట్టుచున్నది. అందు మూడు ప్రధానవిషయములు ఉపన్యస్తములు. (1) మతవిషయము. (2) చరిత్రావిషయము, (3) కవనవిషయము. తొలిదాన ఆధ్యుపగంతస్యములు సంబంధించుచున్నవి. కడను రెంటును నా మతము వేరుపడియున్నది. ఆ పూర్వము యుపోద్ఘాతమందు మతవిషయము దప్ప కడను వ్రాతయెల్ల-ఆముక్తమాల్యదా కర్త డెవ్వని కావనియు, కృష్ణదేవరాయడే యనియు, నిర్ధారించు సుద్యమముతోడి యుపన్యాసముగా నగపడుచున్నది. అందు 54-వ పుటలో 'ఇందు బ్రయోగింపబడిన సంస్కృతపదములు కాని అంగ్రెజపదములు గాని సంస్కృతభాషలోని యే చంపూ కావ్య నాటకములయందును తెలుగు ప్రబంధములయందును గానరావు. అట్టి శబ్దముల పట్టిక నొకదాని నీక్రింది చొప్పున తీచియున్నాను.' అని యున్నది. దీని కనంతము 61 సంస్కృత పదములును, 43 తెలుగు పదములును, రెండు పట్టికలుగా ముద్రితము లై యున్నవి. పట్టికలలో ఆ పదములకు అశ్వాస గద్య పద్యారీసంఖ్య నిరూపితముగా నుండలేదు. అందులను వానిని గ్రంథమందు కనిపట్టుట కరము క్షేతకరమయినది. కనిపట్టిన పిమ్మటను ఇ ము భిన్నాత్మములయందు పెక్కుతావుల నున్న యేకపదము ఏ గ్రంథమందు ఆప్రయుక్తమని యభిప్రాయమో, ఆ యన్ని యాధునికులందును ఆప్రయుక్తమే యని యభిప్రాయమో, ఆదియు పీఠికము గాకయున్నది. పదములముద్రణములో ఆ అంగ్రంథమున వచ్చిన క్రమమేనియు అనుస్మృతముగాదు; అకారా ప్రసవమేనియు లేదు. ఇందు పదముల వర్ణక్రమము డెక్కింట బూలగ్రంథమునకు వేర్పడి యున్నది. మఱియు పట్టికలకు అవతారికయగు సుధృతివాక్యముంబట్టి, ఆముక్తమాల్యదలోని రోపవిషయముగాని ఇతర కవులు ప్రయోగించినది కాదని, అనగా - 'పూని ముకుందురాజు' ఇత్యాది పద్యములోనివి - పూనుధాతువు, ముకుందశబ్దము, అక్షాశబ్దమును ఇత్యాదులు అనగా ఆముక్తమాల్యదలోని సకల శబ్దంబులను ఉభయ భాషలయందు (వికావ్యనాటకాదులయందును) లేవని యుపోద్ఘాత రచయితగారి యభిప్రాయముగా గొనవలసివచ్చును. మఱియు ఈ ఆప్రయుక్తతాఖ్యాపనము గ్రంథమందు రోషారోపణకో గుణాగోపణకో మఱి యే ప్రయోజనమునకో అచట వ్రాయబడియుండలేదు. అయినను వైలక్షణ్యము గాన రోషారోపణకే, రాసుకర్తృకతా స్థాపనకే, ఉద్దిష్టమని యెన్నుచుకొనియున్నది. పట్టికలం జనువంగా అందలి పదములు ప్రాయికముగా అన్యగ్రంథ ప్రయుక్తములుగానే స్ఫురింపబడినవి; కనిపను పదములు ఇతర గ్రంథములందు ప్రయుక్తములుగామికి కారణము స్పష్టముగానే కనబడినది. అవి యెల్ల నెట్లన్న—

35. ప్రథమపట్టికలో 'పాదూనామలకా' [ఆపదములను మునుపుగా వెలుంగుటకై అకారాది క్రమముగా ఇందు ఆపట్టికలను అనువదించినాడును.] దీనియర్థము 'పాదూక్షలను మోచువానిని' అని; అనగా - 'తాము రాజసభలోనికి పోవునపుడు బతుట వదిలిన తమ పాద

రక్షలను అపహృతములు గాకయుండునట్లు తనచేతం బట్టుకొనియుండి, తాము సభసుండి వెలువడి రాగానే, తమ పాదములకడ నిడునట్టి తమ 'వేవకుని' అని ప్రకరణానుసారమైన వివరణము. దీనినే తెనుగుపదములచే 'చెప్పలమోపరి' అని చెప్పనొప్పును; పాదాశబ్దము ప్రసిద్ధమే, వసాధాతువును ప్రసిద్ధమే. ప్రసక్త వివక్షితార్థబోధకై కవి కల్పించుకొన్న యీనుడిమొత్తము మఱి యెందునేని ఏల యుండవలయునో దురూహముగా నున్నది. ఇది యిట్లు యాగికముగా కూర్చుకోఁదగిన దౌటను ఈక్రింది 'పాదుకాధారక' ప్రయోగము నూచించుచున్నది:— 'వేంచేయు నవసరంబున...తాంబూలిక తాళవృంతిక నరవాహక చ్చాత్రిక చామరిక కాళాచిక కరదిపికాధారిక కాతారిక కారవారిక పాదుకాధారక నర్తక గాయక వైణిక శాకునిక...' ప్ర. వేం. వి.వి. 78.

(14) ఇట్లే 'కస్థల(యు)' అర్థము—క=నీటియొక్క - స్థలము=తావు; ఇట్టిదే 'కవి' శబ్దము జలపక్షిపర్యాయము.

'కరబవరసచ్చశ మఖిలం । భువనతలం యత్ప్రసాదితః కవయః ।

పశ్యన్తి నూత్నమతయః । సా జయంతి సరస్వతీచేనీ.' వాసవదత్తపీఠిక.

[కం జలం విః పక్షీ తత్ర బహువచనం- కవయః జలపక్షిణః' అని దానిటిక.]

'కవి యల్లసానిపెద్దన! కవి తిక్కనసోమయాజి గణాంతంపంగా,

కవి నేను రామకృష్ణుడని గణి. యనునామంబు నీరుకాకి లేదే?'— రామకృష్ణుడు.

'కం శిరోఽమునుభే క్లిబం తత్రైవ చ క మవ్యయమ్' అని నానాధారత్నమాల. 'క-న! ఇది శిరస్సునకును ఉదకమునకును సుఖమునకును పేరు. ఈ యర్థములనుండి 'కమ్' అని యవ్యయముఁ గలదు.' అని తట్టిక. ప్రకృతియున 'కస్థల' అనునది 'నీటితావు' అను సర్థమున కవి కల్పించుకొనిన సమాసము. ఇం మఱి యేగ్రంథమందును లే దనుట పూర్వోక్తము వంటిదే. (21) 'ఘర్మగపి' ఇందుల పద్యము.—

ఆ. 'తనువు గొరిజఁ గొమ్ముఁ గొనకుండ మలఁపుచుఁ జప్పుడెసగఁ నోరె నప్పరించి,

శోణితంబుఁ గ్రోలుచునె నేర్పుమై ఘర్మ! గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమున.'

'ఘర్మగపి' = ఘోరగర్భనువును' అని టిక. 'ఘర్మగపి' యను మొత్త మప్రయుక్త మనియో, 'ఘర్మ'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, 'గో'శబ్ద మప్రయుక్త మనియో, భావ మెఱుకవడకున్నది. 'ఘర్మ'శబ్దము పూర్వోక్తములవంటిదే. 'ఘర్మ'శబ్దమాత్రమే వివక్షితమేని అనుకున్నాచుటలే గ్రహింపఁ దగు నని మన్యతము. 'ఘావ్రసానామపి క్వచిద్భాషాయాం ప్రయోగః'— 'అధ్వీకృత్య' 'ఇతిజ్ఞాపకాత్' అని రామాశ్రమి. 'గిరిశ' శబ్దంబును నిట్టిద. [ఇదియే 8(19)లోని 'ఘర్మగపి' నకును సమాధానము.] కాలిదాసు 'త్రిమమ్మకం సంయమి నం దదర్శ' అని ప్రయోగించుకొనిన విధమున నని యేనియు సమాధానపడదగును.

(4) 'అయనిష్ఠ' అని యొకపదము; ఇందు టకారము తకారమునకు బదులుగా పారఁబాటని గ్రహించిన, 'అయనిష్ఠ' అనునది. 'అయనిష్ఠః' ధవళితపత్రి డగునయ్యాగంబు' ఇత్యాది 4 ఆ. 185. పద్యములోనిది. 'అయనిష్ఠ' = శుభావహా విధి నిష్ఠచేతను. 'అయశ్శుభావహావిధిః' అని యమరము. అని యందుల టీక. రఘు. 4(26) చూ. 'స గుప్తమాలప్రత్యవైః శుద్ధ పాస్తికరయాన్వితః । పద్విధం బల మాదాయ ప్రతిస్థే దిగ్విగీషయా.'

అందుల టీకలో “అయాన్వితః (అయేన శుభావహవిధినా అన్వితోయ్యక్తః) శుభతః
న్వితః । ‘అయశ్శుభావహో విధిః’ ఇత్యమర్థః,” అని సంధర్మికారపండిత ముద్రితము.

అట్లే కిరాతార్జునీయమున 5(20) - ‘సులతైః సదానయవతాయవతా’ ఇత్యాది. ఇందు
మల్లి నాథీయటీకలో — ‘అయవతా భాగ్యవతా... ‘అయశ్శుభావహోవిధిః’ అను పై రెండు
ప్రయోగములును ఆప్తి నిఘంటుదాహృతములు. మఱి అతి ప్రసిద్ధమైన నిష్టాశబ్దమునకుం గూడ
ప్రయోగము వలయునా? ఆప్తినిఘంటువునుండి యుద్ధరించెద, — “మనో నిష్టాశూన్యం భ్రమతి
చ కి మ ప్యాలిఖతిచ” మాలతీ 1(31). “కాస్తే శ్రిమ నిష్టా సహజశ్చ బోధః” మాలతీ. 3(11).
ఇట్లు నిష్టాశబ్దమునకు ఎన్నియేని సంకలింపవచ్చును. ఈ రెంటి సమాస మైన ‘యయన్విత’
అనుదానికై ప్రయోగాంతర రాన్వేష మేలూకో గోచరింపకున్నది.

(47) ‘వార్ధశ్రవస’ ఇందు ‘ర్ధ’ అనియే ముద్రితము. ఇట రథలనడుమ దకారము లేదు.
మఱి ‘వా(ర్ధః) శ్రవస=కాకిసూపుగల జయంతునియొక్క’ అని తట్టిక. వృద్ధశ్రవసం దనగా
ఇంద్రుడు, అతని యవత్య మైనపురుషుడు ‘వార్ధశ్రవనుడు’ అని వ్యుత్పత్తి; ఇంద్ర
పుత్రుఁ డనట; అతని పేరు జయంతుడు. ఇట్లు సుబోధ మైన తప్పితాంత ప్రయోగము
నకు ప్రయోగాంతర భావాభావ చింతవలనం బ్రయోజనమేమి?

(83) ‘పర్జనీ’ - ఇది 5(89) వో యగు సీసపద్యములోనిది. ఇందు స్నానీయ వస్తు
వులలో ‘హరిద్ర’ (పసుపు) చెప్పబడినది. మరల సప్తపద్యమునందే పసుపునే చెప్పవలసినచ్చి
నంతట, చెప్పిన పదమునే చెప్ప నేల యని ‘పర్జనీ’ శబ్దమును కవి ప్రయోగించియుండు నేమో.

సీ. “హేమపాత్రిక హరిద్రామలక్యాదికః స్నానీయవస్తువ్రజంబుగొనుచు... పర్జనీ లేశ పూర్ణ
సౌభాగ్యదాంగ । ధూతి చకచక లీలంబునోడి మాటుమలయ...”

పర్జనీశబ్దము నిఘంటువులలో హరిద్రా పర్యాయముగా పఠితముగాదు. ‘దారుహరిద్రా’
పర్యాయముగా పఠితము; దారుహరిద్రా యన ప్రమానిపనుపు. దానినిగూడ ఇట్లు ఉపయో
గించుట కలిగియుండ నేమో?

‘నిశావ్యా కాఞ్చనీ పితా హరిద్రావలపర్జినీ’

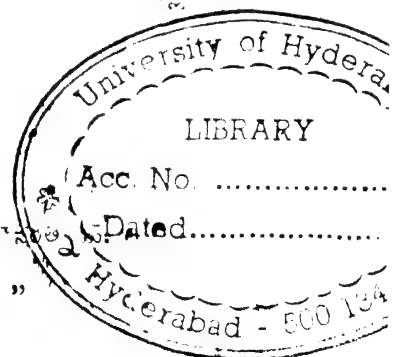
‘అథ పిత్రుడు కాలేయక హరిద్రవః ।

దార్వీ పచమ్పచా దారుహరిద్రా పర్జనీత్యపి’ అమ.

‘హరిద్రా వ్యశదీ పితా పిట్టాగారి నిశావ్యాయా’ అభిధానమున Dated.....
పర్జినీ రజనీ దీర్ఘ రాగా శోమశపర్జికా’

‘దార్వీ పచమ్పచా పితదారు దారు నిశాభిధా ।

కటక్కుటా పర్జనీ స్వాత్ కాలేయక కునుమ్మకా’—

ఇటు కవి పర్జనీశబ్దమును ప్రమానిపనునడి వాచ్యాన్వయించుం బ్రయోగింపక లక్ష్యార్థము
గా పసుపును జెప్పటకు ప్రయోగించినాఁ డనియేని తిలంపవచ్చును. ఇట్లే మఱియేకవియేని
యీశబ్దము నే ప్రయోగించుట కాకతానియుము గావున, అట్టి ప్రయోగ మన్యకవనములలో
దుర్లభమైయున్నది. అయినను వాద్యయుము నెల్ల చూచినవా రెవరు? పక్షాంతరము అభి
ధానరత్నమాలనుండి పై నుదాహరించిన హరిద్రా పర్యాయములలో ‘పర్జనీ’ అని యొక శబ్దము

గలదు. ఇటు నడియే కవి ప్రయోగించినదిగా నుండి, లేఖకారులచే 'పర్జనీ' అని మార్పబడి యున్న నుండును. ఆముక్తమాల్యదలో అట్టివి లేఖకాది ప్రమాదము లెన్ని లేవు?

(25) 'చండాళిక'—అర్థము చండాళపీఠ. 'చాణ్డాలికా తు కణ్డోలపీఠా చణ్డాల వల్లకీ' అమ. ఆముక్తమాల్యదలోని చండాలుని కథకు మూలమయిన వరాహపురాణ చండాళకథలో గీతిప్రభావప్రాప్తసిద్ధి యైన చండాలుడు (వీణా మాదాను నిర్వయం) 'మీం గేలగొని బయలుపెడలేను' అని యున్నది. చండాళపీఠము పైయమరవా క్యానుసారముగా 'చాండాళిక' యని ప్రకృతికవి వ్యవహరించినాడు. ఈచండాళ కథను ఈయన ప్రసక్తము గావించికొన్నందున ఈయనకు ఈ పదము సుప్రసక్త మైనది. సంస్కృతి గ్రంథములో ప్రసక్తమయినను వీణాశబ్దముచేతనే నిర్వాహమైనది. ఇతిర కవులకు ఇట్లు ఈ కథయు ఈ వీణయు ప్రసక్తములే కాలేదు. అనుపంగికముగా నేనియు ఇది మత్పూరిత కలిపయ గ్రంథములలో ప్రయుక్తముగా లభింపమి వాస్తవమే. అంత మాత్రాన వాఙ్మయములో నుండనే యుండ దని తలచుటబాల. ఇతఁడేని దొరికినను దొరిక రాదా? అట్లగ్ర వరాహపురాణమున ఈకథ కనబడలేదు.

(31) 'ధాహర్తవము' అని అపవకాయకును ఇ త్తరేనికిం జేయ. ఆముక్తమాల్యదలో పై రెండవయర్థమున నున్న దని తిట్టిక.

నా కినిన యలంతికావ్యములందు నటును ఇ ప్రసక్తము కాలేదు. కాని ప్రసక్తిని బట్టి చరిక సంహితలో ప్రయుక్తము. —'మనం సంధుకం నిమ్బం జీమాతం కృత పేదనమ్ । విప్పలీ కుటత్యైకూక్యేలాధాహర్త వాణమ్, ఇవన్ధితే నేపిన్ధితైవ్యాధా వామి శయాశ్రయే । వమనార్థం ప్రయుజ్యతే భిషగ్ కేహ మదూనానమ్.'—అనామాన్య తిండులీయాధ్యాయము.

ఈచెప్పిన లోక గాక కడమ నీసి-కీని బహుప్రయోగములం జూపెద.

(41) 'మత్తల్లి (మత్తల్లికొ రూపాంతరము)'—అని పట్టిక. [త్రయూపాంతర మేమా కాదు. పదమును అన్యత్ర ప్రయుక్తము. 'కాళినుక్ష్యేళియా ర్థస్థలీ నృత్తము తల్లి వాల్లీసకా' 3.82)

౧ శా. 'కంఠర్పాస్త్రము లంచు, నంచితతిళిత్రాండంబు లంచుక', నుధా

మండస్యందము లంచు, గాంచనల నామత్తల్లి లంచుక,' పాం. రం.

౨ క. 'చెల్లం బా కింహళకథ మ్మల్లకుం దయమోవి గలుగు మదిరాక్షిమ

త్తల్లికి ఛాణితవాణికి వల్లెయె యాజాటుకూటుపలం బొనరింపక.'

[ఇటు నానుపంగికముగా చొకటి చెప్పెద:—ఉ పోద్ధాతములో (38) ఉపనిషద్వాక్యములు ఉద్భృతిములు. వానిలో 'తిప్తకో' అని 5 మాటలు ముద్రించినారు. ఈపదమున తకారము గాని టకారము గాదు.

'శబ్దో హీనః స్వరగో వర్ణగో వా మిథ్యా ప్రయుక్తో న తదర్థ మాహ

స సై వాగ్వాక్రో యజమానం హినస్తి యథేవ్రశత్రు స్వరతోఽపరాధాత్.' అని]

౩ శా. 'మల్లంబావరపుత్తి, గర్వితకపు త్రాపాల సంపత్తిని

ద్యుల్లావణ్యకలా శరత్సమయ, లీలోల్లాసిబాహసిమ

త్తల్లీ నర్తన రంగ రంగవినుహృద్ధాత్రీశకోటిర, మా
ద్యల్లీలా కకుబంతవారణ, నువ్వుహార్య హైశ్యోదియా.' జై. భార. 1(140)

౪. వ. 'రయాయత్తింబు లగుతెత్తెత్తుల నుత్తరింగిత కుతుకంబు చిత్తింబున నత్తమిల్ల
యచిమత్తలికల (మత్తలికల?) మత్తల్లీన తిత్తిరంబున...' వనవిహారము. G. O. M. L.

౫. మ. 'క్షయకాలంబున సీధునాగరరసాస్వాదాత రేకంబునకొ
నయనాబ్జంబులు ఘూర్ణితంబులుగ సంధ్యాకాళరాత్రీకర
ద్యయతాళానుగతిం బ్రమాదమున మత్తల్లీమహాస్పృహముకొ
బ్రియ మొప్పారంగఁ జేయుదైరవుడు గల్పించుకొ మహైశ్వర్యముతో' ప్ర. 547.

ఈప్రయోగములలో కొన్నిటివలన 'మత్తల్లీ' యనునది నృత్యవిశేషమని స్పష్టపడు
చున్నది. మత్తల్లీలక్షణము:—భరతనాట్య కాస్త్రము.

'వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపసర్పజైః।
ఉద్యోప్తితాపబద్ధశ్చ హస్తై ర్మిత్రై ర్మిథ్యాహృతమ్।
స్థితితాపసృతా పాదౌ వామహస్త శ్చ రేచితః।
సన్యసాస్త్రః కటిస్థో స్యాద్ దిధమత్తల్లి త వాస్మృతమ్'

౬. మ. 'ఎలమిన్ శైశవయావనాంతరవయో హేలాఽలాగంబు మై
నలమకొ గన్గొని జోన్మ్య నుంచినకుభోదంచన్మహూర్తంబునకొ
జెలిమి కొ భూసున్ పృథ్విబాంధపజ నాశిర్వాచ పూర్వంబుగాఁ
దలిమం బెక్కింగఁ జేసెం దిల్లీ నను నుద్యనోత్తమత్తల్లియై' వైజయంతీ వి. ఆం. ప౦౯.
(ఉద్యనోద్ధ మత్తల్లియై మోచముపృతిల్లుచున్న మత్తల్లి నృత్యము కలదై)

౭. 'శేలత్కుండల మాకులాకులమణిహారం కన్యతక్కుబ్ధా
శ్రేణీమాపురమేఖలం చలకుచం వల్లన్నితమ్మస్థలసే
అన్యోన్యం మణిపద్మికాహతివల స్నేత్రారవిద్రాక్షులం
ప్రక్రాంతం యమినోమనోఽపి హరితే హల్లీసకక్రీడితమ్' రతిమన్మథనాటక ౩(38)
(60) హల్లీసక- 'నృత్తమత్తల్లి హల్లీసకా' ఉ. ౨

౮. 'కుండలీదండలాసక... హల్లీసకాది నృత్యంబుల నవలోకించుచు' భీమేశ్వరపురా. 1(117)

౯. సీ. 'గగనకల్లోలిని కల్లోలమాలికా హల్లీసకములతో నవఘృణించి' శృం. వైష. 1(37).

౧౦. వ. 'చకాసత్కల్లోల హల్లీసక హల్లోహల తమసారింబును.' ప్ర. రా. వేం. వి. వి 561]

౧౧. వ. 'పట్టం బాలనిసంతోషంబు (స) హల్లీసకంబు నలుప.'—, —568.

౧౨. వ. 'సముల్లోలకల్లోల హల్లీసక ప్రభూతి యిండ్లూనిలంబులు చఱచి కొట్టినకొ' ప. (121)

౧౩. వ. 'జలధిసముల్లోల హల్లీసక నిభార్పటి'—, —10(21)

౧౪. వ. 'భూవిగద్యుతుల హల్లీసకంబు లగు నువర్ణాశుకంబులం...' కృ. రా. వి. 1(56)

౧౫. 'ఉదక్షాత్కా వేరీలహరిషు పరిష్కర్తరత్నే నటస్తః
కుహూకణ్ఠీ కణ్ఠీరవ రవలవత్రాసితి ప్రోషతేభాః

అమీ చైత్రే మైత్రావరుణి తరుణీశేలికశ్శేలిమల్లీ

చలన్వల్లీ హల్లీ సక సురభయ శృణ్ణి చల్పిన్ని వారాః' ను. ర. భాం. 544(132)

(40) 'మణిధనువు'—ఉ. ౫

'అనిత మేఘస్థ మణిధనువు' 4(103); 'మణిధన్వో జ్వలూషాథయన్' 105; 'చివికిన మణిధనువునఁ దొరఁగును'—, — 141; 'కరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణికాయకరక్తిమ' 100.

౧ మ. 'అమరెం దత్సృతి నేఁగునీలమయచక్రాంకంబు లింద్రావరో

ధముఁ దప్పించుక ధాత్రిఁ జేరినసముద్యత్తుష్కలావర్తము

ఖ్యమహామేఘకులంబులో యనఁగఁ జక్కం గాండధారావిశే

షములున్ ధూరిమణి శరాసన విభాజితంబులుం జూడఁగన్.' చంద్రికా. 1(159)

['ధూరిమణి=అధికమణులుగల, శరాసన=ధనువులయొక్క, ధూరిమణిశరాసన = ఇంద్ర ధనువులయొక్క యని యర్థాంతరము.' అని తిట్టిక.]

౨. చ. 'కలితమణిశరాసఘన కాండభృలిక్ వరవాజసంగతిం

బొలుచు నువర్ణకూట మరిభూపవిదారణఁ జూడఁ గాంచనా

చలవిజయప్రయాణ పరిషన్నహనాత్మతఁ బూనుటల్ గడుం

దలిపె మరుద్ధతిధ్వనదు దీర్ఘగుహచయభేరికాధ్వనున్' 2(11)

3. నీ. 'సన్మణిచాప మొసంగెదన్ గను నరి మండలి కిన్ యార్తి మన్ను మనుచు'

['ఇచట సన్మణిచాపము=ఇంద్రధనుస్సు' - అనిటిక.]—, — 8(86)

౪. చ. 'అనుడుఁ బరశ్వధాయుధుఁ డహంకృతిఁ జేరికి నిచ్చినట్టి విల్

దనకడకంటచాయ మణిధన్వతఁ గన్పడి నెక్కువెట్ట సం

జనితగుణ ధ్వనిస్తనితసంగతి నొప్పె ఘనాఘనంబుపో

ల్కిని సరిపుంగవుండు సరిలేఖశిఖావళికోటి రంజితన్" అంద్ర. చం.రా.ఆ. 8(150)

౫. వ. 'రామభద్రుఁడు...మరుచ్చటుల జప నిరాఘాటఘోట కానుషంగం బగు శతాంగంబు నుత్తుంగరంగ శ్యామశృంగంబు నారోహించు చంచలామణిధనురుదారధారాధరంబు డంబున మెలయ నెక్కి.'

(13) 'కలంబ'—ఉ. ౯

'కలుషము లడంచుఁగాత లంకాపురాంగ | జాంబర చరిత్రులంబ కదంబకములు.' 4((27)

౧. 'పరస్పరోత్తల నృపాలమాలా కలమృజాలై ర్బలయో ర్ద్వయీ సా

అకమృతాన్యోవ్య విలోలచక్కుః | కటాక్షపాలై ర్యుగళి వయూనోః' బాల. కర్ణ (56)

౨. క. 'బిసరుహ నయనావిసర | ప్రసవకలంబకుఁ డతండు పరితోషిత వి |

ప్రసతీకడంబ కానన | హసితై ందవ బింబఁ గోనమాంబ వరించెన్.' కువల. 1(35)

3. చ. ఘనగజదర్పభేదన మఖండనురారి పురప్రభంజనం |

బున లఘుధర్మఖండనముఁ బూనిచివేలుపు లెంచ నుగ్రవ |

ర్తనఁ దనరారు పమ్మనుజరాజకలంబము చిత్ర వైఖరిన్

దనిపె నజాత్మజాంతర ముదారతరప్రమదోర్వి నయ్యనిన్.'

చంద్రికా. 3(115)

ర. వ. 'హరపురాసుర సమరాస్థానంబు పోలిక ననంత కలంబ విజృంభగుణంబై' 120(22వం.)

౫. చ. ...మద్భుజోగ్రధ | న్యతరుణభోగివాంత విషవహ్ని సమాన కలంబధారచేత. 121

౬. వ. కంతుండు ప్రయోగించు నిర్వలజ్వాలాకుల...కలంబ కదంబకంబులడంబున...' 8(48)

2. వాళ్ళుచే చేమే మమ మాతరం సతీ | మి త్యేవ కిం పంచశరేణ స క్రుధా
విధాః కలమైర్విరవిలమృతం నిజై | శ్రోధామూర్ఖః సకలాస్తదైవతే' రుక్మి. 4(23)
[కలమైర్వి=బాదై:] అని తట్టిక]

౩. నలినకలంబ వీరబలనాశుండు వైత్రుండు తద్బలాచిహ్నోజ్జ్వల లలికా కుటీపటలి జక్కగఁ
బాశేము డించె నయ్యెడన్' చంద్రికా. 2(72) ౯. 'ఆపూర్వ కలంబ సమీకశే'—3(108).

(58) 'శృంగాటక.' ఉ 33.

'కలసి యొకకొంతసేపు శృంగాటకముల | నగరిదెసఁ జూచుచునె మంతనంబు లాడి
చనిరి విద్వాంసుండ్ర(కు)' 'శృంగాటకము=నలుస్రోవలు గలిసెడు చోటు 4(8).

౧. వ. 'ఆకటకట పికటకూటకోటి విటంక శృంగాటకౌ ధౌకమాన జరదిందు బింబ
గళ దమృతబిందు దుర్బి నాస్త్రీకృతి' మను. 1(72). [3(11).

౨. నీ. ఘనసానుశృంగ శృంగాటకంబులు గాంచియుమరులు హేమాద్రి యనుమద్రాల'

3. గీ. 'ఘనశరశృంగ శృంగాటకములు వెంచి' కాశీ. 1(116).

ర. 'స్వాధీనే హననే పురీం విదళితీ మృతోః స్వకృత్యాత్మయ

క్రీడల్కింకర సంఘసంకట మహాశృక్లాటకా తాటకా' భోజవం. బాల. 80.

౫. గీ. ఆగజ భయమందె బ్రమఘలు దెగడుగుడిచి,

రుపనిషత్తులు ఘోషించె నొక్కపెట్టె,

గాలకంఠుని మౌళి శృంగాటకంబు,

గాండివంబునఁ గాటింపఁ బాండవుండు.' హరివిలాసము. 7 (10).

౬. ఉద్యానే జీర్ణకూపే చ పటశృక్లాటచత్వరే... | ఏషుస్థానేషు యే దప్తాస్తే న
జీవన్తిమానవా.' కామరత్నము. సర్వనిషనివారణము. 4.

2. శృంగాటకంబుఁ జైత్ర్యము | నం గలమహిజంబుఁ బితృవనస్థలమును దు

ష్టాంగన సుద్యావవనం | బుంగదియుఁగరాదు రే విబుధవర్యునకున్.' విష్ణుపు.

౩. 'క్రీరక్లార్య కవి ర్భభాణ లలితం శృక్లారి శృక్లాటకం

భాణం కష్టాన పష్టాపాణ విజయారమ్భ స్రయంభావుకమ్'—పష్టా. భాణ.

౯. 'శృక్లారి సమయాభి రష్ట్రతి సమం శృక్లాటకోపాన్తికమ్'—78.

౧౦. ధాతుశ్చతుర్ముఖీకణ్డ శృక్లాటకవిహరిణీం |

నిత్యప్రగల్భనాచాలా ముపతిష్ఠే సరస్వతీమ్.' మురాఠి. 1(11).

౧౧. పురా పురాం భేత్తు రిహ త్రినేత్రీ | శృక్లాటకే తుల్యరుషి సిఠిశేషి

దగ్ధగిత్వజ్వల దేవ మన్యే | తద్ధూమరేఖా మపిసాసహేతామ్'—7(31).

౧౨. 'ఘనశృంగాటము నర్మవోక్తిపటలీ గర్జద్వికాపేటమున్.'—2(18)

౧3. 'కలకల నవ్వుమేడలు పాడుగాఁ ద్రవ్యి'

శృంగాటకంబులఁ జిన్నబుచ్చి'—రామాభ్యు. 8(201).

౧౮. దృశ్య శృంగాటక దీర్ఘిక నాభిగాఁ బృథువప్రచక్రంబు పిఱుఁడు గాఁగ'—108.
 ౧౯. 'శృంగాటకచంద్రశాలకొనఁ గాలించి'—248.
 ౧౯. 'కలిగియె వెలుగు శృంగాటకంబులు'—7(81).
 ౧౭. 'య దత్ర కణ్ణవర్తిన్యసి నువర్ణాధరణే నిఖిలగుణశృక్లాటకే రతిమన్మథ నామ్ని నాటకే అన్యోగవేష్యతే'—రతిమన్మథనాటకప్రస్తావన.
 ౧౮. ఉ. పాటిత దుప్రసత్త్వి వనవాటక నిర్ణబలావరుద్ధ శృం ।
 గాటక గ్రంథిలఘ్రుకుటి గాఢలలాటకఁ గ్రూరతారకా ।
 నాటక నాంత్రకాంచి పరిణిష్ఠశవప్రపత్త్యైమిచ్చటా ।
 కీటక రక్తసిక్తపటుభేటకఁ దాటకఁ గాంచినయ్యెడఁ, భాస్కరరామాయ.
 ౧౯. 'కదలి నిజటకాంచితోత్కట గిరింద్ర । కూటకందరవాటి శృంగాటకములఁ ।
 బాటిలుచు నుండు రహితు లే మేటివలన । నతిఁడు వేంకటరామరాజాఖ్యవిభుఁడు.'
 ఆభిషిక్తరాఘవము.

౨౦. సీ. 'అవనతాంగుష్ఠాగ్రహార్యనిర్వృద్ధిత్వ । ఖనిఘ నాంతరిత శృంగాటకములు.'—మను.8(102).
 ౨౧. తే. అన్నపూర్ణ విశాలాక్షి యనెడుపేల్లెఁ । గాశికామధ్య శృంగాటకములయందు
 విశ్వపతిదేవి మధ్యాహ్న వేళఁబెట్టు । నమృతపాచుసశివ్యాన్న మనునెనఱు.'—కాశి.
 ౨౨. తే. ఆడ్డవెట్టెదఁగాక తీవ్రాంశుధము । ప్రహరిదిరుగక యుండుంగ భర్తగిరికిఁ ।
 డిరతరింబ మజాంప కర్పరము దాఁకఁ ఘనశిరఃశృంగ శృంగాటకములువెంచి'—1(16)
 ౨౩. 'నగరం హిమవంతమివ...శృక్లాటకోపచితస్' కవికల్పలత-శ్లేషస్తవకము - ప్రకీ
 ర్ణము 21. ['పక్షే చతుష్పదేన ఉపచితస్'—ఆని తత్త్వక.]
 ౨౪. మదకుచ్చి కుచ్చి దమచ్చి కుచకుచ్చి సంభావనీయరమ్యాహు పరీరమ్మ సంభార
 ఘుస్పణ హరిణమద ఘనసారప్రభృతి ముఖిద్రవ్య సంపాదన చటులభుజంగ పుంగవ సంగత
 శృక్లాటకోత్సర్గ హృదయంగమాయాః శ్రీరత్ననగర్యాః.' పంచతాణవిజయము.
 ౨౫. వ. వింధ్యంబు...పిఱుభక్షైలంబుతో స్ఫుర్ధించి యూర్ధ్వంప కర్పరంబు నిజశిరః
 శృంగ శృంగాటకంబుల నుద్ఘాటించు' కాశి. 2(98).
 ౨౬. వ. 'కాంచన శిరః శృంగ శృంగాటకంబులం గమలభవాంప కటాహంబు నుద్ఘా
 టించుచు తనమేనిసాడవు నేలసపాటంబుగా వంచి'—1(59).
 ౨౭. సీ. 'అభ్రంకషము లైన యానీశిరశృంగ । శృంగాటకము లెట్లు చిటుతపటిచి.'—2(165).
 ౨౮. వ. 'పాటల జటాకీరీటుండు హాటకకూట శిఖరశృంగాటకాభేటంబుల.'—3(57).
 ౨౯. మ. స్ర. 'అనివారి ల్వెంటు రాగా నరిగి నకుతుకుం డై పురోభాగభూమిఁ
 గనియెఁ నక్షత్రమార్గగ్రహిణ శిఖరశృంగాటక స్థాంధకస్య
 ర్థనిరాఘాట ప్రకాశ ద్విగుణసితి మహాదీప్యమానాత్మోచి
 ర్థని కల్పీభూత సర్వద్రుమజలధి చతుర్ముద్రి నారాజతాడిఁ.'
 వరాహ. 6(82).

౩౦. వ. 'సముత్తంగ శృంగ శృంగాటక నటన్యాయారంబుల,'—3(8).
 ౩౧. 'అమరమన్దిరై ర్వరాజిత శృంగాటకా' కాదంబరి, పూ. 103(3).

32. 'భ్రాతృశ్రీరాఘవశ్రేయనే శ్రేష్ఠిమాకలః భ్రాతృసాజ్ఞతీ వాసహితో మార్గే శృక్లా
టశే మృష్టోదక పూర్ణం వాసీం నిర్మమితే.'—ప్రా. లే. మా. 74,

33. 'యస్మిన్ జగన్మజ్జశ మస్తవస్తు । యన్త్రైస్వయంధూః స్పృహయ త్యజస్యమ్
తప్రోత్త్రయో ర్లోచనయోః పథా నః। శృక్లాటకం నాటక మావిరస్తు.'ప్రతాప.
(27) 'ఝూట.'—౧౭.

'తదుద్దామదీర్ఘ సతా ఝూటము' బెల్లగించుగతి.' 4(22). 'విటపిఝూటమ్మలం
బ్రతిశబ్దంబులు పుట్టింప' ... (35). 'శాఖోపశాఖాఞ్చ జ్ఞాటచరన్మరుద్రయ...' 8(15).
[ఝూట=గుంపులయందు' అని తుదిదానిటిక.]

౧. 'ఆలముకొని పెంటి చెఱలాటములుఁ గూటములుఁ ।

జలిపె నలిపక్షి మృగఝూటములుఁ గీటములు' రాఘవపాండ. 2(18).

౨. ఉ. 'శంకర్నవై నీవు...నిశాటఝూటచి ర్నం బడఁగించు బల్లిదునిపట్టివి నీవు' వసు. 4(48)

3. నీ. 'ఒకవోట మునికూటసకల ప్రణాతిఝూటము' ప్ర. రా. వేం. వి. వి. 80.

౪. క. 'కనణ్జుల కూటఝూట ఘనగోపుర...' హంసవిం. 1

౫. నీ. 'మడచండ పెండమండలు స్తోండూః ఘోటకచ్చట లూర్మ ఝూటకములు' తా. 5(1)

౬. కా. 'ధూషమాక్తికకాంతి జేహుచితోఁ బోరాట మాప న్మరు

వ్యోమరత్నకిరీట ఝూటనుషమా యోయుబ్యమానాంఘ్రని

శ్శేషశ్రీ విరిదిమ్మి గద్దియగమాశ్లేషింపఁ గొన్వొందు వా

భాషావేద దలంచెన్ రసలసద్భాషా విశేషార్థి వై' నిరంకుశ. 1(7)

౭. వ. ఇట నతండును బ్రకటింపటఝూట హోటక సంఘాట సముచ్చాటన నిరాఘాటంబైన వేశ
వాటంబు చేరి'—,,—2(110)

౮. వ. 'ప్రకట నటవిటసి ఝూట పటల వేల్లిత ర్మిల్లికా ఝంకార ప్రతిధ్వానచంగ రంగమం
టపంబును...నగునొక్క పాడుగుడిఁ గాంచి'—,,—3(8)

౯. నీ. 'కైటభాదినిశాటఝూట ఖండనపాట। వాటోపకరుహొడిపాట లమర' కువల. 5(40)

౧౦. చ. 'ఆమిత నృపాల సాయకచయంబు నిశాటచమూ తమత్ర ఝూ

టము వడిఁ దాకి వై కెగయుటల్ వినుతింపఁగ నయ్యె నార య

త్తమనవకాముకచ్చట ముదంబునవచ్చె నటంచు నిర్జర

ప్రమదల కెల్లఁ జక్కఁ దెలుపం జనుపెంపు వహించి యయ్యెడ' చంద్రికా 8(114)

౧౧. 'ధారాస్సార కృపాణబాణపటలీ ధారాహతిం దచ్చతు

ర్ధిరీ శోణిత ఫాణిత ద్రవ నిపీతిప్రీతు లై తిన్నుఁ జె

న్నారం బన్నగయత్న రాక్షసు లమర్త్యవ్రాత చేతః స్ఫుర

త్సార్ధర సోధర విహార ఘోర నటనా. ఝూటస్ఫుటాటోపు లై' ఉ. హ. 8(52)

౧౨. 'ఉత్తుజ్జ తరజ్జఝూటలుతితఫణ ధరమణ్డలయా

ర్దన్య మణీ మహాపుష్ప రజ్జితా వ్రతయా." వేమ. 1(138)

౧౩. 'శోటిరవిప్రకాశములఁ గుండఁగఁ జేయఁగఁడ త్రనూప్రభా

ఝూటముతోఁ గుమారుఁ డిం జన్మము నొందినమాత్ర...' బసవపురాణము 1(114)

౧౪. 'మర్రిత తాటకసాత్కృత ధీ'

విరిచిత నాటక దండక రూప కవీంద్ర శ్రీరీటకలాలితా'తారాశాంక 4(205).

౧౫. దం. 'హరితరంగ ప్రభారూప పాటచ్చకోవ్యస్మణీ కోటికోటిర' దశా.నృసిం. 158పుట.

౧౬. ఉ. 'నాటిసభ క్రీపాటవసునం గనియెం బిత్తపూటమున్ నుహ'

కోటర కుంజపుంజగత కుంజర రూపము శాబరీకృతా

భేటము నిష్ఠురాఘశరభేటము దివ్యమణిప్రభానిరా

ఘాటము నిర రీలహరి కంకణకోరికి తార్కఘోటమున్.' వరాహ. 2(178)

౧౭. 'బల రూప స్థేమ చిత్రంబు.' చంద్రికా. 1(70)

(18) 'కుథ' ౧౯, 'సభమహాకుథముపై' 4(58), 'మణి వేకుథ (ధ)ంబుపయి' 6(98),

'కవచితకుథాకర్పరంగు' 4(35) [ఇందులటిక— 'కుథా=పుష్ప స్తరణములచేత - 'ప్రవే
త్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తామః కుథో ద్వయో' అనియుమరియు,']

౧. 'శరధి శార్దూ. భేట కుథ ఘంటికావ్యలంకృతులఁ జెలువఁ మెనఁగుగంభీరేది భద్రభశతము।
నల్లనకు నిచ్చె గంధర్వవల్లభుండు.' మను. 5(98)

౨. 'అధ్యాసాతాం కుథా, మేకాం హంసచిత్రరథాత్మికే' కాదంబరీ కథాసారము. 5(58)

౩. 'తలమగరత్వచిత్రితకుథా పరివేష్టితదంతికాయుల్' శిశుసాల. 4(95)

౪. 'నిసర్గచిత్రోజ్జ్వలనూత్నపత్మణా! లసద్భిసచ్ఛేద నితాద్రసజ్జనా
చకానతం చారుచమూరు చర్మణా! కుథేన నాగేంద్రవివేష్టనాహనమ' మాఘ. 1(8)

౫. 'కనకకల్యా కుథ సనాథంబు వైన మదాంధగంధసింధుర సంహోహంబులు...ఒక్కొక్క
యొడ్డున నొడ్డియోటువడినం జూచి విదురుండు,' సభా. ఆ. ౨(౧౭౭)

౬. 'కుథంబులలో...నాగంబులు' ఉ. హరి. 4(209)

౭. 'ధూతానిలేన ముగనైస్యమహాజానాం! సవ్యః శతాని విధురాణిదశత్కుథాని' కుమా.17(29)

౮. 'తక్రం త్రూప్యణమార్జయక్త మధవా మద్యం హసన్తీం సతీం
తద్య త్కమ్బశరల్లకా నథ కుథాం శితాతురః శిలయేత్' రోలంబరాజీయము

౯. 'శదభికాకుథకంత రజ్జఘంటిక ప్రచ్ఛి' వరాహ. 4(120)

౧౦. పీ. 'ఘంటాకుథాప్రముఖద్విపసన్నాహ! భూరితర త్వరాధోరణంబు. కళాపూ. 8(27)

౧౧. 'అక్షిప్తకేతు కుథనైస్యగజచ్చలేన.' మాఘ. 5(31) కాదంబ. పూ. 181(4)

౧౨. 'అసనోత్థిత భూమిపాలసంపర్తితానాం చ కుథానాం చ రత్నాసనానాం చ రాశిభిః'

౧౩. 'జఘనోపవిష్ట పురుషోత్సంగావస్థితద్విగుణకుథాభిః'—,,—183(4)

౧౪. 'ద్విగుణితకుథాసనోపవిష్ట'—,,—202(2)

౧౫. 'మీలితలే విన్యస్తకుథప్రసప్తయా పత్త్రీలేఖయా సహ' 237(7)

౧౬. 'నివేశితబాహూపధానాయాం కుథాయాం నిపత్య'—,,—379(9)

౧౭. 'తురగాదవతారితం చ కుథోపవిష్టం చ'—,,—502(9)

౧౮. 'కుథంబులలోఁ బెరికిన మెఱుంగుటమ్మల' ఉ. హ. 4(218)

౧౯. 'శిర్లోర్లాశకల శిథిలమలినమలకుథే శృ

(12). 'కర్బుర' ౨౫

'కవచితకుఘాకర్బురంబగు కరివరకరేణు కంధరలఁ' 4(35)

'కేయూరమణి కర్బురంబగు కూర్పరంబూని' 7(34)

౧. 'పురః కర్బుర కిర్మీరకిరణః కలచిత్రలః' కావ్యకల్పలతా. 2 శ్యామ.

౨. 'కర్బురాకృతియు' వసు. 5(42)

3. సీ. 'తనవాలదంభోలి కెనయుకర్బురగోత్ర! గరిమ కర్బురగోత్రగరిమ గాఁగ' నరసరా. 1(7)

౪. 'కర్బురకోఽహిః పురుషే కృష్ణా మృత్' బృహత్సం. 54(42)

౫. 'ఇతి చైన మువాచ దుఃఖితా నుహృదః పశ్య వసంత కిం స్థితమ్!

త దిదం కణితో వికీర్ణతే పడనై ర్భస్మ కపోతకర్బురమ్' కుమా. 4(27)

౬. 'నీచెలికానిం జూడు కపోతకర్బురం బైనభస్మం బైనవాడు' హరవిలాసము. 3(98)

౭. 'సాభ్యజ్ఞభూషానుభగాబభాసే! సిద్ధార్థదూర్వాఙ్మూర్తకర్బురాక్షే' బాలభార. విరా. 4(59)

౮. 'ఉర్వింక్రామ స్సర్వతా కర్బురేణ' అమృతోదయ. 2(22)

౯. 'నిర్జయాపషయ మస్య వాలతః! కర్ణికారనికురుమ్మకర్బురః!

నిర్నిమేషగణ భాగ్యసంచయా! దున్మిమేష భగవా నుషర్బుగః' భోజచంపువు, సుంద.97

౧౦. 'అవదగ్ధకర్బురతకేతుచామరై! రవయాత మేవ హి విమానమర్జులైః' ఉత్తర. రామ. 6(4)

౧౧. 'పరావరక్రీడిత కర్బురాణి! ద్వేభాధవకా దౌహృషిలక్షణాని' యదవాభ్యుద. 2(2)

౧౨. 'అశ్మశ్రుజాతి మనుయాతి స కర్వరీశః!

శ్యామాఙ్మకర్బురవపు స్వీదనాజ్జ మస్య' నైష. 1(101)

౧౩. 'స్ఫురత్కుండలంత్వే ఘమఘవద్ధమకర్బురః!

మేఘనాదోఽథ సంగ్రామే ప్రావృట్కూలజ వాబభౌ' సరస్వతీ 2(369)

౧౪. 'నాగదంతాద్యజయ్యం గదాకర్బురమ్'—, — 2(415)

౧౫. 'సముచ్ఛిన్నగోమాఙ్మూర్తకర్బురః శరీరస్తుతి మకరోహహ్నిర ఉప 57.

౧౬. 'అప్రాణ్యసూ న్యజ్ఞానకర్బురాణి' - తిపతీసంవరణ 5(7)

౧౭. 'ఒకయెడ నూత్ని మేఘనిచ యోజ్జ్వలకర్బురవర్ణతుల్యమే' -

దీనిమూలమే మాఘమున'కవచి ల్లసద్భవ నికురుమ్మ కర్బురః' 17(56)

౧౮. 'కర్ణాటాధ్రవ్యఃకిరవశా త్కర్బురేగీతి శోదే' హంససం. 1-(20)

౧౯. 'కవికిరదంబసం భూతియుఁ గర్బురాకృతియుఁ బుష్కరభూతియుఁ బూని' వసు. 5(42)

౨౦. 'కలని! స్వనకోకిలకర్బురకా! ననరేఖావంధ్య వింధ్యనగమున విడిచుట' నిర్వచ.ఉ.రా,

౨౧. 'బర్బరవార్వాహకర్బురంబు' వరాహ. 1(64)

౨౨. 'సంధ్యాంతుభిన్న ఘనకర్బురతా వర్జిత! లక్ష్మీపిడపృథివిగం శివకీర్తనస్య' మాఘ. 5(68)

౨౩. 'కవచిల్లసద్భవనికురుమ్మకర్బురః! కవచిద్ధిరత్నయకణపుష్పాశ్చరః

కవచిచ్ఛరచ్ఛశధరఖణ్డాపాణ్డూరః! ఖరత్నతిక్షితలరేణురుద్యయా'—, —17(56)

౨౪. 'దవ్యామానకాలాగురు ధూపపటలకర్బురేణ.' గద్యచింతామణి. 74 పు. 4 పం.

౨౫. 'మహావరాహ కేసరినికరకర్బురేణ' కాదంబ. పూ. 232(8)

(19) 'ఘణ' (22) — "ఘణ గణ విహరణఁ జివికిన! మణిధనువున' 4(41)

౧. క. 'ప్రతిపద్యము చోద్యముగాఁగి గృతి చెప్పిన నొప్పుఁ గాక కృతి నోకపద్యం

బలిమాధుఁడైనఁ జిత్రతఁ బ్రతిపాదింపఁడె ఘుణాక్షరన్యాయమునకా' జ.విక్ర.1(1)

[ఘుణాక్షరన్యాయము వాఙ్మయములో పలుమాలు ప్రస్తుతము.]

౨. 'న జాతమాత్రోఽసి హతోఽసి హాధిక్' శశాంకువంతైకఘుణస్త్య మేకః.' బా.5(19)

౩. 'వంశే ఘుణాదవ న విశతి వోషో రసభావితే సతాం మనసి' ఆర్యాసప్తశతి 41.

౪. ఘనతర తిమిరఘుణోత్కర జగ్ధానా వివపతిన్తి కామనాం॥

ధిత్యై రమిభి రుడుభిః కిరణిన్యాజేన చార్దాని.' మురారి 2(53)

౫. 'పరస్పరస్పర్శి పరాధ్యక్షరూపాః పారస్త్రియో యత్ర విధాయ వేధాః

శ్రీనిర్మితిప్రాప్త ఘుణాత్తైకః వర్ణోపమావాచ్య మలం మమార్జ.' మాఘ 3(58)

౬. 'ఘుణై ర్జగం కావ్యమివ అవినీతరాజపుత్రం రాజ్య మభియంతమాత్రం భజ్యేత.' నీతి.వా.

౭. 'గుడంకరజ్జలీజం చ ఘుణచార్దన సంయుతం॥

సమం పానేఽథవా ధూపే మోహం ప్రకురుతే నృణామ్.' సిద్ధనాగార్జునకక్షుటి, మోహ

౮. 'పురుష వివరం ప్రాప్య తేఽ ప్యలక్ష్యతసంభవాః॥

దూషయన్తి మహావంశాకా నుభే తీష్ణౌ ఘుణాదవ' కవిరాక్షసీయము. 19.

౯. 'ఘుణేన ప్రోత్కిర్ణౌ త దహహ శిలా వజ్రఘటితా.' కంసవధ 2(13)

౧౦. 'కార్యరాశే రార్యస్య కశ్చిద్ధిత కోణవఘుణనిమిత్తాం విపత్తిమ్' భోజ చం. ఆగణ్య80.

౧౧. 'షట్పరణకీటజాప్తం పరాగఘుణపూర్ణ మాయుధం త్యక్త్వా॥

త్వాం ముష్ట మేయమహ్యః మధునా శక్తిం స్మిరో పహతి' ఆర్యాస. పా. 1.

౧౨. 'త్రైలోక్యవిజయాధిత్య నిత్యదుర్లభితస్య స॥

ఘుణాత్తలిపిప్రఖ్యః కాదాచిత్క్ పరాధివః" అద్భుతవిర్విణము 7 అం.

౧౩. 'ఘుణాక్షరస్యేవ విధాన మత్రః త్వం నిర్మితా దేవి తథా విధాత్రా

విధేస్తు జానామి నుకాశలత్వం త్వీద్రూపకల్పా యద పృశ్యతేఽన్యాః' వి. ద్యా. కా వ్య

౧౪. 'అయం ఘుణాక్షరన్యాయో యచ్ఛిరాధో హతోః మనా

శక్తిర స్యాస్తి చే ద్యోద్ధం చర్చయ త్వేష తాం మయి' - జానకీపరిణయ 8 అం.

౧౫. 'తవ ముఖరవదనదోషం సహమానా మోక్ష మక్షమా సుతమః॥

సా వహతి విట భవన్తం ఘుణ మన్తః సాలభజ్జీవః.'—, — శాది 16

౧౬. 'లోకాశ్రయో మద్దప మాదిస్పృహః బ్రహ్మాణ మభా త్యనుకావ్య మన్య

స్యకాన్తిశేణాత్కరవాన్తిమన్తి ఘుణ ప్రణద్వారనిభాని భాని.' నైష. 22(26)

౧౭. 'సత్యభామా గు త దాకర్ణ్య ఘుణాక్షర న్యాయాగతమివ

రభసవాద మిమ మాశిజ్ఞమానా." పారిజాతేపహరము 3.

౧౮. 'కా క్లానా ఘుణ జర్జరణ భనుషా కృష్టేన భగ్నేన వా'బాలం మాయణనాట' 1(51)

౧౯. 'కావ్యంబుగొని ఘుణకీటకం బగు' మార్కండేయ,

(9) 'కలిక' ౧౪

'కుంభసంభవుడె న్కృతకంబు.' 4(146) 'నగాటవీకృతక పరాగము,' 5(188)

౧. ప్రకృతి ముపనయన్తి వాంఛానిం కలికనిజాంసి రజోన్తరాపకర్నాత్' అమృతోదయ. 4(77)

౨. 'పద్మరత్నం కామలకటుట లకుచ కలిక రిక్తోల...' భో. చ. నుం. 25.

3. 'కణచరభారతీకలుష కల్లోలిసి కతకక్షోద సంవోహైః' పశ్చాబాణ.

౪. 'అజ్ఞానకలుషం జీవం జ్ఞానాభ్యాసా ద్వినిర్మలం'

కృత్యా జ్ఞానం స్వయం నశ్యే జలంకతకరణవత్' అత్మబోధ.

౫. 'కిన్ను ధ్యాస్తపయోధీరేన కతకక్షోదైః వేన్దోః కరే

రత్యిచ్ఛయ మధ శ్చ పద్మ మఖిలం ఛాయాపదేశా దిధూత్

కింవా తత్కరక ర్తరీభి రభీశో నిస్తతా దుజ్జ్వలం

వోయ మై వేద మిత స్తత శ్చ పతితా శ్చాయాచ్ఛలేన త్వచః' అనర్థ. 2(75).

౬. 'అమలసరళనినుర... తిలక కతక కరక రుచిక'... మందార మకరందచంపువు.

౭. ఛా. 'శ్రీపస్తుపాలశిఖా కతకక్షోద సంగమాలసితా'

అధరితరిపుకులపక్ష్పాః జయతి మతి స్తేజః పాలస్య,' హమ్మిరమదమద్దననాటక-(5-1)

౮. కొరుకకబ్బకతక కేతకీకేతక...' కా. క. ల, 118 పు

౯. త. 'మరవ కాశోక వకుళ తిక్తోల కేతకీ కీ కురంటక కుటజ కంకేభి కతక

కాక తిందుక కింశుక క్రముక తిలకా కాఞ్చినకడింబ కలిత మక్కాననంబు' నిరంకు 6(67)

౧౦. 'ఫలం కతకవృక్షస్య య ద్వి ప్యమ్బుప్రసాదనమ్'

న నామగ్రహణా దేవ తస్య వారి ప్రసీదతి' మనుస్మృతి 6(67)

౧౧. 'న కతకం పద్మప్రసాదనాయ' వామనకావ్యాలంకారి సూత్రము - 2(5)

౧౨. 'న హికతకం పసున ఇవ పర్కస్యప్రసాదనాయ ప్రభవతి' —, — టిక.

౧౩. వీ. 'వానకౌలమునాడు వండువచ్చెననీటి కాలుష్య ముడిపెడు కతక ఫలము.' కాశీ. 2(180)

౧౪. 'కతకస్య ఫలం సేత్ర్యం జలనిర్మలతాకరమ్' వాతేష్టమ్మపాఠం శీతం మధురం తువరంగురు' మదనపాల. 6(28.)

(55). 'షాడబ' ర

'నానావిధషాడబముల నానుస్మృపాహారము' 4(281)

['షాడబములక=రుచులతో' అని టిక.]

౧. 'పరమాన్నశర్కరాః షాడబగోఘృతేక్షురసకాకములక' పాం. రం. మా. 2(105)

౨. 'షాడబరసావళీ రసావళీ పానకప్రమరంబును' భీమేశ్వ. పు. 2(144) ౩. 'కాకపాకరసావళీ

షాడబముల' కాశీ. 4(119) ౪. 'షాడబంబులతోడఁ బానకంబులతోడ' —, — 7(135)

(18). 'దివాకీర్తి' ౨

'తనదివాకీర్తిజని నగుపరమార్తి' 6(10)

౧. 'ధిక్కుర్దీకతే స్తు ప్రాప్తోఽస్యేతాం దశాం య త్త్వమ్

మునితనయత్య మపా స్యాః పతితః పాణో నివాకీర్తిః' అభినవకాదంబరి 232.

౨. 'అస్తిభువ్యస్యా మేవపురి ప్రకృతిపురుష స్యేశ్వరవర్తే ర్దివాకీర్తెర్నైవ' య.తి. పు40కపం.(14)

(88) 'ప్లవ' గ

'కృకవాకుభ్యజ దీర్ఘికాప్లవతపః క్రీడోత్సవాద్యత్సకా' 3(90)

['ప్లవ=ఈడులాట' అని టిక.] ['తెప్పయగునా?]

'బట్టతల మించఁ బల్లవ కేరఁ బాటుతెంచి' 6(48)

[‘ప్లవుక్’=ఆమరియాళుని’ - అని టీక.]

‘లహరీప్లవనప్లవ భావభాక్’ 8(49) [‘ప్లవ=తెప్ప’ టీక.]

‘పులింసప్లవబృందంబుల్ వనిక్’ 8(75)

౧. ‘యస్మిక్ లాఙ్గలిగన్ధసారనివహః సోద్యోగపూగ ప్లవాః’

తైలూమశ్చ పలాశః - రుక్మిణీపాణిగ్రహణము. 9(3) [‘ప్లవాః=చడ్డాలాః’ అని టీక.]

౨. ‘సిద్ధః ప్రసన్నాప ఉదారభజ్ఞః కీలాలపో గోపయతి ప్లవాదీక్’ రుక్మి. పాణి; 1(69)

[‘ప్లవాదీక్=చడ్డాలాదీక్’ - టీక.]

౩. ‘ఇతి కోపనపద్మపన్నగీ గరళోర్మిప్లవకల్పయా గిరా

పరిపేతు రుపేతమూర్చనాః క్షీతిపీతే క్షీతివల్లభాదయః’ బాల. భార. కా. స్త్రీ. 1(7)

౪. ‘మనోజ్ఞ హంసకులాధిరాజ రామాభిరామ ప్రస్థాన విశేషంబు గావున నకుంతితరో

విజృంభమాణ నానాప్లవగ వీరారాజహోలాహల లీలామృతతి దిశాంతంబై’ చంద్ర

కా. 4(68) (383 పు.) (14 పం) [‘ప్లవ=తెప్పలయొక్క’ టీక.]

౫. ‘వసుకకుమారీప్లవాది పురవారాః’ రుక్మి. పాణి. 2(40)

[‘ప్లవాద్యాః=ప్లవైదయః...ప్లవాదయశ్చండాలాద్యాః’ - టీక.]

౬. సీ. ‘జానకీరఘురామచంద్ర ఘోరివియోగః కాండారప్లవదండవరము’ ప్ర.రా. వేం.వి.వి.

౭. సీ. ‘కాంతినిర్ఘ్న రమియై కామయావనములకుంభప్లవము లింతి కుచయుగంబు’ శృం.నై.2(15)

౮. ‘అథై ద్వీపాద్విరతోర్మిసోతయాదోజలప్లవాః’ కవికల్పలత - వర్ణవిస్థితి 13

౯. స్వాతౌ మాగధచరదూ తనూతసోతిప్లవనటాద్యాః బృ. సం. 10(10)

౧౦. వ. ‘మతీయ నన్నదీప్రవాహరిత్నంబు.....ప్లవాకీర్ణింబయ్యును బరిమహంసనే వితంబై.’

క్రీరంగమా. 1(88)

౧౧. ‘దురితోదన్యదావరై ఘూర్ణమానస్య దుఃఖ్యతః సమగ్రగుణసంపన్నః తారక స్త్వం ప్లవో

మహాక్’ యాదవాభ్యుదయ. 1(54)

౧౨. ‘అకృతశేతు మనాకలితప్లవాం । జననసిన్ధుదృఢప్లవ ముద్యహాక్

రవినుతా మతిలబ్ధి రిమాపతిం । సహా ఘోషనమీప ముపానయత్’ 3(44)

౧౩. ‘ఇతి స్తుతస్తన్య రసా యశోదా । చిత్రార్థవేన ప్లవమన్వపిస్తతో’—, —4(66.)

౧౪. ‘స్వేదప్లవప్రణయినీ తవ రోమరాజః’ నైష. 11(123)

[‘స్వేదప్లవే=ఘర్మజలస్నానే’ - టీక.]

౧౫. ‘స్మరయోవనయోః ఖలు ద్వయోః ప్లవకుమ్భా భవతః కుచా పుభౌ’—, —2(31)

[‘ప్లవస్య=సస్తరణస్య’ - టీక.]

౧౬. ‘డిండిరమండల ప్లవరిరంనుహంస.’ వరాహ. 10(122)

౧౭. ‘ప్లవోదిత । భ్రమినిమిలల్లలనావలమ్మితై’ మాఘ. 12(71)

౧౮. ‘పాలప్రాపణ ప్రవీణామప్యపేత పాశయన్త్రీణా మహాప్లవాః’ గద్యచింతామణి. 134(13)

౧౯. ‘ఇంటనైన సకలగర్భితస్థలమునం బ్లవగోహమునందునైన’ పాండు 5(63)

(24) 'చండాతక' ౨

'పిష్టాతకంబు నభోమండలికిం జండాతకంబై' 4(85)

['చండాతకంబై = అర్థోరుకంబై' - టీక.]

౧. 'అర్థాలక్ష్యమనోహరోరుయుగః' చణ్డాతకాలన్ననాత్.

వక్షః కబ్జుటకేన సామిసిహితవ్యక్తస్తనం బిభ్రతి' రసనదన,

౨. 'వాస్తాదభ్యుతదారుఖడ్గలతికాః కౌనుమ్భచణ్డాతకాః

చణ్డాః కేసిజవేన సన్నిచధతే సాడమ్భరాడమ్భరాః' పంచబాణవి.

౩. 'శ్లోరైర్దైవైః స్తమ్భయుగస్య రమ్భయాః | చకాస్తి చణ్డాతకమట్టితా స్మ సా.' నైష. 16(8)

౪. 'ధృతబర్హచణ్డాతక బర్హిణ వితన్యమాన లలితలాస్యే' - శేష. 6(109 పు.)

౫. 'గమ్భిరేణ గర్జితానోద్గ్రంథేణ కలితకలాప చణ్డాతకాని గృహశిఖిణ్డీ మట్టలాన్యకాట్టే తాట్టపయస్తమ్' —, — 3(127 పు.)

౬. 'కునుమ్భరాగపాటం పులకబద్ధచిత్రం చణ్డాతక మాదధానా' హర్ష. (2)

౭. 'కార్దమికచేల చీరకానియచితోచ్చచణ్డాతక.'

౮. 'శేతకీగర్భపత్తిపాట్టరిన్య చణ్డాతకస్య ఉపరి త్వామతరీకృతకుక్షీః కత్యాబద్ధం విధాయ' (2)

(11) 'కర్కరీ' ౬ (కర్కరీ * కర్కటి)

'ఘృతపిండనిభకర్కరీ ఖండములనోడ' 2(73)

'ముష్టికతో రార్పణకర్కరీ ఫలితశేషిక్రూర...' 3(90)

[కర్కరీ ఫలిత = దోసపండుగాఁ జేయఁబడిన' అని పూర్వటిక.]

'పాకనిర్దళితమహాఫలౌఘ హరితచ్చద కర్కరీకావనాళినా' 4(140)

['కర్కరీకా... = దోస...' - టీక.]

ఈశబ్దము నిఘంటువులందు ఎక్కడను నాయలంతి పతనములో దోసకు జేరుగాఁ గనఁ బడలేదు. ఉన్నచోట దీనికి గిండివంటి మట్టిపాత్ర అర్థము. కర్కటిశబ్దము, దోసవాచకము.

'కర్కర్యాభూర్గళనైకా' అమర. 'కర్కరీ(?) భాణ్డాభేదేనా(?) దర్పణేకః సేత్రిమ' విశ్వ మేడిన్యా, దోసకునుంచేరియిన ఆయర్థము ఇందుండవలదా?

ఋతుచక్రములో—పుట 83(229) 'అలమధ్యకర్కరీకౌననములు' - చంద్రాంగదచరిత్రము. 'నెమ్మది గాదములోనిదోసకాయలవలె' వరాహపురాణమున - 24 'ఘర్షరికలో' - 'కర్కరికలో' అనుటకు. 'కర్కటి శీతలా రూక్ష గ్రాహిణీ మధురా గురుః కర్కటి లోమశీ వ్యాకృప త్రోర్వాయ బృహత్ఫలా' మచనపాలనిఘంటువు.

'ఉర్వారుః కర్కటిస్త్రియా.' అమర. ఆముక్తమాల్యదయొక్క పూర్వటికలో ప్రకృతో పయోగిగా ఈనిఘంటువాక్యామే 'కర్కరీస్త్రియా' అనియుద్ధృతము. 'ఉర్వారౌ శుకశిమ్బ్యం ఛ కర్కటి మర్కటి క్రమాత్' అనిటాంతములలో నానార్థరత్నమాల. (ఇందులటిక. — కర్కటి, మర్కటి, సీ! ఈరెండును వరుసగా దోసకును దురదగొండి చెట్టునకును జేరులు.)

ఇట్లు 'కర్కరీ' శబ్దము దోసవాచకముకా దనియు, దోసవాచకము 'కర్కటి' శబ్ద మని యు సేర్పదచున్నది. ఆముక్తమాల్యదలోని తొలియుదాహరణములో కర్కరీ శబ్దమున రీకారము యతిలోనున్నది. కాశిఖండమున-

౧. వ. 'పాయసంబులుఁ గర్కరీకారవేల్ల కూష్మాండనిష్పావక పటోలికా.....' 7(185) అని నవీనప్రాచీనముద్రణంబులు సమముగ నున్నవి. మఱియు-

అ. 'కర్కరీ కళాచికా వీరగండ్లోపధా నమణిముకుర శయ్యాకటాహరి(ససంఘి)బులకల్మియు' 5(275) ఇట నిది గళింతికావాచకము.

౩. 'కర్కరీపాదుకా వీటికాకరంక పేటికలు దాల్చి' - 5(294) (గళింతీపరము)

ఇట్లే - 'నుశీలోఁజిసి నువ్వుత్తోఁజిసి యా త్యదానా దధోఘటః ।

పునః కుజ్జాపి కాణాని దానాదుపరి కర్కరీ' పంచతంత్ర. 2(78)

'వీత్యైత్యనిత్ర మ త్రాగ్నిం దూరతః క్రూరతాం గతిం ।

క్రూరతాం వాసువోఽప్యాపుః కర్కరీకృతపర్వతాః॥' బాలభార. సౌప్తి - 1(74)

[ఇటనిది తునుకవాచకమును కర్కరీశబ్దముగానోవు]

౪. 'వామ నేత్రాక రాంచలావర్త్యమానః కనకభృంగారకర్కరీకౌముఖాగ్ర

గళితగంధోఽకంబులఁ గంపవైరి । చేతులకుఁదూర్పువాంధవశ్రేణిసోడ.' పారి 2(20)

౫. గురుతైలోన్నతగాత్రులు బుద్ధతథుశోగ్రుల్ నజ్రపామాణ

కర్కరులర్కప్రతిమానతేజులు గుహకల్ప ల్మహాకల్పభీ

కరికాలాంతకకల్ప లాజినిపుణుల్ గర్వన్నతుల్ కుటువా

నరవీరుల్ జనియించి రెల్ల యెడలక్ నాగాయుతప్రాణులై.

(కర్కరీ = కతిస). భార. 6౪౪. అ. 270 (292).

౬. కట్టకితకర్కరీ చక్రాస్త కాష్ఠరుఞ్చికౌముషి తృపాన్.....అటవీప్రవేశ ప్రపాణాం
తైత్వేన త్యాజయన్తీమివ కైర్విష్యన్ -' హర్ష 77.

2. అవిరహితరాజమాషుత్రపుష్ కర్కటికా కూష్మాణ్డాలాబు బీతైః.....

అటవీకుటుమ్బినాం గృహైః' హర్ష 77. — కర్కటిశబ్దమునకు:-

అ. 'స చ వీరత్వా ద్వృతిభజ్గం విధాయకర్కటికాక్షేత్రే శృగాల సహితః ప్రవిశతి' పంచ
తంత్రము, అపరీక్షిత. 8 - వకధ ; కావున దోసవివక్షితమేని 'కర్కటే' యనిపతింపవలయు.
యతిభంగమగును. 2(73)లో చెఱుకు ఆర్థము.

౭. 'ఘనమూలో రసా లేక్షు గుడమూలా న్సుపత్ర్రికః ।

కౌస్తూరః స్యా త్కరరీకా పాణ్డ్రికస్తు రసాలకః' అభిధానరత్నమాల.

ఉదాహృతకాశీఖండాది వాక్యములచుందు కర్కటి అనుటకు బదులు 'కర్కరీ' అను
పాఠము ప్రకృతాముసుమాల్యదాపాఠమువల నిభ్రమచేతనే ముద్రకకృతమనియు - ఇట కర్కరీ
శబ్దము (పాండ్రక అనఁగా తెల్ల జెఱకునకు వాచకమనియు తలంపవలయును, అటయిన 'రస
దాడిగ నెలలోడు' అనుచో మరల చెఱుకునకుఁ జెప్ప నేల అని యాక్షేపము. ఇట రసదాడి
యనఁగా కదలివిశేషముగానిచెఱకు గాదు. దనికి కదలియు అర్థమే. అటయిన ఆదిలోనే
చెప్పిన సురభిరంభాఫలములు ఎక్కువగాదా యనిన, అవి సుగంధియరఁలు లనుకదలి విశేషము
లనియు, కొనవచ్చును. అట్లు చేసినచో దోషము చెప్పవలదా? ఏమిచెప్పకున్న? అద్భుతమయిన
కడమ ఫలములరుచిని చెరువుటకా?

(16) కికట (కీకట?) ౯.

(9) 'కీకట శరాభివారవాణిభవన్ । దోరుద్భాంతకృపాణికాద్వికయ' 4(31).

['కీకట = బోయలయొక్క...కీకట దేశవాసులు బోయలు'—టీక.]

'అనభిజాతుఁ గీకటాలయఁ'. 4(209). 'కీకటార్వి' 4(263).

౧. 'ఇతండు కీకటాధీశ్వరుండు,' శృం. నైష. 4(158). ౨. 'కీకటాధిపః' నైష. 12(88).

3. 'కుటుంబసహితుండై కీకట దేశంబునకుం బోవువాఁడై.' కాశీ. 7(249).

౪. 'బొంబి । విప్రరకనామకీకటవిభునితోడ । ...నంయ । మనుఁడు చేసినకర్మంబు వినుము నీవు.' వరాహ. 2(44).

౫. ఇంగలంబు చల్లఁగా నార్చి కీకటస్వామిపలికె.'—,,— (23)

౬. 'మఱియు వన దేవతా స్త్రీలు మహిరుహములఁ

బుట్టి పెట్టెడు వివిధాన్యములకునెడముఁ

జూపెఁ గీకటమునిపాత్ర సూక్ష్మమయ్య

మహిమ బహువిద్యలకుఁ గవిమనసువోరె'—,,— 7(104).

2. 'కీకట గ్రామణీవతంస'—,,—2(142).

౮. 'కీకటవరేణ్యుండు,'—,,—(151).

౯. 'కిన్నుచానాం ప్రథమగణ్యః కీకటానా ముదాహరణ భూమి' యశస్తిలక. 3(41).

(46) 'వారవాణి'—౧౫

'వారవాణిభవ । దోరుద్భాంతకృపాణికాద్వికయ' 4(31)

౧. 'మరణమాదుతోద్ధూత మగమత్కైతకంరణః । కద్యోధవారవాణానా మయత్న పటవాసతామ్.' రఘు 4(55)

౨. 'అవారితవారవాణిసాహోనినాద'—చంద్రి కా. 6(48) (571 పు. 13 పం.)

['వారవాణి=కంచుకీ—'కంఠాకోవారవాణోఽస్త్రీ' అనియమరము" అని టీక.]

3. 'సద్వీసినాం కల మభూ న్నృగయాచిక్రీడుః

కాస్తారసీమని ఘనప్రభ వారవాణామ్

అగ్రే కవాది దధిరూఢహయ స్సమిష్య

తన్వ న్తసుం నవఘనప్రభ వారవాణామ్' దివ్యసూరిచ. 8(49)

౪. 'విపులాచలస్థలఘనన జిగమిషుభి ర్ద్రవ్యాః స్త్రీయైః

పీనకుచతటపీడిదళద్వరవారవాణమురసాలిఙ్గిరే.' మాఘ. 15(84)

౫. 'వశతతరవారవాణోల్లసత్సేవివల్ల' గద్యచింతా. 10(135)

౬. 'ఆగృహీతకనకవేస్త్రలతైఃసితవారివాణైఃసితకుసుమశేఖరైః' పూర్వకాదంబరి. 176పు.

2. 'మృగరుధిరలవశతకబలన వారివాణేని ద్విగుణితర మవలాతకాన్తి'—,,—

౮. 'ఉపవిశ్యాసనే వారవాణ మవలార్య'—,,— 201 పు. 3 పం.

౯. 'కృతాభిషేకే వైరోచకే విమలముక్తామణి పరితేప విరచిత చిత్రపటమయ వార వాణ ప్రచ్ఛాదితకరీరే' ముద్రా. 2

[' 'కంఠాకో వారవాణోఽస్త్రీ' ఇత్యమరః.'—టీక.]

౧౦. 'ఇతి బ్రువన్ దివ్యపటేన నిర్మితం । స వారవాణం మునయే దదౌ ముదా
ఆదర్శయ తోస్యైః నివాన్తసన్తేనం । మణిస్వరూపం ద్యుమణిప్రభోపమమ్.' 'దివ్యకీ(5)

౧౧. 'ధవళ వారవాణధారిణం...పురుషమ్.' హర్ష. 1.

౧౨. 'తారముక్తా స్తబళిత స్తవరక వారవాణై శ్చ' హర్ష. 7.

౧౩. 'దేవ స్సవారవాణేన నళినీపత్ర బన్ధనా
శ్యామజేమూత సన్నధః కాశ్చాన్ద్రీరి బాబభౌ.' పరిమళ 42(4)

౧౪. 'సంగ్రామానన్త వ్యష్టా విగ్రహే పులకః శ్చిలే
ఆసీ త్కవచః శ్చేదో వీరాణాం మితతాం మిథః.'
['కవచానాం వారవాణానామ్' టీక] టి. నూర. 16(5)

౧౫. 'కల్లరి సంశయమ్ములను గాంతురు కాంతలుగా యిటంచు నా
బల్లిదురాలు చే దెలివి పట్టిమగండును దాసి చూడగా,
నల్ల నివారవాణము గనంబటిచెన్ గనవచ్చె దానిపై
నెల్లి కవుంగిలింపుతనియింపున నంటినసిండిముద్రయన్.
వేటగారి ప్రభాకర కవిచూడఁచుచి "మూన్నాళ్ల ముచ్చట."

(20) 'ఖురళీ' ౨౬.

['కపోలః గండస్థలము లనెను-ఖురళీ=సాములేనెను ప్రదేశములయందు'- టీక]

౧. వ. 'సారంగంబుల ఖురళికారంగంబులు' మనుచ 4(37)

౨. 'కౌగ్య । శివుభవదీయదోః స్తంభ జృంభమాణ
ఖురళిః గౌతేయచాలనస్ఫురణ మెఱిగె'-నంప. 5(213)

౩. మ. 'కృతనిద్యాఖురళీపా శ్రమకళాశేఖీవిహున్' శ్రీరంగమ. 1(18)

౪. 'మల్లసంగ్రామఖురళి తామండనాయ । మానవానాపామ్మూర' శృం. నై 5(5)

౫. 'తటనుంబును మొగ్గతూపులుగిఱివొన్నచునోఁఖురళికిం బ్రతిఁగియై'. —, — 6(6)

౬. 'సావి వైద్రం విశిఖఖురళీ కర్పితా మన్యథేన'-కర్ణ సుందర. 2(6)

౭. 'ఆశ్రుప్రయోగఖురళీకలసౌ గణానామ్' మహావీర. 2(33)

౮. 'పురాశల్వే దూరోత్పన్నాఖురళీశేఖీనితా
దితిప్రత్యాసక్తో త్వగిభవతి గాత్రాణి తపశే' —, — 5(5)

౯. 'కుమారే శశ్రుశాశ్రుక్రీకచాబలగుణోచ్చ) ముః
వాహ్యళీ ఖురళీ రాజధక్తిః సుభగతామయః' కా. క. ల. 1(5)

౧౦. వ. 'పరువు విడంగ నాత్త ఖురపాశములం గనకాన్ద్రిచెంగటన్
గర మపరంజిరా మొరసుగట్టపు నేలలు జూర్చిసంబులై
ఖురళికలట్ల యాట బలఘోటకకోటికి నేడదేరంగా
బొరలుట కయ్యెడన్ వెదకఁ బోవలదయ్యె రజఃప్రదేశముల్.'

౧౧. 'ఏలే నోక్కృత్తకణ్డప్రతిసుభటనటారబ్ధసాట్యుద్భుతానాం
కథం ద్రవైవ నాభూ ద్భువి సమరసమాలోకిలోకాన్వదేసి
అశైర్ల రవైర్లరవేక్షైః శ్చఖురఖురభీమన్మనంతువ్యూహన
త్వాప్యన్తా ద్వివ్యవస్థంకరణంబురా రేణుధానాన్ధకారాత్.' నైష.. 12(100)

౧౨. 'వామే కరే కిము ధవః కిము దక్షిణేవా ।

బాణావళీం నృజతి కోఽత్ర కరోధి వైతామ్ ।

ఇథం క్రియాశ్రమ మపేక్ష్య త వాన్భుతార్థం ।

శస్త్రప్రహ్లాఖురభీం ఖలు య కరోతు-య. తి. 3(468)

౧౩. 'తాభీకృతఖడ్గచల్ల రింక । ఖురభీ సేమ్మ సభేటకకి కుమారకి ।

సమశోభత సంచలత్తచిత్తో । జనితావర్తిఇ వాకిరోజలానామ్'. ఆచ్యు. 2(47)

౧౪. సీ. 'మినుక బజ్జెట్టసాదనకును నెవ్వనిసి । బావిత (రసవతిలాన) ఖురభి' మల్ల. 1(40)

౧౫. సీ. 'తనకరింబంధనత్తికి పేనానాశ్ర । పరివృతాచలచారు ఖురభి గాఁగ' చంద్రి.

౧౬. 'గురుహితజనా వృత్తచిహ్నం ఖురభి గాదు ।

శరగరమం జోవశాస్త్రవాంఛిముగాసి'—,,—°(123)

౧౭. 'మల్ల ఖురభి కా' మను. 4(74)

౧౮. 'భస్మాంకు రేతి ఖురభీ కలహే కుమార ।

మ హ్యక్షిపత్ పరుషరసేషమదాన్ధచేతాః' మురారి. 4(24)

౧౯. 'పాల్లకశరమహాఖురభీకాయ్యమిదే' కువలయాశ్వ. 2(14)

౨౦. 'ఆశ్రుశస్త్రఖురభీభ విసన్యే ।

తైష్యకోఽకనమితా నవితోజాః'—,,—నైష. 11(5)

౨౧. 'దిగ్ధాక్షే ఖురభీఃజోభి రిదుణ్ణైః కత్త్యాపినద్ధోఽరౌ ।

మత్తా మణ్డితమూర్ధచక్పాలభౌ భూయః పరిక్రమతః' శృంగారలికభాణము. 149

౨౨. 'కథ మధిగతోపదేశచాస్యాః । ఖురభీ భేదిన ఇత ఏవ వర్తన్తే' బా. నా. 4

౨౩. 'త్రాసనకేభి ఖురభీ శిలావలయతోలన్తైః ।

మత్తో మాంసలదోర్దగ్ధా దృలీయాన్ రిఘునన్దనః' సా. రత్నా. ధ్వని. 45

౨౪. 'త్వ య్యుదదానే ఖురభీభ కేళిమ్'-తంజావూరిరాజులచరిత్రకు తొడిమ. 22 పు.

౨౫. 'సకలలోకములు నే జవనత్తల్వసంపన్న । ఖురభికాయాత్రకు గోష్ఠవంబు'

ప్రబంధరత్నావళి. 416

౨౬. 'కథం ఖురభీ భేదిన ప్రసరత్ప్రపత్త పక్తి-నాం త్రినయనాస్తేవాసిసాం చేతసి

విరచితం పదం పరస్పర స్పర్ధియా' బాలరామా. నాటక. 4

(39) 'మండ' 3.

'దధిమండ' 4-35 ['మండ=మీఁగడచేత'-టీక.]

౧. 'దధిమండపాఞ్గోధిమండితంబు

క్రాంద మనుదీవి సుబలాసాఘములనీవి'-శృం. నై. 5(52)

౨. యన్నట్టలే న కిల పాణ్డుల సన్నివేశః ।
 పూర శృకాస్త్రీ దగ్ధంబుడయ్యి పయోధేః' సైప. 11(47)
౩. 'స్ఫురదాణాంధపుదన్ని శాతపథయస్సుల్ పేరం బూర్వావనీ
 ధరగోపాలతనూజమాని గని తోడ్డం జంద్రమండంబు వా
 పి రహిం దద్దధిఖండి మూనె నన నొప్పెం గంటివే ప్రాగ్నిశా
 ధరగోపాలతనూజవాసవహరిత్పద్మానిలాసాబ్జ మై' చంద్రి. 4(180)
 ['చంద్రమండంబు=చంద్రుడను మింగడను'-టీక.]

(38) 'భృకుంస' ౧

'పవిధలాస్యస్పర్ధిసుభ్రుభృకుం । సులవాదు ల్పరిఁ దీర్చి' 4(36)
 ['భృకుంసుల=సర్పకులయొక్క'-టీక]

౧. 'సర్వం తిష్ఠతు సంసదః పతి రసౌ సంధ్యాభృకుంసో హరః' మల్లికా-ప్రస్తావన.

(54) 'శృంగచేర' (శృంగచేర?) ౬

'శృంగి (గ?) చేర భంగంబులతో' 4(35)

['శృంగి (గ?) చేర = అల్లముయొక్క'-టీక.]

౧. 'సపిప్పలీ కేసరశృద్ధచేరం । తుష్ట్రాపణం గవ్యఘృతేన పీతమ్
 వన్ధ్యాపి పుత్రం లభతే హతేన । యోగోత్తమోఽయం మునిభిః ప్రదిప్తః.'

కామరత్నము - వన్ధ్యాగర్భధారణము—10

౨. 'దధిమధునవసీతం పిప్పలీశృద్ధచేరం । మరిచ మపిచ కుష్ఠం చాప్తమం నైర్ధవం చ
 యది దశతి సరోవ స్తత్తో వాసుకి ర్వా । యమసదనగతః స్యా దానయే త్తత్త తేన.'

కామరత్న - సర్పవిషాచధ-4.

౩. 'గోతురం శృద్ధచేరం చ బీజం వా కోకిలాక్షజమ్...' సిద్ధనాగాద్ధునకక్షపుటి. 27.

౪. 'సాజమోదలవణా హరీతకీ । శృద్ధచేరసహితాచ పిప్పలీ
 మద్యతక్ర తరళోష్ణవారిభిః । శూర్పార్ణ పాన ముదరాగ్నిదీపనమ్.'

బృ. సం. కాందర్పికము. 11.

౫. 'శృద్ధచేరరసో యేన మధునా సహ సేవితః ।

శ్వాసకాసభయం తస్య న కదాచి తక్నోదరి.'

లోలంబరాజీయము.

౬. 'తే. 'రాజనలలోడ శృంగచేరములలోడఁజిలుగడవుఁబెండలములోడఁ జేమలోడ
 నొప్పునాలుగుపాలముల సువవనములు । భువనసారము వీతికాపురవరంబు.'

భీమేశ్వరపురాణము. 2(56)

(45) 'వళక్ష' ౩౩

'ప్రసాదమందస్తి తవళక్షం బగు కటాక్షంబున' 4(38)

౧. 'వళక్షమోదితక్రీః హిమాద్రి శ్శాస్తవల్' కా. క. ల. ౩.

౨. వ. 'విరహభరసంచలితమానస యై వళక్షేక్షుకోదండ...' ప్ర. రా. మే. 540

౩. వ. 'వళక్షచామరజాలంబులు డిండిరికాధవళకల్లాంబులు' కాలహస్తీమాహ. 1(142)

౪. 'శశధరవళక్షగరుతో దదర్శ గగనాధ్వజాఙ్గి కాఁ హంసాన్'-మల్లి. (10)
౫. 'అవైమి హంసావళయో వళక్షా । స్త్రోతాన్తికీర్తే శ్చపూః పులకాః'నైమ.3(35)
౬. 'ఉత్తాన మే వాన్య వళక్షమక్షిం దేవన్య యుక్తిః శశ మజ్జ మాహ'-,,--22(82)
౭. 'వలక్షిరణచ్చచ్చటావిస్ఫుటస్ఫటిక పాహణఫలకసోపానమార్గ...' శృంగారకా.
౮. 'ఆని నేతద్విభుసాయకాభిహతి మి న్నంటం బయిం బర్వి శ
త్రున్యపాళీమకుటీవలక్షమణిపంక్తుల్ ప్రెట్లటల్ పోల్పు వ
ర్ణన సేయం జెలి నిర్భరానకరవభ్రశ్య న్నహోడుస్థితా
ఘనలేఖోత్కరవర్తి తాభ్రతరురంగతోరకవ్యాపృతన్'. చంద్రికా. 5(120)
[వళక్షమణి=రపలయొక్క]-టీక]
౯. 'వృత్తన్నమితి గౌడీయై ర్నాతిరూఢమపీష్యతే ।
యథానత్కర్ణనాబ్జన్త సదృశాఙ్గో వళక్షగుః'. కాన్యాదర్శ. 1(46)
౧౦. 'సత్యం దాశరథీ విభీషణ ఇతి భా)తాఽస్తి లక్ష్యాపతేః
నిద్రాస్థితిమిక్లిలస్య చరమః శ్రీకుంభకర్ణస్య చ
దాక్షిణ్యాభ్యుపలక్షితః పిశృకులాపేక్షావళక్షశయో
రక్షోలాకవిలక్షణం కలయతి ప్రత్యక్షలక్ష్యే మయమ్' మహానాటక. 6(51)
౧౧. 'శబీచన్దనాలేపవిక్షోభదత్తం
వళక్షం యశోభిస్సహస్రాక్షవక్షః'-పారిజాతాహరణ. చం. 4(23)
౧౨. 'త్వద్దమనదివసగణనా వళక్షరేఖాభి రక్తితాసుభగ
గల్దస్థలీవ తస్యాః పాణ్డూరితా భవనభిర్తి రపి.'—ఆర్యాసప్త. తాది 13.
౧౩. సీ. 'బిసఖండ । భక్షగాయాత వళక్షవక్షి.'—హంసవింశతి. 5
౧౪. ప. 'మిహిరమండల నిరోధిగృహస్థాపిత వళక్షకరోపలచ్చవిత్కాళితనక్షత్ర పథశ్యామి
కంబును.'—వరాహ. 4(120)
౧౫. ఉ. 'తారహరగో । క్షీరసురాపగావిమలక్షీర్తివళక్షు' గొడ్లకుర్తివేంకన.
౧౬. 'ఆకాలిక తుమారవారిశీకరక్షోదవన్నేణేవ వళక్షితమస్తరీక్షమ్.'—గద్యచిం. 3(58)
౧౭. 'విలసదమలఘేనపటలవళక్షేణ మహతా క్షేమేణ.'—,,--(63)
౧౮. 'వళక్షపట వేష్టితశ్శిఖరస్య...వంశదర్దస్య.'—,,--9(126)
౧౯. 'వళక్షతర వారవాణోల్లస త్సేవిదల్లవల్లభ...'—,,--10(137)
౨౦. 'మరాళమల్లలపత్తైరివ వళక్షితమ్.'—,,--10(145) [—,,--11(167)]
౨౧. 'సాన్ద్ర)చన్ద్రికా సప్రవ్నాచారిచారు నిజశరీర ప్రభా విక్షేపేణ వళక్షయన్తు స్తరీక్షమ్.'
౨౨. 'ద్విరద దన్తవళక్ష మలక్ష్యత ।
స్ఫురితభృగ్గ మృగచ్చవికేసరమ్' సు. ర. భాం. 555(40)
౨౩. 'కైలాసవాస ముపసాద్య రసాభినన్త
క్షా సమిలేకబ్ధ ఇహ మాఘవళక్ష మహ్యమ్ ।

యోఽరోదయత్కవివరాణ్ గుణిన్ గుణజ్ఞాన్

సోఽయం జయత్సచలకీర్తిలావిలాసి.' సావిత్రి చరిత్రమ్.—ఆవ. 8

౨౪. 'తతశ్చ సంవన్నవదహ్నివహ్నిభూహోయినే మోక్షవళతువతే'—హమ్మిర. 8(56)

౨౫. 'వళతుః కలషీకర్తం ద్విషత్ప్రీతివతీనం ।

సస్మర్తదమపీధానాన్విణ్ శనిణాం గణాః.' బాలభార. సభా. 2(6)

౨౬. 'మోక్షవళతులోచనసమున్నతి నారతు లెత్తంగా'—బసవపురాణము 3(34)

'వళతు కమలాక్ష'—,,—1(12)

౨౭. 'శ్రుతిశ్చైవమహావల్లి ఘటిఘ్నతిప్రసమ్నఘ్నకీర్తివిభవంధు'—కళా-పీఠిక. 84

౨౮. 'అవలతివలదపక్షయో । అపసమిత్రవలక్షణత్విహ'

సుషమావలభ్యతేఽధునా । ఘ్నకముక్తిమహా మహాకాశ్రియా' సుభద్రాహరణ.

౨౯. 'లక్ష్మీకటాక్ష వళతు' భావత్య డక్షిణ్యవారాచామరసఃమ్మరిమ్.' (370 య. తి.

౩౦. 'హర్షా న్నేపాలవర్తే స్వరశరతుర్జిత్కలే ఛాల్లసియే

వతే ప్రాప్తే వళతేఽమరగురుదివసే శంకిరత్తే దశమ్యాం ।

చక్రే జమ్బూవదీయై ర్ధరుతరకలశై ర్భాస్వరై రేకవింశై ।

ర్నే పాక్షిణీపాలః ప్రభతభుజబా' భూషణం శస్త్రతస్య.' ప్రా. లే. మా. 40

౩౧. 'వతే వళతే పుణ్యర్థే ద్వాదశ్యాం చ మహాకథా'—,,—64

౩౨. '—,,—పార్థమాస్యాం'—,,—149

౩౩. '...వళతేణ కాన్తికలాపేన నవలతేణ గుణబృద్ధేన యుక్తః' శ్రీనివాస.(3పు.65)

(50) 'వైజనన' ౭

'కాలివనిశరాశ్చివైజననంబు' 4(137) ['వైజననంబు=ఈమనెల-టీక]

౧. 'అథ వైజననే మాసి సా దేవీ దివ్యలక్షణం'

సిద్ధగ్ధ స్యాన్వయశరో రక్మరం సుషవే సుకమ్' రాజతరం 1(74)

౨. 'సమదగ్ధ దాదినానామరున్నాశంబు|వర్జితాఖిలపుణ్యవైజననము' పాం.రం.3(129)

౩. మ. 'స్వపురావైజననశ్రమాధిగతపుం ద్వస్తప్తృశ్చప్రాక్షరం

స్వవనాప్తప్రళయా భినుధ్యబహుపాక్షత్వస్థలీశాయపుం

వపురాత్తోజ్జ్వలనాభివద్దజసిత బ్రహ్మాదితాశేషవి

ద్వపరత్తోధికశక్తిశక్తి మదభీష్టస్యక్తి యై ప్రోచుతన్' శ్రీరాధాకృష్ణసంవాదము.1(5)

['వైజనన=ప్రసూతిమాసమంజన-టీక.]

౪. 'అథ వైజననే దినే శుభంయో । హరిణాక్షీ నృపతే రసూత సూనమ్

వసుధాభిధరావనోఽహేతుం । దనుదేవప్రమదేవి వాసుదేవమ్.' అచ్యుత 2(17)

౫. 'మలయాసిలవైజననే...దిశ స మానేదిషి శసస్తసమయే' శేషభూపాల. I-P 19

౬. 'మల్లికాప్రసూవైజననః...గ్రీష్మసమయః' శేష. IV-1' 160

౭. 'తాం ఖలు దేవీం ద్విమూర్తిం వైజననే మాసి ప్రసవాయ పితా పత్యుః పార్శ్వోత్

స్యగృహ మానాయయత్' హర్ష. I

(18) 'కృకలాస' ౧౦

'కృకలాసములకును దృష్టిమిన్నులనె నిలిచె' 4 (123)

౧. ఉ. 'కుంజముకుందు గృకలాసము నిచ్చి సింగిలై యూసన మెత్తె'-జక్కన.విక్ర.4(23)

౨. చ. 'లలన యొకర్తు ష్కుఁ గృకలాసము జేరఁగ జెచ్చి'-శృం. వై. 6(111)

3. 'తరుణిఖరోపగతాః కృకలాసాః | గ / నశలస్థితవృష్టినిపాతాః
యది చ గవాం రణోత్పన్నా మూర్ఛాస్థివళిత వాః తదా న చిరేణ'-బృ.సం.27(8)

౪. 'కృకలాసస్య దత్తాంస్తు సితమాత్రేణ నేష్టయేత్ |
బావశా బద్ధ్వా విషం హన్తి విషం భుక్త్వా న బాధ్యతే' కామతంత్ర. సర్వవిష-50

౫. 'కృకలాసం గ్రామచిల్లిం శాకం రక్తం చ సాన్దవం |
విప్త్వా తదృశణా దేం మద్దస్థోటకరం రిపోః'-సిద్ధనాగార్జున-వ్యాధిజననము-6

౬. 'బహురూపధరో య స్తు సంచార్ణ్యకృకలాసకమ్'—,,—5

౭. 'కృకలాసోద్భవం చర్మ నిపుమాత్రేణ ఘోయేత్'—,,—8

౮. 'రక్తేన కృకలాసస్య'—,,—16

౯. 'గురుదారాభిమర్శి చ కృకలాసో భవే ధృవమ్'-చరాశరిస్తోత్ర. వ్యాఖ్య.

౧౦. క. 'ఒకయేకాంతపుగృహమున | నొకరుండును మర్త్య మెఱుంగ కుండునటులుగాఁ
గృకలాసమువిషమునఁ బ్రోడ్చొకచాయఁ జరించుచుండె నొకనగరమునన్.భోజ.3(93)

౧౧. 'నృగస్య కృకలాసభావే పర్వ సంకరః సమదృశ్యత'-హర్ష. III

(34) 'పాటచ్చర' 3౫

'పాటచ్చరప్రభులకు జగదే' 4(255)

'ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చు పెరిగి.' 7(15)

['పాటచ్చరులు = చోరులు'—టీక.] [శ్రీరంగమ. 1(88)

౧. 'దళితసౌగంధిమణిప్రభాపటలపాటచచ్చరచటులచంచాళులు...మరాళ...'

౨. 'పాటపాటచ్చరా' కంసవధ. 5(15)

3. 'కొణ్డిక—కొభికి—పాటచ్చర—నిట—మూమక.'—సీతి-చారసముద్దేశము.

౪. 'ఆము నువ్వరి పాటచ్చర ఇన నృకబద్ధో వాన్దిగాయూం శాఖామృగః' మృచ్చకటి.

౬. 'భిలః పాటచ్చరీం పృథ్వి మవసానేఽన్వోజ్జ్వలన్-అన్యతోదయం. 2(23)

౭. 'భవవ్యవధిః' ౭సి పాటపాట || చచ్చరి ట్టితో ౭సి విలగ్న సంకదో మే
అహ మపి భవవస్తరం ప్రవక్త | ధ్రువ మచిరేణ వారామి తే విభూతిమ్.'4(68)

౮. 'ఆనుభవత యువనోయో భాగ్యవతోన్య సతాన్తం
కుసుమవలయవేళానజభేలానుభాస |

మమ తు మధుకరాణాం పాటపాటచ్చరాణాం

సవది శశి ధాటి పుష్పవాటివేళే.' సు. ర. భాం. వసంత. 118.

౯. 'గ్రామే గ్రామే కటుకపటిసో ఘట్టపాలా య ఏతే
యేఽర గానీచరగిరచరా పాటపాటచ్చరా శ్చ—' వైకన్య. 6

౧౦. 'పుంభావాన్త నితాన్తతాన్త వనితాకాన్త స్తనాన్తస్థలీ

౧౧. 'ప్రాకర్షర్తితపుణ్డరీకపరివత్పాణ్డీత్య పాటచ్చరీ

దృష్టి ర్భం ప్రతి జాయతే వరతనో ర్వక్త్రా స శక్రాధికః' రసకరంగిణి.

౧౨. 'హరిత్తురంగ ప్రభార్పూట పాటచ్చరోద్యన్త ణీణోటిణీటీర'దశా. నృ. 153 పు.

౧౩. 'పాటితకరిదంతద్యుతి । పాటచ్చరగండఫలకభాగంబులపైఁ

గాటుకకన్నీరొలుకఁగ'—మను. 3(92)

౧౪. 'నిలుపారిజాతపాటచ్చర' పారిజా. 5(3)

౧౫. 'అరి । తాటంకవతీకచోలకరిమకరీ । పాటచ్చర'—శృం. వై. 1(43)

౧౬. 'ఏటికి ఎచ్చె మనోధన । పాటచ్చరుఁ డైనధరణిపతి మాకడకున్'—వరాహ. 4(16)

౧౭. 'అనేన ఖలు పద్మినీ పరిమళా విపాటచ్చరైః

సమీర శివక్తై శ్చిరా దనుమితో దినేశోదయః'—రసంగ. 446 పు.

౧౮. 'పాటచ్చరలుణ్ణితే వేత్తని యామికజాగరణమ్' ఖండనఖండభాద్యము. P 45

౧౯. 'న హి సహస్రే నా క్యుక్తైః పాటచ్చరేభ్యో గృహం రక్ష్యతే.'

న్యాయవార్తికము. 1. 2. 2. వాచస్పతి మిత్రుని టీక.

౨౦. 'వచ్చె మునిధైర్యధనపా । టచ్చర శూర్పణఖ విధువిడంబకభాదీ

వ్యచ్చతురవదన మదనశ । రోచ్చయసంతప్త యై రఘూత్తముకడకున్.' రామాభ్యు

౨౧. 'ఒక్కఁ డీయడవిలోఁ బాటచ్చర శ్రేణిబాధకు నుల్లంబున నోడి'—

కేయూరబాహు. 4(69)

౨౨. 'తోపాటోపము కుప్పిగంతులు నిజాకుంఠీభవచ్ఛౌర్యరే

ఖాపాండిత్య మయారె నీకును సమస్కారంబు లంకాపురీ

పాపగ్రంథికులాంగనాకుచకటి పైతాపతద్ద్రాహబా

హపాటచ్చర రామదాస తప దాసోఽహ మ్మరున్నందనా.' మరున్నందనశతకము.

౨౩. 'హాటక గర్భఃసూత్ర । లాటన చలితాంఘ్రి నూపురారావస్త్రి

పాటచ్చరములు లేనియ । లేటలు మాకూచిమంచి లెమ్మయమాటల్.'

(నీలాసుందరీపరిణయ గ్రంథమందలిపీఠిక.)

౨౪. ఛా. 'య దయం రథ్యాశృప్తచరో హృదయ పాటచ్చరో జనః.' మన్తధనాటకమ్.

౨౫. ఛా. 'నిష్కృపహృదయ బ్రహ్మహేమహారకపాటచ్చర కిమితితూష్టింభూతోఽసి'

ధర్మవిజయ నాటకమ్.

౨౬. ఛా. 'రతిః—ఆలేఖ్యమన్తధం ప్రతిసోపాలమ్భమ్ హృదయపాటచ్చర నను

గృహీతోఽసి.' రతిమన్తధనాటకమ్.

౨౭. 'మహేంద్రః—...కథం వా జాయతే కన్యాపాటచ్చరావళదః'—,,—

౨౮. 'ఏష దాస్యాశుక్రః కుసుమలతాపాటచ్చర స్తత్రభవత్యా వదన మభిలక్ష్యతి

మధుకరః' ఛాయ. శకు న్తల.

౨౯. 'ప్రళయజలధర నికర...నిర్గతపరుష పవన్ విహతి విఘటిత కఠినకులగరికటకరటి
తపటుమహిమపాటచ్చరాః...నేనాపటసా భాహ్మరాః.' జేమభూపాల. 2.P47
'వాస్తవేంద్రపయః ప్రవాహకణికా సుతానపాటచ్చరాః
...సమీరవృక్షకాః'-పంచదాస.

(6) 'ఉంభిత' ['ఉంభన'] ౫

'కుచమంభోంభితముస్పృణ'-1(46), 'ఉంభోంభనోద్భూతాంబుధ్వసి' 2(55)

౧. 'జలకుమ్భముమ్భితం సమసి సరస్యాః సమానయన్యాస్తే
తటకుమ్భాః సుధామరభంగవా నేనో మనోభవో వేద'-భామినీ. 2(144)

౨. 'గాన్ధర్వేణ నృసింహస్య త్తక్షితీన్ద్రోఽ' నరాకనః ।
సర్వమర్త్యమ కాతుత్థస్య మార్భుత్ తీక్ష్ణైః శిలీముఖైః'-భట్టి. 17(88)

౩. 'ఇతి వివిధవచోభి స్తేజయిష్య నృపత్నీ । [=ఈసుగొల్పవాడై]
ద్వణగణగరిమాణం పారిజాతస్య తస్య
అపరయువతి దూతీకర్ణకుమ్భామ్భనీయం ।
విదధ దభిరథే తాం భీష్మతాం బ్రహ్మసూనుః'పారి. చం. 2(8)

౪. 'అస్యాః వద్దభూతజేతలస్థకః శృంగారాం భరైః
కామః కామ మురోజకుమ్భయోగం వైర్వరం చిరా దుమ్భసి'—,—14

౫. ఉ. 'సంభృతశక్తిభావనః త్రిసంస్కరణసంమతు నాతరంగిణీ
శంభుః త్రివిప్రపేశ్వరసిం జంద్రకళాగరుః దీర్ఘ మార్పురి
ప్రంభమనం గరాంబురుహసనా తమగళకాశకుంభనం
భోంభిత గంభసారసయోగసుఖంనవాంబుధారలన్'-కాశీ. 7(270)

(56) 'సామి' ౧౭

'సామిహర్యక్షుఃకుక్'-1(43), 'సామింజితముడై'-4(139)

౧. తే. 'మొనసె నొకకడ సామిసంఘల్లిమల్లి
పాటలీచంపకొత్పల ప్రాధినుములు'-పారి. 3(46)

౨. 'అశ్రునాశ్రుతిపాతపూతసనానిర్యాశభూతిస్తవా
శిష్టాబ్రహ్మముఖాసువిఘ్నజనవస్థాక్రియాకేళివా
పూర్వం గాధితమానసామిగుటితా ముక్తా ను చువ్వాకినీ
యత్సామిచదుమూలవల్లి సనివాన్దోవై రభేల ద్విం-నైష-2(102)

౩. 'సామిస్త్రస్తం ప్రవాళామణమివ శరసా బిభృ దుష్టిపభేదం
కస్తూరీచిత్రతామ్రం దధ దళితలం కారికశ్చత్రరేఖః
కమ్యబద్ధాలగ్నః కనకమయశుభాకోటిఃప్యైః పాదో
నిద్రాశ్లోయణామః ప్రలవతి కిమపి గ్రామణీ కామరానామ్.' శృంగారలిలకము.-2

౪. 'అయ మతిసుకుమారక్షామరమ్యేణ సామి

ప్రమితఇవ మృగాజ్ఞో లోభనీయోఽజ్ఞకేన

విలసతి నయనాంతం చారయన్ ప్రదనమే

మదనశబలసేత్రే మల్లికాయా ముఖేన్ద్రా'-మల్లి. 6

['సామిప్రమితో మృగాజ్ఞః అర్థచన్ద్రా ఇత్యర్థః'-టీక]

౫. 'ముక్తమాల్యదు రున్మీళపూర్వః । పశ్చిమే నభసి సంభృతసాన్ద్రః

సామి మజ్జతి రివౌ న విరేజే । ఖన్న జిహ్వా ఇవ రక్తిసమూహః'-భారవి.-9(5)

౬. 'అర్థాలక్ష్యమనోహరోరుయగళీచణ్డాకకాలమృనాత్

వక్షః కచ్చటకేన సామిపిహితవ్యక్తస్తనం బిభృతీ' రసనదన. 213

౭. 'సామివికసితచంపకకోరకంబులు'-పాం. రం. 3(179)

౮. చ. 'జనవరసార్వభౌమునెద సామ్యనబింతబిమై నెలంతయుం

ఁనసుమదామకంబు గనఁ జేర్చ ముదంబు'-చంద్రికా. 5(133)

['సామ్యనబింతమై=అర్థము ప్రతిఫలించినదై'-టీక.]

౯. 'ఉఁసిననివసేద్రమాహరేశ్చే । ద్వపుషిచసామిరే స్ఫుతాపురాః

అధిమ ఖనధిపాసిరాంచధాతుః । కథమివ తే శిఖిరవృథాం సహేరత్'

దివ్యసూరిచరి. 15(135)

౧౦. 'సామిఖండితసముక్తాఫలమదావళకుంభపాణికల' వరాహ. 5(38)

౧౧. చ. 'కనుఁగొని గారవంబులు మొగంబును, గేలుఁ, బురఃప్రసారమున్'

దనవును నమ్రభావమును, దంతమరీచుల సామినిర్గమం

బును, దనహఁ గడల్కొనఁగ'-భార. విరా. 1(310)

౧౨. 'సామిసంపుల్లమల్లీశల్లిమతల్లి కాకుమంగంబుల'-వరాహ. 3(64)

౧౩. 'అభివీక్ష్య సామికృతమణ్డనం యతీః । కరదుద్ధసివి గళదంశకాస్త్రియః

దధిరేఽధిభిత్తి పటహ ప్రతిస్వనైః । స్ఫుట మట్టహాసమివ సౌధవక్త్రుయః'

మాఘ. 13(31)

౧౪. 'సా నిర్జనాయాం విహితా ప్రసాయాం । కాంతా కుచాన్తం పరిదర్శయన్తీ

పానస్య యూనః కురుతే కరేఽమౌఘ । ధారాం ముఖే సామిదృగన్తరీతిన్'

మందారమకరందచంపువు. 1(17)

౧౫. 'ధన్యేయం య త్కామినీ పానయూనః । వీయూషాభై రమృభి శ్శీతశీతైః

సప్రేమైతైః సామిసేత్రాన్తపాతైః । ప్రీతిం పుష్టా త్యుచ్చలదృభివిలాసైః.'

—,,—1(20)

౧౬. 'ఈషత్తరళితమస్తకం సామిదక్షాగ్రసనమ్'-శ్రీనివాసచం. I-2(10-11)

౧౭. 'సామిప్రబుద్ధస్య కుశేయస్య । కోశేముఖ్యాసనిరుద్ధవృష్టిమ్

స్పృష్టం ప్రయతే కలహంసశాటం । నిశ్శబ్ద మత్తడికవీది కాదిత్'-జానకీ. 1²(49)

‘భావధ్వనివ్యంగ్యసేవధిగాఁగ’ 1(13), ‘శరణాగతసేవధి’ 4(267)

‘విధిగృహక్షయవిత్తసేవధికి’ 6(99)

౧. క. ‘ఏవంవిధఃపథగుణః । శ్రీవాగ్ధికభిలనుజనసేవధికి’-పసు. 1(85)

౨. ‘ప్రేయో మిత్రం బంధుతా వా సమగ్రా । సర్వే కామాః సేవధి ర్దీప్తికం వా
శ్రీరాం భర్తా భర్తదారా శ్చ పుంసా । మిత్యన్యోన్యం వత్సయో ర్జాత మస్తు’
మాలతి. 6(18)

౩. ‘మదనజనకే వీతాతత్కేమహగుణసేవధౌ

పరమపురుషే నిత్యాసక్తాం శ్రుతిం కమలామివ

బత పశుపతౌ కూటాపేతే మనోభవదాహకే

నిహితహృదయాం శైవా జల్పన్త్యభాగ్యహతాశ్చపః’ విశ్వగు. 517

౪. ‘నవాక్షద్వార-భూభిక్ష-చ్ఛిన్న రావణమస్తకాః ।

వాస్త్రస్త్రీస్తన-సుధాశ్శబ్ద-సేవ్యజ్జ-సపగ్రహాః’-క. క. ల. ప్రకీర్ణ-సంఖ్యా. 9

౫. ‘ఆన్తర్మృతత్వాన్తసికద్యుతీని । కృత్వాని లక్ష్మణాధిపతే శ్శిరాంసి

నవాపి లక్ష్మీ మృణి భాసురాణాం । ఓధు ర్నవానా మపి సేవధీనామ్.’—,,—27

౬. ‘ఈవృద్ధిగుణమణికల । శోదధికి మధిపగర్వితోర్విధవసే

నోదధికి భువననితా । సాదదయావధికి సాధుజనసేవధికి’-తైమి. భార. 1(47)

౭. ‘ఏవంవిధఃసమధానం । భావికబహుధాకథాలిభాగీరధికి

గ్దావిధికశిశిరిసిజవీ । త్వాపధి కార్పణ్యబుధః హాసేవధికి’-—కువలయాశ్వ. 1(61)

౮. ‘అపగుణగణసేవధు లగు । ధవళాక్షులు కీడు దలంచి దారాదరణ

వ్యవహృతికి మాటు మొగ మిడి । యవుఁగా దని కొన్నిమాటలాడితినతనికి’-

పాం. రం. మా. 5(203)

౯. ‘స యామునేయేన సమం మహాత్మా । సమాసద ద్రక్షుపురిం గరియః

తం సేవధిం వో జగదేకవ్రతం । రక్షిస్తు ముద్దామ దయామ్బురాశిమ్.’

దివ్యమా. 16(79)

౧౦. ‘శ్రీధవసదామిబధసేవధిసుధాధవళిలవిధిశోభితయశఃశ్రీ.’ ముకుందవిలాసమా.

౧౧. ‘హరిదృగ్బంధురా, హరయ్యుక్తంధరా, సీరజాతేజనా, నిత్యసశ్యక్షనా,

ధీర సానందితా, దివ్యరాడ్వందితా, భూవిద్యావిధి, భూమికాసేవధి.’ కృ. వి. 1(65)

౧౨. ‘దేవకీ పసుదేవసేవధి...కృష్ణః’ పాం. రం. 3(177)

౧౩. ‘దృష్టో ద్రష్టవ్యః సేవధిః’ శ్రీనివాసచం. 2.

౧౪. ‘నిర్వాణదారిద్ర్యనిర్విణ్ణుః డగువానిముంగటిసేవధి రంగశాయి.’-క.క. ర.[పీఠిక91

౧౫. ‘ఏతాదృశసుగుణమణి । వ్రాతాంబుధికిం బ్రపన్నవరసేవధికి’-—

[అచలశాసరిణయము. Tel. mss. Vol, II P. 424

౧౬. ‘శ్రీరామపాదాబ్జసేవధినిరవధి.’ లేఖకుఁడు, ఆముక్త. mss. Vol II P 495

(23) ‘ఘృస్మణ’

- ‘ఘుస్పణమస్పృణగురువశిషువఁ’ 1(46), ‘పులిమినఘుస్పృణములు’ 5(143)
౧. ‘కానెఁ బేళలరుచిఁ గింతుకప్రవాళఁ । ఘుస్పృణకిసలయఁగింకేళికుసుమగుచ్ఛ
బంధుజీవజపారాగఁబాంధవంబు । లక్ష్మిగంబునఁ జరితారుణాతపములు’ మను. 3(11)
౨. ‘ప్రస్ఫుటివిలాచనాకుసుమబాణ, విశాలనా
ఘుస్పృణ పటిఁలవశ్యతి కోవఁ బాహుకటి.’—పారి. 1(140)
౩. ‘శేళివిశాల బాలికాకుచ లకుచఘుస్పృణ పంకిక మయి తాంభిఃపూరంబులగు
కాసారంబులవలనను.’—శృంగ. వై. ౨(37)
౪. ‘సంధ్యా । ఘుస్పృణసమాలభకర్త సుతుకారంభ
వ్యసనముజ్జ్వలిత యగు । దెస.’—,—4(37)
౫. ‘ఘుస్పృణ సుమనః శ్రేణికోణం బగునాచిపుసంజ.’—,—8(14)
౬. క. ‘పరంభలగ్నగిరిజా । సురుచిరకుచఘుస్పృణవల్లసూత్రాంకిముతోఁ
దరళాక్ష, వీడు చంద్రా । భరిణులలుత బ్రహ్మసూత్రచది భజించె.’ 5(25)
౭. ‘సుదతీజనమజ్జనాపైతై ధ్వస్పృణై స్వస్ర కిషయితాశయా.’—వైష. 2(77)
౮. ‘భర్తా । ఘుస్పృణేన నాయుఁ దిశి నమాలవృణకొలుకిన్యాః.’—,—౪(౪0)
౯. ‘ఘుస్పృణసుమనః శ్రేణిశ్రీశాం...భాసాం పర్యుః.’—,—19(38)
౧౦. ‘తాం విధాయ కితిచి ద్దహసి న । ప్రయసిఘుస్పృణకజ్జిలాం నదీం
చోళసమ్ముఖ మగాహ తావాప । ప్రాప్తి దుర్లలితబాహు రాగ్రహమ్.’—
నికమాంక దేవ. 5(18)
౧౧. ‘స్నానశేష ఘుస్పృణారుణభాసాం । స్పర్శనాదివ నరేన్ద్ర)వధూనామ్
ప్రాప రక్తి పటలీ దినభర్తృః । పాటలశ్చ మగ సంగుటమానా.’—,—10(1)
౧౨. ‘త్రినయనమాదారక్షం । మిత్రంసిన్ధోః కుముద్వత్తీదయితః
అయ ముదయతి ఘుస్పృణారుణ । రమణీవదనోపమ శృన్వః.’—సు. ర. భా.
౧౩. ‘అమృతవృషతలేశస్సన్దిసేమాలి కేయం
స్తనఘుస్పృణవిమరైః పాటలా పక్షణాద్యైః
మదనదహనదగ్ధం జీవయ త్యజ మగ్ధం
కుముద ముదయరక్తా కౌముదీ వార్కతప్రమ్.’—మల్లి కా. 1.
౧౪. ‘జైరవధూస్తనాద్రి ఘుస్పృణా లేపారుణాస్తాచరి.’—పారి. చు. 1(10)
౧౫. ‘ప్రవాళికే, సేవయ ఘుస్పృణసేన ప్రవాళికాననమ్.’—వాసవదత్త.
౧౬. ‘నవసరస ఘుస్పృణ మలయజాభిషిక్తప్రదేశంబును.’—శ్రీరం. 14.
౧౭. ‘అయం మృదుమృణాళిసేవనవిలాసవైవాసికః
త్విహం వితపతే పతిః సపది దృశ్యమానా నిజాః
స్తనౌ పులకయన్తి చోత్పలద్భుకాం ప్రియోరస్ఫులి
వివర్ధసితవృత్తయో ఘుస్పృణపక్కువత్రాజురారి.’ మురారి. 4(4)

౧౮. 'శోణస్థిగాఙ్గుళిదళకులం మాన్యదాభీరరామా
వక్షోజానాం ఘృస్మణరచనాభద్గరిష్ఠరాగమ్
చిన్తాధీకం నఖమణిమహా పుష్పాకిజ్జ్వాలమాలం
జఘ్నానాశం చరణకమలం పాతు నః పూతనారేః.' చైతన్య. 6.
౧౯. 'ఘృస్మణప్రసూనరిసమునః | బసుపుంజూర్ణమునః జంద్రపాంసులముక్తా
విసరముల సుర లానర్చిరి' పసగా శంఖాబ్జముఖ్యబహుచిత్రంబుల్.' భీమే. 5(28)
౨౦. 'కృబిదద్గనా ఘృస్మణ కపిశం... సరయూజలమ్.' సత్యహరిశ్చంద్ర, 1(9)
౨౧. 'మదకుమ్భితుమ్భదమ్భకుచకుమ్భసంభావనీయ రమ్భోరూపరీరమ్భసంభారఘృస్మణ
హరిణ మద ఘనసార ప్రభృతి సురభీద్రవ్య సంపాదన చటుల భూద్గపుద్గవన
జ్జతశృంగోటకోత్పద్గచ్ఛదయద్గమాయాః శ్రీ రద్గనగర్యాః' పంచబాణ.
౨౨. 'స్ఫుటీచక్రే వీటీరసఘృస్మణపాటీభరితా
పటీ చటీసితా సురతపటిమానం సుతను తే.'—, —
౨౩. 'ఆగురు ఘృస్మణ పంకవ్యాప్త గంగాంబు గంధ
స్థగితదిగవకాశా దానవిద్యా నిధీశా.'—హరివిలా. 5(60)
౨౪. 'మృణ ఘృస్మణపష్కాభ్యద్గచచ్ఛచ్చలాక్షీ
కుచకలశపిథానోద్దామకౌసుమ్భకాన్తిః.' కా. క. ల. 156 పు.
౨౫. 'ఘృస్మణాలేప మొసస్థి ధూప మిడి మ్రుగ్గుల్ వెట్టిరో నాంగరం
పెనఁగెన్ సంజయు నిర్దుఁ దారకలు భూయిష్ఠ ప్రకాశంబునన్.' వసు. 6(4)
౨౬. 'ఘృస్మణకుసుమమాలాకోటి పాటల్యలీలన్
గిసలయముల దాయన్ గీరచంచూపుటశ్రీ
స్వమరస్వమరోర్ణావిభ్రమప్రథి మింటన్
బిసరుహపితుదీపుల్ పింగళత్వంబు నొండెన్.'—కాశీ. 4(116)
౨౭. 'ఈక్షోణి న్నినుఁ బోలుసక్కపులు లే రీ నాటికాలంబునన్
దాక్షారామచళుక్యభీమవరగంధర్వాప్సరోభామినీ
వక్షోజద్వయగంధసారఘృస్మణదై వ్రాజ్యభారంబు న
భ్యక్షించుం గవిసార్వభౌమ, భవదీయ ప్రథసాహిత్యముల్.'—, —1(14)
౨౮. 'పటీరఘృస్మణాగురుసారఫలక్షితోఁ బిసాళించుచు.'—, —2(114)
౨౯. 'ప్రాచినోసలి | ఘృస్మణలీలాలలామంబు బిసరుహపు
లేరిసారథి యెఱ్ఱ నై తిడిరించె.'—, —3(234)
౩౦. 'కుబ్జచేఁ గలపంబుగొనకున్న నిందిరా | కుచకుంభ ఘృస్మణంబుగొదవెతనకు.'—
దశా. కృ. 327(12)
౩౧. 'ప్రత్యగ్రఘటిత ఘనతరఘృస్మణ పష్కపటలపాటలే
వక్షోకవా తే.'—గద్య. 68(18)

32. 'ఘనతరఘుస్మణ ఘనసారమృగమద పటవాసకుసుమ సౌరభమనోహరిణి మహతి మణ్డపే.'—,—112(15)

33. 'సుతుమారతయాఽన యాశ్రయః' ధ్వస్మణం మాక్షికమణ్డనాని చ రుభామ సహిష్యతే కథం'ధవలీ స్వేదలవాం శృసావనే.'—బా.భా. సభా.5(28)

34. 'ప్రాగ్ని శాలిప్తఘుస్మణాంగరాగ మనింగ మెఱసె నరుణోదయపుదీప్తి.'—ప్రభా. ప్ర. 5(58)

35. 'ఘనఘుస్మణరసారుణితనాభికుచారకాన్తి వ్యవతరత్సు కర్ణికారప్రసూనేఘ.'య.తి.

36. 'యై ర్నితాః సౌధమధ్యే ఘనఘుస్మణరసానిప్రగాత్రైః ప్రకామం కాన్తావత్' జకజ్జాన్దనవిజయిభుజై ర్ద్విర్ధయామా స్త్రియామాః విధ్యాతాసన్నపహ్ని ప్రసరితభసితాపాణ్డవః పిణ్డశేషాస్తే హేమస్తే న నున్తో తవ నృప రిషవః శ్వరీం చర్వతేఘ.'—య. తి. 3(433)

37. 'ఘనఘుస్మణసరాగద్విగుణరమణీమనసి.'—య. తి. 3(430-431)

38. 'వధిక్రాన్తసిమన్తసిఘనఘుస్మణలగళ్యస్మణరసప్రసాధితసంమార్జనాః.' య. తి.

39. 'పూర్వం సరసకరజరేఖాకృతి రధరయచి స్తతోరవి
స్తదనుచ ఘుస్మణః పిణ్డపిణ్డద్యుతి రబ్జచయచ్చవి స్తతః
పునరయమరుణరశ్మముకురశ్రీ రుదయతి రాగనిర్భరైః
కుర్వన్ కతుభిబంధాశమయా మివ సృష్టిమంతభిః.'—య. తి. 3(17)

40. 'సిన్ధూరెరపి శక్తితం చ ఘుస్మణైః ప్రస్తం చ కాక్తిరజైః'—శ్రీనివాస.3(3)

41. 'నవసరసఘుస్మణమలయాభిషిక్తప్రదేశంబును'—శ్రీరంగ. 1(14)

42. 'అర్థోదితార్కమిషతో దివస శ్చకార

ప్రాచ్యా ముఖే ఘుస్మణపద్మలలాటికాం యత్
తే నాధునాభినవదీధితికైతవేన

క్రోధాది వాపు రివరాః కతుభోఽరుణత్వమ్.'—హ.ప్రసాదమదమర్దన.III—5

43. 'ప్రతిదిన ముపాయనీకృత గజతురగకనకమణి

ఘుస్మణ కస్తూరికాహరిణ చన్ద్ర)కాస్త చమరనాలేన.'—వేమ. 4(పు. 150)

(57) 'స్మణి' 22.

'దనుజకగిస్మణిణి.' 1(47)

1. '...రమ్య పలాకావళి

ఏతస్యాం హరిణారిహణిజస్మణిశ్రేణిశ్రియః కోరకా

గోపాయన్తి తపోవనం వసకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్.'—మురారి. 2(27)

2. 'చైత్యభర్తు రుదరాస్థనిఘ్నం । శక్రసంపదమి వోద్ధరత.స్తే ।

పాతు పాశస్మణిపృష్ఠక మస్తాత్' । భిన్నరజ్జునిభలగ్నతదన్తమ్'. చైవ.21(58)

3. 'నిఘ్నరస్మణిపాత భేదిగజ.' దశకుమార. 4(112)

౪. 'హిలో దుస్తరవారిరాశితరణే, దీహోఽన్ధకారాగమే ।
నిర్వాతేవ్యజనం, మదాన్ధకరిణో దర్శోపశాస్త్వై సృణిః.' హిలోపదేశ. సు. 117.
౫. 'ధార్త్యవదరికరిసృణిః । మూర్త్యంబాగగృహ క్తిముక్తామణిః.' విజయ. 1(63)
౬. 'ఉత్సు త్యారుహ్య కుమ్భం దళయతి సృణినా.' కంస. 6(12)
౭. 'కాంతాంబాతనయమణిః ఖలగజసృణిః.'—రంగరాయ 1(55)
౮. 'ధనుర్బాణాః పాశం సృణి మసి దధానా కరశలైః
పురస్తా దాస్తాం నః పురమధితు రాహోపురుషికా.'—సౌందర్య. 7
౯. 'వీరారివారవారణ । వారణసృణిః గవీంద్రవర్ణిశచిద్యా
పారగతాదిమఘణిః । నారాయణధరణియుచితినాయకమణిః.' కువ. 1(65)
౧౦. 'మహాజినట । ద్వివిజసామజావళిసృణిః.'—కృష్ణ. వి. 1(37)
౧౧. 'దివిజారిసామజసృణి.' పెద్దాడ. శకుంతల. 3(300)
౧౨. 'కుటిలాఖిలదమజగజ । స్ఫుటనకలాసృణిః దేవయాదామణిః.' నిరంకు. 1(25)
౧౩. 'తంత్రవిదగ్రణీవిమకదంతిభిదాసృణిసూక్తిగోరణి.' తా. శ. వి. 5(168)
౧౪. 'కఠినోరగబద్ధమహా । జఠరవినాయకపినాకిసంభవజలీ
శతకార్యవిఘ్నకారక । కుఠారసృణిపాశటంకగుంభితవాస్తా.'—వరాహ6(67)
౧౫. 'ఆరక్షమగ్న మవమత్య సృణిం శితాగ్ర' మేకః పలాయత జనేన కృతార్తనాదః.'
మాఘ. 5(5)
౧౬. 'మదనకృతో భవతి సృణి । గృజన్తి తడికార్గభామృగాశత్వమ్
సీదతి కశేణువర్ణః । ప్రతిగజ మభిహస్త మశ్ర సంసృతే.'య. వి. 3(306)
౧౮. 'ఘృణిదినమణి, గుణి, యూనిమ । ఫణి ధరణీభరణసరణి, ప్రతిభటగజతా
సృణి, వితరణచింతా । మణిః దిరుమలభూమిపాలమణి విమలించ్.'—
రామాభ్యు. 1(66)
౧౯. 'సృణిగోణతః శిరసి హస్తీపకః । ప్రహరన్ పుర శృటులతోత్రికులమ్
అవధం నినాయ సమదం ద్విరదం । పరుషోజితేన పరిధావ్య జనాన్.'
అచ్యుతరాయ. 5(15)
౨౦. 'గాఢారగస్థసింధుకసృణిః.'—వేమభూపాల. 1(16P—1 2b.)
౨౦. 'సృణిర్దర్శనపుష్పిరదానామ్.'—,—3 (పు. 121)
౨౧. 'కుచకలశకాన్తిచోరాణిఃకుష్మాంధమృగజాని సృణిముఖతాడనేన దణ్డిస్తే. (146)
౨౨. 'మహతాం చ ఉపరినిపత న్నణు రసి సృణినివ కశాం క్లేశః కదర్థినాయాలమ్.'—
హర్ష. 1.
౨౩. 'గమ్భీరవేదినః సృణి మగణయతః...ద్విరదస్య.' రఘువంశవ్యాఖ్య.
౨౪. 'పాతకసంఘాతనాగరటుతరసృణిః.' అంబరీషచరిత్రము.
౨౫. 'ముద్గరశరపాశకుంభసృణి కార్తుకహస్తలు—రుక్మా. 1(10)

“శంపెక్కుదివికిఁ గాక్షీరతరాణ్.” 4(119)

[‘గాక్షీరత = కాక్షీరదేశత్వము’—టీక.]

ఈపదము దేశవాచకముగా నప్రయుక్తమని యుపోద్ఘాతకుల యభిప్రాయమొ కుంకుమవాచకముగాననియో సందేహముగలదు. చెండవయర్థమునకు ప్రయోగములు ఎన్నియేనియుం గలవు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచేత వానిని మాని, దేశవాచకత్వమే వ్యాఖ్యానగతమై యుండుటం బట్టి ముఖ్యముగా దేశవాచక ప్రయోగములనే ఈక్రిందఁ జూపుచున్నాఁడ. కుంకుమవాచకము లను సయితము ఒక కొన్నిటిని ఉదాహరించితిని.

౧. ‘అలంకృతికై కాక్షీరవంక మిడి.’—6(113)

౨. ‘కాక్షీరేషు ప్రవరపుర మి త్యస్తి ముఖ్యం పురాణామ్.’—నిక్రమాంక. 18(1)

౩. ‘కాక్షీరేభ్యో వినిర్యాస్తం రాజ్యే కలశభూషణేః

విద్యావలం యకర్ణ శృక్రే వర్షాడి భూషణి.’ రాజశరం. 7(936)

౪. ‘కాక్షీరైర్హితే’ నైష. 16(130) [‘కాక్షీరదేశీయైః.’—టీక.]

౫. ‘కాక్షీరన్యవసభా కమలహేళి.’—శృం. నై. 1(16)

౬. కాక్షీరమునకు నే కల్యాణనిధికిర్తివారంబు మహనీయవజ్రపేటి.’ చంద్రి. 1(47)

[‘కాక్షీరమునకు = కాక్షీరదేశమనెను కుంకుమమునకు.’—టీక.]

౭. ‘దేవ కాక్షీరదేశే మహాద్రవ్యసంపన్నః కశ్చి ద్యుతి గన్తి.’—నిక్ర. 8-వకథ.

౮. ‘కాక్షీరదేశే విభులం తటాకం । పణిక్కుతం పూరయతుం జలేన

బలిం ప్రదాతుం నిజకణ్ఠరక్తై । రియేష రా జేతి నిగద్యతేఽద్య.’—,,—

౯. ‘తపస్వీ ప్రహృష్ట పక్షై కాక్షీరలిక్త మేకం దత్త్వాబభాణ’

౧౦. ‘ఏకత్కాక్షీరశృంగం చిన్తితాని చిన్తామణినివ దదాతి,

తస్మాత్సాధుపూజ యైకత్ ఇతి.’—,,—14వ కథ.

౧౧. ‘అలికే దధవా మృదు ర్పుష్పతరం తారుణ్యమద్యాలసాః

కాక్షీరాగురుని ప్తస్థిరః సచాః కామో మరణీవృక్షః.’—రో. ౧౦౮.

౧౨. ‘కర్ణాటకాక్షీర కాంభోజగాంధార.’—శృష్ట. వి. 1(20)

౧౩ ‘విశాన్యాం మేరుకనవ్రరాజ్య పశుపాలకీరకాక్షీరాః.’—బృ. సం. 49

౧౪. ‘ఏకభోగంబు గాఁగ నేలేఱు గరుసు

కడఁసీమంబు గౌతమి గంగ యవధి

కప్పురపుగ్రోవి కాక్షీరఖండ మవధి

యేలె విశ్వకుటుంబి భీమేశ్వరుండు.’—భీమేశ్వర. 5(88)

౧౫. ‘ద్రవిడగాంధారకాక్షీరధరిణిపతుల.’—హంసవిం. 1(నిపు).

౧౬. ‘శూరనే నోత్కల మరు కాక్షీర బర్ష

ర కరహటాదిదేశముల్ ప్రబలి తిరిగి.’—ప్ర. రా. పం. 765.

౧౭. ‘తతః కాక్షీరదేశా స్తు చుక్తనామాకవి రాగత్య ప్రాహ.’—భోజప్ర.

౧౮. ‘అన్యదా కాక్షీరదేశా లోకైః కౌపీనావశేషః కవి రాగత్య ప్రాహ.’—,,—

౧౯. 'కేకయవసారి కాశ్చీరకేరళములు' ఉ త్తరహరివంశ. 5(138)

౨౦. 'కాశ్చీరంబున నుండు గుంతుమం బనునది దేశాపేక్షంబు.'—కాశీ. 2(143)

(10) 'కరండ' 76

'వీటి కరండమున.' 2(83)

'ద్రుహినాండకరండక.' 5(159)

౧. 'కుతుర కాళ కురు కరూళ కోస లాంఘ సింధు బా
హ్నిక శ కాంగ వంగ సింహళేశ కన్యకామణి
ప్రకరపాణిఘటితరత్న పాదుకా కలాచికా
ముకురవీటికా కరండ ముఖ్యరాజలాంఘనా.'—మమ 1(83)

౨. 'అజాండకరండంబు వెండిజలపూతగావించిన
తెలుగు సంగీకరించె.'—పారిశా. 2(52)

3. 'ద్రుహినాండ కరండంబునకు వెండిజలపోసనంబు
దారిం బ్ర కాశించె.'—చంద్రికా. 4(107)

౪. 'కళక్కుః కస్తూరీ రజనికరభిమ్బం జలమయం
కలాభిః కర్పూరై ర్చరకతకరణ్డం నిబిడితమ్
ఆత స్వద్యోగేన ప్రతిదినమిదం రిక్తకుహరం
విధి ర్భూయోభూయో నిబిడయతి నూనం తవ కృతే.' సౌందర్యలహరి. 94.

౫. 'ఆతఁడు మూలాలవాలగవ్వారకండ । కుండలీసాన గోకర్ణ కులకలాప
తత్త్వదర్శనవర్ణాధివైతదళ । నిర్ణయం బెంత యంతయు నిజము గాంచి.'—

పా. రం. 2(8)

౬. 'భగ్నాశస్య కరణ్డపిండితతనో మ్హానేన్ద్రియస్య త్తుభా
కృ త్యాఖు ర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః
కృప్త స్తత్పితేన సత్వర మసౌ లే నైవ యాతః పథా
స్వస్థా స్త్రివృత వైవమేవహి వరం వృద్ధౌషయే శారణమ్.'—భర్తృ. సు.

౭. 'రాలిరి మూషకంబు వివరం బొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాన చెడి పెద్దయు డస్సినపామువాత సం
పాతము చెందె; దానిఁ దిని పాము తొలంగ బిలంబుతోవనే,
యేతటి హావివృద్ధులకు నెక్కటిదైవమె శారణంబగున్.'

౮. 'ఏవ రత్నకరణ్డో నాను వామనకః.'—విధిసాల. అం. 1.

౯. 'ఏ మిపి తామ్బూలకరణ్డవాహినీ నాగవల్లి.'—,,—

౧౦. 'గడ్గోతీర...సంవిష్టాః...కరణ్డోజ్జ్వలాః...హరన్తి
ధనినాం చిత్తాన్యహో దామ్నికాః.'—ప్ర. చంద్రి. 2(5)

౧౧. 'వీజన చామర వీటికరండాది । కములు దిక్పలిసతీగణముదాన్పి.' పారిశా. 3(24)

౧౨. 'తరంగితమణి భృంగారిక వీటికాకరండ,'—,,—(41)

౧౩. 'కనకమయకరణగర్భలీనం । కరణముఖై ర్భృగనాభి మాదదానా
కరభృతముఖరా కపోలబిమ్బే । కలయతి కాచన చారుపత్ర వల్లీమ్.'

శృంగారలీలకము. 97 ప.

౧౪. 'రుద్రవీణ మేల్కట్టుభాగముల కరండంబు.' హంసవింశతి. 5.

౧౫. 'బహుకళాకర్పూరభాసికరండంబు...మధుర.'—కేయూర. 1(16)

౧౬. 'ఇక్కరండనిగ్రహం బెట్టుడిపెడవు.'—,,—4(108)

౧౭. 'అని నియమించి దానిశర మంజక యెక్కి,
కరండనిగ్రహంబనువుగఁ జేసి.'(110)

౧౮. 'క్షీరపూరితఘటము కర్పూరయుతక
రండ ముద్యదించుద్యుతిరమ్య మైన
కైరవాకర మనఁగ జగంబుమెఱయు
భోజవిభు నిత్యక్షీర్తి విస్ఫూర్తిచేసి.'—భోజరా. 7(246)

౧౯. 'క్రే పలను దళావతారములు వ్రాసినబిల్వకరండమందు రం
జిలు తిరుమార్జ మార్ద్రముగఁ జేసి శలాకను శేఖ దీర్ఘచుక్క.' మల్ల. విప్ర. 2(18)

౨౦. 'విమత ధరణిపాల బాలికాకరభృత...కర్పూరపేటీ
వీటికా కరండుండును.'1(15)

౨౧. 'తిరువజ్జనంపు బిందెలలోన శోధించి
పుష్పకరండకంబులను నెమరి.'5(6)

౨౨. 'కర్పూర కస్తూరికా పరిమళ కరండంబు లంటి.'—కేయూరబాహు. 4(198)

౨౩. 'కవ్వరపుల గరండముం దెఱచి పుచ్చువెలుంగున.' కావ్యాలం. మ. 5(72)

౨౪. 'మహిశభవదీరససత్కీర్తి...కమలజాండకరండంబు
గడచి వెడలె.'—నరస. 5(101)

౨౫. 'పాలలతి, యాతని కర్ణపుట కరండముల నీ
వాచామృతంబు దైవాఘః గాక.'—జక్కనవిక్ర. 7(58)

౨౬. 'కర్పూర కరండమునకు నేర్పనఁ బ్రాణంబు లొనఁగి.'—,,—(3)

౨౭. 'ఘనసార కరండమునకు । ఘనసారస్వరము నిచ్చి కథ చెప్పించుక.'—,,—(173)

౨౮. 'కాచి ద్వాలా రమణవసలిం ప్రేషయన్తీ కరణ్డం
దాసీహస్తా తృణయ మలిఖ ద్వాళ మ సోమరిప్టాత్
గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమ్పకం చాత్రభావం
పృచ్ఛత్యాలో నిపుణతలతో మల్లినాథః కవీంద్రః'-భోజప్ర.

౨౯. 'క్షీర్తికర్పూరకరణ్డీకృత' ఉన్న త్రరాఘవము.

౩౦. 'దుర్గాహ్యం యన్త హద్ధి ర్నరవరపుష్పభైః సర్వమాయాకరణ్డం
శ్రీయన్తం కేన లోకే విష మమృతమయం ధర్తనాకాయ సృష్టమ్.

(పంచ. మిత్ర భేద. 201)

30. 'అశీవియోపేతరత్నకరణ్ణకప్రాభులేన చ కరవాలకరాళం జఘాన.'

నీలివాక్యామృతమ-దూతసముద్దేశము.

31. 'ఏతాం దోషకరణ్ణికా మవినయ స్వావాలభూతాం భలామ్' మృచ్ఛకటిక(36)

33. 'దిల్వపుత్తోద్భవైః కాష్టైః కరణ్ణం కారయే ద్దుభయః'-సిద్ధనాగార్జున-వ్యాధిజననము.

34. 'రామాభిరామ హేమదామకలతహరిసీలమణికరండం తై.' శ్రీరంగమ.1(144)

35. 'చామికరముకురువీటికాకరండబిరుదధ్వజంబులు.' ప్ర. వేం. వి. వి. 605.

36. 'ధత్తే రత్నకరణ్ణమణ్ణికరా సంవేష్ట్యవీటిం సఖ.' పంచదాణ. 1

37. 'కనకలేఖాయాః కరణ్ణవాహినీ.'—,,—

38. 'అయి కరణ్ణవాహికే కోఽయం కథయ'—,,—

39. 'కసిష్ఠికాపివరవిహితరత్నకరణ్ణకేన'—,,—

40. 'అయికరణ్ణవాహినీ,కిం వదసి?'—,,—

41. 'కులక్రమాగతం చామికరకరణ్ణనిక్షిప్తం మరకతలిక్లం విక్రీయ.'

మదనవిజయభాణము.

42. 'బులు కర్పూరకరండముల్ పరిమళంబుల్.'-మల్ల. విప్ర. 4(4)

43. 'కాపీనశాటికాకరండంబులను.' కాశీ. 2(36)

44. 'తాంబూలకరండంబులపాంకంబును' 5(275)

45. 'బ్రహ్మాండకరండోపరి' దశావ. వామన.

46. 'ఆధరాధూళిపాళిచే నబ్జజాండ

భాండము నహించె భూతికరండలీల.' వరాహ. 3(32)

47. 'కనకకరండభరితమకరండంబుల' ఉ. హ. 5(130)

48. 'కంజభవాండకరండఖండముం । గోరంగబట్టి యీభువన

కోటి గుటుక్కున మ్రొంగివుత్తునో.' కవికర్ణ. 2(140)

49. 'హంసరూపధూపకరండంబువలన.' చంద్రికా. 1(123)

50. 'అంతరంగకరండాఖండరోషపారద్యోజీ'—,,—3(105)

51. 'అన్తర్గతతామ్బూలచళవీటికాశ్యామాయమానచామికరకరణ్ణమ్' గద్య.విం.4(74పు.)

52. 'పాణితలప్రణయి తపనీయకరణ్ణకలే'—,,—(77పు.)

53. 'కరగృహీతతామ్బూలదతామ్బూలకరణ్ణాదర్శ'—,,—6(104పు.)

54. 'లీలం దయ్యి జగత్కరండకనిచోభిభావముం దాల్చుటో

ధానంజైకమయిండు.' ప్రబోధ. చం. ఆం. 1

55. 'దీపితతారమాక్షికతలిక్ గగనాపణవాటికి బాపి కా

లాపణిండు వేగ విపులాచ్ఛకరండమునందు నింది' హరి. సహా. 4(24)

56. 'భయారవప్రాంతబాహుదణ్ణి । సర్వాస్త్రవిద్యోపసేషక్కురణ్ణి ।

లీలాపరాభూతసుహృదాః । త్వాభృతతోఽరాజత వక్తరాః' హమ్మిర.1(72)

57. 'తామ్బూలకరణ్ణవాహినీ సజతప్రత్యానన్నామకరకానామ' కాదంబరి. 127పు.

- గి౮. 'గోరోచనాలిఖితభూర్జపత్రగర్భాత్ మస్తకరణ్ణకానువాహ' 135(4)
- గి౯. 'శమ్మవనలతావిరితబృహత్సుమకరణ్ణకేన' 426(1)
౬౦. 'యశఃపూరకర్పూరపూరితబ్రహ్మణ్ణకరణ్ణేన సమరచణ్ణేన' స్రా.లే.మా. 2(138)
౬౧. య స్యాతినిర్మలతరేణ పరిత మేతత్ । బ్రహ్మణ్ణ మాశ యశసా నితరాం విభాతి
ధూమజ్జుఘాతకలఘాతకరణ్ణభాణ్ణ । మధ్యప్రవిప్తమివ విప్తపవల్లభస్య' 3(31)
- ఘా. 'సోఽపి త్వయా ప్రేషిత ఆభరణకరణ్ణకః
అమృతాః కపటకల్యాః పార్శ్వసం ప్రేషీతః' హాస్యమాడామణి. 2(134)
౬౨. 'కదాచి దుద్ధాటితసరస్వతీరహస్యముద్రాకరణ్ణేషు మహా
కవికావ్యకథాకాణ్డేషు' య. తి. 3(269—270)
౬౩. 'మణికరణ్ణకవిన్యస్తవపుషా శృత్రిమే గాణీవిషవిషధరేణ
ధిషణోదుర్ధర్షం—జహాన—' య. తి. P550 (17)
౬౪. 'కనకకరండభరితమకరతంబుల'—ఉ. హ. 5(136)
౬౫. 'అమృతకరణ్ణకాఖ్యవిభ్రమప్రవృత్తానామ్' శృంగారసర్వస్వభాణము.
౬౬. 'ఏకం కరణ్ణక ముదస్యతి దక్షిణేన'—,,—
౬౭. 'ఏషా రత్నకరణ్ణయోగ్గ ముపరి ప్రక్షిప్య'—,,—
౬౮. 'సంగృహ్ణతి సమష్టిప త్యపి మణిప్రాయం కరణ్ణ ద్వయమ్'—,,—
౬౯. 'ఉపాయనీకృత దధిగుడఖణ్డకుసుమకరణ్ణే' హర్ష.
౭౦. 'దీపభాజన భ్రమరకరణ్ణక ప్రభృ త్యైకో పకరణయోక్తో'—దశకు
౭౧. 'హేమకరణ్ణకా చ్చ వాసతామ్బూఽపీటికామ్...ఉపయజ్య' దశకుమార-అవహర.
౭౨. 'ఽఖిలకవికులాభినన్ద్యమానోదార్యధైర్యాదిజనితయశఃపూర
కర్పూరపూరిత బ్రహ్మణ్ణకరణ్ణేన సమరచణ్ణేన' కృష్ణరాయశాసనము.
౭౩. 'ఏతాం దోషకరణ్ణికా మనీషయ స్యావాసభూతాం ఖిలాం
రక్తం కన్యకీలాగతస్య రమణే కాలాగతా మాగతామ్' మృచ్ఛకటి (8)
౭౪. 'కరగృహీతాభిషేకక్షీరసంపూర్ణ భాండంబు పుష్పకరండకంబు' శ్రీకాళ. 13(94)
౭౫. 'భ్రమరకరణ్ణకాదేకం మజ్జామి' స్వప్నవా. ద పు. 58
౭౬. 'పుష్పకరణ్ణికోద్ధానమ్.' మృచ్ఛకటి.

(43) 'మైరేయ' ౧౧.

'స్వకపాలకుండవిగళ మైరేయముం గ్రోలెదన్.' 6(25)

౧. 'మదమదాపహదివ్య మైరేయధారేయ । గోత్రభిద్విటపి నిష్కుటయతములు.'

మను. 5(102)

౨. 'మైరేయ పానయ్యతచేతనానామ్.' కీర్తికామడి. 7(77)

౩. 'అబ్జవాసితారుణమైరేయ నిఖాతభాణ్డవత్.' బాల. భార. శ్రీ. 1(68)

౪. 'నిబన్తో మైరేయం పునరభహరన్త శృ కనకమ్.' గంగాలహరి. 34.

- గి. 'పాశుపాల్వంబు కృషి మైరేయముం గూర్చుటయు.'—హంసవిం. 1.
- ఁ. 'కృషియు మైరేయంబులు గూర్చువగలు.' ప్ర. రా. మే. పి. 758.
2. 'హిందోళంబునఁబాడి రచ్చరలు భీమేశుం ద్రిలోకాధిపుఁ
మందారద్రుమవాటియందు సుమనోమైరేయముం గ్రలుచున్.' భీమేశ్వర. 5(97)
౮. 'ప్రతిఫలితవిలోచనంబు లై సంపుల్లవల్లక సహితంబు లైనకొలంకులతెఱంగున
మెఱయుపాత్రంబులలోని మైరేయం బాస్వాదించియు.'
౯. 'అధిరజనివధూభిః వీతమైరేయరిక్తం । కనకచషక మేకల్.' మాఘ. 9(51)
౧౦. పారాణిభిరనేకవిభ్రమకథా గాఢాభిరర్థాపితాః
తే వీరస్య జయన్తిరాక్షసపతే ర్దోఃస్రమ్భ దిమ్భోళయః
యా నుత్యేత్స్య విశోషయన్తదమయం మేరేయమైరావణో
భూషాన్సస్థిరభూదమర్త్యవధుపశ్రేణీషు సాధారణః.' మురారి 3(59)
౧౧. వీత్వా మాంసోపదంశం ద్వీరదగళగళరక్తమైరేయధారాం
వత్తోమస్తిష్కలగ్నై ర్దళితనృతవపుః కీకనైఃస్వప్తదంష్ట్రః
బిభ్రద్రద్రాస్త్రీయాలాం జనితజనభయో భైరవాకారఘోరః
సంగ్రామోర్వాం కళితైర్బలిషధిమఃరోద్వీర రుద్రస్య భద్రః.' ప్రతాప. నా. 3.
౧౨. క్రమ్మకొనియొక్కచో నందికాసమర్ప । నాసముద్యుత మైరేయవాసనలును
లంకెఁ దోఁదోఁపులాడంగ లక్ష్మీదేవి । చండుగేతెంచెఁ గన్నులపండువగుచు.'

వైజయంతీవిలాసము. 3(80)

'ఃపుల మైరేయమణిక యాపృథ్ధగణిక.'—,—3(86)

(5) 'ఇరంమద' [పట్టికిలో నిట్లు సున్నలోముద్రితము] ౬

'బాదబీకృతేరమ్మదములు భాస్వరేఁమ్మదీకృతబాడబములు.' 1(3)

['ఇరమ్మదములు = మెఱుపులు గలవి.' టీక.]

'దృప్యది రమ్మదదావముల్.' 4(86)

['ఇరమ్మద = మేఘజ్యోతియనెడు.'—టీక.]

[మూలకద్వ్యాఖ్యానములలో ఈపదము 'మ్మ' కారముతో ముద్రితము.]

౧. 'అభ్రపంక్తిలోఁ । బుట్టెనిరమ్మదాగ్నియును భూరితరామృతవృష్టి.' నన్న 5(576)

౨. 'ఇరమ్మదమిద మేఘమాలా సకలలోకహృదయానన్దకారిణం
విలాసవతీ సుత మసూత.' కాదంబ. పూర్వ.

3. 'అసింధూత్తమచరుణ్ సరిసి యొం దైరన్తదీయంబునా భాసిల్లున్.'

కళాపూర్ణ. 8(20⁶)

౪. ['దిన్య మైరమ్మదీయాభ్యం సరో రాజత్యమత్తమమ్.' వి. నూ. చ. 1(24) పు. 2

గి. 'పరాకృతైరమ్మదపాటవానక । ప్రణాదిపారీణాదీ ప్రతిశ్రుతా

హరివ్యతి త్వాధర మేష ఇత్యమి! కులాచలాః క్ష్యేళన మాచరన్నివ.'అచ్యు. 3(33)

౬. 'కా. కాళీమూర్తికరాళకాలరుచి యై గణ్ణోర్జితం బై మహా
భీలేరస్తు దభీమ మై ఘనతటిద్భిన్నాఖలాశాంత మై
వ్యాలోలాశనిపాతదుష్ప్రసహ మై యంభోదబృందంబు నా
గాళీహస్తసమాసధారజల మై యార్చ్యం దదస్తా'న్నులక్.'భాస్కర. యుద్ధ. 2041

(37) 'భల్లాతకీ.' ౨౭

'వల్లచీమల వక్ర భల్లాతకీయుఁ బోలే.' 6(19) ['భల్లాతకీ = బీడిచెట్టు'—టీక.]

౧. 'భల్లాతకీ పారిభద్ర మధూక | నల్లకీమరవక సాల హింతాల.' హరిశ్చ1(579)
౨. 'మాతకేతకభల్లాతకామ్రతక.'—గజేంద్రమో.
౩. 'వ్రజతి గగనం భల్లాతక్యాః ఫలేన స హోషమామ్.'వాషనకావ్యాసం. 3(1)
౪. 'జంబూదుంబరబిల్వతీర్థకదళీసావీరభల్లాతకీ జంబీరామ్ర...' శ్రీరంగమ. 8(౮7౭)
౫. 'సహకార భల్లాతక పారిజాతి భూరుహారాధ పిక రాజకీర...' నన్నె. 8(465)
౬. 'భల్లాతకీరసాయనంబును.' హంసవింశ. 1.
౭. 'ఆప్తైః క్షేమం భల్లాతకై ర్భయమ్.' బృ, సం. 29(11)
౮. 'తురగాణాం భల్లాతకశాలికువృన్ధార్థాః కిణ్ణేషు నిబద్ధీయాత్.'—,,—45(5)
౯. 'తిల కామా)తక వరుణక భల్లాతక బిల్వ తిన్దు కాఞ్గోలాః

ఏలే యది సుస్మిద్ధా వల్లకైః పరివృతా స్తత స్తోయమ్.'—,,—54(50)

౧౦. 'శ్రీ వాసకరసగుగ్ధలు భల్లాతక కుస్తురూకసర్జరసైః
అశసీబిల్వై శ్చ యతః కల్యాణం వజ్రలేపాఖ్యై.'—,,—(573)
౧౧. ౨౪. ఇంద్రజాల విద్యాసంగ్రహము 49(7), 61(8), 79(15),
83(2,3), 88(1), 89(2), 125 (1,2) 325 (2,3), 326(4), 333 (11,12, 13,
14), 343(54).పుటలలో చూ.
౨౬. 'పంజాలకుంజరాశనకరంజ భల్లాతకనల్లక
చిరిబిల్వ ప్రముఖ వివిధపిటపి.' శృం. కాటం. 3.
౨౭. 'తువరక భల్లాతకతైలే ఉష్ణే.' సుశ్రుత. సూత్ర. 40(177 పు.)

(52) 'శిఖ'౨౧

'స్నిగ్ధప్రభాగమండితశిఖితోడ' 7(23)

'మలయముశిఖ' 4(178)

[దీనికి 'మలయవర్షతాగ్రము, అనిటీక.]

ఈపదమును కట్టికలోకరింపయత్నిస్తాయ మేమో లేటపడలేదు. శిఖాశబ్దము
అగ్రవాచకము కా దగ్గరయో? అగ్రవాచక మయినను వర్షతద్యిశేషవాచకములలో శృంగపర

ముగా తత్ప్రయోగము లే దనియో? లేక జాబ్బువాచకముగా శిఖాశబ్దము ప్రయోగములందు లే దనియో? ఈకడపటివికల్పమే ఉద్దిష్ట మేని “అప్రశిఖ” ఇత్యాదికథను పరామర్శించుకొనునది.

‘శిఖా శాఖా బన్ధి చూడా లాదలి క్యగ్రమాత్ర కే ।

చూడామాత్రే శిఖాయాం చ జ్వాలాయాం ప్రపదేఽపి చ’ మేదిని.

అగ్రవాచకమును అగుటచేత పర్వతనామఘటితమగుచో తచ్ఛృంగమునే తెలుపును.

అయిననుం బ్రయోగములంజూపెద.

౧. ‘శవీయింపఁ దలఁచియును న । త్రపసి యుడిగెఁ గఱవఁ దలఁచి తానెయుడుగు పా మువగిది శిఖవిడిసొతనె । విపులామరవిపులతోపవిషముం దిరుగున్.’

పాం. రం. 5(202)

౨. ‘ముఖ మెఱ్ఱి నై బొమముడిపాటు గదుర,
శిఖవీడ, బుస ముక్కుఁజెరమలు నిక్క.’ హరి. ద్వి. 2(941,2)

3. ‘అడ్కుస్థితహరిణఖురశిఖాఘాతసంజాతరన్ధ్ర)రా కేసు
మణ్డలీసీరన్ధ్ర)నిరర్థశనిర్గళదమృతఝరీ’—పంచబాణ.

౪. ‘కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్థితమ్’ భోజప్రబంధము.

౫. ‘అల్పితః కమలవత్కరక స్త్వయాఽయం ।
శ్యామః సుమేరుశిఖయేవ నవః పయోదః.’ నైష. 11(96)

[ఇట శిఖాశబ్దము ఉపసార్థము స్త్రీలింగముకొఱకు; పర్వతశృంగవరమును.]

౬. ‘కిసాలశిఖాక బళనతుప్తపరపుష్ప’—పంచబాణ.

౭. ‘విశ్వమృరాభరవియోగవతో మమైవ । సత్త్వం విలోకయితు ముత్సుకపాదచారః
లిగ్గాంతుమంశవినివేశనిదాన మేవః । పూ షాధిరోహతి శిఖా ముదయాచలస్య.’

సత్యహరి. 3(1)

౮. ‘ఇనుండు వోయినదారిఁ గడఁ బూర్వగిరిశిఖా ।

స్థల మెక్కి నిచ్చినచక్రమనఁగ...సారసారివొలిపె.’—చంద్రికా 4(102)

౯. ‘కశ్చిత్పూర్వశిఖోవిద్వాన్నారాయణపరాయణః’-దివ్యహరి. 4(52)

౧౦. ‘అన్యేఽపిసామత్రతిపాతశౌణ్డాః । స్వసన్నియత్రోర్ధ్వశిఖానివాసమ్.’6(2)

౧౧. ‘పురిఁ గ్రీడాశిఖిశిఖా । మరకతమణిఘ్రిణు లజాండమండలిఁ దాఁకన్
దరణిరథహరులు దూర్వాం । కురశంకఁ గడంక మేఁత గొన నూహించున్.’

శృం. నై. 2(43)

౧౨. ‘చెరువంగ నేర్చిరి శిఖల నెన్నడుమలఁ ।

గమనీకృత్తచెంగల్వవిరులు.’—కాశీ. 1(37)

౧౩. ‘శిఖ శివుండు...సావిత్రికి’—,,—3(188)

౧౪. ‘అంగుళిశిఖాప్రసోటమాత్రంబునన్’ కాశీ. 3(190)

౧౫. ‘అద్రికి మల్లికార్జునావాసశిఖాంతరంబునకు’ 4(301)

౧౬. 'కుండలజ్వలం శిఖయను కుటుచపాడవు'—, —6(6)

౧౭. 'నగశిఖాశిల తెగసి గుభేలురనఁ గూలి'...రామాభ్యు. 6(99)

౧౮. 'త్రిమాటశిఖాతలకాఖకాఖలఁ' (—, —7(185)

౧౯. 'అత్యద్భుతై రభిసృతాజనభోగభాగైః । సైవ ప్రణున్న ఇవ సంప్రతి చణ్డరోచిః
అద్భౌతతత్వపరతైలశిఖాగ్రభాగ । విక్రీడదుస్తుభకరప్రకరావలమ్భః'.

[శిఖాగ్ర = ఆగ్రాగ్ర, కొట్టకొన] హమ్మిరమదమద్దనటకమ్. 2(2)

౨౦. 'నన్దకులకాలభుజగీం । రోపానలబహుశలాలధూమలతామ్

అద్యాపి బన్ధమానాం । పథ్యః రో నేచ్ఛతి శిఖాం మే' ముద్రరాక్షస 1(9)

౨౧. 'శిఖాం మోక్షం బద్ధా మసి పున రయం ధావతి కరః'—, —3(29)

(46) 'జంభల ౨

'జంభలఫలత్వగత' 5(143) [జంభలఫల=నూచినిమ్మ పండ్లయొక్క]-టీక.]

౧. 'సహకారఫలాని పుష్పపాళీ । స్వీటపాళీషు విచిత్ర్య వీర్యశాలీ
గిరిశృంగతటాత్తృప్తవేరో । డహవిజ్ఞాఫలజమ్భలాన్యలావీత్' ఉదార9(17)

౨. 'లవణతుంఠీజంభలరసానుయక్త మా । నీరుమజ్జిగకుండబారు । లలర
... పానీయకాలయొప్పె'—హంసవి. 2

3. 'నిమ్మయంచనజంభలమ్మదోచు'—ఆం. భా.

[సంస్కృతసిఘంటువేని శబ్దసిద్ధికే పతిత మన వచ్చును, ఆంధ్రసిఘంటువు గాన
ప్రసిద్ధిచేతనే ప్రయుక్తమని నిస్సందేహము.]

(32) 'ధూమ్య' ౧౬

'మలయః హిగంధధూమ్యలు' 5(118)

[ధూమ్యలు=ధూమసమూహములు' టీక.]

౧. 'వోమ్మ స్తాః శిఖగుచ్ఛావభిగివ త మోవల్లరీభి ర్వియనే
పథ్యవ్రాః ప్రావృత్త్యా పయసి వసుమతీ నూతనే మజ్జితీవ
వాత్యాసంవేగవిష్వగ్వితవలయితస్థితధూమ్యాప్ర కాశం
ప్రారమ్భేఽపి త్రియామా శరళయతి నిజం నీలిమానం వనేషు.' మాలతి 5(6)

౨. 'ఏతద్వ్యోమవసీ వరాహవలయం విశ్వైకవీరస్థర
స్కంధాచార మదాన్ధసింధురకులం శ్యామావధూ శైశికమ్
చతుష్పాజ్ఞాన వస్తు ఘోకసదసాం విజ్ఞిప్త చక్రవ్యాయ
స్తోమాస్తర్జ్వర ధూమకేతనమహా ధూమ్యా తమః స్త్రాయతే.' మల్లి. 7

3. 'విప్రమ్భాన్తికారి బాలహరిణాః కాఖాశిఖాలమ్మిత
ప్రత్యగ్రాహృత దర్శవల్కనమిధో నీవారపుష్పజీవాః
ధూమ్యా శ్యామలహోమ మనిర్దభువః శన్యాజనక్రీడన
స్యస్తా మృగస్తరళాలవాల బహుశచ్ఛాయ ద్రుమా ఆశ్రమాః.' సత్యహరి. 1(15)

౪. 'వాసావస్థిత తామ్ర చూడవయసా మాయామిభిః కూజితైః
దూరాదప్యనుమీయమానవసతి గ్రామోఽయమన్తర్వణః
యత్ప్రేక్ష్య ప్రకటాలరాశివిసర్జ్యామ్యఘనం ఘూర్ణతే
సన్ధ్యాన్తోలనదచ్చభల్లపటలచ్చాయాబాలం తమః.' సరస్వతీకంఠా. 5 (667)
౫. 'రణేషుయన స్వకరామ్భజేన । ప్రోల్లాస్యమానాసిలతాచకానే
అన్తఃస్ఫురత్ప్రోధకృశానుజాత ధూమ్యేన సాక్షాద్భహిరుల్లసన్తి.' హమ్మి. 2(68)
౬. 'వాత్యాప్రాగత చన్తనాద్రి భుజగత్వేళాస్నిధూమ్యగః
శ్రీహేమన్త విముక్త బాష్పకణికాః పుష్పస్థయానాం ప్రజాః
ఉద్యానేషు విహర్తు మామ్రసురభిష్వారహృణం కుర్వతే
హిన్దోశస్తవ సుప్రసన్నకమలాకాన్తాశ్చరమ్యంశవః.' మదనవిజయ . 26
౭. 'రక్షః శ్రీవదనారవిన్దరజసిం విశ్వమృరాబ్ధిణీ
వర్షారమృదళాం దళాననయశః కాదమ్భకాదమ్బిరీమ్
వైధవ్యోదితవేషవిశ్విజ మనోలక్ష్మవధూటీ జటాం
వైదేవ్య శ్రీజటాసమాం సమకిరన్ధామ్యాం హనూమాక్ వివి.' భోజవం. 104
౮. 'ఏతద్విక్రమవీక్షణేన జనితా మానన్దబాహ్యోద్గతిం
రక్షోనాభయా త్విధాతుమనసాం విద్యాధరాణాం ముదా
వ్యాజవ్యావృతయే యథా హణమే ధూమ్యా త భోజ్యమృతే
స్వర్లోకేఽపి కళిన్దైలశనయా కల్లోలశక్త్యావహః.' 105
౯. 'ఆదా సీలాంశకశ్రీస్తవమ మరకతాబద్ధసీపీవిభూతిః
కస్తూరీబజ్రభణ్ణీ త్విణమథ వికచేన్దీవరస్తకృపత్నీ
వశాత్ప్రిధ్వాజ్జనాభా జఘనకుచతటీ కణ్ఠనేత్రేషు జాతా
దిక్కాన్తానాం తదాసిం దశముఖనగరీదాహసంభూతధూమ్యా.' 106
౧౦. 'ఆద్యాప్య యం కరిరేః పతి రాశ్రికీభి । రాభాభి రమ్ముదకదమ్మవిడమ్బిరీభిః
ఆభాతి వైధనమహాహయ మేధయాగా । దావిష్క్రియా సమయసజ్జతధూమ్యయేవ.'
దివ్యసూరి. 12(84)
౧౧. 'వృతసుత రమణీయతాళనాళం । శిఖికణదగ్ధితకేసరాభిరామమ్
వితతబహుశిఖాదళం సధూమ్యా । మధుకరపక్షిమహాప్రదీపపక్షమ్.' 5(115)
౧౨. 'గురుతరజయధాటీఘోటకస్తోమచంచల్
ఖురపుటదళితక్షాధూళి ధూమ్యాపలాయత్
పరస్పపమశకాఘావర్త విధ్వంసితాఘా
నరవినుతచరిత్రా నారభూపాలపుత్రా.' కళాపూ. 7(268)
౧౩. 'కృతకలహేనేవ కృతధూమ్యారుచినా...రజోజాతేన విజృమ్భే.' వాసవదత్త.
౧౪. 'మఖభూమిగై శృతవఖప్రముఖై । రరుదన్యతోదిగధిపప్రమదాః
మఖధూమ్యయా నిరపవాదమతః । పరిబభ్రుమే పిహితదిక్తటయా.' పృథ్వి 3(10)

౧౫. 'అసితయవనికా కటిన్నటినా | మలఘువితానమన న్నమణ్ణపస్య' ది. సూ. 15(64)
మదనభుజమహానలస్య ధూమ్రా | సమజనికాచన సంపదమ్ముదానామ్.' పు. 111
౧౬. 'సంధ్యారాగహుతాశదగ్ధ చరమత్వాభృద్వసీసంభవ
ధూమ్రా రాత్రి మునిప్రవీణదివసామృరాశ్యధః కర్దమః
పుష్పస్త్రాహతజారిణీ సముదయా దృశ్యాజ్ఞానం జ్ఞాయసీ
సంఘానాం పఠేషధం ప్రసరతి ద్యావా పృథివ్యౌ తమః.' మదనవిజయ. 160.
౧౭. 'మరుదీశద్విపదానశోభ, శిఖిధూమ్రారోచి, గీనాశకా
సరదేహప్రభ, రాక్షసాలిలకాంచద్ధిధిర్వి, వారిధీ
శ్వరకేతుద్యుతి, మాతరిశ్వహరిణచ్చయన్, ధనాధ్యక్షనీ
లరుచిన్, ధూర్జటికంతకాంతి, దమమున్ న్యాపించె దిగ్భిత్తులన్.' పారి. 4(46)
౧౮. 'దగ్ధం యేన పురాతనం తృణమి వాయత్నా త్పురాణాం క్రయమ్
యస్య ప్రజ్వలతో నభస్తల మిదం ధూమ్రాయతే సర్వతః
యత్ర త్రీణ్యపి విప్లవా న్యుపయయః సాన్నాయ్యలేశశ్రీయం
మోహే యస్య జలాత్కం సగతవాన్ క్ర్యక్షస్య నేత్రానలః.' మోహ1(21)
౧౯. " వృతనుకరమణీయతాళనాళం | — శిఖికణదగ్ధితకే సరాభిరామమ్
వికతబహుశిఖాదళం సధూమ్రా | మధుకరపక్తి-మహాప్రదీపవర్తవ.

ది. సూ. చ 16 (64) 115.

(42) 'మిహికా' ౧౦

'మెలగుచు నాపోశనించె మిహికాజలధిన్.' 5(102)

['మిహికా = మంచనియెడు' - టీక.]

౧. 'బహురత్నద్యుతిమేదురోదరదరీభాగంబులం బొల్పుని
మిహికాహార్యమునం జరింతు మెపుడున్.' మను. 2(45)
౨. 'ఓమిహికాంతవంశకలశోదధికాస్తుభరత్న.' శృం. నై. 3(63)
౩. 'కామయేమహి మహీమిహికాంశో.' నైష. 5(99)
౪. 'విశతి యువతిత్యాగే రాత్రీముచం మిహికారుచమ్.' నైష. 19(35)
౫. 'అమృతమూర్తికిఁ గళంకావాప్తి యెట్లుని
మిహికాంశునిఁ గళంకరహితుఁ జేయు.' నరస. 5(101)
౬. 'తనులతమోద జిహ్వనసింకి మిహికాంబు
కాండమెంతయు నిరాకారమయ్యె.' కువలయాశ్వ. 3 (158)
౭. 'నిజవరపరిరంభణమున | రజనీహరములు ద్రెస్సి రాలినముక్తా' కవి.రసా. 4(193)
ప్రజము లాకో యనందగి భూ | మిజదళములఁ జెలుపుగొలిపె మిహికాలవమున్.'
౮. 'శీతశైలహిమాధి దేవతావికీర్ణమాణ మిహికా
ఘటికాపటలసంవృతమూర్తియగు దక్షిణామూర్తిలెఱంగున.' - చంద్రికా. 6(48)
['మిహికా = మంచుయొక్క - ఘటికా = బలపముయొక్క' - టీక.]

౯. 'ఈమిహికాచలవరుడు.' - వరాహ. 10(49) నృసిం. 2(20)

౧౦. 'ఒక్కట మైహికంబు లగును త్తరమారుతముల్ శరీరమున్ ప్రక్కలునేయ.' -

(51) 'వైశి' 2

ఈపదము విష్ణుచిత్రియములో నాకుం గనబడలేదు. 'మంగళనామకైశిక' అని 6(3) లో నున్నది. ఆ 'కైశికి'యే అచ్చుపొరబాటున ఇట్లు వడిన దేమో యని మొదటిసందేహము. 'వైశికముల్' అని 5(81)లో నున్నది. అదే యిట్లువడినదో యని రెండవసందేహము. 'వైశికి' గ్రంథములో నెటనేనియుం గల దేమో యని మూడవసందేహము. కనబడినవానికి యథా యోగము ప్రయోగములు:—

౧. 'ఇందులకు వెలయడుగ నేల విష్ణువైశికము' మను. 3(84)

౨. 'చంటిమీదిముం । జెఱంగడలించు.

వైశికపుసిగ్గు నటించుచు జార ధారుణి.' జై. భార.

3. 'ఇ త్యుక్త్వా తం తుపితవిభవం కల్పాకాథం భుజన్తీ ।

త్యుక్త్వా గచ్ఛే త్సఫన మవరం వైశికోఽయం సమానః.' సమయమాత్మక - 5(89)

౪. 'ఆవ్యవస్థిత బహుకామినీక వైశికనాయకపర మేతల్'

౫. ఆతవివ వైశికానాం వేశ్యానాం చ రసాధాన ఇతి ప్రాచీనమతమ్.'-రసకరంగిణి.

౬. 'సిరభ క్షితయా విడమ్యయన్ శ్వపచం కైశికగానలమృటమ్ ।

హృది రద్ధజతం గతిం పరా మవనీపద్యత గాయ కాగ్రణీ.' ది. మా. 7(20)

౭. 'కలకజలధికాయదేవబోధ । ప్రదహరివాసరరాత్రి పశ్చిమాంశే

మళికజకథితాః పురేవ రజ్జే । శ్వపచనూతా వ్యశ్నహోత్స కైశికోక్షీ.' -15(83)

[6 ఆ. 3 ప. టీకం జూడుము.]

(8) 'కడార.' ౧౦

'కైరవకదంబకడారపరాగమ్రాగముల్.' 4(147)

['కడార = పచ్చనైనటువంటి' - టీక] - [కడారతైమిలి - తైమిలికడార! - కడారాః కర్తృధారయే - అను వ్యాకరశాస్త్ర వ్యాహరము పనికి రాదా?]

౧. 'పాతాళోదరకుంభపుష్పితకమః శ్యామై ర్నభో జృమ్భకై

రుత్తప్తన్గురదారకుటకపిలజ్యోతిర్వల్లస్థిప్తిభిః

కల్పాక్షిపకతోరతైరవమరుద్వ్యస్తై రివస్తీర్యతే

మిలన్తే ఘటడిత్కడారకుహరై ర్విన్ధ్యాద్రికూటైరివ.' ఉ. రా. చ. 5(14)

౨. 'ఆశ్చన్ద్ర స్తత్ర వల్లత్తురగభురపుటోద్ధూతధూళికడారైః ।

మాడాప్రత్యుప్తభాన్వన్త నిరుదిరుదిరైః శోభమానాః శిరోభిః ।

... పార్థి వేన్ద్రాః'-కాదంబరీక ధాసారము. 8(96)

3. 'తరళేతరతడితాగ్జ్ఞకడారలోచనార్చిరర్చికస్ఫులిగితదిగ్గజే నాననేన'-

అమృతోదయ. 1.

౪. 'ఉద్ధర్ణహూణతరుణీరమణోపమర్ద ! భుగ్నోన్నతస్తనవివేశనిభం హిమాంశోః ।
బిమ్బం కతోరబిసకాణ్డకడారగౌరైః । విష్ణోః పదం ప్రథమమగ్రకరై ర్వ్యవక్తిః-'
సర. కం. 1(181)
౫. 'జీయా జగజ్జ్యేష్ఠగరిష్ఠచార శృక్రౌంచితా కృష్ణకడారకాయః
హరి ర్విరణ్యాశరీరహరీ ఖగేశగః శ్రీశ్రయణీయశయ్యః.' 2(373)
౬. ఛా. 'వికటతడిచ్చటాకడారకేసరసటాకలాపః...వరాహాయూధాధిపతిః.-'
చణ్డకౌశికము. 1(32)
౭. 'వైత్యాహ మధిపే నఖాఙ్కురకుటికోణప్రవిష్టాత్మని ।
స్ఫూరీభూతకడారకేసరసటాసంఘట్టఘోరాకృతేః ।
సక్రౌఢం చ సజిస్తయం చ సగురువృండం చ సాన్తస్థితం ।
శ్రీదాకేసరిణో హరే ర్విజయతే తత్కాల మాహాకీతమ్.' శార్దూలపద్ధతి 84.
౮. 'కడారస్ఫూరహరిద్రహారికోభద్రకద్రుపః.' కా. క. ల. 2(3)
౯. 'వికటారమాటపల్లికడారమగుపెద్ద । మకుటంబులేయెండజగులసిన.-'శృం.కాకుం.౪.
౧౦. 'సంవివృతమృరవికాసించమూసముత్తం । పృథ్వీరజఃకరభకణ్డకడార మాశాః.-'
మాఘ. 5(3)

(44) 'వర్ధకి' 3

- 'హరి సుధాశనవర్ధకిః జాబి.-' 4(32)
౧. 'నయ నయనయో ద్ధా) క్షేయత్వం ప్రవిష్టవతీ రమూ ।
ర్భవనవలభీజాలా నాళాని వార్కకరాఙ్గుళిః ।
భ్రమదణుగణక్రాంతా భాన్తి భ్రమన్త్యని వాశు యాః ।
పునరపి భృతాః కున్దే కింవా న వర్ధకీనా దిషః.'-నైష 19(54)
౨. 'బృందారకవర్ధకి గోవర్ధనధరునిచేత ననుజ్ఞాతుం దై
'యీశుణంబుననావిద్యాప్రభావంబుచే—'హరివం. ఉ. భా. 2
౩. 'అద్దివిజవర్ధకి యల్లనల్ల నల్లైజోవర్ధనుఁ ద్రచ్చుచు నిట్లు స్తుతియింపం దొడంగ'
మార్కండేయ. 7(119)

(7), 'విధన' ౪౭.

'భవదేధనైధనైధితజపశక్తిః.' 4(19)

[ఇది విధధాతునిష్పన్నము-కృదంతము-కృత్సు, విధనీయమ్ । విధనమ్.' అని ధాతు రూపాదర్శము. దీనిప్రయోగమునకు ఆక్షేపమేమో తెలియ రా నున్నది. ప్రయోగములు వికర్ణధాతు నిష్పన్నములకు పుష్కలముగా నున్నవి. కనుండు.]

౧. 'కనఁ డితరంబు దా వినఁ డొకానొకవిప్రవరోక్తిఁ బల్కుఁ డిం ।
పున నొకమాట నిట్టిదమభూషితుఁ డై ముని నిశ్చలాంతరం

- బెససి యత్యప్తికృజ్జపసమేధనవైఖరి మించుఁ దత్ప్రసవ ।
 ర్తన మిటు లయ్యె దీని నొకదాని నడంపఁగఁ జూచు మిత్తటిన్.' చంద్రి. 2(38)
౨. 'సాంపరాయికలాలసాక్రమసమేధమానాపఘనత్వఫలత్తమత్రాణుండును.'—3(105)
3. 'చంద్రి కాయవలిమంజుకటాక్షసమేధిలేందిరా ।
 తనయమహాజయం బెపుడు దారునొకో యని కోర్కి మించఁగన్.' 182
౪. 'జలాఘనమ్మార్చనమూర్ఛితస్వనః । ప్రసక్తవిద్యుల్లసితైధితద్యుతిః
 ప్రశాంతి మేవ్యక్ ధృతధూమమణ్డలః । బభూవ భూయానివ తత్ర పావకః.'—
 భారవి. 16(59)
౫. 'స్వాదితః స్వయమైధితమానం । లమ్భితః ప్రియతమైః సహపీతః ।
 ఆసవః ప్రతిపదం ప్రమదానాం । నైకరూపరసతామివ భేజే.'—,,—9(55)
౬. 'కృష్ణవయం కృష్ణపరోక్షమన్నభో । మృగశాలై స్సమమేధితో జనః ।
 పరిహాసవిజ్ఞప్తితం సఖే । పరమార్థేన న గృహ్యతాం వచః.' కాకుం. 2
౭. 'బడదానలకాలహుటక్షీ । మకరవ్యాళగణై స్సహైధితః
 రజసీరవణో భవే స్సృగాం । న కథం ప్రాణవియోగకారణమ్' రసగంగాధరము. 2
౮. 'ప్రకృప్తపర్ణతః శుద్ధో । లభ్యాహారం సమేధితః
 తరళలేవన సత్యాజ్యో మణిఃజ్ఞాతిమాన్ ద్విజః.'—'కవిరాక్షసీయము. 72
౯. 'ఏధలేయస్ఫియ్యాః కమ్.' కవిరహస్యము, 271
 [ఏధవృద్ధే "భావాదికః ప్రసిద్ధః." అనితట్టిక.]
౧౦. 'విద్యవృద్ధేః । పుత్రః శ్రీరఘునాథదీక్షితకవిపూర్ణోనుజైరేధలే.' విశ్వగుణాదర్శము.
 [ఏధలే=వర్ధలే—టీక.]
౧౧. 'శివంభవద్దర్శనవారిదేన । భోవిధతాస్తాకమిదంసచిత్రమ్.' రుక్తి. పరి. 2(51)
౧౨. 'ఫాలస్థలేలోచనమేధమాన ధామాధరీభూతరవీప్తునేత్రమ్.' కుమారసం. 12(12)
౧౩. 'వైలోమ్యే స్త్రి స్సహవా నియమా దేధమానే విధాతుః.' మల్లి. 9
౧౪. 'వాసన్తికస్య మరుతో దయితః కుమారః
 కుమ్భాద్భవేన మునినా స్వయమేధితాబ్జః.'—,,—10.
౧౫. 'మలయమారుతపోతసంఘాతసమేధితమదనవైశ్వానరేఘ...మధువాసరేఘ.'
 మదనవిజయభాణ. 103.
౧౬. 'సమేధమానో మధ్యాహ్నకద్ధనినదః'—,,—,,—
౧౭. 'పహ్నిః సమిధా సమేధితః.' నైష. 16(44)
౧౮. 'దేవతాపకదయా విశేషతో విష్ణుదిత్తనుమతి స్సమేధలే.' ది. సూ. చ. 11(17)
౧౯. 'శ్రీకాంతాస్పదమై దమైకనిధిధాత్రీదేవతాసౌతక
 వ్యాకృప్తాధ్వరమై రమైధకసముద్యద్విక్రమక్షత్రియా
 నీకప్రోల్లసమై సమైలఖిలవాణిజ్యార్కశూద్రాన్తితా
 స్తోకార్థాదికమై జనులకెందున్ తెల్ల మాద్వారక.'—దశావతార. కృ. 336 పు.

౨౦. 'భీమతామహరో మౌఢిసమేధితమహాహవే
దాక్షా శోభా శివన్యేవ సమేధితమహాహవే'—మాఘ. 19(54)
['సమ్యగేధితమహాః సంవర్ధితలేఖాః'—మల్లినాథటీక.]
౨౧. 'ప్రాశు రాశు హవనీయమత్రయత్ । తేన దీర్ఘమమరత్వమధ్వగుః ।
ఉద్ధతా నధికమేధితోజసో । దానవాం శ్చ విబుధాః జిగ్యిరే.'—,—14(31)
౨౨. 'తనుర్విషానిర్దళితాన్ధకార । జాలః సబాలోఽన్వహ మేధమానః
భృశం ప్రజానాం నయనామ్బుజానాం । భద్రజ్గరో భాదురి వాచనిష్ఠః'
హమ్మీర. 2(76)
౨౩. 'ఏధస్తాం ప్రబలైః బలైః స్వబిరుదా నధ్యాపయస్తాం జనాన్
గాహస్తాం నయవర్తమధ్య మసమం స్థితాం వహస్తాం ముదమ్
బాధస్తాం యుధి బాహుజేశనికరాన్ ప్రాధిం భజస్తాం తమా
మేకస్త్రిం స్వయి వీరనాక మయితే వైర్విరం వరాకాః శకాః.'—,—14(10)
౨౪. 'తవైవ దేహో జనిత స్స ఏవ । సమేధతే నశ్యతి కర్తయోగాత్
త్వమేతదీయా స్వఖిలాస్వవస్థా । స్వపస్థిత స్సాక్ష్యసిబోధమాత్రః.'
సర్వవేదాంతసిద్ధాంతసంగ్రహము. 765
౨౫. 'అష్టిష్టయావనోస్తే పవిత్రస్వరవిలాసయోః
ఏధశాం ప్రేమయువయో రిద్ధ చన్ద్రికయోరివ.' శృం. భూ. భాణ. 50
౨౬. 'ఆరవీటిసగరీ విభోరభూ । ద్యస్య బుక్కధరణీపతి స్సుతః
యేన సాశువస్మసింహరాజ్యమ । ప్యేధమానమహసా స్థిరీకృతమ్.'
ప్రా. లే. మా. 2(48 పు.)
౨౭. 'కనకలేఖాదర్శనై ధితేనరాగేణ'—దశకుమార. మంత్ర. 2 ఉచ్చాస్వసము.
౨౮. 'అధర్తేణైధతే తావ త్తతో భద్రాణి పశ్యతి ।
తత స్సపత్నాన్ జయతి సమూల స్తు నెనశ్యతి.' మనుస్మృతి 4(174)
౨౯. 'పృషదాజ్యే నామితయా చ సమేధితమహాసమ్ ' య. తి. 2(324)
౩౦. 'ప్రతిక్షణ మియం రక్షః పృతనా క్షీయతేతరామ్
యథాతథా ప్తవజ్ఞోనా మసన్తగుణ మేధతే.'—మహావీర. 6(55)
౩౧. 'అనాగతవిధాతా చ ప్రత్యుత్పన్నమతి స్తథా ।
ద్వా వేతో సుఖ మేధతే యద్భవిష్యో విసశ్యతి-' పంచకన్త
౩౨. 'కన్యా ముదపహ ధన్యాం కమలైధితవక్షసః
నవీనయావనః కారీనామతో వాధ నాయకామ్, ది. సూ. చ. 4(16)
౩౩. 'శ్రీవిభుసద్గుణానభవశీతలమానసవృత్తి సంఘోజిం
చావనిజంబుసీడ నిరుపాధిసమాధిసమేధమానుఁడై.' పరమయోగి. 2(240)
౩౪. '[ప్రకాశం సభ్యో ప్రతి] భవత్యో, అపి సమేధితఫలావాం సఖ్యాః కుసుమావచయః.'
రతిమన్దగ్ధనాటకము.

3౫. 'తాస్తం మధ్యభువా నితాస్త మధునా నూనేషు లూనే ష్వపి
ద్విత్రే ష్వేణదృశా కరాశ్చియుగే హస్తారుణి మ్నైధికమ్...(15)
3౬. 'జాతాం తనూజా మను లబ్ధజన్తా చిన్తా దురన్తా యమశాస్తవగ్రే
సంవర్ధమానా మనుచైధమానా శశ్వద్ధురూణాం హి మనోదునోతి.'—,,—2(3)
3౭. 'నిద్రామన్థతార మంసవిగళధమ్నిల్లభారం కుచ
ర్రశ్యద్వసనాశ్చులం దరగళన్నీవి స్ఫురజ్జృమ్మికమ్
ఉత్కూజన్తణిభూషణంచ శయనా దుత్థాతుకామాః శనైః
విగాత్యోఽగ్రసమేధయన్తి సురతోత్కణ్ఠాం పునఃప్రేయసామ్.'—రతిమన్తథ 3(10)
3౮. 'స్వరాజ్యం దివివన్నరాహిభువనోత్తంసీకృతాజ్ఞాక్షరం
సంపత్తి స్వవశీభవత్పురగవీచిస్తామణిస్వర్ణమా ।
కిం చాపూర్ణశతాశ్వమేధయజనై ర్దుస్సాధమేవం వదం
క నైత్యతాదృగపారుషేయవచనోద్గితం యశ శ్చేధతే.'—రతిమన్తథసాటక. 3(19)
3౯. 'చూష న్నమ్భాంసి సిన్ధోః సవన విదళయ న్నశ్చనో భూధరాణాం
కుర్వ న్నుర్వీం విశుష్కక్షీతిరుహనివహం ద్యాం విశీర్ణాం విశస్వే
జ్వాలాభిః ప్రోజ్జ్వలాభిః కిమపిచటచటత్కారిణీభిః సృమస్తాత్
రుద్ధానో వైధ మణం హరితి ధనవతే రేధతే హవ్యవాహః.'
౪౦. 'దేవీ—వత్స సానస్త మేధధ్వమ్.'—,,—5
౪౧. 'మోదస్తాం హతశాత్రవా త్పిరతరం ధాత్రీధరా ధార్మికాః
వైరోస్తీలితసస్యశాతసుధగం వర్షస్తు వర్షామ్బుదాః
ధీరోదారసుధీగృహేషు విహృతిం బధ్నాతు పక్షాలయా
చాతుర్వర్ణ్య మపి స్వధర్మనిరతం నిత్యోత్సవై రేధతామ్.'—,,—5(29)
౪౨. 'సమేధస్తే క్వాసాః క్షునుపవనసంరోధనవిధిః
వచ స్తన్నామైవ స్పృశతి సతతం క్వాస్తీ స జవః
తయాగ్రస్తం చిత్తం క్షువిదపి యయా కైటభిః
దదౌ దీక్షా మన్యాం మమ కుసుమచాపోఽద్య భగవాన్' హాస్యమాడామణి2(5)
౪౩. 'దినేదినే సమేధమానమాత్మజం ప్రతిపద
మాలోక్య పార్థివో ముముదే' వేమ 3(115)
౪౪. 'సమేధిత్రీ రభిత స్తలోత్థితైః స్ఫురన్తణిస్తోమమయూఖదామభిః
యుగా న్తజీమాతశతోదయాన్నితైః పులోమకన్యావతికార్దుకైః.'—సవసా. 13(39)
౪౫. 'ఏదితయావనోత్థమతిస్థైర్యముమిఁ దెఱుంగులక.' పాండురంగ. 4(291)
౪౬. 'మధురయామధుబోధితమాధవీ । మధుసమృద్ధిసమేధిత మేధయా ।
మధుకరాజసయా ముహురున్తదధ్వనిభృతా నిభృతాక్షత మజ్జగే.'—మాఘ. (20)
౪౭. 'స కశ్యప స్సా జననీ సురాణాం తమేధయామాసతు రాశిషాద్యా
తథాయథానైకజగజ్జగీషం । కేతామృధేతారకముగ్రవీర్యమ్.' కుమార 13(46)

౪౮. 'పిట స్స తస్యాః స్తనయోః సుధాఘం । ఉణంక్షణం సాధు నమేధమానః
ప్రపాకృతిం కా మపి షడ్ధిరేత్య । నిషేవ్యమాణః ఖలు కృత్రికాభిః.' 11(2)

౪౯. 'వల్నే, అవిధవా చిర మేషస్య' సుభద్రాధనజ్ఞయ-5(198)
'శరధిసమాహవంబున వికాలసమేధిత లేణః దైవ' శతపాఠ 4(132)

(3) 'అధ్వనీన'—౨౩.

'అధ్వనీనకృతమాపకపంక్తులు.-'2(51)

'అధ్వనీనపరిపత్.-'5(123)

౧. 'కవికులాద్భుష్టాధ్వగమనాధ్వనీనుండు.' శృం. నై. 1(16)

౨. 'నిగమఘంటాపక్షకాధ్వనీనబుద్ధి.-' పాం. రం. 2(6)

౩. 'చారణు ల్వీరలో సఖి విచిత్రకథేతి! హాసజ్ఞు లఖిలలోకాధ్వనీనులు.-' పారిజా. 2(92)

౪. 'ధిన్వ స్త్రయముని మదమూర్ఛదళిధ్వనీని ।

ధూతాధ్వనీనహృదయాని మనో ర్ధి నాని.-'సాహి. దర్ప. 264 సూ .

౫. 'అధ్వనీనోఽహం కోఽపి తీర్థయాత్రాపరః.' విక్రమార్కచ. ౧౪ కథ.

౬. 'పక్షాదుషక్తం పథి విస్తరస్తః । కథావశేషే చ పయోదబృష్టే
మార్గేషు చంద్రా తపసిచ్ఛిలేషు । పదే పదే చస్థలైరధ్వనీనాః.'

సు. ర, భా. శరత్తు. 57

౭. 'అధునా ధురానా పాపాని సురధునీవాధ్వనీనతా । మయాసీత్.' కవి. క. ల.

౮. 'అధ్వనీనులొ జదియంగ మోది' శ్రీరంగమ. 3(504)

౯. 'కోణాభిఘాత మూర్ఛిత మరుదుద్ధూయమాన
విమానా ధ్వనీనేన.-'అమృతోదయ. 1(25-26: నడుమ.)

౧౦. 'శ్రమ యంతాధ్వనీన జరీజృంభమాణ నిష్టాపమష్టిం
ధయ సమీచీనా వాచీన బాలపవమానంబును.' ప్ర. రా. వేం. 561

౧౧. 'ప్రాణాం స్వ్యాజామి కిమునా కిమునా కరోమి ।
తత్త్వాదపక్షజయంగం నయనాధ్వ నీనమ్.' మై. చం. 8.

౧౨. 'తర్కవ్యాకరణాధ్వనీన మతయః । సాహిత్య పార్శ్వమాః.' మ. వి. భా. 5

౧౩. 'కర్పూరకదళికా కాంతారపవనంబు । లధ్వనీనుల శ్రాంతినవన యింప.'

కాశీ. 1(94)

౧౪. 'క్రూరావనీభృదనిలాశ నభోగభీరం । కోదల్లాదల్లా మతులం తదనీకినీనామ్
దృష్టావపు శ్చ రుచిధూతనభోగభీరం । కేవా న బిభృతి పథి స్ఫుట మధ్వనీనాః.'

ది. సూ. చ. 8(45)

౧౫. 'యోథా నదీఘట దుదగకృపాణపాణీన్ । దానేన ధూతసుమనోవిటపీవరేణ
సర్వాధ్వనీన ధనసంహృతయసనాథో । దోస్తేజసా న నిఖనీవిటపీవరేణ.'

—,—(46)

౧౬. 'వైరం వ్యచారి కరవాలకరేణ లేన । క్షప్తాధ్వనీన నివహద్రవిణాదరేణ
కాస్తారవర్త సకలం పరిపన్థిలోక । ధ్వస్తాపనోదన బృహద్ర విణాదరేణ.' (48)
౧౭. 'చల్లంగా నెడరుచోఁ జలిపందిరులు వెట్టి
యధ్వనీనులదప్పి యార్పి నారు.'—కాశీ. 4(66)
౧౮. 'అధ్వనీనులగుండియ లవియ వాఁడి చూపె'—వరాహ. 2(64)
౧౯. 'చటులవర్షాకాల కాలాంబుద ।
ప్రనితధ్వన పథాధ్వనీన గళగ రక్త్రోడ నిష్ఠ్యాకని ।
స్వననిర్భగ్న నితాంతకాంత బహు సత్త్వస్వాంతకాంతార మై.' శృం. కా. 2
౨౦. 'అతిప్రకవైఽంశుకకర్ణణానా మమర్షతోఽభాషకభీమసేనః ।
అనధ్వనీనాం శ్రవణధ్వనీనాం మమ ప్రతిజ్ఞాం శృణుక ఊతీకాః.'
- భా. సభా. 5(51)
౨౧. 'తత్కర్ణయుగ్మాధ్వనవాధ్వనీన । మూచే వచః శ్రీ కచకేళికారః.—,,—1(87)
౨౨. 'సుప్రాత మాసాదితసంపదం త । ద్వంద్వారుభి స్సంస్తుతమభ్యయోధ్యమ్ ।
అశీయరాజస్యక వాస్తీకాధ్య । మగా త్సరాజం బల మధ్వనీనమ్.' భట్టి. 2(49)
౨౩. 'ఒక్కడఁ గ్రం । దై నడచు నధ్వనీనజనానీకముఁ గాంచి.' హ. న. 3(61)
౨౪. 'ఇంపారంగ నధ్వనీన నివహంబులట.' శంకర. హరిశ్చంద్ర. 2(14)
'విద్యాధ్వనీన కీనిధాన' రామాభ్యు. 7(292)
౨౫. 'ఒడవక లోభయుక్తమతి నొక్కజనుస్యటఁ డధ్వనీనులక
జదియఁగ మోఁడి వారిధనకాలము చాలుపుగా హరించుచు.'—శ్రీ రంగ.3(504)
౨౬. 'అధ్వనీన వితతాధ్వత్రాం త్యపాయశ్రీయాధ్యక్షంబై.'—బసవపు. 4(230)
౨౭. 'సంచారిణ్యోర్వరసా ఇవాగ్రే । నేత్రాధ్వనీనా ఇవ నీతిసారాః
సజీవబద్ధాఇవ సద్గణౌఘాః । సౌజన్యముద్రాఇవ సప్రతీకాః.' అయ్యకరా. 1(21)
౨౮. 'అధ్వనీనశ్రమ శ్వయంభునిశ్చలచరణేన' హర్షచరిత్ర. 7

(1) 'అందూ.' ౫.

- 'యోగాందూబద్ధ మధున్విపద్విరదుఁడు.' 1(77) ['అందూ = సంకలచేత'-టీక.]
౧. 'అందూపరిభ్రంశితద్విప మై' పారిజా. 4(64)
౨. 'ఆపరాంగలాన లగ్నాందూనినాదంబు ।
లులియగుంతులు వెట్టికలయఁబాటి.' భాస్క. రామా. యుద్ధ. 1151
౩. 'ప్రసృతం రభసా దయోఽభినీలా । ప్రతిపాదం పరితోఽభివేష్టయన్తీ
తను రాయలికాఽనీ మహామే । ర్జజ మమూరివనిశ్చలం చకార.' మాఘ. 90(51)
౪. 'అభినికరాందుకాప్తిఁ గిసలావళిరాంకవ పర్ణిలబ్ధి ను
జ్వలనును పద్మయుక్తి మధుసూతిరసాప్తులి నొప్పిచైత్రభూ
తలవర కులజరాజితవిధానముఁ గైకొనెఁ గాంచునీలకుం
తలవరకుం జరాజి వెఱుఁదార్పుచుఁ బాంధజనాక్షివీధికి.' చంద్రికా. 4(60)

౫. 'భద్రకరిటోటులు వెల్వడె రాజువెంటఁ జయ్యనఁ

బదమేఘగాళితతు లందుకజాలకయుక్తిఁ బూనఁగన్.' 1(158)

[‘అథ శృఙ్ఖలా, అద్దకో నిగడోఽశ్రీస్యాత్’...అద్ద్యతేనేన అదిబద్ధనే...

(“హృద్యన్య” ఇతిహాః, స్వాధ్యేః...“స్వాధికాః ప్రకృతితోబిద్ధవచనాన్యతివర్తస్తేఽపి”
ఇతి పుంస్త్యమ్...త్రీణీ బేడీ ఇతి ఖ్యాతస్య అని రామాశ్రమి.]

(2) ‘అగస్తీ.’ ౧౦

‘స్వస్తికృద్వాస్తవ ముత్యగస్తీ’ 2(39)

‘హంసమున కగస్తీ పరమహంసం బగుటన్.’ 4(178)

౧. ‘వ్యక్త చిహ్నోఽప్యితోజాతి శబ్దోఽపి వ్యక్తివాచకః

యథాగస్తీ నివాసాదిన్ దక్షిణాశాస్త్ర కీర్త్యతే.’ కా. క. ల. 2

[‘అగస్తే ర్దుని విశేషస్య’ - టీక.]

3. అగస్త్యాగస్త్యవధ్యస్త వ్యస్తత్రస్త సమస్తఃస్త.’—,—3

౪. ‘వాతాపిన్లోఽగస్తీః రాత్రేః ప్రభాతమ్.’—,—139 పు.

౫. ‘అగస్తీచారః’ బృ. సం. 2. [ఓ. ‘అగస్తీర్థంబు!’ కాశీ. 6(130)

‘ఉపాసయస్తీ కలహంసయూథః | మగస్తీదృష్ట్యా పునతీ పయాంసి

ముక్తాసు శుభ్రం దధతీవ గర్భం | శరద్విచిత్రైశ్చరీతైశ్చకాస్తీ.’ కావ్యాను. 131(11)

౬. ‘భిన్నాశ్వేతతరత్రగన్ధవిసర జ్యోతస్సాహిత్యప్రయః

తూఃప్యాహ సుశఘ్న-లీగణముఖ తోణీధ్రదమ్భోశయః

తత్రాస్వాదవదాజ్య రుచ్యపరమాన్నా ద్యర్థ వాగస్తయః

శిగ్రవాద్యాతను మాటనాగహరయో ధాసంశ్చ విప్రాదయః.’ రుక్మి. పాణి

[‘అగస్తీః స్వాదగస్త్యవత్.’ ఇతి ద్వీరూపకోశః - టీక.] ౬8(1)

౭. ‘గిరిజాఽగస్తీ రిద్ధా’ (1) ఇద్ధా ద్వాపరో ద్వాపరాచ్యుతః—కా. క. ల.

౮. ‘శరదీస్థరవిపటుత్వం బలాచ్ఛతా గస్తీహంసవృషదర్పాః

సప్తచ్ఛదపద్మసితా భ్రధాన్యశిఖిపక్షమదపాతాః.’ కా. క. ల.

౯. ‘దీని సగస్తీ నాఁబరఁగుదివ్యమునీంద్రుఁడు తొల్లి ప్రీతితో

భూనుత యగ్ని వేళఁ జనుభూరిమునీంద్రున కిచ్చెవారలున్

మానుగ నాకు నిచ్చిరి క్రమంబుననేనును నీకునిచ్చితన్

దీనికి నీవ యర్హుఁడవు తేజమునం గడుఁబెద్ద గావునన్.’—భార. ఆది 6(99)

౧౦. ‘అట్టిసభయం దగస్తీమతంగాది సిద్ధములును...ఉందురు,’ భార సభా. 1(90)

(49) ‘విత్తీర్ణి.’ 3౦

‘దంభాపేతవిత్తీర్ణి తోయములు’ 2(35) [విత్తీర్ణి=దానసంబాధులగు-టీక.]

౧. ‘విత్తీర్ణి మహిమార్ణవా విభవయోగ సంక్రందనా’-శృం. వై. 2(146)

౨. 'ప్రకటిత మైనవిశ్వవిభుపాణికిఁ బుట్టె వితీర్ణి యాదితీ
ర్ణి కనితకీర్తి గల్గె.'—కావ్యా. చూ. 6(26)
౩. 'నెఱిసఱిగఱాశా పూరితమై తమ మెచ్చెను ।
భూరివదాన్యులవితీర్ణిఁ బోల్పగఁ బట్టె' జక్క. విక్ర. 5(195)
౪. 'వితీర్ణిమందారంబు.'—మార్కండేయపు.
౫. 'కర్ణనికంఠై దాత...యంచు సం
పూర్ణవితీర్ణి మంత్రిజనపుంగవు సిద్ధయతమ్ముఁ గొమ్మనికొ'—దశకుమార 1(71)
౬. 'వర్ణనీయకీర్తి వైభవప్రభూతిభూతిద్య ।
కర్ణమండలా, వితీర్ణి కర్ణ, దీర్ఘహృద్భీమ
ద్వర్ణయారిమానహారి దుర్భరానకార్పణీ ।
ఘూర్ణమానహండపల్లి ండవిటిమండలా.'—మను. 3(144)
౭. 'ఆత్మ వసువితీర్ణి ననురాగయుక్తిమై ।
విశ్వ మెల్లఁ బల్లవించజేసి
యుదయశిఖరి పేరియున్న శనూత్నసిం ।
హాసనాగ్రసీమ నలరె నినుఁడు.' కవికర్ణ. 4(197)
౮. 'పాపముమనోహృదివృథల వారవితీర్ణి కలాచ మత్స్యతికొ'చంద్రికా 5(98)
['వితీర్ణి = ఇచ్చుటయనెడు' - టీక.]
౯. 'నిరతసురతతి వర్ణమానవితీర్ణి చాతురీపోపువ్యమాణంబులగు'—,—6 (48)
౧౦. 'అభయవితీర్ణిధుర్యకరుణామృతవర్షము చూపు మేఘునన్నిభునకు'—క. క. ర. 6(210)
౧౧. 'నరులకుఁ జే సాచిసనుఫలం బందని
దివిజభూరుహము వితీర్ణి యెంత.'—నారా, పంచ. పీఠ. 39
౧౨. 'తపసమానుఁడనూన వితీర్ణి పెంపునకొ'—కళాపూ. 1 (41)
౧౩. 'పరస్పరా । క్రాంతమిధుఃకపోల ఫలప్రతిబింబవిలాకనామృతా
త్యంతవితీర్ణి నూతనరసానుభవంబున నేక పాత్రికొ'—,—6(124)
౧౪. 'ధీరుఁడు శూరుఁడయ్య వితీర్ణి విహారుఁడు'—,—8(256)
౧౫. 'తూలించె బుధులలేములు ।
కీలించె వితీర్ణి చేతఁ గీర్తుల దిశలకొ'—శృం. శా. 4
౧౬. 'సకలవిద్యజ్ఞనాభివర్ణితోదీర్ఘ వితీర్ణి వైభవాధి కృతరాజరాజ.' కం. పా. గద్య. ఉత్త.
౧౭. 'ఆవితీర్ణి భికి'— కృ. రా. వి. 4(5)
౧౮. 'ఏవేళ మీజయశ్రీ వితీర్ణి కళావివేక వైభవములు వినుచునుండు 4(7)
౧౯. 'వితీర్ణి ధనదుండు'—పెద్దాడ. శకుంత. 1(92)
౨౦. 'ఆచతుర్థకులసంధాంబుధి నుదయించె । నమితకాంతిచంద్రుఁ డవనిభరణ
'దిగ్గజేంద్రమును వితీర్ణిమందారంబు ।

మల్ల నైన్యవిభుఁడు మహితకీర్తి.' మార్కండేయ-పీఠిక (30)

౨౦. 'భద్రగుణాభిరామ రిపుభంజనభీమ సమగ్రచైర్యహే
మాద్రిసదృశ సంతతదయారసరవ్యకటాక్ష కామిసి
భద్ర నితాంతభక్తిసముపాసితరుద్ర వితీర్ణకేశిక
ల్పద్రుమతుల్య భూరిభుజభాస్వరవైభవ నిర్జలేశ్వరా.' 3(393)

౨౧. 'భద్రవితీర్ణ సంపదలఁ బ్రస్తుతిఁ గాంచినయట్టినుత్ప కల్పద్రులు'-

శంకర. హరిశ్చం 1(32)

౨౩. 'అహీనవితీర్ణనిదాను' 4(93)

౨౪. 'శ్రీరూపభృతవితీర్ణ । స్తూరితవారిరుహనాభ...—5(1)

౨౫. 'తిరుమలరాయ శేఖరవితీర్ణయుఁ బెక్కువిధంబు లాటఁ ద ।

త్సృరణముచేతఁ జామ్మ హరిపాక్కిలిచేర హిరణ్యగర్భుఁ డా ।

హరియు నభోమణిం గదిసి నల్లనభోమణి యుండసాగ నం

బరమున నంబరంబు గనుపట్టని దయ్యె విచిత్రరీతిగ్'—ఆం. భా. 66

౨౬. 'వితీర్ణఁ దగు నెన్నఁ నారసింహాధిపుఁ'—రామాభ్యు. 1(106)

౨౭. 'ప్రేపురాంతకునకు వితీర్ణదీక్షానిధికి'—హరవిలాసము' పీఠిక 35

౨౮. 'కురంగసాభిగంధసార కుంకుమాధివాసనా ।

పరంపరావితీర్ణశస్త్రభవ్యహస్తపల్లవా.'—,,—4(98)

౨౯. 'అనూనవితీర్ణ పెంపునఁ దైవతమేదిసిఘరము'—కళాపూర్ణ-పీఠిక 41(39)

౩౦. 'కామితార్థవితీర్ణకర్ణాయమాన పల్లవలోకపటర్ముల్లలంకెతల్లి' నిరంకుశ (41)

(59) 'హట్ట' ౨౦

'హట్టసీత స్తంభంబుల్' 2(35) ['హట్ట=అంగళ్లయందు'-టీక]

౧. 'ఘనఘనాఘనఘటాకలార ఘర్జిరధ్వానగోధూమ ఘరట్టంబు లగు
హట్టంబులవలనను.'—శృం. వై. 2(37)

౨. 'ప్రతిహట్టపథే ఘరట్టకాల్ । పథికావ్యవదనక్షుసారభాల్ ।

కలహాన్న ఘనాన్ యదుత్థితాల్ । అధునాఽ ప్పుట్టై యిఘర్షరస్వసః.'—వైష. 2(85)

౩. 'అట్టియట్టాలతోరణహట్టకుట్టిమ...

రమ్యంబు కరవీర మనుపురంబు.'—పాం. రం. 5(29)

౪. 'దిగ్బలాకరకన్ధకః స్తరపథాసీమస్తముత్రామణిః ।

కామతోజివతే ర్విహరవలభీనిర్యాయహపారాపఠః ।

హట్ట(ట్టే) వ్యోమ్ని వికీర్ణ తారకమణిః శ్యామావణిశ్చఘ్నః

స్ఫారః స్ఫటికసంపుటః కుముదినీకాంతోఽయ మస్త్రుతి' సు. ర. భా. చంద్ర. 98.

- గి. 'సాటోపవ్యోమహట్టో షితరజనివణిహ్నాయోన్మ కతారా
ముక్తాహారాపహారా త్తరళభగరపప్రోథితా కీర్తికాన్తై
కర్ష న్న మ్భాజకు మ్భాదర కుహరబహిర్నిస్సరత్వ త్పదాభీ
కాలవ్యాళీం కరే నాకలయతు దినకృత్ కల్పపోమ్మలనం పః.'
- ఓ. 'చట్టలు డప్పిమై నవురుసౌ రయి ఛాత్తులు దారు కాళికా
హట్టములందుఁ గూటికి నుపాయము లేక పరిభ్రమింప వా
రె ట్టరి పోవ నిమ్మ నుచు నించుకయేనియుం దాల్చి లేక యే
నెట్టు భుజించువాఁడ జలజేతుణ యొక్కఁడ నీగృహంబునన్.' కాశీ. 7(180)
2. 'వై శ్యండు పదా । ధానయనార్థము పోయెం
దా నొక్కఁడు హట్టమునకుఁ దదవసరమునన్.'—,,— 5(63)
౮. 'ఎట్టెట్టూ; విన మైతి మింకనొకమా తీర్పాటుగాఁ జెప్పమా
భట్టారా యని నందికేశ్వరుండు విస్పష్టంబుగాఁ బల్కినన్
పట్టెం గంతబిలంబు చేయి దివియన్ రాదయ్యె వారాణసీ
హట్ట స్థానమునందు వ్యాసునకు శిష్యశ్రేణి భీతిల్లఁగన్.' 7(10)
౯. 'భూతదేతాళ డాకినీ ప్రేతరంకభైరవ వ్రాతనిర్మితప్రాకార
పప్ర హట్టకుట్టిమంబగు పీఠాపట్టణంబుఁ బ్రవేశించి.' భీమ. 2.56)
౧౦. 'ఎట్టు పాసితి నవిముక్తిహట్టభూమి
యెట్టు పాసితి విశ్వేశు నిందుధరుని.'—,,—2(86)
౧౧. 'ఘట్టతరూద్ధరిం గరిముఖంబునఁ బీలిచి గౌతమీనదిం
బుట్టిన సత్ప్రవాహజలచూరముఁ మ్రస్సిన నూడుచుం బురీ
హట్టమున న్నధూత్సవవిహారము సర్పదు గౌరి దేవి లో
ల్పట్టి గణేశ్వరుండు సురభూమిను లోలమునం దొదుంకఁగన్.' 5(116)
౧౨. 'సాళువరాజాఘోరాహవహట్టంబునఁ బారిసీకతురగధట్టంబులం గనుపుగొట్టి."
౧౩. 'సప్తవర్ణైః సా లోభా ద్వాక్సా)ధా హట్టలోరణే
జనన్యా పణ్యతాం సీతా లోకే జాలవధాభిధా.' సమయమాతృక. 2(6)
౧౪. 'వివంపిహైవ ముగ్ధే । పరిశీలితహట్టచేట కటుకానాం
ప్రాధికి కట్టకత్తిత్వా । భవతి పరం పణ్యజీవన శిశూనామ్.' 8(14)
౧౫. 'ప్రాతర్విచిన్త్య యుక్తిం । సా గత్వా హట్టభాణ్ణకాలాగ్రం
కామిజనకస్య వణిజః । స్థితార్థసమృద్ధి మద్రాక్షీత్.' 8(51)
౧౬. 'మృగమదనిదాన మటవీ కుజుమమ మపి కృషకవాటికా వహతి
హట్ట విలాసిని భవతీ పర మేకా పౌరసర్వస్వమ్.' ఆర్యా. స. ౪. మాది(9)
౧౭. 'హట్టే హట్టే పటోత్తన్న । ప్రోరణం చ గృహే గృహే
పురుషే పురుషే ప్రీతిః సంప్రాప్తే రతమన్విజి.' కీర్తికాముది. 4(8)
౧౮. 'హట్టంబులు ముట్టుకొలు పట్టి.'—రామాభ్యు. 249

౧౯. 'కనకమయ హట్టఖట్టిమ కాంతము.' హరవిలాసము 7(177)

౨౦. 'మహానభో! హట్టశలంబునన్.' బసవపురాణము. 2(90)

౨౧. 'పట్టణవీధులందు నసిపత్త్ర కసంబులయందు డాకినీహట్టములందు.' రుక్మా. 1(169)

(16) 'కేశర' ౧౬

'కాసిం దంచును కేశరాక్షిరుచిమొక్కన్' 2(26)

౧. 'తిరక్క నిహలే వైవ జాయలే కేశరేశ్వరిః.' కర్తవిపాక. ౧౦

౨. 'పిత్ర వివదమాన శ్చ కేశరో మద్యచస్తథా... పర్జనీయాః ప్రయత్నతః'-మనుస్మృతి.
[కేశరః=తిర్కగ్ధృష్టిః-అనిమాధవటీక.]

౩. 'విదితాభిప్రాయఇవ సతత మిద్దా)యంశ శ్చటులశిరః కేశర

సలూహత్యా కూణితకేశర తారకేణ తిర్కకృక్షుమా విలోక్య' కాదంబ. పూర్వ.

[ఇదియు ఆముక్తమందుంబోలే అశ్వముంగూర్చియే చెప్పబడినది.]

౪. 'ఆర్తకేశరతర కనీశకేన చ చక్షుషా'—,,—

౫. 'కాశరతాకేశరత | స్వరలజ్జారోషమస్మణమహిరాక్షి |

మోక్షం న మోక్ష మథవా | వలలేఽసా వర్ధలభరతిః.' ఆ. స. శాది. 26

[కేశరలే=కుటిలీకృలే=జవానందటీక.]

౬. 'కేశరాక్షి'-కాశి. 5(315)

[ఆజ్ఞార్వకమునకు తమయాక్షేపములేదని వాదింతురేమో యని వైయనాజ్ఞార్వకముల నుదాహరించిరి. ఆజ్ఞార్వకములనుం గొన్నిటి నుదాహరించెద.]

౭. 'ప్రత్యగ్రస్తేవజిహ్వే త్తణ మనభిముఖే రత్నదీపప్రభాణా |

మాత్తవ్యాపారగురీష జనితజలలవా శృమ్భితై స్సాదృశ్యైః |

నాగాజ్కం మోక్ష మిచ్ఛో శ్శయన మురుఖణాచక్రవాళోపధానం |

నిద్రాచ్ఛేదాభితామ్రా చిర మవతు వారే నృప్తి రాకేశరా వః.' ముద్రా 3(21)

[ఆకేశరా=ఈషశ్శంకుచితా'-టీక.]

౮. 'నృశ్చక్రుఞ్చిత ముత్తఖం హసితప త్నా కూతమాకేశరం...

చక్షు స్సాత్ర చ వర్తతే రసవశా దేకైక మన్యక్రియమ్.' బాలరా. 2(19)

౯. 'క్రేజ్కారో సఖికోటిచఞ్చపుటకవ్యాఘటనోట్టజ్జీత |

స్తస్వాస్తిః కున్తలకౌతుకవృత్తిక రే సీతాగ్రసీమన్త్రికః |

పుష్టజ్జిప్తదవామనీస్తనభరో తేస్వ్యాజ్కపాళీసుధా

సేకాకేశరలోచనస్య కృతినః కర్ణావతంసీభవేత్.' ఆలంకారసర్వ. స్వభా.

౧౦. 'అలసాలాలము లై యచంచలము లై యాకేశరాగ్రంబు లై ...

చెలువం బొందెను చూపు లింటి నెరవెన్.' నరస. 3(35)

౧౧. 'స్తేరాకేశరతారయో స్తరళయో స్సాకూతయో స్సాశ్రుణోః ...

సోఁహం భాజనతా మగాం చిరతరం ద్రావీయసో ర్వేత్రయోః' మల్లిక.అం. 1

౧౨. 'నిమిల దాకేరకలాలచక్షుషం,

ప్రియోపకణ్ఠం కృతగాత్రవేపః ।

నిమజ్జతీనాం శ్వసితోద్ధతస్తనః ।

శ్రమో ను తాసాం మదనో ను పప్రథే.' భారవి 8(53)

౧౩. 'శిష్టచీర్ణధర్మదూషకః కేకరాక్షః' - పృథ్వీగౌతమః

౧౪. 'కిష్కి త్రేకరవీక్షితం కి మపిచ భ్రూధజ్జిలీలాయితమ్' - య. తి. 2(219)

౧౫. 'వ్రాల్చె నెమ్మెము లజ్జాభరంబుపేర్చి ।

గేక రాలోకనంబులఁ గెల్లుమలఁగి' పి(81) హరవిలాసము.

౧౬. 'దృష్టం తస్యా శ్చిరపరిబిడస్త్రిగ్ధ మాకేకగాతమ్' ప్రద్యుమ్న భ్యుదయ(IV-35)

(61) 'హసన్తిక' ౨౬

'సాగరుహసంతి' 4(135)

'యువతి । కరవిధూతహసంతి కేంకాలచయములు.' 5(115)

౧. 'సరభస జయధాటీ చండ వేదండకోటీ । కర పమఘ హిమానీ కంపితాశావధూటీ
పరమహిత హసంతీ భావభా గ్భూతిలేజః । పరుషదహనకీః ప్రస్ఫురచ్ఛక్రవాళా.'
మను 5(107)

౨. 'కవిమతిరివ బహులాహా । సుఖటికచక్రా ప్రభాతవేదేవ
హరమూర్తిరివ హసన్తి । భాతి విధూమానలాపేతా.' భోజప్రబంధము.

౩. 'నిర్ధూమాశ్చారభరితహసన్తికాయన్తస్య చ సుభగజ్జ్వరః...
హేమన్తసమయః సమజృమ్భత.' భోజచం. ఆర. 30.

౪. 'మడుత పసిమిడి గింఁటెముల్ మంజిడిజిగి

దోమతెంమంచములు హసంతులు జవాది

యగుభుసిరులు చిన్నెలు గాఁగ నతఁడు గడపె

జలినెలలు తద్వధూతుచశరణుండగుచు.' - కళాపూ. 7(175)

౫. మాఘ కాన్యమునకు గోపాలపండితకృత టీక 'పేరు' హసన్తి.

౬. 'విలసదగరుధూపితై ర్నికేతైః । కుటిలవృశాం కుచమణ్డలై శ్చ కోష్ఠైః

కథమపి శిశిరవృథా మనైః ।

స్ఫురితహసన్తికయా చ కేఽపి ధన్యాః.' - వి. సూ. చ. 15(137)

౭. 'ఉహుహూహారి తనూః ధూనన జనప్రూహోపభూజ్యంభమా ।

ణహసంతేజ్వలనంబు... హేమశంబు.' - హంసవిం. పి

౮. 'వర్ధితస్థిరూపవహ్ని హసంతులు... హేమంతవాసరములు.' —, —

౯. 'కాలకళాదమాళి దినకాంతిహసంతికలోన యామిని ।

బాలకుసొమ్మనేయుటకు భాస్కరుఁ డక్కనకంబుఁ గాంచి.' —, —

౧౦. 'అన్తా నువ్వొన్ఱి కళితబాధా ।
మిన్దో ద్ద్యుసిన్దో శ్చ సమన్వయేన ।
హర్షం పహత్యస్మిమయాం కృతీయాం ।
హరో హసన్తీమివ హస్త దృష్టిమ్.' విశ్వగుణా. 26(321)
౧౧. 'తక్రం త్రూవణచూర్ణయ్యుక్త మథవా మద్యం హసన్తీం సతీం ।
'తద్వత్కమృళరల్లకా నథ కుథాం! శీతాశురః శీలయేత్.'-రోలంబరాజీయము.
౧౨. 'ఛా. 'శిశిర పవనబాధాం నాశయన్తి ప్రియాణాం ।
కుచకలశహసన్తీ సేవనాతోఽవ్యజస్రమ్.' రసనదనభాణము
౧౩. 'హసన్తీం వా హసన్తీం వా హసన్తీం వా మఱోచనాం ।
హేమన్తే యే న సేవన్తే తే నూనం దైవవశ్చిత్తాః.'-మ. ర. భా. హేమన్త (5)
౧౪. 'జరీబృమ్మ త్వౌశ ద్యుమణి కర సందోహ సదృశ ।
స్ఫురన్తీప్తి వ్రాత ప్రగుణ తరతారుణ్య సుభగాం ।
హసన్తీం హేమన్తే పరిజనయుతాం వాసువదనాం ।
హసన్తీం సేవన్తే పరిణతమహాభాగ్యనిచయాః.'—(27)
౧౫. 'హిమభయో న్నదనోఽపి హసన్తికా ।
మకృత సద్దని పద్దదృశో హృది ।
ఆటరథా కథ మూష్టమనోరమం ।
ప్రియసుఖాయ తథీయకుచద్వయమ్.' బా. భా. వన. 3(90)
౧౬. 'కాస్తాం భజన్త ఉరుభోగబృతో విధూమా ।
గ్నాన్యథ్యాం ప్రగేఽత్ర శివమూర్తినభాం హసన్తిమ్ ।
నక్తం విశేషణవిశేష్య విపర్యయేణ ।
శమ్పమి వాతనువిలాసవతీం చ ధన్యాః.'రుక్తి. పాణి. 9(37)
౧౭. 'మరువక గంధిలంబులును మందరవిద్యుతులున్ దుమారధూ ।
సరములు సర్వవాంఛితహసంతికముల్ సముదగ్రసౌరభా ।
గరుపరిలిప్తభోగియువకంతతలంబులు నై తలిరెచ్చె వా ।
సరములు దంకసీత్కృతివశంపదముల్ తుహినాగమంబునన్' .రామాభ్యు5(125)
౧౮. 'నిశి నిశి తుహినాంఘ్రజ్యోత్స్నయా జాతజాడ్యా ।
కృతిరివ రవిమూర్త్యా ముల్లసస్త్యాం హసస్త్యామ్ ।
ఇహ సురగృహపజ్జి ర్వాసరే వాసరేసౌ ।
బత తపతి పతాకా హస్తవిస్తారణేన.' హమ్మిరమదమర్దననాటక—V-24
౧౯. 'విరతహసన్తికాఽయూథే...వికాసమానేదుషి
వసన్తమానే'-హేమభూపాల. I-P. 19
౨౦. 'హసన్తికాధూపనిర్భర గర్భవేత్సని.'—IVP 143

(29) 'దాత్ర' ౧౬

'భక్తహృద్భీమ తృణదాత్ర' 2(98)

౧. 'ముగ్ధస్మిగ్ధ విదగ్ధ పాత్రగాత్ర దాత్ర' కా. క. ల. 1.

౨. 'తత్రదాత్ర తేత్ర.'—, —3

3. 'తీక్షణి ప్రతిభాప్రాణి కటాక్షా స్ఫులికా నఖాః

దాత్రశల్లకశూలాని కుతారః క్రకచ ప్రభా.'—, —4

౪. 'నఖినగరగాత్రం షడ్త్ర నేత్రాస్థి దాత్రమ్.' కవి. క. ల.

౫. 'వక్త్రాణ్యలక ఫాల భూ) నఖా ా-మృశ కుశ్చికాః

భగ్నకద్రాణ తా నేస్తు దాత్ర కుద్దాల చన్ద్రికాః.'—, —

౬. 'వీయూషప్రసృతిర్న వా మఖభుజాం దాత్రం తమోలునయే

స్ఫుగ్ధావినునస్కరోకవదన ప్రస్తా మృగాభీలతా

ద్విర్భావః స్వరకార్మకస్య కిమపి ప్రాశస్త్యరీసాగసా

మాశాతస్తు రుదభృతి ప్రతిపదిప్రా లేయభానోస్తయః'

ఆలం - రూప.

౭. 'ఇకరసదివ దాత్రం డిథలక్ష్యకళత్త్రండు.' దశ. 2(120)

౮. 'ఆప్రపన్నదైత్యలతా దాత్ర భానుపుత్ర.' పాం. దం. 5(87)

౯. 'చన్ద్రస ధనమన మదమన జనపతి తమ్ములను దాంపు జమలను గడవన్

మనిపెడుగృహప్రధానుడు, తనసంకలితకుఁ దానె దాత్రము జగతిన్' బద్దెన

౧౦. 'కొండీర్య గోమ్రసకుసుద్ధండాహితసదివ మలిలతా దాత్రనఖన్

కుండిత చింతామణికి బ్రచండవచోవిభవ విష్ణుకయ్యూఫణికిన్.' శృం.కాకుం. 1.

౧౧. 'ప్రాప్తితయుపతి హృత్పుట భేదదాత్రంబు.' చంద్రవర్ణన.

శ్రీ నాథుని పల్లభాభ్యుదయము - ప్రబంధరత్నావళి. 481.

౧౨. 'పక్షిరాజపత్ర రాక్షసతృణదాత్రదంతి భయవిరామ కాంతిధామ

ఇంద్రసింహుత్తి సాంద్రపాండుకీత్తి । అప్పకవి, 3 ఆ, 286

౧౩. 'ప్రవిమలచాన్ద్రిత ఫలతాశివదాత్ర' । బసవపురాణ. 7(277)

౧౪. 'మాషేణాదముతః ద్రాగ్దాత్రేణ ముఖిఘానపూలకం లుసీహి' హర్ష. 8.

౧౫. 'పతట్టాప్టలగుడ కోణకుతారకీలకుద్దాల భినిత్రదాత్ర యప్తిభిరపి'—హర్ష 7.

౧౬. 'పురాణపర్యాజైక దేశదోలాయమాన దాత్రైశ్చ—, —

౧౭. 'భిన్దతిద్భిస్తే దాత్రేణ లోకః.' కవికల్పస్రమః.

౧౮. వికసితతృష్ణాలతకకు । నకుటిల మగుతపము దాత్ర మై నఖకంగా

వికృతులఁ బ్రకృతిని బురుషుని । నకలంకజ్ఞానదృష్టి నవహాకించున్.

మహాభార. శాంతి, ఆ. 4(336)

౧౯. ఆలంకులు గాఁగులు నాదిగాఁ గలభాండ

ములును బీరములు శయ్యలును అగ్రాష్ట్ర...

భార. అశ్వ. ఆ 3(156)

తే. రోకఱులుఁ జట్టువంబులు సుక్ష్మవాఙ్మయి | పాత్ర దండకమండలు దాత్రములును
లోనుగాఁ గల్గువస్తువుల్ శుద్ధహేమ | మయును లోకకృట నడపించె మనుజునాథ.

(47) 'వార్ధ (ర్ధ) శ్రవస'

'వార్ధ(ర్ధ) శ్రవసైకనేత్ర.' 2(99)

౧. గోకర్ణం గానామానాః పృథుతరపృషతగ్రాహిణః శమ్పరాఘాన్
ఆకర్షన్తో దిగంతా ననిచ విదధతః కన్దళీసు ప్రచానాన్
ఏతే ధావన్తివార్ధశ్రవస మురు ధను ధారయన్తః సమన్తా
దాపుణ్యన్తోఽప్రవీధీ వనమివ శబరభాన్తిభాజోఽమృవాహాః.'

సు. ర. భా. 557 (80)

౨. 'ఆశ్రమమున ధరఁ దిరుగుచు; విశ్రవసుసుతుండు కార్తవీర్యార్జున వా
ర్ధశ్రవసాదుల కోడిన | విశ్రుతకథలు గల పనియు వినుమనిపల్కెన్.'

[కం. పా-ఉ. రా. 3 ఆ. 117వ]

[ఇట నీశబ్దము సంబంధిపరము. ఆముక్తమాల్యదయందు అట్టి నిష్పన్న మైపుత్రవర

మైన దని తలంపవచ్చును.]

(48) 'వార్ధషిక' ౪

'లిలావార్ధషికా' ['లిలాసముకొత... వడ్డికాసులవాండా'—టీక] 2(99)

౧. 'తలార కిరాతాక్షకాలిక, నియోగి వార్ధషికాహిరాప్త)కాః...తేషు

౨. నర్సే అన్యాయవృద్ధయో వార్ధషికా స్తన్త్రం కోశం దేశం
చ వినాశయిష్యన్తి.' నీలివాక్యమృతము-వార్త.

౩. 'ప్రతిరోధా గురో త్వైవ త్యక్తాగ్నిర్వార్ధషిస్తథా' మున్నున్నది.

౪. 'చారా వార్ధషికా దుష్టాః పరస్పానాం చ మాషకాః'—మున్నున్నది.

(48) 'తృణతా' ౬

'మణిదిత్రమరు తృణతా పిరన్యతి' 5(115)

['మరు తృణత(తా) = దేవధనువు' - టీక.] తృణతాతు ధనుష్యపే నానా.

౧. 'వద్రా యాదవసంహతీః కిముత తా జేతుం స హసన్తరైః

వద్రాద్యం స్తృణతాఫలై రగమయన్సోధా జడో వహ్నికాన్' దుక్తి.పాణి.3(40)

'సాల్వాదీన్ బలభద్ర చక్ర మపి చాతోవలోకభక్తా నపి

కోవా కేసరిణం జగీషు రఘుణం స ప్రేరయే ద్వారణమ్'

['సః = దుక్తి, వద్రాః = మహతీః' 'తృణతాయాః = ధనుషః, టీక.

౨. 'శ్రీకణ్ఠాఙ్గి)పశేషయే స్వహృదయే నిత్యం దధానా ఆపి

నిశ్శేషా ఉపదాయుతానా తృణతాం లోకే పహన్తోఽప్యలమ్

మాన్యాః కాణ్ఠభృతోఽప్యకుర్వికపుష శ్చక్షు స్సరోజై ర్నిజైః

పాతుం ప్రాపు రముం విభోః పరిణయం చక్రై రవక్రైః సమమ్.' 6(21)

['తృణతాం = చాపమ్' - టీక.]

3. 'స్వగుణై రాఫలప్రాప్తే రాకృష్ట గణికాభవ

కాముకానివ నాభీకాం శ్రీణతా స్వహసాఽమచక్.' మాఘ. 19(60)

(ఇందరిగిర్బద్ధ భేదమునకు ఈ విమర్శనా ఈశ్వోకముం గూర్చిన
చర్చం బోకించునది.)

౪. 'అహం భువనయోని స్స భీమ శ్చాయం ధనిజ్ఞయః

తృణతాలమ్బినో చగుం జాతా స్త్రేత్యాన్నిచతసః'

ఇది బాలభాగవతమున 5 (109) - (శ్రీకృష్ణభీమార్జునులు జరాసంధునికడకు మాటు
జేసములంబోగా, అతఁడు మీరెవరిని యడుగఁగా, కృష్ణుఁడు వచించినయుక్తరము)

౫. నిస్సన్నం శతశ శృరై స్తవ వపు ర్వాజై ర్దదీయైః పునః

సంధాస్య త్య చిరాజ్జరేతి మమతే మైనాం దురాశాం కృధాః

నో కామార్ద్రసి పాలనం తవ పరా శక్తిః ర్విధాతుం తమా

ప్రాణిస్యాత్ తృణతావలమ్బిని భవ త్యాకృష్టవర్తా శ్రయాత్.'

(కంసుం గూర్చి కృష్ణవాక్యము-జరా = రాక్షసేవార్థకం చ...కామారీ = స్కన్ధసంబ
ధిరీ-శక్తిః = ఆయుధవిశేషః - అన్యత్ర - కామారీ శక్తిర్యావనబలమ్ - యావనశక్తిరేవత్వాం
రక్షితముకర్తా కిముతజరేతి ధ్వనిః - తృణతావలమ్బిని = ధనుర్ధారిణి. ని. 'ధర్మోవాతృణతాస్త్రి
యామ్-ఆస్త్రియాం చాపధనుషా వితి వైజయన్తీ. కృష్ణవర్తా-శ్రయః-కృష్ణేనసహకలహః (వాని
తోపాదుపెట్టకొనకుము అనుటకు వానిదారిని పోకుము అందురు) అన్యత్ర తృణతా తృణత్వం
తదవలమ్బిని తృణేన ఇత్కర్థః...ఆకృష్టవర్తాశ్రయాత్ అగ్నిసంపర్కవర్తస్తం ప్రాణ శృక్తిః
స్యాదితి. చమ్పా భాగవత4(59) టీక.-'తృణతా తు ధనుష్య పీఠి భాస్కరః.'

౬. 'అనూపసలమివ బహుశృణతానిబిడమ్ ఆననధి

బలమధునిశ మభి బల ముదచలత్. వేమ. III-P. 123

ఇప్పటికి ఈ ప్రథమపట్టికలోనిపదములు మహాకవిప్రేక్ష్యము లనియు. ఇవి వాక్యయ
కలశపాథోనిధిలోని యన్యత్రంపుంగరు శ్లనియు, కవనమధువుకట్టినకలకండవెళ్ల లనియు, భారతీ
దేవతాగ్ర వేయక మహాభాస్వర క్తాఫలంబు లనియు, విశదీకరించితి నని తలంచుచున్నాను.

ఆప్రయోక్తము లని సః పిల్లుటచేత నివి భావికపులకు ప్రయోగానర్హము లై
నవ్వప్రాయములగు నని పితృప్రక్షారము ఈయారంభముం గావించితిని గాక. ఈపట్టికం గూర్చి నా
తెలిసినసామాన్య మెల్ల ఇందలిరెండవపట్టికకును జెల్లుననియు హెచ్చరించు చున్నాఁడ.

ఇంక రెండవపట్టిక నించుక విమర్శించెద.

ఆచ్యతెలుగు పట్టికలోని శబ్దములలో లాఁచరా, తూఁచరాణి, పొట్టేను - ఇందు
తొలిరెండవపట్టిక ఆంధ్రసింఘునియొక్క ఆముక్తమాల్యదా ప్రయోగములే ఉదాహృతములు, ఇవి

రెండును లావర, లావరా, తూపరాణము, తూపురాసి అనుదూపములతోను, 'జలసూత్రములో నాగ బంధపువలక' 'నీళ్లు పారేతూము' అనునర్థములతోను బ్రాసమదొరగారిచే పఠితములు. ఆయర్థములకు వారు మామిడివెంకయ్య యాంధ్రదీపికకు అనుబంధము గాఁడగు 'దేశీయతైలుగులు' అను నిఘంటువును ప్రమాణీకరించివారు.

'తూపరాణపుటమ్మతూ మొప్పరముజల | దారియంచనంగను దనరునుజల
నిర్గమము తన్ను భంబుననీటితోడ | ఎచ్చుశృణములఁజొరికినీ పలక పేరు
లావరాయంచు జనులపల్కంగను వెలయు.' ఆం. భా.

'పాత్రేను'నకు సీతారామాచార్యులవారు (పాట్రి+రేను) — ఒకరినునుచెట్టు అని వ్రాసినారు. మఱియు, ఈమూఁడింటికిం గాక కడమ 40 టికి బహుశ ప్రయోగములం జూపెదను. —

అచ్చతైలుంగు పదముల పట్టిక.

(1) 'అడ్డిగము' - (లడ్డిగ?) ౨

(ఈశబ్దము ఆముక్తమాల్యదలో లేదు. ఇది. శ. ర. మందును లేదు. ఇది 'లడ్డిగ' పదచ్చిన పొరఁబాటు గావలయు.)

'నేతిలడ్డిగలు ను.' (97) ('లడ్డిగలు = నూచిమూతి పిడతలు' - టీక.)

౧. 'నేతిలడ్డిగ నీళ్లునించినసారకాయ.' హంసనిం. 1

౨. 'ననకు లుంచినమాత్రసంచితో నంటంగట్టినయట్టి నేతిలడ్డిగ దనన్.' బ్రౌ.న.

(23) 'జడి.' ౧౮

'గగనము నీరుబుగ్గ కెనఁగా జడివట్టినవాళ్లు.' 1(80)

'దివిఁ గ్రాయునాక్తికంబులజడి.' 4(96)

'నొగిలి రజ్జడిని గృహులు' 4(127); 'నాన్వెఁ జేడ్పడ జడిమేఘుడు' 4(129)

'కుంపటిమంచ మెక్కి... రెడ్లజడి' 4(134)

(ఇంకెల్ల జడి యనఁగా ముసురు, వర్షము. 'A torrent if raon' అని బ్రౌ.న.)

౧. 'ఎం దుండుగురవెందపొదిళ్ల పూఁదేనె | జడి యందుశిలలందు జాలువాఱు.' మను.

౨. 'జడిగొసినప్పుదాశ్రుకణ జాలములొల్కంగ.' పారి. 3(5)

3. వానయవశ్య మింకబహువాసరముల్ జడివట్టునం చొగ్గ.' హరవిలాసము 2(18)

౪. ముయ్యెడువాసరంబు లకాలవర్షంబు | జడివట్టిఁకురియఁ బర్జస్యఁ బనిచి' —, —

౫. 'జడివట్టి కుసుమవర్షములు గురియ.' శ్రీరం. ప. 2(382)

౬. జడిగొనుమధుళికా సారముల పూరముల' - రా. పాం. 2(6)

౭. 'నిచ్చలం బైన తేనియ వానజడిసొంపు | లాలితదానధారాధి గాఁగ.' —, — ౭

౮. 'వెడవిలుకుచేత నగుసలజడియుఁ దేనె | జడియుఁ గన్నునెత్తెర ల్లాడరఁజడియ.' నువలయాశ్వా 3(82)

౯. 'వెన్నెల జడివానగాఁ దలఁచి.' చంద్రికా.4(107) [౧౦. 'జడిగొనిపరిష్టవత్వంబు' ౧౧. 'వానకాలము వచ్చె వర్షంబులందందు | జడివట్టికురిసె నాసావియందు.' కాశీ.7(40) ౧౨. 'వృథాలాపప్రబంధంబులన్ | జడివెట్టం బనిలేదు' 4(50) ౧౩. 'మువ్వరపుం దేనియజడి | చెప్పలవననీగు తెల్లఁ జెన్నగుటఁ జామి కమ్మవితాపి మోహి | తెప్పెర లాయ్యెయ్యి వెఱచి తిరుగుట తెల్లన్.' క. క. ర. ౧౪. 'కంపితశాఖాశాఖాఫలపత్ర | కుసుమమున్ జడివట్టికొనిపరియంగ' దశావతర ౧౫. 'హిమంబు పేరిటన్ | జడిగొన నొప్పునత్తుహినజైలము' వామన. ౧౬. 'పెన్నగయఁ నీసును దోషము నెన్ననంబులన్ | జడిగొనియంగుఁ గావున' నృసిం ౧౭. 'కెంజిగిన్ | జడిగొనుపద్మరాగమణిసౌధములం దలిరాకుమ్రాకులు' కళాపూ.8(216) ౧౮. 'ఈకమ్మపూఁదోట యాలేనియలజల్లు |

నీతోమలపుగాడ్చు లీవెన్నెలబయల్లు' ప్రథా. 5(152)

(4.) 'ఉలియ.' ౨

'ఘల్లుమం చులియ' 1(74)

'తూర్వము లులియన్' 4(34) ['ఉలియన్ = ధ్వని చేయుచుండఁగా' - టీక.]

౧. 'కలకంఠ యెలగ్రోవిఁ గాఁగిటిలోఁ జేర్చు |

గంకణఘట ఘటత్కరిములియ.'

విక్ర. 8(64)

౨. 'ధనోరణోపవేగధీరోక్తు లులియంగఁ |

బలుకు నిట్టుజేత్ర పాలకుండు.'

పాం. రం. 5(134)

(36.) 'బారాసి' [బారాది? బారసి?] ౩

'బారాసిదినంబులు' ['బారాసి = పం ద్రెండు' - టీక.]

[ఈపదము శబ్దరత్నాకరములో లేదు. మూఁడువ్రాఁతప్రతులలో 'బారాది' అని యున్నది. క. ర. లో 'బారాది' శబ్దమున్నది. దానికి 'అధికము' అర్థముగా తెలుపఁబడియున్నది.]

౧. 'ఎగువపొలిమేర బారాదియగుదూరం బేఁగఁ బోఁగువాఱించి.' మను 4(37)

['బారాది = అధికము' - టీక.]

౨. 'బారాదిసొమ్ము లుండఁగ | హరిముగైకొనుచుఁ జనియెనండజము.'

పాం. రం. 4(232) ['హరిమునే' - పా.]

క. ర. లో బారాదిపదమునకు పైఁఁగ దర్థములును, అందులకుపైఁఁగండు ప్రయోములును వ్రాయఁబడి యున్నవి. ఇందువలన ఆముక్తమాల్యదామూలటీకలయందు బారాసి 'రూప ముప్రమాదికమనియు ఉపోద్ఘాతపట్టికయందు తదనువాదమాత్రత యనియు నెన్నఁదగియున్నది. పట్టికాకారులు 'బారసి'ని ప్రమాదపశంబున 'బారాసి'యని వ్రాసిరిను పక్షమున - 'బారసి పోసి దు' 4(50) ['బారసి = ద్వాదశీవ్రతము' - టీక.]

౩. 'బారసి దాఁపెడు భయమునసలె | పారణ గావించె బాధివుం డంక.' [క. ర.]

ఈరంటను ద్వాదశీతిథియర్థము. పండ్రెండు నునర్థమును దీనినిసంబంధించినదే; 'బారసి' ప్రకృతి 'ద్వాదశి' యనియు పండ్రెండవ తిథియర్థమనియు వైకృతదీపిక. ఇచట 'బారసి పోనీదు' అనుచో 'ద్వాదశీ' ప్రత మని టీకలో నున్నది. ప్రతార్థము ఎక్కువగా లక్షణచే లభ్యము. 'బారాసి'ని దీనిని రూపాంతరముగాఁ గొనునెడల తద్భవములు అర్థమున ఇంచించుక మూలాలి క్రమణము నొందుట అపూర్వము గాను; గావున 'బారాసి' అనఁగా పండ్రెండు అనియు నర్థము ఉండవచ్చును. మఱియు 3(15) పద్యములో బ్రాస దొరగాదు 'బారాది' యనియే పఠించి దానికే పండ్రెండు అని టీక ప్రతిపాదించియున్నారు.

(22.) 'చుయ్యంకి' ౧

'డక్కి చుయ్యంకి లోనగు... వాదిత్ర త్రితయపరంపరలు మొరయ.' 4(35)

[ఇట బ్రాసదొరగాదిపాదము 'డక్కి చుయ్యంకి' - అని.]

౧. 'తప్పెట గిడిబిడి తుడుము చక్కిచుయ్యంకియను దాళ మహోత్సాహంబులును.' హంసవిం. 3.

41. 'సన్నగాళె' ౧

'కిన్నెర సన్నగాళె వీణె ముఖవీణె' 4(35) [దీనికి శ.ర.లో ప్రయోగములేదు.]

౧. కాంస్యశృంగ కాహళంబులును సన్నగాళె నఖీరు కరకొమ్మ నాగపరము...' హంసవిం. 3.

(5.) 'ఎడకాండ్రు' ౪

'శమకుం బురికిం జనుదెంచినప్పు డెల్ల నెడకాండ్రగుట' 4(35)

['కుంటెనకాండ్రు' అనీటిక.]

'మును వాద్ది గూర్చునెడకాండ్రు' 2(52)

శ. ర. లో ఈపదముగలదుగాని, దీనికిం బ్రయోగము లేదు.

౧. 'అమరుఁ డెడకాండ్రుగా నొకతె మక్కువఁగన్దొసె సిగ్గు మందఱు' దిరుగఁ జిరుక్కివిశ్వనృపతి.' కావ్యా. చూ. 2(23)

౨. 'అట మట మేల నేలకొమఱగన; సంగదభంగు లయ్యె న క్కట కటకంబు చింతి కెడకత్తెలు నీకడనాడి పాడిరే.' —, — (73)

3. 'హితయుజాశుర్యమరియును వైననపు | గాలిక దా నెడకత్తె గాఁగ.' దళ. 6(180)

౪. 'ఎడకాళితనములు నడుచుకత్తెరకాండ్ర |

కిచ్చకమ్మలు గాఁగ మెచ్చు లొసఁగి.' ప్ర. రా. వే. వి.వి, 675

(10) 'కక్కనము' ౨

'కక్కనము గుడింప' ['కక్కనము - కతినము' - టీక.]

'కక్కసాన నిటు మ్రొక్కించి' 4(35) ['కక్కసంబునక = బహుసంకటముచే']

౧. 'ఉక్కళ మైనమంచిమనువొప్పెడు నాహయరత్న మెక్కినన్
గక్కన మేమి లేక రవగాలును బోడన యడ్డవేడెముల్
దుక్కు దువాళి జంగనడలుం గనిసింపుడు బోయిపోయి రా
జక్కడ వన్నెపోకనటానోయనినన్ గదలెన్ జరిలునన్.' సారంగ 1(82)

౨. 'కక్కసపు వంకగోరులఁ ద్రొక్కిత్రొక్కి. కఱకు ముక్కున నందంద గఱచికఱచి
పూస యొకటియఁ బోగునఁ బొందసిక! చెఱిపె ముత్త్యల పేగు విచ్చికపుఁ బులుఁగు.'
పాం. రం. 4(239)

ఈ ప్రయోగములును, శ. ర.లో ప్రదర్శింపఁబడిన యితరములును అన్నియు ఇంచు
మించుగా తుల్యార్థములే.

(7) 'ఇట్టింకులు' 3

'గృహదైవతంబు ఇట్టింకులింకి' 4(43)

౧. 'ఎవ్వఁడు వింధ్యాద్రి నిట్టింకు లింకించె | గంభీరహుంకార గర్జనమున' భీమే.

౨. 'కన్నుఁగోనలం దంకురితంబు లైనదరహాసలవంబులు వచ్చినేత్రయి
ట్టింకులు సేసెఁ బత్తములయారమిఁ గాటుకచిమ్మచీకటిన్.' శృం. వై. 7(193)

3. 'ఈక్షింపఁగానేర్చె నిట్టింకుఁజూపుల | మోవిఁ గూర్చఁగ నేర్చె మొలకనగవు.'
క. క. ర. 3(226)

ఈయన్నిటను ప్రస్తుతశబ్దార్థము లించుమించుగా ప్రకృత్యనుగతములే.

(40) 'వింగడము' ౬

'వింగడంబైనట్టి ముంగిట.' 4(50);

'వింగడమైన యొక్కవనవీధి.' 4(5)

ఈశబ్దమునకు ఇవే ప్రయోగములు శ. ర. లో నుదాహృతములు. ఇందులొలిదానికి
సుందరమనియు రెండవదానికి విస్తీర్ణమనియు శ. ర. నిరూపితార్థములు. ఈభేదమునకుం బ్రమా
ణము శ. ర.లో నుపన్యస్తముగాదు. ఇది వికటశబ్దభవ మని సితారానూచార్యులవారి వైకృతదీపి
కలో నున్నది. ఇటలొలిదానికి వ్యాఖ్యలోవిరళ మని యర్థ మున్నది గాని, సుందర మని లేదు.
శ. ర.లోని యర్థములు వైకృతదీపికప్రకారము తత్ప్రకృతియైనవికటశబ్దమునకు సంస్కృతము
నందే కలవు. 'వికటశబ్దమే రమ్య వికటవికరాళయోః.' నానా. ఇందలికడఁబడి యర్థమున
వింగడశబ్దమునకు ఈక్రింది ప్రయోగము శ. ర. లోనే దత్తము:—

౧. 'అంగజహరుని ప్రసాదము | నం గలుగుచు వచ్చె సుతుఁడు నాఁ డాదిగ మా
వంగడమున నిది యిప్పుడు | వింగడమై కూతురుదప్పించె న్నాటన్.' విజయ 2(8)

'వింగడించు' అనిధాతువు గలదు. శ. ర.లో నకర్తృకముగా మాత్రమే పఠితము:—

'తలుపలుచు, విభజించు' అని యర్థము.

౨. 'ఆమరవరక్షమామరవరాంచితవృత్తులు వింగడించి' - హ. న. 2౨-శ. ౧.
అయినను ఆకర్త కముగాఁ గూడను ప్రయోగములు కలవు:—
3. 'విడిచినయంత మల్లు లటు వెన్నకుఁ జెంగునవింగడించుచున్
బడిబడి మీసలంటి మెలి బట్టుచు దండల నిల్చి కమ్ముచున్
బిడికిరులూఁది పట్టుకొనిబిట్టుగఁ గేకలువేయుచున్ బొమల్
ముడిగొనఁ బండ్లు గీటుచు ననుభతిచేఁ జెయిసోక మీటుచున్.' ప్ర.వేం.వి.వి.84.
౪. 'గిట్ట లెదిర్చి కొమ్ముల ఘోరి ఘోరినఁ గుమ్ములాడు దా
రబ్బిక యైనచిత్తరుల హస్తం బెనంగుదు బొందెకోల బల్
దబ్బలు ఖేటకోపరితరిన్ గలిపెళ్ళుగఁ దాఁకఁ బోరి పె
ల్లుబ్బుచు వింగళించి తగ నుద్దిగ నిల్వ బహుకరించుచున్.'—,—92
- ఈరంటను వేలుపడుట యర్థము ఈధాతువునకు, కృదంతమును గలదు.
౫. 'దండనిల్కడ కద లుదుటు కలయ మెలఁకువ వింగళింపు దిశాప
దిశలు... మొదలగువిత్తము లెఱింగి'—,—78
౬. 'బంగరుఁదాటి మ్రాఁతులకు బాసటబాహులు, రూప మారయన్
సింగము, సన్న నెన్నడుము, చెల్వగుఁ బ్రక్కలఁ దార్జ్యవత్సముల్
వింగడపుంగను లలవు, విష్ణుఁడు కాదగునొక్కొ! నాదుక
న్నుంగవ నాహరించెడు ననుగు తెలుగున నెవ్వఁడో గదా.'

[‘వింగడపు’ వికాల మైన.] మధ్యమవ్యాయోగము. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రికృతము.

(32) ‘నిట్ర’ 3

‘దశమినాఁ డేకభ (భు?) కముఁ జేసియవలినాఁ

డోర్చి జాగరముతో నుండు నిట్ర.’ 4(50)

[‘ఉండునిట్ర = ఉపవాసముండును.’ టీక.] [ఈశబ్దమునకు శబ్దరత్నాకరములో

ఇదే ప్రయోగము, వేలు లేదు.]

౧. ‘అక్కటా యేమిచెప్ప వింధ్యార్ద్రదమన । కాశిలో నేడు నాళ్ల నిమ్మరణంబ
శిష్యులును నేను నిట్రపాసెంబు పడితి । మమర గంగానదీనైకతములయందు.’

భీమేశ్వ. 2(100)

నిట్రశబ్దము విశేషణ మైనప్పుడు శుష్కవాచక మని శ. ర.; అందులకు నిట్రపా
నము అని అంటే ఉదాహృతము. కావున నిట్రశబ్దము వృత్తపర్ణాదులకు నిట్రవృత్తము నిట్ర
పర్ణము అని శుష్కవాచకముగా విశేషణముగా ప్రయోగములుండవనియు, ఉపవాసముననే
విశేషణ మగు ననియు సూచితము. నిట్రవృత్తము, నిట్రపర్ణము ఇట్టివృత్తపహారము లేదు. ప్రకృతి
లో నిశబ్దము అత్యంతార్థవాచకమయిన నగుగాక. రూఢిచే ప్రకృతార్థమున నియంత్రితము.
దానంజేసి యిది విశేష్యత నొందినప్పుడు నిట్రపాన మనఁగా శుష్కపవాసరూపమయిన యుప
వాస మని యర్థము; కావున పానరుక్త్యదోషము లే దని యెఱుంగ నగును.

‘సతతంబు నిట్టుపాసములతోఁజనత్యుగ్ర । తపము గానించుచు’ పరాహ. 7(73)

“ఎన్నఁడుఁ జాడమున్ వినము నిట్టిమహాద్భుత మేమి చెప్పదున్

గిన్నరకంఠి యొట్టిడినకీలునఁ గాళిపురంబునందు భి

క్షాన్తము లేదు నీయడుగు లాన నిజంబుగ విన్నవించెదన్

నిన్నటినుండి యేము నిగుసీఁగియు నుంటిమి నిట్టుపాసమున్” కాశీ 7(179)

‘నిట్టు పాసముల్’ అని కడపటిముద్రణము. [‘నట్టుపాసముల్’ - అని పూర్వముద్రణము.] నిట్టు నిట్టు శబ్దములు రెండునగు గలవు. నిట్టునకు నిట్టు రూపాంతర మని శ. ర. కాఠన ఈచోట ఏరూప మున్నను దానిని ఇతరమునకు గ్రాహకముగాఁ గొనవచ్చును.

(25) ‘తపారంబు’ ౧

‘తపారపుఁజుంగులు’ 2(75)

‘వెలిద పారంబుమించు’ 4(58) [‘త పారంబుపాగా.’]

[బ్రాహ్మదొర తపారమునకు తపాళము రూపాంతరమనియు, కుల్లాయి యర్థ మనియు, తెలిపి,

అందులకు. —

౧. ‘మూపునం బడిశము, జంజాణుం దలఁ దపాళము.’ వెంగళరాజాపంచతం. 2(9)

ఆనుప్రయోగము సుదాహరించినాఁడు.]

(7) ‘ఎలగోలు’ ౯

‘ఎలగోలుజల్లు’ [‘మొదటవచ్చినవానజల్లు’-టిక్క] 4(91)

‘గాలియెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి’ [‘ఎలగోలుగాలిచేతను’ అనిటిక్క.]

౧. ‘ఆగుచుఁ దేటికదుపు లామరిఁ దలసూపెం ।

జూపుదనుక నెల్లచోటఁ దోట ।

యందుఁ దామ యగుచు నమ్మరు నెలగోలు ।

పాఁజు లన గఁ జూడ్కి పండు పగుచు.’ పారి. 3(91)

౨. ‘మరుఁ డొనర్పఁగల శోల్లలకుం దివురు తమకపు ముంగలిపాఁజులు నిగిడించుకొన్నాడి తూపులరూపున నొండొరువుల మఱుపెట్టి చూచునెలగోలుచూపుల నితరేతరస్త్రైర్యంబులు గంటివడ నొంటిం బచ్చెనయోవరుల వసియించువధూవరులును’ —, — 2(52)

3. ‘చెకుముకి యగ్ని జానశత్రాటిమిడుంగులు ।

ల్లారిలెడు నది యెలగోలుమూఁక.’ - కువలయాశ్వ. 2(127)

౪. ‘అగ్ని మహాభయంకరతరాహవదోహలబాహవప్రతా ।

పరులులు వోలుచెంకిరపుఁదావడచేఁ బులిచేయి వీచి ను ।

సిరమలి నాపపెట్టుకొలఁదిన్ గజరాజము నిల్చి దానవే

శ్వరుఁ డెలగో లొనర్పఁగ నిశాచరుల నియమించినంతటన్.’ 2(128)

౧. 'చిత్తజనినేన తెలగోలు చేసినట్లు ।
కులుకుఁబలుకులఁ జలుకలకొలికి పలకె-మల్ల. విప్ర. 3(87)
 ౬. పుష్కలావర్తకాంభోధర వ్రాతంబు ।
తెలగోలువర్తించు నెన్నఁ డేని.'—కాశీ. (52)
 ౭. 'రాలఁ దుపాకులకొ బలుభిరంగుల భంగము నొందఁ జేసి గ ।
గ్గోలుపడం గడంగి యెలగోలు బలంబు చలం బెల్వంగక' కృ. రా. వి. 3(71)
 ౮. 'అళగరన్నతాలూకు యెలగోలు తుపాకీజనం జరువేలు ।
ఒడ్డుతీరి తుపాకులచేత ఆని వేయ నాగిరి.
 ౯. 'ఏతోజీవగైరాయెలగోలు తుపాకులజనం ఎనిమిదివేలున్న' తంజా, రాజుల చరిత్ర.
- (43) 'హదయ' ౨ ('ఆహదనం తెలంగుజనము')

౧. పదయ దొరకొనుఁడుఁ జెచ్చెర । వదలక వెనవెట్టుకాలిక వర్గమురీతికొ ।
హదయ దొరకొనుఁడుఁ గార్యము । వదలక తా నిర్వహింపవలయుకొ బరికొ.'
- బద్దెనసీతికాశ్రమశ్లోకం.
౨. 'చదువులకు పేర యెయ్యది ? । చదివినమాత్రంబె చాలు సరసవిచసం ।
పదం దా నేర్పినకొలఁదిని । హదనం గవికఁ జెప్పిహాకి నర్పింపఁ దగుకొ.'
- పీఠిక ప ౧౫-అబ్బయమాత్యునియనిరుద్ధచరిత్రము.

(9) 'ఓహరిసాహరి' ౫

- 'ఓహరిసాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుభారల.' 4(93)
౧. 'ఇ ట్టోహరిసాహరిం బెనఁగుహరాద్ధులయందు' హరవిలా. 7(73)
 ౨. 'ఓహరిసాహరి సుయ్యాలచేరుగా ।
వెనుకొంచుఁ దెరులంచు బెనఁగునెడలు.' భార. విరా. 3(165)
 ౩. 'ఉభయబలంబులుం బురికొని యోహరిసాహరిం బెనఁగుచుండె' ప్రోణ. 3(140)
 ౪. 'ఆహరిఁ జూచి వేలపు లహంకరణంబుల దైత్యనేనతో ।
నోహరిసాహరిం బెనఁగ.' వరాహ. 6(115)
 ౫. 'ఓహరిసాహరిం బెరసి యొండొరు నోర్వక యశ్రుశశ్రుని
ర్వాహమునకొ రథద్విబతురంగపదాతులఁ బిల్కుమార్చున
య్యోహావసీనులం బ్రకుపితాంతకునట్లు పరాక్రమించునా
కోహటపాటు దోచెడు నయో ! మది నిత్తజీవేహేతువా?'

భాసునికర్ణభారము వేటూరిప్రభాకరశాస్త్రి శ్రీధీకృతము

(14) 'కెలసము' ౬

- 'పుట్టరాఁ గెలసమొ నాఁగ' 4(96) [కెలసము=అక్కణ, పని.]
౧. 'ఇంతటికెలసంబుఁ దీర్చవలదే' భార. ఆర. 6.—అని శ. ర.

౨. 'ఏను నీ చుట్టుమనై భుజాబలముసాంపున నీకలసంబుఁ దీర్చెదన్'—,,...5(228)

౩. 'అక్కలనం బెవ్వరి కెఱింగింతు'—సౌప్తి. 1(23)-అని బ్రాజ్యము.

౪. 'చెలువ రతాంతవేళ బలుసిగ్గున నంగము దాచుకొంచుదు ।

వ్వలువ గ్రహించి కట్టుకొన వల్లభుఁ డొయ్యఁ జెఱంగుపట్టి యో ।

కలికిరొ యింతసేపు పొడ గానసిసి గిళు డెట్లువచ్చెనే ।

కలసము దీక్ష నంచుఁ గనుగీటితో మున్నడ నుండువీడఁకన్'. దశా. 7(161)

౫. 'మఱియున్ బెక్కుఁబుంబులఁ బట్టిరి । యక్కలనము మాని తనసి

రని నందగుటన్' వెంగళరాజాచంచతంత్రము - అని బ్రాజ్యము

౬. 'కలసము చేసియు నవసియుఁ । గొలిచినయుణ మెట్ల యానికువలయవతి య

గొల్లు వేల యుత్తరోత్తర । ఫలసారమె రాజసేవ బద్దనరేంద్రా.' బద్ద. సీతి. 70

౭. 'నమరంబున రావణు వధించి యందు నాకలసంబునకు మెచ్చి' భా. ఆర. 3 ఆ. 131

(13) 'కిసరు'

'కిస్కిస రుడుగం గావ నప్పగించెడుమాడ్కిన్' 4(175)

['కిసరు=కింప ప్రయుక్తమైన నేత్రదోషము. ఈశబ్దముతెనుంగుననుంగలదు. మదరాసులో ఉత్తమకుటుంబములలోను వాడుకలో నున్నది. శిశువులు, నిద్ర పోక చిరమేడ్చుచుండిన 'కిసరు తగిలినది' అందురు; అందులకై దిగిందుపిల్లలు. మంత్రి కవిభూతిని లాటాద్యవయవములందు పెట్టుట, లోనగువహారములు నేయుదురు. కావున నిదిశేవలము తులువబాసయెయనం బనిలేదు.]

(17) 'గండ' ౨

'జిగురుగండెలుఁ బోలె నల్లుకొని' 4(35) [ఇటజిగురు తర్వాత అరసున్నమూలగ్రంథములో ముద్రితముగాదు]

'గండయును నల్ల దాసరిగాఁడు కిరియు' 5(41) ['గండయునుమత్స్యమును' - టీక.]

ఇట గండవప్రయోగమునే బ్రాసుదొరగారు 'గండ' యని గ్రహించి మత్స్యవిశేషదుర్గమని తెలిపినారు. వఱియు దీనికి 'గండ' - గండియ - గండె - అనిరూపాంతరముల నిచ్చినారు. కాకిగండె - కాకిటిగండె. అను తద్వివిశేషవాచకములను సయితము వరించినారు.

హంసవింశతిలో భద్రసేన యనుభీవరజాయ కథలో - 'కొరడు దాసరికొయ్య' అను సీసపద్యములో; మత్స్యజాతి విశేషపరిగణనములో. తుదను. —

'మొర పక్కెర దొండును గూరముక్కు । పుల్లరుజు గొట్టెగండయు బొప్పడాయ
యల్లె నమ్ముప్పచేపయు గొల్లదొందు । పరిగె రొ య్యాది యగు మీలఁ బట్టునకఁడు'

అనుగీతములో కవి 'గండ' నే 'గండ' యని వరించినాఁడు. ఇది బ్రాసుగారు చెప్పని మఱియొక రూపాంతరమేనియు నగును. ముద్రణములో నున్నదానిని ఉన్నట్లే 'గండ' యనియే యుదాహరించినాఁడను; దోషభూయిష్టమైన యాముద్రణములో 'గండె' [లేకగండి

‘గండియ’ గండి] గండ యని వదుట ఆశ్చర్యముగాదు. పయిగా ఈ యెత్వాత్వములకు తుదకు చెంబడివ్యసహారమే ప్రమాణము. ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర విజయవిలాసములో ప్రస్తుతరూపమే ప్రయుక్తమై యున్నది. ముద్రణముం దిట్లున్నది:—

౧. నల్ల గండె రొయ్య వర కానిగ చేపల బట్టి బెట్టుగన్

పట్టికలో ‘జిగురుగండెలు’ అను ప్రయోగముగాని ‘గండె.’ యే యభిప్రేతమేసి-

౨. ‘స్వజాతిద్విజాతుల రాచిలుచు పులుగుల దీములు గట్టియు జిగురుగండె లమ్మి యుంచున్ దికా.’ (18) ఇట ఆరసన్నకలిమిలేములు సంపాదకమతభేదప్రయుక్తములు.

(19) ‘గార’ ౧

‘మహీసంరక్షకై గార యాబలే’ 4(20) [‘గార=గచ్చ’-టీక]

౧. ‘దబులకృపీటసంస్థితరసాస్థి వీలక యుండ గారి యి

చ్చుటకును బోలే శంఖమణితక్తకదంబము ముగ్ధుగా.’ ము. 6(105)

(16) ‘గొడిమెలు’ ౨

‘గొడిమెలు గట్టకుండి’ 5(53) [‘గొడిమెలు=లేనిసింధులు’-టీక.]

౧. ‘జడముడి జాహ్నువీతటనికాకరపోతముఁ జూచి యెవ్వరీ

గొడిమెలు గట్టి పెండ్లిగొడుగుం గడియారము మోవఁ జేసి రం

చదుగ పివాహవేదివయి నంబిక సెచ్చెనెఁ జూచినవచ్చినా

మృదుఁడు నృసింహకౌరికి సమిజ్జయముల్ దయసేయుఁగావుతన్.’ జైమిని. 1(2)

ఇందలితుదియత్వము ముద్రకప్రయుక్తము. ఎత్వమే సీతారామాచార్య పఠితము. విపాదమును ఎఱుంగనివానిని పాపముచేసినాడనుటయే పట్టినంప. ఆముక్తమాల్యదటీకలో జైమిని భారతమునుండి యీ ప్రయోగము ఉదాహృతమైయున్నది. అట్లున్నది దీనిని ఆప్రయుక్తముల పట్టికలో ఉపోద్ఘాతకారులు ఏల చేర్చిరో!

౨. ‘మిగుల వెఱిగంది యంకట నగుచు మీరు । నృప్తికర్త లేఁజ్జెనను జేయఁగలరు ।

మదికి వలసినయట్ల నేయుదురు గాని । పట్టిగొడిమెలు నాకును గట్టఁ జనదు.’

కళాపూ. 5(58)

(29) ‘తాపికత్తై’ ౨

‘ఈలువుటాండ్రకుఁ దాపికత్తైవై’ 5(70) (పట్టికలో పాకత్వము ముద్రితము. ఇత్వముండ వలయును. ‘తాపికాఁడు. N. S. A Pimp. Satyabh. 3(115)’ బౌద్ధము.

౧. ‘తాపికాఁడైన పాదరి మందడిఁడు’ నవనాథోపాఖ్యానము.

౨. ‘తాన చోరులకును దాపికాఁడై వేష । ధారి మిన్నకేని దవముసేయు । చున్న యట్టు వలుకకున్నవాఁడని యెగ్గులాడి యారెకులు నయంబు లేక’ భార. ఆది. 4(263)

కాక త్రియవర్ణకంబులు పుంస్తవ స్త్రీత్వంబుల మకుబర్థంబునం దాటాదులకగు’ బాల.

(11) ‘కడుసులు’

‘కంపలను నేలెత్తెనుకరుసులు’ 6(17) [పచ్చిచర్మము లని టీక.]

దీనిని చర్మార్థమున జా)న్యశబ్దరత్నాకరములు సరళాదిగా పఠించుచున్నవి.

(21) ‘చావడము’

‘గుఱ్ఱపుఁ జావడములమీఁద’ 5(96)

‘గోడిగల జావడంబులకుఁ’

ఇట రెంటును కట్టు లర్థము. ఈ రెంటిలో ‘చావడము’ శ.ర.లో లేదు, ‘జావడ’మున్నది.

(24) ‘టెంకి’—

‘చమురైనతోల్కుబుసంబు టెంకిమును’ 6(6) [‘టెంకి=కుళ్లాయి’ టీక.] ఈ శబ్దము ఈయర్థమున శ.ర.లో లేదు. దానందేశ్వరి యిది సీతారామాచార్యులవారు అంగీకరించినది కాదని తెలియ నగుచున్నది. దాసరికుళ్లాయికి వాచకముగా వారు ‘టెంకి’ శబ్దమును పఠించి యున్నారు. అంధ్రదీపికానుబంధమున ‘డెంకి’ యనుశబ్దము టోపికి వాచకముగా పఠితమని జా)ను దొరవారు తమ నిఘంటువులో తెలిపినారు. ప్రకృతవాక్యమున ‘కుబుసంపుండెక్కి’ యని మదరాసు రాజకీయ పౌరస్వ్య గ్రంథాంధాగారముదలి (G. O. M. L) రెండు వ్రాత ప్రతులపాఠము. అందే మఱియొక వ్రాత ప్రతిలో ‘కుబుసంపుండెక్కి’ అని పాఠము. ఆముక్తముద్రణములోనే ‘గోదగట్టుక సెచ్చెరుల టెంకియు’ అని ప్రయోగమున్నది. అట ‘టెంకియు’=కుళ్లాయియు’ అని టీక. ఇది యెల్లం బరికింపగా ‘టెంకి’ పాఠము సరిగాదనియు ‘టెంకి’ యని పఠింపవలయు ననియు తోచుచున్నది.

(37) ‘మరులుండీగ’ ౨

‘మరులుండీగ మెట్టి’

శ. ర. లో ‘మరులుండీగ’ యని పఠితము. అందులకు ఈపద్యమే ప్రమాణీకృతము. ఇటం బట్టికాతన్తూలములందఱి యరసున్న లకలిమిలేములను పఠింపచున్నది. శ. ర. లో ‘మరులుండీగ’, మరులుండ, మరులుమాతంగియు పగ్గాయపదములు. మరులు గలిగించుట ప్రాతిస్థికగుణముగాఁ గలుగునోషధి గాన ‘మరులుండీగ’ యని యాగికముగా ప్రయుక్తము; అట్లే తట్టికలో ‘వెట్టితీగను’ అని వివృతము. అదియు దానిసంజ్ఞాధేర మయినను గాఁదగును. యోగముచే ప్రకృతార్థస్ఫూర్తముగాను ఉన్నది. ఇవియును నట్టే. ప్రస్థి సంజ్ఞ ‘మరులుమాతంగి’ యనునది. అందులకుం బ్రయోగము.

౧. ‘గంబూరిమును జాజికాయ లుమైత్తవిత్రులు మల్లుమాతంగి కలువగడ్డ’ హంసవిం. 5

౨. ‘జాజికాయయుఁ గురాసానియోమమువన |

చెంగల్వ మల్లుమాతంగి పచ్చయెన్నులు-” ప్ర. ర. వేం. 640.

‘మరులుండీగ’ యను నీ ప్రస్తుతసమాసము ‘ఇంద్రసీలమ’నుటకు ‘ఇంద్రమణి’ యి నుటవంటి దనియేని తలఁచనగును.

(12) కాదువడి 3

తమిన్ర గాడువడి పొలంబు తెల్లదిరిగి' 6(12)

['కాడువడి=ప్రోవడస్పి, కలవరపోయి' -టీక]

బొంబాయినిఘంటువులో 'కాడువడుట, అనుపదమునకు 'దిగ్భ్రమపడుట' అని యర్థమును, అందులకు ఇదే ప్రయోగమును గలవు. శ. ర. లో కలఁతపడు' అని యాయర్థమే యాఁబడినది. అందులకు ఈ క్రింది ప్రయోగము లుదాహృతములు:—

౧. 'కూ డమ్మి కొంఱు జనములు । బాడబు లాగముము లమ్మి బ్రదుకుదు రెందున్ ।

తేడియ లమ్మదురచ్చొటు । కాడువడినకలియుగమునఁ గౌరవముఖ్య.' హరివం. ఉ9

౨. కాలుకొన్నంతయుఁ గడువేగమునఁ బాటి ।

కనుకని దెసలందుఁ గాడువడియి.' నిర్వ 4(76)

శ.ర. మందే ఈయర్థముననే 'కాడ్పడు' అనురూపమునకుం బ్రయోగము:—

౩. 'వృత్తునిఁ జంపినప్పడె సురేంద్రుని మేకొనె బ్రహ్మహత్య త ।

ద్వారము కంపమొందె మది కాడ్పడియెన్.' ఉ. రా. 7.

(3) 'ఉరు.'

'ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్టయిన నురున్' 4(221)

ఇది పోవుటే యురున్' 6(28) ['ఉరున్ = మేలగును' -టీక].

ఈధాతువునకు సీతారామాచార్యులవారు 'శ్రేష్ఠమగు, 2 తగు' అని యర్థములు వ్రాసి 'నమ్మమియయురున్' అను ప్రయోగమును ప్రదర్శించినారు. ఈ ప్రయోగముగల పద్యము సతీక నీలసంగ్రహములో నిట్లు కన్పట్టుచున్నది:—

౧. నరవర నరసాన్మంబులు । బరిమళసద్వస్తువులును బరమ శయనవి

వృత్తములుఁ గాలాధీనత । నరుఁ బొందుం బాయు వాని నమ్మమియ యురున్.'

['ఉరున్ = తగును.']

ఇట నీ పదము మూలములో ఆలఘురేఫముతోను టీకలో లఘురేఫముతోను ముద్రితము. ఆ భేదము ప్రామాదిక మని చెప్పవలయునా ? ఈ యుదాహరణమందు లఘురేఫమునే సీతారామాచార్యులవారు పఠించినారు. వారు 'ఉరవు' అనుకృదంతరూపమును బట్టి దీనియందు లఘురేఫమును సాధించినారు. గుణురేఫము సయితము ప్రయోగాంతరములచే సిద్ధము.

౨. 'వెలిచిలి రాంగదే యనిన వెండి కదా పగఁదీర్తు నీవు నా

వెలిపెటు లున్న నీరథికవీరులు వాపెద రొల్ల నిన్ను నీ

యురుకడ కేగి లోడువడు మొడ్లకు నెవ్వరి కేనినన్న నే

డైతి.'.....

భార. ఉద్యో 4(179)

(8) 'ఎరవు.' ౨ 'పసులయెరవుటెలలకు' 2(53)

'మేకెరువుంగుంపటిమంచ మెక్కిరి' 4(184)

'ఎరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్టెన నురున్' 4(221)

‘ఏరవుగఁ బూవు సొమ్మిడి’ 5(124)

ఇట నీకట్టము వియర్థముం దప్రయుక్తమనిపట్టికలోఁ జేర్చినారో. మఱి, పెంట యనునర్థమున ఆకారమధ్యముగా 2(53) లోను, ఉకారమధ్యముగా 4(134) లోను, ముద్రిత మై యున్నది. ఇంచేది నియతము? శ. ర. లో పెంటయర్థమున ఉకారమధ్యముగాని ఆకారమధ్యము గాదు. ఆకారమధ్యమున కుపయోచితక మర్థము.

౧. ‘పద నెర వైనవాలెఱులు’- జక్కన నిక్ర. 5(37)

౨. ‘ఏను మీచెలి నింటేల యెరవునేయ.’ శృం. కా. 2 [అంతరినిగాఁ జూడ]

(15) ‘కొంగవాలు’ ౨

‘కొంగవాల్పఱులు’ 6(85)

౧. ‘మదను ముద్గరంబు లన శంబరారి కతారంబు లన

నంగభవు కొంగవాలు లన’ భీమేశ్వ. 1(117)

౨. కతారమ్ము దరవలి కొంగవా లడిదమ్ము గండగొడ్డలి. ఉ. హ. 4 (209)

(18) ‘గనపరాకులు’

గనపరాకులు నిగిడ్చి చెప్పటట్టలు శోధించి.’ 7(14)

[గన్నెరాకులవంటియమ్మలయలుఁగులను లోపల దూర్చి—, —టీక.]

ఇచట పట్టికయందును మూలములోను టీకలోను ఈపదము గ కారాదిగానే యున్నది. ఈ గ్రంథమునకు టీకను, ఆకారాదిగా పదములపట్టికను, వ్రాయించినవా రగు బ్రాహ్మదొరగారు దీనిని ‘గనపరాకులు’ అని కాదిగా తమ నిఘంటువులో వరించి, యాయర్థమునే ఒసంగినారు. ఈ పదము గాదిగానేని కాదిగానేని శ. ర. లో లేదు. ఈతెలుఁగుపట్టికలోని పెక్కుపదములకు ఆముక్త మాల్యదాప్రయోగములనే ప్రమాణించిన సీతారామాచార్యులవారు దీనిని వరింపమికి కారణ మరయవలయును. వారిప్రతిలో ఈతెలుఁగు నేరూపము గాని లేదనియు, ఈతెలుఁగు రూపములును ప్రామాదికము లని వారిమత మనియు, ఆప్రతిలో వారు నిఘంటువులో వరించిన ‘గన్నెరాకమ్ము’ నకు పర్యాయముగా ‘గన్నెరాకు’ శబ్దమే యుండిన దనియు, నూహింపఁదగియున్నది. ‘గన్నెరా కమ్ము’ నకు.

3. కువలయాక్షులు ముత్యాలచవికలోన ।

జలకమార్చిరి నిజకులాచారసరణి ।

బసిఁడిపీఠంబుపై నుంచి పద్మనయన ।

తెలువ మగుగన్నెరాకమ్ము చేలి కిచ్చి.’ శృం. నై. 6(38)

౨. ‘అట్లు దాఁకిన నతండు దొరల గన్నెరాకమ్ములఁ జీకాకుపఱిచె’భార. భీష్మ. శ. ర.

‘ఒండె ప్రకృతమున గనపరాగోలఱికి’ అనియున్న మేలు.

(8.) ‘ఒరుదలకాఁడు’ ౧

‘ఒరుదలకానిం తెదరంగా నాడక’ 4(220) [కొండెగాని-నని టీక.]

౧. 'ఒరుడలగా వచ్చి యొగి మఱుంగువడంగఁ | తెవి నిల్లుగట్టుక చెప్పిరేని—
వదర కథిపతి తెలియంగఁ బాడి యగును.' మల్ల. విప్ర. 5(40)

(42.) 'సరపణి' ౧౦

'నిజలక్ష్యేచే సరిపణుల్ మొరయంగ.' 2(15)

'సరపణు ల్లుల ట్లిడి పెంపంగా బలె' ['సరపణుల్ = గొలుసులను']

'చరణంపుసరపణి మొరపంబు' 7(30)

[శ. ర. లో ఈశబ్దమునకు రూపాంతరములుగా 'సరిపణి-సరిపెణ'లు పఠితములు.]

౧. 'సరపణులఁ బట్టి తెచ్చినకాగిలములు' మను 4(31)

౨. 'సరిపెనతోడిసజ్జ బలుసరిటితాయితలు.' హంసవిం. 5

[ఈపుస్తకమందు ఆచ్చుతశబ్దములు మెండు. ఈపాదముననే 'తాయెతు' లనుటకు 'తాయితలు' అని ముద్రితము. అట్లే ఆదిపర్వములో ణకారమునకు నకారము పడియుండును. ఇది యాభరణవిశేషమునకుం జేరగుట, అది గొలుసుగా నుండుటంబట్టి. ఉ. మురిడీగొలుసులు, కాల్ గొలుసులు, పుదుచ్చేరిగొలుసులు. 'సరి+పెన...(సరిధిని వర్ణవికారము)' శ. ర.]

3. 'పచ్చలకడెంబులును సరిపణులు వూని' క. క. ర. 3

౪. 'భ్రమరపంక్తులు పైసరిపణులు గాఁగ' రాఘ. పాం. 2(5)

౫. 'అంకుశపుటలగుల క్రిందికొంకులములుకులు తగులుకొనిన యినుపసరిపెణల పెనఁ
కువ గలయిట్టికొమ్మసింగోటుల గుప్పడులును.' ప్ర. మే. వి. 78.

౬. 'పసిండిగంటలమొలనూళ్లు బాహుపురులు |

సరిపెణలు ముత్తెయంపుముంగిలు తాళి'—,,— 273

2. 'బుగడలు నాను గోవులు తీగమెడనూలు |

కులికంటు సరిపణ గుండ్రపేరు' హంసవిం. 2. [ఇచట 'సరిపణ' అనురూపమును ముద్రణదోషముగానే, రూపాంతరముగానే ఏర్పఁదగును.]

౮. తగుకుగలమేల్చి సరిపెణుల్ దయ నొసంగి'

[ఇది యథాముద్రితముగా సుద్భ్రతము]-కృ. రా. వి. 1(31)

౯. 'మెఱుంగుఁగడెంబులుల్ దళకుమించిన కంటసరుల్ తురాయులుల్

సరిపెణ లుంగరంబులును నాల్గునగల్ చరణాంగదంబులుల్

దురగము లాదిగాఁగ దయతో బిరుదుల్ వెలయంగ నిచ్చె'—,,— 2(145)

౧౦. 'నును వెడందయరంబునను జీనిసరిపెణుల్ |

మిన్నజన్నిదముతో మెలగొనంగ' దశావ. రామా.

(20.) 'గిరవుండుట' ౬

'పుణ్ గిరి వుంచె వార్ధినా' 1(54)

పట్టికలో 'గిరవు' శబ్దమున లఘురేఫము ముద్రితము. గ్రంథములో మూలటీకలలో

‘గిరి’ అని గురురేఫము ముద్రితము. ఈశబ్దమున శ. ర. లో లఘురేఫమే. తదువ యర్థము.

౧. ‘కనుదోయి మెఱుంగులు కంతుతూపులకడ ।
గిరవుగాఁ జెట్టిరే హరిణనయన.’ ఇక్క. విక్ర. 7(62)
౨. ‘పుత్రుల గిరవులు పుత్రైంద్రుల దిగిరి । కుంకలావంతీశకుమరవిభులు.’ 4(60)
3. ‘పాంచాలభూపాలుఁ బ్రతిరోపితునిఁ జేసెఁ । గిరభాధిపుమాను గిరవుపట్టె.’ 5(98)
౪. ‘హరిణ కరి హరి చమరంబు లక్షి కుంభ ।
మధ్య వాలాకృతులు దెచ్చి మనువుకొఱకు ।
భిల్లపరియింట గిరవులు వెట్టె ననఁగ ।
దృ క్కుచ పలన్న చికుర చారిమల నొప్ప.’ పరాహ. 2(113)
౫. ‘నామాక్షరప్రమాణదినంబులకుఁ జేర
గిరవున్న ముద్రయంగరము చూచి.’ కృం. కా. 4
౬. ‘రోరి గిరవులువెట్టి కొలుచుజగదీశులు’—,,— 3(౮౫౬)

(33) ‘పాగడము’ ౨ [‘పాగడపుఁబాదంబొప్ప’ 1(56)]

౧. పాగడము పూస నాకొ మెట్టై బవిరి పడగ ।
చుక్కటొ ట్టనఁ జిటిపాటిసొమ్ము గలిగి’ పంచ. పేం. ౪. అ-అని శ. ర.
౨. ‘తొగరునూటదుగుల జోడించినపాలవెండి పాగడములు’ ప్ర. రా. పేం. ౭. 73

(31) ‘దుసికిలుట’ 3

- ‘హస్తము నెమర్చు సారెకు లస్తకంబు దుసికిలఁగ’.
- [దుసికిలఁగ = ‘జాటిపోఁగా’.]
౧. ‘దుసికిల జాటుచీకటుల దూకొనుచుండెడుకిలుగంటువై ।
బసు పొనరించునిగ్గు గలఫాలతలంబున జాదుబొట్టు.’ హంసవిం. 4
[దీని ముద్రణములో తప్పులుమెండు. ‘దుసికిలఁబాటు’ అని యుండెంగావలయు.]
౨. ‘జాటివెండుకల్ సవరించి కట్టిన । పసిడివ్రాఁతరుమాలు దుసికిలఁగ’ నిరం. 2(21)
3. ‘ఎసఁగినబాహ్యసంచరణ మెల్లను మాన్చి మరల్చి యెద్దెసం
దుసికిలనీక నెవ్వనముతోఁ బిరిగొల్పినమాపు చేవతా ।
విసరళిరోపతంస మగువిష్టునిపై నిడి నిస్సమీరణ ।
ప్రసరణజేశదీపరుచిరస్థితి నిశ్చలయోగయుక్తుఁ డై.’ శ్రీరంగ. 2(296)
౪. ‘దీసరుహ బంధునందనవిభీషణు లుమ్మరికంబుతోడ వె ।
క్కుసముగ బొప్పధార లాలుకం గని వీరవిసోపచాతురీ ।
రసికుల రామలక్ష్మణుల రాజకుమారుల మోసపుచ్చెనే ।
దుసికిలి డాఁగి పోయి యొకతుచ్చుడు నేఁ దని చింత నొందుచున్.’ రామాభ్యుదయ(20)

(34) 'వెరంజు' ౧౦

'కిన్నం బెరంజునికహారధవన్నభావకులు' 4(22)

[ఈశబ్దము ఇచట మూలటీకాపట్టికలలో మూఁటను పాదిగా ముద్రితము. శ. ర. లో ఇది వాది గాని పాది గాదు. వెరంజుధాతువునను జవురుకొనుట యర్థము.

౧. 'వెలయూలివలపు కడుతో । వెలకున్ వగ లేక వాఁడు వెనఁ జీకటున్ ।
గలవారియిండ్లవెలులకుఁ । గలవారపుసొమ్ము వెంజి కైకొనఁజొచ్చెన్'- శేష. 4

౨. 'చక్కసిచొక్కవెన్నెలరసంబు వెరంజి ప్రియాంగనాభికి ।
గ్రక్కున నోరి కిచ్చి తమిఁ గాఁగిటఁజేర్చుచు తెక్క లార్చుచున్
మక్కున మక్కుఁ గూర్చి రవముల్ నిగిడించుచుఁ దోస పాయుచున్,
మక్కువ డాయుచున్ గలసి మంఁలు నార చక్కోదంచుతుల్'-ప్ర. ర. పేం. 114

[దొకిన ముద్రణములో 'దిరంజి' అనియున్నది. 'దిరంజి' 'వెరంజు' ధాతువులు శ. ర. పఠితములు గావు. 'వీరంజు' అను నతవమునకే 'వెంజు' తెనుగు గానోవు.]

3. 'ఈవె మన్నీడ నీ వీకాన వెరంజుము'- 33. [జై. భార. 3(53)]

౪. 'జనలియుగ్ధునఁ దృప్తిసనక సిన్నటిదాక । వెరంజిలి ప్రేపల్లె వెన్నలెల్ల'-

౫. 'గుఁజెంద నదె గిలుబుకొనియెఁ బయ్యరదొంగ ।
విరులఁ గరికుంభకుచ వెరంజు మై యర గ్రుంగ' మను. 3(84)

౬. 'గవిఁ దూటి యొక్కకుర్కురము తమంబులో వెరంజి'—,,—4(52)

౭. 'మఱి వెల్ల న్వెరంజాడి మందుకయినన్ మస్యంబు లేకుండ' కేయూర. 3(161)

౮. 'క్రొత్తగ దీర్ఘి కానికటకుంజగృహంబులఁ దల్పకల్పనా
యత్తము లైనమత్తకరు లాత్త కరాగ్రములెత్తి పల్లవో
పాత్తకునస్కతన్ వెరంజియాడంగఁ జొచ్చె బరిభ్రమించుభూ
భృత్తరువాటికావిటపబృందమిశ్జరతాకపంబులన్'- క. క. ర 4(69)

౯. 'వెంకివెంకి వెన్న వెరంజాడుచున్నాఁడు । నీసుతుండు మమ్ము నిలువనీక' విష్ణు. 7(130)

౧౦. 'జలములు చ్చిక్కంగ సకలరత్నంబులు । వెరంజి సాగరములు వీడుకొలిపి' న్య. 2(121)

(27) 'తెండి'

'ఆలిప పూర్ణేందుభీతిఁ దదశ్చకాలఁ దెండి'. 5(146) [తెండి=శయనించి]

౧. 'నందినియఱునాకుచున్ । బద్వికఁ దెండి యున్నయది భామిని వేలపుటావుఁ కాచితే.
[పారి. 2(95)]

శ్రీకృష్ణదేవరాయనివారు నిజపట్టాభిషేక మహోత్సవసమయమున

శ్రీ వి రూ పా ట్ట స్వా మి కిం గా విం చి న భూ దా న శా స న ము.

‘[కతోఽ]ప్య[వా]న్యవీర్యః శ్రీకృష్ణరాయమహీపతిః
 విభర్తి మణికేయూరనిర్విశేషం మహీం భుజే.
 రోషకృతప్రతిపాఢివనః । శేషభుజః క్షీరిరక్షణకాండః
 భాషగ తప్యవరాయర గణ్డ । స్తోమకృదర్థిషు యో రణచణ్డః’
 హిస్తురాయసురత్రాణో । దుష్టశార్దూలమర్దనః
 గజాఘగణ్డభేరుణ్డ[ఇ] ఇత్యాదివిరుదాన్వితః,
 ఆలోకయ మహారాజ జయ జీ వేతి వాదిభిః
 అన్తవన్తకల్పిణ్డా ద్యై రాజభి స్సేష్యలే చ యః
 స్తుత్యైదార్య స్సుధీభి స్సవిజయనగరే రత్నసిం [హాసనఘ]
 త్నాపాలాన్ కృష్ణరాయక్షీరిపతి రధరీఃకృత్య నీత్యా నృగాదీన్.
 ఆపూర్వాద్రై రథాస్త్రక్షీరిధరకటకాదా చ హేమచలా నై
 దానేలో దర్శిపార్థశ్రియమిహ బహుశీకృత్య కీర్త్యానమిన్దే.

ఇహ కేల జగతి నిఖిలకవితు లాభినవ్ద్యమా నాదార్య ధైర్యాది జనిత యశఃపూర
 కర్మూర పూరిత బ్రహ్మాంజ్లి కరణ్డేన సమరచణ్డేన విహసిత నృగ నల నహుష నాభాగ దుష్టుమార
 మాన్ధాతృ భరత భగీరథ దశరథ రామాదిచరితేన కృతభూసురత్రాణేన పరిభూత సురత్రాణేన । గజ
 పరిగజకూటపాకలేన విశ్రాంతనానాకలేన పదనవిజితా మ్మోజేన భోజేనావరేణ, కావ్యకూటకాలం
 కారమర్తజ్ఞేన ధర్మజ్ఞేన, ప్రతివర్ష ప్రవర్తిత్రానికవసస్త మహోత్సవేన సవేన కృతార్థిజవిప్రసార్థే
 [న]సార్థేన, నిఖిలభూపతిమూర్ధిస్యేన ధన్యేన, నాగామ్ని కానరసస్పృశనన్దనేన నిఖిలవృద్ధయానన్దేన,
 (నన్దనేన) । సమరముఖవిజయేన విజయేన దిశాం, విజయనగరే సింహాసన మారుహ్య కాసతా సకలాం
 భువం । భుజవిజితసామృతాయేణ కృష్ణదేవమహారాయేణ, భువనభరణసావధానాయ శ్రీవిరూపా
 త్నాభిధానాయ వివరజన విశీర్ణ హేమకూటాయ హేమకూటాయతనశాలినే శూలినే మధురఫలా
 పూపాదిహృద్యాయ నైవేద్యాయ సిద్ధనాయకనవాలీలి విఖ్యాతసామా చతురసీమాభిరామో
 గ్రామో దత్తో, విత్తోపకారిణారవిజనయానుకారిణారద్గమణ్డపోఽపి విరచిత స్తస్యైవ దేవస్య లే
 నైవ ప్రకటితసరజసుహ ప్రసూనధనుషా ।

త దిద మపినీచనీపకవిసుతధరాయస్య కృష్ణరాయస్య కాసన మతి బలకాసనతరుకర
 దానస్య [సా]పదానస్య స్వస్తి శ్రీవిజయభ్యుదయశాలివాహన శకవర్ష 1480 నందుమేలే నడవ
 శుక్ల సంవత్సరద మాఘ శు. 14లు శ్రీమన్మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర శ్రీవీరప్రతాప శ్రీ
 వీర కృష్ణరాయ మహారాజరు పట్టాభిషేకోత్సవ పుణ్యకాలదగు శ్రీవిరూపాక్షదేవర ‘ఇత్యాది
 దేశభాషాయా మపి సర్వం ప్రాగుక్త మనూదితమ్.’

కృష్ణరాయనితల్లి నాగమ్మ (దీపాల) నాగమాంబిక నాగలాదేవి;
 తిప్పాజీనాగలాదేవ్యోకి, కాసల్యాశ్రీసుమిత్రయోః
 దేవ్యోరివ నృసింహేష్టా తస్మా శ్చక్తిరథాదివ.
 వీరా వినునా రామలక్ష్మణాదివ నన్దనా
 వీరశ్రీనరసింహేష్టా కృష్ణరాయమహీవతీ. ।

—౧౦ వ్యాఖ్యాతంగూర్చి ఆరోఁస్త్రీ. —

సీ. శృంగార నైషధ శ్రీ విరాజిల్లంగ సర్వంకషవ్యాఖ్య పలిపినాఁడు,
 సర్వాంధ్రబుధపరిషత్ షకటప మహాపాథ్యాయబిరుదంబు నందినాఁడు,
 యువరాజుచేత రత్నోజ్జ్వలసౌవర్ణవలయంబు దుక్కాలు వడసినాఁడు,
 నెల్లారునగర మనీషులచే నపమల్లి నాథాఖ్య భాసిల్లినాఁడు,
 గీ. పతితృతలిచేత దుర్గిహప్రాధికతనః
 ద్యుక్త మయిన యాముక్తమాల్యదకు విపుల
 వివరణంబును వేడ్కఁ గావించినాఁడు,
 రసగరిష్ఠుండు వేంకటరాయశాస్త్రి.

[షకటప=1116(రూప్యములు.)]

లే. నలువకుం బోలె నెవనికి నలువరాణి
 తలఁపులోన మెలంగు సంతసము మీఱఁ
 దత్కృతములు కవిలోక తారకములు
 కలవు పంచాశ దధికముల్ గ్రంథనిధులు.

గద్వాలసంస్థాన పండితాగ్రేసరులు శ్రీమాక్ పుల్లగుమ్మి వేంకటాచార్యులవారు. ఈ
 వ్యాఖ్యాతను గుఱించి రచించిన సూక్తిరత్నములలో నొకానొకటి.—

శ్లో. ఈదృ గధితీ శాస్త్రే । గైర్వాణగ్రంథజాలే చ
 ఆన్యగ్రంథేషు తథా । నహి దృష్టః శ్రుతచరో వాపి.

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద.

ప్రథమాశ్వాసము.

ఇష్టదేవతాస్తుత్యాదికము.

ఉ. శ్రీకమసీయ హార మశీఁ జెన్నుగఁ దానును, గొస్తుభంబునం
దొ కమలా పహుటియు నుదారతిఁ దోచు, బరస్ప రాత్మలం
దాకిలితంబు ల్లోక లెను మాన్యుతు లచ్చిత్రం బైకిఁ దోచు. న
గోళితి నందొం దోచె నన, శోభిలు వేంకటభర్తఁ గొల్పెదన్.

శ్రీ జీ. - శ్రీ - లక్ష్మీయొక్క - కమసీయ = మనోహరమయిన
(మణికి వేళ్ళమయి) - హార = ముత్యపులరయొక్క ('హారో ముక్తావళీ' అను.) - మణిక్ =
నాగి కిరీత్తుమందు 'మణిఁ స్త్రీమంసయః శృణాతో ముక్తాకిషేచి' మేదిని. 'జెన్నుగఁ =
స్ఫుటముగా, తానెఁ = వేంకట భర్తయు, కొస్తుభంబునందుఁ = (క్షీరసాగరోత్పన్నమై
హరిహర స్థలాలకల భూతమయిన) కొస్తుభాఖ్యమణిహారేమందు, ఆకమలా పహుటియుఁ =
ప్రసిద్ధురాలయిన లక్ష్మీ యువతియు ('లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా కమలా శ్రీర్వర్తిప్రయా' అను.
'పహుటచిన్త్ర శృణా యావనాచినా' సి. కా.), ఉదారతిఁ = స్ఫుటముగా, దోచుఁ = అగ
పడఁగా, మస్పరాత్మలందుఁ = ఒండొరుల హృదయములయందు ('అత్మా యత్న ధృతి స్వా
స్త్య స్వభావ పరమాత్మను జీవన్ముక్త శరీరేషు' గానా.; 'చిత్తంతు చేహో హృదయం స్వాంతం
హృద్యావసం మనః' అను.), అకిలితంబులు = నెలకొల్పబడినవి, దన - తన యాకృతులు =
మహాలక్ష్మీవేంకట భర్తలయొక్క స్వరూపములు, అచ్చిత్రం = (దేహములయొక్క) స్వచ్ఛత్వ
ముచేత, పైకిఁ వెలుపలికి, దోచు - అగపడి, అన్తఃకర్త = గొప్పతనముచేత ('స్తాకాల్ప
క్షుల్లకా' అను.), అందుఁ = ఆయకమణియందును అకొస్తుభమందును, దోచెఁ = అగపడి
నని, అనఁ అనునట్లుగా, శోభిలు వేంకటభర్తఁ = ప్రకాశించుచున్న వేంకేశ్వరుని, కొల్పె
దన్ = నేలించుచున్నాను. [వేం పాపం - కటలి ఆవృణోతి హరతి ఇతి వేంకటః - వేంకటమని
శేషతైలమునకు శేరు. పాపమును హరించును అని ఆపదమున కర్థము. ఆకొండకు దొర(అందు నివ
సించువాడు) గాన వేంకటభర్త యని భగవంతునికి శేరు.]

లక్ష్మీ వేంకేశ్వరులు ఒండొరుల కెదురుగాఁ గూర్చున్నప్పుడు, లక్ష్మీయొక్కముత్యాల
సగంపు ఆయకమణి యందు వేంకేశ్వరస్వామి స్ఫుటముగా ప్రతిబింబించెను, అట్లే వేంకట
శ్వరస్వామి హృదయమందలికొస్తుభమణియందు లక్ష్మీ చక్కఁగా ప్రతిబింబించినది. ఆప్రతిబిం
బించుట ఎట్టు లుండె ననగా—ఆమెహృదయమం దున్నవేంకటభర్త ఆహృదయము స్వచ్ఛము

గావున అందుండి వెలికి లోచి అట వెలుపల నున్న స్వచ్ఛనాయకమణియందు అగపడినట్లును, ఆయనహృదయమందున్న లక్ష్మి ఆహ్వానముయొక్క స్వచ్ఛతచేత వెలికి అగపడి అటవెలుపల కాస్తుభమణియందు అగపడినట్లును ఉండెను. అట్లు లక్ష్మియుత్తరదై మహానందములోనున్న వేంకటేశ్వరస్వామిని సకలమంగళ ప్రాప్తిర్థిమై కొలిచెనను.

ఇట లక్ష్మీనారాయణులు ఒండొరులను స్వాభిముఖవ్యక్త్యంతరములనుగా భావించుట గాదు. మఱియే మనఃపూర్ణతృప్తివల్ల మై అభేదభావన వహించి నవలయు. అనగా శ్రీ తన్ను హరినిగాను హరి తన్ను శ్రీనిగాను భావించుట చెప్పబడినది. అట్లే ననేగాని హరికాస్తుభమందలి లక్ష్మీముఖమును, లక్ష్మీమణియందలి హరిముఖమును విహిష్టశ్యములు గావు.

ఈపద్యమందు లక్ష్మీవిశిష్టని వేంకటభక్తును ప్రధానికరించుటచేత ఈ ప్రభుభక్తుమందు విశిష్టాద్వైతమతము ప్రతిపాద్యమని నూచించినాడు.

విష్ణువుయొక్కయవతారాది విశేషములు ఎన్నియో ముందరగా అందు వేంకటభక్తునే నవి యిటం గొలుచుటకుం గారణము “నీ కల వేంకటపతి యిష్టమైనవేల్పుచుట” అని వత్సమాణ భగవద్వాక్యము (౧ ఆ. ౧౬ ప.) చే స్పష్టము.

ఇందు శ్రీ హరుల యన్యోన్య సానందాభి ముఖ్యావస్థను తెప్పటచేత పరస్పరాత్మం తానురక్తి నూచితము.

ఇందు ప్రతిబింబములను దై కగపడిన మనోగత మాన్యులనుగా సంభావించినందున ఉత్పేక్షలంకారము; ‘అనన్’ - తద్వాచకము.

“ఫలము హేతుత వస్తుతః నలరడు సంభావనంబు లగు నుత్పేక్షన్.” అలం.

సకలశుభార్థము కావ్యాదిని శ్రీకారము ప్రయోగింపబడినది.—

“వేదములకల్ల నోంకార మానయైన కరణిగృతులకున్నెల్ల శ్రీకారి మాది;

కానర గపివరులెల్లను దానిఁడక్క— నితరవర్ణంబు లేదు నత్యైశ్వర్య ముపిల.”

“పదపడి శ్రీకారము కృతి. మొదల నిశించి దోషపుంజము నవించి శుభం

బొడపెంచుం బరుస మినుమును! గదిసి నువ్వలంబు నేయుకరణిన్ ఫరణిన్.”

“శుభదేవతాత్రయంబును! శుభభిచరత్రయము గలిగి శుభవాచకమై

యభినులింగాంచినకతమున! శుభములు శ్రీకారమునను జొప్పడు టరుదే.” అప్ప.

ఇందు ఉత్పలమాలావృత్తము.—

“ఉత్పలమాలలో భరన లొప్పను భారవలుం గిశాయతిన్.”

కావ్యాదియందలి భగణమునకు ఫలము.—

“రసము హాస్యంబు, వన్నియ రజతేనిభము,

ఫలము ధన హేమ మణి వస్త్ర పశు తనూజ

పరిజనాశ్వాది సంప్రాప్తి, భగణమునకు

దానవనివాళ కామెపల్లినవేళ.”

అప్ప.

ద్వితీయపాదమందు 'ఉదార' శబ్దమునందు 'ఉత్ ఆర' అని ఛేదము. 'ఉత్' అనునది యుపసర్గగాన దానిమీఁదె యా (ఆ) కారమునకు ఉపసర్గయాలి వచ్చినది.

'అలగ్రమునకుం జేరిని పరాజపులు మూడు
గాక తక్కిన యుపసర్గముల తలల
స్వరము లొకట వాని కన్వలను నిలుచు
సచ్చయిన పల్లయినఁ బ్రాదివతి యనంగ.'

ఆప్ట.

ప్రతిబేంబకల్పనచేత నలంకారకల్పన యితర గ్రంథములందును గలదు; అందులకు రెండుమూడు ఉదాహరణములు:—

'త్రేలీలాసతి దా నుగోమణి సభాసింహాసనత్కౌస్తుభా
వేలాభా ప్రసౌఖ్యపితృంగి యగుచు నేవ్రాక్కతం దాట్టివాఁ
డౌలేయందు విలంచునో యని యమందానందుడై లక్ష్మీ నే
వళం గాంగులం దేర్చు శౌరి సనసార్వీ నామం బ్రోచుతఁ.'

నరస.

'ప్రభామిత్రప్రవాహవేగ నిజమంజీరాగ్రతస్వలీ
లాభిన్వక్త కరాంభరే విభవ కన్యాలీల యంచున్ మన్
దా భావింప శుభక్రమాకలనచేద ప్రత్యక్షుం గిప్పు నీ
శాభామావతి ప్రచుర స్థిరుమతేఁ బ్ర ప్రమోదయిన్.'

నను.

'ప్రేరమాశజయిన బాసక యు స్సేమాంత రాత్యంతవి
స్తానప్రవృత్తలహో నాయకమణిసంపద్యతం జా నిజా
కారం బొని యవ్యకాంత యన శంకం జెందు నం చెంచి త
న్నానీర్ముఖ నంకపతి నిడుసీతాభిన్వ న్ ప్రోచుతఁ.'

హంస.

'వన్మపితే నిరీన్ద్ర స్ఫటికమణిశిలామణ్డల స్వచ్ఛభాసి
స్వచ్ఛాయాం సాధ్యనియా త్వ మియ మితి ముహు సత్య మాశ్వాసి తాప
వామే మేదన్త తేవాన్ శ్రుచి కుశలమౌ నానా మి త్యాలపన్త
నాన్దోజు సవళం మనోజయనా పాన్వతీ మ. పునాతు.'

మ. సిరి సోక్కి స్పృహ కిక్కొలుగు, హరి న డ్దేర స్పృహక్షించు ను
ద్వరకు ద్వంచును గూడఁ గాఁ గలుగు భాన్వ చ్చంద్రశాలా పరం
పర లయ్య న్నుట వైస యెవ్వని ఫణా పంక్తు ల్భజింతు నిరం
తరముం దాంతుని నయ్యనంతుని సతీత్రబ్రహ్మకల్పాంతునిన్.

౨

చతు.....క్తులు - పతిపు = విస్తీర్ణములు - విస - ఎవ్వని = ఏయనంతునియొక్క - ఫ
ణా = పడగలయొక్క ('స్ఫటాయాంతు ఫణా ద్వయా' అమ.) - పంక్తులు = పరుసలు,
హరి = నారాయణుడు, సిరిక్ = లక్ష్మీని, ఒక్కప్పుడు = ఎప్పుడేని, కను మొఱంగి = కనుఁ
బ్రామి (అనగా లక్ష్మీక కనబడుతుండు, తమన్ = తన్ను (భూమిని), చేరన్ = కలియఁగా,
ప్ర.....సకున్ = ప్రహర్షించు = సంతోషించునట్టి - ఉత్వరకున్ = భూమికి ('ఉర్వరాతు

భూమాత్రే సర్వసన్యాధ్య భవ్యపి' హేమ.), పంచనన్ = మోసముగా (అనగా లక్ష్మిని మోసగించి), కూడఁగాన్ = పొందుటకై, కలు.....రలు = కలుగు = కన్పట్టి - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - చంద్రశాలా = మేడలయొక్క (చంద్రశాలా శిరోస్థిహేమ.' పాలా.), పరంపరలు = పంక్తులుగా, అయ్యోన్ = అయినవో (ఉపయోగపడినవో), దాంతునిన్ = ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడను, అతీ...తునిన్ = అతీత=దాటబడిన - బ్రహ్మ=బ్రహ్మయొక్క - కల్పాంతునిన్ = ప్రళయములు గలవాడను ('సంపర్త ప్రళయంకల్పక త్తమః కల్పాంతై ఇత్యపి.' అమ.), (అయిన), ఆయనంతునిన్ = ఆ శేషహిని ('శేషో నన్త.' అమ.), నిరంతరమున్ = స్వదా, భజింతున్ = నేవించెదను.

వారికి లక్ష్మీయు భూమియు భావ్యులు. అందు లక్ష్మీ యొప్పుడును ఆయనయొక్క - నత్తి - స్థలమందఁ గాదును. కావున ఆమె యొక్క లేక భూదేవిని కూడుట వారికి శక్యముగాదు. భూమిని వారి కూడుట లక్ష్మీకి సమతికి ఇష్టము గాదు. ఇద్దరిశలో ఎప్పుడెని లక్ష్మీకి తోడను నీవకి వారి తిన్న కూడు నేని అందులకై వార్షించుచు ఆయనం పొందుటకై భూదేవికి నియంతుని విశాలపుం బడిగలపంక్తులు ప్రకాశమానములయిన మేడల పురుస లను నట్లు పుచ్చుచున్నవో ఆయనంతుని జతేంద్రియని బ్రహ్మకల్పముకన్న నెక్కిడు కాలముండువానిని ఎల్లప్పుడును నేవించెదను.

'బక్కప్పడు' అనుటచే అరుదుగానయు, సేని కనుమొఱంగుట తొలుతుగా ఘట్టిల్ల దనియు, భా. మొఱంగుటకును చేరుటకును కర్తనుగా 'వారిని' బిడ్డలుటచే వారికి భూదేవి మందుగల ప్రేమాతిశయము సూచితము. ఆ ప్రేమాతిశయమునకే భూదేవి 'ప్ర మిక్కిలే - పార్షించుట'. సర్వసన్యాధ్యుని నర్థముగల 'య్యోన్' శబ్దప్రయోగముచేత అలంకృతి నని సూచితము. 'ప్రమిక్కిలే పార్షించు' యానుటచే సన్యసూపమైన రోమాంచము దాల్చిననయు భా. 'పంచనన్' - వాస్తవమయిన చంద్రశాల లగునెని అందులకునీ శంకింతుగును, పేడగలుగావున ఆత్మశంక గలుగదు; అట్లుశంకితు అవకాశము లేకుండఁ జేసికొనిటయు పంచన. 'భాస్వత్' - పేడగలు మణులుగల పొటచేత.... 'దాంతునిన్' - తమయందే భూదారులు పొరించుచున్నను నిర్వకారుడనుట. అట్టమహానియుండు గావునను, వారిని భూదేవికిని అట్టమహాపకాంగావునను తదినుగ్రహముచేత 'అతీతబ్రహ్మకల్పాంతుడు,' అవశ్యకస్యడనుట.

ఇందు ఘణములను చంద్రశాలనుగా సంభాషించినందున ఉత్పేక్షలంకారము.

'కన్మమొఱంగి' - 'తుని నులులక్రింది నలలకు లోపంబు బహుళంబుగ నను.' (బా. ప్ర. 8.) కావున 'కనుమొఱంగి' అని యేర్పడి, 'పదాంతంబుల యనంయుక్తంబు లయిన నులులల యుత్వంబునకు లోపంబుబహుళంబుగ నను.' (బా. ప్ర. 16) అను సూత్రముచే 'కన్మొఱంగి' అయినది. - 'తినుఁజేరన్' అనియుండఁగా, బా. ప్ర. 16. చేత ఉత్పేక్షలోపము రుంఁగా, 'పాలత్ర' ఇత్యాదులయందు అత్వముతోఁగూడ తదాశ్రితమగునరసున్న పోయి 'పొట్టి' అయినట్లే, 'తజ్జేరన్' అని యైనది. - 'పఱపు' - 'స్త్రీసమంబులగు పిశేషణంబులయు... బహుపచనంబున తేకివచనంబు బహుళంబుగా నగు' (బా. కా. 20); కావున 'పఱపులైన' యనియుం బిప్పనను. - 'సేని కన్మొఱంగి' - ఇటు ద్వికర్మకత్వ మంగీకర్తవ్యము. - 'సంపర్త' - బా. ప్ర. 16.

సీ. ఖ నట త్వయోభి వీక్ష్య రసాతలాన్యోన్య
 పండిత్య తాంగ భి తాండిజములు,
 ధృతి కులాయోగ్ధ ఖండిత నమి ల్లనహాప
 చరణాంజికభ్రమ త్తరువరములు,
 ఘన గుహా ఘటిత ఘ్రాంకరణ లోకైక ద్వి
 మందుభీకృత మేను మందరములు,
 చటుల ధుంపా తర స్వ సగరీ విపరీత
 పాత్ర తాశాకాణ పరిబృథములు,

తే. ప్రబలతర బాడబిక్రమేర్మమములు,
 భాన్వరేర్మపిక్రమేర్మ బాడబములు,
 పతగ సమోట్పతప్ర ప్రభంజములు,
 పృథ్వీతూతే ఘములర టూల పినరుగూత.

1. ఖ.....లు - ఖ = ఆకాశమందు - నట = తాండవింపుచున్న - పయ = నిరుగల -
 అభి = సముద్రమునందు - వీక్ష్య = చూడఁబోగిన (కనఁబడుచున్న - రసాతల = వాతాశిమందు
 ('అభాభువన పాతాళ బలీనస్త్రి రసాతలకః' అమ.) - ఆన్యోన్య = ఒకఁడొకటితో - పండిత్య =
 ముద్ద గాఢ జపికోనఁబడిన ముద్దుమట్టుకోనఁబడిన - అంగ = బహుములుగలవైన ('అద్భుత గాత్రాన్తికో
 పాయా ప్రతీకేష్వప్రథా నాకానానా. - భీతి భీతిపడన - అండిజములు = పాములు గలపయ
 ('పమిసంప్రపానా. భూభా' అమ. - గరుష్ఠైశ్చతుని కైక్కల గాలీదెబ్బకు సముద్రములోనిని
 రంతయు ఎగిసి మెలది అల్లకల్లలములుగా దురంతుచుండెననియు, అట్లు బలములేమిచే బయల్పన
 వాతాశిమందు గరుడునిక భయపడ వాములు ఒకదానిన కటి చుట్టుకొని ముడుంగుచు కనఁబడు
 చుండె ననియు భి. అత్యుక్తిలంకారము. కోంపఱవారమున సంబంధాతీతయొక్క.

'మారుచ నదు తమిళాన్తా హంత్రోదారతా సోఽ గత్యుక్తమ్.' అలం.

భీతిచేత సర్పములొండొంటిం దనఁచికొని చుట్టుకొనె ననుట స్వభావోక్త.

2. ధృ.....లు, - కులాయ అర్థ = గూటికొఱకు ('కులాయా నిడ మస్త్రీయామ్'
 అమ.) - ఖండిత = పఱచఁబడినవై - ధృతి = శరంపఁబడిన - నమి = చిరుగులయొక్క - లవ
 = లేగులయొక్క (చిన్నచిరుగులయొక్కయునుట - 'అథసం త్వేధ ఇథ మేధః సమిత్ స్త్రీ
 యామ్.' అమ.) - రూప = ఆకారమునంటియాకారము గలవై - చరణ = పాదములయొక్క -
 అంతిక = సమీపమందు - భ్రమ = చలించుచున్న - తరువరములు = శ్రేష్ఠపృథ్విములు (మహా
 పృథ్విములనుట - కలపయ-ఎగయుచున్నగరుడుని కైక్కలగాలిక మహాపృథ్విములు పెల్లగిల్లియతని
 కాళ్లికడ నుడియుచు ఎల్లగపడిన పసంగా, ఆయన గూడు కట్టుకొనుటకై చెట్లనుండి విఱచు
 కొని కాళ్లలో ఇటికించుకొని కొనిపోవుచున్న చిన్నచిన్నచిరుగులో యనునట్లుండెను. - 'సమి
 ల్లవరూప' అనుసమాసముచేత బేరమ్యము చెప్పఁబడినను సంభావనముందే తాత్పర్యముగాన

నుత్రేప్తౌలంకారము. [ప్రశంసాయాం రూపప్] అను సూత్రముచే 'ప్రశస్తమయిన సమిల్లనములు (= చిన్నచిరునవ్వులు) అని యర్థముగా రూపప్ ప్రత్యయమేని యుపగృహక.] ఆయుత్రేప్త-చెట్టు పెట్టగిల్లి గరుడుని కాళ్లకడ భ్రమించుచున్నది అనెడు సతితయోక్తిని ఉపజీవించుచున్నది.

3. ఘన...లు - ఘన = గొప్పవైన - గుహ-గఘనయంబు ('చేపభారవిలేసహా' అమ.) - ఘటిత = కూర్చబడిన (= కలిగింపబడిన) - ఝాంకరణఝాంకారముచేత - లోక = విశ్వమునకు (అంతటికిని) ('లోకో విశ్వే జనో హేమ.' - నిక = ఒక్కటియే యగు - ద్విదుందుభీకృత = బంటు భేదగాఁ జేయబడిన (ద్విదుందుభి - సమాహృద్విగుప్త.) ('భరీ స్త్రీ దుస్తుభిః పుమాన్' అమ.) - మేరు మందరములు = మేరుపర్వతమును మందరపర్వతమును గలవియు. — మేరుగుహయందును మందరగుహయందును అక్కల గాలిచే ఝాంకరణము ఒక్కమృదినే యెససి వేగాన్వితినవ్వని. అమ్రోహాది యారెండు పర్వతములును ప్రపంచమునకెల్ల నొక్కచటంటి భేరియముగా నొప్పుచుండెనని భా. - రూపకము.

4. చటుల...ములు. — చటుల = తీవ్రమయిన - ఝంపా = దాటుయొక్క - తరసి = బలముచేత ('తరో జనే యతే' - హేమ.) - స్వ...తిమ తమ = సగరి = పట్టణములనుండి విపరీత = వ్యత్యాసముగా - కాతత = వైపరీతము - తత = పక్కలయొక్కయు ('ఆహా ది గతి తృప్తిహా' - అమ.) - నోణ = మూలయొక్కయు - పరి వృధములు = ఎల్లకలుగలవి - ఈయన మహావేగముతో చాటులు దాటుచుండగా జనించిన గాలిలముచేత అట్టిది కృపకులును తమ తమ పర్వతములనుండి పవనరేవులలో పోయిపడిరింటి. — అత్యుక్త.

“రయ నమ్మరి మిథ్యా శూరిత్యదార్శవచస మ్మత్సుక్తౌ” అలం.

ప్రప...ములు - ప్రపరిర = అత్యంతిష్ఠి నయిన - పాపదీకృత = బహుగుణులుగాఁ జేయబడిన - భౌష్ట్యములు = మేఘవృక్షములుగలవియు, భాస్వ...లు — భాస్వరి = ప్రకాశ మాసములైన - ఛిమ్మడికృత = మేఘగుణులుగాఁ జేయబడిన - పాపదీములు = పాపదానములు గలవియు ('ఈ సుని అక్కల గాలిచెప్పుట మేఘములతోని త్యోగ సునిద్రానడుచున పాపదానలక్షాసమునం బడెననియు, అచటండి నలయు మేఘములందు త్యోగియగుగాఁ బడెననియు భా.-అత్యుక్త.), (అట్టిదన) చతి...ములు = చతిగనవ్రాట్ - పక్షిరాజాయొక్క (గరుడదేవునియొక్క) - పతిత్రి = అక్కలయొక్క ('గరుప్రక్షచ్ఛదా పతిత్రి పతిత్రి' చ తి నూరుగాన్' అమ.) - ప్రభంజనములు - వాయువులు, వృ...లక్ = వృజన - పాపములనెడి ('కలుషంవృజినోఘ మంహోదురితదుష్కృతమ్.' అమ.) - తూల దూయొక్క - ఓఘ = మొత్తములను ('ఓఘోబృద్ధైః మృగాంరియే' అమ.) - తూలక్ - చెవిరి పోవునట్లు, పిసరుగాత = వీచునుగాక (పాపములను పోనడించును గాకయనుట.).

ఝమ్ప - ఇంగ్లీషు Jump - జంప్.

—*విష్వక్సేనుని బెత్తిముచును నందియు నొప్పుట*—

ఉ. పూని ముకుండు నాళ్ల గనుబొమ్మనె కాంచి యజాండభాండము

ల్యాసను మీఁదఁ బోవ నడువ న్నోనె న నన్న సగనిశ్చల

త్వానచలత్వస్థితే సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతన

ల్లా సుఖకెక్కుపై న్యపతి కాంచనవేత్రము నాశ్రయించెనన్.

౪

ముకుందునాభా - విష్ణువుయొక్క యానతిని, కనుగొమ్మనె- భూసంజ్ఞచేతనే, కాంచి = కనిపట్టినదై, పూని = ప్రహత్న పూర్వకముగా, అబ అండ భాండమున్ = బ్రహ్మాండము లనెడు కుండలను, వానన్ = చేయుటకును - సృజించుటకును, మీన్ = పిమ్మట, పోవనడువన్ = పోగొట్టుటకును (సంహరించుటకును), తన్నున్ = వేత్రమునను, కోశన్ = గ్రహించెను, అనన్ = అనునట్లుగా ప్రకటించువాచకము, అగ్ర...న్ = అగ్ర తనముయొక్క-నిశ్చలత్వ = కదలమి యొక్కయు - అనచలత్వ = కదలకయొక్కయు-నిశ్చలత్వ వ్యవస్థ (‘నిష్కల్పత్వ స్వకల్ప యోగ మేవ’), సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతనన్ = ఎల్లభోక్తృల యొక్కయు నిర్వాణసారథియు సన్యాసారథియు, కాన్ అనునట్లుగా, సుతికెక్కు = సొగడ్డ నొందుచున్నదన - సైన్యపతి = విష్ణు నేనానాయకుడయిన విష్వక్సేనని యొక్క - కాంచనవేత్రమున్ = పైనా పత్యాధికారి సూచకమయిన పంచాంగపు దెబ్బనును, అశ్రయించెన్ = కేసించెను.

క్రిమన్నారామణినియొక్క నేనానాయకత్వము సర్వకార్యనిర్వాహకమయిన విష్వక్సే నునిచేతి దెత్తియునుకొని కొనికొనినప్పుడు భోక్తృములెల్ల చేతనం బొందుటయు కలక నిలిచి నప్పుడు జడ్యము వహించుటయు జాడగా, ఏమని సంభాషించు చోయున్న చోగా, ఆదె త్తమే నారాయణుని కనుబొమ సంజ్ఞనుగ్రహించి తనచిహ్నముకొని కదలకచేత స్థితియు, కద లికను మానుటచేత సంహారమును చేయుచుల యంత మహిమగలదిగా, యని తలంచి దానిని అవిష్వక్సేనదేహుడు చేతిబొనినారదా యని సంభాషించు చోయున్న చో-ఉత్తేజ్జ్వలంకారము.

ఇచట బ్రహ్మవిష్ణులు కుండలుగాను, వేత్రము కుమ్మరసారా ద్రిష్ట్య కోలగాను, విష్వ క్సేనుడు కుమ్మరిగాను రూపకము-వికదేశకవర్తి; తననుప్రాణితము ఉత్తేజ్జ్వలంకారము. ‘అను చలత్వ’ అను వాచకమును నిర్వాణ కదలకచేతని యర్థము. ‘అనచలత్వ’ అను పాకమున నభోద్వ యము కలదు. అచలత్వమే నిశ్చలత్వము, దాని ప్రతిబింబము మొదటి నల్లచేతి తెలుపబడినది. ‘వాసు’ ధాతుః, కుండలు చేయుటయందు ప్రసిద్ధము. ముకుందుడు - ముకున్-మోక్షమును దదాతి-ఇచ్చువాడు.

—*పాంచజన్యవర్ణన*—

మ. పారి పూరింపఁ నవాన్య నూనతి సుగం ధాకృష్టమై చాభివం
కరుహక్రోడమిందొబ్బంగ ముగ జెక్క నిమగ్నమూలంక సం
కర దైత్యును పరంపరం గముచు చేఖం బొల్పు కాకా నిశా
కరగౌరవ్యుని పాంచజన్య మొనఁగంగళ్యాణ సాకల్యమున్.

౫

పారి=ప్రవిష్టుఁడు, పూరింపన్ = ఊడినప్పుడు, త...ము - తత్ = ఆననయొక్క - అన్య-నోటియొక్క - మారుత-ఊరుపుయొక్క - సుగంధ=నైవేది చేత - అకృష్టము = లాగబడినది, వి, వా...ము - నాభి-బొడ్డునందలి - పంకరుహ = తామర యొక్క - క్రోడ-ఓడియందలి (లోనిప్రదేశమందలి) యనుట - ‘క్రోడో నా సూకర క్లీబ ముత్సన్యే వక్షసి ద్వయో’ నానా. - మిళిచ - తుమ్మెదలయొక్క - బృంచము = మొత్తము, ఎదురు ఎక్కన్ = (పాంచజన్యమునకు) ఎదురుగా పోవుచుండగా, దుష్క్రి...రన్ = దుష్క్రియా =

చెడుపనులయొక్క - పంక = పాపమునోడి ('పబ్బో-ప్రీ కర్ణమే పాపే' మేది.) - సంకర = కూడికగలదైన - దైత్య = అనురులయొక్క - అను = ప్రాణములయొక్క ('పుంసి భూమ్నస్ సవః ప్రాణాః' అను.) - పరంపర = వరుసను, కముచురేఖ = కవులను రీతిగా, పాలు = ప్రకాశించుచున్నట్టి, రాకా.... తి - రాకా = నిండుపూర్ణమయందలి - నిశాకర = చంద్రునివలె - గౌర = తెల్లని - ద్యుతి = కాంతిగలది (ఉపమ), (ఐన), పాంచజన్యము = నారాయణనిశంభము, కల్యాణసాకల్యము = మంగళములయొక్క సమగ్రత్వమును (ఎల్లమంగళములను అనుట), ఒసగు = ఇచ్చునుగాక.

పాంచజన్యమును నొకానొక దైత్యుడు ప్రీకృష్టునికి ఎగు చేసెను. అంత నాభగవంతుడు వానిని సంహరించి వాని మెడయొక్క నో శంఖముచేసికొనెను, కావున ఆశంఖమునకు పాంచజన్యమని పేరు కలిగినది.

దైత్యునియగు ప్రీహరి దైత్యసంహారము కడింగి పాంచజన్యమును ఊడుడు దానియందు నిండిన యాయనముఖవాయువుయొక్క నెత్తొట్టె పొక్కిటి తమ్మిలోపలనుండి తుమ్మెదలు బారుగా నెగిరిపోయి యాపాంచజన్యము పైబడుట దెట్లు నుండుననగా ఆపాంచజన్యము పాపకళింతగులయిన దైత్యప్రాణములవగునలను గ్రసించుచున్నదో యనునట్లుండును. అట్లాప్పు చున్న యాపాంచజన్యము పున్నమరేయిటి చంద్రునివలె తెల్లనయినట్టి కలమంగళములను ఇచ్చునుగాక.

'త్రోడ' - ఒడి మునుటచేత లోపలమకరందమును త్రొగుచున్నట్టి పని భా. 'అను' - ప్రాణములు వాయుస్వరూపములు, వానికి రూపములేదు, అయినను వారి సంజీయున్న పాపము నలుపుగావున నల్లనిప్రాణములనునట్లున్నవని తుమ్మెదలకు ఉత్పేక్ష. 'కముచు' - దానిస్వని కే ఎంతవోగుండె బ్రద్దలై చప్పురు గావున, అదియే వారిప్రాణములను గ్రసించుచున్నట్లున్నదని యుత్పేక్ష. 'రాకానిశాకర' సామ్యము 'గౌ' త్వత్విక చందో తిన్దాను. మతీయు, ఇటు గౌరత మాత్రమే సామాన్య ధర్మముగా కంఠోక్తమయినను, పాపనశ్చములయిన యనువులు కళింకమువలె నున్న వనియు భావము కలదు; కావున 'రాకా' ప్రయోగము కలంకోత్పాట త్వార్థము కూడ. 'కల్యాణ' - దుక్కియాపంకము హృతిమయినదో కల్యాణమునకు ఏలోపము నుండును.

'పాలు రాకాద్యుతి' - ఇందు 'రాకా...ద్యుతి' - అనునది బహువ్రహిసమాసము. 'పాంచజన్య'మునకు విశేషణము; దానికి 'పాలుచు' అను తద్ధర్మాద్యర్థకవిశేషణమునోవిశేషణోభయపదకర్మధారయసమాసము - 'పాంచజన్యము' వ్యస్తపదము. కానిచో 'రాకా...ద్యుతి' అను విశేషణమందు అనివృత్తివిధేయాంశతాదోషము సంభవించును. 'ఒసగు' - తద్ధర్మాద్యర్థములలో ఆకిన్నకూడ జేరియున్నది.

ఇందు వృత్త్యనుప్రాసములు గలవు.

—*సంక్షేప వర్ణన.*—

మ. ప్రతతోద్ధ్వారభాగ వీర యుగళ భాస్వరినిరు ప్తంభ సం
స్థితః దీండ్రించెడు జాళువా మొసలివా దీర్ఘార్పిగాఁ గజ్జలా

న్విత ధూమానిత రేఖ పైయలుగుగా విజ్ఞాన దీపాంకురా

కృతి సందం బగు సందకం బఘలతాశ్రేణి చ్చిదం చేయుతక. ౬

ప్రత.....తక - ప్రతత - పఱచైన - ఊర్ధ్వ = మీది - అగ్ర = క్రింది - భాగ = అవ
యవములయిన - పీఠ = పీఠములయొక్క (గుండ్రని చదును భాగములయొక్క) - యుగళి = దో
యిచే - భాగ్యత్ = వెలుంగుగలదైన ('భాగ్యాన్ దీప్తే రవా' మేది.) - త్వరు = విడియనెడి
(త్వరుణ్భూతానిశుద్ధాభ్యాన్) అమ. - స్తంభ = కంబమందు - సంస్థితక = ఉనికిచేత, తీం
ప్రింపకు - వెలుగు చున్న - బాహువా = బంగారపు - మొసలివా = మొసలినోరనెడి పేరుగల భాగము,
దీప్తాబ్జ - దీప్త - జ్వలించుచున్న - అర్చి = బాల్వ ('బాల్వా భాసోర్నపుం స్వర్చి' అమ. అర్చి
శబ్దము 'కావంతము', కాత్ = అగుచుండగా, పైయలుగు = మీది యుపచివర,
క.....భి - కర్మల - కారుకతో - అన్విత = కూడుకొన్న - ధూమ = సొగయొక్క - అనిత =
నల్లని - రేఖ = గీత (కొడి, కాత్ = అగుచుండగా, విజ్ఞాన దీప అంకుర ఆకృతిక = ఎఱుక
యనెడు సన్న మొలకయొక్క యాకారముతో, అందరి అగునండకంగా - ఒప్పుచున్న విష్ణుభ
క్తిము, అ...దక - అభి - సాపములనెడు - లతో = తీగలయొక్క - శ్రేణి - పరుసయొక్క -
భింద - కోతను, చేయుతక... కావించును గావుత.

విడిదికి క్రిందుమీదులనుండు గుండ్రని చదునుపిళ్లలతోడిది దీపస్తంభమువలెను,
అట్లుపై మొసలివాయియాకారముగలదై మొసలివాయి యనుపేరంబగుచుండు బంగారపు
భాగము దీపబాల్వవలెను దానిపైనుండునట్టి చులుగు దీపపురబాగరేఖవలెను ఒప్పుచుండగా,
సాను విజ్ఞాన దీపాంకుర పాయవ నొప్పుచున్న సందికము సాపము లనెడి తీగల పరంపరను
తోసి వైచునుగాక యని ప్రార్థన.

ఇచట - సందికమందు విజ్ఞాన దీపాంకురత్వము సంభావించబడినది, కావున ఉత్త్రేక్షా
లంకారము. దానిభాగములయందు దీపస్తంభశ్వాద్యాద్యోపము రూపకాలంకారము.

'కజ్జలాన్విత ధూమానితరేఖ పైయలుగుగాత్' అనునోప్రకరమభంగముం బరికించునది.

—* కొమోదనీవర్ణనము. *

ఉ. యోదనసార్వభౌమ భయదాయత బాహునియక్తి జేసి యెం

దే దనుకేంద్ర సాశ్వపుర సేమమణీవరణంబు సంగతిం

బై దివి నాత్మకంకణము లం దొకి కింకణ మయ్యె నట్టి కొ

మోదకి మోరీలిత నముజ్జ్వల కల్పకమాల్య గొల్చెవత్. 2

యాదవ... జేసి - యాదవ - యదువంశజుడయిన - సార్వభౌమ = సర్వభూమిశ్వాసుని
యొక్క (క్రొత్తసొనియొక్క అనుట) - భయద = బెట్టిదమయిన - ఆయత = నిడుపయిన -
బాహు = భుజముయొక్క - నియక్తిజేసి - ప్రయోగముచేత, ఎంకేని = ఏకామాదికియందు,
దను...లు - దనుకేంద్ర - దానవశ్రేష్ఠుడయిన - సాల్వ = సామ్యునియొక్క - పుర = పట్ట

ణముయొక్క - హేమ మణి పరణంబు = బంగారముయొక్కయు రత్నములయొక్కయు (తన్ని ర్మితమయిన యనుట) ప్రాకారము ('ప్రాకారో పరణః సాలః' అమ.), సంగతంబు ఐ = అంటు కొన్నదై, దివిక్ = ఆకాశమునందు, ఆత్మ = తనయొక్క (కామోదకియొక్క) - కంకణ ములందుక్ = వలయములనడుమ, ఒకకంకణము = తానును ఒకవలయముగా, అద్యైక్ = ఒప్పెనో, మో...ల్యైక్ - మోచ = సంజోషముచేత - కీర్తిత = తగిలినపండిన - సముజ్జ్వల = వెలుగుచున్న - కల్పకమాల్యైక్ = ఈవిమాని పూవులదండకలదైన, అద్భి కామోదకిక్ = అటు వంటివిష్టుగదను ('కామోదకీ గదా' అమ.), కొల్పెదక్ = కేళించుచున్నాను.

శిశుపాలుని మిత్రులలోనొకఁడు సాల్వ్యుడనువాఁడు లోకమున యాదవులు లేకుండం జేసెదనని ప్రతిజ్ఞచేసి శివునియార్చి తపసించి చతురుగా దేవాసురాదిగురాసులము సౌభకమును వ్యోమగామిపుత్రమును బహు దానిలో నొకఁడు ద్వారకకైఁదెచ్చెను. ఇంతలో శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మజరాజసూయమునండి వచ్చి కామోదకితో సౌభకమును సాల్వ్యునియనుచుండెను. ఆకథ నిట ననుసంధించికొనవలయును. శ్రీ కృష్ణులవారు కామోదకితో సౌభకమును గొల్పినప్పుడు ఆగద ముందట దానిప్రభావ మెందులకును కొఱగాక గాని హేమమణిప్రాకారము తన్ను భేరించిన యాగదనుండు తదీయాలంకారభూతము వైయన్నవలయములతో తాను నొకవలయ మనునట్లుం డెను. అట్టిజయోత్కృష్ట మగుటచే నేవతలు సంజోషముచే ఆగదము కల్పకమాల్యాయలు గరిసి యలంకరించినారు. అట్టి యాగదను నేళించెదను అని పద్యాశ్రియ. ఈకామోదకిక్యాదిస్తుతులచేత శ్రీకృష్ణరాజుల వైరులును ఆయాకామోదకియ కేళణ ప్రవాదియచేత సూరసుగురుగాక మని కపియాశనును.

ఇందు హేమవత్సమయమైన సౌభకసాలము కామోదకికలయముగా సంభాషితము గావున సుత్రేత్వక; వాచకములేనందున గద్య. 'మోదకి మోదకీ' అనునో వృత్తిమప్రాసము.

'ఎందు ఏని సుతేంద్ర' అనియుండిగా 'అక్షిశ్చార్థాన్వేషితః' అనుమాత్రముచే వికల్ప ముగా ఏని శబ్దేవర్ణమునకు లోకము గాఁగా, 'ఎందేకోదనుకేంద్ర' అయి, అసంతకము సౌళము పరమైయున్న కారణంబున ద్రుతలోపము కలిగి, 'ఎందేదనుకేంద్ర' అనునది.

'సార్వభౌమ' - సర్వభూమిశ్యరుం డైన నారామిండు గాని 'యాదవః' మాత్రుండు గాఁడునుట. 'ఆయత' - (మహాపురుషుండు) ఆజానానాహంవనుట. 'కీర్తి' - గౌరవిన్నంటునంతి గొప్పది యనుట. 'సముజ్జ్వలములు' - అప్పుడే కోసిన పుష్పలతో విచితములు గావున. సాల్వ్యుని వాశము ఇట్లు దేవతలకుసయితము ప్రసూతమ మర్యెఁగావున వాఁడు ఆట్లేదుండు ఏనుజ మాత్రుండు గాఁడు, దను'శేంద్రుడే'. సాలము వలయాకాశమును, సౌవర్ణమును, మణి భుచితంబును; కంకణమును అట్టిదే; కావున సాలమునకు కంకణసామ్యము.

—* శౌభ్యకపణ్ణనము. *—

చ. విడికెడు కొనుం గొప్పం గని ప్రేమం ద్రపక్ర సమాంగిం జేసి, తే

విడికెడు కొనుం గొప్పం బుం బెచ్చు గుణంబును గంటి నంచు, నే

ర్పడంగ నిజప్రవక్రతయుఁ బొపంగ మ్రొక్కెడు నా, సుమాలీపైఁ
బడిగొన నమ్ములీనుహరి శార్దూధనుర్లత గాచుఁ గాపుతత్.

౫

పిడికెడు కానుక = పిడికెట నిముడు నడుమును - కొప్పుక = తులుమును - కని, ప్రేమక = అనుగక్తిచే, ప్రవక్రక = మూడువంకరలు కల పుటచేత, ప్రవక్రయను పేరొందిన గుర్జుదానిని, సమ అంగి = తిన్నని (అనంగులులేని) మేనుగలదానినిగా, చేసితి = చేసితివి; ఏక = నేను, పిడికెడుకానుక = పిడికెట నిముడునట్టి మధ్యమును, కొప్పుక = అగ్రంబును, పయిపచ్చ = అంతకిన్నెధికముగా, నణంబునుక = మంచితనమును కూడను (అట్లెలాటిని కూడను = మార్త్య బ్యాభిష్ఠి = గుణా) అమ., కంటిక = పొందియున్నను, అంచుక = అని; వ్యవంగి = స్పృహపడుచు పడగా, నిజప్రవక్రతయుక = నిజ = తనదైన = ప్రవక్రతయుక = మూడువంకరల గలదైయుండుటనుకూడ, పాపంగ = పోగొట్టుమని, మ్రొక్కెడుక నాకొక ప్రేమారక సమస్కరించుచున్నదో యనునట్లుగా సమస్కరించుటయందు దోషము వంగును బోధములం బ్రయోగించునపుడు ధనుస్సు వంటిది, కావున నిట్లు చెప్పుట, సుమాలీపైక = సుమాలీయను సమరసిపాద, బడిగొనక = నిరంతరముగా దుర్బింపువానగా, అమ్ములు ఈను = అణములు ప్రసించుచున్న - వారి = నారాచూచియుక్కి = శార్దూధనుర్లత = తీగ పడినదైన (అంతసులువుగా) నన్నగా అనునచేత మెలించున్న శార్దూ మనుషేరి పిల్ల, కాచుక కాపుతత్ = రక్షించునుగాక.

ప్రవక్ర తననుబది మధురాపతి హరికంసునికి మైత్రాతలు సమకూర్చు దాసి, మఱు గుర్జుద. శ్రీతి మక్ష్మిలలు మధురం పచ్చుచో ప్రవక్ర కంసునికి విలేపనములం గొనిపోవు చుండెను. క్రక్ష్మిలడు వానిం నన క మ్మని పొడుగ నామిట్ల ప్రతిపూర్వకముగా వానిని రామ కృష్ణులకు సమర్పించెను. క్రక్ష్మిలవారు వారి నలంపి పార్సించి యాప్రవక్రను ఆవక్రను నుండిరి గావించిరి.—

సీ. తత్ప్రసంగములమీఁదల నన పదంబులు చ్రోక్క, పాస్త్రాంబళి న్విను మబలగౌడ
క్రంగి కట్టుగ నెడ, కృష్ణిలడు మీదకి నెత్తిన, వక్రత లెల్ల మాని,

త. చుక్కనైన చిత్తిదన్ముఖముక్రయం! గొమరు మిగిలి పిలువదుఁ గుచయుగంబు
సొంపులయం, పిరుణ నుంపితిమూర్తియు, కమలనయనుఁడూరం గాంక్షతోడ భాగవతిము
కుర్చకు ప్రవక్రత పరియే - శార్దూధనుర్లత కని యెట్లు? అమ్మలీనుతతీని అది కలుగును.
ఈవివరము ఇందలి ౫ (౧౮౫) పద్యములోని త్పణతాశబ్దముం గూర్చి పీఠికలో నా వ్రాసిన విస్త
రమువలన సయితము తెలియ నగును.

ప్రవక్ర ద్వాపరాంతముది, సుమాలీ కృతయుగమువాడు. ఇట కాలసంగతి కల్పంబు
తర సంగతిచే గ్రాంతము. ప్రతికల్పమందును బ్రహ్మ మనుపటివలె నే స్పృశించు నని శ్రుతి.
పంగుట మ్రొక్కుటగా సంభావించు బడినని గావున నుత్పేక్షలంకారిము.

ప్రకార సుమాలీపై అమ్ములు పర్చించునప్పుడు శార్దూము మండికృత మగుచుండెను.
అట్లుగల ప్రహరిగూర్చి మ్రొక్కుటయో యనున ట్లుండెను. మ్రొక్కుట యేల నున తన ప్రవక్ర

తను బాపుమని. ఆదేవుడు త్రివక్రతం బాపునా యనిన కృష్ణావతారములోఁ గుబ్బకుం బాపలేదా? అటయిన కుబ్బకు విడికెడు కానును కొప్పును ఉండినవి. వానియందముచే ననురక్తుఁడై శ్రీహరి దాని త్రివక్రతంబాపెను, అట్టియోగ్యత నీయందు కలదా? యనిన, నాయందు అవియే గాక వైగా గుణముకూడ కలదు, కావున నాత్రివక్రతను అప్పక తీర్చును అని సంభాషెన. 'కుబ్బయువిడ, ఉవిదయందు అనురాగము సహజము, నీవో?' యనిన, 'నేనును ఉవిదనే, నేను భనుర్లతను, మహిళాహ్వయను గదా ('లతాగోవర్ధ నీ గుడ్డా) శ్యామాకు మహిళా హ్వయా' అమ.), అందుకొఱకే లతా సామ్యమును లతాశబ్దమును తదీయ స్త్రీత్వమును ఘటిల్చుచులు.

'జడిగొను' - జడిశబ్దముచేత శ్రీహరి సజలజలదశ్యాముఁడనియు, శార్దూలము ఉండ్రధనుఁ సకాశమనియు, 'జడిగొన, ఈను' అనుటచే మేధావీనియనుండి భార సాహిత్యమువలె సంధానమోక్షములు గానరాక ఒక్కొక్కటి లెక్కలేని యమ్ములు వెలువడుచుండె ననియు, స్ఫురిం.

—* సు ద ర్శ న వ స్థ స *

చ. అడరు గళాస్రధారలు మహాముఖ వాంతి సుధాంబు ధారిలు

నౌబడినగు పహ్నికీలములుం బొంగును గాఢ, బెత్తబ్బత్తికోటిక

నౌబడిదవుం గిన్నతో నెసరు వెట్టిసంపదనంటిబోల. స

కుండు వెన రాహు మస్తకముం గొన్న సుదర్శన దేవుం గొల్చెనెన్.

అడ....లున్ - అడరు - ఉబకుచున్న ప్రాణకుచున్న - గణి - గొంతులుక్కు - అప్ర - నెత్తుటియొక్క - ధారిలున్ - ప్రవాహములును, మ.....లున్ - మహా - గొప్పదైన - ముఖ - నోటిచేత - వాంత - క్రక్కబడిన - సుధా - అంబు - అమ్మగొట్టకము - క్కు - ధారిలున్ - ప్రవాహములును, పొడివు - అగు - ఉన్నలేములును - పహ్నికీలములున్ - నెప్పమంటలును, పొంగునున్ = ఎనటియొక్క యుల్బమును, కాన్ = అగుచుండగా, పెత్తబ్బత్తి కోటికొకడమయసుర సమాహమునకు, ఎగరువెట్టిన = ఎనరెక్కించినట్ట - పెట్టె - పనంటిబోలెన్ కుండునోయనునట్లుగా, బెడిసెపుంగునోన్ = కడియకొకముతో, కుండు వెనెన్ అని ప్రముఖారాహు మస్తకమున్. రాహు (నను ననురుని శిరమును, కొన్న ఖండించిన సుదర్శనదేవున్ = (శ్రీహరియొక్క) చక్రాయుధమనెడు వేల్పును, ('శబ్దోలత్తపతే సాత్తబన్య శ్చక్రం సుదర్శనం', అమ.) కొల్చెనెన్ = సేపించుచున్నాను.

పూర్వము క్షీరసముద్రమథనోత్పన్న మయినయమృతమును పారాయనాఁడు మోహినిరూపముదాల్చి అనురులను పొచించి దేవతలకు త్రాగ నొసంగుచున్న సమయమున రాహువను ననురుఁడు దేవతామండలములోఁ జొచ్చిమానుచే తానును దానిం ద్రాగిం బొడంగెను. ఆమోసము సంతలో గ్రహించి పారాయనాఁడు అయ్యమృతము కంఠము దిగకముందే చక్రాయుధముచే వానితలం దెగ సేసెను, అప్పుడు వానినోటినుండి వెలికింబడిన యమృతము ఎగటిపొంగు పలెను, దేహమునుండి వేర్పడి ఎగ సినశిరమునకుం గ్రంద గొంతునుండి ఉర్ధ్వముఖముగా దుముకుచున్న నెత్తుటి ధాగలు ప్రాయనిష్ఠమంటలవలెను, ఆశిగము కడమయసురులముత్తమునకు బోనమువండుటక

ఎసరుపెట్టిన పెద్దనంటకుండవలెను, దానిని ఘోరకోపముతో చరాలునం గొనుట వైరు లగు నాయనురులకు అన్నము లేకుండఁ జేయుటకై వారి యావంటకుండను ఘోరకోపముతో చరాలున హరించుటపోలెను, ఒప్పెను. అట్టి మహిమాన్వితుని ఆనుష్ఠానజేవుని నేలించె దననుట.

మంట 'అష్టదును ఊర్ధ్వముఖముగానే యుండునుగావున తత్సామ్యసిద్ధికొఱకు నిలుపుగా రుముకుట 'అడరు' శబ్దముచే చెప్పబడుచున్నది. 'మహాముఖ' - (మహాత్ము)గొప్పది కావున నే 'పెద్ద' పనఁటివలె నున్నది. 'వాంత' - ఈపదము ఇంట వాస్తవముగాఁ గ్రక్కుటకు చెప్ప నందున గ్రామ్యము గాదు, మఱి ఖండితముఖమునంజ నున్నవహతివేగముచేత వెలి కొరికి పడిపో వుట అను గొఠార్థమునం బ్రయోగముగాన మనోహరమై యున్నది. 'పెట్టు' - ఇతరులకొఱకు అనుటచే రాహువు అవ్యక్తిమును వాధించిన తమకుం దెచ్చి యిచ్చు నని కష్టమునుదులు అస వెట్టు కొని యుండిరిని స్ఫురిం. 'కన్క' - మోసముచేసినందులకు. 'పా' - అమృతము కంఠము దగినవో వానికి అమృత్యము కలుగు నని. 'పాం' - నుచుప్పటచేత సిద్ధిప్రాప్తి మని భా. 'కన్క' లోకొనుట గాని, 'పెట్టు'లు గాదు.

రాహువస్తకము వెలుదైస్యటికి ఎసగు పెట్టినపనంటిగా నుత్తేక్షింపబడినది. అందు లకు 'అడరు.....పాం.....గా' అనుపాదకము అం' మయి యున్నది.

—*పన్నిచ్చుట సూరులం దలంచుట*—

మ. అల పన్నిచ్చుట సూరులంనును సముద్యోగిలఁ గా వున్న పె

గ్గిలపుం దాపముఁ బొస వా. నిజమఁక కంజాత సంజాత పు

ష్కలసూర్యోకర్షురి న్మురారి బాగయంగాఁ జొక్కి ధన్యత్వ తా

నిల పన్నిచ్చుటసూరులం దలఁతు మో ష్టేచ్ఛామితం దవ్యలన్. ౧౦

మూరతి = ప్రహర, అల.....లందున్ - అప్రసన్నులయిన పదునిరువురు సూర్యులయం దును ('సూ' సూర్యార్ధ మాకర్తృ ద్వాదశాత్మిక 'వాక' - అమ.), పదుద్యోతీలన్ = ఏడుచున్న పిలాసములో ('శీలా పిలాస క్రియయి' అమ. ఇట నివసించిన పెట్టుండునో చూతము అనుకుతూహలముచేత ననుట, కావు నన్నవ్యేలపుం దాపమున్ = నివాసముచేసిన మిక్కు టంపువేడిమిని, హపన్ నాన్ = పోగొట్టు కొనుటతో మనుష్యుగా, నిజ.....యున్ - నిజ = తమవైన - మనః కంజాత = కల్పనను కమలములందు - సంజాత = పుట్టినట్టి - పుష్కల = నిండావిన ('పుష్కలస్తు పూర్ణే శ్రేష్ఠే' హేమ.) - మాధ్యక = మకరిందముయొక్క ('మధు మాధ్యక మద్య యో' అమ.) - యున్ - ప్రవాహమందు ('ప్రవాహో నిర్ఘ్నో యుర' అమ. యున్...యు రి...యురీ చ' రామా.), సాగిమంగాన్ = నుభించుచుండగా, చొక్కి = (అనంద) పరవశులై, ధన్యత్వములు బో = పుణ్యమూర్తిలగునట్టి ('మకృతీ పుణ్యవాక్ ధన్య' - ఆత్మ యతో ధృతి ర్బుధిః స్వభావో బ్రహ్మ పవిత్రా చ' అమ.) - దవ్యలన్ = దేవతాస్వరూ పులను, ఇల పన్నిచ్చుట సూరులన్ - భూమియందలి పన్నిచ్చుటజ్ఞానులను (పన్నిచ్చితాస్వారులను), మోక్ష ఇచ్ఛా మతిన్ - అపవర్గమందులి కోరికతోడి మనస్సుతో, తలఁతున్ = స్మరించుచున్నాను.

పన్నిద్రలు సూర్యులు - 'ధాతామిత్తోన్యమారుద్రోవరుణః సూర్యవిపచః భగోవివస్వాన్' పూషచ సవితాదశమ స్మృతః । ఏకాదశస్తథాత్వప్తా విష్ణుద్వాన్ చతశ్చతః॥'

పన్నిద్రలు తవ్వారులు :- సరో ధూత - భక్తిసార - మధురక - శతకోప - కులశేఖర - విష్ణుచిత్త - గోదాదేవీ - భక్తాంభురేణు - ప్రాణనాథ - పరకాశయోగులు.

వీరిలో 'పెరియాళ్వార్' రని నామాంతరముగల విష్ణుచిత్తులవార నన్యచక్రము ఈ గ్రంథమున వర్ణితము. వారివలననే దీనికి విష్ణుచిత్తీశమని పేరువచ్చినది. వీరి కూడతరే 'ఆండాళ' అని నామాంతరముగలదైన గోదాదేవీ. ఆమెయే ఆముక్తమాల్యద, ఇందు కథానాయికయు.

'సవిత్ప్రమిద్యల మధ్యనల్లీ వారాయణః' ఇత్యాది శ్రుతిప్రమాణములచే నారాయణుడు సూర్యునియందు వసించుట, సూర్యులు పన్నిద్రలు, అట్లే వారాయణుడు ఆర్వోరుల హృదయములందును వసించును, వారును పన్నిద్రలు మాంసములు. 'హృదయకమలమకరం ప్రవాహమందు సోగియుట' అనగా నచట నర్వేంద్రచక్రతః కలించుట, - అనగా - 'నదా' పశ్యన్తి సూరయః అనుశ్రుతి ప్రకారము భగ్వం మయిన సర్వరూపము వారహృదయములందు సదా ప్రస్ఫుటముగా నెలకొనుట. అందువలన వారు అత్యంత భగ్యులై యానందపూరితులగుదురు. అట్లు ఆ పన్నిద్రులు హృదయములందును ప్రవరి సోగియుట, పన్నిద్రులొత్పాటలయందు నివసించుటలనం గణిగిన తాపతం బాధకొననో యనునట్లుండును. వీరి హృదయ నగతి ఆచార్యమండల వసతికన్న అంత యుత్కృష్టము. అసూరులు మోక్ష సామ్రాజ్యధునింధులు గావున మోక్షార్థమై కపి వారి నాశ్రయించుచున్నాడని.

ఇందు ఆర్వోరుల హృదయములందు వసించుటకు ఇలము గానట్టి ద్వాదశాక్షరమండల నివాస తాపాపనోదనము ఇలముగాఁ జెప్పఁబడినది గావున ఇలాగ్లేవేడు; అట్టి తాప తచ్చాంతలు లేవు గావున అసిద్ధపక్షము.

'సూరులందునుకో' - ఇచట సముచ్చయ సుపర్కము కలదు, దానిచే సూర్యులందఱును సని యర్కము లభించుచున్నది. 'అలచన్నద్రిక్షు సూరులందును.' 'ఇలచన్నద్రిక్షు సూరులకో' - 'సర్వనామ సంఖ్యాభిభాస చైవ శేష్యయం సంయ్యత ముదం ప్రసాదగోపయతు' దాని ద్వితీయాదులకుం ప్రథమ బహుళంబుగా నను. నను ప్ర. వ్యా. కా. 26 సూత్రముచే తొలి దాన 'పన్నిద్రలు' అని ప్రథమ వచ్చినది. రెండవదాన 'పన్నిద్రులు' అని నా. కలరు.

వ. అని యుష్ట దేవతావంశసంబుఁ దేసి మున్నంగళంగదేశ విజగీవా మనసం దండత్తీపోయి విజయనాటిం గొన్నిచాసరంబు బుంకి శ్రీకాకుళిని కేతనుం డగునాంధ్రమధుమథను సేవింపం బోయి హరివాసరోపవాసం బచ్చుటఁ గావింప సప్యణ్యరాత్రచతుర్థుడగుమంబున. ౧౧

[ఇష్ట దేవతావంశశేత్యాది-ఇంతటివీరవైభవపుండు తనయాచార్యునిం బెర్కొనమియు, తన తెలుగు మునిషీనైనను తలంపమియు పూర్వకవిస్తుతి నేనుమియు శ్చర్యముగా నున్నది.]

.....మున్ను = పూర్వము, ఏ = నేను, కలింగదేశ విజగీషు మనీషణ్ = కలింగ దేశమును జయింప నిచ్చుచేత, (కలింగదేశమునకు పూర్వకాలములో కలింగపట్టణమునందే రాజధానిగా నుండెను. కృష్ణరాయ నిర్దిష్టమయిన కలింగదేశము ఇటు గంజాముజిల్లాలోని యధిక భాగముతోఁ గూడిన యుత్పలదేశభాగము. జగన్నాథతీత్రము అందులోనిదే. దానియేరికకు గజపతియని బహుకాలపు కిరుదినామము. కృష్ణరాయఁడొర్చిన కలింగనాథుఁడు ముకుందగజపతి యనునాతఁడు. స్థలముజిల్లాలోని యువయగిరిపాతకు అతనిరాజ్యము వ్యాపించియుండెను.)... విజయవాటిన్ = తేజవాడ నందు, ...క్ర కాకుళ నికేతనండు = క్ర కాకుళము అను నగరము. నివా సముగాఁగలవాఁడు (గృహ సేవకోపనిషత్ సత్య నికేతనమ్' అను. -అనగా-క్ర కాకుళ తీత్రమందు వెలిసియున్న ప్రాంతము. అను-ఆంధ్ర మధుమధనుఁడొ తెలుగు కృష్ణుని ప్రవృత్తినాథో మధురపు ర్యానుదేశ స్త్రీక్రమ' అను. -ఆస్వామికి తెలుగువల్లభరాయఁడనిపేరు, కావున నాంధ్రుని సేవణము. ,.....పాఠివాసఁ జనపాసంబు = పాఠశాల నిల్లు, ఆచార్యుఁడ = ఆక్ర కాకుళతీ త్రమందు, కాలింపణ్ = చేసింపఁట, ఆచార్యరాత్ర చతుర్థ యామరా న్ = పుణ్యమయిన యారా త్రమొక్క నాలకనామనందు, 'అనాస్పృహకేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చ రాత్రే' సూ.5-4-87. రాత్రీశ్వమునకు... పుణ్యశ్వము వైని సమానమందు ఆచార్యశ్రావము రాగా 'పుణ్యరాత్రము' అని అకారాంతరూపము స్పృహను.)

ఈక్ర కాకుళము గంజాము జిల్లాలోని గారు. ఇది ఈవచనముందే “విజయవాటిన్ గొన్ని వాసంబు లుండి” అనఁటకు కృష్ణరాయ తేజవాడ నీమఱివికగా నిన్నుర. - అను పాఠవిరాజీయము (40) లో ఇట్లు ప్రస్తుతము:—

“నీ. కలిసితిం నను కృష్ణవే ద్యుక్తి మలాపహాణి భీషరథి నా గర్భయందుఁ

చనదు సక్రత్రయాంతర్యేతి యనుపాదనతీత్రమున...

జే. నెమ్మిల్రాత్తున. మునుచచ మృతం

నొచ్చు క్ర కాకుళంబు న కొడయఁడైన

యంద్రచల్లభ చాచిన నలరుచుండు...”

పదనమనలో సప్తవ్యంతిసమాసము క్రియావిశేషణముగా అనంతరపద్యములోని ‘కలఁ చనుద్రజలజా పం డిల్లని యాంతిచ్చె.’ అనువాక్యముతో నన్వయించును. కల వచ్చిన కాలము చతుర్థ యామరాని తెలుగుటచేత ఆకల క్రిఘముతో కలించునట్టిదని యెఱుంగ నగును. స్వప్నరాత్రమం యిట్లు చెప్పబడినది.—

“స్వప్న స్త్ర ప్రథమే యాపే నత్సరేం పాకభాక్,
ద్వితీయే చాప్రభి రాత్రై, స్త్రీభి రాత్రై స్త్రీతీయతే,
అరుణోదయ వేళాయాం చశాశాన ఫలం భవేత్
నోక సద్దనవేళాయాం సద్యః స్వప్న ఫలం భవేత్.”

ఈవచనముందే ‘మున్ను’ అను పదము 45వ పదనమునందలి క్రియాపదములతో నన్వయించును. మఱియు ‘ద్వితీయతావం’నంబు చేసి అను ప్రకృతపదనమునందలి ‘చేసికి (క్రొత్తకము నకు) 50-వ పదనములోని ‘నానిన్ను వింపం బూను’ అను భాగముతో నన్వయము.

—*కలలో ప్రత్యక్షమైన తెనుగు వల్లభరాయని వర్ణన*—

సీ. నీలమేఘముడాలు డీలు సేయగఁ జాలు

మెఱుంగుఁ జామనచాయ మేనితోడ,

సరవిందములకచ్చు లడఁగించుజిగి హెచ్చు

నాయకం బగు కన్నుదోయి తోడఁ,

బులుంగురాయనిచ్చుపలనన్నె నొరవెట్టు

హోంబట్టుజులుంగు రెంఁబెంబుతోడ,

నుకలూర్క బింబులు నొకపు విడంబంబు

దొరిలంగ నాచుకొన్నభముతోడఁ,

తే. నమ్మికే లుండఁ బెఱకేల కండ ముచ్చు

లేము లుడిపెడచేఁగొప్పలేమతోడఁ

దొలకుడయఁ చెల్లు చిహ్నపురితోడఁ గలఁ న

వంధ్ర జలజాత్యుండ ట్లని యాన నెచ్చె.

౧-౨

1. నీలమేఘముడాలు = నల్లమబ్బుకాంతిని చీటితోనిండినమబ్బు నల్లఁగా నుండును నీ రెడలిసం చెల్లుచుడును, డీలు సేయగఁ = పసలేని దానినిగాఁ జేయుటకు, చాలు.....తోడఁ - చాలు = సమర్థమైన - మెఱుంగు = తగ్గుకుగల - చామనచాయ = శ్యామలవర్ణముగల - మేనితోడఁ = దేహముగలవాడై - సంస్కృతమందు నపుఁ శబ్దపెట్టి అట్లే తెనుఁగున మేను శబ్దము అందమైన దేహమునకుఁ బ్రయోగించుచును, - చామనచాయ అనేకులకుండునుగాని దాన మెఱుంగుమాత్రము ప్రసారకే; మేఘశ్యామం డనుట.

2. అరవిందముల కచ్చులు = కమలములయొక్క గర్వములను, అడఁగించు జిగి = పొంగొట్టు నట్టి కాంతి, హెచ్చు = మిక్కుటముగా నున్నట్టియు - జాచితంబు - దీర్ఘమునా - అగు - కన్నుదోయితోడఁ = సేత్రవ్యయము కలవాడై - పుండరీకాక్షుం డనుట;

3. పులుంగు రాయని చట్టుపల వన్నె = పశీరాజుయొక్క (- గరుత్మాంతుని యొక్క) శౌక్యలయొక్క (చెట్టుపలు అని రూ.) వర్ణమును, ఒరవెట్టు హోంబట్టు జిలుంగు రెంఁపెంబుతోడఁ = పరీక్షించునట్టి (అంతకన్న హెచ్చు వన్నె గలదైన) బంగారు తోడి (హోన్న = పొన్న = బంగారము) నట్లు అయినట్టి సన్నని (చెట్టిసేత) వస్త్రముగల వాడై; - పీతాంబరుం డనుట;

4. ఉదయ.....పుట - ఉదయ అగ్గరింబంబు = పొడుపుసూర్యుని యొక్క ('ఉదయః పూర్వశైలే స్యా దున్నతేః-పుష్కర్తా వపి' నానా.) - ఒఱపుట = సొంపును, విడంబంబు దొరలంగఁ = వెక్కిరింప మిఱు, ఆడు క్తానుభముతోడఁ = నిందించుచున్న శాస్త్రుభమణి

గలవాడై; ('ఉదయ' అనుట ఆరుణ్యాగము; ఆరుణ్యము కాస్తుభసామ్యాగము; కాస్తుభము పద్మరాగ మగుటచేత ఆరుణ్యము.

'కాస్తుభాఖ్య మభూ ద్రత్నం పద్మరాగో మహోదధేః

తస్మిన్ హరిః స్పృహం చక్రే పక్షోఽలంకరణే మణో'. భాగవతము.

అట్లే కవ్యంతరసంవాదము;—

'జనున్ది జగతాం మాతాః స్తనకుజ్జుమ బిన్దవః

ముకుందాశ్రేణిసంక్రాంత కాస్తుభక్రీ ణిడమ్మినః.'

పసంత.)

తమ్మికేలు = చక్రమునోడి = స్తనము, ఉండక్ = అటుండగా, పెటకేలక్ = వేలుచేతి నో, రిండి = పైదండి, ఇచ్చు = జనంగుచున్నట్టి - లేములు ఉడిపెడు లేజూపులేమనోడిక్ = దాల్చియులను పోగొట్టెడు కటాక్షములు గల కోమలి (మహాలక్ష్మి యనుట) కలవాడై;

(మహాలక్ష్మి కేలంబమ్మయం దాల్చియుండును.—

'కేలంబమ్మి ఘటించి పాలగున్నటిలో నొడమినజవరాలిబోలే నొకతె.' వసు.

'వివాహ మే కృత్యస్మయం ఘటంతా దమ్మస్తః స్ఫురదరవిన్దచారు హస్తామ్!

కున్దిన్ది శ్రీయమివ కాశ్చే చుత్తరన్త మస్మాన్న జ్జలనిధిమన్థనస్య శౌరిః.' మాఘ.

'నిత్యం సా పద్మహస్తా మను పసతు గృహేనవ్యమాన్యాయుక్తా.' శ్రీనూక్తము.

కోలకుంబ చక్ర మైకువాకుమన్నకరుణను, తెల్పుచిటు నవ్వునోడిక్—నూచించుచున్న మండిపోనమకలనాడై, కలక్ = నవ్వుములో, తత్ అంద్రజలజాతుడు = ఆతెలుగు వల్లభ రాయుడు, జలజాతుడు = మండికాక్షుడు - 'పైత్యారి' పుణ్డరికాక్షో గోవిన్దః' అను.), ఇట్లు అని ఈపైఠ జెప్పించు ప్రకారమున, ఆనతి ఇచ్చెక్ = పెరిగిచ్చినాడు.

మేఘ శ్యాముడు మండికాక్షుడు పేతాలరుడు కాస్తుభధరుడు నై క్రిహరి మహాలక్ష్మియొక్క పైదండి నొడుగుకొని, ఆమె కడమకేల పద్మయం దాల్చి లేము లుడుపుమాపుల తో ననుగటాక్షించుచుండగా, తాను నయితరేకనూచకముయిన లేతనవ్వునవ్వుచు నవ్వు మండు ఆతెలుగువల్లభ రాయస్వామి నాక్షాత్కరించి యీవక్ష్యమాణ ప్రకారమున ఆనతిచ్చెను.

ఇందు సీసపాదములందు ఉపమాలంకారము; 'దీలు నేయగంబాలు,' 'కచ్చు లడగించు' ఇత్యాదులు తద్వాచకములు.

'ఉపమయగు రెంటసాన్పు! శ్వపుసీరి వాచ్యముగ మోము శశివలే వెలుగున్.' అలం. 'లేము లుడిపెడులేజూపులేమ' యనుట మహాలక్ష్మి యనుటకు రమణీయ మయిన భంగ్యంతరము గావున పర్యాహితాలంకారము.

'పర్యా యోక్తిము మిషచేత గార్యాప్తియు ననన్యభిగి గమ్యాక్తియునున్.' అలం.

'హూంబట్టు' = 'హూన్ను + పట్టు' - 'చెందోవ ఇత్యాదులందుంబోలే ప్రాతాది కార్యము. బా. వా. సం. 35, 36. ఇట్లే లేజూపు. 'హెచ్చు నాయతంబగు కన్నుదోయి', 'ఇచ్చులేము లుడిపెడులేజూపు లేమ.'—ఈసమాసములందు 'హెచ్చు' 'ఇచ్చు' అను (త్రిధర్మార్థక)విశేషణములకును 'కన్నుదోయి', 'లేమ' అనియెడు తద్విశేష్యములకును ఇతిరసములచే వ్యవధానము

కలిగి యున్నది; 'ఇట్టిప్రయోగములు కవిశ్రయమువారి కృతులందు దొరకినవి కావు.' అని ప్రా. వ్యా. సమా. 18.

ఈ పద్యముంబోలిన పద్యములు కళాపూ. ౧౨(౯౧), మను. ౬(౧౦౫), పరమయోగి. (౨౯౯) - ఉపోద్ఘాతమున నుద్భృతములు.

—*భగవద్వాక్యము.*—

సీ. పలికి తుత్ప్రేక్షోపములు జాతి పెం పెక్క
రసికు లౌ నను మదాలసచరిత్ర,

భావ భ్రవి వ్యంగ్య సేవధి గాఁగఁ జె
ప్పితివి సత్యావధూ ప్రేణనంబు,
త్రుణి పురా శోకసంహిత లేర్చి కూర్చితి
సకలకథాసారసంగ్రహంబు,

శ్రోత్రుచుట్టలు విచ్చుగరచించి నూత్తి
నై పుణి జ్ఞానచింతామణిక్పత్తి,

తే. మఱియు రసమంజరీ ముఖ్య మధుర కావ్య
రచన మెప్పించికొంటి గీర్వాణభాష,
సంద్రభాష యసాధ్యంబె యందు నొక్క
కృతి వివిర్జింపు మిడ మాకుఁ బ్రియము గాఁగ. ౧౩

1. ఉత్ప్రేక్షోపములు - ఉత్ప్రేక్షాలంకారమును ఉపమా లంకారమును, జాతి = స్వభావోక్త్యలంకారమును, పెంపు = అతిశయమును, ఎక్క - పొందునట్లుగా, రసికులు = రసజ్ఞులు, బొను అనఁ = మెచ్చునట్లుగా, మదాలసచరిత్ర = మదాలసయొక్క కథయైన మదాలసచరిత్ర యను ప్రబంధమును, పలికితివి = రచించితివి;

ఉపమాత్పేక్షల లక్షణములు పూర్వపద్యములలో చెప్పఁబడినవి. 'స్వభావోక్తిః స్వభావస్య జాత్యాన్వితస్య వర్ణనమ్.' అను లక్షణము చేత జాత్యాది స్వభావ వర్ణనయే స్వభావోక్తిగాన అది జాత్యలంకార మనియు వర్ణవహరింపఁబడుచున్నది.

2. భా.....గఁ - భావ = అభిప్రాయము - భ్రవి = వాచ్యాతిశాయి యయిన వ్యంగ్యముగల రచన - వ్యంగ్య = లాక్షణికార్థ ప్రయోజన రూప మగువ్యంగ్యాన్వితము - పీనికి - సేవధి = నిధి ('నిధి ర్నా సేవధి' అను.) - కాఁగఁ = అనునట్లుగా, సత్యా వధూ ప్రేణనంబు = సత్యభాషను ప్రీతినొందించుట ఇతివృత్తముగాఁగల ప్రబంధమును ('తర్పణం ప్రీ = నావసే' అను; సత్యయనఁగా సత్యభాష; 'శబ్దా ఆవయవే వ్యపి వర్తంతే ఇతి న్యాయా దనుగోద మితి పదైకదే శప్రయోగోయం భీమాభీమనేనః సత్యాసత్యభాషా ఇతి.' అని రఘువంశ చారిత్రవర్ధన వ్యాఖ్య.)

3. శ్రుతి పురాణ ఉపసంహితలు = వేదములు ('శ్రుతిఃస్త్రీ వేద ఆన్నామ్.' అమ.) పంచలక్షణములు (మత్స్యపురాణాదికములు - 'పురాణం పంచలక్షణమ్' అమ.) ఉపపురాణములు ను, ఏర్పి = ఏర్పరించి, సకలకథాసారసంగ్రహము = అపేరి గ్రంథమును, కూర్చితి = రచించితివి;

4. శ్రో.....లు - శ్రోతృ = వినువారి - అఘ = పాపములయొక్క - ఛటలు = సమాహములు, విద్యుగ్ = చెల్లాచెద రగునట్లుగా, సూక్తి వైపుణిక్ = మంచిమాటల సేర్పుచేత, జ్ఞానచింతామణిక్ = జ్ఞానచింతామణి యనెడు గ్రంథమును, రచించితి = చేసినాడవు;

మఱియున్ - ఇవిగాక, రసమంజరి ముఖ్య మధుర కావ్య రచనక్ = రసమంజరి లోను గాంగల మనోహరకావ్యముల రచనచేత, శిర్వాణభాషక్ = దేవభాషయందు (సంస్కృతభాష యం దనుట), మెప్పించికోంటి = మెప్పుపొందితివి; (అట్టిసమర్థునికి నీకు) ఆంగ్రభాషక్ = తెలుగులో (కృతీరచించుట), అసాధ్యంబై = అశక్యమా, (కాదనుట), ఇడక్ = ఇటుమీద, మాకుఁబ్రయముగాఁగ్ = మానెతియే ప్రధానోద్దేశ్యముగా (అనగా మాకు ప్రయ మయిన మాకథగా, అందుక్ = ఆంగ్రభాషయందుఁగూడ, ఒక్కకృతిక్ = ఒకప్రబంధమును, విని ర్చింపుము.

సంస్కృతమందు మదాలసచరిత్ర, సత్యావధూప్రిణనము, సకలకథాసారసంగ్రహము, జ్ఞానచింతామణి, రసమంజరి, లోమగాంగల యద్భుతప్రబంధములను రచించిన మహాకవికి నీకు తెలుఁగొకలక్ష్యమా? కాన తెలుఁగులోఁగూడ మాప్రితికై యొక గ్రంథముం జేయుము.

'సంస్కృతమందే అట్టిప్రబంధములు రచించినవానికి ఆంగ్రభాషలో రచించుట యసాధ్యమా' అనుట యర్థాపత్తిలంకారము.

'కై ముత్యముచే ననాగ్ని భామననము కావ్యపూర్వకార్థాపత్తిక్
నీమోము బంధుజీవము! నేమోడుచు నన్యజీవ మెఱుపుట యరుదే.' అలం.

ఉ. ఎన్నినుఁ గూర్చు నన్న, విను, మే మును దాల్చినమాల్యమిచ్చు నె
ప్పన్నది రంగమం దును పెండ్లి సెప్పము, మున్ను గొంటి నే
వన్నెనుపెండ యొక్క మగవాఁ డిడ, నేను దెలుగురాయఁడ,

నన్నెడరాయ, యక్కొమవఁ గప్ప ప్రయాపరభు క్తభాక్కిభన్. ౧౪

ఎన్నినుక్ ఎనిన్ను, కూర్చున్ అన్నక్ ఉద్దేశించినకథను వర్ణింతును అని యడుగుదువేని, వినుము - ఆకర్ణింపుమా; ఏక్ = నేనును, మునుదాల్చినమాల్యము ఇచ్చునప్పిన్నది = తాను ముందుగా ధరించినదండను నాకు పిమ్మట సమర్పించుచుండినయాబాలికయు (ఆముక్త మాల్యద యనుట. చూడి కుడులైనాచ్చారు' అని అటవము. ఆమెపేరు గోదాదేవియని ఉత్తరగ్రంథములో తెలియును.), రంగమందుక్ = శ్రీరంగమందు, అయినపెండిలి = చేసి కొనిన వివాహమును, చెప్పము = వర్ణింపుము; మున్ను = పూర్వము (కృష్ణావతారములో ననుట), ననదండ = పూలసరమును, ఒక్కమగవాఁడు = ఒకానొకపురుషుఁడు (నుదాయుఁడును మాలికుఁ డనుట), ఇడక్ = ఇయ్యఁగా, ఏవక్ = జాగున్నగో, కొంటిక్ = గ్రహించితిని. నేను, తెలుగు

గురాయడక్ = తెలుగు వల్లభరాయడను, కన్నడరాయ = ఓయికర్ణాటరాజు, ప్రి...ధక్ - ప్రియా = వల్లభచేత - పరిభుక్త = చక్కగ అనుభవించబడిన (చక్కగ భరింపబడిన యనుట) దానిని - భాక్ = పొందిన రంగమన్నారస్వామియొక్క - కథక్ = కథచేత, అక్కోదువ = ఆకొఱతను, కప్పము = ఆచ్ఛాదించుము (తొలగింపు మనుట).

‘నీ యర్చనతారము లనేకములు, అందు ఏయవతారమును గూర్చి కృతరచింతును? అని యడుగుదువేమా? విను; పూర్వము నేను కృష్ణావతారిమందు నుదాముఁ డనుమాటాకారుఁ డీయఁగా, పూదండలను మగవానిచేతనుండి కొనవలసివచ్చెను గదా యని మనస్సులో నేవరిం చుచు కయికోంటిని. ఆకొదువ యిప్పటికిని నామనంబున నన్నది. తా మున్ను దాల్చినమాల్య మును నాకర్పించిన చూడికుడు తైదేవియు నేనును అనున వివాహమును చెప్పము. ప్రియా పరిభుక్తమాల్యముం దాల్చిన నానందించిన యాకథచే ప్రేక్షింపన యాకొదువం దొలగింపుము ఎంతటివానికొదువను అంతటివాఁడే తీర్చి నమరుఁడు. అట్లు నేను తెనుంగు రాయఁడును, నీవు నాయంతటి వాఁడవు కన్నడరాయఁడవు. ‘వివాహముతో ఆకొదువ తీటిపోలేదా? ఇంకనున్నదా?’ అందువేమా, వివాహముచేత నయితము తీరినయొకొదువ నీచేయు తత్కథా వర్ణనముచేత తీరును. నీకవనసౌభాగ్యము అట్లని, కావున నిన్ను ఆ కృతినడవించున్నాను.

‘గోదాదేవి’ యనక ‘మునుదాల్చినమాల్యమిచ్చినప్పిన్న’ అని రమ్యతరభంగ్యంతో స్వీకరించుచే పర్యాయాక్రాలంకారము. ఈభంగిచేత ఆమెను దబులుచు భరింపఁతుఁడును ‘ఎవ్వఁ డును భార్యను పెర్చినరా’ యని లోకశాస్త్ర మంగ్యదము గావలెంచి నాఁడు.—

‘ఆత్మనామ గురోర్నామ నామాతకృపణస్య చ

శ్రేయఃకామా న గృహ్ణాయా ద్దేవప్తా పత్య కళిప్రయోః”

‘మాల్యము’=బొడిలం దాల్చు పూదండ (‘మాల్యం మాలా ప్రకౌ మార్ఘ్న’ అను. ఇటు రఁమాశ్ర మియములో ‘బొడల’ నని నిశ్చయము లేదను స్థానముగా ‘మార్ఘ్న’గిరిసి, ఇది మతస్థానము’ అని వివరింపబడియున్నను, ప్రయాగములను తెదను నారులుగానే యున్నను, ఆముక్త మాల్యద ౫ ఆ. ౩౫ ప.

సీ. ‘..... కట్టెడు కమ్మ చెంగలవ్విరుల

తోమాలె లలకలు దువ్వి కంతునకునా! ర్ద్రనిబద్ధభీటకంబనంగ నీల

తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమ కొక్కింత యొలుగ! నిడినధమ్మిల్ల వల నుంబునడుగునందు గొంతనే పర్చి గిరించి కూపవారి! నీడ నీక్షించి క్రమ్మట గూడనునుచు.”

‘పితృబద్ధలతాంతము లధ్విగోష్పనం! బూని యొకింతనే పునిచి పుచ్చి.’

ఇత్యాదికథాంశముచేత మూర్ఛభార్యమే యిటు చెప్పఁబడిన విని యెన్ననగును. ‘తెనుంగురం యడఁక్ కన్నడరాయ’ అని తుల్యనంజ్ఞా ప్రయాగము తుల్యప్రభావ భవననార్థము. - ‘రాయన శబ్దము ఆచ్చికము మగానికితయము; మగాదులకు డుడ్డుగును గాని ఉత్వంబు లేగు, కావు ‘రాయఁడు’ అని రూపము గాని ‘రాయఁడు’ అనిరాదు.

‘.....కృష్ణరా! యనికక్ వారణరాజవక్త్రుఁడు కృపాయత్తైక చిత్రబుఁడై.’ పారి.

‘.....శ్రీకృష్ణరా
యల బాహుమ్యగనాభిసంకుమహసాంద్రాలేపపంకంబునన్.’ మను.

ఇది బల్లివాది గణేయముకావందున, సంస్కృతీతుల్యంబు గాదు, కావున (బా.వ్యా.సూత్ర
మర్యాదచే) సంబుద్ధిదుష్టునకులోపంబురాదు; ‘మగఁడా’ అని సంబుద్ధిగాని ‘మగా’ అనిగాదు;
అట్లే ఇట ‘రాయఁడా’ యనవలయునుగాని ‘రాయా’ అని రాదు; అయినను పెద్దవాడుల
ప్రయోగములయందు దీనిసంబుద్ధి దుష్టునకు లోపము గనఁబడుచున్నది—

‘శ్రీకృష్ణరాయ గుణనిర్వృత్తకల్పా’ మను. ర. ఆ. ౧౪.

‘శ్రీతిరుమలరాయ ఒమః శ్రీతిరుణీశమణ’ మను. ౨౨. ౧౪.

‘ధీరాద్భుత హంపరాయ తిరుమలరాయ’ మను. ర. ఆ. ౧౪

ఇత్యాదిప్రయోగము లనేకములు గలవు.

‘రాయగ్రామణి కృష్ణరాయ భవదుగ్రహ్రాతఖడ్గాహితే.’ అప్ప.

‘కృష్ణరాయ మధ్యమయ మొం.’

‘భవదస్మి ననిఁడెగ కృష్ణరాయ.’

‘శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.’

‘అభిరూప కృష్ణరాయ.’

అని యాగ్రంథమందే కలవు. ఇట్టముతకొన్ని యాచ్చికశబ్దములకును ఇట్టిసంబుద్ధి ప్రయోగములు
అందఁ దగవడుచున్నది.—

‘హరార పద్యాశ్చింగ మామిడి నీ-గా.’ శృం. ౨౬.

‘అలఘుగోత్రాన సరిస యాచనరనా.’ నరస.

‘లోకములొ నేకపి కౌ- నీకవనపుకవి? ముచ్చ నే కూచనటన్

భేకములకు నాకభనీ. శీకములకెన్ను నూసింగమతిమ్మా.’

ఆ. తెలుగు గ దేల యన్న / దేశంబు దేలు, గెను

దేలుగు నల్లభుండె, దేలుగొ కిండ్.

యెల్లనృపులు గోలుప నెలుగ వే బానాడి,

దేశభాషలందు దేలుగు లెస్స.

౧౫

తెలుగు అది ఏల అన్న—తెలుగులో కృతినేయు మనుట యేలయని శంకయేని, దేశం
బు తెలుగు = ఇది తెలుగుదేశము, ఏను తెలుగు వల్లభుండె = నేను తెలుగువల్లభరాయనా
మము కలవాడను, తెలుగొ = తెలుగు భాషయన్ననో, కండ్ = పులకండము, ఎల్లనృపులు
కొలువ, దాస ఆడి = సంభాషించి, దేశభాషలందు, తెలుగు = తెలుగు, లెస్స = ఉత్క్ర
ష్టము, ఎలుగవే = ఎలుగుదువుగదా.

‘దేశంబు తెలుగు’-త్రిలింగ మని శ్రీశైల కాశీశ్వర దాక్షరామ లింగములు వెలసియున్న
దేశమునకు (ఆంధ్రదేశమునకు) పేరు.

‘శ్రీశీతిధర కాశేశ్వర! నామోరామంబులనంగ దనరారెడునీ

త్రిక్షేత్రంబుల లింగము! లీక్షితిని ద్రిలింగసంజ్ఞ నెన్నిక కెక్కుట.’ అప్పు.

ఆదేశముపేరే తెలుగుని అచటిభాషకును వచ్చినది.

కన్నడరాయడవైన నిన్ను కన్నడములో చెప్పుమనక మఱియేభాషలోఁగాని చెప్పుమనక తెనుఁగుననే చెప్పుమనియెడ నేల యనఁగా అందులకు ఈవక్ష్యమాణకారణము లున్నవి. ఒకకారణము - ఇది తెలుఁగుదేశము, రెండవకారణము - నేను తెలుఁగుదేశము నభిమానించిన వల్లభిరాయఁడను, మూడవకారణము ఆరెంటికంటెను గొప్పది. అది ఏమన, తెలుఁగువాసయనఁగా పులకండముగదా; నానాభాషలాడు రాజులు నిన్నుఁ గొలుచునప్పుడు వారితోనాయాభాషలాడి దేశభాష లన్నిటిలోను తెలుఁగయొక్క యాయుత్కృష్టము నీవు కనిపట్టియుండలేదా. ‘కండ’ - ‘ఖండ’ శబ్దభవ మనియు పులకండ మర్థమనియు బ. సీ. వైకృతదిషక.

‘సీ. చింపి వల్క్లములేమి చేసెడి వనఁ గావు! నెఱుఁపైనకంప మండెగలుగాని.

[జై. 8. ఆ. శబ్దరత్నాకరధృతము.

‘ఖండోఽర్థ విత్త నే! మణి దోక్షేచ.’ హేమ.

‘ఖండోఽస్త్రీ శకలేక్ష్యవికార మణిరోపయా.’ మేది.

‘ఖణ మస్త్రీ మణేద్దోషే శకలేక్ష్యవికారయా.’ నానా.

‘మత్స్యజ్ఞికా ఖణ్డసితాః క్రమేణగుణవత్తమాః.

యథాయథా హిన్ద్రోల్లం మధురత్వం తథా తథా.’ వైకృతదిషక.

‘వృష్యాః క్షతక్షీణ హితా రక్త పిత్తానిలాపహః

మత్స్యజ్ఞికాఖణ్డసితాః క్రమేణగుణవత్తమాః.’ వాగ్భట.

వ్యా. - మత్స్యజ్ఞికాచయస్త్రయో వృష్యా తథా క్షతక్షీణహితాః రక్త పిత్తానిలాపహశ్చ; తథా క్రమేణగుణవత్తమాః, ధాతుగుణాదపి మత్స్యజ్ఞికా గుణకత్తిన్మృతతత్వాత్, తత్తోఽపి ఖణ్డగుణ వత్తరః, ఖణ్డాదపి శర్కరా గుణవత్తమా నిర్మలతమ త్వాత్.’

‘ఆడి’ - తెనుఁగును రాజులతో ఆడి నేర్చునేగాని చదివి నేర్చినవాఁడు గాఁడు - ‘నృపులు’ అనుటచే తెనుఁగు అతని ఇంటిభాష గాదు.

క. అంకితమో యన నీ కల, | వేంకటపతి యుష్ట మైన వేల్పుగుటఁ దడి

యూంకితమునేయు మొక్కొక! సంకేతముగా కతఁడ రినన్నఁ గానే. ౧౬

అంకితమో = అంకితము ఎవరికీ చేయనగును, అనన్ = అనిన, నికున్..... వేల్పు - రేపత, అగుటన్ = అయినందున, తదీయ అంకితము - అతని సంబంధియగు సంకితమును, చేయుము, ఒక్కొక సంకేతముగాక = ‘వేంకటపతి’ ‘వల్లభరాయఁడు’ అని వేఱువేఱు సంజ్ఞ లేగాని, రసన్ = భూమియందు (‘రసా విశ్వమృరాస్థిరా’ అమ.) నేక, అతిదాకన్ = అవేంకటపతిని, కానే = కానా (అగుదును అనుట).

తే. పొత్తి మిటు సేయ నీ కుత్తి రోత్తిరాభి

పృథ్వి యని పోవ మేల్కని నెలుఁగుతోడి

భక్తి ద ద్భూహగోపుర ప్రణతి జేసి

వేగుటయుఁ గల్యకరణీయ విధులు దీర్చి.

౧౭

ఇటు = పైఁజెప్పినప్రకారమున, పొత్తము=కృతిని, చేయఁ=చేసినంతట, నీకుఁ, ఉత్తర ఉత్తర అభివృద్ధి = అభ్యుదయము వెంబడి గానికన్న సభ్యుదయము, (కలుగను అని శేషము.) అని = అనిపల్కి, పోవఁ=అదేవుఁడు అంతర్ధానము కాఁగా, (నేను), మేల్కొని, వెఱుగు పోడి = ఆశ్చర్యముతోఁ గూడుకొన్న - భక్తిఁ - తత్పరత్వముచేత, తోగ్భూహగోపుర ప్రణతి = ఆస్వామియాలయముయొక్క ద్వారమునకు ('ద్వారమాత్రేతు గోపురమ్.' అమ.) సమస్కారము, చేసి, వేగుటయుఁ = తెల్లనాటినంతట, కల్యకరణీయ విధులు = వేకువయందు ('ప్రత్యా పోహర్యుఖం కల్యం' అమ.) కాపింపవలసినసంధ్యావందనాన్వితములను ('విధివిధానే దైవే చ' అమ.), తీర్చి = కాపించికొని.

న. నిం యోగం బుండి దండనాథ సామంత సందోహంబులని బిలిపించి బెండల కడన మందిరంబుల కవిప వివిధ వేదాగమ విమలగు విశ్వజ్ఞంబులఁ గానిపించి కొని సమన్వరించి సూతుధన్వంబు వినిపించిన హ్నించినారును సవిస్మయస్వాత్మతై 'దేనా, దేవదేవుండు విజయంబు చేసిన యాస్వన్నం బనేక శోభనవరంపరలఁ జేరుచున్నయది. ఎట్లవిను, ప్రథమ మ స్పద్యేషున్వన్న సాక్షాత్కారం బితోధికభక్త్యయు, సతండు ప్రబంధవిబంధంబులఁ గావింపుమనుట యితోధికా గాధసాన్వతోర్వోధంబును, నతని దేవసమాగమం బితోధికాఖండభాంపాగారసమ్మత్యయు, సతని సూనతిచేతి విశదశతచక్రం బితోధికా ద్వితీయసితభక్త్రతయు, సతం డేవేషన్వసేవం చత్తద్భాష తెలుంగనె యనుట యితోధిక సమస్త సామంత సమాజ సమాక్షణంబును, స్రియోపభోగ పరిశిష్ట భోగం బించునుట యితోధిక బహుప్రేయసీచ్రాక్త్యయు, వ్యభిచేష్ట నుర్వోత్తరాభివృద్ధియగునుట యితోధికావత్స్య పరిహాయురన్వత్యయు, నగు, సఖిర్వమహి మాతిహార్యహుడగు శుద్ధసువంశంబునం బుట్టివట్టి నీక్తి శోభనవరంపర లేమ ద్భుతంబు, లవధరింపుము.

౧౮

నిండు ఓలగంబు ఉండి - నిండుసభాసీరి 'ఓలగంబు' - ఓలగంబుగా అని యర్థముగా క్రియావిశేషముగా (గహింపవలయును), నిం.....లఁ - దండనాథ = సేనాపతులయొక్కయు - సామంత = అరిగాఁపు దొరలయొక్కయు - సందోహంబులఁ - బృంచులను, పెంచల కడన = ప్రాతఃకాలమందే, మందిరంబులకుఁ=ఇండ్లకు (బసలకు), అనిసి = పంపి; విని.....లు - వివిధ = పలువగల - వేద = శ్రుతులును ('శ్రుతిఃస్త్రీ వేద ఆహ్నయః' అమ.) - ఆగమ = శాస్త్రమాత్రములును లేక దేవపూజావిధాన తత్సంబన్ధి విషయములను తెలుపునట్టి పాంచరాత్రాది గ్రంథములను-

‘సర్వవేదః క్రియామూలం ఋషిభిర్భూహం ధోదితః
కాలో దేశః క్రియా కర్తా కారణం కార్య మాగమః
సిద్ధం సిద్ధైః ప్రమాణై స్తు హితం వాత్ర పరత్ర వా
ఆగమః కాస్త్రై మాప్తానా మాప్తా స్తత్త్వైశ్చ వేదినః
శృణ్వతాం జాయతే భక్తిః తతోగురు ముపాసతే,
స చ విద్యాగమాక్ వక్తి విద్యాయుక్ స్వాశ్రితో నృపః.’)

ఎదులు = ఎఱింగినవారు - అగు పిచ్చజ్ఞసంబులకు = పండితులను, కానిశించికొని = తనదర్శనము చేయుచుకొని,స.....లు - సవిస్మయ = ఆశ్చర్యముతో గూడుకొన్న (‘విస్మయోద్భుత మాశ్చర్యమ్’ అమ.) - స్వాంతులు = మనస్సుగల వారు (‘స్వాంతం హృ స్వాననం మనః’ అమ.), వి, (ఆశ్చర్యపడి యనుట,తేవా = ఓరాజా (‘రాజాభట్టారకో దేవః’ అమ. ఈసంబుద్ధి మొదలుకొని రక-పపద్యములో ‘కృష్ణరాయేంద్ర కృతిః నిర్మింపుము’ అనుపాదము విద్యాంనుల వాక్యము.), నేన నేవుండు = నారాయణుండు, విజయంబు చేసిన = వచ్చిన,భన = కల్యాణ,అప్ప.....బు - అప్పకృత్యంబు = అపుడంగీకాసినయొక్క - స్వస్ను = కలలోని - సాక్షాత్కారంబు = అగపడుట (అపుడంగీకారంబు కలలో అగపడుట ననుట), ఇతః అధిక భక్తియుక్ = ఇప్పటి తత్పరత్వముచే కన్న ఎక్కువగు తత్పరత్వమును,

‘ప్రశ్యతే భగవాన్ యస్య స్వస్నో నర్వశుభామహః

తస్మిన్నేవ పృథా భక్తి జ్ఞాయతే తస్య సంతతమ్.”

అతండు = అతేన నేవుండు, ప్రబంధ నిబంధనములకు = రావ్య నడనను, కావించుము = చేయుము, అనుట = అని యానతిచ్చుట, ఇతో.....ను - ఇతో = ఇప్పటి (విద్యు) కంటె - అధిక = ఎక్కుడు - అగాధ = లోతయిన (‘అగాధ మతలస్పర్శ’ అమ.), సాదస్యత = విద్యయొక్క - ఉద్యోగసంబును = ప్రాప్తియు, అతి.....బు - అతని - అనారాధనకొని యొక్క - దేవీ - దేవియగు నుపాంక్షియొక్క - సమాగమంబు = రాక, ఇతో.....యుక్ = ఇతో = ఇప్పుడున్న దానికంటె - అధిక = ఎక్కువగు - అభండ = తెంపుటేని - భాండ = అగార - బొక్కసపుటండయొక్క - సమృద్ధియుక్ = నింపును, అతి.....బు - అతని యొక్క - ఆసతిచేత = ఆభార్యచేత నున్న - విశద = తెల్లని (‘శుక్ల శుభ్ర శుచిశ్వేత విశద శ్వేత స్థూరా’ అమ.) - శతిచ్ఛదంబు = నూలు రేకులతామర (‘సహస్రపత్త్రం కమలం శతపత్త్రం శుభ్రశయమ్’ అమ.), ఇతో...యుక్ = ఇతోధిక - అద్వితీయ = రంపవదకాని (మఱివ్పరికిని లేని) - నిత - తెల్లని - ఛత్త్రితయుక్ = గొడుగు కలిగియుండుటయును (ఏకచ్ఛత్రాధి పత్యమగుట. ఇంక ననేక శేషముల నేలుటయని భా.), అతండు, అతేష నృప నేవ = నకలరాజుల కొలువచేత (ఎల్లరాజులును నేవించుచుండుటచేత ననుట), తతో తతో భాషలు = ఆయా శేషభాషలును, ఎఱుంగవే = తెలిసికొన్న వాడవు కదా, అనుట = అనిపలుకుట, ఇతో.....బును - ఇతోధిక - నమస్తనామంత = ఎల్ల యిరుగు పొరుగు రాజులయొక్క - సమాజ - సమాహముయొక్క (‘పశూనాం సమజోఽన్యేషాం సమాజః’ అమ.) - సమాకర్షణంబును = రప్పించుకొనుటయు (పశపఱుచుకొనుటయు ననుట), ప్రియా.....ము - ప్రియా = కాంతయొక్క (చూడికుడుత దేవయొక్క) - ఉపభోగ = అను

భవమునుండి - పరిశుద్ధ = మిగిలినదానియొక్క (మందు ఆమెచే అనుభవింపబడినదై పిమ్మట ఈబడినదాని - అనగా అట్టిమాల్యముయొక్క యనుట) - భోగంబు = అనుభవము (ప్రియ ముందుగా ధరించినమాల్యమును తాను పిమ్మట ధరించుట), ఇంపు = ఇప్టము, అనుట = అని పించుట, ఇహో...యుక్ = ఇతోధిక - ఇప్పటివారికన్న ఎక్కువయగు - బహు = పలువురు - ప్రేయసీ = ప్రియతమలయొక్క - ప్రాప్తియుక్ = లాభమును, కృతి - కావ్యమును, చెప్పక్ = రచించినచో, నీకు, ఉత్తిగ ఉత్తర అభివృద్ధి = ఒకనాటికంటె ఒకనాటికి అభ్యుదయము, అగు అనుట = కలుగునని చెప్పట, ఇతః అధిక అపత్య పరమ ఆయుః అవాప్తియుక్ = ఇప్పటికంటె ఎక్కువయగు సంతానముతోడి పూర్ణాయువు యొక్కప్రాప్తియును, అగు = అయియున్నది. [అనునీ అనునీక్రయ 'భక్తి' 'ఉద్బోధనంబు' ఇత్యాదిపదములతో పై లఘు వాక్యములందెల్ల నన్వయించును; సాత్త్వికారము ఇతోధికభక్తి యగు ననుటచే, అనగా సూచ్య సూచకములకు అభేదము చెప్పటచే, సాత్త్వికారము తెప్పకుండ ఇతోధికభక్తిని సూచించు చున్నవని భా. ఇట్టి యాకాశము వాక్యములందును అన్వయించు కొనవలయును.] అఖ.....డు- అఖర్ష = పెల్లయిన - మఱియు = ప్రభావమునకు - అతిపూర్వహుండు = మిక్కిలి ధురం ధరుండు. అత్యంతప్రభావశాలీయనుట. 'భగవోహ్రావ్యశ్చవామనః' అమ. భర్తృమనగా కలుచుది- దానికి రుద్ధిమయినది అభ్యాము - అనగా ఉచ్చతమయినది-అనగా మిక్కిలి గొప్పది యటను విరోధము కూడ నజ్ఞుల కర్థము:—

‘తత్సావ్యశ్చ మభావ శ్చ తద్విరోధ స్తద్వత్’

తదన్వయ్యం నివేగ శ్చ నాథా పట్వక్రీర్ణితా .’

అను - సూక్ష్మమ వంశంబునకు...తుర్వమండలము రాజుకులములో (తుర్వమండల మయూతికొడుకు - యదువంశకు తమ్ముడు. ఈశ్వరునిను వికారాదిగా వ్యవహరించుట పాపంబు),

సీ. కలశపాళోక శిగర్భ వీచిమత్తల్లి

గమపాన నెన్వాడు గన్నతల్లి.

యనలొక్క ఘనబాగా నివనానక కెన్వాడు

నన్నెవెట్టుకగా నెంపులువు,

నకలనై వతి బుభుక్షుపూర్తి కెన్వాడు

బుట్టు కామని లేని మెట్టపంట,

కలికి చీకటిపొండి కరముల గిలిగింత

నెన్వాడు తొగకన్న నన్వజేయు.

శే. సతలడు మోగవొందు మధుక్త టభారిమలది.

కళల నెలవగునాడు చుక్కలకు జేడు,

మిసిమిపరసీమ వలరాజు మేనమామ,

వేవెలుంగులదొరజోడు కేవెలుంగు.

1. కల...ల్లి - కలశపాథోరాశి = పాలకడలియొక్క - గర్భ = కడుపులోని - వీచిమతల్లి = శ్రేష్ఠమయినకరుడు ('మతల్లికా మచచ్చికా ప్రకాణ్ణ ముష్ణ తల్లజా, ప్రశస్త వాచకాన్యమాని,' 'భజస్త ర్భజాః స్వాత్ స్త్రియాం వీచిః' అమ. 'గర్భవీచి' యనుటచే అంతఃపురకాంతారత్న మని ధ్వనించుచున్నది.), ఎవ్వారి = ఏచంద్రుని, కడుపు - ఆగ్ = తనియునట్లుగా, కన్న తల్లియో (పాలసంద్రమునం బుట్టిన భాగ్యవంతుఁ డనుట); ['పాథః' - నీరు - 'పాథకంపాథః' అమ. 'రాశిః' = మొత్తము; నీటిమొత్తముగాన సముద్ర మగ్గము, పూర్వము మధనకాలములో త్రచ్చుటకు క్షీరసాగరము కలశముగానుండెను గావున కలశాట్టి యిత్యాది పదములు క్షీరసాగర మును చెప్పు నని కొందఱమతము;

'కడఁగి యమృతజలధిఁ కలశంబు గావించి

త్రచ్చునవసరమునఁ దలపు లమః.' శ్రీభాగ. 8 (192)

'కలసము' శసాధేదముచే అదియే కలశము, పాలసంద్రపు టమృతమును పోసియుంచుటకై విశ్వకర్మచే నిర్మింపఁబడిన ఘటము - దానికి సంబంధించినగాన కలశోపధి యనం పాలకడలి యని మఱియొక మతము.

'సాగరేమధ్యమానేతు పీయూషార్థం సురాసురైః

పీయూష ధారజార్థాయ నిర్మితా విశ్వకర్మణా

కలాః కలా స్తు దేవానా మసితా స్తాః పృథక్ పృథక్

యతః కృతా స్తు కలసా స్తత స్తే పరికీర్తితాః.' కాళికాపు.

'కలసస్త్ర త్రిమ ద్వయోః! ఘటః' అమ.

'తాలవ్యా అపి దన్త్యాశ్చ శమ్న నూకర'పాంశవః

కలశః శమ్నలం చైవ బిహ్వయాం రశనా తథా.' రామాశ్రమిగృతము.]

ఈపాదమున పరిణామాలంకారము. కనుటనునుక్రియకొఱకు వీచిమతల్లి పేరు యి తల్లిరూప మున పరిణతిం గోరుచున్నది.

2. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, అన.....కిన్ - అనల = నిప్పు - అత్తు = కంటఁ గలవాఁ డయిన ముక్కంటియొక్క - ఘన = డట్టమయిన ('ఘనంనిరస్తరం సాన్ద్రమ్' అమ.) - బటా = జడ లనెడి ('మాటే లగ్న కచే బటా' అమ.) - వనవాటికిన్ = అడవివరుసకు, వన్నె = శోభను - పెట్టు....వ్వ - పెట్టు = కలిగించునట్టి - అనార్తవంపు = ఋతుసంబంధి కానట్టి (తరులతాదు లం దుష్పవించు పుష్పములకుఁబురుసునియమము కలదు, అట్టినియమము లేకుండెల్లఁబురుసులయందును ఉండునట్టియనుట) - పువ్వ - పువ్వమో; (శివుఁడు చంద్రుని జేవలం దాల్చు ననుట.) రూపకము.

3. ఎవ్వఁడు = ఏచంద్రుఁడు, సకల.....కిన్ - సకల = ఎల్ల - దైవతి = దేవతలయొక్క ('బృహారకా దైవతాని' అమ.) - బుభుక్షా = ఆకటియొక్క - పూర్తికిన్ = తీఱుటకు, పుట్టుక = మొలచుటయు, ఆమని = నుటిపిడియు - లేని (చల్లక నుఱవక సిద్ధముగానున్న యనుట) - మెట్ట పంట = మెరకపంటగానున్నదో (మెట్టపంట యనుటచే వఱపుచే చెడని చనుట. బ్రహ్మ చంద్రుని దేవతలకు ఆహారార్థము సృజించినాఁడు.)

‘భక్త్యర్థం సర్వ జేవానాం సోమః సృష్టః స్వయంభువా,
తత్రస్థ మమృతం చాపి సంభూతం సూర్యతేజసా;
త్రయంబు త్రిశతం వైవ త్రయస్త్రింశ త్తైవైవచ
త్రయ శ్చ త్రినసానా శ్చ జేవా సోమం పిబన్తిచై.’

(దేవీపు.)

పరిణామాలంకారము.

4. ఎవ్వఁడు - ఏచంద్రుఁడు, కటికి...తే - కటికి = గాఢమయిన - చీకటి = అంధకారము - తిండి = ఆహారముగాఁగల (అనఁగా గాఢాంధకారము నడంచునట్టి) - కరముల = కిరణముల యొక్క (చేతులయొక్క) చునియు - ‘అతిహస్తాంశవ కరాః’ అను.) - గిరిగింతె - స్పృశించుట చేత (చక్కిరిగింతచేత), తొగకన్నె = కలుపముగ్గను (కలువయనెడు కన్యను, నవ్వజేయు = పికిసింపించునో (నవ్వించునో - చంద్రకిరణములు సోకెనఁ గలుపముగ్గ విరియు నని భా.) [తొగ యనఁగా కలువతీగ యని గ్రహించు పక్షమున దానిని నవ్వించుట యనఁగా దాని మొగ్గలను పికిసిల్లం జేయుట. ‘నవ్వతెలుపని కపిసమయము గాన నవ్వించుట యనుమాట తెల్లగలువ పికానమునకు మాత్రమైనం జెల్లును గాని, నల్లగలువలకును ఎఱ్ఱగలువలకును ఎట్లు చెల్లును?’ అనఁగా,

‘సామాన్య గ్రహణే వారముచాం కృష్ణత్వ మే వహి

కృత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పణాం శౌక్ల్య మేవచ.’ కా. క. ల.

[అనుటచే సామాన్యగ్రహణమందు పుష్పముల శౌక్ల్యతవర్తములు అవినీతియు లని తలంప వలయును;] రూపకాలంకారము.

మధు.....ది - మధుకైటభ = మధువు కైటభుఁడు అనుననురులకు - అరి = శత్రువైన నారాయణునికి - మఱియ = భార్యయగు మహాలక్ష్మికి తోడబుట్టిన వాడు. (జననక్రమముచేత అన్న:—

‘చిన్ని వెన్నెలకుందువెన్నె దన్ని మధోర్ధ్వ బొడమినచెలువ తోయిట్టు మాకు.’ మను.

‘తతః శతినానానాంశు ర్భృభ్యమానా త్తు సాగరాత్

ప్రసన్నాత్మ సముత్పన్నా సోమః కితాంశు రుజ్జ్వలః

ప్రసన్నైర యుత్పన్నా ఘృతా త్పాణివాసిః.’ - భార. 11.

క.....డు - కశిలకు

‘కశి న్యామ్రాల వైశ్నవో శిల్పదా విమాత్రకేశం

మహిశాంశే చ చన్ద్రస్య కలనా తాలమానయోః.’ మేన్. -

నెలవు = ఉనికిపట్టు - అగువాఁడు (చంద్రునికి పదునాఱుకళి లనియు అపి లెక్కక్రమమున శుక్లిపక్షమున ఒకటొకటి ఎక్కుచు కృష్ణపక్షమున ఒకటొకటి తగ్గుచు నుండు ననియు, ఒకకళ యెప్పుడును శివశరమున నుండు ననియు ప్రసిద్ధి. ఇతిహాసాగమకావ్యాలంకారాదులగు నఱువది నాలుగు కళలకును ఉనికి అనఁగా మహావిద్వాంసుఁడనియు.), చుక్కలకుఁ = సక్షత్రములకు - ‘తేఁడు = ఏలిక, మిసి.....మ - మిసిమి = కాంటికి - పర = అవతలి - సీమ = హద్దు. (ఇతని కన్న హెచ్చుకాంత ఎవరికిని లే దనుట - ‘సీమ సీమే స్త్రియాంక్షేతే కూల మర్యాదయో రపి’ నానా., వల....మ - నెలరాజు = మన్మథునియొక్క (తల్లి యగుమహాలక్ష్మికి తోయిట్టువు

గా వున) మేనమామ, - వేవెలుంగుల దొర జోడు = వేయికిరగాములు గలవాఁ డగుప్రభువునకు (అనఁగా సూర్యునికి) ఉద్ది, అతఁడు రే వెలుంగు = ఆచంద్రుఁడు ('జాబిల్లి రేవెల్లి చండమామ' ఆం. సం.), పొగడు = స్తుతిని, ఒందుకొ = పొందును (మిక్కిలీ యుత్సాహం చెనుట.)

ఈ పద్యమందు చంద్రునికి (రేవెలుంగనకు) చెప్పిన ఏ శేషములచేత క్రమముగా మహా
మలీనత్వము సౌభాగ్యము ఔచార్యము రసికత్వము గొప్పబంధువులకుచేమి వైదుష్యము విశ్వ
రమ్యము దేహకాంతి సౌందర్యము గొప్పతనము సత్స్వభావమును సూచితులు.

తే. ఆసుధాధాము విభవ మహాంబురాలి

కూర్చు మీటింగ్ నందనం పుచ్చయ పయ్యె

వేదాంగశాస్త్ర విశ్లేషణ

५२.

నా స్త్రీధిషణాదురంధరుం కై నమః.

90

ఆను.....కొత్త - ఆ = పూర్వోక్త (చైన - సుఖాధామ = చంద్రునియొక్క (శివశాసనం) ధాంతుః శుభ్రాంతుః' అమ.) - విభవ = విశ్వస్య మనఃడు - మహాంతు రాశికొత్త - గొప్పనముప్రమునకు, అర్చ్య = పొంగు - మీరింగి కొత్త - అపిశయించునట్లుగా, సంగతుడు = సువారుడు, వేద.....డు - వేద = బ్రుగ్యజ్ఞానాభిమాధర్మము అను నాబుగ్రుతులయు (శ్రుతి ప్రీతే వేదాత్మామః' అమ.) - వేద అంగ = శివో వ్యాకరణ చ్ఛందో నిరుక్త క్యోతిష కల్పము లాదియాలు) వేదాంగములయు - శాస్త్రోత్తర్క వ్యాకరణ భిన్న మిహంసా క్యోతిషములను (నాబు) నిహంసన గ్రంథములయొక్కయు - అర్థ = అభిధేయములయొక్క (అర్థోభిధేయైవస్తప్రయోజన నివృత్తిషా' అమ.) - విశద = స్వచ్ఛమున (విశదే చాత్మరే వ్యక్తి' హేమ.) - వాసనా = సంస్కారముచేత - ఆత్మ = హంసయైన - ధిషణా = విధియొక్క (విధ్యుక్తసేవాధిషణా' అమ.) - ధురంధరుండు = భాగవాదా, విన - అనుండు = అనుండునువాడు (విధిగ్రహము) 'ఉదయమయ్యెకొత్త = జనించెను.

చంద్రునినుతుడు బుధుడు, ఆతడు నకలవేసి నేదొంగశాస్త్రముల బండు ముహూద్రవీ
లుడు. కావుననే బుధధ్యక్ష శ్లోకమందు 'ద్వై' అని తవ్వినేమియు:—

‘ఉపకృత్యో మానసజో హరిస్థ శ్చాత్రేయగోత్రే శ్శరీరమృత్యునః
స ఘ్నోచరోత్త్రు గదాధరో జ్ఞ స్త్రీవశాన భాగో వరద స్సుపితః
కీతామృతః కీతవపుః కగీటో చతుర్భుజో వర్ణోఽశ్చ శ్చ సౌమ్య
ఉరాసిధృశో సమనుతః సుమేరుః సింహాధిర్యాళో పటగో లుగ్గ శ్చ.
‘విభవమహాయురాః’ - రూపకము.

42

క. వానికిఁ బురూరపుడు ప్రజ్ఞానిధి జనియించె సింహసదృశుడు తద్దూ
జానికి నాయుపు తనయుండు నృపతికి తనయుడై యయూతి జనించెన్. ౨౧

వానికిఁ = అనిధినికె, ప్రజ్ఞానిధి = ప్రజ్ఞాకాల్యజ్ఞానముకలవాఁడును

['స్మృతిర్వ్యతీతపషయా, మతిరంగామిగోచరః,

['స్మృతిరస్య త్రితపిషయా, మతిం గామిగోచరం,
+ తై నే న్నై వ తో డు గ న్న యాయా బి న్నో ద్భుతి.]

(Signature)

బుద్ధిస్తాత్కాలికీ జ్ఞేయా, ప్రజ్ఞాత్రైకాల్యగోచరా,
ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేషశాలినీం ప్రతిభాం విదుః.]

సింహనద్భుతుడు = (విక్రమచంద్రుడు) సింహముతో తుల్యుడును, అను = పురూరపుడు = పురూరవోమహారాజు, జనియించెన్ = పుట్టెను; తత్ భూబానికిన్ = ఆరాజునకు (భూమి జాయగాఁ గలవాఁడు భూబాని. బ. స.), ఆయువు = ఆయు వనురాజు, తనయుండు = కొడుకై, ఆన్యపతికిన్ = ఆయాయురాజునకు, తనయుడై = కొడుకుగా, యయాలి = యయాలి యనురాజు, జనించెన్ = పుట్టెను.

క. అతనికి యమ తుర్వసులు | సుతు బుద్ధవమంద రహితసూక్తములు కళా
న్వితమతులు సార్వజ్ఞ విశ్రుత కీర్తి వహించె తుర్వసుండు గుణవిధియై.

అతనికిన్ = ఆయయాతికి, అశిత సూక్తములు = శత్రువులను ప్రవదించువారు, కళా మతులు = శిల్పదులతో కూడుకొన్న తెలివి కలవారును, (అయిన - యదు తుర్వసులు = యదువు తుర్వసువు అను - సుతులు = కొడుకులు, బుద్ధవమంద = బుద్ధుడగు అంరపుట్టుకను పొంది పుట్టినవాడు, వారిలోన్ = ఇంద్రులలో, తుర్వసుండు, గుణవిధి విచిత్రములకు నిత్యపము, విశ్రుత కీర్తి = ప్రసిద్ధిమైన కీర్తిని, వహించెను.

‘అతనికీ... సుతు బుద్ధవమందర’ - ఇటు ‘అవాయాది’ సూత్రముచే ‘అతనివలన’ అని వలన వర్తకంబు వచ్చును, తద్వక్తవత్త్వ క్కకు) వ్యయం వచ్చును. బౌ. వ్యా. కా. 9.

ఇటు తుర్వసువు అని తకారానియు ఉకారంతమును ఆనఁగాని, ఉకారానియు అకారంతమును గాదు; సంస్కృత భాగవతములో

‘యదుం చ తుర్వసుం వైస దేవయాని కృతాయతి.’ IX - 18 (32).

‘ప్రతీచ్యం తుర్వసుం చక్ర.’ IX - 19 (22)

శ్లో. నానినంశంబు సుతునాన్వనాయ మయ్యె.

మ-న

సంహార బెక్కండ్రు నృపులు వయంబు నొందె

ఏకల భువన ప్రపూర్ణ నిర్మిత్త కీర్తి

సభకు తైత్తి తదీమాన్వయమునం బుట్టె.

అని

వాని వంశంబు - ఆ తుర్వసుకులము, తుర్వస అన్వవాయు = తుర్వస [అను పేరుగలరాజు] సంతతి (‘వంశోన్వవాయు సంతానం’ అమ. అయ్యను; అందున్ = ఆతుర్వస కులమందు, బెక్కండ్రు నృపులు = పలువురు రాజులు, ఉదయంబున్ బంది = జనించి, నిఖిల..... ర్తిన్ = నిఖిల = ఎల్ల - భువన = లోకములందు - ప్రపూర్ణ = నిండిన - నిర్మిత్త = ప్రకాశమానమయిన - కీర్తిన్ = భ్యాతిచేతను, అధికులు విరి - గొప్పవారుగా నుండిరి; తదీయ అన్వయమునన్ = ఆతుల్యరాజుల యైన వంశమందు (‘సంతతి గోత్ర జనన కులా న్యభిజనాన్వయా’ అమ.), పుట్టె (తర్వాతిపద్య ముతోనన్వయము).

‘తుర్వసు’ అనుశబ్దమే వంశ నామముగా తుర్వస అని తస్యైవమాయే నని కవిహృదయము.

మహాప్రగ్ధర.

ఘనుడై తిమ్మ త్తీ తీగ్రాణి శతకమరగ్రావ సంఘాతనాతా

శసరా డాశాంతదంపి నవరకగుల జంజాటము ల్మొన్ని యిమ్మే

దిని దోడ్పండై కపీఠిక దిరముపటిచి కీర్తిద్యుతుల్ గోడసిన్ బ

ర్వ సరాతు ల్నములై పార్వముల గొలువఁ దీప్రప్రతాపంబు సూపెన్.

తిమ్మ త్తీతి శశ అగ్రాణి=తిమ్మ రాజశ్రేష్ఠుడు, ఘనుడు ఐ = గొప్పవాడై, శత.....

టసుల్ - శత = వంచకములయిన (చక్కఁగా మోచుటకు శక్తి లేకున్నను బడాయికై మోచుచు శ్రమపెట్టుట వంచన - 'నికృత స్వస్వజాతశః' అమ.) - కమత = (అది) కూర్మము - గ్రావసంఘాత - కొండలసమూహము - ('గ్రావాణా శైలసామణా', - 'స్తామి' ఘ నికరవ్యాఖా వార సంఘాత సంచయాః' అమ.) - నాతాశసరాట్ - నాగశ్రేష్ఠుఁ డయిన శేషుడు (వాత = గారి - అశన = ఆహారము గాఁ గలది వాతాశనములు, సర్పములు - 'ఉరగః పన్నగోభోగీ జహ్మగః పవనాశనః' అమ. సర్పములకు రాజ వాసుకి గాని అనంతుడు గాఁడు, కావున నిట రాట్నబ్రహ్మనకు శ్రేష్ఠార్థత చెప్పబడినది. - 'శేషోఽనంతః' వాను కిస్తు సర్పరాజః' అమ. భూమిని మోచువాఁడు అనంతుడుగాని వానుక గాఁడు.) - ఆశా అంత దంపి - దిగంతములందలి యేనుఁగులు ('శిశుస్త కమిభః కాస్తా ఆశాశ్చ పాతశ్చ తా', 'పస్తా పస్తాపశో హస్తీ.' అమ.) - సపిని కిరుల = ముసలి పంది ('ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధః', 'పరాహః సూకిరో ఘృష్టః కోలః పోత్రీ కరిః కటిః' అమ.) - అనువానియొక్క - జంజాటసుల్ - అటోపములను, మాన్చి - మానించి, ఇమ్మేనిన్ = ఈ భూమిని, దో. దండ పిక పికన్ - దండమువంటి (నక్షత్ర) గ్రాహు వనెడి ఒకటెయాసనమందు, తిరుము పటిచి = తురుదుగా నెలకొలిపి, కీర్తిద్యుతుల్ = యశముయొక్క కాంతులు (దానాది ప్రభవము కీర్తియనియు ప్రతాపప్రభవము యశమనియు భేద మున్నను కవులుప్రాయము దానిం బాటించుట లేదు. - 'శోభా కాంతి స్థితి శ్చపి' అమ. గోడసిన్ - భూమ్యాకాశములయందు ('ద్యావాపృథివ్యా గోడసిన్యా' అమ.), పర్వన్ = వ్యాపింపఁగాను, అంతుల్ = శత్రువులు ('అభియాతి పరాంత ప్రత్యర్థ పరిపస్థినః' అమ.) నములువి = మొక్కినవారై, పార్వములన్ = నూరలయందు, కొలువన్ - తిన్ను నేవించుచుండఁగా, తీప్ర ప్రతాపంబు - తీక్ష్ణమయిన తేజమును ('స ప్రతాపః ప్రభావ శ్చ మత్తేజః కోశద్భజమ్' అమ.), చూపెన్ = ప్రకటించెను.

తులువవంశములోఁ బుట్టి తిమ్మ రాజు గొప్పవాడై యేమిచేసె ననఁగా - ఆదికూర్మము వీడుకుల పర్వతములు, అనంతుడు, ఎనిమిది గిజములు, ఆదిపరాశము - ఈపనుసెనిమిదియు భూదేవిని మోవలేక మోవఁజాల మని చెప్పక బడాయికై మోచుచు శ్రమపఱచుచుండఁగా వారి యాయాడంబరమును తొలగించి యా మేను దండమువంటి తనదక్షిణ గ్రాహు వనెడి యొకటే యాసనమందు హాయిగా నెలకొల్పి, లోకమందంతట తనకీర్తి నెగడించిన వాడై, శత్రువులు తనకు మ్రొక్కుచు తనపార్వములందు కొలుచుచుండునట్లుగా తీక్ష్ణమయిన తేజమును ప్రకాశింపఁజేసెను.

'తిమ్మడు = తిరుమల + ఁడు' అని శబ్దరత్నాకరము. మేదిని = మేదముగలది - 'మేదమ్' అని మేదశబ్దము అకారాంతమునం గలదనుటకు - 'మదఘ్నో మేద కుప్తహః' అని శాలిహాసత్ర

వచనము రామాశ్రమ్యుద్ధృతము. - 'మధుకైటభదానవేంద్రమేదః ప్లవవి స్రావిషమైవ మేదినియమ్.' అని మురారి. 'తిరము' - స్థిరబద్ధభవము. - పద్యపూర్వా ర్థములో 'చక్కగా పరిపాలించినా'డను గమ్యమును భంగ్యంతరమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తాలంకారము.

క. వితరణఖని యత్తిమ్మ! క్షీతిపగ్రామణికి దేవకీదేవికి నం

చితమూర్తి యీశ్వరప్రభుడు డాపిపుణ్యుడు పుట్టె సజ్జనావసపరుడై. ౨౫

వితరణఖని = ఈవికి గని మిక్కిలి ఇచ్చువాడు - 'ఖనిః స్త్రియా మాకరః స్యాత్' అను., (అగు), అత్తిమ్మక్షీతిపగ్రామణికి = అత్తిమ్మరాజ్యోత్తమునికిని ('గ్రామణీ ర్నాపితే పుంసి త్రిషు శ్రేష్ఠేనైధిశే త్రిషు.' అను.), దేవకీదేవికి = దేవకీదేవి యనెడిదేరి యాతని దేవేరికిని, అంచితమూర్తి = మహాయమయినమేనుగలవాడును ('పూజితేన శ్చిత్రః' 'స్త్రియాం మూర్తి స్తను స్తనూ.' అను.), అతిపుణ్యుడు = అత్యంతసుకృతము కలవాడును ('పుణ్యంతు నున్దరే నుకృతే పానసే ధర్మే' మే., (అయిన) - ఈశ్వరప్రభుడు = ఈశ్వరరాజు, సజ్జన అవస పరుడు ని - సాధుజనులరక్షణము కృత్తిమముగాఁ గలవాడు సాధుజనరక్షణాసక్తుఁ డనుట - 'దూరానాగోత్తమాః పరః' అను.)

దేవకీదేవికిని తిమ్మరాయలకును మహానుభావుడు ఈశ్వర రాములు జనించెను.

'వితరణఖని' - అనిష్ఠుకం బ్రథమ. 'ఒకానొకచో విశేషణంబులవృత్తికం బ్రథమ విభావ నను.' పా. వ్యా. కా. 27.

చ. బలమదమత్తినుష్ట పురిధంజనుడై పరిపాలితార్కుడై

గాలవము దొంటియీశ్వరుడై యీశ్వరుడై జనియింప నూపటే

జలరుహనేత్రులక దొంగి శైలవనంబుల భీతచిత్తులై

మెలగెడు శత్రుభూవరులు మేనులఁ దాల్చిన మన్మథాంకముల్. ౨౬

బల....డై - బల = సామర్థ్యముచేతవైన ('ఫౌల్యసామర్థ్యవైశేష్య బలం నా కాక నీరిణః' అను.) - మద = మత్తినుష్ట ('మదస్తేజసి కస్తూర్యాం గర్వే హర్షభదానయోః' అను.) - మత్తి - పొగరెక్కిన వాడైన - దుష్ట = చెనటులయొక్క ('చెడ్డరాజులయొక్క అనురుల యొక్క యనియు భా.) - పురి = పట్టణములను (త్రిపురముల నని మహేశ్వర పరము.) - భంజ నుడు = కూల్చినవాడు - ని, పరి....డై - పరిపాలిత = గడింపఁబడిన (ఏలఁబడిన) - ఆర్కుడు = సత్పురుషులకలవాడు ('మహాకుల కులీనార్యసభ్యసజ్జన సాధవః' అను. మహేశ్వర పరముగా హర్వతికలవాఁ డని యర్థము - 'ఆర్యా దాషాయణీ వైవ.' అను.) - ని, ఇల పయి = భూమి మీఁద ('గౌరిలాకుమ్మినీక్షమా' అను., తొంటి యీశ్వరుడై = పురాణపురుషుడైన యామహేశ్వరుడై ('శివః శూలీ మహేశ్వరః శివ్యోః శర్వ శాశానః' అను.), ఈశ్వరుడై = ఈశ్వర రాయలుగా, జనియింపక - పుట్టింగా (అవతరింపంగా), ఏమివిశేషము జగత్ ననగా? జలరుహనేత్రులక = కాంతలను, తొరగి = విడనాడి, శైలవనంబులక = కొండలందును అడవుల యందును, భీతచిత్తులు ని = (ఈతనివలన) భయపడిన మనస్సు గలవారై, మెలగెడు శత్రుభూ

వరులు=సంచరించెడువైరిరాజులు, మేనుల=దేహములయందు, తాల్చిన=ధరించిన - మన్మథ అంకముల్=(కాంతాల్లింగనాదులచే గలిగిన కుచకస్తూరీముద్రాదులయిన) మదనచిహ్నములనెడు మన్మథునిగుర్తులు, రూపతె=క్షయించెను. (మహేశ్వరిపక్షమున మదనుడు గుర్తులేకుండ తెగటాతె నని యర్థము.)

పూర్వము శివుడు అమరులత్రిపురములను ఏహించి పార్వతిని ఏలినాడు, అట్లే ఇప్పుడు ఈశ్వరరాయలు దుష్టవైరుల పురములను కూల్చినాడు సాధువులను కాపాడినాడు; శివునిచేత మన్మథుడు గుర్తు లేనట్లుగా తెగటాతినాడు, ఈశ్వరరాయలకు వెఱచి వైరులు కాంతలను విడిచి అడవులంబట్టి కామక్రీడా చిహ్నరహితులయినారు.

క్షేపాను ప్రాణితమయిన రూపకాలంకారము.

సీ. నిజభుజాశ్రితి ధారుణీ వజ్రకవచంబు
మష్ట భూజగౌహితంబినుండు,
నవదేక్షణా మనోధన మశ్వోహరం
డరిహంస సంహత్రాగమంబు.
మార్గాణగణాచిక మధుమాన దినసంబు
గుణరత్నకోహణ దోణిధరము.
బాంధవసంబోహ మన్మథసోదేహి
కారుణ్యరసనిమ్నగా కలత్రుం,
తే. డన జగంబుల మిగులఁ బ్రభాస్వరంగాంచె
ధరణిధనవత్త వివిధోపదా విధాన
మాజిత శ్రీవినిష్ఠిత నిర్జరాల
మోక్షరుడు తిమ్మభూపతి యీశ్వరరాజు.

౨౭

ధరణి....రుడు - ధరణిధన - రాజులచేత - చత్త - అర్పింపబడిన - వివిధ - పలుకెఱంగుల - ఉపదా=కానుకలయొక్క (ఉపాహన ముపగ్రాహ్యా ముపహర స్తథోపదా' అను.) - విధా=పెంపుచేత ('విధా గజాన్నేబుద్ధాచ ప్రకారే వేతనే విధా'విశ్వ.) - సమార్జిత=సంపాదించబడిన - శ్రీ=సంపదచేత ('అథసంపదా సంపత్తి శ్రీ శ్చలక్ష్మీశ్చ' అను.) - వినిష్ఠిత=ఓడింపబడిన - నిర్జర=ఆలము=స్వర్గముయొక్క ('స్వ రవ్యయం స్వర్గ గాక త్రిదివ త్రిపశాలయా' అను.) - ఈశ్వరుడు=నీలికయయిన యింద్రుడు కలవాడు - విశ్వోపమండు ఇంద్రుని మించి వాడనుట), (అయిన) - తిమ్మభూపతి యీశ్వరుండు - తిమ్మరాజు కుమారుడైన యీశ్వరరాజు,

1. నిజ....బు - నిజ-తనదైన (ఈశ్వరరాజుడైన) - భుజ-బాహువును - ఆశ్రిత=అంజగొన్నట్టి - ధారుణీ = భూమికి - వజ్ర కవచంబు - మగరాతిమైమలుపు (ఈతఁడేలు దేశమును పరు లెవ్వరును ఎంతమాత్రమును పీడింపలేరనుట); దుష్ట...డు - దుష్ట=చెనలునెలడి - భుజంగ = పాములకు - అగౌతుండికుండు = పాములవాడు. (పాములవాడు పామును నిర్విషముం గావించు

చినట్లు దుష్టులను దండించి సాధువులనుగాఁ జేసినాఁడనుట. అహితుణ్ణేన దీవ్యతీతి అహితుణ్ణికః అహితుణ్ణికశ్చ; అహితుణ్ణమనఁగా పాముపడగ, దానితో క్రిడించువాఁడు అహితుండికుఁడు, అహితుండికుఁడును. అహితుండి కాపమానోక్తిచేత దుష్టులను తానుకష్టపడక అటగానే దమించి నాఁడనుట.)

2. వన.....డు - వనశేషజా = తామరసనేత్రలయొక్క (సాబగుకత్తెలయొక్క) - మనః=చిత్త మనెడు - ధన=లిబ్ధికి - పశ్యతోహరుండు=పచ్చెపుదొంగ (స్త్రీలు ఇతనిని జూచిన మాత్రాన ఇతనిని నలతు రనుట, అత్యంత మందరుఁ డనుట - వట్టి దొంగయనక పచ్చెపు దొంగ యనుటచే సాందర్యాతిశయము ఫలించుచున్నది. - పశ్యతోహరః=పశ్యంత మనాదృత్య హరతి =చూచువానిని ఏమటించి హరించువాఁడు), అరి.....బు-అరి=వైరు లనెడి - హంస=అంచల యొక్క - సంసత్ = సమాహమునకు ('సభాసమితిసంసదో' అమ.) - అభ్ర అగమంబు = మేఘ ములరాక (వర్షర్తువనుట. - 'జలధరసమయే మానసం యాన్తిహంసాః' - అనికవిసమయమువర్షర్తువు రాఁగా హంసలు మానసమున కేగును. - ఇతనిశత్రువులు పటాపంచ త్తి పోయినా రని భా.)

3. మార్గ...బు-మార్గః=యాచకులయొక్క ('వనీపకో యాచనకో మార్గజో యాచ కార్థినో' అమ.) - గణ = సమూహ మనెడు - పిక=కోయిలలకు - మధుమాస=వైశ్రవణయొక్క

('మధు క్షౌరే జలే క్షీరే మధ్యే పుష్పరసే మధుః

దైత్యే ప్రతే వసంతే చ జీవాశోకే మధుద్రుమే.' విశ్వ.) -

దివసంబు = దినము (కోయిలలకు వైశ్రవణపుదినమువలన ఎట్లు చూతపల్లవమకందాద్యభీష్ట భోజనము తనివి తీత దొరకునో అట్లే ఈరాజువలన యాచకులకు సకలాభీష్టములును తనివి తీత దొరకు ననుట); గుణ.....ము - గుణ = మగుణము లనెడు - రత్న = మణులకు - రోహణ షోణిధరము=రత్న పర్యతము ('రత్నాచలో రోహణాద్రీః' అని వైషణ వ్యాఖ్యలో మల్లినా ధుఁడు. - ఈరాజు సకలమగుణనిధి యనుట.)

4. గాంధ....హేళి - బాంధవ = చుట్టాలయొక్క (బంధువులే బాంధవులు) - సం దోహ=సమూహ మనియెడు ('సమూహ నివహ వ్యూహ సందోహ విసర ప్రజాః' అమ.) - పద్మవనీ = తామరతంపరకు - హేళి = సూర్యుఁడు ('హేళి రాక్షసేనైర్కేచ' నానా. సూర్యునికి పద్మ ములతోడి మైత్రి కవిసమయ ప్రసిద్ధము - ఈశ్వరరాజు సకలబంధుపోషకుఁ డని భా.) - కారుణ్యడు - కారుణ్య = దయయనెడు (కరుణయే కారుణ్యము) - రస=జలమునకు ('రసో గర్భ రసే జలే' హేమ.) - నిమ్నగాకళత్రుఁడు = నమ్మద్రుఁడు (నిమ్నగలు కళత్రములుగాఁ గల వాఁడు - అనఁగా నదులు భార్యలుగాఁ గలవాడు - 'సముద్రోఽభి రిమాపారః పారావారి సరి త్వతిః' అమ. - అసారి మయిన కరుణకలవాఁ డనుట.)

అనక్=అని, జగంబులక్=లోకములలో (సా. 'అన జనంబులు' - జనంబులు=లోకులు - అనక్ = అని వచించుచుండఁగా), ప్రఖ్యాతిక్ = కీర్తిని, కాంచెక్ = పొందెను.

రాజు లిచ్చుకాసుకలచేత ఈశ్వరరాజు ఇంద్రునివలె వైశ్వర్యవంతుఁ డాయెను. ఆ రాజు తనరాష్ట్రమును వైరులనుండి రక్షించెను, దుష్టులను సాధువులనుగాఁ జేసెను, ఆయన అత్యంత

నుందరుడు, శత్రువులను పాఱదోలినాడు, మహాదాత, సకల సుగుణములం గలవాడు, బంధురంజకుడు, కరుణానిధి. ఇట్లని లోకములందు కీర్తి జెందినవాడు.

ఇందు సీసపాదములందు మాలారూపకము, గీతమందు ఉపమ, ఆరెంటికెని సంస్కృతి. 'వినిర్జిత' అనునది ఉపమావాచకము.

క. ఆయాశ్వర నృపతికిఁ బు| న్యాయతమత్తియైన బుక్కమాంబకుఁ దేజ
స్తోయజహితు లుదయించిరి| ధీయుతు లగు నారసింహ తిమ్మరాజున్రుల్. ౨౯

ఆయాశ్వర (నృపతికి =) రాజునకును, పుణ్య ఆయతమతి = పుణ్యములయందు (పుణ్యములు చేయుటయందు) - ఆయత = దీర్ఘమయిన ('దీర్ఘమాయతమ్' అను.) - మతిమనస్సుగలది (పుణ్యములు చేయుటయందు మిక్కిలి ఆసక్తి కలదియనుట), విస - బుక్కమాంబకును, తేజ..... - తేజఃవదీప్తిచేతను - న్యాయజహితులు - సూర్యులనువారు (సూర్యసమతేజులు)ను, ధీయుతులు - ప్రజ్ఞావంతులును ('ధీః ప్రజ్ఞాశేముషీ మతిః' అను.), అగు - నారసింహ తిమ్మరాజున్రుల్ = నరసరాజును తిమ్మరాజును, ఉదయించిరి = పుట్టిరి.

పుణ్యకర్మలు చేయుచుండెడి బుక్కమనేవియందు ఆయాశ్వర రాజునకు సూర్యతేజులును ప్రజ్ఞావంతులు నగు నారసింహరాజును తిమ్మరాజును జనించిరి.

'బుక్కమాంబ' - బుక్క + అమ + అమ్మ అని శబ్దనిష్పత్తి. అంబ యన అమ్మయే గాన ఇట్టి ప్రయోగములు పునరుక్తదూషితము లని కొందఱ యభిప్రాయము. నామాంతోపయవమయిన 'యమ్మ' శబ్దమునకు పూజ్యవాచకత్వము వివక్షాధీన మగుటచే తదవివక్షాపక్షమందు పూజార్థము వేటు అంబాశబ్దము అనుప్రయుక్త మయినందున సౌనర్యక్తిగోషము లే దనుట యొప్పును. 'నృపతికి...బుక్కమాంబకు...ఉదయించిరి' ఇంచులిష్కణై బా. వ్యా. కా. 9. టీకను చూ.

క. అందు నరసప్రభుఁడు హరి| చందన మందార కుండ చంద్రాంశు నిభాను

స్వంద యశస్తుందిల ది| క్కందరుడై ధాత్రి పే తెఱ గలుపము లడగెన్.

అందున్ = ఆయిరువురయందు, నరసప్రభుఁడు = నరసరాజు, హరి.....డు - హరిచందన = చందనవిశేషము

(హరిచందన మస్త్రీ స్యాత్తి)దశానాం మహీరుహే

నపుంసకం తు గోశీర్షే జ్యోత్యాన్ని కుక్కుమయోః ౧౩. మేది. ౧-

మందార = కల్పవృక్ష పుష్పములు - కుండ = మొల్లలు - చంద్రాంశు = చంద్రకిరణములు - (నీనిగో) - నిభ = సమానమయిన - అస్పంద = కదలని (స్థిరమయిన) - యశః = కీర్తిచేత - తుందిల = పొట్ట పెరిగిన - దిక్ = దెసలయొక్క - కందరుడు = గుహలు (ప్రదేశములు) గలవాడు, వి, కలుషములు = పావములు, అడగెన్ = నశించునట్లుగా, ధాత్రి = భూమిని, ఏలెన్ = పాలించెను.

నరసరాజు మహాకీర్తి గలవాడై పాపము లడచి భూమిం బరిపాలించెను.

'హరిచందన' - చందనవృక్షములకు పూవులను చెప్పగూడదు - 'న చ కునుమ ఫలే గన్ధ సారద్రుమాణామ్' సా. ద. - 'మందార' - 'ఫలేలుక్' - 'పుష్పమాలేషు బహుశమ్' అను నూత్ర

నార్తికములచే మందారపుష్పము అర్థము కాదుగను; కావ్యకల్పలతలో 'ప్రాసాద సౌభక్తలాస మందారద్రు హిమాద్రయః' అని శుభ్రగణములో మందారవృక్షము పతింపబడియున్నది. ఇట్టి తావులం గల యిట్టి యుపమానాధిక్యముచేత అపుష్టార్థతాదోష మని వామనోక్తి. ఇందు ఉప మాలంకారము, వృత్త్యనుప్రాసంబును గలదు.

సీ. అంభోధి వసన విశ్వంభరావలయంబు

ఘనబాహుపురి మరకతముఁ జేసె;

కకుబంత నిఖిల కాణ్డకరంబుఁ

జరణ మంజీరంపు సాలభంజికలఁ జేసె;

మహాసీయ నిజ వినిర్మల యశస్సురిసికి

గగనంబుఁ కిలహంసకంబుఁ జేసె;

సశ్రాంతి విశ్రాణ నాసారిలక్ష్మీకిఁ

గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసె;

జే. సహిత కృపాణ కృత్త మత్తారిపీఠ

మండలేశ నకుండల మకుటనూత్న

మస్తమాల్య పరింపరా మండనార్చి

తేర్వరుండగు నారసింహేశ్వరుండు.

30

అతి.....దు - అతిశిత - మిగులవాడియైన ('నిశిత శ్రిత శాతాని తేజితే' అను.) - కృపాణ = కత్తి చేత - కృత్త = చెడింపబడిన - మత్త = పొగచెక్కిన - అరిపీఠ = వైరిశూరులగు - మండలేశ = మండలికులయొక్క (పండితాధ్యక్షులయొక్క) - నకుండల మకుట = చెవిప్రోగులతోను కిరీటులతోను గూడుకొన్న నూత్న - క్రొత్త, అప్పుడే నొకిన్న మస్త - శివులయొక్క (తన్మయ మయిన) - మాల్య - సిగసంజల ('మాల్యం మాలాస్రజౌ మూర్ధ్ని' అను.) - పరింపరా = శ్రేణి యనెడి - మండన - అలంకారముచేత - అర్చిత - పూజింపబడిన - ఈశ్వరుండు = శివుండు గలవాడు (మత్తులై యుండుట సంహారకారిణము - నకుండలమకుటత్వముచే పూజాప్రవృత్తి త్కన్న - 'నూత్న' మనుటచే వాడని దనుట - ఈశ్వరుండు పునుకపేరుదాల్చు గావున ఈమండనము ఆయనకు ప్రియమయిన దనుట), అగు - నారసింహేశ్వరుండు = నరసింహదేవ రాయలు - [ఈగీతము 'మండలికర మేఘమార్తండ బిరుద' పారి. ౧. ఆ. ౧౩, 'మండలిక భాస్కర' పారి. ౩ ఆ. ౬౦, 'మండలికతపన' మను. ౧ ఆ. ౨౩. ఇత్యాది బిరుదములకుం దెలిపిడి.]

1. అం.....బుక్ - అంభోధి = సముద్రము - వసన = వస్త్రముగాఁ గలదైన - విశ్వంభరా = భూమియొక్క - వలయంబుక్ = చక్రమును (భూమి నెల్ల ననుట), ఘన.....ముక్ - ఘన = గొప్పదైన (గొప్పదగుట బాహువుయొక్క వలదలనముచేత) - బాహుపురి = భుజకీర్తి యందలి - మరకతముక్ = పచ్చనుగా, చేసెక్; [కొందఱు 'మరకము' అను రూపము నవలం

బించి 'తనబాహుపురి' అని పఠింతురు. 'మరకత' పర్యాయము 'మరతక' శబ్దముం గలదు. తానికి 'మరంతక త్యనేన' - దీనిచే మరణమును కొట్టును-అని వ్యుత్పత్తి; క్షహార మనుట. మరకతమణి శుభప్రదమని రత్న శాస్త్రము:— 'శుక వంశపత్ర కదళి శరీషకుసుమప్రభం గుణోపేతమ్! మరపిత్పకార్యే మరకత మతీవ శుభదం నృణాం విధృతిమ్.' టి. సం. 'మరకతము' అనురూపమునకు 'మరకం తరన్త్య నేన' అనగా 'దీనిచే మరణమును దాటుదురు' అని వ్యుత్పత్తి; ఐనను ప్రకృతము తనబాహుపురియే గావున 'తన' యని నిర్దేశము మందము, అపుష్టార్థకమును; 'ఘన' యనుటచే పీవరతయు దానిచే వైరివిజయమును నూచితము లగుటచేత అర్థపుష్ట కలదు. అలంకారముగా ధరించె ననుటచే మహిమండలమునెల్ల ఏలుటయందు ఆశ్రమయు, ప్రీతియు, సౌంపును భావములు. మరకతత్వాతోపము భూమికి నైల్యముచేత. - మనుచరిత్రలో ప్రథమపద్యంబున కస్తూరిముద్ర భూదేవిగా తోచునట్లు వర్ణన కలదు. సంవాదార్థము:—

'దృప్యదైత్యనితిమ్బినిజన మనసంతోష సంకోచనః

కుర్యాద్విశ్వ మనశ్వరం స భగవాన్క్రోడావతారో హరిః

యద్దంష్ట్రా జ్కురకోటి కోటరకుట కోణాస్తగ న్ధేయసీ

పుష్పీభా త్యవదాత కేతక చిహ్నో నేవ భృత్యాద్రనా.'

సు. భా. 27 (28)]

—రూపకాలంకారము.

2. కకు....బుక్ - కకువ్=దిక్కులయొక్క - కంత=తులయొక్క - నిఖిల = సకలమయిన - రాట్=రాజులయొక్క ('రాజ్జ రాట్సార్థి వ త్కృత్సన్నప గౌప మహీపితః' అమ.) - నికరంబుక్=సమూహమును ('స్తోమాఘ నికర వ్రాత వారి సంఘాత సంచయా' అమ.), చర...లక్ - చరణ=పాదముయొక్క - మంజీరంపు=గండపెండేరముయొక్క ('పాదాద్వపిం తులా కోటి మణ్జీరో నూపురోన్తి స్త్రియామ్.' అమ. - సాలభంజకలక్=బొమ్మలనుగా ('సాలభ జ్జికాస్త్రియాం వేశ్యాయాం కాష్టాది పుత్ర్యా' మితి శబ్దార్థః - అని నైషధమల్లి నాథవాగ్ధ్య - గండపెండేరమందు వారిశరములను చెక్కించె నని చరిత్రము.) ఈపాదమందు వస్తుకథనమేగాని రూపకముగాదు. రాజులకును తదీయప్రతిమలకును భేదోపచారము, (వారి నెల్లను జయించి నాడుని యెఱుంగునది.)

3. మహ....సిక్ - మహనీయ=పూజనీయమైన ('మహా పూజాయామ్' ధా. పా. ౧ - నిజ = తనదైన - వినిర్మల = మిక్కిలి శుభ్రమైన - మహా = కీర్తియనెడి - సరిసిక్ - కొలనికి ('కాసారః సరసీ సరి' అమ.), గగనంబుక్ = ఆకాశమును ('సఖో న్నిరత్నం గగనమ్' అమ.), కలహంసకంబుక్ = రాజహంసముగా ('కలహంసస్తు కాదమ్నే రాజహంసే నృపొత్తమే' మేది.), చేసెక్. (ఈతని యశస్సు ఆకాశమునకన్నను ఎన్నియో మడుంగలు ఎక్కుడువిరివి గలది యనుట. రూపకాలంకారము; అధికాలంకార సంకీర్ణము; ఆధ్యమయిన గగనముకన్న ఆధారమయిన కీర్తియందు మహత్త్వము చెప్పబడినది గావున అధికాలంకారము.)

4. అత్రా.....కిక్ - అత్రాంత=ఎడతెంపు లేని ('నతతా నారతాత్రాన్త సంతతా విరతానిశమ్,' అమ.) - విశ్రాణన=ఈవియనెడి ('విశ్రాణనమ్ వితరణమ్.' అమ.) - ఆసార=బడి

వాన యొక్క ('ధారాసంపాత ఆసార' అను.) - లక్ష్మీకాన్ = సమృద్ధికి, కవికదంబము = కవుల సమాహారము ('కదమ్మం నికురమ్మే స్యాన్నీప సర్వసయోః పుమాన్' మేది. - కవులకు నిరంతరము మితిలేనిధన మిచ్చుచుండె ననుట.) - రూపకము.

దుష్టులయిన వైరి మాండలికుల శిరములం దునిమి వానిని సిగదండగా గ్రుచ్చి ఆసిగదండను పూజార్థము శివుని శిరమందు సమర్పించిన వాడయిన నరసరాజు భూమండలము నెల్లను అవలీలగా నేలినాడు, దిగంతములనుండు సకలరాజులను తనకు పాదాక్రాంతులం గావించికొన్నాడు, ఆకాసముకంటెను విరివియగు కీర్తిని సంపాదించినాడు, కవులకు నిరంతరము మహాధనము వర్షించినాడు.

తే. ఆన్యసింహస్రీధుండు తిప్పాంబవలస

నాగమాంబికవలస నందనులఁ గాంచె,

వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్యు

తాయతాంశజ శ్రీకృష్ణరాయ నిన్ను.

తిప్పాంబా నాగాంబలు ఈశ్వరరాజు దేవేరులు. ఆచ్యుత ఆయత అంశజున్ = శ్రీకృష్ణనియొక్క ఎక్కువయిన యంశమువలనం బుట్టినవాడ వైన. శ్రీకృష్ణరాయ - డులోపము నకు ౧౮ ప. టీకను చూ.

క. వీరన్యసింహుండు నిజభుజా దారుణ కరవాల పరుష ధారాహత వీరారి యగుచు నేకాంతిని వారణముగ నేతె ధర ననారణమహిమన్. 3౨

వీరన్యసింహుండు, నిజ.....ర - నిజ-తనవయిన- భుజ-వాహువు నందలి - దారుణ-భీషణమయిన ('దారుణం భీషణం భీష్మమ్.' అను.) - కరవాల = కత్తియొక్క ('కాక్షేయకో మణ్డలాగ్రం కరవాలః కృపాణవత్' అను.) - పరుష-కఠినమయిన - ధారా = వాచరచేత ('ధారా పూ కాపి నేనాగ్రం పతవమ్భూతి సంతతిః ఖడ్గాది నిశత ప్రాస్తే తునద్రగతి బభృకే.' నానా.)

హత = నశింపబడిన - వీర = శూరులగు - అరి = శత్రువులు గలవాడు, అగుచున్, ధరన్ = భూమిని, అనారణమహిమన్ = అడ్డులేని ప్రభావముతో, ఏక ఆతప వారణముగన్ = ఒక టే గొడుగుగా (తనగొడుగునకు ఎదురుగొడుగు లేకుండు), ఏలెన్.

క. ఆవిభుననంతరంబ ధి రావలయముఁ బూని తీపు రహిమై దిరుమ

దేవియును నన్నపూర్ణా! దేవియుఁ గమలాబ్జముఖయు దేవేరులుగ్గాన్. 33

ఆవిభు ననంతరంబ - వీరనరసింహరాయల తర్వాత,ఈపు, తిరుమల దేవియు,

అన్నపూర్ణాదేవియు, కమలా ఆబ్జముఖయున్ = కమలమునెడి కమలవదనయు (లేక చంద్రవదయు), దేవేరులుగ్గాన్ = రాణులుగా, రహిమైన్ = హర్షముతో, ధరావలయమున్ = భూమండలమును, పూనితి=బుజమునంగొంటివి (మోవందొడంగితివి, ఏలందొడంగితి వనుట.)

పూర్వముద్రణమందు 'కమలాబ్జముఖులు' అనిపాఠము. దానికి 'కమలము వంటియు చంద్రునివంటియు ముఖము గలవారు.' అని యర్థము. దేవేరుల వదనముల యుపమానముల యందు 'చెప్పబడిన యాభేదమునకు నిమిత్త మగుపడదు. మఱి యీవిశేషణము లేకున్నను లోపములేదు. 'తిరుమల్లేవి' - ఇందు లకారముపై ఆకారమునకు లోపమునకును వీరికం జరుపుడు.

సీ. తొలఁగెను ధూమకేతుక్షోభ జనులకు,

నతివృష్టి దోషభయంబు పాసె,

గంటకాగమభీతి గడచె, నుద్ధతి భూమి

భృత్కిటకంబెల్ల నెత్తువడియె,

మాస నఘస్ఫూర్తి, మహాభూములందును

నెలమూడు పానలు నిండఁ గురిసె,

నాబాల గోపాలమఖిల సత్ప్రజమును

పానందమున మన్ని సుఖి యల్లె,

తే. బ్రజల కెల్లను గడు రామరాజ్యమయ్యె,

జానునత్వోభ్య, యీశ్వో నారసింహ

భూవిభుని కృష్ణరాయ యభ్యుదయమొంది

పెంపుతో సేపు ధాత్రిఁ బాలింపఁగాను.

38

చారు.....రాయ - చారు = మేలయిన - సత్త్వ - వ్యవసాయముచేత ('ద్రవ్యాను వ్యవసాయేషు సత్త్వ మస్త్రీ తు జన్తుషు' - అమ.) - ఆధ్య-భవకుడయిన (- సత్త్వధికుడయిన - 'ఇభ్య ఆధ్యో భవ' - అమ.) - ఈశ్వరనారసింహ భూవిభుని కృష్ణరాయ = ఈశ్వరరాజు కొమరుడయిన నారసింహరాజుయొక్క కుమారుడయిన కృష్ణరాయఁడా, నిపు, అభ్యుదయము = మేలును, ఒంది = పొంది

('పూనె నెగసెఁ బొడలెఁ బొనరెఁ బొందె నటన్న! పలుకులందు మొలఁగలుగు నట్టి

వ్యంజనంబు లడఁగి పానిపై స్వరములు! నిలుచు వలయునపుడు నిరశాత్మ.' అప్ప.),

పెంపుతో = అభివృద్ధితో, ధాత్రి = భూమిని, పాలింపఁగా = పాలించుండఁగా (ఇంపు గాగమలోలుభులు 'పాలింపుచుండ' అని పఠించికొందురు. ఇంచుగాగమమందు చకారమునకు పత్యము వచ్చిన రూపములందు గని లక్ష్యమాత్రప్రమాణకంబుగా కొందఱు ఇంపుగాగమమునుం గల్పించి కొన్నారు;)

1. జనులకు, ధూమకేతు క్షోభ = కోరికచుక్క బాధ ('అగ్నుత్పాతౌ ధూమ కేతు' అమ.), తొలఁగెను; అతివృష్టిదోష భయంబు = అధికవర్షమనెడు దోషమువలని వెఱపు, పాసె = పోయెను. - అతివృష్టి ఈతిబాధలలో నొకటి. ౨ ఆ (౪౩) చూ.

2. కంట...తి - కంటక = (పిండారి దండు వంటి) తుద్రశత్రువులయొక్క ('కట్టకః పులకే వేణో ద్రుమాశ్లే తుద్రవైరిణి' నానా.) - ఆగమ = రాకవలని - భీతి = భయము కడచెత్ = పోయెను; ఉద్ధ...లత్ = ఉద్ధత = గర్వించిన - భూమిభృత్ = రాజులయొక్క - కటకంబు ఎల్లత్ = రాజధాను లన్నియు (లేక - శిబిరము లన్నియు - లేక - సేన లన్నియు - 'కటకః శిబిరమ్' అని మాఘములో [5-59] మల్లినాథవ్యాఖ్య - 'కటక స్వస్థి నితప్పే బౌహు భూషణే! సేనాయాం రాజధాన్యాంచ' పేమ.), ఎత్తువడియెత్ = బలహీనము లయ్యెను; (కటకంబు ఏకవచనమయినను ఎల్ల శబ్దముచేత బహుత్వమర్థ మగుచున్నది.)

3. అఖు స్ఫూర్తి = పాపముయొక్క ('అంహో దుఃఖ వ్యసనే వ్యఘ్రమ్' ఆమ.) ప్రసారము మానెత్ = ఆడగిపోయెను; మరుభూములందునుత్ = నిర్జలప్రళయములందు సయితము ('మరు ర్నాగిరి ధన్వనో మేఘః'), నెలత్ మాఁడు వానలు = నెలకు మాఁడేసి వర్షములు, నిండెత్ = తనివి తీరు నట్లుగా, కురిసెత్ = వర్షించినవి.

4. ఆఖి...యుత్ = ఆఖిల = సమస్తమయిన - సత్ = మంచి - స్రవమునుత్ = జనులును (సజ్జనులసమాహ మంతయు అనుట), ఆబాలగోపాలము = పసుకాపరిపిల్లవాండ్రు మొదలుగా, ఆనందమునత్ మన్నిత్ = సంతోషమునోడి బ్రదుకుచేత, అతిశయిలైత్ = వర్ధిల్లెను, ప్రజలకెల్లత్ = జనుల కంఠమును, కడుత్ = మిక్కిలి, రామరాజ్యము = శ్రీరాములవారి రాజ్యమువలె ఆకాలమరణాదిహితమై నుఖమైన రాజ్యము, అయ్యెను.

క. తునియలు తొమ్మిది యట పదు

నెనమండ్రట మోచునారి నేకప కిటి కూ

ర్మ సగాహు లేటి లావరు

లని తావకబాహు వొకటి యనని భరించెత్.

3౫

తునియలు = (భూమియొక్క) ఖండములు, తొమ్మిది యట (కొంచెపాటివే యని తిరస్కారము వంటి శబ్ద భా.), మోచునారు, అనేకప కిటి కూర్మ నగ అహులు = ఎనిమిది దిక్కులయే నుండులు ('పస్తీదస్తావళో హస్తీ ద్వీరదో అనేకపో ద్వీపః' ఆమ.) - పండి ('వరాహః నూక ర్లో ఘృష్టి కోలః పోత్రీ కిరి కిటిః' ఆమ.) - తాఁబేలు ('కూర్మే కమత కచ్చసా' ఆమ.) - ఏడు పర్వతములు - ఆదిశేషుండును - పదునెనమండ్రట (అనమంధిలని హేళనము వంటి శబ్ద భావము.), ఏటిలావరులు = ఏసాటిబలవంతులు (ఇనీ కేవలము దుర్బలులనుట), అని = అనుకారణముచేత. తావకబాహువు = స్వేదకీణ భుజము, ఒకటి, అవనిత్ = భూమిని, భరించెత్ = మోచెను.

ఓకృష్ణరాయఁడా నీవు చక్కగా సకల భూమిని పాలింపం దొరకొంటివి అని భా.

గమ్యమైన యాయేలుటను భుజమున మోచుట యని అంతకన్న చారు తరంబైన విధమునం జెప్పట చేత పర్యాయోక్తాలంకారము; ఆమోచుటకు అనేకపాదు లండలి తిరస్కారము కారణముగాఁ జెప్పటచేత హేతుత్పత్తి; రెంటికిని సంకరము. వానికన్న బాహువు బలాధికమని వ్యతిరేకాలంకారము వ్యంగ్యము.

'తునియలు' - 'ఇంద్రిద్విపక శేరు తామ్ర గభస్తి నాగ సౌమ్య గర్భర్వ చారణ భారతాఖ్య నవఖడ్గా మణితే' అని మహాసంకల్పము. అప్టదిగ్గజములు—

‘విరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదోఽశ్చ నః
పుష్పదంతః సార్యభామః సుప్రతీక స్తు దిగ్గజాః.’ అమ.

సప్తకులపర్వతములు.—

‘మహేంద్రో మలయః సహ్యాః శుక్తిమా నృతపర్వతః
విధ్య శ్చ పారియాత్ర శ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః.’

సీ. తొలుదొల్ల నుదయాద్రిశిలఁ దాకి కెరలు నీ

యసి లోహమున వెచ్చనై జనించె:

మఱి కొండల్ చెక్కి మార్కొని నల్లిమైన

యల కనవాచాత్రు నంటి వాడె;

నటసాగి జమ్మియ్యోయఁ బడి వేగ దహించె,

గోన బిట్టేర్చెఁ గొట్టానఁ దగిలె;

గ్రవకగిరి న్నూర్చెఁ గరంచెఁ గొతమిఁ గ్రాంచె;

నవుల న్నాటూర్ రవులుకొనియె;

తే. మాడెములు ప్రేల్చె; నొడ్డాది మసి యొనల్చె;

గటకపురిఁ గాల్చె గజరాజు గలగి పటనఁ

దోడ చిచ్చు; నొర నీ దురవగాహ

భేలదుగ్రప్రతాపాగ్ని కృష్ణకాయ.

3౬

కృష్ణరాయ (సంబుధి), నీ.....గ్ని - నీ (యొక్క) - దురవగాహ = చొరరానిదై-
భేలత్ = క్రీడించుచున్న - ఉగ్ర = తీవ్రమయిన - ప్రతాప - తేజమనెడు - అగ్ని = నిప్పు,
దోడచిచ్చు = నిడుచనిప్పు (పాలములో చల్లాటకుండుటకు పిడక వెంబడి పిడకగా పెట్టిన
నిప్పు), అనన్ = ఆనునట్లుగా,—

1. తొలుదొల్ల = మొట్ట మొదట, ఉద...గ్ = ఉదయాద్రి = ఉదయగిరి దుర్గమ
నెడి (ఇది నెల్లూరుజిల్లాలోనిది) - శిలన్ = చెకుసుకి రాతిని, తాకి=తగిలి, క...నన్ = కెరలు
= తీండించిన - నీ (యొక్క) - అసి = కత్తియనెడు - లోహమునన్ = ఇనుమునందు, వెచ్చన
వి జనించెన్ (దశసరియైన యినుపరేకుతో చెకుసుకి రాతిమీదకొట్టిన నిప్పు జనించు విధముగా
కృష్ణరాయని కత్తి ఉదయగిరిం గొట్టగా అతని ప్రతాపము జ్వలింపఁ దొడంగ నని యర్థము; -
ఆతడు దిగ్విజయములో తొలుత ఉదయగిరి దుర్గముం బట్టెనని భా. ‘వెచ్చనై జనించెన్’ -
ప్రతాపమున ‘వెచ్చనం’ జెప్పుట కవినమయము. - ‘ప్రతాపే రక్తతోష్ణత్వే’ - కా. క. ల.)

2. మఱి = పిమ్మట, కొండవీడు = కొండవీటి దుర్గమును, ఎక్కి (కర్త - ప్రతాపాగ్ని)
(కొండమీది యింటిని తగులుకొని అనియును), మార్కొని=ఎదిరించి (కర్త-కనవాపాత్రుడు),

నలియైన = యుద్ధములో నుగ్గునూచమయిన (పొడుము అయిన అనియు) - అల = (ప్రసిద్ధుడయిన) - కనవాపాత్రుక్ = ఆపేరి గజపతిరాజ సేనానిని (కనవయిన యాపాత్రుని అనియు), అంటి, రాజైక్.

3. అటక్ = అచటినుండి, చాగి = జగి, జమ్మి బోయక్ = జామి యనుపురముతోఁ గూడుకొన్న పల్లపుసీమయందు (జమ్మిచెట్లు గల పల్లపువాటియందు అనియు), పడి = చొచ్చి, వేగ = పడిగా ('వేగ' అనిపా. వేగి శిశువు నని యర్థము.), దహించెక్ = కాల్చెను; కోనక్ = కోనసీమను (అహిని అనియు), బిట్టు = తీవ్రముగా, ఏర్చెక్ = కాల్చెను, కొట్టానక్ = కొట్టము అనుదేరి పురమును పనుల కాలను అనియు), తగిలెక్ = అంటుకొనెను;

4. కనకగిరి స్ఫూర్తిక్ = కనకగిరి దుర్గముయొక్క (బంగారపుఁ గొండయొక్క - అనఁగా బంగారుపల్లయొక్క అనియు) ప్రకాశమును, కరఁచెక్ = కరఁగించెను; గొతమిక్ = సప్త గోదావరములో గొతములవారు తెచ్చుకొన్న పాచును గొతమిని, క్రాఁచెక్ = క్రాఁగజేసెను (గొతమీతీరచేశమును జయించెను - నడిచిని కాంచె ననియు); ఆపులక్ = అటుపిమ్మట ('అవలక్' అనుటకు రూపాంతరము జనునన్యము - 'అవలక్' అని ప్రాయికము, 'అవలనక్' అనుదానికి శ్రీరూపము), ఆపొట్నూరక్ = పొట్టునూరనుదేరి ప్రసిద్ధపట్టణమున (ఉముక గలయూర ననియు జేరు శబ్దమువలన బౌపతిభక్తికకార్యము), రపులుకొనియెక్ = మండెను.

మాడెములు మాడెముల నెడుసీమను (మాడుగు లని ఇప్పటివ్యవహారము - ఈరూపమునకు పేడ అనియు అర్థము), వ్రేల్చెక్, బడ్డాదిక్ = ఆపేరినగిరియును (బడ్డు = వైరులసేనావ్యూహమును, అనిక్ = తొలుతను), మసిజనర్చెక్ = చుట్టము చేసెను; గజరాజు = ఉత్కల కళింగదేశముల యేకీకయైనగజపతి (పరకాఁడనియు), కలఁగి = బెడరి - పఱవక్ = పలాయితుఁడగునట్లు (పలాయితి మగునట్లు), కటకపురిక్ = ఉత్కల రాజధానియైన కటకమును (కటక మనఁగా శిబిరమునుం గావున శిబిరపుఁ బురమును అనియు - లేక - పురివంటి నెత్తము ననియు), కాల్చెక్ = చొచ్చించెను; శౌర = ఆశ్చర్యము.

ఇందు ప్రతాపము వాలాగ్నిగా నుత్తేక్రింపఁబడినది; 'అనక్' తద్వాచకము. అందు లకు రూపకము అంతటను అంగముగా నున్నది. 'ఉచయ్యాద్రిశిల' 'అసిబోహము' ఇత్యాదు లందు శబ్దభేదముచేతను, 'కొండవీడు', 'నగి' ఇత్యాదులందు క్లేషచేతను ఆరూపకము నిరూఢ మయినది. - 'వెచ్చనై జనించె' 'రాజై' బోనగు క్రియాపదములు గాఢా వాచకములు, ప్రతాప పదముగా వానికి శత్రువిజయమే అర్థము.

కృష్ణదేవరాయలు కళింగవిజయములో క్రమముగా - ఉదయగిరి, కొండవీడు, జమ్మి, బోన, కొట్టాను, కనకగిరి, గొతమి, పొట్నూరు, మాడెములు (మాడుగులు), బడ్డాది, కటకము - వీనిని జయించెను. - ఈధాటి ఉదయగిరి మొదలు కటకమువఱకు ఋజురేఖగా నుండక కుడియొడ మలకు జగురుచును కొన్ని సమయములలో వెనుకకుగూడ కొంతకొంత నడుచుచును కావించఁబడి నది గావున వంకరలంబట్టియు పోకపోక బోలుట.

ఉ. చిత్రము కృష్ణరాయప్రవేశఖర నీదగు ధాటి కోడి న

రవ్వత నిలింప కామినుల నాడకుఁ గాఢులు వోయి పుట్కల

క్షత్రియపాత్రులెల్ల గనుగంచని మేనులఁ దొంటిపెద్ద లే

సూత్రముఁ బన్నినారో బలసూదనువీటికిఁ గొండవీటికిన్.

32

కృష్ణ.....ర = రాజోత్తముడై వై నకృష్ణరాయ, ఉత్కలక్షత్రియ పాత్రులు ఎల్ల = పాత్రబిరుదాంకితులయినచోడ్రక్షత్రియులు అందఱును, నీది = నీయది - అను ధాటికి = దాడికి

(‘శత్రుసేనా వమర్థాయ సద్యః సుభట ఘోటకైః

విజగీషాః ప్రవృత్తర్యా నా ధాటితి నిగచ్ఛతే.’

‘నీజయధాటికి’ అని పా., సర్వత్ర - ఎల్లెడలను (చా. వ్యా. తత్స. ౨౩ లో ‘సర్వత్ర విభాష నగు’ - అనుటచే సర్వత్ర ప్రయోగార్హ మైనది), ఓడి = పరాజితులై, నిలింప కామినుల వాడ కున్ = దేహాంగనల గృహపంక్తికి (వీరస్వర్ణమున కనుట - పిమ్మట బలసూదనువీ డనుటచేత రాజ మహేంద్రవరము చెంగటి యడవులలోని శబర స్త్రీలగూడెముల కనియు - ‘సురపతి ర్బలారాతి శచీపతిః’ అను.), కనుగంచని - కనురంచనము (లేతదనము చెప్పని - యుద్ధపు గాయములు తగులని) - మేనులన్ = దేహములతో, కాపులు పోయిరి = కాపురములు పోయినారు; చిత్రము = ఇది చిత్రముగా నున్నది; తొంటిపెద్దలు = పూర్వకాలపు మహానుభావులు కొండవీటికి = కొండవీటి దుర్గమునకును, బలసూదనువీటికి = ఇంద్రునిపురమునకును (స్వర్ణమున కనుట - రాజమహేంద్రవరమున కనుటయు - కొండలు అమరావతి కనియు, కొం దలు అమరారామమున కనియు ఆరము చెప్పదురు.), ఏనుఁత్రము = వీరహస్త్యమార్గమును, పన్నినారో = కల్పించినారో (‘కీఘబుద్ధిః పలాయన’ వృత్తు రాజసీతి సూత్రము నని భా.)

కృష్ణరాయనిదాడికి ఎల్లయెడలను ఓడి ఓడ్రదేశపుఁ బాత్ర బిరుదాంకితులక్షత్రియు లందఱు కొండవీటినుండి ఇంచుకేనిపోరి గాయములు పొందకయే వీరస్వర్ణమున సురాంగనల యింద్ల కేగిరి. లోకములో వీరులు పోరితమున ఎదురుగాయములుపడి మృత్తులై స్వర్ణమున సురాంగనలం గూడుట ప్రసిద్ధము. వీరు అట్టి శ్రమ లేకయే వారిం గూడుట చిత్రముగా నున్నది. కొండవీటినుండి ఆయింద్రపురికిం పోవుటకు వీరపెద్దలు ఏ రహస్యమార్గమును కల్పించినారోగదా. పలాయితులై రాజమహేంద్రవరపుఁ గానలలో చెంచుగూడెములలో దాగిని భా.

వీరస్వర్ణపర మయిన దుర్గమున విరోధము శబరపల్లీపర మయిన యర్థముచేత ఆధాసించి నందున విరోధాభాసాలంకారము.

‘కనుగంచని మేనులన్’ - పూరిగఱవని దేహములతో నని యితరులు వ్రాసిన యర్థము కనవు శబ్దములేనందున పాసంగమిచే త్యక్తవ్యము. -

ఇచట బోగిజగన్నాథ పండిత వ్యాఖ్య. - ‘కృష్ణదేవగాయలవారు కొండవీటి దుర్గముం బుచ్చుకొని ఆపట్టణమందు ధర్మధ్వజమెత్తించి దానిక్రిందికి వచ్చిన వారికి అభయప్రదాన మని ఘోషింపఁ జేసినారు, అనిప్రసిద్ధము గనుక ఉత్కల దేశాధీశులు యుద్ధభయ భ్రాంతులై ఆశెండా క్రిందికి వచ్చియుండు చటకు, ఆయునికియే దేవతాస్త్రీలవాడకు కాపులు కన్నట్టుగా నున్నది; ఎందుచేతననగా, ప్రబలులయిన వీర జడిసిరి గనుక, ఇతరదేశాధీశులు మానుకొని ఆరియప్పనములు ఇచ్చిరి గనుకను, లోకములో యుద్ధములేక పోయినందున దేవతాస్త్రీలవాడకు ఎవరును వెళ్ళు వారు లేకుండఁ చేయుటకు కారణము వీర గనుకను, కొండవీటియందు ఉనికియేయింద్రపట్టణమునకు

కాఁపు ఆయెను. కనుక ఆశ్చర్యము అనుట.' - ఈయూహ కొంత చమత్కారముగా నున్నను, కాఁపుండుటకు కనుగొందవలసిన నియమము లేనందునను, ఈయర్థమునకు 'కాఁపులు పోయి' రనుటకన్న 'కాఁపులు నిల్చిరి' అనవలసియుండుట చేతను, ఈమతము త్యక్తవ్యము.

ఉ. కూరిమిఁ గృష్ణరాయ నృపకుంజర చేరెఁ గళింగ రాజ్య ల
క్షీ రమణీ లలామ నిను మిన్నులు ముట్టిన మోహనాలతోఁ,
గారిణ మట్ల లక్ష్మీ గనుగంచని వేడుకఁ గృష్ణరాయనిం
జేరునకాక, వావి నెడఁ, జెందునె సోదరుఁడైన రుద్రునిన్? 3౮

కృ.....=కృష్ణరాయ రాజోత్తమా కుంజరశబ్దము ఉత్తరపదమైనప్పుడు పుల్లింగంబున శ్రేష్ఠార్థగోచర మును.

'న్యరుత్తరపదే వ్యాఘ్ర పుష్ప పక్షధ కుక్షరాః'

సింహ శాబ్దాల నాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః' అను.,

నృపకుంజర - ఉపమానోత్తర కర్మధారయము - కావున పూర్వపద ప్రధాన మయినది. దానం జేసి యుండుత పుల్లింగ మహద్వాచక కార్యములు ఉత్పాదకములు సంబుద్ధ్యకారము, దుష్కోపము లోన నునవి., కళింగ రాజ్య లక్ష్మీ రమణీలలామ=కళింగ రాజ్య లక్ష్మీయనెడి మందరీతిలకము-

[అశ్వ భూషా పుష్కరి పుచ్చ శ్రేష్ఠ శృంగార కేతుః

శ్రేష్ఠ ప్రభావే పురుషే లలామౌఽస్త్రీ లలామ చ.' నానా.

లలామ శబ్దము సకారాంత మయినను అకారాంత మయినను తెనుఁగున 'లలామము' అని ము వర్ణకముం బొందువలయును; అట్లు పొందమిని చరితాదగణ పాఠముచేత నైనను, 'ఆత్మేమ నిజంత' నూత్రమంఠి బహుళ గ్రహణము చేతనైనను సాధింపవచ్చును., కూరిమి=ప్రేమచేత- మిన్నులుముట్టిన మోహనాలతో=ఆకస్మికమిట్టిన యేనుఁగులతో కళింగరాజు గజపతి గావున కృష్ణరాయనికి ఆత్మ్యన్నతము లయిన యేనుఁగులను కానుక పెట్టె నని భా.- టెక్కుములతో నని యొకటిక - 'మోహనే కేతు మూర్ఛే స్త్రీ' వైజయంతి అనురాగముతోడి యాసలతో ననియు, - 'మోహనా' లనఁగా కోటయంచలి శత్రునిరసనసాధనము లని కొందఱిట్టిక. ఆపక్షమున వానిం బెరికి తెచ్చినాఁడని భా.- దేవాలయపుద్గారముమీఁది తాతిదూలమునకు మోహనరాయి యని పేరు., నిను=చేరె=వచ్చి నిన్నుఁ గూడినది; కారిణము అట్ల=ఇందులకు కారిణము సరిగా నున్నది; (ఎట్లన) - లక్ష్మీ, కనుగంచని వేడుక=వాడిపోనియనురాగముతో, కృష్ణరాయని= సామియైన శ్రీకృష్ణుని(కృష్ణ దేవరాయలను అనుటయు,) చేరునకాక=పొందునేకాని, వావి నెడ= వరున చెడిపోవునట్లుగా, సోదరుడైన రుద్రుని= తోబుట్టువయిన రుద్రుని (కళింగ రాజయిన వీరరుద్రుని అనుటయు), చెందునె = కూడదు.

కృష్ణరాయ, కళింగలక్ష్మీ తాను లక్ష్మీ గావున కృష్ణుడవైన నిన్నుఁ గూడినది, రుద్రు డగుటచేత తనకుం గోబుట్టు వయిన కళింగ రాజును (వీరరుద్రుని) కూడదాయను. ఇట్లు చేయుటకు వాని సరియైన కారిణమే గదా.

కలింగలక్షీప్రప్తికి కారణము గానట్టి వానిని తత్కారణముగాఁ జెప్పటచేత హేతుా
త్రేతాలంకారము - అందులకు కృష్ణరాయ వీరదుద్రులకు కృష్ణదుద్రులతోడి యభేదరూపకము
అంగముగా నున్నది.

సీ. కచనక్త ఫణికంచుకము మాళి వీరకే

దారంపుఁ బొగ చందంబు నొందఁ.

గలయ నంగమున మర్కటకీటకృత మైన

మగ్గంబు నేత్రసంపద వహింప,

ధ్వంత గహ్వర శిలాతాడితాళికచిక్క

ణాన్రపంకము చంద్రమై పొసంగఁ.

కను భృశ శ్రాంతవేప్తన లగ్నబహ్ని బ

ష్టంబు మువ్వన్న చుంగై చెలంగ,

తే. నిద్ర మేల్కొంచి, సెలవట నేడఁ గాంచి,

గోపవేషంబు సెడి, తొంటి భూపవేష

మగుట యవ్వసమహిమగా నలికి యచట

విడుచు గజరాజు సింధాటి వింధ్యవల్లి.

3౯

సింధాటికొనెయొక్క పిజయ యాత్రయందు, వింధ్యవాటికొనె వింధ్యారిణ్యమందు, గజ
రాజు = (పలాయితుడై దాగియున్న) కలింగరాజు,

1. కచ.....ము - కచ = తలచెంద్రుకలయందు ('కచః కేశః శిరోరుహః' అమ.) -
సక్త = అంటుకొన్న - ఫణికంచుకము = పాచ కులుసము ('సమా కల్పాచ్చ నిర్మలకా' అమ.),
మాళిక = శిరమునందు, వీర కేదారంపుఁ బొగ చందంబుకొనె = వీరకేదార మనెడి (వీరకేదార
మనఁగా రణరంగచిత మయిన శిరస్త్రయము అని ప్రాణ్యము.) తలపొగయుక్కతీరును, ఒండకొనె
వహింపఁగా (అట్టిపొగగా అగపడఁగా అనుట),

2. కలయకొనె = అంతటను, అంగమునకొనె = దెహమందు, మర్కటకీట కృతము = సాలె
పురుగుచేత చేయబడినది ('లూతా స్త్రీ తస్తువా యోర్ధనాభ మర్కటకాః సహ' అమ.),
విస - మగ్గంబు = నేత్ర, నేత్రసంపదకొనె = వలిపముయొక్క ('స్వాజ్ఞ టాంతుకయా శ్చేత్రమ్'
అమ.) సాంపును, వహింపకొనె = తాల్పఁగా (వలిపవస్త్రయముగా నగపడఁగా ననుట),

3. ధ్వంత.....ము - ధ్వంత = చీకటితోడి ('అన్ధకారోఽస్త్రియం ధ్వంతమ్'
అమ.) - గహ్వర = గుహయందలి ('దేవభాతబలే గుహా గహ్వరమ్' అమ.) - శిలా = తాలిచేత-
తాడిత = కొట్టబడిన - అళిక = నుదుటి యందలి ('లలాట మళికం గోధి' అమ.) - చిక్కణ =
చిక్క నయిన ('చిక్కణం మస్యణం స్నిగ్ధమ్' అమ.) - అన్ర = నెత్తుటి యొక్క ('అన్రః
కోణే కచే పుంసి క్లీబ మశ్రుణి కోణితే' మేది.) - పంకము = మురద, చంద్రము వి = సిందూరి

(తలక)మై, పానగ్గ=ఒప్పుగా - రాత్రి దాగుటకై దూరిన చీకటిగుహలో నుదురు ఒక తాలికి తగులగా గాయమై కాటిపేజుకొన్న నెత్తురు సిందూరతిలకమువలె నొప్పుచుండె ననుట;

4. తను.....ను - తను - దేహముయొక్క - భృశ = మిక్కుటమైన - శ్రాంతి = బడలిక చేత నయిన - వేట్టన - పొర్లిగింతలయందు - లగ్న = అంటుకొన్న - బర్హిబర్హంబు = నెమలి పురి, మువ్వన్నెచుంగు వి = నీలరక్తపీతము లనెడి మూడు వన్నెలుగల యు త్తరీయపుర జెఱుగుగా, చెలగ్గ = ఒప్పుచుండగా, నిద్ర మేల్కొంచి, నెలయేటకొ - కొండవాడయందు, నిడకొ = తన ప్రతిబింబమును, కాంచి = చూచి, గోపవేషము - (చొప్పుమార్పుటకై తాను ధరించి యుండిన) గొల్లవేషము, చెడి - మాటి, తొంటి భూపవేషము = తన పూర్వపురాజవేషము అగుట=కలుగుట, అవ్వన మహిమగ గాక = ఆమరణ్యముయొక్క ప్రభావముచేత నని, అలికి = భయ పడి, ఆచటు = ఆచరదేశమును, పిడుచుకొ - త్యజించును. (ఆచట నుండక యెటకేని యేగును.)

కృష్ణరాయని దాడికి వెఱచి గజరాజు గోపవేషమున వింధ్యావనముంబట్టి పలాయితుడగుచు రాత్రి దాగుటకై ఒక చీకటి గుహం జొరించాటి అటనిద్రించి నూర్వోదయవేళ పేలు కొని నెలయేట తననెడను మాచుకొనగా అతనికి గోపవేషము పోయి తొంటి భూపవేషమే వచ్చినట్లు ప్రమబనించెను. ఇందులపేరు మెట్టనగా - రాత్రిసకలలో జుట్టున కంటుకొన్న పాప కుబసము వీరకేదారంపుర బాగగా నగపడెను, ఒడిలనంతట నాతపురువు లల్లినపట్టు పలిపంపువలువ గా నగపడెను, చీకటిలో నుదురు తాలికి తగులగా కాటిపేజిన నెత్తురు సిందూరతిలకముగా దోచెను, శ్రమచే తాను పొర్లినవ్వు కంటుకొన్న నెమలిపురి మువ్వన్నెచుంగుగా దోచెను. అట్లు ప్రమపడి యారాజు ఆవనముం దెదో తెచ్చికోలు వేషముం బోసెనని వాస్తవవేషమును గలిగించు మహిమ కల డని తెలంచి యున్నాన ఆచటు పెడలి మట్లముక పోటికిం బలాయితుడాయెను.

'పిడుచుగజరాజు విభాటిపంక్తివాటి' రాయడం అప్పటికి గజరాజును కటక పురీశుని = కాళింగుని; కొట్టినాడా? దాడిక మండగదా స్వప్నము? ఈదాడులు పెక్కు. 'అసకృన్మా ద్యత్కలింగాంగనా బందిగ్రాహ.' మను. 'కాంతారపాతితి కాళింగ కులేశ' మను.

నిగోక్తాదులు నామ్యమహిమచేత వీరకేదారాదులుగా పోచినందున శ్రాంతిమ చలంకారము.

చ. అభిరతర గృష్ణరాయ, విజయాంకము లేవు లిఖించి తాళన

న్నిభముగఁ బొట్టుసూరికడ నిల్విన కంబము సింహభూధర

ప్రభుతిరున్నాల్లెకుం డిగు సుప్రకరంబు కళింగమేదిన

విభు సపకీర్తి కజ్జలము వెమఱు పెట్టి పఠించు నిచ్చలున్.

రం

కృష్ణరాయ, ఈవు, విజయఅంకములు = (ని) గెలుపు బిరుదులును

(అక్కొనాటక పిచ్చేద సంఖ్యాయాం యుభ భూషణే

సమాపే రూపకే స్థానే మస్తా వుత్సర్గ చిహ్నయోః.' నానా.),

లిఖించి - చెక్కించి, పొట్టుసూరికడకొ = పొట్టుసూ రను పురముచెంత, తాళనన్నిభముగకొ = తాటిచెట్టుతో సమానముగా (అంతపొడువుగా), నిల్విన కంబము = నాటించిన స్తంభమును

(అనగా స్తంభమందలి వ్రాతను), సింహ.....కు - సింహభూధర = సింహచల మనెడు క్షేత్రము యొక్క - ప్రభు = స్వామియైన యప్పనియొక్క - తిరునాళ్లకు - ఉత్సవములకు, డిను = స్వర్గమునుండి యవతరించు - సురప్రకరంబు = దేవసమూహము, కళిం.....ము - కళింగ మేదినీవిభు = కళింగరాజయిన గజపతియొక్క - అపకీర్తి = దుర్వ్యసమనెడి - కజ్జలము - కాటుకను ('అజ్ఞానం కజ్జలమ్' హేమ.), వేమలు = పలుమాలు, పెట్టి = (అక్షరములు స్పష్టముగా తెలియుటకై) పూసి, నిచ్చుల - సర్వదా, అభిరతి - ఆసక్తితో, పఠించు.

కృష్ణరాయడా, నీవు పొట్టునూరియొద్ద తాటిచెట్టు నంతపొడవుగలదిగా నిలిపిన నీజయ స్తంభమునందు నీవు చెక్కించిన నీజయ శాసనములను సింహాద్రియప్పని యుత్సవములకై వచ్చెడి యింద్రాదిదేవతలు అక్షరములు స్ఫుటముగా తెలియుటకై కళింగరాజయిన గజపతియొక్క యపకీర్తికాటుకను పలుమాలు చమరి సర్వదా ప్రీతితో పఠింతురు. - ఆజయస్తంభ శాసనములచేత నీకీర్తియు అతని యపకీర్తియు స్పష్టము లని ధా.

సురలు కజ్జలము పెట్టి పఠించుట యబద్ధముగాన సంబంధాతిశయోక్తి; దానికి 'అపకీర్తి కజ్జల' మనుచో రూపకము అంగము. [రాయ - ఇట్లు శేషములకు సంబంధముతో పము కృష్ణ రాయాదులకాలపు గవనములలో ప్రచురము.]

+ నీ. ననకాది దివిజ మన్మరి నాల గోప చం

దనపుండ్రవల్లక ల్నాకి మైక్తి

సెలసి హరిహరసూర్యుల పండియల తండ్రి

ద్రెవ్వ సింగులుగాఁ దివిచి తివిచి,

నవర్షి కృతివియడ్చుర వాలుకాలింగ

సమిత ముచ్చెల కాళ్ల జమరి చమరి,

రంగభావ్రధానాపనఃపృథూరోజకుం

భంబు తెచ్చుట గన్న బట్టి పట్టి.

తే. తిరుగు హరిపురి సురతను సురల మరగ.

బహుళ హళహళి భృత కలబరిగనగర

నగర పురవర పరిబృథ జవన యవన

వృతన భవ దసి నని దెగి కృష్ణరాయ.

౪౧

కృష్ణరాయ, అని - యబద్ధములో, భవత్ అని - నికత్తిచేత, బహు...తన - బహుళ = అధికమయిన - హళహళి = నందడితో - భృత = నిండిన - కలబరిగనగర = కలబరిగపట్టణము యొక్కయు - నగరపురవర = సాగరు పట్టణముయొక్కయు - పరిబృథ = ముత్తానుయొక్క ('ప్రభుః పరిబృథోఽధికుః' అమ.) - జవన = వడిగల - యవనవృతన = తురకదండు ('వృతనా వాహినీ చమూః' అమ.), తెగి = ఖండితమయి, హరిపురి = ఇంద్రుని పట్టణమందు (అమరావతియందు - వీరస్వర్గముం దనుట), సురతరు సురల = కల్పవృక్షపు సారాయలను, మరగి - రుచిగని;

1. గన...కణ - సనక=సనకముని - అది=అగ్రగణ - దివిజమస్కరి=వేల్పుయతుల ('భిక్షుః పరివ్రాట్ కర్మస్థి పారాశర్యపి మస్కరీ' అను.) - ఫాల=నొసళ్లయందలి - గోపించదన పుండ్ర వల్లికల్=తీగలవంటి గోపించదనపు నిలుపుబొట్లు, నాకినాకి=మాటిమాటికిని నాకి;

2. హాహ హూహువుల దండియలక హాహుడు హూహువు అనేడి వేవగాయనుల యొక్క వీణలను ('హాహా హూహూ తైవమాద్యాః గర్భర్వాస్త్రీ ఓహాకసామ్.' అను.), నెలసి = ఒడిసికొని, తంత్రిత్రైవ్యక=తంతువులు తెగునట్లుగా, సింగిలుగాక=కొమ్మువిండ్లు అగునట్లుగా, తిగిచి తిగిచి=మాటిమాటికిని తిగి;

3. సప్త.....తక్ - సప్తర్షి = (కశ్యపాదులగు) శేడుగురు సత్యవచనులచేత ('ఋషయః సత్యవచసః' అను.)

'కశ్యపాఽత్ర కృరద్వాజో విశ్వామిత్ర శ్చ గౌతమః

జమదగ్ని ర్వసిష్ఠ శ్చ సప్తైతే ఋషయః స్మృతాః' -

కృర=చేయబడిన (లింగములకు విశేషణము - వియత్ యుగ-అకాశ గంగయందలి ('వియద్విష్ణుపదమ్', 'ప్రవాహోన్యర్థో యుగ' అను. - వాలుకా లింగ సమితి - ఇసుక లింగముల యొక్క సమాహమును ('సికతాః న్యైర్వాలుకా అపి' అను.), ముచ్చెల కాళ్లక=పైజారు జోళ్లతోడి పాదములతో, చమరి చమరి=మాటిమాటికి త్రొక్కి;

4. రం....లు - రంభా=రంభయను నచ్చర - ప్రధాన-ముఖ్యురాలుగాఁ గల - అప్పగి=అచ్చరలయొక్క - పుగు-గొప్ప - శిరోజకుంభంబాలు=చనుఁగుండలను, ఎచ్చటఁ గన్నక=కనఁబడిన వోటనెల్ల, పట్టిపట్టి=పిసికిపిసికి, తిరుగు=సంచరించును - కర్త పుతన.

ఓకృష్ణరాయ, కలరుగియొక్కయు సాగరుపట్టణముయొక్కయు ఖరకయేలికల రాణువ తురకలు సకత్తిచేత అచట మడిసి, స్వర్ణమున కేగి అచటను పూర్వవాసన వలక, కల్పవృక్షపు నురిలం ద్రాగి సనకాది కిష్యయతుల మొగములందలి గోపించదన త్రిపుండ్రములను చెడ నాకుచు, వేవగాయకులచేత వీణలను ఒడిసి పుచ్చుకొని కొమ్మువిండ్లవలె గుండ్రముగా నగునట్లు గాను తంతులు తెగునట్లుగాను చెడ లాగుచును, అకాశగంగా వైకతములయందు సప్తర్షులు చేసి కొన్నయిసుకలింగములను పైజారుకాళ్లతో చెడఁబ్రొక్కుచును, రంభాది మరాంగనల పెద్ద చనుఁగుండలు ఎక్కడ కనఁబడిన నక్కడ చెడఁబినుతుచును, తిరుగుచుందురు. - స్వభావోక్త్యతి శళయోక్తులకు సంకరము.

మ. అలుక స్తోటక ఛట్టికా ఖరపుటి హల్య మురాసాని పు

చ్చలు వోఁ దున్ని. చలచ్చుమూ గడ మదాసార ప్లుతి స్త్రీ పు

మ్మల సన్యం బిడి, నే కథాటి బళిరా కట్టించి తొ వృష్టి కే

దులఖా నోగ్ర కపాల మ్భవ హరి ద్భూ జాంగల శ్రేణిక. ౪౨

(కృష్ణరాయఁడా నీవు) అలుక = కోపముతో, ఏకథాటిక = ఒకటే దాడిచేత,

అర్థ.....కక - అర్థప = కుచేరుని - హరిత్ = దిక్కునందలి - భూ = భూమియనెడి - జాంగల = మెట్టచేలయొక్క ('బాణో జలనిర్మక్త కదేశ' శ్లో.) - శ్రేణిక = వరుసయందు, హో...ల్యక -

హోటక = గుఱ్ఱములయొక్క - ధట్టికా = సేనలయొక్క - ఖురపుటి = గొరిజడొప్పలనెడు - హల్కా = నాగేటి మొత్తముచేత ('హల్కలం హల్కమ్', 'హల్కా హలానామ్.' అమ. - హలానాం సమూహో హల్కా = హలముల మొత్తము హల్కా), ఖురాసాని పుచ్చలు = ఖురాసాన్ దేశపు పుచ్చకాయల వంటి వగు సశిరస్త్రిప్లేచ్ఛశిరస్సులను, హో = పాడగునట్లు, దున్ని, చల. లిక్ - చలత్ = నడుచుచున్న - చమూ = సేనయందలి - గజ - ఏనుగులయొక్క - మర = దానజలముయొక్క - ఆసార = జడివానయొక్క - పులిక్ = తడుపునో, కీర్తి. బు - కీర్తి - యశస్సనిడి - పుష్కల = నిండ యిన - సస్యంబు = పైరును, ఇడి = పెట్టి, ఏదులఖాన ఉగ్ర కపాలము = బిజాపురపునుల్తానయిన యేదులషాహు అను వానియొక్క భయంకరమైన పునుకను, దృష్టికిక్ = దృష్టిదోషపరిహారార్థమైన వెఱబొమ్మగా, కట్టించితి (వి), బౌ = బలిరా = బౌరా బలి = ఆశ్చర్యముగా నున్నదినుమా.

కృష్ణరాయనిమిదికి నీజాపురపునుల్తాను ఏదులషా అనువాడును గోలకొండ నిజాము సాహును అహమదునగరనుల్తానును కలిసివచ్చి యతనిచే కృష్ణకడ నిహతులైరి. ఆపృతైతము ఇట ననుసంధింపబడియున్నది.

కృష్ణరాయడా నీప్రతాపము సేమని పొగడుదును! నీవు ఒక్కదాడిలో తురకల శిరములను పుచ్చనోటలనుం బోలె - సజ్జముల గొరిజలనో నాగేళ్లనోనుం బోలె - దున్ని వైచి యేనుగు దండుల దానధారలచేత వర్షముచేతనుం బోలె - కీర్తిరదిగూర్చులను మెట్టచేలనుంబోలె - తడిపి, ఆపదనులో కీర్తినిపైరునుంబోలె - నాటి, అచట ఏదులషాయొక్క తలకాయను దృష్టిపిడితిం బోలె - నిలిపితివి. రూపకాలంకారము.

'ఖురాసానులనెడు ప్లేచ్ఛల' సమవ్యాఖ్య సంగతము కాదు, ఖురాసాని దేశము కాబూలునకు పూర్వోత్తరమున నున్నది. కనుక ఖురాసాని పుచ్చలన్ననో ఆదేశపు కటులు ఏదిలఖానునో వేవలో నుండి రని తలంపనగును. మఱియు కృష్ణరాయని దాడి చక్కనును దాటలే దని తదీయ చరిత్రకారులు వ్రాసినను, అందులకు "బంగా శాంగ కళింగభూష మధ్యబాహు శ్రేణి జంఝూనిలా" అనుమనుచరిత్రగత రాయ విశేషము సంజకము. 'అగ్ధపహరి దుభిజాంగల' మన్నందులకు 'మరుజాంగలములు' అను భారతవ్యవహారముం బరికింపుడు.

చ. సుమతిఁ బునఃపునా రిచిత ప్రోడశైదామి పరంపరా వసం

తముల ననంత విత్తము ననంత ననంత మహాగ్రహార బృం

దమును నొసంగు నిన్నొఱసి తారెన రాక కదా నిలింప భూ

జములు వహించు దుర్యశము పట్పడ కోకిల నై తవంబునన్. ౪౩

పునః... లక్ - పునః పునః = మాటిమాటికి - రిచిత = కానింపబడిన - ప్రోడశ = పదునాఱు - దాన = ఈవులయొక్క - పరంపరా = పరుసయనెడి - వసంతములక్ = ఆమనులయందు, అనంత = కడ లేని - విత్తముక్ = ధనమును, అనంతక్ = కడలేని (అమహాత్మిని) లింగ విశేషముగాన సాక్షికస్త్రిత్వము. - అనంతక్ = భూమిని ('భూ ర్భూమి రచలానన్తా' అమ.), మ... నుక్ - మహత్ = గొప్ప - అగ్రహార = నల్లిండ్లయొక్క (బ్రాహ్మణగ్రామములయొక్క. 'అగ్రం బ్రాహ్మణ భోజనం, తదగ్రం హియస్తే రాజభనాత్ పృథక్క్రియస్తే తే తేత్రాదయః' - నీలకణ్ఠ; 'గ్రామభేదశ్చ' - తారానాథ తర్కవాచస్పతి.) - బృందమునుక్ = సమూహమును, సుమతిక్ = ప్రీతితో, ఒసంగు

(=ఇచ్చెడు) నిన్ను, ఒరసి=ద్యేషించి, తారు=తాము (అనగా కల్పవృక్షములు), ఎన=సాటి - రాక కదా=రానిహేతువుచేత జామా, నిలింప భూజములు=దేవ తరువులు (=కల్పవృక్షములు), పట్టద కోకిలకైతవంబునకొ=తుమ్మెదలు కోయిలలు అనెడి మిషచేత, దుర్యశము=అపకీర్తిని, వహించుకొ=తాల్చియున్నవి.

ఓకృష్ణరాయడా, మాటిమాటికి నీవు రచించెడి షోడశ మహాదానము లనెడి వసంతర్తువుల యందు అనంత మయిన ధనమును భూమిని అనంతమయిన గొప్ప యగ్రహాని సమాహమును ప్రీతితో ఇచ్చువాడ వయిన నీతో దానమందు స్పర్ధవహించి సాటిరా లేకకదా కల్పవృక్షములు తమ యపకీర్తిని తుమ్మెదలు కోయిలలు అను మిషచేత దాల్చియున్నవి.—అపకీర్తి నలుపనియు, తుమ్మెదలును కోకిలలును వసంతర్తువునందు వృక్షములందు మెండుకొను ననియు ననుసంధించుకొన వలయును.

ద్వితీయపాదమున బిందుమాత్ర, బిందులకు 'అనంత' యనునది నష్టమాన మగుటచే పాక్షికముగా వంగీకృత మయిన వ్యంజన యతియైనది.

‘పనిఁ బూని నిలుచుఁ దమతమ

యనునాసికములకు బిందుమాత్రు లన వెనుకకొ

గనుపట్టు నాల్గు లిఘులును

దెను మిన్నలు తమకు దాసి ఏలుఁద గదియుచోన్.’ అప్పు.

‘షోడశదాన పరంపరా వసంతములకొ=సూపకము; కడను హేతూత్వేత్త సావహ్నన; ‘ఎనరామి’ ప్రతీపపశేషము.

తే. ప్రబల రాజాధిరాజ వీరప్రతాప

రాజపరమేశ్వ రాజన్యగానరేఖ

సాహితీసమరాంగణసార్వభౌమ

కృష్ణరాయేంద్ర కృత వినిర్మింపు మనిరి.

౪౪

ప్రబ....శేశ - ప్రబలరాజాధిరాజ = ప్రబలు లయినరాజులకు పై రాజపును - వీరప్రతాప - వీర-శ్రేష్ఠమయిన (సర్వాతిశాయియైన) ప్రతాప=తేజము కలవాడవును - రాజపరమేశ్వర=రాజులకు పరమ శివుడవును - అర్ధ.....శ - అర్ధ=పురుషార్థము లనెడి - దుర్గా=పార్వతికి - నశేశ=శివుడవును - సా.....మ - సాహితీ=వైదుష్యమందును - సమరాంగణ=యుద్ధ తేత్రమందును-సార్వభౌమ=చక్రవర్తివియునయిన (‘చక్రవర్తి సార్వభౌమ’ అను.) - కృష్ణరాయేంద్ర-కృష్ణరాయప్రభుడా, కృతి-ప్రబంధమును, వినిర్మింపుము=రచింపుము, అనిరి కర్త (౧౫) వచనములో ‘విద్వజ్జనంబులను’ పరామృశించుచున్న ‘వారు’ అనునది - ఆవిధ్వాను లిట్లని రని భా.].

‘ప్రబల....భౌమ’ - ఇదంతయు నాల్గు బిరుదాంకముల సమాసము - ‘ప్రబలరాజాధిరాజులైన వీరప్రతాపులైన రాజపరమేశ్వరు లనెడి - అర్ధదుర్గా - అర్ధశరీరమైన పార్వతికి - నశేశ = రుద్రునివంటివాడా.’ అని శ్రీనివాస వ్యాఖ్య.

వ. అంతః బ్రహ్మ స్తోత్రం రంగుండ నై.

౪౫

అంతః = వారట్లు హెచ్చరింపగా ('అనివిన్నవించినఁ' అని పూర్వము ద్రుణపాతము - వివిధ వేదాగమవిదులగు విద్యజ్ఞులు తనకు 'విన్నవించి' రని కృష్ణరాయఁడు చెప్పకొనుట నిజా వివేచి స్ఫోరకమైయున్నది. కావున 'అంతః' అని మార్పు చేసికొనఁబడినది), ప్ర.....కః - ప్రహృష్ట = సంకోపపడిన - అంతరంగుండఁ - హృదయము కలవాడను;

—*మ స్త్యం య ము యు.*—

క. అంభోధి కన్యకా కుచం కుంభాంభేతి ఘుస్పృణమస్పృణ గురువత్సూనకుఁ

జంభారి ముఖాధ్యక్షునః | కంభోజాత్మనమి సామి మార్జ్యక్షునకున్. ౪౬

అం.....నకుఁ - అంభోధి = సముద్రముయొక్క - కన్యకా = కూఁతు వయిన లక్ష్మి యొక్క - కుచకుంభ = చనుగిండులయందు - ఉంభేతి = నింపఁబడిన (నిండుగా పూయఁబడిన - 'ఉమ్మ పూరిణే' ధా. పా.) - ఘుస్పృణ = కుంకుమముచేత - మస్పృణ = నిగ్గుగల ('మస్పృణం కర్మశే స్నిధే' నానా.) - గురు = విశాలమయిన ('గురు స్త్రీశ్చక్ర్యం మహతి దుర్జరా లఘునోరసి' మేది.) - నత్సూనకుఁ = అమ్ముకలవానికి, జం....కుఁ - జంభారి = జంబ్రుడు ('జమ్మశ్శేదీ హరిహరః స్వారా జ్ఞమచిసూదనః' అమ.) - ముఖ = ప్రధానఁడుగాఁ గలవారికి (జంబ్రుడు లకు అనుట) - అధ్యక్షునకుఁ = దొర యగువానికి, అంభోజ నత్సూనకుఁ = కమలములవంటి కన్నులు గలవానికి ('దైత్యారి పుణ్డరీకాక్షో గోక్షన్దో గరుడధ్వజః' అమ.), సామి మార్జ్యక్షునకుఁ = సగముసింగమైనవానికి (నరసింహవతారుని కని భా. - 'సామి త్వధే జానన్వితే,' 'సింహా మృగేంద్రో పల్లవస్య హర్యక్షః కేసరీ హరిః' అమ.) - అంత్యానుప్రాసము; పుట్టినుప్రా.

క. మద్దితకాళియఘణికే గి మద్దిభృతజ బింబితాచ్ఛమనఖఘృణికిఁ

దోర్దండశార్ఙ్గకణి కఘం కన్దమదినమణికి ననుడకరిచరస్యణికిచే. ౪౭

మ....కః - మద్దిత = మద్దించఁబడిన ('మృద ఖోదే' ధా. పా. మృగనేయుట) - కాళి య = (యమునయందలి మడుగులోని) కాళియుండ నెడి - ఘణికీకః = పాము కలవానికి, కచ.... కీకః - కచర్దభృత్ = శివుడు (కచర్దమును అనగా జటాజూటమును ధరించినవాడు - 'కచ ర్దోఽస్య జటాజూటః' అమ.) - అజ = బ్రహ్మ ('అజా విష్ణు ర్భూతా చ్ఛాగా' అమ.) - అనువారి చేత) - బింబిత = సంజాత ప్రతిబింబ మయిన (వారు ప్రతిబింబించి ననుట - 'విమ్బం కు ప్రతి బిమ్బే స్యా న్మల్లలే బిమ్మికాఫలే' హేమ.) - అచ్ఛ = అమల మయిన ('ప్రసన్నోఽచ్ఛ' అమ.) - పదనఖ ఘృణికిఁ = పాదములయొక్క గోళ్లయొక్క కాంతులు గలవానికి ('అగ్నిర్విషోర్భృ ల్లిణి' నానా. - బ్రహ్మయు శివుఁడును వేంకటాచలపతిపాదములకు నమస్కరింతు రనుట. ఈయర్థమునే మనోహర మయిన ప్రకారంతమునం జెప్పినందున పర్యాయోక్తలంకారము.), దో.....కీకః - దోర్దండ = గురిచువంటి ('దణ్డోఽస్త్రే లగుడేఽపిస్యా' అమ.) సాహువు నందలి ('భుజ బాహూ ప్రవేష్టో దో' అమ.) - శార్ఙ్గ = శార్ఙ్గ మనెడి శనున్నయొక్క ('చాపః శార్ఙ్గ మ్మూరారేన్దు' అమ. విష్ణుదేవునినింటికి శార్ఙ్గ మనిపేరు.) - కిణికికీకః = (నారి

దెబ్బల) గాయపుఁగాయలు గలవానికి ('కిహో మాంసగ్రస్థిః వ్రణజం చిహ్నంచ' రామాశ్రమి), అ...కిక్ - అఘ=పాపమనెడి ('అంహోదుఃఖివ్యస నే వ్యఘమ్' అమ.) - కర్ణమ=బరదకు ('పష్టోఽస్త్రే శాద కర్ణమా' అమ.) - దనమణికిక్ = మూర్ఖుఁడయినవానికి ('ప్రద్యోతినో దనమణిః భిక్షోః కోకవాన్ధవః' అమ.) - మూర్ఖుఁడు బరదను పొంగొట్టునట్లు శ్రీహరి పాపమును హరించు నని భా. - రూపకము., ప...కిక్ - సమజ=అనురు లనెడి ('అనుగా దైత్య దైతేయ దనుజేస్త్రాగ్రి దానవాః' అమ.) - కరివర = మేటియేనుఁగులకు - సృణికిక్ = అంకుశమయినవానికి ('అఙ్కుశోఽస్త్రే సృణిస్త్రీయామ్' అమ. అంకుశము ఏప్రకారము నినుఁగులను దండించునో ఆప్రకారము అనురులను దండించువాఁడని భా.) రూపకము; అంత్యానుప్రాసము స్పష్టము.

క. గుహపుష్కరిణీతటఘనః గహనగుహభేటవంచకపుళిందునకున్

ప్రహణాంఘ్రితుందున కయా! వహదీర్ఘాపాంగదృక్ కృపాస్యందునకున్.

గుహ....నకుక్ - గుహ=కుమారన్యామియొక్క ('పార్వతీనన్దనః స్కన్దః సేనానీ రగ్నిధూన్ గుహః' అమ.) పుష్కరిణీ...కో నేటియొక్క ('పుష్కరిణ్యాంతు ఖాతంస్యాత్' అమ.) - తట=గట్టునందలి ('కూలం రోధ శ్చ తీరంచ ప్రతీరంచ తటం త్రిభు.' అమ.) - ఘన=చట్టమయిన ('ఘనం నిరస్తరం నాన్ద్రీమ్' అమ.) - గహన=అడవియందును ('గహనం కాననం వనమ్' అమ.) - గహ=గల్గులందును - ఆభట=వేటలాడుటయందు - వంచక పుళిందునకుక్=మాయమోయ యయినవానికి, ప్రహణ అంటి తుందునకుక్ = బ్రహ్మాండములు బొజ్జలలోఁ గలవానికి ('ధాతా ద్భూవాని స్త్రీహణః' - 'పచ్చాకుక్ష జఠరోదరతున్దమ్' అమ.), అ....నకుక్ - అయ=శుభములను ('అయః శుభా హో విధి' అమ.) - ఆపహ = సమూహుఁడు - దీర్ఘ=వాలికయైన - అపాంగ = కడికంటి - దృక్ = చూపుముక్క - కృపా = కనికరముయొక్క - స్యందునకుక్ - ఓడక కలవానికి ('కిరుతివాః స్యందునకుక్' అనిపూర్వముద్రవపాఠము. దయావాచకము 'కిరుణా' అనిస్త్రోతంగమును, శోక స్థాయిభాషక రసవాచకము 'కిరుణ' అని పుల్లంగమును, అని నియుమము - 'కిరుణో రసవృక్షయోః కిరుణా తు కృపాయాం న్యాత్' హేమ. మఱియు, 'వియ మునెడునెయి' అనుటలో నొంకే మున్నది? కనులలో నదానిట్లు కాలుచుండివలయునా? కావున నిట 'దృక్ కృపా' అని మార్పు కావలసికొనఁబడినది.)—అంత్యానుప్రాసము.

క. బంధురరథాంగధారా! గంధవహస్తజ్వలచ్చిఖాపటలపున

స్సంధుక్షణఘృతరాహుపః లాంఛోన్మక్కుప్రతికే వేంకటాచలపత్తికన్. ర్ణ

పం....లికిక్ - బంధుర=సాంపయిన ('విఘ్నారబంధురౌ రమ్యే నప్రమే హంసే తు బంధురః' విశ్వ.) - రథాంగ = నుదిర్బన మనుషేర చక్రాయుధముయొక్క ('చక్రం రథాన్ద్రమ్' - 'శక్తో లక్ష్మీపతేః పాశ్వజన్యశ్చక్రం నుదిర్బనమ్.' అమ.) - ధారా = వాదయొక్క - గంధవహ ఆస్త్ర = (వాయుపునకు చేలికాఁడయిన) యగ్నియొక్క ('లోహితాశ్వో వాయుసఖః శిఖావా నాశుశుక్షణిః' అమ.) - జ్వలత్ = ఎరియుచున్న - శిఖా = బొటలయొక్క - పటల = సమూహముయొక్క - పునస్సంధుక్షణ = మరల నెరియించెడు కర్మయందు - ఘృత = నెయియైన - రాహు = రాహు వనెడు - పలాంఛ = రాక్షసునియొక్క (పల = మాంసమే - అంధః = అన్నముగాఁగల

వాడు) - అసృక్ = రక్తముయొక్క (‘రుధిరేఽసృక్లోహితాస్ర రక్త తుతజ శోణితమ్’ ఆమ.) - స్రుతిక్ = ఓడికలవానికి, వేంకట అచల పతిక్ = వేంకట మనెడిపర్వతమునకు దొర యగువానికి (అనగా వేంకటేశ్వరస్వామికి.) - రూపకము, అంత్యానుప్రాసంబును.

ఈచెప్పిన వృత్తాంతము లన్నియు వేంకటాచలపతికి విశేషణము లని స్పష్టము.

—*క థా ప్రా రి ం భ ము.*—

వి. నా విన్నవింపఁ బూను నాముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధమునకుఁ

గథాక్రమం బెట్టి దనిన.

౫౦

నావిన్నవింపఁ బూను = నేను అంకితము నేయ నుచ్యమించిన (ఇట్టి తావులందు కర్తృ) పదముతో నివృథమున వక్షీసమాసము ప్రయోగసిద్ధము. - ‘ఆభ్యుపయపరంపరాభివృద్ధిగా నాయొ నర్పం బూనిన స్వారోచిషమును సంభవంబు’ ‘తన చేసినదానంబడిక పోవ శివునకు వసమే.’) - ఆము.....నకుక్ = ఆముక్తమాల్యద యనెడి గొప్పకావ్యమునకు (ఆముక్త = ధరించిన (‘రత్నా న్యాముఞ్చ సందీప్తై హవిర్జ్వహుధి పావశే’ భట్టి. - ‘ఆముక్తః ప్రతియుక్తశ్చ పినధిశ్చా పినధివత్’ అమ. - చెరువుకొన్నయనుట.) - మాల్య = సిగడంబడు - దా = (శ్రీవిలుబుత్తూరిలోని మన్నారస్వా మికి) ఇచ్చునదిగాన పితృతానాయక యైన గోదాదేవీకి ఆమెకు కలిగినది, ఆమెను గూర్చిన ట్టిది యాటచేత ఈగ్రంథమునకును ఆమెపేరే కలిగినది. ఆమెకు అఱవ పేరు ‘మాడికుడు త్తనా చ్చారు’.

—*విలుబుత్తూరిస్థన*—

మ. లలితోద్ధాన పరంపరా పిత శుకాలాప ప్రతిధావనము

ల్వలభి నీల హరి స్మణీ పితశుక స్వానభ్రమం బూన్ప మి

న్నులతో రాయు సువల్ల సౌధముల నెందుం జూడఁ జెన్నంద శ్రీ

విలుబుత్తూరు సెలంగుం బొండ్ల సగరోర్వ రత్నసీమంతమై.

౫౧

(శ్రీ-విలుబుత్తూరు(అను)పట్టణము, లలి....ముల్ - లలిత = మనోహరమునైన (‘లలితమీ ప్సితే’ మేది.) - ఉద్ధాన = ఉపవనములయొక్క (‘పుమానాక్రీడ ఉద్ధానం రాజ్ఞః సాధా రణం వనమ్.’ అమ.) - పరంపరా = వరుసలయందలి - పిత - రోయిలలయొక్కయు (‘కోకిలః పిత ఇత్యపి’ అమ.) - శుక = చిలుకలయొక్కయు (‘కీర శుకౌసమా’ అమ.) - అలాప = పలుకులయొ క్కు (‘స్యా దాభాషణ మాలాపః’ అమ.) - ప్రతిధావనముల్ = ప్రతిధ్వనులు, వల....ముక్ - వ లభి = ఇంటికప్పుమీఁది (‘వలభి’ అచ్చాననే ఉపరిభాగ ఇత్యర్థః’ అని మేఘనాథ. మల్లి. - లేక చంద్రకాలల (శిరోగ్రహములయందలి - ‘శుభ్రాస్తే వలభి చన్ద్రశాలే సౌధోద్ధ్వవేశ్మిని’ రథ నుండు, ‘వలభి రుపరవసత్తీ’ అని మాఘవాక్యఖ్యలో వల్లభదేవుడు.) ఉపవన వృక్ష కాకులు వల భులంతయున్నతముల్ తత్ప్రసూపమం దుండును. - ‘వలభివ్యాసంగి తుంగద్రుశాఖలః’ నుండి ౫౭ ప. - ‘బలభిన్నల’ అను పాతమున ఇంద్రసీమలు లగ్ధము] - నీల (మణి) = నలమణులయు - హరిన్మణి = పచ్చలయు (అనగా ఆమణులచేరచితము లయిన) - పితశుకస్వాన = రోయిలలయు చిలుకలయు శ్వసలయొక్క (శ్వసలనెడు) - భ్రమక్ - భ్రమను (చరితాది ము లోపము), పూ

న్వక్ = (వీధిలో పోవుచుండు వారికి) కలుగఁజేయుచుండఁగా, మిన్నులతోఁగాయు = ఆకసమంటుచున్న (అత్యున్నతములైన) - నువ్వన్ సౌధములకొఁబంగారపు మేడలచేత, ఎందుకొఁచుడక్కొ = ఎల్లయెడలను, చెన్నొంది - సొంపారుచు, పొండ్య.....ము = పొండ్య = పొండ్య దేశముయొక్క - నగర = పట్టణమయిన (పట్టణమాత్రమునలే కడుసులుపుగాను చక్కఁగాను నీలబడుచున్న) - ఉర్వీ భూమికి (భూదేవికనుట - 'నవ్వంసహ వసుమతీ వసు ధోర్వీ వసున్ధరా' అను.) - గత్తు సీమంతము = మణిపాపటబొట్టుగా ('సీమంతమస్త్రీయాం మస్తకేశవీధ్యాముదాహృతమ్.' అను.), వి = ఒప్పుచులేక - నగర = రాజధానియైనమధురా పురముయొక్కయేలుబడిలోనున్న... ఇట్లనుటచే మధురకన్న శ్రీ విలుబుత్తూరు శోభావిభవాదియుక్త మని భా., చెలంగుకొ = ఒప్పుచున్నది.

పొండ్యదేశమందలి నగరములలో మేలుబంతి విలుబుత్తూరునునది కలదు. అం దెల్లెడలను మిన్నంటెడు బంగారపు మేడలున్నవి. వానివలభులయందు నీలమరకతరచితము లయిన పిక్తుకములున్నవి. అందలి యుద్యానములలోని శుకపిక్తులకూతలకు ఆమేడలందు ప్రతిభవను లుప్పు తిల్లుచుండును. ఆప్రతిభవనులు ఆమేడలమీఁది యాకృత్రమ పిక్తుకములభవను లని వీధులం బోవువారు భ్రమపడుచుందురు. — ఇందు బుద్ధిం దెప్పినందున ఉదాత్తాలంకారము, తదంగములు భ్రాంతిమంతమును యథాసంఖ్యమును.

ఈపురమునకు భవ్య (= విల్లుగలది) అని సంస్కృత నామము; చూ. పరమయోగివిలాసము. ౪ (౨౩).

చ. మలిచి పయోజ కోశముల మాడ్కి నొనర్చిన పద్మరాగపుం

గలశపు పెచ్చుడొ ల్బొమ్మిడికంబులతో సపరింజ యోడుబి

ల్లల నెల వైజయంతిముఁ జలంబున గెల్వంగ దంశితంబు లై

నిలిచిన యల్లు మాడుపు లనేకము లుల్లసిలు స్ఫురంబునకొ. ౫౨

పురంబునకొ = ఆ విల్లుబుత్తూరునుండు, అనేకములు మాడుపులు = పెక్కులుమేడలు, మలిచి = చెక్కి (చెక్కడపుఁబనిచేత), పయోజ కోశములమాడ్కికొ = తామర మొగ్గలతీరుగా, ఒనర్చిన = చేసిసట్టి - పద్మరాగపుంగలశపు = కెంపుగిండులనెడి-యెఱ్ఱ-దాలు = కాంతిగల-బొమ్మిడికంబులతో = శిరస్త్రములతోను, అపరింజ ఓడుబిల్లులకొ = మేల్మీ బంగారపుఁ దెంకులతోను (మేల్మీ బంగారపుఁ దెంకులకప్పుతోను), అలవైజయంతిముకొ = ప్రసిద్ధమయిన యింద్రప్రస్థానాదిమును, చలంబునకొ = కోపముచేత, గెల్వంగకొ = జయించుటకు, దంశితంబులు వి = మైములుపులు దాల్చి నవై ('దంశితో ఘ్రాత్యథ కప్పటః' అను.), నిలిచినయల్లు = నిల్చియున్నవో యనురీతిగా, ఉల్లసిలుకొ = సొంపొందుచుండును.

ఆపట్టణమందు మేడలు పెక్కులు దీపించుచుండును; అవి శిఖరంబునందు తామరమొగ్గ తీరుగా మలిచిన పద్మరాగకుంభంబును దానిక్రింద బంగారపుఁదెంకుల కప్పును కలవై స్వర్గము నకు చేరువుగా నిగిడియుండుటచేత ఇంద్రసౌధముమీఁదికి విజయార్థము తరలుటకై ఎఱ్ఱదాలు గల తలమలుపును బంగారపు మైములుపును దానిచి నిలిచినవో యనునట్లుండును. - అందలి ప్రాసా

దములు మహర్షి గలవి యని భా. - ఉదాత్తాలంకారము; ఉత్త్రేక్షాలంకారమును, అందులకు 'కలశపు...బొమిడికంబు' అనుచో రూపకమంగము.

సీ. పాథోధి జలయుక్తం బ్రాచిపట్టిన దిశా

కరులు నాఁ దగు మరకతపుఁ గరులఁ,

గరులఁ దొండము సిక్కిఁ గబళించి మ్రొంగిన

హరులు నాఁ దొండ మొప్పగుఁ దవశ్శృ

హరులు, దాచిన తాప లమర నేనుఁగుదోయి

సీరాచ్చి సవరంజ నీటి వ్రాత

శ్రీలు, దత్పార్శ్వ చిత్రత శంఖచక్రముల్

రత్నంపుఁ దిన్నెలఁ బ్రతిఫలింపఁ,

తే. బెఱ పురాళి గృహశ్రీలఁ బెండ్లియాడ

భవన రాజులు గట్టిన బాసిక మనఁ

దనరు మణితోరణములతో ద్వారవిత్తైఁ

బరఁగు వీధులు పురి సూత్ర పట్టినట్లు.

౫౩

1. పురీ = ఆపట్టణమందు, వీధులు - పాథోధి జల యుక్త = సముద్రముయొక్క నీటితోడి కూటమిచేత (సముద్రపునీటి నుండుటచేత), ప్రాచిపట్టిన - శిశాకరులు = స్తంభములో, నాఁ = అనునట్లుగా, తగు = ఒప్పుచున్న - మరకతపుఁ గరుల = పచ్చమణి యేనుఁగులను; - ఉత్త్రేక్ష.

2. కరుల = ఏనుఁగులను, తొండముచిక్కి = తుండముమాత్రము తప్ప కదిమ సర్వ భాగామును, కబళించి = కృత్రిమమున, మ్రొంగినట్లు - హరులునాఁ = సింహములో యనునట్లు, తొండము ఒప్పు అగు = తొండమునొకరినుండ వెలికి వ్రేలాడు చున్నట్లు - తన ఆశ్రయములను = ఆరాతి (అనఁగా మరకతపు) సింహములను; - ఉత్త్రేక్ష.

3. పైరెంటిని తాచిన తాపలు = చెక్కిన మెట్లు (ద్వారములను), అమరీ = ఒప్పుచుండుటయు; ఏనుఁగు దోయి = ఇరుప్రక్కలను రెండు ఏనుఁగులు, నీరు ఆర్పు = జలకమాడించుచున్న (ట్లుగా) - అపరంజినీటి వ్రాత్రీలు = కుండనపు నీటి పైరుపు వ్రాసిన లక్ష్మీప్రతిమలును,

4. తన పార్శ్వ చిత్రత శంఖచక్రముల్ = ఆ లక్ష్మీప్రతిమలప్రక్కలందు చిత్తరువు వ్రాసిన శంఖచక్రములును, రత్నంపుఁ దిన్నెల = మానికపుటరంగులయందు, ప్రతిఫలింప = ప్రతిబింబించుటయు;

పెఱ...ల = పెఱ = లాఠివైన - పుర ఆళి = పట్టణ సమూహములయొక్క - గృహశ్రీల = గృహాలయములను, పెండ్లియాడ = వివాహమునట్లై, భవన రాజులు = ఈయూరి యొడ్లనెడి రాజులు, కట్టిన బాసికము అన = ధరించిన బాసికపుసిండియో యనునట్లు (జాత్యేకవచనము),

తనరు = ఒప్పుచున్న - మణి తోరణములతో = రతనాల (లేక - ముత్యముల) సరములతోఁ గూడిన (జాత్యేకవచనము) - ద్వారవితతి = వాకిండ్లసమాహమచేత (ఉత్పేక్ష), నూత్ర పట్టినట్లు = వీధి పంపులు లేకుండ దారముపట్టి తీర్చినట్లుగా (పద్యాదినూత్రమువలన ములో పము), పరంగు = శోభిల్లును.

ఆపురమందు వీధులు నూత్రముపట్టినట్లు పంపులేక ఋజువుగా నుండును. ద్వారములమెట్ల యందు అలంకారార్థము మరకతమయములగు నేనుంగులు ఉండును; పసరుపన్నె గలవగుటచేత నవి సముద్రములోని నిరంతరనివాసముచేత ప్రాచిపట్టిన దిగజములో యన నొప్పుచుండును. ఇవిగాక ఏనుగునంతయు మ్రింగి తుండము నింక మ్రింగ కున్నట్టి సింహములో యనునట్లు మరకత సింహములే నోటినుండి తుండము నెలికి వ్రేలాడు చున్నట్టివి ఆమెట్లయందుఁ గలవు. సింహము ధవళము గావునను ఏనుగు నలుపుగావునను దానిని మ్రింగిన సింహము తన కడుపులో పిక్కటిలు చున్న యేనుగునల్లవర్ణమును తన వైజఢవళవర్ణమును కలసి పసరుపన్నెగా నగపడును, గాన ఆసిం హములను మరకతముతోఁ గంచించుట. ద్వారముమీఁద మహాలక్ష్మిని శం డేనుంగులు జలకమాడించు చున్నట్లు బంగారపు నీటిచిత్తులు వుండును. అచిత్తువునకు ఇరుప్రక్కలను శంఖచక్రప్రతిమ లుండును. ఇవి అందులకు సిగుననుండు రతనపుటగుంగులలో ప్రతిబింబించుచుండును. ద్వారముల దలి మణితోరణములు బిచ్చటి యాయిండ్లనెడు రాజులు లాటిపురముల యిండ్ల క్రీలను వివాహ మగుటకుఁ గాను ధరించిన శాసికములో యన నొప్పుచుండును. - పెండ్లిశాసికము ధరించిన ఆ ఒప్పుటచే పరపుర గృహములసిరులు ఏతత్పురగృహములకు వచ్చునని భా. అంతటను ఉదాత్తాలంకారము.

చ. పగవపుఁ జాయ చెందిరముఁ బ్రామిన పాండ్య నధూ కుచంబులన్

నగు నుండొంపు బొండ్లముల నారికెడంబులు నజ్రకుట్టిమం

బగు పథముం జెలంగు భవనాహృతి కేసిత రత్న రత్నక

ప్రగతను సంతతిం బ్రథమ భార్యఁ బురిన్ గిజ వుంచె వార్ధినాన్. ౫౪

పగ.....మున్ - పగడములవన్నె గలసిందూరమును, ప్రామి...బులన్ = అలందిన పాండ్యదేశస్త్రీలకుచములను, నగు.....బులు - తనస్కరించెడి యెఱ్ఱని బొండలంబులు గలవైన కొబ్బెరచెట్లను, పజ్రకుట్టిమంబు - మగరాతిసెలకట్టు, అగు పథమున్ = అయినమార్గమును ('పథిన్' శబ్దమునకు తత్సమము 'పథము'), (సారించును), భవ....మున్ - భవన=ఇండ్లకొఱకు (ఇండ్లు కట్టుటకు సామానుగాను ఇంటివారియుపయోగార్థమును) - ఆహృతి=తేబుడినవానినుండి - కేసిత = మిగిలింపబడిన వైన - రత్న(ములముక్క) - రత్నమున్ = కాపునలకొఱకు, వార్ధి = సముద్రుడు, అ....తిన్ - అగ్రగ = ఆకాశగాములయొక్క (దేవతలయొక్క) - తరు = చెట్లయొక్క (కల్పపుష్పములయొక్క అనుట) - సంతతిన్ = వరుసను, ప్రథమభార్యన్ = తనపెద్దపెండ్లా మయినగంగాదేవిని, పురిన్ = ఆపట్టణమిందు, గిజవు = కుదువ, ఉంచెన్ నాన్ = పెట్టెనో యనునట్లు, చెలంగున్ = ఒప్పుచున్నవి.

ఆపురియందు మగ రానెలకట్టువీధులును వానిప్రక్కలందుకొబ్బెరచెట్టును ఎట్లున్న వనఁగా సముద్రుఁడు తనయందుండి ఊరివారు తెచ్చుకొఁగా మిగిలిన రత్నములకై కుదువగా తనపెద్ద భార్యయగు గంగను పుత్తులగు కల్పవృక్షములను ఆపురియందు పూటగాఁగఁచెనోయన్నట్లున్నది.

‘పగడపుఁజాయ’ను జెప్పట లేతయెఱుఁపుకొఱకు; ఉక్తకుచసామ్యముం జెప్పట వర్త లత్వ పీవరత్వములకొఱకు; ‘అర్ధగతగుసంతతి’సామ్యముచేత నారికేళములు బహుళోపయోగ ములు భూలోకకల్పవృక్షము లని భా.; గంగాసామ్యముచే దైన్యవైకల్యములు లభ్యములు; పెద్ద పెండ్లాము నుంచుట ప్రాధాన్యముచేతఁ గాని ఒల్లమిచేతఁ గాదు.

‘పగ....బొండ్లములకొ’ - ఉపమ, ‘నగు’ ఉపమా వాచకము; పద్యమందు ఉత్ప్రేక్షాలం కారము; ‘వజ్రకుట్టిమము’ - ఉదాత్తాలంకారము.

క. కోరికిత నారికేళ

త్యోగుహములు రత్నకుట్టిమంబులఁ దోఁపక

ద్వారము లయత్న కృత శృం

గారముఁ గను నలికి ముగ్గు ఘటించి రసక.

కోరిక...కేత = సంభాతకోరికము లయిన (మొగ్గులం బొందినవైన - ‘కలికా కోరికఁ బూర్తి’ అమ.) - నారికేళ త్యోగుహములు = కొబ్బెరచెట్లు, రత్నకుట్టిమంబులకొ = (ద్వార ములందలి) మణినెలకట్టులందు (‘కుట్టి మోఁద్రీ నిబద్ధ భూల’ అమ., మణి - ఏమణి? వజ్ర మయిన ప్రతిబింబించుటకు అత్యుచోపయోగి.), తోఁపక = ప్రతిఫలింపఁగా, ద్వారములు = ఆవాకిండ్లు, అలికి ముగ్గు ఘటించి రసక = ఇంటివారు గోమయలేపము చేసి మ్రుగ్గుతీర్చి రో యనునట్లుగా (అలికి ముగ్గు పెట్టినతీరుగా), అయ....ముకొ - అయత్న = వారియత్నములేక యే - కృత = రచితమయిన - శృంగారముకొ = అలంకారమును, కనుకొ = పొందును.

ఆయఁదర వాకిశృంగుండఱ పూచినగున్న కొబ్బెరచెట్లు ఉండును; అవి అందలిమణినెలకట్టు లందుప్రతిబింబించును. ఆప్రతిబింబములందు పూవులు తెల్లనివై నిడుచుచులుగా నుండుటచేత మ్రుగ్గుగాను, ఆకుమట్టలు గోమయ మేలేకైన తావులుగాను అగపడును, అటుకుటయందు ఆకులవలె పసరువన్నెగల దీర్ఘవలయాధములు ఒకటివంటి యొకటి యేర్పడును, నడుమ నడుమ ఈనెలవం టివి ఇంచుకపరిమిమిటిసన్నగీలును ఏర్పడును, మట్టల నీడులును స్థలమంతయు ఆక్ర మించుచు కళాలయుగా నుండును, కావున నీసామ్యము సహృదయాత్మ్యంబాహ్లాదకముగా నున్నది. ఇట్లు అలుకకయే, మ్రుగ్గుంబెట్టకయే, అనఁగా ఇంటివారి ప్రచుత్నము లేకయే అలికి మ్రుగ్గుపెట్టి నట్లు ద్వారప్రదేశములందు నారికడములచే అలంకారము ఏర్పడు నని భా. - ఉత్ప్రేక్ష.

మ. శయ పూజాంబుజముల్ ఘటించడంబడక, జన్మోయ లేఁగొనునై

దయఁ దప్పక బనుపాడి, పాగడపుఁ బాదంబొప్ప, జెంగల్వడి

గ్గియ నీ రచ్యుత మజ్జాకాఠము గటిం గీలించి, దివ్యప్రబం

ధయుగాన్యల్ ద్రవిజాంగనల్ నడుతు రుద్యానంపులోత్రోవలక. ౫౬

ద్రవిడ ఆంగనలు = ద్రావిడస్త్రీలు, పనుపు ఆడి = పనుపుఁ బూసికొని జలక మాడి, చెంగల్వ డిగ్గియ నీరు = ఎట్టగలువ దీర్చికలొని జలమును (నీటిబిండను), అమృత మజ్జన అర్థము = శ్రీహరియొక్క స్నానముకొనుట, కటిక్ = రొండియందు, కీలించి = తగిల్చి (మోచుకొనుచు), శయ పూజా అంబుజముల్ = చేతిలోనివి ('పచ్చిశాఖః శయః పాడిః' అను.) అర్చనార్థమయిన తామరలు, ఘటిక్ = ఆత్మీక పుబిండయందు, తడఁబడక్ = వ్యత్యాసపడుచుండఁగా, చన్ద్రోయి = కుచయుగము, లేఁగొనుపైక్ = సన్ననిపడుము మీఁద, పయక్ తప్పక్ = కఠిన మానుచుండఁగా, రివ్వ...ల్ = దివ్య = దేవసంబంధ మయిన - ప్రబంధ = ద్రావిడప్రబంధమునో (తిరువాయ్ మొయినో) - గుంక్ = కూడుకొన్న - ఆస్యల్ = పదనములు కలవారై, ఉద్యానంపు లోత్రోవ లక్ = జనసాధారణోపనయనలోని లోపలిదారులయందు, పాగ...లు = పాగడపు (రూ. పాడగపు) - సామరములు ధరించినదైన - పాదంబు = చరణము (పాగడముల పాదములు అనుట - బాత్తేకవచనములు), ఒప్పక్ = మనోహరముగా నుండఁగా, నడుతురు = పోవుచుందురు. - స్వభావోక్తి.

'తడఁబడక్' - శూంఢ వారిచేత నుండఁగా పువ్వులు బరువుచేత బిండలోనికి ఊగు చుండును; అట్లు ఊగుటలో చేతిలో నాళములు యథాప్రకారముగా నే యున్నను పూవులు మాత్రము మొడిట నున్న పరుసను తప్పుచుండును. 'చన్ద్రోయి లేఁగొనుపై దయఁదప్పక్' - కానును చన్ద్రోయియు ఎప్పటివలె నను బిండమోచుటలో చేసామువాలుటచేత స్తనములు ఎప్పటికంటె ఊ బకులై పలుకవై యుండుటచేతను, నడుము ఎప్పటివలె గాక కర మసియాడుచుండుటచేతను, అ స్తనభారమునకు సోలేఁగొను తగునని చూపఱకు తోయ నని భా. 'పాగడముం' జెప్పట నువాసిని లక్షణములలో చేరనగుటచేతను, తాళము వేసినట్లు బిందబడు తేదిను మనోహరకృణానము స్ఫురింపఁ జేయుటకును; అదియే ఆయొప్పుట. 'చెంగల్వ డిగ్గియ' నుండి చెంగల్వలంగొనక తామరలంగొన నేల మన - చెంగల్వలకు పోలు వికాసము లేదుగావునను, తామరలు వానికన్న శ్రేష్ఠములును నగుట వికాసము కలవియు నగుటచేతను. 'లోత్రోవలక్' - సంపర్కముం బొరయ కుండుటకు. 'ఘటి' - చిన్నఘటము 'ఘటీకుప్ర ఘటోమతః' అను. పాగడము - సం. పాకటకః.

మ. కలయ న్నీలమయంపుఁ నల్లియొక చాణం దేటసి రొప్పుర

శృంగళకంపంబుల మీలఁ జూచి నలభిన్యాసంగీతుంగ ద్రుశా

ఖలలోమండి గుబారుల లకుముకుల్ క్రందై పడుత లేచు ము)

చ్చిలి గేసేందిన ద్రావిడీ పరిచితిం తెండొడు చందంబునన్.

గేహ ఇంగిర - గృహలక్ష్మి ('గృహ శోహో పనసిత వేశ్మ సదృ నికేతనమ్' 'ఇనిరా లోక మాతా మారమా మస్త్యశోచేవతా' అను.), ముచ్చిలి = తాను అప్యశ్యురాలుగా నేయుండి, ద్రావిడీపరి చితిక్ = ద్రావిడస్త్రీలయొక్క యొలుకచేత, చెండు ఆడుచందంబునక్ = వారికి ఆలవాటయిన బంతి యాటను తానును ఆడుచున్నదో యనునట్లుగా, లకుముకుల్ = టిట్టిభవక్షులు, కలయక్ = నిండుగా, నీల...లు = నీలమయంపు = నీలమణినో చేయబడిన - తల్లియొక = పైపెద్దయొక, తాళక్ = తగులునట్లుగా, లేటనీరు ఒప్పు (నట్టి) - రధ్యలకూపంబులక్ = వీధులబావులలోన

మీలకొ = చేపలను, చూచి, వలభి....డి - వలభి = శిరోగృహములందు (చూటులం దని కొం దలు - 'వలభి' అని దీర్ఘాంతంబును గలదు) - వ్యాసంగి = కూడియున్న - తుంగ = ఎత్తయిన- ద్రు = చెట్లయొక్క ('పలాశీ ద్రు ద్రుమాగమా' అమ.) - కాఖిలలోనుండి = కొమ్మలనుండి, గుబాలునకొ = గుబాలుమను శబ్దముతోగూడ, కందై = గుంపులుగా, పడుకొ లేచుకొ = పడుచు లేచుచు ఉండును.

ఆపురమందు ఉపవనవృక్షములకాఖిలు వలభుల (చంద్రశాలల - లేక - వానిచూటుల) వలకును పర్వీ వానికి అంటి యుండఁగా, అందుండు లకుముకులు మొత్తములుగా వీధిలో నీల మణిమయమైన తల్లియొఱగలవై ఆయొఱవలకును తేటనీ గొప్పతావులలోనికి మీలకొ గుబాలున దుముకుచు లేచుచు నుండుట యెట్లుండు ననఁగా - అగృహలక్ష్మీ తా నొరుల కగపడకయే యుండి, అచటి ద్రావిడస్త్రీలసహవాసముచే వా రాడెడు బంతులయాట తానును అడుచు న్నదా - యనునట్లుండును. లకుముకులు బంతులవలె నుండును, మొత్తముగా ననుట యేలయన, నాలుగైదుబంతుల నొక్కమాత్రే అడిన ట్లుండుటకు; పెక్కుబంతుల నొక్కమాత్రే అడుటచే గొప్పనేర్పు సూచితము; వలభికి తగులు కాఖిలనుండి వ్రాలుటం జెప్పట వలభినుండియే గృహ లక్ష్మీచేతనుండియే వచ్చిన ట్లుండుటకు. ద్రావిడస్త్రీలు బంతియాడుట ప్రసిద్ధము, లకుముకులు మీలం బట్టుట ప్రసిద్ధము,—

'మెర మెరిని కొలనిదరి మీలంచు లకుముకులు

వగగె నీకనుదోయి, మాయంపు చకచకలు.' మను.

ఒక 'నీల' మయముగా నుండుట కుమ్మరయొఱవలె నుండుటకు; తేటతనమును నీరుకైకుండు టయు మీలగపడుటకు. - ఉత్తేషిత.

మహాస్థగర.

స్వ నిలిం పావాస న త్వాకన వతల మిథ స్తారతమ్యంబు లీరెం
డును దీను ల్గించు నహ్మహువులన యడుగం హోగు నుచ్యత్రతోన్మే
ళన సిద్ధ ద్వంద్వ బృందాలయ బిలతట కల్యాణమంథాద్రుహో నా
వనజాక్షస్యందనద్వంద్వము లిఖిత సరావాస్తా దాంపత్య మొప్పున్. ౫౮

లిఖి.....ము - లిఖిత = చిత్తరువున వ్రాయబడిన - సర = నారులచేతను నగులచేతను (ఏకశేషవృత్తి - సారీ చ సర శ్చ నరౌ-నరాభ్యామ్ అని విగ్రహము) - అవాస్త-పాంపిబడిన - దాంపత్యము=భార్యాసతి భావముకలది (అనఁగా భార్యావతులుగా వ్రాయబడిన మనుష్యుల చిత్తరువులు గలది), (అను), వన.....ము-వనజాక్షియొక్కయు వనజాక్షినియొక్కయు (లక్ష్మీ నారాయణులయొక్క యనుట - ఏకశేషవృత్తి - వనజాక్షీచ వనజాక్షి శ్చ వనజాక్షీ తయోః అని విగ్రహము.) - స్యందన = లేరులయొక్క - ద్వంద్వము-ద్వయము (వారిరెండు లేరులు ననుట), (ఎట్లున్న దనఁగా), స్వని.....ము-స్వ=తమయొక్క - నిలింప=దేవతలకు - అవాసదత్వ=నివా సమును ఇచ్చుటయొక్కయును - అశన దతల = ఆహారమును ఇచ్చుటయొక్కయును (ఇం దలి 'ల' ద్వంద్వంతమందలి బహువచన లడాగమము),-మిథ=ఒండొంటి - స్తారతమ్యంబులు=

ఎక్కువతక్కువలు, ఈరెండును నివాసమిచ్చుటయు ఆహారమొసంగుటయు అనేడి రెండుధర్మములను, దీనుల్ = రిక్తులు, కాంచు నమ్మాదువులన = వేనివలనం బొందుచున్నాగో ఆ మేడలనే ('దీను' లనుటకు 'మిన్ను' లని పా. మిన్నుల్లారీచు = మిన్నంటుచున్న అనగా మిక్కుటముగా విలసిల్లుచున్న యని యర్థము), అడుగక్ = అడిగి తెలిసికొనుటకై, దోగు = వినయపూర్వకముగా మోక్షార్థమిచ్చు నడిచివచ్చిన - ఉద్య...లో - ఉద్యో = ఒప్పుచున్న - రత = కామక్రీడలయందలి - ఉన్మేళన = కూడికలుగల - సిద్ధ = సిద్ధులయొక్కయు సిద్ధులయొక్కయు - ద్వింద్య = మిథునములయొక్క - బృంద - సమూహములయొక్క - ఆలయ = నివాసములయిన - బిల = గుహలును - తట = తీరములును గలవైన - కల్యాణ = బంగారుముయొక్కయు ('కల్యాణం హేమిమద్ధతే' మేది.) - మంధ = త్రుచ్చుటయొక్కయు - అద్రులో = కొండలో, నాక్ = అనునట్లు, ఒప్పుక్ = వెలయుచున్నది. — సతతన సరరగ, 9,7- మహాస్రగ్ధర.

ఆపురమందు లక్ష్మీ కొకరథమును నారాయణుని కొకరథమును కలపు; వానియందు నరదంపతుల చిత్తర్వులు గలవు; అట్టియారథము లట సెట్లొప్పుచున్న వనగా - మేరు పర్వతము దేవతలకు నివాసము నొసంగినది, మందరిపర్వతము వారికి ఆహారమయిన యమృతము నిచ్చినది; రెంటియందును సిద్ధదంపతులకు ఆలయము లయిన బిలతటములు కలవు; ఆపురమునందలి మాడుగులును నివాసమిచ్చు నడియు భోజన మిడునడియుంగా నున్నవి. కావున వైశిష్ట్యమున యీతమరెండు ధర్మములం గల తారతమ్యమును ఆమాడుగుల నే అడుగుమి మని వచ్చిన మేరుమందర పర్వతములో యనునట్లుగా ఆరెండు తేరులును ఒప్పుచున్నవి. తేరులయందలి సరదంపతి ప్రతిమలు మేరుమందరములందలి బిలతటములలోని సిద్ధదంపతులవలె నొప్పుచున్నవి. - ఉత్పేక్ష. మాడువులయందలి దంపతులును సిద్ధదంపతులను మించినవారని సిద్ధించుచున్నది.

పూర్వముక్రమమునందు ద్వితియపాదమున 'యడుగం దోచు' అను పాదమున యితి భంగము; కావున 'దోగు' శబ్ద రూపాంతరమయిన 'దోగు' శబ్దము ఇట స్వీకరింపబడినది; దోగుట వినయముచేత. —

'ఏకపదంబున విరతుల! నేకంబులు గలిగియుండు నేని పదాదిం

క్షోన్న టివియె యన్నిటం బ్రాకటముగ నిలుచు నీసపదములం దక్కన్.' ఆప్ప.

నీ. సవలయధ్వని గాంగ సార ప్రేయ సకల్పు

యతినైన గుండె జల్లనం గలంపె,

సుడిసిన మొగమెత్తి చూడకుండు పరాకు

కుసుమబాణుని నైన గువిటు జేయ,

శ్రీకార్య పరులం గాంచిన లేచి మొక్కు నం

జలికి నిండ్రుండు నక్కొలువుల గోర,

హరిగృహవసరశంఖాకన్ఠ నకుం ద్రిప్పు

గడగంటి జగి ప్రజల గాడి పాఱు,

తే. గవళి లుంకించి వ్రేయఁ గొ ప్పవియ నవలి
 కరమున నమర్చు బైటలో మరుని బటువు
 బిల్లక్రియఁ బట్టుఁగంచెలఁ బిగువుఁజన్ను
 నిక్కఁ దిన్నెలఁ బాత్రాళి నెత్తిమాడు.

సా. ర.

1. సవలయధ్వని = కంఠముల కవణముతోఁ గూడుకొన్నది, కాంగ్ = ఆగునట్లుగా, సారే = పాచికను, వ్రేయు నదల్పు = వైచునట్టి యుడిలింపు, యత్తినైన్ = (పిరక్తుడగు) సన్నాసిని సయితము, గుండె, జల్లు అనె = వశము తప్పట్లుగా, కలంపె = మారవికారము నొందించుచుండగా;

2. నుడిసినె = ఎదురై నంతట, మొగము ఎత్తిచూడక ఉండు - పరాకు = తత్పరత్వము (అటనుండే ఆసక్తి కలిగియుండుట), కునుమబాణునిన్ వినె = మన్మథుని సయితము, కువిటు = కొఱగాని పల్లవునిగా (తాను సౌభాగ్యహీనుఁడని తలంచుకొనునట్లుగా), చేయె = కావింపగా;

3. (ఇంత తత్పరత్వముతో ఆడుచు నే, శ్రీకార్యపరులె = భగవత్కైంకర్యసత్తులగు వారిని, కాంచినె = చూచినయెడల, అటనిలిపి, లేచి, మొక్కునంజరికె = మొక్కుట కైన శ్రేష్ఠిద్వ తనకై చేయుదురుగాక యని యభిలషించి, ఇంద్రుండు = ఇంద్రుడు సయితము, అక్కొలుపు = ఆభగవత్కైంకర్యమును, కోరె = అభిలషించుచుండగా (అయ్యం జలి అంత మోహకముగా నున్న దనుట);

4. హరి...కు = హరిగృహ-విష్ణ్వలయమునందలి - అవసర = పూజాసమయవిశేషముల యొక్క - శంఖ = శంఖధ్వనముయొక్క - ఆకర్షనకు = వినుటకై, శ్రీప్ర - కడగంటి జగి = కనుగొన తగుకు, ప్రజె = జనులను, కాండె = డుస్సి, పాణె = నిగుడుచుండగా (అంత వాడి యనుట);

కవళు = పాచికలను, లుంకించి = ఉంచుచి, వ్రేయె = వైచుగా, కొప్పు, అవియె = నడలగా, ఆపరికరమునె = రెండవచేతితో, ఆమర్చె = కొప్పును సరించుకొనునప్పుడు, బైటలో = పయ్యెదనుండి, మరుని బటువు బిల్లక్రియె = మన్మథుని బిల్లరెలగడియించు నట్లు, పట్టుఁగంచెల = పట్టురవికలోపల, బిగువుఁజన్ను, నిక్కె = నిక్కచుండగా, తిన్నెల = ఆరంగులయందు, పాత్రాళి = అటవెలెదుల సమూహము, నెత్తిము = జాదము, అడు = అడును. ('పాత్రములో' అను బ. వ. పాత్రమున క్రియకు 'అడె' అని ఏ. వ. దుర్భుము).

'సవలయధ్వని' - బంగారుగాజుల శింశిము అతిమనోహర మనియు దారించువువారు వారిం గాంచి దానిని విని వారికి లోనగుదు రనియు భా. 'యత్తినైన్' 'కునుమబాణునినైన్' 'ఇంద్రుడైన' అనుటచే ఇతరులమాట చెప్పవలయునాయనుట సిద్ధము కావున కావ్యభాషత్వ లంకారములు. 'సారె' - పూర్వముద్రణమున 'అడ్డసాగు' లను బహువచనముంబట్టి 'సారి' యని ఏకవచనపాతము కల్పింపఁబడినది. 'అడ్డసాగు'లనునది నిత్యబహువచనముగాన దానికి 'అడ్డసారి' యని యేకవచనము లేదు. కావున ప్రసిద్ధమయిన 'సారె' పదమే యిట సుపాత్రము.

“క. సారె యద పొడుపు మని యొక! సారె యొకతె యక్ష కేళినమయంబున ని
చ్చారతి నొకతెకుఁ జెప్పిన! సారె కనకపంజరమున సాధ్వస మండెన్.” శృం.నై.

“నీ. సారె యం చన నడ్డ! సారె యంచనఁగను సొగట మంచనఁగను జనును శారి;

తే. పాచికయనంగఁ గవలనాఁబాశ కమగు.” ఆం. 2 (305)

శ్రీకార్య..... మొక్కుట తాము విష్ణుదాసీజన మగుటచే, తమకు విష్ణుభక్తి అతితీవ్రము గావునను. ‘పైటలో’ - పయ్యద ఇంచుక ఒత్తిగిల్లఁగా కంచెల గాన్పించె ననుట. ఇట పట్టుఁ గంచెల బిల్లయొక్క యొలుగాను కుచము బిల్లగాను ఉత్ప్రేక్షితములు.—ఇందు అంతటను స్వభావోక్తియు కలదు.

నీ. వీడెంపుఁ బలుకెంపు విరిసి వెన్నెల గాయ,
వరిగింజ నొకిటఁ బల్వరునఁ దోమ,
నొరసి యొత్తిన మణుం గొండక మైనె ని
గ్గులు దేరెఁ బసు పిడి జలక మాడ,
ముదుక గాకుండఁ బయ్యెనలోనె గేలార్చి,
కలయఁ జంటను నొట్టఁ గలప మలంద,
రితరియచ్చిన్న సూత్రమునఁ జిక్కఁక ముత్తై
ములు రాల గరగరికలు వహింపఁ,

తే. నొలసిన నె యెట్టిసరునైనఁ గులముఁ దెలియఁ
బ్రభుత సెడి పల్లవుఁడు నేక వడిన నేన,
నృసింహవెలియంతిపురముగా నెన్న మెలఁగ,
బాసఁ గృతి సెప్ప వలఁతు లన్వృద్ధముఖులు.

౬౦

1. అప్పద్మముఖులు = ఆతామరసవదనలు (ఆవేశ్యలనుట), పలువరుసన్ = చంతపంక్తిని, వీడెంపుఁ బలుకెంపు = తాంబూలముయొక్క (తాంబూలము నమలినందువలనఁ గలిగిన) మిక్కుటపు తెలుపు, విరిసి = తొలగి (తొలఁగు నట్లును అందువలన), వెన్నెలగాయన్ = ధవళకాంతి వ్యాపించునట్లునుంగా, వరిగింజన్ ఒకటన్ = ఒకత్తేవరిగింజతో, తోమన్ = తోము కొనుటకును;

2. ఒరసి = రాచి, ఒత్తినన్ = అరిమినప్పటికిని (నమచ్చయ నకారము స్థిరమగుటచే దానికి పూర్వమున్న ప్రత్యయనకారము లోపించినది.), మణుం = పరిశుద్ధవస్త్రమునకు, ఒండక = అంటక, మైనె = దోహమండ, నిగ్గులుదేరెన్ = చాలు ఒలయునట్లు, పసుపు, ఇడి = పూసికొని, జలకము ఆడిన్ = స్నానము చేయుటకును;

3. పయ్యెనలోనె = పైట లోపలనె, కేలు ఆర్చి = చేతిని ఆడించి, ముదుక గాకుండన్ = పలుచనగానే, కలయన్ = అంతటను, ఒట్టన్ = అంటునట్లుగా, చంటన్ = స్తనములకు, కలపము = పరిమళద్రవ్య మిశ్రమయిన చుంచినమును, అలందన్ = పూసికొనుటకును;

4. రతి.....నన్ - రతిరయ=సురతవేగముచేత - భిన్న - త్రెస్సిన - నూత్రము
నన్ = దారమునందు, చిక్కక = నిలువక, (సోరమందలి), ముత్తైములు, రాలన్ =
(నేలకు) రాలిపోగా, గరగరికలు=సరకునేయమిని - వహింపన్=తొట్టుటకును (సరకునేయ
కుండుట కనుట);

పొలసిననె=తొగసిల్లినమాత్రాననే, ఎట్టి నరున్ ఐనన్, కులము, తెలియన్=తెలిసికొను
టకును; ప్రభుత=విశ్వర్యము, చెడి, పల్లవుడు=ఓటుడు (అథ పల్లవః శ్రీశ్రీ ప్రవాళే
నాషిణ్యేనానా.), పేదవడినన్ = దరిద్రుడాయె నేని, వివన్ = పోషించుటకును; నృ....
గాన్ - నృపతి = రాజయొక్క - వెలి = బయటి - అంతిపురముగాన్ = రాణివాసములని,
ఎన్నన్ = తలంపఁచినట్లు (అంతిరాణివాసముగా ననుట), మెలగన్ = వర్తించుటకును,
బాసన్ = సంభాషణగా (లేక - పరీక్షకు లేర్పరించిన నియమము ప్రకారము; కేశభాషలయం
దని యొక వ్యా.), కృతినెప్పన్ = కావ్యముచెప్పటకును, వలతులు = నేర్పుగలవారు.

ఇది సర్వత్ర యథావద్యస్తవర్తన మనియు దానంజనేయ స్వభావోక్త్యలంకార మనియు
జోగి జగన్నాథ వ్యాఖ్య.

ఉ. అంచిత హరివల్లి వలయాభరణంబుల తిక్క ద్రోయుఁ జి

ల్పంచుఁ బసిండి, ధూపితమ మంగముఁ జేర్చుట తిక్క రోయు జి

డ్డంచు జనాది, ధూపితమ యంచుట తిక్క విదుర్పుఁ బూవుఁ జె

మ్మంచు, జలుంగ దక్క నగు యౌవత మొత్తు నటంచు సన్యమున్.౬౦

యౌవతము = (వార) యౌవతీసమూహము, అం...క్కన్ - అంచిత = మేలయిన -
హరివల్లి = తీగలవంటి హరిముల (హోరజేమఁబడిన) - వలయ ఆభరణంబుల తిక్కన్ = కటక
ధూషణములనే (ధరించునుగాని), పసిండిన్ = బంగారమును, చిలుము అంచున్ = లోహముగుట
చేత చిలుము పట్టు నను కారణముచేత, త్రోయున్ = విసర్జించును; ధూపితము = కస్తూరిని;
అంగముచేర్చుట తిక్కన్ = దేహమున నలండునగాని, జవాడిన్ = పునుఁగును, జడ్డు అంచున్,
రోయున్ = ఏవగించును; ధూపితమ = ధూపమును మాత్రము, అంచుట తిక్కన్ = గ్రహించును
గాని, పూవున్, చెమ్మ అంచున్, విదుర్పున్ = విసిరిపొతివైచును; జలుంగ దక్కన్ = నూత్న
వస్త్రమును ధరించునగాని, అన్యమున్ = ఇతరవస్త్రమును, ఒత్తును అటంచున్, నగున్ =
తిరస్కరించును.

అందలి వారయౌవతులు ముత్తైలహరిములను ముత్తైలకటకములను ధరింతురే గాని
చిలుము పట్టునని బంగారు నగలను ధరింపరు; దేహమునకు కస్తూరి యలందుకొందురే గాని జడ్డని
పునుఁగు దగులనీయరు; ధూపములు వైచికొందురే గాని పువ్వులను తెమ్మయని ధరింపరు;
నూత్నవస్త్రమును తొల్తురే గాని ఇతరవస్త్రమును ఒత్తుకొను నని తొల్పరు.-కరము సౌకుమర్యము
కలవారనుట. [ఇది ప్రతివాక్యమందును పరిసంఖ్యాలంకారము కలదు; పసిండిని జవాదిని
పువ్వులను అన్యమును త్రోయుట వాస్తవము కాదు గావున సంబంధాతిశయోక్తియును గలదు.
వాస్తవము కాదనుటకు అనంతరపద్యమందు చెప్పబడిన పుష్పధారణమే తార్కాణము.]

ఉ. వేవిన మేడఁబైవలభి వేణికఁ జంట వహించి విప్పఁగాఁ

బూవులు గోట మీటుతఱి బోయెడు తేలుల మ్రోత కామి శం

కావహ మాఁ గృతాభ్యసన తొటను దంతపు మెట్ల వెంబడిం

జే వడి వీణ మీటుటయుఁ జి క్కెడలించుటయు స్సరింబడఁ.౬౨

వేవినఁ = (రూ. వేవినఁ - అచ్చతెలుఁగులో అరుదుగా గాకు వావచ్చును.) తెల్లవాటి నంతట, మేడఁ = మేడమీఁద, పైవలభిఁ = పైగదియందు (వాతాయనము కడనేని పంచకడనేని - 'వల భ్యపరికుటీ' అని మాలిగో జగద్ధరవ్యాఖ్య. 'వలభి' అనుటచేతనే పైదని తెలియవచ్చు చుండఁగా మరల 'పై'వలభియన నేలయన 'ప్రాసాదానా ముపరివలభీ త్యువాతాయనేషు' అని మాలతీపద్యములో ఉపరిశబ్దముంబోలె ఈ పై శబ్దము స్పష్టార్థము.), వేణికఁ = జడను, చంటఁ వహించి, విప్పఁగా = విప్పనప్పుడు, పూవులు = పూవులను, గోటఁ = గోటితో గోళ్లఁ అని పా. వీణావాదన కనుఁగము), మీటు తఱిఁ = తొలఁగఁజిమ్ము సమయమందు, బోయెడు తేలుల మ్రోత = పరిమళాకృప్తములై యాపువ్వలపై ముసరికొనియుండి యప్పుడు వానినుండి లేచిపోయెడి తుమ్మెదల రొద, కృత అభ్యసనలు = చేయఁబడిన వీణాభ్యాసము కలవారు (ఆవలయాండు వీణాభ్యాసము చేసినవారు), బొటఁ = అయిన హేతువుచేత, దంతపు - మెట్ల వెంబడిఁ - సరకట్లమీఁదుగా, చేఁ - చేతితో, వడిఁ = వేగముగా, వీణఁ, మీటుటయుఁ = వాయించుటయు, చిక్కు = చిక్కును, ఎడలించుటయుఁ = తీసికొనుటయును, స్సరింబడఁ = సమానమైయుండుటచేత, కా...ము - కామి = వీణిగో బోవుచున్న కాముకులకు, శంకా = వీణవాయించుచున్నారను భ్రమను - ఆవహము = కలిగించునట్టిది, బొఁ.

ఆపురియందు తెల్లవాఱఁగానే వారయువకులు మేడపై వలభియందు కూర్చుండి జడ విప్పు కొనుచు అందు తుఱిమియున్న పువ్వలను గోళ్లతో తొలఁగఁజిమ్మునప్పుడు ఆపువ్వలపై పరిమళ ముకై ముసరియుండి లేచిపోవుచున్న తుమ్మెదలరొద వీణావాదమువలెను, పువ్వలు దంతపు వరకట్లవలెను, ఉండును. ఆచెలువలును వీణావాదనమందు ఎన్నికగన్నవారు, చేతితో చిక్కు ఎడి లించుకొనుట హస్తలాఘవముతో వీణమీటుటవలె దూరమున కగపడును; కావున వీణిబడి నేఁగు కాముకులు శ్రీమై వీణావాదన వైపున నెఱింగినవారు గావున పూర్వోక్త సాధ్యశ్యములచే ఆతెల్లను వీణవాయించుటయే యని భ్రమింతురు. - భ్రాంతిమనలంకారము.

ఈపద్యమందు 'వహించి' ఇత్యాదికమునకు కర్త లేదు. పూర్వపద్యమునుండి బహ్వర్థముగా 'యావతము' సభ్యాహరించుకొనవలయును. 'కామి' - కాముకులు గానివారికి ఈవెలవెలందుల వీణావాదన కాశలము ఎఱుకపడు ప్రసక్తిలేదు, కాముకులన్ననో ప్రత్యాసక్తితో తెలిసికొని యుండురు. 'బోయెడి' - నిశ్చలము గానున్నప్పుడు భ్రమగమునకు మ్రోతయుండుదు. 'దంతపు' - దంతము తెలుపు, కవిసమయముచేత పుష్పములకు శౌక్యమే గావున పుష్పములకు దంతపు మెట్లతో సామ్యము. ('రక్తత్వమేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్యమేవ చ' కా. క. ల.). 'చంట' వహించుట నిజచ్చిగ్గోచర మగుటకు, చంట వహించినందున నే వేణికయందు కాముకులకు వీణా భ్రాంతి = 'చేవడిఁ - వీణావాదనాభ్యాస పాటవ లభ మైన హస్తలాఘవము ఆయల

వాటుచేత చిక్కడలించుటయందును కనబడును. 'కృతాభ్యసనలు' - ఇట్టి కలానైపుణి వార యువతులకు సాధారణము, కులాంగనలకు ఆరుదు.

క. ఆళివచఃకార్పణ్యం బా లేమల చెవులు సోక నధమాన్వయ జీ

ణ్ణాలావణ్యల పిలుపున! కైలాభముఁ దెలిపెనేని నవి శ్రీలగుటక. ౬౩

లాభముకొ తెలిపెకొనికొ - లాభము కలుగు ననియొక పలుచుచున్నను, ఆళి.....బు - ఆళి = చెలికత్తెయొక్క - వచః = విన్నపమునలి - కార్పణ్యంబు = తాభ్యము, అధ....కై - అధమ అన్వయ = తక్కువబాటివానియొక్కయు - జీర్ణ = ముసలివానియొక్కయు ('ప్రవయాః స్థవిగో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్మపి' అమ.) - అలావణ్యల = సౌందర్యరహితునియొక్కయు - పిలుపునకై = పిలుచుటకొఱకు, ఆలేమల = ఆవారయువతులయొక్క - చెవులు = కర్ణములను, అవి = ఆకర్ణములు, శ్రీలు = లక్ష్మీలు (శ్రీకారతుల్యకారము లనియు), లగుటక = లగు హేతువు చేత, సోకదు = తగులదు.

అధమజాత్యాదులవలన ఎంత ధనాకము లభించునట్లున్నను వారిని తప్పించుటకై చెలి కత్తెపలుకులో వచనము ఆవారాంగనల చెవులలో చొరదు. ఏలచొరచిన అశ్రీలు. హేతువు గాని శ్రీత్వమును హేతువుగాఁ జెప్పినందున హేతుశ్రేయాలంకారము.

ద్రవిడ కుటుంబిను ల్గునుపు రాచిన రత్నపుఁ దాపక్రింద నం

బువు దెరవాఱఁగా నిదుర వోయి గుర్రుని పచ్చబొటినక

భవనసరోమరాళములు భర్తమయచ్చన గుచ్చవిస్ఫుర

ద్దివిజధునీ మరాళ వితతి భ్రమం బూన్పుఁ బురి స్ఫ్రమించుచుక. ౬౪

భ.....లు - భవన = ఇండ్లయొక్క - పురి = కొలంకులయందలి - మరాళములు = హంసలు, - ద్రవిడ కుటుంబినులు = అజపయిల్లాండ్రు, పనుపు - పనుపుఁ గొమ్మును, రా....దకొ - రాచిన = (జలకమాడుటకై పూసికొనుటకుగాను) అజుగఁదీసికొన్న - రత్నపుఁదాప క్రిందకొ = రత్నమయమయిన మెట్టుక్రిందికి, అంబును = ఆపనుపునగు, తనవాఱఁగాకొ - పొరలిగాఁ (అచట), నిదురవోయి (మరాళములుకర్ణ), గుర్రుత్ తతి = తెక్కలమొత్తము, పచ్చబొటినకొ = పనుపువన్నెం బొరయఁగా, పురికొ = ఆపట్టమంగు, భ్రమించుచుకొ = సంచరించుచు, (పొరులకు), భర్త....మకొ - భర్తమను = బంగారపు ('భర్త స్యాత్ కాశ్చ సే భృతా' మేది.) - పున = తెక్కలయొక్క - గుచ్చ - గుచ్చులచే-విస్ఫురకొ = ప్రకాశించుచున్న - ద్దివిజ ధునీ = దేవసదయందలి - మరాళ వితతి = హంస సమూహమనెడి - భ్రమకొ = భ్రాంతిని, పూన్పుకొ = కోగించును.

ఆపురియందు గృహారామములందలి కొలంకులలో అజపయిల్లాండ్రు జలకమాడుటకు బంగారు మెట్టువొడ పనుపుగొమ్ము నజుగఁదీసికొనఁగా ఆపనుపు నీరు ఆమెట్టుక్రిందికి పొరలి ఆక్రింద నిద్రించుచున్న హంసల తెక్కలపైఁ బడి వానిని పసిమి నేయఁగా, ఆయంచలు పిమ్మట ఊరిలో సంచరించుచు పొరులకు స్వర్గంగలోని బంగారు తెక్కల హంసలనెడి భ్రమను జనింపఁ జేయును. - భ్రాంతిమదలంకారము; 'రత్నపుఁ దాప' - ఉదాత్తాలంకారము.

‘కుటుంబినుల్’ అనగా పుట్టెడిమతులయిన నుమంగలులు-వారిం జెప్పట వారికేగాని వితంతువులకు పనుపుతో పనిలేదు గావున; ‘నిదురం’ జెప్పట మేల్కొనియున్నచో సందడిచే నవలికిం దొలంగును గావున; ‘తెరవాటుట’ అనగా ‘జడ్డుచేతి తెగట్టుట’ అని సీతారామాచార్యులవారు.

మృతలఁ బక్షుచ్చట గ్రుచ్చి బాతువులు కేదారంపుఁ గుల్యాంతర
స్థలి నిద్రింపఁగఁ జూచి యారెకు లుప సన్నితప్రయాతద్విజా
నలి పిండికృత శాటిక ల్పవీ దదానాసంబుఁ జేర్పంగ కే

పుల గిగ్గ న్నెసఁ బాటువానిఁ గని నవ్వు న్నాల్లిగోప్యముముల్. ౬౫

బాతువులు = బాతులు, తలఁ, పక్షుచ్చటఁ = అక్కమొత్తమునందు, గ్రుచ్చి = ధోపి ప్రా. కుక్కి, పా. కుంగ(క) = అడంగ(గా), కే...లిక = కేదారంపు = వరిమల్ల యొక్క (‘కేదార శృంగారత్రేత శైలభే దాలవాలయోః’ నానా.) - కుచ్చి = కాలవలయొక్క (‘కు ల్యాల్పకృత్రిమా సరిత్’ అను.) - అంతర = నడిమిదైన - స్థలిక = ప్రదేశమందు, నిద్రిం పఁగఁ = నిద్రించుచుండఁగా, ఆరెకులు = ఆరక్షకులు (ఊరికాపరులు), చూచి, ఉప్తః...కల్ = ఉప్తః = వేకువయందు - స్నాత = స్నానమాడినవారై - ప్రయాత = చనినట్టి - ద్విజా = బ్రాహ్మణులయొక్క (‘దన్త విప్రాణ్ణజా ద్విజాః’ అను.) - ఆవలి = సమూహముయొక్క - పిండికృత = పిడుచలుగాఁ జేయఁబడిన - శాటికల్ = వస్త్రములు, సవి = అని, తల్ ఆవాసం బుఁ = వారి యిండ్లకు, చేర్పంగఁ = కొనిపోయి ఇచ్చుటకై, రేవులఁ = నిరాట రేవులలోనికి, డిగ్గఁ = దిగఁగా, వెనక్ = తేటాలున, పాటువానికఁ = పాటిపోవుచున్న యాబాతులను, క్తని, శాల్లిగోపి ఓముముల్ = పైరుకాపరి వెలువలయొక్క సమూహములు (‘ఓఘో బృద్ధేఽమృశాం రయే’ అను.), నవ్వుఁ = హసించును. (‘బాతువు’ - రూ. బాతు.)

ఆపురియొక్క మాగాణులలో, వరిమల్లకుఁ బాటు నీటికాలువల మధ్యభాగములో, ప్రాతః కాలమందు బాతులు అక్కమొత్తములో తలదూర్చుకొని నిద్రించుచుండఁగా, ఆరెకుల్లుందు అవి అంతకుముందే అట స్నానము చేసిపోయిన బ్రాహ్మణుల వస్త్రపు పిడుచలని గ్గఁగా నని వారికిం జేర్చుటకై కొనిపోవుట మని రేవులలో దిగఁగా నే, అసందడిక అవి మేల్కొనని (నీ రెడలింప ఈడుకొని పోవం దొడంగుటం గని, అచటి పైరుకాపరి వెలుదులు నవ్వుదుర్, మీదటఁ = అరుహోదయస్నాతలు, ఆరెకులు సాధువులు, పైరుపంటలకు జలము తేచ్చుకొని - వానితో) నిద్రాసమయమందు తలను అక్కలంగ్రుక్కుట బాతుల స్వభావము, స్థాయునట్లు, ఉండుక. కులగ్రమకు కారణార్థము, నిద్రించుటం జెప్పట నిశ్చలత్వలక్షికి. ‘శాట్ కలవు. వరిమడుల మున ‘శాటుల న్సవిక’ అని పాశమును, సవిక అనగా భ్రమచే అని యోగ కారులో కోతకై మడుల పదము భ్రమాన్తకము ఎటను లేదు. ‘సవిస్తాని యని యన నిత్యం మై కాదులు ఎన్నులభార గ్గవము. ప్రామ దొర గారును సీతారామాచార్యులుగారును ఈశబ్దమును ఆరెకులు ఎన్నులభార (సవి=అని) వ్రాసి ఈపద్యమున ‘శాటికల్పి’ అని పఠించి నారు. తమతలమందు జాంజాటు గ్రంతరము నీటనే యుండు ‘నాకు నిచ్చియున్న నా మెడహారంబు నిజనఖాంతురముఁ లిపోయి పూర్వము క్రిందినుండి సరభసముగఁ జనియె సవి రాత్రి నేఁ గల! శ్రమ నెత్తిమీదిక తెచ్చుకొని వానితో కంటి, నపుడ మేలుకంటి ననఘు.’ లక్ష్మి. ?

[తా. చత్తోదాహరణము:—కళాపూర్ణోదయావతారిక.]

మ. 'వలకే ట్టాపలికిం గుచస్తబకసేవాలోలతం బోవ, డా
పలికే ల్నిగ్గున మాన్పు, నల్కసవి తత్పాగ్ధ్యంపులేఁజెక్కుఁగో
మలపాదంబును ముట్టుచున్ వలచు బ్రహ్మం బధనారీశ్వరం
దెలమి నిత్యముఁ బ్రోచుఁ గృష్ణకనుధాధీశు న్నృసింహాత్మజుఁ.''

పూర్వముద్రా వ్యాఖ్యాత 'అల్కసవి' అని పఠించికొని 'అల్కభ్రమచే' అని యర్థము చేసి
కొనియెంగావలయు. - 'కాటికామతీ దదావాసంబు' అని యొక పాఠము. - బాతులవృత్తము
స్వభావోక్తి, ఆరెకులు వానిని వస్త్రపుర బిడుచ అని తలంచి రను వర్ణనలో భ్రాంతిమంతము; కాలి
గోపికలు నవ్వుటయు స్వభావోక్తి యనం జనును.

మ. సారిదిం బేర్చిన తీగమల్లియలు ఖడ్గారంబులు న్బుష్పమం
జరులు న్మామిడిగుత్తులు న్లసుమము ల్సంపెంగలు న్బచ్చగ
న్నెరులు న్బాళలు గల్గి రాజనపుఁ గాంతిం దారు ము ల్సూపి చే
లకుదార న్నగుఁ బూవుదోటల బలాకానీకదంధంబునన్. ౬౬

చేలు = వరిపొలములు (చేను - ఏ. వ.), సారిదిన్ = వరుసగా, పేర్చిన = వర్ణింపఁజేసి (ఈ
విశేషము పాశలవఱకు అన్వయించును), తీగమల్లియలున్ = తీగగాఁద్రాఁకెడు మల్లము
క్కల పువ్వులును, ఖడ్గారంబులున్ = ఖడ్గారపుబావులును, పుష్పమంజరులున్ = పూసమ్మ
లును, మామిడిగుత్తులున్ = మామిడిపూగుత్తులును, కుసుమమున్ = (ఇతర) పుష్పములును, సంపెం
గులున్, పచ్చగన్నెరులున్, పాళలున్ = (పోక లోనగువాని) కప్పడువోడి పూగుత్తులును (ఈ
కావ్యవన్నియు పుష్పవిశేషములు- ఈపేరుల పేరులునుం గలవు), కలిగి = కలవై, (రాజనమునపేరి
హంసలు. కావున) రాజనపుఁ గాంతిన్ = రాజాన్న మనెడి వరియొక్క ప్రకాశముచేత, తారు =
రాచిన = సూపి = పొచ్చె (తూనికలో బరు వెక్కువదానివైపు) త్రొనుముక్క ముల్లు
క్రిందన్ = రక్షింపవలసిన సహజముగా ముల్లుగలదు - రాజనము పూదోటలకు లేక వరిచేలకుం
(అచట), నిదురవ = అని భా.), పూవుదోటలన్, అరుదు అరన్ = ఆశ్చర్యము పెప్పు
పనుపువన్నెం బొరల బలాకా = బెగ్గురులయొక్క - అనీక = సమూహము అనెడి - దంధం
(పొరులకు), భక్త... నగున్ = పరిహసించును.

మేది.) - పుష్ప = తొక్క తీగ మల్లెలు లోనగు పుష్పములు గలవు, వరిచేలయందును ఆపేరులు
ధునీ = శేవనదియందలి - కు వోటలకును చేలకును సమత్వమే గాని ఎక్కువ తక్కువలు
పూన్యున్ = కలిగించును. ఆపేరు పువ్వులలో లేదు. కావున వోటలకు అని యొక
ఆపురియందు గృహ్య కలదు. ఆపేరు పువ్వులలో లేదు. కావున వోటలకు అని యొక
బంగారు మెట్టుమీద పుష్పదోటలే చేలకు ఓడిపోయినవి. కావున చేలు బలాకా పంక్తి మిషచే
పొరలి ఆక్రింద నిద్రించుచున్న పుష్పదోటలలోనుండవు, పొలాలలో నీటికడ నుండును,
పిమ్మట ఊరిలో సంచరించుచున్న పుష్పదోటలలోనుండవు. పూదోటలును వరిచేలును నానా
జనింపఁ జేయును. - భ్రాంతిమదలం మునుభిక్షముగా నున్నది - అని తా.

‘సారిక్ష...ముల్సాపి’ - వ్యతిరేకాలంకారము. ‘నగున్...దంభంబునన్’ - సాపహ్ను
కోత్రేక్ష. హాసము కవిసమయముచేత తెలుపు గాన బలాకలును దెలుపుగాన బలాకలు హాస
ముగా సుత్రేక్షింపబడినవి. - ‘ముల్’ - ‘ముల్లు’ శబ్దమున ‘అకారము క్రిందీత్యాది
బా. వ్యా. ప్ర. 7. సూత్రమువలన క్రింది లకారము లోపింపఁగా ‘ములు’ అయినది. తర్వాత
‘పదాంతంబుల యి’ ఇత్యాది బా. వ్యా. ప్ర. 16. సూత్రమువలన ‘ముల్’ అయినది.

పా. ‘గన్నెరు పూఁబాళలు; ‘పేర్చిన’-పా. చేర్చిన (= సమకూర్చిన); “పచ్చగన్నెరు
తీగమల్లియ! బుడమ రాజనము నాఁ బొలుపుగాంచు! వ్రీహిభేదమ్ములు.” ఆం. భా. 2 (234);
“పండినపుష్పమంజరుల్! రుచివిభుకొత్త ముత్తైపునరుల్ గనుపట్టు విచిత్రవైఖరికై.” రామాభ్యు.
‘ముల్సాపి’- “సత్యము వలనన ములు సూపు గౌరవంబునపేర్చుకై.”

ప్ర. బలసిన హల్లకచ్చటలపైఁ దమ జంజాటుముండ్లు రాయఁగాఁ,
గలమము లుండుఁ బండి యొలుగుంబడి నీ రెడలింపఁ ధృష్ట లోఁ
దల కొన, వంగి మున్ జలముఁ ద్రావెడు క్రిందటివేళ్లు మీఁదటన్
నిలిపి, మరంద మాను కరణి న్నికటోపవనానిలాహతిన్. ౬౭

కలమములు - పరిపైరులు, పండి, నీరు - మడిలోనిజలమును, ఎడలింపన్ = (కోత్రేక్ష
లాలము ఎండుటకుఁగాను సేద్యగాండ్రు, మడినుండి (ములుగుడు కాలవలలోనికి) వెడలింపఁగా,
ఒలుగుంబడి - (వెన్నుబరువుచే) కైవ్రాలి, నిక.....తిన్ - నికట - చెంగటి (‘సమీపే నికటా
సన్నసన్నికృష్ట సన్నివహి’ అమ.) - ఉపవన = ఉద్యానములయొక్క - అనిల = గాలియొక్క
(‘గన్ధవా హానిలాశుగా’ అమ.) - అహతిన్ = దెబ్బచేతి, బల.....పైన్ - బలసిన = చుట్టునున్న
(లేక - బలిసిన = పుట్టగా ఎఱియున్న), హల్లక = చెంగలువల (‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’
అమ.) - ఛటలపైన్ = సమాశములమీఁద, తమ....ముండ్లు = కలమములయొక్క (జంజాటు =)
చింపిలు లయిన వాడికొనలు, రాచుఁగాన్ = (ఇటునటు) బరిసీకినుచుండుఁగా (ఎట్లుండు
ననఁగా), లోన్ = (ఒడలి) లోపల, తృష్ణతలకొనన్ = దప్పియెత్తఁగా (దప్పి తలకెక్కఁగా నని
య); వంగి (త్రాగుటకు) ఒఱిగి (బడిలికచేతి సోలి యనియు), మున్ = పూర్వము (నీ రెడలింప
నపుడు), జలముత్రావెడు క్రిందటివేళ్లు (ఉద్భిజ్జములు వ్రేల్చి పో జలము పీల్చును), మీఁదటన్ =
తమశిరములనుండు, నిలిపి = ఉంచుకొని (అనఁగా ఆవ్రేళ్లను తలమీఁదికి తెచ్చుకొని - వానితో)
మరించును - ఆ చెంగలువలలోనిమకరందమును, ఆనుకరణిన్ = త్రాగుచున్న వోయనునట్లు, ఉండున్.

ఆపురవరంబున పైరులకు జలసమృద్ధియు దానంజేసి పంటసమృద్ధియు కలవు. వరిమడుల
చుట్టును పంటకాలువలును వానియందు చెంగలువలును ఉండును. పంటకారులో కోత్రేక్ష మడుల
నెండించుటకై వానియందుని నీటిని సేద్యగాండ్రు వెలికి పాటించినప్పుడు ఆపైరులు ఎన్నలభార
ముచేతి ఒఱిగినవై చెంగటి యుద్యానములగాలిచేత ఆచెంగలువలపై తమతలనుండు జంజాటు
ముండ్లను ఇటునటు రాచుకొనుచునుండుట ఎట్లుండు ననఁగా, అవి నిరంతరము నీటనే యుండు
నవిగాన ఇప్పుడు నీరే లేనందున కరము ఉప్పగొని ఆఉప్పిచే సోలిపోయి పూర్వము క్రిందినుండి
నీరు త్రాగుటకు సాధనములుగా నుండిన తమవ్రేళ్లను ఇప్పుడు నెత్తిమీఁదికి తెచ్చుకొని వానితో

ఆచెంగలువలమకరందమును త్రాగుచున్నవో యనునట్లుండును. 'హల్లక'ములం జెప్పట ఊరివెంబడి నుండిన భూమి యెల్లను ఉర్వర యని తెలుపుటకు. - ఉత్త్రేక్షాలంకారము.

ఏతత్సదృశశ్లోకము. —

“కలమాః పాకవిసమ్రాః మూలతలాఘ్రాత మరభికల్హారాః
పవనా కమ్మిత శిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళశ్లాఘామ్.”

చ. అడుగునఁ బండి వ్రీలి యసలై మధువుట్టఁగఁ, ద్రావఁ దేంట్లు మ
ల్లడి గొని చుట్టు రాఁ, బనసల నొప్పులుచు స్థలుగుండ్లతోడ నీ
ద్వడు పెనుబండ్లు, భిన్నకట పాంసుల భూరి మదాంబుసేచనా
జడదృఢశృంఖలాయుత వసంత సృపద్విరదాధిపాకృతి. ౬౮

పనసల = (వేరు) పనసచెట్లయందు, కలుగుండ్లతోడ = గండశిలలతో, ఈద్వడు = సమానతపొందునట్టి - పెనుబండ్లు = పెద్దపెద్ద ఫలములు, అడుగున = భూమిలోనే, పండి = పక్వములై, వ్రీలి = బద్దలై, అసలు వి = బురదకాఁగా, మధువు = తేనె, ఉట్టఁగ = అుకాచుండఁగా (పా. ఉబ్బఁగ), తేంట్లు = తుమ్మెదలు, త్రావ = త్రాగుటకు (పా. తావి = పరిమళముచేత), మల్లడిగొని = పెనగొని, చుట్టు = అన్ని ప్రక్కలను, రా = మునురుకొనఁగా, (ఆపండ్లు ఎట్లు ఒప్పుచుండు ననఁగా, భిన్న...కృతి = భిన్న = మదము ఓడుచున్న - కట = గండస్థలములు గలవియు ('భిన్నాః స్రవన్మదాః కటాః గడ్డాః యేషాంతైః' రఘు. 4 స. 83. వ్యా. మల్లి), పాంసుల = దుమ్ముగలిగినవియు - భూరి = మిక్కుటమైన - మద అంబు = దానజలమును - సేచన = కార్చుచున్నవియు - అజడ = చలించుచున్న - సృప = గట్టిదైన - శృంఖలా = గొలుసుతో - యుత = కూడుకొన్నవియు - సై న - వసంతసృప = ఆమని దొరయొక్క - ద్విరద అధిప = ఏనుఁగు మేటియొక్క - ఆకృతి = ఆకారముతో (ఆకారము కలచై - అవియో యనునట్లు), పాలుచు = ఒప్పును.

ఆ పురియందు గండశిలలంతలేని వేరుబనసకాయలు భూమిలోనే పండి పగిలి అందు నుండి పైకూరుతేనెచే నేలబురదయై ఇంకను తేనె ఉబుకుచుండఁగా దానిం ద్రాగుటకై తేంట్లు ఒండొకటి నొరసికొనుచు చుట్టు రా మునురుకొనఁగా ఆపండ్లు ఎట్లు ఒప్పుచుండు ననఁగా, చెక్కిళ్లనుండి మదము ఉప్పతిల్లి భూభూసరములై మిక్కుటముగా మదము కార్చుచు తమ్ము కట్టిన గట్టి యినుప గొలుసులు చలించుచున్న వసంతుని మదపుజేసుఁగులో యనునట్లుండును. — ఉత్త్రేక్షాలంకారము. 'పెను...బండ్లు' - ఉపమ.

[ఇందు - 'పండివ్రీలి' - 'భిన్నకట', 'అసలై' - 'పాంసుల', 'మధువుట్టఁగ' - 'భూరిమదాంబుసేచన', 'మల్లడిగొన', - 'దృఢ', 'తేంట్లు' - 'శృంఖలా', 'చుట్టురా' - 'యుత', 'పెనుబండ్లు' - 'వసంతమదద్విరదాధిప', అను వానియందలి పదస్వర సామ్యసంపదన పరికింపఁ దగును. మఱియు, మధూద్భేదముచేతనే అస లగుచుండఁగా, 'అసలై' అని వేఱుగా చెప్పట చేత, ఏనుఁగునకు కటప్రభేదమువోలె, తొలితొలిదైన మధూద్భేదము చెప్పబడినది. అనంతరము ఏనుఁగునకు ఇంక నితరావయవంబులనుండియు మదము స్రవించినట్లే ('కరా త్కటాభ్యాం మే

గ్రాచ్చ సేత్రాభ్యాం చ మద స్రుతిః' - 'కరాత్ నాసారస్థాభ్యా మిత్యర్థః.' రఘు. 4 న 23. వ్యా. మల్లి.) పండునుండి ఇంకం చెక్కుతావుల మధువు ఉబుకుచుండుట 'మధువుట్టగ' అని చెప్పబడినది. 'వసంతు'నిఁ జెప్పట ఈపండ్లు ఆబుతువుననే పండుట చేతను.]

పూర్వముద్రణమున 'మధు = తేనె, పుట్టగ = కల్లగ' అని వ్యాఖ్య. ఇందు పువర్ణక లోపమునకు ప్రమాణము లేదు. పయిగా, 'ఉట్టు' ధాతువు స్రవణార్థకము కలదు; కావున 'మధువు ఉట్టగ' అని విడఁదీయుటయే సరి. 'కలుగుండ్లు' - కల్లుగుండ్లు - క్రిందిలలోపమునకు బా. వ్యా. ప్ర. 7. 'ఈడ్వడు' = ఈడుపడు = ఈడుపడు - ఇటు ఉత్పలోపము 'పదాంతంబులయి యసం యుక్తంబులయిన నులురుల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు' (బా. వ్యా. ప్ర. 16) అనుచో గల బహుళగ్రహణముచేత సాధ్యము. ద్వీరదము—ద్వి = రెండు - రదము = రద ములు అనఁగా దంతములు కలది. 'పెనుఁబండ్లు' - ఇట్టితావుల 'పెను' శబ్దము వృత్తియందు 'పెనుపు' శబ్దమున మిగిలిన రూప మని సీతారామాచార్యులవారి వివరణము.

ఉ. చాల దళంబుగాఁ బృథుల చంపక కీలనఁ బొల్పు బొందు దో

మాలె లనంగఁ బండి మహిమండలి చీటుచు వ్రాలి గంధ మూ

ర్చాలస యైన భృంగతతి నాఁ మదక పుమర స్ఫలావళు

వ్రీలి గెల ల్గుగంధికదళి వన పంక్తుల నొప్పు నప్పురిన్. ౬౯

అప్పురిన్ = శ్రీవిల్లుబుత్తూరియందు, సుగంధికదళి వన పంక్తులన్ = సుగంధు లనుపేరి యరఁటుల తోఁచుల వరుసలలో, చాలన్ = మిక్కిలి, దళంబుగాన్ = చట్టముగా, పృ.....నన్ = పృథుల = పెద్ద - చంపక = సంపెంగపువ్వుల - కీలనన్ = కూర్చుచేత, పొ....లు - పొల్పు = ఒప్పుచున్న - బొందు = లావుపాటి - తోమాలెలు = కట్టుమాలెలు (ఆకులుపువ్వులు కూర్చి కట్టిన మాలెలు), అనంగన్ = అనునట్లుగా, గెలల్ = గొలులు, పండి = పరిపక్వములై, ఫల ఆవళుల్ = పండ్లపంక్తులు, వ్రీలన్ = విరియఁగా, మహిమండలి = భూతలమును - చీటుచున్ = రాచికొను చున్నట్టివై, తుద కప్పు = పండ్లచివరనుండు నలుపు, వ్రాలి = చంపకముల మీఁదఁబడి, మూర్చా అలస = సొమ్మచేత వివశము ఐనట్టి - భృంగతతి = తుమ్మెదపిండు, నాన్ = అనునట్లు, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, ఒప్పున్ = శోభిల్లుచుండును.

ఆపురమందు సుగంధిమండలితోఁచులలో గెలలు వృక్షమునుండి నేలవఱకును నిడుపులై నేలను పొడిచికొనుచుండును, పండ్లుపాకమహిమచే విరిసియుండును; అట్టి యాగెలలు మిక్కిలి యొత్తుగా పెద్దపెద్ద సంపెంగపూవులతోఁ గట్టిన లావుపాటి తోమాలెలవలె నుండును. పండ్లతుద నుండు నలుపు చంపకముపై వ్రాలి మూర్చల్లిన తేటిగుంపువలె నుండును.—గెలలకును తోమా లెలకును స్థూల్యైర్వైర్వనర్లపరిమళములును ఆదోకపాటును సామ్యము. చంపకము తేట్లకు ప్రాణహర మనుటకు పారిజాతాపహరణము 3. ఆ. 57.

చ. 'తనుఁ గనుఁ బ్రామి యెండొక లతం బతి వే టొకతేటిబోటి పా

త్తున విరిచేసె గ్రోలఁగ నెదుర్పడి సంపఁగె తావివెల్లిలోఁ

గనలునఁ గూలఁ బోవునళికామిని సాహస మేమి చెప్ప! న

య్యనుఁగుఁ బ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాళకులలా.'

సంపెంగపై తుమ్మెదలు వ్రాల వని 'నానానూనవి తానవానల' నిత్యాని కవనములచే స్పష్టము. కావున నిట తెలియక వ్రాలి సొమ్మసిల్లి పడియున్నట్టివని గ్రహింపవలయును. ఉత్పేక్షాద్యము. - 'నాక' అనుచో స్వరమునకు పుతయితి. 'మూర్ఖాలనము' అను పాఠంబును మహా తీతరస్త్రినింగవి శేషణముగురుచే సాధువే.

✓ మన కనురక్తి హెచ్చ నిదె మం దని కంఠముఁ గొగిలించి ని
క్కినభణిరాజవల్లి యెఱింగింపఁగ నో యనఁ బూగము ల్భరం
బునఁ బడు మట్టచేఁ జెఱకు ముత్తియము ల్పిటిలించి తద్రసం
బనిశము వండు సంఘిక తలాంతికఁ జూన్గిముఁ జేయు నప్పరిక. ౭౦

పూగముల్ = పోకప్రాకులు ('పూగః క్రముక బృన్దహో' అమ.), కంఠముల్ = తమకంఠమును, కొగిలించి = ఆలింగించి, నిక్కిన = (ఎగవ్రాక) నిగిడినట్టి - భణిరాజ వల్లి = తమలతీగ ('తామ్మాలవల్లి తామ్బాలీ నాగవల్లపి' అమ.), మనకుల్ = నకును నాకును (తమలతీగ పోకతో చెప్పడు), అనురక్తి = ప్రేమ (ఎఱుపు), హెచ్చల్ = అతిశయించుటకు, ఇదె = ఈచెఱకుముత్తెపు నున్నమే, మందు, అని, ఎఱింగింపఁగనో - అనెల్ = అనునట్లుగా, భరంబునకె = బరువుచేత, పడు = రాలిన - మట్టచేఁ, చెఱకు ముత్తియముల్ = చెఱకు గడలలో జనించునట్టి ముత్తెములను, చిటిలించి = రాలి, తత్తరసంబు = చెఱకుగడల పాలను, అనిశము = నిరంతరము, వం...కల్ = వండు = దెల్లముగా పాకముచేయునట్టి - అంతి కతల = చెంగటిస్థలమందలి - అంతికల్ = ప్రాయ్యిలో ('అశ్రున్ది ముద్ధాన మధిశ్రయణీ చుల్లి రన్తికా' అమ.), చూర్ణము = నున్నము ('చూర్ణో ధూళౌ తూరభేదే చూర్ణాని వాసయక్తిమ' మేది.), చేయుల్.

ఆ పురమందు చెఱకుఁ దోలలలోనే పోకప్రాకులును తమల తీగలును పెరుగుచుండును. తమల తీగలు పోకప్రాకులమీఁది కొన వఱకుం బ్రాకే నిగిడి యుండును. పోక మట్టలు ముదిరి బరువెక్కి చెట్టునుండి నడలి క్రింది చెఱకుగడలమీఁది పడును. ఆసాటుచే గడలు విఠిగి అందలి ముత్తెములు చెదరి ఆగమీపముననే చెఱకుపాలను దెల్లము కాంచుచుండెడు ప్రాయ్యిలో పడి నున్న మగుచుండును. పోకచెక్కలును తమలపాకులును నున్నముం గలిసి యెఱుపుం బొందుట తెల్లము. - ఈవృత్త మెల్ల నెట్లు ఒప్పుచున్న దనఁగా, తమలతీగ (నాయక) పోక (నాయకుని) మెడ కవుంగిలించికొని దానితో 'క్రింది నున్న యీచెఱకులలోని ముత్తెముల నున్నమే నుమా మనకు ప్రేమను (ఎఱుపును) పెంచుటకు మందు' అని హెచ్చరించినట్లును ఆహెచ్చరికచేతనే పోక క్రిందికి బరువైన మట్టలను రాలి చెఱకుగడలను విఠించి వానిలోని ముత్తెములను చెంగటి దెల్లపుం బ్రాయ్యిలోనికి చెదిరించి నున్నము చేయుచున్నట్లును, ఒప్పుచున్నది. మూలికా విశేషాది చూర్ణాదులను తాంబూలములో నున్నములోనగు వానియందు కలిపి ఇది వశీకరించుట లోకములోఁ గలదు గాన నిట కవి నున్నమును అట్టిమందుగా నూపించినాడు. - హేతూత్పేక్ష. తమలతీగయందును, పోకప్రాకునందును అనురక్తి శబ్దగతశ్లేషచేతను ఇతరవిధములచేతను, నాయకానాయక వృత్తిస్ఫురణ సమాసోక్త్యలంకారము, అది ఉత్పేక్షకు అంగము.

‘రాజ’ అనుటచే తమలతీగ రాజకుమారి యగునాయికగాను, దానింబట్టి పూగములు రాజకుమారులగు నాయకలుగాను స్ఫురణ కలదు.

చెఱకునందును ముత్తెములు పుట్టు ననుటకు రత్నకాస్త్రమునుండి ప్రమాణము:—

‘జలధర ఘణి ఘాతీచక! జలచర కరిమస్త కేతు శంఖ వరాహా’

జ్వల దంష్ట్రా శుక్తి భవం! బులు ముత్తెము లొప్ప వర్ణముల వివిధములై.’

‘గజకుప్పేషు వంశేషు ఘణాను జలదేషుచ! శుక్తికాయా మిత్తుచడ్డే షోఢా మాక్తిక సంభవః.... ఇత్తుచడ్డే పీతవర్ణాః మణయో మాక్తికాః స్మృతాః|| సర్వజ్ఞ సోమేశ్వరుడు.

చ. అలగుం బురంబునం దొగల సంతరదామరం ప్రాచిం గప్రపు

వలపులు మీఱ, లో వలున వాలుగమొత్తము వోర, నీరుకో

కొల కొల మంచు గుంకు మెడ గుంపుల వంపులువోప, మావితో

పుల విరుల న్నము న్నడువం బొల్పు పురాతనతీర్థకుండముల్. 20

పురంబునకొ = ఆపట్టణముందు, మావితోపులకొ = మామిడితోపులయందు, తొగలకొ = కలువలచేతను, అంతరదామరకొ = అంతరదామరచేతను (అంతరదామరయనునది వేరు నేలకు తగు లక నీటిమీదనే మొలచి నీటిమీదనే తేలుచుండునట్టి యాకుమొలక), ప్రాచికొ = ప్రాచి చేతను, కప్రపు న్వలపులు = కర్పూరపు వాసనలు, మీఱకొ = వ్యాపించుచుండగా, లోకొ = అ డుగున, వలువవాలుగమొత్తము = పెద్ద వాలుగచేపలగుంపు, పోరకొ = బగడమాడుచుండగా, నీరుకోళ్లు, కొలకొలమంచుకొ = కొలకొలయని కూయుచు, క్రుంకు మెడగుంపుల వంపులు = మునుంగునప్పుడు ఒడతెల్లమునింగి మెడమాత్రము మునుంగకముందు ఆవంపు మెడలు మాత్రము, తోపకొ = (వినోదకరముగా) కంటికి అగపడుచుండగా, విరులకొ = పూవులచేత, పయికొ = నీటిమీద, నడువకొ పొలచు = నడుచుటకు వలనయినట్టి - పురాతనతీర్థకుండముల్ = ప్రాత నీటిగుంటలు, అలరుకొ = చెన్నారుచుండును.

ఆపట్టణములో మామిడితోపులలో నీటిగుంటలు ప్రాతవి గలవు; అందుండి కలువల చేతను అంతరదామరచేతను ప్రాచిచేతను కర్పూరపు వాసన పర్వమందును; లోకొ నీరుండుట చేత నీటిలోపల పెదపెద్ద వాలుగచేపలు పోరుచుండును; పైని నీరుకోళ్లు కొలకొల మనుచు సంచరించుచు మెడలు వంచి నీళ్లలో మునుంగుచుండును; అట్లు మునుంగునప్పుడు వాని ఆ వంపు మెడలుమాత్రము కంటికి అగపడి చూపఱకు వినోద మొసంగును. మామిడిపువ్వులు నీళ్లపై ఎంతదట్టముగా రాలియుండు ననగా ధారాళముగా వానిపైని నడచిపోదగినంతదట్టముగా రాలియుండును.—స్వభావోక్తి.

‘కప్రపున్వలపులు’ - ఇది ‘గరువపు న్మరువు’ వంటిది;— పుగాగమముపై నుగాగమము పరువసరశములకుముందే విహితముగాని సిరమునకుముందు విహితముగాను; అయినను ఇట సిరమునకు ముందు ప్రయోగింపబడినది.— ‘నీరుకోళ్లకొల’-- ‘కోళ్లు’ అనుటకు ‘కోళ్’ అని ప్రయోగము - ఇటను ఉత్పలలోపము బహుళగ్రహణముచేత సాధ్యము, దాన‘నీరు కోళ్’ అగును, అసంతరము శ్రవణాభేదముకతమున అకించిత్కర మగుటచేత నేని బహుళగ్రహణముచేత నయేని లకారము త్యక్తము. ‘కొలకొలమంచు’ - సంధిలో ఈమకారాగమము శిష్టసమ్మతము.

శా. సాయంకాలములం దదీశ మురజి తనన్మస్వనద్దందుభి

స్థాయత్కాహళికాప్రతిస్వనత దోష స్తంజగర్భంబుల

న్మోయుం గేళివనిం గులాయ గమన ప్రోత్తిష్ఠ దన్తస్పర

స్థాయి శ్వేతగరు గ్గరుత్పటపటాత్కారంబుఁ గ్రేంకారమున్. ౭౨

(ఆపురమందు), సాయంకాలములన్ = కడసంజసమయములయందు, శేలివనిన్ = క్రీడా వనమందు, కులా...బు - కులాయ=గూండ్లకు ('కులాయో నీడ మస్త్రీయామ్' అను.) - గమన= పోవుటకు - ప్రోత్తిష్ఠత్ = లేచుచున్న - అంతః సరః = కొలనియందు - స్థాయి = ఉండునట్టి - శ్వేతగరుత్ = హంసలయొక్క ('హంసాః స్యుః శ్వేతగరుతః' అను.) - గరుత్ = టెక్కల యొక్క ('గరు త్పక్ష చ్చదాః పత్రం పత్రం చ తనూరుహమ్' అను.) - పటపటాత్కారంబు = పటపట మను టెక్కధ్వనియు, క్రేంకారమున్ = 'క్రేమ్ క్రేమ్' అనెడు కంఠధ్వనియు, కుంజ గర్భంబులన్ - కుంజ=పొదరిండ్లయొక్క - ('నికుంజ కుంజావాక్తీ జేలతాది పిహిగోదరే' అను.) గర్భంబులన్ = లోపలి ప్రదేశములందు, తదీ...త - తత్ = ఆపట్టణముయొక్క - ఈశ = ఒడయఁ దైన - మురజిత్ = (మన్నారుకృష్ణ నామక) హరియొక్క (మరాఠురని జయించినవాఁ డని వ్యు.) - సప్త = నివాసమునందు (కోవెలయం దనుట) - స్వనత్ = మ్రోయుచున్న - దుందుభి = భేరియొక్కయు (భేరిధ్వనియొక్క యనుట - 'భేరిస్త్రీ దుందుభిః పుమాన్' అను.) - స్థాయత్ = వచుచున్న ('స్థాయీ ఓప్యావృద్ధా' ధా. పా.) - కాహళికా = కాశలయొక్క (కాహళ ధ్వనులయొక్క యనుట) - ప్రతిస్వనత = ప్రతిధ్వనిత్వము, దోషన్ = (మనుష్యున) స్ఫురించు నట్లుగా (ప్రతిధ్వని యనునట్లుగా ననుట), మ్రోయున్ = ధ్వనించును.

సాయంకాలములయందు ఆపట్టణములో దాని యెడయఁ దైన మన్నారుకృష్ణస్వామి యొక్క దేవళములో భేరి వాయించురు, కాశల నూఁడుదురు. క్రీడావనమందలి కాసారముల నుండి హంసలు తరలి టెక్కలతో పటపట ధ్వని నేయుచు క్రేంక్రేమని కూయుచు తమగూండ్ల కేగును. ఈపటపటాత్కారక్రేంకారములు ఆక్రీడావనమందలి పొదరిండ్లయందు ప్రతిధ్వనిం బొందును. శ్రోతలు ఈప్రతిధ్వనులను కోవెలలో మ్రోయుచున్న భేరికాహళల ప్రతిధ్వను లని భ్రమించురు. 'స్థాయత్' - ఇది ఆత్మ నేపది యైనను ఇటు పరస్మైపదిగా ప్రయోగింపఁబడినది; "స్థాయన్నిర్మోక సద్వీతి గణకృతానిత్య త్వత్." కపికల్పద్రుమవాగ్విఖ్య.

'కాహళం భృశ శుక్కుయోః! వాద్య భాణ్ణ విశేషేతు కాహళః కాహళాః ఖలే||' విశ్వ.

'గాయ స్తీభిః కాహళం కాహళాభిః'. మాఘ 18 (54).

'కాహళికా' - సీతారామాచార్యులవారు కాహళా శబ్దమును స్త్రీలింగముగా పఠించి ఆంధ్రకావ్యములందు తఱుచుగా పుల్లింగముగా కనఁబడుచున్న దని వ్రాసినారు.

ఉత్పేక్షా భ్రాంతిమంతములకు సందేహసంకరము.

మ. పొలయుం గాడ్పు లుదజ్జహలయవ దంభోజాక్షవక్షస్తుల

స్యలఘుస్రజ్యకరందబిందువులఁ బణ్యారంపుఁ బుణ్యంపుఁ గం

పులఁ దాపత్రయి మీటి వీట నటన ప్రోద్యోగ సజ్జీభవ

ల్లనావజ్జిత కైశిక క్షురిత కన్యారాళి నల్లార్పుయ్యున్.

23

వీటన్ = ఆపురియందు, గాడ్పులు = తెమ్మెరలు, నట....లిన్ = నటన = నాట్య మనెడి - ప్రోద్యోగ = ఉత్కృష్టవాదపారమునకు - సజ్జీభవన్ = ఆయితపడుచున్న - లలనా = నాగ వాసములచేత - ఆవర్జిత = ఒరిగింపఁబడిన (ఒక ప్రక్కకు ఒరగునట్లు ముడుచుకొనఁబడిన) కైశిక = కొప్పులనుండి - క్షురిత = జాతిన - కన్యార ఆలిన్ = చెంగలువ మొత్తమున, అల్లార్పుయ్యున్ = అడించుచు, ఉచ...లన్ = ఉచక్ మహత్ ఆలయ వత్ = ఉత్తరపు గొప్ప కోవెల గలనాడుయిన (ఇది 'పడ' పైరుం గోవి లుడైయాన్' అను నటన వ్యవహారమునకు సంస్కృతము) - అంభోబాత్ = హరియొక్క - వత్ = స్పృహమునందలి - తులసీ = తులసియొక్క - అలము = గొప్పవైన - స్రక్ = మాలికలయొక్క - మకరంద = తేనెయొక్క - బిందువులన్ = బొట్టచేతను, పఞ్చాంగపుం బుణ్యంపుం గంపులన్ = సైవేద్యము చేయఁబడిన) పిండిపంటల యొక్క పాపనమైన పరిమళములచేతను, తాపత్రయిన్ = (ఆధ్యాత్మిక కాధిదైవి కాధిభౌతికము లనెడి) ముఁడుపిఠము లయిన దుఁఖమును, మీటి = పోగొట్టి, పొలయున్ = పీచును.

ఆపురమందు తెమ్మెరలు పడపైరుంగోవి లుడైయాన్ అనుద్రోడనామముగల మన్నారు కృష్ణస్వామియొక్క వత్తులసీమాలా మకరంద బిందువులచేత సైన సైత్యముచేతను, ఆ స్వామికి నివేశించిన పిండిపంటల పరిమళముచేతను, స్వామిమ్రోల నాట్యాంధ్రమై యలంకరించు కొనుచున్న దేవదాసీజనము గాపలి కొరుగంగ ముడిచికొన్న కొప్పున వెలికి నిగిడియున్న చెంగలువల నూపుటచే గలిగిన మాంద్యముచేతను జనులయొక్క దుఃఖిత్రయమును పోనడుచును పీచును. — తెమ్మెరయందు శైత్య మాంద్య సౌగంధ్యములను వర్ణించుట కవి సంప్రదాయము. ఇది ఆమాఁడు గుఱములచేతను ఆమాఁడు దుఃఖములను పోనడుచు నని హృదయము. — స్వభావోక్త్య లంకారము.

'స్రక్' - 'మాల్యం మాలాస్రజౌ మూర్ధ్ని' అమ. 'మూర్ధ్ని' యనుట ప్రాయోవాదము. — 'కంపు' శబ్దము భారతమందు గంధమాత్ర సరముగాఁ బ్రయుక్తము; 'చన' పిటు లంట కం పోతుంగఁ జాలదు నానిక' భార. అశ్వ. ౨ ఆ. ౩౦. చా. శబ్దరత్నా. 'పొగడ పూవంటి కంపు మనఁబులును' అని మమ. ౪౯౭౧. 'తాపత్రయి' - ఆధ్యాత్మిక దుఃఖము తన మనస్సు వలననే క్షుణ్ణము గలుగునది, ఆధిభౌతిక దుఃఖము పంచభూతముల వలనఁ గలుగునది, ఆధిదైవిక దుఃఖము దైవమువలనఁ గలుగునట్టిది. - వేశ్యలకొప్పుల చెంగలువల నూపుటచేత గాఢి పాపము నడుచు కనఁగా దేవుని మ్రోల నటనార్థమైన సజ్జనములోని కొప్పుకలునలు గావున పోనడుచును.

- చ. మలయపుగాలి రేలు వనమాలివిమానపతాక ఘ్నుమం
- చులియఁ, బసిండి మున్వగమి నొక్కొకమాటు గడల్పు, నుల్కి మి
- న్నలము తదీయ హేమ వరణాంచలచంపకశాఖలందుఁ బ
- క్షులు కొద నేయ, వేగె నని కూడుదు రల్కలు దీటి దంపతుల్. 2౪

(ఆపురమందు), తేలు - రాత్రులందు, మలయపుగాలి = మలయమారుతము (మలయములు నాలుగు కలవు), వన...కన్ - వనమాలి = మన్నారు కృష్ణునియొక్క (వనమాలి బలి ధ్వంసీ కంసారాతి రథోత్తజః అమ.) - విమాన = ఆలయమునందలి ('విమానోఽస్త్రీ' కేవలయానే సప్తభూమిక సద్భుని' నానా. ఇట లక్షణచే సద్భుమాత్రము.) - పతాకన్ = భవజస్తంభమందు, పసిండి మువ్వగమిన్ = బంగారపుఁ జిలుగంటల గుంపును (మూడువారుగలది మువ్వ), ఘల్లు మంచున్ ఉలియన్ = ఘల్లుమని శబ్దించునట్లుగా, ఒక్కొక్కమాటు = అప్పుడప్పుడు, కదల్చన్ - కదలింపఁగా మిన్ను = ఆకాశమును, అల...యన్ - అలము = ఆక్రమించుచున్న - తదీయ = ఆశేషశమ్మదైన - వనం = ప్రాకారముయొక్క ('ప్రాకారో వనం నాలుగి' అమ.) - అంచల = కొనలయందలి - చంపక = సంపెంగచెట్టుయొక్క - కామలందున్ = కొమ్మలందు, పత్తులు, ఉల్కి = ఆయులిచ్చినకు భయపడి, రోదనేయన్ = గొల్లుగా కూడఁగా, దంపతులు = భార్యభర్తలు, వేగన్ అని = తెల్లవాతె నని భ్రమపడి, అల్కలు తీటి = ప్రణయకోపములు నివర్తించి, కూడుదురు = కలియుదురు.

ఆపురమందు రాత్రులలో మలయమారుతము మన్నుకృష్ణుని యాలయమునందలి భవజస్తంభముయొక్క చిలుగంటలను అప్పుడప్పుడు కదలించి శబ్దించఁ జేయఁగా, ఆశబ్దమునకు ఆ కొవెలయొక్క ప్రాకారపు టంచులమీది సంపెంగచెట్లు కొమ్మల్లో నిద్రించుచున్న పత్తులు భయపడి మేల్కొని రోదనేయఁగా, ఆరోదన పేకునను పత్తులు క్షయించునగా తలించి వేగెనని భ్రమపడి, దంపతులు అలుకలు మాని కూడుదురు. - ఆవ్యకాలపుష్కలము వేకువకొనునగా తలంచుట భ్రాంతి మదలంకారము. చిరకాలము ప్రణయకోపమును నిర్వహించుచు వేగెనని యెఱింగియు వేగెనని మృష పట్టి కూడుదు రనియేని చెప్పవచ్చును. ఆపత్తుమున అలంకారము ఛేకాపహ్నాతి విశేష మగును.

చ. కలమపుత్రుండుగు ల్లివిడకన్యలు ముంగిటఁ గాచుచున్నట్టి,

జ్వలగుహనాథగేహ రుద్రశబ్దము సారెకు బొక్కులాడఁ గొం

డెలపయి కమ్మ గ్రామ్యతరుణీతతి కించిన పేడగంపలం

దల మగుచున్న చెంగలువ పండలం దోలుదు రప్పరంబునన్. ౭౫

అప్పరంబునన్ = ఆపట్టణమునందు, ద్రుడి కన్యలు = ద్రావిడ బాలికలు, ముంగిటన్ = ఇంటిలోని ముందరి చిన్నబయటిలో, కలమపుత్రుండుగల్ = ఎండఁ బోసిన సన్నపరిని, కాచుచున్నవారై, తజ్జ...ము - తత = అంచలి - జలరుహనాథ = విష్ణుదేవునియొక్క ('పద్మీనాథో మధురిపు ర్వానుకేప స్త్రీవిక్రమః' అమ. జలరుహము అనఁగా పద్మము నాభియందు కల వాడు అని వ్యు.) గేహ = ఆలయముయొక్క - రుద్రశబ్దము = దుష్పిల్ల ('సోతః పాకోఽర్చకో డిమ్భః పృథుకః శాబకః శిశుః' అమ.), సారెకున్ = మాటిమాటికి, బొక్కులాడన్ = (ఆవరిని) బొక్కుచుండఁగా, కొండెల పయికన్ = మని సిగిలమీద కట్టుకొనుటకై, అమ్మకన్ = విక్రయించుటకు, గ్రామ్యతరుణీతతి = పల్లెటూళ్లయుఁదల గుంపు, కించిన = ఆముంగిటంపుకొన్న - పేడగంపలన్ = బెత్తెఁదట్టలయందు, దలము అగుచున్న = మెండుగానున్నట్టి - చెంగలువ పండలన్ = ఎఱ్ఱకలువ సరములతో సే, తోలుదురు.

ఆపురమందు ఇండ్లముంగిళ్లలో ఎండబోసిన ధాన్యమును కాచుచున్న కన్నెలు వెన్నుని దేవళపు దుప్పిసిల్ల మాటమాటికి ఆధాన్యమును బొక్కుచుండగా, దానిని తేనితో తోలుదు రనఁగా, తమకు కొండెలమీదఁ దాల్చుటకు గాను అమ్ముటకొఱకు పల్లెటూళ్ల చేడెలు ముంగిళ్లం దింపుకొని యున్న పేదగంపలనిండ నున్నట్టి చెంగలువదండలతోఁ దోలుదురు. — తమకొండెల మీదికి లేకపోయినం బోవుఁ గాక, మఱి తేనితోఁ గొట్టినను ఆదుప్పిసిల్లకు నొప్పి తగులు నను భయముచే ఆవండలతోనే తోలుదురు. కృష్ణస్వామిగుడి దుప్పిసిల్ల గావున దానిపై ఆ పసిబాలికలకు సయితము అట్టి వాత్సల్య మని భా. - స్వభావోక్తి.

‘కలమపు లెండుగుర’ అనఁగా ‘ఎండఁ బోసిన సన్నవరి’ అని సీతారామాచార్యుల వారి వ్యాఖ్య. పూర్వముద్రుల వ్యాఖ్యానమున ‘కలమపు లెండుగులు’ అని పాఠమును ‘రాజనపు పట్టుపోసిన యెండుగులను’ అని యర్థమును కలవు. ఇత్యర్థంబున ఎండుగ లనఁగా ‘ఎండుపుండ్లలు’ అను సభిప్రాయముగాఁ గానిపించుచున్నది. కాని ఎండుగ అను శబ్దమే లేదు. కావున శుష్కధాన్య వాచక మయిన ‘యెండుగు’ శబ్దము తోడిది వ్రాసు సీతారామా చార్యపరిత పాఠమే స్వీకరింపఁ బడినది.

—*భాగవతులు*—

స. ఎదురేగి సాష్టాంగ మెరఁగి పాద్యం బిచ్చి,

గూరికేళికటాససముల నునిచి,

నునుబోఁకపొత్తిఁ గుట్టిని దొప్పగమితోడ

రింభావిశాలస్థములు వఱచి,

శాల్యన్న సగా పాడ్యకుల్య బహువ్యంజ

న ట్లిరింధు లర్పణంబు చేసి,

నార్చినపిదప సంవాహన మంఘ్రముల

కొనిరిచి, తిరింబాల మొసఁగి, కుశల

తే. మఱిగి, పోయెద మన్న ద వ్యనిచి, సిరికిఁ

నగినసత్కృతి చేసి, భేదమున మగిడి

యర్చ గావించు రెపుడు ని ట్లతిథు లై న

భాగవతులకు నప్పరి భాగవతులు.

౭౬

అప్పురిక = ఆపట్టణమందు, భాగవతులు = భగవంతునియందు భక్తులగువారు. అతిథులు = ఆగంతువులు (‘స్య రావేశిక ఆగస్త రతిథిర్నా గృహోగతే’ అను.) - ఐన - భాగవతులకు = భగవద్భక్తులకు,

1. ఎదురేగి, సాష్టాంగము = ఎనిమిది యశువువములతోఁ గూడుకొన్నట్లుగా - ఎరఁగి = నమస్కరించి (సాష్టాంగ దండప్రణామంబు గావించి యనుచు - సాష్టాంగ నమస్కార స్వరూపము. —

‘కరయుగమును చరణంబులు

సురము లలాటస్థలంబు నున్నతభుజముల్

సరి ధరణి మోపి మ్రొక్కెనఁ

బరువడి సాష్టాంగ మండ్రు పరమమునీంద్రుల్.’),

పాద్యంబు = పాద (ప్రత్యేకసార్థమైన) జలమును, ఇచ్చి, నా...లక్ - నారితేళ = టెంకాయ
యాకుల (పుల్లింగమందు టెంకాయచెట్టును, నపుంసకలింగమందు దానికాయ-ఆకు-పుష్పమును
అర్థములు. — ‘ద్విహీనంప్రసవేవర్వయే’ అమ.) - కట = చాచలసడి (‘కటకిలిజ్జకా’ అమ.) -
ఆసనములక్ = కూర్చుండు సాధనములమీఁద, ఉనిచి = కూర్చుండి బెట్టి.

2. నను... త్తిక్ - నను = నున్నని-పోక పొత్తిక్ = పోకమట్టయొక్క కప్పుడుముతో -
కుట్టిన - దొప్ప = దొన్నెలయొక్క - గమితోడక్ - సమానముతో (నున్నని పోక
పొత్తిదొన్నెలు సమృద్ధిగా పెట్టి), రం...లు - రంభా = రంతులయొక్క - విశాల = వెలు
పయిన, పర్జములు = ఆకులు (పెద్దయరటాకులు అనుట), పటిచి = వైచి;

3. శాల్య...లు - శాలి అన్న = రంజనపువేరిమన్నము (‘శాలము’ కలమాద్యాశ్చ
షష్టికాద్యాశ్చ’ అమ.) - నూప = ప్రప్ప - ఆజ్య కుల్యా = సేతికాలువలు - బహు = పెక్కు-
వ్యంజన - కూరలు - క్షీర = పాలు - విధులు = పేరులు (స్వీంద్యాంతిబహువచనము),
అర్చణంబు చేసి = వడ్డించి;

4. వార్చినపదపక్ = ఆచమించిన పిమ్మట (భోజనానంతరము హస్తపాదప్రత్యేకము
చేసికొని శుద్ధీచమనము చేసిన యనంతర మనుట), అంఘ్రులకుక్ = సాదిములకు (‘పదార్థ
శ్చరహోస్త్రియామ్’ అమ.) - సంవాహనము ఒసరిచి ఒత్తుటను కాపించి (పాదము లొత్తి
యానుట - ‘న్యాస్తృద్దనం సంవాహనమ్’ అమ. - ‘సంవాహయామి చరణావృత్తి పద్మ తామ్రా
శా. - ‘సంవాహస్తై మమ సముచితో హస్త సంవాహనానామ్’ మేఘ.), తొంబాలము, ఒ
సరి = ఇచ్చి.

... (ఆయతిథులే) పోయెదిమన్నక్ (గృహస్థులు పొమ్మన రనుట), పిప్ప్వ = దూరము,
అనిచి = నాగనంప (కూడఁబోయి), సిరికి - తగిన = తమ యశ్వర్యము కొలఁది-సత్కృతిచేసి =
సంభావన యిచ్చి, భోసమునక్ = అట్టి దొడ్డ యతిథుల నెఱఁపాసిన దుఖముతో, మగిడి = వెను
కకు మరలి, ఇట్లు = ఈచెప్పిన విధమున, ఎపుడుక్ - ప్రతీదనమును, అర్చి పూజను, కావిం
తురు = చేయుదురు. — భాగవత స్వభావోక్తి. ‘ఆజ్యకుల్యా’ - అతిశయోక్తి.

‘నారితేళకట’ - ఇతిరములు అంతపవిత్రములును అంత సులభములును అంత సుఖములును
గావు; ‘పోకపొత్తి’దొన్నెలు అరటిదొన్నెలకన్న గట్టిగాను నాకెముగాను ఉండును; ‘విశా
ల’ - పెక్కుపదార్థములు వడ్డించుటకు తావు చాలుటకు. ‘శాల్యన్న’ - మేలని వరం జెప్పుట-
జొన్నగిన్నగా చనుట; ‘కుల్యా’-సమృద్ధి మోచితము. ‘అర్చ’ - ‘ఎదు రేగి’ మొదలు ‘మగిడి’
వఱకుం జెప్పిన దెల్ల అర్చ. ‘అతిథి’-అతిథి సత్తెరింగచ్చతీ త్యతిథి - అత సాతత్య గమనే -
ఎప్పుడు తిరుగువాడు.’ లింగా. జ్ఞానీతి (స్థితిలేనివాడు - అనగా ఒకచోట నిలుకడలేని
వాడు) అతిథియని మనుస్మృతి.

శా. అం దుండుం ద్వయసద్వపశ్చవదనుం డనన్వంధ్వం డత్రాంతయో
గాంరూబధమధుద్విషత్తి వరదుం డస్వస్థాభిధానుం డును
చ్చందోబృంహతపరతవోగపతనా సంజాతతజ్జన్యని
ష్పంధజ్వైతసుసంవిదాలయుడు సప్త నిష్ఠుచిత్తుం డనన్. 22

అందుకొ = ఆపురమునందు, ద్వయసద్వ - ద్వయ (మనెడు శ్రీవైష్ణవ మంత్ర) మనకు
గృహమైనవాడు ('గృహ గోహో దహనీత వేశ్య స్త్రీ నికేతనమ్' అమ.), పద్మపనుండు =
కమలమునంటి ముఖము గలవాడు (పుణ్యపురుషుడు గావున ముఖమందు అట్టి పర్వన్ను
కలదు.), అద్వంద్వండు = శిరోష్ఠములు సుఖదుఃఖములు లోనగు జంటలు లేనివాడు, అత్రాం
...డు - అత్రాంత = ఎడతెగని - యోగ = ధ్యాన మనెడి ('యోగ స్సన్నహనోపాను ధ్యాన
సంగతి యుక్తిః' అమ.) - అందూ = గొలుసుచేత ('అస్థాస్త్ర శృంఖలాయాం స్త్రీ' వైజ. 'గజ
మస్తూరివ నిశ్చలం చకార' మాఘ. 20 (51)] - జద్ధ = కట్టించడిన - మధుద్విషత్ = విష్ణుదేవు
డనడి ('పద్మనాభో మధురిపు' అమ.) - వరదుండు = పనులు గలవాడు (పనులను తీచే
లాలో బూరినో కట్టవేచినట్లు విష్ణుదేవుని తనహృదయములో ధ్యానముచేత కట్టివేచినవాడు -
నిరంతరము విష్ణుని సంతప్రజ్ఞాత సమాధిచేత సాక్షాత్కరించుకొనుచుండువాడనబడు. - రూప
కాలంకారము.) ఉరు...డు - ఉరు = గొప్పవైన - ఛందః = వేదములయొక్క ('ఛందాంసి త్రి
ష్టభాదీని శ్రుతీచ్ఛానునయా అపి' నానా.) - బృంధ = సమాహమును - తత్ = ఆవేదముల
యొక్క - అంత = కడపటి భాగము లయిన యుపనిషత్తులయొక్క - వాక్ - వాక్యములయొక్క -
అపతనా = చదువున కన్న వేరయిన కారణముచేత (చదువకయే జన్మాంతర పుణ్యముచేత ననుచు -

'తత్సాదృశ్య మభావ శ్చ తచన్యత్వం తద్విత్వా

అప్రశ స్తీ ర్విరోధ శ్చ సత్త్వం పు త్ప్రకీర్తితాః') -

సంజాత = కలిగినట్టిదియు - తత్ = ఆవేద వేదాంతములవలన - జన్య = కలుగ వలసినదియు
నైన - నిష్పంద = స్థిరమైన - ద్వైత - జీవేశ్వరభేదముయొక్క - సుసంపత్ = మంచి జ్ఞానము
నకు ('స్త్రీ సంవి జ్ఞాన సంభాషా క్రియాకారాజనామను' అమ.) - ఆలయుడు = ఇల్లయిన
వాడు, విష్ణుచిత్తుండు అనన్ - విష్ణుచిత్తుడని, అన్యథా నాముండు = (విష్ణుదేవుడు చిత్తమం
దుం గలవాడు అని), సార్థికనామధయుండు, నిష్కన్ = సదాచార నిష్పత్తితో ('నిష్టా నిష్ప
త్తి నాశాస్తా' అమ.), ఉండుకొ = నివసించుచుండెను.

ఆపట్టణమందు పూర్వోక్త భాగవతులలో మత్తమోర్తియుండు నిరంతరము ద్వయానుసం
ధానపరుండు ప్రకృప్తమయిన ముఖపర్చున్న కలవాడు శిరోష్ఠ సుఖదుఃఖాద ద్వంద్వములను దా
టినవాడు సదా ధ్యానయోగిమచేత డిహిని హృదయమందు సాక్షాత్కరించుకొని యుండువా
డు అనంతము లయిన వేద వేదాంతములు చదువకయే పూర్వపుణ్య విశేషంబున తల్లభ్యమయిన
జీవేశ్వరభేదజ్ఞానము కలవాడు, విష్ణుచిత్తుం డని వైశ్వానుడు పవించుచుం డెను.

వ. అమ్మహీసురవరుండు ప్రకృత్రికంఠం బరుం డగునన్నును, దనకంఠం బరుం
డగుపరమేశ్వరుం, బరమేశ్వరప్రసాద బహుదనసకృతి సుకృతిఫలరూప యగు

నాచార్యకృప గుప్తదానంబు నిధానంబుఁ దెలిపిన గతిందెలుపఁగా, నాత్మీయ తదీయ వేషవేషిత్వసంబంధం బనాద్యంబుగాఁ దెలిసి; “యీతెలివి గలిగి యఖండనిర్వృత్తిం గాంచి సుఖంచు పరమయోగికి బహుక్లేశదంబు లగుచదువులం బనిదేమి? యీవివేకంబు లేనినాని పేతువాదంబు ధాతువాదంబు, కాణాదంబు ప్రాణాదంబు, కాపిలంబు చాపలంబు, మీమాంస హింస, న్యాకరణం బకరణం; బటు గాక చదువ దొరకొనిన నరునకుఁ గాలంబు నాలంబు, విఘ్నంబులు సక లోద్యమస్నంబు, లంఘనకు సామగ్రి గిటగిటస; కొంతెటుంగ నగు మదంబు పుటపుటస; దుశముట్టం జదివేనేనియు సముత్పన్న విజ్ఞానంజ్ఞై శ్రేగుణ్యవిషయంబు లగునాని నాసితధాన్యుండు నిష్ఫలం జైన పలాంబును లబ్ధమధుండు సిక్తకంబును విడుచువశువున విడువనలయు, గావున శాంతిదాంతిపరితంత్రితం బరమై కాంగి నైన నాకు మొదల నివి యధిగమింపం మక వినష్టంప నేమిప్రయోజనంబు; నాదిభంజనంబు కాజరింజనంబును జేయుచుఁ బునర్జన్మసంబులకు విసుపనిజనంబులకుఁ గానిమ్ము. మావృత్తులకుఁ దదీయభ్యాతి యీతి, లాభంబు క్షోభంబు, పూజనంబు ద్వేషనంబు. బస వితర్కించి యుర్విరం బూర్వింబున సౌసరభూరమగునకు గౌరవం బంగీకరించి బోధించి ముక్తి కనిచిన భరతి భూమిసురవతంసం బునుంబోలే దుర్విభావ్యబోధుంజ్ఞై పరమపదంబునను భగవతుల కిచ్చాకృతంబు లగుబహుధప్రమూర్తులు భరింబుంచి భగవత్పరిచర్య సేయుటయ పరమపురుషార్థం బగుట యెఱిగి యచట పభచరణపాణిసూలికాకరణ శైంకర్యంబుక కంకురితకౌతూహలం జ్ఞై చేయుచుండ. మఱియును, ౭౦

ఆముక్తహినురవరుండు = ఆముక్తాహోత్తముడు (ప్రేమచిత్తుండు) నగుట = ‘ద్విజన్మాగ్ర జన్మ భూదేవ భాదరా’ అను. ప్రకృతికంటె = మహదాది సప్తకమునకును బుద్ధింద్రియాది షష్టతి షడశకమునకును మూలకారణమయిన ప్రధానముకంటె (చతుర్వంశతి తత్త్వైత్తికమైన యచిత్తుకంటె ననుట), పరుండు = వేలు - అగు, తన్నునకంటె = తననిని, తనకంటె = తననికంటెను, పరుండు = వేలు - అగు - పరమేశ్వరుండు =

‘పురుషః ప్రకృతే రన్యః పురుషా దన్యః ఈశ్వరః
ఏత ద్యో వేత్తి తత్త్వేన స నర స్తత్త్వ పిత్తిమః’
‘ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్హన తిష్ఠతి
భ్రాను యత్ సర్వభూతాని యస్త్రాహుఃకా మాయయా.’

ఇత్యాది వచనంబులం జెప్పిన ప్రకారమున సర్వాంతర్యామియగు బ్రహ్మమును - పర...కృప - పరమేశ్వర ప్రసాద = భగవత్కృపచేతయు - బహుజననకృత మకృత = పెక్కుబుట్టువులందు చేయబడిన పుణ్యముయొక్కయు - కలరూప = కలసే రూపముగాఁ గలది (తత్ఫలమైన యనుట), ఆచార్యకృప = దేశికుని యనుగ్రహము, గుప్తదానంబు = (పూర్వజన్మమందు) రహస్యముగా నిచ్చిన యావి (తిరుమంత్రద్వయ చరమోపదేశమనుట—

‘మన్తరాజం మన్తరత్నం చరిమాన్తం నిగోపయేత్
రహసి ప్రసదౌ తత్త్వం శిష్యేభ్యః కిలు శేషికః’.

అని యాజుపల్కులను), నిధానంబాఁ = నిత్యేపమును, తెలివిన గతిఁ = (ఈజన్మమందు) చూపినవిధముగా, తెలుపఁగాఁ = బోధింపఁగా (పూర్వజన్మంబున గుప్తదానము చేసినవానికి ఈ జన్మమున నిధానము కనబడునట్లు, పరమేశ్వర...కృపచేత కల్గుచిత్తునికి చిదచిదేశ్వర స్వరూపము చక్కఁగా తెలిసినదిని భా. ఆచార్యకృపనే కర్తనుగాఁ జెప్పటచేత తత్త్వజ్ఞానమునకు ఆచార్యకృపయే సాధన మనిభా. ‘ఆచార్యః స హరిః సాక్షా న్నరరూపే న సంశయః’ అన్నందున, ఆత్మీ... = ఆత్మీయ = తనదియు = తదీయ = అప్పరమేశ్వరునియొ = (అగు) = శేషశేషిత్వసంబంధము = భృత్యుఁడు స్వామి యనెడు సంబంధము తాను జీవుఁడు భృత్యుఁడు = పరమేశ్వరుఁడు స్వామి-ఇరువదియంగల యాసంబంధము అనుట]-[అందులకుం బ్రమాణము -

‘ప్రధాన పురుషత్వా చ్ఛేషిత్వం పరిమాత్మనః
తద్ధీనతయా శశ్వ జ్జీవ శేషత్వ ముచ్యతే.’

‘అప్రధానతయా జీవో బృహ్మైః శేష ఇతీరితి

ప్రధానత్వేన సేవశః శేషీతి వ్యపకశ్యతే.’ హరితస్మృతిః.]

అనార్యంబుగాఁ = నిత్యమైన దని, తెలిసి = ఎఱిగి (చిదచిదేశ్వర స్వరూపము తెలియఁగానే అనాగిగా తనకు ఈశ్వరుఁడు స్వామి యనియు తాను ఈశ్వరునికి భృత్యుఁ డనియు ఆమహిమరునికి విశేషమాయె ననుట);

[పూర్వోక్త జ్ఞానము కలిగినంతట అభాగవతోత్తముఁడు ఏమని వితర్కించె ననఁగా:-]

ఈతెలిః = శేషశేషిత్వ సంబంధంబు అనార్యం బను నీజ్ఞానము, కలిగి, అఖండనిర్వృతిఁ = సంపూర్ణమయిన సుఖముచేత (‘సుఖవాశోతు నిర్వృతీ’ కాగా.), సుఖించుపరమయోగికి = చొక్కుచుండెడి యుత్తమ స్థితికి, బహుశ్లేషంబులు = మొందుప్రయాసను ఇచ్చునవి, అగు = చదువులఁ = నేమి నేదాంతాది పఠనంబులచేత, పనియేమి = ప్రయోజనము లేదు. (‘శాస్త్రబ్రాహ్మణం బహుశ్లేషం బుద్ధే శ్చలనకారకమ్.’),

సావివేకంబు = పూర్వోక్త జ్ఞానము, లేనివానికి), హేతువాదంబు = కారణచర్య, ధాతువాదంబు = ఇతరలోహములను బంగారు చేయునట్లు వంచించు రసవాదవిద్యవంటిది [నిరర్థక మనుట.

క. ‘తారు నిర్ధను లై యుండి ధాతువాద

మొకరికిం జేయు విప్రలంభము వోలె.’ వైష. 2(౮౬)],

కాణాదంబు = (కణభు క్రవణీతమైన) వైశేషిక శాస్త్రము. ప్రాణాదంబు = ప్రాణములను భక్షించునది (చంపునది, సాధించుట మిక్కిలి కష్టమనుట); కాపిలంబు = (కపిల మహాముని ప్రణీతమయి పంచవింశతి తత్త్వ సంఖ్యా శాస్త్రకమైన) సాంఖ్యశాస్త్రము ('సాంఖ్యస్త్రు కాపిలః' హేమ.), చాపలంబు = అస్థిగము (నేశ్వర నిరీశ్వర భేదములచేత అనైకాంతికము); మిహంస = పూర్వమిహంసా శాస్త్రము ('అగ్ని హోమియం పశుమాలభేత' ఇత్యాది ప్రకారంబున అగ్ని హోమాది కర్మకాండ విషయకమయిన శాస్త్రము జైమినిముని ప్రణీతమై పూర్వమిహంస యని ప్రసిద్ధము), హింస = యజ్ఞమందు పశువులను చంపు మని బోధించునది; వ్యాకరణంబు = శబ్దశాస్త్రము, అకరణంబు = సాధనముగాదు ('కరణం సాధకతమం తే త్రగాత్రేన్ద్రియేషు చ' అమ.);

చదువక = సఠించుటకు, చొరకొనినక = లొంగిపోయెడిట, కాలంబు, నాలంబు = న + ఆలమ్ = దీప్తుముకాదు (చాల దనుట - 'ఆలం స్యా దనల్ప హరి తాశ్చయో' హేమ.), విఘ్నంబులు = అంతరాయములు. స...లు = సకల - సమస్తమైన - ఉద్యమ = ప్రయత్నంబులను - ఘ్నంబులు = పడఁగొట్టునవి. అందులకు = శాస్త్రములు చదువుటకు. సామగ్రి = సాధన సంపత్తి, గిట గిటన = సూక్ష్మము. కొంత ఎ...ంగక = అల్పజ్ఞానముచేత - అగు - మదంబు = గర్వము, పుటపుటన = భిక్షకము. తుచుచుట్టక = చనివేసేనియు = చనివినప్పటికిని, సము...డు - సముత్పన్న = జనించిన - విజ్ఞానండు = శాస్త్రజ్ఞానము కలవాడు ('మోక్షే ధీజ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః' అమ.). వి, త్రిగుణ్య విషయంబులు = సత్త్విజస్త్వమౌగుణ సంబంధమైన వానిని, అనీతధాన్యుండు = వైకొనబడిన పరకలవాడు, నిష్ఫలంబైన - పలాలంబును = గింజలేనివరపోచను ('నాడీ నాశం చ కాణ్డోఽన్య పలాలోఽస్త్రీ స నిష్ఫలః' అమ.), లబ్ధమధుండు - సొంతబడిన తేనెకలవాడు. సిక్ధకంబున = మైసమును ('మధూచ్ఛిప్తం తు సిక్ధకమ్' అమ.), విడుచు - వడువునక = విడుచుగా, విడువ వలయు = (శాస్త్రజ్ఞానమును) త్యజింప వలయును;

కావున =, శాం...త = శాంతి = జహిరింద్రియ నిగ్రహంబునకును - దాంతి = అంత రింద్రియ నిగ్రహంబునకును - పరితంత్రత = పరాధీనుడ ననుటచేత - ('పరితంత్రః పరాధీనః పరవా న్నాథవానపి' అమ.) - పరమ ఏకాంగి = - కేవలము విరక్తుడ నైనవిష్ణుభక్తుడను,అవి = ఈశాస్త్రములు. అధిగమింపక = చదువుటచేతను. తుచు = కడపట, విసర్జింపక = త్యజించుటచేతను, ...వా = భజనంబు ప్రతివాదుల నోర్పుటను, రాజంజనంబును - రాజులను మెప్పించుటను.....మార్పశులకు = నాబోంట్లకు. తీర్చి ముఖ్యుల = ఆవేషశాస్త్రజ్ఞాన సంబంధి యయిన - భ్యాతి = వాసి, ఈతి = కొల్లమొరలగు దేశోపసరము ('ఈతి ర్దమ్బు ప్రవాసయోః' అమ. 'డిప్యోవిప్లవః' రామాశ్రమి.), లాభంబు = రాజుల వలనం గలుగు సంభావన, తోభంబు = కలఁత,ఉద్వేజనంబు = భయంకరము;

అని, వితర్కించి = ఊహించి, ఉర్వరక = భూలోకములో ('ఉర్వరా సర్వసస్యా ధ్యా' అమ. ఇట లత్యైర్ధన్య....సావీర భూరమణునకు = సింధురాజయిన రహూగణుడనువానికి, గౌరవంబు = ఆతని విషయమును, అంగీకరించి బోధించి (జడభరత మునిని సవరితల్లి కొడుకులు పాలము కావ నియమించిన సతఁడుం గాచుచుండి, ఆదారిని రహూగణుం డను

సింధు చేత భూపాలుడు సవారి యెక్కి పోవుచుండ, బోయలు ఈమునిని ఆసవారి మోవం జేసిరి. ఆపని యెఱుంగని యీతఁడు మోచుటచే తేనికి కుదుపు గల్గఁగా, అతఁడు బోయలను కారణ మడిగి, వారివలన ఈతఁడు చక్కఁగా మోచుటలే దని విని, ఇతనిని ధిక్కరించి పలికెను. అంతట నీముని ఆత్మతత్త్వము పలుకఁగా, భూపాలుడు వెఱచి పాదపతితుఁడై భక్తి పూర్వకముగా నడిగి యీమునివలన తత్త్వోపదేశముం బొందెను.—ఈకథను ఆంధ్ర భాగవతము, ౫ స్కం. ౧ ఆ. ౧౦ జూడవచ్చును., ముక్తికిఁ = మోక్షమునకు, అనిచిన = పంపిన-భరత భూమిమరవతంబునంబునంబోలె = జడభరతుఁ డనెడి బ్రాహ్మణోత్తమునివలె ('పుం న్యుత్తం సావతంసా ద్వా క్షపూరేఽపి శేఖరే' అమ. - అవతంసమే వతంసము.), దుర్విభావ్యబోధుండు = ఊహింపరాని జ్ఞానము కలవాఁడు, వి, పరమపదంబునను = త్రిపా ద్విభూతియందు సయితము, భాగవతులకు, అప్రాకృతంబులు = ప్రకృతిపరిణామంబులు కానట్టివి, అగు-బహు భద్రమూర్తులు = పెక్కుమంగళ జేహములను. భరియించి = తాల్చి, భగవత్పరిచర్య = విష్ణుసేవ, చేయుటయే, పరమపురుషార్థంబు = ఉత్తమోత్తమ మయిన పురుషప్రయోజనము (- ఇందులకు శ్రీగుణగత్తు కోశమునుండి—

“తస్మాత్ చ త్వత్కృపాప నిరకళి జనతా విశ్ర మార్గావకాశం
సంక్షేపం దావ్య తృప్తా కలితపరికరైః పుష్పి రానన్దనిష్ఠైః
స్నేహా ద్భాన గత్వ్యసనిభి రభయం శాన్తా చక్రాసి ముక్తైః
రానన్దైకాన్ద్రవం శ్రీకృష్ణపతి యుపయోరామురాస్థాన రత్నమ్.”

“తే సాన్యా స్సన్ని కేహ జననిపణవపుర్యేవ వృత్తస్వరూపైః
గోష్ఠైః శ్యా నిర్విశేష స్సవయన ఇవ యే నిత్యనిర్దోషగన్ధాః”)

....చథ...నపక్ = రథచరణపాణి = చక్రపాణియొక్క (మన్నారుకృష్ణునియొక్క) - మాలికా = పూలసింహులయొక్క - కరణ - చేత యనెడు - క్షాంత్యంబునకు = సేవకు, ఆం...డు - ఆంకురిత - పొడవైన - కాశూపాలుండు = తమిళవాఁడు, వి;... 'హేతువాచంబు ధాతువాచంబు' ఇత్యాది వాక్యములందు అంత్యాను ప్రాసము కలదు...ఈవచనము ప్రక్షిప్త మని జోగిజగన్నాథ పండిత మతము.

క. న్యామోజ్జివిత్తింబున

నానోగీశ్వరుండు నెట్లు నన్నుం బ్రాపా

లేయ పరీక్షాచల న

ద్యామూతామూత వైష్ణవావలి కెల్లెక్.

ఆయోగీశ్వరుండు, న్యాయ అర్జిత విత్తంబున = న్యాయమార్గముచేత ('అభ్యేషన్యాయ కల్పాస్తు చేశరూపం సమజ్ఞానమ్' అమ. 'తనకు ఉచితమైన ధర్మమువలననుండి చలించుకుండుట' లింగా.) గడింపఁబడిన ధనముతో, ఆప్రా...కిక్ - ఆప్రాలేయ (అచల) పరీర అచల = మందుకొండ ('ప్రాలేయం మిహికా చ' అమ.) మొదలుకొని గందపుగొండ ('అయ గోత్ర గిర గ్రా వాచల శైల శిలోచ్ఛయాః' అమ.) వఱకుంగల

(“వహతి విషధర్మా పటిగజన్మా! శిరసి మసీ పటలం దధాతి దీపః

విధు రపి భజ తేతరాం కళజ్ఞం! విశునజనం ఖలు చిభ్రతి క్షీతీన్ద్రాః॥” భామి.

“పటిగజన్మాచందనః” టీక.

“పాటిగిరి వనవాటిఁ గ్రీడించియు నహిభయం బెఱుంగఁ దావంతయైన.” వగన.

(‘అ - ఈయవ్యయము ఒకహద్దును చేర్చుకొని గాని చేర్చుకొనక గాని దానివఱకు ఆను నగ్రమును తెలుపును. - ‘అజ్ఞుర్యాతాభివిధ్యోః’) - పద్యా = దారిరుందు (‘సరణిః పద్ధతిః పద్యా వర్త న్యేకప దీలి చ’ అను.) - యాత ఆయాత=పోయినవారును వచ్చినవారును అగు. వైష్ణవ ఆవలికిఁ=విష్ణుభక్తుల సమాహమునకు, ఎల్లఁ=అంతటికిని (- విష్ణుభక్తుల కందఱకును అనుట.), అన్నంబు పెట్టుకొ.

ఆభాగవతవతంసుఁడు హిమాచల మలయాచలముల మార్గములం బోవు శైష్ణవుల కంఠము నాయారఁ దనయింట న్యాయాత్మత భవముతో నన్నదానము చేయుచుండును.

చ. గగనము నీరుబుగ్గ కెనగా జడినట్టివనాన్వి భార్య క

నొగ్గ సొరకుండె నారితెడవుంబొటియ త్తగిలించి వండె న

య్యగపల ముంచిపెట్టె గలమాన్నము నొల్పినప్రహ్వ నాలు గే

నొగపినపూరలు న్యడయము ల్వంగుం బృథుఁగు ప్పుతఁపుతిన్. ౮౦

(అయోగీశ్వరుఁడు), గగనము=ఆకాశము (‘నన్దోఁ=త్తరితం గగనమ్’ అను.), నీటి బుగ్గకుఁ=పర్వతాదులయందుండి సంతతభారగా నీరు పై కుబికి వచ్చెడి యుంటకు, ఎనగాఁ= సమానముగా, జడి = మునురు, పట్టిన = నాల్గి-దినములయందు (‘కాలాశ్వములకుం బ్రాయ కంబుగాఁ బ్రథమ యగు.’ కా. న్యా.), భార్య=ఆభాగవతుని యిల్లాలు, కఁ = కంటిబోనికి, పొగచొరకుండె (పొగలేక మండుటచే కంటికి బాధలేక), నారితెడవుం బొటియల్=లోపలి నీ రింకిపోయి యెండిన కొల్లెర బొండ్లములను, తగిలించి=వంటచెఱుకుగా మండించి, వండెఁ= వంట చేయఁగా, ఆయగపలఁ=అటెంకాను చిప్పల గరిటలతో, కలమాన్నముఁ=కరిచున్న మును, ఒల్పిన ప్రహ్వ=చాయప్రహ్వ, నాలుగు విను=నాలుగైదు (సమృద్ధిగా, పెల్లుగా ననుట- నాలుగే, అయిదే, అని సిద్ధిరగు గాదు.)-పొగపిన=సాతాళించిన (తాళింపు వైచిన),...ఘృత పుతిఁ=నేతివెల్లువతో, ముంచిపెట్టుకొ (తత్ప్రహ్వముచేత స్వయముగానే వడ్డించు ననుట).

‘పొగసొరకుండె’ - పొగ చొచ్చినచో ఆభాగచే వంటసాధనము చెడును. ‘ఘృతపుతి’- ఆదినుండియే వలసియున్నను దానిని గడపట చెప్పట అతి మాటిమాటికి ఒక్కొక్కదానిని కలుపుకొన్నప్పుడెల్ల వలసినదై యుండుటచేత. ‘అగప’ - రూ.అబక.

‘నీటిబుగ్గ కెనగా’ అని ‘ఎన’ ఈపమా వాచక మయినను భావ పితేషమునుబట్టి యుత్త్రే ఖలంకారము.

చ. తెలినులివెచ్చయోగిరముఁ దియ్యని చారులుఁ దిమ్మనంబులున్

బలుచనియంబళు లైకకుపా లెడనీళ్లు రసావళి ల్పలం

మును నుగంధశీతజలము ల్వడపించెలు నీరుజల్లయున్

న్వేలయంగఁ బెట్టు భోజనము వేసవి జంపనచర్చ మున్నుగన్. ౮౧

వేసవిన్ = ఎండకాలమందు, చంపనచర్చ = గండపుబూత, మున్ను = మొదటిది, కాన్ = అగునట్లు (మొదట గంపము ఇచ్చి పూసికొనంజేసి), తెలినులివెచ్చు రహిరమున్ = తెల్లనియు ఇంచుకయే వేడియు నగు నన్నలను, ... తిమ్మనంబులన్ = మజ్జగ పులుసులును ... ఎడనీట్ల = తేత టెంకాయలోని తిమ్మనిరును, రసావళి = క్షత్వికేశేషములును (ఇయ్యర్థమునకు ప్రాసంబుగా రిచ్చిన యదావారణము. — పుష్ప. ౩. (౨౭౭).

“క. తనయింట నప్పు డాయిత

మొనరించిన కమ్మఁదావు లొలుకు రసావ

ట్లను మినుపహలును జాంచ

ట్లను గోదమ పండిపంటలున్ గల వనినన్. — తత్ సములు గావలయు.”), ...

పండిపంటలున్ = పండి (తాపమును) పోగొట్టునట్టి యూరవేసిన మామిడి పండిలును, నీరుజల్లయున్ = నీరు మట్టగయును, వెలయంగన్ = నిండారు నట్లుగా, ...

మ. పునుగుండావి నదోపనయ మిరియంపుం బొత్తతో జట్టి చు

య్యచు నా చాటినీకూరగుంపు, ముకుమం దై పోచ్చునానం జగు

క్కినుఁచ్చట్లను, బొయసాన్నములు, నూనంగాయలున్, జే సుటు

క్కిను నేయుం, జలుపాలు వెల్లువగ నాహారం బిడు స్పృతునన్. ౮౨

సీతునన్ = తిక్కలమందు, పును...యన్ = పునుగుండాపి = పునుగు వాసనగల (రాజనపు బియ్యపుటన్నము పునుగువాసన గలది గావున ఆబియ్యముముక్క యనుట) - నవ ఓడ నంబు = క్రొత్తయన్నము (అప్పుడే వండినది, వేడివేడిది. అనుట - రాజనపుటన్నము ఉప్పును గనుక తిక్కలములో తినివాఁడొక్కఁడు దానిం దెట్టుట), ... నాదు = స్వని, ఆఱు = శమిల్లనట్టి (అప్పుడే ప్రాయపూడినండి నంచుచున్నట్టి), ... ముకుమందు = నానాజాడ్యమును కారించు పొవ్వుము, ... విరుచ్చు = ముచ్చుమనియెడు = జవ = జవచేతి, చిగుర్కొను = పల్లవించు చున్న (చిగిరించుచున్న ప్లీచ్చుచున్న - రుచిగొల్పుచున్న అనుట), ... సామాసాన్నములున్ = క్షీరాన్నములును, చే = చేయి, చుక్కను = వేడించొందునట్టి, ... నేయున్ = ఆజ్యమును, ... చిలుపాలున్ = ఇచ్చరఁ గాంచిన పాలును, వెల్లువగన్ = సమృద్ధియగునట్లుగా, ... మిరియంపుం బొత్తతోడి కూరలు లోనగు నితెప్పిన యాహారమెల్ల శీతనివారక మని యెఱుంగవలయు.

‘ఊరుంగాయలు’ - ‘ఊరు’ అనునది ఉపంత తద్ధర్మాధిక విశేషణము, అట్టి దానిపై హల్లు పరమగునపుడు సుగాగమును విహితము కావున ‘ఊరుంగాయలు’ అను రూపము సిద్ధం పడు. అయినను ‘ఊరుంగాయ’ ‘ఊరుబండి’ యనియే శ. ర.; పీఠికం గనుఁడు. వ్యవహార మందు ‘ఊరుంగాయ’ యనియే యున్నది. ఒండ - ఆర్యవ్యవహారమగుటంబట్టి గ్రాహ్యము గా వలయు. ఒండ - “చిగుర్కొను పచ్చట్లను బొయసాన్నములు నూరంగాయలు” అని పతిం చిన నిర్వాధము. ‘చిగుర్కొనుట’ యే ‘చిగుర్కొనుట.’ - ‘కొనుట’ యే ‘కనుట’ - అనఁగా పొందుట. ఊరవైచిన కాయలు ఊరుంగాయలు. పూర్వపదము తుమున్నధికము.

(చ) కదళగభీరపుష్పపుటికాచ్చటఁ జేతుల నిప్పపిండిపైఁ

గుదురుగ నిల్చి, యోపు గతి గూనల నూనియ నించి, త్రాట ము

న్నదికినశాటి వ్రేల, నది నొక్కటఁ గ్రుంకిడి వత్తు రెండఁజే

వదలక యాతనింట శనివారమున స్ఫురదేశివైష్ణవుల్.

౮౩

ఆతనింటఁ, వదలక=వారక, శనివారమునఁ, ఎంచితేని = ఎంచితేనను, పరదేశివైష్ణవుల్=ఇతరదేశములనుండివచ్చిన విష్ణుభక్తులు, కద...టఁ - కదళ=అరటియొక్క - గభీర=లోతైన - పుష్ప=పువ్వులయొక్క - పుటికా=దోన్నలయొక్క (దోన్నలవంటి రేకులయొక్క) - ఛటఁ=సమూహమును, చేతులఁ=చేతులయందు, ఇప్పపిండిపైఁ = (బడలురుద్దుకొనుటకై నూటిన) యిప్పపిండి ముద్దపూద, గుదురుగఁ = కదిలకయుండునట్లు, నిల్చి, ఒప్పుగతిఁ = ఆదోన్న భరించునంతపాటి, గూనలనూనియఁ=గూనలలోని నూనెను, నించి = నిండించి, ... ఒక్కటఁ=ఒక్కమాటుగా, ప్రసక్తు ఇడ=మునిగి (న్నానమాడ మునుట)...వత్తురు.

ఆభాగవతులై మునియింట పరదేశివైష్ణవులు పలువురు ఉడుగక శనివారమునందు, అభ్యంగి స్నానార్థమై చేతియందు ఇప్పపిండిముద్దయు దానిని కుదురుగాచేసి ఆందుపై అరటిపూదోపునిండ గూనలలో వీరికై పెట్టియున్న నూనెను పైకొని త్రాటికొనయందు స్నానానంతరము భరించుటకై ముందుగా నే ఉదిక ఆఱవైచియున్న దోవల వ్రలుచుండఁగా, పోయి పలు నొక్కమాటుగా స్నానమాడి భోజనార్థమయి వత్తురు.

‘పరదేశి’ ఊరివారు రారు. ఆగంతకులను అనిపానిధి ‘పరురేగి...’ లేచ్చును. ‘వైష్ణవుల్’ - స్మార్తులు గా రనుటయు. ‘కదళ గభీరపుష్ప పుటికాచ్చటఁ’ - కదళశద్దము ఈ కారాంత స్త్రీలింగము. దానిక ఇట్లప్రార్థన ‘నమస్తు నమస్తర్కశల్య నాగీ పురీశుల్’ ఇత్యాది స్థలములందుంబోలె దీర్ఘసమాశ్రితముచేతి గావచ్చును. లేదా, ‘కదళి’ యని తత్త్వముమయిన పిమ్మట సాధ్యగమానము చేసికొనవచ్చును. రెండవపక్షమున ఈ ‘కదళి’ శబ్దమునకు ‘అనుధాధ’ యు విభవ మకాంగురాశికఁ ఇత్యాది స్థలములయందుంబోలె సర్గసందర్భము లునికికొనునది. ఒండె - కదళ శబ్దమునకు ‘కదళి’ అనియు రూపము కలదు:—‘కదళేశ్వ కదల్యసా’ వ్యాడె.-

‘కదళి కదళి పుష్పాన్యం కదళి కదళి పుసః

రమాభివృత్తేధ కదళి పతాకా మృగభేదయః

కదళి డిమ్మికాయాం చ శాల్మలీ భూరుహేఽపచ మే.

కావున ‘కదళి గభీర’ అని పఠించిన నిర్దోషము. - ‘గభీర’ సమృద్ధిగా నూనెపట్టుటకు. గూనలలో ఈభాగవతులకై సేకరించి యుండుట ఈ సతీధిపూజయందు విష్ణుచిత్తునికంగల శ్రద్ధాతిశయమును తెలుపుచున్నది. ‘నూనియ’ పుష్ప, సుప్వల సేయి. సేయి స్నేహశబ్దభవము. ‘త్రాటవ్రేలుట’ - మలినము గాకయు మెలపడకయు నుండుటకు. - ‘మున్ను ఉదికిన’ - విష్ణుచిత్తుఁడు తనవే తనయింటను వారికై భోతశుష్కములు గావించినట్టి వని భా. ‘ఉదికిన’ అన్న నే ‘మున్ను’ అని తెలియ నగుచుండఁగా ‘మున్ను’ అనుట ‘పూర్వదినమున’ అని తెలుపుటకు. నిన్నటిమడి నేడు కట్టుట అఱవయాచారము. ‘వదలక’ - ప్రతి శనివారమును ఇట్లే అనుట. ‘ఒక్కటఁ’ - ఏకకాలమందే ఇంటి కేగుట ఏకకాలమందే భుజించుటకు, ఏకపాకమందు పిమ్మట భుజించుట

ఆచారముగాదు; భోక్తృత్వము శ్రమ, పండించువారికిని శ్రమ, ఇంటివారికి శ్రమగాకుండుటకై కూడ ఆసాధువులందఱును భుక్తిక ఒక్కమాటుగానే వత్తురు. 'ఎందఱేవదలక' - ఎందఱేవదలక + వదలక - ఎందఱేని + వదలక - 'అపిశబ్దార్థశ్చేత' అను నాంధ్రీశబ్దచింతామణి నూత్రము చేత 'ఏని' శబ్దమున వైకల్పికముగా ఇలోపము కలుగును. అనంతరము ఏనిశబ్ద ద్రుతకార్యము. ఉ. 'ఎందఱేదెందము,' 'ఎందఱే నింద్రియముల్' మను; పక్షంబున 'ఎందఱేదెందము, ఎందఱేనింద్రియముల్.' 'ఆత్మనింద' = ఆత్మని + ఇంద = 'ఆత్మవారింటి కరిగెడు నవసరమున' నైష. 2 ఆ. ౧౩. 'ననయమ్మువానిం గన్న నయమ్ముగల యింతి, ననయమ్ము దాల్చువానన్నజెనకి' నరస. ౪ ఆ. ౩౦. - ఇత్యాదుల యందుంటే విభక్తిగతేత్వసంధిని సహింపవలయును., ఒండె, - 'వదలక వానియింట' అని పఠంపవచ్చును. 'వాడు' శబ్దము సంభాషణయందు అగౌరవమును నూచించినను కనవమందు ఆనియమములేదు; - 'వానికిఁ బురూరుపుడు ప్రజ్ఞానిధి జనియించె' (వానికిఁ = బుధునకు), 'వాని చక్కఁడనయు దైర్యమునఁజేసి' (వాని = ప్రవరునియొక్క), 'ఇలు దీర్చగఁ గాపురమొప్పు వానికి' (వానికి = ప్రవరునికి), మను. ౧. ఆ.

౨. ఆనిష్ఠానిధిగేహసీమ సమరే యాలించిన నోయి నెం

తే నాగేంద్ర శూనుపుణ్యకథలుం దివ్యప్రబంధానుసం

ధానధ్యానము నాస్తిశాకబహుతా నాస్త్విష్టతా నాస్త్వపూ ౬౫

పో నాస్త్విదనసౌమనం చ కృపయా భోక్తవ్య మనస్మితులు.

ఆ...ము - ఆనిష్ఠానిధి = సదాచారియనకు నిత్యేపమయిన యావిష్టాచిత్తునియొక్క (ఇంతి పఠము మిశ్రసమాసము కర్మభూతము - దీనికిమరల 'గేహసీమ' యను సిద్ధసమాసముతో మిశ్ర సమాసము - అంతియకాని 'నిష్ఠానిధి గేహసీమ' యని ఒకటే సిద్ధసమాసముగాదు.) - గేహసీమ = ఇంటిసమీపమందు ('సీమ సీమ ఇహితేత్రే కూల మర్యాదయో గమి' నానా.), నడురే = అర్ధరాత్ర సమయమున ('రేయి' శబ్దమునకు 'రే' అని రూపాంతరము - ఈ భాగముచేత ఇత్వ సంధి నివారితము) - ఆలించిన = విన్నను (ఇందు సముచ్చయ నుశబ్దము ప్రశ్నిప్రమేయన్నది, దానిఫలము రే శబ్దమునకు గలుగును - అర్ధరాత్రిమందు సముత్తము పన్నయెడల అని భా.అంత నఱుకుంగూడ మరల మరల పంక్తులు సాగించి భోజనము పెట్టుదు రనుచు), నా...లుక - నాగేంద్ర = అనంతనితై - శయాన = నిద్రించువాడైన శ్రీహరియొక్క - పుణ్య = పావనమైన - కథలు ('శయాన' అని పా. ఆపక్షమున సిద్ధసమాసము.), ది...ము - దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడ వేదముయొక్క - అనుసంధాన = పారాయణముయొక్క - ధ్యానము = నాచింబును, శాక బహుతా = కూరలపెట్టిదము - నాస్తి = లేదు (కూరలు పక్కులుగా లేవు), ఉష్టతా నాస్తి = వేడి లేదు (పంటయెల్ల చల్లాటి పోయినది), అపూషః నాస్తి = పండివంట ('పూపోషః పూషః పిష్టకః స్యాత్' అమ.), (ఏమియు), లేదు, ఓ.....స్తి - ఓదన = అన్నముయొక్క ('భిషాన్ ప్రీతిం కృత్ మన్తోఽన్న మోదనోఽస్త్రి సదీరివి' అమ.) - సౌమన = బప్పిదము - నాస్తి, కృపయా = దయచేత, భోక్తవ్యం = భుజింపవలయును, అనుమాటలుక = అను నుపచార పదనంబులును, ఎంతేని = మెండుగా - మోయుక = బిగ్గరిగా వినబడుచుండును.

నిష్ఠా గర్భిణిఁ దయిన 'యావిష్ణుచిత్తునియింటియొద్ద అర్ధరాత్రమప్పుడుకూడ మెండుగా హరికథలును, ద్రావిడ వేదపారాయణనాదమును, భోక్తనుగూర్చి గీర్వాణభాషలో 'అయ్యా, కూరలు పెక్కుగా లేవు, భోజనపదార్థములు చల్లాటిపోయినవి, పక్ష్యాదిము లేవయు లేవు, అన్నముకూడ ఒప్పదముగా నుండలేదు; మన్నించి కరుణతో భుజింపుడు' అని ఆభాగవతుఁడు పలికెడు మంచి మాటలును వినింబడును. 'నడురే' యతిక్రమించుట అప్రశస్తము. 'అలిచినన్' - చేదర్థము, నడురేయిలో నన్యయించును. అలిచు - రూ. అలకించు.

'నిష్ఠానిధి' కావుననే అతిథిపూజను అంత శ్రద్ధతో చేయుచున్నాఁడు. ఆయన వారికిం జెప్పకొనెడు ఆలోచనచేతి ఆతని యాపూజ కేవల నాత్మిక మని స్పష్టపడుచున్నది. 'నాస్తి' 'నాస్తి'యనుట అవ్వారిగా పెట్టియు ఇంకను నాత్మకప్రముగా పెట్టనయితినే అని యాచూహను భావునికొదవను తెలుపుచున్నది. ఇట్టిది మనుచక్రలో ప్రవరుని కథలో

'వండ నలయదు వేవురు వచ్చిరేని యన్నపూర్ణికు సుద్దయ్య యతని గృహిణి

అతిథు లేతేర నదికిరేయినచెట్టు; వలయు భోజ్యంబు లింట నవ్వారి గాంగ.'

'ఎం! తే నానేండ్రి...దవ్య...' - ఇటు వినిశబ్దయి పొల్లునకు వచ్చినది:—

'ఏని యను నాంధ్రశబ్దము! తో నదికిన పూర్వపదము తుడివ్రాయికి న

వైప్పనను వ్యంజనవర్ణిం! తైనరచింపుదురు నిత్య యతులనుచుఁ గవుల్.' అప్పు.

'సం! ధాన...నాన్యుష్టతా...' ఇటు నాస్తి శబ్దమునకు నిత్యసమానయతి కికల్పముగా పొల్లు నకు బిందు యతిగా వచ్చినది.

తే. ఇత్తైఅంగున నవ్వైష్ణునోత్తముంచు

జాగిరాకితైఁ దైకిక భాగవతుల

కతర మెఱుంగెన యెప్ప చే మేమి వేడె

రలయ కవి పెట్టి సంతుష్ట నలుపుచుండె.

౧౫

ఇత్తైఅంగునన్ - ఈవిధముగా,.....జాగిరాకితన్ - మెలకువతో (పాచ్చరికతో),
తై...కున్ - తైకిక - యాత్రాపరులయిన...ఇతరము ఏ నంగక - నేనొకలంపులేనివాడై.

—* అశ్వాసాలయ వర్ణములు *—

శా. బొంబాయికొనువిద్యంభితామలశరత్పద్మాత్మ పద్మాత్మనూ

సేళజాంబవతీశ యీశ బలధి స్నేహేహాహాదూభుతి ది

క్వాటామూల్యశిరోమణిద్యుతికవత్పదాబ్జ పాదాబ్జసా

లాలంకారకచాపలీ మకరదీప్యత్కుండలంచన్ముఖా.

౧౬

ఈ యాశ్వాసాంత పద్యములందు వేంకటేశ్వరస్వామికి సంబంధి. — శా...త్మ - బాల =
లేత - అగ్గ - సూర్యనియోక్త - అంశు = కరణములచేత - విజృంభిత = విరిసిన (లేక విరియింపఁ
బడిన) - ఆమల = నిర్మలమైన - శరత్పద్మ = శరత్కాలపు - దామరలవంటి - అక్ష = సేత్ర
ములు గలవాఁడా, పద్మా...శ - పద్మా = లక్ష్మి ('లక్ష్మీః పద్మాలయా పద్మా' అమ.) -
క్షమా = భూమి ('గౌరిలా కుమ్మినీ క్షమా' అమ.) - నీళా = నీలాదేవియు - జాంబవతీ = జాంబ

వంతునికూతురయిన బాంబవతీదేవియు - (అనువారికి) - ఈశ = పెనిమిటివైనవాడా,
 ఈశ...బ్ర - ఈశ = శివుడు - బలభీత్ = ఇంద్రుడు - నీశేరుహోద్భూతుడు = తమ్మిచూలి
 (బ్రహ్మ) - దిక్పాల = అగ్నిదేవి దిక్పాలకులు - అనుపీరియొక్క - అమూల్య = వెలలేని ('మా
 ల్యం వస్తోనే ప్యవక్రయః' అమ.) - శివోమణి - చూడారత్నములయొక్క - ద్యుతి = ప్రభుల
 చేత ('ద్యుతిస్తు శోభా దీధియోః' అమ.) - కనత్ = వెలుగుచున్న - పాదాబ్జ = అడుగు దామరలు
 కలవాడా, (ఈ చెప్పిన యాతాదులు వేంకటేశ్వరునికి మొక్కుదు రనుట, ఈయన వారికి
 దేవుడనుట.), పా...భా - పాద = చతుర్థభాగమయిన ('పాదా రశ్మయ్యి తుర్యాంశః'
 అమ.) - అబ్జ = చంద్రునివలె - చంద్రునివలె - (అబ్జో వైవాత్యక సోమః'
 అమ.) - ఘోల = లలాటమునకు - అలంకార = మంజునములయిన - కచత్ = ముంగురుల పరుసకల
 వాడా, మక...భా - మకర = మొసలి యాకారము చే - దీప్యత్ = ప్రకాశించుచున్న - కుండల =
 పోగులచేతను ('కుండలం కర్ణవేదనమ్' అమ.) - అంచత్ = అంచగించుచున్న - ముఖా = వదనము
 కలవాడా.

జాలార్కుని చెప్పట భగవద్వైతములందుంబోలె శరత్పద్మములందును ఎఱిగిత లుండు
 లకు. శరత్పద్మములను చెప్పట 'శరత్పద్మజ లక్షణా' అన్నట్లు పద్మమునకు శరత్కాలమందు
 కడమకాలములలో లేనిశోభ కలుగును గానన. 'పాదాబ్జ ఘోల' అన్నమాట సంస్కృతమందు
 ఉపమాన పూర్వపద క్రమభాగము లేదు గానన 'పాదాబ్జ మందర ఘోల' అని విగ్రహముగా
 మధ్యమపదలో సమానముం జేయవలయును—పద్మాక్ష - పాదాబ్జఘోల - ఉపములు.

'పద్మాక్ష', 'పద్మాక్ష', 'ఈశ', 'ఈశ', 'పాదాబ్జ', 'పాదాబ్జ'.—ముక్తపదగ్రస్తములు.

క. జలచర కిటి చారి నటు భృగు కుల గఘుకుల సీరి బుద్ధ ఘోటి ప్రముఖో

జ్వల జనికృత జరతు! యలమేల్మంగాభిధేందిరాలయనతో. ౮౭

...జల...తా - జలచర - (నీటి బరించునదైన) - మినకూర్మములు - కిటి = వరాహము
 ('వరాహః సూకరోఽప్సరీ కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః' అమ.) - చారి - సింహము (నగసింహోవ
 తార మనుట. 'సింహో మృగేష్వరిః పశ్చాసోగ హర్యక్షః కేసరీ చారి' అమ.) - వటు = బ్రహ్మ
 చారియైన వామనమూర్తి ('వటవో బ్రహ్మచారిణః' అమ.) - భృగుకుల = భృగువంశమువాడైన
 పరశురాముడు - గఘుకుల = గఘువంశుడగు శ్రీరాముడు - సీరి = హలాయుధుడయిన బల
 రాముడు ('సంక్ష్మణః సీరపాణిః కాశ్మిన్ భేదనో బలః' అమ. 'హల తిగ్మ కశా సీతా రథః') -
 బుద్ధ = బుద్ధిశేషుడు - ఘోటి = గుఱ్ఱముకలవాడైన కక్కియు ('ఘోట వైధవ గర్ధర్య
 హను వాజి తురగ్జహః' రథ. 'ఘోటము = గుఱ్ఱము - అతి కలవాడు ఘోటి.) - ప్రముఖ =
 మొదలగు - జుష్టైల - ప్రకాశమానములగు - జని = జన్మములచేత (అవతారములచేత ననుట -
 'జనిరుత్పత్తి రుత్థనః' అమ.) - కృత = చేయబడిన - జన = లోకులయొక్క - రతా = కాపాడుట
 కలవాడా (నానావతారములెత్తి జనులను కాపాడినవాడా - 'ప్రముఖ' శబ్దముచేత కృష్ణ
 వతారము చెప్పబడినది.—

“యదా యదా హి ధర్మస్య క్లానిర్భవతి భారత

అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహమ్.”

“పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాకాయ చ దుష్కృతాం

ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే.”

అని గీతయందు భగవద్వచనము, అల...తా - అలమేలుంగా = అలమేలుమంగ యనెడు - అ భిధా = నామముగల - ఇందిరా - లక్ష్మీకి - ఆలయ = ఇల్లయిన - పతా = పక్షస్థలము కలవాడా, అలమేలు మంగయని పేంకేశ్వరస్వామి భార్యకు అలవపేరు - (మహద్వాచక సాంతశబ్దంబు గావున, ‘పక్షపాదా’ అని రూపాంతరము - తా. వ్యా. తత్స. 81.).

రతా - పతా - అని అంత్యానుప్రాసము.

ఇందు కృష్ణావతారము నేల కని వదలినాడు? మహాకవులును చళావతారములలో దటుంకొ కృష్ణునిమని బలరాముని పఠించురు; మఱి కొందఱు బలరాముని కృష్ణుని పఠింతురు.

“మత్స్యః కూగ్రో వరాహశ్చ నాగసింహశ్చ వామనః

రామో రామశ్చ రామశ్చ (లేక-కృష్ణశ్చ) బుద్ధః కల్కిః చ తే దశ.”

“వేదానుద్ధరతే, జగన్నివహతే, భూలోకముద్విశ్రతే,

దైత్యం దానయతే, బలిం ఛలయతే, త్నత్తత్తయం కుర్వతే,

పాలస్త్యం జయతే, హలం కలయతే, కాయా మాతస్వతే,

స్థేచ్ఛాన్మాచ్ఛ్వామతే, చతాక్రమితే కృష్ణాయ శుభ్యం నమః.” జయశేవ .

“యస్యాశీయత వల్కనీమ్ని బలధిః పృష్ఠే జగన్మండలం

చంష్టాయాం ధరణీ వథే దితిసుతాధీశః పతే రోషణీ

క్రోధే త్ త్రిగణః శరేదశముఖః సానో ప్రలమ్బసురః

ధ్యానే విశ్వ మసా వధార్మికమలం కన్తై చిచ్ఛై నమః.”

“పాణీనః కమహః కిటి ర్నరహరిః ఖర్వాకృతి భాగవత్

రామః కంఠనిష్కాశనో నశబలః కల్కిశ్చ నారాయణః

యుష్మాకం సవిధూతయేన్ద్ర భగవాన్సేతుర్భవామౌఘనిధా

వృత్తారాయ యుగేయుగే యుగపతి త్తైలోక్యనాథో హరిః.”

“వేదా యేన సమద్భృతా వనుమతీ పృష్ఠే భృతా పుష్కలతా

దైత్యేశో నఖైర్హతః ఛణిపతే ర్లోకం జగతి ప్రాశిత

త్మాత్మత్తై జగతీ చళాశ్చ రహితా మాతా కృతా రోహిణీ

హింసా రోషవతీ ధరాప్రయవనా పాయా త్ని నారాయణః.”

ప్రకృతపద్యమందు ‘సీరికి ‘శౌరి’ అని పాఠాంతరము కల్పించుకొనిన రెండు వాదములును వచ్చును. అట్లే కవి హృదయ హేమో?

భుజంగప్రచూతము. బలద్విద్వినిర్దిష్టపాథోభరోహ

పలాసాలధారాతపత్రీకృతాద్రీ

ఫలస్మృతచామర భంగోగ్ర బాహు

కలా కృత్తకంసా శిఖిండావతంసా.

బల...దీ - బలద్విజ్ఞ = ఇంద్రునిచేత ('వాస్తోష్పతి స్సగ్గరపతి ర్బలారాతి శ్శచీపతిః' అమ.) - వినిదిప్త = పంపబడిన - సాధోధర = మేఘములయొక్క (ఇంద్రుడు మేఘములం బంపుట అవి తనవాహనము లగుటచే తన కర్ణములు గావున) - ఉరు = గొప్ప - ఉపల = తాలు యొక్క - ఆసార = సంతత ధారావృత్తికి (అడ్డముగా) - ఆతపత్రీకృత = గొడుగుగాఁ జేయఁ బడిన ('ఉత్త్రం త్యాతపత్రమ్' అమ.) - అద్రి = (గోవర్ధన) పర్వతము కలవాఁడా (ఒకానొక ప్పడు గోపకులు ఇంద్రునికై యుద్దేశించిన పూజోపహారములకు శ్రీకృష్ణుడు ఇంద్రుని కిడ నీరుక మాన్పించి తనకుం దెట్టించుకొని తా నారగించెను. అందులకు క్రుద్ధుడై ఇంద్రుడు గోబ్రుండుములను గోపకులను కాశము చేయుటకై వేఘములచే తాలు గురియింపఁగా శ్రీకృష్ణుడు ఏడు దినములు గోవర్ధనపర్వతమును ఆశిలావర్షమునకు అడ్డముగా ఎత్తి ఒకవేళిఁజై నిలుపుకొని గోగోపక బ్రుండుములను కడిగించెను. ఈకథను విస్తరిముగ భాగ. ౧౦. స్కం. లో చూ.), ఖ...హ - ఖలన్ = పగలుచున్న - మార్ధ = శిరము కలవాఁడైన - చాణూర - చాణూరుఁ డనెడు జైత్తియొక్క (జైత్తిని) - భంగ = కీటకఁగించుటయందు - ఉగ్ర = శౌర్యమయిన 'శౌద్రం తూగమ్' అమ.) - బాహ = బాహువులు కలవాఁడా (కంసుడు శ్రీకృష్ణులవారి మీదికి చాణూరములుని పంపెను. శ్రీకృష్ణులవారు వానితోఁ బోరి కడపట వానికరంబులు పట్టి గిరిగిరిం ద్రొప్పినేలం గొట్టిరి. అంతట తలఁబగిలి నోరనెత్తురు గ్రమ్ముకొని యమసదనంబున కేగెను. భాగ. ౧౦ స్కం. ౧, క...సా - కలా = క్షణములోని ముప్పదియవ భాగములో ఆత్యల్పకాల ములో ననుట. — 'ఆప్టాదశ నిహేసాన్తు క్తాసా త్రింశత్తు తాః కలా తాన్తు త్రింశత్క్షణాః' అమ.) - కృత్త = చేయింపబడిన - కంసా = కంసుడు కలవాఁడా (శ్రీకృష్ణులవారు తన్నుం బంప నుద్యుక్తుఁడైన తన సేన మామను కంసుని చంపిన కథను భాగ. ౧౦ స్కం. లో చూ.), శి...సా - శిఖండ = నెమలిపురి ('శిఖణ్డో బద్ధ చూడయోః' హేమ.) - ఆవతంసా = సిగ పూవుగాఁ గలవాఁడా. — అంత్యానుప్రాసము. — భుజంగప్రయాత వృత్తము - 'భుజంగ ప్రయా తంబునన్' పైలయాయా.'

మ. ఇది కల్లాటధరాధృతిగ్ధిరభుజాసోనాకల భేభరా
 ఉదయోర్వీధర తిత్తిత్తవ్యకృత సవ్యోపాయనోష్ణీషర
 త్నివృగంచత్విర కృష్ణరాయ వసుధాధ్యక్షోదితాము క్తమా
 ల్యవ నాశ్వాసము హృశ్యపద్యముల నాద్యంబై మహింబొల్పుగున్.

కల్లా...టక్ - కల్లాట = కల్లాటమనెడి (కన్నడదేశమనుట) - ధరా = భూమియొక్క (దేశముయొక్కయనుట) - ధృతి = ధరణమందు (ఆధూమిని మోచుటయందు - ఆశమును ఒరులచేతఁ బడనీయక నిలుటయందు) - స్థిర = నిశ్చలమైన - భుజా = బాహువుయొక్క - హేవాక = ఇచ్ఛామాత్రముచేత - లబ్ధ = పొందబడిన - ఇభరాట్ = గజపతియైన ప్రతాపరు ద్రునియొక్క - ఉదయ ఉర్వీధర = ఉదయగిరి దుర్గమందు - తత్ = ఆ గజపతికి - పితృవ్య = పితఁడైయున్న ప్రహరేశ్వరసాత్రునిచేత - కృత = చేయబడిన - నవ్య = నూతనమైన - ఉపాయన = కానుకయైన - ఉష్ణీష = కీరీటుయొక్క ('ఉష్ణీషం శిశోవేష్ట కిరీటయోః' అమ.) -

రత్న = మణు లనెడి - దృక్ = చూపులతో - అంచత్ = ఒప్పుచున్న - పద = పాదములుగల
వాడైన-కృష్ణరాయ (డనెడి) - వనుధాధ్యక్ష = తేనిచేత-ఉనిత = చెప్పబడిన (రచింపబడిన
యనుట)-ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధములో - ఆశ్వాసము ఇది = ఈ
యాశ్వాసము, హృద్యవద్యముల = మనోహరములయిన పద్యములతో - ఆద్యంత = మొదటిది
యైన - (మనోహర పద్యములకు మేలుబంతి యై యనియు), మహి = లోకములో, పొల్పు
అగు = సాంపారును.

కృష్ణదేవరాయలు దిగ్విజయములో ఉదయగిరిదుర్గమును ముట్టడించినప్పుడు అందు ప్రహరే
శ్వరపాత్రుఁ డనువాఁడు గజపతికి పినతండ్రి కా పుండి కడుసమర్థుడై ఎన్నాళ్లకును దుర్గమును
లోబడనీయక పోరాడుచుండెను. అంతనొక నాఁడు కృష్ణరాయఁడు 'ఈదినము ప్రహరేశ్వరుని
తలఁ ద్రొక్కక ప్సానము చేయను' అని ప్రతిజ్ఞ చేసి స్వయముగా ముట్టడి నడుపఁగా ప్రహరే
శ్వరుఁడు భయపడి లోబడి తనతలకుమాటుగా తనకీరీటుమును పంపఁగా రాజు రానిద్రొక్కి
మాధ్యాహ్నికము గావించె నని యైతిహ్యము. దాని నిట ననుసంధించికొన వలయును.

'హేవాక' - బిల్వణ కల్లణులకంటె పూర్వకపులు ప్రయోగింప లేదనియు దానంజేసి
యిది అరబ్బీనుండియో పారసీనుండియో వచ్చియుండు ననియు శబ్దప్రకృత్య స్వేషు లయిన పండి
తులు వక్కాణించు చున్నారు. పైయిరువుర ప్రయోగములందును నిది ఇచ్చాపరముగాఁ గనఁ
బడుచున్నది.—

'నీలచ్చత్రో నృదగజ ఘటా పాత్ర మత్తస్త హా'భా

చ్చాలుక్యేద్రా దలభత కృతీ యోత్ర విద్యాపతిత్వమ్

అస్మి న్నాసీ త్తదను నిబిడా శ్లేష హేవాకలీలా

వేల్ల ద్వామ కృణీత వలయా సంతతం రాజలక్ష్మీ.' బిల్వణ., విక్ర. ౧౫ (౧౦౦).

'జాయస్తే మహతా మహో నిరుపమ ప్రస్థాన హేవాకినాం

నిస్సామాన్య మహత్త్వయోగ పిశునా హస్తా విపత్నావపి.' కల్పణ.

ముద్రిత దశరూప పుస్తకములలో హావలక్షణము.—'హేవాక నస్తు శృక్టాగో హావోఽక్షి
భూవికారకృత్' అనియున్నది. ఇది 'హేవాక నస్తు' అని 'సహేవాకస్తు' అనుటకు అచ్చుత
ప్పని యెన్నఁ దగియున్నది.—

'భూనేత్రాది వికారైస్తు సంభోగేచ్ఛా ప్రకాశక'

భావ ఏవాల్ప సంలక్ష్య వికారో హావ గాచ్యతే.' నా. ద.

'సహేవాక=ఇచ్చాప్రకాశనసహితః' అని వ్యాఖ్యిచేయఁదగును. ప్రకృత స్థలమందు కృష్ణరాయని
బాహువు కోరినమాత్రాననే ఉదయగిరి దుర్గంబును ప్రహరేశ్వర కీరీటంబును లభించె నని భా.

'రత్నదృక్'—కీరీటుము ప్రహరేశ్వరుని తలకు బదులుగా వచ్చినది గావున అందలి
రత్నములు తలయందలి కన్నులకు బదులుగా నొప్పుచున్న పని స్వారస్యము.

ప్రథమాశ్వాసము సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

ఆ ము క్త మా ల్య ద.

ద్వితీయాశ్వాసము.

క. శ్రీనయనకువలయుగళా

నూనజ్యోతాన్నియితస్మితోద్భవముఖి దై

త్యాసితసురశ్రీపున

దానయనక్రిమణ వేంకటాచలరమణా.

శ్రీ...ఖి - శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క - నయనకువల = కలువలవంటి సేత్రములయొక్క -
 ('కువలం చూత్పలే ముక్తాఫలే' పి బసవీశ్వరే' వేదం.) - యుగల = ద్వయమునకు - అనూన=కొఱ
 పడని - జ్యోతాన్నియిత = వెన్నెలవలె నాచరించుచున్న - స్మిత = మందహాసముచేత - ఉజ్జ్వల =
 వెలుగుచున్న - ముఖి = వనయకలవాడా, దై...ణ - దైత్య = దానపునిచేత (బలిచేత
 ననుట) - ఇత = అపహరింపబడిన - సుర = దేవతలయొక్క - శ్రీ = సీరియొక్క (సిరిని) -
 పునః = మఱి - అనూన = తెచ్చునదైన - క్రమణ = అంజలు కలవాడా ('క్రమ పాద విక్షేపే'
 ధా. పా. - వామనావతారశృంగారము ననుసంధించుకొనవలయును - పాదముతో తెచ్చినవాడా
 అని స్వారిస్యము).

వ. అవధరింపు మానమయంబునఁ పాండ్యమండలంబున.

అవధరింపుము - చిత్తగింపుము, అనమయంబునకొ = విష్ణుచిత్తుఁడు ఆవిధమున అతిథి
 పూజలు సల్పుచు సుఖంబున్న యాకాలమందు, పాండ్యమండలంబునకొ = పాండ్యదేశమందు
 ('స్వా న్మణ్డలం ద్వాదశరాజకే చ దేశే చ బిష్ణే చ కదమ్బకే చ
 కృష్ణప్రభేదేపుష్పపూర్వకే చ భుజ్యభేదే శుని మణ్డలః స్వాత్.' విశ్వ.).

సీ. ఏవీట సతులపాలిండ్లపై గంబూర

నవహారములచిప్పకపుచు నూన్పు,

మలయజం బేవీటఁ దొలుఁజెక్క డులిచి మే

డల కిడ్డమిగులు భూములకు డిగ్గు,

గలచు నేవీటిసింహళగజంబులగాలి

చైత్రవేళ నుద్యశాగజంబు,

దాల్తు రేపేటి ప్రాశస్త్యభూపనిర్మాల్య
మరకతంబులు పెరిగిపరులు,

తే. కవివర నియుక్త గిరిసదృగ్గహననిలయ

గాత్రగాహితకనకముక్తాకంబు

గోపురావేదితోచ్చతాక్షోభ్యవప్ర

దనరు దక్షిణమధుర సాంద్రద్రుమధుర.

3

1. ఏ...ర - ఏపీటన్ = ఏమధురా పట్టణమందు, నతుల - వెలయులయొక్క ('నతీసాక్ష్య పతివ్రతా' అమ. - ఇట లక్ష్యార్థము) - పాలిండ్లపైన్ = స్తనములమీది, గంబూర = కర్పూరము (గంబూరము - గంబూర - గంబూర - గంబూరము - అని యీ, న...చున్ - నవ = నూతనమైన (ముక్తాకరమైన తామ్రపర్ణీవదనమీపమునఁ గనుక ముత్తైపుఁ జిప్పలనుండి ముత్తైములను తీసి అప్పడే స్రుచ్చుకొన్నట్లే యనట) - హరిముల - ముత్తైపుఁ జేరులయొక్క - చిప్పక పుచున్ = ముత్తైపుఁ జిప్పలయొక్క నీచువాసననుఁగొనకను ముత్తైపులనుండితొలఁగి నట్టిదానిన్ని, మాన్చున్ = పోగొట్టును. - ఆదేశమునంటిన తూర్పునంప్రసూలోను ఆదేశమునం బాటు తామ్రపర్ణిణాన ముత్తైములు పుట్టును. కావున ఇతరులకు హర్షభయాలయినముత్తైములు పీరిక అత్యంత సులభములు - వీరిభాగ్యము అంతగొప్పది అని భా. కొంచుచలకమునఁ జేరించుట అటనే పుట్టుటచేతను అపూర్వగుణ పితృమముచేతను - సంబంధా తశయోక్తి.

2. ఏపీటన్ - మలయజంబు = చంచలము ('గన్ధసాగో మలయజో' : ప్రశస్తిపదనో - స్త్రీయామ్.' అమ.), తొలుఁ జెక్క = మొదటి చెక్కను, దుశ్చి - తిశ్చి, పేడలకున్ = బుడ్డమీగులు = పేడలం గట్టుటకు వినియోగింపఁగా శేషించినభాగము - (అచట పేడలన్నియు గండ్లపుంగల పతోఁ గట్టిన వనుట - గండ్లపు మాఁగుల ముచ్చెలుగల మలయపర్వతము ఆదేశములోని గావున అట్లు జరుగును.) భూములకున్ = ఇతరదేశములకు, డిస్టున్ = వచ్చును; - సంబంధా తశయోక్తి.

3. ఏ...లి - ఏపీటి = ఏపట్టణమందలి - సింహళ గజంబుల = సింహళద్వీపమునుండి తేరిబడిన యేనుగుల (నుచముయొక్క వాసనతోఁ గూడుకొన్నట్లు) గాలి, చైత్రవేళన్ = చైత్రమాసముమందు (వసంతారంభమందు అనుట) ఉదక్ దిశాగజంబున్ = ఆంగన యను పేరి యుత్తరదిగ్గజమును, కలఁచున్ = జోడి పెట్టును; - ఏనుగులు తమకన్న బల్లిపై మెన యేనుగులయొక్క మచ వాసన సోకినచో కలంగి పలాయితములగును -

'సప్తచ్ఛవ తీరకటుప్రవాహ మసహ్య మాఘ్రూహ మనం తదియమ్

విలజ్ఞ తాథోరణతీప్రయత్నోస్సేనాగజేష్టా' విముఖా బహూపుః.' ఋషు. 5. 48.

చైత్రమాసమందు గాలి దక్షిణమునుండి ఉత్తరమునకు పీవ సారింభించును; అంతకుముందు ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు పీచుచుండును. చైత్రమారతము సింహళ గజముల మచవాసనతో ఉత్తరమునకు పీవఁగా ఆవాసనకు ఆయుత్తరి దిగ్గజము భయపడును. వసంతమండెల్ల దక్షిణపు గాలియే పీచుచున్నను అందులో పూర్వమాసమైన చైత్రముం జెప్పట ఆగంధములో కలఁక

ఎక్కువ గావునను, అనంతరము అలవాటై పోవునుగావునను; ఇచటి గజములు దిగ్గజముల కన్న బలిష్ఠము లని భా.

‘సింహాశ్విగజంబులు’ - సింహాశ్విశ్శమందు ఏనుగులయుత్పత్తి ప్రసిద్ధము; ఆగజముల గాలి యీవీటినుండి వీచు ననుటచేత ఆశ్శము ఈశ్శపురాజుక్రంద నున్న దనియు అందలియుత్తమ గజములు ఈతని రాజధానియందే యున్నవనియు భా.— కలఁచుట అవాస్తవముగాన సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము. సింహాశ్విగజములుగాన సింహవాసగలవి అనుటకే అనుపపన్నము.

4. ఏ...లు - ఏవీటి - ప్రాక్షనఘోష = తొంటి రాజులయొక్క - నిర్మాల్యః ధృతత్యక్తము లయిన - మరకతంబులు = పచ్చలను, పెరి ధరణిపతులు - కడమ రాజులు, తాల్పరో;—పచ్చలును సింహాశ్విమందు పుట్టును; అందును పచ్చటి తొంటిరాజులు ధరించి అంతకన్న మేలయినవి దొరకినపుడు పొట్టవైచిన మనుషటి పచ్చలు మాత్రమే ఇతర రాజులకు దొరకు ననుట; - సంబంధాతిశయోక్తి.

కపి...వప్ర - కపివర = సుగ్రువునిచేత - నియుక్తి = పనుపుపెట్టఁబడిన - గిరిసదృక్ = కొండలవంటి (కొండలంతలేసి) - గహననిలయ = క్రోతులయొక్క (గహన = అదృశ్య - నిలయ = నివాసస్థానముగాఁ గలది) - గాత్ర = దేహములచేత - గాహిత = ప్రవేశించఁబడిన - కనకముక్తా కవాట = బంగారము పోడి ముత్యాల తలుపుగలదైన (మఘరాపురమునకు కవాటము ముక్తామయమనుటకు ‘ముక్తా కవాటం పాణ్డియానాం తత్రద్రక్ష్యథ వానరాః’ అని వానరులం గూర్చిన మగ్గివోక్తి నరయుడు) - గోపుర = పురద్వాారముచేత (‘పురద్వారంతు గోపురమ్’ అమ.) - ఆవేదితః = తెలుపఁబడిన - ఉచ్చతా = పీన్నత్యముచేత - అత్యగ్ర దుర్భిక్ష మైన - వప్ర = ప్రాకారము (కోట)గలదియు (‘వప్రః ప్రాకారి రోధసోః’ హేమ.) - సాంద్ర - దట్టమైన - ద్రుమ = వృక్షముల యొక్క (‘పలాశి ద్రు ద్రుమాగమాః’ అమ.) - ధుర = భారముగలదియు, విస - దక్షిణ మధుర (శూరిసేన శమందు యమునయుడ్డున నున్న మధుర = ఉత్తరమధుర), తనరుఁ = ఒప్పుచున్నది.

‘మధుర’ - రూ. మధూర. పితికమా. మధుర మోక్షదాతుకపురములలో నొకటి;—

‘అర్యాధ్యా మధురా మాయా కాశి కాఙ్గ్య ప్యవన్తికా

పురీ ద్వారవతిచైవ సప్తతా మోక్షదాయికాః.’

ఒండె శూరిసేనరాజధాని కానిది ధకారమధ్యనామకము ఉత్తరమున నొకటియుండి తమదేక్షచేత దీనిని దక్షిణమధుర యని ధకారమధ్యనామకముగానే కపి వ్యవహరించి నాడని యేని తెలంపవలయును. కడపట అంత్యాను ప్రాసము.

క. శమనరిపుత్రిపురభిఘో! ద్యమవద్వోర్వ్యసలయితస్వస్థగిరి

భ్రమదంబై కాంచనపాప్రము దీప్రం బగుదు నప్పరింబున కొప్పక. ర

అప్పరింబునకు = అమధురానగరమునకు, కాంచన వప్రము = బంగారపుగోట, దీప్రంబగుచు = ప్రకాశమానమై, - శమ...యై - శమనరిపు = శివునియొక్క (శమన = యమునియొక్క - రిపు = శత్రువైన శివుడు శమనరిపుడు) - ప్రిపుర = అనురులవైన (బంగారు

పురము, వెండిపురము, ఇనుపపురమును ఆయిన) మూడుపురములయొక్క - భిదా = భవంసన
మందు - ఉద్యమవత్ = ప్రయత్నవంతమయిన - దోః = బాహువుచేత - వర్జ్య=విడువబడిన -
వలయిత = మండిత కృతమయిన (మిక్కిలి వంపబడిన) - స్వర్ణగిరి = బంగారుకొండ (మేరు
పర్వతము) యొక్క - శ్రమ = భ్రాంతిని - దంబు = ఇచ్చునది, వి, ఒప్పుకొ.

పురిచుట్టును బంగారుకోట యెట్లున్నదనగా—త్రపురములపై దాహార్థము బాణమేయు
టకై శివుడు మండిలాకారముగా ఆకర్షించి దాహమైన పిమ్మట నిట పాతపైచిన మేరుచాపము
నుమా యిది అను భ్రమను కలిగించుచున్నది. ఈయర్థమునకు 'వర్జ్య' కన్న 'త్యక్త' అనుట
మేలు.- ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'ద్యమవద్దోర్ధ్వంపలయిత,' 'ద్యమదోర్ధ్వంపలయిత,' 'ద్యమ
వద్దోర్ధ్వజవలయిత' అని పా.

తే. సారిది గనుపట్టు హేమరత్నము సెలంగ

బొడవుకతమున నూత్నమై పొల్పుఁ జూడఁ

బట్టణము కోటకొమ్మలపంక్తి గగన

మండలశ్రీకి సంపంగిదండవోలె.

౫

పట్టణము కోట కొమ్మల పంక్తి = ఆ యూరి కోట బురుజులవరుస, సారికొ = క్రమ
ముగా, కను....లు కనుపట్టు = అగపడెడి - హేమ = బంగారపు - రత్నములు = కాంతులు
(‘రశ్మిః పుమాన్ దీధితౌ స్యా త్పక్ష్యప్రగ్రహయౌ రపి’ మేది) సెలంగ = ఒప్పుచుండగా,
బొడవుకతమునకొ = బొన్నత్య కారణముచేత, నూత్నమై = చిన్నవస్తువుగా కనబడుచు,
చూడకొ = చూచుచు (చెప్పక), గగనమండల శ్రీకికొ = ఆకాశప్రదేశ లక్ష్మీయొక్క, సం
పంగ పూవుల దండవోలెకొ, పొల్పుకొ.

ఆపురి కోటకొమ్మలు సావర్ణములు, సంపంగపువ్వులును బంగారువన్నె కలవి, దూరపు
వస్తువులు చిన్నవిగా నగపడును. ఆబంగారపు కోటకొమ్మలు అత్యంతత్యము (అతిదూరము)
చేత (సంపంగపువ్వులవన్నెతో) సంపంగపువ్వులంతలేనిగాను దూరముచేతనే దిగ్గజదగ్గజగా
పరుసగాను అగపడుచుచేత వి ఆకాశలక్ష్మీయొక్క సంపంగ పూచండయో యనునట్లొప్పు
ను.—కోట అత్యున్నత మని భా.—ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. ‘సారిది గనుపట్టుట’ - గుచ్చిన
ట్టుండుటకు. ‘సంపంగిదండవోలె’ - సంపంగిదండ కచధార్యము, కావున ఆకాశమంత యున్న
తమో కోట అంతకన్న నున్నత మని భా.—‘పట్టణముకోట’ - మువ్వకంబునకు పుంపులు ‘కర్మ
ధారయంబులందు’ మాత్రమే విహితము లయినను, ‘కర్మధారయంబులందు’ అను బహువచనంపు
స్వారస్యముచే అన్యసమాసములందును గిన్నట్టుచున్నవి; ‘పరిపరిధంపు బన్నంపుఁ బరికరంపు
సాంపు సంపది’ మను. ‘పరిపరిధంపు బుణ్యంపుఁ గంపుల’ ఆము. కావున ‘పట్టణపుకోట’ అని
వైకల్పికముగాఁ జెప్పవచ్చును.

మ. పరిఖం దత్పురకామినీజనము లంభఃకేళిసల్పంగఁ ద

ద్గురువత్సోరుహ లిస్తనంకుమదకస్తూరీమిళిచ్ఛందనా

గురుపంకంబుల సౌరభంబులఁ జూచి కుంభీనసావాస ని

ద్వరకల్లోలిని కందు భోగవతి నాఁ జన్మంజ్ఞ గల్గె న్దగఁ.

౬

తత్ పురకామినీ జనములు = ఆపట్టణపు యువతీబృందములు, పరిఖ = అగడితయందు ('భేయంతు పరిఖా' అను.—పరితః ఖన్యతే ఇతిపరిఖా. వర్గద్వితీయ మధ్యముగాని వర్గచతుర్థ మధ్యముగాదు), అంభః కేలి = జలక్రీడను, సల్పంగ = కావించినందువలన, తత్...ల = తత్ = ఆయువతులయొక్క - గరు = గొప్పవైన - వక్షోరుహ = స్తనములయందు (వక్షః = త్రామున - రుహ = మొలచునట్టివి) - లిప్త = పూయఁబడిన - సంకుమచ = జవ్వనిగోను - కస్తూరీ = మృగనాభితోను - మిశ్న్ = కూడుచున్న - చందన-మంచి గంధములయొక్కయు - అగురు = అగరుగంధముయొక్కయు - పంకంబుల = బురదలయొక్క (మేఘాంతలయొక్క) - సౌరభంబుల = పరిమళములచేతను, చూచి, కుం...కి = కుంభీనస = పాములయొక్క (చిన్నకుంభము వంటి ముక్కుకలది 'లేలి హానో ద్విరహనో వ్యాళః కుమ్భీనసో హరిః' అను.) - ఆవాస = నివాస = నివాసస్థానమైన పాతాళమందలి - నిర్దవకల్లోలినికి = దేవనదికి, అందు = ఆపాతాళమందు, భోగవతి

('గృహం శయ్యా చ వస్త్రం చ తథాభరణ మేవ చ

స్త్రీ పుష్పం గన్ధ తామ్రాభే అపౌ భోగాః ప్రకీర్తితాః.'

అనెడి యష్టభోగములలోనిదైన గంధము కలదిగావున) భోగము కలది ('నదీ నగర్యో రాగానాం భోగవతీ' అను.) - సంజ్ఞ = అననొప్పుచేరు - తగ = ఉచితముగా, కల్గె.

మఘరాపుర యువతులు అగడ్తలో బలక మాడఁగా జవ్వాజియు కస్తూరియు కలపిన చంద నాగురువుల మైపూత వారికుచములం దలందికొన్నట్టిది, కరణి అనటం గలచుఁగా, అనీటిలో కలపియున్న పాతాళగంగకు అష్టభోగములలో నొకటియైన యాగంధముయొక్క సంపర్కము చేత భోగవతి యను నన్వర్థనామము కలిగినది.—పరిఖ అరసాతలగంభీర మని భా.—కావున అతిశయోక్తి ధ్వని; భోగవతీ శబ్దమునకు యోగముచే నర్థాంతరకల్పన చేసినందున నిరుక్త్యలంకారంబు. 'యోగముచే నామములకు! నా గను నన్వర్థక పి వరఁగు నిరుక్తి.' అలం.

'కామినీ' అనుట అకామినులగు వృద్ధ దులకు ఈ చెప్పిన మైపూతయుండదు గావున. కామినులు గావున నే 'కేలి' యు; 'నిర్దవ కల్లోలిని'—దేవనదియే మూఁడు లోకములందును మూఁడు నామములం బరఁచుచున్నది.—

'దేవ స్యాత్మభువః కమడ్జులు జల ప్రోతాంసి మద్దాకినీ

గక్తా భోగవతీమయాని పునతే యావ త్రిలోకీ మిమామ్.' అనర్ఘ.

'చన్మంజ్ఞ = చనుసంజ్ఞ—'అను కొను లోనగు ధాతుజవిశేషణముల యంగ్యోకారమునకు హల్లుపరం బగునపుడు లోపంబు వై కల్పికంబు,' ప్రౌ. వ్యా. 'అగురు' - రూ. అగురు.

"చం. మరువకగంధిలంబులును మంద రవిద్యుతులుఁడుసార ఘా

సరములు సర్వవాంఛిత హసంతికముల్ సముద్రగ్రసార భా

గురు పరిలిప్త భోగియువకంతలంబులునై తలిచ్చె వా
సరములు దంతసీత్సృతి వశంవదముల్ తుహినాగమంబునన్." రామాభ్యు. 5 (125).

తే. కాద్రవేయులు భూమియుఁ గైకొనంగ
నురగలోకంబు నెడలి తత్పరిఖసీట
నెగసి తోడనె క్రుంకుదు ర్నిలువ లేక
తత్తటాబ్ధిగారుత్మతముల కులికి.

2

కాద్రవేయులు = నాగులు ('నాగాః 'కాద్రవేయాః' అమ. - కద్రావ్య 'పత్యాని = కద్రువయొక్క సంతతి), భూమియు = భూలోకమునుగూడ, కైకొనంగ = ఆక్రమించుటకై, ఉరగలోకంబు = నాగ ('ఉరగం దన్నగో భోగీ' అమ.) లోకమునుండి (పాతాళ లోకమునుండి), వెదిలి = తరలి, తత్...కు = తత్ = ఆపరిఖయొక్క-తట = దరులయందు - ఆబ్ధి = అంతటను (వెట్టుగా) కట్టించినట్టి - గారుత్మతములకు = గరుడపచ్చకు, ఉలికి = భయపడి నిలువలేక, తోడనే = వెంటనే, క్రుంకుదు = క్రుంకురురు - మునుగురురు.

నాగులు భూలోకమునుగూడ ఆక్రమించుటకై పాతాళ లోకమునుండి ఆయగడ్డనీటి దారిని వైకి వచ్చి దానిదరులకు వెట్టుగా కట్టించియుండు గారుత్మతములం గాంచి భయపడి మఱి యట నిలువలేక వెంటనే మునుగురురు.

'యు' - పాతాళమునే గాక యనియర్థము. గరుడపచ్చలు సర్పశిష్యమును హరించుటయు వానికి సర్పములు భయపడుటయు ప్రసిద్ధము. —

'యస్మై దదాతి కవరం భూమిః సుత్కార మాత్ర భీతేన
అశిషః సదైవా డ్డమ్బకరణ్ణే నీలిం సమాతే.' సు.భా.
డమ్బకరణ్ణే = గారుత్మకరణ్ణే, అని తత్వేక.

'నెగయు' - రూ. ఎగయు - 'బంధనంబులెల్లం బాయుడు భీముండు! నీరిలోననుండి నెగయు దెంచె.' - భార. ఆది ౫(౧౨౩). అప్ప. - అతిశయోక్తి.

తే. తరుణశై నాలజలజస్త్రిములు మౌనవ
మరకతచ్ఛాయఁ బొల్పుఁ దత్పరిఖజలము
కోట బంగారు నేయుటకొఱకు మున్ను
బ్రహ్మ పిడిచినమందాకు పస రసంగ.

తత్ పరిఖజలము = ఆయగడితనీరు, తరు...లు = తరుణ = లేతవైన - శైవాల = నాగులు ('జలనీలీతు శేవాలం శైవలః' అమ.) - జలజస్త్రిములు = తామరాకులును, పొదువ = కమ్మకొనగా, కోట = ప్రాకారమును, బంగారు నేయుటకొఱకు (ప్రా. బంగారుగాఁ జేయుకొఱకు), మున్ను = పూర్వము, బ్రహ్మ పిడిచిన మందాకు పస రసంగ = మరకతచ్ఛాయ = పచ్చలకాంతిలో, పొల్పు. లేతనామను తామరాకులును కమ్మకొనియుండుటచేత ఆయగడ్డ

నీరు గరుడపచ్చలవన్నె గలిగి ఎట్లుండు ననగా, ఆకోటను బంగారుకోటగాఁ జేయుటకై బ్రహ్మ ఘోరము పడిచిన మందాకుపసరో యునుటయు ప్రకాశించుచుండును. — శత్రువులంకారము; 'మరకత చాఢ్యయోజాల్ప' అనుచు పదార్థవృత్తి నివర్తన. శైవాల జలజని పత్తి చాఢ్యుల జలమునకుఁ గలుగుట తదుజాలంకారము.

'జలజపత్తిములు' — 'బిసినీచ్చపములు' — అని పా. కల్పించుకొనవచ్చును. — 'వా పుంసి పద్మం నళినమ్.... పుష్ప రు మ్భారుహణిచ' అను. 'పద్మశబ్దము మొదలు 16 తామర పువ్వుల పేరులు' అని లింగా. 'సన్న్యాతు ఓసినీపద్మముఖమ్' అను. 'నళినీశబ్దము మొదలు 3 పద్మములు గలదేశమునకుఁగాని పద్మసమూహమునకుఁగాని తామరతీగకుఁగాని పేరులు. ముఖ మన్నందున అట్టి 3 మఱిని సరోజన్యాది శబ్దములు గ్రహింపఁబడుచున్నవి.' లింగా. — ఇందువలన తామర రేకులను జలజపత్తియు అనియు, తామరకులను జలజనిపత్తియు అనియు వ్యవహరించుట న్యాయము. పత్తిశబ్దము రేకులకును వాచక మగుట సహజపత్తి శతపత్తి శబ్దములవలననే స్పష్టము. అట్లే బహుళ ప్రయోగములు గానంబడయెడి.

'ఆమౌఢ్యపత్తి' మున పోచనా మమౌఢ్య దిగ్భాస్విరా దిగ్భాకాను సమాగతాం కుటిలై రిహాదా రిన్య దాదైః ప్రాంతాయువానః ధోజప్ర.

'మ. అందువా వాతపరంబరావరమః వ్యాపారలలకో జగా

స్వతి మిచ్చి అని చేయి కనియకొపిద్యుల్లతా పిగ్గహాన్
శతపత్తిమృదుం బంచనక చిమిరన్ బంద్రాన్యం జక్ర స్థనిన్
సలనాభి న్నపలా నాకానాక మరున్నరేశో రిత్తియన్. మను.

'స్థిత మురసి విశాలం పద్మంపత్తి మతః'

కథనాతి సమీక్షాన్త ర్మన్మథోల్లో మనఃసాస

అతశ్చను బరతాచక్లూరేభ్యాం యథాఽన్యాః

స్తనయూగపంజాహం మన్జులాభ్యాం బ్రవీత.' రిత్యై.

'ఆ నిరమ ముక్త మృగ నానిరసంసత్త ము తనర్చు.' త. ౧. హ.

'సళిననళిగరితల మతి తరిగి తస్విత్తపతి మతిశయచపలమ్.'

'ఉత్పిన్నబృహిసుమశియసం సళిననళికీర్తిస్తనావరిణమ్

కథమాతాదే గమిష్యసి సరిహాథో పేశైర్ల ర్మన్. శకుంత.

'క్లాన్తో మన్మథశ్శు విష నళిని పత్రి నఖి ర్విత్తి' కాకుంత.

'యతేన్నహం చనరాశినాశి నళిని పత్రి రిపత్రిం ధృతిమ్.' శ. ర. చ.

అయినను ప్రకృతపద్యగతి ప్రయోగము శబ్దసమ్మతముగాను ప్రకరణముచే సుగమముగాను ఉన్నదికావున ఆక్షేపణయముకా కున్నది - ఎట్లన -

'సావర్ణే రాజతే పాత్రే తామ్రే పద్మ పలాశయాః

ధోజనే ధోజనే చైవ త్రిరాత్రాత్ఫల మశ్నుతే.' వైకరినిస్త్యతి.

'య ఇచ్చే దూర్ధ్విగామిత్వం పరం స్థానం చ శాశ్వతం

పద్మపత్రితు ధోక్త్యం మాన మేకం నిరస్తమ్.' — స్మృతిచంద్రికలో పురాణవచనాన్

‘నే వేద్య పాత్రం వక్ష్యామి శేశవాను మహాత్మా నే
హైరణ్యం రాజతం కాంస్యం తామ్రం మృత్తాను మేవ వా
పాలాశం పద్మపత్రం వా పాత్రం షష్ఠో రప్రిప్రియమ్.’ పద్మపురాణము.
‘మరికతచ్చాయ’, ‘పసరు’—‘కమలిన హరితై స్సరోభిః’ శాకుంతలము.

చ. అడుగున నుండియు స్పదలమై చద లంటెమకోట నొప్పు ప్రో
త్పడనికడంక దంచనపుఁ జేతుల గంగను గాసెఁ దూఱఁగా
నడుమన యున్నిఁ జేసి యల నాకపురెన్ సరిశ్చే పెనంగి లా
వెడలఁగఁ బట్టివేయుటకు నెత్తె నన స్థుని మల్లుపోరిలోక.

అడుగున నుండియు = పునాదిమొలుకొని, పాత్రమై = వృథామై, చదులు అంటెడు కోట = ఆకాశమునొరయు ప్రాకారమిది అర్థ. ఒప్పుప్రాలు = కోటిలంచున్న యాపట్టణము, దంచనపుఁజేతులు = కోటమీఁద పెద్దపరింగాలనెడు చేతులు. గంగన్ కాశన్ = మిన్నెఱునెడి వట్టికోకను, తూటన్ = చూరఁగా, (ఎట్లున్నవఁగా), (ప్రద్రాలు, సరిచే తననోనాటి నటించి నందులకై, అలనాకపురెన్ = అస్వరపట్టణమును (అమర పట్టణ), చెవిని కడంకన్ = అప్రతి హతమైన పూనికిఁగో, మల్లు పారుకన్ = కెల్ల యుద్ధమందు, అడుగున నుండియున్ = అడుగిడి నిలిచిన విధముమొదలుకొని, పసిలము = తన్ను కాచికొనుచు, చదులు అంటెడుకోటన్ = కోట వంటి మహాన్నతి కాయముతో (ఒప్పుచు, నడుమన్ అంటెడ దంచనపుఁజేతుల మృత్యుప్రదేశములోనె, ఉన్నిఁజేసి = (అనాకపురంబుంబుల్లొనెన నొనాపుటకు అనాకపుఁపట్టువడినందున) - గంగను గాసె నాకపురే శేవోపలగ్నమందు నెన్నందున ఆనియు, పెనంగి = పెనఁచికొని, లాపై వెడలఁగన్ = నాకపురిమొక్క బలము ఊడఁపఁగా, (చానిని, క్రయముటకున్ = సేలవేసికొట్టుటకై, పట్టు = కాశలో పట్టుకొని, ఎత్తెననన్ అనుకొన్ = ఎత్తినదో యనున ప్రోప్పుచున్నది.

ఆకాశగంగ స్వరపట్టణమును అగ్రహితై చుట్టుకొని యున్నది. మధురపురకోటమరుజాల మీఁద పెద్దపరింగాలు అగంగకును స్వర్ణమునకును నడుమచొచ్చుకొన్నవి. హరికన్ పునాది మొదలు వృథామై మహాన్నతి నై యున్నది. స్వర్ణము ఆకాశంలో నడుమ పొగుకుకొని యూర్ధ్వ ముండున్నది. —ఈతీరల్ల నట్లుగా నున్నవఁగా—మధురపురి యను మహాన్నతి వృథాకాయుడగు జెట్టి స్వరపుర మను జెట్టిని తను నాటినటించినందులకై జెట్టిపాద నాథులను గవంగి, అడుగిడు విధములోఁగూడె తన్ను కాచుకొనుచు, కోటకొమ్ములందట పెద్ద పరింగాలనెడి తనవాస్తవము లను స్వరపుజెట్టియొక్క కాశయన్ గంగకును ఆజెట్టిశేవమునకును నడుమ వొప్పించిన - ఈప్రకారము తన చేతులనడుమ పట్టువడిన-యాజెట్టిని తనచేతులతో పట్టుకొనఁచి, బలమెడలిన యాతనిని సేలవేచి కొట్టుటకు అతనినిశేవమునడుమ నున్న యాకాశచేలపట్టుకొనే కత్తెనో యనునట్లు న్నది. మధురపుర నాథములు మహాన్నతిము లనియు ఆపురస్వర్ణమునకన్న భాగవంత మనియు భా. —రూపకానుప్రాణతమెన యుత్పేక్ష.

× ‘దంచనములు’ అనఁగా చరమారకయాంత్రివిశేషణము లని యొకవ్యా., ఇనుప గొలునుల తోడివామాణవిశేషములని మఱియొక వ్యా.; పెద్దపరింగు లని బి. సీ; సీ. ‘పెనసి మాడ్చురు లగ్గ తె

× న్నంపదము 65 వాని 500 శి వచ్చెదా?

క్కుసుండంగఁ దా! ర్శినకాంచనంపు పంచనపుఁజేతు! లు' కువలయాశ్వ. 3 (18). 'గంగను కానె' - 'గంగ + అను' అని విడదీయుచో పూర్వకావ్యంబుల నప్రసిద్ధం బయ్యి సంస్కృతీయ సంధి సంభవించును. స్వర్గము మొదట క్రిందనుండినది, ఈపురము దానిని పొట్టవై ప నెత్తినది. పంచనములకు ఆకాశగంగ క్రిందనుండినది. 'నాక' - (న + అక) - 'నాకాదులు నిత్యసమనము లంద్రుబుధుల్' అప్పు. నిత్యసమానయతి అచ్చునకేని చెల్లునుగావున నిట పొలున కిడబడినది. 'పోరునె' ఆను పూర్వముద్రణ పాతమున పోరు శబ్దమునకు పోపకర్తకమునను అనాపక కర్తకమునను.

శే. పోగులుగొంబ్బలు గలతల్పుట్రురము నూచి

గంగపల్లెలు నూచి బంగారు నూచి

పిటివాకిటిచోటనే విడువ కెపుడు

మట్టు పెట్టుచు నుంగురు సోమరవులు.

౧౦

సోమరవులు - చంద్రసూర్యులు, 'అట్టవైవాత్మక' సోమోర్వై గృహస్కః కలానిధి' 'తపన స్సకతా' - మ. ౧. ఉ.లు - ఉడుటు - నిక్కఁ - పొడుచుకొనియున్న - గుంబులు - చంద్రనివైమొదగలచైన సేవశలలు - అనెడి - చుట్టలు - వృత్తస్థనములు. కలతల్పుట్రురము = కలచైన తలుపుచేత కలదును, చూచి. గంగపల్లెలు - తిలుపుమీద నమర్చిన యడ్డుకొయ్యలనెడి - గంగపల్లెలు - గంగపు గోతలను, చూచి. బంగారు = తలుపున తాపఁబడిన బంగారు తోడులనెడి - బంగారు - బంగాపునగలను, చూచి. పిటివాకిటి చోటనే = పురద్వారము కడనే - పురకడకి నాయికచొక్క యింటివాకిటి ప్రశమున, విడువక = వసులక, ఎపుడుకొ - న్నగా, చుట్టుపెట్టుచు నుంగురు - చుట్టురా నిరుచుచున్నారు.

లోకములో ఎటుచేని ఎన్నికగన్న కన్నెలాడియున్నో కాముకులు దాని గడపవెంబనే నిగంతము ఇలువటలు సంచరించుచు సాకెసాకెను తోడిచున్ననము ననుభవించుచుండుట ప్రసిద్ధము. సూర్యచంద్రులు అట్లే మన గాపురీనాయికాచొందర్యా కృష్ట్యై నిగంతము ఆపురివాకిటనే నుడియుచుందురు. - కృష్ణరూపకోశాకితోశ్రేష్ఠి.

'పిటివాకిటిచోట' - పిటిగోపుర మయ్యున్నత మగుటచేత దానిని సోమరవులు చాటు శేక అయిన భేములచే గానికొకప్రక్కనే సంచరింతురు. సోమరవులయందు విటత్వమును పురియందు నాయికాత్వమును ఘటితములు. సోమరవులకు విటత్వము చెప్పటచే సామాన్యలకు తేరిచూడరాని శోభావతి యని భా. ఎపుడును వాకిటనే చుట్టుపెట్టుచునుండు రనుటచేత పురీనాయిక వారిని సరకుకొనలే దని విశదము.

మ. పురిసౌధాగ్రవివారి యాననాటిచ్చిన్నాచ్చసోరిస్ఫురి
స్థానముల్లొవళి జేరిక వ్విరులతోఁ గూడింగఁ ద్రోయ, నిజో
చరలగ్నం బగుదాని, నెమ్మొగు లధస్సంతై తటిన్ నాల్పు, నా
కర మభ్రం బని యంద్రుగా కుదధిఁ దక్క న్నుట్టునే ముత్తైముల్. ౧౧

(ఆ మధురాపురమందు), సాధా... లిక్ - సాధ = మేడలయొక్క - అగ్ర-తుదలయరు విహరి = క్రీడించుచుండు - యావత = యువయువతీసమాహములయొక్క - రతి = కామకేళి యందు - భిన్న = పెరిగిన (యావనముగనుక రతిలో సుత్సాహమెక్కువ - కావుననే పేరుల పెరిగిపోవుట) - అచ్చు = తేటయైన (అనగా తళితళని నీరుగల) - హర - ముత్తైపుఁ జేరులయొక్క - స్ఫురత్ = తారత్యవంతము లయిన - గురు - పెద్దపెద్ద (గరుష్ఠ్రిలిక్త్యాం మహతి గర్భరాలఘనో రపి' మేది.) - ముక్తా = ముత్తైములయొక్క - అపళిక్ - మొత్తమును, చేటికలు - పరిచారికలు ('భృ'త్యే దానేర దానేయ దాన గోప్యక చేటికాః' అమ.), జేరులతోఁ గూడంగఁ = (ఆదంప తులు రాత్రిధరించి వేకువను త్యజించినవి లోనను) పువ్వులతోఁ గూడ, (నోయిక్ = ఆసాధా గ్రములనుండి) తుడిచి పాఱవైవఁగా, మొగిలు = మేఘము, అధస్థంబు = (ఆ సాధాగ్ర ములకు) క్రిందిప్రదేశములందు ఉన్నట్టిది, వి. నిజ ఉపగలగ్నంబు = తనకడుపులో తగుల కొన్నట్టిది, అగుదానినే = అయిన యాముత్తైపు మొత్తమునే, తటిక్ - వన్నెపునందు (వా లోఁగూడ ననుట), రాల్పిక్ = కురియుటంజేసి, స్థిరక్ = భూమిలో (అనగా లోకులు - 'భూ ర్భూమి రచ లానస్తా రసాః' శ్వమ్భరా శ్చిరా' అమ.), అభ్రంబు = మేఘము ('అభ్రం మే ఘో వారివాహ' అమ.), ఆకరము - ముత్తైములకు జన్మస్థానము ('భినిః స్త్రీయా మాకః స్యాత్' అమ.) అని, అండుగాక = అందుచేగాని. ముత్తైములు, ఉపధిక్ = కముద్రమందు ('ఉద వ్యా నుదధిః సిన్ధుః సరస్వాక్ సాగరో మృగః' అమ.), తక్కిక్ = తప్ప ('వేదోకనోట), పుట్టునే = పుట్టుట.

ముత్తైములకు జలధరా ద్భాగములు పెక్కు చెప్పఁబడియున్నది (ఆ. ౨౦ వ్యా. చూ.), కాన సముద్రమొక్కటియే వానికి వాస్తవమయిన యుత్పత్తిస్థానము. కడను తొలులందుండి పుట్టువు. అందులో మేఘమందు పుట్టునని లోకులు ప్రమించుటకు కారణమును వేసెడు; మధురా పుర సాధాగ్రవిహారులగు యావతములయొక్క పరిచారికలైన ముత్తైము లను వేకువను నిర్మాల్య కుమమముల కున్నతోఁగూడ చేటికలు క్రిందికి ఉద్వేగింపఁగా ముత్తై ములు క్రిందనున్న మేఘములవైబడి వాని కడుపులోనికించిచ్చి వానితోఁగూడ క్రిందికి రాలఁ గాఁ గాంచి జనులు ఆవిరే ఘోషిస్తూ మలేయని ప్రమించుచున్నారు. - అతిశయోక్తి - కొంచెత మతంబున అత్యుక్తి.

'గురుముక్తా' - గొప్పవని చెప్పట యేలవన, మేఘోద్భవము లయిన ముత్తైములు పెద్దపేగా నుండును, -

'వన్నోపలవ భూతం వాయుస్కంధా చ్చ సర్వమాప్యప్రప్తమ్
మ్రాయతే కిల శ్చాన్దిక్యే స్తటిత్స్వగం మేఘసంగూతయః,' బృ. సం.

'వన్నోపలవత్' అనుటచే పెద్దనియు మేఘోద్భవమనియు తెలియ నగుచున్నది. దానిని ఆకాశమందే దేవయోనులు హరింతు రనియు అది, మెలుపుకాంతిగలచుట్టి దనియు కారికార్థము. ఈక్రింది పారిజాతాపహరణ పద్యములో 'నాణీయస్తర' ము లనుటచేతను విద్యాధర ధార్యము లనుటచేతను మేఘోద్భూత ముక్తాఘములే కథితములు. -

కా. 'ఏణీకాబవిలోలనేత్ర కనుఁ గొంటే నీరు విద్యాధరుల్'

మాణికోన్మజ్జ్వలకర్ణకుండలులు సంబంధాసిద్ధేసుల్ రణ

దీప్తికాపాణులు చంద్రకామల శిరోవేష్ట ప్రి పుండ్రాంకితుల్

నాణీయస్తర తారహారులు శివధ్యానైక నిష్ఠాపరుల్. పారిజాత పహరణము.

అణీయన్ = కడుంజిన్నది - న అణీయన్ = నాణీయన్ = కడుంబెన్నది - నాణీయస్తరములు = మఱియుండెదవి = పక్షి పలములంతలేసి. 'నాణీయస్తన' అను బహుముద్రణమును మఱియ ముద్రణంబున 'నాణీయస్తర' అని సవరించితిని. 'ఈయన్సు' మీఁద 'తరప్ప' వచ్చిన యుదాహరణాంతరము,—

“అస్థితా హింద్రశయాగ్నిహీయస్తర

ప్రస్థితాంఘ్రిశిత వ్రాత చోమదా

కస్థల ప్రస్ఫురత్కాలి యత్వేళమా

స్థితీ స్థితమత్తీహస్తిసకా.”—ఆము. 3 ఆ. 92.

మ. ఘనాధాళి వియస్థిఁ జలధి క న్నానై నీడ వోఁ

చ నెలత ల్వోగిగాకృతి సరకు మార్ప న్దోల కట్టి యి

చ్చు నిజస్వీపవిచిత్రపట్టనననన్తమంబు నాఁ బొల్పుఁ బె

ల్లనిలాన్యోన్యవిమర్శితన్నగరవాకానేకకేతుచ్చటల్.

౧౨

ఘనసాధు అభిమధురాస్వస్థములయొక్క గొప్పవేడల పంక్తి. వియ...దిక్ - వియల్ ధునీ = మిన్నే అనెడి ('వియ దీప్తిపదం నా తు పుం న్యాకాశ విహాయనీ', 'తరద్దీక్షితైవతినీ తటినీ హారి ధునీ' అమ.) - జలధిక్ = సముద్రములో, నీడక్ = (నీడల) ప్రతిబింబమందు, పింకిక్ = స్ఫుటముగా, నానై = పిడుగుగా, తోవక్ = అగపడగా, నెలతల్ = ఆయా డలలో నున్న ప్రతిబింబము (మధురాస్వస్థ) యువతులు సరకు లిచ్చి అందులకు బదులుగా సరకులు తొక్కునుటకు. కోలథక్ = గడలకు, కట్టి, ఇచ్చునట్టి - నిజస్వీప విచిత్ర పట్ట వసన స్తోమంబు నాక్ = తమతమ) నిష్ఠలనుండిని పొద్దుతెచ్చుఁ బట్టువస్త్రముల మొత్తమో యను నట్లు, అని...ర్థి - అనిల = గాలిచేత - అన్యోన్య = ఒండొంటిని - విమర్శ = ఒకరికొనుచున్న - తన్నగర = ఆ(మధురా) పురముయొక్కయు - నాక = స్వస్థముయొక్కయు - అనేక = పెక్కులయిన - కేతు = జెండాలయొక్క - ఛటలు = సమాహములు, పొల్పు = మిక్కిలి, పొల్పుక్ = ప్రకాశించును.

సముద్రములో ఒకదీవి వర్తకవాహలు మఱియొక దీవి వర్తకవాహలు తారసిల్లినప్పుడు, ఒక దీవి యోడవర్తకులు తమదీవిసరకులను మచ్చుకై ఒకపట్టనలువలో ముడించి ఆమాట నొకగడకుం గట్టి రెండవదీవి యోడవర్తకులకు వారియోడ మీఁదికి వ్రాల్చుటయు, వారు వీనిం గయి కొని అందులకు బదులుగా తమసరకుల మచ్చును, వట్లేకట్టి వీరి యోడమీఁదికి వ్రాల్చుటయు, (వేరము కుదిరిన యనంతరము సరకులం గొని సరకు లిచ్చుటయు) ప్రసిద్ధము. మధురాపురి మేడలు మిన్నేటికన్న నున్నతము లగుటచేత తమయందలి స్త్రీజనముతోఁగూడ, తమ జెండాలతోఁ

గూడను, ఆమిన్నేటం బ్రతిబింబించినవి. నాకపురిమేడలును అట్లే అచ్చరలతోగూడ తమజెండాలోగూడను ఆమిన్నేటం బ్రతిబింబించినవి. మఱియు వాయు వశమున నాకపురిమేడల జెండాల ప్రతిబింబములు మధురాపురి మేడల జెండాల ప్రతిబింబముల మీదికిని మధురాపురి మేడల జెండాల ప్రతిబింబములు నాకపురిమేడల జెండాల ప్రతిబింబముల మీదికిని, వ్రాలుచుండును. ఈవృత్త మెల్ల నెట్లున్నదనగా—మిన్నేటా సముద్రమువలెను, మేడల ప్రతిబింబములు ఓడలవలెను, అందు నెలతల ప్రతిబింబములు వర్తకులవలెను, నాకపురి సాధప్రతిబింబములు ఒకదీని యోడలుగాను, మధురాసాధ ప్రతిబింబములు మఱియొకదీని యోడలుగాను, ప్రతిబింబమందు ఈజెండాలు ఆజెండాలకును ఆజెండాలు ఈజెండాలకును తగులుచుండుట సరకు మార్పు కొనుటకై ప్రతిదీని వర్తకులు తమసరకుల మచ్చలను విచిత్రపట్టువస్త్రములందు ముడిచి గడలకుగట్టి కడమ దీనివర్తకుల కనుక వ్రాలుటగాను, ఉండును.—ఉత్తేయాలంకారము.

ఉ. సోరణగండ్ల కాం గొదమచుక్కలు పట్ట సతు ల్క. నాటము

త్యేగువ మోక్షకంబు లని చిల్లులు వుత్తురు క మ్మటంచు బొ

ల్నాగువితానహారములయం దొగి హరిత ప్రేలి ప్రాస్త వో

గా రవి డస్సి గాడ్పులకుఁగాఁ తెఱవ న్నను నిచ్చి మేడలక.

౧౩

మేడలక = మేడలయందు, కొదమ చుక్కలు = పిల్లనక్షత్రములు, సోరణగండ్ల = గవాక్ష మ్మమున, కాం = మేడలలో జొచ్చినప్పుడు, సతుల్ = అందరిస్త్రీలు, పట్ట = ఈనక్షత్రములను పోసక పట్టుకొనుటకై, కనాటముల్ = కిటికీలయొక్క తలుపులను, చేరుపక = మూసినంతట, తమ్ము = ఆనక్షత్రములను, మోక్షకంబులు అని = ముక్తాఫలము అని భ్రమించి, చిల్లులు వుత్తురు = బెజ్జము పొడుతురు, అటంచుక = అనిభయపడి, పొ...దుక = పొల్పరు = అంద మయిన - వితాన = నీలుకట్టయొక్క (అస్త్రీ వితాన ముల్లోచా' (మ.) - హారములయందుక = ముత్తెలు సరములతోగూడ, బిగి = క్రమముగా, హరిత = సరసమున, ప్రేలి = ప్రేలాడి, ప్రాస్త వోగాక = కొంతకాల మయినతర్వాత, రతిక డస్సి = (ఆ విలాసవతులు) మననద్రవ్యచేత బడకకం చెంది, గాడ్పులకుఁగాక = చల్లగాలికై, తెఱవక = (కిటికీలయొక్క) తలుపులను తెఱవగానే, నిచ్చి = విడిచి (అనగా హరిరూపమును మాని చెదరి), చనుక = తప్పించుకొని పోవును.

మధురాపురమందు మేడలు నక్షత్రమండలము నతిక్రమించి యుండుటచేత పిల్లనక్షత్రములు మేడలడ్డము కాగానే కిటికీలవలన ఆమేడలలోనికిం జొరగఁబడును; అంతట నచటి విలాసవతులు నీనిం బట్టుటకై తలుపులు మూయుదురు. అంతట నివి తమ్ము వారు ముత్తెము లనుకొని పుట్టి ధరించుటకై బెజ్జము పొడుతు రని భయపడి, వారిచేసినండి తప్పించుకొనుటకై మేలుకట్టులో ప్రేలుచున్న హరిములతోగూడ తాము ఒక హరిముగా ప్రేలును. వారు అందువలన ఏమటి పోదురు. పిమ్మట వారు కొంతసేపటికి రతిక్రీడలచే నలసి చల్లగాలికై తలుపులు తెఱతురు, ఆసయమమున ఈపిల్లచుక్కలు హరిరూపమును మాని చెదరి, నేని దారి నది చూచుకొని పొటిపోవును. 'కొదమ' యనగా పిల్ల; పిల్లలు గానిచో మేడలో దూరపు; పట్టుదు రని

యూహించుకొని వేడుకు ఒకప్రక్కగా సేగును. కొదమ శబ్దమునకు యావనము పొడమినట్టి దియునర్థముగాన ఆపత్నమున వేడుకకై వచ్చి, కొదమలుగావున, ఉక్తోపాయమును పన్నుగ లిగిన పని సమాధానము. 'ఒగి హారత' - 'ఒకహారత' అని పూర్వముద్రణపా. హారత సం శ్లేషముగాదు. 'ఒకహారము' అను తెనుగు సమాసముపై తల్పవ్యయము ఘటిల్లదు. పైగా 'ఒకటి'యని నియమ నేల? - అత్యుక్తి.

ఉ. ఆపురి సౌధవిధ సధరాధరభూముల గట్ట మున్నుగా *
 న్నాపయికి నివసించుచున్నట్లుగ వ్రాలుఁఁగ నానా ధార్మి లీ

హారత ఘటింపుచును లాస్యము నేయఁగ మేఘరంజనా

లాపముఁ జని యోగితకలాపగ్ధ గలాపికలాపకుంతలల్.

౧౪

ఆపురి - మఘరలో, సౌధవిధ - వేడుకలసంక్రియందు, కలా...ల్ - కలాపి = నె మళ్లయొక్క - కలాప - పునులంబడి ('కలాపా భూషణ పద్ధతూణీత సంహతా వపి' అను.) కుంతలల్ - కేశ పాశముకల స్త్రీలు (విలాసిను లనుట), అగర అధర భూముల్ - క్రిందక్రింద ప్రదేశములందు ('భూమిః క్షీతా ధానమాత్రే' హేమ. - లేక - నిలువులయందు - నిలువుల కడ ననుట), గర్జ - ఉలుము. మున్నుగా - ముందుకుని (పడుగువఱకు ననుట), ఆపయికి - అపిలాసిమల్లపై భూమికలకు, విసంబంధిని చూపుగ. వ్రాలు ఘన - క్రిందికి దగియుండు నట్టి మేఘపద్ధతి. ఘరంజి - మేఘరంజియను రాగమును, అలాపముచేసి = పాడి, తార్పితమున్నచున్నట్లు భూములకు - కట్టించి. యోగితకలాపి - యోగితుడగు నెమలిని, లాస్యము నేయఁగ ఘటింపుచు - నాట్యమాడింపుచు.

మేఘరంజియను రాగాలించిన మేఘములు వచ్చును. మేఘ గర్జన నెమలియాడును. మేడలత్యన్నితము లగుచే వానిని నిలువులకు మిక్కిలి క్రిందనిలువులకడనుండు మేఘ ములగర్జ విసంబంధించునది, ఆ నిలువులలోని నెమల్ల నర్తింపకుండగా. ఆచటి విలాసినులు మేఘరంజిం పాడి. క్రిందమేఘమును పైకి లాగి గర్జింపజేసి ఆగర్జన నెమల్ల నాడిం పుదురు. - అతిశయోక్తి.

'గర్జ' - పడుగు జెప్పక గర్జించెప్పటి యేల లునగా, పడుగు ఉచ్ఛ్వేదకము. దానికి నెమల్లు ఆడవు. గర్జకే నెమల్లొడును; 'మేఘధ్వా నేమ నావ్యం భవతిచ శిఖినాం' సా. వ. 'ఘనాళి' - 'అళి - అనుటచేత కాచింపని నెప్పయడన' ('కాచమ్మిన మేఘమాలా' అను.) అందువలన చలువ యెక్కువ, దానిచే నెమలికి పొన్న మెక్కువ, దానిచే లాస్యమున సాంపెక్కువ. ఉలుము పైనిలువులకు విసంబంధి, మేఘ రంజిమాత్రము క్రింద నిలువులకు విసం బంధునా? అనిన - గానకళాప్రభావముచే విసంబంధును, అకిర్జన కలుగును, అనియెఱుంగునుడి

'మధురోద్ధత భేదేన తద్వయం నివిధం పున'

లాస్య తాటవ రూపేణ నాటకా ద్యుపకారకమ్.' చళ.

లాస్య తాండవములు క్రమముగా మృదాధతిములు స్త్రీపురుషాచితిములు ఆనుటకుం బ్ర మాణము. -

‘పర్యాప్త ముద్ధతం స్మృత్వా స్వీప్రయుక్తం తతో హరః
శ్ణేహనా స్వగణాగ్రణ్యా భరతాయ న్యదీ దిశత్
లాన్య మన్యాగ్రతః ప్రీత్యా పార్వత్యై సమదీ దిశత్.’ భర.

ఆటకు మగనెమలియే (‘కలాపి’ = కలాపము అనగా కుంచె కలగి.) వలయున్నాడునెమలికి కుంచె లేదు. కుంచె లేనియట వెక్కిరించిన ట్లుండును.), అయినను కేశపము జల్లారు చెఱంగును భూషణంబులుం బోలె కుంచె వెలుంగుటంబట్టి మగనెమలికి ప్రీన్యమే కావున బడినది, ఆడించువారు విలాసినులు గావునను, నెఱబాణులును గావునను, నేపు హెచ్చు నట్లుగానే సరిపడుతురు. — అతిశయోక్తి.

చ. అనిమిషపట్టణంబు పురహర్యపతాకలు మువ్వప్రొత్తతో
దనగృహపంక్తిపైఁ గలశతామరసంబులు గప్పఁ గ్రింప నుం
డును నిజలక్ష్మీ చేసరిపణుల మొఱయంగఁ చదియలక్ష్మీ
కను మొగ మెత్తి చూచుతఱఁ గన్నులు కేళిక మూయఁ బఱె.

అనిమిష పట్టణంబు = లేవపురము (స్వర్గమనము. — అనిమిష శానిమిషాన్వేతాద్వా సుర మత్స్యమో నాగా.) పుర హర్యపతాకలు = మఘరాపురసాధన శిండాలు (‘హర్యోర్ధనినాం వాసః,’ ‘పతాకా వైజయన్త్యా న్యా తేతనం శ్వశ్శస్త్రాయామ్’ అను.), మువ్వప్రొత్తతో = చిఱుగలల నిస్వనముతో, తన..... తన (స్వర్గ పురముయొక్క) యిష్టపరున మీఁది తామసమొగ్గుల వంటి గిండులను, పట్టణంబు క్రింపఁ = ఆమఘరా సాధముల పతాకలకు క్రింప, ఎఱుండు ననగా, నిజలక్ష్మీయొక్క లక్ష్మీ, చేసరి పణుల = చేరిబంగారుగొలుసులు, మొఱయంగఁ = శబ్దంపగా, శక్తి = ఎవతెయో ఇచ్చట మీఁద వచ్చియున్నది అను తలంపుతోడి బిజ్జానచేత, మొగ మెత్తి చూచునట్టి (= సమయమందు), తదియలక్ష్మీ = మఘరాపురలక్ష్మీ, కేళిక = వేడుకకై, కన్నులు = నవ్వు సక్ష్మీయుక్క సేత్రము లను, మూయఁగా బఱె = మూసివేయబడుటం బోలె, క్రింపనుం = ఉండును. — అతిశయోక్త్యను ప్రాణితమయినయత్నేక్ష.

స్వర్గపురగృహపంక్తిపైఁ తామరసాకాంము అయిన కలశములు కలవు. మఘరాపుర హర్య పతాకలు ఆకలశములను మువ్వప్రొత్తతోఁ గప్పఁగా ఆపతాకలక్రింప స్వర్గపట్టణ ముండుట ఎట్లున్నవనగా, పై మువ్వప్రొత్తను విని స్వర్గపురలక్ష్మీ, ఎవతెయో చేసరిపణుల ప్రొత్త నుమా ఇది యని బిజ్జానచేత తనతలయెత్తిచూపఁగా, ఆమఘరాపురలక్ష్మీ తన చేతులతో స్వర్గపురలక్ష్మీకన్నులను వేడుకకు మూయఁగా, ఆచేతులకు క్రింపనుండుట వలె ఉన్నది. — ఇట మువ్వప్రొత్త చేసరిపణులప్రొత్తగాను, పతాకలు హస్తములుగాను, కలశతామరసంబులు కన్నులుగాను, కప్పట కేళిక మూయుటగాను, కలశతామరసంబులు నిక్కియుండుట మొగమెత్తి చూచుటగాను, ఉత్పేక్షింపఁబడినవి. — మఘరాపుర గృహపతాకలు స్వర్గపురగృహకలశములకంటె మైక నిగిడిన వనుట. పురసాధాన్నత్యవర్ణనము. అతిశయోక్తి; తదనుప్రాణిత మైన యత్నేక్షయు.

ఛ ఘనగతశంపఁ గంచ మిడి కాటుకఁ దీర్చి, పునుం గినోష్ఠుఁ ర *
 ట్రిసది యలంది, కై శికము లేవఁ బ్రభాతశశాంకు మోప వి

చ్చిననవహల్లకాళిఁ గయిసేసి, సతు ల్పొత్తితో రమింతు, ర 16
 మ్మునిజరతాంగన ల్కలహము ల్కృప నేడ్వరుఁ దీర్చ మేడలఁ. ౧౬

మేడలఁ = మఘరాపుర సౌధములయందు, సతులు = స్త్రీలు, ఆముని జరత అంగనలో
 ఏడ్వరుఁ = సప్తస్థలమొక్క (భార్య లయిన) యావృష్టస్త్రీలు ఏడుగురును, కృపఁ=(సామీ
 ప్యపరిచయము చేతనయిన) వాత్సల్యముచేత, కలహములు తీర్చఁ = దంపతుల పొలయలుకలను
 మంచిమాటలచేత సోగొట్టఁగా, ఘన గత శంపఁ = మేఘమును ('మేఘే పునుఁ ఘనః'
 నానా.) పొందినట్టి (మేఘమందలి) - మెఱుపునందు ('శమ్పా శత ప్రాదా' అను.), కంచము =
 పల్లెమును ఇడి = ఉంచి, కాటుకఁదీర్చి = ఆకంచమున కంటినట్టి కాటుకను కన్నులకుం దెట్టుకొని;
 (ప్రేయసి కాంతుని అనలంకృతగాఁ గలయఁగూడదు గావునను, పొలయలుక తీతిన హర్షముం
 దెలుపుటకును, యథాసిద్ధమైన చాలంకృతిం దాల్చుట), ఇన ఊష్మ దృష్టినది పునుంగు =
 శ్లోలో నుదయించువాడై ఊర్ధ్వమయూఖుడై వచ్చుచున్న సూర్యునివేడి సోకి కరగినట్టి
 పునుంగును ఇట్లు చేత అతినాగగకన్పట్టిని మూచించుచున్నది - వారి బాణతనమును గూడ),
 ఆలంది - పూసికొని, కైశికముఁ - కేశపాశమును ('తద్భృష్టే కైశికం కైశ్యమ్' అను.), ప్రభా
 తశశాంకుఁ = ప్రాతఃకాలపుఁ జంద్రునికి ('ప్రత్యాహేఽహర్ముఖం కల్య ముషఃప్రత్యుషసీ
 షి, ప్రభాతంచ', 'ద్విజరాజః శశః'లో నక్షత్రేశః క్షపాకరః' అను.), మోపఁ = తగిలించఁ
 గా, విచ్చిన నవ హల్లకాళిఁ = వికసించిన క్రొత్త చెంగలువల సమాహముతో, లేవఁ =
 ఒప్పుగా, కయిసేసి = ఆలంకరించికొని, పత్తితో = మగనితో, రమింతురు (కర్త
 'సశులో' అని బహువచనమైనను 'పశులతో' అని బహువచనముం దెట్టిమి అల్లలార్థమున్నది
 దప్పించుటకు).

మఘరాపుర సౌధములయందు యువతులు రాత్రియెల్ల పొలయలుకలోనే గడిచిపోయి
 నందునను, వెల్లవాతినసివ్వుట కామక్రీడ కూడదు గావునను, తమప్రణయ కలహములను, సప్తస్థల
 భార్యలయిన ముదుసలి పేదటాండ్రు ఇరుగుపొరుగుల మీది వాత్సల్యముచేత తీర్చఁగా, ఆవర
 బాదర త్తణములో నిద్రించెడి సాధనములచే అలంకరించుకొని, - అది యెట్లన్న, మేఘమందలి
 మెఱుపుబాల్వలమీది కించ ముంచి దాని కంటినమనితో కాటుకపెట్టుకొని, పునుంగును ఉద
 యింపనున్న సూర్యునియొక్క యాఊర్ధ్వముఖమయూఖములకు చూపి, ఆవేడికిం గరంగినంతట
 దానిని అలందుకొని, చెంగలువ మొగ్గలను చంద్రుని కంటించి వికసించజేసి, వానితో నొప్పుగా
 కొప్పు నలంకరించుకొని, - పత్తితో క్రీడింతురు. సప్తస్థమండల పర్యంతము మేడలు వ్యాపించి
 యున్న వని భా. - అతిశయోక్తి. - మేడలు మహోన్నతము లనుట.

'జరత' - ముదుసల్లి గావున చీవాట్లు పెట్టుటకును అధికారిణులు. 'ఊష్మ' సోకించుట
 మెత్తబడకున్న పూసికొన నలవడదు, తావి పర్వదు. ['ఉగాగమంబు లేమి నాంతంబులకు
 అస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచన లోపంబులేదు.' అనుటవలన 'ఊష్మము' అనవలయును,

ములోపమును చరితాది కార్యముగానో, ఇమనిజంతనూత్రగత బహుళ గ్రహణముచేతనో సాధింపవలయును;]. 'ప్రభాత' మగుటచే ముకుళించుకొన్నందున విరియించుటకై మోపవలసి వచ్చినది, రాత్రి శశాంకుడయిన దూరమునుండియే విరియించియే యుండును; 'మోపుట' = తగిలించుట;—ప్రాతస్తన శశాంకుడు గావున దుర్బలుడు, అందువలన గట్టిగా అద్దిననేగాని విరియింపఁ జాలఁ డని, 'నవ' ఆరాత్రిచే అనుట. 'హల్లక'—కలువకు రాత్రి వికాసముగాన; కమలముం జెప్పమి యేలన - అది పెద్ద దగుటచే ధమ్మిల్ల ప్రవేశనార్హము కానందునను, రాత్రి దానికి వికాసము లేనందునను. 'ఏద్యురుక్'-అలక మిక్కుట మని సూచించుచున్నది. 'తీర్వక్'- వీరిమంచి మాటలు అలకతీటుటకు బయటికారణములు, వాస్తవకారణము 'ప్రభాత'మే. 'సతుల్' అలక పీరిడేయని సూచన. 'దానిని మాచితివి దీనిని పలచితివి' అని సతి పతిపై లుగుట రసము గాని, 'వానిం గంటివి, వీనిం చగులుకొంటివి' అని పతి సతింబట్టి చట్టించుట సరసముకాదు. 'పతి యోక్' - జాత్యేకవచనమని యొక వ్యాఖ్య. జాత్యేకవచనమయినచో బహుత్వమే వివక్షిత మగునుగాన అట్టి రసాభాసాస్థి స్ఫూర్తి కాకుండుటకై యాయేక వచనప్రయోగ మని మదీయమతము.

చ. రవి యనుదివ్యైః కేతువు చెరంగున మూసి ధుతోర్ధ్వయంత్రనా

రవిరళఘర్మ యై కలరనాల్పరవోక్తుల నాంతఃపూపరా

జివరనిశ స్తనస్త్వదనచేతులఁ జాతుకి నెయ్యపుంగురుం

జవిదలు దార్ప విష్ణుపద మొత్తుఁ బుగ్గహలక్ష్మి నూత్న నాన్. ౧౭

కనక్ = చూడఁగా, పుగ్గహ లక్ష్మి = మధురాపుర మందిర స్త్రీ, నూత్న నాన్ = నవో ధయో (ఆనఁగా క్రొత్త పెండ్లికూతురో) యనునట్లుగా, వాం....శక్ - వాంత = వెలువరిం పఁబడిన - ధూపరాజి = పరిమళద్రవ్య ధూప మనెడి - వరనిశక్ = మంచిరాత్రిలో, నెయ్య.... లు - నెయ్యపు = ప్రేమయుక్తతైన - కురుంజు = మాలములమీఁది గుఱు లనెడి - ఉవిదలు = చె లులు, చాతురిక్ = మెలపుతో, మదనచేతులక్ = కురుజులమీఁద నుంచెడు పట్టె లనెడు చేతు లతో, తార్వక్ = పెనిమిటియగు విష్ణునికడకు చేర్చఁగా, రవియనుశ్చ్యైక్ = సూర్యుఁ డనెడి దీపమును, కేతువుచెరంగునక్ = జెండావలుప యనెడి కొంగుతో ('కేతు ర్నారుక్ పతా కారి గ్రహో త్పాతేషు లక్ష్యణి' నేది.), మూసి = కప్పి, ధు...ర్మ—ధుత = చిమ్మఁబడిన - ఊర్ధ్వ = మీఁది - యంత్ర = (జలమును పైకి దుమికించెడి) యంత్రములయొక్క - వాః = నీ ర నెడి (జలయంత్రములనుండి పైకెగయుచున్న నీరనెడి) - అవిరళ = దట్టమైన - ఘర్మ = చెమరు గలది ('ఘర్మ స్యాదాతపే గ్రీష్మేఽప్యష్ట స్వేదామ్బునో రపి' అమ.), వి, కల...లక్ - కల రవ = పాపురములయొక్క ('పారావతః కలరవః కపోతః' అమ.) - అల్పరవ = మెల్లనికూత లనెడి-ఉత్తులక్ = పలుకులతో (పాపురముల రవము లనెడి మాటలతోను మణితములతోను అనియు స్ఫురణము), విష్ణుపదము = ఆకాశమనెడి మహావిష్ణుచరణమును, కనన్మదన - కనత్ = ప్రకా శించుచున్న - మదన = కామముకలదై (ఉదయత్కామయై), చేతులక్ = హస్తములతో (అని శ్లేష), బత్తుక్ = పట్టుచున్నది (ఆకాశమును త్రోయుచున్నదని శ్లేష.)

మఘరాపురలక్ష్మీ క్రొత్త పెండ్లి కూతురో యనునట్లుగా, కురుంజులనెడి యనుంగుఁడెలి కత్తెలు మదనచేతులనెడి చేతులతో ఆమెపెనిమిటియైన విష్ణుదేవునికడకు కిటికీలనుండి వెలుపడిన పరిమళ ధూపములనెడినిశలో నేర్పుమై దార్పణగా, ప్రకాశముగా ఆయనతో విహరించుటకు లజ్జించి, అప్రకాశార్థమై సూర్యుఁడను దీపమును (దీపమును, ఆర్పఁగూడకు గావున) జెండావలువ యనెడు కొంగుతో మఱుంగుపటిచి, జోణానాల నీటి తుంపురులనెడి నిండుక్రొంజెమరు గలదై, పాపురముల నునుఁబల్కులేయనెడి తనపల్కులు గలదై, ఆకాశమనెడి యామహావిష్ణువుయొక్క పదమును ఒత్తుచున్నది.

లోకములో నవోధ రాత్రిసమయమున చెలికత్తెలు పడుకటింట భర్తకడకు నేర్పుమెయిం జేతితో లాగికొని పోయి తార్పణగా, ఎట్టకేలకుం జేరి దీపమునకు చాటుచేసి చెమర్చుచు పాపుర ముల పలుకులవంటి నునుఁబల్కులు పల్కుచు చేతులతో భర్తకు పాదములుఁబెత్తును. మఘరాపుర గృహలక్ష్మీవృత్తమును అట్లేయున్న చని భా.---అతిశయోక్తి రూపకోణాపిఠోత్పేక్ష.

‘రవి...మాసి’ - పురసాధములు సూర్యమండలాతిగాము లనుట. ‘ఘర్భ’ - ఇంటికి కాంతునిం గలిగినప్పుడు సత్త్వివికారముచే నుదయించు ననిమిది సాత్త్వికభావములతో నొకటి, ఆయెనిమిదియు

‘స్తమ్భప్రళయ రోమాభ్యాః స్వేదో వైవర్ణ్య వేపఘా
అశ్రు వైస్వర్య మి త్యప్తై సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః.’

‘కలరవ’ - సాధవలభులయందు పారావతము లుండుట ప్రసిద్ధము---‘తాం కన్యాంచి ప్లవన వలభా నుప్తపారావతాయామ్’ - వీధు. మణితము కపోతగవమువలె నుండు ననుటకు.---

‘తచ్చ లాసక కపోల నోకిలా హం కోక సద్భుతై రుతక్రిమైః’

మిత్రితం ప్రహరణే ప్రయజ్యతే చాన్యథాపి రుతి మివ్యతే బుధైః. కామశా.

మేఘములో I (42) ‘తాం కన్యాంచి త్తాను శ్లోకము క్రింద మదిను టికం గనుఁడు. ‘వాంత’ - ‘క్రక్కఁబడిన’ అని వాచ్యార్థము - అది గ్రామ్యము. ఇటు గౌణార్థంబునం బ్రయుక్తముగాన నతినుండరము.

‘నిష్క్యా తో ద్ధర్మి వాస్తాః గౌణవృత్తి వ్యసాశ్రయన్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యం విగాహతే’. పండి.

‘వర’ - జ్యోతిశ్శాస్త్రము ప్రకారము శుభకాలమునం గలయుట ప్రసిద్ధము. మదనచేతులు కురుంజులపై నుండు నవి గావునను, గృహలక్ష్మీ మదనచేతుల పయిని గూడ సాక్షాద్విష్ణు పదము కడకు పోయియున్నది గావునను, కురుంజులను చెలలనుగాను, మదనచేతులను గృహ లక్ష్మీని పడుకగదిలో పెనిమిటిచరణములకడకు నెట్టెడు (నయ్యువిదల) చేతులనుగాను, వర్ణిం చుట హృద్యముగా నున్నది. ‘ధూప’ము నలుపుగావునను, ‘నిశ’యు చీకటిచే నలుపుగా పోయెను గావునను, సామ్యము. ‘ధుత—ఊర్ధ్వ’ - చెమరును ఉన్నట్లుండి వెలికి ఉలుకునదిగదా. రూపకానుప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

‘చెరంగు’ - ఈశబ్దమును సీతారామాచార్యులవారు ‘చెఱంగు’ అని శకటరేఖ వంతముగా పఠించినారు. అందులకు ప్రమాణముగా శ్రీనాథప్రయోగమును శృంగారనైషధమునుండి ‘ఱవిక

యుఁ బట్టుబట్టము చెఱంగు' అని ఒక్కదానినే యుదాహరించినారు. మఱియు 'చెఱంగు శబ్దము నొకానొక కవి లఘురేఖముగా వాడె' నని వ్రాసినారు కాని, ఆకవిపేరు వారు వ్రాయలేదు; వారు తడవిన యాయితరప్రయోగము ఆముక్తమాల్యదలోని యా 'చెఱంగే' యేమో? మఱియు 'అవిక' యంచలి శకటరేఖమును 'చెఱంగు' లోని యలిచేతను 'చెఱంగు' లోని శకటరేఖమును 'అవిక'లోని యలిచేతను సాధింపఁ జూచినారు. ఇట్లు అన్యోన్యశ్రయ దోష దూషితంబగుటచే ఈశ్రీనాథప్రయోగము అసాధకమైనది. భారతాదిప్రమాణములచే శకటరేఖవంత మని నిర్ణీతమైన పాటుధాతువును రేఖ యతిలో 'శ్రేణుల్ గట్టి సఖ్యంతరాళమునఁ బారెం బట్టులు' అని మనుచరిత్రలో పెద్దన్న గారు ప్రయోగించినారు. ఈకవులు కడమతావుల రఱలకు మైత్రి చెప్పని వారై నందున ఈతావుల శబ్దములందు లఘురేఖమనియే తలంచి రని ఎన్నవలసి యున్నది. రఱయితై పీఠికం గనుఁడు.

చ. గిఱికోనుగోపురగ్రపరికీలితపంకజరాగరశ్మిం గ

ట్టెఱ యగుచాయఁ బొల్పుచివసేంద్రుఁడు నక్కినమింటఁ బోవుచో

మఱచి విధాత పాటలిమ మధ్యమసంధ్యకుఁ జేయ లేనియా

కొఱతెయుఁ దీర్చుకోఁ దొగరు కొల్పిన్మకై నడిఁ బట్టణంబునన్. ౧౮

విధాత = బ్రహ్మ ('విధాతా విశ్వ సృష్టిధి' ఆమ.), మఱచి = పరాకుచేత (సూర్యునికి); మధ్యమసంధ్యకుఁ = నడిమిసంధ్యయందు (మధ్యాహ్నసంధ్యలో), పాటలిమన్ = ఆరణ్యమును, చేయలేని యాకొఱతెయుఁ దీర్చు కోన్ = చేయనట్టి యలోపమును దిద్దుకొనువాఁడై, తొగరు కొల్పిన్మకై నడిఁ = ఎఱుపెక్కించినాఁడో (ఎఱ్ఱవానినిగాఁ గా వించినాఁడో) యనునట్లుగా, పట్టణంబునన్ = మధురయందు, దివస ఇంద్రుఁడు = దిననాథుఁడు (సూర్యుఁడు - 'సూర సూర్యర్య మాదత్య ద్వావివాత్మ దివాకరా' అహ.), చక్కినన్ మింటఁ బోవుచోన్ = సరిగా ఆయురమీఁది యాకాశమునం బోవునపుడు, గిఱి...శ్మిన్ - గిఱికోను = ఆవరించుచున్న (రశ్మికి విశేషణము - గిఱి = వలయాకారరేఖ) - గోపుర = గవనుయొక్క ('గోపురం ద్వారీ పూర్వో' పే.డి.) - అగ్ర = తుపను - చరికిత = తాపింపఁబడిన - పంకజ రాగ = పద్మరాగ మొలయొక్క (పద్మరాగము ఎఱుపు - 'శోభర త్నం లోహితకః పద్మరాగః' ఆమ.) - రశ్మిన్ = కాంతులచేత ('కరణ ప్రగహ్ రశ్మి' ఆమ.), కట్టెఱ = మిక్కిలి యెఱుపు, అగుచాయన్ = అగునట్టి కాంతిచేత, పొల్పున్ = ప్రకాశించును.

సూర్యుఁడు మధ్యాహ్నకాలమున నడిమింట ఆపురిగవనుమిందుగా పోవునపుడు అందు తాపింపఁబడిన పద్మరాగముల కాంతులు తన మెయిచుట్టుంబర్చుటచే కట్టెఱనివాడుగా నగపడును. అక్కడికి రాగానే అట్లు అగుట యెట్లున్న దనగా, సృష్ట్యాదిలో బ్రహ్మ సూర్యునికి సాయం ప్రాతః సంధ్యలయందు ఎఱుపుంజేసి మధ్యాహ్నసంధ్యయందు చేయం బరాకుపడిన లోపమును తీర్చుకొనువాఁడై అట్లు ప్రతిదినము ఆసంధ్యయందు సూర్యుని నెఱుపు గావించుచున్నాఁడో యనునట్లున్నది.

మూర్ఖుడు తనభాస్వరశుక్లతం గోలుపోయి పద్మరాగముల భాస్వరపాటలిమను బొందుట తద్గుణాలంకారము, తొగరుకొల్పె ననుట తనమప్రాణితమైన యుత్పేక్ష.

‘సంధ్యకుఁ’ - సప్తమ్యర్థమందు ‘కు’షస్తి. ‘కొఱతయొక’ - యుశబ్దము వాక్యాలంకారము. ‘తీర్పుకోఁ’ - ‘ముజ్జు పరంబను నపుడు కోశబ్దంబు కొనునకు బహుళంబుగా నగు’ - బా. వ్యా. క్రి .60. ‘కన్దోజాల కుజ్జృంభితస్తనయుగ్మంబు’ అని వను. - ఈపద్యమునందు శకటరేఫప్రాసము నిర్వహింపఁ బడినది. ‘గిటికొను’ -

“చ. చటిబడి తీవ్రఘర్షణ వశంబున నొక్కటఁ డీగచుట్లు నె
త్తలు లయియున్న పాపతటి త్రాటిమలంకల నిర్ధరాంబువుల్
గిటికొని మీఁదనుండి డిగఁ గిన్నరకంతి, పహాధిఁ ద్రచ్చు న
త్తటి ఫణిరాజు చుట్టినవిధంబున నున్న చూడు మిగిరికొ.”

—*పుష్పలా వి క లు*—

సీ. వెలఁది, యీనీచండ వెలయెంత? నాచండ

కును వెలఁ బెట్ట నెవ్వనితరంబు?

కలువఁదాపులు గాన మలికదంబక వేణి?

కలువతాపులు వాడకయ కలుగునె?

కడివోదు వాకిమ్ము పడఁజొ యీగేవంగి

సనఁ గడిగోమి ముందటికిఁ జూడు.

జాతు లే నగుబుడేతఁ? పద్మినులు సైత

మును నున్నయెడ జాతు లునికి యగుదె?

తే. యనుచు దొలి నుడి సభిలాష లెనయ మూగి

పలుకుతోడనె సర్వగర్భంబు గాఁగ

నుత్తరము పల్లవత్రేణి కొనఁగు చలరు

లమ్ముచును పుష్పలావిక లప్పరమున.

౧౯

విటులయు పుష్పలావికలయు సరసోక్తులు.—

1. విటప్రశ్న.—వెలఁది = ఓచెలువా, ఈనీచండ వెల = నీచయిన యీపూల సరమునకు (పాహువునకు అనియు - వానికి చండలు తిరిగియున్నవి, చండకడియములు ఇత్యాది వ్యవహారము ప్రమాణము) విలువ: ఎంత? పుష్పలావి కోత్తరము.—నాచండకుఁ = నాపూల సరమునకు (నాపాహువున కనియు),... ఎవ్వనితరంబు = ఎవనికి శక్యము (ఎక్కువ వెలగల దని భా. నాతోడి పొందునకు తగినధనమును ఎవఁడును ఇయ్యనేరఁడు - అనఁగా నా పొందు మిక్కిలి దొడ్డది అని భా. - పూర్వులు పండశబ్దమునకు బాహ్వర్థమును వ్రాయక సామిప్యార్థ

మును వ్రాసిరి. ఆ పక్షమందును పొందే అర్థము. బాహువును ఆలింగన ముఖముగా పొందునే తెలుపుచున్నది.)

2. వి.- అలికదంబక వేణి = తుమ్మెదల మొత్తమువంటి జడగలదానా, కలువ = ఈ కలువపువ్వునందు (కూడుటకు అనియు - కలుగ = 'కృచిద్దకారోపః' - కలువ = 'వినుము నరేంద్ర, విప్రుఁ డలివె'; అనినట్లు కలుగుధాతువునకు కూడుటయు అర్థము.-

“కలికీ మాటలు వేయునేటి కింక నీకాయంబు తో వాని తోఁ

గలుగన్ భాగ్యము గల్గకున్న విభునింగాఁ జేయుమి వీని రాఁ

గలజన్మంబున...” అని. ౨ ఆ. - శబ్దరత్నాకరము). తావులు = పరిమళమును (ప్రదేశములు అనియు), కానము = చూడము (అగపడలేదు అనుట) - పూర్వులు 'కలువతావులు' అని పఠించి కలువకు స్థానములయిన సరస్సు లనియు దానిచే విషయనిగరణమువలన నాభులు నూచితము లనియు వ్రాసినారు. ఈపక్షమువ బహుత్వము అవివక్షితము. గాంభీర్యమును బట్టి నాభికి సరస్సుపమ ప్రసిద్ధము. 'మెఱసె నాభి గభీరజలాశయంబునన్' వసు. 2 ఆ. 48. 'నాభిప్రాదైః పరిగృహీతరయాణి' మాఘ. 5 స. 29. 'గభీరే తే నాభీసరసి కృత యుష్మా మనసిజః' - సౌందర్యలహరి. 77 శ్లో. [ఒండె, కలువతావులు = సంగమ స్థానములు, కానము - మనకు సంగమించుటకు తా వెక్కడ? (కలువ = సంగమము అని నన్నెవోడుని ప్రయోగము కలదు)]. పు. - కలువతావులు = ఉత్పల పరిమళములు (పూర్వోక్తవిభముననే నాభులు అనియు), వాడకయ కలుగునె = పువ్వు వాడుసూపకుండఁగా నే పరిచయములేకయే కలుగవు - ('నాతో మైత్రి చేసికొందువేని ఎన్నింటి నేని మనకూటమికిం దగిన రహస్యప్రదేశములను నేను చెప్పఁగలను అనుట).

3. వి.- పడఁతి = ఓచెలఁదీ, కడిపోదు = పరిమళము చెడదు, (నీపొందులేక నాకు కబళము దిగకయున్నది అనియు), ఈగేదంగి ననన్ = ఈపైఁడి మొగలి పువ్వును (ఈనీవరాం గమును అనియు), నాకు = ఇమ్ము; పు. - కడివోమిన్ = పరిమళము చెడిమిని ... [ఇప్పుడు కబళము దిగని మాటకేమి నన్నుంగవసి యెడఁబాసినంతట కబళము దిగనే దిగదు అనుటయు. - “కబళపరీమళక్షత్యర్థములయందుఁ గనుపట్టుచుండును గడియసంగ.” ఆం. భా. 3(61).

“క. పడఁతికిఁ గన్యా ధర్మం

బెడఁనఁ గొఱయగునె వెండి? యెవ్వండైనన్

కడివోయిన పువ్వులు మఱి

ముడుచునె రసికుఁ డగువాఁ డమౌఘవిచారా.” భోజ. 4 (224).]

4. వి.- అంబుజ ఈశ. ౧ = తామరలవంటికన్నులు గలదానా, బాతులు = బాజులు (పద్మిని, హస్తిన, శంఖిన, చిత్రణి అనుస్త్రీజాతులు), ఏవి = కలవా? (నీవు ఆబాతులలో ఏజాతియందుచేరిన దానవు?) పు. - పద్మినులు పైతమునున్ = తామరల మొత్తములు కూడను ('పద్మినీ పద్మసంఘాతే స్త్రీ విశేషేనరోఽమ్భుజే' మేది. పద్మినీజాతి స్త్రీలు కూడను-తల్లక్షణము రలిరహస్యమున--

‘కపలముకుళమృద్యే పుల్లరాజీవగన్ధిః। సురతపయసి యస్యాః సారథం దివ్య మగ్రే,
చకితమృగ దృగాగ్రే స్రాస్త రక్తే చ నేత్రే। స్తనయుగళ మనర్హ శ్రీఫల శ్రీవిడమ్మి,
ప్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తస్య। తివలిలితమధ్యా హంసవాణీ సుకేశా,
మృదు శుచి లఘు భుక్త్యై మానసీ గాఢలజ్జా। ధవళకుసుమ వాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్.’),
ఉన్నయెడన్ = ఉన్నతావున, బాతులు = బాజపువ్వులు (హస్తినీ శంఖినీ చిత్రినీ బాతులు),
ఉనికి = ఉండుట, అరుద = ఆశ్చర్యము గాదు (తప్పక యుండును.)

అనుచున్ = ఇట్లుని, అప్పురమునన్ = మధురలో, అభిలాషలు = పుష్పములమీఁదను
(పుష్పలావికలమీఁదను) కోరికలు, ఎనచున్ = పుట్టుచుండఁగా, మూఁగి=అపుష్పలావికలను
కమ్ముకొని, లోలి నడిన్ = మొదటి మాటను, పలుకుతోడనె=పలులు వచించిన వెంటనే (లేక
మాటవెంబడి నే), నర్మగర్భంబుగాఁగన్ = లోపలపరిహాసముగల యట్లుగా (పైకి పువ్వులం
గూర్చియే పలికినట్లును లోపలికి ఎగతాళి యర్థ మగునట్లును—‘ద్రవకేళిపరీహాసాః క్రీడా ఖేలా
చ నర్మ చ’ అను.), పల్లవక్రేణికిన్ = విటరాజికి (‘అథ పల్లవః। అస్త్రీ ప్రవాళే నా ప్షిద్యే’నా
నా. ‘క్రేణిః స్త్రీపునర్యోః పక్షౌ సమాన శిల్పి సంహతౌ’ మేది.), ఒసఁగుచున్ = ఇచ్చుచు,
పుష్పలావికలు = పువ్వులుకోసి యమ్మెడు స్త్రీలు, అలరులు = పువ్వులను, ఆమ్ముదురు.

“ఇట వ్యాజోక్తి - -

క. లేజరిల వేడ్కతోన, వ్యాజసముద్యాత మైన వస్తువు నిలమిన్

వ్యాజముగఁ జేసి పలికిన, వ్యాజోక్తి యనంగఁబరఁగు నది యెట్లున్నన్.”

అని జోగి జగన్నాథ పండిత వ్యాఖ్య.

చ. సరసులనర్మ మింపుల నొసంగఁ గదంబపునండఁ గట్టుచోఁ

గరఁగుటఁ దెల్పునృక్కరళకాంతులు నుత్తర మిచ్చునంతరాం

తరముల నవ్వులు న్గులువతెండము మొల్లలు సంచు మిన్ను గ్రు

చ్చి రహిని రిత్తనూ లొసఁగి సిగ్గు వహింతురు పుష్పలావికల్. ౨౦

పుష్పలావికల్ = పువ్వులు కోసెడు (కోసియమ్మెడు) స్త్రీలు, సరసుల నర్మము =
రసికు లయిన విటులయొక్క పరిహాస (వాక్య)ము, ఇంపులన్ ఒసఁగన్ = తమకు ప్రీతిని
గావించుచుండఁగా, కదంబపు నండన్ = (ఆవిటులకై) మిశ్రమాల్యమును, కట్టుచోన్ = తాము
గ్రుచ్చునప్పుడు, కరఁగుటన్ = ఆవిటులవర సోప్తులకు తమ మనస్సు కరంగి నందులకు,
తెల్పు...లున్ — తెల్పు = సూచకములయిన - దృక్ = కన్నులయొక్క - తరళ = తరుకుగల
(‘తరళం చచ్చలే ప్షిద్యే భాస్వరేఽపి త్రిలింగమ్’ మేది.) కాంతులున్ = ప్రభిలను, ఉత్త
రము = విటులమాటలకు జవాబు - ఇచ్చునంతరాంతరముల నవ్వులున్ = చెప్పనట్టి ప్రత్యుత్తర
మైన నడిమినడిమిహాసితంబులను, కలువతెండము = లొంగమొత్తము, మొల్లలున్ = కుండ
ములును (పా. మల్లెలు), అంచున్ = అని ప్రమించి (తమ దృగ్గోచులను నల్లగలువలను గాను
తను నవ్వులను మొల్లలనుగాను భ్రమపడి-యని క్రమాన్వయము - తత్త త్సాదృశ్యము (పసిద్ధము),
మిన్నుగ్రుచ్చి = ఆకాశమును (అనఁగా ఆదృగ్గోచులను ఆనవ్వులను అవి స్పర్శహీనము లగుటం

జేసి మింటిపంటివే-వానిని) పూమలగా గ్రుచ్చి, రహిత్ = ఆసక్తితో, రిత్తనాలు = (పూషలయను భ్రమచేత) పువ్వులులేని వట్టి దారమును, ఒసగి = ఆవిటులకిచ్చి, సిగ్గు వహించుట = అంతలో (తమపొరబాటు తమకుం దెలియఁగా) లజ్జపడుదురు.

ఆపురమందు పుష్పలాశికలు కడుఁగూర్చి నై నను, పిటపుంగవులు వారిని సయితము మోహము పాలునేయనట్టి సరసభాషణులనుట. -భ్రాంతిమచలంకారము, యథాసంఖ్యంబును.

సీ. పద్మాస్య, పురి సనుభవితకు సేవ యె

త్తులు వెట్టె దనఁగ రావలసె నిటకు;

దెలుపుమా, జాముండు నల రింపొ ఘటికాద్య

యం బుండు నల రింపొ కంబుకంఠి?

గో వేడుటకు నీవు బూతు వేల చెప్పెక?

పువ్విక, మే మందాక నోర్వఁగలమె?

చేరఁగా రాదె, బాసికము గే లోగివ.

యంతనే చెడునె యేణాయతాక్షి?

తే. యనుచు, బరిభాషఁ బోలె ద మ్మాన దొరల

నాడ. మోవిఁ జెఱుం గిడి, యాఁగు నవ్వు

కంట నిగుడ, విరు ల్నాన్పుకరణిఁ జల్లు

సరసపుడలంబె జాణల మరులు కొల్పు.

౨౧

1. పద్మ ఆస్య = ఓతామరస కదనా, పురిత్ = ఈయవార, అనుభవితకుత్ = భోగించు వానికి, సేవ = సేవ, ఎత్తులు వెట్టెదు = పూవులెత్తులు (మాల్యములు) కట్టెదవు, అనఁగా ఇటు కుత్ రావలసెత్ = అని విని నీకడకు వచ్చితిని (ఈయవార మాల్యము అనుభవించువారికి సీపూవులెత్తులే శ్రేష్ఠములు అని విని నీవలన వాని కిచ్చితిని వచ్చితిని అనుట - ఎత్తు = ఎదురు - అనఁగా వలపుకత్తెయే తన పిటునికీచ్చు ధనము-కావున - నిన్ననుభవించువానికి సీవే ధనమిచ్చెదవని విని నిన్ను తనియించి నీవలన ఎదురు కైకొనఁగలవాడనై నీకడకు వచ్చితిని - అనియర్థాంతరము);—‘అనుభవిత’ - అనుభవితృ శబ్దము ఋకారాంతము; ‘సేవ’ - అశబ్దమునకు అవధారణార్థము వలపుకానివలన ధనముం దైకొనక యని భా. ‘ఎత్తులు వెట్టెదు’ అనఁగా ప్రయత్నములు చేసెదవు అని కొంతయు అర్థము చెప్పదురు; ‘అనుభవితకుత్’ - ‘అనుభవతకు’ అనుపా. పొరబాటు, దానికి అనుభవమునకు అనునర్థమును రాదు, అందులె తలప్రత్యయము అప్రసక్తము అంతర్గదువు; ‘అనుభవమున కీవ’ అని సీతారామాచార్య పా.

2. కంబుకంఠి = శంఖమువంటి కంఠముకలదానా, జాము ఉండు నలరు ఇంపొ = జాము నేపు (ఏడు నర గడియలకాలము) పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పుష్పము మనోజ్ఞ

మో, ఘటికాద్యయంబు = రెండుగడియలకాలము మాత్రమే - ఉండు నలరు ఇంపా=పరిమళము చెడక (వాడక) యుండునట్టి పువ్వు మనోజ్ఞమో, తెలుపుమా = చెప్పమా; (సేపువ్వులు చాలసేపు చెడకయుండును గావున మాకు అవియే వలయు ననుట) - (గూఢాంశము.- అలరు అనగా సంభోషము - సంభోగము లక్ష్యము - నీకు బాముసేపు ఉండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞమా-అనగా అది కావలయునా, రెండు గడియలే యుండునట్టి సంభోగము మనోజ్ఞమా- అనగా ఇది కావలయునా, చెప్పము. - ఒరులు రెండు గడియల సంభోగము సేయెనంగుదురు, సేను బాముసేపుండుసంభోగము నొనంగుదును గావున నన్నే సేవింపు మనుట;

‘ఏక వారాపథి ర్వామో రతస్య పరమో మతః

చన్ద్ర శక్తిమనో ర్హ్యనో రుచ్ఛట క్రమవర్తనోః.’ రతిసర్వస్వము.

3. ఉచిత = ఓజవరాలా, ఏక = సేను, వేడుటకుక = కోరినందులకు, నీవు, ఋతువేశ = వసంతాది ఋతుకాలము రానియ్యు అని. చెప్పెవపు, ఏము = సేను, అందాక = ఆయాఋతువ వచ్చునంత (‘గ్రీష్మదౌ శ్రీగజస్య ప్రథమః.’ నానా., ఓర్వం గలపే = ఓర్వ లేము ప్రాగడ నడిగిన వసంతము రాని మృని, తామర నడిగిన శరత్తు రాని మృని, - ఇట్లు ఆయా పుష్పమునకు ఆయాఋతువు వలెను వేచి యుండు మని చెప్పుచున్నావే, మాకు అవి ఇప్పుడే కావలయును, మేము వేచ సేనము, కావున రోహిణి విశేషములచే నీవు ఇప్పుడే పుష్పి = పంజేసి యా పుష్పములను మా కిమ్ము అని యాహ్వాని; - (గూఢాంశము - సేను సేవోడి పొందుం గోరి నందులకు ఋతున్నాననుచు ముహుటను నన్ను వేపు మనియెదవే, సేను అందాక వేవబాలను, కావున ఇప్పుడే నాకు సంభోగం జొనంగుము.); [ఋతువు + ఏల? అనియేని గ్రహించవచ్చును. అశలకు అభేదము కలదు.]

4. ఏక ఆమత ఆశీ = లేడవలె వాలిక కన్నులు గలదానా (‘దీర్ఘమాయతమ్’ అను.

‘కృష్ణ సార రుచ స్యజ్కు రజ్కు శమ్మర రోహిషాః

నోకృష్ణ పృష్ఠ తై రర్హ్య రోహితా శ్చమరో మృగాః.’ ఆమ.).

చేరంగారాద = సేను ఏపూవుచేరునకు రాగూడదా, కేలు సోకినయంత సే = నాచేయి తగిలిన మాత్రానకే, వాసికము = నీవు గ్రుచ్చి విక్రయానికి పై పెట్టుకొని యున్న యీ వాసిక చండ (వివాహకాలమందు వధూవరుల నొనటం గట్టిండునది మూడు ప్రక్కలు తీరినట్టి హరివిశేషము), చెడున = వాడిపోవునా, - (గూఢాంశము. - నిన్ను సేను తనులగూడదా, నీవాసికము అనగా జిరుమాలము నాచేయి తగిలిన మాత్రాన కృత్రి నొందునా? - అభిప్రాయము నూహించు కొనునది.);

అనుచు = పూర్వోక్తప్రకారంబున, పరిభాషణ బోలె = సంకేతపు మాటలచేతనుం బోలె, తమ్ము = (పుష్ప లాపికలను గూర్చి), ఆన రోగల = కోరిక పొరలుచుండగా ఆత్మం తాభిలాషతో ననుట), ఆడ = పిటులు పలుకగా, (ఆపుష్పలాపికలు), మోహిత్ చెఱంగు ఇడి = తమ యధగోష్ఠమును వైచుచెఱంగుతో కప్పుకొని, ఆగు నవ్వు = ఆపుకొనుచున్న హాసితము, కంటి = కన్నులయందు, నిగుడి = వెలువడగా, పిరులు = పువ్వులను. నాన్ను కరణి = తడుపుట కనుమిషచేత, చల్లు = విటులమీఁదనుం బడునట్లు చిలుకరించు నట్టి, సరసపు

జలంబె = సయ్యాట నీళ్లే (సరసా లాడుటగా చల్లిన నీళ్లే), బాణలక్ = రసజ్ఞు (లయిన యా విటు) లను, మరులకొల్పుకొ = మోహింపజేయును (వశపఱుచు కొను ననుట.)

ప్రకృతవస్తు గోపనార్థమైన యవాస్తవ హేతుాక్తి కానందున వ్యాఖ్యోక్తి కాదు, శ్లేషమాత్రము. 'నాన్పుకరణిక్' - కైతవాపహ్నుతి.

'నీవు బుతువు' -- 'బు 9 వర్సంబులు రల శుల్కంబులు' బా. వ్యా. - కావున సంధిలేదు. 'అందాకక్' = అంత + దాకక్ (= దనుకక్), మోవిం జెరిగిడుట నవ్వను దాచుటకు, నవ్వను దాచుట తమ చెట్టు చెడకయుండుటకు. 'కాణడు' మగాడుల లోనిది.

నీ, ఇంద మన్తటి కంతకుందాధం గూడి ని

చ్చలపుజూపులు మున్న సంబ్రమింప,

వెల యొప్పు కవలం బో విటుచుమోవియుం గోప

మొదవెడుచూపు మోమోటం నిప్పు,

దిరిగిన సస్మితోక్తియు జూపుటోమూర్తి

ములు పగుల గా కను పలుకు లునుప.

నవి నాని కావో నీ కను పరసాపత్ని

సంసాదనం బుబ్బు నింపుం బెనుప,

జే. జనురవచనవిలాసాంగసౌమ్యవములం

బసిడిం దా నిచ్చినట్టి యష్టజాత్ర మలినం

బడికిం గైదుపు లందిచ్చు రతివిధమున

విటుల కిల్లెను మఱి నాని విడులు పురిని.

౨౨

1. ఇందిము = పువ్వులు ఇరిగో పుచ్చుకొనుము, అస్తటిక్ = అనెడు సమయమందు, దం.....ధక్ - కుండ = మొల్లలకంటి - దంత - పండ్లయొక్క, - ఆధక్ = కాంతిని, కూడి = కలసికొని, నిచ్చలపుం జూపులు = నిర్దోషము లైన చూడుకలు, మున్న = అదిలోనే, సంబ్రమింపక్ = పండువు నేయంగా ;

2. వెల, ఒప్పుక - ఎక్కువయని, కవలక్ = మఱియొక పుష్పలాపిక కడకు, పోక్ = విటుండు పోయినంతట, పలుచు మోయు = చెప్పిని పఱుచు తీరును. కోప మొదవెడు చూపుక్ = (ఆవిటునిమీఁద) కోపముతో గూడిన పుష్పలాపిక చూడ్కియు, మోమోటం త్రిప్పక్ = దాడిత్రయము గలవాడై వెనుకకు నచ్చునట్లు చేయంగా (ఆచూడ్కిచేతను ఆమోహ విటువుచేతను అతడు మోమోటంపడి మరల ఆపుష్పలాపిక కడకే వచ్చు నని భా.);

3. తిరిగిసక్ = మరల తనకడకే ఆవిటుండు రాగా, సస్మిత ఉక్తియుక్ = చిఱునవ్వు తో గొడుగున్న మాటయును, చూపు టోయాగములుక్ = చూపుయొక్క విలాసములును, అగుక్ కాదు అను పలుకులు ఉడుగిక్ = వెల పరి యనియేని హెచ్చు అనియేని పలుక నీయక చెప్పిన వెలకే కొనునట్లు చేయంగా (అట్లు వశీకరించుచుండగా);

4. నీకు, అవిగాని = ఆపువ్వలేగాని, కావో = వేటుపువ్వలు పనికి రావా (గూఢా
 ధము - నీకు దాని పువ్వలేగాని నాపువ్వలు పనికి రావా-ఆపువ్వలాపకను మరులుకొని నన్నొ
 ప్పరికించెదవు అని భా.), అను = అని, పరసాపత్నీయ సంపాదనంబు = అన్యపుష్పలాపకతో
 తనకు సపతి తనమును కల్పించు కొనుట (అదియు తానును ఆపిటునికి విటకత్తెలు అని కల్పిం
 చుట), ఉబ్బుకొ = గర్వమును, ఇంపుకొ = ప్రితిని, పనుపకొ = వర్ధిల్లఁ జేయుచుండఁగా ;

చతుర...లకొ = చతురవచన=చదురు మాటలు - కలాప=ఓయ్యారములు - అంగసౌప్త
 వములకొ=అవయవ సంపద్యము-అనువాని (మూఁటి) చేతను, తాను = ఆవిటుఁడు, పసిఁడి ఇచ్చి
 నట్టి అప్పణఁటికొ = ఎవతెను పువ్వలకొఱకు ముందుగా బంగారము సంచకారముగా ఇచ్చియు
 న్నాఁడో అవనితను, మఱుకొ = ఆవిటుఁడు మఱచి పోఁగా, పతికొ=మన్మథునికి, కైదువులు=
 ఆయుధము లయిన పువ్వలను, అందిచ్చు రతి విధమునకొ=జైత్రయాత్రకై తెచ్చి చేత నుంచెడు
 రతివలె, వారు = ఆయుధి పుష్పలాపికలు, విటులకొ, విరులు = పువ్వలను, ఇత్తురు. (రతి
 మన్మథి పమచే ఆవిటిపిటులు అతిసుందరులనియు, కైదువు లిచ్చునట్లునుటచే ప్రప్టలకు
 ఆదర్శనము మహనా వేశకరముగా నున్న దనియు భా. జాతెల లాపుష్పలాపికలు తమకడను వచ్చిన
 పిటుని ఎటులేని పంపించి తనపువ్వలే కొనునట్లు చేయుదు రనుట.---స్వభావోక్తి; 'పతికి....
 కరులు' - ఉపమ.

'ఇందము' - నిపాత్యము ('హంబ గృహణార్థే' అని హేమచంద్రుని శేషినామమాల
 కుందుం గలదు.). 'సంబ్రమింప' - నామధాతువు - సంబ్రము = సంభరము = పండుగు (కన్నుల
 పండువుగా నుండఁగా ననుట). 'చాపుటోయ్యారము' - టుగాగము 'వేల్పుటావు' ఇత్యాదుల
 యందుంబోలె. 'పరసాపత్నీయ' - ఇట 'సర్వనామ్నం వృత్తిమాత్రే పునద్యావ' అనుటచే
 పరాశర్మమునకు పునద్యావము రాఁగా ప్రై రూపము సిద్ధించును.

'ప్ర భాత వాతాహత కమ్పితా కృత్తి' కుముద్వతీ రేణు విశస్య విగ్రహమ్

నిరాస భృష్టం కుప తేన పర్వినీ న మానిసీ సంసహతేఽన్యసంగమమ్.' భట్టి.

ఇట 'అన్యాసంగమమ్' అనక 'అన్యసంగమమ్' అనుట బరికించునని. సాపత్నీయము = సపత్నీ
 భావము. 'అందిచ్చు' - దీనిని క్తార్థకారి సంధిగా తత్కాయలు వాచింతురు; అందు భాతువు
 ఇచ్చు భాతువు ఇటుకలసి తిలుచుగా ప్రయోగములం గానిపించుచేత దీనిని శబ్దపల్లవముగా
 గ్రహింప నొప్పును. 'విశాచి నీదు కలుకు ట్లందికొ' అము. ౩. ౧. ౨. 'మడిచి యందిచ్చు
 నపుడు గోరిడుడు కేల' వై. 8. ౮. 84. 'చాపము నాకంఠమ్మ' అను భారత ప్రయోగమును
 ఇట్టిదిను. ఈ శబ్దపల్లవమునకు ప్రయోగాలులు ప్రబంధములలో పరిశృతములు కలవు; కొన్ని
 టిని పీఠికయందుం గనవచ్చు.

చ. నల మగు చంద్రఖండములు దారలు, సాంకవ మొప్పపాణిపా

టల మగుదంతపుంగరవటంబు శశాంకుఁడు, గుంకు మొనచీ

రలజిగి కెంపు, గా బయటి రథ్యల నొప్పమ రిందుకాంతవే

మలపయి సంధ్యయే బహుతర వోచె నన న్నురీ గట్టి నా ల్పతుల్.

స.స
 *

పురి - మగు రాపురిమందు, బయటి రథ్యల - వెలపలి వీధులయందు - అనగా - పెద్ద వీధులయందు, గట్టివారో సతులు = పరిమళద్రవ్యము లమ్రెడు స్త్రీలు, దలము అగు చంద్ర ఖండములు = మెండుయిన కప్పురపుం దునియలు ('అథ కర్పూర మస్త్రీయాం ఘనసార శ్చ ద్రవ్య సంజ్ఞః' అమ.), తారలు = సత్తత్రములు ('సత్తత్ర మృత్యుం భం తారో' అమ.), సాంకవము ఒప్పు = జవ్వాది దేనియందు ఒప్పుచున్నదో అట్టి (సంకు వనగా జవ్వాది పిల్లి, దానివలనం గలుగునది గాన సాంకవము జవ్వాది) - పాణి పాటలము = నిగనిగడిడి శ్వేతరక్తము (పాణి = ముతైపు నీరు - 'శ్వేతరక్తస్థ పాటలః' అమ.), అగు - చంతపుం గరవటంబు = ఏనుగు చంతముతో చేసిన బరణి, శశాంకుడు = చంద్రుడును, కుంకుమ విస శీల జగి = చెందిరము అంటిన కోకల డాబ్బ, కెంపు = సంధ్య) రాగింబును, కా = కాఁగా, ఇందుకాంతనేదుల పయి = చంద్రకాంతపుం దిన్నెలమీఁది, సంధ్యయే = సంధ్యాకాలమే, బహుతే = అనేక త్వము పాలు, తొంచె = అగచడినది, అనునటు గా, ఒప్పుదురు.

ఆపురిమందు బయటి వీధులలో చంద్రకాంతమయవేదికలయందు సంజ్ఞప్రాదుల పరిమళ ద్రవ్యము లమ్రెడుస్త్రీలు - మెండుయిన కప్పురపుం దునియలు గల్గి జవ్వాదితోనిండి నిగనిగలాడు పాటలవర్ణముతో నొప్పుచున్న చంతపు బరణియు, కుంకుమము తగిలిన శీలకాంతియు, నొప్పారుచుండగా నెట్లు శోభింతు రనగా, ఒక్కటి మ యన సంధ్య వెక్కుంధ్యలై, ఒక్కొక్కొంధ్యయు చంద్రకాంతపు చంద్రగులయందు వెక్కుసత్తత్రములు, మచ్చతోడి యుక్కచంద్ర బింబము, రక్తమయు, కలద, అట కానిమించినదో అనునట్లు శోభిల్లుచుందురు. - రూపకానిగ్రాణితమయిన యుత్పత్తి.

'దలము' - కప్పురపుం దునియలు చక్కని గావునను ఎక్కువగా అమ్ముడుబోవును గావు నను అంగడిలో పెక్కులుగా నుండుట సుసేధము; బహుత్వమును నెప్పుడు సంఖ్యలలోగూడ సత్తత్రములతో నామ్య మొందుటకు. 'తారలు' - ఇది సజ్జమునకు చంద్రభార్యలయిన యిరు వరయెడు సత్తత్రములు మాత్రమేగాక సత్తత్రనామాన్యము అర్థము, 'సత్తత్ర తారాగ్రహ' అను ప్రయోగమందు సజ్జత మయిన భేది మిచ్చట వివరించుము గాదు. 'కరవటంబు' - ఏకత్వము చంద్ర సంఖ్యానామ్యముతోఁగూడు, పునుండు మిక్కిలి వెలపాడుట వస్తువు గావునను ఇంచించుకయే అమ్ము డుండు గావునను ఒకకరవటము పునుంగ స పెక్కుదలములు పక్రియమునకు చాలుం గావు నను అది ఒక కరవటము కాండును. 'సాంకవముప్పు పాణిపాటల మగు చంతపుంగరవటంబు' - ఇందు 'సాంకవము' అప్రియార్థప్రథమ యని పూర్వముద్రావ్యా; అది హృద్యముకాదు; ఒప్పి నది సాంకవమేగావున సాంకవమునను ప్రథమ వచ్చినది; 'ఒప్పు' 'అను' అను పితృవతోభయ పదంబులు కేవలక్రియాజన్య పితృవ ఘటతంబులై సందర్భయోగ్యమయిన 'పాణి పాటలము' అనుపదముచే వ్యవహారము లయినవి. చూ. ప్రాథవ్యా. సమాస. 18 నూ. 'ఒప్పు' అనుభాతుజ పితృవము అధికరణ ప్రాధాన్యవివక్షచేతను, 'అగు' అను భాతుజపితృవము కర్తృప్రాధాన్య వివక్షచేతను, 'చంతపుం గరవటంబు' అను పితృవ్యంబుతో ననుసించినవి. చూ. బా. సమా. 26. నూ. 'ఇందుకాంతముం కెప్పుడు ప్రతిఫలనార్థము, ప్రతిఫలనము బహుత్వాధ్యము. అసతులు దృశ్యమానలు గావున సంధ్య తాను మూర్తిభవించి నిజలక్షణములతో ప్రతిఫలించిన

ఓని యుత్పేక్షాభిప్రాయము. 'గట్టివాల్సతులు' అనుపదము భారతప్రసిద్ధ మని భార్యముద్రణ వ్యా. కాని భారతాది బహుగ్రంథములం దతినిదీప్తి లయినసీతారామాచార్యులవారి 'గట్టువాలు' అని పఠించి దానిక ప్రారంభ శ్లోకమునుమాత్రమే వ్రాసినారు. పోనుదొరగారు 'గట్టివాల్ సతులు' అని పఠించి మామిడి వెంకన్న కృతాంధ్రదీపికయొక్క అనుబంధమునుండి పరిమళ ద్రవ్యము లమ్రెడుస్త్రీలు అని యర్థము వ్రాసినారు.

సీ. ఉపరిస్థాననారాజోక్తికిఁ జెవి దార్చి

యమ్మొగంబై బయల్చిమ్మి చిమ్మి,
గను వనెన్నొరయ మిన్నవియ దట్టించు తో
త్రధరు బందపుదాంట్లఁ దక్షిమి తక్షిమి,
చలువచే ద్వారవేను తెఱంగి నిల్చి త
జ్జనవిఘ్నముకుఁ గేలు సాచి సాచి,
శింశుమంబుల కుబ్బ గండాల్పదాస మే
ఋణుగఁ దద్వహు శతాల ఋణ్వి ఋణ్వి,

తే. వేమకానూతులకు వీడు నెడలి నెడలి,

పరపథగదధ్వనికఁ బోక పరిగి పరిగి,

కృత్సటలు వైరులకుఁ బంపు కృత్య లస వ

నా నుగతిఁ జేరు నెలిఁ గరు లగ్నికల.

అన.

1. కరులు - పరులను, ఉపరి...కత్ - ఉపరిః (మెచ్చ) మీద - స్థ = (కూర్చుండి) ఉన్న - జనమనుష్యునియొక్క (మావటివానియొక్క యనుట) - వారలఁజేక్తికత్ = నివారణ పచనమునకు గ్రాటు చేయవలదు అను నపరినిపును, చెప్పి దార్చి = చెప్పియొగ్గి పని, అమ్మొగంబై = ఆమావటినివైపు నొంగుమంచి (తలవైకెత్తి), బయల్చిమ్మిచిమ్మి = ఆకాశమును మాటిమాటికిని మీటి; - చెప్పిదార్చుట మనమెక్కియుండుటచే ఆప్రయత్నముగా మావటినిమాట వినఁబడనం దున; అమ్మొగంబై బయల్చిమ్మట నివారణసేయఁ గూడ దను నభిప్రాయమును అతనికి సూచించు టు; 'చిమ్మిచిమ్మి' - ఆప్రయత్నము మహారథకము.

2. మిన్ను ఆవియత్ = ఆకాశము బ్రద్దలననట్లుగా (పా. మన్నవియ = భూమి బ్రద్దలను నట్లుగా), ద...రుక్ - చిట్టంచు = అవలించుచున్నట్టి - తోత్రధరుక్ = పరిగల ('తోత్రం వైకాకమ్' అను.) పూనినవానిని, గవను = పురద్వారము, వెన్ను = తనపీపును, ఒరియత్ = రాచు కొనునట్లుగా, బందపుదాంట్లక్ = బందములగలకాళ్లతో దాంట్లు వైచుచు, తక్షిమితక్షిమి = మాటి మాటికి తక్షిమి; [మిన్నవియ బిగ్గరగా దట్టించుట ఇతఁడు కడుబల్లిరుండు చావఁగొట్టును అని భయముగొల్పుటకు; గవను వెన్నోరియుట దాంట్లచేత; దాంట్లు బందములచేత.]

3. బ్యారపెట్టె = వాకిళ్ల కడనుండు తిన్నెలను, చలువచేత్ = అచ్చటి చల్లదనముచేత, ఎటింగి, నిల్చి తత్ జనశిఘ్నత్వము = అందలిమనుష్యులను పట్టుకొనుచున్నచేత, కేలు = తుండమును, సాచిసోచి = మరలమరలపొడిగించి; 'చలువ' = కల్లాపిలోనగు కారణములచేత; చలువచే నెఱుంగనేల, కంటికి కనబడనా యనిన, మదమెక్కియుండుటచే ముందువేదలవైపు సరిగా చూడలే దనియు, చలువచే వేదులని తెలిసిన యనంతరము అటు చూచిన దనియు తెలపఁదగును; 'శిఘ్నత్వ' మదముచేత.

4. గండ ఆల్పదానము = చెక్కులలోని యిందుక మదజలము, డిండిమంబులకు = రాయిడి గిడిగిడియను వాద్యముయొక్క ధ్వనుల (ను ఏనుగు వినుట) చేత, ఏలులుగ = ఏలులవలె - అనగా - మిక్కుటముగా, ఉబ్బు = ఉబ్బొంగగా. తద్వహు = ఆడిండిమవాదకుని, తాల = శిలలతో, టుప్పిటుప్పి = మాటిమాటికింగొట్టి; - డిండిమధ్వనిచే ఏనుగునకు కోపము వచ్చినందున దాన ముబ్బుచుయు వాదకుని తాలం గొట్టుటయు.

వేదక ఆహతులకు = వెదురుకోలల బెట్టలచేత, వీడు పెడలి పెడలి = ఊరువెలుపడి మరల వచ్చి మరలవెలుపడి, పరిపథ గజధ్వనిక = వేలుదారిలోని యేనుగుల ఘంకారముచేత, పోక = ఊరువెడలిపోక, తిరిగితిరిగి = మరలమరల ఊరిలోనికి ప్రవేశించి, నశా ఆనుగతి = పడియేనుగును ('కంఠీ ధేనుకా వశా' అమ. పడి = అడుచుగము.) వెంబడించుటచేత, వెలిక = ఊరివెలుపలికి, అగ్గలికల = ఉత్సాహముతో, వృక్కుటలు = చూడుకొనమాహములు, వైరులకు = శత్రురాజులమీఁదికి, పంపుకృత్యలు అన = ఆపాండ్యరాజు పంపెడు సంహారక దేవతలు అనునటు ఒప్పుచుండగా (ఉత్తేప్త. 'కృత్యా క్రియా జ్వతయో' అమ. 'సంహారిక దేవత' యని బ్రాసు. 'భార్గవ నిర్మితయైన కృత్యచేతం జంపింప ననుకట్టిన' అని తన్విత విశ్లేషపురాణ ప్రయోగము.), చేరుక = పోవును. [పడియేనుగువలన వెలుపలి కేగినపిగాని ఒండుపిధమున నేగింప నలవిగా చని భా. ఆపాండ్యునికి అట్టి మదపుత్రులుగులు చెక్కులు గల నని భా. మత్తగజస్వభావోక్తి.]

'ఏలులుగ = ఇచ్చటి క్రియావిశేషణమునకు న్యాయంతం బగుధాతువు అను ప్రయుక్తమై ప్రాస్వమును బొందినది. 'ఏలులుకాగా' అనగా ఏలునై ప్రవహించగా అని యర్థమగునట్లుగా 'ఏలులు' క్రియావిశేషణముగాక నుజ్యంతమునకుం గర్తయగునేని, ఆపక్షంబున 'క' అని ప్రాస్వంబురాదు; కావున 'ఏలులుగ' అనునది ఉబ్బుటకు (క్రియా)విశేషణము కావలయును. పూర్వకాలికంబునకు 'ఉబ్బి' కి 'టుప్పి' తో సమానాశ్రయత్వము లేమిండిసి ఇప్రత్యయము ఘట్టిచు, అందుకై 'ఉబ్బు' అనియే పఠింపవలయును.

ఆపురమున మదపుత్రులుగులు తమ్ము ఇచ్చవచ్చినట్లెల్ల పోనియక మావట్టిండు అదలించు నందులకు కెరలుచు, బరిగోలతో పొడుచువానిని బంతాలలోనె యుండియు దాంటలో నే మాటిమాటికి తఱుముచు, చలువచే ఇండ్లవాకిళ్ల తిన్నెల నెఱిగి అందుండువారిని పట్టబోవుచు, డిండిమధ్వనికి గండమదము ఏలులవలె నుబ్బుచుండగా. ఆడిండిమవాదకుని తాల టుప్పిచు, వెదురుకోలలపెట్లకు వీడువెడలియు, ఊరిలోనే వేలుదారిం బోవు నేనుగు ఘంకారము విన మరల ఊరిలోనికి తిరుగును, తుదకు పిడియేనుగు కనబడగా ఊరివెలుపలికి దానివెంట మహోత్సాహముతో పరువిడుచు, వైరిధయంకర మయినచూపులు చూచుచు పోవును.

ఉ. పై సనిశంబు నల్లుకొను పాంసువుపై ఖగతుండఖండిత²⁵
 లానమహామహీరుహఫలచ్యుతబీజము లుత్తిష్ట త్కరాం
 భోనిబిడాప్లుణి నొలవఁ బొల్పు సగమ్యతఁ దూలుచు న్నృహ²⁶
 ద్యానముల స్మదేభములు ప్రాణముతోడినగంబులో యనన్.

పుర ఉద్యానములకుఁ = ఊరిలోఁ పులయందు, మద ఇష్టములు = మత్తగజములు, పైకు =
 తమయొడలిమీఁద, అనిశంబు = సర్వదా ('సత తానారతాత్రాస్త సస్త తావిర తానిశమ్' అమ.),
 చల్లుకొను పాంసువుపైకు = తాము తొండముతో చల్లుకొనెడి దుమ్ముమీఁద ('రేణు ద్వయోః
 స్ప్రియాం ధూళిః పాంసు ర్వా న ద్వయో రజః' అమ. పా. పాంశుః). ఖగ...లు-ఖగ = పక్షుల
 యొక్క ('ఖగే విహజ్య విహగ విహజ్యమ విహాయనః' అమ.)-తుణ్ణ = నోళ్ల చేత ('వక్త్రాస్య వదనం
 తుణ్ణ మాననం లపనం ముఖమ్' అమ.) - ఖండిత = కొఱక (బడిన ('ఫలవిశేషణము) - ఆలాన =
 (ఏనుగునకు) కట్టుగంట మయిన ('ఆలానం బద్ధప స్తప్యే' అమ.) - మహామహీరుహ = పెద్దచెట్టు
 యొక్క ('పృథ్వీ మహీరుహః శాఖీ' అమ.) - ఫల = పండ్లనుండి - చ్యుత = రాగిన - నీజములు = గిం
 జలు, ఉత్...లిక్ - ఉత్పత = మీఁదచల్లుకొనెడి - కరఅంగం = తొంటపునిటియొక్క - నిబిడ =
 దట్టమయిన - ఆప్లుణిక్ = తడుపుటచేత. మొలవన్ = మొలకలెత్తఁగా, అగమ్యతక్ - సమీపింప
 రానినై ('కొండమును అట్టివై), తూ...చున్ = ఊగులాడుచు, ప్రాణముతోడి నగంబులో యనన్ =
 ప్రాణముగలవై సంచరించుచున్న కొండలో యనునట్లు, సో...చున్ = బిచ్చారుచుండును.

ఆపురమందు, ఊరిలోఁ పులలో మత్తేగములు-తాము నిరంతరము తొండములతో దేహము
 మీఁద చల్లుకొనెడి దుమ్ములో, తమకు కట్టుగంటము లై యున్న మహావృక్షముల పండ్లను పక్షులు
 కొలుకుటంచేసి, వానిగింజలు పడఁగా, తాము తొండములతో ఎత్తి పయిం బల్లుకొనెడి నీటిచట్టంపు
 చడిచేత మొలకలెత్తఁగా, ఆస్థితిలో చేరువకుపో నెవరికిని శక్యముగాక, ప్రాణముతోడి నడగం
 డలవలె ఊగులాడుచు సంచరించుచుండును. - ఉత్పేక్షలంకారము.

శా. మానిక్రోధవిఘాతపత్తిముల మా మాతో సవత్తిల్లదా
 కానీ రం డని కేకరాక్షిరుచిమొక్క ల్పొక్కల న్నాభాతూ
 గాసల్పహిపకల్పకాండతతులం దారం బురిం బొల్పు నా
 జానేయంబులు ఘనహాస మిడి క్షేజామోర ల్గార్దుచున్.

పురిక్ = మధురాపురమందు, ఆజానేయంబులు = ఉత్తమజాతిగుట్టములు ('ఆజానేయాః
 కులిశాశ్వా' అమ.), మా...లము -- మాని = శాలిహాత్రమునియొక్క - ప్రోధ-కోపముచేత -
 విఘాత = పోగొట్టబడిన - పత్తిములము = అక్కలుగలవారము (అనఁగా - అక్కలులేనివార
 ము -- 'పత్తిం వాహనపక్షయో' అమ.), సో మానోక్, సవత్తిల్లదా = అక్కలుగలవార
 లుగదా, కానీ గండు = వచ్చి వేగముచూపుడు, అని = అనుటయర్థముగా, కే...క్కల్ - కేకరఅక్షి =
 మెల్లకంటియొక్క ('వళిరః కేకరే' అమ. - అపాంగముకడుకు బఱగిన తారక కలిగినకన్న మెల్ల
 కన్ను - ఆకేకరదృష్టిలక్షణము. -

‘ఆముక్త పుష్కరపాటాసం తాగనిమిలితా

మనసుర్యవృత్తతారాచ దృష్టి రాకేకరా నుతా.’—

రుచి=కాంతులయొక్క - మొక్కల్=అంకురములు, ప్రక్కలక్=పార్శ్వములయందు, శా ...
 లక్—శార్దూల=సింగిణి విండ్లనోడి గూడిన-తూణ=అమ్మల పొదులయందలి - అనల్ప=గొప్ప -
 అహిపకల్ప=పాపత్రేండ్లవంటి - కాండ=బాణములయొక్క - తతులక్ = సమాహమలయందు,
 తారక్=చొచ్చుచుండగా. శేనహాసము = నురుగనెడి నవ్వును, ఇడి=నవ్వి. జామారలు =
 కల్లము పైకెత్తి బిగగట్టిన ముఖములను, బల్లార్చుచు=ఉంకించుచు. పొచ్చుక్=ఒప్పుచున్నవి.
 గుఱ్ఱములకు కడకంటి పార్శ్వస్థియు, నోటశేనంబును, కల్లమెత్తి బిగగట్టినప్పుడు
 తల నుంకించుచుండుటయు స్వాభావికము. మఱియు వానికి పూర్వము తెక్కలుండి మునిశా
 పమువలనం బోయినవి. బాణములకు తెక్కలు గట్టియుండును. బాణియంటి యుత్తమజాత్య
 శ్వముల యాకేకరవృత్తులు తమప్రక్కలం గట్టియున్న సింగిణి విండ్లనోడి నుమ్మలపొదులలోని
 పాపత్రేండ్లవంటి బాణములపొదికి ప్రసరించుటయు, శేనంబును, తలయుంకించుటయు నెట్లున్న
 దనగా, ‘మాకు మునిశాపమువలన తెక్కలుపోయినవి, మాకు ఉన్నవి, అయినను మీరు వేగ
 ములో మాతోరెండు’ అని యా బాణములను పరిహాసపూర్వముగా పంచెమునకు విలుచుచున్నవో
 యనునట్లున్నది. అంటలి గుఱ్ఱములు శరములకన్న వేగవంతము అని యర్థము. మహావేగము అనుట.
 వాచకము లేమిచే గమ్యాత్ప్రేక్షి; ‘అహిపకల్ప’-ఉపమ; ‘శేనహాసము’-రూపకము.

‘మానిక్రోధ విఘాతపత్త్రములము.’—

“పురా సపతా హరయో విచేరు ఖేచరా కిల,

గన్ధర్వేభ్యః సమత్పన్నాః సదా స్వచ్ఛన్దచారిణః.

తేజో వా య్వస్మద్విగతైః క్షణైః క్షీతలక్షణాః

వీక్ష్య శక్రో జగా దేదం శాలిహోత్రం మహాసునిమ్.

భిద్ధి పతా నమీషాం త్వం యథా న్యు ర్వాహనాని మే;

ఇషీకాస్త్రేణ సోఽక్రేషాం సతాం స్రస్త్రితయేఽచ్చినో.

తతః ప్రసారితైస్తైః ప్రాదా ద్వర మిమం మునిః

యమృత్పిత్తోపమోవేగ శ్చరణానాం సవివృత్తి,

యాయం శక్రాదిదేవానాం వాహనత్వం గమిష్యథ,

తథా భూమి పతీనాం చ గౌరవేణ సమన్వితాః.”

శార్దూలధరుడు.

‘సపత్త్రో’ - స్త్రోత్వము తత్తులు అను మహాతీతర స్త్రోలింగమునకు శేషణమగుటచేత; సాక్షి
 కముగా ‘సపత్త్రములు’ అనవచ్చును. ‘సపత్త్రో’ అను పా. అసాధు. ‘శార్దూలముం జె
 ప్పట నైణవమునకన్న శార్దూలము బలిష్ఠముగావున; తదియబాణములు దృఢతరములును వేగవ
 త్తరములును గావున అంతకన్న వేగవంతము లగుట గుఱ్ఱములకు పరమోత్తమై. ‘ఆబాసేయంబులు’-
 ‘ఆబాస’ అని ఆఫ్రికాఖండములో నొకదేశము, అందు ఉత్తమాశ్వము లుత్పన్నములై యితర
 దేశములకుం దేబడును. ఆబాసదేశ భవములు గావున, ఆబాసేయసంజ్ఞ. అయినను ‘అజగతిక్షేప
 ణయోః - ఆజేన క్షేపణ ఆనేయాః ప్రాపణీయాః ఆబాసేయాః’ అని నిఘంటువాభ్యాసమును,

‘శక్తిభి ర్భిన్న హృదయాః స్థలస్తశ్చ పదేపదే’
 ఆజానన్తి యతః సంజ్ఞా మాజానేయా స్తతఃస్మృతాః.’

అని ఆశ్వశాస్త్రకారులను వ్యతిరేకించి కల్పించుకొన్నారు. ‘కానీ’ = ‘కానియ్యు’ - ఇట్లది ఏక పదన మైనను అవ్యయవైభోయి యంగీకారమాత్రమును బట్టి పుచున్నందున ‘రిం’ డను బహువచ నముతో ప్రయుక్తమైనది. ‘కైజా’ - ‘కైజ్’ అను సారసీక శబ్దమునుండి వచ్చిన దని ప్రాసు దొరగారు. ‘క్వాక్’ - వేగపులులచేములలో సింగిణి విండ్లుచేరినవి కాకున్నను వీని ప్రేరణలేక బాణములకు వేగము కలుగుదుగావున నిట దీనిం బెప్పట.

ద. చలముః సింగిణీతరకసంబులం గట్టికి మాన, రంపపె

స్సెలగలి గంగలి క్షయకం దక్కక మానరు, తిప్పిరాది వె

క్కులసంగ మాదు ము స్సెలుగకుండుట నొప్పుము సాదికోటి కం

చలమివచ్చితిమి ద్రవ్య కొను సంఘీభితుక స్ఫురించినాహముల్. ౨౭.

పురిలోనివాహముల్ - పురిలోని గుట్టములు (‘వాటి వాహార్యసద్ధిర్వా’ అను.), (ఇట్లు తలపోసిన వారు) - చలమునకొ - వె గులగుండు రోషముచేతి. సింగిణీతరకసంబులం = సింగిణీతరక సంబంధి యయ్యులపోలును, కట్టిక మానరు మాకాతము తప్పకుండ మాకాగ్యములకు కట్టుదురు; అందులను సెలగలి = బాణములకుక్క కెట్టయగుచుండుకొనునము. మాగతికొ - మాగమన ములో, వెనుకబడి కొనునము. తిప్పిరాది ఒక వేళ. వెన్నుపలసినకొ = శ్రీచక్రమును ఆపయోగించినచో, పుట గుండు గొరెనా. తారు మున్న ఎలుగకుండుట = ఇట్లు అగునని ఆకాతము తాము ముందుగా గూహించుకొనమి. సాదాగ్రముచేత = ఆకాతులసమాహమునకు (‘శ్వారోహస్త సా దిన’ - మ. . .) ము క్కులసంగ, అందు = ఇట్లని. అలమినచింతికొ = కమ్మకొన్న విచారము చేతి. అంధ్రునికొకొ - సాదాగ్రముచేత, ద్రవ్యకొనుకొ = నేలను ద్రవ్యకొనుచుండును.

లోకములో సింగిణీతరకసంబులం పాదాగ్రముతో నేలను గీచుచుండుట ప్రసిద్ధము; గుట్టములకు గొరెనానో నేలం ద్రవ్యమందుట వ్యాఖ్యానము; కావున ఆపురిలోని గుట్టములు ఇట్లు గొరెబలతో నేలం ద్రవ్యమందుట మెట్లున్నదిగా - మాకాతము శక్రపులకగాది రోష ముచే నానిని సంహరించు సాధనము లయిన సింగిణీతరకతోడి యయ్యులగు సాదలను మాప్రక్కలం దట్టుకొనక మానరు. మత్త వారు వెనుడు నేయుదు బాణములం బ్రయోగించిన. బాణములు మావేగముతో వెనుకబడుట తప్పదు. అట్లు వెనుకబడి వచ్చుచుండుటలో ఒకవేళ ఎట్టుకేలకు ప్రయ్యువాని నిలుపుట లోనగు కాయములచేతి ఏదేనికబాగము వీరినిఁబునకుం దగిలెనా, అట్లు ఇది తిరులు నని తాము ముందుగా గూహించుకొనమి, అనగా మావేగము బాణవేగముకన్న నె క్కుండిని సమయాన తిలచుకొనని కొఱత, మాదొరలయిన రౌతులకుం గలుగును; అయ్యో! ఇం దులకేమి నేల నను! అని వెండుకొన్న విచారముచేత నేలను గొరిజలతో త్రవ్వమన్నతో యన్నట్లుండును. - హేతూత్పేక్ష - గమ్య.

‘సింగిణీ తరకసంబులు’ - ‘ఆచ్చికంబుతోడ స్త్రీసమంబు ప్రాయకంబుగా వ్యంధ్యం బగు’ బా. అట్లయినట్టి వ్యంధ్యసమాస మిది. ‘మానరు’ అను వ్యతిరేక ప్రయోగముచేత ‘కట్టిక’ అనగా కట్టుట యని భావార్థమే పర్యవసించినది. ‘సెల’ - ఈపదము సమాహృతమని పూర్వ

నువ్రహ్మవాక్యశ్చికాని ఆకరములందు ఆయధము లేదు, వాణపుములికి యను నధము కలదు. 'తప్పి దారి' - ఇది ప్రథమసై దాదేశము గనబడవాదేశ సూత్రమందలి బహుళగ్రహణముచేత సిద్ధము, ఇట్లే లోకమందు ఈవ్రహ్మము,--

‘అహం శుద్ధపశ్చిమ్యం వచ్చేనే వృద్ధగౌతమీ
అథవా తప్పిదారేణ ద్వాదశ్యా మనతస్పనూ’.

ననననూపాలీయముల ముమకమున క్వాదేశకారముపై తాకు దాశము కలదు:--

‘కపురాల వన్నచొక్కపురాల నగునేని కపురాలనోతుబింకంబు నగాంచి
నగుచును లోకము నిండెనగుచుండు.’

‘తారు మున్నెఱుంగుండుడు’--‘తారు వెన్నెఱుంగుండుడు’ అని పూర్వమువ్రాసా. ‘నూలు వెన్నెఱుంగుండుడు’ అని ఒక పా. దానికి ‘నూలుకెన్ను - కేపునగాయము’ అని వ్యావ్రాయంబడియున్నది. కాని ఆయధము ఆపదములకు ఆకరములం దెక్కడను గనబడలేదు. ‘కెన్నొల సిన’ ఒక్కేమి యన, యుద్ధమునం బలాయిత లయి వచ్చువారికి వైరులు తఱుముకొనివచ్చి కొట్టువో వెన్నున గాయము లేర్పడును; గాన ఈకొత్తులు అట్లు పలాయనమై వచ్చినవి ఆవేను గాయములం జూచువాడు తలంతు రను నొక్కేనుగాని నొప్పికై న వెన్నెఱుంగుగాదు. ‘నూలు వెన్ను’ అనుపాదము - వైరులకు అనభిముఖముగా వెన్న వెన్నును వారి కభిముఖముగా మార్చుట, అనగా వైరులనండి పాటివచ్చుట, దాని వెన్నెఱుంగుండుడు ఆకారము ఎన్నడును చేయకుండుట. ఆద్యపదము రణమునండి పలాయనం లగువారికి తనగాయము అలాంటిపడి యుండుటచే వెన్నెఱుంగుగానుగాని అట్లు పలాయనము చేయ మని నియమముగల కేరులకు అది యొక్కేము, తమకొకటం అట్ట నియమము గలవారు గాన వారికి వెన్నెఱుంగుగానుగాని అట్ట మని ఆగుజ్జ ములదింప. - అని వ్యాఖ్యి చేయవచ్చును.

ఉ. అంబ ననూం నాయుగంబ మంతయు ఖంబతో యిక్క, నాజన”

మృగ భక్తి యుద్ధి చిక్క నిసమానపునాయుపులొ నొకగడ గి
ల్గిం జనియించు చుర్యశము మేల్కొని లేపనవేళ నాజు లగా
ర్చుం జెడమ అబంధముకురంబుల చాళిమవేళ గాల్గొనునె. ౨౮.

నాజులు=అపురయందలి గుడ్డములు, అంబ=అంబలో అంబ ఇది సమాత్రాననే, సమాన వాయుగణము-తమకు సమానములని వాడబడిన గావ్యులయొక్క సమాహమంతయు, ఖంబ త్=కుంటుండినంబ చేత ప్రేగము చాలమిచేతి ననుట-‘ఖోడే ఖడ్గా’ అను, చిక్కె=వెనుకంబుగా, అజన నేకుత్త=అజనమువలని వేడినో, జని-పోయి (చర్చిడి యనుట), ఉల్గి = అజనమునకు కరము నంబోడించి, చిక్కని=వెనుకబడనట్టి, సమానపునాయుపు=సమానము చేరిగాలి (తమకు పాటియైన గాలి), ఒకండు = అ జతవాయుగణములోనిది గాక వేరొకటి. లోక=తమ కడుపులోనే, కల్గి=ఉండుటవలన, జనియించు చుర్యశము = పుట్టినట్టి యప కీర్తి, మేల్కొని=నిద్రలేచి, లేపనవేళ=ఉప్పగండ్లను) నాకెడు సమయమున, ఊర్పె =

(ఆగుణములు) శ్వాసమును పైకి పోయింపఁగా, చెడు...లకొ - చెడు = వన్నె మాయునట్టి - మణిబంధ ముకురంబులకొ = అద్దములవంటి సైంధవలవణంపుఁ బెళ్లలయందు ('సైంధవోఽస్త్రీ' శీతశీవం మాణిబంధం చ సిన్ధుజే' అమ.-మణిబంధ మను గిరిలో బుట్టినది.), కాళిమఁదేరం = నలు పనియొడి మిషచేత, కాగ్గొనుకొ - మెండుకొనును.

ఆయోగి గుణములు, ప్రతివాఁడును తాను తన సమానులలో నుత్తముఁడు కావలయు నని కోరునుగాన, అట్లే తమకు సమానము లని ప్రసిద్ధము లయిన వాయుగణముల నన్నిటిని తోడియం జలోనే కుంటుపటిచి, కనుక విడిచియు, ఆవేగమువలని వేడిచే నంతోషంబునం బరువెడుచుం డియు, సహన మనుపేరు గలదగుచుచే సమానమైన మతయొక వాయువు తా మెంతెవడిగా పర్వడినను కానుకఁ బడనట్టిది తమ కడుపులోనే యున్నదను నపకీర్తిని కడుపులో విహించి యున్నది. అని ప్రాతఁ కాలమందు అవి వాఁడు సైంధవలవణంపుఁ బెళ్లలయందు వారియూ ద్వులచేత నలముకొన్నట్టి బట్టలను నలు చునడి మిషచేత స్పృష్టపడుచున్నది. - పైతవాపహ్నుతి.

'గం' మనుట - అవహప్రకాశాది సత్తథేనాంబట్టి.

'భూవాయు రావహ ఇహ ప్రహ స్తమాత్మనః'

శ్వాదుద్యహ స్తనమ సంహ సంజ్ఞక శ్చ

అన్య స్తతోఽప సుమహ పశ్చూర్వకోఽస్మాత్

అస్మాత్ పరావహ భవే పవనా ప్రసిద్ధా'.

గాథా.

'జవోష్మకే' - 'జయోష్మకే' అన్నను మొదలే. 'జని యుభ్యే' - 'జనియించు' అని పూర్వముద్రాహ. 'జని యుభ్యం బిక్కని' అని మిత్రయొకవాఁడు. సహనవాయువు పంచ ప్రాణములలో నొకటి, దేహమున ఎప్పుటికి నుండునదిగాని అప్పుడప్పుడు జనించునదికాదు. కావున 'జనియించు' నా. సరిగాదు. 'లో నొకండు' -

'ప్రాణోఽహం సమాన శ్చోదానవ్యానౌ చ వాయవః'

అన్యప్రాణోహం హానః సమానో నాభిసంస్థిత

ఉదానః కణ్ఠశ్శస్తా వ్యానః పర్వశరీరగః' అమ.

'లేహనవే' - ప్రాతఁ కాలము - 'లవనస్యదౌపవాప్యహయ వేదవ్యామాన మాదేమంభ కలా శకలంబాను' అని వైష. ౪. ౧. 14 లో 'విభాతే లక్ష్మీవిలాస' మునకు శ్లేషము.

'దర్శే వ్యమీ నియమితే' - పరిమితకేషు

స్వద్రాం పిహాయ చనబాత్మ వనాయుతత్య

వక్త్రోష్మకా మణిననున్తి పురోగతాని

లేహ్యని సైన్ధవశిలాశకలాని వాహా'.

విష్ణు. ౩ (73).

'కక్రం జనియించు' - 'పర్వయుక్స్మిరోమున పరిమునననం దోకానకచో ద్రుతిమునకు బూర్ణ బిందువును గానంబడియడి.' బా. కావున నివి సరళము పరముకాఁగా ద్రుతిమునకు బూర్ణ బిందువు. 'కాళిమ' - అపకీర్తి నలుపని కవి సమము.

మ. ఇలం బౌదద్యయి రాయ నల్కొనెగె నెంతే బొలువ. పంకె

న్నెలు రెండై లఘుపం దకీర్తియిడు మున్నే యెక్కువో, నిందు నెం

దుల కే మాదు మటంచు సాదు లలయన్, దూర్జోచ్ఛము ల్వాజు లం
వలయన్ బొంట్లొక పారసీక శక ఫట్టారట్ట ఘోష్టాణముల్.

(ఈగుట్టములు), పాటుచోట్ = పర్విడు సమయమందు, ఇలకు = సేలమీద, పాద
ద్యయి = మా రెండడుగులను. రాయకు = రామకొనుటనెల, మాకు, ఎంతే = ఎంతేని
మిక్కిలి. అల్లు = కయమును, బసగు = కలిగించుచున్నది; మున్నె = అదెలోనే, ఎక్కు
చోట్ = మేమెక్కునప్పుడు. అంకెవన్నె రెండు వి (అంకెవన్నె యనగా రోతు కాలుంచి
యెక్కుటకుగాను గుట్టునునకు పార్వమున వ్రేలచిట్టెడి ఇనుప వలయములోడి చాటు) అంక
వన్నెక్రింద అంకెవన్నెయున్న నే గాని ఎక్కుట కవాధ్యంబు. అగువందు = అందుకలో (లేక-
గంతునందు), అక్కి యిడు = మాకు సామ్యము కాల విని చక్కిని కలిగించుచున్నది;
ఇందు = ఎందులకు = ఏమి చేదుమొ = ఈరెండుకట్టములలో వినిచే సమీకరణం బొందుదుమో,
అంచు = అని, సాదు = రోతులు, అలయన్ = అలయనపడునట్లుగా, మున్నె = మున్నె
వేగకంతమును గొడిచున నయిన. వాజులు = గుట్టలు, బొంట్లొక పారసీక శక ఫట్టారట్ట
ఘోష్టాణముల్ = ఈదెప్పిన బొంట్లొకాది శకఫట్టారట్ట, ఇందు = అందుచుండు. అల
యన్ = అలయచున్నది.

ఉత్తమాశ్వము అతివేగముగా పర్విడునపుడు పాద ద్విమై కడుపు కలకు తగు
నట్లు తగుటయు. అత్యున్నతాశ్వములకు నిశ్చయవలె ఎక్కువకే ప్రక్కకు రెండిని అంకెవన్నె
వేయుటయుం బ్రసిద్ధము; అతగుటవలె రోతునకు కట్టిన కలకు పాదమును భయము కలుగును,
ఒకయంకెవన్నెనుండి ఇంకొకయంకవన్నెమీదుగా నిచ్చిన మట్టెక్కునట్లు ఎక్కులు. రోతు
నకు లగని లేనివాడని యచక్కిరి గలుగును. అతి వేగమువలన అత్యున్నత్యమువలన ప్రత్యేకము
భయాకీర్తిలను వానివలన చింతను రోతులకు కలిగించునట్టి గుట్టలులు బాహికాది శోచ్ఛమ
ములు ఆపట్ట వందు ప్రకాశించుచుండును. - అక్కడనుండి, అక్కియుండి, అలయటయు
- అతిశయోక్తి.

'బసగు' గా. 'అల్లు' 'ఎంతే' - గా. 'ఎంత' 'లఘుమందు' - ఘోష్టముద్రణాద్వాయ
ఖ్యలలో 'లఘుమందు' అని పా. 'లఘుమయందు' అని యాచార్య సిద్ధిమునుగాని 'లఘుమందు'
అని సిద్ధంపదు. 'లఘువు' అను శబ్దమునకే గంతు అను సర్గమును ప్రసాదించి గారు ప్రాసీయు
న్నారు. ఆరక్షించున దీనిని అంభ్రవ్యవహారములో అర్థము మాత్రమే సంస్కృతశబ్దములలో నొక
టిగా భావించవలయును; లగవను తద్వ్యవశబ్దమునకును సప్తమిలో 'లఘుమందు' అని యాచార్య
సిద్ధంపదు : 'లఘుమకు' పగిలి అది పఠించిన నర్తకము. 'తూన్య' చ్చములో - అర్థముద్రణా హ.
'రూపోచ్ఛముల్'; ఇందు, అల్లునకుఁ గారణమును 'ఇందు' నందులకు' అని పరిమార్చుటబడి
నదియు నగు తూన్యతానము రానందున పా. సరిగాదు. 'బొంట్లొక పారసీక' - ప్రాయ
కముగా ఆయా దేశములను డి తేబడిన యశ్వములకు భేదనూచకములుగా ఘోష్టాణక తద్ధిత
ప్రత్యయ ఘటితములై గాని కాక గాని ఆయా దేశనామములే వ్యవహరింపబడుట ప్రసిద్ధము;
ఇందు 'శక' 'ఫట్ట' 'ఘోష్టా' శబ్దములు తత్తద్దేశనాచకములు తత్తద్దేశబాతాశ్వ వాచకములు
నై యున్నవి.

‘వనాయుజాః పాదసేకాః కామ్పాజా బాహ్నికా హయాః
ఆరట్టజా శ్చ తోక్తాంః సైన్ధవా త్చైతీవాజినః.’

ఆవ్యభేద్యములందును ఇట్లు గలదు. టాంక్వీక్ దేశపు గుల్లము శేరులు - తంగణా, తాకణా, తింగణా; ఈశ్వరులు పౌర్వతనముచేత పౌర్వహానికనీ బాహునికనీకూడ వాచకమైనవి. ఇందు లోనే ‘తంగణి యయోయి యనుమంత తంగణాన్’ ర (క. ౧); ‘భట్టారట్ట’ - ‘ధారారట్ట’ యని పూర్వముద్రావలె. తత్త్వవశద్దము భట్టవేశపు గుల్లమునకు శేరుగానుండి, పత్నీతాశ్వహస్త్రము నకు శేరయినను యి హించుల విగియున్నది. ధారి యననది భోజలాజ రజధాని.

—*ప ణ్య యు ప తు లు*—

సీ. ముడిపిన్పు నమగుచున్నులనె వ్రాలులు దేన్లు
నెలకకురు లగుట నందయము గలదె?

కన. నెంతవాని లోగొనుట నాకర్కంబు
నమ్మెగం బగుట గంధయము గలదె?
ఇట్లొక ముట్ట మెఱయుట దక్షిద్వ
యనుచున్న లగుట నందయము గలదె?
పొలను దొంగల నామ కలికచాపులమీదు
పల్లెగన్న లగుట నందయము గలదె?

తే. పొలనున నావి ముగిలుకొలదుదేగ
తిన్నపకల మగుట నందయము గలదె?
యనగల నురకొరక సురక కై పూత్య విధులు
పంపయనతులు పొలుకు రప్పట్టణమున.

కీ.

1. ముడిపిప్పక్ = క్రొమ్మిదని పిప్పగానె, నమగుచున్నులనె = పాదకమలములమీదునె. వ్రాలులుక్ = పడుటచేత వ్రాసెనెలపాడునె అంటునిడునె లనె తలవెండ్రుకలప్రాశస్త్యవర్ణనము - కమలములమీదు వ్రాలులు తేన్లు భగ్గులు గావనె. తేన్లు = తుమ్మెదా. నెటమరు లగుట (సాయగనల) మిటిల మంతలము లగుటయందు, సందయను కలక - సందహములేదు. ‘ముల నమ్మ’ - రూపకము.

2. కనక్ = తిమ్మ చూడఁగానె, నెంతవానిక్ = ఎంతటి ధరుసనియు, లోగొనుటక్ = నశపాదుచుకొనుటచేత అన్వంబుకూడ ఎంతటి గొప్పపన్తునలనైనను ప్రతిపింఠరూపమున తన యందుఁ బెట్టుకొనును, ‘కొండ యన్దుమంను కొండెమెయింపదా, విశ్వ’ - కావనె, అవి ర్పంబు = అద్దము, నమ్మెగంబు = సందమయన పదనము,...

3. ఇట్ల...పైక్ = ఇట్లొకను = ఇట్లయు (ఇట్లయు = సన్నగిల్లడు)కొను = సన్నని నడుము అనియెడి - మిట్టిపై = ఆకాశముమీదు, మెఱయుటక్ = ప్రకాశించుటచేత

(చక్రవాకమిగునములును పట్టు లగుటచేత ఆకాశముమీఁద మెఱయును, కావున), చక్రద్వితయ = ఇక్కడ చంపతులు, ...; 'ఇతిగౌను మిన్ను' - రూపకము.

4. పొలను = కాటిల్యము (మత్స్యవిపరముగా - దాని హేమముమీఁద పొట్టు), దొడ్లదొడ్ల = పొరలి వచ్చునట్లుగా (మత్స్యవిపరముగా - పొరలి వచ్చుచుండఁగా), చూచు కలికిచూపులకొ = చూచెడి మనోజ్ఞ మైన చూపులు గల వగుటచేత (మత్స్యవిపరము పొలను దొడ్లచుండఁగా మనోజ్ఞ మయిన చూపులు చూచునది - కావున), విలు = మత్స్యములు, తెలిగిన్ను = తెల్లకాంతలు గల యావనితల సేత్రములు...;

పొలసినకొ = సమీపించినమాత్రాననే, తాః = పరమశివు, యిగులకొ = యిగులు కొనకొ = గుప్పని కమ్ముకొనుచుండుటచేత (అలరుదొడ్లయు నట్లే), అలరుదొడ్ల = చుప్పవల్లి. తిన్నని శరీరము = అంపమయిన పేను,; ఆనకొ = ఆనునట్లుగా. చూపులకొ = సౌంద ర్యముగలనాడై, సురత వైయాత్యనిధుఁ = కామకేళియందలి ద్విత్వసముపసమ స్థానములయిన ('భృష్ట భృష్టగ్వియాత్య' - ము). పర్యాయపదము = కలజవరాండ్రు. ఇట్టిపర్యాయసంఘటన = ముగియరానిది యందు, పొలఁతురు = చుప్పచుందురు.

ప్రతి దేవపాదమందును గీత పూర్వాధిమందును ఉత్పేక్షలంకారము. - గీతములోని 'ఆనకొ' తద్వాచకము.

మనోహరమయిన యావద్యమును కాపల్కి పుష్టికములలో 'చమ్ముల పై నెవ్రావం దెన్న యిటు తేల్లెనుట' యని పా. ఉన్నది. కడమ యన్నివాదాలందును కారణము మొదటిదిగాను ఉపమానము రెండవదిగాను, ఉపమేయమయిన పరితాపయనము మూడవదిగాను ఈక్రమమున చెప్పబడియున్నది. ప్రథమపాదమున ఆక్రమము తప్పియుండుట అందుగా నుండనందున, 'చమ్ములనెవ్రావం దెన్నె' నట్లొకటి కుట' అని మార్పుచేయబడినది. ఈమార్పునందు 'నెటి కురులు' అనఁగా కుటిలకుంతలగులు - పరులుశబ్దములు వచ్చునట్లే గాక నొండుకలను గూడ చెప్పను' అని సీతారామాచార్యులవారు,

'కొప్పు మెల్లనె విచ్చి కురుల చి క్కడలించి

తలయందె నేర్పుతో చాలతి యొకతె.' - య. ౪. ఆ.

అను నుదాహరణతో గూడ వ్రాసియున్నారు. ఇంక నుదాహరణలందెక్కింటి నటనటం గనవచ్చును. కేశకులత శోధన మనుటకు -

'స్నిగ్ధ నిల మృదు కుళ్ళితై కబా మూర్ధిబా సుఖికరా (సహం శివో) - పు. సల.

'సస్కార సస్మరమతః ప్రతిస్మృషధీయం తి త్రామిరాలయమరాతి మరాతి కే.' - పుష్ప.

'అపరాధిని మయి దట్టం సంహరిసి కి ముచ్చితం పుటలకే.' - పుక్రమో.

('కుటిలకే' అని ఉర్వశికి సంబోధన.)

మ, ప్రతిత ప్రాంత పీఠంగ కుంఠమ జటాపాళి కురంగిమదా

సిత పీఠాళికలస్వనంబు లెనంగం జెన్నెరు కన్నారపుం

జ తతు ల్కంటికి నారదత్వమున మించ గ్గామిసి కామ సం

తతి కేలా యెడత్రెచ్చు గంతుకల హోన్మాదంబు లాప్రోలునన్. 3౧

ఆ - ప్రోలునక్ = పట్టణమందు, ప్రత... - ప్రతత = విస్తీర్ణములును (జటలకు విశేషణము) - ప్రాంత = తుదలయందు - పిశంగ = ఎఱుపుమించిన పనుపువన్నె కలవియు నయిన - కుంకుమ = కుంకుమ పుష్పలనెడి - జటా = జడలయొక్క - పాశీ = సమాహమును - కురంగీమడ = కస్తూరియనెడి - అసితపీణా = సల్లనిపీణయందలి - అశి = తుమ్మెదయొక్క - కలస్వనంబులు - ఆవ్యక్త మధురధ్వను లనెడి - అశి కల స్వనంబులు = తుమ్మెద (ధ్వని) వలె నవ్యక్తమధురమైన ధ్వనులును, ఎసంగక్ = ఉష్ణమీరుచుండగా, చె...ల్ - చెన్నారు = మనోహరము లయిన - కర్పూర = పచ్చకర్పూరముయొక్క - పుంజ = రానులయొక్క - తతుల్ = సమాహములు, కంటికిక్ = దృష్టికి, నాదత్యమునక్ = నాదమునిగా, మించక్ = అతిశయించుచుండగా, కామినీ కామి సంతతికిక్ = వలపు కత్తెలయొక్కయు వలపు కాండ్రయొక్కయు సమాహమునకు, కంతు కలహ ఉన్మాదంబులు = మరు దురముల యుక్తములు (కామ క్రోధాదులము లనుట). ఏలా ఎడ తెచ్చుక్ = ఎందువలన విమించును - (విమించుననుట.)

కామమున కామకులయిన స్త్రీ పురుషులకు కంటియెదుట కలహములు పెట్టుటకు సమర్థులడైన నాదీమహామని కుంకుమపూ మొత్తము లనెడి యొక్కొసల నిడుచ జడలతోను, కస్తూరి పీణ యాడి కస్తూరి పీణయొక్క, తుమ్మెదల మధుర నాదము లనెడి తుమ్మెదల నాదమువంటి, మధుర నాదంబుతోను, పచ్చకర్పూరపురాశిరూపమున ప్రత్యక్షమై యుండగా మదనకలహములకు ఏమి కొఱత?

కుంకుమపుష్ప కస్తూరిపీణలు అలినాచములు నను వీనితోడి పచ్చకర్పూరపు రాసులు కామోద్దిపకములు గావున (కుంకు) కలహముం జేయించును; నాదంబును కలహము లాడించు వాడు గావున అట్టి యాకర్షణ రాసులు నాదంబుగా సుత్రేప్తీకరింపబడినవి. అందులకు కుంకుమ జటాని రూపకములు అంగములు.

‘ప్రోలునక్’ - దోప విభక్తిక కార్యము రామికి వీతికం గనునది. ‘పిశంగ’ - ‘పిశంగః పచ్చభూమివల్’ - తమ్మిపుప్పొడివంటి పచ్చము. ‘కుంకుమ’ - కుంకుమపూపు సన్నగా ఎఱుగా శీసరములుగా జడల కండ్రుకలవలె నుండును, మొత్తము జటలవలె పెనచికినియు నుండును. ‘కురంగీమనాసిత పీణా’ - ఇట ‘కురంగీ’యని స్త్రీయ్యము అవివక్షితము. కస్తూరి మగమృగము నుండి వచ్చునుగాని అడుదానినుండి రాదు, అట్లుండు, ‘కుంగ మన’ అనక ‘కురంగీమన’ అనుట నాపలము. ఇట్లే ముక్కులిమ్మన గారును -

చ. ‘అలభణీభో’ త్త్విములు నాగిభోత్కటగండగంధముల్

తలఁపునఁ బాటి నవ్వ చనుఁధాసలి దా భుజకీర్తిమాక్తిక

చులమునఁ గృష్ణ రాయస్స పచంద్రుని చాచునునందు భూషణో

జ్వలమణులక్ మృగీమదమువాసనయుం గని; భూర్త లంగనల్. సారి. 1. (20.)

కస్తూరిపీణె యనగా - ‘కస్తూరి మృగముయొక్క కస్తూరి యుండెడిబొడ్డుకాయ.’ అట్టి కస్తూరి పీణె లనెడి కస్తూరి పీణెలు వివక్షితములు. ఆకాయకు వాచకమయిన పీణెశబ్దముంబట్టి యీవ్యవహారము కలిగినది. ‘అశి కలస్వనములు’ - కస్తూరికడ నుండు శబ్దించు చుండుటకు. —

‘సమ మేణుమదై ర్య దాపణే తులయక్ సౌరభిలోభ నిశ్చలమ్

పణితా న జనార్దనై ర్నై దపి కూజస్త మళిం మలీమసమ్’

నైష. 2 (92.)

‘నారదత్వము’ - నారదమహాముని తెల్లనివాడు కావున కర్పూర సావ్యము. —

‘శుభ్రాణి భారతీ ధర్మ శేషే’ తరుణేష్టవః

చంద్రిత్రభ నువిద్యాభ్యా జినేష్టా’ బలనారదా.’

కా. క. ల.

మతీయు, ‘చందాన మమ్మోరుగా శేసర ద్యుతీ; ద్దటా శరచ్చంద్రి మగీచి రోచిషమ్’ అని మాఘ కావ్యములో నారదవర్ణనము.

తే. నిం గిటు త్రిశంకుకతన నూతంగవాటి

యయ్యె, నిక నుండం దగ నని యవని కని

పట్టి యుత్తరాగ్రాగ్రముల యంగు

గాంతిసవరత్న కాని లంగిల్లె బొలుచు.

ప్ర. స. ప
* ౨

అంగుళీక = అపట్టుమంటి నూతనములయందు, కాతః సవత్సరాసులు = మనో హాసము లయిన తొమ్మిది మణులమొక్కయు ప్రోవలు, - నిగి = ఆకాశము, ఇటు = గుడిభ ముగా, త్రిశంకుకతనక = త్రిశంకుడను బాణ మాలముగా, నూతంగవాటి = మాదిగవాడ ప్రమాత్వశ్వపచే గాతే చేది, అయ్యెక = యినది, ఇది నుండనిది = ఇటు విడిచి మనకు నివసింపఁబడినదావు గాదు, అని = అనుకాణంబున, అనకికా = ధోమిక, ఎఱిగినట్టి - నిగి (చచ్చి) పట్టి, - ఇట్లు... = ఇట్లు త్ర తారాగ్రహములమొక్క సమూహము, అంగుళీక = అనునట్లుగా. పాలుచుక = ప్రకాశించుచుండును.

త్రిశంకుని నివాస మగుటచేత ఆకాశము మాదిగవాడై పడి. ఇది నందు మనము నివ సింపఁ గూడదు, అని అనిచినుకొని ధోమిక దిగి వచ్చిన పట్టత్ర తారాగ్రహసమూహ ముల యనునట్లు అపుడయిన అంగుళీయందు అనంగుళీయమునను పేర్చుకొనములు నయిన నవ తత్సూల రాసులు క్రమశ్శము పొందును. - ఉత్పేద్యులయినారు.

‘నింగిటు’ = నిగి + ఇటు = ఇశ్వరభంధ = ‘వానికొదె లకి క్రొంగిలి + అమియెక్కడ’ మను. 3 ఆ. 4. ‘తేలివొందు’ వైష. 2 ఆ. 33. అను ప్రమాణమువంటిది. ‘తేలివ + బిందు’ అని కల్పించు పక్షమునను. ‘వాని కొంగిలదె’ యనునది ‘వానికొంగిలుల’ అని మార్పొచ్చును అను పక్షమునను, ఇటును ‘నింగియు’ అని మార్పవచ్చు. యిది శబ్దములేనా ‘చగిను పక్షిత్రిమయిన యాకాశము కూడ’ అని యర్థవిశేషము స్ఫురించును. ‘త్రిశంకు’ = త్రిశంకుడు నారిశ్చంద్రుని తండ్రి. బొంగిలో స్వర్ణమునకుం బోవలయు నని కోరి. అందులకు నాగనమయినయాగమును పోవచే రేయింపు మని వసిష్ఠుని వేడఁగా ఆయన పొ స్కరించుచు, తత్పుష్టులను మార్చునను వేడఁగా వారును తరిస్కరించుచు, వారిని తిడుచు మాడించిరాడు. అందులకు కారు కనిసి యుని చండాలుడిను క మ్మని పిలిచినారు. ఈ చండాలుడ్యములతోనే అది విశ్వామిత్యుని సాహ య్యంబున ఆయాగంబుం గాపించి స్వస్థమునకుం బుండుచుండఁబడి పలకెందుగా ప్రోవఁడుగా, ఆకాశమున పక్షుల కొక్కన విశ్వామిత్యుని స్పృహయినవ్వల్లంబులలో నివసించు చున్నాడు. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన వలయును. ఇదినికి నర్వాహ్నిల్లంపునను, చండా ల్యుగా, నిషిద్ధవస్తు భోజనము అని మాండు కంకులు, అనఁగా వేకులు అనఁగా దోషములు

కలిగినందున త్రిశంకుండన శేరు గలిగినది. 'ఎటిగి' - 'అరిగి' అని పూ. ము. పా. 'గ్రహ' - తూర్పునుండి పడమటికి చరించుచో ఇతరములకు వెనుక బడునట్టి సూర్యచంద్రాదికములు ఆటు నొకటి; 'తా' లు చంద్రభార్యలయిన అశ్వినాదులు ఇరువదియేడు; ఆకాశమంగు ప్రకాశ మానములయిన కవచగోళములు నక్షత్రములు.

'కానుం చుపా' సస్తు సహస్రశోకశేః । రాజస్వతీ మాహు రనేన భూమిమ్;

నక్షత్ర తారాగ్రహ సంకు లాపి । జ్యోతిష్కృతీ చన్ద్రో మనై వ రాత్రిః.' ధర్మ. 6 (22).

'నవరత్నములు' - 'ముక్తా మాణిక్య వజ్ర వైషూర్య గోమేధిక ఛప్యరాగ సేల ప్రవాళ మంకత ములు. ఇవి నానా వర్ణములు, అశ్వ నక్షత్రాదులును. కావున సామ్యసంపద. 'గ్రహాదులనియు బహువచనము గావించిన సామ్యము మెఱుంగెక్కును. రాశికి 'రానుల'ని బహువచనమున సాదేశము.

న. చిరసముపార్జితాన్ని తడిచి జెంది నశించు నటంచునో, కృతా

ధ్వరతో నిర్మింపు నునికి దాన నొకంగము తాచుచేతనో,

పురధరణీసుగు త్నిగమభూధరము జపయజ్ఞశీలు రా

పూర్ణికనదాగు నైన వలహస్తము సాచగు దానధారకున్.

33

నిగమభూధరమున్ - వేదపవ్యతములును ప్రాచీనగా అనంత వేదములను పాఠముగా అభ్యయనము చేసినవారును. 'మాణిక్య' పుం వేదో నిగమో' అమ.), జపయజ్ఞశీలురు=మంత్ర వర్తనములు యజ్ఞములుచేయించుట స్వభావముగాఁ గలవారును, (అను) - పురధరణీసురున్ = ఆపట్టణపుబ్రాహ్మణులు ('వీణా త్వత్రిజన్మ భూతే వ పాడితా' అమ.), (దాతలు), ఆహరి ధన దాదులు=ఇంద్రుడు కుబేరుడు లోనమువచ్చాయులు, ('య మాని లేన్ద్రో చన్ద్రోర్గ విభోసిం హంశు వాజిషః శు కాగోశపి ధేకేషు హరి ర్వా కషితేత్రిషు.', కుబేరస్త్రిమ్యుకసభో యక్షరా ధృవ్యాకేశ్వః । మనూప్యధర్మా ధనదో రాజగోత్రో భనాధిపః.' అమ.), వివక్షా-అనునను, దాన ధారకున్ = దానోచితధారకుని గ్రహించుటను, వలహస్తమున్ = కుడిచేతిని, - చిర సముపార్జిత అన్ని = చిరకాలమునుండి గడించికొనియున్న నిష్క, తడిచిజెంది - తడిసి, నశించున్ అటంచు నో = ఆటిగోవు నను కారణముననో, కృత అభ్యరతిక్ = చేసిన యజ్ఞము కల్గిన రసవచ్చేత (యజ్ఞము చేసినవారె నందున—'యజ్ఞ' సవోఽభ్యరో యాగః సప్తతిస్తా ర్మభి క్రతుః' అమ.), తన్ని = తమజ్ఞాన్ని, పైక్ = తమదేహమందు, ఉనికిక్ = ఉన్నందువలన, దానక్ = ఆపట్టణ సాస్తమునందును, ఒక - అంగము = అవయవము (ఇచట ఆయన్నియొక్క దక్షిణాస్త మువట), తాచుచేతనో = ఇవిచ్చుకొని యున్నందుననో, - చాచరు.

వేదపాఠమును జపయజ్ఞ రిచ్ఛరులు నయిన యా సుధురాపుర బ్రాహ్మణులు ఆయంద్ర కుబేరాదులు ఇచ్చెన మన్నని దానము పుచ్చుకొనరు, (బ్రాహ్మణుల దక్షిణాస్తమందు అన్ని యుండు నని వేదప్రమాణము గావున) దానోచితధారాగ్రహణార్థమై కుడిచేతిని చాచరు; ఏకాదశముచేత ననగా, - చిరకాలమునుండి అన్నికర్మచేత గడించుకొనగా దక్షిణ హస్త మందు నెలకొనియున్న యన్ని ఆధారచేత తడిసి చల్లాటి పోవునను కాదముచేతనో, లేక -

యజ్ఞము చేసినవారైనందున ఆయజ్ఞాగ్ని తమ చేహనుండుండుటంబట్టి ముఖోచితముగా ఆ యగ్నియొక్క దక్షిణహస్తము తమ దక్షిణహస్తమందు ఇమిడి యున్నందున తమ కుడిచేతిని తాను చాచుటచేత ఆ యగ్నిచేత తదీయ దక్షిణహస్తము దానధారాగ్రహణార్థము చాచునో జేసినవారై అనురాధులగుదురను కారణంబుననో. — హేతూత్ప్రేక్షి వికల్పితకారణ సందేహమే గాని సాప్రత్యక్ష బీజకమయిన విషయ విషయ విషయక సందేహముగానందున సందేహాలంకారము లేదు.

'చిర' - ఉపనయన మయినప్పటినుండి. 'జనయజ్ఞశీలరు' - అనంత దీర్ఘలోపధమ హత్తు గాన విధక్తి లకారమునకు శేషము. చా. తల్ప - 39. 'హరి ధనమ' - ఎంతటివారు ప్రార్థించినను మోమోటలమిం జెందక తమ నుసొమసే కాపాడుకొందు రనుట. 'వల' - దానధారను సంప్రదానముయొక్క వల హస్తమునం బోయవలయును. 'హరి ధన దాదికైన' - అని వ్రతించిన వక్రవ్యయ ఇంతి కన్న స్ఫుటపడును.

చ. ఉరవడి బోరికై కవచ మొల్లులు మంత్రములందుం దక్క, ను
స్థిరభుజశక్తి నైదుపది నేయరు వత్తిన తక్క, మంటికై
పొరల రక్షితుండీ కమలబుద్ధి భూమికం దక్క, పజ్రదో:

నగిఘవశీకృతాన్యనరపాలకు లప్పరి రాకుమారకుల్.

34

అప్పరి = ముగ్ధ పురమందు, పజ్ర...లు - పజ్రాయుగములై (=ఓడుగువలె) దారుణ మైన ('పజ్రోఽస్త్రి పవితీరయో: ' నానా.) - దో: పరిఘు = చేతి దెబ్బచేత ('భుజబాహూ ప్రవేష్టోదో' అమ.) - పరిఘో యోగభేదోఽస్త్రి పవితీరయో: ' వేది.) - వశీకృత = అంగదీయబడిన - అన్యనరపాలకులు = ఇతరరాజులు కలవారు, (అయిన) రాకుమారకుల్ = రాచ కుమారులు, కవచము = మై ముఱువును ప్రార్థించి కబ్బుటతో జగర. కవచోఽస్త్రి యామో' అమ.), మంత్రములందుం తక్క = మంత్రోపాసనలయందు ఛరింతురే గాని, ఉర వడి = వేగమున, బోరికై = యుద్ధము కొఱకు, ఒల్లరు = అంగీకరింపరు; చిత్తిక్ + అ + తక్క = గానమందు నిప్పు (అనగా దానము నేయునప్పుడు అయి దీవలసినచోట పరిగా ఇత్తురు - రక్కా నిత్తురు గాని), స్థిర భుజశక్తిక్ = నిప్పుడును నిప్పుని దాహు బలముచేత (అట్టి బాహులందు కలవా నుటచేత - అనగా - వైరి కొట్ట జయింపగలవారగుటచేత వేరి నుండి), విదు పది నేయరు = వెనుకంజవేయరు (ముందు పాటమును వెనుక కిడుటచేత అనగా రెండుపాదములు ప్రక్క ప్రక్కగా నుంచి నిలుచుటచేత అయిదయిదు గానున్న ప్రేక్షకు పదిగా చేయరు - అయిదు పదిసేన వెనుకముందయ్యె జానగ' అని ఆంధ్రనామశేషము - వైరిని శిరణు వేడుటగా రెండుచేతులను బోడింపరు అని యొక భాష్య.), భూమికం తక్క = గర క్షిలోఁ దప్ప (గరక్షిలో నేల దొడ్లదురుగాని), మంటికై = భూ జీవనములకొఱకు (బాగిరులు సామంత రాజ్యములు నిర్మని), అమలబుద్ధిక్ = పరిశుద్ధ చిత్తమునో (అట్టి చిత్తము గలవారై), అధీశుండు ఈక = ఏలిక ఇయ్యనప్పుడు, పొరలరు = (ఇచ్చినప్పుడు కైకొందురు గాని ఎట్లయినను ఆతని హృదయమును కరగించి వానిని సంపాదించుకొందమని, నేలబడి దండలుపెట్టరు.

ఆయూరి రాజపుత్రులు పిడుగులవంటి బెట్టిదపు గ్రుద్దులచేత నే ఇతరరాజులను లొంగఁ దీసినవారు, మంగ్రోపాసనలయందు మంత్రకవచములను పఠింతురేగాని, యుద్ధమున కేగుచో డేహరక్షణార్థమయి మై ముఖపుం దాల్చరు, తాము దానములు సేయుచో రెట్టింపుగా నిత్తురు గాని పోరిలో వైరినుండి వెనుకంజ యిడరు, గరగీలలో నేలబడి పోరుదురేగాని తమయేలిక తమకు సామంతరాజ్యములు ఈయక పిలంబించుచున్నయెడల ఎట్లయినను అదిని దహనపడని వానిని సంపాదించుకొంద మని అందుక దండాలు పెట్టిక మంచి మనస్సు గలవారై అరెడే ఇచ్చువఱకు వేచి యుండురు. - పరిసంఖ్యాంతకాము.

‘సోరికై’ - సోప విగ్రహకీకము - ‘పారునకై’ అనఁగూడదు. ‘బల్లరు’ - వలచుధాతువు - ‘వలవరు’ అని యా. ‘చత్తి’ - చా (చాసే) + క్త - స్త్రీ లింగము. ‘భిక్షూరికై’ గరగీలలో పొల్లుట ప్రసిద్ధము. ‘పజ్రదో చరిఘు’ - పజ్రమునందలి దోఁ చరిఘము అని విగ్రహించుటకు సంస్కృతములో ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము లేమింజేసి ‘పజ్రదారుణమైన దోఁ చరిఘు’మని మధ్యపద లోపి సమాసముగా విగ్రహించవలసి వచ్చినది. ‘చరిఘు’దీనికి దెబ్బయు నినుపకట్ల గుఱుమయు నర్థములు. కొందఱు ఇటు నిరంజన యర్థముం జెప్పుదురు. ‘అన్యనరపాలకులు’ - తమ యేలికకై యని యూహ్యము. ‘రా కుమారకులో’ - ‘రా’ - వృత్తియందు ‘రాచ’ శబ్దమునకు లుక్తశేషము, ‘రాజు’ శబ్దమునకు కాదు; ప్రాంతాది గణోక్త లోపము గాదు, అట్లుగా నేని ‘రాం కుమారకులో’ కావలయును. ‘చత్తి’ = దానము - ‘తమపుత్ర’ దమనజ నుకృతము । ధనచత్తిన గొనఁగ వలయు. ౪ (అం).

శా. దంభాపెతవిత్తేర్ణ తోయములు రథ్యం దొట్టి హట్టస్థిత

స్తంభంబు ల్విగరించుచున్నవి చున న్నర్తకనిత్యాన్వనక

సంభూతిం బగున్పడికొటి కొకలు నానాటికిక హెచ్చుచ

య్యంభాదావళి గప్ప గెతువులు వైశ్యక్రేణి పొల్చుక బురిక. ౩౫

పురిక - మఘునందు, వైశ్యక్రేణి = కోమలులపేద (పేద్యాళి రావళి; పక్ష్యక్రేణి అమ.), పం...చు - దంభ అపేత - వ్యాజమునుండి తొలగినట్టి (వ్యాజములేనట్టి - ‘కొట్టోల స్త్రీ వ్యాజద మౌఘసంభయ చ్చిద్మ కై తివే’ అమ.) - పితరీ = దానము మొక్క పితరీ = వితరణము - తోయములు - ధారాజలములు, రథ్యక = నగరమధ్య మార్గమందు (‘రథ్యాప్రతోళి విశిఖా’ అమ. ‘త్రేణి గ్రామమధ్యమార్గస్య.’ రామా.), తొట్టి = ఎగఁగొట్టి, హట్టస్థిత స్తంభంబుల్ = అంగడి వీధియందు (‘హట్ట ఆపణ’ అని రామాశ్రమి.) ఉన్నట్టి కంబములు, చిగురుచున్నవి = చిగురు లేచుచున్నవి (ఎత్తిన చిగురులు), అనక = అనునట్లుగా, కెతువులు = కెక్కుములు, పం...నక - ధర్మక = ధర్మ ప్రధానమయిన అర్చనక = సంపాదనచేత, సంభూతింబు = కలిగినట్టిది (లభించినట్టిది), అగు - పైడి = బంగారము మొక్క (వహళ మొక్క అనుట) - కొటికై = కొటిసంఖ్యకు, ఒకటి ఐ = ఒక జెండా చొప్పున, నానాటికిక = వనిదనమునకు, హెచ్చుచుక = సంఖ్య ఎక్కువ యగుచు, ఆ యంభోద ఆవళిక = ప్రసిద్ధమయిన మేఘపంక్తిని, కప్పక = ఆవరించుచుండఁగా, పొల్చుక = శోభించును.

ఆపురమందు కోమట్లు న్యాయమార్గముననే ధన మార్జించువారు, మహాదాతలు, దీన దినము కోటి వరాల లాభమునకు ఒక సడగచొప్పున పడగ లేత్తుచుందురు. వారు పారమార్థికముగా దానము లిచ్చునప్పుడు గ్రహీతలచేతంబోయు జలధారలు నీధి ఎగదట్టె యుండును. అందువలన వారు దినదినంబును ఎత్తేడు నానడగిలు (జెండాలు) ఎట్లున్నవనగా—ఆదానజల ధారలవెల్లువ ఎగదట్టెటచే బజాటులోని కొయ్యస్తంభములు చిగురుపట్టి దినదినమును వేసిన క్రొత్త చిగుళ్లు అనున ట్లున్నవి.

గొప్పనైకులు కోటికి పడగయెత్తుటయు, కొన్ని కొయ్యలు తడిక మరల చిగుర్చుటయు ప్రసిద్ధము. చిగురి కు (జెండాల) పన్నని యెట్టి సస్త్రిములతో సామ్యంబు మనోరమము.

‘ధున్వికొ కల్పద్రుమ కిసలయా న్యంశుకాని స్వవాలై.’ మేఘ. ఉత్తేషాలంకారము.

‘దంక’ - ఇటు మహాదానములు చేసినయెడల రా జేమేని బిరుదులును మర్యాదలును వచ్చుబడులును ఇచ్చునుగాక, లోకులు నమ్మి ధనమును నాయెద్ద దాచు కొందురుగాక, దాని నెల్ల నొక్కట పెద్దమొత్తముగా హరించి దవాలా తీయుదునుగాక అని సంకల్పించుట సంభము. ‘భర్త, - స్వప్నత్తి ప్రకారమును బొంకికయు—‘క్ర ము విక్ర మముల బొంకిక నిర్వసముడైన వైశ్యుండు గాంచు గైవల్యపవిత్ర’ జై. భా. నానాలోకక హేచ్చుచున్ - ‘చెల్లు చిగుర్చు నప్పుడు చిగుళ్లును నానాలోక హేచ్చుచుండును. ‘కప్పుతేతువులన్’ అని పా. ‘అంభోదావళి గప్పన్’ - వృత్తులును కమంబర్వ మేఘములం గనబడనయమియు ప్రసిద్ధమే. ఇటు ఆతిశయోక్తి.

తే. నృపులపదహాలరేఖల కెల్ల మాధు

జాగ్రహాలరేఖలే మూల మనుచు గోటి

కొండలుగ ధాన్యరాసులు పండిపపేట

సుజనభజనైకవిఖ్యాతి శూద్రజాతి.

3౬

కోటి కొండలుగన్ = లెక్కకు మీటిసపియు స్వీతముల పండిపియుం నా (అంతలేసి యనుట), ధాన్యరాసులు = పరివ్రావులు, పండిపిగన్ = ఇలించుచున్నట్లు యాపట్టణమున, శూద్రజాతి, నృపుల పదహాల రేఖలకెల్లన్ = రాజుల చాణూలయందలి నాగేటి రేఖలకంతయు, మాధుజ జాగ్రహాలరేఖలేమాయొక్క బాజములమీది నాగేట్లచాల్ల (‘లాభం పొం గోదా రణం చ సీరం స్వాత్’ అమ.), మూలము = కారణము, ఆనుచున్, సుజన భజన ఏక విఖ్యాతి = సాధుజనులను సేవించుటచేత నయిన ముఖ్యకర్త గలదై, ‘ఉన్నది’ అని శేషము.

ఆపురిలోని శూద్రులు కొండలంతలేన ధాన్యరాసులను కోటానకోట్లుగా పండించుచు, మాబుజాలమీది నాగేట్లచాలుచేత గదా రాజులయొక్క పాదములలో నాగేటిరేఖలు ఉండుట అని సంకోషించుచు పెద్దలను సేవించుటచే కీర్తి పొందుచు నుందురు.

‘పదహాలరేఖ’ - పాదమందు హాలరేఖ పంచమహాపురుషలక్షణములలో చెప్పబడినది.-

‘హాల ముసల గదా సేకర్థ చక్ర’ । ద్విప మక రాబ్జ రిభాక్తి తాజ్ఞి హస్తః

వి ధవ మపి జనోకస్య విభుతీ । త్తమతి హి న స్వజనం స్వతన్త్రబుద్ధిః’ బృ.సం.

హలరేఖచే మహావిభవము చెప్పబడినది, పంటలులేనిచో అది యెట్లు కలుగును? కావున రాజుల హలరేఖలకు రైతుల నాంగేటి రేఖలే మాలము. 'సంజ్ఞా' అని పా. సమన్వితము గాదు. 'భజన' - 'శూద్రస్య శుశ్రూషా ఇతరేషాం వర్ణానాం' అని ధర్మశాస్త్రము. 'రేఖలేమాలము' - రేఖలు మాలము గావు, పంటయు మాలము గాదు, ఈపంటలకే రాజుల పాద హలరేఖలు మాలము. - మాలముకాని దానికి మూలత్వము జెప్పటం సంబంధంబున సంబంధాతి శయోక్తి.

చ. ఉమియగఁ దన్న నవ్వ నన నొచ్చెము గాంచిన కొన్నిప్రమాతు లా

ప్రమదల నప్పగింపుఁ డని రంజిలుసేతలు గన్న చెట్లకుఁ

దమ కళిశృంఖలఁ బెనచి నమ్మక ముట్టెఁ బురంబుఁ గంతునై

స్వముఁ గొని నా వెలిఁ తుకిపకాదులఁ గేళివనాళి పొల్పుగుఁ.

32

జవరాండ్రు చెట్లను పుష్పించజేయుటకై దోహదములు చేయుటలో. - ఉమియగఁ = ఉమియుటచేతను, అన్నక = అన్నుటచేతను, నవ్వ = నవ్వుటచేతను (పరిహసించుట చేత నని యర్థాంతరము), అనక = నలుకరించుటచేతను (మాట లనుటచేత నని యర్థాంతరము), ఒచ్చెము = ఆవమానము, గాంచిన కొన్నిప్రమాతులు = పొంగిన కొన్నిచెట్లు, ఆ ప్రమదలకు = ఆ మృట్లవ మానించిన ప్రబలమదలను (పొంగుచుండు స్త్రీలను - ముదిలను - 'ప్రమదః సమ్మతే మత్తే స్త్రీయా ముత్తమయోషితి'. మేద.), అప్పగింపుఁడు = మామ స్వాధీనములుపుఁడు, అని, రంజిలు సేతలు = విచేతలచేత చెట్లు - రంజిలునో ఆచేతలు అనఁగా ఆలింగనాదులు - అట్టి కమనీయ దోహదములను, కన్న = పొంగిన - చెట్లకుఁ, అమకుఁ = కళిశృంఖలఁ = తుమ్మెదల నడి గొలుసును, పెనచి = కట్టి, నమ్మక = అప్పటికిని ఆచెట్లు వారిని తమకు అప్పగించు నని విశ్వసించక, పురంబుకు = అపద్రిగము నె, కంతునైస్వముఁ గొని = మదనుని సేసను తోడు తెచ్చు కొని, వెలిఁ = తుకిపకాదు, చెట్లకు నా = ముట్టెఁ వెచినచో యనునట్లుగా, శుక పిక ఆకుల = చిలుకలచేతను తోయిలలచేతను నందడించుచున్నట్టిది - కేళి వన ఆళి = క్రిడోద్యాన ములపంక్తి, పొల్పు అగుఁ = సొంపారుచుండును.

ప్రమదలు ఆకాలమున పుష్పించజేయుటకై ప్రదిబాతులచెట్లకు పది విధములచేతలు చేయుదురు. అది యెట్లన. - అళి కలుసు కొన్నదురు, పొగడపై నొకేనురు నుమియుదురు, గోరంటను కన్నంగలింతురు, బొట్టునఁ జెట్టును చూతురు, మామిడిని సుతం దాతుదురు, చంపకముం గూర్చి ముఖమున రాగిమూసుదురు, కొండగోలుతో నల్లాపింతురు, వావిలిపై ఊర్పు బుత్తురు, ప్రియాళినినకు (సమోటి చెట్టునకు) పాడుదురు, నురపొన్నకు నవ్వుదురు. ఇందులకు కారిక - 'అళి క శ్చరణాహత్యా వకుళో ముఖసీఘనాః ఆలిప్తనా త్కురపక స్త్రీలకో వీక్షణేన చ కంస్పర్శేన మాకన్త ముఖరాగణ చమ్మకలనల్లాపతిః కర్ణికారః సద్దవాకో ముఖానిలాతో గీత్యాప్రియాం ర్నితరాం సమేర్హ స్థితేన చ.'

ఇందు వకుళాళి కనమేరు కర్ణికాయలకు క్రమముగా ఉమియుట అన్నుట నవ్వుట (శ్లేషచే పరిహసించుట) నలుకుట (శ్లేషచే దూషించుట) అనునవి కరము అవమానకరమైన దోహదములు; కడమ శుకపకాదులు ఆతింట్రికి ఆలింగనాదులు అభిలషణీయమైన చేతలు. ఈ చెట్ల కన్నిటికిని

వారు దోహదముచేయఁగా, అందులో అవమానపు దోహదము లొందిన వకుళాది వృక్షములు ఆ ప్రమదలను దండించుటకై వారిని తమ కప్పగింపుఁ డని వారిచే మంచి చేతలు పొందిన కురవకాదులకు తుమ్మెద బారుల నెడి గొలుసులుకట్టి ఆచెట్లు తప్పించుకొనిపోక యుండునట్లు ఆగొలుసుల రెండవకొనను తమకే కట్టుకొని, అప్పటికిని అవి యప్పగించునను నమ్మకములేక, ఆపట్టణమును 'నీవే ఆప్రమదలను మాకు అప్పగింపుము' అని యడిలించి మదనుని రాణువను సాయము తెచ్చుకొని దానితో ముట్టడివేసినవా? యనునట్లు ఊరివెలుగుల మదన సైన్యమయిన శుకపికములు గలవై ఊరినుండి రాకపోకలకు సందులేనియట్లుగా తుమ్మెదగొలును కట్టినచెట్లునుం గలవై క్రీడోద్యానములు శోభిల్లుచుండును. - ఉత్పేక్షాలంకారము.

'ప్రమదలకొ' - ప్రమదలకే ఈదోహదా ద్యుత్సాహముగాని బాలలను వృద్ధులను ఇవి యెక్కడిది? తమకు ఒచ్చెము గావించినందున ఈమ్రాకులు 'ప్రమదలు' అనఁగా పొగరుఁబోతులు అనుట. 'రంజిలు...చెట్లకు' - ఆచెట్లకు వారితో మైత్రి గావున ఇవి వారినిసాధించి యీగల వని భా. 'తమకు' - ఆచెట్లుతప్పించుకొని పోకుండుటకు ఆదోహదములచేత తమకుఁ గూడ పూతగలిగి తుమ్మెదపిండు నాకర్షించినది గాన. 'నమ్మక' - వారిమిత్రములుగాని వారిని పట్టి యీక వారిని ఎక్కడికేని తప్పించుకొనిపో డని హెచ్చరించు నని సందేహము. 'ముట్టడి' - పురుషును ముట్టుట పురమునుండి వారు దాటి పోకుండుటకు. 'వెలిక' - వైరిరాజులు వచ్చి యొకరాజుపుంమనకు ముట్టడిగా బయట విడిసే యున్నట్లుగా; శుకపికములు మదన సైన్యము. 'అశ్వింభూ' - అశ్వులు దట్టముగా క్రమ్ముట వల్లైయమైన మకంద సమృద్ధిని దాననే పుష్పసమృద్ధిని తెచ్చుచున్నది. 'శుకపికాకుల' - ఇంతవఱకు వేలుపడము, 'కేళివనాళి' తో ఏకసమాసము గాదు; ఏకసమాసమైనచో ఆవిమృష్టవిధేయాంతరా దోహదు ఘట్టిల్లును. శుకములచే ఫలములయు పికములచే చిచ్చియు పెంపు సూచితము. కేళివనములు ఫలకుసుమ కిసలయసంభృతములై శుకపికాకులముల్ల మన్యభస్మంధావారముగా సర్వేంద్రియాహ్లాద కరముగా నున్న వని భా.

సీ. మదగంధతారతమ్యము యూమ్యకరికే

త్క్రూరులకుం గనబలె గటము లొరసి,

సురితశ్రేమద మాటఁ జూపోపకయుబలె

గామినీమృదుగండఘర్మ ముడిపి,

పరిమళవాహేచ్ఛఁ బ్రాణమీబలె జుంచు

మృగనాభిచర్మభస్మికలు గూటి.

అహితపన్నభేదు లనిబలె గృహవిటం

కపుఁగలాపుల నొయ్య గఱులు నిమిరి,

తే. వీటిసామగ్రిఁ గనుఁగొన వేగపడక,

నడవఁ దనదిక్కుపుష్పదంతద్విపంబు

నెక్కెనో యన జడగతి నెపుడుఁ బొలయు

నందుఁ జందనశిఖరిమందానిలుండు.

3౮

అందుకొ = మధురాపురమందు, చందన శిఖరి మందానిలుండ ^{అమ. పల్లవి} యొక్క మెల్లని తెమ్మెర (మంద మలయానిల మనుట), ^{అమ. పల్లవి}

1. యామ్యకరికొ = యక్షిణ దిగ్గజమయిన వామనమునకును, తొ = అయ్యారి యేనుఁగులకును, మద గంధ తారతమ్యము = దానజలముయొక్క పరిమళముయొక్క హెచ్చు తగ్గులను, కనక బలెకొ = పరీక్షించుటకొ యను నట్లుగా, కటములు = ఆయ్యారియేనుఁగుల గండస్థలములను (గజగంధ కటీ కలొ అమ.) ఒరసి = రాచుకొనుచు; 'యామ్య' = యమ సంబంధమయిన - యమఃకాశంబంధి యయిన యనుట;

“ప్రాచ్య మాశ్లాహిషాశ్చక్రే ప్రహస్తా రావణాజ్ఞయా

ద్వారం రరజ్ఞతు ర్యామ్యం మహాపాశ్వక మహాదశా.” భట్టి.

‘గంధ’ - ఏనుఁగు మడమునకు గంధము గలదు —

“నప్తచ్చదక్షిరకటుప్రవాహ మసహ్య మాఘాయ మదం తదీయమ్

విలడ్ధితా ధోరణ తీవ్రయత్నాః సేనాగజేంద్రా విముఖా బభూవుః.” గణు.

ఆయ్యారి యేనుఁగులు వామన దిగ్గజమునకు సాటి యనియు భా.

2. ను...ము - సురతి = కామక్రీడచేత నయిన - శ్రమ = బడలికచేత-జము = పుట్టినది, బొటకొ = అగుటచేత, చూపు ఓపకయు బలెకొ = చూడలేనందున (కనికరముచేత) అను నట్లుగా (యు శబ్దము వాక్యాంతకారము), కా...ము - కామినీ = కాముకు రాండ్రయొక్క-మృదు = కోమలములైన-గండ = చెక్కిల్లయొక్క - ఘృము = చెమటను (ఘర్మః స్వా దాతేపే గ్రీష్మే జ-పుష్ట్య స్వేదామ్బునో రపి మేది.), ఉడిపి = అప్పి;

3. పరి మళ వాహ ఇచ్చకొ = తావిని గ్రహించు కోరికచేత, ప్రాణ మీ బలెకొ = ప్రాణ మిచ్చుటకొ యనునట్లు, చిం...లు - చించు = చించబడిన - మృగ = కన్నూరి మృగముయొక్క-నాభి = బొడ్డు ల నడి - చక్ర భస్మికలు = చోలు సంచులను (‘భస్మా’ చర్మ ప్రసేవికా’ అమ.), తూటి = చొచ్చి; - ఇవి బ్రదికినయెడల నీనికి వెండియు నాభియందు కన్నూరి యుద్భవించును, అంతట దాని పరిమళమును నేను వహింపుదును గాక అను కోరికచేత కన్నూరి మృగములకు ప్రాణ మిచ్చుచున్నదో యనునట్లుగా వానియొక్క చింపబడినట్టి నాభిసంచులయందుఁ చూటి; నాభి సంచులం జించుట అందలి కన్నూరిని గ్రహించుటకు.

4. అ...లు. - అహిత = తనకు వైరులయిన (తన్ను భక్షించెడు) - పన్నగ = పాము లను - భేదూ = భేదించునవి (భక్షించునవి), అని బలెకొ = అనుకారణముచేత నను నట్లు, గృ...లకొ - గృహ = ఇండ్లయొక్క - విటంకపు = కొణిగిల యందలి - కలాపులకొ = నెమళ్లను, ఒయ్యకొ = మెల్లనగా, గణులు నిమిరి = కుంచెలను నిమిరి, నీటి సామగ్రికొ = ఆయ్యారి సంపన్నపుద్గిని, వేగపడక = నింపాదిగా (సమస్తము చక్కఁగాఁ దెలియు నట్లుగా), కనుఁగొనకొ = చూచుటకొ, తనదిక్కు పుష్పదంతి మను (గజగమనము మెల్లన గావున గజము నెక్కుట, తన

దిక్కుది తనకు స్వాధీనముగాన దాని నెక్కుట), ఎక్కెనో యన, జడగలిగి = మంద ప్రచారముతో, ఎప్పుడు = సదా, పొలయు = వీచును. సదా మలయమారుతము వీచుట ఆదేశముననే ఆపురిసమీపముననే మలయాచల ముండుటచేత. — 'క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు' 3౯.

ఇచట మలయమేందు కవిసంప్రదాయముబడి శైత్యమాంద్య సౌరభంబులు చెప్పబడినవి; - కామినీ గరుడలను ముచేత శైత్యమును, గలుల నిమరుటచేత మాంద్యంబును, కరిమదమృగమదములచేత సౌరభంబును కలిగినవి. — అంతటను ఉత్పేక్షలు. 'కటములు' - ఏనుగు యొక్క మదస్థానము లేడింటిలో గంజము ప్రధానస్థానము. 'చిమ' - నాభిలోని కస్తూరికై కస్తూరి మృగమును చంపుదురు, దానినాభిని కోయుదురు.

'చర్మణి ద్వీపినం హన్తి దన్తయోర్హన్తి కుఞ్జరమ్
కేశేషు చమరీం హన్తి సీమ్ని పుష్కలకో హతః.'

'విరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుమరోజ్ఞానః

పుష్పచన్తః సార్వభౌమః నుప్రతీ కన్తు ద్విజాః.' అని ద్విజములు.

అను.

—*మ తస్య ధ్వ జా మ*—

సీ. ద్విద్వయోపాయ ఫీవిద్వ్యతెంతంబు,

షాన్ద్యచాతురీ చక్రవర్తి,

క్రీడాచలీకృత శ్రీఖండగిరిరాజు,

కసకాద్రిముక్రణ గంధకర్తి,

యందూనిబద్ధాభిబృందవేంకటేశి.

నననిధిస్తంభ నాథునికరముపు.

తామ్రపిన్ద్యమలపాథః కేసినానంబు.

లంకేశ్వరైర్హస్తీప్రియంకరుండు,

తే. స్వస్తికృద్వాస్తవస్తుత్య గన్తి, మఘవ

మకుటమోటన శరకోటి మంత్రభృత్య.

భూతిభూతాత్మశాంధవ భూమికుండు

దత్పురం బేలు బాండ్య మత్స్యధ్వజంబు.

3౯

తత్పురంబు = ఆమఘరావుమును, పాండ్య మత్స్యధ్వజంబు = పాండ్యదేశరాజు మత్స్యధ్వజుడను నామంబు, ఏలు. ఆరా జెట్టివాడనిన.

1. ద్వి...బు...న్వి = రెండు...న్వి = జంటలు - ఉపాసన - (సామదాన భేదదండములనెడి నాల్గు) ఉపాయముల ('సామ దానే భేదః ణ్ణా పి త్యుపాయ చతుష్టయమ్' అను. - ఇందు శత్రువున కనుకూలములయిన సామదానములు రెండును ఒకజంట, శత్రువునకు ప్రతికూలమయిన

భేదదండములు మఱియొకజంట; కావున నాలుగు అనక 'రెండుజంటలు' 'ద్విద్వయ' అనుట) -
 ధీ = చింతయందు - విద్వద్వతంసంబు = పండిత శ్రేష్ఠుఁడు (వతంసంబు = అవతంసంబు); షా
 ...ర్తి - షాద్ధ్యత్య = సంధి విగ్రహ యా నానన ద్వైధీభావ సమాక్రయములయొక్క (సంధి
 ర్నా విగ్రహో యాన మాననం ద్వైధీ మాక్రయః పద్మతాః' అను. - వద్మతా ఏవ షాద్ధ్య
 త్యమ్) - నాతురీ = నేర్పునందు - చక్రవర్తి = సార్వభౌముఁడు (అంతఃకంటే శ్రేష్ఠుఁడనుట -
 'చక్రవర్తి సార్వభౌమ' అను.);

2. క్రీ...జు. - క్రీడాచలీకృత = ఆటకొండఁగాఁ జేయఁబడిన - క్రీడాండగిరి రాజు =
 చందన స్వరరాజము కలవాఁడు. (మలయగిరి తన రాజ్యములోనిది గావున దానియందు
 క్రీడించువాఁడు. 'క్రీడాచలీకృత క్రీడాండగిరిరాజు'-ఇటు నుపసర్జనత్వంబున రాజు అనురూపము
 ఎఱుఁగిఅందుచేని. ఇటు ఉపసర్జనత్వము లేదు. క్రీడాచలీకృత క్రీడాండగిరి శ్వాసా రాజు చేసి కర్మ
 ధారయసమాచారము, కవితాద్రుమద్రణ గ్రంథకర్త = బంగరు కొండపై (తన బిరుదుములను)
 ముద్రించిన కవి:-

శ్రీకృష్ణ విశవాక్రమ్య సాంధ్యః పరమధార్మికః
 ప్రాత్య శేరుగిరిం విస్మితా విశేషా బిరుదాః స్వకాః సహస్రము.
 'రెండు మహా దిగంతంబులందు బొసరించి సురారిత్రయాల ను
 స్మృత నిజమీన లాంఛన మొనర్చుటపై గిరిరాజుఁ ద్రొప్ప న
 ప్రతిభ తరియ వాద్యం భవభ్రమితాచల శృంగసంగతా
 మిత్రావ రూఢి నేడును శ్రమించు దవగ్రగతల్ గ్రహవహల్.'
 అని సారాజీయములో కవికాలనాని వర్ణన.);

3. అం...తి - అంధుఁ - గొలుసులచేత - నిబద్ధ = కట్టబడిన - అభ్రాబృంద = మేఘ
 సమూహ మనెడి - నేనంధ ఆక = నినుఁగులగుంపు గలవాఁడు (నినుఁగుల గుంపును గొలుసులతో
 కట్టి తేజాలలో ఉంచినట్లు మేఘములను మఱవటుచుకొని సంకెండు వైచినవాఁడు-యాపకా
 లంకాము), వన...త్ర - వననిధి - సముద్రముయొక్క - స్తంభిన = కట్టుటయందు - ఆధునిక =
 ఇప్పటి - ధముఁ - క్రీరాముఁడు (ధమువంశమువాఁడు గావున ఉపనామమే ధము వనుట -
 ఆధునా = ఇప్పుడు - ఆధునిక = ఇప్పటి - ఏత్వర్థి సంపత్తీదానీ మధునా' అను. - సముద్ర
 మనకు అడ్డముగా ఈయన కట్టి కట్టినాఁ డనుట.);

4. తా...బా. - తామ్రపద్మీ = తామ్రపద్మీ నదియొక్క - అమల = నిమ్రలమయిన-పాపః =
 నీటియందు - తేజ = ఆటగల - హంసంబు = రాయంచ (తామ్రపద్మీనది తన రాజ్యములోనిది
 గాన అంత జలవిహారము నల్పువాఁ డనుట. - యాపకము.), లంకేశ్రేష్ఠత్రీ విగ్రహంకరుండు =
 లంకాపతియైన విభీషణునికి శాలిమచేతి ఇప్తును నెఱవేర్చువాఁడు;

స్వస్తి...స్తి-స్వస్తికల్పో = ఆశీర్వాదము చేయుచున్న ('స్వ స్త్యాః తేమ పుణ్యాశా'
 అను.) - వాస్తవస్థుతి = సత్యమయిన పొగడ్తగల (సత్యమయినపొగడ్త చేయునట్టి)-అగ స్తి =
 కుంభసంభవముని కలవాఁడు (అగ స్త్యాశ్రమము ఈతనిరాజ్యమం దున్న దనియు, అగ స్తిమని ఈత
 నికి పేలు కోరుచుండు ననియు బా. - అగ మస్య తీ త్యగ స్తిః - వింధ్యపర్వతమును తోగిసిన

వాడు. 'అథాగస్త్యః కుమ్భయోని రగస్తీః కలశీనుతః' శబ్దార్థవము.); మఘ...టి-మఘవ= ఇంద్రునియొక్క ('ఇన్ద్రో' మరుత్వాన్వఘవా' అమ.)-మకుట = కిరీటమును ('అథ మకుటం కీరీటం పు స్కఘంకమ్' అమ.) - మోటన = నుగ్గచేయునట్టి ('మోట సంఛారి నే' ధా. పా.) - శరణోటి = బాణములనుమాహములు కలవాడు. (అత్యంతాశ్రి), మం...డు-మంత్ర= మంత్రములచేత - భృత్యభూత = నేవకు లయినట్టి - భూతి = బూచులచేత (బూచుల మూలముగా) - ఆత్తి = పొందిబడిన - శాంభవ = శివసంబంధియైన - భూమికుండు = వేషముకలవాడు (భూతములను పనిగొనుచు అపరశివుడోయిన నున్నాడనుట.-ఉపమ.).

నాలుగు ఉపాయములు ఆటు గుణములు యథాయోగము ప్రియోగింప సమర్థుడు, మలయ పర్వతమందు వహించువాడు, మేరుపర్వత తన మీసలాంఛనమును చెక్కించినవాడు, ఏనుగులంబోత వేఘములను గొలునులం గట్టికైచినవాడు, రామునివలె సముద్రమున కొండొకచో కట్టి కట్టినవాడు, తామ్రపద్మలో జలకేళి సలుపువాడు, విభీషణుని చెరికాడు, అగస్తీమనియొక్క యాశీర్వచనబాలం బొందువాడు, ఇంద్రుని చంఢింపగల పిలుకాడు, మంత్రములచే బూచులను నశీకరించి పనిగొనుచు ఉపర మహేంద్రుడో యన నొప్పువాడు పాండ్య మత్స్యధ్వజుడు కపురము నేలుచుండెను.

ఉ. ఇందుకులావతాన మత్త డేదొట్ట నేర్పరిగా; డేం బ్రబల్కండ గోనం; డేంబం డేరుతల వ్యనిపించిన మాట డేదెముం
తెంద ముదంబు దక్కి చెడం జేయం డేరు; నివసతాస్యం డే నుతిం
సం సను; బంధనం గొఱతె వల్కండు శూరతం దాను మించియున్. సం
ఇందుకుల అవతంతము = చంద్రవంశ కేళిర మయిన, అతడు = ఆమత్స్యధ్వజుడు, ఏతటికొ = ఏనయయవందును, ఏతరి = నీతిమాతినవాడు, కాడు; ప్రబల్ = జనులు, కండకో = నొచ్చునట్లుగా, అరికొ = పన్నును, కొనండు; బంధండు = పండ్లని, ఒరుతలకొ = మతియొకని పొంది, వనిపించినమాట చెప్పినకొండెము, డేం ముం జందకో = తన మనస్సునకు తగులగా (అంగీకరించి). ముదంబు దక్కి = కోపము పొంది ముదంబు = సంకోషము - 'మత్త' అని ప్రాతిపదికము, శూరు = ఆమతియొకనిని, చెడం జేయండు = చెలుండు ('చేయండు' అను క్రియా పదమునకు వ్యతిరేకార్థము, దానితో జేరిన పూర్వాధాతువులకును అన్వయించును; దానం శసి, డెందముం జెందేయండు, ముదంబు దక్కిండు అని యర్థము.); సను = తిన్న, నుతింపక = పొగడంగా, వినత ఆస్యండు డేకొ = పంగిన ముఘము కలవాడు అగును మొగము పొంచును - 'మహతాం కుష్టరూణాంచ పుగస్తోత్రం నహిప్రయమ్' అన్నట్లు ముఖస్తుతి సహింపక తలపంచు కొను ననుట; శూరకొ = శౌర్యముచేత, తను, మించియున్ = అపీత్రమించియును, పంద నున్ = పిటికివానినూడ, కొఱతెవల్కండు = న్యాయముగా చలుకడు.

చంద్రవంశ భూపతియైన యామత్స్యధ్వజ మహారాజు ఎప్పుడును నీతి తప్పడు, ప్రబలు నొప్పుకుండ పన్ను కైకొనును, కొండెములు వని ఎవరికిని చెలుపు చేయండు, తన్ను ఎవరైన నుభుస్తుతి చేసినయెడల లజ్జచే మొగమును వాంచును, పరాక్రమమును తానధికుడయ్యును పందను సయితము న్యాయముగా మాటలాడెడు. - ధీరోదాత్తుడనుట. - తల్లక్షణము—

‘మహాసన్న్యోజితః గమ్భీరః తమావా నవికత్తనః
స్థిరో నిగూఢాహంకారో ధీరోదాన్తో నిగద్యతే.’

విశరూపకము.

వృత్తి శ్లోకప్రాసము.

సీ. పాటీరగిరివనీ నాటిఁ గ్రీడించియు

నహిభయం బెఱుంగఁ జావంతిమైన;

నత్యంతమితథావ నవికత్తనుం డయ్యుఁ

బలులఁ గేరడమున భంగపఱుచుఁ;

బ్రేమఁ దాఁ దామ్రసుష్టికి నాఁగఁ డయ్యును

నన్దోష్టచే ననంజనత మలఁగు;

మహాసేయమహామఁ దా మధురార్పణుం డయ్యు

లావణ్యకలన నుల్లాస మొందు;

తే. విషధలసాభిదోత్పతత్ప్రపతదల

పలమరుక్రమతిమివర నాలపతన

తులితపరబలకరిశిరస్థనము

బహుళిముక్తావిముక్తాసిపాతంఁ డయ్యు.

చ రం

అరఁడు = ఆమత్స్యగ్వజాఁడు, విష...తుఁడు = విషధి = సముద్రముయొక్క (పక్షి...జల
'విషంతు గరశీజలే' నానా.ఉ. 'విషం బలధరే... విశం మార్చితాః పథికాద్రానా' చంద్రా.) -
లసార = పద్మ ములల (పద్మ కరిటముల) యొక్క - భిదా = విషపురుష (పెనుళ) స్ఫుటనం
భిదా' అమ.) - ఉత్పత = కెగయుచున్న - పృవత = నిటి బొట్టులచేత ('పృవస్తే బిస్తు
పృవతా పుహంసో విప్రుగః శ్రీయామ' అమ.) - జటిల = పట్టుమయిన (పట్టిముగా బుటి
బొట్టులను రేచుచున్న అమ.) - ఇద 'వాలపతన'యినకు విశేషములు - పలమ = వెనుకకు
మరలుచున్న - పలు = గొప్ప - క్రమ = దాటుగల - తిమిరి = నూతామహినిదేవి చేప
మేటియొక్క - వాలపతన = తోడిపాలు (తోడిదబ్బ) తో - తులిత = సంజాత నామ్య
మయిన (నాటియైన - 'తులా రాశౌ పలశతే నామ్యైవ' నానా. ౧౦) అసినాతిమునకు విశే
షము) - పరబల = శత్రుసైన్యముయొక్క - కరి = నినుగలయొక్క - శిరస్థిల = కుంభ
స్థలములనుండి - సమత్థి = ఎగురుచున్నట్టి - బహుళ = మెండయిన - ముక్తా = ముత్తములచే
అవిముక్త = పిడువబడిని (కముత్తములతోఁ గూడుకొన్న) ముట్ట - 'పరిత్యక్తైవ ముక్త
స్యాన్ముక్తా ముక్తాశలే శ్రీయామ' నానా.) - అసి = కత్తి యొక్క - పాతుఁడు = పడుట
కలవాఁడు (అట్లుగా కత్తితోఁ గొట్టువాఁడు), (అయిన) అరఁడు = ఆరాజు,

పరబలము మహాసముద్రము వంటిది, అందులో అతిని భావించు అమివంటిది, కత్తి
తిమివాలమువంటిది, నినుగలు మహాతిరంగముల వంటివి, వాని కుంభస్థలములు ఆ తిరంగ
ముల ప్రభంగంపు పిలుపుల వంటివి, కొట్టినప్పుడు కత్తితోఁ గూడ బాగుపు వెనుకకు పచ్చట

తిమి నోరేకోనో అలంగొట్టి వెనుకకు మరలిచి పెద్దదాటు దాటుట వంటిది, కత్తితో ఏనుగు శిరమును గొట్టుట తోరేకోనో అలయొక్క విలుపుం గొట్టుట వంటిది, కత్తిదెబ్బకు ముత్తెములు చట్టముగా తేచుట నోరేకోదెబ్బకు నీటిబొట్టులు తేచుట వంటిది. — ఇందు ప్రతిపదమునకును ప్రయోజనము కలదు, దానిని ఇయ్యవలయునంటలి సాదృశ్యలక్ష్యములువుగా నరసికొన వచ్చును. — ఉపమాలంకారియ.

‘లహరి’ - ‘లహరి (రీ) శ్రీ. తేన - ఇన్ద్రోణేవ హ్రీయతే ఊర్ధ్వగమనాయ - హృ - కర్మణి ఇన్-వా ఇవ - మహాతరతే’ శబ్దస్తోమ మహానిధి. ‘తరతే’ శబ్ద బీర్యా ర్యుత్కలకా మహతి త్వహం లహా న్యుల్లోల కల్లోలా’ హేమ. - ఇందులన లహరి శబ్దము ప్రాస్వాంతము కూడ; దీనికి కొంతయు వ్రాసిన ప్రవాహార్థము గొణంబును గిజోషమినికి పనికి రానియ్యంగా నున్నది. ‘పలక’ - ‘యాత్రా మహుర్వలిత కన్ధర మాననంత దా వృత్త వృత్త శతపత్త్రనిధం వహత్రా’ మాలత్య. 32. ‘వశిత కన్ధరం పరివర్తితగ్రీవం అతనివ ఆవృత్తవృత్త శతపత్త్ర నిధం కుసుమబుద్ధనాచవృత్త పికచ పుష్కరిక సదృశ మాననం’ ప్రభురారి వ్యా. - ఇట్టిదే ‘ఆసీ ద్యవృత్త వసనాచపిమోచయన్తి’ ఇత్యది కాకుంతల చద్యములో ‘వృత్త వసనా’ను విశేషణము. ‘తిమివర’ -

‘అస్తి మత్స్యస్తి స్తిమి రామ శతయోజన మాయతం
య స్తంగిశతి మత్స్యస్తి స్త తతః ప్రోక్త స్తిమిద్భలం
తిమిజ్జల గిలోఽప్యస్తి తద్భలోఽప్యస్తి రాఘవః.’

మహాకవియములు సముద్రములో నీటిని తోరేకోనో గొట్టుటయు అదెబ్బకు జలధార తేగయు టయు అవి ముత్తెపు రానులవలె తెల్లగా నుండుటయు ప్రసిద్ధము. -

‘కపట మత్స్యగంబునై వెపు కపటి నడుమఁ నుచ్చ మల్లాన్ప తెగిన భూరిజలము
మింటఁ గడుదెల్లనై పాటుచుంటఁ జూచి యభ్యసదయని వర్ణించె నఖిల జగము.’
నైష. 6 ఆ. 120.

ఏనుగు కుంభశులనుండి ముత్తెములు పుట్టును - ౧ ఆ. 2౦. వ్యా. చూ. ‘శత్రుతవో’ - పా. ‘శత్రువవో’

1. పా...టిక్ - పాటేర గిరి = గంపపుగొండయందలి (చందనపర్వత మయిన మలయ పర్వతమునందలి) - దసీవాక్ - అడవుల శ్రేణిలో, క్రీడించియుక్ = పిహించియు, ఆ పంత (ఆవ + అంత) విసక్ = ఇంచుకేనియు, అహి భయంబు = పాములవలని వెఱపును(తన వారివలన నే కలు పయమును-‘రాజ్ఞా మహాభయం ప్రోక్తం స్వపక్ష ప్రభవం భయమ్’, ‘భుజ క్తోఽహి ర్భుజజ్ఞమః’ ఆమ.) ఎఱుంగఁడు -

మలయములు నాలుగు, - అందు మొదటిది, -

‘ఆమాలయస్టేః షటివృతానాం సచ్చందనానాం జననన్దనానామ్

కర్కోల కైలా మరచై గ్వృతానాం జాతీతయాణాం చ న జన్మభూమిః.’

రెండవ మలయము, -

‘య సోఽత్తమాం మౌక్తిక కామధేను రుపత్యకా మర్చతి తామ్రపర్వీ,

రత్నశ్యారో రత్న మహా నిధానం కుమోద్భవస్తం మలయం పునాతి.’

మూఁడువది మఱియొకటి; నాలవది లంకాపురము. అన్నింటియందును (సర్వవేష్టితములు) చందన ద్రుమములు కల వని 'మలయ శృంగనాలయః' అను సమర్థోక్తిచే నెఱుంగనగు. చందనద్రుమము లున్నచో పాము లుండును గాన (ద్వితీయ)మలయ వనములలో చరించియు పాములవలని యుప ద్రవ మెట్టిదో ఎఱుంగమి యోగము, అహిభయశబ్దమునకుంగల స్వపక్షమువలని భయము అను నర్థముచే తత్పరిహారము. కావున విరోధాభాసాలంకారము.

2. అత్యంత మితభాషణ = మిక్కిలి అల్పసంభాషణచే (మిక్కిలి కొంచెముగా మాట లాడువాఁడుగుటచేత), అకేకత్వసంఘ = ఆత్మశ్లాఘా విముఖుఁడు ('అవికత్తనః = ఆత్మశ్లాఘా విముఖః' ప్రతాపరుద్రయ మందర వ్యాఖ్య), అయ్యుక్, చదులక్ = ఇతరులను (నైరులను), కేరడమునక్ = పరిహసపు మాటలయందు (కేరడశేషమం బనియు - శడల కథేషము), భంగ పలుచుక్ = ఓడించును.- అకేకత్వమునకి పరపరిహాసపటిమ విరోధము, అత్యంతముచే నది పరిహృతము; కావున విరోధాభాసాలంకారము.

3. ప్రేమక్ = అనురాగముతో, తాను, తామ్రపర్మిక్ = ఆపేరి పడమటి దిగ్బజభార్యకు (ఆపేరి నదికి బనియు), నాథుఁడు అయ్యుక్, సప్తస్థితే = మంచి (వారినోడి) సహవాసము చేత, అంజనతక్ = అంజన గజము కామిచేత (అంజనము ఆనఁగా అంటు, ఆడే మాతీస్యము, అది లేనివాఁడై) మెలఁచుక్ = వర్తించును.

తామ్రపర్మియను కరణముకు పెనిమిటియై అంజనమును పడమటి దిగ్బజము కాకుంట విరోధము, నదీ నిర్మాణీన్యాయముచే తత్పరిహారము విరోధాభాసాలంకారము. అష్టదిగ్బజము లను వివాదాల్లో చూ. విద్యార్థుల పేరులు,—

'కరణ్యై భిముః కపిలా పిఙ్గళౌనుపమా క్రమాత్'

తామ్రపర్మి సుగ్రహంతి చాన్యనా చాన్యనావతీ.'

అమ.

మ...డు - మహానియ = దివ్యమయిన - మహిమక్ = ప్రభావముచేత, తాను, మధుర ఆస్పదుండు = తీపునకు తావు (మధుర శబ్దము మధురరసమునకును బంధ కలదానికిని పేరు—

'తుపరస్తు క సాహాయేన్ద్రో మధురో లవణ కటుః'

తీక్తోఽన్య స్ప రసాః పుంసి తస్యత్స పడమిత్రః.' అమ.

మధురా = మధురాపురము - ఆస్పదుండు = రాజధాని గాఁ గలవాఁడు, అయ్యుక్, లావణ్య కలనక్ - లావణ్య = ఉప్పుచేసముయొక్క (దేహకాంతి పితేషముయొక్క—

'ముక్తాభలేషు చ్ఛాయాయా స్తరళత్వి మి వాస్తరా'

ప్రతిభాని య చక్లేషు తల్లావణ్య మిహోచ్యతే.' - శిబ్దకల్పద్రుమము.)—

కలనః = ప్రాప్తచేత, ఉల్లాసము = ప్రకాశమును, పొందును - తీపు ఉప్పుచేరిన యడల రుచి మిఱు ననుట విరోధము; మధురాపుర దేహకాంత్యర్థములచే తత్పరిహారము గాన విరోధాభాసాలంకారము.

ఇట్ల'మధుగ'అని పాండ్యనగర నామము వర్ణచతుర్థ మధ్యము గానున్నది. ఈగ్రంథమందు మఱియొకచోట'విధినిషేధంబు లేటిగితే మధురకరిగ' అని ధ ప్రాసమును, ఇందే'అనరు దక్షిణ మధుర సాంద్రద్రుమధుర' అని అంత్యానుప్రాసరూపయమకమును కలవు. శ్రీమజ్జగద్గురు ప్రణీత సాందర్య లహరిస్తోత్రమందును,

‘వికాలా కల్యాణీ స్ఫుటరుచి రయోధ్యా కువలయైః
కృసాధారాధారా కిమపి మధురా భోగవతికా
అవస్తీ చృష్టితే బహునగర విస్తారి విజయా
ద్రువం తత్తన్నామ వ్యవహరణ యోగ్యావిజయతే.’

శ్లేషలో ధమధ్యమే కలదు. ఉణాదిసూత్ర నిష్పన్నమయిన మధురా (యా. మధూరా) నిబ్బము వర్గద్వితీయమధ్యము ఒకటికలదు. అది శ్రీకృష్ణులవా రుండిన పట్టణమునకు పేరుగా సుప్రసిద్ధమై యున్నది. తదనుగుణముగా నే దానికి ‘మట్టా’ అని యింగ్లీషున వ్యవహారము, ‘మడ్డా’ అని కాదు. కావున అది దానికిని ఇది పాండ్యనగరికిని పేరు లని భేదము గ్రహించి మన్న - ఇందు లోనే ‘పక్షిణమధుర’ అని వ్యవహరించినందునను,

‘మధురం విషే మధుర స్త ప్రయేస్వాదౌ రసేచ రసవ త్యపి
మధురా మధురాపుర్యాం యస్మి నేదామధూళిషు
మధు కుక్కటికాయాంచ మిశ్రయేత్ పుష్పయోః. వేమ.

అను నిఘంటువునందు మధురా మధురా నిబ్బములకు పర్యాయత్వమే చెప్పబడినది. ఉత్తర మధురయు మధుర నా మానుం రా తీతి - సువ్యవస్థితీచే ధ మధ్యముగాను పరిగీకృతము. ఈరెండునామములను రెండుపట్టణములకును గ్రహించుట యుచితము.

శా. దానత్యాగపత త్రిమే తోలుపత త్రిం బంబుధార స్సదా
నానం, దత్తపతీర్తిహంసి చను మింటం; క్రొత్త నా నేల, నా
నానరాప్రిపత త్రి యయ్యు పడి మింటం బాటు తజ్జాతీకే
లా నిల్చు న్నభి యస్యపత్తిగతిం బత్తైకప్రదేశాపుతీకే? ర.౨

దా...ప్రి - దాన=ఉదకధారా పూర్వకమయిన యావీయు - త్యాగ=అప్రాధితముగా ఉదకధారలేకయే యిచ్చునవియు - పత త్రిమే = తుక్కలుగాఁ గలిగి, వి, త...సి - నిల్ = ఆరాజుయొక్క - సిం = తెల్లని - కిర్తి = విఖ్యాతి పొందినదాని - అంచవంటి, తోలుపత త్రింబా = మొదటఁ జేర్కొనబడిన తుక్క (అనగా దానము), నదా = సర్వదా, అంబుధారే = నీటిపాత్రచేత, నాన = తురినను, మింటం చను = ఆకాశమున వెగయును; క్రొత్త నా = ఏల=ఇది వింత యనవలదు, నా...ప్రి - నానా=పెక్కు (‘నానానేకో గ్రహాగ్రయో’ - మ.) - నీర=స్థితి చేత - ఆర్ద్ర=పడినయున్న - పత త్రి = తుక్కలుగలిగి, అయ్యు = అయినప్పటికిని, పడి = పేగముతో, మింటం = బాటు - తజ్జాతీకే = ఆహారసజాతీకే, అస్యపత్తిగతికే = వేటు పక్షికింబోలె, ప...తికే - పత్తి = తుక్కలయొక్క - ఏకప్రదేశ=ఒకభాగముయొక్క - ఆపు తికే = తడియుటచేత, గతి = సంచారము, ఏలా నిల్చు = నిలువదు.

ఉదకధారా పూర్వకమయిన యావి ఒక తుక్కగాను అప్రాధితముగా (=కడుగబడిక ఉదకధారలేకయే ఇచ్చునట్లు యావి రెండవ తుక్కగాను కలదైన యాతేని తెల్లనికిర్తి హంసి, ఆతోలితుక్క ఎల్లప్పుడును అనిటి ధారచేత నానుచున్నను ఆకాశమున సంచరించును నే యు న్నది; ఇది యొక వింతయని తలంపవలదు, ఏలయన, - రెండు తుక్కలును నా నాజలములలో నాను

నున్నను వడిగా మింటంజను నాహంసజాతికి ఇతరపక్షులకుంబోలె ఒక్కఁజుక్కఁ తడిసినమాత్రాన సంచారము ప్రతిబద్ధము కానేరదు. — రూపకానుప్రాణితిమయిన కావ్యార్థాప త్యలంకారము.

‘కీర్తి’ — ‘దానాదిప్రభవా కీర్తిః స్రుతాప ప్రభవం యశః’ - ఇట ఆశబ్దముచేత త్యాగము గ్రహింపబడును. ‘కీర్తి’ స్త్రీలింగముగాన భిన్నలింగతాదోషనివారణార్థము ‘హంసి’ యని స్త్రీలింగముం జెప్పట. హంసనిగాఁ జెప్పట భావశ్యముచేతను దూరపేఁగుటచేతను. కీర్తి ధవళ మని కవి సమయము, కీర్తి మా మేఘులు యనగా దూర మాఁ దేఱులవారు అయివిని ప్రశంసించుట. ‘అన్యపత్తి గతిక్’ స్థలపక్షులు ఁక్కఁబడిసిన నగురనేరవు. ‘పత్తి - పత్ + ప్రిక్’, ‘పత్తి’ - పత్ + త్రి + క్ (పత్తం త్రామతే) - అన్యపత్తిత్తులచే ఈరెండు శబ్దము లందును తేకారద్వయరేఖ సంయోగము. ప్రపంచము ‘పత్తి’ యందు నట్లే.

నీ. శుకకచంబము గొలుసులచే నిబద్ధమై
వారాంగనాగారకారఁ బడఁగ,
గిరికానికాయంబు లరిశూన్యబహుపుర
హస్త్యనాటికలఁ జెండ్లఁడు చుండఁ,
గ్రంథుగా నితరేతరంబు గాయుడి నేయు,
రాజులు ససూపురమున నొదుఁగ,
నెగడు ననావృష్టి నిజబలేభస్మస్థి
సమదాన్యకరటి గండములఁ జేర,
తే. దానవేళల సతివృష్టి తిసకు పాస్త
గతము గాఁగఁ, బ్రతాపాగ్నిఁ గ్రాగఁపోవు
కంటకులయందు శలభత గలయ నడఁగ,
నేలు నాపాండుడు మహి నిరీతి గాఁగ.

౪౩

1. శుకకచంబము = చిలుకలగుంపు (‘కచమ్బం నికుర మ్మేస్యా న్నిప సర్వ పయోః పుమాన్’ మేది.), గొలుసులచేక్, నిబద్ధమై = కట్టబడినదై, వా...రక్ - వార అంగనా = బోగపుజా నలయొక్క (‘వారస్త్రీ గణికావేశ్యా రూపాజీవా’ అమ.) - ఆగార = ఇండ్లనెడి (రూ. ఆగార - ‘ప్రవనాగరమన్దిరమ్’ అమ.) - కారక్ = చెఱసాలయందు (‘కారా స్యా ద్భవనాలయే’ అమ. - ‘వారాంగనాగారకారక్’ - రూపకాలంకారము.), పడఁగక్ = పడినందునను; - వారాంగనలు విలాసవతులు గావున వారు శుకాదులం బెంచుట ప్రసిద్ధము.

2. గి...బు-గిరికా - చిట్టెలుకలయొక్క (‘గిరికా బాలమాషికా’ అమ. - “క్షుద్రత్వాత్ బాలా చాసౌ మాషికా చ - ‘ఖర్వాఖు ర్బాలమాషికా’ ఇతిదుర్గః” రామాశ్రమి) - నికాయంబులు = సమూహములు (‘అథ సధర్మితాం స్యాన్నికాయః’ అమ.), ఆ...లక్ - అరి-శత్రు పులచేత - శూన్య = రిక్తములయిన (‘శూన్యంతు వళికం తుచ్చ రిక్తకే’ అమ. - శత్రువులు త్వ జించిపోయినందున పాడుపడిన యనుట) - బహు = పెక్కు - పుర = పట్టణములయందలి.

సూర్యవాటికలక = పేడలవరుసలయందు, చెండ్రాడుచుండక = చెందుచుండక = సమస్తమును కొటికి నాశము చేయుచున్నందునను ('వేట్రాడుచుండక' అని పా.);

3. క్రందుగాక = ఉపప్రవము గా, ఇతరేతరంబు = బండ్లారలతో, రాయిడినేయు = ఘర్షణపడు - రాజులు, తన - నూపురమునక = గండపెండారముతో (అందులో వారి స్రుతిమలు చెక్కబడి యుండుటచేత), ఒడుగక = అడుగి పోయినందునను; (అత్యాసన్నులగు రాజులెల్లరు నడుగి పోయినందునను; వారిండ్లారల నొరసికొనుట స్రుతిమామీపమున నీతనియందెయందే గాని బయట లేదనుట.)

4. వెగడు అనావృష్టి = మిక్కుటమగుచున్న వజ్రపు, ని...లక = నిజ-తనదైన - బల = బండులోని - ఇర - వినుగులతో - స్పర్శి-పోటినేయు - సమన = ముడిచిన - అన్యకరటి = ఇతరుల గజములయొక్క ('కా కేభగవద్దా కరణా' అను. కరటమనగా ఏనుగు గండస్థలము - అది కలరి ఏనుగు.) - గండములక = చెక్కిల్లియందు, చేరక = ప్రవేశించినందునను (ఈతని గజములను చూడగానే భీతిచే వైరిగజములమనము ఇంకిపోయిన దని భా.);

అతివృష్టి - మితిమీరినవృష్టు. దానవేశలక = ఉపకథారాపూర్వక మయిన యీవుల సమయమందు, తనకు హస్తగతము గాగక = తనచేతిలో నుండగా (అమితముగా దాన మిచ్చుట చేక అమితముగా నుపకథార ప్రవహించునని భా.), శలగత = విడుదల తనము. ప్రతాపాగ్నిక = తన ప్రతాప మివ్వెడి నిప్పులో, క్రాగిపోవు = మండి పోవుచున్న - కంటకుల యందుక = తుద్ర శత్రువులయందు ('కట్టకః పులకే వేషో ద్రుమాక్తే తుద్ర వే రిణి'నానా.), కలయక = ఎల్ల యెడలను, అడగక = అడగిపోయి నందునను (శలగములు అగ్నిలో పడి మడియుట ప్రసిద్ధము), ఆ సాంధ్యుడు = ఆసాంధ్యరాజు, మహి = భూమిని, నిరీతిగాగక = ఈతివాధలు లేనియట్లుగా, ఏలుక = ఏలుచుండెను.

'అతివృష్టి రనావృష్టి యూసి కాః శలభా శుకాః'

అత్యాసన్నాశ్చ రాజానాం ప చేతా ఈతయః స్మృతాః.

ఇచట శుకాదీతివాధలు ఆఱును ఆయాచెప్పిన తావుననేగాని వే తొక్కడను లే వని భావము గాదన అంతటను పరిసంఖ్యాలంకారము. మఱియు ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవయిన యీతలు అన్నియు నిటం జెప్పబడుట రత్నావళ్యలంకారము.

న. అమృహీవల్లభం డివ్వధంబున సామ్రాజ్యవైభవంబు లనుభవించుచుండఁ గొంతకాలంబున.

అమృహీవల్లభండు = ఆరాజు, సామ్రాజ్యవైభవంబు = రాజాధిరాజైశ్వర్యమును—

'యేనేప్తం రాజసూయేన మణ్డల స్యేశ్వర్యం యః'

శాస్తి య శ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞః స సమ్రా డితి కీర్తితః.

రాజసూయకర్త నుండలేవ్వరుడు రాజాధిరాజు ముగ్గురును సమ్రాట్టులే యని కొందఱు అందురు. ఈపదమున మకారమునకు సున్నురారు, 'దాస్తేమోఽసమ్రాజోహసేనుః' అని ముగ్గుబోధము.

తే. పాటలవసుంధరాతపో భాగధేయ

పూలెతిమరీచికాంబునవ్వాగమంబు

ధర్మబాడనూపె నంత నిదాఘనమయ
మదస్థుతో శాల్మలీఫల విదళనంబు.

౪౫

అంతః = అట్లు జరుగుచుండగా, పా...ము - పాటల వనుంధరారుహ = కలిగొట్టు చెట్లయొక్క ('పాటల... పాటల శ్రీస్వా దస్యాః పుష్పే పునర్ననా' మేది.) - భాగధేయము = భాగ్యమును ('దేవం ద్విష్టం భాగధేయం భాగ్యం శ్రీ నియతి ర్విధిః' అమ. భాగమే భాగధేయము.), ఆ...బు - ఆత్మశాంతి - విస్తృతమయిన - మరీచికా = ఎండమావుల నెడి ('మృగతృష్ణా మరీచికా' అమ.) - అంబు - నీటికి - వర్షా = వర్షాకాలముయొక్క - ఆగమంబు = రాకయు ('స్త్రీయాం ప్రావృట్ స్త్రీయాం ధూమ్ని వర్షా' అమ. వర్షాకాలము వచ్చిన వానలనీరు ఎట్లు వచ్చునో అట్లు వేసవి వచ్చిన సమయమునగవడెడి యెండమావులు పొడమావును. - ఆ...బు - రూపకము.). శాల్మలీఫల విదళనంబు = బూరుగు పండ్లను పగులగొట్టునదియు ('పిచ్చిలా పూగణీ మోచా సిరాయుః శాల్మలీర్నయో' అమ. - ద్వయోః అనుటచేత 'శాల్మలీ' అని పుల్లెంగంబును 'శాల్మలీ' అని శ్రీలింగంబును గలవు), (అయిన), నిదాఘనమయము - వేసవి కాలము ('నిదాఘో గ్రీష్మకాలే స్వా దుష్కన్యేదామ్మునోది' మేది. - 'సమయాః శపథాచార కాలసిద్ధాస్త సంవిదః' అమ.), అమ...తో = గర్విముతో అనగా తీవ్రతతో, పొడనూపె = వచ్చి నెడెను.

వేసవి రాక వేసవి వాటలపృథ్వుమును పూచును, ఎండమావులు ఆగవడును, బూరుగుపండ్లు పగులును; అట్టి చోట వేసవి ఆసనవత్సరము తీవ్రతతో వచ్చినది. - స్వభావోక్తి.

'ఆడుటు' - 'ఉడుటు' అని పా. ఉద్ధతి.

నీ నిర్గురప్రబలవేణిక లింగంక జటాలం

బేరిసప్రాచి పెన్నేటు తెగసె;
నెఱుకులు పడియెడి దిపుర గువ్వలం బట్టె
బోయునీ పొడవడం బొలము నెఱసె;
నురగాలి కవనగ్ధ తరున్నతతి కేవల
బావురా ని డేగపడుపు చూతె;
నిద్రిట పూర్వ నిలువక జరగ వెం
బజిన యువ్యగ పంక్తి పొరలువెట్టె;

తే. క్షేత్రపాలున కుదిరిగిన లాఱు
చాకిరేవులగములయ్యె సకలదిశలు
దెలుపులుగఁ దోచు నెండమావుల బయళ్లె;
గంధ నివి యెండ న్నన ద్విబుభములు రాఁజె.

౪౬

1. ని...లు - నిర్గుర = సెలయేళ్లయొక్క ('ఉత్సః ప్రసప్తం వారి ప్రవాహో నిర్గుర యురః' అమ. - 'ఉత్సాన్నిగత జలప్రవాహస్య - పక్షాపి పర్యాయా ఇత్యన్యే' రామా.) -

ప్రబల = పెట్టడమయిన - వేణికలు = ప్రవాహములు ('వేణిః ప్రవాహైః' దట్టమయిన - ఇంక = ఇగిరిపోగా, చట్రాలక్ = (ఏటిలోని) చాపజాలమింద, గుగ్గ = లేచినది.

ప్రాచి, పెన్నేటులు = పెద్దపెద్ద తెలులుగా (దీటలు అని పా. పనుళ్ళ

చట్టు తాలు = చట్రాలు.

కా. 'ఎట్రా శేషుండు పోతరించి సభలో వెగ్గాడెనా? రత్న మీ

డట్రా? వానుకి తక్షకారి భృతరాష్ట్రమాత్య కర్కటకుల్

చట్రా నిల్తురుగాక, నన్ను సమర ఊణిక్ విజృంభించియ - జైమినిభార. 7(92).

గట్రా చూలి విభుం డెదిర్చిన నహంకారంబు వారిం చెడట్రాటు + రా), చట్రా (చట్టు

ఇచట ప్రాసాక్షరముగల శబ్దములు-ఎట్రా (ఎటవి. ఇందు 'ఎ' పరకమయినంతట టకారద్యము

+ రా), గట్రాచూలి (గట్టు + రా చూలి) లో, అను నియముచున కనుగుణముగా లోపము

ములో నొకటికి 'ప్రాసః సర్వత్ర చైక ఏవ' యు లేదందులేని, 'సర్వత్ర' 'ఏవ' అను పదముల

చేయబడినది. లోపమునకు తెనుఁగున సూత్రజేసి ప్రయోగశర్థముగా లోపమును కల్పించు

స్వారస్యముచేత ఉక్తసూత్రము ప్రబల మగుటంబ. సీతారామాచార్యులవారు తమ నిఘంటు

కొనవలయును. అట్లే ఈ జైమినిభారత పద్యమునకు. 'చట్రాయి' శ్లోఘనముకూడ అట్లే ఏక

పులో ఏక టకారరేఫ ప్రాసముతోనే ముద్రించి - పెనుపు + టేటులు - వృత్తిలో పెనుపు

టకార రేఫములతో ముద్రించినారు. 'పెన్నేటులమకార్యము. 'పెనుఁడేటలు' - అనంతరము

శబ్దమునకు పునోపము. అనంతరము ఉదంతస్త్రీ - ఆశ్రయ లోపముతో ఆశ్రయియైన

వదాంత సువర్ణముమీద ఉకారలోపము బహుళము అని పూర్వ ముద్రణ పాఠమున ప్రక్రమ

యర్థబిందువునకును 'పము - 'ఎగసె' - 'ఎగయ'

భంగము. నొకజాతి), పడియ నీరు = నీరునిలిచిన

2. ఎటుకులు = బోయవాండు (పట్టలను పట్టెడు = ఎండిపోగా, సర్వలబ్ధి =

చిన్న పల్లముల జలము (పల్లలోడకము), ఇపురక్ = ఇగురుంచెడి జలము, అడాడక్ = అక్క

అడవి పొవురములను పట్టుకొనుటకై, పోయునీరు = పోసిపడియలో నీరు లేనందున ఈనీటిం

డక్కడ, పొలము = అడవిని, నెఱసె = వ్యాపించెను - పెట్టుట.

గాంచి యిందుకై వచ్చి పట్టుబడు నని ఇతరత్ర నీట్లు పోసి -

'ఇపురక్' - 'క్వచి ద్దకారోహః'. 'అడాడక్' అన నీ పు నడి యపభ్రంశకంబు

'అక్షర పునోపమై యుండు నట్టి పలుకు | గ్రామ్యుడును నున్నకకారంబు నుడువకున్న'.

ననగఁబడు నాకడకు నాడ యనుచు మఱియు, ౩, 'ఏనేడ నింద్రాదులేడ' అను సరణ్య

అని యప్పకవి 'ఆడ' శబ్దమును గ్రామ్యముగాఁ జెప్పినను ధృవనియే గ్రాహ్యము. సీతారామా

పర్వములోని నన్నయ ప్రయోగముంబట్టి యిదియు స్వేక్త మాపాంతరముగా పఠించి మను

చార్యులవారును దీనిని అగ్రామ్యముగానే 'అక్కడ'దే -

చరిత్ర రగడనుండి యీ ప్రయోగము నుదాహరించినారు:

'అఱమినను జీవురునకు నగునె కంటక మాడె',

జాటుకు మనె వేటొక్కచోట గంటక మాడె.

3. సురగాలి = సుడిగాలి, ద...త్త్వ - దవ = దావాన్ని చేత ('దవదావో వనారణ్య వహ్ని' అమ.) - దగ్ధ = కాల్వబడిన - తరు = చెట్లయొక్క - పర్ణ = ఆకులయొక్క - తతి = సమూహమును, రేచత్ = ఎగురగొట్టగా, పాపురాలు (పా. పారువాన) అని - ఆయాకులను పాపురము లనుకొని, డేగ పదుపు = డేగల తండము - తూతై = ఎగురుచున్న యాయాకుల నడుమను ప్రవేశించెను.

'మిడుతలగతి సురగరువలె! బాడమిన కారాకు గముల పోలికి తొక్కలో'

వడసిన భుజంగబులై కై | వడఁ దఱచుగ నమ్ము లేయువారిము దివికికై.' భోజ. 5 (21).

భ్రాంతిమదలంకారము.

'పాపురాలు' - కాలినదానికి పాపురము వచ్చె కలుగును -

'ఇతి వైస మువాచ దుఃఖితా సుహృదః పత్య వసంత కిం స్థితమ్

వదిలం కణివో వికిర్యతే పవనై ర్భస్మ కపోత కర్బురమ్.'

అని కుమారసంభవములో దగ్ధ మనమని భస్మరాశి వర్ణనము. డేగ పాపురములను వేటాడును.-

'...సహస్రాంశం యవై చైవ గరశ్యేన వ్రాతము...

నుద్ధేనఁ బయ్య నుడువజంబు పరిపాటిం బారువానో యనక.' శృం. పై. 8 ఆ. 8.

4. ని...శ్య...య - నిద్రిత = నిద్రతులయొక్క = నిద్రచ బొందిన వారియొక్క - ద్రు =

చెట్లయొక్క ('పతాశీ ద్రు ద్రుమాగమా' అమ.) - ఛాయ = నీడ, నిలువక = స్థిరముగా నొక చోటనే యుండక, జరగత్ = అవలికి పోగా, వెంబడికై ఆ = అనీడవెంటనే, అభ్యగపంక్తి = బాటనగుల కరుగ, పొరలువెట్టె = పొరలి జరుగుచుండెను; చెట్లక్రింద నిలించుచుండు బాట నారులు వాని నీడ అవలికి జరగఁగా నే తామును దాని క్రిందికే పొరలి జరుగుచుండు రనుట.

సకలభిక్షులు = దిక్కులన్నియు, తెలు...త్త్వ = తెల్లనివిగా నగపడుచున్న రెండు మాపులు గల బయల్లచేత, త్రేత్రపాలునికై = భైరవస్వామికి, ఉదికిన - చీరలు = వస్త్రములు - ఆలు = ఎండుచున్న - చక్రకేవుల (యొక్క) - గములు = సమూహములు, అయ్యెను.

భైరవుడు శివునియొక్క యవతార విశేషము.

'త్యం భైరవ సమాగవ్య పుణ్యత్రేత్రాణి పాలయ

త్రేత్రపాల ఇతి శ్రీమత్ త్రిపులోకేషు విశ్రుతః.'

స్కాంద.

అను ప్రమాణముంబట్టి పుణ్య త్రేత్ర పాలనాధికారమును త్రేత్రపాలసంజ్ఞయు. ఆతడు శివుడు గాన దిగంబరుడు, కావున తెల్లనివిగా నగపడు బయల్ల ఆతని యుదికిన దోవతులుగాను దిక్కులు ఆదోవతులు అయి చీరిన చాకిరేవులుగాను ఉత్పేక్ష; ఎండమావులు - నిత్యబహువ.]

దిక్కుఖములు = దిక్కుల ప్రారంభము లనెడి మొగములు (పరిపృశ్యమాన దిక్పాగములు), ఎండకై = ఎండవేత, కంక్షననక = నలుపెక్కె ననునట్లుగా, రాంక్ష = పొగసినవి - ఉత్పేక్ష.

సీసములలో మేఘ ద్వితీయ చతుర్థ పాదములందు స్వభావోక్తి.

చ. సరి యగు స్థూమసట్ట నివి సర్వము నం చటమీడినప్రకై

శరధిప ది జ్యోతిర్జ్వలిత చండతరాతపవహ్ని నాటఁగా

గరువు లజుండు వీనిపయిఁ గట్టె ననగనుపట్టె వెచ్చల

గ్గరి కిరి కాన రాంగములఁ గప్పిన తొర్రలు నంద యాటఁగన్. ౪౭

వెచ్చలన్ = ఎండలచేత, కరి...లు - కరి = ఏనుఁగు - కిరి = పరాహులు ('పరాహుః నూకర్ ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిః' అను.) - కాసర = న్నలు ('లులాయో మహిమోవాహ ద్విప త్కాసర సైరిభాః' అను.) - అను వానియొక్క - అంగులన్ = దేహములను, కప్పిన - తొర్రలున్ = బురదలుకూడ, అంద = వానికి అంటికొనియే, ఆటఁగన్ = ఎండుటం జూడఁగా, (ఎట్లు కనబడె ననఁగా,) అజుండు = బ్రహ్మదేవుఁడు ('అజా విష్ణుః సర్వాఘాః' అను.), ఇట్టి వెట్టన్ = ఇంత తీక్ష్ణమయిన వేడిమికి, ఇవి సర్వమున్ = ఈజంతులన్నియు, సరియగున్ = నష్టమైపోవును, అంచున్ = అని భయమంది, అటమిఁది సృష్టికై = ఈసేవ వి యణగిన తర్వాత వీనిని మరల సృజించు కొనుటకై, వీనిపయిన్ = ఈకరికిరికాసరాంగములపై, శర...హ్నిన్ = శరభప = సముద్రపతీయైన వరుణుని - దిక్ = దిశయైన పడమటి - మరుత్ = గాలిచేత-జ్వలిత = మండింపఁబడిన - చండతర = అతితీక్ష్ణమయిన - ఆతప = ఎండయనెడు - హ్నిన్ = నిప్పుచేత, ఆటఁగాన్ = కాలనట్లుగా, ['గాలఁగా' అనియే పఠించుటయున్నది] కరివులు = మూసలను, కట్టె ననగన్ = కట్టినాఁడనునట్లుగా, కనుపట్టెన్ = అగుపడెను. ౪౮

బ్రహ్మదేవుఁడు ఆవేసవి వేండమునకు ఆ కరికిరికాసరము లెల్లను మాడి పు నని భయపడి ఆవేసవి తీతినతర్వాత మరల వానిని సృజించుకొనుటకై ఇప్పుడు వాని దేహములపై మూసలు కట్టి అమూసలను పడమటిగాలిచే మండుచున్న యెండి యనుగాఢతగిగ్నిలో కాల్చుచు న్నాడో యనునట్లుగా ఆజంతువుల దేహములకు పట్టముగానంటిన ఆ నిప్పుచేత ఆరిపోయి మిఁదనే ఆవెట్టలను ఆఱుచుండెను. - ఉత్పత్తి. 'ఆతపవహ్ని' - రూపకము.

కరి కిరి కాసరములే అవెట్టలకు నశించు నని బ్రహ్మ భయపడుట అవి వేడిని బొత్తిగా ఓర్వలేని వగుటచేత - ఓర్వలేనందుననే అవి వెసవిలో సరింతగము చ్చేవుకై త్రాంపలో మునింగి యుండుట. 'వెట్ట నివి సర్వము' - 'వెట్టలను సర్వము' - అని పా. శరభ దివ్యరూప - పడమటి గాలి పీచుటచే ఎండ వేడి దుస్సహ తరమగుట యనుభవ సిద్ధము. 'జ్వలిత' - గాలియు అగ్నియు చేరికాండ్రుగాన, పడమటిగాలి ఎండ నిప్పును జ్వలింపఁజేయుచున్నది. 'వాయుసఖి' అను సగ్ని నామమును, 'విభావను' సారథిసేవ వాయుగా' అను సఖిపంశమంటి వర్ణనమును ఆర యుండు. 'వీనిపయిన్' - వానిపైని అచ్చులు గట్టిన వాని యాకార మే సరిగా వచ్చును. 'కరు వులు' గనుక 'వానిపై నె ఆటవలయును, ఆటక ముందు తీసినచో' అని చెప్పుదును, అందలిపోతె వీని రూపమునకు సరిపడక పోవును. 'నంటి' - పా. - 'అంగులన్' - 'అని కొండలు విభజిం చిరి. శబ్దరత్నాకరాది నిఘంటువులందును 'నంటు' ధాతువు కనబడలేదు, కాని 'అంటుకత్తె' 'అంటుకాడు' 'అంటు' ఈమాఁడు శబ్దములకును 'నంటుకత్తె' 'నంటుకా' 'నంటు' అని రూపాంతరములు నకారాదిశబ్దములలో నున్నవి. ఈమాటకని న్నే (అను) హితుఁడు న్నే హమును అర్థములు. న్నే హముకూడిక చేతి నె గావున ఈయ(అ)కారా ధాతు వున్నట్లు నకారాదులకు మూలముగా నంటుధాతు వుండె నని యు పంపఁ దగియున్నది. మఱియు 'నెగయు' 'ఎగయు' అయినట్లొ, 'ఎగయు' 'నెగయు' వివక్ష, 'నంటు' 'అంటు'

‘అంటు’ ‘నంటో’ అయి యుండు నని యెన్నఁచి యున్నది; కావున ఇట ‘నంటియు’ గ్రాహ్యమే. ‘ట్రాంపులుక్’-నిరంతరము నీట నుండువానిని కూడ నను సముచ్చయము నిదాఘోగతంబెలుపుచున్నది.

మ. ధవధూమంపుండమంబులోఁ దమరస ప్రవ్యంబుఁ బంకేజబాం

దపుభానుప్రతత్తు, ల్లరింపఁ గుయ్యవెంట న్వెల్ల ఘోనోరుకూ

ప్రవితానం బనఁ జూడఁ జూడఁ బుడిమి న్బట్టి పై విప్పులై

యవసం బంచుల నాడఁగా నెగసె నాత్యాళి న్రజశ్చక్రముల్.

(48)

తమ రస ప్రవ్యంబుక్ = తమయొక్క (కూపములయొక్క యనుట) - రస = జలమనెడి

(‘శృఙ్గారముఖ్య మధురాది సువర్ణరేతో

నిర్యస రాగ గరిళ ప్రవపారదేషు

అస్వాదిన ధ్వని సుధామ్బు రసాఖ్యధాతు

ప్రవృత్తి రసోద్భవ రసనా ధరణీరసాస్యాత్.

నానా.)-

ప్రవ్యంబుక్ = ధవమును (‘ప్రవ్యం పితౄ గుణాశ్రయే’ నానా.) పం...తుల్ - పంకేజ

బాంధవు=సూర్యునియొక్క (‘అర్కే సూప్రాసాత్ ఖరిప్రభృతే రపి ఉష్ణేభ్య శ్చాంశవ శ్చక్రాజ్జ

నిస్సోభ్యైఽపిబాంధవః’ కా. క. ల. - చక్రాబ్జసములపై బాంధవంబుసూర్యునిం జేర్చును.)-

భాను = కిరణముల (‘భానుః కిరణ మరీచిః స్త్రీ పుంసయో ర్ద్విధిః పుమాక్’ అమ.) - ప్రత

తుల్ = సమూహములు, ధవధూమంపుండమంబులోక్ = దావాగ్ని మొక్క పొగయనెడి చీక

టిలో, పరింపఁ = దోచుకొనఁగా, కుయ్యవెంటక్ = మొఱ యనెడుకార్యముకై (మొఱవెట్టు

కొనుటకై), వె...లు - వెల్లు = పిండుచున్నట్టి - ఘోన = పాడు - ఊరు = గొప్ప - కూప =

నూతులయొక్క - శతానంబు = సమూహమో (‘క్రతు పస్తారయో రస్త్రీ వితానం త్రిషు

తుచ్చకే’ అమ.), అనక్ = అనునట్లుగా, వాత్యశ్శిక్ = నుడిగాడ్పుల సమూహముచేత,

రజః = ధూళియొక్క - చక్రముల్ = వలయుములు (వలయాకారమయిన ధూళులు), చూడఁ

జూడఁ = చూచిన కొలంఁయు, పుడిమిక్ = భూమియందు, పాటిల్లి = జనించి, పైక్ = ఊర్చి

భాగములందు, విప్పులు వి = విశాలములై, యవసంబు = గడ్డి (‘ఘోనో యవసమ’ అమ.),

అంచులక్ = కొనలయందు, అడఁగా = చలించుచుండఁగా, నెగసెక్ = మింటి కెక్కిను.

నుడిగాడ్పులకు నేలనుండి ధూళిచక్రములు లేచి పైని విరివిచెరిగి అంచులలో గడ్డియం

టుకొని చలించుచుండఁగా మింటి కెగయుట యెట్లుండె ననఁగా, పెద్దబావులు జల మనెడి తమ

ధవమును సూర్యుని కిరణములు దావాగ్ని పొగ యనెడి చీకటిలో దోచుకొనిపోఁగా సూర్యుని

కడకు మొఱవెట్టుకొనుటకు పోవుచున్నవో యనునట్లు ఉండెను- కూపకానుప్రాణితో త్రేక్ష.

వేసవిలో సూర్యకిరణములు జలాశయములలోని జలమును ఆవిరిగా మార్చి పీల్చుటయు

ఆయావిరి మింటి మేఘమై జలమై వృష్టహిషమున మరల జలాశయములంజేరుటయు ననుభవ

సిద్ధము. ఆవిషయము నిట ననుసంధించుకొనవలయును. ‘దప’ - దావాగ్నివ్యాప్తి నీరెండి

పోవుటకు కరము సహకార మొనర్చినదని భా. ‘తమంబు’- జొంగతనమునకు నానాకారణముల

చేత చీకటిరాత్రి అనుకూలకాలము. ‘ఎరిగలి పొగయే’ అట్టి రాత్రిగా సూర్యకిరణము లనెడు

దొంగలకు అనుకూలపడిన దనుట, పొగయు నీరు తగ్గుటకు కారణము గావున నట్లుచెప్పట.
 'పంకేజ బాంధవు' - నూర్యుడు తామరలకు మిశ్రుడు, తామరలకు ఆబావులు నివాసము, అందలి
 జలము జీవనము; తన కిరణములుచేసిన యాచార్యముచేత తనమిత్రునియు లయినతామరలు నశించు
 నని పరితపించి నూర్యుడు బావులమొఱ విన్నవెంటనే కిరణములవలననుండి ఆరసద్రవ్యమును
 వెండియు ఆబావులకు ఇప్పించు నని భా. ఆనీరు మరల వర్షమై కురియును గావునను 'ఆదిత్యా
 జ్ఞాయతే వృష్టిః' అనుటచేతను అట్లుచెప్పట. దొడ్డప్రభువు తన నౌకరులు తన ప్రజలలో నెవ్వరి
 నేని కొల్లచెట్టినయెడల ఆనౌకరులను చండించి వారిచేత ఆప్రజలకు హృతధనమును మరల
 నిప్పించునట్లు అని భా. 'కుయి వెంటకో' - వెంట యనగా కార్య మనుటకు—

'కుటుంబ భారంబు నర్వంబు నాయంద న మర్పించి తారు నిర్భరులై యిష్టవిహారంబు
 ల, నుండుదురు. ఏ నెల్ల వెంట నప్రమత్త నై వర్తింతు.' భార. ఆర. 5 ఆ. శ. ౧.

ఇటుం గొందఱు 'వెంట' అనగా కార్యమని యర్థమెఱుంగక, యతిభంగమునుంగానక 'కుయి
 నెట్టకో' అని పాఠము కట్టించుకొని, 'కుయి వెంటకో' అనుదానిని పాఠాంతర మని వ్రాసినారు.
 'ధట' లకేని 'ంధట' లకేని యతిమైత్రి లేదు. 'ంధంబ'లకు రెండును అనుస్వార సంబద్ధములగు
 టచే ఆసంబంధముచే సామ్యముకలిగి యతిమైత్రి కలుగును. అప్పకవి అను స్వారసంబంధయతి
 నిట్లు వివరించినాడు.—

'ఆ' పూర్వయుతము లై టత వర్గాత్. రములు తుదను గలుగు వ్రాలు దక్కె

బాసగు నొకటి కొకటి భువి నను స్వారి సంబంధముతులు నా బ్రబంధములను.'

ఇందులకు ఆతఁడు ఉదాహరించిన మాఁడు ప్రయోగములలో ప్రకృప్త పవ్యముకట్ట, కడమ
 రెంటును అనుస్వార సంబంధము రెండు తావులనుం గలదు, కావున ఇంచు నశ్లేయని యుహించు
 దగును. మఱియు, ప్రయోగములం దెందునుడికటమాత్రము నిండునున్నయున్న ట త వర్ష మైత్రి
 లేదు. కావున ఇతరు లన్నపాఠాంతరమే వాస్తవ పాఠము. 'వెల్లు' - 'వెడలు' ధాతువే ఇట్లే
 ఇంచుక అర్థాంతరముం బొందినది; ఇట్లే 'సడియ' 'సట్టు' అయిన. 'హాస్య' - రసమంతయు కొల్ల
 బోయె ననుట, కావున తప్పకపోయి మొఱనెట్టుకొనవలసి వచ్చినది. 'ఉరు' - అనుటచే తగుడు
 బావులు సూచితములు, అవియే ఉక్త రజశ్చక్రములవలె క్రింద కొఁచెముగాను పైని విరివిగాను
 ఉండును. వానియం దైన తామరలు నుండును; - కూపమాత్రిములయందు ఆయుండువు. 'వితా
 నంబు' - ఇచట శబ్దముచేతనే బహుత్వము కథితము. 'చక్రముల్' అను పదమున బహువచనము
 చేత నది కథితము. 'పుడమికో' - బావులు నేల నుండునవిగాన నేలనుండి లేవవలయును. 'యవ
 నము' - ఇది పరాధూత చిహ్నము. పూరి గఱచికొని యేగుటచే శరణార్థిత సూచితము. 'అంచు
 లకో' - నోశ్లేయండు. 'వాత్యా + ఆలికో' - వాతానామ్ సమూహో వాత్యా - 'పాశాంభ్యాయ.'
 'తస్యసమూహాః. వాతసమూహ విశేషమగుటచే నుడిగాలియు వాత్య యనబడును. 'వాత్యా
 వాతస్య మణ్డలీ' హలాయుధుడు.

'వాత్యా సంవేగ విప్రగ్వితత పలయిత స్థితభూమ్యా ప్రికాశం

ప్రారమ్యేఽపి త్రియామా తగుణయతి నిజం నీలిమానం వశేషం.'

మాలతీ.

'వాత్యానాం మణ్డలాకార వాయూనామ్' అని త్రిపురారి వ్యాఖ్య.

‘ఉత్ఫుల్లస్థల నశివనా దముష్మా దుద్ధూతః సరసిజ సంభవః పరాగః

వాత్యాభిర్వియతి వివర్తితః సమన్తాః తా ధత్తే కనక మయాతప త్రలక్ష్మీమ్,’ భారవి.

‘వివర్తితః’ సరిమణ్డలీ కృతః’ మల్లి. వ్యా.

రజ శృక్లోసమచేత బాస్థులలో ఇంచుకేనియు తడిలేక ధూళి రేగుచున్న దనియు భా.

చ. పడమర వెట్టునయుడుకు ప్రాశన మొల్లక కూటిపేడలై

బడలిక నూడు నచ్చిలువ ప్రగములన్ రవియాజ్ఞ మాటికిన్

ముడియిడన్ బిచ్చుగుంటు రథము నిలువ న్నయనంబు సాగమిన్

జడను వహించె నాంగ దివసంబులు దీర్ఘము లయ్యె సత్తతిన్. ౪౯

(అయ్యెడన్ - పా.) అత్తతిన్ = ఆగ్రీష్మకాలమందు, పడమర వెట్టు నయుడుకు ప్రాశనము = పడమరదిక్కు వెట్టుచున్న యా వేడి యన్నమును ప్రడమటినుండి వీచుచున్న వేడి గాలి ననుట; గాలి పాములకు ఆహారము, సూర్య రథముయొక్క ప్రగములు పాములు; ‘ఉరగః పన్నగో భోగీ జిహ్వః పవనాశనః’ అను. ‘ఉరగీ శిశవే బుభుక్షువే త్వ దిశ తూష్కప్రతి మాననా నిలేన’ భవ.

‘రథ స్త్రైకం చక్రం భుజగయమితాః సప్త తురగా

నిరాలమ్బా మార్గ శ్చరణవికలాః సారథి రపి

రవి ర్యాత్యే వాస్తం చక్రితిన మపారస్య నభసః

క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి సహతాం నోపకరణే.’

భో. ప్ర. 1.

ఒల్లక = అంగీకరింపక (నోరు కాలుం గావున తినలేక), కూటిపేడలై, బడలికన్ = సొమ్మసిల్లుట చేత, ఊడు నచ్చిలువ ప్రగములన్ = వీడిపోవుచున్న యా పాపత్రాళ్లను, రవియాజ్ఞన్ = సూర్యుని పంపున, పిచ్చుగుంటు = అమారుడు (‘సూర్యసూతోఽమరుఃసూరుః’ ఆను.), ముడియిడన్ = ముడులు వేయుటకు, రథమున్ = సూర్యరథమును, మాటికిన్ = పలుమాటు, నిలుపన్ = ఆదపుటచేత, పయనంబు, సాగమిన్ = జరగనందున, జడను వహించెన్ నాంగన్ = ఆలస్యమును పొందిననో యనునట్లుగా, దివసంబులు = పగలు (‘ఘనో దినా హనీ’ అను.), దీర్ఘములు అయ్యెన్ = నిడుద లాయెను (వేసవిలో రాత్రులకు పొడవు తగ్గును, పగళ్లకు పెచ్చును). - హేతూ త్రేప్తౌలంకారము.

సూర్యుని తేరి ప్రగములైన పాములు పడమటినుండి వచ్చుచున్న వేడిగాలి తినలేక ఉపవసించి సొమ్మసిల్లి పట్టుదప్పి పోవుచుండగా సూర్యుని యాజ్ఞ చేత అమారుడు ఆ పాప ప్రగములను ముడులువైచుటకు మాటిమాటికిని రథమును నిలుపుచుండినందున ఉదయాక్రినుండి అస్తాక్రికింబోవు మింటి పయనము నడుచు నడుచు నిడుపడుచుండినందుననో యనునట్లు పగల్గు దీర్ఘములై నవి.

‘పడమర వెట్టు’ - ‘పడమర వెట్టన్’ పా. ‘ఉడుకు ప్రాశనము’ - ఇటు ‘ఉడుకు’ తద్ధర్మా ర్థక విశేషణము; ‘ఉడు కెక్కినను’ ఇత్యాది వాక్యములందుంబోలె నాచువాచకపక్షమున ‘ఉడుకుఁ బ్రాశనము’ అనవలయును. ‘కూడు తింటిని’ ‘కూడు పెట్టి నారు’ ఇత్యాది వ్యవహారము గ్రామ్యులయినను ‘కూటిపేడ’ ఇత్యాదులు శిష్టవ్యవహారముచే అగ్రామ్యులంబులు; ‘కూడు తింటిని’

త్యాదులు గూపకములందు నీచపాత్రవ్యవహారమున నుచితములే. 'ఊడు'-దేహము సొప్పసిల్లుట చేత నొకటి నొకటి పట్టువిడిచినవనుట. 'రవియాజ్ఞ' - అదిలేక రథ మాంపుటకు అస్వతంత్రత. రవికి కాలనియమ మనతిక్రమణీయము. "యాతోఽస్మి పద్మనయనే సమయో మ మైషః" - రత్నా. 'మాటికి' అనుటచే పడమటిగాలిబాధ పడమటికి పోయినకొలదిం గలుగుచునే యున్న దని భా. సూర్యుడు నినకరుడు గాన అనఁగా సూర్యుఁ డగపడుచున్నంతకాలము ఆయాచోట్ల నిన ముగాన, ఎక్కువ నేపు పయనించుటచే నినము ఎక్కువకాలముం బొందె నని భా.

క. తరణిఖరకిరణశిఖి జగ | మెరియింపంగఁ బొడమి గాలి నెగసిన భస్మితో

త్కర మనంగ శాల్మలీతరు | పరిణతఫలతూలమర్కపథమున నెరసెన్. ౫౦

త...ఖి - తరణి = సూర్యనియొక్క ('ద్యుమణి స్తరణి ట్రిత్రిమ్' అను.) - ఖర = తీర్థ మైన ('తిగ్రం తీర్థం ఖరమ్' అను.) - కిరణ - వెలుగు లనెడి - శిఖి = నిప్పు ('శిఖివా వస్త్ని బర్హిణో' అను.), జగము - లోకమును, ఎరియింపంగఁ = కావఁగా, పొడమి = ఉత్పన్నమై, గాలిన్ = గాలిచేత, నెగసిన - భ...ము - భస్మిత = బూడిదయొక్క (నిగుణయొక్క) - ఉత్కరము = సమాహము, అనంగఁ = అనునట్లుగా, శా...ము - శాల్మలీ = బూరుగు - తరు = చెట్ల యొక్క - పరిణత = పండిన - ఫల = కాయలయొక్క - తూలము = దూది, అర్కపథమునఁ = సూర్యమార్గమున (ఆకాశమున ననుట - 'అర్కః స్ఫటిక సూర్యయోః' అను.) నెరసెన్ = వ్యాపించెను. ('పథమున కెగసెన్' - పా.)

సూర్యకిరణము లనెడి నిప్పుచే లోకమెల్ల మండి దానినిగుణు గాలి నెగసినదో యను నట్లుగా పండి పగిలిన బూరుగుకాయల దూది ఆకాశమంతట వ్యాపించెను. - రూపకాను ప్రాచీతవస్త్రత్రేక్ష.

'అర్కపథమున నెరసెన్' - ఆకాశ మంతటను వ్యాపించినందున జగమెరియింపంగల వనుట. అర్క పథమునుండి చూచిన జగము కనబడుటలేదు తూలమే కనబడుచున్న దని భా. 'పరిణత' - బూరుగుకాయ పక్షముకాకున్న పగులదు. బూరుగు దూది కడుం దేలిక యగుటచే చిరము మింటనే యెగయుచుండి యెట్టకేలకు నేలకు నిగును, కావున మింటనే నెరిసె ననుట. చ. భరితనిజాంబుబింతవిభాకరబింబవిజృంభితప్రభాం

కురముల సద్వసేనకృతకూపకపంక్తులు మౌల్వై నభిరా

డ్విరహభరంబున న్బొడమువెచ్చకు శాంతి యొనర్ప వాహినీ ౫౧

తరుణులు మేన డట్టముగఁ దాల్చిసముద్రైపురబేరులో యనన్. ౫౦

అ...లు. - అధ్వసేన = బాటసారులచేత ('అధ్వసేనోఽధ్వగోఽధ్వస్యః పాదః పథి క ఇత్యపి' అను.) - కృత = చేయబడిన - కూపక = చెలచులయొక్క ('కూపకాస్తు విదారకాః' అను.) - పంక్తులు = వరుసలు, భ...లన్ - భరిత = నిండిన (బింబమునకు విశేషణము.) నిజ = తమదైన - అంబు = నీటియందు - బింబిత = ప్రతిబింబించిన - విభాకరబింబ = సూర్యమం డలముయొక్క ('భాస్కరా హస్కరబ్రహ్మ ప్రభాకర విభాకరాః' - 'బిమ్బైస్త్రీప్రణ్డలం త్రిమ్' అను.) - విజృంభిత = వ్యాపించిన - ప్రభా అంకుశములన్ = దీప్తులయొక్క మొల కలచేత, (ఎట్లు శోభిల్లె ననఁగా), వాహినీ తరుణులు = నదీయువతులు ('వాహినీ స్వాత్తర

జ్ఞిత్యాం నేనా నైస్యప్రభేదయోః' మేది, 'తరుణీ యువతిః సమే' అమ.) అభి...నక్ - అభి రాట్ = తను వల్లభుఁ డయిననముద్రునితోడి - విరహా = వియోగముయొక్క - భరంబునక్ = అతిశయముచేత ('అ థాతిశయో భరః' అను.), పొడము వెచ్చుకన్ = జనించుచున్న తాపము నకు, శాంతి జనర్పన్ = శనునము చేసికొనుటకై, మేనక్ = తను దేహమందు, దట్టముగన్, తాల్చిన (=ధరించిన), ముత్తైపు - కేరులో యనన్, పొల్చెన్ = శోభిల్లెను.

ఏళ్లలో పాటసారులు త్రవ్వకొన్న చెలమలు అందలి సూర్యబింబ ప్రతిబింబములచేత దేదీప్యమానములై యెట్లు పొలిచిన వనఁగా, ఆయెట్లు తమకు తమ పతియైన సముద్రునితోఁ గలిగిన వియోగాతిశయమువలని తాపమును చల్లార్చుకొనుటకై దట్టముగా ధరించిన ముత్తైసరములూ యనునట్లు పొలిచినవి. - వహ్నుఃప్రేక్ష.

'వహ్నుః' - దీనిని బింబములకు జేరే గముగాఁ గొనుటవలన ప్రతిబింబము చెలమకు నిండి యున్నదనుట. అప్పుకొకప్పుడు అగ్నినలు పోడుకొన్న పనుటచేత చెలమలు చిన్నకై, అందలి నీరంతయు సూర్యప్రతిబింబముచేత ఆక్రాంతమై ప్రతిబింబముమాత్రమే అగపడుచున్నది. దాని చుట్టు చుట్టే గాని నీరులేదు - అని భా. అందువలన ఏఱును ఏఱు ధరించిన ముత్తై(సర)ములును గనబడుననే గాని ముత్తైముల చుట్టును అప్రసక్తమయిన జలము కనబడదు. అందువలన వానికి సూర్యప్రతిబింబము లనుటచే గుండ్రమైనను సిద్ధముగానె అణిముత్తైములసాద్యమును, విజృంభిత ప్రభాంకురములం జెప్పెటచే (భాషా మేనున-) రత్నాకరుని భార్యలయిన పెదులకు లేని యుత్తరచిత్తములు ఈ అగ్నికి నుండవు కావున, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమయిన పాణి నుపాణి ముత్తైముల సాద్యమును. లభించుచున్నవి. 'పంక్తులు' అనుటచే పెక్కు కేరులు సూచితములు, పెక్కులు గా ధరించుట స్వీకరము దేహవంతటను తాపము శమించుటకు. 'పాపా' - ఏళ్లకు సముద్రునితో విరహము. ఈజగదువులో ఏటిప్రవాహము సముద్రమునజకుం బోక పెదుమనే తంతరించుట; అట్టి చిన్నయేర్పణుండే చెలమలు ప్రసక్తి. 'తరుణిలు' గాననే విరహభరము. 'దట్టముగా' పేటలనేకము లనుట. ఇవే ఆ 'పంక్తులు.'

మ. అతివృష్ట న్దును వాధిఁ గూర్పు నెడకాఁ జొటం దమిం గూర్పున
స్మృతి లంచంబుగ హేమటంకములు మింటం బొల్చుపట్టన్వదే
వత కీ నెత్తిపకే లనాఁ బొలిచె నిన్వారిసనంతి న్నయ

శ్మృతి నమ్రచ్చక్రవృత్తకర్ణకములై యున్నాశనాశీకముల్. 12

మును = భార్యము (వర్ణార్థములలో ననుట), (సనంతిని), అతివృష్టన్ = అధికవర్షముల చేత, వాధిన్ = సముద్రుని, కూర్పు ఎడకాఁడు చేర్చునట్టి కుంటెనకాఁడు, జొటన్ = అగుటం బట్టి. తమిక్ = కామాతిరేకము గల దైనందున, కూర్పు ననుమతిన్ = ఇప్పుడును తన్ను సముద్రునితో కూర్చును అనడి యూహచేత, లంచంబుగన్ = ఉత్కృష్టముగా, హేమటంకములు = బంగారపు నాణెములను, మింటన్ = ఆకాశమందు, పొల్చు = ఉండెడి, పర్వత్యదేవతకున్ = మేఘశేఫునికి, ('పర్వత్యా గనదద్వేష్టా'), 'బృహారకా దైవతాని పుంసివా దేవతా స్త్రీ యామ్' అను.), ఈన్ = ఇచ్చుటకై, ఎత్తిన, కేను అనాన్ = చేతులో యనునట్లు, నిర్వారి సనంతిన్ = నిట్లు లేని యేటియందు ('ఆపః స్త్రీఘృమ్ని వా ర్వారి', 'సనన్తినిమ్నగాపగా',

అమ.), ఉన్నాళ నాళీకముల్ - ఉత్ = ఉద్గత = పైకి నిగడిన- నాళ = తూండ్లు కల వైన
(‘నాళా నాళమ్’ అమ.) - నాళీకముల్ = కమలములు (‘నాళీకం త్వజ్జే క్లేబం శరే పుమాన్’
నానా.). ప...తిక్ - పయః = నీటియొక్క-చ్యుతిక్ = జాతిపోయి నందున, నమ్ర...లు -
నమ్ర = వాలిపోయిన - ఛద = తేకులుకలవై - (అందుచేతనే)- దృశ్య = పైకింగనబడెడి- కర్ణి
కములు = దుద్దుకలవి (‘కర్ణికా కర్ణభూషణే, కరిహస్తాబ్జౌ పద్మబీజకోశ్యామ్’ అమ.),
వి, పాలిచెక్ = శోభించినవి.

పూర్వము అతివృష్టిచేత తమ్మునముద్రునితోఁ గూర్చిన కుంటెనగాఁ డయినమేఘుఁడు
ఇప్పుడును లంచ మిచ్చిన మరల నట్లే కూర్చు నని తమిచే నూహించి,యేట్లు మింట నున్న యాతని
కిచ్చుటకై బంగారు నాణెముల సరచేతం బెట్టుకొని చాచుచున్న బాహువులో యన, నీరులేని
యేడ్లలో నీ రెడలినందున వెనుకకు తేకులు వాలిపోఁగా దుద్దు లగపడుచున్న తామరసముఁ
గానించుచుండెను. - పస్త్రాశ్రేష్ఠ.

అతిగతమైన అనఁగా అధికమైన వృష్టిగలవాఁడైన వాఁని అని యోజించిన, ‘నవంతులు’
వృషస్యంతు లని భావ మేర్పడుచున్నది. ‘అతి’ - అతివృష్టిచేతం గలుగు రభసోత్కట సంయో
గము వృష్టిమాత్రమునకుం గలుగదు, కావున కరముజూయైన కుంటెనగాఁ డనుట. ‘తమిక్’
అప్పుడు కాలముగాన కూర్చినాఁడు, ఇప్పుడు కాలము గాదు, ఎట్లు కూర్చును? అని యూహిం
పమియు. కూర్చు ననియే యూహించుటయు, ‘తమి’ చేత. ‘లంచము’ - గం. లభ్యః. తే-
నిత్యైకవచనాంతము, కావున నాళీకము లనుబహుత్వమునకు సరిగా చేతులు అని బహుత్వము గల
యర్థము. ‘పయశ్చ్యుతిక్’ - నాళములోని నీరు, తేకులయందలి నీరు, సమస్తము క్రిందికిఁ జూటి
పోయినందున, ‘నమ్రచ్చద’ - తేకులు వెనుకకు వ్రాలిపోఁగా, తామర. శ్రేష్ఠ చాచిన యరచేతి
వలె నున్నది. ‘శ్రేష్ఠ చాచుట’ - చేత నున్న లంచము పక్షవృద్ధికి కంటి కగపడి యాతని చిత్తము
నావర్జించుటకు. అందులకే లంచముగా ఎక్కువ పలువగలదైన (‘హేమ’) బంగారము ఈ బడి
నది. ‘ఉన్నాళ’ - చాచిన బాహువువలె నుండుటకు, ‘నాళీకము’ - హస్తము; ‘కర్ణికము’ -
అరచేయి; - అందలి బీజములు హేమటంకములు.

నీ. నులివాడునాచువల్లుల గొం తొగర్చి లేఁ

బొల వల్పుగాలి వే పోక నెటిగి,

కడకు వెళ్లంగ నొక్కకడనుండి త్రొక్కుచు

నులుచలఁ జిలుతగుల్లల నమలుచు,

నెండ్రి కా లిటికిన నెగసి యొక్కించుక

తొలగి శిత్రత్రోటిఁ దూఁటి తినుచు,

దడి యింకునిలఁ జేమమడివోని తమ్మిగుం

పులను జీలుగుల నెండలు గడపుచు,

తే. దనరుబకపంతులకు జానుదఘ్ను మయ్యెఁ

జెరువుగమి; యుడుము లన రేల్లిరిగె గుక్క

వనికి బావులఁ బడుటకుఁ బనులయెరుపు

తెలుటకు మొసంగు; మలుఁగుమీ న్నొటియఁ దూతె.

5

గి 3

1. ను...లక్ - నులి = ఇంచుక - వాడు - వాడిన - నాచుపల్లులక్ = నాచుతీగల చేత (అనఁగా వానిం దినుటచేత), గొంతు, ఒగర్చి = ఒగరుగలచై, లేఁ బొల = లేత చేప పొలనును, వల్పుగాలిక్ = వలచుచున్న గాలిచేత - (లేత పొలనుల గంధముగల గాలిచేత) - వే = వడిగా, పోక = చనక, నెటిగి = ఒడిగి (ఆవాసనచే ఆట లేలేమీను అను మంచివేత) యున్న దని యెఱిగి అది వెలుపడునప్పుడు దానిం దినుటకు సంకుచితదేహ మై కనుపెట్టుకొని యుండి - అని యర్థము.);

'నులి' - మిక్కిలి వాడిన ఆ యొగరుండదు, ఏరుచియు నుండదు; 'నాచుపల్లులక్' అని పా. వల్పులనఁగా బొబ్బర లని భిద్వా శ్శిశ్. బొబ్బరయనఁగా నైచెరదు. ఇట్లు పఠించిన పూర్వముద్రకుఁ 'వల్లు'లనుట ప్రామాణిక మని 'వల్పు'లధ్వజిక్కిని 'ఒలుపు'శబ్దమునకు 'వలుపు' రూపమును 'ఒడ్డు'కు 'వడ్డు'నుం బోలె గ్రహించియుండి నోపుదురు. 'ఒలుపు' = ఒలువఁబడు నది = తాట = బొబ్బర. ఒత్తమునకు వత్తము. ఒకఁడునకు వకఁడు అను తీరున గ్రామ్యము. ఈ 'వే' శబ్దము ఆవ్యయము, కశ.- ఒగర్చుటచే అది మంచి తిండిగాదు, గావున అవలికిపోక గమకిం పఁగా, ఈ పొలవల్పుచేత అది నే మంచి తిండియైనచేప దొరకు నని నిలిచిన వనుట. - 'పొల వల్పుగాలిక్' పోక మగిడి' అని యొక పా.- 'పోక నెటిగి' యని శబ్దరత్నాకర ధృతపాఠము; - 'నెలుఁగుట' అనఁగా ఒదుఁగుట; ఇది ఎరియు (మండు) వలె వ్యవహార ప్రసిద్ధమైన యాటవ ధాతువు. జ్ఞానార్థిక మయిన యెలుఁగు ధాతు వనుకొని, వేగుచోక (=వేగుతటి) యని 'వేపోక' ను మార్పుకొని యీపాఠమును కల్పించికొని రని తోచుచున్నది.

2. కడకుక్ నెట్లగక్ = తుదివఱకును, ఒక్కకడినుండి = ఒకచోటనుండి, త్రొక్కుచుక్ = ఏవేని బుఁడిలో అణగియున్నచో యని త్రొక్కిచూచుచు, ఉలుచలక్ = ఆపేరి చిన్నమీలను, చిలుతగుల్లలక్ = చిన్న నత్తగుల్లలను, నమలుచుక్; - 'ఉలుచ' = మిక్కిలి చాపల్యముగల మత్స్యము' అని శబ్దరత్నాకరము.

3. ఎండ్ర = ఎండ్రకాయ, కాలు ఇటికినక్ = కాలిని పట్టుకొన్నయెడల, ఎగసి, ఒక్కించుక తొలగి = కొంచెముగానే అవలికఁ జని, శితప్రోటిక్ = వాడిముక్కుతో ('దుగ్ధలే నిశితేస్యాతాం శిత కాతా విహాత్రిషు' రథనుఁడు. - 'చక్కు స్తోటి రుక్ శ్రీయా' అమ.), దూటి = పొడిచి, తినుచుక్; - 'ఇటికినక్' - ఇటుకుధాతువు అకర్మకంబును సకర్మకంబును; ఎగయుట 'యేలయన' ఎగయునన్న ఎండ్ర తనముం గాఢితో కాలిని కత్తిరించి వైచును; 'ఒక్కించుక' ఏలయన ఎండ్ర తప్పించుకొని పో కుండుటకు;

4. తడియింకునిలక్ = తేమ యిగిరిపోయిన ప్రదేశమందు, చేమమడిచోని = చేమ కాండల పొలమువంటివైన - తమ్మిగుంపులక్ = తామరగుబురులందును, (ఉపపాలంకారము) 'జీలుగులక్ = జీలుగుచెట్లయందును, ఎండలు = ఎండవేళలను, కడపుచుక్; నీ రిగినచేమ మడి వివక్షితము, అద్భుతమైన యుపసూనము. తడి లేదు, ఆకులు చనరువన్నె గలిగి విశాలములై తామరాకువలె నే ఉండును, వానికాండలు నీరులేనిచోటి తామరతూండ్లవలె నిగిడియుండును,

తామరవలెనే చేమయ్య పండముగా నుండును; అందు ఆకులు ఎండను గుడారములవలె నివారిం
చును; 'జీలుగులు' - అనూపజములు, నీటికడ నుండును, కావున సమీపగతిములు.

తనరు బకపంక్తులకుఁ = ఇట్లు వర్తించు కొంగ బారులకు. చెరువుగమి = తటాక
సమాహము, జానుదప్పుము = మోకాలిబంటి - అయ్యెత్ (నీళ్లు ఇగిరిపోయిన వనుట);
మొసళ్లు = మకరములు, ఉడుము లనఁ = ఉడుములో యనునట్లు (ఉడుము మొసలి యాకృతి
గానే యుండును, ఇది స్థలచరముగావునను, అవి జలచరము లయ్యును స్థలమందు సంచరించు
చుండుటచేతను, - ఉత్తేషేత్.), రేలు = రాత్రులందు, కుక్కవనికికఁ = కుక్కల యుత్సాహమున
కును (ఆమొసళ్లం బట్టుటకు కుక్కలుత్సహించు ననుట). బావులఁ బడుటకుఁ (కొన్నిమొసళ్లు
స్థలచరములు గానందున ప్రమాదవశంబున బావులలోఁ బడును, కొన్ని మొసళ్లు కుక్కలం
దప్పించుకొనుటకై బావులలోఁ బడును, అనుట). పనులయెరువు తెఱలకుఁ = పనులయెరువు
నందలి మేఁతలకును (మొసళ్లు ఎరువులలోని పురుగులు లోనను మేఁతకై ఇన్నిగండముల కోర్చి
జలాశయములనుండి వెలువడి సంచరించు ననుట), తిరిగెఁ = సంచరించెను, మలుచుమీను =
పాఁపచేపలు (పామువలె నిడుదగా నుండునవి), బొత్తియెఁ = (పాములవలె నే) బొక్కలలోఁ
దూతినవి. - 'చెరువు' - ఇందు లఘురేఖలును గలదు. చూ. శ. ర. - స్వభావోక్తి

ఉ. మీ టగుమీల నెల్ల మును మ్రింగి క్రమంబున నానె నెండవె

స్థిటికవెంటఁ దోచుతోగ వేరుబడి గొడుపై చెలంగఁగా

ద్రోటికఁ గర్దమద్రవముతో నెనయించిన బొమ్మిడాయ డ

త్కూటకులంపులేజెన బొటకులం బడలప్రసంగములఁ.

బొటకులంబు = వాలుకొంగల ('బొటకు' మహాబక) సమాహము. అజలగ్రాహం
బులఁ = నీళ్లులేని మడుగులలో ('జలాశయా జలాధా' స్త్రోత్రాగాఢ బజ్రాచర' అమ.),
మును = ముందుగా, మీటు అను మీలకుఁ ఎల్లఁ = పెద్ద మఁ చేపల నన్నింటిని, మ్రింగి =
భక్షించి. క్రమంబునఁ = ఆవరుసగా చిగును, ఎందు సెకనీటికడకుండుం - ఎండవెత్త నేర్పడిన
పెద్ద పగులులో, దోచుతోగ వేరుబడిఁ = అగవడుచున్న కలువవేరు వెండి. గొడుపు వి=
కోపుగా, చెలంగఁగాఁ = బిప్పుచుండఁగా. కర్దమ ద్రవముతోఁ = బారడ తడితో ('నివచ్చు
రస్తు జమ్బాల' పత్తోకై శ్రీ శాదకర్దమా' అమ.) - ఎనయించిన = కలిసిన - బొ... జెనఁ =
బొమ్మిడాయ = చిన్నచేపలయ్య ('బొమ్మిడాయః సూక్ష్మమస్మిన్ దాత్కూట స్థిత
మత్స్యికః' - విశ్వ.) - దాత్కూట = చేదుచేపలయ్య - కులంపు = సమాహమయొక్క
లేజెనఁ = లేతగ్రుడ్లసమాహమును, ద్రోటికఁ = ముక్కుతో ('చక్కుస్తోటి రుభే
స్త్రోయా' అమ.). ఆనెఁ = త్రావెను. - 'క్రమంబున నైనయెండ'. 'కర్దమద్రవముతోనె నశం
చిన', 'దాత్కూట కులంబులం దినె', పా. - ఎండచేత దినినమునకు హెచ్చుచుండిన పెద్ద
పగులులో బొమ్మిడాయ దాత్కూటముల సమాహమునే లీనెను అని యర్థము.

నీళ్లులేని మడుగులలో పెద్దకొంగలు ముందుగా మంచిమంచి చేపల నన్నిటిని తిన్నవి,
ఈలోపల బారడ ఎండుటలో తడి ఎంతక్రిందికిపోయిన బొమ్మిడాయలను చేదుచేపలును
అంతక్రిందికి పోయి పెడుచుచుండినవి, తడి నున్న యగు నప్పటికి ఆవియు రూపజీనవి; వాని

గ్రుడ్ల సమూహము ఎండ బీటికలో కలువ వేరువెంబడిని ఒక కోపువలె నుండఁగా, ఆకొంగలు ఆ గ్రుడ్ల సమూహమును, ముక్కుతో లాగి నోట చప్పరించి తదీమద్రవమును పీల్చి దొడంగినవి. - పా. ఈలోపల బురద యెండిన కొలఁది మడుగులో ఎండకు బీటికలు పడుచుండినవి; బొమ్మిడాయెయ (‘బొమ్మిడాయ’ = నేల నడిగియుండు చేప) శబ్దరత్నాకరము.) చేదుచేయు ఆబీటి కలలో (నశించిన = పలాయన మగుచున్న) క్రిందిగి ఆఱుగు చుండినవి. అట్లుగి కడపట బీటి కలో ద్రవము నిశ్శేషముకాఁగా చలువకై కలవవేరు వెంబడి అవి నిశ్చలముగా కోపువలె చేరి యుండఁగా దానిని ఆపెద్దకొంగలు ముక్కుతో లాగికొని భక్షించినవి. - స్వభావోక్తి.

‘బకోట’ - పెద్దకొంగగాన, ‘మీటు’ - పెద్దమీలు వలయును. ‘ఎల్ల’ - అవి నిశ్శేష మయినంతట, బొమ్మిడాయి చేఱలను (సూక్ష్మమత్స్య విశేషములను) తినుట సరియే - ‘జల హ్రదంబుల’ అని పూర్వముద్రా పా. ఈబొమ్మిడాయశబ్దము అనేక సంస్కృత నిఘంటువు లలో లేదు. జీశ్యమునుండి ఇట్లు సంస్కృతమునం జరినట్లు తోచుచున్నది. సంస్కృత మయినవో ‘జో’ అని దీర్ఘముండవలయును. శబ్దరత్నాకరములో ‘బొమ్మిడాయ’ అని జీశ్యరూపము, బ్రాసనిఘంటువులో ‘బొమ్మిడాయ’ అనునదిగాక ‘బొమ్మిడము’ ‘బొమ్మిడాయి’యుం గలవు.

శా. ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్ట సొగసు పాటిల్లెఁ గుంభాంభనో

ద్యూతాంబుధ్యనినాద్యమై మమిదళపుంజీభవత్పటల

నాతామేడితసిక్తభూసురభిళాహమాంబుకుల్యాబహు

ప్రోతస్సంధుల సంధుయంత్రసత్తిత్ప్రోవ్ధితగేయోఘముల్.

౫౫

ప్రాతర్వేళల = ప్రభాత సమయములయందు, అట్టివెట్ట = అట్టి యావేసవియందు, మరు...లక = మరుతో = గాలిచేత (‘మరుతో పునావతో’ అమ.) ఆధ = క్రింద - పుంజీ భవ = రానులగుచున్నట్టి (అనఁగా పట్టముగా రాలచున్న - ‘పుష్టా రాశీ తూత్కరః కూట మస్త్రియామ’ అమ.) - పాటల = పాదర పుష్పలయొక్క - వ్రాత = సమూహముచేత - ఆమే డిత = రెండు మూడు మాకులుగా (‘త్రామేడితం ద్విస్త్రైరుక్తిమ్’ అమ.) - సిక్త = తడుపఁ బడిన - ధూ = నేలచేత - సురభిళ = పరిమళవంత మయిన - ఆరాహ = నోటయొక్క అంబుకుల్యా = నీటి కాలువలయొక్క (‘కుల్యాల్వా కృత్రిమా సరిత్’ అమ.) - బహు = అనేకము లయిన, ప్రోతః = ప్రవాహములయొక్క (‘ప్రోత ఇన్ద్రియే నిష్పగారయే’ అమ.) - సంధుల = మధ్య ప్రదేశములయందు, అం...ల్ = అంధు = బావులయొక్క (బావుల కడ నుండు - ‘పుంశ్యేవాన్థః ప్రహిః కూపః’ అమ.) - యంత్ర = ఏతములకు - సతికృత్ = వంగు టను చేయువారిచేత (ఏతములను త్రొక్కువారిచేత) - ప్రోద్ధిత (ప్ర + ఉత్ + గీత) = మిక్కిలి ఉచ్చైః స్వరముగా పాడఁబడిన - గేయ = పాటలయొక్క - ఓఘముల్ = సమూహ ములు (‘ఓఘో బృద్ధేషుసాం రయే’ అమ.) - కుం...ని-కుంభ = బొసలయొక్క, ఉంభన = ముంచుటచేత - ఉద్భూత = పుట్టిన - అంబుధ్యని = నీటి శబ్దము, వాద్యము వి = మధ్యలవాద్యము కాఁగా, సొగసు వి = మనోహరముగా, పాటిల్లె = ఒప్పెను.

అట్టి వేసవియందు నోటలలో ఏతము త్రొక్కువారు మిక్కిలియు ఊర్ధ్వస్వరమున పాడుచుండఁగాను, ఏతపుబాసలు నీటిలో మునుగునట్టి శబ్దము మృదంగ వాదన ధ్వనివలె నొప్పు

చుండఁగాను, మడవ కాలవల నడిమి ప్రదేశములయందు పాటల వృక్షములనుండి రాలి దట్టంపు మొత్తములైన తత్పుష్పములచేత పరిమళించుచు, వాని మకరందముచేత రెండు మూడు తడులు తడిసిన చలువ నేలలయందు ఉండి, వినుట మనోహరముగా నుండును. - స్వభావోక్తి. సాగనై పాటిల్లుట యనఁగా మనోహరంబగుట, గేయమునకు మనోహరత్వమును వాద్యము సంపాదించును, గావున, నిట, అంబుధ్వని, వాద్యరూప పరిమాణము సజేషించుచున్నది గావున పరిణామాలంకారంబును గలదు. పాటలపుష్పమకరందముచేత ఆమ్రేడిత సిక్తమనుటకు 'పాటలల్లనతం దేనియసోనఁ గూర్చె.' ౬౭ చూ.

తే. మెండుమీఱిన పగటి బీతెండ దాకి

యొల్లబోయిన లేబొండుమల్లెపొదల

తుదలఁ జప్పటలై కడుదొడ్డ లగుచుఁ

బొడమె మొగ్గలగము లగ్నిబొబ్బలట్ట.

50

౫౬

మెండుమీఱిన పగటి బీతెండ = మిక్కిలి తీక్ష్ణమయిన పగటి మిడియెండ, దాకి = తగిలినందున. ఒల్లబోయిన = మూర్ఛిల్లిన (వాడినట్టి) - లేబొండు (=లేతబొండు) - మల్లె పొదల - తుదల = కొనలయందు, (మనుష్యులదేహములమీడనుంబోలె), అగ్నిబొబ్బలట్ట = కాలిన బొబ్బలుగా యనునట్లుగా, మొగ్గల - గములు = సమూహములు, చప్పటలై = అణగి నవై, కడుదొడ్డ = మిక్కిలి, దొడ్డలు అగుచు = పెద్దవై, పొడమె = పుట్టెను.-ఉత్పేక్ష.

ఆవేసవియందు పగటి బీతెండకు వాడిన లేతబొండుమల్లెపొదల తుదలయందు చప్పటలును దొడ్డవియు నగుమొగ్గలు ఎండి యనెడి జ్వాల తగిలినందున దట్టముగా అగ్నిబొబ్బలు లేచి నవో యనునట్లు జనించినవి.

'అగ్నిబొబ్బ' లనుటచేత 'బీతెండ' అగ్నిజ్వాలవలె నున్నదనిభా. "నీట + ఎండ = బీతెండ - 'నీట = పెద్ద'" అని సీతారామాచార్య విచృతి.

'కనటువో బీతెండఁ గరఁగి కట్టల నంటి' గమగచవలచు చొక్కపుజవాజి' మను. 2ఆ.

'నివ్రవీసం దైన నీ ప్రతాపంబుతో' హెచ్చుకుందాడె బీతెండ వేడి.' నైషధ. 8 ఆ.

'ఒల్లబోయిన' - ఎవతెయేని నుకుమారి జ్వాలతగిలి మూర్ఛిల్లినట్లు అని భా. 'లేతదనము' ఒల్లబోవుటకు ముఖ్యకారణము. తుదల చప్పట తనము దొడ్డతనమును అగ్నిబొబ్బలకు సిద్ధము. 'గములు' ఆబొబ్బలును మెండుగా లేచును.

మ. సుడి నాభిచ్ఛలన, స్సరోజములు చక్షుఃప్రక్రియ, న్నాచు క్రొ

మ్ముడి దంధంబునఁ, జక్ర ఫేనపటలంబు ల్పన్నులు స్పృహగా,

సడరంజేసి నిదాఘభీతి సలిలం బొగామిబీజార్థ మై

కడవం బెట్టిన వారి దేవతలు నాఁ గాంతాళి యొప్పు స్వప్నన్.

51 ౫౭

ప్రపక్ = చలిపందిరులయందు, కాంతా ఆళి = ప్రమదల (ప్రపాపాలికల) సమూహము, - నుడి = ఆవర్తమును, నాభిచ్ఛలన = పొక్కిలియను మిశ్రచేతను, స్సరోజములు = తామరస

ములను, చక్షుఃప్రక్రియ = నేత్రములనెడు ప్రకారముచేతను, నాచు = నైవాలమును, క్రొమ్మడి దంభంబునకొప్పునెడి వ్యాజముచేతను, చక్రఫేనపటలంబులచక్రజక్కువలయు ('కోక శృక్ర శృక్రవాతో రథాక్షాహ్వయనామకః' అమ.) - ఫేన = సురుగుయొక్కయు ('డిడ్డిరోల్లి కఘఃఫేనః' అమ. - లక్షణచే నిల్ల సురుగునకును పేరు.) - 'పటలంబుల' = సమాహములను ('ఛని ర్నైతరుజోః క్లిబం సమాహే పటలంసనా' అమ.), చన్నులు = నవ్యకాకా ('చక్రములు చన్నులుగాను ఫేనము నవ్యగాను అగునట్లుగా అని క్రమము), అడరంజేసి = అమరునట్లు కావించుకొని, నిదాఘభీతి = వేసవివలని భయముచేత (వేసవి ఈపూర్వోక్తములను వక్ష్యమాణమయిన సలిమను సర్వమును రూపుమాపు నను భయముచేత ననుట-సలిమను రూపు మాపుటచేత ఈచెప్పినవన్నియు రూపుమాయు ననియు - 'నిదాఘో గ్రీష్మకారే న్యా దుష్ట శ్వేదామ్బునో రపి' - అమ.), ఆ...మై = ఆగామి = రాగల కాలమున - బీజార్థమై = విత్త నము కొఱకు (లోకమునకు వలయునంత జలమును మరల ధాన్యాదులనుంబోలె వృద్ధిచేసికొని పడయుటకు), కడప = కుండలో, పట్టి = గ్రహించి యుంచుకొన్న ('పెట్టిన' పా.), వారి దేవతలు = నీ రనెడు దేవతలు (జలాధిపాన దేవతలు అనియు), నాకొ = అనుకొను నట్లుగా, ఒప్పె = శోభించెను.

ఆవేసవిచే జలములన్నియు ఇగిరిపోవు నని భయపడి జలము లనెడి దేవతలు వారే జలాధి దేవతలు- పిమ్మట మరల జలసమృద్ధిం గావించుకొనుటకై విత్తనముగా కడపలో కొంతజలము నుంచుకొన్నవారై, నుడులు, సరోజములు, నాచు, జక్కువలు, సురుగు నను విశేషములను తమ దేహములలోనే. నాభులు, కన్నులు, నేవాలము, న్తనములు, హాసము, అను మిషచేత నుంచుకొని ఇట నున్న నిదాఘభీతి యుండ నని ఆచలిపందిరులలో ప్రవేశించిచవారో యనునట్లుగా కడప లలో నీ రుంచుకొని యటం గాచియుండు ప్రపాపాలికలు కన్నులపండువులై అధ్యసలకు తాప శాంతి గావించుచుండిరి. - సాపక్షావోత్ప్రేక్ష.

'ప్రపక్' - అక్కడనైన నిదాఘమును జయింపవచ్చు నని వారిదేవతలు సయితము వాని నాశ్రయించునంత చల్లగ నున్నవి. ప్రపాపాలికలను వారిదేవతలకుం బోల్చిన ప్రయోజన మే మనగా వారున్నచోటు చలువలు వెడచల్లుచున్న దనుట. దేవతలకుం బోల్చుటచేత వారు సౌందర్యమున దేవాంగనలవంటి వారనియు, దేవతలు ప్రత్యక్షమై వరములిచ్చి రక్షించినట్లు కరుణాపూరిత చిత్తలై ఆరర పూర్వకముగా జలము లిచ్చి ప్రాణరక్షణము చేయుచున్నారనియు భా. 'నవ్య' - చయూనుచకము. 'బీజ' - జలములలో శ్రేష్ఠమయిన వసుట. దొరకెడు నీళ్లలో ఉత్తమోత్తమములను సేకరించి రని భావము. 'క్రొమ్మడి' = 'క్రొత్త + మడి' అని సీతారామా చార్య ప్రముఖులు. కొన్ని వ్రాతప్రతులలో 'క్రొమ్మడి'యని కానిపించినది. 'క్రంగు + మడి' అనియేని మఱియొకటిని వ్యుత్పాదించి 'క్రొమ్మడి'ని గ్రహింత మన్న, 'క్రొవ్వెడ' ను గూడ 'క్రొవ్వెడ' యని మార్పుకొనవలసి వచ్చును. 'క్రొత్త + వెడ (=కొప్పు) = క్రొవ్వెడ' అని పూర్వ లాక్షణికుల వివరణము.

సీ. సెగ కుల్కి మఱుంగు బొచ్చినజహ్నురవిజల

సరణి మల్లెలతోడిజడలు మెఱయ,

వలిచన్నకొమరు మ్రుచ్చిలిన ది మృనుతెఱం
 గున ముంచుగరిగ కాగుల మునుంగ,
 ధారలో దోచు కృతులు నాసితో
 త్వలపత్రిపతనసంభ్రాంతి నొనగ,
 దెలిమోముపన మెచ్చి తలయూచు తెఱిగి మా
 నక నవ్వునేర్పు డెంతములఁ గరవఁ,
 తే. దెఱవ లిటు నీరు నోయపందిరియ చేరి
 యవలఁ గొఱగాక విచ్చగుం పై యనంగు
 డనువు గొనఁ జొచ్చెఁ గల్గుట ట్టమర నారి
 కధ్యగులు లాచి యడువిడియములకేరి.

19

గిర

1. నెగకు = వేడికి, ఉక్కి = భవనపడి, మునుంగఁ జొచ్చిన = ప్రపాపాలికల చాటునం బ్రవేశించిన (వారిని తెలియఁ జొచ్చినట్టి), జహ్ను రహజలగరణిక్-జహ్ను = జహ్ను మునివలనను, రవి = సూర్యుని వలనను, జల = పుట్టినవైన గంగా యమునలయొక్క, సరణిక్ = మార్గమున (గంగా యమునల యనునట్లుగా-‘గక్టా’ పుట్టిపడి జహ్నుతనయా మరనిమ్మగా,’- ‘కాశిన్దీ సూర్యునియ యమునా విమనవ్యసా,’ - అమ. - ‘నేరానా శర్మరాశాలి దుర్ధగక్టా సుధాజలమ్’ అని శుభ్రగణమందును, ‘మషేనుప సురవారి యమునా సాజ్జనాశ్రవః’ అని కృష్ణ గణమందును కా. క. ల.), మల్లెలతోడి జలులు, మెఱయన్ = ప్రకాశించుచుండఁగా;- ఉత్తేక్ష.

2. వలిచన్నకొమరు = చల్లని స్తనములయొక్క సౌందర్యమును [చల్లన యెట్లనఁగా: - ‘కూపోడికం వటచ్చాయా తామ్బూలం తరుణీ స్తనమ్ శీతకాలే భవే దుష్ణ ముష్ణకాలే చ శీతలమ్.’

లేక, వలి = వలుప (-అట్లని బ్రానుదొరగారు), లేక, వలి = వట్టువ-అని కొందఱు వ్యాఖ్యాతలు. ‘వలిజక్కవల పెక్కువలు తక్కువగ నిక్కు! చనుదోయి కొకవెంత చాయ నొచ్చె.’ పారి. ఈ ప్రయోగంబున పెక్కువలని వేఱయుండుటచేత వలిజ్ఞమునకు వట్టువయను నర్థమే సరిపడుచున్నది. నీట నుండుమాత్రాన చలువ ఘటిల్లుదు.], మ్రుచ్చిలించినది = దొంగిలించినదానిని (ఇట కాగుదొంగ). ఇమ్మను తెఱంగునక్ = ఇమ్మని సోఁంచుచున్నానో యనునట్లుగా, ముంచు గరిగ = అధ్యసలకు జలమిచ్చుటకై కాగునీట ప్రపాపాలిక ముంచుచున్నట్టి చిన్న పాత్రము. - (లోకములో ‘గరిగ’యని వ్యవహారము, ‘గరిగ’ యని శబ్దరత్నా. బ్రానునిఘంటువులో రెండును గలవు.), కాగులక్ = పెద్ద బాసలయందు, మునుంగక్ = నీళ్లలోనికి దిగుచుండఁగా; (కాగు వలిచంటికొమరును దొంగిలి లోపల నెక్కడ దాచుకొనియున్నదో యని లోపల గరిగతో శోధించుట.);

3. ధారలోక్ = బాటసారికి పానార్థము పోసెడి నీటిధారలో, తోచు = అగపడు నట్టి, కన్దకులు = ప్రపాపాలికల నేత్రధాశభశ్యములు, వా...తిక్ = వాసిత = వాసనార్థ

మయిన, ఉత్పలపత్త = కలువతీకులయొక్క, పతన = పడుటయొక్క (ఆకలువతీకులు పడుచున్న వనెడి) - భౌగంతిక = భృమను, ఒసంగ = కలిగించుచుండఁగా; - భౌగంతిమదలంకారము.

4. తెలిమోముపసం = (ప్రసాపాలికలయొక్క) ప్రకాశమాన మయిన ముఖముయొక్క - కారితని, మెచ్చి = (జలమానువాడు) మెచ్చుకొని, తల ఊచుట = మెప్పునకు సూచకముగా శిరఃకంఠము నేయఁగా, ఎటిగి = (ఈశిరఃకంఠము మెప్పుచేతఁగాని, దప్పి తీటుటచేతఁగాదు, అని యావనితలు) తెలిసికొన్నవారై, మానక = నీరుపోయుటను నిలుపక, నవ్వునేర్పు = (అతని గూనడువడికి అస్త్రీలు) పొసించునట్టి చాతుర్యము. డెంజముల = ఆయధ్వగుల హృదయములను, కరంపిక = కరణనట్లు చేయుచుండఁగా; - సూక్ష్మలంకారము.

‘రూపింపఁగ బరహృదయ ! జ్ఞాపరసాకూతచేష్ట యగు సూక్ష్మము నా’

‘పద్మనయన నేల గనఁ బాపట రతనమును గప్పెఁ బనివడి కురులక.’ ఆలం.

తెఱనలు = స్త్రీలు, ఇటు నీరుపోయు, పందిరియ = చళిపందిరినే, అనంగుడు = మదనండు, చేరి = ప్రవేశించి, అవలక = ఇతరస్థలములందు, కొఱగాక = కార్యసాధకుడు కానేరక (కామోద్రేకమును కలిగింపనేరక), కిచ్చుచుంటు వి = కుంటివాడై (చేతఁగానివాడై), కల్లగుట్టు అమరము = లేని గౌరవము దిక్కునట్లుగా (లేని యధికారమును చెల్లించుచున్నవాడై). వారికి = ఆచెలువలకు, అధ్వగులు = ఆబాటసారులు, లాచి = కాంక్షించి (ప్రీతితో ననుట. ఇవి ప్రానుకొనిగారి పాద ప్రదర్శములు - ‘లాసి’ యని నీతారామాచార్య పాఠము - ‘ఉద్రేకించి’ యని తదర్థము - చూ. శ. ర. అనుభు.), ఇడు విడియములవేర = పెట్టునట్టి తాంబూలముల మిషచేత, అనుభుగొనఁజొచ్చె = ‘నుంకము పుచ్చుకో నుపక్రమించెను.’ - సాపహ్నవోత్పేక్ష - వాచ్యము లేనందున గమ్యము.

గంగా యమునలు ఆవేసవికి ఎండిపోదు మని భీతిల్లి వచ్చి ఆప్రసాపాలికలను శరణుఁ జొచ్చినవో యనునట్లు వారి మల్లలతోడి జడలు ఒప్పుచుండెను; మా వట్టువ కుచముల సౌభాగ్యములు మీరు దొంగిలిన దానిని ఎక్కడ దాచివారు తెండని సోదించునట్లుగా కాంగులలో గరిగలను ముంచుట ఒప్పుచుండెను; సోయు నీటిధారలో వారి నేత్రముల ధాశధశ్యములు ప్రతిబింబించుచు పరిమళార్థమై ఆనీర్ణిలో వైచియున్న కలువలతీకులవెడి భృమను గొలుపుచుండెను; ప్రకాశమానమయిన వారి మోములను జూచి జలమానుచున్న యధ్వగులు తలయూపఁగా, ఆ తలయూచుట తమవదనసౌందర్యమునకేగాని దప్పి తీటినందువలనఁగా దని ఆచెలువ తెలింగి, ఆయొకచే నవ్వుచు, నీరుపోత మానక పోయుచునే యున్నందులకు అధ్వగుల హృదయము ఆవనితల విషయమై కరంగుచుండెను.

ఈవిధముగా మదనండు మఱియెటను ఈసమయములో తనప్రతాపము సాగనందున అసమర్థుడై స్త్రీలు స్నిగ్ధపోసెడి పందిరులలో చేరి తన గౌరవమును కాపాడుకొనుచు, ఆ తెరవరులు ఉద్రేకముతో ఆ యువిదల కిడు తాంబూలముల మిషచేత నుంకము గైకొనుచుండెను.

చ. తొడిబడ నమ్మ లక్క లని నూలుచు దీనత దోయి లొగ్గుచుకొ,
వడ మఱి తేరదేర, నలనాక్యము లెన్నక, మోము గుబ్బలుకొ

గడుకొనుకడుదీపులు నెగాదిగఁ గన్గొనుచిట్టకంపుఁద్రాఁ

గుడుఁ గని సన్నల న్నగిరి క్రోల్పక పాంథుఁ బ్రపాప్రపాలికల్. గీ

తోడిబడఁ = తోట్రుపడునట్లుగా, అమ్మలు అక్కలు అని = అమ్మలారా అక్కలారా అని, తూలుచుఁ = నిలువలేక ఊగిసడుచు, దీనతఁ = ఆర్తతపో, కోయిలి=(నీళ్లకై) కోసి టిని, ఒగ్గుచుఁ=కూర్చి సమీపమున పట్టుచు. పడ = దప్పి, మఱి తేరఁదేరఁ = క్రమముగా తేరిన కొలంది, అలవాక్యములు = ఆపనితలను అమ్మా అక్కా అని పిలుచుటను, ఎన్నక = లెక్కనే యక (అమ్మను అక్కను సౌందర్య పరీక్ష నేయరాదుగాన ఇట్లు చెప్పట), మోముఁ, గుబ్బులుఁ (స్తనములను), కడుకొను = మెండుకొనుచున్నట్టి, కడుదీపులుఁ = చంకలకాంతులును, ఎగాదిగఁ (సూ. ఎగదిగఁ)=ఎగువకును దిగువకును, కన్గొనుచిట్టకంపుఁ ద్రాగుడుఁ = చూచుచున్న కపటపుఁ ద్రాగుటను, కని, పాంథుఁ = ఆతెరువరిని, క్రోల్పక = స్వల్పగ్రోలింపక, ప్రపాసాలికలు, సన్నలన్నగిరి = ఒకరికొకరు సంజ్ఞలచే వాని వృత్తియును తెలుపుకొని నవ్వరి.

ఒక తెరువరి దప్పిచే తూలితూలినడుచు లేచుచున్న 'అమ్మా రవంతనీరు పోయుము, అక్కా రవంతనీరు పోయుము,' అని అలి వినయుముతో కోసిలి పట్టెను. వారును నీరు పోయఁగా నానెడు దప్పి తీరినకొలంది, అమ్మా అక్క అని మున్నుతాఁ జేసిన యాసంబోధనలో, అమ్మ అక్క అనిన వానిని గణింపక (మఱచి) ఆవావికి విరుద్ధముగా వారిమొగమును గుబ్బులను కడుదీపులను ఎగాదిగఁ గన్గొనందొడంగి, దప్పి తీరినను కోయిలితీయక స్వల్పత్రాగుచున్నట్టి నోంచుచు వానినే అట్లే కాంచుచుండెను. ఆకపటమును వా రెరింగి నీటిధాను చాలనేపు పోయుచునే యుండుటకై సన్నగింపఁజేసి ఒకరికొకరికి సన్నలచే తెలుపుకొని నవ్వినారిరి. — సూక్ష్మలంకారము.

ఈపద్యము శ్లోకించి శ్లోకములయొక్క ఛాయం బొందుమున్నది:—

‘య ధోర్ధ్వాక్షః పిబ త్యచ్ఛ్చః పథికో విరళాగ్ధులిః

తథా ప్రపాపాలి కాపి ధారాం విలనుతే తనుమ్.’

‘అన్యశ్శ్రగ్గనిరోధత స్తనుతరాం ధారా మియం కుర్వతీ

కర్కర్యా న పరం పయో నిపుణికా దాతుం ప్రపాపాలికా

పిష్టిష్టాగ్ధులినా కరేణ దహనాపీడం క్వై సాన్త, హే

నిష్పన్దోర్ధ్వవిలోచన స్త్వ మపి సో జానాసి పాతుం పయః.’

‘క్రోల్పక’-‘నీటిపోలను మాని’ అని చెప్పక ‘క్రోల్పక’ అనుటచే క్రోలుటకు చూసనంత పోయక బొట్టుబొట్టుగా సన్నసన్నగా పోయుచు నేయుండి దగ్గుననుభమును దీర్చికరించి రని స్వారస్యము. ‘కోయి లొగ్గుచుఁ’-ఇత్యసంధి, ‘కొగిల’ ‘తేలివొందు’ ఇత్యాదుల వంటి. ‘క్రోల్పక’-‘కొండలు’ అను పా. నీరసము. ‘కడుదీపులు నెగా’-పా. ‘కడుదీధితు లెగా’

తే. ఎసఁగు కట్టావిక్రియ నావి రెగయ బగటి

యెండ యుమకూఱకుండు భూమండలమును

బొలిచె మాపటం బండువెన్నెల చకోర

పోతవితతికిఁ జాఁపట్టు వోసిస్కల్లు.

ఎనఁగు = రేఁగునట్టి, కట్టావిక్రియక్ = పెనముమీఁద అట్టిపిండి పోయఁగా లేచునట్టి పొగవలె, ఆవిరి = నేలనుండి పైకి లేచిపోవుచున్న సూక్ష్మరూపపుండ్రము, ఎగయక్ = లేచుచుండఁగా, పగటియెండి (వలని) యుడుకు (= వేడి), అఱకుండు = అఱకుయున్నట్టి, భూమండలమునక్ = భూపలయముమీఁద, మాపటక్ = రాత్రీయందు, పండువెన్నెల = రాత్రీయందలి తఱపివెన్నెల, చకోరపోత విచిత్రకిక్ = వెన్నెలపులుగులపిల్లల సమాహమునకు (పోతః పాఠోఽగ్భరో డిన్భుః పృథుకః శాబకః శిశుః అను), చాఁపట్టు = చాఁప అట్టు = వెడల్పయిన కోసెను, పోసినట్టు, పొలిచెను.

రాత్రీవేళ వి భూమినుండి ఆవిరి లేచుచునే యుండుటయు. ఎండివేడి యింకను అఱకున్నట్టి భూమండలమందంతటను తఱపివెన్నెల పర్వయుండుటయు, నెట్లుండె ననఁగా - కాలుచున్న పెనముమీఁద అట్టిపిండి పోసి కట్టావి దొంగయుచుండఁగా చకోరశాబకసమూహముకై ఎక్కిడివి అక్కడనే తినుటకు అనుకూలము గా విశాలమైన పలుచని యట్టుం గాల్చిపెట్టినట్లుండెను. - వస్త్రాత్పేక్షాలంకారము.

'ఉడుకాఱకుండు' - ఈవిశేషము ప్రాయమీఁద కాలుచున్న పెనముతో సామ్యము నకు. 'మండలము' - మండలమనుటచే ప్రాయముగా పెనముల కుండునట్టి గుండ్రుడనము లభింను. వెన్నెల పొపుట వెన్నెల పచ్చుట లేదు గాన, కమ్మపై జెప్పబడిన. 'చాఁపట్టుం' జెప్పట పోతిములకుఁగాన పలుచఁదనమునకు, చకోరగా నున్న నవి తినులేవు. 'చాఁపట్టు' - పెన మెంత విశాలమో ఇందుక తక్కువగా అంతవిశాలము గావున, పుడమియంత పెనముమీఁదిది అంత పెద్దదిగావునను, ఎక్కడి చకోరశాబకములు అక్కడనే దానిఁ గొటికి తినవచ్చును.

'ఆవిరెనఁగ' - పా. 'కావిరెనఁగ' - ఇత్వసంధి. 'ఉడుకాఱకుండు' - పా. 'ఉడుకాఱకుండు.' 'మాపటక్' - 'మాపటి' యని పూర్వముచేరి పా. మాపటఁగాక పగలు పండువెన్నెల యెక్కడిది? 'మాపటక్' అనుట పగలు ఎండియెంత మెండుగా గానెనో రాత్రీ వెన్నెల అంత చండిగా గానెనని నిటుం జూపుటకు.

నీ, పవలెల్ల నీర్ధి కాంబుపుచ్చుపోరాట

నలసి, వ్యూహాళికాజడము లై న

సోహువు త్తిమమకూర్పరముల కెనుమిగా

మలచి మూపులఁ గరతలము లునిచి,

ప్రల్మాలి మిగుల నార్చని కమ్మ క్రొమ్ముడిఁ

నని మొగ్గవీరినాదిదండ విరియ,

ధౌతగంధా మోదిశీతల స్తనములు

వొండఁ గొగ్గిల్లతో బోరగిల్లి,

తే, నారికేళానవపుండ్రపుటూరు పొలయ,

పల్లిపెయ్యెంటొల్లతో నురస్థములఁ గూర్చు.

ప్రియలవేకునఁ దొడ నెచ్చరించి కలసి

లెలమి ధన్యులు నటపి వెన్నెలబయల్ల.

61

౬౦

1. పవలెల్ల = పగలంతయు, దీ...ట = దీర్ఘకా = డిగ్గియలోని - అంబువు = నీటి యొక్క-చల్లు = ఒండొరులపై నీరుచల్లుట యనెడి - పోరాట = కయ్య మాడుచుండుటచేత, అలసి=బడలి, మృ...లు=మృతాళికా=తామరతూటివలె ('అ ధాస్త్రీయాం మృతాళం బిసమ్' అని అస్త్రీలింగముగాఁ జెప్పియు అమరుఁడు 'స్త్రీ స్వాత్కాచి స్మృతాళ్యాన వివక్షాపచయే యది' అని అపచయవివక్షయందు స్త్రీత్వమును చెప్పినాఁడు. దానంతటి గౌరవ జీవ ప్రత్య యము వచ్చినది. అటుపైని స్వాధిక క ప్రత్యయము వచ్చి 'మృతాళికా' అని మీపము సిద్ధించినది; 'మృతాళికా' సేలవ వేవయాదిభి.

ద్రవ్యై స్తవ్య మద్దం గ్లపమా న్యహర్షిమ్.' కుమార. 5 న. 29.)

జడములు=చల్లనివి ('సితంకణే తవ్యద్ధిగ్ధాః సుకేమః శిఖర్ జడః' అమ.) 'అలసి...జడము' అని లడలకు అర్థద్రాసము;

'పెద్దశాకును దనకు నచ్చెద మగుట

లశలకు నశ్వమి మట్టన గలుగుకతని

క్షీతిని మూడవ సరళింబు యతులఁ ద్రాస

ములను లభ్యులములకారమునకు నిలుచు.'

అప్ప.

'మృతాళికోజ్వలములైన' అని పూర్వముద్రాసా.

2. ఐన - బాహువుల = క్షిరసలభుజములను, తమదు=తమయొక్క ('గతాంతమంచలి ధన్యులయొక్క-యొక్క దన్య దాత్సాధ్యంబుల కుత్తిరిపడంబు నుండునపుడు దుగాగమంబు విభాసనగు' బా.వ్యా. సమా.11- బహువచనమందుఁ బ్రయోగములు విరళములు) కూర్పుము లకు = మోచెతులకు, ఎదురుగా, పలచించి = మోల్చి, పోరాట = కయ్యముపై (=అంగము లపై), కరచలములు=అపచేతులను, కీనిచి = కలచి;

3. క్రూర్కాలే = బద్ధకించి, మిగుల = ఎక్కువగా, దీ...డ = దీర్ఘి = తడియాలఁ జేయనట్టి, కచ్చు = పరిమళించుచున్న, క్రొమ్ముడ = కొమ్మనందు. 'ని...డ - లని సన్న పాణి' మొగ్గవిరవా = విరజాజమొగ్గలయొక్క - చంపి = సరము, విరయ = వికసించుచుండఁగా;

4. ధా...లు - ధాత = కడుగు బడిన, గంధ = పరిమళి ద్రవ్యములు గలవి యయ్యు, ఆమో రి = పరిమళించుచున్న. కీల = చల్లని, స్తనములు, పొంచ = తగులునట్లుగా, కాగిళ్లతో ('నే), బోరగిల్లి = అొమ్మునఁ బరుండి;

సారకేళి ఆనవపుఁ దంపుటూరుపు = తుంకాను సారాయియొక్క ('మెరయ మాసవః కిధుః' అమ.) తీయని శ్యాసము, అలయ = కడియుచుండఁగా, వలిప ఒంటి బట్టలతో = సన్నని యేకవస్త్రముదాల్చి, పల్లవుల = ఎవల ప్రదేశములయందు, కూర్పుప్రయత్న = నిద్రించు దయతలను, వేకువ = వేగుజామున, తొడ = తొడం గవళించుటచేత, (పా. తొడ రెచ్చరించి), ఎచ్చరించి = హెచ్చరికచేసి, తటపి వెన్నెలబయల్ల = చుట్టమైన వెన్నెలగల మైదాన ములయందు, ఎలమి = సంతోషమునో, ధన్యులు = కృతార్థులై న పిలాసవంతులు, కలసిరి = కూడిరి.

కాంతులు కాంతులతో పగలంతయు వెట్టును చేరనీకుండుటకై, దిగుడు బావులలో ఒం
డారులపై నీరుచల్లు పొదీలోఁ గడపి, ఆకారణంబున అలసి అట్లు నీటనే యుండుటచే తామర
లేఁడుండవలె చలువలైన తమ బాహువులను కాంతుల మోఁచేతులకు ఎదురుగా మరలించి,
కాంతుల బుజములయందు తమ యాఱచేతులనిడి ప్రాలుమాలికచేత చక్కఁగా తడియార్చుకొని
కొప్పులో సన్నపాటి విరజాఙ్ముగ్ధలసరము కిక్కిరింపఁగా, మేనం దాల్చిన కలపము నీటం
గరఁగిపోయినను మనోహర పరిమళము శేషించియున్న చలువ చనువోయికాంతుల తొమ్మన
నంటించి కాఁగితోనే బోరగిల్లి, పెంకాయ సారాయితే తీఁపులయిన యూర్పులం బుచ్చును.
సన్నని యొంటివలువ దాల్చినవాడై, కాంతుల తొమ్మలమీఁదనే నిద్రించుచుండ, వేగుజామున
దట్టంపు వెన్నెల మైదానములందు ధన్యులయిన యాకాంతులు ఆజవ్వనలను తమ తొడం గద
ల్లుటచే నెచ్చరించి కూడిరి. - స్వభావోక్తి.

‘పొరటణ’ - పా. ‘పొరడి’; ‘అలసి’ - పా. ‘సాలసి’ - ‘ఆర్పసి’, ‘ఁగియ’ - విక
సించుటకు ఇంచుక తేమ యుండవలయును. ‘విరజాఙ్’ (=నోమాలి ఆ. = శైశ్వు కుసుమము.
‘పుల్లంచ భూతికమ్మం! తేణ పుడాచే అ గిల్పి నీరీ.’ 5. [పుడాచే అ = లక్ష్మీ కృత్య]
‘పుల్లచ్చ మగ్ధచ్చి అలయాణ నోమాలి ఆ బలే రమా
బాకిర మల్ల. బా ఇర! జనా, తేమయల చాణా’. 6. కుమారపాల (4).

దీనికిని మల్లకుంబోలె సాయంకాలము వికసన సమయము. ‘తని’ - సన్నచనము ఆచెలువల
నాగరకతా విశేషముం దెలుపుచున్నది. ‘శీతల స్తనములు’ - శైత్యము నీట మన్నందుననే గాక,
యువతులపి గాపునను ఉష్ణకాలమందు చల్లఁగా నుండును. - చూ. ౫౦ వ్యా. ‘నారికేళా
సవము’ - చలువ. ‘ఒంటిల్ల’ - వెసవిలో ఎక్కువగా జువ్వెలోనగు వలువలనుదాల్చుట
మఖము గాదు. ‘ధన్యులు’ - ఇట్టి కాంతిల నిట్లు కవయం గిల్లుటచేతనే ధన్యులు.

చె. హృదయము బిప్పడు స్థదయకే తిఱచి నెడకొంగిలెంతలుక

గదరెమమేలుకార్యములఁ గల్గక మాటలయంద కల్లుప

జ్జదురులు నట్లశే త్యములుఁ జాల ఘనం బయి మండువేసవి

బొదలఁగి నిల్చె దంపతుల పొంపు లనార్పులపొంపువై వడిక.

(12)
౬౨

దంపతుల పొందులు = భార్యశర్తల కూటములు, మండువేసవిక = కాలమున్న యావే
సవికాలమందు, హృదయములు ఎప్పుడుకదయకే = (ఉక్కచేత) తొమ్మలు ఒకమాత్రైనను
అంటకయే (హృత్తిగా మనస్సులు కలియకయే - అన్యన్యానురాగము ఇంచుకేనియు లేకయే-
అని అన్యపరము - ‘ఉన్యపిచ పుక్కాయం హృదయం మాననేఽపిచ’ (త్ర. కే.), తఱచు =
బహుళము, జో = అగునట్టి, నెడకొంగిలెంతలుక = వికృతపుం బరిరంభములును, కదిరెడు మేలు
కార్యములక = సంప్రాప్తమయిన మోహపుంబనులయందు (మంచిపనులయందు అని అన్య
పరము), కల్గక = సంభవించక, మాటలయందె = నుడువులయందు మాత్రమే, కల్లు, పెన్దదురులక =
మిక్కుటంపు జాతుర్యములును (వాగాడంబరములును అని యన్యపరము), పట్టశేత్యములక =
(కామకేళింగూర్చని వగుటచేత) వ్యర్థముగా (నమకూర్చబడిన) చలువలను (క్రియలేని తియ్య

దనంబులును అని యనార్యపరమ), చాలఁగఱునంబు అయి పొదలఁగఁకొని మిక్కిలి ఎక్కువగా వర్ధిల్లుచుండుటంబట్టి, అనార్యుల పొందుకొనడిక = దుర్లభుల చెలిమివలె, నిల్వెకొన = ఉండెను.

వేసవియొక్క సేంద్రము రాత్రులందును వ్యాపించి యుండుటచేత, తొమ్మిది తగులనే తగులనట్టి వికృత లింగనములచేతను, మేలుపనిలో లేక మాటలయందు మాత్రమేగల నేర్పుల చేతను, వట్టి చలువలచేతను, దంపతులపొందు, మనస్సులు కలియని యాలింగనములును పని నున్నయైన రచ్చమాటలును కపటానురాగంబులును మెండియిన దుర్జనుల కూటమివలె నుండును. - ఉపమాలంకారము.

‘దంపతులు’ - జాయయం బలియం దంపతులు - ఈర్ష్యం ద్వంసమాసమందు జాయా శబ్దమునకు దమాభవము. ‘అనార్యులు’ శబ్దము పులింగముగా నున్నను స్త్రీలో పురుషులలో అవివక్షితము. స్త్రీయును పురుషుండు నని వివక్షయేని అనార్యయు అనార్యుండును అనార్యులు అని ఏకశేష వృత్తి చేయవలయును. అయర్థముకన్న సామాన్యముగా మనిషులని గ్రహించుటయే సరసముగా కానిపించుచున్నది.

ఉ. తీలగు కంఠువంబడినె తమ్మెరలు స్రవిన్ ద్వికల్కి పా

తాళము, బట్టుచుండఁ దమతాళులు ముచ్చిలఁ బట్టి యోషన్

పాలున కప్పగించె ననఁ బై సురభిశ్చననంబు నించె గాం

తాలసప్రసాదాని విటు లార్డు ను శరపుదాళి వృంతముల్. 63 ౬౩

విలులు = విటకాండ్రు, కాం...మక్ = కాంతా = ప్రియలయొక్క, అలస = బడలిక
 పోగూడిన, పక్తిసీమక్ = ముఖపదేశమందు ('సీమసీమే ఇవేక్షేత్రే కాలమర్యాదయోసీ
 నానా.'). అర్పు ఉకీరపుఁ దాశివృంతము...పిసరుచున్నవట్టిపల్లె పిననకణ్ణలు ('న్యాద్విరగం
 పీరతరం మాతేన సోశీర మస్త్రీయామ్' - 'వ్యజనం తాలవృంతకమ్' అమ.), తీలు అగుకంఠు
 వంటడినె = అణగిన (తీలు = అడకము) మన్నధునివెంటనే ('కస్తుకకామ కుసులయో' నానా.),
 తెమ్మెరలుక్ = మలయ మారుతములును, పివీడ్పిక్ = సూర్యునితేజమునకు (నింపె కనుట),
 అక్కి = వెజచి, పాతాశీముఁ బట్టుచుండెక్ = పాతాశీలోకమునకు పోవుచుండెగా, తమతా
 వులు = ఆయురీత తాశివృంతములయొక్క పరిమళములను, ముచ్చిలక్ = ('తమ్మెరలు) దొంగి
 లించినందులకై, పట్టె = ('ఆతమ్మెరలను) పట్టుకొని, ఓషధీపాలునకుక్ = తాము (వట్టివేరులు)
 ఓషధులుగావున తమ దొరయైన చంద్రునికి ('ఓషధీశో నిశాపతి' అమ.), అప్పగించె ననక్ =
 దండింపుమని ఒప్పగించినవో యనునట్లుగా, పైక్ = ('ఆకాంతలముఖము) మీఁది, నరభివృస
 నంబు = తావిగాలిని, నించెక్ = పోలయించెను.

వేసవిలో మన్మథుడు ప్రతాపహీనుడై అడగఁగా అతనికి బోధయియుండిన మలయ మారుతంబును ఎండలకు వెచ్చి పాతాళమునకుం బోవుచుండఁగా, విటులు కాంతయొక్క యల సిన నెమ్మోమునందు వీచుచున్న వట్టివేళ్ల వీపనలు తమ పరిమళముతోడ వాయువును కాంతా ముఖమందు నిండించుట ఎట్లుండ ననఁగా - వట్టివేళ్లు ఓడుధులు గావునను, కాంతాముఖము చంద్రుఁడు గావునను, మలయమారుతము గంధవాహ మగుటచే తమపరిమళములను దొంగిలించి

నదిగావునను, దొంగిలించి పాటిపోవుచున్న యాదొంగను దొంగిలించిన యాసాత్తుతోఁగూడ పట్టితెచ్చి తమ యేలికకు అప్పగించుచున్నవా యనునట్లు ఉండెను. - ఉత్పత్తి.

‘కంతువెంబడినె’ పోవుట అతినితో డగుటచేత.

‘ఉపవనతరు నృత్యా ధ్యాపనే లబ్ధవర్ణో! విరచిత జలకేళిః స్మిన్ కామినీభిః
ప్రియనుహృదసహేహో రాయయా యోగియోగ, స్థితివిదళనదక్షో దక్షిణో గన్ధవాహః.’

‘మలయశిఖరాదా కైలాసం మనోధవశాసనా

ద్భువనవలయం తేతుంవాఞ్ఞృ పసన్తసమీరణః

విహితవసతిం కైలాసాగ్రే భుజ్యధరం హరం

మనసి విమృశన్ భీతిః శశ్కేప్రయాతి శనైః శనైః.’

‘పాతాళముం బట్టుట’ - అచట నివేదిస్తే యుండదుగాన. ‘ఓషధీపాటనకుఁ’ - ‘విధుః
సుధాంకుః శుభ్రాంకు రోషధీశో నిశాపతిః’ అను. ‘అప్పగించె’-పా. ‘అప్పగించె.’-‘ఆర్పు’-
‘ఆడు’ నకుప్రే. ‘తాళవృంతములో’ - ఉత్తర నిర్మితంబయినను తాళవృంతమునట రూఢిచేత,
రూఢికిం గారణము ఆదిలో విసనకణ్ణులను తాటితోడిమతో చేయుచుండినందున. ‘ఖం వీజ్యతే
మణిమయై రివ తాళవృన్తైః.’ మృచ్చకటి.

చ. సమసి కథావశిష్టమగు చందనశైలసమీరణంబుఁ గృ

త్రిమగతి నిండ్రజాలమునఁ దేఁ దోడఁగెఁ భువిఁ దాలవృంతజా

లము; లది మాయ మకాటకుఁ దలంప దనీయమయూరపింఛికా

భృమణమె సాక్షిగాదె, నగరంబున నట్టికడిందివేసవిన్. 64 ౬౪

నగరంబునన్ = మనురావురములో, అట్టి, కడిందివేసవిన్ = బెట్టిదమయిన వేసవికాలము
నందు, సమసి = చచ్చి, కథా వశిష్ట = కథలందుమాత్రమే మిగిలియున్నట్టిది. అగు, చందన
శైల సమీరణంబున్ = మలయ మారుతమును (‘మలయ శ్చన్దనాచలః’ అను.) తాలవృంత
జాలములు = విసనకణ్ణుల సమాహారములు (‘వ్యజనం తాలవృన్తకమ్’ - ‘జాలం సమూహ ఆనాయో
గవాక్షిక్షారకా వపి’ అను.), భువిన్ = భూమిలో, ఇంద్రజాలమునన్ = కనుకట్టు విద్యచేత,
కృత్రిమగతిన్ = కనుట ప్రకారముచేతనా, తేన్ తోడఁగెన్ = తెచ్చుటకు అంభించెను; అది =
అట్లు మలయానిలమును తెచ్చుట, మాయ బొటకున్ = శాంబరి యయినందులకు (‘స్యాన్మాయా
శామ్నరీ’ అను. ‘ద్యే ఇన్ద్రజాలాదిమాయాయాః’ ర. మాత్రమి.), తలంపన్ = ఆలోచించి
చూడఁగా, తదీ... మె - తదీయ = ఆతాళవృంతములదైన, మయూరపింఛికా = నెమలిపురు
యొక్క, భృమణమె = తిరుగుటయే, సాక్షిగాదె = తార్కాణము గదా.

ఆపట్టణమునందు ఆవేసవిచేత మలయమారుతము స్వరూప నాశముం బొందినది. అంతట
దానిని కపటముగా కనుకట్టువిద్యచేత భువిలో విసనకణ్ణులు తేఁదోడంగినవి. ఆతెచ్చుట మాయ
యనుటకు అవిసనకణ్ణులు ఆడించెడు నెమలిపురి తార్కాణము గదా.

‘సమసి’ - ఇదియే ‘కథావశిష్ట’ మగుటకుం గారణము. దానికథయైనను లేనియెడల దానిం
దెప్పించు యత్నముండదు. ‘ఇంద్రజాలమునన్’ - తత్స్వరూప మెట్టిదనః—

‘ఆదేశకాలా పరోక్ష్యం పరోక్ష వైశ్యవ వస్తునః

య త్రోషధాదిభిః సోఽయ మైద్వగ్జాలవిధిః స్మృతః.’

‘భువిఁ’ - భూలోకముం దెక్కడను చందనశైల మారుతము లేకపోవుటయు, ఉండెనా ఈ కనుకట్టు విద్యచేతనే వచ్చుటయు భా. ‘తాళవృంతజాలములు’ - విసనకట్టులను నేమలిపురుల తోనుం జేయుదురు. ‘మయూర పింఛికాభిమణమె సాక్షి’ - ఇంద్రజాలమునకు నేమలిపురి యొక సాధనము:—

‘అథాతి యత్క్రొత్తి ర నేక విధప్రపఞ్చ! వ్యాకేంద్రజాల విధిసాధక పిఞ్చికేవ’ - భో.చం.

‘పఞ్చసాయక మహేంద్ర బాలినా! పాణిపన్య సముపఞ్చితా స్వయమ్

బద్ధనాయ మనసః ప్రగల్భితే! పిఞ్చికేవ మమ చఞ్చలేక్షణా.’ మల్లిక. 1 అం.

‘...బద్ధిపిఞ్చన సంస్పృశ్యో జ్ఞోలయేత్తు మహేఽనితే.’ ఇంద్రజాల కావ్యము.

‘విద్యేశ్యరుండు (వింద్రజాలికుండు)...వాద్యములు (మోగుచుండగా)...పాటక త్తియలు పాట రక్తిచే సామాజిక చిత్తవృత్తులను కంజించుచుండిగా, నెమలికుంఁదె యుండించి పరివాసముతోడి మహారాజును మోహపెట్టుచు-’ దశకుసుమచరిత్ర. 5. ఉ. అ. చూచువారి మనస్సును కట్టునని ఇంద్రజాలమంత్రఖండముం దున్నది. ‘కథావశిష్టము’ - పా. ‘కథావశిష్టము.’

తే. అట్టివేసవి బెడిదంపు నెట్టకతన

హస్తము సెమర్చి సాచెకు లస్తకంబు

దుసికిలంగఁ గాచె సవరింప వసము గాక

పుష్పబాగునిచెఱకువి ల్పుడమిఁ బడియె?

౬౫

అట్టి, వేసవిఁ = గ్రీష్మమందు, బెడిదంపు నెట్టకతనఁ = కఠోరమయిన వేడిచేత, హస్తము = (మదనుని) చేయి, సెమర్చి = చెమట పట్టినందున, సాచెకుఁ = మాటిమాటికిని, లస్తకంబు = వింటిపిడికట్టు (‘లస్తకస్త శస్త్రశస్త్రమ్’ అమ.), దుసికిలంగఁగాచె = (అరిని పిడికిటి నుండి, జాతిపోయి నందుననే, సవరింపఁ - చేతనిలుచునట్లు చేసికొనుటకు, వసము = కక్యము, గాక - కానందున, పుష్పబాగుని = పూవుటయులవాని (=మన్మథుని) - చెఱకువిల్లు, పుడమిఁ బడియెఁ = నేలఁబడిపోయెను. (నిద్రపరాజన మాయెననుట).

ఆవేగప నెట్టకు మదనునిచేయి చెమర్చుచుండినందువలన చెఱకువింటి పిడికట్టు చేతనుండి జాతిపోయినందున చెఱకువిల్లు నేలం గూలిపోయెను. అది చెఱకు నెఱకుడుకాలము గాన నట్లు వర్ణించుట. - హేతూత్పేక్ష.

మ. తరుణు ల్బల్లియొక న్దుచంబు లునుపం దదై త్యము ద్దీములై

పెరకేపం జనుదెంచెఁగాక! రవిదీప్తిం గ్రుంగి పాతాళగ

హ్వరముల్ నూతనవారి నీయదుకుద్రాల్ల తెచ్చు? నా దీక్షిత

చ్చిరకృష్టిం గనుగిటిశైత్య మలరించె న్నూతులం దత్తటిఁ.

66

౬౬

అత్తటిఁ = ఆ (వేసవి) కాలమందు, నూతులందుఁ = బావులలో, తరుణుల్ = జవ్వనులు, తల్లియొకఁ = పై యొకమీఁద, కుచంబులు = స్తనములను, ఉనుసఁ = ఉంచినంతట, తత్

శైత్యముల్ = ఆస్తనములయొక్క చలువలు (చూ. ౧౮ వ్యా.), దీములు = ఆకర్షకములు (పక్షి మృగాదుల నాకర్షించుటకు వేటకాడు పెంచుచుండుకొను తత్తజ్ఞాతి పక్షిమృగాదులు.), వి, పెరరేపక్ = ప్రేరింపఁగా (ఆకర్షింపఁగా), చనుడంచె గాక = వచ్చినవిగాని, రక్షిస్తీక్ = సూర్యుని దీధితికి (=ఎంపకు), క్రుంగి = అణగిపోయి, పాతాశ గహ్వరముల్ = పాతాశలోక గుహలందు ('గుహాదమ్భా గహ్వరే శ్వే' అను.), తూటినవారిక్ = చొచ్చియున్న జలమును ('ఆపఃస్త్రీ భూమ్ని వా ర్హ్వరి సలిలం కమలం జలమ్' అను.- చొచ్చియున్నట్టి జలమును అని యర్థాంతరము), ఈచదుకుఁడ్రాల్లి తెచ్చుక్ = ముడులువె చిన యాత్రాటిత్రుంపులు తేగలనా, వాక్ = అనునట్లుగా, దీ...స్తీక్ - దీప్తి = నిడుదలైన -తవ్ = ఆ చేత్రాత్మ యొక్క-చిర = చాలసే పయిక - కృప్తక్ = లాగుటచేత. కను...ము - కను = ప్రాప్తమగునట్టి (కంటఁ జూడనబ్బునట్టి), నీట్ = సిగ్గయొక్క - శైత్యము; అలరించెక్ = సంకోషపెట్టెను.

ఈవేసవిచుందు వాస్తవలో జలము మిక్కిలి లోతునకుం జోయియుండెను; మిక్కిలి నిడివెన్న సత్రాటితో చాలచేపు చేరినం బయికి వచ్చుచుండెనేగాని. త్వరగా రాకుండెను; అది యొట్టుండె ననఁగా - సూర్యతేజమునకు ప్రతిపది పాతాశముం బట్టియున్న యజలశైత్యము. నిట్లుగ దీనుమయిన దీప్తి ఆకర్షించినటు యువతులు తల్లియొక్క నుంచిన కుచముల శైత్యములు ఆకర్షింపఁగా బయికి వచ్చినవేగాని, ఆ గురుకుల చేత్రాత్మతో చేదుటచేత గాదు అనునట్లుం డెను. అట్టి యాజలశైత్యము లోకులకు సాగ్గము నొసంగెను. - హేతూత్పేక్ష.

'తరుణీకుడా' - ఇతరల కుచములందు కాలభేదముంబట్టి ఉష్ణశీతభేద ముండదు; కావుననే, 'తరుణీకుడా' అన్నాడు. తరుణులు వేటకాని వంటివారు. కుచశైత్యము దీము. శైత్యము దీముగాన శైత్యమునే ఆకర్షించినా. 'పాతాశ...' - కావుననే త్రాడు నిడుద, కావుననే 'తచ్చిర కృప్త'. అటల మాటుట అటకు సూర్యుడు పోలేడు గావున. 'వారిక్' - పా. 'వాని', పా. 'దాని.' - ఇది కి ప్రతిపది వలససోయినవారు సుఖచగా మరలరామి ప్రసిద్ధము.

మ. స్వ నిదా నోగ్ర నిదాఘ వైఖరినె యూష్మ న్మగ్నిక ల్కామిని
కనదానీలకచాగ్రపంక్తి నెఱియగ్గా పాపగ్గా, పాటల
స్థితం దేనియసోనఁ సూర్యైః నది యశాఁగా; నాభియు నిర్విషం
మను దోబుట్టువులయ్యు వేర్నడ గుణంబు ల్సూపగ్గా జూడమే? ౬౭

స్వ...నే - స్వ = తమకు-నిదాన = ఆదికాణమయిన ('నిదానం త్యాదికాణే' అను.)- ఉగ్ర = భయంకరమైన-నిదాఘవైఖరినె = వేసవివలెనే, మల్లికల్ = మలెలు, ఉష్మక్ = వేడిచే) ('గ్రీష్మోష్మ బాష్ప ఉష్మాణి' నానా), కా...క్తిక్ - కామిని = ప్రమదలయొక్క- కనత్ = ప్రకాశించుచున్న- ఆనీల = అంతటను నల్లనైన-కచ అగ్రపంక్తిక్ = తలవెండ్రుకల తువల వరుసను ('కుస్తలా మూర్ధిజా స్త్వస్రా భీమరా భీమరాః కచాః' ఇతి దుర్గః." రామా శ్రమి.), నెఱియల్లాక్ = చీలికలుగా, పాపగ్గాక్ = విడదీయఁగా, పాటలల్ = కలిగొట్టు పువ్వులు ('పుష్పేక్షీ ఛేఽపి పాటలా' అను.), ఘనతక్ = చట్టముగా (అధికతచేత - అనఁగా బౌదార్యముచేత ననియు -

‘కఠినాధిక సాక్ష్యేషు వాద్యమధ్యమ నృత్తయోః

సుస్తామధ్యర మూర్తేషు త్రిమమేఘే పుమాన్ ఘనః.’

నానా.),

తేనియసోనన్ = మకరంద వర్షముచేత, కూర్చన్ = ఆకచాగ్రములను మరల కలియజేయు; అది = అట్లు కలుపుట, బౌగన్ = సరియేకదా, నాభియన్ = విషమును (‘నామైకదేశగ్రహణే నానుమగ్రహణ’ మ్మను న్యాయంబున, నాభియే వత్సనాభి), నిర్విషంబును = ఆమృతంబును, నోబుట్టువు లయ్యున్ = సాగరోత్పన్నము లగుటచేత అన్నదమ్ము లయ్యును, వేర్పడన్ = భేదపడు నట్లు, గుణంబుల్ = ఒకటి చంపెడు గుణమును పెంపివది ప్రాణమిచ్చుగుణమును. చూపవే = చూపుచున్నవి గదా.

గ్రీష్మర్తుచలో ఉవిదలు మల్లెలను పాటలములను కొప్పలో దాల్తురు. అందు మల్లెలు తమ కారణమైన గ్రీష్మమెట్లు స్వయము నెఱియలు పాపుచున్నదో అట్లే తాము తమ యుష్మము చేత ప్రమదల తలవెండ్రుకల చుగ్రములను చీల్చి దొడంగుడు, ఉదారచిత్తము గలవైన పాటలము తామును గ్రీష్మకారణములే అయ్యును, గొప్ప మనస్సు గలవై తమ మకరంద వర్షముచేత ఆహారకలను మల కూర్చినవి. ఇది సరియే. నోబుట్టువుల కిట్లు విరుద్ధగుణము లందునా యనిన, ఉండును, సాగరోత్పన్నము లగుటచేత నోబుట్టువు లయిన కాలకూటామృతములయందు విరుద్ధ గుణములు ప్రసిద్ధములేగదా.

ఇటు మల్లెపాటలల విరుద్ధగుణము లనెడి విశేషమునకు నోబుట్టువుల విరుద్ధగుణము లనెడి సామాన్య ముపన్యస్తమై, సామాన్యమునకు ఉదాహరణముగా నెండియు కాలకూటామృత విరుద్ధగుణము లనెడి విశేష ముపన్యస్తము గావున వికస్వరాలంకారము.

‘నిదాన’ - క్షీత్యుదకాది కారణము లెన్నియున్నను గ్రీష్మము వచ్చినచేగాని ఘష్పింప నందున అది ఆదికారణము.

శా. తారుణ్యాతిగ చూత నూత్న ఫలయు కైలాభిఘార స్వ

ధారా ధూపిత శువ్యదంబుచ్చాత మాత్స్యిచ్చేద పాకోద్గతో

హరంపుంగన రాద్భు భోగులకు సంధ్యావేళలం గేళికాం

తారాభ్యంతర నాలుకా స్థిత హిమాంబ ర్నారీకే ణాంబువుల్.

68

౬౮

భోగులకున్ = భోగవంతు లయిన స్త్రీ పురుషులకు (వికశేషవృత్తి), సంధ్యావేళలన్ = నామంకాలములందు, తా...రు-తారుణ్య = (పించె, కాయ, దోరపండు, వండు, అను నాలుగు దశలలో) కాయదశను - అతిగ = దాటుచున్న (దోరపండు దశలో నున్నట్టి) - చూత = మామి డు యొక్క - నూత్న = క్రొత్తవైన (అనగా అప్పుడు కొనిన) - ఫల = కాయలతో - యున్ = కూడుకొన్న - తైల అభిఘార = నూనెపోతయొక్క - స్వనతోధారా = శబ్దించుచున్న ధార చేత - ధూపిత = తిరుగబోలే వేయబడిన - శువ్యతో = ఇగరుచున్న, అంబు = స్త్రీగులవై - హృత = (బాణలీనుండి) తేలబడిన - మాత్స్యిచ్చేద = చేపతునుకలయొక్క - పాక = పరిణా మముచేత (జీర్ణమగుచుండుటచేత) - ఉద్గత = వెలుపడిన - ఉద్గారంపు = త్రేస్తులయొక్క - కనరు = ఒగరును, కేళి...వుల్ - కేళికాంతార = క్రీడావనముయొక్క - అభ్యంతర = మధ్యప్రదేశము

లందు ('అభ్యంతరం త్వస్తరాశమ్' అను.) - వాలుకా = ఇనుకయందు - స్థిత = ఉన్నట్టి (ఉంపబడినట్టి) - హిమ = చల్లని - అంతర్నారికేశి = టెంకాయలోపలి-అంబువులో = నీళ్లు, ఆర్చుక్ = పోగొట్టును.

ఆవేసవియందు భోగులు మధ్యాహ్నమున దోరమామిడికాయలొక్కలతో చువ్వని శబ్దాయమానమైన నూనెపోత తాలింపువైచి నీటితడి యగురగానే తీసిన దేవబ్రద్దల యగు రుతో భుజించిరి. సాయంకాలమున ఆభోజనము తీర్చుమగునప్పుడు ఆచేప బ్రద్దల కనరుద్రేష్వులు వచ్చుచుండినవి. అవి, చలువగొల్పుటకై యినుకలో పెట్టియుండి అప్పుడుపగిల్చిన టెంకాయల లోని చల్లనినీళ్లను త్రాగుటచేత శాంతించినవి. - స్వభావోక్తి.

'తారుణ్యాతిగ' - 'అతిగ' దాటుట రుచ్యతిశయమునకు; 'పండినదేని ఇగురు కూరకు పనికిరాదు; కలసి ముద్దయై పోవును, బ్రద్దబ్రద్దగా భుజించుటకు వలనపడుదు. 'నూత్న' - అప్పుడు తోసిన - నవక మెడలని; 'అంబు' - మత్స్యభండములలోనిది. 'వాలుకా' - ఇనుకలో నుంచుట చెట్టుకొన పెండలో నున్న గొలుసు వేడి తగ్గుటకు.

క. గ్రామగ్రామంబున నొక

సామంతుని కిడినచలువ చప్పరములు

వైచి మేదినిఁ గుంపటిలో

దామరలుంటోలె నట్టితఱి నొప్పారెక్క.

69

౬౯

అట్టితఱి = ఆకతోగ్రమ్మనమయమందు, గ్రామగ్రామంబున = ప్రతియూరను, ఒక సామంతునకు = ఒకచోరికై, ఇడిన చలువ చప్పరములు = వైచిన చల్లని పందిట్లు, మేదిని = భూమియందు, తన్నె - తమపు వి = సంతృప్తికరము లై, కుంపటిలో = తామరలుంటారెక్క, దామరలుంటారెక్క. - అకమంతయు కుంపటిలో మిడుచుండ, ఆ చప్పరములు తామరల వలె చలువలు పెదచల్లుచుండిన వనుట. అధాతోపమాలంకారమని యొకమతము. ఉత్త్రేష్వుయే యని మఱియొక మతము.

గ్రామంబున గ్రామంబున = గ్రామ గ్రామంబున - అప్రేమితము పరమైనందున విభక్తిలోపము. చూ. బా. వ్యా. సం. 40. ప్రతిగ్రామంబునకు నొక సామంతుఁ డుండునాయనిన, ప్రతిదానియందున లే కున్నను పెక్కుగ్రామములం దుండు ననుట. విలయన కతివయ గ్రామంబు సామంతుఁ డనంబడును. 'సామస్త సంభావనయైవ' - రఘు. 5, 28. 'సామస్త కతివయ గ్రామపతిః' అని హేమాద్రివ్యా. 'సామస్త కిభామజీనామ్' - రఘు. 6, 33. 'ద్విప్ర గ్రామాధీశః సామస్తః' హేమాద్రివ్యా. 'ఇడిన' అనుట అతిని గ్రామములలోనివారు అతినికై సామానులెచ్చి పండిల్లి వైచిరిని భా. 'తన్నె' - తన్నె అని పూర్వముద్రాణ మా. తఱచనుట 'గ్రామ గ్రామంబున' నను ద్వ్యర్థమున గతార్థము.

'కలిగొట్టు ప్రాకువెడ్కలె' నీకు తఱచెదను.

నలినాక్షి కిడిమిగండమునకే వెళుచెదను.

మను. ౧౧౬.

అను ప్రయోగమువలన 'తఱచు' అని అకాని మధ్యముగానే యుండవలయు ననియు, కొండలు 'తఱచు' అని ఉకారమధ్యముగా వ్యవహరించినగాని అందులకుం బ్రమాణము కానరా దనియు

శబ్దరత్నా. ఎటయినను అకారలోపముచేఁగాని ఉకారలోపముచేఁగాని సంయోగమందు తాకు రా రాఁగా 'తర్పు' అయినది; కానియట్లు అకారలోపము విరళము. 'కుంపటిలోఁ దామరలుం బోలె' - కుంపటిలో తామరలుండి, కుంపటి మండుచునేయుండి, తామర శీతలముగా యథాప్రకారమే ఉండిన ఆయునికి యెట్లుండునో మండుచున్న భూమండలములో చల్లని యాచప్పరము లుండుట అట్టిదిగా నుండెను. 'కుంపటిలోఁ దామరలుంబోలె' అను నీసాటి కవి ప్రియము: - పీఠికం జూచునది. మఱియు,

'వినఁగఁ గల్గునె వెలివాడ వేదభూప? పసుధ జీవిత గుమ్మరావమునఁ గలదె?

అలరియుండునె కుంపటి సంబుజంబు? గతపివేకుండ నాయందుఁ గలదె గుణము?'

బసవపురాణము. 5 (101).

తే. తోటల బగ లుండి, మల్లెలు దుఱ్ఱమి, కావు

లమర మా పై న నిక్షుయంత్రముల కొయ్య

జేరుప్రజ వొల్పు భావివృత్తికిన్ గ్రుడ్డు

తో మధురమేచ్చ డగునెఱ్ఱచీమ లనఁగ.

20

తోట = తోటలో, పగలు = పగలువేళ, ఉండి, మల్లెలు = మల్లెపువ్వులను, దుఱ్ఱమి = చెరువుకొని, కావులు = తాగు దాబ్బియున్న కాకివస్త్రపువలు, అమృత్ = బిప్పుచుండఁగా మాపు వినకొని రాత్రి రాఁగానే, నిక్షుయంత్రములకు = మోకుగానుఁగలకడకు, గ్రుడ్డు = వరుసగా, చేరుప్రజ = మూగుచున్నజనులు, భావివృత్తికిన్ = రాఁగల వర్తమానకు భయపడి, గ్రుడ్డుతోన్ = గ్రుడ్డులను మోచుకొని, మధురమే ఇచ్చున్ = తీవునందలి కోరికచేత, డిగు = వచ్చుచున్నట్టి, ఎఱ్ఱచీమలు, అనఁగ = అనునట్లుగా, పొలిచెన్ = బిప్పెను.

పగలంతయు చూపకై తోటలోనే కడపి, మల్లెలు శివంబాలం దాబ్బి, కాకివలువలతో చెరుకుగానుఁగలకడకు వరుసగా చేరుజనులు, రాచోవువానకు సూచకముగా గ్రుడ్డుమోచుచు మాధుర్యకాంక్షచేత ఆగానుఁగల కడకుంచేరుచున్న ఎఱ్ఱచీమ లనునట్లు బప్పిరి. - ఉత్ప్రేక్షా పచ్చులంకారము.

'పగలు' - 'కాలాధ్యములకుం బ్రాయికంబుగాఁ బ్రథమమును.' బా. వ్యా. కా. 25. - 'మల్లెల' దుఱ్ఱమును అపి గైర్వృత్తులును తోటలో నులభములును భోగ్యములు నగుటచేత. 'కావులు' దాల్చుట చలువకై - 'హిమాంబు పూరంబులం గర్భూర పటిం కర్దమాసారంబులం జెంగావుల మృణాళభంగంబుల నంగంబులకుం జలువఁబుట్టింప' - మను 3 ఆ. 52. 'కావుల మర' పా. కావునిమిత్తమై తని ద్వాళ్యభ్య. 'మాపనకొ' - రాత్రి తరులనిడిలందు తయ నింపగాదు గావున 'ఇచ్చుయంత్రములకు' - 'మోకుపాలను త్రాగుటకు. 'భావివృత్తికిన్' - చీమలు గ్రుడ్డుమోచుట ఎంటనే వాన పచ్చు నని సూచించును. -

'వి నోపమాతేన పీఠీలికానా మణ్డోపసంక్రాంతి రహిష్యవాయ'

ద్రుమాధిరోహ శ్చ భుజజ్ఞమానాం వృక్షే ర్నిమిత్తాని గవాం ప్లుతం చ.'

బృ. సం.

‘డిగు’ - ఉన్నచోట వర్షమువలన గ్రుడ్లకు ఉపద్రవము కలుగు నని వెఱచి వానిని చీమలు పనిల మైన మఱియొక తావునకుం గొనిపోవుట.-ప్రజనుగ్రుడ్డుమోచెడు చీమలనుగా సంభావించుట చేత వారియవస్థ చూచినను వాన వచ్చు ననియే యుహ్య మని భా.—

‘తదహని కురుతేఽమృ స్తోయకాలే వివస్వాన్

ప్రతపతి యది వోచ్చైః ఖం గతోఽతీవ తీక్ష్ణః.’

బృ. సం.

రవితీక్ష్ణతచేతనే వారు దినమెల్లను ఇండ్లయం దుండలేక తోటలం దుండుట. మల్లెలు తెల్లని గ్రుడ్లవంటివి. కావులు దాల్చినందున వారు ఎఱుచీమలవంటివారు అని భా.

—* పరదేశి విప్రుడు. *

క. అప్పెనువేసవి విభవము

విష్వగఁ దన్నగరనికటప్పమగిరి హరికిం

దెప్పెరుకొల్ల రా ముద

మొప్పు నృపదేశివిప్రుఁ డొక్కఁడు భక్తి.

20

అప్పెను వేసవి = ఆమండువేసంగియందు, విభవము - విష్వగఁ = విస్తారముగా (మహా విభవముతో నుట), తదేనా = నికట వృషగిరి హరికిఁ = ఆపట్టణమునకు (మఘంకు) సమీపమందలి అసిఘంసుందరచాళుస్వామికి, తెప్పతిరువార్లు = వైష్ణవము, రాఁ = రాఁగా, భక్తిఁ = భక్తిచేత, ముంము = ముంసము మీఱ, పరదేశి విప్రుఁడు = వైదేశికుడైన బ్రాహ్మణుఁడు ఒక్కఁడు. (ముందటి కన్వయము).—

క. సేవించి పోవుతట్ల మఘ

రావిభవముఁ జూడ నచ్చి శ్రాంతిమెయిన్ మా

పా వైఘనీటఁ గృతనం

భ్యావిధి మై నృపపురోహితానాసమునన్.

21

సేవించి - మందరవాహుస్వామిని కొలిచి, పోవుతట్ల = మరల తన దేశమున కేగు నప్పుడు, శ్రాంతిమెయిన్ = బడలికచేత, మాపు = రాత్రియందు, అవైఘనీటఁ = ప్రసిద్ధయైన వైఘనాదిసిద్ధిలో, కృతసంధ్యావిధి వి = చేయబడిన సంధ్యాకర్మగలవాడై (సాంధ్యా సుహానము గావించికొని), నృపపురోహిత ఆవాసమునన్ = తేని పురోహితుని యింటియందు (ముందటి కన్వయము).—

సీ. పరివక్వసురభిరంభాఫలంబులతోడ,

నల్లమెక్కు పునఁపం చొలలతోడ,

ఘృతపండనిభ కర్కరీఖండములతోడ,

బలుదెఱంగుల మావిపండ్లతోడ,

గోస్తసీమృదుగుళుచ్చస్తోమములతోడ,

గప్పలేఱిన వడప్రప్పుతోడ,

సుమధురమాలదాడిమబీజములతోడ,

దనుపారు రసదాడిగనెలతోడ,

తే. బానకం బతిధుల కిడ్డె, దానుగ్రోలి,

యర్చనాదత్త చందన చర్చ దేలి,

విరులు సిగఁ దాల్చి కర్పూరవీటిఁ జోరు

కొట్టుచు ద్విజంప వెన్నెల బిట్టుగాయ.

23

1. ప...డె - పరిపక్వ = చక్కగా పండిన, మరళి రంభా ఫలంబులతోడ = సుగంధి యరటి పండ్లతోను ('రమ్భా కద శ్యప్పగసో' మేది.), ద...డె - దళమెక్కు = లావైన (తొనలకు పోషణము) - పనస పెండొలలతోడ = పెద్దపెద్ద పనసతొనలతోను;

2. ఘృ...డె - ఘృతపిండినిభి = (పేరిన) నేతిముద్దలవంటి (కోసపెట్టిన గడ్డనేతి ముక్కలో యనున ట్లున్న యనుట)-కర్కరీ ఖండములతోడ = దోసబ్రదలతోను ('ఉర్వార్యః కర్కరీస్త్రీయామ్' అమ.), పలుదెఱంగుల = (పీతకో, బిల్వసంధ్, దాడీశసంధ్, అంటు మామిడి లోనగు) పెక్కుజాతుల...; [కర్కరీ × కర్కట - చూ. పీఠిక, పట్టిక.]

3. గో...డె - గోస్తన = ద్రాక్షయొక్క, మృదు = మెత్తనయియున్న - గుళుచ్చ = గుత్తులయొక్క - స్తోమములతోడ = సమాహములతోను ('మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షా' అమ.) క...డె - కప్పూ = నల్లనివానిని (గంజుల పొట్టు లోనగువానిని), ఏతన = ఎత్తతీసివైచినట్టి, వడప్రప్పుతోడ = వడిను ఆనగా తాపమును పోగొట్టునట్టి నానఁబెట్టిన పెసర ప్రప్పుతోను;

4. సు...డె - సుమధుర = లెస్సగా తీయైన, స్థూల = లాఘవాటి - దాడిమబీజముల తోడ = దానిమ్మగింజలతోను, తనువు ఆరు-చల్లనైన - రసదాడి = ఆషేరుగల యరటిపండ్ల యొక్క - గనెలతోడ = ఖండములతోను, అతిధులకు = అగంతకులకు ('స్వరంవేశిక అగస్త రతిధిర్నా గృహగతే' అమ.), పానకము, ఇడ్డె - ఇయ్యంగా, తానుక్రోలి = తానును (దాగి, అ...ర్చె - అర్చనా = పూజార్థము - దత్త = ఉపదాన - చందనచర్చె = మంచి గండంపు మైపూతయందు, తేలి = మునిగిలేచి (నిండుగా ఉంచిన మలందుకొని), విరులు = పూవులను, సిగ = జుట్టునకు, తాల్చి = ధరించి, కర్పూరవీటి = పచ్చకర్పూరముతోడి వీడెమును, చారు కొట్టుచు = నమలుచు, వెన్నెల, బిట్టు = మిక్కిలిగా, కాయ = ప్రకాశించుచుండగా, ద్విజండు = ఆబ్రాహ్మణుండు (ముందటి కన్వయము).

'సురభిరంభ' - సుగంధియరటి యని యర్థము వ్రాయుటకుఁ గారణము నాలవపాది మున 'రసదాడి' జెప్పట. 'దలము' - సుభోజ్యమును సుపుష్పకరమును అగుటకు. 'ఘృత పిండినిభి' - ఉపమ - నోటివైచికొనిన కరణిపోవునంత మృదువు లనియు భా. 'పలుదెఱంగుల' - ఓక్కతెఱంగయిన నెక్కుడుగా భుజింపరు. 'మృదు'త్వము పక్వతచేత. 'కప్పూదేన' పూ. ము. పా. 'మధుర' పుల్లనిదైనం దిన శక్యముకాదు. 'స్థూల' - రసము మెండుగా నుండుటకు, 'తనుపారు' - పా. 'ననుపారు.', 'తనరారు'. పూర్వమువ్రాసా. 'గనెలతోడ' నులువుగా భుజించుటకై ముక్కులుగా తఱిగిపెట్టుట. 'తేలి' యనుట సమృద్ధిం దెలుపుచున్నది. 'చారు' -

ప్రకృతోపయోగ్యర్థమున ఈపదము ఏరూపమునను శబ్దరత్నాకరములో లేదు. 'జబురు' అని పూర్వముద్రణపా. దానికి తద్వ్యాఖ్యలో 'జబురు' కొట్టుకొనుచు అని యాపదమే యర్థముగా వ్రాయబడి యున్నది. త్రాసుదొరగారు నిఘంటువులో 'చారుకొట్టుట' 'చారుకొనుట' 'జబురు కొనుట' అనగా తెగఁదెనుట అని ఆంధ్రదీపికానుబంధమునండి వ్రాసి యీప్రయోగమునే ఉదాహరించినారు.---స్వభావోక్తి.

తే. మాత్రసంచి తలాడగా, మార్గవేది,

నొక్కఁ డార్థలు, గీత లొండొకఁడు, దా ను

భాషితంబులుగాఁ, దోడి బ్రాహ్మణౌను .

ముబునుపోకకుఁ జదువఁ బరున్న వేళ.

౭౪

మాత్రసంచి = అసిమిసంచి (బ్రాజమన మోచికొనుటకు అనుకూలముగా రెండువైపు లందును రెండుసంచు లగునట్లు నడును అష్టముగా కుట్టిన నిడుపుసంచి), తలాడ = తలగడ, కాఁ = కాఁగా (తలక్రింద క్రిందుగా పెట్టుకొని), మార్గవేదిక్ = దారిలోని యొకతిన్నెమీఁద, తోడి బ్రాహ్మణ ఓఘము = కూడనున్న బ్రాహ్మణుల సమాహమలో, ఒక్కఁడు = ఒక బ్రాహ్మణుఁడు, ఆర్యులు = ఆర్యవృత్తములును, యిండొక్కఁడు = మఱియొక బ్రాహ్మణుఁడు, గీతలు = శ్లోక వర్ణితములు, తాఁ = పూర్వోక్త పరిదేశబ్రాహ్మణుఁడు, సుభాషితంబులుగాఁ = నీతివాక్యం బులుగాను, ఉబును పోకకుఁ = చనిలేనికాలము కడచుటకై, చదువ్ = పఠించుటకు, పరున్న వేళఁ = అందఱు శయనించయున్న సమయంబున; (ముందటి కన్వయము.)

—* రాజు భోగినికడకుం బోవుట. *—

నీ. పన్నీటితోఁ గడంబమునేసి పూసిన

మృగనాభిపస రాచనగరు దెలుపఁ,

బొటలానిలము లార్పఁగఁ దపారపుఁజుంగు

లలరుదావికి మూఁగు ననులఁ జోఁప,

గడ్డఁజోలామాక్తికచ్చాయ తెగఁబ్రాచు

నురుహారరుచులఁ ద్రస్తరికిఁ దన్న,

శశికాంతి చెంగావి దశ మలంచిన కేల

స్వస్థత్సరువునాఁడి నాలు మెఱయ,

తే. మెలత యాడపముఁ దే, జరన్నేరు వసఁగ,

దలవరులు గొందఁ తొలసి ముంగలఁ జనంగ,

సర్థి రథ్యాన్త రాంతఃపురాంతరమున

భోగిసంగతికి రాజు వోవుచుండి.

౭౫

1. పన్నీటిపోకో = హిమాంబువునో, కదంబముచేసి = మిత్రముగావించి, పూసినమృగ నాభిపస = అలందినకస్తూరి గమగమ, రాచనగరు = రాజమంథిరమునుండి వచ్చుచున్నాడని, తెలుపకో (రాజునకేగాక అట్టి కస్తూరి మైపురాత ముటియొకరికి అలవడ దనుట);

2. పాటల అనిలములు = కలిగొట్టుపువ్వుల(మీది) వాయువులు, ఆర్పగకో = ఆడించు చుండుటంజేసి తపారపుజుంకులు = టోపియొక్క కుచ్చెకొనలు. అలరుదావికికో = (సిగ) పువ్వుల పరిమళమునకై, మూగు(చున్న) - అనిలకో = తుమ్మెదలను, చోపకో = తోలివైచు చుండగాను;

3. కర్ణ...ల - కర్ణ = చెవులయందు - డోలా = ఊగులూటలనోడి (లేక - ఉయ్యెలలలైన = ఉయ్యెలలవలె నూగుచున్న) - మాక్తిక = ముక్తాఫలములయొక్క - చాయా = కాంక్షలు, ఎగ(బ్రాచు (చున్న) - ఉరు పోర రుచులకో = గొప్ప ముత్తెఱుజేరుల కాంక్షలను, త్రస్తరికి = క్రిందికి ('త్రస్తరి = క్రిందు' అని అంగ్రిదీపికానుబంధము - లేక - పరిహాసమునకు బలె), తన్నకో = తన్నుచుండగా;

4. శశి...శకో - శశికాంతి = (ఉడుముచుచున్న) చంద్రుని కాంతివంటి కాంతిగల దైన - చెంగావి = ఎఱువస్త్రముయొక్క - విశేకో = అంచును ('దశావధా దీపవర్షో ర్వస్తాస్త్రే భూమియోషితి' మేది.), మలంచినకేల - మలంచినాస్తమందు, స్వ...ల - స్వర్ణ = బంగారపు - త్పిరుల - పడినోడి - వాడి - వాడు = కత్తి. మోయకో = ప్రకాశించు చుండగా (మహాప్రభుత్వగాన ఎప్పుడును ఆత్మగర్వజాగ్రము దుష్టశిష్టజాగ్రంబును కత్తిం బూనియే యుండును);

మెలరే = మెలన (అడపకత్తె యనుట), అడపము = తాంబూలకరండమును, లేకో = కైకొని కూడవచ్చుచుండగా, కొందఱు తెలవరులు = ఆరక్షకులు, బలసి = న్యాయించి, ముంగలకో = ముందఱి, చనంగకో = పోవుచుండగా, చుత్ పేరుపు = సంచరించుచున్న బంగారుకొండయో, అనగకో = అనునట్లుగా, రాజు = ఆమత్స్యశ్వజ మహారాజు (ఇతినికీ పరిమయోగిలొనమున వల్లభదేవుడనిపేరు), అర్థికో = కోరికతో, ర...నకో - రథ్యాస్తర = ముటియొకరిధిలోని - అంతఃపుర - అంతరమునకో = వేలు అంతఃపురమునందు, భోగినీసంగతికికో = పట్టాభిషేకము పొందని భార్యనోడి కూటమికై ('విహాయమహిషీ మన్యరాజయోషితి భోగినీ' మేది.), పోవు చుండి (ముందటి కన్యాయు.);

'పస' - 'పని' పా; 'త్రస్తరికి' - 'త్రస్తరిక' పా. 'దశమలంచిన' - 'దసిలిమించిన' పూర్వముద్రణ పా.

'దసిలీ' అనగా శబ్దరత్నాకరమందు 'ఒక దినుసుపట్టు' అని యర్థము కలదు, హ్రస్వాంతము అందులేదు. ప్రాణ్యమిత్రభాషా నిఘంటువులో - 'దసరి, దుసరి, దశిరీపంచె, దసిరీపట్టు పంచె' అను పదములును 'ఒకతరహా పట్టుపలచె, అని యర్థంబును కలవు; - ఈ పూర్వముద్రణ పాఠమున అప్రశస్తమయిన శసప్రాసము సంభవించును 'రథ్యాంతరము' (అన్యమయినరథ్య) - 'అంతఃపురాంతరము' (అన్యమయిన అంతఃపురము) అని నిగ్రహము.

చ. వినియె, నెల ల్చుతుద్వయిని వృష్టిదినాళికీ, రాత్రికై దినం

బున, జరకై వయస్సునను, బూని, పరంబున కిప్పు, చుద్యమం

బనువుగఁ జేయఁగా వలయు నంచు బురోహితధర్మ మాత్మ గీ
 ట్కొన నలవిపుఁ డాద్వైజులలోన సుభాషితము స్పృశింపఁగా.

2౬

పూని = పూనికతో - వృష్టిదిన ఆలికికొ = వానదినముల సమూహమునకై, నెలలోచతు
 ర్దవ్యయి = ఎనిమిది నెలలయందును (చతుర్థ్యాం ద్వయానాం సమాహారః చతుర్ద్వయీ, లేక చత
 స్థాణాం ద్వయానాం సమాహారః చతుర్ద్వయీ-సమాహార ద్విగుపు), రాత్రికై, దివంబునకున్ =
 పగటియందును. జుష్టై = సుదిమికాలమునకై. యావన్మునకొ = యావనమందును, పంబునకొ =
 పంబుకమునకై, ఇష్టదుక్ = ఈలోకమందున్న యాకాలమందును, ఉద్యమంబు = ఉద్యోగ
 మును. అనువుగొ = చక్కగా, చేయఁగావలయుకొ, అంచుకొ, పు...ము-పురః = ముందటికి-
 హిత = మేలయిన - ధర్మము = నడువడి, అత్తకొ = మనస్సునందు, కీల్కొ = నాటునట్లుగా,
 ఆద్వైజులలోనకొ = (మోక్షమందలి తిన్నెమీయఁ బరుండియున్న) యాబ్రాహ్మణులలో, అల
 కిపుఁడు = (వీరునాళ్ళకు పోయివచ్చిన) యాబ్రాహ్మణుఁడు, అప్పుడు = రాజు ఆదారిని
 బోచ చున్న యావమ పంబున, సుభాషితముకొ = విదివాక్యమును. పరింపఁగాకొ, పినియొకొ =
 ప్రార్థనపద్ధతిలోని 'రాజు' కర్తవ్యము.

రాజు భోగినిగృహమునకుఁ బోవచుండఁగా, పూర్వోక్త బ్రాహ్మణులలో సుభాషితము
 పాడఁబూనిన బ్రాహ్మణుఁడు ఇట్లు పాడెను. - మనుష్యుఁడు వక్షాకాలమునకు వలయు సామ
 గ్రిని కడమ యెనిమిది నెలలలోను, రాత్రికి వలయుదానిని పగటను. సుదిమిలో వలయుదానిని
 యావనములోను, చేర్చుకొవలయును; అట్లే పంబుక సుఖమునకు సాధకమయిన కార్యములను
 ఇహలోకములో నున్నప్పుడే చేసికొనవలయును; - అని. రాజు అనుభాషితమును విన్నా.

ఈపద్ధతిని ఈక్రింది స్లోకమునకు అంధ్రముగా నున్నది.
 'వక్షాగ్ధ మట్టే ప్రయతేత మాసాక, నిఖర్థ మర్థం వివసే యతేత,
 వ్యాకృతేతో ద్వయానా సజేన. పరిత్ర హేతో రహజన్యనాచ.'

దీనికి తెనాలిగయిన యిందలి చంపకమునకు ప్రతిగా, పరమయోగి వేలానమున ఒకసీస మున్నది-
 పతికం గనుఁడు. కవన విముక్తాడ తెలియును.

'పరింబున కప్పు దుద్యమంబు'-పా. 'పంబునకై యిహోద్యమంబు.' 'అలవిపుఁడు'-
 పా. 'అతఁడప్పుడు.'

క. విని, తద్వ్రంధాన్తము నె
 మృగమున నూహించి, తెలిసి, ప్రాస్పడి, కడకుం
 కన మోసమునకు భయపడి,
 దనసతి యటు చనక విలిచి, సంతాపమునకొ.

2౭

గ్రంథఅర్థము = అనుభాషితవాక్యముయొక్క భావమును. ... ప్రాస్పడి = అిచ్చవడి
 (ఏమియుఁ దోచక), కడకుకొ = అంతిమునకొ. తన మోసమునకుకొ = తనకుం దాఁ జేసికొన్న
 వంచనకు (పరలోక సాధక కార్యములను చేసికొనందులకు), ... అటు = భోగిని గృహమునకు,
 చనక = వెళ్ళక, సంతాపమునకొ = భేదముతో (ముందటి కన్వయము).

ఉ. ఎక్కడిరాజ్యవైభవము? లెక్కడిభోగము? లేటిసంభ్రమం?

బక్కట! బుద్ధునప్రతిమ మైనశరీరము నమ్మి మోక్షపుం

జక్కి గణింపకుంటి; యుగసంధుల నిల్చియుఁ గాలుచేతిబల్

* సుగ్రహ

త్రొక్కుల నమ్మనుప్రభృతులున్ నుడ నూపట కుండ నేర్పిరే?

౭౮

వైభవములు = విశ్వరూపము... భోగములు = విషయ సుఖానుభవములు, ఏటి సంభ్రమంబు = ఎక్కడి సేగిరపాటు ('సమా సంవేగ సంభ్రమా' - అమ.), అక్కట = అయ్యో, బు...ము - బుద్ధుడ = నీటిమీది బుడగ ('బుద్ధు' జలవికారం రామాశ్రమి) - ప్రతిమము = సాటిగాఁగలది (క్షణభంగర మనుట)... మోక్షపుం జక్కిన్ = అపవర్గ మార్గమును, గణింపక = విచారించక, ...యుగసంధులన్ = యుగములందు మాత్రమేగాక యుగసంధ్యలయందుం గూడ (సంధ్యా సంధ్యాంశల యందుగూడ -

'చత్వా ర్యహు' సహస్రాణి వహ్నిణాం తు క్షణం యుగమ్

తస్య తావచ్చతీ సంధ్యా సంధ్యాంశ శ్చ తథాపిభిః.' - మను.

అను ప్రకారమున కృతయుగము 4000 వర్షములుమాత్రమేగాక పైగా 800 వర్షములుగూడ అనుట) - నిల్చియున్ = బడికియుండియు (అత్యంత స్థిరబీజస్థై యుండియు నని భా.), తునన్ = కడపట (అంతకాలమందు), అమృతప్రభృతులున్ = ప్రసిద్ధులయిన మను మాంధాత్రాదులు సయితము, కానిచేతి బల్ త్రొక్కులన్ = యనునిచేత ననునట్టి గొప్ప యాచడలచేత, రూపు ఖంబుక ఉండన్ = చావక యుండుటకు, నేర్పిరే = సమర్థు లయినారా.

అయ్యో! ఈరాజ్యైశ్వర్యములవలన నేమి ప్రయోజనము! ఈవిషయ సుఖానుభవము లేల! వీనికై యీశరీరపా టేమి? నీటిబుడగవలె ఏత్తనమో పగిలిపోవునదె న యీశహమను ముక్కొని. మోక్షమార్గమును ఆరయకుంటిని! యుగములకొలది జీవించిన యామనుమాంధాత్రాదులుకూడ కడపట యనునిచే చావక యుండఁగలిగినాగా? మరణము రాకముంజే మోక్షమార్గము నారము వలసిది.

'మనుప్రభృతులున్' సముచ్చయముచేత, నేను నాశరీరము అనుమాట చెప్పవలయునా యని కావ్యాధౌ పత్త్యలంకారము.

'ఎక్కడి' - అక్కడ, ఇక్కడ, ఎక్కడ అను శబ్దముల కడపట వృత్తియందు ఇకారము వచ్చునని శబ్దరత్నాకరము. 'ఏటి సంభ్రమంబు' - ఏమిశబ్దము దౌచపిధక్తికము, 'ఏటిని - ఏమిటిని' ఇత్యాదిరూపములు గల్గును. సమాసమందు 'ఏమి' యనియు నిలుచును. 'ఏమి కులంబున వాఁడొకొ' పం. ౧. ఆ. - శబ్దరత్నాకరము. 'ఏటి' యను రూపము నిండనుంగూడఁ దెలుపును. 'మోక్షపుంజక్కి' - పుంపు విధాయకనూత్రములలో 'క' ధ్వారయంబులందు' అను బహువచ నముచేత ఇతర సమాసములందును ము వర్ణకమునకు పుంపులగు; ఉ. 'పరివర విధంపు జన్నంపుఁ బరికరంపు సొంపు సంపద.' మను. 'మను' - యుగసంధులనుట ఈపలక్షణమాత్రము - మనువుల యాయుష్కాలము, -

'శిషే ధాతో శ్చ నిష్ఠాస్తా చ్చిప్తశబ్దం ప్రచక్షతే

మన్వస్తరే తు యే శిష్టా ఇహ తిష్ఠన్తి ధార్మికాః'

మనుః సస్తర్షయ తైచ లోకసంతాన కారిణః
తీష్ఠ స్తీహ చ ధర్మాగ్ధం తాశ్శీష్టా స్సంప్రచక్షతే.'

మాత్స్యశ్శు.

క. ఉన్నట్ల యుండ నద్దరి

కి స్నహలను నావ చేర్చుక్రియ వెనఁ దాఁ బో

కున్నట్ల యుండి కాలం

బు స్నహలకు వయసుఁ బుచ్చి నొసముఁ దెచ్చుకొ.

ఉన్నట్లయుండకొ = బోనివారికి అపితగతియై, నరులకొ = తనలోఁ గూర్చున్న జనులను, అద్దరికికొ = అవతిలిదిరికి, నావ = పడవ, చేర్చుక్రియకొ = చేర్చెడువిధముగా, కాలంబాకొ = కాలముకూడ, తాను, ఉన్నట్లయుండి, నరులకుకొ, వయసుకొ = ఆయుస్సును, పుచ్చి = కడపి, మోగముతెచ్చుకొ = మృతి నొసంగును.

ఏవిధముగా దోస తనకడుపులోనివారిని వారికి తెలియకుండఁగనే తెచ్చి, యేటి యవలి గట్టునంజేర్చునో, ఆప్రకారమే, కాలము, నరులకు తెలియకుండఁగనే, వారి యాయుష్కాలముం గడపి, మృతి నొసంగూర్చును. కావున త్వరపడి మోక్షమార్గ మరసికొనవలయు ననుట. — ఉపమ. — 'నరులకుకొ' అను సప్రస్తుత నామాన్యమునకు ప్రస్తుతి మయిన పక్షప్రతిబింబము అప్రయముగావున అప్రస్తుతి ప్రశంసయును.

చ. సగర సయం బురూరపుఁ ద్రిరేంకుసుతు న్బుధకుత్సుం గాత్తివీ

ర్య గయఁ బృథుం భగీరథు సుహృదాత్రు శిబిం భరతుం విలీపునికొ

భృగుకుల సుహృదాత్మ్య శశిబిందు సంగుని సంబరీషుం బూ

గుగుని రంభో రాఘవు మనుష్టేనిఁ గాలము కొలుపుచ్చదే?

సగరుకొ, నలుకొ, పురుకుపుకొ (యా.పురూరవసుకొ సకారాంతము), త్రశంకుసుతుకొ = హరించుద్రుని, పురుకుత్సుకొ, కార్తవీర్యకొ = కార్తవీర్యాస్త్రనిని, గయకొ, పృథకొ, భగీరథకొ, సుహృదాత్రకొ, శిబికొ, భరతుకొ, విలీపునికొ, భృగుకులుకొ = భార్యపుని (= రంభరాముని), సుహృదాత్మకొ = యువనాశ్వ పుష్ట్యుడైన మాంధాతను, శశిబిందుకొ, సంగునికొ, సంబరీషకొ, పూగుగునికొ = పూరుని తల్మడియగు యయాతని, రంభికొ, రాఘవుకొ = విశరథరాముని, మరుత్తునికొ, కాలము, కొలుపుచ్చదే = చంపలేదా.

కాలము, సగరాది పట్టుక్రవర్తులను, గయాది షోడశమహారాజులను, కొలుపుచ్చ (=మృతి నొందింపు) లేదా?

'హంశ్చన్ద్రో నలో రాజా పురుకుత్సుః పురూరవా.

సగరః కార్తవీర్యో ష షడేతే చక్రవర్తినః.'

'గయామ్భరీషో శశిబి ద్వనశ్చౌ పృథు ర్మరుత్తో భరత స్సుహృదాత్రః

రామా విలీపో నృగ రన్తి దేవో యయాతి మాన్ధాత్యో భగీరథా శ్చ.'

ఇందు పట్టుక్రవర్తులును షోడశ మహారాజులును పేర్కొనబడి యున్నారు. ప్రసిద్ధ సాహచర్యము గలవారు గావున రత్నావళ్యలంకారము.తన్నంగూడఁ గోలుపుచ్చు నని ప్రకృతియు అభిప్రాయము గావున అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారమును.

పరిగణనములో శ్లోకమందలి నృగునకు మాటుగా ఇందు శిబి పతితుడు; ఇది మతభేదము గా నోపు. పూర్వముద్రణమున వ్యాఖ్యాతలు 'పాదశమహారాజులు' అని పదు నేడుగురిను చూపి నారు. 'పూరుఁ గురుని' అని సరించి, 'పూరుని కురుమహారాజును,' అని యిద్దఱునుగా వివరించినందున పదు నేడుగురైరి. ఈ లెక్క తప్పేగాక లఘువుపై సాధక బిందుగ ప్రాస మొకటి కలిగినది.

క. కానందచిచ్చల మగురా

జ్యోతిందము మరగి ఇంద్రియారాముడ నై

పో; నింతనుండి పరలో

కానందమునకై యత్న మాపాదింతున్.

౧౧

కానన్ = కాబట్టి. తటిత్ చలము = మెలుపువలె ('తటి త్వదామని విద్యుత్' అను.) అస్థిరము-ఆగు - రాజ్య ఆనందము = రాజ్యసుఖమును, మరగి=అంటుకొని, ఇంద్రియ ఆరాముడను వి = ఇంద్రియాగ్రములందు క్రీడించుచున్నవాడై నై, పోను = పోతుం డెవను, ఇంత నుండి = ఇతరమిది, పరలోక ఆనందమునకై = ఆముక్తక సుఖమునకై, యత్నము = ఉద్యమము, ఆపాదింతున్ = ఒనర్చెదను.

అంతటి మహామహులకే కాలగతి తప్పలేదు, నాకుం దప్పదు, కావున, మెలుపువలె నస్థిర మయినయీ రాజ్య సుఖమును ఇత వదలెదను. ఇంద్రియములు వశమున నిలుచుండును, ఇతర మిది ఆముష్మికానందమునకై యత్నించెదను.

'తటిచ్చలము' - ఉపమ; అనంతరార్థి నిశ్చయమునకు ఇది హేతువుగాన కావ్యశింకా లంకారమును.

'కానన్' - ఇంద్రియ ప్రకృతికము; ఇందులకుం బ్రయోగము.

'చింతత్రేయము బూర్జి' - స్వీకరణమహిమలును నిచుట పవరంపంగిలే

దశమరస ప్రకరణమున. 'దశభావాద్యుని నిర్ధారణములుగానన్.' నరస. ౧ ఆ. 280.

క. వ్యక్తత్రయపరతే ముహూ

స్వస్థైర్యమధ్యమాధ్వజజ్వలకతా

వ్యక్తత్రయ మొల్ల; మఱి యప

వ్యక్తత్రయ డేవే ల్పెటింగి వాని భజింతున్.

౧౨

వర్గత్రయ పరతే = ధర్మార్థ కామములపై (త్రివర్గమే ప్రధానముగాఁ గలవాడనగుట చేత దీనికి 'జ్వల' అను వ్యతిరేక క్రియాతోడ సంబంధముగానను - ఇతరమిది వర్గత్రయ పరుడను కాకుండెవను గావున- అని యుక్తియు సిద్ధించుచున్నది), ము...యున్ = ముహూః = మాటి మాటికి - స్వర్గ = సురిలోకమునకును - ష్టా = భూలోకమునకును- మధ్యమ = నడిమి- అధ్వ = మార్గమందలి ('అయనం వర్తమాధ్వపథానః' అను.) - జంఘాలకతా = ధావ కత్వము (పరుగెత్తుట-జక్తా-పిక్కు - జక్తా వేగవంత అస్తవ్యస-లచీ - జక్తాలః - పిక్కువడిగల

వాడు. స ఏవ జఙ్ఘాలకః-తస్యభావః జఙ్ఘాలకతా)- ఆనెడి-దుర్గతి యుక్త=నరకమును సేతము
'నిరయో దుర్గతిః, స్త్రియామ్' - అమ.), ఒల్లెక్=అంగీకరింపను, మతి = అటుగాక, అపవర్గ
దుడు = మోక్షమిచ్చువాడు ('మోక్షోఽపవర్గః' అను.), ఏవేల్ప = ఏదేవుడో, వానిక్ =
అదేవుని, ఎతిగి = తెలిసికొని, భజింతుక్ = కొలిచెనను.

అపవర్గము కోరను, దానిం గోరువారిగతి 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి' అను నియ
మముచేత, స్వర్గమునుండి భూమికి భూమినుండి స్వర్గమునకుం బరువు లేత్తుచుండుట. అదియు
నరకప్రాయమే గావున, దానిని సయితము సేను గోరను. మోక్షమును ఏవేల్పసంగునో ఆవే
ల్పను సేపించి ముక్తుడ నయ్యెడను - 'జంఘాలకతా దుర్గతి' - యాపకము, 'భజింతుక్' -
పా, 'నుతింతుక్.'

క. అని తలచి మెచ్చి, యవి

ప్రసక్తు స్వీటీకరండమున ముద్రిత మై

యునిచినయొకముడు పారి

క్షుసచ నిప్పించి, సగరు నొచ్చి, నిశ చనక్.

౫౩

మెచ్చి = ఆగ్రాహ్యము నింగూర్చి ప్రేతుడై, ... స్వీటీకరండమున = తాంబూలపుర్రెట్టె
యందు ('సగరాశస్య కర్ణిష్ఠ పిణ్డీప్రతిసోః... భగవన్' భర్త్యు.), ముద్రితమై = ముద్రపేయబడి
నదై, ముడుపు = ముద్ర, ఆరక్షణచేత = తలచినచేత (ఈరాజును సగరు మోక్షపడంగా సే తల
వరులు గలసికొనిరిని ౭౫ లో నున్నది), ... నిశ = రాత్రి, చనక్ = కడచిన యనంతరము ('తెల్ల
వాటినుమ్మట నునుబ - ముందట కన్యాయము . 'నిశ' - ఇందులను 'నిశి' యని పూర్వముద్రణ
పా. అపశబ్దము - 'నిశా నిశిధిని రాత్రి' - అమ.)

కి. కొలువై బహుసమయంబుల

మెలగెడు కోవిదులగూర్చి 'మీమీశాస్త్రం

బులలో నెవ్వడు మోక్షం

బెలయించునో చూచి నిశ్చయింపుడు డటంచుక్.

౫౪

కొలుపు వి = ఓలగంబుండి, బహుసమయంబులక్ = నానా సిద్ధాంతములందు ('సమయా
కపథానార కాలసిద్ధాంత సంవిదః' అమ.), మెలగెడు కోవిదులగూర్చి = సంపరించుచున్న
విద్వాంసులను ('విద్వా నివృషశ్చిద్దోషజ్ఞః సక్ నుధః కోవిదో బుధః' అమ.), మీమీశాస్త్రం
బులలోక్ ఎవ్వడు = ఎవరిశాస్త్రములో ఏదేవుడు, మోక్షంబు = ముక్తిని, ఎలయించునో =
పొందుచునో, చూచి = పరికించి, నిశ్చయింపుడు = అదేవుని నిర్ధారణచేయుడు., డటంచుక్ =
అనిపలికి. (ముందట కన్యాయము).

తే. నాద మొనరించి గెలిచి తత్త్వింబు దెలుపు

నాని కని బీటపువ్వులబోని టంక

సాలవాటులు నించి యాస్థానిఁ గట్టఁ

గాలసర్పముగతి వ్రేలుజాలెఁ జూచి.

౮౫

తత్త్వంబు = (అపవర్గదుఁడైన వేల్పు ఇతఁడే యని) సిద్ధాంతమును, - తెలుపువానికిఁ = ఈటంక సాలవాటులు ఆతత్త్వమును తెలిపెడివానికి ఇచ్చుటకై ఇటం గట్టఁబడినవి, అని = అని చెప్పి, బీటపువ్వులఁబోని టంక సాలవాటులు = బీటపువ్వులవలె ప్రకాశించుచున్న (క్రొత్తవనుట - వానికాంతి ఆశోత్పాదకము - ఉపమ) బంగారు నాణెములను, నించి = (జాలె) నిండించి, ఆస్థానిఁ = సభలో ('సభా సమితి సంసదః! ఆస్థానీ క్లీబ మాస్థానమ్' - అమ.) కట్టిఁ = వ్రేలఁగట్టఁగా, కాల సర్పముగతిఁ = నల్లత్రాచువలె, వ్రేలు - జాలెఁ = వలసంచిని, చూచి, (చూచినవారు ఆపండి తులు - వలసంచిగావున గడులు గడులుగా నుండుపాఁపదేహమును పోలియుండును. ఆదేహ మందు గడులువోలె ఇందులోని నాణెములు తళితళి మెరియుచున్నది. జాలె నాణెములబరువుచేత తలక్రిందుగా వ్రేలుచున్న పామువలె క్రింద లావుగాను పైని ఆదోకగాను ఉండును. ఉపమ.)

రాజు వరాలసంచిని కంబమునకుం గట్టించె నని పరమయోగివలసము. ---

చ. 'అనుటయు మేదిని రమణుఁ డానిగమాంత రహస్య కోవిద

త్వనిధులఁగూడఁ బెట్టుటకుఁ దా నొక త్రోవ గణించిచూచియుఁ,

గనక పుమాట యెంతయు ఘనంబుగ నాత్మ సభాగృహంబునఁ

దనరెడు నొక్కకంబమునఁ దద్దియుఁ గట్టఁగఁ బంచి యిట్లనుఁ.' 4(18).

క. 'అనునంతలోనె యాయన | ఘనముండటం బడియెఁ గొలుపుఁగూటపు గంబం బునఁ గట్టినట్టి యుజ్జ్వల | కనకపుఁ బెనుముడుపు జనులు కడు వెలఁగంచఁ.' 4(32).

క. హరు నొకఁ డన, నుమ నొకఁ డన,

హరి నొకఁ డన, శిఖ నొకఁ డన, సక్కు నొకఁ డనఁ,

గరిముఖు నొకఁ డన, రజనీ

శ్వరు నొకఁ డన, నజు నొకఁ డన, నా దైవతఱిఁ.

౮౬

ఒకఁడు = ఒక్కవిద్వాంసుఁడు, హరుఁ అనఁ = (మాతృప్రదుఁడైనవేలుపు) శివుఁ డని చెప్పఁగా, ఉమఁ = శక్తిని ('శక్తి రస్తా నైరేగోర్యామ్' - మే.)... శిఖిఁ = అగ్నిని, ('వాయుశఖి శిఖావాఁ' అమ.), అర్కుఁ = సూర్యుని, ... కరిముఖుఁ = గజవదనుని = గణ పతిని ('అశ్వేకదస్త హేరమ్మ లమ్బాదర గజాననాః' - అమ.), ... రజనీశ్వరుఁ = నిశాపతిని చంద్రుని ('విధుః సుధాంకు శ్చుభ్రాంకు రోషధీశో నిశాపతిః' - అమ.), అజుఁ = బ్రహ్మను ('విరిశ్చోఽజో విరిశ్చనః' అమ.) - వాదు = వాదము, వినతఱిఁ = కలిగిన సమయమునందు. 'వాదు' ప్ర. వాద.

తే. విల్లిపుత్తూరిలోనల్ల విష్ణుచిత్తుఁ

డతులతులసీసుగంధిమాల్యమును మూల

మంత్రమున సక్కు సేర్పబో మన్నగా రు

దారముధురోక్తి సవ్వధ మాసతిచ్చి.

౮౭

విల్లిపుత్తూరిలో, అల్లవిష్ణుచిత్త్రండు = విష్ణుచిత్త్రండును నాపూర్వోక్త భాగవతోత్తముడు, అతు...ను-అతుల = సాటిలేని - తులసీ = తులసీదళములయొక్క - సుగంధి = పరిమళయుక్తమైన మాల్యమును = దండను, మూలమంత్రమునక = అష్టాక్షరీనామక ప్రధానమంత్ర జపపురస్కరంబుగా, అక్కుచేర్పబోక = స్వామియొక్క వక్షస్థలమున నర్పింపనుండగా, మన్ననారు = మన్నారుస్వామి, ఉదార మధుర ఉక్తిక = గంభీరమయిన తియ్యనిమాటగా, అవిధము = మధురలో రాజాస్థానియందు వాచమయిన ప్రకారము, ఆనతిచ్చి = సెలవిచ్చి (ముందటికన్వయము).

క్రివిల్లిపుత్తూరిలో ఆవిష్ణుచిత్త్రండు తులసీమాల్యమును అష్టాక్షర మహామంత్రోచ్ఛారణ పురస్కరంబుగా స్వామియొక్క వక్షమునం జేర్చ నుండగా, స్వామి ఆతనికి మధురలో రాజ సభలో జరగుచున్న యావాదమును తెలిపి;

ఆనతిచ్చి- ఆనతి + ఇచ్చి = ఇత్యసంధి - అనేకమహాకవి ప్రయోగసిద్ధము. 'అతుల.'-సా. 'అమల' 'చేర్పబోక' - పా. 'చేర్చునా'.

ఉ. 'నేడు, మహామతీ, మధుర నీవు రయంబునఁ జొచ్చి, యందుఁ బాం

డీను దినాణము నైఱయ నించినఁ బ్రేలేడు దుర్మదాంధులక

బోడిమి మాన్చి. మన్మహిమముం బ్రకటించి హరింపు శుల్కముక;

వాడును రోసినాఁ డిహము; వైష్ణవుఁగా నొనరింపు సత్కృపక'.

మహామతీ = మహాప్రజ్ఞుడా, ('మతి రాగామిగోచరా'-మతి ప్రజ్ఞకు ఉపలక్షణము), రయంబునక = వేగముగా ('రంభా న్తరసీ తు రయః శ్మదః'-అను.), ...అందుక = ఆమధురలో, పాండీడు = పాండ్యరాజు, దినాణముక = కొలువుకూటమును, నెఱయక = అంతటను, నించినక = నిండింపగా, ...దుర్మద అంధులక = కడించి సాగరుచేత గ్రుడ్డియైనవారిని, పోడిమి మాన్చి = యాపు మాపి, మత్ మహిమముక = నాప్రభావమును, ప్రకటించి = వెల్లడిచేసి, శుల్కముక = విద్యకై యాతఁ డేర్పరించిన యాబాటలోని ధనమును, హరింపును = కైకొనుము, వాడును = ఆపాండీడును, ఇహముక = ఈలోకమును, రోసినాడు = వివరించినాడు, (దానిని), సత్కృపక = నిండుదయచేత, వైష్ణవుగాక = విష్ణుభక్తునిగా, ఒనరింపు = చేయుము.

తే. అనిన వడవడవడడికి సాష్టాంగమెఱగి,

సమ్మదాశ్రులు పులకలు ముమ్మరింప

వినయవినమితగాత్రుడై విప్రవరుడు

వెన్నునకు భక్తి నిట్లని విన్నవించె.

అనినక = స్వామి యిట్లుపలుకగా, సాష్టాంగము - (చూ. ౧ ఆ. ౭౬), ఎఱగి = నమస్కరించి, ... (తనతో స్వామిభాషించి తనకుం బనుసిడినందులకు) సమ్మద అశ్రులు = ఆనంద బాష్పములు, పులకలు = రోమాంచములు, ముమ్మరింపక = అగ్గరింపగా; - వినయ వినమిత గాత్రుడు వి = అణకువచేత ముందటికి వంపబడిన దేహముకలనాఁ డై (వియముతో ముందటికి నంగి), విప్రవరుడు = ఆద్రావ్యుడోత్తముడు, వెన్నునకుక = ఆవిష్ణు దేవునికి;...

‘ముమ్మరింప’ - ‘ముమ్మరముగ’ పూ. ము. పా.-ఇందు ‘కక్ష’ అనుదానికి అశ్రులు పుల కలునుం గర్తలైన ‘కక్ష’ అని యుండవలయును, ‘కక్ష’ అనియే యున్న ‘ముమ్మరము’ అను నది క్రియావిశేషణ మగును, అపజయమున సమన్వయము లేదు.

శా. ‘స్వామీ, నన్ను, నితిఃపురాపతితశాస్త్రగ్రంథజాత్యంధు, నా

కామక్మోఖనసక్రియాభరఖనిత్రగ్రాహితోద్యత్కిణ

స్తోమాన్నిగ్ధకము, స్థవచ్ఛవనదాసు, న్వాదిం గాం బంపుచో

భూమిభృత్సభ నోట మైన నయశంబు స్మృకుం గాకుండునే?

౯౦

స్వామీ = ఓ భగవానుడా, ఇతః...ధుక్ - ఇతః = ఇంతకు - పురా = మున్ను - అప
తిత = చదువబడని - శాస్త్రగ్రంథ = తర్కవేదాంతాః శాస్త్రసందర్భములందు-జాత్యంధుక్ =
పుట్టుగుడ్డిని, ఆ...రుక్ - ఆరాము = (మీపూజ్యుల వలయు పుష్పములకొఱకైన) యుద్యాన
వనముయొక్క - క్మో = భూమిలో - భనన = త్రవ్వటయనెడు - క్రియా = పనియందు-ఖర =
కఠినస్పర్శ గలదైన (ఖరో రత్నోస్తరే తీక్ష్ణ దుఃస్పర్శేరాసంఘాతః పేయః) - ఖనిత్ర = గడ్డ
పాతను లేక గుడ్డిని - గ్రాహిత = పట్టుకొనువాడు నగుటచేత - ఉద్యత్ = పొరుగురించుచున్న-
కిణ = కాయలయొక్క - స్తోమ = సమాహముచేత- అన్నిగ్ధ = మనుషుడేని (నీలు కయిన)-కరుక్ =
చేయిగలవానిని, స్థవత్ భవనదాసుక్ = మీయాలయంపు టూడిగీనిని, నన్ను, వాఁ గాం
బంపుచోక్ = శాస్త్రవాదములు నేయుటకై పంపునత్తుమున, భూమిభృత్ సభక్ = (ఆ)
శ్రేణి యస్థానిలో, ఓటము = అపజయము, నిన్ = సంభవించెనేని, అయశంబుల్ = మిక్కుట
మైన యపగీర్తి, మీకుక్, కాక ఉండునే = సంభవింపక ఉండునా.

స్వామీ నేను ఇంతకు మున్నెన్నడును శాస్త్రములు చదివినవాడనుగాను. కేవల మజ్ఞా
నుడను. మీకొఱకయిన పూదోటలో గడ్డపాతతో పనిచేసి చేత గాయముగా కాచినవాడను
గదా; మీచేవలపు టూడిగపువాడను. అట్టి నన్ను రాజసభకు వాదమునకుం బంపిన నాకు ఓటము
కలిగిన మీకు మిక్కిలి యపగీర్తి కలుగదా.

ఈచెప్పిన విశేషణములు ఆసామర్థ్యాభిప్రాయ గర్భంబులుగావున పరికరాలంకారము.

‘జాత్యంధుక్’ - చదివి మఱచినవాడుకాడు, చదువనే లేదు అనుట. ‘కిణస్తోమ’ -
నిరంతరము ఆరామకృత్యపరతం దెలుపుచున్నది. ‘భూమిభృత్సభక్’ - ‘సభారాజా మనుష్య
పూర్వా’ అను మాత్రముచే సభాశబ్దము వక్షిసమాసమున రాజపర్యాయపూర్వపద మయినప్పుడు
నపుంసకలింగ మగును. కావున ‘భూమిభృత్సభమునకు’ అని కావలయును;

‘శాలార్థాపి సభా రాజా మనుష్యాద్ధౌ దరాజకాత్

దాసీసభం నృపసభం రక్షసభ మిమా నిశః.’ అమ.

అట్లుగాక స్త్రీలింగముగానే యుండుట, దశబాణములు శతశాములు ఇత్యాదులయందుంబోలె,
ఆంధ్రికవల సమాసశాస్త్రాలంఘనములో చేరుచున్నది. ‘భూమిట్సన్నిధి’ అని మార్చిన సై
యాక్షేపముండదు. ‘జాత్యంధు’ పా. - ‘జాలార్థు’. ‘అయశంబుస్మృకు’ - ‘అయశంబుస్మృకు’
అని పూ. ము. పా. ఇందు సముచ్చయ మప్రయోజకము. ‘అయశంబుల్’ - బహుత్వము ఉత్క
టత్వముం దెలుపును.

మ. గృహసమ్మర్జనమో, జలాహరణమో, శృంగారపల్యంకికా

వహనంబో, వనమాలికాకరణమో, నాల్లభ్యలభ్యధ్వజ

గ్రహణంబో, వ్యజనాతపత్రధృతియో, ద్రాగ్దీపికారోపమో,

నృహరీ నాదము నాకు? లేరె యితరు న్నీ లీలకుం పాత్రముల్? ౯౦

గృహసమ్మర్జనమో = శేవతి మయొక్క యూడ్చుటయో, జలాహరణమో = తీర్థము మొక్క తెచ్చుటయో, శృంగారపల్యంకికా వహనంబో = విలాసార్థమయిన (నీ) పల్లకియొక్క మోడుటయో, వ...మో = వనమాలికా = పాదముపటువేరెడి మాలయొక్క రచించుటయో ('అపాదపద్మం యామాలా వనమాలేతి సా స్మృతా' ఇతి కల్లిణః, రామాశ్రమి.), వా...బో- నాల్లభ్య = అశ్యత్తుతచేత (కోవెలలో నొకయధికారి నగుటచేత - 'పల్లభో దయతేఽభ్యతే సల్లక్షణ తుల్యమే' వేద.), లభ్య = పొందఁదగినదైన - భ్వజ = (నీ) పెక్కముయొక్క-గ్రహణంబో = మోడుటయో, వ్యజనాతపత్ర ధృతియో = పీవనయొక్కయు గొడుగుయొక్కయు తొప్పుటయో, ('ధత్త్రిం త్యాతపత్రిన' అమ. 'ఆతహత్ త్రాయతి ఇ త్యాతపత్రమ్'), ద్రా...మో, - ద్రాక్ = వడిగా ('ద్రాగ్మన్లు సపరి ద్రుతమ్' అమ.)-దీపికా = దీపములయొక్క-ఆరోపమో = పెట్టుటయో, (ఇట్టి పనులయిన నాకుం దగునుకాని). నృహరీ = ఓనారసింహస్వామి, నాదము నాకు = వాచమునకుఁ బొమ్మని అనకుము. నీ లీలకుం = నీ క్రీడకు. పాత్రముల్ = తగినవిద్యాంశముల ('యోగ్యభాజనయోః పాత్రమ్' అమ.), ఇతరుల్ లేరె = వే తెవ్వరునులేరా?

మోచికా మోడుట, నాకు స్నానార్థము తీర్థముం దెచ్చుట, విలాసార్థము మీ రెక్కు పల్లకిని మోడుట, మీరై అపాదపద్మప్రసాదంబి యగుమాలికను రచించుట, కోవెలలో నశ్యత్తుడైన భాగ్యముచే భ్వజమును మోచుట, మీవింజాముగను మీగొడుగును పూనుట, వడిగా మీరై దివ్యము వెల్గించియుంచుట, ఇవి మీకోకల యూడిగీడ నయిన నాచేత నగుపనులు. ఇందులో ఏది తెప్పినను చెప్పుము. నేను చేసెదను; కాని వాదమునకుఁ బొమ్మనకుము. మీవిలాసములకు మీకోక ద్యాంశముల సవ్యరికేని వాదమునకు పంపము. -- 'లభ్యలభ్య' ఛేకానుప్రాసము.

'ద్రాక్' - 'ద్రాక్' పూ. మ. పా. మందుగా. 'నాకు' = అనకుము. 'అగున కను కను లకు ముడతలు పరం బగునపుడు కా,నా,కానలు పిభాష నగు.' దా. వ్యా. క్రి. 96.- 'వాచము నాకు' - 'వాచము లేల' - పూ. మ. పా.

—* మన్ననాడు విష్ణుచిత్తు ననుగ్రహించుట. *—

నే. అనినఁ దద్భక్తి కెద మెచ్చి యచ్యుతుండు
మొలకనగ వొప్ప శ్రీదేవి నాము సూచి,
'నా' దిలినిచేనె గెలిపెంతు; నాదుమహిమ
మువిక కను' మని ప్రాభవం బొప్పు బలికి.

౯౨

అనినక = విష్ణుచిత్తుఁ డిట్లు చెప్పఁగా...అచ్యుతుండు = నారా ముందు, మొలకనగవు = అంకురమయిన నగవు = మందహాసము, ...ఉవిద = ఓయువతీ, ఇతిచేక ఎ = శాస్త్రము రఱుం

గని యీ భక్తునిచేతనే, వాడు = వాడమును, గలిపింతున్ = జయింపింతును, నాదుమహిమము = నాప్రభావమును, ... ప్రాభవంబు = దొరతనము, ... పలికి (ముందఱికన్వయము).

‘ఇతనిచేసె’ - ‘ఇతనిచేత’ పూ. ము. పా. ‘మహిమ యువిద’ పూ. ము. పా. ‘పలికి’ - ‘పలికె’ పూ. ము. పా.

క. ‘నీయిచ్చయె? మిన్నక పో

వోయి: మునిప్రవర. నిన్ను నొప్పింతును భూ

నాయకుసభ; నిండులకై

యేయడ్డము వలన, దవల నే నున్నాడెన్.

౯౩

మునిప్రవర = తాపనపరఁజ్ఞా, నీయిచ్చయె = నీయిష్టమా, మిన్నక = ఊరిక, పోవోయి = వెళ్లవోయి, నిన్నున్, భూనాయకుసభ = అక్షేనియోగములో, నొప్పింతున్ = అంగీకరించు నట్లు చేసెదను. ఇందులకై ఏయడ్డమువలనదు = వాడమునకుంజోపు విషయమై ఏమియు అడ్డ మాడుకుము. అకలన్ = నీ పట్టుకుం జూచిన యనంతరము, ఏను నున్నాడెన్ = నీకు నాలోడు గలదు.

ఓయి మునీంద్రుడా, నీకిష్టమయిన పనియే నీకు పెట్టుదుమా? స్వస్థచిత్తుడవై అట్టుకుం బొమ్ము. అక్షేని సభలో నీమాటనే యతఁ డంగీకరించునట్లు నేను చేసెదను. ఈపనువునకు అడ్డము చెప్పదు; అట్లు నేను నీకు కల విషయము ఒడఁగూర్చెదను.

‘నొప్పింతును’ - ‘నొప్పింతునె’ అను పూ. ము. పామున యతిభంగము. ‘నొప్పింతునె’ - ‘పరాజయము నొందునట్లు చేయుదునా’ అని మఱియొక పా. ఇందును నొచ్చుధాతువుగావున యతిభంగమే. ‘ఏయడ్డము’ - ‘నీయత్నము’ పూ. ము. పా. ‘ఏయడ్డ’ మనుపాఠమున ఏను శబ్దము లోని యేకాక్షముతో యతి.

ఆ. అనిన, మాటు వలుక నలికి యయాభివా

రియ్యకొనియెఁ బోవఁ నింకబోనఁ

బద్ధనయనుఁ డొని పయనంబుఁ దూఁగింపు

మనుచు సంబితోడ గానకిచ్చె.

౯౪

అలికి = వెలచి, ... ఆభివారు = భక్తుఁడు, ... ఇయ్యకొనియెన్ = అంగీకరించెను, ... పద్ధనయనుఁడు = పుండరీకాక్షుఁ డయిన శ్రీహరి, ... అతని పయనంబు తూఁగింపుము = అతని ప్రయాణమునకువలయు సన్నాహముచేయుము, ... సంబితోడెన్ = (విష్ణు) పూజారితో, ఆనతి ఇచ్చెన్ = ఆజ్ఞాపించెను.

—*విష్ణుచిత్తుఁడు మధుర కేఁగుట*—

క. ఆనతిఁ బడి, శ్రీభండా

రాస న్సంబడముఁ దనదు ప్రాతందలమున్

స్థానికుఁ డొసంగి పనుపం

గా, నానతిఁబడిన నిమితికాండ్రు వహింపక.

౯౫

ఆనతి = శ్రీహరి నంబితో చెప్పినయాజ్ఞను, పడి = పొంగి, స్థానికుడు = పారుపత్తై కాడు, శ్రీభండారానక = సంపద్యుక్తమయిన (స్వామి) బొక్కనమునుండి, సంబంధముకొని దారిబత్తెమును, తనదుప్రాతఁ అందళముకొని తనదె సప్రాతఁపల్లకిని, ఒసంగి = ఇచ్చి, పను పంగాకొని = సంపదగా, ఆనతిబడికొని = (స్థానికుని) యాజ్ఞప్రకారమే, నిమితికాండ్రు = బోయలు, వహింపకొని = పల్లకిలోఁ గూర్చుండినిచ్చి మోచుచుండఁగా, (ముందటికన్యయును).

నంబివలన హర్యాజ్ఞనుసారి పారుపత్తైకాడు విష్ణుచిత్తునికి కోవెల బొక్కనమునుండి దారిబత్తెంచిచ్చి తన ప్రాతఁపల్లకియు నిచ్చి తరలింపఁగా ఆపారుపత్తైకాని యాజ్ఞచేత బోయలు ఆవిష్ణుచిత్తుని మోచికొనిపోయిరి.

క. లావు గలయదైగుత్తువుఁ

జానడములమీఁక మాత్రసంచులు దూలక.

క్రేవల నేకాంగులు రా,

వీవధముల నెత్తిన లవనివిభునకుఁ గొనుచుక.

౯౬

లావుగల = బలముగల - అద్దెగుత్తువు జానడములమీఁక = చాడిగ గుత్తువుచేట్టులపైని, మాత్రసంచులు = అసిమిసంచులు (చూ. ౭౪. టీక), తూలకొని = ఊగుచుండఁగా, క్రేవలకొని = పార్శ్వములయందు, ఏకాంగులు = పుత్త్రమిత్త్ర కళత్రాదులం బరిత్యజించి కావినస్త్రములం గట్టి గవత్తైంకర్యమే చేయుచుండు విరక్తులు, రాకొని = వచ్చుచుండఁగా, ఆవనివిభునకుకొని = రాజుకై, వీవధములకొని = కావళ్లలో (పర్యాహిత్య మార్గము) వివధా వీవధా చ తో అను.) అత్తినెలు = అతిరసము లనెడు భక్త్యములను, కొనుచుకొని = పట్టించుకొని (కర్త విష్ణుచిత్తుడు);

అద్దె గుత్తువుచేట్టులమీఁక వలయుసామగ్రి మాత్రసంచులలో వచ్చుచుండఁగాను, ఇరు ప్రక్కలయంగును కోవెల యధికారులు అయిన యేకాంగులు వచ్చుచుండఁగాను, రాజునకై కావళ్లలో విగవత్తైనాదిములైన అత్తినెలం గానుకగా మోషించుకొని (ఆయాశ్చ రేగేను.)

'అద్దె' - 'అట్ట', పూ. ము. పా. 'వీవధముల' - 'వీవధముల' పూ. ము. పా.

సీ. భక్తి ద్రోవకు సాధ్య పరికరంబులు వెట్టి

కట్టిన పొరివిశింగాయ గమియు,

నెనబిపోతెలు గాఁగి నేర్పరించినచిరిం

తనపుశాలిక్షేమతండులములు,

వడిచెట్టి లోక జెఱకడము సాంబా లూన్పుఁ

జెలగు సంబారంపుఁ జింతపండు,

పెల్లు లోహండికావల్ల కొమ్ములవేలు

గిడ్డిమొత్తపు నేళిలక్షిగులును,

తే. బెరుగువడియంబులును, బచ్చివరుగు, బేడ,
 లురుతరాచ్యతపూజోపకరణపేటి
 కలును, సాత్తిన సాత్తనికులము బలసి
 విధినిషేధము లెఱిగి తే మధుర కరిగె.

౯౭

1. సాధ్య = పతివ్రతయైన తనభార్య, భక్త = పతిభక్తచేతి, ప్రోవకు = మార్గ
 మందు ఉపయోగార్థమై, పరికరంబులు = సంభారములు, పెట్టె = ఉంచి, కట్టిన = మూటకట్టి
 యిచ్చిన- పారివశంగాయి గమియున్ = వేపుడు చియ్యపుటెండితో బెల్లపుబాకానఁ జేసిన
 యుండల సమూహంబును;

2. ఎనటి పాతలు కాగెన్ = ఎనటిలో వేయుటకు తగినట్లుగా - నిర్పరించిన = ఏటి
 శుద్ధముచేసిన - చిరింతన = వ్రాత - శాశి = వధ్యముక్కు - తేమతండులము = ప్రయాణకాల
 మందు వట్టిచేత పొక యింటనుండి కొలదిగా - గట్టికొనిపోయెడు బియ్యము (తేమతము
 తండులము తేమతండులము - మధ్యపాదలోప సమాసము - క్రొత్తబియ్యము వాయువుచేయును;
 ప్రాంతబియ్యము ఆరోగ్యకరము);

3. వడిబెట్టె = శుద్ధముచేసి, లో = లోపల, చెఱకడము = బెల్లమును, నాచాలు =
 సగముభాగము, ఊప్పన్ = కలుపఁగా, చెలఁచి = రమ్మమెయున్న - సంభారపుఁజంతెపండు =
 సంభారపు దినుసులుచెప్పి చంపిన చింతపండును; ఈపాతము బెల్లరత్నాకరభృతము. సగము
 పాలు = నాచాలు. 'చెఱకడము' - 'జీరినదము' పూ. ము. పా. - జీలకఱతో మిశ్రమయిన
 బెల్లము.

4. లోహండి కావళికోయ్యల = లోహండిల కావడల కోసలయందు, పెల్లు
 మెందుగా, వ్రేలు వ్రేలాడుచున్న (వ్రేలుగల పరిశేషము) - గిడ్డముల్లేపు = తలదాసలును -
 పెక్కుగోవుల సేరియుక్కు సన్నముతపాత్రలును, - 'లోహండి' నమస్తలము - 'లోహం'
 యగు హండి-అనఁగా పంటపాత్ర మగు హండి-లోహండి యైయుండెనోపు. 'అనున్గి' పేటికయు
 లోహండియుఁ బండులంబులు - కా. 5 (82); (పాతము సవరింపవలసిననిగాఁ దోచుచున్న.)
 'రాగిలోహండి నస్రాయి తేకుండంగి' వండి దించిన యిపుర్వంటకములు. కా. 3 (121).
 'బెరుగు వడియంబులును = బెరుగుతోఁ జేసిన వడియములును, బచ్చివరుగులు = ఉడుకఁబెట్టిన
 వరుగులును, బేడ = ప్రప్సన, ఉరు...లును = పెద్దిపెద్దవైన (పేటికలకు పరిశేషము) విట్లు
 పూజాసాధనములపెట్టెలును (ఆపెట్టెలనిండ సేవతోన్న సమానులన్నవను). సాత్తిన =
 శ్రీభాయజ్ఞోపవీతములుధరించినట్టియు - సాత్తని = వానిని క్షంపనట్టియు - కులమువారు = కులముల
 వారగు వెట్లవులు, బలసి = పరివేర్చించి, విధినిషేధంగా = పూర్వోక్త వస్తువులను, ఇతఁడు
 దీనిని తేవచ్చును, ఇతఁడు దీనిని పొందుడు. అనెడు నాచార విధానములను, ఎఱిగి - ఎఱిగిన
 వారై = వానిని అనుసరించి, తేన్ = మోచితెచ్చుచుండఁగా, మధురకుం, ఆరిగెన్ =
 (ఆవిష్టుచిత్తుడు) ఏరెనె.

చ. యమనియనూదిలభ్య, ద్రుహిణాది జరస్మరుదిభ్య, సంస్పృతి
 శ్రేమహారనామకీర్తన, మురప్రవికర్తన, పాతకావలీ
 దమన, రమాంగనాకమన, తామరసాయతనేత్ర, భక్తహృ
 ద్భ్రమతృణదాత్ర, భూయుపతి రంజన; వర్ణజతాభ్రఖంజనా.

౯౮

యమ నియమ ఆది లభ్య = యమ నియమాదులచేత పొందదగినవాడా, ద్రు...భ్య -
 ద్రుహిణ = బ్రహ్మ ('ధాతాబ్రహ్మణి స్త్రీహిణి' అమ.) - ఆది = లోనుగాగల - జరస్మ -
 ముసలి ('వర్షియాన్ దశమి బ్యాయాన్ జీనో జీర్ణో జరస్మపి' అమ.) - మరుత్ = దేవతలకు
 ('మరుతౌ పవనామకౌ' అమ.) - ఇభ్య = దొరికైనవాడా ('ఇభ్య ఆభ్యోభ్య' - అమ. లక్షణ
 చేత స్వామి), సం...న - సంస్పృతి = జననమరణ ప్రవాహముప సంసారమనెడి - శ్రమ = కష్ట
 మును - హృ = హృద్యునట్టి - నామకీర్తన = నామసంకీర్తనము కలవాడా (ఆతని నామ
 మును కీర్తించువారికి సంసారబంధము వీడిపోవును అని భా.), మురప్రవికర్తన - ముర = మురు
 డనెడి యనురుని - ప్రవికర్తన = కోసివైచినవాడా, పాతక ఆపణ సమన = పాతకములగనూ
 హమును అణచువాడా, రమా అంగనాకమన = లక్ష్మీయనెడి సుందరిని కామించువాడా
 (లక్ష్మీవతీ నునుట), తామరస ఆయతనేత్ర = తామరపూవులవంటి కళలనయనములు కలవాడా
 (పుండరీకాక్షుడా యనుట), భ...త్ర - భక్త = సీయాశ్రీతులయొక్క - హృత్ = హృదయ
 ములయందలి ('స్వాత్తిం హృ న్మానసం మనః' అమ.) - భ్రమ = అజ్ఞానమనెడి - తృణ -
 పచ్చికకు - దాత్ర = కొడివలి వైనవాడా. భూ యుపతి రంజన = భూమియనెడి జవ్వనిని
 రంజింపజేయువాడా (భూదేవికి పుట్టినవాడా), వ...నా - వర = దేహవర్ణముచేత -
 జిత - బయింపబడిన - అభ్ర - మేఘంబును ('అభ్రం మేఘో వారివాహ' - అమ.) - ఖంజన =
 కాటుకపెట్టయుం గలవాడా ('భ్రాజాపీటస్తు భ్రాజానో' అమ. - నల్లనివాడా యనుట).

యోగసాధ్యుడా. మురప్రవికర్తన బ్రహ్మదేవతలకును పరికల్పనవాడా, సంసారక్షే
 మును నిజనామకీర్తనచే లోలగించువాడా, మురహర, పాపహర, సమావృత్తి, పుండరీకాక్షా,
 భక్తజ్ఞానప్రదా, భూదేవీవల్లభా, నీలవర్ణా.

ఇందు 'లభ్య-నిభ్య' యిత్యాదులు అంత్యానుప్రాసములు కలవు. 'యమనియనూది' - యమ
 నియమానన ప్రాణాయాను ప్రత్యాహర ధ్యాన భారణా సమాధులు ఎనిమిది యోగాంగములు.

క. దోహ్లాధృతమధ్యరగో | వర్ధన, రాధానురాగ వర్ధన, లీలా

నాధుషికా, విలాసాకృత | నాధశ్రవణకనేత్ర వైకృతినిపుణా.

౯౯

దోహ్లా...న - ధూర - కాడిపంటిదే - దోస = బాహువుచేత ('భుజ బాహూ ప్రవే
 ప్తా దోస' - అమ.) - భృత - భరింపబడిన - దుర్ధర = (అన్యులకు) మోవశక్యముగాని - గోవర్ధన =
 గోవర్ధన మను పర్వతము కలవాడా, రాధా అనురాగవర్ధన = రాధకు అనురాగమును పెంచిన
 వాడా (రాధామనోహరా యనుట), లీలానాధుషికా = విలాసార్థమై వడ్డివలన జీవించువాడా
 ('వేంకటేశ్వరస్వామి వడ్డికాసులవాడు గావున నిట్లనుట) - ('కుసీదకో వాధుషికో వృద్ధ్యాజీవ
 శ్చ వాధుషి' అమ. 'ప్రముచ్చతి గర్హ్యమ్' ఇతి త్ - 'వృద్ధే ర్వృద్ధుషిభావః'), ఇష...ణా -

ఇషికా = తృణముతో - కృత = చేయబడిన - వాధశ్రవన = ఇంద్రపుత్రిఁ డయిన కాకానురుని యొక్క - ఏకసేత్ర = ఒక్కకంటియొక్క - వైకృత = వైకల్యమునందు - నిపుణా = ప్రవీణుడా - చూ.--రఘు. 12 (23).

‘తస్మి న్నాస్థ దిషీకాస్త్రం రామో రామావిబోధితః

ఆత్మానం ముముచే తస్మా చేక సేత్ర ప్యయే ననః.’

గోవర్ధనోద్ధారకుడా, రాధావల్లభుడా, వడ్డికానులవాడా, పచ్చగడ్డి పోచతో కాకా నురుని యొక్కకంటిని పోగొట్టినవాడా. - ఇంచలి వృత్త్యనుప్రాసము సరయవలయును.

ఇందు ‘వృద్ధి’ శబ్దములోనున్న చకారము దానినుండివచ్చిన ‘వాధ’ షక’ శబ్దములో లేదు. ‘వృద్ధశ్రవన’ శబ్దమునుండివచ్చిన ‘వాధశ్రవన’ శబ్దమునందు ‘ఝగోఝరివచ్చే’ అను సూత్రము చేత వికల్పముగా దశోపమురాగా ‘వాధశ్రవన’ అగును; కావున ప్రాసస్థానములయందు వ్యంజనాక్షరభేదము లేదు. - పూర్వముద్రణములో ‘వా’ = భుజములయొక్క - ధూ = భారము చేత’ అని టీక యున్నది. ‘ధూ’ శబ్దము భారవాచకమగు నేని సమాసాంతమందు ఆప్రత్యయము వచ్చి ‘వోద్ధరా’ అని యగును. కావున ఆయధ్ధము సరికాదు.

మాలినీ. ద్రుహిణజముఖమశానిస్తోమనీస్తంద్రభ స్వ

ద్వహరవిహరమాణాతామ్రపాదాంబుజాతా,

బహిరబహిరపారప్రాణికోటిప్రపూణ్ణా.

మహిమవినుతనాణీమాధురీవేన్యస్థ్ణా.

౧౦౦

ద్రు...తా - ద్రుహిణ = బ్రహ్మవలన - జ = పుట్టినవాడిగు నారదుఁడు - ముఖ = మొదలు గాంగల, మాని = సంయములయొక్క - స్తోమ = సమాహముయొక్క - నిస్తంద్ర = తూఁగులేని (పరావలేని) - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - విహర = హృదయాకాశమందు - విహరమాణ = విహరించుచున్న - ఆత్మామ్ర = అంతటను నెట్టివయిన - వాడి అంబుజాతా = చంద్రావలంబముల కలవాడా, బ...ర్ణా - బహి = వెలుపలను - అబహి = లోపలను - అపార = అంతములేని - ప్రాణికోటి = ఇంతుసముదాయమందు - ప్రపూణ్ణా = నిండినవాడా, మ...ర్ణా - మహిమ = ప్రభావముయొక్క - వినుతి = స్తుతియైన - వాణీ = శివవాక్కుయొక్క - మాధురీ = తియ్యదనమును - వేని = ఎఱింగినదైన - అపర్ణా - పార్వతి కలవాడా (‘అపర్ణా పార్వతీ దుర్గా’ అమ.)

నారదాని సంయములు ఎవని సాదారవిందములను ఆశ్రమింతులై తమ హృదయాకాశమందు ధ్యానించుచుందురో, ప్రాణికోటికి లోపలను వెలుపలను నిండినవాఁ డెవఁడో, ఎవనిమహిమను శివుఁడు పార్వతి కుపదేశింపఁగా ఆమె గ్రహించి పరమానందమును పొందునో, ఆ న్యామి శ్రీవేంకటేశ్వరా.

‘స్వయ మస్త ర్భహి ర్వాణ్య భాసయ నిఖిలం జగత్

బ్రహ్మప్రకాశతే వహ్నిః ప్రతిష్ఠాయనపిణ్డవత్.’

మ. ఇది భూమండనకొండవీడుధరణీభృద్ధుర్గపూర్వాద్రిభా

స్వదిభేశాత్మజవీరధద్రజనజీవగ్రాహరాహూయమా

ణన్యథాంచద్భుజకృష్ణరాయమహిభన్నామాస్మదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము హృద్యపద్యము ద్వితీయం బై మహిం బొల్పుగు.

హృద్యపద్యము = మనోహర పద్యములుగలదైన, ఇది ఆశ్వాసము = ఈ యాశ్వాసము, భూ...దత్ - భూ = భూమికి - మండన = ఆలంకారములయిన - కొండవీడు = కొండవీడును శేరుగల - ధరణీభృత్ దుర్గ = కొండదుర్గమునందును - పూర్వాద్రి = ఉదయగిరి (దుర్గమున) యందును - భాస్వత్ = ప్రకాశముగల - ఇశిత ఆత్మజ = గజపతికుమారుడైన - వీరభద్ర = వీరభద్రప్రాత్రునియొక్క - జన = జనులయొక్క - తీవ = ప్రాణమును - గ్రాహ = హరించుట యందు - రాహుయమాణ - రాహుపువళి నాచరించుచున్న (ప్రాణము గాలిగావునను, పాము గాలిని భక్షించును గావునను, ఇట్లు చెప్పుట - ఉపమాంకారము), భృథ = ప్రియమైన-అంచత్ = ఒప్పుచున్న - భుజ = బాహువులుగల - కృష్ణరాయ మహీభృత్ = కృష్ణరాయభూపతి యనెడి- నామ = శేరుగల - అస్మత్ = నాయొక్క (నాచరించిన) - ఆముక్తమాల్యద = ఆముక్తమాల్యద యను మహాకావ్యమునందు- ద్వితీయం బై = రెండవదై, మహిం = భూమిలో, పొల్పుగు = శోభించును.

గజపతికొడుకైన వీరభద్రప్రాత్రుని నేనల నోడించి అతఁ డేలుచుండిన యుదయగిరి కొండ వీడు దుర్గములను సాధించిన కృష్ణరాయఁ డనెడి నేను రచించిన యాముక్తమాల్యదలో మనో హరపద్యములుగలది ఇది రెండవ యాశ్వాసము.

‘గ్రాహరాహూ’ - ‘హృద్యపద్యము’ - వృత్త్యనుప్రాసము. ‘కొండవీటిధరణీభృద్దుర్గ’ అను పూ.ము.పా. ‘కొండవీటి’ అని ప్రాతిపదికము కానందున సిద్ధింపదు. ‘మహిభన్నామా’ - ‘మహిరాణ్నామ’ పూ. ము. పా.

ద్వితీయాశ్వాసము

సమాప్తము.

Handwritten signature/initials in the top left corner.

శ్రీ రస్తు.
ఆముక్తమాల్యద.
తృతీయాశ్వాసము.

క. శ్రీ షిషి నీళావర. దను
జోక్షప్రాణహర, దంష్ట్రీకోత్కృష్టహిర
ణ్యాక్షక్షపాచర, కృపా
వీక్షాదృతబాహులేయ, వేంకటరాచా.

శ్రీ...వర - శ్రీ = లక్ష్మీదేవి - క్షీతి = భూదేవి - నీళా = నీలాదేవి - అను వారికి-వర = భర్తవైనవాడా, దనుజ ఉత్త ప్రాణహర = అనురుదయన ('అనురా దైత్యులైతేయ దనుజే ద్వారి దానవాః' అమ.) ఎద్దుయొక్క ('ఉత్తా శ్రద్ధో లీలవర్ణ ఋషభో వృషభో' అమ.) అనువులను హరించినవాడా, దం...ర - దంష్ట్రీకా = కోటలచేత - ఉత్కృష్ట = ఎగ నటుక బడిన - హిరణ్యాక్ష = ఆశేరి - క్షపాచర = రాక్షసుడు కలవాడా ('రాక్షసః కోణపః క్రవ్యా త్రవ్యా' ప్రప ఆరణ రాత్రిభిరో రాత్రిచరః' అమ.), కృ...య-కృపా = దయ తోడి - వీక్షా = చూపుచేత - ఆదృత = ఆదరింపబడిన - బాహులేయ = కుమారస్వామికలవాడా ('బాహులేయ స్తారకజి శ్వాఖి శ్శిఖివాహనః' అమ.), వేంకటేశ్వరుడా.

'నీళా'దేవి కుంభకుండను గొల్ల దొరకుఁతురు; కాల నేమికోడుకు లాఁగోతులైపుట్టి జగమును బాధించుచుండఁగా, వాని నుక్కడంచువానికిఁ దన తనయనిచ్చిన నని కుంభకుండు చాటిం చెను. పలువురుగొల్లలు పట్టించోయి కంగపడఁగా, శ్రీకృష్ణుండు ఆ యాలంబోతులం గడిపి నీలం బెండ్లియాడెను. - 'దనుజోత్త' - అరిష్టుడను ననురుడు వృషభరూపమున మందమీదికి రాఁగా శ్రీకృష్ణులవారు వానిని సంహరించిరి. - 'హిరణ్యాక్ష' - సనకా మునుల శాసంబున వైకుంఠ ద్వారపాలకులగు జయ విజయులు నితిగర్భంబున హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగా నుద్భవించిరి. అందు హిరణ్యాక్షుండు యజ్ఞవరాహునిగొల్లెన నారాయణుని నెదిరించి యాదేవునిచేత కోఱిగో నిహతుండయ్యె.

'దంష్ట్రీకా' - హ్రస్వా దంష్ట్రా - దంష్ట్రాంకురము, - దంష్ట్రాగ్రము దంష్ట్రాలేశము చేతనే అవలీలగా నని భా. - 'క్షపాచర' - దానవులు, అనురుఁడు, దైత్యులు, రాక్షసులును వెవ్వేటు తెగ లయినను కవులు అభేదముగా వ్యవహరించుటయుం గలన; క్షపా = రాత్రియందు - చరః = సంచరించువాడు. - 'బాహులేయ' - కుమారస్వామి విష్ణుభక్తుఁ డని పురాణములందు ప్రసిద్ధము. - 'బహులానాం కృత్తికానా మపత్యం బాహులేయః'.

వ. అనధరింపు, మట్లరిగి యన్విష్టుచిత్తుండు. ౨

అవధరింపుము = చిత్తగింపుము, అరిగి = పోయి.

—* విష్ణుచిత్తుడు రాజసభ కేగటం. *—

శా. నిత్యంబు స్పృహరి వాద మగుట నిష్కృష్టి లే కంపం, దా
సత్యుజ్జ్వలంబు ఘోట భూపతియు సభ్యవ్రాతము స్పృశ్యమై
బ్రత్యుత్థానముఁ జేసి నిల్వఁగ, సభాభాగంబు సొత్తొంచి యా
స్వత్యప్రోజ్జ్వల రాజదత్తవరరత్నస్వం వీరస్థుడై.

3

నిత్యంబు = ప్రతిదినమునను, వాదము = తేనియెదుట పండితుల వాదము, అగుట = జరగుచుండుటచేత. ప్రతిహరి = దౌవారికుడు ('ద్వారి ద్వాన్తే ప్రతీహరిః ప్రతిహర్యవ్యనస్తతః' అను.), విజ్ఞప్తి = 'విష్ణుచిత్తులవారు వచ్చియున్నారు' అని ప్రభువునకు విన్నపము, లేక = చేయకయే, అంపం = సభలోనికి పంపఁగా. తా = ఆవిష్ణుచిత్తుడు, అతి ఊర్జస్వంబు = మిక్కిలి తేజోవంతుడు ('ఊర్జ స్వలస్సస్య దూర్జస్వీ చుడౌగ్ధా తిశయాన్వితః' అను. బలవంతుడు), ఘోట = అయినందున. స్థాపతియు = రాజును, సభ్యవ్రాతము = సభాసదుల ('సభా సద స్సభావ్రాతాః సభ్యా స్సామాజికా శ్చతే' అను.) సమాహంబును, శంకమై = జంకుచేత, ప్రత్యుత్థానము = ఎదురుకొని లేగుటను, చేసి = కావించి, నిల్వఁగ = నిలిచియుండఁగా, సభా భాగంబు = ఆస్థానప్రవేశమును, సొత్తొంచి = ప్రవేశించి, సొ...డు = సొన్నత్య = ఎత్తుచేత - ప్ర ఊర్జ్వలం = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదైన - రాజ దత్త = రాజుచేత ఈబడిన- వర = శ్రేష్ఠ మయిన - రత్న = మణులయు - స్వస్థ = బంధారముయొక్కయు - శీశ = ఆననమందున్నందు = కూర్చున్నవాడు, వి(ముందటి కన్వయము).

ప్రతిదినమును రాజసభలో మోక్షప్రద దేవతానిధాగణాధమై విద్వాంసులకు వాదము జరగుచుండుటచే దౌవారికుడు ముందుగా రాజసనుమతి నొందకయే లోనికిం బోనీయఁగా, ఆ విష్ణుగుప్తుడు ఆస్థానిం పటియుచుండఁగా, ఆయనయొక్క యావ్యతేజముం గాంచి రాజును సభవారును జంకుపొంది ఆయన నెదుర్కొని లేచి నిలుచుండిరి. అంత నాతడు సభలో బ్రవేశించి రాజనిర్దిష్ట మయిన సమున్నత బాజ్యల్యమాన రత్నఖచిత హేమపీతమందు ఆసీనుడాయెను.

'ప్రతిహరి' - య. ప్రతిహరి - ఈరెండును పురుషుల పిన్ధమేని నకారాంతములు, ఇవే స్త్రీ యర్థమగు నేని ఈకారాంతము. 'నిల్వఁగ' - పా. 'మొక్కఁగ'; 'సొన్నత్యప్రోజ్జ్వల' - ఉన్నత మయిన దానిప్రకాశము మిక్కిలి బాగుగఁ గాన్పించును.

క. ఆతిథ్యము గొని, మారి తన

చేతోగతి నొలయ, రంతు నేయని విద్య

ద్వారితంబుఁ జూచి. 'లాఠుల

నూ తరవా యుడుగ? మాట లాడుం' డనుచున్.

ర

ఆతిథ్యము = అప్రత్యక్షతిథిసత్కారమును ('క్రమా దాతి థ్యాతిథేయే ఆతిథ్యర్థేత్ర, సాయని' అను.); కొని = స్వీకరించినవాడై, తన (యొక్క), చేతోగతి = చిత్తవృత్తియందు

హరి = నారాయణుడు, బలయక్ = కదియఁగా, రంతు = శబ్దము, నేయని = చేయకున్నట్టి (ఊరకున్నట్టి) - విద్యత్ వ్రాతంబు = విద్యాంసుల సమూహమును, చూచి = విలోకించి, తర వాయి = ఉపక్రమమును (మీరు ఆరంభించినదానిని), ఉడుగక్ = ఇట్లు మానియుండుటకు, లాఁతులమా = మనమేమి ఒకరికొకరము పరాయిలమా (లేక - మేమేమి మీకు అన్యులమా), మాటలాడుండు = భాషింపుఁడు (చేయుచుండిన వాచిమును జరుపుఁడు), అనుచుక్ = అని (ముందటి కన్యాయము.),

ఆయనకు అన్యస్యాగతాద్యతిథిసత్కారములు రాజు కావించెను. అనంతర మాయన శ్రీహరిని స్మరించినవాడై తనరాకచే వాదముమాని యూరకయున్న యాపండితులంజూచి 'తర వాయి యేల నిలిపితిరి? నేనేమి మీకు లాఁతివాడనా? ఉపక్రమమును కొనసాగింపుఁడు' అని హెచ్చరించెను.

'అతిథ్యము' = అతిథికోటకైనది. 'తరవా యడుగ' - ఇత్యసంధి; 'తరవాయి డిగ' అని పఠించిన నిర్భాధము. చతుర్థపాదమున ప్లుతయతి.

తే. కతిపయోక్తులలోనె తత్ప్రతిభఁ దెలిసి,

నగవు నళుకొత్త రాజు నెమ్మొగముఁ జూచి.

'యీవు మాధ్యస్థ్యమున నున్న నేము గొన్ని

నొడివెడము మాట' అని తడనుష్ట పడసి.

౫

కతిపయోక్తులలోనె = ఒక కొన్నిమాటలలోనే ('వ్యాహర ఉక్తిర్లపితం భాషితం వచనం వచః' అను.), తత్ప్రతిభఁ = వారిప్రజ్ఞావిశేషమును, తెలిసి = గ్రహించినవాడై, నగవు = నవ్య - తళుకు ఒత్తక్ = అంకురించుచుండఁగా (చిటునవ్య నవ్యచు ననుట), రాజు నెమ్మొగము = తేనియొక్క మనోజ్ఞ పదనమును, చూచి, ఈవు = నీవు, మాధ్యస్థ్యమునక్ = మధ్యస్థభావమునందు - ఉన్నక్ (నీవు మధ్యవర్తివిగా నున్నయెడల), ఏము కొన్నిమాటలు, నొడివెడము = చెప్పెడము, అని - అనివచ్చించి, తత్ప్రతిభఁ - తేని యంగీకారమును, పడసి = పొంది, (ముందటికన్యాయము.)

అంత నాయాశ్వురు నాంగైదు వాక్యములు వారినోట రాఁగానే వారితెలివి యింతియ గదాయని గ్రహించినవాడై, లేతనవ్య నవ్యచు రాజునో 'నీవు మధ్యవర్తివిగా నుండువేని కొన్ని మాటలు చెప్పెదము' అని చెప్పెను. రాజు అందుల కంగీకరించెను.

'ప్రతిభ' - వాదనందు అవస్థయు పలయును,—

'స్మృతి ర్వ్యతీతవిషయా । మతి రాగామి గోచరా

బుద్ధి స్తాత్కలికీ జ్ఞేయా । ప్రజ్ఞా త్రైకాల్యగోచరా

ప్రజ్ఞాం నవనవోన్మేష । కాలినీం ప్రతిభాం విదుః॥'

'నెమ్మొగము' = నెఱి + మొగము. 'మాధ్యస్థ్యము' = మధ్యస్థ నిభావము - 'మధ్యస్థుఁడు' = నడుమనుండువాఁడు - వాదప్రతివాదముల సారాసారముల నిష్ఠయించువాఁడు. 'తళుకొత్తు' = తళుక్కుమనుట - ఇంచుక యంకురించుట - ఎక్కువ నవ్యుట అధమలక్షణము, ఆయన మహాపురుషుఁడుగాన ఆయనకు ఉండదు.

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుండై యాతఁ
 డనిన వన్నియును మున్ననువదించి;
 తొడఁగి యన్నిటి కన్ని దూషణంబులు వేగ
 పడక తత్పథ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;
 ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొకమాటనె
 నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;
 క్రందుగా రేఁగినం గలఁగ కందఱఁ దీర్చి
 నిలిపి; యమ్మొదలి వానికి నె మగిడి;
 తే. మఱి శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు
 వైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము
 జగ మెఱుంగఁగ రాధ్ధాంతముగ నొనర్చి;
 విజితు గావించి కయ వాని విడిచి పెట్టి.

౬

1. అందులో = అందులలో, ఒకమేటికి = గొప్పవాని కొకనికి, అభిముఖుండు = ఎదురుమోముగా నున్నవాఁడు, వి, ... అనువదించి = తాను మరలవదించి, (అట్లు వదించుట ఆమేటి వదించినది ఇదియే అని నిశ్చయము చేసికొనుటకు);

2. తొడఁగి = (ఘండనసేయుటకు) ఆరంభించి, అన్నిటికి = ఆతఁడుచెప్పిన సకల విషయములకును, అన్నిదూషణంబులు = ప్రతివిషయమునకును ఒక్కొక్క దోషోద్ఘాటనమును, వేగపడక = తొందరపడక, (తొందరపడుటచే నుచి తప్పి తనవాదమే చెడును, అన్యలకును తనయందు నుతితప్పును, మచ్చరమెచ్చును.), తత్పథ = ఆసథ (లోనివారు), ఒడఁబడఁగ = ఈయనమాట సాధువని అంగీకరించునట్లుగా, పల్క;

3. ప్రక్కమాటల = ఇతరులు నడుమనడుమ వదించు వాదాంశములను, ఎన్నక = సరకు గొనక, ఒక్కొకమాటనె = ఒక్కొక్క మాటకు ఒక్క బదులుమాటచేతనే, నిగ్రహస్థానము = పరాజయ హేతువును, అనుగ్రహించి = అనుగ్రహపూర్వకముగా ఉద్ఘాటించి;

4. క్రందుగా = (చలువురు ఒక్కమొగిని) దొమ్మిగా, రేఁగిన = వారించు జోరఁగా, కలఁగక = కలఁతపడక, అందఱ, తేర్చి = సమాధానపఱచి, నిలిపి = ఊరకుండునట్లుచేసి, ఆమ్మొదలివానికి నె, మగిడి = మరలి;

మఱి = విశేషించి, శ్రుతి స్మృతి సూత్ర సమాజమునకు = శ్రుతి = వేదములయు ('శ్రుతిః స్త్రీ' వేద ఆత్మయ'అమ.)-స్మృతి-ధర్మశాస్త్రములయు ('స్మృతిస్తు ధర్మసంహిత'అమ.)-సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయు - సమాజమునకు = సమాహమునకు, విక కంఠ్యంబు = ఏక కంఠత్వము = ఏకవాక్యత్వము=ఏకాభిప్రాయత్వమును, కల్పించి = వివరించి, ఆత్మమతము = తనమతమును, జగము ఎఱుంగఁగ = లోకమెల్ల నెఱుంగునట్లు, రాధ్ధాంతముగ = సిద్ధాంత

ముగా, ఒనర్పి = చేసి, వానికొ = ఆవాదిని, విజితుకొ = ఓడినవానింగా, కావించి, దయకొ = కరుణచేత, విడిచిపెట్టి.

ఇందు క్రమముగా పూర్వపక్షోపన్యాస తదనువాది తద్దూషణ స్వమతస్థాపనములు చెప్పఁ బడినవి. 'అనుగ్రహించి' - ప్రక్కమాటలకు ఉత్తరము చెప్పవలసినన్యాయము లేకున్నను చెప్పట యనుగ్రహముచేత. 'నిగ్రహస్థానము' - పరాజయహేతువు, ఎట్టిదోషమున్నం బరాజయము కలుగునో అట్టిదోషము:—

‘అఖణ్డితాహంకృతినా పరాహంకార భిన్ననసే

నిగ్రహ స్తన్నిమిత్తస్య నిగ్రహస్థాన చోచ్యతే.’ తా. రి.

‘వికకంఠ్యము’-శ్రుతిస్మృతి సూత్రములకు విరోధములు అజ్ఞాలకుం గాన్పించుచుండును; ప్రాజ్ఞులకు వానివాని వాస్తవభిప్రాయము తెలుంగుకతన వికమత్వమే గాన్పించును.

‘బల్కి’-పా. ‘జెప్పి.’ ‘ప్రక్క’ - పా. ‘పెక్కు.’ ‘జేర్చి’-పా. ‘దీర్చి.’

క. ‘నీ నే మంటివి రమ్మం

చావలినానికిని మగిడి యట్లనె నానిం

గావించి; యొకఁ డొకఁడు నా

నా విప్రుఁడు వాదసరణి నందఱు గెలిచెన్.

2

కావించి = (విజితుం) గావించి, ... వాదసరణికొ = వాదక్రమమున.

—*అన్యమతి నిరసనము*—

సీ. ‘జగదుక్తతికిని బీజము ప్రధానం మనసి

క్షుత్యాది విశేష శబ్దనాదిం.

బారి ‘సీతుఁ డేసఁ నా భాగమాత్రేత్యాన్య

వాహుతిస్సార్థ మాయావినాది.

‘ఫలియించుఁ గ్రియయఁ నా ఫలమతి యిత్యాది

సర్వేశుఁ గొనని యపూర్వనాది,

‘శాస్త్రయోనిత్వా’ది సరణి ‘విశ్వనిం దె

త్వేడు ననునూహ మస్మిన్ననాది,

తే. ‘నిత్యులం జెల్ల నిత్యుం డన్యుత్సూహం

క్షణికసర్వజ్ఞతేషా సౌగత వివాది,

‘ననుపపత్తేర్న’ యనుసూత్ర నూది ధైవ

నాణి నృపతీశుఁ బ్రత్యక్ష వాది, గెలిచె.

౮

1. బ...కి - జగత్ = లోకముయొక్క ('అథో జగతీ లోకో విష్టపం భవనం జగత్' అమ.) - ఉదతికి = పుట్టుకను, ప్రధానము = ప్రకృతి ('ప్రధానం ప్రకృతిః స్త్రీయామ్' అమ.), బీజము = కారణము ('హేతు ర్నా కారణం బీజమ్' అమ.), అనత్ = అని సాంఖ్యుడు వాదించగా, వీశుత్ = విగతేశుని - అనగా ఈశ్వరుడు జగత్కారణము కాడనువాడును, అశబ్ద వాదిత్ - అశబ్ద = (దేనికి వేదశబ్దమే ప్రమాణము కాదు అది) ప్రధానము - వాదిత్ = జగత్కారణమని వాదించువాడును అగు నాసాంఖ్యుని, ఈక్షత్వాత్ = 'ఈక్షతేర్న శబ్దమ్' లోనగు సూత్రములచేతను, గెలిచెత్; సాంఖ్యమతము సంక్షేపముగా నిట్లు:—

'సంఖ్యాం ప్రకుర్యతే వైచ ప్రకృతిం చ ప్రచక్షతే
తత్త్వేని చ చతుర్వింశత్ తేన సాంఖ్యాః ప్రకీర్తితాః.' భార.
'సంఖ్యా సమ్యగ్వివేకే నాత్మకథనమ్.' విజ్ఞానభిక్షువు.
'మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృతివికృతయః సప్త।
హేతవశక మ్త పికారో న ప్రకృతి ర్న వికృతిః పురుషః.' ఈశ్వరకృష్ణుడు.

అర్థములు నాలుగుతెలుగులు; ఒకటి కేవలప్రకృతి- అనియే ప్రధానాపనామకము. ఏడుప్రకృతి వికృతులు (=తదుపాయములు) - అని మహత్తు అహంకారము పంచతన్మాత్రలును. పదునాలుగు కేవలవికృతులు- పంచమహాభూతములు (=సృష్టి వ్యవస్థావాగ్ధ్యాకాశములు), పంచజ్ఞానేంద్రియములు (= త్వక్ష్ణక్షోభోత్రజిహ్వహృదయములు), పంచకర్మక్రియములు (=వాక్పాణి పాదపాయుపస్థములు, అంతఃకరణము, అనునవి- ఈయిరువది నాల్గును చతుర్వింశతి తత్త్వములనబడును. ప్రకృతియు, వికృతియుఁ గానిది (= అనుభవము) పురుషుడు. పురుషులు పెక్కుండ్రు. ఈశ్వరుడు లేడు; ప్రకృతి స్వప్రకర్తి. దుఃఖ త్రయాత్మంతికనాశము ముక్తి.

'అజా మేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాంబహ్వీః ప్రజాః జనయంతీం సహసా
అజో నిర్వ్యోజాః మానోజేనుకేతే. జనో త్యేనాం భుక్తభోగా మజోఽన్యః.' క్వేతా.
'రక్షస్య చ్యవిత్యా నికర్తతే వర్తక యథా వృత్త్యాత్
పురుషస్య తి ధాత్మానః ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః.' ఈశ్వరకృ.
ఈమతమును నిఁపించిన ప్రకారము:—

బ్రహ్మసూత్రము:—“ఈక్షతే ర్నా బ్దమ్.” 1;1,5.-యస్మిత్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తి అశబ్దమ్ అనుమానికం ప్రధాన మి త్యర్థః - నతజగత్కారణ వానివాక్యప్రతిపాద్యమ్-కుతి- ఈక్షతే - సచ్చబ్దవాచ్యసమృద్ధివ్యాపారివి శేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్నాబ్దోః శ్రవణాత్ - శ్రు. 'త ద్దక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి.' ఈక్షణ క్రియాయోగ శ్చచేతనే ప్రధానే న సంభవతి - అతః ఈప్ర శేక్షణక్షమ శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ సచ్చబ్దాభిధయః - తథా చ సర్వే ష్వేవ స్వప్రకరణే ష్వీక్షాపూర్వి కైవ స్వప్తిః ప్రతీయతే - శ్రు. 'స ఈక్షత లోకా న్నుసృజా ఇతి స ఇమా ల్లోకా నసృజతః'. - శ్రు. 'స ఈక్షాం చక్షే సప్రాణ మసృజ తే' త్యా ంఘ." శ్రీభాష్యము.

స్వప్రకరణములం దెల్ల జగత్కారణమునకు ఈక్షణక్రియాయోగము చెప్పబడి యున్నది. ఈక్షణము అచేతన మయిన ప్రధానమునకు సంభవించదు, కావున అది జగత్కారణము

గాదు; మఱి తాదృశేక్షణముండు చేతనవిశేషము, సర్వజ్ఞుండు సర్వశక్తి పురుషోత్తముండు, 'శ్రు. సదేవ సామ్యేవ మగ్ర ఆసీ దేక మే వాద్వితీయమ్...త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయే యేతి' ఇత్యాదులగు శ్రుతులయందలి సచ్చబ్రహ్మమునకు వాచ్యుండు జగత్కారణము.

2. పోరిక్ = దృఢముగా, ఈశుండు = ఈశ్వరుండు, ఏన = నేనే (జీవాత్మ పరమాత్మ లకు అభేదము), నాక్ = అని (యదైవతీ) వాసింపఁగా, మాయావివాక్ = మాయయే అనఁగా భ్రమయే జగత్కారణ మని వాదించు నాయదైవతీని, భో...ర్తిక్ = 'భోగమాత్ర సామ్యలిక్టాచ్చ' (ముక్తాత్మలకు జగత్సృష్ట్యాని వ్యాపారము లేదు, భోగమాత్రమందే ఈశ్వర సామ్యము) అను నూత్రమును ఉదాహరించెడు స్ఫురణచేత, 'గలిచెక్'; అదైవత మతసంక్షేప మేమన:—

మాయ జగత్కారణము, ఆత్మ కాఁడు. పరమాత్మ యొక్కడే కలఁడు, ఇతర మేమియు లేదు. జీవాత్మ పరమాత్మలకు భేదము లేదు. దృశ్యమెల్లను (నానాత్వమును భేదబుద్ధియు) ఎండ మావులవలె ఆసత్తు. సత్తమబోధ భ్రమచేత; ఆభ్రమయొక్క ఆత్మసంతిక నివృత్తియే మోక్షము:

'స్వప్నమాయే యథా దృష్టే గర్భస్య నగరం యథా
తథా విశ్వ మిదం దృష్టం వేదాంతేషు విచక్షతైః.'
'జీవాత్మనో రసన్యత్వ మభేదేన ప్రశస్యతే
నానాత్వం నిద్ర్యతే య చ్చ త చేపం హి సమజ్ఞసమ్.'
'నేహ నా నేతి చాహ్మయా దిన్దో మాయాభి రి త్యపి
అజాయమానో బహుధా మాయయా జాయతే తు సః.'
'సతో హి మాయయా జన్మ యుజ్యతే న తు తత్త్వతః
తత్త్వతో జాయతే యస్య జాతం తస్య హి జాయతే.'
'అసతో మాయయా జన్మ తత్త్వతో వైవ యుజ్యతే
సన్ధ్యాపుత్రో న తత్త్వేన మాయయా వాపి జాయతే.'
'స్వప్నదృక్ప్రచరక్ స్వప్నే దిక్కు వై హి సు స్థితాక్
అణ్డజాక్ స్వేదజాక్ వాపి జీవాక్ పశ్యతి యాక్ సదా.
స్వప్నదృక్ప్రచరక్ స్వప్నే విద్యస్తే తతః పృథక్;
తథా తద్దృశ్యమే వేదం స్వప్నదృక్ప్రచరక్ మిష్యతే;
చరక్ జాగరితే జాగ్ర ద్దిక్కు వై దశను స్థితాక్
అణ్డజాక్ స్వేదజాక్ వాపి జీవాక్ పశ్యతి యాక్ సదా,
జాగ్రచ్చిత్తే త్పరాయా స్తే న విద్యస్తే తతః పృథక్;
తథా తద్దృశ్యమే వేదం జాగ్రత చ్చిత్త మిష్యతే.'

గౌడ.కారి.

'తత్త్వమసి' 'అహంబ్రహ్మస్మి' ఇత్యాది మహావాక్యములుం గలవు.

పద్యపురాణమందు శివుండు పార్వతికి వైవాదిశాస్త్రముల యసత్త్వము నిట్లుబోధించి నాఁడు:—

'శృణు నేవి ప్రవక్ష్యామి తామసాని యథాక్రమమ్,
యేషాం శ్రవణమాత్రేణ పాపిత్యం జ్ఞానినా మపి.

ప్రథమం హి మ యై వోక్తం శైవం సాశుపతాదికమ్
 మచ్ఛక్త్యావేశితే ర్విప్రైః స్సంప్రోక్తాని తతః పరమ్.
 కణాదేన తు సంప్రోక్తం శాస్త్రం వై శేషికం మహత్,
 గాతమేన తథా న్యాయం, సాంఖ్యం తు కపిలేన వై.
 ద్విజన్య నా శైమినీనా పూర్వం వేదమయార్థతః
 నిరీశ్వరేణ వాదేన కృతం శాస్త్రం మహత్తరమ్.
 ధిషణేన తథా ప్రోక్తం చార్వాక మతిగర్హితమ్.
 దైత్యానాం నాశనార్థాయ విష్ణునా బుద్ధరూపిణా
 బౌద్ధశాస్త్రం మసంస్పృక్తం న్నగ్ననీలపటాదికమ్.
 మాయావాద మసచ్ఛాస్త్రం ప్రచ్ఛన్నం బౌద్ధ మేవ చ
 మ యైవ కథితం దేవి కథా బ్రాహ్మణరూపిణా.
 అపార్థం శ్రుతివాక్యానాం దృశ్య లోకగర్హితమ్.
 కర్మస్వరూపత్యాజ్యత్వ మత్ర చ ప్రతిపాద్యతే.
 సర్వకర్మపరిభ్రంశా నైషకర్మ్యం తత్ర చోచ్యతే;
 సరాత్మ్య జీవయో రైక్యం మ యత్ర ప్రతిపాద్యతే.
 బ్రహ్మణోఽస్య పరం రూపం నిర్గుణం దర్శితం మయా;
 స్వస్య జగతోఽవ్యస్య నాశనార్థం కథా యుగే,
 వేదార్థవ స్మహాశాస్త్రం మాయావాద మవైదికమ్
 మ యైవ కథితం దేవి జగతాం నాశకారణాత్.

దీనిని నిరసించినప్రకారము:—

బ్ర.సూ.-“భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణోచ్ఛ.” 4.4.21. ‘బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగ
 మాత్రే ముక్తిస్య బ్రహ్మసామ్య ప్రతిపాదనా చ్ఛలిక్ష్ణో జగద్వ్యాపారవర్జని త్యవగమ్యతే.-శ్రు.
 ‘సోఽశ్శుతే సర్వోకామాన్ సహద్రహ్మణా విపత్సితే’ తి. అతో ముక్తిస్య పరమపురుష
 సామ్యం సత్యసంకల్పత్వం చ పరమపురుషసాధారణనిఖిలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేనవర్ణ
 నీయ మితి జగద్వ్యాపారవర్జ మేవ ముక్త్యైశ్వర్యమ్.” శ్రీభాష్యము.

3. క్రియాయ = సోఽలిప్తోమాదికర్మయే (ఈశ్వరుడు కాఁడనుట), ఫలియంచు =
 (ఆకర్మవలన నిష్పన్నమగునట్టి అపూర్వమనునది ద్వారము గా) ఫలమొసంగును, నాన్ = అని
 మీమాంసకుడు వానింపఁగా, సర్వేశున్ = ఈశ్వరుని - కొనని = అంగీకరింపనట్టి - అపూర్వ
 వాదిన్ = అపూర్వమును వాదించెడు మీమాంసకుని, ఫలమత ఇత్యాదిన్ = (ఫలమ్ = కర్మఫలము
 అతః = పురుషోత్తమునవలన కలుగును, ఏలన, ఉపపత్తేః-ఆతః డిచ్చు ననుటయే యుక్తియుక్త
 ముగా నున్నందున - అను నర్థముగల) ‘ఫలమత ఉపపత్తేః’ అను సూత్రముచేత గెలిచెను.

సంక్షిప్తముగా మీమాంసక మతస్వరూపము:—

లోకమునకు కర్తయు భర్తయు హర్తయు నగుదేవుఁడెవఁడును లేడు; సకలజనులును
 నిజకర్మానురూప మయినశుభాశుభఫలములను పొందుదురు. వేదమునకు కర్త లేడు, ఏల యన,
 శబ్దములు నిత్యములు దానికూర్పును నిత్యమే; దానిప్రామాణ్యము దానివలననే సిద్ధము; అనాది

సిద్ధ మగుదానికి ఇతరమునుండి ప్రామాణ్య మెట్లు కలుగును? ఆద్యంతకూన్య మయిన యీలోక ప్రవాహమునందు జనులకు బీజాంకురన్యాయముచేత కర్మవలననే క్రియయెల్లఁ గలుగును, కర్మయు క్రియవలనఁ గలుగును, కావున ఆత్మేపము లేదు.

యజమానుం డొసఁగు నాచుతిని గ్రహించు బ్రహ్మాదిదేవతలు ఆయామంత్రములే యనియు, అదియే అన్నియు చరాచరమునకు కార్యవశమున భోగముం గలిగింతురనియు తెలివిడి.

‘దేవో న కశ్చి ద్భవనస్య కర్తా । భర్తా న హర్తాపి చ కశ్చి దాస్తే;
కర్మానుసూపాణి శుభాశుభాని । ప్రాప్నోతి సర్వోఽపి జనః ఫలాని.
వేదస్య కర్తా న చ క శ్చిదాస్తే, । నిత్యా హి త్త్వా, రచనాస్య నిత్యా
ప్రామాణ్య మస్మిక్ స్వత ఏవ సిద్ధమ్, । అనాదిసిద్ధో పగతః కథం తత్.
ఆన్యస్తకూన్యేఽత్ర జగత్ప్రవాహే । క్రియాకవే త్కర్మత ఏవ గర్వా;
కర్మాపి పుంసాం ఫలపి క్రియావో । బీజాంకురన్యాయతయా న హి షః.

యా గాదికార్యాచుతిభాగభాజో । మద్రాత్మకా దేవగణా నిరుక్తాః

బ్రహ్మాదయః కార్యవశేన భోగం । కుర్వంతి సర్వేఽపి చరాచరస్యః.’ విద్యనోద.

మిమాంస ఈశ్వరునిొద్దనుట నె పథమునో ఉపమానొ నిట్లు చమత్కారముగా చెప్పబడినది,-

‘వేదై ర్విదోభి రభిలైః కృతకీర్తిరత్నే । హేతుం వి నైవ భృతనిత్యపరాధ్యత్నే
మిమాంస యేవ భగవ త్యమృతాంశుమాళౌ । తస్మి న్మహీభుజ తయానుమతి ర్న శేతే.’

11 స. 64.

ఈమతమును నిరసించిన ప్రకారము:—

బ్ర. సూ. - “ఫల మత ఉపపత్తేః” - “...శుల్కన్యాయతయా శాస్త్రీయ మైహికాముష్మిక మపి ఫలమ్ ఆత ఏవ. సరస్మాత్ పురుషాన్యవ తీతి సామాన్యేన. - శ్రు. ‘ఫలమత ఇత్యుచ్యతే కుతఏతత్ - (ఉపపత్తే) న ఏవ హి నర్వజ్ఞః స్వశక్తి స్మహాదానోమానిభి రుపాసనేన చారాధిత విహికాముష్మిక భోగజాతం స్వస్వం పావాన్విరూప మపవర్గం చ దాతు మీష్టే - న హ్యేతేనం కర్మ త్కణధ్వంసి కాలాంతభాషిఫలసాధకం కవితుమ్హతి.”

4. ఈశ్వరునిక, అనుమానమే - ‘శీత్యక్కురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వాత్ ఫల వత్’ అనునట్టి యనుమతి కరణమే (శబ్దప్రమాణము కాదనుట), తెల్పెడుక, ఆన్ = అను = అని వాదించునట్టి - పీలువాదిక = పరమాణు సంయోగక్రమమున జగత్తు ఏర్పడును అని వాదించు వైశేషికుని (‘పీలుః ప్రమానకాణ్డే భద్రుభేద పరమాణుషు’ నానా.), శాస్త్రయో నిత్య అని సరణికో = ‘శాస్త్రయోనిత్వాత్’ ఇత్యాది సూత్రముల మార్గముచేత, గలిచెను.

అనుమానమే ఈశ్వర సద్భావమునకు ప్రమాణ మనుటకు తర్కదీపికయందు ఇట్లు విస్తరము:—

“న స్వీశ్వరస్య సద్భావే కిం ప్రమాణమ్? న తావ త్రృత్యక్షమ్; తద్ధి బాహ్య మాభ్యం తరం వా? నాద్య మరూప్రవృత్త్యాత్; నాస్త్యి నాత్మనుభూది వ్యతిరిక్తత్వాత్. నా వ్యను మానమ్; లిక్తాభావాత్. నాపి కబ్జః, శబ్దస్య వేదాత్మిక స్వీశ్వరోక్తత్వేన ప్రామాణ్యా దీశ్వరాసిద్ధౌ తత్రాప్రమాణ్యాసిద్ధే రితి చే న్ను; శీత్యక్కురాదికం కర్తృజన్యం కార్యత్వా ధ్భటవ ది త్యనుమానస్య ప్రమాణత్వాత్, ఉపాదానగోచ రాపరోక్షజ్ఞాన చిక్నీకృతిమత్త్వం

కర్తృత్వమ్, ఉపాదానం సమవాయికారణమ్; సకలపరమాత్వాది మాత్మదర్శిత్యా త్వర్వజ్ఞత్వమ్.”

పీలువాదము:—

నై తేషికమవయో - పరమాణువులు నిత్యములు. వానిసంయోగమువలన పృథివ్యాదిమహాభూతములు జనించును, తద్విభాగమువలన నశించును; తత్త్వమునకు జెప్పదున్నాడు.

‘నభస్వదన్యః పరమాణురేవా । నిత్యః అనిత్యో ద్వ్యణుకాదిరేవాః,

పఞ్చాపి నిత్యా గగనాయోఽమోమనోఽణి రేషాం విభవః పరే తు.’ వి. మా.త.

“ఇదానీం కార్యరూప పృథివ్యా చతుష్టయ సోత్పత్తి వినాశక్రమః కథ్యతే. ఉత్పత్త్యసృచిత్వాపకా త్పరమాణుమ క్రియా జాతుతే । తతః పరమాణు ద్వయసంయోగే సతి ద్వ్యణుక ముత్పత్తీతే । తద్విభి ద్వ్యణుకైః స్త్రోమణాకమ్ । ఏనం చతుర్భూతాకాక్రమేణ మహతీ పృథివీ మహత్త్వ లింగేణ హస్తేనా హమాకా వాయు రుత్పద్వ్యణేషేష ముత్పన్నస్య కార్యవివ్యవస్య సంజి హీర్వా పకా త్పరమాణుమ క్రియా । క్రియయా పరమాణుద్వయభాగే సతి ద్వ్యణుకనాశః । తత్త స్త్రోమణకనాశః । తతః శ్చతుర్భూత క స్యే త్యేనం మహాపృథివ్యానో నాశః । అసమవాయికారణ నాశా ద్వ్యణుకనాశః । సమవాయి కారణనాశాత్తద్వ్యణుకనాశ ఇతి సంప్రదాయః.” తర్కదీపిక.

నాశక్రమము నాశిక భాష్యమున నిట్లు చెప్పబడియున్నది:—“విసర్గయేణ తు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ. 2. 3. 14. ... విపర్యయేణ తు ప్రళయక్రమోఽత ఉత్పత్తిక్రమ ద్యతేతు చన్యూతి; తథాహి - తేతే దృశ్యతేయేన క్రమేణ సోపానమరూఢ స్తనో విపరీత క్రమేణాపగోహ తీతి; తేచ దృశ్యతే మృతో జాతం ఘటశరావా ద్యప్రయకాలే మృద్భావ మశ్లేతి, అద్యన్తే జాతం హిమకరకా ద్యభావ మశ్లేతీతి । అత శ్చోపపద్యత ఏత ద్యత్పృథివ్యసోత్పత్తి జాతా సతీ స్థితికాల వ్యతిక్రాంతా వసోఽపీయాన్, అత శ్చ తేజసోఽజాతాః సత్యేస్తేజ అతీయుః, ఏనంక్ర మేణ మాత్మ్యం నూత్నితరం చానంతర మనంతరతేన కారణ మపీత్య సర్వం కార్యజాతం పరమకారణం పరమనూత్మ్యంచ బ్రహ్మశ్లేతీతి వేదితవ్యమ్!”

పీలువాదమున ప్రభాష్యమున నిట్లు నిరస్తమైనది:—

“శాస్త్రయోనిత్యత్. 1.1.3. శాస్త్రం యోగ్య యోనిః కారణం ప్రమాణం తిచ్ఛాస్త్రయోని-తస్యభావః శాస్త్రయోనిత్యమ్ - సన్యాత్ ప్రమాణజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య-తస్యో నిత్యంబ్రహ్మణః. తద్వైవాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షైః ప్రమాణా షషమతయా బ్రహ్మణ శ్చాస్త్రైక ప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్యసాదం బ్రహ్మణః. - శ్రు. ‘యతోవా ఇమాని భూతానీత్యానీవాక్యం బోధయ త్యేవేత్త్యర్థః’ - ‘ప్రత్యక్షైః అన్నచో లోకబ్రహ్మచేతే నమహానము గ్రహ్యము.

క్షణిక సర్వార్థతా ఈర్ష-క్షణిక-క్షణమాత్రము ఉండునవైన - సర్వ = సకలమైన-అర్థతా = పదార్థముల భావమును, హిక్ = చూచువాడైన (సకలవస్తువులను క్షణికము లని తలంచునట్టి-క్షణికగతి పింసా దర్శనేషు, ధా. మా.), సాగతేపివాచిక = బౌద్ధమతమునువాదించు వానిని - బౌద్ధని (‘సర్వజ్ఞ స్సుగతో బద్ధః’ అయి.), నిత్యులం చెల్ల నిత్యుడు అన్ = ‘నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామ్’ అనెడి-శ్రుతి ఉరు ఉక్తి = వేదముయొక్క మహావాక్యము చేతను, గలిచెడి. - ‘సర్వార్థతేషిక’ - పా. ‘సర్వజ్ఞ తేజ’.

సంతోషముగా జాడమతస్వరూపము:—

“లేచ జాడ్డా శ్చతుర్విధయా భావనయా పరమపురుషార్థం కథయన్తి లేచ మాధ్యమైక
యోగాచార సామ్రాజిక వైభాషిక సంజ్ఞాభిః ప్రసిద్ధా జాడ్డా-యథాక్రమం సర్వశూన్యత్వ,
బాహ్యశూన్యత్వ, బాహ్యార్థానుమేయత్వ, బాహ్యార్థప్రత్యక్షత్వ-వాదా నాతిప్రస్తావనత్వం త్తణికం
త్తణికం, దుఃఖం దుఃఖం-స్వలక్షణం స్వలక్షణం, శూన్యం శూన్యమితి భావనా చతుష్టయ ముప
నిష్ఠం ప్రప్రవృత్తమ్.” ఇందులకు కారికలు:—

“జాడ్డానాం సుగంధో వేవో విన్యం చ వైభాభ్యగమ్;
శ్చతుర్తత్వైశ్చ యా తత్త్వై చతుష్టయ మిన్యం బాహ్యమ్;
దుఃఖం దుఃఖం చైవ త్తణికం సముపయోగ మతిః
ప్రసిద్ధా శ్చేత్త్వస్య చ వ్యాఖ్యా క్రమేణ శ్రూయతా మతః.
దుఃఖం సంహారిణః స్కంధా నైచ పఞ్చ ప్రకీర్తితాః;
విజ్ఞానం వేదనాసంజ్ఞా సంస్కారో హుప వేవచ;
సత్త్వేంద్రియాణి శబ్దాద్యా విషయా పఞ్చసంసమ్.
కర్మాభాసేన వేతాని ద్వాదశాయతనానితు;
రాగాదీనాం గణానియః స్యాత్ సముపయోగ స్వజ్ఞాం హృద
ఆత్మాత్మీయ స్వభావాఖ్యో న స్యాత్ సముపయోగః.
త్తణికాః స్వసంస్కారా ఇతి యా వాసనా స్థిరా
స చూర్ణ ఇతి విజ్ఞేయః న చ మోక్షోఽభిధేయతే.
ప్రత్యక్ష మనుమానంచ ప్రమాణ స్వత్యయం తథా.
చతుః ప్రథమికాజాడ్డాః ఖ్యాతా వైభాషికాదయః.
ఆర్థో జ్ఞానాన్నివో వైభాషికేణ బహు మన్యతే;
ప్రతాప్తీన ప్రత్యక్ష గ్రాహ్యార్థానాం న బహిర్గతాః;
ఆకార సహితబుద్ధి ర్లోగాచారస్య సమ్మతా;
కేవలాం సంఘం స్వస్థాం మన్యస్తే మధ్యమాః పునః;
రాగాది జ్ఞానసంతాన వాసనా చ్ఛేద సంభవా;
చతుర్థా మః జాడ్డానాం ముక్తిరేవా ప్రకీర్తితా.
కృత్తి కపణ్డలు క్షౌణ్డ్యం చీరం పూర్వార్హాభోజనమ్.
సంఘో గత్రంబరత్వం చ శ్రియే జాడ్డాభిక్షాభిః.”

జాడ్డులు సర్వము త్తణికము దుఃఖము స్వలక్షణము శూన్యము అని వాదింతురు. ప్రత్యక్షాను
మానములు మాత్రమే వారికి ప్రమాణములు. రాగాదులయు జ్ఞానసంతానముయొక్కయు
వాసనాచ్ఛేదమువలన ముక్తి కలుగును.

త్తణికత్వవాదమును ఆత్మనిత్యత్వమును చెప్పెడు శ్రుతులచే ఖండించె నని భా. ఉక్త
శ్రుతి:—

“నిత్యో నిత్యానాం చైతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదిధాతి కామాకా
త మాత్మస్థం యేన సువశ్యన్తి ధీరా స్తేషాం శాన్తి శ్శాశ్వతీ నేతరేవామ్.” కఠ.5(18).

స్వపతి ఈశ్వరః = రాజే ఈశ్వరుః దని తలంచునట్టి ప్రత్యక్షవాదికా = ప్రత్యక్షమే ప్రమాణమని వాదించువానిని, 'అనుపపత్తేర్న' అను సూత్రము ఆదియైన - వాణిక్ = వాక్కుచేత (వాక్యములచేతను), గెలిచెత్.

స్వపతీశుఁడు చార్వాకుఁడు - తన్మతము సంగ్రహముగా:-

'అగ్నిహోత్రం త్రయా వేదా స్త్రిస్థం భస్మగుచ్ఛనమ్

బుద్ధి పారుష హీనానాం జీవి కేతి బృహస్పతిః'.

"అతః ఏవ కర్మకాదిజన్యం దుఃఖకేవ నకమ్, అకస్మిన్ రాజా పరమేశ్వరః, తేహోచ్చేతో మోక్షః, దేహస్మివాచే చ కృతోఽహం కృష్టోఽహం మిత్యాది సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, మమ శరీర మితి రాజకర్మిత ఇత్యాదివ దౌషచారికః". స్వ. ద. సం.

'న స్వగ్ధో వైవ జ నాత్రన్య యః న వరణో వాప్యధర్మో న కర్మః'

శక్తిః సవాన్య కర్మైవ ప్రథమేతి శుభో వైవర్తంత సహర్షా

ప్రత్యక్షస్యన్నమానం న సకలభుక్త్యాభిన్నైస్తే కర్మైః

(మిథ్యాభూతేనమస్తేఽభ్యనుభవతిజనః సర్వకే బుద్ధిమాహ్నః.)' స. ద. సం.

విత్స్వతే నివసనాః:-

బ్ర. సూ. - "అనుపపత్తే స్తు న వాచ్యః", 1. 2. 3. "మిమం శాసాగ్గణం పర్యాయాయతాం ఖాన్యోకల్పస్య చరణంబుద్ధి నిబద్ధనా సరిమివదుఃఖసమ్బద్ధయోగ్యస్య బద్ధముక్తా వస్థస్య జీవస్య ప్రస్తుత విచారేనంబుద్ధిగ్ధః = విచారేపద్ధ్యో ఇతి వాస్మిక్ ప్రకరణే శారీరపరిగ్రహశక్త్యా జాయత ఇత్యర్థః".

శా. విత్స్వత్వంతోఽపి తాత్పర్యే సుఖ సంపత్తిత్వబోధకముం

మత్త్వైవాయనపూత్రసమృద్ధితోల సేతు న్మున్నీ హంసచి. పై.

విత్స్వత్త్వము దాని కన్య దివిమద్యాన్యపత్తిసంఘన్విత

ప్రాప్త్యేతింమను దేటుగాఁ దేలును మోహాదే స్మృతిహాణంబులక.

విత్స్వతే పందితుఁడు అందు - కోఁదులచేర ('విద్వాన్వివశ్చి ద్దోషజ్ఞః కన్ సుఖీ తోవికో బుధః' అమ.) సోగిపిబడిన ('పది అభివాషన స్తైగ్ధోః' ధా.పా.) యావిష్టుచిత్తుఁడు, ఇట్లు = (రా - క పస్యములోఁజెప్పిన) యాత్ర కారణమున. సుఖ...లక - సుఖ - ఆనంద (స్వరూప) మను - సంవిత్ జ్ఞాన (స్వరూప) మను - విజ్ఞ - జ్ఞత్వైవ ప్రహృతుఁడొక్క ప్రతిత్వం నిలబ్బుమానెస్వా త్విత్వముపే పరమాత్మని. నానా.) - పోధైకమంచు - ముఖ్యవిధిచే ప్రఖ్యాతిమైన (పోధకు ముఖ్యప్రఖ్యాత నాధనములయిన - తేన పత్తి శుభ్రుచ్చుచ్చులతో సూ.) - ద్వైవా యన = వ్యాసులయొక్క ("ద్వీప మయనం జన్మభూమి ర్యస్య ద్వీపాయనం నదివ-ప్రజ్ఞాన్యో - 'ద్వీపే న్యస్త స్తయా బాల స్తస్మాద్ ద్వైపాయనోఽభవత్' ఇత్యుక్తే వ్యాసే") - సూత్ర = బ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదక గ్రంథముచేతను -

('అల్పాక్షర మసందిగ్ధం సారవ ద్విశ్వతోముఖమ్

ఆస్తోగ్య మనవద్యం చ సూత్రం సూత్రమితి విదుః.')

సత్ = మంచి (=అపరాధగ్రాహము లయిన) - శ్రుతులక్ = వేదవాక్యములచేతను, ముక్ = తొలుత, ఈశుక్ = ఈశ్వరుని, నిరూపించి = తెలిపి, హై = తర్వాత, తత్ = ఆయాశ్వరుని యొక్క-విష్ణుత్వము = వ్యాపకత్వమును (వేవేష్టీతి విష్ణుః - విష్ణు వ్యాప్తౌ - వ్యాపించువాడు - సర్వాంతర్యామి యనుట), దానికొక = ఆవ్యాపకత్వమువలన, అన్యోవినివృత్త్యావర్తనంబులక్ = ఇతరదేవతలయొక్క భేదమును, విశిష్ట ఆదైత్యతంబును = ఆతడు తిన్విశిష్టః డగుటచేత తన భిన్నుడుగా నెన్నబడుటయు, తేటగాని = స్పష్టముగా, తోఁప = బోధించుటకు, ప్రమాణంబులక్ = ప్రమాకరణ వాక్యములచేత. మాట అదే = అపన్యసించెను.

విద్యతృప్తితుండైన యాశ్వినిచిత్తుడు ఉత్తప్రకాశంబున సచ్చిదానందస్వరూపుని పరమాత్ముని బ్రహ్మసాత్తోపనిషద్వాక్యములచేత నిరూపించి. అంతరము ఆపరమాత్మయొక్క సర్వవ్యాపకత్వమును, తదితర దేవతలయొక్క తదాశ్రితత్వమును, తిన్విశిష్ట డగుటంబట్టి యాతడు తనభిన్నుడుగా వ్యవహరింపబడుచున్నాడనియు, బహుప్రమాణములచేత స్పష్టముగా బోధించెను.

సీ. ఆదినారాయణం శాయే నోక్కిండు; బ్రహ్మ

లేడు, మ సోసుండు లెడు, లేదు

రోదసి, లేడు సోద్యుడు, లేడు చంద్రుడు,

లేవు నక్షత్రము, లేవు నల్ల.

లే దగ్గి; యల్లుండు లీల నేకాకిర

చనదు; పెక్కయ్యెద ననుచు నయ్యె

హినిద్వయంబు చచ్చి యని ఛాందోగ్యంబు

జెలిపెడు; సంతాపదత్తవిద్య

సీ. నన్ను లోక బుర్రులోకాల్లొడ సోడు యగుని

నక్షత్రీ యని యష్టశ్రుతిశ్చ సతత

తాండు విధి మద్ర శక్రాదాలంబి నోకడు

కామ శాశ్రుతి న విలక్షణతందలిపె.

౧౦

అదిక్ = తొట్టతొలుత, నారాయణుండు, ఒక్కడ = ఒక్కడే, ఆయెక్ = అయి యుండెను; బ్రహ్మ = చతుర్ముఖుడు, ...మహేశుండు = శివుడు, ...రోదసి = భూమిగాని ఆకాశముగాని, లేదు...లీలక్ = విలాసముచేత, నేకాకిర = ఒంటితనము, చనదు = తగదు, ...చిత్ అచిత్ ద్వయంబు - చిత్ = చేతనము లయిన తీర్థము - అచిత్ = జడములయిన యితరములును - ద్వయంబు = అనున రెండుతెగలముందును, చొచ్చి, పెక్కు, అయ్యెక్ = అయెను, ...ఛాందోగ్యంబు = ఛాందోగ్యపనిషత్తు, తెలిపెడుక్ = బోధించుచున్నది. అంతరా దిత్యవిద్యక్ = అంతరాదిత్య మనెడి విద్యయందు, అర్కులోక్ = సూర్యునియందలి - పుండరీకా

తుండు, అతడు = ఆనారాయణుడే, అగుటకును, అట్ట...దుక్ - అట్టవృత్ = ఎనిమిదిన్నల వాడు - త్ర్యక్ష = ముక్కంటి - మౌళితత్వ = వేగంతయు నయిన - విధి = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుడు - శక్ర = ఇంద్రుడు - ఆదులందుక్ = లోనగువారిలో, ఒకడు, కామికిక్ = కానం దులకును, ఆశ్రుతియే = అచాంక్యగోప్యపనివత్తే, అక్షిణ్ = రెండుకన్నలు, ఆని, విలక్షణతే = భేదమును, తెలిపెన్.

పవ్యమందు పరామర్శింపబడిన యుపనిషత్వచనములు—

“స తేవ సోమ్యేవ మన్ ఆసీ తేక తే వా స్వతీయమ్ ... త దైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి । త త్తేజో-స్సృజతి త త్తేజ విక్షతి బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి త తపోఽ-ఽస్సృజత... తా ఆప విక్షన్త బహ్వ్య స్యాన్తమ ప్రజాయేమ హీత తా అన్న మస్సజన్త...”
ఛాం. 6, (2).

ఇందు సచ్చక్షముచేత చెప్పబడినవాడు నారాయణుడే అనుటకు నారాయణోప నివత్తుండు:—

“ఒకడు అథ పురుషో హ వే నారాయణో కామయతి । ప్రజాః సృజే యేతి । నారాయణా త్రాప్తో జాయతే మన స్సర్వేన్ద్రియాణి చ కం వాయు ద్యౌః తిరావః పృథివీ శివస్య ఛాంతః । నారాయణా బ్రహ్మ జాయతే । నారాయణా ద్రుప్రో జాయతే । నారాయణా దిన్ద్రో జాయతే । నారాయణా త్రిభువనీ । ప్రజాయతే । నారాయణా ద్ద్వీప ర్భూత్య రుద్రా నపవ స్సర్వాణి చృద్ధాంతః । నారాయణా దేవ సముత్పన్యతే । నారాయణా త్రివర్తతే । నారాయణే ప్రతీయన్త । సర్వ ద్భగ్యవిశిరో-ధతే ।”

ఛాందోగ్యములో ఆనారాయణ్య విద్యలో నలున్నది. “నా విమన్తరాత్మే హిరణ్యయః పురుషప్రకృతే హిరణ్యశ్శ్రుతిర్వైశ్వకే అగ్రణా త్స్వి విశ నున్న స్తస్య యథా కల్యాణం భువితకం తా ముత్తమం సాన్దతం తా మ స ము సర్వేధిక్ పాన్త్య అదిత వేదేతి వా నై సర్వేధిక్ పాన్త్యాయ విమం వేమ.” 1, ౪, ౪ - 7 .

‘తండు మహేశుండు’ ఇత్యాది—

‘ఏకో నై నారాయః ఆసీ స్మ బ్రహ్మ శతాన్ నాపో హగ్నీయమా నేమే ద్యావా పృథివీ న సక్షత్రాణి న సూర్యో న చంద్రిమా...’ మహా. ౧ అ.

‘లిల సేకాకత చనదు’—

‘స ఏకాకి స రమేత, తస్య ఛాన్తాన్తస్థస్య... జాయన్తే చ కేన్ద్రియాణి.’ మహా. ౧ అ.

‘ప్రజాపతి ర్వా ఏకో-గ్రేవ-తేష్ఠ త్స్వ నారమ తేక స్స ఆత్మాస మభిధ్యాయ విహ్వః ప్రజా అస్సజత్.’ మైత్రా. ఉ. 2.

‘పె క్కయ్యెద నమచ నయ్య’—

‘సోఽకామయతి బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి । స తపోఽతవ్యత స పవన్తప్త్యా ఇదగ్ సర్వ మస్సృజతి । య దిదం కించ । త త్స్పృష్టై తదే వాసుప్రావిశత్ । త దనుప్రవిశ్య । స చృ త్య చ్చాధవత్ ।’ తై. ఉ. 2, 6.

‘ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః । అజాయమానో బహుధా విజాయతే.’ ముద్గలోపనివత్తు.

‘అసే వైవ తేవే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే న్యాకరోత్.’ ఛాం. ౪, ౩.

అస్తరాత్మా = ఎల్లభూతములయు లోపలియాత్మ (అంతరాత్మ) - అన...ఁ - అపహత = పోగొట్టబడిన - పాపా = పాపములు గలవాడు (‘అస్త్రీ పజ్జం పుమా స్వాప్యా’ అను.) - దివ్యః = స్వర్గసంబంధి యైనవాడు, ఏకః దేవః = ఒక్క దేవుడు, నారాయణః = నారాయణుడు - అను నిత్యాది- సూక్తులమీదఁ - మంచి మూటలమీద, పాదు యగు నారాయణ పదమే - కుదురుకొనియున్న నారాయణశబ్దమే, ఈశ్రుతిఁ = నుచులోప నివర్తులొని పై వాక్యమందు. దే వాంతరము లేమిఁ = నారాయణునికన్న పేరుదేవుడు లేనందున (ఏకశబ్దము చేత లేదని చెప్పబడినందున), వాదు = వాదమును, తీర్చి = ముగియజేసెను.

అపహతేన్యార్థః = ‘నవీన సర్వభూతాస్తరాత్మాపహతపాపా దివ్యో దేవ ఏవో నారాయణః’ నుచులోపనివర్తకముచేరి నారాయణశబ్దముచేత నారాయణునికన్న పేరుదేవుడు లేదని విజ్ఞుచిత్తుడు సిద్ధాంతము చేసెను.

వ. (1) “తొట్ల జామగన్న భయంబున బరిష్కృతరాజ్యం వై వైరాగ్యంబున దివోదాతాత్మజుం డగు ప్రణ్ణనుండు జగద్దను నెటుంగక యున్వక్తాంతు లెందు నారాధించిన తండు సన్నిహితుం డై చూ ముపాస్వ యనుటయు; (2) ముంగు గిర్భమునందుండియు సఖంజిత తపస్సులీత నామదేవుం డగు నామదేవుండు నూర్వోజుగా మను రహం కన్యేవా సహస్మని శరీరవాచక శబ్దంబు శరీరపర్యంతంబు పోవుటండేసి చిరచిచ్ఛరీరకుం డగు సప్తరమాత్మం నూర్చి యనుసంధానచననియుఁ దెలిసినిఁచెతనుండైన తా జగత్కారణంబు గామి వింధులందెల్ల విజ్ఞానవృద్ధుం డగు నా వృద్ధశ్రేష్ఠుండు అతనుసంధాన వ్యాయంబున నుపదేశించె నని శ్రుతిసూత్ర ముఖంబుల నిగమాంతశాస్త్ర ఫక్కిక జాల సత్కాణింపబడు; నాత్మయు సవనియు సవల సవన గగన కాల మృత్యు ప్రభృ త్యుల చిరచిత్త్రివంచంబు లతినికరీంబు లనియు నందె వినంబడు; నట్లగుట సశేష దివిషచ్ఛరీరంబు లన్నారాయణ శరీరం బులే కదా, (4) యని ముముక్షువున కప్పుండరీకాత్ముండక్క నేవ్యక్త వై స నుపాసింపవచ్చునే? విష్ణునకుఁ దత్తత్కాల విగ్రహంబు లగుటం బ్రహ్మ సద్రాజ్ఞాన వ్యాస భాను భాగ్వాది భజనంబు జైవర్తికునకుం గాక యవం వ్య కాంతుల కయుక్తం బని స్మృతి చెప్పు; సదియునుంగాక, యీశ్వరు నకుఁ జేతనునకు నిత్యసంబంధంబు మాతా పితా భ్రాతానినాన శ్మరణం సుహృద్గతి ర్నారాయణ యని సమస్తంబునకుఁ బరాయణంబుగా సతనిం బ్రహ్మపాదించు శ్రుత్యంతరంబు గల; దట్టి పరమేశ్వరుం గనుటకుం దగిన యోగంబుఁ జెప్పెదఁభాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదంబు విను” మని యిట్లనియె.

1. తొల్లి = పూర్వకాలములో, బామదగ్గర భయంబునకే = పరశురామునివలని వెతిపు చేత, పరిత్యక్త రాజ్యాంధ్ర = వదిలబడిన రాజ్యముకలవాండ్రై (రాజ్యము వదిలినవాండ్రై), దినోదాస ఆత్మజుండు = దినోదాసుని కొడుకు ('ఆత్మజుడైనయః సూనుః' అను.), ... జవార్గము = శ్రీహరిని, అపవర్గకాంక్ష = మోక్షేచ్ఛచేత, ... సన్నిహితుండై = సమీపగతుండై (ప్రత్యక్షమై), మామ = నన్ను, ఉపాస్య = కొలువును, ఆనుటయు = అన్నవృత్తాంతమును. [తన్నేకొలిచినవానితో తన్నే కొలువునుటయందు అర్థవిశేష ముండవలయును, - తనకంతర్యామి యైన నారాయణుని కొలువు మని యర్థము అని అనంతవాక్యమున తెల్ల మనుచున్నది - ఈయింద్ర ప్రత్యక్షన వృత్తాంతము బుద్ధిగడుచుండు కావీతకి గ్రామ్యజాననివత్తున 'ప్రత్యక్షోహ వై దేవో దాసి రిద్ద్యోః' (వీయం ధా మోనజగామ య్యోన పౌరుషేణ చ | తం హేన్ద్ర) ఉవాచ ప్రత్యక్షన వరం తే దదామితి... మా నేవ విభావో జ్యోతి నేవాహం మనుష్యాయ సితతమం మన్యే యన్మాం విభావయాం త్రిష్వితిం త్యాప్తృ మహానమ్... న మా మాం విభావయా శ్వాస్య కేన చ కర్తవ్యా లోకో మిత తే న మాత్మవక్తన న స్తేయేన న భోగ్యాహార్యామ్.' ఇత్యాది గ్రంథమునం జెప్పబడియున్నది.]

2. ... గర్భమునందు = సర్వకడుపునం గూడ, ... అందు = అభిండిత = ఎవతెగని-తమ = కృచ్ఛ్రచాం (బాహుజా తనస్సూచేత - శుశ్రి - పోలించిన - వామదేందు = శివుడుగలవాడు ('వామదేవో మహాదేవో : పాపాత్ ప్రీలోచనః' అను.) ... వామదేవుడు = ఆదేగినుని, ఆహవం = చేను. సాగ్యం సూర్యుండను. మనుః = చంద్రుడను, కక్షీవాక్ = కక్షీవంతుడను జేరిబుచ్చిన ('సోమోనం శ్వేతం కర్ణాని బ్రహ్మణస్పతే, కక్షీవనం యదౌ శిజః' అను శ్రుతికి నిరుక్తము - 'కక్షీవస్తమివ య శౌశిజః కక్షీవాక్ కర్ణావా నాశిజః ఉశిజః పుత్రిః') ('అహ మ్మని' అనుకర్తాంబునం దాహుడు. మకారంబునకు శ్వరుక్తి విభావనను.), శరీరవాచకశబ్దంబు దేహమునకు జేరియన ప్రాణమును పోవునదియని శబ్దము, శరీరవర్ణం తంబు = జేహధివృత్తి యైనయాత్మవక్తును, పోవుటంజేసి = అన్వయించుటచేతి ('అన్వయించు బలవంతుఁ డగుచో నేవవత్తేశబ్దము జేహమును చెప్పవది. ప్రోథమండు అన్నచో ఆత్మను చెప్పినది; అట్లే), (ఇంద్రవాక్యమునందలి 'మామ' అను నన్నచ్చబ్దము), చిత్ అచిత్ శరీరకుండు అగు = చిత్తు లగుజీవులను అచిత్తులగు శరీరములను తన శరీరముగాఁ గలవాండైన - పరమాత్ముంగూర్చి, అనుసంధించెత్ = అన్వయించుకొనెను, అని, తెలిసి = (ఇంద్రుడు) ఎఱింగి, ...

వామదేవుడు తనకడుపులో నున్న పృథివీమండియు జీవస్మృకుండు భాసి యని ఈబుద్ధియై తరేయోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది; - '... గర్భవై తచ్చయానో వామదేవ ఏన మావాచ | న ఏవం విద్వా నస్మా చ్చరీరభేదా దూర్ధ్వ ఉత్క్ర మ్యామపిక్ర లోకే సర్వా కామా నాస్త్యా = మృత స్సనుభవన్.'

సకలవామధేయములును ప్రజ్ఞానరూప మయిన పరమాత్మనే చెప్పుచున్న వని - వామదేవాద్యాచార్య పరింపర నిర్ణయించినట్లు ఆయుపనిషత్తునంతే తృతీయాధ్యాయమునందు చెప్పబడియున్నది.

'చివచిచ్చరీరకుం డగు నప్పరమాత్ముంగూర్చి'—

'ఈశ్వర శ్చిదచి చేతి పదార్థ త్రితయమ్; హరిః'

ఈశ్వర, శ్చిత ఇత్యుక్తా జీవా, దృశ్య మచిత్ పునః.'

'అశేష చిదచిద్యస్తు శేషిణే శేషశాయినే

నిర్మలనస్త కల్యాణ నిధయే విష్ణుచే నమః.'

చే. సం. మంగళము.

3. చేతనండు = జీవమాత్రుడు,...తాను = ఇంద్రుడు,...కామిన్ = కాండని, విబుధులందు నెల్ల = ఎల్ల దేవతలయందును (లేక - ఎల్ల విద్వాంసులయందును),...విజ్ఞాన వృద్ధుండు = విశిష్ట జ్ఞానముచేత మనలి (జ్ఞానాధికు డనుట),...వృద్ధశ్రవుండు = ఇంద్రుడు ('వృద్ధశ్రవా స్స నాసీరః పురుషాతః పురన్దరః' అమ. - వృద్ధేభ్యః శృణోతి - లేక - వృద్ధేషు శ్రవః యోఽస్య - సాంతముగాన వృద్ధశ్రవనుండు అనియు మ.), తత్ అనుసంధాన న్యాచుంబునన్ = ఆపరమాత్మ్యమందు అన్వయ మనుకూలమున, ఉపశేషించెన్ = ప్రతర్దనునికి నేర్పెను, అని స్రుతినూత్రముఖంబులన్ = వేదములును సూత్రములును ద్వారకులుగా, నిగమ అంత శాస్త్రో షక్కికన్ = వేదాంతశాస్త్ర మార్గమందు, చాలన్ = పెల్లుగా, వక్కాణింపఁ బడున్ = చెప్పఁబడియున్నది. ఆత్మ = జీవాత్మ, ఆకాని = భూమి, అస...బు = అగ్ని గారి ఆకా శము కాలము మృత్యువు మొదలయిన సమస్త చిదచిత్ సమాహములు, అతని = నారాయణుని యొక్క,...అంత = ఆశ్రుతి నూత్రములందే...అశేష దివిష చ్ఛరీరంబులు = సకలసేవతాదేహ మును.... శరీరంబుల - చేహములే.

'అస్తాశరీరే నిహితో నహాయా మజ ఏకో నిహ్యో నస్య పృథివీ శరీరం, యః పృథివీ మస్తరే స చరన్ యం పృథివీ నవేద, య స్యాప శరీరం,...యస్య తేజ శరీరం, ... యస్య వాయు శరీరం, ... య స్యాకాశః శరీరం,...యస్య మనః శరీరం,...య స్యా ప్రకృతి శరీరం,... య స్యాక్షరం శరీరం,...యస్య మృత్యుః శరీరం. ...స ఏష సర్వ భూతాద్ధరాత్మాఽపరాతిపాప్మాన్వోజేవ ఏకోనారాయణః.' సుబాలోపనిషత్తు.

4. ముముక్షువునకున్ = మోక్షము పొందెనవానికి,...వివర్తికైన = విమూర్తినైగాని, ఉపాసింపన్వచ్చున్ = నేమింపఁ దగ్గు. తత్తత్కాలగ్రహంబులు = ఆయాసమయపుడేహములు, అగుటన్ = అగుటవలన, బ్రహ్మ...బు = చతుర్ముఖుండు, హరుండు, అర్జునుండు, వ్యానుండు, సూర్యుండు, పరశురాముండు, లోనగువారినేవ (కార్తవీర్యార్జునోపాన్తి ప్రసిద్ధము), త్రైవిర్గకున కుంగాక = త్రివర్గీయులకు (ధర్మార్థకామములు కోరువారికి) తగినదిగాని, అపవర్త కాంక్షులకున్ = మోక్షేచ్ఛువులకు,...స్ఫుటి = ధర్మశాస్త్రము,...చేతననకున్ = జీవునకు...మతా = తల్లి - పితా = తండ్రి - భారతా = సుబాలోపనిషత్తు - నివాసః = ఇల్లు, కరణమ్ = రక్షకుండు-సుహృత్ = చెలికాండు - గతిః = గమ్యపథము - నారాయణః = నారాయణుడే (ఈసంస్కృతవాక్యము సుబాలోప నిషత్తులోనిది)...పరాయణంబుగాన్ = పరమాశ్రయముగా ('పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే' అమ.), అతనిన్ = నారాయణుని, ప్రతిపాదించు = తెలుపునట్టి-శ్రుత్యం తరము = వేఱుశ్రుతి (సుబాలోపనిషత్తు 8.),...యోగంబు = ఉపాయమును ('యోగః సన్న హనోపాయ ధ్యానసంగతి యుక్తిః' అమ.),...అనియెన్ (కర్త విష్ణుచిత్తుండు).

పూర్వము ప్రతర్దనుం డనురాజు పరశురామునికి వెలిచి రాజ్యము వదులకొని పోయి మోక్షార్థమై ఇంద్రునారాధింప, నాతండు ప్రత్యక్షమై 'నన్నుఁ గొలుపుము' అని వచించెను. తన్నే కొలుచుచుండఁగా,తన్నుఁ గొలుపు మన్న యభిప్రాయము తన కంతర్యామియగు నారాయణుం

గొలుపు మనుట. అందులకు ఉపపత్తిగా - శరీరవాచకము శరీరపర్యంతముం బోవు ననియు, చిదచిద్రూపము లన్నియు నారాయణుని శరీరంబు లగుటంజేసి ఇంద్రాదివాచకంబు లన్నియు తచ్చరీరి యగు నారాయణుం జెప్పు ననియు, వామదేవముని యభిప్రాయము. ఇట్లని శ్రుతిసూత్రములందు స్పష్టీకృతము. ఆనారాయణుని సాక్షాదుపాస్తి మోక్షము నొసంగు ననియు, తత్తత్తాల విగ్రహంబులగు బ్రహ్మరుద్రాదుల భజనంబు త్రివర్గఫలము నిచ్చునేగాని మోక్షము నీయం జాలదనియు, స్మృతి చెప్పుచున్నది. మఱియు సమస్తమునకు నతడే పరమాశ్రయ మనియు, తల్లి తండ్రి సోదరుడు ఇల్లు రక్షకుడు చెలికాడు గంతవ్యుడును నారాయణుడే యనియు, నుపాఖ్యాపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇట్లని పాండువునికి బోధించి ఆపిష్టుచిత్తుండు ఆతనికి నారాయణ దర్శనోపాయముం జెప్పెద నని యీఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదముం జెప్పం దొడింగెను.

—* ఖాండిక్య కేశిధ్వజ సంవాదము. *—

మ. జనకాఖ్యాఖిలరాజ మొప్పు నిమిషంశం; బంతు ధర్మధ్వజుం

డను భూబాని మితధ్వజాఖ్య వసుధాధ్యక్షుం జగద్రక్షణా

వనజాతాత్ముం కృతధ్వజాఖ్యుం గలయె; కృతధ్వజుం కర్మమన్

ఘనవిజ్ఞానుం గ్రమంబునం గలిరి ఖాండిక్యుం కేశిధ్వజుం.

౧౮

జనక ఆఖ్య అఖిలరాజము = జనకులనెడి సామాన్యనామము గలవానిని సకలరాజులుం గలది, నిమిషంశంబు = నిమిషము రాజమొక్క సంతతి, కృష్ణుం = కుండెను; అందుకొ = ఆవంశములో, ధర్మధ్వజుండు అను భూబాని = ధర్మధ్వజుడను పేరిభూపతి, మితధ్వజ ఆఖ్య వసుధా అధ్యక్షుం = మితధ్వజుడను పేరిభూపతిని, జగత్ రక్షణా వనజాత అర్జుం = భూకమును ఏలుటయందు పుండరీకాత్ముం డయిన (వెట్టుతుల్లుండైన) - కృతధ్వజ ఆఖ్యుం = కృతధ్వజుడను పేరు గలవానిని, కనియెను; వారు ఇట్లును, క్రమంబునకొ = వరుసగా, కర్మమన్ = యాగాది కర్మశూరుం డైనట్టి, తత్ ఖాండిక్యుం = ప్రసిద్ధుని ఖాండిక్యుం డనువానిని, ఘనవిజ్ఞానుం = ఎక్కుడుజ్ఞానము గలవాం డయిన, కేశిధ్వజుం = కేశిధ్వజుడను వానిని, కనిరి.

నిమి యనురాజు సంతతిలోని రాజుల కందఱకును జనకు లని సామాన్యనామము. ఆవంశములో ధర్మధ్వజుం డనుకొనికీ మితధ్వజుండు కృతధ్వజుండు అని యిరువురు తనయులు గలిగిరి; మితధ్వజునికి కర్మశూరుం డను ఖాండిక్యుండును, కృతధ్వజునికి మిక్కిలి బ్రహ్మజ్ఞానియగు కేశిధ్వజుండును కలిగిరి. - యథాసంఖ్యాలంకారము. 'జగద్రక్షణా వనజాతాత్ముం' - రాపకము. 'భూబాని' - భూమి బాయగాం గలవాడు- బ. స.

క. వారిరువురు నమలోపల

వేరము గొని, రాజ్యకాంత విడగీపువు లై

హోరాహోరిగఁ బోరిరి

బౌరాదిదినంబు లవని ప్రజలు చలంకొ.

౧౯

వారిరువురు = ఆఖాండిక్య కేశిధ్వజులు, రాజ్యకాంతకొ = ఒకరి రాజ్యము ఒకరు హరింప వలయునని, తమలోపలకొ = ఒండొరులమీఁద, వేరముగొని = ద్వేషమువహించి (పా. నీరము

గోని=పరాక్రమము వహించి), విజగీషువులు వి = జయింపఁ గోరినవాఁడై, బారాదిదినంబులు = పెక్కుదినములు, అవనిప్రజలు = భూమిలోని జనులు, తలంకఁ = భయపడునట్లుగా, హోరా హోరిగఁ = ఎడతెంపు లేకుండ, పోరిరి = యుద్ధముచేసిరి.

ఆఖాండిక్య కేశిధ్వజులు ఒండొరుల రాజ్యమును హరింపఁగడంగి పెక్కుదినములు జన భయంకర మైన యుద్ధము చేసిరి. —

‘బారాని’ - ‘క. బారాది సామ్యులుండఁగ. పోరముఁ గైకొనుచుఁ జనియె నండజము’ పా. 4 ఆ.-పా. బాం.సి. ‘తమ నవిచ్చిన్నాన్యముగను హోరాహోరి’ ఆం. 3 (72).

చ. పలపల వేగ నిచ్చలును చోజులు దీర్చి యతండు నాతఁడు

వెలువడి నచ్చి, యిశుమతివేగిక యేపిరిగాఁగ వీఁగుచు

దలపడుచుం బెనంగఁగఁ, గృతధ్వజసంహస సైనికావళి

హళిహళికిం బెడ నిట్టిగ నాత్తి మితధ్వజసంహసం డనిన్.

౧౬

అతండు = అతఁడు = ఆఖాండిక్య కేశిధ్వజులు, నిచ్చలును = నిత్యమును (ప్రతిదినము), పలపలవేగఁ = తెల్ల వాఱఁగానే, చోజులు తీర్చి = చుండులను పూర్వహించుకొని, వెలువడి = స్కంధావరమునుండి బరలి, ఇశుమతివేగిక = ఇశుమతీనదీప్రవాహము (వేగి నేతు ప్రవాహము) బేవతాడే కేశబద్ధఁ హేమఁ, ఏపిరిగాఁగఁ = హద్దుగా, వీఁగుచు = యుద్ధమునుండి పాఱుచును, తలపడుచు = మరల యుద్ధహరింభించుచును, పెనంగఁగఁ = పోరఁగా, అని = యుద్ధములో, కృ...కి = కృతధ్వజసంహస = కృతధ్వజునికొడుకై న కేశిధ్వజునియొక్క - సైనిక = సేనాంగములయొక్క - అవళి = మూహములయొక్క - హళిహళికి = ఛాకకు, ఆర్తి = పీడ చేతి, మితధ్వజ సంహసండు = ఖాండిక్యుఁడు, చెడి = విటగఁ = ఓడి పలాయితుఁ డాయెను.

వారిరువురును ఇహసత్తీనదికి ఇద్దరిని అద్దరిని విడిసిరి. తెల్లవాఁగానే విడిదలలనుండి తమలిమ జలములను పూర్వహించుకొని వెలువడి తాఁకుచు రవిరంగమునుండి మరల విడిదలల కెడ యుచు నిత్యము బారుదుండఁగా, తమను కేశిధ్వజునిసేనాంగములఛాకకు ఖాండిక్యుఁడు అఁగ లేక ఆపన్నుడై పాతపోయెను.

‘చోజులు’ = చోజులద్రుము సొందుస్తాసి - చుండు అర్థము - చారుగాదు, చండు పారులు తీరి యుండునుగాన చారులత్యర్థముగా నోపు. ‘తీర్చి’ - జలగాచిత క్రమముగా రచించి. ‘ఏపిరి’ - ఈశబ్దము బద్ధరత్నాకర బ్రాణ్యములందు లేదు - ఎల్ల భాగ మని యొకవ్యాకేవల పరిశబ్ద మేనియు ప్రకృతోపయోగ్యర్థమునం గానఁబడదు. ‘ఏడిపోవు’ అనునర్థమున ‘పిరియు’ అని అపధాతువు కలదు - తిజన్య కృదంతము ‘పిరి’ (= ఎడఁబాయుతావు) అని ఊహ్యము; ఆపక్షమున ఏకారము అపధారణార్థకము.

క. చెడ విటంగి యడవిఁ బడి, యెడ

నెడఁ గట్టులతుదలఁ గోటి యిడి, లోఁగడకు

దడుకు వొడిపించి, యాకుల

గుడిసెల వసియించె మంత్రిగురుభటయుతుఁ డై.

౧౭

చెడ విటిగి = పలాయితుడై, అడవికి పడి = అడవింబట్టి, ఎడ నెడక = అక్కడక్కడ, గట్టులతుడలక = కొండలకొనలయందు, కోటి ఇడి = వేగుడుంచి, లోగడకు = అంతరాళముకై, తడుకు పొడిపించి = (పాశమున కావరణముగా) వెలుగు నాటించి, ఆకుల గుడిసెలక = పర్వతవీరములయందు, మంత్రి గురుభట యుతుడు = మంత్రిలతోను గురువులతోను బంటులతోను కూడుకొన్నవాడు, వి, వసియించెక = కాపుర ముండెను.

అఖండిత్యుడు పరాజితుడై అడవికి వలసపోయి దారిపొడుగునను శత్రువులరాకలు తమ కెటుకవడుటకై కొండలకొనలయందు కోటికాండ్రను ఉంచి (మొదటికోటికాండ్రు శత్రువులరాకం గాంచి పెద్దజ్వాలచేతనో కూతలచేతనో అవలికోటికిం దొంపుదురు. వారు నల్ల అటుపైకోటికిం దొంపుదురు; ఈతరున ఆవృత్తాంతము త్వరితగా వలసపాశమున కందును.), ఒక చోట పాశమున కావరణముగా వెలుగునాటించి, ఆవరణములోపల ఆకుగుడిసెలలో ముఖ్య జనులతోగూడ నివసించుచుండెను. - 'కోటియిడి' - ఇది పెక్కువ్రాతపుస్తకములకు సమృత్తిమైన సీతారామాచార్యపాఠము, 'కోపులిడి' అని పూ. ము. పా. ప్రకృతోచితార్థమున 'కోపు' శబ్దము మృగ్యము.

శా. ఆ కేళిధ్వజుడెంత నా నృపునిరాజ్యం బెల్లె జేరె. స్థలం బాకాంక్షింపక గొల్తు మృత్యువు నవిధ్య. నృబ్బకంపిం, దురక జా కుందు స్వడి సంచు యోగనియతం భానాశ్రయం దై మఖా నీకంబు ల్రచియించు చం దొకటికిం దీక్షించి తా నున్న చోట. ౧౮

...ఆనృపుని = ఆరాజుయొక్క (అఖండిత్యునియొక్క) ... చేతన = తనకురంగా, ఫలంబు = యజ్ఞాతికర్మలయొక్క ఫలమైన స్వర్గభోగమును, ఆకాంక్షింపక = కోరినివాడై, పడి = త్రొక్కి, అపిద్యక = అగ్నిహోత్రాది కర్మచేత, మృత్యువుక = స్వాభావిక ప్రమాదమును, గెల్తు = జయింతును, పుట్టుకుందుక తుదక నాకుందుక = జననమరణప్రవాహాలతో మయిన సంసారమును, తలంగెదను, అంచుక = అని సంకల్పించుకొని, భానాశ్రయంబు వి. బ్రహ్మజ్ఞానమునను ఆవలంబమై (బ్రహ్మజ్ఞానము నవలంబించి), నియతక నియమముతో (సా.ని.తి.వి. శ్రద్ధతో), మఖ అనీకంబులు = జన్మము (యజ్ఞాతికర్మ యోగ సప్తతిన్తు ర్మఖా క్రతుః అను. ౧౭౦ పదము, సచియించుచుక = కాపించుచు, అందుకొని జన్మములో, ఒకటికిక = ఒకజన్మమునను, దీక్షించి = దీక్షింపహించి, తాను, ఉన్నచోట = ఉండగా.

ఇటు రెండురాజ్యములును తనకే చేరగా ఆకేళిధ్వజుడు త్వరితగా శ్రాతకర్మచేత స్వాభావిక ప్రమాదమును జయించెదనుగాక, జననమరణ ప్రవాహాలతోపమై దుఃఖదంబయిన యాసంసారమును దాటుదుంగాక, ఆనగా ఆపవర్తముం బొందెడిగాక యని, అందులకై బ్రహ్మజ్ఞానాశ్రయంబై, స్వర్గభోగాది ఫలాపేక్షమాని, యజ్ఞములు చేయుచుండి, అం దొక్కటికి దీక్షితుడై యుండగా:—

‘కాజ్ఞ తాం కర్మణాం సిద్ధిం యజతా మిహ దేవతాః
క్షీప్రం హి మానుషే లోకే సిద్ధి ర్భవతి కర్మణాః’
‘స మాం కర్మాణి రిమ్నున్తి న మే కర్మఫలై స్సృహః;
ఇతి మాం యోఽభిజా నాతి కర్మభి ర్న స బధ్యతే.

పుణ్య సామాన్యభావయోః । చాపన్యాసాగ్రహింసాయజ్ఞాచార యమేషు నా'. నానా. 'కళవునకా' - 'కలవులకా' అని పూ. ము. పా. ఏకవచనమే మేలు. 'భుజిగ్' స్త్రీత్వము చలనా ద్యతిశయోచితము.

ఇచట యాగపశువుగా గోవుం జెప్పట త్రేతాయుగచరిత్రమున అవిరుద్ధము. గవా లంఘము కలియుగమునకు నిషిద్ధ మని స్మృతి:—

'అశ్వాలమ్భం గవాలమ్భం సన్నాశం పలప్రైకమ్
దేవరా చ్చ నుశోత్పత్తిం కతౌ పఞ్చ పిసర్దియేత్.'

పూర్వయుగములలో మహారాజులు పెల్లుగా గవాలంఘములు నేయుచుండిరి. చర్యన్వితీ నని ఆకారణమున నే ఆ నామముం బొందినది.

'వ్యాలమ్భేభా స్సగరతనయా లమ్భజాం మానయివ్యో
స్రాతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం రన్తి దేవస్య కీర్తిమ్.'

మేఘ.

ఉ. గబ్బు సమక్షికం బయి మొగం బడువ, పైరువ్వుము ల్బడె

ద్రొబ్బుచు, కార్మగిల్లకొవతోఁ జెఱలాడెడు బొబ్బరింతగా

వ్వుబ్బి వినంజ్జగాఁగఁ జెవు లూఁదిన, వల్లపుఁ డువ్వఁ గూలుఁగా,

బెబ్బలి గొంతుక్రో ల్లఱచి పెల్లస మార్చెడ ద్రెళ్లి దాటుచున్. ౨౦

గబ్బు = పులితోగవులు, సమక్షికంబు = ఈగలతోఁ గూడుకొన్నది, అయి, మొగంబు అడువక = ఆయావునకు ముగియును మొత్తుచుండఁగాను శ్వాసమును నిరోధింపఁగా), తరు పర్జముల్ = చెట్లయాకులు, పడక = రాలునట్లుగా, ద్రొబ్బుచున్ = ఆవును చెట్టబోడెల మీడికి) పడఁద్రోయుచు, కార్మగిల్లకొవతోఁ జెఱలాడెడు (పా. బురజించెడు) బొబ్బరింత గాడ్పు = సలమేఘముల యులుమున నాటివచ్చుడు గర్జనగాలి, ఉబ్బి = ఉలికి, వినంజ్జ గాఁగన్ = విగతిసంజ్జయగునట్లుగా (సంజ్జయోవునట్లుగా - చేతన యెడలనట్లుగా), చెవులు ఊఁదినన్ = (గొల్లవాని) చెవులలోఁదూత నిట్టించువలన, వల్లపుఁడు = గొల్ల ('వల్లమఁ నూప కారె న్నా ద్భిమనేనే చ గోదుమోవిశ్వ.), ఉర్విక్ = సలమీద, వ్రాలఁగాన్ = పడిపోవుడు, బెబ్బలి = ఆయుగ్రవ్యాఘ్రము, గొంతుక్రోల్ = ఆపుయొక్క కంఠనాళమును, కఱచి = కొటికి, పెలునన్ = పెంగున, మార్చెడ = మెడ వెలుప్రక్కకు తిలుగునట్లుగా, త్రెళ్లిన్ = ఆవు సేలం గూలునట్లు, దాటుచున్ = (ఆపులి) దాటువైచుచు (ముందటకన్వయము.)

'గబ్బు' - పచ్చిమాంసమే ఆహారమై తిల్లశములు దంతులందున నిటికికొని చిరికాల ముండుటచేతి గవులు; అందు జనించియుండు పురువులనేని దానినయేని తినుటకై ఈగలు మునుదుకొనుటచే 'సమక్షికము'. - చూ. మను.

సీ. 'నెలవుల వనదంశములు మూగి నెఱవెట్టిగ్రల్పులు ల్పొదరిండ్ల గుఱుక లిడఁగ.'

'కార్మగిల్ల' - నిరుండుటచే నలుపు, నీరిచేతిసే ఉలుము, నీరులేని శరదభ్రమునకు ఉలు ముండదు; నీరెక్కువయగుకొలదిని ఉలుమునకు గాంభీర్యముపెచ్చు. బహువచనము పులి యెలుంగునంబోలె నానాధ్వనిభేద మిత్రార్థము. 'చెఱలాడెడు' - అని బ్రానుదొర గారిపా., వ్రాత ప్రతులపాఠమును, - 'పురజించెడు' పూ. ము. పా. 'బొబ్బరింత' - పూ. ము. పా. 'బబ్బరింత'

అని బ్రాహ్మణగారిపాఠమును వ్రాతప్రతులపాఠమును. 'బబ్బరింత' శబ్దరత్నాకరమందులేదు. 'విసంజ్ఞ' సంజ్ఞానాశము కలిగినందుననే వల్ల వ్రాడు వ్రాటు. 'వ్రాలంగా' - వ్రాతపుస్తకముల పా. 'కూలంగా' - పూ. ము. పా.; 'క్రోలు' - పూ. క్రోలి. 'మార్కెడ బ్రెళ్ల దాటుట' - రక్తము అధికముగా మొత్తముగా తననోటిలోనికి వచ్చుటకును, ఆవుకొమ్ములు తనకు తగుల కుండుటకును, ఆవు త్వరగా చచ్చుటకును.

'బెబ్బలి' - దీనికి 'పెద్ద + పులి' అని సీతారామాచార్యులవారి వ్యుత్పత్తి. చిలుతపులి పెద్దపులి యనునది పులిజాతులు. 'బెబ్బలి' శబ్దము బాలిమాత్ర వాచకముగాఁ దోచదు, ఉగ్ర వ్యాఘ్రవాచకముగాఁ దోచుచున్నది; పులిశబ్దము బహుదేశభాషాసాధారణము. ప్రాకృత మందలి శిశిభాగములోనుం గలదు. 'వల్లు-సీతాయా-పుల్లి.' హేమ. శేకామలాల. 'పుల్లి వ్యాఘ్ర' సింహ శబ్ద తర్జీక. అఱవమందును తెనుగునందును వేడిమి యుగముగా 'వెప్పు' అని శబ్దము కలదు; 'ఉప్పు వెప్పునుంగల యప్పిశిత ఖండింబులు' మను. 'వెప్పులి' అని ఉగ్ర వ్యాఘ్ర వాచకము అఱవమునం గలదు. అందలి 'వా' కు ఇందు 'వా' యుండుటయుంగలదు-తె. బెడకాయ-అ. వెడక్కా. తె. బండి-అ. వండి. అల్లె అ. 'వెప్పు' ఇందు 'బెప్పులి' యై యి సాహచర్యముచేతను, ఆంధ్రోచిత సారశ్యముచేతను, 'బెబ్బలి' యైయుండును.

పులి తాడంగానే ఆవునకు దానినోటి గవులుచేతను దానినోటిమీఁది యీగలు తన మొగాన యునురుకొనుటచేతను రోతగలిగి ఊపిరి తిరుగకుండెను. దానిని పులి పడఁద్రోయు టలో ఆ పెద్ద బోడలమీఁద పడఁగా వానియాకులు రాలించుండెను. బెడిదంపు టులుయునంటి దానిగర్జన చెవులలో ఘర్జిల్లవంతట ఆయావును మేపుచున్న గొల్లవాడు విసంజ్ఞడై నేల వ్రాలెను. పులి ఆవుగొంతుకపీకను ('పీక' అని శ. ప.) కొటికి మార్కెడ పడునట్లు చేసెను. స్వభావోక్తి. పద్మభావము ప్రత్యక్షమువోలె నదృశ్యముగా నున్నది.

ఆ. తనువుఁ గొమ్ము గొరిజ గొనకుండ మలఁపుచుఁ,

జప్పు డెనఁగఁ దోడ నప్పళించి,

శోణితంబు గ్రోలుచునె నేర్పునె ఘర్జ

గవిని గవికి నీడ్చు నవసరమును.

౨౦

(పులి), తనువు = తనదేహమునకు, కొమ్ము = ఆవుకొమ్ము, గొరిజ = ఆవుగిట్టయు, కొన కుండె = తగులకయుండునట్లుగా, మలఁపుచు = ఆవుదేహమును త్రిప్పుచు, చప్పుడు ఎనఁగ = శబ్దము కలుగునట్లుగా, నోకె = నోకతో, అప్పళించి = చాచి, శోణితంబు = రక్తమును ('రుధిరే-స్పగ్లోహితానరక్తజ్జతజ శోణితమ్.' అమ.), గ్రోలుచునె = త్రొగచునె, నేర్పుమై = నిపుణతచేత, ఘర్జగవి = యజ్ఞధనువును, గవికి = గుహకు, ఈడ్చునవసరమున = ఈడ్చు కొనిపోయెడి సమయమునందు.

పిమ్మట ఆపులి తనదేహమునకు ఆగోవుయొక్క కొమ్ముగాని గొరిజగాని తగులకుండునట్లు ఉపాయముగా దానిని త్రిప్పుచు, శబ్దమగునట్లుగా నోకతో గొట్టుచు దానిని నిర్వాహకుల ముగా భుజించుటకై గుహలోని కీడ్చుకొని పోవుచుండెను. ఆసమయమునందు,

'అప్పళించు' తద్భవము, 'ఆస్సాలించు' తత్సమము.

చ. పొలమరు లంది కూత లిడ, భూసురు లన్నదిలోన వార్పి, మాఁ
కుల తుద లెక్కి, చప్పటలు గొట్టి యదల్పంగ, సాహిణీలు చూ
వులఁ బఱపంగ, వైచి సెలవు లెవ్వన నాకుచుఁ బోయె వృక్షమం
డలికయి తేలుచుకొ గుటగుటధ్వని సారె మలంగి చూచుచుకొ. ౨౨

పొలమరులు = పొలము కాపరులు ['పొలమరియనగఁ గావును వితమరిదోమ' ఆ. 3
(నానా. 49)], అంగి = సమీపించి, కూతలిడకొ = తేకలువేయుటచేతను, భూసురులు = బ్రాహ్మ
ణులు, అన్నలోనకొ = అయిత్తువృత్తియందు, వార్పి, ... సాహిణీలు = తొతులు, మావులకొపణి
పంగకొ = గుఱ్ఱములనెక్కి ఫలదెసకు వేగముగా తఱిమివందునను, వైచి = (పులి గోవును)విడిచి
పెట్టి; సెలవుల్ = పెదవల మాలలను, నాకుచుకొ, గుటగుటధ్వని, సారెకొ = మాటిమాటికి,
మలంగిచూచుచుకొ = వెనుకకుండిరిగి పరికించుచు, వృక్షమండలికయి = చెట్లజీలునుగూర్చి,
తేలుచుకొ = పొడనూపుచు, వెనకొ పోయెకొ = వడిగా నేగెను.

పొలము కాపరులుకూడి యటచివందునను, బ్రాహ్మణులు ఆపన్నివారణార్థము కృతాచ
మనులై చెట్లతుదకెక్కి చప్పటలుగొట్టి దెవరించుటచేతను, తొతులు గుఱ్ఱముల నెక్కి తనమీదికి
తఱుముకొని వచ్చుటచేతను, పులి గోవును వడిగా మాటిమాటికి వెనుకకుండిరిగి చూచుచు, గుటగుట
ధ్వనివేయుచు, పెదవల మాలలను నాకుచు, తొతులను చెట్లజీలు లోనికి పాటిపోయెను. 'వార్పట' -
ఆపన్నివారణార్థము. 'సాహిణీలు' - దీర్ఘంతరూపము మఱుచ్చటను గనబడలేదని
శబ్దరత్నాకరము. 'మావుల' - 'తొతులకొ' అని పా. 'సెలవు...చూచుచుకొ' - ఇందుశ్వభావోక్తి
కలదు. 'సెలవులు నాకుట' తిండికై నోరూలుటచేత - 'ధ్వని' కొపముచేత, 'మలంగి
చూచుట' - మరలంబోయి తెచ్చుకొనుట సాధ్యమో యని కనుంగొనుటకు, 'మండలిక' - కాన
రాక తప్పించుకొనుటకు - 'గుటగుట ధ్వని' - ఇది సిద్ధసమాసము; కాని రెండవటాకు గురు
త్వమురాదు. 'ఘటఘటధ్వని' - పూ. ము. పా.

క. జాణుజాణుకని నెత్తును వెలి

కుఱుకుచు కొదనేయ, నజీర్ణి యొడపినె యూర్పుల్

పఱవ, మిడిగ్రుడ్ల నణకుచు,

గొఱప్రాణముతోడఁ చచ్చుకొను సమ్మోదపుకొ. ౨౩

జాణుజాణుకు అని = జాణుకు జాణుకు అను శబ్దముతో, నెత్తురు, వెలికికొ = నేహము
నుండి, బయటికి, ఉఱుకుచుకొ = ఉబికిపొలుచు, కొదనేయకొ = చప్పడుగావించుచుండఁగా,
అజీర్ణియొడపికొ ఎ = గొంతుగండినుండియే, ఊర్పుల్ = నిశ్శబ్దములు, పఱవకొ = వడివడిగా
ప్రసరించుచుండఁగా, మిడి గ్రుడ్లకొ = ముందటికుటికన కనుగ్రుడ్లయందు, నణకుచుకొ = కంపి
ల్లుచు, కొఱప్రాణముతోడకొ = కొనయునుదుతో, (గుడిగుడిజీవముతో), తన్నుకొను, అమ్మో
దపుకొ = ఆధేనువును - స్వభావోక్తి.

'జాణుజాణు కని' - బ. సీ. పా. 'మఱుచుఱుకున' పూ. ము. పా. ఈశబ్దము ఈయగ
మున శబ్దరత్నాకరములో లేదు.

సీ. విన్నవించుటయు ఋత్విజులఁ బ్రాయశ్చిత్తి

మడిగె రా; జడిగిన నడుగు మనిరి

నారు కనేగువుఁ దా నెఱుంగక పోయి;

యశాఁడును శోకమున నడుగు మనియె;

నతుఁడు దాను నెఱుంగ నని పల్కి, 'నృప, విను;

మఁ ఋత్విజులపిండు నాకనెరు

జేను నెఱుంగ లే: మిఁక నొక్కఁడె మెకా,

దల మఱి యెవ్వఁడు నెఱుంగ; డెవ్వఁ

జే. నేనెఱుంగమును నీకు నిచ్చి చెట్టు

నట్టి పెద్దలఁబిమ్మలు వట్టి తిరుగు

నట్టిఖాండిక్యుఁడొక్కఁడు యరయ నెఱిగె

చే నెఱుంగు: నేడు మది కన్జమేని యనిన.

౨౪

ఋత్విజులు - ఋజమాననివలన ధనసత్కారము పొందె యజ్ఞముచేయించు బ్రాహ్మణులు, ప్రాయశ్చిత్తము - యజ్ఞపుష్కరి కట్టు హత మయినదోషమును పోగొట్టుకొనునట్టి క్రియ, కనేగువు - కనేరు ననుచేరి శిష్యాంసుని, కునకుని - కునకుఁ డను కేరివిద్వాంసుని, పిండు = సమాహము, సత్తాంగములు = స్వామ్యమాత్య సుహృద్కోపరాష్ట్ర దుర్గబలములు, నీకు నిచ్చి = నీకు బోధింపి (ప్రాయశ్చిత్తమునకును బోధింపింపటయే స్వామినిచ్చుట), చెట్టు = వృక్ష సమాహారము - వట్టి = శూన్యములయిన - పెనురాలతిప్పలు = పెద్దశిలకొండలను (పా. పరిగి. చెట్టుచెన్నట్లు తిప్పలు), వట్టి = అత్రయించి, అరయకొనే మాబోచించి చూడఁగా, అ = అతని వండుట, కన్జమేని - కన్జమేని - చేయఁదగినపనియేని, వేడుము = అతనిం బ్రార్థింపుము.

యజ్ఞగతి వ్యాఖ్యానాతి ధానందులకు రాజు ప్రాయశ్చిత్తి మడుగఁగా బుద్ధివృత్తులును కనేరువును తమకు తెలియ పనిరి. కునకుమని ఖాండిక్య నడుగు మనియె.

చ. నరపతి పల్కి, 'మోని వరి, నారెపు నిష్క్రుతి వేడఁబోయిన

ధర నాకు: జేసనేని సవనంపు ఫలం బొడఁగూడు; గా కమ

త్సరగతి జెప్ప నేని మతంత్ర మతంత్రముఁ గాక పూర్ణ మా;

నిరుదెఱుగు న్నగిప్పితమె నెఱిగెన; నంచు రథాధిపూఢు డై.

౨౫

మోనివరి - ఓకునకుమని. నారెపు = నావైరిని (ఖాండిక్యుని), నిష్క్రుతి = ప్రాయశ్చిత్తము, వేడఁబోయిన = నే నడుగఁబోయినంతట, (అరిఁడు నన్ను), ధర = హతుఁ జేసె నేని = నేలంగూర్చెనేని (= చంపినయెడల), సవనంపుఫలంబు = యజ్ఞఫలము ('సవనం త్వధ్వరే స్నానే సోమనిర్దళ సేవే చ' మేది.), ఒడఁగూడు = నాకుం జేకులును; కాక = అటుగాక (నన్ను చంపక), అమత్సరగతి = ఒకరిమేలును ఓర్చువార్గమున (ద్వేషబుద్ధిలేక - 'మత్సరోన్యథుభ

శ్వేషే తద్య త్కృపణయో రపి' అమ.), చెప్పేనేని = ప్రాయశ్చిత్తమును తెలిపినయెడల, మఖ తంత్రము = నాయజ్ఞప్రయోగము; అతంత్రము = వికలము, కాక, ...మత్ ఈప్పితమే = నాకు ఇప్టమే, ...అంచుకొ పల్కి = అని వచించి, రథ అధిరూఢుండు = తేరు ఎక్కినవాండు...ద - (ముందటికన్యయును).

కేశిధ్వజాండు 'ఓ మునీంద్రా, నేను ఖాండిక్యుని ప్రాయశ్చిత్త మడుగం బోగా అతండు నన్ను చంపెనా నాకు క్రతుఃఫలము దక్కును, సాధుత్వముచే ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పెనా నాక్ర తుఃఫల సంపూర్ణముగా ఈడేటును. రెండువిధములను నాకు మేలే, కావున అతనికిడికే పోయె దను' అని పలికి రథ మెక్కెను. - వికల్పాలంకారము.

ఈపద్యములో 'పల్కి' అని సమాపకక్రియగా పూ. ము. పా.; ఆపాతమున 'రిథాధి రూఢుడై' అనుచోట అనుభాతువునకుం గర్త యుండుచు; పల్కుటయే పూర్వకాలికము గావ లయు, కావున 'పల్కి' అని మార్పుచేయబడినది.

క. హరిణాజినోత్థరీయుండు

నిరాయుధుండు సగుచు నతని నెల వగు నడవికొ

నొరక, కొట్టికొండ్రు డెక్కెము

బరికించి, యెఱింగి, వలనబడి. కూతల లిడక.

౨౬

హరి...డు. - హరిణ అజిన = జింకనోలు - ఉత్తరీయుండు = భైరవస్రమముగాంగల వాండును, నిరాయుధుండును = కై నపులు లేనివాండును, అనుచుకొ (కేశిధ్వజాండు కత్తి), అతని నెలవు = ఖాండిక్యునిమనికి, అను = అయిన-అడవికొ = అరణ్యమును, చొరకొ = ప్రవేశింపఁ గానే. కొట్టికొండ్రు = వేలవండ్లవాండ్రు [పా. కోటి], డెక్కెముకొ = ఇతనితేటకొండ్రాను, సరి కించి = కని, ఎఱింగి = ఇతఁడని తెలిసికొని, కలియబడి = కలిసి మొత్తముగా, కూతల లిడకొ = వలసవారికి తెలియునట్లుగా కూతల పెట్టెగా.

కేశిధ్వజాండు జింకనోలు ఉత్తరీయుముగాంగలవాని, వైరువులేక ఖాండిక్యుని నివాస మయిన యడవి కేగఁగా, కొండకొనల నున్న కొట్టికొండ్రు జెండాను చూచి యితఁడని యెఱింగి కూతలిడి వలసవారికిం చెలియబడిచిరి.

ఆ. వలస బెడర, నృపతి కలంగక ప్రజవగ

లార్చు బనిచి, కనుమ లందు నిలువ

వేటు వేటు యేర్చి విలుమంది బనిచి, తా

దడుకు పెండె మలుక పొడను వెడలె.

౨౭

వలస = వలసవచ్చియున్న జనులు, బెడరకొ = భయపడఁగా, నృపతి = ఖాండిక్యండు, కలంగక = కలఁచిపడక, ప్రజవగలు = ప్రజయొక్క దుఃఖములను [- పొగలు పా. పొగలు అని నామవాచకము మృగ్యము], అర్చకొ = పోగొట్టుటకు, పనిచి = తగినవారిని నియమించి, కనుమ లందుకొ = కొండలసందుత్రోవలందు, నిలువకొ = వైరులను ఎదురుటకొ కనుపెట్టుకొనియుండు టకు, వేటు వేటు = వెవ్వేటుగా, విలుమందికొ = విలుకాండ్రబలమును, ఏర్చి = ఏర్పరించి (ఈ యీకనుమయందు వీరువీరు ఉండవలసిన దని నిర్ధారించి), పనిచి = ఆయా కనుమలకుంబంపి,

తాకో, అయిక, పాడమకో = పుట్టగా (కోపముతో గూడుకొన్నవాడే), తడుకు పెండెము వెలి = వెలుగునకు వైచిన పలుగాడితలుపును తెంచుకొని వెలువడి.

వలసవచ్చియున్నవారు తమ్ము సంహరింప శత్రువు వచ్చుచున్నాడని భయపడిగా భాండికుడు వారిగ్రహమును తీర్పుటకు కొంచెము నియమించి వైరిసేనలరాక నడ్డగించుటకై వేలువేలు కనుమలకు వేలువేలు విలుకాండ్రను పంపి తాను కోపోద్దీపితుడై కంపకోటయొక్క పెండెముం దెఱచుకొని వెడలినవాడై.

క. వచ్చు రిపుఁ జూపులనె చుక

పుచ్చుచు, సిరిఁ గొనుట మగుడఁ బొడముట రుష ము

చ్చిచ్చున లాపెచ్చగఁ వి

ద్యచ్చలచాపమునఁ దూపు దొడుగుచుఁ బలికెన్.

౨౧

వచ్చు (చున్న) = రిపున్ = పగతుని, చూపులనె = తనదృష్టిలచేత నే, చుకపుచ్చుచున్ = కాలచ్చుచు, సిరిన్ = తన అనగా భాండికుని యైశ్వర్యమును, కొనుటకో = గొరించుటచేతను, మగుడకో = పెండెయు, పొడముటన్ = జనించుట (వచ్చుట) చేతను, రుషన్ = కోపముచేతను, ముచ్చిచ్చునన్ = ఈ గూడు ననెడి మూడుచిచ్చులచేత, లావు పెచ్చగన్ = బలము అతిశయింపగా, వి...నన్ = విద్యుత్ = మెఱుపునలే - చల = చలించుచున్న - చాపమునన్ = వింటి యందు (పెండె - చాపలతన్ = తీగవంటి వింటియందు), తూపు దొడుగుచున్ = అమ్మును సంధించుచు, పలికెను.

వచ్చుచున్న శత్రువును చూపులచేత నే దహించుచు, తనసిరిం గొనుటచేతను, మరల తన మీఁదకి వచ్చుటచేను, తనకోపముచేతను - ఈ గూడునిప్పులచేతను కలిగిన బలముకలవాడై మెఱుపునలే చంచల మయినవింట నమ్మేర్చుచుం బలికెను. 'సిరిగొనుట... ముచ్చిచ్చునన్' వ్యస్త రూపకము.

'ముచ్చిచ్చునను పెచ్చమరి' పూ. ము. పా. (పెచ్చ = పెండె - అమరి = కలిగి. - 'ముచ్చిచ్చున లాపెచ్చగ' అనియు పా.); 'చాపలతి' - 'చాపజ్య' పూ. ము. పా. ఇందు 'జ్య' శబ్దము ఏకాక్షర మగుటచేత 'జ్య' - అని ప్రాస్వము అశాస్త్రీయము. మఱి 'చాపలతకో' అనుపాఠములో నారిని చెప్పలదా యనిన, వలదు; 'వింట నమ్మేర్చు' అను వేన్వంటి దజ్జము' అని పాండురింగమాహాత్మ్యము. 'విద్యుచ్చలభను మార్వి' అనియేని పఠింపవచ్చును. భనుశృబ్దము ఉత్తారాంతమును గలదు. "భను పుమాన్ రాశిభేదే ప్రియాశద్రా శరాససే ఇతి నాస్తేషు మేదిసి." - అని రామాశ్రమ. పిఠికయందు దీనిచర్చం గనుడు.

మ. 'ధన ధాన్య ద్వీర దాశ్వ గోగణ సమేతం బెల్ల నామ్రాజ్యమున్

గొనియుం జాలక తాలకెయ పలభు కూటాకృతిం జంకతో

లున నాచ్చన్నుడనై ప్రశాంతుగతి మాలోఁ జొచ్చి ప్రాణంబులున్

గొన నేతెంచెదో దుర్మతీ, కడపన స్థూరంపు భల్లంబునన్.

౨౨

దుర్మతి = ఓరిదుష్టబుద్ధి, ధన...బా = ధనములు ధాన్యములు వస్తువులు (జ్వాల రదౌ యస్య సఖి = రెండుకోరికలు కలది) గుణములు పనులమండలు - వీనితో కూడుకొన్నట్లుగా, ఎల్ల సామ్రాజ్యముకొ - సకలైశ్వర్యమును, కొనియుకొ = హరించియును, చాలక = తనివీ తీచక, తా...తీకొ = తాటకేయ = తాటకానుతుడును మారించుచును - పలభుకొ = పొందిడియొక్క (‘పల మున్నానమాంసయోః’ నానా.) - కూట ఆకృతికొ = మాయ రూపుతో

[‘మాయానిశ్చలయస్త్రోమ కైతవాస్యతరాశిమ

అయోఘ సే శైలశ్చక్రే సీరాశ్చే కూట మస్త్రీయామ్.’],

జింకతోలునకొ, అచ్చున్న (చవు = కప్పబడినవా (చవు, వి, ప్రశాంతగుణికొ - కామక్రోధా ద్విరంపిద్వర్తము ఉడిగినవానివలె, ...కొనకొ = హరించుటకు, ఏతెంచెదె = వచ్చుచున్నావా? క్రూరంపుగ్గలంబునకొ = తీడ్చిమయిన బట్టెముతో, కడపెనకొ = నిన్ను పరిమార్చెను.

ఓయిదుష్టరదౌ, ధనధాన్యధాన్యమయినమదియైశ్వర్యము సంతయు హరించియుం దనియక, మారీచాకృతిగా జింకతోలు దాల్చి ప్రశాంతివేషుబున మోలొ జొచ్చి తటవేచి చూ ప్రాణములంగూడ హరింప వచ్చుచున్నావా? ఇదె నిన్ను వాడిబట్టెముతో గూల్చెను.

‘గోగణః - గోగణః’ అను పూ.సం. పాఠమున ధనశబ్దము రెండుమార్లు వచ్చినదిని ఇందు ‘గణ’ అని మార్పబడినది. ‘సామ్రాజ్యః - పా. సామగ్రిః’ తటకేయ పలభుకూటాకృతికొ - పదార్థవృత్తి నిదర్శన. మారీచుడు జింక వేషమున వచ్చి శ్రీరాములను వంచించినకథ నిట నను సంధించుకొనవలయును. ‘ఏతెంచెదె - పా. ఏతెంచితే’

మహాస్థూరి.

అనినం, జేయత్తి, “యోహూ,యలుగక విను;కా నాతితాయి;స్వప్రమాదం బున వైకల్యంబు యాగంబునకుం బొడమ, నే భూసురగణ వేడెక, నిను నావేదించి పంపె;స్వప్ర. యతిండకుం గున్నప్పటిక; స్వేడెం పోపొ; మ్మని, కోప మ్మైన రోప మ్మెను విడుపు; ముల్లెన మే లింక;” సన్నక. 30

అనినకొ = భాండిక్యంబు ఇట్లు పలుకఁగా, (కేశిధ్వజాడు), సమాస్తమును, ...కాను అతితాయెకొ = చంపవచ్చినవాడను (‘తెలియి యా పథోద్యోతః’ అమ.) కాను, ప్రమాదంబునకొ = మాయేమటుబాటుచెలి, యాగంబున వైకల్యంబు పొడమినకొ, నకొ, ...క్రేణికొ = సమాహమును, వేడెకొ = (ప్రాచుత్పత్తిమను) అడుగఁగా, (అధూనుర సమాహము), నినుకొ ఆవేరించి = నిన్ను సర్దేశించి, పంపెకొ = నన్ను పంపెను, ...రోపమ్మ = బాణము (‘పత్రి రోప ఇష ద్వయోః’ అమ.)...

భాండిక్యంబు ఇట్లు పలుకఁగా, కేశిధ్వజాడు చెయ్యెత్తి ఇట్లు బదులు చెప్పెను:— నేను నిన్ను చంప రాలేదు. నాకు ప్రమాదంబున యాగములో వైకల్యము సంభవించినది. అందులకుం బ్రాచుత్పత్తిమను నేను బుద్ధిగాదుల నడుగఁగా, వారు నీ వయినం జెప్పఁగల వని తెలిపి నకడకు నన్నంపెరి. ఇది వృత్తాంతము; నిపు నాపై కోపము విడిచి ప్రాచుత్పత్తిమను చెప్పినను పరియే, వైరి నగుట నన్నుం బంపెను పరియే.

‘నేయేత్తుట’ - హెచ్చరికకొఱకు. ‘పంపె’ - శ్రేణి కర్తగాన ఏకపదనము. — ‘లోప మ్మయిన లోపమ్మయిన విడువుము’ - కిక్కల్పాలంకారము.

ఆతలాయిన కా నని చెప్పకొనుట యేలన, ఆతలాయిన అపచారముగా పరిమోర్పవలయు నని ధర్మశాస్త్రము.

‘గురుంవా బాలపథ్యవా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతమ్

ఆతలాయిన మాయాస్తం హన్యా పె వాపిచారయన్.’ మనుస్మృతి.

(ఈక్రింద యామగురుకు ఆతలాయినంబు -

‘అగ్నిదో గిరద తైచ్చప శస్త్రీస్త్రీత్త’ ధనాపహః

క్షేత్రదారంబు తైచ్చతా - కిచ్చద్యా దాతలాయిన.

శుక్రసీత).

‘హాపామ్మ’ = హామ్మహామ్మ - అగ్రమండపముందు సుధ్యమ ముడుజ్జులకు లోపము విభావనగు.

తా. వ్యా. సం. 48. — స్వరుక్త ఆదరాలిశబ్దముచేతి.

వ. అసిన, సతండు తమమండంబు హొచ్చి, మంత్ర ప్రసాదాహిత ప్రధ్యమ సుహృ
జ్జనంబులకుం దద్యత్తంతం బంతయుం బెప్ప, మంతనంబునకుం బొచ్చిన
మంత్రు లి బ్బునర.

30

అతండు = భాండ్యకుడు, తరు మండంబు = వృక్షమండలిన (‘వృక్షః స్మృతో’ బల్వద్దే
వృక్షం తు కాన సే ధి వేతో’ అనయి), మంతనంబునకున్ = ఆలోచనకు, ...

క. ‘పాలు గల వాడు మన కొక

జాల యుడక తానె తారసానకు వచ్చెన్;

వళి యుడ, లెమ్ము, స్త్రుస, కృప

చాలు, నారాకు మపి చంపకు ప్రదలన్.

31

పాలుగలవాడు = దాయాదుడు, ... జాలి = భద్రమును, ఇదిక = కలిగింపక, తారసా
నకున్ = సమీమునకు, ... కృప చాలు = వైరమును కరుణ వహించుము, ... కారాకు = ముదు
రాకులు.

దాయాదుడు మన శ్రమయు కలిగింపక సమీపమునకు వచ్చియున్నాడు, వారిని
గూల్చుట కొయె సమయము; ఓరాజా, వానిపై కరుణించుము. వానిలన ఈ ప్రజలు ఇటు
కారాకులు మన జీవించుచున్నారు, వానిం గూల్చి మీరే కీకష్టమును తొలగింపుము.

‘కారాకు’ - అడవిలో మంచితోజనము దొరికక అకలములు మేసి జీవించుచున్నారనుట.

ఉ. అంటలు గట్టి చెల్కలకు నాండ్రును బిడ్డలు గూరగోయ బో,

గంటకము ల్పదాబ్జముల గాడి నొదర్చిన నొప్పె గూయిడెన్,

గాన కొగరికి నిద్ర మగంబడి వేగెద మిందు; నొక్కమా

కంటయ కాదు; నీవు వడునట్టియవస్థ వచింప శక్యమే?

33

అండ్రును = (చూ) భార్యను, బిడ్డలును, అంటలు గట్టి = గుంపులు కూడి, చెల్లెలకు = చెల్లెలకు = చీటి నేలకు, ... కంటకముల్ = ముండ్లు, పద అబ్జయలక్ = అడుగుల దమ్ములయందు, కాడక్ = గ్రుచ్చుకొనగా, ఒచ్చననొప్పిక్ = ఊడలాగినబాధచేత, కూయిడక్ = ఏచ్చుచుండగా, ఒడుంగబడి = ఒడిగి, వేగెదము = తిపించుచున్నాము, ఇందుక్ = మనలో, ఒక్కమాకుక్ అంటుచుకాదు = మాకుమాత్రమే ఈకడగిండ్లనుటయే గాదు....

మాభార్యలును బిడ్డలును నీళ్లకు కూరగోసికొనుటకు పోగా, కాళ్లలో ముండ్లు గ్రుచ్చుకొనగా, వానిని ఊడలాగిన నొప్పిచే వారు రాత్రి అంతయు నెచ్చుచుండుటచేత, మాకు నిద్ర పట్టుట లేదు. ఈకట్టయ మాకుమాత్రమే అని మేము చెప్పుకొనుటగాదు, నీవు పడుచున్న దురవస్థను వర్ణింపఁదలమా? - మాకోకును నీకోకునుంగూడ ఈపగతుని సంహరింపు మనుట. - స్వభావోక్తి.

'చెల్లెలకు' - 'చేలకును' పూ.ము. పా. 'పదాగ్రముల' పూ.ము. పా. 'పదాబ్జముల' సీ. పా. - 'స్త్రీలయు బిడ్డలయు పాదముల గాన మృదుత్వమును సూచించుటకు అబ్జోపమ; అగ్రమునకే కంటకములు గ్రుచ్చుకొను నను నీయము లేదు. 'కాడ నొప్పి' - 'వ్రాత ప్రతులపా.', సీ.పా.; 'కాడగఁదూసిన' పూ.ము.పా. 'కూయిడక్' - ఇత్వసంధి - 'కూయుడుక్' అని పఠించిన సరిపడును. 'అయ్యెడుక్' అని యొక సా.

తే. న్వా వ్యూహాశ్చ సుహృ త్కోశ జనపద బల
దుర్గములు స్వామి గలిగినఁ దొలుతఁ గలవు;
అంగి సుఖమైన అంగంబు లటకు మునుపె
చాల సుఖు లౌట మనకు నృప్తంబు గాదె?

38

న్వా...లు - స్వామి = తేడు ('స్వామి తీర్థశ్రీ పతి రీతితో' అమ.), అమాత్య = మంత్రులు ('మస్త్రీ ధనచిహ్నే మాత్య' అమ.) - సుహృత్ = మిత్రులు ('అథ మిత్రైం సఖా సుహృత్' అమ. - 'సుహృ ద్ధ్వైకౌ మిత్రైమిత్రయో' నూ.-అన్యత్ర సుహృదయః దుష్టావయః' - అని సి. కా.) - కోశ = బొక్కనము ('కోశో స్త్రీ కుట్టులే ఖడ్గపిఠా నేత్ర ఘృణ దివ్యయోః' అమ.) - జనపద = రాష్ట్రము - బల - చతుర్దళములు ('బలం సైన్యమ్' రామాశ్రమ.) - దుర్గములు = కోటలు, (అనునిపి), స్వామి గలిగినట్లు = తేడు ఉండేనేని, తొలుతకలవు = అంతకుముందే సిద్ధముగా నుండును; అంగి = అవయవ (శరీర = ఆత్మ), సుఖి ఐనక = సుఖముగా నుండినయెడల, అంగంబులు = అవయవములు, ... నృప్తంబు = ప్రత్యక్షమగు భూతము...

సప్తాంగములలో రాజకలిగేనేని కడమయంగములు అప్పుడే కలవు. ఆత్మ సుఖముగా నున్న అవయవములు సుఖముగా నుండుట ఎఱిగినదేగదా. - కావున నిసిద్ధిని ముందుగా చూచు కొనవలసిన దని భా. - అప్రస్తుతప్రశంస, అర్థాంతరస్యాసంబును.

క. అతనిపని దీర్చ రాజ్య
ద్వితయము నినుఁ జెరు; నెట్టివెఱువున నైనక

క్షీతిపుల కరిజయము ధనో

న్నతియుఁ బ్రజాసదయరక్షణము ధర్మంబుల్.

37

అతనిపని దీర్పక = అతనిం జంపినయెడల, రాజ్య ద్వితీయము = రాజ్యములదోయి = రెండు రాజ్యములను, ... వెఱపునక = ఉపాయముచేత, ... క్షీతిపులకు = భూపతులకు, అరిజయము = శత్రువులను జయించుటయు, ధన ఉన్నతియు = ధనవృద్ధియు, ప్రజా సదయ రక్షణము = ప్రజలను చయివో గాపాడుటయు, ధర్మంబుల్ = విహితకృత్యములు.

అతనిం గడపెదేసి రెండురాజ్యములును నీకే వచ్చును. ఏయిపాయమున నేని వైరులం దును ముటయు, ధనవృద్ధి కాపించుకొనుటయు ప్రజలను చయివో గాచుటయు రాజధర్మములు. --- కావున అవి నీకును ధర్మములు అనుట. - అప్రస్తుతప్రశంస.

‘సదయ’ - వ్రాతపా. - ‘క్షీతి’ పూ. ము. పా.

క. అన్యాయంబున నుస్సహ

మన్యం డగుప్రబలరపుని మడియించిన ధ

ర్మస్యక్ష్మత్ కగు నిష్క్మత్

సన్యాయంబుగఁ బ్రజాళి సంరక్షింపక.

38

దుస్సహమన్యండు = పైచరాని త్రోధముగలవాడు (‘మన్య దైకే క్రతా క్రుధి’ అమ.), అను - ప్రబలరపుని = బల్లదండయిన శత్రువును, మడియించిన ధర్మస్యక్ష్మత్ కి = పరిహర్షి నందుచేత నను సధర్మమునకు (ధర్మః ధర్మ మయోక్త - వ్యక్తకృతి = క్రిందుఁబఱుచుట), ప్రజా ఆళిక్ = జనసమూహమును, సన్యాయంబుగ = సమంజసముగా, సంరక్షింపక = పరిపాలించుటచేత, నిష్క్మత్ = ప్రామాణ్యతము, అనక.

ప్రహీయు బల్లదండ నయిన శత్రువును అన్యాయముగా వధించినపాపము ప్రజలను చక్కఁగా పాలించుటచేత తొలఁగును. సామాన్యముగా చెప్పినమాట విశేషముగా ఈరాజునకును ఇతని యావైరికిని అన్యాయించుచున్నదిగాన అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము.

‘అన్యాయంబునక’ - ఇచట సజ్జనులకు విరోధ మర్థము - న్యాయవిరుద్ధముగా ననుట.

క. తనవాప్త్రము చెడి నచ్చిన

ననిమిషపతి విప్రుఁడనక యూహన్యుఁడ్రో

ర్షునిఁ దునుమఁడె? విడుపుము నయ;

నిను నమ్మిన ప్రజలు నవయ నీ దయ పోలా?

39

అనిమిషపతి = ఇంద్రుడు, తనరాప్త్రము = ఇంద్రునిదేశము, చెడి నచ్చిన = చెడునట్లు సంభవించగా, విప్రుఁడు అనక = బ్రాహ్మణుఁడని సంకోచింపక (బ్రహ్మహత్యకు వెఱవక), ఆచార్యుక్ = గురువైనట్టి, త్రిక్షుని = వ్యూహపుని, తునుమఁడె = కెడిపలేదా (‘తం హేన్ద్ర ఉవాచ...య న్మాం విజానియాం త్రిక్షుణాం త్వప్త్రమహానమ్’ అని కావీరికి బ్రాహ్మ

జోపనివత్తు.), దయ = పగతునిమీది కృపను, ...నవయ = (అన్నములేక) కృశించుచుండగా,...

ఇందుడు త్రిశీర్షునిచేత తనదేశమునకు చేటు కలుగనుండగా, వానిని విఫ్రుడనియేని గురుడనియేని : చారంపక తునుమలేదా? అట్లే నీవును ఇతనిం దునుమవలయును. నీజనులకు ఇతనివలన అన్న లోకము కలుగుచుండగా ఇతనిచుండు నీశ దయయుంచుట సరిగాదు. సమయాన నుపయోగపడని నీదను నీ ప్రబలమీచ నీకు ఉన్నమాత్రాన నేమి ప్రయోజనము?

క. శిష్టు చిను నింక తేలిచ

మృష్టాత్మనిం బిలుకు మాల్చి, దురితము పడెప

నప్తంబుగ, భూవల్లభ.

యిష్టాపూర్తియును నేని యెసంగంగ రాదే?

3౮

భూవల్లభ = ఓరాజా, శిష్టు = సదాచారవంతుని... బిలుకుమాల్చి = పరిమాల్చి, దురితము = అపరాధము, పడెప = పోవట, నప్తము కాక = పోయిన పనునట్లుగా (తొలంగుటకుండును). ఇష్టాపూర్తియును = క్రతువులును పితౄకాని పితౄకానియును, ('ఇష్టం చ పూర్తిం చ' - ఇష్టాపూర్తే = 'క్రతుకర్తేష్టా పూర్తిం ఇతి' క్రితమునను.)...

మహారాజా, సదాచారవంతుని నిన్ను ఇష్ట పాటించించిన యాచర్యుని గూవునాపి అపరాధమును పోవట ఇష్టాపూర్తియాలచేత పోగొట్టకొమ్ము.

'దురితము' పోనివానిని నిరాయుధుని నీకీతుని చంపుటగాన.

శే. ఇంక రెన్నాళ్ల చూచి, నీవంకం దెగువ

గలుగ కంటేను బ్రజ యాన్లు నలచి పోవ

మాని పగుటయె యెంతో, విశ్వానధి

నతనిం గనుటొందె నా కోరిక మరెము గలదే?

39

రెన్నాళ్లచూచి = కొన్నిసమయ ప్రతీక్షించి, నీవంకం = నీవలన, తెగువ = సాహసము, ...రెన్నాళ్లచూచి = వారివారి ప్రాముఖ్యము స్మరించుకొని, పోవ = పోయినపిమ్మట, మానిపి = ఆడపిల్ల తపస్సునేకొనుచుండు వాడవు. అనలయె ఒండెకం = అగుటయెగానీ, విహీనసంధికం = ఎంతకీ మహాభలంబును తనకు అల్పభలంబును అను నొడంబడికచేత, ...ఒండు మతము = నేమిహిందూ (ఆరెండుమాగమును సరిగానందున ఇప్పుడు తోవ వహించి వైరింబరిమార్చుము అని భా.), - కిల్పాలంకారము.

'రెన్నాళ్ల' కొలదినినము అనుటకు లోకోక్తి. 'రెన్నాళ్ల' - 'అనగంబాలకు సహిత మిక్కార్యంబును కొండొకచో గానంబడియెడి.' బా. వ్యా. సం. 38. ఇట్లే 'రెన్నెల్లు', 'మూన్నాళ్లు.'

క. జనవర, తనమునకుం జొ

చ్చినం గన్నులు మూసికొంటె సెల; వింతియకా

క నిదిధ్యాసకు బ్రహ్మం

బెసయునె? పరిధవపుశల్య మొకలో మొఱమక.

౪౦

జనవర = ఓరాజా, పరి ధవపుశల్యము = అవమాన మనెడి యలుగు ('శల్యం శక్తో' శక్తే వంశ కవ్వి కాయాం చ శోమశోకశ్వ. ఎడిలోకం...డెలో, మొఱమక = మెదలుచుండగా, తపస్సునకుం జొచ్చినకొ = తపస్సు చేయం బూనినకో, ... సెలవు = ఉపయోగము, ... నిదిధ్యా సకుకొ = ఏకాగ్రధ్యాసమునకు, బ్రహ్మంబు = పరమాత్మ, ఎనయునె = చేకూలునా.

ఓరాజా తపస్సునకుం బూనిఉచేసి, అవమాన మనెడియలుగు హృదయములో మెదలు చుండగా, కన్నులు మూసికొన నగునేగాని ధ్యానమునకు బ్రహ్మము నిండుచునా. — ఈయవమాన దుఃఖము సీతపస్సునకు చాధకము కావున నీకు తెగవకన్న చేకూమార్గము లేదని భా. — పరిసంఖ్యా లంకారము. 'పరిధవపుశల్యము' = పరిపకము. 'మొఱము' = సకర్మకము, ఇట అకర్మకము.

క. అవమతికొ విత్త్యన్ను లగు భా

శక్త్యుల నెనకి పల్లెల్లెల్లతరము నునిమి భా

స్వయం ముని యయ్యె మఱి

భవము నుని భాంకి నైవర. బగ దెగ వగుచే?

౪౧

భాగ్యవండు = పరశురాముడు ('భాగ్యవం ధంశో శేణుకానుత శుక్రయోగో' నానా.), అవమతికొ = అవమానముచేత. విత్త్యన్నులు = (తన) తండ్రినిచంపినవారు, అగు - భూధవులకొ రాజులను, పెడికి, పల్లెల్లెల్లతరము = పల్లెలనునయితము వరుసగా, తునిమి = చంపి, ముని = తన ముంబూనినవాడు, ... విత్త్యన్నము = విత్త్యన్నము.

పరశురాముడు తనతండ్రిం జంపిన రాజులను ఈయవమానముచేత పల్లెపల్లె వరుసగా పెడికి పెడికి సంహరించి పగ వీర్పుకొని తర్వాత తపస్సునకు బ్రవేశించినవాడు. అట్లే పగతీర్పు కోసంతికాలము వైభవము కలుగుదు ననియేగదా. శాంతి నయితము కలుగదు. కావున నీవు వైభవ మును వదిలికొని శాంతి నే కోరుదువనియు పగతీర్పుకొనక తప్పదు. కావున ఈతనిని వెంటనే తునుము. — అనన్తరప్రశంస. అధ్వాంతర న్నానంబును. పగతుం దునుమక భద్రము లేదని కామండకము: — 'పూధవెరి ద్రుమోత్థాత మకృత్వైవ కుత. నుఖమ్?'

తే. పగయు నగయును చేక పగపాటి గన్న

సలహ సామాన్య సంసారి యగుట మేలు;

మఱి తగిలెనేని శాంతిచే మఱవర పగదు

రాజ్యభూమిక దాల్చిన రాజునకును.

౪౨

..., పగయుకొ = దుఃఖమును, లేక = వహింపక, ... కన్నకొ = పొందినను (దొరకినదానికే), అలరు = సంకోషించునట్టి - సామాన్యసంసారి = సాధారణ గృహస్థుడు, ... అటుగాక, రాజ్య భూమికకొ = దొరతన మనెడు వేషమును ('అన్యరూపై ర్యదన్యస్య ప్రవేశః సతు భూమికా.' భరతుడు), ... తగిలెనేని = పగయు పగయుం గలిగినయెడల, శాంతిచేకొ = ఓర్పుచేత, మఱవర పగదు = మఱుమట ఉచితముగాదు.

సామాన్యగృహస్థుడు పగను వగను మఱచి యథాలాభసంతుష్టుడై యుండుట తగును గాని, దొరతనము వహించిన రాజు ఆచరణకారము పగను వగను ఓర్పుచే మఱచుట తగదు. — నీవు సామాన్యగృహస్థుడవు కావు, రాజువు, కావున శాంతిచే పగను వగను మఱచుట నీకు తగదు అని అభిప్రాయము. పరిసంఖ్యాలంకారము, అచర్యస్తతప్రశంసయు.

‘మఱి’ అని వాగ్విత్ పా. ‘మఱి’ పూ. ము. పా.

క. పులి మల దీగి యూళ్లకు న

క్షౌలరుడ నా జనము మాన్పు కోరి బలిచి, గవి

నెలకొని సురియులు గొని చని

పోలియున్ ? యూరల గొని మరేది పోయిచున్ ? చెప్పుచు. ౪౩

పులి, అక్షౌలరుజు - కనులవ్యాధిచేత కనులకలకచేత ననుట ‘స్త్రీమగ్రజానోపతా’ అ. రోగ వ్యాధి గదామయా. అమ., మలకొండనుండి, దీగి = దీగి, ఊళ్లకు, రాజుల వచ్చినంతట, జనము = ఊళ్లజనులు. మాన్పుకోరి = ఆకన్నులగలకను నివారించుకొ మ్మని. పనిచి = మరల కొండకుం బంపి, గవీ = నెలకొనిన = (ఆ కనులకలక పోని స్వస్థముగా తన) గుహలో నివసించియుండగా, సురియులు = చురకర్తులు, కొని, చని = ఆభిశిఖి పోగ నేగి, పోలియున్ = నా మొందున్, (లేక దానిని పోలిక, ఊరి = గ్రామమందు, కుయిరెగి = లేక లిడుచు లేచి, పోయిచున్ = పోడిచి చెప్పున్, చెప్పుచు = చెప్పవలె.

పులికి ఈనిష్పడు కనులకలక వచ్చును, అప్పుడు ఆ కొండనుండి ఊళ్లలోనికి దిగి వచ్చును; అప్పుడు ఊరిజనులు దానిని ‘అచ్చా, నీవు పోయి కన్నుల కలక కుదుర్చుకొమ్ము’ అని బోధించి పంపింప వలె, అ పోయి కన్నులు స్వస్థమై గుహలో నివసించియున్నప్పుడు చురకర్తులు గొనిపోయి దానిని జేనకి దానిచేత చచ్చికో, లేక-ఊరిలో గనబడగా లేచి దాని మడియిం తునో చెప్పవలె. - నీవు ఇప్పు డితనిని చెరకక పరి విమ్మట ఇతనియొగవై ఇతడు మహా స్నేహమున నుండునప్పుడు ఇతనిమీదకి నాయు నతనిని మడియుల సరగాడు, ఇప్పుడే ఇతనిని గొప్పుచువుము. అప్రస్తుతమర్థము. - అప్రస్తుత ప్రశంస.

‘గుజరా’ - ‘రుజజన’ పా. - ‘నెలకొనిన సురియు చేగొని’ పా.

క. ఈవేళ బలియు నతిని

బో విడిచితి పొమ్ము పాడి, బోయినరాజ్యం

బేసిధి గ్రమ్మఱు? నాపెర

వీపెర నని వ్రేలు మడచి పోర్చడం జెప్పుచు. ౪౪

బలియున్ = బల్లిదుని, ...పాడిన్ = ధర్మముప్రకారము, పోవిడిచితి పొమ్ము = పోని త్తువేసి,వేరవు = ఉపాయము, ...

ఇప్పుడు నీవు బలవంతు నతనిని ధర్మము నవలంబించినవాడ వై పోనిత్తువేసి, విమ్మటనీ నస్తరాజ్యము నీకు మరల వచ్చునట్టి యుపాయాంతగమేనా చెప్పుము. - ఇప్పు డితనిం జంపినచో సీరాజ్యము నీకు వచ్చునుగాని వేలు విధమున రా దనిభా. - ‘వ్రేలుమడిచి’ - లోకోక్తి.

‘బలియున్’ - పుష్కర నాతని నీవు బయింపలే పని భా.

‘పాడిబోయిన’ - ‘వాడు పోయిన’ పూ. ము. పా.

తే. అలసత్త బహున్న మనుజుండు కలియుగయు;

ద్వాపరం బెన్న గూర్చున్న వాడు; త్రేత

యుత్థతుడు; యూ య మఱి కృతయుగి; మ టన్న

సముచితమనోక్తి ఋగ్వేదానున వినమె?

రగ

అలసత్త = సోమరితనముచేత, ... ఎన్న = అంత చింపగా, ద్వాపరంబు = ద్వాపర యుగము, ... కృతయుగంబు = లేచినవాడు, త్రేతాయుగము, మఱి = అటుగాక, యూ = సడచుచున్నవాడు, ... సముచితమనోక్తి = అంద్రులచేతను బ్రహ్మభేది హరహయ స్వారా ధముచిహ్నమునో అమ., ... ఋగ్వేదానున = ఋగ్వేదముయొక్క బ్రాహ్మణ మనెడి భాగములలో, ... వినమె = మనము వినలేదా.

‘నిజముక’ పరున్న సోమరి కలియుగమువంటివాడు, కూర్చున్నవాడు ద్వాపరమువంటి వాడు, లేచినవాడు త్రేతమువంటివాడు, సడచుచున్నవాడు; సోద్యముడు = సర్వోత్కృష్టుడు, సరుద్యముడు = సర్వాశ్రమముండియు భా. కానరాని సోద్యముడువు గావలసిన దని యుపదేశము. అప్రస్తుతప్రవాసాగ్రామాదులు.

‘కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చేతి చతుర్వగమే.’

విష్ణుపురా.

కి. ఛద్రప్రహారి, రాష్ట్రో

బద్రవి పరహారి, మూస్తభాషణ రుచి, వె

చంద్రుడు, ఉపేళా

నుద్రక్షుడు, ఉనల్పకాల ముర్వ భుజించున్.

రగ

ఛద్రప్రహారి = తనరాజ్యమందు కొట్టువాడు, రా...రి = రాష్ట్రం = (తన) సేనము యొక్క - ఉపద్రవ = హావనిని - పరహారి = తొలగించుకొనువాడు, అ...చి-ఉప్త = యథార్థపక్షిలయొక్క - భాషణ = మాటలను - రుచి = విచ్చగలవాడు, వె...డు = ‘వేళా’ = (తన కనుకూల మయిన) కాలమందు - ఉద్రక్షుడు = వైరిమీఁకి లేచువాడు, అ...డు = అవేళా = అనుకూలముకానిసమయమందు - అనుద్రక్షుడు = లేచనివాడు, అనల్పకాలము శక్తిచిరకాలము, ఉర్విణ్ = భూమిని, భుజించున్ = నిలుచు.

వైరిని అతఁ డెఱిఁచి పోరుటకు ఉత్తము గానట్టి విష్ణుసమందు కొట్టువాడును, తనరా స్ట్రమునకుం గలిగెడి యుద్ధప్రములను తొలగించుకొనువాడును, అత్రులనుటను వినువాడును, తన కనుకూల మయినసమయమున వైరిమీఁకి విక్రమించువాడును, తనకనుకూలము కానిసమయమున విక్రమించనివాడును, చిరకాలము భూమి నేలుగా. పూర్వముద్రులవ్యాఖ్యయందు ‘ఛద్రప్ర హారి’ అనగా ‘తనరాజ్యమందు బుట్టిన విష్ణుంబులను పోగొట్టువాడు’ అని అర్థము వ్రాయఁ బడియున్నది. ఈయర్థము సరిపడదు, ఎట్లనఁ :- ‘ఛద్రం విమరిష్ఠగ్రహం గర్తవ్యేషే’ హేమ.

‘అపశూలం తే మాసాద్య లవణం లక్ష్మణానుజః

రురోధ సంముఖీనోహి జయోరథ్యప్రహారిణామ్.’ రఘు. 15-17.

‘రథ్యప్రహారిణాం రథ్యప్రహారిణీలానామ్; అపశూలత్వమ్ వాత్రరథ్యమ్’ అనిపల్లివ్యా. దీనికే-
‘తదా యాయా ద్వ్యగృహ్యైవ వ్యసనే చాత్థితే రిపోః’ ఇతివచనాత్ పరవ్యసనే ఆక్ర-
మణం విజగీహః సిద్ధికారకమ్! యథామాఘః-‘ఆస్మత్తయః పరగ్లాని ద్వయం సతి రి తీయతే.’
అథవా - ‘స్వశక్త్యుపచయే కేచిత్ పరస్య వ్యసనే-పరే.’ తథాహి - ‘ఆప్రాణోత్థ్యాత్మనా’
రథ్యం రథ్యేషు ప్రవారక రిపూః - అని హేమ.వ్యాఖ్య.

వ. తే తే మృనుటయుఁ బ్రధానులకు భూనాథుం డట్లనియె.

ర.2

క. మీ నొడివినయది కార్వం

వె; నిప్పని సేయ రాజ్య మంతయు మనుకుఁ,

వానికిఁ బరలోకము జిత

మనా నొక్కట; నిండు వాను లరయఁగ వలయున్.

ర.3

మీ నొడివిన యది = మీరుచెప్పినపనిని, కార్వంబు = కొంచెమువలననఁ; ఇప్పని = ఈశ్రుహసమును, చేయకొ = కావించుటచేత, ఒక్కటకొ = ఏకకాలములో, రాజ్యమంత యున్ = ఇరువుర రాజ్యంబును, మనును. పరలోకము = స్వర్గము, వానికిన్ = వానికిని జితమగును = లభించును; ఇందున్ = ఈరెండుఫలములయందును గల, వాసులు = తారతమ్యము లను, అరయఁగ వలయున్ = ఆలోచింపుడు.

ఆతనిం జంపుటచే, ఒక్కమాత్రే మనకు సర్వరాజ్యమును, ఆరెంక స్వర్గమును వచ్చును; ఈరెండు ఫలములలో ఆతనికిం గలుగునదే ఉత్కృష్టమో మనకుం గలుగునదే యుత్కృష్టమో అచయుండు.-ఆవాసిసే అనంతరపద్యమందు చెప్పించున్నాడు.

క. పరలోక సుఖము శాశ్వత

మరయ; మహారాజ్యసౌఖ్య మల్పాసేనా.

పరిభోగ్యం; బిందులకై

దురితము కావించి తొలఁగుదునె పరిమునుకున్.

ర.4

అరయన్ = ఆలోచింపఁగా, పరలోకసుఖము, శాశ్వతము = చిరకాలము ఉండునది, మహారాజ్యసౌఖ్యము = భూమియందలి దొరితనపుసౌఖ్యము, బిందులు = అల్ప = కొంచెము యన = తనహా = కాలము - పరిభోగ్యంబు = అనుభవించఁ దగినది; ఇందులకై = ఈయల్ప కాలరాజ్యసౌఖ్యముకొఱకు, దురితము సాధమును (‘అంధుల దురిత దుష్కృతివో’ అమ.), కావించి = చేసి, పరిమునుకు = స్వర్గమునకు, తొలఁగుదునె = దూరమగుదునా.

మీరు చెప్పినపాపకృత్యమును నేను జేసినచో నాపగతునికి శాశ్వతమయినపరలోకసుఖ మును, నాకు స్వల్పకాలభోగ్య మగుమహారాజ్యసౌఖ్యమును కలుగును, స్వర్గము నాకు తెప్పను, కావున ఆపాపమును నేను చెయను.

కాశ్యపతత్వమును అల్పానేహ పరిభోగ్యత్వంబును ఆదురితము గావించునకి కారణంబులు గాన కావ్యలింగాలంకారము.

క. 'బద్ధాంబలిపుటు దీనుఁ

గ్రుమ్మండై శరణు చొరగఁ గూల్చుట కహం గీ,

కున్దతి పరభోక్త్యాన

బుద్ధికి' నను కన్యవాక్యములు దలచు చొకో?' ౫౦

దీనుఁ = గర్వ ముడిగినవానిని, బ...టుఁ = బద్ధ = కూర్పబడిన, అంబలిపుటుఁ = మోడ్చుకేలితోన్న గలవానిని (దోన్నవలె కేలుపొడ్చినవానిని), శరణు చొరగఁగఁ = శరణు చొచ్చినప్పుడు, కున్దండు = కోపించినవాడు. ఏ, కూల్చుట = చంపుట, పరభోక అర్థన బుద్ధికిఁ = స్వర్ణమును గడించుటయందు తలచుట గలవానికి, కడుఁ కీడు = మిక్కిలి చెఱుపు, అను = కన్య (మహామనీ) వాక్యములు, తలంప చొకో = మీరు తలంపరా యేమి.

శరణాగతుని దీనుఁ చంపుట మహాపాప పాపము కన్యమహిమను పంచనములను స్మరింపుడు. - ఇది సామాన్యైక్త. ఈదీనుఁడు పాపంబు మహాపాపక మని విశేషము- అప్రస్తుతప్రశంస.

'క్రుమ్మండై పలుకు' = 'హక్రుమ్మతిఁ పనమొనఁగి,' 'క్రుమ్మండైమఱుంగు.'

ఆ. అనుచు వెడలి వచ్చి, యూహలు నడిగి, త

ధర్మసైచి-వశక్రమంబు

దెలిసి, తగిన నిష్క్రమితి వచింప, నాతండు

మగుడఁ గ్రతువు సొంగమున నొనర్చి. ౫౧

..... వెడలి = (ముంత్రాలోచనకై చొచ్చినతరువాతమునుండి) వెలువడి,..... రాజుఁ = కేశిధ్వజుని..... తఁ = ఆతని = ఘర్మసైచికి = యజ్ఞధనువుయొక్క ('ఉత్తమా గోమతైచిక్' అను.) - వశ = కోలముక్క-క్రమంబు = ప్రకారమున, తెలిసి = ఎఱిగి, ...నిష్క్రమితి = ప్రావేశ్యత్వమును, ...మగిడిఁ = వెండియు, ...క్రతువుఁ = యజ్ఞమును, సొంగముగఁ = సంభూర్ణముగా, ననర్చి చేసి (ముండిటి కన్యయము).

ఆ. అవభృథాన్లుతో దైమోగిగుండై, ఋత్విక్

దన్యగణముఁ బూజు దనిపి, వివస

సూత మగిధ వంది క్షత్రాళిక ప్రభి

త్యగికోటి కభిమత్సా మొసంగి. ౫౨

అ...డు-అవభృథ = యజ్ఞాంబస్మానముచేసి ('మేధ్య నావభృథ దమ' రిఘు. 1 (84). 'అవభృథాదపి - అవభృథస్మా నాదపి' మల్లి. వ్యా.) - క్షత్రాళిక = చక్కఁగా తుడవబడిన - ఉత్తమాంగండు = శిరస్సు కలవాడు ('ఉత్తమాంగం శిరస్సేషమ్' అను.) ఏ, ఋత్విక్ - ఋత్విక్

= ఋత్విజులయొక్కయు, - సదస్య = సభ్యులయొక్కయు - గణమున్ = సమూహమును, పూజన్ = సత్కారముచేత, తనిపి = తృప్తి నొందించి, పిదపన్ = తర్వాత, సూతవందిమగధ వైతాళికప్రభృతి అర్థికోటికిన్ = సూతాదియాచకసమూహమునకు, అభిమత అర్థము = ఇష్టమయిన భవమును, ('అథోభిధేయైరైవస్తు సుతరాజన నివృత్తిమ్' అమ.), ఒసంగి = ఇచ్చి.

కేశిధ్వజుడు యజ్ఞము ముగించుకొని ఋత్విక్కులను దక్షిణాలచేతను సదన్యులను సంభావనలచేతను తనియించి సూతాదియాచకసమూహమునకు ఇష్టభవము లొసంగెను. — సూతాది భవము: —

'సూతాం సూరాణికాః ప్రోక్తా మాగధౌ వంశగోసకాః

వద్దిన స్వమలప్రభాః! ప్రస్తావనద్వితోక్తయః.

'వైతాళికా బోధకరాః.'

అమ.

తే. మఱియుఁ గోరిననారయక్కఱలు తీర్చి

యును మహాపూర్తి చాల కొంచ్యసఁ దలంచి.

'యకలు గురుదక్షిణ యొసంగ నయిత్రి' నంచు

మగుడఁ జని, శంక సత్తఁడు సంభ్రమపడంగ.

౧౩

మఱియున్ = ఇంతవఱగాక,మహాపూర్తి = తనమనస్సున సంతుష్ట,ఒయ్యనన్ = క్రమముగా, ...ఆఖాండిక్యుడు, శంక = భయముచేరి ('శక్తాత్రాన వితర్కయా నానా.'), అతఁడు = ఆఖాండిక్యుడు, సంప్రమపడంగిన్ = తొక్కుపడుచుండఁగా ('సమా సంపగసంభ్రమా' అమ.)

ఇంకను కోరినవాడు కోరిక తెల్లఁ దీర్చివచ్చుటకని, ఆకేశిధ్వజునికి మనస్సు సంతుష్ట నొందకుండినది. అంత నాతఁడు గురుదక్షిణ యాయస్తతి సని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని, ఇచ్చుటకై మరల ఖాండిక్యునికి దండెగెను. ఇతఁడు తనతో పోరివచ్చు సేమ యని యుండి ఖాండిక్యుడు తొక్కుపడుచుండెను.

క. పొరించి, 'నికు నెయ్యద

కోరిక? యేతెంచివాడె గురుదక్షిణ యీ,

భూరమణ, పేదను' మనుటయు,

నారాజన్యండు మఱియు నాపులతోడన్.

౧౪

కేశిధ్వజుడు ఆఖాండిక్యునిసంభ్రమమును అడిగి 'పూరాజా, నికు గురుదక్షిణ యిచ్చుటకై నిచ్చితిని; నీ కేమి పలయునో' వేడు' మనెను. అంత ఖాండిక్యుడు తనసొత్తైవులతోఁ గూడి (ప్రలోంచెను).

క. 'గురుదక్షిణ యిచ్చుట

నరవరుఁ డేతెంచె; మీరు నా కనురక్తుల్;

పరికించి పదింబదిగా

నరయుండు నుది నెద్ది మేలు ప్రార్థించుటకున్.

౫౫

.....పరింబదిగాన్ = చక్కగా, పరికించి, అనయుండు = విచారించుడు.

ఈరాజు గురుక్షిణ యిచ్చుటకై వచ్చియున్నాడు, మీరు వాకు అత్తలు, చక్కగా పరిక్షించి మనకు వేడుటకు ఏది మంచిదో అలోచించి చెప్పుడు.

అతనిరాకయు వీరియనకర్తయు పరికించుటకు నరయుటకును కారణములు గావున కావ్య లింగాలంకారము.

ఉ. నావుండు, నార లున్నునుడ నాకున కిట్లని చుట్టి: 'నేడుగా

దైవము గల్గె? వేగ గురునక్షిణగాఁ జతుర్థవీపుతో

రీతివలయం బోషమును వేడుము, భూసర; మమ్ము సంహా

బ్రోవుము; బాంధవేంద్రులబోషణకన్నను బాణ్య మున్నదే!

౫౬

దైవము = భాగ్యము. వేగ = శీఘ్రముగా, చతు... = చతుర్థవీ = నాలుగుసముద్రములమొత్తినాచేరి = వృత్తి = అవగంపించిన - ఉన్నీశలయంబు - భూమండలమును, అశేషమును = సమస్తమును, ప్రోవుము = పోషించుము.

భాండిక్యుండు ఇట్లు చెప్పగా, ఆయాత్రులు మిక్కిలి సంకోషించి ఆహాన కిట్లు ఉత్తరము పలికిరి; - 'ఓరాజా, ఈదినమునందా, అచ్చుప్రము ఫలించినది; ఈక్షణమే అతనిని నాలుగు సముద్రములచే పరివేష్టించబడియున్న యీసమస్తభూమండలమును నిరుదక్షిణగా వేడుము; మమ్ము నందఱను పోషించుము. బంధువులను అత్తలను పోషించుటకంటె పుణ్యము కలదా? - పుణ్యమగుట ప్రాచుర్యకు కారణముగాన కావ్యలింగాలంకారము.

వేగ - వికళ - 'వేగ తెగంబాడుకు' భార. లుప్త మునక మును 'వేగ' శబ్దమే ఇట్లు ప్రయోగింపబడుచున్నది. 'చతుర్థవీ' = చతుర్థా మర్తనానాం సమాహారః - ద్విసమాసము. 'బాంధవే' - బంధువే బాంధవుడు. 'కన్నను బాణ్య' - 'కంఠేనుధర్మ' పూ. ము.సా.

ఉ. ఎన్నడు లావు గూడన మన? కెన్నఁ డగు దైవ? యయ్యె నేని పో

రెన్నిక యానె? దోరిన బలంపనె చెప్పె? నీదుభాగ్యసం

పన్నతిఁ జేరఁ గార్య నిటు; బంధు సుహృద్దతి కొక్కకీడు నా

కున్నటు లుండఁగానె. నీని బూరకి చావక నోన కబ్బునే?

౫౭

ఎన్నడు = ఎప్పుడు, లావు = బలము, కూడు = కలుగును త్రనకు బలము కలిగినప్పుడు నందెత్తు మని శాస్త్రము. - మాఘములో శ్రీకృష్ణులవారింగూర్చి బలరామ వచనము -

'స్వశక్త్యవచయే కేచిత్, సరస్య వ్యసనేఽపర,

యాన మాహు; సై దాసీనం త్వా మథాపయతి ద్వయమ్.' మాఘ.

'ఉత్కృష్టబలవీర్యస్య విజగీహ ర్హయైశిణః'

గుణామరక్తప్రకృతే ర్యాత్రాయాన మితి స్మృతమ్.' కామందకము.].

తటి = అనుకూలకాలము;

(‘రాత్రా వులుకో వినిహుని కౌకం, కాకోఁ ఘృణాకం రజనీవ్యపాయే,

ఇ తీవ్ర కాలం ప్రసవమాత్రమే యాయాత్, కాలే భవ న్నహ సమీహితాని.' కామంద.),
సన్నిక = మోక్ష మని గణించబడినది (అందు మోక్షము కా పని కామందకము: -

‘సంధి మిచ్చే త్వమే నావి, సంధిగో విజయో యుధి,

న హి సంశయితం కుర్వా, తి త్సువాచ బృహస్పతిః.

శాశ్వతం = యుక్తమయినవయోజనం, జయంబనా చేప్పిరే = జనబో కలుగనని శాస్త్ర
 కారులు చేప్పినారా, భాగ్యసంపన్నతా = పద్మప్రసాద కలది వచ్చుటచేతను, తార్యమ =
 నీవు పొందించుకొనవలసివచ్చును. ఇటు = శుభశ్రుతి బోధన కోరిన రేల శాశ్వతమయినా, చేరగా =
 చేకూడియున్నది, ...తదితా = సమానమునను.

మనకు బుగళునిపై పోరుటకు సిద్ధుడు ఎవరయి కలగును? అనుకూలతాల మెప్పుడు వచ్చును? వచ్చినను, పోరు ప్రయత్న మేటిగును? ఏలయన పోరలో జయమే కలుగు నని నిశ్చయ మేమి? నీలంధనుస్వామ్యమూర్తియొక్క చాతక కాయనడక నీకు వచ్చునట్లుగా నీకార్యము చేకూడి యున్నది.

చ. అనన్తరం కల్ప వర్షి మనుజాధిపః శిల్పియః- 'మోర లక్ష్మీసా'

ధనపరిత్రాగతం వివాదం. కేసు, ముగిసేనుభవంగా, మూక్షమం

స్వయంప్రకాశ విహయం. పంచుచల రాజ్యలక్ష్మీ నే

మన చన, పేరు వాడు బరమాను పేజిక యమ్మనామత్రా? ౫౦

అనన్తడుక్ = ఇట్లు అప్పుడు చేర్చగా, అల్లక్ నవ్వ - మనచోనను చేసి, మనుజ అధి
పుడు = రాని, ...వారలు = వారల, అ...క్క - అక్క - ప్రయోజనముయొక్క - సాగన =
సాధించుట - పరి = ముఖ్యముగాగల వైస - తొల్ర = తొల్రమందు - కోడులు, దక్క =
పండితులుగాని, మ...లు - మహానుభా - గొప్పనుభావము - దాయి ఇచ్చునదైన - మోక్షమార్గ
= క్షేత్రముయొక్క దారికి - నయ - కొనిపోవునట్టి - విచార = చింతనందు - కోవిదులు గారు,
చని = నేరబోయి, అమహామతిక్ = అమహానుభావని, పుమ అర్థము = సర్వోత్కృష్ట ప్రయో
జనమైనమోక్షమును, పేడక; అని చంచలక్ = అత్యంతము అస్థిర మగుదానిని, రాజ్య
లక్ష్మిక్ = కొరతనప్పుచిని, ఏమని పేడువాడక్ = ఏడు పేడుదును.

అందులకు రాజు చిలువపప్పు స్వయీ యిట్లనియె.- అయ్యామీరు అర్థశాస్త్రపండితులుగాని మోక్షమార్గవిచారపండితులు గారు. నేను యోగి అమహానుభావుని మహానుభుయు నిచ్చు మోక్ష మార్గము నడుగక అతిచంచల మయిన రాజ్య లక్ష్మి నే ట్లిడుగుదును.- మహానుభుదాయిత్యము వేడుటకును, అతిచంచలత్వము వేడమికిని, కాంక్షమును గావున సదార్థవేతుక కావ్యలింగము.

క. నిమిషంశోత్పన్నుల మఱు,

మముబోడుల కకట రాజ్యమా లక్ష్మము? వా

డమలిన యోగాశ్రయుఁ; డు

త్తమయోగము గొనుట యురవో, ధరఁ గొను టురవో?

౧౯

నిమిషంశ ఉత్పన్నుల మట= నిమిషక్రవర్తనంతానమందు పుట్టినవార మట,...అమలీ న యోగ ఆశ్రయుఁడు = పాశ్చాత్యములేని రాజయోగమునకు తావలమైనవాఁడు,...ఉరవో = ఉచితమొ,...నిమిషంశమునకు బుట్టినవారమనుటచే మిక్కిలి జ్ఞాన వై రాగ్యాది దివ్యగుణసంపన్నులని భా. ఆవంశపువాఁడు జనకుఁడు. హనువురు మనులకు బ్రహ్మవిద్యాగురు వని రామాయణమున ప్రసిద్ధము. శ్రీరాములవారు పిమ్మట విడిచిన వింటిని నిమికి అతివశరమువాఁడయిన దేవరాతునియొద్దను పోవచ్చును అట్లడ యుంచుటగూడ ఆవంశమువారి ప్రభావమునకు తార్కాణము. — ‘ఉరవో’ - ‘ఎరవో’ అని పూ. ము. పా. ఎరవు కల్పము ఈయర్థమున నిఘంటువులందు కనఁపఁడరు.

సీ. విమలఁ డన్నివీరు చెల్వకి నచ్చి ఖండిక్యఁ.

గురుజుల ననుగ్రహించి గారనమున.

‘గురునిష్క్రమియంబు చిక్కునముగా నొనఁగెదే?

యని పల్కి, ‘యత్తుఁ నధ్యముగా’ నన్న;

‘సంసారశేంద్ర, నీ బధ్యాత్మరతుడవు;

దో, నాగురువ కేల నలచితేని,

నకలభవశ్లేశ సంక్షయం బెయ్యది

యవిద్య గోధింపు మనిన, నవ్వి,

తే. ‘యహహ! నిష్క్రమింతుకాస్మదీయాధిరాజ్య

మడగ నొల్లక యిది యేటి కడిగి త్రిపుడు?

క్షత్రియుల కెల్ల రాజ్యంబు కంటె మఱి ప్రి

యంబుగలదే? యటన్న నిట్లనియె సతఁడు.

౬౦

....‘రాజు’ = కేశిధ్వజుని - గురునిష్క్రమియంబు = గురువుయొక్క వెలను (గురుదక్షిణను). నిష్క్రమముగా = నిక్రముగా = సత్యముగా. తథ్యముగ్ = సత్యముగా. అననీత శేంద్ర = ఓధూతలపతి (రాజాయనకు), అధ్యాత్మరతుడవు = బ్రహ్మవిద్యాతత్పరుడవు. స....బు - సకల = అఖిలమైన - భవశ్లేశ = సంసారదుఃఖములయొక్క (‘భవశ్లేషేషే సంసారే సత్తాయాం ప్రాప్తి జన్మనో’ మే.) - సంక్షయంబు = నాశకము, ని...ము - నిష్క్రమింతు = శత్రురహితమైన - అస్మదీయ = నాదు - అధిరాజ్యము = సామ్రాజ్యమును, బల్లక = చలవక = కోరక, ఏటికి = ఏమిటికి = ఏల.

మ. ‘విను, కేశిధ్వజ, ఛాత్రి వేడమికి నావేదించెన న్నేతు; వ

జ్ఞానకుం గాక వివేకి కేల జనియించు లౌల్య మెంచు? రణం

బునం బొడిగి రిపు నూల్చునాడేయుఁ బ్రజాపోషంబు ధర్మంబు రా

జను కో; నైన నశేష్టు త్వద్విజితరాజ్యా న్న న్నఘంబంటునే? ౬౦

....ధాత్రిక్ = భూమిని, పేడమికిక్ = పేడనందులకు, హేతువు, ఆవేశించెదక్ = తెలిపెదను; ఎందుక్ = ఎచటనైనను, అజ్ఞానికిక్ దక్కక్ = అవివేకికేగాని, వివేకికిక్ = వివేకాత్మ ధ్ధ జ్ఞానముకలవానికి, రౌల్యము = ఆ (‘లోల ల్ప సత్యప్రయోగ’ అను., ...ప్రజంబునక్ = యుద్ధములో - పాడిక్ = ధర్మముచే (ధర్మయుద్ధముచే ననుట), రిపుఁ = వైరిని, నూల్చువాడేయుక్ = కూల్చునట్టి సరాక్రమమును, ప్రజాపోషంబు = ప్రజలను పోషించుటయు, రాజునకు, ధర్మంబు బోన, అయినక్ = అట్లయినను, అక్షక్ = అక్షలేనివానిని. త్వ....జ్యాక్ = నీచేత జయింపబడిన రాజ్యము కలవానిని, నన్ను, అఘంబు = పాపము, అంటునే = తగులునా.

నినవోయి కేశిధ్వజుఁడా; నేను రాజ్యము పేడమికిం గారజును చెప్పెదను, రాజ్య తృప్తి అవివేకికి కలుగునా గాని వివేకికి కలుగదు. మఱి సరాక్రమంబున వైరులం నూల్చుటయు ప్రజలం ప్రోచుటయు రాజునకు ధర్మములే యెవను అట్లు చేయనికోము నీచేత విజిత రాజ్యాడ వైననన్ను అంటుదు.

సీ. సరసాధ. యారాజ్యపరిపాలనానాధి

హాననాదికృతరూప యగునవిద్య

యచధికారికి నిసర్జనముఁ గావింపంగ

గంభీరంబు రా; అధికారి మైదు

వాఁడు విసర్జించ వచ్చు వణ్ణావా

అంభంబుచే నగు పాపలేష;

మైన నేనిత్తుం గొ మృతం గొనుభరిణి భో

గమునకుం గాక ధర్మమున నగునె?

జే. కాన న్నిత్తియిలకు ధైర్యంబు కేస :

మత్స్యధానులు వేడం సామ్రాజ్య మనెను

కలుకు ధర్మచ్చలంపుబోభు, బయ్యక్?

మిది యెఱిగ రాజ్య మచగ నే నిచ్చును.

౬౨

సరసాధ = కేశిధ్వజుఁడా, (పినుము), ఈ...ద్య = ఈ - రాజ్యపరిపాలన = రాష్ట్రము నేలుట - అరాతిహాసన = శత్రుసంహారము - ఆం = లోననకృత్యములచేత - కృత సూప = చేయబడిన స్వరూపము గలది - అను-అవిద్యక్ = అజ్ఞానమును (‘అవిద్యాహచ్చతిః స్త్రియామ్’ అను.), విసర్జనము కాపంపక్ = త్యజించుటచేత, అనధికారికిక్ = అసమర్థునికి, కలుషంబు = పాపము, రాదు = కలుగదు; అధికారి = సమర్థుఁడు - నినవాఁడు, విసర్జింపక్ = త్యజించెనేని, వ....ము = వర్ణ = క్షత్రియజాతియొక్క - ఆచార = (రాజ్యపరిపాలన శత్రుహాననా సూప)

స్వధర్మముయొక్క - అధిపంబుచేత = అననుష్ఠానముచేత - అగు (నట్ట) - పాపలేపము = కల్మషము యొక్క పూత్ర, వచ్చుకొని = (అధికారికి) కలుగును; ఐనక = అట్లులేనను, ... టైతుంబు = భిక్షు = యాచన, మహా ప్రథానము = నామంత్రములు ('మహామాత్రా' ప్రథానాని' అను. 'మహా మాత్రాః సమ్మర్థే నామాత్రే జాస్తిపకౌధిపే' మేది.), ... ధర్మచ్ఛలంబు లోగంబు = ధర్మమనెడి మినుకోడి కౌంత, ... ఇచ్చగించక = కోరను.

ఇ.రా.బా, ఈరాజ్యపరిపాలనము శత్రుసంహారము అనుసంపముల విలసిల్లునున్న యవిద్యను త్యజించుటచేత అధికారికి తీ త్త్రి సుధర్మలోపమాపము కలిగినను అనధికారికి కలుగదు. పైగా తీ త్త్రియునికి దానముగా కైకొన్న భూమి భోగమునకు అగును గాని ధర్మమునకు కాసేరదు; ఇట్లు ధర్మమునకు గాక భోగమునకు మాత్రము చూచుటచేత ఈ రాజ్యభిక్ష తీ త్త్రియులకు చేటు. నాప్రధానులు వేడు మరేది యీనామాత్రము గర్హమునెడి అధికారిని రాజ్యకౌంత, నాకు అన్యము అని యెఱుఁగుదును గాన, రాజ్య మడుగుట నే పంగీకరింపను.

'ఈరాజ్య పరిపాలనారాత్రీ హాసనాది కృతయూహ' - సిద్ధనమానగతపదములతో తద్భిన్న పదంబులు అన్వయించుట కవత్రయేతర గ్రంథములందు చూపట్టెడి నని ప్రాధన్యాకరణము. 'రాజ్య...పిన్య' - వ్యవహారమెల్ల అవిభాగ విలాస మని జ్ఞానిమాతము. తీ త్త్రియునికి స్వభావజ మయిన ప్రాధానికపాలనాకమును మానుటవలన చేటు గలుగును; - భగవద్దత్తయందీ ట్లున్నది. -

'శమో దిమ స్తప శ్శౌచం త్వాన్తి రార్ద్రావ పేవ చ
 హాసం విజ్ఞాన మాస్థిక్యం బ్రాహ్మం కీర్త స్వభావజమ్.'
 'శాన్త్యం తేతో స్పృతి ద్విత్వ్యం యుద్ధే నాన్యపలాయనమ్
 దాన మ్విరభావోచ్చ తీ త్త్రిం కర్మ స్వభావజమ్.'
 'ప్రేమాకౌ స్వధర్మో విజ్ఞాన పరిధర్మో స్వస్మ నాన్
 స్వధర్మే నిగమం ప్రేమః పరిధర్మో ధర్మావహమ్.'
 'అధి చేత్ త్వ మిదం ధర్మ్యకం సం గ్రామం న కరిన్యసి
 తితః స్వధర్మం కీర్తం చ శిశ్వా పాన మనాప్సయిసి.'

భగవద్దత్తి.

తీ త్త్రియునికి 'దానము' చెప్పబడినది. ఆదానము చెప్పబడిలేదు, కావున 'ఆదానము' భయాపహము. 'ప్రధానులు' - 'ప్రధానుడు' అని ఏకవచనము - మిత్తొది గణములో చేరినందున విభాషగా పుల్లింగ తుల్యత; ఇంక, ప్రధాన శబ్దము 'మహామాత్రా' ప్రధానా న్యాయో అని పుంస్కాంపమందు వోపాతితుడు పఠించినందున పుల్లింగమునకు కల దని రామాశ్రమి.

తే. ఆనెవమమర బుధులు రాజ్యంబు, మమతి

మూసని జడ త్ముల? ట్లుహంవూసపాన

మత్తులకు గాక యద నేల, మూద్యశులక?

ననిన హ్నించి మెచ్చి యర్జనకుం డనియె.

ఒక

బుధులు = కోవిదులు ('సమ్మధీః కోవిదో బుధాః' అను.), మమ = మమకారము (నానె యను భావము), ... జడ త్ములట్లు = మాధమతులవలె, అహం మాన - అహంకార మనెడి - మాన - త్రాగుదుచేత - మత్తులకు = క్షక పెక్కినవారికి. అది = రాజ్యము. మూద్యశులకు = మూసోంట్లకు.

మమకారము ఉడుగని మాధమతులవలె పండితులు రాజ్యమునకు ఆసపడుదురా? అహంకార మనుకారము లుడిగిన మానోంటలకు రాజ్య వేల? - అని ఖండిత్యుడను చెప్పెను. అందులకు ప్రేతుడై ఆకేశభృజజనకుడు ఇట్లు ఉత్తరము చెప్పెను. - బుధత్వము ఆసపడమికిని, మమత, జడాత్మిత, ఉక్తమత్తతయు ఆసపడుటకును కారణములు గాన పదార్థహేతుక కావ్యలంగము

ఆ. 'ఏ నవిద్యవలన మృత్యువుఁ దెలియఁప,

ననఘ, రాజ్యములు ముఖాదికములుఁ

జేయుచున్నవాడ; క్షీణింపఁ జేయుచుఁ

బుణ్యఫలము భోగభుక్తిచేత.

౬౮

అనఘ = పాపనహితుడ, ఏ = నేను, అవిద్యవలన = ముఖాదికములచేత, మృత్యువు = ప్రమాదమును, తెలియఁప = దాటుటకై, రాజ్యములు = మఖ ఆదికములు = యజ్ఞములలో నగు కర్మలును, చేయుచున్నవాడ = చేయుచున్నాను; బుణ్యఫలము = (కర్మవలని) ఫలభాద్యప్రముయొక్క ఫలమును, భోగభుక్తిచేత = భోగముల ననుభవించుటచేత, క్షీణింపఁ జేయుచు = నాశ మొందించెదను.

నేను, స్వాభావికమైన బ్రహ్మనిష్ఠునుండి కలిగిన ప్రమాదమును దాటుం గోరి, అందులకు సాధనముగా యజ్ఞములు చేయుచున్నాను. అయినను పూర్వకృతకర్మఫలము సంసారమును బలపఱచుచుండలేదా, దానివలననుండి ముక్తియొక్కడిది, అనిన, ఆఫలమును భోగముచేత క్షయమొందించుటకై రాజ్యము లేలుచున్నాను.

అవిద్యయనగా ముఖాదికర్మ. 'అవిద్యవలన' - కుఱిజార్థమున 'వలన' సాధువుగాన, అవిద్య 'చేత' అనఁచును.

'ప్రమాదంవై మృత్యుమహం బ్రహ్మి' అను వసత్సుజాతీయవాక్యముచేతను,

'ప్రమాదో బ్రహ్మనిష్ఠాయాం నకర్తవ్యః కదాచన|

'ప్రమాదో మృత్యు రిత్యాహు ర్విద్యాయాం బ్రహ్మ'వేదినః.'

ఇత్యాద్యధ్యాత్వోపనిష ద్వాక్యములచేతను మృత్యు వనగా బ్రహ్మనిష్ఠునుండి పంకుపడుట. నరుడు అవిద్యచేత మృత్యువుం పఱించు ననుటకు —

'విద్యాం చావిద్యాం చ య స్తద్వే నోభయగ్ సహ

అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృత మశ్నుతే.'

ఈశా. ఉ. 11.

'యోగినః కర్మ కుర్వంతి సజ్జం త్య క్త్వాత్మశుద్ధయే.'

భ. గీ. 5, 11.

'యజ్ఞో దానం తప శ్చైవ పాపనాని మనసీజామ్.'

భ. గీ. 18, 5.

ముఖాదులు చేయుటచేత తత్ఫలముభవరూప మయిన సంసారము బలపడును గదా అనిన, 'సజ్జం త్యక్త్వా' అనుటచే ఫలాపేక్ష లేక చేయువానికి ఫలానుభవ రూపబంధము ఉండదు. ఇంతకు ముందు చేసియున్న కర్మయొక్క ఫలము —

క. 'విను కర్మం బొనరించును, జననము మరణంబు, నదియ సౌఖ్యము దుఃఖం

బును గావించును, దనచే సినదానం బడకపోవ శివునకు వశమే?'

‘జ్ఞానోదయా త్వరాఽఽ రభం కర్మ జ్ఞానా న్ననశ్యతి
అదత్త్వా న్యఫలం, అత్య ముద్ధి శోతస్సప్రపాణవత్.

వ్యాఖ్యబుద్ధ్యా వినిర్ముక్తో బాణః సత్యా త్మ గోమతా

న తిష్ఠతి భిష త్త్రే వ లక్ష్యం పేగేన నిర్భరమ్.’

అధ్యాత్మోపనిషత్తు

అన్నట్లు, తనకు తప్పదు గదా, ఆరూప మయిన సంసారమునకు త్వర మెట్లనిన, అందులకే, ‘ప్రారబ్ధం భోగ్యో న శ్యే’ త్త నుకారణంబున రాజ్యభోగములచే దానిని త్వర మొందించుచున్నాను, అని చెప్పినాడు.

క. మన యీ నిమిషంశము పా

వస మగుభాగ్యమున, మనుజువర, తిష్ఠింపి

చనచింత నికుఁ బొడమెను;

విను మిఁక వినువీరింతు నే సవిద్యావిధమున్.

౬౪

మనుజువర = మనుష్యక్రేమణా, పావనము = పవిత్రము (‘సవిత్రిం పావనం పూతమ్’ హేమ.), భాగ్యమునకు = అపప్రమదత, వి...త = తత్త్వ = పరమాత్మమొక్క (‘తత్త్వం పరాత్మని వాప్యోదే స్వరూపే చ’ హేమ.), అవిద్యావిధమున్ = అజ్ఞానముమొక్క ప్రకారమును.

‘నేను విద్యా’ అని పూ. ము. పా. ‘నేనవిద్యా’ అని వ్రాతప్రతుల పా. ఇదియే సమంజసముగాఁ గాన్పించుచున్నది. చూ. ౬౨ (2).

ఆ. అత్మతాని మేర గాత్మమిచ్ఛేయును న

స్వంబునందు మిగుల స్వత్వమతయు.

తననివర, యవిన్య యను మహాతనువు ను

త్పత్తి కీర్తయంబు విత్తు మొదలు.

౬౬

అననివర = ఓరాజా, అత్మ = తాను

(‘అత్మా కశేబరే నుత్నే స్వభావే పరమాత్మని

చిత్తే శృతౌ చ బుద్ధౌ చ పరవ్యా వర్తనేఽపి చ’ ధరణి.),

కాని మేనకు = కానట్టి హేమందు, అత్మ బుద్ధియున్ = తా ననెడితలంపును, అస్వంబునందున్ = తనదిగాని దానియందు (‘స్వోఽజ్ఞాతౌ వాత్మని స్వం త్రి స్వోత్తీయే స్వోఽస్త్రియాం ధనే’ అమ.), మిగుల = మిక్కిలి, స్వత్వమతయున్ = తనది యనెడు భావంబును, ఈ - ద్వయంబు = ఈయి, అవిద్య = అజ్ఞానము, అను = అనెడు - మహా తనువు నుత్పత్తిక = గొప్ప వృక్షముయొక్క పుట్టుకకు, విత్తు మొదలు = ఆది బీజము.

ఓరాజా, తానుగానట్టి హేమందు తా ననెడి తలంపును, బంధుమిత్రీకళత్రపుత్రాదులు తనవి అను తలంపును, ఈశండును అజ్ఞానమహావృక్షమునకు ఆశీరీజము. - యాపకాలంకారము.

ఈపద్యమునకు మూలమైన విష్ణుపురాణశ్లోకము:—

‘అనాత్మ న్యాయబుద్ధి ర్వా అస్యే స్వ మితి యా మతిః

అవిద్యా తరుసంభూతి బీజ మేత ద్విధా స్థితమ్.

బీజము దళద్వయమౌషధముగా నుండును. గాన అహంకార మమకారములు రెండును బీజ మనుటచే అవి ఒకటొకటియు ఒక్కొక్కప్పుడే మని భా.

క. నరనాథ, పాంచభౌతిక

శరీరమున దేహి మోహాసాంద్రతమతమః

పరివృతుఁడై, ‘నా, నిది, నా’

పరికర మని యవధి లేనిభ్రమఁ బడి తిరుగుట.

౬౭

నరనాథ = ఓరాజా, పాంచభౌతిక = పృథి వ్య పైజో నా య్యకాశముల నెడి పంచభూతముల పరిణామ మగుదేహమందు, దేహి = జీవుడు, మో...డు - మోహ = అవిద్యవలని (‘అథ మోహో వృత్తిజ్ఞాన్యా దవిద్యాయాం చ మూర్ఛనే’ మే.) - సాంద్రతమ = మిక్కిలి దట్టమైన - తమః = చీకటిచేత - పరివృతుఁడు = ఆవరింపబడినవాడు, ని, ఏను = నేను అనెడి భావమును (అహంకారమును), ఇది నాపరికరము - ఈవస్తువు నాసామ్రా, అని = అనెడి - అవధి లేని = హద్దులేనట్టి - భ్రమ = తిరుగుడులో (‘భ్రామో భ్రమో’ అమ.), పడి, తిరుగుట = నుడియు చుండును.

ఓరాజా పంచభూతాత్మకమయిన శరీరమందు జీవాత్మ అవిద్యవలని దట్టంపు టిరులుచే ఆవరింపఁ బడినవాడై అహంకార మమకారముల నెడి యనవధికభ్రాంతిలో పడి తిరుగుచుండును. అవిద్యచే తమస్సునం బడు నని ప్రతిః—

‘అన్ధం తమ ప్రకృతి యేఁబిద్యా ముపాసతే.’ ఈశా.

క. జలవసుధాంబరవవన

జ్వలనంబులకంటెఁ దా నెడనెందు వెలికె

వెలుగొండునాత్మ యుండఁగఁ

గలేబరము నెవ్వఁ డొక్కఁడొ దలపోయుట?

౬౮

ఆత్మ = జీవుడు, జల వసుధాంబర వవన జ్వలనంబులకంటె = నీరు మన్ను ఆకాశము గాలి అగ్ని అను వానికంటె, తాను, వెలికె = వేఱయి, అజనంబు = సర్వదా, వెలుగొందుచుకొ = ప్రకాశించుచు, ఉండఁగాక, గలేబరము = (బలాది వికారమయిన) దేహమును, ఆత్మగాక, ఎవ్వఁడు, తలపోయుట.

ఆత్మ పృథివ్యపైజోనాయకాశములకంటె వేఱయి సర్వదా ప్రకాశించుచుండఁగా, పృథివ్యాదిమయ మయిన దేహమే ఆత్మ యని యెవ్వఁడును తలంపఁడు.

సీ. వపు రుపభోగ్యముల్ నృప గృహక్షేత్రాదుః

లవి బొంది వొఁగాక యాత్మ వగునె?

యట్లన పుత్రిపౌత్రానీకములు నాత్మ

కాని మొఁ బుట్టుటఁ గావు తనవి;

గాన మృత్యువుఁ గను కాయంబున జనించు
 పుత్రాదులెడ స్వత్వబుద్ధి దగదు;
 ఎపుడేని యాత్మ వేతే యనునప్పుడె
 యడరు భోగంబు లీమాత్మకంట;
 తే. నట్లుగా కీయొడలె యాత్మ యన్న పంటు;
 మృత్యుహము నిల్చు నెట్లు మృజ్జలాది
 నట్లు భౌతికభోగాశనాది భౌతి
 కాంగములు నిల్చు; భోగ మిం చాత్మ కెది?

౬౯

1. నృప-ఓరాజా, గృహ డేత్ర ఆదులు=ఇండ్లు భార్యలు (లేక-పాలములు)లో నగునవి
 ('డేత్రం పత్తిశరీరయో' అమ.), వ...ల్ - వపు = దేహమునకు- ఉపభోగ్యములు = అను
 భవింపదగినవి: అవి = ఆగృహడేత్రాదులు, బొందివి - దేహమువి, భౌగిక = అపునుగాని,
 ఆత్మవి = జీవునివి, అగునె - కావు;

2. అట్లన = ఆద్రకారముగానే, పుత్రాపౌత్రా ఆసీకములు = కొడుకులయు కొడు
 కులకొడుకులయు సముహములు. సైతము, ఆత్మ కాని మై = జీవుడు కానట్టి దేహమందు,
 పుట్టుట = జనించుటవలన, తనవి = జీవునివి, కావు.

3. కానె = కావున, మృత్యువుఁ గనుకాయంబున = మృతిం బొందున దైన దేహము
 నందు,... స్వత్వ బుద్ధి = తనవా రనెడి తలంపు, తగదు;

4. ఆడరు భోగంబులు=ఆతిశయించు విషయానుభవములు, ఆత్మ మేనికి వేతే ఎపుడేని,
 అపుడె = ఆత్మ దేహమునకన్న భిన్నుఁ డయిన కారణంబున నే....

...అల్కుమృత్ జల ఆది = దేనితో నలుకుదురో మన్న నీర్లు లోనగు నావస్తువుచేత, మృత్
 గృహము = మట్టియిల్లు, ఎట్లునిల్చు = ఎట్లునిలుచునో, అట్లు, భౌ...నిక - భౌతిక = పంచ
 భూతమయ మయిన - భోగ = భోగ్యవస్తువులను - ఆశన = ఆన్నమును - ఆది = లోనగుదాని
 చేత, భౌతిక అంగములు = పంచభూతవికారము లగునట్టివి దేహములు, నిల్చు.

ఓరాజా, ఇండ్లు కళత్రములు లోనగునవి దేహమునకు భోగ్యములు, కావున అవి దేహ
 మునకే చెందునుగాని, ఆత్మకు చెందవు, అట్లే దేహమువలన జనించిన పుత్రాపౌత్రాదికము
 దేహముదే గాని ఆత్మది గాదు. కావున జీవాత్ముడైన తనకు మృతినొందున దైన దేహమున జనిం
 చిన పుత్రాదులయందు తనవారు అనెడి తలంపు తగదు. దేహమే ఆత్మయగు నెడల దేహముయొక్క
 భోగములు ఆత్మ కంటునుగాని, దేహము ఆత్మ కానందున అవి ఆత్మకు అంటవు. మట్టియిల్లు
 మట్టితో అతికిన నిలుచును, అట్లే పాంచభౌతిక మయిన శరీరము పాంచభౌతిక భోగానుభవముల
 చేత నిలుచును. భౌతికము కానట్టి యాత్మకు భౌతికములయిన యాభోగములు అంటవు.

మ. జనిసాహస్రబహుప్రయాణ మగు సంసారంపుఁ ద్రోవ న్నదా

చనుచుండు న్నన మోహభేద మలమ స్సంసారిపాంథుండు, నా

సన లఁ ధూళి మునుంగు గాఁగఁ నెపుడేఁ జ్ఞానంపుటుష్టోదకం
బునఁ దత్త్వశన నేయు, వాని కపు డమ్మోహశ్రమంబు స్వమ౯. 20

సంసారి పాంథుండు = సంసరణశీలుఁ డనెడి నిత్యపథికుఁడు, జ...ము- జని = పుట్టువుల
యొక్క - సాహస్ర = వేలసహస్రము లనెడి - బహు = పెక్కు- ప్రయాణము = పయనములు
(మజిలీలు) గలవి, అను - సంసారంపుఁద్రోవక = జననమరణ ప్రవాహమ నెడు మార్గములో,
వాసనలు = అనాదికర్మ సంస్కారములు, అ... = అను = అనియెడి - ధూళి = పరాగము,
మునుంగు కాఁగక = పైకప్పుకాఁగా, ధునమోహభేదము = చిట్టమయిన యవిద్యవలని శ్రమ,
అలమ౯ = ఆక్రమించుచుండఁగా, సదా, చనుచుండుకొ = నడుచుచుండును; ఎపుడేని = ఎప్పు
డైనను, జ్ఞానంపు టుష్టోదకంబునకొ = విద్య యనెడి వేడినీళ్లతో, త...న - తత్ = ఆవాసనా
ధూళి మునుంగుయొక్క - త్తశన = కడుగుటను, చేయుకొ = కౌంచునో, అపుడు, వానికికొ =
ఆసంసారి పాంథునికి, అమ్మోహశ్రమంబుకొ = అవిద్యామోహసమూహమువలని యాశ్రమకూడ,
చనుకొ = నొలచును.

సంసారియైన జీవఁడు వేలకొలంది జన్మము లనెడి పెక్కు పయనములు (మజిలీలు) గల
సంసార మార్గమందు అనాదికర్మవాసన లనెడి ధూళిలో గ్రాంథుచు అవిద్యయనెడి సొలపువలని
శ్రమలో మునిగి సర్వదా పయనము నడుచుచుండును. ఎప్పుడు విద్యయనెడి వేడినీళ్ల (స్నానము)
చేత ఆకర్మవాసనాధూళిని కడిగికొనునో అప్పుడు అవిద్యామోహమున సొలపువలని యాబడ
లికయు తీటిపోచను. - అనాదికర్మ వాసనంతేని అవిద్యావశుడై సంచరించుచున్న జీవుఁడు
విద్యచే ఆవాసనను జయించి ఆనందముం బొందును; అని భా. గోపకాలంకారము.

ఈయర్థమే గీతయందు ఇట్లు చెప్పబడినది:—

‘యత్తైథాంసి సమిధోగ్ని ర్భస్మనా త్కురుతేఽర్జున

జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మనా త్కురుతే తథా.’

భ. గీ. 4, 37.

‘జ్ఞానంలభ్యా పరాంతాన్తి మచిరే జాగగచ్ఛతి.’

భ. గీ. 4, 39.

తే. అట్టి మోహశ్రమం బొట నాశరిం

స్వస్థుడై తా ననన్యతీతయ మబాధ

మనఁగ విలసిల్లు నిర్వాణమును భజించు

ననఘ తొల్లియు నిర్వాణ భినియ కాన.

20

అనఘ = పాపరహితుఁడ, తాను, తొల్లియుకొ = అతిలోఁగూడ, ని...య - నిర్వాణ =
ముక్తికి (‘ముక్తి కై వల్య నిర్వాణ శ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతం । మోక్షోపవర్గః’ అను.)—
భినియ = గనియే, (‘భినిః స్త్రియా మాకరఃస్యాత్’ అను.), కానకొ = అగుటం జేసి, అశరీరి =
అజీవుఁడు, అట్టి - మోహశ్రమంబు = అవిద్యామోహ మయిన యలసట, అజకొ = తీటిపోఁగా,
స్వస్థుడై = నిర్వికారుడై, అనన్య అతిశయము = తనకంటె సగ్గకము లేనిదియు, అబాధము =
దుఃఖములేనిదియు, అనఁగ విలసిల్లు = అని వర్ణింపఁబడినదై యొప్పుచున్న - నిర్వాణము =
మోక్షమును; భజించుకొ = పొందును.

అట్టి యాయవిద్యాశ్రమ తీరగానే జీవుడు తొలర తానెట్లుండెనో అట్లే స్వస్థుడై నిరతిశయ నిర్బంధమును మోక్ష సామ్రాజ్య మనుభవించుచు ఉండును.

వ. (1) విను జనేశ్వర; జలం బస్పప్తదహనం బయ్యు దదీయ యోగంబున
గలశోదరంబున నునికిం దా నతితలం బయ్యు నుడికి, శబ్దోద్రేకాది ధర్మం
బులం బొందున, క్లాత్మయుం బ్రకృతి సంబంధంబున సహస్మాదాది దూషి
తుండై, ప్రాకృతంబు లగు ధర్మంబులం బొందు; (2) వీని కత్యంత వి
క్షుణ్ణంబు పక్షయంబు గావె; యట్లగుట నింత యన్యమూలం బగు నీ
యవిద్యావీచంబు నీ కరిగించితి. నేవం విధంబు లగు సకల క్లేశంబులకును
సంతుయతంబు యోగంబువిక్కి మజ్జెయం బుపాయము లే. ననుటయు
బ్రీతుం బ్రాగ్విష్ణును “మహాత్మా, యిన్నిమివశంబున విజ్ఞాత యోగ
శాస్త్రాగ్రంథ వీను; నాకు నయ్యోగంబు సమస్తంబు విస్తరింప వలయు.”
ననినది. నేశిధ్వజంబు కృపాసం దై, “మహీపాలా, విను మెందేని సంస్థితం
దై ముని మాకే పుణ్యంబును నాకే బ్రహ్మసాధర్మ్యంబుం బొందు సట్టి
యోగంబుం బెట్టి, సావధానంబు వై పను.” మని యిట్లనియె. 29

1. జనశ్రద్ధా - జనాభా అభివృద్ధిదహనంబు అయ్యుండుట = తాళబడని నిష్పత్తి గలది అయినను (నిష్పత్తి నకు తొలకడయే యుండియు), తదియయోగంబునకే = దాని కూడికలో, (నిష్పత్తిమీద నున్న) కలశ ఉదగంబునకే = కుండకడుపులో, ఉనికికే = ఉండుటచేత, తాను = జలము, ఆనిశితలంబు = (శ్రద్ధావసుచేసి) మిక్కిలి చల్లనిది, అయ్యుండు = ఆయినప్పటికిని, ఉడికి, శబ్ద ఉద్దేశక బిది భక్తియాలకిం = (ఉదగంబు) ధ్వని = పై కుబుకుట లోనగు గుణములను, పొందునట్లు, ఆత్మయుండు = జీవుడుకూడ, ప్రకృతి సంగంబునకే = ప్రధానమునోడి కూటమిచేత, ఆహమ్ మాన ఆ దూషితుండు = అహంకారము మమకారము లోనగు ధర్మములచేత మనినచే, ప్రాకృతంబులు = ప్రకృతిసంబద్ధములు, అగు - ధర్మంబులకే = గుణములను, పొందుకే; (ఉపమాలంకారము - ఆత్మకును జలమునకును, ప్రకృతికిని అగ్నిసంయుక్త కలశమునకును, అహంకారాదులకును క్షవధన శబ్దోదేకాదులకును సామ్యము.)

2. ఆత్మ = జీవుడు, వీనికి అహంకారాది ప్రాకృత ధర్మములకు, ఆత్మంతో విలక్షి
తమండు = కేవలము విరుద్ధమయిన లక్షణములు కలవాడు, ఆత్మయుండు = నాశములేని
వాడును ('నిలయాపచయాక్షయా' అను.); అట్లు అగుటకు = ఆత్మయొక్క వాస్తవ
స్వరూపంబు అట్టిదై యున్నందున, ఇంత-అనర్థమాలంబు-- చెఱుపునకు కారణమైన-అవిద్యా
బీజంబు=అజ్ఞానవృక్షము కేనినుండి మొలచినచో ఆబీజమును (అహంకార మనుకారము లనుట),
... ఏవంపథంబులు = ఇట్టిప్రకారము కలవి, అగు - సకల - క్లేశంబులకును = దుఃఖములకును
(అవిద్యాస్థితాంగ ద్వైపాభినివేశాః క్లేశాః అని పాతంజల సూత్రము.), సంక్షయకరంబు=

ధ్వంసము చేయునది, ...యోగంబు = అష్టాంగము, ... విజ్ఞాత యోగశాస్త్రుండవు = ఎఱుంగఁబడిన యోగశాస్త్రము కలవాడవు (యోగశాస్త్రము నెఱుంగువాడవు), ... కృపాశుండు = దయ గలవాడు, ... సంస్థితుండై = మృతుడై ('పరాను ప్రాప్తపశ్చాత్త్య పరేత ప్రేత సంస్థితాః | మృతప్రమితౌ త్రిష్వేతే' ఆమ.) ... ముని = భూని ('మన భూనే' ధా. పా.) ... పునర్భవంబు నకుఁ రాక = పునర్జన్మమునకు రాక (మరలఁ బుట్టక), బ్రహ్మసాగర్మ్యంబు = బ్రహ్మతోనమాన ధర్మము కలవాడగుటను (బ్రహ్మధర్మములను), సొందు నట్టి యోగంబు = ఏయోగమువలనఁ జొందునో ఆయోగమును, న ఆవధానుండవై = హెచ్చరిక కలవాడవై, ...

పూర్వముద్రణమున 'ఎంచేని సంస్థితుండై = ఏయోగ శాస్త్రమందైన నున్నవాడో' అని వ్యాఖ్య. ఇట్టి ప్రకరణములో చాచును చెప్పబడియు ప్రసిద్ధమే అయి యున్నది:—

'జీవన్ముక్త శ్చ భవతి దేహస్థే తమనః పుం ధామ ప్రాప్నుయాత్ ... న చ పున రావర్తన్తే.' అర్హస్కోప.

'రెనుం త్వజతు వా తీర్థే శ్వపచస్స గృహేఽథవా
జ్ఞానసంప్రాప్తి సమయే ముక్త ఏ వామలాంబుః.
న హాతో ననసః పృష్ఠే న సాతాశే న భూతతే
సర్వాశా సంతయే చేతఃక్షయో నాత్ ఇతి శ్రుతే.'

'జీవన్ముక్తపదం త్యక్త్వా స్వదేహే కాలసాత్క్రమే
విశి త్యైహముక్తత్వం పవనోఽస్పృష్టా మివ.'

[యోగకుం. ముక్తికోశ. మహాభ్య.]

అ. "ప్రాణికోటి కల్లు బంధంబు మోక్షంబు

చేరుటనును మనసు కారణంబు;

విషయసంగి మైదు, నిను బంధకారి;

నిర్విషయ మైదు, ముక్తివిధిని కారి.

౭౩

పిను, ప్రాణికోటికొన్నిట్ల = జంతువుల సముదాయమున కంతరికిని, బంధంబుకొ = సంసారమున నయిన కట్టును, మోక్షంబుకొ = ఆకట్టునుండి విడుదలయును, చేరుటకుకొ = కలుగుటకు, మనస్సే, కారణంబు; (ఆమనస్సు), విషయసంగి = విషయములనోఁ గూడినట్టి, విషయ = ఆయె నేని, బంధకారి = (వైనిచెప్పిన) బంధమును చేయును, నిర్విషయము = విషయ రహితము, విసకొ = ఆయె నేని, ముక్తి విధవకారి = మోక్షవిధిని చేయున యైశ్వర్యమును కావించును.

ప్రాణలకు బంధమోక్షములకు మనస్సే కారణము, ఆమనస్సు సహాయ మైనచో బంధముం జేయును, నిర్విషయ మైనచో మోక్షముం జేయును.

ఈపద్యము శాట్యాయనీయాది బహుళపనిషత్తులందుఁ గల యాశ్లోకమునకు అనువాదము:—

'మనవీచ మనుష్యాణాం కారణం బంధమోక్షయోః;

బంధాయ విషయాసక్తం; ముక్త్యై నిర్విషయాగ్ స్మృతమ్.'

సీ. విజ్ఞానమున జేసి విషయాదివలన నె

మృగ మాహరించి బ్రహ్మము బరేశుని

చింతింపవలయు నిశ్చేయసంబున; కట్లు

చింతింప నతడు తచ్చింతింపకు

నాత్మభావం బిచ్చు, నాకర్షకము పితా

ర్యన్తసారము నార్హస్థులు; యోగ

మన, యమదివిషయకంబైన యాత్మ ప్ర

యత్నంబు కగ్గెన యైన నాత్మీ

ప్రే. కవుమనోగతి యయ్యెడ గలదు దాని

బ్రహ్మసంబంధిని జేయు ప్రాధి నూవె;

అట్టి వైశిష్ట్యధర్మ మందేని గలుగు

నట్టి యోగంబు గలిగిన యతడే యోగి.

౨౪

విశేషసంబంధముకొన = ముక్తికై, విజ్ఞానమున చేసి = విశిష్టమయిన ముఖోపయోగి
జ్ఞానముచేతి ('మాతృభిక్షాణనమ్' అమ.), నెమ్మనము = నిండుమనమును, విషయాదివలనకొన
రూప గంధాదులగు నింద్రియాధిభూత వలననండి ('సూపం గన్తో రన స్పర్శ శబ్ద శ్చ విషయా
అమీ । గోచరా ఇన్ద్రియాత్థాన్' అమ.), ఆహరించి = వెనుకకు లాగి, పరేశుకొన = పరమేశ్వరుని
దైన = బ్రహ్మముకొన, చింతింపవలయుకొన = ధ్యానింపవలయును; అతడు = బ్రహ్మము, తచ్చిం
తపనముకొన = ఆబ్రహ్మధ్యాయకి, ఆకర్షకము = సూచింతురాయి ('ఆకర్షక స్త్యయస్కాన్తో విశేషా
శ్చుప్త్యకావనమ్'), క...ముకొన = వికారి = (కన్తా)ది రూపముగా) మార్పుపొందున దైన = ఆశ్మ
నారముకొన = ఇనుమును ('అపికోస్త్రీ శస్త్రైకంతీక్ష్యం వర్ణ కాలాయనాయనీ । ఆశ్మసారం
అమ.), తార్హనటు = తనకడుకు ఈడ్చుకొనునట్లు, ఆత్మభావంబు = తన స్వరూపమును, ఇచ్చుకొన;
యోగిము అనకొన = యోగి మనంగి, యమాదివిషయకము = యమాదులను సూర్షినట్టి
(యమాదులను సాధించుటకు) గాను చేయబడుచున్నట్టిది), విస = ఆత్మ ప్రయత్నంబునకుకొన =
తన (జీవుని) జతనమునకు, ఆధీన = వసము, విస = సా...తికొన = సాత్త్విక = సత్త్విగుణముచేత
నిర్విప్రత్తమయిన = మనోగతి = మానసవృత్తి, ఎయ్యది, కలదు = ఉన్నదో, దానికొన = ఆసా
త్త్వికవృత్తిని, బ్రహ్మసంబంధినికొన = బ్రహ్మకు సంబంధించినదానినిగా, చేయు (నట్టి) = ప్రాధి
మావె = నేర్చునుమా.

యోగిము అనకొన = యోగి మనంగి, యమాదివిషయకము = యమాదులను సూర్షినట్టి
(యమాదులను సాధించుటకు) గాను చేయబడుచున్నట్టిది), విస = ఆత్మ ప్రయత్నంబునకుకొన =
తన (జీవుని) జతనమునకు, ఆధీన = వసము, విస = సా...తికొన = సాత్త్విక = సత్త్విగుణముచేత
నిర్విప్రత్తమయిన = మనోగతి = మానసవృత్తి, ఎయ్యది, కలదు = ఉన్నదో, దానికొన = ఆసా
త్త్వికవృత్తిని, బ్రహ్మసంబంధినికొన = బ్రహ్మకు సంబంధించినదానినిగా, చేయు (నట్టి) = ప్రాధి
మావె = నేర్చునుమా.

ఇట్టి - వైశిష్ట్యధర్మము = బ్రహ్మనుసంధాన రూపమయిన విశిష్టత్వ మనెడు లక్షణము,
ఎందేని గలుగుకొన = వియోగములోని గలుగునో, అట్టి...యోగి = ఉత్తమసాధకుడు.

మాతృముకై సాధకుడు శబ్దస్పర్శాదివిషయభోగముమండి చునప్పుడు వెనుకకు లాగు
కొని, పరమాత్మను ధ్యానించె నని, కత్తిగా కటారిగా మాటునదైన యినుమును సూచింతురాయి

ఏవిధముగా ఆకర్షించునో, ఆవిధముగా ఆపరమాత్మ ఆధ్యాత్మికతననుసరించి నొసంగును. యోగ మనఁగా నేమో వినుము-యమనియమాదులచే నిర్మలీకృతమయిన సాత్త్వికచిత్తవృత్తిని బ్రహ్మముమీఁదికి నడపుట (-అనఁగా ఇతర చింతలేక బ్రహ్మమునే చింతించుటయందు నేర్పు) యోగ మనఁబడును. అట్టి విశిష్ట బ్రహ్మధ్యానము ఏయోగమునం గలుగునో ఆయోగము గల వాఁడే యోగి.

‘యమాది’ - ఆదిశబ్దముచేత ‘నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణా సమాధులు’ గృహీతములు. ‘సాత్త్వికపు’ - మనస్సు సత్త్వ రజ స్తమస్సులని మూడుగుణముల మొత్తమై యున్నది; సత్త్వము ప్రకాశసమఖిలైక్యము, రజస్సు ప్రవృత్త్యనుభవైక్యము, తమస్సు స్థితిహేమాధర్మము;

‘ధర్మాభిదం జ్ఞాన సమాప్త్యాయం చావై రాగ్య మైశ్వర్య మహో విరోధాః
ధర్మాధికానాం. పురత శ్చతుష్టాం సత్త్వాంశో భూతి ర్దుః 8 తైషా,
సత్త్వైర్ద్విరోధైకజాషా మగర్భా దీనాం చతుష్టాం సామనః సకాశాత్
సత్త్వాత్ సుఖం స్యా ద్రజసోఽతిదుఃఖః మాచ్ఛాదకత్వాత్ తిమసో విహేహః.’ వి. త.

వ. (1) మఱియు, బ్రహ్మచర్యాదులగు యమంబు చేసును, స్వాధ్యాసములగు నియమంబు లేసును, నిష్కాముండై యోగి యగు నాఁడు మనోనైర్మల్య సంపాదనకు నాచరింపవలయు; నివి కామ్యంబు లైనవి, విశిష్టధర్మంబులు; నిష్కాములకు ముక్తిదంబు; లగు. (2) పట్టి యమనియమంబులు వదలక భద్రాసనాదులందు నొకటి సవలంబించి ప్రాణాభిధానం బగు పవనంబు సభ్యాసవశంబున వశ్యంబు నేయవలయు; నదియ ప్రాణాయామ మనం బడు; నట్టి ప్రాణాయామంబు నబీజ నిర్భీజ సంజ్ఞలం బరఁగు; నదియ ప్రాణా పానంబుల మిథోనురోధంబుల నుభయ నిరోధనంబున చేచకాడి శ్రోవిధ్యం బునం బొందు; (3) మొఱల చా చెప్పిన సబీజనిర్భీజ సంజ్ఞలందు నంత స్థానల సూపావలంబి యగునదయ సబీజం. బితరం బనిజంబు; మఱి శబ్దాది విషయంబులం బ్రవణంబులగు నింద్రియంబులం ద్రిప్తి మానసంబున కధీనం బులు నేయుట ప్రత్యాహారం; బట్టి ప్రత్యాహారంబు ముముక్షున కవశ్య క్తవ్యంబు; దీనివలన నత్రిచంచలంబు లగు నింద్రియంబులకు నాత్మసశ్యత గలుగు; నివిగన వశ్యంబులు గాకుండిన నాయోగి యోగసాధకుండు గానే రండు; ప్రాణాయామంబునం బవనంబులు, ప్రత్యాహారంబున నింద్రియం బులు, వశంబు లైన పిమ్మట జిత్తంబు శుభాశ్రయంబునం దిడునది. యనుటయు ఖండిత్యుఁ డిట్లనియె.

1. బ్రహ్మచర్య ఆదులు = ఉపస్థనియమము లోనగునవి, యమంబులు = అహింసాదులు, ఏనుసు = అయిదును ('అహింసా సత్యాస్తేయ బ్రహ్మచర్యాపరిగ్రహో యమాః' - పాతంజలము.) స్వాధ్యాయ ఆదులు = ప్రణవపూర్వము లైనమంత్రములను జపించుట లోనగునవి ('స్వాధ్యాయస్యా జ్ఞప్తః' అమ. 'ప్రణవపూర్వాణాం మంత్రాణాం జప్తః' అని రాజమార్తండుము. 'శౌచ సంతోష తపః స్వాధ్యాయేశ్వరప్రణిధానాని నియమాః' పాతంజ.). ... నిష్కాముండై = కోరికలు లేనివాండై, ... మనోనైర్మల్యమునకు = చిత్తశుద్ధికి అకు. ఇవి = ఈ యమనియమములు; కామ్యంబులు = ఫలపితేషముకొనుట ఆచరింపఁబడినవి. విశిష్టఫలచంబులు = ఎక్కుడయిన ఫలముల నిచ్చునట్టివి. నిష్కాములకు = కోరిక లేనివారికి, ముక్తచంబులు = మోక్షము నిచ్చునట్టివి.
2. భద్రాసనము - ఆసనములు అనంతములు - అందు 84 ప్రధానములు, అందు ప్రధాన తమములు 4.

'ఆసనాని చ తావన్తి యావన్త్య జీవజాతయాః...

సిద్ధం భద్రం తిథా సింహం పద్మం చేతి చతుష్టయమ్.' భ్యావచిందూపనిషత్తు.
'సర్వా తు పృషణి స్వాధ్యాయ సీవన్యా పార్శ్వయాః త్రిపేదీ,
పార్శ్వపాదౌ చ వాణిభ్యాం దృఢం బద్ధ్యా సునిశ్చలం
భద్రాసనం ధవే కేతతో సర్వవ్యాధి హిసాపహమ్.' వసిష్ఠ.

ప్రాణ అభిధానంబు - ప్రాణ మను పేరు గలది -

'హృది ప్రాణోనుదేహానః సమానో నాభిసంస్థితః
ఉదానః కణ్ఠశ్లోకస్థో వ్యాస స్సర్వ శరీరగః'.

అని ఆంతరవాయువుల భేదములు.

పవనంబు = వాయువును. ఆభ్యాసవశంబునకు = అలవాటుచేతి, వశ్యంబు = స్వాధీనము.

ప్రాణాయామంబు = ప్రాణవాయువుయొక్క నిరోధము--

('ప్రాణాఖ్య మనిలం వశ్య మభ్యాసాత్ కురుతే తు యత్

ప్రాణాయామః స విద్ధియః రేచపూరిక కుమ్భకైః').

సరీజ నిర్బీజ సంజ్ఞలకు - (ఇవి మూలములో నే వివరింపఁబడినవి.), ప్రాణాపానంబుల = ప్రాణవాయువుయొక్కయు అపానవాయువుయొక్కయు - మిథోనురోధంబులకు = ఒకటిచేత నొకటిని అనుసరించుటచేతి--

'పరస్పరే జాభిగ్రవం ప్రాణాసానా యదానిరే

కురుతే స ద్విధా తేన తృతీయః సంయమా త్తియోః'.

విష్ణుపురాణము.

'అపానేతిస్తంగతే ప్రాణో యావన్నాభ్యుదితో హృది

తావత్ సా కుమ్భకావస్థా యోగిభి ర్యానుభూయతే.

బహి రస్తంగతే ప్రాణే యావన్నాపాన ఉద్రతః

తావత్సన్ధాగే సమావస్థాం బహిష్టం కుమ్భకం పిదుః'.

ముక్తికోశ.

3. రేచకాది త్రైవిధ్యంబును = రేచక పూరిక కుంభకము లనెడు మూడు ప్రాణాయామములను, ఉర్ధ్వను వెలిబుచ్చుట రేచకము, పీల్చుట పూరికము, అపిత్తెచుట కుంభకము.

అంతః స్థూలరూప అవలంబి = స్థూలరూపమును ధ్యానించునది. సబీజంబు = స్థూలరూపధ్యయము గలది. అబీజంబు = స్థూలరూపధ్యయములేనిది. ప్రణవంబాలు = ఆసక్తములు ('ప్రవహోనా చతుష్పథే' త్రిమ తు క్రమనిష్కర్వాన్యప్రవేష్య తత్త్విరదిక్షయోః' నానా.), ఆత్మవశ్యత = తనకు (సాధకునికి) అధీనములై యుండుట. చిత్తంబౌ = న్యార్థానుసంధాన పరమైన చేతన్మను, శుభ = కల్యాణమయిన, ఆశ్రయంబునందు = ఆలంబింబునందు (ధ్యయమునందు).

మలినచిత్తమున వస్తుస్వరూపము స్ఫుటపడదుగాన, శుభాశ్రయమునందు చిత్తమును ప్రాణాయామాది యోగాంగభ్యాసముచే శుద్ధమైన పిమ్మటనే యుంపు మని యుపదేశించుట.

'సంభవ త్యుత్తమే ప్రాజ్ఞః ప్రాణాయామే సుఖీ భవేత్',
ప్రాణాయామేన చిత్తం తు శుద్ధం భవతి సువ్రతే,
చితే శుద్ధే శుచిః సాక్షాత్ ప్రత్యక్షోఽతి వ్యభిచారి.
ప్రాణశ్చిత్తేన సంయుక్తః పరమాత్మని తిష్ఠతి.' బృహద్రా. 4. 22.

క. 'మనమున కెచ్చె శుభాశ్రయ,
మనఘ. యెఱింగింపు, మఱి సమస్తాధారం
బనం జను యక్షస్తువు? య

మనమున నుత్తమోపాయములు మండలిఁ జెలుచున్? 22

అనఘ = మనఘ; పాపరహితుఁడా, మనమునకు, శుభ ఆశ్రయము = మంగళ మయిన తావు (ధ్యయము), ఎద్ది = ఏదో, మఱి = ఇంతియగాక, సమస్త ఆధారంబు అనఁ = ఎల్లవస్తువులకును తాపతము అనునట్లుగా, యెఱివస్తువు = ఏపదార్థము, చను = జంపించున్నదో, యతః మనము = దేని చింతనము, అ...లి = అశేష = సమస్తమయిన = ఇరు = గొప్పవైన = దుఃఖ = శోకములయొక్క - మండలి = సమూహమును, చెలుచున్ = పోనెచునో, ఆధ్యయ పదార్థమును, యెఱింగింపుము = తావుము.

శుభాశ్రయముఁడా, మనస్సునకు మంగళ మయినధ్యయ మేదో, ఏది అభిలమునకును ఆధారమో, దేనిని చింతించిన సకల మహాదుఃఖములును శమించునో దానిం జెప్పుము.

తే. అనినది, గేఢధ్వజుఁడు వాని కనియె; 'బ్రహ్మ
మంత్రాయంబు మనంబున; కదియ పరము
సపరము ననంగఁ బొలుచు; నం దమ మనఁగ
మూర్తము, పరం బనంగ నమూర్త మనఘ. 22

పరము = శ్రీ; అపరము = క్రిందిది; మూర్తము = దేహము కలది ('మూర్తిం స్యాత్త్రిషు మూర్తార్చితే కఠినే మూర్తియ త్యపి' మేది. 'స్త్రీయాం మూర్తి స్తను స్తనూ' అమ.) మూర్తము అమూర్తము నని బ్రహ్మమునకు రెండుతెఱిగలు—

'దేవ పావ బ్రహ్మణో హి పే మూర్తిం చై వామూర్తిం చ...' బృహ. ఉ. 4, 3, 1.

మ. మును నాచెప్పిన రెంటిలోఁ బర మనఁ ముక్తాత్మ; దూరం బుపా
సనఁ గావించ సమూర్తి; మింక పరసంజ్ఞః బజ్జగత్పాది బ
ద్ధనికాయం బది మూర్తి మైవను బరి త్యాజ్యంబు శేషస్త్రిభా
వనలం గూడుట నానిరీక్షింప కశేష్యం బీష్వయంబు స్థూలః. 20

...నా చెప్పిన = నేను చెప్పినట్టి - పరము = పరబ్రహ్మము, అనఁ = అనఁగా, ముక్త
ఆత్మ = ముక్తి సమభవించుచుండు (ప్రకృతియొగము లేని) బ్రహ్మము, అసూర్తిము = శేషము
లేనిది, ఉపాసన - ధ్యానాదులగు మయినభజనము, కాపింపఁ = చేయుటకు, దూరంబు =
అశక్యమయినది; ఇంకఁ = ఇది గానిది. అపరసంజ్ఞంబు = అపరబ్రహ్మ మని శేర్మనంబడి
నట్టిది, అ...బు = అబ్జగర్భ - హిరణ్యగర్భండు - ఆది = అనీననట్టి - బద్ధ - బంధమునం బడి
యున్న (=అమక) జీవులయొక్క - నికాయంబు = సమూహము (నికాయస్థు పురోహితజ్యే స
భర్మిప్రాణిసంహతే' మే.), అది - ఆపరబ్రహ్మము, అసూర్తిమైనను = తనువుగలదియైనను, శ...
లఁ - శశ్వత - మాటిమాటికిని - త్రిభావనలఁ - త్రివ్యూహ భావనాత్రియమునో, గూడుటఁ -
చేరుటచేత (త్రిభావనలు కలదై యుండుటచేత), పరిత్యాజ్యంబు = విడువవలసినట్టిది; ఈష్వ
యంబు = ఈశ్వరపరబ్రహ్మము, అరురుభవనకుఁ - (ఎక్కడ గోరువానికి) ముముక్షునకు,
శూదఁ = పర్యవసానమందు, అశేష్యంబు - ఉపాసనకు అర్హము కాదు.

పరము అపరము నని బ్రహ్మము ఇరుదెలియఁట నుండు నని చెప్పియుంటిం గదా; అయినను,
అందు, పరము - అనఁగా ముక్తమైయున్న యాత్మ-అమూర్త మగుటచేసి ఉపాసనకు శక్యము
గాదు; మఱి హిరణ్యగర్భాదులొకపంజల నుండు బద్ధజీవ సంఘాతి మగు నపరబ్రహ్మ మన్ననో
మూర్తిమంత మగుటం బట్టి ఉపాసించ శక్యమయినను భావనాత్రియము కలదై యుండుటం
జేసి ఉపాసనార్హము కాదు, త్యక్తవ్యము యగును. - ఇట్లు ముముక్షునకు పరాకరములు
రెండునుత్పక్తవ్యములే అగును. ఇట్లు జెప్పిన భావనాత్రియ స్వరూపము: -

‘త్రివిధా భావనా, భూష, విశ్వ మేత నిర్విధతామ;
కార్యాభ్యా బ్రహ్మసంజ్ఞా చ తిథాదైవో భయాత్మికా.
కర్మభావాత్మికా హేయికా, బ్రహ్మభావాత్మికా పరా,
ఉభయాత్మికా తత్తేవాన్యా, త్రివిధా భావభావనా.
సనన్దనాదయా బ్రహ్మ భావభావనయా యుతాః.
కర్మభావనయా చాశ్యే శేవాద్యా స్థానరావరా;
హిరణ్యగర్భాదిషు చ బ్రహ్మకర్మాత్మికా స్విధా;
అధికారబోధయుక్తేషు విద్యతే భావభావనా,
అక్షీణేషు సమస్తేషు విశేషజ్ఞానకర్మసు.’

‘అనుష్ఠేయవిషయః ఆస్తరప్రయత్నః భావనా,’ భావః అనుష్ఠేయః, అనుష్ఠేయవిషయా
[భావనా] ఆస్తర ఉద్యోగః [భావభావనా]. సా[కర్మభావాత్మికా]కర్మరూపానుష్ఠేయవిషయా,
[బ్రహ్మభావాత్మికా] ఉపాసన రూపానుష్ఠేయవిషయా [ఉభయాత్మికా] కర్మోపాసనరూపా
భయానుష్ఠేయవిషయేతి [త్రివిధా] ఇత్యర్థః. అని వేదార్థసంగ్రహతాత్పర్యదీపిక.

వ. ఆభావనాశ్రయం బెద్ది యనినఁ జెప్పెద:- (1) బ్రహ్మభావనయుం గర్మభావనయు బ్రహ్మకర్మోభయభావనయు: నందు బ్రహ్మభావనాయతులు సనందనాదులు, దేవాది స్థావరావరు లగుప్రాణు లందఱు కర్మభావనాభావకులు, హిరణ్యగర్భాదు లుభయభావనాసరు: లీమూఁడు తెఱఁగులనారు భావనాశ్రయోన్వితులు గావున నీత్రివిధాత్మక రూపంబ నేవ్వంబు: సనందనాదులును బ్రాగ్భూత్వా కల్పంబుల సందరించుట భావనాబద్ధులై; లుబ్ధావనాత్మకం బగు విశ్వంబు సర్వోత్తికి సప్త: దేవమనుష్యాది విశేషజ్ఞాన కర్మంబులు ఊహించుటయ: (2) యట్టి విశ్వంబై తోచు హిరణ్యగర్భాదుల కంటె నవ్వ లు పరాఖ్య: బిది ము క్తిహామ బమూర్తిలై యుండఁ నని మొదల సూచించితిం గదా; తదాకారంబు దేటపఱిచెద: పూర్వోక్త దేవాది భేదరహితంబై తద్భేదరహిత్యంబున విట్టి దట్టి నని నచించుటకు గోచరంబుగాక యపటయోది రహితంబును సచ్చబ్రహ్మ్యంబును నాత్మసంవేద్యంబును నై, జ్ఞానైకనిరూపణీయం బగుచు జ్ఞానశబ్ద నాచ్యంబునుం దానమై బ్రహ్మాత్మకం బగుట బ్రహ్మసంజ్ఞయుం గాంచి యొప్పు; (3) మఱి భావనాశ్రయనాత్మక విశ్వ నైలక్షణ్యంబై లక్షణంబుగాఁగల యీరూపంబుభ్యస్యమంబ యోగుండగు యోగిం జీతీంప శక్యంబు; మఱి యవరంబని చెప్పఁబడిన హిరణ్యగర్భుండు వాసపుండం ప్రజావతులు మనుష్యులు వసువులు రుద్రులు ఉత్తమ్యులు తొరకంబులు గ్రహంబులు గంధర్వ యక్ష రక్షో బైత్యాది సమస్త దేవయోనులు మనుష్యులు సశువులు అద్రులు సముద్రంబులు స్రుమంబులు వెండియు నేకపాద ద్విపాద బహుపాదాపాదంబు లగు చితర భూతంబులుం దనుత్పత్తి హేతువులునుగా విలసిల్లు సట్టి ప్రధానాది విశేషాంత చేతనా చేతనాత్మక ప్రపంచభావం బగు స్థూల రూపం బుప్రకాంతయోగునకుఁ జింతింప శక్యంబు. (4) శక్యమేనియుఁ దద్భావనా త్రిమాత్మకం బగుట సశుభాశ్రయంబుగావున ముక్తిసాధనంబుగా; దీ చెప్పఁబడిన సకల ప్రపంచంబును విష్ణుశక్తి సమన్వితంబై యతినికి శరీరంబునై యుండు; సట్టి విష్ణుశక్తులు మొదల నేఁజెప్పిన పరాపరాఖ్యలను దశతిరిక్తయగు కర్మాఖ్యనుం ద్రివిధములై యుండు; సందుఁ గర్మాఖ్య శక్తిచేత వేర్పితమై యపరాఖ్య యగు క్షేత్రజ్ఞశక్తి జన్మ జరామరణ

ద్యనేక సంసారతాపంబు లనుభవించుచుఁ దత్తత్కర్మానుగుణ శరీరంబు

అ. వి. విశ్వనాథ శాస్త్రి తారతమ్యముల నొందు; సత్యకారం బొక్కొప్పుము. 2౯

1. బ్రహ్మభావన - బ్రహ్మమును భావించుట, ... సందర్శన - ఆచరణ - సందర్శనము మొదలగు మహాయోగాలు. బ్రహ్మభావనాయుతులు - బ్రహ్మభావనతోగూడుకొన్నవారు (బ్రహ్మచింతన చేయులు). ఏవని స్థానర అవధాన - ఏవతలు మొదలుగా స్థాపనములు కడపటికిగాక గలవారు (స్థాపనములనగా ఉన్నచోటనుండి అవధికి పోనిది - స్థాపనప్రాణాలు వృక్షాదులు - 'స్థాపనో జగ్గమేతద' అను). కర్మభావన - కర్మభావనచేత - భావములు - భావించుచుండువారు. ఉభయ భావనాపరులు - బ్రహ్మభావనయందును కర్మభావన యందును తెంటి పోయియు ఆనవులు, ... శ్రీవి ధాత్యక్ - కనంబి నాది హిరణ్యగర్భాది దేవాది సదమలతల త్రివిధస్వరూప మయిన - సూత్రంబు - ఆపదబ్రహ్మ - అవధి, ... ప్రాక్ బ్రహ్మకల్పంబులతో - తొంటి బ్రహ్మకల్పములందు, సంసరించుట - సంసారులే అను యుండునందున, భావనా తత్వకంబు - భావనయేస్వరూపమగుగాక గలది (భావనానామమునా పుట్టుదుండుచ్చుచు సతతంబుండునట్టిది). విశ్వంబు - ప్రపంచముయొక్క ('విశ్వం క్షిప్రేక్ష్యక భువనే' శ్లోకం...) ఆపద - పాద. కడ...లు - కడ = కేవలము - మనుష్యు - కరుణ - కరి = భాగను - విశేష - శిష్టప్రాణాలయొక్క - భావనకర్మంబులు = జ్ఞానమును కర్మయును.

2...లోను = అనవదను. నీవాది = నులనాటికొక్కొక్కరారు అనబడి - నీద = నీదము
 పేత - నీనీతం = తొనీనీతి (నీనీతిలు లేనట్లు). రావీత్యంబునా = లేమిచేత (లేనం
 దును). అనుకును = నాశనం. నా శక్తివాచ్యంబును = నా శక్తిను వర్ణించునను అర్థభూత మయి
 వర్ణించునను. నీనీతిగల = భావనదాక్ష మనుట.

'వా' - 'బాట'; 'అపర్యాద' - 'మనవలసినది'; విశేషణ నివర్తకము.

‘సమన్వయ శాస్త్రాభ్యాసం పంచా మర్త్యైః నిష్కళిః’

పరిశ్రమ శక్తిని వేగంగా పెంచుతూ ఉంటుంది.

శ్రీ. సు. తా. ద్రి.

‘పర్వతః - హరిః, దేవదత్తః మనుష్యశత్రుః ఇతి చర్మలూపశాస్త్రే త్రిస్త్యః... సదృశమపేకారం హేత్వై
మాయా ‘అపతయ’ ఇతి.”, ఇత్యు జీవునిక - సంవేద్యంబు - ఎరుంగనకనర్పిది. (ఇంద్రియాదులకు
గోచరంబు నగుట.). బ్జానవిక నిరూపణే రుద్రా - తేషు బ్జానముచేత (బ్జానముచేత) (త్రమే) కనం
చుగిసిది. బ్జానబ్జివాచ్యంబును బ్జానమను శబ్దమునకు అర్థము అయి యున్నదియు (ఇందులకు
‘ప్రబ్జానం బ్రహ్మ’ ఐ. ఉ. 3, 3; ‘సత్యం బ్జాన మనంతంబ్రహ్మ’ తై. 2, 1; ‘హత నివ ననా
యతే కోవ్యేనం జనయేత్సునః । బ్జాన బ్రహ్మంబ్రహ్మ’ బృ. ఉ. 5. 9, 28. ఇత్యాదిశ్రుతులు
ప్రమాణము).

(3) ... విశ్వవైలక్షణ్యమునఁ బరిశ్రమముయొక్క అక్షణములకు విరుద్ధములయిన లక్షణములు కలిగియుండుటయే. ఈవిధమున = అమాత్తప్రకృత్య స్వరూపము. ఆస్యస్యమాన యోగుండు = నేర్చుకొనఁజేయుచున్న యోగముకలవాఁడు (యోగమును నేర్చుకొనుచున్నవాఁడే గాని ఇంకను యందు కడితేరినవాఁడు కాఁడు). వాసవుండు = ఇంద్రుఁడు. ప్రసూపతులు = వత్సాదులు. మరుత్తులు = మరుత్తు లనెడి యొకతెగ నేవలలు ('మరీచి ర్మరుతా మస్మి' భ.గీ.), (అప్తు) పనువులు,

(ఏకాదశ) రుద్రులు, (సన్నిధ్య) అశ్రువులు, తారకంబులు = నక్షత్రములు ('నక్షత్ర మృత్యుం బం తారా తారకా' యథా వా స్త్రీయామ్' అమ. 'తారక' అని నపుంసకలింగముం గలదు; 'సంధ్యోపట స్థాంకరాట్కిరీటః' శైవం), (సప్త) గ్రహంబులు = గగనగళిలో నక్షత్రములకన్న వెనుకఁ జిక్కు సూర్యులు. గంభీర్య = హాహా హూహూ ప్రవృత్తి జేపగాయనము ('గంధర్వో జేపగాయనే' అమ.), నక్ష = కుశేరుని ప్రజలగు జేవయోని విశేషములు - రక్ష = రాక్షసులు - ధైర్య = అనురులు... జేవయోనులు = జేవాంశములు. అదులు = కొండలు. ద్రుమంబులు = చెట్లు. అపాదంబులు = పాదములు చేని జంతువులు ('యుక్తే యౌదా వృతే భూగం ప్రాణ్యతీతే సహేత్రిమి' అమ.)... రక్ష ఉత్పత్తి = హిరణ్యగర్భా దీతరథూతాంశు లయిన సకలమునకును భట్టుటకు. ప్రధానాది = శేషాంత = ప్రకృతిమొదలుగా ఏకైకవ్యక్తియందుమాత్ర ముండెడి ముత్యముక వ్యక్తియందు ఉండనట్టి గుణములు తునిగాఁ గలవియగు - చేతన అచేతన చిత్తుక... చేతనములును అచేతనములును స్వరూపముగాఁ గలదైన - ప్రసంచ = ప్రసంచముయొక్క - భావం బు = స్వరూపమే తన స్వరూపముగాఁగలది (ప్రసంచనోపచయగా సున్నట్టిది), ... ఉపక్రాంత యోగునకుకా = జగంభింపఁ బడిన యోగుని కలవానికి యోగాభ్యాస మారంభించినవానికి).

'చెప్పించిన' - ఇది 'స్థూలరూపము' నకు విశేషణము - ఇంకటి సంవిద్యయోగ్యపద వ్యవధానమునకు ప్రా. వ్యా. సమా. 18. చూ.

(4) ఆశుభాశ్రయంబు. ఆశుభ మయిన కలపు.

'హిరణ్యగర్భో భగవాన్ వాగవోద్భవ ప్రసాదః'

అశుభాస్తే సమస్తా స్తే శేవాభ్యాః కర్తవ్యానయః.'

వి. పు. 6. 7- 77.

'అతనికి శరీరంబు పై యుండు' -

'జగ త్స్వర్గం గరీరం పే స్థైర్యం తే వనుభాతలమ్.'

రా. యు. కా. 20-26.

'య త్ప్రిశ్నో త్స్పృజ్యతే యేన సత్త్వజాతేన జై వ్యం'

తస్య స్పృజ్యస్య సంభూతో తత్స్వప్నం వై శారే స్తమః.'

వి. సు. 1. 22- 38.

... పర అపర శక్తుల... పాము అపరము అను శేరులచేతను, తతో అతిరక్త = వానికంటె వే అయినది. కర్మ ఆఖ్యైక = కర్మము అను శేరిచేతను. కర్మ శక్తిశక్తిచేత = కర్మయను శేరి శక్తిచేత (కర్మశక్తిచేత), శ్చేదన = చుట్టించినది. తే ప్రజ్ఞశక్తి = ఆత్మశక్తి ('తేత్త్రష్ట ఆత్మా పురుషః' అమ.). జరా = మిథిమి - విజ్ఞాన తారతమ్యంబునకా = జ్ఞానమును ఎక్కువ తక్కువలను (కర్మకర్మి జన్మానుగుణముగా ఎక్కువగాని తక్కువగాని అను జ్ఞానమును).

సీ. ఉండు సప్రాణులం దొక్కిలించు కాశక్తి;

స్థావరప్రేణిః సజ్జాతికంఠః;

నైజ్జగద్రహిబంధ జెట్టి మన్నిండ్లి ము

న్నగు సరీస్పపములం సంతకంఠః;

భగముల యందంత కంఠ మృగావలి

యందు నూహింపంగ సంతకంఠః;

దంతి గోముఖ పశుత్వం నంతకంటె, మ
 స్త్యోకదంబకములయం నంతకంటె,
 యే. యత్ గంధర్వ నాగాళి చంతకంటె,
 నంతకంటె నిలింపులం, నంతకంటె
 హరినాయునియంద, నంతకంటె
 వాక్యము పరస్పరస్థితి నంతకంటె.

౧౦

1. ఆశక్తి=తేజస్వీ=...స్థావరశ్రేణి= తాస్త్ర దలగని పగు తరు గుల్కాటి ప్రాణి
 యందు, తజ్జాతికంటె= అప్రాణిజాతియం దున్నంతటికంటె ఎక్కువగా, (ఉండు నని
 అధ్యాహార్యము);

2. మన్దిండి = (మనుడిండి - మన్నుడిండి) చక్రగతిహము, మన్నుగు = మొదలయిన -
 సరస్వతములందుకొ = హములందు, అంకికంటె= స్థావరములందున్నంతటికంటె ఎక్కు
 వగా నుండున.

3. భిగములయందుకొ=పక్షిలయందు ('శ' రచ్చి పిహగాభిగా' అమ...మృగ
 ఆపలియందుకొ=పశు సమాహమునందు (లేక - లేర్లయందు—'పశవోఽమృగా' అమ...).

'భిగముల సుజీవానికంటె' అని పూ. మా. పా. ఇంక 'భిగములకొ' అని అజడమునకు
 సప్తమృగమందు ద్వితీయము. 'ంతకంటె' ననుప్రకమమునకు భంగంబును, 'వానికంటెకొ'
 అనగా 'వాని సుందరియకొకకంటె' అని డొంక తిరుగుదుగా అర్థము నాకర్షించుటయుం గలవు.
 అజడమునకును పశుత్వమున తృతీయా సప్తమృగములందు ద్వితీయకలదుగాని, కరము పిరళము.

'ఈశ్వర స్వరూపే హైవ సు తిర్యక్ స్థివ రాది భేదే నావస్థితః' అని వేదాన్తి
 సంగ్రహమందు చెప్పబడియున్నది. ఇటు ఆయెనును తత్తదవాంఛితభేదములను విచరీతక్రమ
 మనం జెప్పబడినవి. ఈశ్వరమే అప్రాణిగ్రహణము.

4. దంతి= నిమిష ('పప్తి చన్ద్రావలోహస్తీ' అమ...)- గో= ఆవు - ముఖ = లోనుగా
 గల - పశు తతి= చతుష్పాత్స్యం హమందు, ...పర్వకదండకములందుకొ = మన్వ
 హమందు ('మనుష్యా హమహ మర్త్యా మనుజా హనివా మరా', 'స్త్రీయం తు
 సంహతి ర్భృష్టం నికుంభం కపిమృకం' అమ...).

...నిలింపులందుకొ = తలయందు ('నిలిహ్వా కేశబహ్ని' ...హహాయుని
 యందుకొ = ఇంద్రునియందు ('జుష్పభేదే హరిహాయ న్వారా ధ్వామచిసూకన' అమ...), ...
 ఆద్యుడు = ఈవిశ్వమునకెల్ల మొదిటివాడయిన, హరిణ్యగర్భనందుకొ = బ్రాహ్మయందు
 ('హరిణ్యగర్భో లోకేశు స్వయంభూ శ్చతురానన' అమ...).

అ. ఇట్టిహాసకోటు తల్ల సవ్యస్థిని

తనుచయంబు సుమ్ము ధరదోనాథ,

యతః డచింత్యశక్తి నిఖిలభూతముల నా

కనమునోప నిండి యునెగుల గాన,

౧౧

చరణినాథ = ఓరాబా, అతడు = ఆవిష్టాడు, అఖిల భూతములకు = సకలవస్తువులం దును ('భూ సత్తాయామ్' ధా. పా.-సత్త = ఉనికి-ఉన్నదెల్ల భూతము), ఆకాశమునోలెకు = ఆకాశమువలె, అచింత్యోక్తిక = అచింత్యప్రభావముచేత, నిండి, ఏనగుఁ గానకు = ఒప్పు చుండును గావున, ఇట్టి - రూపకోటులు = మూర్తివస్తువుల మొత్తములు, ఎల్లకు = అన్నియు, అప్రియని - తనుచయుంబు నుమ్ము = శరీరసముదాయము నుమా.

ఆకాశ మెట్లు సకలమందును నిండియుండునో, అట్లే విష్ణుదేవుఁడును సకలమూర్తుల యందును తనముప్రమేయప్రభావముచేత నిండియుండును. కావున, ఇట్టిమూర్తులు లన్నియు ఆతని శరీరములు నుమా. - ఉపమ.

ఈశ్వరుఁడు శరీర, చేతనాచేతనాత్మక మెల్ల సతని శరీరము అని భా. -

'ఏకవైభవ బ్రహ్మణ శరీరతయా ప్రకాశభూతం స్వం చేతనాచేతనాత్మకం వ స్త్వేతి సర్వస్యాస్మదయా స్వప్రకాశం బ్రహ్మ వాపస్థి మ్'. స. ద. సం.

పర్యోక్తచార్థము 'ఆకాశవత్స్వతత్త్వనిత్యి' అనాశ్రునిని అనుసంధించుచున్నా.

సీ. మున్నెన్నికల సరాభ్యుమాయను దృఢీయమై

విష్ణుసంజ్ఞాపతి నువ్వొసలే

యోగమౌఢ్యము మై యెట్లు సమూర్తహ

వ. అందుఁ నున్నట్లు బ్రహ్మవోలె

దాని వచించు; నేతద్రూపమే సమస్త

శక్తిల కల్లు దాక్రయించి బోలె,

బ్రాగ్మ విశ్వరూపవిలసనానంద బాంధి,

సాక్షణ గుణభూత గరిమల పడె,

తే. యతివిదాన్వయమై కల్లు సత్త శక్తి

లలరు బ్రహ్మము దేవతావ్యనుస్య

గానుచున్నా నాచిరణముల నెల్ల

నీల అగోచరకృతం గల్పి చుచుండా.

రాతి

ఉవ్వతల = ఓరాబా, విష్ణుసంజ్ఞానకుకు = విష్ణునామముగల బ్రహ్మమునకు, మున్ను = మునుపు, ఎన్నికల వచించిట్ట = పర్యోక్తనకుకు = పరసంజక మయినయమూర్తి (బ్రహ్మ) మునకు, స్వతీయామై = తండవమై, యోగి బోలె శక్తియను = సరాగులకు దృఢీయమందు ధ్యానించుచునది, వి, అమూర్తి = పంబు = తనువులేని యాకాశము. ఒండు = ఒకటి, ఒప్పుకు = కలను; ప్రాజ్ఞ కోటి = జ్ఞానిసముదాయము, దానికు = అద్వితీయరూపమును, సత్ సంజ్ఞకు = సత్త్వి అనెడి నామముచేత, వచించుకు = దేర్కొనును; నేతద్రూపమే = ఈరూపమే, సమస్త శక్తులను ఎల్లకు = సకల మయినసామర్థ్యములకును, అత్రయతేకు పొంది = తావల మగుటను, పడె = తావ లమై, ప్రా...తకు = ప్రాకు = మున్ను = ఉత్త = చెప్పబడిన - విశ్వ = ప్రపంచ మనెడి

రూప = ఆబ్రహ్మరూపముకంటె, విలక్షణతఁ - వివరితవిలక్షణములు గల వనరును - కాంచి = పొంది, క...మఁ - కల్యాణములు - మలగళగల్గములు - భూతి = బ్రహ్మములు - అను - పీని యొక్క - గరిమఁ - అతిశయముచేత, రెనరి = బిడ్డి, అతిమహత్త్వముచేత = మితలేని మహిమ గలదై, వెల్లుఁ; అట్టిశక్తిఁ అలరు బ్రహ్మములు - అట్టిసామర్థ్యముతోఁ గూడుకొన్న దై యుండు బ్రహ్మము, అత్మలీలఁ - తనవలనయిచేత, బగఁగఁ పకృతికిఁ - లోకోపకారార్థమై, దే...లఁ - దేవ = దేవతలయు - తిన్యక్ - అష్టముగాఁబడిన జలతుఫలయు - మనుస్య = నరులయు - నామచక్రప్రవృత్తి = సంజ్ఞలును వ్యాపారములును కలపైన - అపరితరణములఁ - అప లారములను, కల్పించుచుండుఁ.

పూర్వము నేను చెప్పిన పరసంజ్ఞకమునకు రెండవది యీ రూపములకు పృథియమునందు ధ్యానోపయోగి యై భూ - ర్తమునమతికొనక సోపము విష్ణునామకము కలదు. దాని నేప్రాజ్ఞులు సత్తని వ్యవహరింతురు. ఆరూపము నమస్తకప్రసక్తుని ఆశ్రయమై యున్న పంచించిన ప్రపంచరూపమునకంటె వివరితవిలక్షణము కలదై కల్యాణములు అనంతభూతములు గలదై మహిమానితములుచే నున్నచుండును. అట్టి శక్తిగలదైన యాబ్రహ్మము లోకరక్షకాధ్యక్షుని తనలీలమయి దేవతీర్థ్యుని ధ్యాన నామ రూప చక్రప్రవృత్తి నానాపరారములెత్తుచుండును.

‘విష్ణుసంజ్ఞనకు’ - ‘సంస్తాపేయై రహితం విష్ణ్వశ్శివం పరమం పదమ్.’ వి. పు.
 ‘భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వా తవ పరమం పదమ్.’ అని వదార్థసంగ్రహము.
 ‘విష్ణునామకం వేదేషు వేదాంతేషు చ గీయతే.’ వి. పు.
 ‘సమస్తశక్తులను’ - ‘పరామత్య శక్తి ర్వివిక్తతా ప్రాసాదే, ద్వాభావే జ్ఞానబలక్రియా చ.’ శ్రీ. ఉ. 6-8.

‘సమస్తాః శక్తీయ శ్చైతన్యే తాః స్వై యత్ర ప్రస్థితాః
 తత్త్వాయాభావే చక్రం కరణ మన్యథేచ్ఛతే.’ వి. పు.
 ‘వ్యాధిరూపవిలక్షణతః - ఇదయే శిశ్యః - జ్ఞానాన్యోమ్యని చిచ్ఛదడినది. మతీయు-
 ‘ద్వా విమా పురుషు లోకే త్విం శ్శాతరం ప చ
 స్వర స్సంస్థితో భూతాని కూర్మాధారే నిరూచ్యతే
 ఉత్తమ పురుష స్సన్యోగోపహితై త్యుదాహృతః
 యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్షత్సర్వం తాత్పర్యమ్.’ శ్రీ. గీ. 15-16.

‘కల్యాణము’ -
 ‘స సర్వభూతప్రకృతిం వికారాణాం గుణానాం హేతుః సృజయతీ వ్యతితః,
 అతీతసర్వావరోధః - ఖిలాత్మా తే నాస్త్యతి, యద్భూతాస్తరాణి,
 సమస్తకల్యాణగుణాత్మకం సా స్వశక్తితే శోభ్యతీ భూతవర్గః.’ వి. పు.
 ‘దేవ...జగదుపకృతికిఁ’ -

‘ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతే రదేహః సంవాధితా శరణగద్ధతో మహా,
 తేనోపైత్యవ్యవహారవోధ స్సవీర్యకృత్యనివజైకరాశి,
 పరః పరాణాం సకలా న యత్ర శ్రేతాదయ స్సన్తి పరావరేణి,

స పాశ్వరో వ్యస్తసమప్తయోపః ప్యస్తస్వయోపః ప్రకటస్వయోపః;
సర్వేవ్యం సర్వదృక్సర్వవేత్తా సమస్తశక్తిః పరమేశ్వరాఖ్యః
సంజ్ఞాయతే యేన తదస్త్రకోపం శుభ్రం పరం నిర్మల వేదకయాచం
సంప్రశ్యతే వా ప్యధిగమ్యతే వా తజ్ఞాన మజ్ఞాన మతోఽన్యదుక్తమ్.' వి. పు.

‘భూతిగరిమః—

‘శుద్ధ మహావిభూత్యాభ్య, పరే బ్రహ్మణి కర్మణి
మిత్రేణ భగవచ్ఛుభః సర్వకారణః.’

వి. పు. 6-5-72.

‘దేవః— ఉపేంద్రదానతారము; ‘లిర్యకో’— మత్స్య కూర్మ వరాహావతారములు, ‘తీర్థజ్ఞమహ్యః’—
నరసింహావతారము, ‘మహామ్యః’— చరణరామాప్యవతారములు. ‘జగదుపకృతికి’—

‘యదా యదా హి ధర్మస్య జ్ఞాని ర్భవతి భూత
అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తథాత్మానం సౌజా మ్రిహిమః’.
‘పరిత్రాణాయ సాధూనాం పినాశాయ చ రుక్మ్యతాం
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సం వామి యుగేయుగే.’

భ. గీ. 4.

ఆ. కర్మభుక్తకోటిశ్చైవ కర్మభుక్తకోటిశ్చైవ
యతేషాం సతతజాతులంబూ బుద్ధిః
బుద్ధీనట్టే యతేని భూరిచ్ఛేదము
వ్యాపారములు రావణాదివలన.

రా3

ఇట్టి - తల్లిల = అతిపక్రియ (‘లీలా నిలాస క్రమయోః’ అనునది, కర్మభుక్తకోటిశ్చైవ = కర్మ
భుక్త సమస్తాంబులై, ... నకలరాతులందుకొ - దేవతీశ్వరమహ్యది సమస్తజాతులందును,
భూరిచ్ఛేదములు = అనంతవ్యాపారములు. రాణాదివలన = రావణాదులయందే, అవ్యాపార
ములు = భంగమడనివి.

అంతే సోపానములు చేవాడని పలుకుల బట్టలు అస్మదాదులందఱ పూర్వకస్థానాలనుసారవా
ర్థము కాదు, అతనిని కర్మలు అంటున్నమట్టి యాతనికి పట్టి ఎలవంతునిమీద నయినను జనువే
కాని భంగము లేదు.

ఇంతటి పూర్వార్థమునకు ‘జగతా ముపకారాన న నా కర్మనిమిత్తవా’ అని వి. పు.
‘న మాం కర్మాణి లిప్సున్తి నమే కర్మభరే స్వయా,
ఇతి మాం యోఽభిజానాత కర్మభిర్న స బధ్యతే.’

భ. గీ.

అట్లే ‘స్వలీలయా జగదుపకారాయ స్వేచ్ఛావతారోఽని సే.సం.ఆందులకు “అస్యేషాం
జన్మనో హేతుభరే కర్మతత్ఫలానుభవో, ... ‘స్వలీలయా జగదుపకారా యే’తి హేతుప్రయో
జన శైలత్యా ముక్తమ్, నతుకర్మణా తత్ఫలానుభవా యే త్యర్థః” అని తాత్పర్యదీపిక.

వ. అట్టి పరమేశ్వరునకు బద్ధముకాది హంపంబు లనేరంబులు గలిగిన ముము
క్షునకు జ్ఞానసిద్ధికి బరమస్యాహ విభవాది హంపంబులే చింతనీయంబులు;

ప్రజ్వలిత శిఖుం డగుపవనసఖుండు నీరస నికుంజంబు నెట్లు దహించు, నట్లు చిత్తస్థం డగు నవ్వీష్ణుండు యోగిజనంబుల సకలకిల్బిషంబులు నిర్దహించు, గావున నీల శక్త్యాశ్రయుడైన యస్పరసాత్మనియందు జన్మించు నిల్పుట విశుద్ధయగు ధారణ యనబడు; సర్వసంగంబునఁ జలాత్మికం బగు చిత్తంబునకుఁ ద్రిభావభావనాతీతు డగు నస్త్యేష్టానంద శుభాశ్రయుఁడై ముక్తి కరుం డగు; నేతద్వ్యవర్తికం బగుబ్రహ్మాదిదేవతలు కర్మయోను లగుట నశుద్ధులు గావునఁ జిత్తంబున నేలించువియలుగాదు; ముఖ నిరసం బభ్యాసంబు పొందుపడిదు గావున, ధారణాధ్యాన విషయభేద భేద బగు స్థూలరూపాంతరం బయ్యనంతంబు గలనది, దానిని విచ్ఛేదంబు నొక జెప్పిన దాని న్నిపుము.

బద్ధ ముక్త ఆది భేదంబులు - (20 వ పద్యమును చూ.) - బద్ధ = 'అపగంజ్యంబు (బద్ధ గంభీరబద్ధనికాయంబు మాంత్తము' - ముక్త = 'శరము ముక్తాత్మ అమాంతము' - ఆది = 'పరాఖ్యమునకు ద్వితీయ పై దోగిపాథ్యేయ మై యొప్పు ననుభూతంబు' (21 వ - పద్యమును చూ.) - రూపంబులు = స్వరూపములు. చర... శే-పవన = ఉత్క్లిష్టము అయిన-వ్యూహావ్యూహములు - విభవ - శుభవములు - ఆది = అనిగాదని - పాపములే. (ఆ సభ్యులచేత సూక్ష్మమయిన యంతర్యామి గ్రహ్యము.), చింతనీయంబులు = భ్యానింపఁ దగినవి;—

[“వాసుదేవ స్వభవేషు వాత్సల్యా త్తత్తడిహితమ్

అధికారానుజ్యేన ప్రయచ్ఛతి కలం బహు.

సద్భగం లీలయా స్వీయా పద్భి ర్నర్తీ కరోతి హై;

ప్రతిపాదిక మర్చా స్యా, చపతారా న్తు వైకవా;

సంకర్షణో వాసుదేవ ప్రద్యుమ్న శ్చానిరుద్ధకః

వ్యూహ శ్చతుర్విధో జ్ఞేయః సూక్ష్మం సంపూర్ణమద్భుతమ్.

తత్తే వాసుదేవాఖ్యం పరం బ్రాహ్మనిగద్యతే.

అంతర్యామి జీవసంస్థో జీవప్రేక్షక సురితః;

య ఆత్మ నీతి వేదాంత వాక్యజాలై ర్నిరూపితః;

అగోచరపాసయా క్షిప్తే కల్పమేనధిక్రతో భవేత్,

విభవోపాసనే పశ్యా, ద్వాదశాపస్తా పతః పరమ్,

సూక్ష్మే తదను శక్తం స్యా దంతర్యామి మిషీతుమ్.”]

స. ద. సం.

ప్రజ్వలిత శిఖుండు = మండుచున్న జ్వాలలు గలవాడు, ... పవన సఖుండు = అగ్ని ('లోహితాశ్వో వాయుసఖః శిఖావా నానుకుక్షుణః' అమ.), నీరసనికుంజంబున = తడిలేని (ఎండు) పాదము ('నికుంజ కుక్షౌ' వాక్స్టిజ్ లతాది విహితోదరే' అమ.)... గహించుకొ = కాలుచునో, చిత్త స్థండు = చిత్తమందు ఉన్నట్టివాడు, ... సర్వసంగంబునకొ = నిఖిలవస్తువులతోడి సంపర్కముచేత, చల ఆత్మకంబు = చంచల స్వభావము గలది ('ఆ త్తాయతో ధృతి ర్భుద్ధిః స్వభావో వర్ష్య విగ్రహ' అమ.), ... త్రిభావనాతీతుండు = (21 వా.) ద్రిమాభావన-

కర్మభావన - తదుభయ భావన - అని త్రివిధభావనను దాటినవాడు. ... ['వ్యతిరీక్తలు' అని స్త్రీలింగము. 'దేవతలు' అనువిశేష్యము స్త్రీలింగముగాన]. కర్మ యోగులు = కర్మమే కారణముగాఁ గలవారు ('యోనిః కారణే భగతోయతాః' హేమ.) అశుభ్యులు బా(ర) చూ.]. .. సవిస్తరంబావాక్ - వివిధోగములకొన్నట్లుగాఁ బ్రవృత్తిగో విగ్రహావ్యాసం స తు శబ్దస్య విస్తరః' అను.). 'ధారణ...లదు'—

'వ్యాగ్రాసం కృతేక మనుగ్రహ్యన్ అచ్చేతా మ్ బహ్వర్యాత్ -
 'గ్రాసం వాచ త్త్రివిధం ద్వికరం ప్రత్యక్షనిదాతా'. వే.స. వాక్యకారవాక్యమ్.
 'త చక్షుషా గ్రహ్యతే నాపి మనసా తు నభుజ్జేన'. వే. స. లోకశ్రుతి.
 సీ. తనదినుచుచేసెన్మలఁ ద్వివిధమున్,
 బొడ్డుతొడమ్మొకటియైనది,
 చక్షుమగ్రహ్య భాగినాఁగన్ము.
 మనవాచకత్వద్వివిధాని.
 నానాభోగ్యచ్ఛ్రీవిని నిష్కంఠికోధి.
 సీ. చక్షుమచ్చ కరుణమునని,
 నతరాభియుత నిత్రోతయభాగోదరు,
 జనులవివతుర్ముఖమునాని,
 తే. గరిరకవోరు. దుచితదంపరామబోధు.
 నమతాంధిక చక్షువములనని,
 మ్రామననను. నీరీతుకావంగదాన
 నిలితు, శంఖరథాఁగాని లలనునని.

1 'గ...మ్య' - 'ర' - 'గ'స్పృశుననంతరి - ఇందు - చంద్రునియొక్క - చక్ర
 చక్రభాశభక్త్యయొక్క - స్పృశ - గర్భమును - బిల్ - గలుచునట్ట - సానుగ్రహమయిన -
 ఆన్య = ముఖము గలవానిని, బొ...క్ - బొడ్డు = పెద్దవయిన - కెండ్లు = ఎఱ్ఱదాచురని
 వంటి - కన్దయివానిక్ = కన్నులన గల వానిని; —

'శనో' - శరప్పతువున చంద్రునికి ధాశభక్త్యమధికము. —
 'పశ్చా దావాం విరహగతీతిం తిం త సీత్యాభిలాషం
 నిర్వేష్యవః పరిణతరచ్చన్ద్రికాను త్తపాను'. ఉ. మే.

'కెండ్లు' - 'తస్య యథా' కప్యాసం పుష్టాక మేవ మిషీణీ'. (భా. 1 - 6.) అనిశ్రుతియందు
 పుష్టాకము అనగా 'పుష్టాకం సీతాపాభజే' అను సమరోక్తిప్రకారము తెల్లదామర శ్రీవిష్ణు
 సేత్రమునకు ఉపమానముగా చెప్పబడియుండఁగా, ఇటు 'కెండ్లు' శిష్యులు విరుద్ధ మని
 తెలింపజనదు; ఏలయన, పుండీకము కపలమాత్రవాచక మని వ్యాధి వచనము,

2. అతి...ధ్యుక్-అతి = ముక్తిలి - కమ్ర = కమనీయమైన-గల్గి = చెక్కిల్లముక్క-
భాగ = ప్రదేశములలోను - ఆభోగ = పరిపూర్ణతగలదైన ('ఆభోగః పరిపూర్ణతా' అమ.) -
ఫాల = లలాటములోను - ఆధ్యుక్ = కూడుకొన్నవానిని, మ...నిక్ = మకర కుంభం - మొసలి
చిహ్నములు గలిగినట్లు - రత్నకరికలవానికే = ముఖాలు తాపించిన కుండలములు గలవానిని
(‘కర్మికా కర్మభిదానాం’ అమ.);

[గల్గినట్లు ప్రమాదములు అలంకారములు గ్రామ్య మని నోవములలోని జీర్ణి;

‘పామరలు భాగగ్రామ్యములభామిని కటిగల్గములు విభానిలుననన్.’ నరసి.

అయినను మహాకవీలు సోకునేచక ప్రయోగింతురు;—

‘సాతాశ్చప్రతిసుల్లగల బివఁ ప్రక్షిప్తసప్తాన్తవః

వద్దే నన్విసేలకృపరప ద్వ్యక్షిప్తధావఃక్రిడితమ్.’

మాలతి.].

3. కాం...ధిక్ = కాంబర = శంఖసంబంధమైన ('శంఖాన్త్యా శ్కంబరస్త్రీయా' అమ.) - కీర్త్యక్ = పొప్పుచున్న - క = శోభను - విడంబి = చెక్కిరించుచున్నట్లు (‘కంత కన్న అంకమున - క్షుప్త = పట్టుచున్న - శిరోధిక్ = ముసలవానిని. ('గ్రీవాయాం శిరోధి క్షుప్త రేత్యక్' అమ.), సిరి-లక్ష్మి. పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న - మచ్చ ప్రవత్స ముచుచిహ్నము లోడి - పేరు పేరమువానికే = విశాలవత్సము కలవానిని (‘విశాలవత్సమున లక్ష్మీయా ప్రవత్స మును గలవానిని);

[ప్రవత్సము = క్రిందడివత్సము - వత్సమనగా మహత్త్వలక్షణము - ‘వదతిమహత్త్వస్ వత్సః - యుక్తవత్సః ప్రవత్సః - మహత్త్వలక్షణం శ్వేతరోమావళిజీవేః’ రామాశ్రమి.]

4. కాం...దుక్ = కాం = అంతయిన - నాభి = పొక్కిటితో - యుప్ = కూడు కొన్న-నభి ముమరల - ప్రాయ = పొడంగల - శాతి = సన్నని (‘నిశిత స్థితశాతాని తేజతే’ అమ.) - ఉదుక్ = కడుపునలవానిని, కా...నిక్ = కాను - చూకాల్లములు - లంబి = ప్రాలు చున్న - చతు = చూచు - భజములవానికే = బహువులు గలవానికే;

కంబర కంఠముక్ = గండ్రముమొక్క పొండమువంటి తోడులు గలవానిని, గుచిర జంఘానునోజ్జుక్ = సుందరమైన చెక్కిలవంటి ('జంఘాను ప్రసృతా' అమ.) సుందర మయిన వానిని, సవతక్ = సమత్వమును ప్రదానకటికి సమముగా నుండుటను) - పొంస - పదబల్ల పంపాలవానికే - చివరు టాకులవంటి చరణములు కలవానిని, హ...తుక్ = హైమ = పంగా రపుదైన-వసన - పస్త్రమును - కిశీర(ము) - పోగు(ములు) - అంగద - బాహువులు ('కేయూర చక్రం తుభ్యే' అమ.) - ఆ = లోహగాగలవానితో - కలికుక్ = కూడియున్న వానిని, శంఖ రథాంగ ఆదిక్ = పాంచజన్యశంఖంబును నుద్గ్రహచక్రంబును లోకన వానిచే, అలరువానికే = కన్నుచున్నవానిని. క్షిప్తాక్ = [ప్రయుక్తయైన క్షిప్తచేవుని అని అనంతర పద్యములోనికి అన్వయము.]

శరత్కంచంద్రుని ధాశధర్మగర్వము నడంచునట్టి ప్రసన్నపదనమును, గొప్ప యెత్తి దామరలవంటి కమనీయయు, అతిసుందరము లయిన చెక్కిల్లను, విశాల మయిన లలాటంబును, రత్నఖచిత మకరకుండులములును, శంఖసంచర్యముగల పట్టుచమెడయు, క్రింద క్రివత్స లక్ష్మ ములచే శోభించుచున్న విశాలవత్సమును, లోతయిన పొక్కిటితోడి వశిత్రయముచే శోభించు సన్నపాటికడుపును, అజానులంబి చతుర్భుజములును. గండ్రముమొక్క పొండమువంటి తోడ

లును, సుందరము లేన కిక్కలును, సమము లయి చివుగలం గోలిన యడుగులును, బంగారు వస్త్రము, కిరీటము, హామీలు, కేయలములు, ఇత్యాద్యాభరణములును, సంఖ్యక్రాద్యా యుభయములును, కలవానిని గా క్రిమిచేవుని భావించవలయు నని భావము.

‘రుచిరజంఘామనో’ అని వ్రాతప్రతులం దెల్ల పా. ‘రుచిరజంగమతీయ’ అని పూర్వప్రతిపా. జంఘాశబ్దము కలదుగాని జంఘశబ్దము లేనందున ఈ పా. సరిగాదు. ... జంఘా ... జంఘచేరి అని వ్యస్తముగా చెప్పకొనుటయు, ఏకత్వమునకు భాత్యేకత్వము కల్పించుకొనుటయు, అట్లనను సరిశాన్యమును ప్రక్రమాననుసారము వలసియున్నది.

ఇది వర్ణనోద్యమముగాక వస్తుకథనోద్యమమాత్ర మైనందున ‘మానవాచారితో వర్ణాః తేవా శ్చరితస్తథా’ అను సమయ మిట ననుసరింపఁజడలేదు.

మఱియు, “వాః” అను బహువచనముచే కన్యబధ్ధోపసాహస్యము చేప్పఁబడినా; కావున త్వలక్షణం డయిన పరబ్రహ్మమునకు ఆకంఠసమయము చెల్లదు. పరబ్రహ్మమునకు భక్తానుగ్రహార్థమై యీ సమయ మే. స. అ. శ్రుతి స్మృతి గాఢాయానాదులనుండి బట్టి యిచ్చఁబడియున్నది:—

“చరన్య బ్రహ్మణో యోగవత్త్వం సూత్రకారోన్మి చమి ర్నస్తన్ధ్యోనోపకాశిత-యోసావానిత్య మ్మలాన్తవ్యతీ, తత్తకాభ్యుపగిరీవరప్రణ, సమాప్రాంతు తనవా సరిగియ, గమ్మిరామ్మస్సమద్భుతమమృత్యునారోరపికరిక సితపుష్పారికపదామలాయతేక్షణ, సుభూతిలలాట, సునామ, సుస్మితాభరణద్రుమ, సురుచికోమాగ్ధా, కర్ముగ్రీవ, సమన్నతాంపిలమ్మిచారుసూచకవ్యకన్ధకలయ, పీనవృత్తాయతిభున, చారురతామ్రకలంకా చక్తాబ్జకీళి రలంకృత, తమవస్య, కాలవతనస్థల, సమః భక్త సర్వాస్త, అనిర్ద్యోత్యరూపసంహనన, స్నిగ్ధవర్ణ, ప్రబుద్ధపుష్పారిక చారుచూయుగి, స్వానురూపతా మ్మరీధి, అమలకిరీటుకణ్డలహర కాస్తభకేయోనకటకాపుగోమబద్ధసాన్యచరిమిత శ్చర్యానన్త నివ్యభూమి, శబ్దచక్రగదాసిశాబ్దకా ప్రకాశనమాలంకృత, అనరధికానిత్యోద్వర్ణాహృతానిత్యమగోద్యోవృత్తి, లావణ్యమృతపూతా శేచచరాచాభూతజాత, అత్యద్భుతాచిత్తనిత్యయావన, పుష్పహాసనుకుమారి, పుష్పగన్ధవాసితానన్దవిగన్ధరాశ, త్రైలోక్యా క్రమబ్రవృత్తి గమ్మిరభావ, కరుణానురాగమధుర లోచనానలోకితా శ్రీవర్ణ, పురుష స్మృత్యే- సా నిఖిలజగుప్తయ విధవలయలే, నిరస్త సమస్తాహేయ, సా సకల్యాణగునిధి, స్వేతరసమస్తామృతలక్షణ, పరమాత్మా, పరం బ్రహ్మ, నారాయణ, ఇత్యేవగద్యతే.”

సీ. శ్రీవిష్ణు సేగధర బలశంప వలయున

స్వముం డెందు యోగి క్రమాదుతోడ;
చరన్యంగమ మున్ను విష్ణు పరీధావిలచి,
యది కృతం బగుటయు సవలీయంగ
నము మఱి చింతింపఁ గాదగు; సట్టి య
భ్యాసంబునాన నయ్యనయవి మఱి
నడచిన నున్న మానక యెట్టి పరియు
జేయుచున్నను మదిఁ బోయఁడేని.

(పై పద్యములన్నింటినీ సంగ్రహించిరి)

తే. యతనిగామ్యము గని ముక్తు డగు; సురాది

భేదసంపదకాష్టాను మేదం బిహవ

సలము సల్యణగణముల హాకికం బిహవ

లేని భేద మెవ్వఁడు కల్పింపగలడు?

౨౬

యోగి = భ్యానించువాడు (భక్తుడు = 'యోగ' స్వప్నహ నోపాయ భ్యాన వైరాగ్య యుక్తిః'అను.), శ్రీప్రభుక్ తన్మయఁడు అయి = తనకచిత్తు డయి.... ఈగతిక = పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపముకలవానిగా, క్రమముతోడ = ఒకపరుసతో, దింతింపవలయుం = భ్యానము సేయవలయును; అంగము = అవయవము, ...చిక్క = స్వాధీనపడునట్లు, లోకమునన్నులో, ...అయ్యవయి = అవయవములు గలవాడైన యాప్రభుఁడు, నడచినకొ [తాను] యోగి శ్రీప్రభుని పూర్వపద్యములో చెప్పిన రూపమున తనకచిత్తుడై క్రమముగా భ్యానింపవలయును; ఆక్రమ మెట్టి దనిన; ముందుగా సంగతుని యవయవము నొకదానిని భ్యానాభ్యాస పాటవముచేత దనన్నన స్థిరీకరించుకొని, సర్వాభ దానివెంచి నిలకొకచోగమును గాఢింప వలయును. ఇట్లే క్రమముగా నెకలగా నైన ప్రతన్నులో నాటుకొనవలయును; ఆనంతరము ఆయోగి] నడచుచున్నచో, నడచున్నచో పరమముగా ప్రజ్ఞావలనిచేయుచున్నచో ఆనొచ్చియును ఆయవయవములపాడైన యాభవవయము నొకదేని యోగికి తాను మరుఁడు నరుఁడు అగు నిత్యాదిభేదములను (సంపదక =) పుట్టించుచున్న యపిద్య (పదకం) సకలరంగా డిమ్మబడి ఆనారాధనానియొక్క నామ్యుల కిదిగి ముక్తి కలుగును. అటుపట్టిన తనకు(అయి =) కలిగడు నట్టి కల్యాణగుణములచేత తాను సాధించి భేదము భేద యుండగా, లేనిదానిని నివఁడును కల్పింప సలఁడు.

'అవయవమిత' = వ్రాచువ్రాసులవది = 'అవయవము' = 'చో. ము. పా.

క. కరవర, యిటు బి ధాచ్యుతి

కర ముగ సంగమ్య క్రమ మెవోగము నె

క్రమముగఁ బట్టి, నిలక

గిరిణీయం బెట్టి నాకుఁ గిచ్చువు సునక.

౨౭

నరవర = ఓయిరాగా భాండిక్యుడా, ఇటు. ఇంకెవ్వరికరము = అపిద్యాబంధమునకు పిడుదల చేయునది (సంవాదమును తొలగించునది), అ...ము = అంగ = అంగముల యొక్క = అప్రకము = ఎనిమిదసంఖ్య పరిమాణముగాగలది అను = ఆఖ్య = పేరుగలదైన పునః సాత్కి-ప్రప్తమయిన = యోగము = చిత్తవృత్తినిరోధపద్యము, విస్తరముగకొనిపరిపిగా, ఇంక = పేరుగా, కరవరంబు = క్షిప్రచేతనమునది, యేమని, నాకుకొ, కల్పింపుము. యోగాంగములను ముందుగా చూ.

'కొఱకగు సంగమ్యకాఖ్య సరురూగము' అని పూ. ము. పా. దీనియందు రతి ప్రాస మగును. 'గితకొను గోపురాగ్ర...' అను., 'పరభందత్పుర' అను. ఆ. ౬., 'స్థిరసోధాగ్ర' అను. ఇత్యాదులందు పెక్కింటి గురు లఘు రెణములను ప్రాసమందు ఒండొంకితో సంకీర్ణముగాని యట్లు వచ్చించిన కవి యిటును నవ్వురుద్ధ వాచరించి యుండఁడు తెలంపుచే 'కరమగు... ఘనయోగము' అని మోర్పుచేయఁబడినది.

తే. 'స్పృహ, స్వతాత్కరుడ వైతి; నా కింతవలెను
నన్యసీయంగా మహి యెద్దో? యనుచు నతని
నిర్భయ గావించి నా నన్ను నతని తోపింపగ
తనను తోలి దీక్షాభ్యుదయం ననయ నిలిపి.

55

అంతట భాండీప్యండు 'ఓ రాజా, నీవు గాపించిన యువదేవునిచేత కృతాన్వేషం నయితినీ; ఇంతకన్న వేలుగా నాకు అడ్డనీయబుచ్చు కోరి దెగినది పనియను లేదు' అని వచించి ఆకేరి గ్రహానికి గురుపూజ మొనర్చెను. అంతట ఇతఁడు వెలచన్నను కేకళ్వజుండు ఇతని తొంటి రాజ్య మితనికే యాగ వశునాని ప్రాయశ్చిత్తకథనముతోఁజూపి చిత్రాగా నిచ్చెను. అంతట నితఁడు ఆ రాజ్యమునందు తన కుమారుని నిల్పిరి.

స. (1) ప్రతి హిందూ ప్రధానుల సప్రాధికారమును, ఉను నత్తని నిసితుంగా మలసి

కొరింథీయ సోదరులారా! చివరికి నా సనాతన స్థానములను ప్రోవు మన కుమారుల నకు నప్పగించి; నోవలెనై చురకొనవలెనై విశ్వ సమాఖ్యనుండి భాగీశక్తుల మధ్యనకు తప్ప బులువకీ; యిద్వల-బు తపోవన-లగాఁ గల ప్రాంతముల కేళివ్వబడినట్లు భక్తి రహితమునను-గ్రాహ్యమున మనుమకుల నాశ్రయము నొందెద. (2) నాభ్యంతరమున నత్తుట్టినవలె వత్తెనునులం దడియ రాజ్య పరిపాలన కనిచి, మగిడి ముఖలంపురము ప్రవేశించి, యోగ శ్రయంతై భోగముల నానాద్యముల, భక్షివలెయును పరివర్తముల, ప్రవేశములును ఖోశీలము శోభను ఉండునట్లు ప్రకటముముఖము కుపాశ్రయకీయు, జడకోషములము; వా డ్యక్షికోశా, నీ సునిధి భజనములు, మిదయు భక్తియోగము, కీర్తనము, సోక్కు-కోత తనల, మిత్రములును సోదరులును నుపభవలముల బొదిచి పాత పనుల నాశ్రయము నుండి నుత్తరము సులభమువాయు-నామోగముల నుపయోగముగా నుండునట్లు కుర్రులకు విద్య విద్యార్థిగతధర్మముల విరవాయధర్మములను నుపయోగములను దగిన విధమున మూలములను ప్రపూర్వముగా న్యయము ప్రసాదించి భోగముల ప్రసాదముగా విచిత్రము

1. పురోహిత ప్రధానము = పురోహితుడు లోను వానిని, ప్రసాప్త యావనుండు
 ఆగు = యావనుము పొందినవాడు కానట్టి - అతనికొ - తనయొక్క యావనుని, పనితు
 గాక = అన్యతాకా విద్యలను శేర్పలుడినవానినిగా, మెలికొందు = పడిపించుకొండి, ని,
 నిమోగించి = అడ్డొడిచి, వారలకొ - ఆపురోహి ప్రముఖులను, దానిననుష్ఠించి అదులకొ
 ఈట నత్కామము లోనగు వానిచేత, ప్రాపుము = పోషింపుము, అని, ... గోవిందచరణ అరివింద
 పిన్యస్త మాననుండు = నారాయణుని పాదకమలములందు ఆరివిందచరణ చిత్తముకలవాడు, ...
 ఉభయకర్మంబులు = పుణ్యపాప కర్మములను శంకిని, పడిపి = తయమొందించినాని ('దులిపి'

పా.)...అనునం ఘోసంబునన్ = అనుష్ఠానముచేత, మధుమధన సాధనక్రమమున్ = వారాయణానితోడ నామ్యమును, బంబెన్ = పొందెను.

2. ...తత్పత్తనిక్ = ఖండిత్యనియొక్క తనయుని, తత్ - ప్రధానులన్ = మంత్రులను, తదీయ = ఆతని (ఆపాలునియొక్క)...అనిచి = పంపి, ...భోగంబులన్ = ముఖములు అనుభవించుటచేత, పుణ్యంబు = పురంకృత్యము కర్మలయొక్క పుణ్యంబులును, తత్ ఇతరంబులన్ = కష్టములు అనుభవించుచుచేత, దుర్బలములు = సాపథులములును, ప్రత్యేకంబులు = సశించినట్టివి, కాన్ = కనుమండిగా, ఉపశాంతింబు = భూవలయంబును,...

3. ముఖ్యములన్ = మోక్షములగంప వానికి, అధోక్షజుండు = వారాయణండు ('అధోనక్షత్రయతేజాతు యస్తాత్తస్మాదధోక్షజుః' కాండ్యగజర్వము.) ... అంతిరా యంబులన్ = దిక్కులను ('దిక్కున్న రాయ ప్రత్యూహః' అను...) పునర్భవంబున్ = పున్సన్మమును, ...అపరాధసంబంధన్ = యుద్ధమునందు ('యుద్ధ సమాపాదనం దన్యచే' అను.), ... అయ్యధోక్షజుండు ప్రకృష్టంబును, ఖండికీన్ = అన్బిసునికి (అన్బిసునికి అన్ని దేవుండు ఖండివ దహనమందు తన్ను బంధించుకలనునందే కాచినందులకై బహుసానాగా నిచ్చినభనున్న పేరుగాండవము, దానింట్ల య్యధునికి గాండవ సంజ్ఞ కలిగి, ... శరణాగతిస్సంబంధన్ = శ్రీకృష్ణుని శరణాగతిచ్చుచు మనది పొంగమె, నిరపారాధనంబులు = పునర్భవ మనెడి మహామురానర్థముగా, ... చరిత్ర అంతి కలసిండు = పరిసక్తిచిత్తము కలవాడు... అతనికిన్ = ఆపాండ్యరాజునకు, ... అమంత్ర భార్యకంబుగాన్ = మంత్ర మూలమంత్రము ప్రసదప్రవాహి మంత్రము కలుగునట్లుగా, స్వయంబు = వాక్యస్వయమును, ప్రసాదించి = అనుగ్రహించి నివర్తించి, ...

మ. పరులొలకెత్తితయోగస్థున్నిలయ, భాస్వత్పాడు భాస్వత్తుచూచి

బి, న్యా భాజాతనూని నిధి సంప్రాప్త్యుత్పరాక్షిప్త, ము

ప్రకృతాంబుల కిక్క బీభత్స కేవల క్రూర రిక్షోగి హ,

శ్రేణి నానభ్యద క్షిప్తకన్యసంపన్నితోత్సవమృత్యుత్సవా.

కాల

ప.... మ = పకుశి = పొగడిపువ్వులచేత ('కేసరే పకుశి' అను. వృక్షవాచకము పుల్లించియు, పుష్పవాచకము నిపుంసకలింగము-ద్వహీనం ప్రసవవస్థయే అమృతం అలంకృతం కైశోరం బడిన - పొగడి - సమ్మోహితుడనది - పొగడియొక్క - పృథ్వి - పృథ్వీయము - సలమం = ఇల్లుగాగలవాడా, భా... క = భాస్వత్ పొండు భాస్వత్ మయు = మూర్త్యుచలములే అయిన - అంబిక = శేత్రములు కలవాడా ('భాస్వత్పాస్వత్సప్తాన్వ హరిదశోపనిశ్చయ' అను. పాణ్డ్యభాన్వాన్ = తెల్లనికాంతలు కలవాడు - చంద్రునియె - అట్లు మయప్రవృత్తియయి - 'అచ్ఛకంప మనంత్వై' పాలా., నా...ప్త - కాశీ - పొక్కుటియనిశి - బలహిత = తిమ్మిచేత - మూల = కనబడిన - ఓధి - ప్రహృత - సంప్రాప్త - పొంబువడిన - స్మరిత్రప్త = (మదినునికి చేదయిన) శవుండు కలవాడా ('స్మరంనిష్ట దా., మ...కా - ముప్త - పడిగ్రుద్దయొక్క - కశోర = క్రూరమయిన - అర్పణ = ఇచ్చుటనీ - క్కటిభితి = దోస పండుగాఁ జేయబడిన - కేశ = కేయును పేరుగల - క్రూరగతి = దారుణాడైన రాక్షసుని

యొక్క - అంగకా = హేమకులవాడ, కృ...కా - కృకవాకుధ్వజ = కోడి చిహ్నుగాఁ
గలవాడయిన కుమారస్వామియొక్క - ('సతా'కా చిహ్నా భిక్షావ్య మేధ్రేషా ధ్వజ మస్తి)
యాసే నానా.) - దీర్ఘికా - పుష్కరిణీయందు స్నానం తేప్పచేతనగు - తపశ్రీధా = పవనీయాదు
యానడు ('జీవాత్మనామ' 10వో అను.) పుష్కర - పండువునందు - అత్యుత్సాహ - అత్యం
తానక్తకలవాడ.

సమాశ్చోరు నిన్ను సదా ధ్యానించుచుండును, సూర్యచంద్రులు నీ నేత్రములు, నీ నాభీ
కిమలమునుండి పుట్టినప్రవాళులన స్మరిపారుడైన రుద్రుడు నిలచినాడు, నీపడికిటి పెనుబ్రహ్మ
నకు నిల్గిదుఁ డయిన కేశింఁగినుండు నీ పండువలె చిహ్నిపోయినాడు, నీవు స్కంధపుష్క
రిణిలో వేసె లో తప్పరాదుత్సవమును అతిప్రతిభా ననుభవించుభ - అట్ట దయాగివానుడ -
వేంకటేశ్వరుడ - పాపాదుఁడవ్యసానకును నాలవదానినో నన్నును.

1. చంద్రోత్పాండివభి సారథ్య, నయాధ్యగోపకాలననా కే

లీరథ. భక్తప్రహ్లాదాచిత్రైశ్రావులకతాంచితాత్రా.

కా

చంద్ర...ధ్య - చంద్రోత్పాండివ - అంగీకరించుచుండ - అంగీకరించుచుండ - భ - తేత -
సారథ్య - సూర్యత్యముకలవాడ (సూర్య తేజస్వీ శానాభిరే ధ్వజ - గధముతోలువాడు -
తత్త్వోత్తము సారథ్యము), న...న - నయాధ్య - తోపదేశికాంఁ డయిన - గోప - గొల్ల
కాలన - చాలకులతోడి - సహకరి - కూడియాడు - యందు - త - సక్తుడ, న...త్రా -
భక్తి - శిష్యానకుడైన - ప్రవాళ - హింద్యకలపుత్రయం డైన - ప్రహ్లాదునిచే - ఆచిత -
నిండుగా చెనుండున - స్త్రోత్ర - స్త్రోత్రము - పులకిత - పునర్బుట గొడైన - ఆచిత - విష్ణు
చన్న - గాత్ర - దేహకులవాడ.

అట్లగునీ భక్తిమోలినవాడ, నీదీగొల్లలునో ప్రాణో ఆడుకోన్నవాడ,
సంపాదనతామందు ప్రహ్లాదుడు చేసినస్తోత్రం కోమునిమించి అనుగ్రహించి సంకోప
భరణుడైనవాడ.

చంద్రోత్పాండివములు - చంద్రుని భగవంతుని భక్తవత్సలత - భక్తితాప - భక్తితాపము
దే అది భవనితము - వాత్సల్యము చే భక్తిచే వికల్పభక్తియును అంగీకరించుచుకాని, కాని అట్లన -
దెక్కడ? చంద్రవృత్తం దయినక్రమభాగ - దెక్కడ? ని భా. 'ప్రహ్లాద' - విశ్వకశిపుం జీర్ణ
భగవంతుడు అట్లనక్రమభాగమునకుయియుండు - భక్తగ్రాసరుండును ప్రహ్లాదుడు భగ
వంతుని సహస్ర స్త్రోత్రము శాసించి జనె నని భాగవతమందు గనె నను.

'నయాధ్య' - యాధ్య - భక్తి - 'య' - భక్తి - 'గో' - స - 'హే' - శ్రీ - 'హే' - 'యా' - భక్తి
శ్యాంభున్న ప్రవాళతో అను - తని తర్యంతపులకే నీ భక్తి స్వయంను - గొల్లలలల అట్టివారే
అగుటచేతను వృత్తాంతము దక్కడ భగవంతుడు పాపస్వభావమును పోషించునని భగవంతుని
కరుణాపాపము సూక్ష్మతతోను - గొల్ల - గా నలు ప్రయత్నము.

ప్రవృత్తి. అభ్యంతరప్రతిభావ్య. నవీయస్తర

ప్రభావోద్భవ, శ్రీమద్రామచంద్రోధుదా,

కనలప్రస్ఫుత త్కళియత్వశ్రమూ

ధ్వనినృపవంశిహల్లనకా.

అ...యా - ఆస్థిత = అధిష్ఠింపబడిన - అహి ఇంద్ర = నాశంద్రుఁ డనెడి - శయా = పొన్న గలవాఁడా, ప... ప్రీ - డపియస్తర = మిక్కిలిమారతరముగా - ప్రస్థిత = విగినట్టి - అంప్రీ = పాదములు కలవాఁడా, శ్రీ...దా - శ్రీత = ఆశ్రీతులయొక్క - వాత = సుహృహ మయొక్క - చేత = హృదయములయొక్క - అభు - పాపము - దా = ఖండించువాఁడా 'అగదా' అనుపాశాంతశమున - అగదా - మంఝయినవాఁడా * శీష కాషణ ధౌషజ్యాన్యశా... యురిత్యపి' అమ.], క...కా - క నీటియొక్క - స్థల = నేలను - ప్రస్పృశత్ - అంటుచున్న - కాళిను = కాళియుఁ డనెడి నాగునియొక్క - త్వేళ = వినుచుతోడి - హస్త = బోదలనునెడి - స్థలీ = నేలప్రదేశమందు - నృత్తి = ఆడించిన - మత్తల్లి = మత్తల్లివృత్తమున - హస్తీసకా = మండల వృత్తమున కలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు, నాశంద్రుఁ డయిన నాంతునిపై కవించువాడవు, నామనానతారి నందు నీపాదమును పాతాళమునుండి స్వర్గమునకుం గాంచితి, భక్తన హనులహినన పాపములను ఖండించువాడవు - నీ. మనోబోగములకు నీవే శాయగ మన్నాచి - నిన్ను ధ్యానించుచే వారిమానసము నన్నియు నెల్లయు) యమునాత్రయమున క్రిందనేలమకు నిగుడ నన్నుకొని నిలిచియున్న కాళియనాగునిపాదల లోడి యహవ్యప్రకృతమున నేలయు నీరును గాని గోట మత్తల్లి మత్తీసక వృత్తము లాడినవాడవు, అట్టి యా వేంకటేశ్వరుఁడా - (అవధరింపుము).

స్వస్థివృత్తము - స్వస్థివేద రాగగల్పైలః శ్రాంతియుత్.

దపియస్తర = అతిశా చిహ్నకమయిన 'దపియస్తర' ప్రత్యయముమీఁద వృద్ధకమే 'తర' ప్రత్యయమును ఇట్లు ప్రయోగించు చుండా? యనిన, పెద్దలు ప్రయోగించి యున్నారు కావన అంగీకరింప వచ్చును,

“యావన్తిభువి శస్త్రాగ్రీ తేనాంక్రీష్టతరం నీను”

భనుమా నీచరే శాని వ తేనాం నీచరే నను”

య. పి. 3 (465).

“క్రీష్ట తిమాయకర్మణి” శ్రుతి. “నాంయన్త తావదేవం” పండి. 2 (90). మనోన విమర్శవిలోచనము 52, 53, 54 పుటలందు.

“విభూషితాస్తానసభిం శుభ్రేషీ ప్రస్తత్రయం నం నిపునృపింహమ్

గత్వా కుమా నోథ ముదానాన స్త్యా పా నానానీ నస్తరేక్షి నమః.” హమ్మిర. 6(36).

‘మత్తల్లి’ - ఇదియొకవృత్తకావ్యము. పూర్వవాఖ్యాతలు దీనితత్త్వము తెలుగక ఈ జ్ఞమును ‘మత్తల్లికా’ శబ్దమునకు పోల్పించిన విధి లలంచి క్రీస్తాథమును వానినాగు. మత్తల్లివృత్త మునకుం బ్రమాపకములు —

“మ. క్షయకాలంబున నీధుసాగరసా స్వాదాతిరేకంబునక

నయనాబ్జంబుల ఘూర్జితంబులగు సంధ్యాకాశరాత్రీకర

వ్యయతాళానుగతిం బ్రమోదిమున మత్తల్లి మహావృత్తము”

ప్రియమొప్పారంగం కయుడైరచుడు నల్పిండు మహావృత్తముత్.”

ప్రబంధరత్నావళి. 547

‘వామదక్షిణపాదాభ్యాం ఘూర్ణమానోపసర్పజైః

ఉద్వేప్తితాపవిధైశ్చ హస్తైర్మత్తల్లుదాహృతమ్

స్థలితాపస్పృతాపాదౌ వామహస్తశ్చరేచితః

సవ్యహస్తః కటిస్థః స్యాద్దగ్ధమత్తస్థితః స్పృతమ్.’

‘హస్తీసకన్యత్వము’ - కోలాటము.

“అటయంచనంగ హస్త్యంచాస్థ్యం కోలాట

మనంగ హస్తీసకం బలరుచుండు”.

అంగభ్రాసాగ్రవము. (130).

“గగన కల్లులినీ కల్లులొసానికా : హస్తీసకములతో నవఘటించి”

శృంగ. నెఱు.

“వృద్ధలేనతు యన్మృత్యం హస్తీసక మితి స్మృతమ్

ఏకస్తత్ర తు శేతా స్యా దోషస్త్రీకాం యథా హరిః.”

హేమచంద్రుడు.

మ. ఇది పాత్రప్రసారేశ్వరప్రగృహ బంహిషత్వ వాసన గు

ర్వ దివిష్టృక్పటుయంత్రకొండవని హృద్వాసాని కద్రూడ దీ

శ్యనువాంశ్యమక్యమనాయకపరివర్తనస్మృత్యైతాముక్తమూ

ల్యనాశ్వాసము హృద్యవర్ణము తృతీయమహిం బొల్లుగున్. ౧౩

హృద్యవర్ణము = మనోహరములైన సవ్యమాంగలది - ఇది ఈపూర్వోక్తగ్రంథ
భాగము, పా... = పాత్రప్రసారేశ్వర ప్రసారేశ్వరసాత్రుడు - ప్రభృతి=లోనగు -
బంహిష = మిక్కిలి చలువరయిన - ఉల్లల - ఓధుగిల - అనీక = సమూహముచేత = గుర్తు
రక్షించుకొనఁ బడినాయు, ‘విస్పృక్’ = మిడినంటుచున్నదియు, పటు = సమర్థములయిన-
యంత్ర = యంత్రములు గలయు - అగు - కొండవని - కొండపట్టి దుగమును - హృద్య =
హరించెడు - హృద్య = భుజమునందలి - అని - కటియనెడు - కన్రూజ=పాముచేత (‘నాగాః
కాప్రవేయాః’ అమ.) - దీప్యత్ = వెలుగుచున్న - నదారి - గొప్ప - ఉద్యమ ప్రయ
త్నము కలిగిన - కృష్ణరాయ నృపసంజ్ఞ - కృష్ణరాయడనువేరి - అస్యత్ = నాచేత-కృత =
రనింపఁబడిన - ఆముక్తమాల్యద - అముక్తమాల్యద యనెడి ప్రబంధమునందు, తృతీయంబు
అశ్వాసము బి - మూడవ యాశ్వాసమై, మహిక్ = భూమిలో, పొల్లుఅగున్ = బిప్పారును.

‘పాత్ర’ - ఒడ్డి తీ త్రియులకు పాత్రులని గౌరవభిరుచము. ‘బంహిష’ బహుళశబ్ద
మునకు తరబద్ధమున ‘బంహియస్’ అనియు, తమబద్ధమున ‘బంహిష్’ చునియును పొపంబాలు
గలవు. ‘విస్పృక్’-అలుక్సమాసము, ‘వి’ అని సప్తమ్యేకవచనము. ‘దీప్యత్’-‘దీప్యత్’ అని
పూ. మ. పా. దీపధాతువు అత్మసేపదిగావున ‘దీప్యమాన’ అని వచ్చునుగాని ‘దీప్యత్’ అని
రాదు, కావున అది త్యక్తమై పరస్మైపాదైన ‘పా’ ధాతువ స్వీకరింపఁబడినది.

తృ తీ యా శ్వా స ము

స మా త్ర ము.

శ్రీరస్తు.

ఆ ను క్త మా ల్య ద.

చ తు థా శ్వా స ము.

క. శ్రీమందిరభుజమధ్యమ,

గోమండలస్థితేనగుంభన. వృష్య

కౌమార్యసమరజనము

ప్రమాణతాటంక. శ్చమన్య. ఖగాంతా.

౧

శ్రీ...మ-ప్ర=లక్ష్మీక-మందిర-స్థితియిన-భుజమధ్యమ=వక్షము కలవాఁడా ప్ర=న నా
శ్రోడం భుజమధ్యమ-మ. - మధ్యమ - 'మధ్యాప్య' సూ.), గో...న- గో = గోవుల
యొక్క - మండల - సమాహమను, - కర్ణి - ఆకర్ణించునట్టి దైన - వేణు = పిల్లనగ్రవి
యొక్క - నంభన = బిడుగు గలవాఁడా, శ్చ...క - పృథ్వీ - గర్వించుచున్న - భోమ =
భూపుత్రుడయిన నరకాసురునినుండి - ఆహృత = తేబడిన - సు...క - సురజనయిత్రీ=దేవ
హృతయైన యదితియొక్క - మణితాటంక - మణులుకెక్కిన కర్ణభూషణమున కలవాఁడా,
వృ...న - వృషగిరి - వేంకట చలయందు - శ్చ = కలకయున్నవాఁడా, ఖగ అంతా = పక్షి
లాంఛనా = గరుడధ్వజము.

మహాశక్తి నారాయణుని పక్షింజలమునందు వసించును; శ్రీకృష్ణుడు వేణు పూచునపుడు
తన్నాదానృప్తులై ఆలమండలు అతినిం బరివేష్టించి యుండిన వని భాగవతమున స్పష్టము.
నరకాసురుడు అదితికుండలములను హరింపఁగా శ్రీకృష్ణుడు వానిని సంహరించి ఆకుండలములం
తచ్చి పారిజాతముం గల గుహిణినిపుడు ఆమెకు సమర్పించె నని భాగవతకథనం పారిజాతాప
హరణకావ్యమందుం గన నగును. ఇందలి విశేషములు స్వవివరముల ననుసంధించుచున్నవి.

మణిభూచితములైన తాటంకములు మణితాటంకములు అనిమధ్యమపదలోపి సమాసము.
“టంక - గాంకా” యని అంత్యనుప్రాసము.

‘శ్రీమందిర’ - అట్టియాతనిం గొలుచుటచేత భక్తులకు లక్ష్మీకటాక్షము సిద్ధమనుట.
‘కర్ణి’ - ఆవేణుగానము వినబడఁగానే గోవులు మైమఱచి మేఠిమాని వచ్చి శ్రీకృష్ణులవాఱని
చుట్టువాఱుకొను ననుట; ఆవేణుగానము అట్లు వానిని మైమఱవఁ జేయఁగల యట్టిది అని తన్మ
హిమనూచితము.- “శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తి గానరసం ఘోష” యనునూక్తి ననుసంధించుకొన
వలయును-‘వృష్య’ - అదితితాటంకములను నరకుడు హరించినందులకు కారణము వానిదగ్గ
మని(గర్వము)చెప్పబడినది. ‘సుర’-తమతల్లితాటంకములను నరకునివలననుండి ఇంద్రాదిదేవతలు

కాపాడుకొనను తెచ్చుకొనను నేరరైరి, వానిని శ్రీకృష్ణులవారు తెచ్చి యిచ్చి రనుటచే నెల్లదైవతములకన్న శ్రీకృష్ణులవారు ప్రైదైవతమని సూచితము. 'పుష్' - వృష మనగా ధర్మంబును కావున కారయముమార్త ధర్మమంబుండువాఁడనియు సూచన. ధర్మము స్థిరము కావున గిరివంటిది.

వ, అనభరింపు మానమయంబున.

అనభరింపును = చిత్తగింపును, అనభరింబున = బిభృచ్ఛిత్తుఁడు వైష్ణవమతమును నెలకొల్పి పాండువ్యనిగి శాతానతిగర్వం బుపదేశించిన యావేళియందు.

—* నిష్ఠుచిత్తని నిజయము. *

మ. బలిమిం ద్రెంపంగఁ బోలెఁ గాయవముమం బావ్యయభంగంబుగాఁ

గలనూ పెల్లకు నంటు మోవఁ దేని రాంఁగఁ గొంతలే పుంఁ, తా.

బెలుచ న్నంటు పుటుక్కునం దునిసి వే పృథ్వీం బడెన్దాతె, మి

న్నుల మ్రోసె న్నురహంబుభు. ప్లాతిసె బె న్నోవై విగు బోగ్గింకా.

బలిమిం ద్రెంపంగఁబోలెక = యుచ్చతేత తేనుట గాదు. - నుటియే మన - అత్యంత యాపుం ద్రెంపంగోదాంములను రసబలమంతయు వైచిత్ర్యంబుగా, పాను పడుచుక = రెండుగా వీడిపోవుచు, పర్యాయ భంగంబునక = పర్యాయ = క్రమముచేత (క్రమముగా ఒకదానిని తర్వాత నొకటిగా - 'పర్యాయాదువనరే క్రమే' అమ.) - భంగంబుగాక = తునియుటవలన, కల నాలు ఎల్లక = ముడిలోని పోగు లన్నియు, అంటునెఱుక = నుడిపోగు నయితలు తెలియు ఇంచుకంత అంటుకొని మాత్రము ఉండునంతవఱకు, తెగిరాంకాక = భిన్న మయిన మనంతరము, బాలె తాను = అనభరింపుచిక్కుము, కొంతనేపు ఉండి = నెని త్రాటిపట్టు లేకున్నను తాను బదు పయ్యను క్రిందఁ బడక మునుపటివలె అంతరాళము నిశ్చించియుండినదై, అంటు = మఱి సొలసించిని దూలమునకు ప్రేలగట్టిన త్రాటిముడి, పెలుచక = స్వేదనగా (కాయార్థమునకుం బ్రయోగము. - 'పెలుచ నోకర్ణ యోకృప యోనుయోధన... అని పలికే భా'. ద్రో. ౫౫. - 'పాంచబన్యంబు పెలుచఁ బూరించి' నిర్వ. ౩. ఆ. - ఈశబ్దము నలుదులవంటిది - పెలుచనిది.), పుటుక్కునక = పుటుక్కును భ్వనిగో, తునిసి = తెగిపోయి (గంటు కత్తి), తే = తటాలున, పృథ్వీపడెక = క్రిందఁ గూలెను. (కాలే కత్తి); నురదుండుభుల్ = పేల్పుల భేరులు, మిన్నులక = ఆకాశభాగములయందు, మ్రోసెక = శబ్దించెను. విరు. = (నందనోద్ధాన వృక్షముల) పువ్వులు పెనుసోన వి = వ్యాపించినవన్న వానగా (కాల్పవర్షము పోన మనఁగలదు) అం. భా., కురిసెక = వర్షించెను.

వాదారంభనియమము ప్రకారము జయ మేర్పడినంతట వరహాలబాలె జీతకుం శంకవల సినచేగాని ప్రేలుగుండవలసినదాదు కావున, వర్వసాక్షియై యదృశ్యభూతుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుండు సభాసదులకు అప్పటికి ఎఱుకవడియే యున్న యాజయమును మఱింత దృఢపఱుచువాఁడై, బాలెను, రాబాజు నొందిన సేవకులు ప్రైముడివిప్పి దింపుటగాఁ గాక, ఎవరో అదృశ్యులు దైత్రాటిముడిని చూపఱుకఁ గోచునట్లుగా త్రెంపి రని తెగి క్రిందఁ బడంజేసెను. అనఁగా,

ఎవరేని ప్రయత్నపూర్వకముగా త్రొంపునట్లుడు, త్రోవని క్రిందినుండి మీది కెత్తుట ప్రక్కలకు లాగుట ఇత్యదికృత్యములు జరుగునుగదా, అట్టివి ఆనయమున ఆత్రేయములో జరిగిన పని తాత్పర్యము. త్రాటిపట్టు లేని సుష్పడుగూడ నాత క్రిందబడిక కొంతనే పట్టె అంతరాళమందు ప్రవేశించుట ఆజయనిశ్చయము ఎల్లవారికిని సుతంత్ర బృదయములందు నాటుటకును, భగవదంగీకారముగ్రహములు ప్రసిద్ధము లగుటకును. ఇందులకు బాహ్యుతిరేకముచేత దేవతలు దుందు భులను మిక్కిలియుగా వారుంచి, చాలనేపు పిరులవాన గురియించిరి.

‘దీపిమిం బ్రెంపుట’ - ఇది యీతమేని ప్రేలవలసిన పని లే దని తెలుపుటకు. ‘పోలెకా’ అనుట ఆత్రేయపవా లగపడమిచేత. - ‘అంటుమోవ’ దగినను ‘కొంతనేపు’ ప్రేలుమనేయుండుట పగను పురుషునిమనుగ్రహము సభ్యులను తిర్రా-లగుడుటకు. - ‘పెను సోనై’ - ‘అప్పవన్నము సోన యనగం బరగు’ అని ఆంధ్రభాషార్థమందుఁ జెప్పబడియున్నది, ఇట ‘పెను’ అనువిశేషణముచేత అయ్యత సోయినది. సంతతియ్యుచేత అయ్యతయే సునల్పతిగా పరిణమించిన దని యభిప్రాయము - ‘ను’ అనుట సురలు అదృశ్యులై వానముం బరికించుచుండి రనియు, నాత క్రిందబడిన యాధిభములూ దగినచచ్చాంగికొనమును వారు గ్రహించి రనియు భావము. ‘మిన్నుల’ - బహువచనముచేత గగననానా భాగగతులై 33 కోట్ల దేవతలును ఉత్తరార్ధమావనము చేరి రని భావము. - ‘త్రెంపగయోలెకా’ - ఇది సాధ్యశ్యమాత్రమే ఉద్దిష్టుగాని సామ్యశ్యలక్ష్మి కానందున ఉపమ గాదు. - ‘తెపడుట’ దుందుభిశ్చన్యాసకమునను హేతువుగావున వాక్యార్థహేతుక కౌవ్యలంకారము. - గలలు - పా. గట్టు; పట్టు.

శా. ఆవేశ స్వరూపారితోషమున సంపదన పంపక, భృగవ

త్సేవివ్రాతముచే ద్రుతస్థలిత ద్రుతస్థిస్థానస్థాభూ

మానానట్లటజానుగీర్ణ యగుచు స్పృశచ్ఛతుశ్శాలికా

ద్రుతశ్శా తరవచ్ఛన్మరసె గోద్రాచిత్రమాల్యం బనక.

ర

ఆవేశకో = విష్ణుచిత్తాని యావిజ సుసంపదనముందు, పతి - ఆపాండ్యరాజు, పారిశోషికములు = బహుభావములు ప్రసరింపఁ ప్రయోజన మిస్య ఇతి పారిశోషికమ్ - దీనికి పరిశోషము ప్రయోజనము (పారిశోషికము), పోక - ఇచ్చుటకు, అనిరింప - అప్పుపప్పుడే, పంపక - (దేవకులను) సంపదనంబు, ద్రుత...చేక - ద్రుతకో = తిరుగుచున్న (పోయిపచ్చుచున్న) - నేట = నేవకులయొక్క - వ్రాతము = సుహృదముయొక్క (స్తో మాభునికర వ్రాత వార సంఘాతి సంపదనాకో ఆమ.) - చేక = వాస్తవములనుండి (జాత్యేకపచనము), ద్రుతస్థలిత - ద్రుత = పరుగుచేత, వ్రారు నడిపడిగా సంపదించుచుండుటచేత - ఇట భావాన్ధులందు కృత్రుత్యము - ‘ద్రు గతో ధా. పా.], స్థలిత = జాతినది, వి, దీప్య...ట - దీప్యతో = మెరియుచున్న - ‘కృత్ర శ్రీ డా పిబిగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మోదనుచ స్వప్న కాన్తి గతిమో ధా. పా.] - మణి = రత్నాల యొక్కయు రత్నాలు ప్రధానముగాఁ గలపియు సమీపకడిమములు గోనార కొన్నిట రత్నాలు తాపంపబడియుండును. - స్వర్ణ = బంగారముయొక్కయు (బంగారముతోఁ జేయబడినవి) యనుట - అట్టివైన), - భూషా = నగనయొక్కయు - వాసన = పలువలయొక్కయు [‘వస్త్ర మహ్నా

దనం వాన శ్చేలం వసన మంశుకమ్' అమ.)-ఇట్లు-శ్చేలము, గో...బు - గోత్రా = భూదేవి యొక్క-(గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ'అమ.)-చిత్ర=పలువన్నెలుగల ('చిత్ర కిరీట కల్యాణ శబలైతా శ్చ కర్పరే' అమ.)-మాల్యంబు=నిగబంతియో ('మాల్యం మాలా స్రజౌబూర్ధ్ని' అమ.), అనన్ = అనునట్లుగా, సంస...ధృతిన్ - సంసత్ చతుశ్శాలికా = సభామందిరముయొక్కయు ('సభా సమితి సంసదః', 'చతుశ్శాలం తు మన్దిరమ్' అమ.)-రై వేశ్య-ధనాగారముయొక్కయు (=బొక్కసముయొక్కయు - 'రాః పుంసి స్వర్ణ విత్తయాః' మేదిని.-'గృహ కేహో దవసిత వేశ్య సప్త నికేతనమ్' అమ.) - అంతర = మధ్యదియున

(అన్తర మవకా శావధి పరిధానా న్ధర్మ స తాదర్శ్య

ధి ద్రాత్మీయ వినా బహి రవసర మధ్యేన్ద్ర రాత్మని చ.' అమ.)-

పద్ధతిన్ = దారియందు ('సరణిః పద్ధతిః పద్యా' అమ.), బానుదమ్ము = మోకాటబంటి ('దమ్ముచో' ప్రత్యయము నిలుపుకొలతం చెలుపును.), అగుచున్, తెరనెన్ - వ్యాపించెను.

విష్ణుచిత్తునికి జయము కలిగిన యాసమయమందు పాండ్యరాజు పద్మావతులకు పరితో సార్థము బహుమానములు ఇచ్చువాడై ఒక్కొక్కరితోను మణికనక భూషణవస్త్రాదులను బొక్కసపు గృహమునుండి తెప్పని మాటిమాటికం బంపిన నేవకులు తత్త గామే సోయి వానిం గొనివచ్చు త్వరలో వారిచేతులనుండి ఒకటి రెండుగా జాతీ బొక్కసమునకును సభావనమున కును నడిమిజారిసాడుగునను మోకాటిలోఁజుగా పడిన యామణిభూ సాదిశ్రేణి యె ట్లుండె ననగా- భూదేవియు హర్షోత్కర్షముచే అసమయమున నానావర్ణముల పుష్పములమాల్యమును శిరమునం దాలెసో యనున ట్లుండెను. 'బానుదమ్ము' అనుటచే 'సరకునేచుండు'క రాతినవ యింత మిక్కుట మై యుండుగా. వినియోగము నొందున యంతమిక్కుటయిం. అని వాని పెక్కువ మితిలేని దని తెలియ సగుచున్నది. ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

'(నేవివ్రాతము)చేన్'- చు అని చేయిశబ్దమునకు. గాని కిది 'వైతీయా'బాపము- చేతునుండియని యర్థము. 'ఇటాబాబ్దము, మహాతతన శ్రీలింగ మునకు చేతి త్వ శిలకములకు ద్రుత స్థలిత', 'బానుదమ్ము' అన వానికి వికల్పముగా శ్రీత్వము వచ్చినది. 'బానుదమ్ము' యని పూర్వ ముద్రము అపకల్పము. 'టిడ్డాబా ఇ'త్యాదిసూత్రముచే దీప్య రావలయును. 'చతుశ్శాలికా' చతుశ్శాల నే చతుశ్శాలిక; స్వాధీనున కప్రత్యయము; స్వాధీకము. ప్రకృతిలింగముకంటె భిన్నలింగము దాల్చుటయుం గలదు గావున శ్రీలింగము. 'మాల్యంబు' - అమరమందలి 'బూర్ధ్ని'యను పదము ఆతంత్ర నయినను ఇచట మాల్యమును నిగపూదండ గానే గ్రహిం చుట సముచితముగా నున్నది - 'దీప్యన్తణి' అని పరముద్రాసాతము - దీపధాతు వాత్మనే పదిగావున 'దీప్యత్' అనిరూపసిద్ధి లేమిందేని - 'దీప్యత్' అని పుష్పైత్రపది 'దిప' ధాతువు గ్రహింపఁబడినది.

ఆ. వేదవిద్య మొన విష్ణుతె త్త్వం బిల్లు

వాది గెలిచి, తెలిపి, వసుమతీని

భక్తి నోలలార్చి, భగవత్ప్రసన్నుఁగా

జేసి, లోకహితము చేయుటయును,

ఇట్లు - పూర్వోక్త విభమున, వా... వాడుముచేయుచున్న యాశ్చర్యచిత్తుడు, గోచి = ఇతిరమతస్థులను పండించి, పేదపెట్టము - పేద = పేదయులచేత (ఉపనిషత్తులచేత ననట) - పేద్యము - తెలిసికొనబడినది, విని - విన్నుత్వింబు = సంస్కృతరస్యమి (అయిన నారాయణుని) స్వరూపమును, తెలిసి - బోధించి, పనుచుతీసుకొ - (ఆపాండ్య) రాజును, భక్తికొ - సగవంతునియందలి తాత్పర్యమునందు, పుల లార్చి = కీడించునటు చేసి. భ... గాక - భగవత్ - శ్రీమన్నారాయణునియందు - ప్ర పన్నుగాక = శరణాగతునిగా, లేసి, లోక హితము = జగత్తుకొరకు పులు, చేయుటయుకొ = చేసిన యంతట.

'పులార్చి' - 'పడు'నకు ప్రేరణము 'అర్చు'; పుల యనునది జలప్రదానమయమందు ప్రేరేపించుటకై వాడును శబ్దము. పుత్ప్రబాగముచేత 'భక్తి' యనున యొక మహారస ప్రవాహమువంటిదిని సాగించుచున్నది. 'భక్తి' నామధేయములు - శ్రవణము, స్మరణము, స్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, పంచకము, దాస్యము, సఖ్యము, సత్ప్రసాదము, 'పేదపేద్యము' అను బోధనముచేత పేదపాప్యా ప్రవాహము తా వనియు సూచిత మగుచున్నది.

'వా...' - పా. 'వాదు' - 'లోకహితము' - లోకం తెల్లరుగు'యధా... తిథాప్రసా'యను శ్లోకమును చూచి, పూర్వోక్త మాలచేత ఈమతమునే విశ్వసించి ఇతిరమతస్థులను త్యజించి శ్రీమహాదేవుడు దురు గావున ఎక్కడ బ్రజునకు చేసిన హితము లోకమున కెల్ల చేసిన హిత మయినది.

శా. అద్భావాగ్విబుధిం. బాసెచావచుం పివ్యాసం, హాసంపచ

స్పృహం. హాస్యతాం గతం తిలకం ప్రసాక్తవిద్యాధరం,
విధ్యాత్మక మనాల్లయం హా కుభసా మిత్యున్న త్రి-న్నరం.

విద్యాగ్రణి... అర్చి... త్రివిధమున... కయ్య స్పృహం బంతయుకొ, ౬

అర్ధ...దు = ... విద్యాగ్రణి... విప్రస్మృత... అయిన యాశ్చర్యచిత్తునియొక్క 'ధీరో మహిషీ జ్ఞాన ప్రాజ్ఞా... సంఖ్యావాక్ పణ్ణితో కవి' అను. 'అగ్రేనం కత్తమ ముత్తమం చ గ్రామణ్య మగ్రే వ్య మదాంబి నీ హలా.' - కెలుపు - జయముయొక్క - (జయమువలని) - ఉత్సవమునందు = ఉగ్రమునందు (ఉగ్రముచేత ననట) - 'ఉత్సేకామర్షయో రిచ్ఛా ప్రసవే మహా ఉత్సవ' - అను.) - నగింబు = ఆకాశము. - పరియుకొ = సమస్తమును, - అర్ధా... బా - అర్ధా... హరి! అనెడి ('తత్త్వే త్వద్ధామి జ్ఞానా వ్యసూమ్' - అను.) - వాక్ = మాటగల - పలుకుంబు = పేదలు గలది, అహ... ము - అహ... అశ్రయము అనెడి - వచన = పలుకుట గల - కవ్యాహాసము - పత్రిదేవతలు గలది (కవ్యాహారులు అనగా సత్త్విదేవతలు - 'హవ్య కవ్యే దైవప్రేతే' అను. పుత్రన్నమునకు కవ్య మని పేరు), అ... ము - అ... ఆహావా (అర్చర్యము), కరీ = కలియుగము - కృతతామ - కృతయుగత్వమును - గతః = పొందినది - ఇతి = అనెడి - శ్రీ = శోభతోడి. ('శ్రీ రేవో రచనా శోభా భారతీ సరళ ద్రుమే' మేదిని. - నూత్న = మంచి మాటగల - విద్యాధరంబు = విద్యాధరులు గలరయు, కుభియామ్ = చెడుబాధగల వారియొక్క - (అర్ధైతాది మతస్థులయొక్క - యనుట), ఇ... ము - ఇద్ధి = ప్రకాశితమయిన - బౌద్ధత్వమ్ = గర్వము - ('ఉల్లాస ముద్ధత ముత్కుట ముద్భుట మితి వాతీ నానార్థా హలా.), లయమ్ = నాశ

మును ('అయ స్మార్త్య త్రయీసా వ్యే సంక్షేపణ వివాశయోః' హైమ.)- అగాధి (అగాత్ + హి) = హించెను గదా ('హి హేతా వపధారణే' అమ.- హి అను నవ్యయము నిశ్చయమును తెలుపును.)- ఇతి = ఇట్లని - ఉన్నదతో (ఉత్ + నదత్) = బిగ్గరగా అణచుచున్న - కిన్న రంబు = కిన్నరులు గలది ('స్యాత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురభ్యవదనో మయ' అమ.), అయ్యెన్.

విష్ణుచిత్తుని జయమునకు పార్జించి ఆకాశమం పింతటను దివ్యులునిండి ఈక్రిందయట్లు సాధువాదములు పలికిరి.- దేవతలు 'బలిబళి'యనిరి; పితరులు 'అహా'యనిరి; సిద్ధులు 'అహా'యనిరి; విద్యాధరులు 'అహా కలియుగము కృతయుగ మయినది' అనిరి; కిన్నరులు 'దుగ్మతుల యొక్క పొంగిన పొంగరు నా మయినది గదా' అని యుచిరి. - కలియుగము కృతయుగ మయిన దనుటచే అద్వైతాది కుమతములు కలిమాయచే నుత్పన్నము అనియు, వైష్ణవమతమే సత్యయుగమందు నెక్కొని యుండ ననియు భా.

'ఇత్థంవహతి' పూర్వముద్రుట పా. ఇది 'ఇత్తున్నద' అనుదానికి ప్రామాణికము గానోపును. 'అధిరాగ్రణి' - ఇందు - 'అధిరాగ్రణి' అని యుండుగా కలిగిన వ్యాకరణ కార్యమున, పూర్వ ధకారము ఏకారముగా మారుటకు తెనుగు వ్యాకరణములో సూత్రము లేకపోయినను మొత్తమున పూర్వ ధకారముచుక్క యుత్తుపినబడికొనెట్టి ధకారముచుక్క యుత్తుమాత్రమే విస్తరించుటచేయును, అట్టి కావ్యముచేతనే సంస్కృతమందు పూర్వ ధకారము ఏకారముగా మారువట్లుగా వ్యాకరణసూత్రము లుండుటం కనియు, సువాచితులును.

క. వృద్ధ బాకలత్తు యున్నను బుద్ధియె యెవ్వరిక వారం బూడిదొంగు.

విద్ధరసేతులలో నున్న వృద్ధుని పూజించితిమి త్రివిక్రమా భక్తికా. భావ్యము. అని యిట్టి ప్రావృత్తిని ప్రకటించుటచేతిను, ప్రక్రియా లాభవాన్ మై తిరిగింబనను పూర్వ నష్టమునకు బత్తుబేటిగా మార్పు లంగీకరివ్వముడినిచే బుద్ధుంగీత్యాదులు రక్షితియ్యవలెను.

స. కలవ్రాలు వాకిట వేసియరంగులు నూడి

కరిగి పొదూనాహుల సరియువారు;

తమమ్రాలు నుండునంగలముం గానకి దాదా

కలెలు గడి బెత్తుల బరువారు;

కరిగె నెవ్వమవారి దే పోయి మఱి బల్లి

తొడివిద్యాంసులం గూడువారు;

నదులైన తమవాని గృహకృత్య మడిగి నా

డనునవి తప్ప నూడొ నెడివారు;

తే. 'నాద మేమాయె?' నన్ను, 'భూవసునిపట్ల

పాత మాదానరికి గల్గి బ్రతికె', ననెడి

వారు; 'నా తెం, డీటు విమర్శ దూరమైన

వాకిట వసించు నెవ్వర డన్వారు సగుచు.

తర్వాతి పద్యములోని 'విద్వాంసులు' అనుపదముతో నవ్యయము.—

1. విద్వాంసులు=(గీడిపోయిన) పండితులు, నెలవులు=పెదవుల మూలలను, నాకుచున్= నాలుకతో తడుపుకొనుచు - వెలియరంగులు = బయటి తీన్నెలను, చూడక, అరిగి = పోయి, పాదూవాచున్=తమచెప్పులు పూచువానిని ('అథ పాదుకా పాదూరుపానదో స్త్రీ' అను.), అరయువారు = వెడకువారు;

2. తమమ్రాలన్ = ఎదురు, ఉండు = ఉన్నట్టే - అండులు = అండులికను (అండుల మనగా - పార్శ్వములందు మాత్రమేని కల్గి - ట్రాన్జిట్), కానక, దాడి = పవరికి పోయి, చేరెలుంగు ఇడి = పెద్దకేకవేసి మిక్కిలి బిగ్గరగా - పా. చేరెలుంగు ఇడి=(చేప + ఎలుంగు)పటిమ గల కంఠస్వరము చేపికిని-పా. చేరెలుంగు ఇడి = చేతితో కూడుకొన్న గొలుచు కావించి - చేయె తి కూకవేసి అనుట. మఱియు లక్ష్యము -

3. "దీపించి, యతని నవనము | చేరెలుంగు ఇడి చూచి యేమి చెప్పెడు, తపుమా, యేమినుల వివర, గానననీ వొత్తుచుఁ జెప్పఁ చెప్పెదని మహాత్మా." మారవిం.౨. బెస్తన్ = బోనను బ్రాత్యేకవచనము - బోయల ననుట, 'భారవంశాకుపేరు మరలమందును - బెస్తమోదరి బోయఁడు పోయి పాగ' - అం. వి. 288, చీరువారు = పిలుచునట్టివారును;

3. నగరు వెల్వడుదాడ = దాబ్బహమునుండి వెలికిపోవుమఱకు, తెగిపోయి - ఒకరు నొకరు పడిపోయి, మఱి = వెల్వడిన యనంతరము, నిల్చి, తోడివిద్వాంసులఁ గూడువారున్;

4. ఎదురు అయిన (ఎదురుండిన) - తమనానిన్, గృహకృత్యము = తమ యింటిపనిని, అడిగి, వాఁడు, అనునవి = చెప్పునట్టి యుత్తరములను, తప్పన్ = కటికెప్పిన మఱియొకటిగా. ఊరి కొనెడువారున్ = 'ఊరి' 'పొ' అనుచు పినువారును;

వాదము నిమి అయెన్ = వాదములో ఎవరు జయించినారు, అన్నన్ = అని ఎవరే నడిగి నంతట, భూవరుని = తేనియొక్క - పక్షపాతిము, అదాసరికిన్ = అదాడు వైష్ణవునికి (దాసరి యనఁగా విష్ణుభక్తుఁ డయిన శూద్రుఁడు, ఇటు బ్రాహ్మణుఁ డగు వైష్ణుచిత్తుని ఇతరమతస్థులు దాసరి యనుట తిరస్కారముచేత), కలిగి=కలిగినందున, బ్రతికెన్ = (అదాసరి) మావాదములనుండి తప్పించుకొనినను, అనెడువారును, దేవులెండు = దేవులు లెండి, ఇటు, విమర్శ = విచారణ, దూరము అయినవాకిటన్ = లేనిచోరమందు, ఎవ్వాఁడు పనించును = ఎవఁడు నిలుచును, అను వారును, అగుచున్ = అయి.

గీడిన పండితులు వాదమంచయిన మోటుమిదు ఖముచే పెదవిమూలలను నాలుకతో మాటి మాటికి నాకుకొనుచు, తమనేపకుని తమపాదరక్షలను చేత నుంచుకొనియుండు వానిని, ఆస్థాని వెలుపలి యరంగులమీఁద తమకై కనుపెట్టుకొనియున్నవానిని, తమ తత్తపాటలలో చూడకయే దాడిపోయి, అక్కడ వెడకుచుండిరి; తమతబ్బిబ్బులో ఎట్టయెదుట నేయున్న తమయందలమును చూడక దాడిపోయి అక్కడ బిగ్గరగా బోయాలను పిలువఁబడంగిరి; రాచనగరు వెలువడువఱకు తమతోడి పండితులను విడిపోయి అచటనిల్చి వరల కలసికొనిరి; కొందఱు తమయింటి వాఁడెవఁడేని అగపడుగా, వానిని ఇంటిపను లడిగి వానియుత్తరమును

ఒకటి చెప్పిన మఱియొకటిగా వినిరి:- 'వాడు పేనుయిన వయ్యా?' అని ఎవరేని యడిగిన, 'ఆ రాజు ఆపాడుతై స్త్రపునిమీచ పక్షపాతము వహించినాడు, గానున్న వానిని నోరెత్త నిత్తుమా?' అనిరి. 'ఏమిప్రయోజనము విమర్శలేనియీతేని యాస్థానికి ఇంక సేవఁడెఁగును?' అనియు పల్కిరి.

ఇందు తృప్తీయపాదము - సెక్కువాతప్రతులలో చతుర్థపాదముగా సగపడుచున్నది. - స్వభావోక్తిలంకారము.

తే. కలిసి యొకరింజనెపు స్వంగాటముల

సగరిడెనఁ నొమచునె మంజునంబు నాడి.

చనిరి విద్వాంసు లిండ్ల. కన్దనవిభుండు

సూక్ష్మ సత్తవమహాగజసూక్ష్మం దేసి.

౮

స్వంగాటములను - చదుకములయందు, ('స్వక్యాటక చతుష్పదే' అమ.), సగరిడెనఁ = రాజగుహమునైపు, ...మంతనములు - ఈ హస్తములు, ..అజ్ఞనవిభుండు - ఆరాజు, దీక్షికిం = ప్రకటనతై, ...మ...ధుం = సుహృత్ = గొప్పదన, గజ = ఏనుగులు, అసూక్ష్మం = ఎక్కినవానిఁగా, చేసి, - (విమలమీచనకొనించి అయి.)

మ. సమరేంద్రుఁడొంచి పోయ మొనగులము విష్ణునందరి సృజిత

దొరలకు రాజకుమారులకు బనుపఁగా, సహస్రస్వంబు న్నిర

సరనందస్తుపొంది గజేంద్ర హయపుంజునారకాంతాంధ్రానినా

పుంజు సృజితయని, కల్పి నా కింకరసాలో మాన్యమన్యంబునకొన

పుంజుఁడొంచి = పోలేఁడొంచి, లేచును అయిన సగరింబున్ = ఆవిష్టుచిత్తుని అగుపునమునకు (విల్లిపుత్తూరికి), చేర్చుఁ డొచ్చున్. బశిత్ = ఆతని కంటిని, గోరలన్ = సామంతరాజులను, రాజకుమారులన్, పనుపఁగాన్ = పాప్యరాజు పంపినంతట, సూక్ష్మస్వనంబులు - వాద్యధ్వనులును. నిరంతరవంస్తుతులకు - సడతెంపు లేని స్తుతిపాశకుల వ్రతములును, ప్రవర్తనః స్తుతిపాతకాః. స్తవః స్తుత్రం సుతి ర్ముతీః అమ., గజ...యల్ - గజేంద్రఁడొత్తమనులయిన ఏనుగులయు - హయ - గుఱ్ఱములయు, - పుంజు = గిరింబును. వారకాంతా = వేళ్ల - అంధ్ర - పాదముల, హపుంజున్ = అందఁడు, ప్రమ్యరు తేరపదే వ్యాఘ్ర పుష్ప వర్ణభ కుష్మరాః సింహశార్దుల వాగాద్యాః పుంజి శ్రేష్ఠాథగచరా' అమ. - అదృశబ్దముచేతి ఇంద్రదిగ్విబ్దములు గ్రాహ్యములు - 'వాస్త్రో గణికా వేళ్యా', 'ప బ్ధ్యో శ్వరణోఽస్త్రీయామ్' - 'పాదాబ్దం తులాకోః గృహ్లాకో నాపురోఽస్త్రీయామ్' అమ., మ్రోయఁగన్ = విద్వించుచుండఁగాను, వాయు = ఆదోరును రాజకుమారులును, ఇరుగడన్ = ఆభిక్షునికండుపావ్యములయందును, కల్పి = నీవించుచు, సోన్ = కూడఁజనుచుండఁగా, మార్గమధ్యంబునకొనడిదారిలో. - (వైపర్యసతో నన్వయము.)

పాండురాజు విష్ణుచిత్తుని పూర్వోక్తప్రకారంబున గొప్పయేనుగులపై నెక్కించి, హారేఁగించెను; ఆర్వాత అట్లే ఆయనను తద్వాసస్థానమయిన విల్లిపుత్తూరికి చేర్చుఁ డని ఆయనసెంట సామంతరాజులను రాజకుమారులను పంపఁగా, వాద్యధ్వనములును, సడతెంపులేని స్తుతిపాశకుల

స్తోత్రములును, ఏనుగులయు, గుఱ్ఱాలయు గంటలును, వేశ్యాయువతుల యందెలును మ్రోగుచుండగా, ఆదొరలును రాజకుమారులును ఆభక్తునివెంట ఇరుపార్శ్వములందును, గొలిచి పోవుచుండగా, నడిదారిలో (ఈవక్ష్యమాణము జరిగెను.) - వారకాంతలను గజేంద్రహయములతో చేర్చి చెప్పటచే వారకాంతలను గజేంద్రహయములును గజ్జలగుఱ్ఱములునుగా నుండి రని సూచన. మధ్యమధ్య సానిమేళముల వాడించుచు నడిచి రనియు భావము. - రాజాదులను కూడఁ బంపుట ఆభక్తునియందలి భక్త్యంతరమునుచేత. 'నిరంతరం' అనుటచే ఆవంతులే భక్త్యావేశ పారవశ్యముచే తెంపులేక పుటించి రనుట.

'బడిక్' - పూ. పా. బడిక్; - 'భరుగడ' - ద్విగుసమాసము. - 'పురియేగించి' - ఊరేగించుట యనువ్యాపారమున 'ఊరు'నకుంబోలే ఇటు 'పురి' కిం బ్రథమ అధ్యభావనచేత వచ్చినది. ఇట్టిదో ద్వితీయ కలదు. - పరమయోగివిలాసమున 3 (303)

క. 'నిదు' కుడు నడుత్త మొందుచు నాశాపునకు భక్తితో మ్రొక్కి నుతిం
చుచుఁ దాను బల్లకిమోచుచుఁ జేగించెన్ విధూతి శోభిల్లఁ బురిన్.

ఇటు 'పురిన్' సప్తమ్యర్థకము గా వును. పరమయోగివిలాసముననే పట్టిపట్టునం బ్రథమయుం గలదు.

గీ. 'మఱియునిజవైభవం తెల్ల మెఱి తనదు! పట్టకేనుగు మీఁదటఁ బెట్టి నుతనిఁ
బరమ గలయ నేగించెన్' హరి నమ సానురలుగొలువఁ దస్విభవంబుఁ బాడవన్పె.' (485)

—*విష్ణుచిత్తునకు భగవంతుడు సాక్షాత్కరించుట*—

ఉ. ఇంగిలికంబునం బడిపి యెత్తు కనీసపు కెంటెమో యను

న్నింగి గరుత్మంతపరలనిగ్గున లేదొగ రెక్కె; నంత పే

చెం గలకాట్టిమీఁగడల బి డ్డెట్టించెడు కమ్మగాడ్డు; నెం

డెం గడు మ్రోతః పెద్దిరువడిం గని; రాజగరాజ మూపునన్. ౧౦

ఇంగిలికంబునన్ = ఇంగిలికమునను, (ఇంగిలికము కలిపిననీటియం దవుట), పడిపి = తోచి, ఎత్తుకనీసపురం కెంటె = ఎత్తుచున్నవల్లనివంట నేతపప్రమో, అనన్ = అనునట్లుగా, నింగి = అకాశము, గరు...నన్ = గరుత్ = (వక్ష్యమానుడైన భగరాజయొక్క) తెక్కలయొక్క (గరుత్మత్తు చ్చదా పత్త్రం పతత్త్రం చ తహుహస్ అమ.) - పరంపరల = పంక్తులయొక్క - నిగ్గునన్ = భాళభాళ్యముచేత, లేదొగరు రెక్కెన్ = లేతయెఱుపుం బొందెను. అంతన్ = వెంటనే, కలకాట్టి మీఁగడలబిడ్డు = పాలనముద్రపు మీఁగడలబిడ్డుస్వర్గము, ఎఱిగించెడు కమ్మగాడ్డు = తెలుపుచున్నతాపిగాటి, పినెన్ = ప్రసరించెను. (అంతన్), కడున్ మ్రోతః = గొప్పధ్వని, నిండెన్ = పర్వము, (అంతన్), పెద్దిరువడిన్ = గరుత్మంతుని, (అజములు) కనిరి. (అంతన్), ఆభగరాజమూపునన్ = ప్రసిద్ధుడయిన యాగిరుత్మంతునిబుజముల మీఁద ('గరుత్మాన్ గరుడస్త్రాక్షో వై నతే హు భవోత్పత్తే' అమ.), తరువాతి కన్వయము. - ప్రథమపాదమున - 'పడిపి యెత్తుననీసపురం కెంటె' అని పా. ఆపాదముతో 'రంకె'మనఁగా 'తేకు అని వ్యాఖ్య యున్నది.

వారటు పోవుచుండగా మధ్యదారిలో మహావిష్ణువు వారికి ఆభక్తునిమూలముగా దివ్యదర్శన మొసంగెను. దానివలన మెట్లనఁగా - మొదట అకాశము భగవద్వాహన మయిన గరుత్మంతుని

తొక్కల యొట్టకాంతిచేత ఇంగిలీకపునీటం దడిపియెత్తుచున్న నల్లదుప్పటియో యన లేతయెఱుపుం బొందెను; పిమ్మట ఆమనతొక్కలగాలి వానియందలి పాలసంధ్రపు మీఁగడలజిడ్డును వారి యొడళ్లకు ఇంచుకతగిలించుచు ఆపరిమళమును వారిమీఁదికి వీచెను. అతఁడు ఇంకను సమీపింపఁగా రింగని యాతొక్కలమోత విసంబడం దొడంగెను. పిమ్మట అతఁడు కనులకుం దోచెను. ఇంకను సమీపగతుఁ డైనంతట అతనిమీఁదఁ గూర్చున్న భగవంతుఁడు ప్రత్యక్షుఁడాయెను.

‘ఎత్తు’ అనుతథ్యార్థకరూపముచేత క్రియ జరుగుచు నే యున్నదశ తెలుపఁబడినది; అందువలన ఆకాశమున క్రమముగా క్రిందినుండిపైకి ఆంశమును లోగఁగు పర్యే నని భా. పాల సముద్రపు మట్టమునుండి పైకి లేచుటవలన ఆయెఱుపు క్రిందినుండి పైకి పర్వినది.

‘ఎఱిగించెడు’ అనుటచేత విస్తారముగాఁ గాక ఇంచుకయే తగిలించెడు అని భా. - ‘కమ్మ’-అజిడ్డు తావి గలది యనుట-పద్యమందు క్రమముగా గరుత్మంతుఁడు హారమునుండి వారి తావుపైకి వచ్చుటయు, పైనుండి క్రిందికి వచ్చి వారికి సమీపగతుఁ డగుటయు తెలుపఁబడినవి. ‘కనీసపు’ - కనీసము అనఁగా నల్లనిది, దీనికి ప్రకృతి ‘కానీసము.’ కానీస మనఁగా మైలు తుత్తము; అది నలుపుగాన దీనికి ఈమధ్యను వచ్చినది. ఆకాశమున వచ్చియు కనీస మని మనుచు లోనుం గలదు: -

క. ‘మంజరశ తాంగ హయభట! రంజితమై పెరజుపనింపని లలమణ్’

మంజులకాంతిఁ గనీసపు! మాంజిష్ఠముజోలె గగనమండప మమరెక! 5 (42).

‘పరంపరల’ అనుటచేత తొక్కలను చాఁచి వింటుం బద్యమన్నాఁడని భా. ‘ఎక్కె’ అని శబ్దరత్నాకర పా. దానికి పా. ఎక్కు-‘హాన్’ అని పూర్వపద్యమం దున్న తుమున్నగము నకు ‘ఎక్కెన్’, ‘నీచెన్’ అను సమాపకక్రియలతో నన్వయము. ‘జిడ్డు’ - ఇది గరుత్మంతుని తొక్కలకు, అతఁడు సర్వదా పాలసముద్రపుమీఁగడలమీఁదఁ దేక్షశాయిసన్నిధిలో వేచియుండు టగల అంటుకొన్నట్టిది. వానినాడించుటచేత అజిడ్డును ఆపరిమళమును ప్రసరించినది. ‘కల శాఢ్ధి’-కలశము (రూ. కలశము) అనఁగా పాలకడలిమొక్క యమృతమును పోషియుంచు టకై విశ్నోకర్మచే సృజింపఁబడిన ఘటము, దానికి సంబంధించినది గాన కలశాఢ్ధియన పాలకడలి. ‘పెన్నిరువడి’ - ద్రావిడభాషయందు - పెరియ = పెద్దవాఁడైన - తిరు = ప్రేమ = పూజ్యునియన - అడి = సాదముగలవాఁడు, - పెద్దపూజ్యపాదుఁడు అనుట - ఇది గరుత్మంతునికి పేరు, ఇట్లే ఆంజనేయునికి పిఠిమతిరువడి యనిపేరు. ‘రంజితమాయనన్’ - ఉత్తేజ్జ్వలంకారము; పద్యములో స్వభావోక్తియు స్ఫురించుచున్నది.

సీ. చివ్రహఁబొట్లపుదోయి జెందమ్ము లనఁ దొడ్డున్

హస్తోదరముల దిన్యాంఘ్రు లమర,

నునుఁగప్పుమేసఁ దోచిన తరహృచ్చిచ్ఛాయ

లీలఁ దాల్చునసిండిచేల మెఱయ,

వ్రాలిన యోగివగ్గము నిర్మలాంతిక

రణములువోలె హారములు దసర,

సిరికిఁ బుట్టింటి నెచ్చెలు తొట మనవిక

జూసి నా మకరకుండలము లమర,

తే. శ్రీత సిత చృద నాత్మాభిహత పరాగ

వలయమండిత కల్పశాఖలో యనంగ

శంఖచక్రాంచితోదనాస్తమములు గనరె.

కోరకఁ గనులేలఁబడుచు చిత్రస్థిరాంబు.

౧౧

ప్రేమహావిష్ణుఁడు ప్రత్యక్షమగుటను కవి వర్ణించుచున్నాఁడు. - చివురుబొట్లపుకోయి
చేందములు అనక - చిగుట్ట పొట్టాలబంటులోని యొల్లదామరలు అనునట్లుగా, తా...లు
తార్జ్య = గరుత్మంతునియొక్క (‘గరుత్మాక్ గరుడ స్థాన్యః’ అను.) - హస్త = చేతుల
యొక్క - ఉదరము = తలములయందలి - (అరచేతులయందలి అనుట) - దివ్యఅంఘ్రులు =
బోకాతీతములయిన పాదములు (‘పదద్భ్ర’ శబ్దబోధఁ స్త్రీయాన్’ అను.), అమరక = ఒప్పు
చుండఁగాను;

మనుగొప్పు హేనక = నిన్నని నల్లవేషముందు, కో...లీలక = తోచిన = అగపడిన-
తత్ = ఆత్మార్జ్యనియొక్క - ఊర్ధ్వచ్చా నతలక = మీదికిఁ బ్రవేశించుకాంతియొన [పా.
తదవ్య - తత్ = ఆ - అవ్య = అష్టముయొక్క (వాహన మయిన గరుత్మంతునియొక్క
యనుట - ‘వాహ నా హ్యవ్య గర్భవ హయ సేధవ సప్తయః’ అను.) - ఛాయ = ప్రతిబింబముయొక్క
(‘ఛాయా సూర్యప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః’ అను.), లీలక = విలాసముతోక =
తొల్పుననిండిచేల - ధరించిన బంగారువలవ, మెయక = ప్రకాశించుచుండఁగాను,

[నా...వోలక = వ్రాలిన = వచ్చి వెలుడినవైన - మోగివ్యము = సంయమల సమూ
హముయొక్క (‘బృద్ధభేదై స్సమై ర్విరై’ అను.) - నిర్మల = పరిశుద్ధములయిన - అంతఃకరణ
ములు వోలక = మనస్సుతో యనునట్లుగా, హరములు = ముత్యాల పేరులు, (‘హరో ముక్తావళి’
అను.) తనరక = ఒప్పుచుండఁగాను;

సిరికిక = మహాలక్ష్మిక, పుట్టింటి నెచ్చెలులు = పుట్టినిల్లయిన సముద్రమండలి యనుగఁ
జేలులు, బొట్లక = అయినకాణమున, మనవిక = విమానెప్పకొనుటకై, దాసెక వాహ =
సమీపించినవో (సమీపించిన మకరములో) యనునట్లుగా, మకరకుండలములు = మకరాకారము
గలవైన కర్ణాధరణములు, అమరక;

శ్రీ...లో - శ్రీత = ఆశ్రయించిన - సితచృద = హంసల గలవి - (‘హంసాస్తు శ్వేతి
గరుతః’ - అను.) - వాత్యా = సుడిగాలిచే (వాతానాం సమూహోవాత్యా) - అభిహత =
లేచబడిన - పరాగ = పుష్పాడియొక్క - వలయ = చక్రముచేతును, మండిత = అలంకరింపఁ
బడినవియు నగు - కల్పశాఖలో = ఈషిమానికొమ్మలో, అనంగక = అనునట్లుగా, శం...లు =
శంఖ - సాంచజన్యంబును - చక్ర = సుదర్శనమును (‘శఙ్ఖో లక్ష్మీపతేః పాశ్చజన్య శ్చక్రం
సుదర్శనమ్’ - అను.) - అనువానిచే - అంచిత = ఒప్పుచున్న - ఉరు = గొప్ప-హస్తములు =
చేతులు, తనరక, కమలేక్షణంబు - కమల = పుండరీక (ములవంటి) - ఈక్షణంబు = సేత్ర
ముగ గలవాండైన, చతుర్ముఖంబు = (నాలుగుచేతుల కేవలం చేయిన) నారాయణుండు,

కోచెక్ = ప్రత్యక్షుడాయెను. (౧౦ వ పద్యములో 'మూపునక్' అను పదము ఈక్రియా పదముతో నన్వయించును.)

తాన్మ్యుని మూపునం గూర్చుండియున్న ప్రమాదాన్ని రాయణుని దివ్యపాదములను తాన్మ్యుడు తన యరచేతులయందు మోచుచుండెను. పాదములు ఎటుపుట్టె యెట్టుని తామసములవలె నుండెను. వానికి సుఖస్వర్గ గా ఆతికోమలము లై యుట్టువీయు నై తాన్మ్యుని అరచేతులు చిగుర్ల సొట్లములవలె నుండెను. తాన్మ్యుడు అరచేతులను ఆద్యపాదములకు సుఖస్వర్గకై. అట్లు గావించుకొనె ననుట.

తిశితకిని నల్లని తన (మేని) నిగ్గులో సువర్ణచ్ఛాయుండైన తాన్మ్యుని ప్రతిబింబము కోచు చున్నదా యన భగవంతునిమేన పితౌంబరము వెలగొందు చుండెను.

భగవంతునిపై వ్రాలిన వైన మౌగిర్వీరులపరిశుద్ధాంతకరణముల పరింకలో నున్న భగవంతుని యురమునందు ఆణిముత్యైల హారములు వెలుగు చుండెను. ఒక్కొక్కముత్యము ఒక్కొక్క యంతకరణమువలె నుండె ననుట, ఇత్యం. సముద్రములో నే పుట్టిన వగుటచేత స్రవేవిక పుట్టినంటి నమ్మెలు లగుటచేత ఆచారవచేత ఏమో మనవిచేసికొనుటకై చంద్రుల డిట్టిన మారములో యన సుకరాకారములయిన కుండలముల భగవంతునికర్పించులందు భాసిల్లుచుండెను. (వరములిచ్చిన వయిన) దీర్ఘబాహువులు కల్పతాళువలెను, అంజలి కంభుచక్రముల హంసల వలెను సుడిగాలికి రెగిన పుష్పాడి చక్రమువలెను ఉండెను.

నేత్రములు కమలములవలె నుండెను. కోమల నాలుగు భుజములు గలవాండైన త్రిమహావిష్ణువు ప్రత్యక్షమాయెను.

ఇందు అంతటను ఉత్పేక్షలంకారము. 'చేల' - పాదముగా హంసాగిగుల కార్యమయిన ములోపము. మకర కుండలములు - మగ్గ్యపదవిలోనినమానము. గీతాదిలో - శ్రితవిత మంశో అని ఉపలబ్ధి పాతము. - అందు 'నేత్రమరా' - యున్నది ఆపుష్టారతాచోహంపహిత మగుటచే లేఖకాది ప్రమాదబనిత ను యుండనోపు ననుతిలంపున నాచే 'నితచ్ఛద' అని మార్పబడినది.

క. ఎప్పుడు హరి గని రమములు

ముప్పదియును మూడుకోట్లు మునిగ నుగొనునా

రన్నడు తత్కరములతో

విప్పిన గొడుగులును మింట వేగమ మొగిడెన్.

౧౨

మింటక్ = ఆకారమందు, మునిగ నుగొనువారు = విష్ణుచిత్తునిఁ జూచుచున్న, ముప్పది యును మూడు కోట్లు అమరులు, - ఎప్పుడు - ఎత్తడమున, హరిక్, కనిరి = చూచినారో అప్పుడు = అత్తడమండే, తత్కరములతో = వారి చేతులతో, గూడ, విప్పిన గొడుగులును = వారు విప్పి ధరించియున్న ఛత్రిములును, వేగమ = తటాలున, మొగిడెన్ = ముకితములాయెను.

ఆకాశమందు వచ్చి నిల్చి విష్ణుమతే స్థాపకుని ఆవిష్టచిత్తుని కాంచుచున్న ముప్పది మూడు కోట్ల దేవతలను ప్రహరి కనబడఁగానే తమ తాల్చియున్న గొడుగులను ముడిచి అంజలి చేసిరి. - సహోక్త్యలంకారము: -

‘నరసహస్ర సహస్రక్ర; మహీవరుక్ర భగంతే మేఘ జైరులతోఁజ్జ్’. అలం.
‘కోట్లు’ = కోటులు -- ‘తత్సమంబులం గోటి జిప్పటి శబ్దంబుల కీకార్యంబు చూపట్టెడు.’
బా. వ్యా. ఆ. 7 వృత్తి. ఈకార్యంబు అనఁగా ఉత్పాదకము.

తే. సమ్మోదిత్యుఖసరయఃపిశాచ

పుంజ మహాసుకృత త్రిప్రభంజనములు

సోఁకింపెను బాహు గళాన సూర్యవారి

ఘర్జనల బాటు పనుఁబొల్లకల్ల వోలె.

౧౩

సమ్మ...లు - సమ్మద = హృదయచేత (లేక హర్షణము - దిద్దుట - చూడఁగోరిన) -
ఖస్థ - ఖ - అకాశమందు - స్థ = ఉన్నట్టి - రత్న - విశాచపుంజము = రక్కసులయు దివ్యములయు
సంఘాతము (పుష్ప రా. తూర్పురక కూట మస్త్రీయాహి అమ. ౧, అహి... - అహిభుక్ -
వాగభోజియును తృప్తినియొక్క (నాగాంతకో విస్మయభి అమ. ౧) పతిత్త్ర - తుక్కల
యొక్క పగిలు పిప్పి చ్చదా - పత్రిల పతిత్త్రలచ తూరుహమ్ అమ. ౧) ప్రభంజనములు =
వాయువులు (నిస్సృద్ధాత్రి పవన సమహన ప్రకల్పనా) - అమ. ౧, సోకింపెనులఁగానే,
పెంజ్జె = గయముచేరి, కల్లనక = భాగ్యము మఱిగడుచోట, సూ...లక్ = సూర్య = చేచుల
యొక్క - వాత = గాలియుక్క - ఘర్జనలక్ = జబ్బలచేతి, పా...లక్ = పాన = ఎగిరిపోవు
నట్టి - పెను = పెన్లు - పొల్లకట్టువోలెజ్జ - గింజపట్టని భాగ్యముయొక్క (తఱకలయొక్క)
ముత్తమువలె, పాటెక్ = పలాయితి పోయెను.

పిష్టబద్ధములయిన రత్న విశాచాదులు అచిత్రమును దేవతలతోఁగూడ చూచుచున్నవారై
అంతలో గిరుడుని తుక్కలగాఁగి సోకింఁగానే భయపడినవారై చీటలగాలికి కట్టిన తఱకలుం
చూలె పరాక ధోరి.

ఇటు పద్యానికి ‘నామర దిద్దుట’ అని వాఠాంతరించు కలదు. - నామర = దేవతలతోఁ
గూడుకొన్నవారై - దిద్దుట = చూడఁగోరువాడైన, అనియర్థము, ఈసాధమున - స + అమర
అను పదము కలదు; ‘తు’ అనుచోట రద్దచ్చేదములేదు, కాన యతిభంగము. ‘పిశాచ’ అను
శబ్దమున ‘పిశిత మక్షాత్రి’ అను స్మృతిపైచేతి - ‘పి + అద’ అని శబ్దచ్చేదము కలదు గావున -
‘నామర దిద్దుట’ రత్న - విశాచ ఖస్థ’ అని పఠించిన యల సరిపడును. ‘నామర’ పాతపక్షమున
మంచిభాగ్యమువలె దేవతలు నిలిచినా రనియు, పొల్లువోలె రత్న విశాచులు పాటిగోయి
రనియు భావము. ‘కల్లనక’ - ‘కల్లమునక’ అనుటకు ‘మానుగి ఘృతిరాష్ట్ర’ యు ప్రా. జాసం
గమునంగి అను నిత్యాది ప్రయోగములంబట్టి వచ్చిన రూపాంతరము. ‘పాటుపెనుబొల్ల’ - పా,
పాటి చనుపొల్ల.

క. సీతంధ్రీకుసుమధారా

సారచర చృంచరీక సంకుల కల ర్షుం

కారానుకారి సంస్తవ

కారి మునిస్తోమ సామగానం బెసఁగె.

౧౪

నీరం...బు - నీరంధ్ర = దట్టమయిన (నీరం + రంధ్ర) = సందులేని = దట్టమయిన - కనుమ = పువ్వులయొక్క - ధారా ఆసార = తెంపులేని వర్షమందు ('ధారా సంపాత ఆసారం' అమ.) - చరిత్ (సా. సరిత్) = సంచరించుచున్న - చంచరీక = తుమ్మెదలయొక్క ('ఇద్దినిరం ఇచ్చి రీక' - అమ.) - సంకుల = కలగొనిన ('అభిసంకులం' పరస్పరాహతివచ స్మృత్యై వ్యాకులే లపిచ' - నానా.) - కల - అవ్యక్త మధురమైన - యుంకార = జంజం జమ్మనెడి ధ్వనిని, - అనుకారి = పోలిన (సామగానమునకు విశేషణము) - సంస్తవకారి = స్తోత్రముల చేయుచున్న ('స్తవః స్తోత్రం స్తుతి ర్నునీ' - అమ.) - మనిస్తామి = నారాదాదయోగిబృందముయొక్క - ('స్తోమః స్తోత్రేః ధ్వరే బృహ్దే' అమ.) - సామగానంబు = సామవేదముయొక్క నాట ('సామ క్లీబ ముపాయస్య తే వేదాంతరేషి చ' అమ.), ఎనంగల్ = బుప్పెను.

ఆనమయమందు మహామును లచ్చోటికి పోయేసి భగవంతుని దర్శించి సామగానము చేసిరి. వేదతలు పూలవానలు గురిసిరి. ఆగానము అప్పుడు ఆపుష్పవర్షములోని తుమ్మెదల యుంకారి మునకు అనుకరింపబడెను.

'వేదానాం సామవేదోఽస్మి' - 'అనంగా వేదములలో నేను సామవేదమును' అని గీతలో భగవంతుడే 'దెప్పకొనియుండుటచేత సర్వవేదశ్రేష్ఠ మయిన సామవేదమును, భగవంతుండు సామగానలోలుండుటచేత, తత్త్వత్యగ్ధము భక్తిచే పాడి గనుట. తుమ్మెదలు ఎల్లఱ ప్రతి హెచ్చించుచును, తగ్గించుచును శబ్దించునో, అట్లే గునులును గానములో శ్రుతి సూర్యుమండి రనియు, ఎల్లతుమ్మెదల రావమును చిక్కజేరావ మైవల్లు ఎల్లమునుబట్టి ఒక రారంభించిన సామము నే కడమయందును పాడి రనియు, సామ్యసంపద. ఆపాటలలో పాధుర్యముమాత్రినా గాక, తుమ్మెదలు సంకులముగాను స్తోమముగాను పాడుట సామ్యమును మతీయు పోషించు చున్నది. - ఉపమాలంకారము; పుత్త్యనుప్రాసము.

తే. అట్లు ప్రత్యక్ష మైన పద్మావతీ = కనులకుం దొరికిన ప్రహరిని ('దైత్యారిః పుణ్డరీకాక్షో

రిత్యమునం గాలచి, ముని ప్రమోదాక్షిజలము

నిగుడె బులకించి, కరటిఘంటికలె త్రా

ములుగ నిట్లని చుమ్మహాత్ముని నుతించె.

౧౭౭

అట్లు, ప్రత్యక్షమైన పద్మావతీ = కనులకుం దొరికిన ప్రహరిని ('దైత్యారిః పుణ్డరీకాక్షో గోవిందో గరుడభృజః' అమ.), అంతరిక్షమునకొక కాశమందు కాంచి, ముని = విష్ణు చిత్తుండు, ప్రమోద ఆక్షిజలము = ఆనంది బాష్పములు ('ముత్ప్రీతిః ప్రమోదో హర్షః' ప్రమోదా హేద సమ్మదాః స్యాదానన్దగు రానన్దః శర్మ కాత మఖాని చ' అమ.), నిగుడె = ఉప్పు తిల్లంగా, పులకించి = గగుర్కొని, కరటిఘంటికలె = ఏనుగుయొక్క ఘంటలనాదములే ('కరటో గజగణ్డే స్యాత్' మీద - కరట మనంగా ఏనుగుయొక్క గండస్థలము, అది కలది గావున ఏనుగు కరటి - ఘంటికాశబ్దమునకు లక్షణచేత తన్నాద మర్థము.), తాలములుగల్ = (స్తోత్రముం బాడుటలోని) కాలక్రియలయొక్క కొలత కాంగా ('తాళః కాల క్రియా యానమ్' అమ.), అట్లు అని - ఈపక్ష్యమాణ పదార్థములచేత, ఆమహాత్మునికొక పరమాత్మయైన యామహావిష్ణువును, నుతించె.

‘కరటిఘంటికలె తాళములుగఁ’ - ఆముని ఏనుఁగుమెడలో వ్రేలుచున్న గంటలనే తాళముగా చేతులం దాల్చి వాయింపుచు భగవంతుని స్తుతులు పాడెను - అనుట. అకరముల యందట్లే యున్నది:—

‘తాళాగృహీత్వా కరిరాజఘంటే తస్మింగైవాశాసనోయో హుహుః.’ దివ్యమూరిచ. 5 (69).

‘ఈసూర్య గీర్వానకలో లీసిరు లింతవహించు సిగుడో’

ద్వాసికి దృష్టితో ములు దాఁకకపోవలె నంచుఁ శ్రీమఘీ

తొననువాఁడై తాళములు గా గజఘంటలు పూని పుంగవు

శాసనమస్సు డిట్టనుచుఁ జల్చి మనోహరగానలీలఁ’ - పరమయోగి. 4 (37).

‘ఘంటికనె’-అని ఏకవచనపాతమే పెక్కు-వ్రాతప్రతులయందు అగపడుచున్నది. కాని అది హాలమునకు విరుద్ధము.

—* విష్ణుచిత్తండు శ్రీమహావిష్ణువును స్తుతించుట. *

కవిరాజ విరాటతిమ్మ.

జయ జయ దాసనదారణకారణ తార్జ్యరథాంగగదానిధరా,

జయ జయ చంద్రనివేంద్రశతాయుత సాంద్రశతీకమహా ప్రసవా,

జయ జయ తామరనోదరనోదర చారుచర్మోద్భిదగాంగయ్యరా,

జయ జయ కేశవ కేశనిఘ్నాకన శౌరి శరవల్లభాత్మ హరి.

౧౬

దా...రా- దాసవ=అనురులయొక్క - (‘అనురా దైత్య దైతేను దను జేద్దా’రి దాసవాఁ’ అమ.)- దారణ = చీల్చుటకు (సంహరింపునకు) - కారణం = కరణములయిన (సాధనములయిన- ‘కారణం ఘృత నే హేతౌ కరణే’-హైమ.) - తార్జ్య = (శృంగ)ధనుస్సు (‘చాపః తార్జ్యం మురారేస్తు’అమ.)-రథాజ్ఞ=ప్రసవించున చక్రము (‘చక్రం రథాజ్ఞమ్’ అమ.)-గదా- (కామోదకి యనెడి) నుదియయ్య - అని - (నందిన మనెడు) కల్పియు - వీనియొక్క - (వీనిని) - ధరా = తొల్పువాఁడా, జయజయ = సర్వోత్కృష్టప్రొడవున నుండుము. (అపరాధిశయముచేత చెడు మాగులు చెప్పట); చంద్ర - చంద్రులయొక్కయు, .. నివేంద్ర = సూర్యులయొక్కయు-శత- గూరులయొక్క - (నూలులకొలది)- అయిత = అయితములవంటి (అయిత మనఁగా పనివేయ) - సాంద్ర = చట్టమయిన - శరీర = జేహముయొక్క, మహా = తేజస్సుయొక్క (‘మహా స్తూత్వవ తేజసోః’ - అమ.) - ప్రసరా = వ్యాప్తికలవాఁడా, జయజయ. తా...రా- తామరన = పద్మముయొక్క (‘తామరసం పద్మే తామ్ర కాశ్చానయోరపి’ - మేషి.) - ఉదర = లోపలనిక, నోదర = నోబొట్టువైన (అనఁగా తత్తుల్య మయిన) - చారు = అంద మయిన - పరిశ్రామిగు చేత, ఉద్భిద = వెలువరింపబడిన - గాంగ = గంగాసంబంధియైన-యురా-ప్రవాహముకలవాఁడా, జయజయ; కేశవ = బ్రహ్మశివులకు ఉత్పత్తికారణమైనవాఁడా- [క = బ్రహ్మ - ఈశ = శివుడు- కేశ = బ్రహ్మశివులను - వాతి = పొందువాడు, - వాగతో. - (‘శంభోః తామహో బ్రహ్మ పితా’ అని పద్మపురాణములో మహావిష్ణువర్ణనము), కేశి - నిఘ్నాదన = కేశి (యనురక్క-నుని)

మనమునకు
పద్మమునకు
గుండలమునకు

సంహరించినవాడా, శౌరీ = శూరుఁ డనువాని వంశమునఁ బుట్టినవాడా, శరత్ జలజ అక్ష = శరత్కాలపుఁ గలమలములవంటి నేత్రములు గలవాడా, హరీ = వారాయణుడా;

దానవులను సంహరించుటకు సాధనము లగు చాప చక్ర గదా ఖడ్గములు ధరించువాడా, చంద్రసూర్యుల నాటలుకొలదియుయుతముల కాంతితో సమాన మయి పరేహకాంతి గలవాడా, గంగానదీకి జన్మస్థానమయిన యదుగఁ దామరగలవాడా, బ్రహ్మశివులకు మూలమైనవాడా, కేశియను దానవని సంహరించినవాడా, శూరుడను యాదవని వంశమున జనించినవాడా, శరత్కాలపుఁ దామరలవంటి నేత్రములు కలవాడా, పాపమును పరించువాడా, నీవు సర్వోత్కృష్టుడవు గా నుండుము.

‘ధరా’ ‘ప్రసరా’ ఇత్యాది సంబంధి ద్విష్టములచేత ఈపద్యము తెలుఁగేగాని సంస్కృతము గాని తెలియ నగుచున్నది. అట్లుండగా, ‘జహ’ అనునది పూర్వము తెలుఁగనకలు ఇట్టి స్తోత్రములందు వాఱిన సంస్కృతపదము - ఇందు ద్వితీయపాదమున బండియతమున అభూతో పమ, దర్పణకారానియతమున ఉత్పేత్త.

‘సర్వపత్య ప్రభాసారో సమాహృత ఇవ క్షవచితే’

త్వదానగం విభా తీతి తా మధూతోపమాం విదుః.

చండి.

ఇది కవిరాజవిరాజిత వృత్తము, ఇందులకు అప్పకవిలక్షణము —

‘రహి న జషష్ట్య ములక్ గణరాజపరాశిత మష్టధరాధగిమిల్’ - నజ జజ జజ జ వ గణములు - రా, ర, ర. ఆశ్చర్యములయందు యథుఁ. ఈపద్యము మనుచరిత్రమందునుం గలదు. ఇతి ఒకటియే.

—*మ తస్యై వ తా ర ము*—

మ. దివిజద్యేషి నుచారవారిచరమూర్తిం బించి. చాతుర్య మొ

న్న నడిం జొకపుడెల్ల కొచుగమి దుభం బొంద మై దాల్చి, వే

దవిశుద్ధాక్షర ముక్తి క్రమ్మఱంగ వేధం చేర్చెదో నాంగఁ న

న్భవనం బబ్ధిసితాంబుబిందు లలమం బ్రోగ్యమ్రుచ్చిబాటవే.

౧౭

దివిజద్యేషి = మరళత్రువని సోమమని, ఉ... క్తి = ఉదార = గొప్పదైన (‘ఉదారో దాతృ మహతోః’ అమ.) - వారిచర = మీనముయొక్క - మూర్తికొరేహముచేత (‘స్త్రీయాం మూర్తిస్తనుస్తనూః’ అమ.) - చించి = చిల్చి, చాతుర్యము = నేర్పు, విష్వక్ - తగియుండగా - చాకపుడెల్లకొచుగమిదంశంబు ఒంద = చతురశ్రమైన తెల్లని పొలముల సమాహముయొక్క - మిషకలుననట్లుగా (‘కపటోఽస్త్రీ వ్యాజ పహ్నిపథయశ్చిచ్ఛ కైతవే’ అమ.), మైక్ = (నీ) చేహమున, తాట్లు = ధరించి, వేదవిశుద్ధ అక్షరపంక్తి = వేదములయొక్క తెల్లపైన వర్ణముల వరుసను, - వడిక్ = శిశువుగా, క్రమ్మఱంగ = మరల - వేధక్ చేర్చెదో నాంగఁ = బ్రహ్మకు కొనిపోయి యిచ్చెదవో యనునట్లుగా, తద్భువనంబు = ఆబ్రహ్మయొక్క లోకమును (‘అథో జగతీ లోకో పిష్టపం భువనం జగత్’ అమ.), అబ్ధిసిత అంబుబిందులు = సముద్రముయొక్క తెల్లని (‘అవదాత స్నిహో గాగో వలతో ధవళోద్భవః’ అమ.) నీటిబొట్టులు, అలమక్ =

కమ్యునట్లుగా, ప్రో...చిక్ - ప్రోద్యత్ = మిక్కుటముగా పైకి పర్వమన్న. - రుచిక్ = కాంతిలో, దాటవే = దాటిపోవా.

స్వామి, నీవు వేదవోరకుడైన నురారిని సోమకుని మహా మత్స్యకృతిం దాల్చి సంహరించి సత్యలోకముమీదుగా నీలోక మైనవైకుంఠమునకుం జన్న నాలో నీవృత్త మెట్లుండె ననగా; - వే విశుద్ధాత్మరి పంతులను తెల్లని చచ్చనకపుఁ బొలనుబారుల సూపమున నీవు నీమేనదాల్చినవాడై నై, మహార్థమునంపిలి నీయూదాంట్లచేత లేచి బ్రహ్మలోక మెల్ల నలమిన నీటిబొట్టసూపమున బ్రహ్మకు పండియు ఇచ్చుటయూ యనునట్లుగా నొప్పురు చుండెను.

‘చాకపు’ - తేవనాగరాత్మరములు చచ్చునకముగా నుండును గావున ఆసామ్యముకై యీవిశేషము పెట్టబడినది. - ‘నిత’ - ‘అభాస్వరం శుక్లం జలే’ అని తార్కికులు చెప్పదురు. ఆశుక్లవర్ణమును ఇటం జెప్పట అక్షరములు శుద్ధములు గావున తత్సామ్యబోధకొఱకు. - ‘ప్రోద్య ద్రుచిక్’ - ఆయుష్వనీటి బొట్లచేతను వైకుంఠమున కేగుచున్న యీమహాతేజముచేతను బ్రహ్మ దులకు మహావిష్ణువు సోమక సంహారముం గావించి నిజలోకమున కేగినాఁ డని యెఱుకవడు టయు. అంతట వారికి వేదములు మఱల ఆవిర్భవించుటయు, గలిగె నని భావము. - సూపమ్నావో త్రేత్యాలంకారము. ఈపద్యము మనువులోనుం గలదు.

చ. ఎలమి యుగా తనా తగురక్కసొలక వడి దాలుగహ్వరం

బులఁ జనునీటివెల్లిబడి బోవు సపక్ష నగోరువాశ్చరం

బులు ననుం దాఁకఁ చన్దతత మ్రోయు సజాండమ దైత్యు వేదసం

క్తులు గొలి కూల్చినట్టి జయదుందుభిఁ జేసితి కా మురాంతకా. ౧౮

మురాంతకా = మురానురుని సంహరించినవాఁడా, (నీవు), ఎలమిక్ = సంతోషముతో, యు...కక్ - యుగాంత = ప్రళయమందలి (సంవర్తః పరివర్తః త్సయో యుగాంతో జగద్వివా రిచ్చి’ హలా.) - వారికిక్ = నీళ్లకు, నదురక్క...తటిక్ = ఎరురుగా నీడను సమముచుండు, వడిక్ = వేగముగా, తా...లక్ - తా... = నువుడలయొక్క - గహ్వరంబులక్ = గుహలలోనికి (గుహలవంటి పుక్కిళ్లలోనికి అనుట - ‘గుహసమ్నా గహ్వరే ద్వే’-అమ.), చనునీటివెల్లిబడిక్ = ప్రవహించుచున్న నీళ్ల వెల్లువతోఁగూడ, సోవు సపక్ష నగ ఉరు వాహ్వరంబులు = ప్రవేశించు చున్న అక్కలలోడి కొండలును గొప్ప జలచరములును (‘తైల వృత్తే నగా వగౌ’ - ‘ఆఘః స్త్రీ భూమ్ని వార్హరి’ అమ.), తన్దతతక్ = దానిని పొందిన దగుటవలన (ఆపుక్కింటియందున్న దగుటవలన), తనుక్ = బ్రహ్మాండమును, తాఁకక్ = తగులఁగా, మ్రో...మ - మ్రోయు = మొరయుచున్నట్టి - అజాండమ - బ్రహ్మాండమునే, దైత్యుక్ = వేదముల హరించిన సోమకా నురుని, వేదపంక్తులు గొని = వేదములవరుసలను (ఎల్ల వేదముల ననుట) ఒడిచికొని, కూల్చినట్టి జయదుందుభిక్ = సంహరించినందులకైన గెలుపుం దెలిపెడు, భేరినిగా (‘భేరి స్త్రీ ద్రుష్టభిః పుమాః’ అమ.), చేసితికా = జనర్పిల్లినిగా.

నీవు మత్స్య సూక్తివై సోమకానురునివలననుండి వేదములం దెలిచికొని వానిని సంహరించి ప్రళయజలప్రవాహమునకు ఎదురీంచుచున్నప్పుడు, అప్పటివఱకు సముద్రములో దాగియుండిన అక్కలలోడి మైనాకాది పర్వతములును తిమి తిమింగిల తిమింగిలగిలాది మహామత్స్యములును

ఆప్రవాహముచే వివశములై కొట్టుకొనివచ్చి గుహలవంటి నీపుక్కిళ్లలోనికిఁ జొచ్చి, నీవు నీ పుక్కిళ్లలో నే పిమ్మటకై పదిలముగానుంచుకొనియున్న బ్రహ్మాండముననే దబాసునం దగులఁగా, ఆమొరయుట ఆవేదగ్రహణసోమకానుసంహారసోపజనుమునకై న దుందుభి నాదనముగా నొప్పెనుగదా. - ఆబ్రహ్మాండధ్వానముచేత నీవిజయము ప్రకటించునా నని ధా. -

పూర్వము సర్వతములకు శౌక్యములండిన కనియు, ఇంద్రుఁడు వజ్రాయుధముతో నాతెక్కిలను పడఁగొట్టి దొరఁగొనఁగా, మైనాకాగోపస్వరములు సముద్రములో దాఁగి, తమ తొక్కిలను కాపాడుకొన్న వనియు, పురాణకథ. ప్రస్తుత జలప్రవాహము ప్రళయసంబంధి యైనను శ్రీహర్యవతారమైన మహామత్స్యము మత్స్యజాతిస్వభావోచితముగా దానికి ఎదురెక్కినదిగాని, ఆవెల్లి సర్వనాశక మగుటచేత, ఇతరమహామత్స్యములు అట్లు ఎదురు పోలేవామోను సరియే గదా, అవశములై దానితోఁగూడఁ గొట్టుకొని పోయినవాయెను; - అని స్వభావోక్తి. జలప్రకటనరూపక్రియార్థమై అజాండుమునకు దుందుభిరూపపరిణామము చెప్పినందున పరిణామము.

తర్జిత - పా. (1) గడవత్, (2) గ్రక్కత్. మహద్వ్యము మనువులోను - గలరు.

చ. మితి గడవం దిమింగిలనా మెయ్యెయ్య బెంచిన నీదు నాతఁడు

స్థితపలలాశియైనచిటుండే పది తెచ్చుట నీవు మ్రొంగురా?

శ్రుతు లగుమారుపు ల్మగుడఁ జొచ్చుతఁక న్భవి నేర్పేర్తే ధన్య

ధిత జవనక్తి నీశ్చికొని తెచ్చుటకాక తలవ్వుతొల్పితక.

౧౯

తిమింగిలత్ = మహామత్స్యత్వము - (మహామత్స్యమునైన అని భావము), - తిమింగిలాది స్వగోప మిట్లు చెప్పబడి యున్నది. -

‘అస్తి మత్స్య స్తిమి రామ శతయోజన మాయతః,

య స్తం గిళతి మత్స్య స్స తిమిజ్జిల ఇ తీరతః,

తిమిజ్జిల గిలోఽప్యస్తి తస్మాలోఽప్యస్తి రాధమా.’

మితి గడవత్ = కల్పము ముగియఁగా, మెయ్యెయ్య = అవలీలగా, పెంచిన నీవు, నీదువాతక = నీనోటిలోపలికి, మత్స్యత పలలాశి యన చిరుతేనె ఆ - మ్రుక్కడి కక్కను : పయిన యాచిన్న చేప (‘పలాశీ వృక్ష రక్షసాః’ మేది. - ‘విశిష్టం తేనెనః సాంసం పలలం క్రవ్య మామిషమ్’, ‘స్యాచ్ఛామిచే. పలమ్’ అమ.), తెచ్చుట - కొరకుట, (నీమనఁగా?), శ్రుతులు అను ఊరుపుల్ - వేదము లనెడు (నీ) నిశ్వాసములు (‘శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆహ్వాయకః’ అమ.), మగుడఁ చొచ్చు తఱి = మరల నీ నోటం బ్రవేశించునప్పుడు, ధ... క్తి - ధవత్ = నీయొక్క - ఏళ్లనఏళ్లన = ఒక్కొక్క పెంపుచేతను (పెరిగిన కొలదియు) - ఏధిత = పెంపబడిన (‘ఏధ వృద్ధ’ ధా.పా.) - జవ = వేగముయొక్క (‘రంహ స్తరసీ తు రహః స్వదః జవః’ అమ.) - శక్తిక్ = బలముచేత, త... తక - తత్ = ఆపలలాశియొక్క - అల్పతొల్పితక - మఱియు మఱియు చిన్నదిగుటచేతను, ఈడ్చికొని తెచ్చుటకాక = నీనోటిలోనికి బలాత్కారమున కొట్టుకొని వచ్చుటగా నున్నదిగాని, నీవు, మ్రొంగుటే = మ్రొంగుట యేమోగాదు (ఏకాగ్రము ప్రశ్నార్థకము).

ప్రళయకాలమందు నీవు నీతిమంగిలముందరిని అపరిమేయముగా అవలీలగా పెంచుకొన్న వాడవై, మహావిపులమైన నీనోట వేదకోటికు నాక్షుద్రులక్కనుని ఒక చిన్నచేపంబోలె మ్రొంగుట ఎట్లుండెననగా-మ్రొంగుటవలె నుండులేదు, వాడు చోరించిన వేదములైన నీయూర్వులు నీవు మహాత్మరముగా పెరిగిన కొలంకియు ప్రవాహవేగము హెచ్చినవై మరల నీనోరం బ్రవేశించునప్పుడు వానినిగూడ నీనోటిలోనికి కొట్టుకొనివచ్చుటగా నుండెను. వేదములు భగవంతుని తొలియూర్వులనుండి వెదకనవని పురాణములందు ప్రసిద్ధము. 'తస్మా త్తేఽపానా త్త్రయో వేదాత్మా యవై' అని ప్రతి. - నామహ్నవోత్తేషాలంకారము. - 'మెయిమెయి' అనుచో 'చెయ్యము' అనగా వానియందుంబోలె ఇత్వలోపముచేత 'మెయ్యెయి' అని అయినది. - 'సేటిపగల్బలంబెడిది మెగ్గయి మార్గొనలేక పాటినక' ఇత్యాది ప్రయోగములు నిర్వచనోత్తర రామానుజ భావతాదులందు కలవు.

—* సూర్యమూర్తి. *

మ. జలపూర్ణ సహజమృత్యుయమహీనలరక్షిస్త గార యీ
బలె ముక్తమశిష్టతై ఖనికురంబం బెల్లం జ్ఞానముగా
దలభిత్వద్రవ్యత్వజోగివరభాగ్యస్యసహనంబర
చలనంస్ఫుట్టపురట్ట పైసకమతస్వామి నినుం గొల్పెన్.

౨౦

జల...త్వత్ - జలపూర = నీటి ప్రవాహమందు ('పూరో జలప్రవాహేస్వాత్ ప్రణసం శుద్ధి భక్త్యయోః' - మేది.) - భవనాన = తేలుదున్న-మృగ్మయ = మట్టియొక్క వికారమైన - మహి = భూమి మొక్క - సంత్వక్త = కాపునంకొలకు, గారయాలెక్ = గచ్చుచేయుటకో యనునట్లుగా, ముక్త...తై = ముక్తానీటి = ముత్తైము అనెడి మణులు-శుక్తి = ముత్తైపుజిప్పలు- శంఖ = గంటలు (అను పీనిమొక్క) - నికురంబంగా = సహవాసం ('స్త్రీయాం తు సంవాసి ర్భృష్టో నికురంబు కసిబ్బకమ్' అను.), ఎల్లం = సమస్తమును, చార్లంబుగా = సన్న మనెట్లుగా ('చూర్ణో ధూమో షోణో దే' మేది.) - బల...ము - బలభిత్ = ఇంద్రునియొక్క - పబ్ర = పబ్రాయుధముతో - సప్తక్ సమానమైన నిడగంటల పన్నేభాగమందు - పరిభాగ్య మ్యో = తిరుగుచున్న - మూ = గొప్పదన - ముగియకల ముగిసేపర్వతముతోడి-సంస్ఫుప్త = ఒకయికు. - పుట్టము - క్రమం తిరుగి ('సంధురంబుదేమో వాపాలోఘరట్ట' అని నైషధ వ్యాఖ్య.) - విస- కమతస్వామి = తాడేట దీరిని ('కూర్మే కమత కచ్చసో' అను. 'స్వామి ప్రభువికాఖయోః' మేది.), నినుం, కొల్పెన్.

సాగరిమథనకాలమందు అదికూర్మము పీఠమై నందరిపర్వతము తిరుగుడువడుమందు టయు వానినడుమ ముత్తైము ముత్తైపుండప్పలు శంఖములను సున్నమువలె నలిగిపోవుటయు జూడగా నెట్లుండెననగా, చుట్ట మొత్తమయినధూమి నీటివెల్లిలో తేలుచుండుటచేత దినదిన మునకు నాని కరగి పోవు నే యని, స్థిత్యధిక్యతండ వైన నీవు శంకించినవాడవై, అట్లు కరంగనీక కాపాడుటకై భూమికి గారపూయుటకై, విస్వామి, నీవు, కమతసాపివై పబ్రాయుధమువలె కఠినమైన నీనీచును క్రింది తిరుగలిగా నుంచి మంచునును పైతిరుగలిగా చేసి ఆముక్తాశుక్తి శంఖములను సున్నముగా మారించుచున్నావో యనునట్లుండెను. - ఉత్తేష.

ముక్తాశుక్తిశంఖములు నున్నమగుట ప్రసిద్ధము. 'బలభిద్యజ్రసదృక్' - అంతకతిననుకాదేని అది మందరపర్వతభారమునకును దానియొరయికును ఆగదు. తాచేటివీపుయొక్క కతినత విదితవే. ఈపద్యమును మనువులో కలదు.

—* వ రా హా మూర్తి *—

చ. ఒకమటి బుడ్డగింప విలయోదకము ల్పయి కుచ్చి, చిప్ప ప్ర
చ్చుకొని, మహాభ్రీవీధి జన, సూకరత న్నెయి వెంచి. వెండి క్రిం
దికి గయిన్రాలు తల్పలిలనిర్మలధార నదఃపరస్పర

త్ప్రకృతికి నీ యజాండమును బంగరు ముంగుటగా నొనర్పవే? ౨౧

(స్వామి నీవు)- సూకరతః = వరాహత్వమందు - మెయి = శరీరమును, వెంచి, ఒక
మటి = ఒక్కమాటు, బుడ్డగింప = ముట్టెతో చెల్లగింపగా, విలయోదకముల్ = ప్రళయ
జలములు, పయికి = ఉచ్చి = లేచి, చిప్ప = బ్రహ్మాండపు గుల్లను, ప్రచ్చుకొని = డుస్సి, మహా
భ్రీవీధి = అమెలపలియాకాశమార్గమందు, (అభ్రం మేఘ చ గగనే ధామభేదే చ కాశ్చనే
మేఘి.), చనః = పొంగును, వెండి = మల, క్రిందికి, క...రత = కయిన్రాలు = పంపుగా
వాలిపడుచున్న-తత్ సలిల నిర్మల ధార = ఆనీటియొక్క స్వచ్ఛమైన పడుచున్న పరంపరచేత
(‘సలిలం కమలం జలమ్’ అమ.-‘ధారా పూః కాశ నేనాగ్రం పతదహ్యో సంతతితానా.’),
అ...కి = అదః = బ్రహ్మాండముకంటె - చన = చల్లదై- స్ఫు...త్ = ప్రకాశించుచున్న-ప్రకృ
తికి = పూయకు, ఈయజాండమునె - సాద్రహ్మాండము నే, బంగరు ముంగుటగా = బంగ
రపు ముక్కలుగా, ఒనర్పవే = చేసితివినగా.

భగవంతుడు వరాహవతారమందు దేహమును మహత్తరముగా పెంచుకొని ప్రళయంపు
నీటివెల్లిని ఒకమాటు ముట్టెతో పొడిచి యొగవీడుగా, అనీర్లు ఆమీటినవేగముచేత మీఠి
బ్రహ్మాండపుగుల్లను డుస్సి చెక్ ఎగసి పరి క్రిందికి పడుచున్నప్పుడు, ఆలేటనీటి ధారతోడి యీ
బ్రహ్మాండము సకలస్పృష్టికిం గారణభూతురైత నీకి వలెనున్న ప్రకృతికాంతకు భగవం
తుడు చేయించిపెట్టిన బంగారపు ముంగుటయొక నొప్పచుండెను.- ఉత్పేక్షలంకారము,
అతిశయోక్త్యనుపాదితము.

ఇట ‘ముంగుట’ అనునది - సన్నపాటి బంగారుపుండుకాడుకు కాడు కనబడనియట్లుగా
సన్నముత్తెములు గ్రుచ్చి నడుమ పెద్దబంగారుపుండును గ్రుచ్చినదిగా నుద్దేశింపబడినది.
‘నిర్మలధార’ అంటుచేత సన్నముత్తెములు గ్రుచ్చినది యని లభించుచున్నది. కాడుకుం బూసకుం
జేర్చియు ముంగుట యని వ్యవహారము; ప్రాధాన్యముచేత పూసకు మాత్రమే ఆవ్యవహారము
కలదు. - ‘ఇదర హాధుర్య భిక్షగింప ఒగునుధా ఘటిక నా ముంగుట కుదురుటచి’-శృం. ౨౭.
బంగరుకాడుకు ముత్తెములు గ్రుప్పికయి పెద్దపూసగామాత్రము ఒకపెద్ద ముత్తెముం గ్రుచ్చు
టయుం గలదు. ఇట బంగరుపూసగా చెప్పటకుం గారణ మే మన బ్రహ్మాండము బంగారుగ్రుడ్డు-

‘అప ఏవ సస గ్ధాదౌ, తాను పీర్య మపాస్పజత్,

అ పిణ్డ మభివృద్ధిం, సహస్రాంశు సమప్రథమ్.’

మనుక్యులీ.

‘బుడ్డగించుట’ వరాహచేష్ట - దానిని భగవంతుడు కావించుట ప్రశయజలమును తీర్చి భూమిని రక్షించుటకు, వశీకృతప్రకృతియైన భగవంతుని కాంతునిగాను, ప్రకృతిని తత్కాంతంగాను, భాషించుట ప్రసిద్ధము; కాంతుడు కాంతకు నగలుచేయించి పెట్టుటయుం బ్రసిద్ధమే. ‘మయివెంచి’ - ఒకమాట బుడ్డగించినమాత్రాన ప్రశయజలమెల్ల ఎగిరిపోవునంతటి మహత్తరసూపమును వరాహ భగవంతుడు దాల్చె నని భావము. - ‘బుడ్డగించుట’ - బుడ్డవలె ఆనంగా కోరంపుమొత్తముగా లేచునట్లు పొడిచి యెత్తుట. - ‘మహత్’ అనుటచే బ్రహ్మాండమునకు లోనిదైన యాకాశము గాదు, వెలుపలిది అని భావము. మనువుగోని నూకరావతారపర్వము దీనినిబోలియున్నది.

—*నృసింహమూర్తి*—

మ. అనురేంద్రాశయకుండితాన్చుధివ్యాప్తస్వకచ్ఛాయః గాం
చి సముద్యత్ప్రతిసింహమత్సరమిశ్చేష్టైకాదబుద్ధామదీ
న్యసటూర్ముఖముః బెల్లగించుగతి సాంత్రశ్రేణీకేనన్మృతా నెరం
జా సితక్రూర భవన్మృగానసంజ్ఞా ప్రోచు స్మృత్యైవచాననా. ౨౨

మర్త్యపంచాననా = దీనకసింహా - (‘మనుష్యా మనుషా మర్త్యా మనుజా మానవా నరాః’ - ‘సింహా మృగేష్ట్రాః పశువృషభాః’ - ఆమ.) - అను... మృతా - అనురేంద్ర = దానవ రాజయిన హిరణ్యకశిపునియొక్క - ఆశయ - హృదయ మనెడు - (‘ఆశయా స్థాన తాత్పర్యే’ నానా. - లక్షణచేత తాత్పర్యస్థాన మగు హృదయమున - చెల్లచున్నది - కుండికా - కుండమునంబలి - (‘కుట్టం వికరే గోయాథా విశేషేచ వర్షిగర్జితచ’ - నానా. - ఆచ్య) - తేటమయిన - దుధిర - నెత్తిటియందు - వ్యాప్త - పర్వయున్న - స్వక - తనదైన - (‘స్వ జ్ఞాతా వాత్మని స్వం త్రి మాత్మీయే స్వాఽస్త్రియాం ధనే’ అమ. వైవస్వకా.) - ఛాయా = ప్రతిబింబమును - (‘ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబింబ మనాతపతి’ అమ.) - గాంచి - చాచి, స...ప్టా - సముద్యత్ = (తన)మీదికి వచ్చుచున్న - ప్రతిసింహా - వైరిసింహమనడి-మత్సర = క్రోధముతో (‘మత్సరా మక్షికాయాం స్యా నాత్మత్సర్య క్రోధయాః పునాన్’ మేది.) - మిశ్చేష్ట - కూడుకొన్న, చేష్టా = వ్యాపాయముగా, త...ము - తత్ - ప్రతిసింహముయొక్క - సద్దామ - ఉత్కృటమయిన - దీర్ఘ - నిడుదలైన - సటూ - జూలుయొక్క - (‘సటూ జటూ కేసరీయా’ మేది.) - ర్ముఖము = సమాహమును, పెల్లగించుగతి = పెరికివైచురీతిగా, ఆం...ణీక - ఆంత్ర - ప్రేవులయొక్క - (‘ఆన్త్రం పురీతత్’ ఆమ.) - శ్రేణీక - వరుసను, కిన్మృతా - కోపముతో వె...లు - వెరంజు = జన్మరకొనుచున్న - సిత = తెల్లని - క్రూర = కఠినమైన (‘క్రూరా నృశంస ఘోరోష్ఠ కఠినాః’ హైమ.) - భవత్సఖ = సీగోళ్లయొక్క, ఆవళులు = పంక్తులు (‘వీధ్యాళి రావళిః పక్షౌ’ అమ.) - ప్రోచు = (మమ్ము) రక్షించునుగాక.

నరసింహమూర్తి హిరణ్యకశిపునిగుండియం దీర్చి, ప్రేవులం బెల్లగించివైచుట యెట్లుండెననగా, విశాలమును లోతు నయిన భగవంతునిచేష్టచేత చర్మాదిరూపయిన పైకప్పు ఎడలిన యాతని యాహృదయము ఒకనెత్తుటి కుండ అనునట్లుగా నుండెను; అందునుండి భగవంతుడు ఆంత్రములం బెకిలించి వైచుట, అందు లన ప్రతిబింబము నే తాఁగాంచి, అది తనకు వైరి సింహ

మనియు తనమీదకి దుముక నుంకించుచున్నదనియు బ్రహ్మసి దానిజూను తాం బెకలించుట యనునట్లుగా నుండెను.

‘కుండిక’ యనుటచే హృదయముయొక్క పరివియు పెల్లును లోతును నెత్తుటిపెక్కువయు వానిచే అనురుని మహాబలాధ్యతయు తెలియుచున్నవి. - ‘అచ్చ’ అనుట ఛాయాసిద్ధికి. - ‘సముద్యుత’ - తాను ఆరుధిరమున కభిముఖ మైనప్పుడు తననాను తన కభిముఖ మగును. తా నెట్లు చేర్చించిన ననియు నట్లే చేర్చించును. - ‘సితి’ - ఉత్తరీకాయము సింహముగుటచేత; నరుడుగా నేయుండిన ఎఱుపులిగి యుండును. - ‘క్రూర’ - తయు సింహముగో క్షణగుటచేత. - ఉత్పేక్ష - భాగింతిమదనుప్రాణితము.

ఉ. మునుము దైల్బును, మామదూఱ మహి కెంపు. న్నెండియుం దూఱగం

ననగాయం గెలవల్కు, దోష నిఖకోణక్రేణిచే విక్రమం

బున నాం నెగ్గఁజొగొన్నయట్టి విలసన్నా న్నిత్రుల నేజముం

గొను చిల న్విదళింపవే యసురవిక్రోభిల్లి బాధ్యాహరీ?

౨౩

మిథ్యాహరీ - ఓహయాసింహయా మృషా మిథ్యా చ విరోధే - ‘సింహో మృగేష్టః’ పశుసౌస్య హృదయః కేసరీ హరః’ ఆమ.), మనుముక్త = మొదలమొదల, తెల్పును, చుటి = అనంతము, తూటదూఱ = నొచ్చినకొలంియు, కెంపు = ఎఱుపును, వెండియు = తూట = ఇంకనుం జొచ్చి పోగా, కంపనగానుకొ = కంఠకాయమందు, కల (=ఉన్నట్టి), నల్పును, లోపణ = అగపడుచుండిగా, విక్రమంబున = పరాక్రమముచేత, వాడు = ఆహారణ్య కళిపుడు, ఉగ్రత = కాయకౌశల్యముచేత, కొ...ముక్త = కొన్నయట్టి = అపహరించిన - విలసన్ = ఒప్పుచున్న - నిత్రుల = ముమ్మారులయొక్క (బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరుల యొక్క - ‘త్రయీమిత్రే వేద్యాః త్రితయే పురన్ధ్యాః’ నమతావపిత్రామ.) - తేజము = తేజస్సులను, కొనులీల = మరల నచ్చుకొనుచున్నవో యనునట్లుగా, నిఖకోణక్రేణిచే = గోటికొనల వరుసతో (‘కోణో ఒత్తలగుడే క్కణే నానా.’), అ...త్తి = అను = ఆదానపునియొక్క - వక్రోభిల్లి = గొడవంటిదైన, అొమ్మును - (‘భిల్లిః స్త్రీ కుడ్యమ్’ ఆమ.), విదళింపవేచిల్చి తివిగదా.

అొమ్ముం జీచ్చినపుడు తొలుతి చ్చొప్పుగోత తెల్లగాను, దానివెంబడినాంసము ఎఱుగగాను, దానివెంబడి నుండెకాను నెల్లగాను, ఉండును గావున, నరసింహమూర్తి హరిణ్యకళిపుని అొమ్ముగొడను చిల్చినప్పుడు ఆవరుసను ఆవర్తములు అగపడుట యెట్లుండె ననగా - ఆరక్కనుండు విక్రాంతుడై బౌద్ధత్యముచేత హరించి తనయం గిముడ్చుకొన్నవానిని - తెల్లని కివతేజమును, ఎఱుని బ్రహ్మతేజమును - మరల గోటికొనలచే కైకొనుటయొన నొప్పారెను. - ఉత్పేక్షలంకారము.

—* వా మ న మూర్తి *

మ. బల్బిదై తేయధియాంధకారభరితబ్రహ్మాండగేహంబులో

పల బై మండేతిత్పితాపమయదీపజ్వాల డింప, న్నడుం

దలమై మింటికి గ్రక్కున న్నెగయునుద్యత్తస్మహాచ్ఛాయ నాఁ
గలనీలాంగము శింశుమార మొరయంగాఁ బెంపవే వామనా? ౨౪

వామనా, బలి...పలక్ - బలి = బలిచక్రవర్తి యనెడు - దైత్యు = అనురునివలన,
(‘అనురా దైత్యుడై తేయ దను జేస్తా’రిగానవా’ అమ.) - ధయ = వెఱపనెడి-అంధకార =
చీకటిచేత - భరిత = నిండిన- బ్రహ్మం = బ్రహ్మం మనెడి- గోపంబులోపలక్ = ఇంటినుందు,
పెక్ = ఊర్ధ్వభాగమందు, మం...ల = మందెడి = నెలుగుచున్న, తత్ = ఆబలియొక్క-
ప్రతాపమయ = తేనోగొవ మయిన, దీపబావుల = దివ్యముగ్గ, డింపక్ = అతిపోగా, కడుక్ =
మిక్కిలి, దలమై = చట్టమై, మింటికి = ఆకాశమునకు, గ్రక్కునక్ = తిటాలున, నెగ...
య - నెగయు = లేచునట్టి- ఉన్యత్ = పైకి లేచి పోవుచున్న (అతిపోవుచున్న) - తత్ = ఆదీ
పముయొక్క- మహాచ్ఛాయ = గొప్పచీకటి, వాక్ = అనునట్లుగా, కలనీలాంగము = ఒప్పు
చున్న నల్లనిదేహమును, శింశుమారము = మొసలేయాకృతినున్న, బోధ్యత్ప్రకమునకు - ౨౪
యంగా = రాచుకొనునట్లు, పెంపవే = పర్థిల్లఁ జేసితివి గదా.

ఓ వామనమూర్తి! బ్రహ్మాండ మనెడియింటిలో బలిచక్రవర్తివలనిధయ నునెడియంధ
కారము నిండియుండఁగా, నీవు నల్లనిదేహమును క్రిందినుండిపై శింశుమాచక్రమువలకును వెంచి
వ్యాపించుట యొట్లుండ ననఁగా-ఆదానవుని ప్రతాపము-బ్రహ్మాండగోహములో ముల్లోకములపైని
ప్రకాశించుచున్నట్టిది-ఉన్న పైయుండి యాతిపోగా దాని క్రింద పెట్టికటియై పైకిం బయ్యట
యనునట్లుగా నుండెను. వాచనక బృంహముచేతి ధయాంధకారియ పోయి ప్రతాపనిర్వాణాంధ
కారము వ్యాపించె నని భా. - ‘రాపకామప్రాణితో శ్రేష్ఠాలంకారము.

‘శింశుమారము’-శ్రీమన్నారాయణుడు సతీ త్రమండలములో మొసలేయాకారపునక్షత్ర
సంఘరూపమున మోగనిస్రిం బొందుచున్నాడని విష్ణుపురాణ శ్రీమద్భాగవతములందు చెప్పఁ
బడియున్నది. ‘శిశూక్ మారయతీతి శింశుమారః ... శిశువులనుచంపునది.’ రూ. శిశుమారః.
‘శింశుమార’ అను రూపమున అనుష్టూపము పుష్పాదరాధిత్యముచే సాగ్యము. మదీయశృంగార
వైషధవ్యాఖ్య 8. (28) చూ.

—* పరశురామావతారము *

మ. శమితక్షుక్రికశ్రిశ్రానేప్రజలవహ్నావేవ నీకే స్థితిః

సము క్రాంచస్సుటతావకాంబకనుగ్ధం జాంగంగ నీతీంచి, వ

న్నము రా నంచలు నంక నేడుఁ జను నిచ్చ న్నాటి తిచ్చేష్ట వా

యమిఁదిర్యక్తతి నా గతానుగడింప జొఁగా కుహారీ హరీ. ౨౫

కుహరీ హరీ=గండగొడ్డలికలవారి పేరున (‘ద్వయో కుహరః స్వధితిః పరశుశ్చ పర
శ్వధః’ అమ.), శమి...శక్ - శమిత = సంహరింపఁబడిన, త్తక్షుక్రి = త్తక్షిత్రియులయొక్క,
కశత్ర = భార్యలయొక్క (‘కశత్రం శ్రోణి భార్యయోః’ అమ) - నేత్రజల = అశ్రువులచేత
వైన (‘అన్రు నేత్రామ్బు రోదనం చాన్రుమశ్రుచా’అమ.), వహ్నా వేళక్ = వహ్నాకాలమందు (అయ
శ్రువుల వర్షములవలె నమితముగాఁ గురిసినందున ఆకాలము వహ్నాకాలమువలె నుండె ననుట-

‘స్త్రియాంప్రాప్యత్ స్త్రియాంభూమ్ని వర్షాః’ - అమ.) - నీకీర్తిహంసము = నీయొక్క విజయఖ్యాతి యనెడి హంస (‘యశఃకీర్తిః సమజ్ఞాచ’ - అమ.), క్రాంత...షిక్ - క్రాంత = క్రాంతపర్వతమునందు - స్ఫుట = స్పష్టమయిన, తావక = నీదైన, అంబకనుషిక్ = బాణంపు రంధ్రమునందు (‘రస్థిం శ్వభ్రం వహి సుషిః’ అమ.), చాగంగ = ఏగంగా, ఈశీంచి = చూచి.నగము రాత్ - వానవచ్చినప్పుడు. (‘వృష్టిర్వర్షమ్’ - అమ.) - అంచలు = హంసలు, ఇచ్చక్ = మనస్సునందు, - తత్ = ఆకీర్తిహంసయొక్క చేష్ట = క్రాంత రంధ్రమార్గమున వ్యాపారము, నాటి = పాదుకొని (అనగా స్వాభావికమై), పాయమిక్ = వదలిపోకుండుటచేత, అంచ = ఆదారిచే, నేడుక్ = ఇప్పటికిని, చనుక్ = పోవుచున్నవి. తిర్యక్తతి - తిర్యక్ = కడుపును నేలవైపుపెట్టుకొని చరించు (నవైన పశుపక్ష్యాది) జంతువులయొక్క, తతి = సమానము, తాను, గతాను గతికంబు = పోయినదానివెంటిని బోవునది, బౌగా = అగునుగదా.

ధనుర్విద్యలో శివశిష్యుడైన పరశురాముడు తనసహాధ్యాయులు శివపుత్రుడగు వినుమూరస్వామిగోడి పంచములో, క్రాంతమనుపర్వతమును ఒక్కబాణమున తూటువడచేసెను. ఆతూటువలన అతని కోదండవిద్యాపాండిత్యకీర్తి వ్యాపించుటను కవి ఇది కీర్తిహంసము అరంభించుదారిని నిర్దేశించుటగా వర్ణించినాడు; హంస తెలుగుగావునను - ‘మాలిన్యంవోమ్ని పాపే యశసిధవశతా వర్త్యతే హావశ్చక్తిః’ - సా.చ. అను కవినయముంబట్టి, కీర్తియు తెలుపుగావున కీర్తినిహంసగాఁజెప్పట. - ‘జలధర సమయే మానసంయాన్తిహంసా!’ సా.చ. అనగా - ‘వర్షాకాలమందు హంసలు మానససహోవరమునకుం బోవును. అనియు, కవినయము; - ‘వీరః కాఞ్చిన్యశ్చేదాత్ప్రతధరణితలాహ్వహంసావతారః’ మహావీర. - ‘‘హంసద్వారం భృగు పతియశోవర్త్యయత్ క్రాంతరస్థమ్’’ మేఘసం. - ఇత్యాదివ్యవహారముచేత హంసములు క్రాంతరంధ్రము మార్గముగా రాకపోకలు గావించుననియు కవినయము. - వీని నెల్ల నిట ననుసంధింపవలయును. ‘‘పరశురామమూర్తీ, తిర్యంతతువులు స్వతంత్రమార్గముల నవలంబించక, పోయినదానివెంటిని పోవునవి. అట్లే మున్న నీకుకాదుచే నిమాతలయినరాజన్యలకై తద్భార్యలు పెల్లుగా నేవ్వఁగాఁ గల్గినతదీయబాష్ప ధారావర్ణములు గురియుచుండినకాలమనెడు వర్షాకాలమందు నీకీర్తిహంస క్రాంతరంధ్రమార్గమున వెడలుటంబట్టి హంసజాతి యిప్పటికిని వానలు రాగానే ఆక్రాంతరంధ్రమార్గముననే చనుచున్నవి. కీస్వామి: నీవుబాల్యముననే లోతొత్తరమహావీరుడవై పిమ్మట దుఃక్షత్రియ సంహారముంగావించివదేవుడవ; కావున నిమఁగొల్పెదను’ - అనిసారాంశము - సూపకానుస్రాణితమైన హేతుత్వేక్షయు సామాన్యముచే విశేష సమర్థన రూపమయిన యథాంతరన్యాసంబునం గలవు.

వర్షాశబ్దము ఆ. స్త్రీ. నిత్యబ. వర్షర్తువాచకము; వర్షశబ్దము. అ.నపుం. వానకు వాచకము; హంసము - రూ.హంస. కా- కళ. అవ్య. కదార్థకము.

—* శ్రీ రా మా వ తా ర ము *

మ. పవిధారాపతనంబుఁ గైకొనని యప్పొలస్త్యమై సప్తధా తువులం దూఱు పగిశ్రమంబునకు నుద్యోగించె నా; సప్తసా

లవిభేదం బొనరించి నిల్వక సలీలజన్మ యుష్మన్మరు

జ్జవనాస్త్రం బొసంగు నిర్దుల రఘుకులస్వామి రమావల్లభా.

౨౬

రఘుకులస్వామి = రఘువంశప్రభూ, రమావల్లభా = లక్ష్మీకాంతుడా, (శ్రీరాముడా అనుట), ప...బుక్ = పవీ = వజ్రాయుధముయొక్క - ధారా = వాదరలయొక్క - పతనంబు = పాటును (వ్రేటు వనుట), కై...లక్ - కైకొనని = సరకుసేయని (మైకి విశేషణము) - ఆపాలస్త్య = ఆరాధనయొక్క - మై = దేహముయొక్క - సప్తధాతువులక్ = వస (= కడుపులో బొడ్డుకొని ఉల్లి పొరవలెనుండుక్రోధ్య) సెత్తురు మాంసము ఎముకలోని నేయి ఎముక మెదడు శుక్రము ఆనెడు ఏడుధాతువులను - (సకలదేహమును అనుట), దూలుపరి శ్రమంబునకు = చొచ్చెడు నలహాటువను, ఉద్యోగింబెట్ వాక్ = చొరగొనెనో యనునట్లుగా, స...లు - సప్త = ఏడైన - తాళ = (తాటి) చెట్టుయొక్క - విభేదంబు = చీల్చుటను, ఒనరించి = జేసి, నిల్వక, సలీలక్ = క్రీడగా, చన్న...స్త్రాంబు - చన్న = పోయిన యుష్మత్ = నీయొక్క - మరుత్ = గాలినలె - జవన = వడిగలదైన - అస్త్రాంబు = బాణము, సిరుల్ = సంపదలను, ఒసంగున్ = ఇచ్చునుగాక.

రఘువంశమున శ్రీరాముడవుగా అనలేరించిన యోమాధవా, ఇంద్రుని వజ్రాయుధంపు వాదరలకెట్టును సరకుగొనని దైన యారావణాసురునిదేహమందలి సప్తధాతువులను చొచ్చి చీల్చెడు నేర్పును ముందుగా అలహాటు నేసికొనుచున్నచో యనునట్లుగా ఏడుతాటిచెట్లు ఒక్క మృడి దుస్సి అటునిలువక వడిగా వెనుపడిన నీవాయువేగి బాణము సంపదల నిచ్చుగాక.

ఇట్ల కిష్కింధాకాండములోని యాకథ ననుసంధింపకొనవలయును. - వాలిం గూల్చి సుగ్రీవునికి కపిరాజ్య మొసంగెగల మహావీరుడని శ్రీరామునితో సఖ్యము చేయింప ఆంజనేయుడు యత్నింపగా, సుగ్రీవుడు రాముని బలమందు సందేహముగొన్నవాడై 'యాయన ఇవిగో ఈయేడు తాటిచెట్లను ఒక్కబాణవాతిం గూల్చినచో వాం గూల్చుపాటి బల్లిదుడని నమ్మెన' నని చెప్పగా, శ్రీరాముడు అట్లే అతనితార్కాణకై ఒకచే అలుగువ్రేటున ఆయేడు తాళములను గూల్చెను. అబాణము వానియందు నిలువక ఉచ్చి పాటి రసాతలమంటివచ్చి యాతని యంపపాదిం జొచ్చెను. సుగ్రీవునికి సిరులిచ్చుటయే భక్తులకెల్ల నిచ్చు ననుటకు తార్కాణము. ఉపాయము ఉపేయమునకు కొంతవడిం గూడదు గావున, ఏడుధాతువులను దూయునదై ఏడు తాళములను మాయుట; రామబాణము అతిపది చునుట; రావణుని జంకణో నుంచుకొని జపముసేయువానిని గొట్టగలదైన బాణము ఆరావణం గూల్చుటలో సందేహమా అని యనుషంగికము. 'సలీలక్' అనుటచే భగవత్ప్రవగాహము నూచితము ఇందు ఉత్పేక్షలంకారము. పులస్త్యయొక్క గోత్రాపత్యము పాలస్త్యుడు.

‘వసాస్పృశ్యాంసమజ్ఞాసి నేరీర్ముక్రాణి ధాతవః.’

భావప్రకాశము.

ఇప్పద్యము మూడవ పాదములోని దుష్టయతితప్ప కడమయెల్ల మనుచరిత్రములోనిదే [6.110]; 'సలీలక్' అనుట యతిని సరిపఱుచుటకు. - ఉత్పేక్షలంకారము.

సీ. (1) స్వందనస్థితవిజౌజఃక్షత్త్రజాడ్యకృ

క్షౌంఘ్యమపద్యరక్షాత్కృతములు,

- (2) క్రవ్యాశిరాష్ట్రాత్రకనదస్సగ్నాహన
స్ఫుటశల్యహవ్యభుక్పూత్కృతములు,
(3) యోధవర్జితహృత్పటోత్కృంతనిజపాత
సాలాశ్మకృతముహుష్టాత్కృతములు,
(4) పతితోగ్రరక్షకబంధభారభృశార్తి
భుగ్నభోగఫణీద్రఘాత్కృతములు,

తే. శ్రాంతరథ్యనిరంతరచాన్ద్రయములు,
దివ్యతావకకాన్మికోత్పేరితములు,
కలుషము అడంచుఁగాత లంకాపురాంగ
ణాంబరచలత్కలంబకకంబరములు.

౨౭

1. [బేవా = బే స్వామి (శ్రీరాహు)] - స్వం...లు - స్వంధన = తేరియందు, శీత = ఉన్నట్టి, బిదాజాత్తత్వ = ఇంద్రసారథి (దైవ యాహుతికి - జాడ్య = జడిమిను (జడతను - బమ్మెరను) - కృత్ = చేయునట్టి - ధుంధూ = తుపానువంటి - మరుత్ = గాలిగలదైన - గరుత్ = అక్కలయొక్క, ధూత్ కృతములు = ధూత్ కారము అనగా ధూత్ అనెడు మోత గలవియు;

2. క్ర...లు - క్రవ్యాశి = రాక్షసులయొక్క - రాక్షో - ప్రభువయిన రావణునియొక్క - గాత్ర = శేహమందు - కనతో = వెలుంగుచున్న - అశృక్ = నెత్తుటిని - గాహన = నొచ్చుట చేత - స్ఫుట = స్పష్టమయిన - శల్య = అలుపుల - హవ్యభుక్ = నిష్పయొక్క - పూత్ కృతములు = పూత్ మాత్ అనెడు మోతగలవియు;

3. యోధ = బోధులయొక్క - వర్జిత = కనచుగిరిగిన - హృత్ = గుండెయల - పుట = సంపుటమునండి - ఉత్కృంత = దుస్సిన - నిజ = తమయొక్క (= తాము) - పాత = పాటుచేత (- పడుటచేత) సాల = ప్రాణములయొక్క - ఆశ్మ = తాలయందు - కృత = చేయబడిన - ముహు = తొలిచిన - తాత్కృతములు = తాత్ అనుశబ్దముకలవి;

4. ప...లు - పతిత = కూరిన - షగ్ర = ధయంకరములైన - రక్షకబంధ = రాక్షసుల మొండెములయొక్క - భార = ఎరుపుచేతైన - భృగ్ = మిక్కుటమైన - అర్తి = పీడచేత - భుగ్న = చూరిగిన - భోగ = పడగలుగల - ఫణీంద్ర = శేషానియొక్క - ధ్రుత్కృతములు = ధూత్ అనెడు ధ్వనులు (బాసలు) కలవియు —

శ్రాం...లు - శ్రాంత = డిస్సిన - రథ్య = తేరి గుడ్డములకు - నిరంతర = దట్టములయిన తమయొక్క - చాను = నీడను - చములు = ఇచ్చినవియు, (విను) - తా...లు - తావక = నీయొక్క - కార్మక = వింటినుండి - ఉత్పేరితములు = ప్రయోగింపఁ బడినట్టివి. లం...లు - లంకా = లంకయనెడి - పుర = పట్టణముయొక్క - అంగణ = మంగిటియొక్క - అంబర = ఆకాశమందు - చలత్ = సంచరించుచున్న - కలంబ = బాణములయొక్క, కదంబకములు = సమూహములు, కలుషములు = పాపములను, అడంచుఁగాత = పోగొట్టునుగాక.

రామ రావణయుద్ధమందు రావణునితో బోరుత్సవ శ్రీరాములవారికి దేవేంద్రుడు తన రథమును తనసారథి మాతలి వశమునం బంపెను. అందుండి శ్రీరాములవారు పోరుచుండిరి. అప్పుడు వారివింటినుండి ప్రయోగింపఁబడిన బాణపరంపర తెట్లుండె ననగా- బాణములకు పిడికడ తెక్కులు కట్టుదురు. ఆకాశములో ఆబాణములు దై యని పోవునప్పుడు ఝంఝామారుతములం బోలిన యా తెక్కులూ త్కారములచేత రథము పోలుచున్న మాతలికి దెవులు గింగురు మని బుద్ధికి జడితె సంభవించెను. ఆబాణముల యాఁగఁగ నుండి ఆకాశమున గాలితోడి యొరయిక చేత పాడమిన యగ్నిజ్వాలలు రావణాసురుని నెత్తిటం జొచ్చి, చుండుచుండు అని స్ఫుట ముగా శబ్దించుచుండెను. జోడుల మెరుపుతోడి హృదయములను క్షోించుకొని ఆవలికి డుస్సి ప్రహరిలోని శిలలకుం దగిలి కాగోతావో అని మాటమాటికి మ్రోగుచుండినవి. చలించుచున్నట్లే ఉండి భయంకరపు చక్కనిమొండెములు నేలం బాఁపకట్టుగాఁ బడఁగా ఆభారమునకు నొప్పిఁ జెంది పడిగలుక్రంగి ఆకాశేషండు పెల్లుగా నునకొట్టు చుండెను. ఆబోరాటపు హుటామాట పరువులలో బడలసీయక తేరినట్లుగులకు ఆబాణములు క్రిక్కిరిసిన తమ నీడల నొసంగుచుండి నవి. అట్లు లంకాపట్టణంపు ముంగిటి యాకాంబున చలించుచున్న యాబాణపరంపరలు పాప ములను పోగొట్టునుగాక. అట్టి యారక్కనులను, వారి తేనిని గూర్చినట్టివి గావున తప్పక కలుషములనుగూడఁ గూల్చునని నూచన.

పా. 'బుభుక్షుత్వత్తి' - ఈపామును హృద్యమే - 'బుభుక్షు' శబ్దము ఇంద్రవాచ కము అకారాంతము కలదు. 'త్వత్తి' - 'త్వత్త' న్యై త్సారథౌ ద్వాన్తే త్వత్తియాయాం చ శూద్రజే' అను. 'ఝంఝామరుతో' - ఝంఝవంటి గాలిగులవి అని గరుత్తులకు విశేషము. ఇందిలి సీసపాదములు బహుప్రీతులు, కదంబకములకు విశేషములు. 'ఛాయదములు' - ఇందు ఛాయా శబ్దమున ప్రాస్య మెట్లయినది? 'ఇక్షుచ్ఛాయ నిషాదన్యః' ఇత్యాది ప్రయోగంబు లందుంబోల నిరంతరములయొక్క ఛాయనిరంతరచ్ఛాయము-అని షష్ఠీసమాసముగా గ్రహింప నలయు—

'షష్ఠ్యంత ప్రాకృదా స్సేనా చ్ఛాయా శాలా సురానిశా'.

న్యై ర్యో నృనేనం త్వనిశం గోశాల మితరే చ రిక్.' అను.

'విభాషా సేనా సురా చ్ఛాయా నిశావామ్' నూ.

మఱియు-

'ఆధారి పశ్యేషు తదఙ్గిణా ఘృణా క్వి తచ్ఛయచ్ఛాయలవోపి పల్లవే.' నైష.

'తస్య నలస్య శయో వాస్తః తస్యచ్ఛాయా తచ్ఛయచ్ఛాయం తస్యలవోలేశః... 'తచ్ఛ యచ్ఛాయ' ఇతి 'విభాషాసేనా' ఇత్యాదినా నప్రంసకత్వమ్' అని నారాయణటీక.

ఏతత్సదృశ వర్ణనము. మాఘకావ్యము. 20 (16).

'వినివారితభానుతాప మేకం సకలస్యాప మురద్వయో బలస్య

శరజాల మయం సమం సమన్తా దురుసదృశ సరాధిపేన తేనే.'

'పతితోగ్రరక్షః కబంధ' - ఇటుపిమ్మట భారతిశయమును చెప్పినందున ఈయగ్ర తను మహాకాయతచేతం గలిగినదానినిగా నే ఎన్నట యుష్పను గావున 'ఉగ్ర' అనుటకుమాటు

‘ఉరు’ అని పఠించుట మొలుగుగాఁ దోచెడిది. ‘ఉర్ధ్వ’ యనిపఠింతుమేని బాణములచే పైకి చిమ్మబడిన మొండెము లనిగాని, మింటనుండియే పోరువారి తలదగి క్రిందపడుచున్న మొండెము లనియేని యర్థమగును. ఆపక్షమున క్రొత్తబరువు తటాలునంబడుటయు అందువలన శేషునికి తటాలున తలలకు దెబ్బ మెఱకు విలువును సంభవించుటయు ఒప్పుదును. ‘వర్మిత’- అనుటచేత ముందు ఉక్కుజీరాను చించుకొని తర్వాత పుటము (అనగాగొప్ప) వంటి గుండెను ధేదించి తర్వాత మరల జీరాను ధేదించి తర్వాత ప్రహరిపణకునకు తగిలి పెను తాత్కాలము నేయునంతటి విసరుగలది అని బాణప్రయోగ బలాతిశయ వర్ణనపరము. మాతలికి ‘బాధ్యకృత్’ అనుటచేత ఇంద్రుని యుద్ధములలో ఇట్టి విరపరంపరా ప్రయోగములను ఆయన యెఱుంగఁ డని నూచితము.-‘రుంఝా’సాదృశ్యముచేత ఆకాశ మెల్ల అట్లుమోగుచుండెననుట.

—* బలరామావతారము *

చ. ‘క్షీతి హలకృష్టం బుట్టి యడఁగెన్ క్షీతియందునె నీత’ యంచుఁ ద

త్సత్తి విరహార్తబాంధిమముఁ దాలించి రామశరీర మెత్తి, యా

క్షీతిఖననక్రియ స్మగుడఁ జెందఁగఁ గాక, కళిందజాతటిన్

క్షీతి దున నేటికి న్నలమ చేఁగొని నీకవశాత్కృత హాళి? ౨౮

హాళి = ౧. బలరామస్వామీ, నీత = జానకి, క్షీతిన్ = భూమినుండి, హలకృష్టన్ = హల = నాఁగటి చేతనైన - కృష్టన్ = దుక్కిచేత, పుట్టి = జనించి, క్షీతియందునె = భూమి యందే, అడఁగెన్ = లయమొందెను, అంచున్ = అనెడ తలంపుగన్నవాడ వై, విరహార్తిన్ = విరహ = ఎడఁబొపుచేతనైన - ఆర్తిన్ = సగులుచేతి, బాంధిమమున్ = వెల్లంచినమును (పాలిబొవుటను అనుటయు), తాలించి = ధరించి, రామ శరీరము = బలరామ దేహమును (శ్రీ రామదేహము ననుటయు) నెత్తి = తాలించి, తత్ సతిఁ = ఆపవిత్రతను, అక్షీతిఖననక్రియన్ = క్షీతి = భూమిని - ఖనన = త్రవ్వట మనెడి, ఆ = మునుపటి, క్రియన్ = వ్యాపారముచేత, మగుడన్ = మరల, చెందఁగఁ గాక మఱి = పొందుటకే కానియెడల, కళిందజాతటిన్ = యమునయొడ్డున, హలమ = నాఁగటిని, చేన్ = చేతియందు, కొని = గ్రహించి, నీకున్, అవశాత్కృతన్ = అవశ = న్యాయధీనముకానట్టి - ఆత్మతన్ = మనస్సుకలవాడవై (త్రాగుడుచే ఒడలు తెలియనివాడ వై అనుట; గట్టిపూనిక కలవాడ వై యనుటయు), క్షీతిన్ = భూమిని దుననేటికిన్ = పిల దున్నవలసినచ్చిన.

పూర్వము జనకమహారాజు జన్మమునేయువాడై అందులకై శాలినిర్మించుటకై భూమిని దున్నింపఁగా నాఁగేటిచాటులో నొక కన్నియ దొరకెను. నాఁగేటిచాలునకు నీత యనిపేరు గావున అందుపుట్టినందున ఆమెకు నీత యనిపేరుపెట్టిరి. ఆమె పిమ్మట శ్రీరామునికి భార్యయై భూమియందే లయమొందెను. - నారాయణుని పదియవతారములలో శ్రీరామావతారమునకు వెంబడిది బలరామావతారము. బలరాముడు తెల్లనివాడు, ఆయనకు నాఁగలి ముఖ్యాయుధము, ఆయన సురాపానపరాయణుఁడును. సాంబుఁడును కృష్ణపుత్రుఁడు సుయోధనునికూతును లక్షణ యనుదానిని హస్తినాపురినుండి బలసాహసంబులంజేసి యెత్తుకొని పోవుచుండెను. దానిం గని

కొరపులు వెంటనంటి పట్టితెచ్చి చెజం చెట్టిరి. వానిని విడిపించుకొని వచ్చువాడై బలరాముడు హస్తినాపురంబున కరిగి వారిని నెయ్యంబున నడుగి వారు కయ్యంబునకే కడంగిరి. బలరాముడు వారిని దండించువాడై కరిపురిని గడ్డగా నే యమునలోనికిం బ్రోయుటకై నాగటికట్టుగ్రుచ్చి యీడ్చెను. ఊరు ఒడ్డగడవై పోయి ఖగోష్టి భీష్మాదులు వడిం జనుచుంచి బలునిపాదములకుం బ్రెల్లి వస్తువారూ నాదిసత్కర్మపూర్వకంబుగా లక్షణా నాంబులను దెచ్చి ఆయన కప్పగించి తదనుగ్రహంబు వడసిరి. - ఈకథల నిట అనుసంధానము నేసికొనవలయును.

ఇట ఈతనిపాండిమ నీతావిరహపాండిమగాను, నాగటితో భూమిని కర్షించుట భూమిలో నడంగియున్న యీమెను వెలువరించుటకై న జతనముగాను, తానును రాముడగుట ఆమె రామానురక్తగావున రాముడు తనకై పాటుపడుటం గాంచిన ఆమె ఒప్పరికింపక తప్పక వచ్చునను తలంపుచేత ననియు, పానమత్తత విరహ వైషళ్యముగాను ఉత్ప్రేక్షితములు. 'హలమ, - ఏవకారాధక మైన అకారము నీల యన-ఏసాధనమున యున్న సిద్ధిగల్గెనో ఇపుడు ఆసాధనమే యగుటకు. 'కళిందజాతల'మన నేల యనిన-పావన ప్రదేశముగాన, నటనైనయెడల నాపావని నీత పాదమ నిచ్చగించును, కార్యము సిద్ధించును, అని, హలము ఆనగా నాగలి, అది యాయుధ ముగాఁ గలవాఁడు గావున బలరాముడు 'హలి'యనంబడెను. కళిందమని యొక పర్వతమునకుం జేరు. అందు జనించినసిగాన యమున 'కళిందజ'; 'దునె' - 'దున్న' నలోపమునకు పీఠికంగనుఁడు. 'తటిక + క్షీతి' - ఇట ద్రుతమునకు క్షీతిశబ్దమందలి కకారము పరమైయున్నది; ద్రుతకార్యము వచ్చినచో - తటికొగ్గితి, తటింగ్గితి, తటిగ్గితి అను మూఁటిలో నొకరూపము వచ్చును. అంతయకాని తటికొగ్గితి అను రూపము ఉండదు. ఇట వ్యక్త స్థ యిట్లు? ఇది సంయుక్తాక్షరము. - గాని వర్ణాంతరముగాదు - కావున నేవృక్షము, పక్షము, అను పదములు భగణములు. ఇందు కకార మకారములు కలఁగా. ద్రుతకార్యము రావలసినదే. 'సారాక్షికారముఁ గూడఁగాఁ సరి నేఁ బదియయ్యె వర్ణసంఖ్యధరిత్రా' అను ననంతనిమితిము అగ్రావ్యా మనియు, అగమికులు త్తాను వర్ణాంతరముగాఁ జేకొనిరి గాని అది వర్ణసరణి గాచనియు అప్పకవితెల్పినదే సాధువు. అట్లున్నను క్షకారస్థలమున ద్రుతకార్యము రామికి శిష్టాచారమే ప్రమాణము. ఇట్టివే ఛందశ్శాస్త్ర మున తత్సనుమలందలి పరసవర్ణానునాసికమునకు నున్న చుట్టుట శిష్టాచారము. ఇదియు నట్టిదే యని గ్రహించుట యొప్పును. ఋశి వర్ణంబులు రిల తుల్యంబు లగుట, అద్రుచువిద్రుచు ఇత్యాదులందు సంయోగపరికమునకు గురుత్వము లేనియు, అను విశేషములు భాషలోఁ గలవు.

హలి యేమి యంతతెలిపనివాఁడా? అప్పుడు ఏకారణ విశేషముచేత నాగటి చాలున జనించెనో గాని ఇప్పుడును అట్లు జనించునా? జనింప దని అంతమాత్రము ఊహించుకొనలేదా? యను ప్రశ్నకు - కవి 'అవశాత్మతికా' అని యుత్తర మొసంగినాఁడు. 'కామారూపి ప్రకృతి కృపణా శ్చేతనాచేత నేషు.' అను కాలిదాసోక్తికి ఇది సమానము. - 'హలము చేకొని' - పా 'హలముచే మఱి.'

అట్టి నివృత్తిరూపద్రుత నీవు మమ్ముఁ గావును అని భావము.

—* కృష్ణావతారము *

ఉ. ఆయతయుష్మదాకృతి క రాగ్రసగాంచలవాంతవారిధా

రాయతచంద్రకాంతిఫలకానభిబింబిత మై చెలంగ, నా

రాయణమూర్తిమత్కవచరత్నముచే బరిరక్షిం గాంచెనా

నోయమనీర, వృష్టి బసి నూటడఁ బ్రోవవె సప్తరాత్రముల్. ౨౯

ఓ యదువీర=ఓ యాదవశ్రేష్ఠుడా (శ్రీకృష్ణ యనుట), ఆము...తి = ఆయత = సాదవైన, యుష్మత్ = నీయొక్క, ఆకృతి = స్వరూపము, క రా...చిత = కర-(నీ)చేతి - అగ్ర=తుదిమందల - సగ = (గోవర్ధన) పర్వతముయొక్క - అంచా = అంచుచేత - వాంత=క్రక్కబడిన (అంచునుండి క్రిందికి ఉరులుచున్న - కురియుచున్న - అనుట) - వారి = నీళ్లయొక్క-ధారా = క్రిందికిపడు చాలులయొక్క - అయత = దశసహస్రము లనెడు - చంద్రకాంతిశిలయొక్క - ఫలక = పలకలయొక్క - అపరిత = పరుసయందు-బింబిత=ప్రతిబింబములుగలది, వి చెలంగె = కాఁగా, నా...చేత = నారాయణమూర్తిమత్ = నారాయణుని శరీరముగలదైన - కవచరత్నముచేత = మేలి మెనులుపుచేత (నారాయణకవచ మనుషేరి పాత్రముచేత), పరిరక్షిం = సంరక్షింపు, కాంచెన్ నాన్ = పొం ననో యనునట్లు - పసిగ = గోగణమును - సప్తరాత్రముల్ = ఏడు అహారాత్రములు, ఊటడ = ముఖముగా నుండునట్లు - ప్రోవవె = కాపాడలేదా (కాపాడితివిగాదా యనుట).

గోకులంబున నందాదులు ప్రతివత్సరము నికాండంబు ఇంద్రుం బూజించుచుందురు. శ్రీకృష్ణులవారు ఆయింద్రయాగసమయమున నందాదులకు ఇంద్రపూజ వల దనియు తమకును తమ గోవులకు సమస్తము నిచ్చుచున్న గోవర్ధనగిరినే పూజించి వలసిన దనియు బోధించిరి. గొల్లలంబులును వారిమాటనే నెఱవేర్చిరి. అంతట ఇంద్రుఁ డిదిగి ఏడు అహారాత్రములు వారికి సర్వ గోనాశము కలుగునట్లు జాలతోడి గాలివాన కొట్టించుచుండెను. అంతట శ్రీకృష్ణులవారు ఆ గోవర్ధన పర్వతమును తనవ్రేలం గొడుగుంబోలె నెత్తిపట్టి దానిక్రింది గోవులను నిలిపి ఆమహా వృష్టినుండి రక్షించి యింద్రుని వినతుం గావించిరి. — ఈకథ నిట అనుసంధించుకొనవలయును.

గొడుగు నంచునుండియుం బోలె ఆకొండ నంచునుండి క్రక్కఱిసి దిగబోతుచున్న వర్షధారలు సందులేకుండ బండొకటితో గూడి శ్రీకృష్ణులవారిచుట్టును చంద్రకాంతపుటద్దములు పరుసవలె నుండుటయు, అందులో వారి ప్రతిబింబములు నారాయణునిమూర్తిలవలె నుండుటయుంజూడఁగా - ఇక్కట్లు తొలంగుటకై భక్తులు నారాయణకవచమును పారాయణము సేయుట ప్రసిద్ధముగావునను, అట్లుచేయు భక్తులకు ఆనారాయణుండు అన్నివైపులందును తా నిలిచి వారిని రక్షించుటయు ప్రసిద్ధముగావున, ఆప్రకారము ఆగోవులు నారాయణకవచమును ధరించినవో యనున ట్లుండెను. - ఉత్పేక్ష. - భక్తవత్సలఁడవు మమ్ము గావు మనుట.—

‘అపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపోవై సరసానవః

తా య ద స్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః.’ మనుస్మృతి.
నారాయణుండు నీట నుండువాఁడు గావున నారాయణమూర్తిగలది నీరు. నారాయణమేతమైన

యానీరే కవచముగా ధరించినవో అనునట్లుగా అనియును స్వారస్యము. వారాః = నీరు, ఆయనమ్ = తావుగాఁగలవాఁడు, అను పుష్పత్తిచేత కలుగుచున్నది.

‘అయిత’-కడు సుచ్ఛాయముగల తనువుం దాల్చుట తత్కారమున నున్న గోవర్ధనము క్రింద ఆరోగ్యహర్షప్రదమయిన మిక్కుటంపుటవకాశముండుటకును, ‘భయనశేను, రక్షింపఁగలవాఁడే’ యని గొల్లలు ఊఁబడిల్లుటకును. - ‘వాంత’- గోణవృత్తియందు అతిసుందరము, అన్యత్ర గ్రామ్యకత్యవ గాహి. —

‘నిష్ఠ్యాబోద్ధిర్ణవాస్తా’ - గోణవృత్తివృత్తిపాశ్రమమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యవః గాహితే.

పండి.

‘సాకిలాశ్యాసితా చణ్డీ భర్తృ తత్సంక్రతు తా వరా

ఉద్వవా మేద్ధ్యసిక్తా భూ క్షీలమగ్నా వి వోచగా.’

విభూ.

‘వారిధారాయత’ - ఇందు ‘యత’ = కూడియున్న’ అను భేదము సరిగాను, అందువలన యతి భంగము కలిగియున్నది. ధార = ద్విముఖాని రాకాయనకును ‘ఫలకావళి’ లోని కాకారము మీఁది యా(అ)వళి శబ్దం ద్యాకారమునకును యతి చెల్లదు; కావున ఆవ్యాఖ్యిత్వక్తవ్యము. - ‘ఆకృతి’ స్త్రీలింగము గాఢన త్వోకేవణము ‘బింబిత’ అని తెనుఁగున పాటకముగా స్త్రీలింగము. ‘అయుత’ అనుట సంఖ్యానియమముకొఱకుం గాదు, అపరిమితత్వాభిప్రాయకము. ప్రతిబింబ మూర్తులు కనంబడుటకు వెలుతురు వలయును. మునురులో వెలుతు రెక్కడిది? అనిన - ఎంత మును రయినను పగలు వెలుతురు గలదు, రాత్రులందు ఆయింద్రుఁడే కన్పించుచున్న మెఱుఘుఁ దీఁగలవెలుతురే మఱియు స్ఫురముగాఁ గోరంపఁజేయును. - ‘విక’ - ‘విగో జినే భజే శ్రేష్ఠే’ అని హేమచంద్రుఁడు. ‘సప్తరాత్రముల్’ - నిమరాత్రులముల్లము సప్తరాత్రము. - ‘అహః సర్వైకదేశసంఖ్యాత పుణ్యాచ్చ శ్రే’ అను సూత్రముచేత రాత్రిశబ్దమునకు సమాసాంతము అచ్యుత్యయము వచ్చినది. - సమాసోద్విగ్ధువు ‘సప్తరాత్రమ్’ అని ఏకవచనాంతముగా నుండ వలయును. ‘సప్తరాత్రముల్’ అను బహువచనము లక్షణోక్తముకానట్టి తెలుఁగువర్ణాద ఏకవచనంబు సరియే. ‘నారాయణ...నిర్భము’ - నారాయణశబ్దమున ‘నార + అనున’ (నీరు తావుగాఁగలవాఁడు) అని పరిచ్ఛేదము ఉన్నను - నిర్భసమానయతి గా ఇటు నిరుదేశంబులను యతి రావచ్చును. ‘ససి’ ఏకవచనమందు గోగల వాఁడనియు నగు.

—* శౌధానతారము *

మ. తరుణత్వత్సృణబాణవచకమునం దై త్యాబాశ్రేణి తి

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మకజరద్బాణం బొకంట బైడక్,

ద్వరం గావించితి వేళికో? యహహ, బుద్ధం బయ్యె నీభావ మ

త్తిరుణీలతనత్ర మేరికి సినాధ్యం బొటం గా కేళనా?

30

కేళనా = ఓ నారాయణుఁడా, తరు...వక్ - తరుణ = యౌవనవంతుఁడైన - త్యో - నీ - నుత = కొమరుని (అనఁగా మన్మథునియొక్క) - బాణ = అలుఁగుల - పంచకమునక్ = ఏనింటి గమిచేత, దై ...ణి - దైత్య అబలా = అసురకోమలల - శ్రేణి = రాజయు, యు...బు - యుష్మత్ = నీవే - ఆత్మక = స్వరూపముగాఁగలదైన - జరత్ = ముని - బాణంబు = ములికి, ఒకంటక్ = ఒక్కదాననే, త...ము - తత్ = ఆసునురకోమలల - వర = భర్తల - సంవోహము = సంహ

రియ, చెడకొ = భవంసమొందునట్లు, త్వరకావించితిని = వడిగొంటివి. ఏటికో = ఏకారణమునకో, అహహ = ఆశ్చర్యము. నీభావము = నీయొక్క యభిప్రాయము, బుద్ధంబు అయ్యెకొ = తేటపడినది, అ...ము - ఆ-తరుణి = యువతులయొక్క- శీల = ఆచారమనెడి - తనుత్రము = కవచము, ఏరికొ = ఎవరికొగాని, అసాధ్యంబు = అశేద్యము, ఔటొకా = అగుటవలన గదా! [పా, ఒకొంటొకొ = ఒక + ఒండు - త్పు. - ఒకటనే ఒకట ననుట.]

కేళిపుడు = మంచికేళములు కలవాడు అని వ్యుత్పత్తి. క = బ్రహ్మయు - ఈశ = శివుడును, పుత్తుడుగాను పొత్తుడుగాను గలవాడు అని యొండె. వ వర్తము మత్స్యరీయప్రత్యయము-నూ. 'కేళాద్వయ' అబలైన దైత్యాంగనలమీదికి తనచుత్తుని బట్టిదుని యావనవంతుని

(‘అనినదై మహాకం చ చూతం చ నవమల్లికా

నీలోత్పలం చ పక్షైశ్చే పక్షిబాణస్య సాయకౌః’ అమ.)

అను పెక్కువాణములతో బంపిన తాత్పర్య మేమన - వారు అబలైనను వారిశీలము ఎవ్వరికిని అశేద్యము గావన. మఱియు వారిదేవ కాముని బంపుట ఏలయన-కామునిమాయలకు లోబడని వారుండరుగావున; కామావేశముచేత వారిని వ్యభిచారమునకు నేసి యని తాత్పర్యము. మఱి సమరులైన తిమ్మరలమీదికి తన్నే ఒకకొ ముడుక చివుకు కాముగాఁ గొని అభియోగము నేయుటయందు తాత్పర్య మేమన తనంగనల శీలము భ్రంశమొందనంతట ఇతరులు నిష్పృభావులును నిస్సారులును అగుదురు. అప్పుడు వారిని కూల్చుట మకరమునీ. - ‘తనుత్రము’ - తనుత్రాయతే = తనుచును కాచున, కవచము. - ‘దైత్య’ - ‘దానవానుదైత్యానా మైక్యమేవాభి సమృతమ్.’ కావ్యకల్పవృత్తి. హేతూత్పన్న. ‘బుద్ధంబయ్యె’ నను వాక్యములో నీవు బుద్ధచేవుడవుగదా! అని సూచ్యాన్ధ సూచనము. ముద్రాలంకారము.

‘ప్రకృతగ పదములనే నూ । చ్యకధనమే ముద్ర పతీయె సతి కంద మనకొ.’ అలం.

—* కల్పవృత్తివారము *

శా. ఘోరాపారమహాఘనంబునందు జెక్క ప్పెయ్యగ నేర్పు గా

ధారాపంచుధావనం బెలుగంగంధంబుం బ్రొక్కించు బ

ల్పీరంపున్నజరౌతుం గీటశరావారవాణీభవ

ద్వోరుద్భాసితకృపాణికాద్వితయవిద్యున్గ్రంథి నిం గొల్పెడకొ. 3౧

ఘో...మొకొ-ఘోర = దారుణమును- ఆపార = మేరలేనిదియు-అగు- మహాఘ(మహతో + అఘ) = మహాపాతకముల - పంచకముకొ = ఏనింటిగమని, చక్కులో నేయఁగాకొ = చక్కాడుటకు, (నులునుడుటకు - నామునేయుటకు), నేర్పుకొనాకొ = నేర్చుచున్నా(దో యనునట్లుగా, ధా...నకొ - ధారా = (గుట్టిపు) గతులయొక్క - పంచక = ఏనింటిగమిచేనైన- ధావనకొ = పరుగున, చెలఁగకొ = ఒప్పునట్లుగా, గంధర్వంబుకొ = గుట్టిమును, త్రొ...తుకొ - త్రొక్కించు = నడిపించునట్టి- బలు = మేటి- బీరంపు = పరాక్రమముగల- నెఱరౌతుకొ = నిండురాముత్తును, కీ...ధికొ - కీకట = ప్లేచ్చులయొక్క- శర = బాణముల-అశీ = పరంపరవలన నుండి- వారవాణీ = కవచముగా- భవత్ = ఆచరించుచున్న- దోః = బహువులచేత-ఉద్భాంత =

ఉత్పటముగా తిరుగుడు-గొనుచున్న-కృపాణికా = పట్టాలయొక్క- ద్వితయ-జంట చూడెడు విద్యుత్ = మెలుపులయొక్క - గ్రంథిక = మడికలవాడైన, నికొకొచ్చెదన్.

కలియుగము ముగిసినంతట లోకమెల్ల మేచ్చు లవతరించి సాధువులను చంపుచు గళల దురాచారములను కావించుచు అధర్మమును నడుపుచుందురు. ఆసమయమున విష్ణువు కల్కియను పేర బ్రాహ్మణ శిశువుగా నవతరించి, అశ్వారూఢుడై, పుడమియందు మేచ్చులనెల్ల సంహరించి మరల ధర్మమును నెలకొలుపును - అను పురాణకథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును.

‘మహాఘములు’-మహాపాతకములు. అవి యైదు.—

‘బ్రహ్మహత్యా సురాపానం స్త్రీయం గుర్వభాగము;

సుహృద్ధి పాతకా న్యాచు స్తత్సంయోగ శ్చ పఞ్చమమ్.’

బ్రాహ్మణుని జంపుట, సారాయి త్రాగుట, బంగారును దొంగిలుట, గురుభార్యను గవయుట, అట్టివారిలో సావాసమునేతయు, పంచమహాపాతకములు.

‘ధారాపంచకము’ - గుఱ్ఱముయొక్క యైదుగతులు, ఆస్కండితాదులు:—

‘ఆస్కన్దితం ధారితకం రేచితం వల్లితం పుతమ్

గతయోఽహం పఞ్చ ధారా:’ -

అమ.

వానికి పరుసగా తెనుగున రవగాలు, జోడన, బవిరి, చొకలింపు, దువారము, అనిపేరులు.

‘రవగాల్రవాలు నా రాజిలు నాస్కండి । తెను జోడన యనంగ ధారితకము;

చెలయును బేరము వేడెము బాలెము । బవిరి నా రేచితంబు విలసిల్లు;

చొకలిం పనంగను దూకు డనంగను । వల్లితమ్మనను, దువార మనదు

వారి యనంగను ల్లితముగా వలించుండు.’

ఆం. భా. 2 (198).

‘కికటలు’- కికటెగమేచ్చులు - ‘కికటా మగధాన్వయా:’ హేమ. - ‘తాపతీకట రేక: స్యా త్తస్య ర్మగధో ధవేత్’ అని శక్తిసంగమ తంత్రము.- ‘కికటేషు గయాపుణ్యా’ అని పురాణవచనము. పవ్యనులో కికటశబ్దము మేచ్చుసామాన్యపరము. - దశావతార చరితము (కల్క్యవతారము).

‘దరత్తురుష్కుచువనావ (భ) గానశకనన్దనై:

సంకోచ మేష్మతి మహీ కుష్మ రివ విగర్పిభి:.

10 (34)

మేచ్చుచ్చాదితసర్వాశా కృపణాక్రందనాదినీ

మేదః కర్దమినీ క్షేదం రక్తై ర్వాస్యతి మేదినీ.

(35)

తస్మిన్ కాలే నిరాలోకే లోకే పాపతమోమయే

ఉత్పత్యతేఽర్కసంకాశః శిశుః కర్మికులే ద్విజః.

(36)

విష్ణు ర్భాభారకాన్త్యధీ సోఽధవిష్ణుయశాః తీతౌ

చరిష్య త్యశ్య మారుహ్య మేచ్చుసగతురదీక్షితః.’

(37)

‘కృపాణికా’ - కృపాణమే కృపాణకము - అది స్త్రీలింగమున కృపాణిక.

కల్కిదేవుడు గుఱ్ఱమెక్కి దానినే అయిదు తెఱంగుల గతులను ద్రొక్కించుట దానికి అయిదు మహాపాతకములను నుఱుమునేయ నేర్పటయో యనున ట్లుండెను. కల్కిదేవునిగుఱ్ఱము

తరలగానే పాపములు పలాయన మగును, పాపులు నశింతురు అనుట. మఱి ఘోర్ములు రసపై బాణములం బ్రయోగించుచో ఆయన చెండుచేతులతోను తనచుట్ట ద్రిప్పుచుండు పట్టాకర్తులు మెఱపులయల్లికవలె వెల్లుచు ఆదేవుని దేహమును కనబడనీక మఱుంగు పఱుచుచు కవచము వోలె ఆబాణ నిచయములను వారింపుచుండును.

‘నేర్పునాకొ’ - ఉత్పేక్ష. ‘వారవాణీభవత్’ - పరిణామాలంకారము. —

ప్రకృత మితరాత్మతం బెఱి. ప్రకృతాత్మితం గోరగ్రిమకుఁ బరిణతి యుగమా;

సకిఁ దేర్ప మనువు నానుడి. సకి నన్నుఁ బ్రసన్న సేత్రజలజములఁ గనెకొ. అలం.

చ. అనివినుతింపఁగా హరిసుధాశనవర్ధకిఁ నొచ్చి ‘పాండ్యుఁ డి

చ్చినధన మిమ్మునీశ్వరుఁ డశేషము భాగవతాస్మదీయగే

హనినహసాత్కరించి, యకటా! కడు రిక్తత నొందు; నేగి

యనిలయ మప్పరి నృణిమయంబును సార్థముఁ జేయు’ నాపుడుకొ. 3-2

అని, వినుతింపఁగాకొ - (విఘ్నచిత్తుఁడు) స్తుతిసేయఁగా, హరి = ప్రత్యక్షుఁడైయున్న నారాయణుఁడు, సుధాశనవర్ధకికొ - దేవశిల్పిని = విశ్వకర్మను, చూచి, (ఓయి విశ్వకర్మా), ఇమ్మునీశ్వరుఁడు = మనివరేణ్యుఁడయిన యీ విఘ్నచిత్తుఁడు, పాండ్యుఁ డిచ్చిన ధన మశేషము = పాండ్యరాజు ఒంగిన ధనము నంతయు, భాగ...రించి - భాగవతి = భగవద్భక్తులయొక్కయు (మాభక్తులయొక్కయు - వైష్ణవులయొక్కయు ననుట) - ఆస్థదీయ = చూచిన - గేహ = ఇండ్ల యొక్కయు (విష్ణవులయములయొక్కయు ననుట) - నివహసాత్కరించి = సంహాహముల యధీ నముచేసి (అనఁగా వైష్ణవులకును విష్ణవులముఖాలకును ఇచ్చి), అకటా = పాపము! కడుకొ రిక్తతకొ = పిక్కిలి దారిద్ర్యమును, ఒందుకొ = అనుభవించెడును (చూచెను పాతమున - ఇప్పటికిఁ జూడనమెల్ల నేమియు మిగులనీయక ఇచ్చి వైచిగాఁడు, అనివర్ధము.), (కావున), అప్పరికొ = ఆపురికొ = అనగఁడమందు (అనఁగా విఘ్నపుత్రుడనందు, ఏ ... ము - ఏతిదియ = ఇతనిచైన - నిలయును = ఇంటిని, మణిమయంబును = రత్నసమృద్ధమును - సార్థముకొ = పదార్థములతో కూడినదానినిగాను, చేయును. నాపుడుకొ = అని అనతీయఁగా.

‘నుతియింపు’ - నామధాతువు. ‘సుధాశనవర్ధకిఁ’ = సుధ యనఁగా నమృతము, అది ఆశన ముగా అన్నముగాఁ గలవారు-అమృతపానముచే జీవించువారు సుధాశనులు-దేవతలు అనుట. ‘సాత్’ - సంప్రదానముపై వచ్చుప్రత్యయము. మూడవపాదమున పుత్రయతి.

తే. విశ్వకర్మయు నట్లు కావించె;నంత

నలంబుజాక్షుఁడు నమ్ముని నాచరించి.

యీక్షణిగాగోచరుం డయ్యె; ఋషియు నేగి

పౌరులు భజింపఁగానె పుష్కారి కరిగె.

33

అంబుజాక్షుఁడు = నారాయణుఁడు....అదరించి = ఆనుగ్రహించి, (‘ఆమంత్రించి’ అనియుండె నేమో, ఆమంత్రించి = వీడుకోలు పలికి) - ఈ...డు - ఈక్షణి = చూపులకు -

అగోచరుండు = అవిషయుండు (అగపడనివాండు) - ఋషియుక్ = విష్ణుచిత్తుండును, ఏగి = ఊరేగి (ఊరేగింపునొంది) - పౌరులు భజింపఁగానె = మధురాపురపౌరులు విల్లిపుత్తూరి వఱకు ఆమునితోగూడ వచ్చుచునే యుండి రనుట, పుత్తూరిక్ = విల్లి పుత్తూరికి. 'విశ్వ కర్మయుక్' - 'ఋషియుక్' - సముచ్చయద్వయము విలంబములేని కార్యసిద్ధిం దెలుపును. ఇట్టిదే 'తేచ ప్రాపు రుదన్వంతం బుబుధే చాది పూరుపః' కుమార.

—*విష్ణుచిత్తునిస్వపురప్రవేశము.*—

క. స్థానికులు దన్ముని దిద్దు

తొనందితు లగుచుఁ బురము గై నేసి, ప్రజ

ల్లోననువ నాగవాసము

తో నెనుంగ నేగి; రంత తూర్యము లులియన్.

38

స్థానికులు (= స్థానమందునియుత్తులు విల్లిపుత్తూరి దేవస్థానమందలి యధికృతులు; త... - తే = ఆ-ముని = విష్ణుచిత్తునియొక్క - దిద్దుతా = దిద్దునేర్చుచేత (విష్ణుచిత్తుండు జూడ నైనకోరిక చేత) - నందితులు = ఉత్సాహవంతులు, అగుచున్ = అగుచు, పురము = విల్లిపుత్తూరినగరమును, కై నేసి = అలంకరించి, ప్రజలు = విల్లి పుత్తూరిజనులు, లోక్ = కూడ, నడువన్ = నడిచిరాఁగా, నాగవాసములోక్ = వేర్వేలమేళముతోగూడ, ఎదురుగన్, ఏగిరి, అంతన్, తూర్యములు = వాద్యములు, పలియన్ = కట్టింపఁగా.

విష్ణుచిత్తునిని చూడ నుప్పొంగుచు విల్లిపుత్తూరిదేవస్థానాధికృతులు నగరాలంకారములు చేయించి, పౌరబృంద సేవకులై వేర్వేల మేళముతోగూడ ఆమునకు ఎదురేగిరి. అంతట వాద్యములు మ్రోగుచుండఁగా.

'నాగవాస' మనఁగా వేశ్యానగరాహము: —

సీ. 'ననుపుకొండ వేల్పునాగవాసముఁ గూడి,

మహిమఁ గోల్పడియె నే హిందకర్ణి.'

మను. 2 (73).

హిందకర్ణి యనుమునీంద్రుండు ఏపు రచ్చరిలం గూడి పంచాపసరిం బనుసతోవరింబున వినోదముల ననుభవించుచుండును. - ఈకథకై రామా. ౧ వ ఆ. ౧వ సగు.

వ. (1) ఇ ట్లునుక్కొని పట్టపవిత్ర భగవత్ప్రసాదతీర్థంబు లుపాయనంబులుగాఁ బ్రణామంబు లాచరించి లేచి, ప్రాండలులై, భర్తృపరికర్మవర్మితం బగుబ్రహ్మరథంబున నబ్బాగవతవతంసంబు నునుచుకొని పోవునమయంబునఁ, బరస్పరసమేతింబు లగు పౌరజానపదజనంబులు గలసి మెలసి నడిచునెడ; (2)మృదంగం బుపాంగం బావజంబు దండె తాళం బుయిమ కిన్నెర సన్నగాళె వీణె ముఖవీణ వాసగ్రోలు డోలు మారి ఛేరి గౌరు గుమ్మెట తమ్మెటంబు దుక్క డక్కి చక్కి చుయ్యంకి లోనగు నసంఖ్యాతవాదిత్రస్రితయవరం పరలు మొరయ; (3)నెడనెడఁ బడఁతుకలు మలఁపుగొనఁ, బట్టణాగతగజ ధట్టఘోటాణఘోటక ఘంటాకదంబఘ్నరఘోషంబుల కనుప్రాసంబులై,

విలాసిని మంజు మంజీరంబు తెలుఁ గియ్య నల్లనల్లనం జాగ్రతఁజేఁ;
 (4) గెలంకులఁ గవచితకుఠాకర్బుర లగు కరివరకరేణుకంధరలం గనకాంకు
 శంబులు కేలంబూని నేవించి పోవుసామంతభూకాంతకుమారధట్టంబులం
 బిట్టి గాంచి, యొండొరుఁ గడవ సంభ్రమించుచు, మ్రొక్కి నిక్కి చేయెత్తి
 యొత్తిలి నేత్రంబు లుత్తానతరళతారకంబులుగా మగిడి మగిడి పొగడుచుం
 బోవుతఁజేఁ; (5) దద్రాజకదంబకిం బచ్చటిపడంతుకలకుం దమకుం బురికిం
 జనుదెంచునప్ప డెల్ల నెడకాం డ్రగుట మేలమాడఁబోలు నాప్రోలిమేశంపుఁ
 గళావతుల వైచునెవంబునం గ్రామగ్రామగ్రామణు లొసంగు నారంగ
 మాతులుంగ జంబీర కుంద కందుకామలం బూర్వానుభుక్త లగునక్తంకర
 ముఖుల వైవ; (6) ధశధశ త్తిరళతాటంకంబును సంకుచితవిస్మయంబునుగా,
 నాతన్ముఖప్రేంభోళితస్సీత సాకూతవిభ్రమాకేకరాసాంగ విలోకనంబును
 నాచలితధమ్మిల్లంబునుగా, మొగంబులు తివిచికోని సమ్మందంబునం జను
 మార్దంగికుల మూపుల మఱుగులం జూగి, యన్నాగవాసంబులు నాగరకి
 విలోకనంబునం జెలరేగి, మొగంబులు చిగించికోని, వేడు రెత్తినగతి
 నరిదియెత్తఁ బ్రతిపదంబును మృదలముఖావమృతసకుఁ గ్రుంగుటయు, బయటఁ
 బడి చేయునది లేక యాకడకు మగిడి తుఱుము దిస్తుచు, ఏద్యారణాభిన
 యవత్పరాచీనకరాబ్జలై సుడివడు నెడం బొడము కన్గ కనుమావతంసకపోల
 ఖరళీకించిచ్చులనోపలక్ష్మ్య వైలక్ష్మ్యహాసకుందంబులు సాంద్రతరచంద్రికా
 కందంబులం వీటుకొలుపఁ; (7) జాటూక్తివాచాట లగుజరతవనితలు తమకు
 మ్రొక్కం దారుమ్రొక్క కొక్కించుక యోరమోమిడి, వాచయిరుపక్కియల
 నొదిగి తొంటియంటుఁ దలంచి తలనాంచిన, వంచనం గటాక్షించి యెక్క
 సక్కింబునకుఁ దమచేత మ్రొక్కించుకొనువేడ్క సక్కిడం బుడమితేడు
 లేమిసామాన్యమానవులం గైకొనక, సుమాళంబు వేక్కింబుగా విద్యానయో
 వృద్ధుల రగుమిరు మ్రొక్కఁగా దాని మ్రొక్కమి యెట్లు మ్రొక్కింపుం
 డనుటయు; (8) గ్రక్కనం బొడము మొలకనగవుల మోముఁదమ్ములకు
 వేటొక్కవిత తెలివి యెక్క, మ్రొక్క కక్కడఁ గెడఁగూడి నడచుతోడి
 చేడియల కద్దోరలకుఁ దమకుం దద్దయుం బొందు గల దనుపెద్దటికం బెఱుక
 పఱుపఁ గెమ్మోవులు మలంచి లోలోన నొయ్యనొయ్యన నుచుక్కన నక్కి
 లేటింగి దక్కె సొమ్మని తమ్మ నమ్మదునట్లు ముండటికి నూకి 'యక్కక్క,

మ్రొక్కవే మనపాలివేలు' పని బుజ్జవించియు బొమలుగొని జంకించియు నెట్టకేలకు నొడంబజీచినఁ; (9) ద్రపాతరశనయనబై విరళవిరళాంగుళాంజలి బంధంబుగా మ్రొక్క, కక్కసాన నిట్లు మ్రొక్కించి, హెచ్చి, యచ్చయ్యాట మెడపడకయుండఁగాఁ జిగురుగండలువోలె నల్లుకొని గొల్లన సగు నల్లోలాం గనలఁ గల్లకోపంబునం గొట్టి కనగుజూపునా రాజనంఘంబుమీఁద నిగుడి, మగుడ మఱుపడు కొమిరెహరిణిలోచనలచలితకంకణనంకులక్రేంకారంబు లాసనామోదమేదురాళిర్పుంకారంబులబింకంబు లడంపఁ; (10) జెప్తులసంకులు లోవంకభుజంబులు కొంకిసిగలు గావిమప్పటులు నొప్పు, నిమ్ము దెప్పరంబై ముప్పన నప్పరంబుఁ జేరి, రసికజనబాంధవంబున బంధువియోగంబుమఱచి, గంధకలనాకుసుమప్రస్థిభనామలనాంధ్యంబు లే కలకు సంద్రదేశీయు లగు గంధకారులు పాటిపాటి వన్యంపుమ్రొక్కులతో నెత్తివెత్తి కై నారంబులు గొరుతొత్తులపై వచ్చు రాచవారిపై నిడువనారిపై నాళువారిపైఁ జల్లగాఁ జల్లఁ, బెల్లగసి నృప్తియెల్లను ముప్పీకరించుచు, నన్నప్తభోజయగువరిమళనమస్తిం బెట్టు పిష్టాతకంబు సభోమండలికిం జంజాతకంబై చండకరకరణంబుల మాటు పఱుపఁ, బన్నుని నించు తిన్నెనొత్తులొత్త; వియత్తిలంబునం బాటి కై న్రాలు ధారల వాక్యంబులు నడిసిన విద్యోపదేవులు పుష్కరంబులుగ్రాచ సగ్గి రోయుచుండ; (11) నమ్మొత్తి మత్తటి న్నంత్తిబుఁ జూడ నిలిచి మెత్తమెత్తన నడిచుచుండు మిండతండుంబునుం దారు నప్పిండు పుండరీ కాస్య లవకాశంబు గాంచి కాశకుసుమప్రతిఫలనపాంశురంబులై పద్యాతి హృద్యపార్శ్వ్యయోద్యాన పాదపంబులకుంబాటు చెంగలువకాలువలకుం డిగ్గి, కానరీదధిమండమాసరంబులుగాఁ బిసికి యూరంబెట్టిన హారంగశృంగ బేరభంగంబులతోఁ గట్టిన కలమాన్నంపుఁజలిది పోకపాత్తులం గుడువఁ గూర్చుండ వీక్షించి; (12) కుక్షింభరిత్వంబున తుణ్ణాములై తిరిగితిరిగి వేసరి యోసరిలిని దాసరిగుంపు వారిపాల గోపాలభిక్ష భిక్షించి భక్షింపఁ దీర త్తోలుల నిలిపినతోరంపు దివెదారికోలల రంధ్రగోళంబుల నుత్కిలంబు లై మండు ధగధగని జగజ్జ్యోతిదీపజాలంబులమధ్య ధూపకుండికాంగారం బుల సీరాఱఁ గ్రాచి, నామఁ బరికింప వాయించు ధిమిధిమిధ్యానంబులకుం బెదరి నూవలియుపవనశుకంబు లావలి కావలి యుపవనశుకంబు లీవలికి

* నాదింబువలె ద్రుతాక - ? నాదింబువలె ద్రుతాక - ?
ద్రుతాక - ?

చట్టంబుగాఁ గట్టనితోరణంబులై పటవఁ, దలలు విసరుటయు నోరు దెఱ
చుటయుఁ గేలు సఱచుటయుఁ దక్కు మిక్కుటం బగు న క్కోలాహలంబున
నేపాటియుం బాట విసరాక మూకగట్టిన భాగవతజాతంబు లేతేర; (13)
నూర్చురిసంతసంతకుం దిరుగఁ బెద్ద లింటింటసంతరించిన పిలుకువాటుగోడిగల
జావడంబులకుం బుట్టి కాలగట్టి విడువ నెత్తంబున మెత్తిని గఱిక మేసి
పోసరించి మాపుమాపున మేపునజ్జకవణంపు మేపునఁ బిడుక గొఱపంబు
తోమకంబునఁ బుటపుటనై కఱియకంబడిప్రాతఁ గని యైనం బెదరు కొదమ
తట్టువగుంపు కాలికొలందికి వేలు లాలుకుంచెలు గీలించినగవ్వనంటల
గంటల నలంకరించి, మోలుగుమడ్డి దోచి మూర కొక్కండును జేసకొక్కం
డునుగాఁ గుట్టినబొల్లు టుల్లారు లుల్లసిల్లంబల్లించిన పల్లంబులపైఁజల్ల తైలం
బును వాసనకొడుపులం బూసినమణుంగుఁ జంద్రికచేలలె రవణంబులుగా
నెదురుగా వేడుకం జూడవచ్చిన యవ్వీటి మేటిసాలె యగసాలె పటుసాలె
వానెవైజాతి సాతె లేతులకొమరులు తుములమై వచ్చు తచ్చమూసామజం
బులం జూచి యేచినవెఱం వమయెక్కిరింత లెక్కికొని నాగె లిరుగేలం
గుదియంబట్టిన నిలువ కయ్యుత్సవం బీక్షింపవచ్చినప్రజలం ద్రొక్కుచుం
బోవఁ; (14) దస్మధ్యవృద్ధవధ్వాతురాదులు దిట్ట నిట్టట్టసలేక ప్రాణంబులు విడి
కిటం బట్టుకొని పోవుచు, సవినసవిధకేదారంబులం ద్రెల్ల చట్టలు దిగంబడి
నెడలలే కుండం దారు దిగ నిమ్ములేక పిమ్ముటగొని నలుదెసలంజూడం,
జూచి కేలు సఱచి కోహో యని గేలిసేయు గణికాకదంబంబుల చప్పటులు
నిబిడనిమ్ముటవిటపిర్నూటంబులం బ్రతిశబ్దంబులు పుట్టింప; (15) నిట్లనూస
విధనంబు చిగుకొత్తి నత్తిరుపతి నొచ్చి యచ్చక్రధరుసగరిమోసల నిలుచు
టయు, నవ్విష్ణుచిత్తుండు క్రథావతరణంబు చేసి, ధరణీధవన్ధానికనమూ
హంబు వెంటరా నవ్వైకుంతు సేవించి, తస్మిన్నాదలబ్ధం బగు పరివట్టంబున
నలంకృతుం డై, నానాలంకారసహితంబును రత్న కాంచనమయంబు నగు
నాత్మీయభవనంబుం గాంచి విస్మితుండై పుండరీకాక్షమహిమాభిబ్ధునై భ
వంబుగాఁ దెలిసి తత్రత్యధాత్రీశిత్రవర్గంబుల ననిపి ప్రవేశించి, తొంటికంటె
శతగుణంబుగా భాగవతపూజాప్రవణుండై యుండె సంత. 3గ

1. (స్థానికులు) ఇట్లు = ప్రజలు కూడరాఁగా నాగవాసములును కూడరాఁగా
తూర్వములు ఉలియఁగా, ఎదురుకొని = ఎదురుసని, పట్ట....బులు - పట్ట = తిరుప్పరి

వట్టము (విష్ణుప్రసాదముగా గ్రహించి తలం జాట్టుకొను పట్టు)ను - పవిత్ర = పాపహరము
లయిన - భగవత్ప్రసాద తీర్థంబులు = భగవంతుని యభిషేకోదక నిర్మాల్నాదులును, ఉపాయ
నంబులుకాన్ = చేకూరుకలుగా సమర్పించి, ప్రణామంబులు = నమస్కారములు, ఆచరించి =
చేసి, ప్రాంజలులై = రచింపబడిన చేమోడ్పు గలవారై, భగ్గు...ంబు - భగ్గు = బంగారము
యొక్క (బంగారముతోఁ జేయబడిన) - పరికర్మ = ఆలంకారముచేత - వర్మితంబు = కవచ
తము - అగు - బ్రహ్మారథంబునన్ = బ్రాహ్మణులు మోచెడువాహనమంబు, అబ్బాగవతవతం
సంబునున్ = భగవత్పక్షశేఖరుఁడైన యావిష్ణుచిత్తుని,....పరస్పరసమేతంబులు = ఒండొక
టితోఁ గూడుకొన్నవి, అగు - పౌర...బులు - పౌర = పట్టణసంబంధులు- బాసపద=పల్లెటూళ్ల
సంబంధులును అగు - జనంబులు,...

2. మృదంగంబు = మద్దెల, ఉపాంగంబు = సుతిపోడి తిత్తి, ఆవజము = రుంజ
(‘ఆవజంబననొప్పు నావజంబు’ ఆం. భా. 1-127), చండె = తంబులు (‘చండె చండియయన
దండవాద్యం బొప్పు’ ఆం. భా. 1-127.), తాళంబు = తాళమునైచెడు కంచువాద్యము,
ఉరుము = చర్యవాద్యవిశేషము, కిన్నెర = తంత్రీవాద్య విశేషము, సన్నగారె = తిరుచ్చి
న్నము (కారె కాళయనంగఁ గాహళి విలసిల్లు’ ఆం. భా. 1-129.), వీణె = వీణ, ముఖివీణ =
మొగవీణ, వాసెగ్రోలు = పిల్లంగ్రోవి (‘కాహళీ భేదము ల్గ్రోలుఁ దిల్లనగ్రోవి, వాసెగ్రోలనఁ
గను వంశనాళము’ ఆం. భా. 1 - 128.), దోల = ప్రసిద్ధ చర్యవాద్య విశేషము (‘దోలు
నాఁగను విలసిల్లు దోలపేరు.’ ఆం. భా. 1-127.), మారి = నాగస్వరము, కేరి = దుందుభి,
గారు = పెద్దకారె (‘గారన నేనుఁగు కాహళి విలసిల్లు’ ఆం. భా. 3-44), గుమ్మెట
(=గుమ్మెత) = తుడుము (‘గుమ్మెత యనఁగను గుంభవాద్యము దోచు’ ఆం. భా. 1-128.),
గుమ్మెటంబు = డప్పు, దుక్క - డక్కి - చక్కి - = వాద్యవిశేషములు, చుయ్యంకి = తాళము,
(‘తనరుఁ జుయ్యంకి కైముడి యనఁగఁ దాళము’ ఆం. భా. 1-128.), ...అసంఖ్యాతవాదిత్ర
త్రితయ పరంపరలు = లెక్కకు మీతిన వాద్యత్రయములయొక్క వరుసలు, మొరయన్ =
శబ్దించుచుండఁగా;

3. ఎడనెడన్ = ఎడమ నడుమ, పడఁతుకలు = నట్టువచెలునలు, మలఁపుఁగొనన్ =
ఎదురు తిరిగి నాట్యము నేయుచుండఁగా, పట్ట ... బులకున్ - పట్టణ = నగరములనుండి-
ఆగత = వచ్చిన - గజభట్ట = ఏనుఁగు తండములయొక్కయు - ఘోటాణ ఘోటక = ఘోటాణ
దేశపు గుట్టములయొక్కయు - ఘంటాకదంబ = గంటల సమూహములయొక్క - ఘర్జర
ఘోషంబులకున్ = ఘర్జరధ్వనులకు, అనుప్రాసంబులై = సమానధ్వనులుగా, విలా...బులు -
విలాసినీ = ఎమ్మెకత్తెలయొక్క - మంజు = మనోహరములయిన - మండీరంబులు = అందియలు,
ఎలుఁగు ఇయ్యన్ = శబ్దించుచుండఁగా, అల్లనల్లనన్ = మెల్లమెల్లగా, చాఁగుతటిన్ =
పోవుచున్న సమయమందు;

4. కెలంకులన్ = పార్శ్వములందు, కవ...లు - కవచిత = కవచములుగా చేయబడిన-
కుథా = (ఏనుఁగుపై పలుచు) రత్నకంబళములచేత-కర్బురలు = చిత్రవర్ణముగలవి, అగు -
కరివర కరణంబు కంధరలన్ = మేటి మగ యేనుఁగులయు పిడియేనుఁగులయు మెడలయందు,

కనక ఆంకురములు = బంగారపు టంకుసములు, తేలకొనని = చేతం దాల్చి (ఇదిసేవా చిహ్నము), సేవించి పోవు - సామంత కుమారధర్మములకొనని = సీమను చుట్టుకొనియుండు జమిదార్లైన రాజకుమారుల సమూహములను, బిట్టు = ఎక్కువగా, కాంచి = చూచి, ఒండొరుకొన = ఒకరినొకరు, కడవకొన = అతిక్రమించి ముందు పోవుటకు, సంభవించుచుకొన = త్వరపడుచు, మొక్కిరి = ననుస్కరించి, నిక్కిరి = నిగిడి, చే ఎత్తి = ఉద్ధృత హస్తమై, ఒత్తిలి = ఓసరిల్లి - ఒరిగి, నేత్రంబులు = కన్నులు, ఉ...గాకొన = ఉత్తాన = వెదకిలిన - తరళ = చంచలమైన, తారకంబులుగాకొన = కనుపాపలు గలవి యగునట్లుగా, మగిడి మగిడి = తిరిగి తిరిగి, పొగడుచుకొన = స్తుతించుచు;

5. తత్ రాజకదంబంబు = ఆరాజుల సమూహము, అచ్చటి పడంతుకలకు = ఆపట్టణంపు వెలయాండ్రుకును, తమకును, పురికికొన = చనుదెంచునప్పుడెల్లకొన = ఆవిల్లిపుత్తూరికి ఎప్పుడు వచ్చినను, ఎడకొండ్రు = తార్పుకొండ్రు, అగుటకొన = అగుటవలన, మేలమాడక బోలు = పరిహాసమునీయుట కుచితమైన - ఆప్రోలి మేళంపుం గళావతులకొన = ఆనగరపు నాట్యపు మేళముల విద్యావతులను, వైచునెపంబునకొన = కొట్టెడు ముచ్చేత (ఆరాజకుమారులు), పూర్వానుభుక్తిలకు = పూర్వము తా మాయూరికి వచ్చినప్పుడు అనుభూతమైన - నక్తంకరముఖులకొన = నితాకరవచనలను (చంద్రముఖులను), గ్రామ గ్రామ గ్రామంబులు = ఊరూరి ఊరులు, ఒంగంగు = కానుకపెట్టెడు - నారం...దులకొన = నారంగ = నారింజ పండ్లు-కుండ = మొల్లలు-కందుక = బంతులు - ఆదులకొన = బోనను వానిచేత, వైవకొన = కొట్టెగా;

6. ధర్మ...బును - ధర్మధర్మ = ధర్మధర్మమని - తరళ = మెఱయు - తాటంకంబును = కన్నులుగలవియు, అంకురితపిష్టమంబును = మొలకెత్తిన దరహాసముకలవియు, కాకొన = అనునట్లుగా, ఆ...బును - ఆతన్నులు = ఆవిటులవచనములవలనకు - ప్రేంభోళిత = దోలాయ మాన మయిన (ముందువెనుకలకు చలించుచున్న) - స్థితి = విశాలమయిన - సాకుత = సాభిప్రాయమైన - విభ్రమ = విలాసముతోడి - ఆకేర = ఇంచుక ఓరగా చూచుచున్న - అపాంగ = నేత్రాంతములయొక్క - విలోకనంబును = చూపులుగలవియు, ఆచలిత ధమ్మిల్లంబునకొన = ఇంచుక కదలుచున్న కొప్పుగలవియు, కాకొన = అనునట్లుగా, మొగంబులు = ముఖములను, తిగిచికొని = త్రిప్పుకొని (త్రిప్పుకొన్నవారు నక్తంకరముఖులు), సమృద్ధంబునకొన = గుంపులో, చను = పోవుచున్న - మార్గంగికుల మూలమలుగులకొన = మద్దెలగాండ్ర బుజముల చాటులందు, డాగి = లీనమై, అన్నాగవాసంబులు = ఆయాటకత్తెలు, నాగ...నకొన = నాగరక = ఊరిపిలాసవతులయొక్క - విలోకనంబునకొన = చూచుటచేత (ఊరియొక్కొకొండ్రు చూచినందున), చెలరేగి = ఎక్కువగా ఉత్సాహించి, మొగంబులు బిగించికొని = ముఖములు ముడుచుకొని, వేదురు ఎత్తినగతికొన = పిచ్చిపట్టినదా యనునట్లు ('వెట్టి యనంగను బిచ్చియనంగ నుమాద మనంగ నున్మాదసంజ్ఞ' ఆం. భా. 1-136.), అరిది ఎత్తకొన = ఆశ్చర్యమగునట్లుగా (పా. ఆరుతిలైకొన = వాత్సల్యము గలుగునట్లుగా - 'అర్కిలి యంచన నరులు నా నర్లన, వాత్సల్య సంజ్ఞయై పరంగుమండు.' ఆం. భా. 1 - 137. 'దరువు పట్టుటకు' అని కొందఱు.), శ్రుతి పదంబును = అడుగడుగునకును, మర్ద... కుకొన = మర్దలముఖ = మద్దెలయొక్క ముఖముయొక్క

అవమర్దనకుఁ = వాయించుటకు, క్రుంగుటయుఁ = క్రుంగఁ బాటుటవలన (అనఁగా మార్దంగికులు చిగువకు కుదియుటవలన వారిచాటున నుండిన యావేశ్యులు), బయటబడి = (మార్దంగికులచాటు తొలగినందున ఆరాబాదుల) కన్నులకు గోచరించినవారై, చేయునది లేక = అదృశ్యతం బొందుటకు మఱి యేయుపాయంబును లేనందున, ఆకడకుఁ = ఆనారంగాదులను నై చినవారికి అభిముఖులుగా, మగిడి = తిరిగి, తుఱుము దిద్దమఁ = కోప్ప చక్కఁజేసి కొనుచు, తద్వా... = తత్ = ఆనారంగ కందుకాదులయొక్క - వారణ = తప్పించుకొనుట యందలి - అభినియంత = అంగహారము (కాయకచేష్ట - లేక - అంగవిశ్లేషము) కలదైన - పరాచీన = పెడముచ్చైన - కరాబ్జు = కేలుదమ్మిగలవారు, వి, నుడివడునెడఁ = ఘూర్ణిల్లునవ సగంబున, పొడము...దంబులు - పొడము = గోచరించిన - కర్మ = చెవియందలి - అవతంస = ఆభరణ పుష్పంబులయు, కపోల = గండస్థలమనెడు - ఖురళీ = గరడీలయొక్కయు - చలన = కదలికతో - ఉపలక్ష్య = కనబడుచున్న - వైలక్ష్య = అచ్చెరువుతోడి - హాసకుందంబులు = నవ్వుమొల్లులు (అనఁగా - ఘూర్ణిల్లినతఱిని కర్ణకునుమావతంసమునకు గరడియైన చెక్కుల కదలికతో గూడి వారివైలక్ష్యస్మృతములు (నెడనగవు మొల్లులు) అగపడిన పనిభా.) సాం...లఁ - సాంద్రతర = మిక్కిలి దట్టమయిన - చంద్రికా = వెన్నెలలయొక్క - కందంబులఁ = దుంపలను, దీటుకొలుపఁ = సరిపోలుచుండఁగా;

7. చా...లు - చాటు = చతురముదైన - ఉక్కి = మాటలయందు-వాచాటలు = బహు భాషిణులు (గర్వి తాదృశము ఇచ్చట నవివక్షితము), అగు-జరతనతిలు = ముచ్చెలువలు, తమకుఁ = విటులైన యారాజకుమారులకు, మ్రొక్కఁ = కేలుమోడ్వఁగా, తారు = చెండుదెబ్బలుతిన్న యాగుచ్చెతలు, మ్రొక్కక = దండముపెట్టిక, ఒక్కించుక = కొంచెము, గీరమో మిడి = మోము మరల్చి, వారియిరుపక్కయలఁ = అముదుక మోవలకు రెండుప్రక్కలను, ఒదిగి = ఒత్తిల్లి, తొంటియంటు = తమకు ఆరాజకుమారులతో పూర్వము కలిగియుండిన మరుసం గాతమును, తలంచి = తలపోసి, తల, వాంచివఁ = వంపఁగా, వంచనఁ = తమకు (ఆరాజకుమారులకు), బోగపుజవరాండ్రు నమస్కరింపక అట్లు నిలిచిన యాతీరును, కటాక్షించి = గీరమాపులం గాంచినవారై, ఎక్కినకైంబునకుఁ = పర్జీనమునకై, తమచేతఁ = ఆయువతులచేత, మ్రొక్కించుకొనుపెడఁ = దండము పెట్టించుకొను నుత్సాహముచేత, ఆక్కడఁ, పుడమి తేడు = సర్వదేశాధీశ్వరుడైనమహారాజు, లేమిఁ = లేనందున, సామాన్యమానవులఁ = సామాన్య జనులను, కైకొనక = సరకునేయక, నుమాణంబు = చిత్తోత్సాహము, వేద్యంబుగాఁ = తెలియనట్లుగా, వి...లు - విద్యా = నాట్య గీత సాహిత్యాదులచేతను - వయః = వయస్సు చేతను - వృద్ధులు = పెద్దవారు, అను, మీరు = అముదుక వేశ్యలు, మ్రొక్కఁగా = నమస్కరింపఁగా, తారు = జవరాం ద్రులనతము, మ్రొక్కమి యెట్లు = నమస్కరింపకుండుట తగునా? మ్రొక్కింపుడు, అనుటయుఁ = ఆయువతులచేత వృద్ధులయిన మీరు మాకు దండము పెట్టింపుడు అని యారాజకుమారులు హెచ్చరింపఁగా;

8. గ్రక్కనఁ = తటాలున, పొడము మొక్కనగవులఁ = మొలక నవ్వులచేత, మోము దమ్ములకుఁ = ముఖపద్మములకు, వేటొక్కవంతెలివి = అప్పటికేయున్నదానికంటె ఎక్కు

నగా ఒక యపూర్వ మయినతేజము కలుగఁగా, మ్రొక్కక, అక్కడఁక, కడఁగూడి = ఒకపూర్వ మునఁ గలసి, నడచు తోడిచేడియలకు = కూడవచ్చుచున్న తోడిచెలికత్తెలకు దీనికి 'ఎఱుక పలుపఁ' అను దానితో నన్వయము], ఆదొరలకు, తమకు = ఆదొరలతో నమస్కరిం పని యాజవ్యనులకు, తద్దయుఁ పొందు గల దనుపెద్దటికంబు = ఎక్కుడు తగులము ఉండె నన్న సౌభాగ్యాతిశయమును, ఎఱుకపలుపఁ = ఆతోడిచేడియలకు తమ సౌభాగ్యాతి శయమును తెలియఁజేయుటకుగాను, కమ్మోవులు = ఎఱ్ఱని పెదవులు, మలంచి = విడిచి, లోలోనఁ, ఒయ్యనోయ్యఁ = మెల్ల మెల్లఁగా, ఉచుక్కనఁ = అనాదరశబ్దము నేయఁగా, అక్కిలు = ఆసందర్భమును, ఎఱింగి = గ్రహించి, అమ్మదుసల్లు, సొమ్మ = ధనము, మనకు దక్కె = దొరకినది (ఈదొరలు మన కపానధన మిస్తురు), అని = అనిపలికి, తమ్ము = వయసుగుబ్బెతలను, ముందటికి, నూకి = బ్రోసి, అక్క-అక్క-మొక్కపే = ఓనీ అక్క- అక్క - మొక్కపే, మనపాలిపేలుపు = ఈదొర మనకు సకలభాగ్యము కిచ్చుచేవుండే, ('అక్కక్క' మొదల' పేలుపే' అనువఱకు ఆకొమరాండ్రంగూర్చి ముదుసల్లు పలుకువాక్యము), అని = అనుచు, బుజ్జవించియు = లాలించియు, బొమలు = కనుబొమ్మలు, కొని = ముడిచి, ఒంకించియు = జంకెనలు గావించియు (బెదిరించి యనుట), ఎట్టకేలకు = మహాకష్టముచేత, ఒడంబడిచినఁ = ఒప్పింపఁగా;

9. త్ర...నలు - త్రపా - సిగ్గుచేత - తనతో = చంచలమునైన - నయనలు = నేత్రములు కలవారు, వి, (ఆకొమరాండ్రు), విరళవిరళ అంగుళిబంధంబుగా = వ్రేల్లు ఎడమెడముగా కూడునట్లుగా [విరళవిరళాంజలిబంధంబుగా = అని పా. = ఎడమెడ మయిన (వ్రేల్లుగల) కేఱోడ్ పగునట్లుగా], మ్రొక్కి నట్లు, కక్క.పానఁ = బలవంతముగా, మ్రొక్కించి = మ్రొక్కఁ జేసి, హెచ్చి = ఆతిశయించి, ఆసయాటము = ఆప్రణయము, ఎడపడిక ఉండఁగా = మఱు పడికయుండునట్లు, జిగురుండెలువోలె = పళ్లుంబట్టుటకై జిగురుపూసిన కొయ్యలనలె, అల్లుకొని = చుట్టవైచికొని, గొల్లనఁనగు = గొల్లుగని నవ్వచున్న - ఆలోలాంగనల = ఆ వృద్ధవేళ్లను, కల్లకోపంబున = అబద్ధపుగోపముతో, కొట్టి (కొట్టినవారు ఆకొమరాండ్రు), కనరుజాపు = కోపవృద్ధి, ఆరాజసంఘంబుమీఁదఁ = ఆరాజకుపారసముహముమీఁద, నిగడఁ = సర్వఁగా, ముపడఁ = మరల, మ...బులు = మఱుపడు = ఆరాజకుపారుల కగపడకుండ చాటున కేగునట్టి - కొమిరె = ప్రాయపు - హరిణలోచనలు = లేడికన్నులవంటి కన్నులుగల యాయితలమొక్క - చ...బులు = చలిరె = కదల్పబడిన - కంకణ = చేతి కడియములయొక్క - గంకుల = ఒండొకటిం గూడుకొన్న - క్రేంకారంబులు = క్రేమ్ క్రేమ్ అనెడిధ్వనులు, ఆన...పఁ = ఆనన = ముఖములయొక్క - ఆహార = పరిమళముచేత - మేదుర = దట్టమయిన - అలి = తేంట్లయొక్క - ఝంకారంబుల = ఝంఝం ధ్వనలయొక్క - లింకంబులు = ఆతిశయములను, అడ...పఁ = అతకరింపఁగా; (ఇప్పటికి కొమిరెవేళ్లలవృత్తము సరి).

10. (బుక్కావాండ్రవర్ణన.) - చెవులసంకులు = శింఖనిర్మితకర్ణాభరణములును, లోపంక భుజంబులు = లోపలి ప్రక్కకు వంగిన బొహువులును, కొంకిసిగలు = వంకరజాట్టుముడులును, కాపిరుప్పట్టు = జేరురున్న కప్పడములును, ఒప్పఁ = పొందుపడియుండఁగా, ఇమ్ము = తమతోంటి నివాసస్థానము, దెప్పరంబు = ఆపత్రాప్తము, వి = అయినందున, ముప్పనఁ =

ముసలితనమందు, అప్పుగంట = అవిల్లిబుత్తూరియందు, చేరి = ప్రవేశించి, రసికజనబాంధ
కంట = రసజ్ఞులయినవిల్లిబుత్తూరిజనులచేరిమిచేత, బంధువియోగంట = తొంటిస్థాన
మందలి బంధువులతో ఎడఁబొపును, మఱచి = స్మరింపక, గంధ...లక్ = గంధకలనా = పరి
మళద్రవ్యములం గూర్చుట - కుసుమగ్రక్ = పూదండలయొక్క - గ్రధన=కూర్చుట-ఆదులక్ =
లోనగు పనులయందు, ఆంధ్యంట = గ్రుడ్డితనము (పొరఁబాటు), లేక, ఆలరు = ఒప్పచున్న -
ఆంధ్యదేశీయులు = తెలుఁగునాఁటివారు, అగు - గంధకారులు = బుక్కావాండ్రు, పాటి ...
లతోక్ - పాటిపాటి పద్యంపు = చిన్నచిన్న పద్యముతోఁ గూడిన - మొక్కులతోక్ = నమ
స్కారములతో, వెట్టనెట్ట = వికృతచేష్టానమేతమయిన-కై వారంబులుక్ = స్తోత్రములు చేయుచు
(చేయువారు ఆబుక్కాదాసరులు), గొరుతి త్రిడులపైక్ = పినుఁగులమీఁదను గుట్టుములమీఁదను,
వచ్చు - రాచవారిపైక్ = దొరలమీఁదను, అగ్రవారిపైక్ = విష్ణుచిత్తస్వామిమీఁదను, ఆడు
వారిపైక్ = ఆయనప్రహార నాడుచువచ్చుచున్న ఆటగత్తెలమీఁదను, చల్లగాక్ = శీతలముగా
చల్లక్ = చల్లినంతట, పెల్లు ఎగిన = మిక్కుటముగా రేగి, స్వప్తయెల్లక్ = ప్రపంచమంతయు,
ముష్టికరించుచుక్ = ఓడికటం బట్టినట్లుగా చేయుచు - అస్పృశ్యుడ = వెన్నభేదము తెలిసియుం
దెలియనట్లుగా అంతయు బుక్కాగానె చేయుచున్నది, అగు - పరిమళసమ్మక్ = సుగంధ
ములమొత్తిముతో, పెట్టు = ముంచుచున్న - పిష్టాతికంట = బుక్కాము, సభోమండలికేక్ =
ఆకొశచక్రమునకు, చుండాతికంట = చల్లాము, వి, చుంకక కరణంబులక్ = సూర్యనివేలా
గులను (ఎండి ననుట), మాటుపాలుపక పన్నెరుంచిన యన్నెరుతిత్తులు (తెన్నెరును పా. ప్రామా
నికము) = హిమాంబు పూరితములైన ప్రసిద్ధములైన నిటిసందులను (పన్నీటికూబాలకు
బదులుగా నుము క్షుములయిన తోలసందులు సరింఘములు), ఒత్తేక్ = పినుకఁగా,
విముత్తలయిక్ = మిడిచి, వాత = ఎగిన, క్షత్రాని = ఎంపుగా పడుచున్న - ధారలక్ =
పన్నీటిబొట్టులపాలువీరి, వాన్యములు (పద్దెలి లోనగునవి) తెడిసినక్ (తెడిసినవాన్యములు
చక్కఁగా శిద్ధింపకు (ప్రసిద్ధము), శిద్యా ఉపదేశములు = ఆవాన్యములను వాయించువిద్దేచేత
జీవించువా రైనజనులు, పుష్కరంబులు = వాన్యముఖములను, క్రాఁపక్ = కాఁచుకొనుటకు, అగ్ని
రోయుమండక్ = నిష్ప చెరువుమండఁగా, ఆమొత్తిము = ఆజననమునాహుతి, అత్తిత్తేక్ = వాన్య
గాండ్రు వాన్యములం గ్రాఁచుకొనుమడు సమయమున; ఇంతవఱకు బుక్కాదాసరులవృత్తిము.)

11. నృత్తంబు = పోగవారును, చూడక్ = చూచుటకై, నిలిచి, మెత్తిమెత్తినక్ =
మెల్లమెల్లగా, నడచుమడు = నడచుమడిన - మిండితండంబును = విటసూహమును,
తారుక్ = తేమరును (అదిగా ఆదాసరులును), అప్పిండు పుండరీకాన్యలు = ఆగుంపునందలి
కమలాననలు, అరకాంబుగాంచ = తెచ్చి గని పట్టి, కొక కుసుము ప్రతిఫలన పొందురింబులై =
తెల్లయివ్వుల ప్రతిబింబములచే తెల్లనివై, పద్యా...లకుక్ = పద్యా = దారులయొక్క - అతి
హృద్య = కడు మనోహరి మయిన - పార్శ్వద్వయ = ఇరుప్రక్కలయందలి - ఉద్యానపాదపంబు
లకుక్ = తోటచెట్లకు, పాశుచెంగలువ కాలవలకుక్ = స్రవహించు నెట్టిగలువ కాలవలకు,
డిగ్గి = డిగి (దిగినవారు ఆమిండితండము పుండరీకాన్యలును), కాసరీ...గాక్ = కాసరీదధి =
గేదపెలుగుయొక్క - మండ = మీఁగడచేత - మాసరింబులుగాక్ = చిక్కనగా, పిసికి, ఆరం
బెట్టిన - వారంగళంగ బేరింబంబులతోక్ = వారింబంబులయొక్కయు అల్లముయొక్కయు

* చూలములు 'ఆన్యలు' అంటే వృత్తులు శిలపాదకములు వచ్చు

జంతు + నీలు = ఆన్యలు 646 క్కములందు

నితుయలతో, కట్టిన కలమాన్నపుఁ జలిది = మూటకట్టిన పరియన్నపుఁ జలిదిని, పోకపొత్తు లక = పోకపట్టులలో, కుడువక = భుజించుటకై, కూర్చుండక = (ఆమిండతండము)ఉప వేశింపఁగా, వీక్షించి (చూచినవారు దానరిగుంపు);

12. కుక్షింభరిత్వంబున = పొట్టబోసికొను భావముచేత, ష్టుత్తాములై - ష్టుత్ = ఆకటిచేత - త్తాములై = కృశించినవారై, తిరిగితిరిగి = వలసినంతయు ఒకచోటనే దొరకనందున పలుతావులకు పలుమాటు పోయిపోయి, వేసరి = విసికినవారై, ఓసరిలన దానరిగుంపు = ఒక ప్రక్క కొంగియున్న దానరులసమూహము, వారిపాలక = ఆచరిం భుజించుచున్నవారవలన, గోపాలభిక్షుక = మధుకరమును (దానరులు తమకు ఇడిన యన్నక బళిముచే గోపాలదేవునికి ప్రీతి యగు ననుభావమున- 'గోపాలభిక్షు, 'గోపాలభిక్షు' యని కబళిము యాచింతురు; దానినే సందె గోపాల మనియు పలువురు పేర్కొందురు.) భిక్షించి-యాచించి, భక్షింపక = భుజించువారై, తీరక్షింపలక = ఆకాలువల దిరి నెలలయందు, నిలిపిన=ఉంచిన - తోరం...లై - తోరంపు = లావుపాటి, దివెదారికోలల = దివ్యకంఠముల ముక్కుల [పా. తిరుపిఁగోళ్లల - తిరు = శ్రీ - విశేష్కు = వెలుగు = దివము ముక్కు - కోలల = కణ్ణుల (కంఠముల) ముక్కుల] - రంభగోళం బులక = గుండ్రని బొక్కలముందు, ఉత్త కిలంబులు = ఉద్భృతిమయిన జ్వాలలు కలవి, వి, ధగ ...ధ్యక = ధగధగని = ధగధగ యనుచు - మిండు - మోగుచున్న - జగజ్జోతి = ఆపేరిం బ్రసన్నమయిన - దవి = దివ్యల - జ్వాలంబులు, ధ్యక = స వాయుల నడుమున (జగజ్జోతి యని ప్రమిదల) నూనెకును వత్తులకును బదులుగా నూనియొండెడిపిన వస్త్ర్రాభండములను వైచి వెలిం గించు దీపము- 'జగజ్జోతి' యని తద్భవతద్దము - జగజ్జోతిపేరి దీపజాలములు ఆని మధ్యమపది లోప సమాసము), ధూపకుండికా అంగంబులక = పరిమ. ధూపార్చయిన పాత్రములలోని నిష్పకలమీఁది, సరొక = తడిపోవునట్లు, క్రాచి, నాదు పరికంపక = నాచును పరిక్షిం చుటకై, వాయించు ధిమిధిమి ధ్వనంబులకు = పూర్వము చెప్పిన పన్నటికి తడిసిన వాద్య ములను ఆవాద్యజీవులు వాయంపఁగా నయిన ధిమిధిమి శబ్దమునకు, చెడిరి = భయపడి, ఈవలి యుపవన శుకంబులు = ఈప్రక్కనున్న గోడలలోని చిలుకలు, ఆవలక = ఆప్రక్కకును, ఆవలి యుపవన శుకంబులు ఈవలకక, చిట్టంబుగాక, కట్టిన తోరంబులై = ఒకరు గ్రవ్యని తోరణములుగా (చిలుకలు పచ్చని పగుటచే వామిడియాకులవలె నుండును, గాన వానిబారు మామిడియాకుల తోరణంబులవలె నుండును, గాన కవి ఇట్లు వర్ణించినాడు),...[తిలల విసరుట స్వారిస్యగ్రహణముచేత, నోరు తెఱచుట శిశ్చర్యనంపములచేత, కలుసఱచుట తళిముకై], కోలాపాలంబు = కలకలధ్వని, ముక గట్టిన = ముగియఁగలము వహించిన [వెంతిట్టిగాగా పాడినను పినబడినందున పాటమాని యూరకుండి రినుట], భాగవతిజాతింబులు = భగవద్భక్త సముదాయంబులు, ఏతేరిక = రాఁగా;

13. ఊహారి సంతసంతకుక = ప్రతియూరి ప్రతిసంతకును, తిరుగక = పోవలసినవారిగుటం కేసి పోవుటకై, పెద్దలు, ఇంటంటక, సంత...లకుక = సంతరించిన = పెంచియుంచిన - పలుకువాటు గోడగల జావడంబులకుక = పల్లెను ఈనడి యాడుగుట్టపుడెట్లకు, పుట్టి, కాలు గట్టి విడువక = నిడువైన త్రాటిని కాలికి కట్టి పదిలపెట్టవఁగా, నెత్తింబునక = ఊర నెల్లవారి కిని సామాన్యయమన ప్రదేశమందు, మెత్తిని = మృదువైన - గతకక = దూర్వను, మేసి =

భక్షించి, పోసరించి = పోతరించి = పొగరెక్కి, మాపు మాపున = ప్రతిసాయంకాల
మందును, మేపు = మేపునట్టి - సజ్జకవణంపు మేపున = గంటెనాణా తినుటచేతను. పిడు...
న = పిడుక = పిసికి గుండ్రగా తట్టి యెండఁబెట్టినపేడ - గొఱపంబు - గుఱ్ఱమును తోముసాధ
నము - పీనితోడి - తోమకంబున = తోముటచేత, పుటపుటనై = నిగనిగయై, కఱియకంబడి
పాత = నల్లని గొంగళిపేలికను, కనియైనను = చూచినను, నడం గనియైనను, బెదరు తట్టువ
గుంపు = భయపడునట్టి లేత కుత్సితాశ్వముల సమూహముయొక్క - కాలికొలంకికొ = కాలి
పొడుగునను, వేలు లాలుకుంచెలు = వేలాడుచుండు నెఱ్ఱకుచ్చలు, కీలించిన గవ్వదంటల =
కట్టినగవ్వపండలతోను, గంటల = గంటలతోను, అలంకరించి, మోలుగు (మో. మోలుగు)
మడ్డికొ = నల్లచాయ చెక్కను క్రావంగా నేర్పడు చిక్కని నల్లమడ్డిలో, పోచి = నానిచి,
మారకు = మారెడు దూమునకు, ఒక్కండును = ఒకటియు, జేనకు = జేనెడు దూర
మునకు, ఒక్కండునుంగా, కట్టిన డొల్లుటుల్లారులు = కట్టినట్టి వేలుడు బాలరులు, ఉల్ల
సిల్లకొ = శోభిల్లునట్లుగా, పల్లించిన పల్లంబుల పై = పన్నినట్టి పల్కాణంబుల మీద (జేనుల
మీద అనుట), చిల్లతలంబు = ఇండుపుగింజలమీదను, వాసనకొడుపుల = పరిమళ ద్రవ
మును వస్త్రాదులకు పట్టించెడు కుంచెలతో, పూసిన మణుంగుచంద్రిక చేలలై = పట్టించిన యుది
కిన భవళవస్త్రములే, రివణంబులుగా = అలంకారములు కాగా, ఎదురుగా = అజన
సమూహమునకు అభిముఖముగా, వేడుకొ = సంబరమును, ... అప్పిటి = అయ్యారియొక్క -
మేటి = గొప్ప - సాలె = తింతువాయలు (వస్త్రములు నేయువారు) - అగసాలె = సొన్నా
రులు - పటుసాలె = పట్టుసాలెలు - వాసె = ఒకజాతి కొమటులు - వైజాలె = పలువవాండ్రు-
సాతులు = గోనలు నేయువారు (పెరికెలు) - వితుల = చాప లల్లువారు - ఈజాతుల - కొమ
రులు = వయసువాండ్రు [పా. కొమిరెలు = వయసుస్త్రీలు], తుములమై = గుమ్మగూడి, వచ్చు -
తత్తచమ సామజంబుల = ఆ (రాజులతోడి) నేనలయందలి యెనుంగులను, చూచి, ఏచిన
వెఱ్ఱ = ఉక్రక్తమయిన భయముచేత, తమ - ఎక్కిరింతలు = వాహనములు, (వానిని తాము)
ఎక్కికొని = ఆధిరోహించి, వాగెలు = వల్లులు (వ్రగ్గములు = కడ్లములు), ఇరుగేలకొ = రెండు
చేతులతోను, కుదియం బట్టినకొ = ఓగియఁగొనినను, నిలువక = నిలువనివై (ఇందులకు 'ఎక్కిరిం
తలు' కర్త.)... (తొక్కుచుకొ పోవకొ (కర్త 'ఎక్కిరింతలు'));

14. తన్మ...లు - తత్ = ఆప్రజలయొక్క - మధ్య = నడిమిప్రదేశమందున్న - వృద్ధ
వధూ ఆతుర ఆదులు = ముదునట్లు స్త్రీలు రోగులు లోనగువారు, తిట్టకొ = ఆశ్వములను తమ
మీఁదికి ఎక్కించినా రని ఆయుశ్వారోహకులను పిలిపింగా, ఇట్టు అట్టు అనలేక = ఏల మమ్ము
తిట్టెదరు అని యాత్రేపింప న్యాయములేక, ప్రాణంబులు పడికిటం బట్టుకొని పోవుచుకొ =
గుఱ్ఱములమీదనున్న యాపురుషులు తమ్మెక్కడ నవి యేయాపదలో త్రోయునో అని దిగులు
వడుచు, నవీన సవిధకేదారంబులకొ = క్రొత్తివైన చెంగటి పరిపాలములలో, పడి దొరలి, చట్టలు =
పిఱుదులు, దిగంబడి = చేనిలో పూడిపోయి, వెడల లేకుండకొ = పైకి లేచి రాలేనివారై, తారు
దిగుటకు ఇయ్యలేక = గుఱ్ఱములమీదనున్న యావస్త్రకారాదులు ఎటువైపునను గుఱ్ఱమునుండి
దిగుటకు చాటు లేనందున, పిమ్మటఁగొని = వ్యధపడుచు, నలునెలం జూడకొ = ఆసాలెరా
తులు చేయునది అన్నివైపులను చూచుచుండగా, చూచి = (ఆవేశ్యలు) కని, కేలుసఱచి =

చేతులు తట్టి, కోహణ్ (ఇది పరిహాసశబ్దము) యని గేలి (= హేళనము) నేయు గణికా (= వేశ్యా) కదంబంబుల (= సమాహముల) చప్పటులు (= కరతాడధ్వనులు), నిలి...బులక్ - నిలిడ = దట్టమయిన - నిష్కుట = ఉపనమలయొక్క - పిటపి = చెట్లయొక్క - ఝూటంబులక్ = సమాహములందు, ప్రతిశబ్దంబులు = ప్రతిశబ్దములను, పుట్టింపక్ = కల్పింపఁగా;

15. ఇట్లు, అనూనవిభవంబు = కొఱవడని యైశ్వర్యము, చిగురొత్తక్ = విజృంభింపఁగా, ఆతిరుపతిక్ = దివ్యక్షేత్రమైన యాపిల్లపుత్తూరు, చొచ్చి = ప్రవేశించి, ఆపిష్టుచిత్తుండు = ఆపెరియాళ్వారు, తత్తరథ అవతరణంబు = ఆ బ్రహ్మరథమునుండి దిగినవాడై, ఆచక్రధరు = ఆ నారాయణునియొక్క - నగర = మందిరముయొక్క - మోసలక్ = ముఖశాలయందు, నిలుచుటయక్ = నిలిచి, ధర...ంబు - ధరణీధర = రాజులయొక్కయు - స్థానిక = దేవాలయాధికారులయొక్కయు - సమాహము = బృందము, వంట రా = ఆవైకుంఠముక్ = ఆమహావిష్ణువును, నేపించి, తత్ = ఆవైకుంఠునియొక్క - ప్రసాద = అనుగ్రహముచేత - లభ్యంబులు = పొందబడినవి, అగు, పరవట్టంబునక్ = సగవత్ప్రసాదముగా చిత్రమె శిరమునకుం జాట్టుకొనునది యైనపట్టుతో, అలంకృతుండై = కైకయెడబడినవాడై, నానా అలంకార సహితంబును = అనేక భూషణములతోఁ గూడుకొన్నయు, రత్నకాంచన మణింబును - మణిహేమ వికారంబును, అయిన - ఆత్మీయ భవనంబుక్ = తనయింటిని, కాంచి, విస్మితతుండై = ఆశ్చర్యపడినవాడై, పుండరీ...గాక్ - పుండరీకాక్ష = ఆవైకుంఠునియొక్క - మహిమ = ప్రభావముచేత - అభిలబ్ధ = పొందబడిన - వైభవంబుగాక్ = విశ్వర్యముగా, తెలిసి = గ్రహించి, తత్ర...లక్ - తత్రత్య = అటునున్న - ధాతీకళత్ర = భానాయక (రాజు) - వర్గంబులక్ = సముదాయములను, అనిపి, ప్రవేశించి = (యథాపిధిగా) చొచ్చి, ...శతగుణంబుగాక్ = నూలుమడుంగులుగా, భాగవతి = భగవద్భక్తులయొక్క (శ్రీవైష్ణవులయొక్క) - పూజా = ఆర్చనందు - ప్రవణండు = తిత్పరుండు, వి, ఉండెక్....

ఈశచనములో - స్థానికులు ఆపిష్టుచిత్త స్వామిని పరమశక్తి పురిస్సరంబుగా నత్కరించి, బ్రహ్మరథంబున పట్టణములోనికేం గొనిపోయి, మహావిష్ణుని యాలయమున తీర్చేసి చేయించి, సగవదనుగ్రహవంబున మహావైభవసమృద్ధిమై యున్న యాభిక్షినియింటం జేర్చి, వరుసగా సాగనంపవచ్చిన రాజకుమారులు, నానానగరజనపదములనుండి తద్దర్శనార్థము వచ్చిన రాజకుమారులు, మేళములుగట్టి విష్ణుచిత్తముహూగిని నేపింపవచ్చిన వేశ్యలు, గ్రామ గ్రామములు, రాజకుమారులు ఆ వేశ్యలతో అచ్చనలాడుట, ఆంధ్రదేశాగతులైన బుక్కాదాసరులు, మిండగాండ్ర తండములు, చోడిభోజనములు, అగసాలెలు లోననపూరు వారెక్కిన గుట్టములు నేనాగతములైన కుంజరబృందములం గని వెలిచి నకిల జనములం ద్రొక్కిస్టింబెట్టుట, ఆసాలెపీరులే గుట్టములతోఁగూడ పొలములలో పడి కొంతదేహము పుడుకొనిపోవుట, పిమ్మట ఆమహాయోగిని స్థానిక ప్రభువులు తన్మందిరముం జేర్చుటయు లోకాతీతప్రజ్ఞతో వర్ణింపబడినవి.

మ. ఉలుపాల్పట్టినయిండ్ల మజ్జనస్మృత్వాఘోదారభుక్తక్రియో

జ్వలులై, నే హరికొల్వసక్ వివిధలాస్యస్ఫర్ధిసుభూభృకుం

సులవాదు ల్పరిచేర్చి పుచ్చి, మణినాసోభాషణగ్రామమున్

జలజాతాక్షునకున్ సమర్పణము నిష్ఠం జేసి, యవ్వేకువన్.

3౬

ప్రభువులు, = దొరలు, (తరువాతి పద్యమునుండి తెచ్చుకోవలయును), ఉలుపాలు = కానుకలు, పట్టినయిండ్లన్ = ఎవరుపెట్టి దర్శించినాలో వారియిండ్లయందు, మ...లు - మజ్జన = స్నానము - నృప = రాజులకు - అర్ఘ్య = తగిన - ఉదార - శ్రేష్ఠమయిన - భక్తి క్రియా = భోజనకృత్యము అనుపించేత - ఉజ్వలలు = మెఱయుచున్నవారు, వి,రే = ఆరాత్రి యందు, హరికొల్లునన్ = నారాయణుని సేవయందు, (గుడిలో భగవత్సేవగా జరుగు నృత్యములో), వివి...దుర్ - వివిధ = పలుకొలుగులైన - లాస్య = నర్తనములందు - స్పర్ధ = ఒండొరుల నోడింప గోరుచున్న - సుభ్రూ = లావణ్యవతులయు - భుకుంసుల = నట్టువులయు - వాదుల్ = వాదములను, సరితేర్చి = సరియైనదానిని ఏర్పఱచి, పుచ్చి = హరిం బంపి, ఆజలజాతాక్షునకున్ = ఆనారాయణునకు, మణి...మున్ = మణి = రత్నములయు - వాసన్ = వస్త్రములయు - భూషణ = నగలయు - గ్రామమున్ = సమూహమును, నిష్ఠన్ = భక్తితో - సమర్పణము = అప్పనము, చేసి, ఆవేకువన్ = రాత్రివేగునప్పుడు - 'ఆరిగిరి' అను ననంతర పద్యములోని క్రియతో నన్వయము).

విష్ణుచిత్తునిని సాగనంప వచ్చిన దొరలు మాయింట పెందునంగీకరింపవలయు నను ప్రార్థనగా తమ్ము కానుకలుపెట్టి దర్శించిన యాయాపిల్లిపుత్తూరి పొరులయిండ్లయందు రాజార్జును లయిన మజ్జనభోజనాద్యుపచారముల ననుభవించి ఆరాత్రి యచ్చటి భగవత్సన్నిధిలో అన్యోన్యజయేచ్ఛచే తమమొలను నిజలాస్య విద్యానైపుణిం జూపించుకొన్న యాట కత్తెలయు అట్టి నట్టువులయు తారతమ్యములను నిర్ధారించి చెప్పి వారిని సహాధానపఱచి బహు మతులిచ్చి పంపినవారై ఆభగవంతునికి భక్తిపూర్వకముగా రత్నవస్త్రభూషణసంహతుల నర్పించి తెల్లవాఱునున్నంత తమనగరములకుం దిరిగిపోయిరి.

'ఉలుపా' - (ఉలుపా) అన్యోన్యము. 'రే' - కాలవాచకముగావున సత్తమ్యగ్రమున వికల్పముగా ప్రథమ. 'రే' అనిసత్తమ్యగ్రదిష్టియగానేని చెప్పము చేసికొనవచ్చును. 'లాస్య' - 'తాడ్డవం నటనం నాట్యం లాస్యం నృత్యం చ నర్తనే' అను. లాస్యము నుకుమారము తాండవము ఉద్ధతిము, అనిభేదము; ధరతీమూత్ర మిట్లున్నది: —

'తతశ్చ భరతః పార్థం గన్ధర్వాప్సరసాం గణైః,
నాట్యం నృత్యం తథా నృత్య మగ్రే శమ్భోః స్రయుక్తవాక్;
పరాన్విత ముద్ధతం స్మృత్వా స్యప్రయుక్తం తతో హరః
తణ్డవా స్వగణాగ్రణ్యా భరతాయ న్యదదీశత్,
లాస్య మస్యాగ్రతః ప్రీత్యా పార్వత్యా సమదీశత్.'

'సరిచేర్చి' - ఆదొరలు ఇట్టి కళావిశేషములందు కుశలులని సూచన. సంపన్నుల యిన విలాసులకు ఇది సిద్ధమేగదా. 'సుభ్రూ' - సుభ్రువు - శోభనమైన కనుబొమలు కలది - అండగత్తె యనుట - 'భుకుంసుడు' - 'భ్రువాకుంసో భూషణ మస్య-భ్రువాకుంసయతి వా' రామూశ్రమి. "భ్రకుంసశ్చ భ్రకుంసశ్చ భ్రూకుం సశ్చేతి నర్తకః! స్త్రీవేషధారీపురుషః" అని అమరమున

ఈశబ్దము స్త్రీవేషధారి పురుషునికే పేరుగా పతితమైనను, లోకములో నటనాశ్రవరముగాఁ గనఁబడుచున్నది: - “సర్వం తిష్ఠతు సంసదః పతి రసౌ సాంధ్యాభ్రమంసో హరః” - మల్లికా. ‘వాదు’ - వానశబ్దమునకు వైకృత మనికొందలు.

తే. ప్రభువు లరిగిరి క్రమ్ముటఁ బాండ్యనగరి.

కమ్మునియు నట్లు వైష్ణవాభ్యర్చనంబుఁ

దన చిరంతన తులసి కాదామకరణ

దాస్యమును చేసికొనుచుఁ తత్పరత నుండె.

32

క్రమ్మక్ = మరల, పాండ్యనగరిక్ = పాండ్యేశ రాజధానియైన మధురాపురికి, అరిగిరి = పోయిరి. అమ్మునియు = అష్టాష్టాచిత్తుఁడును, అట్లు = యథాపూర్వముగా, వై...బుక్ - వైష్ణవ=విష్ణు భక్తులయొక్క - అభ్యర్చనంబుక్ = పూజను, తన...మును - తన=భగవంతునికి తానుచేయుచుండిన - చిరంతన=చిరకాలమునుండి జరుగుచున్న - తులసికాదామ=తులసీమాల్యముల - కరణ=రచన (గ్రుచ్చుట) యనెడు - దాస్యమును=సేవను, చేసికొనుచుక్, తత్పరతక్ = భగవత్పరామణత్వముతో, ఉండెక్.

‘చిరంతనము’ - ‘చిరంభవమ్’ భవాభిమున ట్యుల్పిత్యయము. ఇట్లే సాయంతనము, సాయంభవము - ఇది విశేషవిఘ్నములు, కావున ‘ప్రతిపూర్ణిమాసాయంతనమునఁ బ్రకటింపఁబడును’ అనుట దుష్టము. ‘దాస్యము’ - దాసస్య కన్యభావో వా. ‘చేసికొనుట’ = ఫలమను భవింపఁ గోరిచేయుట గావున అత్యుపేషదము.

వ. ఒక్కనాఁడు మధ్యాహ్నసమయ మాలికా సమారోపణానంతరంబున మండిరంబునకు బోవునతనిం బ్రసాదమొనర్పిత సుందరవళక్షం బగుకటాక్షంబున వీక్షించి పక్షి పుంగవకేతనుండు పుండరీకనికేతన కిట్లనియె.

3౩

ఒకనాఁడు, మ...నక్ - మధ్యాహ్నసమయ = నడిపగిలింటికాలపు, మాలికా = దండయొక్క - సమారోపణ=స్వాధికారతంబున చక్కగా నుంచుటకు - అనంతరంబునక్ = తర్వాత, మండిరమునకుక్ = తనయింటికి, పోవునతనిక్ =చనుచున్న యాపేయాశ్వరును, పక్షి...నుండు - పక్షి పుంగవ=పక్షి శ్రేష్ఠుడైన గరుత్మంతుఁడు - నికేతనుండు = చిహ్నముగా గలవాఁడు- ఐన నారాయణుండు, ప్రసా...బు-ప్రసాద=కరుణతోడ - మండస్మిత = చిలునగ పుచేత, సుందర = అందంబుగా, వళక్షంబు = తెల్లనిది, అగు, కటాక్షంబునక్ = కడకంటి చూపుతో, వీక్షించి = చూచి, పుం...కుక్ - పుండరీక = తెల్లదామర - నికేతనకుక్ = ఇల్లుగాఁ గలదైన లక్ష్మితో, ఇట్లు=ఈచెప్పబోవు ప్రకారమున, అనియెక్ = వచించెను.

ఒకనాఁడు అష్టాష్టాచిత్తుఁడు వాడుక ప్రకారిము మధ్యాహ్నకాలపు దండను భగవంతుని కంతంబున నలంకరించి యింటి కేగునమయాన ఆయానను భగవంతుఁడు కరుణతోడి మందహాసముచే వెల్లెదనము మీటుచున్న కడగంటి చూపులతో విలోకించి మహాత్మ్యితో నిట్లు వక్కాణించెను.

‘మాలికా’ మాలయే మాలిక-‘మాల్యం మాలా ప్రజాసాధిన్’ - అమ. ఇట్లు ఈశబ్దములు సిగదండకు పేర్లుగా కోశమం దున్నను దండకే పేర్లుగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

“మద్రాక్షనిష్పవ్రతనో గృహోధూదుష్ప్రేర మ ప్యానయతి స్మ తస్యాః
 మధూకమాలామధురం కరం సా కణ్ఠోపకణ్ఠం వసుధాసుధాంశోః.” వైషధ. 14 (4).
 “అన్తర్గత ప్రాధన మన్తికన్ఠం జనున్త ముద్వీక్ష్య దరస్మి తేన
 ఆమృష్టవక్షోహరిచన్దనాక్ష్మా మద్దారమాలా హరిణాపినథా.” కాకుత్స్థల.
 “దూర్వాఙ్మురార్థాన్యం నలకణ్ఠవాశే వధూ గృహూక స్రజముత్ససర్జ.”
 “సా నిర్మలే తస్య మధూకమాలాహృది స్థితా చ ప్రతిబిమ్బితా చ
 కియ త్విమగ్నా కియతీ చ మగ్నా పుష్పేషుబాణాళి రివ వ్యలోకి.”
 ‘స్మిత’ము ధవళ మని కవినమయము-

“యాసి ధవళతా హాస కీర్త్యో శ్చ తద్వత్” సా. ద.
 ‘పక్షి పుంగవః-పుమాంశ్చాసాగౌశ్చేతి పుజ్యవః-విద్మ-ఆశబ్దము ఇట శ్రేష్ఠార్థగోచరము:-
 ‘న్య రుత్తర పదే వ్యాఘ్ర పుజ్య వర్షభ కుజ్జరాః
 సింహ శార్దూల నాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః’ - అమ.
 ‘నికేతనము’ - ఇల్లు - “గృహ గోహోదవసిత వేశ్మ సన్మ నికేతనమ్” అమ. ‘వళక్ష’ - ‘వలక్షో
 ధవళోద్భవః’-అమ. ‘పుండరీక’-‘పుండరీకం సితామ్బాజే’ అమ. పుండరీకశబ్దమును కోశకారులు
 తెల్లదామరకే పేరుగా పఠించినను మహాకవులు కమల సామాన్యవాచకముగాఁ గూడ వ్యవహరింతురు;
 ‘సింహాననము చారునితపుండరీకంబు’ అని శృంగార వైషధాదిలో వరస్వతీస్తుతి.

—* యూమునాచార్యచరిత్రము *

శే. ‘యూమునాచార్యః హౌక్మఁడు నీమహాత్ముః
 హౌక్మఁడును గాదె నర్కనం బుచ్చించి
 రస్యదీయకృపాలిశయమున.’ ననిన
 నిందిరాదేవి తనభర్త క్లిష్టు లనియె.

3F

మహాత్ముడు - మహత్ = గొప్పదైన - ఆత్ముడు=చిత్తము గలవాడు (జ్ఞానియనుట),
 (‘ఆత్మానుష్ఠో ధృతి ర్బుధిః స్వభావో బ్రహ్మ వర్తత’ అమ.) దర్శనంబు=(సత్యమైన) నామత
 మును (అనగా విషయ వైసనేసే పరమాత్మను అనెడు మతమును), ఉద్ధరించిరి = లేవనెత్తిరి
 (శైవాదికుమతములనడుమ అడుగంటిన విష్ణుపారమ్యమతమును సాధువుల యాచరణకుం దెచ్చి
 రనుట). ఇందిరా = లక్ష్మి.

క. ‘ఇతనికథ యెఱిగినది కా,

యః జేమి యొనర్చె?’ ననిన నజ్ఞాతుం డా

శతపత్రినిలయ కిట్లను.

‘నతివ, కలం హౌక్మఁడు మత్సరాశ్రితుఁ డాదిక’.

౪౦

కా = కాదా, అజ్ఞాతుండు = పర్యవయసుడు-విష్టువు, శతపత్రినిలయకు = లక్ష్మికి
 (శతపత్రి మనఁగా నూలురేము గలది. పద్మ మనుట, అని నిలయముగా అనగా ఇల్లుగాఁ గలది

లక్ష్మి). అతివ = ఓయింతి, కలండు = ఉండెను, ఆనిక = తొల్లి, మత్ పద ఆశ్రితుడు = నాపాదములను కొలుచువాడు - నాభక్తుఁ డనుట.

ఆ. అతఁడు చిఱుతనాఁడే యాచార్యకులమున

వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్య లభ్య

సించు చుండ, నపుడు చెలువ, యిప్పటి పాండ్య

నృపతి పూర్వవంశ్యుడే యొకఁడు.

౪౧

అతఁడు, చిఱుతనాఁడే = బాల్యమండే, ఆచార్యకులమునకే = గురువునింట, వేదశాస్త్రముఖ్యవిద్యలు = వేదములను శాస్త్రములను ప్రధానముగాఁ గల విద్యలను - అభ్యసించుచుకొనేద్యుకొనుచు, ఉండెక = ఉండఁగా, చెలువ = ఓయింతి (ఓలక్ష్మీ యనుట), అపుడు = ఆకాలమందు, ఇప్పటి యీపాండ్యనృపతి పూర్వవంశ్యుడు = ఈపాండ్యరాజునకు పూర్వుఁడు ఈవంశమువాఁడే.

వేదములు - ఋగ్వేదసామయజుర్మహాధర్వములు ౪, వేదాంగములు ౬ - శాస్త్రములు - మీమాంసాన్యాయ పురాణధర్మశాస్త్రములు ౪ - అని విద్యలు ౧౪ —

‘శిష్యా వ్యాకరణం ఛందో నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా

కల్ప శ్చేతి షడక్రాని వేద స్యాహు ర్మనీషిణః.’

‘అక్రాని వేదా చ్చత్వరో మీమాంసా న్యాయవిద్యరః

పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్థః.’

విద్యలు ౧౪ అనుమతమున ఈనాలుగింటిని చేర్చుకొనవలయును:—

‘ఆయుర్వేదో భనుర్వేదో గాఢ్యై శ్చేతి తే త్రియ

అథ శాస్త్రం చతుర్థం తు విద్యా అష్టాదశ్యతా.’

విశ్లేష.

విశ్లేషించితిఁడు యామునాచార్యులకన్నం బూర్వుఁడై యుండఁగా నిట భగవంతుఁడు యామునాచార్యుఁడే పూర్వుఁడని చెప్పినందులకు—‘ధాతో నుధాపూర్వ మకల్పమాత్’ అనఁగా ‘బ్రహ్మ మనుపటివలె నే మరల సృజించెను’ అనుప్రమాణముచే, ఆపూర్వసృష్టిలోని యామునాచార్యుఁడు ఇప్పటి యీవిశ్లేషించితినికన్నం బూర్వుఁడే కావున స్వామి యట్లువచించె నని పెద్దలు సమాధానము చెప్పుదురు.

తే. వెట్టిశే వంబు ముదిరి మద్విసుల్లి విఁడను,

నతి యొసర్పఁడు మామకప్రతిమలకను,

హనుఁడె పరతి త్వి మను. మగ్గియాలయముల

నుత్సవంబుల కులుకు, నెయ్యరును నెల్లె.

౪౨

వెట్టిశేవంబు - వెట్టి = చిత్తవిభ్రమమైన - శేవంబు = శివుఁడే పరమాత్మ యనెడు మతము, ముదిరి = బలపడి, మత్ విసుల్లిక = నాస్తుతిని, పినఁడు, మామకప్రతిమలకుకొ = నా వైనవిగ్రహములకు, నతి = నమస్కారము, ఒనర్పఁడు = చేయఁడు, హనుఁడె = శివుఁడే, పరతత్త్వము - పర = శ్రేష్ఠమైన - తత్త్వము = ఆత్మ, అనుకొ = అనిపలుకును. మద్దీయ ఆలయ

ములక్ = నావైన గుడులందు, ఉత్సవంబులకుక్ = తిరుణాళ్లకు, ఉలుకుక్ = భయపడును, నెయ్యరును=వానిమిత్రులుకూడ, అల్ల = వానివలెనే.

దుర్బోధనలు నేయున దైన శైవమతమును ఆరాజు కడుదృఢముగా అవలంబించి నాపొగడ్తులు విన నొల్లఁడు, నావిగ్రహములకుఁ మ్రొక్కఁడు, సూరుడే పరమాత్మ యనివాదించును, నాదేవతములంపలి యుత్సవములకు ఉలికిపడును, అతనిమిత్రులును అట్లే చేయుచుండిరి.

‘వినఁడు’, ‘ఒనర్పఁడు’-భూతకాలవిశిష్టమైన వ్యతిరేకార్థములు. ‘అనుక్’, ‘ఉలుకుక్’ భూతముంజెప్పతథర్థార్థకములు. - ‘పరాశ్రేష్ఠారిదూరాః । న్యోత్తరే క్షీబం తు కేవలే’ మేదిని. ‘తత్త్వం పరాత్మనివాద్యథేదే న్యూహపేచ.’ హైమము.

సీ. అశ్రాంత జంగమార్చాసక్త వర్తీలు
వేదవిద్వజ్జపూజవీటిఁ గలిపి;
భౌమవారపు వీరభద్ర పల్లెర మీడు
గృహదైవతంబు లిట్లుండు లింకి;
షణ్ణవతిశౌఘచయ మారఁ బెట్టు సం
శిరదాస మయ్య భక్తప్రతితికి;
పాద్యంబు లై నదేవాలయంబులు వ్రాల
నవని నిరాశ మకాసి నిలుపు;
తే. జండు ముత్తరశైవంబుఁ పెంది త్రొందు;
బట్టతు లారాధ్య దేవల్లె ప్రాప్య లనుచు
నుపనిషత్తులు వారిచే నుబ్బి వినుచు,
వెండి యే జంగ ముత్తిన వెరంగుపడును.

౪౩

వే...జ - వేద = వేదములను - విక్ = ఎటుంగువా రైన-స్వజ=బ్రాహ్మణులయొక్క-
పూజ = సత్కారము, వీటిఁ గలిపి = నష్టము కావించి, అ...క్తి = అశ్రాంత = తెంపులేని -
జంగమ = జంగమదేవరలయొక్క - అర్చ = పూజచుండలి - ఆసక్తి = అభినివేశముతో -
(‘అత్యంతజంగమా’ అను పాతనందు - జంగమార్చయందు అత్యంత మయిన అనఁగా మిక్కుట
మైనయాసక్తితో అని యర్థము.), వర్తీలుక్ = వ్యవహరించును; గృహదైవతంబులు = ఇలు
వేల్పులు, ఇట్టంతులుఇంకక్=నిష్పన్నులచే ఇగిరిపోవుచుండఁగా, భౌమవారపువీరభద్ర పల్లెరము =
ప్రతియంగారికి వారిమునుసి పిరభద్రునికి నైవేద్యపుబట్టెము ఒసంగిప్రమథగణముల కర్పించుటగా
జంగములకు సంతర్పణ నేయును; సంకరదాసమయ్య భక్త ప్రతితిక్=శంకరదాసమయ్య లని
పేర్కొనబడు శివభక్తుల సమాహారమునకు, ఆరక్=తృప్తికరముగా, షణ్ణవతి శ్రాద్ధచయము =
ఆఱునుతోంబదిశ్రాద్ధములసమాహారమును, పెట్టుచు; ఆర్యులు = ఆదికాలంబునుండి యున్న
ట్టివి విన, దేవాలయంబులు=దేవతంబులు, వ్రాలక్ = పూజానైవేద్యములు లేక పడి పోఁగా,

అనన్ = భూమియందెల్ల, నిరా...న్ = నిరాశ = వీరరాగులైన జంగాలకు మత ఆన్ = మతముల సగూహములను, నిలుపున్ = కట్టించును.

ఉత్తరవైవంబు = శైవమతమునలి పైపడికట్టును, చెంది = పొంది (గూరూప దేశము వలన నవలంబించి), జందెము త్రెంచున్ = యజ్ఞోపవీతిమును త్రెంపివైచును; పతితులు = సదాచారమునుండి పడిపోయినవారైన, ఆరాధ్య దేవత్వ = లింగధారి బ్రాహ్మణస్వామిలే, ప్రాపులు = శుశ్రూషింప నర్హులు, అనుచున్ = అనిభావించి, వారిచేన్ = లింగ ధారులవలన, ఉపనిషత్తులు = వేదాంతములను, ఉచ్చి = సంహరించి, వినుచున్, వెండి = మఱి, ఏజంగము = బ్రాహ్మణతరులైన శైవుఁడు, ఎత్తినన్ = (ఉపనిషద్ధర్మములు చెప్పటకు) పూనుకొన్నను, వెరగుపడును = ఆశ్చర్యమొందును.

పక్షయగధ్యంసానంతరము పరమశివుఁడు వీరభద్రుని అంగారకగ్రహముగాఁ గావించి నాఁడు. భోముఁ డనఁగా భూపుత్రుఁడైన యంగారికుఁడు గావున భోమవార మనఁగా అంగారకవారము. అట్లు ఆదినము వీరభద్రునివార మగుటచేత నాఁడు అతనికి పక్షర మెత్తుట.

‘షణ్ణవతి’ - ఆఱును తొంబదియు. శైవము లేనప్పుడు 96 దినములశ్రాద్ధములను వేది పద్విజముఖముగా కావించుచుండినవాఁడు, పిమ్మట శైవంబుకితన జంగాలముఖముగా చేయుచుండె ననుట.

‘అమాయగమనుక్రాంతి ధృతిసాత మహాలయాః

తిస్రోఽష్టకాశ్చ విష్ణే యాః షణ్ణవత్యః ప్రకీర్తితాః.

‘సంకరదాసమయ్య’ అనుచో శివర్థమునకు సవర్ణ మిడుట దుర్మతన్తు లని వారిపేరగల తిరస్కారముచేత. ‘ఎత్తిన’ - ఇటు నీపదము ద్రావిడమందు గల స్తుతిపర మని కొంప అనిరి. స్తుతికన్న పూనికియే ప్రకరణోచితముగా నున్నది. ఇందులకు సప్రశ మనప్రయోగము.

తే. ‘తండ్రి యిది యొక యత్యద్భుతంబు పినుము.

నయ యొకింతయు లేక యుద్ధగ్రవృత్తి

కాప మిచ్చె; నెక్కడనైన జనని ప్రజల

కింత కీ దొనరింపంగ నెత్తికొనునె?’

మార్కం. ౪. 346.

‘జంగము’ లనఁగా సంచరించుచుండువారు, సంచరించుచుండు పరమశివులు, అని శైవులలో తొలుతం గలిగిన భక్తిపూర్వకవ్యవహారము బోధమునం బర్వినది. ‘గృహదైవతంబులిట్టిం కులు’ - బుర్రుకారిమునకును ఇంకుశబ్దములోని యికారిము నకును యతి.

‘వీరభద్రదేవత్వము’, ‘సంకరదాసమయ్య’, ‘ఆరాధ్యదేవత్వము’-ఇవి ఆముతమువారి సాంశ్రితికపదము లగుటచేత పీనియందలి లక్షణవోషములు కిపిని బాధింపవు.

ఆరాజు వేదజ్ఞులైన బ్రాహ్మణులను పూజించుటమాని జంగముదేవరలను పూజించుటయందు ఆమితాసక్తి వహించెను. ఇలువేల్పులను పస్తుపెట్టి ప్రతిమంగళవారమునను వీరభద్రునికి పక్షరముపెట్టును. షణ్ణవతిశ్రాద్ధములందు భోక్తలనుగా బ్రాహ్మణులకు బదులు శంకరదాస మయ్యలను కూర్చుండఁబెట్టెను. బహుకాలమునుండి యున్న దేవళములను పాడుపెట్టి స్థిరజంగములకు మఱములుకట్టించెను, శైవములోను శైవమునం బ్రవేశించి జందెమును ద్రంపి వైచెను.

పాపాత్ములయిన యారాధ్య దేవతలే గురుత్వాద్భుత లని వారికలన ఉపనిషత్తులను వినుచుండును. జంగ మెవడైన వానిని వచింపఁ బూనెనా ఆశ్చర్యపడి వినుచుండెను.

క. శివలింగముఁ దాల్చినజన

నివహం బేమైనఁ జేయనిది పాపము చా

నవుఁ గా దనఁ; డాసమయము

నవు నను విప్రులకు యగ్రహారము లిచ్చున్.

౪౪

జననివహంబు = మనుజులగమూహము, చేయనిదిపాపము = చేయకపోవుటయే వారిలోపము; అవున్ కాదు అనఁడు = ఒప్పు తప్పు అని భేదము పలుకఁడు, ఆసమయము = ఆయాచారము (శైవుల చెడుకృత్యములందు తప్పు పట్టకయుండుట), అవును—సరి (ఉచితము); విప్రులకున్ = బ్రాహ్మణులకు, అగ్రహారములు = నల్లిండ్లు.

ఎవడైనను శివలింగమును ధరించినం జాలు; అట్టివాఁడు ఏపాపకృత్యముగాని చేయకుండుటయే వానిపాపము గాని చేసినచో ఆరాజు అందు తిప్పెన్నఁడు; అనఁడువడి సరియే యని చెప్పెడు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారము లిచ్చును.

‘నివహం బేమయినఁ జేయనిదిపాపము’— ఇట ‘చేయన్ + ఇది’ (చేయఁగా ఇది) అను పదచ్ఛేదముసరిగాదు. అందు యతిభంగము. ఇట ‘చేయని యట్టియని’ (=చేయమి) అని ‘యథముగా’ ‘చేయని’ అనువ్యతిరేకార్థకవిశేషణమునకు ‘అది’ యను తచ్ఛబ్దార్థకముతోడి కర్మధారయసమాసమున సంధిలో తచ్ఛబ్దార్థకాకారమునకు లోపము రాఁగా విశేషణము తుడిచున్న నివర్ణముతో యతిగా గ్రహింపవలయును.

‘చేయనిది పాపము’—ఏయకృత్యమైనను నిర్భయముగాఁ జేయవచ్చును, ఏమిచేసినను నాతో పించువారు లేరు, అనుటకు ఇది వాడుకశైలి. — ‘సమయ’ మనఁగా ఆచార మనుటకు ‘సమయాః శపథాచార కాల సిద్ధాంత సంవిదః’ అను.

‘అగ్రహారములు’ — ‘అగ్రబ్రాహ్మణభోజనం తదర్థం హిమస్తే రాజధనాత్ పృథక్ క్రియస్తే తే తేత్రాదయః’ నీలకణ్ఠ.

తే, అతఁడు రాజ్యంబుఁ బాలించునవసరిమునఁ

దనవశం దై నయట్టియత్తామ్రపర్ణిఁ

గలుగు నలపుట్టరాని ముక్తామణికు

లంబు మా హేశ్వరుల కంధలకునె తీడె.

౪౫

అతఁడు = ఆరాజు, రాజ్యంబు = తనయేలుబడిదేశమును, పాలించు అవసరమునన్ = ఏలేడుకాలమందు, తనవశంబు = అతనిస్వాధీనము, విన - అత్తామ్రపర్ణిన్ = ఆత్మప్రపర్ణి నని యందు, అల = ఆ, పుట్టరాని = మఱి యెక్కడను పుట్టని దైన - అనఁగా భూమిలోని ముత్తేములమొత్తములలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైన - ముక్తామణికులంబు = ముత్తేపుఘలముల మొత్తము, మా...కునె = మహేశ్వరభక్తులయొక్కబొంతలకే, తీఁతున్ = సరిపోయెను.

[పా. 'ముక్తామణివర కులము మాహేష్వరుల కంధరలకుఁ దీతె.' - ముక్తామణివర = శ్రేష్ఠమయినమాక్తికశిలములమొక్క - కులము = మొత్తము,... కంధరలకుఁ=కంఠములకు అనఁగా మెడలోఁ దాల్చురుద్రాక్షతాపశములో నడుచునడుమ గ్రుచ్చుకొనుటకు].

ఆరాజు పాండ్యనేశమును ఏలుచుండఁగా ఆపేరమందు ప్రవహించెడి తామ్రపర్ణి నదిలో పుట్టెడు ముత్తెముల మొత్తమును లోకములోని ముత్తెములన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమయినట్టివానిని శివ భక్తులు అతనివలనం బడసి గొంతులలో అలంకారార్థము కట్టించుకొనుచుండిరి, అనఁగాఅట్టి యాయువుగల్గవస్తువులను అన్నిటిని ఆతఁడు వారికే ఇచ్చినెచుచుండెను; అని అతనియాపాత్రవని యోగమును దుర్మతాభిమానమును దూషించుట.

తామ్రపర్ణియందు ముత్తెములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము.

ఉ. 'చూతమే దాని పక్ష్యతరకుక్తిఁ పటాంతరదృశ్యపాక్తిక
వ్రాతములై నెలుంగు గరువంపుఁగొటారుల నొప్పుతామ్రప
ర్ణితటమట్లు జీర్ణదళబృంద సమావృతపాండురప్రసూ

నాలిమనోజ్ఞులముల నర్థి నెసంగు మధూక సాలముల్.'మను. 3(80).

'నియమో యథా ముక్తా స్తామ్రపణ్యమే వాఢీ స్వేష మకరా నపి' అని కవిసమయములందు కావ్యకల్పిత.

'మణి' - 'మణి' అని పాపాంతరము. మహేష్వరునియందు 'భక్తులు మాహేశ్వరులు.' 'తీతె' అనుటచే ఇచ్చివైచె నని భా.

'ఆలపుట్టరానిముక్తామణికులంబు' - 'అల' అనుపదము కులమునకు విశేషణము; నడుమ పుట్టె' అనివ్యస్తపదము కలదు. కొంచునుపోకవు లట్లుప్రయోగించిరి గాని యిది శాస్త్ర సమ్మతము గాదు.

తే. అప్పు డిచ్చకులగుచు బ్రహ్మములు కొండ

తాత్మజనిభూమి విడువలే కలికభూతి

గడ్డముల నాన రుదురాకి లిడనంది

సూతసంహిత లిజీకించి చొరఁ దొడగిరి.

౪౬

అప్పుడు=ఆతఁడట్లుకైవపక్షపాతము వహించినయాదినములలో, కొండలు బాహ్యములు, ఆత్మ...మి - ఆత్మ = తమమొక్క - జని = పుట్టువుయొక్క - భూమి=రేశమును, విడువలేక, ఇచ్చకులు = అతనియిచ్చప్రకారము నడుచుకొనువారు, అగుచున్ = అయి, అలికభూతి = నుడుటివిభూతి, గడ్డములకు అనకు = గడ్డములకు తగులకొనుచుండఁగా, రుదురాకి = రుద్రాక్షలు, ఇడ్డ సంకో = భరించినసంకోటియందు, సూతసంహితలు = సూతసంహిత యను పేరికై వగ్రంధంపుఁ బుస్తకములను, ఇజీకించుకొని చొరఁదొడగిరి=అతనియోగమునం బ్రవేశించు సాగిరి,

ఆకై బోత్కర్షగములలో కొండలు బాహ్యములు ఆమతిము నొల్లనివారై నను జన్మభూమి వదలి పోలేక అతనికి ఇచ్చకముగా తాము మెండుశివభక్తిం జూపుటకై దండిగా ఫాలంబున గడ్డమువలకు విభూతిపెండెకట్లు భరించి సంతులగూడ రుద్రాక్షలు కట్టుకొని, సంకోటిలోసూత సంహితాపుస్తకముల నిజీకించుకొని అతనిదర్శనమునకు తత్సభాభవనంబున దినదినము ప్రవేశించుచుండిరి.

‘ఇచ్చకులు’ - ఇచ్చాశబ్దమై కృతము. ‘ఇచ్చగులగు బ్రాహ్మణౌఘమెల్ల’ అనియైనపా. అందు విశేషణవిశేష్యములకు భిన్నవచనతాదోషము; ఉపలబ్ధములైన వ్రాతప్రతులయందు ‘అగుచు బ్రాహ్మణులు కొందఱు’ అనియేయున్నది. ‘జని రుత్పత్తి రుచ్చవః, లలాట మలి కం గోధిః’ భూతి ర్భస్మని సంపది’ అను. — ‘రుదురాక్ష’ - రుద్రాక్షశబ్దమైకృతము.

‘సంది’ - సంశిలి - సందిదండ, సంశిడియము ఇత్యాదులు వృత్తివశమున లివర్గలోపముచే నేర్పడిన వని యొకమతము; ‘సందిలి’కి ‘సంది’ యని రూపాంతరమని యొకమతము. ‘సూత సంహిత’-ఇది స్కాండపురాణములో నొకభాగము. శంకరాచార్యులవారు ప్రస్తావనత్రయ భాష్యములవలనచిందుకు పూర్వము దీనిని తొమ్మిదిమాటలు పఠించి గని తస్మత్కథలయైతిహ్యము. దాని నిఱికించుకొని పోవుట నిగంతరము దాని నే చదువుచున్నట్లు తోచించుటకు.

క. శీలముఁ బట్టియు గంజా! హాల బుపాంతున భుజించునధముల బైటం

జాలఁడు నైవర్త విప్ర! స్థాలిత్యము బైటునేసి కనుగిటపు సభక్. ౪౭

(ఆరాజ), శీలము - జంగమాచారమును, పట్టియు = స్వీకరించినవారయ్యను, ఉపాంతు నిర్త = రహస్యముగా, గంజాహాలలు = గంజాయిని సారాయులను, భుజించునధముల = నేవించెడి నీచులను, బైటవైవర్త జాలఁడు = మీ ఇట్టి దురాచారము చేయుచున్నారు అని వారిని ప్రకటించుటకు అశక్తుఁడగును (లేక శైవమండలినుండి తొలగింప నేరఁడు), విప్రస్థాలిత్యము = బ్రాహ్మణులపారఁబాటును, సభక్ = కొలువులో, బహులు నేసి - ప్రకటించి, కనుగిటపు = శైవ సభ్యులకు కన్నుగీటును.

శైవదీక్ష వహించినవారయ్యను నీచులు లోలోపల గంజాయిని సారాయులను నేవించుచుండుట తా నెఱింగియు అతఁడు ఆగుట్టు బతుటవైవఁడు; నుఱి బ్రాహ్మణులయందు ఏపాటి పారఁబాటు గలిగినను దానిని సభలో ప్రకటించి వారిని హేళనము చేయుఁడుని శైవులకు కన్నుగీటును. ‘పట్టియు’ - ఇంగ్లీ ‘యు’ శబ్దము ఆశీలమునకును గంజాహాలలనేవ నిష్పద్ధమే యని తెలుపుచున్నది. ‘గంజాహాలలు’ - హలాశబ్దము దేశభాషాపద మయ్యను సంస్కృతమున అతి ప్రయుక్తమగుటచేత గ్రాహ్య మయినది. ‘అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమ్’ అని వామన నూత్రము; - ‘అతీవ కవిభిః ప్రయుక్తం దేశభాషాపదం ప్రయోజ్యమ్’ యథా - ‘యోషి డి త్యభి లలాప న హాలామ్ ఇత్యత్ర హాలేతి దేశభాషాపదమ్’ - ‘హిత్వా హాలామభిమతరసాం శేవతీ లోచనాశ్కామ్’ అని మేఘములో కాళిదాస ప్రయోగము. - ‘నురాహతిప్రియాహాలా పరిస్ర ద్వరుణాత్మజా’ అను. ఇట్టిపదము సంస్కృతమందుం జేరినందున ‘నామంబులతుని దీర్ఘమునకు హ్రస్వం బగును’ అను నూత్రముచేత ‘హాల’ అను రూపము నివృత్తమైనది. కావున దీనిని తత్సమముగా గ్రహింపవలయును. అట్లయిన, ‘గంజాహాలలు’ అని అచ్చతెలుగు పదముతో దీనికి ద్వంద్వసమాస మెట్లు అని యాక్షేపమేని, దీనిని వ్యస్తముగానే కైకొనం దగును. ‘గంజా’ - ‘గంజాయి’ అని ప్రసిద్ధరూపము, కలంజశబ్దమునకు నైకృతము. — ‘గంజాయి నిననేమి కలు ద్రావ నేమి! యంక ధనమిచ్చునతఁడె నామెచ్చు’ - హరిశ్చంద్రద్వీ. 2.

‘ఉపాంతునిర్త’ - ‘ఉపాంతు ర్నవభేదే స్యా దుపాంతు విజనేఽవ్యయమ్’ మేదిని. రాహ్య దులలో చేర్చుకొని ‘పు’ లోపమును సాధింపవచ్చును. ఇట్టిదే ‘పరశు’ - ‘తునియునో పరశుచే దుని యదో వృక్షంబు’ - ఉ. హ. పం. 2 (176).

క. ఆరాజమహిషి యేని మ! దారాధనపరత నుండు; నట్లుండియు దు

ర్వారవ్యధకుం గానదు! పారము, విభుఁ డస్సనంఘిభస్తుఁడు గామిన్. ౪౮

ఆరాజమహిషియేని=ఆతనిపట్టపుదేవియన్ననో, మ...తత్ - మత్ = నాయొక్క-
ఆరాధన = ఉపాసన - పరతత్ = ముఖ్యముగాఁ గలదానిభావమునందు (నాతోలువునందు
అత్యంతాసక్తురాలై నన్ను దృఢభక్తితోఁ గొలుచుచు అనుట), ఉండున్ = వర్తిల్లును. అట్లు
ఉండియు, ప్రియుండు = తనవల్లభుఁడు, - అస్మ...డు-అస్మత్ = నాయొక్క - ఆంఘ్రి =
అడుగులయందు - భస్తుండు = తత్పురుండు, కామిన్ = కానందున, దుర్వారవ్యధకున్=తోలఁ
గింపరాని దుఃఖమునకు, పారము = అవలిదిరిని, కానదు.

ఆతని పట్టపురాణి ఆతనివలెఁ గాక నాయందు భక్తురాలై నన్నుకొలుచుచుండెను. అయి
నను కాంతుండు మత్పదభక్తుండు కానందులకై నిరంతరము మిక్కిలి వెతగుడుచుచుండెను.

‘కృతాభిషేకామహిషీ’ అమ. మదారాధనం పరం యస్యాస్యా తస్యా భావః మదా
రాధనపరతా - “దురానాన్యోత్తమాః పరాః,” - “పీడాబాధావ్యధాదుఃఖమ్”; “పారా
వారేపరార్యాచీ తీరే” అమ.

వ. మఱియు నప్పురంధ్రీరత్నంబు.

౪౯

పురంధ్రీరత్నంబు = ఆయుత్తమకుటుంబిని, “స్యాత్తు కుటుంబానీ పురంధ్రీ,” రత్నం
స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపి” అమ.

నీ. వింగడం బై నట్టి ముంగిట నెలకొన్న

బృందావనికి మ్రుగ్గు వెట్టుఁ దాన;

దశమిగాఁ దేకభుక్తము నేసి, యవలిగాఁ

నోర్చి జాగరముతో నుండు నిట్రు;

బారసి పోనీచు, పైనిన్ బాటుట

క్కిలుపాడు నుత్పణ్యకళలఁ ద్రోయు;

నేమంపురూనాన్లు కామింప దధివాధు;

మఱునాఁడు కన్నును మనసుఁ దనియ

తే. నారజపువన్నెఁ బ్రియుసెజ్జ కరుగుఁ గూర్చి;

నరుగుచో నాభిఁ దుడిచి కప్పురపు నాభిఁ

బెట్టు; నిట్టిల మద్భక్తి పుట్టియును ని

జేశునెడ భక్తి చెడదు మదిన్ మగుట.

౫౦

వింగడము = నుండరము, విసట్టి (బృందావనికి విశేషణము) - ముంగిటన్ - నెలకొన్న
బృందావనికిన్ = ప్రాంగణమందు ఉన్నట్టికులసీపనికి, తాన = తాను స్వయముగానే,
మ్రుగ్గువెట్టును, దశమినాఁడు = దశమితిథియందు, ఏకభుక్తముచేసి = ఒక్కపూట భోజనము
చేసి, - అవలినాఁడు = దానిమఱునాఁడు అనఁగా ఏకాదశినాఁడు, క్కి = సహనముకలిగి,

జాగరముతో = నిద్రపోక, నిత్రు = శుష్కపవాసము, ఉండును. బారసి = ద్వాదశీ వ్రతమును, పోనీదు = మానదు. పై = వ్రతానంతరము, వచ్చునట్టినిద్రను, పాటుట క్కలు = బ్రాహ్మణస్త్రీలు, పాడు (నట్టి) - మత్స్యకథలక = పావనము వైననాచరిత్రము లను వినుచు, త్రోయు = పోగొట్టుకొనును. శేమంపుమానాల్లు = దశమి ఏకాదశి ద్వాదశి యనెడు నావ్రతదినములు మూఁటును, అధినాగు = పతిని, కామింపదు = పొందదు. మఱు నాడు = అనంతరదినమున (అనగా త్రయోదశియందు), కూర్కి = అనురాగముతో, కన్నును మనన్మును, తనియ = సంతుష్టిఁజెందునట్లుగా, ఆరజపువన్నె = మనోహరమయిన శృంగారముతో, ప్రియునెజ్జకు = కాంతునిశయ్యకు, అరుగు = పోవును; అరుగుతో, నాభి = కస్తూరి తిలకమును, తుడిచివైచి కప్పురపునాభి = కర్పూరపు బొట్టును, పెట్టు = ధరించును, ఇట్టలక = ఈవిధముగా, మద్భక్తి = నాయందు ప్రపత్తి, పుట్టియు = కలిగియు, నిశేకునెడ = తనపతియందు, భక్తి = తాత్పర్యమును, మద్భక్తి మగుట = పతి భక్తి నాకు ప్రియమయినకారణముచే, చెడదు = వదలగు.

అతని పట్టపురాణి ముంగిట నున్న యందంపు బృంహవనమునకు తానే మ్రుగ్గులు పెట్టును. దశమినాడు ఒక్కప్రాద్దు ఉండి, ఏకాదశినాడు దీపికతో శుష్కపవాస ముండును; ఆరాత్రి జాగరము శేయును; ద్వాదశీవ్రతము తప్పక జరుపును. ఆపై వచ్చెడి నిద్రను బ్రాహ్మణస్త్రీలు పాడెడు నాపుణ్యకథలచే తొలగించుకొనుచుండును. ఇట్లు దశమేకాదశీద్వాదశీలిగులందు నియమస్థయై పతిని పొందదు. మఱునాడు చక్షుర్మనఃస్రియ మగునట్లుగా మనోహర మయిన శింగారము చేసికొని అనురక్తితో ప్రియుని శయ్యం శేరును. అట్లు చేరునప్పుడు కస్తూరినామము తుడిచివైచి కర్పూరతిలకము ధరించును. అంతియగాని విభూతి తిలకముం బెట్టదు. ఈవిధముగా నాయందు భక్తిగలిగియు పాశీనత్వము నాకిష్ట మగుటచేత పతిభక్తిని వదలదు.

‘వింగడము’ - వికటశబ్దమునకు వైకృతము - బృందావనికి విశేషణము. ఈయన్వయమును 45 - వ పద్యములో ‘అలపుట్టరాని’ ఇత్యాది వాక్యమునందుంబోలె గ్రహింపవచ్చును. ‘బారసి’ - ద్వాదశీకి వికృతి. ‘అక్క’ - పూజ్యస్త్రీచరణము. ‘కన్నును మనను దనియ’ - ‘యస్యాం మన శ్చక్షుషోర్నిబద్ధస్త స్యామృద్ధి’ అని యంగిరోపచనము. ‘సెజ్జ’-శయ్యకు వైకృతము. ‘చెడదు’- సకర్మకమువోలె ప్రయుక్తము. ‘కరుణ గలుగుచున్న కమలనయన’ అన్నట్లు. ‘నాభి’-(కస్తూరి)నామము వైష్ణవచిహ్నముగాన పతి కప్రియ మని దానిని తుడుచుట. ‘కర్పూరపుబొట్టు, విభూతి యని యాతఁడు తలంచుటకు. ‘భక్తి చెడదు’-భక్తిద్వితీయార్థము; ‘చెడదు’- సకర్మకమువోలె ప్రయుక్తము.

క. వనజజరుద్రాదులు మత్తనువులె; తత్పూజనంబు తథ్యము మత్పూ

జనుమె; తదీప్సితఫలదా! తను నేనె; యత్తనఁ గలవు తరతమవృత్తుల్.గిం

వన...లు - వనజ = బ్రహ్మ - రుద్ర = శివుడు - లోనగువారు, మత్ తనువులె = నా దేహములే, తత్ పూజనంబు = వారియర్చన, తథ్యము = వాస్తవముగా, మత్ పూజనమె = నాయర్చనయే, త...తను - తత్ = ఆబ్రహ్మ శినాద్యుపాసనయొక్క - ఈస్థిత = కోరఁబడిన - ఫల = సిద్ధియొక్క - దాతను = ఇచ్చువాడను, నేన, అట్లైనను, తరతమవృత్తుల్ = తారతమ్యములు - క్రిందుమిఁదలు, కలవు.

బ్రహ్మ శివాదిదేవతలు నాశరీరములే, కావున వారి నుపాసించుట వాస్తవముగా నన్ను ఉపాసించుటయే, వారియాయుపాసనలకు కోరిన ఫలముల నిచ్చువాడను నేనే. అట్లయినను వారిని కొలుచుటకన్న నన్నే కొలుచుటమేలు.

‘తరతమవృత్తల్’ - తరవ్ తమప్రత్యయవ్యతితార్థములు భావములు - ‘వనజజ’ - వనజము = నీటఁ బుట్టినది- శమలము, దానినుండి - జ = పుట్టినవాడు-బ్రహ్మ.

క. కేవలశరీరదృష్టిన! దేవతల స్వేతి కలుగఁ జెలిసినజడులఁ

నానానుదేవతాస్థితి! భావింపనిపూజ సాంత ఫలమై త్రిప్పన్. గీ॥

కేవలశరీరదృష్టిన - కేవల = ప్రధానమయిన - శరీర = బ్రహ్మ రుద్రాదిదేవతల దేహములయొక్క- దృష్టిన = పరికించుటచేతనే - బ్రహ్మ రుద్రాది దేవతలదేహములు చూచుటచేత- దేవతలఁ=ఆదేవతలను, వేతి = నాకన్న భిన్నముగా, కలుగఁ=ఉన్నట్లు, తెలిసినజడులఁ=తలంచిన మార్పులను, నానానుదేవతాస్థితి = ఎవనియందు సమస్తమును వసించునో సమస్తమునందు ఎవఁడు వసించునో అట్టివాడ నై యుండునునికిని, భావింపనిపూజ=తలంపనియర్చన, సాంత...ము - సాంత = అంతముతోఁ గూడిన, (శాశ్వతము గాని యనుట) - ఫలము = సిద్ధికలిది, వి, త్రిప్పన్ = మరల పూర్వస్థితికే తెచ్చును.

ఇతరదేవతల దేహములం గని వారు వాస్తవముగా నాకన్న వేఱుదేవతలు అని తలచి, వారు నాశరీరములేగాని, నాకన్న వేఱుగా రని యెఱుంగక, సమస్తమునందును నేనును నాయందు సమస్తమును కల దని తలంపక, ఇతరదేవతలను ఉపాసించి సిద్ధులుసాందువారికి ఆసిద్ధులు శాశ్వతములు గావు, అంతము గలవి; తదనుభవ మైనవిమ్ముట ఆయుపాసకులు మరల తమతోంటి హీనదశకే వత్తురు:—

‘వానుదేవుడు’—

‘సర్వ త్రాసా సమస్తం చ వన త్య త్రేతి వైయసః

తస్మోఽసా వానుదే వేతి విద్వద్భిః పరిగీయతే.’

పిష్టపురాణము.

‘త్రిప్పన్’ - ‘క్షేణే పుణ్యే మర్త్యలోకం శశన్తి.’

వ. మఱియు సీరహస్యములు దెలియ కబూబునఁ జేయునుండై, మామకీనంబులగు జనంబుల సామాన్యబుద్ధిం జూచుచు, సర్వత్వం కగునుపద్రవంబుల నుపేక్షించుచు, రక్షణములుండై యుండ వీక్షించి; కలియుగంబున ద్రవిడ మండలంబున గృతమాలా తామ్రవర్ణితటంబుల మర్కటములు తఱచగుటను, దద్దేశంబున కొడయం దతం దగుటను. రక్షణశీలంబులు రాజముఖంబునం గాక నేన సాత్మాత్మరించి చేయమియు, దద్రక్షణేచ్ఛ యస్మదాభిముఖ్యంబునం గాని పాడమమియు, నాయాభిముఖ్యంబు సంవాదంబునం, గాని పుట్టమియు, నే విచారించి; తదాభిముఖ్య శరణార్థంబుగ నాస్థానం బెక్కి నాది జయంబు సేయవలయు ననుతలం పవ్విప్రకుమారునికుం బుట్టింప; నతం డేగి నానాదేశాగతిదీనానాధవృద్ధభూసురకుటుంబంబులకు ధాన్యాజినపటాదులు,

వటువులకుం బెండ్లిండ్ల, కనుపసీతుల కుపసయసంబులకుం, బంగ్వంధబధిరా నులకు సౌరభేయాదియానంబులు; మఱియుం జెలువు గడమఁబడియ సనియు, బేదగుడులకుం బూజ నడువ దనియు, నెడవునం జలిపంది రిడియెద మనియుం, దిధి చిక్కు సనియుం, దీర్ఘయాత్రఁ జనియెద మనియును, వ్రతోద్యాపన కని యును, వ్యాధి మాన్పుకో సనియును, జెప్పి పంప, నారాణివాసంబు గుప్తాగుప్త ప్రకారంబులం బంపువ్రవ్యంబుం దెచ్చి యిచ్చుముచున శృగువర్షధరులచేతు లకుం గ్రందుకొని చే సాచిని సందిటితోరణంబు తై తోచు నేకదండి త్రి దండిబ్రహ్మచారుల యున్న మితదండంబుల నిండురు కామాయకద్రువస్త్రు కొవీనపరంపరలం గ్రమ్మి, కావల్లపడగలజాడఁగొని, కేవలకార్యణ్యంబ విద్యగాఁ దక్కినవిద్య తెలుంగక వేండు నీచ్యధానేకప్రాణుల కాధారంబగు పడ మఱిద్వారంబుం జేరి; ప్రతిదినాస్తృత్వాదభజన కథాత్రువువూర్వ యగు నా యుర్విధపుదేవి కాశీర్వచగాఁగొనింబులు దానారకముఖంబునం బంపి; 'వై దేశి కుండ, వైష్ణవ పటుండ, వాది గలిగిన విష్ణుతత్త్వంబె పరతత్త్వం బని వాదించి గెలిచెన, వసుధావరుండు విష్ణుభక్తివిముఖుండు, గావున వైష్ణ వునిమనవి విన్నవించు నెవ్వారు వెఱుతురు; నీవు విష్ణుభక్తిపరాయణవు, పతి హితాచారవుం గావున నీకు విన్నవించి పంపితి; నీవిభుడు నీకు విధేయుండు, విన్నవించి నన్ను రప్పించి వాదంబు సామంప నోపుదేని వాదించి గెల్చి, నీదుధత్తకు భగవచ్చక్తి ముట్టించి కృతార్థుం గావించెన' నని విన్నవించు బంచిన.

౫౩

రిహస్యంబు = 'ఇతర దేవత లండులు నాశరీరంబులే' అను నిత్యం. తామనుఁడు = తమనుగా ప్రధానుఁడు, మాచుకీనంబులు = మచ్చుపులు, ... సామాన్యబుద్ధి = ఉత్కర్ష లేనివా రనుతలంపుతో, పృథ్వులకు = జీవనములకు (క్షేత్రాదికమును), అగు నుపద్రవంబులకు = సంభవించునట్టి కీడులను, ఉపేక్షించుచు = ప్రతీకారముచేయక పడిచివైచుచు, రక్షావిముఖుండై = రక్షించుటమాని, ... కృతమాలా తామ్రపట్టుం రెండునదులు, తటంబులకు = తీర దేశములందు, తటము = పెక్కురు, అగు టను = అగుటవలనను, బహుండు = పలిక..., రాజముఖంబునకు = రాజుచేత చేయింతునే గాని, నేన సాక్షాత్కరించి చేయమియు = నేనే ప్రత్యక్షముగా చేయు గావునను, (అతని హృదయమందు) తద్రక్షణేచ్ఛ = ఆమచ్చుపుల జీవనములను రక్షింపవలయు ననుకోరిక, అస్మత్ ఆభిముఖ్యంబునం గాని పాడమమియు = నాయందుభక్తుండైన నే గాని పుట్టదుగావునను, ఆ యాభిముఖ్యంబు = మత్ప్రవణత, సంవాచంబునం గాని పుట్టమియు = నాతత్త్వము ఎట్టిదో తెలిసి మనస్సునకు ఎక్కిన నేగానిజనింపదు గావునను, నేక, విచారించి = తలపోసి, తత్ ఆభి ముఖ్యకరణ అర్థంబుగ = అతని మత్ప్రవణునిం గావించుటకై, ఆస్థానంబు ఎక్కి = రాజ

సభం బ్రవేశించి, ... అజిన = (కృష్ణాజినములోనగు) తోట్లు - పట - వస్త్రములు - వటువు
 లకు = బ్రహ్మచారులకు, ఆనుపనీతులకు = ఉపనయనము కానివారికి, పంగు అంధ బధిర =
 కుంటి గ్రుడ్డి చెవిటి - సౌరభేయ ఆదియానంబులు = ఎడ్లు లోనగు వాహనములు, కడమ పడియె =
 కొంతపనియై నిలిచిపోయినది, ఎడవున = మరుదేశమందు, లిథిచిక్కు = శ్రాద్ధము మునిగి
 పోవును, వ్రతఉద్యాపనకు = వ్రతమును ముగించుకొనుటకు, గుప్త అగుప్తప్రకారంబులకు =
 రహస్యముగాను ప్రకటముగాను, వర్షధరుల = హెగ్గడికాండ్రమొక్క..., క్రందుకొని = మూగి,
 చేసాచిన = హస్తము నిగిడించినట్టి - సందిటిగోరణంబులై = హెగ్గడికాని సందిటికిం గట్టిన
 తోరణము లనునట్లుగా (ఆయాచకులచేతులై మామిడియాకులుఅనుట), ఏకదండి త్రిదండి బ్రహ్మ
 చారి = స్వార్థసన్న్యాసములు - వైష్ణవసన్న్యాసములు - వటువులు వీరియొక్క - ఉన్నమితదండం
 బులకు = ఎత్తినకోలలయందు - నిండారు - నిండుగా కట్టియున్నట్టి - కాషాయ = కావి -
 కద్రు = పసిమి - వస్త్ర = శాటికలయు - కౌషీన = గోచులయు - పరంపరలకు = సమాహముల
 చేతను, క్రమ్మి = మూసి, కావల్లి పడగల జాడగొని = కావలియుండెడు ధ్వజములగుఱుతెరిగి,
 కేవలకార్పణ్యంబు = దారిద్ర్యముమాత్రమే, ... పడు - ప్రార్థించువారయిన - ఈశ్వరవిధ = ఈప్ర
 కారముగల - అనేకప్రాణాలకు = వటువురునగులకు, ఆధారంబగు = ప్రావయన - పడమటి
 ద్వారంబుచేరి (కర్త ఆపివ్రకుమారుడు), ప్రతి...గ్య - ప్రతిదిన - దినానంబును - అస్మత్ =
 నాయొక్క - పాప = చరణముల - భజన = నేమయొక్క - కథాశ్రుతపూర్వ = శ్రుతపూర్వము
 లయినయట్టికథలు కలది అగు - యుర్వీధవురేఖిక = ఆమహారాజు పట్టపురానికి, ఆశీర్వచన
 అక్షతంబులు = దీవెనవ్రాలు; ...

తే. గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహకేరమణి

సవళుసధ్వని కలరుచందమున సలరె,

యేకతమ నర్మగోష్ఠి బ్రాణేశుతోడ

సతిని విధ మెఱిగింప, నిట్టట్లు వడుచు.

గీర

(ఆరాణి), గ్రీ...ణి - గ్రీష్మసమయ = వేసవికాలమందు - నిరుత్సాహ = ఉల్లాసము
 లేనట్టిదియైన - కేరమణి = నెమలికోమలి (ఆడునెమలి), సవళుసధ్వనికే = క్రొత్త మేళుంపు
 టుఱుమునకు, అలరుచందమునకు - సంతోషించువిధముగా (అంతసంతోషముతో ననుట),
 ఏకతమ = ఏకాంతమందు, నర్మగోష్ఠి = మేలంపు సల్లాపమందు, ప్రాణేశుతోడ = ప్రాణ
 ప్రియుడయినభర్తతో, అతినివిధము = ఆయామనాచార్యుని ప్రకారమును, ఎఱిగింపకు =
 చెప్పగా, (భూవల్లభుడు), ఇట్టట్లుపడుచు = తత్తరమొందుచు.

ఆరాణి ఆవృత్తాంతమునకు అనగా తనభర్తకు విష్ణుభక్తి పుట్టింప నొకడు వచ్చె నన్న
 వార్తకు - వేసవికి సరిచెడియున్న నెమలికోమ్మ తొలకరి మేళుంపుటుఱుమునకు ఎంతసంతో
 షించునో అంతసంతోషించిన దై - ఒకప్పుడు భర్తతో ఏకాంతమున సరససల్లాపములు సల్పు
 చున్నదై ఆనడుమ ఈవార్తను ఆతనికిం దెలిపెను. అది తన శైవమతమునకు విరుద్ధమగుటచేత దానికి
 ఆరాజు తత్తరపడుచు.

ఇచట - వర్షము భర్తకుంగలుగనున్న విష్ణుభక్తికిని, దానిం దెలుపున దైన యులుము యామునాచార్యవార్తకును, ఆతని విష్ణుభక్తిలేనికి డీల్పడియున్నరాణి నెమ్మికోమ్మకును, ఉప మేయములు.—రమణిని చెప్పట లింగవ్యత్యయదోషముం దప్పించుటకు; ఇంతియగాక, రమణి యగుటచే అబలగావున మగదానివలె గ్రీష్మబాధకు నీర్వదు గావున అట్లే రాణియు అబల గావున పైనిచెప్పిన కారణముచేత ఆత్మంతయు భిన్నురాలై యుండె నని సూచించుటకును.

‘కేకి’ = కేకగలిగి - నెమలి - ‘కేకావాణీ మయూరస్య’ అమ. ‘నిరుత్సాహ’- వ్యస్త పదము విధేయార్థకము. ‘నవ’-తొలి యులుమును తొలిమబ్బును ప్రియతమములు. ‘నర్మగోష్ఠి’- ఆనమయమున నైన, అభిముఖుడై వినును అని అర్థము ప్రస్తావించుట. ‘ప్రాణ’ - ప్రాణ ప్రియుడుగావున నతని శ్రేయమునకై యంతలాంస.

క. భూవల్లభుఁ డెట్టెట్టూ!

తా వాడము నేసి శివమతంబు జయింప

గా వచ్చెనా? చూతముగా,

రావింపు మటన్న నాటిరాత్రి చనంగ.

గీ.

రాజు, ‘ఏమీ ఏమంటివి? నీబ్రహ్మచారి తాను వాడముచేసి శివమతమును జయింప వచ్చి నాఁడా? చూతముగాక, అతనిని రప్పింపుము.’ అని బదులు పలికెను. అట్లు ఆరాత్రి కడచెను.

‘ఎట్టెట్టూ’-ఎట్టూ- ఎట్టెట్టూ-అని ప్రశ్నార్థమందు దీర్ఘాంతముగా ప్రయోగాంతరములు కలవు. ఎట్టూ అనుపదము ఆప్రేషితమందు ‘ఎట్టెట్టూ’, ‘ఎట్టెట్టూ’ అనియు ఆగును.

‘అనుటయు నెట్టెట్టూ తెలుపు మయ్య మహాత్మక.’

కళా. 7. ఆ.

‘ఎట్టెట్టూ విన్నవెతి మింక నొక మా శ్రేర్పాటుగాఁ జెప్పమా.’

కాశీ. 7. ఆ.

వ. ప్రభాతంబునం బరిమితజనం బగు నొస్తానంబునం గొలుపున్న భర్తమౌలం దా నుండి యయ్యిందువదన యతనియనుమతిం బ్రతిహరిచేతఁ బిలువఁ బంచిన, నబ్బూనిలింప కుమారుండు.

గీ.

ప్రభాంతంబున = (మఱు నాఁడు) ప్రాతఃకాలహండు, పరిమితజనంబు = కొలఁదిపాటి జనులుగలిగి, అగు - ఆస్తానంబున = రాజసభయందు, కొలుపు ఉన్న భర్తమౌలం = ఓలగం బున్న పతియెదుట, తాను ఉండి, ఆ - ఇందువదన = చంద్రునివంటి ముఖముగలదైన యీపట్టపు రాణి, అతని యనుమతి = తన యంగీకారము నొంది, ప్రతిహరిచేత = ద్వారపాలక ముఖ ముగా, పిలువం బంచిన = పిలిపింపఁగా, ఆ-భూనిలింప కుమారుండు = భూమిదేవ(బ్రాహ్మణ) పుత్రుడు (‘ద్వారద్వానేః ప్రతీహః ప్రతీహ ర్య ప్యనన్తరే’ అమ.).

‘అబ్బూనిలింప’ అనుచో పూర్వభకారిమునకు బకారాదేశము వచ్చును. ‘అర్థిరాగ్రణి’ ఇత్యాదులయందుంబోలె నెఱుంగునది. ‘నిలిష్పా దేశబకా’ నానా.

—* యామునాచార్యుడు పాండుసభంజేరుట. *

క. ద్వారంబు సొచ్చి, కీలిత

గారుడమహి వజ్రవేదికం బిప్పులఁ గెం

సారు నొకపిప్పలముఁ గని,

యా రావి న్వాదసాక్షి కై నలగొనుచున్.

౫౭

ద్వారంబు సొచ్చి=రాజగృహద్వారమునం బ్రవేశించి (కడప దాటివచ్చి యనుట), కీ... హిన్ - కీలిత= తాపింపబడిన - గారుడ = గరుడపచ్చలుగలదైన - మహిన్ = నేలయందు, వజ్ర వేదికన్ = వజ్రపుటరంగునందు, చివురులన్ = చిగురుటాకులతో, కంపారునొకపిప్పలమున్ = ఎఱ్ఱగానొప్పుచున్న యొకరావిచెట్టును, కని, ఆరావిని, వాదసాక్షికిన్ వి=వాదమునకుసాక్షిగా నుండు మని, వలగొనుచున్ = ప్రదక్షిణీకరించి.

ద్వారము దాటగా నే అచట గరుడపచ్చలు తాపించిన నేలయందు చుట్టును వజ్రపుడిన్నె గలదై, యెఱ్ఱని చిగుళ్లతో నొకరావిచెట్టు సొంపారుచుండెను. ఆయామునాచార్యుడు ఆరావిని తాఁ జేయబోవు వాదమునకు సాక్షిగా నుండు మని వేడుకొని ప్రదక్షిణము గావించెను.

‘కీలిత’ - ‘బద్ధకీలిత సంయతౌ,’ - ‘బోధిద్రుమశ్చలపిశః పిప్పలః కుష్మరాశనః’ అను. ‘ఆరావిన్ వాదసాక్షి కై వలగొనుచున్’ - అనువాదమున ‘సాక్షికిన్ + వి’ అను భేదముచే స్వర యతి- కై ప్రత్యయమునకు స్వరయతి చెల్లుటకును ఈచెప్పినదే సమాధానము. అట నశ్వత్థమును పెంచుట ప్రదక్షిణార్థము. దానిని సాక్షిగా నుండు చునుట, అది ‘వృక్షాలలోనెల్ల విశేషమైన! యశ్వత్థవృక్షంబు నేనే కీరీటీ’; అను కృష్ణవాక్యముచే అశ్వత్థము నారాయణుడే గావున. ‘అశ్వత్థం సర్వవృక్షాణామ్’ అనగా ‘వృక్షములలోను నేను అశ్వత్థవృక్ష మను’ అని గీతలో భగవద్వాక్యము. ఆనారాయణుని మతమునే తాను స్థాపింపఁ బోవుచున్నాఁడు గావున అదే వుండు తప్పక తనప్రార్థనను నెఱవేర్చు నని విశ్వాసము. ‘గారుడమహి వజ్రవేదికన్’ అది దేవత గావున దానిని భక్తిచే ఇంతివిభవముతో నెలకొల్పుట. ‘విషశాస్త్రీతు గారుడం! మణిభేదేపి’ నానా. అశ్వత్థవృక్షము గృహంగణమున శుభకరము—

‘పున్నాగ శ్చమ్మకోఽ శోకః పిప్పలో దాడిమీ శమీ

ఏతే గృహజ్ఞానే వృక్షా ఆరోప్యా మజ్జతోప్రదాః.’

ముహూర్తప్రదర్శి.

సీ. పసిడిగ చ్చమర సోపానముల్ మూటఁ మం

గిత విశాలితయుఁ జిత్రితయు నైన

సభ మహాకుభమునై శాస్త్రాలచర్మఖం

జావృత్తుల్ జటిలులు నైన జరత

మాహేశ్వరులు చుట్టురా, హరిసంధి రు

ద్రాక్షాయుతిముఁ దాల్చి యతిభృత

సురటిగాడ్పుల రాల, నకుణాయతాక్షుండై

కుటుగదై బిల్లఁ బ్రకోష్ఠ మునిచి,

నంది ముద్రితపాదో యందుఁ జెక్కుఁది యా

గమములు వినుచు, హేమము పొదివిన

తే. యలతి రుద్రాక్షగమిక్కులందు మెఱయ,

వెలితపారంబు మించ దువ్వలువ గప్పి,

యడపమును వాడివా లొక్కయవివ దాల్చి,

భార్య వింజామ రిడి, నొప్పుపాండ్యం గనియె.

గౌర

పసిడిగచ్చు = బంగారపుగార, అమరణ్ = ఒప్పుచుండగా, సోపానముల్ మూటక = మూడుమెట్లచేత, తుంగిత విశాలితయుక్ = ఎత్తునేయబడినయు, విశాలము నేయబడినదియు, చిత్రితయుక్ = చిత్రరూపులగలదియు, విస-సభక్ = కొలుచుకూటమునందు, మహాకుభముపైక్ = రత్నకంబళముమీద, శార్దూల చక్రఖండ అవృత్యుల్ = పులితోలుచేసచే (గుప్పటిరే కన్నట్లు) కప్పబడినవారును (పులితోలు కప్పుకొనియున్నవారును), జటిలులుక్ = జడలుగలవారును, విస-జరతమాహేశ్వరులు = ముదుకశైవులు, చుట్టుక్ = తనచుట్టును, రాక్ = ఉండునట్లుగా, హరిసంధిక్ = హరి = ముత్తైపుంజీరులయందలి - సంధిక్ = ఎడమున, రుద్రాక్ష ఆయుతముక్ = రుద్రాక్షల పెల్లిదమును (పెక్కురుద్రాక్షలను), తాల్చి = ధరించి, అలికభూతి = లలాటమందలి విభూతి, నురటిగాడ్పులక్ = వింజామర వాయువులచేత, రాలక్ = రాలుచుండగా, ఆరుణ ఆయత అత్తుడు = ఎఱ్ఱనివిశాలమైన నేత్రములుగలవాడు, వి, కుటుగద్దెక్ = కుటుచపీతము నందు, బిల్లక్ = గుండ్రపుఁదలగడుచుండు, ప్రకోష్ఠము = మోచేతిని, ఉనిచి = ఉంచుకొని, నందిముద్రితపాణిక్ = నందీశ్వరుని ప్రతిమగలదైన యంగరముతోడి యరచేతియందు, చెక్కు = గండస్థలమును, ఊడి = ఊసుకొని, ఆగమములు = శైవశాస్త్రములు, వినుచుక్, హేమము = బంగారము, పొదివిన, అలతి రుద్రాక్షగమి = చుట్టినచిన్నరుద్రాక్షలపిండు, కుట్టులందుక్ = చెవుల కుట్టులందు, మెయక్ = తభతభ లాడుచుండ, వెలితపారంబు = తెల్లనిపాగానును మించక్ = అతిశయించునట్లు (పాగామీదికి వచ్చునట్లు), దువ్వలువ = దుప్పటమును, కప్పి, అడపమును = తాంబూల కరండమును, వాడివాలును = పడుగులకత్తిని, ఒక్కఅతివ = ఒకస్త్రీ, తాల్చిక్ = చేతబట్టుకొనియుండగా, భార్య = ఇల్లాలు, వింజామర ఇళక్ = తెల్లచామర మును వీచుచుండగా, ఒప్పు = పాండ్యం, కనియెక్.

యామునాచార్యుడు పాండ్యరాజును తొంచెను. ఆరాజు మూడుమెట్లుగలదై ఉన్నతమును విశాలమును చిత్రములుగలదియునైన కొలువుకూటమునందు పెద్దతివాసిమీద నున్నకుటుచగద్దెమీద కూర్చుండియుండెను. చుట్టరా ఆతివాసిమీద వృద్ధులు జటాధారులు నయి పులితోలు ఉత్తరీయముగా ధరించిన వృద్ధశైవులు కూర్చుండియుండిరి. రాజు ముత్తైపుంజీరులతోగూడ నడుమనడుమ లెక్కలేని రుద్రాక్షలను ధరించియుండెను; లలాటంపువిభూతి నురటిలగాలికి రాలుచుండెను. అతనినేత్రములు రాగయుక్తమై విశాలములై యుండెను. ఆయన ఒకగుండని ద్రిండుపై మోచేతిని నందీశ్వరప్రతిమం జెక్కిన యంగరముతోడి చేతియందు గండస్థలమును ఊసుకొనియుండెను. చెవులందు బంగారము చుట్టినచిన్నరుద్రాక్షలయంటుజోడు మెఱయుచుండెను; తెల్లనిపాగాను దాల్చి దానిమీదికి వచ్చునట్లుగా దుప్పటము కప్పుకొని యుండెను. చెంత నొకబోటి అడపమును వాడికత్తిని చేత బట్టుకొనియుండెను. పట్టపుడేవి వింజామర వీచుచుండెను. ఈతీరున నున్న యారాజును యామునాచార్యుడు తొంచెను.

‘తుంగిత’ - ‘వికాలిత’ - నామధాతువులు క్తాంతములు; ‘చిత్రిత’ - సంజాత చిత్ర అని యర్థముగా ఇతచ్ఛత్యయాంతము. కుభము - ‘కుభః’ స్త్రీ పుంసయో ర్వర్ణకమ్బుశే పుంసి బహిష్టి’ మేదిని. ‘సోపానము’ - ‘ఆరోహణంస్యాత్ సోపానమ్’ ‘ఖండ’ - ‘కంఠా’ అని పా. బొంత - ‘కన్ఠామృణ్మయభిత్తౌ’ స్యాత్తథాప్రావరణాంతరే’ మేదిని. ‘జరత’ - ‘జరతాజీర్ణకర్కశా’ నానా. ‘చుట్టురా’ - ఇదే చుట్టూర అను వాడుకకు మూలము. చుట్టిరా అను పా. వాస్తవ మనివోచు లేదు. ‘అయుత’ - ‘శతం సహస్ర మయుతం లక్ష మానన్త్యవాచకమ్.’ ‘అరుణ’ - నేత్రారుణ్య కర మయిన కోపకారణము ఇది కలుగలేదు; కావున విశ్వలక్షణ మయిన నేత్రసహజారుణ్యమే యిటు వివక్షితము.

చ. ‘ఉరిమున నున్న కుంకుమ మదుజ్వలరోషక పాయవీక్షణ

స్ఫురదరుణాంకు పుంజమనిబొంకితి, కన్దవకెంపు భాగ్యబం

ధురసహజారుణత్వ మని నాల్కొన నాడితి వెట్లు దాచె దీ

పరిమృ వాసనాలహరి పర్యెడు మేన నృసింహభూషరా.’

నరస.

‘కుఱు’ - ‘చిఱు’ అనుపాతమున యతిభంగము. ‘ప్రకోష్ఠః కూర్పరాచధః’ అమ. ‘నందిముత్రిత’ - ‘సాక్షారాబ్జాళి ముద్రాసా’ అమ. ‘అడపమును వాడివా లొక్కయతివదాల్ప’ - ఇవి రాజ చిహ్నములు.

‘కుమర కాశ కురు కమాశ కోస లాంఛ’ సింధు బా

హ్నిక శ కాంగ వంగ సింహశేఖ కన్యకామణీ

ప్రకరసాణిఘటితరత్న పాదుకాకలాచికా

కుమరవీటికాకరణ ముఖ్యరాజలాంఛనా’

మను.

‘అందలంబు గొడుగు నడపంబు మేల్కట్టు...

ఎసంగు రాచపదపు తెల్లబడసె.’

దశకుమార. 8.

‘రాజునకు’ - ‘కిరాతీ చామరధరా యవనశస్త్రధారిణీ’ అని శబ్దాన్తము. ‘వింజామర’ - తెల్ల జల్లి, ఇదియు రాజచిహ్నము.

ప్రీతః శ్వేతాతపత్రం కనకవిరచితం ద్విజ మాఖిణ్ణలాభో

వ్యోమ్ని త్మేమం వితానం సకలవృషజన ప్రాగ్ధ్య సింహాసనార్థమ్.

నానావాదిత్రశభధ్వనిభి రభిమతాం మజ్జభాల ప్తికాం చ

ప్రాదా ధర్మాత్మతోఽస్మై తుహినరుచిసితే చామరే చారురూపే.’ ప్రా. లే. మా.

“నల్ల + చామర ... (సంధివివర్ణవికారము - (అజవమున వెణశామర మందురు - ఇది ముంగోపము వంటిది.)” అని. శ. ర. ‘వింజామరిడ’ - ఇటు తత్సమాకారమునకు సంధిగనబడు చున్నది. ‘వింజామరము’ మిశ్రమయిన, జా శాలవ్యముగానే ఉచ్చరింపబడు చుండుటచేత తత్సమత్వము చెడలేదు, ‘చామరమునకు’ ‘చామరము చామర అని తత్సమమున రెండు రూపములు. ఇటు సమాధానమెట్లు? ‘భార్య చామర మిడ నొప్పు’, అనియేని ‘భార్య వింజామరం’ బిడు అని యేనిపాతమైన నిర్దోషము. శ్వేతత్వము అనుక్తమయినను వోషముకాదు. ‘శక్తిప్రభంఛత్త్రి’ ముఖేచ చామరే, ‘ఏతాసా మరవిద్వసుద్దరదృశాం ద్రాకౌమురాన్దోశ నాదుద్వేల్లద్భుజపల్లికజ్జుగర్భుణ

క్రూరః క్షణావార్యతామ్.' ఇత్యాదులందు శ్వేతత్వము ఉక్తముగాదు. ఏతద్గ్రంథ ముద్రకుల పీఠికలో 'మూలమును లేఖకప్రమాదములచేత నానావిధపాశములుగా నుండెను.' అను వాక్యము సరయవచ్చును. మనుచరిత్రలో ఇందీవరాక్షస డనుగంధర్వరాజు మునిశాపముచే స్వరోచిచే నిహతుడై మరల తొంటిస్థితిని బొందినప్పటి యతనితీరును వర్ణించు లయవిభాతిలో 'మృగనాభి భుగభుగ తేనగఁ జామరలు మగువ లిడ' ననుచో 'చామరలు = వింజామరులు' అని జూలూరి యప్పయ్యపంతులవారిటీక. అంతే ప్రథమాశ్వాసమున- 'ఇందీవరంబుల నీను క్రాల్పిన్నుల శరదిదు ముఖులు చామరము లిడఁగ' ఇటను 'చామరములు = వింజామరములు' అనియే జా.అ. టీక.

వ. కని విసీతుండై చేర సరిగి యష్టోపవీతంబు గాను కిచ్చి కూర్చున్న నాదరిం పక సంరంభి యై యవ్వీశ్వంధరాధర్మి గుట్టనియె. ౩౧

(యోమునాచార్యుడు), కని = రాజును చూచి, విసీతుండు వి = వినయముగా, చేరక అరిగి = సమీపించి, యష్టోపవీతంబు = జన్మిదము, కానుక ఇచ్చి = ఉపహారముగా నొసంగి, కూర్చున్నాఁ = ఉపవిష్టుండు కాఁగా, విశ్వంధరాధర్మ = భూపతి, ఆదరింపక = గౌరవింపక, సంరంభి = వేగిరపాటుగలవాఁడు, వి, ఇట్లు = చెప్పఁబోవుప్రకారము, అనియెక = పలికెను.

'కానుక' యిచ్చుట 'శూన్యహస్తేన నోపేయా ద్రాజానం దైవతం గురుమ్' అనుస్మృతి ననుసరించి. 'యష్టోపవీతము' తద్ధారణమువలన శ్రౌతస్మార్తకర్మానుష్ఠానయోగ్యత సిద్ధించును గావున బ్రాహ్మణుండు రాజున కిచ్చుటకు మిక్కిలి తగినకానుక. దీనికి - 'నీవు వైదికకర్మసింహుడవగుదువుగాక: యని యాశీర్వచనము భావము. జంచము త్రెంపినవాఁడు గావున రాజు దీనిని సరకుగొనక మతశ్వేదముచేత ఉత్తలంపఁగెను. 'ఉపవీతం యజ్ఞసూత్రం ప్రార్థితే దక్షిణే కరే,' - 'ధూగ్భూమి రచ లానస్తా రసా విశ్వమృరా స్థిరా,' అను.

తే, 'సంగతియె యోమునాచార్యుని ముందుంతు తింగణావు,

తత్త్వనిష్ఠయవాదంబు దరమె నీకు?

నోడితేనియుఁ బట్టి మొట్టో అనంగ

లింగమును గట్ట మెడకు, ఎఱింగి నొడువు.

౬౦

ఓయి=ఓవడుగా, సంగతియె=ఇది యుక్తమా, (నీవు) ఇనుము అంత తింగణావు=రవంత చిన్నవాడవు. నీకుక, త...బు - తత్త్వ = పరమాత్మయొక్క (పరమాత్మను)-నిర్ణయ = నిర్ధారించుటయొక్క - వాదంబు = వాదు, తరమె = సాధ్యమా, ఓడితేనియొక = నీవు ఓడినట్టా యెనా, నిన్ను, పట్టి = బలాత్కారమున పట్టుకొని, మొట్టో అనంగక = మొట్టో యని నీవు ఏడ్చుచుండఁగా, లింగమును, కట్టక - నీమెడకు కట్టక, ఉడుగము = మానము, ఎఱింగి, నొడువు= పలుకుము.

ఓయి నీకు ఈసాహసము తగదు, నీవు చిన్నబాలుడవు. ఇప్పుడే పరతత్త్వమో విష్ణువే పరతత్త్వమో వాదించినిర్ణయించుటకు నీతరముగాదు. నీవుగనుక ఓడితివా నిన్ను బలాత్కారమునక బట్టుకొని నీమెడకు లింగమును కట్టక మానమునుమా. అమాట ఎఱింగి పిమ్మట వాదము నకుఁ దిగుము.

‘ఇనుమంత’ = ఇనుకరవపాటి (కడుబాల్యమును దెలుపుట). ‘లింగణా’ - టాంక్వీను అని యొకదేశము. దానినుండి యీదేశమునకు ఒకజాతి పొట్టిగుట్టములు దిగుమతి యగుచుండినవి. టాంక్వీనే లింగణా. సాధారణముగా గుట్టములకు వానియుత్పత్తిదేశనామములే నామములు. అట్లు ఆజాతి పొట్టి గుట్టములపేరయిన లింగణా శబ్దమునకు పొట్టివాడు, చిన్నవాడు, అనునర్థములు వచ్చినవి. ఇట్లేపదము అన్యదేశ్యము. ‘మొట్ట’ = మొట్ట + ఓ. (మొట్టపెట్టు కొనుచున్నాము వినుండో అని భా.)

తే. వాదుల మటంచుఁ జెప్పించి వత్తు; గోట

మైన దయ నీరే మేమైన నని విలజ్జ

జూటుఁదనమున సభ లెక్కు చొరవకాండ్రు;

పాటువారలనుద్ది సెప్పంగ నేల?

౬౦

(పాటువారలు), వాదులము = శాస్త్రవాదము చేయువారము, అటంచు, చెప్పించి = చెప్పించుకొని, (రాజసభలకు), వత్తురు, ఓటము = (తేమకు) అపజయము, అయినకొ = కలిగినచో, దయకొ = పాపము ఇంతదూరము వాదించినాడు అని కనికరించి, ఏమయినకొ ఈరే = ఏదైనను కొంచెము ధనము ఇయ్యరా? అని, యాలోచించుకొని, విలజ్జకొ = లజ్జలేమిచేత, జూటుఁదనమునకొ = మోసముచేతను, సభలు ఎక్కు - చొరవకాండ్రు = రాజాస్థానములందు నొచ్చునట్టి సాహసికులు. పాటువారలనుద్ది = బ్రాహ్మణులమాట, చెప్పంగ నేల = చెప్పవలయునా.

బ్రాహ్మణులు సాహసికులు, శాస్త్రవాదములు చేసెడి మని సిపారసులు చేయించుకొని వత్తురు. ఓడితిన్నా అప్పుడును దయచేత ఏమయిన ఇయ్యరా? అని మోసపుడలంపుతో లజ్జాహీనులై రాజసభలందు ప్రవేశము సంపాదించుదురు. వాదించుటచెప్ప నేల యెల్ల వారికిని తెలిసినదే.

‘ఓటమైన’ - ఇత్యసంధిగా వాదించం బనిలేదు. ఓటము అని మువ్వర్ణకాంతము గలదు. ‘దురోదరపరాయణుం డైన యన్నా రాయణుండు గెలుపు నోటంబు సరిగా నద్దేవీద్వయంబుతో విసోదించుచు’ ఉ.హరి.౩. శ్. ౪. ‘కందర్పం దోటం బెఱిగి తఱువి వీపేసెనానంబుతోటకొ’ ఆము. ‘విలజ్జకొ’ - ప్రగతః ఆచార్యః ప్రాచార్యః అన్నట్లువిగతాలజ్జా విలజ్జా అని విగ్రహము చేసి కొనవలయును. అట్లే ‘నిరాశ’ యు; ‘నిరాశచేసికొని’ అని చిన్నయనూరి నీతిచంద్రికలోఁ బ్రయోగములు. ‘జూటుఁదనము’ - స్వార్థమున ‘తన’ప్రత్యయము అని. శ్. ౪. ‘నుద్ది’ - సం. సూక్తిః. ౪. అని పలికె దరహాసంబుతో దేవిదేవఁ జూచి యిట్లనియె.

౬౧

దరహాసంబుతోకొ = చిలువగవుతో - ‘దరో స్త్రీయాం కమ్బుభయయో ర్నరైః పిచ గుహా దరీ । దరం త్వవ్యయ మల్పార్థే’ నా నా.

క. ‘అస్మస్మత్సంఘోఽహి

భస్మము హస్త్రాక్షములును బాసి యితలచే

విస్మయముగ సాస్త్రము ముర

ఘస్మరచక్రాంకితుండఁ గాఁ గలనాడక.

౬౨

అస్మత్ మతస్థుడు = మామతమందున్నవాడు (తైవమతమువాది), ఓడినా, (నేను), భస్మము = విభూతియు, దుద్రాక్షములును, పాసి = త్యజించి, విస్మయముగఁ = అశ్చర్యముగా, ఇతనిచేఁ = ఈనీవాదిచేత, సాత్తము = నాయాత్మలయినవైపులతోఁగూడ, ము...తఁ = మురఘ స్మర = విష్ణువుయొక్క, చక్ర = చక్రముచేత, అంకితుండఁ = చిహ్నితుడను, కాఁగలవాడఁ = అయ్యెదను.

ఈవాదమున నామతమునాని ఓడ నేని, నేను, అందఱు నాశ్చర్యపడునట్లు, విభూతిరుద్రాక్షులను త్యజించి, నాయాత్మలతోఁగూడ నీతనివలన తత్తముద్రాంకనముం బొందెను. తైవదీక్ష త్యజించి వైష్ణవుడ నయ్యెద ననుట.

‘మురఘస్మరుడు’ - ముర = మురుని (మురుఁ డనెడి యనురుని) యొక్క, ఘస్మరుడు = భక్షకుడు - మురదానవసంహారి - మురారి - నారాయణుడు అనుట, ‘భక్షకోఘస్మరోద్ధరః’ అను. ‘చక్రాంకము’ - వైష్ణవచిహ్నము.

తే. ఉవిద, యీసిదువిద్వాంసుఁ డొడ నేని

నీకు నితని కే నన్నపూనికయఁ యన్న,

‘సాక్షితిమి దేవ రాజుని తప్పకున్నఁ

జాలు మఱి పంచభూతము ల్సాక్షిగాఁగ.

౬౪

ఉవిద = ఓయువతీ, ఈసిదు విద్వాంసుడు = నీవు తెచ్చిన యాపండితుడు, ఓడ నేని = పరాజితుడాయెనా, ఇతనికి ఏను అన్నపూనికయ = ఇతనికి లింగము కట్టించెద నని చెప్పితినిగాదా ఆప్రతిజ్ఞయే, నీకుఁ = నీకుఁ గూడ (జరుపుదుము), అనఁ = అని రాజు పల్కఁగా, పంచ భూతములు = పృథివ్యాదులయిన యయిదు భూతములును, సాక్షిగాఁగఁ = సాక్షులై కనుచుండఁగా, ఒప్పతిమి, మఱి, దేవర = నీలినవారి, అనఁ = ఈచేసిన ప్రతిజ్ఞను, తప్పకున్నఁ జాలును.

రాజు - ‘ఓచెలువా, నివాది యైన యాతఁడు ఓడినయెడల మున్ను నే నీతనికిం తెప్పిన శివమత ప్రవేశమే నీకును కావించెదను. ఇందులకు నీవు ఒప్పుకొందువేని, ఇతనిని వాదము నకు దిగు మనుము’ అని వక్కాణించెను. అంతట రాణి ‘దేవరా, పంచభూతములును సాక్షులుగా మీరు చేసిన యానియమమునకు ఒప్పుకొంటిని. మఱి మీరును అట్లే ఈమీనియమమును తప్ప కుండవలయును’ అని యుత్తరము చెప్పె.

‘ఉవిద’ - సం. యువతీ. ‘సిదు’ - దుగాగమము-చూ. చాలవ్యా. సమా. ౧౦. ‘నీకుఁ + (ను)’ - ఇందు సముచ్చయమునకు ముందున్న పైక్తిద్రుతమునకు స్థిరపరత్వముచే సంధిలో లోపము వచ్చినది. ‘పూనికయ’ = పూనిక + అ - అబ్జము అపధారణార్థకము. ప. అని పలుకు నయ్యిరువుర ప్రతిజ్ఞలాకర్ణించి.

౬౫

తే. అతఁడు మృగక్రిస్తే పెళ పెళ యనఁగ, బసుపు

గోచి కట్టిన మోదుగుగోల నెగయఁ,

బ్రాంజలి వినీతుడై విన్నపం బటంచు

సద్ధిముక్తాననతనిట్లు లనియె ధృతిని.

౬౬

అతఁడు = ఆయామునాచార్యుఁడు, మృగకృత్తి = కృష్ణాజనము, పెళ్ పెళ్ యనఁగఁ = పెళ్ పెళ్ యనుశబ్దము చేయుచుండఁగా, పనుపు గోచి కట్టిన-మోదుగుఁగోల = ఆసాధవండము, నెగయఁ = పైకి లేచుచుండఁగా, బ్రాంజలి = మోక్షుఁగేలు గలవాఁడును, వినీతుఁడు = వినయవంతుఁడును, వి, విన్నపము అటంచు, అర్థయుక్త ఆననతఁ = సగము విడువఁబడిన పితము గలవాఁడు అగుచు, ధృతిని = సంహోషముతో (లేక ధైర్యముతో), ఇట్లు = వత్స మాణ ప్రకారముగా, అనియె.

అంతట యామునాచార్యుఁడు తా ధరించిన కృష్ణాజనము పెళ్ పెళ్ యని శబ్దంప, పనుపు గోచికట్టియున్న మోదుగు దండము చేతితోఁగూడ లేవఁగా, తనయాననమునుండి కొంచెము లేచి కేలుమోడ్చి, వినయముతో 'దేవరా, విన్నపము జేసెదను, చిత్తగింప వలయును' అని పలికి, వత్సమాణ ప్రకారమున చెప్పబడంగెను. 'ఆజినం చర్మకృత్తిః స్త్రీ' అను.

'మృగకృత్తి' - మృగ మిట కృష్ణమృగము - నల్లయిట్టి.

'కార్షరారవ బాస్తాని చంద్రాణి క్రమశో న్విభాః'

పసీరన్నాను పూర్వేణః' అని మనుస్మృతి.

'ధృతిని'-సంతోషము తన వాదము పనుటకు అంగీకరించినాఁడు గదా యని; ధైర్యము తనకు జయము కాగు నను నిశ్చయబుద్ధి చేత. 'ధృతి ర్యోగాస్తరే శ్చైర్యే ధారణాధ్వర తుష్టిః' విశ్వ.

క. 'దేవా, యిట్లని యాసతో

యీ వల, దే గడుపుఁగూటి కట రా. నాడం

బేనాని బ్రావ? భిక్షు

జీవిక వర్ణి కని విధి స్మరించెనె గాదే?

౬౭

తేవా = ఓప్రభూ, ఇట్లని = 'జూటుదనమున డబ్బు సంపాదించు కొనుటకై వాది నని వచ్చితి'నని, అనతి యీవలదు = సల పీయకుము, ఏఁ = నేను, ఇటఁ = ఈసభకు, కడుపుఁ గూటికిఁ = కడుపునకు అన్నము సంపాదించు కొనుటకై, రాఁ = వచ్చినవాఁడును గాను, నాడంబు = నావేషము, ఏవారిఁ = ఏవరిని, ప్రోవఁ = కాపాడుటకు, విధి = బ్రహ్మ. వర్ణికిఁ = బ్రహ్మచారికి, భిక్షజీవికఁ = యాచన యనెడు బ్రదుకుఁదెరువు, స్మరించెనెగాదే = పుట్టకముందే విధించియున్నాఁడుగదా.

నేను కుటుంబినిగాను, బ్రహ్మచారిని, ఒకరిని పోషించుటకై మోసపువేసము వేయవల సినపని నాకులేదు. నాపొట్టకు నేను పుట్టకమునుపే బ్రహ్మచారికి బ్రహ్మవిధించిన మధుకరవృత్తి యున్నది. కావున డబ్బు గడించుకొనుటకై వచ్చితి నని దేవరవారు తలంపవలదు.

'యాష్టా భిక్షార్థ స్సార్ధనా', 'వర్ణి నో బ్రహ్మచారిణః' అను. కడుపుఁగూ డనుపదములచే దానితుచ్చత స్ఫురించుచున్నది.

తే. ఎవ్వడే సర్వభూతస్థుఁ డి ఘోరము
నకును బ్రేరేచె, నతనియొసఱియె తెచ్చె,
నెఱిగినవి నాల్గు నొడువ నేమియునలెస్స;
యతఁడ బొంకిన నేమిసేయంగ వచ్చు?

౬౮

సర్వభూతస్థుఁడు = సమస్తప్రాణులం దున్నవాఁడు లేక పృథివ్యాది- సకలభూతములం దున్నవాఁడు, ఎవ్వడేని = ఎవ్వడైన, ఈతెఱంగునకుఁ = ఈప్రకారమునకు, (అనఁగా ప్రపంచము ఈరీతికి వచ్చునట్లుగా), ప్రేరేచెఁ = ప్రేరణచేసి నాఁడో, అతని, ఆనతియె = ఆజ్ఞయే, తెచ్చెఁ = నన్ను ఇటుకు వాదమునకై కొనివచ్చినది, అతఁడు = ఆసర్వాంతర్యామియే, బొంకినఁ = అసత్యమాడె నేని, ఏమిసేయంగ వచ్చుఁ = నే నేమిచేయ నేర్తును, ఎఱిగినవి, నాల్గు = కొన్నివాదములు, నొడువఁ = చెప్పినంతట, ఏమయిన లెస్స = ఏమిపర్యవసించినను మంచిదే.

సర్వభూతములకు అంతర్యామియై యావిశ్వమును ఈతీరున నడువ నెవ్వఁడు ప్రేరేపించుచున్నాఁడో ఆధగవంతుఁడు, నన్ను ఇందులకుఁ దెచ్చినాఁడు. నేను స్వతంత్రుఁడను గాను, నాముఖంబుగా నాతఁడే పలుకును, అతని యాపలుకులు బొంకులయిన నే నేమిచేయుదును. కావున నాకుఁ దెలిసిన కతిపరువాదములను నేను గావించెదను, అందులకు ఏపర్యవసాయము కలిగినను సంతోషమే.

‘ఎవ్వడేసర్వ’-(ఎవ్వఁడు + ఏని సర్వ)-ఇటు ‘ఐనఁ’వల తే వినుఁ అను ప్రయోగంబునందుం బోలె ఏనిశబ్దమందు ఏకాఁము శేషించినది. ‘భూత’-‘యత్తేత్త్వాదావృతేభూతం ప్రాణ్యతీ తే సమేత్రిషు’ - అను.

తే. పంత్రిమైనను గానిమ్ము పార్థివేంద్ర,
యత్తులను నిగ్రహస్థాన మొనవెనేని,
యమ్మ దెచ్చినవిద్వాంసుఁ డనఁగ వలవ,
దొడ్లు గావించ వలయు నట్లట్లు చేయు.

౬౯

పార్థివ ఇంద్ర = రాజోత్తమా, పంత్రిమైనను = నేను స్వతంత్రించి పంతిగించుచున్నా ననియే తలంతువేని, గానిమ్ము = అటులే తలంపుము. యత్తులఁ = నామాటలయందు, నిగ్రహస్థానము = పరాజయహేతువు, ఒదవెనేని = కలిగినయెడల, నన్ను, అమ్మ = దేవిగారు, తెచ్చిన విద్వాంసుఁడు, అనఁగ వలదు = అని కనికరింప నక్కఱలేదు....

ఓరాజోత్తమా నానోట ధగవంతుఁ డుండి పలుకు నని బొంకుచున్నా ననియు, నేనే పంతమున వాదమునకు వచ్చితి ననియు తలంతువేని, మంచిది. అట్లే తలంపుము. మఱియు నావాదమునందు నాయపజయమునకు కారణ మగపడె నేని, అమ్మగారు తెచ్చినవాఁడ నని ఆమె కొఱకు నన్నుఁ గనికరించి వదలక నీయిచ్చప్రకారము చేయుము.

‘పార్థివ + ఇంద్ర’ - పృథివికి ఈశ్వరుఁడు పార్థివుఁడు, పార్థివుఁడును ఇంద్రునివంటి వాఁడును నని పార్థివేంద్రుఁడు పార్థివశ్రేష్ఠుఁ డనుట. ‘పరాజయహేతు నిగ్రహస్థానమ్’ అని

తర్కభాష. 'ఉత్తలను' - 'యుత్తలను' అనియేని - ఆపక్షమున యుక్తివాదములయందు అని యర్థము.

వ. అని యులుకు విడిచి పలికి, మగుడం గూర్చుండి, యతని యనుమతి వాదం బునకుం దొడంగి.

ఉలుకు (పా. అలుకు) = జంకు. అనుమతి = అంగీకారముచేత, గొడంగి = పూని.

—* అన్యమత ఖండనము. *—

సీ. అందులో నొకమేటి కభిముఖుండై యూతఁ

డినిన నన్నియును మున్ననువదించి;

తొడఁగి యన్నిటి కన్నిదూషణంబులు వేగ

పడక తత్సభ యొడఁబడఁగఁ బల్కి;

ప్రక్కమాటల నెన్న కొక్కొక్కమాట నె

నిగ్రహస్థాన మనుగ్రహించి;

క్రందుగా రేఁగిన గలఁగ కంఠజల దీర్చి

నిలిపి యమ్మొదలివానికి నె మగడి;

తే. మఱి శ్రుతిస్మృతిసూత్రసమాజమునకు

నైకకంఠ్యంబు గల్పించి, యాత్మమతము

జగమెఱుంగఁగ రాధాంతముగ నొనర్చి;

విజతుఁ గావించి దయ నాని విడిచిపెట్టి.

౭౧

మేటికొక = సమర్థునిక. అభిముఖుండు = ఎదురువాది, అనినవి = వదించినట్టియుత్తలను, మున్ను = ముందుగా, తొలుతికొక, అనువదించి = తాను మరల చెప్పి, తొడఁగి = ప్రారంభించి; తత్సభ ఒడఁబడునట్లుగా = ఆసభలోనివారెల్ల సరి యనునట్లుగా, అన్నిటికొక = అన్నియుత్తల లోను, అన్నిదూషణంబులు = అన్ని దోషములు, వేగపడక = తొందరపడక, చెప్పి, ప్రక్కమాటలకొక = పక్కనున్నవారు పక్కయుత్తలను, ఎన్నక = లక్ష్యవైట్టిక, ఒక్కొక్కమాటనె = ఒక్కొక్కయుక్తిచేతనె, నిగ్రహస్థానము = పరాజయహేతువును, అనుగ్రహించి = ఒసంగి, క్రందుగా రేఁగినకొక = ఏకకాలముండే పలువురు దొమ్మిగా విజృంభింపఁగా, కలఁగక = కలఁత పడక, అందఱును = ఆరేఁగినవారెల్ల, తేర్చి = ఉద్రేకము శమించునట్లు పలికి, నిలిపి = ఊరి కుండునట్లుచేసి, అమ్మొదలివానికి నె = ఆముదటిమేటి నేగూర్చి, మగడి = మరల వాద మారంభించి, మఱి = వెండియు, శ్రు...కుకొక - శ్రుతి = ఉపనిషత్తులయు - స్మృతి = ధర్మశాస్త్రములయు - సూత్ర = బ్రహ్మసూత్రములయు - సమాజమునకుకొక = సమాహమునకు, వికకంఠ్యంబు = విక మత్యమును, కల్పించి = సాధించి, ఆత్మమతము = తనదైన వైష్ణవమతమును, రాధాంతముగకొక = సిద్ధాంతముగా, ఒనర్చి = చేసి, విజతుఁ గావించి = (ఆమేటిని) ఓడించి; దయకొక = కరుణచే

ఆవాదులలో నొకప్రేధునికి తాను బదులువానియై ఆతఁడు పల్కినయుత్తలలో నొక్కొక్కదానియందును తమకపడక ఒక్కొక్కదోషమును పభ్యులెల్ల సమృత్తిమనట్లుగా చూపించి, పార్శ్వపర్తులు నడుమనడుమ పలుకు యుత్తలను ఒక్కొక్కయుక్తితోనే ఖండించినవాడై, వారు పలువు రొక్కుమట్టి, విజృంభించి పలుక తాను కలంగఁబాటుక వారిని శాంతపడం జేసి నిలిపి, వెండియు, ఆఱొంటి వానితోనే పూనుకొని, శ్రుతి స్మృతి సూత్రసమూహములో పరస్పర భేదములు లేవు, అవన్నియు ఒక్కటేవస్తువును చెప్పుచున్న వని సాధించి, తనమతమును సిద్ధాంతముగా ఒప్పుకొనునట్లు చేసి, వానిని దయతో విడిచిపెట్టి (నాడు).

‘సమాసిద్ధాంతరాధానై’ అను. రాధ = సిద్ధమయిన - అంతః = అంతము గలది.

క. ‘ఓ వేమంటివి రమ్మం! చావలి నానికివి మగడి యట్లనె వానిం

గావించి; యొకఁకొకఁడు రా! నావిప్రుఁడు నాదనరజి నందఱు గెలిచెన్.

సుగమము.

వ. ఇట్లు జయించి విష్ణుదేవుండె పరతత్త్వం బనియు విశిష్టాద్వైతంబ మతంబు నగుటయుం బ్రతిష్ఠించిన. 23

విశిష్టాద్వైతంబు విశిష్టములయొక్క యొక్కము - అనగా స్థూలచిదచిత్విష్టమైన పరమాత్మమునకును మాత్మచిదచిద్విశిష్ట పరమాత్మమునకును విశ్యము.

క. ఆయెడను నొక్కపలు కెను

పై యుండెడు పిప్పలమున నాయెను విన, ‘నో

హో, గాది నిక్కము. నృప, నా

రాయణుండె పరంబు. కొల్లు మతని’ వటంచున్.

24

ఆయెడన్ = ఆసమయమున, అట్లు = మున్ను చెప్పినప్రకారము, ఎదురు వి యుండెడు పిప్పలమునన్ = ఎదుటఁ గనఁబడుచున్న రావియందునుండి, ఓహోనృప = ఓయిరాజా, వినము, ఇది నిక్కము = యామునాచార్యుఁడుచేసిన యాసిద్ధాంతము వాస్తవము, నారాయణుండె - పరంబు = సర్వనియామక మయిన తత్త్వము-అతనిం గొల్లుము అటంచున్, ఒక్క-పలుకు = వాణి, ఆయెను = జనించెను. (పా. విననాయెను = వినఁబడెను).

వ. అప్పలుకులు విని భిన్నంబై చుక్కూడినపాపండపండంబు దలవంచుకొని పోయిన, నాయుర్వీధవుండు నతని మాహాత్మ్యంబునకు సంతోషించి సాష్టాంగ మెఱగి, హవాద్భుతరసోన్మి రంగితాంతరంగుండై, భుజగశయన చరణకుశేతయధ క్తి వొడమి కృతాస్థతం బొంది, పాండ్యమండలమునకు భాగినేయుండ పట్టాఘండు గావునఁ బాత్రంబని బ్రహ్మచారి యగునతనికిఁ దనకడగొట్టు చెలియలిం బరిణయంబుసేసి, యరణంబుగ సమ్యహాత్మ్యునకు ధారాపూర్వకంబుగా నర్థరాజ్యం బిచ్చి, యువరాజుం జేసి, యధీతసాంగవే

దుండగునతనికి సధర్వశిరస్సభ్యస్తం బని యెఱింగి. యందు దివ్యాస్త్ర మంత్రంబుల కలిమియుం దెలిసి, యమ్మహాత్మున కెచ్చరించి దుస్సాధం బగువిరోధియూఢంబు సాధింపు మని దండయాత్రం బనిచిన, నయ్యాము నుండును సన్నధుం డగుతఱి నత్పురోహితప్రధానమంత్రివర్గంబు సన్నిహి తంబు లగునివ్వాసికదినంబులు గడపి శరత్సమయంబున విద్విషత్సంహారం బునకు విజయంబు నేయు మనుటయు, సత్తైఱంగు రాజున కెఱింగించి తత్స మ్యుతంబున నిలిచె నంత.

౭౫

పాపండు పండంబు = వేదసాహిత్యమత్యంతసంఘము, [పాం = వేదధర్మమును-ఖడ్గయన్తి = ఖండింతురు-కౌపున పాఖడ్డాం - పా. పాఖండులు. కృష్ణాచారాది 'పాఖడ్డా' అనియును.

'పాలనాచ్చ త్రయీధర్మః పాశబ్దేన నిగచ్ఛతే

తం ఖడ్గాయన్తి తే యస్మాత్ పాఖడ్డాన్తేన హేతునా.'

ఎఱిగి = నమస్కరించి, సాప్తాంగంబు -

'కరయగములు చరణంబులు: నరము లలాటస్థలంబు నున్నతభుజముల్

సరిధరణిమోప మ్రొక్కినది బరువడి నాప్తాంగ మండ్రు పరమమునీంద్రుల్.'

ఉత్తరంగిత = అలలులేదుచున్న, భుజ...త్తి - భుజశయన = పాపపెజ్జ వానియొక్క- చరణ కుశేశయ = పదసీరజములయందు- ధక్తి = తాత్పర్యము. భాగి నేయుండ = సోదరీ పుత్రుడే, పట్ట అర్హుండు = పట్టమునకు (పట్టాభిషేకమునకు = రాజ్యమునకు) తగినవాడు (అధికారి- పట్ట మనగా పలుధర్మ కాస్త్రోక్త పద్ధతిప్రకారము పునఃవచనము నిడుపుగాను చేయబడి రాజు నకును రాణికిని రాజ్యాభిషేకసమయమందు లలాటమున అడ్డముగా కట్టునట్టి బంగారపురేకు.), పాత్రంబు = తగినవాడు. కడగొట్టు = కడపటి. పరిణయంబు = వివాహము. అధర్వశిరస్సు = నాలవవేదము. అరణంబు = యాతకము (కవాహనమయమందు అల్లునికి మామగారు ఇచ్చు ధ నానికము.), అందుకొ = అధర్వ శిరస్సునందు. వార్షిక = వర్షాకాలపు.

—* వర్షాకాలవర్ణనము *

ఉ. కర్కశుఁ డంట కోర్వ, కుదకింబులు వాఃపతి గూర్చిపట్లు న

య్యర్కుండుఁ దానుఁగూర్చి, మఱి యాసలిలాధిపచిహ్న వాహతం

బేర్కలగంగ నాతఁ డెలమి నృకరస్థితిఁ గన్ననీప్య దాఁ

గర్కటకస్థుఁ డయ్యెననఁ గర్కటకస్థితిఁ గాంచె సత్తైఱి.

౭౬

అత్తైఱి = గ్రీష్మసమయానంతరంబున, అర్కుండు = సూర్యుండు, కర్కశుండు అంట కుక = తాను (సూర్యుండు) తీర్ణుండు అని లోకులు పలుకుటను, కర్వక = సహింపక, వాఃపతి = పరుణుండు, ఉడకంబులు = బలుకులను, కూర్చినట్లు = కూడఁబెట్టినరీతిగా, తానుకొ = సూర్యుండును, కూర్చి = అనిరికొపమున సేకరించుకొని, మఱి = ఇంక, ఆతఁడు = అపరుణుండు, ఆ - స... తకొ = సలిలాధిప = పరుణునియొక్క - చిహ్న = గుర్తయిన మొసలి- వాహతకొ = తనకువాహన

ము గాంగలది, అని, పేరు = నామము, కల గంగ = వహించినదైన (ప్రసిద్ధమైన) గంగానది
యందు, ఎలమి = ప్రీతితో, మకరస్థితి = మొసలియందు ఉనికిని, కన్న = పొందగా,
ఈర్ష్య = వరుణునిమీద నీనుపహించి, తా = నూర్యుడు, కర్కటకస్థుడు = ఎండియందు
ఉన్నవాడు, అయ్యె, అన = అనునట్లుగా, ఎలమి = ప్రీతితో, కర్కటకస్థితి =
కర్కటకరాశియందు ఉండుటను, కాంచె = పొందెను.

ఆబెట్టెదపుటెండల తర్వాత నూర్యుడు కర్కటకరాశికి వచ్చుట యెట్లుండెనన- నూర్యు
నికి ఆగ్రీష్టకాలమందు క్రూరుడనునింప రాగా, ఆతడు దానికి కంటగించి, వరుణునికి వచ్చిన
చల్లనిదొర యనుపేరు తానును తెచ్చుకొనఁ గోరినవాడై, ఆవరుణుడు ఎట్లుగా, 'నదీనాం
సాగరోగతిః' అన్నప్రకారము నదులన్నియు సముద్రమునఁ బడుటం జేసి, సముద్రరూపమున జల
ములను కూడఁబెట్టుకొనునో, అట్లే తానును పుష్కరిలోని నదులు చెఱుపులు లోనగు జలాశయ
ముల జలమునల్ల ఆవిరిసూపమున మింటం గూడఁ బెట్టుకొన్నవాడై అంతటితో తనియక ఆవరు
ణునితో ఇంకను పోట్లకై ఆవరుణుడు గంగలో గంగకు వాహనమైన మకరము తనకును వాహన
మగుటచేత గంగయందు సుఖముగా నుండఁగా, (నూర్యుడు) తానును గంగచెంత మొసలి
వలెనే జలజంతువైన కర్కటకమందఁ బ్రవేశించి సుఖముగా నున్నాడో యనున ట్లుండెను.
వర్షర్తువు వచ్చె నని భావము. ఉత్పేక్షలంకారము.

'కర్కటకుడు' - 'కర్కటో నిర్దయాః క్రూరః ఖగః స్పర్శశ్చ సాహసీ' నానా. 'వాః పతిః' - 'సలి
లాధిప' - సముద్రవరుణ పర్యాయములలో 'ప్రచేతా వరుణః పాకీ యావసాంపతి రప్పతిః'
అని అను. 'అయ్యుడు' - 'అగ్గో మథూని స్ఫటికే క్షేప్తభ్రాతరి భాస్కరే' నానా. - 'సలి
లాధిపచిహ్న' - వరుణునికిని సముద్రునికిని మకరము చిహ్నము, అయినను ఇట వరుణచిహ్నార్థమే
ఉచితతరముగాఁ గనఁబడుచున్నది.

'సంప్రాప్తం మకరభవజీవ మగణం త్వత్తోమదధోపురా
తద్యుక్తం బహునార్దగాం మమ పుశో నిర్విజ్ఞ వోధు స్తవ
తా మే వానునయస్వభావకుటిలాం, హేకృష్టకర్ణ గ్రహం

ముఖే త్యాహ రుషా య మద్రితనయా లతీ శ్చ పాయాత్సవః.' రత్నావళి.

వేల్పులకు ప్రాయుకముగా వాహనమే ధ్వజము - ఉ. గరుడధ్వజుడు, వృషధ్వజుడు.
వరుణునికి మొసలి వాహనంబును సింహమును.

మ. మరుదీశద్విపదానశోభ, శిఖిభూమ్యాగోచి, గీనాశకా

సరిహేహప్రభి, రాక్షసాలిలకాంచదీధితి, వారిధి

శ్వరికేతుద్యుతి, మాతరిశ్వ హరిణచ్చాప, ధనాధ్యక్షుని

లయచిత్, ధూర్జటికంఠ కాంతిఁ దమయల్ వ్యాపించె దిగ్విత్తులక్. పారి 4(46).

'చిహ్న' - 'కళజ్జాతౌ గ్రహాభిసంఘాతాం చ చిహ్నం లక్ష్య చ లక్షణమ్'. అను. 'చిహ్నం
లక్ష్య పతాకయోః' మేదిని. 'వాజి వాహగ్య గంధర్వ హయ వైధవసప్తయః' అను. 'ఆసలిలా
ధిపచిహ్నా వాహతం పేర్కల గంగ' - ఈసమాసమున ఆశబ్దము గంగకు విశేషణము. నడుమ
వ్యస్తపదంబుల కలిమికి; ప్రాథవ్యా. సమాస. ౧౨ వ నూ. ను జూచునది. అందు 'ఈ కన్నులు

తెలివని శిశువు' భోజ. ౬౮. అని త్రికమునకును, 'గంగన మనురుద్రభూమి నేకతమ తిరుగునదరులమిసెడు కొఱవదయ్యంబు వీరడె' అని నైష. ౨. ఆ., 'అలిమిఁ గుబేరునికొ గెలిచి బాగుగఁ గొన్న రవిప్రకాశమైయిలరుచు నున్నపుష్పకమునందు కమింపుము కోర్కు లారఁగె' రామా. ఆగ.౨ ఆ., అని ధాతుజహితేషణములకును, ప్రయోగములం జూచినారు. మకరము గంగకు వాహన మనుటకు- 'మకరేశ్వర పృష్టాధిశయిత చరణకిసలయే' అని గంగాస్తుతిలో, క. క. ల.

'అలిఖ్య సఖ్యాః కుచపత్రిశ్రీః మధ్యే సమధ్యా మకరం కరేణ
యత్రాలప త్తా మిద మూళి యానం మన్యేత్విదేకావళి నాకనద్యా' నైష. 6(69).
అందు టీకలలో నల్లినాథ నారాయణులు 'గక్టామకర వాహినీ ఇతి ప్రసిద్ధిః' అని వర్ణించినారు. పరుణునికి మకరము వాహనము - 'పరుణాను జలాధిపతయే మకరవాహనాయ పాశ హస్తాయ' అని పరుణప్రార్థనగతిము.

'నవోద్య సమ్మోహర ఘోరదర్శనః సమధ్యాయ మార్గో మకరే మహత్తరే
దుర్వారపాశో ముహూర్తజోల్బణస్తమన్వియాయ త్రిపురాన్తకాత్యజమ్' కుమార. 4(9).
గంగయందు తద్వాహనము మకర మున్నది గాన మకరవాహనుడు పరుణుడు నున్నాడనుట. అట్లు గంగయందు సూర్యుడు వీరడెయన్నట్టి 'గంగ' అనఁగా ఈపక్షమందు 'గక్టాయాం ఘోష' అనువాక్యమందుంబోలే 'గంగకడ' అని సామీప్యాధ్యమును చెప్పకోవలయును. మఱియు నిట నశిశు నికృటకమునకును కర్కటకరాశికిని అర్థవోపచారము. నాలుగు వ్రాత ప్రతులయందు ఇతరత్రాములు పొందుగాక యున్నన, ఇచ్చటమాత్రము పాతము 'కేర్కల గంగ' అనియే యున్నది.

'నితమకరనిషణ్ణాం శుక్లవర్ణాం త్రినేత్రాం
కరధృతకమలోద్య త్సూతృలాఘీప్రసక్రామ్
విధిహరిహరహిమం నేస్తుకోటిహిమండామ్
కరోతసి తదుకూలాం జాహ్నుకీం త్వం నమోమి'. గంగాధ్యానము.

తే. వనతితివరాహానాహరినాయుభస్వి
రోధినారణచక్షుభు లాంధ్రం ద్రోణిం
నెండ్రీ రవి చేర; మూడవ యెడకుఁ జేరు
తరణి ధరణిం బ్రమోదనంధాని గాండే? 22

ఎండ్రీ - కర్కటకరాశిని, రవి = సూర్యుడు, చేర = ప్రవేశించినంతట, వన... భులు-వన తతి = అడవుల సమూహములు- వరాహ = (అడవి) పండులు- వాహ ఆరి=దున్న... వాయుభుక్తిరోధి = (గానిని భుజించునవైన) పాముల- శత్రువులు- వారణ = ఏనుగులు- వర్షాభులు = కప్పలును, ఆధి = మనోవాగ్ధిని, తొంగె = విడిచినట్టి, ధరణి = లోకములో, మూడవయెడకు = జన్మ రాశినుండి మూడవది నగు రాశిని, చేరు, తరణి = సూర్యుడు ప...యి - ప్రమోద = సంతోషమును - సంధాయి = కూర్పువాడు, కాండే = కాండ - అగు ననుట.

వనాదికముల జన్మరాశియైన వృషభమునకు మూడవదైన కర్కటకమందు సూర్యుడు ప్రవేశింపఁగానే వానిసెగులు తీతినది. జన్మరాశికి మూడవరాశియందుండు సూర్యుడు శ్రేయః కరుఁ డగుట లోకప్రసిద్ధమేగదా! వనములు వానచే అలరుటయు, వరాహము మిమ్ముటయుగా వానను చలువను గోరుటయు, ప్రసిద్ధము. నామాన్యముచేత విశేషసమ్మతరూప మయిన యగ్ధాంతరన్యాసము.

క. 'భాషింపఁగ సామాన్య శిశువు లగ్ధాంతరాఖ్యఁ జెన్నగుటొడ పొ;

పూముని బాము గ్రసించుకొ. భాసాపతివ్రాలు దాటు వశ మెవ్వరికిఁ.' అలం.

గ్రహస్థితిని విచారించుటకు జన్మనక్షత్రము తెలియనప్పడు దానికిబదులు నామనక్షత్రమును అవలంబించుట జ్యోతిశ్శాస్త్ర సమ్యతము. జన్మరాశికి మూడవ రాశియందుండు సూర్యుడు మేలు నేయు నని జ్యోతిశ్శాస్త్రము. 'పత్తి దశస్థాభాను'...అప్పుడు సూర్యుడు కర్కటకమునకు వచ్చెను. అది వృషభమునకు మూడవ. వనతల్యాదుల నామముల యాద్యక్షము వా యగుటచేత (ప్రాస్యద్విర్భవము అకవక్షత్రము), 'రోహిణి' రోహిణి అను సూత్రము చేత వానినామనక్షత్రము రోహిణి యగును. 'కృత్తికాపాతత్రయం రోహిణీ మృగశిర్షాధం వృషభః' అనుసూత్రముచేత రోహిణి వృషభరాశిలోనిది.

'ఆధి' - 'పుంస్యా ధిర్యావసీ వ్యభా' అను. వనతతికి మన కెక్కడిది? దానికి మానస వ్యాధి యగుట అసంబద్ధము కాదా? యనిన - లతావృక్షముల సముదాయమే చనము, వానికి చైతన్యమును సుఖదుఃఖములను మనుష్యుఁడెప్పియున్నాడు. 'అత్తస్సంక్రాంతవ శ్రేతే సుఖదుఃఖ సమన్వితాః' అట్లే కాలిదాసుడు: -

'త్వం రక్షసా భీరు యోగోఽ పసతోః తం నూర్తి మేతోః కృపయా లతాపే.

అదర్భయ స్వప్న మశక్తువత్త్వ! శాఖాభి రావర్జిత పల్లవాభి.' రఘు. 13 - 24.

'వాహరి' - 'యాలయో మహిమో వాహ్వనత్యాసరి ధైరిభాః' అను. 'వాయుభుగ్విగోధి' - సర్పశామములలో 'ఉనిగి పన్నగో భోగీ బిశ్మగో పవనాశనః' అనియు, 'సమలిశేరులలో - 'నిలకట్టో భుజ్యభుక్' అనియు అను. 'నిశే మ్మహాక వన్నానూ శాలూరల్లవ ద్విరరాః' అను. - వన్నా = వన్నకాలమందు - భూః = పుట్టినట్టిది - కప్ప.

తే. వనధిగమనదగర్భార్కజనిత ఘృణులు

మఱి ప్రసూతికి సత్తనిధామంబుఁ జేరె;

ఘనతఁ చొచ్చినయిండ్లను దనుజ యిండ్ల

కాన్పునకుఁ బుట్టిని త్వేరుక్రమము గనమె?

20

వన... - వనధి = సముద్రనియొక్క - (సముద్రుని) - గమన = పొందుటచేత - జ = పుట్టిన - గర్భ = చూరగల్గవైన - అర్క = సూర్యుని వలననుండి - జనిత = పుట్టినవైన - ఘృణులు = కిరణములు, మఱి = మరల, ప్రసూతికిఁ = కాన్పుకై, వర్షించుటకై, అతిని - ధామంబుఁ = స్థానమును, (ఇంటిని అనియు - మింటిని అనుట). చేరె; తనుజలు = కొమారితలు, ఘనతఁ = గౌరవముతో, చొచ్చిన యిండ్లఁ = భర్తయింట, ఉండి = కాపురిముచేసి, కాన్పునకుఁ =

బిడ్డను గనుటకు, పుట్టినిల్లు = కన్నవారియింటికి, చేరుక్రమముగా = పోవురీతిని (పోవుటను), కనమె = ఎఱుంగమా.

సూర్యనిఘ్నణులు సముద్రునిం గవసి గర్భముఁ దాల్చి ప్రసవమునకు మరల సూర్యనియింటికి చేరినవి. లోకములో కొమరితలు అల్లునింటి గౌరవముగా కారపురముచేసి గర్భిణు లయి నంతట కన్నవారియింటికి కాన్పుకై వచ్చుట ప్రసిద్ధమేగదా.-సముద్రోదకము సూర్యకిరణము లచే (ఎండిచే) అరిగియై యెగసి మింట నిండియుండినది, వర్షము నురియుచున్నది; అని భావము. — అథాంతరన్యాసము.

‘గమన’- గను ధాతువు గత్యర్థకంబును రత్యర్థకంబు నగు. ‘గర్భ’ - ఇట జలయాశ్రయము. ‘ధామంబు’-‘గృహ దేహ త్వస్త్రిభావానామాని’ అను. ‘ఘ్నణులు’-ఇది పుంలింగము. ఇట తన యాభావమునకు బాధకమైనందున ‘అక్కజని ఘ్నణితతి’ అని పఠించుట యుచితము - అర్క = సూర్యనివలన - జని = పుట్టుకకల్పదన, ఘ్నణితతి = కిరణసమూహము, ‘జనిరుత్పత్తి రుద్భవః’-‘కిరణోఽస్ర మయూ ఖాంశు గభస్తి ఘ్నణి ఘ్నప్తయః’ అను. లేదా ‘ఘ్నణులు’ అనుటకు ‘రుచులు’ అని పఠించినను సరిపడును. ‘రుచి స్తు కిరణో కాన్తా వభిషక్త్యా భిలాషయోః’ నానా. సంవాదార్థము ఈక్రిందిమయూరోక్తిం గనఁనను. —

‘ఆవృత్తిభ్రాన్తవిశ్వాః శ్రమ మివ దధతః శోషణః స్వప్నకేవ
గ్రీష్మే దావాగ్నితప్తా ఇవ రస మసకృ ద్యే ధరిత్ర్యా ధయన్తి।
తే ప్రావృ ష్టాత్రపానాతిశయరుజ ఇ వోద్వాన్తతోయా హిమన్తా
మాన్తణ్డ స్వాప్రచణ్డా శ్చిర మశుభమదేవ-భీషవో వో భవన్తు.’

ఇక్కడ గర్భధారణము చెప్పలేదు గావున కిరణపరముగా స్త్రీలింగపదము ప్రయుక్తము కాదు, దానిం జెప్పునందర్భమున స్త్రీలింగపదములను ప్రయోగించిన కాలిదాసుని రసికతం గనుఁడు.

‘గర్భం దధ త్యర్క మరీచయోఽస్మాత్’

రఘు. 14 (4).

‘తాభి ర్గర్భః ప్రజాభూతైశ్చ దధౌ దేవాంశ సంభవః

శారీభి రివ నాడీభి రమృతాఖ్యాభి రమృతయః.’

రఘు. 10 (58).

సూర్యకిరణములయొక్క క్రియాభేదములు:—

‘తాసాం శతాని చత్వారి రశ్మీణాం వృష్టిగర్జనై,
శతత్రయం హి మోతస్సర్గ తావద్గర్భస్య సర్జనై,
ఆనన్దాశ్చహి, మేధ్యాశ్చ, నూతనాః పూతనా ఇతి
చతుశ్శతంవృష్టివాహో స్తా స్సర్వా అమృతాః స్త్రీయః.’

యాదవః.

తే. ఉర్విఁ గాదంబినుల యలయుమ్మనీరు

దొరుంగఁ గేకులు కేకులు తోస నేసె,

ద్విజత నారణ్యకధ్వని వినఁగఁ జేసి

గర్భము సుఖచ్యుతము సేయఁ గడఁగె ననఁగ.

౭౯

ఉర్వి = భూమిమీదికి, కా...రు - కాదంబినుల = మేఘపంక్తులయొక్క-అల = ప్రసిద్ధమైన - ఉమ్మనీరు = ఉబ్బనీరు (ప్రసవజలము), తోరుగఁ = స్రవించినవెంటనే, కేకులు = నెమళ్లు, ద్విజతఁ = తాము బ్రాహ్మణులగుటవలన (పక్షులగుటవలన), ఆరణ్యకధ్వనిఁ = ఆరణ్యకమనెడి వేదభాగముయొక్క శబ్దమును, వినఁగఁజేసి = వినిపించి, గర్భము = కాదంబినులయొక్క గర్భమును (అనఁగా వృష్టిని), సుఖమృతముఁ = సుఖముగా జాతినదానినిగా, చేయుఁ = చేయుటకు, కడఁగెఁ అనఁగఁ = ఆరంభించెనో యనునట్లు, తోన (తోఁ + అ) = వెంటనే, కేకలు చేసెఁ = కూఁతలను గావించినవి (కూయం దొడంగినవి).

‘కాదమ్మినీ మేఘమాలా’ అను. ‘కేకా వాణీ మయూరస్య’ అను. నెమరీకూఁతకు కేకయని పేరు. ‘దస్త విప్రాణ్ణానా ద్విజాః’ అను. ‘కేకులు’ - కేకగలవి కేకి ‘మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకణ్ఠో భుజ్జభుక్’ । శిఖావళః శిఖీ కేకీ మేఘాదానులాస్యపి’ అను. ‘ఆరణ్యకధ్వని’ - వేదభాగవిశేషము - ‘ఆరణ్యకధ్వనినా వేద ఆరణ్యక ముదాహృతమ్’ - ఆరణ్యమందు ఆధ్యయనము నేయవలసిన దగుటచేత ఆరణ్యక మనఁబడును. దీనిని ఇంటిలో చేప్పరు. ఏలయన దీనిని వినుగర్భిణులకు గర్భస్థావ మగును. ప్రసవసమయమందు స్త్రీ వినునట్లుగా దీనిని పఠించిన సుఖప్రసవ మగును. ప్రసవమేకాక, నొప్ప లేపడుచున్నను, అప్పుడు బ్రాహ్మణులు దీనిం బఠింతురు. దీనిని వినుటచేత శిశువు సుఖప్రసవ మగును. ‘ఉమ్మ’ - ఉమ్మశబ్దవైకృతమని సీతారామాచార్యులవారి యభిప్రాయము. ఉమ్మశబ్దము సంస్కృతమునం గలదు, దానికి మావి యర్థము. ఇది తత్త్వకృషికమునం గా నోపు నని నాతలంపు. ‘ఉబ్బ’ - ఉబ్బనీరు పడఁగానే నెమళ్లు హర్షముతో కూయందొడంగును. మేఘపంక్తులనుండి యుమ్మనీరు నేలకు స్రవంపఁగానే, నెమళ్లు కూయందొడంగట-తాము (ద్విజతఁ) పక్షులగుటచేత (బ్రాహ్మణులగుటచేత) ఆరణ్యక వేదభాగమును కాదంబినులకు వినిపించి సుఖప్రసవము చేయించుటకో యనునట్లుండెను.

నెమళ్లు ఉన్నతప్రదేశములం జేరి కూయును. అటుచేయుట తమకేక ఆకాదంబినులకు సామీప్యముచే విసంబడునుగాక యనునట్లుండె ననుటయుం గలదు. - ఉత్త్రేక్ష.

ఈపద్యమున గర్భిణిని (స్త్రీని) చెప్పటలో కాదంబినులు అని స్త్రీలింగశబ్దప్రయోగము సముచితముగా నున్నది.

వర్షర్తువునందు నెమళ్లు కూయం దొడంగును, శరత్తున మానును.

‘వర్షాను ఘనశిఖిస్మయః హంసగమాః పఙ్కుకన్తిశోభ్యదౌ

జాతీ కడమ్మ కేతక ఝఙ్గానిలనిమ్నగా హరిప్రీతిః.’

కా. క. ల.

ఉమ్మ-ప్ర. ఉల్కమ్. - “అతనిం బొదివిన యుల్బంబు మేరునగంబును, జరాయువు పర్వతంబులను, ఆయుమ్మనీరు సముద్రంబులు నయ్యె.” మార్కండేయపు.

మ. అలపద్జన్యఁడు భానుఁ డనొక్కలిమిలో నభింపుఁ బెన్గొప్పెరిగె

జల మాఁగఁ బిడుగుక్కుజాత్యపుటయస్కాంతంపు నత్తున్గు లో

పలఁ జూప, స్థూహిమిఁదిలోహరజముల్ పైఁ బర్వె నా, లేచె నా

త్యలఁ బ్రాద్ధానమఱుల్లోగిల్చుదల గ్రద్దంతై దివిఁ లేచినఁ. ౮౦

అలపర్జన్యఁడు = ప్రసిద్ధుడైన శేవేంద్రుఁడు, భానుఁడు = సూర్యుఁడు, అనుకోలిమి లోఁ, అగ్రంపుఁడెన్గొప్పెర్క = ఆకాశ మనెడి పెద్ద యినుప కటాహమందు, జలము ఆఁగఁ = నీటిని కాటిపోకుండ నిలుపుకొనుటకై, పిడు...న్నఁ - పిడుగుక్కు = పిడుగుసంబంధియైన కృష్ణాయనముయొక్క, జాత్యపు = ఉత్తమజాతిదియైన - అయస్కాంతంపు = సూదంటురాతి యొక్క - ఆతున్నఁ = (ఆ) తునియను, లోపలఁ = ఆకటాహములోపల, చూపఁ = పెట్టఁ గానే, మహిమిఁది లోహరజముల్ = నేలయందున్న యినుపరేణువులు, పైఁ = మీఁదికి (ఆకపైరలోనికి), పర్వె నాఁ = వ్యాపించినవో యనునట్లుగా, మొగిల్ = మేఘము, మొదలఁ = ఆదిలో, గ్రద్ద అంత వి = గద్దంత యాకారముగలదిగా, దివిఁ = ఆకాశమందు, లేచినఁ = లేవఁగానే, వాత్యలఁ = నుడిగాడ్పులచేత, ప్రా...ల్ - ప్రాఁ = మనుపటి (వేసవికాలపు) - దావ = కార్చిచ్చులయొక్క - మఱుల్ = మనులు, లేచెఁ = పైకగ సెను.

సూర్యుఁడు వెలుంగుచుండఁగా, ఆకాశములో నొక్కొక రవంత (గద్దంత) మొగిలు ఏర్ప డెను; వెంటనే వినరుగాలి లేచి నుడియుచు పైకి వివంధుడంగను. దానిచే కడచిన వేసవి కాలపుఁ కార్చిచ్చులమనులును భూతలమునుండి మింటికొనిపోయెను. ఇదియెల్లంజూడ నెట్లుండె ననఁగా, సూర్యుఁడు కోలిమి గాను, ఆకాశము వర్షాధిదేవత యైనయింద్రుఁడు యథాకాలము యథావిధి వృష్టి నొసంగుటకై నీరుపెట్టుకొన్న యినుపకళాయిగాను, ఉండెను. చుట్టి పడినెలల నుండి నీరునింపక పడివైచియున్నందున త్రుళ్పేనుయినంబట్టి బెజ్జములుపడి ఆతుమలు నోరు పెరిచియున్నయెడల కళాయిలోనినీరు నిలువక కాటిపోవునుగాన కళాయిని ఆకోలిమిలోకాల్చి మరమత్తునేయుటలో కరము నిట్టపఱుచుటకై దానిలో పెట్టిన పిడుగు జాతియుక్కుసంబంధి యైన సూదంటురాయగాను, వెంటనే నుడిగాలి పీచుటయు దానిచే భూతలమునుండి కడచిన వేసవి కార్చిచ్చులమనులు మింటికి (ఆమొగిలకడకు) ఎగసిపోవుటయు ఆసూదంటురాతిచే ఆకృష్ట ములై భూమిమీఁది యినుపరజములు ఎగసిపోయి ఆరాతితునుకమీఁదపడి దానికంటుకొను టయు, అనునట్లుగాను ఉండెను. చూపకోభావితో త్రేక్షాలంకారము.

‘పర్జన్యఁడన ఇంద్రుఁడు, అయన వర్షాధిదేవత; ‘పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే వాసవే గద్దదమ్బుడే’ నానా. ‘తవ భవతు బిడౌ బాఁ ప్రాజ్యవృష్టిప్రజాను’ అనిశాకుంతలము. ‘నవపర్జ వర్షాణి ద్వాదశ దశశతాక్షః’ దశకుమార. ‘భానూ కిరణభాస్కరా’, ‘నభః స్వగ్ధామ్బుడే వృషభిమ్’ నానా. ‘లోహోఽస్మ్రీ శస్త్రుకం తీక్ష్ణం పిణ్డంకాలాయ సాయసీ! ఆశ్మసారః! అమ. ‘వాత్యా వాతస్య మణ్డలీ’ హలాయుగుఁడు. ‘వాత్యానామ్ మణ్డలాకార వాతేనామ్’ అని మాలతిటీకయందుత్రిపు రారి. ‘ఆఁగఁ’ - అకర్మకమయిన జలము కర్త, సకర్మకమైన ఇంద్రుఁడు కర్త. ఇంద్రునియందు కమ్మరితనము నారోపించుట సమంజసముగాదు, జలమొచ్చికునుట స్వాధి మేకటాహము తనదే. ఈకర్తయందు కమ్మరితనమునే చెప్పం దలంపేని (ఇంద్రాజ్ఞ చేత) కాలపురుషుఁ డను లోహ కాదుఁ డిట్లు చేసె నని వర్ణించియుండఁదగును. ‘పెను’ - భోకమునకంతయు చాలినంతనీరు నింప వలయును గావున, ‘అయస్కాంతము’ - ఇనుములో విశేషము. పిడుగుకూడ ఉక్లేయనిద్రసిద్ధి. అది

పడినచోట ఉక్కుముక్కగా దొరకు ననియువాడుక. 'అయస్కాంత' - 'అయసాం మధ్యేకాంతః' రమణీయః, సర్వశబ్దసంబోధిని. అది యినుమునే ఆకర్షించును, ఇనుపపాడిని చెప్పవలసినదే లేదు. 'తున్కు' - అదిచిన్నదైనను దానిశక్తి చిన్నదిగాదు. 'అయోధాతుంయద్యత్ పరిఘం రయస్కాంతశకలః' ఉ. రా. చ. (4. 21). శకలమునుటం బరికింపుడు. 'రజముల్' - ఆకర్షణముల భము. 'చుంపల్' - లోపలఁబెట్టినం జాలును, అడుక నక్కఱలేదు; దానియాకర్షణశక్తిచేత అది కటాహమునకు అంటుకొనియే యుండును, కటాహమును ఎక్కడిభాగము ఆక్కడ అంటుకొనియే యుండును. ఎండ కాయంచుండుట, రవంత మెగిలు మింటఁ దోఁచుట, విసరుగాలి వొడముట, బుగ్గిదుమారము లేచుటయు, వరుసగా కలిగినవి. 'ఆగల్' అనుటచే ఇంకను వర్షము కురియలే దని భావము. 'అభ్రంపుఁబెట్టె' 'పెర' - రూపకసమాసము; కర్మధారయవిశేషముగాన మువగ్గమునకు సంపాదకము.

శ్రీ. ఇలకు డిగి, చుట్టిచుట్టి, దు మ్మెట్టి, యెగసి

పోయి, తము ముంచునుడిగాలిపుష్కరములఁ

గడలిసి రభ్రంపుభముల్లొస, ధరణి

సభ్రంకరిశిక్షి తివిఁ గాంచిసట్టికఁగి.

౮౧

ఇలకు = నేలకు, డిగి - తిగిలి, చుట్టిచుట్టి = నల్లలాకారముగా ముంచుకొని, ఎగసి పోయి = పైకిలేచి, తము = ఆభ్రకలభములను, ముంచు = కమ్మునట్టి - నుడిగాలి పుష్కరముల = నుడిగాలి యనెడి తుండాగ్రములతో, ఆభ్రకలభముల = కొదమమేఘము లనెడి స్వర్గకరియువలు, సభ్రం = ఆకాశమందు, (ఆకాశగంగయం దనుట), అభ్రకరిశిక్షి = నాకగజ మయిన ధైరావతముయొక్క యుపదేశమును, (కాంచెనో యన్నవిభముగా), కడలిసిరు = సముద్రోదకమును, ధరణి = భూమిమీఁద, క్రాసెల్ = వెడల నుమిసెను.

తుండాగ్రములతో జలారయములనుండి నీరిని గ్రహించుటయు, మరల వెడలఁ గ్రాయుటయు, ఏనుగులకు స్వాభావికము. స్వాభావికవ్యాపార మయినను ఆదిలో తడఁబాటుగానే యుండును, పెద్దదానిశక్తిచేత చిన్నదానికి వృధపడును. అట్లే కొదమమబ్బు లనెడు స్వర్గపు గున్నతేనుగులు సముద్రోదకమును తుండాగ్రములతోఁ దీర్చి భూమిపైఁ జల్లినవి. అదియెట్లు? కొదమమబ్బులు గున్నతేనుగు లెట్లును? వీనికి తొండములులేవే? యనిన - లేకేమి? నేలకు తగులు నట్లుగా క్రిందికి వీచి దుమ్మెత్తుకొనిపోయి ఆకొదమ మచ్చులపై నించు నుడిగాడ్పులే వాని తొండములు. అటయిన సరియే; మఱి యివి యింకను తడఁపాటులోనే ఉండవలసినట్టి లేఁ బ్రాయముచే సముద్రోదకమును ఆతుండాగ్రములతో పీల్చి భూమిపై వీతడఁపాటును లేక యెట్లు వెడలఁ గ్రాసినవి? అనుదురేని, అవి ఆపనిని మింటియందు ఆచటి ముదురుగజమైన ధైరావతమువలన అలవాటు పడినవి. గంగోదకమును విరావతము తుండాగ్రముతోఁ దీర్చి క్రాయచుండఁగా, మాటి మాటికిం గాంచి తామును అట్లు నేయనేర్చినవి. - రూపకాను ప్రాణిత మైనయుత్పేక్ష.

'డిగి' - డిగినట్టి - నుడిగాలిపుష్కరములు. 'దుమ్మెట్టి యెగసి' - తమ్ముముంచుటం జెప్పట పుష్కరత్వసిద్ధికేగాని, దుమ్మెట్టి చల్లుట యభ్రకరియొద్ద నేర్చినవని చెప్పటకుఁగాదు. మఱి

దానియొద్ద నేర్చినకెల్ల సముద్రోదకమును పీల్చి చల్లుటయే. అది యెట్లనిన, అది ఆకాశగంగలో చేయునట్టి చేష్టలను తఱచుగా చూచుటచేత. 'అది పీనికేల నేర్చినది? ఇవి దానికడ నేల నేర్చినవి?' అని యడుగుదురు గాఁబోలు? దానిశిశువులే యివి. అదియభ్రకరి, ఇవి యభ్రకలభములు- అని స్వారస్యము.

'పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాద్యభాణముభే జలే

వ్యోమ్ని భ్రష్టభలే చైవ తీర్థాపధివిశేషయోః'

అమ.

'నభః స్వర్గామ్నజే ప్విశ్రమ్' నానా. 'కలభః కరిశాబకః'

అమ.

మేఘపక్షమున కలభ శబ్దప్రయోగము ఎట్లు సరిపడుననఁగా- గౌణలక్షణచేత సరిపడును-ఉదా:-

'కవినాం సందర్భస్తబకమకరకౌడై కరసికం

కటాక్షవ్యాక్షేపశ్రమరకలభౌ కర్తయుగళమ్

అముఞ్చస్తే చృష్ట్యా తవనవరసాస్నాదతలౌ

అనూయాసంసగ్గాదళికనయనం కిఞ్చి దరుణమ్.'

సౌందర్యలహరీ. 50.

'యద్యపి కలభశబ్దః కరిషిష్యువచనః, మహాకవిప్రయోగప్రాచుర్యవశాత్' యశేషసామాన్య

లక్షణౌ శ్రమరకలభాపితి.' వ్యాఖ్య.

'కరణిక్' = చరణ్; ఇదిసంస్కృత శబ్దము:—

'అథ శైత్రనింహన్తపతౌ ధరణింకరణిం దివః శ్రితహరేః స్వజతి

ఉదబ్రుష్కత ప్రయనుహృత్సరభిః సుమసాయకస్య కిల శశ్వజితః.' హమ్మికా. (5.1)

[కరణిమ్ = ప్రతిచ్ఛంపంబుగా].

ఈశబ్దముప్రాకృతమందునుం గలదు:—

'అహసరసదన్తమణ్డల కపోలపడిమాగర్జమ అచ్ఛీప

అన్తే సిన్ధూరితసంఖవత్తకరణింవహతి చంవో.'

గాధాసప్తశతి. 3(100).

ఛా. 'అహసరసదన్త మణ్డలకపోల ప్రతిమాగతోమృగాఞ్ఞాః

అన్తః సిన్ధూరితశ్శబ్ద పాత్రసాచ్యున్తవహతి చన్ద్రః.'

మేఘములు సముద్రోదకమును త్రాగుట ప్రసిద్ధము:—

'ప్రవృత్తిమాత్రేణ పయాంసి పాతుః మావర్తవేగా ద్భ్రమతా ఘనేన.

ఆభాతిభూయిష్ట మయం సముద్రః ప్రమధ్యమానో గిరి శేవభూయః'. రఘు 13 (14).

'సాక్షోపమర్శ్య మనిశం నదన్తో యైః ప్లావయిష్యన్తి సమన్తతోఽమి

తా న్యేక దేశా నిర్భృతం పయోధేఽస్సోఽన్భిన్మాన్సిమేఘాః పిబతోదదర్శ.'

తే. కృతపయఃసాననవమేఘపుష్పకములకు

రాలె నోయ్యన వడగండ్ల పాలపండ్లు;

మఱి బలాకాద్విజౌళిసంప్రాప్తి గలిగె,

బెరుగఁ బెరుగంగ ధ్వనియు గంభీర మయ్యె.

కృ...కుక్-కృత = చేయబడిన - పయః పాన = నీరు ద్రాగుట (పాలు త్రాగుటయు) కలవైన - నవ = క్రొత్త (పనితనంపు) - మేఘపుంకుమలకుక్ = మబ్బుపిల్లలకు (పిల్లమబ్బులకు) - బియ్యనక్ = క్రమముగా, వడగండ్ల పాలపండ్లు = పాలుత్రాగు వయస్సులో మొలచు నవి వడగండ్లనెడి దంతములు, రాలెక్ = ఊడిపోయెను. మఱి = వెండియు, బలాకాద్విజ ఆలి = బెగ్గురుపక్షు లనెడి - దంతములయొక్క - సంప్రాప్తి = లాభము, కలిగెక్; పెరుగఁబెరుగంగెక్ = క్రమముగా వర్ధిల్లినకొలఁది, ధ్వనియొక్ = ఉలుముకూడ (వాక్కుకూడ), గంభీరము = బిగ్గర, అయ్యెక్.

స్తన్యపానము మానినపసిబిడ్డలకు క్రమక్రమముగా పాలపండ్లు రాలునట్లుగానే, నీరుత్రాగి యైన క్రొత్తమబ్బులకు క్రమక్రమముగా వడగండ్లు రాలుచుండెను. తర్వాత ఆశిశువులకు మరల పలువరుసలు మొలచునట్లే ఈక్రొత్తమబ్బులకు బెగ్గురుపక్షులవరుసలు వచ్చి కూడుకొన్నవి. ఆశిశువులకు వయస్సు వచ్చినకొలఁది నోరు హెచ్చినట్లు ఆమబ్బులకు ఆకారము హెచ్చిన కొలఁది ఉలుము బిగ్గర యగుచుండెను. - శ్లేషానుప్రాణితమయిన రూపకాలంకారము.

‘పయః పానీయ దుష్టయోః,’ - ‘పుంకుః శాబకః శిశుః’ - ఆమ - వడగండ్ల పాల పండ్లు - రూపక సమాసమున పక్షీ సమాసకార్యము; లేదా, పక్షాంతమున కనకవలయాదులయందుం బోలె పక్షీ సమాసముగానే గొని ప్రకృతార్థనిర్వాహము చేయవచ్చును. శ్వేతిమాసి సామ్యము చేత వడగండ్లను పాలపండ్లనుట. ‘బలాకా బిసకణ్ఠికా’ ఆమ. బలాకౌ శబ్దముపులింగంబును కలదు.

‘మేఘో జలాద్ధృ మహిషోదర భృజ్ఞ నీలో
విద్యుత్ప్ర భారచిత ధాతపటోత్తక్రియః
ఆభాతి సంహత గృహీత బలాకశబ్దః
ఖంశేషవోఽపర ఇ వా క్రమితం ప్రవృత్తః.’

మృచ్చ. 5-2.

మ. తనతోయం చివరన్తు తెత్త, నిల నాత్యాశేషముమ్మార్చి స్మహేం

ద్రునకుం చెప్పఁగ, మ్రుచ్చుఁ బట్ట నివమందు నిష్ఠిటింపం, భయం

బునఁ దద్రక్త్యసహస్రము న్వెస డిగెం బో డాగి వే గ్రుమ్మరిం

ప, ననం ధారలు దోచె మించు వెలిగింప న్నబ్బుల న్వెల్లిపై.

౮౩

ఇల = భూమి, తన - తోయంబు = జలమును (చింతవస్తువును), ఇనరక్తులు = సూర్యకిరణములు, ఎత్తెక్ = అపహరింపఁగా, వాత్యాశేషముమ్మార్చిక్ = నుడిగాలిలోని దుమార మనెడి రూపము దాల్చిపోయినదై, మహేంద్రునకుక్ = దేవేంద్రునితో, చెప్పఁగెక్ = పిర్యాదుచేసి కొఁగా, ఆతఁడు, మ్రుచ్చుక్ = సూర్యరక్తు లనెడి యాదొంగలను, పట్టెక్ = పట్టుకొనువాడై దినమందుక్ = మింటినుందు, విల్లు = ధనుస్సును, ఘటింపెక్ = తాల్చఁగా, తత్ రశ్మి సహస్రముక్ = ఆవేయి కిరణంబులును, భయంబునెక్ = (మరణదండన యగునని) భయపడినవై, వే = వడిగా, క్రుమ్మరింపెక్ = ఆలోచమును క్రిందికి పోసివైచుటకై, డాగి = తాము కనఁబడక, డిగెక్ పో = దిగినవి సుమా; అనెక్ = అనునట్లుగా, మబ్బులెక్ = మేఘములయంగునుండి,

మించు = మెలుపును, వెలిగింప = జ్వలింపజేయుగా, వెల్లిపై = జలపూరముమీద,
ధారలు = నీటియోడికలు, తోచె = అగపడినవి.

లోకములో చొర్యము జరుగఁగా నే దోరితులు ప్రభువునొద్ద (పిర్యాదు) నేయుటయు, అంతటఁ దొంగను వధించి చోరితులకు ఆచోరితకమును ఇచ్చువాఁడై ప్రభువు సాయుధుఁడై తరలుటయు, ఆయుధ్యమును వెటింగి దొంగ వెంట నేతాను తప్పించుకొనుటకై అగపడుకుండ ఆచోరితకమును తెచ్చి చోరితులయింట నే వైచుటయు, ఇంతలో దీపము వెలిగించినయెడల తాను దిచ్చు మొగం బగుటయును నుసంభవమే. అట్లే ప్రకృతమున భూమియొక్క జలమును (అమూల్యమయినవస్త్రపును) సూర్యునికిరణములు దొంగిలించినవి. అంతట భూమి నుడిగాలికి లేచిన ధూళి రూపమున మింటికింబోయి దేవేంద్రునితో చెప్పకొన్నది. అంత నాఁడు ఆదొంగలను సంహరించి భూమికి ఆలోయమును మఱల తెచ్చియిచ్చువాఁడై ధనుస్సుతాల్చి తరలెను. ఆసం చెటింగి ఆకిరణములు తాము ప్రాణము తప్పించుకొనునవై ఆయన కగపడుకుండ మబ్బులోఁ దాగి అందుండి చోరితతోయమును ధారలుధారలుగా క్రుమ్యరించి క్రింద వెల్లెన గావించుచుండినవి. ఇంతలో దీపము వెలిగింపఁగా కిరణములు డాగినవి. తోయపువెల్లిచూత్రము ఉండెను. - వర్షాధినేతయైన దేవేంద్రుఁడు సుశ్చంద్రుని గురిపించె ననుట - ఉద్దేశ్యము.

‘రేణునూర్తి’ - రూపాంతరమున నేఁగుట దొంగలకు తెలియకయుండుటకై; సూర్యునితో చెప్పకొనని ఆతనికిరణములపై ఆతఁడు పక్షపాతము వహించు నని; ఇంద్రునితోఁ జెప్పకొనుట ఆయన ముల్లొకములకును దొరయగుటవలనను, సూర్యునికింగూడ చొరగావునను. ‘దివమందు’ - ఇనరక్తులు ఉండెడి తావగుటవలన; ‘ద్రుచ్చు’ - సామాన్యము గాఁజెప్పట. ‘విల్’ - విల్లుశబ్దములో క్రిందిలకొకము లోపింపఁగా విలు - తుదినులు క్రిందనలలకు తోపంబు బహుళంబుగ నగును. బాల. ప్రకీ. 7. ‘విల్ - సహస్రముల్’ - పదాంతానంతయు క్తలువర్ణంబుగాన ఉత్పబాల. ప్రకీ. 16. ‘పో’ - నిచ్చయార్థకము.

‘వే’ - ఇది కళ - ద్రుతప్రకృతికముగాదు - ‘వేచరియిచటికిఁ గొనిర! మాత్రము గాక నీగమనవేగంబు’ భార. విరా. ‘వెల్లి’ - అప్పటికి కుమ్మరించినజలము. ‘ధారలు’ - ఆకిరణములు కుమ్మరింపఁగా క్రిందఁబడుచున్న జలము - కిరణములు వేయియేగదా ధారలు - అసంఖ్యేయములే? ఆనిన - ఒక్కొక్కకిరణము ఎన్నెన్నియో ధారలం గరియు చున్న పని లెలంపవచ్చును. ‘మబ్బుల’ - మబ్బులలో కిరణములు డాగినవి. దీనికి మ్రబ్బు అని రూపాంతరము; అదియే తొలిరూపముగా నుండును. ‘వెలిగింప’ - దీపము వెలుగఁగా ధారలు పోచిన వనుటచే రాత్రిసమయముగా భావితము. కావుననే సూర్యకిరణములు డాగిన పని చెప్పినాఁడు. రాత్రికాలమున ఇంద్రధను న్నుండునా యనిన: -

‘జలమధ్యే నావృష్టి, భూవి సస్యవధ స్తదౌ స్థితే వ్యాధిః;
వల్మీకే శస్త్రధయం, నిశి, సచివపథాయ ధను ర్ద్రస్థిమ్.’ బృహత్సంహిత.
ప్రాయశ్చముగా గడిదొంగలుపురుషులే గాన నిచట పులింగం బయినరక్తిశబ్దము సాంఘిక ప్రయుక్తము.

భూమిలో నీల్లి గురుట, నుడిగాలి లేచుట, దుమార మెగయుట, ఇంద్రధనుస్సు పోచుట, మబ్బులు, ధారలు, వెల్లి అను నీక్రమము స్వభావోచితముగా నే యున్నది.

చ. తొలితొలి వచ్చుధారల నెదుర్కొని, తచ్చట దీగచుట్టుగా
నలముచు, ధాత్రి లేచి, పాలుపారె మలీమనబొప్పవల్లు; ల
త్తోలితొలిధారకే వెఱచి, తోన ఘనఘము నానకాళ్లకుం
బలరిపుఁ జాలయాభిముల భంగనె సంకెల బూన్సెనో యనన్. ౮౪

మలీమన బొప్పవల్లులు = మలీమనమైన యాచరి తీపలు, ధాత్రిన్ = భూమినుండి, లేచి,
తొలితొలి = మొదలమొదల నే, వచ్చుధారలన్ = గిగుచున్న ధారలను, ఎదుర్కొని,
తత్ = ఆధారల - ఛటన్ = సమాహమును- ఆవానకాళ్లను, తీగచుట్టుగాన్ = తీగచుట్టు
కొన్నరీతిగా, అలముచున్ = పరివేష్టించుచు, (ఎట్లుశోభించె ననగా;) బలరిపుఁడు = ఇంద్రుఁడు,
ఆతొలితొలిధారకే = ఆమొదటిమొదటిధారలకే, వెఱచి = ఛేదించుచు జెం, తోన (తోన్ +
అ) = వెంటనే, ఘ...కున్ - ఘన = మేఘముల-ఘము = సమాహమయొక్క - వానకాళ్ల
కున్ = వర్షధారలనెడికాళ్లకు - అలయాభిములభంగినె = ప్రసిద్ధములయిన ప్రళయకాలపు
మేఘములకాళ్లకుం బూన్సెనరీతిగా నే, సంకెలలు = నిగళములు, బూన్సెనో = తగిలించినాడో,
అనన్ = అనునట్లుగా, పాలుపారెన్ = శోభిల్లెను.

మేఘములనుండి తొలితొలివర్షధారలు నేలకు పగిలగా నే, నేలనుండి, నల్లనియావిరి యెదురు
లేచి యావర్షధారలయడుగుభాగములకు తీగచుట్టుకొన్నట్లు అలముకొన సాగినవి. అట్లుగుట
ఎట్లుండెనోవినుఁడు.-ప్రళయకాలమందు పుష్కరాములు, ఆవర్తకములు, ననుమేఘములు ఎల్లెడ
లను సంచరించుచు మహావర్షములచేత లోకమును ఏకాగ్రవము నేయును; ఇతరకాలమునందు
అట్లుచేయుకుండునట్లుగా దేవేంద్రుఁడు ఆసంచారమును చూపుటకై వానికాళ్లకు సంకెలలు వైచి
యుంచును. అట్లే ఇప్పుడును ఇంద్రుఁడు మేఘముల తొలి తొలి ధారల జలవిస్తారముం గని,
వీనిని ఉపేక్షించితి నా ఇవి ఆపుష్కరావర్తకములవలె పుడమియల్ల ఏకాగ్రవ మగునట్లు ఆనగా
జలప్రళయ మగునట్లు వర్షించునుబో యని భయపడినవాడై, ప్రకృత మేఘసమాహములయొక్క
వానకాళ్లనెడు కాళ్లకు, పూర్వము ఆప్రళయ మేఘముల కాళ్లకు వైచినట్లు, ఇనుపసంకెలలు
వైచెనో యనునట్లుండెను. ఉత్పేక్షలంకారము.

‘ఛటన్’ - ‘హేతిచ్చటాచ్చాయతీరుకొనంగ’ - మను. ౧. ‘మలీమన’ అనుట ఇనుప
(సంకెల) వర్షముకొలుకు - ‘మలీమనం తు మలినమ్’ అను. ‘వల్లులు’ - సంకెలవలయాముల సామ్యము
కొలుకు. ‘బొప్ప’ - ‘బొప్పిగా మ్రోశ్రు’ అను. ఘనాఘము - ‘ఘనోమేఘ మూర్తగుణే త్రిషు
మూర్తే నిరస్తరే’, ‘గీఘో బృద్ధేఽమృతాం రయే.’ అను. ‘బలరిపుఁడు’ - ‘వాస్తోష్పతి స్సరపతి
ర్బలరాతి స్థిచీపతి’ అను. ‘లయాభిములు’ - ‘నాశే సంక్లేషణే తౌర్యత్రికసామ్యే భవే ల్లయః’
నానా. ప్రళయాభిములకు - పుష్కరావర్తకసంజ్ఞ.

‘పుష్కరా నామ తే మేఘా బృహత స్తోయ మత్సిరాః।

పుష్కరావర్త కాస్తేన కారణే నేహ విశ్రుతాః॥

నానాయాపథరా స్తే తు మహాధీరస్వనా స్తథా।

కల్పాస్తే పుష్కరైః పర్వాగ్నే ర్నియామకాః॥’

బ్రహ్మాండపు.

సంకెలకు. —

‘ఇత్థం మఘవ తాఙ్మ ప్తా మేఘా నిర్ముక్తబద్ధనాః।

నద్దగోకుల మాసారైః పీడయామాను రోజసాః॥’

క్రీమన్ భాగవతమ్.

మఘవతా ఇద్దోణ - నిర్ముక్తం బద్ధనం యే సాం తే - ప్రళయభియా యే బద్ధా ఆసక్తే నిర్ముక్త బద్ధనాః సంతః...’ శ్రీధరీయవ్యాఖ్య.

‘సంకెల’ - ‘శృంఖల’కు వై. ‘శృంఖలనామంబు చెలగు సంకెల యన ఆం.భా. ‘ఊస్సెక్’ - పూను ఆ. క్రి., పూనుచు స. క్రి., రూ.-ఊస్సు,

‘పూనె నెగనె బొదవె బొనరె బొంచె నటన్న! పలుకులందు మొనల గలుగునట్టి వ్యంజనంబు లుండు వలయుచో, నేగును.’ అప్పకవి. -

పూనుపొదవుల కానిలోపం బొకండు వక్కాణించె, నది నిరాకరంబు; అను బాల వ్యాకరణ వచనమునకు కారణ మగపడలే చని సీ. వారు. శ. ర. లో తెలిపియున్నారు.

చ. ఎడపక మున్ను మింటిపయి నేతిగుంటును లేక మూకతె

వెడలెడుచో గతోరఘనబృందము లష్టము వడ్డ, వానిమే

యిడియ జవోష్మః బాతెడు రవిమలకట్టపుబండికండ్లచ

ప్పుడుగతి, మోసే రేవగలు భూరిభయంకరగర్జ లత్తిటిన్.

౫౫

ఎడపక = వారక (ఎల్లప్పుడు), మున్ను = పూర్వము, (వర్తమాన రాకముందు), మింటి పయి = ఆకాశముమీద (ఆకాశము పైభాగమున), ఏతగుంటును = అడ్డు ఏదియును (ఎదురుపాటు ఏమియు, లేక, మూకతె = నిశ్శబ్దముగా, వెడలెడుచో = చనునట్టి ప్రదేశముల యందు, క...లు...కతోర = కఠినమయిన - ఘన = మేఘములయొక్క - బృందములు = సమాహములు, ఇప్పుడు, అడ్డము - పడ్డ = రాగా (కాగా), (పోసేయక యెదుర్కొడ్డగా), వానిమే = ఆమేఘబృందముల దేహములు, ఇడియ = చిరిగిపోవునట్లుగా, జవ ఉష్మ = వేగముయొక్క వేడితో, పాతె...గతి = పాతెడు = ఉరవడిగా జనియెడు - రవి ఇందుల = సూర్యచంద్రుల యొక్క - దట్టపు = సంహతములైన (దృఢములైన) - బండికండ్ల = రథచక్రముల, చప్పుడు గతి = మోతలో యనునట్లు, అతటి = ఆవర్ణారంభదినములలో, భూరి...లు = భూరి = మెండయిన - భయంకర = బెత్తిదమయిన - గర్జలు = ఉఱుములు, రే పగలు = రేయం బవలు, మ్రోసెక్ = ఉలియుచుండెను.

వర్షాకాలము రాకముందు లేని యుఱుములు, ఇప్పుడు, అనగా వర్షాకాలమందు, మ్రోయుచుండుట ఎట్లు తలంపవలయుండె ననగా - సూర్యచంద్రులరథములు పూర్వము మింటి ఏచోటను ఏమియు దారికి అడ్డముగా తమకు తగులనందున నిశ్శబ్దముగా చనుచుండినవి. ఇప్పుడు ఆచోట్లనే మేఘసమూహములు అడ్డపడుటవలన వానిం జీల్చుకొని ఆరథములు దాటుటలో జనించిన మోతలో యనునట్లు, ఉఱుములు భయంకరముగాను మెండుగాను రేయం బవలు విన బడుచుండెను. - వస్తుశ్రేణి.

‘ఎడపక’ —

‘నదా ఉరతి ఖే భానుః, నదా వహతి మాదుతః,

సదా ధత్తే భువంశేషః, సదా ధీరోఽవికల్పనః.

‘మింటిపైక’ మింట ఘనరపిందుల మార్గములు వేటు వేటు;

‘గిరా మయూరో, గగనే పయోరో! లక్షాన్తరేఽర్కశ్చ, జలే చ పద్మమ్,
ఇన్ద్ర ద్వికలతం కుముదస్య బద్ధః; రోఽయస్య సిత్రం న హి తస్య దూరమ్.’

సీ. ‘పక్షులు చరియించుపక్షి నుల్లంఘించి, ఘనములు దిరుగుమార్గంబు గడచి,
విద్యాధరశ్రేణి విహరించుపథ మెక్కి, కరువలి యేఁగెడుకత్తు సొచ్చి,
గ్రహరాజు వాఁడుఘంటాసథము గాఁటి, చుక్కలు వొడతెంచుచక్కి వెడలి,
చదలేటు ప్రవహించుచాయను దిగనాడిచి, ధ్రువమండలంపుఁ బెంపొవనడచి,

తే. ఊర్ధ్వలోకంబునకుఁబోవుచున్నవారు, వాసవుండాదియైనగీర్వాణవరులు.’ నైష. 7(87).

ఇట్లుండ రపిందులతేరులకు ఘనబృందము లడ్డపడెననుట ప్రల్లదముగాదా యనిన-ప్రల్లద మయినను ఉత్పేక్షలో నవ్యామే. ఇదిగాక కపిశ్వరులు యథాదృష్టముగా వర్ణింతురు. ‘పక్ష’- జాత్యేకవచనము. ఇట్లే ‘మే’ కూడ. ‘ఇడియక్’ - ఇది ద్రావిడదేశీయ మని పూర్వటికలో నున్నది; కాని అట్లు తలంనుటకు నిమిత్త మగపడదు. ‘ఇండ్లు ఇడియగొట్టుట’, ‘గోడలు ఇడియగొట్టుట’, అను వ్యవహారము ఆంధ్రభాషయన నిష్ఠమే. తెనాలిరామలింగకవియు అఅవదేశమునకు దూరమువాఁడు దీనిం బ్రయోగించినాఁడు: - ‘మారుతాహతి రాలునారితోఁగలాళి. నిడిసిజల్లించు పుండ్రేక్షువులను’ శ. ర. పాండురంగ. ౧. ఆ. అట్లే వేంకటపతికవియు: - ‘ఇవి చిల్కపొటుల నిడియుదాడిమఘలం. బులబాటురసముచాలాపారలువాక (లు)’ చంద్రభానుశర్మిత్రము. శ. ర.

‘ఊర్ధ్వక్’ - వేడిమి మంచుగడ్డనుంబోలే మేఘమునుపైతము కరఁగించి భేదించును; ‘ఊర్ధ్వ’ శబ్దము నకారాంతము - ‘నాంతంబుల కస్త్రీలింగంబులకుం బ్రథమైకవచన లోపంబు లేదు,’ అను బాలవ్యాకరణవృత్తింట్టి - ఊర్ధ్వమునకా అనిరావలయును; ఆయినను ఈశబ్దము నుపై ‘ము’ వర్ణకముగా పెక్కుతావులం బలుచుదు కవులచేత ప్రయుక్తంబగుటంబట్టి దీనిని చరిత్రాదులలో చేర్చుకొనుట యుక్తము. కర్మశబ్దమును ఇట్టిదే - కర్మ - కర్మలు అని శిష్టవ్యవహారము బహుళము. - ‘రపిందులబండికండ్ల’ - రవికి తేరుండుట ప్రసిద్ధము, చంద్రునికి తేరుగలదా అనినకలదు: ఇతఁడును ఆతేర ఎడపక చనుచునే యుండును: -

‘రవిహయమ్ములట్ల కువలయాత్మునివారు! పమ్ము లొక్కమఱి రథమ్మునకుఁ ద

గుల్పఁ గడఁక నొక్కకల్పము చనుదాఁకబడలుపడక తేరు గడపుచుండు.’ విష్ణుపు.
‘శేషగులు’-రాత్రి చంద్రుండు లేనప్పుడును ఉటుములు మ్రోయును, పగలు చంద్రుండును మింట సేఁగుచుండును. కావున పగలే రవియు రాత్రియే చంద్రుండును ఏఁగుదు రని నియమము లేనందున రపిందు క్రమమున శేషగడ్డ నిర్దిష్టములుగావు.

చ. దినములవెంబడిం జడినిధి న్మును గోలిసనీరెఱోనఁ బే

రిసలవణంపుఘట్టముల దృవ్యదిర్ఘదదావము ట్టవు

ల్కొని పెటిలించునార్భటు లొకో, యన నౌ సతటిదృఢయంకిర

స్తనితిములకా స్మజించె నణిసాండ్రఘనాఘనగర్భగోళముల్.

అలి...ల్ - అతి = మిక్కిలి - సాంద్ర = చట్టమైన - ఘనాఘన = వర్షించుచున్న మేఘములను - గర్భగోళముల్ = ఉదరమండలములు, దినముల వెంబడి = అనేకదినములనుండి, మను = పూర్వము, జడనిధి = సముద్రమునందు, క్రోలిననీరిలోన = త్రాగినజలములోనుండి, పే...ల్ - పేరిన = అడుగునంజేరి పెరిగిన - లవణంపు = ఉప్పుయొక్క - ఘట్టముల = ప్రదేశములను, దృ...ల్ - దృష్ట = విజృంభించుచున్న - ఇరవ్వుద = మేఘజ్యోతులనెడు - దానముల్ = కార్పిచ్చులు, పెటిలింపు అర్భటులు ఒకో = కార్పి - పగిలించునపుడు గలుగు ప్రాంతలా యేని, అన = అని తలంచుటకు, బే...ల్ - బే = తిగినట్టి - సతితి = మెరుపులతోఁ గూడిన - భయంకర = బెట్టిదపు - స్తనితముల = గర్జితములను, స్వజంఁచెను = కలిగించెను.

ఆప్పుడు వర్షించుచున్న మేఘములయొక్క కడుదట్టములైన యుదరమండలములనుండి మ్రోయుచున్న యుటుములు ఎట్టివిగా నుండెననగా, - ఆమేఘములు పెక్కుదినములనుండి ప్రతినీనము త్రాగుచువచ్చిన సముద్రపుటుప్పునీటిలో తీయనినీరును ఉప్పును కలవుగదా, అందు, బిందెలో ఇండువురింగందము కలిపిన వండునీటిలోని మంచినీరు పైకి తేరి వండు క్రిందకి దిగినట్లుగా, దినదినము తీయనినీరు పైకి తేరగా, (అదియే వాననీరు), దినదినము అడుగునకు దిగిన యుప్పు-మొన్నటిదానితో నిన్నటిది నిన్నటిదానితో నేటిది యిట్లు మెండుకొని చిట్టెముగట్టి నట్లు కాగా, మేఘములకడుపులోపలి యాచిట్టెములకు మేఘజ్యోతులనెడుదావాగ్నులు అంటు కోగా, ఆయుప్పుచిట్టెములు కాలి పగులునప్పుడు పుట్టినట్టి యగాదులో మనఁదగినవిగా నొప్పు చుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

నిప్పుచేత ఉప్పు కాలి పెట్టుట అనుభవసిద్ధము; కావుననే ద్వేషమున 'ఉప్పునిప్పు' అను సామెత. 'పేరుట' యనగా నిట నీరు చల్లచే గడ్డగట్టినట్లు గడ్డకట్టుట యర్థముకాదు. మఱి ఏమన, కొంతనో ఇంకకొంత, దానినో మఱికొంత, చేరి, మంచి నట. అయియు ఒకే మొత్తముగా నుండుటచే గడ్డగానే యగును. 'దృష్టగిరిమృదదావముల్' - 'దృష్ట' అనుటచే 'ఉన్నవోట' నుండక దుముకుచు దాటుచు నున్న' యని యర్థము. అది దావాగ్ని సామ్యముకొఱకు - 'మేఘ జ్యోతి రిరమ్ము' అను. 'దాన దానా వనాన్యవహ్ని' అను. ఇట దావశబ్దమును లక్షణచే అగ్ని సామ్యావచకముగానేని గొనవలయును. మఱి తటిత్తులే ఇరవ్వుద దావములుగాను, గర్జితములే ఉప్పు పెటిలు సార్భటులుగాను, సంభావన. 'భాభాభయంకరార్భదేదీర్ఘ ద్విభ్రతులు', 'దుర్భరానకార్భదీ ఘోర్ణమాన కొండపీటి కొండపల్లి మంజూ' అనియు మను. 'స్తనితం గర్జితం మేఘ నిగోషే రసితాదీచ' అను.

మ. ఇనరశ్మి ల్లంబి వార్ధిరే జల మొక్కిం తాన, నాన్దోన్ది జ

య్యని నెంటం బొగ ముంచిన నెగసి, నాతాధూతతత్పంధులం

గన నొచుం, గళదశ్రుతై వద కురేఖం ది క్తటప్రోత్తిత

స్తనయిత్నుచ్చటఁ జంచల ల్మృతసె నాసారంబు దోరంబుగఁ. ౮౭

ఇనరశ్మిల్ = సూర్యకిరణములు, తృషణ = ఉప్పిచేత, వార్ధిక్ = సముద్రమును, చేరి = తీసి, జలము = నీటిని, ఒక్క-ఇంత = ఇంచుక, అన = క్రోలగా, వెంట = తక్షణమే,

అత్తోమ్మకొ - అత్త = తమయొక్క - ఊమ్మకొ = వేడి (యనెడి నిప్పు చేత), చుయ్యని = నిప్పు మీద నీరు పోసినం గలుగునట్టి చుయ్య శబ్దము చేయుచు, పొగ, ముంచికోకొ = తమ్ము (చంచలలను) క్రమ్ముకొనఁగా, ఎగసి = పైకి లేచినవై, వా...లకొ - వాత = గాలిచేత - అధూత = కొంచెము కదలింపఁబడిన - తత్ = అపొగయొక్క - సంధులకొ = నడిమిసందులయందు, కనకొబొచుకొ = కనఁబడుచు, గళ...లు - గళత్ = రాలుచున్న - అశ్రులు = కన్నీళ్లుగలవి, వి, వడఁచురేఖకొ = వణఁకురీతిగా (వణఁకుచున్నవో అనునట్లుగా), ది...లు - దిక్ = దెసలయొక్క - తట = దులయందు, ప్రోత్థిత = లేచిన, స్తనయత్తు = మేఘములయొక్క - ఛటకొ = సనూహమునందు, చంచలకొ = మెఱుపులు, ఆసారంబు = ధారాసంపాతము, నోరంబు = మెండు, కాకొ = అగుచుండఁగా, మెఱుసెకొ = ప్రకాశించెను.

ఆసమయమున దిక్తటములయందు మేఘములు లేచుట, మేఘమున నడుచునడుచు సందులు పడి అందుండి మెఱుపులు చలించుచు మెఱయుటయు, ధారలు కురియుటయు, జూడ నెట్లుండెనఁగా - సూర్యకిరణములు తామును వేసవివేండ్రమునకు పుట్టికొన్నవై సముద్రమునకు పోగి నీరు కొంచెముగా త్రొగుడు తమవేడియనెడు నిప్పు పోకి సముద్రపునీటినుండి పొగలేచి వీనిని క్రమ్ముకొనఁగా నీనికన్నులు ఎరియఁబొడంగుడు, ఇది, నిలువలేక తప్పించుకొనుట కై పై కెగసినవై పిమ్మట అపొగయొత్తములు గాలియూఁపులచే సందులుపడఁగా, అసందులలో అసూర్యకిరణములు కంటిమంటచేత వణఁకుచు కన్నీరువిడుచుచు, కానిపించుచున్నవో యను నట్లుండెను.

‘తృషకొ’ - ఉప్పనీళ్లుత్రాగిన తృషహెచ్చునే గాని తీఱునా యనిన - సూర్యకిరణములు వానిని ధారావహుగా త్రొగునవేగావున వానికి అవి డప్పితీర్పుననియే యెన్నవలయును. సూర్యకిరణములు నిప్పో? అవి తగిలిననీటినుండి పొగ లేచునా? అనిన - ‘దగ్ధం విశ్వం దహనకిరణై ర్హోదితా ద్వాదశార్కాః’ వేడిసంహారము. ‘వడఁచు’ - చంచలాశబ్ద వ్యోత్థితము - చంచలయందుఁ గల చాంచల్యమునకు ప్రతి. - ‘ప్రోత్థిత’ - పొగయు పైకిపోవు న్వభావముగలది, మేఘములును సముద్రమునుండి పైకి లేచునవి అని సామ్యము. ‘దిక్తట’ - భూమిచుట్టును సముద్రమున్నది, కావుననే భూమికి అభిమేఖలయనిపేరు, ‘జగతీ రత్నగర్భాచ భూతధా త్ర్యభిమేఖలా’ అమ. శే. ‘ఉచధిశ్యామసీమాం ఛరిత్రీమ్’ అని శాకుంతలము. కావున సూర్యకిరణములు యోగపద్యమున సముద్రోదకమును పీల్చుచున్నను, కావున చుట్టును మేఘములు లేచిన వసుటయు పొగలేచిన దనుటయు సంగతపడును. - ‘నోరంబు’ - స్థూలశబ్దవైకృతము.

మ. ఇలకుం గల్గినజీవసంబుల నిజనిష్టోగ్రమాంతండుమొ

డల మాసం, దన వైరివైరి సఖుఁ డౌటం నద్రీవిం బీల్చి, య

య్యిల కొమ్మమ్మడిఁ గుమ్మరింపఁ నగుఁ దా నెంతైన, నంతైన మం

డలముకొ రాహు సొసంగఁ దాల్చుగతి మింటంబర్యెఁ గాలాభ్రముల్. ౧౮

రాహు = రాహుగ్రహము, ఇలకుకొ = భూమికి, కల్గినజీవసంబులకొ = ఉన్నట్టియుదకములను, (బ్రదుకుసాధనములయిన భూనికములను), ని...ము - నిజ = తనకు (అనఁగా రాహువునకు) - అనిష్ట = వైరియైన - ఉగ్ర = క్రూరమయిన - మార్తండ = సూర్యునియొక్క - మండలము = బ్రంబము, ఆనకొ = త్రొగఁగా (అపహరింపఁగా), దయకొ = భూమిమీది దయచేత, వైరివైరి =

ద్యేషియొక్క ద్యేషి (రాహువునకు ద్యేషి యైన సూర్యునికి ద్యేషిణీయైనభూమి), సఖుడు = (రాహువునకు) మిత్రము, బౌటన్ = అగుకారణముచేత, తత్తరవిన్ = ఆసూర్యుని, పీల్చి = తాను చప్పురించి, ఆయిలకున్ = ఆభూమికి, ఒక్కమృడిన్ = ఒక్కమాటుగా, కుమ్మరింపన్ = కుమ్మరిలంజేయుటకు, తాను = రాహువు, ఎంతవిన్తగున్ = ఎంత ఆకారముదాల్చిన శక్య మగునో, అంత, ఐన మండలమున్ = అంతటిది అయినట్టి బింబములను (ఆకారములనుట) పొసంగన్ = బాగుగా, తాల్చుగతిన్ = ధరించునున్నాఁడో యనునట్లుగా, కాలఅభ్యుత్ = నల్ల మొగిల్లు, మింటన్ = ఆకాశమందు, పర్వన్ = వ్యాపించెను.

భూమియొక్క జలరూపమయిన సొత్తును, సూర్యబింబముత్రాగివైవంగా - లోకములో ఒకరాజునకు వైరి ఎవఁడో వానివైరి ఆముదలివానికి మిత్రుఁడగుట సహజము- కావున ఆప్రకారము రాహువు వైరియైన సూర్యబింబమునకు వైరిణీయైనభూమి రాహువునకు ఆత్మ రాలు అయినదిగావున ఆభూమిమీఁద దయపఱింపినవాడు, ఆభూమికి శత్రువయిన సూర్య బింబమును కబళించి, విప్పిగాఁ బీల్చి అది మున్నత్రాగిన యాజలమును మరల తాను ఒక్కమృ డిగా క్రుమ్మరించుటకై తాను ఎంతపెద్ద యాకారములను దాల్చిన నులభ మగునో అంతపెద్ద యాకారమును దాల్చినాఁడా యనునట్లు ఆకాశమున నల్లమబ్బలు వ్యాపించెను. సూర్యబింబము మఱుంగుచుండెను, మహావర్షము గురియగుండెను. - ఉత్త్రేక్షలంకారము.

తే. పుట్ట వదలి నభోభీత్తిఁ బట్టు శక్తి

కార్యకపుఁ బెద్ద పలువన్నెకట్లజెట్టి

దైన నడచెడి కాళ్లగుం పనంగ గాలి

కార్కొని దిగంతముల వానకాళ్లు నడచె.

౮౯

పుట్టన్ = వత్సకమును, వదలి = త్యజించి [‘పుట్ట వదలి’ పా. = వత్సకమునుండితరల్చి, నభో భీత్తిన్ - నభః = ఆకాశమనెడి, భీత్తిన్ = గోడను, పట్టు...ది - పట్టు = ఎక్కడి, శక్రకార్య కంపు = ఇంద్రధనుస్సునెడు - పెద్ద = గొప్పదైన, - పలువన్నె = పెక్కువర్ణములు గలదైన - కట్ల జెట్టిది = కట్లుగల జెట్టికి చెందినది, ఐన - నడచెడి కాళ్లగంపు = ప్రాకుచున్న కాళ్ల సమూహమే - అనంగన్ = అనునట్లుగా, వానకాళ్లు = వర్షధారలు, గాలిన్ = వాయువుచేత, కార్కొని = దట్టమై, దిగంతములన్ - దిక్ = దెసయొక్క, అంతములన్ = తుదలయందు, నడచెన్ = చరించెను.

అప్పుడు, పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సులేరుటయు, దానిక్రింద ఆకాశమున నలువై పులను వానకాళ్లు గాలిచ్రోపుడుచేత దట్టపడుచుచీకట్లు గ్రమ్ముచు, కంపిల్లుచు నడచుచునుండుట ఎట్లుం డె ననగా - మహాత్మరాకారముగలదైన నానావర్ణముల కట్లజెట్టియొకటి (రోదసియనెడి యింట) తనబొక్కలోనుండి వెలువడి ఆకాశమనెడి గోడమీఁద ప్రాకుచున్న వోయనునట్లును క్రింద దానికాళ్లగుంపు క్రిక్కిరియుచు ఇరులుగొనుచు చలించుచు నడచుచున్నవో యనునట్లును ఉండెను. - రూపకోశాపితమయిన యుత్త్రేక్ష.

‘పుట్టవదలి’ - ఇంద్రధనుస్సు పుట్టనుండియుఁ బుట్టును. ‘వత్సకా గ్రాత్పభవతి ధనుః ఖడ్గ మాఖడ్గలస్య’ అని మేఘసందేశంబున కాలిదాను. ఇట వత్సకమనగా పుట్ట గా దనియు,

ఇట పుట్టనుండి యింద్రధనుస్సు వెడలుట అబద్ధము, 'వల్మీక స్నాతపో మేఘః' అని నిఘంటువు కలదు, ఇట వల్మీకశబ్దమునకు సాతపమేఘాగ్రము గొనవలసినది, అనియు యాత్యేపము. 'వల్మీకే శస్త్రోభయం నిశి సచివపథాయ ధనురెన్ద్రమ్' అనుబృహత్సంహితా వచనముచేత రాత్రిసయితము ఇంద్రధనుస్సు జనించుటచేత పై యాత్యేపమునిరస్తమైనది; కాన నిట వల్మీకము పుట్టయే యనుట నిరాత్యేపము. జెట్టిపక్షమున పుట్ట యనఁగా దాని తాపలమైన గోడక్రిందిబాటియ. 'ఇన్ద్రాయు ధం శక్రధనుస్త దేవ ఋజు శోహితమ్,' అను.

'సభోభిత్తి' - భిత్తి నెత్తి మీఁద నుండదు గావున, భూమ్యాసన్న మయినసభోభాగమే, అక్కడి దిగంతమే, ఇట నిర్దేశింపఁబడినది. 'పలువన్నె' - ఇంద్రదాయధమును పలువన్నెలు గలదే.

'రత్నచ్ఛాయా వ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్య మేత త్పురస్తాత్'

సర్వీకాగ్రా త్రప్రభవతి ధనుః ఖడ్గా మాఖిణ్డాలస్య—.'

మేఘు.

'పెద్ద' - మింటిగోడకు చాలినంత; ఇంటిగోడకు మింటిగోడ ఎన్నిరెట్లో అట్లే ఇదియు ఇంటి జెట్టికి అన్నిరెట్లు. 'నడచెడు' - వర్షధారలు గాలికి కడలుచుండును. ఆకంపమునకును జెట్టినడక కునుసామ్యము. ఈసామ్యము మిక్కిలియు సాంగియున్నది. కట్టజెట్టికాళ్లు నడచునపుడు వేటు వేటుగా కనఁబడక మొత్తముగాఁ గనఁబడును; వానకాళ్లును అట్లే. జెట్టికాళ్లును వన్నెచేతను చలనముచేతను ఇరుగువలె నే యుండును, వానకాళ్లును అట్లే. 'కార్కాను' - 'కార్కాన్న కటికి చీకటి మొగి ల్పొత్తంటి గురిసిన వడగండ్లగుం పనంగ' పారి. 'కట్టజెట్టి' - (శతపథీ - సం.) ఇట కట్టశబ్దము ఉద్దిప్తమయినజెట్టిబాటి యిది యని విశేషము తెలియుటకే గాని, కట్టు సామ్య ములోఁ జేరినవి గావు.

'దిగంతమునకొ' - ఏకకాలమున పెక్కు శక్రధనుస్సులు ఉండవు గావునను, జెట్టియనియు ఏకవచనమే కలదు గావునను, దిగంతమునకొ అని ఏకవచనమే సమీచీనము. 'శక్రకార్యుకపుం బెద్ద పలువన్నెకట్టజెట్టి' - రూపకసమంబును కర్మధారయవిశేషమే గావున ఇట పుగాగ మము వచ్చినది.

చ. ఒకచినుకు న్ససస్య యగు నుర్వికి డిగ్గఁగ నీవు మూఁగి చా

తకము, లటంచు లోఁ గనులి దట్టముగా నలమేఘుఁ డాడు చుం

డక చన నూఁదఁగాఁ దొరఁగు నాశపుటుండలు వోలె రాలెఁ గ

క్కక పడువ్వు ధారల ముఖిన్దము లై కరకానికాయముల్.

౯౦

చాతకములు = వానకోయిలలు, మూఁగి = తనచుట్టును దట్టముగాఁ గ్రమ్మకొన్న వై, ససస్య = వైరులలోఁ గూడుకొన్నట్టిది. అగు - ఉర్వికికొ = భూమికి, ఒకచినుకుకొ = ఒక బొట్టుపై నను, డిగ్గఁగకొ ఈవు = దిగ నీయ కున్నవి, అటంచుకొ = అనుకారణముచే, అలమేఘుఁడు = ప్రసిద్ధుఁడైన జలధరుఁడు, లోకొ = మనస్సులో, కనలి = కోపగించినవాఁడై, దట్టముగాకొ = చినుకులు నేల రాలుటకు సందులేనియట్లుగా, అడుగుండక = ఇటునటుం జరించుచుండుటను మాని, చనకొ = పోవునుగాక యని, ఊదఁగాకొ = ముఖవాయువులో ప్రేరణ నేయఁగా, లొరఁగు

నాళపుటుండలవోలెన్ = రాలుచున్నగొట్టపు గుళికలో యనునట్లుగా, క...ల్ - కరకా = వడగండ్లయొక్క - నికాయములు = సమాహములు, పడు వర్షధారలన్ = కురియుచున్నవర్షధారలయందు, ముఖస్థములై = అగ్రమున నున్నవై, తక్కక = వారక, రాలెన్ = పడెను.

వానకోయిలలు చినుకులకై మేఘముకడ మాగుటయు, వడగండ్లు తాము ముందును తమ వెంట వర్షధారలునుంగా రాలుటయు నెట్లుండెననగా, మేఘుడు 'ఈవానకోయిలలు నన్ను దట్టముగాఁ జుట్టుకొని ఒకచినుకునైనను ససస్యయైనభూమికి దిగనీయక నావాన సంతయు తామే కాఁజేయుచున్నవి', అని వానికై గోపగించి, వాన క్రిందికి దిగునట్లు వానిని ఎడమెడముగా తలుమువాడె, నోటిగాలితో గొట్టపుగుళికలను ఊదఁగా ఆగొట్టములనుండి ఆగుళికలు రాలుటయో యనునట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

'ఒక చినుకు' - ధృత్యలేశవిశేషసామ్యభావన. 'ససస్య యగునుర్వి' - బిడ్డలశబ్దవంటి దని ధ్వని, లేదా, గర్భిణివంటి దనియేని. 'డిగ్గఁగనీవు' - ఎంతదట్టముగా నున్న వనఁగా పైని వెల్లువ గొన్నను నీటిచుక్క క్రిందికి జాలునంత; 'నువ్వును చల్లినం గ్రిందరాలనట్లు' ఆన్నట్లు. 'లోక' - పైకి చెప్పలేనది, ఊటుము లేనది. 'దట్టముగా ఆడుచుండక చనక' - మేఘుడు చాతకములయందును సడయుడే, వానిని వర్షమున కడ్డపడక యుండునట్లుగా ఎడమెడముగా నుండునట్లు నిలుపుటకే అతనియుద్దమముగాని, వానికి జలమే లేకుండఁజేయ గోరొకొన్నవాడు కాఁడు అని భా. చాతకమును వానచినుకులకు మేఘునిం జుట్టుకొన నేల? ఎల్లెడ నీళ్లు త్రొగ రాదా యనిన, వానికి నేలఁ బడిననీరు వ్యాధికరము. అట్లే మేఘుటికే - "సర్వసహాపతితమమృత చాతకానామ్ ఇతిశాస్త్రా ద్భూస్పృష్టోడకస్య తేషాం గోగహేతుభ్యాత్." "అడుచు" ఎక్కడ చినుకుపడునో అక్కడికేల చరించుచుండుటచేత. 'నాళపుటుండలు' - పట్టపెటకాండ్రు నోటఁ గొన్నియుండల నుంచుకొని, వానిని ఒకకొన నోటంబెట్టుకొన్నయొకగొట్టము ద్వారముగా ఊపిరి గాలి త్రోవుడుచే పట్టలమీదికి ఊదఁగి వానిని గూల్చుట ప్రసిద్ధము. ఆవిధముగా మేఘుడు ధారలనెడిగొట్టములతో వడగండ్లనియెడి యుండలను వానకోయిలలను గుఱిపెట్టి యుండఁగి వానిం జెడఁగొట్టెనని భావము.

'కవజక్కవలు వాయఁ గోనాళములఁ జందురుఁమాఁడుపటికంపు టుండలనఁగ' పారి. ధారలే నాళములయట్లుండురేని ధారలు లెక్కకు మిక్కుటములు, అన్ని నాళములను చెప్పినట్లు గదా అగును; వేటరి ఒకనాళముతోనేగదా పిట్టలం గూల్చును; అనిన మేఘుడు మహాకాయఁ డగుటచే సన్నగొట్టములే చాలియుండుటచేత ఒక్కుమ్మడినె పెక్కుసన్నగొట్టములను నోట నూఁదఁగలఁడనియు, సన్నగొట్టములేగాన ధారలకు సాటియే యనియు, తలంపవచ్చును. 'ముఖి' - ఇది గొట్టమునుండి వెలువడుటను సూచించుచున్నది. 'పడు' - నాళసాదృశ్యవిషయమున అధోముఖముగా గుఱిపెట్టఁబడిన - 'వర్షధారలన్' - అని వ్యస్తముచేయుటచే ముఖశబ్దముతో నేకదేశాన్వయము తప్పను. 'ముఖస్థములై' - వేటరినోటనే నాళముండఁగా, ఉండమాత్రమే గుఱిమీదికిం బోవును; (ఇట క్రిందఁబడును అనుదము.). ఆసాదృశ్యము వడగల్లు ముందుగానే పడునేని కలుగును. అట్లు ధారనువీడి ముందుగా వడగల్లు పడునా? అనిన - వాస్తవముగా బరువు-తేలిక, గడ్డ-ద్రవము, అనుభేదము లేక సకలపదార్థములును పైనుండి క్రిందికి సమకాలముతోనే పడును.

అయినను బరువెక్కువది త్వరగానే పడు ననియు, బరువుతక్కువది ఆలస్యముగా పడు ననియు విమర్శహీన మయినభ్రమ. గొప్పగణకులకును ఈభ్రమయుండినది.

‘భూః ఖేఽధః ఖలు యా తీతి బుద్ధిః శ్చౌద్ధ మధా కథమ్

జాతా యాతం తు దృష్ట్యాసి ఖేయత్ క్షిప్తం గురు క్షిలిమ్.’

యది భూరథోయాతి తదా శరాదిక మూర్ధ్వం క్షిప్తం పున ర్భువం నైష్యతి। ఉభయో రథోగ మనాత్। అథ భూమే ర్మన్తా గతిః శరాదేః శీఘ్రాతదపి నాయతోగురుతరం శీఘ్రం పతతి। ఉర్వ్య తి గుర్వీశరాది రతిలఘుః। శేషాద్ధ ఏవం దృష్ట్యాసి భూ రథో యాతీతి బుద్ధిః కథ మియం తవ వృథోత్పన్నా।’ అని గోళాధ్యాయములో భాస్కరాచార్యునివచనము. ‘కరకా’-‘పక్షోపలస్తు కరకా’ - అను.

సీ. ఎలగోలుజల్లు ము న్నెల్లి పల్లి నేటనా

ల్పడి గాలి నట్టిండ్ల దడిపి చనగ;

నట్ట తో వడగండ్లకట్టాపులు దుమార

మాపులు రేచి రెండవదియు జన;

మఱి మాండవది నిల్చి మెఱసి బిట్టుటిమి శీ

కరవారి సృష్టి జీకటిగ నలమ;

నుయ్యెలచేరుల యోజులైపై వెండి

జల్లులైజల్లులై ల్లెల్లుకోనగ;

తే. భూభద్రాపాది దుర్భరాంభోధరింపు

వడి మున్నెండు రేచిలక కడివ నంచి

నట్ట మామారని ధాదోడు మిక్కి మొంది

విన్ను మన్నును నొకటిగా వృష్టి బలసె.

౯౦

ఎలగోలుజల్లు - మొట్టమొదటివాన, ముక్ = మంచుగా, పెళపెళ = పెళపెళ, ధ్వనితో, గాలి = గాలికారణముగా, ఏటవాలుపడి = అయిదాలగా దిగి, నట్టిండ్ల = ఇంటిమధ్యప్రదేశములను, తడిపి = తడియజేసి, చనక = నిలిచిపోగా, తోక = వెంటనే వడగండ్ల కట్టాపులు = వడగండ్లమొక్క (వడగండ్లవలనం గలుగునట్టి) ఆవిరులను, దుమారము = దుమ్మును, ఆపుల = (చాలియుం బాలని చినుకులు రాలి నేల తడిసియుం దడియక యుండగా మట్టివాసన కొట్టుచు లేచునట్టి) యాదులను, రేచి = రేగజేసి (లేపి), రెండవదియు = రెండవజల్లును కూడి, అట్ట = ఆతొలిజల్లువలెనే, చనక = నిలుకవయే పోగా, మఱి = అటుగాక, మాండవది = మాండవజల్లు, నిల్చి = నిలుకడగా నుండి. మెఱసి = మెఱుపులు దాల్చి, బిట్టు = పెల్లుగా, ఉఱిమి = గర్జించి, కీకరవారి = తువ్వరనీటిచేత, సృష్టి = విశ్వము, చీక టిక = ఇరులుకొనునట్లు, అలమక = ఆవరింపగా, ఉయ్యెలచేరులయోజు = ఉయ్యెల గొలుసులవైఖరిగా (అనగా-ఇటువాలిన జల్లు ఇచ్చే నిలుకక అటు జరుగుచు, అటునుండి మరల

నిటు జరుగుచు), పెన్పెన్ = మీదమీద, పెండి = మరల, జల్లుపెన్ = వానమీద, జల్లు = వాన, పెల్లు = మిక్కుటముగా, అల్లుకొనగన్ = పెనచుకొనగా, భూ...డిన్ - భూ = నేలకు - భీదా = భేదనమును - ఆపాది = కలిగించునట్టి - దుగ్ధర = సహింపరాని అంభః = నీటియొక్క - భర = పెల్లదముయొక్క - వడిన్ = వేగముచేతను, మరుత్పుంపున్ = గాలియొక్క విసరుచేతను, తెరలక = తెఱపితేకుండ, కడవ = బానను, వంచినట్లు = వంచినరీతిగా, ధారా ఓళుము = నీటి బృందము, విక్రము = ఏకభావమును, ఒంది = పడసి, విన్ను = ఆక సంబును, మన్నును = నేలయు, ఒకటిగాన్ = విక్రమిండునట్లుగా, వృష్టి = వాన, బలసెన్ = అంతటను వ్యాపించెను.

మొదట ఒకవాన పెళిపెళిధ్వనిపూర్వకముగా వచ్చి గాలిచే ఏటవానై, ఇండ్లలోనికివచ్చి, నట్టిండ్లను తడిపి, పోయినది; పిమ్మట రెండవ వడగండ్లతోగూడ వచ్చి వడగండ్లచలువయు భూమియొక్క కాకయుం గలియగా జనించునావిరితోడి మట్టిభూభిని, (మట్టివాసనతోలేచెడి యావిరినిరేగఁజేసి), ఆతొలివానవలెనే తానును అంతటితో నిలిచిపోయినది; మూడవజల్లు ఆరెండింటివలెగాక నిలుకడవహించి మెలుపులు మెఱసి పెల్లుగా గర్జించి, తువ్వరయై విశ్వమంతయు ఇరులుకొనునట్లు కమ్మకొన్నది. పిమ్మట క్రొవజల్లు పిక్కుపడిరియు దానిమీదిజల్లు అంతకన్నం దక్కువవిరివియు, ఆమీదిజల్లు మఱియుం దక్కువకంటెయుం గడిగి, ఉమ్మాలచేరు లేవిధముగా ఊర్ధ్వమున ఒకముడిగా కలసియుండి క్రందికివచ్చినకొలఁదయు పశాలతిహెచ్చి, ఇటునుండి యటు, అటునుండి యిటు ఊగుచుండునో, ఆప్రకారము జల్లులదొంతరి డిగి అన్నియు నొండొంటితో పెనచుకొని మబ్బుమొదలకొని యొకటే జల్లయినవి. అనంతరము నేలను బ్రద్దలునేయు నట్టి నీటిమొత్తంపు భారముయొక్క వేగముచేతను గాలియొక్క విసరుచేతను, పెక్కుపెక్కు ధారలుకూడి ఒక్కొక్క మహాస్థూలధారగా అగుచు అట్టి స్థూలధారలు నీటికడవ వంచినట్లు హోరు మానుధ్వనితోపడుచు, తామును నడుమ సందులేనియట్లుగా క్రొక్కిరియుచు, ఆకసమునకును నేలకును నడుమ యెడముపోయి ఆరెండు ఒకటయగునట్లు వర్షము గురిసినది. -- స్వభావోక్త్యలంకారము. 'ఉ య్యైలచేరులయోజన్' - నివర్ణన, 'భూభీదా' - అతిశయోక్తి, 'కడవవంచినట్లు' - ఉత్పేక్ష. 'విన్ను... ఒకటిగా' - అతిశయోక్తి.

'ఎలగోలు' - ప్రథమ ప్రసరణము - ఈపదము ఆదిలో నేనాముఖప్రసరణమునకుం చేరుగా నుండి పిమ్మట గౌణలక్షణచే ఇంచుక యర్థభేదములం బొందిన దని తోచుచున్నది. 'నట్టిండ్ల' పఱకును పొచ్చుట ఏటవానచేత.

'ఆవులు రేచి రెండ్లవదియుజన' - అవగాహమునకు స్వరయతి; -

చ. 'గవిలోబెబ్బలిదాగి గుడ్డుమెఱుమంగా గాంచి రాజేసెనే

యవడి న్నాణము వెంటనే నిగిడి పైకట్లైచి రానేసె రెం

డవకాండంబు దదప్ర్రమం గొనక డాయన్ వచ్చికొట్టెయక

ప్రవిభిన్నం బయి నేలఁ గూరెఁ బవిధారాభిన్నశైలాకృతిన్' మను. ౪. ఆ.

'అట్టె' - సామ్యము చనుటయందే; 'అదియున్' - ఇందలి యుశబ్దంబునకును చనుటయందే అన్వయము. 'మఱి' - భేదార్థకము; 'సృష్టి' - ఇట సృజింపఁబడిన ప్రపంచము అర్థముగాని, సృజించుట అర్థముగాదు. 'ఉ య్యైలచేరులయోజన్' -

‘ఉయ్యాలచేరు లనగా । నయ్యరువాగులును దఱిమి యటు దిరుగుచు బ
ల్కయ్య మొనరించి యింతుక । డయ్యక యొడ్డవయ్య బెట్టుటయు నట్టియెడక.
శువలయాశ్వ. 2. 132.

‘ఓహరి సాహరి నుయ్యాలచేరు గా

వెనుకొంచుఁ దెరలుముఁ దెనఁగు నెడలు.’ భార. విరా. 3 (165).

‘భరంపువడి’-బరు వెక్కు పయినకొలది క్రిందికి పడుటలో వడి యొక్కవ యగు నని కవియభిప్రాయము. ‘మరుజ్ఞుండు’ - ‘మృజ్ఞావాతః సప్తప్తికః’ అను. వానతోడి గాలికి యుండు యనిపేరు.; కావున నిట మరుచ్చబ్బను ఎక్కువ, కావున యుండుకు విగరు అని లఘ్యైర్థము చెప్పవలసినవచ్చినది. ‘కడవ వంచినట్టు’ - కడవకు నోరు కడుపుకన్నంగాని కడుపునంతగాని వెడల్పుగావున, దానిని వంచినచో లోనినీరెల్ల ఎంతవంచిన నంతక్రిందికి కుమ్మరిల్లును. - ఆవిధముగా అతిసూలముగా మబ్బులోని నీరంత ఒక్కుమ్మడినే కుమ్మరిల్లునట్లు అని భావము.

మ. అలపర్జన్యఁడు కేకిపాత్రములగుం పాడించుచో మేఘమం

డలపుక మద్దెళ గుంగ లేవను, మరున్మార్దంగికుం డర్థి నొ

ర్థ లలిక నేలకు వ్రాలుచు న్నెగయుచుం దారాడునల్లెజ

ల్లులుఁ గెంగుచ్చులు నయ్యె, ధారలును దల్లోలేంద్రగోపంబులుక. ౯౨

అలపర్జన్యఁడు = ప్రసిద్ధుఁ డయినయంద్రుఁడు, కే...పు - కేకి = నెమళ్లనెడు- పాత్రముల = నట్టువులయొక్క - గుంపు = సమూహమును, అడించుచుక = నాట్యమాడించునప్పుడు, మేఘమండలపున్యదైశ = మబ్బులమొత్త మనెడుమృదంగమును, మరుత్ మార్దంగికుండు = గాలియనెడుమద్దెళగాఁడు (దేవమార్దంగికుండియు), అర్థి = ఉత్సాహముతో, కుంగక = క్రిందికి వచ్చునట్లును, లేవను = పైకిలేచునట్లును, ఒత్తిక = త్రోయగా, ధారలును, త...లుక - తత్ = ఆధారలయందు- లోల = సత్తిములయిన- ఇంద్రగోపంబులుక = ఆరుద్రపురుగులును, లలిక = అందముగా, నేలకు = భూమివైపు, వ్రాలుచుక = దిగుచును, ఎగయుచుక = పైకిపోవుచును, తా...లు- తారాడు-జీరాడు (చుండునట్లు), ఆతెల్లజల్లులుక = తెల్లనియాజాలయుగాను, కెంగుచ్చులుక = ఎఱ్ఱనికుచ్చులుగాను, అయ్యెక = బిప్పినవి.

దేవేంద్రుఁడు నెమళ్లనెడి పాత్రములను గుంపుగా నాట్యమాడించునప్పుడు మద్దెళగాఁడు మేఘమం డలమనెడి చుదైశను నటనానుసారముగా క్రిందికిని మీఁదికిని దించుచును ఎత్తుచును ఉండగా, అమేఘమండలముతోఁగూడ క్రిందికి వచ్చినపుడు(భూమికి) చేరువుననుండియు, అది పైకిం బోయినప్పుడు (భూమికి) దివ్యననుండియు, మేఘమండలమునుండియే వ్రాలుచుండు వర్షధారలును వానితుదినుండెడి యారుద్రపురుగులును, మృదంగము క్రిందికివచ్చినను పైకిపోయినను మృదంగమునుండియే వ్రేలుచుండు తెల్లజాలరులును వానితుదినుండెడి యెఱ్ఱనికుచ్చులుంగా నొప్పుచుండినవి. రూపకాలంకారము. ‘కుంగను లేవను,’ ‘వ్రాలుచున్నెగయుచుక’ అని యథాసంఖ్యాలంకారము.

‘మేఘమండలపున్యదైశ’- ముగంతపూర్వపదము, కర్మధారయవి శేషమయిన రూపకసమాసము; కర్మధారయముగాన మువర్ణికంబునకు ప్యాదేశము. - (బాల. సంధి 31). సుగాగమంబు

పుంపులకు పరుషసరళములకుముందే విహితమైనను 'గరువపుష్కరువు' అను ప్రయోగంబునందుం బోలె నిటవచ్చినది. (బాల. సంధి. 24). 'ఇంద్రగోపంబులు' - ఇంద్రుడు గోవుడుగా (రక్ష కుడుగా) కలవి - వర్షకాలమందు పుట్టునట్టివిగాన అపేరు. 'కెంగుచ్చులు' - కెంపు + కుచ్చులు - ప్రాతాదికార్యము.

ఉ. ఓహరిసాహరిం బ్రథమ మొల్కెడుధారల గాడ్పు లేటనా

ల్లాహతి నీడ్చి, వీంగుప్రజలం గలవ, న్మోగి లొందె సంబుధృ

ద్వాహచలద్రథత్వము, మొద మ్మెఱుగ గన్ ధ్వజ మెత్త నొటగా

నాహదనం జెలంగుజన మాంతము నూళ్లకు బోవ రామియున్. ౯౩

ఓహరి సాహరిన్ = తండోపతండములుగా, ప్రథమము = తొలుత, ఒల్కెడుధారలన్ = పడుచున్న నీటిధారలను, గాడ్పులు = వాయువులు, హతిన్ = కొట్టుటచేత (వడిగా పీచుటచేత). ఏటవాలుగాన్ = వంపుగా, ఈడ్చి = లాగుచు, వీంగుప్రజలన్ = దిట్టలుగాని జనులను, కలం పన్ = కలతపెట్టెగా, మొగిలు = మేఘము, అం.. ము - అంబు భృద్వాహ = మేఘవాహనుడయిన ఇంద్రునియొక్క - చల ద్రథత్వము = నడచుచున్న తేలితనమును - ఒండెన్ = పొంది నది, మొదల్ = ప్రథమమందే, మెఱుంగు అనుభవము = మెఱుపనెడి తెల్కెమును, ఎత్త నొటగాన్ = ఎత్తుటచేత, అహవనన్ = అసమయమందు, జెలంగుజనము = అటనున్న జనులు, అంతము = తుదివఱకు, ఊళ్లకున్, పోవ రామియున్ = పోగూడక యుండుటను సయితము, (ఒండెన్).

విశేషముగా తొలుతం గురియుచున్న ధారలను గాలికొట్టి యేటవాలుగా లాగగా మేఘము ఇంద్రుని సంచరించుచున్న రథమో యనునట్లుండెను. దిట్టలుగాని జనులు వర్షమునకుం కలంగఁబడుట ఆరథ మీడ్చుత్రొక్కడునకు జడియుటయో యనునట్లుండెను. వర్షప్రతిబంధ కముచే జనులు ఊళ్లకుపోక నిలుచుట మొదటనే మెఱుగ గనుభవము నెక్కుంచినందున ఆయత్సవము ముగియునఱకు పోగూడమిచేత ఊళ్లకుం బోవమియో యన నొప్పుచుండెను. — రూపకానుప్రాణితో శ్రేష్టాలంకారము.

ఇట్లమేఘము ఇంద్రరథముగాను ధారలు దానిని లాగుటకై ప్రోకులుగాను, వాయువులు ఈడ్చుజనులుగాను, ధారలు నాగుదనకే మేఘము గమించుచుండుట రథము నడచుచుండుట గాను, చినుకులచే జనులు తడిసి కలతఁబడుట, రథమీడ్చు త్రొక్కటమునకు జడిసి అవలికె జరు గుటగాను, వర్షము వెలియువఱకు బయటికిరాక ఒదిగియుండుట ఉత్సవాంతమువఱకు ఊళ్లకు పోక ఉత్సవస్థలమందే ఉండుట గాను ఉత్త్రేష్టతము.

'ఓహరిసాహరిన్' —

'అహమహమికపేరు రహి నెక్కు నోహరి నాహరి యనగను' ఆం. భా. 2(221)

అంబువు = నీరు - అంబుభృత్తు = మేఘుడు - తద్వాహుడు = (తద్వాహనుడు) ఇంద్రుడు, 'సంక్రందనో దుశ్చ్యవన స్తురాహ శ్రేఘవాహనః' అమ. - 'అభ్యజము' = అను భవము, తద్ధర్మార్థక విశేషణము లగు నను కొనులకు ఉత్సలోపము ప్రయోగిసిద్ధము — 'సార్వ భౌముడ హరిశ్చంద్రుడన్వాడ' గా. హరి. 'అంతము' - ఆ + అంతము - అవ్యయభావ

సమాపము. 'ఆ'శబ్దము అభివిధివాచకము.—నూ. 'ఆజ్ఞార్యాదాభివిధ్యోః' - 'మర్యాదాయా మభివిధా క్రియామోగే వసద్ధయోః। య ఆకారః స జిత్రోక్తో వాక్య స్మరణమో రజిత్'। ఆత్మబోధా దైకజేతా దాలోక్య పరతైర్హరిః। ఆ ఏవం తత్త్వమర్యాదా ఆ ఏవం త త్కృ తం సుయా॥'

తే. మిగుల నామనిఁ బచ్చచాం పేయకముల

నమ్మి, కడపటం దము వైచి, నాండు మగుడ

రాసపడువారి నవ్వన ట్ల విచ్చె

గలయ మూతులు కేతకీగహనతతులు.

౯౮

ఆమనిక్ = వసంతర్తువునందు, పచ్చచాంపేయకములక్ = పసుపువన్నె సంపెంగలను, మిగులక్ = అధికముగా, నమ్మి = తమకు ఎప్పటికిని అవి యుండు నని నమ్ముకొని, తముక్ = గేదంగులను, కడపటం = అంతములందు (ఆరామముల వెలుగులయందు), వైచి = పొలువైచి, నాండు = ఆవర్ణ్యుడైనములయందు, మగుడక్ = మరల, ఆసపడువారిక్ = కోరెడువారిని, నవ్వన ట్లు = పరిహసించుచున్నవో యనునట్లు, కేతకీగహన తతులు = మొగలివాటికలసమూహములు, కలయక్ = ఎల్లెడలను, మూతులు = నోరులను, అల్లక్ = బియ్యన, విచ్చెక్ = తెచ్చినవి.

పూర్వము వసంతములో సంపెంగలు పూవంగా వానిని ధరించి, అవి శాశ్వత మని నమ్ముకొని గేదంగులను తిరస్కారముచే దూరముగా వైచివారు ఇప్పుడు సంపెంగలు లేనందున తెలివితెచ్చుకొని, ఇప్పటి యా గేదంగులనే కోరుటం గని గేదంగివనవాటికలు వారిని చూచి హేళనముగా నవ్వచున్నవో యనునట్లు కంచెలలో నెల్లయెడలను గేదంగులలో పూలు వికసించెను.—ఉత్పేక్షాలంకారము.

'ఆమని' - 'పంట యొచ్చిడి నేయించుపని వసంత! మనువిభాసిల్లుచుండు నామని యనంగ' ఆం. భా. 3(51). 'చాంపేయకములక్'—'చామ్పేయశ్చప్పకే' అను. చంపకము అనగా సంపెంగ, వసంతర్తువునం బూచును. 'కడపటం' - ముండ్లయాకులనిగాన మొగలి తోటలసరి హద్దు కంచెలలో నాటబడును. అట్లు నాటుటనే దూరానవైచుటగా చమత్కరించుట. కేతకీ వర్షాపుష్పము: 80వ పద్యముటికం బూచునది. మొగలిపువ్వు తెలుపు-నవ్వునుం దెలుపు కావున హేళనమునకైన నవ్వగా నుత్పేక్షితము.—'యశసిధవళతా వర్ణ్యతే హాసకీర్త్యో'సా.ద.- 'మూతులు' - మూతులయాకారముగలవైన పుష్పములు.

చ. అనయము నందనంపు దివియందునె యుండి, ప్రసూనవాసనల్

గని, పట తెంచిపోవు నలకారుమెటుంగులె పోవ రాక చి

క్కెనొ నవగంధలుబ్బభుజగీపరి వేప్తన నా, మొగళ్ల పిం

డునఁ జెలఁగెం బసిండితగడుం దెగడుం బువురేకు మొత్తముల్.

౯౯

అనయము = ఎల్లప్పుడు, నందనంపు దివియందునె = నందనవనముతోడి యాకాశమందే (స్వర్గమందే యనుట), ఉండి=కాలము గడపి, ప్రసూనవాసనలు = నందనవనపుష్పముల పరిమళ

ములను, కని = పొంది, నటించి = పలుకునవచ్చి, పోవు అలకారు మెలుంగులె = మరలమింటి
 కేగ నుద్యమించిన యావర్షకాలపు మెలుపులే, నవ...నక - నవ = క్రొత్తవైన, గంధ = పరి
 మళములయందు - అబ్బ = ఆసగొన్నవైన - భుజిగీ = ఆడుబాములయొక్క, పరివేష్టనక =
 చుట్టకొనుటచే, పోవరాక = పోవశక్యముగాక, చిక్కెనో = భూమియందే నిలిచినవో, నాక =
 అనునట్లుగా, మొగళ్లపిండునక = మొగలిడొంకల సమాహమునందు, పసిండితగడు = బంగా
 రపురేకును, తెగడుంబువురేకు మొత్తముల్ = నిందించునట్టి పువ్వులరేకుల సమాహములు,
 చెలంగక = సొంపారినవి.

ఆసమయంబున కేదంగిపొదలయందు బంగారువన్నెపువ్వులు మెండుగా పూచినవి; వానిరేకు
 లెట్లుండెననగా - వర్షకాలపు మెలుపులు నందనపనముతోడిదైన యాకాశమందు చిరకాలము
 ఉండి ఆనందనోద్యానపుదివ్యపుష్పములపరిమళములను సంగ్రహించుకొన్నవై, తమ కాధారము
 లయిన మేఘములు వర్షించుటకై నేలకు ఈ మొగలిడొంకలకడకు గిగివచ్చుడు, వానితోఁగూడ
 తామును వచ్చి, యిట తమ యాయపూర్వసిద్ధపుష్పసౌరభమున కాసగొన్న మొగలిసాగువులు
 ఆడువి తమ్ముం జుట్టుకొనగా, మఱిపోవుటకు శక్తిలేనివై, యిటనే నిలిచిపోయినవో, ఆనున
 ట్లుండెను. - ఉత్ప్రేక్షాలంకారము. 'పసిండితగడుం బెగడుం బువురేకు మొత్తముల్' - ఉపమ.

మొగలిడొంకలలో మొగలిసాగువును మల్లెనోటలలో మల్లెసాగువులును అని సర్ప
 విశేషముండుట ప్రసిద్ధము. 'పటించెను' - ఆమంద్రవ్యాపహరణముకావించినందులకు ఆమరులు
 దండింతు రను భయముచేత వడివడిగా పలాయన మగుటయు, మెలుపుయొక్క అతిశీఘ్రమయిన
 గలియు నూచితములు. - 'భుజిగీ' - స్త్రీలింగముచేతను, ఆలింగనార్థకమయిన పరివేష్టనశబ్దము
 చేతను, ధనముసంపాదించుకొని వచ్చినవానిని కన్యబాజుగొను చేయులవ్యాపారము ఆడు
 బాములంగును, వారివలలలోఁబడి వదలిపోలేక చిక్కుకొను లంపటుని వ్యాపారము మెలుంగుల
 యందును ధ్వనించుచున్నది. - 'పసిండి' - ఇటకాంచనకేతకి చెప్పబడినది: దానిపువ్వులరేకులు
 బంగారు వన్నెగలవి. - తెగడు - ఇది యుపమా వాచకము.

'స్పర్థతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్హతి

అక్రోశ త్యవజానాతి కదగ్ధయతి నిద్రతి.

తస్య చానుకరో తీతి శబ్దా స్సాన్యశ్యవాచకాః;

ఉపమా యా మిమే ప్రోక్తా కవీనాం బుద్ధిసౌఖ్యదాః.

దండి.

'తెగడుంబువు' - 'తెగడు' అనుపదము తద్ధర్మార్థక క్రియాజన్యవిశేషణము, అట్టి యుదంతమునకు
 అచ్చు పరమగునపుడు నుగాగమము విహితముగాని, హల్లుపరమైనపుడు విహితముగాదు. చూ.
 బాల. సంధి. 32 - మఱి దీనికి గతియేమన: -

'ప్రభలు నభోవిటంకమున భానుమరీచులఁ బ్రోదిసేయఁ గౌ

న్తుభనిభనూత్నరత్న పరిఘోభిత మై గరుడాశ్మపేరు

గ్విభవము పొల్పుగం జవిక విద్రుమపాద నువర్ణవీతిపైఁ

బ్రభుత దలిర్ప మామ వనుపక వసియించె నుదంచితస్థలికా'

అను మనుచరిత్ర పంచమాశ్వాససప్తతితమపద్యమందలి 'పొల్పుగంజవిక'కు ఏగతియో దీనికిని
 అదే గతి. దానిని 'పొల్పుక్రొంజవిక' యనిమార్చెద మందురేని, ఇట్ల'తెగడక' బువు' అని మార్చి

కొని, తెగడుటకై అని అర్థము చెప్పుకొని తెగడునట్టివి యనిభావము గ్రహింపవచ్చును. 'ఊరం గాయలు'ను ఇట్టివే. మార్పు సమ్మతవేని 'తగడున్నగు క్రొంబుపు' అనిమార్పుకొనుండు.

చ. బలుసెక నించువి ల్లడుగుల బట్టినదే యిపు డాకుబూదిగెం

పులఁ ద్రిరుచిత్య మూఁది, మహిముష్టిబిగిఁ దివిఁ గ్రాయుమాక్తికం
బులజడి జమ్మనం దొరంగుఁ బో; యిది యింద్రునిదేని, పుట్టరాఁ
గెలసము నాఁగ బో ల్విలుజగిం గరకాస్రతి నొప్ప మేఘముల్.

ఇంచుపల్ల = మన్మథుని పిల్లయినచెఱకుగడ, బలుసెక = రుస్సహ మయిన వేసవి వేంద్రములో, అడుగులబట్టినదే = నాశమైనట్టిదే (నేలఁ బాతఁబడినట్టిదే), ఇపుడు = వర్షర్తు పునందు, ఆకుబూదికెంపుల = ఆకులచేతను బూడిదచేతను ఎఱ్ఱనితోలుచేతను, త్రిరుచిత్యము = మూఁడువర్ణములు కలది యగుటను, ఊది = వహించి, మహిముష్టిబిగి = మన్మథుని పిడికిటి యొత్తుచేత, దివి = మింటియందు, క్రాయుమాక్తికంబాలు = నెల్లిగ్రమ్మములైయున్న, బడి = వానయందు, జమ్మన = జమ్మనెడు శబ్దముతో, తొరంగుఁబో = రాలుచున్నవి నుమా; ఇది = ఈధనుస్సు, ఇంద్రునిదేని = ఇంద్రునిదే అగునేని, పుట్ట = వర్షకమునుండి, రా = లేచుటకు, కెలసము = దనియేను, నాఁగ = అనుటకు, పోల్ = తగినట్టి - పిలుచి = ధనుఃకాంతిగోను, కరకాస్రతి = వడిగండ్లరాలుటచేతను, మేఘములు, బప్పెను.

ఆవర్షర్తుపునందు మేఘమున మూఁడువన్నెలతోఁడి యింద్రధనుస్సు బహిరుటయు, వానతోఁగూడ వడిగండ్లరాలుటయు, నెట్లుండె ననఁగా? గ్రీష్మర్తుపులో నాటినచెఱకు ఇపుడు ఆకులపచ్చనన్న - కణాపులం గ్రమ్ముకొనియుండు బూడిదయొక్క తెలుపు - తోలుయొక్క రెండుపు - అనెడు మూఁడువన్నెలతోఁడెద్దగడ గా ఎదుఁగఁగా, అది తన విల్లనుటచేత మన్మథుఁడు దానితో నొక్కుమ్మడి లోకమునెల్లం గఱిపెట్టుటకై దానిం గైకొనిపిడికిట బిగువుగాఁ బట్టుకొనఁగా, ఆబిగువుచేత అందుండి ముత్తైములు వెలి కురలి మింటినుండి వర్షముతోఁగూడ రాలుచున్నవి. తెలియనివారు ఆమువ్వన్నె వింటిని ఇంద్రుని దందురు. ఇంద్రుని దై నచోఁ పుట్టనుండి యేల వచ్చును? వడిగండ్లత త్తైము నెఱుంగరు; ఆవి మదనుని యాచెఱకువింటిముత్తైములు; ఇట్లని వచించుటకు తగియుండెను. హేత్వపహ్నవానుప్రాణిగో త్రేక్షాలంకారము.

'సెక' - చెఱకును ఎండఁగొట్టి నాశము చేసిన దనుట - సెగ వేసవిధర్మము, చెఱకును వేసవిలో నాటుదురు. 'అడుగుల బట్టుట' - నేలంబాదుకొనుటయు నాశమగుటయు. 'బూది' - తెల్లగా బూడిదవలె నొకపథమయిన ధూళి చెఱకుగడ కంటుకొనియుండును, తుడిచిన మనచేతికి అంటు కొనును. 'త్రిరుచిత్యము' - ఇంద్రధనుస్సామ్యమునకు. ముష్టిబిగిచే బాణప్రయోగసమయము నూచి తము. అప్పుడు పిల్ల వంగియుండును, ఇదియు ధనుస్సామ్యమునకు. లోకమునంత ఒక్కమాటు గుఱియిడువాఁడై మరుఁడు దివిం జేరినాఁడు; కావున ఆతనిపిల్లను దివియం దున్నది. ఇదియు ఇంద్రధనుస్సామ్యార్థము; గడలు మిక్కిలి నిడుపుగా ఎదిగిన పని నుభియోక్తియు. 'మాక్తికం బుల' - చెఱకున ముత్తైములు పుట్టును:—

సీ. 'జలజముల్ స్థలజాతములు నాఁగ మాక్తిక' । జాతి ద్వివిధ మయి జగతి పెలయు;

బలదానపునిదంతపంక్తి వజ్రోద్ధత । ఘాతప్రక్షిల్లమై భూతలమునఁ

బదుమాఁడుతావులఁ బడియె; శంఖంబున! యువశిరస్థలమున జలధరమునఁ
గామినీవరహారికంత వంశ వరాహా । దం ఘోరగ ఘోరదంతములను
గీ. క్రొంచగళములఁ బుండ్రులు ఘన ముపర్వ । శాలి ను స్తంబశుక్తల సైంధవకర
టభుజములయందు బహువర్ణవిభము లయ్యె । వానిఁ దెలిపెద ననిపట్టువై శ్యవరుఁడు.'

హోలాస్యము. 3. ఆ.

‘వంశజము, కంకాభంబు వరము పోత్ర । సంప్రదించుట, క్తంబు చంపింపఁ’

జంబు నీలప్రభంబు, మంజులవరేణ్య । దంత పుండ్రులుజంబు పీఠప్రభంబు.’

ఇంద్రధనుస్సు పుట్టం బట్టు ననుటకుం బ్రమాణమును ౮౯వ టీకలోచూ. ‘కెలకము’-పనియధము
‘పనిశబ్దమువలె నే సంపర్కవశమున హేతువుం జెప్పెను. ‘పాన్ము’-ఇది పోవుధాతువుయొక్క
ప్రాధాన్యార్థకైకవచనము. క్రియాపదములకు అనుప్రయుక్తమై నిశ్చయముం దెలుపును; హలవ
సానంబులు పదంబు లగునపుడు ‘పో’ యనియు నగును.

చ. అతిజల మచ్చి గ్రోలె నితఁ, డంతయు నా నతివృష్టిదోష మకా;

మితి నిపు డబ్బతం బరిణమించినతోయమె చాలుఁ బంట; క

న్యూని నలధాతి గట్ట గగనంబున, వర్తులత న్నమంతతో

వృత్తి యగు నేతుమండలము ప్రి పరివేషము నుట్టె భానునిక. ౯౭

ఇతఁడు = ఈసూర్యుఁడు, అట్టిదోష = సముద్రమునుండి, అతిజలము = మిక్కుట మయిన
యుచకమును, గ్రోలెక = త్రాగినాఁడు, అంతయుక = అంతయుక మెల్ల, రాక = వచ్చినయెడల
(కురిసినయెడల), అతివృష్టిదోషము = అతివర్ష మనెడుచెలుపు, ఔను- సంభవించును, ఇపుడు,
మితిక = పరిమితముగా, అద్భుతక = మేఘసూపమున, పరిణమించినతోయమె=మాతినజలమే,
పంటకుక = సస్యపరిపాకమునకు, చాలును = సమృద్ధము, అనుమతిక = అనుతలంపుచేత, అల
ధాత = ఆబ్రహ్మ, గగనంబునక = ఆకాశమునందు, కట్టక = నిర్మింపఁగా, వర్తులతక =
గుండ్రముగా, సమ...తి- సమంతతః = చుట్టురా - వృత్తి = ఆవరణము, అగు- నేతుమండలము
ప్రీక = వలయాకారమయిన యానకట్టో యనునట్లుగా, పరివేషము = గాలిగుడి; భానునిక =
సూర్యుని, చుట్టెక = పరివేషించెను.

ఈసూర్యుఁడు సముద్రమునుండి చాలనీరు త్రాగియున్నాఁడు, అందు ఇప్పటికి మితముగా
మేఘరూపమున పరిణమించిన నీరే సస్యములకు చాలును, ఇంకను మేఘములై మరియునేని వర్ష
మమితమై భూమికి చేటు గలుగును; అని యూహించినవాడై బ్రహ్మదేవుఁడు కడమజలము
సూర్యునినుండి వెలువడకుండుటకై అతనిచుట్టును కట్టినయానకట్టో యనునట్లు మింటియందు
సూర్యునిచుట్టును అన్నిచోపులను గాలిగుడి పరివేషించినది. - ఉత్త్రేక్షాలంకారము.

‘అతివృష్టి’ - ఈతివాధలలో నొకటి, ఈతులు కృష్యవద్రవములు: -

‘అతివృష్టి రసావృష్టి రూషకాః శలభాః శుకాః

అత్యాసన్నా శ్చ రాజానః ప డేతా ఈతయ స్తన్వితాః’

‘పరివేషము’ - ‘పరివేష స్తు శరధి రుపసూర్యకమణ్డలే. అమ. ‘నేతు’-‘నేతురాశో స్త్రీయాః
పుమాక’ అమ.

తే. గగనరంగస్థలంబున మిగులఁ బ్రాధీ
మమునఁ గాళిక నీలికోలము నటించఁ,
బొరి మొగంబున రాలునిప్పుక లనంగ
గుంపులై రాలెమహి నింబ్రగోపనములు.

౯౮

గగ...నక - గగన = ఆకాశమనెడి- రంగస్థలంబునక = నాట్యప్రదేశమందు, కాళిక = మేఘజాల మనెడికాళికాదేవి, మిగులక = ఎక్కుడు, ప్రాధీమమునక = నేర్పుతో, నీలి కోలము నటించక = నీలిచీరకట్టుకొని నాట్య మాడఁగా, పొరిక = మెండుగా, మొగంబునక = ముఖమునుండి, రాలు నిప్పుకలు అనంగక = పడుచున్న యగ్నికణములతో యనునట్లుగా, ఇంద్రగోపకములు = ఆరుద్రపురుషుల సమూహములు, గుంపులై = మొత్తములై, మహిక = శేలమొడిక, రాలెక = పడెను.

అపుడు మిన్న నెడునాట్యధవనమునందు మేఘతతి యనెడికాళికాదేవి ఎక్కుడు కాశలముతో చిక్కిల్లు గ్రమ్ముచు చరించుట యనెడి నీలవస్త్రధారణపూర్వక నాట్యమును ఆడఁగా మెండుగా ఆమెముఖమునుండి రాలెడు నిప్పుకణములతో యనునట్లుగా ఇంద్రగోపకములు మొత్తము మొత్తముగా శేలరాలినవి. - ఈపక్షాంతాపితోత్రేతాలంకారము.

‘రంగము’-‘రజ్రం త్రితణి రక్త్యో నా రాగే నృత్యలే రణే’ నానా; ‘ప్రాధీమము’-‘ప్రాధిశబ్దముపై ఇమనిచ్చవ్రత్యయము గాదు, అనఁగా ఈశబ్దము సాగుచుగాదు; - అని వాచనమాత్రము. ఆంధ్రకవులు కొందఱు దీనిని ప్రయోగించుట సారవంతము. - దీనికిబదులు ‘కాశలమున’ లేక ‘పాటవమున’ అని పఠించిన నిష్కోషము. ‘కాళిక’- ‘మేఘజాలేచ కాళికా’ అను. ‘శివా భవానీ రుద్రాణీ కాళీ హైమవ తీశ్వరీ’ అను. కాశ్యేన కాళికా. ‘నీలికోల’ముం జెప్పట మేఘజాలము నీలముగావునను, కాళికయు నీలవస్త్రము ధరింపనిచో సంపూర్ణ సామ్యము కలుగదు గావునను. ‘కోలము’ = వేషము - శ. ర., ‘నీలికోల’మనియే శ.ర. పాఠము. ‘నిప్పుకలు’రాలుట ఉగ్ర దేవతగాన నాట్యించులి కాద్రావేయుచేత ఆమెకు ముసంభవము. చూ. ‘అప్పుడు క్రోధము కన్నుల నిప్పులు రాల్పంగ’ భార.శ.ర. ‘నిప్పుకలు’- కప్రత్యయము స్వార్థమున విహిత మయినను ఈశబ్దమున పాక్షికముగా అల్పార్థమున వచ్చును, అట్లే ఇట అగ్నికణములు అర్థము. కణములు కావేని ఏక కేంద్రగోపసామ్యాక్తి సరిపడదు. ‘గుంపులు’-‘తతులు’అనుపాఠమున సోనరుక్త్యము నోచుచున్నది, అత్యంత ప్రాచుర్యమును చెప్పటయందు వర్తనాసౌభాగ్యంబును గాని పింపదు; కావున ‘ఇంద్రగోపకములు’ అని పఠించుట నేలని యట్లు మార్పు చేయఁబడినది; ఇంద్రగోపమే ఇంద్రగోపకము. - స్వార్థమున కప్రత్యయము. ఈగూపము మహాకవిప్రియమే. -

‘భిభ్రాణా మృదుతాం శిరీషునుమశ్రీహరిభిః కావ్యైః

సద్యః కల్పి పట్టిమా మకరతత్తోచైవ తాలితైః,

ఏషా సంప్రతి బద్ధనా ద్విగళితై ర్బద్ధాకపుష్పోత్కరైః

రద్యాపి ఊతి రిన్ద్రగోపకశతై శ్శశ్నేవ సంలత్యతే.’

ప్రియదర్శిక.

శతశబ్దముచేత ఇవి గుంపులుగా రాలుటయు నూచితము.

ఇట్లే కణ్ణాగ్రమునకు - 'అవి నిప్పుకలుగావు మిడుంగులుం బురువులు' చిన్నయ్యనూరి.
నీతిచంద్రిక. 'కురిపె' । గనగనగన మనుచు నిప్పుకలు కుప్పలుగా' . పాండు. ౪. ర.

క. ద్యుమణికరాళి మొగిల్లయి

యమవస శశి గలయఁ గూర్చి హడ నొటయు, స

య్యమృతపుబిందులె క్రమ్మట

నుమిసెడు సనఁ గలయఁ గరిక లుడుగక రాలె.

౯౯

ద్యుమణి కర ఆళి=నూర్చుని కిరణములననుసారము, మొగిల్ల అయి= మేఘములుగా పరిణమించి, అమవస= అనూవాస్యనాడు, శశి = చంద్రుడు, కలయ= తమ్ము (అనగా నూర్య కిరణములను) కూడినప్పుడు, (ఆతనివలననుండి), కూర్చి=నేకరించికొని, హడను నొటయు=వర్షణ సమయము వచ్చినందున, ఆయమృతపు బిందులె, క్రమ్మట= మరల, ఉమిసెడు=క్రాయుచున్నవి, అన= అనునట్లుగా, వాన= వృష్టియందు, కరకలు=వడగండ్లు ఉడుగక=ఎడతెగక, రాలె.

ప్రతియమావాస్యయందును చంద్రుడు నూర్చుని నుండుం బ్రవేశించును; ఆనూర్యకిరణములు ఆసమయమున చంద్రునియమృతము త్రాగినవై, పిమ్మట మేఘములుగా పరిణమించి, వర్షాకాలము వచ్చిప్పుడు వానతో ఆయమృతపుబిందువులనుగూడ ఉమియుచున్నవో యనునట్లు వడగండ్లు అనవరతము రాలుచుండెను. - ఉత్పేక్షింకారము.

'మొగిల్లయి' - 'దత్తానందాప్రజానాం సముచిత సమయాకృప్తస్పృష్టే పయోభిః' నూర్య శతకమున నూర్యకిరణవర్షనము; దీనిచే నూర్యకిరణములు మేఘము లగుట జెప్పబడినది. చంద్రుని యందు ఆమృతము గలదు. చంద్రుడు అమావాస్యయందు నూర్యమండలముం బ్రవేశించును.

ఉ. 'వంచనఁ బొంది చేరువకు వచ్చినచంద్రునిజింక నేసి హ

ర్షించియుఁ దత్పుధారసనిషేచనచే నది చావకున్కి నీ

క్షించియు, నేటు దప్పె నని యేవిలు నమ్ములుఁ జాటవైచి ల

జ్జించి చరించుచుండుదురు చెంచెత లగ్గిరిసానుభూములన్.' పారి. హిమవద్వర్షనము.

'కలాః పోడశ సోమస్య శుక్లే వర్ధయతే రషః

అమృతే నామృతం కృష్ణే పీయతే దైవతైః క్రమాత్...

కలాపశిష్టోనిషీతః ప్రవిష్టః నూర్యమణ్డలమ్

అమాయాం విశతే రశ్మౌ అమావాసీ తతః స్మృతా.'

దేవీపురాణము.

'బిందులె' - వడగండ్లు బిందువులుగాఁ జెప్పబడినవి. బిందువులు ప్రవముగానుండును, వడగండ్లు గడ్డగానుండును. కావుననే వడగల్లు అనికేరు, కల్లనఁగా తాయి, ఆమృతబిందువులు నీళ్లతో గలసిపోక వేలుగానుండునా? అనిన మేఘమందలి జలశైత్యముచేత అవి ఘనీభవించి గుటికలై వేలుగానే ఉండి వేలువేలుగానే రాలు నని ఎఱుంగునది; కావున సామ్యము స్పష్టమే.

చ. స్ఫురణ మొగిళ్ళపై మొదలఁ బొల్చి, జలస్రుతి నాడునాటికిం

గరఁగుచుఁ బుట్టుచుండుమణికార్కురక్తిమ యెల్ల వెల్లిఁ గె

న్నురువులు గట్టినట్టులు గనుంగొన నొప్పె దదండ్రగోపముల్

గరగినవిండ్లయప్పనరుకై వడిఁ దెట్టువగట్టుపచ్చికన్.

౧౦౦

'మొదలన్' = ఆదిలో, 'మొగిల్లపైన్' = మబ్బులమీద, 'మృగణన్' = ప్రకాశముతో (దాలుతో), పొలిచి = ఒప్పారి, జలస్రవణన్ = నీటిప్రవాహముచేతను, నాఁడునాఁటికిన్ = ఏదినమునకు ఆదినము, కరఁగుచున్ = నీరైపోవుచు, నాఁడునాఁటికిన్ = ఏదినమున కాదినము, పుట్టుచున్, ఉండు(నట్టి దైన)-మణికొర్రుకరక్తిను = ఇంద్రధనుస్సులయొక్క యెటుపు, ఎల్లన్ = అంతయును, వెల్లిన్ = జలపూరమునందు, కరగిన విండ్ల యప్పనరుకైవడిన్ = అట్లే దినదినము నీరై పోయిన యామణిధనువుల పసరుపన్నెయో యనునట్లుగా, తెట్టువగట్టుపచ్చికన్ = ఒక ప్రక్కకు చేరుకొనియున్న తృణజాలమందు, కెన్నురువులుగ టైసో = ఎఱ్ఱనిరువు లాయెసో యను నట్లుగా, తత్ ఇంద్రగోపముల్ = ఆ వెల్లువలోని యాయారుద్రపురువులు, కన్గొన నొప్పెన్ = చూడ గమనియములుగా నుండెను.

ఏదినమున కాదినమేపుట్టుచు కరగిపోవుచు నున్న ఇంద్రధనుస్సుల బహుదినముల పసరంతయు వెల్లియందు తెట్టువగట్టినగోయన తృణజాలంపుఁదెట్టువ యొప్పుచుండెను; అట్లే కరగిన బహుదినముల యెటు పంతయు ఎఱ్ఱనిరువులైనకోయన నాజలపూరమందలి పచ్చికతెట్టు వలయందు ఇంద్రగోపములు చర్మనీయములుగా నొప్పుచుండెను. - ఉత్పేక్షలంకారము.

'నాఁడునాఁటికిన్'-నాఁటికినాఁడు-ఏదినమునకు ఆదినము; ఆప్రేడితముగాఁ గొన్నచో కొన్ని నాళ్లకు అని యర్థము కలుగును - 'నానాఁటికిఁ దీసిగట్లు నాగంబట్లు.' అన్నట్లు; అది యిటంబొసఁగదని అనాప్రేడితముగా నన్వయించుట. 'పుట్టుచుండు మణికొర్రుకరక్తిను' - కొర్రుకమట్లేయుండి రక్తిమహాత్రము ఏదినమునకాదినము పుట్టుటలేదు గావున 'ఉండు' అనుతద్ధర్మాత్మక విశేషణ మిట కొర్రుకముగోమాత్రము అన్వయింపవలయును; ప్రాథవ్యాకరణమందు సమాసపరిచ్ఛేదమున - 'కొన్నియెడల సిద్ధసమాసమధ్యగతపదంబులతోఁ దగ్గిన్న పదంబుల కన్వయంబుమాపఁటైడు, అని సూత్రంబును (35), 'వారి యస్మదీయోరుచయూహనాహములు' అని వారి వంశమునందుండి యుదాహరణంబును గలవు. ఈయుదాహరణములతోడి యితరగోదాహరణములవలన ఈసూత్రమందలి 'మధ్య' శబ్దమునకు ఆదిశబ్దముకూడ అర్థమయైనను, ఈయన్వయము మనోహరముగాదు; కావున ఈయేకదేశాన్వయమును తప్పించుటకై 'మణికొర్రుక సంతత కంపు' అనిపఠించుట రమణీయము. 'కెన్నురువులు' - ప్రాంతాదికాగ్యము.

చ. పెళపెళ మబ్బు బిట్టులును, భీతి విదూరశిలాంకుర చ్చటో

త్పలకిని యై ప్రియు న్నిదురవోవుహరి స్వడిఁ గొఁగిలింపఁగాఁ,

దలరి ధరిత్రి సాఁచుగలుదాలుపుఁగేల్లనఁ గంకణంపుమ్రోఁ

తలఁబులు దేల వండు పండు దాల్చి నదు ల్వేసఁ జొచ్చె వారిధిన్. ౧౦౧

మబ్బు = మేఘము, పెళపెళ = పెళపెళయని, బిట్టు = పెల్లుగా, ఉలుమన్ = గర్జింపఁగా, ధరిత్రి = భూదేవి, విదూ...ని - విదూరశిలా = వైదూర్యములయొక్క - అంకుర = శ్రొమ్యులకల - ఛటా = సమాహములచే - ఉత్పలకిని = మొలతెంచిన పులకములు కలది, వి,

ప్రియున్ = కాంతుని, నిదురవోవుహరిన్ = (సముద్రమందు) నిద్రించుచున్న నారాయణుని, వడిన్ = తటాలున, కొగిలింపఁగాన్ తలరి = ఆలింగనము సేయుటకై యుంకించి, చాచుగఱు దాలుపుఁగోళ్లు అనన్ = (భూదేవి) చాచుచున్న గగుర్పాటువహించిన చేతులో యనునట్లుగా, కంకణంపుమ్రోతలన్ - కంకణంపు = కంకణాయు (లను పేరిజలపళ్ళు) లనెడి (పసిడి) గాజుల యొక్క, మ్రోతలన్ = రొద లనెడిశింజితములతో, పులు = పచ్చిక, తేలన్ = తేలియుండఁగా, (తేలియున్నట్టి), వండు = వండలినిఁగిని, పయిన్ = ఉపరిభాగమునందు, తాల్చి = ధరించి, నదుల్ = ఏళ్లు, వెనన్ = వడిగా, వారిధిన్ = సముద్రమునందు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించినవి.

ఉన్నట్టి ఉండి నదులు పెచ్చుపెరిగినవై సముద్రముం జొచ్చుటను వర్ణించుచున్నాడు:-
మేఘము వెళ్ వెళ్ యని కఠోరముగా నులుముఁగా భూదేవి భయముచే నదిరినదై వైదూర్యమణి మొలకలనెడి పులకలు మేనంగలకై తనప్రాణేశ్వరుని సాగరమందు నిద్రించుచున్న ప్రహరిని తటాలున కొగిలింపుటకై చాచెడుచేతులో యనునట్లుగా గండపుంబూతపలె చిక్కని వండు నీరొప్ప, ఆపూతయందుదలయెత్తిన గగుర్పాటువోలె ఆవండు నీటిమీఁద పచ్చిక తేలుచుండఁగా, పసిడిగాజులమ్రోతవోలె కంకణాయు లనుపేరి నీటిపులుగులరొద మించఁగా, నదులు వడిగా సముద్రముం జొచ్చినవి.

స్త్రీలు భీతిపులుగావున ఆకస్మికమహాధ్వనికి దద్దరిల్లుట సహజము; అట్టితటినీ కాంతుఁడు చెంతనున్న, నాతనిం దటాలున భయముతీర్చి కొగిలింపుటయు సహజము. అట్టిప్రియాస్వయం గ్రాహమునకు కాంతులు మిక్కిలి హర్షము నొందుదురు;—

‘త్యా ముద్వీక్ష్య స్తనితసమయే మానయిష్యన్తి సిద్ధాః,
సోత్కణ్ఠాని ప్రియాసహచరీ సంభ్రమాత్కృతాని.’

మేఘ.

‘పతపతా యటంచు బవి మ్రోగ భీరువు
లులుకి తావు దప్పు టుర్వి నిజము;
అట్లె యుటిమి నీవు ననఘాత్మ యురలింపు
ముషను నాదు పేరుటరమునకును.’

మదీయముసా నాటకము.

‘విదురశిలా’ - వైదూర్యమణి మేఘధ్వనిచే సంకురించునట—

‘విదురభూమి ర్నవమేఘశబ్దౌ దుర్భిన్నయా రత్నశలాకయేన.’

కుమార.

విదుర మని యొకపగ్గతిమునకుం చేరు, అందు వైదూర్యము లుద్భవించును.

‘ఉత్పలకిని’ - ఉత్ = ఉద్భతములైన (మహాశబ్దము విన్నవెంటనే దేహమునం బొడమిన).

‘నిదుర’ - నారాయణుఁడు పర్వాకాలమునందు నిద్రలో నుండును; ఆసాధశుద్ధికాదశి మొదలు

కార్తికశుద్ధికాదశిపర్యంతము నారాయణునికి నిద్రాసమయము. ఆసాధశ్రావణభాద్రపదాశ్వయుజకార్తికమాసములలో శ్రావణ భాద్రపదమాసములు వర్షర్తువుగావున, వర్షర్తువు అనిద్రాకాలములోనిది. ‘గఱు’-ఇదే పులు. ‘కంకణంపు’- కంకణాయి జలపక్షిగావున దానికి జలాతి శయముచే ఉత్సాహము, దానిచేత కూత లెక్కువ. ‘వండు’-మున్నే తాల్చియున్నట్టి దని మంచి గంపంపుమైపూతపక్షమున భావించుకొనవలయును; నీటిపక్షమున అప్పుడేపచ్చిన దని భావించు కొనవలయును; భేదమును గణింపఁగాడదు. ఇట ఏకదేశవివర్తిరూపకము. ‘తేలన్’ - వండు

చిక్కనిది గావున దానియందు పుల్లు తేలును. 'పయి' - క్రింద ప్రాంతనీరు తేలియున్న నుండుఁ గాక యని 'పయి'ననుట; మఱి యిట నిది చర్చనీయము.

అలింగనాథమై చాహుతలను ముండితీరి జూచిన నవి కడమదేహమునుండి కొంతదవ్వు చను ను. ఇట్లంద్రమువలకు భూమియే కావున సంద్రమునం బడినపిమ్మట నదియే యాపఱును గావు నను, చాచె ననుట యెట్లు ఘటిల్లును? అనియాక్షేపము. సంద్రములోఁగూడ కొంతదవ్వు నదీప్రవాహము చొచ్చుకొని పోవుచునేయుండును; పసిమిచే వండలి తెలియవచ్చుచు నే యుండును; కావున చాచె ననుట సంగతిలేదు. 'వారిధి' - హరినిగ్రించుతావు:—

'క్షీరామ్బాధే ద్భతరమభిఘో దేహధాసాం ప్రరోహైః

కాలోన్మీలత్కువలయవిశ్వాద్వైత మాపాదయన్తమ్.

ఆతన్వాసం భుజగశయనే కా మషి జ్ఞేమగారే

నిద్రాముద్రాం నిఖిల శగతీరక్షణే జాగరూకామ్.

భోజ. చం.

తే. కేకిషడ్జంబె దక్కం గోకిలపుంబంచ

మం బలుటఁ, దోయివకరులు మఱి పొసంగమి,

నదియుఁ బ్రియుఁ గూర్చ నమలవో నమృత మయ్యె

బ్రోషితల చేసినవకు సంపుబోటివోలె.

౧౦౨

కేకిషడ్జంబె = నెమలియొక్క పట్టవచము, దక్కం = మిగిలియుండఁగా, గోకిలపుంబంచమన్వరంబు = గోకిలయొక్కపంచమన్వరము, అలుట = నశించిపోయి నందునను, లోయి పదరులు = మేఘముయొక్క గద్దెంపుమాటలు, మఱి = అటుగాక, పొసంగమి = అప్రియము లగుటచేతను, నదులవో = నదులకు, ప్రోషితల = దేశాంతరగత భర్తృకలైన చెలువలను, చేరువకు = భర్తృకడకు, అంపుబోటివోలె = పంపెడుచెలివలె; అయ్యు = ఆకేకిషడ్జము పైతము, ప్రియు = కాంతుడైన సముద్రుని, కూర్చ = పొందించుటకు, అమృతమయ్యె = హితమాయెను.

లోకములో భర్త దేశాంతరగతుడై రాకుండ నేని, తవ్వరహాసహయైన భార్యను కుంటె నకత్తె యెవలెయేని లోడ్కొనిపోయి ఆతనితోఁగూర్చును; లేదా గోకిలకూజచే నదీప్రితకామయై యాభార్య తానే తరలి యాతనికడకుం బోవను. ఆపక్షమున ఆగోకిలకూజయే చూతి. అట్లు, గ్రీష్మ వశంబున నిగిరిపోయినవై, సముద్రమువలకుం బోక నడుమనే యిగిరిపోయిన నదులు ప్రోషిత భర్తృకలే-జలము తడిగినందున విరహాకృశలే- నదీభూతలైన యాప్రోషితభర్తృకలను తప్పర్తయైన సముద్రునికడకుం బోడ్కొని పోవుటకు కుంటెనకత్తెగా మఱియొకనది లేనందున గోకిలకూజాయే విరహోద్దీపనముం గావించి భర్తృకడకుం జేర్చుకృత్రిమదూతిగా నాచరింపవలయును. అది ఆగోకిలకూత యీబుతువున లేదాయెను. మఱి మేఘధ్వనులకే అట్లు ఈనదులు తరలిపోయి సముద్రుని కూడరాదా యనిన, అట్లుతరలించువస్తువులు అతిమనోహరములుగా నుండవలయును. వాని దర్శన శ్రవణాదులచే సంభోగేచ్ఛ జనింపవలయును, అందువలన భర్తృకడకుం బోవుట సంభవించును. మేఘధ్వనులు ఈబుతువున ఉన్నను కలుపులేగాని ఇంపుగావు, కావున వానిని వినుట చేత తరలుట సంభవింపదు; మఱి సముద్రముకడకుం బోయినవే, దేనిచే పోయినవి అనిన,

నెమలి కూతచేత ఉద్దీపితకామలై తరలి సముద్రునిం గలసినవి కావున శేకికేకయే వీనికిదూతీ యైనది.-అనఁగా యీబుతువున శేకికూజ పికరుతియంత యింపుగా కున్నను, ఒకపాటి యింపు గానే నున్నది. ఉఱుము కటువుగా మ్రోయుచుండినది, నడుచునడుమ నే యిగిరి పోయిన నదులు వెల్లిగొని సముద్రమునం బడినవి; అనిభావము - ఉపమాలంకారము.

‘నిషాద ర్షభ గాఢార షడ్జ మధ్యమ ధైవతాః|

పఞ్చమ శ్చే త్యమీ సప్తత స్త్రీకఞ్ఞోత్థితాః స్వరాః||

షడ్జం మయాగోపదతి పికఃకూజతి పఞ్చమమ్.’

అమ.

షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, అని సంగీతశాస్త్రమున ఏడుస్వరములు చెప్పబడినవి. ఆసప్తస్వరములే ‘సరిగమపదని’యను నక్షర ములచే వ్యవహరింపబడుచున్నది. అందు షడ్జమును నెమలి కూయును, పంచమమును కోకిల కూయును. ‘తోయి’- తోయము అనఁగా జలము, అది కలదితోయి - మేఘము. ‘అదియుకో’- అది కూడ అనుటచే పంచమస్వరముకన్న షడ్జస్వరము ఇంపు తక్కువది యని సూచితము. అట్లే అనుభవంబును, కవివచనంబులును:—

‘దాత్యూహః సరసం రసన్తు, నుభగం గాయన్తు కేకాభృతః,

కాదమ్బాః కల హలపన్తు, మధురం కూజన్తు కోయప్తయః,

దైవా ద్యావ దసో రసాలవిటపిచ్చాయా మనాసాదయన్

నిర్విణ్ణః కుటజేషు కోకిలయువా సంజాతమాననతః.’

మ. ర. భా.

‘అమృతము’-మహాపకారక మనుట-గౌణలక్షణ-‘ప్రోషిత’-‘దేశాంతరగతే కాస్తే ఛిన్నా ప్రోషిత భర్తృకా’- ప్రోషిత భర్తృక యనుటకే ప్రోషితయనుట. నెమళ్లు వర్షర్తువునం గూయునని ఇంతమయుండే ప్రమాణము దత్తము. కోకిల వసంతర్తువునం గూయును:—

‘కాకః కృష్ణః, పికః కృష్ణః, కో ధేహః పిక కాకయోః?

వసన్తకాలే సంప్రాప్తే, కాకః కాకః పికః పికః.’

‘సురభా హోలకోకిలమారుత సూర్యగతి తరుతలోద్భేదాః

జాతీతరళుష్పచయామ్రమజ్జరీ భ్రమరరూప్కూరాః.’

కా. క. ల.

‘కలకంతనికురుంబకములకు వాకట్టు విడిపింపవచ్చిన వె జ్జనంగ...

వసంతమేలెంచె సంతతోత్సవ మెలర్ప.’

విక్రమార్క- 5. (3)

‘భద్రం కృతం కృతం మానం కోకిలై ర్జలదాగమే,

దర్దురా యత్ర వక్తార స్తత్ర మానం హి శోభనమ్.’

‘తథా వసన్త ఏ వాస్యభృతానాం ధ్వనితోద్భవమ్,

వర్షో స్వేవ సుయూరాణాం రతం నృతం చ వర్ణయేత్.

కా. క. ల.

తే, తతతనువు రాహు సోమామృతంబు మ్రొంగె

జక్రి దునిమినమెడగంటిచాయఁ బొలిచె,

నసితమేఘసమణిధను వాసుదర్శ

నం బనఁగ నింగిఁ బ్రతిసూర్యబింబ మలరె.

గంకి

అసి...పు - అసిత = నల్లని - మేఘు = మబ్బునందు - స్థ = ఉన్నట్టి - మణిధనువు = ఇంద్రధనుస్సు, (ఎట్లొప్పె ననఁగా), తతతనువు - తత = విస్తీర్ణమయిన - తనువు = దేహము గల వాఁడయిన - రాహువు, సోమాయృతంబు = చంద్రుఁ డనెడియమృతమును (అనిమేఘపరము), చంద్రుఁడు నన్నచేత్రహారికి తెలియఁబడిచిన యమృతమును (అనిరాహుపరము), మ్రింగఁ = కబళింపఁగా, చక్రి = నారాయణుఁడు, తునిమిన మెడగంటిచాయఁ = ఖండించిన రాహు కంఠపు గాయంబో యనునట్లుగా, పాలిచెఁ = ఒప్పెను, ఆనుదర్శనంబు = నారాయణునియొక్క యాచక్రాయుధము, అనంగఁ = అనునట్లుగా, నింగి = ఆకాశమందు, ప్ర...ము - ప్రతి సూర్యబింబము = సూర్యబింబముయొక్క ప్రతిబింబము, అలరెఁ = ఒప్పెను.

మహాకాను మయిననల్లమేఘును అమృతమువంటి చంద్రునింగబళించుట, మహాకాయుఁ డైన రాహు వనెడి నల్లని రాక్షసుఁడు మోహిని రూపంబున నన్నచేత్రహారికి నన్నచే చంద్రుఁడు ఎఱుకపడిచిన యమృతమును పానముచేయుటయో యనునట్లుగాను, ఆమేఘమునందలి ఇంద్ర ధనుస్సు శ్రీహరి చక్రాయుధముతో ఆరాహువు కంఠమును దెగనేయఁగా నయిన గంటియో యనునట్లుగాను, మింట ఆచెంతనున్న సూర్యనిప్రతిబింబము రాహుకంఠమును శ్రీహరి తెగ నేసినయాయుధమైన నుదర్శనచక్రమో యనునట్లుగాను, ఒప్పుచుండెను. - ఉత్పేక్షలు.

శ్రీహరి మోహినిరూపమున దేవతలకు అమృత మొసంగుచుండఁగా రాహు వసురాక్ష సుఁడు దేవతలపంక్తిలో వారివేసమునం గూర్చుండి తానును అమృతపానము నేయుచుండఁగా, సూర్యచంద్రులు ఆమోసమును ఆమోహినిరూపంపు శ్రీహారికి నన్నచేతెలుపఁగా నాతఁడు చక్రముచే వానిని మెడదునిమి కెండుతుండెనులు గావించె ననియు, తునుమునపుడు అమృతము గొంతు దిగకముందే తునిమిందున, శిరముమాత్రము అమృతపానముచేత యమరత్వ మొందె ననియు, మొండెమునేలం బడిన దనియు భాగవతకథ, నిట ననుసంధానము చేసికొనవలయును.

‘అమరవ్రాతములోనఁ జొచ్చి దివిజుండై రాహు పీయూషపా
నము నేయం, గని, చంద్రభాస్కరులు నన్న లేయ, నారాయణుం
డమరారతిశిరంబు చక్రహతిఁ దున్నాడె; సుధానిక్త మై
యమరత్వంబును జెందె యార్ధము; తదన్యంగంబు నేలం బడెఁ.’

అంద్రభాగవతము. ౮. స్క. 321

‘చక్రి’ - చక్రముతోఁ దునిమె నని ధ్వని. ‘గంటి’ - ఇంద్రధను స్సంతపెద్దదిగా నుండునా యనిన, అందులకే ‘తతతను’ వనుట, మేఘుఁడును తతతనుచే. మేఘుఁడు అమృతసదృశుని చంద్రుని మ్రింగుట యనఁగా చంద్రు నగపడనీయక మూలగుపఱుచుటయే. ‘అసిత’ - రాహుసామ్య ముకై; రాహువు నల్లనివాఁడు - ‘కృష్ణాని కేశవః సీరి చీర చన్ద్రాబ్జ రంహవః’ కా. క.ల. ‘మెడ’ - మెడ గుండ్రముగాన దానిగంటి వలయాకారము, ఇంద్రధనుస్సును అట్టిదే. ఇంద్ర ధనుస్సు అర్ధవలయమే యనిన, - గంటి మన కెదురుగా నున్నది, అదిగలమొండెము నేలం బడియున్నది. అందలి యాగంటిలో వైభాగమే మన కగపడును, క్రిందిభాగము నేల కంటుకొని యుండునట్టిది పర్వతాదుల నుడ్డుముచేత మన కగపడదు; అని యూహించుకొనవలయును. ‘తతతనువు’ అనుటచే మొండెము పెద్ద దని తెలియుచున్నది. అందువలన నే గంటియు విశాలమని

యేర్పడుచున్నది. - చక్రాయుధముగా నూర్చుం జెప్పక ప్రతిసూర్యకమును చెప్పటయేమి? నూర్చునికి ఉదయాస్తమయసమయములం దప్ప నెత్తుటం దోగినరూప ముండదు. ప్రతిసూర్యక ముందయిననో రక్తము అంటి జాతిపోవుచు వాచరయందు వోచుచును ఉన్నరూపము సిద్ధము. 'గంటి'ంజెప్పట దానికి మణిధనువునకుంబోలె మూడువన్నెలుండును గావున; ఇంద్రధనుశాపమ్యముచే గంటియందు అవన్నెలు వోచుచున్న; అవి ఎండినగంటియం దుండవు, మచ్చ కట్టినదనియందు చెప్పనే అక్కఱలేదు, కావున ఖండించినవెంటనే ఉండుతీరు చెప్పబడినది. ప్రతిసూర్యకలక్షణము. -

‘ప్రతిసూర్యకః ప్రశస్తో నివసకృత్పుతువర్ణప్రభః స్పిష్ఠః

నైదూర్యనిభః స్వచ్ఛః శుక్లశ్చ తేమసాభితుః.

పీతో వ్యాధిం జనయ, త్యశోకరూప శ్చ శస్త్రోకోపాను,

ప్రతిసూర్యాణాం మాలా దన్యభయాతజ్జన్యపహస్త్రీ,

నివసకృతః ప్రతిసూర్యో జలకృ, దుద్గతీణే సితోఽనిలకృత్,

ఉభయస్థః సలిభయం నృప ముపరి నిహ స్త్యభో జనహా.’

బృ. సం.

‘సోమామృతంబు’ - సోమనిం జెప్పిన కతమున రాత్రివృత్తమే యిటం జెప్పబడిన దని తలంప వలసినది లేదు. పగలును ఒకకొంతసేపు సోమం ఉగ్రపడుటయుం గలదు.

చ. స్వరుఖరతాబ్రసాహిరిపుజాలమదాచిరఘ్నోప్రభౌ

కరకబకాచ్చవాస్రుతులకై లవణేక్షుసుంజ్యోద్యుదౌ

కరములు దుగ్ధశుద్ధజలకంధులు నాఁ గలయట్టై సప్తనా

గరములు మేఘుఁ డానెనొకొ కా యనఁగాఁ గనుపట్టై వీనిచేత్. ౧౦౪

మేఘుఁడు, స్వరు...లకై - స్వరు = పిడుగునకు - ఖరతా = తీక్ష్ణతయు - ఆప్ = జల మునకు - రస = స్వాదుతయు - అహిరిపు = పాములశత్రువులైన నెమ్లమొక్క - జాల = సమూ హమునకు - మద = పొగరును - అచిరఘ్న = మోటుపనెడి - శిభి = అగ్నికి - ప్రభౌ = దీప్తియు - కరక = వడగండ్లును - బక = కొంగలును - అచ్చవాః = శుద్ధోదకముయొక్క - స్రుతులకై = కురి యుటయు - అను వీనికొఱకు, లవ...లకై - లవణ = ఉప్పు - ఇక్షు = చెఱుకు - సురా = కల్లు - ఆజ్య = నేయి - డధి = పెరుగు - ఉదాకరములు = (వీనియొక్క) సముద్రములును, దుగ్ధ... యు = దుగ్ధ = పాలయొక్కయు - శుద్ధజల = మంచినీళ్లయొక్కయు - కంధులు = సముద్రములు, నాత్ = అని, కలయట్టై = ప్రసిద్ధములయిన - సప్తసాగరములు = ఏడుసముద్రములను, ఆనెనొ కొకా = త్రాగినాఁడేమోగదా, అనఁగాత్ = అనియూహింపఁ దగినట్లుగా, వీనిచేత్ = పూర్వో క్తమైనస్వరుఖరతాదులచేతి, కనపట్టై = వోచెను.

పిడుగు తీక్ష్ణతయు, నీటిమాధుర్యంబును, నెమ్లమదంబును, మెఱిపుటగ్గుల దీప్తియు, వడగండ్ల(సంభవము), బకముల (యభివృద్ధి), స్వచ్ఛోదకవర్షణంబును, ఎట్లాప్సచుండె ననఁగా, వానిని మేఘుఁడు లవణేక్షు సురా ఘృత డధి తీర శుద్ధోదక సముద్రములను త్రాగుటచే సాధించెనో యనునట్లప్సచుండెను. - హేతూత్రేత్ - యథాసంఖ్యాలంకారమును గలదు.

‘లవణేక్షు సురా సర్పి గధి తీర బలార్హవాః’ అని సప్తసముద్రములు పురాణప్రసిద్ధములు. వర్షర్తువున కాకులకును కొంగలకును కాంతి హెచ్చుట అనుభవసిద్ధము. ‘వాఃస్రుతులకై’ - ఇట్ల

‘వాః స్రుతికిఁగా’ అనిపూర్వముద్రక పాఠము. ఇందలియేకవచనము ‘వీనిచేత్’ అనుబహువచనాంతపదపరామర్శకు తగియుండదు కావున దానిని ‘దీనిచేత్’ అని మార్చవలయును. ఆమార్పుచే అర్థగ్రహణమున ప్రయాస కలుగు నని ‘వాః స్రుతికిఁగా’ అను నేకవచనపాఠము అందునిష్ఠమైయున్న బహుత్వముం బట్టి, బహువచనముగా ‘వాః స్రుతులక్తై’ అనిమార్చబడినది. మత్స్యార్వముద్రకులు నాలుగువ్రాతపుస్తకములందు ‘లోనను’ ననియున్నపాఠమును ‘నాఁగల’యని మార్చినారు. నేను ఈయేకవచనపాఠమును బహువచనముగాఁ బఠించినాఁడను. ‘కరక’, ‘బక’ అనుచో రాలుటయు శోభిల్లుటయు అనుక్రములే సందర్భానుసారమున నూహ్యములు. ‘అనెనొ’-భిరతాదులు వేఱుప్రకారమున నలవడినియంత స్ఫుటముగా నుండె నని భావము.

మ. తనిమం బచ్చ మెఱుంగుగోచియు మణిధన్వోజ్జ్వలాపాథముం

గొని, పుట్టం గొడు గబ్బ నెమ్మిపురియొకు ల్విప్పి శబ్దంబు మిం

చ, నతస్సారరజోబలిత్వముని నుచ్చస్ఫూర్తి మిం దన్ని వే

ఘనసీలాంగుడు గాంచె బాగవతితోఁఘంబుక మరుత్సృష్టముక. ౧౦౫

ఘన సీలాంగుడు = మేఘుఁ డనెడు నల్లనియ్య (నారాయణుఁడు-వామనమూర్తి యనుట) తనిమకొ = నన్నెదనముతోడి (సన్నపాటి డైన), పచ్చ మెఱుంగు గోచియుకొ = పసుపునన్నెగల మోతన నెడి (పసుపుతొనెత్తిగల) కాపీనంబును, మ...ముకొ = మణిధన్వ = ఇంద్రధనుస్సనెడి, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశ మాన మయిన, ఆపాథముకొ = మోదుగుఁ గలయును, కొని = గ్రహించి, పుట్టకొ = పుట్టయందు- గొడుగు = పుట్టగొడు గనెడి గొడుగు, అబ్బకొ = దొరికిఁగా (దానిని ధరించి), నెమ్మి పురియాకుల్ = నెమలిపురు లనెడి (పుస్తక) పత్రియులను, విప్పి, శబ్దంబు మించకొ = బిగ్గరగా ఊఁచుముట యనెడి చదువుటతో కూడుకొన్నవాఁడై, నత...నకొ - నత = అణగిన - స్సార = మిక్కుటమైన, రజః = దుమారమనెడి (రజోగుణముగలవాఁడైన) - బలిత్వమునకొ = బలిచక్రవర్తి కలవాఁ డగుటతోఁ గూడుకొని, ఉచ్చస్ఫూర్తికొ = ఉన్నతమయిన స్ఫురణముతో (ఉన్నతముగా పెరుగుటతో), మికొ = ఆకాశమును, తన్ని = అధఃకరించి, వే = శీఘ్రముగా, మ...ముకొ - మరుత్ = గాలియనెడి (దేవతచేతను - బ్రహ్మదేవునిచేత ననుట), సృష్టముకొ = సృజింపబడిన డైన, పాద...బుకొ - పాద = వానకొల్లచే (పాదములయందు) - సతిత = పడిన- ఓఘంబుకొ = జలప్రవాహమును, కాంచెకొ = పడసెను.

నీలమేఘుఁ డనెడు వామనమూర్తి మొఱ పనెడిపచ్చగోచి దాల్చి, ఇంద్రధనుస్సనెడుప్రకాశమాన పాలాశదండంబులం బూని, పుట్టగొడుగునెడుగొడుగు ధరించి నెమలిపురు లనెడిపుస్తక పత్రియులను విప్పి, ఊఁచు మనెడిపతనధ్వని మించుచుండఁగా, రేగిన పెనుఘోరియనెడి రేగిన రజోగుణాతిశయముగల బలిచక్రవర్తిని అణించి, ఎత్తుగా మింటంజెలంగుట యనెడి ఊర్ధ్వముగా మింటిపైకిఁ బెరుగుట కలవాఁ డై, గాలి కునిలించుటచేత వానకొల్లగా రాలుచున్ననీటివల్లి యనెడి దేవతాదత్తమయిన పాద్యజలప్రవాహమును పొందెను. —యాపకాలంకారము.

‘తనిమ’-‘నూత్ముం దభ్రం కృశం తను’ అమ. ‘మణిః’-రూ.మణి-‘ధను శ్చాపౌ ధన్వశరా సన కోదణ్డకాయృకమ్’ అమ. ‘సీలాంగుడు’-శేషవుఁడు నీలాంగుడు-‘కృష్ణాని శేషః సీరి చిర చ

ద్వాదశ రాహవః కా.క.ల. 'ఓఘంబు' - బలప్రవాహము. 'పాదసలిలౌఘంబు' - ఓఘశబ్దము లోనే సలిలాఘ మున్నందున 'పతిత' యనుపాఠము స్వీకరింపబడినది; 'ఓఘో బృన్దేఽమృతాం రయే' అమ. 'మరుత్సప్తము' - బలినబద్ధుఁడార్థము వామనమూర్తి పాదమును స్వర్గముపై కెత్తినప్పుడు బ్రహ్మ ఆయాసపాదములను తనకమండలూదకముతో కడిగినాడు: -

'తనపుట్టిల్లిని పా మృటంచు నజాడుం చన్నాభిపంకేరుహం
బు నిరీక్షించి నటించి యున్నతపదంబుం జూచి తత్పాదనే
చనముం జేసె గమండలూదకములం జల్లించి, తత్ప్రాయముల్
వినువీధి' బ్రవహించె దేవననినా విశ్వాత్ముకీర్తిప్రభి' భాగవతము. ౮ (౯౨౨).
క. ఘనవృష్టికతన ఘన లే

పున నలవల్మీకరంధ్రములు మూయఁగ నె
త్తినగొడుగు లనఁగ ఛత్తా)

కనికాయం బవని నెల్లకడలం బొడమె'.

౧౦౬

ఘనలు - పాములు, ఘనవృష్టి కతన = పెనువాన కాఠిణ్యముగా, ఏపున = హెచ్చుగా, అలవల్మీకరంధ్రములు = వానిపుట్టలబొక్కలను, మూయఁగ నెత్తినగొడుగు లనఁగ, ఛత్తానికాయంబు - పుట్టగొడుగుల సముదాయము, తవని = భూమి నుండు, నెల్లకడల = అంతటను, (పుట్టలందల), పొడమె = మొలచినది.

పాములు వానపెల్లును తమపుట్టలలో జొరనీయక వానిక్రంతలను మూయుటకు పూనికతో నెత్తినగొడుగులో యన పుట్టలం దెల్ల పుట్టగొడుగులు పొడమినవి. — ఉత్పేక్షా లంకారము.

'ఏపున' - ముచ న్నూర్తితో నని భావము. 'వల్మీక' - అని తమయిండుగావున, అవి నెల్లి యయిన నివసించుట కష్టమగు నని; 'నికాయో నిలయో లక్ష్యే సముదాయే సభర్తాణామ్.' నా నా.

ఉ. సారెకు మింట మేఘుండు నిజస్ఫురణం బటఁ గ్రూర మౌపురోం

గారకయోగ మూది తిరుగ, న్నకుటుంబముఁ దద్ద్రహంబు నెం

తే నుష ద్రొబ్బ నంతలును నింతలు నై పడు తన్నభశ్చ్యుతాం

గారశిశుప్రతానములకై వడి రాలె సురేంద్రగోపముల్.

౧౦౭

మేఘుండు, మింట, సారెకు = మాటిమాటికి, నిజస్ఫురణంబు = తనయొక్కయేపు, అట = నశించునట్లుగా, గ్రూరము = కీడు గలిగించునది, బె = అగునట్టి - పురోంగారకయోగము = పురోంగారక మనుషేర్గ్రహయోగము, ఊది = పూనికతో, తిరుగ = తనకెదురుగా సంచ రించుచుండఁగా, ఎంతెని రుష = అమిత కోపముతో, తద్ద్రహంబు = ఆంగారకగ్రహ మును, సకుటుంబము = కుటుంబముతోఁగూడ, ద్రొబ్బ = పడఁద్రోయఁగా, అంతలును = పెద్దగుంపులును, ఇంతలును = చిన్నగుంపులును, వి, పడు = పడుచున్న - తత్సభః చ్యుత ఆం గార శిశు ప్రతానముల కై వడి = ఆయాకసమునుండి అంగారకగ్రహముయొక్క నినుగుల

సమాహములు జాతినవో యనునట్లు, నురేంద్రగోపముల్ = ఆరుద్రపురుగులు, (ఇంతలును అంతలును వి = చిన్న మొత్తములును పెద్దమొత్తములునుంగా), రాలెన్ = నేలకు రాలినవి.

పురోంగారకయోగముచేత అనావృష్టి కలుగును, అది మేఘునికి చేటు. అట్లు అతనికి చేటుగునట్లు అంగారకుడు మాటిమాటికి బురోంగారకయోగముగా చరించుటం గాంచి మేఘుడు క్రోధముచే ఆగ్రహమును సకుటుంబముగా నేలకు పడనూకగా గ్రహముమాత్రము మిగిలి శిశువులు చిన్నగుంపులుగాను పెద్దగుంపులుగాను నేలం గూలినవో యనునట్లు ఆరుద్రపురుగులగుంపులు రాలినవి. — ఉత్త్రేక్ష.

పురోంగారకగ్రహము గుండ్రముగా ఎఱ్ఱగా దమ్మిడియంత యుండగాను, దాని శిశువులు దానికన్నం బిన్నవిగాను, అట్లే గుండ్రనివిగాను, దానికన్న ఎఱ్ఱగాను ఉండును; ఆరుద్రపురుగులును, గుండ్రముగా చిన్నవిగా ఎఱ్ఱగాను నుండును. కావున, వానిని ఆశిశువులకే పోల్చుట మిక్కిలి సొంపు. శిశువును తునియలేని, తునియలు ఆరుద్రపురుగులవలెనే గుండ్రముగా నుండునని నిశ్చయము లేదు. మఱియు క్రిందబడి యివి చలించుచున్నవి, తునియలు చలింపనేరవు. కావున 'ఇంతలు నంతలు' ననుపదములను తునియలను అర్థముగాఁ జెప్పుట సరిపడదు. అంగారకేంద్రగోపములు రక్తవర్ణములు. "శోణాని భౌమభీమాన్ధాః... తామ్రం విద్రుమకుమ్భుమే... నభేంద్రగోప ఖగ్యోతాః... శుకమర్కటయో ర్ముఖమ్." కా. క. ల. 'పురోంగారకయోగ' 'పురోగాక శ్వనావృష్టి' 'పురోగ శత్రువు'.

3. కాకోదరహేతుల వి

ల్మీకంబులఁ దూర్చె మెఱసి మేఘుల, డిసి గుం

పై కవగొని పొగడె ననన్

భేకధ్వను లెసఁగె వృత్తిభేదానుకృతిన్.

౧౦౮

మేఘుడు, కాకోదర అహితులన్ = తమకు శత్రువు లయినపాములను, మెఱసి = మెలుపొంగి, వల్మీకంబులన్ = పుట్టలయందు, తూర్చెన్ = తూలునట్లు కావించెను, అని=అనెడు కృతజ్ఞతగలవై, గుంపు వి = సంఘీభవించి, కవగొని = రెండు తెరగతులుగా ఏర్పడి, పొగడెను అనన్ = మేఘుని స్తోత్రము చేయుచున్నవో యనునట్లుగా, భేకములు = కప్పలు, వృత్తిభేద అనుకృతిన్ = వేలువేలు భిన్నవృత్తములను అనుకరించుచు, ధ్వనించెన్ = అఱచెను.

మేఘుడు కప్పల శత్రువు లయినపాములను మెఱపు మెఱయించి పుట్టిలోఁ దూర్చెనని కృతజ్ఞతవహించినవై కప్పలు గుంపై మేఘునిగూర్చి సంఘమై రెండు బృందములుగా ఏర్పడి ఒక బృంద మొకయించుక పలుకఁగా రెండవబృందము మఱియొకయించుక పలుకుటయు, మరల మరల నట్లే స్తుతించినవో యనునట్లుగా వేలువేలు వృత్తముల నవలంబించి ధ్వనింపం దొడంగినవి. — ఉత్త్రేక్ష.

ఆసనయమున కప్పలు ఎదురెదు బృందములుగా అఱచుచుండుట యెట్లుండె ననఁగా - మునిపీడాకరుని లవణానురుని శత్రుఘ్నుడును, అట్టివానిని నరకాసురుని శ్రీకృష్ణులవారును, వధించిరే, అట్లే ఏప్రభువేని సాధుబాధకులను తెగటార్చిన, బాధపడినయాసాధువులు సంఘము

గాపోయి యాప్రభువు నెదుర్కొని, తాము రెండుబృందములై వేదానువాకములను చిన్నచిన్న భాగములుగా త్రుంచుకొని, ఒకబృందము ఒకభాగముం బడికినవెంటనే రెండవబృందము రెండవ భాగముం బలుకుటగాను, ఒకబృందము పలుకునప్పుడు రెండవది విశ్రాంతికి యూరకుండుట యుంగా, ఆపాలకుని ఎట్లు స్తుతించుతో అట్లే మహాపాపకారిని మేఘుని కప్పలు తమశత్రువులయిన పాములను పుట్టలలోఁ దూర్చి వైచినందులకుఁగాను కృతజ్ఞతచే నుతించుచున్నవో అనునట్లుండెను; అని తెలిపిడి.

‘వల్మీకంబులదూర్చె’ - పుట్ట నెక్కుట = పరాజయమును ఒప్పుకొని శరణువేడుటయే. రణరంగములో మొట్టి వినఁబడదు గావున ఇట్టివాడుకలు కల్పించఁబడినవి. కావున నిట పరాజయ మొందించి యనిభావము. ఈజేత బెట్టిదముగా పోరాడియిట్లోర్చినాయనిన-‘మెఱసి’(తెగుక్కుని), అనఁగా దృష్టమాత్రుడై; కనఁబడఁగానే కాకోదరులనెడి శేకశత్రువులు పరాజయ మొప్పుకొని శరణు వేడందొడంగి రని యితనిప్రతాపోత్కర్షవర్ణనము; మెఱపును పాములు చూడలేవు, దీపపు వెలుతురుంగూడఁజూడలేవు. రాత్రి యింటం బాము కనఁబడిన, అది ఎటుకదలిన నటు దీపము నడ్డు నూపి, పోనీయక ఆఱి, కొట్టుట కెవరేని వచ్చునందాక రెండుగోడలమూల నిలిచియుండునట్లు చేయట ప్రసిద్ధము. మెఱపు మెఱయఁగానే చూడలేక పాములు పుట్టలలోఁ జొచ్చును. ‘గుంపై’ - శేకజాతికల ఏకైకకాకోదరంబును ప్రబలశత్రు వగుటచేత జిజ్ఞాసి అన్నియుఁ బొగడం జేర ననుట. వృత్తభేదము తెట్లనఁగా-‘పండ్లపవ ముద్దపవ’-ఇవి వృగీవృత్తమున రెండు పాదములు; ‘తీనుకరా, తీనుకరా’ - ఇవి పింబవృత్తమున రెండు పాదములు; ‘తేరాపో తేరాపో’ - ఇవి నారీవృత్తమున రెండుపాదములు. మంహాకవృత్తములు ప్రాయశఃముగా సమవృత్తములుగానే యుండును. ‘వాయు దుగ్ధ దీప మణ్డూకాదీనాం సర్వః శత్రుః’ అని కా. క. ల.

తే. మొగిలు మైచీకటుల నెక్కు జిగిమెఱుగులఁ

పగలు రాత్రిరి రాత్రిరి పగలు చేసె;

సకలమును నిద్రపుచ్చు కేళవుని నిద్ర

పుచ్చునునకు నిట్టి దదృఢమె తలఁప?

౧౦౯

మొగిలు=మేఘము, మైచీకటుల=తన మేనియరులుచేతను (నైల్యముచేత ననుట), ఎక్కు జిగిమెఱుగుల= నిగుడుచున్నవైనదాల్లలమెఱపులచేతను, పగలు = పగటిని, రాత్రిరి = రేయిగాను, రాత్రిరి = రేయిని, పగలుగాను, చేసె=కావించెను, తలఁప=ఆరయఁగా, సకలమును = సమస్తమును, నిద్రపుచ్చుకేళవుని= నిద్రింపఁజేయు (లయమొందించు) నారాయణుని, నిద్రపుచ్చునునకు=నిద్రింపఁజేయుమేఘునికి(అతనికిన్ననుమహిమొన్నతుని కనియు), ఇట్టిది=ఈపాటికాలవిపర్యయము గావించుట, అదృఢమె=అశ్చర్యమా(అశక్యము కాదనుట).

మేఘుడు తనయొడవినలుపనెడి చీకటిచేత పగటిని రాత్రిగా మార్చెను; అట్లు నిగుడుచున్న తన జిగి మెఱపులచేత రాత్రిని పగలుగా చేసెను. ఆలోచింపఁగా ఎల్లలోకములను నిద్రపుచ్చువాఁడైనశ్రీహరిని నిద్రపుచ్చు మహిమొన్నతునికి మేఘునికి ఈపాటి కాలవిపర్యయ కరణము ఒకయెక్కువ పనిగాదు. - కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము - యథాసంఖ్యంబుసంగలదు.

మబ్బనలుపుచే పగలే రాత్రివలె చీకటిగా నుండెను, మెఱపులచే రాత్రి పట్టపగటి వలె వెలుతురు గలిగియుండెను- అని భావము. నిద్రపుచ్చుట కేశవ పక్షమున లయమొందించుట.

‘నాభిప్రరూఢామ్యురుహసనేన|సంస్తూయమానః ప్రథమేన ధాత్రా

అనుం యుగాన్తోచితయోగనిద్రా|సంహృత్య లోకాన్ పురుషోఽధికేశే.’ రఘు.

‘సంభత్య సర్వభూతాని కృత్వా చైకార్థవం జగత్

బాలః స్వపితీ య శ్చైవ స్తస్మై మాయాత్మనే నమః.’

కావ్యాగ్రాపత్త్యలంకారము:—

‘క్రైముత్తముచే నన్యా| ధామననము కావ్యపూర్వ కాగ్రాపత్తి

నీమోవి బంధుజీవము| నే మోడుచు నన్యజీవ మెడపు టరిదియే.’ అలం.

మేఘము కేశవుని నిద్రపుచ్చు ననుట - వర్షార్ధపున ఆదేవుడు నిద్రించుచుండును. ఇందులకు ౧౦౧. టీక చూ.

తే. ధూళి యడగిన మఱి మింటఁ దోచె శంప,

జలధరద్రోణి మన్ను ప్జన్యుఁ డెత్తి

ఖనది ఖశ్రీవిభూషేచ్ఛ గడుగ మెఱయు

మృదుమహీగతనసురతోరేఖ యనగ.

౧౧౦

ధూళి = దుమ్ము, అడగినట్ = రూపఱఱగా, మఱి=వెంటనే, పర్జన్యుడు=ఇంద్రుడు, జ...ణిక్ - జలధర = మేఘమనెడు, ద్రోణి = దోనెయందు, మన్ను = మట్టిని, ఎత్తి = ఎత్తిపెట్టుకొని, ఖ నది = మిన్నేటియందు, ఖ శ్రీవిభూషా ఇచ్ఛ = ఆకాశలక్ష్మికి భూషణముచేయఁ గోర్కొనిలవాడై, కడుగ = జలగడుగఁగా, మె...ఖ- మెఱయు = అందులో మెఱయుచుం గానిపించిన- మహీగత = భూమియం దుండినదైన- మృదు వసురజః = మెత్తని పసిఁడి పరాగముయొక్క-రేఖ = చాలు, అనగ = అనునట్లుగా, మింట = ఆకాశమందు, శంప = మెఱపు, తోచె = అగపడెను.

భూమిలో ధూళి ఎగసిపోవుటయు, అనంతరము మేఘమున మెఱపు మెఱయుటయు ఎట్లుండె ననగా-దేవేంద్రుడు ఆకాశలక్ష్మికి నగలు చేయునుటకై భూమిలోనిమంటిని ఎత్తి మేఘ మనెడు దోనెలోఁబెట్టుకొని ఆకాశగంగలో జలగడుగఁగా, అందలిబంగారపు రేణువులు ఒక్కడం గూడుకొని రేఖగా మెఱయుచుం గానిపించెనో యనున ట్లుండెను.- ఉత్పేక్షలంకారము, రూపకానుప్రాణితము.

‘శంప’-‘శమ్ప శత హ్రదాహ్రది నైర్వావత్యః క్షణప్రభా’అమ. ‘ద్రోణి’- దోనె- జల గడుగువాడు మన్నుంచుకొని నీళ్లు మాటిమాటికిం బోయుచు గాలించుటకు ఆధారభూతమై దొన్నెయాకారముగా నుండునొకపాత్రవిశేషము. - ఆకాశలక్ష్మికి నగలు ఇంద్రుడు చేయుంప నేమి యన - ఇంద్రుడు ఆకాశమునకు పతి:—

‘రజ్జవల్లరి మీఁదఁ బ్రణయంబు గలదేనియంతరిక్షంబేలు హరివరించు.’ ప్పం.వై. 4 (78).

‘యది త్వ ముద్భవమ నా వినా నలంభి వే ర్భవంతిం పతి రిన్దరిక్షగామ,

దివి స్థితానాం ప్రధితః పతి స్తతోఽపరివృతి న్యాన్య మపేక్షతే హి కః’ వై. 9.

‘ఖలప్రీతి’ - ‘సభోస్తరి తం గగన మనస్తం నురవర్తత ఖమ్’ అను. ‘ఖననిక’ - ఆకాశగంగ యందే - ఆకాశలక్ష్మియైదుటనే.

తే. స్థూలపరిపక్వకాననోదుంబరాగ్ర

రంధ్రముల వాననీరు సారంగ వెడలె

మళకపంక్తులు దావధూమంబు లణగ

రచ్చ సేయంగ వెడలె విశ్రాంతి కనగ.

౧౧౧

స్థూ...లక్ - స్థూల = మలుచలు - పరిపక్వ = పండినవియునైవ - కానన ఉదుంబర = అడవిమేడి పండ్లయొక్క - అగ్ర = ఊర్ధ్వభాగమందలి, - రంధ్రములక్ = కన్నములనుండి, వాననీరు, చొరంగక్ = చూడఁగానే, మళక పంక్తులు = దోమలవరుసలు - దావ ధూమంబులు = కార్చిప్పుల పొగలు, అణగక్ = చూపఁగానే, విశ్రాంతిక్ = త్రమదీర్చుకొనుటకై, రచ్చసేయంగక్ - వెలువడినవో యనునట్లుగా, వెడలెక్ = వెలువడినవి.

లాభులై పండిన యడవి మేడిపండ్లలోనికి వాననీరు నెత్తికన్నపుదారిని దిగఁగా, అందున్న దోమలు ఆబొక్కలలోనుండి బాటులుగా వెలువడుట యెట్లుండె ననఁగా, దావాన్నులు చల్లాటి వానిపొగ లణగిన వని తెలిసికొన్నవై ఆనీమలు సుఖముగా విశాలప్రదేశములందు శ్రమతీరి రచ్చచేయుద మని వెడలినవో యనునట్లుండెను.

‘స్థూల’ - క్షవోదకము చొరగాయమీయం బడి యింకుటచే కాయ పెద్దదిగా ఎదుగును. ‘కాననోదుంబర’ - పక్షికాలపుంబల గాలికి అడవిమేడి పండును.

‘త్యన్నిష్యన్త చ్చ్యసితవసుధాగన్ధసంపర్కరమ్యః

ప్రసోరన్త్రధ్వనితసుఖగం చన్తిక్లిః పీయమానః

నీచై ర్వస్యస్యపజగమిషో దేవపూర్వంగిరిం తే

శీతో వాతః పరిణమయితో కాననోదమ్బరాణామ్.’

మేఘు.

‘ఉదుమ్బరో జన్మఫలో యజ్ఞాక్రో హేమదుగ్ధకః’ అను. జంతువుల మనుటకే ‘మేడిపండు చూడ మేలిమై యుండును. పొట్ట కిచ్చి చూడఁ బరుగు లుండు’ అనుట. ‘అగ్ర’ - వానకురియుట వైనుండి గాన ఊర్ధ్వభాగమునందలి కిలములదారి నే నీరు సాచ్చును. ‘చొరంగ వెడలె’ - నీరునిండిన నిలువం జోటుండుడు గావునను, నిలిచిన, మునుక చేతనో చలిచేత నోచావు గలుగును గావునను. ‘పంక్తులు’ - కన్నము సన్నముగావున ఒకటివెంబడి నొకటి గానే వెలువడవలయును. - ‘ధూమంబు లణగక్’ ధూమములు వానికి ప్రాణహరములు గావున.

‘అటు చూడు మితని బాహారణికలు : వై రిధరణీశమృతకసంహారమునకు.....’

కారణం బైనధూమరేఖయునుబోని! ఘనశ రాసనగుణకిణాంకము ధరించు.’ శృం. 5 (98)
‘అణగక్’ - అడగిన వని దోమలకు ఎట్లు తెలిసినది? వాననీరు చొరగా తెలిసినది. ‘ధూమంబు లడగక్’ - అంతవఱకు పొగచే కన్నులు మండు ననివెఱచి దాగియుండినవి. ‘రచ్చ’ - పూర్వము పండ్లలో ఇటుకటములో నుండినవిగావున సుఖగోష్ఠి లేదు; వెలుపల నిపుడు కలిగినది. ‘విశ్రాంతి’ - పండ్లలో నున్నంతసేపు ఇటుకటముచేత శ్రమమే. ‘రచ్చ’ - భార్యకబ్బివసు.

నర్థర. గ్రావాలం గేతకీకోరకకుటజరజోరాజి దూర్వాంకురశ్రీ

తో వీక్షింపన్ దిశానుశ్రుతి మటుపడుచుం దోచు, చిహ్నా తిరోభా

వావిర్భావంబులం బాయక పొరయ నభస్యాభ్రము ల్గప్పి, పై నెం

తే నిచ్చి పింఛికల్ బహ్మణులు దిరుగఁ, బెల్లింద్రజాలంబుఁ జూపెన్. ౧౧౨

నభస్యాభ్రముల్ - నభస్య = భాద్రపదమాసంపు - అభ్రములు = మేఘములు, (పా.
'నభస్యభ్రముల్' - అభ్రముల్ = మేఘములు, నభస్య = ఆకాశమును), కప్పి = ఆవరించి,
గ్రావాలక్ = కొండలయందు, పైక్ = ఊర్ధ్వప్రదేశమందు, బహ్మణులు = నెమళ్లు, పింఛి
కలు = తమపురులు, ఎంతేని = మిక్కిలి, విప్పు వి = విప్పబడినవై (పురులను విప్పుకొని),
తిరుగక్ = సంచరించుచుండఁగా, వీక్షింపన్ = జనులుచూచుచుండఁగా, దిన అనుశ్రుతిక్ = పట్ట
పగలు ప్రతిక్షణమునను, కేత...జి - కేతకీకోరక = మొగలిమొగ్గలయొక్క (పువ్వులయొక్క
యనుటయే) - కుటజ = కొండమల్లెలయొక్కయు - రజః = పరాగముయొక్క - రాజి = మొత్తము,
చూ...తోక్ - చూర్వా = గరికయొక్క - అంకుర = మొలకలయొక్క - శ్రీతోక్ = శోభతో,
మటుపడుచున్ = కనబడుకపోవుచును, నోచుచున్ = కనబడుచును, ఇట్లు = మటుపడు
నట్లును నోచునట్లును, బొ = అగుటయనెడు, తిరోభావ = రూపటుటను, ఆవిర్భావంబులన్ =
పొడుపుటను, పానుక = నిరంతరము, సారయక్ = పొందునట్లుగా, (పొందించుట యనెడి)
ఇంద్రజాలంబు = కనుకట్టువిదైను, పెల్లు = అగ్గలముగా, చూపెన్.

మేఘముఆకాశము నావరించుటయు, నెమళ్లు పురివిచ్చి ఆడుటయుం గలిగినయాసమయము
నందు కొండలలో మొగలి కొండమల్లెల పుష్పాడియు గరికయొక్క పసరునన్నెయును పట్టపగలే
చూచుచుండఁగా నేక్షణము మోగిపోవుట,క్షణములో మరలంగనబడుటయు నెట్లుండెననఁగా,
మేఘము గారడీవానివలెను, పురులువిప్పిన నెమళ్లసంచలనము వాడు నెమలికుంచె నాడించుట
వలెను, ఆపుష్పాడియు గరికవన్నెయు పగలే క్షణక్షణము దృశ్యాదృశ్య మగుచుండుట వాడు
తనవిద్యావిశేషముచే వానినింబుట్టించుటవలెను మాయముచేయుటయుం బోలెను ఒప్పుచుండెను.
బనుమంబును గరికయు నెమలికుంచెలును ఇంద్రజాలసాధనములు. — రూపకాలంకారము.

ఆపుష్పాడియు ఆగరికవన్నెయు అదృశ్య మగుట మేఘము వర్షించుచున్నప్పుడును వానికి
ఎండ వెలుతురు తగులనప్పుడును, దృశ్యము లగుట వర్షణము లేనప్పుడును ఎండవెలుతురు
అందినప్పుడును అని యూహించునని. 'గ్రావాణౌ శైల పాషాణౌ' అమ. 'కోరక' - మొగ్గ
లోనిపుష్పాడి పర్వదు, వికసిల్లి విస్తృత మైనపువ్వులోనిది వర్షును, కావున లక్షణచే పువ్వుని
యర్థముచేసికొనవలయును. 'కలికా కోరకః పుమాన్' అమ. కేతకి వర్షాకుసుమ మని చెప్పి
యున్నాము. కుటజంబు నట్టిదే: — చూ. కావ్యానుశాసనము. —

'దశక్కుటజకుట్రుః స్ఫుటితనీపపుష్పౌత్కరః॥ నవప్రసవబాధవః ప్రథితమజ్జారి ఖిజ్జనః'

కదమ్మకలుషామ్బరః కలితకేతకీకోరకః॥ చలన్నిచుళసంచయోహరతిహస్తః పుర్మాత్యయః॥

'నభస్యము' - 'న్యూర్నభస్య ప్రాప్తపద భాద్ర భాద్రపదాః సమాః' అమ. - 'నభస్యాభ్రములు'।
గ్రావాభాద్రపదమాసములు రెండును వర్షర్తునగుటచేత ముదిరినవర్షా మేఘము లనుట, మాకు

దొరకిన వ్రాతపుస్తకములం దన్నిటను ఈపాఠమే యున్నది. 'ఇంద్రజాలము' - ఇంద్రుని మాయ అని వ్యుత్పత్త్యర్థము. 'జాలం గవాక్ష అనాయే ఊరకే దమ్మ బృన్దయోః' మేది.

తే. గిరులఁ దటజంబుతరువులఁ దొరఁగుపండ్లఁ

బుట్టె జంబూనదులు; గానఁ బొదవు మొగిలు

మేన నవి సోఁకునెడలు గామిడిఁ దటిచ్చ

లంబునను శుద్ధజాంబూనదంబు లయ్యె.

౧౧౩

గిరుల = కొండలయందు, తట జంబు తరువుల = దిరులయందలి నేరేడు వృక్షముల నుండి, తొరఁగుపండ్ల = రాలుఫలములనుండి, జంబూనదులు జమ్మేలులు, పుట్టెఁగాన = జనించినవి గాన, పొదవు మొగిలుమేన = ఆగిరులను కమ్ముకొనెడి మేఘము నొడలియందు, అవి = ఆపండ్లు, సోకునెడలు = తగిలినప్రదేశములు, గామిడి = శ్రేష్ఠముగా, తటిత్ ఫలంబున = మెఱుపనెడి మిషచేత, శుద్ధజాంబూనదంబులు = స్కీబంగారములుగా, అయ్యె = మాతినవి. [కొండలు - కాన = అడవిలో, గిరులతటజంబుతరువుల = కొండలదరులయందలి నేరేడుచెట్టులనుండి - అని యన్వయింతురు.]

కొండల దరులందలి జంబూవృక్షములపండ్లు రాలఁగా తద్రసముచేత జంబూనదులు పుట్టినవి గావున మేఘములు ఆగిరులను కమ్ముకొనఁగా వాని ఆఫలములు సోఁకఁగా, ఆసోఁకనయెడలు మెఱపు లనెడి మిషచేత బంగార మాయెను. — కైతవాపహ్నుత్యలంకారము.

'గిరుల...అయ్యె' - గోశాధ్యాయమున--

'జమ్బూఫలావళిగళద్రవ సంప్రప్తత్ర

జమ్బూనదీజలయాతా మృ దభూ త్సవర్ణమ్|

జా మ్బూనదం హి త దతః, సురసిద్ధసంఘాః

శశ్వ త్పిబ స్త్యమృతపాన పరాఙ్ముఖా స్తత్.''

ఒక్కనది అట్లు జనించినను ఈచెప్పిన బహుత్వము కవిప్రాధిసిద్ధము. ఈక్రిందిభాగవతోక్తినిట ననుసంధించుకొనునది. —

ఆ. 'మేరుమందరములమీఁద జంబూఫలం బులు మహాగజాభములుగ వ్రాలి

యవిసినంతఁ దద్రసామృతంబల్లిన| నమ్మహానగంబునందుఁ బొడమి.'

క. 'అనుపమ మగు జంబూనది| యనుమేరను వెలసి లీల నరుగుచు నంతఁ

ఘనత నిలావృతవర్షము| పనుపడిఁ దడుపుచును ధరణిఁ బ్రవహించుఁ దగ్గఁ.' (25).

ఉ. 'ఆనదిసీటఁ దోఁగి పద నైననుమృ త్తనిలార్కసంస్పృశి

బూని కడు న్విపాకమునఁ బొందుచు శుద్ధసువర్ణ మైనజాం

బూనదనామ మొంది సురముఖ్యుల కెల్లను భూషణార్హ మై

మానుగ వన్నె మించి కడు మంచినియై విలసిల్లు నెంతయుఁ.'

'త్య య్యాసన్నేపరిగతఫలశ్యామ జామ్బూవనాస్తాః

సంపత్యస్తే కతిపయదినస్సాయాంసా దకాఞ్ఞాః'

మేఘ

‘జన్మాకుష్టప్రతిహతరయం తోయ మాదాయ గచ్ఛేః.’

మేఘ.

‘ఫలభరపరిణామక్యామజన్మానికుష్టః స్థలితతనుతరక్తా ముత్తరేణ స్రవన్తీమ్|

ఉపరివిధుమానప్రాథతాపిచ్ఛనీలః| శ్రయతి శిఖర మద్రే య్నాతన స్తోయవాహః.’

అనిమాలితి.

‘జంబూనది’ = జమ్మేలు = నేరేటేలు; (జంబూవు వార్షికము. —)

‘గామిడిక్’ - ‘నురముఖ్యుల...యుక్’ అనుసంస్కృత భాగవతోక్తిని సూచించుచున్నది;

‘కామిలిక్’ అనుపదములు నిస్సారములుగా నుంటున్న పాత మిట్లు ఊహింపబడినది.

తే. సురభిబడిఁ జన్నస ప్తలాశోకకమల

కువలయామ్రాళికఁ గదంబకుటజనీప

తీకుభయాధిక లను సాయకములు మరుస

కేను గల్గి గేదగినురె యెక్కు డయ్యె.

గంగర

మరుసకుక్ - మన్మథానికి, సురభిబడిక్ = వనంతము వెంబడి, చన్న - పోయిన - సప్త... కిక్ - సప్తలా = తేరబాబి - అశోక = కంకళి - కమల = తామర - కువలయ = కలువ - ఆమ్ర = మావి - ఆలికిక్ = అను (పువ్వుల - పాణముల) సమాహమునకు, (బదులుగా వర్షర్షువు నందు), కదం...లు - కదంబ = కడమి - కుటజ = కొండమల్లె - నీప = ధారాకదంబము - కకుభ = మద్ది - యూధికలు = ఆడవి మొల్లలు, (ఈపువ్వులు), అను - సాయకములు = బాణములు, ఏను = బిడు, కలిగి = లభించి, గేదగినురె = బంగారు మొగిలి (లేకు) కటారి, ఎక్కుడు = అధికము (ఆఆవయాయుధము), అయ్యెక్.

ఈముత్యపులో మదననికి విరిహాలగుండియల నడియించుటకు వసంతర్తు బాణభూతము లయిన నవమాలికాది పుష్పములు అయిదును లేకపోయినను, వానియంతజయము కలిగించు బాణములుగా కదంబాదికుసుమములు బిడు కలిగెను; ఇవిగాక కరకర కోయుటకు పసిండి మొగిలియను చురకల్లి యొకటికూడ దొరకెను. — పరిణామాలంకారము. ఆయామని పువ్వులు విడిచిపెట్టె ఈవానకారుపువ్వులు అయిదును కామోద్దీపకము లనియు, పైగా మొగిలి వాని కన్నను నుద్దీపక మనియు భా. వసంతముకన్న వర్షర్తువే విరిహిదుస్సహముగా నుండె ననుట

‘అరవింద మశోకం చ చూతం చ నవమాలికా

నీలోత్పలం చ ప ప్తైతే పచ్చబాణస్య సాయకాః.’

అను.

మొగిలిపూవులకు - ‘విరిహిజనహృదయచ్ఛేదనక్రియా క్రకచంబులు వియోగి మర్మవిదారణ వ్యాపారకర్షణారాచంబులు పాంథజనహృషీకనూచకశలాకలు నగు కనకకేతకీజాతంబులఁ జేరం జనుదెంచి’ అని వైషణ్యములో మొగిలిపూవువర్ణన. ‘ధారా కదమ్బానీపః స్యా ద్వర్తలస్త కద మ్బకః’ అని నీపకదంబములకు భేదము. మఱియు - ‘త్యత్సంపర్కా త్పులకితఇవ ప్రాథపుష్పైః కదమ్యైః; ‘నీపం దప్త్య హరితకపిశమ్’, ‘వ్రజ వననదీతీరజాతానిసిచ్ఛి న్నుద్యానానాం నవ జలకణై ర్యూధికాజాలకాని’ అను మేఘవచనములచేత నివి వార్షికము లని స్పష్టము.

‘కకుభను’ వార్షికమే;

‘సోయం శైలః కకుభనురభి రామ్యవా నామ యస్మిత్

‘సీలః స్నిగ్ధః శ్రయతి శిఖర నుంనూతస్తోయవాహః.’

ఉ. రా. చ. 1

‘రెనరెను’, కటారి పిడెం బనశోభిలునుగ! రాసి నామంబులై నిటలాగ్ని నేత్ర’ ఆం. భా.2-(214)

క. నటనపర కేకిపాత్ర

స్ఫుటయవనిక లన మొగిల్లు పొదవెన్ భూభృ

త్తటల, నవి యాకు దిను చిట

పొటరవము సెలంగెఁ దాళములచప్పుడు నాన్.

౧౧౫

నట...లు - నటనపర = నాట్యమందు వ్యాప్తము లై నట్టి (నటించుచున్న - అనుట) - కేకి = నెమళ్ల నెడి, పాత్ర = నట్టువులయొక్క - స్ఫుట = చక్కమైన, యవనికలు = పరదాలు, అనన్ = అనునట్లుగా, మొగిల్లు = మేఘములు, భూ...లన్ - భూభృత్ = కొండలయొక్క (తీండ్లయొక్క అనియు) - తటలన్ = చటియ ల(నెడునాట్యశాలల)ను, పొదివెన్ = కప్పెను, అవి = ఆమేఘములు, అకు దిను చిటపొటరవము = చెట్లయాకులను భజించుటలో కలుగునట్టి చిటపొట యనెడుశబ్దము, తాళములచప్పుడు నాన్ = కాలక్రియామానముల శబ్దములొననునట్లు సెలంగెన్ = ఒప్పెను.

కొండలనెడింజాల చటియ లనెడునాట్యశాలలందు అనుచున్న నటనపర కేకిపాత్ర ములతెరలో యనునట్లు మేఘము లొప్పుచుండెను; అవి చెట్లయాకులను మేసెడిచిటపొటశబ్దము తాళమువేయు చప్పుడో యన నొప్పుచుండెను. — యాపకానుసాణితో త్రేతాలంకారము.

‘యవనికలు’ - ‘ప్రతిసీరా జవనికా స్యా త్తిరస్కరిణీ చ సా’ అమ. ‘యవనికా’ అని యాంధ్రలిపిపుస్తకములోనిపాఠము - ‘యువన్త్యస్యామ్’ దీనియందు కలసికొందురు - అని, వ్యుత్పత్తి. ‘యుల్ మిశ్రణేఽ మిశ్రణే చ’ కవికల్పద్రునుము. - ‘జవనికా’ - ‘జవన్త్యస్యామ్’ దీనియందు త్వరపడుదురు. - ‘జరంహసి’ క.క.ద్రు. యవనికాశబ్దమునట్టి హూంవిద్యాప్రవిష్టు లిదానంతనులు కొండలు యాపకరచనాప్రయోగములను మనపూర్వులు యవచల (గ్రీకుల)నుండి నేర్చినా రని వచింతురు. కాని యీరెందుశబ్దములను సంస్కృతధాతువులనుండియే వ్యుత్పన్నములనుగా పూర్వులు తెలిపియున్నారు. ‘భూభృత్’ - ‘భూభృ ద్భూమి ధరే నృపే’ అమ. ‘తటలన్’ - ఈశబ్దముచేత ఏకదేశవివర్తిరూపకమర్యాదచే రంగప్రదేశములు సూచితములు.

‘అకుదను’ - పెద్దలు ఒకానొకరు, మబ్బు ఆకులను తినునా? యని శంకించి, ‘అకుదను’ అనిపఠింపఁ దలకొనిరి. ‘తిను’ పాఠమే సరిగాని ‘తను’ పాఠము సరిగాదు. ‘మేఘములు కొండలలో మేయును, సముద్రములో నీరు ద్రావును’ అని లోకులు చెప్పుదురు. తదనుగుణముగా నిటంగవనము. తినుట వాస్తవమే; ఎట్లన- కొండజనులు వర్షాకాలమున విస్తరులకుఁగాను అమ్ముకొనుటకు ఆకులకట్టలం దెచ్చిన, అయ్యాకులయందు మొట్టలును లోట్టలును ఉండును; కడమకాలములందు అవి యుండవు; వారిని మంచియాకులను తెచ్చున్న, ‘ఓరకపు, ఇప్పుడిన్నియుఁ మబ్బుతిన్నయాకులే’ అని చెప్పుదురు. మేఘములయొక్క జలబిందుల నై త్యాతిశయముచే అవి పడినచోట్ల ఆకు మాడును; మాడిన

చోట్ల బొక్క లేర్పడును. 'తాళముల' - ఒక్కొక్కదానిశబ్దంబును ప్రత్యేకముగా తెలియు నట్లు రాలుచున్న వానచినుకులను చిటపొటచినుకులందురు. ఆకులమీద పడినచో ఆశబ్దము అట్లే(చిటపొట) అనియే తప్పక వినబడును. వానిని తినుకబ్బ మను లోకవ్యవహారము ననువదించి కవి తాళధ్వనిగా నుత్పేక్షించినాడు. మఱి యాతాళములు ఖంఘ ఖంఘనిమోఁగుకంచుతాళములు గావు; మ్రానిపలకతోఁ జేసిన చిటితాళములు, అట్లని చిటపొటధ్వనిసాదృశ్యముచేఁ బలియుచున్నది.

చ. జలధర ముప్పతోఁబులు సొసంగు రసం బని యప్పయోధినిం
పొలయఁగఁ గ్రోలి, పై దధిపయోధియుఁ గ్రోలఁగఁ, బ్రాచి దౌటఁ బె
న్పులుసుఁ గరుణి గ్రాయ, నవిచో వడగండ్లన రాలె, గానిచో
నిలఁ బడ వానిఁ దిన్నయపుడే చలిపండ్లు పడంగ నేటికిఁ? ౧౧౬

జలధరము = మేఘము, ఉప్పతో = ఉప్పగలిపిన, పులును = పులుపు, రసం బొసంగు నని = రుచిని ఇచ్చును (రుచిగానుండును) అని, అప్పయోధి = ఆ(యువ్వనీటి)సముద్రమును, ఇంపు ఒలయ = ప్రీతి వ్యాపించునట్లుగా (ప్రీతిపూర్వకముగా), క్రోలి = త్రాగి, పై = దాని మీద, దధిపయోధియు = పెరుగునముద్రమునుగూడ, క్రోలఁగ = త్రాగి, ప్రాచి దౌట = (ఆదధిసముద్రము) పురాతనముది అయినందున, పెనుబులునుగరుణి = రొడ్డుబులుపుగల గడ్డలను, క్రాయ = కడలనుపెయఁగా, అవో = అగడ్తలను, పండ్లు అని = పడగండ్లనుపేరి, రాలె = పడినది; కానిచో = ఆమటసరిగాలేని, ఇల = ధూమిమీద, పడగానే, వాని = ఆపడగండ్లను. తిన్నయపుడే = భక్షించినతత్క్షణమే, చలిపండ్లుపడంగ = పండ్లుగిట్టుకొనిపోవుటకు, నేటికి = వేలుకారణములేదు.

పుల్లనిభోజ్యము ఉప్పతోమిశ్రమయినచో కరము రుచించునుగావున, ఆతలంపుతో సముద్రుడు ముందుగా ఉప్పసముద్రమును త్రాగి పిప్ప పెరుగునముద్రమును జాఱుగా, ఆపెరుగున వినాటిప్రాచిచో అగుటచేత దానిపులుపును ఆసముద్రపునీటియువ్వ భోజనమేమిచేతను, ఆప్రాచివాసనయు ప్రాచిరుచియు దుస్సహమగుటచేతను, వెంటనే మేఘుడు దానికిరుద్ధిను(అనగా త్రాగునప్పుడు పెద్దపెద్దగడ్డలచే పెరుగుగడ్డ గండము రాకుండు నమో చిన్నచిన్న కండలుగాఁ జేసి మింగిన యాకండలను) వాంతిచేసికొనఁగా, అవే పడగండ్లనుపేరి నేల రాలినవి. ఈమాట నిజముకానిచో ఆపడగండ్లను నోట వైచికొనఁగానే చలిపండ్లు పడుటకు కారణము లేదు.

'అప్పయోధి' - 'ఆ + పయోధి' అని ఛేదము చేయవలయును, 'ఆప + పయోధి' అను ఛేదము సరిగాదు. శుద్ధోదకసముద్రము వేతే యున్నందున. పయోధిశబ్దము రూఢిచే సముద్ర మాత్ర వాచకముకావున 'దధిపయోనిధి' యనుట నిరాశ్చేపము. కుసు + ధి = జలధ. 'ఇంపు' = పెరుగును రుచిరుచిగా జాఱవచ్చుననునాశచే గలిగినప్రీతి - 'ఒలయ'...ఇంపొలయ. 'రసంబు' - 'రసో గర్భరసే స్వాదే తిక్తాదౌ విషరాగయోః । శృక్మారాదౌ ద్రవే పీఠ్యే దేహధాత్వమ్బుపారదే.' మేదిని. 'క్రాయ' - గౌణవృత్తిప్రయుక్త మగుటచే నిష్ప్రయోగిద్దగ్గా దికారికోక్త ప్రకారంబున అతిసుందరముగా నున్నది. 'పెనుబులు' - ప్రాంతాదికార్యముచే సరళాదేశము. 'పో' - నిశ్చయార్థకము - ఉత్పేక్షా వాదకము. 'చలిపండ్లు పడుట' - చలిపన్నపుతో

సంపర్కముచేత పండ్లు దుస్సహజేదనాని వికారములపాలగుటకు చలిపండ్లు పడుట యని వ్యవహారము; కావున 'చలిబండ్లు' అని పఠించుట సమంజసముగాదు.

తే. అపు డనల్లకు డిగక మేఘాళి పొదువు

నచలములపై నె దొడ్డికట్టుగుమ్మగాళి

బాడ చూపట్టె మీఁదిపర్జన్యధన్వి

నృపున్యకగుతెరవేటయాయిత మనంగ.

౧౧౭

అపుడు = ఆవర్షములలో, అనల్లకు = క్రింది బురదనేలలకు, డిగక = దిగిరానిదై (మృగాళికి విశేషణము), మేఘ అళి పొదువు ఆచలములపై నె = మేఘముల పంక్తి కప్పియున్న కొండలమీఁదనే, దొడ్డికట్టు అగు మృగ అళి బాడ = దొడ్డిలో ఆచుదలచేసినట్లు నిలిచియున్నట్టి జంతువుల సమూహముయొక్క- ప్రకారము, (ఎట్లు చూపట్టెననగా), మీఁది పర్జన్యధన్వి నృపున్యక = ఆకాశమందున్న యంద్రుఁ డనెడి రాచవిలుకానికి (విలుకాడై యంద్రుఁ డను పేర ఆకాశమందున్న రాజునకు), అగు = ఏర్పడిన - తెరవేట యాయితము = తెరవేట సిద్ధమగుటయో, అనంగ = ఆనునట్లుగా, చూపట్టె = కనబడెను.

ఆవర్షములలో, క్రిందినేలలు బురదతో నిండియుండుటంబట్టి, బురదలో నుండలేని మృగములు క్రిందికి దిగక గుంపులుగా కొండలమీఁదనే దొడ్డిలో నున్నట్లు ఉండుటయు, అగుంపులచుట్టును కొండపై మేఘములు ఆచుదలచొని యుండుటయును, ఎట్లుండె ననగా - మీఁది విట్లు ధరించి వేటాడ సిద్ధముగానున్న యంద్రుఁ డనెడిరాజునకు తెరవేటకై చేసినయాయితమో యనునట్లుండెను. - ఉత్తేషు.

'అనల్ల' - ఏ వ. అసలు. 'దొడ్డికట్టు' - పశుస్వాములు పసులను దొడ్డిలోనికిం దోలి పెండ్లము లిగిండుట ప్రసిద్ధము. 'పర్జన్యా రసదబ్దేంద్రో' అమధన్వయు గలవాఁడు 'ధన్వి'; 'ధన్వక్' 'ధన్విక్' అని నకారంతములు. 'నృపున్యక' - రాజులకే ఇచ్చిన సాధ్యము, సామాన్యలకు నులభముకాదు. 'తెరవేట' - టెండు వేటాడుటకై పరిజనులు కొంత ప్రదేశమును తెరలతో నావరించి అందులోనికి జంతువులను తోలెయ్యుంతురు. ఆవేట తెరవేట. 'అయితము' - ఇది ప్రాయికముగా విశేష్యనిఘ్నము, ఇచ్చటంబోలె విశేష్యముగాసయితము వ్యవహరింపబడును. 'చూడ(బర్జన్యధన్వి)' యను పూర్వపాఠమున యతిభంగము.

చ. తడి తల డిగ్గ ముంప, బడతం చుదత్రాప్పలఁ గన్న వీడి, పు

ల్పొడుచుచు సేరు ముంగఱులపోలిక ముక్కులఁ గూడ, నోరఁ గొం

తొడియుచు గూటికట్ట నగ మొత్తుచు కెక్కివిదుర్పు మున్నగు

వడకుటె గాక చేష్ట డిగె వక్షము పక్షులు జానువుల్ చొరక.

౧౧౮

ఆవర్షములలో గూండలో పక్షులస్థితి:- తడి=నీరు, తల డిగ్గి=తలమీఁదుగా బాటి, ముంప= ఒడలంత వ్యాపింపగా, బడత = కదలలేమిచే, తుదత్రాప్పల = తెప్పలతుడలయందు, కన్న వీడి = వివృతముకాగా [పా. విచ్చి = తెచ్చి], పుల్పొడుచుచు = తెప్పవేయకచూచుచు, సేరు, ముంగఱులపోలిక = ముంగఱు లనెడియభరణవిశేషములవలె, ముక్కుల = ఊపిరి రంధ్ర

ములయందు, కూడక = చేరగా, నోరక = నోటిదారిని, కొంత = సగము (కొంతపాటి నీటిని), ఒడియుచుక = స్వీకరించుచును, సగము = ఆశేషించిన నీటిని, గూటికట్టక = గూటికట్టయందు, ఒత్తుచుక = అడ్డుచు, వడకుటెగాక = వణకుచుండుటయేగాక, తెక్కు విదుర్పు మున్నగాక = తెక్కు విడిలించుట సయితములేకుండు, పక్షులు, బానువుల్ = మోకాళ్లు, వక్షము, చొరక = దూరగా, చేప్త = సంచలనాది క్రియను, డిగక = మానినవి.

గూండ్లలో పక్షులు ఒడలంత ముణుచుకొని చలితీటుటకుగా మోకాళ్లును తొమ్మునం బెట్టుకొని తెక్కునైన గడలింపక ఏచేప్తయు లేక యుండినవి. అందుల విస్తరము - వాననీరు మున్నగా తల తడిపి, పిమ్మట తలమీదుగా ఒడలంతయుం దడిపినది. అందువలన వానికి ఒడలు కొయ్యపాటిసది; అనీరే తలమీదుగా కన్నులం జొరగా అట దానినిసహింపలేకున్నన, వార్చి వైచుటకు కన్ను తెరిపలేకుండినవి. అని నీటిపోటుచే తెప్పలు కొంచెము తులనల వీడగా పక్షులను ఆనీరు వడియుటకుఁగాను రవంతినేపు కనుబెఱచికొనియే యుండఁగా, ఆనీరు ముక్కురంధ్రములమీదికి దిగజాటి ముంగళలవలె నచట నిలిచినది. అందువలన ఊరితిరుగక ఆనీటిని నోరుబెఱచి అందులోనికి కొంతస్వీకరించి తొలగించినవి; నోటిలోనికి రాక మిగిలి ముక్కురంధ్రములకడనే యున్ననీటిని గూటికట్టియకు అద్దివైచినవి. చలికి వణకుచుండినవి. - స్వభావోక్త్యలంకారము. — 'ముంగళల సోలిక' - ఉపమ.

'పుల్పాడుచుట' నీరువడియుటకు. 'ముంగళ' - సాధారణముగా ఒకటే ముత్రముతో లేక ముక్తాదికముల మొత్తముగా, నుండును. సక్షికి శ్వాసయు నాఁపుటకు ఒకబొట్టేచాలును. పెద్దబొట్టేని చెప్పవలసినదే లేదు. - 'ఒడియుచు' - ఒడియుట వెలువరించుటకే - ఒడిసి వెలువరించు నని భావము. 'చేప్తుడిగ' నని యొక పూర్వపాతము - (ఉడిగక = మారెను) తత్సమాకారమునకు సంధి దుప్తము). ఈరెండుపాతముల గుణబోధపరీక్షను వీక్షియందుఁ గనునది. 'బానువుల్' - పక్షులకు మోకాళ్లు వెనుకకు వంసను, అవి వక్షముం జొచ్చుటయెట్లు? అనిన, ఆమోకాలికోణము తొమ్మునకుం దగులునట్లుగా నని భా. గుడ్డకు గతిలేనివానికి బానువులచే సైతము చలి తీటును.

'రాత్రో జానుర్దివా భానుః కృశాను స్సంధ్యయో రపి'

ఏవం శీతం మయా నీతం జానుభానుకృశానుభిః.'

'పుల్పాడుచు' - 'పులపాడుచు' [= తెప్పవేయకచూచు] అని పూర్వరూపము.

క. 'చప్పడునేయక సంజ్ఞకుఁజప్పట్టిడుకొంచుఁ గొండ సరియలవెంటక'

జప్పళ్లకు బులపాడుచుచుఁజొప్పరయుచునీలవెట్టుచును శబరభటుల్॥'భల్లా. ౩౮. శ.ర.

క. చెందు నెఱసంజ కుంకుమ

క్రందునఁ గెంపెక్కుదివికిఁ గాశ్మీరత కా,

నిందుశిలాత్వము రవిగని

యెం; దోయముఁ గురియ నేల యిటు గాకున్నా?

౧౧౯

చెం...నక - చెందు = ప్రాపించిన - ఎఱసంజ = ఎఱ్ఱని సంధ్య (సంధ్యారాగము) అనెడు - కుంకుమ [= కుంకుమపువ్వుయొక్క - క్రందునక = దట్టంపుఁదనముచేత, కెంపు ఎక్కు = ఎఱ్ఱ

బాటుచున్న - డివిజిన్ = ఆకాశమునకు, కాస్మీరత = కాస్మీరదేశత్వము, రాన్ = కలుగఁగా, రవి = సూర్యుఁడు, ఇందుశిలాత్వము = చంద్రకాంతమణి భావమును, కనియెన్ = పొందెను ఇటు గాకున్నన్ = ఈమాట మీరు సరిగా దందులేని, తోయము గురియనేల = (సూర్యుఁడు) నీళ్లను దొఱఁగుటకు కారణమేమి?

సంధ్యారాగమనెడు కుంకుమగానుండుటంబట్టి ఆకాశము కాస్మీరదేశ మాయెను. అంగు వలన సూర్యుఁడు చంద్రకాంతశిల యాయెను. కాకున్న నీటిని గురియుటకు కారణమేమి?

కుంకుమపువ్వు కాస్మీరంబునం బుట్టును, అందుననే దానికి కాస్మీరజన్మ, కాస్మీరము అని పేరులు వచ్చినవి. 'అథ కుంకుమం! కాస్మీరజన్మాగ్నిశ్శిఖం వగం బాహ్లేకపీతనమ్' అను.

“కాస్మీరే జన్మాస్య... ‘కాస్మీరం కుంకుమేఽపిస్యాత్ టక్కుపుష్కర మూలయోః’” మేదిని. — ఇందుశిలయు కాస్మీరదేశోద్భవమే.

ఇందుశిల రాత్రిగదా స్రవించును; సూర్యుఁడుండఁగా నదియెట్లు? అనిన, సూర్యుడే ఇందుశిల యైనందున సూర్యుఁడు లేమిచే పగలుకానందున స్రవించుటకు ఆత్మేపములేదు. ‘ఇందు కాంతంబుల నెబ్బంగిఁ గురిసెనో! నిష్యంద కీలానిగ రయులు.’ శృం. సై. 8. (198).

చ. అలజలరాశిసీటఁ బగ లర్కకరావళి చూలు దాల్చుగా,

నలమిన యీప్య రాత్రి ధవళాంశుకరాళులు తాము దాల్చుఁడ

జ్వలముల నాన మూఁగికొనుచాప్పున నాడి వహించెఁ జూలు మ

బ్బుల నిల ముంచునీలఘుఘృజమువల్ల బలాకమాళికల్.

౧౨౦

పగలు = పగటియందు, ఆర్క కర ఆవళి = సూర్య కిరణ సమూహము, అలజలరాశి సీటన్ = ఆనముద్రుని నీటిచేత, చూలు దాల్చుగాన్ = గర్భము ధరింపఁగా, అల...ర్వన్ = అల మిన = ముంచిన - ఈర్వన్ = పొనుచేత, రాత్రి = రాత్రియందు, ధవళాంశు కర ఆళులు = చంద్ర కిరణ సమూహములు, తామును, తాల్చున్ = చూలు ధరింప గోరినవై, అంబులన్ = నీళ్ల చేత, ఇలన్ = భూమిని, ముంచు నీల ఘన పుంజము వల్లన్ = ముంచునట్టి నల్లని మేఘముల సమూహము చెంత, తజ్వలములకున్ = మేఘములలోని యాసంద్రంపు నీళ్లకు, అనన్ = త్రాగుటకు (లేక తగులునట్లుగా), మూఁగికొను చాప్పుచున్ = కమ్ముకొనుచున్నవో యనునట్లుగా, బలాక మాళికల్ = దెగ్గురు బారులు, ఆన్ = సంచరించి (కామకేళిందేలి అనియు), చూలు వహించెన్ = గర్భము దాల్చినవి.

పగలు సూర్యకిరణపంక్తి సముద్రోదకమువలన గర్భము ధరించుట కని, రాత్రి చంద్ర కిరణపంక్తులు తాము కూడ జలముచే భూమిని ముంచెడి మేఘములు త్రాగి తేచ్చిన యాసము ద్రోదకముచేత గర్భముదాల్చుటకై ఆమేఘముల యాజలములకు తగులునట్లు (జలములను త్రాగు టకై) మూఁగినవో యనునట్లు బలాకాశ్రేణులు మేఘములకడ నాడి (మేఘములతోక్రీడించి) చూలులందాల్చినవి. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

జలరాశిసీట అర్కకరావళి చూలుదాల్చును. — ‘గర్భం దధ త్యక్తమరీచయోఽస్మాత్’ అని రఘు. 13 వ సర్గలో సముద్రవర్ణనము. ‘ధవళాంశు’ - ‘విధు స్సద్ధాంశుః శుభ్రాంశుః’ అను.

‘శుభాగ్రంతుండు సహస్రధారకలశమ్నూర్తి విజృంభించె’ శృం. నై. 8. ఆ. ‘తజ్జలములక’ - మేఘమందలిజలము సముద్రముచే.

‘ప్రవృత్తమాత్రేణ పయాంసి పాతుః| మావర్తవేగా దృమతా ఘనేన

ఆభాతి భూయస్స మయం సముద్రః| ప్రమథ్యమానో గిరిశేవ భూయః.’ రఘు. 13 (14)

‘జలముల నానక’ అని పూర్వముద్రణ పా. ‘జలముల కానక’ అని మూడువ్రాతెపుస్తకముల పా. ఇందలి కుష్మయొక్క స్వారస్యము నెఱుంగుటకై,—

‘గర్భం బలాకా దధతేఽబ్దయోగా న్నాకే నిబద్ధా వళయ స్సమంతాత్.’

అను ప్రమాణమందలి ‘యోగ’ శబ్దమును—

‘గర్భాధానక్షణపరిచయా న్నూన మాబద్ధమాలాః

శేవిష్యంతే నయననుభగం ఖే భవంతం బలాకాః.’

అను మేఘశ్లోకమందలి ‘గర్భాధాన’ ప్రయోగమునం బరికింపందగును. ‘బలాక’ - అమర కోశమందు ‘బలాకా బినకణ్ఠికా’ అని స్త్రీలింగము పఠితమైనను, ఇటు పుంలింగముగా నున్నది. ఇందులకును ప్రయోగంబూ గలవు.—

‘మేఘో జల్ద్యోమసోహోచరిత్యజ్యనోః| విద్యుత్ప్రభారచితపీతపటోత్తరీయః

ఆభాతి సంహతగృహీతబలకశఙ్ఖః| ఖం శేషవోఽపరఇవ క్రమితం ప్రవృత్తైః’ మృచ్ఛ.

‘అంబుల నిల ముంచు’-సముద్రముకూడ ప్రళయకాలమందు నీటిచే భూమిని ముంచునదే; చూలు దాన్ని ప్రస్తావముగాన, కవి ‘ఆవళి,’ ‘అల్లులు,’ ‘మాలికల్’ అని స్త్రీలింగశబ్దములం బ్రయోగించినాడు. ‘వల్ల’ - ఇది పంచమీ ప్రత్యయముగాదు, ప్రదేశవాచక మయినవలనుశబ్దమునకు రూపాంతరము; - పజ్జ, చెంత, కడ - అనువానివలె సామీప్యవాచకమైన శబ్దవిశేషము; - ‘వల్ల కాడు’ - ఊరిప్రక్కనుండుకాడు అని వ్యుత్పత్తి వృద్ధము. ‘చలిమల వల్లి (నుల్లిసిలు చల్లదనంబు)’ - ‘మంచుకొండ ప్రదేశమందు’ అని యర్థముగాని ‘మంచుకొండ కారణమున’ అని యర్థముగాదు. ‘ధవళాంశుకరావళి’ అని ఏకవచనపాఠము ‘తాము’ అను బహువచన సర్వనామముతోడి పరామర్శకు అనుకూలము గాదు, కావున కరావళు, అని మార్పు చేయబడినది.

3. ఉఱుము విని యలకి కై దివి

తెఱుగ బఱచుమరాళపటలి విడిచినఁ బడున

స్కఱచిన బిసలనవిసరము

తెఱుగున వడగండ్లు ధవళ దీధితి రాలెక.

౧౨౦

ఉఱుము విని, అలకి కై = అలకాపురముంగూర్చి, దివికొ = ఆకాశమందు, వెఱికో = భయము చేత, పఱచుమరాళి పటలి = వేగమునం బోవుచున్న హంసల సమాహము, విడిచిన = వదలిన, ఆకఱచిన బిసలన విసరము తెఱుగునకొ = కఱచినట్టి యాతామరతూటి ఖండముల సమాహమాయనునట్లుగా, వడగండ్లు, ధవళ దీధితికొ = తెల్లని కాంతిగలదై, రాలెకొ = రాలినవి.

ఉఱుమును విని దానికి భయపడి అలకాపురమునకు మింట వడివడిగా పఱతెంచుచున్న హంసల సమాహములు, తినుటకై కఱచియు, భయకారణముచేత తినక క్రిందికి వదలిన తమ్మికాండల తునియల మొత్తములో యనునట్లుగా వడగండ్లు తెల్లగా రాలినవి. — ఉత్పేక్ష.

‘హంసా నదన్యేభుభయా ద్దగ్ధినన్తి’, ‘హంస సంపదపి మానసంప్రతి ప్రస్థితా వియతి మానసం ప్రతి’ - ఘటకర్పరుడు. అలకానగరంబును మానసనరన్నును కైలాసమం దున్నవి. ‘అ స్యోద్యానం చైత్రరథం పుత్రస్తునలకూబరః కైలాసః స్థాన మలకా పూః’ ఆము.

‘కైలాసశిఖరే రామ మనసా నిర్మతం సరః।

బ్రహ్మతా ప్రాగిదం యస్మాత్ తదభూ న్మానసం సరః?’

‘హేమామృజప్రసవి సలిలం మానస స్యాదదానః...।

నానాచేష్టై ర్జలద లలితై ర్నివిక శే స్తం నగేన్ద్రమ్.’ మేఘ.

(‘నగేన్ద్రం కైలాసమ్.’ టీక.)

‘త స్యోత్పత్తే ప్రణయిన ఇవ స్రస్తగ్ధౌ క్షౌదుకూలాం।

న త్వం దృష్ట్యా న పున రలకాం జ్ఞాన్యసే కామచారిక ॥’ మేఘ.

(‘తస్యకైలాసస్య’ అని టీక.)

క. తటిదుత్సారితఫణభృ

త్పటలి నిరన్నంబు లయ్యుఁ దక్కపు బర్హుల్

నటన; మతిహన్స హేతూ

త్పటలాభం బిడునె మది తుధ స్మిర్వట్టుక?

౧౨౨

బర్హుల్ = నెమళ్లు, తటి...లిక - తటిల్ = మెఱపులచేత - ఉత్సారిత = తటిమివైవం బడిన - ఫణభృత్ = పాములయొక్క - పటలిక = సమాహుచేత, నిరన్నంబులు = అన్న హీనములు, అయ్యుక, నటనము = ఆటను, తక్కపు = మానవు, మతి = అట్టేలయన, అతి... బు - అతి = మిక్కుటమయిన - హర్ష = సంతోషముయొక్క - హేతు = కారణముయొక్క - ఉత్పట = మెండయిన - లాభంబు = ప్రాప్తి, తుధక = ఆకటిని, స్మిర్వట్టుక = దప్పిని, ఇడునె = కలిగించునా.

నెమళ్లకు పాములు ఆహారములు; ఆపాములు మెఱపులకు మెఱచి బొటియలందు దాగినవి. అందువలన నెమళ్లకు మేఱ లేకపోయినది. అట్లు పస్త్రలోనుండుయు నెమళ్లు నటనము మానలేదు. అది ఎట్లన- అతिसంతోషకారణము కలిగినప్పుడు ఆకలిచప్పులు పోవవు. అట్లేవానికి మేఘోదయము, ఉటుములు, మెఱుములు, వానలుం గలిగినందున ఆకలి పోవలేదు. - అర్థాంతర న్యా సాలంకారము, విభావనాలంకారంబునం గలదు.

‘కొమరుగ సామాన్య విశేః। షము లన నర్థాంతరన్యనన భూషణ మా

ద్యుమణిని బాము గ్రసించుక। గమలభవునిప్రా లెపండు గడవగ నేర్చుక.’ అలం.

‘కారణములేక యనకల। కారణమునను బ్రతిబంధకంబాండ నత

త్కారణమునను విరుద్ధపు। గారణమునగృతి జనింపగ విభావన యా.’ అలం.

సీ. (క). రవిఁ జూచి కుడుచువారలకును గృకలాన

ములకును దృష్టి మిన్నులనె నిలిచె;

(ఖ). సంధ్యాస్త్వదాయద్విజ్రేణి కిలు సేరు
మొదపులకును భాంతి మది జనించె;

(గ). హలజీవినందోహములకు బలాకికా
విసరంబులకు మంచి వెడలు దొరకె;

(ఘ). నెలమి బొల్పుగుయూధికలకు సంతలకూట
ములకును మఱి విచ్చుమొగ్గ లొదవె;

తే. (జ). సతిధిసంఘంబునకు సేనినట్టియెనుప
కమపులేగలగుమికి వాకట్టు లెనఁగె;

(చ). మట్టిమిద్దెలవారికి మరుపనులకు
నెలమి బొసినవారికి నిదుర చెడియె.

౧౨౩

(కి). రిపిక్ = సూర్యుని, చూచి, కుడుచువారలకును = భుజించువారికి (సూర్యుని చూచి న సే గాని కుడువనివ్రతము గలవారికి అనుట), కృకలాసములకును = తొండలకును, దృష్టి = చూడ్కి, మిన్నలనె = ఆకాశమువంక నే, నిలిచెక్ = ఉండెను;

పూర్వోక్త ప్రతవంతులు షేఘావరణము తొలగినదేమో సూర్యుడు పొడచూపుచున్నాఁడేమో కనుంగొనుటకు మింటిని మాటమాటికి చూచుచుం...రి; ఈముతువున ఉన్నతప్రదేశము లెక్కి నిక్కి సూర్యుని చూచుచుండుట తొండలకు సహజవృత్తి; దీనిచేత ఆసన్నవృష్టి సూచితము;-

‘తరుశిఖరోపగతాః కృకలాసాః | గగనతలస్థితదృష్టినిపాతాః

యద చ గవాంరవిషీక్షణ మార్ధ్వం! ప్రపతంతి వారి తదా న చిరేణ’. బృ. సం. 27(8)

(ఖ). సం...కిక్ = సంధ్యా = సంజతతీయందలి - అర్ఘ్య = అర్ఘ్యోదకమును - దాయి = ఇచ్చువారైన - స్వజ = విప్రులయొక్క - శ్రేణికిక్ = పరుసకును (ససూహమునకు ననుట), ఇల్లుచెరు - మొదపులకునుక్ = పొడియాపులకును, మదిక్ = మనస్సునందు, భాంతి = సంధ్యా కాలముయొక్క ప్రభు, జనించెను.

‘శుచిర్వా ప్యశుచి ర్వాపి కాలే సంధ్యాం సమాచరేత్’ అనువిధిచేత ద్విజాలకు కాలమున సంధ్యవార్చుట ప్రధానముగావునను, పొడియాపులు సంజవేళ దూడలకు పోలిచ్చుటకై త్వరపడుచుండునుగావునను, ఆధ్యానముచేతను సూర్యుడగపడచుచేతను ఆభ్రమ కలుగును.

(గ). హల...కుక్ = హల = నాగటిచేత - జీవి = జీవించువారియొక్క (నేడ్యగాండ్రయొక్క) - సందోహములకుక్ = ససూహములకును, బలాకికావిసరంబులకుక్ = బెగ్గురులసమాహములకును, మంచి వెడలు = అనుకూలమైన చల్లకములును (ఇవి హలజీవులకు), గర్భాధానంబులును (ఇవి బలాకలకు), దొరకెక్ = లభించినవి.

నేడ్యగాండ్రు భూమి తడిసియుండుటచేత చక్కగా దున్ని విత్తనములు చల్లిరి; బలాకటం పజుపులేక మేఘములు వర్షిల్లుచున్నందున చక్కగా గర్భముధరించినవి.- 'వెద' యనుశబ్దము తిర్యగ్జంతువుల గర్భాధానమునకే పేరుగాని మనుష్యాదుల గర్భాధానమునకు పేరుకాదు. 'బలాక' యే బలాకిక. 'సమూహ నివహవ్యూహ సంహాన విసరవ్రజాః' అను.

(ఘ). మఱి = మఱియు, ఎలమిక్ = ఇంపుగా, పొల్పు అగు యాధికలకుక్ = చెన్నారెడు నడవిమొల్లలకును, సంతలకూటములకును = సంతలకూడకలకును, కిచ్చుమొగ్గులు = (మొల్లల పక్షమున) వికసిల్లుటయు - (సంతలపక్షమున) జనులు సంతవడలె ఎక్కడివా రక్కడికి పోవుటయు, ఒదవెక్ = కలిగెను.

యాధికలు వార్షికము లని నిరూపితమే. 'కూటములు' - ఏ. వ. కూటము-కూడుధాతువు నకు కృపంతము.

(ఙ). అతిథి సంఘంబునకుక్ = భోజనార్థమై ఒకరియింటికిని బోవు తెరువరుల సమూహమునకును, ఈనినట్టి-ఎనుపకదుపు లేగ గుమికిక్ = కేదల మందయొక్క లేగదూడల మొత్తమునకును, వాకట్టులు = నోటికట్టులు, ఎగగెక్ = కలిగినవి.

వర్షప్రతిబంధకముచేత అతిథులు అన్ననిడుగ్రహస్థలయిండ్లకు పోలేక ఏచావడిలోనో పస్త పడియుండిరి. కేదల లేతదూడలు చలికి పువ్వుడలును నాలుకయు జడనువడినందున పాలుకుడు చుకొనలేక పస్తుండినవి.

'అతిథి' - 'స్వరూపావళి' అని మొదటి పాదమున గుర్తించినట్లే అను, 'అతితి గచ్చ తీ త్యథాః' అని వైయాకరణులు; అస్థితీచే అతిథి యనబడు నని మనువు;

'ఏకరాత్రం తు నివస న్నతిథి ర్బ్రాహ్మణః స్మృతః'

అనిత్యం హి స్థితో యస్మా త్తస్మా దతిథి రుచ్యతే.' 3 (102).

'కదుపు' = ఏకజాతి పశుపక్ష్యాది సమూహము; 'ఈనినట్టి' - దూడలు మిక్కిలి లేత వనుట.

(చ). మట్టిమిదైల వారికిని, మరుపనులకుక్ = మదనవ్యాపారములకై, నెలలతో = కాంతను, పాసినవారికిని,...

గచ్చుచేసిన మిదైలు వానకు ఉరిచువు; మట్టిమిదైలలో క్రిందబరున్నవారిపై ఆమట్టితోడి వానసేన్లు పడుచుండును. ఆందువలన వారినిద్ర చెడును. అన్ని బుతులలోను వర్షార్తువు ఎక్కుడుగా కొమోద్దీపకము గావున ఆయుతువులో కాంతానాయుక్తులకు నిద్రపట్టుదు.

సీసమందలి ప్రతిపాదమందును గీతార్థములందును తుల్యయోగితాలంకారము, పద్యమున మాణులువచ్చినది. సీసస్వరీయపాదమున భ్రాంతిమంతయు కాదు, సాదృశ్యకారణముచేత ఒకవస్తువును మఱియొకవస్తువుగా గొనుట భ్రాంతిమదలంకారముగాని భ్రమయెల్ల భ్రాంతి మదలంకారము కాదు.

'ఒకటనె ధర్మము నుడువుట' ప్రకృతములకై యితరములకై; ప్రగుణుల కెనచే యుకధన; మఱివి త్క్రియెడ! నొకచేవర్తనము తుల్యయోగిత నాల్గొ.

దొంగ విరహివగయుఁ బ్రబలెక్, మగువజిగికి మెఱుంగు నెలయు మనకలు, నీచే నగు దానమె చెలి కరికిక్, దొంగచెలి మరుడీవు రూపధుర్యులు భూపా.' అలం.

ఉ. కాలునిదున్న నంది నయి గంటలు దున్నక మంటి నా, మహా
కాలునినంది దున్న నయి కర్దమమగ్నత లేక మంటి నా,
హాలికు లెన్నఁడుం దెగనియాశారులచేలును జౌకుమస్సెనుం
గా లలి నేరు సాగి రిలఁ గ్గుపసిం గొని పేద మున్నుగఁ. ౧౨౮

కాలునిదున్న = యముని దున్నపోతు, నందిని అయి = (నేను) నందీశ్వరుడ నయి, గంటలు = అవురుదుబ్బలను, దున్నక, మంటిఁ = బ్రతికితిని, నాఁ = అనునట్లును, మహాకాలుని = శివునియొక్క - నంది = దున్నను అయి (నేను దున్నపోతు) నుగా నుండి, క...త - కర్దమ = బురదయందు - మగ్నత = జిగఁబడుట, లేక, మంటిఁ = బ్రతికితిని, నాఁ = అనునట్లుగా, హాలికులు = సేద్యగాండ్రు, పేద మున్నుగాఁ = పేదలు గయితము, ఎన్నఁడుఁ = అంతకు పూర్వ మెప్పుడును, తెగని బౌరులచేలును = నాఁగటికి పెల్లగిల్లని యవరుగడ్డిగలపాలములును, జౌకుమస్సెనుఁ = బురదకయ్యలును అగునట్లుగా, ఇలఁ = పుడమిలో, కల్గుపసిఁ = ఉన్న పశరములను అన్నిటిని, కొని = పూంచి, లలిఁ = సంతోషముతో, ఏరు సాగిరి = ఏరువాక గావించిరి.

అనువృత్తులచేత పల్లవునేలలుమాత్రమే గాక మెఱకబీళ్లుగూడ మెత్తబడినందున, భూమియెల్ల దుక్కికి అలవియైనది. అందువలన, నెఱవేటివ యపరిమితపు దుక్కి యెట్లుండె ననఁగా:— యమునిదన్న నానందంబు ముంజె కని నేర్పగా త్రు నెన్నుం గొనిపోయి నాఁగటికి కట్టి యవురుగంటలు దున్నుంతురు, నందిని కానందున ఆకప్తము తనకుఁ దప్పినద నియు, పరమశివునినంది తాను దున్నయై యుండిన తనచేత దమ్ము దున్నింతురు; అది కానం దున ఆకప్తము తనకు తప్పినదనియు, సంతసించుచుండిన వనునట్లుగా ఎక్కడెక్కడి పసరము లనుం దోలుకొనివచ్చి నాఁగటికి కట్టి దున్నుటలో ఎన్నఁడును నాఁగటికి తెగనియవురుగడ్డిదు బ్బల పాలములను దున్నుటకు పరమశివునివాహన మయిననందినిం గూడను, ఏయ్యదుక్కికఁ గాను యమునివాహనమయిన దున్నును నయితము, కొనిపోయికట్టి దున్నిరి;—అను నట్లుండెను.

దున్నలకు మెఱకదుక్కి కప్తము, ఎడ్లకు రొంపిదుక్కికప్తము. వెలిదుక్కికి ఎడ్లను ఎక్కడెక్కడివానిని హాలికులు తెచ్చుకొనువిధమును చూడఁగా నం తెన్నుంనూడఁ గొనిపోవుదురని భయపడునట్లును; అొంపిదుక్కికి దున్నలను కొనిపోవువిధము చూడఁగా యమునిదున్న తెన్నుం గూడఁ గొనిపోవుదు రని భయపడునట్లును నుండెను. భూమిలో నొక్కదున్న నేని ఒక్కయెద్దు నేని వదలక ఉన్నవాని నెల్ల కట్టి దున్నిరని భావము. తమ్ముం గొనిపోవుదు రని యారెండును తలంచెనో యనునట్లు అనుట. —ఉత్ప్రేక్ష.

ఈబుద్ధిచే శ్రీయామునాచార్యులవారి ధర్మపరిపాలనమును పాండ్యాదులు వైష్ణవు లైనందులకు తద్దేశముపై శ్రీహరికిం గలిగిన కృపాతిశయమును సూచితములు.

‘హాలికులు’-‘భూమి లేనత ద్వోధా స్వేదం హాలిక సైరికా’ అమ. (హాలముతో త్రవ్వెడు వాఁడు అని వ్యు.). ‘గంట యనఁ బైరుగుంపయు ఘంట యొప్పు’ అం. భా. నానా. (53). ‘ఏర నాభిద మారునా వెలయు’ అం. భా. 2 (75).

క. వరజబడి రొంపి ద్రోక్కం,

జరణంబులఁ జాట్టి పసిడి చాయకడుపులం

బారి నీరుకట్టె లమరెను,

బిరుదులు హాళికులు దున్నఁ బెట్టిరో యనఁగన్.

౧౨౫

హాళికులు = నాఁగటితోదున్నెడు వాండ్రు, దున్నన్ = దున్నుటకు, బిరుదులు = ఉత్కర్ష చిహ్నములైన పెండేరములను, పెట్టిరో = తొడిగినాలో, అనన్ = అనునట్లు గా, (రొంపిదుక్కిలో), వరజబడిన్ = గనిమ వెంబడి, రొంపిన్ = బురదను, త్రొక్కన్ = త్రొక్కఁగా, నీరుకట్టెలు = నీరుతుట్రపాములు, చరణంబులన్ = హాళికులపాదములకు, చుట్టి = చుట్టుకొని, పసిడి చాయకడుపులన్ = బంగారువన్నెగల కడుపులతో, హారిన్ = మిక్కిలి, అమరెన్ = ఒప్పారెను.

హాళికులు రొంపిదుక్కిలో గనిమ వెంబడి దున్నుచుం బోవుచుండఁగా, నీరుకట్టెపాములు వారిపాదములకు చుట్టుకొన్నవి. వానికడుపులను బంగారువన్నెగా నుండెను; అవి కడుపు వెలికిగ పడునట్లుచుట్టుకొనెను. ఆస్థిలిలో అవి యెట్లుండెనఁగా - ఆహాళికులు దున్నుటలో తమకు సాటిలేని ధరించిన బంగారుపుగండ పెండేరములో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్ష. - ఆహాళికులు దున్నుటలో కఠిమ శ్రద్ధయలనియు, హాళికులు సయితము బంగారుపు పెండేరములు ధరింఁగలేని నంత నుభిక్షముగా ఆరోశము ఒప్పుచుండెను, అనియు, భా.

‘వరజబడి’ - నీరుకట్టెలు గనిమ వెంబడి నంటుకొనియుండును; రొంపిలోనే ఉండును. మెట్టపాములలో నుండవు. ‘బిరుదు’ - బిరుదజబ్బమునకు వైకృతము.

క. నాని శిఖ వంటచెఱకుల

చే నఱ, నవి నెండి వంటచెఱకులె యగుటం

బోనంబు ప్రజకు జక్కుల

బోనంబులె యయ్యెఁ బ్రాయ్యి పోగయమి వృష్టెన్.

౧౨౬

శిఖ = నిప్పు, వంటచెఱకులచేన్ = (తడిగల) వంటకట్టియలచేతను, నాని = తడిసి, అఱన్ = నశింపఁగా (అతీపోఁగా), అవి = ఆవంటచెఱకులు, నెండి = మఱి (అలోచింపఁగా), వంటచెఱకులే = బెల్లమువండుటకు దగినరసముగల యిత్తువులే అగుటచేత (వానిని ప్రాయ్యిలో నుంచుటచేత), ప్రాయ్యి, పోగయమిన్ = రాజనందున, ప్రజకున్ = జనులకు, బోనములు = భోజనములు, జక్కులబోనంబులె = విష్ణుపావోద్భవులయిండ్ల వివాహ ద్యుత్సవసమయములందు జక్కులవాండ్రు కూన్యంపురివేణికుండలను నెత్తి నుంచుకొని ‘బోనాలో బోనాలో’ యని పల్కుచుం బోవు నబద్ధపు బోనములుగా నుండెను.

వర్షములలో వంటచెఱకులు ఎందువి దొరకక బెల్లపువంటకై మంచి రసమృద్ధిగల చెఱకు గడలనునర్థముచే నవ్యర్థము లయినతడివంటచెఱకులే దొరకఁగా, వానిచేత ప్రాయ్యి రాజాటకు బదులుగా నిప్పే అతీపోఁగా, ప్రజలకు బోనములు జక్కుల బోనము లాయెను, అనఁగా లేక పోయెను. — నిరుక్త్యలంకారానుప్రాణితమైన మిథ్యాధ్వవసిత్యలంకారము.

క. 'యోగముచే నామములకు బాగగు నన్యార్థకృత్తి పరఁగు నిరుక్తిక;

ఈగతి వేపుదు నీవు వియోగుల దోషక రాఖ్య యొప్పద నీకుక?

అలం.

క. 'మిథ్యాధ్యవసీతి కించి నిర్మిథ్యాధ్యస్తాపనకు సమీహ పాడమినక

మిథ్యాధ్యాంతర మల్లుట. మిథ్యయ త్రయి నీవు నన్ను మించెద వేనిక.'

అలం

నీ. ఇల్లొల్ల దిరుగ నొక్కిం తబ్బు శిఖి; యబ్బె

నే నింటిలోఁ బూరి యిడి వినరక

రాఁజదు; రాఁజిన రవులుకో ల్వాసాలఁ

గాని కల్గదు; మఱి దానఁ గలిగె

నేని కూడగుట మం; వై నఁ బెర్బొగ నుఖ

భుక్తి నేకూర; నాభుక్తి కిడినఁ

ప్రాగ్భక్తలకె తీఱు బహుజనాన్నము; దీఱ

నారుల కొదవుఁ బునఃప్రయత్న;

తే. మాజ్యపటముఖ్యలయ మెన్న; రాలయాంగ

దారులయ మెన్న రంతిక; కారజనిక

పచన నాంధోగృహిణి రామిఁ బడుక మరుఁడు

వెడవెడనె యార్చ నొగిలి రజ్జడిని గృహులు.

౧౨౭

అజ్జడిని = ఆవర్ణ ములయందు, ఇల్లు ఇల్లు = ప్రతియిల్లు (ఎన్నియొయిండ్లకు), తిరుగక = పోయిన, శిఖి = నిప్పు, ఒక్కింత = కొంచెపాటి, అబ్బుకొ-దొరికును, అబ్బె నేని = అబ్బినప్పటి కిని, ఇంటిపూరి = ఇంటికప్పులలోనిగడ్డిని, ఇడి = ఆనిప్పు లేకముహూఁదబెట్టి, వినరక = వినరన నే గాని, రాఁజదు = పొగరాదు, రాఁజినక, రవులుకోలు = రగులుకోనుట, వాసాలకగాని = ఇంటివాసములు విడిచి ప్రాయితోపెట్టిననేగాని, కల్గదు, మఱి = పిమ్మట, దానక = అట్లు వాసాలు విడిచిపెట్టుటచేత, కలిగె నేని = రగులుకోలు ఆయినచో (రగు ల్కొనినయెడల), కూడ గుట మందు = అన్నము పచన మగుట దుర్బుటము, వినను = అన్నమాయెనేని, పెనుబొగక = అధికధూమముచేత, నుఖభుక్తి = నుఖముగా భుజించుట, నేకూరదు = సమకూడదు, అభుక్తికిక = ఆయనుఖభోజనమునకు, ఇడినక = పెట్టఁగా, బహుజన అన్నము = పలువురకై వండినవంట, ప్రాగ్భక్తలకె = తొలిపంక్తివారికే, తీఱుక = ఆయిపోవును, తీఱక = అట్లు ఆయిపోఁగా, నారులక = స్త్రీలకు, పునఃప్రయత్నము = మరలపంటచేయుట, ఒదవుక = సంభవించును, (ఆ నారులు), అంతికకు = ప్రాయితకై, ఆజ్యపటముఖ్యలయము = నేతిగుడ్డలులోనగువాని నాశము, ఎన్నరు = గణింపరు, ఆలయ అంగ దారులనుము = ఇంటి యవయములయిన కొవ్వల నాశమును, ఎన్నరు, ఆ...ణి - ఆరజనిక = రాత్రివఱకును - పచన = ఇతరులకే వండుటచేత, న అంధస్ = అన్నములేని - గృహిణి = ఇల్లాల, రామిక = పడుకకురానంచున, మరుఁడు = మన్మథుఁడు,

పడుకక = శయనమందు, వెడవెడక = వెక్కిరించుచునే, ఆగ్నక = ఆడింపఁగా, గృహస్థులు = గృహస్థులు, నొగిలిరి = నొచ్చిరి.

ఆవర్తములయందు స్త్రీలు వంటకై పడుపాట్లను చెప్పుచున్నాఁడు. — ఎన్నియో యిండ్లకు తిరిగిననేగాని యిండుకనిప్పు దొరకదు, దొరకినదిపో, ఇంటియెండుపూరి పెట్టక అది రాజుడు; పూరిపెట్టం దామసించిన అది యాజిషోవును: రాజునను ఇంటివాసాలు ప్రాయ్యిలో పెట్టిననే గాని అనిప్పు రగుల్కొనదు, రగుల్కొన్నను దానిచే అన్నము పచనముగాదు: అయ్యెనేనియు, ఆయన్నము క్రొత్తవారెవరైన వత్తురోయని పలువురకై చేసినచే యైనను తొలిపంక్తికే సరిపోవుటచేతను, స్త్రీలు తమయాకటికై వెండియు రాత్రిపడువలకు వంటచేసికొనుచుందురు. ఆవంటలో ఇంటియంగము లగు కొయ్యలను సయితము ప్రాయ్యిలోవెలుతుకు వెనుదివియురు. గుడ్డలను నేతిలోఁ దడిపి ప్రాయ్యిలో వైతురు. పిమ్మట వారికి ఎంగిల్లేత్తుట, ఇల్లుకుద్దచేసి అలుకుకొనుట, (అంటు తోముకొనుట), తలుపులు వేసికొనుట, లోనగుపనులచే ఎంతరాత్రికిని తనభోజనము కానందున ఇల్లాలు పడుకకు రానందున మరుఁడు వెడవెడ నాడించుచున్నందున గృహస్థులు వేదనంబడిరి. - స్వభావోక్త్యలంకారము.

క. 'పన్నినజాత్యాదికసం । పన్న మగుస్వభావ మా స్వభావోక్తి యనక;

తిన్నఁగ టిక్కించి చెవుల్ । గన్నులు మడియంగ నన్నఁ గనియె నృగంబుల్.' అలం.
ఏకావశ్యలంకారంబునుం గలదు:---

'క. ఏకావళి యగ్ధావళి । కైకొన ఛృతము క్తభంగిఁ, గనుసీరజముల్
ఆకన్యంబులు, కన్యము । లాకలితభుజములు, భుజము లాజానువు, లా
యాకృతిచే జానువులు ని । రాకృతిమణిపర్వణంబు లానరపతికిఁ.'

అలం.

ద్విత్య. పాదములం బాత్యము: - 'రవులు కొల్పాపలెకాని కల్గదు కూడు దాఁగ
గలిగ నేని కూ రగుట మందగు.' 'కూడు'-అట్లు సిద్ధమైనయన్నము సౌష్ఠవహీనంబును వ్యంజనా
దిహీనంబును అగుటచే దానిపై తిరస్కారముగాన 'కూడు'అనుట. 'బహుజనాన్నము ప్రాగ్భో
క్తలకే తీలుట'- వారికి భోజనకాలము ఆతీత మగుటవలనను, పూర్వదినమందును మంచిభుక్తి లే
మియె ప్రాయకము గావునను, ఆది మెండుగుటం బట్టియు, ఆయిల్లాండ్రు వీరికి తృప్తిగాఁబెట్టు
దురేగాని, తమకు మిగుల దనిమాడదు గావునను, ఆకస్మికముగా భోజనసమయమున వచ్చిన యతి
భులకుం జాట్లాలకును పెట్టుటచేతను. 'అశ్వస్తముధాన మధిశ్రయణీ చుల్లిరన్తికా' అమ. 'భిస్సా
స్త్రీభక్తమన్దోన్న మెదనోఁ స్త్రీ సదిదివి' అమ. 'ఆర్పక' = 'అడోడుకూడుల తకారంబునకుం
బక్కుపరంబగునపుడు రేఖం బగు. భా. వ్యా. క్రి.

చ. పిడుగుల కల్కి లోఁ దొలఁచి శీఘ్రము కంచముఁ, జుల్లుదీధితు

ల్లడపల వెళ్ళిరాఁ, బొగలకావిరి బ్రుంగిన పుల్లుహంబు లె
ల్లడఁ గనుపట్టె నీళ్ళ నిలయెల్లను ముంచి రసాతలంబుపై

విడియఁగ నందు డిగ్గిననవిద్యదుకు స్తనయిత్తులో యనక.

౧౨౨

భీరులు = భయస్వభావలగుస్త్రీలు, పిడుగులకు అలికి = వెలుపలపడుచున్న | పిడుగులకు
భయపడి, కంచము = భోజనపుఁగంచుపాత్రమును, లోక = ఇంటిలోపలనే, తొలఁచి = కడిగి,

చల్ల దీధితుల్ = ఆకడిగిననీరు గడప వెలుపలికి పాఱబోయు (నప్పుడు పిపాళించు) కంచపుఁ
గాంతులు, కడపల్ = దేహపులనుండి, వెల్లి రాల్ = బయటికి దాటిపడఁగా, పొగలకావిరిక్ =
భూమనుల మొక్కనలుపులో, బ్రుంగినపుల్లు స్వహంబాలు = మునిగియున్న పూరియిండ్లు, (ఎట్లు
కనుపట్టె ననఁగా), నిట్టిక్ = జలములతో, ఇల ఎల్లక్ = భూమివంతయు, మంచి, రసాతలంబు
పైక్ = పాతాళము మీద, విడియఁగక్ = పోయిపడుటకై - దం...లో = దండు డిగిన,
(మధ్యధారలో) సనైస్య ముగా మశీచేసినట్టి - గవిద్యుక్ = మెఱపులతోడి - ఉరు = గొప్ప-
స్తనయిత్తులో = మేఘములా, అనక్ = అనునట్లు, ఎల్లెడక్ = ఎల్లతావులందును, కనుపట్టెక్ =
కనఁబడినవి.

భయస్యభావలెన కోమలులు, అక్కడక్కడ పడుచున్న పిడుగులకు భయపడి, కంచ
ములను తొలఁచుటకు ద్వారము వెదిలిరాక, ఇంటిలోపలనే వానిని తొలఁచి, వెలికి ఆతొలఁచిన
నీటిని, విసరి పాఱబోయునపుడు, తీర్చిదించిన యాకంచములకాంతులు ద్వారముల వెలికి వచ్చు
చుండఁగా, పొగలనలుపులో ముఱిగియున్న పూరియిండ్లు ఎల్లచోట్లను ఎట్లుండిన వనఁగా, నీళ్ల చే
పుడమి నెల్ల మంచి, యింక పాతాళమును ముంచుటకై పయన మేఁగుచు నడుమ సనైస్యములుగా
విడిసినట్టి మెఱపులతోడి గొప్ప మేఘములో యనునట్లుండెను:—ఉత్త్రేక్ష.

భూలోకమునకెల్ల వాన వెల్లి గాఁగరిసిన దనుట - పొగ గమ్మినపూరియిండ్లు మేఘముల
వలెను, కంచముల దీధితులు మెఱుములవలెను, ఉండెను. భీరువులుగానె అక్కడనో పడుచున్న
పిడుగులకు భయపడుట, ఈ భీరువులు మబ్బును పిగిల్చుకొని వెలువడక లోలోపలనె మెఱయుచున్న
విద్యుదంశములు, కంచములకాంతులు మబ్బునుండి వెలువడిన విద్యుదంశములు, తొలఁచిన
కంచమునకు కాంతి హెచ్చు. 'కడపల్' - ద్వారమునుండియే వెల్లివచ్చినను కూర్చుండియో
వంగియో యుండి పోయుదురు గాఢన ఆసీరుకడపకే చేరువుగా వెలువడుటం బట్టి కడప లనుట;
పుల్లు హంబాలు పొగఁగ్రవిత్తినట్లుండటం స్వభావోక్తి. 'దండుడిగిన' - దండుతో విడిసిన అనునర్థ
ముగా శబ్దపల్లవము. 'పిడిమా స్వస్థనా భీమా కామిసీ వామలోచనా' అను. 'వెల్లు' - దీనికి
'వెడలు' తొంటియొనము. - 'అధోభువన పాతాళ బలినద్య రసాతలమ్.' అను.

చ. గొడుగుల గాలిఁ గూల్చి, మఱి కోలలతోడనె పాఱ, వానైఁ జే

ద్యవ జడి మేఘుఁ; డట్లట పాంథుల్లైఁ దన కెంతైనైరమో?

తడిసిన మేఘ నింకి యది దారవియోగజనిహ్నిఁ గొంతిం

తుడిప, విధాతరక్ష విష మొక్కొకచూ టమృతంబు నేయఁగల్.

మేఘుండు, గొడుగులక్ = పాంథుల ఛత్త్రములను, గాలిక్ = వాయువుచేత, కూల్చి =
ఎగురఁగొట్టి, మఱి = పిమ్మట, కోలలతోడనె = వట్టికామలతోనే, పాఱక్ = ఆపాంథులు పఱ
తెంచుచుండఁగా, బడిక్ = వానచేత, చేద్యవక్ = చేటొందునట్లుగా, వానైక్ = వానఁ
జేసెను, అకట = అయ్యో పాపము, అట్లు = ఆవిధముగా (చేయుటకు), తనకుక్ = మేఘునికి
పాంథుల పైక్ = తెరువరులమీద, ఎంత - వైరమో = ద్వేషమో; (అయినను), తడిసినక్ =
అట్లు వానఁగా, అది = ఆబడి, మేనక్ = దేహమందు, ఇంకి = దిగి, విధాతరక్ష = బ్రహ్మచేయు

సంరక్షణము, ఒక్కొక్కమాటు = కొన్నిసమయములలో, విషముక్ = (చంపునదైన) గరళమును, అమృతంబు = (బ్రహ్మించునదైన) నుధగా, చేయుటకు = కావించుటం బట్టి, దార...హ్నిక్ - దార = భార్యతోడి - వియోగ = ఎడఁబాపునలన - జ = పుట్టిన - వహ్నిక్ = చిచ్చును, కొంత, కొంత = ఒకపాటిగా, ఉడిపెక్ = తగ్గించెను.

జడిలో పాంథులపాట్లను వర్ణించుచున్నాడు.-ఎంతత్వరలోఁ బోయి ప్రేయసిం గలయు మనా యని ఆతురఁడగుచు వియోగిబాటసారి వానలో గొడుగువై చికిరిసి దారి నడచుచుండఁగా మేఘుఁడు పాంథులపై పగఁబూనినవాఁడుంబోలే, ముందుగా వారి గొడుగుకప్పులను గాలిచే ఊడఁగొట్టి యెత్తుకొని పోయి దూరాన పాతివై చినాఁడు; సిమ్మట వట్టికామలతోనే పోవు చుండఁగా, ఒడఁదెల్ల నీళ్లలో నానిపోవునట్లు జడిగురిసి నాఁడు; కాని బ్రహ్మదేవుఁడు పక్షించువిధములో విషమునయితము ఒక్కొక్క సమయమందు అమృతముగా నే పరిణమించును గావున, ప్రకృతమందు వారికి ఆజడి మేలే చేసిన; ఎట్లన అది వారిదేహములలో ఇంకి ప్రేయసీవియోగాన్ని ఒకపాటి అర్పినది.

ఇందు 'ఎంతవైరమా' అనునెడ ఉత్పేక్షయు, మేఘుఁడు పాంథులను పీడింప నెంచి చేసిన చెలుపు వారికి మేలే యగుటచే విషమాలంకారభేదమును, పాంథపరమైనవిశేషమునకు తుని సామాన్యమును చెప్పుటచే అర్థాంతరన్యాసంబును గలవు:—

'ఇప్తముకై యత్నింపఁగ నిప్తము గలుగనియును ననిప్తసంప్రాప్తియునుక్.' అలం.
అని యొక విషమభేదము. ద్వేష్యుఁడయిన పాంథునికి అనిప్త మనితలంపఁదగును.

'కొంత కొంత' - అటుగాక నీళ్లకే శమించు వియోగవహ్ని ఏపాటిని? 'విధాతరక్ష విష మొక్కొక్కమాటమృతంబు చేయుటక్' - ఇందులకు సంవాదము:—

'స్రగినుం యది తీవితాపహా హృదయే కిన్నిహితా న హన్తి మామ్?

విషమ స్యమృతం క్వచి ద్భవే దమృతంవా విష మీశ్వరేచ్ఛయా.' రఘు. 8(46).

'దారవియోగ' - 'దారాః పుంసి చ భూమ్నోభవ.' దానిబట్టియు ఫల్లంగమును నిత్యబహు వచనాంతంబును. - 'రక్ష' - చేయుటకు కర్త.

తే. దవులఁ జల్లని తూట సంతక మునుపటి

జల్లని రూని వచ్చునాజల్లు, మొదలి

గాలి యెలగోలుచేఁ గొమ్మగదలి జల్లు

దలపడకమున్న వంగుళ్లఁ నడిపెఁ దరులు.

౧౩౦

దవులక్ = దూరమందు, జల్లు = వానవచ్చుచున్నది, అని, తూటక్ = (కొంతనున్న చెట్లక్రింద) చొరఁగా, అంతక మునుపటి జల్లనిరు = అంతకు మునుపే కురిసినజల్లు మొక్క జలమును ఊని = వహించినదై, వచ్చునాజల్లు మొదలిగాలి యెలగోలుచేక్ = దూరాన వచ్చుచున్న యా జల్లునకు ముందుగా వచ్చు గాలిమొక్కదెబ్బచేత, కొమ్మ గదలి, తరులు = చెట్లు, జల్లు = దూరానవచ్చుచున్నయాజల్లు, తలపడకమున్న = కురియ దొరకొనకముందే, వంగుళ్లక్ = నీటి బాటతో, (పాంథులను) తడిపెను,

తెరువరులు మింట దూరమునుండి జల్లు దిగనుండుటం గాంచి, అవలచె క్లేమియు లేనందున ఆజల్లులో తడియవలసివచ్చు నని ఊహించినవారై, తా మున్నచోటనే చెట్లుండఁగా వానిక్రింద ఆజల్లునఁ దడియకుండుటకై చొచ్చిరి. ఇంతమాత్రాన వారి కెక్కువ మేలు కలుగలేదు, ఏలన ఆజల్లు రాకముందే తత్పూర్వము వచ్చిన జల్లులనీరు కొమ్మలందుండినది; ఇప్పుడాదూరపు జల్లునకు ముందు వచ్చుచున్న గాలిచే ఆకొమ్మలు కదలఁగా అందున్న పూర్వపు జల్లుకొమ్మకై జలము వారి పై వంగుట్లుగా రాలి వారిని తడిపినది. ఇందు స్వభావోక్తియు నొకవిషయము గలవు.

‘వంగుట్లై’ - ‘తే. వాన వెలసియుఁ జూరునఁ బడిననీరు, బొట్టు వంగుట్లు నాఁగ నట్లొట్టు నాఁగఁగ బేరులు వహించు నార కర్పూరగౌర.’ ఆం. భా.

చ. రయమున వృష్టికై యొదిగి రచ్చలపై, విధియింతు రగ్రతై

హయపతిమీద దంతిపతి నాతనిపై నృపతిం గజాదిని

ర్ణయముల మొత్తులాడుదురు, మ్ర బృష్ట యంతయు విప్ప విచ్చుమొ

గ్గియి మఱి పాసిపోదురు సమస్తదిశాగతు లైనయధ్వగుల్.

౧౩౫

సమస్త దిశా ఆగతులు = ఎల్ల దిక్కులనుండియు వచ్చినవారు, విస - అధ్వగుల్ = తెరువరులు, వృష్టికై = వచ్చుచున్నవానకై, రచ్చలపై = రచ్చచావడులయందు, రయమునకై = వేగముగా, ఒదిగి = ఇరుడిక గాఁచేరి, పిమ్మట వృష్టాంతములం చెప్పుకొనం దొడంగి, రగ్రతై = ఆగ్రహముతో, హయపతిమీదకై = ఆశ్వపతిమీద, దంతిపతికై = గజపతిని, ఆతనిపైకై = ఆగజపతిమీద, నృపతికై = నరపతిని, విధియింతురు = చెప్పుదురు, గజ ఆది నిర్ణయములకై = విమర్శలు గుఱ్ఱములు కాల్యులము ఇత్యాదులయొక్కసంఖ్యను నిర్ణయించుటలో, మొత్తులాడుదురు = కొట్టు కొందురు, మ్రబృష్ట = మేఘము, ఒకయంతయుకై = కొంతపాటియేని, విప్పకై = చెరిపిపోయినయెడల, మఱి = వెంటనే, పాసి = ఒండొరులను పీడి, పోదురు.

నానాదేశపుబాటసారులను మేఘము వర్షంపం దొడంగనా, తటాలున ఒకరచ్చచావడిలో ఇముడుకొనియుండి, అటుపై లోకవృత్తాంతములు భాషింపందొడంగి, ఆశ్వపతికన్న గజపతి గొప్పవాఁడనియు, గజపతికన్న నరపతి గొప్పవాఁడనియు, పట్టుదలతో పలుకుదురు. వారివారి గజాది సంఖ్యలు నిర్ణయించుటలో ఒకరుచెప్పినసంఖ్య నొకరు కా దని వాదించి కొట్టు కొందురు. ఇంతలో మేఘము కొంచెము చెదరెనా, ఒండొరులం బాసి ఎవరిదారిని వారు పోవుదురు. — ‘స్వభావోక్తి.’

‘రచ్చలపై’ - పై యనుటచే కప్పులేనిచావళ్లు గావలయు, కప్పు ఉన్నను గోడలు ఉండవు. ‘హయపతి’ - ఆగ్రాధపువు; దంతిపతి = కటకరాజా; నృపతి = నరపతి; ‘నరపతివిజయము’ గనునది. - ‘అధ్వనినోధ్వగోధ్వన్యః పాన్థః పథక ఇత్థిపి,’ అమ. ఇటపూర్వముద్రణములో ‘మ్రబృష్ట’ అనుటకు మాటుగా మ బ్బని యున్నది, అందువలన యతిధింగము. ఆశబ్దమునకు రెండు రూపములుం గలవు. చూ. క. ర.

క. తనరె బలిభు క్తతులు నిం

డినగ్రామశ్రీల కటిభిసీలము లగుటం

గనియెఁ దృణగ్రాహిత ననఁ

గొనుకనవులఁ జై త్యతరుల గూం డ్లిడుభిమణ్.

౧౩౨

బలిభుక్ తతులు = కాకుల సహాహములు, చైత్య తరులక్ = రథావృక్షములందు, గూండ్లు ఇడుభ్రమణ్ = గూండ్లు కట్టుకొనుటకై సంచరించుటయందు, కొనుకనవులక్ = (నోటం)గొనిపోవునట్టి తృణములచేతను, నిండిన గ్రామశ్రీలకు = సుపన్నులయిన గ్రామలక్ష్మణకు, అతితిసిలములు = కంపంపునీలమణులు, అనటక్ = అనటచేత, తృణగ్రాహితక్ = కనవును గ్రహించెడుభావమును, కనియెక్ = పొందినవి, అనక్ = అనునట్లుగా, తనరెక్ = ఒప్పెను.

వర్తర్తువున కాకులు కనవుతోను పుల్లలతోను గూండ్లు కట్టుకొనుచు. అట్లు గూండ్లు కట్టుకొనుటకై అవి కనవును గలచుకొని పెద్దపీఠంబలి చెట్లమీదికి రాకపోకలుచేయునప్పుడు, ఎట్లు ఒప్పారిన వనఁగా- తాము భాగ్యవంతురాండ్రయిన గ్రామలక్ష్మణకు మెడలోనిహారంపునీలమణులగుటచేత తృణగ్రహణము చేయుచున్నవో యనునట్లుండెను. — ఉత్తేషాలంకారము.

“వ్యష్టాత్మఘోషపరభృచ్చభృగువాయనాః” అను. ‘చైత్య మాయత నే బుద్ధబిమ్బ చోద్యానపాదపే’ విశ్వ; నీలములు తృణమును ఆకర్షించును. ‘అతితి’ - అట్లు శబ్దము. ‘గ్రామ శ్రీలకు’ - ‘లక్ష్మీసంపదలకు’ అభేదము కవినముయము.

‘కమలా సంపదః కామగృహే మకగమత్స్యతాః...

దానవానుందైత్యానా మైక్యమేవాభినమ్యతేమ్’.

కా. క. ల.

‘పాణ్డుచ్చాయోపవనవృతయః కైతకై స్సూచిభిన్దై

ర్నీడారమైభృర్భూబలిభుజా మాకులగ్రామచైత్యాః

త్వయాసన్నే పరిణతఫలశ్యామజహూననాస్తాః

సంపత్స్యస్తే కతిపయదినస్థాయీహంసా దశార్ణాః.’

మేఘ.

నీలము తృణ గ్రాహియనుట కితరకవివాక్యసంవాదములు: —

‘సీ. తనయ డుగుండమ్మలను రాచ నెత్తెంపుఁ బులుండి రాతు మ్మెచ్చు మెలంగ.’ యయా.

‘చికిలిపుల్లిండిరాలకు మెప్పు నికకప్పు, తొగతొనినగ నొప్పు ముగముచొప్పు.’

కన్నకసవ. ౪ (౨౬౮).

‘జిలికురుల్ పులుండి చలువలెహామకస్వాంతతృణగ్రాహం లయ్యెఁగాన’.

చంద్రాంగదా. ౪ (౧౨౬).

మ. వసతు ల్వల్వడి, వానకై గుడిసె మోవక్ రాక తానాని యు

పనగా నిల్చినజమ్మగూడఁ బొలమంబ స్తోమచుం బట్టె

న్మును నీఁగెడుకాఁపుగుబ్బెతలపెన్లుబ్బ ల్పనాస ల్వలిం

బిసికిల్లుం బిసికిల్లు హాళికుల కిర్పించె న్నభస్యంబునక్.

౧౩౩

సభస్యంబునక్ = భాద్రపదమాసమందు, వసతుల్ = ఇండ్లనుండి, వల్వడి = పెడలి, (పొలమునకు), అంబట్ట మోచుచుక్, వానకై = వర్షధారానివారణార్థమై, గుడిసె = పొలము లోనికుటీరము, మోవక్ = తగులఁగా, రాక = గుడిసెలోనికి రానందున, తాక్ = గూడ, ఆనియె =

చక్క-గా గుడిసెద్వారమునకు తగులుకొనియే, పసగాణ్ = పసిగా, నిల్చిన జమ్మగూడణ్ = ఎప్పుడును కదలక పడిపోకయుండినదైన జమ్మగూడణు, పట్టి = ధరించి, పెన్మనురుణ్ = బలువానను, నీగెడు కాంపు గుబ్బెశలపెనుచుప్పల్ = నిస్థరించుచున్న కాంపు జపరాండ్రునలుడైన ములును, పునాసల్ = పునర్వసుకాతైలో చల్లగా నిప్పటికి పండియున్న సజ్జలులోనగు (పునాస) ధాన్యములును, వెలిణ్ = ఊరిబయట, పిసికిళ్ళణ్ = (కుచ) మర్దనములను, పిసికిళ్ళణ్ = కంకులు నలుపుటలను, హాళికులకుణ్ = సేన్యగాండ్రకు, అర్పించెను = ఒసంగినవి. 'తానానియే' - 'తామ్రానిపై' 'పట్టిపెన్మనురున్నగెడు' - 'పంటచే న్నుసురం దీగెడు', అని త్రాణ్-దొరగారిపాఠములు. 'ముసురందీగెడు' అనుపాఠమున - 'పెన్మనురు = బలుబడిని, అందుణ్ = ఆగూడయందు, ఈగెడు = నివర్తించుకొనెడు, అని యర్థము చెప్పుకొనవలయును. 'పంటచేక' అనుపాఠమున 'పాలము' అనుపదము వ్యర్థ మగును.

భాద్రపదమాసమందు, కాంపు నెలదులు మునురులో పంటచేనియొద్ద గుడిసెలో కాపున్న భర్తలకై గూడణవైచికొని అంబలి కొని పోవుదురు. గుడిసెలోనికి తాము చూసినప్పుడు గూడ ద్వారమునకుం దగుల్కొని అటు నే చక్క-గా నిలిచియుండును. అప్పుడు భర్తలు సజ్జలు లోనగు పునాసపంటల కంకులను నలుపుచు గింజలను వేలు నేయుచు నుందురు. ఆచెలువలు రాగానే ఆభర్తలు వారు తెచ్చినయంబలైత్రాగి వారిస్తినములను మర్దించి పంపుదురు. - స్వభావోక్తి.

'అంబళ్ళ మోయు' - అంబళ్ళ మోయు - అంబళ్ళోయు. 'నిల్చిన జమ్మగూడ' - గూడ ఆప్రకారము నిలుచుట వారికి అనుభూతపూర్వము. గూడను గుడిసెలోనికిం దెచ్చిన, గుడిసెయంతయు తడియగును, పంట నుంచిన నది క్రిందికి కూలిఅడుగై లోననయితము తడిసి పోవును; 'గుడిసె' - ఇది 'గొడుగు' అని యుండవలయును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఉపపత్తిని సంక్షిప్తముగా జెప్పెద; అంబటి చేయి బరువయి నొప్పికలిగిన రెండవచేతికి గొడుగును గాలిలో మోచుకొనిపోవుట కష్టము. గొడుగుం దాల్చిన ఒకచేయి దానికర్పిత మగును, అంబటిని చూర్చుకొనుటకు ఆరెండవచేత గొడుగుండుట వలన శక్యముగాదు. గొడుగు తానుగా తానే తలమీచి ఆని నిలువదు. గూడయేని యీకష్ట మేమియు నుండదు. దానిం దాల్చినరెండుచేతులును స్వాధీనముగా నే యుండును. కావున 'గొడుగు మోవణ్' అని పఠించుకొనుట త్రెయ్యము. గుబ్బెత లగుటచేతనే పిసికిళ్ళ గలుగును. 'పునాసను' - జొన్నలు చొట్టి సజ్జలు లోనగు ధాన్యములు. మూర్కణ్డు పునర్వసు కక్షత్రములో నుండగా చల్లనవి గావున నానికి ఆపేరు. అవియప్పుడు కాపు కాచుచున్న పంటకు ముందేపండినవి. పునాస కంకులను నెలపి ఊచబియ్యమును రాల్చుచుచున్నారని భా. ఇప్పుడు కాచుచున్నవి వరిచేలు. 'పిసికిళ్ళ' - ఇది నిత్యబహువచనాంతము; 'నులుచు' నుండి 'నుటిపడి'ంబోలె 'పినుకు' నుండి 'పిసికిడి' అని ప్రాతపదికమును కల్పించుకొనవలయును.

మ. గురుగుం జెంచలి చుమ్మి లేడగరిసాకుం దింత్రణిపల్లవో

త్కరముం గూడణ బొరింటి నూనియలతో, గట్టావికుట్టారుగో

గిరము ల్మొక్కి, తమిం బసుల్పలము వో గ్రేపు ల్మొయి న్నాక, మే

కెరువుం గుంపటి మంచ మెక్కిరి ప్రభుత్వైకాప్తి రెడ్డజ్జడిణ్.

ఆజడిక్ = ఆవర్ణములో, రెడ్లు = రెడ్డి అనుబిరుదు గలకాఁపులు, ప్రభుత్వ ఏక ఆస్తిక్ = దొరతనముయొక్క ముఖ్యప్రాప్తిచేతను, గురుగుక్ = గురుగాకును, చెంచలిక్ = చెంచలియాకును, తుమ్మిక్ = తుమ్మియాకును, లేడిగిరిసాకుక్ = లేడి తిగిరిసయాకును, తింత్రిణి పల్లవ ఉత్కరముక్ = చింతచిగురు మొత్తముతో, కూడక్ = చేర్చి, నూనియలతోక్ = తిలతైలసమృద్ధితో, పొరంటి = నీ రగురఁ బొగించి వండి, కట్టా...ల్ - కట్టావి = వేడివేడిగానున్న - కట్టారుగ ఓగిరముల్ = చిన్నారుగ బియ్యపుటన్నమును, మెక్కి = తృప్తిగా భుజించినవారై, పనుల్ = గొడ్డు, పొలము = పొలమునకు, పోక్ = పోయియుండిగా, క్రేపుల్ = దూడలు, మెయిక్ = (రెడ్ల) దేహమును, నాకక్ = నాకుచుండిగా, మేక ఎరువుకుంపటిమంచము = మేక యెరువుతో రాజుచున్న కుంపటితోడి మంచమును, ఎక్కిరి.

ఆవర్ణములలో రెడ్డిదొరలు నిశ్చింతమైన స్వతంత్రభూజీవనము కలవార్ల నుఖముండు వృత్తమును వర్ణించుచున్నాఁడు:- ఆప్పడు వారు చిన్నారుగలయన్నమును గురుగాకు చెంచలాకు తుమ్మియాకు లేత్రతంత్రేపాకులనెడియాకులతో చింతచిగురు చేర్చి వండి సమృద్ధిగా నూనె పోసి కూరలు కలుపుకొని తృప్తిగా భుజించినవారై, క్రంద మేకెరువుతో కుంపటి రాజునున్న మంచముపై పరుందురు. సేవకులు పీరి పశువులను పొలములకు మేతకై పోలుకొని పోవుదురు. దూడలు పీరిదేహమును నాకుచుండును. అట్లు ఆవి నాకుట పీరికి ఆలవాటును, హితమును. - స్వభావోక్తి.

‘గురుగు’లోనగునాకులన్నియు ఒక్కటిగా నే వండుదురా? వేలువేలుగా నాలుగుకూరలా? యనిన, వేవ్వేయిన అన్నిటను చింతచిగురువేయరు; రుచిభేదమునకై కొన్నిట మానుదురు. ఇం దొకటియేని చింతచిగురులేక రుచింపదు, కావున ఒక్కటే కూర యని యెఱుంగవలయు. ఇది దప్పరమువలె పులునుం గాదు, ప్రప్సవలె తీపుం గాదు, ఆ రెండింటి బదులు ఇది యొక్కటే. దీనిని అత్యంతరుచ్యముగాఁ జేయునది నూనెతో, పొరంటుట. ‘నూనియలతో’ అను బహువచనము సమృద్ధిని తెలుపును. రెడ్డిదొరలకు సమృద్ధిగాక యేమి కొదువ? సామాన్యపుంగ్రహవలలైన నూనె చూపకయో చూపియుం జూపకయో ఉడుకవై చికిని తినుదురు; నేయియేలగాదు? నూనెచే రుచి కము హెచ్చును; దేహమునకు బలమునుం గలుగును. ఆరుగయన్నము తిన నేల? రాజనములోనగు శ్రేష్ఠ భాగ్యములను పండించువారు తామే వానియన్నమును మాని ఈవాడు బియ్యపుటన్నముం దిన నేల? అనిన - రుచి యెఱుంగని నాజూకు లేని అనాదిసిద్ధమైన మోటుదనముచేతను, లోభముచేతను. ‘కట్టావి’-కడు + ఆవి. ‘కుట్టారుగ’-కుటు + అరుగ. ‘కుటు చిటు కడు నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చు పరంబగునపుడు ద్విరుక్తలకారంబగు.’ బా.వ్యా. ఆశ్లేషియు సేతితోపొరంటియు.

‘లేతతగిరి’ - ముదిర సేని భోజనమునకుఁ బనికిరాదు. ‘ఓగిరంబులు’ - అని సౌమ్య నూచకమైన శబ్దముం బ్రయోగించుటచే వారికి ఆభోజనము ప్రియముగాను రుచిమంతముగాను ఉన్న దనుట ద్యోతితము. - ‘ఓగిరంబులు మంచి మే లోగిరంబు లాపటించెడి బదండు మీరారగింప’ శ్రీకాళ. మా. ‘మెక్కి’ - ఇష్టముగా తృప్తిగా భుజించి యనుట - హేళనముకై యీప

దముం బ్రయోగించుట. పశుప్రాయం లనుట యగునుగాన 'మేసి' యని పఠించుట సరిగాదు. 'మేకైదువుంగుంపటి' - మేకది సర్వము అత్యంతాగోగ్యకరము—ముఖ్యముగా త్నయతోగని వారకము; ఆకుంపటి మండక ఆఱక హితమిశోష్ణముగా రగులుచునే యుండును; దానివలన చలిపోయి ఇంచుకవేడి కలిగి పోయిగా నిద్రపట్టును. వారికి మేకల సమృద్ధియుం గల దనియు నూచితము; వరిపొలములు లోనగువానికి ఎరువుకట్టుటకై రెడ్డు మేకమందలను ఉంచుకొందురు. 'మెయిన్నాక' - వానకుఁ దడియకుండ దూడలను మంచయుకడకే పిలుచుకొందురు. అవి మంచ ముమీఁది వారియొడలిని నాకుచుండును; అలవాటులేనివారు సహింపలేరు. 'క్రేకేపులు' - ముఖ్యముగా పాఁడియావుల మామూలు; తల్లివోడ దోలిననో ఇవి నిరంతరము పాలు మడుచుచునే యుండును, అది వానికి మంచినిగాదు: పైగా ఇంటివారికి పాలుండవు, కావున వీనిని ఇంటనే కట్టుట. 'పసుల్' - పా. కొమల్ - ఆపత్నును పైరుపంట గొడ్డుగోద విచారించుటకు రెడ్డిసానులే పొలమునకుం గోవుచుండి గని భావము.

సీ. గురు గటం చన్నను సరి యటన్న ము గటంచన్న నర్బుపఫలి మనుచుండు'

'చను మాషస్థర్థిచెంచలి యనగను'

ఆం. భా. 2 (64)

ఇచట సీపద్ధ్యములతో కలి రెడ్లును హేళనముచేయుటయు రాజులం బొగడుటయుం బరికింపుడు; విస్తరము పీఠికలోఁ గనుడు.

సీ. మణియస్థైఁ గేలిబస్థైఁ గష్టసుధ వీను

లోలాడఁ ప్రొద్దెక్కి మేలుకాంచి,

గమగమనత్సమగంధరాజంగమ

ద్రిస్తపైఁ జిరోష్ణమక్షనము లాడి,

మిసిమినున్వయింప బన్నసరంగు మొగలితే

కులు చాల్చి జామెక్కి కొలు పొసంగి,

జాంగలామిషచుతో శాల్యన్న మధికహై

యంగవీనంబుగా నారిగించి,

తే. మృగమదము మించుతిములంపుటింగలుమోవి

దళముగా సొగరుహసంతి వెలుంగ, సౌధ

శిఖరవాతాయరాగతాచిరదుగంతు

సతదృగవరోధములతోడ సగిరి నృపులు.

౧౩౫

నృపులు = రాజులు, మణి...ధన్ - మణియస్థై = రత్నంపు వండమందలి - కేలిబస్థై = ఆటనెమలియొక్క - కష్టసుధన్ = కష్టస్వరమనెడి యమృతముతో, వీనులు = కర్ణములు, లోలాడన్ = జలక మాడంగా (శ్రవణామృతముగా కష్టస్వరము విని), ప్రొద్దెక్కి, మేలుకాంచి = నిద్రనుండిలేచి, గమ...త్రైన్ - గమగమనత్ = గమగమయని పరిమళించుచున్న - సుమ = పువ్వులతోఁ జేయబడిన - గంధరాజ = గంధరాజ మనెడి పరిమళద్రవ్యమయొక్క - అంగ

మద్దనపైకొ = ఒడలిసలుగునకు తర్వాత, చి...లు - చిర=చాలనేపు - ఉష్ణమజ్జనములు=వేడి (నీళ్ల) స్నానము, ఆడి=కొవించి, మిసిమిదువ్వలువ = కాంతిగల దోవతియు, బన్నసరంబు, నానావిధమణుల హారంబును, మొగలితేకులు, తాల్చి, జాము ఎక్కి = జాముప్రాద్దయినంతట, కొలుపు ఒగురి - నేవకుసమయము అనుగ్రహించి; కాలిఅన్నము=రాజనపు భోజనమును - జాంగల ఆమిషముతో = కాంజ పూరేడు నడవిపంది లోనగు అడవి జంతువులమాంసముతో, అధికమైన యంగువీనంబుగా=నిన్ను పోషింపగా చిన నేయి మెండగునట్లుగా ఆరగించి, మృగమదము = కస్తూరి, మించుతములంపుటిరులు = అతిశయించుచున్న తాంబూలముయొక్క నలుపు, మోవికొ = పెనవియందు, దళము = పట్టుము, కాకొ = కౌంకా, సాగిరుహసంతి = అగరుచెక్కలతోడి - బండికుంపటి, వెలుంగొ = ప్రకాశించుచుండగా, సాధ.. డకొ = సాధ = మేడలయొక్క, వాతాయన = కిటికీలపలన - అగత=వచ్చిన - అచిరుకొ = మెఱుపులయొక్క అంకు = కిగణములకు - నత = వ్రాలిన - దృక్ = చూపుచుగల, అవరోధములతోడకొ = అంతః పురస్త్రీలతో, నగిరి = ఆనందించిరి. — స్వభావోక్త.

‘మణియప్పి’ - (సాటికి) —

‘తన్మధ్యే చ స్ఫటికఫలకౌ కాంచానీ వాసయన్తి

రూపే బద్ధా మణిభి రనతిప్రాథవంశప్రకాశైః

తావై శ్చిష్టావలయనుభవై ర్నర్మితః కాంతయా మే

యా మధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకణ్ఠ స్సుహృ ద్యః’.

మేఘ.

‘వృక్షేశయా యస్మినివాసభక్త్యా మృదజ్జనబాపగగా దలాస్యా

ప్రాస్తా దవోల్కాహతశేషబద్ధాః క్రిడామయా రావసబర్హిణత్వమ్’ రఘు. 16 (14).

‘పక్షనుభక్’ - ‘పక్షం మయాగో వదతి’ అను. ‘గర్భరాజ...న...చద్దసే కణగుర్గులౌ స్వనా మఖ్యాతేపుష్పవృక్షేచ,’ సర్వశబ్దసంబోధిని. ‘చిర’ - ‘నీఘభోజించిన్నాయా’. ‘బన్నసరంబు’ - పంచసరశబ్దమునకు వైకృతము. ‘మొగలితేకులకొ’ - వర్షర్తువగుటవలన. ‘కొలుపు’ = 1. నేవ, 2. ఆ స్థానము - అందు అందఱును రాజును నేవించురు గావున. ‘జాము’ - యామశబ్దవైకృతము. ‘జాంగల’ - ‘జాగలం నిష్టలస్థానే త్రిపు మాంసే నపుంసకమ్’ నానా. ‘పలలం క్రవ్య మామిషమ్’ అను. ‘లఘువోజాస్థలాహితాః,’ ‘వర్షాను...భజేత్...జాగలం విశితమ్ - మద్దేస్తు ధవళం కాలి మశ్చియాజ్జగ్ధైః పల్లైః’ వాగ్భట. ‘సాధ - కాల్యన్నము’ - ‘హర్యుపుష్కేవనే ద్వాష్పశీతశీకరి తేదివా’ వాగ్భట. — ‘నతస్కౌ’ - భీరుత్వముచేత, ‘తత్తుమోయజ్జనీనంస్యా ధ్యోగోవోహోద్భవంఘృతమ్’ అను. ఆరగించు - ఆహారశబ్దమునకు వైకృతము; ఆహరించు - తత్సమము. మృగ నాభిగ్రుంగునకు కస్తూరీవచి, ‘అక్తారధానికాక్తారశకట్యపీ హస్తస్యసి’ అను. రెడ్లకు కుంపటి చెప్పి రాజులకు సాసంతికం తెప్పటలో విశేషము కలదు, రెడ్లకుంపటి మట్టిది, రాజుల హస్తానికి యొక్క స్వరూపము: —

‘కలిమతిరివ బహులోహా నుఘటితచక్రా ప్రభాతివేశేవ

హరగూర్తిరి వహసన్తీ భాతివిధూమానలోపేతా,’

‘అగడ’ - పరిమళమునకు. ‘అచిరదుక’ - ‘శమ్న శతహదా హ్రాద్వైరావత్యః క్షణప్రభా’ అను.

‘అచిరదుకా విలసంత్యా! అమృతము చాభావి ఘృత్తిష్టుమచా
పయోముచా ప్రసవముచా! విరుచా కిం చాపి తారహరముచా’.

‘అవరోధములతోడకా’ - ‘శుద్ధాంత శ్వావరోధశ్చ’ అను. - అవరోధ మనగా ఘోషాస్త్రీ -
ఘోషాయాచారిము మనుస్మృతిలో నే చెప్పబడినది. తురకలం గని హిందువులు నేర్చుకొన్నా
రని చెప్పట సరి గాదు, మా మనుస్మృతి. 8 (374-378).

వ. ఇట్లు సాంప్రదనలీలధారా భారమాసరంబు లగు నార్హిక వాసరంబులు ప్రశాం
తం బగుటయు; దక్షసంప్రదంబు. ౧౩౬

సాంప్ర ... లు - సాంప్ర = చట్టమయిన - సలిధారా = నీటిబొట్టులతోపలయొక్క -
అసార = తెచ్చులేని పాతముచేత - మాసరంబులు = అతిశయముకలవి, ..., వార్హిక వాసరంబులు =
వర్షాకాలపు పండులు, ప్రశాంతంబులు = కడచినట్టివి. - ‘మాసరంబులు’ -
‘మహిమ హిమ వేళలందు నమ్మనవతికి మాసరము లయ్యె చలచంగ వాసరములు.’ నైష. 1 (75).
‘అసార’ - ‘ధారా సంపాత అసార’ అను. ‘వాసరంబులు’ - ‘ఘస్రో నాహనీ వాతు కీచే
నివస వాసరౌ’ అను.

—* శరదృతు వర్ణన *

ఉ. రాజమరాశిలబ్ధగిరిరంధ్రము, శాలివనీకవావలీ

జైజనసంబు, యజ్వహుతవాజహుతాశము, భాస్వదింగిరాం

భోజనమాగమం, బుదితబోధనజంగశయోపచారనీ

రాజనస్థుల్లహల్లకసరం, బుదయించె శరద్ధిం బిలక.

౧౩౭

రాజ...ము - రాజమరాశి = రాజహంసలచేత - లబ్ధ = పొందబడిన - గిరి = క్రాంచపర్వత
మయొక్క - రంధ్రము = సొరింగముకలదియు. శాలి...బు - శాలివనీ = పరిపాలములకును -
శర ఆవర్ణి = శెల్లునూహములకును - వైజనసంబు = పుట్టుకనెల (అయినదియు), యజ్వ...ము -
యజ్వ = యజమానులచేత - హుత = వేల్చబడిన - వాజ = అన్నము గలదైన - హుతాశము =
అగ్నిగలియు, భాస్వ...బు - భాస్వత్ = ప్రకాశము గలిగిన - ఇందిరా = లక్ష్మీయొక్క -
అంభోజనమాగమంబు = కమలములోనికి వచ్చుట కలదియు, ఉది...బు - ఉదిత = కలిగిన -
బోధ = మెలకువగలవాడైన - భుజంగశయ = నాగతల్పుడైన నారాయణునికి - ఉపచార =
సేవార్థ మయిన - నీరాజన = నివాళియైన - పుల్ల = వికసించిన, హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలు
(గలదైన) - సరంబు = సరస్సుగలదియు నైన, ఇరత్తదినంబు = శరత్కాలము, ఉదయించెక =
అవతరించినది.

శరత్కాలము వచ్చినది, క్రాంచరంధ్రముదారిని హంసలు రావోడంగినవి; పరిపండను
తెల్లు పూవను ఆరంభించినవి; యజమానులు అగ్నియందు అన్నము వేల్చిరి; తామరతీవలయందు

పూవులు పొడవి వికసింపమొదలిడినవి; దానంతేసి మహాలక్ష్మి వానియందు నివసింపంజొచ్చినది. ఎల్లెడలను అప్పుడు పొడవి వికసించిన యొట్ట గలువలతోడ సరస్సులు అప్పుడే నిద్రమేల్కొన్న శ్రీమన్నారాయణమూర్తి కత్తిన నివాళి పల్లెరంబులో యన నొప్పుచుండినవి. — కడపటి విశేషణమున ఉత్పేక్ష.

శరదృతువున గలుగు విశేషములు కొన్ని యిట వర్ణితములు:—

‘శరదీస్తు రవి పటుత్వం జలాచ్ఛతాఽగస్తీ హంసవృషదర్పాః

సప్తచ్ఛదపశ్యసితాభ్రధాన్యశిఖిపక్షమహాసాతాః.’

కా. క. ల.

‘రాజమరాశిలబ్ధగరిగంధము’ - మహావీరచరిత్రములో జామదగ్నివర్ణనము:—

‘సోయం త్రిస్సప్తవారా నవికలవిహితత్వ త్రితప్తప్రచారాః

వీరః క్రాచ్చస్య భేదా త్కృతధరిణితలాహ్వాహంసావత రః.’

‘వైజననంబు’ - ‘సూతి మాసో వై జననమ్’ అను. ‘వసీ’ యనుట సమృద్ధింబెలుపును. ‘శరావః’:—

‘కాశాః క్షీరనికాశాః దధిసరవర్ధాని సప్తపర్ధాని

నవనీతనిధ శ్చన్ద్రో శరణి చ తక్రప్రభాజ్యోతస్ని.’

కాశాధరపద్ధతి.

‘పుణ్డరీకాతపత్రస్తం వికసత్కాశచామరః

ఋతుర్విడమ్బయాచూస న పునః ప్రాచ తచ్చియమ్.’

రఘు. 4.

‘యజ్వహుతవాజహుతాశము’ - ‘యజ్వాతు యజహుః స్వాహా’ అను. ‘ఇందిరా...బ’ - ‘శర త్వజ్కుజలక్షణా’ రఘు. ‘లక్ష్మీః పద్మాలయా’ అను. ‘ఉదితబోధ’ - నారాయణుడు ఆశ్వ యుజకుద్ధైకాదశినాడు నిద్రమేల్కొనును; ఆయుజకార్థికమాసములు శరదృతువు. ‘నిరా జన’ - దీపజ్వాల ఎటుపుగావున హల్లక సామ్యము - ‘హల్లకం రిక్తసంధ్యకమ్’ అను. ‘సరంబు’ - పయస్సరశృబ్దములకు నలోపము లేదని బా. వ్యా. తిత్తి. 80. ఆంధ్రులకు ఉపస్థనత్వమందు గలుగు నని వ్యవస్థచేసికొనవచ్చును; లేదా, ఇటు మాలావాచక మయిన సరశృబ్దము గాఁ గొన వచ్చును; ‘అయం కణ్ఠే బాహు శ్చిశిర మస్థణో మాక్తికననః’ ఉ. రా. చ.

క. కరము పొగ రెక్కె సంబర,

మురువిద్యుదీపకళిక యుమిసిన ధూమ

స్ఫురణంతోగచూరె ననగా

సారిమణిజంబూఘలానితామలరుచులక.

౧౩౮

అంబరము = ఆకాశము, ఉరు విద్యుత్ దీప కళికలు = గొప్పవైన మెఱుగు లనెడి దీపపు మొగ్గలు, ఉమిసిన = వెలిబుచ్చిన, ధూ...ణ్ = ధూమ = సొగసుకొక్క-స్ఫురణక = బొత్తుట్యము చేత, పొగచూరెక అనక = పొగచేత నలుపు ఎక్కినతో యనునట్లుగా, సారిమణి జంబూఘల అనిత అమలరుచులక = ఇంద్రునిములును నేరేడుబండ్లను ఆనువానియొక్క నల్లని కాంతు లతో, కరము = మిక్కిలి, పొగరు ఎక్కె = నలుపుమీరెను.

శరదృతువులో ఆకాశము నైలాశ్రితీశయమనొంది ఇంద్రునిలమణ లయ నేరేడుబండ్లయు కాంతివంటి నల్లని నిర్మలకాంతి గలదై మెఱుగు లనెడి పెద్ద పెద్ద గివ్వె మొగ్గలు వెలిబుచ్చిన

పొగ వ్యాపించుటచేత పొగ చూరినవో యన నొప్పుచుండెను. రూపకాను ప్రాణితోత్రేక్షయు, నిదర్శనయు సంక్షీర్ణములు.

‘బింబ ప్రతిబింబత్వాః పుంబు లగువిశేషణములు దాల్చిన యిరుగఁ
ర్మంబుల కైకోక్తియు, నా న్యంబున సామాన్య మన్యమం గడుట, స్వకృ
త్యంబులచే గీడును మేలుం బోధించుటయు రాజులు నిదర్శన లై.
ఎది దాత సోమ్యుతియొ యా ల్ల దె నెఱ శశి మచ్చలేమి; యజ్జరుచి న్ని
వదనము దాల్చును నెలరాఁ జదిసె నిరులు రాజవైరి సమయు నటంచుకో.’ అలం.

‘పొగరు’ = గర్వము-శ.ర., అందులకు అందలిప్రయోగము - ‘అగరు ధూపపుఁ బొగల్ పొగ
రారు కురులుగా.’ రానూ. ౫ ఆ. ఈరెండుతావులను నలు పని గ్రహించుటయే ప్రకరణోచిత
ముగాఁ గనబడుచున్నది. ‘పొరిమణి’-ఇంద్రనీలమునకు ఈపేరు వచ్చుటకుం గారిణము - ‘ఏనీ
లంబులకు మధ్యభాగంబున నింద్రాయుధసంకాశం బగుకాంతి రాజిల్లు నవ్వి యింద్రనీలఖ్యాతి
గాంచి బహుమాల్యంబులును, దుర్లభంబులును నవు.’ పోలాస్యము, 3.ఆ.

ఆ. సాంధ్యరాగలహరి సామిరంజితము లై
తీరిగె మింట నిదుర తెలిసినట్టి
యింద్రాధిపతికి నెత్తికప్పురసీ
రాజసంబు లన శరన్వనములు.

౧౩౯

శరత్ ఘనములు = శరత్కాలపు మేఘములు, సాంధ్యరాగ లహరి = సంజకం
బాయయొక్క పెద్దయలచేత, సామి రంజితములు = సగముభాగము ఎఱుపు చేయఁ
బడినట్టివి, వి, నిదుర తెలిసినట్టి = అప్పుడే నిద్రమేల్కొన్నవాఁడైన, ఇంద్రా అధిపతికి =
యాధిపతికి, ఎత్తికప్పురసీ రాజసంబులు = ఎత్తినట్టి కప్పురపు నివాసలో, అనక = అనునట్లుగా,
మింట = ఆకాశమందు, తీరిగె = సంచరించెను.

సంధ్యారాగమహాతిరంగముచేత సగముభాగము ఎఱుఁబాటినవై కడమసగము స్వాభావిక
మయిన ఆతెలుపునన్నయే గలవై, శరత్కాలమేఘములు ఆకాశమున సంచరించుచు ఎట్లుండె
ననఁగా—అప్పుడు నిద్రమేల్కొన్నట్టి త్రిహరిక ఎత్తెబడి త్రిప్పబడుచున్న కర్పూరపు
హరితులో యన నొప్పుచుండెను.---ఉత్పేక్ష.

‘లహరి’ - ‘మహాతరత్రే’ సర్వ.సం.

‘కరణోత్తిష్టాన్తే జనని విజయంతాం లహరయః’

గంగాలహరి. 40.

‘ఇహం పీయూషలహరీం జగన్నాథేన నిర్మితామ్’

,, 53.

‘సామి’-‘సామి త్వర్థే జుగుప్సితే’ అమ. కర్పూరపు బిల్గను వెలిగించిన ఒకభాగము ఎఱుఁగా
జ్వలించుచుండఁగా, కడమభాగము సహజభావశ్రమతో వెలుంగుచుండును. ‘మింట’ - మిన్ను
విఘ్నపదముగాన-‘వియ ద్విఘ్నపదం వా తు పుం స్యాకాశవిహాయసీ’ అమ.

‘ఏకాదశ్యాం శుక్లపక్షే హ్యపాథస్య సురోత్తమః

స్వమాయయా పవిత్రాక్ష్యా నిద్రయా వర్తతే ప్రభుః’.

శేషధర్మ.

ఈనిద్రనాలుగు మాసములు.

‘ప్రసన్నమూర్తి ర్భగవాన్ కార్తిక్యాం భవతి ప్రభుః,
తస్య ప్రసన్నదివస ముత్థౌ నాఖ్యం విను ర్భుధాః;
ఉత్థితే దేవదేవేశే శేషసర్వజ్ఞశాయినీ,
పూజయే త్తం ప్రయత్నేన పూజాభి స్తత్పదం ప్రకీర్త.’

శేషభక్తు.

చ. అళిగరుదంచలామల తదంతరబింబిత యయ్యెఁ బాకని

ద్వలితమహాఘటౌసుహరితచ్చనకర్క టికావనాలి నాఁ,

గలమవసభృమచ్చుకనికాయములోపల సాంధ్యరక్తిమం

బలతిగఁ దాల్చి మింటఁ గన నయ్యె విపాండుపయోదఖండముల్. ౧౪౦

విపాం...ముల్ - విపాండు = తెల్లని - పయోద=మేఘములయొక్క - ఖండముల్ = తునియులు, మింటల్ = ఆకాశమందు, కల...లల్ - కలమ=వర్షపెరుయొక్క - వస=పొలము లంగూర్చి - భ్రమల్ = సంచరించుచున్న - శుక = చిలుకలయొక్క - నికాయములోపలల్ = గుంపునడుమ, సాంధ్యరక్తిమంబు = సంధ్యాకాలసంబంధమైన యెఱుపును, అలతిగల్=కొంచె ముగా, తాల్చి=ధరించి, పాక...ళ - పాక=పండుటచేత - సర్వభిర=సర్వక్రియగలిగిన - మహాన్ = గొప్పదైన - కల = పండ్లయొక్క - ఓఘ = సమూహములును - హరిత = పసురువన్నెగల - ఛద = ఆకులును గలదైన - కర్కటికా - చోసతీవలయొక్క - వన = తోటలు - అశి=సమూ హము, అళి...త - అళి = తుమ్మెదలయొక్క - గరుత్ = అక్కలయొక్క - అంచల=తుదల వలె - అమల = నిర్మలమైన - తత్ = ఆయాకాశముయొక్క - అంతర = లోపల - బింబిత = ప్రతిబింబించినట్టిది, అయ్యెన్ నాన్=అయినచో అనునట్లుగా, కనన్ అయ్యెన్=కనబడినవి.

మింట వరిచేలంగూర్చి పాలుచున్న చిలుకలసంఘమును వానిలో నడుమనడుమ ఒకపా టిగా సంధ్యారాగమును దాల్చిన పాండువర్ణపు శారద మేఘఖండములు ఎట్లు కనబడినవనగా- పచ్చనియాకులును, విరియంబాటినపండ్లునుంగల రోసతోటలు శుమ్మెదలెక్కవాదరివలె నిర్మల మైననలుపుతో సాంపారుచున్న యాయాకాశమందు ప్రతిఫలించినచో యనునట్లు కనబడిను. —ఉపమానుప్రాణిత మయిన యుత్పేక్ష.

‘అళిగరుదంచలామల’ - ‘భిన్నాష్టనద్రచయకాన్తి సహోమనోర్జ్ఞాన్’ ఋ.సం.శరత్తు. - ‘గరుత్మక్షచ్చదాః పత్త్రిం పతత్త్రిం చ తనూరుహన్’అమ.‘పత్త్రింపలాశం ఛదనం దళంశ్చం ఛదఃపుమాన్’ అమ. ‘అమల’-ప్రతిబింబముం దాల్చుటకు. ‘మహాఘట’-చోసపండ్లు పెద్దగా నుండును, పెద్ద వని చెప్పట మేఘఖండసామ్యమునకు; ఆపండ్లును పిరిసినప్పుడు లోన ఇంచుక యెఱుపుగలిగిన తెలుపుగానుండును; పండ్లు నేలను ఆకులు పైగాను ఉండును. వాస్తవముగా మేఘములు నేలకుదవ్వుగాను చిలుకలు వానికి ఈవల నేలకు చేరుపుగాను ఉండును. చిలుకలను మేఘఖండములు తాల్చుట యటుట చిలుక యడ్డపడినంతమేర మేఘఖండ మగపడదు. దూరము నుండి చూచువారికి ఆచిలుకలును మేఘఖండములును అంటుకొనియున్నట్లే యుండును. ‘కర్కరి కా X కర్కటికా’ - వీనిం గూర్చి పీఠికలోని పట్టికం గనునది; ఈశ్లోకముంగూడ కనవచ్చును.

‘అర్థం నుప్తో నిశాయాః సరభసమరతాయాససన్నశ్చ థాజ్ఞః
ప్రోద్ధూతాసహృత్పిష్టో మధుమచవిరతౌ హర్యృప్యప్తే ప్రబుద్ధః
సంభోగక్లాంతకాంతా శిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీహో
జ్యోత్స్నాభీన్నాచ్యధౌరం న పిబతి సలిలం శారదం మన్దపుణ్యః.’

‘అలంతిగ’ - పండు చగిలిన లోపలి భాగమునకు గాఢరక్తిమ యుండుదు; అట్లే శర శ్రేణు
ములకును.

క. ఘుణాగణవిహారణః జివికిన

మణిధనువునఁ దొరుంగు నుని సమాసము లై న

ర్వణనిభసభమునఁ బరిణత

శణకణహారిణములు పాండుజలదము లొలసెన్.

౧౪౧

పరి...లు - పరిణత = నెఱుఁగుచిరిన - శణ = జనుముయొక్క - కణ = లేశములవలె -
హారిణములు = తెల్లని చైవ, పాండు జలదములు = తెల్ల మేఘములు, దర్పణ నిభ సభమునన్ =
అద్దముతో సమానమైన యాకాశమందు, ఘుణ...ణన్ - ఘుణ = మ్రానులొలుపుడు పురువుల
యొక్క, గణ = సమూహములయొక్క, విహారణన్ = తొలుచుటచేత, చివికిన మణిధనువునన్ =
నానుటచేత సారముచచ్చిన యింద్రధనుస్సునందుండి, తొరుంగు నునిసమాసములు వి = రాలునట్టి
ధూళియో యనునట్లుగా, జలసెన్ = పర్వము.

అద్దమువలె నిర్మలముగా నున్నయాకాశమందు, జనుపకాండం ద్రుంచిన ఆలోనం గనుప
ట్టసీచువోలె తెల్లనైన మేఘములు, కొయ్యదొలుపుడు పురుగులు దొలువగా రాలుచున్న యింద్ర
ధనుస్సుయొక్క చివుకుడు దెదురుపిండిమొత్తముతో యని పర్వముండెను. — ఉపమాత్వేక్ష
లకు సంస్పృష్ట. ‘సమాస’ శబ్దము ఉపమయే యనఁగూడదు; ఏలన, లోకసామాన్య మయిన
నుసింజెప్పక ప్రకృతసిద్ధ మయిన మణిధనువునుసిం జెప్పినందున తాదాత్మ్య సంభావనమండ
తాత్పర్యముగాని కేవలౌపమ్యకథన మందుం గామిచేత. ఇందువృత్తినుప్రాసము నున్నది.

‘దర్పణ’ - ‘దర్పణే నుకురాచిత్సా’ అమ. ‘కణ’ శబ్దము లక్షణచే కణాంతర్గతధవళతుల
పరము. ‘పాండు’ అని చెప్పియు ‘హారిణము’ అనుటచే ఆపాండిమయొక్క విశేషము చెప్పబడి
నది. — ‘హారిణః పాణ్డూరః పాణ్డూ’ అను.

క. రవిశశిముకురములు శర

ద్యువతి మెఱుంగుఁబెట్టుభూతియో యనఁ బర్వెన్

బవనాహతస స్తచ్చద

నివహపరాగంబు దివికి నిర్మలకాంతిన్.

౧౪౨

దివికిన్ = మింటికి, పవ...బు - పవన = గాలిచేత - ఆహత = కొట్టుబడిన - సస్తచ్చద
నివహ = ఏడాకుల మరంట్లసమాహమయొక్క - పరాగంబు = రజస్సు, శరత్ యువతి = శరదృ
తు వనెడియువద, రవి శశి ముకురములు = సూర్యచంద్రులనెడి యద్దములకు, మెఱుంగుఁబెట్టు భూతి

యో అనక్ = మెఱుగిడునట్టి బూడిదయో యనునట్లుగా, నిర్మలకాంతిక్ = స్వచ్ఛ మయిన ప్రకాశముతో, పర్యక్ = వ్యాపించెను.

శరచ్చతు వ నెడి జవరాఁ నూర్వచంద్రు లనెడియద్దములకు మెఱుగుపెట్టుచున్న బూడిద యో యనునట్లుగా నిర్మలకాంతినో ఏడాకుల యరెటులరజస్సు గాలిచేత ఆకాశమున పర్వ చుండెను. - రూపకానుప్రాణితో త్రేక్ష.

‘శరత్కాలమున’ - ‘రహిండుపటుత్వ’ మనుకారికను చూ. ౧౩౭ టీక. - ‘శరదుదయ ప్రభావమునఁ జంద్రుడి సంద్రుల తేజమెక్కె.’ వి. చ. ‘భూతి’-

‘హస్తజన భూతిమిలినో, యథాయథా లబ్ధయతి ఖిల మ్మజనమ్,

దర్పణమివ తం కురుతే తథాతథా నిర్మలచ్ఛాయమ్.’

‘ముకురములు’ - పూర్వకాలమున అద్దములను ప్రాయశఃముగా కంచుతో చేసికొనుచుండిరి. వానిని నన్నపాటివిభూతితో తోచి నిర్మలీకరించుకొనుచుండిరి. విభూతి కడుంగడునన్నము కాదేని దర్పణము గీఱలుపడి పనికిరాక పోవును. ‘సప్తచ్ఛద’-‘దధిసనవర్ణాని సప్తపర్ణాని.’ చూ. ౧౩౭ టీక. ‘కపురపుటనఁటి నాఁ గాను నేడాకుల యనఁటి నా సప్తపర్ణాఖ్య దనరు.’ ఆం. భా. 2 (42).

స్రగ్ధర. సంభూతజ్జప్తవాతాశశయనము విశ్వంభరుం డూఁది లేవం,

గంభీరప్రక్రియామగ్నత డిగు జగతిం గ్రంధుగాఁ దోచువర్షా

దంభోభిష్టూలరంధ్రోన్మతసితప్రుఘపాతాశజాతాంబుధారా

స్తంభంబు లోవలె నెన్ను ల్భవళెరుచి శరస్తంబమంత్రిం జనించెక్. ౧౪౩

సంభూతజ్జప్తక్ = సంజాత మయిన మెలకువచేత (నిదురమేల్కొంచి), విశ్వంభరుఁడు = నారాయణుఁడు, వాతాశశయనముక్ = పాపసెజ్జను, ఊఁది - ఊనుకొని, లేవక్ = లేచి నిలువఁగా, గంభీ...తక్ - గంభీర = లోఁతయిన - ప్రక్రియా = ప్రకారముచేత - మగ్నత = మునిగిపడయినందున, డిగుజగతిక్ = క్రిందికిపోవుచున్న భూమియందు, గ్రంధుగాఁ = డట్టుముగా, తోచు...పోలెక్ - తోచు = అగపడుచున్న-వర్షా = వర్షా కాలపు - చంభోలి = పిడుగులయొక్క - (పిడుగులు చేసిన) - స్థూల = లావైన - రంధ్ర = బొక్కలనుండి - ఉద్భత = పైకి లేచిన - పృథు = గొప్ప - సిత = తెల్లనివైన, పాతాశజాత = పాతాశమందుఁ బుట్టిన - ఆంబుధారా = నీటిధారలయొక్క - స్తంభంబుల్ పోలెక్ = కంబములో యనునట్లుగా, ఎన్నుల్ = పుష్పములు, ధవళెరుచిక్ = తెల్లకాంతితో, శరస్తంబ సంతక్తక్ = తెల్లకాండల నరుసయందు, జనించెక్ = పుట్టినవి.

శ్రీహరికి మెలకువ రాఁగానే పాపసెజ్జను పదలి క్రింద పాదముని నిలువఁగా, ఆయన విశ్వంభరుఁ డగుటచే (అనఁగా కడుపులో లోకములను మోచువాడగుటచే ఆతనిబరువువలన) భూమి లోఁతుగా దిగిపోయినది; అంతట కడచిన వర్షర్తువులో పడినపిడుగులు పాతాశమువల కు చేసినబొక్కలలోనుండి లావుఁబాటి తెల్లని యాపాతాశగంగనీటికంబములు లేచినవో యను నట్లుగా ఎటుఁజూచినను తెల్లనికాంతులతో తెల్లకాండలయందు వెన్నులు పుట్టినవి. ఉత్పేక్షా లంకారము.

శ్రీహరి శరత్తులో మేల్కొను నని ఇప్పటికే టీకలో చూపబడియున్నది. 'వాతాశన'- పరుండుటకు గాలి యూచిన రబ్బరుపటుపువలె మెత్తగా నుండు నని సూచించుటకు. శయనమును విడిచి శ్రీహరి లేచును.

'నా గాబ్బుం మోత్తు మిచ్చో శ్శయన మురుభణా చక్రవాళోపధానం

నిద్రాచ్చేదాభితామ్రా చిర మవతు హరే ద్దృష్ట రాతేకరా వః.'

ముద్రా.3

'వాతాశనశయనము' - నారాయణునికి శయనము శేషమి.

'ఏకాభార్యా ప్రకృతికతిసా, చచ్చలా చ ద్వితీయా,

పుస్త్రోఽన్య స్త్రీభువనజయా మన్మథః పచ్చబాదా

శేష శ్శయ్యా శరణ ముపధి ర్వాహనం పన్న గారిః

స్వారంస్వారం స్వగృహచరితం దాదుభూషో మురారిః.'

'నిత పాతాళజాతాంఘ్రి' - పాతాళనది యైన భోగవలియు గంగయే గావున దానిజలమును తెలుపే; కావున నది శరపుష్పములకు మంచి యుపహాసము. 'స్తంబ' - 'అప్రకాణ్డేస్తమ్య సుత్యా'అను. - 'సరో విధ్యాప్యగ్రసారే గాణీ కాణ్డే త్మితాంతరే' నానా.

'స్థగ్ధరః--చాలుకో మృగ్ధన్యయా లప్తమతియుగళము' స్థగ్ధరావృత్తి మందుకో.'

తే. నిరజేక్షుఁడు డచ్చేళ నిద్ర చెలిసి

యడుగుల నమియి మోషనో యనినిరమణి

కంటకితగాత్రి యయ్యె నాఁగా విపాక

పరుసుకంటకశాలిమంజరులు వొలిచె.

౧౮౮

ఆవేశకో = ఆశరదారంభంబునందు, నిరజ ఈతలుఁడు = పుండరీక నేత్రుఁడయిన శ్రీహరి, నిద్ర చెలిసి = నిదురనుండి 'మేల్కొని, తనమిందకో' = భూచోవిమిచు. అడుగు మోషనో = పాదం బూనినకతంబుననా యేమి, అవనిరమణి = భూకాంత, కం...త్ర - కంటకిత = గగుర్పాటు గొన్న - గాత్ర - దేహముగలది, అయ్యెకో = అయినది, నాఁగా = అనునట్లుగా, విపా...లు- విపాక = పంటనేత-పరుసు = గట్టిపడిన - కంటక ముండ్లుగలవైన - శాలి = పరియొక్క - మంజరులు = చెన్నులు, గాలిచేకో = ఒప్పెను.

ఆనమయాన పరియెన్నులముండ్లు పంటచే గట్టిపడి యెల్లడల నొప్పుచుండుటం జూడఁగా నెట్లుండె ననఁగా, నారాయణుఁడు నిద్రలేచి, శేషసర్వంకమును వీడువాఁడై భూమిపై పాద ముంచినకారణంబున నాభూతేఽయెడలు గనఁగొన్నరా యనున నుండెను.--ఉత్పేక్షాలంకారము.

'అవనిరమణి' - నారాయణుని రమణియైన యవని, కానిచో గగుర్పాటుం బొందరు 'కంటకిత' --సంజాతకంటకమైన -తారకాకి చెప్పబడిన ఇరచ్చీర్ణియము. "కట్టకఃపులకే వేణో ద్రుమాణ్డే యుద్రవైరిణి" నానా. తారకాదులు: - 'తారకా పుష్పకల్లోల తిరబ్ధ శరపల్లవాః| ఋజీపకట్టకాక్టార శృక్టారజ్వరకద్ధరాః...'; 'గాత్రం ప్రతీకే దన్యగ్ర జఘ్ఘభాగే వపుష్యసి.' నానా.

మ. స్ఫుటభూయోహృతిశంక వాద్ధి నిసరశ్శు ల్మిన్ను చేర్పం, దటి
 చ్చట తౌర్వంబుగఁ గారుకొంచు, ఘనమైన ట్మోఁ దీట వ్వింప, న
 చ్చొటనుం దోచి గ్రసింపఁ బోలుఁ గలశీసూనుండు! గాకున్న నొ
 క్కొటఁ దారాగ్రహభాస్కరేందుమణిశుక్త ల్వ్యక్తమై తోచునే?

స్ఫుట...కన్ - స్ఫుట = ఉత్కటమైన - భూయః = మరల - హృతి = (అగస్త్య
 లు) హరింతు రను - శంకన్ = భయముచేత, ఇనరశ్శుల్ = సూర్యకిరణములు, తటిత్ ఫటలు =
 మెఱపులననూనూనూ, టౌర్వంబుగన్ = సముద్రమునందలి బడబాగ్ని యగునట్లుగా, వాద్ధిన్ =
 సముద్రమును, మిన్ను చేర్చన్ = మింటఁ జేర్చఁగా, (మింటంజేరినయాసముద్రము). కారుకొంచున్ =
 నల్లబాటి, ఘనము వి = వేఘముగా మాటి, ట్మో = భూమియందు, తీటన్ = (ఆసము
 ద్రము) అంతయు, వర్షింపన్ = వర్ష మెరుపఁగా, (ఎట్లుండె ననఁగా), ఆచొటనున్ = అ
 క్కొటను (అనఁగా మింటను) కూడ, దోచి = అగపడి (ప్రవేశించి), కలశీసూనుండు = అగ
 స్త్యుండు, గ్రసింపఁబోలున్ = వాద్ధిని త్రొగియుండును, కాక ఉన్నన్ = అటుకాదేని,
 ఒక్కటన్ = ఒక్కమాటుగా, తౌరాగ్రహ భాస్కర ఇందు మణిశుక్తల్ = నక్షత్రములు
 అంగారకా పంచగ్రహములు సూర్యచంద్రులు ననెడు రత్నములును ముత్తైపుంజిపట్టును, వ్యక్త
 మై = స్పష్టముగా, తోచునే = కనబడునా, (అను నట్లుండెను).

అగస్త్యనక్షత్రోదయ మాయ ననియు, నీటిమబ్బలు వర్షించి హృషమాసి హాయి న వనియు,
 నక్షత్రములకును సూర్యచంద్రాగ్రహములకును దీప్తి వచ్చినదనియు భావము. - సూర్యకిరణ
 ములు తమకు త్రాగుటకు వలసియున్న సముద్రమును అగస్త్యమహామునిమునుపటివలెనే మరల
 త్రొగివేయు నని భయపడిన వై ఆసముద్రమును తమతానైన మింటం జేర్చుకొనఁగా, మెఱపులే
 బడబాగుముగా ఆసముద్రము భూమియందంతటను వర్షించి మాయగుటయు, నక్షత్రములకును
 అంగారకాది పంచగ్రహములకును సూర్య చంద్రులకును దీప్తి హెచ్చుటయు నెట్లుండె
 ననఁగా-ఆమహాముని నక్షత్రకూపమున అప్పుడు మింట నువయించినాఁడుగావున ఆయన అట
 కూడ ఆసముద్రమును త్రొగివైచినాఁడు నుమా - అనునట్లును, అనక్షత్రాదులే ఆసముద్రమునడు
 గననుండు రత్నములును ముత్తైపుంజిపట్టునుంజామా యనునట్లును ఉండెను. - ఉత్పేక్షాలం
 కారము; తుదిపాదమున గూపకము. మత్తైభిషక్రీడిత పృత్తిము:—‘మను విశ్రాంతియు సభనవ్య
 వములున్ మత్తైభిషక్రీడయా.’ ‘భూయః’ - ఇంతకునుండు అగస్త్యమహాముని సముద్ర
 మును త్రొగివైచినాఁ డని సూచన. ఒకమాటు త్రొగెను గావుననే మరలత్రొగు నను శంక.
 ‘శక్త్యా త్రాసవిత్కర్యయోః’ నానా.

కాలకేయులను సమరులు సముద్రమునందు దాగియుండి, అప్పుడప్పుడు వెలువడుచు దేవ
 తలను బాధించుచుండఁగా, దేవతలప్రార్థనచే అగస్త్యమహాముని సముద్రమును అరచేతఁగొని
 ఆహ్వానించెను. సూర్యమరీచులకు వాద్ధితో నేమివని? అవి యాతనివలన గర్భమును భరించును;
 సముద్రజలమును అవి త్రొగునవి. కారుకొంచునుమై తీట వర్షించుటయే సమయుట. ‘అచ్చొట’-
 దీని గూపముల క్రమము—ఆచొట - అచ్చొట - అచ్చొట - అచ్చట - అచట - అట.

52

‘యస్యాత్మనాం మాక్తికకామధేను రుపత్యకా మర్చతి తామ్రపట్నీ
రత్నేశ్వరో రత్నమహానిధానం కుష్మాచ్ఛన స్తం మలయం పునాతి.’ అని మల్లినాథటిక.
‘వ్యక్తిచిహ్నాఢ్ జాతిశబ్దోఽపి వ్యక్తివాచకః
యథాగస్తీవాసా దిక్ దక్షిణాళా ప్ర కీర్త్యతే.’ కా.క.ల.

అగస్త్యుడు మలయవాసి గావున అతనిని మలయాద్రిలోని కతకముగా కవి చెప్పినాడు. ‘శరత్తు’ అని వ్రాతపుస్తకముల పాతము. ఆచక్షునున కెల్ల పూమియుతువు - అనగా శరత్తుతువు’ అని యర్థము చేసికొనవలయును. ‘శరత్తుకుండమండోక్’ అని యొకట సమాసముగాఁ గొని, ‘మలయాద్రీని కర్తం జేసికొనవలయును. అయినను శిరోమలత్వమును చెప్పినట్ల వేమియు లేదు గావున ‘శరత్తు’ అనుపాతమే యును. శరత్తువుచే కర్తగా అన్వయించుకొనుపక్షమందును, ప్రథమైకవచన (పు విభక్తి)లోనునునకు గతిని రాముచూపాలకుంబోలే కల్పించుకొనవలయును. అగస్త్యుడయ్యు శరత్తులో నని యిది టికలోనికారికవలనం దెలియును. తదీయాస్తమయకాలములు - బృ.సం.అగస్త్యచారమున: -- ‘దృశ్యతేన కి లహస్తగతేఽల్పే న హిణీ ముపగతేఽస్త ముత్తేతి.’ అగస్త్యుడయ మగుడు, జ్యోతిషములంపటి నీరు తేటపడును;

‘ప్రససా దోదయా దమ్మః కుమ్మరౌ నే ర్మహాజనః.’ రఘు. 4.

‘కతకము’ నీటిని దేర్చునింజ యనటకు - ఉపాధానిమున శబ్దముల పట్టికను చూ.

‘కుణ్డం పితరే వోయాధార విశేషే చ వర్షిగాగస్తే చ.’ నా.నా.

‘స్యా నృణ్ణలం ద్వాదశరాజకే చ దేవే చ విద్యేచ కపివృకే చ.’ శిశ్వు.

‘కొలఁకుల కేలక’ రూపక సమాసమున పట్టికవాస కార్యము - ‘వడగండ్ల పొలపండు’ అనుప్రయోగమువలె. - ‘కరి’ - ‘శ్యామలవర్ణంబు సాశీయు మర్యాది. పరంగుచుండును గరి యనంగ;’ ఆం. భా. 3.(61) ‘ఈమాట న్నొరపొచ్చెము. లేనకి నీశ్వరుడ కరి నిశాచ విరోధి.’ ఆము. 6 (53).

చ. ఇలకు సుధాసమత్వము రహింప శరస్వలజాతి కుండమం

డలి సలిలంబుఁ గల్గెను మడంగ మొగిల్విరియండఁ గాంచుదో

ఇలుకు నిశారజఃపటలి చెన్ను నహింపచెఁ గరంగపండ్లపై

నశరవనిండ్లకై రవకడల బోజురవరాగపూగముల్.

౧౪ 2

దశ...ముల్ - దశత్ = పికసించుచున్న - అరహంస = కమలములయు - కైరవ = తెల్లఁగులవలయు - కడంబ = సమాహముయొక్క - కడంగ = పనుపుఁ బచ్చనైపు - పరాగ = పుష్పాడయొక్క - పూగముల్ = మొత్తములు, తరంగపండ్లపై = అలలవరుసమీద, (ఎట్లాపై ననగా), శరత్ కలజాతి = శరత్తునొకెలువ, ఇలకుఁ భూమికి - (లల కభేద మగుటంబట్టి - ఇలకుఁ = ఇరుకుఁ = నీళ్లకు అనియు), సుధాసమత్వము - సుధా = అమృతము చేత - సమత్వము = దేవలోకతుల్యత, రహింపఁ = సాంపారునట్లుగా, కుండ...మునుండ = కొలంకు లనెడి కుండలయొక్క - మండలి = సమాహమునందు - సలిలంబు = నీటిని, కల్గెను = కాలవ్యము, అడంగఁ = పోవటకుఁగాను, మొ...డె = మొగిలు = మబ్బ-పిరి = తొలగినదై న-ఎండఁ = ఆతపముచేత, కాంచుదో = ఆనీటిని కారణజేయుచుండఁగా, చిలు...

స్ను - చిలుకు = చల్లుచున్న - నిశా = పనుపుయొక్క - రజః = పొడుముయొక్క - పటలి = మొత్తిముయొక్క - చెన్ను = నీటిని, వహించెన్ = తాల్చెను.

శిరస్సుతువున మబ్బువిడిచినయెడల తీర్థముగా కాయునుండుటయు, సరస్సులలో తామరలయు కలువలయు పనుపువన్నెపుప్పొడిమొత్తిములు (గాలికి రేగి) అలలపై పడుచుండుటయు, నెట్లుండె ననఁగా, — శరదంగన భూమికి (నీళ్లకు) సుభయొక్కయుత్కర్షణను సంపాదించునదై (స్వర్ణమునకు సుభచేల్లినయుత్కర్షణను భూమికి నీళ్ల చే సంపాదించునదై), సరస్సులనెడి కుండల సమూహములో నీటికొలవ్యము తొలంగి యు అమృతతుల్యమగునట్లుగా మబ్బువిరియెడచేత ఆనీటిని కాంచుచు, అందు పనుపుపొడుమును రుచ్చుచున్నదో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్షి లంకారము.

అప్పుడు నీళ్లు తేటలై అమృతమునలె స్వాదువును ఆరోగ్యకరములును ఆయె నని భా. 'కుండ'—చూడు. ౧౦౭ టీక. 'ఇరా భూ నాకుసరాపుస్యాత్' అమ. 'సమత్వము' = "సమాస్త్రీ వత్సరే నాథు సర్వతుల్యేషుతుత్రిషు." నానా. 'సహింప' - 'పహింప' అనిపూర్వముద్రణ పాఠము. 'నిశా' - "నిశా రాత్రో హరిత్రాయా మర్గ్య దుర్నామరోగయోః" నానా. రాత్రి పేరు లన్నియు పనుపునకుండెను - "నిశాపవ్యకాశ్చన పతే హరిద్రావరవర్షిన్" అమ. 'కైరవ' - మొగిల్చిరియెడల తీర్థము కికినిల్లునా? కికినిల్లక దానిపుప్పొడి పర్వట ఎట్లు? అని అక్షేపము. కైరవము రాత్రి కికినిల్లగా అర్హుడందునుండి వెలువడినరబున్న కొలనిమీద ఆవృతీనుండి గాలికి రేగుచు, అందును నుండిన దని తిలంపవచ్చును. "కడారి కపిల పిబ్బ పిశక్తే కద్రు పిబ్బశో," "పూగః క్రమక బృన్దయోః" అమ. బాహిసిటికి మాధుర్యముకలిగించుటకు వైద్యము మిడియెడల వశలో పనుపుపొడుమును నానిలో చల్లుట; ఇంక నిర్మయోగము లనేకములు గలవు. -

"అజ్ఞానమస్తోమైరైః సరాజకోశాతికామలకచ్ఛాదైః"

కతికళలనహి యుక్తై ర్యోగః కూషే ప్రదాతవ్యః

కలుషం కటుకం లవణం పిరసం శలలం మదివా శుభగన్ధి భవేత్ |

తి చినేన భవ త్యమలం సుదం సునుగన్ధి నుణ రిపరైచ్చి యతమ్ ||" బృ. ౧౦.

ఉ. హెచ్చినమైత్రిఁ బద్మినుల కెల్ల ఘనాత్యయకారుకుండు సా

మృచ్చపడంగఁ జేయుటకునై యలక్రౌంచనగంబుపేరి క

మృచ్చున సేచ్చుశర్వగిరియందలి వెండిశలాకిపిండు నా

వచ్చి మరాళిమాలికలు వ్రాతఁ గొలంకులఁ జక్రచంక్రమిత్, ౧౪౪

ఘనా...డు - ఘనాత్యయ = శరత్కాల మనెడు - కారుకుండు = శిల్పి - (కంసాలి-విశ్వకర్మ), హెచ్చినమైత్రిఁ = అధికప్రేమతో, పద్మినుల కెల్ల = తిమ్మికొలంకులకు (పద్మిని బాతిస్త్రీలకు) అన్నింటికని (అంచుకును), అచ్చుపడంగి = చక్కఁ గా, సామ్మ = ఆధరములను, చేయుటకునై, అల క్రౌంచనగంబుపేరి కమృచ్చున = ఆకొంచగుబ్బలియనుపేరు గలదైన బెజ్జములయుక్కుఁగట్టి (బెజ్జము) లోనుండి, ఈడ్చు - ఈడ్చుచున్న - శర్వగిరియందలి = కైలాసములోని - వెండి = రజతముయొక్క - సలాక = తీవలయొక్క - పిండు = మొ

త్తము, నాన్ = అనునట్లుగా, మరాళమాలికలు - హంసలబారులు, వచ్చి = అరుదించి, కొలంకులన్ = సరస్సులయందు, చక్రచంక్యతీన్ - చక్ర = వలయాకారగి చేతులైన, చంక్యతీన్ = శబ్దముతో (పా. యంక్యతీన్ = యమును శబ్దముతో), వ్రాతము.

శరదృతువునందు క్రౌంచరంధ్రముదారిని హంసలు వచ్చి తమిళకొలంకులతో వ్రాలుట యెట్లుండె ననగా.—శరత్కాల మనెడు విశ్వకర్మ పవనరస్సు లనెడి పశ్చిమీభాతి స్త్రీల మీఁద ఎక్కువ మక్కువ వహించినవాండ్రై, (వారిత్త), కాళ్ళకు కడిమములు చేతులకు పెండి గాజులును, చేయుటకై కైలాసంపువెండిని క్రౌంచశిఖర మను కమ్మచ్చుతోఁ బెట్టి కమ్ముల లాగి ఎవరికై లాగినకమ్ములు వారికడ నుంచుచున్నాఁడో యనినట్లుండెను. - శిష్టసూతకానుప్రాణితో తేర్చెను.

‘పద్మినులకున్’ - ‘పద్మినీ కరిణీ ప్ర స్త్రీ సంగోఽర్థ సహోషణః’ నానా. - ‘ఘనాత్మయః’ - ఆరోవ్యమాణుడు పురుషుడుగానైన స్త్రీలంగివ్వరా శోచ్యద్భయం జెప్పక ఈపుట్లంగ శబ్దమును చెప్పినాడు. ఘనః - సేవకులును ప్రియ - అభ్యర్థియును రాకట - కౌమండు = అగసాలవాడు, తది పాదములు దీక్షయుం నిల్వ ; పద్మండు పద్మినీ - గా - ‘కారు’ శబ్దము ఉపలభ్యముగాని, కా - కారుక శబ్దములుగావు. కావున నే మార్కు చేయవలసిందే - ‘కారుకృష్టివేశ్వకర్మా’ నానా. అటుపై న్యాధి యని కప్రత్యయము. ‘క్రౌంచనగంబు’ - ‘హంసద్వారంభి గుపతి యశోవర్త్యచుత్త్రాశ్చ ధ్రిన్’ మేఘ. ‘వీరప్రశ్నాన్యతావక్రైర్ధరణీతిలాఘా ర్వహంసావతారః’ మహావీరచరిత్ర. ‘విరుదము’ - ఈర్ష్యార్జ్య హాశానన్ధ కశశ్చన్ద్ర కేఘం’ అమ. అతనిక నివాసమైన గిరి కైలాసము, వెండికొండ; - ‘కైలాసస్య స్ఫటిక వ్యా ప్రజత త్వో ద్వా బిమ్బగ్రాహిత్యే నేరముక్తమ్’ అని మేఘరథీలా మల్లీ నాగుడుచక్ర - చక్రము నేరికునిగు నప్పుడు చక్రప్రమాణముగా నుండు - ‘యమచరీ’ పరివచ్చుద్రుమెందుల నేరిండు. అనియుని వచ్చుపరి వేషంబు చాడ్చున వెలయాకారమున నవలరొచ్చును. ప్రాంతం అనన్త. 1. (44). లో నిమగ్నంతుకడ హంస వ్రాతకళిభము వర్ణింపబడినది. ‘కమ్మచ్చు’ కమ్మచ్చున లాగిన వెంట నే చుట్టచుట్టుకొనున, కౌవునసామ్యము. — ‘కమ్మచ్చు’ అనఁగా లోహాలయొప్పు గమ్మచ్చు నానందపురణయంత్రముల్ప. అం. భా. 2 (300).

తే. కుంభజాడు నాథులొక గ్రోలి కుక్క నున్న

మించుముక్తాచ్ఛటలె క్రుమ్మరించె ననగా

జలజదళములఁ దేటలుఁ బప్పులు నయిను

యంబుకణములు మోలిచెఁ బద్మాకరముల.

౧౪౯

కుంభజాడు = అగస్త్యుఁడు నక్షత్రమింపమున మింట నున్నవాఁడు, వార్ధాశోన్ = సముద్రముతో, క్రోలి = త్రొగి, కుక్కన్ = కడుపుతో, ఉన్న - మించుముక్తాచ్ఛటలె = ప్రకౌశ మాసములైన ముత్తెములవగూరమును మాత్రమే, క్రుమ్మరించెన్ అనంగన్ = క్రిందికి దిమ్మించెనో యనునట్లుగా, పద్మాకరములన్ = తమిళకొలంకులయందు, జలజదళములన్ = తాను

రాకులయందు, తేటలు = స్వచ్ఛమైనవియు, చవులు = స్వామియుతూనికయుగలవియు, కణములు = నీటిబిందువులు, పొలిచెన్ = సొంపారను.

అప్పుడు తెల్లొకొలంకులయందు తామరాకులమీఁద తేటలును స్వాదువులును విసనీటి బిందువులు ప్రకాశించుచుండుట ఎట్లుండె ననగా, అగస్త్యునివారు సుప్రజలమతోఁగూడ అందులోని ముత్తైములను త్రొగి, విమ్మిట నీటిని కడుపులోనే నందుకొని, కడుపులోనుండి స్వచ్ఛములును తూనికగలవియు ప్రకాశపొసములును అయినట్టి యాముత్తైములను మాత్రము క్రిందికి ఈకొలంకులలోనికి ప్రవహించినారా యేమి అను నట్లుండెను. - తే సానుసానితోత్పత్తి.

‘జలమలముల’ - చూ. 2 (8) పేక. ‘ముక్తాచ్చటతె’ - ఎకారముచేత ముత్తైములను మాత్రమే తా నిచ్చెనుగాని వానితోఁగూడ ఉప్పునతోని రానియలేదు - అని భా.

‘మంధజాఁడు’ (ముక్తాచ్చటను గుమ్మరిం దెక్కి) అనుట మంధజోపము ననుమలలో నీరుతేట పడుటవలన. ‘మించు’ అనుట భౌతికశక్తియు సూచితము. అభావముచే జలబిందువులస్వాదు త్వము వర్ధితము. ‘తేటలు’ - మట్టి న ముత్తైముల నుండలి ఛాయా తారక్యమునకును నీ రినివ్యవహరింపు; అది అలకింపని ముక్తాచటమున విత్తము. -

‘మఖాయ గ్రస్మననుజా నాహారాజన్య! సంప్రసా-’

సత్వానయ మితీ శ్రుతేః స్వభవతే పూర్వం పరీక్షావిభా
త్వద్వైరక్షితపాల చక్రిలప్యత స్తృప్తాసురా కాననే
బాహ్వాన్య-కణ చక్రివా రచనా చచ్చి త్కపోలాస్తరం
ముక్తాదామ పలోకయన్తి గమనవ్యగ్రా మహాగ్రస్థితమ్.’

కల్లి సుందర. 4 (7).

‘చవి’ - ముత్తైముల తూనికపడేరు: -

నీ... ‘మూత్తకం బొప్పును! ముత్తైము ముత్తైము ముత్తైము ముత్తైము’

నివ్వకేమిభిల్లో చనినది దారి మనంగి, నాటి మించు చనినది, మపాటి యనంగి;

తే. నదియె యుండెన గొగ్గి యుం చనినది వెలయుం, చచ్చునట్లెం బటం ప్రదే చేయబడెన.

పీవితూనిక చని యని వెలయుచుండు.’ చం. భా.

చ. కెరలు స్రవంశైః జైత్రయసుక క్రిం దిగువేళి నినుండు మేఘపుం

దేర సున జల్లగా, విరహాదీ క్తరపుత్ర మౌ నజిరకో

త్కరగుడ మట్టి పద్మినులఁ గ్రమ్ము నకేసరమాధ్వ పొల్పె, జై

గర మరుదారెం దేట్లు సెకెగందినముత్తపునేనూ యనన్. ౧౨౧౦

కెరలు ప్రవంశైః = విజృంభించుచున్న యేటియందు (ఉపరుక సూపమైన యసుకగడి యారపుం దనియు స్ఫురించుచున్న), జైత్రయసుక = ప్రవాహములోని శైభాగమందలి యసుక, క్రిందు అనువేళెన్ = క్రిందికి దిగునమరుచున గడియారములో శైవగమందలి యసుక నడిమి బెజ్జముదారిని క్రిందినగమునం జేరు నమయాన అనియు), ఇనుండు = నూర్చుక డెనెడురాజు, (పెండ్లికుమారుడు), మేఘపుందర = మబ్బు నెడు తెరచీర, చనన్ = పోయినంతట, చల్లగా = ఉంపంగా, విర... ము - విరహ = వలనంతచేత (అయోగవిప్రలంభముచేత) - దీప్త = వేడియైన - కర = అరచేతియందు - పుత్రము = ప్రవీణుతమైవేళికొలుకుచున్నట్టిది, బౌ సజీరకఉత్కర గుడము

అట్లు = జీలకఱ్ఱ మొత్తముతోఁగూడిన బెల్ల మోయసునట్లుగా, పద్మినులక్ = తామరతీవ లనెడు పద్మినీబాతిస్త్రీలను, క్రమ్యు సకేసర మాధ్వ=అలముకొన్న యకరువుకొనలతోడి మకరందము, పొల్చెక్ = సోంపారెను ప్రెక్=ఆతీవలమీఁద, తేంట్లు = తుమ్మెలలు, సెకక్ = ఆపస్మినుల విరహాన్ని సేత, కం...లో = కందిన = నల్లబడిన - ముత్తైపునేలలో = మత్తాలతలంబ్రాలో, అనక్ = అనునట్లుగా, కరను=చిక్కిలి, ఆరుదు ఆరెక్ = పంత గొల్పుచుండెను.

మున్ను పొంగి పొరలి పాలుచుండిన యేళ్లలో వైవఱకుం గలసి కొట్టుకొనిపోవుచుండిన యినుక, శరదృతువునందు సదీవేగము సగ్గులచేత క్రిందికి అడంగిపోవును. మల్లులు తొలఁగును; మఱియు ఏటిలో తామరలు పొడవి పకసిల్లి, అకరువులతోడి మకరందంబు పొంగి పొరలి నీటిపై తేలుచుండును. తామరతీగలపై నల్లఁగా తేంట్లు మునురుకొనుచుండును. అట్టియాశర త్తును కవివర్ణించుచున్నాఁడు. ఏటిలోని ప్రేయసుక క్రిందికి దిగి అడంగిపోవునమ నుమే గడియాగ ములోనిపైగిన్నెయందలి యినుక క్రిందికి దిగిపోవు సమయముగా నొప్పఁగా, అనఁగా, నుముహూర్తము రాఁగా, సూర్యుఁడనెడిరాజు, అతఁడే వరుఁడు, పద్మలత యనెడు పద్మినీబాతి స్త్రీని పెండ్లి యాడుటలో మ బ్బనెడు తెంతొలఁగఁగా, అనొకొకైన కలవంతిచిచ్చుచే దిపించుచున్న పెండ్లి కూఁతు రైన పద్మలత యనెడిపద్మినీబాతీనుందరిమొక్క తమ్మితేల. వివాహాంగముగా జీలకఱ్ఱ తోడిబెల్లము నుంపఁగా, అది యాచేతి కేసహస్తిచేకరఁగి పాకమై పొరలి బయటకున్నదో యను నట్లుగా, ఆతిమ్మయందలి యకరువులతోడి మకరందము ఒప్పుచుండెను. ప్రేయసునురుకొనుచున్న తేంట్లు ఎట్లుండెననఁగా ఆపెండ్లికుఁడు రుఁడు ఆపెండ్లికూఁతు శరమందు పోయఁగా తదీయవిరి పూర్ణమచేత కంఠన (అనఁగా నల్లబడిన) మత్తాలతలంబ్రాలో యను నట్లు ఒప్పుచుండెను. - శీఘ్రరూపకానుప్రాణితి మైన యుత్ప్రేక్షాలంకారము.

సశినీసూర్యులకు నాయితౌ నాయకభావము - “ఇనోభగవద్భామనిధిః పశ్చిమీవల్లభో హరిః” అమ. అధికపా. శరత్తున నదులందలి ప్రైకాలుష్యము క్రిందికి పోవుటయే వది ప్రసన్నమగుట - ‘గత్తాం శరన్నయతి సింధుపతం ప్రసన్నామ్.’ అని ముద్రా. ‘ప్రవస్తీ నిమ్నగాపగా’ అమ. ‘ప్రవస్తీ’ అనఁగా ప్రవించునది అని వ్యుః ఇనుకగడియారము బుడబుడక్కుల వారిచేతి (డరురు) నా ద్యము నాకారముగా నుండును; క్రిందిను మీఁదను మూయఁబడియుండును; దానిసన్నపాటినడుము నందు సన్నపాటిబెజ్జము ఉండును. దానిలో గమభాగములగు రెండుగిన్నెలలో ఒకటినిండునట్లు గా ఇనుకయుండును; పైగిన్నెలోనియినుక యంతయు, అబెజ్జముదానిని క్రిందిగిన్నెలోనికి దిగఁ గానే దానిని తలక్రిందుచేసి పెట్టుచుందురు. ఒకమాటు క్రిందిగిన్నె నిండిన ఒకఘటిక యని కొలఁత యేర్పఱుచు కొందురు. దీనివలన సజీరకగుడ నిత్యేషమునందలి గడియలను లెక్కించు కొందురు. అట్లే వివాహప్రయోగమునం జెప్పఁబడియున్నది:—

‘సావధాన - నుముహూర్తే-దైవజ్ఞోఘటికాయస్త్రేణ నుముహూర్తం సమ్యగవలోక్య... నుముహూర్తే వధూ వరయో శ్శిరిసి సజీరకగుడం నిత్యేషే - ‘ధృవం తే రాజా వరుహో...’ తన్నో భవద్విపదే శం చతుష్పదే- (ఆవరణవస్త్ర మపాస్య).’ ఇందు-ఉపాధ్యాయుఁడే వధూవరులశిర మునందు సజీరకగుడమును నిత్యేషించి మంత్రము పఠించును. అనంతరము వధువు నావరించియున్న తెరం దొలఁగింతురు’ అనియున్నది, అచారములందు ఇంచించుక భేదములును కలవు. ‘కెజ్జల్కుః

కేసరోఁ 2 స్క్రియామ్.' అమ. 'అకరువు'లతుపలు లావుగా జీలకఱ్ఱవలెను, కడమసన్నని భాగములు జీలకఱ్ఱయొక్క ముండ్లవలెను ఉండును. 'విరహదీప్త' - దీనిం జెప్పట బల్లము కరఁ గుటకు, జీలకగుడింబులు కేల నుంచుట:—ఇందే 6 (131) యందును, ప్రబంధరాజవేంకటేశ్వర విజయవిలాసము 578 లోను, చంద్రికాపరిణయము 6 (68) లోను, చూ. 'మాధ్వ'—సం. వి.ఈ 1. మధ్యము; 2 మకరందము.' శ.చ. 'నేన'—శేషాశబ్దవైకృతము.

నదులయందుతామరయుండుట కవిసమయము. - 'సరిగుండ్లిగతం పబ్బుజేనీవరాని.' సా.ద. 7. పరి.

చ. జలజవత్సవోయములు సలదులఁ గ్రంథుగఁ దోచుమింటినీ
డలుఁ గనుపట్టె నత్తటిఁ దటాకముల ప్లఱిమములు రెంటిలోఁ
దెలియఁ గరంగఁ ద్త కిగయు తేటలుచేరులఁ దూన్పు దోయము
ల్పలుచనఁ దేలి: మిన్నడుగుంబట్టె గమం నభిమాటనో యనన్. ౧౫౧౧
జలజవత్సవోయములున్ = తామరాకులయందున్నవీడ్లును, సందులన్ = (తటాకముల లో) అవిలేని తావులయందు, క్రంథుగన్ = పట్టుకగా, దోచుమింటినీడులును (పట్టు కనుపట్టిన వనఁ గా), అత్తటిన్ = ఆశరస్సువలెనందు, తటాకములన్ = కొలఁతులయందు, రెంటిలోన్ = గో యాకాశములలో, ల్పమంబు = తేలికతనమును (ఏని తేలికయో), తెలియన్ = ఎఱుంగంగోరి, తనన్ = అల పైకికి వీరయు తేటలు చేరులన్ = మీఁదికి లేచుచున్న తేండ్లతో నల్లిన గొలుసునకట్టి, తూన్పున్ = తూనికచూపఁగా, తోయముల్ = నీళ్లు, మాచనన్ = పలుచనినముచేత, తేలిన్ = పైకిలేచెను, మిన్ను = ఆకాశము, కడున్ = పక్షము = మిక్కిలి చిక్కన, రెంటున్ = అగుటవలన, అడుగుపట్టెనో = అడుగునకుం బోయిననో యనునట్లుగా, కనుపట్టెన్ = అగపడెను.

ఆశమయమున తటాకములలో నీళ్లుగలతామరాకులు పైకి తేలుటయు, వానినడుమ ప్రతి బింబితమైనయాకాశము క్రింద నుండుటయు తెల్లుపడెననఁగా,—ఆకాశమేతేలికయో నీళ్లే తేలిక యో చూతముగాక యని పైకిలేచుచున్న తేండ్లచేరులతో తరంగ తూన్పుఁగా, పలుచన యగుట చేత నీళ్లు పైకిలేచిననో యనునట్లును, చిక్కపై నందున ఆకాశము క్రిందికి పోయిననో యనునట్లును, ఉండెను.—నీరు అతిస్వచ్ఛమై కరము తేలికగా నుండె నని భావము.—ఉత్పేక్షలంకారము.

'జలజవత్',—చూ. 2 (6) దీక్ష. 'తేటలుచేరులు'—రూపకసమాసముగా సాధిం చుట సులువుగాదు, మధ్యమపదలోపినమాసముగా గ్రహింపవచ్చును. తిటి నే కర్తగాఁ గొనిన తరంగ హస్త స్థానీయ మగును. జలజవత్త్రిగతజలము పైకి తేలినును కడమతటాక జలమెల్ల క్రిందనే యుండులేదా యనిన, లేదు, ఆకాశప్రతిబింబమే అగపడునుగాని దానికి ఆధారమైన జలము అగపడదు; ఆకాశము నీటనల్లం ప్రతిబింబిత మగును. పై కగయుట తరంగచేత ననునన్వయము సొంపుగాదు, తరంగను తూచుకర్తనుగా నేని అట్టికర్తయొక్కహ స్తమునుగా నేని కొనుటకుఁ దగినట్లు అన్వయించుకొనవలయును. తేండ్లు చేరు లైనవి. తుల యొక్కగిన్నె లేద? తామరాకులు—ఇవి—నీరుంచినగిన్నెలు; ఆకాశ ముంచినగిన్నె లేద? బరువు చే క్రిందికి పోయినవిగానఁ గనబడుచున్నవి. 'నీ డలుఁ గనుపట్టెనత్తటి డటాకములన్'—ఇట

‘తటస్ ఆకతి - ఆకవక్రగతౌ’ అనువ్యుత్పత్తిపక్షమున తట + ఆక అని పదచ్ఛేద ముండగా వ్యంజనయతి యెట్లు? అని ప్రశ్న మేని అప్పకవి జెప్పిన నిశ్శ్యసమాసయతిగాఁ గొనవలయును.

మ. ఇలకు న్వేగిగుగఁ బండి తీరవనపుండ్రేక్షుచ్చట దీపు ల

గ్గలమై వ్రాల, నురుస్వసంబు తెనఁగఁగాఁ ద్రెప్పు రాట్నంపు గుం

డ్రలు నాఁ దే నెకొలంకులం బొరలి పాట నివ్విచ్చు వంకేసునాం

బుల నాడెం దొలునంజం దేటివలయంబు ల్లాఁకసంకారమున్. ౧౫౨

ఇలకు = భూమికి, వ్రేఁగుగ (కాక) = భారమగునట్లుగా, పండి = ఎదిగి, తీరవన పుండ్ర ఇష్టాధటల్ = (కొలంకుల) పరిమండలి చెఱకుఁ బులలోని నామాల చెఱకుల స మూహములు, దీపులు అగ్గలమై = మాధుర్యముమొండై (ఆనఁగా చక్కఁగా పండి), వ్రాల = వంగి కొలంకులలోని కమలములమీఁద పడఁగా, విచ్చువంకేసునాంబుల = కనిల్లుచున్న కమలములనుండి, తేనె = ఆకమలములయందలి మకరందము. పొరలి = కమలములనుండి వెలికిపోగి, పాట = ప్రవహించుచుండఁగా, తొరపులకొరముల్ = విక్రయాన విరుద్ధము కలవన, తేటివలయంబుల్ = తుమ్మెదల చక్రములు, తొలునంబు = ప్రాప్తమగుచుండు, (నొస ఆడె ననఁగా), ఉరుస్వసంబు = విక్రయమగుస్వసము, తెనఁగఁగా = విచ్చుచుండఁగా, ద్రెప్పు రాట్నంపు గుండ్రలుగా = (కమలములపైకి పడఁకు రాట్నములలో ఆవ్రాసిన చెఱకుల నిసములను గించుటకై) త్రెప్పుఁబడుచున్న పాటమగునకలములలో నుండుట, ఆడె = నుడికినది.

కొలంకులయందు కమలము లుండవలసి; నానిమలము చెఱకుఁ బులలోని నామాల చెఱకులు తేటప బరు మూలముగా మాధుర్యముమొన మొందునమున పండితింబగునకల తానే వంగి పోయి, ఆకమలములమీఁదికి, వ్రాసినది. అందువలన, ఆకమలములలో పండియున్న పుకరందము పొరలి పాటుచుండినది. ప్రాత నిర్వహణయందు ఆతేనెకై ఆకమలములమీఁద విక్రయగా జూం జూం జొమ్మనిప్రసాదుచు, పుట్టినగుఱులు సుగమియంద పొందవలసి. ఆకమలములు ఆచెఱకులను ఆడుటకైన గానుగలుగాను, అందుండి పొరలి పాటుచున్న మకరందము ఆ పొరలయందు పుటమగునగుగాను, కొలంకులే ఆచెఱకు సమపుర గటాహములుగాను, నుడియునున్న తేటికొటువలసి ఆ గానుగలలో త్రెప్పుఁబడుచున్న గానుగకంబులుగాను. ఉత్పత్తిపదజేవట. — ఉత్పత్తి పంకారము.

‘వ్రేఁగుగఁబండి’ - పెద్ద పెద్ద వ్రేఁగులుగా ఎదిగి; రక సంస్కృతము లగుటచేత వ్రేఁగును; ‘తీర’ - తీర మగుటచే వానికి జలసమృద్ధి, అందువలననే వ్రేఁగుగ బండును; ‘వ్రేఁగు లన బరువులమేర వెలయుచుండు’ ఆం.భా. 3 (40). ‘దీపు లగ్గలమై’ - పుండ్రేక్షువు గావున.

‘తత్ర పాణ్డిక’ తత్రప్రసాద మాధుర్య వ్యవస్థ సమను వాంఛిక

శాత్రవ్యతకాంతాగ వైపాశాశ్వా న్తత్ర క్రమాత్

అస్తాంగహృదయము.

కావుననే ఇష్టాధిశేషమును జెప్పవలసివచ్చుదు కానినే చెప్పుదురు.

‘చతుర్భుజే చంద్రికావతంశే కుచోన్నతే కుక్కుమరాగశోణే

పుణ్డ్రోక్తుపాశాశ్కుశ పుష్పబాణ హస్తేనమస్తేజగదేకమాతః.’ శ్యామలాపండకావతారిక.

‘పూవుందూపులతోదు పుచ్చుకోనియె న్బుండ్రోక్తుకోదండమున్.’

నైషధ.

‘ఉరున్వనంబులు’ - చెఱకు నలుగునప్పుడు గానుగతోగుండ ఒరసికొనుటచే నగునట్టి నిడుదకిఱ్ఱుధ్వనులు. ‘తార’ - ‘తానోత్కుచ్చెన్చె’ అను. ‘నిచ్చు’ తొలుసంజకావున;-‘తొలు సంజక’- తొలుసంజవికసించునచుయముగావున; అప్పుడు వికసించగానే తటాలున మకరం దమును త్రొగుటకై తమకముతో తేంట్లు మునరును; ముందుపచ్చినతేంట్లు త్రాగివైచుటలోనగు కారణములచేత పిమ్మట తమకు తేనెకొరకునో చొరకదో అనుశంకచే అన్నియు మందే మూలగుటకు జాగ్రత్తపడు ననుట. ‘వలచుంబాలో’ అనుట రాట్నుములో తిరుగుచుండు గుండల సాదృశ్యముకొలుపు.

సీ. (౧). పొలసమగ్నశకంధాభతిర్యజ్జుతా

స్వమునఁ గొ మొక్కుట మో సనఁగఁ గ్రుంగఁ;

(ఖ). గటముల జిగి చిబుకమున రే పేరిన

మన మండనగ్రంథిమాడ్కి మెఱయ;

(గ). ఛిత్తో... తావలక్క బ్రహజ మనఁ జాట్టు

తో విప్వతో దరిఁ దొండ మాడ;

(ఘ). శెల్లుంబెల్లలు నీటఁ ద్రెల్లి ఫేనము వండు

నలు పుంఃప్రావృణశయము నొసఁగ;

సీ. (౨). ఘుర రేప్పట్టికై మీఁదికన్న మొగుడఁ,

గొర దేనలు నిక్క, బరితోలు గదలఁగీలు

మదము త్తిక్కో ననుల కేఁ, నదనుకృత్వ

మాతోఁ దేంట్లు పఱవఁ, గోరాడఁ గరులు.

గౌరీ

(క). హల...నఁ - హల = నాఁగటిచేత, -నమతో = వంతుచున్న - కదళ = అనంటి మొక్క - కంప = కుంభమొక్క - ఆశ = ప్రకాశమువంటి ప్రకాశము కలదైన - తిర్యక్ = అడ్డముగా - నత = వంగిన - అన్యమునఁ = ముఖమందు, కొమ్ము ఒకటి = ఒక్కవిషణము (దంతము), మోను అసఁగఁ - మోను అనునట్లుగా, గ్రుంగఁ = నేలం గ్రుచ్చుకొనఁగా;

(ఖ). కటములఁ = గండములనుండి, జిగి = క్రిందికిబాటి, చిబుకమునఁ = గడ్డమునందు, రే = రాత్రియందు, పేరినమనము = ముద్దకట్టినదానము, అంజనగ్రంథిమాడ్కిఁ = కాటుకకరుడోనునట్లు, మెఱయఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా; తొండము, దరిఁ = సరిమొడ్డు మీఁద, ఛిత్తో...ము - ఛిత్త = బొక్కనుండి - ఉత్త = లేచినట్టిదె - పాత = కొట్టబడినదె - వలతో = చుట్టుకొనుచు కొట్టుకొనుచు నున్న, కద్రూజము = పాము, అనఁ = అనునట్లుగా, చుట్టుతోఁ విప్వతోఁ = చక్రాకారముగా చుట్టుకొనుచును నిడివిగా నిడిపోవుచును, ఆడఁ = చలించుచుండఁగా;

(గ). శెల్లుంబెల్లలు = శెల్లుతోడి మట్టిగడ్డలు, నీటఁ = నీటిలోనికి, త్రెల్లి = దొరలిపడి, ఫేనము వండును అయి - శెల్లుంబునవులు నురుగుగా వై - పెళ్లకరగి నీరువండలి యై

పునః ప్రావృట్ ఆశయము = మరల వర్షాకాలము (వచ్చినదో) అనుకలంపు, ఒసగెన్ = కలిగించుచుండఁగాను;

(స). ఘనరజః వృష్టికై = వట్టిమయిన పుష్పాడియొక్క వర్షమును కంటిలో పడకుండ నివారించుటకై, మీఁదికన్ను = పొంటివై పుననున్నకన్ను, మొరడెన్ = నూసికొనఁగా, కటి = పిఱుఁడు, దెసలు నిక్కెన్ = దిక్కులవై పు నిగుడుచుండఁగా, బరితోలు = ప్రక్కచర్మము, కదలన్ = చలించుచుండఁగా, కీలుమదము = ఓడకీలువలె నెల్లనియు చిక్కనిదియునైన గానము, నదులకున్ = ఏళ్లకు, తిక్తతన్ = ముగంధతను (చేదుఁచునను), ఈన్ = ఒసఁగుచుండఁగా, తన్ ఆనుకృత్ వృష ఆళితోన్ = ఆయేనుఁగలను అనుకరించుచున్న యాబోతులతోఁగూడ, తేంట్లు = వదముకై యేనుఁగుచెక్కులను మునుకుకొనుచుండు తేంట్లు, పూవన్ = పలాయనము గునట్లుగా, కరును = ఏనుఁగులు, కోరాడెన్ = దంతములను అడ్డముగా త్రిప్పుకొని వానితో నగులయొడ్డను కెళ్లగించుచుండినవి.

ఏనుఁగులు నదులయొడ్డను కోరాడుచుండినవి. ఎట్లనఁగా, ముక్తికందను ఒకకన్ను మీఁదను ఉండునట్లుగా శిరస్సును వంచినవి. ఆస్థితో ఆళితము వాంగటికివెళ్లగిల్లి ఒరగినడిన యరఁటిదుంపయోచననుండెను; ఏనుఁగు క్రిందివైపుననున్న కొమ్మును నేలలోఁగ్రుచ్చినది, అంతెనా కొమ్ము ఆమొఱగిన దుంపయొక్క మోపు నేలకు రెగలుచున్న నను నట్లుండెను; తొండమును చుట్టుచు విప్పచు దరిమీఁద వైచి చాచినప్పుడు, ఈ అప్పుడే బొక్కినుండిలేచి దెబ్బ తిని చుట్టుకొనుచు చుట్టవిప్పకొనుచు నున్న పాపా యనునట్లుండెను; ఈయేనుఁగులవలెనే ఏదులం గోరాడుచున్న యాబోతులు వీని గని పూతెంచుచుండఁగా, వీనికటములను మదముకై యాశ్రయించిన తేంట్లుగూడ నలుగుడునకు వెచ్చి ఆయాబోతులతోఁగూడ పూవఁగా ఈయేనుఁగులు నదీతటములను కోరాడుచుండినవి. నీవపాదములందు ఉత్పేక్ష - గీమందు స్వభావోక్తి.

‘కదళీవారణ బుసారమ్భమోచాంశుమత్స్యా’ అమ. ‘కదళి’ అని పుల్లంగము - గారాది [జీప్సిత్యము]; ‘కదళి’ యని స్త్రీలింగయాజము, ‘కదళికదళిపునః రమ్భవృత్తే’ మేదిని. కావున ‘కదళి కంద’ అని ఇకారము (ప్రాస్వము) నిర్ధింపదు, అందువలన ‘కదళి కందాభ’ అని పఠింపవలయును. ‘మోసనగ్రాంగ’ - వాణిపదబోయిన యనఁటి దుంపయొక్క మోనుకూడ నేలకు తగులుచుండును. ‘అంజనగ్రంథిహక్కిన్’ - కాటుకకరుడోయను నట్లుండెను, అని యర్థము. — ‘కద్రూజము’ - కద్రువ (కద్రూబల్లము నాగిహృత - ఆమెవలనం బుట్టినవి) కావున కద్రూజములు నాగిములు; ‘అనన్’ ఉత్పేక్షివాచకము. ‘తెల్లు...నొనఁగ’ - రజః = నత్తచ్చ దాదుల పుష్పాడి-మా. 143. ‘తిక్తత’ - ఏనుఁగుమదము ఏడాకుల యరఁటిపాలతాః గలవి.

‘నత్తచ్చక్షీరకటుప్రవాహా మనహ్య హామ్రాయ మపిం తదీయమ్’

విలజ్ఞితాథోరణ తీవ్రయత్నా । క్షేపా గతేన్ద్రా క్షముఖా బహూవుః’ రఘు

[వ్యాఖ్య-‘కటుః నురభిః-‘కటుతిక్తకపాయాస్తు సారస్వతిః పప్రకీర్తితా’ ఇతియాదవ]

‘తస్యాస్తీకై ర్వనగజమదై ర్వాసితం వానశృప్తి

ర్జన్మాకుష్టా ప్రతిహతరయం తోయ మాదాయ గచ్ఛే.' మేఘ.
[వ్యా. 'తిక్తైః—నుగన్ధిభిస్తీకరసయుక్తైః,']

'పొగడపూవంటి కంపులమదాంబువును' అని గంభీర వేది గజవన్దనమున మనుచరిత్ర.
మహవర్ణములు.—'భద్రస్య క్షణో హరిశో మహస్య మన్దస్య హేరిద్రకసన్నికాశః
కృష్ణో మద శ్వాభిహితో మృగస్య సంక్షిప్తాగస్య మహా విమిశ్రః.' బృ.సం.
'కోరాడైః'—'కోరాడైః జరిమేను గొండాడే నా గను దుమ్ము'రేచె నటంచు'చు
మండు,' ఆం.భా. 3. 132. గీతమందు స్వభావోక్తి.

శా. గండకన్ద్యం గళత్క రాశే మదరేఖల్ ఫుల్లసప్తచ్ఛదా
ఖండతోచసిత ల్పిక్ష్ణ కములై క్షణన్ద్యం నిమిచగాఁ,
గొండల్లివ్వినమన్న కత్తులగతిం గొమ్ముగొన ల్కుంప, వే
దండంబు ల్పవునంతు బొటం దెలిపెం దండ త్తభూపాలికిన్. గగిర

గండ...ఖల్ - గండ = చెక్కిల్ల యొక్క - ద్వంద్వ = జంటయందు (రెండుచెక్కుల
యందు) - గళన్ = బాలుచున్న - కరాశ = చట్టమైన - మద = దానముయొక్క -
రేఖల్ = చాళ్లు, ఫుల్ల...న్ - ఫుల్ల = కికిరించిన - సప్తచ్ఛ = ఏడాకులయరటి పూవులయొక్క -
అఖండ్ = విస్తారమయిన - తోద = ధూళిచేత - సితల్ = తెల్లనై నట్టివి, ప్రక్షిల్లకములు
వి = చామరములై (వ్యాప్తములై అనియేని), కన్ద్యన్ద్యం మించగాన్ = గండములకు
సెక్కువై రెండు చెవులమీదకిం గూడ వ్యాపింపగా, కొండల్ త్రవ్వినమన్న = కొండలను
గోరాడగా నంటుకొనినమన్న, కత్తులగతిన్ = కత్తులవలె, కొమ్ముం గొనల్ = కొమ్ముల
యొక్క యగ్రములను, కుంపన్ = కన్నీ యుండగా, వేదండంబుల్ = ఏనుగులు, భూప
అలికిన్ = రాజుల సమూహమునకు దండు ఎత్తిన్ = గ్వీజయార్థము తరలుటకు, చవుదంతులు =
తము నాలుగు దంతములు గల యైరావతగజములు, బొటన్ = అనుటను, తెలిపెన్ = బోధించినవి.

అప్పుడు ఏనుగులు ఇంద్రుని యైరావతగజమువలె నాలుగు దంతములు గలవై యుద్ధస
న్నాహముగా కోరలకొనలందు కత్తులందాల్చి, చెవలందు జామరములు గలిగినవై ఆతీరుచేత,
రాజులను 'లెండి వైరివిజయమునకు తరలుడు, దండయాత్ర కిది సమయము' అని బోధించినవి.
అది ఎట్లన కికిరించిన యేడాకుల యరటిపూవులయొక్క ధవళధూళి ఇరుగండములందును ఓడు
చున్న చట్టంపు మదిరేఖలకు అంటుకొనగా, ఆరెండు రేఖలును హెచ్చుగా రెండు నూతన దంత
ములు కలిగినవన' ప్పుచుండెను. ఆతెల్లని రేఖలే మాటిమాటికి చెవులను ఏనుగు ముందునకును
వెనుకకును వీచుచుండుటచేత ఆగండములనుండి చెవులకు సంక్రమించిన ధవళచామరములుగా నొ
ప్పుచుండెను. కొండలం గోరాడగా కొమ్ముల కొనలయందు నిండుగా అంటుకొనియున్న మన్న
ఎండి కత్తులుగా నుండెను. ఈతీరుచేత ఏనుగులు రాజులకు 'లెండి. — గ్వీజయమునకు తరలుడు
మీకు జయమునొడంగూర్చుటకై ఈశ్వరుడు మమ్ము ఐరావతములనుకావించినాడు; మాకొ
మ్ములకు కత్తులనుగూడ కట్టినాడు.' అని బోధించునట్లు ప్పినవి. 'కొండల్లివ్విన' యనుటచే
వజ్రాయుధముతోడి సాటి నూచితము. ఉత్పేక్షలంకారము.

‘కరాళ’-‘కరాళో’ దస్తురే తుజ్జే, అమ. — దిట్ట మనుట లావుగా వివాహములవలె నుండుటకు. ‘పుల్ల’ - వికసించినందుననే ఊదము విస్తారముగా నున్నది. ‘సితల్’ - ఏడాదులయరణి పుప్పొడివర్ణము తెలుపు; చూ. ౧౪౩ (నిర్మలకాంతిక), ‘దధిసంవర్ణానిసప్రపల్లాని’, - వివాహము తెలుపు - తత్సమ్యముకే దానిం జెప్పట. ‘ప్రకీర్ణములు’-ప్రకీర్ణ తేస్య - కృత్ విత్తేపే- ‘ప్రకీర్ణకం చామరే న్యాన్విస్తరే నా తుజ్జమే’ - మేదిని. ఇందువలన దానికి రెండర్థములు.

‘అరుగుదెంచె | గాళినగరికి నికటభాగప్రకీర్ణ | గగనగంగాతరంగిణీకనకకమల |

పరిమళోద్ధారిణికి మహాభైరవుండు.’ కా. 5 (21).

ఏనుగుల చెవులకు అలంకారముగా ధవళచామరములం గట్టుదురు. ‘కత్తులగతి’ - యుద్ధమునకుం బోవు సేనుగులచింతములకు కత్తులం గట్టుదురు. ‘చవుదంతులు’ - నాలుగు దంతములు గలయేనుగులు - విరావతిమునకు నాలుగు దంతములు; అది యింద్రుని గజము- తల్లిక్షణముం దాల్చుటచేత అప్పుడు తిమ్మం బురస్కరించుకొని దండెత్తువానికి ఆయనకుం బోలె వైరి జయమును అభింద్రేశ్వర్యమును లోకాధిపత్యమును నిలుగు ననుట. — ‘కరిజేతయన్న పిను ప్రో | బ్ధార చాదంతయేకిమిడు తూరుప్రదో’ ఆం. భా. ‘పేలుపులగారు చాదంతి వెల్లయేను | గనఁగ నై రావతంబున క్యాళి అమరు’ ఆం. నా. సరి ‘నేలండంబులో’ - వేదము అండముగా అనఁగా తమ జన్మస్థానముగాఁ గలవి. సామ వేదమునుండి యేనుగులు పుట్టినవి; అందువలన వానికి సామజము లనిపేరు - వేద + అండు = శకంధ్వోత్సమువలన ‘వేదండు’ అని పరరూపసంధి వచ్చినది.

తే. అప్పు డన్యోన్యవిజగీషు పై నదొరల

కివ దొనలనుండి లబ్ధలక్ష్మ్యతరబడసన

స్వకులశరపాళిచేఁ గీర్తిచాలఁగ నెకో

యన వనాళిఁ బ్రపుల్లశరాలి మెఱువ.

౧౫౫

అప్పుడు = ఆశరత్సమయమందు, అన్యోన్య విజగీషులు - దిండొరులను జయింపఁ గోరినవారు, ఐన - దొరల కవదొనలనుండి = రాజుల యగ్గుల పొదుల జంటలనుండి, లబ్ధలక్ష్మ్యతర = తగిలినగుటి గలవి చుగుటను, పడసన = పొందిన - స్వకుల శరపాళిచేఁ - తమవంశమువి అయిన బాణముల సమూహముచేత [‘న్యాన్యయం రాళిచేఁ జాలయశము అని పా’], చాల = మెండుగా, యశము = కీర్తిని, ఎనసెనో = పొందెనో, అనక = ఆనునట్లుగా, వనాళి = అడవులవరుసయందు, ప్రపుల్ల శర అళి = నిండాది వికసించిన కెల్లల సమూహము, ‘మెఱువె’ = ప్రకాశించెను.

ఆశరత్సమయమున వనములో తెల్లకాండలయందు విస్తారమైన తెల్లనిపూత ఎట్లుం డె ననఁగా-ఆ తెల్లకాండలకు, తమ వంశమునం బట్టినవైన బాణములు గుఱిని బొంది వేధించుట చేత, విస్తారముగా వచ్చినకీర్తియో - యనునట్లుండెను. — ఈ త్రేప్రిక్షాలంకారము.

‘కవదొనలు’ - ఈబుజముమీఁద నొకటి ఆబుజముమీఁద నొకటి. ‘స్వకుల శరపాళి’ తెల్లకాండలలో బాణములం జేయుదురు, అందువలననే రెంటికిని శర మని యేపేరు:—

‘అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి శ రాణాం లక్షణం శుభమ్;

స్థూలం నచాతి సూక్ష్మం చ న వక్రం న కుభూమిజం,

హీనగ్రన్థి విదీర్ఘం చ వర్ణయే త్తద్విశం శంమ్;

పూర్ణగ్రన్థి సుపక్వం చ సాణ్డారం సమయాప్యతం

కఠినం వర్తులం కాణ్డం గృహ్ణీయః శుష్కప్రకేశజమ్.’

శార్ఙ్గధరుడు.

ఈపద్యమున ఉపలబ్ధపాఠముల ‘లబ్ధలక్ష్యంబు లయిన...శరాలి’ అనుచో విశేషణ విశేష్యము లకు వచనభేదంబును, తృతీయపాఠమున - ‘స్వాన్వయ...జాలగనెనో’ - యలిభంగంబునం గలవు; అవి యీపాఠమున నవరింపబడినవి. ‘దానాదిప్రభవా కీర్తిః ప్రతాపప్రభవం యశః’ అనుటచే ఇది ప్రతాపప్రభవమే ఉద్దిష్టమైనను ‘యశో’యదస్యాజని’ అన్నందులకు ‘జనించినమహాకీర్తిప్రవాహంబు’ అన్నట్లుం బోలెకీర్తి యాః పరమే యని గ్రహించునది. యశము తెలుపని కవినమయాము గావున తెల్లఁబూతను యశము గా నుత్పేక్షించుట:—‘యశసి ధవళతా వర్ణ్యతే హస కీర్త్యోః’ సా.వి.

తే. దరులతడివండు బొదువుమూపురము లంటు

తెల్లుగంటల నాబోతు లుల్లసిల్లె,

గిరుల మోరుల నవి సముద్గర్హ సలిల

జలధరచేదములు వ్రాలఁ మెలఁగుకరణి.

౧౫౬

దరుల తడి వండు = విష్ణి యొడ్డుల యార్చి వృత్తిక, సాచువు మూపురములు=కమ్ము కొనియున్న కుత్తులకు, అంటుతెల్లు గంటలకొ = అంటుకొన్న తెల్లుదుబ్బులచేత - ‘గంట యనఁ ద్రురు దుంపయు ఘంటయుష్పః’ ఆం. భా.3(53), ఆంబోతులు= మహాక్షములు, (వెల్లు ఉల్లసిల్లిన వనఁగా), గిరులమోరులనవి = కొండల శిఖరములే అని, సముద్గర్హ సలిల జలధర చేదములు = వెలువరించిన నీరుగల మబ్బులముక్క ఖండములు, వ్రాలకొ=వ్రాఁచి రిగఁగా, (వాని తోనే), మెలఁగుకరణికొ=సంచరించుచున్న కథయున, ఉల్లసిల్లెకొ = ఉత్పేక్షించు చుండినవి.

ఆసమయమున ఆంబోతులు విష్ణి దరులను కోరాడఁగా, అందలి పచ్చివండు మూపురము లకుం బొదువుటయు, దానిమీఁద తెల్లుదుబ్బులు అంటుకొనియుండుటయు, ఈతీరుతో ఆంబోతులు సంచరించుచుండుటయు, నెట్లుండె ననఁగా-వానిని కొండ లనియు వాని మూపురములను తచ్చిఖరము లనియు తలంచి నీరెడలి న తెల్లని శరత్కాల మేఘఖండుములు వచ్చి ఆమూపురములపై వ్రాలఁగా, వానితోనే అయాంబోతులు సంచరించు చున్నవో యనునట్లుం డెను.- ఉత్పేక్షాలంకారము. —ఆంబోతులు కొండంత లనియు, వానిమూపురములు శిఖరము లంత లనియు, వానిపై తెల్లుగంటలు మబ్బులంత లనియు వర్ణన.—‘తడి’యేల యనఁగా-గంట లంటుకొనుటకు; ‘సముద్గర్హ సలిలములు’ గానిచో తెల్లు గంటలవలె తెల్లగా నుండవు. ‘చేదములు’ ఒక్కొక్క ఖండము ఒక్కొక్క గంట, శరత్తున మేఘములు సహితముగా నుండిక, పలుతుం డెలుగా నుండుట ప్రసిద్ధము.

‘వోయి కవి త్రజతశభమృతాశగౌరీ

స్త్యక్రాముడై యుతియా శతశః ప్రయాత్రైః

సంలక్ష్యతే పవనవేగచలైః పయోదైః

రాజేవ చామరవరై రుపశిష్యమానః.' బు. సం. శరత్తు.

ఇందు 'తతశః ప్రయాతైః' అనుటం గనునది.

కరణి— ఇది సంస్కృత సమము. 'మోరులసవి' ఇది సమాసముగాదు, చూ. ర. (౧౦) 'సవి. దే. అవ్య. అని, ఎ. గీ.—

'నాకు నిచ్చియున్న నామెడ హారంబు

నిజనఖాంకురముల నిగిడికొనుచు

సరభసముగఁ జనియె నని రాత్రి నేగల

కంటి, నపుడ పాలుకంటి ననఘ.' లక్ష్మీ. 3 ఆ. శ. ర.

తే. గగనలక్ష్మి నిజోరు నక్షత్రమూర్తి

కలు వియన్నది జలములఁ గడుగఁ బినుక,

నెఱయు కుంకుడుబండులనులుపు లనఁగఁ

బలపలనిపాండురొంబుడపంపు లమరె.

౧౫౭

గగనలక్ష్మి = ఆకాశక్రీ, నిజ ఉరు నక్షత్ర మాణికలు = తనవైన గొప్ప చుక్కల స మూహము లనియెడి యిరువదియేడు ముత్యాల శేరులను, వియత్ నాన్ = మిన్నటియందు, కడుగన్ = శుద్ధిచేయుటవై, పినుకన్ = చేతిలో మర్చింపఁగా, నెఱయు = వ్యాపించుచున్న, కుంకుడుబండుల నులుపులు అనఁగా, పలపలని పాండుర అంబుడ పంతులు = ఇంచించుక ఎడ మెడముగా నున్న తెల్లమబ్బు పరుగులు, అమరెన్ = బిచ్చెను,

ఆసమయమున నక్షత్రములు మెఱుఁ గెక్కుటయు మింట ఇంచుక విరళములుగా తెల్ల ని మబ్బులు పర్వటయు పట్టుండ ననఁగా, — ఆకాశలక్ష్మి తనయిరువది యేడేసి ముత్యాలుగల నక్షత్రసంఘము లనెడి ముత్యపుంజేరులను పులు గడుగుటకై ఆకాశ గంగతో కుంకుడుగా యలను పినుకఁగా వాని నులుపు కుంటునెల్ల దిగ్గతి దిగ్గఱఁగా గాలికి వ్యాపించుచున్నదో యనున ట్టుండను. — తేమానుప్రాణితమైన యుత్పేక్షలంకారము. అశ్వశ్యాది నక్షత్రములు ఇరువదియేడుగావున, ఇరువదియేడు ముత్యాలహారమునకు నక్షత్రహార యని శేరుపచ్చినది. 'సైవ నక్షత్రమాలా వ్యాప్తిప్రపంచిత ముక్తకా.' అమ. 'ఉరు' లక్ష్మికి పెద్దముత్తెములశేరుల కేమి కొదువ; ముత్తెములు పెద్దవి గానిచో ఇంతి దూరమునకు అగపడవు, పైగా నక్షత్రములు సామాన్యపు ముత్తెములకన్న పెద్దవి గానె అగపడును. పండులకును నులు గెక్కువగా వచ్చును. నులువు గావున పలపలన (పలుచంపిసము). 'అంబుడ'-ఇటయాధీచే మబ్బును మాత్రముచెప్పను గాని జలము నిచ్చు నని తెలుపదు. 'పలపల యన వెలితి యనన్' పలుచన యన విరళ సంజ్ఞ భాసిల్లును'. ఆం.భా.

శా. అప్పు ల్వారిధిచేతఁ బుచ్చికొని, కార్యంబైన మున్నెయ

య్యప్పు ట్టొ చనియు స్సవృద్ధికముగా నవ్వొకే తీర్చఁగా,

నప్పుణ్యాతివిశుద్ధజీవులు నిజాచ్ఛాంగంబులం దోచు న

ట్లాప్పారె న్మళిబింబగర్భితములై ద్యోచారిశుభ్రాశ్రముల్.

౧౫౮

అప్పుల్ = జలముల (ఋణముల)ను, వారధిచేతన్ = సముద్రునివలన, పుచ్చికొని = కై
కొని, కార్యంబు వివేకం = ఎందులకై అప్పు పుచ్చుకొన్నాడోయాకార్యము వెలువేసినపిమ్మట,
ముక్తకొనిన అయ్యప్పుల్ = తొలగిత పుచ్చుకొన్న యా జలములను (ఋణములను), దౌ = దవ్వ =
దూర దేశములకు, చనియున్ = పోయియు, సమృద్ధి కనుగాన్ = పుచ్చుకొన్న దానికన్న హె
చ్చగా (వడ్డితో గూడ). ఆవార్ధితే = ఆసముద్రమునకే, తీర్చుంగాన్ = ప్రత్యర్థుణముచేసి,
అవ పుణ్య అనిపికున్ జీవులు = జలమే పవిత్రమైన యతినిర్మలమైన ప్రాణముగా గలవా
రైన, అనగా జల ప్రధానములైన మేఘము (పుణ్యమును అతి విశుద్ధమునైన మాత్ర గలవా
రైన యాచుభవములు - అనగా ఋణస్థులు), నిజ అచ్చ అంగలబాల్ = (అద్దమువలె)
నిర్మల మయిన తమదేహములతో, తోచునట్లు = అగపడుకొనిగా, శశిబింబ గర్భితములు వి
లోపల చంద్ర మండలము కలవై, ద్యోచారి శుక్ర అగ్రమున్ = మింటం జరించుచున్న తెల్ల
మబ్బులు, భస్మారే = ప్రకాశించినవి.

సీరేప్రాణముగా గలవారైన మేఘము, సముద్రునివలన స్వీర్ణము ఋణముగా కైకొని,
సముద్రునికి దూరముగా పొన్న వె. శశాంతుమున కేగియు, వెట్టం దీర్చుట, చాతక బలాకాదు
లకు మేలుకేయుట, ఇత్యాది కార్యమయిన యనంతము, తొలగి కొన్న దానికంటె ఎక్కువగా
అనగా వడ్డితో గూడ అనిపి బలమును తీర్చినవారై, అకాలంబున, విశుద్ధాత్ములును, విశుద్ధ
దేహులును వి, గౌరవముగా ఉన్నతులై సంచరించుచున్నారో యను నట్లుగా, చంద్రబింబాధి
స్థితములై శుభ్రాభ్రములు నిలం జరించుచుండెను. — స్థానానుప్రాణిగోత్రేత్వత్.

అప్పుగొని వడ్డితో దీర్చి శుభ్రాత్ముడై శుద్ధివహుడైన నజ్జనుని సావ్యము మేఘముల
యందు చెప్పబడినది. ఆత్మశుద్ధి యాకౌర్యమం దగపడును; సుక్ష్మతముచే ఆత్మశుద్ధియు ఆకార
శుద్ధియు కలుగును.

ఎన్ని శుభ్రాభ్రములూ అన్నిటియందును చంద్రబింబ మున్నదా ననిన, ఒక్కొక్క
దానికిని చంద్రుని కడ్డముగా వచ్చినప్పటి తీరే యిట వివక్షలేదు.

‘దౌ’ - దవు = దవ్వ - “ఇత్యాదు లక్కటాదులు” అనుటంబట్టి దీనిని అందు
కేర్చుకొనవచ్చును. — పృథ్వి కై వైక్రతము ‘వడ్డి’; ‘వార్ధితే’ - ఇచ్చినవానికే, తదీయులకు గాడ
నుట. — ‘ద్యోచారి’ - ఋణమున్నట్లు నలుగురిలో తలగుత్తుకొని తిరుగుట సూచితము; ఋణము
తీరినందు ఆత్మశుద్ధము కాదు, కావున దీంపదు, అట్ల నీటి మ్రబ్బులోని చంద్రుడు
అగపడు; నల్లమబ్బు తెల్లబడుటయే ఋణవిముక్తి, సుక్ష్మతముచేత నైన భవ్యాకారము.

చ. విశద పయోదపుంబౌరల వేష్టనచే నొకమై సభోమణి

లశునవటంబు వొందుట మనంబున నారసి, కాంచి, నిష్కంఠ

య్యశివతక్తై సకంబు వలయంబునం బొపి, యవస్థుణోధిత [౧౭౯

త్కశతం బ్రబోధ మొంది, సిరి గాంచి చెలంగె బయఃపయోనిధి.

విష్ణుడు = నారాయణుడు, సభోమణి = సూర్యుడు డెనెడి, మణి = పద్మరాగ
మునకు, విశ...చేత్ - విశద = తెల్ల నైన, పయోదపు = మేఘము లనెడు - పౌరల = ఆవర
ణ వి శేషములయొక్క - వేష్టనచేత్ = చుట్టుకొనుటచేత, - ఒకమై = ఒకప్రక్కను, లశున

పటంబు = లకునపట మనెడు దోషము, ఒందుట = కలుగుటను, (కలిగినదని) మనంబున - ఆరిసి = ఆలోచించి, కాంచి = తెలిసికొని, ఆయశివతకై = చెడుగును పాపుకొనుటకుఁ గాను, పదంబు = తన పాదమయిన యాకాశమును, వలయంబునఁ బాపి = గాలిగుడియను నందియ లేనిదానినిగాచేసి, అవ...త = వస్తువునందలి లోభముచేతనైన కఠినతలేమిచేత (వస్తులోభముమాని సంతుష్టుడై), ప్రబోధ మొంది = నిద్రవేల్కొనుట యనెడుతెలివిన పొంది, పయః పయోనిధి = సాలసముద్రమందు, సిరి = లక్ష్మీదేవిని (భాగ్యమును), కాంచి = చూచి (పడసి), చెలంగె = నుభముండెను.

తా - లోకములో బుద్ధిమంతుఁడు తన పాదమందలి పెండారములోని పద్మరాగమున లకునపట మను దోషమున్నదని తెలియవచ్చెనా, వెంటనే యాపెండారమును వదలి, లోభము లేక సంతుష్టి గలవాడై, తెలివి గలిగి, భాగ్యమొని నుభముండును. అట్లే శ్రీనారాయణుండు తన పాదమయిన యాకాశములో, పరివేషమును నంయలో, సూర్యుడనెడి పద్మరాగమున ఒక ప్రక్కను తెల్లమబ్బుల యావళిమనెడి లకునపట దోషముం గనిపట్టి, వెంటనే పరివేష మనెడి యాయందియను తన పాదమయిన యాకాశమునుండి, తొలగించి, వస్తులోభములేక సంతుష్టుడై తనతావలమయిన సాలసముద్రమందు నిద్రవేల్కొనుట యనెడి తెల్లపెంబొందినవాడై మహాలక్ష్మి యనెడి భాగ్యముని నుభముండెను. - పాపము.

‘ఒకమై’ - సూర్యుని కిందిప్రక్కను మాత్రమే మేఘములుండుటచేత. “ద్యుమణి స్తరణీప్రితః” అను. ‘లకునపటంబు’ - “లకునము... వెల్లు; 2 కెంపునందలి దోష విశేషము (అనగా పాలు వైలుంపినట్లుండెడు తెల్లదాలు),” ౩. ౪.; ఉల్లిపాగవంటి తెల్లదాలు లకు నపట మనబడును. అట్లే శత్రుమును ధరించిన సిరి తొలగెను, దానిని ధరించుటమానిన సిరికలు గును; కావుననే దానిని పడచునకుం బాపి సిరి గాంచినాడు. ‘లకున పటత్వము’ - ఇటు త్వత్వోత్పాదములేదు. కావున లకునపటంబు వొంద అనిచూర్చు. “పరి వేషస్తు పరిధి రుప సూర్యక మణలే” అను.

ఉ. అంబరవాసు లగ్నిఁ గ్రియై న్యమణిస్సటికోపలంబునం

దం బడయ పురజ్జలతూలపరంపరఁ గొంత పైఘటిల

సం, బొలుచు జనించి, యొక మట్టిన నిల్వక యాక్రమించె గా

నగ బరితాప మూన, ననఁ గాసె మొగిల్వీరియెండ లత్తటి. ౧౬౦

అత్తటి = ఆశరత్కాలమందు, అంబరవాసులు = మింటికాపులు, (అనగా దేవతలు), క్రియకై = అగ్ని కార్యములు నెఱవేర్చుకొనుటకై, ద్యుమణి స్సటిక ఉపలంబునందు = సూర్యకాంతశిలయందు, అగ్ని = నిప్పును, పయ = పొందుటకుఁ గాను, మై = సూర్య కాంతశిలకుమీఁదుగా, కొంత = ఒకపాటిగా, శరణ్ జలద తూల పరంపర = శరత్కాలపు మేఘము లనెడు దూదియొక్క దొంతిని, ఘటించె = కూర్చుంఁగా, (అగ్ని) పెలుచె = మెండుగా, జనించి = పుట్టి, మఱి = తర్వాత, (అయంబరవాసులు), కాక = ఆవేడికి, పరితాపము ఊన = భేదమొందునట్లుగా, ఒకమట్టున = పరిమితిలో, నిల్వక, ఆక్రమించె = వ్యాపించెను, అన = అనునట్లుగా, మొగిల్వీరియెండలు = మబ్బువిడిచిన యెండలు, కానె.

దేవతలకు హవ్యముం గొనిపోవువాడైన యగ్ని వర్షర్తువునందు మందగింపఁగా, వారు శరదృతువున ఆయా యగ్ని కార్యములకై అగ్నిని సంపాదించువారై మంచుచున్న సూర్య కాంతశిలలకు కొంతమీఁదుగా తెల్లనిశరశ్రేణుము లనెడి దూదిని పలచపలచఁగా పట్టుకొనఁగా అందు నిప్పు జనించి, మఱి వారు కోరిన పరిమితిలో నిలువనిదై, 'ఏల దీనిని పుట్టించితిమా' యని వారుభేదపడు నట్లుగా, అంతటను కొంచు చల్లుచు వ్యాపించినదో యనునట్లుగా దుస్సహములై, మబ్బు నిడిచినయెండలు కాయుచుండెను. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము; రూపకానుప్రాణితము. సూర్యకాంతశిల ఎండకు మండందొడంగును.

సీ. 'రశికాస్పర్శమాశ్రంబున వహ్నినిఁ గ్రక్కెడునది సూర్యకాంత మనెడి

స్పటికంబు; శశికాస్పర్శమాశ్రంబున జలము గ్రక్కెడుశిల చంద్రకాంతము.' హాస్య. 3.

'ప్రత్యగ్రజ్యోత్రైః పత్తిమణిభి ర్నిరాజితా భానవః

సాః ప్రతాః కురుః స్థకన్దశరచః ప్రాచీ మలంకుర్వతే'.

అనర్ఘ.

'ప్రాచీం వాసకస్థికా మపగతే భానా దిశాం వల్లభే

ప త్రైతా రుచయః పత్తిభృచ్చదా మాక్షేయనాడినమాః.'

అనర్ఘ.

'న తేజ స్తేజస్వీ ప్రసృత మపరేషాం విచహతే,

స తస్య స్వో భావః, ప్రకృతి నియతత్వా దకృతకః;

మయ్యుత్తై ర్బ్రాహ్మై స్తపతి యో దేవో దినకరః,

కి మాక్షయో గ్రావా నికృతి ఇన తేజాంసి వమతి?'

ఉ. రా. చ.

'వ్యా. తేజాంసి — అగ్నిబ్యాణాః, ఆక్షయో... గ్రావా = సూర్యకాంత ఇత్యర్థః.'

క. సంజహితాస్తోదయముల

సంజ కడల, నడుమఁ గప్పు, సంధిల, మి న్నొ

పైం జూడఁ బ్రకృతిశబరీ

గుంజా నాసావిభూష కోమరు భజింపన్.

౧౬౧

కంజహిత అస్త ఉదయములన్ = సూర్యుని క్రుంకుటయందును పొడుపునందును, కడలన్ = (మింటి) దూనిమిట దిక్కులందును, సంజ = సంధ్యారాగంబును, నడుమన్ = మధ్య ప్రదేశమునందు (అనఁగా మింటి యూర్ధ్వభాగమునందు), కప్పున్ = సైల్యంబును, సంధిలన్ = సమకూడఁగా, మిన్ను = ఆకాశము, ప్రకృ...రు- ప్రకృతి = మూలప్రకృతియనెడు - శబరీ = చెంచెతయొక్క - గుంజా = గురిగింజతోఁ జేరుబడిన - నాసావిభూష = ముంగఱయొక - కోమరు = సొంపును, భజింపన్ = పొంపఁగా, చూడన్ = చూచుటకు, బిప్పెన్ = ప్రియముగా నుండెను.

ఆబుతువునందు ఆకాశము అష్టదిక్కులయందును సాయంప్రాతస్సంధ్యారాగములచేత ఎఱ్ఱపై ఊర్ధ్వభాగమునందు నీలమై మాయయనెడు చెంచెత ధరించిన గురిగింజ ముంగఱయొక యన నొప్పు నుండెను.

అష్టదిక్కు లనియు దశదిక్కు లనియు చతుర్దిక్కు లనియు మతములు. ఇట అష్టదిక్కులనుమతము స్వీకృతము:—

‘ఏకం జ్యోతి ద్వికౌ ద్వే త్రిజగతి గదితా న్యబ్జజాన్తైశ్చ త్పురుషిః

భూతానాం పఞ్చమం యా న్యల మృతుషు తథా వత్సు నానావిధాని

యుష్మకం తాని సప్తప్రదశమునినుతా న్యప్రదిగ్భాజ్ఞే భావో

ర్యాన్వి ప్రాప్తే నవత్వం దశ దిశతు శివం దీధితీనాం సహస్రమ్.’ మయూరుడు.

‘కడ’ - కాష్ఠాశబ్దవైకృతము-‘దిశ స్తు కమభః కాష్ఠా ఆశాశ్చ హరితశ్చతాః’ అను.-‘సంజ.’-సంధ్యాశబ్దవైకృతము, సంధ్యాకాలవాచకము యయినను లక్షణచే తదీయారణ్యమును చెప్పచున్నది:

‘సంధ్యా శోణామృరజవనికా, కామినోః క్రేమ నాట్యం,

నాన్తీ భ్రామ్యద్రృమరవిరుతం, మారిషః కోఽపి కౌలః,

తారాః పుష్పాన్జలి మివ కిరణ్, సూచయన్ పుష్పకేసో

ర్నృత్యాన్తామృం, ప్రవిశతి సుధాదీధితి న్నాత్రధారః.’

రసతరంగిణి.

‘ప్రకృతి’ - పరమాత్మను ఆశ్రయించినదై అనాదియై ప్రపంచమునకు మూలభూతమై ప్రపంచ రూపముగా పరిణమించినట్టి దైన మూలతత్త్వము. ‘గుంజా’-మిన్ను ఊర్ధ్వమందు నలుపు క్రింద ఎనిమిదివైపులను ఎటుపునుం గల గురిగించవలె నున్న దనుట. గుంజ ఇంచుక, మిన్ను అతిమహత్తు, సాటి యొప్పునా? యనిన, అందులకే ప్రకృతిని జెప్పుటయు, ఆమె ప్రపంచస్వరూపురాలు గావున తనయాకారమునకు తగినంత పెద్ద గుంజను తానే కల్పించుకొంగల గాఢనను ఆమె ధరించిన గుంజం జెప్పుటయు; ఆప్రకృతిని మింటియూర్ధ్వమున శిరంబును, భూమికి సమానముగా నడుము, భూమిక్రింద నెటినో పాదములునుంగా భావింపవలయును. ‘సంజ’-తూర్పు సంజకెంపు నడిమివలకును వ్యాపించును, పడమటి సంజకెంపును నడిమివైపు వ్యాపించును, వీనిచే మింటి నెత్తముదవ్వు కడమయెల్ల నరుణ నుగును, గావన నలుపు పై మండునట్లుగా ధరింపబడిన గుంజనో సామ్యము చెప్పబడినది.

‘అస్తోదయవెజను’ అను పాఠమున టుగాగమము రామి ప్రశస్తము గాదు. ‘శబరీ’ - చెంచెతలులోనగు నడవిమెలతలే గుంజాభూషణంబులను ధరింతురు.

తే. గూండ్లకై శాలిమంజరుల్గొనుచు, మూగి,

యంబరంబునఁ బలుచు కీరార్లు లొప్పె,

బసరుటొండొంటియాకుతోఁ బండఁ బాటి

ఛేదభయమున నెగసిన చే లనంగ.

౧౬౨

శాలిమంజరుల్ = పరివెన్నులను, గూండ్లకై = తమ గూండ్లకు, కొనుచున్ = కొనిపోవుచు, అంబరంబునన్ = ఆకాశమందు, మూగి = ఒకదాని కొకటి దగ్గఱగా కూడుకొని, పలుచు=పడిగా నెగయుచున్న - కీర ఆకులు = చిలుకలగుంపులు, పసరు టొండొంటి యాకుతోన్ = పసరువన్నెమాటనట్టి యొక్కొక్కయాకుతో, పండఁబాటి = పండినవై, ఛేదభయమునన్ = కోతవలని (కోత కొయ్యదు రను) వెలుపుచేత, ఎగసినచేలు = ఎగిరి పోవుచున్న పరిపాలములో, అనంగన్ = అనునట్లుగా, ఒప్పెన్ = చెన్నారినవి.

అప్పుడు నోట నరివెన్నులం గఅచికొని గుమిగుమిగా గూండ్లకు ఆకాశమున నెగసి పోవుచున్న చిలుకల సమూహము ఎట్టొప్పె ననగా, వరివెన్నుల పండి ఒక్కొక్కపసరుటూ కుశో నొప్పుచు తమ్ము కాంపులు ఇక వచ్చి కోత కోయుదు రని భయపడి యెటకేనియు నిరపాయ మైనతావునకు ఆకాశమార్గమున వలసపోవుచున్న వరిచేలో అనునట్లు ఒప్పు చుండెను. — ఉల్లేక్ష. — ‘మూగి’ — స్వభావోక్తి.

‘మూగి’ - ఆకాశమున ఎన్నియో వెలువెలు గుంపులుగా పోవుచుండినవి. ఒక్కొక్క గుంపు ఒక్కొక్కవరిచేనివలె నుండె నని భావము. మూగినిచో చిలుకలకు సస్యముక్రిక్కిరిసి యుండు వరిచేనిసాదృశ్యము రాదు. - ‘గూండ్లకై’ - గూండ్లలోపెట్టుకొని దినముల వెంట చనుచుండును. ఒండొంటి యను తెట్టు? తెక్కలు రెండేసిగదా? యనిన దూరమునకు ఆ విభజన తెలియదు. ‘చూచి’-వి.వ. చేను: ఇట్లై మీను X మీలు. వరివెన్నులం గూండ్లలోనేకరించి పెట్టుకొనుట చిలుకలకు స్వభావము. — ‘నీవారా శుక గర్భకోటరముఖభ్రష్ట స్తమూణా మధః’ అనికాళిదాసు. - ఒక కవియు భారవియు పీనిని ఇంప్రభనుస్సుగా వర్ణించినారు.

‘స్ఫుటం స్ఫుటపలాశవత్సుభగభాసిచఘ్నా వుతే

విపాకకపిశేకృతాః కలమమజ్జారీ ర్భిద్రతీ,

బభౌ దివి శుకావళిః కువలయచ్చపి ర్ద్రజమా

స్వభావప్రాయజమా విబుధచాపలక్ష్మీరివ.’

‘ముఖై రహా విద్రుమభక్తలోహితై శ్శిఖాః విశిష్టాః కలమస్య బిద్రతీ

శుకావళి ర్వ్యక్తశిరీషకోమలా ధనుఃక్రియం గోత్రభిదోఽమగచ్ఛతి.’

సీ. శ్రీలు దా చౌట నాశ్రితపద్మకర్ణికా

కృత్తిః జెవు ల్కమలకర్ణికల మెఱయ;

సతినుసారిధ్యకృద్రజచేభి మంఛెప్పై

నదలించు రోద చిల్కపదుపుఁ బటపఁ;

దొగమొగ్గలను వైవ దూర మేగమిఁ బెట్టు

చప్పల్లఁ జన్నులు జడలు గడల;

వెడత్రోవ మును చెప్పి, వడి నవ్వ, దిరుగు న

ధ్వగుకొలందినె యవత్రిపయు మరల;

తే. సధరరదనప్రసాదంబు నడుగ నోరు

దెబ్బచె ననఁ బండి స్రిలి ముత్తైములు తోచు

చెఱకు జంఘలఁ బోలమి శీరను నాల్పు

రాజసముఁ గాచు గోపికారాజి వొలిచె.

౧౬౩

చెఱకుచోటలయు వరిపొలములయు కావలిపడంతులను వర్ణించుచున్నాడు: - చెవుల్ = వారిపీనులు, తారు = తాము, శ్రీలు = మహాలక్ష్మిలు, శ్రీ యనునక్షరమువలె నుండునని

అనుటయు), అగుట = అయినందున, ఆశ్రీ...తి = ఆశ్రీత = ఆశ్రయింపబడిన (మహా
లక్ష్మికి ఆశ్రయమైన) - పద్మ = కమలమలయొక్క - కర్ణికా = దుద్దులయొక్క - ఆకృతి =
ఆకారమతో (లక్ష్మినివాసకమల కర్ణికలో యనునట్లుగా నొప్పుచున్న) - కమలకర్ణికల = అలం
కారార్థము ధరించిన తామరదుద్దులతో, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండగా;

అత...భి = అతను = మన్మథునికి - సాగధ్యకృత్ = తేరు దోలెడుపనిం గావించు
చున్న - రతిరేఖ = రతీదేవియో యనునట్లుండగా, మంచెపై = పట్టలం వోలుటకై వేసిన
యెత్తు చప్పరమునుండి, అదలించురొద = చిలుకలను తోలెడు హెచ్చరికశబ్దమో యను
నట్లుగా నొప్పుచున్న యదలింపు, చిలుకవదుపు = చిలుకలగుంపును, పటప = పటతెం
చునట్లు చేయుచుండగా;

తొగమొగ్గలను = కలువకళికలను, వైవ = ఆచిలుకలంగూర్చి వేయగా, దూరము
ఏగమి = ఆకలువ మొగ్గలు దూరమునకు పోనందువలన, పెట్టుచప్పట్ల = పొలములోని
దూరపు చిలుకలను తోలుటగా చప్పట్లు చూపగా, చప్పులును జడలును, కదల = చలించు
చుండగా; (తెరువరికి) మను = మొదటి, పెడత్రోవ = తిప్పుదారిని, చెప్పి, వడి =
(అమాట నమ్ముకొని ఆతిప్పుదారిని ఆతెరువరి పోయిన) వెంటనే, నవ్వ = (తమ కుచ్చితము
సెఱవేటినందులకు తాము) నవ్వగా, తిరుగు అభ్యుగం కొలందిన = వెనుకకు బాటసారి మర
లిన కొలదిగానే, అపత్రపయు = (తిప్పు దారిని చెప్పినప్పుడు పోయిన) లజ్జకూడు, మర
ల = తమకడుగు రాగా;

అభ...బు = అధర = తమ మోవియొక్కయు - గదన = దంతములయొక్కయు - ప్రసా
దంబు = అనుగ్రహంబును, అదుగ = వేడుకొనుటకు, నోరుదెంచె = అనన్, పండి =
నిండుగా పక్వమై, ప్రీతి = పగిలి, ముతైయులు, తోచు = ఆగవడుచున్న - చెఱకు = ఇట్లు
వును, జంఘలను పోలమి = తమపిక్కలకు నాటి కానందున, శిను = తలను, వాల్చు = తమ
పాదముల కడచేర్చుచున్న - రాజనము = రాజనపు కొండలను, కాచు = (మన్నించుచున్న)
రక్షించుచున్న, గోపికారాజ = కావలి యింతులయొక్క సమరహము, పోలిచె = ఒప్పెను.

తా.-వారు తమచెవులు శ్రీకారము లగుటచేత శ్రీదేవి తమ్మిదుద్దుసింహాసనమున కూర్చుం
డునుగాన ఆదుద్దో యనునట్లు చెవులయందు అభిరణములుగా దాల్చిన తమ్మిదుద్దు మెఱయు
చుండగా, (ఉత్ప్రేక్షాలంకారము); మదనునికి తేరుదోలుచున్న రతీదేవి అతని తేరుగుట్టును వైన
చిలుకలను తేరు వడిగా లాగుడని హెచ్చరికగా అదలించు శబ్దమోయన నొప్పుచున్నట్టి వారి
కంఠశబ్దములకు చిలుకలు పటతెంచుచుండగా, (ఉత్ప్రేక్షాలంకారము); చేనిలోని చిలుకలను
తలుమఁ గొట్టుటకై వానికేసి విసరిన కలువమొగ్గలు అంతదూరముపోక నడుమనే పడినందున
చప్పట్లచే వైన తలుమఁగోరి చప్పట్లు చూచుటచే చప్పులును జడలును కదలగా, (స్వభావోక్తి);
తెరువరి దారి యడుగగా నతనికి తిప్పుదారి చెప్పి అతఁడు ఆతిప్పుదారిని బోగా పక్కున నవ్విన
వారై ఆనవ్వుచే నాతఁడు ఆతిచ్చన సెఱిగి వెనుకకు మరలగా లజ్జపడుచు, (తుల్యయోగిత);
వారియధరమండలిమాధుర్యమును వారిదంతముల కాంతియు తమపాలయందును తమముతై

మలయందును లేనందున వానిని ఇంచుక దయసేయుం డని వేడుచున్నవో యన నిండుగా పండి పిగిలి రస మొలుకుచు ముత్తైములు గానవచ్చుచున్న చెఱకుల తోటలను, (ఉత్పేక్ష); వారిసిక్కులను తమపొట్టలు పోలలేమికి లజ్జితములై, తమ గర్వమును మన్నింపుఁ డనుచు వారి పాదములకు నమ్రములైనవో యన తలవాల్చియున్న వరికొండలు గల పరిచేలను, (ఉత్పేక్ష); రక్షించుచున్న (అనఁగా ఆచెఱకులను మన్నించుచున్నట్టియు ఈ వరిపైరును దొంగలపాలు పశ్యాదులపాలుం గానీక కాచుచున్నట్టియు, కాపలించువలు చెన్నాగుచుండిరి.

‘కర్ణికా కర్ణభూషణే హస్తమధ్యాస్థితౌ హస్తహస్తాగ్రే చ వరాటకే నానా.—ఈ కావలి చెఱువల యెరింపును కని మదనరథరథ్యము లైన చిలుకలు రతీదేవిగొంతుసవ్వడి యని తలంచి, కడిగా పఱతెంచుచున్న వని న్వారిస్వము. ‘మంచె’ - ఇది తేరికి బదులు. ‘హ్ని రజ్జాపత్రపా వ్రీడా’ రత్నకోశము. పండినపైరు తలవ్రాచ్చును:—

‘కలమాః పాకవిసమ్రాః శూకశిఖామూతసురభికష్టరాః

పవనాకస్పృతశిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళశ్లాఘామ్.’

భో. ప్ర.

‘నమతాః ఫలభారణ నమితాః శాలిమజ్జరీః

కేదారేషు హిపత్యస్తః కే దారేషు వినిస్సృపాః?’

సురభా.

చెఱకు ముత్తైములకు చూ. 96. పం.

తే. నింగి యత్తటిఁ దా మహానీల మైన

గరిమకుం డగ బహుత్యైగ్రాహి యయ్యె,

ననఁగఁ బరిణత కలమాది యవసరాశి

తతులు గిరు లన నభింకపెరిఁ జెలంగె.

౧౬౮

అత్తటి - ఆశరదృతువునందు, నింగి = ఆకాశము, తా = మహానీలము = మిక్కిలి నల్లనిది (గొప్పనీలమణి), ఐన గరిమకుం డగ = అయినట్టి పెంపకమునకు తగినట్లుగా, బహుత్యైగ్రాహి = విస్తారము కనవు నాకర్షించునట్టిది, అయ్యెను, అనఁగఁ = అనునట్లుగా, పరి...లు - పరిణత = పండిన - కలము = వరి - ఆది = లోనగువానియొక్క - యవస = గడ్డి యొక్క - రాశి = మేటులయొక్క - తతులు = గుహములు, గిరులు అనఁ = కొండలంతలేసిగా, అభ్రంకపత్ర = మింటి నొరయుటచేత, చెలంగె = బప్పుచుండెను.

ఆశరదృతువునందు మింటి నంటుచు కొండలంతగా వరి లోనగుపైరుల గడ్డిమేటులు (వాములు) మెండుకొన్నవి.

‘మహానీలము’ - చూ. ౧౩౨ - నీలము త్యైగ్రాహి - గరిమకుం డగినట్లుగా - అనఁగా త్యైరాశికగుణితమునకు సరిగా-నీలము త్యైగ్రాహి యైన మహానీలము బహుత్యైగ్రాహి యని త్యైరాశికగుణితసిద్ధము. - ‘శాలయః కలమాద్యాశ్చ షష్టికాద్యా శ్చ,’ - ‘ఘాసో యవసమ్’ అను. ‘అభ్రంకపత్రః - అభ్రంకపతి పీడయతి తుజ్జత్వాత్’ (ఖిచ్ఛము మాగమ శ్చ = మింటి నొరయు) అనఁగా ఆత్యంతోన్నత మయినది అని యర్థము.

మ. అయనిష్ఠఁ ధవళాతపత్రి) దగునయ్యాగంబు సాగంగ, నం

దు యమిశ్రేణులు రాగఁగ, బుంగవకకుత్స్థం డల్ల వర్షాదినా

త్యయరాముండు సలత్కణుం డినుచ కోజోవాప్తిగా, విల్లు ని

ర్దయతం ద్రుంపఁ, బ్రభగ్నశాల్యవని సీతాలబ్ధి గాకుండునే. ౧౬౫

అయనిష్ఠఁ-అయ = శుభావహవిధియందు-నిష్ఠఁ = కుదురుపాటుతో, ధవళాతపత్రిది-
ధవళ = తెల్లని-ఆతపత్రి = (పుండరీక మనెడు) గొడుగుగల దైన శరదృతువునకు సంబంధించినట్టిది
(ఇట ధవళశబ్దము లక్షణచేత పుండరీకమును తెలుపుచున్నది. - పుండరీకమును శరదృతువునకు
గొడుగుగా కాలిదాను వర్ణించినాడు-శ్వేతచ్ఛత్రి)ను రాజచిహ్నము గావున ధవళాతపత్రి య
నఁగా రాజు - కపివిషయిచే రాజయిన జనకుండు-అయన కావించినట్టిది), అను-అయ్యాగంబు =
(శరత్పక్షమున) ఆవాజపేయాదికము(శరత్కాలమున బ్రాహ్మణులు గావించుచున్న యాగములు)
(జనకమహారాజు పక్షమున) ఆయన కావించుచున్న యాయజ్ఞము, సాగంగఁ = నెఱవేఱఁగా,
అందుఁ = ఆయజ్ఞమునకు, యమిశ్రేణులు = (శరత్.) హంసపంక్తులును - (జనక.) మునిబృందంబు
లును, రాగఁ, పుంగవ కకుత్స్థుండు = (శరత్.) కకుత్స్థునివంటి ఎద్దుగలవాడైన శరత్పురు
షుండు - (జనక.) ఎద్దువలె సుత్క్రష్టుడయిన - కకుత్స్థుండు = కకుత్స్థుని సంతతిలోనివా
డయిన, ఆల్ల = ఆ - వర్షాదిన ఆత్యయ రాముండు = (శరత్.) వర్షాకాలమునముల పోకచేత
మనోహరుడైన శరత్పురుషుండు - (జనక.) వర్షాదినముల పోకడవలె రమణీయుడైన శ్రీరా
ముండు, సలత్కణుండు = (శరత్.) పెంటి బెగురులతో కూడుకొన్నవాడు - (జనక.) తిమ్మిడైన
లత్కణునితో కూడుకొన్నవాడు, ఇనునకుఁ = (శరత్.) సూర్యునికి - (జనక.) జనకమహారా
జునకు, ఓజోవాప్తి - ఓజః = (శరత్.) దీప్తియొక్కయు - (జనక.) ప్రతాపముయొక్కయు-
అవాప్తి = ప్రాప్తి, కాఁ = కలుగునట్లుగా, నిర్దయితఁ = (శరత్.) ఇంతయందముగా నున్నదే
దీనినెట్లు ధ్వంసముచేయుదును అని కనికరింపక - (జనక.) ఇంతి పృథమైనదే దీని నెట్లు ధ్వంసం
తును అని కనికరింపక, పిలు = (శరత్.) ఇంద్ర ధనుస్సును - (జనక.) శిష్యధనుస్సును, ద్రుంపఁ =
(శరత్.) యాపుమాపఁగా - (జనక.) వితచివైవఁగా, ప్రభగ్న శాలి అవనిఁ = (శరత్.) కోయ
బడిన పరిచేయిండు - (జనక.) ప్రభగ్న = విఱువఁ బడినదానిచేత (ధనుస్సుచేత)-శాలి = బప్పు
చున్న - అవనిఁ = ప్రదేశమందు (ధూడేపియందు), సీతాలబ్ధి - (శరత్.) సీతా = నాగటి
(జనక.) జానకియొక్క - లబ్ధి = ప్రాప్తి, కాకుండునే = తిప్పక కలుగును.

అప్పుడు శుభకర్మయందలి పట్టుదలతో శ్రోత్రియులు - యాగముం గావించుట
యు పుండరీకములు శ్వేతాతపత్రిమువలె వికసించుటయు, హంసశ్రేణులు వచ్చుటయు, కకుత్స్థు
లవంటి ఎద్దుగలవాడైన వర్షాదినముల పోకడచే మనోహరుడైన శరదృతుపురుషుండు పెంటి బెగు
రులు గలవాడు సూర్యునికి దీప్తికలుగునట్లుగా ఇంద్రధనుస్సును యాపుమాపఁగా ఆశరత్పురుషు
నికి కోతయైన రాజసపుణ్యజేనియందు నాగటి చాలు కలిగినది. అది యెల్ల దేనివలె నుండె ననఁగా-
శుభకర్మయందు నిలుకడతో జనకమహారాజు యాగముచేయఁగా, అందులకు మునిబృందములు
రాఁగా, కకుత్స్థశ్రేష్ఠుడైన శ్రీరాముండు బడిదినముల పోకడవలె మనోహరుడైనవాడు

లక్ష్మణసమేతుఁడు జనకరాజునకు ప్రతాపము హెచ్చునట్లుగా శివధనుస్సును ద్రుంపఁగా, ధనుర్భంగము గావించిన యాధూమియందు ఆయనకు నీత దొరకుటంబోలె నుండెను. - శ్లేషాలంకారము, ఉపమాధ్వనియు.

‘అయః శుభావహోవిధిః’ అను. ‘ధవభాతపత్రి’ - ‘పుష్కరీకాతపత్ర స్తం వికసత్కాశ చామరః ఋతు ర్విడమ్భయామాస’ అని రఘు. 4. శ్వేతాతపత్రము ప్రధానమునైన రాజచిహ్నములలో నొకటి - ‘అచేయ మానీ త్త్రియమేవ భూపతే శ్శక్తిప్రభం ఛత్త్రిముఖే చ చామరే’ రఘు. ‘యమి’ - ఇట యమిశబ్దముచేత తత్పర్యాయ మయిన హంసశబ్దమునకు వాచ్యము లయినహంసలు సూచితములు. ‘శ్రేణూః’ - హంసలు శ్రేణులుగా నుండును. - ‘హంసశ్రేణీ రచిత రశనా నిత్య పద్మా న్యన్యః’ మేఘ. ‘హంసశ్రేణీషు తారాను కుస్వత్స చ వారిషు! విభూతమ స్తదీయా నాం పర్యస్తా యశసా మివ.’ రఘు. ‘రామః పశౌ జామదగ్న్యై బలరా ఘవయౌ శ్చ నాః సితానితమనోజ్ఞే ఘ త్రిషు రామా తు భామినీ.’ నానా. ‘హంసస్యయోషి ద్వరటా సారసస్య తు లతాణా,’ ‘ఇన స్సార్యే ప్రథో రాజ్ఞి’ అను. ‘సీతా సస్యే నభోనన్ద్యాం బానక్యాం లాఙ్గలాఘ్విని.’ నానా.

క. మొగిలువిరియెండవేడిమి

నిగుడ, శుకశ్రేణి పసరు నింగి నిండె,

బెగడె బ్రజ, హరితనాజుల

గగనమణిస్యందనంబు గదసెనె యనుచున్.

౧౬౬

‘మొగిలు విరియెండవేడిమి = మబ్బు విడిచిన యాతపముయొక్క వేడి, నిగుడన్ = తమ మీఁకి వ్యాపింపఁగా, నింగిన్ = మింట, శుకశ్రేణిపసరు = చిలుకలగుంపుయొక్క పసరు వర్ణము, నిండెన్ = వ్యాపింపఁగా, బ్రజ = జనము, హరి...లు - హరిత = పసరువర్ణంపు-వాజుల = గుఱ్ఱములు గలదైన - గగనమణి = సూర్యునియొక్క - స్యందనంబు = రథము, కదసెనె అనుచున్ = చేరునకు వచ్చినగా యని, బెగడెన్ = భయపడెను.

మబ్బు విడిచినయతిత్కింపు శరత్కాలపుటెండ తనుపై కడువేడిగా కాయమండు టయు, మింట ఆకుబసరునన్నె గుఱ్ఱాలు పూంచినదైన సూర్యుని రథము చేరువకు వచ్చినవో యని జనులు భయపడిరి. - అసంబంధమున సంబంధముం జెప్పటయును నతిశయోక్తిభేదము; లేనిబెగడుట ఉన్నట్లు చెప్పబడినది.

సూర్యాశ్వములు శ్యామములు. ‘పత్తిశ్యామా దినకరహయ స్పర్ధి నో యత్రవాహః’ మేఘ.

‘సాదృశ్యాదృశ్యనూర్తి ర్మృగకతకటకే క్లిప్తనూతా నుషేరోః

మూర్ధ న్యావృత్తిలబ్ధ ధ్రువగతి రవతు బ్రగ్ధవాహావళి ర్విః.’

సూ.శ.

‘శ్యామాః’ - ‘పలాశకుకశైవాల దూర్వాబాలత్యం బుధః।

వంశాఙ్గురో మరక తేంద్రీ నీలాగ్గహయాదయః.’

కా.క.ల.

సూర్యాశ్వములు ఏడు - ‘సప్త పాతాళ భువన ముని ద్వీ పాగ్గ-వాజినః।

వా రాధి స్వర రాజ్యాధి ప్రహి వహ్ని శిఖాదయః.’

కా.క.ల.

‘గగనమణి’ - ‘ద్యుమణిస్తరణి శ్రితః’ అమ. శ్లోదనంబు - చూ. 2 (49) నూర్యస్యంపన మిట్లు వర్ణితము:—

‘రథ స్త్రోకం చక్రం భుజగయమితా స్సప్త తురగాః

నిరాలమ్బా మార్గ శ్చరణవికలః సారథి రపి

రవి ర్యాత్యే వాస్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః

క్రియాసిద్ధి స్సత్యే భవతి మహతాం నోపకరణే.’

భా.ప్ర.

తే. భువి సర్వశ్చైరవక్రేణి పోవందోల,

దివి గనన్ద్రహసత్ప్రదీప్త దలుమం,

గృష్ణపక్షపువాసి లే కిరులు దనను

నలుపునను గూడె నస నైల్య మొలసె సభము.

౧౬౭

భుజి = భూమినుండి, సర్వశ్చైరవక్రేణి = కొలకులయందలి తెల్లగులువలయొక్క పరుస, పోవందోల = తఱిమివైనదగా, దివి = ఆకాశమునుండి, కన...ప్తి - కనత్ = ప్రకాశించు చున్న-గ్రహ = అంగారకాది రాశిచగులయొక్క - నక్షత్ర = తారకలయొక్కయు - దీప్తి = కాంతి, తలుమం = వెడలనడువదగా, ఇరులు = చీకటి, కృష్ణపక్షపు = బహుళపక్షపురేలవాసి = బలిమి, లేక = లేనందున, తనదునలుపున = తననీలిమచుందు, గూడె నన = చేరిపోయినకో యనునట్లు, నభము = ఆకాశము, నైల్యము = నలుపును, బలసె = పొందెను.

ఆసమయమందు ఆకాశమునకు నలుపు హెచ్చెను. ఆహెచ్చుట ఎందువలన ననునట్లుండెననగా; - కృష్ణపక్షపురాత్రులందు అంధకారము లోకమంతట ఆక్రమించి గాఢమై ఉండును, ఇప్పుడు ఆరాత్రులయందే దానిని భూమినుండి కొలకుల తెల్లగులువలు తఱిమినవి, మింటినుండి గ్రహనక్షత్రములు తఱిమినవి. కావున అంధకారము ఎక్కడను నిలుచుటకు ఆస్పదములేక ఆకాశముయొక్క నలుపులో కలసిపోయినందుననో యనునట్లు ఆకాశమునకు నలుపు హెచ్చెను. - హేతూశ్చేత్. భువి, దివి - భూ నివ్ భుములకు తత్వములు.

క. శ్రేపుఁ దలచి పసి మేయుచు

జేవినపా ల్గలయ నెండచే బౌంధజనుల్

దూపింపమి కజుఁ డంపిన

యాపాగా యనగ నవల సంచలు మొలసె.

౧౬౮

పసి = ఆవుల సమాహము, మేయుచు = పాలాన పచ్చిగడ్డి తినుచు, శ్రేపు = దూడను, తలచి = స్మరించి, చేవినపాల్ = స్రవించిన ఊరము, కలయ = నదులలో చేరదగా, ఎండచే, బౌంధజనుల్ = తెరువరులు, దూపింపమికి = దప్పించే సీడనొందకుండుటకై, అజుఁడు = బ్రహ్మ, అంపిన ఆపాగా = పంపినట్టి తనగుఱ్ఱపుడబేలా (అనగా తనతబేలా

లోని సుష్టుము లన్నియు), అనగఁ = అనునట్లుగా, నదులఁ = పల్లయందు, అంచలు = హంసలు మొదలఁ = ప్రకాశించెను.

ఎండలో దప్పిగొన్నవారు పాలు త్రాగినచో దప్పి తీరిమియేగాక రోగముకూడ కలుగును. కురిసిన నిండువానలచేత ఎల్లెడలను మంచిపచ్చిక సమృద్ధిగా నుండును, ఏళ్లయొడ్డున పచ్చిక మటియు ప్రశస్తముగాను, సమృద్ధముగాను ఉండును. అట్టిపచ్చికను మేయుటచేత ఆవులు మిక్కుటముగా పాలుపడి, ఏళ్లయొడ్డున వేతనమయములో ఇంట నున్న లేగలు జుట్టికిరాఁగా పొదునులు చేసి ఏటిలోనికి ప్రవహించును. పాలుగలిగిన యానీళ్లను దప్పిగొన్న తెరువదులు త్రాగినచో వారికి ప్రాజ్ఞత్వముచెల్లుపు గలుగు నని ఆపాలను అందుండి వేలు చేసి త్రాగివైచుటకై బ్రహ్మ తపగుడ్డుములు హంసలుగానుగ. తపగుడ్డుపుసాలలోని హంసల నన్నిటిని, ఈయేళ్లకు సంసిహాడో యనునట్లు తీనియందు హంసలు మిక్కుటముగా మూగియుండెను. - ఇలోత్పేక్ష.

‘చేపు’ - ఇందు క.న.లో అనున్న ముద్రితమేగాని అందులకు ప్రమాణము దర్శితముగాదు.

శ్లో. వెదమొడవుకుండఁ పోలేనివెచ్చ క్రొవ్వు

కల్ప మెడచాప వెడచానో యనఁగ, నెట్లు

కేలనను గ్రుంగి తెచ్చు అంకెలు నిగుడఁగ

మందగతి గున్యె - వృషభము ల్బుంగసిలుఁగ.

౧౬౯

వృషభములో = అంబోతులు, వెదమొడవు కూడఁ = బుతువులో నున్న పొడియావుతో కూడ, పోలేనివెచ్చ - పోలేనందునఁ గలిగినతాపము, క్రొవ్వు = మెడవఱకు లోపలనున్న క్రొవ్వును, కల్పఁ = కరఁగనట్లు చేసినంతట, వెడచాపఁ = కంఠమును దీర్చి కరించినందున, వెడలెనో = (అంకె) బయటికి వచ్చినచో యనునట్లు, ఎట్లకేలకుఁ = ఎంతయు ప్రయాసపడి, గ్రుంగి - క్రిందికి తలవంచి, తెచ్చు అంకెలు = బయటికి రప్పించుకొను వృషభధ్వనులు, నిగుడఁగఁ = వెలువడుచుండఁగా, మందగతిఁ = పనులగుంపునకు వెనుక, మందగతిఁ = మెల్లని నడకతో, నిగుడఁ = పోయెను.

ఆచు వెద ఆయును (ఎద్దును కోరిన దయును) కొంచెము తప్పించుకొని పోవుచుండును, తుదకు దానికి వశపడును. మందలో ఆచు మూపుగా ముందు వడిగాఁబోవును, ఆఁబోతు స్వదేహ భారముచేత అంతవడిగాఁ బోలేక వెనుజిక్కును. కడమ పనులన్నియు తేలికగా పోవుటచేత ఆఁబోతు ప్రాయశముగా మందకంఠయు వెనుక నుండును. దానికి అంకె నులుపుగా రాదు. అంకె వేయునప్పుడు ఆఁమెడ చాచి తల నేలవైపు వంచి అంకెతో ఎత్తును. ఆచేష్టచేత అంకె వచ్చుట యెట్లుండె ననఁగా - వెదమొడవుతోఁగూడ అది పోలేని యందులకు కలిగిన తాపము, ఆకంఠ పరిపూర్తిగా దానికి దేహములో ఉండి కంఠమున కిబ్బద్యారిమునకు అడ్డ పడియున్న క్రొవ్వును సందువడునట్లు కరఁగింపఁగా, అప్పటికి అడ్డుతీటి, మెడ సాఁగఁగా, శబ్దము ఆసందునవచ్చెనో యనునట్లుండెను. - అంకె వచ్చుటకు తాపము క్రొవ్వును కరఁగించుట హేతువుగాదు, దానిని హేతువుగా చెప్పినందున హేతుాత్మేక్ష; ఉత్తరభాగమున స్వభావోక్తి.

తే. శరధిజల మెల్ల రిత్తగాఁ గురియ, నుప్పు
 డొక్కఁ బేరిన, నత్తెల్పె చిక్కి మీఁద
 గాన నగుచున్న దచ్చతచే, ననంగఁ

బఱచు శరద్రభములమేని పొండు వమరె.

౧౭౦

పఱచు శరత్ అభ్రములమేని పొండువు = (మింట) పడిగాఁ పోవుచున్న శరత్కాలపు
 మేఘములయొక్క దేహధావశ్యము, (ఎట్లు అమరే ననగా), రిత్తగాఁ = తమకడుపు వట్టి యగు
 నట్లుగా, శరధిజలమెల్ల = సముద్రోదకము నంతయు, కురియ = వర్షింపగా, డొక్క
 డొక్క = కడుపులో, పేరిన = సాంద్రీభూయము కాగా, నత్తెల్పె = ఆయుష్షయొక్క
 ధావశ్యమే, చిక్కి = శేషించి, అచ్చతచే = ఆ మేఘములయొక్క స్వచ్ఛగుణముచేత, కాన
 అగుచున్నది = వెలికి (మనకు) కనబడుచున్నది, అనంగ = అనునట్లుగా, అమరె = ఒప్పెను.

శరద్రభములు తెల్లగానుండుటకు కారణమును కల్పించు చున్నాడు. — మేఘములు
 తాము సముద్రములో త్రాగిన జలమునెల్ల ఉప్పుమాత్రము శేషముగా తమకడుపులో మిగత
 లేకుండి వానగా కురియగా, ఆ శేషించిన యుష్ష ఆసేటినుండి క్రిందికురికి డొక్కలో ప్రతి
 రిసము కొంతకొంతగా చేరి దట్టంపు మొత్తమై, ఆ నేఘముల చుట్టమువంటి స్వచ్ఛవేపావల
 నుండి వెలికి కనబడుచున్నది యన ధవళదీధికులతో ప్రకాశించుచుండెను. — హేతూత్వేత్.

సముద్రోదకములోనియుష్ష విటిగి డొక్కలో నిలిచిపోయినందుననే మనకు తియ్య
 నీళ్లవానలు కురిసినవి. ‘శరం తు నీరే’ నానా. జలవాచకశబ్దములకు ‘ధి’ చేర్చిన సముద్ర
 వాచకము లగును:—

‘అభౌ సదీభ్యో వారిభ్యః సోతసో యదసో- ధిపః’

అభ్యో నిధ్యాశయా రాశి ర్ధి ద్ధృగ్ధాదే పరే-ర్ధివాః’

కా.క.ల.

‘రిత్త’—‘రిక్త’కు వై. ‘ప్రసన్నోఽనచ్చ’ అమ. ‘పాండిమమరె’ అనుపాఠమున సంధి దుష్టము.
 ‘పొండువమరె’ అని పఠించుట సరి. పొండుమ = పాండిమము:—

‘శుక్ల శుభ్ర శుచి శ్వేత విశద శ్వేత పాణ్డరః’

హరిణః పాణ్డరః పాణ్డ్ర రీషత్పాణ్డ్ర స్తు ధూసరః’

గుణే శుక్లాదయః పుంసి గుణిరీక్షా స్తు తత్త్వతి’

అమ.

క. శరనిధి మును గ్రోలిన ని

ర్భరజలములు గురిసి, మేఘభావం బఱి, య

క్కరములు కరములె కా, జగి

నోరెనె, ననక రవియు మెఱసె, నుడిగెను మొములుక. ౧౭౧

శరనిధి = సముద్రములో, మును = పూర్వము, గ్రోలిన నిర్భరజలములు = త్రాగినట్టి
 మికు-గింపు నీళ్లను, కురిసి = వర్షించి, మేఘభావంబు = మేఘత్వము, అఱి = నశించి, ఆకర

ములు = ఆ కిరణములు, కరములే = వర్ణకిరణములే, కాన్ = కాంగా, బిగిన్ = కాంతిచేత, బరిమెన్ = చుట్టుకెక్కినాడు, అనన్ = అనునట్లుగా, రవియున్ = సూర్యుడు, మెటసెన్ = తేజరిల్లెను, మొయిలున్ = మేఘంబును, ఉడిగెన్ = రూపతెను.

వర్ణస్థివులో తన కిరణములు మేఘములుగా మాతీనందున సూర్యుడు తేజోహీనుడుగా నుండి, శరదృతువులో ఆమేఘముల నిరంతయు వర్ణరూపమున తమ్ము వదలిపోవుటయే ఆమధ్య కాలములో వచ్చియుండిన మేఘభావము పోవుట కాంగా, తాము మరల ఎప్పటి కిరణములుగా మాతీనందున సూర్యునికి ఆవర్ణస్థివులో తగ్గియుండిన తేజస్సు ఇప్పుడు మరల కలిగినదో యను నట్లుగా సూర్యుడు మిక్కిలి చుట్టుకెక్కి తేజరిల్లు చుండెను. మేఘముల కలిమితములు కారణమై యుండంగా కిరణముల మేఘత్వా మేఘత్వములు కారణములుగా కల్పింపబడినవి గావున హేతుప్రత్యక్ష. 'పరగుం జాతుకద్యై ననుమాట యొకమె ననగ' ఆం.భా.

క. ప్రాశించిని రంతయున్ బో, శరదృభ్రములు మగుడం బూరింపంగ, నా వేళించె గొలంకుల ననున్, గాశప్రతిబింబపటలి కడు నొప్పారెన్. ౧౭౨

శరదృభ్రములు = శరత్కాల మేఘములు, ప్రాశించినీరు = త్రాగినజలము, అంతయున్ = స్వమును, పోన్ = వ్యయితిము కాంగా, మగుడన్ = మరల, పూరింపంగన్ = నీరుత్రాగి కడుపు నిండించుకొనుటకై, గొలంకులన్ = చెలువులనుండు, ఆవేళించె ననన్ = ప్రవేశించిన వనునట్లుగా, గాశ ప్రతిబింబ పటలి = (చెలుగుగట్టులోని) తెల్లు (మొత్తము)ల యొక్క ప్రతిబింబముల సమూహము, కడున్ బుప్పారెన్ = మిక్కిలి సాంపాదెను.

ఆశరత్కాలముందు మేఘములు తాము మున్ను సముద్రములోఁ ద్రావిన జలమంతయు తమకు నిలువక పోయినందున రిత్తిలై, మరల కడుపునిండ నీరు త్రాగుదుముగాక యని చెలువులలో ప్రవేశించిన వేనా యనునట్లుగా, చెలువుల నుండు వానిగట్టులలోని తెల్లులప్రతిబింబముల మొత్తములు బుప్పించెను.

'పటలి' - జాత్యేక పదనము, ఒక్కొక్క పటలి ఒక్కొక్క శరస్యేఘ మని భావన. 'కాశ' - వికసించిన మధ్యతే ఇట్లు ప్రధానము గావునను, పువ్వు మిక్కిలి నిడుపుగా నుండుట చేతను, భావశ్యాతిశయముచేత ప్రతిబింబమందు అదియే యుత్కటముగా కనిపించును గావునను, పద్యమున పుష్పమునే ప్రత్యేకించి చెప్పలేదు; మరియు ఈమేఘములు సముద్రమునకే బోరాదా యనిన, సముద్రజలము నెల్లను పూర్వమే త్రాగి వైచినవిగావున ఇంక నచట జలము లే యని అటకుం బోలేదు.

తే. గొలనం గరిదంపతులు పద్మకళిక లొకటి

కొకటి యీ నెత్తి, మకరంద మొలుక, నమరె

సల శరత్పద్మనిలయకు నెలమితోడం

గవగ సభిషేకిమున కెత్తు కడివ లనంగ.

౧౭౩

గొలనన్ = తమ్ము చెలువునందు, పద్మకళికలు = తామర మొగ్గలు (అమరె నను క్రియకుఁ గర్త), కరిదంపతులు = భార్యా భర్త లయిన యేనుగులు, ఒకటికొకటి = భార్యకు భర్తయు భర్తకు భార్యయు, ఈన్ = ఇచ్చుటకై, ఎత్తన్ = వికసమయమందే ఎత్తంగా, మకరందము =

తేనె, ఒలుక = ఆకళికలనుండి క్రిందికి కుమ్మరిల్లు చుండగా, (ఆకమల కళికలు ఎటు అనురిన వనఁగా), ఎలమిందోడ = ప్రీతితో (భక్తితో ననుట), అభిషేకమునకు = స్నానము చేయించుటకై, ఎత్తుకడవలు ఆనఁగఁ = ఎత్తిన ఘటముతో యనునట్లు, అమరె = ఒప్పారెను.

కొలనిలో దంపతు లయినయేనుఁగులలో పిడి మగదానికిని మగది పిడికిని ఇచ్చుటకై ఏకకాలమున తామరమొగ్గలను ఎత్తినవి. ఏకకాలమున అట్లు చేసినందున రెండింటి తుండాగ్రములును ఆకళికలతోడివి వైకి నిగిడి ఒక్కచోట కలసికొనినవి. ఈయఁబోవునప్పుడు ఆకళికలు నిలుపుగానే ఉండవు గావునను, ఉత్పాటనమందును వానికి కలిగెడి కదలికలచేతను, అందుండి మకరందము కుమ్మరిల్లుచునే యుండెను. అప్పుడు ఆజంటకళిక లెట్లాపై ననఁగా, ఆగజములు ప్రీతితో కవగూడి శరల్లక్ష్మికి అభిషేకము గావించుచున్న కిడివల బంటునూ యనునట్లుండెను. -- ఉత్పేక్ష.

‘లక్ష్మీ ద్వివేద్య ర్దక్షిణై ర్మణిగణాచితైః స్నాపితౌ హేమకుమ్భే

ర్నిత్యం సా పద్మహస్తా మమ వసతు గృహే సర్వసౌఖ్యల్యయుక్తాః అని శ్రీమూర్తిము. శరల్లక్ష్మి కొలనిలో నున్నదా యనిన, ‘శరత్పూజలక్షణా,’ ‘లక్ష్మీ పద్మాలయా’ అనువచనముల ననుసంధింపవలయును. గజవృంద్యమును సూక్తిములో చెప్పలేదే యనిన ఎలమిగల దాంపత్యభాగ్యమును కోరినవై ప్రకృతికరణములు అట్లుగావించిన వని తలంచునది.

తే. పంక మడుగంటి తేటిన బొప్పు లెల్లఁ

బంకములె చేసఁ గ్రమ్మఁ బంకజములు

గళితమకరందయుతరజఃకర్పమమునఁ;

గారణగుణంబు గలుగదే కార్యమునను.

౧౦౮

పంకము = వండు, అడుగు అంటి = క్రిందికిపోఁగా; తేటిన బొప్పులు ఎల్లఁ = నిరుతేట జడినట్టి డిగ్గియల నన్నిటిని, పంకజములు = తామరపువ్వులు, గళిత...నఁ = గళిత = ఒలికిన - మకరంద = తేనెతో - యుత = కూడుకొన్న - రజః = పుప్పొడియొక్క - కర్పమమునఁ = బురదచేతను, గ్రమ్మఁ = మరల, పంకములఁ = బురదగానే, చేసెఁ; కార్యమునఁ కారణగుణంబు కలుగదే = జన్యమందు జనకముయొక్క గుణము తప్పక కలుగును.

శరత్కాలమందు డిగ్గియలలో వండుంతయు క్రిందికి దిగి నీరు తేరినది. అయినను ఆ తేటినీటిని తామరలు తమ పుప్పొడి మకరందముచేత మల బురదగానే కావించినవి. ఇది న్యాయమే. లోకములో కారణముయొక్క గుణము కార్యమల దుండుట నియతము. ఎట్లన - బంగారుకడియమందు బంగారుగుణము, మట్టిగోడయందు మట్టిగుణమును ఉండుట నిదర్శనము కాదా; అట్లే ప్రకృతిమున తామరనము పంకజము కావున అనఁగా బురదనుండి పుట్టినది (పక్షాత్ జాతమ్) కావున తనకారణ మయిన పంకముయొక్క గుణమును తానుం జూపినది. అనఁగా కొలని నెల్ల మకరందరజఃపంకముం గావించినది. “కారణగుణాః కార్యే సంక్రామన్తి అని న్యాయము. -- సామాన్య విశేషములను చెప్పటచే అర్థాంతరన్యాసము.

క. బసంగి రగస్తాస్త్వస్త్వములం

గొసరి జను, ల్వాస్థానీని గ్రోలితి వీసి

ర్ససిక్తై మా కి మ్మని క

న్మిన రుడుగం గావ నప్పగించెడుకరణి.

౧౭౫

జనులు = లోకులు, ఈవు = నీవు, వార్ధినీరు = సముద్రాదుకములను, గ్రోలితివి = త్రాగి నాడువు, ఈనీరు = భూమిలోనున్న యీనీటిని, మాకుకొ, ససిక్తై = పైరులుకై (లేక తేమముకై), ఇమ్ము = త్రాగక వదలిపెట్టుము; అని, కనుకిసరు = ఒకరికలిమిని చూచుటచే కలిగెడు కోపవికారము, ఉడుగం గాక = శమింపఁగా, కావకొ = భూమిలోని నీటిని తాను త్రాగకుండు వదలుటకై, అప్పగించెడు కరణి = అందులో కొంతకప్పుముగా నొసంగుచున్నారో యనునట్లుగా, కొసరి = తమకముతో, అగస్త్య అర్హస్త్వములకొ = (నక్షత్రరూపమున ఉదయించిన) యగస్త్యుల వారికైన యర్హస్త్వకాంక్షులను, బసంగి = ఇచ్చిరి.

జనులు “స్వామీ; అగస్త్యుడా, నీవు సముద్రజలమును త్రాగివైచితివి. నీవు దానితో సంతృప్తిఁ జెంది భూమి మీదనున్న యామితజలమును పైరులకై (లేక మాతేమముకై) మాకుండ నిమ్ము, దీనిని నీవు త్రాగకుము,” అని ప్రార్థించుటగా, వీరికి ఇంత నీరుండనేల? యనెడి యోగ్యతేమిలోఁ గూడుకొన్న తదీయకోపపక్షపాదము శాంతించునట్లుగా ఆయనకు కప్పుముగా కొంతజలము ఇచ్చుచున్నారో యనునట్లు అప్పుడు నక్షత్రరూపమున దక్షిణదిక్కున నుదయించి యున్న యగస్త్యులవారికి అర్హస్త్వప్రదానముం గావించిరి.—ఇహోత్పేక్ష.

‘అగం విధ్యాచలం స్త్రాయతి స్తభూతి ఇత్యగస్త్యః’ - సంధ్యాచలమును స్తంభింపఁ జేసినవాఁ డని వ్యు. అగస్త్యునికి (నక్షత్రరూపునికి) అర్హస్త్వమిచ్చుటచేత మహాభయము చెప్పబడి యున్నది. ఆయనకు అద్భుతమహిమ విష్ణువరమునం గలిగినది:

“పురా యుగసహస్రం తు విష్ణుర్వారణి నామ నే
ఆరాధితః ప్రసాదాన్తం; తస్మై ప్రసాదా ద్వరం హరిః”
‘దక్షిణాశాం పురిస్కృత్య త్వం ప్రతిష్ఠస్య వారుణే,
వారుణే తే భవిష్యన్తి లోకేఽస్మిన్నస్థా సైవ,
అప్రాప్తే భాగూరే కన్యాం త్రిభి ర్భాగై స్త్రిభి ర్దినైః
పుష్పే ర్ములైః ఖై ర్మృదైః శాకద్రక్ష్య సుగన్ధిభిః
పశ్చరత్నైః సమాయుక్తం హేమరూప్య సమన్వితమ్
సప్తధాన్యం సమదాయ అర్ఘ్యం దద్యు ర్ద్విజాతయః,’
‘కాశపుష్పప్రతీకాశ అగ్నిమారత సంధన

మిత్రావరుణయోఃపుత్ర కుమ్భయో నే నహస్తతే’...
దత్వార్ఘ్యం మునిముఖాయ తోషయిత్వా జనార్దనం
విష్ణులోక మవాసోతి సరో నా స్త్యత్ర సంశయః.”

రాజమార్తాండము.

‘ససి’-‘ససి యనఁగాను సస్యము చెలంగు’ అం. భా.

క. పరుమాతిపతన్తం బగు

ధరణీపాత్రమునఁ బడుట దళ మయ్యెఁ జూచి

పరిపక్వంబై, యనఁగా,

శరదందుజ్యోత్స్న రేల సాంద్రతఁ గాసెన్.

౧౭౬

శరత్ ఇందు జ్యోత్స్న = శరత్కాలపు జంద్రుని వెన్నెల, పరుష ఆతప తప్తంబు = తీవ్రమయిన యెండచేత వేడెక్కిన, అగు = అయిన - ధరణీ పాత్రమునఁ = భూమి యనెడు పాత్రమందు, పడుటఁ = పడినందువలన, పరిపక్వంబై = చక్కఁగా క్రొగినదై, దళము అయ్యెఁ = చుమీ = చిక్కబడ్డది నుచూ, అనఁగాఁ = అనునట్లుగా, రేలఁ = రాత్రులయందు, సాంద్రతఁ = దట్టముగా, కాసెన్ = ప్రకాశించెను.

గట్టినిప్పుచే క్రొగినపెనముమీఁద అట్లుపిండి పోసిన అదియెట్లు పక్వమై చిక్కబడునో, ఆవిధముగా తీవ్రాతపముచే పగలెల్లం గ్రొగిన ధరణీపాత్రమునం బడుటచే క్రొగి, చిక్కబడెనో యనునట్లు రాత్రులయందు శరత్కాలపు వెన్నెల దట్టముగా కాయు చుండెను. — హేతూత్పేక్ష.

తే. వృష్టితటి నిష్ఠజెనఁ బ్రాచం గ్రింత నుండి

తేట నదిసీటఁ నననెంటఁ దేలుమీల

తగుకుతో నాచులత దోచె వెలిక, జమిడ్ల

వెండి మీ లెక్కు వెండ్రుకవిల్లువోలె.

౧౭౭

నాచులత = నాచుతీవ, వృష్టితటిన్ = వానకాలమందు, ఇష్టజెనఁ = పెట్టినగ్రుడ్ల సుసూహమును, త్రావఁ = త్రాగుటకై, తేట నదిసీటఁ = స్వచ్ఛమయిన యేటిజలమందు, క్రిందనుండి = అడుగునుండి, తన వెంటఁ = నాచుతీవ వెంటడి, తేలుమీలతగుకుతో = పైకి వచ్చుచున్న చేపల ధాళధళ్యముతో, (నాచుతీవ) వెలికఁ = బయటికి, (ఎట్లు తోచె ననఁగా), జమిడ్లఁ = జమిడి యను వాద్యమందు, వెండిమీలు, ఎక్కు = ఎక్కుడు - వెండ్రుకవిల్లువోలెఁ = వెండ్రుకవిల్లు యనునట్లుగా, దోచెఁ = అగపడెను.

వర్షాకాలములో నాచుతీగ పొడుగునను చేపలు జేన (గ్రుడ్లు) పెట్టును; వానిని తర్వాత శరత్కాలములో ధరించివైచును. చేపలు ఆట్లు లీనుచు ఏటిలోని తేటనీటిలో తళతళలాడుచు నాచులత పొడువునను క్రిందినుండి పైకి వచ్చుచుండఁగా నాచులత యెట్లుండె ననఁగా - జమళిక వాద్యములోని వెండ్రుక పొడువునను క్రిందినుండి పైకి తళతళలాడుచు వెండిచేపలు ఎక్కునట్టి వెండ్రుకవిల్లు యనునట్లుగా నొప్పును. 'తేట' - వెలికిం గనఁబడుటకు. అన్యతాదాత్మ్యసంభావన కనఁబడుచున్నది గావున ఉత్తేష. ఉపమయే యని కొందఱు తలంతురు.

క. హంసము క్రౌంచముతోలి రా,

మాంసలరూచి వచ్చె దాను మలయము శిఖర; బాల్

హంస విలువ, నీ ర్విజిచెను,

హంసమున కగస్త పరమహంసం బగుటన్.

౧౭౮

హంసమునకన్ = హంసకన్న ఎక్కువవాడుగా, అగస్తీ = అగస్త్యమహాముని, పరమ హంసం బగుటన్ = శ్రేష్ఠహంసము (పరమహంస యనెడి యుత్తమసన్నాని) యగుటచేతను, హంసము=హంస, క్రౌంచముతోలిన్=క్రౌంచరంధ్రముదారిని, రాన్=రాంగా, తాన్ (అగస్తీ), హంసలగుచిన్ = పుష్కలమయిన కౌంతిలో, మలయు ఖిన్ = మలయుయొక్క. శిఖరమునుండి, వచ్చెన్, హంస-హంసము, పాలేపిలువన్=(పాలలోని నీటిని త్రోసివేయగా) నీళ్లతోఁ గలసిన పాలను వేటువేయగా, (దాను), నీరు విడిచెన్=వండునుండి నీటిని వేటు చేసెను. (నీటిని తేల్చి ననుట).

హంసము వద్ద హంసము-అగస్త్యుడు పరమహంసము, కావున హంసమునకన్న అగస్త్యుడు ఎన్ని మడుంపలో గొప్పవాడు. అందువలన హంసముకన్న ఎక్కువ ప్రభావమును చూపించి నాడు; అది యట్లునగా—హంసము క్రౌంచాక్రియొక్క శిఖరమువలన వెగయలేక నడుమ వేదోయొక రంధ్రముండగా అదారినే వచ్చినది, ఈయన మలయాక్రియొక్క శిఖరమునుండి వచ్చినాడు; హంస పాలు విలువగా, తాను అంతకన్న పలుచనైన నీటిని విడిచినాడు. వ్యతిరేకాలంకారము.

‘చతుర్విధా భిక్షవ స్తే కుటీచక బహుశాః’

హంసః పరమహంస శ్చ యోగి నామ పశ్యాత్స ఉత్తమః.’

మహాభారతము.

అగస్త్యుడు భిక్షువు గాఁడే నునది, ఆత్మముకన్న యోగ్యత మఖ్యము గాన యోగ్యతనుబట్టి పరమహంసగా గణనీయఁడు.

తే. క్రౌంచ మొకపొన్ని గ్రుడ్డులు గాంచె మింట,

నవి యహంసచ్చనాచ్ఛాదనోనుభూతి

హంసతతు లయ్యెఁ గా గన్న, తామ్రచూడ

గుడ్డుజగాశనాండము గులులు గావె?

౧౭౯

క్రౌంచము = క్రౌంచపక్ష్యము, మింటన్ = ఆకాశమున, ఒకకొన్ని గ్రుడ్డులు = కొన్ని యండములను, కాంచెన్ = పడసెను, అది = ఆయండములు, అ...తిన్ - అహంస = హంసే తరపక్షులయొక్క - ఛద = అొక్కలయొక్క - అచ్ఛాదన = కప్పటయొక్క, అనుభూతిన్ = అనుభవముచేతను, (ఇతరపక్షులచేత పొదుగబడినవే), హంసతతులు = మరాశసమూహములు, అయ్యెన్, కాదు అన్నన్ = అదివాస్తవము కాదుని ఆక్షేపింతురేని, తామ్ర...ముల్-తామ్రచూడ = కోళ్ల చేత - గుడ్డు - పొదుగబడిన - భుజగాశన = నెమళ్లయొక్క - అండముల్ = గ్రడ్డు, గులులు కావే = తార్కణము కావా?

క్రౌంచరంధ్రములో (పక్షురొందుడు క్రౌంచాద్రిలో చేసినరంధ్రముదారిని) హంసలు ఇక్కడికిని చూసనసరోవరమునకును రాకపోకలు గావించును గాన, నడుమ ఆ రంధ్రములో కొన్నిహంసలు గ్రుడ్డుపెట్టగా. ఆగ్రుడ్డు హంసేతిరపక్షులు పొదుగగా, హంససమూహము లైనవి. అట్లు జరుగునా, ఒకజాతి పక్షిగ్రుడ్డు మఱియొకపక్షి పొదిగినచో పిల్లలగునా యని ఆక్షేపమేని, కోళ్లు పొదుగగా నెమలిపిల్లలయిన నెమలిగ్రుడ్డు నిదర్శనము చూచుకొనుడు.

మాని, మొగమును మైకి నిగిడ్చి చూచుచుండును. ఘమఘమ యను శబ్దముతో గుహలలోనికి గాలి చొచ్చుచుండఁగా ఆశబ్దము ఉలు మని భ్రమపడి సంతోషించి నృత్యము చేయుటకై కుంచె కొంచెము ఎత్తి ఇంతలో మీఁద చూచి, 'మేఘము లేదు ఉలుము గాదు' అని తెలిసి కొని కుంచెను వంచుకొనును; పూత నిలిచిపోయిన మొగలింగని దుఃఖించి, వచ్చిన కన్నీళ్లను ఆమొగలి చెట్టునకే అద్దివైచి, కప్పులు మ్రోయు నేని వర్షము వచ్చును గావున వానికూత యే మేని వినబడునా యను నాశచే కప్పలుండు తా వయిన పడి నుకడ చెవియొగ్గును;—కూత కూయుటకుగాను మూడు మాటులు మెడవంచుదును కూత గానందున, ఏమో యిందుక అఱచి నోటితో ఏదేని చెంత నగపడిన దానిని కప్పవచుండును;—మబ్బు విడిచి కాయుచున్నవిడి యొండ నోర్వలేక, నీడకై శరత్కాలమందు పుష్పించి విజృంభించునది యైన యేడాదల యరణికడకుం బోక, వర్షార్తువునందు రెక్కొనున దైన గుమ్మడువృక్షము ఎక్కును;—ముక్కులో ఇరువంకలను తెక్కల మొదల్లేను, సరిదిద్దుకొనుచు, అడ్డులేని వెట్టిచూపులతో తొమ్ము ప్రక్కలను చూచు కొనుచు, ఉండును.—స్వభావోక్తి; ద్వితీయ పాదమున భ్రాంతిమంతము ధ్వనితము.

'ఎఱమాని'- ఎఱకన్న మేఘము ప్రియ మగుటచేత. 'మోము'-చూచుటకుఁ గావున, తల యనక మో మనుట. 'బిట్ట' - ఆత్రముచేత. 'ఘమఘమ' - మేఘముయొక్క మంద్రధ్వని యట్లుండును. 'నిమ్మవ్వు' - వర్షాకాలమందు మాత్రమే పూచునని గాన;

'వర్షాను ఘన శిఖిస్తయ హంసగయాః పబ్బ కన్ద పోర్ణదౌ!'

జాతీ కదమ్మ కేతక ఝంజునిల నిమ్మ గా హరిప్రీతిః కా.క.ల.

దానిం జూచుట దాన నేమేని పువ్వు లున్న ఇంకను వర్షార్తువు కల దని, లే కున్న లే దని యెఱుంగుటకై. 'నేత్రాంబువు'-కేతికిలో పువ్వులేనందున బుద్ధిపగమనము నెఱింగి అందునం గలిగిన దుఃఖముచే కన్నీళ్లు విడిచె ననుట; నైగా తనదుష్టశవంటి దుర్గాయే ఆకేతకిని కలిగినం దులకై తనను కలిగిన కనికరముచేతను కన్నీళ్లు వచ్చిన వనుట. 'కేకపుండ్రెంకి'—'భేకే మఱ్ఱాక వర్షాధూ శాలూర ప్లవ దద్దురాః' అను. కప్పలయఁజులు సర్వోత్పన్నిని సూచించును.

'పవన విగమః పోహ్లాయస్తే ఝమః స్థల గామిన'

రసన మసక్య స్మణ్డూకానాం బలాగమహేతివః బృ.సం.

'డిగి'-డిగియని యర్థముగాదు, నెమలి దానిమీఁద ఎక్కనే ఎక్కదు. 'శరస్వోక్షము'- 'సప్త పల్లె విశాలత్వక్ శారవో విషమచ్ఛదః' అను. 'శరద పుష్ప్య తీతి శారదః' అని రామాశ్రమి. 'వార్షికమె'- 'వార్షికం త్రాయమాణా న్యాయోన్మీ బలధిగ్రికా' అను. 'వర్షాను భవం వార్షికమ్' అని టీక. ఎకారము ఏవకారార్థకము, తనవలెనే వర్షాప్రియ మని దానియం దభిమానమును శారదమందు ద్వేషమును ఎకారము తెలుపుచున్నది.—శారదమును చెప్పట - అ. ఎండను నివారింపఁ గలది. 'విశాలత్వక్కు'-వెడలునయిన యాకులకలదైనను దాని నొల్లమిం దెలుపుటకు.

క. వెలుతు రస లంటి యెండియు,

లలి, విప్రమి, జెడక, శిఖికలాపము వని ఎ

ర్తలె, బర్జన్యదు సటన

మ్ముల మెచ్చి మెఱుంగుఁగాసె ముద్రించె ననన్.

పనిక్ = అడవియందు, శిఖికలాపము = నెమలికుంచె, వెలుతురు = ప్రకాశముగల నీడ, అంటి = తగులుటచేత, అసలు = తనయం దంటుకొన్న యడును, ఎండియుక్ = ఇగిరినదై, లలిక్ = హర్షముతో, విప్పమిక్ = (నెమలి) విప్పకోనందున (హర్ష హీన మగుటచే నెమలి ఆకుంచెను విప్పకయే యున్నంగున), చెడక = ఆయనలు చెడక అట్లే యున్నందున (ఎట్లుండిన దనఁగా), పర్జన్యఁడు = పర్వాధిపతి మైన జేవేంద్రుఁడు, నటనమ్మలక్ = ఆశిఖియొక్క నాట్యమును, మెచ్చి, మెఱుంగుఁ గాసెక్ = ప్రకాశమాన మయిన కాసె కొంగును, ముద్రించెను అనక్ = ముద్రాంకితము చేసెనో యనునట్లుగా, వర్తిలెక్ = ఒప్పెను.

వనములో నెమలికి ముణిగిన కుంచెపై బుర్రచి అంటుకొన్నది, అది చెట్ల నీడలలో క్రమ క్రమముగా ఇగిరినది. శరదృతువులో వర్షము లేమిచేత నెమలి అడంబలంపమి కారణంబుగా, కుంచెను విప్పనందున దాని కంటుకొనియున్న యాబురచి అట్లే చెడక యుండినది. అది చూడ నెట్లుండె ననఁగా, నెమలియొక్క ఆటను మెచ్చి జేవేంద్రుఁడు తన మెప్పులకు సూచక మయిన ముద్రను నెమలియొక్క కాసెకొంగుపయిని లక్కలో నొత్తినాఁడో యనునట్లుండెను. — ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

విప్పనికి కర్త శిఖి, — చెడిని అనగా. — 'కలాప' భూషణే బర్హ తూణీరే సంహతా పసి' అమ. 'వర్తిలెక్' - ఇందుల కర్త కలాపము. 'పనిక్' - అడవి నెమలిగాక పెంపుడు దైన యెడల పెంచువారు ఆయడునును తొలగింతురు. 'పర్జన్యఁడు' - 'పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే వా సవే గర్జదమ్బునే' నాగా. — 'మెఱుంగుఁ గాసెక్' - ఆ మెఱుంగుతోఁగూడ ఈముద్రయుం బ్రకాశింపుడు. 'కాసెక్' - 'అడవి వెలయాండ్రు వంభాదు లైన నోరయఁ గాసెకొంగున వారించి గడపఁ గలరు.' మను. 'అడును' - లక్కమునవలె నున్న దనుట. 'కలాపము' జల్లారు, పట్టు, పుష్పలబాటలు లోనగువాని మెఱుంగు గల కాసెవలె నున్న దనుట. ఎండ యనక 'వెలుతు' రనుట శిఖి యెండ నోర్వదు, ఎండలో నుండదు, కాన నయ్యడును ఛాయా శుష్క మైన దనుట. ఎండ కెండినచో పగిలి పోవును, పోవున్నను ముద్ర సని పడదు.

సీ. చక్రప్రసప్రకాశమునకు ఛేనంపుఁ

గొం గిడి గొనగొనఁ గోల్ల గొణగి;

యశ్వనితింబంబు హంసహారమును బ

రాగరేఖాస్వరశేసముగను

జలశాటిపులిసంపుజఘసంబులు జాల

వృస్తవేతసభుజస్వస్తి మిడి,

తనిమతో వెచ్చనై తిలశరస్రతిబింబ

హాసాళి బొమ్మ లుచ్చాస్వసములకు

తే. సగుచు, జెందొవకంటను సలిగి, తమ్ము

లంటు కైయొత్తు పదనత్రి సలరి, కువల

మధులహరి నల్లిఁ జెంది పై మగతసముల

నొక్కడలఁ గూడుచు స్రవంతు లుబ్బు పెనిచె.

గ్రహంతులు = నదులు, చక్రస్థన ప్రకాశమునకు = (కప)జక్కవలు అను కుచముల ప్రకటనకై (అనఁగా-అః కనఁబడుటకై), శ్శేనపుగొంగు = నలు వనెడి శయ్యంటును. ఇది = బార్హి, గొనగొన = గొనగొన అని అవ్యక్తముగా, కోల్లకోల్లగొనగొన పేరి పేరికోల్లచేత, గొనగొన = అస్పష్టముగా నలికే, అశ్వ నితంబంబు = (చాప)రా లనెడు పిఱుందులు గలుగునట్లు (గాను), హంస హంసము = అంచ(బారు) లనెడి ముత్యాలపేరులు గలుగునట్లుగాను, పరాగరేఖా స్వర్ణ రశనముగను = పూఘాళి రాజి యనెడి బంగారపు మొలత్రాడు గలుగునట్లుగాను, జల శాటి = నీ రనెడుపావడ, పులిసంపు జఘనంబుకై = ఇనుకదెన్నె యనెడు మొలమీదనుండి, బాలక = స్రున్త మనచుండఁగా, వ్యన్త వేతన భుజ స్వస్థికలు = చెదరిన (బంధమునకు విశేషణము) నీటిప్రబ్బు లనియెడు బాహువులయొక్క బంధవిశేషమును, ఇది = కావించి, తనిమ లోక = నీరుతెగుట యనెడి విరహకార్యము కలిగి, వెచ్చనై = శరదాతిపమువలన నయిన కాగుట యనెడి విరహతాపము కలవై, తట...లు - తట = బిడ్డలయందఱి - తర = కైల్లు యొక్క - ప్రతిబింబ - ప్రతిఫలనములు (నీటిలోని నీడలు) అనెడి - పానా = సస్యగిరియు - అని = తుమ్మెద లనెడు - తాప్పలు = క్రాటుకచే నల్లనయిన కన్నుల్ని కలిగియు, ఉచ్ఛ్వాసములకు = కలుజు లనెడి ఊపిరి వెల్లుబుచ్చుటకు - అనుచుకొ - అనుకూలించుచు, చెందోపకంటను = ఎఱ్ఱగలువ లనెడికనులచే, అలిగి = కోపగించి, తిమ్మిగొం - తనకమలములను, అంటు = తాండడు - కై = సముద్రపుఁగాలువ యనెడు ప్రసోదోడి - బిత్తు = పల్లవియనెడి-పదనలిక = తమ పాదములకు (సముద్రుఁడు చేయు) ప్రణామముచేతి, అలరి = సంగోపమొగి, కువలమను లహరికొ = కలువలయొక్క మకరంపముయొక్క దెన్దయలచేత, అర్థకొ = సముద్రుని, చెందొకలసి, ప్రేమగతనములకొ = ప్రేమిచేటు యనెడి పూరుసాయిత్రిములచేత, ఒక్కొక్కలకొ = ఒక్కొక్కసమయాన, కూడుచుకొ = కలయుచు, (సముద్రునికి), ఉచ్చు = పొంగు (సంగోపమును), పెనిచెకొ = పర్థిల్లఁ జేసినవి.

సముద్రుఁడు 'సరిత్యుతి' యనుటంచేసి, నడి సముద్రులకు వాయుకా గాయకభావము. శిశువుదులు ఒక్కొక్కతావున అతినిచిట్టము వాక్కించుటకై చక్రవాకము అనియెడి స్తనములప్రకాశము అలెనికనుగవం దనియింగునట్లుగా నులు వనెడి పర్యంటును నిజ లించి బొల్లికోల్లగొనగొనధ్వను లనెడి వ్యాజమున అవ్యక్తముగా ఏమో గొలఁచుచు దటసి, తాబండ్ లనెడి పిఱుందులుగా హంసశ్రేణు లనెడి ముత్యాలపేరులును పూఘాళిరేఖ యను బంగారు మొలత్రాట్లను గలవై, మొలమీదినుండి నీ రనెడి సావడ బాటిపోవుచుండఁగా ప్రబ్బులిచేతులు ఆలింగనార్థము చాచి, శారదకార్యమును విరహకార్యమునోను, శరదాతిప మువలని వేడిమినెడు కలకాఠనోను, తుమ్మెద లనెడుసాంబనంపు టానందబాష్పములతోను, కూడుకొన్నవై, పంటకొలువలకొకై న కలుజు లనెడు నిట్టూర్పుగలవై, ఎఱ్ఱగలువలనెడి యలు కచూపులుదాల్చినవై, సముద్రుఁడు తనకొలువ యనెడుచేతితో తమ తామర లనెడి పాదములను తాకుట యనెడి సమస్కారము చేయఁగా సంతోషపడినవై, కలువల మకరంపపుఁ బెన్దయలచేతి నోయి యాతనిపైఁ బడి, పూరుసాయిత్రిక్షిచే నాతనికి నీరు ఉబుకుట యనెడి యుబ్బులాటను పెంచినవి.---సూపకాలంకారము.

'శ్శేనపుఁ గొంగు బాటు' టను చెప్పట, శరద్భతువునందు శ్శేనము తగ్గిపోవునుగాన; లేదా, శ్శేనము జక్కవలపై నిలువదు గావున అందుచేత; అట్లుచేయుట సముద్రుని కలపించుటకు.

‘కోళ్లకో’-ఇట నజడంబు తృతీయకు ద్వితీయః.చూ.ప్రా.వ్యా.కౌ. ౧౦. అందులకు నిమిత్తము హీనమయిన సాధనహత్రముగా నుపయోగింపడుటయే. — అశ్మనితంబాని సమాసత్రయ మిట సంకల్పక్రియావిశేషముగాఁ బ్రయుక్తిము. “అశ్మనితంబలు హంసహంబులు బుర్రాగ రేఖాస్వర్గ రశనలు నయి” అని పఠించుట మేలు. — శాటి - శాటః = శాటకః -

‘రక్తో హి జాయతే భగ్యో నారీణాం శాటకో యథా’

‘ఘృష్ణతే యో దశాలమ్బా నితమ్బే కనిశేతిః.’

పంచతంత్రము.

‘జలశాటి పులిసంపు జఘనంబుపై జాతి’-

‘దర్శయన్తి శరన్నయ్యః పులినాని శ నెశ్యంతః’

నవసంగమ సప్రదా జఘానానీవ యోషితః.’

రామాయణము.

‘భుజ స్వస్తికము’ - వ్యత్యస్త సంకుచితస్వస్తికాకారభుజయుగళము. చూ. మాలతి. 4(10).

‘జలనిబిడత పత్రై వ్యక్తనిహ్నాన్నతాభిః పరిగత తటభూమిః స్నానమాత్రోత్థితాభిః’

రుచిరకనకకుమ్భ ప్రమదాభగీతుభ్యః స్తననిహితహస్తస్వస్తికాభి ర్వధూభిః’

‘అంకుకం హృత్పతం తనుబాహుః స్వస్తికావసితముగ్ధకుశాగ్రా’

భిన్నశబ్దవలనం పర్యత్రా పర్యవన్తి సభసా దచిరోఽఘా’

మాఘ. 10(43).

‘వేతస’ - ‘అథ వేతసః రథాధి పాష్యమిల సేవా సేవ్యులా’ అమ. ‘వేతసమును హస్తముగా కాలిదానుఁడుకూడ వర్ణించినాఁడు -

‘తస్యాః కిచ్చిత్రైరధృతిమివ ప్రాప్తవానీరశాఖం’

హృత్వా నీలం సలిలవసనం ముక్తరోధోనితమ్బుమ్

ప్రస్థానం తే కథ మపి సఖే లమ్బమానసన్యభాః’

జ్ఞాతాస్వాదో విప్లవజఘనాం కో విహతుం సమర్థః.’

తిటశరప్రతిబింబహానా శ్చ తా అలిఖామ్నా శ్చ అని పోతేను. సోభయపరికర్మధారయము. - ‘బలః

చ్ఛాన్యాసాః పరీవాహాః’ అమ. ‘కువల’ - ‘కువలం దవరే ముక్తాశలే కువలయేఽపిచ’ నానా.

‘మధులహరి నభిప్రేక్షం జెంఁ’ - మకరంసము నీటిపై తేలునుగాన వైవిధ్యము, ‘సప్రవంతులు’ -

సాభిప్రాయము. ‘సంగతసములక్’ - ఏకీకీరు సముద్రములో వచ్చిపడిన వేగములో తోడిదొలి

పైనే యుండును గావున. ‘ఉచ్ఛాన్యాసములకు నగుమక్’ - వడిగావచ్చిన వలపుగతై గావున నిట్టూ

ర్పులు. - ‘జెందొవకంట అలుగుట’ - అలుకచే కంట నెలుపు. ‘అలుక’ - తాను తమకడికురక

తమ్ము అలయించినందులకు. ఇది శరత్ప్రయుక్తతనిమకార్య వర్ణన.

—*యామునప్రభునిదిగ్విజయము*—

వ. ఇట్లు శరత్సమయం బెనంగిన సంగీకృతక్షత్రిధర్మండు గావున దిగ్విజయ

యాత్ర ధర్మం బని యాసీతబలపట్కంబుగా నాకృష్టసామంతరాట్కంబు

గా వెడలి.

౧౮౮

ఎసంగినకోప్రసర్తిల్లగా. అంగీకృతక్షత్రిధర్మండు = స్వీకరింపబడిన క్షత్రియధర్మము

కలవాఁడు (వైరివిజయ ధర్మస్థాపనాది క్షత్రియధర్మము నవలంబించినవాఁడు). యాత్ర=ప్రయా

ణము, ఆసీతబలపట్కంబుగాకో = తోడ్కొనబడిన బలముయొక్క యాటువిధములమొత్తము

గలవాఁడుగా (అటువిధ ములయిన బలముం చోడ్కొని).

ధా త్ర్యంభిమేఖలా'అమ. వాద్యముల్' - యుద్ధమునకుం దరలుసేసలో వాయించువాద్యములు - భట్టికావ్యము. 14 సర్గ.

'కమ్మా నథ సమాదధ్ముః కోఽజై ర్భేర్యో నిజఘ్నిరే,
వేణూ స్వపూరిరే గుఙ్గా జుగుఙ్గాః కరఘట్టితాః,
వాదయాంచక్రిరే ధక్కాః పణవా దధ్వసు ర్హతాః,
మృదక్లా ధీర మాన్వేసు, ర్హతైః స్వే నే చ గోముఖైః,
ఘటాశ్శిశిర్షైరే దీర్ఘం, జహ్రాదే పటఘౌ భృశశమ్.' (2-4).

'ద్విజరాజన్యండు' - యామునాచార్యుండు రాజాపత్యము; కాకున్నను మార్ధాభిషిక్తుండు గావున బౌద్ధచారికముగా రాజన్యం డనుట - 'దిక్' - ప్రాగాం క్రమమున భూప్రదక్షిణముగా జైత్రయాత్ర చేయగలయు నని భర్మశాస్త్రము. 'పాదాతి' = పదాతులసమూహము.

క. జన్మములు చేసి. దానము

ల న్నానాదేశవిపులం కనుపుచు నం

సన్నత సవిశము బహుధో

గోన్నతుండై, యాద మతిచి యుండె నశంకన్.

౧౮౬

జన్మములు = యజ్ఞములు, చేసి, దానములన్ = యడకమహాదానములులోనగు నీవిచేత, నానాదేశ - విపులం = ద్రాహ్మణ్యాలను, తనుపుచున్ = తృప్త్యలం గావించుచు, సంపన్నతన్ = సంపదగలవాడనుటచేత, అనిశము = ఎల్లప్పుడును, బహుధోగ్ = ఉన్నతుండై = పెక్కునుఖానుధవములచేత అధికుండై, అశంకన్ = నిర్భయముగా, యాద మతిచి = నిర్విచారముగా, ఉండెన్ = వర్ధిల్లెను.

తా. - జ్ఞానభక్తి విరాగ్యములను మఱచె ననుట.

వ. 1. మఱియు సతనిరాజ్యంబునం గనవుం గఱచి చే యెత్తి మొఱివెట్టుట కగులయంద, 2. యట్లునవడ వెడల బట్టి త్రోయుట వెడవెడం బోవుపల్లవులం బండువ తలంటులకు నింటికిం దెచ్చునణ్యాంగనాభ్రాతలపరిహాసచేష్టలయంద; 3. సున్నమెత్తుటయుం బట్టుకారులంబట్టుటయు సాధసావ్యభూషాదినిర్మాణంబులయంద; 4. కాసెకట్టుటయుం గట్టిదాల్చుటయుం గృకవాకుల కలహంబులయంద; 5. యతుల్యతులనాదిఘ్నజాదిదోషంబులు జాంబూనద పరీక్షాదులయంద; 6. సేదేనియుం గన్నువేయుట మృదంగాదివాది త్రంబులయంద; 7. ధాతువాదంబులు తఱచగుట శాబ్దీకులయంద; కాక, యితరస్థలంబుల లేకుండ రాజ్యపరిపాలనంబు నేయుచుండె.

౧౮౭

(1). కనవుకఱచుటయు, చేయెత్తి మొఱియిడుటయు, ఇవి యుద్ధపరాజితుండు శరణము వేడుప్రకారములు, - ఇవి యేనుఁగునకు స్వాభావికచేష్టలు (ఏనుఁగుపక్షమున - చేయి =

కుండము. మొఱపెట్టుట=ఘోంకారము చేయుచుండుట.); ఇవ్యాకృతమున అంతట పరిసంఖ్యా లంకారము—

‘పరిసంఖ్య యొక్కటఁ గాదని । పరమున వస్తువు విధింపఁ బరఁగును; దీపో

త్కరములనె గాక స్నేహము! తరుణులయెడ నించుకేని తఱుగని దాయెకో’. అలం. పరాజయములు లేవు, కావున తరుణులొచ్చుట లేదు.

(2). అట్లువడ మెడఁబట్టి గ్రోయుట మైత్రీకోపములకు సామాన్యము.-పఠ్యాంగ నా భ్రాతల = వెలయాండ్ర సహోదరులయొక్క-పల్లవులక = విటులను. కొట్లాటలులేవు, పండు గలుమెండు.

(3). నున్నము ఎత్తుట, మోయించుట - దండులకు ఒకశిక్ష. (మేడలకు నున్నము-అనఁగా గచ్చ-పూయుదురు.) పట్టుకార్లతో పట్టుట చండన విశేషము. శాధ=మేడలు-సౌవర్ణభూషా= బంగారునగలు (సొన్నాగులు నగలను పట్టుకార్లతో పట్టుదురు.) - దుష్టులులేరు, కావున శిక్షలు లేవు. జను లైశ్వర్యసంపన్నులై అలంకారములు సేయించుకొనుచుండి రనుట.

(4). కానె కట్టుటయు, కట్టిదాల్చుటయు జోదులకృత్యములు: కోడిపందెములలోను ప్రసిద్ధములు.—జనులలో కోరికలుమున్నవి, ఉత్సాహముతో కోడిపందెములు చిత్తగించు చుండి రనుట.—కృకవాకు కలహంబులు కోడిపందెములు.

(5). అశు...బులు - అశుల్య - సమసుకొని వానిని - శులనా = సమముసేయుట - ఆది - లోనుగాదుల - ఇచ్చుకోలులోను పుచ్చుకోలులోను సరిపఱుచుట - ఘర్షణ ఒరయికచే వన్నె నెఱుంగుట లోనగునవియు-అచోక్షింబులు-అనఁగా, రూపాయతూనికయని అరరూపాయ తూనికయే యిచ్చుట. జాంబూనద పరీక్షాగల ముండ్ = స్వర్ణశోభనాదులయందే.

(6). కన్ను వేయుట = అన్యులవస్తువును అధిలక్షించుట (మృదంగాదులకు వాద్యముఖము నకునడుమ నల్లగా బిల్లవలె నొకగట్టి పూత వేయుట).

(7) ధాతువాచంబులు = మోసములు (ధూవాది ధాతువులను గుఠించినవాచములు), కాబ్దికులు = వైయాకరణములు...

తే. తివ్వితామహుఁ డైననాథముని శిష్యుఁ

డైనశ్రీపుండరీకాక్షుననుగుశిష్యుఁ

డైనశ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁ డొక్కడనదు

పరమగుగుప్తాస్త్రిసకు నిట్టిబంధ మెట్లు?

౧౮౮

తత్పితామహుఁడు = ఆయాము నాచార్యుని తండ్రితండ్రి, విస - నాథమునిశిష్యుఁడు = నాథమునాచార్యునికి చాత్తుఁడు, విస - శ్రీరామమిత్రాఖ్యుఁడు = శ్రీరామమిత్రుఁ డనుపేరు గలవాఁడు, ఆర్తిక = పీడితో (మనంబున వెగు లొంది), ఇట్లుచింతించెను, తనదు పరమ గురుపాత్ముఁడకు=తన యాచార్యుని యాచార్యునిపుత్రపుత్రుం డయినయామునాచార్యునికి, ఇట్టి బంధము = ఇటువంటి రాజ్యభోగ రూపమయిన సంసారబంధము, ఎట్లు=ఎలాగున సంభవించి నది. 194 లో ‘అని వితర్కించి’ అనుదానితో నన్వయము.

ద్రావిడములో పుండరీకాక్షయోగికి 'అయ్యకొండా' అనియు, శ్రీరామమిత్రునికి 'మనక్కాశనంబి' అనియు పేరులు. — 'ఛాత్రాస్తే వాసిన్ శిష్యః', 'అభ్యాసే అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ' అను.

ప. యోగసామ్రాజ్యంబు మఱచి సామ్రాజ్యంబునం దానక్తుఁ డయ్యె; నట్టి మహాత్మువంశంబునం బుట్టిసట్టి యితం డిట్లగుట యతివ్యతిక్రమంబు. ౧౮౯
(ఈ యామునుడు), యోగసామ్రాజ్యంబు = శక్తిజ్ఞానవ్రపత్తులచే త్రివిధమైనయోగము యొక్క ధ్యైశ్చర్యమును, మఱచి = స్మరింపక, సామ్రాజ్యంబునందున్ = సమ్రాట్టునిభావ మందు, ఆనక్తుఁడు = తేగులు కొన్నవాఁడు, అయ్యెన్ = ఆయినాఁడు, అట్టిమహాత్మువంశంబు నన్ = అట్టిమహాత్ముండైనశ్రీమన్నాథమునిసంతతిలో, పుట్టినయితఁడు, ఇట్లగుట = యోగము మాని రాజ్య తంత్రమందు తనల్కొనుట, అతివ్యతిక్రమంబు = మిక్కిలి అతిక్రమము.

'సమ్రాట్టు' — 'యే నేష్టం రాజనాయేన మణ్డల శ్రేష్ఠర శ్చ యః
శాస్త్రీయ శ్చాజ్ఞయా రాజ్ఞః స సమ్రా డితి కథ్యతే.' అను.

సీ. నృపశైలస్థురవారిఁ ద్రిపవణస్నానంబు

సింహుఁ గావించి, పూర్వార్థముఁ దీర్చి,

యేకాంతగుహ త్తత్త్వటీకుఁజాపనమున

నుండి, లక్ష్మీశాస్త్రిపుండరీక

మంకురత్పులక హావాశ్రుకపరపు

మృగమున భావించి. నవిత దిరుగ

యజ్ఞోపవీతవద్మాక్షరూపికలతో

యోగవ్యక్తఁ గూడి యురము మెఱయ,

జే. శౌరిఁ నర్థరణీంద్రసాస్త్రవ్యుఁ గొలిచి,

నఖయు నాలర్య శాక మంచితము నండ,

ని ల్ముకుందున కర్పించి, వేల్చిఁ దీర్చి,

యట్లు తనుయాత్ర నడపు ము న్నితనితాత.

౧౯౦

మన్ను = పూర్వము, ఇతనితాత = ఈయామునుని పితామహుడైన శ్రీమన్నాథముని, నిష్ఠన్ = నిశుముతుతో, నృపశైల స్థురవారిన్ = ఘటికాచలముయొక్క సెలయేటి నీటను, త్రిపవణస్నానంబు = మూడు సవనంబులయందును (వేళలయందును) స్నానమును, కావించి = చేసి, ఆహ్వాకము = పగలు చేయవలసిన సంభ్యావందనాదికృత్యమును, తీర్చి = సెఱవేర్చి;

ఏకా... నన్ - ఏకాంతగుహ = విజనమైన గుహలు కలదైన - తత్ = ఆవృషశైలము యొక్క - తట్టి = దరులయందు - మత ఆసనమునన్ = దర్భాసనమునందు, ఉండి = కూర్చుండి, లక్ష్మీ...ము - లక్ష్మీశ = మహాలక్ష్మీకి భర్తయైన శ్రీమన్నారాయణునియొక్క - అంఘ్రిపుండరీ

కము=పద్మమువంటి పాదమును, అంకు...పు-అంకురతో=మొలచుచున్న-పులక=గగుర్పాటును-
హర్ష అశ్రువు=ఆనంద బాష్పములును గలవాఁడు, వి, దహరపుష్కరమునకే=హృత్పండ్రికము
నందు, భావించి=ధ్యానించి, సవిత=నూర్వండు, తిరుగక=పడమటికి మరలఁగా, యజ్ఞో...
తోక-యజ్ఞోపవీత=జన్నిదముయొక్కయు-పద్యత్తు=తామరగింజల-మాలికలతోక=సేవకము
లతో, యోగపట్టిక=యోగధార్య మయిన పట్టుపట్టెను, కూడి, ఉరము = తొమ్ము, మొఱ
యక=ప్రకాశింపఁగా, తత్...దు - తత్ = ఆ - ధరణీధ్ర = కొండయొక్క-వాస్తవ్యక=
నివాసియైన - శౌరిక = నారాయణుని (మందరబాహుస్వామిని), కొలిచి = సేవించినవాడై,
సతీయుక = పతివ్రత (యైన తద్భార్య), అంచుము = ప్రశస్త మయిన, అలర్క శాకము =
ముండ్లముపైకూరను, వండక=పచనము నేయఁగా, (దానిని) ఇల్ల ముకుందునకుక = ఇంటి (తన
గృహ దేవతార్చనలోని) నారాయణమూర్తికి, ఆర్పించి = ఆర్పణముచేసి = నివేదన గావించి,
వేల్చిక = హోమమును (అగ్నిహోత్రమును), తీర్చి - నెఱవేర్చి, ఇట్లు = ఈప్రకారముగా,
తనుయాత్రక = దేహయాత్రను, నడపుక = జరుపును.

ఇతనితాత యైన శ్రీమన్నాథమునియొగి ప్రతిదినము ఘటికాచలమందు నెలయేట
నిష్ఠతో మూడువేలయందును స్నానము చేయును. ఆహ్నికముం దీర్చుకొని, ఆకొండవరిని
ఏకాంతగహయందు చర్చాసనమునందుఁ గూర్చుండి, లక్ష్మీపతియొక్కచరణకమలమును ఆనం
దముచే ఒడలు గగుర్పొనుచుండ బాష్పములు రావచుండ హృదయకమలమందు ధ్యానించి,
అపరాహ్మము రాఁగానే జన్నిదముతోను తామరపూలతాపకముతోను యోగపట్టుముతోను
తొమ్ము ప్రకాశించుచుండఁగా నేగి, ఆకొండలో నివాసియైన మందరబాహుస్వామిని సేవిం
చుకొని వచ్చినవాడై, ఇంట పతివ్రతయైనభార్య ముండ్లముపైకూర వండఁగా తనదేవతార్చన
లోని నారాయణమూర్తికి దానిని నివేదనచేసి, అగ్నిహోత్రముం గావించుకొని, యావిధమున
దేహయాత్ర గడపుచుండెను.

‘త్రిపవణము’=మూడుసవనములు = మూడుస్నానములు; ‘ఆహ్నికము’ - అహస్సన
(=పగలు) చేయవలసినకర్మ. ‘పుండరీకము’ - ఇచట కమలయాత్రపరము. ‘పుష్కరము’ -
‘పుష్కరం కరిహస్తాగ్రే వాచ్య భాణ్యముశేబలే వ్యోమ్ని శిర్షభలే పద్మే తీర్థాపధ విశేషయోః’
అను. ‘సవిత’-‘తపనః సవితా రహిః’ అను. సవితృశబ్దము. ‘యజ్ఞోపవీతపద్యత్తుసమాలికతోడి’
-మాలికలతోడి యని బ.వ.ఉండవలయు; అట్లు పఠించిన ఛండస్సు తప్పను; కానన ‘మాలిక
లతో’అని మార్పుచేయబడినది. ‘శౌరి’- శూరు-పానెడి యాచనని గోత్రాపత్యముగాన. శ్రీకృ
ష్ణుడే నారాయణుడు-‘ధరణీధ్ర’-‘శైలే భూభోగ్యధరా ధ్రో-పికా.క.ల.‘అలర్కశాకము’-
ముండ్లయుచ్చిత అని కొందఱు; ఇది జ్ఞానవైరాగ్యకారి.

క. తొడిఁబడి, విషయాతురు సవి

విషు మనియెడుకంటఁ గలదె వేటే పగ?నే

ర్పడరఁ గథాదుల నొకవెం

బడి దోఁపం బలికి మైత్రిఁ బాపుట యొప్పుక.

౧౯౧

తొడిఁబడి = తొట్రుపడి, విషయ ఆశురుక = శబ్దాదులయినయింద్రియాగ్రములచేత,
ఆశురుక=రోగియైనవానిని (అనఁగా-అవి లేనియెడ దుఃఖపడువానిని - విషయాస్తవ్య ననుట),

చోని పులకమున 60 అంశాలి ? గుడి పాక పాటు

అవి = ఆవిషయములను, విడుము = అనియెడుకంటె = వదలు మని యుపదేశించుటకంటె, వేతే పగ = ఇతరమైన ద్వేషము, కలదే = లేదు, నేర్పు = నిపుణత, అడరె = ఒప్పునట్లుగా, కథాదుర్గ = కథలు లోనగువానిచే, ఒకవెంబడి = ఒకక్రమమున, లోప = అతనికే తెలిపి వచ్చునట్లు, పలికి = వచించి, మైత్రి = విషయముమీదియాసక్తిని, సాపుట = తొలగించుట, ఒప్పు = తగును.

విషయాసక్తుని వివిధముగా బాగుచేయునం జెలియక, త్వరపడి వానిని (=విషయములను) వదిలించి అనిబోధించుటవలన అతనికి ఆదేశికునిమీద గాట మయినద్వేషము కలుగును. మఱి ఏమి చేయవలయు ననగా అతనికే తెలివిగలిగి వానిని విడిచిపెట్టునట్లుగా కథలు లోనగు వానియాలముగా బోధింపవలయును. విషయములు అయిదు.—శబ్దస్వరూపరసగంధములు.

౩. వసుధం బుత్తాదికచు

ద్వైపనమునై తమును నెండ్రి నారించుటకున్

వసపడ దెలు, మఱి రాజ్య

న్యసనము నారంప నెంతనాడెన్వ్యాడున్?

౧౯౨

వసుధ = లోకములో, తండ్రి, పుత్రి ఆక దుస్వైపనము నైతము = కుమారుడు లోనగువారియొక్క చెడు నానక్తికూడును, వారించుటకు = మాన్పించుటకు, వసపడదెలు = వశముగాక యుండగా, రాజ్యన్యసనము = రాజత్వాసక్తిని, వారింపన్, ఎన్వ్యాడున్ = ఎవరైనను, ఎంతనాడు = ఏపాటిసమస్థాడు,

లోకములో, కన్నతండ్రియే తనపుత్రిదులస్వల్పదుర్వైపనములను మాన్పలేక యుండగా, పరుడెవడో రాజ్యన్యసనమును మాన్పుటకు శక్తుడనునా? కానేకాడని భావము.— కావ్యాగ్రాపత్యలంకారము.

‘క ముఖ్యముచే నన్యాగ్రామననము కావ్యపూర్వకాగ్రాపత్యే’

నీమోవి బంధుజీవము! నే మాలుదు నన్యజీవ మెడపుటయరుదే.’

ఆలం.

‘న్యసనము’ ఏడు - ‘పానం శ్రీ సృగయా ద్యుతిం వాక్పరుష్యం దణ్డపారుష్య మగ్ధ దూషణమ్.’

ఆ. నల్ల గ్రోల నిచ్చి పెల్లనె చివ్వంగి

నోటి జింక దివియు నేరు పొదవు

వేటకాడువోలె విషయాళివలన ద

తృష్ణ దీర నిచ్చి త్రప్పు టొప్పు.

౧౯౩

నల్ల = రక్తమును, గ్రోలనిచ్చి = త్రాగనిచ్చి, పెల్లనె = నింపాడిగా (త్వరపడక యనుట), చివ్వంగినోటిజింక = సిపంగినోటునున్న యిడ్డిని, తిపియు నేరువు = లాగునట్టి నైపుణి, ఒదవు వేటకాడువోలె = కలిగియున్న మృగయునివలె, విషయ ఆళివలన = విషయ సమాహము వలననుండి, తత్ తృష్ణ = ఆతనియాసను, తీఱనిచ్చి = తీటునకు ఊరకుండి పిమ్మట, త్రప్పుట = మరలించుట, ఒప్పు = పంచియుపాయము.

జింకను గొంతు కొటికి నెత్తురుత్రాగుచున్న సివంగిని త్రాగుచున్నప్పుడే తఱుమఁ బోయిన నది జింకను ఈడ్చుకొనియే పోవును, తఱుమువానిని మీఁదఁబడి చంపనుం జంపును; కావున అది తనవితీరి నెత్తురు త్రాగినపిమ్మట జింకం దెచ్చుకొనుట మంచిది. దానికొంటుచే నయిన గాయమునకు మంచుచేసి జింకను చావకుండం గాచుకొనవచ్చును.--ఉపమాలంకారము.

ఇట, వక్త తాను వేటకాని వంటివాఁడు, విషయగ్రామము ఘాతక మైన సివంగివంటిది, యామునప్రభువు జింకవంటివాఁడు రక్షణీయుఁడు; విషయగ్రామము ఇతనిని లోఁగొనుట సివంగి నెత్తురు త్రాగుటవంటిది, విషయగ్రామము ఇతనిని వదలుట సివంగి తనిసి జింకను వదలుట వంటిది - అని సాదృశ్యమున కవివివక్షను అనుసరింపవలయును.

న. కావున, నట్లయిన నితని నింక నుపేక్షింపరా; దుపాయంబునఁ జొచ్చి యొక్క రీతిం ద్రిప్పవలయు; నుర్వి నాహార దోషంబు విజ్ఞాననాశంబునకు మూలం; బని వితిర్కించి.

౧౯౮

కావునఁ, అట్లయినను = అట్లు ఓర్చియుండుట మంచియుపాయమే అయినను..., చొచ్చి = మనస్సున కెక్కి,... ఉర్విఁ = లోకములో, ఆహారదోషంబు = తినుపస్తువుల చెడు గుణము, విజ్ఞాననాశంబునకుఁ = తెలివితెడుటకు, మూలకారణంబు = మొదటి హేతువు, అని వితిర్కించి = ఇట్లని యాలోచించుకొని ఈతత్కము గూఁప సద్యములో నారంభమయినది, ఇందు ముగిసినది.

క. ముల్లు దలకొననినవకపుఁ బల్లవములతోడి ముక్తిభామచెవులకుం

బల్లేరుఁబువ్వులగుపువు! లుల్లసిలుసలర్కశాక మొదుగుగఁ గొనుచుఁ.

౧౯౯

తే. తెచ్చి, యొకవైష్ణవుఁడు కానుకొచ్చె, సనుచు

బాససపు బాడబులచేతఁ బంపుటయును,

నతఁడు ప్రియపడి వండించి యారగింపఁ

దెచ్చు నిచ్చు, గొన్నాల్లి తెచ్చుచుండ.

౧౯౯

ముల్లు, తలకొనని = తలనూపని (పొడమని) - నవకపుఁబల్లవములతోడఁ = మృదువులైన చిగుళ్లతో, ముక్తిభామచెవులకుఁ = ముక్తి (మోక్షము) అనెడి సుందరియొక్క కర్ణములకు, పల్లేరుఁ బువ్వులు = పల్లేరుఁబువ్వులనెడి తోడవులు, అగుఁపువ్వులఁ = పుష్పములతో, ఉల్లసిలు అలర్కశాకము = చెలువారుచున్న ముండ్లయుచ్చింతకూరను, ఒదుగుగఁ = సమృద్ధిగా కొనుచుఁ = సమకూర్చు; - యాపకాలంకారము.

తెచ్చి, ఒకవైష్ణవుఁడు కానుక ఇచ్చెఁ అనుచుఁ, బాససపు బాడబులచేతఁ = వంట బ్రాహ్మణులచేత నిచ్చి, పంపుటయును = (అశ్రీరామయోగి యామునప్రభునకు) పంపఁగా, అతఁడు = ఆయామున ప్రభువు, ప్రియపడి = ఆసగొని, వండించి, ఆరగింపఁ = భుజింపఁగా, నిచ్చుఁ = ప్రత్యహము (దినము తప్పక), కొన్నాల్లి, తెచ్చుఁ = (శ్రీరామయోగి) తెచ్చుచుండెను; ఇట్లు, తెచ్చుటయుఁ = తేఁగా.

ముక్తికాంతవీనులకు పట్టేరులువ్రు లెడి యాభరణములైన పువ్వులతోడ ముండ్ల యుచ్చితకూరను, ముల్లు ఇంకను మొలవనట్టి లేతదానిని, సమృద్ధిగాఁ గొనిపోయి యామున ప్రభుని వంటబ్రాహ్మణులచేతి కిచ్చి, 'ఇదియొక బ్రాహ్మణుడు వడినవారికి కానుక పెట్టినాడు' అని వారిచేత చెప్పింపఁగా, ప్రభువు గానిపై ప్రియపడి వండించి భుజించెను. ఈప్రకారము ఆయోగి దినము తప్పక ఇచ్చుచుండెను. ఇట్లు కొన్నిప్పుడు జరుగఁగా, 'నవకము - ఉధ. దే. వి. = మృదుత్వము' శ.ర. 'అలర్కము = ముండయుచ్చిత' శ.ర. - బాసనము మహాసశబ్దము నకు వై. - 'బాడములు' - 'ద్విజా త్యగ్రజన్మభూగేవ బాడబాః! విప్ర శ్చ బ్రాహ్మణః' అమ. వ. ఒక్కనాఁడతండు భోజనసమయమున సకలశాకాస్తావనంబు నేయుచు వచ్చి, తచ్చాకంబు సంజుచుం జలించుకొని, 'సేతదానేతయగు భాగవతు భోజనానంతరంబ మమ్ముం గాన్పింపు' యని పలికి, పాణిపాదప్రత్యేష నాచ మనానంతరంబ యతనిం గాన్పించుకొని, సమస్కరించి, వచ్చిన ప్రయోజనం బడుగుటయు, నతం డిట్లనియె.

౧౯౭

అస్తాదనంబు = రుచిచూచుట. తత్ శాకంబు = ఆమలర్క శాకమును, సంజుచుక్ = సంజుకొనుచు. ఏతత్ ఆనేత = దీనిని తెచ్చువాడు. భాగవతుక్ = భగవద్భక్తుని. పాణిపాద ప్రత్యేషనము = (ఎంగిలి) చేతులను పాదములను కడుగుకొనుట. ఆచమనము - చూపుడుప్రేలు పాడవుగా నిలిపిన పుడిసిట జలముగ్రహించి మూడుమాల్లు పుచ్చుకొనుట. ఈమలర్కశాక దానవృత్తాంతము కవ్యసూరిచరితంబున, నిమిత్త భిన్నముగా నున్నది.

'తం రామవిశ్రోతభ్యగమ ద్విసేతుం స్వచిత్తభేల త్వరహర్ష దానాత్ |
అలర్కపత్త్రం తదభీష్ట మాషణ్ణాసం కరే ప్రాదిత పాచకస్య.
విలోకనం దైవశాస్త్ర తస్య యత్నేన చాపం మహా తేతి భిన్నః |
య ప్రాప్సి నాదిక్ష దలర్కపత్త్రం తస్మిన్ స పోరోగవ మి త్యువాచ.
నాస్మిన్ దినే దత్త మలర్కపత్త్రం త్వయా కథం వాగ్యవహరహేతోః...'

[విమ్బుట యామునప్రభువు పాచకునివలనఁ బత్త్రసేతువు విని రప్పించి అతనితో సంభాషించెను. అనంతర వృత్తాంతమందు]

'స్యస్తో నిగూఢం భవదీయపూర్వై వ | ర్విధి క్మయి ఘోస్యతి తం గృహేణ,
స యామునేయేన నమం మహాత్మా | సమాసచ ద్రుఢపురం గరీయః,
తం నేవధిం వో జగదేకకన్తం | రక్షేత్తు ముద్దామదయామ్మరాశిమ్
ప్రాచర్యయ త్తం భవదీయపూర్వై వ | సుహర్షితోయం నిధి రి త్యముష్యేత్.'

మీపెద్దలు గూర్చిన దనుట యామునప్రభువు తన సొత్తేగదా అని శ్రద్ధతో విని సాధించుటకై తప్పక కడంగునుగాక యని.

క. 'మీపెద్దలు గూర్చినవి! ఔవ మొకటి సహ్యాజాల సింధు జలంత

ర్వీపమున నుండ నీకుం! జూపంగా వచ్చితిని ఎనుమతీనాథా.

౧౯౮

వసుమతీ నాథా = పుడమి తేడా, మీ పెద్దలు = మీ పూర్వులు, కూర్చిన నిత్యేపము = కూడబెట్టి (భక్తితో గొలిచి ఆనియు) ఉంచినది, సహ్య...నక - సహ్య = సహ్యపర్వతములో - జాత = పుట్టిన - సింధు = నదియొక్క - జల = నీటి - అంతః = నడిమి - ద్వీపమునక = దీవిలో; ... 'నేవించినదేవుడు' అను వాక్యార్థమునకు మాటుగా కూర్చినది యని ప్రతిబింబమును ప్రస్తుతమందు చెప్పినందున లబితాలంకారము.

'వచనీయ ప్రతిబింబము! రచించిన బ్రకృతియునఁ జగదు లలిత మనక'.

విచికిలగంధికా కేతువు! రచించుచేద వీవు గత శరయున కనఁగాక.' అలం.

క. నా కేటికి నిత్యేపము | నాకు, నిధియు నాకరంబు సరనాథుల సా

మ్రే కాన విన్నవించెద, | నాకర్ణింపుము తదీయ మగువిధ మెల్లక. ౧౯౯

నాకు నిత్యేపము ఏటికి నాకు = నేను స్రభవము నాకు సమస్తంబును కలదు - ఈనిత్యేపము నాకేల - అనకుము..., అకరంబు = గని..., తదీయము = దానికిం బెందినది...

'నాకుము' - 'అనకుము'నకు యాపాంతరము చూ. 'నా నావే భవబంధములో చెలువవేయోదేవకీనందనా' - శు. హరి 2, 129). 'అనకునకుమలకు ముక్తిత్తులు పరంబులగు నపుడుకానా కానలు విభాషనను'. బా.వ్యా. క్రి.రూ.

సీ. స్ఫటల మను స్థ్రాళి శాంత మై క్వేత మై

నన్దిత్రాఁ చొక్కటి చుట్టయుండు;

రత్నోగ్రహీత మన్మథ తొల్లి గల, నది

పొలయ నం దే జాటు నెలుగు గాని;

యేచాటిబలి మైచు జేసడు బ్రాణిహిం

సాదిపూజనముల కానపడదు;

తననెలుం గొగి నిరంజనకృష్ణీనె లక్ష్య

మై యుండు, నయ్య నింతెంత గాదు;

తే. రత్న మొక్కటి పై సనన్ధంబు మెఱయు;

గలదు పద్మంబు శంఖంబు; పలుకు లేటి

కక్షయ, మనంత, మాద్య మేకాంతమంద,

భూప; సీ కొక్కనికె కాక చూపరాదు.

. ౨౦౦

క్రీరంగనాథుని నిధిగా చెప్పినాడు గావున నిధిధర్మములను ఆయనయందు స్లేషభంగిచే వర్ణించుచున్నాడు:—పాము చుట్టుకొనియుండుట, రాక్షసులు స్వీకరించియుండుట, బలిం గోరుట, వెలుంగు కలిగియుండుట, సాంజనప శేషదృష్టి కగపడుట, రత్నము లుండుట, మహా సంఖ్యగల ధనము అం దుండుట—ఇవి నిధిధర్మములు:—

భూప = ఓయిరాజా, (మదుక్త మయిన యానిధిని), స్ఫటలక్ = చడగలయందు, మణుల్ = రత్నములు, క్రొలక్ = ప్రకాశించుచుండగా, శాంతమై = ప్రసన్నమై, శ్వేత మైనట్టి త్రాచు ఒక్కటి = ఒక తెల్లత్రాచుబాము, చుట్టియుండుక్ = పరివేష్టించియుండుచు, (శ్రీరంగ నాథస్వామి మణిప్రభాసమాన సహస్రకాథరుండును, శ్వేతవస్త్రండు నై చుట్టచుట్టు కొనియుండు శేషాహిపై శయించియుండు ననుటయు);

రక్షో గృహీతము = రక్షస్సుచేత స్వీకరింపబడినది, అనుప్రథ = అనెడు ప్రసిద్ధి, తొల్లి = పూర్వము, కలరు = ఉండెను, (అయినను ఇప్పుడు), ఆది-ఆరక్షస్సు, అందుక్ = అనిధికడు, ఏడు ఆఱునెలలు గాని = సంవత్సరమునకో ఆఱుమాసములకోగాని, పాలయదు = (కడమ కాలములయందు), చేరుదు. (ఓభీషణుండు దానిని సంవత్సరమునకో ఆఱునెలలకో ఒక నాడువచ్చి సేవించుకొని పోవు ననుటయు);

ఏపాటి బలి యైనక్ = ఏమాత్రపు పూజకైనను, చేపడుక్ = వశ మగును, ప్రాణిహింసా ఆది పూజనములకుక్ = జంతువులను చంపి ఉపహార మొసంగుట (నరప్రభృతిబలులవైచుట) లోనగు నర్చనలకు, అవపడు; భక్తిపూర్వకమైన సాత్త్వికపూజ, కొంచెమే అయినను దానికి సంతసించి వర మిచ్చునుగాని తామర పూజకు ఎంత ఎక్కుడుదాని కైనను అనుగ్రహింపఁ డనుటయు);

తనవెలుగు, బిక్ = చక్కగా, నింజన దృష్టికినై = నిర్ద్యంజనము లేనికంటితే, లక్ష్మ్య మై = అగపడునదై, ఉండుక్, ఆయుక్ = అట్లులేనను, ఇంత అంత కారు = కొంచెము గాను, (రంగభూముని మహమ్మ - నింజనం దెవఁగా పరమాత్ముండు గావున - పరమాత్ముని భి చేత భ్యానించినదేగాని తెలియదు, మఱియు, ఆమహమ్మ అంతత మయినట్టిది అనుటయు);

క్షై = అనిధిమీఁద, అనన్యము = వెలిలేనిదైన, రత్నము ఒక్కటి = ఒకమణి, మెఱయుక్ (కాస్తుభమణి యుర్విస్థలమందు దీక్షించుచుండు ననుటయు), పద్మంబుకలరు = పద్మసంఖ్యగల (ధనము) వరహాలు ఉన్నవి, శంఖంబు = శంఖసంఖ్యగల (ధనము) వరహాలు ఉన్నవి, (నాభి యందు పద్మ మున్నది - కరియన పాంచజన్య మున్నది - అనుటయు); పలుకు లేటికి = పెక్కు వర్ణన లేల, (అది), అక్షయము = తఱుగనిది, అనంతము = అపారము, ఆద్యము = శ్రేష్ఠమైనది, (నాశములేనివాడు - స్వవ్యాపి పురాణపురుషుండు - అనుటయు), నీ కొక్కనికై కాని - (నీది గావున) నీకు తప్ప మఱి ఎవ్వరికిని. చూపంగుడు = చూపఁగూడదు, (ఏకాంతమందు నీకు తద్ర హస్యము నుపగేళింప వలయు ననుటయు); శ్లోఘ్నహాపకము.

అనిధి సామాన్యనిధివలెఁగాక స్వార్థమై యున్నది; మట్టినిపాము శాంతము, రక్కనుండు నిరంతరము దానిం గాచుచుండఁడు, ప్రాణిబలి వలన, అంజన మక్కలులేదు, వెలుగు అమితము, పై నేమహారత్నము. దీన నొకదాననే పద్మ శంఖము బున్నవి. — అని వ్యతిరేకాలం కారంబునం గలదు.

‘స్ఫటలమణుల్’ - వేయిపడగలును వేయిమణులును, - ‘వేయిమానికపు నివ్వెలతోడఁ బడగలు మ్రొల్పు నేదేవునిమలకపాన్పు’ ఉ.హ. 2 (144).

‘శ్వేతమై.’—‘ఆతన్వానం భుజగశయనే కామపి ఔమగారే

నిద్రామంద్రాం నిఖిలజగతీరక్షణే జాగరూకామ్.’

భోజ.

‘శుభ్రాణి భారతీ ధర్మశే షేత తరుణేంద్రవః.’

కా.క.ల.

“విభీషణుడు.—‘విభూషణోఽభూర్ధర్మాత్మా భక్తానా మగ్రగః ప్రభుః,

శ్రీరామచన్ద్రో ధగవాక్ నీతయా లక్ష్యణేన చ;

త త్రాహూయ రఘుశ్రేష్ఠో విభీషణ మరిష్టమమ్,

దదౌ పూజాం స ఇత్వాకోర్హరే రంశా త్తు ముక్తిదామ్.

సోఽపిపూజాం సమాహూయ గచ్ఛం స్తస్మై ప్రణమ్య చ

చంద్రపుష్కరిణీతీరం ప్రాప్తవాన్ ధర్మనాన.

తత్ర శక్కానివృత్తిస్థం తం దేవం తు శుభే తతే,

నిశీ ప్యాచమ్య వై గన్తు శుద్ధాత్మా హ్యవ్యయేష సః

త ముక్థాపయశుం గృహ్యన్ శశాక విభీషణః.

‘విభీషణ మహాభాగ, శ్రుణు మే పరమం వచః,

అత్ర మేఽస్తు వసే వాసః కావేర్యా పరివృత్తే;

అ త్రైవాగత్య మాం నిత్య మర్చయ త్వం విభీషణ,

షణ్మానే వాఽపి సౌలస్థ్య ప్రత్యస్థ మథవా మయః.”

శేషధర్మ.

‘శభ స్త్వహా నిశా ! లలాటాస్థ స్పృష్టియాం తు సంఖ్యా కలయ కమ్బుః’ నానా.

‘పశ్యేన్ద్రీ పశ్యతే పూహ నిధి సంఖ్యాస్తరే మ్మతే’ మేదిని.

నారాయణుడు కేల పశ్యమం గూడగరించును?—

‘పాశాఙ్కుశాహిషం పాకకపాలపూర్ణః | ఖట్వాస్త్రశభశరణాపయంతై స్థపన్తి

అన్యోన్యహస్తకత్వైః కతి మూర్త్యైదాః | శమ్యాన్తరే రపి గదారిసగోజశక్తః.’

లీలావతి.

వ. అని విన్నవించిన సంతసించి, సేరాసమేతుండై యతండు మున్నగు శ్రీరం
గంబున కరిగి కావేరీచంద్రపుష్కరిణాలం గోళం బాడి రంగనాథు సేవించి
సాధిప్రాయంబుగా వరదం గూర్మించిన వతం డిట్లనియె. ౨౦౧

క. ‘మీపెద్దలు గూర్చినది తేచ మ్మిది గో మ్మటంచు శ్రీరంగవతి

శ్రీపదయుగ్మము జూపిన నాపృథ్వీపతిహ కాపాత వృభిముండై. ౨౦౨

గూర్చిన=కూడఁడెట్లైన (దేవుడో ధర్మిగో కొలిచిన). శ్రీరంగవతి శ్రీపదయుగ్మము =
లక్ష్మీసమేతుండైన రంగనాథునియొక్క శోభాయుక్త పాదద్వంద్వమును. ఆపృథవీపతి = యా
మునభూపతి, హతాత్ అపాస్త భ్రముడు = బలాత్కారమున ఎడలింపఁబడిన ప్రమాదము
కలవాడు.

‘హతా దపస్త’-‘ప్రసభం తు బలాత్కరో హతః’ అను. కాని ‘బలాత్’ అని యవ్య యము ‘బలాత్ ఇతి నిపాతో హతార్థకః’ ఇతి స్వామి - అని రామాశ్రమి, కావున ‘బలాద పాస్తభ్రముడై’ అని పఠించుట యొప్పును. హతశబ్దమే వలయునన్న-‘ఆ పృథ్వీపతియు హత నిరస్తభ్రముడై’ అనిపఠింపఁదగును: ‘శ్రీ శ్వేష రచనా శోభా సంప త్సరళ కాఖిషు! వాణీ లక్ష్మీలవక్త్రేషు విషే విశ్వేషి.’ నానా.

వ. గ్రక్కునఁ దనపూర్వకశఁ తలంచి యున్నాడై దసప్రమాదంబునకుం బరమ నిశ్చేదన నొందిన వెవ్వఁడ? వనుటయు, ‘నేమినిపితామహుం డగునాభముని ప్రశిష్యుండ, సయ్యోగినదండ భావి భవజ్జన్మం బెఱింగి భాగవతవతంసంబ నగునీచేత నివిశిష్టాద్వైతంబు సకలభూతహితంబుగా వెలయంగలయది యని నిశ్చయించి, నీకు ద్వయం బుపదేశింపుమని, తనశిష్యుడగు పుండరీ కాక్షున కుపదేశించిన, సతంబ భాగన స్తుండ వైన నిన్నుపాయంబున దెలిపి, నీ కుపదేశింపు మనుటయు, బనివిడిటి.’ అనిన, నాష్టాంగంబుగాఁ బ్రణమిల్లి, యతనిచేతం బంచసంస్కారసంస్కృతింబునై, యంత నిలువక తురీయా శ్రమంబునకు రాగలనాడై స్కంధానంబునకు మగడి వచ్చి, కుమారు నందు రాజ్యభారంబుఁ బెట్టి, పంథుమిత్రాపూజ్యసమేతం బగు బలచతుష్టయంబును బ్రహ్మితివ్వంబును నతని కొప్పగించి యుట్టనియె. ౨౦౩

ప్రమాదంబు - బ్రహ్మనిష్ఠానిష్ఠకము. నిశ్చేదన=దుఃఖము, ప్రశిష్యుండ = శిష్యుని శిష్యుడను, భాష = రాగల ద్వయమంత్ర లక్షణము -

‘నేత్యత్వం నిత్యతాగం సముచితగుణజాతం తనుభ్యావసం నో
పాయం కర్తవ్యభాగం త్వత్ సమధునపం ప్రాప్య చేపం ప్రసిద్ధం
స్వామిశ్చం ప్రాసాం చక్రైలతికపి రోధప్రపాణం పితైతా
మస్తారం త్రాయతే చే త్యవిగతనియమం పట్నకోఽయం నిఖిణ్డః’.

నిన్నుక తెలిపి = నీకునిన్నుఁ గూర్చిన జ్ఞానముఁ గలిగించి. పనివిడిటి = వచ్చితిని. పంచ

సంస్కారంబులు = తాప పుండ్ర నామ మంత్ర యాగములు—

‘తాపః పుణ్డ్ర స్తథా నామ మన్తో యాగ శ్చ పఞ్చమః.

అమీ పరమసంస్కారాః పరమైకాన్తహేతవః.’

తురీయాశ్రమంబు = నాలపరమాశ్రమము. స్కంధావారింబునకుక = పాశేమునకు, బలచతుష్టయము = రథ గజ తురగ పదాతులు.

—* రాజనీతి *

క. ఏపట్టున విసువక ర! యౌపరుడవు గమ్ము ప్రజలచక్కి; విపన్ను
ల్లూపెట్టిన విని తీర్పుము; కావురుఘలమీఁద నిడకు కార్యభరంబుల్. ౨౦౪

ఏపట్టునకో = ఏసమయమందైనను, వినువక = వేసరక, ప్రజలచక్కికో = జనులయెడ,
రత్నపరుడవు = సందర్శనయందు ఆసక్తుడవు, కమ్మ = అగుము. విపన్నుల్ = ఆపన్నులు,
కూపెట్టినకో = మొఱియిడిగా, విని = విచారించి, తీర్పుము = ఆపదను తొలగింపుము. కార్య
భరంబుల్ = పనులనిర్వాహములను, కాపురుషులమీదకో = దుర్జనులమీద, ఇడికు = మోపకుము.

ఎట్టికష్టమునుండియేనియు వినుగుకొనక ప్రజలను కాచుచుండుము. ఆపదలో పడ్డ
వారు మొఱ్ఱిపెట్టుకొన్నప్పుడు, ఆమొఱ్ఱిను చక్కగా విని ఆపదలం దొలగింపుము; కార్యముల
నిర్వాహమునకు దుర్జనులను నియోగింపకు.

‘రత్నపరుడు’ - రత్న = కాచుట - పరుడు = శ్రేష్ఠముగాఁ గలవాడు. —

‘శ్రేష్ఠాన్య దూర శ్రేష్ఠేషు పర స్సన్య ద్వాచ్యల్లిభక్తిః’

వరోఽ రి పరమాత్మాచ కేవలే పర మవ్యయమ్.

నానా.

‘కూపెట్టు...కూయి + పెట్టు’ శ. రి. ‘కాపురుషః’ - చూ. కుపురుషః.

తే. రాష్ట్రస్థాన మెనఁ గోట రాజు మేలు

రాష్ట్రమును గోరు; దానఁ గార్యమె యసంగి

రాదు; బ్రహ్మాత్మరము డైన ప్రజలయొక్క

ముఖపుగోర్కిఁ దనంతరాష్ట్రంబు నొనఁగఁడె?

అంగి

రాష్ట్రస్థానము = ప్రజలయొక్క శ్రేయస్సును, ఎదికో = హృదయములో, కోరురాజు
మేలుకో = ఆభిలషించెడి తేని శ్రేయస్సును, రాష్ట్రమును = ప్రజలను, కోరుకో = ఆభిలషిం
తురు, దానకో = అందువలన, కార్యమె = ప్రయోజనము, అసంగికో రాదు = అనియాయమునఁ
గూడదు, బ్రహ్మాత్మరములు = బ్రాహ్మణులు ముఖ్యులగాఁ గలవారు, విస - ప్రజల ఏకముఖపు
కోర్కికో = జనులయొక్క ఏకరూప మయిన ఆభిలషితమును, తికో అంతికో ఆత్మండు = వారి
లోపలి పరమాత్ముడు, దనఁగఁడె = ఇయ్యఁడా (ఇచ్చు ననట).

రాజు ప్రజలమేలు కోరిన, ప్రజలను రాజుమేలు కోరుదురు; అందువలన రాజున కేమి
ప్రయోజనము, అని యడుగుట సరిగాదు. ఏల యన ఏకరూపముగా బ్రహ్మణాదిప్రజలు కోరు
కోరికను తదింతర్యాపియైన పరమాత్ముడు తప్పక తీర్చును ‘రాష్ట్రస్థాన దుపవర్తనే ఉపద్ర
వే క్షీణపుంసోః’ మేదిని. లక్షణచేత రాష్ట్రగతు లయిన ప్రజలు అర్థము. ‘ఉప ర్యుదీచ్య
శ్రేష్ఠే ప్య పుత్రైః స్వాహా’ అను.

ఆ. ఆజ్ఞవలయు నృపతి, కాభీరభిల్లాది కంపకోల నూల నాజ్ఞ చెల్లు

నంట; సార్వభౌముడైనభూపతియాజ్ఞకెల్లవారుఁ దల్లడిల్ల వలదె?

నృపతికికో = రాజునకు, ఆజ్ఞ = ఉత్తరువు, వలయుకో = ఆవశ్యకము, ఆ...కికో -
అభీర = గొల్లలు - భిల్ల = బోయలు - ఆదికికో = మొదలయినవారికి, అంపకోలకో = బాణపుఁ
గట్టెచేతను, నూలకో = దారపుఁ బ్రోఁగుచేతను, ఆజ్ఞ = ఉత్తరువు, చెల్లనంట = నెఱవేలు

నట, సార్వభౌముడు = ఎల్లభూమికిని ఏలిక, విస- భూపలియాజ్ఞకుక్ = రాజయొక్క ఉత్తరువునకు, ఎల్లవారుక్ = ప్రజలందఱును, తల్లడిల్లవలదె = భయపడవలదా (తప్పక భయపడవలయును).

అడవిగొల్లలు బోయలు లోనగుపాలెగాండ్రకు అడవిలో ఆజ్ఞ చెల్లును, ఎట్లనగా వారు ఎవనికైన అభయ మిచ్చినచో వానిచేతికి ఒకయంపకమైన గాని నూలిపోగునుగాని గుర్తుగా నిత్తురు, దానిం గని వారిప్రజలైనవం గలు వానిని చెనకరు; అనిప్రసిద్ధి; అట్టివారికే ఆవిధముగా ఆజ్ఞ చెల్లుచేసి సర్వభూమిని ఏలెడు దొరయాజ్ఞకు జనులందఱు తల్లడిల్లవలదా? — కావ్యాగ్ధాపత్త్యలంకారము.

‘అమ్ము + కోల’ = అంపకోల. ‘నూలక్’ = నూలుశబ్దము బోపవిభక్తికము, ఇది తృతీయైకవచనము, కాలక్, ప్రేలక్ ఇత్యాదులవలె. ‘నోపే గోపాల గోసంఖ్య గోధుగాభీరవలవా’ అను. ‘భిల్ల’ = కిరాత. ‘కిక్కిరి చాకుపతకవ్యశరాధ్యునిఁ జేయుకాంబరీ’ భిల్లు యును. ‘మృగవాధినికరింబు మెయినిండ నలరెన మాయాకిరాతి మైచాయఁ దగడి’ మను.

‘అతిపరిచయా దగ్ధా । సంభోగమనా దనానగో భవతి

మలయే భిల్లపురస్థీ । చంద్రతరుకాభ మిన్దసికురుతే.’

ఇత్యాదులందు భిల్లకిరాత శబ్దములను ఏకాగ్రవాచకత్వము కనబడుచున్నది. సర్వభూమియొక్క ఈశ్వరుడు సార్వభౌముడు.

క. దుర్గము లొత్తద్విజరరి సర్గమునకె యమ్ము; దుర్గవ త్తత్తతి క

త్యక్తభరాధిరాజ్యని నిర్మితాధ్వనత పాడమ నిలుపకు కొలఁదిన్. ౨౦౭

దుర్గములు = కోటలును, అత్తద్విజరసర్గమునకె = ఇట్లు అయినబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుల సమాహమనకె, ఇమ్ము = ఒకండుము. దుర్గవత్ తత్ తతికిన్ = దుర్గములు కలవాడైన యాబ్రాహ్మణులయొక్క సమాహమనకు, అత్యంత - అత్యంత = అఁకుమీరిన - ధరా = భూమియొక్క - ఆధిరాజ్య - అధిపత్యముచేత - కినిర్గతి = పోయిన - సాధ్వనత = భయము కలిగియుండుట, పాడమ = నినించునట్లు, కొలఁదిన్ = కొంచెపాటిని, నిలుపకు = ఉంపకుము.

దుర్గములను నీ కావులయిన బ్రాహ్మణోత్తముల కిమ్ము, వాకిమీఁక ఎట్టిశత్రువులు పచ్చినను వానిని నిర్భయుడై తెగటార్చుటకు వారికి నీయన్దిభాధరాజ్యమువలన ఆదుర్గములందు వలసిన సేనాదులను సమృద్ధిగా నుంపును, అప్పుడుగా నుంపకుము; లేదా, వారికి రాజ్యగర్వము చేత నీయెడలఁగూడ భయము తప్పనట్లు వైవాధికమును ఎక్కువగా ఇయ్యకుము. — అని కొందఱు. బ్రాహ్మణులే అధిక్యులుగా నుంటు ప్రేయ మని 209-217 పద్యములందును చెప్పినాడు. దుర్గములు అయిదు విధములు: —

‘బౌడకం సార్వతం వాక్షన్ మైరిణం ధాన్యనం తథా

ప్రకస్తం శస్త్రమతిభి ర్దుర్గం దుర్గోపచిన్తకైః.’

కామందకి.

‘దస్త్రవిప్రాణ్ణజా ద్విజాః’, ‘దేవా ద్వృతే వరశ్చేష్ఠే త్రిషు క్షీబం మనాప్రియే,’

‘కవాట మరరం తుత్యే త్వొన్మమ్మేర్గళం ననా,’ ‘భీతి ర్భిస్సాధ్వసం భయమ్’ అను.

ఆ. మొదలఁ బెనిచి, పిదపఁ గుదియింప, నెవ్వఁడు

దనదు తొంటిహీనదశఁ దలంపఁ,

డలుగుఁ; గాన శీల మరయుచుఁ గ్రమవృద్ధిఁ

బెనిచి, వేళవేళఁ బనులు గొనుము.

౨౦౮

ఎంతమంచివాని నేని మొదల నే గొప్పస్థితిలో ఉంచి తర్వాత స్థితి తగ్గించినచో వాడు ఆగొప్పస్థితి రాకమునుపటి తనహీనదశను స్మరింపఁడు; మఱి తనకు ఇప్పుడు స్థితి తగ్గించి నందులకై ప్రభువును ద్వేషించును. కావున ఎవని నేని వానినడవడిని గనపెట్టుచు క్రమముగా వృద్ధికి తెచ్చుచు, సమయములయం బెల్ల పనిగొనుచు, ఉండవలయును. —

పెనిచి = గొప్పస్థితికి తెచ్చి, కురియింపఁ = తక్కువస్థితికి దించినయెడల; శీలము = నడువడి, పనులు గొనుము = పనిచేయుంపుము.

ఆ. అనభిజాతుఁ, గీతలాయు, సత్రుఁడు,

నలుకు మాని బొంకు పలుకువాని,

నాతతాయి, గడుసు సన్యదేశ్యు, పథర్దు,

విడుము విప్రు నేల వేడితేని.

౨౦౯

ఏలవేడితి విప్రు = నీరాజత్యమును కాపాడుకొనుటకు కోరుదువేని, విప్రుఁ = బ్రాహ్మణునైనను, అనభిజాతుఁ = ఉత్తమకులజుఁడు కానివానిని (నీచకులజుని), కీకట ఆలయుఁ = బోయపల్లె నివాసముగాఁ గలవానిని, అత్రుతుఁ = శ్రుతిముద్రేనివానిని (పరుచలచలన కినికి లేని వానిని), అలుకుమానిఁ = భయమువిడిచి..., సత్రతాయిఁ = చంప నుద్యుత్తుఁడయినవానిని, గడుసుఁ = ధృష్టుని (సాపరాధుఁడై యుండువానిని), అన్యదేశ్యుఁ = మరదేశిని, అథర్దుఁ = ధర్మవర్తనహీనుని, విడుము = విడుచుము.

నీచారతనము నీకే ఉండవలయు నని కోరవలెనని బ్రాహ్మణునైనను, నీచకులజుఁడు, బోయల నడుమ జీవించువాడు, గురుకుశ్రూప చేయనివాడు, అన్యతవాది, చంప నుద్యుత్తుఁడు, తప్పుచే సియు అలుకనివాడు, మరదేశాగతుఁడు, అథర్దుపరుఁడు, అను వానిని చేర్చుము.

‘అభిజాతుఁ’ — ‘అభిజాతస్తు కులజే బుధి’ అను. ‘కీకట’ —

‘అశ్వే మితమ్మచే నీచే శశభేచే చ కీకటః’

నానా.

‘చరణాద్రిం సమరభ్య గృధ్రకూటాన్తికం శివే

తావ తీక్రటచేశ స్సన్య తదన్త గృగధో భకత్’॥

అని శక్తిసంగమతంత్రమునఁ జెప్పఁబడినది. — ‘ఆలయుఁ’ = గ్రామము. ‘పక్కణః శబరాలయః’

‘ద్యౌ భిల్ల గ్రామస్య’ — అని రామాశ్రమి. ‘సత్రతాయి’ — ‘సత్రతాయా వధోవ్యతః’ అను.

‘అన్నిదో గరిద తైవ శస్త్రసాగి ధనాపహః

క్షేత్రదారాపహంతా చ షడేతే హ్యతతాయినః.’

క. తక్కుము మిగులఁ బథిచ్యుత

పక్కణవర్ధితులఁ; దొడ్లి భృష్టుగువిప్రుం

ఊక్కం డలుగఁడె ప్రోచిన

కొక్కెరపై నొక్కపూట కూటికిఁ గాఁగఁ?

౨౧౦

పథి...లక - పథి=దారికి - మృత=ఎడలిన - పక్కణ=బోయెపల్లెలో - వర్ధితులక = పెరిగినవారిని, మిగులక = తప్పక, తక్కుము = (బాపనవారైనను) వడలుము (చేర్చుము), కొల్ల = పూర్వము, భ్రష్టు = చెడిపోయినవాడు, అగు - విప్రుండు = బ్రాహ్మణుండు, ప్రోచినకొక్కెరపైక = తనకు అన్న మిదన కొంగమీడు (కొంగను చంపువాడై), ఒక్కపూట కూటికిఁగాఁగఁ = ఒకపూట ఆహారము నిమిత్తమై, అలుగఁడె = కోపావేశము తెచ్చుకొనలేదా;-సామాన్యనిత్యములు దెప్పించున అగ్ధాంతరన్యాయము.

గాతముం డని యొక బ్రాహ్మణుండు భ్రష్టుడై, బోయెపల్లెలోనికి, బోయెత యిల్లాలుగా, బోయెపల్లెనుండు జీవించుచు, భనాతుడై, యొకసాతుం గలిసి, కానం బోవుచు, పన గజముచే సాతు మగిళముకాఁగా, నొక్కపటముం పట్టుకా, అందు నాజీజంఘుండును కొంగ యుండి, ఆబ్రాహ్మణునికి ధన మిచ్చి, యన్న మిడెను; పిమ్మట నాతఁడు మఱునాటి పయనము నకు అన్నముకై ఆకొంగను నిద్రితమును చూసి తెక్కులూడ్చి మాంసము గడ్డలో నూటకట్టి కొనిపోయెను. - ఈకథ భా.రా.౩.౧౦.౧౧ నున్నది. దీనిని ననుసంధించుకొనునది--జాతి భ్రష్టుడైనబ్రాహ్మణుండు అధర్మముడై అయి, పరులకు ప్రోహమే చేయుచుండును, గావున, వానిం శేర్ప వల చనుట.

‘భ్రష్టు’-(గ్రా. భ్రష్టుండు)-భ్రష్టు, నీచు, అధో అనువానివలె రూపసిద్ధి. ‘పక్కణ’ శబరాలయః’ అను. ‘పథిమృత’ = ఎప్పుడును పత్స్యంగితికి అవకాశములేక యని భా.

చ. చదివి యధర్మభీతి నృపశాస్త్రనిధిల్లతల వ్యయమ్ముడె

బృదికికి లోను వేలబడికి బాహ్యము నై అరుజస్వపూర్వమై.

మర మఱి రాజప్రార్థన ననూహితం దైకొని తీర్చి పారునా

కొనవిన సంగము మ్మిగుల స్వాంత చూటకుఁ బూట సాలదే. ౨౧౧

చాలి = విద్య నేర్చి, అధర్మభీతి నృపశాస్త్ర నిధిల్లతలక = అధర్మమువలని వెలిపులోను రాజుని విధానముయొక్క ఎటుకకలిమిలోను (కూడి, చూచును. ఏలకుకి బాహ్యము=ఏలబడి యేడ్లకు పైఁ బడ్డెయ్య, దెబ్బపడికి=దెబ్బపడి, లోను తక్కువయు, వి=కలవారై, అరుజస్వపూర్వమై=రోగములులేని తమపూర్వము గలవారై, మరము అఱి=అహంకారము ఉడిగి, రాజప్రార్థనక = తేని వేడికోలుచేత, అమాత్యత=మంత్రిపదమును, కైకొని=అంగీకరించి, తీర్పుపారు వారు = (రాచకార్యముల) నెఱవేర్చుకు బ్రాహ్మణులు, బదవినక = దొరికినయెడల, అంగముల్ = రాజ్యాంగములు, మిగులక = ఎంతయును, పొర్చితము = బలపడినట్టిది. పొటకుక, పూట = ఒకరినము, చాలదే = చాలును.

‘నృపశాస్త్రము’- శుక్రనీతి చాణక్యనీతి కామండకనీతి ఇత్యాదిరాజనీతి. ‘చదివి’ - ‘బాహ్యమునై’ అనుదానం గలక్వాద్ధకముతో చేరును. ఏలబడింటికి బుద్ధిచక్కగా పరిపాకముం జెంది దెబ్బపడితమ పటిమ గలిగియుండు నని భావము.-‘అరుజస్వపూర్వము’-శాశ్వత రోగములు లేని సంతతిలోనివార డగుటచేత నతనిపూర్వులు పాపులుగారు, అతఁడునుం గాఁడు, అనుటయు,

ఆతనికి కార్యపటిమ కొరవడ దనియు భావము. - 'అరుజతో' అని పా. నఖో + రుజ్ - భ్యాది-
శత్య. - లేక 'అరుజ' అనుబహువ్రీహి-నామధాతువు-శత్య. - అర్థతాత్పర్యములందు విశేషము
లేదు; నరుజస్తః = అరుజస్తః; ఒండె, అరుజా ఇవ ఆచరస్తః = అరుజస్తః. రాజప్రార్థనచే
వచ్చినవాడు స్వార్థపరుడు గాడు, కావున అధర్మము చేయఁడు, రాజహితము మానఁడు
రాజవైరుల భేదోపాయములకు లోనుగాడు, అనుట. 'పారువాడు' - శ్రోత్రియుఁ డనుట.
ఇట్టి నే నియమించుకొనుటకు ఉపపత్తికై చూ. ౨౦౧. 'అంగములు' 'స్వా మ్యమా
త్యనుస్మా త్కోశరాస్త్ర' దుర్బ బలాని చ; రాజ్యాజ్ఞాని ప్రకృతయః' ఆము.

వ. అట్టిమంద్రవర్ణము దొరక దేని.

౨౦౨

జా. నీతిం దాన తలంచి చేయు బని గానీ కాకపోనీ, బల

ప్రాజ్ఞాశ్శత నెమ్మి నుండ కొనిం బ్రోవ కృత్రి యంచుం గుణా
తీతుం, గుమ్మడికాయ యంత యగుము త్తేం దై మనం బేర్చు, న
ట్లే తా నాంబిచేర్చిలో బ్రమకువాడే యాఁ జూపూ మీఁదటన్. ౨౦౩

తాన = రాజే, నీతిన్ = రాజనీతిని, తలంచి = మనంబున నుంచుకొని, పనిచేయన్ = పనులు
కొనించుకొనవలయును, (అట్లు చేసికొన్నచో ఆయాపనులు), కానీ కాకపోనీ = అయినను
కాకున్నను అట్లే చేసికొనవలయును, (అట్లుగాక), బలవ్రాత అధ్యతన్ = నేనలసయూహము
చేతను ధనముచేతను సంపన్నుండై, నెమ్మిన్ = ముఖముగా, ఉండక, మంత్రియంచున్,
ఒరున్ = అన్యుని, గణాతీతున్ = సుంములను జాతీయవానిని (సుఖహీను ననుట), ప్రోవన్ -
పోషింపఁగా, (ఆహ్లాదు), గుమ్మడికాయ యంత గునుముత్తేంబు వి = ధరించుటకు శక్యముగాని
మఱి. అనఁగా అజ్ఞాపించి పనిగొనుటకు నశ్యుండు గానియధికారిగా పరిణమించి, మనంబు
వీర్చన్ = మనస్సును విరయఁ జేయఁగా, అట్లే, మీఁదటన్ = వాడు వాటుకొన్న తర్వాత,
తాను = ప్రభువు, ఆతని చేతిలోన్ = ఆమంత్రి వశమున, బ్రమకువాడే బేను జూపూ.

అట్టి కొద్దమంత్రులు దొరక లేని, రాజు తానే రాజనీతి శాస్త్రము ననుసరించి పనులు
గావించుకొనవలయును; ఆపనులు నెఱవేఱినను నెఱవేఱు కున్నను సరియే, అట్లుగాక, పూర్వ
పర్యములలో చెప్పిన సుఖములు లేనివానిని పరుని తెచ్చి మంత్రి యని పోషించినరొడల,
వాడు త్వరలోనే ఆజ్ఞ కు లోబడక స్వయుక్తుం డా నే స్వతంత్రుఁ డగును. రాజు వాడు నడి
పినట్లు నడిచుకొనుచు వాని నాద్రయించి ప్రదుకమనినవాఁ డగును. కావున, మంత్రిలేకయే యుండ
వచ్చునుగాని సుఖహీనుని మంత్రియధికారియన నుంచుకొనం గూడదు.

'గుమ్మడికాయయంత ముత్తేంబు' - లలితాలంకారము. 'కానీ', 'పోనీ' - ఇందలివి ఈకా
రిములు హల్లు పరంబగుడు మువ్వకలోపం బొంగిన యిచ్చుధాతు ప్రార్థనాద్యర్థకమధ్యమ
పురుషైకవచనములు. - గుమ్మడికాయ యంతముత్తేంబు ఎట్లును ధర్మవ్యము గాక మనం బేర్చును.

క. ఒక్కనివిరివికినె దొర

త్వెక్కంప్రే, నొక్కనొకని వెంబడి ననుఁగు

త్వెక్కంప్రస నిలువఁ బను లగుఁ;

గక్కసము గుదింపఁ, బెంపఁగాఁ గాకుండున్.

౨౦౪

ఒక్కని - విరివికినె = కార్యాతిశయమునకే, దొరల్ = అధికారులు, ... అనుగుల్ = వానివాని యాశ్రితులు, ... నిలువల్ = తోడ్పడి పనినేయగా ... కురింపల్ = (అధికారులునుండి) తగ్గించినచో, కక్కనము = కష్టము, (అనును) పెంపంగా కక్కనము ఉండదు.

ఒకదొరయే నేయవలసిన గొప్పకార్యమునకు పలువురుదొరలను నియమించుట మంచిది అపలువురలో ఒక్కొక్కనికి వానివానియావులు తోడ్పడుటవలన పనులు చక్కగా నెఱవేఱును, క్రమముగా దొరల సంఖ్యను మోచించినచో వారు హర్షింతురు, తగ్గించినచో తగ్గిన వారు దుఃఖింతురు. ఇతిరులును పనియంతయు తమమీదనే పడిన పని దుఃఖింతురు. - పూర్వార్థోక్తమునకు, (అనగా, పెక్కుప్రేమ నియమించుటకు) నిమిత్తమును ఉత్తరార్థము నూచించుచున్నది గావున వాక్యార్థహేతుక కావ్యేంగము. 'కక్కనము' - 'కర్కశ'మునకు వై.

క. ధనముఖ్యము కేవల మే

పనియుం గా, దాన గల్గె నెలువులు ప్రభువుల్

పనినేయక, తిడ్వశ్యం

బునకు నెల్లభౌన్మశైలస్యముల్ బుతిముఁ జెలుల్. ౨౧౭

పలువురు - ప్రభువులు = దొరలు (అధికారులు, ఉన్నగిరి = అక్కజతో, పనినేయక = పని నేయవలయునుగాక బండ్లు కిక్కుముగా, పనియుం = పనినియైనను, కేవలము ధనము ఖ్యము = ధనమే ప్రధానముగా (కేవలధనసాధ్యముగా, కాదు = నెఱవేఱదు, తత్ వశ్యంబున కుం = వారిని వశపఱచుకొనుటకు, అల్లభి అన్మశైలస్యములు = (వారికి ధన మిచ్చుటలో) పిసినితనము లేనియు కూడితనము లేనియును, బుతిముం = సత్యమును, చెలుల్ = మిత్రములు (అనగా తోడ్పడు ననుట).

గొప్పపని యేదియు కేవలధనముచేతనే సాధ్యము కాదు, పలువురు దొరలు పనివడి దానిని సాధింపవలయును. వారు తనకు వ్యతిరేకములగుటకు వారికి తోడ్పడు ధనము హేరాళిముగా నీలయును, వారిరుండల తాను కూడితనమును విహంపఱచుచు, స్వత్యముగా వ్యవహరింపవలయును. 'తత్ వశ్యంబునకుం' (వారివశకణమునకు.) వ్యతిరేకమునకే వశకరణార్థమున బహుళ వ్యవహారము కలదు.

'కుణ్డం సులక్షణం కృత్వా మేఖలాత్రియశోభితమ్

యోనివృత్తం త్రిమాత్రైః స్యా త్రిత్ర మోమ స్త కారయేత్ .

వశ్యే తు చతుర్దశం చ ఆకర్షణే త్రికోణమ్

త త్త్రై వోచ్చాట సే ప్రోక్తం షట్కోణం మూరణే స్మృతమ్.

వశ్యే మేషానసం ప్రోక్తం కర్షణే వ్యాఘ్రచర్మణి,

శాస్త్ర మృగానసం ప్రోక్తం, గోచర్మ స్తమ్భనే స్మృతమ్.'

'సంరమ్భే చారస్థే ప్రహరణసమయే బద్ధ సే వారిమధ్య

పహ్నా వాదే వివాదే ప్రకుపితవృపతో దవ్యకాతే నిశాయామ్!

వ శ్యే వా స్తమ్భనే వా రిపువధసమయే నిర్ద సే వా పనే వా

గచ్ఛం స్థిరం స్త్రీకాలం యది పతతి శివం ప్రాప్నుయా దాశు ధీః.'

ఇట్టి యుద్ధాహరణము 'లెన్నియేని దొరకును. 'వశాయ = వశీకరణాయ సాధు' = వశీకరించుటకు తగినది. అందులకు సాధనము అలోభాధికము.

౪. భాండోగారహయాద్యము

లుండియు నను పగుమనుష్యు లొడవమి నవియన్;

మండలి నవయ నరి కొడిగి

యుండిన సింహాననంబు లుర్వి న్విసమే?

— ౨౧౬

ఉర్విన్ = లోకములో, భాండో అగారహాయ ఆద్యములు = మూలభోగముయొక్క గృహములు గుట్టములు మొదలు గాఁగలవి, ఉండియున్ = ఉన్నప్పటికిని, అనువు = అనుచును (అత్తులు), ఆగుమనుష్యులు, ఒడవమిన్ = దొరికనందున, అవియన్ = (అభాండోగార హయాద్యములు) త్తయింపఁగా, మండలి = దేశము, (అకారణముచేత), నవయన్ = చెడిపోఁగా, అఁకిన్ = శత్రువునకు, ఒడిగి = అణగి, ఉండిన - సింహాననంబులు = (లక్షణచే) సింహాననస్థులను (రాజుల ననుట), వినమే = మనము వినలేదా.

భగవంతుని వైష్యములు మొదలయిన రాజ్యాంగములు కలిగియు, తగిన మంత్రులు లేకుండేసి శత్రువులకు లోబడి పడియుండెడు రాజులను మనము వినియున్నాముగదా. రాజు మంచి యమాత్యులను సంగ్రహించుకోవలయు ననుట. 'భాండో' — 'నాన్య దృష్ట్యా మశ్వాభరణేషు మత్రే మూలపణిగ్ధసే' అను. 'మనుష్యు లొడవమి నవియన్... మండలము నవియ నరి కొడిగి గుండిన' అని పూర్వముచూపాకము.

తే. బాహుజాంఘ్రిడముఖవిడంబనకు నయనం

గొలిచి మనువిప్రధర్మంబు దెలిసి యైను,

బూని సంకటముల నిల్పుఁ గానఁ దఱచు

బ్రాహ్మణుని బ్రభుఁ డైయుట పతికి హితము.

— ౨౧౭

బాహుజ అంఘ్రుః ముఖ విడంబనకు = ఐనన్ = తత్త్వీయులు శూద్రులు లోనగువారి పరిహాసమునకు (చెఱచి) యెనియు, కొలిచి = కేపించి (కేవలచే ననుట), మను = జీవించెడు-విప్రధర్మంబున్ = బ్రాహ్మణులవృత్తిని, తెలిసియునన్ = ఎఱింగియేనియు, పూని = భారము వహించి (పూనిక గలవాడై), సంకటములన్ = ఇక్కట్లు వచ్చినప్పుడు...

రాజు బ్రాహ్మణుని గొప్ప యధికారమందు నియమించుకొనుటచేత మేలుకొందును; ఏల యన బ్రాహ్మణుడు తానుసంకటములలో నిలువక తప్పినచో తన్నుతన త్రియశూద్రులు పహసించు రనియు, తనవలె రాజులకడ దొరిలైకేవలము నితరబ్రాహ్మణుల వర్తనమును జూచి దాని నవలంబించియు, సంకటములయందు పూనికతో నిలిచి వానిని తొలగించును.

'ఐనన్' అని పక్షాంతరముగా చెప్పటచే ఒక్కొక్కటియు ఆతని పూనికను దృఢపఱచుటకు చాలు నని భావము. 'విడంబన'—

'ఇయ ఇచ్చ తేనాన్య పురతో విడంబునా! యదూధయా వారణరాజహార్యయా

బలోక్య వృద్ధోక్ష మధ్యైతం త్వయా! మహాజనః స్మరముఖో భవిష్యతి.' కుమార.౭

‘విడమ్మనా పరిహాస ఇత్యర్థః’ - మల్లి. టీక.

‘కొలిచి మను విప్రధర్మంబు’ - మనునట్టి విప్రులయొక్క యని గ్రహించిన ఏకదేశాన్వయ మగును, ఏవిప్రధర్మముచే కొలిచి మనుదుతో ఆవిప్రధర్మము అని యన్వయించుకొనిన ఏకదేశాన్వయము కానేరదు. విరాట్పురుషునియొక్క ముఖహామూరుపాదములనుండి క్రమముగా బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులు బనించినా రని శ్రుతి.

ఇచట ఊరుజనులను చెప్పమికి కారణ మరసి కొనునది.

ఉ. ఆయత్తికాని కీకు మమరాలయముఖ్యము, లాతల డగ్ధత్య

స్థాయుషుఁ దై నిజోర్వి సగునట్టికిఁ దగ్ధముం దొరల్చి, రా

జాయతనంబుఁ జేర్చు; మఱి యట్టి దపధ్యము. కాన నొంటిగాఁ

జే యధికారి గావలయు, నించుక తిన్నను నాఁడె రూపణుక. 200

అమర ఆలయముఖ్యములు = దేవగృహములు లోనగునవి, ఆయత్తికానికొ = నీకై ధన మార్జింపవలసిన వానికి, ఈకుము, అతఁడు, అగ్ధత్యస్థాయుతుఁడు వి = ధనార్జనాశతోఁ గూడు కొన్నవాఁడై, నిజ ఉర్వికొ = రాజయొక్క - భూమియందు, అగునట్టికొ = కలుగునట్టి లోటు నకు, తొక ధనము = ఆదేవాలయాదుల పైకమును, దొరల్చి = పూర్తిచేసి, రాజ ఆయతనంబుకొ = తేనియింటికి, చేర్చుకొ = పంపును, మఱి అట్టిది = అట్టిదైననో, అపధ్యము = అహితము, కానకొ = అనటంచేసి, ఒంటిగాఁడై = ఏకాకియే, అధికారి = దేవాలయములమీఁదొర, కావలయుకొ, ఇంచుక, తిన్ననుకొ = స్వామిసాత్తు ననుభవించినను, వాఁడె, రూపణుకొ = నశించును.

నీకై ధనమార్జింపవలసిన యధికారమును దేవాలయాధిధర్మాధికారిమును రెంటిని ఒకనికే ఈకును. అతఁడు, ధనార్జనకై తేనిఘోరిలో నవ్వవచ్చెనా, అనఁగా-అందుండి ధనార్జన లేకపోయెనా, దేవలయాది ప్రవ్యమును అసప్టికి బదులుగా తేనియింటికి పంపును. కావున ఆయత్తిధికారిములేని వానికి ధర్మచారణ యనునొంటియధికారిమే ఇమ్ము. అతఁడు చెడు బుద్ధి పుట్టి దేవాదిద్రవ్యమును కొంతి వారింఁచెనా, వాఁడే చెడును; గాని ఆదేవాదిద్రవ్యము బొక్కనము చేరదు గావున నీకుఁ జెలుపు కలుగదు.

‘దేవద్రవ్యోపజీవీ చ స భవే దపవాహుకః

దేవద్రవ్యం స్వయం యేన భుక్తం స తు సనా భవేత్.

రసజ్ఞావిధురః కుజ్జః కణ్డూసర్వాభ్యదూఃఖితః.’

శిష్యగోష్ఠరము.

‘ఆయతనము’-‘న్నేహ స్త దేకాయతనం జగామ.’ కుమార 7. (5).

‘ఆయతి స్తు స్త్రియాం దైర్ఘ్య ప్రభావాగామి కాలయాః.’

మేదిని.

ఆయతికాఁడు=ధనార్జనము నేయువాఁడు—‘ఆయతికాఁడు నలయు నర! నాచుకునకు; వాని శల్లనరుఁడు జేటుం, జేటుఁ దలంతురు; దా నపధాయకు ఁడై కావలయు ధరణిపుఁ డతనికొ’ శాంతి. 2 (363). ‘తృష్ణా’-‘తృష్ణే స్పృహపిపాసే ద్యే’ అను.

చ. మును దననీను చేసికొని, ముల్లిడి, గుద్దట వెండి చేనిమె

త్తనకయి వేరు వెల్లడియుఁ ద్రవ్వెడుకర్నకునట్లు, శత్రుతో

నెననియ యైన దుర్బలమే కొని యైన, నిజాత్మ చింత లే

క నెగడఁజేసి, లోన మఱి కంటకశోధనఁ జేయుటొప్పును. ౨౧౯

మును = ముందుగా, తన-నీను=తేత్రముగా, చేసికొని = స్వాధీనపఱచుకొని, ముల్లి
ఇడి = సరిహద్దుగా ముండ్లకంచెను నాటి, వెండి = తర్వాత, చేని మెత్తనకయి = పాలము
మెత్తబడుటకొఱక, వేరు వెల్లడియు = మూలములును గడ్డలును, గుద్దట = గుద్దటితో,
త్రవ్వెడు - కర్నకునట్లు = సేద్యగానివలె, (రాజు) శత్రుతో, ఎననియయైన = కూడియేయై
నను, దుర్బలమే కొనియైనను = గడిదుర్గముల సేనాబలముచేతనే యేనియు, మును తననీను = తనహద్దు
ను, చేసికొని = హక్కుగా ఏర్పఱచుకొని, పదిలపఱచికొని, నిజాత్మ = తన మనస్సు, చింతలేక నెగ
డ = నిర్విచారముగా నుండునట్లు, చేసి, మఱి = పిమ్మట, లోన = తనదేశములో, కంటక
శోధన = తుదకాశత్రువులను వెలార్చుటను, చేయుట, అప్పుడు = తనను.

సేద్యగాఁడు ముందుగా పాలమును స్వాధీనముచేసికొని, తర్వాత దానికి ఎల్లఁగా ముండ్లప
లుగు నాటి, అంతఃసము చేను దుక్కికి అలకడుటకై దానిని మెత్తబఱచుటకుఁగాను వేరులును
గడ్డలును గుద్దటితో త్రవ్వవైచును; అట్లే తేద్యగాఁడును ముందుగా దేశమును స్వాధీనముచేసికొని,
ఎల్లలం గాపాడుకొని దానిపై బయటి రాజులు రాకుండునట్లుగా శత్రువులతో చెలిమి గాఁగించి
యేని, తనదుర్గముల బలమునే ఆశ్రయించియేరి, బహుశోధనము లేనివాడై తనరాష్ట్రములోని
తుదకాశత్రువులను నిర్మూలించవలయును. - ఉపహాసకారము.

ఇందు - పాలము, కర్నకుఁడు, కంపవెలుగు, గుద్దటి, వేరువెల్లడి, ఇని యుపమానములు -
వీనికి క్రమముగా-రాష్ట్రము, రాజు, చెలిమి నొందినవైరిరాజు-లేక - గడిదుర్గముల సేనాబలము,
అభియోగము, కంటకులును, ఉపమేయములు. 'నీను' - 'నీను నీమే నీమే తేత్ర కూల మర్త్యుని
యొరపి.' నానా. 'వెల్లడి' - 'వెదకి తేరిపోయి వేరు వెల్లడి' (గర్భమొంపినకన్య పిటుని
వేడుకొనుట). తేత్రజ్ఞ. -

'అత్మా యత్న భృతి స్వాంత స్వభావ పరమాత్మనుజీవ బుద్ధి శరీరేషు' - నానా.

'సూచ్యగ్రే తుద్రశత్రౌ చ రోమహర్షే చ కట్టక' అమ.

క. మొదలనె యొరుదలకానింజెదరంగా నాడె కాత్మఁ జింతింపు; పదిం

బదిగ మృష రోని మఱి విషమునస్తుఁగాఁ గాక యుండ నొక్క మతమునన్.

ఒరుదలకొని = కొండెగానిని, మొదలనె = తొలుతనె. చెదరంగా నాడక = నీకడకు
రాకయుండునట్లు, తూలనాడక, ఆత్మ = నీమనస్సులో, చింతింపుము = ఆరయుము, పదిం
బిగ = అన్నివిధములను నిశ్చయముగా, మృషయేని = వానిమాట అసత్యమేయైనచో, మఱి =
అంతట, ఉదస్తుఁగాఁగాక = పనినుండి తొలగింపఁబడినవానిని చేరుక (వానిపనినుండి వానిని
తొలగింపక), ఒక్కమతమున నుండక = ఒకపక్షముగా నుండునట్లు, విడువుము.

కొండెగానిని అసత్యము పలుకుచున్నాడని నీకుం దోషంగానే, తూలనాడి నీకడకు రాకుండం జేయకును. వానిమాట సత్యమో కాదో నీమనస్సులో చక్కగా ఆలోచించి పయిగా పలుమాటు పరిశోధించి అసత్యమే అని నిశ్చయ మయినచో వానిని వానినియోగమునుండి తొలగింపక పక్షాంతరముగా నుంపుము.

క. ధరణి ససాధ్యసగాటపు| లిరవుగ భూషీడ నేయు నెఱుకుల పొరుగు

జ్వర ఎగు నస్థితోరూదుల| కెరవుగ నిచ్చునది మిథము నెట్లయిన నునున్. ౨౨౧

ధరణి - భూమి, అసాధ్య సగాటపులు = సాధింపశక్యముగాని కొండలును అరణ్యములును, లిరవుగ = నివాసస్థానములుగాక గలిగి, భూషీడ = రాష్ట్రమునకు బాధ, చేయు ఎఱుకుల పొరుగు పొట్లు = కొవ్వించునట్టి కిరాతులకుప్రక్కనుండు గ్రామములును, ఎరవు అగు = అన్యతయిన (అనగా సేవాంధ్రు గానట్టి), అస్థితోరూదులకు = స్థితిలేని పీరులకు, ఎరవుగ = తాత్కాలిక జీవనముగా, ఇచ్చునది = ఇచ్చు, మిథము = వారును ఎఱుకులును పరస్పరము, ఎట్లైనా = ఏమయినను, నునున్ = ఉబ్బును.

ఇచ్చి సాధింప శక్యము అని ద్వితీయాశ్వాసములయందు నివసించుచు రాష్ట్రపీడ చేయుచుండునట్టి కిరాతుల నివాసములపొరుగు గ్రామములను, స్థితిలేని పరాయిశూరులకు తాత్కాలిక జీవనాధ్యక్షు ఇచ్చు. అనుఱుకులును ఈశూరులను పరస్పరము ఏమయినను అనగా వారిచే పీరు మడిసినను పీడితృవారు పీడినను నీకు మంచికే.

‘అస్థితోరూదులు’ — కిరాతులనేకలో కుదురుచున్న స్థిరముగా మండువారు గారు. ‘పొరుగు పొట్లు’ - సామీప్యముచేత ద్వేషములు లోక విరూపి. ‘ఎరవుగ’ = శాశ్వతముగా ఇచ్చినచో వారు తృప్తింతులను తెలికే కొలకు లగుదురు. - ‘శూరో సేవ’ స్వీకృత్య’ అను. ‘సాంతం బాలకులకాంక్షలకు లోపించుచుండునట్టివానిగా నను’ అను. శ. ౨౦ అనుగ్రామమునం గలబహుళే గ్రామమునాచే విధిబద్ధులునను అన్యాయమునను నెలోప మున్నకములు. ‘మిథోఽన్యోన్యం రహస్యమ్.’ అను.

వ. విశేషించియు సప్తార్వశయబలంబు లోనం గూడకయు రాజునకుం బ్రజా బాధ నఱుగ; దెట్లీని- బెనచ నాపి వారలం జేకూర్పుకొనవలయు; సవిశ్వాసంబును విశ్వసంబును, సలుకయు నెలమియు, సత్తివైరంబును నత్యానకూల్యంబును, నల్పులగుట నల్పంబునన యగు; నెట్లీని. ౨౨౨

విశేషించి = ముఖ్యముగా, ఆపార్వతీశబలంబు = ఆకొండవాండ్రునేన, లోనంగూడక ఉన్నరాజునకు = తనలో చేరనట్టితేనికి...తఱుగదు = తగ్గదు, ఎట్లీని = ఏయిపాయమునంగాని...అవిశ్వాసంబు = నమ్మక లేని నమ్మకము, విశ్వాసంబు = నమ్మకము, ...ఎలమి = ప్రీతియు, అత్తివైరంబును = ఎక్కువపగయు...అల్పంబునన = స్వల్పకారణముచేతనే....

శా. విల్లుం దానును భిల్లుం దొక్కడచుగ, నివ్వం దింట దుడ్ధాన్నమున్
భిల్లుం డన్యుడు వెట్ట, నార యుడుక నీవ్విడించి, దొబ్బంచు వా
డెల్ల న్వమ్ముగఁ జేసి, త న్ననుప రా, నెందే దెగం జూడఁగా
నుల్లంబై, 'చన నంపు. నార చెడు' నా, నూహించి పో నంపఁడే. ౨౨౩

భిల్లుం దొక్కడు = ఒక్క బోయ, విల్లుం దానును = తాను విల్లు కేట బూని, అరు
గన్ = పోఁగా, భిల్లుం డన్యుడు = వేఱుబోయ, ఇంటన్ = తనయంట, దుడ్ధ అన్నమున్ =
పాలతోడి యన్నమును, విందుపెట్టన్ = ప్రీతి పూర్వకమయిన భోజనముగా ఇడఁగా, వాడు =
ఆయాగంతుకుడు, నార యుడుకన్ = (ప్రాయ్యమిడు) నారి యుడుకుచుండఁగా, నీవ్విడించి =
చూచి, దొబ్బ అంచున్ = అది ఉడుకుచున్న మాంసమే యని తెలంచి, ఎల్లన్ = తనకుపెట్టిన
వింతతయు, వమ్ముగఁ జేసి = గణింపక, తన్నున్ అనుప రాన్ = (విందుపెట్టిన బోయ) తన్ను
సాగనంపుటకుఁ గూడరాఁగా, ఎందేని తెగం జూడఁగా ఉల్లంబు వి = వారిని ఎక్కడనో ఒక
చోట తెగటార్చి నుద్దేశించినవాడై యుండఁగా, చనన్ అంపును వారచెడున్ నా = (నా
గనంపవచ్చిన యాభిల్లుడు) 'నన్నుఁ బంపుము, - అనఁగా - నే నింటికి పోయెను. నాకు సెల
విమ్ము - ఇంట ప్రాయ్యమిడు నుడుకుచున్న నారి ఎక్కువఁగా ఉడిక చిమిడి పోయెడును
అని పలుకఁగా. జూహించి = ఆయాగంతుక భిల్లుడు తాను ప్రాయ్యమిడు నుడుకుచుండఁ
జూచినట్టిది నారగాని మాంసముగా చని యెట్టిది, పో నంపఁడే = ఆ యన్న మిడినవానిని చం
పక ఇంటికి పోవ సెలవొసంగ లేదా.

ఒకబోయ విల్లు కేట బూని మిత్రునింటి కరిగెను. మిత్రుడు నీనికి తనయంట పాల
తోడి యన్నము విందుపెట్టెను. ప్రాయ్యమిడు కుండలో నారి యుడుకుచుండెను. అగంతుకుడు
అది మాంస మనియు ఉడుకుచున్న దనియు తెలంచెను. ప్రీతితో పెట్ట పెట్ట గణింపక ప్రాయ్య
మిడు దానిని తనకు పెట్టఁ దాయెనట. దాని అగంతుకుడు బుద్ధిబుద్ధుఁడై; ఎమ్మట వానిని
సాగనంపుటకు ఆమిత్రుడు కూడఁబోఁగా, విందు గుడిచినట్లుండు వారిని నారలో తెగటార్చి
నిశ్చయించుకొని పోవుచు, ఎక్కడ అందుకు ఉంకించు త్రీని, మిత్రుడు 'ప్రాయ్యమిడు
నారిచిమిడిపోయెడిని, నాకు పోవసెల విమ్ము' అని పలికెను. అంత నాయాగంతుకుడు తాను
మాంసమని తెలంచినట్టి నారి గాని మాంసము గాదనియు తనకు మిత్రుడు తన కేమియు కొడువ
చేయలే దనియు, తెలిసికొన్నవాడై వానిని చంపక ఇంటికి పోవుటకు సెలవొచ్చెను. - అ దీనికి
పూర్వమందున్న (౨౨౨) పద్యములో చెప్పినట్లు ఆటవికులకు అల్పకారణంబుననే అపిశ్వాస
విశ్వాసాదులు కలుగు, నన్నందులకు ఉదాహరణము.

క. ఆపాలకూటనే సిజి మేపాటియుఁ దప్ప రాడిరే; నెరసునఁ గొం

తేపాటి గన్న సలుగుదు; రీపని యెం తనక వెడఁగుటద నాటవికుల్. ౨౨౪

ఆటవికుల్ = అడవి చునుఘట్టు (బోయలు చెంచులు లోనగువారు), ఆపాలకూటనే =
ఆడీరాన్నమునకే, ఆడిరేసి = ఒకచూట పలికిరా, నిజము, విపాటియుఁ దప్పరు, నెరసునన్ =
దోషమువిషయమై, కొంత విపాటి కన్నన్ = ఎంత కొంచె మగపడినను, వెడఁగు ఎదన్ =

కృతపుబ్ధిచేత, ఈపని ఎంత అనక = ఇది ఏపాటిపని యని ఆలోచింపక, అలుగుదురు = ద్వేషింతురు.

బోయలు చెంచులు లోనగు నడవిమనుష్యులు పాలన్నము పెట్టిన మాత్రాననే ఆపెట్టిన వారియెడ సత్యము తప్పక ప్రవర్తింతురు. అయినను ఏయిండుక అతిక్రమము కనబడినను వెట్టి బుద్ధిచే-ఇది యొకతప్పా అని దానిని ఉపేక్షింపక పగపట్టుదురు - వారికి స్వల్పముననే స్నేహ ద్వేషములు కలుగు ననుట.

తే. ఆటవికవశ్యకలన సత్యమున, నైరి

మనుజపత్తిమైత్రి) దూతసమ్మానమునను,

గూర్చి దలకీ భృతీ గాల్వరకును, సపారి

తోషకపునేవ నెలమి రౌతులకుఁ గలుగు.

౨౨౫

ఆటవికవశ్యకలన=భిల్లారులయొక్క వశ్యస్థితి, సత్యమునకొ=వారియెడ మాట తప్పమి చేత, కలుగును, నైరి మనుజపత్తి మైత్రి = శత్రురాజయొక్కచేరిన, దూతసమ్మానమునను = అతని దూతను సత్కరించుటచేతను, (కలుగును), కాల్వరకుకొ = కాల్వరకుకు, కూర్చి = (తేని యెడల) ఆనురక్తి, తలకీ = సమయామందు, భృతీకొ = జీత మిచ్చుటచేతను, (కలుగును), రౌతులకుకొ = ఆశ్వాశ్శాలకు, కూర్చి = తేని మీఁద్రేపేను, సపారితోషకపు నేవకొ = బహుమానములతోఁ గూడిన కొలుచుచేతనుం (గలుగును).

సత్యము తప్పనిరాజునకు ఆటవికులు వశ్యులుగా నుందురు, వైరిగొప్పని దూతను సమ్మానించినచో ఆధీపుఁడు చెల్లమివహించును, అని గాఁగూర్చి దూతను సమ్మానించినచో దూతతోయి ఈరాజు గుణములను తనరాజునొద్ద పొగడి అనునను ఈతనికి అనుకూలునిం గావించును. కాలుబంట్లకు సమయాన జీత మిచ్చుచున్నయెట్ల వారు రాజునం వినుకొలుగుగా నుందురు, రౌతులకు బహు మావములతోఁ గూడినకొలుపు పెట్టుచున్నచో వారు రాజుపై కూర్చి వహింతురు.

‘భృతీ’- ‘కౌర్వాణ్యతుకీ’ భృత్యా భృతీయో నైవ వేతనమ్’, అను. ‘సపారితోషకము’- పరితోషము దీనికి ప్రయోజనము.

క. మే లగుఘోటకమును శుం

డాలంబును నాప్తసుభటునకె యిమ్ము; త్తెట్టి

స్నే లగుమెలపున మందురఁ

బాలింపుము; దొరలపాలు పలువకు మెపుడుకొ.

౨౨౬

ఘోటకమును = గుట్టమును. శుండాలంబును = ఏనుగును. ఆప్తసుభటునకె = ఆప్తఁ డయిన బోధునకే... మందురకొ = తజేలాను. మెలపునకొ = జాగ్రత్తతో....

ఉత్తమాశ్వమును ఉత్తమ గజమును నీయాప్తయోధునికే యిమ్ము. అందువలన సమ యము వచ్చినప్పుడు నీకే మేలు గలుగును. అనిగా, దానిని ఆతఁడు నీకేవళే తెచ్చును. అశ్వ శాలను గజశాలను జాగ్రత్తతో కాపాడుము; ఎప్పుడును దానిని అధికారుల వశమున విడిచిపెట్టకుము.

‘ఘోటకము’ - ‘ఘోటకే నీతి తురగ తుర క్షౌశ్య తురభ్రమాః’ - అమ. శుండ (=తొండము) కలది శుండాలము (=వీనుఁగు).

తే. కార్య మొక్కఁడు గనిన మాత్సర్యమున నొ

కండు గా వని ఖండించు; గ న్నెఱింగి,

యిరువురను గా వనక కొల్వు విరిసి, మీఁద

నల్లవాఁ డెన్నినది నేయ నగు శుభంబు.

౨౨౭

మాత్సర్యమునకొ = ద్వేషముచే. కన్ను = బాడును. కొల్వు విరిసి = సభను చాళించి.

ఒకఁడు ఒకపనిని సరిగా కనిపట్టి సభలో నీకు తెలుపఁగా, వానిమీఁది ద్వేషముచే మఱి యొకఁడు దానిని కా దన నేని, అబాడును కనిపట్టి ఆ యిరువురమాటలను నిష్ఠేధంపక, సంభావించి, పిమ్మట ఆమొదటి వాఁడు చెప్పినదానినే అవలంబించినచో మేలు కలుగును.

క. పగ వెలిగి గొని, లో దస్యులఁ

జగిరింపఁగఁ జేసి, నృపతి చిక్కుపడిఁ బను

లైగి నేయక, తొరే ది

క్కుగ నడతు రశంక న్లుకొని దుస్సచివుల్.

౨౨౮

దుస్సచివుల్ = చెడుమంత్రులు, వెలికొ = రాష్ట్రమునకు బయటనున్న, పగ = ద్వేషమును (ఒండె-ద్వేషిని), కొని = వశపఱుచుకొని (వా. కని = తెలిసికొని), లో = రాష్ట్రము లోపల, దస్యులకొ = దొంగలను, (కొల్లకాండ్రొవనుట), చిగిరింపఁగొ = కఠినినట్లు, చేసి, నృపతి, చిక్కుపడికొ = రాజు తమకు వశుఁ డగునట్లుగా, పనుల్ = తాము చేయవలసినరాజకార్యములకు, తెలి = తెటూరున చేసుక. తామే, దిక్కుగకొ = శరణముగా, అల్లుకొని = అంతటం బ్రవేశించి, అశంకకొ = నిర్భయమునై, నడితురు = వర్తింతురు.

దుష్టసచివులు తమయేకమీఁదకి రాష్ట్రముబయటివైరిరాజులను లేచి, రాష్ట్రము లోపల కొల్లకాండ్రును చేంచి, రాజును తమచేతులలో ఇటుకుకొనునట్లు చేసి, తిరిగి తాము తప్ప వేరు రక్షకులు లేనియట్లుగా చేసికొని, భయములేక వ్యహరింతురు. వారి నేమి చేయవలయునో అది యందు చెప్పినాఁడు.

“పగ. జె. ప. 1. విశోధుఁ; విశోధి; ‘క. మనకుకొ. బగ యింద్రుఁడ కొండె యెల్ల భంగులఁ దలఁపకొ.’ నిర్వ. ౫. ఆ.”

క. ఇప్పింతు రాత్రివశులకుఁ దప్పింతురు; పరుల కార్చి తప్పింతురు; రా

జిప్పిది నాఁడె యని వేచెప్పినఁ బెరవారు నమ్మి చేరకయుండకొ. ౨౨౯

దుష్టసచివులు ఆత్మవశులకుకొ = తమకు వశమయినవారికి, ఇప్పింతురు, - మఱియు నేమి నేయుదు రనఁగా, --- అర్చి-అడించి = రాజుచేత మాటయిప్పించి, తప్పింతురు = రాజు దానిని నెఱవేర్చక యుండునట్లు చేయుదురు. వే = త్వరగా, నమ్మి;...

దుష్టసచివులు తమవారికి రాజుచేత ఇప్పించుదురు. 'రాజు ఇట్టివాడు నునూ, కేవలము అయోధ్యుడు', అని తాము చెప్పినచో సాధువులు నమ్మి రాజుకడ చేరకయుండుటకై ఇంకను ఏమేమి చేయుదు రనగా—తమవారు కొనియన్యులకు రాజుచేత మాటయిప్పించుదురు, మాటయిప్పించి దానిని చెల్లించనీయరు.'

'అర్చి' - 'అడోడుకూడుల డకారంబునకుం జుక్కు పరంబగునపుడు రేఫం బగు'—
బా. వ్యా. క్రి. (81).

ఆ. వాడికి బొదలు జతరవై శ్వానరుడు గఫ

ప్రముఖదోషయుక్తి బలిమి చెడిన,

వెలి మహాపథంబు బల మిచ్చుగతిఁ, బ్రహ్మ

సేయ, వారిమనముఁ జెఱుచుం బగుడు.

౨౩౦

వాడికి = తైత్త్యముతో, పాదాః జతరవై శ్వానరుడు = వర్ణిల్లుచున్న యుదరాగ్ని, కఫప్రముఖదోషయుక్తి = శ్లేష్మము లోనగు రోషములయొక్క కూడికచేత, బలిమి చెడిన = మండము కాఁగా, వెలిమహాపథంబు = బయటి గొప్పమందు (సాంటియేని), (జతరాగ్నికి) బలమిచ్చు గతిఁ, ప్రతిచేయఁ = బదులుగా పరునొకని సమర్థుని నియమించిన, పరుడు = ఆయితరుడు, వారి మనముకొ = వారిసొగసు, చెఱుచుం = అఱుచును.

చక్కఁగా దీపించుచుండిన జతరాగ్ని కఫాదోషప్రకోపముచే మంద మయినప్పుడు బయటిమందు అదోషము నణచి ఆహార్యమును పోషించి వెండియు జతరాగ్నికి దీప్తి కలిగించునట్లుగా, తేఱుడు తన కుషద్రవకారులైన దుష్టసచివులస్థానములో సమర్థునొకని యోగ్యుని నియమించిన, ఈసమయే వారి నణచి రాజును తొలగియట్లు దేబర్లం జేయును, —ఉపమా లంకారము. రాజు జతరాగ్నివలె, దుష్టసచివులు కఫాదోషములవలె, సమర్థుడగు నవీనసచివుడు మందువలె - నని తెలిపిడి. - 'అథ శుక్తి మహాపథమ్' అను.

'విచణ్డకుక్షీ జతరోదరతుల్లావే', 'అగ్నిరైశ్వానరో వహ్నిః' అను. 'దోష'—

'వాయుః పిత్తం కఫ శ్లేథి త్రయా దోషా స్సమానతః;

వికృతాఽవికృతా కేచం ఘ్నన్తి తే నర్తయన్తి చ

'రోగ స్తు దోషవైషమ్యం రోషసామ్య మరోగతా.'— 'వాగ్భటము

వాతపిత్తశ్లేష్మములకు రోషము లని కేరు; అవి సమముగా నుండిన రోగ ముండదు, వానిలో నేదేని మిలిని మీటిన, రోగము కలుగును కఫప్రకోపముచే అగ్నిమాంద్యము కలుగును, - 'శ్లేష్మగ్నిసవన ప్రసేకాలస్య గౌరవమ్.' 'వాగ్భటము-(వృద్ధ స్తు కురుతే అని అధ్యా పార్యము.)

చ. వారిమిగిలి ప్రతిసేయనెట్లంటేని.

౨౩౧

ఆదుష్టసచివుల నతిక్రమించి వేటొకనిం బెచ్చి వారికి ఉద్దిసేయుట యెట్లనగా,—

క. భండారముతో హయమదశుండాలఘటాళి ననదు సొమ్మైపాగా

నుండిన, నాతడ వాయుదేవండితుఁడును బిరుదునైన పతికిని బయ్యలె.

పండితుడును = ప్రజ్ఞావంతుడును, బిరుదును = వీరుడును, ఐనపతికి = అగురాజునకు, ధండావంతుడు = బొక్కసముతో, హనుమదశుండాలుఁబూతా ఆలింగుఁడులయు మదళుఁజేసుఁగులయు సమాహతుల పరుసలు, తనదు సొమ్మై = తన ధనమై (తనస్వాధీనమై), పాగా = ఉండిన = తబేలాలో ఉండినయెడల [‘పాగా యనఁగ నశ్వపంక్తి విరాజిల్లు’ ఆం.భా.(౧౯౬)] ఆ తడ = దుష్ట సంచితలవలని యా నిరోధము, బనులై = బట్టబయలుగా, పాయడ = పోదా.

ప్రజ్ఞావంతుడును పరాక్రమియు నైనరాజునకు తనబొక్కసమును తనగుఱ్ఱపుబారుల తబేలాలును, తనయేనుగుతండములయొకరాలును తనకుస్వాధీనముగా నుండిగా, ఆదుష్టసచివులవలని నిరోధము మాయమైపోదా! అనగా రాజు చతురంగిబలమును వశములో నుంచుకొన్నచో ఆదుష్టసచివులను ఆబలములచేత పట్టించి తెప్పించి, తగిన పండన నేయవచ్చును కదా! అనగా రాజు ఎప్పుడును దండును తనవశములో నుంచుకొన్నచో దుష్టనిగ్రహసమర్థుడగును - అనుట.

క. కడుపున నొకకడి చిత్రగిరి

జెడఁ జూచుచు, కాక పతికిఁ జెలియుం గలుడే?

ఒడిదండ విడువఁజ్ఞునె?

సడప నలయు నేర్చినట్లు నమ్మకయే కృపన్.

౨౩౩

కడుపున [వా. కుడుపునకు = భోజనమునకు,] ఒక-కడి-కబళము. ఒడి = ప్రక్కనుండి, దండ = పట్టువడించువాని భుజమును... [ఒడిదండ-పా. ఇడ నని]. ‘విడువఁ’-పా. విడువం.

అధికారులు తమజీవనమునకై తేనింగొలుతురు, వారిరాబడిలో ఏమాత్రము తగ్గించినను ఏకకను చెలువ యిత్నింతురేగాని, వాస్తవముగా అతనికి చిత్రులు గారు; వారిదౌష్ట్యము భరింపలేక వారి నణచినను వారిని స్వతంత్రులుగా పోషించునాడదు, పట్టికట్టిన దొంగను దండవిడిచిన, వాడు తప్పించుకొనిపోవును. అట్లు పోషింపక వానిదండను పట్టుకొనియే వానిని నేర్పుగా నడిపించుకొనిపోవునట్లు వారిని నడుపుచుండవలయును. వారిని మరల నమ్మకయే వ్యవహరించుచునుండవలయును. జీవనధంగము చేయక దయతో కాపాడును నే యుండవలయును.

చ. ఒకటికి రోచుకుంటఁ గను మున్నవియుం, గ్రహపసిండు మారణే

స్త్రికి బసిఁ జూపి వేడ, మునిసింహుఁ డొకండు తమన్న వేల్పు? బం డొకఁ డపవిత్రభూమిఁ గని యెల్లక యే జనఁ దా గ్రహించె రో

యకనియె. దాన స జ్ఞులుగ నొ జనునర్హముఁ గాన శక్యమే? ౨౩౪

ఒకటికి = ఒక యకార్యమునకు, రోయక ఉంట = ఏనగింపక యుండుటను, కని = ఎఱింగి, ఉన్నవియు = కడపవర్తనములను గూడకనుము = ఊహించుకొనుము, (అరి ఎట్లన-) ద్రుపదుండు, = ద్రుపదరాజు మరణ ఇష్టికి = ఒకానొకనిచంపుటకైయజ్ఞమునకై, పసి = గోగణమును, చూపి = (ఇచ్చెదనని) చూపించి, వేడ = ప్రార్థింపఁగా, మునిసింహుఁడొకండు = ఒకానొకమునంద్రుఁడు (ఉపయోజనమును నంద్రుఁడుతాను అయజ్ఞమును చేయించుటకు ఒప్పుకొనక), అన్న = తనిశ్శ్రేష్ఠభ్రాత (యాజుడు), వేల్పు = ఆహారముచేయును, (అరి యెట్లనగా), పండ్లొకడు = ఒకపండు, అపవిత్రభూమి = అశుచియైన నేలయందు, కని, ఏ = నేను, ఒల్ల =

దానిని గోరక (పుచ్చుకొనక), చనక=పోగా, తాక=చూడక, రోయక=ఏవగింపక, గ్రహించక, అని అనక కానక=అని చెప్పినాడు గావున, అట్లు=అప్రకారము ఒకటి చూచి కడమ యన్నియు, ఎఱుంగ నాక=తెలిసికోవలయును, అంతయకాని, చను సర్వము=జరుగుచుండును స్తమును, కానక=చూచి యెఱుంగుట, శక్యమే=సాధ్యముగాదు.

ఈకథ భారతము, ఆదిపర్వము సప్తమాశ్వాసారంభమునం గలదు:—ద్రుపదరాజు ద్రోణాచార్యుం జంపఁగల కుమారుఁడు తనకు జనించునట్లు తనకై యొక క్రతువు చేయు మని, లక్ష గోవులను దక్షిణ ఇచ్చెద నని, యాజోపయూజు లనుమునిభ్రాతలలో నుపయాజుని వేడఁగా, ఆతఁడు తాను ఆహారణక్రతువును చేయుటకు ఒప్పుకొనక. తనయన్న యాజుఁడు చేయు నని చెప్పెను. అనంతరము యాజుఁడు ద్రుపదప్రార్థితుఁడై ఆక్రతువుం గావించెను. దానిచే అగ్ని కుండమునుండి ధృష్టశ్రుమ్ము డుద్భవించెను. అన్న చేయు నని తా నెఱింగినందులకు తార్కాణ గా ఉపయాజుఁడు ద్రుపదునికి ఈకథను చెప్పెను. —ఒకటి చూచి కడమ యెల్ల నూహించు కొనవలయు ననుట. —అర్థాంతరీప్యాసము.

క. ఏఁ డెడనునఁ గీ డెన్నిన

వాఁ డని. జయ మైన, హింస నదలి కొనుము శ్రీ

పోడి; యహి యేమి గొఱు బ

ల్యాడి సెడిన, నర్జితయకు వైరియు నమ్ముక.

౨౩౫

ఎడరునక=ఇక్కట్టులో, కీడు ఎన్నినవాడు = చెట్ట చేయఁ దలపెట్టినవాడు....జయము వినుక=నీకు ఆయిక్కట్టు తీటి గెలుపు కలిగినంతట. హింస = (ఆకీడు దలచిన వానిని) చంపుట....శ్రీపోడి=సిరియొక్క- సొంపును, కొనుము=హరింపుము. అహి=పాము....పల్యాడి=కోఱుల తెత్వము...

నయిక్కట్టులో నీకెవఁడు చెఱుపు నేయ నుద్యమించునో వానిని, నీకు ఆయిక్కట్టు తప్పి గెలుపు కలిగినయంతట, హింసించుము. మఱి వానినినిహిత్రము కైకొనుము, అంతట వాడు మద మణిగి, కోఱులు వెఱికిన పామువలె మత్తమియు కీడు చేయలేక పడియుండును. అట్టి నీదయకు నీవైరియు నిన్ను నమ్మును, నీపక్షము వాడేయగును. - వృష్టాంతాలంకారము, దుష్టనిధనమును హరించుటకును పాముకోఱులు పెఱుకుటకును బింబప్రతిబింబభావము.

‘కృతి దృష్టాంతము బింబప్రతిబింబతఁ గీర్తి నీదె; ప్రభ చంద్రునిదే.’

అలం.

‘ఎడరు నా సందు క ట్టెనఁగుచుండు’ ఆం.భా. ౨(౨౨).

‘పోడిమహి’ అని పూర్వముద్రణము, సంధిప్రశస్తముగాదు; పోడి=పోడిమి - ‘వచ్చి యుంబోడి దొఱఁగ కున్నవాడు’ భార.స్త్రీ. ఆ. ౨.

తే. దేశవైశాల్య మధిసిద్ధికిని మూల,

మిల యొకింతైన, గుంటకాల్యలు రచించి,

నయము పేదికు నరిగి గోరునను నొసంగి,

ప్రబలఁజేసిన నర్థధర్మములు వెరుంగు.

౨౩౬

దేశవైకాల్యము = రాష్ట్రపు విరివి, అర్థసిద్ధికిని మూలము = ధనప్రాప్తికి కారణము, ఇల ఒక ఇంత ఐనక = చిన్నభూప్రదేశములకు సయితము, గుంట కాల్యలు = చెఱువులను పంటకాలువలను, రచించి = త్రవ్వించి, పేదకు, అరిక = ధనరూపమైన పన్నునందు, కోరున నుక = సస్యరూప సుయిన పన్నునందును, నయమును ఒసంగి = సులువు అనుగ్రహించి, ప్రబలక = పేద వర్ధిల్లునట్లు, చేసినక, అర్థధర్మములు = అర్థము ధర్మము చెందును, పెరుగుక = అతిశయించును.

దేశ మెంత విస్తీర్ణ మయిన అంత ఆదాయ మెక్కువ. ఆయాదాయమునకుఁ గాను ఎంతచిన్న భూభాగమందై నను జలాధారములు నిర్మించి పంటకాల్యము త్రవ్వించవలయును. పేదకు అరిగోరులు ఇతరులకన్న తక్కువగా నిర్ణయింపవలయును. అట్లు చేసి వానిని వర్ధిల్లఁ జేసిన, వానివలన నిండుగానే అరిగోరులు వచ్చును. వానిని బాగుచేసినధర్మముకూడ తేనికి అబ్బును.

తే. ప్రజ నవసి చన్నఁ బిలువ, కప్పసులఁ గొలుచు

నమ్మి, యిండ్లింధనంబుల కాయె, ననెడి

కలనిన క్కైన యధికారిగల నృపతికి

నేడు దీవులు గొన్న సమృద్ధి లేదు.

౨౩౨

ప్రజ=కాపులు, నవసి = నాదారుపడి, చన్నక = సేద్యము మానుకొని పోయిన తర్వాత, పిలువక = వారలను మరల రప్పింపక, అపసులక = వారు వదిలిపోయిన గోగణమును, కొలుచుక=ధాన్యమును, అమ్మి, ఇండ్లు=వారిగృహములు, ఇంధనంబులకుక = పంటచెట్లకులకు, ఆయెక=పనికివచ్చెను. అనెడు - కలనినక్క = రణరంగజంటకము... ఏడుదీవులుక = సప్త ద్వీపములను (పుణివి అంతయు ననుట), కొన్నక = జయించినను, సమృద్ధి = సంపద, లేదు=ఉండదు.

సప్తపడి సేద్యములు మాని పనులను ఇండ్లను ధాన్యమును వదులుకొని సోవుజనులను అధికారులు ఉపేక్షింపఁ గూడదు. వారిని రప్పించి నానుపడి సేద్యమునకు సులువు లొసంగి, కోల్కొనఁ జేయవలయును. అంతియకాని వారిని రప్పించి ఆదుకొనక పనులను ధాన్యములను అమ్మి వారియిండ్ల కలప పంటచెట్లకుగా నుపయోగింపవచ్చు నని సంతసించునధికారిని కలనినక్క యనఁదగును. ఏవిధముగా రణరంగమందు నక్క ఒక్కడ కాచి యుండి, 'ఈశూరు లెల్ల మడియుదురు గాక, నాకు చిరకాలము ఆహారము సమృద్ధిగా దొరకునుగాక,' అని వారచాపునకు కనుపెట్టుకొనియుండునో, అవిధముగా ప్రజలకు చేటు గోరుచుండువాఁడు గావున వానిని కలనినక్క యనుట - అట్టి యధికారులున్న ప్రజలు త్వరలో చెడిపోవుదురు, రాజునకు ఆయతయు త్వరలోనే నున్నయగును. అట్టివారిచేతనే ఏడు దీవులను జయించియిడినను తేనికి సంపద కలుగదు. ఒకపాటి రాష్ట్రమువలన కలుగ దని చెప్పవలయు నా? - అధికారిని కలనినక్క యనుట లోకోక్త్యలంకారము.

మ. ప్ర. ఉరవొచ్చాగంబు భోగం బుభయము నొకపా లుగ్రసేనావనార్థం

బిరువా ల్నిండారుబండారిలు చొర నొకపా లిట్లుగా నాయ మొప్పం,

జరదృష్టి నై వ్విరిపక్షేక్షణము సచినపష్టస్వపక్షేక్షణంబుం

౨౩౮

ధరణీనాథుం హౌసర్పం దగుఁ, దగుఁ దునుమం దస్కరాళి నిజోర్వి.

ధరణీనాథుం = రాజు, ఆయము = తనయాదాయము, ఉరవు = గొప్పగి, హౌచా గంబు = అగునట్టిత్యాగము, భగంబు = స్వానుభవము, ఉభయమునకుఁ = అను నీ రెండింటికని, ఒక పాటు = నాలవభాగము, ఉగ్రనేనా అవన అంబు = తీక్షణ మైనచండుయొక్క రక్షణకొఱకు, ఇరు వాల్ = రెండుపార్శ్వ, (అనగా ఆయతిలోనగము), నిండారు బండారు ఇలు = నిండియుండు భాండా గారము, చొరె = ప్రవేశించుటకు, ఒకపాటు = నాలవపాలు, ఇట్లుగాఁ, ఒప్ప = వినియుక్తము కాఁగా, చర దృష్టి = చారుల నడి చూడ్చితే, వైరి పక్ష ఈక్షణము = శత్రువుల యందు అను రిష్టులగువారిని చూచుటయు, సచిన పష్ట స్వ పక్ష ఈక్షణంబు = మంత్రులు ఆజవ యంగముగాఁ గల తనపక్షమువారిని (అమాత్యుని పక్షంగములను - పా. 'సచినముఖ్య') చూచుటయు, ఒన్పం దగు = దేవులయందు, నిజ ఉర్వి = తనభూమియందుండునట్టి, తస్కర ఆళి = దొంగలసహాయములను, తునుమం దగు = సంచారింపవలయును.

రాజు తనయాదాయమును సహముగా నాలుగుపార్శ్వ చేసి, అందు సమృద్ధిమైన త్యాగ మునకును స్వానుభవమునకును ఒకపాలును, శత్రుములకు శత్రురంగబలములగగణాగము రెండు పార్శ్వము, సకల భవనమృచ్ఛ పొయిన బొక్కనము నిండించుటకు ఒకపాలునుం గా, వినియోగము నేరువలయును; చారులగూలముగా, వైరిపక్షము వారియొక్కయు, తనమంత్రులు మొదలయిన వారియొక్కయు, పుష్కలమును పరికించుచుండవలయును. తనరాష్ట్రములోని దొంగలను శునుమాడవలయును. 'చాగంబు' - త్యాగిశబ్దమునకు వై. 'త్యాగో విహితం దాన ముత్సర్జన విస్తరనే' అను. 'ఇరువాల్' - ద్విపార్శ్వ. - 'వైరువున కేకచవనంబు ప్రాయికంబుగ నగు, మిశ్రం బానకుం గాదు' బా.వ్యా. స. ౧౨. 'బండారు' - బండారము - 'భణ్డారశబ్దవైకృత' మని సీతారామా చార్యులవారు; కాని భణ్డార శబ్దము సంస్కృతముతో నెచటం గానిపింపదు; భాణ్డార శబ్దము అస్తిలోఁ గలదు కావున బండారము భాండార శబ్దమునకు నైకృతము గానోవు. తెనుఁగున సిద్ధిస మాసములయందు కొన్ని 'భండా' యని యున్నవి. కాని ఆప్రయోగములు విచారణీయము లు. 'చాతుర్యములు లేవే శారదాభండార చోరకార ప్రకర బోధవుగాక' - నరసరాజీయము. ఇట్టి ప్రయోగముల నే సీతారామాచార్యులవారు లక్ష్యములుగాఁ గొన్నారు గావలయు. ఇట 'శారదా భండార' అనియు పఠింప వలను కలదు. స. ౩. సం. ౧౦ 'భాణ్డారి' శబ్దము కలదు; దానికి 'భాణ్డ విచ్ఛతి' అని వ్యుత్పత్తి చిత్రము. - 'ఆయము' - 'అర్థాగమో భవే దాయః' - అపస్వశ శబ్దః స్వశః చార శ్చ గూఢ పురుషః - అను.

ఇప్పన్యమున తృతీయపాదమున పూర్వపాతమున యతిదుష్టము.

క. లాలన నారక్షులగమి నేలి, తెలిసి మ్రుచ్చు, నాజ్ఞ ముడ కితడు చెటం

బో, లాఁచి నిడ, నయశ మెం తే లేవదె శూలపుగువణిచ్చాయమునన్.

లాలన = బుజ్జవమునో (బహువుతులనో), ఆరక్షులగమి = తలవరుల సహాయము ను, ఏలి = ప్రోచి, (వారివలన), మ్రుచ్చు = తెలిసి = దొంగను తెలిసికొని, అజ్ఞముడ = దండన

చేయక అసడ్డచేసినయెడల, అతఁడు = ఆదొంగ, చెఱ్ఱ = కారాగృహమునుండి (పా. సెలక్ = శూలమునుండి), తప్పించుకొని, పోక్ = పోయినయెడల, లాఠిక్ = అన్యాయ, ఇడక్ = (వానికి బదులుగా ఆరెకులు) చెరలో నుంచినచో, శూలపుష్పవణిక్ న్యాయమునక్ = కొఱుత స్థూలకాయుడైన వణిజుని వైచిన విధమునంబోలె, ఎంతేని = సక్కిల యధికముగా, అయశము = అపకీర్తి, లేవదె = అల్లకొనదా.

ఆరెకులను బహుమతులతో బుజ్జగించి వారివలన దొంగను తెలిసికొని వెంటనే వానిని దండింప వలయును. అట్లు చేయక వానిని తెలిసినవెంటనే చెఱయందుమాత్రముంచి, దండన విధించుటతో అలస్యము చేసినచో, వాఁడు ఈలోపల కొఱుతప్పించుకొని పాటిపోవును. పోనిచ్చిన యజాగ్రత్తకై తమ్ము రాజు దండించు నని వెఱచి ఆరెకులము మఱియొననినైనం దెచ్చి చెఱ నుంతురు. ఆమార్పు తెలియక రాజు దండన విధించిన, అదండనకు ఆబదులువానిని సాత్రము సేయుదురు. ఇట్లు జరిగిన కొఱుతను వైవఁబడిన లావుపాటి సెట్టి న్యాయమునంబలె రాజునకు అపితమయిన యపకీర్తి కలుగును. కావున దొంగ దొరకిన వెంటనే వానిని దండింపవలయును. — ఉపమాలంకారము'

పంచమపోషాతిక పట్టణంబులో, అవకతవక ప్రభువుకడ, నోకఁడు తాను ఇలుకట్టుకొనుటకు మట్టగోడ పెట్టుకొనఁగా, మట్టమునుండి గోడ కూలిపోయిన వినియు, అపరాధిని దండింపవలయు ననియు, మొఱయిడెను. ఈతప్పు ఎఱిగిని రాజుగఁగా, మేఘుని దివి అహివేకపుఁ బ్రధానము చెప్పెను. మేఘుని కొఱుత వేయుఁ దివి రాజు తిలారులకు అజ్ఞాపించెను. 'పోగవలన మేఘుఁడయి వాఁడు, పోగది తప్పుగాని మేఘునిది గాదు,' అని ఆరెకులు చెప్పెను. 'పోగను కొఱుత వేయుఁ దివి రాజు అజ్ఞాపించెను. 'పోగకు కారణము కుమ్మరియాయన' అని ముకసభ్యుఁడు చెప్పెను. 'అనమును వేయుఁడు' అని రాజు ముదల యిడెను. 'అనము లేదు, వానిని దెట్టిన కుమ్మరి యున్నాఁడు' అని మఱియొక సభ్యుఁడు చెప్పెను. అంత కుమ్మరి కాజ్ఞ అయినా, కుమ్మరి - 'అయ్యా! వారయింటి పెండ్లి, నేను ఆరవేళకుఁడలకై అపరాధిని, మీరు పెండ్లికుమారుని వైవవలయును గాని, నన్ను వైచెద రేమి?' అని యారెకులతో వాదించెను. వారేమిట రాజుతోఁ జెప్పఁగా రాజు పెండ్లికుమారుని కాజ్ఞ యిడెను. పెండ్లికుమారుని పిలువఁబడినందుకొర్తికిం గొనిపోయిరి. అతఁడు కొర్తికి జూచి - 'అయ్యా, కొఱుత లావుగా నున్నది, నేను నన్నపాటి వాఁడను, నన్ను వైచెద రేమి?' అని వాదించెను. అవాదమును ఆరెకులు రాజుతో చెప్పఁగా, రాజు ఆలోచించి, 'అవును, ఆకొర్తికి తగిన లావుపాటి వాని నే వైవవలసినది, ముమ్మాటిక ఇదే సెలవు, మఱి రాకుఁడు.' అని ముగించెను. అంతట ఆరెకులు లావుపాటి వానిని సెట్టి నొకనిని కొర్తికడకుం గొనిపోయిరి. అతఁడు ధన మిచ్చెద నన్నను 'నేను రాజాజ్ఞ మీఱుదుమా? లంచము గొందుమా? ధర్మస్థాపన జరుగవలదా?' అని వాదించి వానిని కొఱుతం దివిచిరి. - ఇ దయ్యా శూలపుష్పవణిక్వోయము.

చ. ఎఱుంగ నగున్ స్వశక్తి నవసేతుఁడు నాలుగుపాళ్ల మూఁడుపా,

తెఱుంగక మోచినట్టిపని కిష్టనుహృత్తితి దెల్పు నొక్కపా,

లెటుంగ నగు స్వయాధ్యమతి, నిట్లు నిరాగ్రహుడై సజేయు నె

త్తటి విపదుగ్రదండపరతంతుడు గాక చిరంబు రాజ్యమున్. ౨౪౦

అవనీకుడు=రాజు, నయాధ్యమతి=నీతిచేత ధనవంతమైన (నీతినిపుణ్యతల) తెలివినో, నాలుగు పార్శ్వ పూడుపార్శ్వ = (తెలిసికోవలసిన) విషయములలో ముప్పాతికపాలు, స్వశక్తి= తనసొంతప్రజ్ఞ చేత, ఎటుంగ నగున్=తెలిసికోవలయును. ఎటుంగక మోచినట్టి పనికిన్= తత్త్వము తెలియక సంభవించిన పనింగూర్చిన, ఒక్కపాలు = ఆశేషించిన నాలవ భాగమును, ఇష్ట నుహ్యో తతి తెల్పన్=ఆప్త మిత్ర బృందము తెలుపగా, ఎటుంగ నగున్= ఇట్లు=ఈవిధముగా తెలిసికొనుచు, ఎత్తటిన్= ఏకమయముందును, నిరాగ్రహుడు ఐనన్ = స్వాభిమానములేనివాడాయెనా, విపత్ ఉగ్రదండ పరతంతుడు = ఆపదలకును క్రూరదండనకును అధీనుడు, కాక, చిరంబు రాజ్యముం జేయును.

రా జెప్పుడును నీతిమార్గమును వదలంగూడదు. ఎటుంగవలసిన విషయములలో ముప్పాతిక పాలు తానే వ్యయముగా ఎటుంగవలసినవి, అప్పటికిని తెలియక సంభవించిన విషయములం గూర్చి ఆశేషించిన నాలవపాలు ఆప్తమిత్రబృందమువలనం దెలిసికొనవలయును. ఇట్లు చేయుచు తన మతమే జరుగవలయు ననుదుర్భిమానము ఎప్పుడును వహింపక, తనకు అపద లయినచో పరాధీనుడునుం గాక, పండన చేయుటయందు ఉగ్రత వహింపకయు నుండెనేని చిరకాలము నుఖముగా రాజ్య మేలును.

తే. ౩ న్నొకటి నిద్ర పో బెఱకంట బాగ

రంబు గావించు భూరుహగ్రంబుమీది

యచ్చభల్లంబుగతి భోగ మనుభవించు

నెడను బహిరంతరదులపై దృష్టవలయు.

౨౪౧

(రాజునకు), భోగము అనుభవించు నెడను=(రాజు) భోగములను అనుభవించుచు ఉండు నప్పుడే, కన్న ఒకటి నిద్రపోన్, పెఱకంటన్ = రెండవకిందీనో, జాగరంబు = మెలకువ, కావించు - భూరుహ అగ్రంబుమీది అచ్చభల్లంబు గతిన్ = చెట్టుకొనమీది యొంగు బంటి విధమున, బహిః అంతః ఆరులపై=బయటి (తనచేశమునకు వెలుపలి) శత్రువుల మీదను (తన దేశము)లోపలి శత్రువులమీదను, దృష్ట వలయున్.

ఏవిధముగా యెలుంగు బంటి చెట్టుకొనను పరుండి ఒకకన్ను చూసి నిద్రించుచునే ఒక కన్ను తెఱచి మేల్కొని యుండునో, ఆవిధముగా రాజు రాజభోగముల ననుభవించుచునే వెలి శత్రువులమీదను లోపలిశత్రువులమీదను దృష్ట యుంపవలయును. రాజు భోగములను అనుభవించుచు ప్రమత్తుడై యుండునేని అంతశత్రువులును బహిశత్రువులును అతనిం దైకొందురు, ఆవిషయమున రాజు జాగరూకత కలవాడై వాని నెల్ల నెఱుంగుచు తప్పించుకొనుచు నుండవలయును.-భోగము లనుభవించుట ఒకకంట నిద్రపోవుటవలె, అంతర్బహిశత్రువులను కను వెట్టి యేయుంట ఒకకంట జాగరము నేయుటవలె, రాజు భల్లూకమువలె నని యుపమ.

‘అథ భల్లకే ఋక్షచ్చభల్ల భాలాకాః’ అను.

ఉ. అక్షరపక్షపాతమున సర్థము నూళ్ల నొసంగ, నుబ్బినన్

భిక్షుజటాధరాదికులు భిన్ననిజవ్రీతు లాను: వైన దు

ర్భిక్షురుజా శిశుచ్యుతులు పెక్కగు; భక్తియ చాలు, దానఁ గ

త్ప్రక్షుభితత్వ మేయఘముఁ దార్పదు, శంకఁ దలంగు మయ్యెడన్. ౨౪౨

అక్షరపక్షపాతమునన్ = విద్యయందలి ప్రీతిచేత, అర్థమున్ = ధనమును, ఉబ్బినన్ = గ్రామములను, ఒసంగన్ = ఇచ్చినయెడల, ఉబ్బినన్ = గర్వించి, భిక్షు జటాధర ఆదికులు = సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగువారు, భిన్న నిజవ్రతులు = వేడిన తమ నియమము కలవారు, బొదురు, ఐనన్ = వా రిట్లుగుటచేత, (దేశములో), దుర్భిక్షు రుజా శిశుచ్యుతులు = కఱవులు రోగములు బాలమరణములు, పెక్కు అనున్ = పెల్లుగా సంభవించును, (కావున, వారియందు), భక్తియ = పూజ్యభావమే, చాలున్, (అంతియకాని వారికి అర్థములు గ్రామములను ఈనక్కఱ లేదు), దానన్ = వాని నియమచేత, తత్ ప్రక్షుభితత్వము = (కలుగునట్టి దైన) వారియా యాన పడుట, (రాజునకు), ఏయఘమున్ = ఏ పాపమును గాని, తార్పదు = కలిగింపదు, అయ్యెడన్ = ఆవిషయమున, శంక = ధనము (లేక సంశయము), తలంగును = పలుము.

సన్న్యాసులు జడదారులు లోనగు నేకాంశులకు వారి విద్యకు మెచ్చి ధనములు గ్రామములు ఈకుము. ఇచ్చితివేని వారు గర్వించి బ్రహ్మచర్యప్రశ్నలు లుననిజనియమములం బాయుదురు. పాసిన నేమి? యనిన - దేశమందు కఱవులు రోగములు శిశుమరణములు, ఇట్టి కీడులు సంభవించును; కావున, అట్టివారిని ధనాదు లీయకయే పూజించుటయే చాలును. వారు తృప్తాపరులై నీవేమియు గొప్పగా ఈలే దని సీమిడి ఊభపడుదురేని అఊభ నిన్నేమియుం జేయదు. ఆవిషయమందు సంశయము లేదు.

'అక్షర' - అక్షరచేత విద్య యర్థము. 'భిక్షు' - 'భిక్షు పరివ్రాట్ కర్మస్థి పారాశ ర్యసి మస్కర' అమ. 'కృషి సోనాస్తి దుర్భిక్షు' అని సూక్తి - 'స్త్రీరుద్రజా చ' పతాప రోగ వ్యాధి గదామయా' అమ. 'భక్తి' - 'పూజ్యేష్వనురాగో భక్తి'. 'ప్రక్షుభితత్వము' - 'క్షుభి సంఘటనే' ధా.పా. - ఈపద్యమున నాలవపాదమున 'దాననా' తత్ప్రక్షుభితత్వ' అనుపూర్వపాతమున త్ప్రక్షుప్రాసమైప్రాసభంగ మైనది. కావున, మార్పు చేయఁబడినది. 'చాలుఁ దత్ప్రక్షు. తక్షుభితత్వ' అనియేని పఠించికొన పచ్చును; - తత్ = వారి మొక్క-ప్రభూత = ఎక్కుదైన, ... అని యర్థము.

క. మును నారత్రయవిజ్ఞా పస కోర్వము వధ్యకోటిపట్టునఁ జెదరం

దన కప్పడ కీ డగు ననుజనముం బట్టుటకుమునుపె శస్త్రమచాలున్. ౨౪౩

మును = ముందుగా, వధ్యకోటి పట్టునన్ = వధ్యాల్లలయిన యపరాధుల సమూహముల విషయమున, నారత్రయ విజ్ఞాపనకున్ = ముహూర్తు మన్నింపు వేడుటకు, ఓర్వము = తుమింపుము చెదరన్ = తప్పించుకొని పోయెనా, తనకున్ = నీకు, ... మునుప = మునుపే, శస్త్రము = ఆయుధమే....

వధదండన కర్తు లైనయపరాధులు మన్నింపు వేడుకొనుటకు మాడుమాటులు అవకాశ మిమ్ము. ఏవధ్యుడు తప్పించుకొని పోయినచో వానివలన వెంటనే అపాయము కలిగెడునో అట్టి వధ్యునికి అట్టిముమ్మాటునెలవు ఈ నక్కఅలేదు. వానిని పట్టియుం బట్టకమునుపే తల గొట్టింప వలసినది. 'నివహవనరావారే' అను.

'సో యం త్రిస్సప్తవారం నవికలవిహతక్షత్తతస్తప్రచారః'

మ. పి. చ.

'వారాం స్త్రీ నభిషణ్యతే విదగతే వన్యైః శరీరస్థితీః'.

ఆ. రా.

క. శూరాలాపములకు నతి

శూరులను దా నయ్యు నృపతి సోకోర్వః దగున్;

వా బుబ్బుదు రందున, నిజ

శూరత దొరలందుం గనుట నూ కార్య మిలన్.

అరర

నృపతి = రాజు, తాను, అతిశూరుఁ డయ్యున్, శూర ఆలాపములకున్ = వీరులయొక్క బంటుండనంపు గరువంపు చూటలకు, సోయ ఓర్వః దగున్ = వినుగు నోర్వవలయును, అందునన్ = అట్లు ఓర్చుటవలన, వారు = ఆశూరులు, ఉబ్బుదురు = ఉత్సాహము తగ్గకయుందురు, ఇలన్ = లోకములో, నిజశూరతన్ = తనవీరమును, కొరలందున్ = తన యధికారులయందు, కనుట నూ కార్యము = చూచుటనుమా పని.

రాజు తాను అతివీరుఁ డయ్యును తనకొలుపున నుండుదొరలు తమవీరముం బొగడు కొన్నచో వారియాపల్కులను వినువక వినవలయును. అట్లు వినినియెడల వారియత్సాహము తగ్గిపోవును; విన్నచో వర్జిల్లును. తన యధికారులు పరాక్రమము నూపుటయే, ఆనఁగా - తన పరాక్రమమువలన వానిని పరాక్రమింపం జేయుటయే - రాజు చేయవలసినపని.

'సోకోర్వ' - ఇ. శ. రి. లో లేదు. - ఇంచే వెండియు 286 లో వచ్చును.

శా. శేవు ల్బావు మతంగజంబును మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్

రా, వాణిజ్యము పెంచి యేలఁగ నగు; స్వంపురున్వ రుజన్

హవల్లన్ దిగు నన్యధాప్రజల రా జాయాముజాత్యైచిత్

బ్రోవంగాఁగు; దోట దొడ్డి గను లూపు ల్నాడఁ బంపం దగున్.

మావు = గట్టిములును, మతంగజంబును = ఏనుగులును, మణి శ్రీఖండ ముక్తా ఆదియున్ = రత్నములు చందనదారుఖండములు ముత్తెములు లోనగునవియు, రాన్ = దిగుమతి యగునట్లు గా, వాణిజ్యము పెంచి = వార్తను వృద్ధిచేసి, శేవుల్ = శేవులను, రాజు, ఏలఁగన్ ఆగున్ = పరిపాలింపవలయును; స్వంపు ఏవన్ = వర్షము లేమిచేతను, రుజన్ = రోగములచేతను, హవల్లన్ = ఉపద్రవములచేతను, దిగు నన్యధాప్రజలన్ = ఓడలమీఁద వచ్చి ఆరేవులలో దిగు నట్టియితరదేశములజనులను, ఆయాముజాతి బౌచిత్ = వచ్చినవారిజాతులకు తగినట్లుగా, ప్రోవంగాన్ తగున్ = ఏలవలయును, దోట = ఆరామములను, దొడ్డి = పనులపట్టులను, గనులు = ఆకరములను, ఆపుల్ = తనహితైఘ్నము, చూడన్ = విచారించునట్లుగా, పంపం దగున్ = పంచి బిప్పగింపవలయును.

రాజు, తనదేశమునకు వెలిదేశములనుండి గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు, రత్నచందన మాత్రీ కాదులును వచ్చు నట్లు వర్తకమును పెంచి, రేవులయందు దిగుమతికి సౌకర్యములు కలుగఁ జేయవలయును. అనావృత్తివలనను, రోగములవలనను, ఉపద్రవములవలనను, బయటిదేశములజనులు తనదేశమునకుం గిగి వచ్చినచో, వారిని వారి వారిజాతికి తగినట్లు ప్రోవవలయును. తనయారామములను, పనులమంచలను, స్వర్ణరత్నాభిరమములను, ఆస్తులు విచారించునట్లుగా పంచి వారి స్వాధీనము చేయవలయును. మావు, మతంగజంబు, రుజు—ఇవి జాత్యేకపచనములు. 'హావడి యావడి! యన నుపద్రవసంజ్ఞ యలరుచుండు' ఆం. భా. ౨ (౨౨౯).

ఆ. హాదను వచ్చుదాడ దపరాధిపై రోవను
మాఁగి చెఱుపవలయు హాదను వేచి,
లక్ష్మసిద్ధి దాడ లావున శర మాఁగి
కాడ విడుచు సంపకాడువోలె.

౨౪౬

హాదను = సమయము, ఆఁగి = ఆఁపుకొని, లక్ష్మసిద్ధి = గుఱివశపడుట. లావున = బలముచే. శరము = బాణమును. ఆఁగి = విడువక వట్టి. కాడ = బాణమును. సంపకాడు [పా. వింటివాడు] = విలుకాడు. - ఉపమ.

హాదను వచ్చుట లక్ష్మసిద్ధి తాఁగుటవలె, అపరాధి లక్ష్మమువలె, రోవము బాణమువలె, చెఱుచుట బాణము విడుచుటవలె, రాజు విలుకొనివలె, అని సామ్యత ప్రపంచము.

భా. పోవం బోలు లఘుప్రయాణిత దినంబు కొన్ని, యొండొంట నే

కా వైరిక్షీతి కంబుపు ల్వజన రాఁగా నిల్చు జాలుంబలెం,
ద్రోవక సైన్యము గూడ వైరి బలసాంధ్రుం డైన బూజాదులం
బోవం బోలు, జరోక్తిచేత ననఁదే బో తానరింపం దగున్.

౨౪౭

(జగీషు వైనరాజు) వైరిక్షీతిక్ = శత్రునిగూమికి, కొన్నిదినంబుల అంబుపు ల్వజన రాఁగా నిల్చుజాలుంబలెం = వెనుకనుండి వచ్చువఱకు తాఁగువఱకు నిలుచుచు, తాఁగినంతట పాటుచునుండు ప్రవాహమువలె; సైన్యములు, యొండొంట నేకాక = ఒకటొకటిగానే అగునట్లు, ద్రోవక-గూడక, లఘుప్రయాణితక్ = చిన్నమబియ్యగా, పోవంబోలుక్ = నడవ వలయును, వైరి, బలసాంధ్రుండు = యొండుచే డట్ట మయినవాడు (అనఁగా-గొప్పదండు గలవాడు), ఐనక్ = అగు నేని, పూజా ఆదులక్ = ఇవైరి కావించునట్టి నేన లోనగువానిచేత నే, పోవంబోలుక్ = తానును మరలిస్యదేశమునకుం బోవలయును; చర ఉక్తిచేతక్ అసదువని-వేగుల పల్కుచేత వైరి అల్పుడని తెలిసెనా, = పోక మరలి యరుగక, ఆనరింపం దగుక్ = ఆతనిని ముట్టడింపవలయును.

రాజు అల్పుడ యైనవైరితేనిదేశముమీఁదికి తాను యందెత్తిపోవునప్పుడు కొన్నిదినములు చిన్నచిన్న పయనములు చేయుచు, వెనుకనుండి వఱదవచ్చుచున్నయేలు ఆవఱద వచ్చితాకు వఱకు నిలుచుచు తాఁగినంతట ప్రవహించుచు నుండునట్లుగా, తనసైన్యములు ఒకటొకటిగావచ్చి

చారిలో కలియువకులు ఆగుచు, కలసినంతట తరలుచు, పోవలయును. ఆవైరి బలవంతుఁ డాయెనా, అతఁడు చేయు సత్కారమునకు సంతసించి తాను వెనుకకు మరల వలయును. చారుల వలన అల్పుఁ డని తెలిసెనా, పోయి వానిని చుట్టవైచికొనవలయును. — ఉపమాలంకారము.

‘అసదు’ - ‘అసత్’ శబ్దవైకృతము.

చ. ద్రవిణము నొవ్వఁ గొంట, నొట ద్రాబలతో నిడుచుంట, భూమి గొం
తవలికి నిచ్చుచుంటఁ, బ్రథమాస్తతఁ జూడక శంక నుంట, లోఁ
బొవయు నృపాళితై యభయము నృణిభూషలు గుప్తిఁ బంపి, భూ
ధవుఁ డరియం దిడం గగు భిగం, దనయం దివి మాన్పుకోఁ దగున్. 248

ద్రవిణము = ధనమును, నొవ్వఁ = బాధపెట్టి, కొంటఁ = గ్రహించుటచేతను, ద్రాబ
లతోఁ = నీచులతో, ఒట ఇడుటఁ = ఆలోచనచేయుచుండుటచేతను, భూమి కొంత అవలికిఁ
ఇచ్చుచుంటఁ = కొంతకొంతగా తనదేశభాగములను ఇతరరాజులకు ఇచ్చుచుండుటచేతను,
ప్రథమ ఆస్తతఁ = మొదటి హితైషిత్యమును, చూడక = ఎన్నక, శంకఁ = ఉంటఁ = శంకించు
చుండుటచేతను, లోఁ = మనస్సులలో, పొవయు నృపాళితై = రాజుచున్న సామంతరాజులకు,
అభయముఁ = అభయదానమును, మణిభూషలుఁ = రాజ్యధరణములును, గుప్తిఁ = రహస్య
ముగా, పంపి, భూధవుఁడు = రాజు, అరియందుఁ = శత్రువునందు, భిగఁ = భేదమును, ఇడఁ
తగుఁ = కల్పింపవలయును, తనయందుఁ, అవి = పూర్వోక్తనోషములను వార్తొంటిని, మాన్పుకోఁ
దగున్ = తొలగించుకొనవలయును.

వైరినృపుఁడు — బాధించి ధనము కైకొనుట, నీచులతో ఆలోచనచేయుట, తనదేశములో
భాగములను తనమీఁదికి దండెత్తి వచ్చినవారికి ఇచ్చి సమాధానపఱుచుకొనుచుండుట, పూర్వము
తనకు హితము కావించినవారిని ఆహితమును మఱచి తనకు అహితు లని శంకించుచుండుట, -
ఈదోషములు కలవాఁ డగుటచేత, అట్టి యావైరినృపునిమీఁద అతని సామంతరాజులు లోలోపల
రాజుచు నుండఁగా, వారికి బిగిపు పయినరాజు రహస్యముగా అభయోక్తిపూర్వకముగా రత్నా
ధరణములు పంపి వారిని ఆవైరినుండి చీలఁదివిధు వలయును; తనయందు అట్టి నోషములు
లేకుండఁ జూచుకోవలయును.

క. అహిత్రుఁడు వేడిన, నేలెడు

మహి సగమే నిచ్చి, తెగనిమైత్తి గొని, విభుం

డహిభయము మాన్పుకోఁ దగు;

సహిభయ మహిభయముకంటె సధికము గాదే.

249

మహి = భూమి; తెగని = దృఢమైన; కొని = సంపాదించికొని; అహిభయముఁ = తన
పక్షమువారివలని భయమును; అహిభయముకంటె = పామువలనిభయముకంటె.

రాజునకు బయటి శత్రుఁడు చేయఁగల చేటుకన్న తనపక్షమువారే పగఁబూనిరేని, వాగు
చేయఁగలచేటు అధికము; అది పామువలని భయముకన్నను చెడుది. కావున బయటివైరి కోరనేని

రాజు తా నేలు భూమిలో సగ మిచ్చియైనను అతనిలో దృఢసఖ్యము చేసికొని, ఆబయటిభయమును మాన్పుకొని, స్వపక్షమువలని భయమును ఉన్మూలించుకొనవలయును.

‘అహి ర్యత్రా మరేసశ్చ’ - విశ్వ,

‘రాజ్ఞా మహిభయం ప్రోక్తం స్వపక్షప్రభవం భయమ్’ - అమ.

‘దృష్ట స్సాక్షా దనురవిజయా నాకినాం చక్రవర్తీ,

మాత్యోన్య న్యాయః కథయతి యథా వారుణీ దణ్డానీతిః;

పాతాళే ద్రా గహిభయ మ థా స్త్రైవ నిత్యానుపక్తం,

త న్నః పుణ్యై రజని భవతా పీఠ రాజన్వతీ భూః’ అ. రా.

చ. పలుకులు వేయు నేమిటికి? బార్ధిపుఁ డాత్మభుజాభృతక్షమా

తలమున గుట్టుకీడు బహుధా యరయించి యడంచి, చంచలా

క్షులగమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలె నశంక నించుచున్

మెలంగఁడ యేని, రాజ్యఫలమే యది? రాజ్యము దుఃఖలబ్ధికే? 250

పలుకులు వేయు నేమిటికి = వేయిమాట రేల, బార్ధిపుఁడు = రాజు, ఆత్మభుజాభృతక్షమా తలమున = తాను విలుచుండెడు భూమి మీఁద, గుట్టుకీడు = గూఢశత్రువులను, బహుధా = పలురీతులగుల, అరయించి = వెదకించి తెలిసికొని, ఆడంచి = కెడపి, చంచలాక్షులగమిలో మెలంగు పురుషుండును బోలెన్ = క్రొల్లంటులబృందములో చరించుమగవానివలె, అశంక = నిర్భయమును, నించుచున్ = మనంబున వహించి, మెలంగఁడయేని = వర్తింపఁడేని, అది = అట్టిసభయవర్తనము, రాజ్యఫలమే = దొరతనపుంబ్రయోజనమా, రాజ్యము, దుఃఖలబ్ధికే = దుఃఖప్రాప్తి కొఱకా?

వేయిమాటరేల? రాజు ఎన్నియపాయముల నేని తనరాజ్యములోని కంటకులను వెదకి కనుంగొని అణచి నుండరీబృందంబు నడుమనుంబోలె నిర్భయుముగా మెలంగుచుండవలయును. అట్లుచేయఁడేని తనకు దొరతనమువలన నుఖములేమియే గాక దుఃఖమే కలుగును. — ఉపమ.

‘గుట్టుకీడు’— ఇది బ్రాహ్మదొరగారి పాఠము; పా. ‘కుట్టుపేడు.’ ఆంధ్రభాషాగ్ధవమున ముద్రితపుస్తకములో కంటకులకు ‘కుట్టుతేల్ల’ అని పేరు కలదు. — ‘కుట్టుతేల్లనె గంటక తుద్రులగుదురు.’ ఈతేల్ల పేల్లనుటకు వచ్చినచోచా విచారణీయము. — ఒండె - నేలలో గూఢమై యుండి గ్రుచ్చుకొనెడుపేడు - గ్రుచ్చుకొనెడి నని ముందుగా తెలియనట్టిది. — అట్టివాడు గాన కంటకుఁడును కుట్టుపేడు.

తే. బెదరి చేరని బలియుని బిగియఁ బట్ట

కతనిమైవడినే వచ్చి హస్తఁ జేత

క్రమము, పెనఁగెడు బలుమీను త్రాటఁ జేడు

నొడ్డుగాలంపువేటకాఁ దుపమ గాఁడె?

బలియునిఁ = బలవంతుని, అలిగియుఁ, అతనిమైవడిఁ = ఆబలియుని సమృద్ధిచేతనే, హత్తఁ = చేరునట్లు, చేత = చేయుట, క్రమము = నీతి, పెనఁగెడు బలుమీనుఁ = వెనుకకు లాగుచున్న బలిష్ఠమైన మత్స్యమును, త్రాటఁ = గాలపుఁద్రాటిలో, చేడు...డు - చేడు = లాగికొనెడు, ఒడ్డు = నిడుదయైన - గాలంపు = గాలముగల - వేటకాఁడు = చేఁచవేటకాఁడు, ఉపమ = సాటి.

ఏప్రకారము గాలంపుఁజేఁపవేటకాఁడు బలిష్ఠమైనచేఁప గాలానఁ బడి వెనుకకు లాగికొను చుండెనా, దానిని అట్లే వెనుకకుం బోనిచ్చి, అది కుదుర్కొని మరల ముందునకు వచ్చినప్పుడు లాగి, గట్టున వైచికొని, గ్రహించునో, ఆప్రకారముగా, బలవంతుఁ డొకఁడు తనతోఁ జేరక బెదిరి కేడించు చుండెనేని, వాని నప్పు డట్లే ఉండినిచ్చి, పిమ్మట వాడే వచ్చునట్లుగాఁ జేసి, అట్లు వాఁడు వచ్చినంతట చేర్చుకొనుట నీతి.--ఉపమ.

సీ. (1). దండపారుష్యంబు, కొండెంబున సతర్క,

మరిసంధి కెడయీక మరలఁబడుట.

(2). యవలిత పెన్ని కన్న విదేశ్యుఁ జెఱుచుట,

ప్రతిప్రవర్తకున కే ర్పడఁగఁ జేత,

(3). జనుసవిశ్వాసంబు గనుఁగొని మెలఁగుట,

విశ్వసనియుని వేర్పఱుచుట,

(4). మోమోట మంత్రంబుచో మిక్కిలిడుకొంట,

మంత్రభేత్తకు న్నాజ్ఞ మఱచియుంట,

తే. (5). వింత పుట్టినఁ గనుగల్గి చింతనేయ

కుంట, మాన్యులపట్టున నొక్క చూపె

చూడకుంట, విహీనులఁ గూడుకొంట,

వ్యసనియై యుంట, చలముంట, వలదు పతికి.

252

(1). రాజు ఈవత్సమాఁ డొకములను చేరినయఁ గూడెడు:--దండపారుష్యంబు=దండ నయందు క్రౌర్యము (అనఁగా క్రూరత వహించి తప్పిదమునకు మించిన పండిన విధించుట), కొండెంబునఁ అతర్కము= కొండెగాఁద్రు కొండెము చెప్పినప్పుడు ('వీరమాటలు సత్యమా? వీరు గిట్టకచెప్పినారా?') అని) అరసికొనమి, అరిసంధికిఁ=శత్రువుయొక్క సమాధానపడుటకు (అనఁగా శత్రువు సంధి కోరినప్పుడు), ఎడయీక మరలఁబడుట = అందులకు అవకాశ మొసఁ గక వికటించుట,

(2). యవలితప్ప=తనకుదేశాంతరాజు చేసినచెఱుపును, ఎన్ని కన్న విదేశ్యుఁ=పరికించి చూచి వచ్చి తనకుంజెప్పిన పర దేశ పుజనుని, చెఱుచుట=అపకరించుట-వానిని వానిదేశపు రాజు నకు పట్టియిచ్చుట లోనగు విధమున వానికి చెట్టచేయుట, ప్రతిప్రవర్తకునకుఁ = తనకు విఘ టించిన మంత్రకి, ఏర్పడఁగఁ = తెలియునట్లుగా, చేత = తాను పనులుచేయుట.

(3). 'జనునవిశ్వాసంబు = జనునియొక్క నమ్మకములేమిని (తనయందు విరక్తుడుడవ్వేసి అని), కనుగొని=ఎఱింగియు, మెలగుట = వానితోఁగలిసి వ్యవహరించుచుంటు, విశ్వసనీయుని = నమ్మదగినవానిని, వేటుపలుచుట = దూరము నేయుట.

(4). మంత్రంబుచోట = మంత్రాలలోచనయెడల, మిక్కిలి=ఎక్కువగా, మోకాట ఇడుకొంటు=దాక్షిణ్యము వహించుట(అనగా మంత్రులు చెప్పిన మాటను వారిమనస్సు నొచ్చు ననుభయముచే చక్కగా చర్చింపకయే అంగీకరించుట), మంత్రభేత్తకు = మంత్రాలలోచనను వెలిబుచ్చిన వానికి, ఆజ్ఞ మఱచియుంటు = దండనచేయక యుపేక్షించుట.

(5). వింత-ఉత్పతము, పుట్టిన = కలె నేని, కనుగల్గి=దానిని చక్కగా పరికించి-చింత నేయకుంటు = అందులకు శాంతి చేయింపం గడంగమి(అనగా...పరికింపమియు...కడంగమియు), మాన్యులపట్టున = పూజ్యులవిషయమున, ఒక్కచూపే చూడకుంటు = ఒక్కనీక్షణమయినను చాఁగింపకుండుట (పూజ్యుల నెప్పుడును పూజింపకుండుట), పహీనుల = నీచులతో, కూడుకొంటు = చేరుట (నీచులను సావాసగాండ్రనుగా చేర్చుకొనుట), వ్యసనియై యుంటు = పానాదిసప్తవ్యసనములలో పడియుండుట, చలము ఉంటు = మార్పుము వహించియుండుట, పరికి = తేనికి, వలదు = పనికి రాదు.

ఇందు ఒక్కొక్కటియును కూడదు అనునలిప్రాయమున 'వలదు' అని యేకవచనప్రయోగము. పైఁజెప్పిన దోషము లున్నయెడల రాజ్యము దక్క దని భా. 'ప్రతి'-ఇదియిటు 'సదా'ఇత్యాదులవలె తెలుగుపదముగా ప్రయుక్తము. 'ప్రతిప్రవర్తకునకు' - ఇదిసాధ్యసమాసము గావున 'తిప్ర' అనుచో, 'తి' గురువుగాదు. 'వ్యసనములు' - పాన స్త్రీ మృగయా ద్యౌతి వాక్యముల దండపారు స్మార్త దూషణములు.

క. త్రివిధోత్పతము లొడవిన, | నవనివిభుఁడు విడువవలయు నధికద్రవ్యం

బవనీసురముఖ సురముఖ! పవనసఖముఖముల భుక్తి బలిహోమవిధి.

త్రివిధ ఉత్పతములు = విషయములు అంతరిక్షములు భౌమముల నెడు మూడువిధముల వింతలు, ఒడవిన = పుట్టె నేని, అవనివిభుఁడు = భూపతి, అధిక ద్రవ్యంబు=ఎక్కువధనమును, అవ...ల = అవనీసురముఖ = బ్రాహ్మణ ముఖముగాను - సురముఖ = దేవతా ముఖముగాను - పవనసఖముఖ=ఆగ్నిముఖముగాను - భుక్తి = భోజనములు - బలి = పూజలు - హోమ = వేల్పులు - విధి = వినిచేతచేత, విడువ వలయు = వ్యయము నేయవలయును.

త్రివిధోత్పతములు కలిగినప్పుడు తిచ్చాంతికై రాజు బ్రాహ్మణులకు భోజనములు, దేవతలకు పూజలు, ఆగ్నికి హోమములు, చేయించుటకుగాను బహుద్రవ్యమును వినియోగింపవలయును.—యథాసంఖ్యాలంకారము. 'త్రివిధోత్పతములు' - "ప్రకృతేన్యత్వముత్పతః" బృ. సం. "లోకస్యభావమునకు విపరీత మైనది ఉత్పత మనంబడును". - తర్వ్యూప శాంత్యాది బృ. సం. లో నిట్లు చెప్పబడినది.--

"అపచారేణ సరాణా ముపసర్గః పాపసంచయా ద్భవతి,

సంనూతయన్తి దివ్యాస్తరీక్షభౌమా స్త ముత్పతాః;

తత్త్వలిఖితాయ నృపః శాంతిం రాష్ట్రే ప్రయజ్ఞతే.
 దివ్యం గ్రహార్థవైకృత, ముల్కానిర్ఘాతపవనపరివేషాః
 గర్భవపుర పురస్తరచాపాది యదాంతరీక్షంతత్,
 భౌమం చరస్థిరభవం తచ్ఛాన్తిభి రాహతం శమ ముపైతి.
 నాభస ముపైతి మృదుతాం, శామ్యతి నో దివ్య మి త్యేకే.
 దివ్య మపి శమ ముపైతి ప్రభూతికనకాన్నగోమహీదానైః;
 రుద్రాయత నే భూమా గోదోహత్ కోటిహోమాచ్చు.
 ఆత్మ నుత కోశ వాహన పుర దార పురోహితేషు లోకేషు
 పాక ముపయాతి దైవం పరికల్పిత మప్తధా నృపతేః”.

‘దివ్యోత్పతము’ - ఆపూర్వములైన గ్రహనక్షత్రాదులు అగపడుట.- ‘అంతరీక్షము’ - ఉల్కానిర్ఘాతగంధర్వనగ రాదులును, అకాలమున ఇంద్రాయుధ పరివేషాదులును. ‘భౌమము’ - ఆపూర్వములైన స్థలజల చరిజంతూత్పత్త్యాది, చరస్థిరవైకృతము.- -
 ‘బలిఃపూజోపహారే చ కరే దైత్యానరైఃపిచ’ నానా.
 ‘విధి ర్విధా నే దై వేఽపి’ అను.

ఉ. స్పర్ధ పరిస్పరంబు దొరపట్టున యోధునిపట్టున స్పృశుల్
 వర్ధన మొందఁ జేయఁ దగు; నారిహితాహితచర్య లొంద వం
 త్తః; మిథోవ్యథావహ హిత ప్రథమాననమానతాప్రథా
 ధూర్ధరతాదులం దగిలి ద్రోహపుంజితం దలంప రేమియున్. 254

స్పృశుల్ = రాజులు, దొరపట్టున = దొరలలోను, యోధునిపట్టున = జోదులలోను, పరిస్పరంబు = ఒకరిమీఁద నొకరికి (ఒకదొరిమీఁద నింకొకదొరకును, ఒకజోదుమీఁద నింకొక జోదునకును), స్పర్ధ = పోటీని, వర్ధనము ఒందఁ = పెరుగునట్లు, చేయఁచున్ = చేసువలయును, (అట్లుచేయుట వలనిప్రయోజనము లేవన), వారి హిత అహిత చర్యలు = ఆదొరలయొక జోదులయొక రాజునుకూలములు రాజప్రతికూలములు అగువ్యవహారములు, అంతర్ధిక్ ఒందవు = దాఁగవు, (మఱియు), (వారు), మిథో...లన్ - మిథః = పరిస్పరము - వ్యథాఆవహ = వెత గూర్చునట్టి - హిత = రాజహితము చేయుటచేత - ప్రథమాన = ఖ్యాతిపొందుచున్న - సమానతా = రాజకృతసత్కారముతో కూడియుండుటయొక్క - ప్రథా = కీర్తియు-ధూర్ధరతా = ధురంధరత్వము - ఆదులన్ = లోనగు వ్యాసంగములయందు, తెగిలి = తగుల్కొని, ద్రోహపుంజితం = రాజద్రోహముచేయు నుద్యమము, ఏమియున్ = బొత్తిగా, తెలంపరు.

రాజు తన గొప్పయధికారులయందును గొప్పజోదులయందును, ఒకరిమీఁద నొకరికి, పోటీలు పెట్టవలయును. అందువలన వారు రాజునకుం జేయునట్టి హితములును అహితములును బయటం బడుచుండును- అనఁగా, వారే వానిగుట్టు వీఁడును వీనిగుట్టు వాఁడును రాజున కెఱుకపఱుచుచుండురు. మఱియు వారు ఒకరినిమించి యొకరు రాజునకు హిత మాచరించి సమ్యాసములు పొందవేఁడినవారై అతనికి అహితమునేయుం దలంపకయుండురు.-

‘దొర’ - ‘యోధుని’-ఇవి జాత్యేకవచనములు.

‘‘అస్తద్ధావ్యవధా పుంసి త్వస్తర్థి రపవారణమ్.’’-ఆము.

చ. ధరణిపుం డెందునే దగదు తాఁ జన, నూటట కొక్కనిం దగుం

దొర నొనరించి పంప, నరి దుర్బలుచే జెడఁ, డాతఁ డర్థభూ

కరితురగద్ధిక్ లేక కొఱగాఁ, డటు సేయ ద్విజాన్యుఁ డల్మకుఁ

నెరవగు, నాతఁడుఁ వలయు, నిండినదగ్గ బలోర్వి యీఁ దగుఁ. 255

ధరణిపుండు = రాజు, ఎందుసేనియుఁ = ఎల్లతావులకును, తాఁ, చనఁదగదు = పోఁ గూడదు. డొటటకుఁ = తనకు విశ్రాంతికై, ఒక్కనిఁ, దొరఁ ఒనరించి = అధికారినిగా నియమించి, పంపఁచెనుఁ = పంపవలయును, అరి = వైరి, దుర్బలుచేత = బలహీనునిచేత, చెడఁడు = నిహతుఁడుకాఁడు, ఆతఁడు = వైరిమీఁదికిఁ బంపఁబడినట్టి యాయధికారి, అర్థ భూ కరి తురగ ఋద్ధి = ధనము భూమి ఏనుగులు గుఱ్ఱములు అనువాని సమృద్ధిలేక, కొఱగాఁడు = కార్యసమర్థుఁడు కా నేరఁడు, అటుచేసుఁ = అవన్నియు ఇచ్చి కార్యసమర్థుఁగావించినచో, ద్విజాన్యుఁడు = బ్రాహ్మణేతరుఁడు, అల్మకుఁ = (రాజుమీఁదనే) కోపమునకు, నెరవు = అగ్గము, అగుఁ = అగును; ఆతఁడుఁ = అద్విజాన్యుఁడును, వలయుఁ = వలసియేయుండును, (వైరిమీఁదికిఁ బంపెడు బ్రాహ్మణునికి), నిండిన = సమర్థమైన - దుర్బల ఉర్విఁ = దుర్బలముతోను దండుతోను కూడుకొన్న భూమిని, ఈఁదగుఁ = ఇయ్యవలయును.

ఎల్లయరుల మీఁదికిని, రాజు తాను స్వయముగా వెడలం గూడదు; అందువలన తనకు విశ్రాంతిగా, తనకు మాటుగా, దండెత్తిపోవుటకు నొకని దొరగా నేర్పఱచుకొనవలయును. ఆదొరకు వలయు సాధనములు లేవని ఆతనిచేత వైరి నిహతిం జెందఁడు, కావున ఆదొరకు సర్వవస్తుసమృద్ధమై గుర్గము దండుంగల భూమిని ఈవలయును; అట్టియధికారమును బ్రాహ్మణేతరుని కిచ్చినచో, నాతఁడు రాజుమీఁదనే అలంకరపఱచి తిరుగఁబడును, కావున దానిని బ్రాహ్మణునికే ఈవలయును; ద్విజాన్యుఁడును వలసియేయుండును, కావున, అతనింగూడ చేపట్టియే యుండవలయును.

క. అడవులు గడి దేశములవి

నడములుగూఁ బెంపు; మాత్మ ధరణీస్థలికిఁ

నడుములవి పొల్లుపొల్లుగఁ

బొడిపింపుము దన్యుబాధ పొందక యుండఁ.

256

గడిదేశములవి = ఎల్ల (సరిహద్దు)ప్రదేశములకియైన - అడవులు = వనములను, నడములుగాఁ = దట్టములనుగా, పెంపుము = వర్ధనచేయుము, ఆత్మధరణీస్థలికిఁ = స్వదేశభూప్రదేశమునకు, నడుములవి = మధ్య మధ్య నుండునట్టి యడవులను, దన్యుబాధ = దారిద్ర్యంకలపీడ, పొందక ఉండఁ = లేకయుండునట్లుగా, పొల్లుపొల్లుగాఁ = పొడిపొడిగా, పొడిపింపుము = ఛేదనము చేయింపుము.

నీదేశపు తెల్లలయందలి యడవులను వృద్ధి చేయింపుము. నీ దేశము నడిమి యడవులను అందు నెలకొని చారిదొంగలు బందిపోటుదొంగలు ఇత్యాదులు జనులకు బాధ కలిగింప కుండునట్లుగా, ఛేదించి బయలు చేయింపుము. 'గడి'—

“పాలిమే రన గడి యనఁగాఁ బాలిమేర యన నెల్ల యనఁగఁ బోలును నీమా।

స్థల నామధేయములు.” అం. భా. - 'గడికొల్లలు' (257), 'గడిన్పులు' (259).

చ. తుమఁ కుఱుమన్నె పుంగహనచారిజనం బెడ దోషవృష్టి కు
డ్యము ల్లడుగంగఁ బూన్కి; దెగ దల్లిన సర్వము; బాస నీగి వ
శ్యముగ నొనర్చు దాడికగు; నొ గడి కొల్లలకు; స్మతాపరా
ధమును సహస్రదండము సతర్క్యము సర్వము నేలువానికిఁ. 257

తుమఁ = లోకములో, కుఱు మన్నె పుం గహనచారి జనంబెడ = చిన్న మన్నెములలో నుండెడు వనచరజనుల యెడల, దోషవృష్టి = తప్పెన్నట, కుడ్యముల్ కడుగంగఁ పూన్కి = మట్టి పోవుటకై మట్టి గోడను కడుగు ప్రయత్నము వంటిది, అగ్నినఁ = కోపించి దండించినయె డల, సర్వము = దోషమెల్ల, తెగదు = నిర్మూలముకాదు, బాసఁ - సశ్యవాక్కు చేతను, ఈగఁ = ఈవిచేతను, వశ్యముగ నొనర్పఁ, దాడికిఁ = గూటికిని (నుండెట్టి పోవుటకును), అగుఁ = పనికి వచ్చును, గడికొల్లలకుఁ = నీమదేశములను బోచుకొనుటకును, బెఁ = సర్వముఁ ఏలు వానికిఁ = సమస్తమును పరిపాలనచేయు రాజునకు, శతాపరాధము = నూర్గుర నేరమియు (అనఁగా పెక్కుద్రుచేయు నేరములును), సహస్రదండమును = వేగురు జనులకు దండనయు, సతర్క్యము = ఊహింప నలవిగానివి.

అడవిలో దుర్గమప్రదేశములయందు తీరిగెడు మన్నెపు జనులయందు తప్పిదములు ఎన్ని యేనియుండును. మట్టి గోడను ఎంతకడిగినను మట్టి నిశ్శేషము కాని యట్లు వారిరి ఎంత దండించి నను తప్పిదము నిశ్శేషముగాదు. అట్లుగాక వారిలో పస్తవాహనములు బహుమతి యిచ్చి సశ్యము తప్పక వర్తించి చెలిమి చేసికొనుట మంచిది. అట్లు చేసికొన్న తాను నైరులపై దాడి పెడలు నప్పుడు వారిమన్నెపుదండు నోడుగా వచ్చును. మఱి తనవైరులయిన పాలిమేర రాజులభూము లను వీరిచేత కొల్ల పెట్టింపవచ్చును. ఇంతేగాని జనశత్రుములు అపరాధు లగుటయు జనసహస్రము లను దండించుటయు, సర్వము నేలెడురాజునకు తలపెట్టఁబడినవిగాదు. — నిదర్శనాలంకారము.

‘బింబ ప్రతిబింబత్వాః ప్రంబులగు విశేషణములఁ దాల్చినయిరు ధ

ర్మంబుల కైకోకియై నఁ శృంబున సామాన్య మన్య మందిడుట స్వకృ

త్యంబులచేఁ గీడును మేలుం బోధించుటయు రాజులు నిదర్శనవై.’

‘ఎదిదాత సామ్యతయొ యి ల్లదె నెఱిశి మచ్చలేమి; యబ్జుచి న్నీ

వదనము దాల్చును నెలరాఁ జదిసె నిరులు రాజవైరి సమయునటంచుకొ।

ఉదయంబందుచు నేయిచ్చెది నేండుడు పద్మములకు సిరి నశిశము గాక

విదితంబుగఁ జేయుచును నుహ్మదనుగ్రహమే ధలము సమృద్ధుల కనుచుకొ’.

‘తుమ’ - ‘తీతిక్షాన్త్యోః తుమా యుక్తే తుమం శక్తే హితే త్రిపు’ - అను.

‘మన్నె మన మండె మనఁగను మాడె మనఁగ
దుర్గమస్థలనామ మై నోచుచుండు.’ ఆం. భా.

‘అట వ్యరణ్యం విషినం గహనం కాననం వనమ్’,

‘భిత్తిః స్త్రీ కుడ్యమ్’

ఆమ.

‘శతాపరాధమును సహస్రదండమును’- లోకోక్త్యలంకారము - బహ్వపరాధమును బహుతర
దండనము నని భావము.

తే. సింధుర మహాశ్వముఖ్యము లేర్చుచు దౌల

దీవి వణిజుల కూల్ల సన్ద్రహములు పురిఁ

గొలుపుఁ దేజంబు వెల మేలు గలుగఁ బ్రాతః

వారిఁగాఁ జేయు నరి నవి చేరకుండ.

258

సింధురమహత్ అశ్వముఖ్యమున్ = ఏనుఁగులు గొప్ప గుఱ్ఱములు లోనగువానిని, చేర్చుచౌల
దీవి వణిజులకున్ = తెచ్చునట్టి దూరపు ద్వీపాంతర వర్తకులకు, అరిన్ = నీచైరికి, అవి =
ఆసింధురాదులు, చేరకుండన్ = చెందకయుండునట్లు, కూల్లు = గ్రామములు, పురిన్ = నీరాజ
ధానియందు, సన్ద్రహములు = మంచిలోఁగిండ్లు, కొలువున్ = నీడగనంబును, తేజంబున్ = ఉన్నతమ
యిన మర్యాదలును, వెలన్ = వెలయందు, మేలు = లాభంబును, కలుగన్ = నీవలన చేకూడునట్లుగా,
ప్రాతఃవారిఁగాన్ = చిరపరచితులంబోతె (మిత్రులనుగా), చేయు = చేయుము;

దౌ = దవు = దవ్య - “అక్కఱమలజడ్డకు లోపంబు విభాష నగు” బా. వ్యా. ప్ర. ౮.
‘దీవి’ - ద్వీపశబ్దమునకు వై.

తే. గడి నృపులరాయబారులయెడఁ గొలుపున

సరసస్థలాపములు రాజు సలుపవలయుఁ ;

కార్యఖడ్గము లనుచరు ల్గానఁ బలుక

వలయు; నవి మైత్రి దాఁ దేలఁ బలుకవలయు.

259

రాజు, కొలుపునన్ = ఓలగంబునందు. గడినృపుల రాయ బారులయెడన్ = ప్రక్కదేశముల
రాజులదూతలతోడ, సరస స్థలాపములు = చెలిమిలోఁ గూడిన మాటలు, సలుప వలయున్ =
ఆడవలయును, అనుచరుల్ = తననియోగులు, కార్యఖడ్గముల్ = కర్తవ్యాంశములను యుద్ధప్రస
క్తులను (అనఁగా- ఆ గడిరాజులు తనకు చేయవలసియుండి చేయకున్నట్టి కార్యములను- వారిపై
అందునిమిత్తము తనకుం గలయుద్ధప్రసక్తిని), కానఁ బలుకవలయున్ = తనమాటలచే హెచ్చ
రిక చేయవలయును, అవి = ఆహెచ్చరిక మాటలను గూర్చి, మైత్రిన్ = తాను నటించుచున్నచె
లిమిచేత, తాను, తేలఁబలుకవలయున్ = ‘అవి ఏదో పొరఁబాటున అట్లు జరిగిపోయినవేగాని,
వారు (ఆగడినృపులు) మనకు వలయునని చేసిన యపకృతులుగావు’ అని అసడ్డగా మాటలాడ
వలయును.

‘రాయబారి’—రాజ్యభారి శబ్దమునకువై.

తే. తా నవంబుగ దొరజేయువాని మంత్ర

మునకు వేగమె లోజేయఁ జనదు; వాఁడు

క్రోత్తమన్నన రహి ననుఁగులకుఁ జెప్ప,

నయిన నదిచెడు, మఱి వాఁడు నడఁగుఁ గాన.

260

దొరజేయువానికొ, తాను, నవంబుగకొ = క్రొత్తగా, మంత్రమునకుకొ = రహస్యాలోచనమునకు, వేగమె = వెంటనే, లోజేయకొ = ప్రవేశపెట్టుట, క్రొత్త మన్నన రహికొ = నూతన మయిన గౌరవముయొక్క, యుత్సాహముచేత, అనుఁగులకుకొ = తనమిత్రులకు, చెప్పకొ = ఆరహస్యాలోచనలను (ఆతఁడు) చెప్పకగా, అది = ఆకార్యము, అయినకొ = నెఱవేఱినను, చెడుకొకొనకొ = భంగమొందును కావునను, వాఁడుకొ = అట్లు మంత్రము బయలుపెట్టిన యాక్రొత్తదొరయు, అడఁగుకొకొనకొ = చెడును కావునను, చనదు = తగదు.

క్రోత్తగా నశకారమునకు తెచ్చినవానిని వెంటనే మంత్రాలోచనలోఁ జేర్చఁ గూడదు; చేసినచో, ఆతఁడు తననూతనగౌరవములని యుల్పాచేత ఆమంత్రమును తనమిత్రులకుఁ జెప్పును; క్రిమముగా అది అంతట నెల్లకొనును, అందువలన ఏకాగ్రముకై యామంత్రము జరిగినచో అది కొనసాగినను మనల చెడిపోవును; మంత్రము బయలుపెట్టిన యాదొరయుం జెడును.

నీ. హితబహుశ్రుతిధర్మరతిహారతాస్వపూ

ర్వతల మర్విజాల మ్మిముల నిలిపి,

పులిజన్న మొదలుగాఁ బుంపాయుపావధి

నం దుండ నవరణ ల్పొందుపఱిచి,

చీమంత మైనను సామంతకోటికి

మితము గప్పక యుండ షీతు లొసంగి,

మూఁకాధికవ్యయా నధికంబునుం బ్రజా

విరుజంబుఁ గాంగ బండరువుఁ గూర్చి,

తే. షీణిపుధాత్రిఁ జరద్యస్తిచేతఁ జూచి,

బకహతగతిగ్రహించి. తాఁ బ్రజయు నొవ్వ

కయ పగఱగ్రాత్రముల నె చీకాకుపఱుచు

నృపతి డెందానఁ జే నుడి నిద్రవోవు.

261

హిత బహుశ్రుత ధర్మరతి హారతా స్వపూర్వతలకొ = హితులును మహావిద్వాంసులును వేదవిధితత్వములును వీరులును అపటలోను తనకుపూర్వ లగుటలోను, మను ద్విజాలను = శీవించు బ్రాహ్మణులను, దుర్గములకొ = కోటలయందు, నిలిపి = ఉంచి, పులిజన్న మొదలుగాకొ = పులిజంబుటితోఁగూడ. పురుషాయుష అవధికికొ = పురుషుని జీవితకాలముయొక్క పూర్ణ పరిమితికి (ఆనఁగా నూతేంద్ర వజకు చాలునట్లుగా), నవరణ = సామగ్రి, అందుకొ = అదుర్గమందు, ఉండకొ, పొండు

పటిచి = సమకూర్చి, చీమంతయైనను = ఇంచుకయేని, సామంతకోటికీ = జమీన్దారులసమాహారమునకు, మిత్రులు = పరిమాణములు, తప్పకయండక = ఎక్కువతక్కువలంబొంద కుండునట్లు, ఊతులు ఒసంగి = భూములు ఇచ్చి, ఆయ అధిక వ్యయ అనధికంబునుకొ (కాక) = రాబడిచేత ఎక్కువైనదియు వ్యయముచేత తక్కువైనదియు (నగునట్లుగాను), ప్రజాఙ్గజంబునుకొ కాంగక = జనులచేత నొప్పిలేనిదియు నగునట్లుగా, బండరువు = బొక్కసమును, కూర్చి;

క్షీణిపు ధాత్రిక = త్నయించిన శత్రుని భూమిని, చగదృష్టిచేత = వేగువాండ్లనెదురకంటికో, చూచి = కని, బకహతగతిక = కొంగయొక్క యాకస్మిక బలాత్కారముతో (కొంగపట్టుగా), గ్రహించి = పట్టుకొని, తానుకొ = తానును, ప్రజయుకొ = తనదేశపు జనులును, నొవ్వకయ = నొప్పిచెందుకయే, పగఱగాత్రముల నె-శత్రువుల యంగముల నే, చీకాను పలుచున్నపతి = కలతిపెట్టునట్టిరాజు, డెందానం చే యిడి = తొమ్మునందు చేయు యుంచుకొని, నిద్ర పోవుకొ.

రాజు, తనమేలు కోరువారు, మహావిద్యాంసులు, వేదోక్తవిధులనతిక్రమింపక నడచుకొనువారు, శూరులు, తనకు కులక్రమాగతులై జీవనము నల్పేడు వారను, అగుబ్రాహ్మణులను దుర్గాధిపతులనుగా నేర్పఱుపవలయును; ఆదుర్ఘనులందు పులిజాంటివంటి యపూర్వవస్తువులతోగూడకొవలసియుండు సకలపదార్థములను మాత్రుండ్లకు సరిపడునట్లుగా నిండింపవలయును. ఇంచుకయేనియు హెచ్చుతక్కువలు రాకుండు సామంత రాజులకు భూము లీయవలయును. బొక్కసమును ఎట్లు కూర్చవలయు ననగా, — అందులోనికి వచ్చు భనము హెచ్చుగాను, అందుండి వ్యయమగునది తక్కువగాను, దానికై ప్రజలను పీడింపకయు, కూర్చవలయును; వైరిరాజును, అతడు త్నయించియున్నాడని, వేగులవలన ఎటింగి, తాను నొవ్వకయు. తన ప్రజయు నొవ్వకయు కొంగ (లటుక్కున)చేసెం బట్టునట్లు ఆకస్మికముగా పోయి పట్టి ఆతని రాజ్యాంగములే చీకాకుపడునట్లు చేయవలయును. అట్లు చేయురాజు అత్యంత సాధ్యము ననుభవించుచు నిశ్చింతగా నుండును.

‘పులిజాన్సు’ - ఇది కడుదుర్లభము, దీనిం జెప్పటచే అట్టి దుర్లభవస్తువులం గూడ నని భావము. పురుషునియొక్క యాయుష్య ‘పురుషాయుషము’. అది మాత్రేండ్లని ప్రతి.

“పురుషాయుష తీవిన్యో నిరాతిక్యా నిరీతయః
యన్మదీయాః ప్రజా స్తస్య హేతు స్త్వప్రహ్లావస్సనమ్.” రిగ్వ. 1(63).

‘బండరువు’ - బండారు, బండారము, ప్రకృతి “భండారి” అని వైకృతదీపిక. మా. 238 టీక.

‘చగదృష్టి’ - ‘రాజానశ్చార చక్షుషః’ - ‘యథార్హవర్ణప్రణిధి రపసర్వ శ్చరః స్వశః | చారశ్చగూఢపురుషః’ అను; ‘అమిత జన్మిత్ర జాతజనా స యత్ | విచారి తృక్పూర్వ గ ప్యవర్తత.’ దైవ.

‘గాత్రములు’ - అంగములు - రాజ్యాంగములు. - ‘డెందానంజేయిడి’ - లోకోక్త్యలంకారము - ‘లోకోక్తి లోకవాదం | బే కన్నులు చూసికొని సహింపు మీరునెలలో’ అలం.

క. ఎచ్చో గజఘోటక్రయ! తచ్చర్వణసుభటజీవితద్విజనురపూ
జోచ్చనిజభోగముల కగు వెచ్చము వెచ్చంబు గాదు విత్తంబునకు. 262

విత్తంబునకుఁ = తీసిగడనమునకు, ఎచ్చోఁ = ఎక్కడను, గజ...కుఁ = గజ = ఏనుగులయు - ఘోటక = గుఱ్ఱములయు - క్రయ = కొనుగోలునకును - తల్ = వాని - చర్వణ = మేతకును - సుధట = బంట్లయొక్క - జీవిత = జీతములకును - ద్వజ = బ్రాహ్మణులయు - సుర = దేవతలయు - పూజా = సత్కారమునకును, ఉచ్చ = ఉత్కృష్టమైన, నిజ = తనయొక్క, భోగములకుఁ = సుఖానుభవములకును, అగు, వెచ్చము = వ్యయము, వెచ్చంబు గాదు.

గజహరులు వెలకు, వానిమేతకు, బంట్ల జీతములకు, బ్రాహ్మణ సత్కారములకు, దేవ పూజలకు, ఆత్మభోగములకును అగునట్టి ధనవ్యయమును, వృధావ్యయ మని తలంపఁగూడదు. అవ్యయమును ధారాళముగా చేయవలసినజే.

ఆ. ప్రతిస వలదు వైరిపట్టున నృపతికి,

దండునెడలఁ దీటుకుండుఁ దీటు;

గాక యుండియుండి కాలాంతరమున నౌ;

గార్యకాచో యంకగాచో నృపుండు.

263

రాజు వైరిని ప్రతిజ్ఞ చేయఁగూడదు; వైరినిగిరికి నేనను నడుపుకొనిపోయినచో, అకార్యము తీతినం దీటును, తీతకపోయినను బోవును; కాక అట్లేయుండి యుండి కాలాంతరమునఁ దీటును. అట్లు అనుకూలకాలము నెదురు మీచుట మంచిది. రాజు కార్యపరుఁడుగా నుండి దగు నే కాని కలహప్రియుఁడుగా నుండఁ దగదు.

‘ప్రతిస’ - వై. ప్రతిజ్ఞ. ‘కాలాంతరము’ - అన్యమయిన కాలము - వేఱుసమయము. ‘అంకకాఁడు’ - (అంకము + కాఁడు) - అంకము = యుద్ధము - లేక - చలము; అంకకాఁడు = చలపాద.

‘అజ్ఞో నాటకపిచ్ఛేదే సంఖ్యాయాం యుధి భూషణే

సమీపే నూపకే నా నే మస్తా వృత్సద్ధి చిహ్నయోః.’ నానా.

క. పోరానిపట్లఁ బొడుచుట! వైరిబలము దిరుగ జయమొ స్వర్గమొ యగు నా నానూపయంత్రతత్పరి! కారాదులపట్లఁ బ్రజనెకవియింప నగున్. 264

పోరాని పట్లఁ = అవలికి పోవ దారలేనితావులకు శత్రువును తత్సైన్యమును తఱిమి, పొడుచుటఁ = కొట్టుటచేతి, వైరిబలము = శత్రుసైన్యము, తిరుగఁ = మరలఁబడెనా, జయమొ స్వర్గమొ అగున్ = గెలుపైనను పీరిస్వర్గ మయినను (దిశమరణ మనుట) కలుగును; నానానూపయంత్ర తత్ ప్రాకార ఆదుల పట్లఁ = అహువిధము లయిన మారికయంత్రములు కలిగిన ఆవైరి యొక్కకోటయు దానిప్రాకారమును లోనిగు తావులకు, ప్రజనె = తనవండునె, కవియింప నగున్ = తగిలించవలయును.

జగీషు వయినరాజు తనవైరిని ఆతఁడు తప్పించుకొని పోవుటకు దారలేని మూలకు తఱిమి కొట్టవలయును; అట్లుచేయుటచేత అతనిసైన్యము చేయునది లేక తిరుగఁబడి పోరిం దొడంగి నచో ఆపోరియందు జగీషువు గెలిచినను గెలుచును, చచ్చిననుం జచ్చును; జయ నిశ్చయము లేదు.

మఱియు, నైరులకోటలలో బహువిధముల మారణయంత్రములున్న తావులకు జగీఫుండు తాను పోగూడడు. తన దండునే తగుల్కొలుపవలయును. — అభిప్రాయము సుగమము.

చ. మనమున కొండు రెండు మఱుమంత్రముల స్మరిపోవఁ జెప్పినం

జనపతు లాతనిం బిలువ సాగుదు; రాగతి సారె బిల్చున

చ్చనువునకే ధనాది గొని సంగతి గానివి క్రొవ్వి చేయఁ జె

ప్పు; నృపతి దద్బహిశ్చరితముం జరుచేఁ బరికింపఁగాఁ దగున్. 265

రాజులు, మనమునకున్, సరిపోవన్ = నచ్చునట్లుగా, ఒండు రెండు = ఒకటి రెండు, మఱుమంత్రములన్ = రహస్యాలోచనలను, చెప్పినన్ = తమకు ఎవఁడేని చెప్పినయెడల, పిలువ సాగుదురు = వానినే రహస్యాలోచనకై రప్పించుచుందురు; అగతిన్ = అవిధముగా, సారెన్ = మాటిమాటికిని, పిల్చునచ్చనువునకున్ = రాజులు పిలిచెడి యా మాటసాగుబడికి, ధన అదిన్ = ధనము లొనగు వానిని, ఈన్ = రాజునెడ కార్యముగలవారు తమకార్యము నెఱవేర్చుటకుఁగాను లంచము లీయఁగా, గొని = గ్రహించి, (ఆతఁడు), క్రొవ్వి = గర్వముచేత, సంగతి గానివి = ఉచితము కానట్టిమంత్రములను, చేయన్ = చేయు మని, చెప్పున్ = రాజునకుం బోధించును, (కావున), నృపతి = రాజు, తత్ బహిశ్చరితమున్ = ఆతనిబయటి వృత్తమును, చరుచేన్ = చారులమూలముగా, పరికింపఁగాఁ దగున్ = విచారించుకొనవలయును.

ఎవ్వఁడేని ఒకటిరెండు ఆలోచనలు మనస్సునకు నచ్చునట్లుగాఁ జెప్పినేని రాజులు వానిని మంత్రాలోచనకై మాటిమాటికిం బిలుతురు. వానిం గని రాజుకడ కార్యముగలవారు తమకార్యములు రాజుతో చెప్పి సాధింపు మని ఇతనికి ధనాదికములను లంచ మిత్తురు; వానిం బుచ్చుకొని యీతఁడు తనమాట సాగు ననుగర్వముచే రాజునకు వారి నిమిత్తమై యసంగతపు మంత్రములం జెప్పును. కావున రాజు అట్టివాని పరోక్షవృత్తియును తన చారులమూలముగా కనిపట్టుచుండవలయును.

‘మఱు’ - ‘మఱుగు’ (చాలు) శబ్దమునకు పృథ్వియందు ‘మఱు’ అని యూహము. - ‘సరి’ - సదృశ శబ్దమునకు వికృతి.

క. గడివాఁడు చెడునయెఁ దగుఁ

జెడఁ జేయుట; చెడఁడయేని చెల్మియె తగుఁబై

గడివాఁడే పనికిగుఁ దన

గడి వాఁ డరియైనఁ, దనకె గడి కావఁబడున్.

266

గడివాఁడు = తన యెల్ల కవలీరాజు, చెడునయేని = తప్పుకఁచెడునెడల, చెడఁజేయుట తగున్ = చెడునట్లే చేయుట నీతి, చెడఁడయేని = చెడినివాఁడుగా నుండె నేని, చెల్మియె తగున్ = వానితో స్నేహమే తగును, తన గడివాఁడు = తనయెల్లనంటినరాజు, అరియైనన్ = తనతోడి ఇదిమి నొల్లక తనకు విరోధియైననో, పనికిన్ = వానిని అణగఁగొట్టుటకు, పైగడివాఁడే = వానిదేశమునకు ఆవలనుండు రాజే, అగున్ = ఉండును, తనకె గడి కావఁబడున్ = తనకయే గడి రక్షింపఁబడును.

అభి...ర్వక్ - అభిచారి = మారణాదిక్రియలు నేయువారిచేత - ఘన = సాంద్రమును - గరతంబు = విషయక్రమమున స్థితచేదూషిత = చెటుపబడినదియు - రుగ్నిరంతర = రోగముల

చేత క్రిక్కిరిసివదియు - అగ్రహారదంతర = కొండలచేతను వనములచేతను నిండుకొన్నదియు -
ఉగ్ర = క్రూర మయిన - కీకట = మేచ్చులుకలదియు (వైచ) - ఉర్విక్ - భూమియందు, (దేశమందు)
మేరు గరి సమ అర్థము = మేరు పర్వతమునో సమానమయిన ధవము, వచ్చునేని(క్) = దొఱపనట్లు
న్నను, చొరకు = ఆదేశములో నీ వడును పెట్టుకుము. కొనగక్ = అదేశముం బట్టుటకు, పంపె
ఇడుము = ఒకనేనాభాగమునే పంపుము.

‘అభిచార’ - ‘హింసాకర్మాభిచారిః స్యాత్’ అను. - ‘ద్యేమాగణాదిక్రియాయాః’ రామా
శ్రమి. అభిచారమే అభిచారము; అది కలవాడు అభిచారి, హోమాదిక్రియలచేత చంపు
వాడు. — ‘గరము’. — ‘స్థావరం జగ్గమం చేతి నిషం ప్రోక్త మకృత్రిమం కృత్రిమం గర
సంజ్ఞం తుక్రియతే వివిధాషుల వాగ్భటము.

క. రాణింపఁ బల్కి తనపని

జాణై కొనుఁ, గొలుచు సంతసపువేళఁ, దొలఁగుం

ద్రాణ చెడఁ గవుడుమానిసి;

నాణె మెఱుంగ బచ్చు గాఁగ నరపతికిఁ దగుల్.

269

కవుడుమానిసి = కపటము గలమనుష్యుడు, రాణింపక్ = మనోరంజకముగా, పనికి =
ఇచ్చకము లాడి. నాణవి = స్వేచ్ఛనై. తనపని కొనక్ = తనకోరికను సంతసపు
వేళక్ = ప్రభువు ఉత్సాహవంతుడై యున్నప్పుడు (అనగా తనవలన నేమియు ప్రభువునకు
కావలసినపనిలేక-తనకోర్కెలను ప్రభువుతీర్చు సమయమున), కొలుచుక్ = ప్రభువును నేవించును,
ద్రాణచెడక్ = ప్రభువు బలిమితపైనా, దొలఁగుక్ = ప్రభువును విడిచిపోవును, నాణెము =
అట్టిసేవకుని యోగ్యత అనెడు నాణకమును, ఎఱుంగ = ముందే తెలిసికొనుటకు, నరపతికి =
రాజు, బచ్చు క్కొంగక్ తగుల్ = నాణెము పెట్టినో చెల్లినో చూచినపెంటనే తెలిసికొనునట్టి
సరాబువలె, నేర్చియుండవలయుక్. - పరిణామాలంకారము.

‘త్రాణ’ - ‘త్రాణము - హంసాదిగణోచితమును సాక్షికములోపము - అర్థత్రాణాయ
వ శృప్రం న ప్రకర్తు మనాగసి.’ కాకుంతుల. ‘నాణెము’ - నాణకపట్టవై. - ‘ఏమి నాణకమోషి
కామకశికా మత్స్యశికా లాసికా’ మృచ్ఛకటి. - ‘తులా శాసన మానానాం కూటకృ న్నాణ
కస్య చ’ - ఇతిస్మృతిః - అని స. సం.

నీ. తట్టమండలిఁ గూర్చి, ధాతువుల్ దెలిసి, నేనొ

మాదులఁ గొని, ప్రకృత్యనుగుణల్ప
జీవనాహృతులచేఁ జెలగి, మహాబలో
ద్రేకంబు మద్దన రిత్తఁజేసి,
న్నేహార్ద్రుఁ డగుచు నశేషంబుఁ బోషించి,
నరవర్ణములతిప్పునరణు లుడిపి,

తతద్విజప్రతిస్థాశాలియై బలి

యించుపట్టులు బలియించి, పలుచఁ

తే. జేయుపట్టులు పలుచఁగాఁ జ్ఞసి తేజ

మెసఁగ శోధన మఱవక యెసఁగ వలయు

సాంగరాజ్య మొక్కెత్తుగ స్వాంగరాజ్య

మొక్కయెత్తుగ నృపతి యాయుష్యపరత.

270

నృపతి = రాజు, ఆయుష్య పరతః = తన యాయుస్సుయొక్క హితము కోరినవాఁడై -
 తత్ జ్ఞ = దాని దాని నెఱిగిన వారియొక్క (లోహాదుల స్వరూపాదుల నెఱిగిన వారియొక్క,
 లోగస్వరూప చికిత్సాదుల నెఱిగిన వైద్యులయొక్క) - మండిల్ = సమూహమును, కూర్చి -
 రప్పించి, ధాతువు = కనకలోహాదులను - వాతపిత్తశ్లేష్మములను, తెలిసి, హేమాదులు = (ఖమ్బాదుల
 నుండి) నువ్వుగాదులను - స్వర్ణభస్మము లోహనగుమందులను, కొని = స్వీకరించి (నేవించి),
 ప్ర...చేత్ = ప్రకృతి = ప్రజలకు - దేహతత్త్వమునకు - అనుగుణ = అనుకూల మయిన - అల్ప
 తీవన = తీవన స్వల్పభాగములను - మిగతభోజనములను - ఆహారములచేత్ = కైకొనుటచేత - భుజిం
 చుట చేతను, చెలఁగి = వర్తించి, మ...లు = మహాబల - కడుబట్టియులయొక్క - వాతముయొక్క -
 ఉద్రేకములు = ఉద్రేకవర్తనమును - ప్రకోపమును, మర్దనఁ = దండినచేతను - ఒడలు పట్టించుకొను
 టచేతను, రిత్త చేసి = వర్ణి పఠించి - సిమ్మలంపంజేసి, స్నే...డు - స్నేహ = అనురాగముచేత - నానె
 చేత, ఆర్దుఁడు = చిల్లనివాఁడు - తడిసినవాఁడు - (అనఁగా అధ్యంగము చేయించు కొన్న వాఁడు),
 అగుచున్, అశేషంబు = ఎల్ల జనులను - ఒడలిసెల్ల, పోషించి = ప్రోచి, పుష్టి పొందించి, నర =
 మనుజులయొక్క - వర్ణముల = జాతుల యొక్క - తప్పనరణులు = దుష్పథ ప్రవర్తనములును -
 (నరఁ = పలితమును - వర్ణములు = ఒడలి వన్నెలయొక్క - తప్పనరణులు = తప్పిన విధములు),
 ఉడిపి = చూచి, స...లి = సతత = ఎల్లప్పుడును - వ్యజ = బ్రాహ్మణులయొక్క - ప్రతిష్ఠా = పూజ
 చేత - శాలి = బహుమన్నవాడు (సతత = ఆమరణము - ద్వీజ = దంతములయొక్క - ప్రతిష్ఠా =
 సిరత్వముచేత - శాలి = ఒప్పెడు వాఁడు), వి, బలియించు పట్టులు = జనులను హెచ్చుచేయ (=
 చేర్చు) వలసిన ప్రదోషములను - పుష్టి నొందింప వలసిన దేహోపయోగములను, బలియఁజేసి = జనన
 మృద్ధములం గావించి - పుష్టి నొందించి, పలుచఁ జేయు పట్టులు = జనమును తగ్గింప వలసిన
 తావులను - కృశములు గా నుండి వలసిన దేహోపయోగములను, పలుచఁజేసి = అల్పజనంబులం గా
 వించి - కృశము లనుగాఁ జేసి, తేజమెసఁగఁ = పరాక్రమము మీఱ - దేహదీప్తి యొప్పు,
 శోధన = రేఖమును నిష్కంటకముగా చేయుటను - దేహమును శుద్ధి చేసికొనుటను, మఱవక,
 సాంగ రాజ్యము = స్వామ్యాధ్యంగములతో గూడు కొన్న గొర తనము ఒక యెత్తును, స్వ
 ఆంగ రాజ్యము = తనదేహముపై గొరతనము (అనఁగా దేహము బడలక కర్ణిక్షమ మునుట),
 ఒకయెత్తుగఁ = రెండును సమానముగా, ఎసఁగవలయున్ = వర్ధిల్లవలయును.

‘హేమాదులు’ : —

‘నువర్ణం శీతలం వృష్యం బల్యం గురు రసాయనం

కాన్తికృచ్చ విహాన్మాద త్రిదోష జ్వర శోష జిత్’ - మదనపా.

‘ధాతువులు’:-

‘వసాదయస్సప్త కఫాదయస్త్రయో...లోహం స్వభావః కనకం చ ధాతవః’-నానా.
 ‘ప్రకృతి’-‘ప్రకృతి ర్థసామ్యేస్యా దమా త్యాది స్వభావయోః యోనా లిజ్ఞే పారవర్ణే’-
 మేదిని.-‘న్నేహ’-‘అబ్విశేషగుణే న్నేహ పైలసాహర్దయో రసి’-నానా.-‘మహాబ...జేసి’-
 “అభ్యజ్ఞ మాచరే నిత్త్యం స జరాశ్రమవాతహా” వాగ్భట. ‘ద్విజ’-‘దత్త విప్రాణ్ణాహః’-అమ.
 ‘సరణ్’-‘మాన్యం శ్చదంస్త్రాచులకామృతానాం లిహణ్ సస్పర్శధు భాగ మిశ్రం వృషః
 సిరః శాస్త్రవికారదుఃఖం సమాశ్రతం జీవతి కృష్ణకేశః’ వాగ్భట.

రాజు తన జీవితకాలమున నుఖముగా రాజ్యము జరుగుటకు గాను, తెలిసిన వారి వలన, తనదేశములో, స్వర్ణాది లోహముల గనులెక్కడ నన్నవో, కనిపట్టి, స్వర్ణాది లోహములను గ్రహించి, ప్రజలయదానుములో కొంచెపాటియే పన్ను గొనుచు, పొగరెక్కిన బల్లిదులను దండనచేత అణగఁ గ్రొక్కుచు, దయ గల వాడై, ఎల్ల వారిని పోషించుచు వర్తాశ్రమధర్మములను తప్పి పోకుండ కాపాడుచు సత్తము గ్రాహ్యులను గౌరవించుచు, జనహీన ప్రదేశములకు జనసమృద్ధి కలిగించి, మోటుచాలని ప్రదేశము లందలి జనులను జనులు లేని ప్రదేశములకుం బంపుచు, తుండ్ర శత్రువులను నాశనముచేయుచు, సమృద్ధ మయిన రాజ్యమును తనదేహముతో సప్రాంగ సమానముగా కాపాడుకొనవలయును.

రాజు తనయాయుస్సునకు హితము కోరినవాడై ధాతువులు తెలిసిన వైద్యులచేత ధాతుస్థితిని తెలిసికొని, స్వస్థ భస్మాశ్చైవజ్యములు నేవించుచు, దేహమునకు అంతటికిని పుష్టి కలిగించు కొనుచు, బలియ నలసినభుజహృదయా ద్యవయవములు బలియు నట్లును, కృశముగా నుండవలసిన మధ్యాద్యవయవములు సన్నపడు నట్లును, వ్యాధ్యాచూదులు గావించుచు, దేహ శుద్ధి ఏమిటక, తన దేహమును తన రాజ్యమును సమానముగా కాపాడుకొనవలయును. - శ్లిష్ట పమాలంకారము,

సీ. సౌఖశాయనికభి షక్పూర్వకము కాల్య,
 వేశఁ గార్తాంతిక ద్విజులగోష్ఠి,
 జాము వోవ సమాత్య సామంతపూర్వకం
 బర్థానస్థకాయస్థగోష్ఠి,
 దినమధ్యమమున మద్దివమల్లపూర్వకం
 బగుసూదసూపకృ త్పుగయుగోష్ఠి,
 యపరాహ్ణమున దేవ తార్చనాపూర్వకం
 బార్యధర్తాధిక్య ద్యతులగోష్ఠి,
 తే. భక్తిమీద విదూషక పూర్వకము పు
 రాణకవిగోష్ఠి, చారపూర్వకము సంజ

జాము గాయకగోష్ఠి, ని శ్శానుషుప్తి

పూర్వకము ప్రేయసీగోష్ఠి పానగుం బతికి.

271

పతికి = రాజునకు, కల్యవేళ = ప్రాతః కాలమునందు, సా...ము - సౌఖ్యాయ
నిక = నుఖముగా శయనించెదవా అని యడుగువారు - భిషక్ = వైద్యులు - పూర్వకము =
మొదలుగా, కార్తంతిక ద్విజల గోష్ఠి = దైవజ్ఞులైన (జ్యోత్యులైన యనుట) బ్రాహ్మణుల
తోడి సల్లాపము - జాము = ఒకయామము, పోక్ = జరిగిన తర్వాత, అ...బు- ఆయాత్య=
మంత్రులు- సామంత = దొరలు- పూర్వకంబు = మొదలుగా, అ...ష్ఠి- అర్థ = ధనముయొక్క-
అర్జన - సమకూర్చుటయందు - స్థ = ఉన్నట్టి, కాయస్థ = కరణాలయొక్క - సల్లాపము,
సమభ్యమునకు - రెండుజాములతర్వాత, మద్దనమల్ల పూర్వకంబుగో = ఒడలునలుపుట,
జెట్టులు మొదలుగా, సూ...ష్ఠి - సూద = వంటవాండ్రు - సూపకృత్ = ప్రప్సవండువాం
డ్రు - మృగయు = వేటకాండ్రు వీరితో - సంగతి; అపరాహ్ణమునకు = మధ్యాహ్నముమీద,
దేవతార్చన పూర్వకంబు = దేవతార్చనమున్నగా, అ...ష్ఠి - అర్థ = పెద్దలయొక్కయు -
ధర్మాధికృత్ = ధర్మాధికారులయొక్కయు - సతుల = సన్న్యాసులయొక్కయు - గోష్ఠి =
సాంగత్యము; భుక్తిమీదకు - భోజనమైన తర్వాత, విదూషక పూర్వకము = హాస్యగాడు
మున్నగా, పురాణశాస్త్రోద్ఘాటనపురాణములు విశ్వవాణియొక్కయు కవులయొక్కయు సభ; సంజ
జాము = సంద్యామము, చారిత్రాపూర్వకము = వేటలు మొదలుగా, గాయకగోష్ఠి = గాణలసభ,
నిశ్ = రాత్రియందు, నుషుప్తిపూర్వకము = నిద్రమొదలుగా, ప్రేయసీ గోష్ఠి = కాంతతో
సల్లాపము, పానగుం = ఒప్పసు.

రాజునకు దినచర్య జెట్టుండవలయును--ప్రాతఃకాలమందు నుఖనిద్ర నడుగువారును వైద్యు
లును, జ్యోత్యులగు బ్రాహ్మణులును రాజును దర్శింపవలయు. రాజు వారితో సల్లపించి యారో
గ్యమునకును గ్రహసమకూల్యమునకును వలయు విశేషములు ఎఱుంగవలయు; జాముప్రాద్దు ఎక్కినం
తట మంత్రసామంతులతోను ధనార్జననియంత్రులయిన కరణాలతోను కొంతసేపు గోష్ఠినుండి
మంత్రాలోచనాదికము కావించి ఆయాత్యవిశేషము లెఱుంగవలయును. అంగమద్దనము, మల్లి
రతో వ్యాయామము, వంటవాండ్రతోను వేటకాండ్రతోను, తెచ్చిన మాంసములను తేవల
సినవానిని విచారించుకొని, తెచ్చినవానిని వండవలసిన ప్రకార విశేషములనుగూర్చి యాజ్ఞా
పింపవలయును; అపరాహ్ణమున దేవతార్చన సమయాని పెద్దలతోను ధర్మాధికారులతోను
సన్న్యాసులతోను సల్లాపము, భోజనాంతరము విదూషకుని వినోదమును, సౌరాణికులతో కవు
లతో గోష్ఠి; నాలవజామున చారులకు దర్శనము, పాటకచ్చేరి; రాత్రి నుఖనిద్ర ప్రేయసీ
సల్లాపములు.

‘సౌఖ్యాయనిక’-నుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖ్యాయనికః ఇత్యేహానుష్ఠిక-సాస్నాతికః.

‘యోగనిద్రాస్తవిశదైః పావనై రవలోకితైః

భృగ్వదీ ననుగృహ్లాంతం సౌఖ్యాయనికా న్మనీకః.’ ఝము. 10(14).

‘ఇతి సౌఖ్యాయనికానాం సూక్తగీతామృతరసం కర్తవ్యతాం నయన్’ యశ స్తీలకము.

క (22-23) గద్యము. ‘రోగహ ర్యగదజ్ఞారో భిషన్ వైద్య భిక్షిత్సకే’-అను.

‘కార్తాన్ని కోలక్షణజ్ఞః’ వై జయంతి. ‘న్యూక్మహూర్తిక మాహూర్త జ్ఞాని కార్తాన్ని
కా అపి’ అను. ‘సభాసర్వాపయో గ్లోష్ఠీ’ నానా. ‘ప్రత్యూహోఽహర్ముఖం కల్పమ్’ అను.
‘కాయస్థండు’-‘లిపికరపుత్రౌ జాతిభేదేచ’ సర్వ. సం. ‘‘కాయస్థ ఇతి లఘీమాత్రా’’ముద్రా.
‘కాయస్థో లేఖకః’ అని దానిటిక.

‘స్యా న్యర్దనం సంవాహనమ్.’ అను. - ‘మల్లః పాత్రే కపోలే చ మత్స్యభేదే బలీయసి’
మేదిని.

‘నూపకారా న్తు వల్లవాః! ఆరాళికా ఆన్ధసేకాః నూదా బేదనికా గుణాః’- ‘మృగ
యుర్లుభక శ్చ సః’ -అను.

నూదనూపకారులకు భేదము నిఘంటువులలోఁ గనఁ బడకున్నను, ఇటు రెండుపదములు
భిన్నవాచకములుగాఁ బ్రయుక్తములు - నూప మన్నం బ్రహ్మగాన తదాదులు|నూపకారుఁడును
భక్త్యవిశేషములు నూదుఁడును చేయునట్లుగా భేదము గ్రహింపవచ్చును.

‘ప్రాహ్లాప రాహ్లామధ్యాహ్నా ప్రౌసంశయమ్,’

‘యేనిర్జితేద్వియ గ్రాహ్మ యతనో యతిః శ్చ తే’ - అను.

‘‘కుసుమవసంతాద్విభిః కర్మవపుర్యేషభాషాద్యైః

హాస్యకరః కలహాతి ర్విదూరికః స్వాస్థ్యో న్యకర్తృజ్ఞః’’ నా. ఏ.

‘‘నటవిటగాయక గణికాః కౌటిలిషముఖిస్తరాణీయదినన్యః

వైయాకరణి రాతాః పిపశబ్రవృగాః క్వను యాన్తి.’’

క. హితులు హితాహితులు సదా

హితులును నై రాజునెడల నిటు త్రివిధమునన్

క్షీతి ననుచరు లుంచును సం

తతమున్; మఱి వారిఁ దెల్పెనన్ విను మనఘా.

272

అనఘా = ఓయిపాపరహితుఁడా, రాజునెడల = రాజుంగూర్చి, అనుచరులు = సేవకులు,
సంతతమున్ = ఎప్పుడును - హితులు అవులు, హిత అహితులు అవులును అనావులును (ఉభయ
గుణములుం గలవారు), సదా అహితులును = ఎప్పుడును అనావులే, (అని), త్రివిధమునన్ =
మూఁడు తెలిఁగులవారుగా, ఉందురు, మఱి = ఇతఁను, వారిన్ తెలిపెనన్ = వారి స్వరూప
ములను వివరించెదను వినుము.

చ. హితులు భిష గ్రహజ్ఞబుధబృంద కపింద్రపురోహితున్ హితా

హితులు ధనార్జనాదినృపకార్యనియుక్తులు వెండికేవలా

హితులు దశావశార్పితసమృద్ధరమాహరణేచ్ఛు; తాటనా,

హితమును నట్ల కాఁ జతుర వృత్తిఁ జరించుట నీతి తేనికిన్. 273

‘‘తేనికిన్’’ = రాజునకు, భిషక్ గ్రహజ్ఞబుధబృంద కపింద్ర పురోహితున్ = వైద్యులు జ్యో
తిషికులు విద్యత్సమాహములు కపిశ్యరులు పురోహితులు, హితులు = ఎప్పుడును తేని మేలుకోరు
వారు, ధనఆర్జనాదినృపకార్య నియుక్తులు = ధనముకూర్చుటలోనగు రాచకార్యములందునియమిం

పరిబడినవారు, హితాహితులు = హితులు నగుదురు అహితులును అగుదురు; వెండి = మతి,
దశా...లు - దశావళితమయొక్క యవస్థకు వ్యుత్పత్తి - అర్పిత = రాజాన కీయబడిన - సమృద్ధి =
నిండాడు - రమా = సంపదను - ఆహారణ = మరల అతనివలననుండి రాబట్టుకొనుటయందు -
ఇచ్చు = కోర్కెకలవారు, కేవల అహితులు - ఎప్పుడును అనామరే, బౌట = ఇట్లుగుటంబట్టి,
తీనికీ = రాజానకు, అహితమును = ఆయాపూర్వోక్తులయందు తాను చూపునట్టి యాప్త
తయును, అట్లకా = వాస్తవము వాస్తవావాస్తవము కేవలావాస్తవమునగా, చతురవృత్తికా =
చదురుమెయి, చరించుట - తాను నడుచుకొనుట, మేలు = శ్రేయము.

రాజానకు వైద్యులు జ్యోతిషికులు పండితులు కవులును పురోహితులును, ఎప్పుడును
మేలే కోరుచు చేయుచు నుండురు. ధనార్జన లోనగు రాచకార్యముల యధికారులు హితులునగు
దురు; రాజద్రవ్యమును హరించుటచేతను కనిపట్టి దండించునోయను భయముచేతను అహితులు
నగుదురు; ఎవరి ధనద్రవ్యధిని వారి దుర్వృత్తి నడించుటకుగాను రాజ స్వీకరించియున్నాడో
వారు ఎటులైన నాతనివలన మరల దానిం బడయుటకు కోరుచు అతనిని మదిలో ద్వేషించియే
యుండురు. కావున ఈ సూత్రము తెలుగుల యనుచరులయందు తానును హితుడు హితా
హితుడు కేవలాహితుడుగా నడచుచు వైకి హితుడుగానే అగుపడుచు నేర్చుమెదిసి
యుండుట శ్రేయము.

ఆ. పాత్రభూతు లెస్స బరికించి, యతఁ డడు

గకయు నొకఁడు సెప్పకయు మునుపుగఁ

బనసపండ్లు దిగిన పరిగ, స్వప్నము గన్న

నెటిగ, నొసఁగి వెఱఁగుపఱుచు టొప్ప.

274

పాత్రభూతు = సత్కారమునకు అర్హుఁ డగునని, లెస్స పరికించి = చక్కఁగా కనిపట్టి,
చెప్పకయు = మునుపు = రాజానకు సత్కారము చేయ నున్నాఁ డని అతనితో ఎవ్వఁడును చెప్పక,
ముంచే, పనసపండ్లు దిగిన పరిగ = ఉన్నట్టే ఉండి ఒకతఁడు లో పనసచెట్టునిండ పనస
పండ్లే దిగబడిన నెట్లుండునో ఆవిధముగాను, ఒసఁగి = ఇచ్చి, వెఱఁగుపఱుచుట = ఆశ్చర్య
పెట్టుట, ఒప్ప = తెగును.

పాత్ర మయినవానిని అట్టివాఁ డని చక్కఁగా తెలిసికొని, అతనికి, ముందుగా ఏవిధము
నను తెలియ నీక, ఒక్కుమ్మడిగ తలంపునకు అందనంత స్రవ్యజాతమును, ఒసఁగి, ఆశ్చర్య
మన్నుని చేయుట తెగును. అథూగోపయ, 'పనసపండ్లుదిగిన పరిగ' - కడుమెండుగా కోర్కెకి
మించిన స్రవిద్రవ్యజాత మనుట. - 'స్వప్నము గన్న నెటిగ' - ఆకస్మికముగా ననుట. - ఉపమ.

ఈ యుపదేశము కృతయుగ ధర్మాతీతముగా నున్నది:—

“అభిగమ్య కృతే దానం, త్రేతా స్వాహాయ దీయతే

ద్వాపరే యాచమానాయ, సేవయా దీయతే కలా.” పరాశర.

“కృతే ప్రదీయతే గత్వా త్రేతా స్వాహాయతే గృహే.

ద్వాపరే చ ప్రార్థయతిః కలా వసుగమానియతే” బృహస్పతి.

“అభిగమ్యోత్తమందాన, మాహూయైవ తు మధ్యమమ్

అథమం యాచమానాయ, సేవాదానం తు నిష్ఫలమ్” పరాశర.

క. పితృదేవక్రియలను విధిచిత్వక్రియలె సూక్ష్మ లగుటఁ బితృభక్తుఁడ వై
శ్రుతిశీలతపశ్చాంతామ్యతభక్తుల కొనఁగి పనుపు మున్నతగతికిఁ. 275

విధి = శాస్త్రముచేత, పితృదేవక్రియలు = పితృక్రియలు (కవ్యములు)ను దేవపూజలు = హవ్యము)ను నను నీరెండు తెఱఁగుల కన్మలలో, పితృక్రియలె = పితృప్రీతికరములైన శ్రాద్ధములే, సూక్ష్మలు = సూక్ష్మబుద్ధిచో నిర్వహింపవలసినవి, అగుటకొ = అగుటవలన, పితృభక్తుఁడవు వి = పితృ దేవతలయందు భక్తిగలవాఁడ వై, శ్రుతి...కు = శ్రుతి = వేదాధ్యయనము-శీల = సదాచారము-తపః = వ్రతానుష్ఠానము - వీనిచేత - శాంత = శాంతముగలవారయిన - అమ్యతభక్తులకు = విష్ణుభక్తులకు, ఒనఁగి = శ్రాద్ధచేయుమును ఇచ్చి, (నిపితృదేవతలను), ఉన్నత గతికిఁ పనుపుము = ఊర్ధ్వలోకములకు పంపుము.

హవ్యములకన్న కవ్యములే సూక్ష్మగర్భము లగుటచేత, వేదాధ్యయన సదాచార చాంద్రాయణాదివ్రతములచే శాంతచిత్తు లయిన వైష్ణవులకు శ్రాద్ధ(చేయు)ముల నిచ్చి నీపితృదేవతలకు ఉత్తమగతిం గలిగింపుము, అథముల కిచ్చినయెడల శ్రాద్ధము ఫలించదు; పితృకులకు ఉత్తమగతి కలుగదు. కవ్యము నుపేక్షించిన మహావ్రత్యవాయము కలదు; హవ్యము ఫలించదు. యజ్ఞమునేనునివాని సేమియు ననరుగాని తద్దినము మానినవానిని ఇంటికి రానీయరుగదా.

‘పితృపూజనమగ్ర్యము దై. వతపూజనమునకు ననుజవల్లభ, పితృదేవతలఁ గొనియాడుదురు దే. వతలాదిగఁ గల్గు నెల్లవాఁలు భక్తికొ.’ అనుకా.

‘దైవికకృత్యంబులను భూవర భూనుదుల సూక్ష్మముగ శోధింపం

గావలదుగాని పితృపూ. జావిధికి బరీక్షణలయు సవ్యస్థంగికో.’ అనుకా. 3(171.)

క. దానము ద్విజరక్షణకును

జ్ఞానము నిజరక్షణకుఁగ శరణము పొందు మెం

తే; నారాయణు రాజ్యాం

తే నరకం ద్రువ మటంట దీటునె గెలుంటున్.

276

దానము = ఉచితస్వర్ప పూర్వకము గా నీవు ఇచ్చెడియిగాని, ద్విజరక్షణకున్ = బ్రాహ్మణులప్రోవునకును, జ్ఞానము = పరతత్త్వస్వరూపము నెఱుంగుట, నిజరక్షణకుమకొ = ఆత్మరక్షణమునకును, కాక = అనుచుండఁగా, ఎంతేని = మిక్కిలి, భక్తిచో, నారాయణున్ శరణము పొందుము = శ్రీవిష్ణుని గతికునిగా నాశ్రయింపుము; రాజ్యాంతే = రాజ్యము తుగియందు, నరకం = కారవాదినగక ప్రాప్తి, ద్రువమ్ = తప్పదు, అటంట = అనువాక్యమునంజెప్పబడిన యనుభవము, ఒంటకొ = నారాయణాశ్రయణమునం జక్క మతియొకయుపాచుముచే, దీటునె = తప్పిపోదు.

నీవుధారాపూర్వకముగా చేయునట్టి పోషకమహాదానములు బ్రాహ్మణ పోషణమునకును నీయొక్కపరతత్త్వజ్ఞానము నీక్షేమమునకును అనునట్లుగా, వర్తించుచు, రాజ వైనందున జ్ఞానాజ్ఞానపూర్వకరాష్ట్రకృత స్వకృతాది బహుపాప ననుచ్చయము కలంబున నీకురాజ్యాంతమునందు

తప్పక కలుగునట్టిదైన నరకపాతమునకు నివృత్తికొఱకు శ్రమన్నారాయణుని చరణములను శరణుంబొందుము. దానం దప్ప వేఱొంట ఆనరకము తప్పదు.—

“దశ సూనాసహస్రాణి ఆహ్వా రాజా కరోతి వై।

తాశ్చేవ కురుతే రాత్రా ఘోర సైన్య పరిగ్రహః” —హరీతస్మృతి.

తే. ఆలిపతిభక్తి, స్త్రీపుంసపాలి వావి,

యతి వశిత్వము, దిగుజాతు లగ్రజాతి

ననుసరించుట, హితవృత్తి నధిపుననికి

భృత్యుఁ డొడవుట, నృపదండభీతిఁ జుమ్మ.

277

ఆలిపతిభక్తి = భార్యభర్తను భక్తితో ననువర్తించుట, స్త్రీపుంసపాలివావి = స్త్రీపురుషుల సమాహము వావి (నత్రిక్రమింప కుండుట), యతి వశిత్వము = సన్న్యాసి ఇంద్రియనిగ్రహము కలవాడై యుండుట, దిగుజాతులు = క్రిందిజాతివారు, అగ్రజాతి = తొలిజాతివానిని, అనుసరించుట = అనువర్తించుట, భృత్యుఁడు = సేవకుఁడు, ఆధిపుననికి = దొరకార్యమునకు, హితవృత్తి = ఆనుకూలమైన వర్తనతో, ఒడవుట = ఉపయోగపడుట, ఇవన్వియ, నృపదండభీతిఁ జుమ్మ = రాజదండవలని భయముచేతఁ జూచు - కావున అతిక్రమములను తప్పక దండించుచుండవలసిన దనుట.

“అదర్శ్యాః దర్శయాన్ రాజా దర్శ్యాం తైచ్చ నా పృచ్ఛయాన్

అయశో మహ దాహ్వాతి నిరయం చాభిగచ్ఛతి.”

సముచ్చయాలంకారము:—

“అగువర్ణింపన నేకము। యుగపద్భవాశ్రయము సముచ్చయమున నీ

పగతురు వెఱతురు పఱతురు। పగతు నని విడుదురు పుట్టమై నిలుతు రనికొ.” అలం.

ఆ. చంపి ధార్మికుండు, సతిఁ బొంది మఱి బ్రహ్మ

చారి, బొంకి సత్య శాలి, మూర

గించి సమపవాసి, కేడించి శూరుండు,

చించి ధనియు, నగు విచిత్రసరణి.

278

(రాజు), విచిత్రసరణి = వింతప్రకారముచేత (వింతగా), చంపి = (వధ్యులను) సంహరించి, ధార్మికుండు = ధర్మ మాచరించువాఁడును (వధ్యులను వధించుటయే ధర్మాచరణ మనుట), మఱి = మఱియు - సతి = సాధ్వీయుగు భార్యను, (పర్వత సర్పముగా ఋతుకాలమందు) - పొంది - బ్రహ్మచారి = బ్రహ్మచర్య వ్రతస్థుండును (అట్లు నియతి గలిగియుండుట బ్రహ్మచర్యమే యనుట), బొంకి = (ఒకనిప్రాణము కాపాడుటలో నగు సన్నిమిత్తములచే, అన్యతమొడి, సత్య శాలి = సత్యముచే ప్రకాశించువాఁడును - (ఆబొంకు సత్యమువలె ఇలప్రదమనుట), అరిగించి = (ఎప్పుడుపట్టిన నప్పుడెల్ల భోజనముచేయక రెండుపూటలే) భోజనముచేసి - నదుపవాసి = మంచి యుపవాసములు చేయువాఁడు - (అనగా ఆభోజననియమము ఉపవాసముతో సమానఫల మనుట), కేడించి = (పెద్దలమీదికి నడవక) తొలగి - శూరుండు = వీరుండును (పెద్దలమీద

పోరకుంట కూరులను కూల్చుటతో నమానముట), చింది = ధనమును (సత్కార్యములకై) వ్యయించి-
ధనియు = ధనవంతుఁడును (రాజు సద్యయము చేసిన ధనము చేత ధనిగాని, బోక్కసములో ధనము
మూల్గుచుండుటచేత ధనిగాఁడు-అనుట) - విరోధాభాసాలంకారము.

“తొలుత నగపడి విరోధ మ! వల నన్యార్థాకలనమువలన నడఁగినన్
బొలుచు విరోధాభాసము! చెలఁగు శివుం డయ్య నితఁడు ప్రపతియై నాన్.” అలం.
‘చంపి ధార్మికుండు’—

“నవద్దయే దదన్త్యాన్యః! సమ్యగ్దన్త్యాన్శ్చ ఘోషయేత్
ఇష్టం స్యాత్ క్రతుభి నేన సమాప్తవదప్సిజైః.” యాజ్ఞ వల్క్యః.

“గరదుని గృహదాహకు మం! త్రిహస్యవిగ్ధేన నాతతాయుఁ బరసత
హరు బంధుభూతిఁ బరధన! హరణపరునిఁ జంపి పుణ్యఁడగు నృపుఁ డనఘా” శాంతి.

“తనతోఁ దుల్యుం డైనను! మనుజాధిప మధికబలసమగ్రత్వము గ
ల్గిన నని శత్రునివధియిం! చిననవపతి పుణ్యలోకస్థిం బొందున్.” శాంతి. 5 (516)

“పరబలముపై నడిరి నెత్తురు వ్యూలు వాఁడఁజంపుదురు దురమునన
పురుషఁడనంబును; బుజోద్ధిత మని వేదములు నెప్పు దినుకరమధ్యో” ఆనుకా. 5 (64).

‘సతిఁబొంది సద్రబ్ధమాచారి’ :—

“పంచదశిని జటద్దళిఁ బద్మమిత్ర! వసుతిగుల జన్మ తిగులందు వలయు బ్రహ్మ
చర్య, మదుగులాంజొంటిగోఁజనదు లోమ, గోపములు కొండియముక్తారభావణంబు”.

“ఋతా వృతా న్యదాశేష సంకతి ర్భ్యా విధానతిః!

బ్రహ్మచర్యం త దేవోక్తం గృహస్థాశ్రమవాసినామ్!

రాజ్యై చైవ గృహస్థస్య బ్రహ్మచర్యం ప్రకీర్తితమ్.” - యాజ్ఞ వల్క్యసంపత్తు.

‘బొంకి సత్యవాది’ :—

సీ. “సత్యంబు నలుకుట సర్వశర్మములకు! మిక్కిలి, యన్యతంబు మేటిపాత
కము; తద్వి శేషంబు గలదు; చెప్పెద, నొరుసర్థంబుఁ బ్రాణంబు నవహరింపఁ
జూచుపాతకులతో నూన్యతం బాడుట పాపంబు, బొంకులు వలికి యట్టి
వారి హింసించుట వరధర్మ; మిది యొక్కఁ డేల? భూతములకు హితము శేయు

తే. బొంకు లెల్లను ధర్మముల్; భూతబాధకంబు లగునిక్కములు పాతకములు వినుము.

శాంతి. 3 (45).

‘ఆఁగించి సదుపవాసి’ :—

వ. “అనశశనవ్రతంబులందును జాలుకనితెలిం గఱింగించెద.—

చ. “పగలును రేయఁ గుడ్చి, జలపానము లోనుగఁ గుడ్చున పై కు
ష్టిగ నొనరించి, మర్త్యుఁ డొకటిన్ నడుమన్ మఱియొప్పు నంటకే
మి గతిని బాపముం బొరయమిం దలకొల్పుచు హోమకార్యముం

దగు మెయిఁ శేయుచున్న దిను తంగెటిజా న్నగు నూర్ధ్వలోకముల్.” ఆనుకా. 4 (164)

ఆ. ప్రణిధి స్వపురగృహియు, భాషావిదుడు ప్రణి

ధ్యంతరావిదుండు నగు;నతండు

లింగమాత్రకృతుడు లిప్సాతిగద్రవ్య

దానధనియుఁ గాక తటియఁ జొరఁడు.

279

ప్రణిధి = వేగువాడు, స్వపురగృహియుఁ = తేని నగరమును ఇల్లు గలవాడును, భాషావిదుడు = పెక్కు భాషలు తెలిసిన వాడును, ప్రణి ధ్యంతరి అవిదుండు = కడమ వేగు లెవరో ఎఱుంగనివాడును, అతండు = అజనుడు, లింగమాత్రకృతుడు = ఎల్లలింగములును (అనఁగా గుర్తులును) లేనివాడును, అనుఁ = కావలయును, (అతఁడు) లిప్సా అతిగ ద్రవ్య దానధనియుఁ = కోరికను దాటి పోవునట్టిధనము మొక్క యావిచ్ఛేధనికుడును (అతనిని రాజు వానికోరినంతకన్న హెచ్చుగా ఇచ్చి ధనికునిఁ గాపింపవలయును), (అమితధన మిచ్చిన నేగాని), తటియఁ = అవృత్తియంఁ జొచ్చుటకు, చొరఁడు = ఇచ్చగింపఁడు, - వేగుఁడనయునకు తగిన వాఁడైయుండి విశేషధనముం గొన్నవాడేగాని యావృత్తికిరాదు. 'ప్రణిధి ప్రార్థనచర' అను.

చరుఁడు తేనియుఁరినిల్లు గలవాడును నానాభాషావిదుఁడును తేనియితరచరులనెఱుంగనివాడును వారికి ఎఱుకపడిని వాడునుగా నుండవలయును. అతఁడు నానావేషములు ధరింపఁగలవాడునుగావలయు, అట్టివాఁడు అమిత ధనమిచ్చిన నేగాని అపనికిరాదు; ఎంతధనమైన నిచ్చి అట్టి వేగులను సంపాదించుకొనవలసినది అనుట.

ఇప్పద్యమున 'లింగమాత్ర కృతుఁడను పాతంబును 'ప్రణి...దుండు = దేశాంతరపు వేగురులనుదాఁ దెలిసినవాడును' అనుటికయు విచారణీయములు. వేగులు సర్వలింగధారులుగాను ఒండొరులనెఱుంగకయుండు నది యని నీతిసారము. ఈవిషయములు ముద్రారాక్షస నాటకమున నునిరూఢములు.

'ఆరులకడినిజఘాసయం దనుజతనుజు బాంధవామాత్యమిత్రులపాల వేష

ధరుల వేగులఁ గాఁ బెట్టి ధరిణిపునకువలయు నొండొరు నెఱుంగనివారిఁ గాఁగఁ శాంతి.

"తపస్విలిజ్ఞిసోధూర్తాః పణ్యశిల్పపటిపికాః।

చరాశ్చరేయః పరితఃపిబన్తజగ తాంమితమ్।

బడమూకాన్ధబధిరచ్చద్రావః పట్టకాస్తథా।

కిరాతావామనాకుబ్జాః స్తద్విధాయేచకౌరికాః।

భిక్షుకాశ్చారణాదాస్యో నానాకార్య కళావిదాః।

అస్త్యపుర గతావార్తా మాహారేయర లక్ష్మీతాః"

"పీఠ్యఃప్రప్ర జితశ్చైవ సత్రీ విషద వివచ

ఏతశ్చే యస్త సత్సారాః సర్వేనాన్యోన్య వేదినః." కామండకీ.

'లింగమాత్ర'— "మాత్రంస్యా దవధారణ కౌత్స్న్యకయో." నానా.

"శ్రియఃకురూణా మధిపస్యపాలనీం ప్రజానువృత్తిం యమయ్యుజ్వేదితుమ్

సవర్ణిణీ విదితః సహాయయా యుధిష్ఠిరం ద్వైతవ సేవసేవరః." భారవి.

"వర్ణిణీ...బ్రహ్మచారి వేషవా నిత్యర్థః" అని మల్లి టిక.

క. తనుభృశ దమనజ సుకృతిము

ధనదత్తిన కొనగవలయుఁ దత్తద్వతుకమ

ద్దిన మజ్జన భోజన లే

వన వసన ప్రసవవహన పరతం బతికి.

280

పతికి = ధర్మపరిపాలన చేయు ప్రభువు, తత్త...తి = తత్తత్ = ఆయా-ముతుక = ముతుపునందు తగిన - మద్దన = సంవాహనము - మజ్జన = స్నానము - భోజన = దీగిరము - లేపన = మైపూత, వసన = వస్త్రములయు - ప్రసవ = పుష్పలయు - వహన = తొంగుట - వీనియందు, పరతీ = ఆసక్తుఁ డగుటచేత, (ఆసక్తుఁడైయుండి), తను...ము = తను - దేహముయొక్క, భృశ = అధికమయిన - దమన = క్షేపకట్టుటవలన - జ = పుట్టినదైన - సుకృతిము = పుణ్య మొన, ధనదత్తిన = ప్రతిదముయొక్క యావితేతనే, కొనగవలయు = అర్జింపవలయును.

రఘ్వియును యథాభ్యుముగా పరిపాలనచేయురాజు సకల భోగములను సదా ఆనుభవించుచు నే యుండివచ్చును, దేహదమనకారయగు తపస్సుచేయ నక్కఱలేదు, అందుల పుణ్యమును దానములచేతనే అర్జింపవలయును. 'దత్తి=దానము' - 'విదుపన సేయరు దత్తిన చిక్క' 2(34)

"తపః పరంకృతయుగే త్రేతాయాం జ్ఞాన ముచ్యతే

ద్యాపరే యజ్ఞ మి త్యాహుర్వాసమేకంకలౌ యుగే" పరాశర.

"అధ్యాక్ర వ్రా వసతి రమునాప్యాశ్రమే సర్వభోగ్యే

రక్షాయోగాదయమపితిపః ప్రత్యహం సంఘినోతి." అని కాళిదాసుఁడు.

'పతి' - "పాతి రక్షతీతి పతి" రక్షించువాఁ డనివ్యు.

"పుణ్యకర్మమూర్తే నేయుమ భూనురులకు

వివిధధనములు ప్రతితోవిషయ మొప్ప

నొసగుచుండెడు వారు పూజ్యపచితము

లైన కల్పములఁ బాతు రివసినాథ." కాంత. 1 (318).

"తిలోముల మిడిం న్నన్దం దైవ మానుషకంసుఖం" మనువు.

"య ద్దుస్తరం య ద్దురాపం య ద్దుర్గం య చ్చ దుష్కరం.

నన్దం తు తపసా సాధ్యం తపోహి దురతిక్రమః." - మను.

"బ్రాహ్మణస్యతపోజ్ఞానం, తపఃక్షత్రస్య రక్షణమ్"

"స దానా దధికం కిచ్చి ద్దృశ్యతే భువనత్రయే

దా నేనప్రాప్యతేస్వర్గః త్రిర్దా నేనైవలభ్యతే -

దా నేన శత్రూజ్ఞానతి వ్యాధిర్దా నేన నశ్యతి

దా నేన లభ్యతే విద్యా దా నేన యువతీజనః

ధర్మార్థకామ మోక్షాణాం సాధనంపరమంస్మృతమ్" ఆదిత్యపురాణము-పరాశర. 32.

క. నానావిధషాడబముల

నాను నృపాహార మెపుడు, నపరాహ్లామునం

గాని మఱి శుద్ధకోష్ఠతఁ

గాని, తమి న్భుక్తియెపుడుఁ గడుఁ బథ్య మగున్.

281

నానావిధ షాడబములన్ = పలుదెబబల రుచులతో, ఆను నృప ఆహారము = భుజింపఁ బడు రాజభోజనము, ఎపుడున్ = ఎప్పుడును, ఆనున్ = కూడియుండును. అపరాహ్లామునన్ = మధ్యాహ్నమునకు అనంతర మేగాని, మఱి = మఱియు, శుద్ధకోష్ఠతఁగాని = ఆమాశయపక్వా శయశుద్ధింజెందిగాని, తమిన్ = ఆఁకటితో, భుక్తి = తినుట, ఎపుడున్ = సగా, కడున్ = మిక్కిలి, పథ్య మగున్ = దేహమునకు హిత మగును.

రాజ భోజనములు నానావిధ మధురారి రసయుక్తము లయిన గురుపదార్థములతో నిండి యుండు నవి గావున, అపరాహ్లాముననేగాని అమపక్వరోశశుద్ధిచెందిగాని, ఆఁకటితో భుజించుట రాజునకు మిక్కిలి హితకారి; ఆఁకటిలేక భుజింపఁగూడదు, ఆఁకటితో భుజించినది చక్కఁగా జీర్ణమై దేహమునకు బలారోగ్యములు కలిగించు ననుట. —

‘షాడబము’ - ఉష్ణోద్ధాతమందలి శబ్దపట్టికం జూచునది.

క. విను, వర్గసమతె నృపుఁడు

న్నను, ధర్మార్థశంభె హెచ్చెనా, పెఱమడి కె

త్తిసనీరును దెగి యలరా

జనపుమడికి నెక్కినట్లు చను ముద మందన్.

282

విను = ఈచెప్పఁబోవు మాటను చక్కఁగా గ్రహింపుము, నృపుఁడు = నరపాలకుఁడు, వర్గసమతన్ = మూఁడు పురుషార్థములయందు సమన్వితమింతో, ఉన్ననున్ = ఉన్నప్పు టికిని, ధర్మ అంశంబె = ధర్మమునకు వ్యయమును ధనభాగమే, హెచ్చెనా = అధికమైనయెడల, పెఱమడికన్ = వేలుచేసి, ఎత్తిననీరును = ఏతెముతో చల్లిన జలముకూడ, తెగి = గనియ కోతఁబడి, అలరాజనపుమడికి నెక్కినట్లు = ఆరాజనపుమరిచేనికి పోతిన నెట్లో అట్లు, ముదము = సంతోషము, అందం జనున్ = పొందవలయును.

మూఁడు పురుషార్థములకును రాజు సమముగా ధనవ్యయము చేయవలయును; అందు ధర్మార్థమైన వ్యయము హెచ్చెనా అందులకు మిక్కిలియు సంతోషింపవలయును; మూఁటిలోను ధర్మమందే అధికాసక్తి నుంపవలయు ననుట. - ఉపమానంకారము.

“ప్రవర్త్య ధర్మకామార్తై శ్చతుర్వర్గః సమోక్షకైః” — అమ

“ధర్మార్థకామా స్సమమేవ సేవ్యా యోగ్యాకసక్త స్సజనో జఘన్యః” భారవిటీక.

“అసక్త మారాధయతో యథాయథం విధజ్య భక్త్యా సమపక్షపాతయా,

గుణానురాగా దిన సఖ్య మీయివాన్ నబాధతేఽస్య త్రిగణః” పరస్పరమ్.” భారవి. (11)

“ధర్మార్థవిరోధేన కామం సేవేత్... సమం నా ప్రతిగ్ధం సేవేత్...”

“ధర్మార్థకామానాం యగప త్వమవాయే పూర్వః పూర్వో గరీయాన్” సోమదేవుడు.

“అర్థసిద్ధికంఠే నరయ నెక్కుడు ధర్మః సిద్ధి, దాన సకలసిద్ధులును బ్ర శస్త్రభంగిజేయ, కాశ్యతకీర్తియు! సంభవించుగలుగు సద్భవయును.” కాంతి. 2(403) చా(274) “పాత్రభూతు” బీక

క. వెలయించునట్టి యొకమణి

వెలుఁ గానం గొనుము, ధరణి వెండి సువేణి

జ్వలతకు వలదే వాసర

ముల మణులవిభూషణములు భూషణి దాల్చున్.

283

వెలయించునట్టి యొకమణిన్ = శ్రేయఃప్రప మైన యొకరత్నమును, వెలుఁగు అనన్ = వెలుఁగొందుటకై, భూమిలో, వెండి(యున్) = స్వేదా, భూపతి = రాజు, నువేష ఉజ్వలతకున్ = మంచి క్రనేతచేత వెలుఁగొందుచుండుటకై, వాసరముల మణులవిభూషణములన్ = వీడువారముల రత్నాభరణములను, తాల్చున్ వలదే = తప్పక ధరింపవలయును.

నీవు ఉజ్వలుడవై యుండుటకుఁగాను, మేలు కలిగించున దైన యొకమణిని ధరింపుము; ఇంతియగాక రాజు వారవారము వేషువేషు రత్నాభరణముల మంచి క్రనేతచే వెలుంగుచుండ వలయును.

“రత్నేన శుభేన శుభం భవతి నృపాణా మనిష్ఠ మశుభేన

యస్మా దతః పరీక్ష్యం దైవం రత్నాభ్యుతం తజ్జ్ఞైః” బృ. సం.

“ఏమి చేయవలయు నికమీఁడ రత్నము కట్టియుఁగానరాదు, కడువిచార

కరముగాదె, యితఁడు కడువడి రాజ్యాధిపత్యమునకున్న, వసుధ చెడదె?”

“యజ్ఞారి యహాత్యులార, యతిహరినువర్తుల రత్నరాజి హి

రారసికైకొనుండునిన హర్షమునన్ వరహాళిరత్న సంభార వసుగ్రహింపుఁడన”

“రవి శశి కుజ శీతరశ్మిజ గురు శుక్ర రవితూనాభయ వాసరములనుండు!

మాణిక్యమాక్రీకమహితవిద్రుమ మరకతపుష్పరాగంబుల వజ్రపీలమున్ ధార్యమున్”

హోలాస్యము - 3 ఆ.

క. చేయునది రాజ్య మంట, యగు

మే యవధిగ నీఁగువార మే, మనఁ జన; దా

హ్నాయంబు నశక్త్యాను

స్థేయముఁ జెప్పదు; స్వశక్తిఁ జేయఁగఁ జెప్పన్.

284

చేయునది రాజ్య మంట-(అనంత పాపప్రద మనుట), ఏము = మేము, అఘము = పాపమును, ఏ యవధిగన్ = ఏకాలమునకు, నీఁగువారము = నివర్తింపనేర్తుము? అనన్ చనదు = అని వెనుదివియవలదు, అహ్నాయంబున్ = వేదముసైతము, అశక్య అనుష్ఠేయమున్ = శక్యము గాని కార్యమును, చెప్పదు = విధింపదు, స్వశక్తిన్ = కర్తయొక్క శక్తి కొలంది, చేయఁగన్ = చేయునట్లుగా, చెప్పన్ = విధించును.

రాష్ట్ర మేలువానికి అనంతపాపము తప్పదుగదా, 'రాజ్యము ఏలనేల? పాపము కట్టుకోనేల? ఆపాపము ఏనాటికి తీటును? దానివలన శాశ్వతనరక మనుభవించుచుండ వలసినదే గదా? అందు కోరికా రాజ్య మాశించుట?' అని వెనుదివియుఁ గూడదు. శక్తికొలది అధర్మము చొరనీ యక రాజ్యము నేయవలయును. తెలియక మించి సంభవించు పాపములకు పరిహారములునుం గలవు. వేదము అశక్యకరణమును విధింపదు. కావున ఆచింతవలదు.

“అవధిస్త్యవథాసే స్యా త్సిమ్ని కాలే బిలే పుమాన్”-మేదిని.

న. మనుదండధరానులు వి శేషించి దోషం బెఱింగి దండించియె ధర్మపరు లనఁబరఁ గిరి; ప్రజాపరిపాలనంబు పనిగాఁ బ్రజానాథుండు బహుముఖంబులం బుట్టిం పం బుట్టి విరాట్సుమాట్పుధృతి వేదోదితశబ్దవాచ్యుం డై దేవసదృశుం డగు మూర్ధాభిషిక్తుండు సోఁకోర్చి యులకు నగునలజ్జల్ల తీర్చినంగాక జన్మంబు సఫ లం బగున? కేవలంద్రియప్రీతి బంకికృత పరకళిత పథికసరియత్ప్రహరణ ప్రాప్తవిత్తములం గొటచ్చర ప్రభులకు జరగదే? యింత లాంఛన్య మేమి పని యని యవనియెడ నవన నై ముక్తింబు చెల్ల; దెట్లనినఁ దొల్లి కృతయుగం బునఁ గృతవీర్యనందనుండగునచాన్రబాహుం డత్మీయదోష్టస్సంభ సంభృ త యగు నీవిశ్వంధర నేద్యవంబున నేనాట నేవీట నేత్రోవ నేత్రేవ నేవేళ నెవ్వఁ డేమి నేయం చలంచు నప్పు డందంచు నసి ముసల చాపాది శస్త్రాస్త్ర ధారియై తోచి యాజ్ఞ యిడు; నట్లీజ్ఞ యిడ నంతిమం బగు నీయుగంబున యుగానుసారంబుగా మితసారం బగురాజబోకంబునకు శక్యంబుగాదుగదా? యొక్క రాజబోకంబున కన నేల? యిక్కలంబునంకలి భూసురులకునక్కా లంబునంకలిభూమిదివిజులకుఁ గలశ క్తియున్నద? యొక్క గొడబుండుకడలిసేరు గ్రుక్కంగొనియె, నొక్కవిప్రుండునప్తసృష్టికే బ్రతిసప్తయయ్యె, నొక్కత్రా హ్మిమండు బ్రహ్మగండంబున బ్రహ్మస్త్రంబు వారిం చె, నట్టియనుష్ఠాసంబు మాకు లే దిం దేమి ప్రయోజనం, బని శ క్త్యనుష్ఠాసంబు వీరికి విషవవచ్చునే? వీరితరుల కుపాసనీయులు గాకపోయెరే? కావున సావధానుండ వైశ క్తికొలది శ్రుతదృష్టంబులుపేక్షింపక రక్షణశిక్షణంబు లాచరించుచు నశక్యంబునకార్త శరణాగతరక్షకుం డగు పుండరీ కాక్షుమీఁద భారంబిడి యనహంకృతిఁబ్రవ ర్తిల్ల నెల్లసంసిద్ధులు కరస్థంబులగు, నది యట్లుండె, నట్లయినపట్టబద్ధుండగు రాజు ధర్మంబునంద దృష్టియిడి నడవవలయు; నరుణ వైశ్రవణ నాయు వైశ్వానర వాసవాదులజన్మంబులునుబహుభ వారబ్ధక్రియాలబ్ధంబులభూభువస్వరాదు

లగునిజగంబులునుధర్మప్రతిస్థితంబులుకావునఁ దదాచరణచణుండవై ఋణత్రయంబును నీగి సమానులం దు త్తమశ్లోకుండవై రాజ్యపరిపాలనంబుసేయుమని యభిషిక్తుం జేసె. నిది మదీయభక్తప్రభావంబని యంబుజాలయకానతిచ్చె.

మను దండధరాదులు = మనువు యముడు లోనగువారు, ప్రజానాథుడు = రాజు, విరాట్ సమాట్ ప్రభృతి = విరాట్టు సమాట్టు మొదలుగాఁగల, వేద ఉదిత శబ్ద వాచ్యుండు = వేదమందు చెప్పబడిన శబ్దములచే పేర్కొనబడినవాడు, సోకోర్చి = ప్రయాసను సహించినవాడు, అలజల్లు = ఉపద్రవములు, కేవ...మ్యులక్ - కేవల ఇంద్రియ = ఇంద్రియమాత్రప్రీతి = హర్షముకై - బందికృత = బందిగా చేయబడిన - పరకళత్ర = పరభాగ్యులయు-పథిక = బాటసారుల - పరిపత్ = సమాహమును-ప్రహరణ = కొట్టి కోచుకొనుటచేత - ప్రాప్త = పొందబడిన - విత్తమ్యులక్ = ధనములచేత, పాటచ్చరప్రభులకుఁ = దొంగదొరలకు, ... లాంపట్యము = లోలుభత్వము... నిమి పనిమని = పలమని, ... అవనియొడఁ = భూమివిషయములో, ఆవనవైముఖ్యంబు = రక్షించు విషయమున విముఖత - ఆజ్ఞ యిడుక్ = దండించును. అట్లాజ్ఞయిడ శక్యంబుగాదు అని యన్వయము. భూమిఁ జాలకుఁ = బ్రాహ్మణులకు, బాడబుండు = బ్రాహ్మణుండు (ఆగస్త్యుండు), బ్రహ్మచరింబునఁ = బ్రాహ్మణులపై దురాయపెట్టుటచేత, ఒకబ్రాహ్మణుండు = వసిష్ఠమహాముని, శ్రుతదృష్టంబును = విన్నవియు, కన్నవియు-బహు... ల-బహు = పెక్కు - భవ = జన్మములందు - ఆరబ్ధ - కావించిన - క్రియా = తపః క్రియచేతను - లబ్ధంబుల = పొందబడినవే. ఆచరిణ చణుండవు = ఆచరించుటచేతఁ బ్రసిద్ధుండవు (ఆచరించుటలో సమర్థుండవు), ఋణత్రయంబుఁ = దేవఋణ ఋషిఋణ పితృణాములను.

ఆ శ్వా నా ల ల ము.

శా.దుగ్ధాంభోధిమహాగృహాత్ముక, సుధాంభోబృందచూడామణీ
రుగ్ధారాశబలీకృతాంఘ్రియుగ, కారుణ్యంబుసింధూభవ
ద్వైధామా, ధృతిమంథ, సింధురవరాద్రితేపిదోశ్చక్ర, శ్రీ
ముగ్ధాలాపరసాదరా, కృతపలాన్మూర్ఛస్వనోవ్యధరా.

286

దుగ్ధ అంభోధి మహాగృహ ఉత్సుక = పాలసముద్ర మనెడు గొప్పయింటికై ఉన్విళ్లురెడువాఁడా, సుధా...గ - సుధాంధన = వేవేతలయొక్క-బృంద = సమూహములయొక్క - చూడ = సిగలయందలి-మణి = రతనములయొక్క - రుక్ = ప్రభయొక్క - ధారా = ప్రవాహములచేత - శబలీకృత = పలుపన్నెలుగలదిగాఁ జేయబడిన - అంఘ్రి = పాదములయొక్క - యుగ = ద్వంద్వముకలవాఁడా, కారు...మా - కారుణ్య = కనికర మనెడి - అంబు = జలమునకు - సింధూభవతే = సముద్రముగా నొప్పుచున్న - దృక్ = చూపుయొక్క - ధామా = తేజస్సు కలవాఁడా, ధృతిమంథ = మోహబడిన కన్యము (మందర మనుట) కలవాఁడా, సింధురవర ఆర్దితేపిదోశ్చక్ర = గజేంద్రునియొక్క పిదను మీఁటివైచునట్టి చేతి గుడునువాలు కలవాఁడా, శ్రీముగ్ధ అలాపరస ఆదరా = లక్ష్మీయొక్క మనోహరవాక్కుల స్వారస్యమందు తగులము కలవాఁడా, కృత...రా - కృత = చేయబడిన - పలాత్ = రాక్షసులయొక్క - మూర్ఛ = సొమ్మసిల్లుట

కలదైన - స్వన = మ్రోతతో - ఉద్యత్ = విజృంభించుచున్న - దరా = శంఖము (పాంచజన్యము) కలవాడా. [ఈసంబుద్ధులకు 5(2)లోని “అవధరింపు”ము అను క్రియతో నన్వయము].

క్షీరాబ్ధిమహాగేహస్రియా, ప్రణతులైననుగల సిగ రతనముల వెలుగు జాలుల చిత్రవర్ణములతో నీపాదములు తేజరిల్లుచున్నవి, నీత్రేంగంటి దీప్తియందు కడలియంత కనికరము ప్రవహించుచున్నది. కవ్యపుం గొండయైన మండకమును మోచి అమృతము దొరకునట్లు గావించి దేవతలం బ్రోచితివి, నీచేతిచుట్టువాలు వినరి గజేంద్రుని యార్తిని మీఠివైచితివి, మహాలక్ష్మీయొక్క మనోహర సరసాలాపములను విన్నకొలదియు వినంగోరుచున్నావు, నీచేతి శంఖమును ఊడి ఆమ్రోతచే రక్కనులను మూర్ఖిల్ల జేసెదవు, (అట్టి నీకు మమ్ముం బ్రోచుట యేపాటి అని కవి ప్రార్థన). ఇందు శండురూపకములు కలవు.

“అమర్త్యా అమృతాన్ధసః”, — “మృ- ప్రభారుగ్రుచి స్వీడాభా భాశ్చవిద్యుతిదీప్తయః,” “చిత్రకిరీర కల్కాప శబలైతాశ్చకర్బురే”, “దేశే నర విశేషేభ్యో సింధు ర్నా సంతి స్త్రీ యామ్”, “గృహదేశాత్వీప్రభావా,ధామాని”, అమ. “ఆర్తిః పీడాధమః కోట్యోః”, “ముగ్ధ స్సంద్రమూఢయోః” అమ. “దరోఽస్త్రీకమ్బుభయయోః” నానా. పలాత్ - పల = మాంసమును - ఆత్ = భక్షించు వాడు. నా రాయణుని చక్రము ‘నువర్జనము,’ శంఖము ‘పాంచజన్యము.’ ‘శఙ్ఖో లక్ష్మీపతేః పాశ్చజన్య శ్చక్రం నుదర్శనమ్’ అమ. గజేంద్రుం బట్టిన మకరమును నారాయణుండు చక్రాయుధముతో ఖండించె నని భాగవతకథ.

“కరుణాసింధుండు శౌరి వారిచరమున్ ఖండింపఁగాఁ బంపె న

త్వరతాకంపిత భూమిచక్రము మహోద్య ద్విస్ఫులింగచ్ఛటా
పరిధూతాంబరచక్రమున్ బహువిధబ్రహ్మాండు భాండుచ్ఛటాం
తరనిర్వక్రముఁ బాలితాఖిలనుధాంధశ్చక్రముం జక్రమున్.”

“భీమంబై తల ద్రుంచి ప్రాణములఁ బాపెన్ జక్ర మాకు క్రియన్

హేమత్మోద్ధరి దేహమున్ జకతవన్యేభేంద్రసంహామున్

కామ క్రోధనగేహమున్ గరటిరక్తస్రావ గాహంబు ని

స్సీమాత్సాహము వీతదాహము జయశ్రీమోహమున్ గ్రాహమున్”, భాగ. 8(111).

క. కరధృతదరారివిశరణ

పరిపాలిత తొండమాన్న ప్రపాలక, పునరు

త్తరిత సరనప్రబాలక,

శరణాగతసేవధీ, భుజంగాశరధీ.

287

కర...లక - కర = నీచేతియందు - ధృత = తొల్పబడిన - దర = శంఖముయొక్కయు = అరి = చక్రముయొక్కయు - వితరణ = ఈవిచేత - పరిపాలిత = కావబడిన - తొండమాన్ = గొండమాననెడు - పృపాలక = రాజుగలవాడా, పు...క - పునః = మరల - ఉత్తరిత = ఉజ్జీ వితుడైన-సర = అర్జునుని, నప్రు = మనుమడైన - బాలక = బాలుండు గలవాడా, శరణాగతసేవధి -

రక్షణార్థం లై వచ్చిన వారియొక్క నిధానమా, భు...ధీ - భుజంగాశ = గరుడునిచేత - రథీ = అగడుము కలవాడా.

స్వామీ, నీవు నీభక్తుడైన తొండమానురాజును నీచేతి శంఖచక్రములను ఇచ్చి రక్షించితివి; అర్జునుని మనుచుండైన పరీక్షిత్తుడు తల్లిగర్భములో అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బ్రహ్మశిరోనానుకమహాస్త్రముచే మృతుడు కాగా ఆశిశువును బ్రతికించితివి, శరణాగతులకు నిధివి, గరుడు నెక్కినీవు ఎల్లెడలకుం జరింతువు.

“అరం తు శీఘ్రే చక్రాక్లే శీఘ్రగామిని తుత్రిమ” నానా. ‘అరములు’ = చక్రాంగములు = చక్రపుటాకులు - అవి కలసి అరి చక్రము - - - - - దరి అరి - “అరిదన కరుడై” అనినరస రాజీయము, - ఉత్తరీత, త్యాప్తవన తరణయోః - తరణం తరణ - తరము = దాటుట - లక్షణచే వైత న్యము - ఉత్తరుడు = ఉద్ధృతిమయిన చైతన్యము కలవాడు - పునరుత్తరీతుడు = పునఃప్రాప్త చైతన్యండు గాఁ జేయబడిన వాడు, నామధాతువు - మాలబ్రకింపఁ బడినవాడు. “నస్త్రు - నపతన్య సేన నస్త్రా సోమో దౌహిత్రశ్చ” సి.కా. ౧. ఉ. చాది - “నిధిర్నా సేవధిః” అమ.

చంద్రవంశ్యునికి నుగర్ముడను రాజునకు పట్టమహిషి యందు ఆకాశరాజును పుత్రుండును, ఒకానొక నాగకన్య యందు తొండమాను చక్రవర్తియు జనించిరి. ఆకాశరాజునకు పుత్రైకామేష్ఠిచేత పద్మావతియును సయోనిజయు వసుధా నుండును సుతుండును జనించిరి, వేంకటాచలమందు ఎఱుకుదొరగా నుండి శ్రీనివాససూరీ పద్మావతిం బరిణయ మాయెను, ఆకాశరాజునంతరమందు పితృవ్యభ్రాతృపుత్రులు రాజ్యముకై పోరాడు నపుడు శ్రీనివాసుండు తన భక్తుడైన తొండమానునకు విజయార్థము తన శంఖచక్రము లిచ్చెను, చక్రముతో తొండమానుడు వైరి నోడించెను.

ఉత్తరాగర్భస్సుని ఆభిమన్యుపుత్తుని పరీక్షిత్తును అశ్వత్థామ ప్రయోగించిన బ్రహ్మశిరమును నస్త్రమునుండి శ్రీకృష్ణుల వాని కామికిచేఁ గాచిన కథను భాగవతంబునం గనవచ్చును.

మత్తికోకిల. కుండలిద్విషముక్రేతన, గోగ్రతిభిష్టిమ హారి దో

శృండిమోత్పులకీకృతాంగకనత్య, దౌత్యసహక్తవా

కృండితత్య, యశోనిధీకృతపాండవేయ, కషర్దికో

కుండలిండునపాట వాంచదుదార దార సమాగమా.

288

కుం...న - కుండలిద్విషత్ = నాగ శత్రువు (గరుత్మంతుడు) - ఉదగ్ర = ఉన్నతమైన, కేతన = ధ్వజమునందుఁగలవాడా, గోత్ర - - - త్య - గోత్రభిత్ = ఇంద్రుని - ద్రుమ = వృక్షమయిన పారిజాతమును - హరి = హరించున దైన - దోశృండిమ = బాహువులయొక్క తీవ్రతచేత - ఉత్పులకీకృత = ఉద్భత మైన గగుర్పాటు కలమువయవములు కలదైన - సత్య = సత్య భామ కలవాడా, దౌ - - - త్య - దౌత్య = దూతభావమందు (రాయబారమందు) - కురు = కౌరవులచేత, ఉక్త = ప్రశంసించబడిన - వాక్ = భాషణమందలి - పండితత్య = పండిత్యము కలవాడా, య...య - యశః = కీర్తికి - నిధీకృత = నిత్యపముగాఁ జేయబడిన - పాండవేయ = పాం

దుపుత్తుఁ డయిన ధర్మరాజు గలవాఁడా, కప...మా - కపర్ది = శివునియొక్క, కోదండ=వింటి యొక్క-ఖండన = త్రుంచుట యందలి-పాటవ = నేర్పుచేత - అంచత్ = ఒప్పుచున్న-ఉదార= మహాత్ము రాలయిన - దార = భాగ్యయొక్క-సమాగమా = ప్రాప్తికలవాఁడా, [5(2) “అవధరిం పుచు” అనుక్రియతోనన్వయము].

ఓనా రాయణమూర్తీ, ఎత్తయిన నీకైక్కెమందు గరుడుఁడు వెలుగుచున్నాఁడు; నీవు నీబాహుబలముచేత నందనమునుండి పారిజాతవృక్షమును పెల్లగించి ఇంద్రు నోడించి తెచ్చియిచ్చి ఒడలెల్ల గగురుపొడుచునట్లు సత్యభామను అలరించితివి. రాయబారమున నీవా క్పటిమను కొరవులుకూడ మెచ్చుకొనిరి. పాండుపుత్తుఁ డయిన ధర్మరాజునకు కీర్తి కలిగించితివి. అట్టి యోవరమపురుషా, మమ్ముం బ్రోపుము.

“కుణ్డలీగూఢపాచ్చక్షుశ్రవాఃకాకోదరఃఫణిః;” ‘గరుత్మాగరుడస్తాక్ష్యోవైవతేయఃఖగ శ్వరః। నాగాన్తకో విష్ణోఃఫణిః’ - “ఉచ్చ ప్రాంశూన్నహోషగ్గోచ్చితాస్తక్తే” - అమ. - “కేతనం గేహ చిహ్నోద్ధి కృత్యా ముద్రణకేతుషు,” నానా., ‘మత్రామా గోత్ర భిద్యత్రీ వాసవో వృత్రహా వృషా -” అమ. “చణ్డో దైత్యవిశేషే యమదానే త్రిషు తీవ్రకోపన యోః,” నానా. ‘ఉగ్రః కపర్ది శ్రీకణ్ఠః శిశికణ్ఠః కపాల భృత్’ అమ. “ఉదాకో దాతృమహాహోః” - అమ. పాండవేయ = పాండవ. —

“మరలవరప్రసాదమునఁ జూరె నుపుత్తులఁ బాండు రాజు భా
మరముగఁగాంచెఁ దత్పుతులఁ జూతము రిండిని పొరులెల్ల నొం
దొరులకుఁ జెప్పుచుం దెనలి యొండొరులం గడవంగ వచ్చి చూ
చిరి భుజ విక్రహాధరితసింహకిశోరులఁ బాండవేయులఁ” - ఆది. 5, (150).

శా. ఇది సింహాచలదంభ కేసరిపదాభీష్టార్చనాపుణ్యల
బ్ధమరుట్టంకణ పొట్టునూరివిజయ స్తోభోపహోట్టంకితాం
కదృఢేష్టాక్షర కృష్ణరాయనృపసంజ్ఞాస్మత్కృతాముక్తమా
ల్యద నాశ్వాసవరంబు నాలవది హృద్యంబై మహింబొల్పును.

ఇది = ఈయాశ్వాసము, సిం...దక్ - సింహాచల = సింహాద్రి యనుక్షేత్రమందలి- దంభ
కేసరి = స్వసింహావతారముయొక్క-పద - చరణములయొక్క - అభీష్ట = మ్రियమైన - అర్చనా =
పూజచేతనైవట్టి - పుణ్య - నుకృతము చేత - లబ్ధ = పొందఁబడినట్టి - దురుట్టంకణ = చెక్కుటకు
శక్యముకాని - పొట్టునూరి = పొట్టునూరను గ్రామమందలి - విజయ = గెలుపును సూచించునట్టి-
స్తోభ = కంబమైన - ఉపల = తాలియందు - ఉటంకిత - చెక్కఁబడిన - అంక = చిహ్నమైన-
దృఢ = స్థిరమైన - ఇష్ట = మ్రियమైన - అక్షర = వర్ణములు కలిగిన - కృష్ణరాయ నృపసంజ్ఞా =
కృష్ణరాయ భూపతి యనుపేరు కల్గిన - అస్మత్ = నాచేత - కృత = రచింపఁబడిన - ఆముక్తమా
ల్యదక్ = ఆముక్తమాల్యద యనుప్రబంధమందు, నాలవయాశ్వాసము, హృద్యంబై = మనోహర
ముగా, మహి = భూమిలో, పొల్పును = ఒప్పుచుండును.

శ్రీకృష్ణదేవరాయలు కటకమును జయించినప్పుడు దారిలో ఈపాట్టుచూరికడ తన విజయాంకమైన శాసనమును చెక్కించెను. చూ. మను. 'అభిరతిఁగృష్ణరాయ, - ఇత్యాది పద్యమందు చెప్పఁ బడియున్నది.

ఈసింహాద్రి విశాఖపట్టణము జిల్లాలోనిది. ఆస్వామికి అప్పఁ డని సంజ్ఞ. శావుననే ఆ సీమలో న నేకులకు అప్పఁ డనుపేరు ఇప్పటికిని ఎప్పటికిని ప్రసిద్ధము.

'అంక...క్షర'-అంక 'దృఢీకృత' అని పా. అగ పడుచున్నది. 'ద్రడిష్ఠ' అని సాధురూపము. 'కాబ్జామి వ ద్రక్షీయః' మాఘ.

అ

పంచమాశ్వాసము.

కం. శ్రీ నీశా జాంబవతీ । మానస తామరస విహర ధ మాణమి శిందా

భా నద్యుదయ కళిందా । నానాంఘ్రిశిరోక్ష శేష ధ నగ హర్యక్షా. ౧

౧. శ్రీ...దా-శ్రీ = మహాలక్ష్మీ-నీశా = నీశాదేవి-జాంబవతీ = జాంబవతీదేవి-వీరియొక్క-మానస = హృదయములనెడి - తామరస = కమలములయందు - విహరమాణ = క్రీడించుచున్న-మిళిందా = తుమ్మెదా, భా—దా-భా = (దేహ) కాంతియనెడి-నది = (యమునా) నదియొక్క-ఉదయ = పుట్టుకకు - కళిందా = కళిందపర్వతమైనవాడా, నా—క్ష-నానా = పెక్కులయిన - అంఘ్రి = పాదములు-శిరః = తలలు - అక్షి = కన్నులు గలవాడా, శే—క్షా-శేష = శేషమనెడు (పేరుగల)-నగ = కొండయందలి (అనగా శేషాద్రియందలి)-హర్యక్షా = సింహమా:—ఇవన్నియు వేంకటాచలపతికి విశేషణములు.

తా.—శ్రీదేవి నీశాదేవి జాంబవతీదేవి అనెడి పట్టపుదేవుల హృదయములయందు తుమ్మెద ఎట్లు తామరలయందు (మకరందార్థము) విహరించుచుండునో అట్లు విహరించుచుండువాడా (వారిచే గ్యానింపబడుచుండుననుట); కళిందపర్వతమునుండి నల్లని యమునానది జనించి ప్రవహించురీతిగా దేహమునుండి జనించి వ్యాపించెడు నల్లకాంతికలవాడా; లెక్కలేని పాదములు, లెక్కలేని తలలు, లెక్కలేని నేత్రములుం గలవాడా; ఏదేని కొండయందు సింహముండునట్లు వేంకటపర్వతమందు ఉండువాడా.—సూపకాలంకారములు. శ్రీకృష్ణభగవంతునికి రుక్మిణీ-సత్యభామా-జాంబవతీ-కాళిందీ-భద్రా-సుదంతా-మిత్రవిందా-లక్ష్మణలు అని ఎనమండ్రు పట్టమహిషులు. అందు రుక్మిణి శ్రీదేవియొక్క-యవతారము; జాంబవతి జాంబవంతునికూతురు; నీశాదేవి యనియొక గొల్లకూతురును శ్రీకృష్ణులవారిభార్య. ఆమె తండ్రీ కుంభుడను గొల్లదొర యాలమందలలో కాలసేమి యను దానవుని కొడుకులు ఇరువురు ఆబోతులుగానుండి జనుల కపాయమునేయుచుండగా వారిం బరిమార్చువానికి తన కూతునిచ్చి పెండ్లిచేసెదనని యాతడు ప్రతినచేసి అట్లు ప్రకటించెను. ఎవ్వరును కోడెలంగూల్ప నేరరైరి. అంతట శ్రీకృష్ణుడు వచ్చి వారిరెంటిం బరిమార్చి నీశను పెండ్లియాడెను. వైకుంఠవాసి నారాయణుని దేవేరులలోను నీశ గలడు.

“అచ్చెరువుగ నాచెంతకు । పచ్చెను సిరి పచ్చె నీశ పచ్చెను గిరియున్

పచ్చెను బరివారము నా । కిచ్చట సంసార మింక హెచ్చు నటంచున్.”

అని యజ్ఞవరాహస్వామి సంతసించుచున్నంత” అని వేంకటాచలమహాత్మ్యము.

హృదయము అఘోముఖ పద్మాకారముగా నుండును.—

“హృది స్థానే స్థితం పద్మం, తస్య వక్త్ర మఘోముఖమ్

ఉర్ధ్వనాశ మధోబిస్తు తస్య మధ్యే స్థితం మనః.” ఉపనిషత్తు

నారాయణమూర్తి నల్లనివాడగుటచేత ఆయనయందు ఆరోపితమయిన భృంగత్వము మిక్కిలి సాంఘికానున్నది. విశ్వరూపమందు శిరోంఘ్రిక్షులు సంఖ్యాతీతములు.

యమునానది కళిందపర్వతమునుండి పుట్టునుగాన కాళిందియనబడును; యమున నలుపు:—

“కృష్ణాని కేశవః సీరిచేల చంద్రాబ్జ రాహవః....

మషీ మద సురావార్ధి యమునా స్నాన్తానాశ్చ చ.” కా. క. ల.

“రూపం మహత్తే బహువక్తనేత్రం

మహాబాహూ బహుబాహూరుపాదమ్

బహూదరం బహుదంష్ట్రం కరాళం

దృష్ట్వా లోకాః ప్రవృత్తితా త్తథాహమ్.” గీత.

“సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షః సహస్రపాత్.” పురుషసూక్తము.

శేషుండు వేంకటాచలమైనాడు గావున ఆ కొండకు శేషునగ మనియుం బేరు:—“శేషుండు చాగిలంబడి వైకుంఠునికి సాష్టాంగదండప్రణామంబు చేయుచు పర్వతాకారంబునొండె; అట్లు శేషాఖ్యనొందిన మహాగిరి ఘటాప్రదేశం బహోబలంబును బుచ్చప్రదేశంబు శ్రీశైలంబునగుచు నుండ,—” వేంకటాచల మాహాత్మ్యము.

‘సింహో మృగేస్త్రైః పశ్చాన్యో హర్యక్షః కేసరీ హరిః’ అను.

వ అపధరింపు మిష్టిచిత్తుండు

౨

౨. ‘మిష్టిచిత్తుండు’-కర్త, 4-వ పద్యములో ‘కనుంగొనెన్’ అనుక్రియతో నన్వయించును; ఆ కనుంగొనుటకు అధికరణము ‘తోట’; అది 3-వ పద్యములో వర్ణితము.

మహాస్థగ్ధర. ఒకనాఁ డామ్రాంకు రౌఘం బురు కుసుమకుడిం గోదరిక్షోణిఁ దల్ప

ప్రకరం బై కాంక్షచే ము న్నతులఁ బదరి వైఁప్రాధి వాటించి నిట్టా

ర్పకదొట్టొ డస్సి వీరాయిత మఱి మఱి తా రెట్ల ము న్నట్ల యానా

యకలం గందర్పఁ డోటం బెఱిఁగి తఱిమి వీఁపేసెనా నంటు తోట. 3

3. ఒకనాఁడు, ఆ—బు—ఆమ్ర = మామిడి—అంకుర = చిగురులయొక్క—ఓఘంబు = మొత్తము, ఉరు - ణిక్ - ఉరు = గొప్పవైన (విశాలములైనయనుట) - కుసుమకుడంగ = పూజాదరిండ్లయొక్క - ఉదరక్షోణిక్ = నడిమిప్రదేశమునందు, తల్ప ప్రకరంబు = పెద్దలసమూహము, వి, కాంక్షచేక్ = ఆశతో, ముక్ = మొదల, పతులక్ = కాంతులను, పదరి = గద్దించి, వైప్రాధి = ఉపరిసురత కాళమును (లేక = వైఁప్రాధి, వైక్ = వైగా, ప్రాధి = సురతనైపుణ్యమును), పాటించి = నెఱపి, నిట్టార్పు = ఉచ్చాస్వసము, ఏకదొట్టొ = అతితయింపఁగా, డస్సి = అలసి, వీరాయితము = పూరుషాయితము (ఉపరిసురతము), అఱి = ఉడిగి, మఱి = పిచ్చట, మున్ను తారు ఎట్లు = తొలుత తామెట్లు ఉండినో, అట్ల = ఆప్రకారమే (అనఁగా తాము క్రిందివారుగానే), డొనాయికలక్ = అయినట్టి కామినులను, ఓటంబు = (వారి) పరాజయమును, ఎఱిఁగి తఱిమి, కందర్పండు = మన్మథుండు, వీఁపు వీసెన్ నాన్ = వెన్నునంగొట్టినాఁడో అనునట్లుగా, అంటుతోటక్ = తగుల్కొనుచున్న (అనఁగా మామిడిచిగుల్లు ఏయారామమందు ఓడి యధఃస్థితలైన నాయికల వీఁపున అంటుకొన్నవో ఆ) యారామమందు, [తర్వాతి కన్వయము].

తా.—వసంతర్తువువచ్చినది. పొదరిండ్లు నిండారం బూచినవి. వానిలోపలి విశాలప్రదేశములందు లేమావి చిగుళ్ల మొత్తములును ఆ పొదల పుపురానులును పొన్నులుగా నొప్పుచుండఁగా అందు నాయికలతో నాయకులు మదనక్రీడలం జెలంగుచుండిరి. అట్లుండుటలో నాయికలు తొలుత సమరతయం దున్నవారు నాయకులను బెదరించి పూరుషాయితమునకుం జొచ్చి అబల లగుటవలన నిట్టార్పెగఁ దట్టఁగా నలసి పూరుషాయితమును మాని తొలుత తాముండిన విధముగా ఉత్తానశయానరే అగుచుండిరి. సెజ్జిలోని మాలిచిగురు చెమటచిత్తడిచేత వారి వీఁపునకు అంటుకొనుచుండెను. అట్లు

వీరపున నంటుకొన్న యామావిరేజిపుల్లతోవాడు మెలంగుట యెట్లుండెననగా, వాడు మరుకలనిలో పరాజయమొంది నందులకు మరుఁడు వారిని తఱమి వీరపునంగొట్టెనో యనునట్లుండెను.—ఉత్పేక్షలంకారము.

‘ఏసెనాన్’, వీరపున నంటుకొనియున్న యెట్లుని మావిచిగురు కత్తిపెట్టుచేతనయిన పెద్దగా యమో యనున ట్లుండె ననుట. రణమునుండి తొలఁగుబంటులను వారి సేనాపతులు వెనుకనుండి ఏయుట ప్రసిద్ధము. ‘ఉరు’-ఉదరక్షోణికిఁగాని కుడంగమునకుఁగాని విశేషణము. ‘కుడంగకము’-“వృక్షలతాగృహ మితి స్వామి” రామాశ్రమి. రు. కుటంగకము. “తల్పంశయ్యాట్టిదారేమ” అను. ‘వీరపు’-వెన్నున గాయము పలాయన నూచకము. ‘ఒకనాఁడు’-దీనికి తర్వాతి పద్యములో “కనుంగొనెన్” అనుక్రియతో నన్వయము. ఇట్లు 2, 3, 4-ఇవి మూఁడును ఏకవాక్యము. ఇప్పద్యములో నాయకులు క్రమముగా సమ వీరాయిత సమరతములను మూఁటిని అనుభవించినట్లు వర్ణన. “ప్రకర” మనుటచే వేలువేలురతము వేలువేలు తల్పమున ననుభూత మని ధ్వనితము. “మున్”-పదరి, పాటించి, అఱి అనుక్వాఠకములతో నన్వయించును.

→ గోదాదేవి. ←

ఉ. వింగడ మైన యొక్క వన వీధిఁ గనుంగొనె నీడ సున్నపున్
రంగుటరంగు పచ్చలయ రంగయి పో వెలిదమ్మి బావికిం
చెంగట నుల్లసిల్లు తుల సీ వన సీమ శుభాంగి నొక్క బా
లం గురువింద కందళ దళ ప్రతిమాంఘ్రికరోదరాధరణ. ర

ర. వింగడము = విశాలము, ఐన-ఒక్కవనవీధి = ఉద్యానవృక్షశ్రేణుల నడిమిబాటయందు, వెలిదమ్మిబావిక = తెల్లదామరలడిగియకు, చెంగట = సమీపమున, నీడ = ఆకుజొంపముల ప్రతిఫలనముచేత, సున్నపునరంగుటరంగు = పాలగారచేత తళతళలాడుచున్నట్టి తిన్నె, పచ్చలయరంగు అయిపో = మరకతపు వేదికపలె నొప్పుచుండఁగా, ఉల్లసిల్లుతులసీవనసీమ = సాంపారుచున్న బృందావన ప్రదేశమందు, (అట్టి యరంగుమీఁద), శుభాంగి = శుభ = మంగళకరమయిన లక్షణములతోఁ గూడుకొన్న-అంగి = అపయపములుగలదానిని, కురు-రణ-కురువింద = పద్మరాగము యొక్క-కందళ = మొలకయొక్క - దళ = కోతకు-ప్రతిమా = సాటియైన-అంఘ్రికరణదర = పాదములయు చేతులయు లోపార్వములును మోవియు కలదానిని, ఒక్కబాలన్ = ఒక్కయాఁడు శిశువును, కనుంగొనెన్ = చూచెను.

తా.—ఆవిష్టుచిత్తుఁడు విశాలమయిన యొక వృక్షవాటికయందు ఒక తెల్లదామరకొలని చెంత తులసితోటయందు చెల్లనీడల ప్రతిబింబముచేత పచ్చరాలవేదికయొడైన నొప్పుచున్న పాలగచ్చు తిన్నెమీఁద నొక చిన్ని యాఁడునినుఁగును నద్యోదళితపద్మరాగాంకురవర్ణములగు నటకాఘ్నును అఱి చేతులును మోవియుంగలదానిని చూచెను:—తద్దృశము, ఉపమయు.

“స్వగుణము విడిచి యొకటియ | స్వగుణంబుం గొనుట తద్గుణాలంకృతి యో

మగువనరం బధరంపు | వ్విగిచేతం గొనియొ గెంపుసింగారంబున్.” అ. సా. సం.

ఆకనఁబడిన శిశువు దేవత గావున దదుచితమైన యునికిలో దొరకెనది. “పచ్చలయరంగయి పోన్” మాట హేతుమయ్యుట సాదములయందు నసింపఁదగినదని నూచన. ‘వెలిదమ్మి’ పుండరికలనియ

యొక్క సాన్నిధ్యముం జూపుచున్నది. 'బావి'-వాపీశబ్దవైకృతము. 'చెంగట'-తులసీవృక్షములకు జలసమృద్ధి కలుగునట్లుగా. 'తులసి'-ఆశిశువు వేల్పుగావున తదీయపావనతం దెలుపును. మఱియు, లోమాలెకై తులసిం దెచ్చుకొనఁబోయినప్పుడు దొరకినదని నూచన. 'శుభాంగిణి'—శుభలక్షణ యగుటంబట్టి కొనిపోయి పెంచుకొనె ననుట. 'అంఘ్రి—రణి'—దంతములను జెప్పనందున స్తస్య మెఱుంగనిదిగా దొరకిన దని భా. 'దళ'—మణులకు దళనమయిన కడలందు తేజ మెక్కువ; చూ:—

“ఇన్ద్రాయద్దళితేననీల శకలశ్యామం దరీదృశ్యతే ।

తత్సాన్ద్రం నిశి పీతమన్దతమ సం కుక్షిన్ధ మాచక్షుషే.” బిల్వణ.

“పాదో (త్రధా) కమలకాన్తి తలో చ యస్యా ।

స్తా ముద్వపే ద్యది భువోఽధిపతిత్వ మియాత్.” బృ. సం.

“మత్స్యజ్గు శాబ్జయప వజ్రహలాది చిహ్న

వస్వేదనా మృదుతలౌ చరణౌ ప్రశస్తౌ.”—,,—

“బస్థజీవ కుసుమాపమాఽధరో । మాంసలో రుచిర బిమ్బరూపగృత్

కున్దకుట్టల నిభా స్సమా ద్విజా । యోషితాం పతి సుఖామితార్థదాః”—,,—

కురువిందము పద్మరాగ భేదము, అది నృపజాతి పద్మరాగము, “కురువిందము నృపజాతి” హాలా న్యము, “సిందూరసంతప్తలోహరుచులు, పుడమిశశరక్త గుంజాభములగు నృపులు” హాలాన్యము. ‘నున్నపునంగు’—ఇట నుగాగమమున ‘గరువపున్దురువు’ అను ప్రయోగంబునం బోలె సాధించునది. ‘అరంగు’—వాడుకలో “అరుగు” అనిపూచము.

చ. కనుఁగొని విస్తయం బొదవఁగాఁ గదియం జని సౌకుమార్యముం

దను రుచియు స్ఫులక్షణ వితానముఁ దేజముఁ జెల్వఁ గొంత నే

పనిమిష దృష్టిఁ జూచి యహహ! యనపత్యున కమ్ముకుందుఁ డే

తనయఁగ నాకు నీశిశువుఁ దాఁ గృప నేసె నటంచు హృష్టఁ డై. ౫

౫. కనుఁగొని = ఆ శిశువునుచూచి, విస్తయంబు = ఆశ్చర్యము, ఒదవఁగాఁ = జనింపఁగా, కదియంజని = దగ్గఱంబోయి (సమీపించి), సౌకుమార్యముఁ = కోమలత్వమును, తను రుచియుఁ = మేనివన్నెను, స్ఫులక్షణ వితానము = శుభలక్షణముల సమూహమును, తేజముఁ = ప్రకాశమును, చెల్వఁ = సౌందర్యమును, కొంతనేపు, అ నిమిష దృష్టిఁ = అుప్పహాటు లేని చూపుతో, చూచి, అహహ! = ఎంతపుణ్యము, అనపత్యునకుఁ = బిడ్డలులేని వాడనైన, నాకుఁ, అమ్ముకుందుఁడే = ఆ నారాయణుఁడే, తనయఁగఁ = కూతునుగా, ఈశిశువుఁ = ఈనినుఁగును, తాఁ, కృపనేసెఁ = ఇచ్చినాఁడు, అటంచుఁ, హృష్టఁడై = సంతోషించి.

తా.—ఆ శిశువును జూచి యాశ్చర్యమొంది, చెంతకేగి, ఆకోమలత్వమును, మేనివన్నెను, శుభలక్షణముల సమూహమును, తేజును, కొంతనేపు అుప్పహాటక పరికించి, ‘అహహ! ఏమి నాపుణ్యము, నేను బిడ్డలు లేనివాడనని నామీద కరుణించి ఆ నారాయణమూర్తి నాకు కూతుంగా ఇచ్చినాఁడు’ అని తలంచి, సంతోషముతో—

“విస్తయో దృభత మాశ్చర్యమ్” అను — “అస్త్రీవితా నముల్లాభవిస్తారమఖసద్దను । తుచ్ఛేమస్తే త్రిమ” నానా. “ముకుమిత్యవ్యయం మాన్దం నిర్వాణమోక్షవాచకమ్ । యస్తద్దదాతి భక్తేభ్యో ముకు

స్తపై సకీర్తితః". "ముకుందకుస్తురా విష్ణౌ పారద నిధిరత్నయోః". నానా. "అపత్యంతోకం తయోస్సమే" అమ ||

కం. కొని పోయి ధర్మగేహిని | కనురక్తి నొసంగఁ బొంగి యాయమయును జే

పు నిజస్తవ్యంబున లలిం | బెనిచె న్లో మొప్పనిట్లు పెరుగఁ గ్రమమునన్. ౬

౬. కొనిపోయి, ధర్మగేహినికన్ = తనయిల్లాలికి, అనురక్తిన్ = ప్రేమతో, ఒసంగన్ = (ఆయన) ఈయఁగా, ఆయమయును, పొంగి = సంతోషముతో నుప్పొంగినదై, చేపునిజస్తవ్యంబునన్ = ప్రస్తుతములగుచున్న తన చనుఁబాఠతో, లలిన్ = అనురక్తితో, గోము ఒప్పన్ = సౌకుమార్యము సొంపారునట్లు, పెనిచెన్, — గ్రమమునన్ = కాలముబడి (వయస్సంధి రాఁగాననుట).

స్తవములు చేపుట ఆ శిశువు వారికి పుత్రిగా భగవన్నిర్ణీతయగుటం దెలుపుచున్నది. కానిచో పోతపాలతో పెంచి యుండును.

సీ. వాతెఱ తొంటికైవడి మాటలాడదు, కుటిలవృత్తి వహించెఁ గుంతలంబు

లత్తులు సిరులు రా నటగంటఁ గనుఁగొనె, నాడించె బొమగొని యాననంబు,

సనుగొమల్మెగయ వక్ష ముపేక్షఁ గడకొత్తై, బాణిపాదములెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె,

సారెకునుధ్యంబు దారిద్యములచెప్పె, తొచ్చోర్వ కిటు లోఁగఁ జొచ్చె మేను,

తే. వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడువెట్టుకొనియె, నాభి, నానాఁటి కీగతి నాటిప్రియము

చవుకయైనట్టి యిచ్చటఁ జనదు నీలున, ననుచుబాఱినకరణి బొల్యంబు జాతె. ౭

౭. బొల్యము బాఱినదని వర్ణించుచున్నాఁడు:—వాతెఱ = మోవి, తొంటికైవడిన్ = యథా పూర్వము, మాటలాడదు = సంభాషింపదు (పలుకరింపదనుట) (అవిచారితముగా పెల్లుగా మాటలాడుచుండెడు నభ్యాసము తప్పినదనుటయు), గుంతలములు = తలచెంద్రుకలు, కుటిలవృత్తిన్ = కుత్సితపు వర్తనను (పంకరతనమును అనఁగా ఉంగరములుగా నుండుటను), వహించెన్ = అవలంబించినవి;

లత్తులు = నేత్రములు, సిరులురాన్ = విశ్వర్యము కలుగఁగా (డాలు హెచ్చఁగాననుటయు), అరగంటన్ గన్గొనెన్ = చక్కఁగా మైత్రితోచూచుటను మానినవి (శ్రేంగంటంజూచుతీరు వచ్చిన దనుటయు), ఆననంబు = ముఖము, బొమగొని ఆడించెన్ = బొమ్మయొక్కటి చేతఁబట్టుకొని చూపించి కనుల కడ ఆడించుటచే హేళనము చేయసాగినవనుట (కనుబొమలకు సొంపు హెచ్చఁగా మదిలోని యభిప్రాయములను తెలుపుటగా కనుబొమలను ముడువనేర్చిన దనుటయు);

పక్షము = ఉరము, చనుఁగొమల్ నెగయన్ = స్తవములనెడి కొమ్మలు విజృంభింపఁగా, ఉపేక్షన్ కడకున్ ఒత్తెన్ = అనాదరముతో ఒక ప్రక్కకు త్రోసివైచెను (చన్నులు తలయెత్తిన గర్వముచే బొల్యమును సరసకురానీక ఓసరిలంద్రోచినది. స్తవములు విజృంభింపం దొడంగుడు వాని నొప్పురికింపక కప్పకొనం దొడంగినదనుటయు), పాణిపాదములు = చేతులును అడుగులును, ఎఱ్ఱవాఱదొడఁగెన్ = కోపారుణతను వహింప నారంభించినవి (యావనోదయ ప్రయత్నమయిన యారుణ్యాతిశయముం దాల్చినవనుటయు);

మధ్యంబు = నడుము, సారెకున్ = మాటిమాటికిని, దారిద్ర్యములె చెప్పెన్ = లేమినే చెప్పుకొనెను (చెలిమిలేనివారితో కలిమినే లేమిగాఁ చెప్పుకొనుట పాడుక, ఆవర్తన యిప్పుడు వచ్చినదనుట) — (యావనోదయముచేత నడుము సన్నగిల్లిననుటయు), మేను = శరీరము, తొచ్చుఁబిర్వక =

ఒరులసంపర్కమును వైఠిక (అనగా దగ్గఱకు రానీక, తాఁకనీక) — (మాలిన్యమునొల్లక అనుటయు), ఇటు = ఈవిధముగా (ప్రత్యక్షముగా), లోఁగఁ జొచ్చెన్ = మునుచుకోఁ దొడంగినది;

నాభి = పొక్కిలి, వట్టిగాంభీర్య మొక్కఁడు పెట్టుకొనియెన్ = లేని బెట్టుబకటి వహించినది (శూన్యతాయూపమయినలోఁతును దాలించినది. యౌవనముచే పొక్కిలి లోఁతయినదనుటయు), ఈ గతిన్ = ఈవిధముగా, నానాటికిన్ = దినక్రమమున, నాటిపొందు = మునుపటిచెలిమి, చవుకయై నట్టి యిచ్చటన్ = పలుచనయైనట్టి యీ బాలయందు, నిలువఁ జనదనుచున్, బాటినకరణిన్ = సన్న సన్నగావదలి దూరపేఁగినదో యనునట్లుగా, బాల్యంబు బాటెన్ = శైశవము అపసరిల్లినది.

ఇందు యౌవన ప్రాదుర్భావలక్షణములు శ్లేషభంగిచేత బాల్యమును తిరస్కరించు నడవడిగా వర్ణింపఁబడినవిగావున శ్లేషాత్థాపితోత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘బామ’ — మొదటిరూపము ‘బొమ్మ’, ‘కొమ’ — మొదటిరూపము కొమ్మ. ‘పాణి పాదములు’ — ప్రాణ్యంగముల సమాహార ద్వంద్వమగుటచేత పాణిపాదము అని ఏకవచ్ఛాసము రావలయును. అట్లే ‘పాణిపాదం బెఱ్ఱవాఱఁ దొడఁగె’ అని పఠింపవచ్చును గాని, ఆంధ్రకవులుపెక్కింటిని సమాసాశ్రయ విధులను పాటించుట లేదు.

శా. హేమాభాంగ విభాధరాదుణిమవక్త్రేందు ప్రభాశ్రీలఁ ద

ద్భామారత్నము వొంద దయ్యె మును దత్తద్యోణ యుక్తాఖ్యలన్,

శ్యామాంకం బలి గర్వధూర్వహకచ చ్చాయాచ్చటం గాంచె, నోఁ

గా మున్నుర్వి శిరఃప్రధాన మను వాక్యం బెప్పెయిం దప్పునే.

౧. తత్ భావా రత్నము = ఆరామామణి, మును = మొదలను, హేమా — లన్ = హేమ ఆభ = బంగారువంటి వన్నెకలదైన - అంగ = దేహముయొక్క - విభా = ప్రకాశము - అధరఅరుణిమ = మోవికెంపు - వక్త్రఇందుప్రభా = ముఖచంద్రుని వెలుగు - వీనియొక్క - శ్రీలన్ = శోభల చేత, తత్తత్ వర్ణ యుక్త ఆఖ్యలన్ = ఆయావర్ణములతోఁ గూడుకొన్న పేరులను, పొందదయ్యెన్ = పొందలేదు, అలి — టన్ - అలి = తు మ్మెదలయొక్క - గర్వ = పొగరుయొక్క - ధూః = భారమును - వహ = వహించెడు - కచ = కేశపాశముయొక్క, చాయా = వన్నెయొక్క - ఛటన్ = సమాహము మూలముగా, శ్యామాంకంబున్, శ్యామా = నల్లనిది (యౌవనమధ్యస్థ యనుటయు) - అంకంబున్ = అ నెడి పేరిని, కాంచెన్ = పొందెను; బోఁగా = ఇదియొప్పునుగదా, మున్ను = పూర్వము, ఉర్విన్ = లోకములో, శిరః ప్రధానమ్ = సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధానమ్ అనగా సకలదేహములోను శిరము ప్రధానమైనది, అనువాక్యంబు = అని పెద్దలు చెప్పినమాట, ఏమెయిన్ = ఏవిధమునను, తప్పు నే = తప్పిపోవునా (పోదనుట).

తా. — ఆ మెకు మొదటినుండియున్న దేహసువర్ణచ్ఛాయచేతఁగాని, మోవికెంపుచేతఁగాని, ముఖచంద్ర ధావశ్యముచేతఁగాని, అనఁగా పనుపు ఎఱుపు తెలుపు అను వన్నెలలో దేనినిగాని తెలుపునట్టి పేరు రాదాయెను. ఇప్పుడు యౌవనోదయమువలన శిరోజముల కెక్కిన నీలిమాతిశయము చేత శ్యామ యని పేరు వచ్చినది. ఇది యుచితమే, ‘దేహమునకల్ల శిరస్సు ప్రధానము’ అనెడు నానుడి లప్పదుగదా. యౌవన ప్రాదుర్భావముచేత శిరోజములయందు నీలిమ పొచ్చెననిభా. హేతు త్ప్రేక్షాలంకారము.

‘శ్యామాయౌవనమధ్యస్థా’ అను వాక్యమునం బెప్పినట్లుయౌవనముచేవచ్చిన శ్యామపంజ్ఞనుకవి శిరోజనైల్యాతిశయముచే వచ్చినట్లు చెప్పినాఁడు. అథ్థాంతరన్యాసంబునున్న త్రిసుప్రాసంబునుగలవు.

‘శ్యామాత్వంబలిగర్వ’ అని పూర్వపాఠము; అందు పుంపద్భావాప్రాప్తికి శ్రుక్రియ కడుదిరుగుడుగాక ఘటిల్లదుగావున ‘శ్యామాంకంబలిగర్వ’ అని పఠింపనయినది. అంక శబ్దమును ఈకవినామధేయపరముగా ప్రయోగించియున్నాడు.

“భూసురవంశ్య పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము తావకీనమే

పో సమకూడెడిం గులముపొత్తున దైత్యులకల్ల నంకరణ్” 6 (51)

“భూమారత్నము—రత్నంస్వభాతి శ్రేష్ఠేపి’ ‘కృష్ణే నీలాశితశ్యామకాలశ్యామలమేచకాః,’ అమ

కం. ఆయత భుజైచక్రం । డా యదుపతి దొమ్మి గెలున నడిరు ముని కా

లాయనచక్రపరింపర । లోయన నుంగరపుగురులు యునతికి ననురుక్. ౯

౯. ఆయతభుజ ఏకచక్రండు = దీర్ఘమయిన బాహువునందలి యొకచక్రముకలవాడైన, ఆయదుపతి = ఆశ్రీకృష్ణుని, దొమ్మి = క్రందుకయ్యమున, గెలువ = జయించుటకు, అడరు మరుని కాలాయన చక్రపరంపరలో అన = తరలుచున్న మదనునియొక్క యుక్కుగడుసుఁగైదు ఫులయొక్క పరుసలోయనునట్లుగా, ఉంగరపుగురులు = కుటిలకుంతలములు, యునతికి = ఆదేవికి, అనురుక్ = చెన్నారెను.

తా.—ఆమెయొక్క యుంగరపుగురులు నలుపుమిగిలినట్టివి ఎట్లుబప్పెననగా ఆమెవలచిన నారాయణుని దీర్ఘబాహువునందు ఒక్కచక్రాయుధము చాల్చియున్నవానిని దొమ్మిపోరిలో గెలువఁగోరిన వాడై మదనుఁడు పెల్లుగా నలవరించుకొన్న యుక్కుజక్రాయుధముల పరుసలోయనునట్లుబప్పారెను. ఆ యుంగరపుగురులు నారాయణునికి కడుంజిత్త మోహకములుగా నుండెనని భా.ఉత్పేక్ష.

‘దీర్ఘమాయతమ్. అమ. యదుపతి = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయన నారాయణుడే, నారాయణుడే విలుపుత్పారి పెరుమాళ్లు, అతఁడేరంగనాయకుఁడును; ‘దొమ్మి’—ఒక్కచక్రమునతఁడు వైదులోపల ఇన్నిటితో నతనింగొట్టి పతపఱుచుకొనుటకై; ‘కాలాయనమ్’ = కాలంచిత అయశ్చ = నల్ల యనుము = ఉక్కు.

తే. సకల సీమంతినీలోక సమతిశాయి । భాగ్యవర్ణానిభులు వ్రాసె బద్ధగర్భుఁ

డనఁగఁ కర్పూంతిలక రజోవదాత । ఫాలమున గుంతలశ్రేణి పడఁతకలరుం

౧౦. పద్ధగర్భుఁడు = బ్రహ్మ, పడఁతకి = ఆచెలువకు, సకలు = సకల = ఎల్ల-సీమంతినీలోక = సుందరి జనులను-సమతిశాయి = మించునట్టి - భాగ్య = అదృష్టముయొక్క-వర్ణ = అక్షరముల-ఆవస్థలు = పంక్తులను, వ్రాసెనన = లిఖించినాడనునట్లుగా, క—కర్పూర = కప్పురంపు-తిలక = బొట్టుయొక్క - రజః = ధూళిచేత - అవదాత = తెల్లనయిన-ఫాలమున = లలాటమందు, కుంతలశ్రేణి = కురులపంక్తి, అమరుక్ = ఒప్పుచున్నది.

తా.—కప్పురంపుబొట్టుయొక్క దీధితిచేత ధవళ మైయున్న యామెలలాటమందు ముంగురుల పరుసలు భాగ్యములో ఈమె ఎల్లయంగనాజనులను అతిశయించునని బ్రహ్మ వ్రాసినయత్నరపంక్తులో యనునట్లు చెన్నారెను;—తెల్లకాగితముమీఁద నల్లనిసిరాతో వ్రాసినట్లు అనుట. ఆమె కురులు లోకాతీతభాగ్య మాచకములుగా నుండెనని భా.—ఉత్పేక్ష.

‘సీమంతినీ’ = పాపటకలశ్రీ, ‘సీమంతమస్త్రియాం మస్తకేవీధ్యామదాహృతమ్; వీధ్యాళిరావళిః పక్షో’ ‘భాగ్యం శ్రీనియతిర్విధిః.’ ‘పద్ధగర్భుఁడు’—‘ధాతాబ్జయోని ర్ద్రహిణః’ అమ. ‘అవదాతస్మిన్ గౌరో వళక్షో ధవళోఽరుణః’ అమ.

శా. సైరంధ్రు ల్పయి కెత్తి కజ్జలముఁ బత్తుశ్రేణికం దీర్చ వా

లారుం గన్నుల మీఁదు చూచు తఱి ఫాలించ చ్చతుర్థీనిశా

స్ఫారేందుం గ నె వక్త; మక్కనుటఁ గాఁ బ ర్వేందుఁ డాత్త ప్రభా

చోరుం డుండఁగఁ దన్నుఁ దన్దతవిభా చోరం బనుఁ లోకముల్. ౧౧

౧౧. పక్తము = ఆమెముఖము, సైరంధ్రుల్ = అలంకరించెడు చెలువలు, పైకిఎత్తి = మీఁదికి త్రిప్పి, కజ్జలము = కాటుకను, పత్తుశ్రేణిక = అప్పలపొడుగునను, తీర్చు = నిద్దుచుండఁగా, వాలారుంగన్నుల = మీఁదుచూచుతఱి = (ఆముఖము) పైకి చూచునప్పుడు, చతుర్థీనిశాస్ఫార ఇందు = చవితి నాఁటిరాత్రియొక్క స్ఫుటమయిన జాబల్లిని (అనఁగా అలంకరించుచున్న సైరంధ్రముఖమును), కనె = (ఆమె ముఖము) చూచినది; ఆకనుటకా = అట్లు చూచినందువలనఁగా, ఆత్మప్రభాచోరుండు = తనయొక్క (ఆదేవినక్తముయొక్క) కాంతియొక్క దొంగ, పగ్వఇందుండు = పూర్ణిమాచంద్రుండు, ఉండ = ఉండఁగా, (వానినిదొంగయనక) లోకముల్ = జనులు, తన్ను = ఆమె ముఖమును, తల్ గతవిభాచోరంబు = ఆతనిని చెందియున్న కాంతియొక్క దొంగ, అను = అని పచింతురు.

తా.—అలంకరించు చెలువలు ఆమెముఖమును వెదకిలంద్రిప్పి కనుఅప్పలవెంటఁ గాటుక తీర్చుచుండఁగా, ఆ ముఖము వారిముఖమనెడిచవితిరాత్రి చంద్రుని చూచినది, ఆ దోషముచేత ఆమె ముఖమునకు దానికాంతిని దొంగిలించిన చంద్రుఁడుండఁగా అతనికి ఏనిందయు రాక, తానాతని కాంతిని దొంగిలించిన దని లోకములో నింద కలిగినది. రూపకాపహ్నుత్యను ప్రాణితోత్పేక్ష.

‘అజ్ఞానంకజ్జలేచాక్తో’ మేదిని, ‘వాలారుంగ’ న్నులు, ఇటువగాగమునుకు ఉపపత్తియిట్లు, ‘వాలారులైనకన్నులు’ అని విగ్రహము, ‘వాలారు’ శబ్దము నుబంతము, ‘వాలారులై కరజంబుల్ సిగిరించె’ పారి. 5(46); పెద్దనగారును ‘వాలారుం గొనగోళ్ల నీవలనతఁ వాయించుచో’ అని ప్రయోగించియున్నారు. ‘ఫాల’ ఫాలము మాత్రమే కనబడుటకొరకు పైకి కజ్జలము తీర్చెడి యీనమయ విశేషముచెప్పబడినది. ‘చతుర్థీ’ ముప్పాతిక బింబము వెలుగుచుండు కృష్ణపక్షచంద్రుని కని ఫాలరేఖకునునిండు సామ్యములేదు, కావున, శుక్లచతుర్థి యిటునద్విష్టము, అందును భాద్రపద శుక్ల చతుర్థి, నాడువినాయక వ్రతకల్పాక్ష కథను చెప్పుకొనక చంద్రదర్శనము చేయువారికి నిరప నిందవచ్చును. వ్రతకల్పమందు ఆకథంగ్రాంచునది. ‘సైరంధ్రీ’ యనఁగా పరగృహనివాసినియై అందలి వారికై గందమలపఱుచుట పూలుగుచ్చుట కై నేయుటలోనగు శిల్పములు గావించుచుండు నట్టి స్వతంత్రురాలు, ‘శ్రేణిక’ శ్రేణియనుట దైర్ఘ్యాభిప్రాయముచేత, లేదా రెంటును అనియే.

చం. కనుఁగవఁ దన్ను గెల్వఁగ మృగం, బల నూడున కిందుఁరేతు నే

నని రుచిదక్కఁ దత్పరిమళాఢ్యత లేమి నతండు గొంకఁ, దా

నినుపఁ జనన్, బృగం దనదు నెత్తుటఁ బొట్టిదుకొంటకాక వా

ననక యనన్తోగం బమరుఁ జానకు ఫాలము పచ్చికస్తూరి. ౧౨

౧౨. మొగంబు = ఆమెపదనము, కనుఁగవన్ = సేత్రయుగళముచేత, తన్ను = కస్తూరి లేడిని, గెల్వఁగన్ = జయించినందున, మృగంబు = కస్తూరిలేడి, అలనూడునకున్ = ఆపగసాధించుటకై, నేను ఇందున్ లేతున్ అని = తాను ఆ మొగముమీదికి చంద్రుని పురికొల్పుదునుగాక

యని సంకల్పించినదై, అతండు = ఆచంద్రుడు, రుచితక్కు = (తనకు ఆముఖముయొక్క) కాంతి మాత్రమే ఉన్నదిగాని, తత్ పరిమళ ఆధ్యతలేమిక్ = ఆముఖముయొక్క పౌరభ్యవంపన్నత్వము లేదే అని, కొంక = మొగముమీఁద వైరమానుటకు వెనుదివియఁగా, తా = కస్తూరిమృగము, నినుపక్ = అతనియందు పరిమళమును నిండించుటకై, చనక్ = పోయి అరనియందు ప్రవేశింపఁగా, పగక్ = అట్లుచేసినందులకై ఆలేడిమీఁది ద్వేషముచేత, తనదునెత్తుటక్ = ఆలేడియొక్క రక్తముతో బొట్టు ఇడుకొంటాగాక = (ఆ ముఖము) తిలకము ధరించుటయేకాని, వాసనక = దానిపరిమళము కొఱకా (కాదనుట), అనక్ = అనునట్లుగా, చామకుక్ = ఆశ్యామకు, ఫాలము పచ్చికస్తురిక్ = లలాట మందు మొదటితడియాఱని కస్తూరి (బొట్టు)చేత, అమరుక్ = (ఆమె మొగము) ఒప్పుచున్నది.

[కస్తూరి ఒకజాతి లేడియొక్క యండకోశమందు జనించును. దానిని అగ్గీలతో పరిహారార్థము నాభిజమందురు. వేటరులు ఆ మృగమునుచంపి కస్తూరిందెచ్చియిత్తురు. ఆ కస్తూరికి ఆఱకముందు పరిమళముపెచ్చు, దానిని ఋద్ధిమంతులు లలాటమందు బొట్టుపెట్టుకొందురు. లోకములో పగఁబూనినవారు వైరినిచంపి వానినెత్తుటితో బొట్టుపెట్టుకొనుట ప్రసిద్ధము. లోకులు చంద్రుని మచ్చను లేడియందురు. ఈ విషయముల నిట ననుసంధించుకొనవలయును.]

తా.—ఆమెముఖము తన కనుఁగవచేత మృగమును జయించినది, అనఁగా దానికనుఁగవకన్న ఆముఖమందు కనుఁగవ తారశ్య వైపుల్యాది గుణములచేత మత్క్రొప్తముగానుండెను. అందువలన మృగము ఆముఖముపై పగఁబూని, దానిని గెలుపుమని చంద్రుని పురికొల్పినది. అతండు ఆముఖమందలి కాంతిమాత్రమే తనకు కలదుగాని అందలి పరిమళము తనకులేదు అని తెలివిగలిగి ఆముఖముమీఁద వైరముపహించుటకు ఒప్పుకొనఁడాయెను; అంతట మృగము ‘ఇదిగో ఆ పరిమళలోపమును నేను తీర్చెదను, దానిచే నమృద్ధుడవై నీవు ఆ మొగముమీదికి దాడి తరలుదువుగాక,’ అని చంద్రుని బోధించి, తానేపోయి అతనియందుఁ బ్రవేశించినది. అంతట మొగము తనపై మృగము అంత పగసాధించినందులకై దానిపై అధికద్వేషము పూని దానినెత్తురయిన పచ్చికస్తురితో ఫాలమున బొట్టు పెట్టుకొన్నది. అంతియకాని పరిమళము ఆముఖమున సహజముగానేయున్నది.—ఉత్పేక్ష.

‘పచ్చి’ యనుటచే, ఆమెయొక్క దిన్యత్వకారణంబునను, విష్ణుచిత్తస్వామిక శ్రీమన్నారాయణమూర్తి యొసంగిన యఖండైశ్వర్యముచేతను, ఆమెకు లేని భోగ్యనస్తువు లోకములో లేదని సూచన.

తే. కడిదివిలుచేదిగుటి కీలకఱచినిలుపు | మరునికునలయశరముకంపములఁబొలు
దార కడకంటిపై సారె చేరిచేరి | వేగ మగుడ సలజ్జ దృగ్విభ్రమములు. ౧౩

౧౩. సలజ్జదృక్ విభ్రమములు = లజ్జాన్వితములయిన చూడ్కులవిలాసములు, తార = కంటి నల్లగుడ్డు, సారెక్ = మాటిమాటికి, కడకంటిపై = కంటితుడమీదికి, (పా. కడకంటిపై) చేరిచేరి, వేగ = పడిగా, మగుడక్ = యథాస్థానమునకు మగలఁగా, కడిదివిలు = దృఢమయినవింటిని, చేది = ఆకర్షించి (అనఁగా వింటినారినిలాగి), గుటిక్ = లక్ష్యము సరిగా కుదురుపఱుకు, ఈలకఱచి = ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని, నిలు—లక్—నిలుపు = బాణమును నదలక నారయందే పట్టుకొనియున్న—మరుని = మన్నకునియొక్క—కునలయశరము కంపములక్ = కలువబాణముయొక్క చలనములను, పొలుక్ = అనుకరించును.

తా.—ఆమెయొక్క కనీసిక కంటితుడకు నిగుడుచు మగుడుచు నున్నలజ్జాన్వితదృష్టివిలాసములు ఎట్లుండెననఁగా, మదనుఁడు లక్ష్యవేధనముచేయుటకై దిట్టమయిన కంటిని ఎక్కువెట్టి గఱింగూర్చి

ఉపరి బిగబట్టుకొని నిలిపియున్న కలువతూపుయొక్క చలనములను (అనగా చలించుచున్న కలువ తూపును) పోలియుండెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

‘ఈలకఱచు’—యా. ఇలకఱచు. చా. శ. ర.—స్త్రీసేత్రములకు కుపలయసామ్యము కవి సమయప్రసిద్ధము. నీలోత్పలసామ్యము అత్యంతసమ్యక్తము. ఇట నదియే కవిస్వాదయము. ‘తాన’ = ‘తానకాట్టో కనీనికా.’ అను. మదనబాణసామ్యము చెప్పటచేత ఆదృగ్విభ్రమములు రంగధామనిక అత్యంత కామోద్దీపకము లగునని భా.

శే. నవ వయస్సిధు మదముచే శ్రవణ కూప

ములఁ బడెడు శంక నలున చాపలము లుడుగ

నిడియె శృంఖల లనఁ గాటు కిడిన దీప్తు

పక్ష రేఖలఁ గనుదోయి పడఁత కొనరు.

౧౪

౧౪. పడఁతకిక్ = ఆదేవిక, కనుదోయి = కనుగవ, కాటుక ఇడిన దీర్ఘపక్షరేఖలక్ = కజ్జలము తీర్చినవియు నిడుదలును రేఖలచంటివియు నయిన తెప్పలచేత, (ఎట్లు ఒప్పారెననఁగా), నవ వయః సీధుమదముచేక్ = క్రొత్తగావచ్చిన ప్రాయమనెడు సురచేతఁగలిగిన కైపుచేత, శ్రవణకూప ములక్ = కర్ణములనెడి నూతులలో, పడెడుశంకక్ = పడుననెడి యాహచేత, చాపలములు = తుందుడుకుఁజేతలు, ఉడుగక్ = నిలిచిపోవునట్లుగా, నలున = బ్రహ్మ, శృంఖలలు ఇడియెను అనక్ = సంకెలలువైచెను అనునట్లుగా, ఒనరుక్ = ఒప్పెను.

తా.—యావనోదయముచేత కనులకు విభ్రమమును చాంచల్యమును కలుగుటయు, అవి ఆకర్ణాంత యతములును అగుటయు, శ్రవణములవైపు నిగుడుచుండుటయు, వాని కాటుకరేఖలును, ఎట్లుండె ననఁగా—యావనమనెడి మద్యమును సేవించి ఆ కన్నులుకైపుచే ఒడలు మఱచి చాంచల్యముచేత పోయి ఆ చెవి నూతులలోఁబడియెడునని, నలువభయపడినవాడై వానిని ఆ బావులలోఁబడ నీక ఆపుటకై సంకెలలువైచినాఁడో యనునట్లుండెను. ఉత్ప్రేక్ష, యావకాను ప్రాణితము. మదమెక్కిన యేనుఁ గును గొలుసుల బంధించినట్లు అని ఉపమాన్వని.

‘శీధుః’ య. ‘సీధుః’ ‘మైరేయమానకః సీధుః’ అను.

“శీధు రిత్యుపైః పక్షై రపక్షై రానవో భవే”

మైరేయం భాతేకపుష్ప గుడధానామ్బు సంహితమ్”. అని రామాశ్రమిధృతము.

“శృంఖలలు”—అథశృంఖలా । అస్తకో నిగడోఽస్త్రీస్యా” అను.

చ. అనయము రాగ మొప్పు సహ జానన చంద్రకటాక్ష పంక్తి ప

ర్విస నఘ శంకఁ గణఁ మాను శ్రీ మణుపెట్టుఁ జెలంగి చెండుఁ గొ

ట్ట నననిఁ బడ్డ కన్తు మగుడం గొను నంతకు నంసచాళి నం

గన యిడి దాచు పేరఁ బెర కర్ణము కన్తు పయిం దభిక్కునఁ. ౧౫

౧౫. సహజ ఆనన చంద్రకటాక్షపంక్తి = తోబుట్టువైన ముఖచంద్రునియొక్క కడగంటి చూపుల వరుస, అనయము = అత్యంతము, రాగము = అనురక్తి (సౌభాగ్య సూచకమయిన యెఱుపు గీతలు అనియు), ఒప్పుక్ = చెన్నుమీఱఁగా, పర్వినక్ = (శ్రీదేవిమీఁద) పాలసినయెడల, అఘ శంకక్ = (ఆ చంద్రునికి) పాపముకలుగునను వెఱపుచేత, అంగన = ఆదేవి, చెలంగి = ఉల్లాసము

లో, చెండుగొట్టె = బంతిని (సేల) గొట్టినప్పుడు, అవని = భూమియందు, పడ్డకప్పు = రాలిన కర్ణపూరమును, కొనుసంతకు = తాను చెండియుగైకొని కర్ణమందు ధరించువలెను, పెరికర్ణము కప్పు = రెండవ చెవియందలి కర్ణపూరము, పయి = తిరుక్కు, అన = తలతలలాడుచుండగా, అంసపాళి = భుజాగ్రమునందు, ఇడి = ఉంచి, దాచుపేర = దాచుటయనుమిషచేత, కర్ణము అనుశ్రీ = (కప్పురాలిపోయిన) చెవియనెడి లక్ష్మీని (శ్రీకారమును), ముఖపెట్టె = ఆ (ముఖ) చంద్రునికి కావరానీయక చాటునేయును.

తా. — బంతియాటలో ఒకచేతితో బంతిని గొట్టినప్పుడు దానియనలిబుజముమీఁద చెవిమోయు నట్లుగా శిరమును వాంచుట సహజము. కర్ణాధరణహీనురాలైన సహోదరిని సహోదరుడు చూడఁ గూడదు; చూచిన నతనికిం బాపము కలుగును. ఆదేకర్ణము భూపసామ్యముచేత శ్రీకారము — ‘శ్రీ, అనఁగా మహాలక్ష్మీయే. ఆమెపదనము మహాలక్ష్మీకి అన్నయైన చంద్రుడే. కనుక ఆకర్ణము కప్పులేనప్పుడు ఆముఖము చూడఁగూడదు. అందువలన ఆమె బంతియాటలో కనిపించు బంతిని సేల కుం గొట్టినప్పుడు చెవిలోనికప్పు జాతీపడిపోయినంతట కప్పులేని చెల్లెలి (చెలి)ంజూచు దోషము (ఆ శ్రీకిఁ దోలుట్టువయినముఖ) చంద్రునికి కలుగకయుండునట్లుగా, ఆమె తానాట నిలుచుచు ఆట విషచేత శిరమును ఒకగంజేసి కప్పుమెఱయు రెండవచెవి వైకిపచ్చి అతనికిం గానఁచునట్లుగాను, కప్పులేనిచెవి అతనికిం గనఁబడకుండ బుజముమీఁద మోచునట్లుగాను, చేయునో యనునట్లుగా కీరయి, ఆటక్రమములోనే కప్పునుగైకొని ఆ చెవిలోఁ దాల్చును. — యాపకోశాపిత వైత్రవాపహృతి సంస్మృత్య గమ్యోత్పత్తి.

‘ఇష్టులఁ బేరనుఁ దాటం । కష్టులకుఁ లేఖలకును గవ్వలనన్.’ ఆంభా.

‘రాగోనురాగే మార్పియ్య లాక్షణో రక్తమత్విహః । గాఢారాదారజ్ఞానేచ’ — నానా.

శా. నానా చంపకత స్సుగంధ మచటన్ రా భృంగముల్ గ్రోల సం

త్రాసం బందియుఁ బల్కుచో నలము వక్త్రం బేల నా నేటి కం

దే సౌరభ్యము లేదు కుంఠములు గా వే దంతము ల్గానినాఁ

దాస్తక్కి బ్రతిబింబ దంభమున నే లా వ్రాలుఁ దజ్జాతీకి.

౧౬

౧౬. నానాచంపకత = నాసిక సంపెంగ యగుటవలన, అచటన్ = అందు, స్సుగంధము = పరిమళము, రాన్ = రాలగా, క్రోల్ = ఆనుటకు, భృంగముల్ = తుమ్మెదలు, సంత్రాసం = భయమును, బందియున్ = పొందినవయ్యను, పల్కుచోన్ = ఆమె భాషించునప్పుడు, వక్త్రం = నోటిని, ఏల అలమున్ = మునుదుకొనుటకుం గారణమేమి, నాన్ ఏల = అని ప్రశ్నింపవలసిన చని లేదు, అందున్ = ఆనోటియందు, ఏ సౌరభ్యము = ఏ నైత్యేచి, లేదు, దంతములు, కుంఠముల్ గావే = మొల్లులుగావా, కాని నాడు = కానిచో, తత్ జాతీకిన్ = ఆతుమ్మెదజాతి, ఆస్తక్కి = రెగులముతో, ప్రతిబింబకైతవమునన్ = ప్రతిఫలనమనెడి విషచేత, వ్రాలనేల = ఆదంతములయందు ఏల వ్రాలును.

తా. — ఆమెయొక్కనిశ్వాసమందు దివ్య సౌరభము వచ్చినను నాసికచంపకమగుటంబట్టి తుమ్మెదలు ఆ సౌగంధ్యమును గ్రోలక అపసరిల్లియు, ఆమె సంభాషించునప్పుడు నోటిపై నలమును; ఇందు లకు కారణ మడుగనేల? ఆనోటియందు సకల సౌగంధ్యములుం గలవు. అందుల కొక నిదర్శనము ఆదంతములు మొల్లమొగ్గలగుటయే. అందులకేమి తార్కాణమని ప్రశ్నయేని ఆ తుమ్మెదలు తమ ప్రతిబింబములనెడు విషచేత అందు వ్రాలుటయే. నాసిక చంపకమునలేను, దంతములు మొల్ల

మొగ్గలవలెను, ఉన్నవనియు; నిశ్వాసమందును నోటిహతుతమందును దివ్యసౌరభములుకలవనియు, దంతములు తమయందు తుమ్మెదల ప్రతిబింబములు సంక్రమించునట్లు స్వచ్ఛములై నిగనిగ మెఱయుచున్నవనియు భా.—రూపకము, ఉత్పేక్ష, సంబంధాతిశయోక్తి, కైతవాపహ్నుతియు నలంకృతులు.

‘సౌరభ్యము’—‘సురభిస్తు గవిశ్రీయాం । పస్తనై వైత్రయోఃపుంసి త్రిషుసామ్యసుగన్ధినోః’ నానా. ‘మాఘ్యం కుష్ఠమ్’ అమ. ‘మొల్ల యనం గుండము చెలంగును’ ఆం. భా. తుమ్మెద సంపెంగ తావికి సామ్యస్థిలు—

‘చరన్ ననాన్తే నవమజ్జరీషు స పట్నదో గన్ధఫలీం న జిఘ్రతి
సాకిం న రమ్యా స చ కిం న రన్తా బలీయసీ కేవల మిశ్వరాజ్ఞా.’
‘వెలది యిచ్చటి సంపెంగవిరులు గహన । దేవతల యిండ్లనెత్తిన దీపశిఖలు
కాకయుండినఁ బంచబంగాళ మగుచుఁ బాటునే మత్తమధుకరపటలతమము.? మను
‘తనుఁ గనుఁ బ్రామి యొండొకలతం బతి వేటొక లేటిబోటి పా
త్తున విరిచేనె గ్రోలఁగ నెదుర్పడి సంపెంగతావి వెల్లిలోఁ
గనలునఁ గూలఁబోవు నళికామిని సాహస మేమిచ్చెప్ప! న
య్యనుఁగఁ బ్రియుండు నెచ్చెలులు నాఁగిన మాన దరాశీకపంతలా. పారి.

కుండములమీఁద తుమ్మెదలు మకరందముకొఱకు ప్లాలును.

‘భ్రమర ఇవ విభాతే కుష్ఠ మస్తస్తుషారం
న చ ఖలు పరిభోక్తం వైవశక్నోమి హేతుమ్.’ శాకుంత.
‘కపటోఽస్త్రీ వ్యాజదమ్భోపధయశ్చద్వైతవే’—అమ.
దంతములకు కుండసామ్యము మహాసంపచ్చిహ్నము—
కుష్ఠకుట్టలనిభా స్సమా ద్విజాః । యోషితాం పతిసుఖామితార్థదాః’ బృ. సం.

తే. శంఖ సామ్యంబు రా మున్ను జలజభవుఁడు

సరసిరుహ పత్ర నేత్ర కంధర యొనర్చె,

జన్వనము వచ్చి వెండి సాక్షాత్కరించు

శంఖమున చేసె నును గంధసారచర్చ.

౧౭

౧౭. జలజభవుఁడు = తమ్మిచూలి, మున్ను = మొదల, సరసిరుహ పత్ర నేత్రకంధర = ఆకమల దళాక్షియొక్క కంఠమును, శంఖసామ్యంబురా = కంబువుతో సాటివచ్చునట్లుగా, ఒనర్చె = సృజించినాఁడు, వెండి = పిమ్మట, జన్వనము = యౌవనము, వచ్చి, నునుగంధసారచర్చ = పలుచని చందనపుఁ బూతచేత, సాక్షాత్కరించు శంఖమున = ప్రత్యక్షమయిన కంబువుగానే, చేసె.

తా.—ఆమెకంఠము పుట్టకలో కంబువువలె నుండినది. పిమ్మట యౌవనమున చందనంపునునుఁ బూతచేత కంబువే అయినది. యౌవనము బ్రహ్మను మించినదని స్వారస్యము. ఉపమాగమ్యా త్పేక్షలు.

‘గ్రీవాయాం కన్ధరామతా’ ఋషిమ్. ‘శంఖఃస్యాత్కమ్బురశ్రీయామ్’ ‘సాక్షాత్ప్రత్యక్షతుల్య యోః’ అమ. ‘శంఖమున’ (అ = అవధారణార్థకము). ‘చర్చతు చార్చిక్యం స్థానకః.’ ‘గ్రీ వాచకమ్బునిచితార్థసుఖాని ధత్తే’ బృ. సం. “రేఖాత్రయాఙ్గితాగ్రీవా కమ్బుగ్రీవేతి కథ్యతే” “రేఖాత్రయవత్త్వాత్ కమ్బుకణ్ఠీ దమయన్తితి భావః” మల్లి.

కం. కమలదళేక్షణ సంగీ | తమున నెగడు మంద్ర మధ్య తార త్రిస్థా

నములకుఁ దీర్చిన రేఖల | క్రమ మగు రేఖాత్రయమునఁ గంతం బమరుగ్ ౧౮

౧౮. కమలదళేక్షణ సంగీతమునఁ = తమ్మిరేకులనంటి కన్నులుగల యానెలతయొక్క పాటయందు, నెగడు మంద్ర మధ్య తార త్రిస్థానములకుఁ = విలసిల్లుచున్నట్టి గంభీరము నడితరము అత్యుచ్చము అను మూడు తావులకును, తీర్చిన రేఖలక్రమము = సవరించిన గీతలవరుస, అగురేఖా త్రయమునఁ = అనఁదగిన మూడు గీతలతో, కంతంబు, అమరుగ్.

తా. ఆమెకు పాటకై మంద్రస్వరము ఇంతవఱకు, దానిపైని మధ్యస్వరము ఇంతవఱకు, దాని పైని తారస్వరము ఇంతవఱకు, అని మూడు స్వరములకును ఏర్పడిన మూడుస్థానముల హద్దులలో యనునట్లు ఆమెకంతమున రేఖాత్రయము ఒప్పును. ఉత్పేక్ష.

“అయం త్రయాణాం గ్రామాణాం | నిదానం మధుర ధ్వనిః,

రేఖాత్రయ మితి వాస్యాః | సూత్రితం కణ్ఠ కన్దశే.” సు. ర. భా.

తే. లలన మృదుబాహు యుగ బిసలతలు గడఁగి

బిసలతాశ్రీల నెల్లను వెన హరించె,

మఱి హరింపంగ నవి నెఱి విఱిగి కాదె

సారేఁ దనుయాత్రఁ దంతులఁ జరపుచుండు.

౧౯

౧౯. లలనమృదుబాహుయుగ బిసలతలు = ఆ వెలదియొక్క సున్ననిచేతుల ద్వయమనెడి తా మరతూఁటికాడలు, కడఁగి = పూనికతో, వెనఁ = వ్రేల్చిడిగా, బిసలతాశ్రీలనెల్లఁ = తమ్మితుం డ్లసిరులనన్నిటిని, హరించెఁ = కొల్లగొనెను, మఱి = మఱియు, హరింపంగఁ = సిరింపై కొన్నందు వలన, అవి = ఆబిసకాండములు, నెఱి విఱిగి కాదె = ఆచారము తప్పిగదా (పూర్తిగా త్రుంగినప్పుడు గదా అనియు), తనుయాత్రఁ = దేహధారణము, సారెఁ = తఱచుగా, తంతులఁ = నూలుపడు పటచేత (సన్న పోగులను ధరించి), జరపుచుండుఁ = నెఱవేర్చుకొనును.

తా.—ఆమె బాహువులు తామరతూండ్ల సిరిని హరించినవి, ఆకారణంబున తామరతూండ్లు నూలుపడుకుకొని జీవించుచున్నవి. అదే వానిని విఱించినచో సన్నపాటి దారములు వచ్చుట.

సూపకము, ఉత్పేక్షయ. ‘మృణాళం బిసమ్,’ ‘సూత్రాణి నరి తన్దవః’ అమ.

మ. తిళుకొత్తు నృబజీర్తి వజ్రఘృణి సూత్ర సూత్ర హరస్ఫుర

త్కలికా చిత్ర కుచద్వయోపరిగళాధస్త్వవిస్తారదై

ఘృణలసత్తిర్యగురస్తటం బను వివాహంచ న్ననోజాత పా

టలదంతచ్చనబోడ బాసికముదండ లోవోలెఁ గే ల్లింతికిఁ.

౨౦

౨౦. ఇంతికిఁ = ఆచామకు, తేఱ్ఱు = బాహువులు, భుజ—బు—భుజకీర్తి = పు హాపురుల యొక్క—వజ్ర = మగరాలయొక్క—ఘృణి = కిరణములనెడి—సూత్ర = దారమున—సూత్రః = స్రుప్తః బడిన—హరః = పూవులసరములయందు—స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్న—కలికా = మొగ్గలచేత—చిత్ర = పలుపన్నెలుగలదైన - కుచద్వయ = చనుగవకు - ఉపరి = ఉర్ధ్వమందును - గళ = కంఠమునకు— అధః = క్రిందను—స్వల్పవిస్తార = కొంచెమయిన—వెడల్పుచేతను - దైర్ఘ్య = నిడివిచేతను—లసత్ = ఒప్పుచున్న—తిర్యక్ = అడ్డముగానుండు - ఉరస్తటంబు = వత్సప్రదేశము, అను = అనెడి, నా—

వోలే - వివాహ = పెండ్లియందు-అంత = ఒప్పుచున్న - మనోబాత = మనస్సునియొక్క-పాటల
దంతప్పుద=కష్టావిగలదనియొక్క (అనగా భార్యయైన రతీదేవియొక్క)-బోడబాసికము=శిఖర
ములేని బాసికముయొక్క-దండలోవోలే=దండలో యనునట్లుగా, తనకొత్తు=ప్రకాశించును.

తా.-ఆమె బాహువులను వర్ణించుచున్నాడు. ఆమె బాహువులయందు బాహుపురులుండెను;
వానియందు వజ్రములుండెను; ఆవజ్రముల కిరణములు కుచములమీది పూసరముల కలికలలోనికి
సూత్రములు బోలే చొచ్చుకొనియుండినవి. అందువలన ఆ సరములు ఈ బాహువునుండి ఆబాహువు
వఱకు బాహువులనంటి కుచములపై నుండినవి. కుచములకు ఉపరిగా గళిమువఱకును ఉరోభాగము
వెడల్పు తక్కువగాను అదే బాహువులనడుమ దీర్ఘముగాను బంగారపుందగటివలె వెలుంగుచుండెను.
అందువలన ఆతిర్యగురోభాగము రతీమనస్సుల వివాహమందలి రతీదేవియొక్క బోడబాసికము
గాను, భుజములు ఆ బాసికపు దండలుగాను, ఒప్పారుచుండెను—ఉత్పేక్ష.

రతీ మదనునికడ నుండును, మదనుడు జనహృదయనివాసి, కావున ఆమెయు ఆయత్తువారి
హృదయమందుండుటచేత ఆ హృదయ భాగము రతీయొక్క బోడబాసికముగా చెప్పుబడినది.
బాహుపురులందు వజ్రములుండుట ప్రసిద్ధము.

“ఉరపడినేగుచోట నొక యుగ్మలియొల్లెచెంగు మేదిని

శ్వరుని భుజావిభూషణము వజ్రములం దవులంగఁ బాటినక.” శృం. వైష.

‘వజ్రం న కశ్చిదపి ధారయితస్య మేతే । పుత్రార్థినీభి రబలాభి రు శ్చై రిత్ జ్ఞాః’

అను శాస్త్రము నుల్లంఘించి ఆమెకు బాహుపురులందు వజ్రముల నేల తాపించిరి, అని శంక
యేని, ఇంకను వివాహము కానందున పుత్రార్థినియనం బ్రస్తక్తి లేమిచేత నని యెఱుంగునది. ‘ఘృణి
సూత్రస్యూత’ అనుటచేత ఆ బాహువులను కుచములమీది పూలసరంబులను అన్నియునొక్కటే
సరముగా నుండె నని యభిప్రాయము. ‘బోడబాసికము’ “వివాహకాలమునందు వధూవరులకు
నొసటంగ టైడు మూడుప్రక్క లేర్పడిన మాక్తికాది హరివశేషము, లలామకము.” శ. ర. పూర్వమిది
మూడుప్రక్క లేర్పడినదిగా నుండెననియు, ఇప్పటి వాడుకయందు అర్థచంద్రాకారముగాఁగనఁ
బడుచున్నదనియు. శ. ర. చూ.-“వసురాజన్యకీరీట—” వసు. “బోడబాసికపు = శిఖరములేని
ఫాలపట్టకయొక్క” అనియు, పురుషులు ధరించుదానికి బాసికమనియే పేరనియు, స్త్రీలు ధరించు
నది బోడబాసికమనియు, త్రొను దొరగారి నిఘంటువు. చూ. బోడబాసికము. ఇందువలన పురుష
ధార్యమునకు శిఖరము లుండుననియు స్త్రీధార్యమునకు ఉండవనియు విశదము. ‘కేస్ల’ శ్రీబహుజన
పల్లి సీతారామాచార్యులవారు. ‘ఇరులు’ ‘కేలు’ శబ్దములు బహువచనాంతంబులు-అనుమతము అసాధు
వని ప్రాథవ్యాకరణంబున హెచ్చరించి లేలునకు కేలులు అని బహువచనము నుదాహరించినారు.

“ఉపధానవినిమయం బొందొండచూపుటఁ । బెఱకేలు లణకునఁ బ్రిదిలి బిగియ”-కవిక. ౪.

[ఇప్పట్లము ఇప్పటి ముద్రణమున ౧౦౦ యనది; అందు అణకువకు ‘అక్కన’ అని ముద్ర
తము.] కావున ‘కేస్ల’ అను బహువచనము అంగీకర్తవ్యము.

చ. ఒద నెడు జన్వనంబు వెలి కొత్తఁగఁ, బయ్యెద సిగ్గు గూడి బి
ట్టదునుఁగ, లేత తాల దిగ నాఁకకు మీఱను లేక, నక్షుం
జదుమునఁ బ్రక్కల నైఱసి చప్పట లై నుటి లావు గూడఁ బై
బొదలె ననంగఁ జిక్కటితఁ బొల్తుకచన్నులు నాఁడునాటికిఁ.

౨౦. పొల్లక చన్నులు = ఆ నలఁతకుచములు, ఒడవెడు జవ్వనంబు = (దేహములోపల) జనించుచున్న యౌవనము, వెలికికొట్టె = బయటికి త్రోయఁగాను, పయ్యెడసిగ్గు గూడి = పైఁటయు లజ్జయు రెండును కలసి, బిట్టు = మిక్కిలిగా, అదుమంగి = (దేహములోపలికి) అణగఁగొల్పి క్కఁగా, లేఁటలు = ముదుఁనివి, బొటం = అయిన కారణమున, దిగి = దేహములోనికి చొచ్చుటకుఁగాని, ఆఁకుకొ మోటున = పైఁటయొక్కయు సిగ్గుయొక్కయు ఆఁపులను ఉల్లంఘించుటకుఁగాని లేక = శక్తులుగాక, పక్షపుక చదుమున = తొమ్మయొక్క చదును ప్రదేశమందు, పుక్కిలక = తమ పార్శ్వములయందు, మెఱసి = మిఱుకు మిఱుకు మనుచుండి (తమ చుట్టఁనుంబర్చి), చప్పటలు వి = (తిర్వాతి) అణగివై (చళ మెక్కి విరివించెనవై), మఱి = క్రమముగా, తొమ్మకూడక = బలమురాఁగా, పైకొపొదలక = మోఁదకి పర్చిల్లినవి, [పా. పొదివెక = కమ్మకొనెను], అనంగి = అనునట్లుగా, నాడునాఁటికిక = దినదినమునకు (దినక్రమమున), పిక్కిటికొక = విజృంభించెను.

తా.—ఆమెకు యౌవనమురాఁగానే స్తనములు పొటమరించినవి; వానినొగులు సూతురని ఆమెకు సిగ్గుకలిగినది. అందుకై ఆమె వానిని పైఁటతోఁ గప్పకొనుచుండినది. పిమ్మట నవి పక్ష పార్శ్వములందు కుదుర్చొంది క్రమముగా తొమ్మ నడిమికేసి దట్టపడి, అటుపిమ్మట పైకి పొడుచుకొని వచ్చినవి. ఈప్రకారముగా పొటమరించుట వానిని యౌవనము ఒడలిలోనుండి వెలికి నెట్టుటగాను, అవి పక్షమునందు ప్రక్కలయందు మెఱయుట సిగ్గునకును పైఁటకును జడిసి యెడసి యొదిగియుండుటగాను, తొమ్మ నడిమివైపు వ్యాపించి చళ మెక్కియు చప్పటగానేయుండుట ఆ రెంటికి అణగియుండుటగాను, తరువాత ప్రవృద్ధములై యున్నతొంబొందు క్రమముగా బలమురాఁగా వానిని సరకునేయక ధక్కరించివిట్టిబిఱుటగాను కవి పర్చించినాడు. బలవద్వైరిభీతుడు ఏసరిలి ఒదిగిచేరి అణగివచ్చుడై యుండి బలము కూడఁగానే విజృంభించినట్లు అని ధ్వనితము. ఉత్పేక్ష.

‘చప్పటలై’—పా. ‘చప్పటివై’ ‘వెని నెడనున్నివక్రోక్తిఁ బయ్యెడయ్యె’ అప్పకవి. ‘చదుము’ ఈమాటము శ. ర. లో లేదు, ప్రాణ్యములో నున్నది. ఇట ‘చదును’ అని శ. ర. పాఠము. ‘పొల్లక’ = పొలఁతకు. ‘నాడు నాఁటికిక’, గూ. నానాఁటికిక.

తే. ధృత రఘూత్తమ శాప మొక్కింత విడిచి

విడిచి కడ కేగ నప్పు డప్పుడ కలిసెడు

చక్ర యుగ మన తొమ్మెల్ల నాక్రమించె

గొమిరె చన్నులు లేగప్పు కొనల నలర.

౨౨

౨౨. ధృతరఘూత్తమశాపము = రాముడుపెట్టిన శాపెన అనభూతమయి, ఒక్కంత = కొంచెము, విడిచివిడిచి = తీటితీటి (తీటినకొలది), కడకుకొ వంగి = తొలఁగిపోఁగా, అప్పుడప్పుడ = కొంచెకొంచెము తీఱఁగానే, కవిసెడు చక్రయుగము = ఒండొకటిందలియుచున్న జక్కపకవయో, అనక = అనఁదగినవై, కొమిరెచన్నులు = ఆకుమారికుచములు, కొనలక = అగ్రములందు (చూచుకములందుఅనుట), లేగప్పు = ఇంచుకవైల్యము, అలరక = ఒప్పుచుండఁగా, తొమ్మెల్లక = నక్షత్రముసంతయు, ఆక్రమించెక = పొదివెను.

తా.—శ్రీరాములవారు సీతావియోగ శోకార్తులైయున్నట్టి తమప్రౌల నిరనుక్రోశముగా కామక్రీడలం దేలుచున్న చక్రనాక మిథునములను రాత్రియెల్ల వియోగముం బొందునట్లుగా శపించిరట. శాపము ౨౦౦౦ వర్షములకు క్రమక్రమముగా క్షీణబలమగునని పెద్దలువచింతురు. ఆయమవారి కుచ

యుగము తొలుత ఎడమెడముగానుండినట్టిది క్రమప్రవృద్ధమై దటసి దటసి క్రీక్కిటియుట రామ శాపము క్రమక్రమముగా తీతిన కొలంది చక్రవాక మిథునముచేరువకు జరగుట యనునట్లును, ఒండొంటిం గవ్వుట ఆశాపము బొత్తిగా తీతిపోయినంతట ఆచక్రవాకమిథునము ఒండొంటిం గవ్వుట యనునట్లుగాను, ఉండెను. చనుగొనలు వాని ముక్కులవలె నుండెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

“త్యజచక్రవాకిశోకం । బధాన ధైర్యం సహస్వ సమయ మమమ్,
అయమేష వాసరమణిః । హరిష్యతి శాప మూర్ఛాం తే.”

‘పృథుచూచుకముల’ అని పూర్వము ద్రణపాతము. పృథుచూచుకత్వము బాలెంత లక్షణము గాన ఆపాతము త్యక్తము. కన్యకు చూచుకములు ఇంచుకయే నీలిమం బొరసియుండును, కావున ‘లేఁ గప్ప’ అనుట.

స్తనములకు చక్రవాకసామ్యము ఆకారమందేగాక వర్ణమందు సయితము కలదు.—కర్పూర మంజరినుండి—(ఛాయ).—

“హంసీం కుజ్జుమ పబ్బపిఞ్జర తనుం కృత్వా యద్వశ్చితః
తద్భర్తాకిల చక్రవాక గృహీ శ్యే వేతి మన్యమానః
ఏత త్త స్తమ దుష్కృతం పరిణతం దుఃఖానాం శిక్షకమ్
ఏకస్థోఽపిసయాతియేన విషయం దృష్టి త్రిభాగస్యాపి.”

కుచములు హేమవర్ణములు—బిల్వణీయమునుండి—

“ఖగా వా గుచ్ఛా వా కనకకలశౌ వా కిము కుచా.”

కం.తా రె ల్లట్లుగఁ దమ్ము । జేరిన ముత్తెంపు సగులఁ జేడియ చన్నుల్,

లోరెంట లుడిచె ఘన మగు । వారు నిజార్జవముఁ జేరువారికి నీరే? ౨౩

‘౨౩.-చేడియచన్నుల్ = ఆయింతకుచములు, తారుఎట్లు అట్లుగఁ = తామెట్లో అట్లే తమ్ము జేరిన ముత్తెంపుసరులక = తమ్ము నాశ్రయించిన (తాము తాల్చినయనుటయు) ముత్యాలపేరులయందు, లోరెంటలు = లోపలి విరోధములను (ఎడమెడముగా నుండుటననుటయు), ఉడిచె = పోఁ జేసెన, ఘనమగువారు = గొప్పవారు (సాంద్రమయినవారు అనియు), నిజార్జవము = తమ సాధువర్తనమును, చేరువారికి = తమతో సాంగత్యము చేసినవారికి, ఈరే? = ఒనఁగరా?

తా.—లోకములో ఒద్దికకలిగియుండు దొడ్డవారు తమ సంగడిలంగూడ తమవలెనే ఒద్దికకల వారినిగాను దొడ్డవారినిగాను చేయుదురు. అట్లే గొప్పనయిన యామె కుచములు తమలో తాము ఎట్లు వేటుపాల్లులేక—ఎడమెడముగా నుండక—ఒద్దికకలిగి ఒకటితోనొకటి క్రీక్కిటిసియున్నవో అట్లే తమ్ము నాశ్రయించిన అనఁగా తాము ధరించియున్న ముత్తెపుసరములను ఒద్దికకలిగి కలసిమెలసి యుండునట్లుగా అనఁగా సరములు ఎడమెడముగానుండక ఒకటిగా కలసియుండునట్లుగా కావించినవి.—స్తనములు క్రీక్కిటియఁగానే వానిపై నుండు ముత్యాలసరములును వాని సందులో బడి పేటలన్నియు కలసి ఒక్కటే అయినవని భా.—అర్థాంతరన్యాసము. ‘ఆర్జవ’—ఋజువాదజ్ఞా ప్రగుణ’—అమ.

సమస్త త్త సాంద్రస్తనములు అగ్రసుఖ ప్రదములనిస్త్రీ లక్షణము:—

“మధ్యంస్త్రీయాస్త్రీపలిసార్థ మరోమశం చ । వృత్తౌ ఘన్యా పశిషమా కఠినావు రస్యౌ

శోమాపవర్జిత మరో మృదుచ్ఛాన్ద నానాం । గ్రీవాచకమ్బు నిచితార్థ సుఖానిధితే” బృ. సం.

“పరిచ్యు తస్తత్కు చకుద్భు మధ్యాత్ ॥ కిం శోష మాయాసి మృణాళహర

నసూక్ష్మ తన్వోరపి తావకస్య । తత్రావకాశో భవతిః కథంస్యాత్.” రత్నావలి.

తే. విరహితతిమిందఁ గోపాన మరుఁడు దివియ

వేగమై పైఁడి యొఱతొన విసరఁ, గుట్టు

దుసిసి పైటికి నసిఘార దోఁచె ననఁగఁ

గనకరుచి మధ్యలత నారు కాంత కలరు.

౨౪

౨౪. కాంతకుఁ = ఆముగుడుకు, విరహి = తిమిందఁ = వియోగుల గుంపు పై, గోపానఁ = క్రోధముచేత, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, తిమిందఁ వేగము వి = ఒగనుండి వెలికిండుటకు కలుగునట్టి కాలవలంబము నోర్వలేనంత త్వరగలిగి, పైఁడియొరతొన = బంగారపుఁ గోశముతోనే, విసరఁ = విసరివైచఁగా, గుట్టు = ఒఱయొక్క చారపుఁగుట్టు, తునిసి = తెగిపోఁగా, అల అసి ధార = ఆ లోపలి కత్తివాదర, పైటికిఁ = వెలికి, తోఁచెననఁగఁ = అగపడినదో యనునట్లు, కనక రుచిఁ = బంగారపుఁ గాంతిగలదైన, మధ్యలతఁ = కౌండిగయందు, ఆరు = గోమానలి, అలరుఁ.

తా.—మన్మథుఁడు విరహిసమాహముమీఁది అతికోపము పహించినవాడై కత్తినిపైఁడి యొఱ నుండి తివయుటకు అనునట్టి వలంబము నోర్వక త్వరాతిశయముచేత పైఁడి యొఱతోనే విసరివైచఁగా దాని గుట్టు తెగిపోయి లోని నల్లనికత్తివాదర పైకి కనబడుచున్నదో యనునట్లు ఆ దేవియొక్క బంగరుపన్నె కౌండిగయందు నూఁగారు వెలయుచుండెను. ఉత్పేక్ష.

‘కనక, ‘పైఁడి’ యను విశేషణములను బరికించునది. ‘పైఁడి’ యని విశేషించుట సామ్యసిద్ధితై, ‘లత’ యనుట సన్నచనముం దోషించుటకు, సన్నచనము ఒఱతోడి సామ్యపుష్టికి, కత్తివాదరకుం బోల్పుట నలుపు తేతతేకోఱకును, నూత్నతేకోఱకును, ఋజుత్వముకోఱకును; నూత్నత శుభలక్షణము.—

“తస్యాః ప్రపిప్రా సతనాభిరస్తం రరాజ తస్మి నవగోమరాజః,

నీవీ మతిక్రమ్య సి తేతరస్య తస్మేఖిలామధ్యమణేరవార్హిః.”—కుమార. 1 (38)

“తస్మి = నూత్న” మల్లి, టీక.

‘కోవానఁ’ = కోపమునఁ. చూ. ౪. ఆ. ౧౩. టీక.

కం. అండజ గామిని యూరుపుఁ | బిండుచులు లాన నాభిబలము వెడలి చ

న్తోండల నడుముగఁ బ్రాఁకెడు | కుండలియో యనఁగ నారు కోమరొప్పారుఁ.

౨౫. అండఁలు అండజగామిని = హంసవలె నడచునదైన యా కోమలియొక్క—ఊరుపు = నిశ్వాసములయొక్క—పిండు = సమాహముయొక్క—పలపులు—పరిమళములను, ఆనఁ = క్రోలుటపై, నాభిబలముఁ = సొక్కిలియనెడు కలుగునుండి, వెడలి = తలనూపి, చన్తోండలనడుముగఁ = ప్రసము లనెడి పద్మతముల మధ్యచ్ఛాదముగా, ప్రాఁకెడు కుండలియో యనఁగఁ = ఆయూరుపులవైపు ప్రాఁకు చున్న పాపా అనునట్లుగా, ఆరు = నూఁగారు, కోమరు ఒప్పారుఁ = సొంపుమీఱును.

తా.—ఆ మెయొక్క నూఁగారు తదీయ శ్వాసవాయువుల పరిమళమును క్రోలుటపై నాభి యను కన్నములోనుండి వెడలి చన్నులనెడి కొండలనడుముగా ప్రాఁకుచున్న పాపాయనునట్లు కోమ రారెను.— నూఁగకాను ప్రాణితోత్పేక్ష.

‘అండజగామిని’—అండజము = గుడ్డునుండి జనించినట్టిది. ‘పక్షిసర్పదయోఽష్టభాః’అను. పక్షిగావున హంసయు అండజమే. హంసగామిత్వము ‘ప్రజతి మృదు నలిలం రాజహంసీవ తస్మి’ అనిపద్ధతీబాతి లక్షణమగుచు చెప్పఁబడినది.

‘పలపులు’-పామునకు ఆహారమయిన గాలి ఎల్లడలను ఉన్నను ఇటు ఊర్పులంగూర్చి సాగుట పరిమళ కారణముచేత. ఊర్పు చనుగొండలవజకు పచ్చుటంబట్టి అటునే దాని పలపు అలవడును గావున ఆ కొండలనడుమును దాటి పయికొని బోనక్కఱలేదు. ‘కుట్టలీ గూఢపా చ్చక్షుః శ్రవాః కాకోదరః ఖణిః’-అమ.

కం. అంగన నిలిచిన బాహువు | యం గౌనును నేలుచును లోకమునకు ర

త్నాంగన కాంచీభేదము | యం గెళివుల నడుమ నునికియు న్నూఁగారు. ౨౬

౨౬. అంగన = ఆశోభనాంగి, నిలిచిన = నిలుచున్నయెడల, లోకమునకు = జనులకు (తెలియునట్లుగా), బాహువులుం గౌనును = చేతులను నడుచును, రత్నాంగద కాంచీభేదములు = మణిమయములైన బాహువులయు మెలనూలియు వేలుపూట్లును, కెళివుల = ప్రక్కలయందును, నడుమ = మధ్యలోను, ఉనికియు = ఉండుటయును, నూఁగారు = రోమరాజియును, నేలుచు = ఇది బాహువు ఇది నడుము అనిభేదముగా తెలుపును.

తా.—ఆమె లేచి నిలుచున్నప్పుడు సన్నదనమున బాహువులను నడుమును సమానములగుట చలన నానిభేదము మెలుగుపజియున్నను, ప్రక్కల నుండుటచేతను రత్నాంగదము లుండుటచేతను అవి బాహువులనియు, నడుమనుండుటచేతను నూఁగారు కాంచీయునుండుటచేతను ఇది నడుమనియు, భేదము లోకులకుం దెలియును.—విశేషకాలంకారము.

“అగపడ భేద విశేషము | లగు నున్నీలిగ విశేషకాలం కృతముల్

ఇగము తగిలి యెలుంగును దా | నగబాపతి నీయశోభి నడంగినమామల్.” అలం.

కల్యాణాస్య యోగ్యస్యాః ఇత్యర్థినా-కల్యాణములయిన యంగములగులది యంగన.

కం. తను నాధ్య పశ్చిధంగము | లచుగూర్చి నవియుఁ నెక్కులములయగుటఁ గం

తుని యిడినపత్తితో కనఁ | జను నొడ్డాణమునఁ గౌను చాచుకు ననుగు. ౨౭

౨౭. రసమధ్యపశ్చిధంగములను = దేహము సడిమి మడుతల సడెణునియలను, హిర్వంగ = అదుపట్టకీ, అవియు = ఆవస్థలును, పత్తులములే అగుట = చెప్పబోవు నాయొడ్డాణంపు (బంగారు) బాతియే యగుటచేత, కంతుని యిడినపత్తితో కన = మదనుడుపెట్టి అదికనట్టి బంగారు బాతి తగడోయనునట్లుగా, చను ఒడ్డాణమున = ఒప్పుచున్న యొడ్డాణముచేత, కాను = నడుము, చాచుకు = ఆశ్వామకు, అమరు = ఒప్పురును.

తా.—ఆ చాచుయొక్క దేహమునడుమ పశ్చిమమునెడు విలుపులు కనబడఁగా వానిని కలిపి బిగుపుచేయుటచే అవి యేపన్నె బంగారమో ఆ పన్నెబంగారపుదగిలిన పత్తితోకుగా పెట్టి మదనుడు అదికించినాడో యనునట్లుగా, ఆమెకు నడుమునందు పది యాగ్వన్నె బంగారపు టొడ్డాణము మెలుయుచుండెను.—ఉత్పేక్ష.

ఒడ్డాణమును పత్తితోకునుటచేత పశ్చిమము మెలుగుపెట్టిన పది యాగ్వన్నె బంగారు టొడ్డాణముకన్న ప్రకాశమానముగా నుండె నని భా. ‘కాయోదేహః క్లీబ పుంసోః స్త్రీయాం మూర్తిస్తను స్తనూః’ అమ. ‘పల్లివధీ చాప్యధరరేఖాచామరదడ్డయోః’-నానా. ‘కంతుని యిడిన = కంతుడిడిన. చామ’-ప్ర. ‘శ్యామ’.

కం లే గౌ దీగ నిశంబము | వ్రేగునఁ ద్రొంపుటయుఁ గని విరిగిచి బిగింపఁ

లోగి ముడి యిడియె వదలుగ | నాఁ గోకస్తని గభీర నాభి చెలంగు. ౨౮

౨౦. లేగొడిగొగ్గ = కాననెడు లేతతీగను, నితంబము = పిటుండు, వ్రేగునక్ = రనబరువు చేత, త్రెంపుటయుక్ = త్రెంపంగా, విరించి = బ్రహ్మ, కని = చూచి, బిగింపగ్ లోగి = బిగువుగా ముడిపెట్టుటకు నెనుదవిసి, పడలుగ్ ముడియిడియెక్ నాక్ = సడలికగా ముడివైచినాడో యను నట్లుగా, కో...భి-కోక్ = జక్కవలపంటి-స్తని = కుచములుగల యామెయొక్క-గభిర = లోలో యిస-నాభి = పొక్కిలి, చెలంగుక్ = శోభిల్లును.

తా.—నడుమనెడు లేదేగ పిటుండుబులువుచేత తేగిపోగా చూచి బ్రహ్మదేవుడు ముడిపి బిగించినచో ఆ బిగించుటలోనే ఆ తీగ మరల తేగి మఱి ముడి కందబోయను జంకుచేత వదులు పడులుగా వైచిన ముడియో యనునట్లుగా ఆమెకు లోలోయిస పొక్కిలి చెన్నార్చుచున్నది.—ఉత్పేక్ష.

స్త్రీకి గురునితంబమును గభిరనాభియు ప్రశస్తములు.—

“పెన్దిల్లనాంసోపచితో నితమ్బా గురు శ్చ భల్ల రశనాకలాపమ్

నాభి ర్భిరా విపులాఽగ్ నానాం ప్రదక్షిణాపర్వ గతా ప్రశస్తా.” బృ. సం.

లేదేగ- గావుననే తెచ్చుట. ‘విరించి’-చేసిననాడు కావున మొదటికే హసము రా కుండ సరిచేసికొన్నాడు. ‘త్రెంపుటయుక్’ = త్రెంపుడుక్ = త్రెంపిన యనంతరము. ‘పడులు’ గావుననే ‘గభిర’ ము-బిగువయినచో నాభిరంభమేయుండదు. ‘కోక్స్తని’-యవతిగావున. స్థితికర్త ఓప్పువుగదా, ఆయన ఆపొక్కిటిని సరిచేయక బ్రహ్మచేయుటయేమి? అనిస-బ్రహ్మ ఇంకను యావన పృష్ఠిని ముగింపలేదు ఇంకను దిద్దుచు దీర్చుచునే యున్నాడు-ఆమె ఉపయద్యోగన, పయస్సంధి వ్రాస్త.

కం. వెలుది కటిపెర నిల నొక | పులివము డిగఁబడియె సింధు పులివయఁ బుట్టెక్

నలున యది నడఁగఁగాదే | తేలియుట కం దంచవనము దిరముగ నిలిపెక్. ౨౯

౨౯. సింధుపులివపుటొక్తైక్ = నదులయొక్క. (లేక సముద్రములయొక్క-) యిసుకదిన్నెల శ్రేణియందు చేరినట్టి, ఒక పులివము = ఒక యిసుకదిన్నె, వెలుదికటిపెరక్ = ఆ చెలువయొక్క పిటుండనెడు మిషచేత, ఇలక్ = భూమిలో, డిగఁబడియెక్ = నిలిచిపోయినది, అది పడుటక్ కాదే-ఆ పులివము అట్లు నష్టమయినకారణమునఁ గాదా, నలున = బ్రహ్మ, తేలియుటకుక్ = ఆనస్తి బోధపడుటకై, అందుక్ = శేషించియున్న యిసుకదిన్నెల శ్రేణియందు, అంచపదముక్ = హంసపాదమును, తిరముగక్ = అనిశమును, నిలిపెక్ = వ్రాసెను.

తా.—నదులలోని యిసుకదిన్నెలలో ఒకదిన్నె ఆ తరుణి పిటుండనెడు వ్యాజమున నదినుండి యివలికి పచ్చియిట కేలమీదనే నిలిచిపోయినది. ఆవిధముగా ఒకదిన్నె నదులలో నష్టమయి పోయిన పని తేలియుటకై బ్రహ్మదేవుడు ఆ దిన్నెలయందు హంసపాదమును వ్రాసి స్థిరముగా అటనుండునట్లు పెట్టినాడు.—సాచమ్మ వోత్పేక్ష.

వ్రాతలో పంక్తిగఁడుమ ఏదేని కొంత నష్టమయినచో అచట + ఈగర్వన వ్రాయుట వాడుక. ఇది హంసపదచిహ్నమువలె నుండును, కావున దీనికి వ్రాతలో హంసపాదముని కేదు. ఏళ్లయందు పులివములలో హంసలు సంచరించుట సహజము. = చూ. శాకుంత. ౬ అం.—“కార్యా నైక తేలివ హంసమిథునా ప్రోతోవహ మాల్సి.” ‘దేశే నదవిశేషేఽభౌ నిన్ధి ర్నా సరితి వ్రియామ్’-అమ.

శే. కదలి దివియంచె నాగ్రాంఘ్రికంబు తోడని

పెనుపు నెట్లన్నఁ బొకల సోదన నడంచు

కొన్న యాదోక పాటును గొప్ప విషయము
మెఱయు గోరుచున్నాను గెంపు గుఱులు గానె.

30

30. కదలి = అరటి, ఆగ్రాంఘికంబు = మునిపాదములతోగూడ (పాదములతుదివఱకు అనుట), తొడలపెనుపు = ఆమె యూరువులయొక్క భాగ్యమును, తిరియించె = దోపించినది, ఎట్లన్న = అందులకు తార్కాణ మేమనగా, పొరల సోదన = పట్టలను (వస్త్రపు ముడుతలను అనియు) ఒలిచి సోదా చూచినయెడల అందులో, అడంచుకొన్న యాదోకపాటును = దాచుకొని యుండెడి యానుభూతిప్రకారమును (ఆపుతోకపలె క్రమముగా స్థావరము తగ్గియుండుట అనుట), కొప్పు = కొప్పువలెనుండునదైన యరటిపువ్వును (ఇంటికప్పును అనుటయు), పెప్ప = పెడదివిసి చూడగా, మెఱయు = ప్రత్యక్షమగుచున్న-గోళ్ = గోళ్లు = గడ్డగోళ్లనియు గోళ్లనియు వ్యవహరింపఁబడు కదళీపుష్పవయవములను (గడ్డగోళ్లను కేరి చౌర్యసాధనములను అనుటయు), స్త్రీచుట్టులు = దొంగలని వ్యవహరింపఁబడు కదళీపుష్పవయవములనెడు చోరులును, కెంపు = పూడొప్పలలోని యెఱుపును (పద్మరాగంబును అనుటయు), గుఱులు = గుర్తులు, కావె = కావో.

తా.—అరటి యనెడి దొంగలయేలికపాని ఆ దేవి యూరువుల సౌందర్యమున ఒక లేశమును మునిపాదముల తుదివఱకును దోపించి తెప్పించికొన్నది. అందులకు గుర్తేమి యనగా—దొంగిలిన వస్తువులతోగూడ దొంగలును దొంగలపనిముట్లను అరటికడ దొరకుటయే. అని యెట్లన, అరటి పొరలను ఒలిచి సోదాచూడగా (అదే వస్త్రపు ముడుతలను తిరియించి సోదాచూడుట, అట్లు చేయగా), ఆ పొరలలోపల ఆమె యూరువుల యాదోకపాటు దొరకినది, ఆ యరటియొక్క కొప్పువంటి పువ్వును డొప్పలు పెడదివిసిచూడగా, (అదే దానియింటి నడికొప్పును వెలుతురుచే విప్పి అటకపై సోదాచూడుట-అట్లు చూడగా వచ్చు) గోళ్ల గడ్డగోళ్ల అను కేర్లుగల యరటి పుష్పవయవవిశేషములనెడివి గోళ్లు-గడ్డగోళ్లు-నని కేర్లుగల చౌర్యసాధన విశేషములు దొరకినవి; దొంగలను కేరు గల యరటి పుష్పవయవములనెడి దొంగలు దొరకినారు; అరటి డొప్పల యెఱుపు వలననెడిది ఆమె యడుగుడుపుల కెంపును అదే తదియధనములోనిదైన పద్మరాగము-అదికూడ దొరకినది.

ఇనె ఆచౌర్యమునకు గుర్తులు.—అనుమానాలంకారము.

ఆమెయూరువులయందు ఆదోకపాటును, అడుగులయందు కెంపును, అట్లే ఉన్నచే, చోరితము లాయె ననుట యెట్లనగా—ఆమెయందు అవి అత్యయములని యెఱుంగునది. మఱి యాపట్టుఁ బడినట్టివి యామెనే యని తెలియుట యెట్లన—వాని యుక్తివైచిత్ర్యము అట్టి తత్త్వముక్తివైచిత్ర్యము ఆమెయందుగాని మఱియెందును ఉండదని నిశ్చయముగాన.—‘కదళీ’ శబ్ద స్త్రీలింగస్వారస్యముచేత దొంగలరాణి యని స్త్రీత్వము చెప్పి నొప్పుచున్నది. ‘తిరియించె’ననా ప్రేరణాకరూపముచేత దొంగలచేత చౌర్యము చేయించిన దని చెప్పట; అంఘ్రగతమయిన కెంపును తుదిని చెప్పటయు ఊరుగతమయిన పెనుపును ముందు చెప్పటయు వ్యక్తమి దుష్టముగాదా యనిన,—కాదు. ‘ఆగ్రాంఘికంబు’ అను పదము ‘తిరియించె’ నను క్రియకు విశేషణము, పెనుపునకు విశేషణముగాదు; ‘అగ్రాంఘికంబు తొడల’ అని ద్వంద్వసమాసము కుదురదు, వ్యస్తముగా ‘పెనుపు’తో నన్వయింపదు. కావున ‘అగ్రాంఘికంబు’ అనుపాఠము సాధువుగాదు. వ్రాలపుస్తకములలో “ఆగ్రాంఘికంబు” అని పాఠము ఉన్నది. “ఆగ్రాంఘికము”—అప్యయాభావసమాసము—ఇట ‘ఆ’ అనునది అభివ్యక్తము, “అబాలగోపాలము” అన్నట్లు—పెనుపు = సిరి-కెంపు—‘కురువిందకందశతదశప్రతిహంఘ్రికరొదరాధర’ అని క పద్యములోను,—‘పాణిపాదము లెఱువాఱు దొడంగె’ అని 7 లోను, ఉన్నదిగదా.

“స్నిగ్ధోన్నతాగ్రతను తామ్రసఖో కుమారాః

పాదౌ సమోపచితచారునిగూ ధగుల్భౌ

శ్రీమృజ్జుశీ కమలకాంతితౌ చ యస్యా

స్తా ముద్భృషా ద్యది భువోఽధిపతిత్వ మిచ్ఛేత్.”—బృ. సం.

“అనుమాన మగును సాధ్యం । బును దల్లింగమును మాత్రము వచింపంగా” అలం.

తే సనుధలో నెట్టి శ్రీ గు వారి నేని

కరిచిములు దాస్యములు నేయు సరసిజాతీ

యూగువుల కెల్ల టన్ను బై దారు మోను

గొడుగులును నల్ల కలశముల్ గులులు గావె?

30

30.—సనుధలోక = లోకములో, ఎట్టి శ్రీగులవారివేని = ఎంతటి శ్రీమంతురాండ్రవయినను, కరభములు = మనికట్ట మొదలు చిటికెన వ్రేలివఱకుంగల చేతిబయటిభాగము, సరసిజాతీ యూరువులకు = ఆసారన సేత్రతోడలకు, దాస్యములకే చేయుక = నేవలొనర్చును, ఎల్లు అటన్నక = ఇందులకు తార్కాణమేమి యనగా, తారు = ఆకరభములు, వై = మీద, మోచుగొడుగులుక = మోచుచున్న ఛత్రములును (ఛత్రరేఖలనుట), అల్లకలశముల్ = ఆ కుంభములును (కలశరేఖలనుట), గులులుగావె = గుర్తులుకావా.

తా.—నేవకులు ప్రభువును గొడుగుపట్టియు జలకలశమును తెచ్చియు నేవించుట ప్రసిద్ధమే. అట్లే మహాభాగ్యవంతురాండ్ర కరభములలో రేఖాసూచముగా గొడుగులును కలశములును కనబడుచున్నవి, కావున నాకరభము లామెయూరువులకు నేవనేయుననుట స్పష్టము—ఊరువులు కరభ సదృశములనుట.—అనుమానాలంకారము; చూ. 30 టీక.

‘మణిబద్ధా దాకనిష్ఠం కరస్య కరభోఽపిః’ అమ.

“కదశీ కదశీ కరభః కరభః । కరిరాజకరః కరిరాజకరః

భువనమ్రితయేఽపి బిభర్తి తులా । మిదమూరుయుగం న చమూరుదృశః”—ప్రస. రాఘ.

రాజ్ఞీ పదమధిష్ఠించువారిచేతులలో గొడుగురేఖ కలశరేఖ ఇత్యాదిరేఖా విశేషములుండును:—

“భృగౌరాసన వాజికుష్ఠార రథశ్రీపృథ్వియాశేషభి

ర్తాలాపజ్జల చామరాఙ్కుశయవైః శైలై ర్ధ్వజై స్తోరజైః

మత్స్యస్వస్థిక వేదికావ్యజనతైః శఘారపత్రామ్బుజైః

పాదే పాణిరలైః పివా యుపతయో గచ్ఛన్తి రాజ్ఞీ పదమ్.”—బృ. సం.

ఈ చిహ్నములు మహాభాగ్యమును సూచించునుగాదా, అవికలవారు ఒకరికి దాస్యముచేయుట యెట్లు ఘటిల్లును? అని ప్రశ్నయేని ఆమెకై యూడిగమునేయుట అట్టి రేఖలుగల భాగ్యవంతురాండ్రుకేగాని ఎల్లవారికిని దొరకదనుట. మోయు-తమకై వహించుటగాదు, కొలువుగా వహించుట కావున ‘తాల్పు’ అనక ‘మోయు’ అనుట.

కం. వలరాజు కుటుంబము న । గ్గలముగఁ బోషించుకలమ గర్భము లయ్యెన్

బొంతుక బంధు లతిశ్యా । నుల మంజీరస్థ నిబిడ మరకతికాంతిన్. 3.9

3.9. పొంతుక బంధులు = ఆ యువిదయొక్క పిక్కులు, అతి...శ్యా = అతి = మిక్కిలి-శ్యా

మల = ఆకుబచ్చనిచైన - మంజీర = అందెలయందు - స్థ = ఉన్నట్టి - నిబిడ = దట్టమయిన-మరకతి

కాంతిక్ = పచ్చల కిరణములచేత, పలరాజుకుటుంబముక్ = మన్మథుని యాల్చిడ్డలులోనగు బృందమును, అగ్రలముగక్ = అవ్వారిగా, పోషించు కలమగిచ్చములయ్యెక్ = ప్రోచు రాజనపు పరిపాట్ల లాయెను.

తా.—స్వర్ణచ్ఛాయయైన యామె పిక్కలు నాణెకాండ్రలోను నాణెకాడయిన పలరాయని కుటుంబమునకు భోజ్యమయిన ఉత్తమోత్తమంపురాజనపు పరిపాట్లపలెను, వానిచ్చును అందియల నుండి మైకి పోలిన పట్టంపు మరకతకాంతులు ఇంకను పసిమి తీరుగని పరియాకులవలెను ఉండెను.—ఉత్తేక్.

పరిపాట్లు నిండుకొని పండుసప్తడు ఆకులు కొన్ని పనుపు తీరుగకయు నుండును:—

“గూండ్లకై శాలిమంజరుల్ గొనుచుమాఁగి | యంబరింబునఁబఱచు కీరాళి వొలిచె
బసరుటాం టాంటి యాకుతోఁ బండఁబాటి | చేదభయమున నెగసిన చేలనంగ” ౪ (౧౬౨).

కావున నిటు మరకతకాంతికి పనుపుపన్నెతో ఆభేషమును సాధించుట యనావశ్యకము. “జుట్టెచ గోమరహితే విశిరే సువృక్షే” అని ప్రశస్త జంఘాలక్షణము; ఇది కలమగిచ్చోపమానము చేత నిర్భయము. ‘పాదాద్గదం శులాకోటి ర్క్షణీగో నూపుగోఽస్త్రీయామ్’—అమ.

తే. ఉచిత నిర్దంపుజంఘలు సవతుఁ గోరి

కలమగర్భంబు లడఁచు లోఁ గంటకములు,

చాతురుల మించి మఱి దినసక్రమమున

నిలువ కవి బాహిరము లైనఁ దలులు వంచు.

33

33. కలమగర్భంబులు = పరిపాట్లు, ఉచిత నిర్దంపు జంఘలసవతుక్ = ఆయుగ్మలియొక్క సన్నని పిక్కల సామ్యమును, కోరి = అపేక్షించి, చాతురులక్ = నేర్పులచే, మించి = అతిశయించి, గంటకములు = ముండ్లను, లోక్ = పాట్లలో, అణఁచుక్ = అరిమికోనును, మఱి = పిచ్చట, దినసక్రమమునక్ = కొన్ని దినములకు, అపి = ఆముండ్లు, నిలువక = లోపల అణఁగియుండక, బాహిరములు = బయల్పడినట్టివి, వనక్ = కాఁగా, తలలువంచుక్ = (ఆయవమానమునకు) శీరములు వంచును.—

తా.—ఆమె పిక్కలు అగోమశములు, కలమగర్భములు సకంటకములు; ఆ పిక్కలలోఁజి సాటికై పరియెన్నుల్కనేర్పుమీఱ ముండ్లను కడుపులోనే దాచుకొనును. ఆ ముండ్లు లోపల నిముడక పెలికిపచ్చినంతట పిక్కలతో తాము సాటియని విజ్ఞప్తిఁగుటయెల్ల పరిహాసాన్వదమాయెనని అనమానమునకు తలలు వంచుకొనియుండును.—ఘోశ్మేక్షా హేతూశ్మేక్షల సంస్పృశి.

‘నిద్రము’.—ప్ర. స్నిగ్ధము. ‘బాహిరము’.—ప్రాకృతము ‘బాహిరమ్.’

చ. ఇలఁగల పన్ను సంశయల కెల్లను గచ్చిడు మాన్వభాన సా

లుల గుచి కేము వేఱ యొక డా లిక నచ్చునె? లక్కనీట ను

న్నుమిన దెంత ముగ్ధ యిది చుంచుఁ బదాబ్జము లంగుళీముఖం

బుని నగు నట్లు చుంచునఖము లైతియక్ గొను రాగు నింతికిక్.

3౪

3౪. ఇంతికిక్ = ఆయెలనాగకు, పదాబ్జములు = తామరలసంజి యడుగులు, ఇలక్ = భూమిలో, కలసన్నసంతకులకుక్ ఎల్లక్ = ఉన్నట్టి పదార్థసమాహముల కన్నిటికిని, గచ్చు = పూఁ

తను, ఇడుమాస్వభావ పాటలరుచికీఁ = పెట్టువదన మా నిసర్గశ్వేతరక్తకాంతిక, ఏము వేఱ ఒక
 డాలు = ఏదో వేఱే హెచ్చుతగ్గుకు, ఇంక, సచ్చునె = రాను, ఇది = ఈ చెలున, లక్ష్మనీట =
 లక్ష్మకజలముతో, మమ్ము, అలమినది అని, అంగురీముఖంబుల = వ్రేల్లి నెడు పదనములతో,
 సగున్లు మించునఖముల్ = స్వచ్ఛమన్నుల రెక్కంగోళ్లు, మెఱయ = ప్రకాశించుచుండగా, కొమ
 రారు = సాంఘమీటును.

తా. — మేము లోకములోని యెల్ల వస్తువులకునుమాస్వాభావిక పాటలకాంతిచేత ఎఱుపన్నెయు
 సంగదుము, అట్టిహాట ఇంతెన్న హెచ్చుతగ్గులు ఏ యుపాయమునను గలుగదు. ఈ యుపద మాకు
 వన్నె హెచ్చునని లక్ష్మకనీరు పూయించుచున్నది! ఎంత తెలియనిది! అని అలంకరణార్థమై లక్ష్మక నీటి
 పూత నొందుచున్నయామె పాదములు వ్రేల్లి నెడు ముఖములతో సవ్వచున్నవోయన త్సగుగోళ్ల
 ధవళప్రకాశముచే నొప్పారుచుండెను. — ఉత్పేక్ష.

ఆమె పాదములు పాటలిమ మించుచున్నవి; గోష్ఠ ధవళతరములై యున్నవి. — అని భా.

‘స్వభావ’. — “అప్యలాక్షరసాసిక్తం రక్తం తచ్చరణద్వయమ్.” చంద్రాలోకము. శ్వేతరక్తస్తు
 పాటలః — అమ. సఖములు రక్తగణపతితములు “స్నిగ్ధోన్నతాగ్రతమ తామ్ర సభో కుమార్యాః.
 పాదౌ —” అని మహాభాగ్యవతీలక్షణమునఁ జెప్పబడియున్నది. హసితము శ్వేతగణపతితము —
 “నిర్దోకచీరడిష్ఠీర శస్త్రనం హసితం హిమమ్.” ఇట్లుండగా సఖములను హసితముగా నుత్పేక్షించుట
 యెట్లు? అని ప్రశ్న. గణపాతమేగాక మేగా లాక్షరసముంగూడ పూసియున్నారు; అయినను స్వాభా
 విక పాటలిమయేగణపాతాభిప్రాయము; స్వభావముచేతను వాని కాంతి కేవలము శ్వేతము గానందున
 ఆ సవ్వను తొంబూలము నమలిన నోటినవ్వగా నెన్నందగును. — ‘ముగ్ధీః సుందరముఢయోః’ అమ.
 లక్ష్మకనీటిచేత వన్నె హెచ్చుదనట అతిశయోక్తి. ‘అలమినది’ — ఆమె స్వయముగా పారాణి పూసి
 కొన్నదా? అని ప్రశ్న. అలమించుకొనుటయే అలముట యని జౌపచారికప్రయోగముగా నెన్న
 నలయు.

కిం. లలనోరచన కచ్చప | మాలు బలిమమయిన్ గజ ప్రభూతగతి శ్రీ

విలాసము గొనఁగఁగాదే | కలిగెన్ గజకచ్చపాగ్ర కలహం బుర్వి 3౫

కిం. లల — లు — లలనా = అమలీ యొక్క — ఉపరిపద = మోఁగాళ్ల నెడి — కచ్చప
 ములు = తొఁబేల్లు, గజప్రభూతగతి శ్రీః లసనము = ఏనుగులయొక్క యుక్త్యుష్టమయిన నడక
 యొక్క — సగపదయొక్క విలాసమును, బలిమిమయిన్ = బలాత్కారముచేత, కొనఁగఁగాదే =
 హరించినందులనఁగా, ఉర్వి = లోకములో, గజకచ్చప ఉగ్రకలహంబు = ఏనుగునకును తొఁ
 బేటికిని ఘోరమయిన పోరు, కలిగెన్ = సంఘటించెను.

తా. — ఆమెయొక్క మోఁగాళ్లనెడు తొఁబేల్లు ఏనుగుయొక్క నడకసొంపును బలాత్కార
 మున హరించినందున నాఁటినుండి లోకములో గజకచ్చపకలహమనుషేనఁ బ్రసిద్ధమయిన పోరు గజ
 ములకును కచ్చపములకును కలిగినది. — మోఁగాళ్ల తొఁబేల్లవలెను, నడక యేనుగునడకవలెను,
 ఉన్నవని భా. — హేతూత్పేక్ష గూఢకోతావిత.

గజకచ్చప కలహమునానానికి అవాస్తవమయిన కారణ మిటం జెప్పబడినది. — ‘ప్రభూతం
 ప్రచురం ప్రాబ్ధ మిదం బహుశంబహు’ — అమర. ఉక్త్యుష్టమయి ‘ప్రభూత’ శబ్దమునకు
 లాక్షణికము; ప్రభూత ముద్ధతే సాశ్రీ — హేమ. శ్రీ — లక్ష్మీసంపదలకు అర్థము కళాసమయసిద్ధము: —

“కమలాసంపదోః కామధ్వజే మకరమన్వయోః ।

దానవాసుర దైత్యానామైక్యమే వాభినప్తుతమ్.” కా. క.

‘కూర్చై కమతకచ్చపా’—అమ.

తే. తనుణి తను కాంతియెదుట నూతనవారిద్ర

తులకు రా లేక యశ్యంతి మలిన యయ్యె

నొటంగా రాత్రియన నిశి యనఁ గలుగు

యన నిశీధిని మన తుప యనఁగఁబుగె

3౬

3౬. తరుణి తనుకాంతియెదుట = ఆయుపతి దేహచ్ఛాయముందర, నూతనవారిద్ర-కొత్త పసుపు (అనగా పచ్చిపసుపు), తులకు. రా లేక = సాటికాలేక (త్రాసులో తూచుటకు రాక అనుటయు), అత్యంతమలినము అయ్యె = మిక్కిలి నల్లయినది (ఎండినప్పుడు పసుపుగొమ్ముల వెలి వైపు ఒకపాటి మలినవర్ణముం జెందునుటయు), బొటం కాం = అట్లయినందువలనఁగా, (పసుపు), రాత్రి = రేయి (వ్యాపారములను పారించునది), అనక = అనియు, నిశి = రాత్రి (వ్యాపారములను మిక్కిలి తగ్గించునది), అనక, తమిస్త్ర = చీకటిరాత్రి (చీకటికలది), అనక, నిశీధిని = రాత్రి (అర్ధరాత్రముకలది), అనక, తుప = రాత్రి (చేష్టమకయింపఁ జేయునది), అనక, చురంగె = శేరుపాండెను.

తా.—పచ్చిపసుపు ఆమె దేహకాంతికి సాటికాలేక, తూనికకురాలేక, మిక్కిలి మలినముయినది, ఎండి పైని నల్లవైనది; ఆ కారణముచేతఁ గదా పసుపునకు చేష్టాహీనత అంధకారము ఇత్యాది దోషములు కలవైన రాత్రియొక్క శేరులు వచ్చినవి.—హేతూత్పేక్ష.

రాత్రి శేరులు పసుపునకును శేరులని నిఘంటువు—‘నిశాహ్వ కాశ్చానీ పీతాహరిద్రా వరవర్ణినీ’ అమ. ‘నిశాపదేన తత్పర్యాయా గృహ్యతే’ అని టీక. రాత్రిః = రాత్రి వ్యాపారాన్ గృహ్యతి, నిశా = నితరాం శ్యతి రనాకరోతి వ్యాపారాన్, తమిస్త్రా = తమోజహళ మన్త్యస్యామ్, నిశీధిని = నిశీధః అన్త్యస్యామ్, తుపా = తుపయతిచేష్టామ్, అని పీనికి వ్యుత్పత్తులు. ఈ వ్యుత్పత్త్యర్థములచే ఈ పదములు క్రమముగా పూర్వపూర్వముకన్న ఉత్తరోత్తరము మాలిన్యాతిశయమును తోఁపింనును. దానంజేసి సారాలంకారమును గలదు.

“సారమును సుత్తరోత్తర సారత్వ నిబంధనంబు; చక్కెర కన్నక

సారము సుధ సుధకన్నక । సారములు కపింద్రవచన సందృఘ్నాల్.” అలం.

‘ప్రమదా మానినీకాంతా లలనాచ నితమ్బిని’—అమ.

హరిద్రాకాంతిని ఇంతుల దేహచ్ఛాయకు ఉపమానముగాఁ జెప్పట కఃసంప్రదాయమే.—ప్రమద్రాధువమున సీతావర్ణన—

“రేయిం శ్యాపాపలవరచితోల్లేఖహేమైకరేఖా । రక్తే రక్తైః కనకకపకన్తసేగ్ధగౌరైః

హరిద్రామ్బు ప్రసవహనరం కాన్తిపూరం వహస్విః । కామక్రీడాధవనలఙ్గిణశీ వాహిన్తి.”

‘వరంగె’—‘కరంగె’ అని పా.—ఇన్నిమార్పులుచెంది గుడకు (కొలనితాపపై స్త్రీలు అరంగఁ దివియుటచే) ద్రవరూపముం జెంది నీటం గలసి రూపతె సనిభా.

సీ. అయ్యిందువదన ధ రాంగన గావునఁ । బ్రజ్జెత్రిఁ బొరుగుల భాగవతుల

గృహములందు మరొలి కైకాంఠివారి । గీమనోజ్ఞాప్రగ్వి గీమమాఖ్య

లమర జనించి పయస్య లై నాగక ! న్యలు పుత్రికావివాహములయందుఁ
బాడు పద్మాలయా పరిణయామేయగే । యముల ననంతు కల్యాణగుణము
తే. లద్భుతం బొప్ప విని విని యతనిఁ గవయు । బుద్ధి ప్రాక్షన్త సంస్కారమున జనింపఁ
దదవతారానుమేయ కథానుధాను । కలిత లీలానుకృతుల వర్తిలుచు నుండి. 32

32. ఆఇందువలన = ఆచంద్రముఖి, ధరాఅంగన = పుడమిచెలువ (భూదేవియొక్కయవతార మనుట), కావునక, నాగకన్యకలు, ప్రాక్ మైత్రి = పూర్వజన్మపుఁ జెలిమిచేత, పారుగుల భాగ పతుల గృహములందు = ఇరుగు పారుగుల భగవద్భక్తుల యిండ్లయందు, మరాళికా-ఏకావళీ- హరిణీ-మనోజ్ఞా-స్రగ్వీణీ-సమాఖ్యలు = మరాళికాది నామములు, అమరక, జనించి = పుట్టి, పయ స్యలు వి = ఆమెకు చెలికత్తెలై, పుత్రికా = బొమ్మల - వివాహములయందు = పాడు పద్మాలయా పరిణయ అమేయగేయములక = గానముచేయునట్టి లక్ష్మీకల్యాణముయొక్క లెక్కింప శక్యముగాని పాటలయందు, అనంతుకల్యాణగుణములు, అద్భుతంబు ఒప్పక, విని విని = తలచుగా ఆలకించి, ప్రా....నక-ప్రాక్ జన్మ = పూర్వపుఁ బుట్టువునందలి, సంస్కారమునక = ఆహితగుణముచేత, అత నిక కవయుబుద్ధి = ఆ దేవుని పొందవలయుననెడి కోరిక, జనింపక = పొడమఁగా, తదవ...కృతు లక = అతనియవతారములచే ఊహ్యములైన కథామృతములతోఁ గూడిన [పా. తత్ అవతార కథా గోప్తీ = ఆయనయొక్క(మత్స్యది రూపముల) అవతరించుటయొక్క చరిత్రలం గూర్చిన సల్లాప ములందు, తత్ అవతారకలిత లీలా అనుకృతులక = ఆ యవతారములయందు-(ఆయనచేత) కావించఁబడిన] క్రీడలను మగల మగల చెప్పుకొనుటయందు, వర్తిలుచుక = కాలము గడుపుకొనుచు, ఉండి (తరు వాతీ పద్యముతో నన్వయము).

తా.—ఆమెకు పూర్వజన్మములో చెలులయిన నాగకన్యలు ఆమె నెడఁబాయక పొరుగిండ్ల వైష్ణవుల కూతులుగా జనించి ఆమెకు పయస్యలైరి. అందఱునం గూడి గావించుబొమ్మల పెండిండ్లలో వారు లక్ష్మీకల్యాణ గీతములను పాడఁగా ఆ పాటలలో ఆమె శ్రీమన్నారాయణుని కల్యాణ గుణ వర్ణనములను నిరంతరము వినుటచేతను, పూర్వజన్మమందు తన మనస్సున కెక్కియున్న తజ్జాయాత్మ సంస్కారముచేతను, ఆ దేవునిఁ దాను వివాహము కావలయునని కోర్కివహించినది. ఆయనయొక్క అవతార చరిత్రములను వారివలన వినుచు పిమ్మట వానినే తలపోసికొనుచు వర్తిల్లుచుండి—

‘భాగవతుల’-ఈమె చెలులు గావున విష్ణుభక్తుల యిండ్ల జనించినారు. పారుగు కానినో సార్వకాలిక సాంగత్యము కలుగదు, అది లేక మైత్రి నిండారదు. ‘మరాళికా’దులు ఈ జన్మమున వారి నామములు.—అన్నియు ఉత్తమరాండ్రని తెలుపునవి.—‘మరాళికా’ = హంసి, ‘ఏకావళీ’ = ఒంటిపేట ముత్తెపుఁబేరు. ‘మనోజ్ఞా’ = మనస్సు నెఱుంగునది, ‘స్రగ్వీణీ’ = పూలనరములుకలది. ‘హరిణీ’ = బంగరుబొమ్మ “యోషిద్వ్యతైప్పగోభదాః సువర్ణ ప్రతి మా మృగీహిరిణీ.” నానా.

సీ. తమశిండి శ్రీ శ దత్తశ్రీలు గృహమునఁ । ద్రవ్యశిండిములయ్యుఁ దనదుతోంటి

స్రగ్వీనిర్దాదా స్యం బను త్సేకత । జరవుచుఁ బ్రజ్ఞ వైష్ణవపురాణ

సంహితావ్యాఖ్యా రసనఁ బ్రొద్దుఁ గడవుచుఁ । గట్టెడుకమ్మచెంగలువ విరుల

తోమాలె లలకలు దువ్వీ కంతువకుబా । ర్వానిబద్ధభేటకం బనఁగ నీల

తే. వృషకకుద్రేఖ నెడమ కొక్కింత యొఱగఁనిడిన ధమ్మిల్ల వలయంబు నడుగునందుఁ
గొంతినే పర్థిఁ గీలించి కూపవారి । నీడ వీక్షించి క్రమ్మట నూడ నునుచు. 33

3౮. తమ తండ్రి = తన్నుం బెంచుకొనుచున్న యా విష్ణుచిత్తుడు, శ్రీ ఈశ దత్తశ్రీలు = లక్ష్మీ భర్తచేత (నారాయణునిచే ననుట) ఇయ్యంబడిన సిరులు, గృహమునకొ = ఇంటను, త్రవ్వితండములు అయ్యుకొ = అక్షయములుగా నున్నప్పటికిని, అనుత్యేకతకొ = గర్వము లేమిచేత, తొంటిసక్ర కొ విని ర్వాణదాస్యంబు = (భగవంతునికై) తోమాలెను చేయుట యనెడు మనుపటి యూడిగమును, జర పుచుకొ = చేయుచునే, ప్రజ్ఞకొ = జ్ఞానముచేత, వైష్ణవ పురాణ సంహితావ్యాఖ్యానచనకొ = విష్ణు సంబంధమైన పూర్వచరిత్రల గ్రంథములయొక్క వివరణములను రచించుటచేత, ప్రొద్దుకడపుచుకొ = కాలము పుచ్చుచు, కట్టెడు కమ్మ చెంగల్వ విరుల తోమాలెలు = గ్రుచ్చెడు నెల్లొవి యెట్టి గలువ పూవుల దండలను, అలకలు = తన తల వెండ్రుకలను, దువ్వొ = దువ్వకొని, కంతునకుకొ = మన్నఘనకు, బార్హ....బు - బార్హ = నెమలి పురులతో చేయబడినదియు - నిబద్ధ = (అతనిచేతికి) కట్టబడినదియు - నయిన - ఫేటకంబు = కేడెము, అనగకొ = ఒప్పారుచు, నీల వృష కకుతేరేఖకొ = నల్ల యాబోతు మాపురము తీరుతో, ఎడమకు ఒక్కింత ఒకగ = ఎడమ ప్రక్కకు ఇంచుక వాలు నట్లు, ఇడిన భవ్విల్లవలయంబు నడుగునందుకొ = రచించుకొన్న గుండ్రని కొప్పు క్రింద, కొంతనేపు = ఇంచుక కాలము, అర్థికొ = ఆసతో, కీలించి = చెరివి, కూపవారికొ = నూతి నీటియందు, నీడకొ = తన ప్రతిబింబమును, వీక్షించి = చూచుకొని, క్రమ్మకొ = వెండియు, గూడకొ = పూలబుట్టలో, ఉనుచుకొ = పెట్టును.

తా.—ఆవిష్ణుచిత్తుడు మహా విష్ణుదత్తములయిన సంపదలు ఇంట అక్షయముగా నిండియున్నను, గర్వితుడుగాక, ఎప్పటి యట్లే భగవంతునికి తోమాలెలు రచించుచు, (పాండ్యరాజును దరింపఁ జేయుటకై భగవంతుడు తన కనుగ్రహించిన జ్ఞానముచేత) విష్ణుమహిమ ప్రతిపాదకము లయిన పురాణగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయుచు, ప్రొద్దు బుచ్చుచుండును. ఆదేవి భగవంతునికై తండ్రికట్టిన యాతోమాలెను ఏమి చేయుచు వచ్చినదనఁగా తాను తలదువ్వకొన్నదై నెమలి పురులతో మదనునికై చేయబడి అతనిచేతికి కట్టబడిన డాలోయన నొప్పునట్లుగా కొంచెము ఎడమ ప్రక్కకు ఒకగునట్లుగా గుండ్రని కొప్పుపెట్టుకొన్నదియునై ఆకొప్పుక్రింద ఆతోమాలెను ధరించి, కొంచెమునేపు ఉంచుకొని, బావివీటిలో తన నీడను చూచుకొని తనిసి, తీసి, మరల పూలబుట్టలోనే పెట్టుచుండినది.

‘త్రవ్వితండములు’ = అపరిమితములు:—

చ. “అలరులతోటలోనివిరు లన్నియుఁ గోసితి రంచు బోటులకొ
సాలయగ నేల బాల, యిటు చూడఁగడే తిలకావనీరుహం
బులడనఁ ద్రవ్వితండములు పుష్పము లున్నవి యంచు బ్రోడయై
చలుకువయస్య సేర్పు కలభాషిణు లెల్లరు మెచ్చి రిచ్చలన్”—బక్కన.

సక్ర = స్రజము—‘మాల్యం మాలాస్రజౌ మార్ధ్ని’? అమ.
మార్ధ్ని అనుట నియమార్థము గాదు. ఉత్యేకము = గర్వము—
“లేపాం సద్యభూయిష్టా స్తుగ్ధ ద్రవిణరాశయః
ఉపదా విపిశుః శశ్వ న్నోత్యేకాః కోసలేశ్వరమ్”రఘు.

“ఉత్యేకాః = గర్వాః”—మల్లి.—అలకలు = పరిమళితములైన కుంతలములు. “అలకాశ్చూర్ణ కుస్తలాః” అమ. చూర్ణ మనఁగా వాస (అధివాస = పరిమళ) యోగము—‘వాసయోగస్తు చూర్ణం స్నాత్’ హైమ. ‘అలకములు’ అనుటకు ‘అలకలు’ అనుట చరితాదిగణకార్థము—‘శార్దూ’ =

బర్హకారము బార్హము—‘శిఖిణ్ణశ్చ పిళ్ళిబర్హేనపుంసకే’-అమ. ‘బార్హతు’ నుట కుంతలకాంతి వర్ణనకు. “కూర్పరబద్ధ” అని పా. ‘మోచేతికిఁ గట్టబడిన’ = ‘భేటక’ మనుటచేతనే నీలిమ స్ఫురించు నని యీపాఠమున హృదయము, “భేటః కశే గ్రామభేదే చర్తణ్య స్త్యైర్వతి త్రిమ”-మేదిని. ‘నిబద్ధ’ యనుటచే మోహకముగా నున్నదనుట; ఎక్కడనో గట్టుటకన్న చేతికే కట్టిననే ఉపయుక్తికి సులభతరము గావున చేతికేయని గమ్యమగుచున్నది. ‘ఎడమకు’-ఇది ద్రావిడాచారము. కుడికి బటగుట ఆంధ్రాచారము. ‘అడుగునందు’ = సులువుగా ఉంచుటకును తీయుటకును, నలుగకి యుండుటకును. ‘కూప’-అద్దపుఁబిళ్ల మడి గాదు, అందుఁ జూచికొనుటలో ఒరలకుం దెలిసిపోవును.

ఉ. ఆ నవలా యలంతి పసు పాడి, దుకూలముఁ దాల్చి, గుబ్బుచే

గోనలఁ దావు లుప్పతిలఁ గుంకుమ తేటల నిగ్గు దేరఁ గ

ప్రానన నాభిఁ దీర్చి, పితృ బద్ధ లతాంతము లధిఁ గొప్పనఁ

బూని యొకింత నే వునిచి వుచ్చి చెలిం గని వెచ్చ నూర్పుచున్. 3F

3F. ఆనవలా = ఆయెలనాగ, అలంతిపసుపు ఆడి = కొంచెమేపసుపు పూసికొని జలకమాడి, (పా. నవలానలంతి = స్త్రీరత్నము), దుకూలము = సన్నవలువను, తాల్చి = ధరించి, గు...లన్ = గుబ్బు = గుండ్రమయిన-చన్ = చన్నుల-కోనలన్ = కోనలయందు, తావులు = పరిమళములు, ఉప్పతిలన్ = జనించునట్లుగా, కుంకుమ తేటల నిగ్గు దేరన్ = తేటగా (కడుంబలుచనఁగా) నలందిన కుంకుమపూఁతయొక్క కాంతి పర్యవండఁగా, కప్రానన = కప్పరముతోనే, నాభిన్ = తిలకమును, తీర్చి = సవరించి, పితృబద్ధ లతాంతములు = తండ్రిచేతఁ గ్రువ్వఁబడిన పువ్వులను, అధిన్ = అభిలాషతో, కొప్పనన్ పూని = క్రొవ్వుడియందు ధరించి, వుచ్చి = తీసినదై, చెలింగని, వెచ్చన్ ఊర్పుచున్ = వేడి నిట్టూర్పునిగిడించుచు (తరువాతి పద్యముతో నన్వయము.)

తా.—ఆమె కడుసన్నముగా పసుపుఁ బూసికొని జలకమాడి, సూక్ష్మ వస్త్రము దాల్చి, తావులు పర్వనట్లుగా వస్త్రువకువముల యగ్రములందు కుంకుమ నిగ్గులు కొల్చి, కప్పరముతో తిలకము తీర్చుకొని, స్వామికై తండ్రి గ్రచ్చిపెట్టియున్న విరిదండను ప్రియపడి కొప్పనం జేరివి, కొంచెము నేపు ఉంచి, తివిచి, చెలిం గని వెచ్చనూర్పుచు (నిట్లు పవించెను).

‘అలంతి’-దట్టముగాఁ దాల్చుట నాగరకముగాదు—“ఒరసి యొత్తిన మణుం గొందకమేన ని । గ్గులువాఱబసపాడి జలకమాడ” అని । (60)లో ఉండలేదా? అట్లే ‘నిగ్గులుదేరన్’ అనుటయు. ‘దుకూలము’-దుకూలం తుక్కమే సూక్ష్మంబుకేచ తత్ నానా.—‘కప్రానన్’ = కపురానన్-కప్పరానన్-కప్పరమునన్.—‘లతాంతము’ = పువ్వు—“కప్తు నిలతాంతములకు మ్మెనసి పచ్చమధుపమ్ముల సుగీత నినదమ్ములెనఁగెన్”—అనినన్న పార్యప్రయోగము. ‘కోన’ = ‘కొన, మూల; కొండయందలి మణుఁగువోటు, దేశవిశేషము, అడవి-కోణ’ అని వై కృతదీపిక. నాభి = తిలకము అని శ. ర.

కం. మీ పాడిన హరిచందము । లే పాడిగఁ దలఁప నచ్చు? నితఁ డేనతులం

గాపాడినవాఁ డనుఁగై । త్రోపాడినఁ దన్ను వలచి తోయ్యలులారా? ౪౦

౪౦. తోయ్యలులారా = ఓ చెలువలారా, మీ పాడిన హరిచందములు = మీరు గానముచేసిన హరియొక్క ప్రకారములు, ఏ పాడిగఁ దలఁపవచ్చున్ = ఏమి ధర్మముగా నెన్ననగును (ధర్మములుగా వనుట), ఇతఁడు = శూరి, తన్ను, వలచి = కామించి, త్రోపాడినన్ = తన్నుఁ బైకొనుగా, ఏనతులన్ = ఏకామినులను, అనుఁగై = చెలిమినహించి, కాపాడినవాఁడు = రక్షించినవాఁడు, (వలచి

వచ్చిన స్త్రీలను ప్రేమింపక రక్షింపక తిరస్కరించినాడనుట) — పా. 'తనకుఁ గలిమి' = తనకు పలసినందఱు చెలువలున్నారన్న గర్వముచేత — కడమ యథాపూర్వము, స్త్రీలయందును గనికరము లేని వాడు కఠినుడనిభా. ఆ కాశిస్థమును పక్ష్యమాణ గ్రంథముచే వివరించుచున్నది.

తే. తాను సురమాని నృపతనుల్ దాల్చి యకట | కామినీతతి నుడికించుకంటె నట్టె
గండెయును నల్లదాసరిగాఁడు కిరియు | హరియు నై పోవుటయ నుంచి దనుయుగంబు

రం. తాను = హరి, అనుయుగంబు = ప్రతియుగమందును, సురతాపస నృపతనుల్ = దేవ ఋషి రాజదేహములును (అనగా వామన పరశురామ రామదేహములను), తాల్చి = ధరించి, అకట = అయ్యోపాపము, కామినీ తతి = పలచిన చెలువలను, ఉడికించుకంటె = దుఃఖపెట్టుట కంటె, — అట్టె = ఆ తీరుననే, గండెయు = మత్స్యంబును, నల్లదాసరిగాఁడు = తాఁదేలును, కిరియు = పరాహంబును, హరియు = సింహంబును, వి పోవుట = వి ఉండిపోవుట, మంచిది = మేలు.

తా. — అయ్యో: ఈయన ప్రతి చతుర్వ్యగమందును దేవతాపస రాజావతారములు అనగా వామన జామదగ్న్య శ్రీరామావ తారములెత్తి తన్ను పలచిన ముగుదలను పలవంతపాలు సేయుటకన్న అంతకు ముందెత్తిన మత్స్యకూర్మ పరాహ నారసింహావతారములలోనే శాశ్వతముగానుండిన మేలుగా నుండును. — లేశాలంకారము.

క. “దోషమున గుణత గుణమున | దోషత ఫలముఁగని చెప్ప దుగ లేశముతో;
కడమవిహంగము లెల్లఁ | బుడమిన్ స్వేచ్ఛావిహారభూతి పహింపన్
వడిఁ బంజరబంధంబున్ | బడసితి శుక, మధురవచనఫల మిదియ కదా.” అలం.

‘అనుయుగంబు’ = ప్రతియుగమందును, అవ్యయాభావసమాసము. గండె, నల్లదాసరిగాఁడు ఆననామములలోనే తిరస్కారము స్ఫురించుచున్నది. అట్లే కిరియుహరియు నను ప్రాసమందును.

కం. ఆతనువుల లేరు గదా | నాతులు; మఱి కాక కలిగిన, న్వగఁ దిర్య

గ్జాతికి నీజాతికిఁ గల | యీతీవ్రత గలదె యెఱుఁగ కి యే లంటి? రం

రం. ఆ తనువుల = ఆ మత్స్యది దేహములయందు (ఆ మత్స్యద్వ్యవతారములయందు దనుట), నాతులు = (ఆ మత్స్యది మార్పులను పలచిన మత్స్య ప్రభృతి) స్త్రీలు, లేరుగదా; మఱి కాక = అట్లుగాక, కలిగినన్ = ఉండిరేనియు, వగన్ = పలవంతయందు, తిర్యక్ జాతికిన్ = (నిలువుగాఁ గాక) అడ్డముగాఁ బోవుజంతువులకు, ఈ జాతికిన్ = ఈ మనుష్యజాతికి, కలయీతీవ్రత = ఉన్నట్టి యింతవేగిరపాటు, కలదె = ఉండదు. (ఆ! అట్లుగాదు), ఎఱుఁగక = తెలియనిదాననై, ఏల ఇట్లంటిన్ = ఏల యిట్లు పలికితిని.

తా. — శ్రీహరి మత్స్యద్వ్యవతారములందే శాశ్వతముగా నుండినచో పలపుకత్తెల సేచుట యుండదు. ఆ తనువులను ఆయన దాల్చినప్పుడును ఆయా తిర్యగ్జాతి పలపుకత్తెలే (మత్స్య కమఠి పరాహి సింహి స్వయాపపుఁ గామినులు), ఉండరుగదా! అట్లుగాక ఒకవేళ ఉన్నను తిర్యగ్జంతువు లగుటచేత వానికి ఈ సరజాతి స్త్రీలకుం గల కామాతిరేక ముండదుగదా! ఆ! ఉండకేమి తెలియని దాననై ఉండ దని తలచి అట్లంటిని; అది పారంభాటు — ఆక్షేపాలంకారము.

క. “తనమాటఁ దా నరసి పల | దన నాక్షేపము, నిక్షేధ మాభాసింపం

గనదె, నిక్షేధము గమ్యం | బును విధి వాచ్యమయిన నదె, మూడగు నెల్లన్”

క. కనబడు మోయి కళానిధి, | పని లే దున్నయది దయితవదనం బిదిగో;

ఐను నే దూతిని గా నల | పనితవిరాళిఁ గనలేక వచ్చితిఁ చెలుపఁ;

క. చను నీవు చనినపైక్షణ మున దయిత మదీయతాపము శమించు వెనఁ.

లేరని తలంచుటకు కారణము కలరని పురాణములయందుఁ జెప్పమియే, నరజాతికన్న తిర్యగ్జాతికి బుద్ధికుశలత తక్కువ గావున పగయు తక్కువేయని తలంచుట. అట్లు తొలుతం దలంచినను ఎక్కువే యనుటకు కారణము స్ఫురించినది.-‘తిర్యక్కు’-(తిరస్ ఆఞ్చతి ఇతి తిర్యక్) అడ్డముగా అనఁగా కడుపు నేలవైపు ఉంచి చరించునది, పశుపక్షి మత్స్య సరీసృపాదికము.

తే. “ఆత్మన త్సర్వభూతాని” యనుట బొంకె | ముద్దియల కై న వలవంత ముచ్చటలను నాట పాటలఁగతలఁ గొంతమరుఁ గాని | నోరు లేని జంతువులకె నొప్పి ఘనము.

ర3. సర్వభూతాని = ఎల్లజంతువులను, ఆత్మవత్ = తనవలెనే, అనుట = అనుమద్ది, బొంకె = బొంకా-బొంకుకాదు సత్యమే అనుట, ముద్దియలకుఁ ఐనఁ = నరజాతి స్త్రీలకైననో, వలవంత = మదనవ్యధ, ముచ్చటలను = ఉబుసులాడుటచేతను, ఆటపాటలఁ = క్రీడలచేతను గానములచేతను, కతలఁ = కథలచేతను, కొంత అడఁగుఁ = అంతయుఁ బోదుగాని కొంతయేని తగ్గును, కాని = అట్లు గాక, నోరు = వాక్కు, లేని జంతువులకె, నొప్పి = పగ, ఘనము = అధికము.

తా. నాకెట్లో ఒరులకెల్లను నట్లే అని నే నూహించుకొని యుండవలసినది. నరజాతి స్త్రీలకు ముచ్చటలచేతను ఆటపాటలచేతను కథలచేతను వలవంత కొంత శమిల్లును, నోరులేని జంతువులకన్న నో శమించు కారణమే లేదు, కావున వానికే వలవంత హెచ్చు. కావున హరియామత్స్యాది రూప ములందే శాశ్వతముగానున్న మంచిదని నేను మొదల నన్నమాట సరికాదు. అని పూర్వపద్యమందుఁ జెప్పిన నిషేధమునకు ఈపద్యము అరయిక.-అప్రస్తుతప్రశంస-“నాకు వంత కొంత తీఱును, ఆమత్స్య ప్రభృతులకు తీఱదు.” అని ప్రస్తుత మర్థముగాన సామాన్యము విశేషాశ్రయ యనున ప్రస్తుతప్రశంసా భేదము. ‘ఆత్మవత్సర్వభూతాని.’—

“మాతృప త్పరదారాం శ్చ | పరప్రవ్యాణి లోప్తవత్

ఆత్మవ త్సర్వభూతాని | యః పశ్యతి స పశ్యతి”.

అని నిండు శ్లోకము.—‘ముద్దియ’-ప్ర. మద్ధా—‘వలవంత’-వలపు + వంత. ‘ముచ్చటలు’-మూఁడు చోటుల వృత్తాంతములు (చెప్పుకొనుట.) ‘కొంత’-అంతయు నడఁగుటకు ఆతఁడే రావలయును-‘నోరు’-నోరున్నచో చెలులలో చెప్పుకొనుటచేత కొంత దుఃఖోపశాంతి చేసికొనవచ్చును. “స్నిగ్ధజనవిభక్తంహిదుఃఖం సహ్యవేదనంభవతి”—శాకుంతలము.

“అప్రస్తుతప్రశంసల | నప్రస్తుతవచము ప్రస్తుతాశ్రయమ యగుఁ;

విప్రేంద్ర, యొకఁడె కృతి ప | త్రిప్రతతి నెది తిరియ దొరు దివిజపుఁదక్కఁ.” అలం.

మ. ధరపై నీశఁడు పూర్వ కల్పముల స క్తస్త్రీనిశాలాంబకాం

బురుహశ్రేణి బలంబుమై బులకల్గ బూరించుచున్ వేచు దు

ర్భరకర్తం బలమంగ నచ్చుజలజశ్వి స్తబ్ధరోమశ్వి కే

సరిత ల్భార్యనతార దంభమున నాచ్ఛాదించుఁ దాఁ బ్రోధిమై.

రర

రర. ఈతఁడు = ఈహరి, పూర్వకల్పములఁ-మునుపటి బ్రహ్మదినములయందు, సక్త...ణిఁ-సక్త = తన్నువలచిన-స్త్రీ = ఇంతులయొక్క-నిశాల = వెడందలైన-అంబక అంబరుహ = నేత్రకథలు

ములయొక్క-శ్రేణి = వరుసయందు, జలంబు = బాహ్యదకమును, మై = దేహమునందు, పులకంబు = గగుర్పాటును, పూరించుచు = నిండించుచు, వేచుదుర్భరకర్తృబు = తపింపజేసిన భరింపరాని కర్తృఫలమైన పాపము, అలమంగ = (తన్ను) చుట్టుకొనగా, పచ్చు = ప్రాప్తించిన-జలజత్వ = నీటి బుట్టినవైన మత్స్యకూర్తముల భావమును-స్తబ్ధరోమత్వ = వరాహభావమును-కేసరి తల్ = సింహభావమును, భూరి = మెండయిన, అవతార = మత్స్యద్వపతారముల-దంభమున = మిషచేత, తా = ప్రాధిపత్య = సేర్పచేత, ఆచ్ఛాదించు = కప్పిపుచ్చును.

తా-ఈయన పూర్వచతుర్భుగములయందు, తన్నువలచిన యింతులకు పెదపెద్ద కనుదమ్ముల వరుసయందు బాష్పజలప్రవాహములను, వారిదేహములయందు గగుర్పాటును మిక్కుటముగా బట్టించి వారిని వియోగదుఃఖము పాలుచేసిన కడిందిపాపములవలన తనకు నీటిజంతువుల జన్మమును వరాహజన్మమును సింహజన్మమును రాగా, వానిని అవతారములనెడు బలమిషచేత కప్పిపుచ్చినాడు.- ఈ త్రేతాకైతవాపహ్నుతుల సంసృష్టి.

“కల్పః శాస్త్రే విధౌ న్యాయే సంపర్తే బ్రహ్మణోదినే”-శాశ్వతుడు. ‘పాండవతారదంభ మున’ అని పూర్వము ద్రణపాఠము. అందు ‘పాండు’ అని ‘ఓండు’ శబ్దమునకు సూపాంతరముగ టిప్పణి యున్నది. కొండలు ‘పాండివతార’ అని పఠించి, వతారమున అవతార మని అల్లోపమును ‘వర్షివా గురి’ కారికచే సాధింపజూతురు.

తర్కజ్ఞుడు జన్మప్రాప్తికి కారణముకాని కామినీతిరస్కరణమును తత్కారణముగాఁ జెప్పి నందున హేతుత్వే-ఆకామినులకు అత్యంత విరహదుఃఖముల బాహుళ్యము ద్యోతితము-బాష్ప ములకై మత్స్యకూర్తజన్మములు, మైపులకలకై వరాహకేసరి జన్మములు, అని విశేషము; పండికి వెండ్రు కలు నిక్కబొడుచుకొని యుండును, సింగము కోపగించినప్పుడు జూలు నిక్కబొడుచును.-‘స్తబ్ధ రోమా’-స్తబ్ధ = నిక్కబొడుచుకొన్న-రోమా = వెండ్రుకలుగలది. కేసరి = కేసరములు-(జూలు) గలది.-“సింహాశ్వయో శ్చ కేశేషు కిజ్జిల్కః కేసరోఽస్త్రియామ్.” నానా. క్షౌర్యేకారసంధి ప్రియులు ‘పాండవతార’ అని పఠింతురు. స్తబ్ధరోమశబ్దము ఇట పులకోత్పాదన పాపఫలత్వనూ చకముగా అన్వర్థముగా ప్రయోగింపఁబడినది. కర్ణవిపాకము కృతపాపకృత్యానుగుణముగా నుం డును. అట్లే అంబురుహములను పీడించినందున (అంబు = నీళ్లలో-రుహ = మొలచునదైన) నీటిజంతు జన్మములు, పులకలు గలిగించినందులకు పులకలవంటి నిక్కువెండ్రుకలుగల వరాహసింహముల జన్మ మును వచ్చినవని సంబంధము. కేసరిజూలు నిక్కుననుటకు వాసవదత్తలోని యీ సింహవర్ణనముం గనుండు.

“ప శోభదాచ్చ దవాచ్చ దభివృత్తపుః పూర్వార్థ పశ్చార్థభాక్
స్తబ్ధోత్తానిత పృష్ఠ నిష్ఠిత మనాశ్చగ్నాగ్ర లాఙ్గాలభ్యత్
దంష్ట్రాకోటి కేశజ్జటాస్య కుహరః కుర్వన్ సటా ముత్కుటా
ముత్కుటాః కురుతే క్రమం కరిపతా క్రూరాకృతిః కేసరీ.”

శం అనిమిష ముని మను జాధిప | జననంబుల నీతఁ డెట్లు జలజాతులఁ గూ

ర్చిన వారి నే చె దయలే | కనిన వినుఁడు మీదుపాట లంద తెలి పెనన్.౧౫

తా.-ఈ హరి వామన పరశురామ శ్రీరామజన్మంబులందు తనయం దనురక్తలయిన చెలువలను ఎట్లు దయలేక వెతఁగడిపెనో ఆవృత్తాంతమును మీపాటలవలననే తెలిపెదను వినుఁడు.-

‘అనిమిష’-‘సురమత్స్యా వనిమిషే’ అమ, ‘మిదు’-ఈ దుగాగమము లక్షణగ్రంథములలో ఏకవచనమందు మాత్రమే ఉదాహృతము; బహువచనమందును దీనికిం బ్రయోగములు గలవు.—“వీ రీమొదలెఱుంగరివియెమిదు విమర్శల్”-భోజరాజీయము.

శ్రీమన్నారాయణునికి భార్యవియోగదుఃఖము గలుగునట్లు వాల్మీకి శాపంబును గలచు—, ‘మానిషా దేత్యాది శ్లోకమునకు ఆ శాపమును అర్థమనియు, ఆ వేటకాఁడు నారాయణుఁడే అనియు, స్కాందమున వివృతము. “వాల్మీకి నాథ భృగుణా శప్తోస్తి కిల లక్షణ” అని పాద్యమందు రామ వాక్యము. ఇట ననంతరః స్థుచిత్తీయపద్యములో పా. “లానెద పటువయ్యు” (= దృఢచిత్తముతో బ్రహ్మచారియయ్యును) అనుటచేత (అనగా పటువనుటచేత) భృగుశాపఫలము వామన పరశురామావతారములయందనుభూతముగా పద్యభావ పుగపడుచున్నది. పై యాకరములయందు శ్రీరామావతారమందే భృగుశాపము అనుభూత మయినట్లు చెప్పబడియున్నది. ఈ విరోధము సరసికొనునది. వాల్మీకి శాపఫలము శ్రీరామావతారమందే వైకొన్న దనుట నిర్వివాదము.

చ. మొదల నుపేంద్రుడై యితఁ డమోఘపాతి భృగు పత్నిఁ ద్రుంచి, యమ్ముదుసలి గేహినీ విరహముం దన యట్లన పొందు మన్న, నాకదియును దేవకార్యమున కయ్యెడు నంచు వహించి, త్రోచు లాగెద నటువయ్యు లచ్చి మది కెన్నఁడుఁ బాయని జాలి నింపఁడే? ౪౬

౪౬. ఇతఁడు = ఈ హరి, మొదల = తొలఁత-ఉపేంద్రుడై = వామనమూర్తియై, అమోఘపాతి = పమ్ముగాని వ్రేటుచేత, భృగుపత్ని = భృగుమని భార్యను, ద్రుంచి = సంహరించి, ఆముదుసలి = వృద్ధుడైన యా భృగువు, తనయట్లులే = తనవలెనే, గేహినీ విరహము = ఇల్లాలి తోడి(= ఇల్లాలినుండి) యెడఁబాపును, పొందుము అన్న = అనుభవించు మని శపింపఁగా, నాకు, ఆదియును = భార్యవియోగముకూడ, దేవకార్యమునకే = దేవతల ప్రయోజనముకొఱకే అయ్యెడు అంచు = ఉపయోగపడును అని, వహించి = ఆవియోగమును అనుభవించి, త్రోచు లాగు ఎద = త్తయమొందించెడు ప్రకారము కలిగినమదితో, పటువు అయ్యు = బ్రహ్మచారియై, లచ్చిమదికి = లక్ష్య దేవి మనస్సునకు, ఎన్నఁడుఁ బాయనిజాలి = శాశ్వతమయిన వంతను, నింపఁడే = నిండింపఁడా.

“జగదపకారిణి యగునా । భృగుపత్నిం దునిమె శౌరి పృథ్వి హరింపం

దెగినవిరోచనసుత యగు । మగువఁ బురందరుఁడు దునిమె మఱియు ననేకుల్.” భా. రా.

“శృణు రాజన్ ప్రవక్ష్యామి తదా దైవాసురే యుధి । దైత్యాః సురై భక్త్యర్హమానా భృగు పత్ని ముపాశ్రితాః । తయా దత్తాభయా సైత్ర న్యవస నిర్భయా సైదా; । తయా పరిగృహీతాంస్తాన్ దృష్ట్యా క్రుద్ధస్సరోత్తమః । చక్రేణ శితధారేణ భృగుపత్న్యై శ్శిరోఽచ్చినత్; । తత్ స్తాం నిహతాం దృష్ట్యా పత్నిం భృగుకులోద్గహః । శశాప సహసా క్రుద్ధోఽష్టం రిపుకులార్దనమ్; । యస్తా దపధ్యాం మే భార్య మపదః క్రోధమూర్ఛితః । తస్మా త్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన । తత్త్ర పత్ని వియోగం త్వం ప్రాప్స్యసి బహువాక్షిక్.... । తతోఽబ్రవీ ద్వేవదేవః ప్రీతిమాన్ భక్తవత్సలః,....లోకానాం తు హితార్థాయ శాపం తం గ్రాహ్య ముక్తవాన్, । ఇతిశప్తోమహాతేజా భృగుణా పూర్వజన్తని । ఇహగతోహి పుత్రత్వం తప పార్థివసత్తమ, । రామ ఇ త్యభివిఖ్యాత మ్రిషు లోకేషు మానద । తత్ఫలం ప్రాప్స్యతే చాపి భృగుశాపకృతం మహత్ । అయోధ్యాయాః పతీ రామా దీర్ఘకాలం భవిష్యతి । తత్త్ర పత్ని వియోగం చ దీర్ఘకాలం భవిష్యతి.” ఇతి ఉత్తరకాండే 51 సర్గః.

ఈయర్థమే ఉ. రామానుజమున దుర్వాసుఁడు దశరథునితో వక్కాణించుట.

మ. “ధరణీజ్ఞఁ బెడఁబాసి రామవసుధాధ్యక్షుండు పెక్కిండ్లు త
న్విరహం బొందెడికారణంబు గల దావృత్తాంత మేమంటివా?
పరిపాటి నివనిపింతు విన్న దివిజుల్ భంగించినన్ దైత్యు లా
తురు లై మున్ భృగుపత్నిమర్వ సార నెంతోగూర్చి నక్కాంతయున్.

ఆ. వారి కభయ మిచ్చి వైరుల వారింప ననురవైరి చేరి యప్పురంధ్ర
శిరము చక్రధార ఛేదించి దైత్యుల నంహరింప భృగువు చాలఁగినిసి.

ఉ. దేవుఁడ పంచు నిన్ను వినుతింపుదు రందఱు, నింతకూరతన్
స్త్రీవధ మెట్లుచేసితివి, శ్రీధర యీకొల చెంద కుండఁగాఁ
బోవునె? మానవత్వమున భూమిని నీ విఁకఁ బుట్టి యాత్మప
త్నివిరహార్తి పంచుదు మనేకదినంబు లటంచుఁ దిట్టినన్.

క. ఆభృగుశాపము వారిజ నాభుఁడు వహించి నీకు నందనుఁ డయ్యెన్;
నీభాగ్య మెంచఁ దగునె క నా భూపర, రాముఁ డొందుఁ దత్ఫల మింకన్”.

మ. ప్రళయార్థోగ్ర కుతార కోణము నృపత్రైవిధ్యవత్ప్రీతికా

ఖ్యల త్రిస్థానము లేడుమార్లు వరుసన్ ఘట్టించు దోశ్యక్తిఁ గీ

ర్తిసదస్యకి మ్రోయ రక్తయయి యెం తే నశ్యరాసా భూ సతీ

తిలకంబుం దుదిఁ ద్రోవఁ గళ్యపున కార్తిం బిడ్డ యై పోవ దే?

౪౭

౪౭. ప్ర...ము-ప్రళయ = లయకాలపు-అర్క-సూర్యునివలె-ఉగ్ర = తీక్షణ మైన-కుతార =
గొడ్డలి యనెడు-కోణము = వీణవాయింపు కొడుపు, నృప...లు-నృప = రాజులయొక్క - త్రైవిధ్య
వత్ = శత్రు మిత్రోదాసీనులనెడు మూఁడు విధములుగల-పీఠికా = సింహాసనములనెడు-ఆఖ్యల =
పేరులుగలిగిన-త్రిస్థానములు = మంద్రమధ్య తారములనెడు స్వరస్థానములు, ఏడుమాటులు-ఏడు
పర్యాయములు (ఏడు స్వరములకును ఏడుపర్యాయములు), వరుసన్ = క్రమముగా; ఘట్టించు
శక్తి = నాశమునయొక్కయే శక్తిచేత కోణము ఘట్టించునో ఆ శక్తిచేత, కీర్తిలనత్ వల్లకి = యశస్స
నెడి ప్రకాశమానపు వీణ, మ్రోయన్ = శబ్దించఁగా, రక్తయయి = అనురక్తురాలై (నెత్తుట నెట్టినదై),
ఎంతేని = కరము, వశ్య = వశపర్చిని (వలచినట్టిది), ఔ-భూసతీ తిలకంబున్ = సాధ్వీలకు బొట్ట
యిన అనఁగా సాధ్వీమతల్లియైన భూమిని, తుదిన్ = చివరను, త్రోవన్ = తొలఁగించుకొనఁగా,
కళ్యపునకున్ = కళ్యపమహామునికి, ఆర్తిన్ = వంతచేత, బిడ్డ యై పోవదే = కూతురైయుండలేదా.

తా.—పరశురాములవారు శత్రు మిత్రోదాసీనులుగా ముత్యైగలై సింహాసనాధిపతలయిన రాజు
లను ఒక్కొక్క తెగను ఏడుమాటులుగా మొత్తమునకు ఇటువదియొక్కమాటులు, ప్రళయకాలపు
సూర్యునివలె తీక్షణమయిన గొడ్డటి వాదరతో, బాహుబలంబుమెయి మోచి సంహరించి భూమి
నెల్లను వారిరక్తమును పాటించఁగా ఆయనకీర్తి ఎల్లెడలను మ్రోగి భూమియెల్ల ఆయనకు వశమయినది;
అట్లు వశమయిన భూమిని ఆయన కళ్యప ప్రజాపతికి దానము చేయఁగా ఆ భూమి నాటినుండి
కళ్యప పుత్రియై కాశ్యపియను పేరంబరఁగుచున్నది. ఈ వృత్తాంతమును పరశురామునియందు దోషా
రోపణముగా విష్ణుచిత్రిపుత్రి వర్ణించుచున్నది: ఎట్లనఁగా ఆయన మంద్ర మధ్యమతారములనెడి
మూఁడేసి స్వరస్థానములందును (“వర్ణనహారేత్త్రసా త్రేధా హృదిమనో భిధీయతీ | కణేమధ్యోమాధ్విన్

తాలో ద్విగుణశ్చోత్త రోత్తరః" అని సంగీతరత్నాకరము. ఏడు స్వరములను మొత్తము ఇరువది యొక్క మాటులగునట్లుగా ప్రశయకాల మార్యునివలె తీక్షణమయిన కొడుపుతో కీర్తియనెడి వీణను వాయింపఁగా ఆ హస్తలాభమునకును ఆ వాదనమునకును మెచ్చి అనురక్త యై వశ్యయైనభూదేవిని తుదకు స్వీకరింపక తొలఁగించుకొనువాడై కశ్యప ప్రజాపతికి ఇచ్చి వేయఁగా, ఆ సాధ్వీమతల్లి ఆయనకు కూతురై ఈతనితోడి విరహభారమును అనుభవింపలేదా.—శ్లేషాత్థాపితమైన లేశాలంకారము. రూపకోజ్జీవితము.

పరశురాములవారు నారాయణుని ఆశువ యవతారము. ఈయన జమదగ్నియను మహాముని కుమారుఁడు. జమదగ్నిని కార్తవీర్యుడను రాజుకొడుకులు చంపివైపఁగా ఆ పగచే నితఁడు లోకమెల్ల నిఁకూర్చి యముచేయం దొడఁగి ఇరువది యొకమార్లు రాజులను సంహరించి, వారిరక్తము శమంత పంచక మను వైదుమడుగులు కాఁగా దానితో పితృ తర్పణము గావించెను. ఇల్లు పుడమినెల్ల జయించి అశ్వమేధయాగము చేసి అందు గురుదక్షిణగా కశ్యప ప్రజాపతికి భూమినంతయు దానముచేసెను. తానేగి పడమటి కనుమలనంటియుండిన సముద్రమును ఒక బాణమున దూరముగా రణమి అల్లు బయలయిన యా నేలయందు పడమటి కనుమలకుం బడమట నివసించుచుండెను. ఆయన శాశ్వత బ్రహ్మచారి. పిమ్మట శ్రీరాములవారికి తన విష్ణుతేజమును సంక్రమింపఁజేసి తాను తపస్సు గావించుచున్నాఁడు. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొనవలయును. ఇందలి ప్రధానవిషయములు ఈ శ్లోకమున నున్నవి!—

“ఉత్థాతక్షితిఫాలవంశగహనా స్త్రిసప్తకృత్వో దిశః

కృత్వా విశ్రుతకార్తికేయ విజయశ్లాఘ్య శ్చ బాహ్వో ర్బలాత్

సద్వీపా మథ కశ్యపాయ గురవే దత్త్వాశ్వమేధే మహీ

మస్త్ర్యస్త సముద్రదత్తవిషయం ల భ్వా తప స్తప్యతే.”—మహావీరచరిత్ర. 3 (17).

‘సంపర్తః ప్రశయః కల్పః క్షయః కల్పాస్త ఇ త్యపి’, ‘ద్వయోః కుతారః స్వధీతిః పరశు శ్చ పర శ్వధః’ ‘కోణో వీణాది వాదనమ్,’—‘వీణా తు వల్లక్’ ‘సతీ సాధ్వీ పతిప్రతా,’—‘క్షోణీ జ్యో కాశ్యపీ క్షీతిః,’—అమ.

మ. తనసౌందర్యము చెప్పఁగాఁ గరఁగి పద్మాకాంత రఘించి మో

హనకంజంబున వైచి తియ్య మిడు న య్యం బొప్పు బైకొన్న, మీ

టి నృశంసశ్వమునం చొఱంగి చని వెట్టిం జేసె గాకుల్ స్థుఁడై,

న నిలింపారివిదారిచందములు డెం దాన న్వచారింపుడా.

ర౮

ర౮. (ఒ చెలులారా, ఈహరి), తన సౌందర్యము = ఈతని సౌబగును, చెప్పఁగా = చెలి కత్తెలు వర్ణింపఁగా, విని = విన్నదై, పద్మాకాంత = లక్ష్మీదేవి, రఘించి = తన కడకు పిలిపించుకొని, కరఁగి = ద్రవీభూతమైన హృదయముకలదై (ఇతనిని వలచినదై), మోహనకంజంబున = మోహింపఁ జేయు కమలముతో, వైచి = వేసి, తియ్యము ఇడునెయ్యంబు ఒప్ప = ప్రియము గావించునట్టియను రక్తిమీఱ, పైకొన్న = కవయరాఁగా, మీఱి = ఆ దేవిని అతిక్రమించి, నృశంసశ్వమున = క్రూ రతచేత, తొఱంగి = త్యజించి, చని = పోయి, వెట్టి = ఉత్పత్తురాలినిగా, చేసె = కావించి నాఁడు, కాకు...ములు = కాకుల్ స్థుఁడు = కకుల్ స్థవంశోద్భవుఁడు-విస-నిలింప అరి విదారి = (దేవ

శత్రువులయిన) యనుదులను పరిహర్షిస్తా రామునియొక్క-చందములు = ప్రకారములను, డెండా నక = మీ హృదయములందు, విచారింపుఁడా = పరామర్శించుకొనుఁడు.

తా.—ఈయన కకుత్స్థ వంశములో శ్రీరాముఁడుగా అవతరించినప్పుడు ఇతని గుణ సంపదచే ఇతనియందు అనురక్తిమెయింబ్రజలు ఇతనికి రాజ్యలక్ష్మీం గూర్ప యత్నింపఁగా పట్టాభిషేకమహోత్సవము సర్వసిద్ధమైయుండఁగా (అదియే రాజ్యలక్ష్మీ యితని సౌందర్యమును విని మరులుకొని రప్పించి కంజమున వైచి కనయనుంకించుట), ఆ రాజ్యలక్ష్మీని క్రూరహృదయుడై తొఱంగి కాటికింజని ఆమెకు (ప్రజలకు) ఉన్మాదముం గలిగింపలేదా, చక్కఁగా ఆలోచించుకొనుఁడు, ఈతని కఠినత మీశే తెలియును.—లేశాలం కారము.

‘నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః’—అమ. ‘నిలిహ్వా దేవశబరా.’

చం. చెలువముఁ దాల్చి త న్నవయః జేరిన రాగిణి రావణస్వనక,

నలుపురు నవ్వ నత్రైణఁ గొనర్చక యేలిన, వియ్య మై యతం

డలుగఁడ, సీత కిట్టి తలఁ పాత్తఁ దలంపక యాయమ న్వృథా

కలహమునం దనుం దొఱఁగు కాఁకకు నాఁకకు లోను సేయఁడే.

౪౯

౪౯. చెలువము = సౌందర్యమును (నుందర రూపమును), తాల్చి = ధరించి, తణ్ = తన్ను = రాముని, కవయ = పొందుటకు, చేరిన రాగిణి = వచ్చిన కాముకురాలిని, రావణస్వనక = రావణుని చెల్లెలైన (శూర్పణఖను), నలుపురు = ఎల్లవారును, నవ్వ = పరిహసించునట్లుగా, అత్రై ణఁగు = ఆ విధమును (అనఁగా నాసాకర్ణచేదమువలని వైరూప్యమును), ఒనర్చక = చేయక, ఏలి నక = భార్యనుగా పొందినయెడల, అతఁడు = రావణుఁడు, వియ్యము వి = వివాహసంబంధపుఁ జాట్టమై (అనఁగా బాపమఱచియ్యె), సీతకు = సీతమీద-అలుగఁడ = కోపింపనే కోపింపఁడు (అనఁగా పగతీర్చుకొనుటకై సీతను హరింపఁడు), (రాముఁడు) ఇట్టి తలఁపు ఆత్మక తలంపక = ఇట్టి యాలోచన మనస్సులో చేసికొనక, వృథాకలహమునక = శూర్పణఖతోడి వ్యర్థపు జగడము చేత, ఆయమ = ఆ సీతను, తను = రాముని, తొఱఁగు కాఁకకు = ఎడఁబాసియుండెడు వల పంతుకును, ఆఁకకు = ఆ రావణుని కావించిన నిరోధమునకును, లోనుచేయఁడే = పాలు కావింప లేదా?

తా.—రావణుని చెల్లెలు శూర్పణఖ రాముని వలచినదై అతఁడు తన్నుం గామించుటకు తగి నట్లుగా తాను తన రక్తసిరూపమును వదలి అద్భుతమయిన నుందరరూపమును ధరించి, ఆతనిం గవయ రాఁగా, అతఁడు ఎల్లవారును నవ్వనట్లుగా దానికి ముక్కుం జెవులుం గోయించి, విరూపం జేయించి నాఁడు; తన్ను సరకుగొనక తనచెల్లెలికి ఇట్టిచెట్టం గావించినందులకు రావణుఁడు రామునిపై పగఁ బూని రామభార్యను సీతను కొనిపోయెను. అందువలన ఆమె! రామవియోగమును రావణకృతనిరోధము నుం బొంది దుఃఖములలో మునింగెను. రాముఁడు ఆశూర్పణఖం బొందుట కంగీకరించియుండిన యెడల ఆయనకు రావణుఁడు బాపమఱచి యై ఆయనతో చెలిమి గలిగియుండును, సీతకు ఆకడ గండ్లు కలుగవు. ఆమెక్షేమమునకై శ్రీరాముఁడు ఆపాటియాలోచన చేసికొన్నవాఁడు కాఁడా యెను. ఇందువలనం దెలిసికొనుఁడు, అతనికి ఆమెపైఁగల యనడ్డయు, చిత్తకాఠిన్యమును.—లేశాలం కారము.—

‘రాగిణి’ = రాగముకలది-కామిని. ‘భగినీ స్వసా’ అమ. అక్కగాని చెల్లెలుగాని, ఇక్కడ చెల్లెడ. ‘చెలువము.’—

శూర్పణఖ రాఘవులకడకు వచ్చినతీరు:—

“దధానా వలిభం మధ్యం కర్ణజాహవిలోచనా
వాక్వచే నాతిసర్వేణ చస్త్రలేఖేప పక్షతా;
సుపా ద్విరదనాసోరూ ర్మదుపాణితలాఙ్గాభిః
ప్రథిమానం దధానేన జఘనేన ఘనేన సా
ఉన్నసం దధతీ పక్షం సుధ్ధద ల్లోలకుణ్డలం
సుర్వాణా పశ్యత శృంయుక్ స్రగ్వణీ సుహసాననా.”భట్టి.

‘అలుగడ’ = అలుగడు + అ (సవార్థకము.)

శా. ఫీట్కార స్రవదస్త్రమై పెదవి గం పింప, న్నొట బిట్టి ప్రా
న్మట్కలాంబున గర్జ గెల్వంగ, వల చ్చీఖండశాఖాసిత

త్విట్కుంభీనసరేఖఁ గే లసిలతా ధృద్బాహు వేష్టింప, మున్

రాల్కంఠీరవ మై యొనర్చె వడి సోణా, లంట ఘోణాచ్చిరన్.

౫౦

గం. ఫీట్కార స్రవత్ అస్త్రము = (ముక్కుయొక్క యెముక తెగునట్టి ఫీట్టినెడిశబ్దము తోఁ గూడ కాటుచున్న క్తము కలది, వి = అగుచు, పెదవి = శూర్పణఖ పెదవి, కంపింపన్ = పణిచుచుండఁగా, మొటల్ = దాని యార్తాలాపములు, కిట్టి = తగిలి, ప్రాన్మట్ కాల అంబుద గర్జన్ = వర్షా సమయపు మేఘంపు టుటుమును, గెల్వంగన్ = అతిక్రమింపఁగా, కేలు = దానిచేయి, పల....ఖన్ = పలత్ = చుట్టకొనుచున్న - శ్రీఖండ = చందనపు - శాఖా = కొమ్మయందలి - అసిత = నల్లని - త్విట్ = కాంతిగల - కుంభీనస రేఖన్ = పాము తీరున, అసి లతా ధృత్ బాహున్ = తీగ వంటి కత్తిని ధరించుచున్న భుజమును, వేష్టింపన్ = చుట్టనైచికొనఁగా, మున్ = పూర్వము, రాట్ కంఠీరవమై = రాజ సింహుడై, వడిన్ = తటాలున, సోణాలు ఆంటన్ = ముక్కునెముకలు తగులు పఱకు (అనఁగా ముక్కును సమస్తమును అనుట,) ఘోణా ఛిదన్ = ముక్కుయొక్క కోతను, ఒనర్చెన్ = కావించెను.

తా.—శ్రీరామునియాజ్ఞచేత లక్ష్మణుడు కత్తింగలఁ గొని శూర్పణఖముక్కును తన్నాలమందలి యెముకతోఁగూడ ఫీట్టినశబ్దము కలుగునట్లుగా తటాలునం గోసివైచెను. ఆచేతలో ముక్కునెత్తురు దొడదొడ పెదవిపై కాటుచుండెను. పెదవి కంపిల్లుచుండెను. అది పెట్టినమొటలు వర్షాకాలపుమేఘముయొక్క గర్జనలవలె బిగ్గరగా నుండెను. కోయనియకుండ ఆఘటమై అది లక్ష్మణునిచేతని తన చేతులతోచుట్టి పట్టుకొనఁగా కత్తితోడి యాతని యాచేయి లఠతోడి చందనశాఖవలెను, దానిం జుట్టుకొన్న యారక్కసించేయి ఆశాఖం జుట్టుకొన్న నల్లత్రాచువలెను, ఉండెను. ఇది సుమా రాజాధి రాజుగా లోక మేలుచు శ్రీరామమూర్తి చేయించినపని-లేశాలంకారము, ఉపమలును.

‘ఫీట్కారము’ = ఎముకకు కత్తిదగిలినందున - ‘అశ్రుశోణితయో రస్త్రమ్’ - నానా.- ‘పెదవి కంపింపన్’ - స్వభావోక్తి - ‘ప్రాన్మట్కాల’ - అప్పుడే ఉటుములు బలము. ‘గెల్వంగన్’ - ఉపమావాచకము.- ‘పలత్’ కుంభీనసమునకు విశేషణము. ‘శ్రీఖండ’ = చందన, - “చందనాచలతట్ శ్రీఖండనంవేష్టి త్య | వ్యాళస్ఫారకణాకతోరవిష నిశ్వాసాగ్నిపాణింధమం | బేలానాపయి దక్షిణానిలము” - శృం. వై. ‘కృష్ణే నీలాసిత శ్యామ కాల శ్యామల మేచకాః’ ‘మృగ ప్రభా రు గ్రుచి స్త్రీష్టాభా భా శృవి ద్యుతి దీప్తయాః’ - అను. “అ థాబ్ధ్యో ద్విగనసః సమకోల శ్చ భేకభుక్ మహ్నినసః కుణ్డలీచ-” త్రికాండ

శేషము; లక్ష్మణబాహువును చందనశాఖకును శూర్పణఖాబాహువును పర్వమునకును పోల్చినస్వారస్యముం గనునది. వృక్షశాఖలమీద ప్రాయికముగా లతలుం బర్వునుగాన, కత్తిని అట్టిలతకుం బోల్చుట హృద్యముగా నున్నది. ‘బాహు’-రాహుబాహ్వదిశబ్దములకు కొన్నిటికి ఏకత్వమందు వైతము వులోపము వైకల్పికము; “బా హుష్యించి” అని భారతప్రయోగము. “రాట్కంఠీరవము”-ఇది దెప్పరము. అతని గొప్పతనమునకు అపని అనుచిత మని భా; ‘సోణాలంటా’-కూరతరత్వ నూచన. ‘నాసాచ్చిదా’ అని బ్రాహ్మదొరగారిపాతము. ఇట ‘ఫీట్’ అను పాతమందలి యొత్తును, “సోణాఘోణా” అను ణకారముతోడి వృత్త్యనుప్రాసంబును సుకుమారములు గానందున గోదాదేవివాక్కునకు అర్థములు గావు. మొట్టలు అక్కఱకు రామి రామలక్ష్మణకూరతచేత; కోసినవాడు లక్ష్మణుడే యయినను ప్రభువు రాముడు గావున రాముడే చేసినట్లు చెప్పట.

తే. ఒల్లె బొమ్మన్న బోదె, తా నుల్లసముల

నేఁప? నది రక్కసియయాట యెగ్గె? వలచి

స్త్రీలు దలవంప దాన వచ్చె, నది చాల

కాటదాని బజీతు సే యగవలయునె?

౫౧

౫౧. ఉల్లసముల = పరిహాసములచేత, తాను = రాముడు, ఏఁప = ఏఁచుటకు, ఒల్లసము = నిన్ను నేను కామింపను, పొమ్ము అనక పోదె, అది = ఆ శూర్పణఖ, రక్కసియ = రాక్షసియే అగుట, ఎగ్గె = దోషమా! స్త్రీలు తలవంపక = స్త్రీజాతి కెల్ల అవమానము కలుగునట్లు గా, ఆ శూర్పణఖ తాన వలచి వచ్చెక, అది చాలక = ఆ యవమానముతో పోనీయక, ఆటదానిక = స్త్రీని, బజీతు చేయగ వలయునె = అల్లరిచేయవలయునా?

తా.—అది పొమ్మన్న బోనియెడల దానిని గేలినేయుట న్యాయ్యముగానుండును, అట్లు దానిని పొమ్మనను లేదు, అది పోక పోను లేదు. మఱి అది రక్కసియగుటయే యపరాధమా? రక్కసియని యిట్లు కూరముగా భంగపఱుచుట న్యాయ్యముగాదు. స్త్రీజాతికెల్ల అవమానమగునట్లుగా అది తనయంతట తాను వలచి అతని మీదికిం బోయినది. దానికి ఆచర్యవలని యవమానము చాలదా! ఇంకను దానిదోషమును ఇట్లు అల్లరి చేయవలయునా?—అథాంతరన్యాసము, లేశాలంకారంబును. ‘ఒల్లస’-వలచు ధా. కూ. వలవను. ‘ఆట దాని’-“ఆటదానికి వసమమ్మ యీమేటి, కోటలు దాట నీ గోడలు దాట”-గౌరవ. ‘బజీతు’-బజీతి అని బ్రాహ్మ దొరగారు-భజ్జిత అనుదానివైకృత మని వైకృత దీపిక-అన్యదేశ్య మని బ్రాహ్మ దొరగారు; పా. బజాటు. ‘చేయగవలయునె’-పా. ‘సేయంగ నగునె.’

మ. తను నంటక సతు తాటఁ గోరు మునిబృందంబుం దదాపాది ప

ద్వనజతోదము గల్గియు, నృపజనిం దా వల్లవస్త్రీలుగా

జననం బండఁగఁ జేసి కూడియు, న్వసంసక్తాత్మలం గాందినీ

తనయప్రేరణఁ బాసె భోజపుర యాత్రాదంభ సంరంభి యై.

౫౨

౫౨. తను = శ్రీ రాములను, అంటక = కవయుటకై, సతులు బొటక = స్త్రీత్వమును, గోరు ముని బృందంబు = అభిలషించిన తాపన సమాఘమును, తత్ ఆపాది పత్ వనజ తోదము = ఆస్త్రీత్వమును కలిగించెడు పాదకమలంపు దుమ్ము, కర్ణియు = తనకుండినను, తా = ఆరాముడు, పెరి జని = వేలు జన్మంబున (కృష్ణజన్మమెత్తినప్పుడు), వల్లవ స్త్రీలు కాక = గొల్ల కొమరాం

(దు)గా, జననంబు అందఁగఁ జేసి = పుట్టునట్లు గావించి, కూడియున్ = పొందియు, స్వ సం సక్త ఆత్మలన్ = తనయందు తగుల్కొన్నట్టి చిత్తముగలవారైన యావల్లవాంగనలను, గాందిసి తనయ ప్రేరణన్ = గాందిసి యనునామెపుత్తుఁ డైనయక్రూరుని బోధనచేత, భోజ పుర యాత్రా దంభ సంరంభియై = కంసుని పట్టణ మయినమధురకు పోవుట యనెడుమిషచేత త్వరగలవాఁడై, పాసెన్ = విడిచిపోయెను.

తా.—శ్రీరాముని దేహసౌందర్యము పురుషులనుసయితము సొక్కించుచుండినది. అట్లే పలు పురుషులుసయితము అతనిని గవయంగోరిరి. ఆయన వారికోరికనూ జన్మాంతరమందుఁ దీర్చెద నని పరమిచ్చి, కృష్ణానతారమునందు వారిని గొల్లభాములుగా జనింపఁజేసి వారితో పలరాయనిక్రీడలం దేలుచుండెను. ఆరీతిని తానే లోకముగా తనయం దాసక్త లైనయాగొల్లకొమ్మలను ఉన్నట్లేఉండి అక్రూరునిబోధనచేత మధురాపురమునకుం బోవుట యనెడువ్యాజముచేత పడలిపోయినాఁడు.—లేశాలంకారము, కైతవాపహ్నుతియు.

‘సతులు’—నేటికాపురుషునిం దలఁచునివారుగా రామునే భర్తనుగా శుశ్రూషించుచుండెడు పతివ్రతలు.—‘సతీసాధ్వీపతివ్రతా’—అమ. ‘తదాపాదిపద్వనజక్షోదము’—శిలం దాచి యహల్యంగాఁ జేసినతార్కాణముచే నిట్లు చెప్పట—అనఁగా అజన్మమందే వారిని తనపాదధూళిచే స్త్రీలం గావించి వారిమనోరథముం దీర్చియుండుట శక్యమే అయినను అట్లుచేయఁడాయెను; కనికరములేని వాఁడు అని నింద. ‘పెటజనిన్’—అయినంతటిలంబమగునుగాకయని—‘వల్లవస్త్రీలుగాన్’—కపటకుచోద్యము లెఱుంగనియుత్తేనహృదయలుగా ననుట, నలుపుగా నమ్మించి వంచించుట కని భావము;—‘కూడియును’—కూడుకున్న అంతదుఃఖము గాదు, కూడి సక్రీబాట్టించి వంచించుట దుర్భరదుఃఖ కారణమని భావము—కన్న పోయినవానిదుఃఖము పుట్ట గుడ్డికి ఉండదు. ‘గాందిని’ అని అక్రూరుని తల్లిజేరు (కాందిని గాదు), కంసుఁడుబృందావనమునుండి రామకృష్ణులను మధురకుఁ దనకడకు తోడ్కొని రమ్మని అక్రూరునిం బంపినాఁడు. అతనితో వారటకుం బోయిరి.

కంసుఁడు భోజవంశమువాఁడయినందున సతనికిని ‘భోజుఁ’ డని జేరు. అతనిపురము ‘మధుర’, శూరనేనదేశమునకు రాజధాని, దానికే మధుపురియనియుం జేరు. “కోష్ఠపాలః—అహహ. అస మజ్ఞానమ్! కథం ఓనిహత ఏన కువలయాపీడః! కువలయాపీడో మహారాజవిజయవైజయన్తీ. త దిదా నీం నాశంసే భోజకులకుశలాయ.” కంసపదనాటకము.

‘కూడియునుసక్తస్వాంతలన్’—అను పూర్వముద్రణపాఠమున యతిభంగము. యతికై ‘కూడి యు స్వసంసక్తాత్మలన్’ అని మార్పు. ‘పదజిహ్వాణోఽస్త్రీయామ్’. ‘కపటోఽస్త్రీవ్యాజదహృషధ య శ్చద్వైతతే’ అమ.

చ. హతలనొనర్చి మోహితల నల్ల యయోముఖి నాపులస్త్యభూ

మతను, విరూప లోట ననుచో, ముసలి న్బెద నిట్ట తాటిమై

యతివ రిమించెఁ దా ముసలి యయ్య, రహి న్నలుగుజ్జా ప్రేవ్యకై

ధృతిసెడి యుగ, నేనునకుఁ బ్రేవ్య నొందియు దిద్ది యేఁజే?

౫౩

౫౩. మోహితలన్ = పలపుగొన్నవారయిన - అల్ల అయోముఖిన్ = అయోముఖి = (ఇనుప మొగముది) (అనునారక్కని)ని-ఈ పులస్త్య భూ మతన్ = పులస్త్యుని కొడుకయిన శ్రేవసుని పుత్రి యైన శూర్పణఖను, విరూపలు ఔటన్ = కురు పలు ఆయిన కారణమున, హతలన్ ఒనర్చెన్ = కొట్టుఁబడినవారిని చేసెను (అనఁగా కొట్టివంచెను), అనుచోన్ = అని వాదింతురేని, ముసలిన్ =

వృద్ధును, పెను నిట్ట తాటిమై యతివత్ = పెద్ద నిడివిగల తాటిచెట్టుతీరు గలస్త్రీని, తాత్ = ముసలి అయ్యుత్ = ఆమెతోడ సామ్యము కొఱకును, భార్యకన్న భర్త చిన్నవాఁడుగా నుండఁగూడదు గావు నను = వృద్ధుఁడు కూడనై (కోఁకలి యాయుధముగాఁగలవాఁడై), రహిత్ = తమితో, రమించెత్ = కూడెను. మఱుగుజ్ఞు ప్రేష్యుడై = కుబ్జయైన సేవకురాలితై, ధృతి నెడి = ధైర్యము తూలి, (దానితో సామ్యము కొఱకును తల్లభికోఱకును), ఉగ్రసేనునకుత్ = క్రూరమయిన దండుగలవానికి (ఉగ్రసేనుఁ డనుపేరిరాజునకు అనఁగా కంసునితండ్రికి), ప్రేష్యుతత్ = దానత్వమును, ఒందియుత్ = సంపాదించికోనియు, దిద్ది-దానికుబ్జత్వమును చక్కఁబఱచి (పోనడఁచి), ఏలఁడే = పొందలేదా.

తా. ఇప్పద్వయందుం జెప్పిన తొలి యిరువురుకక్కసిపాలఁతులు లత్తణదండితలు, మూడవది బలరామభార్య, నాలవది కుబ్జ శ్రీకృష్ణునిగృహీత; లత్తణబలరాములు ఇరువురును శేషహియన తొరము లగుటచేతను, రామకృష్ణులు ఇరువురును శ్రీహరియేయగుటంబట్టియు, అన్నదమ్ముల యొక మత్యముచేత నారిలో ఎవ రేమిచేసినను అది ఇతరుఁడును చేసినట్లే; ఇట్టి భావముచే ఆదేవి పలుకుచున్నది,—అయోముఖిని శూర్పణఖను రక్కసిచెలున లనియు ఘోరరూప లనియు దంకించి నామె నని వాదమేని, బలరాముఁడు రేవతి నేల గ్రహించినాఁడు? తనకన్న ఆమె పయస్సున పెద్దది తాటి యంత పొడవుదియుంగదా. ఆమెకై ముసలి తానును ముసలియైనాఁడు. ఆకుబ్జ యొక సేవకురాలు, దానికై శ్రీకృష్ణుఁడు ఉగ్రసేనునకు సేవకుఁడై దానివంకరలు దిద్ది దానిం గూడినాఁడు. ఇట్టివాని నీకు లను మెచ్చుట యెట్లు? కావున ఈహరి నింద్యనర్తనఁడే యనుట, లేశాలంకారము. అయస్సు అనఁగా ఇనుము. దానివంటి ముఖముగలదిగాన అయోముఖి, అయోముఖిని లత్తణుఁడు ముక్కు చెవులు స్తనములుంగూడ కోసివైచెను. [శూర్ప = చేటలవంటి-సఖ = గోష్ఠిగలది] శూర్పణఖను స్తనములు కోయలేదు, ఈ వృత్తాంతములను రామాయణము ఆరణ్యకాండయందుం గనవచ్చును.—బలరాముని కన్న రేవతి ఇరువదియేడు చతుర్యుగములు పెద్దది. ‘రేవతీరమణో రామః కామపాలో హలాయుధః’ అను., కకుద్ధి యనువానికూఁతురు. బ్రహ్మనియోగమున బలరామున కీయఁబడినది. ‘కుబ్జ’ పేరు ‘త్రివక్ర’-కంసునిసేవకురాలు, దానికథ భాగవతమునం గనవచ్చును. ‘నిట్ట తాటివంటివ’ అని పూర్వులు కొందఱు ఇత్వసంధికై పఠించికొన్నపాఠము.—‘నియోజ్య కిక్కుర ప్రేష్య భుజిష్య పరిచారకాః’ అను.

తే. తనకు నందఱుఁ గూర్చ బృందావనమున,

నాకతె రితిఁ దేల్చి. కాఁక నొం టొకతెఁ బ్రేల్చి,

యంత రాధకు మేలువాఁడై మురారి

యెల్ల సతులకు నెద నుడు కే యిడందె.

౫౪

౫౪. మురారి = (మరదానవునికి శత్రు వైనయా) హరి, బృందావనమునత్ = బృందయను పేరియడవియందు, అందఱుత్ = గొల్లయువతు లెల్లరును-తనకుత్ గూర్చుత్ = తనయం దనురక్తు రాండై యుండఁగా, (వారిలో), ఒకతెత్, రతిత్ = కామక్రీడయందు, తేల్చి = పూర్ణానుభవము కలదానినిగాచేసి, ఒండొకతెత్ = ఇంకొకదానిని, కాఁకత్ = వలవంతచేత, ప్రేల్చి = బేగఁజేసి, అంతత్ = ఉన్నట్టేయుండి, రాధకుత్ = రాధయను గొల్లదానికి, - మేలువాఁడై = వలపుకాఁడై, ఎల్లసతులకుత్ = అగొల్లయువతుల కందఱకును, ఎదత్ = మదిలో, ఉడుకే = దుఃఖమునే, ఇడందె = పెట్టలేదా.

ఈహరి, బృందావనములోని గొల్లయువతులు అందఱు తనయందు ఆత్మసంతోషమునకు లై యుండగా, తాను వారిలో పడుపాతములుపహించి, కొందఱును సంభోగములం దేల్చి, కొందఱును విరహాపాపములపాలు గావించి, తుదకురాధకు కాముకుడై, పూర్వోక్తల నందఱును, దుఃఖమునముంపలేనా. -లేశాలంకారము. బృందయని మధురకు కొంతదూరమున నొకవనము. దానికడ యశోదానందులు బలరామకృష్ణులును నివసించిన గోకులము. -మురారి = మురుడను ననురుని శత్రువు. 'మేలువాడు' - 'నెయ్యమునెయ్యమినెయ్యి నెయ్యమునెన' రెలమి మేల్కూరిమిచెలిమి యరతి । బా? ప్రేమసిమచ్చికమక్కువయనఁ బ్రేమదోచును'. ఆం. భా.

వ. అని యిట్లు త్రపాథంబున సుపాలంభదంభంబుగాఁ జేయు పునఃపునస్సన్దర్శనంబున సంతోకరణరాగంబు దేలవడం దెలిసి బోటు లీబోటి కైటభారియెడ నాటుకొన్న కన్నెకూర్చి లజ్జా వశంపద యై వెలివిరియంగానీక పుటపాక నికాశం బగుకాఁకఁ జీకాకుపడి నాడునాఁటికి నగుచున్నట్ల గిటగిటనగుచున్న దింత నియ్యంతి యెరవు మాన్చి మనలను గుట్టెఱుంగనీయని యింగితం బెఱుక పఱుచుకొని చింతాపనోదనంబు నేయకున్నం బ్రమాదం బని నవ్వచు నర్థగర్భంబుగా నిట్లనిరి.

౫౫

౫౫.—త్రపా ధరంబునఁ = లజ్జాతిశయముచేత, ఉపాలంభ దంభంబుగాఁ = నిందా మిషచేత,....పునఃపునః స్దరణంబునఁ = మాటిమాటికిని జ్ఞప్తి నేసికొనుటచేత, అంతఃకరణ రాగంబు = హృదయములోని యనురక్తి, తేలవడఁ = ప్రకటముకాఁగా, తెలిసి = ఎఱింగినవారై, బోటులు = చెలికత్తెలు, ఈ బోటి = గోదాదేవి, కైటభారి = శ్రీహరి (కైటభుఁ డనుననురునిశత్రువు)...కన్నె కూర్చి = క్రొత్త నెయ్యమును, లజ్జావశంపద = సిగ్గునకులోబడినట్టిది (సిగ్గుచేత అనుట); వెలివిరియం గానీక = బయల్పడనీయక, పుటపాక నికాశంబు = పుటమున పండుటతో సమాన మైనట్టిది;

పన్నె హెచ్చుటకై బంగారమును పుటము వేయుచురు. పుటపాకంబు—

“అనిర్భిన్నగభీరత్వా దనర్థాథమహావ్యథః

పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరణో రసః.” ఉ. రా. చ.

“వెలికిఁ బ్రిదులదు గాంభీర్యవృత్తికతన,

గూఢముగ లోన వెతఁ బెట్టు యాఢగరిమఁ,

బుటమునం బాకముం బొందుదిటము దోఁప

నెరయుచున్నది రామునికరుణరసము.” ఉ. రా. చ. మదియము.

నాడునాఁటికి = దినదినమునకు-చూ. నానాఁటికిఁ, నగుచున్నట్ల = నవ్వచున్నట్లై' గిట గిటన = కృతము,... ఎరవు = మనలను గుట్టెఱుంగనీయమిని (వేటిమినిఅనుట), రహస్యములో చేర్చు కొనమి-లాఁతితనము—చూ.

క. “చిరకాలమైత్రి నీయెడ । జరగంగా నింటి కరుగఁజాలక నేఁ డ

ట్లగిన నచ్చటినాయి । టైరవై మదిఁ దోఁచె నిలుప నెట్లగుఁ జెపుమా ॥ పం. తం. లభి. 38.

క. “తనబిడ్డల సంభావించి । చినక్రియ సంభావనంబు నేయక యుపలా

లనలీలాదుల సంజ్ఞాం । గనబిడ్డలనలన నెరవకాఁ జరియించుఁ.” మార. 5. ఆ. 341.

ఇంగితంబు = మదిలోనిభావము (గుట్టు--'ఇంద్రీయభృద్భావః' అమర శేషము,) చింతాఅప
నోదనంబు = దుఃఖనివారణము, ... ప్రమాదంబు = చెట్టు, ... నర్తగర్భంబుగాఁ = పరిహాససమేతముగా
(ద్రవశేషపరీహాసాః క్రీడా భోలా చ నర్త చ'-అమ.)

ఉ ఎవ్వరు నట్లహో నెరిసు లెన్నకమానరు ప్రాణభర్తలం

దవ్వుల నున్నఁ గాఁకకతిస, న్నటీ వారలు ఎత్తు లైనఁ దా

రెవ్వరి నొల్ల కొక్కటయి యింద్రుఁడు చంద్రుఁ డటండు, బోటిదా

నివ్వలఁదేంకతై యగు, నిట్టివి నీతలవేగనే చెలి.

౫౩

౫౬. చెలి = ఓచెలికత్తియ, ఎవ్వరు = ఎల్లస్త్రీలును, అట్లహో = ఇట్లేనుమా, ప్రాణభర్త
ల = ప్రాణేశ్వరులను, దవ్వుల = దూరమందు, ఉన్న = ఉన్నసమయమందు, కాఁకకతన =
విరహతాపముచేత, నెరసు లెన్నక మానరు = తప్పు పట్టుచునే యుందురు, మఱి = అటుపిమ్మట,
వారలు = ఆప్రాణేశ్వరులు, వశ్యులు = స్వాధీనులు, అయిన = అయినప్పుడు, తారు = ఆస్త్రీలు,
ఒక్కటి అయి = ఆప్రాణనాథులతో విక్రయమయిపోయి, ఎవ్వరి = ఒరులను (చెలికత్తెలు లోనగు
నెవరిని), ఒక్క = ప్రేమింపక, ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు అటండు = తనప్రాణనాథుని ఇంద్రునంత
వాఁడు చంద్రునంతవాఁడు అని పొగడుచుందురు, ఈవల = ఇటు పిమ్మట, బోటి = తమ్మిరువురను
గూర్చినచెలికత్తె, తేరకత్తె = పనిలేనిది (అక్కఱలేనిది), అగు = ఇట్టివి = ఇట్టిపడవడులు, నీత
ల = నీయొక్కతె శిరమునందే, వేగనే = తేల్లవాఁతనా?

తా.—ఉవిదలెల్ల ఇట్లే దూరగతుఁడైనప్రాణనాథునియందు విరహతాపము సహింపలేక
తప్పులు చెప్పుచుందురు. విరహము తీటి ప్రాణేశ్వరుఁడు పనుఁడైనపిమ్మట తామతనితో నొకటై కడమ
ఎవ్వరిం దలపెట్టక ఆతనిని అంతవాఁడు లేఁడు ఇంతవాఁడు లేఁడు అని పొగడుచుందురు. తమ్మ
క్లేశపడి కూర్చినచెలి అటుపిమ్మట పనిలేని దగును. ఇట్టిపడవడి సాధారణమే. నీయందుమాత్రమే గల
యట్టిది కాదు-నీవును ఆతనింగూడినపిమ్మట మమ్ము సరకుగొనవు.-అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము;
లోకోక్తియు.

“నెరసులెన్ను”-సకర్తకథాతువుపోలెప్రయుక్తము, కావున ‘ప్రాణభర్తల’ అని ద్వితీయ.
‘ఇంద్రుఁడు చంద్రుఁడు’ అనుట గొప్పవాఁడు సరసుఁడు అనుటకు లోకోక్తి.

“లోకోక్తి లోకవాదం । తే కన్నులు మూసికొని సహింపు మిరునెలల్”. ౧౧౦.

కం. అనుటయు నెలనగ నడచుచుఁ । గనలించుక తెచ్చి యాడు గఱచుచునయ్యం

గనలకండుకనికరముఁ । గొనివ్రేయుచుఁ గెలచుచూచు కొనుచుంబలికె ౫౭

౫౭. అనుటయు = వార్లు చెప్పిపొడువఁగా, ఎలనగవు = మందహాసమును, అడచుచు =
వారికి తెలియనీయక ఆపుకొని, కనలు = కోపము, ఇంచుక = కొంచెము, తెచ్చి = కల్పించుకొని,
బొడు గఱచుచు = క్రిందిపెదవిక్రిందివోటు కఱచుచు, అయ్యంగనల = ఆశుభాంగులను.
కందుక నికరము = చెండుల మొత్తమును, కొని వ్రేయుచు = కొట్టుచు, కెలను = పార్శ్వము.

తా.—వార్లు చెప్పఁగా ఆయమ్మవారు లేతనవ్వు బైటంబడనిక ఆపుకొని వారిపై కోపము
కల్పించుకొని, పెదవిం గఱచుకొనుచు, ఆచెలువలను బంతులతో కొట్టుచు ఇటునటుం జూచుకొని
ఇట్లు వక్కాణించెను.-స్వభావోక్తి.

‘ఎలవగవు’-తనగుట్టు వారు కనిపట్టిరిగదా అని; దాని నణచుట—వారిమాట సత్యమని తానొప్పునట్లు కనబడుటకు—‘ఇంచుక’-చెలులుగావున, తెచ్చి = వాస్తవకోపము గాదు గావున తెచ్చుకోవలసివచ్చినది; ‘బొడు కఱచుట’-కోపమును సూచించుటకు, ‘ప్రేయచు’ = కల్ల పల్కిరని దండించుట; ‘కందుక’-సుకుమారసాధనముతో; కలను చూచుట తనరహోభాషితమును ఎవ్వరేని పరులు వినువా రున్నచో తాను పలుకక యారకుండుటకు.

కం. విడువక మీ గానము సొగ | సిడుటయు, మఱి పాడుఁ డనుట యెగ్గే? పాసెం బడిగిన వారే పేదరె? | కొడిమెలుగట్టుకుడి యతనిఁ గొని పని యేలా? ౫౮

౫౮. మీ గానము, విడువక, సొగసుఇడుటయున్ = ప్రియముగా నున్నందున, మఱి = ఇంకను, పాడుఁడునుట, ఎగ్గే = తప్పా, పాసెం బడిగినవారే పేదరె = పాయస మడిగినవారే దరిద్రులా, కొడిమెలు కట్టుకుడి = నిందలు మోపకుండు, అతనిఁగొని పనియేలా = అతనితో నాకేమియు పనిలేదు.

‘పాసెంబడిగినవారే పేదరె’-పేద లయ్యు అడుగకయున్నచో వారు పేదలు గారా? పేదలు కాకున్నను పాయసము బాగుగా నున్నదని ఇంకకొంచెము ఒడ్డింపు మనువారు పాయసముకై మొగము వాచినదరిద్రులా? లోకోక్తి—అట్లే పాట బాగుగా నున్న దని మరలం బాడు మన్నందున ఆపాటలో వర్ణితుఁ డైనయతనిపై నాకు తగులము కట్టెదరా? అట్లు చేయకుండు, పాటకై యడిగితిని గాని తగులుచే అడుగలేదు, అనుట.

కొడిమెలు-చూ. పదపట్టిక; అచ్చతె.

“బూతు నా బూమె నా బూక నాబూటక | మృనఁగను వేడబ మనఁగఁ గొడిమె | యనఁగను నబద్ధసంజ్ఞయై యలరుచుండు.” ఆం. భా.

శా. పోనిం డన్న, వయస్య లిట్లని, రగుం బో నిక్క, మిం కిప్పుడే

కాని, మ్మిం కొక కొంతనేపటికి నే కానీ, సఖీ, యెల్లియే

కానీ, నీనాడిఁ దన్ననోజ్ఞ గుణము ల్లానీ, తదన్యాయము

ల్లానీ, చిందినఁ జింత నీ కతనిపైఁ గా కెవ్వరిం దేర్చె దే? ౫౯

౫౯. పోనిండు = ఆతనిమాట మానుండు, అన్నన్ = అని యాదేవి పలుకఁగా, వయస్యలు = చెలులు, ఇట్లనిరి = ఈ చెప్పఁబోవుమాటలను పలికిరి, సఖీ = చెలీ, అగున్ పో నిక్కము = నిక్కయముగా నీమాట సత్యము నుమా; ఇంకన్ = ఇటుతర్వాత, ఎప్పుడేని కానిప్పు, ఇంకొక-కొంత = రవంత-నేపటికినేకానీ, ఎల్లియేఁగానీ = తేవైనను గానీ, తత్ మనోజ్ఞ గుణముల్ గానీ = ఆతని కల్యాణ గుణము లేని, తత్ అన్యాయముల్ కానీ = ఆతనివి న్యాయము దప్పినపనులైనంగానీ, నీ నుడిన్ = నీవాక్కున, చిందిన్ = రాలెనా, చింత = తలపోతె, నీకు అతనిపైఁ గాక = అతని మీఁద నున్న దని చెప్పవచ్చునుగాని (అట్టి యేతార్కాణంబును లేక యిపు డెట్లు చెప్పవచ్చును), ఎవ్వరిం దేర్చెదే = ఇట్లుటక్కులు పలికి నీ వెవ్వరిని తేలుపటిచెదవు?

తా.—ఇక నతనిమాటమానుండు, అని యామె పలుకఁగా, చెలులనిరి; ‘సఖీ’ నీమాట వాస్తవమే, నీ వేమయిన ఆతనింగూర్చి స్తుతిగాని నిందగానీ, ఇప్పుడే గానీ, ఇంక ఇంచుకనేపటికీ గానీ, తేవేగానీ పలుకుదువేని, అప్పటికి నీచింత అతనిమీఁదనే ఉన్నదని, మేము చెప్పవచ్చును గాని, ఇప్పుడెట్లు చెప్పనగును? అనఁగా, నీగుట్టు మే మెఱుంగమా, ఆతనిమాట వల దని మాకు ఆఁక పెట్టితివి; చక్కఁగా బొంకఁగలబాణవే. ఇప్పుడే గాని, ఇకను రవంతనేపటికేని తేవేగానీ నీవతనిం

గూర్చి మరల గుణవోష ప్రస్తావములు చేయకయుండగలవా? నీచిత్తము ఎప్పుడును తజేకాయత్తమై యున్నది, మమ్మునా తేలబలికి ఏమార్చెదవు?

సీ. నఖముభోజ్యత వరాజ్ఞుఖముక్త బాహ్వాంబు | పటిమ దీపపుఁజటచిటలు దెలుపఁ,
బొరినువాంశూశ్చస్త్రపుష్కాత్కృతుల్కృశమధ్య | పార్శ్వముహూఃప్రకంపములు దెలుప,
నొదవెడు గాఢద్య మదిరిపాటునఁ బల్క | రింపఁ బుట్టెడు కేకరింత దెలుప,
వలవంతి వినువు కాంతల పుట్టు దూషించు | కారణంబుల తొంటి కతలు దెలుప,
తే. నలఁతఁబానుపుపైఁ బొర లాటదెలుపఁ, | దెగువలోలోననే నవ్వునగవుదెలుపఁ,
గలఁక మామీఁదిపనిలేని కసరుదెలుపఁ, | బొలఁతరేలు నీయున్నియే పులుగుగాదె.

౬౦. పాలతి = ఓకలికి, నఖ...మౌ = నఖముఖ = గోళ్లకొనలచేత-ఉజ్జిత = తొలగఁ జివ్వుఁ బడిన-పరాజ్ఞుఖ = అవ్వలిమొముగా-ముక్త = విడువఁబడిన - బాహ్వు అంబు = కన్నీళ్లయొక్క,-పటి మౌ = పెనుపును, దీపపు చిటచిటలు = దీపశిఖయందు జనించిన చిటచిటశబ్దములు, తెలుపౌ = తెలియఁజేయుచుండఁగాను;

2. పారిౌ = వరుసఁగా, ఉపాంశు ఉత్సృష్ట పూత్కృతుల్ = రహస్యముగా (ఎవరికిం దెలియకుండ) విడువఁబడిన నోటి యూర్పులను, కృశ...లు-కృశ = సన్నమయిన - మధ్య = నడుము యొక్క-పార్శ్వ = ప్రక్కలయొక్క - ముహూః = తజయిన - ప్రకంపములు = వణకులు, తెలుపౌ = చెప్పచుండఁగాను;

3. ఒదవెడు గాఢద్యముౌ = పుట్టుచున్న గాఢదస్వరమును, అదిరిపాటునౌ = ఆకస్మికముగా, పల్కరింపౌ = మాటలాడించినప్పుడు, పుట్టెడు-కేకరింత = గొంతుసరిచేసి కొనెడు శబ్దము, తెలుపౌ;

4. వలవంతవినువుౌ = విరహశోకమువలని వైరాగ్యమును, కాంతల పుట్టు = స్త్రీ జన్మమును, దూషించుకారణంబుల తొంటి కతలు = దూషించుటకై యేర్పడిన పూర్వకథలు, తెలుపౌ;

అలఁతౌ = విరహోద్యమమును, పానుపుపైౌ = నెజ్జమీద, పొరలాట = పొరలుట, తెలుపౌ; తెగువౌ = మరణోద్యోగసాహసమును, లోలోననే = నీలోనీవే అప్రకటముగా, నవ్వునగవు = నవ్వెడుహాసము, తెలుపౌ; కలఁకౌ = బుద్ధికి కలిగినకలఁతను, మామీది = చెలికత్తెలమైన మమ్ముంగూర్చిన, పనిలేని కసరు = నిమిత్తము లేనికోపోక్తి, తెలుపౌ; రేలు = రాత్రులయందు, నీయున్నియే = నీవు పడునవస్థమే, పులుగు కాదె = హరిమీఁది నీమరులునకు గుర్తుగాదా.

తా.—నీవు దాచినను రాత్రులందు నీయవస్థ మాకు తెలియుచునే యున్నది:—ఆది యెట్లన-మాకు తెలియకుండుటకై అవ్వలిమొగమై నీవు విడుచుకన్నీళ్లను నీవు కొనగోటితో చివ్వుఁగా అవి దీపముమీఁద పడినప్పుడు కలుగు చిటచిటశబ్దమే వానిని మాకు బ్రకటించుచున్నది; నీవు రహస్యముగా బుసకొట్టుట సన్నని నడుము ప్రక్కలకంపములచేత తెలియుచున్నది; నీగాఢదస్వరము మేము ఆకస్మికముగా పలుకరించునప్పుడు నీవు గొంతు సరిచేసికొనుశబ్దముచేత తెలియుచున్నది; నీవు విరహశోకము భరింపలేక పహించువైరాగ్యమును స్త్రీజన్మము దూషించునవిగా నీవు చెప్పెడిపురాణ కథలే తెల్పుచున్నవి; విరహోద్యమము పానుపుపై నీవు పొరలుటచేతనే తెలియుచున్నది; నీప్రాణ త్యాగోద్యమసాహసము నీలో నీవే నవ్వుకొనుటచేతనే తెలియుచున్నది; నీవు మమ్ము వృథాగా కసరుటచేతనే నీ బుద్ధిలోని కలఁక తెలియుచున్నది;—ఈతీరున రాత్రులందు నీపడునవస్థయే నీవల వంతెను గుర్తు గాదా?—అనునావాలంకారము.

‘రహ శ్చోపాంశు చాలిక్లే’-అమ.-‘గాద్దద్యము’-గద్దదమయొక్క భావము:—

“ఏతే తే మహారామ గద్దదనదద్దోదావరీవారయో

మేఘాలమృతహాళిసీలశిఖరాః త్తోజీభృతో దక్షిణాః” ఉ. రా. చ.

ఇందు క్రమముగా అశ్రు-విషాద-వైస్వర్య-నిర్వృద-ఆలస్య-సాహస-చపలత-భావములు వర్ణితములు.

చ. ఎఱుంగరుగా యొకదృఢము నీచెలి దీర్ఘక దీర్ఘ మాడ నా

యఱుతఁ దగిల్చి పోవుఁ దన హారము; వోయిన నేనుఁ బోవుదు

స్తఱకువ వెంటఁ బోన జల హగ్నత నౌ నది నున్న, మైనఁ దాఁ

గఱకఱిఁ బెట్టి సొన్నుడుగుఁ గాని నిజార్తి యెఱుంగ దేమియున్.

౬౦

౬౦. ఒకసఖి కడమసఖులతో చెప్పుచున్నది.—ఒక అద్భుతమున్ = ఒకవింతను, ఎఱుంగరుగా = మిఁదెఱుంగరుగా, ఈచెలి, దీర్ఘక = డిగ్గియకు, తీర్ఘము అడక = నీరాడుటకు (పోవుచు), తనహారమున్ = తన మెడలోని ముత్యాలపేరును, నాఅఱుతన్ = నామెడలో, తగిల్చి = వ్రేలవైచి, పోవున్ = పోయినది, పోయినన్ = పోగానే, నేనున్ = నేనుకూడ, పోవుదున్ = పోయితిని, మఱకువన్ = (నామెడలో ఆముత్యపుంబేరుండుటను) మఱచి, వెంటఁబోవన్ = నేను ఆమె వెనుకఁబోగా, జలహగ్నతన్ = (పోయి) నీటమునుంగుటచేత, అది = హారము, నున్నము, బెన్ = బయినది, వినన్ = నున్న మైనందులకు, (ఈమె), నన్ = నన్ను, కఱకఱిఁబెట్టి సొన్ను అడుగున్ కాని = తననగను (హారమును) తెప్పని నిక్కచ్చి చేయునుగాని, ఏమియున్ = ఇంచుతైనను, నిజార్తి = తననెగులును, ఎఱుంగదు.

తా. ఈమె డిగ్గియకు జలకమాడఁబోవుచు, తన (ముత్యాల) హారమును నామెడలో వైచి పోయినది. నేనును ఈమెవెంటనే హారము నామెడనున్కి మఱచి నీరాడ డిగ్గియలోనికి పోయి మునింగితిని. అంతనాముత్యైసరములోని ముత్యములు నున్న మై పోయినవి. అటువైని ఈమె తనహారము తెప్పని నన్ను ఇబ్బందినేయ నారంభించినదేగాని తనదేహము ఎట్లు ఉడికిపోయినదో యాకాఁకను ఎఱుంగదాయెను.—అతిశయోక్తి.

ఇందు అప్రాసము నిరూఢము.—‘అఱుతన్’-అఱుతశబ్దము. ‘కఱకఱి’-‘బాధ (కరకరి=కౌర్యము). ఏమియున్-అత్యంతముముగ్ధురాలనుట; కాలిననున్నపురాలను నీట వైచిన నున్న మగును, అట్లే ఇటను నెఱుంగునది. ‘మఱకువ’-మెడలో హారమున్నజ్ఞప్తి యున్నచో దానిని తీసిపెట్టి నీటిలో దిగును. తీసిపెట్టుట చిక్కులు పడకయు తెగిపోకయు నుండుటకు;—చూ.—

“ఆకమలాకరంబున విహారము సల్పంగ నుత్సహించి శో

భాకరనూత్నరత్న సముదంచితకాంచనదివ్యభూషణా

నీకములం దొలంగ నిడి నీరజలోచన లాప్పి గోలిఁ గా

రాకుల నుజ్జగించి చెలువారెడు మవ్యపుండివలో యనన్”—జక్కన. విక్ర. 5(44).

‘మఱవక’ అని శ. ర. పా. ‘కఱకఱిఁబెట్టి’-కేవలము ముగ్ధయనుట.

చ. అనిన మరళి పల్కు, విన వా హరిణీ, యొకనాఁడు కస్తురిం

గొని యిడు బొట్టు నా కనుచుఁ గూర్చి నొసంగినఁ, బెట్టు చుండఁ, జ

ఱునుచు మొగంబు వ్రేసినటు లౌ తనయూర్పుల నింకి యింకి పో

యిన పలు బేంట్లు గోరఁ గొని యెత్తన పట్టెను మాటిమాటిన్.

౬౧

౬౨. అనినా = ఆచెలి యట్లు పలుకగా, మరాళి = మరాళి యను చెలికత్తె, పల్కు = ఇట్లు చెప్పెను, హరిణీ = ఓహరిణీ, వినవా = వినుము, ఒకనాడు, కస్తూరి కొని = కస్తూరిని తెచ్చి నదాననై, నాకు, బొట్టు ఇడు అనుచు = ఆ కస్తూరితో తిలకము పెట్టుమని, కూర్చి = నెయ్య ముతో, ఒసంగినా = తనచేతికి ఇయ్యగా, పెట్టుచుండ = ఈమె నాకు బొట్టు పెట్టుచుండగా, చుట్టు అనుచు = కాల్చు రీతిగా, మొగంబు ప్రేసినటులు = మొగానఁ గొట్టినట్లుగా, ఔ తన యూర్పుల = నాకు తగులుచున్న తన శ్వాసములచేత, ఇంకి ఇంకి పోయిన; పలుచేంట్లు - పలు = పెక్కులయిన - పేంట్లు = బెల్లలను, మాటిమాటికి = పలుమాటు, గోర = గోటితో, కొని = పట్టి, ఎత్తెనె = ఎత్తుటకే, పట్టెను = కాలము సరిపోయెను.

తా. - మరాళి చెప్పుచున్నది: - వినవే హరిణీ; ఒకనాడు నేను కస్తూరి ఈమెచేతి కిచ్చి నాకు బొట్టు పెట్టుమంటిని; ఈమె పెట్టం దొడంగినది. ఆ పెట్టుటలో ఈమె వేడిశ్వాసములే చుట్టుమని నామొగమునకు ప్రేటులుగా తగులుచును, ఈమె పెట్టిన బొట్టు ఆ కస్తూరిని ఇగురగొట్టు చును, ఉండినవి. ఎంతసేపు పెట్టినను బొట్టు ఇగిరిపోవుటయు ఆ యిగిరిన పేంట్లను గోళ్లతో ఎత్తినైచి మరల వేతే యిగురిన కస్తూరితో బొట్టు పెట్టుటయు ఇదే పనిగా నుండెను. అంతియకాని ఎంత నేపటికిని బొట్టు కుదర దాయెను. - ఈమెదేశామందు అంతకాక యుండెను. ఆ కాకను ఈమె యెటుంగక యుండెను. - అతిశయోక్తి.

'కస్తూరి' - 'ప్ర-కస్తూరి' - 'కూర్చి' = కూరిమి, కూరుచు కృ. - 'చుట్టు' - కాలుటయం దగు ధ్వని కను కరణము.

మ. అనినా స్రగ్వణి వల్కె, దన్ను జెలులారా, నే లతాదోలఁ జ,

క్కన యూపం దెగి వ్రాల, దీని చనువ్రేకంబే క్రియం దాల్తునో

యని పట్టం, దిన మధ్య మార్క రుచి శీర్ష్యస్తంజరు లోవ్వని వా

డిన పాలిండ్లను బెండుబొమ్మగతి నుం డె న్నందిటం జల్కనై.

౬౩

౬౩. అనినా = మరాళి యట్లు పలుకగా, స్రగ్వణి = స్రగ్వణి యను చెలి, పల్కె = ఈ క్రిందియట్లు వచించెను, జెలులారా, నేను, తన్ను = ఈ మన నెచ్చెలిని, లతాదోల = తీగ యుయ్యెలయందు [ఉయ్యాల యనఁగను నుయ్యెల యనఁ దొట్ల] యని లాలి యన దోల దనరు చుండు. ఆం. భా.], చిక్కన = విసరుగా, ఊప = ఒకవేళ ఊపుదునేని, తెగి = ఆయుయ్యెల త్రుంగి, వ్రాల = ఈమె క్రిందికి జాతునేని, దీని చనువ్రేకంబు = (ఈమెను ఎత్తుకొనునప్పుడు) ఈమె కుచముల భారమును, ఏ క్రియ దాల్తునో = నేను మోవఁగలనో లేనో, అని = కను గొను టకై, పట్ట = ఈమెను ఎత్తుకొని చూడగా, (ఈమె), సందిట = నా సందిటియందు, దిన.... రుల్ - దిన మధ్యమ = పగటి నడిమి, - అర్క = సూర్యుని - రుచి = లేజముచేత - శీర్ష్య = వాడు చున్న - మంజరుల్ = పూగుత్తులను, పోని వాడిన పాలిండ్ల = పోలిన వాడిన కుచములతో, బెండు బొమ్మగతి = బెండుతో చేసిన బొమ్మ వలె, చుల్కన వి = తేలికగా ఉండె.

తా. - మరాళి ఆ యప్తువారి విరహతాపమును వర్ణింపగా, స్రగ్వణి తదీయవిరహకార్యమును వర్ణించుచున్నది: - చెలీ! ఈయనుపాలిండ్లభారము చూడగా నామనస్సులో ఒక శంక గలిగినది. ఏమనగా, ఈమెను నేను తీగయుయ్యాలలో ఊపుదునేని, అప్పుడు ఈపాలిండ్లబరువుచే ఆ తీగలు తెగి యీమె క్రిందికి జాతునేని, అంతట నేను ఆ పాలిండ్లభారముతోడి యీమెను ఎత్తుకొనఁ

గలనో రేనో అని; అంతట ఆ సందేహము తీర్చుకొనుటకు ఈమెను నేను నా సందిట నెత్తుకొని చూచితిని. అట్లు చూడఁగా ఈమె పాలిండ్లు మట్టమధ్యాహ్నపు టెండకు వాడిన పూగుత్తులవలె వాడి బరు వెడలి యుండెను; ఈమె నా సందిట బెండుబొమ్మ వలె తేలిక యై యుండెను.—ఉపమలు.

ప్రథమపాదమున పుతయతి.—‘తెగి’—తెగుటకు చిక్కన నూఁపుట యొక కారణము, చనువ్రే కం బింకొక కారణము; పట్టి యుయ్యెల ఎంత యూపినం దెగదు గదా. ‘దీని’—దీని అనుట చెలుల యొక్క సమత్వముచేత. ‘మధ్యమ’—తైత్తిర్యతిశయము కొఱకు. ‘మంజరులో’—సహజకోమలత్వముం దెలుపును. ‘వాడిన పాలిండ్ల’—కాళిదాసు ఈ తీరునే—“కాఠిన్యముక్తస్తనమ్” అని వర్ణించినాఁడు

“తామతామకపోల మానస, మురః కాఠిన్యముక్తస్తనం,

మధ్యః క్లాంతతరః ప్రకామవినతా పంసా, ఛవిః పాణ్డురా,

శోచ్యా చ ప్రియదర్శనా చ మదనక్లి ప్తేయ మాలత్యతే

పత్రాణా విప శోషణేన మరుతా స్పృష్టా లతా మాధవీ”.—శాకుంతలము.

మదీయ విమర్శవిలోదము పుట 17, కాఠిన్యముక్తస్తనమ్” అనుశీర్షికం దిలకింపుఁడు.—

వ. అని తన యనన్త దోఁచ నాడిన ననాదరయుంబోలె వారల కిట్లనియె. ౬౪

౬౪. అనన్త = విరహదశ, దోఁచ = స్ఫురించునట్లుగా, అడిన = పలుకఁగా, అనాదర యుం బోలె = ఆ మాటలను సరకు నేయనిది వోలె.

కం. ఆర్పఁగఁ దీర్పఁగ మిక్కిలి । నేర్పు గల వయస్య లట్లు నెలఁతలు మీ మీ

నేర్పునఁ బలికెద రక్కఱ । యేర్పడ మీ కీ విచార మేటికిఁ జెప్పుడి. ౬౫

౬౫. నెలఁతలు = ఓ చెలువలారా! ఆర్పఁగ = శమింపఁ జేయుటకును, తీర్పఁగ = సరి చేయుటకును, మిక్కిలి నేర్పుగల వయస్య లట్లు = ఎక్కువ వైపుణ్యము గల చెలులవలె, మీ మీ నేర్పున = మీకు ఒకొకరికిం గల నేరిమితో, అక్కఱ = అదరము, ఏర్పడ = స్పష్టపడునట్లు, పల్కెదరు = వచించుచున్నారు.

న. అని మేలంబు నేసికొని తేలి పోఁబలికి పుటపాక ప్రకారంబగు వియోగ దవధు

భరం బవ్యధూరత్నం బడంచికొని యుండియు నుండలేక నిశాసమయం

బుల నొక్కొకమాటు తనలోన. ౬౬

౬౬. మేలంబు = పరిహాసము, తేరిపోఁ బలికి = ఆ ప్రస్తావము మానునట్లుగా వచించి, పుటపాక ప్రకారంబు = పుటములో కాల్చిన విధము గలది. అగు—...బు—వియోగ = ఎడఁబాపుచేత వైన, దవధు = కాఁక యొక్క, భరంబు = అతిశయమును, ఆ పధూరత్నంబు = ఉత్తమరా లైన యా బోటి,.....

“గ్రేణి యనఁ దచ్చన యనంగఁ గేరడ మన । గేలి మన మేల మన మందేమేల మనఁగ

నాట యనఁ ద్రస్తరి యనంగ హాళి యనఁగఁ । బొలుచుఁ బరిహాసములు మాతృభూతలింగ.”అం.భా.

‘పుటపాక’ — “పుటపాకప్రతీకాశో రామస్య కరుణో రసః” ఉ. రా. చ.—“రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపి”—అమ.

సీ. అభినవ కువలయ శ్యామకోమలమైన । డామూఁపు మకర కుండలముఁ దాల్చి,

నిస్తు లాన్యశ్రీవయః స్తంభ నితీప్త । నింబచ్చద బ్రూవునిక్కసుంత,

పరువంపు మంకెన విరి వంపు నరవంపు । వాతెఱ చెంద్రంపు వాన గురియ,
నడ్డంపు మెఱుగువా లారు కన్గనచూడ్కి । శ్రవణకుండల కాంతి సవతుగాఁగ,
తే. సప్తభువ నాంగ నానురంజనకు స్తవ । విధ పరీవాహముగ గాన మధ వెలార్పు
మాడ్కి వేణువువై వ్రేళ్లుమార్చిమార్చి । మరులు కొలిపి తెగోవింద మందనతుల.

౬౭. (1) గోవింద = ఓ గోపాలుడా! అభి--అము-అభినవ = వికసించుచున్న-కుపలయ= నీలోత్పలమువలె-శ్యామ = నల్లనిదియు - కోమలము = మృదులంబును, ఐన - డామూఁపు = ఎడమ భుజము,-మకరకుండలము = మొసలియాకృతిగలకర్ణాభరణమును, తాల్పి = ధరింపఁగా, (2) నిస్తుపు - నిస్తుల = సాటిలేని-ఆస్య = పదనముయొక్క - శ్రీ = శోభయనెడు-శ్రీ = లక్ష్మియొక్క-నయః = ఎలఁబ్రాయముయొక్క - స్తంభ = స్తంభనము కొఱకు అనఁగా స్థిరీకరణము కొఱకు - నిక్షేప్త = ఉంపఁబడిన-నింబచ్చద = వేఁపా కనునట్లుగా - భ్రూవు = కనుబొమ్మ, సుంత = ఇంచుక, నిక్కె = ఎగురఁగా (3) పరు...అ-పరువంపు = చక్కఁగా వికసించిన-మంకెనవిరి = బంధూకపుష్ప మునకు-వంపు = అపమాన మయిన-నెఱవంపు=పూర్ణమైన యర్థవలయముగా నున్న-వాతెఱ=ఓపము, చెంద్రంపువాన = సిందూరవర్షమును, కురియ = వర్షించుచుండఁగా, (4) అ--డ్కి-అడ్డంపు= అడ్డముగా నున్నట్టిదియు మెఱుగు = తఱుకు గలదియు - వాలారు = తీక్ష్ణమును (అయిన)-కన్గన = కనుదోయియొక్క-చూడ్కి = చూపు, శ్రవణకుండలకాంతి సవతు గాఁగ = కర్ణకుండలముయొక్క కాంతికి సమానముగా నొప్పుచుండఁగా;

స...కు = సప్త = ఏడయిన-భువన = లోకములయొక్క - అంగనా = శుభాంగులయొక్క - అనురంజనకు = ప్రీణనమునకు, సప్తవిధ పరీవాహముగ = ఏడు తెఱఁగుల పార్శ్వకలుజాలు గలుగు నట్లుగా, గానసుధ = పాట యనెడి యమృతమును, వెలార్పు మాడ్కి = వెలిబుచ్చు రీతిగా, వేణువువై = పిల్లనగ్రోవి మీఁద, వ్రేళ్లు = వ్రేళ్లను, మార్చిమార్చి = పలుమాటు రంధ్రములమీఁదికిని రంధ్రములనుండియు పోనిచ్చి, మందనతుల = గొల్ల వెలఁచులను, మరులు కొలిపి తె = నలపించితివే.

తా. — ఓయి గోపాలుడా! నీవు వికసించుచున్న నల్లగలువవలె శ్యామలమును కోమలమును ఐన నీ యెడమభుజముమీఁద నీ యెడమచేవి యందలి మకరకుండలము మోచునట్లుగా, శిరమును ఎడమప్రక్కకు పంచినవాడవై సాటిలేని నీ ముఖశోభను ఎప్పటికిని ప్రకాశించుచునే యుండు నట్లు స్తంభనము చేయునట్టి వేఁపా కో యన నొప్పుచున్న నీ కనుబొమ్మను ఇంచుక నిక్కించినవాడవునై పరువ మందున్న మంకెనపూవు వంపునకు తలవంపు నొసంగునట్టి వంపు గల దైన నీ కెఱ్ఱావి సిందూరము వర్షించుచున్నదియు బోలె ప్రకాశించుచుండఁగా, నీ వెడంద మెఱుగు వాఁడి కన్గన చూపు శ్రవణములమీఁదికి ప్రసరించి అందలి కుండలపుంగాంతితో దానియొద్దిగా నొప్పారు చుండఁగా, ఏడు లోకములయు సుందరీమణులను వలపించుటకై నీ గానామృతపువ్వులైన ఏడు విధముల పార్శ్వకలుజాలం బాటించుటయో యనునట్లుగా వేణురంధ్రములవై వ్రేళ్లను నానాక్రమంబుల నిగిడ్చి నిగిడ్చి ఏడు స్వరములం బట్టించుచు వలపించితివి గదా. తెలియని యువిదలను ఇల్లు బద్ధి చెఱుచుట నీకు తగ దనుట. ఇందు వరుసగా నాలుగు పాదములందు ఉపమ, ఉత్పేక్ష, 3 పా. ఉపమ, ఉత్పేక్ష; ఉపమ; గీతమున ఉత్పేక్ష.

‘కుపలయ’-‘స్యా దుత్పలం కుపలయమ్’-అని ఉత్పలహత్త్రపర్యాయముగా పరితమయినను ఈ శబ్దము నీలోత్పలపర్యాయముగాఁ గూడ ప్రయోగములందుఁ గానఁబడుచున్నది.

“కుపలయదళశ్యామోఽప్యగ్ధం దధ త్పరిభూసరం

లలితవికటన్యాసః శ్రీమాన్ మృగాఙ్గనిభాననః”—మాలతీ.

‘అభినవ’ = వాడని = ఉత్కట స్వకాంతియైన; ‘నింబదళము’ - సంస్కారవిశేషముచేత వేపాకు వయస్తంభము చేయునని ప్రసిద్ధి.—‘భూవు’-భూశబ్దము, భ్రుకుటి, భ్రుకుటి, భ్రుకుంస, భ్రుకుంసశబ్దము లందు భూశబ్దమునకు సూక్ష్మమును అత్వమును పాక్షికముగా విహితములు, అంతియ గాని భూశబ్దము లేదు; ఈ కారణముచేత ‘నిశీప్తనింబచ్ఛదభ్రు పల్పంబు’ అను పాఠము నష్టలిపి ప్రతినిధిగా నెవరో కల్పించిన దనుతలంపున నిట్లు మార్పు నేయఁబడినది. ‘వాలెఱ’-(వాయి + తెఱఱి.)-‘వాలారు’-తద్ధర్మార్థకవిశేషము గాదు.—“వాలారులై కరజంబుల్ సిగిరించె”-పారి.-సప్త భుషనములు-భూ ర్భున స్సప ర్తహా జన స్తప స్సత్య లోకములు.-పడ్డ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ ధైవత నిషాదములు సప్తస్వరములు.—‘గోవిందుడు’-(గాః విన్దతి=ఆవులను పొందువాడు, వాని యొడయఁ జనుట.)

“నిస్తూన్య శ్రీవయాస్తంభ”—ఇందు ఒకవిధ మయిన సంయోగప్రాసవిశేషము. గణభేదము లేని యట్లు శ్రుతిభేదము తెలియని యట్లును కొన్ని ప్రాసములందు ద్విత్వము కలిమియు కొన్నిట లేమియు భంజకములు కావు.

ఉ. అక్కట రాధ నీకుఁ దగ వా మగవారల నత్తమామలం

దక్కి ముకుంద వేణు కలనాదపు టీలకు లేటిమొత్తమై

త్రెక్కునుకాఁకమై సడికి రే లరుదెంచిన గోపికావళి

బొక్కఁగ జేసి తద్రుచిర భోగము గుత్తగ నీవకైకొనఁ.

౬౮

౬౮. రాధ = ఓ రాధా, మగవారలఁ భర్తలను, అత్తమామలఁ, తక్కి = విడిచి, ము..., కుఁ - ముకుంద = కృష్ణనియొక్క-వేణు = పిల్లనగ్రోవియొక్క-కల = మధురమైన-నాదపు = నాద మనెడి - ఈలకుఁ = సంకేత నివదమునకు, లేటిమొత్తము వి = లేళ్లమందవలె నై, త్రెక్కును కాఁక మై = ఒడలిని త్రుంగించుచున్న కామతాపముచేత, సడికిఁ = పగలువచ్చిన పలువురు నెఱింగి నిం దింతురను ధీతిచేత, రేలు = రాత్రులయందు, అరుదెంచిన గోపికా ఆవళి = కృష్ణనిఁగూర్చి వచ్చిన గొల్లభామలసమూహమును, పొక్కఁగఁ జేసి = దుఃఖముపాలు గావించి, తత్ రుచిర భోగముఁ = ఆతని మనోహరమయిన పొందును, గుత్తగఁ = మొత్తపుఁ గొనుగోలుగా, నీవ = నీ వొకతెవే, కై కొనఁ = స్వీకరించుట, నీకుఁ, తగవా = న్యాయమా, అక్కట = అయ్యో.

తా.—అయ్యో; రాధా నీ వెంత అన్యాయ మాచరించితివి! ఈ నీ శ్రీకృష్ణుని వేణునాదముచే కామోద్రేకము నొందినవారై ఆ నాదమే రఘుని పిటిచెడి యీలగా గొల్లయువతులు భర్తలను అత్త మామలను కనుమొరంగి వేటకాని గీతమునకు లోభపడి లేటిమొత్తములు వానిం దరిసినట్లు వేణునాద ముచే నాకృష్టలై పగలు పోయిన వెల్లడియై నిందపాలు గావలసి వచ్చు నని రాత్రివేళ గొడగొని మొత్తముగాఁ బోయిచేరఁగా, వారిని తద్వియోగదుఃఖమున ముంచి నీ వొక్కతెవే తదీయభోగమును గుత్తమొత్తపు బేరముగా ననుభవించితివి! ఇది నీకు తగునా—రూపకము. క్షేణ గీతము విన నిచ్చగించుట అనుభవసిద్ధము.

“సుచిశ్చాన్యైరాహోగో విదూరక్రమణాత్తమః

లుభ్యక్తా ద్దీశోభేన నృగో నృగయతే వధమ్”—కామందః.

‘అక్కట’-ప్ర. ఆ కష్టము. ‘రాధ’-శ్రీకృష్ణుని పెంచిన నందునిచెల్లెలు. అత్తమామ లనుట అడుబిడ్డలు లోనగువారికి ఉపలక్షణము.—‘ముకుందుడు’ = ముకుం దదా తీరి ముకున్దః = భక్తులకు మోక్షము నిచ్చువాడు.

“ముకు మి త్యవ్యయం మాన్దం నిర్వాణమోక్షవాచకం

య సై ద్దదాతి భక్తేభ్యో ముకున్ద స్తేన కీర్తితః.”

‘కల మవ్యక్తమధురధ్వసౌ స్యా ద్వాచ్యలిగ్గః’-నానా.

“ఉాళ యన జంబుకధ్వని యొప్పు నీల యనఁగఁ దస్కరసంకేతనినద మెసఁగు.”-ఆం. భా.

“అడిక యేవ మీసడ మీసడింపు తెగడుతెగడిక । యాటడి యపసడి యగ డారు దూటు దూ । రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు నేగింపు పెగ్గెము పె గ్గేవగింపు నా । నవవాదసంజ్ఞలై యలరుచుండు.”-ఆం. భా.

ఉ. అక్కమలాక్షుఁ డొక్కతె ని జాంసమునం దిడి కుంజపుంజపుం

జక్కికిఁ గొంచుఁ బోవఁ బెట చాన లినాత్తజవెంట వ్రేఁగున

న్నిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణిం జని రోయుదు రట్టె రోసి తా

రక్కడఁ గాంచు లేమి వల దా యభిమాన మొకింత యింతికి? ౬౯

౬౯. ఆ కమలాక్షుఁడు = ఆ హరి, ఒక్కతె = ఒక గొల్లబోటిని, నిజ అంశము నందుకొనెన దైన ఋజుముమీద, ఇడి = ఉంచుకొని, కుం...కి = కుంజ = పొదరిండ్ల యొక్క, పుంజపు = సమాహము యొక్క, చక్కికి = తావునకు, కొంచుకొ పోవకొనిపోఁగా, పెటచానలు = కడమ యెలనాగలు, ఇన ఆత్మజ వెంట = సూర్యపుత్రి, యైన యమునానది వెంబడిని, వ్రేఁగున = బరువుచేత, మిక్కిలి డిగ్గు పాదసరణి = మిక్కిలి లోతుగా దిగిన యడుగుజాడను బట్టి, చని = పోయి, రోయుదురు = వెడకుదురు, అట్టె = ఇది యాశ్చర్యముగా నున్నది. రోసి = వెడకి, తారు = తాము, అక్కడ = ఆ కుంజపుంజము చక్కియందు, కాంచుట ఏమి = ఏమి చూతురు? ఇంతి కి = స్త్రీలకు, అభిమానము = ఆత్మగౌరవము, ఒకింత = కొంచెము, వలదా = అక్కఱలేదా!

తా-ఆ కృష్ణుఁడు ఒక యెమ్మెలాడిని బుజానఁ బెట్టుకొని యమునదరిని దట్టంపుఁబొదరిండ్ల కడకుం గొనిపోఁగా కడమయువతులు, యమునవెంట యిసుకలో! ఇరువుర బరువుచే కడులోతుగా దిగఁబడిన యాతని యడుగుజాడఁ బట్టి పోయి వెడకి అట నా పొదరిండ్లయందు ఏమి చూతురు! ఆశ్చర్యము; అట్లు పోయి చూచుటకు వారికి మన సెట్లొప్పవది. ఇంతులకు రపంత యాత్మగౌర వము వలదా!—అట్టి యా లోలత ఆ స్త్రీలకు అట్లు అప్రియపర్యవసాయి యైనది. స్త్రీబాతి కెల్లన లోలత చెట్టయే గదా.—అర్థాంతరన్యాసము.

చ. ఇలుగల నైన వెల్వడని యిలువుటాండ్రకుఁ దాపికత్తెవై

యులు కెడలించి శౌరి తను యోగపు వాచవిఁ జూపి మీఁదఁ బె

ల్లము వియోగవహ్ని భవ దంతగ నైకతవంక్తి పొంత వం

తలఁ బొరిలించి తొదు శిశునన్వస వుగ్ర మయూఖనందనీ? ౭౦

౭౦. ఉగ్రమయూఖ నందనీ = వేడివెలుగులవాని కొమారి యైన యో యమునా, కలనైన = స్వప్నములో నయినను, ఇలు వెల్వడని = ఇంటినుండి వెలికి రాని, ఈలువుటాండ్రకు = మానవతు లకు; తాపికత్తెవై = (ప్రియలం గూర్చు) కుంటెనకత్తెవై, ఉలుకు = జంకు, ఎడలించి = తీర్చి,

శౌ...విత్-శౌరి - శ్రీకృష్ణునియొక్క - తను = దేహముతోడి-యోగపు = కూటమియొక్క-వాచ
విత్ = రుచిని, చూపి = ఆస్వాదించు జేసి, మీఁదన్ = అటుపిమ్మట, పెల్లు = అతిశయముగా, అలము
వియోగవహ్నిన్ = చుట్టూకొనుచున్న యెడఁబాపునిప్పుచేత (విరహతాపముచేత ననుట), భ...తన్-
భవత్ = నియొక్క-అంతర = నడిమి -వైకత్ = ఇనుకరిన్నెలయొక్క-పంక్తిన్ = సరుసయొక్క -
పొంతన్ = పూర్వ మందు (నీటికి చేర్చుచున్న చల్లని భాగములందు) పంతలన్ = దుఃఖములలో
(దుఃఖావిష్టలను గా), పొరలించితివి = పొరలునట్లు చేసితివి, శమనస్వనిచ = యముని సహోదరికి,
చోడు = అగుట నిశ్చయము.

తా.-ఓయమునా! నీవు ఎప్పుడు ఇటు వెడలని మానవశు లయిన గొల్లనతులకు చూపువై ఆ
శ్రీకృష్ణునిపాం దొనఁగూర్చి, పిమ్మట వారిని వియోగతాపముపాలు గావించి, నీ యనుకదిన్నెల కచ్చ
ములలో పొరలు చుడునట్లు చేసితివి గదా! ఈ క్రూరకృత్యము నీకు వేడికిరణములవాని కూతు
రవును చంపెడువాని చెల్లెలవును వినందులకు తగియే యున్నది.-ఇటు యమునానిందచేత ఆ కృష్ణుడు
అంత ధూర్తుడు ఆ గొల్లమానవతులను ఆకర్షించి పొంది విడనాడి వియోగాస్త్రబం గావించినాడు.-
అని తన్నింద స్ఫురించుటచేత వ్యాజనిందాలంకారము.

“నిందను నింద బల్బుడ! నంద మగున్ వ్యాజనింద యనఁదగువానిన్”

నుందరి నీకేపడంగం । బుందలిరులఁ జేసి చేసె బుద్ధిని రాతన్”

‘శమనస్వన చోడు’ అనుట విధ్యలంకారము.-

“విధియింపఁగ నిద్దమునే । విధి యగు మధుమాసమందుఁ బికము పిక మగున్.” ఆలం. సా. సం.

‘ఉగ్రమయూఖనందిని’, శమనస్వనపు, -తండ్రిగుణము సంతతి కుండుటయు, సోదరులకు తల్లి
దండ్రుల మూలముగా, ఒకరిగుణము లొకరి కుండుటయు, సహజము.-‘ఈలుపుటాండ్రు’-‘కర్తధార
యంబులందు’ అను బహువచనసామర్థ్యముచే పశ్చీనమాసమున టుగాగముము; ఇట్లే ‘మదపుజేనుఁగు,’
‘వేల్పుటాపు,’ ఇత్యాదులు; ‘తాపికత్తె’-మహద్బ్రాహ్మణులు ‘తాపికాఁడు,’ “తాపికాఁడైన పాదలి
మందడిఁడు” నవనాథోపాఖ్యానము. ‘వాచవి’-నోటికి రుచి అను ప్రకృత్యర్థము.-‘అంతర’ = లో
పలి అనుట చలువకొఱకు. ‘పొంత’-నీటివైపు-చలువకై. ‘పంక్తి’-చిత్తముయొక్క నవస్థితిని
తెలుపుచున్నది, ఏకచ్ఛమునను తాపము తీఱదాయననుట-‘పొరలించివి’-‘పొరలుట పంతచే సహజము,
దేహమునకల్ల చలువ యంటుటను పొరలుదురు. “వైకత్ సికతామయన్”-“కాళిన్దీ సూర్యతేనయా
యమునా శమనస్వసా”-అమ.

వ. అని యెంటి వాటునం దనలోనం బలుకు పలుకు లాలించి పొంచియున్న
వయస్య లాస్యంబు లసహస్యనంద్రీ కాతుందిలంబులుగాఁ దోచి భాను, యే
మేమి? నీ మనం బెఱింగియే కదా మును మున్న యతనిమాటలు మానలే
వంటి మని మూదలించినం గించి దవన తాననయై నెమ్మొగంబు వెలవెల
వాటు లేనగవున నడంచి మఱి మొఱంగ ననువుపడక యందంబుగూడుకొని
వారి కిట్లనియె.

20

20. వయస్యలు = చెలులు (వయస్సుచే తుల్య లని వ్యు.), ఆస్యంబులు = ముఖములు, అప...
లు-అపహాస్య = పరిహాసమనెడు-చంద్రికా - వెన్నెలచే, తుందిలంబులు - బలుపు చెందినవి (నిండి
నవి-తుంద మనఁగా బొజ్జ-బొజ్జ గలది తుందిలము) - కాన్ = అగుచుండఁగా - తోచి = అగపడి

(పరిహాసముగా నవ్వుచు ఎదుటికిం బోయి అనుట), భామ = ఓ భామినీ, ఏ మేమి = ఏమంటివి, మునుమున్న = తొలుతనే ('అంటిమి' అను క్రియకు విశేషణము), మానలే పని = అతని ప్రస్తావమును నీవు విడువలే పని, మూడలించినా = ముదలకింపఁగా (జ్ఞప్తి నేయఁగా), కిం....న-కించిత్ = ఇంచుక-అవనత = పంగిన-ఆనన = ముఖము గలది, ఐ (మొగ మించుక పంచుకొని), నె....ట్లుకె-, నెమ్మొగంబు = నెమ్మొమునందలి-వెలవెలపాటుకె=వెల్లంబోవుటను (అనఁగా తాను వారిని పంచింపి నందులకుం దన మొగంబున నిపుడు గలిగిన వెలవెలపాటును), లే నగవునకె = మందహాసముచేత, అడంచి = కప్పిపుచ్చి, మఱి మొఱంగకె = ఇంకను తనగుట్టును దాచుటకు, అనువుపడక = పలనుగామి చేత, అందంబుగూడుకొని = వారిని తనతోఁ గలుపుకొని.—

‘అందంబుగూడుకొని’-చూ.-“అందంబుగూడుకొని ఛందోవర్తనపరుండై....”ఆము. 8(38).

తే. ‘నాఁడు మన మున్న నెట్లా పూఁ బోఁడులారా,’

యనిన, వారలు మగుడ నా యమకు ననిరి

‘యింతి, నాఁ డుండ కెందుఁ బో యితివి నీ?’ వ

టన్న నచ్చేరువడి వారి కతివ పలికె.

2.9

2.9. పూఁబోఁడులారా = ఓ కుసుమకోమలాంగులారా! నాఁడు = ఆ గోపికాకృష్ణుల సహవాస కాలమందు, మనము, ఉన్నకె = ఉంటి మేని, ఎట్లో = ఎట్లుండునో, అనినకె = అని యామె చెప్పఁగా,-మగుడకె = మరల, ఇంతి = ఓ చెలువా!

‘నాఁడు’-ఇందలి ఆకారము నుచ్చరించు (పుత్ర) ప్రకారవిశేషముచేత ‘ఆదినము’ అను నర్థము వచ్చుచున్నది; ‘మనము’-అనుట అందంబుగూడుకొన్నందున; ‘పూఁబోడి’ = పూవుపంటిమేనుగల స్త్రీ,—ఇట మేనునకు పోడి యాదేశము, అటుపై సమాసకార్యము (ఆర) సున్నయు బకారాదేశమును; ‘అచ్చేరువడు’ = అచ్చేరువుపడు (పులోపము పాక్షికము.-‘అచ్చేరువు’ - ప్ర. - ఆశ్చర్యమ్ (సం.), అచ్చేరమ్ (ప్రా.)

తే. సకియలార, త్రైకాలిక జ్ఞానవంతు

లైన ఋషులట్ల పలికెద రంత యెఱుక

యెదఁ గలిగెనేని యెఱిఁగింపుఁ, డేను మొదల

నన్వితె నటన్న; మఱి వార లిట్లు లనిరి

23

23. సకియలార = ఓ చెలులారా! - త్రై...లు-త్రైకాలిక = మూఁడుకాలములది యైన (వర్తమాన భూత భవిష్యత్తు లనెడి మూఁడుకాలములకును సంబంధించిన) - జ్ఞానవంతులు = జ్ఞానము గల వారు, ఐన - ఋషులట్ల = సత్యవచనులవలెనే, పలికెదరు = వచించుచున్నారు, అంత, ఎఱుక = జ్ఞానము, ఎదకె = మీ హృదయమందు,-మొదలకె = తొలుత (అనఁగా ఆ కాలమందు).—

‘ఋషయ స్సత్యవచసః’ అమ.-ఋషులు పల్కినది తప్పదు-“ఋషీణాం పున రాద్యానాం వాచ మగ్ధోఽనుధావతి.” అని ఉ. రా. చ. లో శ్రీరామనాక్యము. తప్పమి వారికి త్రైకాలిక జ్ఞానము సిద్ధ మగుటంబట్టి-అప్పుడు నే నుంటిని మీకు తెలిపెనేని ఎవ్వతెనుగా నుంటినో అదియుం దెలియఁ దగును గావున దానిం తెప్పఁడు, అనుట;

మ. దివిబద్్రుప్రసవంబుఁ గాంచిన సపత్నిం జూచి, చూ పోవ, కిం

తవుజల్లుంబని యంత నేసి, మది నీ ర్వాక్రోధము ల్బందడిం

వ. విరిం బోక, ద్రునుంబుకై కొని, పతి స్తంభన్న మ్రా నెల్లఁ దే
నవధిం బెట్టిన సత్య వీ వహహ! కా వా? భామినీ నావుడు. 28

28. భామినీ = ఓ భామా! ఆహహ = ఆహో, ఈవు = నీవు, ది...బు = దివిజ = వేల్పులయొక్క -
(ద్రు = చెట్టుయొక్క - ప్రసవంబుకై = పువును, కాంచిన సపత్నీ = పొందినసవతిని (రుక్మిణీ
దేవిని), చూచి, చూపు ఓపక = ఓర్వలేమిచే, ఇంత అపు జిల్లుంబని అంరచేసి = సరకునేయడగని
స్వల్పకార్యమును మహాకార్యముగా కావించి, మదికై = మనస్సులో, ఈర్ష్యాక్రోధముల్ = ఈసును
కోపంబును, సందడింపకై = సమృద్ధపడుచుండఁగా, విరికై = పువుతో, పోక = విరమింపక, ద్రు
నుంబుకై = చెట్టే కాపలయు నని, కొని = హతమాని, పతికై = భర్తయైన శ్రీకృష్ణుని, మందు
అన్నకై మ్రాను ఎల్లకై = మందు వలసి యుండ మ్రాని నంతయును, తేకై = తెచ్చునట్లు, అవధికై =
హద్దులో (నిర్బంధముచే), పెట్టిన సత్యపు = పనిగొన్న సత్యభామపు, కావా = అగుదువు గదా,
నావుడుకై = అని చెప్పఁగా.

తా.—రుక్మిణీదేవి యింట శ్రీకృష్ణులవారికి నారదమహాముని ఒక పారిజాతపుష్పమును కానుక
యిచ్చెను. దానిని ఆయన రుక్మిణీదేవికి ధరింప నిచ్చెను. ఒక చెలివలన సత్యభామ ఆ వృత్తాంతము
నెఱింగి, ఆ పువును ఆమె కియ్యకేల, తెచ్చి తనకేల యియ్యలేదు, అని శ్రీకృష్ణులవారిపై యలిగి
ఆయనచే ఒక పువునకు బదులు స్వర్గమునుండి ఆ చెట్టును చెట్టుగానే తెప్పించుకొని తన పెరటిలో
నాటించుకొన్నది. ఆ కథ నిట ననుసంధించుకొన వలయును, అట్లుచేసిన యా సత్యభామపు నీవే
నుమా అని చెబులు ఆమెకు బోధించిరి.

“మందన్న మ్రా నెల్ల”-లోకోక్తి-‘అవధి’-హద్దు అనఁగా-దానిని తెచ్చి యిచ్చువఱకును నీతో
నాకుం బనిలే దను నిర్బంధము.-‘సత్య’-సత్యభామ-నామమునకు బదులుగా నామైక దేశమును వ్యవహా
రించుటగా నెఱుంగువది; రఘువంశములో-“అత్రానుగోదం మృగయానివృత్తః” అను శ్లోకమునకు
చారిత్రవర్ధనవ్యాఖ్యలో నిట్లున్నది:-“శబ్దా అనయవే వ్యపి వర్తస్తే”-ఇతి న్యాయాత్ అనుగోద
మితి పదైక దేశప్రయోగోయమ్-భీమా భీమనేనః సత్యా సత్యభామా ఇతి.” అట రఘువులో గోదా
వరీ అనుటకు గోదా అని ప్రయోగము-“గోత్రభిద్రు మహారీశ్చండిమోత్సుల కీకృతాంగక సత్య.”
ఆము. 4(288). ద్రు-మా. ద్రుమ-‘పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః,’ అత్యున్ది రీర్ష్యా’-అమ.-భామినీ-
అనఁగా కోపస్వభావురాలు-ఈ పదముచే నిచట ఆమెయొక్క కోపస్వభావము సూచితము. ‘కోపనా
వైవ భామినీ’-అమ.

వ. గ్రక్కునం బ్రత్యుత్పన్న విజ్ఞానయై, గృహదీపికారోపణంబునం గృహగత పదా
ర్థంబు లొక్కమాట దృగ్గోచరంబు లగునట్లు, జన్మాంతరంబున నయ్యనంతుని
తోడి క్రీడాప్రపంచంబు సద్యస్సుచుభూతం బైన తెఱంగునం దోచిన. 29

29. గ్రక్కునకై = తటాలున, ప్రతి ఉత్పన్న విజ్ఞాన = ముట్టముగా ఉదయించిన (పూర్వ
జన్మ) జ్ఞానము కలది, వి, గృహదీపికా = రోపణంబునకై = ఇంటి దీపమును ఉంపఁగానే (వెలిగింపఁ
గానే), దృగ్ గోచరంబులు = కంటికి విషయములు (అగపడునట్టివి),...అనంతునితోడి = కృష్ణుని
తోడి,...క్రీడాప్రపంచంబు = ఆటలయొక్క పెల్లిదము, సద్యః సమనుభూతంబు = జ్ఞానోదయమయిన
కాలమందే చక్కఁగా అనుభవించేబడి నట్టిది పూర్వ మెప్పుడో అనుభవించినట్లు గాక అప్పుడే
అనుభవించినట్లు అయిన దని భావము. — ‘గృహదీపికా...తెఱంగు’ - ఉపమానంకారము.

ఉ. పాలిక కన్నులం బొడము వారి సకజ్జల మౌళిత్రవో
గోళక మై తదగతికపుఁ గుంతలవల్లికిఁ దల్లితోడుగా
మైవలె న్నన ల్నిగుడు మైఁ బులక ల్నిగుడక శ్లఘాంగియై
సోలినఁ జూచి డెందములు సుట్టిన హాసునిబోటు లర్పిల్.

22

౭౬. వాలికకన్నులక = విశాలము లైన నేత్రములయందు, పొడము వారి = జనించిన (బాష్ప) జలము, సకజ్జలము = కాటుకతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, ఆ...ము-ఆశ్రిత = పొందఁబడిన-త్రవః = చెవుల యొక్క-గోళకము = రంధ్రములు కలది (కర్ణరంధ్రములలోఁ బడి వానిని నింపినది), వి, తత్ అంతి కపు గుంతలవల్లికిఁ = వాని సమీపమందలి తీగలవంటి తలవెండ్రుకలకు, తల్లితోడుగాఁ = పోషక మును ప్రాపకమును కాఁగా (తన నైల్యముచే వాని నైల్యమును పెంచుచుండఁగా), మై లవలిక = ఏలకీతీగవంటి దైన దేహమందు, ననల్ = మొగ్గలు, నిగుడు మైక = పొటమరించు రీతిగా, పులకల్ = గగుర్పాటు, నిగుడక = పొడువఁగా, శ్లఘ అంగి = సడలిన యవయవములు గలది, వి, సోలి నక = పడిపోఁగా, బోటులు = ఆ చెలులు, చూచి, డెందములు = హృదయములు, చుట్టు అనక = ఎరియఁగా, హా = అయ్యో, అని = అని పలికి, అర్పిల్క = ప్రేమతో.

తా.—తాను ఆ సత్యభామ యని తెలియఁగానే, ఆమెకు కృష్ణునితోడి క్రీడలస్వరణచే ఏలకీ తీగలో మొగ్గలు పొటమరించునట్లు తన దేహ మంతటను పులకలు నిగుడఁగా, ఆయనతోడి యిప్పటి వియోగము మనంబున స్ఫూరించి దుర్భరము కాఁగా ఆమెకు బాష్పము లుప్పతిల్లి కాటుకచే నలుపులై ఆయతనేత్రముల తుదలనుండి ప్రవహించి కర్ణరంధ్రములు నిండి ఆ చెంగటి తలవెండ్రుకల నీలిమను పెంచుచుండఁగా, ఆమె సోలి పడిపోయినది. అంతట ఆ చెలులు దిగులుపడి ప్రేమతో (ఆవలి పద్యమందు చెప్పినట్లు తైత్తిరీపచారములు గావించిరి.)-ఉపములు. లవలి-ఏలకీతీగ యని కొందఱు చెప్పుదురు, ఇది తెల్లగా నుండును:—

“లింగనిషిర్ధఁ గల్వలచెలిం గని, కర్ణమదూషిత స్తృణా
లిం గని, సంగతాళిలవలిం గని, నీలకచక విధాతృనా
లిం గని, కృష్ణచెలిని హలిం గని, మేచకకంధరుం, ద్రిశూ
లిం గని, రామలింగకవి లింగనికీర్తి, హసించు దిక్కులక.” అని చాటువు.

ఈలత కరము మనోహర మైనది:—

“అభినవరాగరసోఽయం । భవతోః కృతకాతుకః పరిష్వగ్ధః
లవలీలవజ్రయో రివ । నియతిమహావాత్య యా నిహతః.” మాలతి.

ఇందు అశ్రువు పులకము ఆనుసాత్త్వికభావములును మార్చయను మదనావస్థయు చెప్పఁబడినవి. ప్రంభ ప్రళయ రోమాంచ న్వేద వైవర్ణ్య వేషభు బాష్ప స్వరభంగములు అని సాత్త్వికభావములు ఎనిమిది. మదనావస్థలను ౮౪ ప. టీకలోఁ గనునది.

ఉ. ఎంతకుఁ దెచ్చెనే సరసిజేక్షణ చెయ్యము! లిందుమీఁద జ
న్తాంతర నర్తనంబు హృదయంబున కిత్రిత నెచ్చరించి గో
రంతలు గొండలంత లగు నట్లుగఁ జేసితి, మరిచుఁ గూషికో
ద్యాంత సతాశవృంత మృదు నాత హిమాంబుకగాళిఁ దేర్చినక.

22

22. సరసిజేక్షణ చెయ్యములు = తామరసాక్షి యైన యీ చెలియొక్క చేతలు, ఎంతకుఁ
తెచ్చినే = ఎంత యాపదను గలిగించినవే (మొదలనే ఈచెలి దుస్సహవిరహతాప మనెడి యాపద
లోఁ బడియుండినది), ఇందుమీఁదఁ = ఇంతటితో నుండనీక మనము హెచ్చుగా, జన్మాంతర నర్త
సంబు = ఈమెయొక్క పూర్వజన్మ చరిత్రమును, ఇత్తటిఁ = ఈసమయాన, హృదయంబునకుఁ = ఈమె
మనస్సునకు, ఎచ్చరించి = జూచుచేసి, గోరంతలు = స్వల్పశ్లేశములు, కొండలంత లగునట్లుగఁ = మహా
శ్లేశము లగునట్లుగా, చేసితిమి, అంచుఁ, కూ...లిఁ = కూపిరా = కూజా నుండి-ఉద్వాంత = పైకి
చిలికించఁబడినపియు-న తాశస్యంత మృదు వాత = వీవనల మెల్లని గాలితో కూడుకొన్నవియు నైన-
హిమ అంబు = పన్నీటి-కణ = బొట్టులయొక్క-అలిఁ = మొత్తముచే, తేర్చినఁ = మూర్ఛ తేర్చుగా.

తా. ఆమె యిట్లు మార్చిల్లఁగానే చెలులు “మొదలనే ఈమె హరిపై మరులుకొని విరహ
వేదనం బొగులుచుండినది. మనము అందుపై పూర్వజన్మమందు తాను సత్యభామ యని తెలిపి
ఈమెను ఇంతయాపదకుం దెచ్చితిమి.” అని దిగులుపడి త్వరపడి కూజాలతో పన్నీరు చల్లి వీవనల
తో చల్లఁగా వీచి మూర్ఛదేర్చిరి. “గోరంతలు కొండలంత లగునట్లు”-అఁకోక్షి.

‘చెయ్యము’-‘చైదము’ అను రూపము సాధువు గాదు-మొదటి రూపము ‘చెయిదము.’ ‘ఇందు’
మీఁద-‘ఇది’ శబ్దమునకు కొన్నియెడల ఇందు అని యాదేశము పాక్షికము - ‘దీనిమీఁద’ అనియు
నగును. ‘జన్మాంతరము’-‘అన్యమయినజన్మము’-అని విగ్రహము. ‘గోరంతలు = గోటియంతలు-ఇట
మిన్నేలు ఇత్యాదులయందుంబోలె బొపఁ భక్తికము రాలేదు; ‘ఉద్వాంత-ఇది గొణవృత్తి ప్రయోగ
మగుటచేత, అనగా క్రక్కిన యని యర్థము గానందున గ్రామ్యముగాదు.

“నిష్ఠ్యాతోద్ధీర్ఘవానాది గౌణవృత్తిప్రపాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకత్యైం విగాహతే”-దండి.

క. తెలిసి కను దెఱచి వెండియు | జలజేక్షణ తిన్నుకుంద చరణస్థుతిని

శృలతఁ గను మొగిచి మఱి యాశ్రులు తెప్పించ్రోరఁ దెఱచి చూచి సఖులతోఁ.

20. తెలిసి = మూర్ఛదేరి, కను దెఱచి, వెండియుఁ = మరల, జలజ ఈక్షణ = కమలముల
పంటి కన్నులు గల దైన యా యత్నవారు, త...తఁ - తత్ = ఆ-ముకుంద = శ్రీకృష్ణునియొక్క-
చరణ = పాదములయొక్క, స్థుతి = ధ్యానముయొక్క-నిశ్చలతఁ = ఏకాగ్రతచేత, కను = కన్ను
లను, మొగిచి = మూసి, మఱి = పిమ్మట, అశ్రులు = బాష్పములు, తెప్పలఁ, త్రోవఁ = పైకి
త్రోయఁగా, తెఱచి = కన్నులు దెఱచి, చూచి, సఖులతో ఇట్లనియె నని పై కన్వయము).

క. మీ రెవ్వ రినుటయును, శృం | గారిణి, మే మురగకన్య కు, మింతకు ము

న్ధారుఁకి కేతెంచితి; మన | నారాసుంఁ గొంగిలించి, యార్థి న్బలికె. 21

21. మీరు ఎవ్వరు, అనుటయుఁ = అని యామె యడుగఁగా, (వారు), శృంగారిణి = ఓ
శృంగారపతీ (ఓ నుందరీ), మేము, ఉరగ కన్యకలము = నాగ కుమారికలము, ఇంతకు ముఁ = ఇప్పు
టికి పూర్వమే, భారణికఁ = భూలోకమునకు, ఏతెంచితిమి=వచ్చితిమి, అనఁ = అని చెప్పఁగా,
(ఆ యత్నవారు), ఆ-రామలఁ = బోటులను, కొంగిలించి, అర్థిఁ = (అట్టి యా మురారిని బూసి తా
సున్నందుల కైన) నెగులుతో, పలికె.

ఉ అట్టి మురారి కప్పు డనుఁగై, మఱి యాకలివేళఁ గ్రమ్ముటం

బుట్టి వియోగ వేదనలఁ బొక్కెడు నీ తను వేల? తండ్రి దా

సిట్టగు నన్ను నిం కొకని కియ్యక తొల్తన యోగశక్తి బో:

బెట్టెన దీని, వెండియు నుపేంద్రపదాంబురుహంబె పట్టెనా.

౮౦

౮౦. అట్టిమురాతికిఁ = అనంతకల్యాణగుణుడైన యాకృష్ణునికి, ... అనుఁగు వి = అనుఁగనై = ప్రేయసి నై యుండి, మఱి = అందులకు విపరీతముగా, ఈ కలివేళఁ — పాపభూయిష్ఠమయిన యీ కలియుగమందు, క్రష్ణుఁ = మరల, పుట్టి = తనువెట్టి, వియోగవేదనలఁ = విరహబాలధచేత, పొక్కెడు ఈ తనువు = పొగులుచున్న యీ దేహము, ఏల = ఏ ప్రయోజనమునకు, ఇట్టిగు నన్ను = ఇట్టి శ్రీస్థానురక్త వైన నన్ను, తండ్రి తాను = మానాయన, ఇంకొకని కియ్యక తొల్తన = వేటొకనికి ఇయ్యకముందే, యోగశక్తిఁ = యోగబలముచేత, దీనిఁ = ఈ తనువును, పోఁబెట్టెదఁ = మాయిం చెదను, వెండియుఁ = మరల, ఉపేంద్ర = ఆ నారాయణునియొక్క-పద అంబురుహంబె = పాద కమలములనే, పట్టెదఁ = ఆశ్రయించెదను.

తా. ఆకాలమందు ఆశ్రీకృష్ణులవారికి ప్రియతమ వైయుండిన ఈ కలికాలములో జనించితిని. ఆయనం బాసిన దుఃఖము ననుభవించుచున్న యీదేహమేల? నన్ను మానాయన ఇంకొకనికి ఇచ్చుటకు ముందే యోగవిద్యచేత ఈదేహమును మాయించెద; అమురారిపాదములనే వెండియునాశ్రయించెద.

‘మురారి’-మరుఁడనెడి దానవునికి అరి. ‘కలివేళ’-శ్రీకృష్ణులవారు ఈలోకమునుండి నిర్యాణ మయిన దినముందే కలియుగము ప్రారంభమైనది; “యస్మిన్ కృష్ణో దిపం యత స్తస్మిన్నేవ తదా హని । ప్రతిపన్నం కలియుగం, తస్య సంఖ్యాం నిబోధత.” శిష్టపురాణము.

యోగశక్తి’-తాను సత్యభామ యని యెఱింగినవెంటనే తానే భూదేవియుం గావున తన దివ్య శక్తు లన్నియు తనకు నావిర్భవించినవి. ‘పోఁబెట్టెదఁ’-పూర్వము దక్షయోగమున సతీదేవి యో గముచే తనదేహమును మాయించినట్లు.

క. అది యెండి భక్తి, యెనితే । నెన విశ్లేషైకభీరు వృత్తిబ్రిమూలా

భనశన్తైః దొరఁగించిన । హదనన యదిగాక యున్న యని నెశికముల్. ౮౧

౮౧. ఎవ్వతేఁ = ఏ స్త్రీయైనను, ఎదఁ = మనస్సులో, విశ్లేష ఏక భీరు వృత్తిఁ = ఎడఁ బావునకు మిక్కుటముగా వెఱచిన భావముచేత, ప్రియ అలాభ దళఁ = వల్లభుఁడు ప్రాపింపని యవస్థ యందు, మెయిఁ = దేహమును, హదనన = అనమయాననే (అనఁగాతత్త్వణమే), తొరఁగించినఁ = త్యజించినచో, అది ఒండె = అచిత్తవృత్తియొకటే, భక్తి = రత్నరత్న మనఁదగును, అది కాక, ఉన్న యవి = కడమ చిత్తవృత్తులు, నెశికముల్ = టక్కులు.

తా.—ఎవ్వతెయేని ప్రియునిఁ బాసిన యప్పుడు తిన్వియోగమహాభీతిచేత తత్త్వణమే దేహమును త్యజించెనేని దానిచిత్తవృత్తిని భక్తి యనఁదగును. అదిగాక కడమయనురాగము లన్నియు మాయలే గాని భక్తి గావు.—విధియు, ఆక్షేపమును.

“త్రస్నా భీరు భీలుకాః—” అమ. ‘తొరఁగు’ = పడు-దానికి ప్రేరణార్థకము ‘తొరఁ గించు’ = (పడఁజేయు-అనఁగా రాల్చినేయు-త్యజించు.)—‘హదనన’-‘బొపవిభక్తికము. ‘భక్తి’-భక్తిలక్షణము నవనిధము-శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవ, అర్చనము, పందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము.

విధియింపఁగ సిద్ధమునే । విధియగు మధుమాసమందుఁ బికము పికముగఁ ।

(1) “తనమాట తా నరసి నల । దన నాక్షేపము (2) నిక్షేధ మాభాసత నొందినను,

(3) నిక్షేధము గమ్యంబును విధి వాచ్య మయిన నతె । మాఁడుగు నెల్లఁ.”

- (1) కనబడు మోయికళానిధి । పనిలే దున్న దిడె. దయితవదనం బిదిగో.
- (2) విను నే దూతినిగా నల । పనితవిరాళి గనలేక వచ్చితిం దెలుపణ.
- (3) చను నీవు చనినపైక్షణ । మున దయిత మదీయతాపము శమించు వెనక. అలం.

తే. అనిన వారలు పల్కి, రా యదువతంస
మెందుఁ జన్నాడు? విను రంగ మంద నిల్చె;
వేగ పా లేల ? యతఁడ నీ విభుఁ డగుటకు
నర్చనాదుల సివ్వీటి హరి భశంపు.

౮౨

౮౨. ఆ యదువతంసము = యాదవశ్రేష్ఠుఁ డయిన యాశ్రీకృష్ణుఁడు, ఎందుకొ = ఎక్కడికి, చన్నాడు = పోయినాడు,....రంగమంద = శ్రీరంగమందే, నిల్చె = నెలకొని యున్నాడు, వేగ పాటు ఏల = దేహము త్యజించుటకు త్వరపడనేల, అతఁడె, నీ-విభుఁడు, = పతి,....ఇవ్వీటి హరికొ = ఈయూరి (అనఁగా విల్లుపుత్తూరి) వడమైయంగోవి లుడయరును (అనఁగా ఆపేరిశ్రీహరిని), అర్చన ఆదులకొ = పూజ లోనగు కైంకర్యములచేత, భజంపు = కొలువుము.

తా.—‘నీవు ప్రాణత్యాగసాహస మేల చేసెదవు; నీవల్లభుఁ డయిన శ్రీహరి శ్రీరంగక్షేత్ర మం దున్నాడు; ఆతఁడు నీ కిపుడు పతియగున్లుగా ఈయూరి శ్రీహరిని భక్తితో నేవింపుము’ అని చెలులు చెప్పిరి.

చ. అలుకకు మన్నఁ దేతె; మఱి యంతటనుండియు వేళ వేళ న

చ్చెలు లిడు తెల్వలు న్నగుడఁ జింతల సంతనుసంబులు సమా
కలిశిత మించె సొమ్మిదని కార్మ్యమునకొ హృదయంబున సదా
హులలగాఁగ నీలముల బన్నసరం బయి నిర్లలాంగికి

౮౩

౮౩. అలుకకుము = వెఱవకుము, అన్నకొ—అని వారు చెప్పఁగా, తేతెకొ=(ఆయమృతారు) స్వస్థపడెను, మఱి = పిమ్మట, అంతటనుండియుకొ=ఆ లేతినప్పటినుండియు, వేళవేళకొ=సర్వదా, నెచ్చెలులు ఇడు తెల్వలుకొ = చెలులు కలిగించు నెఱుక లనెడు-తెలుపులుకొ = వెలుంగులును, మగుడకొ = ఆ తెలివిని తప్పించి నెండియుం గమ్ముకొను-చింతల సంతనుసంబులుకొ = వితర్కము లనెడి పెనుబీకటులును, సమాకలితకొ = సరుఁగా (సోలికఁగా) కూడుకొనుటచేత, సొమ్మ ఇదని కార్మ్యమునకొ = సగులు ధరింపని యా కృతశృమందు, నిర్లలాంగికికొ = శుభ్రదేహ యయిన యా యమృతవారికి, సదా = ఎల్లప్పుడును, హృదయంబునకొ = మనస్సునందు (ఉరమునందు- స్తనములపైని అనుట), పలపలగాఁగకొ = ఎడమెడముగా, నీలములబన్నసరంబు = నీలములతో కూర్చినహారము, వి, మించెకొ = బిచ్చెను.

తా.—చెలు లిల్లు చెప్పఁగా ఆమె స్వస్థవిత్తురా లాయెను. కాని అప్పటినుండియు ‘నీకు శ్రీరంగనాథుఁడు పతి యగునలే’ యని చెలులు కొలిపెడు తెలివి యనెడు స్వాభావికదశయు, మరల ముంచుకొని వచ్చెడు వియోగదుఃఖము లనెడి బీకటులను, ఆ నిర్లలాంగికి అలంకార మొల్లని యా కార్మ్యవస్థయందు, హృదయమందు నీలములను ఎడమెడముగా గ్రుచ్చిన బన్నసరమో యన బొప్పుచుండెను.

కైనేత్ర యనెడి ప్రకృతక్రియాగ్ధము ఎడమెడమైన నీలముల బన్నసరముగా పరిణతి నపేక్షించినందున పరిణామాలంకారము. ఇంగు అగతి యను మదనాపన్న చెప్పఁబడియున్నది.

“పలపల యన పలితి యనన్ | బలుచన యన విరళసంజ్ఞ భాసిల్లును” ఆం. భా.—‘భావనే గాఢే నస్తతమసం క్షీణే ౨వ తమసం తమః | విష్వ క్సంతమసమ్’-అమ. ‘బన్నసరము’-ప్ర. ‘పశ్చ సరః’-అని వైకృతదీపిక.

తే. ఎలసి యే ప్రాద్దుఁ గనువొంద నీక మరుఁడు

కలహమున కంక కాఁ డయి కాలుద్రవ్వఁ,

బాండుబహుళక్షపాపరంపరలు వెడల

కింటిలో నేదుముల్ల య్యె నిందుముఖి.

౫౪

౫౪. ఎలసి = పొంచియుండి, ఏ ప్రాద్దుఁ = ఎల్లప్పుడును, కనువొందనిక = నిద్రఁజెందనిక, మరుఁడు = మదనఁడు, అంకకాఁడు అయి = చలపాదియై, కలహమునకుఁ కాలుద్రవ్వఁ = జగడము నకు పిలిచెడు పాదసంజ్ఞను చేయఁగా (అనఁగా జగడమునకు దీక్షనఁగా-అనఁగా ఏచుచుండుటచేత), పాండు బహుళక్షపా పరంపరలు = శుక్ల కృష్ణ పక్షముల వరుసలు, వెడలక = నదలిపొక, ఇందు ముఖికిఁ = ఆయిష్టవారికి, ఇంటిలో ఏదుముల్లు = ఇంటంగ్రుచ్చిన ఏదుముల్లుగా, అయ్యెఁ = పరిణ మించినవి.

తా.—ఏదుముల్లు ఉన్నయింట కలహంబులు కలుగుచుండుట ప్రసిద్ధము. ఆమెకై మన్నఁడు రాత్రులందు నిద్రపోనీయక పోరాడుచుండుటకు ఆశుక్లకృష్ణపక్షరాత్రి పరంపర ఇంటిలోని యేదుము లైనది.—ఆమెకు రాత్రులందు విరహతాప మధికముగా నుండెను. నిద్ర రాదాయెను అని భావము. ఇట మదనుని పోరుట యనెడి ప్రకృతక్రియకొఱకు, ప్రకృత మైన శుక్లకృష్ణపక్షక్షపా పరంపర పరిణామ మపేక్షితమగుచున్నది-పరిణామాలంకారము.

“ప్రకృతం బప్రకృతాత్తతఁ | బ్రకృతాత్తత నప్రకృతము పరిణతిఁ గోరఁ

బ్రకృతక్రియోపయోగం | బుకొఱకుఁ బరిణామయంగము పాలుపువహించున్”-అలం.

ఇందు జాగర మను మదనావస్థ చేప్పఁబడి యున్నది. మదనావస్థలు—దృక్స్వంగ మనస్స్వంగ సంకల్ప జాగర కృత తాతతి ప్రీత్యా గోస్తాద మార్చ మరణములు అని పది.-ఇందు కవులు వ్యర్థ మని (మనస్సంగాదివర్ణనచే గతార్థ మగునని) దృక్స్వంగమును వదలుదురు, విరసమని మరణమును వర్ణింపరు.

మ. తిలిగుంగైదువుజోదునానతి సభూ ధైర్యంపుఁ బెన్గోటఁ గం

దళితావార్తఖయంత్రకారుఁ డలుక న్నానాటికిం ద్రెళ్లఁ గో

మలమార్తండమరీచిదీపకళికోవ్వం జూడి యేయుం దళ

ద్దళపాథోహహలోహనాళకుహలోద్యచ్చంచరీకాశ్శమూల్.

౫౫

౫౫. తిలిగుంగైదువు జోదు నానతిఁ = చిగురాకు ఆయుధముగాఁ గలవాఁడైన మన్నఁడు అను జగీషునియొక్క యాభ్యుదయ, కందళిత అవార్తఖయంత్రకారుఁడు = పొటమరించిన (ఉత్సాహము వహించిన) ప్రాతఃకాల మనెడి పిరంగివాఁడు, పథూధైర్యంపుఁబెన్గోటఁ = ఆ యిష్టవారిధైర్య మనెడి కడిదికొటను, -ద్రెళ్లఁ = డొల్లిపడంజేయుటకై, నానాటికిఁ-దినదినము, అలుకఁ-కోపముతో, కొ....ప్రకృత-కోమల = మృదువయిన-మార్తండమరీచి = సూర్యకిరణమనెడి - దీపకళికా = దివ్యమొగ్గ యొక్క-ఉప్రకృత = వేడితో, చూడి = కాల్చి, దళ....ముల్-దళత్ = విరియుచున్న-దళ = రేకులు గలవైన-పాథోరుహ = తామరలనెడి-లోహనాళ = నిడుదయుం బోలు నయిన యిసుపయంత్రము

యొక్క (అనగా ఫిరంగియొక్క)-కుహర = గొట్టమునుండి-ఉద్యత్ = దూటుచున్న-చంచరీక = తుమ్మెదలనెడి-ఆత్మముల్ = గుండ్రము, ఏయున్ = ప్రయోగించుచుండెను.

తా.—ఆమెకు, సూర్యోదయములయందు తమ్మికోలంకులలోని తమ్ములవై సూర్యకిరణములు నిగుడుటయు, ఆతమ్ములు వికసిల్లుటయు, వానినుండి తుమ్మెదలు వెలువడుటయు, జూడఁగా నలరాజునానచే వేకువయను ఫిరంగివాడు ఆమె ధైర్యమనెడి కోటను గూల్చు ప్రతిదినము కోపముతో నాల సూర్యనికిరణ మనెడు సన్నని దివ్యమొగ్గను తనచేతితో ఆ తామర లనెడి ఫిరంగులచెవుల కంటించి, అందునుండి ఆ తుమ్మెద లనెడి యినుచగుండ్రను ప్రయోగించుచుండెనా యను సట్లుండెను. దాసంజేసి ఆమెకు విరహతాప విశిశయించుచు ధైర్యము తూలిపోవుచుండెను. రాత్రులం దెట్లో అట్లే ప్రాతఃకాలములందును, వియోగభారము దుస్సహముగానే యుండెనని భావము.—రూపకాలంకారము. ‘బోదు’-ప్ర. యోధః; ‘ఆనతి’-ప్ర.-ఆజ్ఞప్తిః; ‘పథూ’-“పథూ ర్జాయా న్నుపా స్త్రీచ”-అమ. ‘కోట’-ప్ర. కోట్టః-ప్రా. వ్యా. సంజ్ఞా. ౧౧. ‘యంత్రకారుడు’=యంత్రముం బ్రయోగించువాడు; ‘అలుక’-ఎన్నాళ్లకును త్రెళ్లదాయె ననియు, చిగురుతోఁ ద్రెళ్లించువానిబంటవై ఫిరంగులతోఁ ద్రెళ్లంపలేకున్నా ననియును, అలుక. ‘పెను’-గొప్పది కావుననే కూలరున్నది. కామతాపము ఎంతమిక్కుట మైనను, మహనీయురాలైన యమ్మవారు, ఆత్మనిగ్రహమును సడలంపలేదు, అనుట. ‘కోమల’-నిప్పువలె నెఱుఁగా నుండుటకు, ‘మార్తండు’=మృతమయిన యండమున పుట్టిన వాడు ‘మార్తండు డు’-‘మార్తండుడు’ను;-‘వికర్త నార్క మార్తండు మిహి రారుణ పూషణః’-‘భానుః కరో మరీచిః’ అమ. ‘ఊష్ణ’-నకారాంతశబ్దము-“నాంతంబులకు అస్త్రీవిషయంబులకు ప్రథమైకవచనలోపంబు లేదు.”-కావున ఊష్ణము అనఁదగును, అయినను చరితాదిగణపాఠముచే ము లోపము పాఠికముగా నగును, ఈ గ్రంథమునం బలుమాటు ము హీనముగానే ప్రయుక్తము.—“ఊష్ణాతప నిదాఘయోః ‘ఇతి నాన్తే వోపాలితః’-అని రామశ్రమి. ‘పాథోరుహ’-పాథసి రోహతీతి. ‘అథ కుహరం సుషిరం వినరం బిలమ్’-అమ. ‘నాశం తు నస్త్రీయాం కాణ్డే” నానా. “ఇన్నిదిర శ్చచ్చికో రోలమ్బో బమ్భిరోఽపి సః’-అమ. తుమ్మెదలను వర్తులత్వవైల్యములంబట్టి ఫిరంగి గుండ్రకుం బోల్చుట మనోహరముగా నున్నది. గుండువెనుక జ్వాల యగపడును, అదే ఆ వికసిల్లిన తామరలోపలినుండి తటాలునం గానిపించునట్టి యెఱ్ఱకాంతి. ‘మరీచి’ అనుట నిడుదయై అగ్నిశిఖాగ్రమయిన జానకిత్రాటివలె నుండుటకు.

తే. పాంత ఘటయంత్రసరముఁ ద్రిప్పుచు జపించు

మగువధృతి దూల మధ్యాహ్నమంత్రవాది

సురుచిరవితానదంభకౌసుంధధారి

తుహీనధారాగృహంగి బిందువులు సెదర.

౮౬

౮౬. మగువధృతి = ఆ ముగ్ధయొక్క ధైర్యము, తూలన్ = చలించునట్లుగా, పాంతన్ = సమీపమున, మధ్యాహ్నమంత్రవాది = మధ్యాహ్న మనెడి మాంత్రికుడు, తు....గి-తుహీన = మంచు వలెచల్లనైన-ధారాగృహ = కేశాకూళి-అంగి = దేహముగాఁగలవాడును, సు....రి-సురుచిర=ప్రకాశమానమైన-వితాన = మేలుకట్టనెడు-దంభ = మిషగల-కౌసుంధ = కుసుంబావర్ణ మదిన వస్త్రమును-ధారి = ధరించినవాడును, వి, ఘటయంత్రసరమున్ = కుండలయేతా మనెడు జపమాలను, త్రిప్పుచున్ = లెక్కకై జరిగించుచు, బిందువులు = ధారాగృహజలబిందువు లనెడి జపోచ్చారణద్రవ్యములు (కుంపర లనుట), చెదరన్ = రేఁగు చుండఁగా, జపించున్ = జపమొనరించుచుండెను..

తా.—మధ్యాహ్నకాలమందు నేవింపబడునవి—కుండల పరంపరచే కృతము లయిన యేత ములయు ధారాగృహములయు నీతలోపచారములును; తదర్థమై ధారాగృహమునందు కట్టింబడిన కాషాయంపుమేలుకట్టును, చలువలు వెదచల్లు చల్లని కేశాకూఢులును, అందు లోనకుచున్న చలిసీటి బొట్టును, ఆ మెవిరహతాపమును ఆర్చుటకు మాటుగా, దానిని పెంచుచునే యుండినవి.—రూపకాలం కారము.

ఘటయంత్ర మనఁగా ఒక్కత్రాటికి వరుసఁగా కట్టియుండు పెక్కుఘటములలో ఒకప్రక్క నుండు ఘటములు తటాకములోని నీటిని ముంచుకొనుచుండఁగా, రెండవప్రక్క నుండునవి కుమ్మరించు చుండుటయు, ఆ ప్రక్క ఘటములు పైకివచ్చి కుమ్మరించుచుండు నపుడు ఇవి క్రిందికిదిగి ముంచు కొనుచుండుటయునుంఁగా, చేత జపసరమువోలె ఒక చక్రముపై తిరుగుచుండు పెక్కుఘటముల యేతము. కుండలతోడి యా త్రాడు ఏతములో ఒక చక్రముపై దొరలుచుండును. కుండలు పూసల వలె నున్నవని హృదయము.—‘ప్రత్యూషోఽహర్ముఖం కల్యమ్’—అమ.—కునుమ్మిన రక్తం కానుమ్మిన్—ఇది వశ్యకర్తప్రయోగము గావున కానుంభవస్త్రమును ధరించుట; వశ్యకర్తయందు శ్యేయము పైతము రక్తవర్ణముగా నుండవలయును, ‘పశ్యాకర్షణయో ధ్యానమ్’ అని కా. క. ల. యందు రక్తగణ ములో పఠితము; సాధ్వాచారమందు శ్యేతవస్త్రము ధార్యము—‘సర్వరాగవాసాంసి వర్జయేత్’—ఆప స్తమ్భః—అస్యార్థః—కునుమ్మబడయః సర్వరాగవాసాంసి వర్జనీయాః—అని స్మృతిముక్తాఫలము. ఇది యాభిచారికకృత్యము గావున ఇందు కానుంభవస్త్రము చెప్పబడినది:—

“వసనం లోహితం ప్రోక్త మష్టిపం లోహితం స్మృతమ్

జపహోమాదౌ సంకల్ప్య తదావరణ మాచరేత్”.

అని షట్కర్మదీపికయందు ఆభిచారికకర్తకుం జెప్పబడియున్నది.—‘వితాన’ - ధారాగృహ మున మేలుకట్టు చలువవై కానుంభముగాఁ గట్టబడును. “చెంఁగావుల మృణాలభంగంబుల నంగం బులకుం జలువఁ బుట్టింప”—మనుచ. “వలిపంపుఁ జెంఁగావివలవఁ గప్పు చకోరి” అని దమయంతీ శైలోపచారము. బిందువులు సెదరునట్లు జపించుట అభినివేశమును త్వరను సూచించును. ప్రాతః కాలమే గాక మధ్యాహ్నకాలము గూడ విరహోద్దీపకముగానే యుండె ననుట. ‘తుహినధారా గృహ’—తుహినశీతలం ధారాగృహమ్ అని విగ్రహము.—మధ్యమపదలోపినమాసము.

ఉ. తామరసాస్త్రముఖి దంష్ట్రిత విస్ఫుట మల్లి హల్లక
స్తోమరజశ్చటాంగక మధుద్యుతితార వియద్రుచంక్రమో
ద్దామ పితృప్రసూ స్లవగి దైన్యరుతోత్థ రథాంగ పోత చిం
తామయ నిద్రలం బొలసి తాపమునేయఁ దొడంగె నింతికిఁ.

౮౭

౮౭. తా....ఖి - తామరసాస్త్ర = పద్మబంధుపయిన సూర్యుడనెడి-తామ్ర = ఎఱ్ఱని,-ముఖి = మొగముకలదియు, ద....ల్లి-దంష్ట్రిత = దంష్ట్రలుగా చేయఁబడిన-విస్ఫుట = వికసించిన-మల్లి = మల్లె పువ్వులుగలదియు, హ....క - హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలయొక్క - స్తోమ = సమూహముయొక్క - రజః = పరాగముయొక్క-ఛటా = మొత్తమనెడి-అంగక = దేహముగలదియు, మ....ర-మధుద్యుతి = లేనె వర్ణమువంటి వర్ణముగలదైన-తార = నక్షత్రములనెడి-తార = కనుగుడ్డుకలదియు, వి....మ-వియత్ = ఆకాశమనెడు-ద్రు = చెట్టునందు - చంక్రమ = భ్రమణమందు-ఉద్దామ = విశృంఖలయును - దైన్య రుత ఉత్థ = దైన్యముతోడి కూతతో లేచినట్టి-రథాంగ = జక్కవలనెడి - పోత = శిశువులుగలదియు

నేన,-పి....గి-పితృప్రసూ = సాయంసంధ్య యనెడి-ప్లవగి = ఆడుఁగ్రోతి, ఇంతికి = ఆ గోదాదేవికి, చింతా ఆమయ నిద్రలక = చింతవలని వ్యాధియనెడి నిద్రలయందు, పొలసి = అగపడి, తాపమునేయఁ దొడంగె.

తా.—ఆమెకు సంధ్యాశేషకూడ పీడాకరముగానే యుండెను.—స్వప్నమందు క్రోతి కనఁబడుట చెఱుపు, అట్లే సంధ్యావేళ ఆమెకు పీడగలిగించినదిగావున క్రోతిగా వర్ణింపఁబడినది. ఎఱ్ఱి గలువలపుప్పొడిమొత్తము దానిదేహము, సాయంసూర్యుఁడు దానియెఱ్ఱినిమొగము, మల్లెపువ్వులు దానిపండ్లు, తేనెపన్నెనక్షత్రములు దానికన్నులు, ఆకాశము దానిచెట్టు, అందు అది ప్రసరించుట దానికొమ్మలపై దుముకుట, ఏడ్చుచున్నచక్రవాకములు దానిశిశువులు, ఆమెయొక్కచింతా వ్యాధియే ఆమెయొక్కనిద్ర, అందు ఈసాయంసంధ్య తోచుట కలలో క్రోతి వచ్చుట.—రూపకాలంకారము.

‘తామరసాప’-సాయంసూర్యుఁడుగాన నెఱ్ఱిగా క్రోతిముఖమునకు సాటిగా ఉండును. “కియాహో హంసచచ్చవీప్లీ శుకమర్కటయో ర్ముఖమ్” కా. క. ల. అని రక్తగణపతితము. “కోఁయంతామ్రముఖః కపిః” అని కూనుమంతుం గూర్చి సీతాదేవ్యక్తి. ‘దంష్ట్రిత’ యనుటచే ‘పితృప్రసూప్లవగి’ మల్లీ రూపదంష్ట్రులు ఇగిలించుచున్న దని భావము. మల్లి సాయంకాలమందు పూచి దంష్ట్రెసామ్యముం బడయును. శృంగారనైషధములో—“చరమసంధ్యాకాలసంపుల్లమల్లికా । స్తబకపంక్తులతోడ సరసమాడి” అని మామిడిసింగనామాత్యునికీర్తివర్ణనము; ‘హల్లక-‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’-అమ., హల్లకము కలువజాతిగావున రాత్రియందు(సాయంకాలము మొదలుగానే)వికసించును, వికసించినప్పుడు పుప్పొడి దొరఁగునుగావున హల్లకము చెప్పఁబడినది. ఆపుప్పొడిపెల్లిదము (స్తోమచ్ఛటా) వ్యాప్తమగును గాన ప్లవగీదేహముగాఁ జెప్పఁబడినది; “ఆహ్వాన్యమౌజం నిశాయాం వికసతి కుముదం చన్ద్రికా శుక్లపక్షే.” సా. ద. ప్రాతస్సాయారంభంబుల కొన్నికొన్నియే నక్షత్రములు మధుద్యుతులుగా నగపడును.—హల్లకపరాగము పిశంగపర్ణము, అదియు క్రోతిపర్ణమునకు సమమే.—‘మధువు’-“హిజ్జాలం మధురత్నాని స్ఫులిగ్గా హస్తిబిద్వః” అని రక్తగణపతితము. మధుధ్యుతితార-సంజకంజాయ వ్యాప్తిచే ప్రథమోదితకతిపయ నక్షత్రములు మధుపర్ణములుగా నుండును.—‘ద్రు’-‘పలాశీద్రుద్రుమాగమాః’ అమ. ‘దైన్యరతుమ్’-ఇక వియోగము కలుగు ననుదుఃఖముచేత.—“రోగవ్యాధిగదామయాః”-అమ. స్వప్నములో క్రోతిదోచినం జెఱుపనుటకు సుందరకాండలో సీతావాక్యము.—“స్వప్నే మయాయం వికృతోద్య దృప్తః । శాఖామృగః శాస్త్రగణై ర్నిషిధః.” “జనకతనయా తస్యాం శాఖాయాం శాఖామృగ ముద్యీత్య దుఃస్వప్నబుద్ధ్యా చకితహృదయా” అని భోజచంపుపు, ‘కోక శృక్ర శృక్రవాకో రథాగ్ధాహ్వయనామకః’ అమ.; ‘ప్లవగి’-ఆడుది గాన శిశువులు చెప్పఁబడినవి. క్రోతి చెట్లపై దుముకునప్పుడు పిల్ల తనతల్లి కడుపును పట్టుకొనియుండును. “స్వప్నార్నిష్టా న్యేవ మామ్నాయస్తే । అథ స్వప్నాః-పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హన్తి, మర్కట ఏన మాస్కన్దయతి ..” పరాశరమాధవీయము. ‘సంధ్య’ స్త్రీలింగము గావున ప్లవగి యని స్త్రీని జెప్పట; అంతయేగాని స్వప్నమందు చెట్టును సూచించువిషయములో ఆడుఁగ్రోతియొక్క విశేష మేమియు లేదు. నిషేధవాక్యములందు మగదానిం జెప్పట ఆడుదానికిని ఉపలక్షకమే.

సీ. పద్మాస్య ప్రతిదిన ప్రత్యూషమును మాన । నియతి మేల్కని, సఖీచయముమ్రాల
హేమపాత్రిక హరి ద్రాములక్యాదిక । స్నానీయనస్తుప్త జంబుఁ గొనుచు,

ధౌతాంశుకంబులు తడి యొత్తులును దేర, | వంతఃపథంబున నరిగి, నిజగృ
హారానుదీర్ఘ సనుసంహితద్రావి | డామ్నాయయై స్నాన మాచరించి,
తే. పర్జనీలేశ పూర్ణ సౌభాగ్యదాంగ | ధూతి చకచక లీలెండుతోడ మాటు
మలయ, నిడువెండ్రుకలగుంపుమలచివైచి వేగ వెడ వెడ దడి యొత్తి, విధియుతముగ

౧౯. పద్మాస్య-పద్మ = పద్మమువంటి-ఆస్య = ముఖముగలదైన గోదాదేవి, ప్రతిదినప్రత్యూష
మును = ప్రతిదినమును ప్రాతఃకాలమందు, మాన నియతిఁ - మాన = పలుకకయుండుటయను-నియ
తిఁ = నియమముతో (ఎవరితోను నీమియుం బలుకక), మేల్కొని, మ్రోలఁ = తనయెదుట,
సభేచయము = చెలికత్తెగుంపు (అనఁగా ఆ నలువురు చెలికత్తెలును), హేమపాత్రికఁ = బంగారపుఁ
బల్లెరమందు, హరి...బుఁ - హరిద్రా = పసుపు-ఆమలకీ - ఉసిరికపొడుము - ఆదిక = లోనగు-
స్నానీయ = స్నానోపయోగములయిన - పస్త = ద్రవ్యములయొక్క - వ్రజంబుఁ = మొత్తమును,
కొనుచుఁ = చేతఁగొనియు, ధౌత అంశుకంబులుఁ = ఉదికిన పలిపంబులును, తడియొత్తులుఁ =
స్నానానంతరము తడితుడుచుకొనుటకు వలసిన వస్త్రములును, లేరఁ = కొనిరాఁగా, అంతఃపథం
బునఁ = (తోటయొక్క) లోపలితోవలలో, అరిగి = పోయి, నిజగృహ ఆరామ దీర్ఘికఁ = తన
యింటి తోటలోని దిగుడుబావియందు, అనుసంహిత ద్రావిడ ఆమ్నాయ వి = పరింపఁబడిన యజ్ఞప
వేదము కలదై (అనఁగా తిరువాయిమొయిని పఠించి), స్నానము ఆచరించి = జలక మాడి, పర్జ...లు-
పర్జనీ = పసుపుయొక్క-లేశ = ఇంచుకకు-పూర్ణ సౌభాగ్య = సమగ్ర సౌందర్యమును-ద = ఇచ్చు
నట్టి-అంగ = అవయవములయొక్క-ధూతి = చలనముచేతనయిన-చకచకలు = నిగన్నిగలు, ఈరెండ
తోడఁ = ప్రాతఃకాలపు నీరెండతో, మాటుమలయఁ = ఎదిరించుచుండఁగా (అనఁగా వానింబోలు
చుండఁగా), నిడువెండ్రుకలగుంపుఁ = దీర్ఘ మయిన కేశపాశమును, మలచి వైచి = చెనుకకు కట్టి
వైచుకొని, వేగ = త్వరత్వరగా, వెడవెడ = కొంచెకొంచెముగా, తడియొత్తి = తడితుడుచుకొని, విధి
యుతముగఁ = శాస్త్రోక్తమార్గమున (ఈక్రియా విశేషమునకు అనంతరశ్లోకముతో నన్వయము.)

తా.—ఆ గోదాదేవి ప్రతిదినము వేకువను మానముతో మేల్కొన్నదై, నఖులు తనముందు
బంగారుపల్లెరములో పసుపు, ఉసిరికయటకలి, లోనగు స్నానార్థపస్తవులను, ఉదికినమడుగు పలు
వలను, తడి తుడుచు వస్త్రములను, కొనిరాఁగా, తమయింటి తోటలోనే లోపలిదారిని పోయి
అందలిదిగుడుబావిలో ద్రావిడవేదమును పఠించి జలకమాడి, తాఁ బూసికొని స్నానమాడినయించుక
పసుపునకు తనదేహప్రభ నిండు సౌభాగ్యము నొసంగుచుండ, తన యవయవములనుండి తచ్చలనుచేత
ఒలయుచున్ననైగనిగ్యము తత్కాలపు నీరెండకాంతిని మించుచుండఁగా కేశపాశమును చెనుకవైపు
నకుం ద్రొచి, తడియొత్తులతో పడిపడిగా తడి తుడుచుకొని, పిట్టల విధ్యుక్తముగా పక్ష్యమాణముం
గావించును.—గీతమందు ఉపములు.

‘ప్రత్యూషమునఁ’ - ‘ప్రత్యూషోహర్షఖంకల్యమ్’ - అమ. ఇట బ్రాహ్మముహూర్త మని
భావము. అపవ్తము మేల్కొనుట సిద్ధికరము-“య దీచ్ఛే చ్ఛాశ్వతీం సిద్ధిం యమ స్యాదర్శనంతథా ।
సతతం తేన కర్తవ్యో బ్రాహ్మే కాలే ప్రజాగరః । ప్రత్యూషకాలే నిద్రాంచ కురుతే పర్వదా తుయః ।
అశుచిం తం విజానీయా దనర్హ స్సర్వకర్తను । బ్రాహ్మే ముహూర్తే యా నిద్రా సా పుణ్యక్షయకారిణీ”.
అని స్మృతి. సూర్యోదయమునకు ముందరి యరజాములో రెండుముహూర్తములు, అందు తొలిది
బ్రాహ్మము, రెండవది రౌద్రము, అని పరాశరవచనము.—నిద్రలేపఁగానే ఇష్టదైవమును మనస్సున
నమస్కరింపవలసినట్లు స్మృతిగావున ‘మాననియతి’ వలయును.—‘హేమ పాత్రిక’ - నారాయణ

ప్రసాదలభ్యమయిన యైశ్వర్యాతిశయముచేత.—దీనింజెప్పుట యుదాత్తాలంకారము. ‘ఆమలక్’ సంపన్నులు తలరుద్దుకొనుటకు (సీకాయకు బదులు) దీనినే ఉపయోగింతురు.

“తామరదోయిలోఁ దగిలి దాఁటెడుతేఱులఁ బోలఁ చెన్నెలుల్,
వేనులు చేతులం బిడిచి విప్పి విదిర్చి నఖాంకురంబులం
గోమలలీల నువ్వి తెలిగొజ్జఁగిని రెడఁ జల్లిచల్లి గం
ధామలకంబు నెట్టై నొకయంగన కాళియనాగభేదికన్”.పారి.

ఆదిశబ్దముచే నున్నిపిండి లోనగునవి గ్రాహ్యములు. ‘ధాతాంశుకంబులు’ - నిన్న ఆటవైనవి, ఇది ద్రావిడాచారము. ఆంధ్రులకు నేటివేగాని పనికిరావు. ‘అంశుకం సూక్ష్మవస్త్రే స్యా ద్వస్త్రో మాత్రోత్తరీయయోః’ - మేదిని.—‘అంతఃపథము’.—అంతర్గతమైన పథము అని విగ్రహము; అంతఃపథంబున నరుగుట పామరజన దృష్టిని పరిహరించుటకు. ద్రావిడవేదపఠనమునకు మహాపాపనత్వము చెప్పబడినది:—“ద్రవిడోపనిషద్ధాధాం పఠత శ్చ ద్విజస్య నై । యో నై పాదోదకం పాతి స పునాతి పనున్ధరామ్” ‘శ్రుతి స్తు వేద ఆమ్నాయః’ అమ.

‘పర్జనీ’ శబ్దము మ్రానిపనుపునకుంబేరు, ఇట లక్షణచే పూతపనుపునచే చెప్పబడినది; దీనింగూర్చి పీఠికం జూచునది.—‘లేశ’-అనుట నాగరకతావిశేషమును సూచించుచున్నది, ఆ దేహమునకు ఎక్కువగా అక్కఱలేమియును సూచితము; “అలంతి—పనుపాడి” అని 39.-‘వేగ’-అనంతర కర్తవ్యమయిన పూజాదికమునకు విలంబము కాకుండుటకును, ఆరోగ్యార్థంబును.

ఉ. కుందరదాగ్ర నెన్నొసల గుమ్మడిగింజతెఱంగు పాండుమ్మ
ద్విందువుఁ దీర్చి, చెందిరము వేచకశీర్షముపై బలె న్గటిం
జందుర కావిజీ బమరఁ, జల్లని రేయిటి తట్టువు న్గలి
న్విందులఁదేల్చి, నూనెముడి వెండ్రుకలున్ దడితావు లీనఁగన్. ౯౦

౯౦. కుందరదాగ్ర-కుండ = మొల్లమొగ్గలపంటి-రద = దంతములయొక్క - అగ్ర = తుదలు గలదైన-యాదేవి, నెన్నొసలన్-నెఱి = అందమైన-నొసలన్=ఘాలముందు, గుమ్మ...పు-గుమ్మడిగింజ-తెఱంగు = రూపముగల-పాండు = పాండురవర్ణమయిన - మృత్ = మట్టియొక్క-బిందువున్ = బొట్టను, తీర్చి = చక్కఁగా పెట్టుకొని, వేచక శీర్షముపైన్ = ఏనుఁగుయొక్క కుంభద్వయిమీఁద, చెందిరంబులెన్ = సిందూరము వోలె, కటిన్ = నితంబముపై, చందురకావిజీబు = సిందూరవర్ణపు జిలుఁగు పలువ, అమరన్ = ఒప్పుచుండఁగా, నూనెముడిన్ = దూముడియందు, చల్లనిరేయిటితట్టు పున్లు = రేయిధరించినమేలిపునుఁగు యొక్కచలువ వాసనలు, అళిన్=తు మ్మైదలను (జాత్యేకపచనము), విందులన్ = ఆతిథ్యముతో, తేల్పన్ = తృప్తినొందించుచుండఁగాను [పా. అశుల్ విందులఁదేల్], నూనెముడి = నూనెపూసి ముడిచిన-వెండ్రుకలున్ = కేశపాశంబును, తడితావులు = తడివలపులను [పా. వెండ్రుకలున్-అని, వెండ్రుకలయందు, తడి (కర్త)-తావులు = పరిమళములను], ఈనఁగన్ = నెలుపరించుచుండఁగా.

తా.—మొల్లమొగ్గలపంటిదంతాగ్రములు గలదైనయాదేవి అందమయిన ఘాలమునందు కిద్దుక్త ప్రకారము నిలుపుగా గుమ్మడిగింజయాకారముగా బొట్టు దిద్దికొని, గజకుంభములకు సిందూరముం జమరినరీతిగా పిలుందులపై చందురకావిజీబుల ధరించి, కేశపాశము తడివలపులు చల్లుచుండఁగా దానితుదిదూముడి అందు ఆలందినపున్లు ఇపుడు స్నానార్థమై చలువవాసనలు గ్రమ్ముటచే తుమ్మైదలకు విందు లొసంగుచుండఁగా (గుడికేఁగును అని యనంతరోక్తముతో నన్వయము.)

స్వభావోక్తి.—ఉపమలు. “నూనె....ఈనగణ్” ఈనగణ్ - గ్రామ్యముగాదు, గౌణవృత్తిచే మనోహరము.

‘కుందరదాగ్ర’-శిఖరిదంతయుననుట-“దస్తాశ్శిఖరిణో యస్యా శ్చిరం జీవతి తత్పతిః”-అని సామద్రికము. పాండుమృద్భిందువు’-“మృదులతరగౌరవృద్భిందువదనచంద్ర”-అని స్నానమయిన నలునివర్ణన;-‘పాండు’ = గౌర, ‘పాండుమృత్’ = గంగాతీరానీతమైన గోపీచందనాదికము. ‘పేచకి’ = పేచకముకలది - (కుంభితన్యట్లు)-‘ఉలూకే కరిణః పుచ్ఛమూలోపాస్తే చ పేచకః’-అమ. ‘గుమ్మడిగింజతెజంగునన్’-తిలకమునకు ఈయుపమానము మహాకవిమార్గసిద్ధము-“గీరుచు గుమ్మడిగాజు నామము దీర్తు” అని కువలయాశ్వవిలాసము 4 (188) [ఇందు ‘గాజు’ అని ‘గింజ’ కు ప్రామాదికముగా నుండును.] ‘తల్లుపున్’ - ఈ పదంబును మహాకవిప్రయోగసిద్ధము.-చూ. కువల. 4 (137.)

చ. హడపము వీణ కిన్నెర హిమాంబువు నించినగిండి చల్వపా
నడలుఁ గురంగనాభియు జనాదియుఁ ద్వుపునుంగు వీవనల్
ముడివిరు లద్దముల్ సురటులుం దెలిదంతపుదువ్వెనల్ ముదం
బడర ధరించి యూడిగపుటబ్బురపుల్ వలిగుబ్బెతల్ దగన్.”

‘రేయిటి’-బొంబివత్తికమును పరికించునది. ‘నూనెముడి’-“నిడుదబేనలినూనెముడి వీడఁ జిగురాకుఁ బొదఁ దూరుఁ గార్చిచ్చుఁ గదియు కరణి”-మనుచ.

తే. బోటి గట్టిన చెంగల్య పూవుటెత్తుఁ
దగు పరిణ తోరు కదళ మం జరియుఁ గొనుడుఁ,
బోయి, గుడి నంబి విజనంబుఁ జేయఁ జొచ్చి
మ్రొక్కి వేదికఁ బలునన్న మ్రుగ్గు పెట్టి.

౯౦. కట్టిన చెంగల్య పూవుటెత్తు = ఆ దేవి తాను స్వయముగా గ్రుచ్చిన యెఱ్ఱగలువపూవుల దండను, తరు పరిణత ఉరు కదళ మంజరిని = చెట్టునం బండిన పెద్ద యరఁటి గొలను, బోటి = చెలి, కొనుడున్ = తేఁగా, పోయి = తానేగి, గుడి=కోవెలను, నంబి=అర్చకుఁడు, విజనంబు నేయన్ = జనులు లేని దానినిగా నొనర్పఁగా, చొచ్చి = లోపల ప్రవేశించి, మ్రొక్కి = స్వామికి నమస్కరించి, వేదికన్ = తిన్నెయందు, పలునన్నమ్రుగ్గు = పెక్కువర్ణములు గలదైన రంగవల్లిని, పెట్టి = రచించి (అని అనంతర పద్యముతో నన్వయము).

తా.-గోదాదేవి తాను రచించిన హల్లకమాల్యమును, చెట్టునం బండిన పెద్దయరఁటిగొలను, తనచెలి కొనిరాఁగా, గుడికిఁబోయి, అంత నట నంబి గుడిలో మఱియెవ్వరును లేనియట్లు చేయఁగా స్వామికి నమస్కరించి, తిన్నెయందు పంచపర్ణముల మ్రుగ్గులు పెట్టును.

‘చెంగల్య’-తామరలం గ్రుచ్చుట కింకను అవకాశము లేనందునను, ప్రాతఃకాలము కావున హల్లకము లింకను ముకుళించుకోనందునను, అవిస్వామికి గ్రాహ్యములేగావునను, చెంగల్యదండ నర్పించుట.-“తరుపరిణత”-చెట్టునంబండినపండు మధురతరము. ‘ఉరు’-భగవద్రీత్యుతిశయార్థము. ‘కదళి మంజరి’-ఇట ‘కదళి’ యను పాఠమున ఇకారమునకు గతి కనబడలేదు, శబ్దము ‘కదళి’ అని; “నది సుత గురుకర్ణశల్యనాగపురీశుల్”-అనుపాదమున-“నదీజగురు” అనియుం బరింపఁదగియుండుటంబట్టి,

దానిని ప్రమాణీకరించి “కొన్నియెడల దీర్ఘసమాసములందు జీప్సనకు హాస్యమగును.” అని కల్పించు కొనుట సమంజసము కాదని కొండఱునుతము.—‘కదళి’ పాఠము నిర్వాహము—

“కదళాకదళౌ పృశ్నాన్యం కదళీకదళౌ పునః

రమాప్యతే ధ కదళీ పతాకా మృగభేదయోః—”మేదిని.

ముగ్గులుపెట్టుట లోనగునది భగవత్కైంకర్యము. ‘పూవుపైత్తు’ - టుగాగమము ‘నెత్తురులుఁజేలు’ నందుంబోలె. ‘కొనుచు’ అను పాఠమున దేవి మోచునదియు బోటి చేయునదియు నగును, సమంజసముగాదు.

తే. కపిలగవి సర్పిఁ బృథు దీప కళికఁ దీర్చి
ద్వయముతో నక్షమునఁ గల్వదండ సేర్చి
యగరు ధూపంబు లిడి శర్క రాజ్యయుక్త
వ్యాధ్యకదళీఫలాళి నైవేద్య మొసఁగి.

౯౨

౯౨ క...ర్పిఁ-కపిలగవి = పుల్లపుయొక్క - సర్పిఁ = సేతితో, పృ...కఁ-పృథు = దొడ్డ - దీపకళికఁ = దీపపుమొగ్గును, తీర్చి = రచించి, ద్వయముతోఁ = ద్వయమంత్రోచ్చారణ పూర్వకముగా, పక్షమునఁ = స్వామియరుమందు, కల్వదండఁ = తాను గ్రుచ్చిన యా చెంగలవ్వ సరమును, చేర్చి = అర్పించి, అగరుధూపంబుఁ = అగరుతోడి ధూపమును, ఇడి = పెట్టి, శర్క.... లిఁ-శర్కరా = చక్కెరతోను - ఆజ్య = సేతితోను - యుక్త = కూడుకొన్న-హృద్య = మనోహర మయిన-కదళీఫల = అరటిపండ్లయొక-ఆళిఁ = వరుసను, నైవేద్యము ఒసఁగి = నివేదనగావించి.

‘కపిల’-“మొదపులలోపలం గపిలవరిష్ట”-బాల. వ్యా. కావున తద్వృత్తముతో చేసినం బుణ్య మెక్కుడు. అట్లే పృథుత్వముచేతను. ‘ద్వయము’-2 (87) టీకం జూ. అగురు-యా. అగరు. ‘సర్పి’ సర్పిన్-శబ్దము.

క. ఖండిత పూగీ నాగర | ఖండంబులు ఘన శశాంక ఖండంబులచే

హిండితనుగు తాంబూల ! ను ఖండిస్థిభక్తి నొసఁగి కదలి చెలులతోఁ ౯౩

౯౩. ఖండి...లు-ఖండితపూగీ = తునకలుగావించిన వక్కలను (అనఁగా పోకచెక్కలను)- నాగర = సొంటియొక్క - ఖండంబులు = తునియలును, ఘన...చే-ఘన = పెద్ద-శశాంక = కర్పూరపు-ఖండంబులచేఁ = తునియలచే, హిండితము = వ్యాప్తము (అనఁగా వానితోఁగూడినది - తన్మి శ్రము), అగుతాంబూలము = ఐనతాంబూలమును, అఖండ స్థిర భక్తిఁ = సంపూర్ణ నిశ్చల తాత్పర్యముతో, ఒసఁగి = స్వామి కర్పించి, చెలులతోఁ, కదలి = తరలి (అని తరువాతి కన్వయము.)

తా.—ఆమె పోకచెక్కలను సొంటితునియలను కర్పూరపుచెల్లలతో కలిపిన తాంబూలమును స్వామి కర్పించి, చెలులతోఁగూడి తరలెను.

‘ఖండితఖండంబులు’ అనుచో పానరుక్త్యము గాదా? ‘పూగః క్రముక బృన్దయోః’-అమ. క్రముకవాచక పూగశబ్దము స్త్రీలింగంబునం గలదు.

“పూగీఫలసమూయక్తం నాగవల్లీదళై ర్యుతం ।

కర్పూరచూర్ణసంయక్తం తామ్బూలం ప్రతిగృహ్యతామ్”.

పూగఫల నాగరఖండ కర్పూరఖండ తాంబూలదళముల సమాహారమునకును తాంబూల మని పేరు —“నాగరం ముస్తకే శుక్త్యాం విదధే నగరోద్భవే”-మేదిని. ‘శశాంక’-‘ఘనసార శృన్ద్రపంజ్జి’-అమ. ఇందువలన చంద్రునిపేరు లన్నియు కర్పూరమునకుం జెల్లును.—‘హిండితము’-దీనిం

గూర్చి పీఠికం జూచునది.—ఈపద్యమున పూర్వముద్రణములలో ‘హిండితములు గావించి యి
ఖండస్థిర’—అని యున్నది; ఆ సాతములో ఆమె ఒసంగినది ‘తాంబూల’ మన్నమాట లేదు.

తే. చెలువ గర్భగృహ ప్రదక్షిణముఁ జేసి

వినతయై మాళి శతకోపమును ధరించి

చరణతీర్థముఁ గొని తత్ప్రసాదలభి

మయిన మాల్యముఁ దాల్చి గేహమున కరుగు.

౯౪

౯౪. చెలువ = గోదాదేవి, గర్భగృహప్రదక్షిణముచేసి = స్వామి యుండెడుగృహమును నల
గొని, వినతయై = పంగినదై, మాళి = శిరమునందు, శతకోపమును ధరించి = శతకోపమును స్వీక
రించి, చరణతీర్థము గొని = స్వామియొక్క పాదతీర్థమును పుచ్చుకొని, తత్ప్రసాదలభి మయిన
మాల్యము = స్వామియొక్క యనుగ్రహముచే ప్రాప్త మయిన పూదండను, తాల్చి, గేహమున
కు = ఇంటికి, అరుగు = పోవును.

క. ప్రతిదినము నిల్లు చని యు | చ్యుత పూజ యొనర్చి నచ్చి సుదతి వియోగ

చ్యుతఁడై యగుచు నయ్యదు | పతిగుణములు ద్రవిడిభావఁ బొడుచు నుండఁ.

౯౫. అచ్యుత = పడఁపైరుంగోవిలడయరుయొక్క....సుదతి = ఆయింతి, వియోగ చ్యుత
ఁడై = విరహముచేత బాటిపోయిన దిట్టతనము గలది; ఆయదుపతి = యాదపనాథుఁ డయిన యా
హరియొక్క.

ఆమె శ్రీకృష్ణునింగూర్చి తిరుప్పావై నాచ్చియార్ తిరుమొయి అను ప్రబంధములను రచించి
పాడినది:—

“గోపికాభావ మాస్థాయ తద్యతార్థప్రకాశకమ్

ప్రబంధం ప్రాహ సా గేయం త్రింశద్ధాధాభి రుజ్జ్వలమ్,

కామేన భూయసా భూయో గోదా చ త్రే యథాశ్రుతమ్

గాధాద్విగుణసప్తత్యై ప్రబంధం రసబంధురమ్.”

“కన్యయా విష్ణుచిత్తస్య కలితాఽ భూత్కృతిద్వయా

జన్యధ్వభేదనోదాయ జగదుజ్జీవనాయ చ.”—దివ్యసూరిచరితము.

తే. మొదల నాముక్తమాల్యద మదనతాప

తరిణి పెనువెట్ట వేగిన దక్షిణాశ

మత్తుతోష్టకుఁ దుదముట్ట మాఁడు సనుచుఁ

దొలఁగె నన నుత్తరాశకుఁ దొలఁగె దరిణి.

౯౬

౯౬. తరిణి = సూర్యుడు, మొదల = అప్పటికే, ఆము...ట్ట = ఆముక్త = తాను ధరిం
చిన-మాల్య = దండను-చ = శ్రీహరికి ఇచ్చునదైన యా యమృతవారియొక్క-మదనతాప = కామజ్వర
మనెడి-తరిణి = సూర్యునియొక్క-పెనువెట్ట = బలువేడిచేత, వేగినదక్షిణ ఆశ = తప్తమైన దక్కి
నపుదిక్కు (మంచిదిక్కునుటయు), మత్తుతోష్టకు = నాచేత (అనగా సూర్యునిచేత) చేయఁ
బడినవేడికి, తుదముట్ట = నిశ్చేషముగా, మాఁడు అనుచు = కాలిపోవునని వెఱచినవాఁడై,
తొలఁగె-అన = దక్షిణదిక్కును విడిచి పోయినాఁడో యనునట్లుగా, ఉత్తర ఆశకు = ఉత్తరదిక్కు
నకు, తొలఁగె = వెడలిపోయెను.

✧ వ నం త ర్త వు. ✧

— ❦ —

ఉత్తరాయణవర్ణనము. — సంవత్సరములో సూర్యుడు ఆఱుమాసములు నిగత్తు రేఖనుండి ఉత్తరమునను ఆఱుమాసములు దక్షిణమునను సంచరించును. ఆ సంచారమునకు ఉత్తరాయణము దక్షిణాయనము, నని సంజ్ఞలు. మకరసంక్రాంతి మొదలుకొని ఉత్తరాయణము: కర్కాటకసంక్రాంతి మొదలుకొని దక్షిణాయనము.

తా. — అప్పుడు ఉత్తరాయణము వచ్చెను. సూర్యుడు ఉత్తరదిక్కునకు పోయెను. అది యెట్లుండె ననఁగా: — ‘దక్షిణాయనము చల్లనికాలము, అట్టికాలములోనే ఆముక్తమాల్యదాదేవియొక్క విరహమహాతాపముచేత ఈ దక్షిణదిక్కు వేగియున్నది. ఇంక రాగిలది వేండ్రపుఁగాలము, అప్పుడు నాకు వేడి ఎక్కువ, అప్పుడు ఆ విరహతాపమునకు నా వేడియుం దోడ్పడి యీదిక్కు మిగులు లేకుండ మాడిపోవును అని తలంచుకొని సూర్యుడు ఆచెఱువును మాన్పటకై ఆదిక్కును వదలిపోయి నాఁడో యనునట్లుగా ఉత్తరాశకుం బోయెను. యాపకోఠాపిలిఫలోఁజేర్చెను.

దక్షిణశబ్దమునకు మంచిస్వభావము గలదియు నర్థముగావున ఆదిక్కుయొక్క మంచితనముచేత సూర్యుడు దానిపై కనికరించె నని స్వారస్యము. ‘ప్రాచ్యవాచీ ప్రతీచ్య ప్రాః పూర్వదక్షిణ పశ్చిమాః’ — ‘దక్షిణే సరశోదారా,’ ‘ఆశాదిగతితృప్తయోః’ — ‘ద్యుమణి స్తరణి ర్భీత్రం చిత్రభాను ర్విభావనుః’ — అను.

‘ఉత్తరఆశకుఁ’ = దక్షిణదిక్కు కాలిపోకయుండునుగగా యని పిమ్మటికి ఆన వహించుటకుఁ గాను, అని స్వారస్యము. ‘తాపతరణి’ — అనుటచే ఆమె తాపము సూర్యతుల్యముగా నుండె ననుట. ఇరువురు తరణులలో ఒకఁడు తగ్గుట దక్షిణదిక్కునకు మిక్కిలితేమకారి యని స్వారస్యము. — ‘ఉష్మకుఁ’ — ములోపమునకు గతి చరితాదులకుంబోలె. వేఁగుటకును ‘తుదముట్టమాడుట’ కును తారతమ్యమును అరయునది; ఒకతరణికి ‘వేఁగును’, ఇరువురు తరణులకు ‘మాడును’ అని భేదము. విరహతాపము అంతమిక్కుటముగా నుండె నని భావము.

చ. తెలియఁగ వచ్చె నట్టితటిఁ దిగ్గకరుండు ధనాధిపాశక్తై

తొలఁగినకారణం, బతివ దుర్వహ దీర్ఘవియోగవహ్ని ప

ల్లలమిన తద్దిశం దగిలి నట్టి తనూష్ట ఘనీభవన్తహా

జలనుయశంకర శ్వశుర శైలము కోనల చల్వఁ దీర్చుకోఁ.

౯౭

౯౭. తిగ్గకరుండు = వేడివెలుగు (అనఁగా సూర్యుడు), అట్టితటిఁ = ఆ సమయమందు, ధనాధిప ఆశక్తై = కుచేరుని దిక్కునకు (అనఁగా ఉత్తరదిక్కునకు), తొలఁగిన కారణంబు = వెడలి పోయినందులకుంగల నిమిత్తము, తెలియఁగవచ్చెఁ = బోధపడినది. బతివ దుర్వహ దీర్ఘ వియోగ వహ్ని = పెల్లు = ఆనవలాయొక్క దీర్ఘరాని చిర విరహాగ్నియొక్క — అతితీయము, అలమిన తర్ దిశఁ = కష్టుకొన్నట్టి యాదక్షిణదిక్కునందు, తగిలినట్టి — తను ఊష్మకై = తనకు (అనఁగా సూర్యునికి) సోఁకినదైన మేనికాఁకును, ఘనీ...ల్వకై — ఘనీభవత్ = గడ్డకట్టించున్న — మహాజలమయ = నీటిపెల్లు యొక్క మాటుహూపమయిన — శంకర శ్వశుర శైలము = ఈశ్వరుని మాయయైన పర్వతము (హిమవంతుని) యొక్క — కోనల = మలుగు ప్రదేశములయొక్క — చల్వకై — శైత్యముచేత, తీర్చుకోఁ = ఆర్పు కొనఁ గోరుట (యే ఆ నిమిత్తము.)

తా.—వేడివెలుగు అప్పుడు దక్షిణాశను వదలి ఉత్తరాశకుం బోయినందులకుం గలిగిన నిమిత్తము, ఆహా తెలియవచ్చినది. ఆ యమృతాని విరహతాపము వ్యాపించిన దక్షిణదిక్కునందు తానుండి నందున ఆమె దేహతాపము తనకు సయితము తగులంగా ఓర్వలేక ఆతఁడు దానినార్చు కొనుటకుఁ గాను పలాయితుడై కరడుగట్టినజలమే అయిన హిమవత్సర్వతంపు మఱుంగుఁ బ్రదేశములలో, పడి దొరలుటకై యట్లు పోయినాఁడు.—ఇలా త్రోక్షు.

ఆమెయొక్క వియోగజనితదేహతాపము సూర్యునికి, తానే వేడివెలుగు గయినను, తాను భరింపలేనంత వేడిగానుండె నని తెలుపుటకు ‘తిగ్గకర’ శబ్దప్రయోగము, తిగ్గ = తీక్ష్ణములయిన—కరుండు = కిరణములుకలవాఁడు. ‘ధనాధిపాశ’—ధనాధిపుఁడు కుబేరుఁడు, అతఁడేలుదిక్కు ధనాధిపాశ, అదే ఉత్తరము:—‘ఇన్ద్రో వహ్నిః పితృపతృ త్వైర్మతో వరుణో మరుత్’ కుబేర ఈళః పతయః పూర్వాదీనాం దిశాం క్రమాత్’—ఆమ.

‘కోన’—ప్ర. కోణః—‘ఉష్ణే’—ములోపము. చరితాదికార్యము. ‘జలమయః’—జలస్యవికారః—‘ఉత్తరదిక్కు’—‘హిమాలయము’ అనక ‘ధనాధిపాశ’—‘శంకరశ్వశుర తైలము’—అనుటయందు విశేషమేమన:—కుబేరుని సిపారనుచేత ఈయనను శంకరుఁ డవలంబించును, ఆయనకు కుబేరుఁడు సఖుఁడు గావున, “కుబేర స్త్ర్యమ్భకసఖః”—ఆమ. శంకరుని సిపారనుచేత ఆయనమామ మంచుకొండ ఈయనకు తాపమార్చుకొనుటకు చోటిచ్చును; అని స్వారస్యము. మొదల కుబేరుఁ డేల ఈయన నవలంబించును? అని యాక్షేపమేని, ఈయన ఆరోగ్య మిచ్చువాఁడు—“ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేత్” అని స్తృతి, మఱి కుబేరుఁడు ఆరోగ్యవిషయములో కొదువగలవాఁడేగదా; కనుక ఆరోగ్యాశచే కుబేరుఁడు ఈయననవలంబించును; అని సమాధానము. ఇందువలన ఎల్లవారికి ఆరోగ్యమిఁగలవాఁడు సయితము ఆరోగ్యార్థము పరుగులిడునట్లు చేసినట్టిది అని యెంతతాపమో అని తదతిశయము స్ఫురించుచున్నది.

తే. కినిసి వలతేఁడు దండెత్తఁ గేతు వగుట

మీన మిలఁ దోచు టుచితం బ, మేష మేమి

పని యనఁగ నేల ? విరహాఖ్యఁ బాంథయువతి

దాహమున కగ్ని రాఁగఁ, దత్తడియు రాదె?.

౯౮

౯౮. కినిసి = విరహాలమీద కోపం బూని, వలరాజు (పా. వలతేఁడు) = మదనుఁడు, దండెత్తఁ = దాడివెడలుడు, కేతువు = అతనిటెక్కెము, బొటన్ = అయినందున, ఇలన్ = భూమిలో, మీనము = మత్స్యము (మీనరాశి యనియు), తోచుట = అగపడుట, ఉచితంబ = న్యాయమే, మేషము = మేఁక (మేషరాశి), ఏమిపని = ఎందులకు వచ్చినది, అనఁగనేల = అనియడుగ నక్కఱలేదు, అగ్ని = వహ్ని, విరహా ఆఖ్యఁ = వియోగమనెడు పేర; పాంథయువతి దాహమున కున్ = వియోగినులైన గుట్టెలను చూడుటకు, రాగన్ = తత్తడియున్ = అగ్నికిగుఱ్ఱమయిన మేషము కూడ, రాదె = రాదా, (గుఱ్ఱము నెక్కి రౌతు వచ్చు ననుట).

తా.—సూర్యుఁడు ముందు మీనరాశిలోను, పిమ్మట మేషరాశిలోను, ప్రవేశించుటయే ముందు మీనరాశి వచ్చుటగాను, పిమ్మట మేషరాశి వచ్చుటగాను, చెప్పఁబడును. ఉత్తరాయణము వచ్చినప్పటి నుండి క్రమముగా మదనునికి బల మెచ్చిన దనియు తత్క్రమవిరహబాధ దుస్సహమయిన దనియు భావము. మదనుని టెక్కెమున మీన ముండును, అగ్నికి వాహనము మేషము. ఉత్తరాయణమందు మీనమేషరానులువచ్చును; (అనఁగా రవి మీనమేషరానులం జొచ్చును) తన టెక్కె మెట్టి దాడివెడ

లుట ఆచారము, కావున మీనోదయమునకు కారణముకలదు, అట్లే రాతు గుఱ్ఱము నెక్కి వచ్చుట కలిగినదే కావున, విరహ మనుపేరియగ్ని తనవాహనమయిన మేషము నెక్కి వచ్చినాడు.—మీన మేషరాసుల యుదయములకు కారణము కానట్టి మడినవైశ్వానరాగమములను కారణములనుగాఁ జెప్పినాడు, కావున హేతూత్వేక్ష, వాచకము అప్రయక్తము గాన గమ్య;

“కేతు ర్గ్రహే ధ్వజే చిహ్నే కిరణోత్పతనహ్నిషు”-నానా. పాంథుడవఁగా ఎప్పుడును దారినడచుచుండువాఁడు,—“పథానం నిత్యం గచ్ఛతి” అని విగ్రహము. “పథో ణ నిత్యమ్” అని సూత్రము. అట్టివానిభార్య ఎప్పుడును వియోగినియే గదా. అందులోను యువతి యాయెనేని దానిదుఃఖము చెప్పవలయునా? కడమ ఋతువులకన్న పసంతము కామోద్దీపకతరముగాన పసంతమున మడనుడు దండెత్తునట్లు కవి రచించినాడు.—ఇలక్ = ఇలనున్నవారి కగపడుటచేత ఇలంగోచినట్లు చెప్పినాడు, అంతియకాని మీనమేషము లనెడు నక్షత్ర రాసులు భూగతములుకావు. ఇటు దండెత్తుటయు దహించుటయు క్రమముగా మీనమేషమాసములయందుఁ జెప్పబడినవి. పాంథభార్య మీనమాసమంతయు వేచినది. పాంథుడు రాఁదాయెను, ఇతఁ మేషములోను ఆమెకు దాహము గాక మఱియేమున్నది.

చ. ప్రియ పరిరంభణ ద్రుఢిమపె ల్లిక నామని నచ్చి చేయుఁగా

న్యయ మని సీతునంద చెలున ల్పెదవు ల్దడువంగ వచ్చెఁ దా

రయమునఁ బేర్చి యా ఋతువు రాఁ జలి విచ్చి తొఱంగి ర య్యు

న్ధ; యుచితమే కదా విపది ధైర్య మనం జనుమాట యింతకుఁ.

౯౯

౯౯. ఇలక్ = ఇటుతర్వాత, ఆమని = వసంతుడు (పా. వైశ్రుడు), వచ్చి, ప్రియ...ట్లు- ప్రియ = వల్లభులయొక్క-పరిరంభణ = కొఁగిలింతయొక్క-ద్రుఢిమ = బిగువుయొక్క-పెల్లు = అతి శయమును, న్యయము నేయుఁగా = పోగొట్టునుజామా, అని = అనుభయముచేత, సీతునంద = చలి కాలమందే, చెలునల్ = ఇంతులు, పెదవుల తడువంగఁ = దిగులుపడుచుండఁగా (చలికి చీలినపెదవులను నాలుకతో తడుపుకొనుచుండఁగా అనియు), ఆఋతువు = వసంతర్లువు, రయమునఁ = పడిగా, తాఁ = తాను, పేర్చి = విజృంభించి (మలయమారుత కోకిలకూడిత భృంగరాప పుష్పదళంబులతో ననుట,) వచ్చెఁ = అరుదెంచెను, రాఁ = నచ్చినంతట, చలి విచ్చి = భయము తీటి (చలి లేనందున అనియు,) అయ్యవన్ధ = ఆ పెదవులు తడుపుచుండునునికని, తొఱంగి = మానిరి, ఇంతకుఁ = ఇందులకు, విపది = ఆపదవచ్చినప్పుడు, ధైర్యమ్ = ధైర్యమానవలయును, ఆనఁ చనుమాట = అను ప్రసిద్ధిస్సాక్షి, ఎంతయుఁ = మిక్కిలి, ఉచితమేకదా = యుక్తమేకదా.

తా.—చలికాలములో ఇంతులు ‘ఇటుపెన్నట వసంతర్లువు నచ్చును, చలిచేత నిప్పుడు లభించుచున్న ప్రియగాఢాలింగనములు అప్పటివెట్టదినములలో పడలునడిపోవును’, అని భయముచే పెదవులుతడుపుచుండిరి. ఇట్లుండఁగానే ఆఋతువు పూర్ణవిజృంభణముతో రానే వచ్చినది. అంతట, ఆ యాపద రాకమందు భయపడినయాయితలు అయ్యాపద వచ్చినవిన్నట ధైర్యమే అవలంబించి, పెదవులు తడుపుట మానిరి. విపత్తువచ్చినప్పుడు ధైర్య మవలంబింపవలసిన దను స్సాక్షి కడుదొడ్డదిగదా—శ్లేషోత్థాపితమయిన యర్థాంతర వ్యాసాలంకారము.

పెదవులను నాలుకతో తడుపుకొనుట భయముచేతనం గలుగును. కవి చలికార్యమును భయకార్యముగా చమత్కరించినాడు, చలి వచ్చుట యన భయము తీఱుటయు శీతర్లు వంతమొందుటచే

పెట్టిననులు నచ్చుటచే చలిపోవుటయు, ఇటు కవి ఋత్వపగమకార్యమును భయాపగమకార్యముగా నుచుత్కరించివాడు.—‘పరిరంభణము’-‘పరిరమ్భః పరిష్కణః సంక్లేష ఉపగూహనమ్’-అమ. ‘ద్రఢిమ’ దృఢముయొక్కభావము, -నకారాంతము-ఇమని చుత్వయాంతము-‘ద్రఢిమము-నీతు. మ. నీతువు, ప్ర. నీత. “ఆహారంబిడున్ నీతునన్”-1 (82); “స్పష్టబహుప్రణంబయిన నీతునకల్కి” 5 (100); వ్యయము నేయు = వ్యయించు; ఆ ఋశువు-“ఋశి వర్ణంబులు రల తుల్యంబులు”-చా. వ్యా.—“విపది హైర్యమ్”:-

“విపది హైర్య, మ థా భ్యుదయే క్షమా । సదసి వాక్పటుతా, యుధి విక్రముః, యశసి చాభిరుచి, వ్యూహసంశ్రుతౌ । ప్రకృతిసిద్ధ మిదం హి మహాత్మనామ్” అని సంపూర్ణవాక్యము.

ఉ. స్పష్ట బహుప్రణం బయిన నీతున కల్కి నిజోష్ణపల్లవో

చ్ఛిష్టముః గొన్న దిన్నుడు వి నీయన కింతులు మోవి దన్తధూ

చ్ఛిష్టముః గొన్న యొచ్చె నుఱ జేసిన, వారు కృతం బెఱంగి వి

స్పష్టముగా నొనర్చిరి వసంతున కూటట దోహదంబులన్.

౧౦౦

౧౦౦. ఇంతులు = మగువలు, స్ప... కున్-స్పష్ట = చేయబడిన-బహు = పెక్కు-ప్రణంబు = గాయములుగలది (అనగా మోవియందు పెక్కుగాయములు కావించినట్టిది), -విస నీతునకున్ = అయినట్టి చలికి, అల్కి = వెఱచినవారై - నిజ...మున్-నిజ = తమదైన - ఓష్ణపల్లవ = మోవిచిగురు యొక్క-ఉచ్ఛిష్టమున్ = ఎంగిలిని, ఇమ్మధువు = ఈతేనె, కొన్నది = ఆనినది, ఇనీ = ఇన్నీ, అనక = అనిరోయక, మోవిన్ = తమపెదవియందు, తత్ మధుఉచ్ఛిష్టమున్ = ఆతేనెయొక్కయెంగిలి (మైనము ననుట), కొన్నయొచ్చెము = గ్రహించినహీనతను, అఱజేసినన్ = (వసంతుడు) పోగొట్టగా, వారు = ఆస్త్రీలు, కృతంబు = వసంతుడు చేసినయుపకారమును, ఎఱంగి = చక్కగా మనస్సున భావించి, వసంతునకున్ = అమనికి, కూటటన్ = విశ్రాంతికలుగునట్లుగా, దోహదంబులన్ = పుష్ప తౌదనక్రియలను, విస్పష్టముగాన్ = స్పష్టముగా, ఒనర్చిరి = కావించిరి.

తా.—చలికాలమున స్త్రీలు పెదవులందు చలివలనిపగుళ్లకు నివారకముగా మైనము పూసికొందురు. మైన మన మధూచ్ఛిష్టము-‘మధూచ్ఛిష్టం తు సిక్ళకమ్’ అమ. ‘మయినము’ తేనెం గొనగా మిగిలినతేనెపెఱ గావున దానికి మధూచ్ఛిష్ట మని పేరు. “మదనాః సిక్ళ దుత్తార వస్త్ర ద్రుమ మస్తథాః”-నానా.—“మదన-పు. ఇది మైనమునకు ఉష్ణైత్తచెట్టిననును, వస్త్రార్థపుననును, మ్రంగచెట్టిననును, మస్తథుననును పేరు.”-అని వాందారిపాపనకాస్త్రులవారిటీకః] అనగా తేనె యెంగిలి, మఱి యాతేనెయెట్టిదన, తాము పానము నేయనపుడు తమమోవియెంగిలిచే మధురిమం బొందినట్టిది. అట్లు అది తమయెంగిలి దిన్నుదైయుండ, దానియెంగిలిం దాము మరల పెదవులందు స్వీకరించుట ఆయింతులకు మిక్కిలి లజ్జాకరముగాదా. ఇంతలో వసంతర్తువు వచ్చి చలిని పోగొట్టును, మఱి పెదవులు పగుటపు; కావున మఱి పెదవులకు మైనముం బూసికో నక్కఱలేదు, ఆవిధముగా మైనమును మాన్పించి, దానిందొల్పెడు సవమానమును తమకు వసంతుడు తప్పించినందులకుఁగాను, వారు కృతజ్ఞత గలవారై అతనికి విశ్రామముకలుగునట్లుగా చెట్లను పూపం జేయుటయనెడి యతనిపనిని, తాము పాద తాడనాదిదోహదములచేత నెఱవేర్చుచున్నారు.-అన్యోన్యాలంకారము.—

“అన్యోన్యోపకృతియై య । న్యోన్యము కవిచేత నృపతి యుఱుఁ గవి నృపుచేన్.” అలం.

“మధు మద్యే పుష్పరసే క్షేద్రైః”-అమ. ఇంతులు చలికాలమున మోవియందు మైనముం దాల్చుటయు వసంతుడు రాగానే మానుటయుప్రసిద్ధము:—కర్పూరమంజరి ౧-వ జవనికాంతరము,

శా.—“బిహృష్టే బహుళం న దదతి మదనం, నో గన్ధతైలావిలా
వేణీ ర్వరచయన్తి, దదతి న తథాక్లేపి కూర్వాసకమ్,
య ద్బాలా ముఖకుక్కుమేపి ఘనో వర్తన్తే శిథిలాదరాః
త స్తస్యే శిశిరం వినిర్జిత్య బలా త్ప్రాప్తో వసన్తోత్సవః.”

‘దోహదంబులక’—

“తరుగుల్లలతాదీనా మకారే కుశలైః కృతం,
పుష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదంస్యా చ్చ తస్మి యా.”

ఆక్రియలు దశాధదోహదములు:-ఎట్లన:-

“అశోక శ్చరణాహత్యా, వసుళో ముఖసీధునా,
ఆలింగనా క్కురవకః, సిన్ధువాగో ముఖానిలాత్,
కరిస్పర్శేన మాకన్దః, ముఖరాగేణ చమ్పకః,
గీత్యా ప్రియాఘ్న ర్నితరాం సమేరు ర్వస్థితేన చ
‘బచ్చెము’ = పొచ్చెము-ప్ర. పుచ్చమ్.

మ. మునుపే చంద్రబలంబు గల్గి మలయంపుంగుల్లులేగాడ్పుడే
రుస నేతెంచు లతాంత బాణునకు సూర్యుండు న్నహిం గ్రొత్తగా
ననుకూలించె జలంబున స్వీరహిణీప్రాణావహారంబు నే

యన యూహించు విధాత కృత్య మది యేలా మాను నెప్పట్టునక? ౧౦౧

౧౦౧. మునుపే = మొదలనే, చంద్రబలంబు = గ్రహసంచారవశముననైన చంద్రబలము -
కల్గి-కలవాడై (చంద్రమిత్రుడగుటచేతను, ప్రకాశించుచేతను చంద్రునియండకలవాడై అనియు),
మల...రుసక = మలయంగిరిదైన (మలయంగిరినుండి వచ్చుచున్న)-కన్తు = పరిమళపంథ
మైన-లేగాడ్పు = మందమారుతమును-తేరునక = రథమందు, ఏతెంచు లతాంత బాణునకు = వచ్చు
చున్న పూ విల్లునికి, సూర్యుండుక = సూర్యుడుకూడ, మహిక = భూమిలో, అనుకూలించెక =
సాయపడెను, (గ్రహగతిచే ననుకూలుడాయెను-శిశిరర్తువునలేని తైత్తిర్యమును ఇప్పుడు పొంది
బాహుకు డాయెననుటయు), చలంబునక = పగపట్టి,-విరహిణీప్రాణ అపహారంబు = వియోగినుల
యొక్క ప్రాణముయొక్క హరణమును, చేయన = చేయుటకే, ఊహించు విధాత కృత్యము = ఊర్దో
గించుచున్న బ్రహ్మయొక్క పని, అది, ఎప్పట్టునక = ఏ సమయాననైనను, ఏలా తప్పక = తప్పక
నెఱవేరును.

తా.—ఏదైనను కార్యము తలపెట్టుకొన్నవారికి గ్రహగతి ప్రకారము చంద్రబలముచేత
అది సిద్ధింపదు. ప్రకృతమందు విరహిణీబాధనమునకుం దొడంగినవస్త్రధునినెచ్చెలియగుటంబట్టి చం
ద్రుండు తనబలముతో తోడ్పడుట సిద్ధము.—అదియే గ్రహసంచారరీతిచేత నయిన చంద్రబలముగా
నిటం జెప్పబడినది. ఇదియుం గాక శిశిరర్తువునందు సూర్యచంద్రులు మంచుఘూలముగా మంద
ప్రకాశులై యుందురు. ఇప్పుడు-అనగా-వసంతములో, ముం చడంగుటంబట్టి....చంద్రసూర్యులకు
తేజ మెచ్చునుగావునను, చంద్రుండు వియోగినులను క్రొఱువాడగుటంబట్టియు, చంద్రునిబలము
మస్త్రధునికి ఇనుమడి యైనది. ఇట్లు చంద్రసహాయంపడగలవాడై మదనుడు విరహిణులవై వారికి
దుస్సహ మయినమందమలయానిల మనెడి తేరిని నెత్తావితోడిదానిని ఎక్కి దాడితరలినాడు; అట్టి
యాతనికి పాపగ్రహమయిన సూర్యుడుకూడ, శిశిరర్తువులో నుండలేజాడై యుండినవాడు,

ఇప్పుడు క్రొత్తగాఘామిలో విరహిణులకు శీతలోపచారములం గూడఘటించనీయని చిచ్చుటయెండం దాల్చి, తోడ్పడినాడు; అట్లు అతడనుకూలించుటయు గ్రహసంచారవశముచేతనే; కావున ఆతడును గ్రహగతివశమునను తనకార్యముచేతను రెండులేటంగులను మన్తఘనికి సహాయుడై అయినాడు. ఇందువలన విరహిణీప్రాణనాశమును దైవము సంకల్పించినాఁ డని స్పష్టముగా తెలియుచున్నది, ఇంక నది నెఱవేఱక తప్పనా? కావున ఆ కాలమందు ఆ యమ్మవారు అత్యంతమదనపీడ నొందుచుండిన దని విశదము.—ఇట అప్రస్తుతసామాన్యోక్తి ప్రస్తుతవిష్టుచిత్తపుత్రీ దూపవిశేషపదముగాన అప్రస్తుత ప్రశంసాలంకారము, దానికి అర్థాంతరన్యాసము అంగముగానున్నది.

‘మలయంపు’-గాలి దక్షిణదిక్కునుండి వచ్చుచున్నదనుట.—‘కమ్మ’-మలయమునందలి చందన ద్రుమములయు నడిమియుద్యానముల నానాపుష్పములయు పరిమళముం గెచ్చుచున్న దనుట,—‘లే’-అనుటచే తుషారాదిభాగము చేత, మందముగా సంచరించుచున్న దనుట:—“ని మలయనాయువునందు వర్షస్యమై నైతైత్యమాంద్య సౌరభములు చెప్పఁబడినవి. ‘తేరునక’ ‘తేరక’ అనునది ఔషధక్షిక్తికము వచ్చినరూపము, అరుదుగా ఔషధిక్షిక్తికములు అనౌషధిక్షిక్తికములుగానుం బ్రయోక్తము లగుట కలదు:—‘లతాంత’-“కమ్మనిలతాంతములకు మైసనివచ్చు మధుపమ్ముల సుగీత నివదయు తెనకై”-“ఆదిపర్వము.—‘చలంబు’-ప్ర. ఛలమ్. చతుర్థపాదమున ప్లుతయతి.

క. మలయ కట కోటజస్థిత | కలశీసుత సేన నిట్టు గ నెనొ తదాశా

నిలుఁ డనఁగ నలసవృత్తిన | మెలఁగుచు నాపోశనించె మిహికాజలధిఁ. ౧౦౨

౧౦౨. మల....వక-మలయ = మలయాద్రియొక్క - కటక = నెత్తమందలి-ఉటజ = పర్వతాలలో-స్థిత = నివసించుచున్నట్టి-కలశీసుత=కుంభసంభవునియొక్క = (అగస్త్యునియొక్క)-సేవక = శుశ్రూషచేత, తత్ ఆశా ఆనిలుఁడు = ఆ కుంభసంభవుని దిక్కునుండి వచ్చుగాలి (ఆనఁగా దక్షిణపుగాలి,) ఇట్లు కనెనో అనఁగఁ = ఈవిద్యను నేర్చెనో అనునట్లుగా, ఆలస పృత్తిన = మంద తతోనే, మెలఁగఁచుక = సంచరించుచు, మిహికా జలధిఁ = మంచు సముద్రమును, ఆపోశనించె = ఆచమించెను (ఆనఁగా త్రాగినైచెను.)

తా.—మలయమారుతము మెల్లఁగానే వీచుటయు సముద్రమంతటినుంచు మాయమగుటయు నెట్లుండె ననఁగా-మున్నుసముద్రమును అరచేతిలోఁ గొని ఆపోశనము పుచ్చుకొన్న యగస్త్యులవారు ఆ మారుతమునకు జన్మఘామి యైనమలయపర్వతమునెత్తెమున పర్వతాలలో నివసించుచుండుటంబట్టి వారి యొద్ద ఆ మలయమారుతము ఆ సముద్రపానవిద్యను శుశ్రూషాపూర్వకముగా నేర్చినదై తమ కగపడ కయే అనలీలగా ఆ మంచుసముద్రమును ఒక్కొక్కఁగో ఆపోశనము పుచ్చుకొన్నదో యనునట్లుం డెను.—ఈపదానుప్రాణితముయిన యుత్పేక్ష.

“కటకోఽస్త్రీ నితమ్బాఽస్త్రీ”.—“పర్వతాలోఽటకోఽస్త్రీయామ్”—“అగస్త్యః కమ్మ సంభవః - అమ.—అగస్త్యులవారు సముద్రమును అరచేతిలోనికి గ్రహించి త్రాగినైచినకథ ప్రసిద్ధము:—“అగస్త్యః పాథోధిం యదకృత్ కరామ్భాజకుసారే క్రియాసిద్ధి స్సక్షేప్తే భవతి మహతాం నోపకరణే” భోజప్రబంధము. ‘అగస్త్యులు మలయవాసి’ యనుటకు చూ. 4 (147) టిక.

‘ఆపోశనించె’-నామధాతువు-ఆపోశనము-అప్పకవిలో నీక్రిందివి యుదాహృతములు:—

“తత్తరమున నాపోశన మెత్తఁబోయి భూసురుం డెత్తునుత్తరాపోశనంబు” శృంగారషష్ఠము.

“ఓశశముఖి లోపాము | ద్రేకుఁడు కలశభవుఁ డుండు నిట నతఁడు తపో

రాశి మహాస్థుఁడుమును పాపపోశనముగఁ గొనియె సాగరాంబుపు లెల్లఁ.”-చమత్కారరామా.

‘అపశ్యాద స్తు నీహర స్తుషార స్తు హిసం హిమం ప్రాతేయం మిహికాచాథ హిమానీ హిమ సంహతిః’-అమ.

క. మలయతరు న్యాయను యిలఁ గల తరువులకెల్లఁ జేయుఁగా వలచెఁ జూచి
యలరించు నెపంబునఁ బరిఁ మలతములుగ ననఁగ నచటి మారుత మొలుసెన్.

౧౦౩. మలయతరున్యాయము — మలయములోని చెట్లగుణమే (అనఁగా పరిమళమే), ఇలఁ గల తరువులకుఁ ఎల్లఁ — భూమిలోని చెట్ల కన్నిటికిని, చేయఁగాఁ = కావించుటకు, అచటి మారుతము = ఆ మలయపర్వతపు గాలి, వలచెన్ చూచి = కోరినది నుమా, అనఁగా = అనునట్లుగా, అలరించు నెపంబునఁ = చెట్లను పుష్పింపఁజేయు మిషచేత, పరిమళితములు కాఁ = సంజాతపరిమళములు అగునట్లుగా, ఒలసెన్ = వీచెను.

తా.—మలయపర్వత మారుతము—ఆ మలయములోని చందనతరువుల గుణమును అనఁగా పరిమళమును లోకములోని తరువుల కన్నిటికిని కలిగింపం గోర్క పహించినదో యనునట్లుగా చెట్ల నన్నిటిని పరిమళవంతములగునట్లు పుష్పింపఁజేయుచు వీచెను.—దక్షిణమారుతము వీచెను, చెట్లు పూచి పరిమళవంతము లైనవి అని, భా. ‘మలయతరున్యాయము’-మలయతరువులు చందనవృక్షములు, చందనములకు కవులు పుష్పములను వర్ణింపరు, “న చ కుసుమఫలే గన్ధసారద్రుమాణామ్,” సా. ౬; కావున వాని పరిమళము కొయ్యది గాని పువ్వులది గాదు.—‘పరిమళితములు’-సంజాతార్థమందు ఇతచ్ ప్రత్యయము, “విమద్ధోత్థే పరిమళో గన్ధే జనమనోహరే.”-అమ. ‘అలరించు’-ప్రేరణార్థకము. కఁ = కాఁ = అగునట్లుగా.

ఉ. కుప్పసము ల్వదల్చి, వలి గుబ్బల నొత్తిరి హత్తి వేగుజా
మిప్ప లలర్చు గాడ్పుల కధీశుఁ, గ్రమంబున ఘర్ష శంకమై
నుప్పతిలంగ దోమతెర లుప్పర మెత్తిరి, దక్కి రూషముల్
దెప్పరిమైన లోహశకటీ ప్రకటికరణంబుఁ గామినుల్.

౧౦౪

౧౦౪. (ఆ ఋతువునందు), కామినుల్ = వలపు గత్తెలు, వేగుజాము = రాత్రి చరమ యామమున, ఇప్పలు = ఇప్పచెట్లు, అలర్చుగాడ్పులకుఁ = పూచెడుతెప్పెరకు (అనఁగా ఇప్పలను పూవఁజేసి ఆ పూవులనెత్తెఱపని తెచ్చుచున్న వేగుజాము తెప్పెరలచేత నుద్దీపితకామలై), కుప్పసముల్ వదల్చి = అవికలను ముడి విప్పి యెడలించి, అధీశుఁ = కాంతుని, హత్తి = కవ్వ, వలి గుబ్బలఁ = చలువగల కుచములతో (పా. ఇతిగుబ్బలఁ క్రిక్కిరిసిన బిగువుకుచములతో), ఒత్తిరి = అదిమిరి (పా. ఒత్తిలి = ఒత్తిగిల్లి), గ్రమంబునఁ = కొంచసేపటికి, మైఁ = మేనియందు, ఘర్ష శంక = చెమట పోసినదను సందియము, ఉప్పతిలంగఁ = జనింపఁగా, దోమతెరలు = దోమలను లోనికి రావీకుండుటకై మంచముచుట్టును వ్రేలఁగట్టిన తెరలను, ఉప్పరము = పైకి, ఎత్తిరి = వైచిరి, ఊషముల్ = వేడి, దెప్పరమయినఁ = గాటము కాఁగా, లోహ శకటీ ప్రకటికరణంబుఁ = ఇనుప బండి (కుంపటిని) ఉపయోగించు కొనుటను, తక్కిరి = మానిరి.

తా.—ఆమనిలో కామినులు ఇప్పచెట్ల నలరంజేసి, వానిపువ్వులపరిమళమును తమవంకకుఁ దెచ్చుచున్న వేగుజాము గాలిచే నుద్దీపితకామలై అవిక నడలించి భర్తను కలిసి వలిగుబ్బలతో నొత్తిరి. ఆపెనఁకువచేత చెమరుప్పతిల్లె నని శంకించి దోమతెరలను మంచపుమేలుకట్టపైకి ఎత్తివైచిరి. చెట్టులు గాటములు కాఁగా, మంచముక్రింద ఇనుపకుంపటులను పెట్టుకొనుట మానివైచిరి.-స్వభావోక్తి.

పలిగుబ్బలు—

“కూపోదకం వటచ్చాయా తామ్బూలం చేష్టకాగృహం
శీతకాలే భవే దుష్ట ముష్టకాలే తు శీతలమ్.”—

అనుసూక్తిప్రకారము ఆమనియందు తరుణీకుచములు చలువగా నుండును.—ఇప్పు వసంతము నం బూచును:—

“త త్తేజ స్తరణే ర్నిదాఘనమయే, త ద్వారి మేఘాగమే,
త జ్ఞాడ్యం శిశిరే, య దేశరణై స్సోఘం పురా యై ర్నితైః.
“ఆయాతోఽప్యధునా ఫలస్య సమయః కోఽయం వినా తై రితి
స్మృత్వా తాని శు చేవ రోదితి గళత్సుష్పై ర్దధూకద్రుమః.”

‘కుప్పనము’-ప్ర. కూర్పాసః-‘బాము’-ప్ర. యామః-‘శంక’-అప్పుడప్పుడే ఆయుతువులో నూతనముగా నుప్పతిల్లుటచేత-ఇంక కొన్నాళ్లు జరగిన, శంకగాదు, నిశ్చయమే కలుగును.-‘ఉప్ప రము’-ప్ర. అభ్రమ్-అనినైకృతదీపిక-‘ఉప్పరము’-ఉప్పరమునకు అని షష్ఠ్యర్థమున ప్రథమ ‘లోహ శకటి’-చిన్నయినుపబండిగానుండు కుంపటియనియెఱుంగునది;-కుంపటికి చక్రములుండుటకు:—

“కవిమతి రివ బహులోహా సుఘటితచక్రా ప్రభాతవే శేవ
హరమూర్తి రివ హసన్తీ భాతి విధూమానలోపేతా.”—భో. ప్ర.

“బండికుంపటి(చిల్కు పరంగు గొల్లె మనంగ)” ఆం. భా. ‘కామినుల్’-అనుట సంభోగేచ్ఛ కలవా రని తెలుపుటకు.

మ. అరుణాంశుండు హిమర్తువ౯ రజని డీ లై క్రుంకి పుష్పర్తు వా
సర కల్యోదితుఁ డౌచు మున్న యిడుట న్యాయమాకుచాలేప సం
కరసాంద్రాగ్ని శిఖారుణప్రథఁ గొనెన్ గాకున్నఁ గాలజ్ఞప
త్తి రుతం బెల్లు చెలంగు మానకుపిత స్త్రీ కన్గ దంభోభియై. ౧౦౫

౧౦౫. అరుణాంశుండు-అరుణ = ఎఱ్ఱని - అంశుండు = కిరణములు గలవాడైన సూర్యుండు,
హిమర్తువు = హిమయుతువు = చలికాలము, అ౯ (అను) రజని౯ = అనెడిరాత్రియందు, డీలువి =
డిల్లపడి, క్రుంకి = ఆస్తమించి, పు...డు = పుష్పర్తు = పుష్పయుతువు = ననకారు - అనఁగావసంతము
అనెడు-వాసర = పగటియొక్క-కల్య = ప్రాతఃకాలమందు (అనఁగా వసంతారంభమందు)-ఉది
తుండు = ఉదయించినవాడు, డౌచు౯ = అయి, మున్న = పూర్వమే (అనఁగా తాను ఆస్తమించు
నప్పుడే-అనఁగా చలికాలముమొదలకే), ఇడుట౯ = ఇల్లడ యుంచినందున, శ్యామా...భ౯ =
శ్యామా = జవ్వనలయొక్క-కుచ = స్తనములయొక్క,-ఆలేప = కలపముయొక్క-సంకర = మిశ్ర
మందలి-సాంద్ర = దట్టమయిన - అగ్నిశిఖ = కుంకుమపువ్వునెడి - అగ్నిశిఖా = యగ్నికీలయొక్క-
అరుణప్రథ౯ = ఎఱ్ఱనికాంతిని, కొనెన్ = మరల స్వీకరించెను, కాక ఉన్న౯ = అట్లు అది రాత్రి
తెల్లవాలుట కానియెడల, మా...ళి-మాన = ఈసుచేత-కుపిత = కినిసిన-స్త్రీ = చెలువలయొక్క,-
కన్గ = చెవులకు, దంభోళి = పిడుగు, వి, కాల...బు-కాలజ్ఞపత్తి = కాలమెఱిగినపక్షియొక్క
(అనఁగా కోకిలయనెడు కోడియొక్క)-రుతంబు = కూత, ఎల్లు, నెలంగు౯ = ఉప్పతిల్లును?

తా.—ఆసాయము పాటుపడి అలసిసాలసినవాడు తనయమూల్యాధరణమును ఆపునికడ
ఉంచి తెల్లవాఁడగానే వెండియుంగైకొని గరించి వెలుపడుటయు, మానకుపితస్త్రీలకు వేగుతఱి కోడి

కూత వివరగా అయ్యో ఈ రాత్రి యంతయు అలుకచేత పొందు పోగొట్టుకొంటిమి గదా యని దుఃఖించుటయు, కోకిలకూతను వివరగానే కాముకులకు విరహ ముద్రేకించి కఠోరదుఃఖమునుం గలుగుటయు, కామినులు చలికాలమందు కుచములకు కుంకుమతోడి యంగరాగమును ధరించుటయు, వసంతము రాఁగానే యంగరాగమును కుంకుమను మానుటయు, వేగుతఱిని కోట్లుకూయుటయు, వసంతము రాఁగానే కోకిలలు కూయ నారంభించుటయు ప్రసిద్ధములు: సూర్యుఁడు చలికాలమందు మంద తేజుఁడై యుండి, వసంతము రాఁగానే మరల స్ఫుటతేజస్కుఁ డగుటయు, దినాంతమందు తన తేజస్సును అగ్నియం దుంచుటయు శాస్త్రసిద్ధములు.—ఈ వృత్తిము లిట నుపజీవింపఁబడి యున్నవి. అట్లే అరుణకిరణుఁడైన సూర్యుఁడు శరత్కాలమనెడి పగలెల్ల దీపించి యలసి శీతర్తు వనురాత్రి యెల్ల నిద్రితుఁడై, వసంత మనెడి పగటియొక్క వేకువను మేల్కొన్నవాఁడై శరత్తును పూర్వదినము కడపట తాను నిద్రింపఁబోవును చామలపాలిండ్ల కలపమందు ఉంచిన కుంకుమ యనెడి పహ్ని జ్వాల యొక్క యరుణతేజమును మరలం బుచ్చుకొని దీపింపందొడంగను. అట్లు వసంతారంభము వేకువ ప్రాద్దు కాడనఁగూడదు, అది యా వేకువ ప్రాద్దే యనుటకు మానక కుపితయువకులకు కన్యకకోరముగా అప్పు డుప్పతిల్లుచున్న కోకిలరుత మనెడి కోడికూతయే తార్కాణము. రూపకము, తదుష్ఠాపితమైన యనుమానంబును.

‘హిమర్తువు’-హిమమును చలియు హేమంతశిరముల రెంట నుండును గావున ఇట హేమంత శిశిరముతువులు రెండును గ్రాహ్యములు. ‘దీలై’-దీలగుట క్షణమేని విరామము లేని సంచారముచేత, పా. (రజని) దీలై, “నదా చరతి ఖే భానుః”,-“భాను స్సకృ ద్యుక్తతురగః ఏవ”.—

“మృగై డొంకె గుండె దగ్గఁ దీలయ్యెను | సగై ముడిఁగె డొంగ నమనె స్రుక్కె
గుంగె డస్సె డిండె గుడిసెఁ దూతె నణంగె | ననగఁ దగ్గె ననుట యలరు నభవ.” ఆం. భా.

‘పుష్పర్తు’-‘వసంతః పుష్పసమయః సురభిః’, ‘ఘస్రే ది నాహనీ వా తు క్లీబే దివస వాసరా’ ‘ప్రత్యూషో ఒపర్తుఖం కల్యమ్’ అమ. ‘శ్యామా’-“శ్యామాయోదశవర్షా స్త్రీ”-నానా.-లక్షణచేత తరుణీమాత్రమునకు పేరు. ‘అగ్నిశిఖ’-“అ ఛాగ్నిశిఖ ముద్దిప్తం కుసుమేషు కుష్కామే ఒపిచ”-మే దిని. అరుణాంశుఁడు గావున అరుణప్రభ నుంచినాఁడు, అరుణప్రభనే పుచ్చుకొన్నాఁడు; సాయం ప్రాతస్సమయములందు సూర్యుఁడు ఎఱ్ఱగా నుండును గాన అరుణ యనట; మఱియు విశేషము ఏమన శ్యామలు చలికిఁగాను కుంకుమపూవుల యంగరాగమును కుచములయందు చలికాలములోనే తాల్తురు.

“ప్రా లేయశైలశిఖరానిలసంప్రయోగః | ప్రోస్థలక్ష్మనన్దనుకరన్దహృతాశిబృన్దః

కాలోఒయ మాపతతి కుష్కమపక్కుషగ్ధి | ప్రోత్తుగ్ధరమ్యరమణీకుచ సజ్జయోగ్యః.” సు.ర.భా.

ఆమని రాఁగానే మానుదురు గావున, కుంకుమ మానినప్పుడు దాని యరుణప్రభయు దానితో పోయినదేగావున, ఆపోకనే సూర్యుఁడు వెండియుం గైకొనుటగా కవి సర్వించినాఁడు. “సారం తేజః సాయ మగ్నిం సంక్రమతే | ఆదిత్యో వా అస్తం య న్నగ్ని మనుప్రవిశతి | అగ్నిం వా ఆదిత్యః సాయం ప్రవిశతి” అని శ్రుతి.

“స రాజ్యం గురుణా చత్తం ప్రతిపద్యాధికం బభౌ |

దినాన్తే నిహితం తేజ స్సపిత్రేప హుతాశనః.” ఋగ్వ.

ఆ కారణముచేతనే అగ్నికి పగలు లేనితేజము రాత్రి కల్గునని యుక్తి. ‘కాలజ్ఞ పత్రి’-కోడి జాముజామును ఎఱిగి తదంతములందు కూయుట విదితమే. కోకిలయు వసంతముపఱకు కూయకుండి:—

“కాకః కృష్ణః పికః కృష్ణః కో ధేదః పికకాకయోః |

వసన్తే సముపాయాతే కాకః కాకః పికః పికః.”—

అది రాఁగానే కూయుటచే అదియు ఆకాలమును ఎఱిగిన దనియే తలంపవలయును. “కాల
జ్ఞో పిక కుక్కుటౌ” శాస్త్రులుడు. వేగుతఱిని కుక్కుటరుతము కాంతుని కాఁగిలిని విడిచిపోవలసిన
దని కాంతను హెచ్చరించును.—

“అయి విజహీహి దృశోపగూహనం, త్యజ నవసంగమభీరు, పల్లభం,

అరుణకరోద్ధమ ఏష దృశ్యతే, పరతను, సంప్రవదన్తి కుక్కుటాః.”—జానకీహరణము.

కోకిలరుతము స్త్రీలకు విరహతాపముం బెంచి మానభంగము కావించును.—

“మాతాంబురాస్వాదకపాయకణః పుంస్కృతిలో య న్నధురం చుకూజ

మనస్విసీమానవిఘాతదక్షం తదేవ జాతం పచనం స్థైరస్య”—కుమారసంభవము.

తే. మృగమదాలేపమును మాని రగరుకలనఁ జిన్నుఁగవ మీఁది కొప్పిరి బన్నసరము,

నొంటి కురువేరు పోచకుఁ గంటగింపఁ రైరి తుఱిమెడు సరపువ్వలం దతివలు.

అతివలు = స్త్రీలు, అగరుకలన = అగరుమైపూతవలన, మృగమద ఆలేపమును = కస్తూరి
మైపూతను, మానిరి = పదలినైచిరి, చిన్నుఁగవమీఁదికొ, బన్నసరము = ముత్యాలపేరును, ఒప్పిరి =
అంగీకరించిరి, తుఱిమెడుసరపువ్వలందు = కొప్పులోచెరువుకొనుటకై దండఁగాఁ గ్రుచ్చిన పువ్వల
నడుమ, ఒంటి కురువేరుపోచకు = ఒక్కటే కురువేరుపోచకు, గంటగింపరైరి = అప్రియ
పడకుండిరి.

తా.—స్త్రీలు పూర్వము చలికాలమందు వెచ్చఁదనమునకై నేవించుచున్నవానిని ఇప్పుడు
మాని, సమశీతోష్ణములను దాల్చుదొడంగిరి. అందువలన అగరుచందనముతోడి కలపమును అలందం
దొడంగి, కస్తూరికలపమును మానిరి; చిన్నుఁగవమీఁది శిశిర్సపువ్వులో మానిన ముత్యాలపేరును ఇప్పుడు
వసంతమున తాల్ప నిచ్చుగించిరి; తుఱుములోఁ దాల్చు పూదండలలోపల కురువేరుపోచను ఇంచుక
చేర్చుకొనుటకు అప్రియపడరైరి.—స్వభావోక్త్యలంకారము.

‘కంటగింపరైరి’—ప్రియపడి రసక ఇట్లుచెప్పట అది సురభిశీత మయినను పోచయగుటచేత.
అందువలననే ఒక్కపోచనే చేర్చుట. అట్లే ఒప్పి రనుట యర్థాంగీకారమును తెలుపుచున్నది. అం
దులకు కారణము ఎండ లింకను ముదురమియే.—‘కంటగించు’—ప్ర. కంటకము (తటాలునం గలిగిన
యప్రితికి రోమహర్షణము కలుగును);—‘సరపువ్వలు’—‘దినవెచ్చమునం’బోలె ములోపము.

“మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీచ”— అమ. — ‘అగరు’—యా. అగురు:—

“అగురు రతి పదతు లోకో గౌరవ మత్తైవ పున రహం మస్యే

దర్శితగుణైవ వృత్తి ర్యస్య జనే జనితదాహేపి” —సు. ర. భా.

చ. చిలువనుధారనాధరల చెల్వపుఁ బుక్కిటితావిఁ దీయ నై,

వలపుల నందు తత్త్రియుల నక్రవిషజ్వలనోష్ణ నొట్ట నై,

వెలువడి తద్గుణద్వితీయ వేధఁ జమి యన మ్రానుపట్టుటల్

శలిరులు పుట్టుటల్ గలుగఁ దార్కొనఁ జందనశైలనాశముల్.

౧౦౮

౧౦౮. చందనశైలవాతముల్ = మలయమారుతములు, చిలు...విఁ - చిలువ సుధా రస అధ
రల = అమృత రుచితోడి యధరోష్ణముగలవా రైనత్రాచుకోమలులయొక్క—చెల్వపు = మనోజ్ఞమైన—
పుక్కిటితావిఁ = పుక్కిళ్లయొక్క పరిమళముచేత, తీయన వి = మాధుర్యము కలదై, వలపుల =
అనాగాంగనల తీయని పుక్కిటితావిలోని పరిమళములను, అందు = ఆనుచున్న - తత్...ష్ణఁ -

తత్ = ఆనాగాంగనలయొక్క-ప్రియుల = వల్లభులయొక్క-వక్త = నోటి-విషజ్వలన = విషజ్వాలల
యొక్క-ఊష్ణ = వేడిచేత, ఒడ్డున వి = కారపురుచిం బొందిన వై, వెలువడి = ఆగందపుఁ గొండ
నుండి తరలి, తత్ గుణ ద్వితయ వేధణ = ఆ రెండుగుణములును సోఁకుటచేత, చుమీ, అనన్ = అను
నట్లుగా న్రానుపట్టుటలో = ఆకులు రాలి చెట్లు పొడులగుటయు, తలిరులు పుట్టుటలో = చిగుళ్లు
పొడముటయు, కలుగన్ = సంప్రాప్తించుచుండఁగా, తార్కానన్ = సమీపించెను.

తా.—చందనశైలవాయువులు వీవందొడంగుడు, చెట్లు ముందున్నయాకులు రాలిపోవుటచే
వట్టిమ్రోడు లగుటయు చిగిర్చి సొంపొందుటయు ఎట్లున్న దనఁగా, ఆవాయువులు చందనశైలమం
దలి చందన వృక్షములయందున్న యాడుఁజాముల యమృతరసములమోవినుండి వాని పుక్కిళ్లపరి
మళముచేత తీపొంది, ఆపరిమళమును తమప్రియలపుక్కిటి దగుటచేత తమితో నానిన వానియనుంగు
మగలయిన పాములనోటి విషజ్వాలలచేత కారమై, ఈరెండుగుణములతో ఆచెట్లకు సోఁకుటచే ఆచెట్ల
యందు పూర్వోక్తమయిన యారెండుకార్యములు అనఁగా ఆకులు రాలుటయు తలిరులుపెట్టుటయుం
గలిగెఁజూమా యనునట్లుం డెను.—సేతూత్పేక్ష.

చందనశైలము మలయమే, అయినను ఇట మలయ మనక చందనశైల మనుట వక్ష్యమాణసర్వ
ములు ఆ తరువులయందలి నని తెలుపుటకు:—“గందపువ్రానితాప గోనఁగాఁ డెనగొన్న భుజంగి
వైవడిన్”—”తై. భా.

“మూలం భుజశ్చై, శిఖరం ప్లవశ్చై, శాఖా విహశ్చై, సుసుమాని శృంగైః,

నాస్త్యేన త చ్చందన పాదపస్య, య న్నాశ్రితం సత్త్వవరైః సమస్తాత్.”

ఈపద్యమున కారణములను చెప్పినక్రమమున కార్యములను చెప్పలేదు. తలిగుట్ట అధరమథా
కార్యము, మ్రోడులగుట విషజ్వలనోష్ణకార్యము, ఇందుచలన నిట యథాసంఖ్యలంకారము తప్పి
పోయినది.

మ. మదనస్యందనతా స్వస్మృత్తిఁ దెలిపెం బాటీర భూభృన్వల

స్త్రుదువాతం బతిపక్వ పాదప లతా స్మంతావళీ మూల రం

ధదళ త్వంకజకర్ణికాగణ హరిద్రాధంగ భా భాసుర

చ్చందన చ్చంద్రవివర్తి కాంచన కని చ్చక్రచ్చటాచీత్కృతిఁ.

౧౦౮

౧౦౮. పా...బు-పాటీరభూభృత్ = చందన శైలమునుండి (అనఁగామలయపర్వతమునుండి)
వలత్ = సంచరించుచున్న - మృదువాతంబు = మందమారుతము, అతి...తిన్ - అతిపక్వ = మిక్కిలి
పండినటునంటి-పాదప = చెట్లయొక్కయు-లతా = తీగలయొక్కయు-స్మంత = తొడిమలయొక్క-
ఆవళీ = సమాహమలందలి - మూలరంధ్ర (తమకు అనఁగా ఆకులకు) మూల = పుట్టుతావు లైన-
రంధ్ర = గండ్లనుండి - దళత్ = ఊడిపోవుచున్న (ఆకులకు విశేషణము) - పంకజకర్ణికా = తామర
దుద్దుల-గణ = సమాహమయొక్కయు - హరిద్రాధంగ = తునియించిన పనుపుయొక్క తునియల
యొక్కయు-భా = కాంతితో-భాసుర = ప్రకాశించుచున్న - ఛందన = ఆకుల నెడి-ఛంద్ర = మిషచేత-
వివర్తి = సుడియుచున్న-కాంచన = బంగారముయొక్క-కనత్ = ప్రకాశమానమయిన-చక్ర = బండి
కండ్లయొక్క (అనఁగా ప్రకాశమానమైన బంగారపు బండిగండ్లయొక్క)-ఛటా = సమాహమ
యొక్క-చీత్కృతిఁ = చీత్కారముచేత, మద...త్తిన్ - మదన = మద్యగునియొక్క-స్యందనతా =
రథత్వమునందలి-స్వ = తనయొక్క (అనఁగా మలయానిలముయొక్క)-స్మృత్తిఁ = వ్యాపారమును,
తెలిపెన్ = వెల్లడిచేసెను.

తా. —చందనశైలమునుండి వీలెంచుచున్న మందమారుతము - చెట్లనుండియు. తీగలనుండియు తమతోడిమలగండ్లనుండి యూడి, తామరదుద్దుల కాంతితోను, పసుపుగొమ్మును విటిచిన విలుపులలో మెఱసెడి కాంతితోను, ప్రకాశించుచున్న - పండుటాకు లనెడు బంగారపు బండిచక్రములే గిఱగిఱ సుడియుచుం జేయుచున్న చీత్కారశబ్దముచేత - తాను మదనునికి రథమయిన తనవ్యాపారమును చాటు చున్నట్లుండెను. కైతవాపహ్నావోత్థాపితగమ్యాత్ప్రేక్ష నిదగ్ధనాసంస్పృష్ట. పంకజకర్ణికా హరిద్రాభంగముల భా చందనమందు చెప్పబడినది గావున పదార్థవృత్తినిదగ్ధన.

వ. తదనంతరింబ.

౧౦౯

మలయమారుతము మదనునిరథ మని కవినమయము; కామోద్దీపకము గావునను, దాని సుష్ణ చక్రములవలె నుండును గావునను, అట్లు సమయ మేర్పడినది.

‘ధనుః పాప్సం, మార్వీ మధుకరమయీ, పశ్చ విశిఖాః,
పస్తస్స స్సామస్తో, మలయమరు దాయోధనరథః,
త థా శ్యేక స్సర్వం హిమగిరినులే, కా మపి కృపా
మపాశ్తా తే లభ్యై జగ దిద మనజ్ఞో విజయతే.’ సౌందర్యలహరి.

పా. ‘స్యందనిత’ - స్యందనము గాఁ జేయఁబడిన - నామధాతువు - నిష్ఠాంతము. — ‘స్వప్నవృత్తి’ - చక్ర భ్రమణముచే సంచరించుట, అతిపక్వము లగుటచేత తమంతట యూడినవి, బంగారుపన్నెనుం బొరసి నవి. ‘కాంచనచక్ర’ - లక్ష్మీపుత్తునికి లేనిసిరి మఱియెవరి కుండును? శ్రీమంతుఁడుగావున తనబండికి బంగారుచక్రములు చేయుంచుకొన్నాఁడు. — ‘చీత్కృతి’ - బండి నడచునప్పుడు చక్రములలో గల్గు చప్పుడు, కందెన లేమిచే నగు కిఱుకశబ్దము గాదు.

సీ. యై వశా రక్త రాంకవి, మరణ్యానీమ | ధూది తారుణిమ, వల్ల్యురగరసవి
కోద్గతి, తరుగరుత్త ద్గరు ద్గణము, క్రీ | డాహార్యజీమూత రోహితంబు,
నవ మిళిందప్రాహుణకనిమంత్రణ శోభ | నాక్షతప్రతతి, వాయస విభక్త
పరభృతౌఘప్రాప్త పత్రిక, మాలతీ | త్రాసామయావహార్తృతదము,

తే. ప్రమదవన వన దేవతా సముదయాంగ | రాగ, మినజ హరజ్జగ త్ప్రాణ శాణ
కషణదళితదళాంతసంక్రాంత కాంతిఘనమణిశలాక, చిగురాకుగలయ మొలిచె.

౧౦౦. చిగురాకువర్ణనము. (1) యై...మ - యై = భూమియనెడి - వశా = పిడియేనుఁగుయొక్క - రక్త = ఎఱిని - రాంకవము = బూర్నిను, అర...మ - అరణ్యానీ = మహారణ్య మనెడి సుందరియొక్క - మధు = చైత్రమాస మనెడి - మధు = సురచేత - ఉదిత = జనించిన - అరుణిమ = ఎఱుపు, వ...తి - వల్లి = తీగలనెడి - ఉరగ = పాములయొక్క - రసనికా = నాల్కలయొక్క - ఉద్గతి = వెలికి నిగుడుట, (2) తరు... ము - తరు = చెట్లనెడు - గరుత్తత్ = గరుడులయొక్క - గరుత్ = అక్కలయొక్క - గణము = సముదాయము, క్రీడా - ...బు - క్రీడా ఆహార్య = క్రీడా పర్వతము లనెడి - జీమూత - మేఘములయొక్క - రోహితంబు = కొరడు, (3) నవ...తి - నవ = క్రొత్త (గావచ్చిన) - మిళింద = తుమ్మెదలనెడి - ప్రాహుణక = అతిథులయొక్క (అతిథులను) - నిమంత్రణ - భోజనార్థము రస్తుని యిచ్చెడు - శోభన = మంగళ మైన - అక్షత = పగులని బియ్యపుగింజలయొక్క - ప్రతతి = సమూహము, (4) వా...క - వాయస = కాకులనుండి - విభక్త = వేటుపోయిన, పరభృత - కోయిలల - ఓఘ = సమూహముచేత - ప్రాప్త = పొందఁబడిన - పత్రిక = విభాగలేఖము, మా...మ - మాలతీ = జాటికి - త్రాస = భయమనెడి - ఆమయ =

వ్యాధిని-ఆపహ = కలిగించెడు-ఆర్తతజము = పచ్చిరక్తము, ప్రమ...ము - ప్రమదవన=అంతఃపురో
ద్యానముల-వనదేవతా = వనదేవతల-సముదయ = సమూహముయొక్క-అంగరాగము = మైపూత,
ఇన...క-ఇనజ = సూర్యపుత్రుఁ డయిన యముని-హరిత్ = దిక్కుదైన-జగత్పూత = గాలియనెడి-
శాణ = సానచేత-కషణ = ఒరిపిడిచేత - దళిత = ఊడిపోయిన - దళ = (పండిన) ఆకులనెడు-దళ =
చేటులయొక్క-అంత = నాశముచేత - సంక్రాంత = కూడుకొన్న-కాంతి-తేజగల-ఘన=గొప్ప-
మణిశాలక = రత్నపుఁగోపు, (యినట్టి) చిగురాకు, కలయక = ఎల్లెడలను, మొలచెక.

తా.—భూమి యనెడి యాఁడెనుఁగునకు ఎఱ్ఱకంటళియు, మహారణ్య మనెడి విలాసినికి మధు
మాసాగమన మనెడి మద్యపానముచేతనయిన యారణ్యంబును, తీగలనెడి పాములు క్రోయుచున్న
నాలుకలును, చెట్లనెడి గరుత్తంతుల తొక్కలసమూహములును, క్రీడాపర్వతము లనెడి మేఘముల
యందలి తిన్నని యింద్రధనుస్సులును, క్రొత్తగా వచ్చిన తేంట్లనియెడు నతిథులకు (మకరంద)
భోజనమునకు రప్పని పిలుచుచు ఇచ్చెడి మంగళాక్షతలు, కాకులతో వేరుపోయిన కోకిలలకు విభాగ
పత్రికలు, మాలతినీ జడిపించుటకుఁ బోసిన పచ్చిరక్తమును, ప్రమదవనములందలి లేక ప్రమదవన
మనెడి వనదేవతలు ధరించిన మైపూతలు, దక్షిణానిల మనెడు సానం బెట్టఁగా, పండుటాకు లనెడు
పైపైచేటులు ఎగిరిపోఁగా, వన్నెమీతిన పద్మరాగశలాకలును, అయినట్టి చిగురాకులు ఎక్కడఁ జూచి
నను పొడసూపినవి. మాలాపరంపరతరూపకము.

‘వశా’-ఆఁడెనుఁగుం జెప్పట యై తో ఏకలింగతకొఱకు, “గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ యై
వని ర్దేదిని మహిః”,-“కరిణీ ధేనుకా వశా”-అమ. ‘రాంకవము’ = రంకునంబంధి యైనది-రంకు
వనఁగా-హరిణవిశేషము, దాని బొచ్చుతో నేసినదనుట.—‘రాజ్కవం మృగరోమజమ్’-అమ.

“కృష్ణసార రురు న్యచ్చు రచ్చు శమ్బర రౌహిషః ।

గోకర్ణ పృష తైఞ్ద్య రోహితా శ్చమరో మృగాః”-అమ.

అరణ్యానీ-‘మహారణ్య మరణ్యానీ’-అమ.

“మధు క్షేద్రే జలే క్షీరే మద్యే పుష్పరసే మధుః ।

దైత్యే వైత్రే వసన్తే చ జీవాశోకే మధుద్రుమే”-విశ్వః.

అరణ్యానీశబ్దగత స్త్రీలింగముచేత స్త్రీత్వము భావనీయము. సురాపానముచే మొగ మెఱ్ఱి
బాటుట ప్రసిద్ధము.—“క్రోధః క్రుద్ధవపు ర్దహః”-కా. క. ల.—

“గడ్డభిత్తిషు పురా సదృశీషు । వ్యాజ్ఞే నాజ్ఞేతదృశాం ప్రతిమేన్దుః

దానపాటలితకాన్తిషు పశ్చా । ల్లోధ-చూర్ణతిలకాకృతి రాసీత్.” మాఘము ౧౦ (3౧).

వసంతము రాఁగానే కోకిలకూతలచేత కోకిలలును కాకులును వేలుపడును.

‘గసనికా’-రసనా-‘రసజ్ఞా రసనా జిహ్వ’-అమ. గరుత్తంతుఁడు ఎఱుపుః—

“కుచ్చుమాశ్చిత్తవర్ణాయ కున్దేస్తుధనశాయ చ ।

విష్ణవాహ నమ స్తుభ్యం పక్షిరాజాయ తే నమః—”

‘ఘన జీమాతమదిర జలము గ్ధూమయోనయః’ “ఇన్ద్రాయుధం శక్రగ్రహ స్త దేవ ఋణః గోహి
తమ్,”-అమ. “కొర డన రోహితంబు దోచు”-ఆం. భా.

ప్రాఘుణక = ప్రాఘుణక = ప్రాఘుణిక = ప్రాఘూర్ణక = ప్రాఘూర్ణిక = ప్రాఘుణ; శోభ
నము గావున ఎఱ్ఱనియక్షతలు. వృక్షాదులు తుమ్మెదలకు చిగుళ్ల నొసంగును, పిమ్మట పుష్పరసమును

భుజింపం బెట్టు నని భావము.—“ఆమ్యేళికః ప్రాఘుణికః ఆగస్త రతిథి స్తథా”—హలాయుధుడు.
 “ప్రాఘుణిక స్త్యతిథిద్వయోః”, - త్రికాండశేషము.—‘నవ’-అతిథి క్రొత్తవాడుగా నుండవలయును, ‘వనప్రియః పరభృతః కోకిలః పిక ఇత్యపి,’ ‘నుమనా మాలతీ జాతిః,’ ‘రుధిరేఽస్య గ్లోహితాస్త్ర రక్త తుతజ శోణితమ్,’ అమ. జాతి వసంతమందు పూవదని కవిసమయము—“నస్యా జ్జాతి ర్వసస్తే”—సా. ద. మెండురక్తము కనిన భయజ్వరము కలుగుట సహజము. ఎక్కడను అది పూవ కుండుటకై ఎల్లెడలను నెత్తురులు చల్లబడినవి.—‘ఆద్ర’-పచ్చిరక్తమైన అప్పుడే ఎల్లెడలను చావుచంపు లగుచున్నవి గాన తాను తలచూపిన తనకును వెంటనే మృతి కలుగునని భయపడును; ‘స్యా దేవ ప్రమదవన మస్తః పురోచితమ్.’ అమ. ఈ విశేషణములు జాత్యేకవచనము లని యరయునది. ‘మణి’-సామాన్యగ్రహణంబున రత్నములకు ఎఱుపువర్ణమే.—చూ. 144 టీక. ఇట ప్రకరణవశంబున లక్షణచే పద్మరాగమునే గ్రహింపవలయును. విభాగపత్రికను మధ్యపర్తులు మంగళార్థమై కుంకుమ పూసి యిత్తురు. అంగరాగము చందనకుంకుమాదిమిశ్ర మగుటంబట్టి యెఱుఱుగా నుండును.

తే. శరనిధుల మాఘ్యములు దీత మరున, కిట్టి
 యనరున జయింతు మని కదా యద్దినాళిఁ
 క్రూరతిథిఁ కృష్ణరజనిఁ ద ద్వైరిఁ గనియుఁ
 బద్ద లిగురాకుఁ బట్టెన పెట్టునడిరి.

౧౧౧

౧౧౧. మరునకుఁ = మన్తఘనకి, శరనిధులఁ = అస్తులపాదులయందు, మాఘ్యములు = మొల్లలు, తీతఁ = వ్యయమై పోయినవి (మాఘ్యము లనగా మాఘమాసమందు నుండునవి, అనగా శిశిరముతువు నందుండునవి, వసంతమందుండువు), ఇట్టియనరునఁ = ఈ సంకటమునందు (ఆ యుత్తమభాణము లేని యిబ్బందినమయమందు), జయింతుము = (దీనిచేత మన్తఘనని) గెలుతుము, అని కదా = అను కోరికచేతఁ గదా, పెద్దలు, అద్దినాళిఁ = మాఘ్యములుండని యామధుమాసదినములలో, క్రూరతిథిఁ = మహామాంసవిక్రయములు ప్రాణిబలులు ఇత్యాదిక్రూరవిధానములకు ఏర్పడిన తిథి యైన, కృష్ణరజనిఁ = కృష్ణచతుర్దశిరాత్రియందు, తద్వైరిఁ = ఆమన్తఘనకి వైరియైన శివుని, కనియుఁ = దర్శనము చేసికొనియు, ఇగురాకుఁ బట్టెన = చిగురుటాకనడి పలకచేతనే, పెట్టునడిరి = బెట్టి తినిరి.

తా.—కుండములు మాఘమాసమందు పూచునవి. మాఘసౌల్లనములు శిశిరర్తువు. ఆనెంబడి వైత్రవైశాఖములు వసంతర్తువు, వసంతర్తువున కుండము లుండవు. కుండములు అనగా మొల్లలు, అవి మదనునికి జయప్రదములైన యుత్తమభాణములు; అవి లేనప్పుడు, అనగా వసంతదినములలో సాధన హీనుఁ డయినమన్తఘన తాము జయింపవలయు నని, పెద్దలు ఇక్కట్టులోని వైరిని జయించుట నీతి శాస్త్రోపదిష్టము గావున, అట్లే అందులకు ఉపాయముగా తాము కోరిన యా జయము క్రూరకృత్యము గాన క్రూరోద్యమములకు సిద్ధిప్రదమై ప్రాణిబల్యాదివిధానములచే క్రూరమయిన కృష్ణచతుర్దశి యైన శివరాత్రియందు ఆ మదనుని వైరియైన శివుని దర్శనము చేసికొనిరి. ఎప్పుడును వైరికివైరి యైనవాడు తనకు మిత్రుఁడు గదా, అందులో ఈ వైరివైరి ఆ మదనుని జయించినవాఁడు కూడ. ఇట్లు ఆదేవుని యనుగ్రహమున ఆనుకూల్యమును వారు పడసినను, పిమ్మట వసంతము రాగా, ఆతనికి కుండములు లేకపోయిన నేమి? అతనిప్రభావము అవ్యాహతము. అతఁ డా వసంతమందు చిగురాకుఁబట్టెనోనే ఆపెద్దలకు పెట్టు పెట్టి తనయాజ్ఞలో నిలిపినాడు. వసంతమంగు చిగురాకు అతి కామోద్దీపకముగా నుండినది, అని భావము.—విషాదనాలంకారము.

‘అలరారు విషాదన మై । వెలయింపఁగ నిష్కమాణవిపరీతాప్తిఁ

ఎలక యొకఁడు భక్త్యశ స । హులబుట్టెం గొటికి వాని కోగిర మయ్యెన్’ అలం.

‘శరనిధుల’-“జేపం వద్దే శరధిశరధిమ్” అని శివస్తుతి. “ఇషాధి.” కి పర్యాయము ‘శరధి’ (శరనిధి) బహువచనముచేత మాఘ్యములు బొత్తిగా లేవని సూచన.—‘మరుఁడు’-ప్ర. స్తరః-‘అనరు’-పా. ‘అడరు’-‘పట్టెన’ - పలకతోనె - తాటికమ్మతో గొడ్లను బాదినట్లు చూచి పెద్దలపొగ రణచినాఁడని ధ్వని.—అపజయము అంత యపమానము గాదుగాని గొడ్లపలే కొట్టుపడుట అత్యంతాపమానము; వారి యుద్యమమునకు ఫలముగా అది కలిగినదనియు ధ్వనితము. ‘మాఘ్యం పుద్గమ్’-అమ. పా. ‘అడరునన్’-ఈశబ్దమునకు శ. గ. లో ఆధిక్యము అర్థముగా నున్నది. మరునికి సాధనహీనత కలుగుటయే పెద్దలకు ఆధిక్యము, ఆ యాధిక్యము తమకుఁ గలిగిన యా దినములయందు అని గ్రహింపవచ్చును.

తే. అవని నచాడు నవోదితుం డెన యట్టి । మరునకుం గునుమర్తు వ మంత్రసాని

బొడ్డుగోసిన కొడవలి వోలె విరిహి । దారకం బయ్యెఁ గింశుక కోరకంబు. ౧౧౨

౧౧౨. అప్పుడు = ఆ చైత్రమాసమందు, అవనిన్ = భూమిలో, నవోదితుండు-నవ = నూతనముగా-ఉదితుండు = పుష్పాయుధసమృద్ధిచేత అభ్యుదయము నొందినవాఁడు (జనించినవాఁడనియు), విస = విసయట్టి-మరునకున్ = మన్మథునికి, కునుమయుతువు = ననకారు, అను మంత్రసాని = సుఖముగా ప్రసవింప నుపాయము చేసెడి చికిత్సకురాలు, బొడ్డుగోసిన-కొడవలివోలెన్ = కొడవలి యనునట్లు, కింశుకకోరకంబు=మోదుగుమొగ్గ, విరిహిదారకంబు=వియోగులను కోయునది, అయ్యెన్.

తా.—అప్పుడు భూమిలో క్రొత్తగా పుష్పశరసమృద్ధిచేత నైన యభ్యుదయ మనెడి జననమును పొందిన-అనఁగా అభ్యుదయముతో అప్పుడే పుట్టిన మన్మథశిశువునకు పుష్పర్తుపనెడి మంత్రసాని బొడ్డుగోసిన కొడవలియో యన మోదుగుమొగ్గ వియోగులగుండెలను కోయం దొడంగినది, అనఁగా వారికి దుస్సహతాపమును కలిగించినది.—సూపకానుప్రాణితోత్పేక్ష.

శిశువు జనింపఁగానే బొడ్డుగోయుట ప్రసిద్ధము. మోదుగుమొగ్గ కొడవలియుంబోలె వంపుగా నుండును.—“కలికా కోరకో ఒన్మ్రోయామ్”-అమ. ఈ కునుమము నిర్గంధము.—అప్పుడే కోసినందున నాశరక్తముచే తడిసి యెఱ్ఱగా నున్నదని భా.

“సూపయాపనసంపన్నా విశాలకులసంభవాః ।

విద్యాహీనా న శోభంతే నిర్గంధా ఇన కింశుకాః.” హితోప.

‘కొడవలి’-కత్తితో కోయు నొప్పికన్న కొడవటితో కోయు నొప్పి హెచ్చు. శిశువునకు నాశమును చేఱకొని కోసివైచుట గాన నొప్పి తెలియదు.—“పలాశే కింశుకః పద్ధో వాతపోధః”-అమ. పలాశకుసుమమును కాళిదాసు వక్రతను శోణతనుం బట్టి నఖతుతమునకు పోల్చినాఁడు.

“బాలేస్తువక్రా ణ్యవికాసభావాత్ । బభూః పలాశా న్యతిలోహితాని

సద్యో పసంతే నమాగతానాం నఖత్ తానీన వనస్థలీనామ్”-కుమార.

“పలాశముకుళే భ్రావ్యా । శుకతుణ్డే పతే త్యళిః

సోఽపి జమ్బూఫలభ్రావ్యా । త మలిం హర్తు మిచ్ఛతి”

అని యొకకవి దానిని చిలుకముక్కునకుం బోల్చినాఁడు,

చ. కునుమములెల్లఁ గామినుల కొప్పు నుండ నటుండ లేమి సి

గైసఁగఁగ వంగినట్లు జనియించె ననల్పటి వంగి, జీవితే

శ సమితి గొమ్మలం గరచి చల్లఁ గుచక్షణి కాంగరాగ మా

టపదె యటంచు రాగిలిన యట్టులు రాగిలి విచ్చెఁ గింతుకే.

౧౧౩

౧౧౩. కుసుమము లెల్లఁ = కడమ పువ్వులన్నియు, కామినుల కొప్పులఁ = ఎమ్మెలాండ్ర తులుములయందు, ఉండఁ = ఉండఁగా, అటు ఉండలేమిఁ = తాము ఆ ప్రకారము ఉండలేనందు నకు, కింతుకంబునఁ = మోదుగునందు, నవల్ = మొగ్గలు, సిగ్గు ఎసఁగఁగఁ = లజ్జ కలుగఁగా, పంగి న్లు, మఱి = మిక్కిలి, పంగి = పంపు గలనై, జనియించెఁ = పొడమెను, జీవిత ఈశ సమితి = ప్రాణనాథుల సమూహము, కరచి = తమ్ము (ఆనలను) నీళ్లలో నూటి కలిపి, ఆ యెఱ్ఱనీటిని, కొమ్మలఁ = చివ్వునగ్రోవులతో, చల్లఁ = వసంతము లాడుటయందు కామినులమీఁద చల్లఁగా, కుచక్షణికి అంగరాగము = సైసములయందు క్షణకాలపు మైపుఁత, బొట = అగుట, అనడ = స్వల్పభాగ్యమా (మహాభాగ్యము కాదా), అంచుఁ = అని, రాగిలిన యట్లు = రంజిల్లినవో యనునట్లుగా, రాగిలెఁ = ఎఱ్ఱఁబాటినవి.

తా.—కింతుకములయందు మొగ్గలు కడమపువ్వులవలె తమ్ము కామినులు కొప్పులందు ధరింపరై రనుసిగ్గుచేత పంగినవో యన పంపుగలనై జనించినవి, అయినను తమ్ము నీటంగరంచి ప్రాణనాథులు కామినులకుచములపై చివ్వున గ్రోవులతో వసంతములు చల్లుటచేత ఆ కుచములయందు తాము క్షణకాలము మై పూఁతగా నుండెడు మహాభాగ్యము తమకు కలిగినది గదా యను గౌరవముచేత రాగిల్లినవో యనునట్లు రాగిల్లినవి. మోదుగుమొగ్గలు పంపుగాను ఎఱ్ఱగాను ఉన్న పని భావము.—హేతూత్వేషాద్వయసంసృప్తి.

‘కామినులు’-కామము లేనిచో కుసుమముల ధరింపరు. వారి కొప్పులందు కూర్చుండుట గౌరవము. అది లేమి లజ్జాకరము. లేమికి కారణము తమగంధహీనత. ‘జీవితేశ’-వారి ప్రాణనాథులు తమ్ము ఉపయోగించుట ఎట్టిభాగ్యము! అందులోను, కుచాంగరాగము కావించుట ఎట్టిమహాభాగ్యమో చెప్పనలయునా? చిరము కొప్పుమీఁద నెక్కుటకన్న క్షణము కుచమెక్కుట భాగ్యము గాదా! ‘పంగు’ = లోబడు-పంపుఁజెందు; రాగిలు = హర్షించు, ఎఱ్ఱఁబాటు; ‘కుచ’-విలాసులు విలాసినుల కుచములను గుఱిసేసి చివ్వున గ్రోవితో వసంతము కొట్టుట ప్రసిద్ధము. మనంబున వహించు రాగంబును ఎఱుఁపే-” “రక్త చ క్రోధరాగో”-కా. క. ల.

ఉ. నైపుణి జంకనాద్రి గహనద్రుమ సౌరభ వీచి దామ్రప

ర్ణిపరిలబ్ధ మాక్తికముణిప్రకరంబులు దోచి దక్షిణా

శాపవనుండు సల్లువెర జల్లు జనించెన కాక వీచికే

నా గౌరవంక నగొప్పించు నుచ్చుడు నా వని దోచెఁ గ్రొన్ననల్. ౧౧౪

౧౧౪. దక్షిణ ఆశా పవనుండు-దక్షిణ దిగ్వాయువు, నైపుణిఁ = నేర్పుతో, తామ్ర...బులు-తామ్రపర్ణి = తామ్రపర్ణి యను నదియందు-పరిలబ్ధ=దొరకిన-మాక్తికముణి-ముక్తాఫలములయొక్క. ప్రకరంబులు = సమూహములును, చం...చిఁ-చండన అద్రి = చండశైలముయొక్క, (అనఁగా మలయాచలముయొక్క) - గహన = అడవులయందలి-ద్రుమ = చెట్లయొక్క-సౌరభ = పరిమళముయొక్క, వీచిఁ = లహరియందు,-తోచి = నాన్చి, చల్లు వెదచల్లఁ = ఆయుతైములనే విత్తనముగా పిడికిళ్లతో నంతటం గలమఁ జల్లునట్టి చల్లకముగా చల్లినందున, జనించెన = మొలచినవే, కాక-అటుగాక, వీనికిఁ = ఈననలకుఁ, అప్పొలపము=అందమైన వర్తులరూపంబును పరిమళంబును అనెడి

పాలుపు, అప్పుడు = ఆ వసంతకాలమందు, పాడమంగ నేలా = కలుగుటకు కారణ మేమియు లేదు, నాన్ = అనునట్లుగా, వనిన్ = వనములయందు, క్రొన్ననల్ = క్రొత్త మొగ్గలు, తోచెన్ = అగపడినవి.

తా.—వసంతమందు తత్పూర్వమునుపులలో వనములయందు లేని పరిమళముతోను గుండ్రని యాకారముతోను క్రొత్తమొగ్గలు ఎల్లెడలను పాడముట యెట్లుండె ననగా, దక్షిణానిలుండు తోట మాలిగా తనపుట్టుతా వయిన చందనశైలమునందలి తామ్రపర్ణిలోని ముక్తాశలములను మొత్తము మొత్తముగా చందనముల పరిమళలహరులందు నేర్పుతో నానందెట్టి తెచ్చి ఎల్లెడలను గొర్తివెడగాఁ గాక చేతిచల్లకముగా వెడచల్లఁగా ఆ మొత్తములే నపరిమళముగా గుండ్రక్రొన్ననలుగా మొలచినవి: ఇది నిశ్చయము: కానిచో ఇప్పటి యీననలకు పూర్వార్థపుల ననలకు లేని యీనువృత్తిరూప పరి మళాతిశయములు ఏల కలుగును? అనునట్లు ఉండెను.—హేతూత్పేక్ష.

మలయము చందనవృక్షములకును తామ్రపర్ణినదికిని స్థానము. ఆనదిలో ముత్తైములు పుట్టుట ప్రసిద్ధము, కవినమయము.—“భూర్జద్రూన్ హిమవ త్యేవ, మలయేహ్యేవ చన్దనమ్, | తామ్ర పర్ణ్యా మేవ ముక్తాః | మకరా నర్ణవే తథా—” క. క. ల.

ముక్తాసామ్యము వర్ణమందు ఘటింప దని ఆక్షేపింపఁగూడదు. సామాన్యోక్తియందు పుష్ప ములకు శ్వేతవర్ణము కవినమయసిద్ధము:—“సామాన్యగ్రహణే వారిముచాం కృష్ణత్వ మేవ హి | రక్తత్వ మేవ రత్నానాం పుష్పాణాం శౌక్ల్య మేవ చ—” కా. క. ల.

‘చల్లువెడ’ గొర్తివెడ అని చల్లకము ద్వివిధము-చల్లువెడ పిడికిళ్లతో నెత్తి చల్లుట. గొర్తివెడ అధోరంగ్రహంతము లైనపాత్రములందు విత్తనములు పోసి, వానిని ఒక దున్నెడు యంత్రములో నమర్చి, ఆయంత్రమును అనఁగా గొర్తిని, దున్నిన పాలముమీద సాగించుట. అట్లు చేయుటలో ఆ పాత్రములోని గింజలు పాలమునందు చాలుగా పడును. దీజములను కొన్ని ద్రవ్యములతో భావన చేయు సంస్కరించియు నాటుట ప్రసిద్ధము, అట్టిదే యిట చందనపరిమళలహరియందు భావన చేయుట. ‘పాలప మప్పుడు’-అన్ని ఋతువులయందును ఏవో కొన్ని పుష్పములను వానికి వసంత పుష్పముల పాలపము లేనందున వసంతమునకు మాత్రమే ‘పుష్పర్తు’ వను పేరు వచ్చినది. అప్పుడు కలిగినది గనుకనే దక్షిణాశాపవసునిచేతగా తర్కితము.

క. వీరుద్ముఖునమేళన | కై రతిపతి యేయ మస్మి హరితద్యుతిఁ బై

నారగయఁ బొటమరించిన | నారసముల తుద లనంగ నన లవి మించెన్.

౧౦౧౧. వీరు...కై - వీరున్ = తీగలయొక్కయు-ద్రు = వృక్షములయొక్కయు - మిగున = ద్వంద్వములయొక్క-మేళనకై = సంయోజనముకొఱకు, రతిపతి = మన్మథుఁడు, ఏయన్ = ప్రయో గింపఁగా, డుస్సి = వానిదేహములందు దూసి, హరిత ద్యుతిఁ = పసురుపన్నెతో, వైనార = దేహ మున త్వక్కుగానున్న నార, ఎగయన్ = తమరు మొనకప్పుగా లేచునట్లు, పా...లు-బాణము గ్రుచ్చి కొన్న వైపునకు వెనుకటివైపున (అనఁగా అొప్పు గాడ నేసినచో వీఁచున)-పొటమరించిన = తల సూపిన - నారసముల = బాణముల-తుదలు = మొనలు, అనంగన్ = అనునట్లుగా, ననలు అవి = ఆ మొగ్గలు, మించెన్ = అతిశయించెను.

తా.—లత యనుభార్యను వృక్ష మనుభర్తనుం గూర్చుటకై మదనుఁడు బాణములు ప్రయో గింపఁగా, అవి యాలతా వృక్షదంపతుల దేహములయందు తగిలినవైపునుండి అవ్వలివైపునకు

డూయఁగా అచట వానియలుఁగులు ఆ దేహములక జైవున పసరువ న్నె నార తమకు మూత యగునట్లుగా నెగయఁగా పొటమరించినవో యనునట్లు, క్రొన్నన లొప్పారినవి.-రూపకోఠాపితోత్పేక్ష.

‘వీరుత్ ద్రు’ శబ్దముల స్త్రీలింగపుంలింగములం బట్టియు వానిస్వరూపములం బట్టియు వాని యందు జాయాపతిభావము చెప్పబడివది. ‘వీరుత్’-విశేషణ కోహతీతి వీరుత్ అప్పుడప్పుడే పొటమ రించిన ననలు ఇంకను పసరువ న్నె మాటకయే యుండును; ‘నారన’-ప్ర. నారాచః (ఉక్కుభాణము) ‘పాలాశో హరితో హరిత్’-అతా ప్రతానని వీరు ధ్వున్తి న్యులప ఇత్యపి-‘పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః’-‘స్త్రీపుంసౌ మిథునం ద్వద్వమ్’-అమ.

చ. తనయుదరంబునం బొడమి తామ్రరుచిచ్చట లుల్లసిల్లఁ గో

ల్కొను ధరణీజ సంతతికిఁ గోరిక దంతము లించుకంత ని

క్కినయది యాదిగాఁగఁ జెలఁగెన్ వనలక్ష్మి; గడుం జెలంగఁగా

జనుఁ బ్రియుఁడైన మాధవుని సంగతి మీఁదటఁ జాలఁ గలుటన్. ౧౧౬

౧౧౬ వనలక్ష్మి-వనశోభ యనెడిలక్ష్మి, తన ఉదరంబునన్ బొడమి = తనకడుపునం బట్టి, (వనమున, జనించినవనియు తనకు బిడ్డలై యనియు), తామ్ర....లు-మ్ర = ఎఱ్ఱని-రుచి = కాంతి యొక్క-ఛటలు = మొత్తములు (చిగుర్చుటచే చెట్లు ఎఱ్ఱగా నుండును-శిశువులు సహజముగా ఎఱ్ఱగా నుందురు), ఉల్లసిల్లన్ = ప్రసరింపఁగా, కోల్కొను = పర్థిల్లిన-ధరణీజ = భూమిజములయొక్క-సంతతికిన్ = సమూహమునకు, - (భూమిజము లనెడిబిడ్డలకు అనియు), కోరిక దంతములు = మొగ్గ లనెడి దంతములు, ఇంచుక అంత = కొంచెము, నిక్కినయది యాదిగాఁగన్ = నిగిడి నప్పటినుండియు, చెలఁగెన్ = ఉత్సాహమొందెను, మీఁదటన్ = అటు పిమ్మట, ప్రియుఁడైన - మాధవుని సంగతి = వసంతునితోడి కూటమి (హరితోడి సంగమము అనియు), చాలన్ = మెండుగా, కలుటన్ = లభించును గావున, కడున్ = మిక్కిలి,-చెలంగఁగాఁ జనున్ = ఉత్సహించుట యుచితమే.

తా.-స్త్రీలు తమకడుపునం బట్టిన బిడ్డలకు దంతములు మొలచినపిమ్మట వేండియుం బురుష సంగమం బొందుదురు, అందువలన సంతోషము గలుగును. అట్లే వనలక్ష్మి యనెడి మహాలక్ష్మి తనభూమి యనెడి నిజగర్భమున, జనించిన పృథ్వీముల నరుస యనియెడి తనసంతతి, చిగుళ్లడా లనెడి ఎఱ్ఱని కాంతి పెరిగి, కోల్కొని, మొగ్గ లనెడి దంతములను కొంచెము పడయఁగానే, శోభాతిశయ మనెడి సంతోషాతిశయమును, పొందెను. అట్లు మిక్కిలియును పొందవచ్చును, ఏలయన, అప్పటి నుండియు వసంతుఁ డనియెడి హరితోడి పొందు సమృద్ధిగాఁ గలుగును గావున-శ్లేషాను ప్రాణిత రూపకములు.

వనమునకు ఉదరము వనభూమియే, తామ్రరుచి పృథ్వీములకు చిగుళ్లచేత-అన్యత్ర వైశవము చేత, ‘ధరణీజ’ అనుటచే ‘వనధరణీజ’ అని యేర్పడి వనమునకు బిడ్డ అను భావమునకు సోపాన గలుగు చున్నది. ‘కోరికములు’ దంతములవలెనే ఉండును, అందువలననే దంతకుట్టలములు దంతకోరిక ములు అని కవులు వర్ణింతురు.-మాధవ-మధువే మాధవుఁడు-అనఁగా-వసంతుఁడు; మా అనఁగా లక్ష్మి-ఆమెయొక్క ధవుఁడు ‘మాధవుఁడు’ శ్రీహరి. ‘కోల్కొను’ = కోలుకొను, కోలునకు కొను ప్రకృతి [ఇచ్చుకోలు పుచ్చుకోలు.]

సీ. మును నన ర్దమిఁ బట్టి, ముంగొల్ల, ముక్కుజో! డనలఁ బీలిచి పసర్కొనిన విడిచి,
పరువంపు విరి గొందు లరసి, చాలై ప్రోవఁ బెట్టి యారము లీఁగు పిండుఁ దగిలి,

క్రొవ్విరి దొలుత నొక్కొడు గని యది వ్రాలు | తటి దానినిలఁ బడఁ దాఁకిగ్రోలి,
యాకురాలుపుగండ్ల నానెడు నాస నిం | తడు గూది బం కంటి యంగలార్చి,
తే. యెట్టకేలకు నొక్క డబ్బు బొట్టనిండఁ | గ్రోలి యది గాలిఁ గదలిసఁ గూలు నగుచుఁ
బ్రమదవనపాలికలు వేడ్క బట్ట నగుచు | నుధుదినాది త్సుఖభ్రమన్నధువచయము.

౧౦౭. (1) మధు...ము-మధుదిన = వసంతకాలములో-ఆది = తొలుత-(అనఁగా-వసంతా
రంభమందు)-తుఱ్ఱా = ఆకటిచేత-శ్రమతో = తిరుగుచున్న-మధుప = తుమ్మెదలయొక్క-(చయము
పా. కలము) = సమూహము, మును, ననలో = మొగ్గలను, తమి = ఆనతో, మంగళ్ల = ముం
దటికాళ్లతో, పట్టి = పట్టుకొని, ముక్కు జోడనల = జంటముక్కులతో, పీలిచి = ఆ ననల లోని రస
మును) నోటిలోనికి ఆకర్షించుకొని, పసర్కొనిన = పసరువాసన రాఁగా, విడిచి = (ఆననలను) పదలి;

(2) పరువంపు విరి గొందులు = పక్వములైన పూవులుగల చాటుప్రదేశములను, అరసి = కని
పట్టి, చాలు వి = బాచై, త్రోవఁబెట్టి = దారి ఏర్పఱచి, ఈరములు = ఆ విరిగొందు లున్న పొదలను,
ఈఁగు పిండు = దూరెడు గుంపును, తగిలి = కలసికొని చని.

(3) ఆ గొందిలో, ఒక్కొడు = ఒక తుమ్మెద, క్రొవ్విరి = క్రొత్తపువ్వును, తొలుత =
తక్కిన తుమ్మెదలకన్న ముందుగా, కని = కనిపట్టి, అది = ఆ తుమ్మెద, వ్రాలుతేలి = ఆ విరివీడికి
దిగుసమయమున, దాని = ఆ తుమ్మెదను, ఇల పడఁతాఁకి = క్రింద పడునట్లుగా మట్టి, క్రోలి
= ఆ విరిలోని రసమును త్రాగి;

(4) ఆకురాలుపు గండ్ల = రాలినయాకుల తొడిమలుండిన బిలములను (అందలిద్రవము
ననుట), ఆనెడు ఆన = త్రాగఁగోరి, ఇంత = ఇంచుక, అడుగు ఊడి = కాలు మోపి, బంక =
తొడిమ యూడిన యాగండిలో ఊరియున్న జిగురు, అంటి = కాలి కంటుకొని (కాలు రాకయుం
డఁగా), అంగలార్చి = భయముచే నఱచి;

ఎట్టకేలకు = అతిప్రయాసమున, ఒక్కొడు = ఒకపూవు, అబ్బు = దక్కఁగా, పొట్ట
నిండ = కడుపు తనియునట్లుగా, క్రోలి = అందలి మకరందమును త్రాగి, అది = ఆపుష్పము,
గాలి = గాలికి, కదలి = చలింపఁగా (పొట్టనిండం ద్రాగిన యాయాసముచేత చివ్వున ఎగిరి
పోలేక), ప్రమదవనపాలికలు = అంతఃపురోద్ధాసములను కాచెడు యువతులు, వేడ్క = వినోదా
ర్థము, నగుచు = దొరకనవి గదా యని హసించుచు, పట్ట = పట్టుకొనుటకు, అగుచు = వశ
పడుచు, కూలు = ఆ పువ్వునుండి బాటిపడును.

తా.—వసంతారంభములో ఆకలిగొని తిండికై తిరుగుచుండు తుమ్మెదలు ఈక్రిందియట్లు
వర్తించును.—ముందుగా మొగ్గలవీడికిం బోయి వానిని ముందటికాళ్లతో పట్టుకొని, అందలిరసమును
తమ జంటతొండముతో పీల్చి, అందు పసరువాసనయు పసరుచియు రాఁగా దానిని విడిచిపెట్టి;

అనంతరము మొగ్గలలో మంచురసము ఉండ దని వానిని ఒప్పురికించి, గొందిగొంది వెదకి, పక్వ
మైన పుష్పములుండెడు గొందిం గనిపట్టి, బారుగట్టి, పొదలం దూరెడు గుంపుతోఁ గలసి చని, ఆ
గొందిలో తొలుత నొకతేటి ఒకక్రొవ్విరిని కనిపట్టి దానిపై వ్రాలువారోస ఆతేటిని నీలబడు
నట్లు తటాలున త్రోసి, ఆ విరిలోని రసమును తాము త్రాగి;

తొడిమలతోకూడ ఆకులు రాలిపోఁగా ఆతొడిమ లుండిన గండ్లయందు ఊరియున్నట్టి బం
కను రస మనుకొని దానిం ద్రాగుటకై ఆ గండ్లలో కాలుమోపఁగా ఆబంక కాలికంటుకొనుటయు
కాలు రాక అఱచి ఎట్లో కాలు లాగికొని ఎగిరిపోయి;

అతి ప్రయాసముమీఁద ఒకపువ్వు దక్కఁగా దానిరసమును కడుపార త్రాగి, అంతలో ఆ పువ్వు గాలికి కదలఁగా, పొట్ట నిండిన యాయాసముచేత తటాలున ఎగిరిపోలేనివై, అదే సమయమని తోట కావలియువతులు తుమ్మెదలు తమచేతికి దొరకినవని సంతోషముచేత నవ్వుచు పట్టుకొనునట్లు వారికి కైవస మగుచు, గూలును.—స్వభావోక్తి.

‘తమి’-తిండి లేక ఆచట నెంచుచుండుటచేత. ‘ముంగాళ్ల’ నుట; ఆటుకాళ్లలో ముందటి వనుట-‘ముందు + కాళ్ల’ = ముంగాళ్ల (ప్రాంతాదికార్యము); ముక్కుజోడన-ఇట్టి తెక్కిపురుగులకు ముక్కు జంటతోండమువలె నుండును, - ‘జోడన’ = జంట, ‘సీలించి’- ఒక్కొక్కతొండుంబును నన్నగొట్టముగా నుండును. ‘పసర్కొనుట’ ఇంకనుం బక్వము కానందున, పక్వమయినచో రసము ఎదుర మగును; ‘చా’లగుట - విశాలమయిన దారి లేనందున; ‘తగులుట’ వెనుకబడినచో తనకు దొరక దనుభయముచేతను, ఆచటిపెల్లుచేతను; ‘క్రొవ్విరి’-ఏ తుమ్మెదయు అప్పటికి తాచని విరి-రస మెడలనిది:—‘తాకి’-నీచజంతువులకు తమకడుపే కావలసినది గాని ధర్మాధిర్భవిత యెక్కడిది?—‘ఇలబడక’ = నేలమీఁద వెడకిలం బడునట్లు-వెడకిలం బడినట్టిది సులువుగా తెప్పిరిల్లి లేచిరాలేదు, అది యట్లు ససిపడి నచ్చునంతలో ఆత్రోసినతేటి ఆ పువ్వులోని మకరందమును త్రాగివైచును, అట్లు చేయుటకే అది అవలికి నెట్టిక నేలంబడునట్లు నెట్టి నది; ‘బంక’-ఈబంక ఊరుటయే ఆకునకు పట్ట విడుటకును అది రాలిపోవుటకునుకారణము, అదియు ద్రవరూపముగా మెళుయుటచేత మకరందమో యనుభవ తుమ్మెదకుం గలుగును. ‘ఎట్టికేలకు’- పేరుటామని గాక తదారంభకాల మగుటచేత ఇంకనుం బుష్పవికాసమరందసమృద్ధి అవ్వారి గానందున;—‘పొట్టనిండక’-కఱవు దీటునట్లు-కఱవులో అన్నాతురులు అన్నమును లేకలేక దొరికినప్పుడు మితిమీఱం దిని అపాయము చెందుదురు. ‘పట్ట నగుచుం గూలుట’-భుక్తాయాసముచేత; భుక్తాయాసము క్రొత్తఁగా బ్రాప్తజాగృహ చేసినవారికి చక్కఁగా తెలియును; ఎఱ మ్రింగినపాము ఆయాసముచే కదలక పడియుండును, అప్పుడు దానిని సులువుగా కొట్టి చంపుదురు. ‘వేడ్క’-పెంచుటకుఁగాని అమ్ముటకుఁగాని కాదనుట.

సీ. మరుదూఢ మలయాహి గరభూమ్య లనుగళ | న్ననసిజ రథవ దాంజనకళికలు

త్రాసభావచ్చిశిరశ్యక్త బాష్పముల్ | పికపంచమస్వరోచ్ఛేద వీణ

లబ్ధాగమస్తరం దాసార జంబువుల్ | హిందోళ సాక్షా న్ముకుందరోచు

లభిసారికాంతుకోద్యన్తీలగుళికలు | జాత్యనల్లసనాత్త శాపతతులు

తే. చైత్రసంజీవనోషధీ జాతచేత | నాత్తభని హేతు తరు పునర్యామి యవతి

కరవిధూతహసంతి కేంగాలచయము | లభుల పంక్తులు వనుల నఱ్ఱాడఁ దొడఁగె.

౧౧౮. త్రిమృదుచున్న తేటిపిండు పర్ణము.—

(1) మరు...లు-మరుల్ = (దక్షిణపు) గాలిచే-ఊడ = మోచి తేటబడిన-మలయ అహి=మలయములోని (చందనవృక్షములయందలి) పాములయొక్క-గర=విషముయొక్క-భూమ్యలు = పొగమొత్తములు, అను...లు-అనుగళలే = మాటిమాటికి పడుచున్న (కణికలకు విశేషణము)-మనసిజ = మన్తభునియొక్క-రథపద = తేరిచక్రములయొక్క-అంజన = కందెనయొక్క-కణికలు = లేతములు;

(2) త్రాస...ల్ - త్రాస = (వసంతమువలని) భయముచేత - ధావత్ = పాటిపోవుచున్న - శిర = చలిచేత-త్యక్త = విడువబడిన-బాష్పముల్ = కన్నీళ్లు (కాటుకకన్నీటి బిందువు లనుట),

పిక...లు-పిక = కోయిలలయొక్క-పంచమస్వర = పంచమ మని సంగీతశాస్త్రమందు సంజ్ఞగలదైన స్వరముతోఁ గూడుకొన్న ధ్వనియొక్క-ఉడ్చేద = ఉచ్చారణకు అనుగాములైన - వీణలు = కోయిలలు వాయించు చిన్న నల్లవీణలు,—

(3) అబ్బె...ల్-అబ్బ = మేఘములయొక్క- ఆగమత్ = రాకగా (అనగా విర్వర్తవుగా) నొప్పచున్న-మరంద ఆసార = మకరంద ధారాసం పాతముయొక్క (అనగా మకరందవర్ష మనెడి స్వరాకాలముయొక్క) - బంబువుల్ = నేరేడుబండ్లు, హిం...లు - హిందోళ = హిందోళ రాగము పాడినంతట-సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన- ముకుంద = నారాయణునియొక్క - రోచులు = (దేహ) కాంతులు;

(4) అభి...లు-అభిసారికా = కాంతుంగూర్చి సంకేతస్థానమునకు పోవు కామినులయొక్క- అంకుక = పలుపలయందు - ఉద్యత్ = ఉదయించుచున్న - నీల = నీలిమ గలవైన (అనగా నీలిమను కలిగించుచున్న) - గుళికలు = సిద్ధగోళకములు, బా...లు - బాతి = బాజీతీగలచేత - అనుల్లసన = పూవనిహేతువుంబట్టి-ఆత్త = (వసంతునిచే) పొందఁజడిన-శాప = తిట్లయొక్క - తతులు = సమూహములు;

చైత్ర...లు - చైత్ర = చైత్రమాసమనెడి - సంజీవన ఓషధీ = ప్రాణమొసంగెడి తీగచేత - బాత = వచ్చిన - చేతన = చైతన్యము గలదై - ఆత్త = తమకు - జనిహేతు = జన్మకారణములైన - తరు = వృక్షములంగూర్చి-పునః = మరల-యాయి - పోవుచున్నవైన-యువతి కర విధూత=ఉవిదల చేతులచే పాఱబోయఁబడిన - హసంతికా = కుంపట్లయందలి - ఇంగాల = బొగ్గలయొక్క - చయములు = సమూహములు, (వినట్టి)-అఘల పంక్తులు = తుమ్మెదల బారులు, వసులత్ = వనములయందు, అఱ్ఱొడఁ దొడఁగెత్ = సంచరింప సాగినవి.

తా.—అప్పుడు వనములయందు సంచరించుచున్న తుమ్మెదగుంపు లెట్లుండిన వనఁగా-ఇవేమి దక్షిణపుగాలి తెచ్చిన మలయశైలమందలి చందన తరువులలోని పాముల విషధూమచయములా? ఆ మదనుని బండిచక్రమునుండి జాతిపడుచున్న కంచెన ముద్దలా? వసంతమునకు నేఱచి యేడ్చుచు పలాయన మగుచున్న శిశిరర్తుయువతియొక్క కాటుకకన్నీళ్లా? కోయిలలు పంచమస్వరమునం బాడుచు లోడుగా వాయించు తదుచితపరిమాణ తద్వర్ణ వీణలా? మకరందపుజడి యనెడి వర్షర్తువున జనించిన నేరేడుబండ్లా? యువతులు పాడెడుహిందోళ రాగమునకు మెచ్చుకొని ప్రత్యక్షమైన నారాయణుని దేహకాంతులా? అభిసారికలు అదృశ్యకరణిగా పలుపలయందుఁ దాల్చిన సద్యోనీలిమోత్పాదక సిద్ధనీల గోళములా? బాజీతీగలు తమ్ము వసంతుండు పూవనీయలేదని పెట్టిన సాపెనపరంపరలా? చైత్రమనెడి సంజీవనోషధి సోఁకఁగా మరల ప్రాణముం బొందినవై తమకు కారణభూతములైన వృక్షములంగూర్చి మరల పచ్చుచున్నట్టివై యువతులు చలిలేమిచే ఇండ్లవెలుపల పాఱబోసినట్టి కొయ్యబొగ్గులా? అను నట్లు ఉండినవి.—మాలాగూపకము.

పొగయే నలుపు-పొగ మొత్తము కారునలుపు; కావున ‘ధూమ్య’ యనుట-‘ధూమ్య’-ధూమానాం సమూహాః—పీఠికయందలి పట్టికం జూచునది. ‘మనసిజరథము’ మలయమారుతము, అది ఇప్పుడిప్పుడే తరలినదిగావున, దీనికి ఇప్పుడే వైచిచకంచెన ప్రయాణారంభములో ముద్దముద్దగా పడుచున్న దనుట-‘బాష్పములు’ అభిసామ్యముకై నల్లనివిగా అనఁగా కాటుకగలవిగా నుండవలయుం గావున, శిశిరర్తువునందు స్త్రీత్వము సారోపించుకొనవలయును. వసంతము రాఁగానే శిశిరధర్మములు పోవుననుట యనుసంధేయము; పికములు చిన్నస్వరూపము గలవి గావున, అవి తాము నోటంబాడునట్టి

పంచమ స్వరస్వనమునకు అనుసరణముగా వాయించువీణలును వానికి అలవిగా చిన్నవిగా నుండవలయును, మఱియు తమవర్ణమే తమకు ప్రియము గాన, ఆ వర్ణమే, వీణలకును సాధించబడిన దనుట—‘వికః కూజతి పచ్చామమ్’—అమ. కోయిల పంచమస్వరమును కూయును:—వర్షర్తువున నేరేడు చెట్లు పండును.

“ఫలభరపరిణామశ్యామ జమ్బూనికుఞ్చ | ఫలితతనుతరఞ్చా ముత్తరేణ సప్తనీమ్

ఉపచితఘనమాలః ప్రాఢతాపిచ్ఛానీలః | శ్రయతిశిఖర మద్రేర్నూతన స్తోయవాహుః॥”మాలతి.

‘హిందోళ’—పసంతాదియందు హిందోళరాగమునఁ బాడుదురు.—“శిశిరస్య పసంతస్యసన్ధౌ హిందోళరాగకః”—“హిందోళంబునఁ బాడిరి | బృందారకనతులు, విరహిబృందార్తిగఁ ద్రేఁ | చెందేటులు, వాసంతిక | విందునఁ, బికశిశువు దాది వెడలం ద్రోచె” —పసంతంబున ఇప్టదైవతమును హిందోళరాగంబునం గీర్తింతురు. “సంధ్యార్ధవ చంద్రమండలశిఖిబాలాతటిద్వల్లరీ | కందర్పేంద్ర శరాసనామ్యుతతనూగంధర్వవంశోద్భవల్ | హిందోళంబునఁ బాడి రచ్చరలు భీమేశుం ద్రిలోకాధిపున్ | మందారద్రుమవాటియందు నుమనోమైరేయముల్ గ్రోలుదున్”. భీమేశ్వరపురాణము.

షడ్జ ఋషభ గాంధార మధ్యమ పంచమ ధైవత నిషాదములు అని సంగీతమున సప్తస్వరములు ప్రసిద్ధములు నిరుక్తములును; హిందోళరాగమున ఋషభ పంచమములు ఉండవు; కడమ అయిదును ఉండును. అయిదు ఆఱు ఏడు స్వరముల రాగములకు క్రమముగా పాడవ పాడవ సంపూర్ణము లని పేర్లు. ఏతదనుగుణముగా వసుచరిత్రలో పసంతవర్ణనలోని యాపద్యముం బరికించునది;—

“అరిగఁ బంచమ మేవగించి నవలా లవ్వేళ హిందోళనై | ఖరిఁ జూపం బికజాత మాత్మరవ భంగవ్యాకులం బై వనీ | ధర నాలంబిత పల్లవప్రతవిధు ట్టాల్పం దదీయధ్వనిన్ | సరిగాఁ గైకొనియెన్ పసంతము” మహాసంపూర్ణభావోన్నతిన్.” ఆరాగముచే ఇప్టదైవతమును కీర్తింతురుగాన నిట హరిని కీర్తించినట్లు గ్రహింపవలయును.

‘నీలగుళికలు’—గుళికాసిద్ధిచేత అదృశ్యతం జెందుట ప్రసిద్ధము. అట్లే అఘలు అభిసారికల వలువలను మెండుకొని చీకటిగా క్రమ్మినవై నారిని ఒరులకంటి కగపడకుండఁ జేసెనని భా. అదృశ్యతకై గుళికను సాధించు నొక విధానము:—“శ్వేతాపరాజితామూలం గ్రాహ్యం చంద్రగృహే సతి, బాలాక్షేద్రేణ సంయుక్తం గుటికాం మూర్ధ్నికారయేత్ | పత్రే హస్తే చ సా గ్రాహ్య దేవైరపిన దృశ్యతే.”—సిద్ధనాగార్జునకక్షుపుటి. ‘శాపము’—శాపము గావున నలుపు:—“మాలిన్యం వ్యోమ్ని పాపే” —సా. ద. —‘హస్తానికా’—పీఠికయందలి పట్టికం జూచునది.—‘ఇంగాల’—ఇదిసంస్కృతశబ్దముగాదు, అంగారశబ్దమునకు ప్రాకృతము; “అదేరళః”—“ఇదీపత్నక్వస్వస్మ వేతసవ్యజనమృదగ్గోగారేఘ” అను వగరుచినూత్రద్వయముచే నిప్పన్న మయినది. సంస్కృతము కాకపోయినను మహాకవి శ్రీకృష్ణునిచే వైషధమునం బ్రయుక్తము.

“స్ఫూరధనుర్నిస్వన తద్ధనాశుగ ప్రగల్భవృష్టిప్రయితస్య సంగరే |

నిజస్య తేజఃశిఖినః పరశ్చతా విలేను రిక్టాలమి వాయశః పరే॥”

‘ఇంగాలో భాషాశబ్దః’ అని నారాయణటీక. “అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమ్”—వామన సూత్రము; “అతీవ కవిభిః ప్రయుక్తం దేశభాషాపదం ప్రయోజ్యమ్ | యథా—‘యోషి ది త్యభిలలాష న హాలా’ మి త్యత్ర హా లేతి దేశభాషాపదమ్”—అని వృత్తి.—బాలాశబ్దముపంటిదే ఇంగాలశబ్దంబును; సంస్కృతమున మహాకవిప్రయుక్తముగావున నిట తెనుఁగుప్రబంధమున సిద్ధసమాస

మధ్యమునం బ్రయుక్తము.—‘ఇట్లొక’-వై. ఇంగలము.—“అంతా—ఇంగలలో—ఇంగలము” అని ప్రాకృతభవములందు బాలవ్యాకరణము.

తే. ద్వితీయ గాంచియు మధుసేవ విడువలేక । జాతి బాసిన తేట్లనిస్వనము గూడు కొనుటనో యనఁ గోకిల స్వనము సెలఁగె । దనకు మఱి పంచమత్వంబు దప్పకుండ.

౧౦౯. ద్వితీయ గాంచియు = విప్రత్వమును పొందినదయ్య (అండజమయ్య నమటయు— ఇది కోకిలకు అన్వయించును—తర్వాతిది తేట్లవఱకు ‘తేట్ల’కును అన్వయించును), ద్వితీయ గాంచియు మధుసేవ విడువలేక = విప్రత్వ మొందినవయ్య మధ్యపానమును మానలేనివై (అండజములై మకరందపానమును మానలేనివై), జాతి బాసిన—ఆవిప్రత్వము కోలుపోయిన [తేట్లకు విశేషము—పసంతమున జాతి (అనఁగా జాతి) పూవదు గాన దానిని త్యజించిన అనియు]—తేట్ల నిస్వనము = తుమ్మెదలయొక్క శబ్దమును, కూడుకొనుటనో, యన = చేరుటవలననో యనునట్లు, కోకిలస్వనము—కోయిల కూత, తనకు, మఱి = ఇంక, పంచమత్వంబు = అయిదవ మహాపాతకి భావము (స్వస్వరములలో పంచమ మనుపేరి స్వర మగుట), తప్పకుండ = మానక యుండునట్లుగా, చెలఁగె = వర్తించెను.

తా.—బ్రహ్మహంత, సురాపాయి, స్వర్ణస్త్రీయ, గురుభార్యగామి, అగు ద్వితీయ నలుపురు మహాపాతకులు; పీఠోఁ జేరుద్విజుడు పంచమ మహాపాతకి; శాస్త్ర మిట్లుండుటచేత:—తేట్లు అండ జములయ్యను మరందపానము మానినపి గావు, పసంతమునం బూవని దగుటచేత జాతిని (జాతిని) త్యజించినవి, పీని స్వనముతో అండజమయిన కోకిలయొక్క స్వనము కూడుకొన్నది, ఆ కోకిలస్వనమునకు పంచమస్వరత్వము తప్పినదిగాదు; ఈ వృత్తమును కవి యిట్లు ఉత్పేక్షించుచున్నాడు:—ద్వితీయ మయిన (అనఁగా విప్రజాతియైన) కోకిలయొక్క స్వనము ఏమి చేసిన దనఁగా—ద్వితీయమే (అనఁగా విప్రజాతివే) అయ్యును సురాపానమును మానక జాతిని పోగొట్టుకొన్న (జాతి బహిష్కారము పొందిన) తేట్లయొక్క స్వనముతోఁ గూడుకొన్నది. అందువలనన గాఁబోలు దానికి పంచమ మహాపాతకిత్వము తప్పినది గాదు.—శ్లేషోత్థాపిత మయిన హేతు తేట్లు.

మధ్యపాన మను నర్థమున మధుసేవను కోకిలకుం జెప్పటలో స్వారస్యము లేదు; ఏలయన—మధుసేవచేతనే సాక్షాత్తమహాపాతకిత్వము సిద్ధ మైయుండఁగా దానిం బ్రధానీకరింపక సంయోగమాత్రకార్యమగు పంచమ మహాపాతకిత్వముం బ్రధానీకరించుట సమంజసము గాదు.—మధుసేవయే పంచమహాపాతకములందు చెప్పబడినది గాని జాతింబాయుట కాదు, జాతిం బాసినవారి సాంగత్యము పంచమహాపాతకిత్వకారణముగాఁ జెప్పబడలేదు. అట్లుండఁగా నిట పంచమత్వకారణముగా జాతింబాయుటం జెప్పనేల? ఏలయనఁగా, జాతింబాసిన అనుటచే శుద్ధితై ప్రామశ్చిత్తములు చేసికొనక మరల స్వజాతిం బడయక అని భావము—అందువలన మధ్యపానమహాపాతకము చేయుచునే యుండుట సూచితము.—కావున తేట్లయందు అసహితమహాపాతకములయందు అది సిద్ధ మగుటచే తత్సంయోగికి పంచమమహాపాతకిత్వము తప్పదు. పంచమహాపాతకములలో సురాపానము ముఖ్యముగా ద్వితీయమనువు నిషేధించినాడు. “సురా వై మలమన్నానాం । పాష్టా చ మల ముచ్యతే । తస్మాద్బ్రాహ్మణ రాజన్యౌ వైశ్య శ్చ స సురాం విచేత్.”

మఱియు మధుసేవ విడువనిది తేటి గాని దాని స్వనముగాదు. తేటిం గూడినవో పంచమ మహాపాతకిత్వము కలుగునుగాక, దానిస్వనముతోఁగూడిన నెట్లు గలుగును? అట్లే ద్వితీయ గాంచినది కోయిలగాని దానిస్వనము గాదు. ఇటునం గూడ సమాధాన మెట్లు? అనిన తేటికిని తత్త్వనమున

కును, అట్లే కోయిలకును తత్స్వనమునకును, అభేదము గ్రహింపవలయును - "ద్వంద్వప్రాప్తజ్ఞా ద్విజాః" -
"మధు మద్యే పుష్పరసే తౌ ద్రేపి," - అను. కోకిలపంచమస్వరమునకు: -

"పక్షం రాతి మయూర స్తు గా వో నర్హన్తి చర్షభమ్ | అజావికంతు గాన్ధారం

క్రాశ్చో నదతిమధ్యమం | పుష్పసాధారణే కాలే కోకిలో రాతి పశ్చిమమ్" - నారద.

పంచమహాపాతకములు: - "బ్రహ్మహత్యాం సురాపానం స్త్రీయం గుర్వణ్యనాగమం | మహాన్తి
పాతకా న్యాకూ సత్సంయోగం చ పశ్చిమమ్".

ఉ. పూచినమావులం దవిలి పూవిలుజోదున కమ్మై మాధవుం

డచిన శంక; నాతఁ డవియె కొనియే పథికావళిడయ

శ్రీచణు డయ్యె; నట్టిద; యకృత్యముచే నగునట్టివీడయుం

గోచర మా నె, దైవ మను కూలము నై, పరుమేలు దీక్షితఁ.

౧౨౦

౧౨౦. మాధవుండు = వసంతుండు, పూచినమావులం = పుష్పించిన మామిడిచెట్లనెడు - పూచినమావులం = వన్నెమాతీన గుట్టములను, ఏచిన శంక = (వానిని తా నుంచుకొన్నయెడల తనకు కీడు గలుగునని ప్రబలమైన భయముచేత, తగిలి = పూనుకొని, పూవిలుజోదునకుం = పుష్పచావుఁ డనెడి యోధునికి, అమ్మై = విక్రయించెను. ఆతఁడు = ఆ పూవిలుజోదు, అవియే = ఆ పూచిన మామిడిచెట్లనెడి పూచిన గుట్టములనే, కొనియే = సాధనములనుగా నవలంబించియే, పథి.డు - పథిక = పాంథులయొక్క - ఆవళి = సమూహములయొక్క - జయశ్రీచణుండు = గెల్పుసిరిచేత ప్రసిద్ధుండు, అయ్యె; అట్టిద = అది సరియే, దైవము = పూర్వజన్మ కలితకర్మఫలము, అనుకూలమునై = అనుకూలము కూడ అయి, పరుమేలు = ఎదిరియొక్క శ్రేయము (మంచికాలము), తీటినం = ముగిసెనా, అకృత్యములుం = తప్పుపనిచేత, అగునట్టి వీడయుం = కలుగఁదగిన కీడు నయితము, గోచరము జొనె = కనబడదు (ప్రాప్తించదు.)

తా. - వసంతునికడ వికసించినమామిడిచెట్లనెడి వన్నెమాతీన గుట్టములు ఉండినవి. గుట్టమునకు వన్నెమాతీన (అనఁగా ఎట్టవెండుకల నడును తెల్లవెండుకలు పొడమిన), ఒడయనికి కీడు కలుగునని ప్రసిద్ధి. అందువలన ఆ మావులచేత తనకు కీడు గలుగునని వెఱచి వసంతుండు వానిని మదనునికి అమ్మివేచినాడు. ఆతఁడు వికసితసహకారము లనెడి యా వన్నెమాతీన గుట్టములనే కొని, పాంథసమాహములను జయించినాడు. అది యుచితమే, ఏలన, దైవ మనుకూలముగా నున్నయెడలను, వైరికి మంచికాలము తీటిపోయినను, తిప్పుకార్యమువలని కీడు కర్తను బాధింపదు. అట్లే ప్రకృత మందు మదనునికి మావుల నమ్మిన మాధవుండు (వసంతుం డనెడు నారాయణుండు) ఆనుకూలుండుగావునను, పరులైన పాంథులకు మేలు తీటిపోవుటచేతను, (అనఁగా వారు తమ ప్రియలం జేరక యున్నందునను) ఆ పూచినమావులం గొన్నదోషము మదనుని బాధింపలేదు, పయిగా జయసాధనమే అయినది. వసంతమున వికసితసహకారములు పాంథులకు మిక్కిటముగా విరహతాపము గావించినవనుట. - శ్లిష్టరూపకానుప్రాణిత మైన యర్థాంతరన్యాసము. దానికి పూర్వార్థమందు న్యాఘాతము అంగము.

"చను న్యాఘాత మతత్సా | ధనమును దత్సాధనముగఁ దగిలించుటయుం

పనికి విరుద్ధం బగుపని | ననుకూలతఁ బేర్చిచే నమర్పించుటయుం."

"ఎవి జగముల రంజించునో | యవె శరములు నేసి నొంచు నసమాస్త్రుండు, బా

ల్యవయస్కుండ నని దయయే | ని విడువఁగాఁజనునె యొంటి, నీవే చెపుమా." అలం.

“మనుమితా మ్రంబులును మచ్చగుట్టములును మనుచు నుండును బూచినమావులనఁగ”-ఆం. భా.

“మావు లనం దగు పాయములు । మావు లనంబరఁగు నామ్ర మహిజంబు లిలఁ.”-ఆం. సం.

“విష్ణో వసంతే వైశాఖే మాధవః.”-“శక్త్యాత్మ సవితర్గయోః”-నానా.

‘జయశ్రీచణుడు’-చణవ్ ప్రత్యయము-‘దానిచేత ప్రసిద్ధుఁడు’ అను వర్ణమున వచ్చును-“తేన విత్త శృఙ్గాచ్చుణపా”-విద్యయా విత్తో విద్యాచుఙ్గా ర్విద్యాచణః-అని. సి. కా.

మ. ఉరుశక్తి న్నధుమానదోగ్ధ పిదుకఁ జోశ్రీత్ని గవీచంద్రమన్

స్ఫుర దూధః ప్రవిముక్త మైన నిబిడ జోశ్రీత్ని సయఃపూంముఁ

విరియంబాశీనగొజ్జంగ ల్లరియ ము న్నిరైన యక్కమన్

గు రహిం గూడిన కేసైంను గములై గోలంబకాదంబముల్.

౧౨౧

౧౨౧. మధుమానదోగ్ధ = చనంతమాన మనెడు పాలుపిదుకువాడు, ఉరు శక్తిఁ = ఎక్కువ బలముతో (పాలు పిదుకుటకు నిండుబలము వలయును), పిదుకఁ = పిదుకఁగా, జోశ్రీ... ము-జోశ్రీత్ని గవీ = వెన్నెలరాత్రి యనెడి యావుయొక్క-చంద్రమన్ = చంద్రుడనెడు-స్ఫురఁ - గొప్పదైన-దూధః = పాదుగుచేత - ప్రవిముక్తము = విడువఁబడినది, విస - నిబిడ జోశ్రీత్ని సయః పూంముఁ = చిక్క వైన వెన్నెల యనెడి పాలయొక్క ప్రవాహమును, విరియంబాశీన గొజ్జంగల్ - వికసించిన గొజ్జంగిపువ్వులు, కురియఁ = వర్షించఁగా, మున్నీరు విస ఆ కప్పునీరు = సముద్రమైన (అనఁగా విస్తారమయిన) మకరంద మనెడి యా మంచినీళ్లు, రహిం = చక్కఁగా, గూడినఁ = కలసి కొనఁగా, గోలంబకాదంబముల్ = గుమ్మెద లనెడి హంసలు, గములై (పా. గములై) = గుంపులై, ఏర్పరించుఁ = వేటు నేయును.

తా.-చనంతకాల మనెడి దోగ్ధ (పాలు పిదుకువాడు) వెన్నెలరాత్రి యనెడి యావును కడు బలముతో పిదుకఁగా, చంద్రు డనెడు దాని వెద్దపాదుగుచుండి వెన్నెల యనెడి చిక్కని పాల వెల్లువ రాఁగా, దానితో గొజ్జంగి పూఁబొదలు గురియునట్టి మకరంద మనెడి మంచినీళ్ల ప్రవాహము భేదము తెలియకుండునట్లుగా కలసిపోఁగా, గుమ్మెద లనెడు హంసలు ఇది పాలు ఇది కప్పునీరు అని భేదమును స్పష్టీకరించుచున్నవి.-చనంతమందు వెన్నెలరాత్రిలో వెన్నెల చిక్కనిపాలవలె మహా ప్రకాశముతో కాయుచుండె ననియు ఆ వెన్నెలలో గొజ్జంగిపూవులనుండి కురియుచు మున్నీటివలె వెల్లిగొనుచున్న మకరందము కలసిపోయి రెండు కేకమై పర్వభేద మేర్పడవందున రెంటిభేదము కనఁ బడక పోయినదనియు, ఆ భేదమును, పాలునీరు కలసినచో నానిభేదము నెల్లు హంస లేర్పలుచునో అట్లే, గుమ్మెద లేర్పఱచిన ననియు, భాషము.-మాచకోశానిత మైన యుష్మతితాలంకారము.

“అగపడ భేదవిశేషము । లగు నున్నీలిత విశేషకాలం కృతముల్;

ఇగము దగుల నెలుఁగుం దా । నగబాపతి నీయశోభి నడఁగినమామల్;

మొగము మొగంబుగఁదోఁచెన్ । దొగరాయఁడు పొడువఁ దమ్మితుటుములు మొగడన్.”-అలం.

‘జోశ్రీత్ని’-‘జోశ్రీత్ని చన్ద్రయాన్వితా’-మ. ‘జోశ్రీత్ని’-పా. “జోశ్రీత్ని, ‘జోశ్రీత్ని’ దిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్”-నా. సంజ్ఞాపూర్వకత్వాత్ వృద్ధ్యభావే ‘జోశ్రీత్ని’ ఇత్యసి-అని రామా శ్రమి. కావున ప్రథమపాదంబున యతిభంగము లేదు. ‘దోగ్ధ’-దోగ్ధ్యశబ్దము ఋకారాంతము. నిబిడజోశ్రీత్ని-

“కొలుతుఁ మధ్దురు విద్యా । నిలయున్ గరుణాకటాక్షనిబిడజోశ్రీత్ని

దలికాశ్రిత జనదురిత । చ్చులగాఢ ధ్యాంతసమితి శకతోసయతిఁ.”-మనుచరిత్ర.

“పయః పానీయదుగ్ధయోః”—నానా. ‘మన్నీరు’ = మను + నీరు. ‘కమ్మనీరు’—శ. ర. లో మకరందము అని యర్థంబును ఉదాహరణంబుగా ఇదే పద్యంబును కలవు. ‘రోలంబకాదంబములో’—కాదంబములు పాలను ద్రావును, రోలంబములు కమ్మనీటిం ద్రావును, ఇట సామ్య మెట్లు? అనిన, రోలంబములు త్రాగుచున్నట్టిది కమ్మనీ రని భేద మేర్పడును, భేద మేర్పడుటయే అలంకారార్థము వివక్షితము గాని దేనిని త్రాగునో దేనిని త్యజించునో అది వివక్షితము గాదు. రెండును భేద మేర్పఱచునవే.—‘ఇన్నిదిర శృంగారీకో రోలమో బమ్మరోఽపి సః,’—‘కాదమ్మః కలహంసః స్యాత్’—అమ.—‘గములై’ యనుటచే కమ్మనీరు విస్తారముగా నముద్రమంతగా పర్షించుచున్నదని భా.

ఉ. దిగ్గియ నంచ దూడు గొని తీర వనేక్షువువంకమీఁదుగా

నగ్గెడ ఫుల్ల కేసరిమునందు వసింపఁగ నెక్కునూలి ను

స్వగ్రము నందఁగాఁ దరు మరంద సరోమకరంబ గోష్ఠికిఁ

వెగ్గల మాడు తేంట్లు నుగు నింటికిఁ బూనె గుణధ్వయశ్రీముఁ.

౧౨౨

౧౨౨. దిగ్గియఁ = దిగుడుబావియందు, అంచ = హంస, తూఁడుగొని = తూఁటిని (త్రుంచి అందలి యగ్రభాగమును) నోటఁ గఱచుకొని, తీర...గాఁ-తీర = గట్టునందలి-వన = ఉద్యానము లోని (అందునుండి దిగ్గియమీఁదికి వంగిన)-ఇత్తువు వంకమీఁదుగాఁ = వంపయిన చెఱకు మీఁదుగా (ఆ చెఱకుయొక్క కొనకు తగులుచు), అ...దుఁ-అగ్గెడ = అచ్చోటనున్న-ఫుల్ల = వికసించిన - కేసరమునందుఁ = పొన్నచెట్టునందు, వసింపఁగఁ = వ్రాలియుండఁగా, ఎక్కు....ముఁ - ఎక్కు = దిగ్గియలోని తూఁటితునియకొననుండి హంసనోటిలోని తూఁటితునియవఱకు పైకి వ్యాపించి యున్న-నూలి ను స్వగ్రముఁ = పోగు అనెడు నున్నని త్రాటిని, అందఁగాఁ = తగులునట్లుగా, (ఆ త్రాటివెంట), తరు...కిఁ-తరుమరంద = ఆ పొన్నచెట్టులోని తేనెయొక్కయు-సరసమకరంద కొలని కమలముల తేనెయొక్కయు-గోష్ఠికిఁ = పానగోష్ఠితై, వెగ్గలమాడు తేంట్లు = మిక్కుటముగా రాకపోకలు నేయు తు మైదలు, మరువింటికిఁ = మదనుని చాప మయిన యీ వంశజెఱకునకు, గుణధ్వయశ్రీముఁ = జంటనారిత్వమును, పూనెను = వహించెను. ‘తరుమరందసరస్వరవింద’ ఆనియుం బరింపవచ్చును.

తా.—ఉద్యానవనములో నొకదిగ్గియ కలదు; దానితీరమునుండి చెఱకొకటి దానిమీఁదికి వంగియుండెను. ఆచెఱకుప్రక్క వికసితమై పొన్న యొకటి యుండెను. అంచ యొకటి దిగ్గియ నుండి తమ్మికాడను త్రుంగించి, అగ్రభాగమును నోటఁ గఱచుకొని, ఆతూఁటి యిరుదునియల నడుమ సాగుచున్న తత్సూక్ష్మసూత్రము ఆచెఱకుతుడకు తగులునట్లుగా ఎగిరిపోయి, ఆపొన్నచెట్టుమీఁద కూర్చున్నది. అంతట ఆసూత్రమువెంట దిగ్గియలోని తుమైదలు పొన్నపూవుల మకరందగోష్ఠిపాన మునకై బారుగా పోదొడంగినవి; అట్లే పొన్నలోనితుమైదలు దిగ్గియతమ్మితేనెను గోష్ఠిపానముగా త్రాగుటకు ఆసూత్రమువెంటనే బారుకట్టి డిగుచున్నవి. అందువలన ఆతుమైదబారులు రెండును మదనుని విల్లయిన యీ వంశచెఱకునకు జంటనారిగా నొప్పారుచుండెను.—గమ్యైశ్రేష్ఠ.

“అగ్గెడ యక్కడ యచట యచ్చట యాడ | యందుల పొనపొన యయ్యెడ యట

అందు నాఁ దశ్రౌర్థమై పిరాజిలుచుండు”—ఆం. భా.

‘తూఁటి నూలిపోగు’-దానివెంబడి తుమైదలు బార్లు సాగుటకు-చెట్లనుండి దిగెడు బా రొక నారి-చెట్టున కెక్కెడు బా రొకనారి.—‘తమ్మి నూలిపోగు’ తుమైదలకు రాకపోకలకు నూటిదారిఁ

జూపుటకుఁ గాదేని, అవి రెండవనారిగా దానివెంటడినే యేల వచ్చును? పయిగా, ఇచట “ఇంచు విల్లుఁడు”-“పూవుందూపులజోదు పుచ్చుకొనియె” బుండ్రేక్షుకొదండము”-అను కవిసమయము నందుం గల యిటుచాపము సిద్ధ మై యుండఁగా-“హార్వీ రోలమ్మమాలా” అను కవిసమయముంబట్టి రోలంబమాలలే రెండునారు లగుట సమంజసము-రెండుబారులకొఱకే రెండువోట్ల చెట్టునను అరవింద మునను గోవులు చెప్పఁబడినవి. ఈవలభిము లైన పెక్కు వ్రాత్రపుస్తకములందు “నందఁగాదరుమ రందసరస్యరవింద” అని పాఠమున్నది; అరసున్న లేమి ప్రామాదికము గావచ్చును.-“దిగ్వియ”-ప్ర. దీర్ఘికా. “అంచ”-ప్ర. పాంసః-“తూఁడు”-“తోచు మృణాళము తూఁడు నాఁగ”-అం. భా.-“నూలి”-

“ఏమి మనో మే ప్రసథం హరన్తీ. పితూః పదం మధ్యమ ముత్పత్తన్తీ

సురాధ్ధనా కర్తతీ ఖణ్డితాగ్రాత్. సూత్రం మృణాళాదివ రాజహంసీ.”-విక్రమోర్వశీ.

జంటనారిలో తూఁటినూలు కనబడకపోయె ననియు భా.-“జంటనారిం బూనుట”-విరహు లపైఁ బాణప్రయోగము నేయుటయందు పటిమ హెచ్చుటకై. “తరుమరంద”-మరందము కొఱకే “పుల్ల” అనుట;-“పున్నాగః పురుష స్తుభ్ధః కేసరో దేవవల్లభః”-అమ.

చ. నిడుద మధూళిక ల్నుడుమనే కొని తీఁగెలు నాఁగఁ జట్టుకొం

చడరిఁ గడార కాచకటకాకృతి సుల్ల మెలంగె గాడుపుల్

జడగతి నధ్వనీనపరివత్తునిశ్వసితానలం బెదు

ర్పడ మఱి నార్పులై చుర చురం దుద సుల్లగ స్రుక్మనో యనన్. ౧౨3

౧౨3. గాడుపుల్ = వాయువులు, అధ్వ...లు - అధ్వనీన = పాంథులయొక్క - పరిషత్ = సమాహమయొక్క-పటు నిశ్వసిత = నిట్టూరు పనెడి-అనలంబు = చిచ్చు-ఎదుర్పడన్ = తమ కెదు రుగా రాఁగా, మఱి = మిక్కిలి, సార్పులు = జ్వాలలతో కూడుకొన్నవి, వి = (అనఁగా-కాలి మం డుచు), తుదన్ = కొనలయందు, చురచురన్ = చురచుర మను ధ్వనితో (ఇది లక్క కాలునప్పుడు అగుధ్వని కనుకరణము), సుల్లగన్ = సుడులుపడఁగా, స్రుక్మనో అనన్ = ముణుఁచుకొని పోయెనో అనునట్లు, నిడు...న్ - నిడుద = దీర్ఘము లైన-మధూళికత్ = తేనెయొడికలను, నడుమనే = నేలపైఁ బడకముందే, కొని = గ్రహించినవై, తీఁగెలునాఁగన్ = జగటగుణముచే తెగక పర్వచుండఁగా, చుట్టుకొంచున్ = వానితో సుడులుపడుచు, అడరి = వీతెంచి, కడా...ల్లన్ = కడార = గోరోజనపు వర్ణముగల-కాచకటక = గాజుపలయముల (స్త్రీలు దాల్చు మట్టిగాజుల యనుట) ఆకృతి=ఆకారము గల, సుల్లన్ = సుడులుగలవై, జడగతిన్ = మందసంచారముచే, మెలంగెన్ = వర్తించెను.

తా.-మలయ మారుతములు నిడివియైన తేనెయొడికలను నేలంబడకముందే గ్రహించి వీచు చుండును, ఆ యొడికలు జగటగుణము కలవగుటచేత తెగిపోక సన్నసన్నముగా గాలితోఁగూడ సాగు చునే యుండును, గాలి చిన్నచిన్నసుడులు సుడియును, అంతట స్త్రీలచేతులలోని మట్టిగాజుల యాకారముతో గోరోజనపువన్నెతో చుట్టలుచుట్టుకొనుచుండెడి యొడికతీగలనుల్లు గలవై యాగా డ్దులు సంచరించుచుండును.-ఆ వృత్తమెట్లుండె ననఁగా-ఈమలయానిలములకు పాంథులనిట్టూర్పు నిప్పులు ఎదురుపడఁగా వానిచేత వీనివడి యుడిగి యిని చురచుర మండిపోవును, సుడులు పడఁగా, ముణిఁగి పోయినవో అనునట్లుండెను.-ఉత్పేక్ష.

‘మధూళికల్’-మధూ శ్వేన మధూళికా. “గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకర్ణకళికా మధూళీమాధుగ్యం షీపతి పరిపూర్వైః భగవతీ.”-భోజ. ప్ర.

‘కడారః కపిలః విద్యపితౄణాం కద్రుపిద్యతా’-అమ. కడారశబ్దమునకు పీఠికలోనిపట్టికం జూచు నది. ‘కటకో’ వలయో ఒస్త్రీయామ్’-అమ.-‘కాచః’-వై. గాజు.

“కాచః కాఞ్చనసంసర్గా ధత్తే మారకతీం ద్యుతిమ్

తథా సత్సన్నిధానేన మూర్ఖో యాతి ప్రవీణతామ్.” ‘హితోపదేశ.’

‘కటకాకృతి’-పదార్థపృత్తినిదర్శన.-‘అధ్వనీన’-‘అధ్వనీనో’ ఒధ్వగో ఒధ్వన్యః పాథః పథిక ఇత్యపి’-పీఠికలో పట్టికను చూ. ‘పరిమత్’-‘సమజ్యా పరిమ ద్దోష్ఠీ సభా సమితి సంసదః’-అమ. ఇట సమాహమాత్రపరము.-‘సార్వలు’-‘సార్విన్’-శబ్దము. “నుజనుజక్”-అనుపాతమున రణయతి దుష్టము. ‘మరచుర’-పీఠికలో యతివిమర్శం గనునది.

చ. కురిసినక్రిందిపుప్పొడులఁ గొంచు నగంబుల మీఁదికై పిశం

గరుచులఁ గొన్ని పెట్టెగనె గాడ్పులను శ్పతి మాధవుండు రా

నెరవుగఁ బూవు సొ మ్మిడి వనేందిర భూమికి వెండి మెట్టదా

మరరవణంబు తాఁ గొన, భ్ర మన్గతుతా మలుచుట్టులో యనన్. ౧౨౪

౧౨౪. వనేందిర = వనలక్ష్మీ, పతి = భర్తయైన మాధవుండు = విష్ణుమూర్తి (వైశాఖమాస మనుటయు), రా = రాఁగా, ఎరవుగన్ = స్వల్పకాలోపయోగార్థము, భూమికిన్ = వనభూమికి (భూదేవికి అనుటయు), పూవుసొమ్ము ఇడి = తనపుష్పాభరణము పెట్టి (పెట్టుటకును), వెండి = తానిచ్చిన యెరవునకు బదులు ఎరవుగా, మెట్టతామరరవణంబు = నేలతామరతొడవు, రా = విడివచ్చినంతట (పా. తాన్), కొనన్ = తాను పుచ్చుకొనుటకును, భ్రమత్ గతులు = తిరుగునట్టి గమనము గలవి (అనఁగా కడియములు అడ్డగలు మొలఁత్రాళ్లు ఒడ్డాణములు ఇత్యాద్యాభరణములను దేహమునం దిడుటకును అందుండి నెలకితివియుటకును వానియందలి సన్ననిరంధ్రములలో త్రిప్పబడునట్టి, మలుచుట్టులో = తిరుగుడుమఱలో, అనునట్లుగా, గాడ్పులనుట్లు కొన్ని = కొన్ని గాలినుడులు, కురిసినక్రిందిపుప్పొడులన్ = దట్టముగా క్రిందికిరాలిన పూధూళులను, కొంచున్ = గ్రహించి, పిశంగరుచులన్ = పనుపువన్నెలు గలవై, నగంబులమీఁదికై = చెట్లపైకి, పెల్లు = మెండుగా, ఎగనెన్ = లేచి సాగినవి.

తా.—చెల్లు నిండ పువ్వులు పూచియుండెను, మెట్టతామర వికసించియుండెను, చెట్లలోని పువ్వులనుండి క్రిందికి పూధూళులు వానవలె దట్టముగా రాలినవి. వానిని గాలినుడులు ఎత్తినవి. ఆ ధూళులు ఆ నుడులలో కలియఁగా తన్నయములయిన యానుడులు గిరగిర తిలుగుచు పనుపువన్నెలతో చెట్లమీఁదికి ఎగయుచుండినవి, అంతట ఆనుడులు ఎట్లుండె ననఁగా,—వనలక్ష్మీ యనెడిమహాలక్ష్మీ తనకును వనభూమియనెడు భూదేవికిని ఇరువురకును పతియైన వైశాఖమాస మనెడు విష్ణువు రాఁగా, ఆయనయెదుట మనోహరాభరణలై యగపడుటకై తనపుష్పాభరణములను కొన్నిటిని ఎరవుగా భూదేవికి ఇయ్యను, భూదేవియొక్క మెట్టతామరతొడవును తాను ఎరవుగా కైకొనను, వానిని తమదేహములనుండి తీయుటకై త్రిప్ప బంగారపుదిరుగుడుమఱలో యనునట్లుండెను:—వస్త్రా త్రేక్ష.

‘కురిసిన’—దీనిచే పెల్లుగా అని తెలియవచ్చుచున్నది.—ఇంకను వనేందిరయొక్క పుష్పాభరణములు ఆమెదేహమునుండి విడలేదు. భూదేవియొక్క మెట్టతామరయాభరణంబును ఆమెదేహమునుండి విడలేదు. విడఁదీయుటకై మఱలు త్రిప్పదశయే యిట వర్ణితము. కావున ఆయాభరణములు నోట్లు మాఱకయే యున్నవి. ‘ఎరవుగన్’-తత్కాలోపయోగమునకు, ‘మెట్టతామర’-మెట్ట

శబ్దము భూప్రదేశవిశేషవాచకము గావున మెట్టతామరను కవి భూదేవ్యాభరణముగాఁ జెప్పినాఁడు.—
‘కురికినపుష్పాడులు’-ఇచట క్రిందికి రాలినట్లు చెప్పఁబడినట్టివి పుష్పాడులుగాని పువ్వులు గావు.
‘మరచుట్టులు’-శ.ర.; త్రాణ్యమలుచుట్టులు’-శ.ర.లో లేదు. త్రాణ్యములో కలదు. సుఖ్—సుష్ట.

చ. తరుణుల లదోనిదాన మధు ధార నన ల్వకుళాళి నింపఁగాఁ,
దరుణుల మేము గామె యని తద్గతతా నన దేవత ల్పుర
ధర నకుళోఘ మెల్లను న నల్లనఁ గ్రాయఁగ నించుబుగ్గల
దొరసె నుధుప్రపూర్ణత మధూకములం బృథు పాండుపుష్పముల్.

౧౨౫

౧౨౫. తరుణులు = యువతులు, అదో...రత్ = అదః = ఈపువ్వులకు-నిదాన = ఆది
‘కారణమైన-మధుధారత్ = సురా(గంధూప)ధారచేత, పకుళ ఆళిత్ = పొగడల సమాహమందు,
ననల్ = మొగ్గలను, నింపఁగాత్ = నిండింపఁగా, ఏము = మేము, తరుణులము గామె = యువతు
లము గామా, అని = అని పోటిపహించి, తద్గతలు - తత్ = ఆ వనములను - గతలు = పొందినవారలు,
బౌవనదేవతల్, ధరత్ = భూమిలోనున్న, పకుళ ఓఘము = పొగడల సమాహమున, ఎల్లను = అం
తయు, ననల్ కనత్ = పూచునట్లుగా, గ్రాయఁగత్ = ఉమియుటకై, సురత్ = మద్యముతో,
నించు బుగ్గలత్ = నిండించుకొనియున్న పుక్కిళ్లను, మధూకములత్ = ఇప్పచెట్లయందు, పృథు
పాండు పుష్పములు = దొడ్డలై పాండురవర్ణములైన పువ్వులు, మధుప్రపూర్ణతత్ = మకరందముతో
నిండుటచేత, దొరసెన్ = సరిపోయెను.

తా.—పనంతయులో ఇప్ప పూచును, ఆ పూతను కవి వర్ణించుచున్నాఁడు:—ఇప్పలయందు
మకరందముతో నిండినపుష్పములు ఎట్లుండె ననఁగా, యువతులు తమసురాగంధూపమును పొగడల
మొదళ్లయందు ఉమిసి వానిని పుష్పింపఁజేయఁగాఁ గని, పోటికై వనదేవతలు భూలోకములోని పొగ
డల సన్నిధిని పుష్పింపఁజేయుటకై వాని మొదళ్లయందు ఉమియుటకై సురతో నిండించుకొన్నట్టి
వారిపుక్కిళ్లలో యనునట్లుండెను—పస్తా త్రేక్ష.

‘నిదానం త్వాదికారణమ్’-‘మధు మద్యే పుష్పరసే త్కేంద్రేఽపి’-అమ. ‘పకుళో ముఖసీధునా’
అని దోహదము; ‘తరుణులము’-దేవతలు నిత్యయావనలు. సురకును మకరందమునకును ఒకటే
వర్ణము, (తెలుపు గాదు), ఎఱుపువంటిది; “పద్మరాగ సురా రక్తచంద్ర నాలక్తద్రవాః...పాద్మాళం మధు
రత్నాని స్ఫులిగౌ హస్తాబిందవః”-కా. క. ల.

ఏతదనుగుణముగానే ౧౨౩లో మధూళికలు కడారవర్ణములుగా వర్ణితములు.—చెలువల
కపోలములను ఇప్పపూమొగ్గలకు మనుచరిత్రములో మహాకవి పోల్చియున్నాఁడు. “ఒప్పులకుప్ప
లగు నిప్పపూమొగ్గలంబోని బుగ్గలందు” 3(28); స్త్రీలయవయములకును ఇప్పపూవర్ణముం జెప్పదురు.

“అతఃకృత్తమసాపిస పృథికరోల్క-మృః క్షణం సస్యతా”

మత్తే ర్ముగ్ధమధూకపుష్పమధురై ర్లోపణ్యసారై రయమ్”.

అని మహావీరచరిత్రలో సీతం గూర్చి రామవాక్యము:—పాండు వనఁగా కేవలము తెలుపు
గాదు;—‘హరిణః పాణ్డూరః పాణ్డూః’ అమ. ఇందులకు రామాశ్రమి-‘వీరసంపలితశుక్లస్య’-‘పాణ్డూ
స్తు వీరభాగార్థః కేతకీఘృణినన్నిభః’-అని శబ్దార్థము. సారాయికిని కల్లునకును వర్ణభేదము కలదు—
సారాయలు ప్రాయికముగా రక్తకల్పములు, కల్లు తెలుపు; సురాశబ్దము కెండింటికిని వేరు.
కావున శంకరమండనమిత్రుల వికటవాదమందలిది “ఆహో వీతా కిము సురా వైవ శ్వేతా యతః
స్థగ” అనువాక్యము బాధింపదు.

“మూర్తిమంతమివ రాగరసాఘం తే పరస్పరసమర్పితవక్త్రాః ।

ఆననానమిషేణ తదానీ మక్షిప్త హృదయేషా యువానః”-సు. ర. భా.

‘క్రాయగఁ’-ఒయ్యారముగా ఉమియుట గాన గ్రామ్యముగాదు.—“శుకవాణిబుగ్గల ముకురంబు లనరాదు “అని బుగ్గశబ్దమును అప్పకవి వలదనెను; మఱి పెద్దన గారు సయితముం బ్రయోగించిరి. వ్యవస్థ యేమన, కపోల సౌభాగ్య వర్ణనామాత్రప్రధానమగుచోట కూడదని భావము.

పృథుత్వపాండుత్వములు బుగ్గలసాటికొఱకు “కపోలకాన్తిమాధుర్యస్పర్ధిషు ప్రబోధనత్ను మధూక పుష్పేషు”-యశస్తిలకము 3 (441-2.)

చ. శరుణుల కౌగిట న్ననుచు శిమ్ము నృథా విగు లెత్తె జేసె మో

పరులుగఁ జైత్రుఁ డంచుఁ దనభావమనోభవనహీన వేచ్చి ని

గ్భరనుధుచాళిధూచుము పరాగపు నీలును దేనెగట్టెచాఁ

దగుదుగఁ దాఁబుఁగఁ గొరవు లై యొలుగంబడఁ గొన్నిభూజముల్. ౧౨౬

౧౨౬. శరుణుల కౌగిట = యువతుల యూలింగనముచేత, ననుచు = ననలెత్తునట్టి-తమ్ము = గోరంటలను, చైత్రుఁడు = మధుఁడు, మోపరులుగఁ = బరువు మోచునారినిగా, పృథా = అనావశ్య కముగా, ననలెత్తె = మొగ్గులుతొల్పునట్లు, చేసె = కావించినాఁడు - అంచు = అని భేద పడుచు, కొన్ని-భూజములు = చెట్లు, తద...హీన్-తత్ = ఆతరుణ్యాలింగనముయొక్క-అభావ = లేమివలని - మనోభవ = మనోద్రేక మనెడి - పహీన్ = నిప్పులో, వెచ్చి = కాలి, నిర్భ...ము = నిర్భర = పెల్లయిన - మధువ = తుమ్మెదల - ఆళీ = సమాహమనెడి - ధూచుము = పొగను, పరాగపు నీలును = పుప్పొడి యనెడి నిగులును, తేనెగట్టెచాఁడు = (కొఱవికి మండనితుదిలో ఊరునట్టి) మకరంద మనెడి చములును, అరుదుగఁ = వింతగా, తాల్పన్ = ధరించునట్లు, కాన్ = సంభవింపఁగా, కొఱవులై = కొఱకచ్చులై (కొరవులై = కురవకవృక్షములై అనఁగా గోరంటచెట్టులై), ఒఱగంబడెన్ = సోలిపోయెను.

తా.—వసంతమందు గోరంట (కురవకము, లేక కొరవి) పూచును; “ఆలిగ్గనా త్కురవకః” అను దోహదశాస్త్రము ప్రకారము తరుణీజనాలింగనముచేతను బూచును. అట్టి యాలింగనభాగ్యమును పొందనీయక వసంతుఁడు ఆ కొరవులను పూభారము తొల్పునట్లు గావించెను. అంతట వాని యందు ఆ పుష్పసమృద్ధిమూలముగా తుమ్మెదలగుంపులు ముసరుకొనం జొచ్చినవి, పుప్పొడి పెల్లగా నుప్పతిల్లినది, తేనియ క్రందుకొనం దొడంగినది. ఇదియెల్లం బరికింపఁగా, ఆయాలింగనము కోలు పోయినందున జ్వలించిన మదనాగ్నిచేత ఆకొరవిచెట్లు కాలిపోయి పొగ లుద్భవించి, నిగులు గవిసి, మండనితుదలందు కట్టెచమురు గ్రక్కుచు కొఱకచ్చు లైనవో యనునట్లుండెను.—దూపకోత్థాపిత గమ్య హేతూత్ప్రేక్ష శ్లేషాను ప్రాణితము.

‘పృథా’-తెనుఁగున రూ. పృథ;—‘మోపరులుగఁ’-మోతచేటుగా,—‘వెచ్చె ననఁ గంటె ననఁ గను వేఁగె ననఁగఁ । గమలె ననఁగను దనరు నేకార్థములుగ” ఆం. భా.—“వేడివేలుపు డిగి వెచ్చి ద్వీప మ్ము । లే డేర్చురీతి”-హరిశ్చంద్రద్వీపద. ‘కొరవి’-కురవకవృక్షపర మయినప్పుడు లఘురేఫము, ఉల్లాసర మయినప్పుడు గురురేఫము, శ్లేషగావున శ్రవణమే ప్రధాన మయినందున అభేదము. ‘ఒఱ గంబడుట’-పృక్షస్వభావముచేతను కాలిపోయినందునను కలుగును.—‘కట్టెచాఁడు’-కట్టెలో సార ముండిన కాలునప్పుడు కాలనితుదను చమురు దిగుచుండును. దీనిని ప్రాయ్యికట్టెలలో కనవచ్చును.

ఆ ఫలశలాటు లురుల, నళులకై తమకూడు | చెఱుప, మావు లంటి చెలువ పిండు
మగుడ ననలు నింప, మొగము గన్నలు నెఱ్ఱు | బాఱె మిగుల శౌక పైకములకు.

౧౨౭. (‘కర స్పర్శేన మాకన్దః’ అని దో.) చెలువపిండు — తరుణీనమాహము, అస్సలకై = తుమ్మెదలకొఱకు, ఫల శలాటులు = కాయలును చిగుళ్లును, ఉరులకై = రాలిపోవుటచేత, తమ కూడు = చిలుకలయు కోకిలలయు కూటిని, చెఱుపకై = ధ్వంసించుటకుఁగాను, మావులు = మాకందములను, అంటి = చేతితో తాకి, ననలు నింపకై = పూవులతో నిండింపఁగా, శౌక పైకములకుకై = చిలుక పిండునకును కోకిల పిండునకును, మొగము కన్నులును, మిగులకై = మిక్కిలిగా, ఎఱ్ఱుబాఱుకై = (కోపముచేత) ఎఱుపెక్కను.

తా.—యువతులు అప్పటికే చిగిర్చి కాచి యున్న మామిడిని చేతం దాఁకిరి, అందువలన, “కర స్పర్శేన మాకన్దః”—మామిడికి కరస్పర్శము దోహదము గావున, అది యామునుపటికాయలను చిగుళ్లును రాల్చివైచి క్రొత్తఁగా పూచినది; అందువలన తేంటకు పూఁచేసేబోసము దొరకినది, చిలుకలకు కాయలబోసము, కోయిలలకు చిగుళ్లబోసమును, పప్టమయినవి; ఆ కారణమున కోపములు కలిగి చిలుకలకు మొగమును, కోయిలలకు కన్నులును ఎఱ్ఱుబాటినవి.—పేతూత్పేక్ష; అందులకు యథా సంఖ్యాలంకారము అంగము; కోయిలలకు చిగుళ్లు ఆహార మనుటకు — “పల్లవగ్రాసకషాయకంత కల కంతపథూకలకాకలీ ధ్వనికై.”—పారిబా.

‘శలాటుః పఙ్కుజే పర్ణే ధాత్ర్యామఫలయో రపి’—విశ్వ. త్రాసుదొరవారు ఇప్పద్యావయవ టీకయందు ఈనిఘంటువునే యుదాహరించి ఆకు లనియే యర్థము వ్రాసినారు.—‘అస్సలకై ‘చెఱుపకై, అనుటచే చెలువపిండునందు పక్షపాతపూర్వక మయిన దురుద్ద్యమము తోచుచున్నది. అది యును కోపకారణమే. శుకములసమాహము శౌకము, పికములసమాహము పైకము. చిలుకలకు మొగమును కోయిలలకు కన్నులును స్వభావముననే ఎఱ్ఱుఁగానుండును. చూ. పను:—

సీ. “ఫలభంగములు సేయుచిలుకకు సాంగమై | క్రోధరసంబు ముక్కుననె యుండు |

కాలభేదికి మహాకాలమార్తికి దంట | కోయిల కెఱుమంట గురియుఁ గంట.”చూ. రక్తగణము—

“చకోర సారస పారావత కోకిల దృప్తయః | కియాహో హంసచఞ్చివ్యక్తీ శుకమర్కటయో ర్భుఖమ్”

‘మిగులకై’—చెలువలదొడ్డన్యము కారణము; ‘ఎఱ్ఱుబాటుట’—తమయన్నముం బోగొట్టిన కోపముచేత; పికములను పండ్లను తినును.—

‘మహా దపి పరదుఃఖం శీతలం సమ్యగాహుః | ప్రణయ మగణయిత్వా య న్న మాపగ్నతస్య
అధరమివ మదాథా పాతు మేషా ప్రవృత్తౌ | ఫల మభినవపాకం రాజజమ్బూద్రుమస్య.’ వి.ఉ.

మ. అతులప్రేమరిన్ద్రా యోర్తు ప్రియహాస్యక్రీడ సంకేత వం

చిత యై తక్షణజాంగజజ్వరమిళ చ్చిత్తభ్రమం బూస్స నా

పతి నోన్మృతము కావవే యన నపుష్పం బయ్యెఁ గోఁ గంతిలో

నశించు ద్దోచిన నవ్వును స్వీరిసెఁ బ్రాంతాంచ న్నమేగుద్రువుక. ౧౨౮

౧౨౮. అతు.....ర్త—అతుల = సాటిలేని — ప్రేమరస = అనురాగభావముచేత—ఆర్త = సరస

యైన—ఒర్త = ఒకచెలువ, ప్రియహాస్యక్రీడకై = కాంతునిపరహాసకేళిచేత, సంకేతవంచిత వి = (రవ కూటమివై యేర్పఱుచుకొన్న) సంకేతస్థానము విషయమున మోసగింపఁబడినదై (అనఁగా అతఁడఁ

తావునకు వచ్చియు పరిహాసార్థము దాగియున్నందున), త...బు-తత్క్షణ = అనిముసమున-జ = పుట్టిన-అంగజ = మదనునివలని-జ్వర = వేడిచేత-మిశ్రత = కూడిన-చిత్త భ్రమంబు = మనస్సుయొక్క తల్లిబబ్బ-ఊస్పత్ = ప్రేరింపగా, ఓవృక్షమ నాపతిత్ కానవే, అనత్ - అనగా, గోగు = కర్ణికారము, సపుష్పంబు = పూవులతోఁ గూడుకొన్నట్టిది, అయ్యెత్; అంతలోత్ = అంతమాత్రాన, (అనగా ఆపూతయొక్క వెలుగుచేత), అతడుత్ = ఆదయుతుడును, తోచినత్ = కనబడఁగా, నవ్వడుత్ = ఆచిత్రమునకు ఆమె నవ్వఁగా, ప్రాం...పుత్-ప్రాంత = ఆచెంత-అంచత్ = ఒప్పుచున్న-నమేరుదువుత్ = సురపాన్నచెట్టుకూడ, విరిసెత్ = పుష్పించెను.

తా.—భర్తవై అత్యంతప్రేమార్ద్రహృద యొకతే అతనిం గపయుటకు సంకేతస్థానమునకుం బోయినది. ఆతడు వచ్చియుండియు పరిహాసముకై చెంతనే చాటున దాగియుండెను. అంతట నీమె తత్క్షణమే కలిగినవియోగవ్యథాబాత మయిన మదనజ్వరముచేత ఉన్నాదావస్థం బొంది అచ్చటి యొకచెట్టును ‘ఓచెట్టా, నాప్రియుని నీవు మాచితివా?’ అని యడిగెను. ఆచెట్టు ఒకగోగు-అనగా కర్ణికారము-“సల్లాపతః కర్ణికారః”-దానికి సల్లాపమే దోహదము-గావున-ఆమె చేసినయాసల్లాప మునకు అది వికసించినది. కర్ణికారపుష్పములు బంగారుపన్నె గలనై మిక్కిలి ప్రకాశించునుగావున ఆవెలుగుచేత ఆచాటున దాగియున్నదయతుడు కానంబడెను. ఆచిట్టకమునకు ఆమె నవ్వినది. “నమేరు ద్దృశితేన చ” అని చెప్పినప్రకారము నవ్వ నమేరువునకు దోహదముగాన, దానిచేత ఆచెంత నున్న నమేరువుకూడ వికసించినది. ప్రహర్షణాలంకారము.—

“యతనము లేకయ యుత్కంఠం | రితవస్తుప్రాప్తి, కోర్కికిత్ మించెడునా

తతసిద్ధి, యుపాయాగ్లో | ద్యుతికై ఫలసిద్ధియును, బ్రహర్షణము లగుత్.” అలం:

ఇందలి నాయక అభిసారిక. కాంతునికై సంకేతస్థానమునకై పోవునాయక అభిసారిక యనం బడును-“కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికా” దశరూ. ‘ఊస్పత్’ = ప్రాతప్రతులం దెల్ల ఇదే పాతము. ఇదే శ్రేయము, పూనునకుప్రేరణార్థకము. ‘గోగు’-కర్ణికారపుష్పమును దీపిక కుం బోల్తురు, అది చిట్టవెలుగు గలది. అందువలన, అది పూవఁగానే, చీకటి యెడలుటచేత, చెం గట జీబులో దాగియున్నదయతుడు ఆవెలుగుదులో ఆగవడె ననుట మిక్కిలి హృదయంగమము గా నున్నది.

“పరిజనవనితాకరార్పితాభిః | పరివృత ఏష విభాతి దీపికాభిః

గిరిరప గతిమా నపక్షలోపా | దనుతటపుష్పైకర్ణికార యద్భిః”—విక్రమోన్వయి.

ద్రువు = ద్రుశబ్దము ఉకారాంతము కావున పువర్గకము.

తే.స్థానానానోక్తండు సుగవాఁడు దలచక కుమయ! ఫల మొసఁగె నట్టె! కినియక, పద్మవదన నదనసూరఁ గూర్చి నొసఁగ నీ నలదెపుచ్చ! మైన ననుమాడ్కి నుమిసిన నలరెఁబొగడ.

౧౨౯. స్థానానాన = మోఁడు (శివుఁడును), మగవాఁడు ఒక్కఁడు = పురుషుఁ డొక్కఁడు (కన్నప్ప యను బోయవాఁడు), తలచక = నెనుదివియక (జంకక), ఉమియత్ = ఉల్లివేయఁగా, (పుక్కిటిజలమును పూజార్థమై శివలింగముమీఁద నుమియఁగా), కినియక = కోపగింపక, ఫల మొ సఁగెత్ = పండునిచ్చినది (కొమితము నిచ్చినాఁడు), అట్టె = ఆశ్చర్యము; పద్మవదన = కమలమునంటి ముఖముగలది (విసమందరి), వదన సూర = పుక్కిటి మద్యమును, కూర్చిత్ = అనురక్తితో, ఒసఁ గెత్ = అర్పింపఁగా, పుష్పమైనత్ = పువ్వయినను, ఈవలదె = ఈయనక్కఱలేదా, అనుమాడ్కిత్ = అనువిధమున, ఉమిసినత్ = సురను ఉమియఁగా, పొగడ = పకుళము, అలరెత్ = పుష్పించెను.

తా. — కన్నప్ప (తిన్నడు) అనుబోయ శివలింగముపై స్వపసార్థము పుక్కిటిజలము నుమిసెను. అందులకు మెచ్చి పరమశివుఁ డాతనికి ఇప్తఫల మొసంగెను. ఏతద్విస్తరమును శ్రీకాళ హస్తి మాహాత్మ్యములోఁ గననగును. స్థాణు వసఁగా శివుఁడును మ్రోడును. దీని నాశ్రయించి కవి యిట్లు వర్ణించుచున్నాఁడు.—మగవాఁడొకఁడు తనవైనుమియఁగా స్థాణువు కోపగింపలేదు సరిగదా మఱి కామితఫల మొసంగెను; ఆశ్చర్యము! నేను ఆకులు కొమ్మలు కల సంపన్న వృక్షమును, నాకు అనురక్తితో పద్మవదన తనపుక్కిటి సురాగంఢూషమును వలపుకత్తెయింటబోలే నొసంగుచుండఁగా నే నొక పువ్వయినను ఈవలదా—యని తర్కించుకొన్నట్లు, పొగడచెట్టు సురాగంఢూషమును నుందరి ఒసంగఁగా, పువ్వులు పూచెను.—ఉత్పేక్ష-అర్థాపత్త్యతాపిత.

“స్థాణుః పుమాన్ మహాదేవే శక్త్యా వస్త్రీ స్థిరే త్రిషు,”-నానా.

“కినియక”-ఉమియుట యనునపసార్థమునకు కోపించుటయు దండించుటయు సహజమై యుండఁగా, అట్లుచేయక ఫలమొసంగుట అన్యాయమయిన దొడ్డతనమును తెలుపుచున్నది. ‘అట్టై.’—“నలునకాని నలిసదళ నేత్ర వరియింప దత్తై! చూతమనుచు నమరపరులు”-భా. ఆ.

ఇట తారతమ్య మరయునది —‘స్థాణువు’ × ‘వకుళము’; ‘మగవాఁడు’ × ‘పద్మవదన’; ‘తలఁ కమి’ × ‘కూర్కి’; ‘ఉమియుట’ × ‘వదనసుర నొసంగుట’; ‘ఫలము’ × ‘పుష్పము’.-“వకుళో ముఖినీ ధునా” అని దోహదము గదా. ఒక టీకలో తిన్నడు శివలింగమున కొసంగినట్టిది సుర యనియున్నది; కాళహస్తి మాహాత్మ్య ప్రబంధములో స్నానార్థము గంఢూషజలము నొసంగిన ట్లున్నది;

మ. “అన, మోదించి హరద్విజం డొడుంగఁ, జెం చవ్వేళ నేతెంచి, పా

వననిర్భాల్యముఁ జెప్పఁగాలికొనఁ బోవం ద్రోచి, గంఢూష బీ

వనసేకం బొనరించి, పత్తి రిడి, ప్రోవ ల్గాచి తా నేని కా

ల్పిన కోలామిషఖండముల్ దనకు భక్షింపంగ నందిచ్చినన్. 3 (105.)

‘ఉమియ’-ఇది గ్రామ్యముకాదా యనిన, కాదు; ఒక్కడ భక్తిరసభరితపూజాంగముగా కథ యశ్లేయైనందునను, ఒక్కడ హాస్యోత్కర్ష సంప్రేరితశృంగారచేష్టగా హృదయంగమ మగుకతనను గ్రామ్యముగాదు: గ్రామ్యమునకు రోత నలయును, ఇటరోత యెక్కడిది? కనుక నిది యిట గౌణ వృత్తివ్యపాశ్రయమై యతిమనోహరమై యున్నది.—‘ననిచె’ ఆనుపాతమున యతిభంగము. ‘నలర’ అని పఠించిన సరిపడును.

తే. మధువుఁ గాంతలపుక్కిటి మధువుఁ, బేళ్ల

యార్వ్యఁ, బస సూఁక, పొగడపై నెలయ, దాన

విరిసెఁ దొల్లిటి దళములు, విరులు జడిసె

దీన, నగ్గెల్పునకు నుబ్బి తేటు లార్చె.

౧౩౦

౧౩౦. మధువుఁ—చైత్రమాసంబును, కాంతల పుక్కిటి మధువుఁ = పనితలయొక్క గం ధూషసురయు, పేళ్ల యార్వ్యఁ = రెండింటికిని మధువనియే పేరుగలిగిన యీసుచేత, పసఁ = స్ఫురణమును, చూపఁ = నిరూపించుటకై, పొగడపైఁ = వకుళవృక్షముమీఁద, ఎలయఁ = వ్యాపిం పఁగా, దానఁ = మధుమాసముచేత, తొల్లిటి దళములు = మునుపటియాకులు, విరిసెఁ = ఊడిపో యెను, దీనఁ = కాంతలపుక్కిటిమధువుకేత, విరులు జడిసెఁ = పువ్వులు జడిగాకురిసెను, అగ్గెల్పున

కుఁ = కాంతలపుక్కిటి మధువుయొక్క జయమునకు, ఉబ్బి = సంతోషముతో ఉప్పొంగి, తేటలు = (ఆవిరులలోని మకరందమును త్రాగున వైన) తుమ్మెదలు, ఆరెక్క = హస్తధ్వనులు కావించెను.

తా. సమానులలో ఈను ప్రసిద్ధము. చైత్రమాసమును కాంతలపుక్కిటిసురయు రెండును మధువని పేరుగలవగుటచేత సమానములైనందున, వానికి పరస్పరము “నేనెచ్చు నేనెచ్చు” అని ఈను కలిగినది. అంతట అవి తమతమ యుత్కర్షణను ప్రకటముగా స్థాపించుటకై రెండును పసుళిపృక్షముపైఁ బర్వంగా, ఆపరీక్షలో మధుమాసమువలన పసుళిమునకు అప్పటికున్న యాకులు సయితము రాలిపోయి నవి, సురవలన విరులజడి గలిగినది. కాంతాగంధూషమధువే జయమొందినందులకు తుమ్మెదలు హస్త ధ్వనులు చేయసాగినవి.—హస్త మేలయిన తమకు సమృద్ధిగా తేనె దొరకునుగదా యని.

పసంతము రాఁగానే పొగడకు పండుటాకులు రాలినవనియు, విమ్మట కామినీవదనసురాగోహ దముచేత, పెల్లుగా పూత గలిగినదనియు వస్తువు. దానిని కవి పైయట్లు ఉత్ప్రేక్షించినాఁడు. పేతూ త్రేప్తాలంకారము-వ్యతిరేక యథాక్రమ సంకీర్ణము.

పసంతమురాఁగానే పండుటాకులు రాలట ప్రసిద్ధము:—

ఉ. “పండినయాకు డుల్ల, నవపల్లవముల్ తిలకింపఁ, బూఁచాదల్

నిండఁగఁ బర్వ, లేఁగొమలు నిద్దముల్ల నిగుడంగ, మ్రోఁచు లొం

డొండ తలిరెప్ప, నామని సముజ్జ్వలయోగరసాయనక్రియం

గొండికపాయముల్ మగుడఁ గోరి భజించినసిద్ధుడో యనె” (ఎఱ్ఱాప్రగడనృసింహపు.

“పస యన స్మరణంబు పరఁగుచుండు.” ఆం. భా.

‘దళములు విరిసె’—ఉన్నదానినే పోగొట్టినది, ఎంతపనికిమాలినది! అని భా. పుక్కిటి మధువుతోడి తారతమ్యములో అత్యంతహీనమును విచర్యగణము వనుట. ‘పసదూపుటకు’ యత్నిం పఁగా పసలేదు సరియేగదా, పయిగా ఇది చెట్ట చేయునది యని యేర్పడినది. ‘విరులు జడిసె’ = దానిమహిమకు మెచ్చి పసదేవతలు విరులవాన గురియించి రనియు భ్వని, ‘జడిసె’—జడియు ధా. ‘దీనికి అర్థము ‘వర్షించు’ అని ‘శబ్దార్థకల్పతరువు’ నందు వ్రాయఁబడియున్నదిగాని ప్రయోగము కనబడలేదు.” అని. శ. ర. నందున్నది. కాని ఇదేప్రయోగము.—“దళః ఖడ్గే దళం పణ్యే,” నానా. తేటలుకు ఉ బేల యన ఆ పూవులమకరందము వానిభాగ్యము గాన. త్రాసునొరగారు ‘జడియు’నకు పుష్పించుటనుగూడ అర్థముగా వ్రాసియున్నారు.

ఉ. మేకొని తాచినం భృగువు మెచ్చిన వానికి ముగ్య భార్య యా

శ్రీకి నివాస మై చెలిమి నేయుట నిట్టిప్రశాంతి గల్గె నో

కా కన, నాతి దన్నిన వికాసము నొంది, వనస్థలసితా

శోకము నేసె మిచ్చునఁ బ్రసూనరజఃకనకాభిషేకమున్.

౧౩౧

౧౩౧. మేకొని = పూసుకొని, తాచినన్ = తన్నినందులకు, భృగువున్ = భృగుమునిని, మెచ్చిన వానికిన్ = అనుమోదించిన నారాయణునికి, ముగ్యభార్య—మహుష్యజాతి కళత్రము (అనఁగా రామావతారమందు భార్య), బో శ్రీకిన్ = అయినట్టి లక్ష్మీకి (అనఁగా సీతాదేవికి), నివాసమై = నెలదై, చెలిమి నేయుటన్ = స్నేహి గావించినందున, ఇట్టి ప్రశాంతి = ఇంత శాంతస్వభావము, కల్గెనో కాక = కలిగినది కాబోలు, అనన్ = అనునట్లు, వనస్థల స్థిత అశోకము = ఉపవనములో నున్న కంకేళి, నాతి = పడఁతి, తన్నినన్ = తన్నఁగా, వికాసము నొంది = సంతోషించి (పుష్పించి

అనియు), మెచ్చనకొ = ప్రీతిచేత, ప్ర...ముకొ = ప్రసూన = పూవులయొక్క - రజః = పరాగ మనెడి - కనక = బంగారపు నాణెములయొక్క (పరాలయొక్క), అభిషేకముకొ = స్నానమును, చేసెకొ = కావించెను.

తా.—పూర్వము భృగుమహాముని శ్రీమన్మాతాయణుని అజ్ఞానకృతముగాఁగాక బుద్ధిపూర్వక ముగా కాలితో తన్నెను. అందులకు ఆ భగవంతుఁడు ఆ మునిని మెచ్చి మిక్కిలి సత్కరించి పంపెను. అట్టి యాశాంతగుణమును అశోకవృక్షము ఆ దేవునికి రామావతారమందు కళత్రమయిన సీతాదేవికి లంకలో నివాసమై ఆ మెతో చెలిమి గావించినందులకు ఫలముగా పొందెనా, యనునట్లుగా యువతి యోర్తు తన్ను తన్నుగా ఆయువతికి తాను మెచ్చుచేత పున్నాడి మొట్టమనెడి కనకాభి షేకముం గావించెను.—సూచకానుప్రాణిత హేతుాభ్యేత్. ‘మేకొని’ పూనికతో అనునర్థమునకు—

ఉ. మేలున సంతసిల్లునెడ మేకొని యాపడలొందు, నాపడలొ

దూలగ భూరిసౌఖ్యములు దోచుచు, గృతంబులు దప్ప వెచ్చెయిన్.”—భా. ఆ. 5 (34).

భృగువు శ్రీమూర్తులయొక్క సత్త్వగుణ తారతమ్యమును నిరూపించుటకై మహర్షుల నియోగ మునం బోయి శ్రీమూర్తులం బరీక్షించెను. వారిలో నారాయణుం బరీక్షించినవిధము ఆయానను తన్నుట. ఆ పరీక్షలో నారాయణుఁడొకఁడే పరమప్రీతితో ఆతని సత్కరించెను. అందువలన అతఁడే శ్రీమూర్తులలో పూజ్యుఁడని ఆయుషులు నిశ్చయించిరి. ఇట్లు ఈయన పూనికతో పోయి తన్నినవాఁడే గావున—‘మేకొని’ అనగా ‘పూనుకొని’ అని అర్థము చెప్పవలయును. ‘మేకొనుట’ యనగా ‘అంగీకరించుట యనునర్థము ఇచ్చట పొందదు. అంగీకరించి తన్నెనా? అంగీకరించి మెచ్చెనా?—‘కనకాభిషేకము’.—ప్రసూనరజోవర్ణము కనకవర్ణము గావును.

మ. అళు లేశిద్వన నేందురాగ మిళనా ప్రాదుర్భవతోరకం

బుల తేనె లుగ్ధ లంచురా, నొకతె నె మ్మో మెత్తఁ, జైత్రంపుఁబు

పువ్వులలోఁ దద్గుణ లయ్యె గంధఫలిఁ బువ్వు లివ్వట్టి, పోదోలె నొ

చ్చెల చేఁదై, తఱచెందుఁ దల్లిబడికో లెప్పట్టెటయేకా మహిన్.

౧౩౨

౧౩౨. ఒకతె నెమ్మోయ ఎత్తెన్ = ఒకానొక చెలువ ముఖమును ఎత్తెగా, (ఆముఖరాగ ముచే), గంధఫలిన్ = సంపెంగయందు, పువ్వులొ, పుట్టి, ఏత...ల్-ఏతత్ = ఆ చెలువయొక్క - వదన = ముఖమనెడి - ఇందు = చంద్రునియొక్క - రాగ = రక్తిమయొక్క - మిళనా = కూడికచేత. ప్రాదుర్భవత్ = (సంపెంగనుండి) పొడముచున్న - కోరకంబుల = మొగ్గలయొక్క - తేనెల్ = మక రందములు, నుగ్ధలు = సుధవలె అతిమధురములును మదిమిలో మృతినీ తప్పించునవియును, అంచున్ = అని తలంచి, అళులు = తుమ్మెదలు, రాన్ = (ఆ మకరందమును ఆనుటకై) రాగా, జైత్రంపుఁ బువ్వులలోన్ = జైత్రమాస కృతగంధఫలీ పుష్పముల నడుమ, ఒచ్చెల = అక్కటా, తద్గుణులు = ఆ జైత్రకృతగంధఫలీ పుష్పగుణమే కలవియు, చేఁదై = తీక్రమమున వి, పోదోలెన్ = (ఆయులను) తఱిమిజైచినవి, తఱచు = ప్రాయికముగా, మహిన్ ఎందున్ = లోకమం దెల్ల, తల్లిబడికో లెప్పట్టె = తల్లిపోలికలోని దుర్గుణము, పొటయేగా = కూతులకు తప్పదు గదా.

తా.—సంపెంగయందు జైత్రముచేత ఉత్పన్నములయిన పువ్వులు ఉండవలె యుండినవి, ఇట్లుండ, ఒకానొకతరుణి సంపెంగవైపు నెమ్మో మెత్తెగా ‘ముఖరాగేణ చమృకః’ అనుదోహదశాస్త్ర ప్రకారము ఆమెయొక్క ముఖచంద్రరాగముచేత సంపెంగయందు క్రొత్తగాఁ బువ్వులు పు

ఆ పువ్వులు ముఖేందురాగజనితములు గావున, వానితేనెలు సుధాగుణము గలవిగా నుండును, అనఁగా మధురతమములుగాను జరామరణ నివారకములుగాను, ఉండును, చైత్రునివలనఁ బుట్టినట్టి సంపెంగల వలె చేదుగా నుండవు, తమ్మున తఱుమవు, అని ఆశపడి ఆ పువ్వులకై తుమ్మెదలు వచ్చినవి. అట్లే సంపెంగయందు ముఖరాగముచే పుట్టిన పువ్వులు, అక్కటా అవియు చైత్రకృతములవలెనేచేదై మొగ మడిచి, వానిని తఱిమినవి. ఆ పువ్వులకు తండ్రియైన ముఖచంద్రుని గుణము రాలేదు, మఱి ఏమి వచ్చిన దన, తల్లి యైనగంధఫలియొక్క దుర్గుణమే వచ్చినది. అది న్యాయ్యమే. ఎట్లన, లోకములో ప్రాయికముగా తల్లిపోలికగల బిడ్డలకు, తల్లియొక్క చెడుగుణములు రాక మానవు. వీనికి తల్లిపోలిక యెట్లనఁగా, ఇవి తండ్రివలె చంద్రులుగా పుట్టక తల్లియైన గంధఫలిగానే పుట్టినవి. కావున వీనికి తల్లిపోలిక; అందువలన దాని చెట్టతనము తప్పినదిగాదు.—అథాంతరన్యాసము.

పువ్వులంగూర్చి గంధఫలికి శబ్దగత స్త్రీలింగముం బట్టియు, గంధఫలియందే అవి యుత్పన్నము లగుటంబట్టియు మాతృభావము చెప్పఁబడినది. ఇందునికి సిద్ధమైనపురుషతచేత పితృభావము చెప్పఁబడినది. తల్లిబడికో లనుటలో సంపెంగచెట్టునకును పువ్వునకును అభేదభావన కలదు, అందువలన పూవులగుణమే అనఁగా తుమ్మెదలఁదఱుముగుణమే చెట్టునకుం జెప్పఁబడినది. 'నుధ'-తండ్రియైన చంద్రుని పోలిక వచ్చినచో కలుగఁదగినది.—'చైత్రంపుఁబువ్వులు'—ముఖరాగజనితము సయితము, చైత్రజనితంపుగుణమునే చూపినది. అళి చంపకపుష్పముం దరిసిన మూర్ఖిల్లు నని ప్రసిద్ధి. చూ. 16 టిక. 'ప్రార్థువత్' అనుచో కొందఁ డెన్నిన యతి దోషమునకు సమాధిని వీతికలో కనునది.

చ. అలరెఁ బ్రియాభు వోర్తు ప్రియ మాట వసంతముఁ బాడ, నప్పు డ

వ్వెలఁది సపత్ని 'భక్తికిని వేల్పులు మెత్తురు గాన రాగము'

ఫలమునఁ దన్నుఁ బాడఁగ న సంతుఁడు దా దయచేసెఁ గాక, యా

యలె' నిజశక్తి నా' యనుచు నాపసకుం గొదవెట్టె నీసునక.

౧౩౩

౧౩౩. ఓర్తు, ప్రియ మాట = తనకు ఇష్టమగుటచేత, వసంతము = వసంత మనురాగమును, పాడక = గానము నేయఁగా, ప్రియాభువు = ప్రేంకణపుంజెట్టు, అలరె = పుష్పించెను, అప్పుడు, అవ్వెలఁదిసపత్ని = ఆపాడినలేమయొక్క సపతి, వేల్పులు = దేవతలు, భక్తికి = తమకు చేయునేవకు, మెత్తురు = అనుగ్రహింపుదురు, కానక = ఆ కారణంబున, రాగము అను ఫలమునక = వసంతరాగ మనెడి మిషచేత, తన్ను = తన (వసంతుని) ప్రభావమును, పాడఁగ = ఆలేమ గానమునేసినందున, వసంతుఁడు = ఆమని, తాను, దయచేసె = ఆలేమయందు, అనుగ్రహము తాల్చి ప్రియాభువును పూవంజేసెను, కాక = అంతియగాని, ఆయలె = ఇనీ, నిజశక్తి నా = దీనిస్వశక్తిచేత దోహదమున విక సించినదా, అనుచు = అనిపలుకుచు, దాని ఆ పసకు = ఆ లేమయొక్క దోహద ప్రభావమునకు, ఈసునక = ఈర్ష్యచేత, కొదవెట్టె = లోపము కల్పించెను.

తా.—ఒకలేమ గానదోహదముగా తనకు ప్రియమయిన వసంతరాగమును పాడి ప్రేంకణపుంజెట్టును పుష్పింపఁజేసినది; దానికి ఈసుచేత ఓర్వలేక ఆమెయొక్కసపతి తదీయ దోహదసిద్ధికి కొడువ పెట్టినది. ఎట్లు పెట్టినదన, 'వేల్పులు భక్తికి మెత్తురు, అందువలన ఈమె వసంతరాగము పాడుట యను మిషచేత వసంతునే పాడఁగా, అందులకు ఆయన యనుగ్రహించి ఈమె యత్నించిన దోహదము ఫలించినట్లు అగపడనీ అని, ప్రేంకణమును పూవఁజేసినాఁడు, అంతియగాని, ఈమెపస మేమెఱుఁగమా?' అని ఆపసకు కొడువవెట్టినది. కైతవాసహ్నుతి.

“గీత్యా ప్రియాహుః” అని ప్రియాహుదోహదము. “వసంత స్ససహాయ స్తు వసంతస్తా ప్రగీయతే” అని సంగీతశాస్త్రము. వసంతమందు వసంతరాగము పాడుదురు. చూ. వసు. (131.)

‘ఆయలె’ = “ఆ + ఆ + లెమ్ము - అనాదరమును దెలిపెడివి.” శ. ర.

తే. అధరసుధరః ప్రాణిజశః ప్రాణి యగుచు మహాక్షి

కాండమాలిక నిడెను నా సాగ్రమాక్షి

కంబ యనఁ జాలునన లిచ్చె గతజరత్ను

మంపు వావిలి మొగ మూగు నింప నోర్తు

౧౩౪

౧౩౪. వావిలికి సుందరీముఖవాయువు దోహదము; దానినివర్ణించుచున్నాడు:—ఒర్తు = ఒకత, మొగము ఊర్పు = ముఖవాయువును, నింపక = నిండింపఁగా, (ఊడఁగా,) నాసా సాగ్రమాక్షి కంబ = ముక్కుకొననున్న (బులాకీ) ముత్తేమే, ప్రాణిజశః = ప్రాణము గలిగియుండినదైన ముత్తే పుంజువునుండి పుట్టిన దగుటచేత, అధరసుధరః = మోవయందలియమృతము (సోకుట) చేత, ప్రాణి - ప్రాణము గలది (బ్రదికనట్టిది), అగుమక, మాక్షిక కాండమాలిక = ముత్తేములనే గ్రుడ్లపరంపరను గా, ఇడక = పెట్టినది (ఇడకనుట గ్రుడ్లనుగావున), అనక చాలు ననలు = అనఁ దగిన మొగ్గలను, గత...లి-గత = రాలిపోయిన-జరత్ = ప్రాతః-సుమంపు = పూవులుగలదైన (సఁగా పూలు రాలి పోయిన)-వావిలి = సిందువారము, ఇచ్చెక = పూచెను.

తా. ఒకవాదిలిలోనిపూవులు రాలిపోయినవి, అంతట ఒకలతాంగి దోహదార్థమై వావిలిమీఁదికి తనముఖవాయువును నిగిచ్చినది, అంతట, ఆది పువ్వులతో నిండినదాయెను. అట్లగుట ఎట్లుండెననఁగా, ఆమెయొక్క-బులాకీముత్తేము ప్రాణియైనముత్తేంపుంజువుకడుపునఁ బుట్టినదగుటంజేసి యిపుడు ఆమెయొక్క-యధరంపుటమృతము సోఁకినంతట వెండియు ప్రాణమొందినదై ముత్తేపుగ్రుడ్లపరంపరను పెట్టినదో యనునట్లు ఉండెను.—వస్తాతేక్ష.

“సిన్ధువారో ముఖానిలాక్” అని వావిలికి దోహదము. ‘గతజరత్నుమంపు’-వావిలిపువ్వులు రాలిపోవుట కవసరమయినద్రము-“శేఫాలికానుమేభ్రంశం వర్ణయే న్న స ద ప్యదః”—కా. క. ల. ఇట భ్రంశము లేనప్పుడుగూడ ఉన్నట్లు వర్ణించుట కవసంప్రదాయమని భావముగానున్నది; మధురార్థ వశ్యవసంతః-“అయంప్రసూనోద్ధరకర్ణికారః | పుష్పప్రపఞ్చాశ్చిత్రకాఞ్చనారః | విజృమ్భణాకోవిదకోవిదారః | కాలోవికాసోద్ధతసిన్ధువారః” ఋతు. ప్రాతవి రాలక క్రొత్తవెల్లు పొడమును?—సిందువారము = వావిలి; శేఫాలిక = నల్లవావిలి; కావున అదియు వావిలియే, -“గతరజస్సుమంపు” అనిషా. దానికి - “రజస్” నెడి స్త్రీబుతువు తీతిన అనఁగా ఋతుస్నాతయైన’ అని యర్థముచెప్పుదురు. “కుసుమం స్త్రీరజో నేత్రరోగయోః ఫలపుష్పయోః,” మేదిని.-‘కుసుమమ్’ = సుమమ్ - “గతజరత్నుమంపు” - ‘ముదిమిచే ఆర్తవ ముడిగిన’ అనియు భా.-‘మాక్షికాండ-ముత్తేములనే గ్రుడ్లనుగా పెట్టినదని భావము. ‘మాలిక’ -చెట్టంతయుం బూచినదనియు భావము.

చ. ఘన మగు నాకు రాలి, తిలకం బతిరిక్తత నున్న, నోర్తు, లోఁ

గనికర మూని, కన్నుగవఁ గాయజఁ డిల్లడ యిడ్డ తూపులే

యనువుగ నించెఁగాక, మఱి యంటక ముట్టక యొక్క చేష్ట లే

క నెగడఁ జేసె నంట యిది కల్లనఁగా, నలరించె జూపులక.

౧౩౫

౧౩౫. ఘనము అగు ఆకు రాలి = డట్టమైనయాకులు రాలిపోయి (ఒడలినిండ ధరించియుండిన యాభరణములను కోలుపోయి అని), తిలకంబు = బొట్టుగుచ్చెట్టు (దీనికి చూపే దోహదము), అతి రిక్తత = అత్యంతమయిన లేమిలో (దారిద్ర్యములో), ఉన్నె = ఉండఁగా, ఓర్పు = ఒకయుగ్మలి, లోక = మనస్సులో, కనికరము = కరుణను, ఊని = వహించి, కన్నుగవణ్ = తనకన్నువోయి యందు, కాయజాడు = మదనుడు, ఇల్లడ ఇడ్డతూపులే = (పదిలముగా కాపాడుమని) న్యాసముగా నుంచినట్టి బాణములే, అనువుగణ్ = సుందరముగా, (గకారము వకారమగుటయుం గలదు గావున - చెలికత్తెగా అనియు), నించెణ్కాక = ఆబొట్టుగుచ్చెట్టనందు నిండించినదిగాని, మఱి = అటుగాక, అంటక = తాళవైసందాళక, ముట్టక = కదలింపవైనను కదలింపక, ఒక్కచేష్టలేక = ఏచేష్టయు లేక, నెగడఁజేసెణ్ = కిక్కిరించునట్లు జేసినది, అంట ఇది = అనెడుమాట, కల్ల = అబద్ధము, అనఁ గాణ్ = అనునట్లుగా, చూపులణ్ = చూడ్కులచేతనే, అలరించెణ్ = ఆబొట్టుగును పూసంజేసెను.

తా. — బొట్టుగుచ్చెట్టనకు “తిలకో వీరణేన” అని దోహదము; బొట్టుగు చెట్టకటి ఆకులెల్ల రాలి కేవలము రిక్తముగా నుండఁగా, ఒకబోటి కనికరించి, చూపుదోహదముచేత దానిని పూవులతో తటాలున నిండించెను. ఆ వింత యెట్లుండె ననఁగా, ఈమె ఆ బొట్టుగును తాళలేదు, కదపలేదు. ఏచేష్ట లేక అలరించేసిన దనుట నప్పురానిమాట, ఇది అలరించేత కాదు, మఱి ఏమన ఈమె తనకనుఁ గవయందు మదనుడు దాచుకొని పోయిన యాతనిబొట్టుగు పూజాబాణములే ఆబొట్టుగుమీఁద నిగిడ్చి నది - అనునట్లుగా నుండెను. — ఉత్పేక్షలంకారము.

‘ఘనమగు’-గొప్పదైన, మహామాల్యదమయిన యనియు ధ్వని. - ‘ఘనమగునాకు’-పూర్వము ఒడ లెల్ల భూషణ భూషితురాలై యుండెనని ధ్వని, కలవారికి లేమివచ్చినం గనికరించుట ఉదారచిత్తులకు మొదటి పనిగదా, - ‘లోక’ - నైతేమియు, చెప్పక - ‘కాయజాడు’ - తనదేహమునం బుట్టినవాడు గావున ఆ నష్టకముచేత తనకంటెయందే ఇల్లడయించినాఁ డనుట - నెగడఁజూడ్కి, అనుపాత మున-‘ఈమె చూపుచే బొట్టుగు వికసించినది, అని యర్థము; కృతులను కోల్పోనంజేయువారు వైకి ఎన్నియో యుపచారములు చేయుదురు, లోనికిని మందులను బోసములను ఒసంగుదురు, అట్టి దేమియు నిట జరపలేదని యాశ్చర్యము. స్త్రీకటాక్షములు మదన బాణములని కవులు వర్ణింతురు:—

“పశ్య సీలోత్పలద్వన్ద్యా నిస్సరన్తి శితా శ్శరాః.”

“ధనుః పాప్సం మార్వీ మధకరమయా చఞ్చలదృశాం

దృశాం నోణో బాణః సుహృ దపి జడాత్తో హిమకరః”-భో. ప్ర.

‘అనువు’-అనుఁగు-‘గా’కు ‘వా’స్థిరము ఆ దేశమయినంతట స్థిరమునకు ముందు అర్థబిందు వుండదు గాన, అది లుప్తమయినది.

తే. సాంద్రమకరిందవృష్టి రసాతలంబు,

దొరఁగు పువ్వుల భునియు, బూ భూళి నభము,

నీక్రమత్రయి మాధవుఁ డాక్రమించె

నరు విరోచన జనిత మహోష్ణ మశఁగ.

౧౩౬

౧౩౬. మాధవుడు = వసంతుడు (వాహుమూర్తియనియు) ఉరు...ము-ఉరు = బల్లెదుండైన, విరోచనజనిత = సూర్యునివలన జనించినదైన (విరోచన పుష్పిడయిన బలిచక్రస్థియొక్క అనియు)- మహోష్ణము = కడిందిపెట్ట (మహాప్రతాపము), అడఁగణ్ (ఉడుగణ్) = తగ్గిపోవునట్లుగా, సాంద్ర మకరింద వృష్టి = దట్టి నయిన పూజనీయనానంద, గసాతలంబు = పాతాళలోకమును, దొరఁగు

పుష్పలక్ష్మణులను పుష్పములచేత, భువియుక్ = భూలోకమును, పూర్వాశిక్ = పుష్పాడిచేత, సభముక్ = దివిని, ఈ క్రమక్రియిక్ = ఈ యంజలు మూడితేత (మూడుపాదవిన్యాసములచేత - మూడుడుగులలో), ఆక్రమించెక్ = సభచేటుచుకొనెను.

తా.—వామనమూర్తి మూడుగులలో మూడులోకములను ఆక్రమించినవాడై అందు వ్యతిరేకములను బలిచక్రవర్తి ప్రతాపమును అడంచిన విధమున, వసంతుడు మరలవచ్చుచేత పాతాళలోకమును, రాలిన పూమొత్తములచేత భూలోకమును, పుష్పపరాగముచేత దివిని, ఆక్రమించినవాడై, అందు దీపించుచున్నదానిని బలవంతుడైన సూర్యునివెట్టెను తగ్గించెను.—శ్లోషితాపివమయిన రూపకాలంకారము.

‘సాంద్రమకరందశృంగి’-భూమియంగయు తడిసి పాతాళమునకు ఊటదిగిన దని భా. విస్తారముగానితో అట్లు ఊట దిగుడుగావున, ‘సాంద్ర’ అనుట. ‘పుష్పల భువి’-శేల యగపడకుండ పుష్పలు క్రమ్మిన పనుట; -‘సభము’-సభ మంతయు పరాగమయ మాయ ననుట; ఇందువలన సురభిమానము యొక్క ఆపూర్వమహాసంపద చెప్పబడినది, ఇందువలన సుభిక్షము సూచితము.-‘అభోభువన పాతాళ బలినష్ట రసాతలమ్’-అమ. ‘భువి’-ప్ర. భూః,-“ఇక్షు చరణవీక్షేపే పరిపాట్యాగమే క్రమః” నానా.-‘విరోచనః ప్రహ్లాదస్య తనయోఽర్కైర్గ్నిచన్తయోః’-మేదిని. “గ్రీష్మేష్వభాషా ఊష్ణాః”-నానా.

క. ఊడుకొనఁ బడు మధూళిక | యోడికలకుఁ గ్రిందఁ గ్రమ్మి యుండెడు తేంట్ల
నీడలు దిరిగియుఁ దిగుగని బాడఁ దగు లొలిచె నన్యసంశయ వేళె.

౧౩౭. ఊడుకొనక్ = ఊటుచట్టనట్లు, పడు మధూళికయోడికలకుక్ = తొరంగుచున్న తేనె నిష్కండుములచే, క్రిందక్ = చెట్లక్రింద శేలమీద, క్రమ్మియుండెడు తేంట్లక్ = పొడువకొని యుండు నట్టి తుమ్మెదపిండుచేత, అన్యసంతపువేళెక్ = ఆశేరుటామనియందు, నీడలు = చెట్లశాయలు, తిరిగియుక్ = తూర్పుప్రక్కనుండి పడమటిప్రక్కకు, జరిగినదయ్యును, తిరుగనిబాడక్ = జరగక అట్లే యున్న నో యనునట్లుగా, పొలిచెక్ = బిప్పించెను.

తా.—ఆ వసంతకాలమున తరువులనుండి మకరందము వర్షముగాఁ గురిసెదది. దానితో తోటలోని శేలయంతయు ఇవక పుట్టి; ఇంకనతేనె ఊటుకొను చుంకినది. ఆయాటుం ద్రాగుటకై ఆ శేలమీద తుమ్మెదలపిండులు వ్రాలి శేలగానరానియట్లుగా కమ్మకొనియుండెను. అందువలన ఆ పిండున్న చోటినీడలు ఆపలిదిక్కునకు జరిగిపోయినను పోలే నినునట్లుండెను. తుమ్మెదలపిండ్లే శాయలవలె చెట్లక్రింద నొప్పుచుండెను.-పూర్వసూపాలంకారము.

“తొలిదళయ యుండు నస్తువు | పొలిసిననుం బూర్వసూపము; మనల నగుం
దొలినదము; దీప మాటియు | వెలుంగు గలిగెఁ గాంచి రత్నవిశేషుల చేత; ;
తెలు పయ్యె నధరగురుణ | ములు కలికి నగంగ మగుడ ముత్తైసరంబు”-అలం.

‘తేంట్ల’-గమయే భావముగాన, ఆజడంబునైనను, బడవ్వభావనగా, తృతీయాశ్చమందు ద్వితీయ ప్రయుక్తము.

చ. శతదళమందరీ ధవళ చైత్ర నిశామల చంద్రికౌఘముల్
ధృత వియదంత కేళి వన నృక్ష లతాంతరజశ్చట న్నశం
కింఁ గని కామనీ కమన కేళియుఁ బోఁ జెడవా నగాటవీ
కతక పరాగ మొక్కదేని గ్రమ్మి యనచ్చిత మాస్పకుండినె.

౧౩౮. శత...ము-శతదశ = తెల్లదామరలయొక్క-మంజరీ = గుత్తులసరే - ధవళ = తెల్లని-
చైత్రనిశా = చైత్రమాసపురాత్రుల-అమల = స్వచ్ఛమైన-చంద్రికా = వెన్నెలలనెడు-ఓఘముల్ =
జలపూరములు, ధృత...ట = ధృత = పట్టుకొనబడిన (అందుకొనబడిన) - వియత్ అంత = మింటి
తుద కలవైన-కేళినన = ఉద్యానవనముయొక్క-వృక్ష = చెట్లయొక్క-లతాంతరజః = పుష్పపరాగ
మనెడి-రజః = దుమారముయొక్క-ఛటక్ = మొత్తముచేత, కళంకితక్ = కల్మషము కలదియగుటను,
కని-పొందిననై, నగా...ము-నగ-కొండలలోని-అటవీ-అరణ్యములయందలి - కతకపరాగము = చిల్ల
పువ్వుల ధూళియనెడి చిల్లగింజపొడి, ఒక్కదనక్ = ఒక్కదిక్కున, క్రమ్మి = చుట్టుకొని, అనచ్చ
తక్ = వెన్నెలపూరములలోని యాకాలువ్యమును, మాన్యక ఉండినక్ = తొలగింపనియెడల,
కామి...యుక్ - కామినీ = పలపుకత్తెలయొక్కయు - కమన = పలపుకాండ్రయొక్కయు - కేళి
యుక్ = క్రీడనైతము, పోక్ = నశించునట్లు, చెడవా = పనికిరాకపోవా.

తా.-చైత్రమాసపు వెన్నెల రాత్రులయందు తెల్లదామరల రాసులను అంతటం బేర్చినట్లు
వెన్నెల ధవళతమముగా కాయుచుండెను. మింటినిగను పట్టుకొన్నట్టివైన-అనగా-అత్యంతోన్న
తము లయిన యువవనవృక్షముల పువ్వులనుండి పరాగము అమితముగా తొరగనుచుండెను. అట్లే
కొండలమీది యడవులలోని యిందువుల జైల్లనుండి పుప్పొడియుం దొరగనుచుండును. ఆ యచ్చ
వెన్నెలలో కామినీకమనులు పరమాస్థాదమునో క్రీడలం జేలుచుండిరి. దీనినెల్లను కవి వర్ణించు
చున్నాడు. ఆవెన్నెల లనెడుజలప్రవాహములందు ఆవృక్షముల పరాగ మనెడి మట్టిదుమారము కల
యంగా దానిచే నాప్రవాహము అడుసుకాగా ఆయడుసును ఆచిల్లపుప్పొడి యనెడి చిల్లగింజలపొడి
తేర్చినందున, ఆనిర్మల ప్రవాహమందు కామినీకమనులు చంద్రికాక్రీడ లనెడి జలక్రీడల నను
భవించిరి.-ఉపమారూపకావితీ శయోత్తులకు సంస్కృప్తి.

‘శతదశ’-అని కమలసామాన్యమునే చెప్పినను సందర్భమునుబట్టి తెల్లదామరలనే గ్రహింప
వలయును, ‘ధృతవియదంత’-వియదంతముకన్న ఉన్నతములనుట; ‘కళంకిత’-కళంకముకలది కళంకి-
దానిభావము ‘కళంకిత; ‘కామినీకమన’ - అనురక్తికి పెండ్లి కారణముకాదు గావున, ‘దంపతీ’ అన
లేదు; కామించునది కామిని, కామించువాడు కమనుడు, ‘కామకే కమి తానుకః కమ్రః కామ
యి తాఢీకః కమనః కామనోఽభికః’ అమ. - ‘నగాటవీ’-చిల్లసహజముగా వెల్లుగా నగములందును
అటవులందును ఉండును, ప్రకృతమందు మహాప్రవాహమును తేర్చుటకు మహాపరిమళ మయిన కతక
పరాగపుంజము వలయునుగాన, ‘నగ’ ‘అటవీ’ యనుట. “ఇందుగ యనఁ జిల్లి యనఁ గతకంబగు”-
ఆం. భా.

సీ. శైత్యపాండినులు దుషారాంతమునఁ జేరె నిరులుకొన్త్రాక్షపం దిరుల విరుల,
వలయగానము లయు క్తల కార్యమునఁ జేరె మలయంపుఁ గన్నువీనలుల నలుల,
సౌరభోల్లాసము ల్లాతి గ్రుంగఁగఁ జేరె నలరారు గొదను క్రోవులను నెలను,
స్ఫుట జటామస్కరంబులు వ్రతీచ్యుతిఁ జేరె నందన స్లక్ష సంతతుల వృతుల,
తే. స్వభృతపరభృత వినుత రసాలసరిష | దహరహాక్యైస్త బహురహః ప్రహరవిహర
మాణ మాననతీ పరిన్యాని మాని | వారి వారిజవన గంధవాహ మొలసె. ౧౩౯

౧౩౯. (1) తుషార అంతమునక్ = మంచుయొక్క నాశమందు, (మంచునశింప. గానే అంత
వఱకు ఉండుండినవైన), శైత్య పాండినులు = చలిమీదయు ధావశ్యంబును, ఇరులుకొను ద్రాక్షపం

రులక్ = దీదై చీకట్లు గ్రమ్ముచున్న దాఁకపందిళ్లను, విరులక్ = పూవులను, (తైత్వము దాఁకపందిరు లందును, పాండిమ పూవులందును, అనిక్రమముగా అన్వయించుకొనవలయును, ఇట్లే ఉత్తరత్ర,) చేరెక్ = ప్రవేశించెను.

(2) అయ్యుక్తకార్యమునక్ = విరహిణులకృత్యమందు (నవంతము పచ్చి మదనార్తిచేత విర హిణులు కృశింపఁగా), తత్పూర్వము వారియందున్న ధర్మములైన) -వలయ గానములు = కంకణములును (సుశ్లీనియు) పాటలును, మలయంపుఁ గమ్మవీవలులక్ = చందనశైలమునుండి వీతెంచుచున్న నెత్తైవి తెమ్మెరలను), అలులక్ = తుమ్మెదలను, చేరెక్;—

(3) జాతి = జాజి, స్త్రుంగంగక్ = అణగినంతట, సౌరభ ఉల్లాసమున్ = పరిమళింబును వికాసంబును, అలరారు కొదమ క్రోవులనుక్ = వికసించిన గున్న గోరంటలను, నెలనుక్ = చంద్రుని, చేరెక్.

(4) వ్రతియ్యతిక్ = వ్రతముగలవారియాచారభంగమందు, స్ఫుట జటా మస్కరంబులు = (వారివైన) స్పష్ట జటాధారణంబును వేణుదండములును, నంగనప్లక్షంసతతులక్ = ఉద్యానవనములోని జావ్వొచ్చెననూహములను, పృథులక్ = కంచెలను, చేరెక్.

స్వభృ... ము-స్వ - తమచేత (మానవతుల చేత ననుట)-భృత - పోషించఁబడిన - పరభృత = కోయిలలచేత (కోయిలలు ఉండుటచేత)-వినుత = శ్లాఘనీయములైన (సాంపాదుచున్నవైన-రసాల = మామిడుల - పరిమత్ = గుబురులందు-హరహః = ప్రతిదినమును-క్లప్త = రచించఁబడిన (కడపఁబడిన యనుట)-బహు = పెక్కు, -రహః = ఏకాంతపు-ప్రహర = జాములయందు-విహరమాణ = క్రీడించు చున్న - మానవతీ = ఈలుపుటాండ్రయొక్క - పరిష్కాని = బడలికయొక్క - మా = అతిశయమును- నివారి = తొలించునదైన - (లేక పరిష్కానిమ = బడలికను - అనివారి చక్కఁగా తొలగించెడి,) వారిజ = తామరలయొక్క- నవగంధవాహమ = క్రొత్తకమ్మతెమ్మెర, ఒలసెక్ = వీచెను, (పా. వారి జవన = తామరతంపరలయొక్క.)

తా.—నవంతమున మం చడంగినది, దానిపలె చల్లఁగా ద్రాక్షపందిళ్లజీబులును, వానివలెనే తెల్లఁగా పువ్వులును పెండుకొన్నవి; ఆయ్యుక్తలకు కార్యకారణమున చేతిగాజులు ఊడిపోయినవి, వారిపాటలు నిలిచిపోయినవి; మలయంపుఁగమ్మవాయువులు, వారిసలయములపంటినుళ్లతో వీపందొడంగి నవి; జాజి పరిమళింపక పూవక అణగిపోయినది, దానికి బదులు గున్నగోరంటలు పూచి పరిమళించు చుండినవి, దాని (జాజి) వికాసమునకు బదులుగా చంద్రునివికాసము సాంపారుచుండెను, యతులు కామాతురులై వ్రతమును కాపాడుకోలేక, జటాబంధనమును వేణుదండములను ఉజ్జగించిరి, వారిజట లకు మాటుగా జావ్వలయందు ఊడలుదిగినవి, వారిదండములకు మాటుగా కంచెలయందు వెదుళ్లు కట్టించెడినవి. రసాలవృక్షములు మానవతులు పెంచినకోకిలలచేత శోభిల్లుచుండినవి; ఆవృక్షముల నడుమ అమానవతులు పెక్కుజాములకాలమును రహః క్రీడలయందుఁ గడపి యలయుచుండిరి; వారి యాయలయికను తామరకోలంకులతావిగాలి తీర్చుచుండినది.—పెద్దపాదములందు యథాసంఖ్యా పర్యాయంబులు; అంతటను స్వభావోక్తియు.—

1 “క్రమముగ నొక్కటి పెక్కిట, 1 నమరుట పర్యాయ, 2 మొకట నటు పెక్కులు గాఁ; రమణిముఖకాంతి చేరెక్ 1 గమలము విడి రేమెగమునఁ గమలారాతిక్;

మురజవిపంచీరవములు 1 వరగణికాగానములును వర్ధిల్లెను నీ

యరిపురుల నదా ము న్నెట 1 హరి వేణు శివా రవంబు లనయ మిపు డటక్”.

‘మూలే లగ్నకచే జటా,’ ‘వేణు మస్కర తేజనాః,’-‘ద్యౌ యామప్రపారౌ నమా,’ అను. ‘నవ’-‘హేమంతశిశిరములయందు లేసట్టిది. ‘పాండిమ’-యా. ‘పాండిమము,’-ఇమనిచ్చత్రయంతము: ‘నవ’-‘హేమంతశిశిరములయందు లేసట్టిది. ‘పాండిమ’-యా. ‘పాండిమము,’-ఇమనిచ్చత్రయంతము:

ఉ. సారెకుఁ గీరము ల్ఫల రసాలము శాఖలలోనఁ ద్రిమ్వరం
గా రహిఁ దన్తథూళికకుఁ గా నళిపంక్తులు వెంటఁ గ్రుమ్మరం
గా రొద మించె నందుఁ జిలుక ల్వనలక్ష్మీయుఁ దద్వచస్సుధాం
ధోరుచు లానఁగా సరపణు ల్దనుల ట్టిడి పెంపఁగా బలెఁ.

౧౪౦

౧౪౦. సారెకుఁ = మాటిమాటికి, కీరముల్ = చిలుకలు, ఫల రసాలము శాఖలలోనఁ = పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలలో, త్రిమ్వరంగా = సంచరింపఁగా, రహిఁ = ఆ స్థితితో - అళి పంక్తులు = తుమ్మెద బారులు, తన్తథూళికకుఁగాఁ = అందుల తేనెకై, వెంటఁ = ఆ చిలుకలవెంబడి, గ్రుమ్మరంగాఁ = సంచరింపఁగా, అందుఁ = వానిలోను, చిలుకలు, (ఏమి చేసిన వనఁగా), వన లక్ష్మీయుఁ = వనలక్ష్మీకూడ, జనులట్లు = నరులవలె, తద్వ...లు-తత్ = ఆ చిలుకలయొక్క-వచః = పలుకుల-నుధాంధః = అమృతపు బోనముయొక్క-రుచులు = చవులను, ఆనఁగాఁ = ఆస్వాదించుట కై, సరపణుల్ = ఇనుప గొలుసులు, ఇడి = వైచి, పెంపఁగాబలెఁ = పెంచిన కతముననో యను నట్లుగా, రొదఁ = శబ్దముచే, మించెఁ = అతిశయించినవి.

తా.—చిలుకలు మాటిమాటికి పండ్లతోడి తీయమామిడి కొమ్మలమీదికి పోవుచుండినవి; ఆ చిలుకలు కొట్టినప్పుడు ఆ పండ్లనుండి కాలునట్టి యమృతప్రాయ మైన రసమును, త్రాగుటకు తుమ్మెదలు ఆ చిలుకలను వెంబడించి పోవుచుండినవి. అట్లు ఫలభక్షణహృష్టములై చిలుకలు మిక్కుటముగా రొద గావించుచుండినవి. ఇది యెల్లం బరికింప నెల్లుండెననఁగా, వనలక్ష్మీకూడ మనుష్యులవలెనే ఆ చిలుకలయొక్క అమృతమధురము లైన వాక్కులను ఆ స్వాదించఁగోరి వానిని ఆ తేంటబారు లనెడి యినుప గొలుసులతో కట్టి యారసాలవాటికలందు తదీయ ఫలములతో పెంచుచున్నదో యనునట్లును, ఆ గౌరవముచేతను పెనుపుచేతను హృష్టము లై ఆ చిలుకలు కడు శబ్దించుచున్నవో యను నట్లును ఉండెను.—ఉ త్రేక్షాలంకారము.

‘సరపణి’-పితకలో పట్టికం జా. ‘సారెకుఁ’ - ‘గొలుసు’ - అందినంత దూరము పోయి ఫలములు తిని నివాసమున కేగుటయు మరల తినుటకు వచ్చుటయు భా. ‘రసాలము’-పండ్లు తీవుగాన ముఖ్య మని నిర్దిష్టము. ‘వెంటం బోవుట’-చిలుక కొట్టినపండు శ్రేష్ఠమును తద్రసము స్వాదిష్ఠమును గావున, ‘అళిపంక్తులు’-నల్లనిబారులు గాన ఇనుప గొలుసులపంటివి. (లక్ష్మీ) ‘యుఁ’-అనుటచే మనుష్యులే గాక అని. భా.

సీ. వ్రతిహంతృతాత్తక్షీటత చన్న భృంగసం | ఘవుటంగములచేతఁ గాయమెత్తి,
యమదిశాగత మరు తృణియై దదళిరం | గ ప్థలాబ్ధినిఁ దప్తుకన్న దెఱచి,
ప్రాంతపుల్లారు సంశ్రయి తచ్చటాహతో | ద్దతి లేచి చెలిఁ జైత్రుఁ గాఁగిలించి,
యురు పరాగపుశాటి నుద్దండ వాప్యత్ప | లప్రవత్సీధు రత్యస్త ముడిపి,

తే. క్రమృతఁ బలాశ కట కాముఖమునఁ గీరి | చలిత శాఖాస్ఫుటాశోక శరముఁ గూర్చె
దద్రతికిఁ గాఁగఁ జలికాలఁ దన్నిమంచు | పాండురాంగుండు విడిచిపో బ్రదికి మరుఁడు.

౧౪౧. మం...డు-మంచు = (చలికాలపు) మంచనెడు-పాండుర అంగుండు = ధవళ దేహుఁడైన శివుఁడు, తత్ రతికాఁకాఁగఁ = అరతీ దేవికొఱకు (రతీ దేవిమీదికనికరముచేత), (మరుని), చలికాలఁ = చలియనెడుపాదముతో (చల్లని = అనఁగా-దయగల - అనఁగా-తప్పుమన్నించినపాద

ముతో), తన్ని = ఒకతాఁపుమాత్రము తన్ని, విడిచిపోక = సంహరింపక వదలిపోకగా, మరుఁడు = మన్మథుఁడు, బ్రదికి = బ్రదికినవాఁడై;—

(1) ప్రతి...త-ప్రతి = ప్రతిపరులయొక్క (ప్రతిపరులను) - హంత్యతా = చంపినవాఁడగుట చేత-ఆత్త = పొందఁబడిన (ప్రాప్తించిన)-కీటత = పురుగుదనము (పురుగుజ్జము), చన్న = పోయినపిమ్మట, భృం...ము-భృంగ = తుమ్మెదల - సంఘపు - సమాహముల నెడి - అంగముల = అవయవములతో, పెఱకాయము = వేటుదేహమును, ఎత్తి = ధరించి;

(2) యమ...ణి - యమదిశా = యమునిదిక్కునుండి (అనగా దక్షిణపుదిక్కునుండి)-ఆగత = వచ్చిన-మరుత్ = గాలిచేత-ప్రాణి = ప్రాణముగలవాఁడు (దక్షిణవారుతమే ప్రాణముగాఁగలిగినవాఁడు), ఐ, తద...నిక - తత్ అభి = తనకు అంగభూతములైన యాతుమ్మెదలరు - రంగత్ = నాట్య ప్రదేశముగా (సుఖవిహారస్థానముగా) ఆచరించుచున్న-స్థల అబ్జినిక = మెట్టదామర తీగలయందు, తమ్మి కన్ను దెఱచి = మెట్టదామరపూవే కన్నుగాఁ దెఱచినవాఁడై;

(3) ప్రాం....తిక - ప్రాంత = ఆచెంతను-పుల్ల = వికసించిన - ఆమ్ర = మావిన-సంగ్రయ = చేరియున్న - తత్ = ఆతుమ్మెదలయొక్క - ఛటా = సమాహముయొక్క - హత = ఆకస్మికమున, - ఉద్ధతిక = లేచుటచేత-లేచి-(అనగా-మామిడిమీదితుమ్మెదలు తటాలున లేచుటయే తాను లేచుటగా-తుమ్మెదలే ఆతని కిపుడు దేహమయినందున నిట్లు చెప్పట), చెలిక వైత్రుక = చెలికాఁడైన మధుమాసమును, కౌగిలించి = ఆలింగనము చేసికొని;

(4) ఉరు....టిక - ఉరు = విస్తీర్ణమయిన - పరాగపు = పూధూళియనెడి - శాటిక = వస్త్రముతో, ఉద్దం....ము-ఉద్దండ = నిగిడిన తూఁడుగల-వాపి = దీర్ఘిక్లోని-ఉత్పల = కలువపూవునుండి-స్రవత్ = ఒడుచున్న - సీధు = మకరందమనెడు - రతి = రతీదేవియొక్క - అస్రము = కన్నీళ్లను, ఉడిపి = తుడిచినైచి, క్రమ్మణ = మరల, పలా...నక-పలాశ = మోదుగుమొగ్గ యనెడి-కటకా ముఖమున = బాణప్రయోగము చేయునపుడు బాణముం బట్టునట్టియాకృతివిశేషము గల పిడికిటితో, కీర...ముక - కీర = చిలుకలచేత-చలిత = కదలింపఁబడిన-శాఖా = కొమ్మయందు-స్ఫుట = పూచిన-అశోకశరము = కంకేళిపువ్వునెడి బాణమును, కూర్చై = తొడిగెను.

తా.—ఇందు క్రమముగా వసంత ధర్మప్రాదుర్భావమును తదనుగుణముగా మదన (బల) ప్రాదుర్భావాదికమును వర్ణించుచున్నాఁడు:—చలికాలమున మరుఁడు చావు దప్పించుకొనటయు మంచు తగ్గిపోవుటయు నైనపిమ్మట, భృంగపరంపరయు, దక్షిణవారుతము, మెట్టతామరవికాసము, మావి పూత, అందు తుమ్మెదలు (ముసరి) ఎగురుట, చైత్రమాసవిజృంభణము, పరాగవ్యాప్తి, ఉత్పలమధూత్పత్తి, పలాశకుసుమోద్గతి, కీరసంచారము, అశోకవికాసమును-క్రమముగా మదనోద్దీపకములు; ఇందు, మంచు శివుఁడుగాను, చలి అతనికాలుగాను, ఆ రెండును పోవుటయు ఆ కాలమున మదనఁడు దుర్బలుఁడుగా నుండుటయు, మదనుని శివుఁడు ప్రాణముతో వదలితన్ని పోవుటగాను, తుమ్మెదవారులు మదనునికి ప్రతులను గొట్టిన పాపముచేతఁ గలిగిన కీటాదిత్యుద్రజన్మములు పోయినపిమ్మట వచ్చిన చండాళ జన్మముగాను, దక్షిణానిలము అతని ప్రాణవాయువు వచ్చుటగాను, అభితోడి మెట్టదామర పూవు అప్పుడే అతఁడు కన్ను దెఱచుటగాను, పూచినమావిశిఖనుండి తుమ్మెదలు లేచుట ఆతఁడే కీటాది జన్మములు అతిక్రమించి యీపాటి నై జన్మము నొంది వరల మిత్రుని వసంతునిం గనులంతోఁ గాంచిన పార్వముచేత నాతనింగవుంగించుటగాను, పర్వచున్న పరాగము అతనివస్త్రముగాను, అదిపోయి కలువ మకరందముపైఁ బడుట నిజవియోగముచే నేడ్చుచున్న రతీదేవికంటిని తనవలువతో తుడుచుటగాను,

మోదుగు మొగ్గలో అశోకపు మొగ్గ కూడుట వేడియు నతడు ఈపాటి కోల్కొని, పాంథులపై కటకాముఖముపైతో బాణప్రయోగము చేయుటగాను, జెప్పబడినది.-రూపకాలంకారము.

‘హంత్య’-మన్వథావస్థలు పది:—‘దృశ్యవస్థస్థ సంకల్ప జాగరః కృతౌ ౭రతిః । ప్రీత్యా గోన్మాద మూర్ఛాన్తాః ఇత్యవస్థాదశా దశ’-అందు మరణ మొకటి. తత్కారకుఁ డగుటచే మదనుఁడు ప్రతిహంత. బ్రహ్మహంత్రాదిపాపులు నరకము లనుభవించి పిమ్మట క్రిమికీటాదిజన్మములు క్రమముగా ఒకదానిపై దొకటిగా ఎత్తి, అనంతరము నరజాతిలో చండాలాదిక్రమమున తొంటిజన్మమునకు వత్తు రని, ధర్మశాస్త్రము. ఆశాస్త్ర మిచట ననుసంధింపబడినది.—శివుఁడు మదనుని తన్నుటయు ప్రతి హాననాపరాధమునకే. శివధర్మోత్తరంబున:—

“ఏవం పాపవిశుద్ధా శ్చ పాపశేషేణ కర్తవ్యా । తతః క్షీతిం సమాసాద్య జాయంతే దేహీనః పునః
త త్రానుభూయ దుఃఖాని జాయంతే కీటయోనిషు । నిష్టాన్తాః కీటయోనిభ్యః జాయంతే పక్షి
ణః క్రమాత్ ; సంక్లిప్తాః పక్షిభావేన జాయంతే మృగయోనిషు ; మృగదుఃఖ మతిక్రమ్య జాయంతే
పశుయోనిషు । పశుయోనిం సమాసాద్య పున ర్జాయంతి మానుషాః.”

సందిపురాణంబున:—

“మృగేషు జాయతే మగ్ధ్యో భేదై రగణితై స్తతః త్రాపి భుక్త్వా స్వం కర్త జాయతే పశుయోనిషు,
త్రాపిభౌతికంభోగం భుక్త్వాస్తే గోత్వమాఘ్నయాత్ । ముక్త్వా పశుత్వం ప్రాప్నోతి మానుషమ్,
త్రాపి నియమో నాస్తి శ్వపచాదిషు జాయతే విప్రోస్తేషు మనుష్యేషు జాయతే సాతకీ నరః.”

“శ్వపచాదిషు” అనుటచే నరజన్మములలో తొలుతచండాదిజన్మము వచ్చు ననుట. చండాలురు నలుపు, అరులును నలుపు:—ఇట వర్ణముంబట్టి జాతినర్ణయము; “తదలి....తష్టికన్ను”-అలితోడితష్టియే తారకతోడికన్ను. ‘శాటి’-వస్త్రమాత్రము. ‘తఘకుదుకూలశాటిఁ గటిఁదాల్చి’-మను. 5 (73),

కటకాముఖహస్తస్వరూపము:—

“తర్జనీమధ్యమామధ్యే పుష్టి ౭ జుష్టే నవీడ్య తేయన్తి న్న నామికాయోగా త్సహస్రః కటకాముఖః.”

బాణమాలమును చూపుడువ్రేలికిని నడిమివ్రేలికిని సందున బొట్టనవ్రేలితో అనామికయుం ధగులునట్లుగా పట్టినహస్తము కటకాముఖము.

చ. చిగురుఁ బికాళికి, న్నలముఁ జిల్కలగుంపునకు, స్తధూళిఁ దే

టిగమికి, దావి గాలికి, విటివిటకోటికి బువ్వలుం, దలం

బుగఁ గృప నీనియు స్సురభి పుంస్తవ్యముఁ బాంథులచోటఁ బూనె; న

ట్లగుఁ బ్రజ కోర్కు లిచ్చుతన కాత్తఁ దలంచిన దబ్బ దే యనన్. ౧౮౨

౧౮౨. సురభి = వసంతర్తువు (కామధేను వనియు), పిక ఆళికి = కోయిలల సమాహమునకు,

చిగురు = చిగురుటాకులను, చిల్కలగుంపునకు = ఫలము = పండ్లను, తేటిగమికి = తుమ్మెదల సమాహమునకు, మధూళి = తేనియను, గాలికి = మలయమారుతమునకు, తావి = పరిమళ మును, విటి విట కోటికి = విటకాండ్రయు విటకత్తెలయు సమాహమునకు, పువ్వలు, దలం బుగ = పెల్లుగా, కృప = కరుణతో, ఈనియు = కనియును (కామధేను ధర్మముగా ఈని యనుట-ఇచ్చియు నని భా.), ప్రజల కోర్కులు = లోకుల యీష్మితములను, ఇచ్చుతనకు = ఒసంగెడు తనకు, ఆత్తక తలంచినది = తనమనస్సులో కోరుకొన్నకోరిక, అబ్బదే = దొరకదా; అట్లు

అగున్ = కోరినది తప్పక కలుగును, అనునట్లుగా; పాంథుల చోటన్ = పథికుల యెడ, పుంస్త్యమున్ = పౌరుషమును (కార్మశ్యమును), పూనెన్ = వహించెను.

తా:—సురభి కామధేనువుగా, పిక శుక మధుప మారత విటులకు పల్లవ ఫల మధు పరిమళ పుష్పములను యధేచ్ఛుముగా ఈని, తాను సురభి (అనగా కామధేనువు); అని రూఢి కెక్కించినది: అనగా; వానియెడ కామధేనువుగా స్త్రీత్వముం జూపినది. ‘అట్లు ఎల్లవారికోర్కులం దీర్చుతనకు తనయభీష్ట మైనపుంస్త్యము ముత్రము కలుగదా? తప్పక కలుగును? అనునట్లుగా,’ పాంథులయెడ పౌరుషమును (కార్మశ్యమును) చూపెను. అనగా; ఆమని పికాదులకు త్రేమకర మైనను పాంథులకు వ్యథాకరముగా నుండెను. కావ్యార్థాపత్త్యంగక మయిన యుల్లే ఖాలంకారము.

(1) “పలువగల నొకనిఁ దలఁతురు / పలుపురె; యుల్లేఖ; (2) నొకఁడె పలువిషయములన్;
తలఁతురు నశులు మరుఁగ; న / ధులు కల్పకముగను; రిపులు రుద్రుఁగ నిన్నున్;

అలకప్పడివి గెలుపునన్, / జలుక హుమాదొర వొటపున, శ్రీహరివి కృపన్.”—అలం.

ఇట్లే; అధికరణ భేదముచేతను, సంబంధి భేదముచేతను, ఉల్లేఖ నూహించునది. ఇటు; కవి ఆమనియందు పికాదులయెడ స్త్రీత్వమును; పాంథులయెడ పురుషత్వమును, ఉల్లేఖించినాఁడు.

“సురభి స్తు గపిస్త్రీయామ్ / వనవైత్రయోః పుంసి త్రిషు సౌమ్యసుగంధినోః.”; నానా.

సీ. సహకార ఫలరస సౌరభ్యములఁ గూడి / మాధ్వ మోవులఁ గదంబముగ నలన,
మలయజోదరశ జంభల ఫలస్విగ్గత / శ్రీ మించుచెవులఁ గొజ్జెఁగలు మెఱయ,
శశికదళోదర చ్చదపుఁ బానడ లోను / చకచకఁ బట్టి పాలికిఁ బెనంగఁ,
ద్రొక్కు తేంట్లకుఁ గాఁక లెక్కింపఁ జెరివిన / గంధఫలీపంక్తిఁ గబరు లలరఁ,
తే. గేలఁ గలవంటకపుఁదావికిని బులిమిన / పుంసృణములు మించ, ననలఁబే రెసఁగుపవన
ములు నమేరురజోన్మప్పిఁ బూదిఁ జఱవ / నింతు లెనసిరి పూఁబొద రిండ్లఁ బతుల.

అర్థ: (1) ఇంతులు = ఉపదలు, మోవులన్ = (తమ) పెదవులయందు; మాధ్వ = సుర; సహకార ఫలరససౌరభ్యములన్ = మామిడి పండ్లరసముయొక్క పరిమళములతో; కూడి = కలసికొని; కదంబముగన్ = పలుపరిమళములయొక్క మిశ్రముగా; పలనన్ = పరిమళించుచుండఁగాను;

(2) మల...తన్ = మలయజ = చందనపంకము; - ఉదరతన్ = లోనంగలవై యుండుటచేత (లోనంబూసి యుండుటచేత); జంభల ఫల త్వక్ గత శ్రీన్ = నిమ్మపండు తోలును పొందియున్న చెలువును, మించు చెవులన్ = అతిశయించుచున్న కళ్ళములయందు; గొజ్జెఁగలు = గొజ్జెంగపువ్వులు; మెఱయన్ = వెలుగుచుండఁగా;

(3) శశి...లు-శశికదళ = కర్పూరపుటరఁటియొక్క-ఉదరచ్ఛదపు=లోపలియాకు (మోను) యొక్క (అనగా అట్టి యంశుకముతో నిర్మితమైన)-పావడలు = పరికిణీలు; ఊరుచకచకన్=తొడల యొక్క ధాశభశ్యమును, పట్టి = పట్టుకొని, పాలికిన్ = తమకొక భాగము; ఇమ్మని; పెనంగన్ = లాగులాడుచుండఁగా;

(4) ద్రొక్కుతేంట్లకున్ = (వదనాదులయందు పద్మాది భ్రాంతిచేత తమయందలి నానాపరి మళములకొఱకు) తమమీద కాలిడెడు తుమ్మెదలకు, కాఁకలు ఎక్కింపన్ = వేడి కలిగించుటకు; చెరివిన గంధఫలీపంక్తిన్ = గ్రుచ్చిన సంపెంగల వరుసతో; కబరులు = కోప్పలు, అలరన్=బిప్పురు చుండఁగా;

కేలక = చేతియందు, కలవంటకపు తావికి = కొన్ని ద్రవ్యములు కలిపివండిన భోజ్యములను భుజించిన పరిమళమును పొగొట్టటకై, పులిమిన ఘుస్మణములు = (చేతులు) కడుగుకొనునప్పుడు పూసిన కుంకుమపువ్వులు - మించక = ప్రకాశించుచుండఁగా, ననలక = పువ్వులతో, పేరు = మిక్కిలి, ఎసఁగు పవనములు = ఒప్పుచున్న తెప్పెరలు, నమేరు రజో వృష్టికి = సురపొన్న పుప్పొడి జడిచేత, బూదిచఱవక = బూజు పట్టినట్లు చేయుచుండఁగా, పూబొదరిండ్లక = పూవులతోడి పొదరు తిరిండ్లయందు, ఎనసిరి = కూడిరి.

తా.—స్త్రీలు, మామిడిపండ్ల రసముం గ్రోలి, సుర నేవించి ఆ తావియు ఈ తావియు నోట మిశ్రమై పరిమళించుచుండఁగా, లోపల చందనముం బూసికొన్నందున నిష్పపండువర్ణముగా శోభిల్లుచున్నవీనులమీఁది గొడ్డెంగ(రోజు = గులాబి)పువ్వులను ధరించి కప్పురపుటరఁటిలోనిమోసులం బోలి మృదుధవళములై తమతోడలధాళధళ్యమునకు ఈడుబోడయిన పావడలను ధరించి, తమయందలి నానా పరిమళములకై ముసురుకొను తుమ్మెదలు తమమీఁద ప్రాలకయుండునట్లు వానికి కాఁకలు పుట్టించుటకై కోప్పసందు సంపెంగసరములను దాల్చి, భుజించినభోజ్యముల నెత్తొవులను చేతనుండి తొలఁగించుటకై కడుగ నుపయోగించిన కుంకుమపువ్వు చేతియందు ఎఱుకవడుచుండఁగా, పువ్వుల భారములచేత సొంపారుచున్న పవనములు సురపొన్న పుప్పొడిని తమయంగములపై బూజుపట్టిన విధమున వర్షించుచుండఁగా, పూచినపొదరిండ్లయందు—ప్రియులం గలసిరి.—స్వభావోక్తి, దానికి వ్యతిరేక తృతీయ సీసపాదములందును “బూదిచఱవ” అను భాగమందును ఉపమ యంగము.

‘మాధ్వీ’-“గొడ్డి పైట్టి చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా,” మనుస్మృతి. “భామారత్నము రూపసంపదఁ దగ్గఁ భావించు పానందమా ధ్వీమత్తుం డయి చొక్కు జిత్తమునఁ బృథ్వీనాయకుం డెంతయు,” వైష. “స్వర్ణమౌరే ద్రవశత జమ్బు జమ్బూర జమ్బులాః”, అమ. శశి=కర్పూరము-చంద్రపర్యాయములు కర్పూరమునకును పేల్లగు ననియు, కదళశబ్దము అకారాంతము కలదనియు ఉక్తపూర్వము-‘శశికద శోదర చ్చదపుఁ బావడలు’-‘శశికద శోదరచ్చద కోమలము లైన పావడలు’ అని మధ్యమపదలోపి సమాసము. ‘మించు’-‘పాలికి పట్టిపెసంగఁ’-ఉపమావాచకములు. కదళ-శశి-ఉడర-ఇవి యశోత్తరము ధాళధళ్యాతిశయమునకు. గంభఃఫలిని తుమ్మెద చేరదని ఉక్తపూర్వము. ఘుస్మణములతో పులుముట నాగరకతను సిరినిం బెలుపుచున్నది. సుర ద్రావుటచే నపగతలజ్జామానలై వైకొని రని భా. ‘పొదరిండ్లం’ గలయుట విశ్మంజల కామ భోగవిజృంభణమునకు.

వ. అట్టి సమయంబున.

గరర

ఉ. కామిని మేఘురంజి మధు గర్వ మడంతు నటంచు, లో నిజ

క్షేమముఁ గోరి, పాడి, మణి చిత్ర మరుత్తృణతా చిరద్యుతి

స్తోమ వలాహకావలులు దోచి, ప్రపుల్ల కదంబ కేతకో

ద్దామ సమీరణాహతులఁ దానము నీ నొటగు నిచ్చేవృత్త.

గర౫

గర౫. కామిని = ఒకానొకచెలువ, లోక = తనమనస్సులో, నిజక్షేమము గోరినవై = తన

మేలు అపేక్షించి, మధు గర్వము-వసంతుని యహంకారమును, మేఘురంజిక = మేఘురంజియను రాగము పాడుటచే, అడంతుక = అలాంతునుగాక, అట అంచుక = అని సంకల్పించి, పాడి = మేఘురంజిరాగముం బాడి, మణి...లు-మణి-మణులవలె-చిత్ర = పలువన్నెలుగల మరుత్ తృణతా = దేవ గ్రహస్సులయు (ఇంద్రగ్రహస్సులయును)-అచిరద్యుతి = మెఱుపులయొక్కయు-స్తోమ = సమాహములు గల-వలాహక = మేఘములయొక్క-అవస్థలు = సమాహములు, తోచి = అగపడి (జనించి),

ప్రభు...లక = ప్రభు = వికసించిన - కదంబ = కడప - కేతకి = మొగలి - అనునానియొక్క - ఉద్దామ = ఉత్కటములైన-సమీరణ = వాయువులయొక్క-ఆహతులు = దెబ్బలను, ఈ = ఒక- గంగా, విశేష్టత = చేష్ట దక్కిన దై, ఒకగు = సోలిపోయెను.

తా.—ఒక విరహిణి వసంతునిబాధ పడలేక వాని గర్వమును అణంచుటకై మేఘరంజిం బాడి నది. అంతట ఇంద్రగనుస్సులతోను మెఱపులతోను కూడుకొన్న మేఘములు ఉత్పన్నమైనవి; వానిచేత కదంబకేతకులు వికసించినవి. వానిపరిమళముతోడివాయువు ఆమెపై పోలసి ఆమెకు వసంతుడు పెట్టిన మదనతాపమునకన్న ఎక్కుడు మదనతాపమును కలిగించినవి. దానికి ఓపలేక ఆమె మూర్ఛిల్లి పడిపోయినది.—విషమాలంకారము.

“విషమము విరూపకృతిజని, 1 విషమఘటన, యత్నమునకు విఘటన, కీడుక;
ఇక్కప్పుగత్తి గనెఁ దెలి. యక్కీర్తిని, సీత యేడ నలనెత లేడక;
అక్కలికిపై మరుఁడు వి. లై క్కిడి తాఁ జిక్కె దానియెమ్మెలకు వెనక.”—అలం.

మేఘరంజిని ౨ (౧౪) టీక చూ. మేఘా = మేఘములను-రజ్జయతి = రంజించునది (రాగ విశేషము); మేఘావళి-(ఆమనికన్నను) తాపము నేయును.—

“మేఘాలోకే భవతి నుభినోఽ ప్యన్యభావృత్తి చేతః
కణ్ఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కిం పున ద్దూరసంస్థే.” మేఘ.

“తృణతా తు ధనుష్యసి.”-నానా. ‘అశ్రం మేఘో వారివాహః స్తనయిత్తు ర్వలాహకః,’ అమ. ‘అచిరద్యుతి’-‘శమ్నా శతప్రాదా ప్రాది వైరరావత్యః క్షణప్రభా,’ అమ. - ‘కడిమి కడప యటం చనబడుఁ గదంబము.” ఆం. భా. 2 (46)

శే. అతివ పూర్ణేందుభీతిఁ ద దృశశాలఁ । దెండి యతఁ డందు నినుమడి తీండ్రఁ దోఁప
మింటిచయి నుంట గా నని యింపైకిఁ । దెచ్చుకొంటి నటంచుఁ బెన్ జీచ్చ వెడలు.

౧౪౬. అతివ = అమృతవారు, పూర్ణ ఇందుభీతిక = నిండుచంద్రునివలని భయముచేత, తోఁ జ్చశాలక = ఆ చంద్రునిరాతి (అనఁగా చంద్రకాంతశిలామయమైన) భవనమందు, తెండి (పా. తేడి)-పరుండినదై, అందుక = ఆ చంద్రకాంతశాలయందు, అతఁడు = చంద్రుఁడు, ఇనుమడి = (మింటిచంద్రుఁడొకఁడు ఇంటి ప్రతిబింబచంద్రుఁడొకఁడును నై) రెట్టిగా, తీండ్రదోఁపక = వేడిమి చూపఁగా, మింటిపైక ఉంట = (చంద్రుఁడు) ఆకాశమందు ఉండుట, కాదు = చెడుగు, అని = అని తలంచి, ఇంటిపైకిక = గృహములోనికి, తెచ్చుకొంటిని, అటంచుక, పెన్ జీచ్చక = అధిక మయిన దిగులతో, వెడలుక = లేచిపోవును.

చంద్రుఁడు విరహిదాహకుఁడు - “రాజీవాక్షుల నేచుపాతకి”-కావున, అతనికి నెచుట, చంద్రకాంతమణి చలువ:—

“ఇందుకాంతంబుల నెట్టుంగిఁ గురిసెనో । నిష్యంబ కీలాలనిర్దగ్ధములు.”-వైష.

అయినను అది స్ఫటికవిశేష మగుటంబట్టి ప్రతిఫలించును, చంద్రకిరణములకు కరంగును; కావున, దానికి ‘చంద్రకాంతము’, ‘చంద్రశిల’, ఇత్యాదినామములు.

“నెలకరము సోకినంతనె । జలపూర్ణములై వెలుంగు శశిమణిపాదుల్

గలిగి జలసేకయత్నముఁ । బొలియించును భీమతనయపూదోటతరుల్.”-అలం.

విషమాలంకారము; లలితాలంకారంబును.

తే. భ్రమర గీతిక మా మ వి పంచి యాట, దాన శ్రుతిఁగూడి మిగులఁ ద ప్ర క్తి హెచ్చ,
వేసి నొరించి లేచి, దైవికము నెదుట యుక్తులు ఫలింప వనుచు బిట్టార్చు నవ్వు.

౧౮౭. (ఆదేవి), భ్రమరగీతిక = శుమ్రెదలపాట, మాయ్ = నిలిచిపోవుటకై, విపంచి = వీణను, మిట = వాయించఁగా, దాన్ = ఆ వీణానాదముచేత, శ్రుతిగూడి = శ్రుతికలసి, తోరక్తి = భ్రమరగీతియొక్క స్వారస్యము, హెచ్చ = అతిశయించఁగా, వే = వెంటనే, నివారించి = (వీణమిటుటనుమాని) వీణాశబ్దమును మానిపించి, లేచి, దైవికమునెదుట = దైవకృతము ముందఱ (తప్పని దానిముందఱ), యుక్తులు = ఉపాయములు, ఫలింపవు = నెఱవేఱవు, అనుచు, బిట్టు = మిక్కిలి, ఊర్చి = విషాదనూచకమయిన నిట్టూర్పు నిగిడించి, నవ్వు.

తా. శుమ్రెదలపాట విన లేక దానిని మానుటకై ఆమె వీణవాయించఁ దొడంగినది. వీణానాద నముచేత శుమ్రెదపాట కరము రక్తిపొంది, ఆమెను మఱియు బాధింపందొడంగింది. అంత నామె వీణా నాదమును నిలిపివైచి, 'దైవికము తప్పదు, దానిముందఱ యుక్తులు నెఱవేఱవు', అని పలికి విషాదపు నిట్టూర్పు నిగిడించి నవ్వినది.—విషమాలంకారము.

ఇందు అరతి యను మంత్రభావస్థ చెప్పఁబడినది:—“అన్య త్రాస్తి రరతిః”—

చా. “దూషయతి చస్త్రస్త్రిం । నిద్రతి మలయానిలస్య మాహాత్మ్యమ్,

ఉత్సవపరాఘ్నభీ సా । సుభగ త్వం కిన్న మస్త్రయనే?”—ప్రతాపరుద్రీయము.

తే. వెలఁది కతి తాపదం బయ్యె విరుల పాన్పు; | మును దదంఘ్రునా తాది భర్తనలుగన్న
తిరులఁ బొడమిన వూటల నన కొనఁగునె, | పొంచి తిటివేచి మిగులనొప్పించుఁ గాక.

౧౮౮. వెలఁదికి = ఆదేవికి, విరులపాన్పు = పుష్పశయ్య, అతితాపదంబు-అతి = ఎక్కువ-తాప = కాఁకు-దంబు = ఇచ్చునది, అయ్యె = మును, తద...లు-తత్ = ఆమెయొక్క, అంఘ్రు = పాదముయొక్క-హత = తన్న-ఆది = లోనగు-భర్తనలు = బెదిరింపులు, కన్నతరుల = పొందిన వైన చెట్లయందు, పొడమినవి = పుట్టినపువ్వులు, పొంచి = దాగి, తిటివేచి = తమకనుకూలమైనకాల మునకై కనుపెట్టియుండి (ఆనమయమువచ్చినపుడు), మిగుల = మిక్కుటముగా, నొప్పించుఁగాక = బాధించునేగాని, తనకు = ఆమెకు, ఊటల = ఆశ్వాసమును, ఒనఁగునె = ఇడునా?

తా.—విరహతాపశాంతికై, ఆమె, పూజాన్ననం బవళింపఁగా, ఆపాన్పు ఆమెకు అమిత తాపముం గలిగించినది. ఇది న్యాయమే, ఎట్లన్న? ఈమెచేత దోహదార్పణములందు తన్నలు లోనగుతిరస్కారములు పొందినయశోకాదివృక్షములందు పొడమినపూవులు తమనమయము వచ్చి నప్పుడు ఈమెను మిక్కిలి బాధించి పగతీర్చుకొనునే గాని ఈమెకు మేలునేయునా?—విషమము, కావ్యలింగమునకు అంగము, కావ్యలింగముచే ఉత్పేక్ష ధ్వనితము.

శా. పూజాదంభమున న్పరాకుమెయి ము న్పూజోడి నేర్పూడి చే

తోజాతానల మార్చి శాస్త్రసరణిఁ దూలి వ్హరి న్వాసి ల

జ్జాబాడ్యకులదృష్టిఁ బ్రత్యవయవేక్షం జేయుచో వెండి వ

క్షోజాగ్రద్రమఁ గాంచి తల్లిడిలు నీను ద్వాఘము మీఱఁగన్.

౧౮౯

౧౮౯. పూజోడి = పువ్వుపంటి మేనుగలయాకోమలి, చేతో...ము-చేతోజాత = మన్మథుఁ డనెడి-అనలము = సిప్పును, ఆర్పు = చల్లార్చుటకుఁగాను, పూజాదంభమున = పూజయనెడి విషచేత, పరాకుమెయి = తత్పరత్వముచేత, ము = మును = మొదట, శాస్త్రసరణి = శాస్త్ర

మార్గమున, నేర్పు = నైపుణ్యము, ఊడి = అవలంబించి (వినియోగించి), తూలిక = వాగరతో (అనగా చిత్తరువు వ్రాసెడికుంచెతో), హరిక = సారాయణుని, వ్రాసి = లిఖించి, లజ్జా...ప్రే = లజ్జా = సిగ్గుచేతనయిన-బాధ్య = జడ్డుచేత (జడతచేత)-ఆకుల = అవశమైన - దృష్టిక = చూపుతో, వెండి = మరల, ప్రత్యవయవ ఈక్ష = ఒక్కొక్కయంగముయొక్కయు చూచుటను-చేయుచోక... కావించుటలో, వక్షో...మక = వక్షః = స్వామియురంబున - బాగ్రత = దీపించుచున్న - రమక = లక్ష్మిని, కాంచి = చూచి, ఈసుక = ఈర్ష్యయును, తాపముక = కాఠయును, మీఱక = అతి శయింపఁగా, తల్లడిలుక = ఆరాటపడెను.

తా.—ఆమె తన విరహతాపమును పోనడుచుటకై దయితుఁడైన శ్రీహరియొక్క పటమును పూజకొఱకనెడి మిషచేత, నేర్పుతో శాస్త్రము ప్రకారముగా చిత్తరువు కుంచెతో వ్రాసినది. పిమ్మట తనకు హృదయప్రీతికై లజ్జాపూర్వకముగా తడేక ప్రహతతో ఒక్కొక్కయంగమును జూచినది. అట్లు చేయుటలో ఆ దేవుని హృదయస్థానమందు దీపించుచున్న మహాలక్ష్మీ కనబడినది. అంతట నీమె నవతి మీఁది యీసుచేత కాఠక జెంది ఆరాటపడినది.—విషమాలంకారము, దానికి కైతవాపహ్నవము అంగము.

దంభము ఏల యన? చిత్ర ఫలకమందు తత్ప్రతిమను చూచుకొనుట మదనతాపశాంతికై యని తెలియనిచ్చినచో, శాలికలైలు హేళనము చేయుదురు. పూజ కని చెప్పినచో ఆ హేళనముం దప్పను, వారును సంతోషింతురు. ‘పరాకు’-పరాకు లేక హెచ్చరిక కలిగి వ్రాసినచో లక్ష్మీప్రతిమను వ్రాసియుండదు. ‘ముక’-మొదట వ్రాసినది, ‘వెండి’-పిమ్మట పరికించినది, అని సంబంధము. ‘నేర్పు’-నేర్పుగలదిగాన. దేవతగాన-“ప్రదేదితే ప్రాక్తనజన్మవిద్యాః” అనుసూక్తిప్రకారము సకల విద్యలును సులువుగానే వచ్చినవి. ‘ఊడుట’ ఆ సక్తిచేత; ‘చేతోబాతానల మార్పక’-తత్ప్రతిమను వ్రాయుట. చిత్రగత తద్దర్శనము తదంగస్పృష్ట స్పర్శనము తద్గణగానము ఇత్యాదులు రమణవిరహమందు అంగనలవిరోధములు. “వియోగేఽయోగే వా ప్రియజన సదృశానభవనం | తతః శ్చిత్రం కర్తవ్యపనసమయే దర్శనమపి | తద్దగ్ధస్పృష్టానా ముపనతపతాం స్పర్శన మపి | ప్రతీకాకోఽన్యైశ్చగ్ధస్థితమనసాం కోఽపి గదితః”-గుణపతాక; ‘శాస్త్రసరిణి’ గావుననే లక్ష్మిని వ్రాసినది; లక్ష్మీనారాయణులకు అవివాభావము శాస్త్రోక్తిము. ‘వక్షోబాగ్రత’-‘సర్వమగ్ధళమాగ్ధళ్యే విష్ణువక్షఃస్థలాలయే | ఆవాహయామి, దేవి, త్వం, సుప్రీతా భవ సర్వదా.’ అని పరలత్యైవాహనము. ‘తూలిక’-“ఏషికా తూలికా సమే” - అమ. “ద్యే వీరణాదిశలాకాయాః” అని రామాశ్రమి.

చ. కుముదసర స్తట స్ఫటిక కూల వనోత్పలశయ్య వ్రాలి, పూ

ర్ణిమలః బికాళిః గుట్టునురు త్రెక్కొన ధర్తపుదార వట్టు శే

షము రెయి మల్లికాళిరుతి చక్కఁగఁ జేయకయుండ నిల్పు నా

యమ మఱునాటికిం గలుగ నాంతగళ చ్చుత గుంభితాశ్రువుల్.

౧౫౦

౧౫౦. ఆదేవి, పూర్ణిమలక = పున్నమలయందు, కుము...య్య-కుముద సరః = తెల్లగలువ కొలంకుయొక్క-తట = తీరమందలి-స్ఫటిక కూల = స్ఫటిక శిలామయమైన గట్టునందలి-నవ ఉత్పల శయ్యక = క్రొత్త కలువల పొన్ననందు, వ్రాలి = త్రొక్కినదై, పిక ఆళిక = కోయిలల సమూహము; గుట్టునుఱు = కొఱప్రాణములను, త్రెక్కొనక = ఖండించి కొంత హరింపఁగా, ధర్తపు దారపట్టు శేషము = దానముగాఁ గొనునట్టి పుణ్యపు (ఇచ్చినవారికి పుణ్యముంగూర్చు) కొఱప్రాణపుమిగతను;

రెయి = ఆ పున్నమరాత్రియందు, మల్లికా అలి రుతి = మల్లీ పువ్వులలోని తుమ్మెదల స్వసము, చక్కగ జేయక యుండక = ముగింపకయుండునట్లు, ఆయను, మఱునాటికిక, కలుగక = జీవించి యుండునట్లు, ఆంత....పుల్ - ఆ + అంత = రాత్రితుదివఱకు (రాత్రియెల్ల) - గళత్ = కంటినుండి కాలుచున్నదై - శ్రుతి = చెవియందు - గుంభిత = మొత్తముగా కూడుకొన్న - అశ్రుపుల్ = కన్నీళ్లు, నిలుపుక = ఆపును.

తా. — ఆదేవి. పున్నమలయందు కోయిలలు తన ప్రాణమును కుహూరుతములచే హరించు చుండగా, 'మీకు పుణ్యము కలుగును, నా ప్రాణము నంతయు హరింపకుడు, కొంచెము నాకు విడిచిపెట్టుడు;' అని వేడుకొన్నది. అవి యట్లే కొంత కొనయాపిరి పదలినవి. ఆకుట్టాపిరితో ఆమె ఆ రాత్రులయందు తెల్లగలువకొలనిదరి నుండుస్పటికపుగట్టిన అప్పుడే వికసించినకలువలతో రచించిన శయ్యలో త్రొక్కియుండెను. అంతట వికసిత మల్లికా మకరంద పాన మత్తములగు తుమ్మెదలు తమరుతులచే ఆకుట్టనుటును హరింపజొచ్చినవి; కాని ఆమె మఱునాటికి నేమముగా నుండునట్లు రేయెల్ల ఆమె కనుగొనలనుండి తొరగినబాష్పములు కల్లగోళములు నిండి, ఆరుతములను ఆమెకు వినంబడకుండునట్లుగా, అడ్డుపడి యాపినవి; ఆ రుతులు వినబడియే యున్నయెడల మఱునాటి పఱకు జీవించ దని భావము. — అతిశయోక్తి.

కోయిలలు కొంత ప్రాణమును హరించిన పనుటచే వానికూతలకు మిక్కిలి నొగిలి నిస్సహాయై ప దని భావము. పూర్ణిమలం జెప్పట ఉత్పలముల యశ్యంత వికాసముకొఱకు. 'పికాళి' పెట్టిన బాధ పగలు; 'మల్లికాళి' - మల్లికలు సాయంకాలము మొదలు రాత్రియెల్లం బూచును, తన్నకరంద పానముచేత మొత్తములై తేంట్లు ఆమెకు మిక్కిలి కల్లకతోరముగా రేయెల్ల పాడు నని భా.

'అశ్రుపుల్' = నీటిలో మునింగినవారికి బయటి ధ్వనులు వినండనియట్లు అశ్రువుల యడుగున మగ్నమయిన శ్రవణేంద్రియమునకు అలిరుతి గోచరింప దని భావము.

'దారపట్టు' - దార - ప్ర. ధారా. ఏదేని దాన మిచ్చువారు 'ఇదిగో నీకు దీనిని ఇచ్చుచున్నాను' అని పలుకుచు, పుచ్చుకొనువానిచేతిలో ఉడకధారం బోయుదురు, నావున 'దారపట్టుట'. (ఆస్త = ఆ + అస్త = ఆంత - అవ్యయ. తెల్లవాటిసంతట మల్లీవికాస ముండదు, గావున, అట్లగు మకరందమదమును ఉండదు; కావున, తెల్లవాటు పఱకును వాని బాధ తప్పించుకొన్నచో మఱునాటికి వానిభయముండదు అని, స్పృహస్యము. ఇందు అశ్రు లనెడు సాత్త్వికభావము చెప్పబడి నది: - "స్తవ్యః ప్రళయగోమాశ్నాన్ స్వేదో వైవర్ణ్యవేషభూః | అశ్రు వైవర్ణ్య మి త్యపే సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః."

తే. నెలతఁ గుచకుంభ యుగళ ముండియు వియోగ

జుధి యీడింప లే నయ్యె; సఖులు నంచు

చున్న పన్నీటి వెల్లి లోగొన్నకతన,

ముంప కది లాఘవమునఁ దేలింపఁగలదె

౧౫౧

౧౫౧. నెలతఁ = ఆయింతిని, కుచకుంభయుగళము - స్తవములనెడి కుండలజంట, ఉండియు, వియోగజలధి = విరహమనెడి సముద్రమును, ఈడింపలేదయ్యె = (దాటుటకై) యీడుటకు సాయపడకపోయినది, (ఏలయన), సఖులు = చెలికత్తెలు, వంచుచున్న పన్నీటివెల్లి = శీతలోపచారార్థము గిండులతో బోయుచున్న హిమాంబు పూరమును, లోగొన్నకతన = లోపలికి స్వీకరించి

నందున, అది = ఆకుంభయుగళము, ముంపక = వియోగసముద్రములో ఆమెను మునిగిపోవునట్లు చేయక, లాఘవమునకే = తేలికతనముచేత, తేలింపంగలదె = నీటిపై తేలుచుండునట్లు చేయగలదా?

తా.—కుండలను సాయముగా నుంచుకొని యీది నీళ్లను దాటినప్పుడు, అటయినను ఆ కుండలలోనికి నీళ్లు చొచ్చునా, అవి తేలింపక ముంచిపైచును; అట్లే ఆమెకు కుచములనియెడి జంట కుండలు ఉండియు చెలులు చలువ గొలుపుటకై పోయుచుండిన పన్నీటపెల్లు వానిలోనికి చొచ్చి నందున, అవి ఆమెను వియోగసముద్రములో ముంచినవేగాని తేలించినవిగావు. —రూపకోణ్ఠాపిత-విశేషాక్షియు; కావ్యలింగమును; స్తవములు ముంచినవనుటచేత వానిపై శీతలోపచారముగా పోసిన పన్నీటిచే అవియు ఆమెకు వియోగసముద్రమున చొచ్చించిన వని భావము. ఎంత శీతలోపచారములు గావించినను విశేషతాపము తగ్గి చూయ నుట.

ఉ. చంచలనేత్ర దాల్చు జలజాతమ్మణాలసరింబు వేగ స

ల్లించినె, బాటుతెంచి కిబళించి తిదూష్టకు నంగలార్చు రా

యంచ కుచేష్ట గాంచి, యిక నైనను గిందుమొ యంచు మోమె వీ

క్షించినె, దోచు లేనగవు నేరుచు బోట్ల కోకింత ప్రాణమున్. ౧౫౨

౧౫౨. చంచలనేత్ర = క్రాల్లంటి, తాల్చు జలజాత మృణాళసరింబు = ధరించునట్టి తామర తూండ్ల హారము, వేగ = వడిగా, సల్లించినె = వదలింపగా, బాటుతెంచి = పరువునవచ్చి, కబళించి = మేసి, తత్ ఊష్ణకు = ఆ తూండ్లవేడికి, అంగ...ప్రక = అంగలార్చు = హాహాకారములు నేయు - రాయంచ = రాజహంసయొక్క - కుచేష్ట = వికృతచేష్టను, కాంచి = చూచినవారై, (ఆమెయు దానిం గాంచినది గావున), ఇక నైనను = ఈ చిత్రమును ఈమెచూచినమీదట నైనను, కందుమొ = (ఈమెమొగంబున నవ్వును) చూతు మేమో, అంచున్ = అనుకోరికతో, మోమె = ఈమెయొక్క ముఖమున, వీక్షించినె = చెలులు పరికింపగా, (వారికి), తోచులేనగవు = రాయంచ కుచేష్టకై యామెమొగంబునం గానిపించు మందహాసలేశము, బోట్లకున్ = ఆ చెలికత్తెలకు, ఒకింత ప్రాణమున్ = ఈమెబ్రతుకు నని ఇంచుకదైర్యమును, చేరుచున్ = కలిగించును.

తా.—విరహాధిలో ఆమె చిరకాలము నవ్వనే లేదు, ప్రకృతము ప్రాణసంశయదశకు వచ్చి యున్నది. అందువలన చెలికత్తెలు ఆమెప్రాణమునకై దిగులుపడుచుండిరి. అప్పుడు ఆమె చలువకై తాల్చిన తామరతూండ్ల హారములు సయితము ఆమెకు తాపమునే పెంచినందున వానిని ఆమె యూడ్చినైచినది. అవి ఆమెమేననుండిన స్వల్పకాలములోనే దానికాకచేత ఉడుకుచున్నట్లుండినవి. హంసలకు ఆ తామరతూండ్లు భక్ష్యము గావున, వానిని, ప్రోదిరాయంచలు వచ్చి కబళించినవి. అందువలన వానినోరు కాలినది. అంత నవి హాహాకారము చేయుచు కావించిన వికృతచేష్ట వింతగాను హాస్యకరముగాను ఉండినది. దానిం గనియేని ఆమె నవ్వదా యని చెలికత్తెలు ఆమె మోమును తిలకింపగా, ఆమెయు ఆవికృతచేష్టకు మందహాసితలేశముం గావించినది. లోకములో ‘ప్రాణసందేహములోనున్నవారు నవ్వరేని బ్రదుకుదు’ రని పెద్దలు చెప్పుదురు గావున, ఆహాసితలేశమును గన్నయాచెలికత్తెలు, తమచెలి బ్రదుకు నని ఇంచుక దిగులుతీసి యుండిరి. పూర్వభాగమున అతిశయోక్తి ఉత్తరభాగమున స్వభావోక్తి.

‘మృణాళం విసమ్,’—అమ. సరః-అ. పుం. హారము.—“అయిం కట్టే బాహుః శిశిరమస్పృహా మూక్తికసరః”—ఉ. రా. చ. ‘వేగ = వేగముగా; వేగన్ = తెల్లవాఱుగానే’ అని యొకటిక.]

ఉ. శ్రీప్రతిమీది గీతముల ప్రేమ విపంచిక నంట, బాణి సం

తాపము సోకి మెట్లనుయినంబు గరంగిన, డించి, పాడు నా

లాపిని దాల్చి, పెన్జెనుటల న్నటి శంతులు జజ్జుకోఁ గలా

లాపిని దాన పాడును, గళంబును గగ్గద మైన, మ్రాన్పడున్. ౧౫౩

౧౫౩. శ్రీప్రతిమీదిగీతములప్రేమన్ = శ్రీహరిస్తుతులయిన పాటలమీది యభిలాషచేతను (ఆపాటలం బాడుటలో తోడుగా వాయించుటకై), విపంచిన్ = వీణను, అంటన్ = తాళంగా, పాణి సంతాపము = చేతిచేడి, సోకి = తగిలి, మెట్ల = సరకట్లయొక్క-మయినంబు కరంగినన్, డించి = వీణను ఆవలఁబెట్టి, ఆలాపిన్ = శ్రుతిమాత్ర మొసంగునదైన తంబురాను, తాల్చి = కైకొని (మీటుచు), పాడున్, మటి = అంతట, పెన్జెనుటలన్ = ఎక్కుడయిన నేవ్విదముచేత, శంతులు = తంబురాతంతులు, జజ్జుకోన్ = సరిగాశబ్దంపక జబ్బుపడఁగా, కల ఆలాపిని = మధురవాణి యైన యానవలా, తాన = (జంత్ర మేదియుం గొనక) గాత్రముగానే, పాడును = గానముసేయును; గళంబును = కంఠముకూడ, గగ్గద మయినన్ = డగ్గర్తికపడఁగా, మ్రాన్పడున్ = నిశ్చేష్టురాలగును;

విరహతాపము మెండగుచుండె నని భా. — విషమాలంకారము.

ఇందు స్వేద వైస్వర్య స్తంభము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పఁబడినవి. — ‘పెన్జెనుటలన్ =’ పెన్జెనురు శ్రీహరిని భావమందు దర్శించుటచేత, నీరు తగిలిన తంతులు సరిగా శబ్దంపవు: —

“సిద్ధద్వన్ ద్వైర్దలకణభయా ద్వీణిభి ర్దుక్తమాగ్ధః.” మేఘ. “జలనేకస్య వీణాక్వణనప్రతి బంధకత్వా దితి భావః”. — మల్లి.

‘శంతులు జజ్జుకోఁ (?) గలాలాపిని’ అని. శ. ర. పాఠము. ‘మయినంబు’ — ప్ర. మదనః; “మదనః సిక్ళకే స్థితః | రాధే వసన్తే ధత్తూరే” — పా. జబ్బుగా, ‘జజ్జుకో’, ‘జజ్జుగా’.

తే. ప్రతిమనుమశల్పమునఁ జాటి పడిన తప్త

వలయ మలినాంకయుగము నర్తులతఁ బాలించె,

జూడి నిక మాన ధైర్యము లున్న లనుచు

నుదతి బోట్లకుఁ ద్రవ వ్రాసి చూపె ననఁగ. ౧౫౪

౧౫౪

౧౫౪. నుదతి = శోభనములైన దంతములుగలదైన యాపడఁతి, చూపన్ = ఆలోచింపఁగా, ఇకన్ = ఇటుతర్వాత, మాన ధైర్యముల్ = ఈలువును తేకువయు, మన్నులు = లేపు, అనుచున్, బోట్లకున్ = చెలులకు, త్రవన్ = లజ్జచేత, వ్రాసిచూపెన్, అనఁగన్ = అనునట్లుగా, ప్రతి కనుమ తల్పమానన్ = ఆమె శయనించినపూఁబాన్పు లన్నిటియందును, జాటిపడిన, త...ము-తప్త = క్రాగిన-వలయ = కడియములయొక్క-మలిన = నల్లని-అంక = గుర్తులయొక్క-యుగము = జంట, పర్తులతన్ = గుండ్రతనముచేత, పాలించెన్ = ఒప్పెను.

తా. — ఆమె శయనించిన ప్రతిపూసెజ్జలోను ఆమెచేతులకడియములు దేహతాపముచేత క్రాగి, కార్యమువలన చేతులనుండి జాటి, పడుచుండినవి; అవి కాగిన వగుటచేత అవి తగిలినబోట్ల పూసెజ్జయందు మాడిననల్లనిగుర్తులు రెండు ఏర్పడుచుండినవి. ఆ నల్లగుర్తు లెల్లనుండి నవనఁగా, ఆమె చెలులతో తన మస్తకావస్థను చెప్పుకొనుటకు లజ్జితురాలై ఇంక తనకు మానము దక్కదు, ధైర్యము ఉండదు, అని రెంటి నాళంబును వ్రాసిచూపిన, రెండునున్నలో యనునట్లుండెను. — ఉత్పేక్ష.

‘జాతీపడిన’-“కనకసలయభ్రంశరిక్త ప్రకోష్ఠః అని వియుక్తుని యత్నునిసూర్పి కాలిదాసు. యుగము-ఒకసున్న మానమునకు, ఒకటి పైర్వమునకు, ఇంక నామానమును కాపాడుకోలేను, ఇంక పైర్వముతో నుండజాలను.—‘సున్న’-ప్ర. శూన్యము. త్రప యేల యనగా ఈయవస్థ మదన కృతము గావున; వ్యాధికృత మాయెనేని త్రప యుండదు.

ఉ. ఆ వనజాక్షి కాఁగఁ బొరలాడ, నలంగిన సొమ్ముఁ జీరలున్

వే వెన నూడ్చి యూడ్చి మఱి వేట వహించుట, వారక్ష్మస్తముల్

గా వనమాలి నేవయెడఁ గాంక్ష నొదుంగక, కల్ల తెల్వినో

నే వలనంత దాఁగఁ జరియించిన, డాఁగమిఁ జూచి నెవ్వగన్

౧౫౫

౧౫౫. ఆ వనజ అక్షి = ఆ తమ్మి కంటి-కాఁగన్ = తౌపముచేత, పొరలాడన్ = నలంగిన, సొమ్మున్-ఆభరణములను, చీరలన్ = నలంగినవలువలను, వే వెనన్-వెంటవెంటనే, యూడ్చి, మఱివేట = అవి గాక ఇతరములను (ఆభరణములను పలువలను), వహించుట = ధరించుట, వార క్ష్మస్తములు = ఆయా పూజాసమయమునకై వేర్వేరు కల్పితములు, కాన్ = అని తోచునట్లుగా, వనమాలి నేవయెడన్ = శ్రీహరికిలుపుపిషయమున, కాంక్షన్ = ఆసక్తినుండి, ఒదుంగక = వెనుదివియక, కల్ల తెల్వినోనే = తెచ్చికోలు తెలివితోనే, వలనంత = మన్నభవ్యభ, డాఁగన్ = మఱుఁగుపడపలయునని, చరియించినన్ = వర్తించినను, డాఁగమిన్ = మఱుఁగుపడమిని, చూచి, విష్ణుచిత్తుఁడు, నెవ్వగన్ = బలువెతలచేత-(విష్ణుచిత్తుఁ డనుపదము తర్వాతిపద్యములోనిది.)

తా.—ఆనాతి దురంతమదనవేదనచేత పొరలాడుటవలన సొమ్ములును పలువలును మాటమాటికి నలంగి సొంపెడలుచుండినవి. అంతట ఆమె వానిని వెంటవెంటనే పదలి వేటునగలను వేటుపలువలను ధరించుచుండినది. భగవత్సేవలో ప్రతియనసరమునకును వస్త్రాభరణములు వేటుగా నుండవలయు నని అట్లు మార్చినట్లు ఇతరులకు తోచునట్లుగా, నిరంతరము తెల్వితెచ్చుకొని భగవత్సేవ యేమిటక కాపించు చుండినది. ఈ యుపాయమున ఆమె తనవలనంతను దాచుచున్నను, అది దాఁగకుండెను. అంతట ఆమెతండ్రి యొనవిష్ణుచిత్తుఁడు ఆమెయొక్క ఆపన్నను గాంచి;—యక్షలంకారము.

“పనిచేతను బరవంచన | మొరచి మర్తమును గాప యుక్తి యనఁబడున్.

నిను వ్రాయుచుండి యన్యం | గని తొయ్యలి కుసుమకార్తృకము కయ వ్రాసెన్.”అలం.

‘పొరలాడి’-“ఏల దురంతవేదనమెయిం బొరలాడెదు! తాల్చి దక్కి మేలే లతాంగి?”మను. ‘నలంగిన’-చీరలకును చెందును. ‘చీర’-ప్ర. ‘చీరమ్’. ‘వేనెనన్’, వేసినన్-వేసిన నూడ్చుట నియతమే, పగలునుం బొరలాడుట సిద్ధము, ఇది పగలిటి వృత్తాంతము కాదేని వాగ్కృష్టిగాఁ జూపుట ఖటింపదు. ‘వనమాలి బలిధ్వంసీ కంసారాతి రథోక్షజః’-అమ.—‘నెవ్వగన్’ - నెవ్వగకు కారణము అసంతరపద్యములో తెలియును.

క. పుత్రియుఁ దాఁ గామిని నొక | పుత్రియు నట్లుండుటకు నబుద్ధేక్షుధనుః

పత్రి యగు విష్ణుచిత్తుఁ డ | వత్తప లే కదియు నేతపంచో యనుచున్.

౧౫౬

౧౫౬. తాన్ (=ఆ విష్ణుచిత్తుఁడు), పుత్రియున్ = పుత్రవంతుఁడును, కామిన్ = కానందున, ఒక పుత్రియున్ = ఉన్నయొకకూతును, అట్లు, ఉండుటకు = ఉన్నందులకు, అబు...త్రి-అబుద్ధ-ఎఱుంగని-ఇత్తుధనుః=చెఱుకువిలుకాని-పత్రి=బాణముకలవాఁడు అగు-విష్ణుచిత్తుఁడు, అపత్రప లేక=లజ్జ లేక, అదియున్ ఏతపంచో అనుచున్ (అని తర్వాతి కన్వయము.)

తా.—ఆమెతండ్రి ఆ యవస్థ ఒకతప స్సని తలంచెను.

వ. తలపోసి దినదిన ప్రవర్ధమాన తనయా తనుగ్లాని కత్యంత దుఃఖతుండై తత్కారణం బెఱుంగక వల దని మాగ్ధ్యంబున వారిచి చూచి యంత కంత కగ్గలం బగుడు గుడికిం జని పూజాంతిను నమస్త-రణానంతరంబునఁ, దన మనో నిర్వేదనం బన్నగరి వెన్నునకు విన్నవింపం బునర్న మస్కృతిఁ జేసి, “దేవా దేవరదాసి యగు మదీయ పుత్రి యేమిగుఱించియో విచిత్రంబగు వ్రతచర్యం గాత్రశోషంబు సేయుచున్నది, వల దన్న విన, దపుత్రకుండ నగునాకుఁ బుత్రియైనను బుత్రికుండైనను దాన, యే నేమి సేయుదు! మఱి తన తపశ్చర్య తెఱంగు మా తపశ్చర్య తెఱంగు గాదు, ఏము భవద్దినస భవజ్జనిదినస రాత్రులం దక్క గణరాత్రజాగరంబు లెఱుంగ, మేము బినబీజాక్ష వలయంబులు దక్క బినవలయంబు లెఱుంగ, మేము ప్రసాదకును మంబుఁ జేవిఁ జెరువుటఁ దక్క నవి గప్పుకొన నందు శయనింప నెఱుంగ, మేము చెంబుల భవతీర్థంబు గ్రోలినఁ దా నంగంబులు దడిపి కొను, నేము చాంద్రాయణంబులఁ జంద్రవృద్ధి బడిఁ గడియొక్కించినఁ దాడించు, నేము నిదిధ్యాస నిశ్వాస నిరోధంబు సేసినఁ దాఁ దధ్యాసదశ వెలికి నిగిడించు, నేము చిస్తుద్రకై హృదయంబునం గేలు సేర్పినం దాఁ గపాలంబునం జేర్చు, వల్కలోత్తరీయంబు లేము నహించినం దాఁ గిసలయోత్తరీయంబులు వహించు, నేము సితపక్ష నూత్నేందుఁ గీర్తించినం దాఁ బూర్ణేందు నుపాలంభించు; నిట్లుగాఁ బ్రవర్తిల్లు చున్నయది; యిది యేటితపం బున్మాదంబు గానోపు, నంత భవదీయభక్తి గలిగిన మాన్యశులకుఁ బ్రకృతి సంబంధంబు విడువ; దంతర్యామివి నీవెఱుంగని యది లేదు; దీని తెఱంగెఱింగింపవే;” యనవుడు, ననుకంపాతిశయంబునఁ ద చ్ఛాందసంబునకు మందస్థితంబు సేసి మందరధరుం డిట్లనియె.

౧౫౭

౧౫౭. తనయా తను గ్లానికీ = కూతుయొక్క - దే హయాసమునకు, మాగ్ధ్యంబున = తెలియనివాడయినందున, ... అగ్గలంబు = అధికము, అగుడు = అధికము, గాత్రశోషంబు = దేహము నెండఁగొట్టుట, భవద్దినస = మీదినము (అనఁగా హరివాసరము) - భవజ్జనిదినస = నీ జన్మ దినముల యొక్కయు; గణరాత్రము = పెక్కురాత్రులు, చాంద్రాయణంబు = చంద్రవృద్ధిక్షయంబులంబట్టి కడిని హెచ్చించుచు తగ్గించుచు చేయువ్రతము, నిదిధ్యాస = బ్రహ్మధ్యానమందు, చిస్తుద్ర = జ్ఞానము ద్ర; వల్కల = నార, కిసలయ = లేతయాకు, సితపక్ష = శుక్లపక్షమందలి-నూత్నేందు = క్రొత్త చంద్రుని, ఉన్మాదంబు = పిచ్చి, అనుకంపా = కనికరము, మందరధరుండు = నారాయణుడు.

← ఆశ్వాసాంతము →

ఉ. కంధర నీలవర్ణ, మధు కైటభ నాగ సుపర్ణ, యోగిహృ
ద్రంధిభిదోత్థ భోగివనితా స్వనవ చ్ఛవసన స్రవ చ్ఛిర
స్సంధి నస నిశ్శాపతి రస స్తుతి దుగ్ధపయోధి వీచికా
మంధర కేళికాదరి సమాశ్రిత పంక్తిశిరోధిసోదరా.

౧౫౮

౧౧౮. కం...ర్థ - కంధర = మేఘమువలె - నీల = నల్లనైన-వర్ణ = దేహచ్ఛాయకలవాఁడా (ఉపమ), మధు...ర్థ-మధు = మధుఁడు-కైటభ = కైటభఁడు-అనెడు - నాగ = పాములకు- సుపర్ణ = గరుడుఁడనైనవాఁడా (సూచకము), యో...ర-యోగి = హతయోగము లంబికాయోగము రాజయోగమును గల తపస్సులయొక్క-హృత్ గ్రంథి = హృదయంపుముడియొక్క - భిదా = భేదనము చేత-ఉత్థి = హృచ్చక్రముపైకిలేచిన - భోగి వనితా = ఆడుబామునాకొరమున నుండెడి కుండలినీ శక్తియొక్క-స్వసవత్ = స్వనిగలదైన-శ్వసన = ఉబ్బుచేత-స్రవత్ = బిడుచున్న-శిరస్సంధి-శిరస్సు లోని బ్రహ్మరంధ్రమందు-పసత్ = ఉన్నట్టి-నిశాపతి రస = అమృతముయొక్క-స్మృతి = ప్రవాహమనెడి-దుగ్ధపయోధి = పాలసముద్రముయొక్క-(సూచకము) - వీచికా = అలలయందు-అమంధర = అలసముకాని-కేళికా = క్రీడయందు-ఆదర = ప్రీతికలవాఁడా, సమా...రా-సమాశ్రిత = శరణుజొచ్చినవాఁడైన-పంక్తిశిరోధి సోదరా = దశకంఠుని సహోదరుఁడుకలవాఁడా.

తా.-నారాయణమూర్తి నీలమేఘశ్యామిఁడు, గరుడుఁడు పాములను చంపునట్లుగా మధుకైటభులనెడియసురలను చంపినవాఁడు, [కల్పాంతమున నారాయణుఁడు యోగనిద్రలోనుండఁగా వారు ఆతనిచెవులనుండి పొడిమి తన్నాభికమలమునుండి పొడిమియున్న బ్రహ్మను బాధింపఁ దొడంగిరి. ఆతని మొట్టకు మేల్కొని నారాయణుఁడు వారిని సంహరించెను.] యోగి నాభియందలి మణిపూర చక్రమందు నాగాంగనారూపమున నిద్రించుచుండెడికుండలినీశక్తి యోగవిశేషముచేత మేల్కొని లేచి హృదయగ్రంథిని భేదించుకొని యోగి శిరస్సునందలీసహస్రారకమలముం బొడుచును; అందుండి అమృతము దుగ్ధపయోధినై నుప్పొత్తిల్లును; అందు శ్రీమన్నారాయణుఁడు క్రీడాస్వప్నంబైయుండును; రామావతారమైననారాయణమూర్తిని రావణునితమ్ముఁడు విఠ్ఠలఁడు శరణుజొచ్చినాఁడు, అట్టి యా నారాయణుఁడవే ఆగున్వేంకటేశ్వరా, అనినంబుద్ధి; దీనికి 'అపధరింపుము' 6 (2) అనుక్రియతో నన్వయము.

ఇందు ధ్ధిలకు ప్రాస మున్నది; అప్పకవి దీనిని అంగీకరించి స్వవర్గజప్రాస మనిపేర్కొని, ప్రాసములో అంధక, బాంధవ, గ్రంథి, అంధులు అను పదములుగల పద్యమును భారతమునుండి ప్రమాణీకరించినాఁడు.

క. ప్రసదానిశ సతిచర్యా, | త్రిసదాననవర్య, నాకదేవాద్యసుర

ద్విప, దానవాహినిదీత | విచులాత్తిభనా, భవారివిశ్రుతినామా. ౧౧౯

౧౧౯. ప్రస...ద్విప-ప్రపద = పాదాగ్రములకు-అనిశ = ఎల్లప్పుడును-సతి = మ్రొక్కుట యొక్క-చర్యా = చేతచేత-త్రిసద = స్వర్గమర్త్యపాతాళములనెడి మూఁడుస్థానములందును-అనన = జీవించువారిలో-వర్య = ముఖ్యులయిన-నాకదేవ = స్వర్గపతియైన యింద్రుఁడు - ఆది = లోనుగాఁ గల-అమరద్విప = సురోత్తముల కలవాఁడా (ఉపమ), దాన...పా-దానవ - అసురులతో-అహిత = చేటునతో-ఉదిత = జనించిన - విచులా - అత్తైభవా = భూపుత్రి గలవాఁడా, భవా...మా-భవ = సంసారమునకు-ఆది = తత్తునైన-విశ్రుత = ప్రఖ్యాతమయిన-నామా = పేరుగలవాఁడా.

తా.-శ్రీమన్నారాయణుని పాదాగ్రములకు అనిశము మ్రొక్కుచుండుటచేత నింద్రాద్యమర పరులు మూఁడులోకములలోను ఉత్తములై యున్నారు. (మహాలక్ష్మి) రామావతారమందు నారాయణునికి భాగ్యగా (నీతాదేవిగా) అసురవివాళకారణార్థము జనించినది. సారాయణ నామోచ్చారణ చేత జననమరణ ప్రవాహము తప్పిపోవును. అట్టి నారాయణుఁడ వైనయో వేంకటాచలపతీ, అని నంబుద్ధి-'అపధరింపుము' 6 (2) అని యన్వయము.

తోటక స్పృశము.

ద్రుహిణాండకరండక ధూన్విహగ | ర్భ, హరార్భక దుర్భర పక్షతపః

కుహనార్భక, వార్భశి కోసిరి హ | ర హిరణ్మయ హర్ష్య చరిష్ణుపదా. ౧౬౦

౧౬౦. ద్రు....హ - కరండక = కరవటములవంటి - ద్రుహిణ అండ = బ్రహ్మాండముల యొక్క-ధూః = భారమును-వహ = మోచునదైన - గర్భ = కడుపుకలవాడా, హరా....క-హర = శివుని-అర్భక = కుమారుడైన కుమారస్వామియొక్క-దుర్భర = భరింపశక్యముగాని - పక్షతపః = (తపః ఫలమయిన) - కుహనా అర్భక = కపటబాలు డా, వా....దా-హా = నీళ్లతో - ధృత = నిండిన-కోసిరి-స్వామికోసే రనునాంధ్రనామముగల స్వామిపుష్కరిణియందు-హేరి = మనోహరమయిన-హిరణ్మయ = కనకవికారమయిన-హర్ష్య = సౌధమందు-చరిష్ణు = సంచరించెడు - పదా = చరణములు కలవాడా.

తా.—నారాయణుని గర్భమందు కరవటములవంటి బ్రహ్మాండములు లెక్కకు మీటియున్నవి. వానిభారము నెల్ల ఆయన ఆ కడుపులో మోచుచున్నాడు. కుమారస్వామి చేసినతపస్సునకు ఫలముగా నారాయణుడు బాలుడుగా జనించినాడు. జలసమృద్ధమై మనోహరమైన స్వామిపుష్కరిణియందలి సౌధములోనికి నారాయణుడు వేంకటాచలపతిగా వేంచేయును. అట్టి యో వేంకటాచలపతీ-‘అవధరింపుము.’ 6 (2) అనియన్వయము.

మ. ఇది యుంధ్రోక్తియథార్థనాను యననాస్పక్కుర్ల కెంబావి వా

రిద పద్ధ త్యవరోధి నప్రవలయ శ్రేణీవిఘాతక్రియా

స్పద సేనాగ్రగ కృష్ణరాయ మహిభృ త్సంజ్ఞాస్థదాము క్తమా

ల్యద నాశ్వాసము పంచముం బనురు వ్యా ద్యంబైన పద్యంబులన్ ౧౬౧

౧౬౧. ఇది = ఈ = ఈ గ్రంథభాగము, ఆంధ్ర....దత్-ఆంధ్ర ఉక్తి = తెనుఁగుమాటచేత-యథార్థనాను = సార్థకనామమై-(కెంబావి తెనుఁగుమాటగా విడదెబ్బచికిన్నచో-కెంపుబావి-ఎట్టిని బావి = రక్తవాపి అనియర్థ మగును.-అందులకు ఉపపత్తి అనంతరవిశేషణమున నున్నది).-యవన = తురకలయొక్క-అస్మక్ = రక్తముతో-పూర్ణ = నిండినదైన-కెంబావి = కెంబావిపద్ధతియొక్క-వారిద = మేఘములయొక్క-పద్ధతి = దారిని-అవరోధి = అడ్డగించునట్టి-వప్రవలయ = చుట్టుకోటలయొక్క-శ్రేణీ = పరుసయొక్క-విఘాతక్రియా = పడఁగొల్పు పనికి-ఆస్పద = నెలవయిన-సేనా = దండునకు-అగ్రగ = ముందు నడచువాడయిన-కృష్ణరాయమహిభృత్ సంజ్ఞ = కృష్ణరాయ పృథివీపతి యను పేరి - అస్తత్ = నాయొక్క-ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యద (యను కావ్యమున)యందు, పంచముంబు = ఐదవదైన-ఆశ్వాసము = కావ్యవిభాగము, హృద్యం బైనపద్యంబులన్ = మనోహరము లగుపద్యములతో, అమరున్ = ఒప్పును.—నిరుక్త్యలంకారము, అతిశయోక్తియు.

“యోగముచే నామములకు | బాగుగ నన్యార్థకృష్టి పరఁగు నిరుక్తిక;

ఈగతి వేఁపుదు పీపు వి | యోగుల దోహకరాఖ్య యొప్పదె నీకున్?” అను.

వారిద పద్ధ త్యవరోధి = అత్యున్నత మైన యనుట.—అతిశయోక్తి.

వప్రవలయశ్రేణీ-ప్రాకారములు పెక్కు లనుట-హృద్యం బైనపద్యంబులన్-“మువర్గకాంత విశేషణంబుల బహువచనంబునకు ఏకవచనంబు బహుళముగా నగు”-బాల. కారక. 20

ఆ ము క్త మా ల్య ద.

ప ప్తా శ్వా స ము.

క. శ్రీకారి కృపాశ్రేక్షణ, | వైకుంఠ, యకుంఠ, భక్త నరనపదాబ్జా

స్తోక మరందాయిత గంగా, కాకోదర నగోదయ స్థ పతంగా.

౧

౧. శ్రీకా...ణ-శ్రీ = సంపదను-కారి = చేయునదైన - కృపా = కరుణచేత - ఆగ్ర=తడిచైన- ఈక్షణ = చూపు గలవాడా, వైకుంఠ = వికుంతాదేవియొక్క యపత్యమా, అకుంఠ = భంగము లేనివాడా, భక్తనరద = భక్తులకు వరములను ఇచ్చువాడా, పదా...గా-పద అబ్జ = కమలములవంటి యడుగులకు-అస్తోక = బహుళ మైన - మరందాయిత = మకరందమువలె నాచరించుచున్న - గంగా = గంగానది కలవాడా, కా...గా-కాకోదర నగ = శేషశైలము (వేంకటాద్రి) యనెడి-ఉదయ = పొడుపుమలయందు-స్థ=ఉన్నట్టి-పతంగా=సూర్యుడా, (అవధరింపుము అని తర్వాతికి అన్వయము). పదాబ్జమరందాయితగంగా-పూజలో 'కృష్ణపాదసముద్భూతే గంగా శ్రీపథగామిని' అని గంగా సంబుధి. గంగ విష్ణుపాదమందుఁ బుట్టినది. - ఉపమాలంకారము; 'కాకోదరనగోదయస్థపతంగా'- రూపకాలంకారము. శ్రీమన్నారాయణుని కృపాకటాక్షముచేత సంపదలు గలుగును; ఆయన వికుంతా దేవికుమారుడు. 'కుణ్డలీ గూఢపా చ్చక్షుఃశ్రవాః కాకోదరః ఖణి'- 'తైల వృక్షే నగా వగో'- 'ఉదయః పూర్వపర్వతః' - 'పతన్గో పక్షిసూర్యాచ'- 'విష్ణు ర్నారాయణః కృష్ణో వైకుంఠో విష్ణ రశ్రవాః' అను.

వేంకటాద్రికి నిమిత్తవిశేషములచే-చింతామణి, జ్ఞానాద్రి, తీర్థాచలము, పుష్కరతైలము, కనకాచలము, నారాయణాద్రి, వైకుంఠాద్రి, నరసింహాద్రి, అంజనాద్రి, వరాహాద్రి, నీలగిరి, శ్రీనివాసాచలము, ఆనందాచలము, శ్రీసద్గిరి, శ్రీడాచలము, గారుడాద్రి, శేషాచలము, వృషాద్రి, అనిపేరులు కలవు; శ్రీవేంకటాచలమహాత్మ్యమును చూ. చతుర్థపాదమున గంగా అను సంబుధింబట్టి పుతయతి గానోపు.

వ. అవధరింపు మనంతర వృత్తాంతంబు.

౨

మా ల దా స రి.

చ. కలఁ డొకరుండు పేరుకొనఁ గాని కులంబు మదీయభక్తుఁ డి

య్యిల మును వాఁడు వామనత నే వసియింపనొ పుణ్యభూమి, నం

దుల కొకయోజనత్రయపు దూరపుటూర వసించి, బ్రాహ్మవే

ళలఁ జనుదెంచి, పాడు మము లాలస మంగళనామ కైశికీ.

3

3. ఒకరుండు, పేరుకొనఁగానికులంబు = చెప్పరానిజాతి (వాఁడు), మదీయ భక్తుఁడు = నా యొక్క డింగరీఁడు, కలఁడు = ఉండెను; వాఁడు, మును = పూర్వము, ఈయిల = ఈలోకములో, ఏ = నేను, వామనతే = వామనాదతారమందు; పుణ్యభూమి = ఒకపాపనశ్చేత్రమందు, వసి యింపనొ = నివసించియుండలేదా, అందులకు = ఆయాశ్రమమునకు, యోజనత్రయపు దూరపు టూర = మూడొమ్మడల దూరపు గ్రామమందు; వసించి = నివాసముండి, బ్రాహ్మవేళల = రాత్రికాళ

పటిజాములోని పూర్వార్థమందు, చనుదెంచి = వచ్చి, మముక్ = నన్ను (నాస్తుతులను), లాలసన్ = మహాభిలాషతో, మంగళ నామకైశికిన్ = మంగళ మనుషేరికైశికితో (మంగళకైశికి రాగమున ననుట), పాడున్ = గానమునేయును.

తా.—నాభక్తుఁ డొకఁడు మాలదాసరి యుండెను. వాఁడు పూర్వము వామనావతారమున నేను వసించిన పుణ్యాశ్రమమునకు మాఁడామడలదూరమున నొక గ్రామములో వసించుచుండి, ప్రతి దినము బ్రాహ్మమహూర్తమున ఇచ్చటికి వచ్చి నాస్తోత్రములు మంగళకైశికి యనురాగమునం బాడుచుండును.—అని వస్తునిర్దేశము.

శ్రీవామనమూర్తి నివసించిన దివ్యదేశమునకు అజనమున ‘కురుంగుడి’యని పేరు. మాలదాసరి కైశికిరాగముం బాడినందులకు—

“య న్నయా పశ్చిమం గీతం స్వరిం కైశికిసంజ్ఞకం
ఫలేన తస్య భక్త్ర దే మోక్షయిష్యామి కల్పిసాత్.”

శ్రీభగవాను వాచః—

“య స్తు గాయతి సంయుక్తం కైశికిం విష్ణుసంసది
స తారయతి దుర్గాణి శ్వపాకో రాక్షసం యథా.”—కైశికిపురాణము.

ఇంకను పట్టికలో కైశికి (వైశికి) శబ్దముక్రింద చూచునది.

వ. అహరహంబు నమ్మహత్తుండు.

౪

౪. అహరహంబు = ప్రత్యహము—ప్రతిదినము.

౫. జాత్యుచితచరిత్ర మ | మత్రిత్యర్థం బూది తనదు హృదయము శుచితా

నిత్యంబుగఁ దశ్శనుసాం | గతియు మునిపాత్ర మాని కంబై యొడుగఁగ.

౧. జా...మ-జాతి = (తనదైన) చండాలజాతికి-జాతి = తగినదైన-చరిత్రము = నడవడియే, మ...బు - మత్ = నాయొక్క - మత్రిత్యర్థంబు = సంతోషముకొఱకు, బూది = అవలంబించి, తనదు హృదయము = తన మనస్సు, శుచితా నిత్యంబుగఁ = శుద్ధత్వమందు స్థిరము అగునట్లుగా, త...మ-తత్ = ఆ-తన = చేహముతోడి-సాంగత్యము = కూడిక, మునిపాత్రమానికంబు = మునిగుడ్డ ప్రేల్కలో ముడిచిన కంపు (చందము), వి, ఒడుగఁగ = ఓసరిల్లియుండఁగా (అనఁగా ఆత్మశుద్ధికి కొదువనేయనిదై యుండఁగా).

తా.—వాఁడు నాప్రీతికొఱకు తనమాలజాతికి ఏర్పడిన ధర్మమే ఆచరించుచు, మనస్సును ఎప్పుడును శుచిగా నుంచుకొని, తనకు ఆ మాలజేహము, మానికమునకు దానినిముడిచిన మునిపాత్ర యొట్టి అట్లే ఏ దోషమును చేయనేరనిదై యుండఁగా.—

వాక్యార్థగత నిదర్శనాలంకారము.—

“బింబ ప్రతిబింబత్వా | ప్తంబు లగు పితేషణములఁ దాల్చిన యిరు ధ
ర్మంబుల కేకత్వము కథి | తం బగు వాక్యార్థగత నిదర్శనయందుఁగ;
ఏది దాతసామ్యతయొ య | ల్లదియే సంపూర్ణశికి నకశంకత నాన్.”

క్షుత్రధర్మ మైనయుద్ధమును మాని విప్రధర్మ మైనశాంతి నవలంబింప దొరంకొన్న యర్జునునికి శ్రీకృష్ణులవారు జాత్యాచారము నతిక్రమింపఁగూడ దని ఇట్లు ఉపదేశించినారు.

శ్రేయాం త్వధర్మో విగుణః | పరధర్మ త్వనుష్ఠితాత్
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః | పరధర్మో భయావహః.

అభిజ్ఞాన శాకుంతలములో చెప్పబడినాడు ఈ యర్థమునే

“శహజే కిల జే విణిందియే । ఇ హు తే కష్ట వివక్షణీ యే.”

అని యనువదించినాడు. ‘మసిపాత్ర నూనికంటు’-మసిపాత్రలో కట్టియుంచిన మాణిక్యమునకు నలుపు కలుగనట్లు, చందాలదేహమునం గున్నను తనకుద్దస్యాదయమునకు పాపము సోకకుండ ననుట. — నూనికంటు — త్ర. మాణిక్యం.

సీ. చమురైన తోల్కలునుంబు లెక్కియును సీ । త్తడి శంఖ చక్ర గుండలము లమరి,
దివెదారికొమ్ము దోల్లి త్తియు జోడమ్ము । మెడమీఁది మొగలాకు గొడుగు దనరి,
మత్పావరక్షయు మాపు పెన్వెఱకగు । ట్టిన యోటి తిపిరిదండెయును మెఱయఁ,
జటి తాళములు సంక పుటిక నొక్కొకమాటు గతిరయంబునఁ దాఁకి కలసి మొరయఁ,
తే. నలుద ననమాలకంఠెయు మలిన తనువుఁ బట్టెతిరుమన్ను బెదరుఁ గెంబుట్టుఁజూపుఁ
బనువుఁ బొడితోలువల్లంబు నెసక మెసఁగ । వచ్చు నేనింప మరియాభు వైష్ణవుండు.

౬. మాలదాసరియొక్క పరికరమును పర్చించుచున్నాడు:—

(1) మరియాభు వైష్ణవుండు = విష్ణుభక్తుఁడైన యామాలవాడు (మాలదాసరి యనుట, చమురు నీన తోలు కుబుసంబు) — చమురు తగిలిన తోలుచొక్కాయను, లెక్కియును = (చమురైన) తోపియును, ఇత్తడి శంఖచక్రగుండలములు = శంఖప్రతిమతోనొకటియు చక్రప్రతిమతోనొకటియుఁ గా ఇత్తడితోఁజేయఁబడిన చెవికమ్మలును, అమరం = ఒప్పుచుండఁగా;

(2) దివెదారికొమ్ము = దీపస్తంభంబును (లేక ఆపేరియాయుధ విశేషంబును), తోలుతిత్తియు = చక్రపునందియు, జోడమ్ము = చేయమ్మును (బోడమ్మును పాతమున-ములికిలేని బాణంబును), మెడమీఁద, మొగలి ఆకు గొడుగుక, తనరం = ఒప్పుఁగా;

(3) మత్ పాదరక్షయు = నా పాదరక్షయు, మాపు పెను వెఱకం = గుట్టుపు నిడుదనెండ్రుకతో, కుట్టిన ఓటి తిపిరి దండెయును = కుట్టినట్టి చీలిన యల్పపుఁ గిన్నెరయును, మెఱయం = ఒప్పుచుండఁగా; [‘మాపు పెన్వెఱక’ శ. ర. పా. ‘మాపు పెన్వెఱక’ శ. ర. పా. తాదిపదములలో ‘తిపిరి’ కలదు; ‘తిపిరి’ లేదు, ‘వెఱక’ క్రింద ‘తిపిరి’ కలదు; నాదులలో — వెఱక = వెండుక;]

(4) చిటితాళములు = మ్రానితోఁజేసిన చిన్న తాళములు, చంకపుటికం = చంకలో వ్రేలు చున్న బుట్టకు, ఒక్కొకమాటు = అప్పుడప్పుడు, గతిరయంబునం = నడకపడిచేత, తాఁకి = తగిలి, కలసి = ఒకతాళపుఁగొయ్యతో ఇంకొకతాళపుఁగొయ్య కూడి, మొరయం = శబ్దించుచుండఁగా;

(5) వలుదవనమాల కంఠెయుం = పెదపెద్ద తులసిపూసల తావళమయిన కంఠహారంబును, మలినతనువు = నల్లని దేహంబును, పట్టెతిరుమన్నుం = తిరుమణితో వెడల్పుగాను దళముగాను ధరించిన పట్టెనర్థంబును, బెదరు కెంపు ఉట్టు చూపుం = ఎలుపు తేరుచున్న బెదరు దృష్టులును, పనువుఁ బొడితోలు వల్లంబు = పనువు పొడిగల తోలుసంచియు, ఎసక మెసఁగం = ఒప్పారుచుండఁగా, నేనింపం = నన్నుం గొలుచుటకు, వచ్చుం = వచ్చుచుండెను.

“పూర్వాసాఖ్య యలరు దుత్తాయి యరదట్టి కుప్పసం బంగి కుబుస మనఁగ”-ఆం. భా. “ప్రబలు వస్త్రముకుటము కుల్లా కుళాయి । యనఁగఁ దద్భేదము తపార మనఁగఁ డెక్కి । యనఁగఁ జౌతనఁ డోపి నా నలరు నభవ”-ఆం. భా. [అనుబంధము చూ.] “జింకొమ్మలు లెండు వేర్చి యల్లులనుర్చి । తాంకేలఁ బూన నొడ్డనఁగ బొడువ । నంగతి గలయచి సింగోటి యనఁగను దివిదారికొమ్ము నాఁ

దేబరిల్లు 1'-ఆం. భా. దివెదారి-పా. దెవిదారి-దివెదార; "చాపానపేక్షితశర మొప్పుచుండుఁ జేయ న్తుం చనంగ జోడ వునంగ" ఆం. భా. మొగలాకు-సంజ్ఞాశబ్దములందు స్వరసంధి బహుళము. పెన్వె అక-పా. పెన్వెఅక, వెన్నెఅక; "చిటితాళ మనఁగను జెంగునాఁ జేఁగంట 1 యన వాద్యభేదంబు లలరుచుండు"-ఆం. భా. "బుట్ట పుట్టిక పుట్టి పుట్టిక యనఁగఁదనరును బిటకంబు"-ఆం. భా. వల్వంబు-రూ. వల్లుపము-వల్లము = వరహాలజాలె-అని శ. ర. ఇట జాలె సంచిమాత్రము. సురియాళు-"పరఁ గుఁ జండాలుండు సురియాళు పనఁగను మాలఁ డం చనఁగను మాలఁ డనఁగ"-ఆం. భా. "సురియ+ఆళు" "ఇందు ఉత్తరపదము అజపము" శ. ర. సురియ = సురకత్తి "సురె సురియ చూరి యనఁగను ఛరిక దనరు"-ఆం. భా. సురియాళు x సురియాళువు. 'ఇ, త్తడి శంఖ చక్ర కుండలము లమర'. ఇందు లడప్రాసము-"పెద్దశాకును దనకు నభేద మగుట, లళలకు నభేద మట్లన నలరుకతన 1 క్షీలనిమాఁడవనర శంబు 1 యతులఁ బ్రాస 1 ములను లఘులఘులకారములకు నిలుచు"-అప్ప. మఱియు, 'ఇత్తడి'కి ఇత్తలి ఇత్తలి అను రూ. బ్రానుపరితములు గలవు.

శా.గండాభాగముల న్నదశ్రులహరు ల్గప్ప న్నుతు ల్పాడి యా

దండ క్షేగులు డించి భక్తి జనితో దృశ్యాండవం బాడు నా

చండా లేతరశీలుఁ డుత్పలకుడై చాండాలిక స్త్రీలుచున్

గుండు ల్పీరుగ నెండ గాలి పసి తాఁకుం జూడ కాప్రాహ్లామున్.

2

2. ఆచండాళ ఇతర శీలుఁడు = చండాలురకు విపరీతుడైనవారియొక్క అనఁగా సాధువుల యొక్క ఆచరణవంటి యాచరణ గలవాడైన యామాలదాసరి, ఆదండఁ=ఆనమిపమున, క్షేగులు= తనబరువులు (పరికరములు), డించి = ఉంచి, ఉత్పలకి-ఉత్ = ఉద్గ్రతములయిన-పులకి = పులక ములుకలవాఁడు, వి, ఎండఁ = ఆలెపమున, గాలిన్ = కనురుగాలిని, పసితాఁకున్ = ఆఁకటి దెబ్బను ['పసి' కి అజపములో ఆఁకలి అచ్చము], చూడక = తలంపక, ఆప్రాహ్లామున్ = మధ్యాహ్నముచూడక, గుండుల్ నీరుగన్ = రాలు కరఁగునట్లు, చాండాలికన్ = చండాళపీఠము, మీటుచున్ = వాయించుచు, గండ ఆభాగములన్ = చెక్కిళ్లయొక్క - ఆభాగములన్ = పరిపూర్ణతల యందు (చెక్కిళ్లనిండ), మత్ అశ్రులహరుల్ = ఆనందబాష్పప్రవాహములు, కప్పన్ = కమ్మకొను చుండఁగా, నుతుల్ = మదీయస్తోత్రములు, పాడి = గానముచేసి, భక్తి...బు-భక్తి = మత్పరత్వముచేత- జనిత = పుట్టినదై-ఉద్యత్ = విజృంభించుచున్న-తాండవంబు = నాట్యమును, ఆడున్.

తా — జాతిచేత చండాలుఁ డైనను ఉత్తమోత్తములయొక్క యాచారమందు ఉన్నట్టి యా దాసరి (ప్రతిదినము తనబరువులు ఆచెంతను దింపి ఎండను గాలిని ఆఁకటిని తలంపక మధ్యాహ్నము వఱకు ఒడలంతయు గనుర్కొనుచుండఁగా, రాలు కరఁగునట్లు, తనచండాళపీఠము వాయించుచు, ఆనంద బాష్పములు చెక్కిళ్లను నిండుగా కప్పివైచుచుండఁగా, నాస్తోత్రములు పాడి భక్త్యుక్తముతో తాం డవ మాడును.—

ఇందు బాష్పరోమాంచము లనెడు సాత్త్వికభావములు చెప్పఁబడినవి.—'గడ్డొ కపోతా,' 'ఆభాగః పరిపూర్ణతా,' 'ము క్షీతిః ప్రమదో హర్షః ప్రమో దామోద సమ్మదాః 1 స్యాదాసన్దగు రాసద్గః,'-అమ. లహరి-"నభోవాహినీ లహరి శీతలగంధవాహ...." మను. చ. 'చాడ్డాలికా తు కడ్డొలబీజా చడ్డాలవల్లకి'-అమ.-గుండు ల్పీరుగన్-లోకోక్తి-శ్రోతలకు గానరస మెఱుంగనివారికి వైతిము అపరిమితానందము కలుగునట్లుగా.

'ప్రాహ్లాసరాహ్లా మధ్యాహ్నస్త్రిసంగ్యమ్'-అమ.—

ప్రాప్త్యాము మధ్యాహ్నము అపరాహ్నము అని పగటిని మాఁడుసమభాగములు చేసినచో ప్రాప్త్యాము తొలిపదిగడియ లగును. ఆ ప్రాప్త్యాముఁ-ఆ పదిగడియలసేపును - ఆవ్యయభావసమాసము. 'ఉత్పలకియై' ఉత్పలకుఁడై అని పఠించినచో కర్తృభారముపై మత్స్యగ్రీయము తొలఁగును, బహువ్రీహిచేతనే కార్యమగును.

తే. అట్లు దడవుగఁ గొల్చి నా ప్లాంగ మెఱుగి | గర్భమంటపిఁ గడిగిన కలఁకజలము లోని తాతొట్టి నిండి కాలువగఁ జాఁగి | గుడివెడలి వచ్చునది శూద్రుఁ డిడఁగ గ్రోలి.

౦. అట్లు = ఆప్రకారముగా, తడవుగఁ = చాలసేపు, కొల్చి = నన్ను సేపించి, సాప్లాంగము = ఎనిమిది యంగములు సేలకు తగులునట్లుగా, ఎఱుగి = మ్రొక్కి, గర్భమంటపిఁ = గర్భగృహమును, కడిగిన కలఁకజలము = కడిగిన మలినోదకమును, లోని తాతొట్టి నిండి = గుడిలోపలి తాతొట్టి పూర్తియై, కాలువగఁ, చాఁగి = పాటి, గుడి వెడలి వచ్చునది = గుడినుండి వెలికి పాటుచున్నట్టి దానిని, శూద్రుఁడు, ఇడఁగఁ = తనకు ఒసంగఁగా, గ్రోలి = త్రొగి; - తర్వాతి వాక్యముతో నన్వయము.

సాప్లాంగము—

“కరయుగములఁ జరణంబులు | నురము లలాటస్థలంబు నున్నతభుజముల”

సరి ధరణి మోపి మ్రొక్కినఁ | బరువడి సాప్లాంగమండ్రు పరమమనీంద్రుల్.”

గర్భ....నది = తొట్టి తీర్థమును, శూద్రుఁడు-అతఁడు సమీపమునకు రావచ్చును గాన; బ్రాహ్మణాదులకు అర్చకుఁడే హరిపాదోదకమును ఇచ్చును. కలఁక-భక్త్యతిరేకముచే కలఁకయు అతిప్రియమే అగును.

ఉ. ఆతఁడు ముఖ్యజాతిఁ గని నంతన పాయుచు, ఎండ గాలి నెం

తో తడవుం బ్రసాద వినియోగము వార్చి వసించుచుం, ద్రిన

శ్రేణీరజాతి మెచ్చి దయ నిడ్డ ప్రసాదము దండె నాచి శ్ర

ద్ధాతిశయంబునన్ వినతి నంది, భుజించుఁ, గొనుం దదంబువున్.

౯. ఆతఁడు = ఆ దాసరి, ముఖ్యజాతిఁ = ఉత్తమవర్ణమువారయిన ద్విజాదులను, కనినంతన = చూచినవెంటనే, పాయుచున్ = ఎడయుచు, ఎండన్ = ఎండలోను, గాలిన్ = కనురు వినురుగాలిలోను, ఎంతో తడవున్ = మిక్కిలి ఎక్కువసేపు, ప్రసాద వినియోగము = భగవత్ప్రసాదము (తన కంటె ఉత్తమజాతులకు) పంపకము అగువఱకు, వార్చి = కనుపెట్టుకొని, వసించుచున్ = ఉండి, త్రివర్ణ ఇతరజాతి = బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యులనెడి మాఁడుజాతులవారుగాక ఇతరుఁడు, (శూద్రుని), మెచ్చి = తన శీలమునకు సంతోషించి, దయన్ = కరుణచేత, ఇడ్డ ప్రసాదమున్ = పెట్టిన ప్రసాదమును, దండెన్ = కిన్నెరను, నాచి = నిగిడ్చి, శ్రద్ధా అతిశయంబునన్ = విశ్వాసాతిరేకముతో, వినతిఁ = నమస్కార పూర్వకముగా, అంది = పుచ్చుకొని, భుజించున్ = సావడును, తదంబువున్ = ప్రసాదము పెట్టినవాఁడు ఒసంగిన తీర్థమును, కొనున్ = త్రాగును.

తా.—ఆదాసరి బ్రాహ్మణాదుశ్రేమజాతివారిని చూడఁగానే దూరముగాఁ బోవును; ఎండను గాలిని తలంపక ఎంతసేపయిననుండి స్వామిప్రసాదము వినియుక్తమగు నందాఁక వేచియుండి, పిమ్మట ద్విజేతరుఁడు ఎవఁడేని ఇతనిభగవద్భక్తికి మెచ్చి తాఁకచ్చుకొన్న ప్రసాదములో దయచేసి పెట్టిన కొంత తన కిన్నెరనుచాచి దానివీడ నుంపించి ఆయనకు మ్రొక్కి స్వీకరించి విశ్వాసపూర్వకముగా సావడి, ఆప్రసాదదాత యిచ్చినతీర్థమును త్రాగును.

పాసి—ఇతఁడు సమీపించిన వారు మైలపడుదురుగాన, అట్లు వారు మైలపడకయుండుటకై కనిసంతసె-ఎకారము ఇతనిసదాచారాసక్తిని మఱియు స్ఫుటీకరించుచున్నది. శ్రద్ధ-ఆప్రసాదము తన్ను సంసారసాగరమునుండి యుద్ధరించునని విశ్వాసము. వినతి-కృతజ్ఞతచేత, దండెముమీఁద గ్రహించుట ప్రసాదదాతకు స్పర్శదోషము కలుగకుండుటకు-వార్చి-“భవదాగమనంబు వార్చి నియత వృత్తి నున్నవాడ.” భార. శాం. ౬. ఆ-శ. ౮.

వ. ఇట్లు దన దివాక్తీరిజని నగు పరమార్తి నైచ్యంబు సకలజన శోచ్యంబుగా గుడి లాఁపరా తూపరాణి కడ నిలిచి బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి ప్రాద్దేశ నిజపక్కణంబునకుం బోవుచుండు. నిట్లుండి యొక్కనాడు. ౧౦

౧౦.దివాక్తీరిజని = చండాల జన్మముచేత, అగు...బు - అగు = సంప్రాప్తమయిన - పరమ = మిక్కుటమయిన-ఆర్తి = ఇబ్బందిచేతనయిన-నైచ్యంబు = సీచత్వము (దూరమున నుండుట అస్పృశ్యత లోనగు నధమత), కాణ్ = అగునట్లుగా, గుడి...డణ్ = గుడి = కోవెలయొక్క-లాఁపరా = జలనిర్గమద్వారమును మూయు సరంధ్రశిలాఫలకము తోడి-తూపరాణికడణ్ = నీరు వెలువడుతూము నొద్ద, నిలిచి = నిలువంబడియుండి, బహిరావరణ ప్రదక్షిణంబ కావించి = బయటి ప్రాకారమును మాత్రమే పలగొని, ప్రాద్ధు ఎక్కణ్, నిజపక్కణంబునకుం = తనమాలవాడకు.

“చణ్డాల స్థవ మాతస్థ దివాక్తీరి జనన్దమాః” - “ఆర్తిః సీడాధనుష్కటోన్మీః” - “పక్కణః శబ రాలయః” - అమ.

“తూపరాణపు టప్పు తూ మొప్పరము జల | దారి యనంగను దనరును జల | నిర్గమము తన్ను ఖంబున నీటితోడ | వచ్చు తృణములఁ జొరనీనిపలక పేరు | లాఁపరా యంచు జనులు పల్కంగను వెలయు.” - ఆం. భా.

క. అద్దనురే యద్దాసరి | యద్దండ బిడాలగాహి తాలయ కృకవా

కూద్దండ రనము విని చను | ప్రాద్దాయె నటంచుఁ బాడఁ బోవుచుఁ ద్రోవన్. ౧౧

౧౧. అద్దాసరి, అద్దనురే(య) = అర్ధరాత్రంబున, అద్దండణ్ = ఆ సమీపమున, బిడా...మణ్ - బిడాల = పిల్లిచేత - గాహిత = చొరఁబడిన - తాలయ = ఇంటిలోని - కృకవాకు - కోళ్లయొక్క - ఉద్దండ = బిగ్గరయైన - రనము = కూతను, విని, చనుప్రాద్ధు ఆయెనటంచున్ = (స్వామినేవకు) తరలువేళ అయినదని (తలంచుకొని), పాడణ్ = నాస్తులు పాడుటకై, పోవుచున్, త్రోవ = మార్గ మందు (అవతలికి అన్వయము).

తా.—ఒకనాడు ఆదాసరి అర్ధరాత్రమున ఆచెంత నొకయింట పిల్లి చొరఁగా, దానికి వెఱచి కోళ్లు కూయఁగా, ఆ కూతలు వేగుప్రాద్ధుకోడికూత లని తలచినవాఁడై వెంటనే లేచి నన్నుం బాడుటకై వచ్చుచు దారిలో.—

“నడిరాతిరి యన | నడిరేయి యనఁగఁ గాం | దారి మాందారి ప్రా | ద్దన సరిప్రాద్దన నద్దమ రెయి | యన నిశీథాఖ్య దగు” ఆం. భా.

ఆ. మరులుఁ దీగ మెట్టి యిరు లన్న నో యని | యెడు తమిస్ర గాడుపడి పొలంబు

లెల్లఁ దిరిగి తూర్పు దెల్ల నాతటి నొక్క | శూన్యగళానవాటిఁ జొచ్చి చనుచు.

౧౨. మరులుఁ దీగణ్ = మల్లమాతంగి తీగను (దీనిం ద్రొక్కినవారు దారితప్పుదురు), మెట్టి = త్రొక్కి, ఇరులు = ఓ చీకటి, అన్నణ్ = అని పిలిచిన, ఓ అనియెడి = తమిస్రణ్

ఏమి అని బదులు పలుకునట్టి చీకటి రాత్రియందు, కాడుపడి = దాకితప్పి దిగ్భ్రమగొని, పొలంబులు = చోట్లు....శూన్యగహనవాటిక = నిర్మానుష్యపుటదవి ప్రదేశమును,...“చీకటి యిరులునాఁ జెలువొందు”-ఆం. భా.

‘ఇరులన్న నో యనియెడు’-అతిశయోక్తి-గాఢాంధకారముగల యని భా. “తమిస్త్ర తామసీ రాత్రిః” అను. ఇరులు-సంబుద్ధి-పలుకుము అనుమధ్యమ పురుషము ఊహ్యము. మరులుదీగ-చూ. పట్టిక. “ఓ యన నేమి నా నొప్పుఁ గి మర్థమై”-ఆం. భా.

నీ. ఇడిసిన యిడుపుల యెడలఁ బొత్తు నుత్త | రేను గసెంద కో రింద పొదలఁ
గెడిసిన గరిసెల క్రింద లాఁగలఁ గ్రున్చి | యదనకాఁపురముండు నాఖుతేతుల
సగము దుమ్మునఁ బూడి చిగిరింత వామూయఁ బెరిగిన నూతిపాతర బొటియలఁ
జీనులు ప్రాల్లిష్టఁ జవికిన వెలుగున | ప్టునఁ బండి యెండి క్రుంగిన గునుకులఁ
తే. పెంటదొగ్గల్లోఁ గడు పంటి శ్రుత్రు | చలనములఁ గ్రుక్కు జీర్ణోతువులఁ బొలంబు
దుండుగల మళ్ల యకారులఁ దూలి రాడు | చిక్కునేతల పాడలు సీమఁ జనుచు. ౧౩

౧౩. (1) ఇడి...లక = ఇడిసిన = కూలిపోయిన - ఇడుపుల = ద్వారపార్శ్వములయొక్క-ఎడలన్ = ప్రదేశములయందు, పొత్తు...లక = పొత్తున = పొట్టిరేగు-ఉత్తరేను = పామార్గము-కనింద = కానమర్దము-కోరింద = బహుశ-అనువాని-పొదలక = పొదరుల చేతను; (2) పెడిసిన గరిసెల క్రిందన్ = పడిపోయిన గాదలకు అడుగున, ఆకటన్ = తుదచేత, క్రున్చి = కృశించి, అదవకాఁపురము = అస్థిరనివాసముగా, ఉండు-ఆఖు తేతులన్ = పందికొక్కుల గుంపులచేతను; (3) సగము = (నూతిగోతులయొ పాతరగోతులయొ) అర్థభాగము, దుమ్మునన్ = ధూళిచేత, పూడి = నిండి, చిగిరింత, వా మూయన్ = (ఆ గోతుల నోళ్లకు) మూతగా, పెరిగిన నూతి పాతర బొటియలన్ = బలిసిన పావులయొ పల్లభాతములయొ పల్లములచేతను, (4) చీమలు = పిప్పికలు, ప్రాలు = గింజలును, ఈ డ్వన్ = లాగికొనిపోఁగా, చివికిన వెలుగు పట్టులన్ = సారము చచ్చిన కంచెల తావులయందు, పండి = (గునుకుధాన్యము) పక్వమై, ఎండి = శుష్కించి, క్రుంగిన గునుకులక = అణగి పోయిన గునుకు సస్యముచేతను;

పెంట దొగ్గల్లోక = పెంటలలోని దొగ్గలిచెట్లయందు, కడుపు అంటి = (అండిలేమిచే ఆకట) కడుపు వెన్నునకు అంటుకొనిపోయి, శ్రుత్రుచలనములక = మీసాల కదలికను-క్రుక్కు జీర్ణోతువులక = అణచుకొనుచున్న ముది పిల్లులచేతను, పొలంపుదుండుగలక = చేలయందు బలియొ కలుపు మొలకలచేతను, మళ్లయారులక = మడులయందలి బొరుగంటలచేతను, రాడు చిక్కునేతలక = నిక్రొడు సాగిలియున్న యేసాలచేతను, పాడలు సీమక = పాడుపడిన ప్రదేశమందు, చనుచుక = పోవుచు.

తే.—ద్వారపార్శ్వములు కూలిపోఁగా, అచ్చట, పొట్టిరేగులు-కనివెందలు-కోరిందలు = సాదలుగా బలిసినవి; గాదలు పడిపోఁగా వానిక్రింద బొక్కలలో ఆకట సకనకండుచు పంది కొక్కులు తత్కాలమునకు కాఁపుర ముండినవి; పావులను పాతరగోతులును దుమ్ముపడి సగము పూడి పోఁగా వాని నోళ్లకు మూతగా చిగిరింత పెరిగియుండినది; చీమలు గునుకుపరి గింజల నీడ్చుకొని పొవు దారిలో సారము చచ్చిన కంచెలతావున ఆ గునుకుగింజలు పడి మొలచి వెన్నులు పెరిగి పండి ఎండి రాలి అణగి పోయినవి; పెంటలమీద పెరిగిన దొగ్గలిచెట్లలో ముదిపిల్లులు ఆకట నొగిలి

కడు పంటుకొనిపోయి మీసాలనుగూడ కదపక పడియుండినవి; పొలములున్న తావుల గాదము పెరిగినది; మళ్లలో బొరుగుబ్బలు మెండుకొన్నవి; ఏతాలు నాశమై, అవి యుండినతావులందు నాని రాడులుమాత్రము మిగిలి ఒరిగిపోయి యుండినవి; అట్టి పాడు ప్రదేశములో ఆ దాసరి పోవు చుండెను.—స్వభావోక్తి.

‘ఇడుపు’-‘ఇంచు విల్కొని వ్రాసినా రిడుపులందు.’ నైవ. ‘పొరకటి యిడుపు నాఁ బొసంగు చ్చార్ప్రాంతకుడ్యము.’-ఆం. భా. ‘కడసిస’-“ఎడసెఁ బురవిచ్చె నెడమయ్యెఁ గెడసెఁ జెంగెఁ | నాసెఁ గెడించె నాఁగను బరంగుమండు | పీడె ననుటకు.”-ఆం. భా. ‘ప్రంగిస’-“ప్రంగె డస్సె డించె గుడిసెఁ దూలె నణంగె | ననఁగఁ దగ్గె ననుట యలరు నభవ.”-ఆం. భా. ‘గరిసె’-“తగుఁ గునూలాభిధ | గాదె యనంగను గరిసె యనఁగ.”-ఆం. భా. “అదువకాఁ పనఁగను నదైకాఁపు”-ఆం. భా. ‘గునుకు’-“తృణధాన్యములు చెలంగు | గునుకులు దూసరుల్ గొలిపె లనంగను”-ఆం. భా. ‘పొత్త్రేను’ = పొట్టిరేను - పొటిరేను. ‘కసింద’ = కసిచెంద - ప్ర. కానమర్దః. ‘ఉస్సురు ర్నూషి కోఁ ప్యాఖుః’-ఆమ. ‘వా’-యా. వాయి. ‘తనూరుహం రోమ లోమ తద్బలన్దే శ్శత్రు పుంముఖే’-ఆమ. జీర్ణోతుపు = జీర్ణ + ఓతుఁ-యా. జీర్ణాతుఁ - ‘ఓతు ర్విదాలో మార్జారః.’ “ప్రవయాః స్థవిరో వృద్ధో జీనో జీర్ణో జరన్నపి”-అమ.

కొండలు ఈపద్యమున, పొదలఁ-తరులఁ-బొటియలఁ-గునుకులఁ-ఓతువులఁ-దుండు గులఁ-బొరులఁ-ఏతాలఁ-ఈతావులందెల్ల పొదలయొక్కయు-బొటియలయొక్కయు-గునుకుల యొక్కయు, ఓతువులయొక్కయు-దుండుగులయొక్కయు-బొరులయొక్కయు, ఏతాలయొక్క యు-అని ‘యొక్క’ యుండవలయునని వివరింతురు. “అపుడు సమైటకోలల యంకుశముల చేటు కోలలవ్రేటుల” (సమైటకోలలయొక్కయు, అంకుశములయొక్కయు, చేటుకోలలయొక్కయు వ్రేటులచేత నని యర్థము) చూ. ప్రాధన్యకరణము, కారక. ౧౬. ఇటను అట్లే అన్వయించు కొనఁదగును అని కొండఁజమతము. ఈలుప్తు యొ క్కాంతములకన్నిటికిని “సీమ” తో నన్వయము. “మనుచుండు రాడు కంబ మ్మన” ఆం. భా. ఏతామ-యా. ఏతము ప్రాలు-ఏకవచనముప్రాయి.

క. అపమార్గతి నరుగుచు మా | ర్గపు ధామార్గవపుఁ గంటకంబులఁ గాల్గఁ

విపరీతత నూడ్చుచు నే | రువున న్బల్లెరు లీడ్చి త్రోయుచుఁ జనుచున్. ౧౪

౧౪. అపమార్గతఁ = తప్పుదారిలో, అరుగుచున్ = పోవుచు, మా... లఁ-మార్గపు = దారి లోని-ధామార్గవపు = ఉత్తరేని-కంటకంబులఁ = ముండ్లను, కాల్గఁ = కాల్గనండి, విపరీతతఁ = ప్రతిలోమముగా, నూడ్చుచున్ = తుడిచివైచినుచు, పల్లెరులు = పల్లెరుఁగాయలముండ్లను, నేరుపు నఁ = మెలఁకువతో, ఈడ్చి = ఊడలాగి, త్రోయుచున్ = పాఱివైచుచు, చనుచున్ = పోవుచు (తరువాతిపద్యమున కన్వయము.)

దారి తప్పి నడచుచు ఉత్తరేనికాయలు కాల్గంబట్టుకొనఁగా, వానిని ఎదురుగా తుడిచిన తెగును గానను, విపరీతముగా తుడిచివైచుచు, అట్లే పల్లెరుగాయలు గ్రుచ్చుగొన్న నుపాయముగా తొలఁ గించుకొనుచు, పోవుచుండెను. ధామార్గవపు-చూ. పట్టిక - “అపమార్గః శైఖరికో ధామార్గవ మయూరకా.” అమ.

శా. కాంచె నైస్సవుఁ డగ్ధ యోజన జటా ఘాటోత్థశాఖోపశా

ఖాంసజ్జాట చతుర్థు ధ్రువ దవీరుఁ ప్రేషితోద్యచ్ఛదో

దంచ త్కిటశృత ప్రణచ్చలన లి ప్యాపాది తాధ్వస్య ని

స్సంచారాత్త మహాఫలోపమ ఫల స్థాయ ద్వటయ్యోజమున్.

౧౫. వైష్ణవుడు = ఆవిష్ణుభక్తుడు, అర్థ...ముక్త - అర్థయోజన = సగమామడ (అనగా రెండు క్రోనులు) నిడివిగల-జటా = ఊడలయొక్క-ఘటా = వైభాగపు బ్రక్కలనుండి-ఉత్థ = మొలచిన-శాఖా = కొమ్మలయు-ఉపశాఖా = ఆ కొమ్మల కొమ్మలయు-అంచత్ = పర్వచున్న - రూట = సమాహమలనుండి - చరత్ = సంచరించుచున్న - మరుత్ = గాలియొక్క-రయ = వేగముచేత-దవీయః = దూరమునకు-ప్రేషిత = పంపబడినవై - ఉద్యత్ = పోవుచున్న - ఛద = ఆకులయందు-ఉదంచత్ = ఒప్పుచున్న-కీట కృత్ ప్రణ = పురుగులచేత చేయబడిన బొక్కలనెడి-ఛలన = మిషగల-లిపి = వ్రాతచేత-అపాదిత = సమకూర్చబడిన-ఆధ్వన్య నిస్సంచార-బాటసారుల నడయాడుట లేనందున-ఆత్త = పొందబడిన-మహాఫల = గొప్పఫలము (మహాపుణ్య మనుట)-ఉపమ = సాటిగాగలవైన - ఫల = పండ్లచేత - స్థాయత్ = విస్తరిల్లుచున్న - పటత్సజముక్త = మట్టిచెట్టును - కాంచెత్.

తా.-ఆవిష్ణుభక్తుడు అట్లు పోవుచుండగా నాతనికి పెద్దమట్టిచెట్టుకాటి గానిపించెను. దానికి రెండేసిక్రోనుల నిడివిగలయూడలు దిగియుండెను, వాని వైభాగములనుండి కొమ్మలు మొలచినవి; ఆకొమ్మలనుండియు, కొమ్మలు మొలచినవి. ఈమహాసముదాయములో గాలి చరించుచుండినది. దానివేగముచేత చెట్టునుండి పురుగులు దొలిచిన గీజలతోడియాకులు ఎగిరిపోయి దూరమున నడతెంచుచున్న తెరువరులకడం బడుచుండును. వారు ఈచెట్టునందు బ్రష్టారక్షున్న ఉన్నదను ప్రతీతి యెఱిగి దీనిని దవీయక దూరముగా పోవుచుందురు. అందువలన ఆయాకులలోని యాగీజలు “అయ్యా, మీరు నాకడకు రాకుండు, నాయందు బొమ్మరాకాని యొక్క డున్నాడు, వాడు మిమ్ము భక్షించును,” అని యా తెరువరులకు ఆమట్టి ప్రాసినహెచ్చరిక జాబులోయని తలంపడగియుండెను; మఱియును అందువలననే అట్లు హెచ్చరించి రానీయకుండ ఆపి వారిప్రాణమును గాచిన మహాపుణ్యంపుఫలములో యనునట్లుగా చెట్టునిండ లేక్కలేనిపండ్లు ఒప్పుచుండెను.—సాపహ్నావోత్ప్రేక్షాలంకారము.

‘రూట’-పట్టికం జూడుడు, ఇందు రీతి గాడి. ‘ఘటా’-‘అపట్యుర్ఘటా కృకాటికా’-అమ. ఘట యనగా పెడతల, లేక, ముచ్చిలిగుంట, లేక, జటయందు వైభాగమున ప్రక్కలనుండు తావునకు లక్షణచే నిటం బ్రయుక్తము. ‘దవీయస్’ ‘దవీష్’-దూరశబ్దమునకు అతిశయార్థమున రూపములు. ‘స్థాయత్’-చూ. 1 (72) టీక.

౬. కాంచి యాతః డొక్క కాలిత్రోవయు నంతఃగాంచి యందుఁ దెరువుఁ గాంచినదియ

పగమలభి గానఁ ద్వరితంపుగతి నన్వ | టావనీద మంత నంతఁ గదిసి. ౧౬

౧౬. ఆతడు=ఆ దాసరి, కాంచి=ఆ మట్టిని చూచి, అంతః = అంతట, కాలిత్రోవయుక్త = ఒక్కకాలిడొంకనుగూడ, కాంచి, అందుక్త = ఆ పాడుసీమలో, తెరువుఁగాంచినదియ = దారి దొరకుటయే, పగమలభి = ఉత్కృష్టమయినలాభము, కానక్త = కావున, త్వరితంపుగతిక్త = వడితోఁ గూడిన నడకచే, అవ్వట అవనీజము = ఆ మట్టిచెట్టును, అంతనంతక్త = క్రమక్రమముగా, కదిసి = సమాపించి, (తర్వాతి పద్యముతో నన్వయము).

“మార్గంబు తెరువు త్రోవ దారి తెన్ను సరవి

చనుప నడవచొప్పు జూడ డొంక యనంగ.”-ఆం. భా.

నీ. ఎలనీటి బొండలంబులు వోలె మెదడెల్ల జుట్టి వైచిన డొల్లు పుట్టె గములు,

నెఱచి గీతిన జీరి లేర్పడఁ దుదముట్టఁ | జీడిన నులిపచ్చి కీకసములు,

దొనదొన యను నీగతుట్టలు రూ పేరు | పడక క్రంపలను వ్రేలెడు గరుసులు
 దూళ్ల మక్కెక్కి మం గల్గతిప్పలు రేగు | వడుపున గాలి నాడెడు నెఱకలు,
 తే. దునిసిన నరాంగకముల బొత్తులను గమించిపోక యొండొంటితో బారి వీకులాడు
 శ్వాపదంబులు, బనహతి వ్రస్సినలుచు | వరుగు దఱచగు ముఱుత్రోన నరిగి యెదుట.

౧౭. (1) ఎలనీటి బొండలంబులువోలె = లేతనీ రుండినవై ఒలువకయే తలగొట్టిన లేత
 పెంకాయలవలె, మెదడు ఎల్లె = మస్తిష్క మంతయు, జుట్టి = పీల్చి, వైచినె = పాఱవైనగా,
 డొల్లు పుట్టె గములు = దొరలుచున్న పునుక పిండులును, (2) ఎఱచి = మాంసమును, గీతినజీరలు =
 గీడికి కొనగా కలిగిన గీతలు, ఏర్పడె = స్ఫుటపడునట్లు, తుదముట్టె = నిశ్శేషముగా, చీకి...లు -
 చీకిన = పండ్లతోగీడి చప్పరించిన - నులిపచ్చి కీకసములు = కొంచెము పచ్చిగల యెముకలును,
 (3) దొనదొన అను ఈగ తుట్టెల = దొనదొన యనుశబ్దముతో ముసరుకొనునట్టి యీగల క్రిక్కి
 టిసిన తుటుములచేత, రూపు ఏఱుపడక = స్వరూపము కానరాకుండ, క్రంపలను = ముండ్ల కొమ్మల
 మీద, వ్రేలెడు గరుసులు = వ్రేలాడుచున్న పచ్చితోట్లను, (4) దూళ్లె = దుమ్ములచేతను, మక్కు
 ఎక్కి...మాలిన్యముకప్పి, మంగల్గతిప్పలు = మంగలవాండ్రు గొరిగిన వెండ్రుకతిప్పలు, రేగు వడుపు
 నె = ఎగసి వ్యాపించు రీతిగా, గాలి = గాలిలో, ఆడెడు నెఱకలు = సగయుచున్న వెండ్రుకలును,

తునిసిన నర అంగకముల = త్రుంగిపడియున్న మానవావయవములను, పొత్తుల = రెండు
 మూడుశ్వాపదములు కలసి తినుటగా, కమిచి = నోటగఱచుకొని, పోకె = పోవుటలో, ఒండొంటి
 తో = ఒక శ్వాపదము ఇంకొక శ్వాపదముతో, పోరి = కాట్లాడి, పీచు...తి = పీచులాడు =
 పెనగులాడెడి - శ్వాపదంబులు = ఘాతుకజంతువులును - పదహారిత = వానికాళ్ల త్రొక్కుడుచేత,
 వ్రస్సి = నలిగి, వలుచు = వాసన రేగుచున్న - వరుగు = ఎండుమాంసపుండునియలును (లేక వాసన
 కొట్టుచున్నదైన త్రోవకు విశేషముగా నొకపక్షము) - వరుగు = ఒక తెగగడ్డలు - (బాత్రేకవచనము),
 తఱచగు ముఱు త్రోవ = దట్టముగానున్న దుర్గంధపు మార్గమున, అరిగి = పోయి, ఎనుట = (అవలి
 కన్యాయము.)

తా. ఆదాసరి ఆదుర్గంధపుదారిని ఆపట్టిని దరిసెను. దానినిండ ఎలనీటిని త్రాగి మిగడవంటి
 లేతకొబ్బెరను గీడిగీడి తిని పాఱవైచిన పెంకాయబొండ్లములవలె లోనిమెదడంతయు జుట్టి పాఱ
 వైచిన పునుకలు మెండుగాబడియుండినవి. — [ఉపమాలంకారము.] అట్లే పండ్లతోమాంసమును
 నిశ్శేషముగా గీటిగీటి తినగా వైనజీరలతోడియెముకలు ఇంకను పచ్చియంతయు నాఱనివి ఉండినవి.
 ఈగలతుట్టెలు దొనదొనయని క్రమ్ముకొని క్రిక్కిరిసియున్నందున స్వరూపమే కంటికగపడని పచ్చి
 తోట్ల కంపలమీద వ్రేలుచుండినవి. భక్షితులైన నరులతలవెండ్రుకలతిప్పలు ధూళిచే ధూప్ర
 వర్షములై గాలికి రేగుచు ఆడుచుండినవి. ఆచలనము, మంగలవాండ్రు గొటిగినతలవెండ్రుకలను
 ఒక్కొక్కచోట తిప్పలుగా వైచిన, నవి గాలికిరేగిన, నెట్లుండునో, అట్లుండెను. — [ఉపమాలంకా
 రము.] ఆక్కడక్కడ నరులయవయవములు త్రుంగిపడియుండినవి; వానిని ఘాతుకమృగములు రెండు
 మూడుచేరి కఱచుకొనిపోవుటలో ఒక్కొక్కటియు తానేఅపహరింపగడంగి కడమవానితో పెనగు
 లాడుచుండినవి; ఆపోరాటములో వానికాళ్ల త్రొక్కుడుచే నలిగినయెండుమాంసపుండునియలునుండి
 దుస్సహదుర్గంధము ఉప్పతిల్లుచుండినది. [లేక, ఆపోరాటములోని వానికాళ్ల త్రొక్కుడుచేత
 దారి నలిగి కంపుదుస్సహమగుచుండినది; అచట ఘాతుకజంతువులతోగూడ గడ్డలును క్రందుకొను
 చుండినవి.]

సీ. “శాశాదికళలాటు తనరు బొండ్ల మనంగ,” “నారికె | డంబు టెంకాయచె ట్టినగ నారి
కేరనామం బెళనీ రటం చనఁ జనుఁ దచ్చలాటుజలము” ఆం. భా.

“పీల్చె జుట్టె ననంగ వెలయుఁ దచ్చేద మై” ఆం. భా. ‘గరుసు’-చూ. పట్టిక.

“కీకనం కుల్య మస్థి చ” అమ. ‘నులి’=అల్పము-“పలుచనినులివెచ్చపడిదములును.”-“తుటుము
మొల్లము మొల్లమి తుట్టె వర్గ | వనఁగ వర్గము తగు”-అం. భా. ‘ఘాల్ల’-పిప్పల్యాదులలో చేర్చుకొనవల
యును. ఇప్పుడు కొందఱు దూలి యని వైకృతము కలదని మతకల్పనచేయుచున్నారు. ‘మక్కు’
“మక్కుమాసినిది నా మలినంబు విలసిల్లు.” ఆం. భా.-“పొత్తనఁగ పజ్జిగి పొలుచు” ఆం. భా. ‘శ్వా
పదము’ కుక్కవలననుండియుంబోలె దీనివలన ఆపద కలుగును-“శునఇవ ఆప దస్తాత్ ఇతి శ్వాప
దః”-“వలచు”-ఇది “ముఱు త్రోవకు” విశేషణము. నడుమ “వరుగు దఱచగు” అనువాక్యము ప్రవే
శించుట “గగనమనురుద్రభూమి శేకలమ తిరుగు | నదరు లుమిసెడుకొఱవిదయ్యంబువీడు.” శృం. వైష.
అనుప్రయోగంబునంబోలె. ‘చీకెననులిపచ్చికికసములు’-‘చీకెన’ అని పఠించిన కఠక ప్రాసమగును;
ఇది అప్పకవిసప్తతము; అయినను అందుకై యతఁ డుదాహరించిన భారతప్రయోగములు ఆసాధ
కములు, ఆభారతప్రయోగములనుంగూడ కొన్నిటిని చూపినాడు.

సీ. ముంగాల్ల జాగి పై మ్రుచ్చుజూపులు నర్విబొమిక లెత్తుచుఁ బాతీ పోవు శునులఁ,
బలలతోరణములు పట్టి బిట్టెగయ శా | ఖాఖాతి నెగయు కంకములరొదల,
నడ్డంబు దిరిగి తలాహతిఁ బడి రొండి | హస్తంబు లిడి యంగ లార్చుకవుల,
డబ్బాటుమై నొక్కడలు నూపి యవి మాయానడఁగ వేతెడఁ జూపు వ్యాపృతులను,

తే. కని యెవఁడో యొక్కరుం డిందుఁ గలఁడు, వాఁడు

నరుఁడు గాఁ, డింధనాదికాహరణమునకు

వేళయును గాదు, పొలగాలి వీచెఁ, డెరువు

నెడి, పనుచు జాలిగొని సంశయించువేళ.

౧౮

౧౮. (1) ముంగాల్ల=ముందటిపాదములతో, చాఁగి=దేహమును దీర్ఘముగా నిగిడించి, పై=
చెట్టుమీదికి, మ్రుచ్చుచూపులు=దొంగదృష్టులు, పర్వ=సాఁగుచుండఁగా, బొమికలు=ఎముకలను,
ఎత్తుచు=నోటఁగొని, పాతీపోవుశునుల=పలాయనమగుచున్న యాఁడుఁగుక్కలను;

(2) పలలతోరణములు = మాంస (ఖండ) ములు వ్రేలెడు తోరణములను, పట్టి = కాళ్లతో
గ్రహించి, బిట్టు = తటాలున, ఎగయ= ఎగిరిపోవుచుండఁగా, శాఖాధూతి = కొమ్మయొక్క
(కొమ్మను) కదలించుటచేత (లేక - పా. శాఖాహతి = రెమ్మతోఁగొట్టుటచేత), నెగయుకంకముల
రొదల = ఎగిరిపోయెడి గృధ్రముల గొల్లలను; (3) అడ్డంబుతిరిగి = అడ్డముపచ్చి, కర ఆహతి =
(వెనుకనున్న బొమ్మరక్కనునియొక్క) అరచేతివ్రేటును, పడి = పుచ్చుకొని, రొండి = నడుము
పార్శ్వమున, హస్తంబులు = చేతులను, ఇడి = ఉంచుకొని, అంగలార్చుకవుల = ఏడ్చుచున్న
క్రోతులను; (4) డబ్బాటుమై = ఆకస్మికముగా, ఒక్క ఎడల = ఒక కొన్నిప్రదేశములందు,
చూపి = అగపడంజేసి, అవి = ఆ చూపినవ్యాపారములు, మాయ = మాసిపోవునట్లు (లేక జాల
విద్యచేతనుంబోలె), అడఁగ = అదృశ్యములు కాఁగా, వేఱు ఎడ = మఱియొక్కచోట - చూపు
వ్యాపృతులను = కనబడునట్లు చేయఁబడుచున్న వ్యాపారములను;

కని = పరికించి, ఎవఁడో ఒక్కరుండు = ఎవఁడో ఒకఁడు, ఇందు = ఈ చెట్టుమీద,
కలఁడు = ఉన్నాఁడు, (పా. ఎవ్వఁడోయొక్కరున్నవాఁడిందు), వాఁడు, నరుఁడు = మానవుఁడు,

కాడు, ఇం...కు - ఇంధన = పంటకట్టియలు - అదిక = లోనగువానియొక్క - ఆహారణమునకు = తెచ్చుకొనునట్టి, వేళయు = సమయమేనియు, కాదు, పొలగాలి = మాంసగంధముగల గాలి, వీచే = విసరుచున్నది, తెరువు = దారియు, ఎడవు = దూరము, అనుచు = అని తలపోయుచు, జాలి గొని = వెతఁగూరి, సంశయించువేళ = శంకాకులుఁడైయుండఁగా.

తా.—ఆ చెట్టుకడ, ఆఁడుఁగక్కలు దొంగచూపులతో ఊర్ధ్వముగా ముందటికాళ్లుచాచి అముకలను కఱచుకొని పాటిపోవుచుండినవి; గ్రద్దలు మాంసఖండముల తోరణములను అపహరించు కొని తటాలున ఎగసిపోవుటలో కొమ్మదెబ్బ తగులఁగా రొదపెట్టుచుండినవి; కొమ్మల మీఁద క్రోతులు అడ్డము వచ్చి వెనుకనుండి అరిచేతివ్రేటుం బొంది, రెండురొండులయందును రెండుచేతుల నుంచుకొని ఏడ్చుచుండినవి; ఉన్నట్టే ఉండి చెట్టున కొన్నిచోట్లు కంటికి అగపడునట్లుగాను, మరల అవి ఆదృశ్యములై వేటుచోట్లు అగపడునట్లుగాను ఏవో వ్యాపారములు జరుగుచుండినవి;

దీని నెల్లం బరికించి ఆ దాసరి తనమనస్సులో, ఈ చెట్టున ఎవఁడో ఉన్నాఁడు, వాఁడు నరుడుగాఁడు, ఒకవేళ ఆకులు కట్టియలు కొనిపోవ వచ్చినవాఁడుగా నుండునా యనుటకు, ఇది అందులవేళగాదు; పయిగా మాంసపుగాలి వీచుచున్నది, నేను పోవలసినదారి దూరమందున్నది.—స్వభావోక్తియు, అనుమానంబును.

‘ముంగాళ్ల’ బాగుట-చార్యార్థమగుటచేత, తన రాకయు మ్రచ్చిమియు చెట్టులోని రక్కసుని దృష్టిని ఆకర్షింపక యుండుటకు; వైజాచుట-ఆతఁడు చెట్టుమీఁదనుండి కనుచున్నాఁడో ఎఱుంగుటకు, కన్నచో ఒకదుముకు దుమికి తమ్ము రూపుమాపును గావున. పాటిపోవుట-బొమికలను దక్కించుకొనుటకు, నురక్షిత ప్రదేశమునం జేరి ఆ స్వాదించుటకు; శునులేమి-మగవిరాహా? రావు; వీనికి చొరవయు జిత్తును ఎక్కువకావున ఇవి ముందువచ్చును. ఆ బొమ్మరాకాని గ్రచ్చిపెట్టుకొనియున్న మాంసఖండములతోడి తోరములను గ్రద్దలు తన్నుకొనిపోవుచో, కొమ్మకుఁ దగులుకొని తోరము రాక, కొమ్మ, మీఁదికి క్రిందికి ఊఁగులాడఁగా, లేక, ఆతఁడు చిన్నకొమ్మతో ఆ గ్రద్దలను వ్రేటువేయఁగా, అవి ఆ తోరమును వదలుకొని ఎగిరి తొలంగుచు రొదపెట్టుచుండె నని భా.—‘అడ్డంబు’-వచ్చుచున్న దాసరిని పరికించుచున్న రాకానికి మఱుఁగుగా. ‘కరాహతి’-కరము రాకానిది. ‘రొండి’-చేతిదెబ్బ తగిలినచోటు. ‘చూచి’-చెట్టులో బయలుగా నున్నచోట నేమో చేయుచు, రాకాని ఆ బయటిని మఱుఁగుచేసెను, ఇంతలో ఆటనుండి తొలగి మఱియొకబయల నేమో చేయుచుండెను. ‘నరుడుగామి’-మాయచేత రూపడంచు కొన్నందున. ఒకవేళ నరుఁడే అందుమేని, నరునియున్నికి అది సమయము గాదు, పైగా పొలగాలిచే రాకాని పొలకువ తోచుచున్నది; క్షణమయినను అట నుండఁదగదు; తనదారి కనుంగొని పోవుటకు అది అటకు కడు దూరము. “ఎవ్వఁడో యొక్కఁ డున్నవాఁడు” అనుపాఠమున, పెద్దపాదముల తుది ద్వితీయలను తృతీయార్థములనుగాఁ గొనవలయును. ఆకున్యాయలచేత “అనుచు” = ఊహించుచు అని యన్వయము. తృతీయార్థమందు ద్వితీయా ప్రయోగము జడవాచకములకు విహితము (చూ. బాల. కారక. ౨౨.) ఆయనను, “కొన్నియెడల నజడంబు తృతీయాసప్తములకును “బహుత్వంబున ద్వితీయ చూపటైకి”-ప్రా. వ్యా. కారక. ౧౦. ఉ. “అతని దోర్బద్ధుడనని నోలాడుచున్న ఘనతరస్తవక్రవాకముల నలరు, నంబ ననురేంద్రుకూతురింపారఁ గనియె.” హరి. ఉ. ౭. ఆ.-ఆనియుండుటవలన “శునులక” “కపులక” అను రెంటును, ద్వితీయ సాధువుగా ప్రౌఢవ్యాకరణమతమునం గన్నటైడి; కాని-భాషాస్వాభావ్య విరుద్ధంబగుటచే ఈ మతమును, దాసనే ఈ పాదమును, అప్రశస్తములు. ‘బొమిక’-‘బొమిక నెర క మైముక యననెగడు నస్థిభిగానము’-ఆం. భా. ‘శుని’-స్త్రీలింగము-శ్వాసము పుంలింగము, పలలము-“విశితం తరసం

హాంసం పలలం క్రవ్యే మామిషమ్”-అమ. “తోరణము”-“తోరణోఽస్త్రీ బహిర్వారమ్”-అమ. ఇది బహిర్వారనాచకము. వాడుకలో దానికిం గట్టెడు మామిషము లోనగునానింగ్రుచ్చిన (లేక కట్టిన) త్రాటికి పేరై ఆసాద్యశ్యమున చిన్న చిన్న వస్తువులను వ్రేలఁ గ్రుచ్చిన త్రాటికి పేరయినది. ధూతి-పా. హతి (= దొబ్బ);-“కన్యశ్శుద్ధిశ్చే ఖ్యాతో లోహపృష్ఠకృతస్తయోః”-మేదిని. “పగచె దురపిల్లె వందురె బల్లటిల్లె బొక్క నన నంగలార్చె నాఁ బొల్పియుండు”-ఆం. భా. “పరఁగు నాకస్త్రీ కంబు డబ్బాటనంగ”-ఆం. భా. “ప్రబలు ముఱుత్రోవ నాఁగ దుర్గంధపదవి”-ఆం. భా.

నీ. మృతమర్త్య రెంటాన నిడ్డఁ జూలక నెత్తు, | రంజిల్లు పెనుపొట్ట ముంజివానిఁ,
బల్లచీనుల వక్రభల్లాతకియుఁ బోలె | నెట్టునుప్పటి నొప్పు కట్టెవాని,
వ్యత్యస్త హస్తిను న్నాభఁ బాయగు గడ్డఁ మును దంష్ట్రికలుఁ బొల్పు మొగమువానిఁ,
గడుఁదుర్ల నిడు తుట్టెగతిఁ జోఁగ లోఁ బొందు | రతి మించు కపిఁ కూర్చుంబువాని,
తే. నెఱకుఁదెఱువరిఁ గన శాఖ లెక్కఁ జాఱుఁ | ప్రేవుజందెంబుఁ గసరి పైఁ బెట్టువాని,
వ్రేలు డిగుబొజ్జ గల బూర గాలివానిఁ, | జెంబుతలవాని నవటు కచంబువాని.

౧౯, ౨౦. పద్యములకు ఒకటే యన్వయము. ఇట్లు ఏకాన్వయముగల రెండుపద్యములను కులక మందురు. (1) మృతమర్త్యుఁ=చచ్చిననరుని (సరళవమును), రెంటానఁ=గోఁచిగా, ఇడ్డఁ=పెట్టెకొనఁగా, చాలక= (పొడవు) చాలనందున, నెత్తు=నెత్తురు, రం...నిఁ=రంజిల్లు=ఎఱ్ఱనగు చున్న-పెను=పెద్ద-బొడ్డు=నూతిగోడవంటి (ప్రొక్కిటితోడి)-ముంజివానిఁ=మొలత్రాడు గలవాఁడును;

(2) పల్ల....యుఁపోలెఁ-పల్లచీనుల=పాటలవర్ణముగలపిపేలికలుగల - వక్రభల్లాతకియుఁ బోలెఁ=వంపుగింజల జీడిచెట్టువలె (ముంతమామిడిచెట్టు=మొక్కజీడిచెట్టువలె), ఎట్టుదుప్పటిఁ=రక్తవర్ణమయిన కప్పడముచేత, ఒప్పు-కట్టివానిఁ=నల్లనివాఁడును;

(3) వ్యత్య...భఁ-వ్యత్యస్త=తలక్రిందునేయఁబడిన-హస్తినస్త=ఏనుగుతలయొక్క-ఆభఁ=తీరుతో, పాయ అగుగడ్డముఁ=రెండుపిండములుగా నేర్పడిన చిరుకమును, దంష్ట్రికలుఁ=కోఱును, పొల్పుమొగమువానిఁ;

(4) కడుఁదుర్ల నిడు తుట్టె గతిఁ=కడుఁదురీఁగలయొక్క నిడుద గుమివలె, చొంగలోఁ, పాండురతఁ=శ్వేతపీతవర్ణము, మించఁ=అతిశయించునట్లుగా, కపిలకూర్చుంబువానిఁ=గోరో చనవర్ణపు శ్రేణువులు (అనఁగా గడ్డమును విసములును) కలవాఁడును;

ఎఱకుఁ=తిండికై, తెరువరిఁ కనఁ=మార్గస్థుఁడు ఎవఁడేని ఆటువైపు వచ్చుచున్నాఁడేమో కనుంగొనుటకు, శాఖలు=కొవ్వులు, ఎక్కఁ, జాఱు ప్రేవు జందెంబుఁ=భ్రంశమొందిన ప్రేవుల జన్నిదమును, కసరి=కోపించి, వైఁ=బాజముమీద, పెట్టువానిఁ=మరల నుంచుకొనుచున్నవాఁ డును, వ్రేలుడు=వ్రేలుచున్నట్టిది, అగు-బొజ్జ=పొట్ట, కల-బూరగాలివానిఁ=శ్లీపదముకలవాఁ డును, చెంబుతలవానిఁ=చెంబునాకారపు శిరముకలవాఁడును, అవటు కచంబువానిఁ=పెడతలయందు తలవెండుకలుగలవాఁడును,

తే. కండకన్నులవాని, నాఁకిటను బండ | తిట్ల బేతాళికల సారె దిట్టువాని,

నగగరిమవాని, నన్వర్గ నాముఁ గుంభ | జాను వనునొక్క ద్వీజనిశాచరుని గనియె.

౨౦. కండ కన్నుల వానికొ = కండలు పెరిగిన నేత్రములు గలవాడును, ఆకటకొ = ఆకటి చేత, బేతాళికలకొ = పిశాచికలను, సారెకొ = మాటిమాటికి, బండబూతులకొ = కాటుదిట్టచేత, తిట్టువానికొ = శపించుచున్నవాడును, నగ గరిమ వానికొ = కొండంత బరువుగల వాడును, అన్వర్థ నామకొ = సార్థకనామధేయుడును (అయిన), కుంభజానువు = కుండమోకాలివాడు - అను - ఒక్క-ద్విజనిశాచరునికొ = బాపనరక్కనుని (బ్రహ్మరాక్షసు ననుట), కనియెకొ.

తా. — ఆ దాసరికి ఆ చెట్టుమీద నొక బ్రహ్మరాక్షసుఁ డగపడెను. ఆతఁ డెట్లుండె ననఁగా: — ఆతఁడు ఒకనరశవమును గోచి పెట్టుకొనఁగా అది పొడుగు చాలనందున మొలత్రాటికి దిగించి తగిలించుటలో దానినెత్తురు బొడ్డుమీదికి బావిగోడవంటి మొలత్రాటిమోకు మీదికి చిటికి యుండెను. — స్వభావోక్తి.

ఆతఁడు తన నల్లని శరీరమును ఎట్టిని దుప్పటి కప్పకొని బాపనచీమలు దట్టముగా పైఁబర్విన వక్రభల్లాతకివలె నుండెను. — ఉపమాలంకారము.

వాని మొగము తలక్రిందు చేసిన యేనుఁగుతలవలె నుండెను; ఎట్లన - పెదవిక్రిందినుండి కంఠము వఱకు లోపపడి రెండుపిండములుగా నున్నగడ్డము ఏనుఁగుయొక్క తలక్రిందైన కుంభముల వలెను, నోటినుండి సెలవుఁకడ క్రిందికి వంగిన నిడుదకోటలు రెండును తలక్రిందైన యేనుఁగుతల లోని రెండు కోటలవలెను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

వ్రేలుగడ్డంబును మీసములును అంతయు ఒకటిగా నిలువుగా పెరిగి కణుదురుల నిడుదతుట్టె వలె గోరోజనపు వర్ణముగా నుండెను, అందులో చొంగచే మఱుఁగుపడినభాగము కొంత పొటలవర్ణ ముగాను ఉండెను. — ఉపమాలంకారము.

తనకు ఆహారముకై ఆతఁడు ఎవఁడైన తెరువరి దారి తప్పి తనచెట్టుకడకు వచ్చుచున్నాడో కనుంగొనుటకై పైకొప్పుల కెక్కి చూచుత్వరలో ప్రేవుజందెము బుజములనుండి జాటి పోఁగా, దానిని కోపముతో మరల బుజమున కెక్కించుచుండెను; — స్వభావోక్తిలంకారము.

అతనికి వ్రేలుబొజ్జ, బూరగాలు, చెంబుతలయు నుండెను. పెడతలయందలి గుంటలో (ముచ్చిలిగుంటలో) కొంచెము జాట్లు మొలచి యుండెను. కన్నులలో కండలు పెరిగియుండినవి. ఆతఁడు ఆకటిపెల్లన పిశాచికలను మాటిమాటికి కాటుదిట్లు తిట్టచుండెను. కొండంతబరువువాడు, పేరు కుంభజానుడు; పేరికి తగినట్లే మోకాళ్లు కుండలవలె నుండెను. — స్వభావోక్తి.

“పాటలాఖ్యుల చెలంగుఁ | బల్ల యనఁ బన్నె యనఁగను బయ్య యనఁగ” ఆం. భా. “కటి కట్టి కాటియ కటియ నల్లన | కప్పు కం దనఁగను నొప్పుఁ గృష్ణవర్ణంబు” ఆం. భా. “దంష్ట్రికలు” - “దంష్ట్రాకోటివేశజ్జటాస్యకుహరః” వాసవ. “కూర్చ స్తవస్త్రియాం కుశే | శ్రుతైతపవీతేషు భ్రువో ర్మధ్యేకతేనే” - నానా. — “వక్ర” - “వక్రత” - బొజ్జసాటికొటకు. “పాయగుగడ్డముకొ - పా. పాయలగడ్డ ముకొ. “పాండురత” - “హరిణః పాండురః పాండుః” అమ. “శ్రీణి పీతసంపలితశుక్లస్య” అని అందుల టిక - రామాశ్రమియము. “జండెము” - రూ. జన్నిదము - ప్ర. యజ్ఞోపవీతమ్. “అవటు ధౌటా కృకా టికా” - అమ. “బూరకాలి వాడనఁగఁ బ్రవృద్ధపాదుడు దనరారు.” ఆం. భా.

ఉ. వాడును గంటిఁ బోకు మని వ్రాలె మహి న్విటపాళి నుగ్గుగా,
వీడును మున్ను రే వగటి వేళకు మానిసి యూటఁ, బోరిలో
వాడిమిఁ గొంతకాల మిల వ్రాలుట, లావరి యూట, నిల్చి యా
వాడిశరంబుచే నడువ, వాఁ డది ద్రుంపుడు వీడు నుద్ధతికొ.

౨౦. వాడును = ఆబొమ్మరాకాసియు, కంటిక్ = నిన్ను చూచితిని, పోకుముఅని, విటపఆళి = కొమ్మలసమూహము, నుగ్గుగాక్ = చూడ్చుగునట్లుగా (నలిగిపోఁగాననుట); మహిక్ = సేలకుఁ బ్రా లెక్ = దుమికెను: పీడును = దాసరియు, మున్ను, రేపగటివేళకుక్ = రేయుంబగళ్లకు, మానిసి బౌటక్ = శూరుఁడగుటచేతను, పోరిలోక్ = యుద్ధములో, వాడిమిక్ = మగఁటిమితో కొంతకా లము, ఇలక్ = భూమిలోఁ బ్రాలుటక్ = ప్రసిద్ధిపొందినవాడయినందున, లావరి = బల్లిదుఁడు; బౌటక్ = అయినందునను, నిల్చి = పోకకాలూఁది, ఆవాడిశరంబుచేక్ = మున్ను చెప్పినపదనుగల జోడమ్ముతో (చేయమ్ముతో), అడువక్ = రక్కసునింగొట్టఁగా, వాడు = ఆరక్కసుఁడు, ఆది = ఆ జోడమ్మును, త్రుంపుడుక్ = ఖండింపఁగా, పీడుక్ = దాసరియు, ఉద్ధతిక్ = గర్వముతో-తర్వాతి కన్వయము.

“విటపోఁబ్రేదువిస్తారే పల్లవే ప్రమ్మళాభయోః”-నానా. మానిసి-“మానిసి మనిసి నా మనుజసామాన్యంబు” ఆం. భా.-ప్ర. మానుష-లక్షణచే పరాక్రమశాలి. వాడిశరంబు-కర్తృధార యము-స్త్రీసమపూర్వపదము; “కర్తృధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజవిశేషాపూర్వపదం బయి యుండు”-బాల. సమ. ౪.

సీ. తిగిచిన నడుగులు దెనులక తొన్ముచ్చి | శించి యన్వలికిఁ జండించి దాఁటి
చఱచిన నంచించి చరమభాగమునకై | తిరిగి, తత్త్రియ కగు నృప్తి నిలిపి
పైఁబడ్డఁ జనుమరి పట్ల కొడ్డుచునుండు | పిడికిళ్ల బలిమి లోఁబడక నిలిచి
చొరఁజూడ గ్రుంగి ముప్పులబిగి కోటగాఁ | జొరవీక తిరిగెడు చోన తిరిగి

తే. యసుర వధసాధనము రోయు నపుడు గ్రుద్ది

తాచి తిరిగినఁ గృతముష్టి దండ నిలిచి

యెడకొలది * నెనుక నడు మొయ్య నడిచి యడిచి

నుశ్చందస్త్రి యాక్ష నేమటక యతఁడు.

౨౨

౨౨. (1) తిగిచినక్ = రక్కసుఁడు తన్ను లాగఁగా, అడుగులు తనపాదములను, తెనులక = ఉన్నచోటినుండి కదలనీక, తొన్ముచ్చి = రక్కసునివత్సమును; అప్పశించి = ఆస్థానసము చేసి (చఱచి), అన్వలికిక్ = అవతలికి, చండించి = తొలఁగి (పా. కేడించి) దాఁటి = లంఘించి (కర్త దాసరి); (2) చఱచినక్ = రక్కసుఁడు తన్నుఁ గొట్టఁగా, వంచించి = ఆ డెబ్బను ఉపాయవిశేషముచేతను తప్పించుకొని, చరమభాగమునకై = వాని వెన్ను వైపు, తిరిగి, తత్క్రియకుక్ = నాని చేతకు, అగు నృప్తిక్ = వలసిన చూపును, నిలిపి = వానివైపు ఉంచి (కర్త దాసరి); (3) పైక్ = తనమీఁద, పడ్డక్ = రక్కసుఁడు పడఁగా, చనుమటపట్లకుక్ = వాని చనునలుపు లుండెడు తావులకు, ఒడ్డుచు నుండు పిడికిళ్లబలిమిక్ = గుటి పెట్టుచున్నట్టి తనముప్పుల బలముచేత; లోఁబడక = రక్కసునికి లోఁగక, నిలిచి (కర్త దాసరి); (4) చొరఁజూడక్ = రక్కసుఁడు తన తొమ్ముమీఁదికి చొచ్చు టకు ఉంకింపఁగా, గ్రుంగి = తాను క్రిందికి తగ్గి, ముప్పులబిగి = తనపిడికిళ్ల బిగువు, కోటగాక్ = తనకు ప్రాకారముగా (పరిణామాలంకారము), చొరనీక = వానిని తన తొమ్ముమీఁదికి రానీక, (పా. చొర వీక = చొరవ ఇయ్యక), తిరిగెడు చోన = వాడు ఎటు తిరిగిన నట్లెల్ల, తిరిగి (కర్త దాసరి);

౨౩. యసుర = రక్కసుఁడు, వధసాధనము = చంపుటకు ఏదేనొక పోటుముట్టు (రాయి గాని రప్ప గాని), రోయునప్పుడు = వెదకు సమయమందు, గ్రుద్ది = వానిని పిడికిటితో కొట్టి, తాచి = తన్ని;

తిరిగినా = నాడు వెనుకను తిరుగఁగానే, కృతముష్టిక = అమృతమున్న పిడికిటితో (పిడికిలి బిగియఁ బట్టుకొని), చండక = సమీపమున, నిలిచి, ఎడకొలఁది = దొరకైన సందునకు తగినట్లు, వెన్నెడక = వెనుక నడకచేత, (పా. వెనుక నడుము - వెనుక = వీపును నడుము = మధ్యమును), ఒయ్యక = వారక, అడిచి = కొట్టి, నడిచి, మత్పదస్థైతిక = నాపాదముల ధ్యానమును, ఆత్మక = మనస్సులో, ఏ మఱక = మఱచిపోక, (అతడు = ఆ దాసరి). (అపలి కన్వయము).

తే. తాచి పోజూడఁ దనరాక్షసీచయంబు | నెల్లఁ జిరిసి డిగ్గి వా రేగుదేరఁ,

బోయె నదె వాడు గారె గా | రే యటంచుఁ బాటి వారును దానును బట్టికొనుడు.

౨౩. తాచి = తన్ని, పోజూడక = నిర్దమింప నుంకింపఁగా (కర్త దాసరి), తన రాక్షసీచ యంబు = ఎల్లక = (రక్కనుడు), తనరాక్షసీ సమాహము సంతయు, చీరినక = పిలువఁగా, వారు, డిగ్గి = చెట్టు దిగి, ఏగుదేరక = రాఁగా, అదె వాడు బోయెక రారె రారే అటంచు = (ఇది రక్కనుని వాక్యము) ఓ మగువలారా ఆ దాసరి పోయినాడు రండే రండే అని, పాటి = పరువెత్తి, తానును వారును పట్టికొనుడు = పట్టుకోఁగా (కర్త దాసరి).

అప్పళించు-వై. ఆస్థానించు తత్సమ. — “పృష్ఠం తు చరమం తనోః” - అమ. అనుర - రూ. అనురుడు. — తాచి పోజూడఁ దన రాక్షసీచయంబు = చఁచప్రాసము. అప్పకవి దీనిని ఒప్పివరా హమునుండి యుదాహరణము నిచ్చినాడు.

క. బంబో తిద్దాసరి య | ప్లుం బదహతులను గపోణి పోటుల నిరుమై

లం బొడుచుచుఁ బెనఁగుచుఁ బో | వం, బట్టి వటంబుఁ జేచ్చి వాఁ డిట్లనియె.

౨౪. బంబోతు = బలిసినవాడైన, అద్దాసరి, అప్లుక = అల్లురక్కనుడు పట్టుకొన్నను, పద హతులను = కాళ్లతాఁపులచేతను, కపోణి పోటుల = మోచేతుల (తో) పొడుచుటలచేతను, ఇరు మైలక = రెండు ప్రక్కలను, పొడుచుచుక, పెనఁగుచుక = పోరుచు, పోవక = పోవుచుండఁగా, పట్టి వటంబు చేర్చి, వాడు = ఆ రక్కనుడు, ఇట్లనియె.

తా. — ఆ రీతిని వారు పట్టుకొన్నను ఆ దాసరి బలియుఁ డగుటచేత ఆ రక్కనుని కాళ్లతో తన్నుచు మోచేతులతో వనియెడలిని రెండు ప్రక్కలను పొడుచుచు, పెనఁగులాడుచు పోవు చుండెను. అయినను రక్కనుడు ఆతనిం బట్టితెచ్చి యిట్లనియె.

“బంబోతు నా నెద్దవలెను మిక్కిలి యెడ | ల్బలిసి యుండెడివాడు పరఁగచుండు” - ఆం. భా. “కపోణి స్తు కూర్పరః” - అమ. ‘పెంబోతు’ అనుపాఠమున పెనుX పోతు - పెద్దపోతు - బలిసినవాడు అని యర్థము.

శా. సారాస్వాదనఁ బ్రాణపంచకము తృప్తం బాసి సంతర్పణ

న్మూరింబో ససిఁ ద్రుంచి పొంగెడు భవ న్నుండంబు ధారోష్ఠ మిం

పారం గ్రోలి, పిశాచి నీదు కఱకు ల్లందీ, నదస్తాల కాం

తాగాంత ర్మృకపాల కుండ విగళ నై రేయమాం ద్రాగెక. ౨౫

౨౫. సార ఆ స్వాదనక = శ్రేష్ఠమయిన రుచిచేత, తృప్తక = దప్పిని, పాసి = తీర్చుకొని, సంతర్పణక = తనియించుటచేత, ప్రాణ పంచకము = పంచప్రాణములును, మూరికపోక = విజృంభించునట్లుగా, (అతిశయించునట్లుగా), పొంగెడు భవత్ ముండంబుక = గర్వమెక్కియున్న నీతల కాయను, అసిక = కత్తితో, త్రొంచి = నఱకి, ధారా ఉష్ణము = వేడి యాఱని (నీ మొండెంపు)

నెత్తుటిని, ఇంపు ఆరణ్ = ప్రీతి యొప్పునట్లుగా, క్రోలి = త్రాగినవాడనై, పిశాచి = నా భార్య యయిన దయ్యపుసాని, నీదు కఱుకుట్లు = కఱుకుఁగాని (కఱునకుఁగాని) గ్రుచ్చి నిప్పులమీఁద త్రిప్పుచు పచనముచేయు నీ మాంసములు, అంది ఈణ్ = నాకు అందింపఁగా, అద...ముణ్ - అదః = ఈ - తాలకాంతార = తాటిచెట్ల తోపుయొక్క - అంతః = లోపలి - నృకపాల = మానిసిపుట్టలనెడి - కుండ = లాట్టులయందు - విగళత్ = ఓడుచున్న - మైరేయముణ్ = కల్లును, త్రాగెదన్ - పానము చేసెదను.

తా. — పొగయొక్క నీతలకాయను కత్తితో మెడనుండి నఱకవైచి నీబొండుగినుండి దుమికెడు నీమొండెంపు రక్తమును వేడియాఱునీకయే, దప్పితీత పంచప్రాణములును దనియునట్లుగా, బలే రుచితో త్రాగెదను. అంతట నీమాంసములను కఱుకుట్లుగా వండి నాభార్యపిశాచి నాకు తెచ్చి యిచ్చును, అంతట వానిని సంజుకొనుచు ఇదె యీతాటితోపులో దుత్తలుగా కట్టియున్న మానిసి పునుకలలోనికి ఓడుచున్న తాటికల్లును త్రాగెదను. నృకపాలకుండ - పరిణామాలంకారము.

‘మైరేయము’ - చూ. పట్టిక. — ‘నాలో బలేస్థిరాంశేచ న్యాయ్యే క్లీబే పరే త్రిషు’ అను. ‘ఆస్వాదనమ్’ = ఆస్వాదః - ‘ఆస్వాదపద్భిః కబ్జితై స్తృణానామ్’ - రఘు 2(5), ‘ఆస్వాదపద్భిః స్వాదుయక్తై రిత్యర్థః’ - మల్లి. టీక. ‘ప్రాణపంచకము.’ — ‘ప్రాణోపాన స్సమాన శోచ్చదానవ్యాసౌ చ వాయవః పృథి ప్రాణో గుదేఽపాన స్సమానో నాభిసంస్థితః ఉదానః కణ్ఠదేశస్థో వ్యాన స్స్వ శరీరగః’ అను. ‘పశ్చి ప్రాణమనోబుద్ధివశేన్ద్రియ సమన్వితమ్! ఆచక్ష్యకృతభూతోత్థమ్ నూత్నైశ్చ భోగ సాధనమ్’ ఆత్మబోధ. మూరింబోణ్ - దీనికి అతిశయించు, పర్థిల్లు, విజృంభించు, సఖిమగు, నశించు అనునర్థములు సప్రయోగములుగా శ. ర. నుండు ఉన్నవి. “తనయబంధుకళత్రమిత్రములమీఁద | మూరింబోవంగఁ బ్రాఙ్గినమోహలతను” శృం. శాకుం. 4 ఆ. “దేవోత్తంసుండు భక్తవత్సలుండు చిత్రేజః స్వభావుండు గౌ. రీవామాంగుండు శంకరుండు దయమూరింబోవఁ గెంగేలనన్ | బావనవచ్చినపుర్వం బట్టి తగు నీసచ్చక్రికన్ మెచ్చితన్ | నీ వే యర్థము నన్ను వేడెదవు దానిం జెప్పుమా నావుడున్.” శ్రీకాశ. మా.

వీని నెల్లం బరికింపఁగా “సంతోషించు” అను నర్థము కనబడలేదు, “అతిశయించు” అను నర్థము సానఁగుచున్నది. - కఱుకుట్లు - “గనగన నిప్పులం జురురుచిప్పిలం గాల్చిన కమ్మకఱుకుట్లు” - మను. ౪ (౬) - ఇందులకు “....కాల్చిన = ఇనుపశలకలకు గ్రుచ్చి ప్రేలబట్టి పక్వముగాఁ గాల్చిన - కమ్మ = సంబారు చేర్చుటచే. బరిమళించుచున్న - కఱుకుట్లు = శూల్యములతో - కఱుకుట్లు గుట్టిన మాంసఖండంబులతో - (‘కఱుకుట్లు’ - ‘కఱుకుట్లు’ - ‘కఱుకుట్లు’ - ‘కఱుకుట్లు’ - అనియును వీనిని వాడుదురు.) అని జూలూరి యప్పయ్య పంతుల టీక. అందీణ్ - ఇది శబ్దపల్లవము. సంధికి పీఠికం జూచునది. వాఙ్మయమందు ఈ శబ్దపల్లవము నూర్లకొలది దొరకియున్నది. శబ్దపల్లవము కాని క్షౌర్యే కారసంధికి పదునెనిమిది పర్వముల మహాభారతములో “ఎఱింగించిపుడే” అను నొకటే ప్రయోగము దొరకుట క్షౌర్యేకారసంధి ప్రియుల ప్రభావంబునం గాదేని యాశ్చర్యముగాదా. ఈ పద్యము మాకలపడిన ముద్రణంబున “ఇతఁడు మదీయాగ్రపురో | హితుఁ డితనికి నెల్లతెఱుగు లెఱింగించి తగన్ | ధృతరాష్ట్రకడకుఁ బనుపుండు చతురవచనరచన గఱపి సంప్రీతిమెయిన్,” అని యున్నది.

క. న న్నిం తిలయించిన ఖలు | ని న్నే ఋజువిధి వధింతు నే యని యార్పుల్

వి న్నందఁగ బున కొట్టుచు | నన్నీచుండు దగ నెలువడు నన్వక్తోక్తిన్. ౨౬

౨౬. నన్నుణ్ - ఇంత - అలయించిన = శ్రమపెట్టిన - ఖలుణ్ = చుట్టని, నిన్నుణ్, ఏణ్ = నేను, ఋజువిధిణ్ = సరళ ప్రకారమున, వధింతునే = చంపుదునా, అని, ఆర్పుల్ = బొబ్బలు - విన్ను

అందఁగఁ = ఆకాశమును రాయుచుండఁగా (మిక్కిలి బిగ్గరగా అజుచు అనుట), బుసకొట్టుచుఁ = నిట్టూర్పులు ఊర్చుచు, ఆ నీచుఁడు = నీచుఁడయిన యా బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, దగ = దప్పి, వెలువడు నవ్యక్త ఉక్తిఁ = తెలియనగుచున్న యస్పష్ట భాషితముతో (తరువాతి పద్యముతో నన్వయము).

తా.—“నన్ను ఇంతభాగపెట్టితివి గాన నిన్ను తిన్నఁగా చంపక చిత్రవధ చేసెదను”, అని యార్చుచు బుసకొట్టుచు ఆ పాపాత్ముఁడు, అలయుటచేతను, అజుచుటచేతను దగదొట్టి అస్పష్టవాక్యములచే.—(వైపద్యములో పంచి అనుపదముతో అన్వయము).

ఏబుజు (ఏవ్యజు)-“బులునర్థంబులు రలతుల్యంబులు” గావున ద్రుతలోప వికల్పము.

తే. అసియుఁ శాస్త్రియుఁ దేఁ బంచి యాంత్రనల్లఁ
గోలగగ్గరఁ ద్రోయ నక్కుజముతోడ
నారగి రక్కసుతో దైన్య విరహితముగ
ధర్త మెఱింగించుసూక్తి నాతండు వలికె.

౨౭

౨౭. అసియుఁ = కత్తిని, శాస్త్రియుఁ = భాజనమును, తేఁ పంచి = తెచ్చుని పిశాచికలను ఆహ్వాపించి, ఆంత్రనల్లఁ = తీగవంటి ప్రేవుతో, గోలగగ్గరఁ ద్రోయఁ = పసరమును కట్టి త్రోయునట్లు కట్టి త్రోయఁగా, ఆతండు = ఆ దాసరి, ఆకుజముతోడఁ = ఆ చెట్టుమీదికి, ఒరగి = సోలి, దైన్యవిరహితముగఁ = దిగులు లేనియట్లుగా, ధర్తము = ధర్తువును, ఎఱింగించు సూక్తిఁ = తెలుపు నట్టి మంచిమాటను, వలికెఁ = (ఇట్లు) పచించెను.

తా.—రక్కనుఁడు దాసరిని ఖండించుటకు కత్తిని, వానిరక్తమును పట్టుటకు పాత్రమును, తెచ్చుని పిశాచికలం బంపి, ఆతనిని ప్రేవుత్రాళ్ల గోలగగ్గరతో పడఁద్రోయఁగా నాతండు ఆ చెట్టుమీదికి ఒరగి రక్కసునితో దిగులులేక ఈ క్రింది ధర్తసూక్తమును చెప్పెను.

‘ఖడ్గేతు నిస్త్రింశచనహాసాని రిష్టయాః’ - అమ. ‘త్రిషుపాత్రి ఘటే పేటి వాటి కువలదాడి మా’ - అమ. “పాత్ర్యమత్రే త్రిషు క్లీబం స్రువాదౌ రాజమన్త్రిణి తీరద్వయాంతరే యోగ్యే” - అని రామాశ్రమి ధృతము.—“ఎద్దలను కాట్లగట్టి క్రిం దేయుటాప్సఁ । గోలగగ్గర యనఁగ” - అం. భా. “శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయ స్త్రయీధర్త స్తు తద్విధిః” - అమ. “సూక్తికి సుద్ధి” - అప్పకవి.

చ. విను మొకమాట రాత్రిచర, వేగిర మేటికి? నిక జయింతురే

యనిమిషులైన? భాజనగ తాన్నమ నే నిక నెందుఁ బోయెదక?

బెనఁగక ప్రాణరక్షణ మువేక్ష యొనర్చుట పాప, మిందు కై

కనలకు, నాకు, మేనియెడఁ గాంక్షయు లే, దిది వోవుటే యురుఁ.

౨౮

౨౮. రాత్రిచర = ఓయిరేర్చివురీ (రక్కనుఁడా యనుట) - అనిమిషులు = దేవతలు, భాజనగత అన్నమును = సేను నీకంచములోని యాహారమును,.... బెనఁగక = పోరక,.... ఉపేక్ష యొనర్చుట = ఉపేక్షించుట,.... కనలకు = కోపగింపకుము,.... ఇది = ఈ దేహము,.... ఉరుఁ = తగును.

‘రాత్రిఞ్చగో రాత్రిచరః కర్బురో నికపాత్రజః’ అమ. “అనిమేష శ్చానిమిష తైచ్చితౌ ద్వౌ-సరమత్యయోః” - నానా. ‘సర్వ మావసనం భాణ్డం పాత్ర మత్రంచ భాజనమ్’ - అమ. ఉరుఁ చూ. పట్టిక. ‘ఇచ్చా కాష్ఠే స్పృహేహా తృ డ్వాఞ్చ లిప్సా మనోరథః’ అమ.—

“పాస్త్ర మభ్యాగతం శత్రుం య శ్శక్త్యా స నివారయేత్ । స ఆత్మస్తు ఇతి ఖ్యాతో రారవం నరకం వ్రజేత్ ” “అందుకై - దాని దీని దేనులకు అందించెందులు పెక్కువిభక్తులందు ఆదేశము లగును. ఉ. అంగుకై - అందువలన ఇత్యాది.

ఆ. హీనజన్మ మఱుట, యెవ్వఁడే నొకప్రాణి । సంతసిలుట, ముక్తి పొంత గనుట,

మేలెకాదె శిబియ మేల్బొంతిగాఁడె న । శ్వరపుదేహ మట్లు పరము గొనుట. ౨౯

౨౯. హీనజన్మము = నీచపుఁబుట్టుక, అఱుట = నశించుటయు,....సంతసిలుట = (నేను వాని కాహార మగుటచేత) సంతోషపడుట, ముక్తిపొంత = మోక్షముయొక్క సామీప్యమును,....నశ్వరపు దేహము = నశించుస్వభావము గలదైన కాయమును, అట్టి = వెలగానిచ్చి, పరమున్ = స్వర్గమును, గొనుటన్ = విలుచుటయందు, శిబి = శిబిచక్రవర్తి, మేలుబొంతి = ఒరవడి సగ్వశ్రేష్ఠుఁడు, కాఁడె = కాఁడా.

తా.—నాదేహమును నీకు ఆహారముగా నొసంగుటచేత నాకు కడుంగడు మేలు కలదు; ఎట్లన, ఈచందాలజన్మము తోలఁగును, ఒకప్రాణి అన్నము తిని, సంతోషించును, నాకు మోక్షము కలుగును; అందులకు డేగడై పావురమునకు బదులుగా ఆహారార్థము తనదేహమును కోసికోసి యిచ్చిన శిబిచక్రవర్తి ఉత్తమోదాహరణముగదా. అర్థాంతరన్యాసము పరిపూర్ణత్యలంకృత్యయు అప్రస్తుత ప్రశంసయు.

శిబి మహాదాత యని పేర్వడని యుండెను. అతనిఁ బరీక్షించుటకు ఇంద్రాగ్నులు డేగయు పావురమునై, డేగ పావురమును ఆహారార్థము తఱముకొనివచ్చినట్లు పచ్చిరి. పావురము శిబిని శరణుఁ జొచ్చెను. శిబి పావురముపాటి మాంసమును తనదేహమునుండి కోసియిచ్చుటకు కడంగి, అందులకు డేగ నొడంబఱిచెను. కహటాలో ఎంతమాంసము కోసివైచినను పావురమే మ్రొగ్గు నూపు చుండెను. తుదకు శిబి తానే కహటాలోఁ బడెను. అంత ఇంద్రాగ్నులు నిజరూపములం దాల్చి శిబిని నుతించి ఆయనకు శాశ్వతక్షీర్తితోడి దివ్యపదము నొసంగిరి.—

చ. తెవు లయినం, గ్రహం బయినఁ, దే లయినం, గర మైన, నాత్మపెం

దెవు లయిన, స్థలం బయినఁ, దెక్కలియైన, మృగాగ్నులైన, మే

ల్లవు లయిన, స్వీణం బయినఁ, ద్రాఁ చయిన, న్నిడుఁ వైనఁ, దీర్చు పే

లవ తను వూర కే చెడ కిల స్థశు నొక్కనిఁ ప్రోచు టాప్పదే. 30

30. తెవులు = రోగము, గ్రహంబు = దయ్యము, తేలు = వృశ్చికము, గరము = విషము, ఆత్మపెద్దెవులు = గొప్పమనోవ్యాధి, తెక్కలి = బందిపోటు, మృగాగ్నులు-మృగ = వ్యాఘ్రాదిజంతువులు-అగ్నులు-ఆగ్ని = నిప్పు....మేలు తవులు = కడుదుప్తమయిన వ్యసనము, వ్రణంబు = పుండు, ద్రాఁచు = పాము, పిడుగు = ఆశని, తీర్చుపేలవతనువు = చంపునట్టి దుర్బలశరీరము, చెడక = నశించక, ఇలన్ = భూమిలో, కృతున్ = కార్యమొందిన వానిని (ఆకలి గొన్న వానిని), ప్రోచుట = రక్షించుట.

“గ్రహో నిగ్రహనిర్బంధ గ్రహణేషు రణోద్భవే । సూర్యాదౌ పూతనాదౌ చ సైంహికే యోపరాగయోః”-రమాశ్రమిద్భుతము. తేలు-విక్రమ సింహపురిలో తేలుకుట్టినవాడు బ్రదుకుట అరుదు. గరము:—“స్థావరం జగ్దమం చేతి విషం ప్రోక్త మకృత్రిమమ్|కృత్రిమం గరసంజ్ఞం తు క్రియతే వివిధాషుః । హన్తి యోగవశే నాశు చిరాచ్ఛిరతరా చ్చ తత్”-వాగ్భటః.

“పరఁగుఁ దెక్కలి యన బందిపో లనఁగను| గిలు బనఁ గాసులంకింపు నాఁగ.”-ఆం. భా.

పా. ‘తవులు’ - పరదారాసక్త్యాది.—ఇందు పూర్వవ్యాఖ్యాతలు అఖండయతిగా “పేలవు తనువు” = నిష్ప్రయోజన మగు శరీరము అని పఠించిరి.

వ. అది యట్లుండె, నింకొక్క హితంబు సెప్పెద, నదియును బ్రాణభయంబున నొడు
కార్యవశంపు మాటగాఁ దెలియక, మాధ్యస్థంబకాఁ దెలిసి, వినుము. వినుకున్న
భూతహితంబుఁ గోరి యుచ్చరించు మాట కీశ్వరుండైన మెచ్చుఁగదా? వ్యాఘ్ర
సింహ వరాహ నృక జంబుకాది శరారువులయం దొక్క తిర్యక్కవుగావు; దేవ
యోనివి, నీకును మాకుంబలెఁగర చరణ ముఖాపఘనంబులు గలవు; మాటలను
మాయట్ల యక్షర్తవ్యక్షర్తవ్యతావిచారంబులు సమానంబు! హా మఱచి యంటి;
స్థానరంబులకంటెఁ గీటాదులకు, వానికంటె మఱి మృగాదులకు, వానికంటె మఱి
పశు పతంగాదులకు, వానికంటెను మాకును, మాకంటెను మీకును, గరణ కళే
బరాది పాటనం బెక్కుడు, విజ్ఞానంబును, ఘనం; బిట్టి నీకేకాంత కుత్సానహంబగు
బీభత్స వధ్యావధ్య సధ్యావధ్య భయోభయ పేయాపేయ వివేకంబులు లేకునికి
యైక్తమే? రుచి గాదు, శుచిగా దీదురాహారం; బిదియు సకల దురితావతంస యగు
హింసనొనఁగూడునది, హింస పరలోకంబునంగదా బాధకంబు, పరలోకంబు ప్రా
ణాంతంబునంగదా; చిరస్థిర ప్రాణులనుగుమా కేలహింసాభయం బనవలదు; ప్రాణ
భయంబు మనుష్యుల మగుమాకు నేడైన, మీకు మఱునాడైన ననలి నాడైనఁ
దున యుగాంతంబునందైన నిడుపు గుఱుచెల నెప్పుడఁ దప్ప, దంత వత్తవంబునకుఁ
దారతమ్యం బేమి; మున్నీలనైనను మునుంగుట పరియగుటఁ బర్వతంబునకుం బర
మాణువునకు నేమి యంతరంబు? మీఁదు విచారింప నలనదే? తపోలబ్ధరాదులం
బూర్వంబునం గీర్వాణుల మదం బడంచి హెచ్చిన హిరణ్యకశిపు దశముఖాదులు
శతసహస్ర సంఖ్యాక సంవత్సరంబుల జీవించియుం బంచత్వంబుఁ బొంది తాగు
మున్న జయించిన జముచేతనే చిక్కరే? యిక్కడికి మీరు ప్రబలులైరెన నక్కడికి
వాఁడు ప్రబలుండు, సకల భూత తారతమ్యంబును నిజ నిజస్థానవిశేషంబునన
వచ్చు, నచ్చండంశు సుతుని వీట మేరఁ దప్పిన మాకుం దప్పనియట్ల బాధ
మీకుం దప్పదు, మీరు నాసౌరిముఖ బర్హిర్ముఖులు జాతిఁ దలపోయ భ్రాత; లట్ల
య్యం బరంబున మీరు వారు బాధ్యబాధకతల నొందు చున్నా రీతైజసంబగు
తారతమ్యంబునకుం దనుస్సత్త్వంబులు హేతువులు, వాని కాహృతులు హేతు
వులు, వ్యాహృతులం గ్రతువుల చరుపురోడాశాహృతులభుక్తులం బనిత్రులై య
మర్త్యత మీకంటె సతిదీర్ఘకాలంబు వారు జీవించెద. రప్పాననత చూచి కదా సదా
చతుర్ముఖాంశజం డగుసుధాంశుండు గరంగి సకల రసముల కవధి యగు సుధారసం
బున నాప్యాయనం బొనరించుచున్నవాఁ. డేతదర్థంబు మా కుచ్చరింపరాదుగాని
వేదంబు ప్రథమకళ యనలుండు త్రావు నని చెప్ప, మఱియు నాయాకళ లాయా
వేల్పులకుం గ్రనుంబునం జెప్ప, నింత విచారించి గుచించినట్ల నడువు; మనినఁ,
గహకనా నవ్వి, యద్దాసరికి సురద్రోహి యిట్లనియె.

30. మాధ్యస్థ్యంబకా = మధ్యస్థునిమాటగా (నిష్పక్షపాతవాక్యముగా), వృక = తోడేలు, శరారువులయందు = ఘాతుకమృగములలో, తిర్యక్కవు = కడుపుఘామివైపుపెట్టికొని చరించు జంతువు, దేవయోనివి = దేవతాజన్మము కలవాడవు. స్థావరంబులు ఉన్నచోటనే ఉండుప్రాణులు (చెల్లెలోనగునవి), పతంగ = పక్షి, కరణ కళేబర ఆది = ఇంద్రియములు దేహము లోనగు, ఏకాంత కుత్సా (ఆ) పహంబు = తేవల నిందా కరము, నీభత్స = రోతయైన, పేయ ఆపేయ వివేకంబులు = త్రొగఁదగినది త్రొగఁదగనిది అనుభేదజ్ఞానములు, దురిత అపతంస = పాపములలో ఎక్కువైనది, గీర్వాణులు = దేవతలు, జనుచేతనే = యమునిచేతనే, చండాంశుసుతునిపీట = సూర్యపుత్రుని (యముని) పురమున, సౌరి మఖ = సూర్యపుత్రుఁడు (యముఁడు) లోనగు, బర్హిర్ముఖులు = దేవతలు, తైజసంబు = తేజస్సంబంధి, ఆహృతులు = ఆహారములు, వ్యాహృతులకా = భూర్భువస్సువరాదిమంత్రములచేతను, చరు = అన్నము, పురోదాశ = హవిస్సు, చతుర్ముఖాంశజాండు = బ్రహ్మాంశమునంబుట్టినవాఁడు, సుధాంశుండు = చంద్రుఁడు, ఆప్యాయనంబు = తృప్తి, ప్రథమకళ = చంద్రునితోలికళను, వేదంబు చెప్పుచు అని యన్వయము, ఆయాకళ లాయాపేలుపులకు—‘ద్వితీయాం పిబతే రవిః’ ఇత్యాది.

క. చంపకు చదువుల మేము ప | తింపని శాస్త్రములే? మాపరింపని శ్రుతులే?

యింప నని నమ్మవేఁ ‘బ్రథమాం | పిబతే నహ్ని’ య నెడుమాటవుఁ గాచే. 31

31. చదువులకా = శాస్త్రోక్తులచేత, చంపకు = బాధింపకుము; మేము పరింపని-శాస్త్రములే. ధర్మములా, మాపరింపనిశ్రుతులే = మేము చదువని వేదములా, అవి = ఆ శాస్త్రములు, ఇంపవు = ప్రియములుగావు, నమ్మవేని, పహ్నిః ప్రథమాం పిబతే = (అగ్ని) మొదటిచంద్రకళను త్రాగును, అనెడు-మాట = వాక్యము, అవుగాదే = తప్పదుగదా.

తా.—నేనును శాస్త్రములు చదివినవాడనె, నేనును వేదములు చదివినవాడనె, అపన్నియు నాకు ప్రియముగా నుండలేదు. నీవు ఆయమర్మ్యల గుణమును కొనియాడితివి. వారు బ్రహ్మాంశ సంఘాతులంటివే, ఆ చంద్రునికళలను అగ్నిమొదలుకొని గుంటిపెట్టి తినువారే గదా. వారికి యోగ్యత యెక్కడిది?—వ్యాఖ్యాతాంకారము.

మాపరింపని శ్రుతులే = మా = మేము; కర్తృప్రథమ తత్త్రియావాచక ధాతుజవిశేషణముతో షష్ఠీసమాస మగుటకు—“నీ చెప్పిన పద్ధతి ద్రో | జాచార్యులు మొదలుగాఁగ నని కొల్లనివా | లై చన్నవారలం గొని | యే చక్కంబెట్టువాడ నేఁ బాండవులకా”—భార. ఇంచు—“ఇంచినభక్తి నొక్కతరలేక్షణ వైపధభూమిభర్త మన్నించువరూఢిని పతికి”—శృం. వై. 6 (117).—“ప్రథమాం పిబతే పహ్నిః”—దేవీపురాణము. సహ్ని యనెడు—“విసర్గంబున కనుకరణంబున లోపంబగు”—బాల.

మ. నిలు నోహో మము వారి భ్రాత లనుచున్ నీవంటి, వార ల్లుధా

శు లపూతాశులు గా రటంటి, ప్రతిప త్సమాంశము న్నోలు మున్

జ్వలనుం డం, టిక నొండు ని న్నడిగెదన్? సర్వాశి గాఁడా, యతం

డిలఁ దన్నాన్లయమ చాలు, మాకు నఘ మే? వృద్ధానుచారం బిఁకన్. 33

33. నిలుము = నిలువుము (ఉండుము), ఓహో = ఆశ్చర్యము! మమున్, వారి భ్రాతలు = వారి భ్రాతలము, అనుచున్, నీవు, అంటి = అంటివి, వారలో = దేవతలు, సుధా ఆశులు = ఆమృత భోజనులు, అపూత + ఆశులు = అపవిత్రమయిన భోజనము కలవారు, కారు అటంటివి = కారని పల్కితివి, జ్వలనుండు = అగ్ని, ప్రతిపత్ సోమ అంశమున్ = పాడ్యమినాటి సోముని కళను, క్నోలున్ అంటి, ఇఁకన్-ఒండు = ఒకటి, నిన్నడిగెదన్, అతండు = ఆయగ్ని, సర్వ ఆశి = సర్వ

భక్షకుఁడు, కాఁడే = అయియుండలేదా, ఇల = భూమిలో, తత్ న్యాయమ = ఆతని యాచారమే, మాకు = రక్కసులమయిన మాకు, చాలు = ప్రమాణము, ఇంక = మఱి, వృద్ధ అనుచారంబు = పెద్దలయొక్క నడవడి ప్రకారము నడుచుకొనుట, అఘమే = పాపమా (కా దనుట.)

తా.—మేము వారి భ్రాతల మంటివి, వారమృతాశనులుగాని మావలె శవాద్యపవిత్ర భోజనులు కారంటివి. చంద్రకళలను భక్షించుటలో మొదలిపంతువాఁ డయినయిన్ని సర్వభక్షకుఁడుగదా, మేమును ఆతని యాచారమునే యవలంబించితిమి, కావున మాయందు దోషమేమియు లేదు.

నిలుము—గూ. నిలువుము—“పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పగంబగునపుడు కడవ్రాయి బహు శంబుగ లోపించు”—బాల. క్రియా. ౧౦౧. భ్రాతలు—“పూర్వదేవాన్సురద్విషః”—అమ. రెండు తెగలవారును కశ్యప ప్రజాపతిసంతతి యగుటంబట్టి. సుధాశులు—“అమర్త్యా అమృతాన్ధసః”—అమ. అపూతాశులు (రాక్షసులు అపూతాశులు దేవతలు గారు.)

తే. వారికి నఖుండును రథమును నగు గరుడుఁడు

దొరికి నమృతంబు సురలకు మరల నిచ్చి?

యహులు గూడుగ వరమున నడిగికొనఁడె?

యమృత మైనను జవుల జాత్యన్న సమమె?

3౪

3౪. వారికి = సారాయణునికి, నఖుండును = చెలికొండును, రథమును = వాహనమును, అగు—గరుడుఁడు = గరుత్మంతుఁడు, దొరికిన అమృతంబు = ఇంద్రుని ఓర్చి తాఁడెచ్చిననుభను, మరల = వెండి, సురలకు = దేవతలకు ఇచ్చి, (తనకు), కూడుగ = ఆహారముగా, అహులు = పాములను, వరమున = వరముగా, అడిగి, కనఁడె = పొందలేదా, అమృతమయినను, జవుల = రుచుల చేత, జాతి అన్న సమమే = ఆయాజాతికి స్వాభావికమయిన యాహారముతో సమానమా (కా దనుట.)

తా.—ఎవరికిని ఏయన్న మైనను జాత్యన్నముతో సమానము గాదు; అందులకు దొడ్డవాఁడైన తాత్త్వండు ఉత్తమాన్నమయిన యమృతమును ఇచ్చివైచి బదులుగా పాములను ఆహారముగాఁ గోరుకోలేదా—అర్థాంతరన్యాసము.

గరుడుఁడు వారికి నఖుండైనందులకుం బ్రమాణము:—“వితానదానవ్యజన మిత్ర కేతురథాది నా వైనతేయేన పురతః సేవితః శ్రుతిరూపిణా”—ది. నూ. చ. 1 (65).

చ. నిదురయుఁ గూడుఁ బోఁ జదివి, నే నిటఁ గన్నదియేమి? యెవ్వఁ డీ

చదువుల యగ్ధవాదపు మృష లివ్వని బేల్చుడు, నీవు మాయెడం

జదువులమాట లాడి కనఁ జాల వొకానొక మెచ్చు, నొక్కఁ డీ

చదివిన కూర వింతచవి, చాలఁగఁ, దె మ్మను మెచ్చు దక్కఁగఁ.

3౫

3౫. కన్నది ఏమి = అనుభవించినది ఏమియులేదు, అగ్ధవాదపుమృషల్ = ఉదాహరణార్థమయిన మిథ్యాకల్పనలను, ఎవ్వఁడు బేల్చుడు = ఎవ్వఁడును మోసపోడు, (నేను) మోసపోనని హృదయము, చదువుల మాటలు = శాస్త్రములలోని వచనములను, కన = పొంద, మెచ్చు = శ్లాఘ, ఈ చదివినకూర = భోజ్యమయిన యీ చదివినదాసరి, వింతరుచి = అద్భుతమయిన రుచిగానుండును,అను మెచ్చు ఒక్కఁడు తక్కఁగ = అనెడు రుచి శ్లాఘ తప్ప.—వ్యాఖ్యాతాలంకారము. (?)

“కామాతురాణాం నభయం న లజ్జా । విద్యాతురాణాం ననుఖం న నిద్రా

త్సూధాతురాణాం నరుచి ర్న కాలః । అర్థాతురాణాం న గురు ర్న బంధః.”

మృషల్—ప్ర—మృషా—అప్యయము—వృథా వలె తెలుగున రూపసిద్ధి.

వ. అని గీర్వతి మతం బవలంబించి నిజాలాపహేళనపరుం డైన రక్కసు కుశర్కోక్తులకుం గృష్ణస్థరణంబు నేసి, యిందులఁ బొందుపడు ప్రత్యుత్తరంబుల వీనిఁ గెలఁకిన, బుద్ధి తోఁభంబుగా,నింతకంటె నేమి యబద్ధంబులు వినంబడునో, మీఁదఁ గార్యంబు గల మాకు దీనిఁ గాననం బని లే, దని యందంబుఁ గూడుకొని, ఛందోనువర్తనపరుండై, నీచసంస్కృతికి రోసి, తన్నుభోల్లాసంబునకు శబ్దచ్ఛలంబున సంతర్గతంబున సుగతు నిడుకొని నీవు సర్వజ్ఞుడ, వేను నరుడ, హీనకులుండ, ననభ్యస్తశాస్త్రుండ, నీకుత్తరం వీ శక్తుండ నే, మద్వచనస్థాలిత్యంబులు సహించి దయచేసి నమ్మి మత్ ప్రార్థనంబు గావించుము.

౩౬

౩౬. గీర్వతిమతము = చార్వాకమతము (నాస్తికమత మనుట), కెలకినఁ = జరిపించిన, అం దంబు గూడుకొని = వానితో తానును జేరి, ఛలంబునఁ = వ్యాజము చేత, సుగతుఁ = బుద్ధుడేవుని, సర్వ జ్ఞుడు = సర్వ మెఱింగినవాఁడును బుద్ధుఁడును.

తా ప్రఖ్యాతుండవు దైత్యులందు మును, పా పై నొక్క నీకా యశో
భిఖ్య న్నేనుచు బేర్తు, మే యొసఁగుఁ దప్పింపఁ, స్వతం బొక్కడే
ముఖ్యంబై యొనరింతు, దాని సఫలంబు న్నేయఁగా లేవుగా?

‘సఖ్యం సాప్తపదీన’ మి న్నన మిథ సాంగత్య మూహించుచుఁ.

32

౩౭. (నీవు), మునుపు = మొదలనే, దైత్యులందుఁ = రక్కసులందు, ప్రఖ్యాతుండవు = ప్రసిద్ధుడవు, ఆపైఁ = దానికి తోడుగా, నేనును, నీకా-నీకన్ననో, యశః ఆభిఖ్యఁ = కీర్తియొక్క శోభను, బేర్తుఁ = కూర్చెదను, మే ఒసఁగుఁ = దేహముయొక్కయీవిని, తప్పింపఁ = మానను, ముఖ్యంబై = ప్రధానముగా, ప్రతంబుబక్కడె = ఒక ప్రతమునే, ఒనరింతుఁ = ఆచరింతును, సఖ్యమ్-చెలిమి, సాప్తపదీనమ్ = ఏడు అడుగులు కూడ నడచిన నివ్వటిల్లునది; అను-మన-మిథన్ సాంగత్యము = ఒండొరులతోడి సంగతిని, ఊహించుచు తలపోయుచు, దానిఁ = ఆ ప్రతమును, సఫలంబుఁ = నెఱవేరినదానినిగా, చేయఁగాలేవుగా = చేయలేవా (చేయుమాయనుట.)

తా.—నీవు మొదలనే రక్కసులలో కీర్తిమంతుఁడు, నేనును నీకు ఇంకనుం గీర్తికలుగునట్లు చేసెదను; నీకు నాదేహము నిచ్చెదను గాని మానను; నేను నిత్యమును తప్పక ఆచరించునట్టిది ఒక ప్రతము గలదు. అది ఈదినము జరుగునట్లు నీవు సాయపడుము. ఏడు అడుగులు కూడినడిచినవారికి సఖ్యము కలుగు నన్న సుద్దిప్రకారము మనకు చెలిమి కలిగినది. ఆచెలిమిని తలంచి నాకోరికను నెఱవేర్చుమా.

‘ప్రఖ్యాతుండవు’-‘ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తే విజ్ఞాత విశ్రుతాః’-అమ.-‘దైత్యులందు’-కుంభ జానుఁడుదితికి సుతుఁడు కాకున్నను దైత్యుఁ డనుట “దానవాసురదైత్యానా మైక్యమే వాభిసమ్మతమ్”-కా. క. ల. “నుకలనమయముంబట్టి.—‘అభిఖ్యఁ’-‘అభిఖ్యా నామశోభయోః’-అమ. ‘ఒసఁగు’= వి. ఈవి. “చూచిసామాజికులు దమసొమ్ము లెల్ల. నొసఁగులుగ వైస”-ప్ర. భా. ప్ర. ౪ (౧౦౧). ‘మే’-“కాయముపే ధై నెలయును | మే యన నొడ లనఁగ మేను మెయి యన”-ఆం. సం. ‘ముఖ్యంబు వి’-ఇటు వి యనునది కలిమిపాచకముగాదు, “ముఖ్యముకలిగి” అన్నసన్వయింపదు, కావున వి, యనఁగా కాఁ అని గ్రహింపవచ్చును. ఉ. వాఁడురాజై (రాజుగా) ఉన్నాఁడు ఇది నాకు ముఖ్యమై

(ముఖ్యము గా) చేయుచున్నాను; ఒండె-ప్రకృతక్వార్థకమును హేత్వర్థకముగా గ్రహింపవచ్చును - ముఖ్యమై = ముఖ్య మగుటంబట్టి-చూ. ప్రా. వ్యా. క్రియా. ౧౫.-‘సఖ్యం సాప్తపదీనం స్యాత్’ అమః.-సప్తభిఃపదైరవాప్యతే = ఏడుపదములచేత పొందబడునది. “సప్తపదోచ్ఛారణసాధ్యమ్” అని ఘమా 5 (39) టీకలోవుల్లి. “పదైః” అనుపదమునకు అడుగులుపదములును అర్థముకావున ఏడు అడుగులు కూడనడచుటచేత లేక ఏడుపదములు ఉచ్చరించుటచేత అనియర్థము. ‘మిథోన్యోన్యం రహస్యపి’ అమ.

వ. అది యెద్ది యంటేని.

3౮

క. ఈకుఱగటి యీకురుగుడి | వైకుంఠుని బాడి వత్తు వ్రతముగఁ, దత్తే

వాక్యతికడపల నశనము | నీ కొదు, న్ముఖ్య మిదియ నే డగు దుదకుఁ. 3౯

3౯. ఈ...నిఁ = ఈ కుఱగటి = ఈ సమీపమందలి - ఈ కుఱుగుడి-తిరుక్కుఱంగుడియను పేరితేత్రమందలి - వైకుంఠునిఁ = నారాయణుని, వ్రతముగఁ = ప్రతిదిన నియమ ప్రకారము, పాడి = పాలచేస్తుతించి, వత్తుఁ = వచ్చుచుందును, తత్ సేవాక్యతి కడపటఁ = ఆధగవంతుని కొలువు యొక్క చేతను కుదను, నీకుఁ, అశనము = ఆహారము, ఆగుదుఁ, నేడు = ఈ దినము, తుదకుఁ = చివరకు, ఇదియ = నీకు ఆహారమ నగుటయే, ముఖ్యముగఁ = ప్రధానముగా (తప్పకుండా), అగుఁ.

తా.—నా ప్రతిదిన నియమము ప్రకారము ఈ సమీపపు కుఱుంగడికిపోయి అందలి నారాయణునికి స్తోత్రములు పాడి ఆ సేవయైన తర్వాత వచ్చి నీకు ఆహారమ నయ్యెదను. ఈ దినము మరలి వచ్చి నీకు ఆహారమ నగుట తప్పదు.

ఉ. అంచు నతండు ఎల్క, దరహాసితఁ జెక్కిలిఁగొట్టి లెస్స పం

డించితి వోయి దాసరి, వనిం దెరవాటులు గొట్టికొట్టి మే

న్వించి విరక్తి దాసరివి, నిన్నుగదా యయినాడ, వీ మముఁ

గొంచెముఁ జేసి త్రాడ్కోటికికో దలపోసెదు, మెచ్చితి న్నినుఁ. ౪౦

౪౦.దరహాసితఁ = చిలునవ్వుగల వాడగుటతో (చిలునవ్వువచ్చుచు), చెక్కిలి=దాసరి యొక్క చెంపపయి, ...దాసరి = ఓ దాసరీ, లెస్స = చక్కఁగా, పండించితివి ఓయి = పండించి తివిరా, వనిఁ = అడవిలో, తెరవాటులు = (తెరువరులను కొట్టి దోచుకొనుటయను), దారిదోఁపు శ్లను కొట్టికొట్టి = నిత్యముంగావించి, మే = దేహమును, పెంచి = బలిపించి, నిన్నుకదా, విరక్తి = వైరాగ్యముచేత, దాసరివి = హరిదానుడవు, అయినాడవు, ఈ-మముఁ = నన్ను, కొంచెముచేసి = బేలుపటిచి (పండించి), త్రాడుకోటికికో = (జంతువేదని తన్నుకట్టిన త్రాటిని కొటికితప్పించుకొని పాటిపోవునట్లు) తప్పించుకొని పోవుటకు, తలపోసెదు = కోరుచున్నావు, నిన్నుఁ మెచ్చితిఁ.

తా.—నిన్ను నమ్మరాదు, నీవు శక్తి కలంతకాలము దార్లు గొట్టిననాడవు. ఈ నాటికి ఇది నులభజీవన మని లేనివైరాగ్యము నటించుచు దాసరివేసము వేసినాడవు. మోసము చేయుటకు మంచి పొందికగా మాటలు కల్పించితివి. నన్ను పరమజాగ్రహకుని తప్పించుకొని పోఁజూచుచున్నావు. నీకు నేను మోసపోన జామా.

దరహాసము హేళనముచేత. చెక్కిలి గొట్టుట-లాలనచేసినట్లుగానే తన శక్తిని చూపుటకును, నోరు మూయు మనుటయు;—పండించితివి-“పండించె ననుటకు బండించె ననఁగను గిరురించె ననఁ గను గేరుచుండు”-ఆం. భా. “మార్గచోరకసంజ్ఞ మనుఁ బోలపరియనఁ | దెరవాటుకాఁ డనఁదేజ

రిల్లు”-ఆం. భా. “నిరంతర తాళీదళసంపుట ప్రకర కాంతారంబునం దర్శపుం । డెరవాటుల్ తెసి కొట్టి”-మను. తెరవాటు కొట్టి = తెరవాటుగా కొట్టి, “(తెరపు ఆటు)” శ. ర. తెరపు + వాటు (వైచుట = కొట్టుట) అనినే దలంచెద. “వాటు దాకి ముక్కు ప్రయ్య లై పడె నని । ముదిత కోక కొంగు మూసికొంచు” - పంచ. మెచ్చితిన్ నినున్ = నీటక్కు నేం గనుగొంటి నని భా.

శా. ఏరాజ్యంబు నగుండు నోరి కడివో నీబోధ మాలించు? నిం

కేరాజ్యంబు నగుండు బాసకయి మే నీ దాన యేతెంచు? దీ

పార న్నేం జననీమియు స్తగిడి నీవా రామియుం దెల్ల; మే

లా రంతు, ల్పలుపల్కు లంత్యకుల, యేలా చింత, లేలా వగల్. రం

రం. ఏ రాజ్యంబునగుండు = ఏ దేశపు మనుష్యుడు, నోరికడి=నోటిలోని కబళము, పోన్ = తప్పిపోవునట్లుగా, ఈ బోధము = ఇప్పటికి పోనిమ్మనెడి యీ యుపదేశమును, ఆలించున్ = వినును,...బాసకయి = తన ప్రతిజ్ఞను నిలుపుకొనుటకై, మేను ఈన్ = తనదేశమును ఇచ్చువాడై,తీరపు ఆరన్ = నీకు సంతోషము కలుగునట్లుగా,...చననీమియున్ = పోనీయననియు, నీవా = నీవన్ననో, రామియున్ = రావనియు, తెల్లము = స్పష్టము. అంత్యకుల = కడపటిబాతివాడా (మాలవాడా), రంతుల్ = రచ్చలును, పలుపల్కులు = పెక్కుమాటలును, ఏలా = ఎందులకు, చింతలు = విచారములు, ఏలా.... వగలు = దుఃఖములు, ఏలా.

తా.—ఎవ్వడును నోటిఘండటి కబళమును వదలుమన్న వినఁడు, ఎవఁడును తనప్రతిజ్ఞ నెఱవేర్చుకొనుటకు దేహ మిచ్చువాడై మరలరాఁడు, నేను పోనీయ ననుటయు, నీవు పో వనుటయు నిశ్చయము. పెక్కుమాటలాడి రచ్చచేయుటచేత ప్రయోజనము లేదు, నీవు ఎంత విచారించినం బ్రయోజనము లేదు, అట్లే ఎంతదుఃఖించినను ప్రయోజనము లేదు.

రంతు-“రట్టు రట్టి రద్ది ర ద్దుప్పత! రంతు గొహారు గో రవగ వెలయు । నాఘోషణ సమాఖ్య”-ఆం. భా.

తే. అనిన జెవి మూసి నారాయణా యటంచు! నతఁడు నను నమ్మవేఁబిశిలాశి? యొక్క

శపథమున నమ్ము మని వాఁడు సన్తుతింప! వేనవే ల్పశ్యములు వల్కి వినకయున్న. ర౨

ర౨. అనినన్ = రక్కసుఁ డన్నయామాటకు, చెవిమూసి = (వినఁగూడనివి ఇంక నేమి పల్కునో యని) చెవులు మూసికొని, నారాయణా అటంచు = ఆదుర్లకి విన్నపాపము పోవుటకై నారాయణ నామోచ్చారణముచేసి, అతఁడు = ఆ దాసరి, పిశిలాశి = ఓయిపాలిందీ, నను, నమ్మవేన్ = నమ్మనియెడల, ఒక-శపథమునన్ = ఒట్టుచేత, నమ్ముము అని, వాఁడు = రక్కసుఁడు, సన్తుతింపన్ = ఒప్పుకొనఁగా, వేనవేల్ = వేలకొలది, సత్యములు = ప్రమాణములు, పల్కి, వినక యున్నన్ = ఆ ప్రమాణములకు రక్కసుఁడు ఒప్పుకొనకుండఁగా, (అని యనంతరమున కన్వయము).

ప్రథమపాదమున స్థితయతి. ‘నమ్మవేఁబిశిలాశి’-ఏనిశబ్దము నికారమునకు అచ్చేని హల్లేని పరమై సప్పదు లోపంబు వైకల్పికంబు;-రెంటను లోపమున కుదాహరణములు.

“ఎందే డెందము కందళించు రహితే నేకాగ్రత నిర్వృతిన్ ।

జెందుం గుంభగతప్రదీపకలికాశ్రీ దోచనెండెందు బో ।

కెండే నింద్రియముల్ సుఖంబుగను నాయెంపే పరబ్రహ్మమా ।

నందో బ్రహ్మ యటన్న ప్రాజదువు సంతర్బుద్ధి నూహింపుమా.”-మను.

పిశిత = మాంసమును-ఆశి = తినువాడు.

“శపనం శపథః పుమాన్,” “సత్యం శపథతథ్యయోః”-అమ. “వేనవేలు....వేలు + వేలు. పెక్కువేలు. ‘వేనవేలు మస్తకములు వేనవేలు | కన్నులును వేనవే ల్పాలుకలును గలుగు | మూర్తిని’-హరి. పూ. ౭ ఆ. శ. ౪.

ఉ. ఎవ్వనిచూడ్కిజేసి జనియించు జగంబు, వసించు నిజగం

బెవ్వనియందు, డిందు మఱి యెవ్వనియందు దిది, యట్టి విష్ణుతో

నివ్వల నొక్కవేల్పు గణించిన వాతకి నొడు నేడ నే

నెవ్విధమైన ని న్గదియనేని, యన న్విని బంధ, మూడ్చినన్.

౪౩

౪౩. నేడ = ఈ దినమే, నేను, ఎవ్విధమైనన్ = ఏవిధానమునఁగాని, నిన్, కదియనేని = చేరవైతినా, ఎవ్వని చూడ్కిజేసి = ఏ విష్ణువుయొక్క కటాక్షముచేత, జగంబు = లోకము, జనియించున్ = పుట్టునో, ఇజ్జగంబు = ఈ లోకము, ఎవ్వనియందున్ = ఏ విష్ణువునందు, వసించున్ = స్థితి నొందునో, మఱి = పిమ్మట, ఇది = ఈ లోకము, ఎవ్వనియందున్ = ఏ విష్ణునియందు, డిందున్ = లయించునో, అట్టి విష్ణుతో = సర్వవ్యాపకుడైన యా విష్ణుదేవునితో, ఇవ్వల = తదన్యఁడయిన, ఒక్కవేల్పున్ = ఒకదేవతను, గణించిన వాతకిన్ = లెక్కపెట్టిన వాపాత్ముడను, ఔదున్ = అగుదును, అనన్ = అని దాసరి శపథముపల్కుఁగానే, విని = రాక్షసుఁడు ఆలకించి, బంధము = కట్టును, ఊడ్చినన్ = విప్పివైపఁగా (అవతలి కన్యయును).

“తా.—నేను ఏ విధానమైనను ఈ దినము మరల నీ కడకు రాకపోయితినా సృష్టిస్థితిలయ కారుడైన విష్ణువుతో వేటువేల్పును సాటి చేసినపాపానం బోదును” అని యాదాసరి శపథము పల్కుఁగా, రక్కసుఁడు దానికి ఒప్పుకొని ఆతనికిట్లను ఊడ్చివైచెను.—ఇందు విష్ణువునకు మఱియే వేల్పును సాటిగాఁ డని వైష్ణవుఁ డయిన యా దాసరియొక్క భక్తియు ఆయనతో ఒండొకవేల్పును సాటిసేయుట కన్న మహాపాతకములే దనియు స్పష్టపడుచున్నది.

చ. అతఁడు తదల్పచాపఫల మందుట నుంకము దీటి పోయి, త

చ్చతదశపత్రనేత్రునకుఁ జాఁగిలి మ్రొక్కి, రణద్వీపంచి యై,

స్తుతికలితప్రబంధములఁ జొక్కఁగఁ బాడి, యసత్యభీభర

ద్రుతగతి వచ్చి, రాత్రిచరుతో వ్రతపూర్తి గతార్తి నిల్లన్.

౪౪

౪౪. అతఁడు = ఆ దాసరి, తత్...టన్-తత్ = ఆ బంధన మనెడి-అల్పపాప ఫలము = లఘు దురితముయొక్క కార్యమును (తన పాపశేషలేశముయొక్క ఫలమైన యా బంధమును), అందు టన్ = అనుభవించుటచేత, నుంకము = (భగవత్సేవకై నాఁడుకలిగిన) ప్రతిబంధకము, తీఱి = తొలగి, పోఁగా, పోయి = తానేగి, త...కున్-తత్ = ఆ(కురుంగుడిలోని)-శతదశపత్ర నేత్రునకున్ = కమలాక్షుఁడైన శ్రీహరికి, చాఁగిలి మ్రొక్కి = దండప్రణామ మాచరించి, రణత్ విపంచి = మ్రోయుచున్న వీణకలవాఁడై, స్తుతి కలిత ప్రబంధములన్ = స్తోత్రములతోఁ గూడిన పాటలను, చొక్కఁగన్ = శ్రీహరి ఆనందించునట్లు, పాడి = గానముచేసి, అన...తిన్-అసత్య = అన్యతము వలని - భీ = భయముయొక్క-భర = భారముచేతనయిన - ద్రుత = శీఘ్రంపు - గతిన్ = నడకచేత, వచ్చి = (రక్కసునికడకు) ఏ తెంచి, వ్రతపూర్తిన్ = వ్రతముయొక్క నెఱవేటుటచేత, గత ఆర్తిన్ = పోయిన పీడనేత, ఇట్లు అనున్.

తా.—ఆ దాసరికి ఏ పాపలేశము శేషించియుండెనో దానిఫలమే ఆ బంధనము, తదనుభవము చేత ఆ పాపలేశము తీటిపోయినది, అంతట నాతఁడు తటాలున కరుంగుడికి పోయి విష్ణు దేవుని కీర్తనలు ఆయన మెచ్చునట్లు పాడి, అనత్యదోషము తనకు తగులక యుండునట్లు వడివడిగా రక్కనుని కడకు వచ్చి తనవ్రతము పూర్తియైన సంతోషముచేత వానితో నిట్లు వక్కాణించెను.

అల్పపాప-పాపము ఫలానుభవముచేతనేని తపస్సుచేతనేని క్షయింపవలయును. బహుజన్మ సంచిత మంతయు దాసరికి భగవత్సేవచేత నశించినది. ఇంచుక శేషము ఇంకను ఉన్నందున తత్ఫలముగా ఆ బంధనము సంప్రాప్తించినది. దాని ననుభవించినందున ఆ శేషముకూడ తీటిపోయినది. అంతట నాతఁడు పోయి భగవంతుని స్తోత్రములు ఆయన హృదయమునకు పరమానంద మగునట్లు పాడి అనత్యదోషము తనకుం దగులకుండునట్లు వడివడిగా రక్కనునికడకు వచ్చి తనవ్రతముపూర్తి యైన సంతోషముతో నిట్లు వక్కాణించెను.

చొక్కగఁ—ఈతఁడు పాపశేషకృతమైన యా ప్రతిబంధకము తీటిన మహాసంతోషముచేత నిత్యముకన్న రసోత్తరంగముగాఁ జూడినందున. అనత్యభీ-మాట తప్పినయగౌరవము గాదు, మఱియే మన, హరితో నితర దేవతను సాటిచేయు పాతకము, కావుననే ‘భర’ము, ‘భరము’వలననే కావడి మోచువానివలె వడిగా నడచుట.

ఉ నీ చెఱఁ గొని, పోయి, రజనీచర, చక్రీ భజింప, ముక్తి పొం

దే చెర, యే చెఱం దవులనే, నిఁక, నుండఁగఁ జూడు, పంచుచో

నేచరణంబు లేయుదర మేయుర మేళిర మేకరంబు, లీ

వా చరణంబు లాయుదర మాయుర మాళిర మాకరంబులున్.

రగ

రగ. రజనీచర = ఓరి రేద్రిప్పరీ (రక్కనుఁడా), నీచెఱన్ = నీ బందినుండి, పాసి = ఎడసి, పోయి = ఏగి, చక్రీన్ = హరిని, భజింపన్ = సేవింపఁగా (నాకు), ముక్తిపొందు = మోక్షము భవము, ఏచెర = వర్ధిల్లినదిరా, నేను, ఇంకన్, ఏ చెఱన్ = ఏ నిర్బంధమునను, తగులన్ = చిక్కను, పంచుచోన్ = నన్ను కట్టువదలించి పంపునప్పుడు, ఏ చరణంబులు = ఏ పాదములు, ఏ ఉదరము = ఏ కడుపు, ఏ ఉరము = ఏ తొమ్ము, ఏ కరంబులు = ఏ చేతులు, (ఉండినవో), ఈవు, ఆ చరణంబులు..., ఉండఁగఁ చూడు = సరిగానుండఁ జూచుకొమ్ము.

తా.—నా వ్రతము నెఱవేటినది, నాకు ముక్త్యనుభవము చేకూడినది. ఇంక నాకు చెఱ భయములేదు. నావలన ఏ మాయయు లేదని నీవు పంపునప్పుడు ఎట్లుండినవో నా యవయవములను ఎట్లుండఁ జూచుకొమ్ము.—వృత్త్యను ప్రాసము.

తే. అనినఁ దత్పత్యమునకు నే త్రాంబు లురులఁ బ్రమద పులకితగాత్రుడై పాటు టనుర యినుని మధ్యందినపుటెండ దనదు పెద్దబట్టతల మించఁ బ్రవ్రఁ జేరఁ జూతు తెంచి.

రగ. అనినన్ = ఇట్లు దాసరి చెప్పఁగా, పాటుటనుర = ఆ బ్రహ్మరాక్షసుఁడు, తత్ సత్యమునకున్ = ఆ దాసరియొక్క ప్రతిజ్ఞానిర్వహణమునకు, నేత్రాంబులు = ఆనందభాష్పములు, ఉరలన్ = రాలుచుండఁగా, ప్ర...డు-ప్రమద = హర్షముచేత-పులకిత = గగుర్కొన్న - గాత్రుఁడు = దేహముకలవాఁడు, ఐ, ఇనుని మధ్యందినపుటెండ = సూర్యుని మధ్యాహ్న పుటాతపము, తనదు పెద్ద బట్టతలన్ = వెండుకలులేని తన పెద్దశిరోభాగమందు, మించన్ = మెఱయుచుండఁగా, ప్రవ్రన్ = మాలవానిని, చేరన్ = కలయుటకు, పాటుతెంచి = పరుగునవచ్చి. (వైకన్యము).

తా.—దాసరి యిట్లు చెప్పగా, అతనిసత్యమునకు ఆ బొమ్మరాకాసి ఆనందబాష్పములు గురి యుచు ఒడలెల్ల గగుర్కొని తనపెద్దబట్టతలపై మధ్యాహ్నపుమిడియెండ మెఱయుచుండ, ఆ దాసరిం గూడుటకు పరుగున వచ్చెను.

పాటుటసుర = (పాటుడు + అసుర); “పాటుడనఁ బుడమివే ల్పన బాఁపఁ డనఁగ | జన్ని గట్టన విప్రుండు జగతిబరఁగు.” ఆం. సం. వృత్తియందు డుజ్జు పోఁగా పాటుశేషించును. “పాటు వాడు,” తర్వాత కర్తృధారయటుగాగముచే “పాటుటసుర.”

ఉ. కొండయుఁబోలె భక్తి వల గొంచునె, వాడు నిజద్రుమభ్రమి
హిండున వ్రాలుపాకలపు టేనుఁగుఁబోలె, నొస ల్తదంఘ్రులం
దుండ, రొద న్నహగిరులు హోరనఁ, బ్రస్తుతి వ్రాలి, దంష్ట్రికా
దండము లెత్తి పట్టిన పదం, బొక్క డొక్కఁడ నెత్తి జేర్చుచున్. ౪౭

౪౭. వాడు = ఆరక్కనుడు, కొండయుఁబోలె = తానొక కొండయోయనునట్లు, భక్తి = ప్రపత్తితో, వలగొంచునె = (దాసరికి) ప్రదక్షిణము సేయుచునే, నిజ...నఁ - నిజ = తనయొక్క (తన్నుఁగట్టియున్న) ద్రుమ = వృక్షమునందు (వృక్షముక్రింద) - భ్రమి = బవిరిగా - హిండునఁ = తిరుగుటచేత, వ్రాలుపాకలపు ఏనుఁగువోలె = పడెడు పాకలవ్యాధియుక్తమైన యేనుఁగువలె, నొసలు = తనఫలము, తత్ అంఘ్రులందున్ = ఆదాసరియొక్క-అంఘ్రులందున్ = పాదములందు, (ఏనుఁగుపక్షమున ఆవృక్షమాలములందు), ఉండన్ = తగులునట్లుగా, రొదన్ = పెనుమ్రోతచేత, మహగిరుల్ = పెద్దకొండలు, హోరు అనన్ = మాటు మ్రోఁగఁగా, (ఇదియు ఏనుఁగునకు అన్వయించును), ప్రస్తుతిన్ = స్తోత్రముతో (స్తుతించుచు), వ్రాలి = త్రెల్లి, దంష్ట్రికాదండములు = కఱ్ఱల వంటి కోఱలను, ఎత్తి = నైకిఎత్తి, పట్టినపదంబు = (ఆకోఱలతో) పట్టుకొన్నపాదము, ఒకఁడొక్కఁడ = ఒక్కటొక్కటిగా, నెత్తి = తనశిరమందు, చేర్చుచున్ = ఉంచుచు (వైకన్వయము.)

తా.—ఆరక్కనుడు కొండ తిరిగినట్లుగా దాసరికి భక్తితో ప్రదక్షిణముగావించినవాడై (ఉత్పేక్ష), పాకలపుటేనుఁగు ఏవిధముగా తనకట్టకంబ మైనచెట్టుచుట్టును బష్మైరతిరిగి, గిరులు మాటు నెలంగునట్లు రొదవెట్టెచు దానివేరులకు తననొసలు తగులునట్లు పడునో, ఆతీరున దాసరిపాదములకు తననొసలు తగులునట్లుగాను కొండలు మాటునెలంగునట్లు రొదతో నాతని స్తుతించుచును, వ్రాలి (ఉపమ), కోఱలతో అతనిపాదముల నెత్తి ఒకటొకటిగా తనశిరంబునం జేర్చి.

‘భ్రమి’ అని ఈకారాంతము.—“భ్రమిః, స్త్రీ, (భ్రమ + బాహుళకాత్ ఇః), ‘భ్రమణమ్ భ్రమః’ ఇత్యవరః, ౩ ౨ ౬॥ భ్రమి ఇతి భరతః॥ (మణ్డలాకారగతిః)” అని రాధాకాంతీయము. “వలగొను-డే. సం. క్రి. (వలను + కొను) ప్రదక్షిణించు. ‘ప. యథోచితప్రకారంబున వీడుకొని వలగొని మగిడిరి.” సం. ‘కృష్ణం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్.’ భార. ఉద్యో ౩. ఆ. శ. ర. “గదాహతికి నాత్తఁ గొంకక యెదిర్చి రాఁగా నిదో | గదా యనుచుఁ ద్రిప్పిరాక్షసుఁడు వైచె గాఢభ్రమి | నదత్కనక కింకిణీనటనబాగ్రదుగ్రార్భటి | పదాపదమహాగుహావలభి యొసశూలంబునన్” మను. “లోలైరరితై శ్చరణైరి వాభితో | జవా ద్వజప్రభి రసౌ సరి జ్వనైః | నౌభిఃప్రతేరే పరితః ప్రవోచిత భ్రమినిమి లల్లలనావలమ్మితైః॥” మాఘ. ౨ (71) [“భ్రమి = భ్రాన్తిః” అని మల్లి. టీక.] “నొసలు నెన్నొ సల్ నుదురు నెన్నుదు రనంగఁ డనరు ఫాలంబు.” ఆం. సం.—“అఙ్ఘ్రిర్నా పాదమాలయోః” మేదిని.—“ఒప్పు ధ్వనిపేర్లు రొద యన నులివునాగ” ఆం. సం. ‘భ్రమాహిండుని’ అనుపాఠమున ఆహిండున-(ఆ + హిండు)-“హిండునై చ పథా రాత్రా” హలాయుధః;-చూ. వీరికలో “హిండిత”.

శా. ఈసర్వంసహ దేవదానవమహీభృన్తానివాచాతప

శ్రీసర్వస్వము నేతదన్యకృతులం జెప్పంబడు. స్తోర మా

నీసత్యం బురరీకృతాంత, మిల నెం తే వృద్ధనై మంటి నే,

నాసత్యం బింక నిన్నుబోలె గృతసంధా ధూర్వహు లేమికి. ౪౮

౪౮. ఈసర్వంసహ = ఈభూలోకములో, దేవ....ము - దేవ = దేవతలయు - దానవ = అనురులయు - మహీభృత్ = భూపతులయు - మాని = తపస్వులయు - వా....ము - వాచా = వాగ్రూపమయిన - తపః = ప్రతముయొక్క - శ్రీ = సమృద్ధియొక్క - సర్వస్వము = సకలధనంబును, ఏ....లె - ఏతత్ = ఈ శరీరదానముకంటె - ఆన్య = వేఱయిన - కృతులె = పనులయందు, చెప్పంబడు = ప్రశంసింపబడును, ఘోరము ఔనీసత్యంబు = ఇంతదారుణ మైన (అనఁగా శరీరప్రదానరూపమయిన) నీ ప్రతిజ్ఞ, ఉరరీకృత అంతము = అంగీకరింపబడిన (నెఱవేర్చబడిన) నిశ్చయముకలది (నిశ్చయముగా నెఱవేర్చబడినది), నే, ఎంతే = మిక్కిలి, వృద్ధను వి = ముసలివాడనై, మంటి = జీవించియున్నాను, ఇంక, నిన్ను, పోలు....ల్ - దొరయనట్టి - కృత = చేయబడిన - సంధా = ప్రతిజ్ఞయొక్క - ధూర్వహుల్ = సాధకులు, లేమికి = లేరమటకు, నాసత్యంబు = నా పత్రిన.

తా. — ఈ లోకములో దేవానుర భూనాయక మానులు ఇట్టి శరీరదానమందుఁగాక ఇతర కృత్యంబులందు తమ వాక్సత్యంబును నెఱవేర్చుకొన్నవారు కలరుగాని నీవలె అతిదారుణమయిన శరీరదాన ప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చినవా రెవ్వరును లేరు. నేను బహులవృద్ధుఁడను. నేను చక్కఁగా ఎఱుంగుదును. నీ వంటి ప్రతిజ్ఞానిర్వాహకులు జగత్తులో లేరని ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను. — వ్యతిరేకాలంకారము.

“అమరు వ్యతిరేకము విశే | యము పచియింపఁగ విషయి విషయములలోనె | తమి నె వెలుఁగు నెల, పగలే | కమలము, నీ ముఖము సర్వకాలములందు — అ. సం. “సర్వంసహ వసుమతీ వసుధోర్వీ వసున్ధరా,” “దారుణం భీషణం భీష్టం ఘోరం భీమం భయానకమ్,” “అజ్ఞీకృత మురరీకృత మూరీకృత మాశ్రుతం ప్రతిజాతమ్,” “సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదా | ధూర్వహౌ ధుర్య ధారేయధురీణా స్సధురన్ధరాః” — అమ. — వృద్ధను — “వృద్ధాదులడుజ్ఞునకు లోపంబు విభావ నగు” — బాల. తత్స. ౫౬. అంధువలన ‘వృద్ధ’ అయినది. అటుపై ఆస్తద్విశేషణమగుటంబట్టి ఏకత్వంబున నుప్రత్యయంబును దానికి ముందుండు ఉత్వంబున కత్వంబును. చూ. బాల. కార. 33, 3౪.

ఈ పద్యమున తృతీయపాదమున నిత్యయతి. — “ఏని యనునాంధ్రశబ్దముతో | నదికిన పూర్వ పదముతుదిప్రాయకి న | చ్చైనను వ్యంజనవర్ణం | యైన రచింపుదురు నిత్యయతు లనుచుఁగవుల్.” అప్పకవి. ఇందుతలన నిట వ్యంకనయతి చేయబడినది.

చ. ఇతరులు నీకు నీడె మఱి? యాధృతి, నీ స్మృతి, నీ ఋతేరిత

స్థితగతి, నీ మురారిపద నేవన జీవనవృత్తి, సమా

వృత కలగాన సింధు లహరీ ప్లవన ప్లవభావ భా గురు

శ్రుతి తత బద్ధ తుంబికి గురుంగుడినంబి కృపావలంబికి.

౪౯

౪౯. మఱి = మఱియును, సమా....కి — సమా దృత = మిక్కిలి ఆదరింపబడిన - కలగాన = తియ్యని పాటయనెడు - సింధు = సమప్రముయొక్క - లహరీ = ఆలయందు (ఆలయ) - ప్లవన = ఈడిదాఁటుటయందు - ప్లవభావ = తేవతనమును - భా = పొందియున్న - గురు = శ్రేష్ఠ

ఆముక్తమాల్యద.

మైన - శ్రుతి = నాదము (లేకనుతి) కలది యగునట్లుగా - తత = వీణయందు - బద్ధ = కట్టబడిన - తుంబికిఁ = సారకాయగలవానికి, కురుం...కిఁ - కురుంగుడి = కురుంగుడియనెడి తే.త్రమునందలి - నంది = భగవంతునియొక్క - కృపా = కరుణను - అవలంబికిఁ = పట్టుకొనియుండు వానికి, నీకు, ఈ ధృతిఁ = ఈ ధైర్యమునందును, ఈ స్వప్తిఁ = ఈ జ్ఞప్తియందును, ఈ...తిఁ - ఈ - ఋత = సత్యమయిన - ఈరిత = భాషితమునందు - స్థిత = నిలుకడగల - గతిఁ = చరిత్రమందును, ఈ - మురా...తిఁ - మురారి = శ్రీహరియొక్క - పద = చరణములయొక్క - నేవన = కొలువనెడు - జీవనవత్ = బ్రదుకుగల - మతిఁ = బుద్ధియందును, ఈడె = సమానులా.

తా. - నీవు మధురమయిన హరిస్తోత్రగాన సముద్ర పుటలలను దివ్యనాదప్రదముగా తుంది కట్టిన నీ వీణయనెడి తెప్పచేత దాటుచున్నావు; కురుంగుడి భగవంతుని కరుణ నీకు పట్టుగొమ్మగా నున్నది, అట్టి నీకు ఈ ధైర్యమందు, ఈ జ్ఞప్తియందు, ఈ మాటనిలుకడయందు, శ్రీహరినేవనమే పరాయణమైన యీ బుద్ధియందును సాటి యెవ్వరును లేరు. - వ్యతిరేకాలంకారము.

‘ధృతి ధైర్యధైర్యయోః,’ ‘సత్యం తథ్యం ఋతం సమ్యక్,’ - అమ. “సప దీరితాః ఖలు లగన్తి గిరః” మాఘ 9 (89). “తేన వా గపరుషా పరుషాత్మర మిరితా” రఘు. 9 (8) - ‘మధురైవవాగుక్తేతి ఫలితార్థః’ అని మల్లి. పా. ‘పదనేవన నేవనవత్సతిఁ’ = పదనేవయొక్క కుట్టుటకలదైన (అనగా పదనేవను చేర్చుకుట్టినదైన) మనస్సుదందు.

‘అదృతో సాదర్పితా’ - నానా. “దేశే నదవిశేషేఽభౌ సిన్ధు ర్నా సరితిస్త్రియాం,” ‘ఉడుపం తు ప్లవః కోలః,’ - అమ. ‘ప్రథమశ్రవణాచ్చబిః శ్రూయతే హ్రస్వమాత్రకః । సా శ్రుతిః సంపరి జ్ఞేయా స్వరావయవలక్షణా,” - అని సంగీతశాస్త్రము. ‘తతం వీణాదికం వాద్యమ్,’ ‘తుప్యులూ బూరుభేనమే’ - అమ.

తే. అనిన నాతనిఁ గొంగిట నునిచి పలికె । వ్రత మొనర్పించి తని భాగవత వతంస మాయి రజనీచరేంద్ర నీ యరుకృపాక । టాక్షమునఁజేసి ధన్యుడ నైతి ననఘ.

౫౦. అనినఁ = రక్కసుఁడిట్లు పలికినంతట, భాగవత వతంసము = విష్ణుభక్త శేఖరుడయిన యా దాసరి, అతనిఁ = ఆ రక్కసుని, వ్రతము ఒనర్పించితి = నా వ్రతమును చేయించితివి, అని, గొంగిటఁ ఉనిచి = కవుంగిలించి, పలికెఁ = ఇట్లు వచించెను, ఓయి, రజనీచరేంద్ర = ఓయిరాక్ష సోత్తముఁడా, అనఘా = పాపరహితుఁడా, నీ...చేసి - నీ = నీయొక్క - ఉరు = ఎక్కుఁడైన - కృపా = కరుణతోడి - కటాక్షమునఁజేసి = కడగంటి చూపువలన, ధన్యుడఁ = కృతకృత్యుడను, ఐతిని.

తా. - రక్కసుఁ డిట్లు పలుకఁగా, దాసరి “ఓయి అనురవరేణ్యుఁడా, అనఘుఁడా, నీవు ఈ దినము నావ్రతమును నెఱవేర్పించితివి. నేను నీ యత్యంత దయాపూర్ణ కటాక్ష వీక్షణముచేత నా పని నెఱవేర్చికొంటిని,” అని పలికెను.

“పుంస్యత్తం సావతంసౌ ద్వౌ కర్ణపూరే తు శేఖరే” - అమ. “భువి దివి నీవలనఁ బొడమెఁ బురుష వతంసా” అని యుండుటచేత ‘భాగవత వతంసుఁ డనియుం జెప్పనొప్పు. - “చేతవిభక్త్యర్థక వర్ణకంబులకును వలనవర్ణకంబునకును తఱచుగ చేసి అనుప్రయుక్తంబగు” - ప్ర. వ్యాకర. ౪.

ఉ. బాసలు బండికండ్లు, మఱి ప్రాణభయంబున లక్ష సేసినం,
 గ్రాసము కృచ్ఛలబ్ధ, ముడుగ న్వసమే? యిది నీక చెల్లె, నో
 భూసురవంశ్య, పుణ్యజన పుణ్యజనాంకము దావకీనమే
 పో, సమకూరెడిం గులము పొత్తున దైత్యులకెల్ల నంకతఁ.

✱

౫౦. బాసలు = ప్రతిజ్ఞలు, బండికండ్లు = నిలుకడలేనివి, మఱి = అటుపైని, ప్రాణభయంబు నన్ = తనప్రాణముపోవు ననుభయముచేత, లక్ష = లక్షప్రమాణములు, చేసినన్ = (ఆ పన్నుడు), చేసినప్పటికిని, కృచ్ఛ్రలభము = క్లేశముచేత పొందఁబడినదైన, గ్రాసము = ఆహారమును, ఉడుగన్ = వదలుట, వసమే = శక్యమా, ఇది = ఇట్లు దొరకిన యాహారమును వదలుట, నీక = నీకే, చెల్లెన్ = సాధ్యమైనది, ఓ భూసురవంశ్య = ఓయి బ్రాహ్మణకులమున జనించినవాఁడా, పుణ్య...ము-పుణ్యజన-రాక్షసులయొక్క-పుణ్యజన అంకము = పుణ్యజనులనెడి పేరు, తావకీనమేపో = నీదే నుమా, కులముపొత్తునన్ = జాతియొక్కయున్నడిచేత, దైత్యులకెల్లన్ = రాక్షసులకందఱుకును, అంకతన్ = పేరుగా, సమకూరెడిన్ = కలిగినది.

తా.—ప్రతిజ్ఞలను నమ్మవచ్చునా? ఆపన్నుడు ప్రాణము తప్పించుకొనుటకై లక్షప్రమాణములైనను, చేయును, వానిని నమ్మి క్లేశముచే దొరకిన యన్నమును వదలుకొనుదొడ్డవాఁడు కలఁడా. నీవు ఒక్కడవే అట్టి పుణ్యాత్ముఁడవు. బ్రాహ్మణవంశమందు జనించినయోమహాత్ముఁడా, పుణ్యజను లని రాక్షసులకుం గలిగినపేరు నీయొక్కనిదే నుమా, నీమూలముగా కులమునున్నడించేసి వారికిని పేరయి నది. నీయంతపుణ్యాత్ముఁడు లేఁడని భా.—విరుద్ధలక్షణచే ప్రసిద్ధమయినపుణ్యజనశబ్దమునకు యోగము చే పుణ్యులయినజనులు అని అన్యార్థకల్పన చేసినందున నిరుక్త్యలంకారమును, తదుత్థాపిత మైన యుత్పేక్షయు.

“యాతుధానః పుణ్యజనో నైర్మలో యాతురక్షసీ” అమ. బండికండ్లు-బండిచక్రములు తిరుగుడునడుచుండునుగాన ఆపదమునకు నిలుకడలేనివి యని యర్థము గలిగినది.-రూపకాలంకారము. అంకము = చిహ్నము (పేరును చిహ్నమేగావున ఇటపేరు అర్థము.)

చ. కడుపు మహాక్షుధ న్నకనకంబడ న స్సతకృత్యుఁ జేయఁ బో

విడిచితి, వేము జాత్యముగ వేధ విధించిన కూడు మీకు, నీ

యెడ నొకకీడు గల్గి, దిఁక నే మనిన, న్నటి నీకు నాన నూ,

బడలిక దీఱ నిత్తనువుఁ బారణసేయుము మైత్రి గల్గినన్.

౫౧

౫౧. (నీ) కడుపు, మహాక్షుధన్ = పేరాఁకటిచేత, నకనకంబడన్ = వాడిపోవుచుండఁగా, నన్ = నన్ను, కృతకృత్యున్ = (నేను) చేయవలసినహరిభజనను చేసినవానినిగా, చేయన్ = చేయుటకై, పోన్ = పొమ్మని, విడిచితివి, ఏము = మనుష్యులమైనమేము, మీకున్ = రక్కునులరైనమీకు, జాత్యముగన్ = జాత్యుచితముగా, వేధ = బ్రష్ట = విధించినకూడు = నియమించినయాహారము, ఈయెడన్ = ఈవిషయమందు (అనఁగా మమ్ము భక్షించుటయందు), ఒకకీడుగల్గుదు = మీకేపాపముగాని సంభవింపదు, ఇఁకన్ = ఇఁకనేయక, మఱి ఏ మనినన్ = అందులకు విపరీతముగా నీవేమిపలికినను, నీకున్ ఆనచూ = అట్లు పలుకవలదని నీకు నాయెట్టినుమా, మైత్రి కల్గినన్ = నీకు నాయందు చెలిమి కలదేని, బడలికతీఱన్ = నీయలపుపోవునట్లుగా, ఈతనువున్ = ఈనాదేహమును, పారణచేయుము = భుజింపుము.

“అశనాయా బుభుక్షా త్సుత్”-అమ. “భాగురిమతే టాపి త్సుధాచ”-అనిరామాశ్ర. “సప్తా ప్రజాపతి ర్వేధా విధాతా”-అమ. ఆన-ప్ర. ఆజ్ఞా. చూ = చుమా. “పారణావిధిః అభ్యవహార కర్త” మల్లి. కుమార. 5 (22).

క. ఈమాల న్బొరపొచ్చెము | లేమికి నీశ్వరుఁడ కరి నిలింపవోధీ,

నామెయి మేదోమయ దృ | ప్తామిషములు మెసవు మన్న, నతఁ డను నార్జి. ౫౩

నా?—నీదేహము నాకు వలదు, నన్ను శుద్ధునిం జేసి నాకువచ్చిన యీపాడుబ్రష్టమును తొలగింపుము; ఇది నాప్రార్థన.' అని యుత్తరము చెప్పెను.

ఒక్క - వలచుధాతువు - రూ. వలవక—‘ఆర్తిః పీడాధనుష్కీర్త్యోః,’ ‘కారుణ్యం కరుణా శృణోతా కృపా దయానుకమ్నా స్యాత్’—అను. ‘దోష మనంగను దోషగు దోషంగు నాఁగపటు నాఁ బాపంబుగాఁ దనర్చు’ ఆం. భా.

శా. ఘంటాకర్ణుని మించుకర్త మొకొ నా కర్తంబు? మానీంద్రులం

దుంట లేయఁడె? మాన్వి యీఁడె భగవం తుం డట్టి శ్రీ? యట్టి శ్రీ

కంటె న్భగవతుండు మించ నొసఁగం గా లేఁడె? యీ మేలు నా

కంటింప న్నటి రాదె? పూజనము గాదా ప్రాణిమే ల్చక్రికి.

౫౮

౫౮. నాకర్తంబు = నాచేత, ఘంటాకర్ణునిక = ఘంటాకర్ణుడను రక్కసునిచేతను, మించు కర్తమొకొ = అతిక్రమించుచేతయా, (అతఁడు), మాని ఇంద్రులక = సంయమి శ్రేష్ఠులను, తుంటల్ నేయఁడె = తుం డెములుగా చేయలేదా, భగవంతుండు = నారాయణుండు, మాన్వి = ఆతనికర్తమును పాలించి, (ఆతనికి), అట్టిశ్రీ = అటువంటి సంపదను, ఈఁడె = ఇయ్యలేదా, భాగవతుండు = భగవద్భక్తుండు, అట్టి శ్రీకంటె = ఘంటాకర్ణునికి నారాయణుడిచ్చిన సంపదకన్న, మించక = అధికముగా, ఒసఁగంగాలేఁడె = ఇయ్యలేదా, మఱి = ఇతను, ఆమేలు = ఆశ్రేయమును, నాకుకొ అంటింపక రాదె = నీవు నా కొసంగఁగూడదా, ప్రాణిమేల్ = ఒకప్రాణికి చేయుశ్రేయము, చక్రికి = భగవంతునికి, పూజనము కాదా = అర్చన గాదా.

తా.—నే నేమి ఘంటాకర్ణునికన్న ఎక్కువపాపముచేసితి నా! ఆతని యాపాపమును పోనడిచి శ్రీహరి ఆతనికి మోక్షసామ్రాజ్యము నీయలేదా. ఆ హరిభక్తులు హరికన్నను హెచ్చుగా ఈయఁగలరు గదా. కావున నీవు నాకు ఆ ఘంటాకర్ణునికి ఆయన యొసంగినమేలును ఒసంగుము, ఏదే నొక ప్రాణిని సంతోషపెట్టుట హరిపూజనమే గావున, నాకు మేలునేయుటయు, నీకు హరిపూజనమువలె మహాపుణ్య ప్రద మగును.—అర్థాంతరన్యాసము.

ఘంటాకర్ణుండు పిశాచనాయకుండు; ఆతనికి శ్రీకృష్ణుండు ఇంద్రపదవిని, తదనుభవము కొంత కాల మయినతర్వాత, పరమాత్మైక్యంబును అనుగ్రహించెను. అని హరివంశకథ.—“అట్టిమేలు చక్రికి పూజనముగాదా?”—“సంతోషం జనయేత్ ప్రాజ్ఞస్త దే వేశ్వరపూజనమ్”.

వ. అనిన విని మాతంగుం డాతెఱుంగే తెఱుంగైన సంగతిం బగు ననిన, నాతం;—“డే నొక్క బ్రహ్మరాక్షసుండఁ, గుంభజానుసంజ్ఞుడ, నుగ్రకర్ణుడనై, యీన్యగ్రోధం బాశ్రయించి వంచనం బధికవంచదనచర్వణంబు నేయించుండుదు. పూర్వంబున సోమశర్త యను భూబర్హిర్ముఖుండఁ, బ్రౌగ్ధనిద్విజుండఁ గాన దయనీయుండన; యొక్క దుష్కరంబున నిజ్జైతి నీవు కైటభారిం బాడిన నేటి పాలఫలంబు సజలంబు గా నాకిచ్చితేని బీభత్సుకుత్సార్పం బగు నీజన్మంబు వేఁగు, నీకు నార్దరక్షణంబున నగు సుకృతం బనంతంబు సిద్ధించు, నత్యంత ధర్మసాధనం బగు నిమ్రేను నిల్లునేకు;” ననిన, నమ్రేని మాటలకుఁ గల కల నవ్వె యవిష్టుదానుం డిట్లనియె.

౫౯. న్యగ్రోధంబు = వటువృక్షమును, పంచజన = మనుష్య, చర్వణంబు = తినుట, భూబర్హిర్ముఖుండఁ = భూసురుడను, బ్రౌగ్ధని = పూర్వజన్మ; కైటభారిక = నారాయణుని, సజలంబుగా

చాకిచ్చితేని = నాకు ధారాదత్తము చేసితివేని, బీభత్స = గోత్ర, కుత్సా = నింద, వేగున్ = తుద ముట్టును.

క. ఇటువంటివి యిట కెక్కుడు | నిట దిగుడువి యొంద నెన్ని యే నిదియును నొ

క్కటి యొకనాటిద కా దొకత్తుటి గీతఫలంబు నొసంగుదునె యిమ్మెయికి? ౬౦

౬౦. ఏను, ఇటువంటివి = ఇట్టి శరీరములు, ఇటకున్ ఎక్కుడు = ఇంతకన్న ఉత్కృష్టదేహములును, ఇటకున్ దిగుడువి = ఇంతకన్న అధమదేహములును, ఎన్ని ఒందన్ = ఎన్ని దేహములను సొందలేదు. ఇదియును = ఈ చండాలదేహంబును, ఒకటి = ఆ మదీయ దేహపరంపరలో నొకటి, (ఇట్లు పోయినవెంటనే మరల వచ్చునదైన), ఇమ్మెయికి = ఈ దేహమును రక్షించుకొనుటకై, ఒకనాటిద కాదు = ఒక దినము పాడినస్తోత్రంపు ఫలమును (ఇయ్యను సరియే గదా), ఒకత్తుటి గీత ఫలంబున్ = ఒక చిటికికాలపు హరిస్తోత్రగానఫలము వైనను, ఒసంగుదునె = ఇత్తునా (ఇయ్యననుట).

తా.—నాకు దేహము ప్రియము గాదు, ఇప్పటికి నేనెత్తిన దేహములకు లెక్క లేదు. ఇంతకన్న ఉత్తమజన్మములను అధమజన్మములను ఎన్నిటితో ఎత్తినాడను, ఆ పరంపరలో నిది యొకటి. ఇట్టి దేహముల పుట్టువునకు విరామమును గోరవలసి యుండగా, ఈ దేహముకై అనశ్వర మైనహరి నామక్రీడనఫలమును ఒకనాటి ఫలమును కాదు గదా ఒకత్తుటికాలపు ఫలము నేనియు నొసంగను.

త్తుటి యనగా అరక్షణము—“స్త్రీయాం మాత్ర త్తుటిః పుంసి లవలేశకణాణవః”—అమ. “క్షణద్వయం లవః ప్రోక్షః నిమేష స్తు లవద్వయమ్.”—చతుర్థపాదమున స్థితయతి.

నీ. దిక్పాలతను వెత్తి తిరిపతనువుదోన | యెన్నిమార్లైత మి యేను నీవు?

గేసరి తను వెత్తి కీటతనువుదోన | యెన్నిమార్లైత మి యేను నీవు?

మాతంగ తను వెత్తి మశకతనువుదోన | యెన్నిమార్లైత మి యేను నీవు?

ధరణీశ తను వెత్తి దాసతనువుదోన | యెన్నిమార్లైత మి యేను నీవు?

తే. సోమయాజుల మెన్నిమార్లము, శ్వపచఖిగకులుల మెన్నిమాటులు గాము, పాము

గాములము నెన్నిమాటులు గాము వెండి | కంసరిపుభక్తుల మొకండ్ల కాము గాని.

౬౧. వెండి = అట్లుగాక (అనగా దిక్పాలకాదులముగాక), కంసరిపుభక్తులము ఒకండ్ల = హరి భక్తులము మాత్రమే, కాము గాని = కా మైతిమిగాని, ఈయేనున్ (ఈ) నీవున్, ఎన్నిమార్లు, దిక్పాలతనువు = లోకపాలదేహమును, ఎత్తి = పహించి (లోకపాలరముగా బుట్టి), తోన = వెంటనే, తిరిపతనువున్ = బిచ్చపు (బిచ్చగాని) దేహమును, ఎత్తము = ఎత్తలేదు - [మనము ఇరువురమును హరిభక్తులముగా పుట్ట మైతిమిగాని లెక్కలేనిమార్లు దిక్పాలరముగా పుట్టి వెంటనే బిచ్చగాండ్రముగా పుట్టితిమి-ఇట్లే కడమపాదములందును అన్వయ మెఱుంగునది-ధరణీశ = భూనాయకుని యొక్క, దాస = దాసునియొక్క, గేసరి = సింహముయొక్క, కీట = పురుగుయొక్క, మాతంగ = ఏనుగుయొక్క, మశకంపు = దోమయొక్క, సోమయాజులము = సోమయాగము చేసినవారము, శ్వపచఖిగ కులులము = చండాల పక్షి జన్మము, పాము గాములము = పాములమును పిశాచములమును.

తా.—విష్ణుసేవ ప్రార్థనీయము, దుర్లభమును; తనువు, క్షుద్రము; ఈక్షుద్రముకై విష్ణుసేవ నొసంగఁ జాల ననుట. ఈ సంసారచక్రములో విష్ణుభక్తికి వెలి యయినయల్పప్రణ్యములచే ఉత్తమజన్మములును, పాపములచే అధమజన్మములును వచ్చును; విష్ణుభక్తి యుండిన, సద్భజన్మములు రావు; మఱి

ఉత్తమజన్మములకన్నను జన్మాభావమే అనఁగా మోక్షమే ఎక్కుడు గావున, అదియే కలుగును. 'సోమ యాజులము' అనుటచేత శ్రౌతకర్తనిపుకన్న విష్ణుసేవయే ఎక్కు డని భావము. ఇతరజన్మపరంపరకన్న విష్ణుభక్తజన్మము ఎక్కు డనుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

'దిక్పాలరు' ఇం ద్రాగ్ని యమ వైరృత వరుణ వాయు కుబేరేశానులు ఎనమండు, ఎనిమిది దిక్కులకును అధిపతులు. "ఇంద్రో వహ్నిః పితృపతి వైరృతౌ వరుణో మరుత్ | కుబేర ఈశః పత యః పూర్వాదీనాం దిశాంక్రమాత్"-అమ.-"భీక్ష తిరిపము బికిరము బిచ్చ మాయవారమును జోగు నాఁగను వఱులు నభవ" ఆం. భా. 'తిరి పంపుఁదనుకొ' 'కిటంపుఁదనుకొ' 'మశకంపుఁదనుకొ', 'దాస్యంపుఁదనుకొ'-అని పా. 'తనుకొ'-ఇందు వు వర్ణలోపమునకు శాస్త్రము కల్పనీయము. ఆధునికమైన ప్రా. వ్యా. మందు రాహుబాహుశబ్దములకే ఈ లోపము చెప్పబడియున్నది. తోకొ = వెంటనే. శ.ర. "అళికంబునయక్షిని డాచినట్టి సర్వజ్ఞుఁడు" ఉ. పా. 2 (176)లో "తునియునో పర శుచేఁ దునియదో వృక్షంబు" అని ప్రయోగించినాఁడు. కావున రాహ్వాదిని ఆకృతిగణముగా కల్పించు కొనుటశ్రేయము. 'ఈయేను, నీవు'-ఇచట ఈ శబ్దము నీవునకును ముందు అధ్యాహ్వానము.

కేసరి-"సింహా మృగేంద్రః పశ్చాస్య హర్యక్షః కేసరీ హరిః," మాతంగ-"మతద్భజో గజో నాగః కుఞ్జలో వారణః కరీ," అమ. "మశకంబు దోమ యనఁగ వెలయును" ఆం. భా. సోమయాజి = సోమరసముతో యజించువాఁడు-'సోమపీఠీ తు సోమపః' నిషాద శ్వపచా వస్త్రేవాసిచాఙ్డాల పుల్కసాః'-అమ. "గాము సోఁకు సత్తి గాలి దయ్యము బూత | మనఁ బిశాచసంజ్ఞ లలరు నభవ"-ఆం. భా. 'వనమాలీ బలిద్ధంసీ కంసారాతి రథోక్షజః'-అమ.

ఆ. ఊతనీరు చెలఁది నేతముటాయితీ | దూది యెండపనుపు దొట్టియక్క

రఱు మేను, దీని రహీఁ బుణ్య ముట్టుట | కప్పరంబు వెట్టి యుప్పు గొనుట. ౬౨

౬౨. మేను = దేహము, ఊతనీరు = చేఁపలనుబట్టెడి యూతలో గ్రహించిన జలము-క్షణ మయినను నిలువ దనుట, చెలఁదినేత మూట ఆయితీ దూది = సారెపురుగు నేసిననేతలోముడిచి పెట్టిన బూరుగుదూది, ఎండ పనుపు = ఎండలోని పనుపు, తొట్టియక్కరంబు = దూలములో పురుగు దొలిచిన యక్షరము; దీని రహీకొ = దీనివూడి మమతచేత, పుణ్యము ఆముట్టు = హరిస్తుతిగీత ఫలమును వెలగా నిచ్చుట, కప్పరంబు వెలగా నిచ్చి ఉప్పుగొనుటవంటిది.

తా.-ఈ దేహము ఊతనీటివలె నిలువనిది, సారెపురుగు నేసిననేతలో (కట్టుటకే రాదు,) దానితో కట్టినది కట్టనిదే, అట్లు కట్టినబూరుగుదూదివలె స్థితి లేనిది. ఎండలోనిపనుపు వర్ణహీన మగును, ఎండలో వర్ణాధికమువలె నాభాసించును; దేహము అట్టియాభాసము, ఘుణాక్షరమువలె ఆ భాసమాత్రము. దీనికి వెలగా పుణ్యము నిచ్చుట ఉప్పునకు వెలగా సరికిసరిగా కప్పరము నిచ్చుట వంటి తెలివితక్కువపని.-రూపక నిదర్శనలకు సంస్పృశి.

"ఊతనఁ గువేణి చెలఁగు-ఆం. భా. "జాలకాఁడు చెలఁది సన్నపిల్లి | పా దొట్టినఁగ లాత పగఁగు"-ఆం. భా.

ప. అనిన దనుజుం డిట్లనియె.

౬౩

౬౩. దనుజుండు = రాక్షసుఁడు "అనురా దైత్యదైతేయ దనుజేంద్రా రి దానవాః"-అమ.

క. సంగీతఫలంబునఁ గో | సంగీ సగమైనఁ దయ పొసఁగ నీవే; మీఁ

మ్రంగినగుక్క న్నారిధి | కిం గొఱఁతయె? కొదయె విష్ణు క్షీన కనినకా? ౬౪

౬౪. గోసంగి = ఓ మాలదాసరి, దయపాసంగఁగఁ = దయచేసి, సంగీతఫలంబునఁ = (నేటి) శారీరస్థితిగానపుణ్యములో, సగమైనఁ, ఈవే = ఈయవా (ఇప్పుడు), మీనుమ్రొంగిన గ్రుక్కఁ = చేపత్రొంగిన గ్రుక్కఁడునీళ్లచేత, వారిధికిఁ కోఱతయె = సముద్రము తక్కువపడునా (పడ దనుట), విష్ణుకీర్తనకుఁ కొదయె = (ఒకనాటి శారీరకీర్తన ఫలములో సగము నాకిచ్చుటచేత నీయ పార) విష్ణుకీర్తనఫలము తక్కువపడదు, అనినఁ (అవలీ కన్యాయము).

తా.—ఓయదాసరి, చేపమ్రొంగిన గ్రుక్కఁడు నీటిచే సముద్రము తక్కువపడనట్లు ఏకదిన గీత ఫలములో సగము నా కిచ్చుటచే నీయపారహరి కీర్తనఫలము తగ్గదు; కావున దయచేసి నేనడిగిన దినగీత ఫలార్థమును నాకు ఒసంగుము.—ప్రతివస్తూపము.

‘ప్రతివస్తూపము వాక్య ! ద్వితయంబునఁ జెప్ప వేటువేటు నుభయసం

గతహా సమానధర్మము; ! దితిజాల శూరి ద్రుంచు, నృపుఁడు దృష్టులఁ జించుఁ.

గోసంగి—“ఆసాది గోసంగి మాదిగ గూబరి యన మాతంగుఁడగు.”—ఆం. భా. అని నిఘంటువున నున్నను, గోసంగిపదము మాలనికినిం గవులు ప్రయోగింతురు.—

“ఓరీరి రాచవాఁడా, ! రారా, నావెంటఁ దిరుగురా గోసంగివై,

పోరాడి మాడ లిచ్చెదఁ; ! గోరా నీయప్పు దీర్చుకోరా పెలుచఁ.” శృంగార. ర. ఆ.-శ. ర.

ఈ దాసరినే దివ్యనూరిచరితమందు “శ్వచచం త్రైకీకగానలమ్మటమ్” అని తడవియున్నారు. అమరమందును “చణ్డాలప్లవమాతస్థ దివాకీర్తిజనస్థమాః” అని చుండాల (= మాల), మాతంగ (= మాదిగ) పదములును, పర్యాయములుగానుం బలితములు. ఇందువలన ఆ రెండు బాతులభేదము ప్రకృతమున అవివక్షితమని యేనియుం దలంప నగు.

శా. ఏలా నొంచె దదేహ? మి ట్లడిగి, యెం తే బాస మేనం బలం

బో, లీలావటు గీతకీర్తనఫలం బో, నీయెడ న్తున్ను? సా

తాళప్రశ్నలు మాని మే న్గొనుము; బేతాళ చ్చ లోక్తి రుషం

దూలింపం దలఁతేని, పుట్టు మఱి నూ త్రు బ్దన్వ బేతాళముల్. ౬౫

౬౫. అదేహము = దేహస్వమును (గీతఫలమును), అడిగి, ఏలా ఇట్లు, నొంచెడు = పీడించె దవు, ఎంతేఁ = ఎంతయైనను (పీడించినను), మున్ను = మొదట (అనఁగా నన్ను విడిచినప్పుడు), నీ యెడఁ బాస = నీకు సాప్రతిజ్ఞ (ప్రతిజ్ఞాతమనుట), మేనఁ పలంబో = నామేనిలోని మాం సమా, లీలా వటు = లీలార్థమై వటువైన వానియొక్క (వామనమూర్తియొక్క-నారాయణునియొక్క యనుట) - గీత = గానరూపమయిన - కీర్తనఫలంబో = స్తుతియొక్కపుణ్యమా, పాతాళప్రశ్నలు = లోతయినవర్చలంగలిగించు పృచ్ఛలను, మాని = అడుగక, మేను = నాదేహమును, కొనుము = కైకొమ్ము, బే....క్తి-బేతాళ = నీదైన పిశాచజాతికి సాధారణమైన-ఫల = వంకరమాటల-ఉక్తి = వచించుటచేత, రుషఁ = కోపముచేత, తూలింపఁ = బేల్చుడునట్లు, తలఁతువువని = యత్నించెదవేని, మఱి = అంతట, నూతుల్ త్రవ్వఁ బేతాళముల్ పుట్టుఁ = నూయిద్రవ్య బేతాళుని లేపినట్లుగును.

తా.—దాసరి చెప్పుచున్నాడు.-ఓయ రక్కసుఁడా, నీవు నాదేహముకంటె వేఱాకటి యడుగుట సరిపడదు. మొదట నీవు నన్ను హరికీర్తనమునకు పోనిచ్చినప్పుడు నాచే చేయించుకొన్న ప్రతిజ్ఞ నాదేహము నిచ్చెదననియేగాని గానఫల మిచ్చెద నని గాదు. నీవు ఈ లోఁతుప్రశ్నలు మాను, నా దేహమును పుచ్చుకొమ్ము. నీవు నీ పిశాచజాతికి సులభ మయిన ఫలవచనములచేత నాకు కోపము తెప్పించిన ఆ కోపాన నేను గీతఫలమును ఇచ్చినచోఁ కొనఁజూచుచున్నావా యేమి? ఆ పక్షమున

బావి త్రవ్వఁగా భూతము వెలువడిన ట్లుగనేగాని, నీ యుక్తిమాత్రము ఫలింపదు.-విషమభేదము, లోకోక్తి తదంగము. “బావి త్రవ్వఁగా భూతము బయలుదేరినట్లు” అను సామెత ప్రసిద్ధము. “కూపం ఖనతా బేతాళ ఉత్థాపితః” అని న్యాయము. “పల మున్నాన మాంసయోః”-హైమము.

వ. అనిన సాలకటంకటేయుండు సాలఁ గటకటంబడి, కాశ్యేచ్ఛం గన్నీరు గ్రుక్కుకొని, కటకటా! కైటభారి కనుంగులగు డింగరీలు దయాళువులు గావలవదే? తొల్లిదర్శన ప్రవర్తకుండై వైయాసికంబు లగు సూత్రంబులు వివరించి విష్టరశ్రవునదైవితవైశిష్ట్యంబుఁ బ్రతిష్ఠించిన లక్ష్మణాఖ్యయోగీంద్రుండు, చిరకాలసేవాసంతుష్టుడై నిజదేశికుం డగు పూర్ణాహ్వయుం డనధికారుల కీకు మని విధియుక్తంబుగాఁ దనకుఁ బ్రసాదించిన గీతాచరమార్థంబుఁ, గృపాతరంగితుండై రంగేశధామదామోదరనాను చామీకరగోపురం బెక్కి, యుచ్చైస్పృహంబున నుచ్చరించినఁ గురుం డలిగిన, “దేవా! దేవరయాజ్ఞ మీటి యే నొక్కరుండ రారవంబునంబడుట మేలో? భాగవతవరిషత్తునకుఁ బరమపద మగపడుట మేలో? యని వితర్కించి నీ వుచ్చరించుట గా నుచ్చరించితి” నని తదభినందితుం డయ్యె. నతండ నిజచ్ఛాత్ర సత్త్రంబునకుఁ బ్రత్యహంబును గల్యంబున మూల్యం బొల్లక గవ్యంబు సమర్పించి వేడిన వల్లవీవల్లవులకుఁ బరమ పదంబుఁబ్రసాదించె; నతండ బంధముక్తుం డయ్యె నవతారాంతరంబునఁ గాలాంతరంబున సంకుచితజ్ఞానులై విషయపరు లగు నరులకుం బరమునందలి తీపాదన నుందరజామాతృ నామంబున నర్చిరాదిగతి విశదీకరించె; నతండ యిటమీఁద యాదవగిరిఁకుంకణంబు పాపండనంకులంబుగా వచ్చినఁ దచ్చుతికి శతకోపసమాఖ్య సంభవించి నీరంధ్రవాదంబున సంధ్రాదివిషయ విద్యజ్ఞనంబుల నధోక్షజవిషయవాద భిక్షవేడి దిగ్విజయంబు సేసి గరుడకుధర గుహకుంత సృకంఠీరవంబు కుహనాత్రిదండియై బ్రుసీ కుసుంభాంబరాంభఃకుండిక బొసంగ నంగీకృతాంతిమాశ్రముండై, ఫణిపకణభు గక్షపాద బాదరాయణ కపిల జైమిని శాసనంబులు మత మహాసన మహీసురులు మున్నుగా నెంతేవాసి సంతేవాసులకుఁ దెలివి పఱుపం బరమహంసానుష్ఠాన పరకాష్ఠయై, పదయుగ ప్రసన్న భువనప్రపంచపంచజనహృదయ భవనంబులం బద్మాపద్మాక్షులు వల్లెర్లు దుడిచి పాడెక్క భక్తి బోధించి భూతలంబుఁ బావనంబు సేయంగలవాఁడు; మఱియు హయవదనపదారాధకుండై వేంకటేశుండను నింకొక్క మనీషి మధుమధనమతప్రతిపాదకం బగు ప్రబంధశతంబు రచించి శిలోంఛవర్తనంబునం దపంబు సేయం దనకు జరచ్చదన శాకదానంబుసేయు నగస్త్యోర్విరుహంబునకు నిర్వాణం బొసంగంగలం; డిట్టి యేవ్యంబులు మదీయ దివ్యబోధంబున నెఱింగియుందు నేతాదృశం బగు త్రైకాలిక జ్ఞానంబు కలిమి నిమ్మను మాసనీయంబుగదా యంటేని యది జాత్యంబుదక్కఁ దపస్సుత్యశమదమాధిలబ్ధంబు గాదు;

నిపాది భవిష్యదర్శంబులఁ జెప్పుచున్నది, అది శుచియే? కాశికంబు డబ్బుగాటి గల్బులుఁ గూ గొలి కనుంబెంటి పైఁడికంటి లోనగు తిర్యక్కులు భావిప్రయోజననూచకంబులై యున్నయవి; యవి తపస్సులే? యట్లమావిజ్ఞానంబును; నెట్లనిన, నాస్తి క్యంబువలన శాస్త్రంబులెడ నధీతిబోధంబులు దక్క నాచరణప్రచారంబులు లేమి ధర్మంబు దూరం, బది నిమిత్తంబుగా నిత్యైతం గెఱుంగక భవోత్తారకంబుగాదు, గావునఁ గలుష రహిత కాయంబునంగాని కల్యాణంబు లబ్ధంబుగాదు, గాఁబట్టి యివ్వీరూపవిగ్రహం బనుగ్రహంబున నుడిపి కృతార్థం జేయు; మని పాదంబుల న్రాలి పాటం బాతికపాలేని యీవే యనిన, నతం డదియును నీలేనిన్నఁ బోని మ్మి ప్రభాతసమయంబునం బాడిన చరమగీతంబైన నిచ్చి ప్రపన్నుండ నగు నన్నవిపన్నుం జేయుమని లేవకున్నం, బరమదయాస్తుండై, 'యట్ల కానిమ్ములే' మ్మని యతని లేవనెత్తి, యత్తనుప్రాప్తిప్రకారంబు సవిస్తరంబుగాఁ జెప్పుమనిన నవధరింపు మని యప్పొందిండి దుఃఖార్థుండై యిట్లనియె.

౬౬

౬౬. సాలకటంకఁజేయుండు = రాక్షసుండు (సాలకటంకఁటుం డని యొకయాదిమరాక్షసుండు), కటకటంబడి = దుఃఖపడి, డింగరీలు = భక్తులు, దర్శన = శాస్త్ర, వైయాసికంబులు = వ్యాస రచితములు, వైయా...సూత్రంబులు = బ్రహ్మసూత్రములను, విష్వరశ్రవు = నారాయణునియొక్క లక్షణాఖ్యయోగీంద్రుండు = శ్రీ రామానుజాచార్యులవారు (శేషాహియొక్క, అందువలననే లక్షణ స్వామియొక్క యవతారము), పూర్ణాహ్వయుండు = పూర్ణాచార్యు లనువారు (పెరియనంబి యని వారికి ద్రావిడనామము-వారు శ్రీ రామానుజులవారి గురువు), గీతాచరమార్గంబు = భగవద్గీత కడపటి స్లోకము భావమును ("సర్వధర్మాః పరిత్యజ్య మా మేకం శరణంప్రజ | అహం త్వ సర్వపాపేభ్యో మోచయిష్యామి భారత" అనునది గీతాచరమ స్లోకము), రంగేశధామ దామోదరనామ చామీకర గోపురంబు = రంగనాథుని యాలయమున దామోదరమును పేరి బంగారు గోపురమును, తదభినంది తుండు = ఆ గురువుచే అంగీకరింపబడినవాఁడు, చాత్ర = శిష్య-సత్త్రంబు లకుఁ = కూటములకు, కల్యంబు = ప్రాతఃకాలము, మూల్యంబు = నెల, ఒల్లక = ఇచ్చగింపక (పుచ్చుకొనక), గవ్యంబు = ఆవులపాడి (పాలు పెరుఁగు నేయి లోనగునది), వల్లవీ = గొల్లది-వల్లవుండు = గొల్లవాఁడు, సంకుచిత జ్ఞానులు = కొఱవడిన జ్ఞానముకలవారు, సుందరజామాత్య = అందగాఁడైన యల్లుండు, అర్చిరాది గతిఁ = ముక్తులు సూర్యమండలము చేదించుకొనిపోవు మార్గవిశేషమును, యాదవగిరి టెంకణంబు = తిరునారాయణపుర ప్రాంతము, పాషండసంకులంబు = వేదబాహ్యులచేత నిండినది, నీరంద్ర = దట్ట మైన, ఆంద్ర ఆదివిషయ = త్రిలింగము లోనగు దేశములందలి, అధోక్షజ విషయ = శ్రీహరియే విషయముగాఁ గలదైన, గరుడ కుధర = గరుడాచలముయొక్క - గుహఁ = అహోబలమందు, నృకం తీరవ = నరసింహ, కుహనాత్రిదండి = కపటసన్నాధిని, బ్రుసీ = జపాసనము, కుసుంభాంబర = కాషాయపస్త్రము - అంభోకుండిక = జలకమండలువు, (పా. కాసుంభరాంభకుండికలు = కాషాయ వేణుదండ కమండలువులు), అంతిమాశ్రమము = యత్యాశ్రమము, ఫణిప = శేషుండు (ఽప్రాధ్యాయీ, మహాభాష్యకర్త, కణభుక్ = కణాదుండు (వైశేషికశాస్త్రకర్త), అక్షపాద = గౌతముండు (న్యాయ శాస్త్రకర్త), బాదరాయణ = వేదవ్యాసులవారు, కపిల = కపిలమహర్షి (సాంఖ్యశాస్త్ర ప్రవర్తకుండు), జైమిని = వ్యాసశిష్యుండు (పూర్వమిమాంసా శాస్త్రకర్త), శానసంబులు = శాస్త్రములు, మత = తమ

మతముయొక్క-మహానస = వంటయిల్లు-మహీనురులు=అందలిపరిచారకులయిన బ్రాహ్మణులు (వంట వాండ్లు లోనగువారు), ఎంతే వానికొక = మిక్కిలి యుక్తముగా, అంతేవానులకుకొక = శిష్యులకు, పరమహంస = యతీశ్వరులయొక్క-అనుష్ఠాన = ఆచారమునకు - పర కాష్ట = తుది హద్దు, (యతీం ద్రుల యుత్త మేత్తమాచారము), పదయుగ = పాదయుగశేషమునకు - ప్రపన్న = భక్తులైన - భువన ప్రపంచ = లోకసముదాయమందలి-పంచజన = జనులయొక్క-హృదయ భవనంబులకొక=మనస్సులని యెడు నిండయందు, పద్మాపద్మాక్షులు = లక్ష్మీనారాయణులు, పల్లెడు = కామక్రోధా ద్యరిషడ్వర్గ మునెడు ముండలను, తుడిచివైచి = పోనడిచి, పాడు ఎక్కొక = అల్లుశూన్యము లైన యాప్రదేశము లందు ప్రవేశింపఁగా (పా. పాదెక్కొక = పా దెక్కొకగా = నెలకొనఁగా), భక్తికొక = ప్రపత్తిని, బోధించి = దృఢముగా నుపదేశించి, హయవదన = హయగ్రీవస్వామియొక్క, వేంకటేశుండు = వీరే వేదాంతదేశికులవారు, మనీషి = జ్ఞాని, మధుమధన = నారాయణుని - మత ప్రతిపాదకంబు = మత మును చెప్పనది (నారాయణుడే పరతత్త్వము అని బోధించునది), ప్రబంధశతంబు = నూలుగ్రంథ ములు, శిలోంఘ వర్తనంబులకొక-శిల = “కోతకోసిన మళ్లయందు జాతిపడిన వెన్నులోనగు వానిని ఏటికొని వానిచే జీవించుట”-ఉంఘ=రాలిన నీ వారాది ధాన్య మేటుకొని బ్రదుకుట “(లేకిబ్రదుకు)” అనెడు-వర్తనంబులకొక = బ్రదుకులచేత [శిలము-రూ. సిలము; “ఉష్ణః కణశ్చ ఆదానం కణిశాద్యర్థవం శిలమ్” యాదవ. “శిల మనఁగా నియతగృహాపాదానము.”] తనకుకొక=ఆ వేదాంతదేశికులవారికి, జరత్ ఛదన = ముదురాకుల, అగస్త్యోర్వీ రుహంబునకుకొక = అగిసె చెట్టునకు (పా. అలర్కోర్వీరు హంబునకుకొక = ముల్లుచ్చిత చెట్టునకు), నిర్వాణంబు = మోక్షము, ఏవ్యంబులు = రాఁగలవి (భవిష్య దర్థములు), శమ = అంతరింద్రియనిగ్రహము-దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహము, నిషాది = ఎటుకత, అది = ఆ యెటుకత, కాశికంబు = గుడ్డగూబ, డబ్బుగాటి-గబ్బులుఁగు=ఇవి పక్షివిశేషములు, గౌళి = బల్లి, కనుంబెంటి-పైడికంటి=పక్షి విశేషములు, భవోత్తారకంబు = సంసారమును దాటించునది (భవనాశము నొనరించునట్టిది), అధితి బోధంబులు = చదువుటయు గ్రహించుటయు, అవిపన్నుకొక = ముప్పులేని వానిని.

మ. అజ చౌర్యావహృతాత్త తోక సముదా యాభీరకాంతామణీ

ప్రజగోరాజమనఃప్రమోదకర తద్వత్ప్రాప్తహానురూ

ప జని ప్రాభవ, ద్రాణిజోదర కన ద్భాణిగ్ని వృత్తి ప్రకో

ప జలాసార, సరోజ బాంధవ శశి ప్రాంచ ద్విశాలాంబకా!

౬౭

౬౭. అజ....ప - అజ = బ్రహ్మచేత - చౌర్య = దొంగతనమున-అపహృత = హరింపఁబడిన -

ఆత్మ = తమయొక్క-తోక = బిడ్డలయొక్క (గోపబాలురయు ఆవుదూడలయు)-సముదాయ = సమా హముగల-ఆభీరకాంతామణి = గొల్ల - కామినీరత్నముల - ప్రజ = సముదాయమునకును - గోరాజి = ఆవులమందలకును-ప్రమోదకర = సంతోషకరమైన-తద్వత్ = ఆ బిడ్డలవలె (దూడలవలెను బుడుతల వలెను),-ప్రాప్త = తనచేత పొందఁబడిన-రూప = రూపములకు-అనురూప-సదృశమైన-జని-పుట్టు వులయొక్క-ప్రాభవ = మహిమకలవాఁడా, ద్రా....ర-ద్రాణిజ=అశ్వత్థామవలని ఉదర = ఉత్తరా గర్భమందు కనత్ = వెలుంగుచున్న-బాణాగ్ని = అపాండవాస్త్ర వహ్నియొక్క-వృత్తి = ప్రజ్వలన వ్యాపారముయొక్క-ప్రకోప=ఉద్రేకమునకు-జలసార = నీటి జడివైనవాఁడా, సరో....కా-సరోజ బాంధవ = (తమ్మిచెలియైన) నూర్యుడును - శశి = చంద్రుడును - అనెడు - ప్రాంచత్ = మిక్కిలి యొప్పుచున్న-విశాల = నెడందలైన-అంబకా = నేత్రములుకలవాఁడా.

తా.—నారాయణుని కృష్ణావతారమందు శ్రీ కృష్ణునిమహిమను పరీక్షించుటకై బ్రహ్మ గోకు లంపుర గోవులదూడలను గొల్లయిల్లాండ్రబుడుతులను అంతర్ధానము వొందించెను. అంతట శ్రీకృష్ణుడు బ్రహ్మగర్వ ముడంప, తానె ఆదూడలై, ఆ బాలునిపై, ఆ గోవులమీను ఆ గొల్లి యిల్లాండ్రమును బ్రహ్మ కృత్యమును తెలియనిక పర్చించుచు, ఆ గోవులను ఆ చెరువలను సంవత్సరము సంతోషపెట్టెను. అంతట బ్రహ్మ వచ్చి శ్రీకృష్ణునిమహిమను స్తుతించి, తా నడుమించిన వర్సనముదాయమును మరల నిచ్చి, పోయెను. అశ్వత్థామ హండపదంశోష్ణాలకపైసయాస్త్రముం బ్రయోగించి, దానిబావులు అభి మన్యుని భాగ్యయైన యుత్తరయుక్క గర్భమందుఁజొచ్చి యటనున్న భూద్రుహువుని పరీక్షిత్తునిచిహింప దొరకొనఁగా, శ్రీకృష్ణులవారు నిజప్రభావంబున ఆయస్తాగ్నిని చల్లార్చి వైచి, ఆశిశువును రక్షిం చిరి. ఆయన నారాయణుడే గావున ఆయనకు సూర్యచంద్రులు నేత్రములు.—అట్టియో నారాయ ణుడా' యని తదియసంబోధనము.

‘అబా విష్ణు హరచ్ఛాగాః,’ అపత్యం తోకం తయోః సమే,’ ‘గోపే గోపాల గోసంఖ్య గోధు గాభీరవల్లవాః,’ అమ. “ద్రబా గోప్తాధ్వసంచయాః”—నానా.

కం. అనవిరిత సవ రితాదృతి । వినుతి ప్రేమాత్మనల్లవీజనజాలా

మననపర మహానిచూనన । వన విసిక్కి మరాళవిరి మివాసితిమూర్తి. ౬౭

౬౭. అన...లా—అనవరత సర్వదా—నవ—నూతనమైన—రత—కామక్రీడలచే—ఆదృత—సంతో షితలై—వినుత = శ్లాఘితమైన (—ఉత్కృటమైన)—ప్రేమ—అమరాగముచేత—ఆత్మ—హండబడిన— పల్లవీజనజాలా = ప్రజాంగనాసమూహముకలవాఁడా, మన...రీ—మననపర = ధ్యానతత్పరులైన— మూని = తాపసులయొక్క—మానన = మనస్సులనెడి—(మానన = మానససరస్సులయొక్క)—వన = సమూహమనెడి—(వన = సమూహమందు)—వసిత్వ—వసించుచుండు—మరాళవర—హంస శ్రేఘ్నాడా, సు...క్తి—సువాసితి—తెన్నగా సురభీకృతమైన—మూర్తి—ఆకృతికలవాఁడా,—(ఆశ్వాసాంతపద్యము తో నన్వయము.)

తా.—సర్వదా నవనవసరతక్రీడలచే సంతోషపెట్టుబడినవాడై యుత్కృటప్రేమను వహిం చినగొల్లయువతులు గలనాఁడా, మననశీలులైన మౌనులమానసములనెడి మానససరస్సులందు వసించు రాజహంసమా, ఉత్తమమైనపీతాంబరమును ధరించువాఁడా.—రెండవవిశేషణమున రూపకము.

‘చిత్రే సరిసి మానసమ్’—నానా.

ఉత్సాహ. నలము ఖాచచక్రవర్తి నాథ సవనమద్భితా

త్యిలఘుమకుల ముఖ్య హా గుప్తపాయనా యనావిలా

జల సురారిహరిణ నిజ వశీకృతాఖిలాండ ని

ర్థలగుణా! యమేయరూప రంజితార్థసోమణా. ౬౮

౬౮. నల....జల—నలముఖ = నలుడు లోనగు—ఆదిచక్రవర్తి—తొంటిచక్రవర్తులైన—నాథ = రాజులచేత—నవ = నూతనమైన—సమర్పిత = ఒసంగబడిన—అత్యలఘు = మిక్కిలి యమూల్యములైన— మకుటముఖ్య = కిరీటములోనుగాఁగల—హరి—మనోహరమైన—ఉపాయనా = కానుకలుగలవాఁడా, అనావిల = అకలుషమైన (దేదీప్యమానమైన)—అజర = దేహముకలవాఁడా, సురారి హరిణ = దేవ శత్రువులను పరిహర్చువాఁడా, నిజ...డ—నిజ = తనకు—వశీకృత—స్వాధీనము చేసికొనబడిన—అఖిల— సకలమయిన—అండ—బ్రహ్మాండములు కలవాఁడా, నిర్థలగుణా—స్వచ్ఛమయిన (కల్యాణములైన) గుణ

ములు కలవాడా, అమే....ణా-అమేయరూప-ఇంతయని యెఱుంగనలవిగాని స్వరూపముచేత-రంజిత = ఆనందితులయన-ఆర్య = పెద్దలను-పోషణా = ప్రోచువాడా.

తా.—నలుఁడులోనగు చక్రవర్తులు తమకాలమందు క్రొత్తగా సమర్పించినవియు, అమూల్యములును, మనోహరములును, ఐన కానుక లగు కిరీటాదికములను ఇప్పటికిని ధరించునట్టి వేంకటాచలపతీ, దేదీప్యమాన విగ్రహుఁడా, దేవశత్రువులను సంహరించువాఁడా, సకలబ్రహ్మాండములకును నాథుఁడా, అనంతకల్యాణగుణ సంపన్నుఁడా, ఇంతయని తెలియని విశ్వరూపముచేత పెద్దలను సంతోషపెట్టి ప్రోచుచున్నవాఁడా.

అజిల-‘అజిర’యని ప్రసిద్ధము-‘విషయేఽశ్లేఽబ్జుణేఽజిరమ్’-నానా. రలలకు నశేదము—“రలయో ర్లడయో న్నద్య జ్జయయోః ర్భవయోరపి । శసయో ర్నసయో శ్చాస్తే సవిసర్గోవిసర్గయోః । సచిన్దు కాచిన్దుకయోః స్యా దభేదేన కల్పనమ్.”

మ. ఇది నైరామన యావనావనిధ వాహీనాభ్రచుంబి స్ఫుర

ద్విదితాభీల మణిగృహాభి దళనో ద్వేలోగ్ర హస్తి వ్రజో

ద్య దనీకాగ్రగ కృష్ణరాయమహిభృ త్సంక్షాన్తదాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసవరేణ్య మాఱవది హృద్యంబైన పద్యంబులఁ.

౬౯

౬౯. ఇది = ఈయాశ్వాసము, నైరా....దఁ - నైరామన = నైరామన పురమందలి - యావనావనిధవ = తురక భూపాలునియొక్క - అహీన = గొప్పదైన - అభ్రచుంబి = మింటినంటుచున్న - స్ఫురత్ = ప్రకాశమానమైన-విదిత = ప్రసిద్ధమైన-ఆభీల-కష్టసాధ్యమైన-మణిగృహ-రత్నమయములైన లోఁగిండ్లయొక్క (రత్నహర్ష్యములయొక్క)-ఆభి = పంక్తియొక్క-దళన=పగల్గుటయందు-ఉద్వేల = మితిమీరిన-ఉగ్ర = భయంకరములైన-హస్తి = ఏనుఁగులయొక్క-వ్రజ = గంపుతో-ఉద్యత్ = తరలుచున్న-అనీక = నేనకు - అగ్రగ = మొనయందుఁబోవుచున్న - కృష్ణరాయ మహిభృత్ = కృష్ణరాయ భూపాలుఁడనెడి-సంక్షాన్త = శేరుగలవాడ వైన-అస్తత్ = నాయొక్క-ఆముక్తమాల్యదఁ = ఆముక్తమాల్యదయనెడి గ్రంథమందు, హృద్యంబైన పద్యంబులఁ = హృదయంగమములైన పద్యములతోడిది, ఆశ్వాస వరేణ్యము ఆఱవది = ఉత్తమమైన షష్టాశ్వాసము.

తా.—కృష్ణరాయఁడు నైరామన పట్టణంపు నుల్తానుయొక్క మహోన్నతము లైన మణిమయ సాధములను తాను నడపుకొనిపోయిన యేనుఁగులపండుచేత పడఁగొట్టించినాఁడు. అట్టి యాప్రభువు రచించిన యాముక్తమాల్యదా ప్రబంధంబునందు ఇది యాఱవయాశ్వాసము, మనోహరము లైనపద్యములతో నొప్పుచున్నది.

[‘నైరామన’-ఇట్లు వ్రాత ప్రతులయందున్నది; ఇది సగరము పేరో నుల్తానుపేరో నిశ్చయించుకొనవలసియున్నది.]—‘ఆభీల కృచ్ఛ్రీషణా’-నానా.

ఆ ము క్త మా ల్య ద

సప్త మా శ్వాసము.

క. శ్రీమదుమాసులభాంగక | సానుజహర నక్ర దళన చక్ర సదాళీ

క్షేమంకర చరణాంబుజ | హైరాజ్యస్థివాస! వేంకటాచల రమణా! ౧

౧. శ్రీ....క-శ్రీమత్ = శోభాయుక్తమయిన-ఉ = శివునికి-మా = లక్ష్మీకిని-సులభ = (శివునికి బాణముగాను - లక్ష్మీకి నివాసముగాను) సుఖముగా దొరకిన-అంగక = దేహముకలవాడా, సా....ర-సామజ = కుమలయాసీడమను కంసుని గజమును-హర = సంహరించినవాడా, నక్రదళన చక్ర = (గజేంద్రునిబట్టిన) మకరమునుచీల్చు (చీల్చిన) చక్రాయుధముగలవాడా, సదా-జ - సత్ = సాధువులయొక్క-ఆళీ = సమాహమునకు-క్షేమంకర = మేలుసేయునవైన-చరణాంబుజ = పాదకమలములు కలవాడా, హై....స-హైమ = బంగారపు-ఉజ్జ్వల = మెరియుచున్న-వాస = వస్త్రగలవాడా, వేంకటాచలగమణా = వేంకటపర్వతపతీ, 'అపధరింపు' మను ననంతరవాక్యముతో నన్వయము. ['ఉ'-'ఉకారో క్షత్రియే సేత్రే హరమాశౌ హరే హరా'-నానా.]

శివుడు త్రిపురదహనార్థమై బాణముగా విష్ణుమూర్తిని ప్రయోగించె నని పారాణికకథ. దీనిని మహాకవులు అనుసంధింతురు.

“ఏత త్తద్భుర్విగాహం శుహినగిరిమయం కార్దుకం, యత్ర జడ్డే
ఘోర్నీ దర్శికరాణాం పతి, రుదధినుతానామకః సాయక శ్చ,
గోర్దక్షై శ్చస్త్రైమాశే ర్నత మపి యద భూత్ దున్నతం కార్దుకాణాం,
బాహ్వామౌవృష్యయే చ త్రిపురమృగదృశా మైశ మవ్యైస్త్ర మాసీత్.”-ప్రసన్న. 3 (30).

మహాలక్ష్మీ విష్ణుపత్నిస్థలాలయయగుట సుప్రసిద్ధము.

↔ బ్రహ్మరాక్షసుని స్మృతాంతము. ↔

వ. అపధరింపు మహ్మలనుదిండి దుఃఖార్తుండై యిట్లనియె. ౨

౨. పాలనుదిండి = మాంసాశనుడైన యాబ్రహ్మరాక్షసుడు. “పాలనుదిండ్లు రక్కసులు తొలువేలుపు | అనగ నసురసంజ్ఞ యలరు” ఆం. భా. పాలను రూ. పాల.

ఉ. ఉండుదుః జోశభూమి నొకయూరఁ గళల్ పదునాల్గు నేర్చి, వా
కృండిమః జగ్గ గెల్తు మటశాసుల, శ్రౌతులఁ దప్పు వట్టుదున్,
ఖండలముప్పి విప్పుఁ గని నవ్వుదు, వెండి ప్రయోక్తలన్ మధి
మండలి గ్రాంథికిన్ మవమానము సేయుదు జల్పవాదిన్. 3

3. చోశభూమి = చోశదేశమునో, ఒక-ఉరన్ = గ్రామమందు, ఉండుదున్ = ఉంటిని, పదునాల్గు, కళల్ = విద్యలను, నేర్చి, వాక్చండిమన్ = నోటి యాడంబరముచేత, ఘటశాసులన్ =

తా రి కులను, చర్మ = వాచముగా, గెల్ల = గెలుచుచుంటిని, శ్రౌశుల = యాగతంత్రజ్ఞులను, తప్పుపట్టాదు = వారు చేయుసారబాటులను ఆక్షేపించుచుంటిని, వెండి = మటియు, ప్రయోక్త = స్పార్త ప్రయోగము నడిపించువారిని, ఖండలముష్టి = ఖండకారికల పుస్తకములను, విప్ప = వారు విప్పగా, కని, నవ్యదు = పరిహసించుచుంటిని, సుధీ...ము-సుధీ = విద్వాంసులయొక్క-మండలి = సమాహముయొక్క-గ్రాంథికత్వము = గ్రంథజ్ఞతను, జల్పవాదివై = జల్పమనేడి విజగీషు కథను ప్రయోగించినవాడవై, అపమానము సేయుదు = అపమానించుచుంటిని.

తా.—పూర్వజన్మమందు నేను చోళ దేశములో నొకయూరనుంటిని, పదునాల్గు విద్యలను నేర్చి తిని, వాక్షేపుణ్యముచేత తొక్కికులను జయించుచుంటిని, శ్రౌతక్రియానిపుణుల సారబాటులైట వేయుచుంటిని, స్పార్తకర్త ప్రయోక్తలు ఖండకారికా పుస్తకములను విప్పగానే పరిహాసము చేయు చుంటిని, విద్వాంసుల గ్రంథపరిచయమును జల్పపదాసమున అపమానపఱుచుచుంటిని.

చోళ దేశము అజన దేశము; పూర్వము దానికి కాంచీపురము రాజధానిగా నుండెను. కళలు వేటు, విద్యలు వేటు; కళలు అటువదినాలుగు, విద్యలు పదునాల్గు; ఇచట కళాశాస్త్రము లాక్షణికముగా విద్యాపరముగా ప్రయోగింపబడినది. ఆంగములు, నాల్గువేదములు, మిహంస, న్యాయము. పురాణము, ధర్మశాస్త్రమును, అని పదునాలుగువిద్యలు—“శిష్య వ్యాకరణ చ్ఛందో నిరుక్త జ్యోతిష కల్పములు షడంగములు.—“శిష్యవ్యాకరణం ఛందో నిరుక్తం జ్యోతిషం తథా । కల్ప శ్చేతి షడంగాని వేద స్యాహుర్దనీషిణః;” “అక్లాని వేదా శ్చత్వారో మిహంసా న్యాయవిస్తరః పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యా హ్యేతా శ్చతుర్దశః.” యూరను విద్యలనెల్ల నేర్చి’ అన్న నిర్బాధము.

ఘటకాసులు = తొక్కికులు. ఉదాహరణార్థము ఘటము పటము అని మాటిమాటికిని చెప్పుచుందురు, కావున వారికి వాచకము. శ్రౌశులు = శ్రుశ్శ్శుక్త ప్రకారమున జన్మములు చేయువారు, చేయించువారు ప్రయోక్తలు—నిషేధాది శ్లోకానాంబిములైన షడత స్పార్త కర్తలు చేయించువారు. జల్పము = ‘ఉభయసాధనవతీ విజగీషుకథా జల్పః’ అని తర్కశాస్త్రము.

ఈ పద్యమందు తథర్థార్థకరూపము భూతార్థసాతత్వమందు ప్రయోగింపబడినది.

వ. ఇన్నపివశిం బ్రభిన్నగంఢం బగు వేదంఢంబునుంబోలె నుదాంధుంఢనై, యాల్పవిద్యాబ్ధి విషవ ముడున వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె, నచ్చదు నె సరబ్రహ్మంబై, పెద్దం జెనకి యోడియు సరి యైతి ననియును, సరిపోయి జయించితి ననియు, నబద్ధంబు లాడి చిల్లర ప్రభువుం భ్రమియించుచుండి, దీక్షితులం జూచి యియ్యడు వొడమి ద్రవ్యభిక్షార్థినై నుధుకుం బోయి యప్పురింబున.

ర. ఇన్నపివశి = ఇల్లుపైర్చించుచు, ప్రభిన్నగంఢంబు = కపోలములనుండి మదము వెల్లివోడుచుచున్నట్టిది, అగు-వేదంఢంబు = నీనుగు (వేదము గుడ్డుగాఁగలది-వేదమునుండి పుట్టినది-దానంజేసి సామజ మనియుం బేరు), అల్పవిద్యాలభిక్ = కొంచెపాటివిద్య యలనడినందులకు, విడున ముడున వేసరని వీసంబుగల రెడ్డియుంబోలె - (రెడ్డువేదలని వారిని హేళనముచేయుటకు ఈకవి వేసరఁడు. చూ. గురుగుంజెంచలి 4 (134)-అట్లే రాజులను పొగడుటయందును ఈకవికి ఉత్సాహము మిక్కుటము). దీక్షితుల = యజ్ఞము సేయదొరకొన్నవారిని, యియ్యడు = యజించు (యజ్ఞములు చేయవలయునను) కోరిక, పొడమి = పుట్టి, ద్రవ్యభిక్షార్థిని = ధనముయొక్క భిక్షును కోరినవాడను, నుధురకు = పట్టణము కావున యాచనచే నచట ధనము దొరకు నని.

నీ. బహిష్కర్తవ్యజన కల్పపుఁ బాచితం బిడి, పసిడికై తా నాని బంతిఁ గుడిచి,
కలసి నణిక్కురోధలతోడఁ బుణ్యాహా | ముల బియ్యములకు నె మొత్తులాడి,
శశి రవి గ్రహ జపస్నానాదికము లెల్ల | దొరలవాకిండ్లకే దొడ్ల యిచ్చి,
పచ్చిజ్జితో బృష్ట చు చ్చాల్మ మెట్లంది, కొనఁ దాన యూరెల్లఁ గుత్తనట్టి,
తే. దర్శపోటులఁ దిని, లేని తలుల మెట్లొనంటి పితృశేషము భుజించి, యదియు నెవల,
నక్కవాడల నరకూర్లు మెక్కి, చిఱచి | వీనిశేఖర మొకతులార్చిభ్యము కొని. ౫

౫. (1) బహిష్కర్తవ్యజనకత్ = వెలివేయఁబడిన బ్రాహ్మణునికి, అల్పపుఁ బాచితంబు = (వ్యయాది కష్టములు తక్కువగానుండునట్టి) లఘుప్రాయశ్చిత్తము, ఇడి = పెట్టి (వానిచేత చేయించి), పసిడికై = ఆద్యజుఁ డిచ్చు బంగారము (ధనము)కై, తా = నేను, వానిబంతి, కుడిచి = భుజించి; (2) పణిక్ పురోధలతోడఁ = వైరులయొక్క పురోహితులతో, కలసి = చేరి, పుణ్యాహముల బియ్యమునకునై = పుణ్యాహవాచనములందు పురోహితునికి పచ్చునట్టి బియ్యము కొనుట, మొత్తులు ఆడి = ఆ పురోహితులతో దెబ్బలాడి; (3) శశి...లు-శశి = చంద్రునియొక్కయు-రవి = సూర్యునియొక్కయు-గ్రహ = గ్రహణకాలములయందు నేను చేసెడి-జప = జపములు-స్నాన = స్నానములు-ఆదికములు = లోనగు కర్మలఫలములను, ఎల్లఁ = అంతయు, దొరల వాకిండ్లకే = ధనిక ద్వారములకే, దొడ్లయిచ్చి = కొల్లయిచ్చి (అనఁగా-ధనికులయిండ్లు తిరిగితిరిగి వారికి చంద్రసూర్య) గ్రహణములందు నేఁ గావించిన జపస్నానములు నుండవకాండాది పారాయణములు లోనగు కర్మలఫలమును ధనమునై ధారాదత్తము గావించి); (4) పచ్చి ఇజ్జితోల్ = ఎండనిజింకతోట్లను, బట్టె చుచ్చు ఆలమెట్లు = గేదెలయు మేకలయు ఆవులయు తోళ్ల పాదరక్షలను, అందికొనఁ = దానము గ్రహించుటకు, ఊరు ఎల్లఁ = ఊరిలోనంతయు, తానె-గుత్తపట్టి = కృష్ణాజి నాదికదానములు ఊరిలో ఎవరు చేసినను వానిని తనకొక్కనికే ఇచ్చునట్లుగా అండఱును స్వాధీనపఱచుకొని;

దర్శపోటులఁ = శ్రాద్ధభోజనములను, తిని, లేని తలులఁ = శ్రాద్ధసమంప్రణదొరకని దినములందు, మెత్తిఁ = శ్రాద్ధకర్తలతో మెత్తిచేసికొని, అంటి = వారియిండ్లకేగి, పితృశేషము = పితృదేవతలవైచండి శ్రాద్ధభోక్తలకుఁ దెట్టఁగా మిగిలినయన్నమును, భుజించి తిని, అదియఁ ఎడయఁ = ఆ పితృశేష మయినను దొరకనినాడు, అక్క-వాడలఁ = అత్తులక్కల వీధులయందు (అనఁగా వీధి వీధి కేగి అహా అక్కా అని స్త్రీలను మంచిమాటలాడి స్నేహముచేసికొని ఆ దాక్షిణ్యముచేర వారియింట, అరికూర్లు = సగముకడుపునకు-అనఁగా కడుపునకు చాలనియన్నములను, మెక్కి = తిని, మీఁదఁ = ఇంతటితోపోక, వీనిశేఖరము = వీనిశిరోమాల్యముగా (వీనికన్నిటికంటె అధమకృత్యమయిన) ఒక తులా ఆర్చిభ్యము = తులాభారదానమును, కొని = గ్రహించి (చైకి అవ్వయము).—స్వభావోక్తి.

బహి-బహిన్ (=బహిష్కారము-కులములోనుండి వెలి), బహిష్కర్తవ్యజనము...అభోజ్యమండ్రు' - భార. (శాం. ౧ ఆ.) శ. ర. ద్వజానకు-ద్విజ శబ్దము బ్రహ్మాత్మయై దైత్యులకు మువ్వరకును వాచకమయైనను బ్రాహ్మణపరముగానే సామాన్యముగా ప్రయోగింపఁబడును, కావుననే 'ద్రవప్రాణ్డాబ్యాద్యజాః' అని యమరము. పాచితంబు-ప్ర. ప్రాయశ్చిత్తము-ఇది తాఁ జేసిన పాపము పోవుటకు చేయునట్టి కర్తవ్యశేషము; బంతి-ప్ర.-పట్టి; 'వాకిండ్లకు' అనుటచే ఈ జపాది ఫలము ఆ దొరలు ధనమిచ్చికొనునట్లుగా బోధించుటకు వారిని పలుమాఱు దర్శించుట సూచితము. 'పచ్చిజ్జితోలు' ఇందలి యిత్యసంధి 'సపతాలు'లోనగు వానియందుంబోలె సాధువు. ఆర్చకృష్ణాజిన

దానము సర్వవ్యాధి వినాశకము. “ఆర్తకృష్ణాజనం దానం సర్వవ్యాధి వినాశకమ్ । ఆయుష్కర్మం స్త్రియం మృత్యోః స్వర్గదం స్వర్గ మిచ్ఛతామ్.”-శేషగర్భములు. ‘మెల్లు’-పాదరక్ష దానము చేయు వాడు సర్వలోకములందును చరించును:—“ఉపాసహః ప్రదాతా చ సర్వలోకచగో భవేత్.”-శే. ధ. కొందఱు మెట్లవఁగా వరుస లని లాక్షణికముగా అర్థము చెప్పదురు; ఆ పక్షమున ‘బట్టె చుచ్చులమెల్లు’ అనఁగా మహిషీ మేషీ ధేనువుల పరుసలు అర్థము. ‘బట్టె నాఁగను దనరు మహిషీ’-‘మేక చుచ్చును జింబు మీఱు వాగి’ ఆం. భా. “దదాతి చ నుస్మత్తైయ మహిషీం చ పయస్వినిమ్ । అపమృత్యుం జయ త్యేవ యమేన సహహౌదరే । దర్శే ప్రసూతికాం గాం చ మహిషీం చ నృపొత్తమ్ । అపమృత్యుం దరి ద్రాయ దత్వై తీర్త్వా దివం ప్రతేత్ ॥” మహిషీదానముపంటిదే మేషీదానము కాఁదగును. ధేనుదానమహిమ అనంతమని ప్రసిద్ధము. కావున గోదానమునే చెప్పక ధేనుచర్మకృతపాదరక్షా దానమును చెప్పటలో విశేష మేమియుఁ గానఁబడదు. కావున ‘బట్టెచుచ్చులమెల్లు’ అనిపాఠ ముండె నని యూహించఁదగియున్నది. అయినను దానవిశేషములకు ఫలవిశేషములనలెనే గ్రహీత లకు దోషవిశేషములును ఉండును. దానికి మహిష్యాదిదానములును, పాదరక్షాదానమును అర్థమగును. బట్టె = బట్టెలను, చుచ్చు = మేకలను (సాహచర్యముచేత అఁడుమేకయే కాఁదగును), ఆలె = గోవులను-అని ద్వంద్వసమాసము; తుదిబహువచనము “కాలు నేతులు” అనుదానంబోలె కడను వానికిని అన్వయించును.

దర్శపోటు = (దర్శయొక్కపోటు) శ్రాద్ధము. శ్రాద్ధమున దర్శతో పొడుసురుగాన శ్రాద్ధ మునకు ఈపేరు చమత్కారముగా స్వప్రహరింతురు; ‘దర్శ’-ముఖోపము చరితాదిగణకార్యము. పితృ శేషమును ఆపితలకు అత్యంతసన్నిహితులుగాక ఇతరులు భుజించరు. ఇందు చెప్పినప్రతిగ్రహము లన్నియు క్రమముగా అత్యంతపాపకృత్యములు; దాని తులలో తాను సరి దూఁగినంత బంగారముగాని అట్టిది మఱియేదిగాని దానముసేయుట తులాదానము.

ఉ. ఇట్టొసఁగూర్చి వైశ్యునకు నిచ్చి, చన న్నటి పుచ్చి, చౌకము

లెట్టుచు, నడ్డిలెక్క లటు వెట్టుచు, భారణవాసికై రొదల్

నెట్టుచు, వాడు రేఁగి మఱి ‘పెట్టుదుఁ బెట్ట’ ననంగ, మిట్టఁ గూ

పెట్టుచు, నిట్లు పోరఁ, గని పెట్టుచు, నొక్కరుఁ డుండి వెండియున్. ౬

౬. ఇట్టు = పూర్వపద్యములో చెప్పినట్లు నానా దుష్ప్రతిగ్రహములచేత, ఒనఁగూర్చి = (ధనమును) కూడఁబెట్టి, (అధనమును), వైశ్యునకున్ = ఒక కోమటికి, ఇచ్చి = వడ్డికిచ్చి, మఱి = పిమ్మట, చనన్ = నా యూరికి పోవుటకు, పుచ్చి = మరలకైకొని, చౌకముల్ = నాలుగేసిగా, పెట్టుచున్ = లెక్కనిమిత్తమై ఉంచుచు, వడ్డిలెక్కలు, అటు = అట్లే, పెట్టుచు, భారణవాసికై = బియ్యములోనగు ద్రవ్యములను రొక్కముగా మార్చుటలో, రొదలుపెట్టుచున్ = తక్కు-వధరుల వేసితి నని ఆ కోమటితో ఘర్షణపడుచు, మఱి = అంతట, వాడు = ఆ కోమటి, రేఁగి = కోపించి, ‘పెట్టుదున్’ = సరియేలే నీ లెక్కచొప్పుననే ఇచ్చెదను, ‘పెట్టును’ = ఇయ్యను, ‘అనంగన్’ = ఇట్లు మాట నిలుకడ లేక పలు కఁగా, మిట్టన్ = రచ్చచావిడికడ, కూపెట్టుచున్ = మొఱియిడుచు, ఇట్టు = ఈ విధాన, పోరన్ = జగడించుచుండఁగా, ఒక్కరుఁడు = ఒకానొకఁడు, కనుపెట్టుచున్ = పరికించుచు, ఉండి, వెండియున్ = ఇంకను.

తా.—ఆ ప్రకారము నానా దుష్ప్రతిగ్రహములచే నార్జించినధనమును ఒక కోమటికడ వడ్డికి వైచితిని; తర్వాత నాయూరి రేఁగ నుద్యుక్తుడవై, ఆతనికడనుంచినయాధనమును మరలపుచ్చుకొంటిని;

పుచ్చుకొనుటలో పుంజీలు పుంజీలుగా వరహాలను విభజించి పెట్టుచు, వడ్డి లెక్కచూచుకొనుచు, ద్రవ్యరూపముగా నే సతనికిచ్చినదానికి అతఁ డేర్పటిచిన లొక్కపుధర తస్కు-వ యని జగడమాడుచు, నాచేయు నల్లరికి అతఁడు కోపగించి, నీవు చెప్పవచ్చున ఇయ్య నని, ఇచ్చెద నని, నిలుకడ లేకుండ పలుకఁగా, అతనిమీఁద రచ్చచావడిలో మొఱుయిడుచును, ఇట్లు నేను పోరాడుచుండఁగా, ఒకఁడు కనుపెట్టుచుండెను.—స్వభావోక్తి.

సీ. వెలివాడఁ బనిక్రొత్త మలకడాల్లోని నూని | యిడి తంగెడాకు కట్టెడుతహతహ,
కూర్చుంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు | బంగడిఁ దలగడుగాఁ జక్షువు,
వంట పూటంటి కెప్పంటికంటెను బాలు | పెరుగు నే గూర లంపెడు తెగువలు,
సంబెళ విదలించి తాంబూలదళి పూగ | నంబంబు జాలంగ నించు నుబ్బు.

తే. బ్రహ్మచారిభుజంబు మాత్రకు సడింపుఁ |

బ్రాలు, నాలికి మేలుచీరలు, గొనియెడు

సంభ్రమంబును, బెఱపాంధజనుల బయన |

మడుగు ప్రశ్నలు, గని మశ్చిరూణ మెఱిగి.

2. (1) వెలివాడఁ = మాదిగవాడయందు (ఒక్కడనే మాదిగలను ఉందురుగావున), పనిక్రొత్తమలకడాల్ = క్రొత్తగా కట్టినచెప్పులు, కొని = విలిచి, నూనె ఇడి = (కాలు కఱవకుండ మెత్తఁబఱుచుటకై) వానికి నూనెపట్టించి, తంగెడాకు కట్టెడు తహతహ = (తోలు మెత్త నగుటకై) ఆ చెప్పులకు తంగెడాకు కట్టెడి వేగిరపాటు; (2) కూర్చుంబు = శ్రుశ్రువులను (కనుబొమల నడిమిసందులేక - మాసిన మీసగడ్డమును), గొరిగించుకొని = డ్రేరము చేయించుకొని, ఉష్ణతోయంపుటంగడిఁ = పైక మిచ్చిన వేడినీళ్లతో అభ్యంగస్నానము చేయించెడి యంగడియందు, తల గడుగు = అభ్యంగస్నానము, అడుతదవు = కావించెడి విలంబము (= హాయిగా విలంబముగా దరువులమీఁద దరువులతో తలయంటించుకొనుట); (3) వంటపూట యంటికి = పూటకూళ్లమ్మ యంటికి, ఎప్పంటికంటె = ఎప్పుడును పంపుచున్న పరిమితకంటె ఎక్కువగా, పాలు, పెరుగు, నే = నేయి, కూరలు = కూరగాయలును, అంపెడు తెగువలు = పంపెడి యుత్సాహములు; (4) సంబెళ = అడపమును, విదలించి = దులిపి, (అందులో), తాం...బుఁ = తాంబూలదళ - తములపాకులయు - పూగ = పక్కలయు - నిసహంబుఁ = మొత్తమును, చాలంగఁ = చాలినంత, నించు ఉబ్బుఁ = నిండించెడి సంతోషంబును, బ్రహ్మచారి భుజంపు మాత్రకుఁ = నా శిష్యుడైన బ్రహ్మచారి బుజాన మోచెడి యసిమిసంచిలోనికి, సడింపుఁ బ్రాలుఁ = ఎసటిపోతలుగా దంచినబియ్యమును, ఆలికిఁ = నా భార్యకు, మేలి చీరలు = శ్రేష్ఠ మైనకోకలును, కొనియెడు సంభ్రమంబును = విలిచెడి యాదరంబును, పెఱపాంధజనులఁ = లాఠి పథికులను, పయనము = ప్రయాణముంగూర్చి, అడుగు ప్రశ్నములును,.... తెలుపఁ = ఎఱిగింపఁగా, (ముందటి కన్యాయు).

తా.—మాదిగవాడలో క్రొత్తచెప్పులు కొని, వానికి నూనె పట్టించి తంగెడాకులు కట్టినవేగిరపాటును, పెరిగినమీసగడ్డములు గొరిగించుకొని, వెలకు వేన్నీళ్లతోడి అభ్యంగస్నానము చేయించెడి యంగడిలో, తలంటుకొని స్నానము చేసిననింపాదియు, వంటపూటంటికి ఎప్పుడును పంపెడుసంతకంటె ఎక్కువగా పాలు పెరుగు నేయి కూరగాయలును పంపినయుత్సాహమును, అడపము దులిపివైచి దానినిండ తములపాకులయు పక్కలయు మొత్తముగా నిండించినసంతోషంబును, నా

శిష్యుడైన బ్రహ్మచారిబుజముమీఁద అసిమిసంఠిక ఎసటిసోతలు గా దంచినబియ్యమును కొనెడుత్వరను, నాభార్యకై మేలికోకలు కొనెడుసమ్మోదమును, ఇతరపథికులను 'మీపయనమెప్పుడు? మీరు ఎచటికిం బోయెదరు? అనునిత్యాది ప్రశ్న లడుగుటను, దీని, నెల్లను వాడు పరికించి, నాపయనము నెఱింగను. అనుమానాలంకారము. —

'మలకదాలు' దారిపడచుట గానన రాయింపు ముల్ల పల్లెను గాయలు గ్రచ్చుకొనకుండుటను, 'పాదరక్ష'భిద పరంగును జెప్పనమలకడ పునంగ నవ్వాళి యనంగ'. ఆం. భా. 'కూర్చుంబు'—'కూర్చు స్వస్త్రియం కుశే శ్రుతైతవ పీతేషు భువోర్ద్యు వికల్పే' నా. నా. కూర్చుము ఉపలక్షణము. 'తలయం టనంగను దలగడు గనినను సభ్యంగ నామమై యతిశయిల్లు' అం. భా. 'అంగడి'—వెలకు వేడినిగ్లతో స్నానముచేయించు నంగు పూర్వము ఆదేశములం దుండిన వని శ్రీనాథుని శ్రీడాభిరామమందు జెప్పబడియున్నది. 'పాలు' పాయసాదికమునకు: కడమని దండిగా భుజించుటకు; దండిగా మృష్టాన్నము భుజించుట ఇంటికిం బోవునంతోపాతిశయముచేత; 'నే' మీ. 'నేయి'; సడింపు = బసచేసినతోడనే పండుకొనుటకు.

క. హత్తుకొని యుక్కుకొందఱ | నత్తైరువుం గట్టఁ బనిచి, యందఱక్రియఁ దాఁ

దిత్తి యొకటి, గొని త్రేణి, ను | ట్తుం ముత్తిం మలంచు నొక ప్రొద్దుకడఁ. ౮

౮. హత్తుకొని = (వాడు నాతోడి వాటసారులలోఁ దాను నొకఁడుగా) కలసికొని, అత్తైరువు = మేము పోవలసినదారిని, కట్ట = అరకట్టటను, ఒక్క కొందఱ = తనయిప్పు లగుకొంత మందిని, పనిచి = పంపి, అందఱ క్రియ = మాయందఱవలె, తా = (ఆ దొంగ) తానును, త్తి ఒకటి = సంచి నొకదానిని, కొని = తెచ్చుకొని, త్రేణి = పరుండిలేచి, మఱి = అనంతరము, ఒక ప్రొద్దుకడ = ఒకసమయవిశేషమున, ఉత్తరము ఉత్తరము మనము ఉత్తరదిక్కుగా పోవలయును, అటంచు = అని పలుకుచు లేచి పోవంగ = కదలి నడుపందొడంగుడు—అని తర్వాతిపద్యములోని పదములతో కన్వయము.

తా.—ఆందొంగయు మాస్తోమములోఁ జేరి, తనవారిని కొందఱను మాదారి నడ్డగించుటకై ముందు పంపి, తాను నొక తెరువరిగా సంచి యొకటి తెచ్చుకొని వచ్చి, మాతోఁగూడ పరుండే, రాత్రి యొకానొకసమయాన లేచి, ఉత్తరము ఉత్తరము మనము ఉత్తరముగా పోవలయును అనిపలుకుచు, నడవసాగెను.

'హత్తు'—'పాండెహత్తె గలసె జెండె గార్కొసె గూడె | బెరసె గ్రిక్కితీసెను బెనగె దొరసె | నండె గదిసె జేరె నన నంటె నని తోచు' ఆం. భా. 'త్తి'—తనసామానులు అందుంచి తెచ్చుకొనుచున్నట్లు ఇరులకు దోచుటకును, పుట్టుచోరతమును కొంత అందు పదిలపఱచుకొనుటకును 'తేండి'—దొరికిన వ్రాతప్రతు లన్నింటను 'త్రేణి' అని యున్నది. 'త్రేణి' యని 'తేండి' (శయించి) అనుటకు ఈవ్రాతపుస్తకములలో రిచుగఁ గలదు; 'తేడు' ధాతువు 'తేండు' ధాతువునకు రూపాంతరముగా శ. ర. లోనున్నది. కొన్ని దేశ్యశబ్దములందు తొలియక్కరమునందలిక్రార పడులు అంతరించుట ప్రసిద్ధమే. ఉదాహరణముగా నొకరము తొలున నిలుచుటయు సిద్ధమే; ఉ. ఆఱుగు x ఆఱుగు, పోణిమి x పోడిమి, ఇత్యాదులు. కావున నిట కవి ప్రయోగించినపదము 'త్రేణి' అని యుండు నని యూహింపబడినది. ఆ వ్రాత పుస్తకములలో టీకయుం గలదు. అందు—'త్రేణి మఱి = నిద్ర మేల్కొంచు' అని యర్థమును వ్రాయబడియున్నది. 'మఱి' శబ్దమునకు 'నమ్యాది' సంధి పచ్చును.

“పా. ‘తిత్తోక్కటియు’-ఇత్తస్సంధి-‘తిత్తి’కి సంధి ‘తిత్తోలిచి’ అని ప్రచురము-వలయునేని ‘తిత్తి యొకటి గొని తెండి ముట్టెర’-అనునిత్యాదివిధముల సులువుగా మార్పులు చేసికొనవచ్చును.

తే. లేచి పోవంగఁ దత్తట మేచి తోడి | వారు సన నేను ముడమోపు నటున కెట్టి పోవ వాఁడిందు రండని త్రోవ యడివి | బెట్టి యొక వాఁగు డిగ నీల వెట్టుటయును.

ఁ. లేచి పోవంగఁ = వాఁ డట్లు లేచి తరలఁగానే, తోడివారు = నా తోడి తెరువరుల, తత్తటము = తొట్టుపాటు, ఏచి = పెరిగి, చనఁ = పోఁగా, నేనుఁ = నేనుగూడ, ముడమోపుఁ = మూటబరువును, పటునకుఁ ఎత్తి = బహుచారియొక్క బుజము మొదలగు చోట్లకు ఎక్కించి, పోవఁ = నడవఁగా, వాడు = ఆచోరుడు, ఇందుఁ = ఈదారిని, రండు, అని, త్రోవఁ = దారిని, అడవిఁ = అడవిలోనికి, పెట్టి = నడపించి, ఒక-వాఁగుఁ = సెలయేటిలోనికి, డిగఁ = మేము, చొరఁగానే, ఈలపెట్టుటయును = ఈలవేయఁగా.

తా.—ఇట్లు మేము నడుచుచుండఁగా, వాడు మాకు దారిచూపువాడై, ఇటురండి ఇటురండి, అని మమ్ము ఒకయడవిలోనికి నడపించెను. అట నొకసెలయే టుండెను, మేముదానిని దాటుటకై అందులోనికి దిగితిమి. దిగఁగానే వాడు ఈల వైచెను.

ముడ, యీ-ముడియ. తత్తటము-తడసిన ఎండయెక్కునని తత్తటము. చనఁ నేనును-ఒంటి చిక్కుదు నని వెఱచి నేనును తరలితిని. పటునకుఁ-‘ఉకారాంతమహత్తునకు వున్నకంబు బహుళంబు’ కావున నిట రాలేదు. వాఁగు-తెరువరులను మర్దించి దోచుకొనుటకు ఇచ్చునచోటు; ముందుగఁ బోయిన దొంగలు అచ్చట దాగియున్నారు; నారిని బయటికి రమ్ముసంజ్ఞగా ఈలపెట్టుట.—‘ఉళ’ యన జంబుకధ్వని యొప్పు, నీల యనగఁ దస్కరసంకేతనినడ మొప్పు’ ఆం. భా.

క. అటచేత వ్రాలు గను న | త్తటిఁ బడె నొకయంపకట్టె, దానికి నిలువం,

బిటుబిట్టున తాలువడెం | దెఱపియుఁ గనలేమి నాతు దిరుగుడువడియెఁ. ౧౦

౧౦. అటచేతఁ = కరతలమందు, వ్రాలు = గీతలు, కనఁబడుతటిఁ = అగపడుపాటిచెలుతురు వచ్చినసమయాన (తూర్పు తెల్లవాఱునప్పుడు), ఒక-అంపకట్టె = బాణము, పడెఁ = ఆ తెరువరుల గుంపువీఁదఁబడెను; దానికిఁ = ఆయంపపాటునకు, నిలువఁ = పథికబృందము మఱిముందు నడువక ఆగఁగా, బిట్టుబిట్టునఁ = బిట్టుబిట్టు అనుప్రాతతో, రాలు = శిలలు, పడెఁ = వచ్చిపడినవి. సాతు = బిడారు, (తెరువరుల గుం పనుట) తెఱపియుఁ గనలేమిఁ = ముందుఁ బోవుటకు సందు కూడ కనఁబడనందున, తిరుగుడువడియెఁ = త్రొక్కుటపడసాగెను.

తా.—ముందుగా పథికసమూహముపై అంపకోల యొకటి పడెను. అంతటితో ఆబిడారు మఱి ముం దడుగువెట్టక ఆగిపోయెను. వెంటనే బిట్టుబిట్టు మనుప్రాతతో రాలు వచ్చిపడసాగెను. అంతట ముందు పోవ సందు గనఁబడనందున సాతు ఉన్నచోటనే త్రొక్కుట పడుచుండెను.—స్వభావోక్తి.

అంపకోల-మీసాత్తులను వెంటనే మాకప్పగింపరేని మిమ్ము సంహరించి కైకొనెదము, సాయుధులము నుమా, అనుపాచ్చరిక; వెంటనే రాయివైచుట-తడయకుఁడు, సాత్తులు తత్క్షణ మొసంగుఁడు, అనునాజ్ఞ; ‘బుట్టుబుట్టు మనుట’ = పెద్దపెద్ద రాలనే వైచెదము, ఏల తల పగిలి చచ్చెదరు, అని బెదరింపు; తిరుగుడుపడునపుడు దొంగలకు మంచినమయము; ఇట్టి యిక్కట్టులలో బెట్టినచో బల్లిదులు సయితము లోఁబడిపోవుదురు. సాతు. ప్ర. సార్థక.

(మహాప్రథర.)

కవిసె న్నల్పాంతజంతు గ్రసన భృశ బుభుక్షా త్వీర త్ర్యక్ష పార్శ్వ
స్లవమా నోత్పాత బేతాల కుల పటిమ హాలాహల స్పర్ధి హేతి
చ్ఛవి రేఖానేకిరాహూ చ్చలిత రవులు రక్షశ్చమూజి త్పుళింద

ప్లవబృందంబు ల్వని నృల్పవడిఁ బొడుపొడు మన్నుల్గులు న్నుల్గులు వ్రా. ౧౧

౧౧. కల్పా...మౌ - కల్పాంత = ప్రళయకాలమందు-జంతు = ప్రాణులయొక్క-గ్రసన = భక్షణమందు-భృశ = పెద్దదమైన-బుభుక్షా = ఆఁకటియొక్క-త్వీర = వేగముగలవారైన-త్ర్యక్ష = ముక్కంటియొక్క-పార్శ్వ = ప్రక్కలయందు-స్లవమాన = దుముకుచున్న - ఉత్పాత = ఉల్కాపాతాదివైకృతములతోడి-భూత = పిశాచుల-ప్రకర = సమూహముయొక్క-పటిమౌ = దిట్టతనముతో, హాలా...లు-హాలాహల = కాలకూటముతో-స్పర్ధి = పోటిసేసెడు-హేతి = కత్తులయొక్క-చ్ఛవి = కాంతులయొక్క-రేఖా=వరుస లనెడి-అనేక = పెక్కులయిన-రాహు = రాహుగ్రహములనుండి-ఉచ్ఛలిత = ఎగసిపోవుచున్న-రవులు = సూర్యులుగలవి, (అయిన), రక్షః...ల్-రక్షః = రక్కసులయొక్క-చమూ = సేనను-జత్ = గెలుచునట్టి-పుళింద = బోయలయొక్కయు-బృందంబుల్ = సమూహములు, వనిౌ = అడవిలో, బల్వడిౌ = అతివేగమున, పొడుపొడుము = బల్లెము బాకు కత్తి కటారి ఇత్యాద్యాయుధములతో పొడుపుము పొడుపుము, అను-పల్కులుౌ=వాక్యములును, ముల్కులుౌ=బాణములును, రాౌ = వచ్చుచుండఁగా, కవిసెౌ = పొడుపుకొనెను.

తా.-ఇట్లు వారు త్రొక్కటపడుచుండఁగా వారిని అడవిలో బలువేగమున దొంగలదండు వచ్చి కమ్ముకొన్నది. ఆదొంగలు ప్రళయకాలమందు ప్రాణికోట్లను భక్షించుటకై పేరాఁకటితో వేగించుచు ముక్కంటిపార్శ్వములందు ఉల్కాపాతాదుత్పాతసమేతులై దుముకులాడుచున్న భూతముల దిట్టతనము గలిగియుండిరి; వారిపొటుముట్లనీలకాంతులు కాలకూటపుఁగాంతులకు పోటిగా నుండెను. ఆనల్లకాంతులవరుసలం గాంచి రాహువు లని యడలి సూర్యుఁడు దద్దటిల్లి పోవుచుండెను; మఱియాదండు రక్కసులదండును సరకుగొననిదై యుండెను.

‘పటిమౌ’-పదార్థవృత్తి నిదర్శనాలంకారము. ‘హాలాహలస్పర్ధి హేతిచ్ఛవి’-ఉపమ; ‘చ్ఛవి రాహు’-రూపకము; ‘ఉచ్ఛలిత’-అతిశయోక్తి.

కవిసెౌ’-ఎటనుం బోనియ్యక చుట్టినైచికొనెను. భూతములబుభుక్షకు సాటియాదొంగల ధనతృప్తి; క్షయకాలమందు తమభుజించు ప్రాణులను రక్తమాంసములకై హింసించుటయందు ఆబూచులు ఎంతనిష్కరుణులో ఎంతబలిష్ఠులో, ఈదొంగలును తమబారిం బడినయాసాతుజనులను ధనాదికముకై హింసించుటయందు అంతనిష్కరుణులును, అంతబలిష్ఠులునుగాను ఉండి రని భావము. ‘సంవర్తః ప్రళయః కల్పః క్షయఃకల్పాంత ఇత్యపి’ అను. ‘బుభుక్షా’ భోక్తుమిచ్చా, ‘అశనాయాబుభుక్షా త్సత్’ అను. త్ర్యక్ష = త్రి + అక్ష. ఉత్పాత-ప్రకృతే రన్యత్వముత్పాతః. ప్రకృతికి వే ఱియునది ఉత్పాతము-కొఱవులు రాలుట, అపూర్వనక్షత్రాదు లగపడుట, అపూర్వస్థావరజంగమము లుప్పటిల్లుట ఇవి యుత్పాతములు. ఉత్పాతభూత-అనఁగా ఉల్కాదులం గురియుచు పఱతెంచుభూతములు; బాణములు ప్రయోగించుచు కత్తులతో నఱకుచు వచ్చి వైఁబడినదన్యవులు ఆభూతములకు ఉపమేయములు, హాలాహలము నలుపు గావున కత్తులతళతళలును నలుపు గావున సాదృశ్యస్వారన్యము-వైగా కత్తులును హాలాహలమును రెండునుం జంపునవే. రాహువును నలుపు, కావున కత్తినిలిమతోసాటి; వైగా రాహువును కత్తియు రెండునుం జంపునవే. రక్షన్సులును నలుపు, బలిష్ఠులు, ఘాతుకులు; అట్టి

వారే దమ్యపులిందప్లవులు. “కృష్ణాని కేశవః సీరిచీర చస్త్రాల్క-రాహవః | సర్ప రాక్షస శస్య శ్చ శివక్లాభునాశ్శిభీ | విషామ్బర మహూ శ స్త్రాగురు పాప తమో నితాః | మకరః కృష్ణసార శ్చ భిల్లా శ్చాయా చ గోమయమ్.” రాక్ కవిసేక్-ముందువారియామాటలు వినఁబడినవి, పిమ్మనా రగపడిరి, అనుట. ‘చట్టాలప్లవమాతద్గదివాక్తిజనద్గమాః.’-‘భేదాః కిరాతేశబరపులిద్వాష్టేచ్చజాతయః.’ అను. ‘హాలాహలో హలహలో హలహలో హలాహలాః.’ ‘పుంసి క్షీ బే చ కాకోల కాలకూట హాలాహలాః.’

స్పర్ధి-జత్-ఉపమావాచకములు, నల్లడక్-ద్విగువున కేశపచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు, మిశ్రంబునకుఁ గాదు’ బాల. సమా. ‘ధ్వజనీవాహినీ సేనా పృతనాఽనీకినీ చమూః’ అను. పొడుము - చూ. పొడువుము - చూ. బాల. క్రియా. ౧౦౦. ములోపమున ఆప్రేడితకార్యము, చూ. బాల. సంధి ర్క.

దేశాశకుల-బల్బుడి-అనుసాతములు పూర్వము ద్రణములో ‘భూతప్రకర’ ‘నల్లడ’ అని యుండి నవి. ఈమార్పులకు కారణము ఉపోద్ఘాతమునఁ గనునది.

వ. ఇట్లు చెట్లు వెడలి విండ్లు ఎంచుకొని ముంచుకొను నన్నల్లప్రజం జూచి హల్ల కల్లోలం బై విఱుగంబడు నెడ. ౧౨

౧౨. వంచుకొని = ఎక్కు-చెట్టకొని, ముంచుకొను = మీఁదికి వచ్చుచున్న-అన్నల్లప్రజక్ = అన్నల్లనిజనులను (చోరులను), హల్లకల్లోలమై = అతలకుతలమై, విఱుగంబడునెడక్ = పలాయనమై పోవునపుడు; సాతులోనివారివిధమును పన్నించుచున్నాడు.

సీ. పసలేదు నిలరోయి పాతకులారని | దేవాయుధంబు ఊవువారు

పైఁడి బాసముఁ జెట్లఁ బడవైచి దుడ్డుపె | ట్లకుఁ బాటుచు నె యొలె లైవచువారు

బరువు డించి కటారి పరుఁజించి నిల్చి యిం | దెందు వచ్చెద రని యెదురువారు

నస్త్రింబుం గొండు దేవర యోయి యిది చన్నఁ | బస్తని దయపుట్టఁ బలుకువారు

తే.కలవి మామూఁక నిప్పింతుఁ, దొలఁగుఁ, షొకటి,

యాఁడుదానిఁ జే నంటకుఁ డనుచుఁ బెద్ద

తసము నభిమానమును దెంపు గనఁగఁ బలికి

నిలిపి దోచిచ్చువారు నై తొలఁగి రవుడు. ౧౩

౧౩. (1) అపుడు = ఆసమయమునందు, (కొందఱు), పసలేదు = (దొంగగుంపులో) బలము లేదు, పాపులార = ఓరిపాపాత్తులారా, నిలరోయి = నిలుపుండోయి, అని = అట్లని తోడితెరు పరులను హెచ్చరించుచు (ఆదొంగలమీఁదికి), దేవాయుధంబులు-దేవ = యజ్ఞమందు ఉపయోగింపఁ బడు - ఆయుధంబులు = పోటుముట్లను (అనఁగా కొయ్య గొణత-రాయి రప్ప-ఇట్టివానిని), ఊవు వారు=విసరివైచెడువారును; (2) పైఁడిబాసముక్=బంగారుగలబాలెను, చెట్లక్=వృక్షములజీబులో, పడవైచి = పడునట్లుగా విసరివైచి, దుడ్డుపెట్లకుక్ = దుడ్డుగఱ్ఱలమోఁదులువడి, పాటుచునె = పరు గునం దప్పించుకొని పోవుచున్న యాసమయమందే, ఒలెలె = పైపంచెలను, వైచువారు = పాటవైచు వారు కొందఱును; [బాస మన బాలె యని.శ.ర.-పైఁడిబాసము=‘బంగారుమొదలుగాఁగల వస్తువులు’ అని ప్రాసునిఘంటువు.] (3) బరువు = తాము మోచుచున్న భారమును, డించి=డింపుకొని, కటారిక్ = కత్తినిపరుఁజించి = సిద్ధముచేసికొని, నిల్చి = పాదావస్థంభముతో నిలువంబడి, ఇందుక్ ఎందుక్ వచ్చె దరు = ఇక్కడికి ఎట్టువచ్చెదరో రండి తుండించినైచెదము అని, ఎదురువారు=పోరుటకు ఉంకించువారు

కొందఱును; (4) ఓయి, వస్త్రంబుగొండు = దేవతార్చనసజ్జకు కట్టినయావలవను కైకొనుడు, దేవర = ఇది మేము పూజించుకొనువిగ్రహము, దీనిని కొనకుడు, ఇది చన్న కొది పోయెనేని, పస్తు = మేము ఈ పవాసము పడియుండవలయును, అని, దయ = కనికరము, పుట్టఁ బలుకువారు;

కలవి = మాయొద్దనున్నవస్తువులు, మామూఁకొ = మాగుంపులో, ఇప్పించుకొ, తొలఁగుడు = అవసరిల్లుడు, ఒకటి = ఒకమాట వినుడు, ఆడుదానిని, చేకొ = చేతితో, అంటకుడు = తాఁకకుడు, అనుచుకొ, పెద్దతనము = ఆగుంపులో తమనుగలగౌరవము, ఆభిమానమును = స్త్రీలవిషయమున తమపరువును, తెంపు = ఆతెగువను, కనఁగొ = ఆదొంగలుతెలిసికొనునట్లు, పలికి = వచించి, నిలిపి = ఆదొంగలను మీఁదపడకుండ ఆపి, దోఁపు ఇచ్చువారుకొ = కొల్ల యొసంగువారు కొందఱును, ఐ, తొలఁగిరి = జరిగి పోయిరి.

తా.—కొందఱు తోడివారిని ఓరిపాపులారా ఏలభయపలాయితు లయ్యెదరు, ఈదొంగదండు అంత బల్లిదము గాదు, వీరిని కొట్టి తఱుమవచ్చును, అని హెచ్చరించి మరల్చి, దొంగలమీఁదికి రాలు రప్పలు కొయ్యలు కొఱతలును విసరసాగిరి; కొందఱు పిమ్మట మరల వచ్చి చెదకి కైకొనవచ్చునని తమ యొద్దనున్న ముల్లె ముట్ట గుడ్డలో కట్టి, చెట్టజీబులో పాతవైచి, దుడ్డుదెబ్బలుపడి పైపంచెలనుకూడ నెనుకకు నైచి పాటిపోవుచుండిరి. కొందఱు బుజముమీఁద నెత్తిమీఁద నున్నబరువులను దిగువకు దించుకొని కత్తిదూసి కాలూఁది నిలిచి 'రండి, నఱకికైచెదము,' అని దొంగలపై తిరుగఁబడిరి; కొందఱు—'ఓరి ఇది మాదేవతార్చనమూట, దీనిం గట్టియున్నయావస్త్రముం కైకొనుడు, దేవతావిగ్రహములసజ్జను తాఁకకుడు, ఇది పోయిన, మాకుమఱియుపవాసమే,' అని దొంగలకు కనికరము కలుగునట్లుగా చెప్పకొనిరి. కొందఱు, 'అయ్యా, మాగుంపులో కలవన్నియు నేను మీ కిప్పించెదను, ఒకమాటమాత్రము వినుండు. ఆడువారిదేహములమీఁదనగలను మీచేతితో మీరు ఒలువకుడు; మీఁదికి రాకుడు,' అని తమమూఁకలో తమమాట చెల్లు ననియు తాము స్త్రీలవిషయమున మిక్కిలి పరువుగలవా రనియు, దొంగలకు తెలియునట్లుగా పలికి కొల్లయిచ్చిరి. ఇట్లు కావించి వారందఱును సాగి పోయిరి.

'నిలర ఓయి'—నిలుచున కడ వ్రాయికి ముత్తున లోపంబు—బాల. క్రియా. ౧౦౧. 'ఓయి'—ఎదాదుల లోనిది కావున ముఙ్ఘనకు (పుడి) రుడి యగును. బాల. క్రియా. 3౪. 'పాతకులారని' అనుపాఠంబున సంబోధనాంతంబునకు సంధి దుష్టము. దేవాయుధంబులు—మనుష్యులు చేసినట్టి కత్తి కటారి లోనగు నవి కావు; మఱి, దేవుఁడు చేసిన రాలు కట్టెలు లోనగునవి. ఊపు, య. టువు. ఒలె—ఒల్లె—ద్విత్వలోపము—'ఒల్లె పంచె యనంగ నొప్పు నర్థవస్త్రంబు,' ఆం. భా. పస్తు—'ప స్తిలి నుంకు నిప్పస్తు ని ట్రనఁగను నుపవాససంజ్ఞలై యొప్పుచుండు.' ఆం. భా. చేకొ—చేతబ్బము, తృతీయార్థమున ద్వితీయ—'దోఁపుడు నాఁగను దోఁపు నాఁగ | దొంగఁక మనంగ' ఆం. భా.

నీ. తోడునింటివాఁడు నన్తోనఁ బోవక యెదు | ర్పడువాండ్రఁ దొడిఁబడఁ బదరి పొడిచి
పినుఁ గీక పెనఁగినఁ బెన్ద నొంపక యెఱ్ఱు | బాటించి చేఁ గలవాని నాచి
యాగుతంబై చించి యరిగెడువాఁ డేటు | నకు మీఱి చన్న వెఱ దవులు టుడిగి
పొదువు చే లేకయ పుటపుటయును నైన | వాని శోధింప నన్వలికిఁ బనిచి
తే. పొదలఁ దూకిన నీఁత చాఁపుల వెడల్పి | గట్టుబట్టు గొని ప్రాతబట్ట దయను
గోఁచులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి | చెప్పుటట్లు శోధించి సిగలు విప్పి. ౧౪

౧౪. ఈ పద్యములో అనంతరవచనములోని 'పాటచ్చరులు' = (దొంగలు) అనునది కర్తృపదము.

(1) తోడువింటివాడు = విల్లెక్కువెట్టి బాణముసంధించుకొని నడుచుచున్న తెరువరి, చనుత్రోవ = పోవుచున్న దారిని, పోక = చనక (ఈచననివారు దొంగలు), ఎదురుపడు వాండ్రు = ఎదిరిన బాట సారులను, తోడిబడ = తోట్లుపడునట్లుగా, పదరి = త్వరపడి, పాడిచి = పోట్లుగావించి; (2) పినుగు = లోభి, ఈక = తనధనమును ఇయ్యక, పెనఁగిన = పెనఁగులాడఁగా, (వానిని), పెద్ద = ఎక్కువగా నొంపక = హింసింపక, ఎఱ్ఱబాటించి = కత్తులతో గాయపఱచి రక్తము కాటించి, చేక = వానిచేతియందు (అనఁగా ఎక్కువ దాచుటకము గాకుండు), కలపాటి = ఎంతధనము దొరకిన అంతయే, నాచి = కైకొని. (పా. దోచి); (3) ఆయితంబై = దొంగలకు స్వాధీనుఁడుగా నుండియు, చించి = పట్టువదిలించుకొని (పట్టుకొన్నచోరునిచేతిలో కొంత నిలిచిపోవునట్లు తనగుడ్డను చింపుకొని), అరిగెడువాడు = పాటిపోవు తెరువరి, ఏటునకు = ప్రహరమునకు, మీటి = అందక, చన్ను = పోయేసేని, వెనుదవులుట = వెంటఁదలుముట, ఉడిగి = మాని; (4) పొదువు = ధనము, చేక = తన యొద్ద, లేకయ = ధనమేమియు నగపడకయే, పుటపుటయనుకొని ఐనవానికొని = బలిసియున్నవానిని, శోధింపక = గుడ్డ గుడుసు విప్పి సోదా చూచుటకు, అవ్వలికి = గుంపునకు ఎడగా, పనిచి = పంపి, పొదలఁదూతిన = పొదలలో దాఁగినచో, ఈఁటెచావుల = ఆ దాఁగినచోటులకు ఈఁటెలను నిగిడించుటచేత, వెడల్పి = పొదలనుండి వెలుపడి పచ్చునట్లు కావించి, కట్టుబట్టులు = వారు ధరించిన వలువలను, కొని = హరించి, దయ = కనికరముచేత, గోచులకు = గోచిపెట్టకొమ్మని, ప్రాత బట్ట = జీర్ణవస్త్రమును, ఇచ్చి; గనపరాకులు = గన్నెరాకులవంటి బాణములను, నిగిడ్చి = లోనికిఁ దూర్చి, చెప్పటట్లులు = పాదరక్షల యట్టతోళ్లను, శోధించి = నందుచేసి పరీక్షించి, సెగలు = జుట్లను, విప్పి (అవలి కస్వయము).

తా.—ఆ తెరువరులలో విల్లెక్కువెట్టికొని కోలతోఁ గూలనేయుటకు నన్నధుఁడై నడచి తనదారినిపోవుచున్న తెరువరిజోలికి ఆదొంగలు పోరైరి; మఱి తప్పునెదిరించినవారిని తత్తఱపడునట్లుగా, వడివడిగాఁ బాడిచిరి. తమసొత్తును ఎంతసేపటికిని ఇయ్యక పెనఁగులాడులోభిని మిక్కిలి హింసింపక వానినెత్తురు వానికంటి కగపడుచు పాటునట్లు గాయములుచేసి, వానియొద్ద ఆపాటికే దొరకినదానిని కైకొనిరి; తమచేత చిక్కియుండియు, ఉన్నట్టే ఉండి చూసికొని పాటిపోయినవాడు ఏటున కందనంత దూరమున పోయెనా, వానిని తప్పించికొని పోనిచ్చిరిగాని వెంటఁదలుమరైరి. చేత సొత్తేమియు లేని నాఁడై బలిసియున్నవానిని గుంపునుండి అవలికి పంపిరి. ఆక్కడ కొందఱు దొంగ లుండి వానిని సోదా చూచిరి. పొదలలోఁ దూటి దాఁగినవారిని ఈఁటెపోటులతో వెడలించి వారివస్త్రములను దోచుకొని, ప్రాతగుడ్డలు గోచులకై యిచ్చిరి. గన్నెరాకులవలె పలుచనియుక్కురేకు లగునట్టి యలు గలు గలబాణములను తెరువరుల చెప్పుల యట్టలలోనికి చొప్పించి నందుచేసి, అట నేమయిన దాచికొనియున్నారో యని పరీక్షించిరి. జుట్లు విప్పియు సోదాచూచిరి.—స్వభావోక్తి.

తోడు = తోడుగు-‘తోడు’ అనునదియు నొకక్రియ. చనుత్రోవ-‘హరిశ్చంద్రుఁడవ్వాడ,’ అను ప్రయోగంబునందుంబోలె, ఇట ‘చను’ ధాతువునకు ‘ఉ’ లోపము-చూ. ప్రా. వ్యా. సంధి. ౧౩. తోడువింటివాడు చోరునిప్రాణమును ఖరించినను హరించును. పినుగు-పూ. పిలుగు; ఎఱ్ఱబాటించుట భయముగొల్పుటకు. ఆయితము-ప్ర. ఆయత్తి-చేక-సప్తమ్యర్థద్వితీయ. క(గ)నప రాకులు-చూ. ఉపోద్ఘాతమున పట్టిక. ‘ఇనుపరాగోల నిఱికించి యంతట’ భోజరాజీయము 5 (321); ఇచ్చట ‘ఇచ్చి యనుపరాగోల నిఱికి’ అని యున్నను సరిపడును. ఇఱికి = ఇఱికించి ‘ఉఱికి

కొక్కర కంతంబు నిటికి చంపె'-పంచ. నా. ౧. ఆ. శ. ర. 'గనపరాకోల లిటికి' అని పఠించుట శ్రేయము. గనప = పెద్ద-రాకోలలు = రాతియలుగుబాణములు.

ప ఇట్లు పాటచ్చరులు పెచ్చు వెరిగి విచ్చలవిడి సుచ్చానచంబులగు సార్థంబు నర్థంబు లపహరించు సంకులంబున.

౧౫

౧౫. పాటచ్చరులు = దొంగలు, ఉచ్చాపచంబులు = సానా భేదములుగలవి, సార్థంబు = బిడారు (యొక్క)-'చోరజీర్ణపటయోః పాటచ్చరః,' ఇతి నామానుశాసనమ్-అని రామాశ్రమి. 'ఉచ్చాపచం వైకభేదమ్'-'సార్థో వణిక్సమూహే స్యా దపి సంఘాతమాశ్రయే,'-అను.

నీ. కటినుండి చనుమఱ గడి గాఁగ బిగియించి | కట్టిన నిడు నీలికాసె మెఱయఁ
బిల్లిగడ్డము మించఁ బెరిగి మీసలు కుఱి. | గోళంబుమీఁద నుయ్యాల లూఁగ
బూది బ్రుంగిన మొగంబున గౌదకట్టుమై | నపుమైల ప్రాజౌతు నాఁజెలంగఁ
జటివ్రేలి పూసపై ఘటియిల్లు వెడబట్టు | చిమ్ముల సురియ డాల్చుమరముగ
తే. నూరనుండియుఁ గనుపెట్టుచున్నవాఁడు | దప్పిపో నన్ను డబ్బాటు దాఁ బొడగని
యట్టివేళఁ గాకళ్ళశ్రు న నెడు నొకప్రచండ చండాలు చోంభటుండు దఱిమి.

౧౬. (1) కటినుండి = పిటిడికడనుండి, చనుమఱ = చనునలుపులు, గడిగాఁగ = హద్దుగా, బిగియించి = బిగుతుగాలాగి, క...సె-కట్టిన = బంధించిన-నిడు = దీర్ఘమైన-నీలి = నల్లని-కాసె = డట్టి, అమరణ్ = ఒప్పుచుండఁగా; (2) పిల్లిగడ్డము = పిల్లిగడ్డమువంటి తనగడ్డమును, మించన్ = అతిక్రమించునట్లు, పెరిగి; మీసము = మీసములు; కుఱిగోళముమీఁదన్ = గుండ్రని కడుపుమీఁద, ఉయ్యాల లూఁగన్ = ఉయ్యాలవలె ముందు వెనుకలకు టింగుచుండఁగా; (3) బూదిన్ = తాఁ బూసి కొన్న బూడిదయందు, బ్రుంగిన మొగంబునన్ = మఱుగుపడిన ముఖమందు, గౌదకట్టు = చెంపలను మాసికట్టినగడ్డ, మైనపు మైల ప్రాజౌతునాన్ = మైనపుమట్టిం బూసినయట్టి ప్రాతకుట్లయి యనునట్లుగా, చెలంగన్ = ఒప్పుగా; (4) చిటి...పైన్-చిటివ్రేలి = కనిష్ఠికాంగుళియొక్క-పూస పైన్ = గనుపుమీఁద, ఘటి...య-ఘటియిల్లు = కూడునట్లుగా, వెడన్ = సడలుగా, పట్టు = పట్టుకొనియున్న, చిమ్ముల = చిమ్ముటలుగలదైన-సురియ = చురకట్టియొక్క-డాల్ = తళతళలు; ముచ్చరముగన్ = పెల్లిద్రమగుచుండఁగా, (5) ఊరనుండియున్ = సేను తిరిగిన గ్రామమునుండియు, కనుపెట్టి యున్నవాఁడు = నన్ను దృష్టిలో నుంచుకొనియున్నవాఁడు, కాకళ్ళశ్రువు = కాకిమీసాలవాఁడు; అనె...డు-అనెడు = అను పేరుగలవాడైన-ఒక-ప్రచండ = అతిభయంకరుడైన - చండాలుచోర భటుండు = మాలదొంగబంటు, అట్టివేళన్ = అసమయాన, నన్నున్, తప్పిపోన్ = సేను తప్పించుకొనిపోవుచుండఁగా, డబ్బాటు = ఆకస్మికముగా; తాన్-పొడగని = చూచి, తఱిమి = తఱుముకొనిపచ్చి.

తా.-ఇట్లు సాతు విటిగి పరారి యగుచుండఁగా, సేనును తప్పించుకొని పోవుచుంటిని. ఆ సమయాన ఆకస్మికముగా నన్ను-మేము ఏ గ్రామమునుండి వచ్చితిమో యా గ్రామమునుండియే దృష్టిలో నుంచుకొని వెంబడించి వచ్చినయాదొంగయే కనిపట్టి తఱుముకొనిపచ్చినాఁడు. వాఁడు మాలదొంగ, శూరుఁడు; వానిపేరు కాకళ్ళశ్రుఁడు; వాఁడు నిడుమైన నీలికాసెను పిఱుగుమొదలు చను మెఱలవఱకు దేహమునకు బిగుతుగా చుట్టుకొని యుండెను. గడ్డము పిల్లిగడ్డమువలె నుండెను. మీసాలు దానిని దాటిగుండ్రనికడుపుమీఁద ఉయ్యాల లూఁగుచుండెను. మొగము బూడిదలో మఱుగుపడి

యుండెను. మైనపుమట్టి పూసినటోపి యనునట్లుగా, చెంపలు మాత్రపడునట్లుగా, తలకు రుమాలు కట్టుకొనియుండెను. చిటికెనవ్రేలిగనుపుమీదికి నచ్చునట్లుగా వదులువదులుగా ఒకనురెకత్తి చేతఁ దాల్చి, దానిని తళతళలు బెల్లుగా డాలుకొట్టునట్లు చిమ్మచుండెను.—స్వభావోక్తి, తృతీయపాదమున ఉత్పేక్షయు, పిల్లిగడ్డము ఉపమ.

నిడు-కడుపుచుట్టురా ఎన్నిమాటులో తిరిగినచ్చుటకు చాలినంత నిడు పనుట. ఆమీసాలు ఒక్కొక్కప్రక్క నొక్క-కాకపక్షమునలె నుండుటంబట్టి 'కాకి మీసాలవాడు' అని పేరువచ్చినది. ఉయ్యాలలూఁగ-మిక్కిలి నిడుపు లగుటచేత అడుగున ముడివైసని యుయ్యాలవలె నుండిన పనుట. బూడిద బ్రుంగిన-సజ్జనుడుగాఁ గనబడుటకు విభూతిఁ దాల్చినాడు. ప్రాజోతు-ప్రాత దనుట మాల్సన్యమకొఱకు-ప్రబలు ప్రస్త్రమునుటయు కుల్లో కులాయి | యనఁగఁ దద్దేదము దవార మనఁగఁ డెక్కి | యనఁగఁ జొ తనఁ దోపి దా నలరు నభస.' ఆం. భా. 'చెంపలను మాసికట్టుట చెలఁగు గౌడ | కట్టినంగను.' ఆం. భా. 'పరఁగు నాకస్మికంబు డచ్చాటనంగ' ఆం. భా. చిమ్ములు చిమ్ముచు డాలాల యించుట ఆబ్రాహ్మణుని భయపెట్టుటకు. 'సుర సురియ చూరి యనంగ ఘరిక దనరు' ఆం. భా.

చ. కవ పటు డించి యెఁ గునుకఁగా, నురెఁ గొంకులఁ దార్చి, కూలుడు,

న్నివిడిన బొజ్జపై మిగులు నిద్దపు దోవతి దట్టి డొల్లిగాఁ,

దివిచి, పెనంగ, పల్లుపముఁ ద్రొంచి, యనంతుని గంటల కూనపుం

జెవులుగ గౌదకట్టు గసెచేరుల తెక్కియు దోవు నొల్చి పోఁ.

౧౭

౧౭. కవపటుఁ = నాతోడి బ్రహ్మచారిని, డించి = విడిచి, ఏఁ, గునుకఁగాఁ = చిన్నిపరుగున (తప్పించుకొని) పోఁగా, (కాకత్తఁడు), నురెఁ = సురియను, కొంకులఁ = మడమలమీది వెనుక భాగములకు, తార్చి = కూర్చి (అనఁగా సురియతో మడమలమీది కొంకులను నఱికి) కూలుడుఁ = సేనరగిపడిపోఁగానే, నివిడిన బొజ్జపైఁ = వై కుబికియున్న బొజ్జమీద, మిగు...ట్టి - మిగులు = పైకి వచ్చియున్న-నిద్దపు = సన్నని-దోవతి = కట్టుపలుపమీది-దట్టి = కాసెకట్టు, డొల్లిరాఁ = ఊడవచ్చునట్లు, తివిచి = లాగినవాడై, పెనంగఁ = సేను లాగనీయక పెనఁగులాడిఁగా, పల్లునము = వరాలసంచిని, త్రొంచి = తెంపుకొని, అనంతుని గంటకుఁ = నాగుఁబడఁగయంటు పోఁగులు ధరించెడు కర్ణరంధ్రములకు, ఊనపుం జెవులు గఁ = చెవులు కొఱపడునట్లుగా (అంటు పోఁగు లిడుకుట్టు కడవఱకు తెగిపోయిన పనుట), గౌదకట్టు = గౌదల(-చెంపలు) మాత్రపడునట్లుగా తలకు టోపివలె కట్టుకొన్న తుండుగడ్డకట్టును, కసెచేరుల తెక్కియుఁ = గుట్టుపుగొరడా చేరుల వంటిచేరులను గడ్డచుక్రిందికి తార్చి ముడిచినకుల్లోయిని, దోవుఁ = కొల్లగా, ఒలిచి = (నాతల నుండి) ఊడలాగకొని, పోఁ = (వాడు) పోఁగా.

తా.—అంతట సేను నాశిష్యుడైనబ్రహ్మచారిని వానిగతి వానిది అని విడిచివెట్టి, నాపొట్టి చేతను వరాలసంచిచేతను వడిగా పరువిడలేక ఒకపాటిపరుగుగా పాటిపోవుచుంటిని. అంతట కాకత్తఁ శ్రుఁడు వచ్చి నామడమలపై కొంకులను సురియతో నఱికెను. సేను క్రిందఁ బడిపోయితిని; అంతట వాడు నాపొట్టమీద దోవతిని లాగి అందలివరాలసంచిని తివిచెను, సేను పెనఁగులాడితిని; నా మొలత్రాటికి సంచిని గట్టియున్నత్రాట్లు మొలత్రాటసే నిలిచిపోవునట్లుగా వాడు సంచినిత్రొపి కైకొనెను; వైగా, నాకట్టుకొన్న గౌదకట్టులో ఏముండెనో యని దానిం బీచుకొనెను. సేను నా టోపిని తలకు దొడిగికొని దానిదారములను గడ్డచుక్రింద ముడివైచికొనియుంటిని; ఆటోపిలో ఏమి దాచుకొనియున్నానో యని వాడు ఆటోపీని పరికించుటకై లాగుకొనెను, ఈ టోపీని గౌదకట్టును

లాగుకొనుటలో పోగుల రంగ్రములవలకు నాచెవుల రెంటిని త్రొంచివైచినాడు. ఇట్లు కావించి వాడు సోవుచుండెను.—స్వభావోక్తి.

‘వటుక’-వటువు = వటుడు. ‘గునుకు డనంగను గును కనఁగా నల్ప’ ధావనసంజ్ఞ యై తనరు చుండు,’ ఆం. భా. ‘దోపతి యం చనఁ దోచుఁ గట్టిపటము.’ ఆం. భా. దోపతి-ప్ర. ధాతమ్. ‘నివిడిన’ = నిగిడిన-తెనుఁగున గాకువా కొన్నిట వచ్చును. ‘వినుము నరేంద్ర, విప్రుఁ డలివెక’ భార. ఇట్లే తివిచి = తిగిచి-‘కసె’-ఈశబ్దము ప్రా. ను శ. ర. లలో లేదు; ‘కసము’ (చేరుకోల) అని కశా శబ్ద వైకృతముగా వైకృతదీపికలో నున్నది. కసెము = కస్సెము-ప్ర. కచ్చుః (అనూపము); కసము + కోల = కసకోల-దినచెచ్చు, చప్పర మంచము, లోనగువానియందుంబోలె ము లోపము. ‘వల్లు వము’-‘వల్లుంబు పోనాడు వైక్యనిలేపను’ హంస; పా. వల్లముడి.

క. నోరిసని నుండు, కే నో రోరి, యకట! మా సమీప పూరన మనియుం,

దూరము వోయితివే! సా | మ్రేరితని నీకు దక్కు నే కానీరా.’ ౧౮

౧౮. నోరిసనిక = నానోటిలోనిశనిచేత, ఏను = నేను, ఉండక = ఉరకయుండలేక, ఓరోరి, ఆకట, మాకుక, దాఁపుటూరన = సమీప గ్రామమందే, మనియుక = నివసించియు, దూరముపోయి తివే = మిక్కిలియుం గీడును మాతే యుసర్పితివి. సామ్ము = ఈదోచుకొన్నధనము, నీకుక, ఏరితిక = ఏవిధాన వైనను, దక్కునే = దక్కునా (దక్క చనుట), కానీ రా = కానిమ్ము (నిన్నేమి చేయించెదనో చూడు.)

తా.—వాడు మాపొరుగుారివాడే అని గుర్తించితిని. అంతట నానోట శనియుండి నాచేత ఈమాట లాడించినది; ‘ఓరి, నీవు మాపొరుగుారివాడవే అయ్యను, ఇంతఘాతకుడవై, నాకే ఇంతఘాతచేసితి వేమి రా! అయ్యో! ఏవిధాన వైనను ఈధనము నీకు దక్కునా! చూడు. నిన్ను ఏమి చేయించెదనో’ అని.

‘సని’-ప్ర.-శనిః-శనిగ్రహము, చెటుపు చేయును గాన చెటుపుం గలిగించిన యీ (చెప్పఁ బోవు) మాటను శని చెప్పించినాఁ డనుట. ఇట శనికి ‘సని’ అనుట మనుచరిత్రలో ‘శ్రీరాము’ అనుటకు ‘సీరాము (నేన)’ అనుటవంటిది. ‘ఓరోరి’ ఆ మ్రేడితము గాన సంధి యైనది. ‘ఓరి’-ఇది నీచ సంబంధిలో వచ్చును. చోరుడు నీచుడు గాన తత్సంబంధిలో వచ్చినది.

తే. అనిన లాఁతుగఁ గోల్పోక యతఁడు రడ్డు రాజుఁ గను సని కొదయుఁ దీర్పంగ మగిడి

యంత పరియును బైప్రజ కలికి పాటి | పోన వాడును వెడపోట్లు వొడిచి చనియె.

౧౯. అనిక = నే నట్లు పలుకఁగా, (ఆదొంగ తనమనస్సులో తలపోయుట), అతఁడు = ఆ బాపడు (అనఁగా నేనే), లాఁతుక = అధికముగా (అధికధనము ననుట), కోల్పోక = కోల్పోయి నందున, రడ్డిక = రెడ్డిని (పక్షిలును), రాజుక = రాజును, కనుక = చూచును, (పోయి రాజు తోను రెడ్డితోను చెప్పకొందును), అని = ఆలోచించుకొన్నవాడై, కొదయుక = కేషమును గూడ (అనఁగా నాప్రాణమును సయితము), తీర్పంగక = పుచ్చుకొనుటకై, మగిడి = వెనుకకుమరలివచ్చిన వాడై, అంతక = అంతలో, పరియును = వానితోడి దొంగదండుకూడను, పై ప్రజకుక = పైనుండి వచ్చిన బాటసారిసమూహమునకు, అలికి = భయపడి, పాటిపోవక = పలాయితము కాఁగా, వాడును = ఆదొంగయు, వెడపోట్లు = తప్పటపోట్లు, పొడిచి, చనియెక = పోయెను.

తా.—అట్లు నేను పలుకఁగా, ఆదొంగ యిట్లు తలపోసెను;—“ఓహో, ఈబాపడు విస్తారము ధనము-పోగొట్టుకొన్నాడు. కావున రాజుతోను రెడ్డితోను చెప్పకొని నన్న పట్టింపక మానఁడు.

కనుక ఈతనిం దెగటార్చుట మంచిపని.'— ఇట్లని ఆలోచించుకొని మరల నన్నుం దెగటార్చ వచ్చు చుండఁగా, పైనుండి బాటసారులబిడారు వచ్చినది; దానిం గని వెఱచి, వీనితోడిదొంగపిండు పాతీ పోయినది; అంతట వీఁడును నన్ను ఆదరపాదర చేతికి వచ్చినట్లు పోట్లు పొడిచి పాతీపోయెను.

పద్యాదిని 'ఇట్లు లన, లాఁతుఁ గోల్వోక నితఁడు రాజు, రడ్డి' అని పఠించుట మేలు.

లాఁతుగఁ—లాఁతుశబ్దము శ. గ. లోనున్నది, ఇప్పద్యమున బ. సీ. పఠితము. ఇది ప్రాచ్య ములో లేదు. 'పాఁజు చేరువ మొత్తంబు బారు తుటుము । దండు పరి గమి కూటువ దిండు దాఁటు । మూఁక దళమును బేళ్లు సమాహమునకు.' ఆం. సం.

రడ్డి—ప్ర. రాష్ట్రమ్. 'ఎడ్డతనపుఁ డైనతెల । రడ్డులు నడచిరి పురస్సరద్యార్థముగా.' పాండు.

ఉ. అంతటఁ బాంతఁ బెద్దెరువునం దరుదెంచు పిఱిందిమంది మ

త్కాంత సహోదరుండును నొకం డరుదెంచుచు సాతు వడ్డ నృ

త్కాంత మెఱింగి న న్నరసి తాఁ గని యూర్తి నొకండు దా నతి

శ్రాంతుని నన్నుఁ గావట దిసంతులు గొట్టుచు మోచు చేఁగుచోఁ. ౨౦

౨౦. అంతటఁ—ఆ సమయమున, పాంతఁ—సమీపమున, పెద్దెరువునందుఁ—పెద్దబాట యందు, అరుదెంచు పిఱిందిమందిఁ—వచ్చుచున్న వెనుకటి (జన) సంఘములో, మత్ కాంత సహో దరుండును = నాప్రేయసియొక్క తోఁబుట్టుకూడ, అరుదెంచుచుఁ, సాతు = బిడారు, పడ్డవృత్తాంతము = దోఁపుడుపోయిన వార్తను, ఎఱింగి = విని, నన్నుఁ, అరసి = వెదకి, తాఁ, కని, ఆర్తిఁ = వెఱతో, ఒకండు = ఒకఁడె, నన్ను, తాఁ, అతి శ్రాంతునిఁ = మిక్కిలి బడలినవానిని, కావ టఁ = కావటిబుట్టయందు, దిసంతులు గొట్టుచుఁ=చీవాట్లు పెట్టుచు, మోచుచుఁ, ఏఁగుచోఁ = పోవునప్పుడు (అన్వలి కన్వయము.)

తా.—నే నాస్థితిలో పడియుండఁగా, వెనుకనుండి ఆ సమీపపుఁ బెద్దబాటలో వచ్చిన బిడారులో నా యిల్లాలితోడఁబుట్టినవాఁ డొకఁ డుండెను. ఆతఁడు అక్కడ సాతు దెబ్బలు తిన్నవార్త విన్నవాఁడై నన్ను వెదకి కనిపట్టి ఒకకావటిబుట్టలో నన్నుం బెట్టుకొని నాచేతకు నిందించుచు నన్ను మోచికొని పోయెను.

'పాంతఁ'—దండ చేరువ చెంగట యండ సరస । ప్రాపు చక్కి కుఱంగట పజ్జ చెంత । కెలన దాఁ పంజ దగ్గఱ క్రేవ పాంత । యంచె యొద్ద నా నికటాఖ్య లగు మహేశ.'—ఆం. భా. 'ఆర్తి' స్నేహముచేత కలుగును. 'దిసంతులు గొట్టుచుఁ'—స్వాల్పకపరిహాసముగా కూడ.—

"ఆఱడి యపసడి యగడారు దూఱు దూ । రు దిసంతు సడి రోయి రోత రొచ్చు

నేగింపు నెగ్గెము నె గ్గేవగింపు నా । నవవాదసంజ్ఞ యై యలరుచుండు."—ఆం. భా.

'చెలి నేచి తని దిసంతులు గొట్టె మేనక'—మను. 3 (109).

సీ. కొంగవా ల్పక్షకు లంగుళులఁ బట్టుచు జబ్బ । లంటఁ గుట్టిడ వెజ్జ నరయువారు,
తలఁ బడ్డగుదియ వ్రప్పులఁబ్రాత మసి యిడి । యంబలి గం జిండ్ల నడుగువారు,
తమనేగిఁ జెప్ప లో దయమీఱ విని చీరఁ । జించి యియ్యంగ దీవించువారు,
నొలఁబడ్డ నెవమునఁ గలలేని సిరిఁ జెప్పి । చుట్టలపై దాడి వెట్టువారు,
తే. వైన పాంథులచేతఁ గ్రందైన యూళ్ల । జాడగా నిటఁ దెచ్చి యిన్నీడ దించి,
పాఱు నీ రాసఁ బోవ నూర్పాటి మగిడి । వచ్చునాలోన నీహుపు వచ్చె నాకు.

౨౦. (కొండలు పాంథులు), (1) కొంగవాల్ నలుకులు = కొంగవా లనుపేరి మాదిగకత్తిచే నయిన గాయములను, అంగుళుల = వ్రేళ్లతో, పట్టుచు = గాయపునోరు మాత్రం బడునట్లుగా పట్టినవాడై, బబ్బులు = బుజములు (లేక తుంట్లు), అంటు = గాయము మూసికొనిపోవునట్లుగా, కుప్పు ఇడక = దారముతో కుట్టిపెట్టుటకై, వెజ్జు = వైద్యుని, అరయువారు = వెదకుచుండిరి; (2) (కొండలు), తల = శిరమున, పడ్డగుదియన్రప్పల = పడినట్టిగుదియ (వ్రేటులచే నయిన) చీలి కలయందు, ప్రాంతమని = గుడ్డప్రేలిక కాల్చినమనిని, ఇడి = పెట్టి, ఇండ్ల = (గృహస్థుల) గృహములయందు, అంబలి = అంబటిని, గంజి = గంజిని, అడుగువారు = యాచించుచుండిరి; (3) (మఱి కొండలు పాంథులు), తమనేగి = తమపడిన యిడుమును, చెప్ప = పక్కాణింపఁగా, లో = మనస్సులో, దయ మీఱ = కనికరము ఆతిశయింపఁగా, విని, చీర = సస్త్రమును, చించి, ఇయ్యంగ = ఇచ్చినందులకు, దీవించువారు = ఆశీర్వాదించుచుండిరి. (4) (కొండలుపాంథులు) ఒకబడ్డ నెపమున = దోచుదుపోయినమిషచేత, కల లేనిసిరి = ఉండిన సంపదను లేని సంపదను, చెప్ప, చుట్టలపై = బంధువుల యిండ్లమీదికి, దాడిపెట్టువారు = దండెత్తి పోవుచుండిరి. ఐన పాంథులచేత = ఇల్లన్న తెరువరులచేత, (క్రందు = తలచు, ఐన = ఊళ్ల జాడగా = గ్రామాల మీదుగా, ఇటు = ఇచ్చటికి (ఈ చెట్టుక్రిందికి), తెచ్చి = నన్ను గొనివచ్చి, ఇన్నడ = దీని యీ ఛాయయందు, దించి = దింపి, పాటునీరు = ప్రవాహోదకము (ప్రసహించుచున్న వాడకజలమును), ఆన = త్రాగుటకై, పోవ = ఆనాస్థలకుఁడుపోగా, ఊర్పు = నాశ్వాసము, అఱి = సరించి, (నాప్రాణము పోయి), ఆతఁడు, మగిడిపచ్చ నాలోనక, ఈ యీపు = ఈ రాక్షసజన్మము, నాకు, వచ్చె.

తా.—ఒట్లు బందిపోటు నడినయాతెరువరులలో కొండలు మాలకత్తి వ్రేటులకు బుజములు (లేక తుంట్లు) చీలినవారు ఆగాయములను మూసికొని పోవునట్లుగా వ్రేళ్లతో పట్టుకొని అంటు గుట్టించు కొనుటకై వైద్యుని పేదకికొనసాగిరి. కొండలు గుదియవ్రేటులచేతల చీలిపోగా ఆచీలుడుగాయములకు గుడ్డ కాల్చినమని క్రుక్కి, అంబలియు గంజియు గృహస్థులయిండ్లలో అడిగికొని త్రాగి ప్రాణములను గాపాడుకొనిరి; కొండలు తమపడ్డపాట్లు చెప్పకోగా విన్నవారు ఎవ రైన కనికరించి గుడ్డలేని వారికి తమగుడ్డను కొంత చింపించిచ్చినంతట వారిని దీవించి దానిని ధరించిరి. కొండలు కుత్తితులు దోచుదుపోవుట ఒకమిషగా చేసికొని, తమకడ మెండుగా ధన ముండిన దనియు, దానిని దొంగలు కైకొని రనియు, ఆసత్యము లాడి బంధువులయిండ్లమీద పోయి పడి హాయిగా ఇదే సం దని భుజించుచుండిరి. ఈ ప్రకారము ఈతెరువరులు మెండుకొన్న యూళ్లమీదుగా ఆనాస్థలకుఁడు నన్ను మోచికొని పోయి మాగ్గవశాన ఈచెట్టుక్రింద నీడలోపెట్టి, పాటుచున్నయేటినీరు తాను త్రాగుటకై పోయెను. ఆతఁడు పోగానే నాప్రాణంబును పోయెను. మరలి యాతఁడు వచ్చునంతటికి నాకు ఈ బ్రహ్మరాక్షసరూపము వచ్చియుండినది.—స్వభావోక్తి.

కొంగవాల-చూ. పట్టిక. (మాతంగుడు = మాదిగ, సురియాఘ = మాల.) 'మాతంగుడ డగు వానిచేత నుండెడికత్తి కొంగవా లనఁగఁ జెలంగుచుండు' ఆం. భా. ఇట్టి సామాన్యవ్యవహారముల యందు మాలమాదిగలభేదమును పాటించుట లేదు. కావుననే 'సురియాఘచేతికత్తికి' నరు లందఱు పేరు పెట్టినారు ధరిత్రికి. మరి కొంగవా లనంగను. దిరుమలపై నుండుదేవదేవ ముకుందా' అని దేశ్యనామార్గకోశము; వెజ్జు-ప్ర. వైద్యుఁ. 'వ్రప్ప' వ్రచ్చునకు కృదంతము, మెచ్చునకు మెప్పువోలె, మసి-ప్ర. మఱి. ఒకబడ్డ = ఒకవబడ్డ-కడవ్రాయిలోపమునకు ఒలుచును పిలుచ్చాదులలో చేర్చు

కొనవలయును. బాల. క్రియా. ౧౦౦. నెపము = నెపము-ప్ర. నిభః-కల లేని సిరి'-కలదియు లేనిదియు నైన సిరి అని విగ్రహము-చుట్టలు-గూ. చుట్టాలు, చుట్టములు; ఇట్లే-మీసలు, దూ. మీసాలు, మీసములు. దాడి-ప్ర. ధాటి. 'దాడి' యనుటలో వీరిరాక ఆచుట్టలకు కడు నప్రియం బును ఘాతుకమును అని స్వారస్యము.

వ. కయ్యంబునఁ బాఱఁ బాఱ గాయంబు నేసి వెఱవేఁగొలిపిన కాకత్తశ్రువామధే యచండాలు కరాళ వేషంబు గన్నులం గట్టినట్లుండఁ గడఁ గనుట నిట్టి కరాళ వేషం బు గలిగెఁ; కైశికీ గాన ఫలదానంబున దీని మానుపవే? అనిన నతం డేను ఫలంబె ఱుంగ, ఫలంబు పరమేశ ముఖోల్లాసంబ, యాజ్ఞాకైంకర్యంబులకు ననుమతి కైంక ర్యంబులకు ఫలపరిమాణగణన ప్రపన్నుల కెక్కడియది? కాన బంధకంబగుట ఫలం బింశంశ యందుఁ గొంశఁ గొ మన వెఱుగు, భగవంతుండ రక్షించు నూటసిలు మన్న ననోరిమాట నోరన యుండ నశండు. ౨౨

౨౨. కయ్యంబునఁ = ఆ దొంగలతోడి పోరాటములో, పాఱఁబాఱఁ = నేను పారిపోయిన కొలంది, గాయంబు చేసి = నాయుడల నలుకులు గావించి, వెఱవేఁగి = భయజ్వరమును, కొలిపిన = కలిగించిన, కాకత్తశ్రు వామధేయ చండాలు కరాళ వేషంబు = కాకి మీసాలవాఁ డనుమాలవాని భయంకర స్వరూపము, కన్నులం గట్టినట్లుండఁ = నేను మిక్కిలి స్ఫుటముగా భావించుచుండిన సమయాన, కడఁ = మృతిని, కనుటఁ = సాందితినీ గావున, (నాకు), ఇట్టి కరాళ వేషంబు = ఘోర స్వరూపము, కలిగెఁ = వచ్చినది. కైశికీ గాన ఫలదానంబునఁ = మంగళకైశికరాగంబున శ్రీహరి స్తుతులు పాడిన పాటయొక్క ఫలముయొక్క యావిచ్ఛేద (ఆ ఫలము నా కిచ్చి యనుట), దీనిఁ = ఈరాక్షసజన్మమును, మానుపవే = సోఁయింపుము; అనినఁ = అని బ్రహ్మరాక్షసుఁడు వచింపఁగా, అశండు = ఆ దాసరి, (ఇట్లనియె), ఏను, ఫలం బెఱుంగఁ, ప...బ-పరమేశ = ఆ పరమేశ్వరుని - ముఖ = సదనమునందలి - ఉల్లాసంబ = వికాసమే (శ్రీహరివదనము భక్తునిగూర్చి వికాసమొందు టయే), ఆ ఫలంబు-ఆ భక్తుఁడు చేసికొన్న నేపకు ప్రయోజనము, ఆజ్ఞాకైంకర్యంబులకుఁ = ఆజ్ఞారూప ముగా వేదవోదితములైన నేపలకును, అనుమతి కైంకర్యములకును = ఆజ్ఞప్రములుగాక అంగీకృతము లగునేపలకును, ఫల పరిమాణ గణన ఫలము = ఫలముయొక్క కొలఁదియొక్క లెక్క, ప్రపన్ను లకుఁ ఎక్కడియది = భక్తులు చేయవలసినది కాదు. కానఁ = కావున, బంధకంబు = ఆఫలము బంధకారణము (మరల జన్మమును కలిగించునట్టిది)-దేహపరంపరలో జీవుని కట్టివైచెడిది; అగుటఁ = అయినదేహువుచేత, ఫలంబు ఇంత అంత = ఆ ఫలము ఈపాటి ఆపాటి, అందుఁ = అందులో, కొంత = ఒక భాగమును, కొప్పు = గ్రహింపుము, అనఁ = అనుటకు, వెఱుగుఁ = సంకోచించు చున్నాను, (అనఁగా కర్మఫల మెప్పుడును బంధకారణముగావున దానిని నీ కొనంగుటకు నాకు ఇచ్చి పొడమకున్నది), భగవంతుండ = ఆ నారాయణుండే, రక్షించుఁ = నిన్నుఁ గడతేర్చును, ఊటడి లుము = సమాశ్వాసమొందుము, (విష్ణుభక్తాక్రేసరుఁ డైనయతఁడు 'భగవంతుండ రక్షించును' అని యనుగ్రహపూర్వకముగా వచించినంతట), ఆ నోరిమాట = అతని నోటిలోని యామాట, నోరన = అతనినోటనే, ఉండఁ = ఉండఁగా, (అతఁ డట్లు వచించినతర్వాతే ఆతనిభక్తి తీవ్రతచేత), [తదా శిస్సు అంత యవిలంబితముగా ఫలించిన డనుట.]

మరణసమయంబున ఏరూపమును భావించిన, మృతునికి నెంబడిజన్మమున ఆయాపాప కలుగు నని శాస్త్రము:—'యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజ త్యజే కశేబరమ్ | తం త మే నైతి కాన్తేయ,

సదా తద్భావభావితః'. భ. గీత 18 (6); కయ్యంబు-ప్ర.-కలహః-కరాళో దస్తురే తుక్తే భీషణే చాభిధేయవత్' మేదిని.

సీ. స్నిగ్ధ త్రిభాగ ముండిత శిరశ్శిఖతోడ, హినుధనలోపవీతములతోడ,
బుణ్యవడ్డివీతయోర్ధ్వ పుండ్రవల్లులతోడ, దులసికాబ్జప్రగా వళులతోడ,
గాపీన కటిసూత్ర కాషాయయుగితోడ, జలపూర్ణశుభకమండలుపుతోడ,
బాణిస్థ దివ్యప్రబంధసంపుటితోడ, నుత్తరవా క్షూర్వ కోక్తితోడ,
తే. బసిడిజిగితోడ బ్రహ్మవర్చసము వొల్పు | భాగవతలక్ష్మితో ధూమపటలినుండి
వెడలు శిఖివోలె నమ్మేను వెడలి చూడఁ | జూడ వైష్ణవుఁ డై నిల్చె సోమశర్మ. ౨౩

౨౩. సోమశర్మ వైష్ణవుఁ డై నిలిచెను; తద్వర్ణన. (1) స్ని....డ౯—స్నిగ్ధ = నున్నఁగా-
త్రిభాగ = (నాలిగింబ) మూడుపాళ్లు-ముండిత = గొలుగుబడిన-శిరః = తలయందలి-శిఖితోడ౯ =
జాట్టుతో (జాట్టుకలవాడై), హి....డ౯-హిమ = మంచువలె-ధవళ = తెల్లనైన-ఉపవీతములతోడ౯ =
జన్నిదములతోను; (2) పుణ్య....డ౯-పుణ్య = పావనమయిన-పట్ ద్వితయ = ఆఱురెండయిన (పం
డ్రెండగు)-ఊర్ధ్వపుండ్రవల్లులతోడ౯ = తీగలవంటి నిలువునామములతోను, తుల....డ౯-తులసి
కా = తులసిపూసలయొక్కయు, అబ్జ = తామరపూసలయొక్కయు - స్రక్ = మాలికలయొక్క -
ఆవళులతోడ౯ = సమూహముతోను; (3) కాపీ....డ౯-కాపీన = గోచియు-కటిసూత్ర = మొల
త్రాడు-కాషాయ = కావిశాటులయొక్క-యుగితోడ౯ = జంట - అనుపరికరములతోను, జల....
డ౯-జల = తీర్థముతో - పూర్ణ = నిండిన - శుభ = మంగళ మైన - కమండలుపుతోడ౯ = కుండిక
తోను; (4) పాణి....డ౯-పాణి = చేతియందు - స్థ = ఉన్నట్టి - దివ్యప్రబంధ = ద్రావిడవేదము
యొక్క-సంపుటితోడ౯ = పుస్తకముతోను, ఉ....డ౯-ఉత్తరవాక్ = ద్వయముయొక్క యుత్తర
భాగము-పూర్వక = మున్నుగాఁగలదైన - ఉక్తితోడ౯ = సంభాషణతోను (ద్వయముయొక్క యు
త్తరవాక్యమును అను సంధానమునేయుచు ననుట); పసిడిజిగితోడ౯ = బంగారుడాలుతోను, బ్రహ్మ
వర్చసము = బ్రాహ్మణతేజము - పొల్పు = ప్రకాశించుచున్న [పా. ప్రోము = బ్రహ్మవర్చసమును
పోషించుచున్న] - భాగవతలక్ష్మితోడ౯ = వైష్ణవశోభతోను, ధూమపటలినుండి = పొగయొక్క
మొత్తమునుండి, వెడలు శిఖివోలె = వెలువడునట్టి జ్వాలవలె, అమ్మేను = ఆరాక్షసదేహమునుండి,
వెడలి = వెలుపడి, చూడఁజూడ౯ = కన్నులయెదుటనే, సోమశర్మ = సోమశర్మయనుపేరి యాబ్రాహ్మ
ణుడు, వైష్ణవుడు వి విష్ణుభక్తుడుగా మాటి, నిల్చె = నెలకొనెను.

తా.—సోమశర్మ వైష్ణవుడుగా మాతెను; శిరమున మూడుపాళ్లు టేర మై, ఒకపాలు
జాట్టుండెను; జండెములు మంచువలె తెల్లఁగా వెలుగుచుండినవి; దేహమున పావనము లైనపండ్రెండు
నిలువుబొట్లు ఒప్పుచుండెను; తులసిపూసలపేరులు తామరపూసలపేరులు హెచ్చుగా నుండెను;
గోచి, మొలత్రాడు కావిశాటులు నుండెను; మంగళ మయినజలకుండిక తీగ్గోదకముతో నిండియుం
డెను; ఆతడు ద్వయముయొక్క యుత్తరవాక్యమును అనుసంధానము చేయుచుండెను; దేహము
నువర్ణచ్ఛాయతో ప్రకాశించెను; బ్రహ్మవర్చసమునకు వైష్ణవతేజము వన్నె హెచ్చించెను. అట్లు
ఆరాక్షసదేహమునుండి ఆతడు పొగమొత్తమునుండి యగ్నిజ్వాలయంబోలె వెలుపడి ఎదుట నిలి
చెను.—స్వభావోక్తి. 'ధూమ....వెడలి'-ఉపమ.

‘ముట్టితం పరివాసితమ్,’ ‘ఉపవీతం యజ్ఞసూత్రం ప్రోద్ధృతే దక్షిణే కరే’ అమ.-‘పుట్టో దే శేషు తిలక భేదే క్రి మ్యతిముక్తయోః’ నా నా. ద్వాదశోద్ధృతపుండ్రములు.—
లలాటే కేశవందిత్యా, నారాయణ మథోదరే । మాధవం హృది విన్వయ్య,

గోవిందం కణ్ఠకూపకే । ఉదరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణుం, విద్యా ద్విజ స్తథా ।
తత్పార్శ్వే బాహుమధ్యే తు స్తరే త్తు మధుసూదనమ్ । త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే,
నామే కుక్షే తు వామనమ్ । శ్రీధరం బాహుకే నామే, హృషీకేశం తు కణ్ఠకే ।
షష్ఠే తు పద్మనాభం చ, కకు ద్దామోదరం స్తరేత్ । ద్వాద శైతాని నామాని
వాసుదే వేతి మూర్ధని । పూజాకాలే చ హోమే చ, సాయంప్రాత స్సమాహితః ।
నామాన్యుచ్ఛార్య విధినా ధారయే దూర్ధ్వపుష్టకమ్.”

‘స్యా త్కౌసీన మకార్యే చ గుహ్యచీర ప్రభేదయోః’ ‘యుగి.’—‘యుగో గ్రంథో హలాద్యజ్ఞే
న ద్వయోస్తు కృతాదిభు । యుగ్మే హస్త చతుష్కేఽపి వృద్ధినా మాషధేఽపి చ.’ మేదిని.
‘యుగి’ శబ్దము—మ. ‘హృదయే శ ప్రమదంబుతోఁ గుచయుగీహేరాళ నీలత్వసం పదతో’ నిరం
కుశోపాఖ్యానము 1 (86).

‘వ్యాలోలత్క జ్జుణాళీ ముఖరకరతలా స్ఫులనారమ్భహేలా ।
ధారాళానల్ప జృమ్భన్తనసిజనిగమోత్తంసగాధాసహస్రమ్ ।
ఉత్పత్తోఽస్మత్ప్రసృత్యస్కృత్యత్కుచకలశయుగీమణ్డలం ధార్యమాణం ।
చోళదైగం ప్రవీణం చులుకయతి యతినాత్ర చేతాంసి చైతత్.’ పంచబా.

‘అజహత్తైలసౌందర్యం సురాగ్రశ్రీయుతం మనః । గీతం తురతి పద్మాక్షి దేవ స్తనయుగీ చ నః.’
శ్రీనివాసచంపువు 11-3 (13). ‘కుచయుగీచ ఘనఘటాకార మజ్జులా మ్మస్తలాలీ మ్మస్తలాళీపసారగ్ధ్ర
పాదాయినీ కుచయుగళీ (యుగీ?) 1-5 (20-21).

‘యుగళితో’ అనుపాదమున ప్రక్రమభంగదోషము; ‘యుగీ’ శబ్దమునకు జీప్రస్తక్తి లేదు. కావున
‘కాసాయములతోడ’ అని పఠింపదగును. లెక్క చెప్పకున్నను యుగ్గము గమ్యమే యగును. కసా
యము (= కావివన్నె) అద్దినది కాసాయము. కసాయేణ రక్తమ్ కాసాయమ్, - ‘అస్త్రీకమణ్డలుః
కుణ్డీ’ అమ.-‘బ్రహ్మయొక్క (అనగా బ్రాహ్మణునియొక్క) వర్చస్సు = బ్రహ్మవర్చసము - ‘వేద
స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ బ్రహ్మో విప్రః ప్రజాపతిః’ అమ. విష్ణుపునందు భిక్షుడు వైష్ణవుడు.

పసిడిజిగి:—‘బ్రాహ్మణాః త్నత్రియా శ్చైవ గౌరాః కార్యా స్త శ్చైవ చ । వైశ్యాః శూద్రా
స్తథా శ్యామాః కార్యా శ్చైవ హి సర్వతః.’ భరత. 21 (91) ‘ధూమపటలి’ - రాక్షసదేహము
పెద్దదైనందున ‘పటలి’; నలుపయినందున ధూమోపమ.—‘నారాయణో నరశ్చైవ సోమనాగశ్చ
వాసుకిః । దైత్యా శ్చ దాసవా శ్చైవ రాక్షసా గుహ్యకాచగాః । పిశాచా జల మాకాశ మసితా వన్తతః
స్తృతాః.’ భరత 21 (77)

న. ఇట్లు భాగవతపరిచయప్రభావంబున బ్రాహ్మణ్యం బెకాక భాగవత శ్రీయునుం గలి
గి యుప్పు చింది యినునుడియగుచందంబునం బరమహర్షభరితుండై స్వరూపాను
రూపంబుగా నతనికిఁ బూజఁ గావించి. ౨౪

౨౪. చింది = రాలి-మట్టిలో ఉప్పురాలిన ఆ మట్టియు నుప్పుగుట ప్రసిద్ధము-ఉపమాలం
కారము. అతనికిఁ = ఆ దాసరికి.

నీ. జయ దురుత్తరణ సంసరణాబ్జనశనీర, జయజయ గాయక సార్వభౌమ,
 జయ శౌరి గాథా రసజ్ఞ పుణ్యరసజ్ఞ, జయజయ తత్త్వసంచయ పవిత్ర,
 జయ జనార్వాచీన జని సంగ నంచక, జయజయ దేశిక చరణ శిరణ,
 జయ యుక్తవాక్రతి స్థాశృణీకృతదేహ, జయజయ భగవదాజ్ఞాకృతిస్థ,
 తే. జయ సకలజంతు సమచిత్త జయ దయార్ద్ర, జయ ముకుందాన్యదేవతా శాస్త్రబధిర
 జయచతుర్ద్యయభక్తిలక్షణచితాంగ । జయ మురారిప్రసన్నాంగ్రి జలజనుషుప.

౨౫. (1) అను....ర-అనుత్తరణ = తరించుటలేని, (పా. దురుత్తరణ = తరింపశక్యముగాని)-
 సంసరణ = జననమరణప్రవాహ మనెడి-అబ్జదళ = తామరాకునందలి-నీర = జలమైనవాడూ, జయ =
 సర్వోత్కృష్టప్రదపుగా నుండుము. గాయకసార్వభౌమ = గాయనశ్రేష్ఠుడూ, (2) శౌరి....జ్ఞ-
 శౌరి = హరియొక్క - గాథా = పాటలయొక్క - రస = మధురిమను-జ్ఞ = ఎఱిగిన - పుణ్య =
 పవిత్రమయిన - రసజ్ఞ = నాలుకగలవాడూ; త...త్ర - తత్త్వ = పరమాత్మనుగూర్చిన-సంశయ =
 సందేహములకు - లబిత్ర = కొడవలియైనవాడూ; (3) జనా...క-జన = నరలలో - అర్వాచీన =
 నీచమైన - జని = పుట్టువుతోడి-సంగ = కూడికచేత - వంచక = మోసముచేయువాడూ; దేశిక =
 తత్త్వము నుపదేశించు గురువరుని - చరణ = పాదములే - శరణ = రక్షకముగాగలవాడూ; (4)
 ఉక్త...హ - ఉక్త = వాస్తవ్యబడిన - నాక్ = ప్రతిజ్ఞయొక్క - ప్రతిష్ఠా = నిర్వాహముచేత -
 తృణీకృత = గడ్డిపరికరగా నెన్నబడిన-దేహ = బిడలు కలవాడూ; భగ...న - భగవత్ = నారా
 యణునియొక్క-ఆజ్ఞా = ఆనతియొక్క - కృతి = చేతయందు - స్థ = నెలకొన్నవాడూ, సకల
 జంతు సమచిత్త = ఎల్లప్రాణులయందును సమబుద్ధికలవాడూ; దయార్ద్ర = దయారసముచేత తడి
 సినవాడూ, ముకు....ర-ముకుంద = నారాయణునికంటె-అన్య = ఇతరులైన-దేవత = ఈశ్వరుడూ-
 అస్థి = కలఁ డని చెప్పెడి - శాస్త్ర = ఉపదేశగ్రంథములకు - బధిర = చెప్పితివాడూ; చ....గి -
 చతుర్ద్యయ = అప్రవిధములైన-భక్తి = ప్రతియొక్క-లక్షణ = చిహ్నములచేత - చిత = నిండిన-
 అంగ = దేహముకలవాడూ; మురా....ప-మురారి = శ్రీహరియందు - ప్రపన్న = భక్తులయినవారి
 యొక్క-అంగశ్రేణుకమల = అడుగుదామరలయందు-మగుప = పుష్పద్వైవేనవాడూ.

తా.—ఓమహానుభావుడూ, నీవు సర్వోత్కృష్టప్రదపుగా నెగుడుము. దాట శక్యము కానట్టి
 యాజననమరణరూపసంసారమందు నీవు తామరాకులో నీరుంబోలే అంటినట్లు కనబడియు అంట
 కున్నావు, (సంసారమును జయించినవాడవుట). హరిమహిమను గానమునోయువారిలో నెల్ల నీవు
 ఉత్తముడవు. నీనాలుక హరిగీతమాధుర్యము నెఱింగి దానిచే పవిత్రమైయున్నది. శీఘలు కొడవంటికి
 తెగిపోయినట్లు తత్త్వసంశయములు నీవలనం దెగిపోవును; నీమహిమను నీచబ్రహ్మచే కాననీక లోకులను
 వంచించుచున్నావు. నీవు గురుచరణములే శరణ మని దృఢముగా నమ్ముకొనియున్నావు-(అనగా
 గురూపదేశమును విశ్వాసాతిశయముతో సమగ్రముగా అనుష్ఠించి తత్త్వమును అనుభవమునకు తెచ్చు
 కొన్నాడవు.) నీవు నీప్రతిజ్ఞను నెఱవేర్చువాడవై నీదేహమును తృణప్రాయముగా పాఱవైన వచ్చి
 నాడవు. భగవదాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే నీప్రతము; ఎల్లజంతువులందును సమదృష్టిగలవాడవు; దయార్ద్ర
 హృదయుడవు; నారాయణునికంటె వేఱు దేవత కలఁ డని యుపదేశించుశాస్త్రములను నీవు చెవిని
 చొరసీయవు. అప్రవిధభక్తి లక్షణములతో నొప్పుచున్నాడవు; హరిభక్తులపాదకమలములను కొల్చు
 వాడవు.

గాయక = గాయన - గాథక = పాడెడువాడు; సర్వభూమికిని ఈశ్వరుడు = సార్వభౌముడు.
కౌరి = శ్రీకృష్ణుడు - శూరుఁ డనుయాదవునిగోత్రపత్యము, కావున, కౌరి = నారాయణుడు. ముకుం
దుడు = మోక్షమిచ్చువాడు. 'అనుత్తరణం....నీర', 'తత్త్వ....త్ర', 'మూరారి....ప' - రూపకములు.

'భక్తి అప్రవిధము; ఎట్లన - 1. భాగవతవాత్సల్యము, 2. భగవత్పూజయం దనుమోదనము,
3. భగవదర్చన, 4. భగవద్విషయమునం దదంభము, 5. భగవత్కథాశ్రవణేచ్ఛ, 6. స్వరసేత్రాంగ
వికారము, 7. సదాభగవదనుస్మరణము, 8. అహంసభక్షణము.' శ. ర.

ఎ. అని ప్రస్తుతించి ప్రదక్షిణంబు గావించి పునర్భవభయంబున భవన భార్యాప్రముఖ
సుఖ విముఖుండై బడరీపనాదిపురుషోత్తమాధిష్ఠిత పుణ్యభూములఁ బొనఁపున్యంబు
గం దీర్ఘయాత్రఁ జరించుచుఁ బరమసిద్ధిప్రతిం బొందె. నిపుణ్యకథ వహనసమయం
బునఁ గుహనావరాహంబువలన మహీమహిళ మదీయ పూజోచితోపచారంబుల
విశేషఫలదంబు గానంబ యన విని వైష్ణవియుం దాఁ గావునఁ దదాకిలన కుతూ
హలంబునం గూఁతురై నీ కొదవి యహంబును విప్రలంభదంభేరితాగాధగా
ధార్థసమేతగీతరసంబునం బ్రొద్దువుచ్చుటగాని వేఱొండుగా. దేవి తపంబు సేయు
చున్నదియో యం టింతకంటెఁ బరమపతపంబున్న దే? యన్నియును మేల యె్యడు,
శ్రీరంగంబునకు రంగేశు సేవింపఁ దోడుకొనిపోయి రమ్ములుయుఁ, బ్రసాదమ్మని
ప్రణామమ్ముసేసి పసిండిపల్లకి నబ్బాలికారత్నంబునునిచి పరిచారికాశతంబును
భాగవతపరిషత్తునుం గొలువఁ బ్రయాణపర్యాయంబులఁ బరమానురాగంబునం
బోయి.

౨౬

౨౬. భవ = సంసారమువలని (జననమరణ పరంపరవలని) - భవన = ఇల్లు, బడ....లక్ =
బడరీపన ఆది = రేఁగుటడవి లోనుగాఁగల - పురుషోత్తమ = నారాయణునిచే - అధిష్ఠిత = అధిష్ఠింపఁ
బడిన (నారాయణుడు పసింఁచియుండెడి) - పుణ్య సుములక్ = పాపనక్షేత్రములందు; పొనఁపున్యం
బుగక్ = మాటిమాటికి; నిర్వృతిక్ = సుఖమును; పహనసమయంబునక్ = సముద్రమునుండి కోఱి
మీఁద పై కెత్తినకాలమందు, కుహనా = మాయా-మహీ మహిళ = భూమియనెడు స్త్రీ (భూదేవి);
తతో ఆకలన = దానిని కావించుట (నానుతులను పాడుట); విప్ర....నక్ - విప్రలంభ = వియోగ
మనెడు - దంభ = మిషచేత - సమీరిత = పాడఁబడిన - అగాధ = లోతయిన - (గంభీరాభిప్రాయము
గలవైన) - గాథా = పాటలయొక్క - అర్థ = భావములలో - సమేత = కూడుకొన్న - గీతరసంబునక్ =
గానమాధుర్యముచేత, ప్రసాదంబు = నాయందనగ్రహము, ప్రయాణపర్యాయంబులక్ = పయన
ముల (మజిలీల) వరుసచేత; భాగవతపరిషత్తు = భాగవతుల (వైష్ణవులయొక్క) సమాహంబు; పరి
షత్, యా. పర్వత్ 'సమభ్యాపరిషద్ గోష్ఠీ సభాసమితి సంసదః' అమ.

→ గోదా దేవి శ్రీరంగమున రంగనాథుని సేవించుట. ←

మ. చని కాంచె నివరజాభిధాంతర వపు సుహృద్భవతీర నం
దనవాతీ వలయద్రుమావళి దళాంతర్దృశ్య పాపాళి భం
జన చాంపేయసుమాయమాన విషమస్వస్థాస్పతివ్రాత ర
త్తి నభస్పృశ్శిఖరాళి దీపకళికా శృంగంబు శ్రీరంగముఁ.

౨౭. (విష్ణుచిత్తుడు), చని = పోయి; విర...బుక్ - విరజా = విరజయనెడి-అభిధాంతర - మాటుపేరుగలిగిన - వపుః = దేహముతోడి - సహ్యోద్భవా = కావేరియొక్క-తీర = తలమునందలి - నందనవాటి = ఉద్యానపంక్తియొక్క-వలయ = మండలమునందలి-(అనగా ఊరిచుట్టును అంతటను వర్ణిల్లుచున్న యుద్యానపంక్తియందలి)-ద్రుమ = చెట్లయొక్క-ఆవళి = పంక్తియొక్క-దళ = ఆకుల యొక్క-అంతః = సందులయందు-దృశ్య = కనబడుచున్న-పాప = పాతకము లనెడి-అళి=తు మ్మెదలను-భంజన = భంగపఱచుటయందు - చాంపేయసుమాయమాన = సంపెంగపూవులుగా ఆచరించుచున్న-విషమ = బేసియైన (ఏడయిన)-స్వర్ణ ఆవృతి = బంగారపు ప్రాకారములయొక్క-వ్రాత = సమూహముయొక్క-రశ్మి = కిరణములచేత - సభస = ఆకాశమును-స్పృక్ = అంటుచున్న - శిఖర - అగ్రములయొక్క-ఆళి = వరుసయనెడి-దీపకలికా = దివ్యమొగ్గలయొక్క - శృంగంబుక్ = కొనలు గలదైన-శ్రీరంగముక్ - శ్రీరంగక్షేత్రమును, కాంచెక్ = చూచెను.

తా.-విరజ యని వైకుంఠముచెంతం బాటుదివ్యనది. దానితో సమమైనమహిమ కలది కావేరినది. శ్రీరంగమును అన్నిప్రక్కలను పరివేష్టించి యున్నది. శ్రీరంగము కావేరిలోనిలంక. శ్రీరంగముచుట్టును వలయమువలె ఉద్యానవన మున్నది. అందలిచెట్లయాకుల సందులనుండి దూరమునకు శ్రీరంగనాధుని యాలయ సువర్ణప్రాకార శిఖరము ఇంచించుక కానిపించును; ఆప్రాకారములు ఏడు, వానిశిఖరములు బంగారుకిరణములతో మిన్నుల రాయుచుండును; వానిని చూడగనే తైర్ధికులపాపములు సంపెంగపువ్వులను గన్నతు మ్మెదలువోలె తొలంగిపోవును. ఆశిఖరములు దూరమునకు దీపపుమొగ్గల శృంగములువోలె కానిపించును. అట్టియాశ్రీరంగమును విష్ణుచిత్తుడు పోయి చూచెను. ఊపమాతిశయోక్తి రూపకములు.

‘విరజా’-విరజ యనెడిదివ్యవదియొడ్డున వైకుంఠ మున్నది. అందు శ్రీహరి యుండును; ‘విరజాభిధాంతరవపుః’ అనుటచేత విరజయే కావేరి యని యర్థము. ఆరూపకముచేత విరజవంటిమహిమ గలది కావేరి యని భావము.

“అస్తి ప్రశస్తమహిమా వైకుంఠోఽకుట్ర వైభవః ।య స్సప్తావరణీత స్తు

పరస్తా త్వక్రతే రపి । యదాస్తే దివ్యతటినీ విరజా నామ విశ్రుతా ।

తత్ర దివ్యం మహా ధామ వైకుంఠాభిధ ముజ్జ్వలమ్ । తత్ర స్తమ్భసహస్రాఢ్యే

దివ్యే శ్రీమణిమణ్డపే । సింహాసనేఽతిరుచిరే విభూతిద్వయచిత్రితే ।

నివృణ్ణో నిర్భరానన్దో నిరఙ్కుశమహోదయః । సమస్తశేషీ భగవాన్

లక్ష్మ్యో భూమ్యా చ నీళయా.” దివ్యసూరచరితము, ప్రథమసర్గము.

మఱియు, “కావేరి విరజా సేయం వైకుంఠం రగ్ధమనిరం పరవాసుదేవో రక్షేతః ప్రత్యక్షం పరమం పదమ్.” అనునచనమును ప్రసిద్ధము.

“తచ్ఛాసనంబున (శ్రీహరియాజ్ఞచే) వారిజాసనుండును....అద్దివ్యవిమానంబును (శ్రీరంగమందిరమును) గొని సత్యలోకసీమాంతంబున విరజానదీప్రాంతంబున....ప్రతిష్ఠాపించి.” శ్రీరంగము. అన్యమయినయభిధ = అభిధాంతరము. — ‘ఆఖ్యాప్వో అభిధానం చ నామధేయం చ నామ చ,’ - ‘అథ కళీబరం గాత్రం వపుఃసంహాసనమ్,’ - అమ. ‘సహ్యోద్భవా’ - కొడగుదేశములోని సహ్యపర్వతమునందుఁ బుట్టినది గాన ఆపేరు. నందన = ఇంద్రునియుద్యానము ‘నన్దనం వాసవోద్యానే సుతే నా హర్షకే త్రిపు’ నానా; తత్తుల్య మయినయుద్యానములకు లక్షణచే ఆనామమును వ్యవహరింతురు; ‘చందనవాటి’ అని పా. ద్రుమ’ - ‘పలాశీ ద్రు ద్రు మాగమాః,’ అమ. ‘చాంపేయ’ - ‘చామ్పేయ శృమ్మకే స్వర్ణే కింజల్కే నాగకేసరే’ మేదిని.

“గురులీల విరజోపకంఠమున వైకుంఠంబునకా దివ్యభా

సురభోగంబుల నిందిరాసహితుఁడై శోభిల్లు నేభంగిఁ దా

హరి, యాభంగిన తత్కవేరతనయాభ్యర్థంబునకా మంగళా

కరరంగప్రణిధామముఖ్యముగ సౌఖ్యశీలఁ జెన్నారెడికా.” శ్రీరం. మ. 4 (865)

కావేరికి విరజైక్యము చెప్పుటచే శ్రీరంగమునకు వైకుంఠైక్యము ఫలితము.

క. చోళీ హల్లక చిత కచ | పాళీ పాళీ భవ ద్విపంచీ స్వన భృం

గాళీ కవేరదుహితృ మ | రాళీ ధ్వను లెసఁగుగాడ్చు వ్రతివక యుడిపెకా. ౨౮

౨౮. చోళీ....నులు-చోళీ = చోళాంగనలయొక్క = హల్లక = ఎఱ్ఱగలువలతో-చిత = పెంపు నేయబడిన (నిండుగా ఎఱ్ఱగలువలను జరివిన)-కచపాళీ = తలవెండు కలమొత్తమందు-పాళీభవత్ = బారులుతీరుచున్నవై-విపంచీస్వన = వీణాధ్వనివంటిధ్వనిగల-భృంగ ఆళీ = తుమ్మెదలంపమాహులు యొక్కయు-కవే....ళీ - కవేర = కవేరమనుపర్యతముయొక్క - దుహితృ = కూతురు లైన (అనఁగా కవేరమందు జనించిన) కావేరియందలి-మరాళీ = హంసాంగనలయొక్కయు-ధ్వనులు = నాదములు, ఎసఁగుగాడ్చు = ఒప్పుచున్నగాలి, వ్రతి వడ = ఆవిష్టుచిత్తమునియొక్క దారిబడలికను, ఊడిపెకా = శమింపజేసెను.—

తా.—అంతట ఆ విష్ణుచిత్తమునికి చోళాంగనల తుఱుములయందు ఎఱ్ఱగలువల పరిమళ మక రందములకై మూఁగినతుమ్మెదల నినాదంబులును, కావేరిలోని హంసభానుల నినాదములును వినంబడి నవి. వానిని ఆయనకడకుం దెచ్చినచల్లగాలి తదీయమార్గాయాసమును శమింపజేసెను.

‘చోళీ’-చోళదేశమునం గావేరి ప్రవహించును.

“చోళమండలమునఁ జూడ నొప్పారు కా | వేరిమహానదీ తీరమునను |

జంద్రపుష్కరిణీ లసత్ప్రదేశమున”-శ్రీ. రం. మ. 2 (322.)

‘హల్లక’-ఆ పరిమళము గాలిలో నుండె నని భా. ‘భృంగ’-తుమ్మెదలం జెప్పుటచే నవహల్ల కములు నూచితములు. ‘మరాళీ’-స్త్రీజాతిం జెప్పుట నినదము కోమలతరముగా నుండుటకు; ‘వడ యుడిపెకా’-గంతవ్య ప్రదేశమునకు వచ్చితినిగదా యనుసంతుష్టిచేత సయితము ఆయనకు శ్రమతీత నని భా. ‘భృంగ మరాళీ నినదములను’ చెప్పుటచేత ఎవరేని మహాసుభావులు వచ్చినపుడు ఊరివారు మేళతాళములతో నారిని ఎదురేఁగి తెచ్చుటవోలె నని ధ్వనితము. ‘పాళీ’-అని “పాళిః కర్ణలతాగ్రే చ ప్రదే కాఙ్కాశ్రీ పద్మీషు | త్వరుచ్ఛదే చ యూకాయాం సంజాతౌశ్రుయోషితి.”-నానా. ‘హల్లకం రక్తసంధ్యకమ్’-ఆమ.

తే. ఆతఁ డఘనుర్నణస్నాన ముష్కుదవ్య | తాంబువుల నాడి, మాధ్యాహ్నా కాదిఁ దీర్చి,

స్నాతయు నలంకృతయు నౌతనయనుదోషు కొనుచు వైష్ణవపరిషత్తు గొలువ నరిగి

౨౯. ఆతఁడు = ఆ విష్ణుచిత్తఁడు, ఆ-మరుద్వ్యతా అంబువులకా = కావేరి నీళ్లయందు, అఘ నుర్నణ స్నానము = అఘనుర్నణమంత్రోచ్ఛారణ పూర్వక మయినమజ్జనము, ఆడి, మాధ్యాహ్నాక ఆదికా = మధ్యాహ్నాసంధ్యావందన బ్రహ్మయజ్ఞ పితృతర్పణాదులను, తీర్చి = ముగించుకొని, స్నాత యుకా - జలకమాడినదియు, అలంకృతయుకా = కైసేయబడినదియు, ఔతనయను = ఐరకొమార్తను, తోడుకొనుచుకా, వైష్ణవపరిషత్తు = భాగవతులబృందము, కొలువకా = సేవించుచు వెంటరాఁగా, అరిగి = పోయి.

పద్యోక్త మెల్లను, అతిపవిత్రముగా శ్రీరంగశాఘని ప్రోల ప్రవేశించుటకు. - 'అఘమర్షణమ్' - పాపమును ధ్వంసము నేయుజప్యము - 'సర్వైవసా మపధ్వంసి జప్యం త్రి వ్యఘమర్షణమ్' - అమ. 'సన్యాత్తః డగుచు నిచ్చలు నేఁగి యయ్యేట నఘమర్షణస్నాన మాచరించి' మను.

సీ. చరణంపు సరిపణి మొరపంబు విన్నదం | తులతో నె యెదురు నింతులకుఁ దొలఁగి,
యిడినట్టి మణిముప్పి గృహుల యారతి కెంపు | రాలనే కలయ ద్వారాలఁ జల్లి,
ప్రసవాది శావికిఁ బ్రతిగృహేశ్వరభ | త్యువునల్పునకె పోలె శ్యావ ముడిపి,
నృత్యగీతోశ్శౌ రిస్తుతిఁ గీర శా | రిజయట్ల యధోరరీకృతి విని,
తే. వలభి రత్నాంశువులఁ గట్టు తెలుపు చిత్ర | మగుట కోర్వక దిగదిగ నరిగి ధాన్య
మడిగడు విరక్తభాగవ తాళి వలన | వెల్లదీవిని బోని యవ్వీడు సాచ్చి. 30

30. శ్రీరంగమందలి యక్షయపాత్రపరు లైన భాగవతవతంసులచర్య. - (1) చర....బు - చరణంపు = పాదములయందలి - సరపణి = గొలుసులయొక్క - మొరపంబు = రవలి-విన్నచో = విన్నచో, దంతులకు = ఏనుంగులకు, అట్ల = (ఆయేనుంగులకుఁ దొలఁగినట్లే), ఎదురు ఇంతులకు = ఎదురుగా చనుదెంచునట్టిపైదలులకును, తొలఁగి = ఓసరిల్లి, (2) ఇడినట్టి మణి ముప్పి = (ఇండ్లయందు ఉపాదానముగా) పెట్టిన రతనాల పిడికిటిని (పిడికెడురత్నములను), గృ....నే-గృహుల = గృహస్థులయొక్క - ఆరతికెంపురాలనే = భగవంతునికి హారతియైతిన పద్మరాగములతోనే, కలయ = కలసిపోవునట్లుగా, ద్వారాల = వాకిళ్లకడను, చల్లి = వైచి; (3) ప్రసవ ఆవి తావికి = పువ్వులు లోనగుదాని పరిమళమునకు (పరిమళమును తొలఁగించుకొనుటకు), ప్రతి....నకె పోలె - ప్రతిగృహ = ఇంటింటియొక్కయు - ఈశ = దొరలయొక్క (దొరలునేయునట్టి) - ఆర్చ = పూజయందలి - భక్త్యుపుంజ్యారములయొక్క - పల్పునకెపోలె = పరిమళమును తాము ఆఘ్రాణింపకుండుటకై ఎట్లు ఊపిరి బిగ బట్టుదురో అట్లే - శ్యావము = ఊపిరిని, ఉడిపి = నిలిపి. (4) నృ.....తి - నృత్య = ఆటతోను - గీత = పాటతోను - ఉశ్శ = లేచిన - శారిస్తుతి = హరిస్తోత్రమును, కీర శారిజ యట్లు = చిలుకలవలనను గొరవంకలవలనను పుట్టినట్టిదానింబోలె, అర్థ ఉరరీకృతి = సగము సమృతితో, విని; - వల....ల = వలభి = ముంజారుయొక్క - రత్న = మణుల - అంశుల = కిరణముల చేత, కట్టు తెలుపు = తాము ధరించిన తెల్లవస్త్రము, చిత్రము = పలువన్నెలుగలది, అగుటకు, ఓర్వక = ఇచ్చరింపక, దిగదిగ = వడివడిగా, అరిగి = పోయి, ధాన్యము = (రత్నములు ఒసంగకుండు) బియ్యము (ఒసంగుండు అని), అడి....న = అడిగెడు = యాచించెడు - భాగవత ఆలివలనను = భాగవతుల సమూహముచేత, వెల్లదీవిని బోనియవ్వీడు = శ్వేతద్వీపమును పోలినదైన యానగరమును, చొచ్చి = ప్రవేశించి (ఆవలి కన్యాయము.)

తా. - శ్రీరంగనగరియందు భగవంతునికైంకర్యములకై యేనుఁగులు పెక్కులు గలవు; వాని కాళ్లకు గొలుసులు తగిలించి యుండురు. సంచారసమయమందు అలంకరణార్థంబును శబ్దార్థంబును చిన్న గొలుసులు అందెలకు మాటుగా నుంతురు. యాయావరు లైనయందలిభాగవతులు ఆయేనుఁగులకు ఓసరిల్లినట్లే సరపణు లనెడిపాదాభరణములు ధరించినచెలువలు ఎదురుపడినను దూరముగా తొలఁగిపోవుదురు. కేవలము నిష్కాము లనుట; ఇండ్లలో వారికి ఇల్లాండ్రు బియ్యము నిడక భక్తివిశేషముచేత రత్నములనే పిడికిళ్లం దెచ్చిపెట్టుదురు; అంతట వారు ఆరత్నములను తత్పూర్వము గృహ దేవతార్చనలో స్వామికి ఆరతియైతి కడపకడ వెలుపలవైచియున్న రత్నములతోనే కలసిపోవునట్లుగా

వారివాకిండ్లకడనే వైతురు; అంతటినిస్సృహలు అనుట. పూవులు లోనగు వస్తువులపరిమళము వచ్చినచో ఆ పూడింపక, భగవన్నైవేద్యంపుఁ బఞ్చారంపుఁబరిమళమునకుంబోలె శ్వాసమును ఆపుకొందురు. విషయాతీతు లనుట; ఆటతోడిపాట వినఁబడిన, శుకశారికల హరినామోచ్చారణముం బోలె దానిని హరిభజనలందు అర్థాంగీకారముతో విందురు; ఆటపాటలరసమునకు అంగీకారము లేదు, హరినామమాత్రమునకే భక్తిరసముచే అంగీకారము కలదు, కావున అర్థాంగీకారము; ఇండ్లకడ చూరులరత్నదీధితులు తమ తెల్లవస్త్రములపై ప్రసరింపఁగా, వానికి చిత్రవర్ణము వచ్చుటం గని చిత్ర వస్త్రధారణము సదాచారము గాదుగావున, ఆవన్నెలను దలంగుటకై విసవిసగా పోవుదురు. పోయి 'అప్పలారా, రత్న లిడకుఁడు, తండులంబులే యిడుఁడు' అని యడుగుదురు. భక్తికి ప్రతిబంధక మగుటంబట్టి ధనమును దగ్గఱకు రానీయరు. వైరాగ్యసంపన్నులైనయా భాగవతులవలన ఆపురము శ్వేత ద్వీపమువలె నొప్పుచుం డెను. అట్టియాప్రోలిని విష్ణుచిత్తుఁడు చొచ్చెను. [పెద్దపాదములందు విషయము లన్నియు ప్రస్తుతములే అయినందున ఉపమాసంకీర్ణ మయినతుల్యయోగిత, ఋద్ధిచరితమగు నుదాత్త లంకారంబును. "ఇతరాంగనుత్పచరితము | తత్థిచరితమును రెం డుదాత్తంబు లగున్." అలం.

‘సరపణి’-అనుబంధపట్టికలో చూ. “దస్తీ దవ్తావళో హస్తీ” అను. వెల్లడివిసాటిం జెప్పట చేత ఆభాగవతు లందఱు నారాయణతుల్యులుగానుండి రనుట. వెల్లడివియందు సర్వము శ్వేతము; అట్లే ఈభాగవతులును, పలుపలును శ్వేతములే.

“శ్వేతద్వీపనివాసు లందఱు శరజ్జీమూతరేఖాసిత |

స్థితాకారులు ఘోరదుర్భరజరాపేతుల్ హరిధ్యానసం |

జాతానందనిరూఢు లూర్జితయశస్సంభావ్య లంభోజసం

భూతేంద్రాది’ సమస్తదేవపరిషత్పూజానమస్యోచితుల్.” సృసిం హ. పు. 1 (41)

‘కీరశారిజ’ యనుటచే అచట కీరశారికలు నిరంతరశ్రవణముచే నేర్చి భగవన్నామములను తత్త్వతులనుం బాదుచుండు నని తత్తత్త్వలభ్యత్వత్కర్షం జెప్పట. “శారి రక్షోపకరణే తథా శకుని కాస్తరే” విశ్వ.-‘తెలుపు’-చిత్రమగుట కోర్కక “ఉత్థాయ వాససీ శుక్లే శుద్ధే తు పరిధాయ వై;” మత్స్యపురాణము. “బ్రాహ్మణస్య సితం వస్త్రం సృపతే రక్త ముల్బణమ్” భృగువు; ‘న రక్త ముల్బణం వాసో న నీలం చ ప్రశస్యతే,’ యాజ్ఞవల్క్యులవారు.

ఒకానొకటికాకారులు “శ్రీరంగమందు భిక్ష మెత్తుభాగవతులు శ్వేతద్వీపమునుండి యవత రించిన నిత్యనూరులే కాక, మమఘ్యలేని యింద్రాదిదేవతలేనియు కారు” అనియు వ్రాసి, అందులకు పరాశరభట్టరుశ్రీనూక్తిని ప్రమాణీకరించియున్నారు. నూక్తి యేమన:—

“దిదేవిషతి మానుష స్స చ తిత్తద్విభూష త్యసా | శిశర్విషతి సర్వదా వివిధయిష్యతే తేన చ ముముక్షిషతి తత్త్వగత్యవగతే స్స నిస్సంశయం | నినిత్యిషతి సర్వదా స చ రిరణ్ణభిక్షూషతి.”

ఉ. గోపురకందరాళికడకు న్నశివుష్కరిణీ కణార్ద్ర సం

తాపహారానిలంబులు విమానరణ న్నణికింకిణీ కలా

లాపముల న్సుఖం బడుగ లాలసఁ జొచ్చి యకాండ గామానా

చాపలక్ష్మ న్నరుద్ధణముఁ జండుఁ డదల్పెడు లోనివాకిటన్.

30. గో....కుఁ - గోపురకందర = గుహలవంటిగోపురములయొక్క - ఆలికడకుఁ = పంక్తి
తుదకు, శశి....లు - శశిపుష్కరిణీ = చంద్రపుష్కరిణీయొక్క-జల = నీటిచేత - ఆర్త = తడిసిన-సం
తాపహర = వడతీర్చెడు - అనిలంబులు = వాయువులు, వి....లఁ - విమాన = మేలుకట్టయందలి-
రణత్ = మ్రోగుచున్న - మణి = రత్నముల - కింకిణీ = చిలుగంటలయొక్క - కల = అవ్యక్తమధు
తములైన - ఆలాపములఁ = ధ్వనుల నెడివచనములచేత, నుఖం బడుగఁ = 'నుఖముగా వచ్చినారా'
అని ప్రశ్ననేయఁగా, లాలనఁ = తీవ్రకాంక్షతో, చొచ్చి = ప్రవేశించి, అకాం....ముఁ-అకాండ =
అసమయమందు-గాహనా = ప్రవేశించుటయందు - చాపలకృత్ = తొందరపడుచున్న - మరుగఁ
ముఁ = దేవతాసమాహమును, చండుడు = చండుఁ డనుపేరి ద్వారపాలకుఁడు, అదర్శెడు లోనివాకి
టఁ = 'నిలువుఁడు, మీసమయము గాదు' అని నిర్భర్తించెడు లోపలిద్వారమునందు (తర్వాతి
కన్వయము.)

తా.—తెచ్చెరలు చంద్రపుష్కరిణీజలశీకరములచే చల్లనై, (తద్భారముచే మెల్లనై పుష్కరిణీ
కమల సౌరభముం దెచ్చుచు) మేలుకట్టరతనంపుఁ జిలుగంటలమ్రోతచేత “నుఖముగా వచ్చితిరా”
అని యడుగుచు గుహలవంటిగోపురము లన్నిటను ఆవిష్టుచిత్తమునిని ఎదుర్కొను చుండినవి. ఆతీతున
ఆయన ఆటుప్రాకారములు గడచి ఏడవప్రాకారంపుద్వారముకడకుం బోయెను. అచట త్వరపడి
లోనం జొరఁబూను దేవగణములను చండుఁ డనుద్వారపాలకుఁడు ‘నిలువుఁడు, సమయముగాదు’ అని
అడలించుచు ఆఁపుచు నుండెను.—వ్యస్తరూపకము.

‘గోపుర’-‘పురద్వారం తు గోపురమ్’ అను. “కన్దగోఽఙ్కూశే విపరేచ గుహాయాంచ” మేదిని.
గుహలవంటి వనఁగా గుహలయంతపెద్ద వని భా. ‘శశిపుష్కరిణీ’ మహాపావనముగావున తదీయ
జలార్ద్రవాయువులును మహాపావనము లని భా. జలముచేత చలువయు తద్భారముచేత మందతయు,
పుష్కరిణిం దెప్పటచేత సౌరభంబును సూచితములు. సంతాప = కాయమనస్తాపములను రెంటిని.
“పతాకరణత్” అని పా. ఆపక్షమున-పతాక = ధ్వజములయందలి యని జాత్యేకవచనముగా సాధ్య
సమాసముం గావించుకొనవలయును. సిద్ధసమాస మయినచో “పతాకరణత్” అని యుండవలయును.
‘అస్త్రీవితాన ముల్లోచః’-‘పతాకా వైజయంతీ స్యా త్కేతనం ధ్వజ మస్త్రీయామ్’ ‘కిష్కిణీక్షుద్ర
ఘట్టికా.’ “లాలన”యనుచో “నాటిట” అని పా. యతిభంగము, అందువలన ఈమార్పు మత్కృతము.
‘కాణ్డోఽస్త్రీ దగ్ధా బాణార్వ వర్గావసర వారిషు’ అను. ‘చండుడు’:-

“నగ రావరణ ద్వార గోపు రావన కర్తవైః ।

చణ్డాద్యైః కుముదాద్యైశ్చ గజవక్త్రాదిభి ర్వృతః” ది. నూ. చ. (68)

ఉ. వేత్రిముఁ గేలఁ బూని మణి వేదిఁ గుఠంబు పయి నిలితాంబురు

జ్ఞేత్రుని ముద్రవ్రే లైఱయ నిశ్చలు లై యిరుమై మనాజ్ఞము

ద్ధాత్రుల దంతివక్త్రులశతంబు వినితి భజింప నొప్పు త

త్సూత్రవతీశు వందనముతోఁ గని యాతఁడు భక్తి సేయఁగఁ.

39

39. వేత్రిముఁ = బెత్రిమును, కేలఁ = చేతిలో, పూని = ధరించి, మణివేదిఁ = రత్నమయ
మైనయరంగుమీఁద, కుఠంబుపయిఁ = చిత్రకంబళముమీఁద, సి....లో - సిత అంబురుట్ = తెల్ల
దామరవంటి-నేత్రుని = కన్నులుగలవాఁడైననారాయణునియొక్క-ముద్ర=ప్రతిమగలయుంగరము
తోడి-వ్రేలు, మెఱయఁ = ప్రకాశించుచుండఁగా; ఇరుమై = తనేకు ఇరువంకలయందును, నిశ్చ
లులై, మనాక్ నమత్ గాత్రుల దంతివక్త్రుల శతంబు = ఇంచుక వంగిన దేహముగలవారయిన గజ

ముఖులు నూర్పురు, వినీతిఁ = వినయముతో, భజింపఁ = దన్నుఁ గొలుచుచుండఁగా, ఒప్పు-తత్ నూత్రపతీఈశుఁ = నూత్రపతీదేవికిపతియైన యావిష్వక్సేనుని, పందనముతోఁ, కని = చూచి నమస్కరించి, (కర్త విష్ణుచిత్తుఁడు), ఆతఁడు = ఆవిష్వక్సేనుఁడు, భక్తిసేయఁగఁ = తనకు (విష్ణుచిత్తునికి) పూజగావింపఁగా (ఆవలి కన్యాయము.)

తా.—అచట మణిమయవేదికయందు తివాసిమీఁద రంగనాథునిసేనాపతి విష్వక్సేనుఁడు తన నియోగచిహ్న మైనబెత్తమును కేలఁబూని, రంగనాథప్రతిమతోడి ముద్దుటుంగరమును ప్రేలం దాల్చి, కూర్చుండి యుండెను. అతనిని ఇరువంకల ఈషన్నప్రదేహులై నూర్పురు గజముఖులు కొలుచుచుండిరి. విష్ణుచిత్తస్వామి విష్వక్సేనుం గని పందనం బాచరించెను. ఆతఁడును విష్ణుచిత్తునికి భక్తిగావించెను.

వేత్రము-వై.-బెత్తము. “విద్యావేత్రలతాధీన విభూతియుగవృద్ధినా । విష్వక్సేనేన వైన్యనా మిశ్వరేణ నిషేవితః.” ది. సూ. చ. 1 (86) ‘కుభః స్త్రీపుంసయో ర్వర్ణకమ్బుశే పుంసి బర్హిషే,’ మేదిని. ‘నిశ్చలులు’-ఏతఃణములో ఏమియాజ్ఞ యిడునో యనునవధానముచేత నిశ్చలత. ‘ఇరుమై’-ద్విగుపు గావున ఏకవచనము. నమ్రత వినయముచేత. దంతిపత్రులు విష్వక్సేనుని గొలుతు రనుటకు

కా. “ఆతీర్థంబునకుఁ జతుర్దిశల రక్షార్థంబుగా ద్విత్రగ

ప్యాతి తేత్రమునం జరించుకృతపుణ్యుల్ దుష్టశిక్షావిని ।

స్థాతుల్ దండధరుల్ ఘనాకృతులు విష్వక్సేనవాక్యోద్ధతుల్ ।

భూతేశుల్ పటు దివ్యశక్తియుతు లంభోజాప్తతేజోధికుల్.” 521 శ్రీరంగమహాత్మ్యము.

క. గజపదనాదులు గాంచిరి । నిజరక్షితసీమఁ గాలనియమితభృత్య

ప్రజకృతపహవిధబాధల । గిజిగిజి యగుకూద్రభక్తుఁ గీలితదేహుఁ.” 522.

“యస్య ద్విరదవక్త్రాద్యాః పారిషద్యాః పరశ్శతం

విఘ్నాన్నిఘ్నన్తి సతతం విష్వక్సేనం త మాశ్రయే”.

తే. అవిదితిపురందరాయుధం బైన కనక ।

శిఖరియునుబోలె నెఱకల జిగులు దెసల

నింగి నీరెండఁ గాయు వేదాంగు వినత

నుతుని నతిఁ గాంచి మగుడఁ దన్నుతియుఁ గాంచి.

33

33. అవి...బు-విదిత = ఎఱుంగఁబడిన-పురందర ఆయుధము = ఇంద్రునిపోటుముట్టు (వజ్రాయుధము) కలది-అట్టిదికానిది అవిదితపురందరాయుధంబు = వజ్రాయుధపువ్రేటు నెఱుంగనిది, విన కనకగిరియునుబోలెఁ = మేరువువలె, ఎఱకలజిగులు = తొక్కులనిగ్గులు, దెసలఁ నింగిఁ = దిక్కుల యందును మింటియందును, ఈరెండఁ = రేతయెండను, కాయు వేదాంగుఁ = పర్వించుచున్న వేద స్వరూపుని, వినత నుతునిఁ = వైనతేయుని, (గరుడు ననుట); నతిఁ = ప్రణామపూర్వకముగా; కాంచి = దర్శించి, మగుడఁ = బదులుగా, తత్ నతియుఁ = అతని నమస్కారమునుగూడ, కాంచి = పడసి (వై కన్యాయము.)

తా.—అచట వేదస్వరూపుఁడు గరుత్మంతుఁ డుండెను. ఆయన ఇంద్రునివజ్రాయుధము సోఁక నందున తొక్కులు కోలుపోనిమేరుపర్వతముంబోలె సువర్ణచ్ఛాయతో వెలుంగుచుండెను. అతని యాకాంతి అంతటను రేతయెండవలె వ్యాపించుచుండెను. అతనికి ఆవిష్ణుచిత్తుఁడు పందనంబాచరింపఁగా ఆతఁడును ఆయనకు ప్రతిపందనము కావించెను.—ఉత్ప్రేక్ష.

తాత్పర్యము వేదస్వరూపుడు.—చూ. ది. సూ. చ. 1 (65).

“విధాన దాన వ్యజన మిత్ర కేతురథాదినా | వైసలేయేన పురతః సేవితః శ్రుతిరూపిణా.”

సవర్ణకాంతి గలవాడు.—“కుజ్జుమాజ్ఞేతవర్ణాయ కుద్వేస్తధవళాయ చ | విష్ణువాహ సమ స్తుభ్యం పక్షీరాజాయ తే నమః.” “పీతాః స్యుర్ద్వాపర బ్రహ్మ జీవ శక్ర మనఃశిలాః | గౌరీ గోమూత్ర గరుడ మణ్డూ కేశ్వర దృగ్జటాః.” మందారమకరందచంపువు.

ఎ. అశినిచే విజ్ఞాపనంబు సేయుచు యనుమతిం గాంచి చతుర్భుజులు జలధరిశ్యాములు శతవత్సరలోచనులు చవలాపికంగవనములు వనమాలికాబద్ధ బాహుమధ్యులు నైన మధుమధన ప్రతిబింబంబులం బోని వారిపార్శ్వకులఁ బరాంకుశ ప్రభృతిముక్తుల సేవించుచుఁ దదభినందితులై చని మహాన కాశంబును మణిమయస్తంభ సంభృ తంబును శాతకుంభకుంభ శోభితశేఖరంబును నై చిత్ర నేత్రనితాన లంబమాన నానాప్రసూనదామ ముక్తాగుళుచ్ఛాచ్ఛచామరింబును నుద్వేలకాలాగరుధూప ధూపితింబు నగు మహావిమానమధ్య విధుకాంతివితర్ది కాతలంబునఁ జరణముఖి తి తస్మతీకాధిష్ఠిత ధర్మాదిసూరి పరిషదాత్మకంబును దేజోమయంబును నగు విపుల విమల పీఠంబునఁ బరిమళలోలరోలంబజాలం బగు నంబురుహంబు జాంబూన దట్వీ దుత్తమర్ణవిస్తీర్ణకర్ణి కోపరివీధి నూధస్యపాథోనిధానంబునకుఁ బ్రథమహేతు భూతం బగు భూతతత్వాత్రయంబోలెఁ బారద స్ఫటిక బటీర పాండురుచి పుండరీ కంబుల వనకు మనమనక లెనకొల్పు మిసిమిగల భోగిభోగ భాగంబునకుం బర భాగంబు మిగులఁ దదాత్మకంబ యగు నుపబద్ధంబున మహర్వక్తేయూరమణికర్పరం బగుకూర్పరం బూని మననసర ముని మనోరాగరస మార్దనంజేసి మిగుల నరు ణిమ వహించెనోయనఁ జాలు కెంగేలు కపోలంబునంగదియం ద్రిదశ తరు కుసుమ కంచుకిత కించుకికంచుకాత్మకం బగు దుకూల సీచోళంబున నొత్తిగిలియున్న వానిం, గరిం గఱకఱింబెట్టి బిట్టు దనచేతి చక్రంబునం దెగిన సక్రంబు పూజ్యం బగు సాయుజ్యంబు నొందెనో యన నువరి పరిదృశ్యమాన గండస్థలస్థ మణిమకరకుం డల ప్రతిబింబ రుచి డంబరింబునం బరను సౌందర్య మకరంద నివ్యందియగు ముఖారవిందంబున నందంబగు వాని, నిర్నిమేషదృష్టి నెట్టుకొని చూచుతఱి నీలావ దాతయు తెప్ప వట్టు తఱి బిల్వైదుర్మోను కలధౌతి గౌరగౌర మహామహాపూరం బున మునింగి దుర్నిరీక్షయు నగు నిజ రుచిర మూర్తివలనఁ దనదు సాకార నిరా కారతలు హరికిఁ జూపు రూపున దీపించు వానిఁ, గళత్రంబు లగు శ్యామా చ్ఛాయలచేతఁ బ్రేముడిం బొదువంబడిన యట్లు కప్పులు దొంగలు నగు పక్షికాలి కల నొప్పు సోమ సూర్యా శ్శికంబు లగు వెడంద నిడువాలు పెట్టసెరిల కన్నులం గెండమ్మిత్రకుల వెనఁజల్లువాని, మంకెన విరి బింకంబు నింకించు నధరశోణిమ నెవం బున వెలుంగు ముఖజనితహం తాళనుతోఁ దత్సఖుం డగు గంధవహుం గూర్చు

నిక్కెనన నొక్కంత నిక్కి చొక్కంపుఁ బొటమలఁ జూపట్టి తిల కునుమ విలసనాప హాసి యగు నాన భాసమానుం డగు వాని, నుదరజాత శ్వేత ధామతామరసంబుఁ గనుంగొని మహదాశ్రయంబు గనిన పూర్ణిమాశశాంకుండను శంక నాతనికి నాకు వైరంబు మాన్పు మని తత్సహోదరిగావున రత్న కాంచసంబులు లంచంబులుగా నివేదించి యడుగు లొత్తు నిందిరకు వరముం బడియున్న రాహు ననం గేయూర కటక మణి ముద్రికాంకితం బగు దీర్ఘ బాహు పరిఘంబు కటితటోశ్సంగంబున మెఱయు వాని, నురఃస్థల న్యస్త నిస్తులాస్తోక కాస్తుభ గభస్తి మండలంబున నిం డోలగంబుండు పుండరీకనికేతన తనుచ్ఛాయ యన నచ్ఛాచ్ఛం బగు శ్రీనత్సం బున లోచనోత్సవంబుఁ గావించువాని, విజితవృగనాభి నాభిసారభద్రంబునకు నెగయు నుత్తుంగ భృంగ మాలిక యన మెఱయు నసిత పేళలతులసీసలాశ దా మంబున నభిరామ శోమలాలంకృతి యగువానిఁ, గవట కరటి విరోధయై యసుర యుసుఱుం గొని మగున మనుజాంగంబు నంగీకరించు నెడఁ దలంచంబడమి నల్లన యుండె నన బడు గగు నడుముపనఁ గడునొడిక మగువాని, ఘన జఘన చర మేతర ధరాధరాధి శృకాతలంబునం గాంచన కాంచికానుఁగినుకుట గగనమణి గాయ నీరెండ మెం డనంబరంగు మెఱుంగు పీతాబరంబునం బొదునంబడి దాని సన్నదనంబునఁ దననున్నదనంబు వెలుపలం దోఁపఁ గనక పుష్పరాగంపుఁ దెర వారు వైదూర్యమణిస్తంభ యుగంబునుంబోలెఁ గించిదామీలిత నీలిమం బగు నూరుయుగళంబు వానిఁ, దైవిక్రమం బగు విక్రహంబుతో నాగ్రహంబున మీఁ దికిం జూచు తఱిఁ జంక్రమణియంబునం దగిలినచ్చిన మణినుయస్వర్భునన జాంబూనద ప్రాకారనలయంబనం దీండ్రించు నుద్దండ గండ పెండెరంబునం బొడము నఖండ ప్రభామండలంబునం బరిహిండితంబులై మట్టిపండల వడుపుగల మడనుల బెడంగు వడి భావి నిజ కమలానతార నూచకంబులుం బోలెఁ గొదను తామేల్ల మేల్లనగు మీఁగాల్లతోఁ గోకనద మృదూదరంబు లమగ మెఱుగు జక్కల జగి మొక్కపఱుచు నఖచక్రవాళ చంద్రికల భక్తజన మస్తమోవిదళ సంబుఁ గావించుచు హలకులిశ కలశ కమల మకరాంకు శాంకితంబులై లక్ష్మీకుచ కుంకుమాకలన సరుణారుణంబులగు చరణంబులం దాపత్రయాప హరణంబు సేయువానిఁ, నారాయణుం బురాణపురుషుఁ బురుషోత్తముఁ బ్రణతార్తిహరు వాసుదేవు హృషీకేశు నీళనుతు విభీషణవరదు ననంగ జనకు రంగరమణుం గాంచి సహ సమాగత భాగవత పరిషత్సమేతంబుగాఁ దానుం దనుజాతయుం బ్రనుద భయ భక్తిరసమగున్నలై జయజయ శబ్దంబులతో సర్వాంగాలింగిత క్షోణీతలంబు లగు నమస్కారంబులు గావించి నిలిచి నిటలతటఘటితాంజలియై ఇట్లని నురియించె.

38. చపలా విశంగ నసనులు = మెఱపువలె పీతమైన వస్త్రములుగలవారు (పీతాంబరులు),
 వసమాలికా బద్ధ బాహుమధ్యులు = ఆకులుపువ్వులుచేర్చి గ్రవ్యబడిన తోమాలెలతో కూర్చబడిన
 నక్షములుగలవారు, పారిపార్శ్వకులక్ = పార్శ్వపర్తులైన - పరాంకుశ ప్రభృతిముత్తులక్ = నమ్మాళ్వారు
 లోనగు ముత్తులను, శాతకుంభ = బంగారు, చిత్రనేత్ర = పలుపన్నెల వస్త్రముల - వితాన = మేలు
 కట్టినందు - లంబమాన = వ్రేలుచున్న - ప్రసూనదామ = పూదండలు - ముక్తాగుహచ్ఛ = ముత్యాల
 గుత్తులు - అచ్ఛచామరంబును = తెల్లజల్లులుగలదియు, మహావిమానమధ్య = గొప్ప గర్భగృహమునడిమి -
 విధుకాంత = చంద్రకాంత - విత్తికాంతలంబునక్ = వేదికా ప్రదేశంబున, చరణముఖి = పాదములు
 లోనగు - తత్తత్ప్రతీక = ఆయాయవయవములచే నధిష్ఠింపబడిన - ధర్మాది - ధర్మవర్త లోనగు - సూరి = జ్ఞానుల
 యొక్క - పరిపత్ = సమాహము - ఆర్తకంబును = స్వరూపముగాఁగలదియు, పరిమళ = నెత్తావులకు -
 ఆలోల = ముసరుచున్న - రోలంబజాలంబు = తుమ్మెదల గుంపుగలది, అంబురుహంబు = కమలము.
 జాంబూనదత్విట్ = బంగారు కాంతియొక్క - ఉత్తమగ్ధ = అప్పిచ్చునదైన - విస్తీర్ణ కర్ణికోపరివీధిక్ =
 విశాలమైన మిడ్డెపై పార్శ్వమందు, ఊధస్య = పాల - పాథోనిధానంబునకుక్ = కడలికి [ఊధస్య =
 పాడుగు], భూతతన్మాత్ర = నూత్నోపస్థయందలి భూతము (నూత్నోపస్థలోనున్న పాలు అనుట), పారద =
 పాదరసము, పటేర = శ్రీగంధము, పుండరీకంబు = తెల్లదామర, పసకుక్ = వీనికాంతికి, మిసిమి =
 కాంతి, భోగిభోగ భాగంబునకుక్ = పాముయొక్క (శేషాహియొక్క) దేహప్రదేశమునకు, పర
 భాగంబు = వస్థాతిశయము, తదాత్మకంబు = శేషాహిస్వరూపకంబు, ఉపబర్హంబునక్ = ద్రిండునందు,
 మహార్హ = అత్యుత్కృష్టమైన - కేయూర = బాహుపురియొక్క - మణి = రత్నములచేత - కర్బురంబు =
 పలుపన్నెలుగలది, కూర్పరంబు = మోచేతిని, మననపర = మననశీలులైన - ముని = తాపనులయొక్క -
 మనః = మానసమందలి - రాగరస = అనురాగ భావమునెడు - (రాగరస = ఎఱుపురసముయొక్క) -
 మాజ్జనంజేసి = తుడుచుటచేత (అనగా, మునుల మనస్సులలో వైరాగ్యము పుట్టించుటచేత), అరు
 ణిమ = ఎఱుపు, త్రిదశతరు = కల్పవృక్షములయొక్క - కుసుమ = పువ్వుములచేత - కంచుకిత = ఆవరిం
 పబడిన - కంచుకి = (కుసుమముగలవాడైన) శేషాహియొక్క - కంచుకాత్మకంబు = కుసుమమైనట్టిది,
 దుకూల నివోళంబునక్ = తెల్ల వలిపెంపు దుప్పటియందు, నక్రంబు = మొసలి, సాయుజ్యంబు =
 భగవంతుని విగ్రహముతోఁ గూడుకొనుట, మకర కుండల = మొసలి యాకృతిగల కర్ణాభరణము,
 ప్రతిబింబ రుచి డంబరంబునక్ = ప్రతిఫలిత రూపముయొక్క కాంతియొక్క యతిశయముచేత,
 పరమసౌందర్య మకరందనివ్యంధి = ఉత్కృష్టమైనయందమనెడు పూఁదేనెను వర్షించుచున్నది, నెట్టు
 కొని = ఎట్టకేలకు, నీల అవదాత = నల్లనిదియు తెల్లనిదియు, తెప్పవట్టుతటిక్ = తెప్పవార్చి
 చూచునప్పుడు, కలఘాత = వెండివలె - గౌరగౌర = అతిధనశమైన - మహామహాః = అధిక తేజస్సు
 యొక్క - పూరంబునక్ = ప్రవాహంబునందు, సాకారనిరాకారతలు (నిర్నిమేషదృష్టితఱిని సాకా
 రత - తెప్పవార్చి చూచుతఱి నిరాకారత అని వివేకము), వారికిక్ = నేవించుభక్తులకు, కళత్రం
 బులు = భార్యలు - చంద్రసూర్యులు భగవంతుని నేత్రములు - వారిభార్యలు శ్యామ చాయ యనువారు -
 శ్యామ = రాత్రి - చాయ (నీడ) - భగవన్నేత్రముల తెప్పలనలుపు చంద్రభార్యయగు రాత్రియోయను
 నట్లును, వానిదైర్ఘ్యము సూర్యభార్యయగు చాయాదేవియో యనునట్లును, ఒప్పారుమండెను. ప్రేము
 డిక్ = అనురాగముచేత, తొంగలులు = నిడుదలు, పత్తకాలికలక్ = తెప్పలనలుపులచేత, సోమనూ
 ర్యాత్మకంబులు = చంద్రసూర్యస్వరూపములు, ఎఱుగరేఖలుగల, ముఖజనితహృతాశను
 తోక్ = ముఖమునుండిపుట్టిన యగ్నితో (అగ్నిదేవుడు భగవంతునిముఖమునుండి పుట్టెనని శ్రుతి),

తత్సఖుండు=అగ్నిశివలికాఁడు, గంధవహుండు=వాయువు, పాటమలక్=పుటములతో, లిలకుసుమ= నువ్వుఁబువ్వు. భగవంతునికటికటంబుపై కేయూర కటకమణిముద్రికాద్యలంకృతంబగు దీర్ఘ బాహువు ఒప్పుచుండుటయు నాభీపుండరీకము దేదీప్యమానముగా వెలుంగుచుండుటయు మహాలక్ష్మీ తదీయ పాదము లొత్తుచుండుటయు నెట్లుండెననగా, రాహువు తనవైరియైన త్రాణచంద్రుఁడు మహత్తైన యాశ్రయముం బడసి యన్నాడని భయపడినవాడై ఆచంద్రునికిని తనకునుగల వైరమును మాన్పు మని యాకసి సహోదరిని పుండరీకనిలయయైన మహాలక్ష్మీని భగవంతునిపాదము లొత్తుచున్న దానిని బ్రార్థించుచు పరముపడియున్నాఁడో యనునట్లుగా నుండెను; శ్లేతధామ తామరసంబు = తెల్ల కాంతి గలతామర (పుండరీకము), రత్న కాంచనాంబులు లంచంబులు = కేయూరకటకమణిముద్రికలను ఇట్లు చెప్పట, బాహువే రాహువు, నివేదించి=సమర్పించి. బాహుపరిఘంబు=గడియ మ్రానివంటి బాహువు, మహదాశ్రయము = గొప్పవానియొక్కయందను (నాభీపుండరీకమును భగవంతుని యాశ్రయముం బొందిన చంద్రునిగా భావించి ఆయాశ్రయబలముచే తన్ను ఆశఁడు జయించునని రాహువు వెఱచెను అని భావము), నిస్తుల = సాటిలేని - అస్తోక = గొప్ప - గభస్తి = కాంతి, పుండరీకనికేతన= కద్దాలము (మహాలక్ష్మీ), అచ్చచ్చంబు = మిక్కిలితెల్లనిది, శ్రీవత్సంబునక్ = శ్రీవత్సమును పేరిటి లాంఛనముచేత, విభిత్ మృగనాభి = కస్తూరిని జయించినదియైన-నాభి సౌరభ్యంబునక్ = పొక్కిటి పరిమళమునకు, అనితపేతల తులసీ పలాశ దామంబునక్=నల్లని కోమల తులసీపత్రమాలిక చేత, కరటి విరోధి = వినుగునకువైరి (సింహము). కపట కరటివిరోధియై=మాయాసింహమై, అసుర = పిరిణ్య కళిపునియొక్క, మనుజాంగంబు=నరరూపమును, తలంపంబడమిక్=మఱచినందున, బహుగుబడుగు= మిక్కిలి సన్నచైన - ఒడికము = అందము, ఘనజఘన = గొప్పసిఱుందనెడు - చరమేతరధరాధర = ఉదయవర్వతముయొక్క - అధిత్వకాతలంబునక్ = ఊర్ధ్వభూప్రదేశమునందు, కాంచనకాంచికా= బంగారుమొలనూలియొక్క - మణిమకుట=రత్నకిరీటము (శంఖమణి) అనెను-గగనమణి=సూర్యుఁడు, కాయుసీరెండ (యొక్క)- మెండు=అతిశయము, దాని=పీఠాంబరముయొక్క, కనకపుష్పరాగంపు= ఆపేరిమణియొక్క- తెరవార=డాల్లాలయగు, కించిదామీలిత=ఇంచుక కప్పనేయఁబడిన-నీలిమంబు= నలుపుగలది, త్రివిక్రమంబు= త్రివిక్రమని (అనగా వామనమూర్తి) సంబద్ధమైన, క్రమణ=దాటు యొక్క, స్వర్భువన=స్వర్లోకిముయొక్క- కాంబూనద=బంగారపు, పరిహిండితంబులై= మిశ్రములై, కోకనద మృదూదంబులు= రక్షోత్పలములయొక్క కోమలమైన పరిపరిభాగములు (అఱకాట్లు), నఖ చక్రవాళి = గోళ్లమండలము (వరుస) యొక్క, హల = నాఁగలి...కులిశ = వజ్రము - మకర= మొసలి-అంకుశ=అంకుసము (అను చిహ్నములచేత)- అంకితంబులై=గుర్తింపఁ బడినవై, తాపత్రయ= ఆధ్యాత్మిక అధిభౌతిక అధిదైవిక తాపములను మూఁటిని.

తే. విధిగృహీతయ విత్త సేవధికి శరణు | చిరకృతేత్వాకుపుణ్యరాశికిని బ్రణుతి
ధనఃతి భార్యత్వగులదేవతకు జోహారు | నతమృదాదిక సుమనస్సునకు నమస్సు. 3౫

3౫. విధి...క్ - విధి=బ్రహ్మయొక్క-గృహ = ఇంటియందలి-ఆశ్రయ = కలుగులేని - విత్త = ధనముయొక్క-సేవధిక్ = నిధియైన శ్రీహరికి, శరణు = నమస్కారము. చిర...ని-చిర= దీర్ఘకాలము-కృత = ఆచరింపఁబడెను కూడఁబెట్టఁబడిన - ఇత్వాకు=ఇత్వాకు మహారాజుయొక్క- పుణ్య = సుకృతములయొక్క - రాశికిని = ప్రేమనకు, ప్రణుతి = నమస్కారము. ధన...కుక్ - ధనపతి = కుదేరునియొక్క-భార్యత్వ = తోఁబుట్టయిన (విభీషణునియొక్క) - కులదేవతకుక్=ఇటు

బేల్చునకు, జోహారు = అంజలి, నత...కు = నత = ప్రణతులయిన-మృడ = శివుడు-ఆదిక=అను
గాఁగల-సుమనస్సునకు = దేవతలుగలవానికి, నమస్సు = మ్రొక్కు. — పర్యాయోక్తములు.

శ్రీరంగధామని తొలుత బ్రహ్మ తనలోకమున తనగృహదేవతార్చనగా పూజించుచుండెను.
శ్రీహరియజ్ఞచే బ్రహ్మ ఆ మూర్తిని ఇత్తుకున కిచ్చెను. తద్వంత్యుడు శ్రీరాముడు విభీషణుని
కీచ్చెను. ఆతఁడు ఉభయకావేరినడుమ చంద్రపుష్కణి తీరమున నుంచెను. చూ. కవికర్ణగసాయ
నము. నేవధి-పీఠిక చూ. పట్టిక - “నిధి ర్నా నేవధి ర్భేదాః పద్మశబ్దాయో నిధేః,” - అను.
నమస్సు - (దీని కి ఇతర గ్రంథములందుఁ బ్రయోగము మృగ్య మని శ. ర.)

తే. కొలుతు సర్వేశు సర్వాత్మకుని ననంతం | నప్రకాశు నభేద్యు సమస్తలోక
సముదయాధారు నణుసమూహములకునునాణీయునిన్ను ననాధారు నిత్యుసత్యు.

3౬. సర్వ ఈశు = సర్వమునకు ప్రభు వైనవానిని, సర్వఆత్మకుని = సమస్తము తన
స్వరూపముగాఁ గలవానిని (అనఁగా సర్వము తానే అయినవానిని), అనంత = నాశములేనివానిని,
అప్రకాశు = గోచరింపనివానిని, అభేద్యు = ఇట్టివాఁడు అట్టివాఁడు అని చెప్పటకు అలవిగాని
వానిని, సమస్త లోక సముదయ ఆధారు = ఎల్ల లోకములసముదాయమునకును తావల మైనవానిని
(లోకము లెల్ల నతనియం దున్న వుట), అణుసమూహములకు = సూక్ష్మకమవస్తువుల మొత్తములలో,
అణీయు = సూక్ష్మకముఁ దైనవానిని (సూక్ష్మవస్తువుల నెల్లను పరికించి చూచిన ఇంతకన్న సూక్ష్మము
ఉండ దనుట), అనాధారు = ఆధారరహితుని, నిత్యు = శాశ్వతుని. సత్యు = మాయాభూతుఁడు
కానివానిని, నిష్కుఁగొలుతు.

ఈ శ్రుతిని పరికించునది:—“అజో రణీ మాన్ మహతో మహీయా | నాత్మా గుహాయాం
నిహితోఽస్య జన్తోః.”

క. నారాయణు భూ ప్రభృతిక | గౌరవవద్యస్తువితతికంఠే మిగిలి పెం

పారు గరిష్ఠత గల పర | పూరుషు శరణంబు వేడి పొగడెద నిన్నున్. 3౭

3౭. నారాయణు = నరసమూహము నారిము, అది ఆయనముగా, అనఁగా స్థానముగాఁ గల
వాఁడు నారాయణుఁడు, సర్వాంతర్యామి యైనశ్రీహరిని, భూ...తే = భూ = పృథివి-ప్రభృతిక =
లోనుగాఁగల - గౌరవవత్ = బరువుగల-సస్తు = పదార్థములయొక్క - వితతికంఠే = సమూహము
కంఠెను, మిగిలి = హెచ్చి, పెంపారుగరిష్ఠత = అతిశయించునట్టి యత్యంతగురుత్వము, కల - పర
పూరుషు = ఉత్కృష్టపురుషుని, నిన్ను శరణంబు వేడి = నీప్రాపు ప్రార్థించి, పొగడెదను.

తా.—బరువయిన పృథివ్యాది సమస్తములకంటె బరువైన వానిని పరమపురుషు నిన్ను శరణుఁ
జొచ్చి పొగడుచున్నాను.

తే. అజశివాదిక మగునీసమస్తజగము

నెందుఁ బ్రభవించు వర్తించు డిందు నట్టి |

మహిమ కిమ్మైన నిత్యు సమస్తభూత

మయుఁ బరులకంటె బరు మహిమహునిఁ గొలుతు. 3౮

3౮. ఆజ శివ ఆదికము = బ్రహ్మ శివుఁడు లోనుగాఁగలది, అగు-ఈ-సమస్తజగము =
ప్రపంచ మంతయు, ఎందు = ఎవ్వనియందు, ప్రభవించు = పుట్టునో, వర్తించు = ఉండునో
డిందు = లయించునో, అట్టి మహిమకు = మహత్త్వమునకు, ఇమ్ము = చోటు, ఐన =

నీర్వ్యక్త = శాశ్వతుని, సమస్తభూతమయ్యుక్త = ఎల్లప్రాణులును తానే అయియున్నవానిని, పరుల కంటెక్త = దేహేంద్రియాదులకంటె పయివైన, జీవులకంటెను, పరుక్త = వైవానిని, మ....నిక్త = మహాన్ = గొప్పదయిన-మహానిక్త = తేజస్సుగలవానిని, కొలుతుక్త.

తా.—నీవు సర్వమయుడవు - బ్రహ్మవిష్ణుది సకల ప్రపంచమునకు సృష్టిస్థితిలయములు నీ యందే కలుగును. నీవు అట్టి మహిమకలవాడ వై పరులకంటెను పరుడ వై, మహాతేజస్సు గలిగి యున్నావు, అట్టి నిన్ను నేవించెదను.

“మ య్యేవ సకలం జాతం । మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితం

మయి సర్వం లయం యాతి । తద్భవోద్భవ మ స్వహమ్”-వారాహము.

నీ. పరపురుషునికంటె బగుడనాడ జనువానిని, బరిమాత్తు, ముక్తికై పరమయోగి పరిమత్తుచే సదా భావింపబడువాని, నెవనియందు బ్రాకృతము లైన సత్త్వాదిగుణముల నందడి లే దట్టి, విమలుని సర్వభూతములకంటె నాద్యుడు శుద్ధుండు నగువాని విభుఁ గళా, కాష్ఠానిమేషాది కాలసూత్ర

తే. మయినయె వ్యానిశక్తియింద్రియవిశతికి । గోచరము గాదె నిర్లేపుఁడై చెలఁగుట.

నతివిశుదుఁడు దానియ్య నొసచార । వృత్తిఁ బరమేశుఁ డగు నిన్ను విష్ణుఁ దలఁతు.

3౯. (1) పరపురుషునికంటెక్త = దేహేంద్రియములకు పరుడైనజీవునికంటె, పరుఁ డనాక్త = వైవాఁడుఅనునట్లుగా, చనువానిక్త = ఒప్పువానిని, పరమ ఆత్మక్త = ఉత్తముఁడయినయాత్మని, ముక్తికై = సంసారవిముక్తికొఱకు, పరమయోగి పరిపత్తుచేక్త = ఉత్తము లయిన యష్టాంగయోగ నిష్ఠులసమాహమ చేత, సదా = ఎల్లప్పుడును, భావింపబడు వానిక్త = ధ్యానింపబడు వానిని, (2) ఎవనియందు, ప్రాకృతములు = ప్రకృతి సంబంధములు, విచ-సత్త్వ ఆదిగుణముల నందడి = సత్త్వరజస్తమోగుణముల యొక్క వ్యాపారము-లేదు - లేదో, ఆట్టి - విమలునిక్త = నిర్మలుని, సర్వభూతములకంటెక్త = ఎల్ల పదార్థములకంటెను, ఆద్యుడు = ముందుండిన వాఁడును, శుద్ధుండు = నిష్కల్మషుఁడును, అగు వానిక్త, విభుక్త = సర్వవ్యాపకుని, కళా....ము-కళా = ముప్పదికాష్ఠికాలము-కాష్ఠా = పదునెనిమిది తెప్పపాట్లకాలము-నిమేష = తెప్పపాటుకాలము-ఆది = లోనయిన-కాల = అనేహస్సుయొక్క (సమయముయొక్క) సూత్రము = క్రమనియమము, అయిన-ఎవ్వని-శక్తి = ప్రభావము, ఇంద్రియ విశతికిక్త = ఇంద్రియసమాహమనకు, గోచరము = గ్రాహ్యము, కాదో, (3) తాను, నిర్లేపుఁడు = అంటనివాఁడు, వి, చెలఁగుటక్త = వర్తించుటచేత, అతివిశుద్ధుఁడు, అయ్యుక్త, ఔపచారికవృత్తిక్త = ఆరోప వ్యాపారముచేత, పరమేశుఁడు, అగుక్త = అయియున్నాడో (అట్టివానిని), విష్ణుక్త = శ్రీహరిని, నిన్నుక్త, తలఁతుక్త = భావించును.

తా.—జీవులకంటె వైవాఁడు, సర్వవిలక్షణుఁడు, ఉత్కృష్టుఁడు నగునాత్మయు, మహా యోగులు మోక్షార్థులై సర్వదా ఎవని ధ్యానింతురో ఆతఁడు, ఎవనియందు ప్రకృతिसంబంధు లైన సత్త్వరజస్తమోగుణములవ్యాపారము లేదో, విమలుఁడు, ఎల్లభూతములకంటె ముందుండినవాఁడు, శుద్ధుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁడు, నిమేషకాష్ఠికాద్యాత్మిక మయినకాలమును నడిపించువాఁడు ఇంద్రియ ములకు అందనిమహిమకలవాఁడు, ఇట్టివాఁడయ్యును ఆరోపవ్యాపారముచేత పరమేశ్వరుఁడుగా నొప్పు చున్నవాఁడు అయినశ్రీవిష్ణుని నిన్ను భావించెదను.

పర-“దూరానాత్మోత్తమాః పరాః” అమ. - “పరోఽరిఃపరమాత్మా చకేవలే పర మవ్యయమ్”- నానా. యమనియ మాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణాసమాధులు ఎనిమిది యోగాం

గములు.—ప్రకృతి యనగా సత్త్వరజస్తమస్సుల నెడిమాడుగుణముల సామ్యము—“ప్రధానం ప్రకృతిః
స్త్రియమ్.”—సత్త్వము నిర్మలము, జ్ఞానప్రకాశాత్మకము—రజస్సు రాగాత్మకము తృష్ణాదికారణము—
తమస్సు అజ్ఞానకార్యము మోహప్రమాదాదికారణము.

సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః ।

నిబద్ధన్తి మహాబాహూ దేహే దేహిన మవ్యయమ్ ।

తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్ ।

సుఖసక్తేన బద్ధాతి జ్ఞానసక్తేన చానఘం ।

రజో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణానైగ్ధసముద్భవమ్ ।

తన్నిబద్ధాతి కాదేయ కర్తసక్తేన దేహినమ్ ।

తమస్వజ్ఞానజం విద్ధి మోహనమ్ సర్వదేహినామ్ ।

ప్రమాదాలస్యనిద్రాభి స్తన్నిబద్ధాతి భారత” భ. గీ. 14. (5, 6, 7, 8.)

“సమజ్యా పరిష ద్గోష్ఠీ సభా సమితి సంసదః,” అమ. సర్వభూతములకంటె నాద్యుని-

“ఏకోఽహం నై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మ సేశానో న మే ద్యావాభృథివీ వ నక్షత్రాణి నాహో
నాగ్ని ర్మసోమా న సూర్యః” అని యుపనిషత్తు. ‘కళాకాష్ఠానిమేషాదికాలనూత్ర మయి’-కాలము
శ్రీవిష్ణుస్వరూపము.—“కాలోఽయం భగవాన్ విష్ణు రనన్తః పరమేశ్వరః । ధ్యేత్వా పూజ్యతే
సమ్యక్ పూజ్యః కోఽస్య స్తోమతః”

క. “ఇలలోఁ గాష్ఠానిమిషం । బులు మఱియుఁ గలముహూర్తములు రతిరాగం

బులు తృష్ణాలోభంబులు । జలధిసతా శేషభోగశయనులు వత్సా.” విష్ణుపురాణము.

వ. అని పరస్వరూప మరసేవ్య భవ్య దివ్యావతారిలీలలం బ్రస్తుతించినఁ గొస్తుభాభ
రణుండు కరుణాతరంగితంబు లగు నచాంగంబుల నమ్మునిం గనుంగొని కుశలప్ర
శ్నంబుఁ గావించి కంకణాలంకార క్రేంకారంబు లంకురింపఁ బరపంకజంబులకుఁ
గుసుమాంజలులు సమర్పించు సకలసీనుంతునీసీనుంతు ముక్తానుణి యగు నాముక్త
మాల్యదరూపు నెలఁబ్రాయంబు నాభిప్రాయంబుగాఁ జూచి తనలోన. రం

రం. పర....లక్-పరస్వరూప = (నిత్యముక్తులకు నేవనీయమైన) పరస్వరూపముయొక్కయు;
పదపంకజంబులకు = తనయొక్క (అనగా రంగనాథునియొక్క) పాదకమలములకు; కుసుమ
అంజలులు = పువ్వులదోసిళ్లు, సక....ణి-సకల = ఎల్ల-సీమంతునీ = స్త్రీలయొక్క, సీమంత = పాపట
యందలి-ముక్తానుణి = ముక్తైపుంబూస (అనగా ఎల్లస్త్రీలలోను ఉత్తమోత్తమరాలు).....సాభి
ప్రాయంబుగా = మెచ్చదలయు నభిలాషయుం గలవాడై.

సి. దీనిచూచుదుటెక్కఁ గానెకా సిరిసట్టి । కిని బోర బిరుదుఁడెక్కెంబు గలిగె

దీనికా నల్లాడఁ గానెకా గర్వించి । యుర్వి జైత్రునకుఁ గాలూడఁ గలిగె

దీనిపాలిండ్లుబ్బఁ గానెకా రతిచేతి । కిన్నెర మ్రోతకు వన్నె గలిగె

దీనిమో మొప్పారఁ గానెకా వాణి రా । యంచలేమకుఁ గులాయంబు గలిగె

తే. దీనిపెన్నెలు లేపారఁ గానెకా ప్ర । పోషితమయూరికి విరాలి పొందఁ గలిగె

దీనియడుగులు రంజిల్లఁ గానెకా పి । పాసఁ బడు తేటులకు మెట్టవంట గలిగె, రం

రంగ. (1) దీనిచూపు = ఈనెలతయొక్కచూడ్కి, ఉడుటు ఎక్కగానెకా = ఉద్ధతిం దాల్చగానేకదా, సిరిపట్టిక = మన్ననునికి, పోరక = యుద్ధమందు, బిరుదుఁ డెక్కెంబు = నీటుగల పడగ, కలిగెక = దొరకినది, (మదనునికి మత్స్యము పడగ, ఆమె మచ్చెకంటి, యని యర్థము);

(2) దీని-కాను = నెన్నడుము, అల్లాడఁగానెకా = అసియాడఁగానే గదా, వైత్రునకుక = వసంతునికి, గర్వించి = పొగరుకొని, ఉర్విక = భూమియందు కాలు ఊడఁ గలిగెక = అడుగు మోపుటకు వలను ఆయను-(లతావికాసము వసంతధర్మము-ఆమెనడుము తీగవలె నన్నగిల్లి అంద మొందినదనుట);

(3) దీని - పాలిండ్లు = కుచములు, ఉబ్బఁగానెకా = బటువయి విట్టివీఁగినందువలననే గదా, రతిచేతికిన్నెరమ్రాతకుక = రతీదేవి వాయించుచున్న వీణావిశేషంపు నునాదమునకు (నిర్మాద మునకు), పన్నెగలిగెక = రంజన యలవడెను (తుంబిచేత కిన్నెరకు నునాదము-ఆమెపాలిండ్లు తుంబీ ఫలములవలె నిండారిన పనుట);

(4) దీని-మోము = వదనము, ఒప్పారఁగానెకా = పసమించినందుననే గదా, వాణి రాయంచ లేమకుక = వాగ్దేవి వాహనమయిన రాజహంసికి, కులాయంబు = గూఁడు, కలిగెక-(వాణిహంసికి పుండరీకము గూఁడు, ఆమె నదనము పుండరీకమువలె తేజగిల్లె ననుట);

దీని-పెన్నెలులు = కేశపాశము, ఏపారఁగానెకా = వర్ణిల్లి చందువలననేగదా, పోషితమయూ రికిక = పెంపుడునెమలికోమలికి, విరాళి = వలపును, పొందఁగలిగెక = పహించుభాగ్య మబ్బెను (మయూరి మేఘమును వలచును, ఆమెపెన్నెలులు కారుమ్రబ్బులవలె నయిన పనుట); దీని-అడు గులు = చరణములు, రంజిల్లఁగానెకా = ఎలుపు మీరినందువలనగదా, పిపాసఁబడుతేటులకుక = దప్పిగొన్న తేనెటీగలకు, మెట్టపంటకలిగెక = నులుపుగా త్రాగనలవడునట్టి మెట్టదామరపంట దొరకినది.

తా.-యావనము సచ్చనప్పటికి ఆయవువారికి నేత్రములకు మదనుని గెలుపుటెక్కియంపు మీలశోభయు, కానునకు వైత్రంపులతామతల్లీసౌభాగ్యంబును, పాలిండ్లకు రతిచేతికిన్నెరకాయల సొంపును, ముఖమునకు వాణీహంసీనివాసార్హపుండరీకశ్రీయును, ఎఱ్ఱనినిద్దంపుటడుగులకు మెట్టదామరల యందంబును, కలిగె నని భా. మాలాపర్యాయోక్తాలంకారము. వివక్షితము లైనమీనాదులను వాని వాచకములచే చెప్పక మనోహరభంగ్యంతరముచే జెప్పుటచే పర్యాయోక్తము.

‘ఉడుటు’-ఉడురునకు కృదంతము. ‘సిరిపట్టి’ మతెవ్వరును అంతయంద మైనటెక్కెము నలవఱుచుకొనరుగావున; ‘చూపులు’ లోనగునీపర్ణితము లన్నియు అత్యంతమదనోద్దీపకము లైన వని పద్యభా. ‘గర్వించి’-తనకు నిలువరముగా అట్టిలోకోత్తరవల్లి దొరకినందులకు. ‘రతిచేతి’-మఱియొకరు ఇంతయంద మైనతుంబీఫలములం దెచ్చుకొనరు గావున. ఇట్లే గుణాతిశయముకొఱకే వాణీహంసితల యు మెట్టియొక్కయు ప్రస్తావము. ‘కులాయో నీడ మస్త్రీయాల్,’ అను. ‘డాలు టెక్కెంబు సిడంబు పడగ యనఁ గేతునామంబులు కేరుచుండు, ఆం. భా.

తే. అనుచు నువ్విభులూరి మురారి తమక | మాఁచ లే కాత్త దిన్యశుద్ధాంతసీమ

క న్నెలతఁ దార్చి యొక్కమాయానధూటి|నల్ల కావించి వారున్నదనియ యుండ.

రంగ. అనుచుక = ఇట్లాతలపోయుచు, ఉర్విభులూరి = కోరికలీరికలెత్తి, మురారి = శ్రీరంగ నాథుఁడు, తమకము = ఆతురతను, ఆఁచలేక = అణంపఁజాలక, ఆత్మదివ్య శుద్ధాంతసీమకుక = శ్రేష్ఠ మైన తన యంతఃపురప్రదేశమునకు, అన్నెలతఁక = ఆలేమను, తార్చి = ప్రవేశపెట్టి, ఒక్క మాయా

వధూటిక్ = ఒక మాయాయవతిని, అల్లు = అగోదాదేవివలెనే, కావించి = చేసి, వారు = అవిష్టు చిత్తాదులు, ఉన్నదనియ = ఆ గోదాదేవియే అక్కడనున్నదని, ఉండక్ = తలంచుచుండఁగా; “స్త్ర్యగారం భూభజా మస్తాపురం స్వా దవరోధనమ్,” శుద్ధావశ్చావరోధశ్చ’ అను.

న. పూజకులచే బాదతర్ఫప్రనాదపరివేష్టనంబు లిప్పించి ఎడిది కనిపిన గుడి వెడలి శాంబరీశనుసంభవం బాలకిం బెట్టి గృహంబునకుం జని పంజరంబు సడలించి య చ్చంచలాక్షీం గానక. ౪౩

౪౩. ప్రసాద = భగవదనుగ్రహ సూచకములైన పుష్పమాలాదికములు. పరివేష్టనంబు = గుడిలో పూజాదినమయ విశేషములయందు శిరమునకుం జుట్టెడు పస్త్రముల విశేషము, దానికి పరి వట్ట మని వ్యవహారము. శాంబరీ తను సంభవక్ = మాయా శరీర పుత్రిని (మాయచే రంగధాముఁడు గోదాదేవిరూపమున నిర్మించిన కన్యను), పాలకిక్ = పల్లకియందు, పెట్టి = కూర్చుండజేసి, గృహం బునకుక్ = విడిదికి, చని, పంజరంబుక్ = బురకాను (గవిసెనను), సడలించి = వదులుచేసి, అచ్చంచ లాక్షీక్ = ఆ క్రొల్లంటిని (గోదాదేవిని,) కానక (అవలికన్యయను.)

శా. అబ్రహ్మణ్యము! లోన వైచి కొనె నన్యాయంబున న్నతుశం

నా బ్రహ్మాదుల మేర నిల్పియుఁ బ్రభుత్వం బూదియుం దోతురే

గూ బ్రక్కన్ ద్విజుఁ జూడ రయ్య సభవా రీరంగ భర్తంచు దుః

ఖాబ్రాశిం బడి బాష్పకంఠుఁడు సముద్యద్యోపలాలుండు నై. ౪౪

౪౪. అబ్రహ్మణ్యము = చంచలఁడను చంచలఁడను, ఈరంగభర్త = ఈరంగనాథుఁడు, తాక్, బ్రహ్మజదులక్ = బ్రహ్మదేవుఁడు మొదలగువారిని, మేరక్ = వారివారి మర్యాదలో (హద్దులో), నిల్పియుక్ = నెలకొలిపినవాఁ డయ్యను, ప్రభుత్వంబు = పరిపాలనాధికారమును, ఊదియుక్ = పంపించినవాఁ డయ్యను, మనసుక్ = నాతనయను, అన్యాయంబునక్ = అధర్మ వృత్తిచేత, లోనక్ = తనయంతఃపురములోపల, వైచికోనెక్ = దాచుకొన్నాఁడు, ఈబ్రక్కన్ ద్విజుక్ = దీనుఁడును బ్రాప్తఁబుండును అయిన యీనన్ను, దోతురే = దోచుకొనవచ్చునా, సభ వారు = ఓసభాసదులారా, చూడరయ్య = ఆయ్యలారా విచారింపుఁడు, అంచుక్ = ఇట్లు మొఱు కెట్టెచు, దుఃఖి అప్ రాశిక్ = శోకసముద్రములో, పడి = మునిగి, బాష్పకంఠుఁడు = కన్నీళ్ల వోడి గొంతుకలవాఁడు, స...డుక్ = సముద్యత్ = పైకిలేచుచున్న (= పైకెత్తఁబడిన) - దోఁప లాలుండు = గడ్డిపంటి (కృశములైన) బాహువులుకలవాఁడును, వి, (అవలి కన్యయను.)

తా.—అంతట అవిష్టుచిత్తస్వామి పల్లకి కూన్యంబగుటం గని రంగనాథునిపై మొఱుకెట్టుకొన సాగెను. “అయ్యలారా, ఈయన్యాయమును విచారింపుఁడు. నాప్రాణములం గావుఁడు. ఈరంగ నాయకుఁడు నాకు ద్రోహముచేసినాఁడు. నాకొమార్తెను అపహరించి తనయింట దాచుకొన్నాఁడు. నేను తపఃకృతుఁడను, బ్రాప్తఁబుండును. ఈయన బ్రహ్మాదులకెల్ల నియామకుఁ డయ్యను లోకములను పరిపాలింపం బూనుకొన్నవాడయ్యను, నన్ను దోచుకొనవచ్చునా? అయ్య, ఓసభాసదులారా, ఈయధర్మమును విచారింపుఁడు” అని దుఃఖిసముద్రములో మునిగి బాష్పములు అడ్డుపడిన యెలుంగుతో, తపస్సుచేత ఎండిపోయిన బాహువులు పైకెత్తి మొఱుకెట్టుకొనెను.

“అబ్రహ్మణ్య మవధ్యోక్షిః,” అను. ‘అన్యాయంబునక్’-ఒకరు తప్పుచేసిన దండించువాఁడు తానే తప్పు చేయుట మిక్కిలి యధర్మము. ‘ప్రభుత్వంబు’-పాలింపఁబూనుకొన్నవాఁడు దోచు

కొనుట మఱియు నధర్తము. 'బ్రక్కతనము'-'ద్విజత్వము' వీనిచేత దోచుడుయొక్క దోషము హెచ్చును. 'రంగభర్త' అనుపాతమున తత్సమాకారసంధి. "రంగభృత్"ని పఠించిన నిర్దోషము. 'అబ్రాశి'-అప్ = నీళ్లయొక్క-రాశి = మేటి - అనగా సముద్రము. 'బాష్పకంఠుడు'-'కణ్ఠః స్తమ్భితబాష్పస్పృత్తి కలుషశ్చిన్తాజడం దర్శనమ్," శాకుంత. "నాడీ నాళం చ కాణ్డోఽస్య పలాలో స్త్రీ స నిష్కులః." అమ.

శా.అంతే వేడుకయైనఁ బెండ్లగుట కీ నా, దేహము న్బ్రాణము

సంతానంబు నిశాంతము ధనము సన్యంబు ల్బ్రతుశ్రేణు లే

కాంతిస్వస్వజనార్చనంబునక కాదా కూర్చుటే మీ కయో

వింతే యీ బుడు తెంచి న న్నులుచు గావింపం నను మెత్తురే.

రగి

రగి. అంతే (ని) వేడుకయైనఁ = అంత ఎక్కువప్రీతి తనకుఁ గలిగినయెడల, పెండ్లగుట కుఁ = వివాహ మగుటకు, ఈ నా = నేను ఇయ్యకుందునా (తప్పక యిత్తు ననుట), దేహము = ఒడలిని, ప్రాణముఁ = అనువులను, సంతానంబుఁ = సంతతిని, నిశాంతముఁ = ఇంటిని, ధనముఁ = ద్రవ్యమును, సన్యంబుల్ = వైరులును, పశుశ్రేణిఁ = పశులమందను, కూర్చుటే = సంపాదించుటయే, ఏ...క - ఏకాంత = ముఖ్యమైన-స్వ = తనవారైన-స్వజన = భర్తలయొక్క అర్చనంబునక = పూజ కొఱకే, కాదా, మీకుఁ, అయో = అకటా, వింతే = నూతనమా, (నా దెల్ల తద్భక్తసాత్కరించుటకే అన్నమాట తెలిసియే యున్నది అట్లుండఁగా), ఈ బుడుత = ఈ పిల్లి, ఎంత = ఏపాటి, నఁ = నన్ను, కులుచు గావింపఁ = అపమానపఱచినరొ, తమఁ = ఈ రంగభర్తను, మెత్తురే = లోకులు అభి నందింతురా?

తా.—నాకొమారితమొడ తనకు ఇంతమక్కువ గలిగినయెడల నేను తప్పకుండ దానిని తనకు వివాహార్థమై యిత్తునుగదా; నాసర్వస్వమును తనభర్తల కిచ్చుటకే గదా. ఇట్లుండఁగా, తనకే ఈ బు డుతను ఇచ్చుట నాకేపాటి? నన్నడిగి త్రొక్కొనక యిట్లు నన్నపమానించిన తన్ను లోకులు మెత్తురా.— కావ్యార్థాపత్తి. పా. ఎంతవేడుక....పెండ్లగుట కనె?

మీ రందఱుం జెప్పి నాపిల్లను నా కిప్పింపుడు అని భా. "పుంసి భూ మ్మ్యుసవః ప్రాణాః," "వంశోఽన్యవాయః సంతానః," "నిశాంత వస్త్వ నదనం భవ నాగార మస్మిరమ్", "తీ వ్రైకాస్త నితాంతాని గాఢవాఢద్భధాని చ." అమ.

చ. శివుఁడు విరించి వాసపుఁడు జెప్ప సశక్తులు, కొల్చునట్టి వా

ంపుట, నిరింకుశుండ నని యక్కట వాడిఁ దొఱంగఁ జెల్లునే?

భువనములెల్ల నీ వయినఁ బొంత దయానిధి యమ్మ లేడ? భా

గనతులు లేక? నా కొఱకుఁ గాఁగ నహించుకొనంగఁ గేశనా.

రఁ

రఁ. కేశనా = ఓశ్రీహరీ, శివుఁడు, విరించి = బ్రహ్మ, వాసపుఁడు = ఇంద్రుఁడును, కొల్చునట్టి వారు అగుటఁ = నిన్ను సేవించుచుండువారగుటంబట్టి, చెప్పఁ = నీకు తప్పొప్పులు బోధించుటకు, అశక్తులు = అసమర్థులు - వెఱతురనుట, (కావున) నిరంకుశుండఁ = అడ్డులేనివాడను, అని = అని తలంచుకొని, అక్కట = అయ్యో, వాడి తొఱంగఁ జెల్లునే = ధర్తము తప్ప వచ్చునా, భువనము లెల్లఁ = లోకము లన్నియు, నీ వయినఁ = నీవి అయినఁ = నీ స్వామ్యమే ఆయినను-లేక-నీకన్న అన్యాయములు కాకపోయినను, (నా వర్తనముపై పరులెవరు విచారకులు?) అందువేని, పాంతఁ =

నీచెంత, దయానిధి = కరుణానేపథియైన - అప్పు = లోకమాత మహాలక్ష్మీ, లేజే = లేదా, భాగవతులు = నీభక్తులు, లేరె = లేరా, నాకొఱకుఁ గాఁగ వహించుకొనంగఁ = నాకై పూనికొని నీకుం జెప్పఁగలవారు నీభక్తులే యున్నారు, నీవు భక్తపరాయణుడవు: వారిని ఎట్లు తప్పించుకోఁగలవు; కనుక నన్ను మోసగించుట నీకు శక్యముగాదు.

‘నిరంకుశుండవు’ = అంకుశమును సరకునేయనివాడవు. అట్లువారు లేనివాడ వనుట-అంకుశము = మాపటిఁడు ఏనుఁగును కుంభస్థలమునం గొట్టి నడపించు నాయుధము. అక్కొక్కో స్త్రీ సృజిలి స్త్రీయాప్, అను. ‘నీవు అయినా’ అనుటకు —

‘హరిమయము విశ్వ మంతయు | హరివిశ్వమయండు, విశ్వమంతయు, హరి యా

హరిమయము గానివస్తువు | పరమాణువు లేదు పంశపావన వింఁజే.’

‘అప్పు = ఇద్దిరా లోకమాతా మా,’ - ‘భార్గవీ లోకజననీ,’ అను.

ఉ. నెట్లన యల్ల లచ్చి యల నీశయు భూసతి యుండ, నీకు నీ
నెట్టిక నీలపై మనసు నిల్చుట కే మనవచ్చు? వెట్టి యా
నట్టుగఁ బేద నన్నుఁ బరిహాసము నేఁతుకుఁ దక్క వింతచూ
పెట్టిది? దిద్దు నెవ్వఁ డిల నేఱులవంకలు వారిడొంకలు.

౪౭

౪౭. ఇట్లు తలంచెయు పెరియాళ్వారు మరల ఓకల్పంబులం బొందుచున్నాఁడు—

నెట్లన = అనివార్యముగ-ఈ-నెట్టిక నీలపై = సదాచార పరతంత్రమిఁద, మనసు నిల్చుటకు = శోరిక పుట్టినందులకు, ఏమనవచ్చు = ఆశ్చర్యమగుచున్నది. వెట్టి యానట్టుగఁ = వెట్టి బాగులవాఁ డగునట్లుగా, పేదఁ = దీనుని, నన్ను, పరిహాసము, చేతకుఁ తక్కుఁ = చేయుటకుఁ గాని, వింతచూపు ఎట్టిది = ఇంతకుముం దెన్నఁడును చూడని సౌందర్యమును ఈ పిల్లయందు చూచినాఁ డగుట అబద్ధము), ఇలఁ = లోకములో, ఏఱుల వంకలు వారి డొంకలు = నడులపక్రతను నీటిదారులను, ఎవ్వఁడు దిద్దుఁ = సవరించును (ఎవఁడును గొప్పవారితప్పలను సవరింపనేరఁడు, ఈయనను న్యాయవార్ధమునకుం దేఁగలవారెవ్వరును లేరు, ఏమిచేయుదును అనుట.)

తా.—లోకాతీత లయనయెఁపైలాండు శ్రీభూనీశలు తనకుం దప్పక యుండుఁగా, ఆతని మనస్సు ఈనెట్టికురాలిమిఁద నిలిచిన దనుట ఆశ్చర్యముగా నున్నది. వెట్టిబాగులవానిని నన్ను పరిహాసముచేయుటకై ఇతఁ డిట్లు గావించినాఁడుగాని, వారియందు లేనిసౌబగును ఈబాలికయం దీతఁడేమి కన్నాఁడు? అక్కటా! ఇంతటివారే ఇట్టిపోకలం బోయిన చక్కఁబఱచువా రెక్కడఁగలరు? పరిహాసకారణము చెప్పినాఁడు గావున విభావన గాదు. ‘దిద్దు...డొంకలు’-లలితాలంకారము.

వ. అని యిట్లు ధరణీసురుం డద వెట్ట భాగవతిఁతోభంబునకు భువనభర్తయు భయంపడి
తచ్చాందసంబునకుఁ గేలిసేయు చున్నవాఁ డను భావం బతనికిఁ దోచ మకరకుం
డలమండితంబు లగు గండదర్పణంబులం జిఱున న్నెలర్ప నిట్లనియె.

౪౮

౪౮. ఆదవెట్టఁ = మొఱియఁడుఁగా భయంకరమైన-భాగవత = విష్ణుభక్తునియొక్క-తోభంబునకుఁ చిత్రో జ్యోగమునకు, భువనభర్తయుఁ = జగన్నాథుండును,...తత్ = ఆతని-ఛాందసత్వమునకుఁ = బేలతనమునకు,...మక...మకరకుండల = మొసలివాతస్తుంట్లులచేత, మండితంబులు = క్రేనేయఁబడినవి, గండ దర్పణంబులఁ = చెక్కుటద్దములందు, ఎలర్పఁ = వికసిల్లఁగా.-పా. ఆదవెట్టు = ఆద = కచారము.

చ. ముది మదిఁ దప్పిపోటు ముని ముఖ్య! భవత్తనయ న్నృహంబునఁ
బదిలము చేసి నచ్చి మఱి బట్టబయ లెవ్వడదూరు దూరె, దా
నదన మిఁ కొక్కమా లరసి చంచలలోచనఁ గాని కున్నదూ
రెదు మఱి కాని, బుద్ధివిపరీతతః బొందక పోయి చూడుమా.

౪౯

౪౯. మునిముఖ్య-ఓయిమునివరా, మదిఁ=ముదిమిచేత, మది తప్పితి ఓటు=బుద్ధి చెడితివా, ఏమి, పదిలము=భద్రము, బట్టబయల్ = బహిరంగముగా-వెడదూరు దూరెదు = వట్టినిండ నామిఁద మోపుచున్నావు=నదనము. ఇల్లు చంచలలోచనఁ క్రొల్లంటియైన నీతనయను. దూరెదు మఱికాని= అప్పుడు (నన్ను) నిందింతువుగాక. బుద్ధి విపరీతతః బొందక=విపరీతబుద్ధి మాని....

ఇందు నాలవపాదమున-‘దూ. రెదు విపరీతత’ అని నిందార్థక దూరుధాతు గతరేఫమునకు లఘు రేఫముతో యతి ప్రయోగింపఁబడినది. నిందార్థకదూరుధాతువున గుణురేఫము శ. ర. పఠితము, ఆంధ్రభాషార్థవమున దీన నుభయ రేఫములును పఠితములు—“ఆఱడి యననడియగ డారుదూరుదూరు నిసింతు నడి గోయి గోత రొచ్చు. నేగింపు నెగ్గెము నే గేవగింపు నా నపవాదసంజ్ఞ లై యలగు చుండు.” ఇందులకు ఈ నిఘంటుకర్తకు ఈప్రయోగమే శరణము గానోపును.

తే. అనిన నాశిండ్రి మాయెనే యనియె నేమిఁబుంగ మే యార్చిఁగడుపు చల్లంగఁ బలికి
కరుణచేసితి విజయివి గన్తుటంచు. బాష్పజల మూఁగి యింటికిఁ బరువువాటిగఁ

౫౦. నాతండ్రి-ఓయినాతండ్రి (హస్తార్థకము), ఆయెనే = అయినదే-అనియెఁ = అయినదే (అనఁగా నీవు ఏమోటక్కుచేసి యిప్పుడు దిద్దుచున్నావు-అనుట), ఆర్చిఁ = దూఱుమును (ఏదూఱుకా రణముగాని), ఎఱుంగమే ఎన్నఁడునెఱుంగము, కడుపు చల్లంగఁ = నీకడుపు చల్లఁగా నుండునట్లుగా (అనఁగా చల్లనికడుపుతో-చల్లని హృదయముతో), పలికి, కరుణచేసితి = నాయం దనుగ్రహము నెఱ పితివి, విజయివి గన్ము = నీకు మేలుగలుగుత, అటంచుఁ = అని దీవించుచు, బాష్పజలము=మున్ను దూఱోద్రేకముచేత ఉబికియున్న జలమును, ఆఁగి = పైకి పొంగనీయకుండ అణఁచుకొని....

ఆ. మ్రొక్కినట్టి శివయ మూర్ధింబు మూర్ఖుని ప్రమద బాష్ప మురుల బ్రావ్హణండు
చేతి వెన్ను నిమిరి నాతిల్లి ననుఁ గంటిఁ గా యటంచు నింటి కడ వసింప.

౫౧.మూర్ధంబు = ఔదలను, మూర్ఖుని = అఘ్రాణించి, ప్రమద = ఆనంద.

తే. రంగపతి బ్రహ్మరుద్రుల బ్రాహ్మి గౌరిఁదనకు సక్కనన్య నడిగింపఁ బనువుటయును
వారు సేనేశ సహితులై నచ్చుటయును! విష్ణుచిత్తుండు సంభ్రమా న్వీతుఁ డగుచు.

౫౨. రంగపతి = రంగనాథుఁడు, బ్రహ్మరుద్రులఁ = బ్రహ్మ శివుని, బ్రాహ్మి = సరస్వతిని, గౌరిఁ = రుద్రాణిని, అడిగింపఁ = అడుగుండని, ... సేనేశసహితులు = వారిసేనానాయకుల డైన విష్ణుకేనునితోఁ గూడుకొన్నవారై.... సంభ్రమ అన్వీతుఁడు = అత్యాదరముతోఁ గూడుకొన్న వాఁడు,....

‘అన్వీతుఁడు-‘అను’ ఉపసర్గ’ ‘ఈ’ ధాతువు; (అన్వీతుఁడు-అను + ‘ఇ’ ధాతువు.)-“సంభ్ర మౌత్యాదరే భీతా వావేశే”-నానా.

వ. విష్ణుకేనపూర్వకంబుఁగా వినయంబున నాతిధ్యంబు లొసంగి యుచితోసనంబుల
నాసీనులై యున్నవారి యాగమునప్రయోజనం బడిగి తేలిసి ప్రమదంస భరితాంత
రంగుండై యిట్లనియె.

౫౩

౫౩. విప్లవేనపూర్వకంబుగా = ముందు విప్లవేనకు అగునట్లుగా, ఆగమనప్రయోజనము = రాకకు (కారణ మయిన) ఫలము.

↔ గోదాదేవి రంగనాథుల వివాహము. ↔

క. ధన్యుడై వైతిం దన కీ! కన్యక నీఁగాంచి భృగువుగౌరవముఁ బయో

ధన్యాయము నొదవె నిటే! సన్న్యాసయందే? చముఁప హరి విధులాగా. ౫౪

౫౪. చముఁప హరి విధులారా = ఓసేనాపతీ శివుఁడా బ్రహ్మదేవుఁడా, తనకు = శ్రీరంగనాథునికి, ఈకన్యక = ఈనాకోమరితను, ఈఁగాంచి = ఇచ్చుటేభాగ్యము అబ్బినవాడవై, ధన్యుడను = కృతార్థుడను, వితిక, నాకు, భృగు గౌరవము = ఆభృగుమహామునికిం గలిగినయాన్నత్యమును, పయోధన్యాయము = సముద్రనియొక్కరీతియు, పవన = కలిగను, ఇతే = ఈప్రకారము అడిగి పుచ్చుకొన్నచో, అన్న్యాసయందే = అధర్మమగునా. పదార్థస్వరూపి నిదర్శనాలంకారము.

‘భృగువు...న్యాసము’—అట్లే తొలుతి భృగువుతగా నుండి, పుట్టుట హలముదునకు పుత్రిగాఁ బొడమినది. అందువలననే ఆమెకు “భార్గవి, క్షీరనాగరకన్య” యని పేరులు.

తే. “భృగువునకు ఖ్యాతికిని మున్న దగఁ దనూజ! యై జనించినకమల యనంతరంబదివిజదానవు లమృతార్థ లవుచుఁ బాల! కడలిఁ దరువంగఁ గ్రమ్మఁ బొడమె నందు.” విష్ణువు.

క. వినుఁ డీదగు సంబంధపు! తునయిక్కఁ గని మోచి తెచ్చి యిచ్చె ననరె చు

ల్కని నరులు; గాన మాపుర! మునకు నివసించు సేయఁ బుత్రిక నిత్తుక. ౫౫

౫౫. వినుఁడు = ఈదగుసంబంధపు ఎనఁక = కోమరితను ఇయ్యఁదగిన వియ్యంపుఁబొంది కను,...చుల్కనినరులు = అల్పలు, విజయంబుచేయక = వచ్చినయెడల....

తే. ప్రభుతఁ బరిమేశ్వరుం డైనఁ బశ్చిమన్న! జనమున కొసంగు మీకు నీ చనవు, శౌరి

తా నె కట్టినభూమికఁ దాల్చు మాకు! ఘనశి యిది మమ్ముఁ జేయుట తనదుఘనత.

౫౬. శౌరి = శ్రీహరి, ప్రభుత = దొరతనముచేత, పరిమ ఈశ్వరుండు = ఎల్లవారికిని పైయేలిక, విసక = అయినప్పటికిని, ప...కుక = ప...కు = పాదములను-ప్రపన్న-ఆశ్రయించిన-జనమునకు = జనమయిన, మీకుక ఈచనవుక = ఈమాటచెల్లుబడిని, ఒసంగుక = ఇచ్చును (అనగా మీరు చెప్పినచో వలె యని రంగధాముండుపెండ్లివై మాయూరికి మాయింటికి తరలి వచ్చును), (‘అట్లు వచ్చుట’) తానె, కట్టినభూమిక = ధరించిన శ్వశురవేషమును, తాల్చుమాకుక, ఘనత = గౌరవము, ఇది = ఈగౌరవము, మమ్ముఁజేయుట = మాకుఁగావించుట, తనదుఘనత = తనకేగౌరవము.

‘స్వామి త్వీశ్వరః పతి రీశితా! ఆధిభూర్నాయకో నేతా ప్రభుః పరిబృథోఽధిపః’ అను, ‘భూమిక’-‘ఆస్యరూపై ర్యదన్యస్య ప్రవేశః స తుభూమికా’-భరత.

తే. అనినఁ జని విన్నవించ దయారవార్త! చిత్తుఁడై విశ్వభర్త పక్షిప్రధాన

పానవాహ్యంబు నెక్కి బ్రహ్మాదిసురలు! బలసి తమతత్త్వము నెక్కి కొలిచి రాఁగ.

౫౭. అనిక = విష్ణుచిత్తుఁ డిట్లు చెప్పినంతట, చని = విప్లవేనాదులు మరల రంగభర్తకడకుం బోయి, విన్నవించక = విష్ణుచిత్తునికోరికను ఆయనకు నివేదింపఁగా, విశ్వభర్త-విశ్వ = నిఖిలమునకు, భర్త = ప్రభువైన రంగధాముండు, దయార్ద్రచిత్తుండు = కరుణచేత తడిసిన (కరగిన) డెండము

కలవాడు, ఐ, పక్షిప్రధానపు ఔపనాహ్యంబు = గరుత్మంతుఁ డనెడులీలావాహనమును, బ్రహ్మ ఆదిసురలు, బలసి = పరివేష్టించి, తమతల్లడుల = తమతమనాహనములను, ఎక్కి, కొలిచి = నేనించుచు రాఁగె.

క. నానీరుఁ డగుచు నూత్రవ | తీసఖుఁ డుడువీధిఁ బాఁజుఁ దీర్చిన ప్రజ భూ

మాసి శతకోటి శతకోటి సవిశ్వప్రభలు దిశల డెప్పర మలమఁ.

౫౮

౫౮. నూత్రవతీసఖుఁడు = నూత్రవతీదేవీవల్లభుఁడయిన విష్ణుకృష్ణుఁడు (నేనాపతి), నానీరుఁడు = నేనలకుముందు పోవువాడు అగుచుఁ, ఉడువీధిఁ = నక్షత్రమార్గమున (ఆకాశమున), పొ...లు' - పాఁజులు దీర్చిన = పారులుగా పన్నినట్టి - ప్రజ - జనలయొక్క - భూమా = భరణములు - అసి = కత్తులు - అనెడి - శతకోటి శతకోటి = వజ్రాయుధముల నూలుకోట్లయొక్క - సవిత్వ = సూర్యులయొక్కయు - ప్రభలు = కాంక్షలు, దిశల = దిక్కులను, డెప్పరము = పెల్లుగా, అలమఁ = క్రమ్ముకొనఁగా.

తా. - విష్ణుకృష్ణుఁడు తాను ముందట చనుచు పెండ్లివారి పెండ్లిను నరుసలు తీర్చి తనపెంటుం దరిల్లించుకొనిపోయెను. ఆజనుల సంఖ్యముయొక్క సగలు ఆయుధములును నూలుకోట్ల యుం ద్రా, యుధములవలెను నూలుకోట్లసూర్యులుగాను వెలుగుచు దిక్కులం గ్రమ్ముకొన్నవి. - 'అ' పకము. 'శతకోటి స్వర్గుల శత్రు వజ్రాయుధ వివిధ' - తా. నానీరశబ్దము అగ్రసర్గాధిమందు త్రిలింగము గావున, ఇట పుంలింగ మపాద్యాచక మయి డుమంతం బయినది.

వ. శ్రీవిల్లిపుత్తూరికింజని విశ్వకర్ష మణిమయంబుగాఁ గట్టిన విడిది పట్టున విడిసి యయ్యా దిమవరుండు దివ్యాపురసలు హరిద్రాదికన్నానీయ మంగళ ద్రవ్యమండనం బొనర్పఁ బెండిలికొడుకై దివ్యవాదిత్రంబులు నారదాది దివ్యముని గానంబులు వెలయం గలధౌత ధవళ దివ్య ధారాధరంబులు గురియు నుధాధారల నభిషిక్తుం డై ముక్తా వళి కౌస్తుభాముక్త కంబుకంధరుండును కేయూరకంకణాలంకృతుండును మకరకుం డల మకుటాది భూషావిభూషితుండును దివ్యాంగరాగ రూషితుండును బీతాంబర సంవీతుండును దులసీకల్పతరు ప్రసవస్రగాత్రితోరస్కుండు నై యుండు నంత, నక్కడ నటకు మునుప గృహప్రవేశంబుసేసి సంభ్రమాయత్తుం డగు విష్ణుచిత్తు ప్రయత్నంబున.

౫౯

౫౯. విడిదిపట్టున = విడిదియింటియందు, విడిసి = దిగి, ఆ ఆదిమ వరుండు = ఆ మొనటి పెండ్లికొమరుఁడు, దివ్యా అపురసలు = దివ్యాంగసలును అచ్చరలును, హరిద్రా...నంబు - హరిద్రా = పసుపు - అదిక = లోనుగాఁగల - స్నానీయ = స్నానమునకు తగినవైన - మంగళ ద్రవ్య = శుభవస్తువుల తోడి - మండనంబు = అలంకారమును, [ఆదివ్యభామ లండఱును శ్రీహరిని పెండ్లికొడుకుం గావించి రనుట] దివ్యవాదిత్రంబులు = దేవనాద్యములు, కలధౌత = వెండివలె - ధవళ = తెల్లనివైన - దివ్య ధారాధరంబులు = దేవసంబద్ధములైన మేఘములు, నుధాధారల = అమృతధారలచేత,....ఆముక్త - అలంకరింపఁబడిన - కంబు = శంఖమువంటి - కంధరుండును = కంఠముగలవాఁడును, కేయూర = బాహు పురులు,....అంగరాగ = మైపూతచేత - రూషితుండును = అలంబింపఁబడినవాఁడును - పీతాంబర సంవీతుండును = పచ్చని (బంగారపు) వస్త్రముచేత - అపరింపఁబడినవాఁడును, స్రక్ = చాల్యములచేత.

‘విడిది’-‘విడియ’నకు కృ. ‘ఆదిమవరుండు’ = లోకమాతకు భర్త యయినందున ఆదిముఠు. కాస్త్రభము సముద్రము ద్రచ్చినపుడు అందుండి యుద్భవించినవద్దరాగమణి, దానిని శ్రీహరి హృదయ మందుఁ దాల్చినాడు. ‘వాదిత్రంబులు’-తతం వీణాదికం వాద్య మానంధం మురజాదికం । పంశా దికంతు సుషిరం కాంస్యం తాలాదికం ఘనం । చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాదిత్రాతోద్యనామకమ్’ ‘గుణిత రూపితే,’-అమ.

క. శర్వాణీ వాణీ ముఖ । గీర్వాణీకోటి జానకీగఘ్నకులరా

టూర్వాచరిత వివాహ । ఖర్వి సుగీతములు పాడఁగా విభవమునఁ. ౬౦

౬౦. శర్వా....టి-శర్వాణీ = మృడాని-వాణీ = సరస్వతి-ముఖ = మొదలుగాఁగల-గీర్వాణీ కోటి = అమరీసమూహము, జాన....లు-జానకీ = సీతాదేవియొక్కయు-రఘుకులరాట్-రఘువంశపు రాజయిన శ్రీరామునియొక్కయు-పూర్వ = మున్ను-ఆచరిత = నెఱవేర్చబడిన-వివాహ = పెండ్లిలి యొక్క-అఖర్వ = శ్రేష్ఠములయిన-సంగీతములు = మంచిపాటలు, పాడఁగా, విభవమునఁ = ఐశ్వ ర్యముతో (పై కన్వయము.)

తా.—శివా సరస్వ త్యాది దేవాంగనాసమూహములు పూర్వము జరిగినసీతారాములవివాహ గీతములను పాడుచుండఁగా.—

తే. నెమ్మి నేకావళియు స్రగ్విణియును జాను ! రంబు లిరుగెడ నిడ హృద్రాద్రవమునఁ బెట్టిరి నలుంగు లక్కన్యఁ బెండ్లికూఁతుఁడ । జేయు ఋషిపత్ను లర్థి నాశీగ్యతముగ.

౬౦. నెమ్మి = ప్రేమచేత, ఏకావళియున్ స్రగ్విణియున్ = ఆశీర్లుగలవాడైనయామెచెలి కత్తెలు, ఇరుగెడన్ = రెండుపార్శ్వములయందును, చామరంబులు ఇడఁగన్ = వింజామరలు వీచఁగా, ఋషిపత్నులు = అరుంధత్యాదిఋషిభార్యలు, అర్థిన్ = కోరికతో, ఆశీర్భుతముగన్ = దీనెనలతోఁ గూడ, అక్కన్యన్ = అగోదాదేవిని, పెండ్లికూఁతుఁడేయన్, హృద్రాద్రవమునన్ = పసుపునీటితో, నలుంగులు పెట్టిరి = ఉద్వర్తనములు గావించిరి.

తా.—ఏకావళీస్రగ్విణులు ప్రేమతో ఇరుగెడలను వింజామరలు వీచుచుండ, అరుంధత్యాది ఋషిపత్నులు అగోదాదేవిని దీవించుచు పసుపు నీళ్లతో నలుంగులు పెట్టి పెండ్లికూఁతుం గావించిరి.

తే. అట్లు వైవాహికపుదీక్ష యమరఁ గన్ప|నూనె దలయంటి నెఱులుగిందానఁ బులుమ

స్వర్ణ మణికుంభ హిమవారి జలక మాడి|నట్టి జగదీశ్వరికి వేల్పుటబలయోర్పు. ౬౧

౬౧. అట్లు, వైవాహికపుదీక్ష = వివాహప్రయోజనకమయిన యారంభాచారము, అమరన్ = జరుగఁగా, కమ్మనూనె = పరిమళయుక్త మయినతైలముతో, తలఁచి = అభ్యంజనము గావించి, నెఱులు = తలవెండు కలను, గందానన్ = శ్రీచందనముతో, పులుమన్ = రుద్దఁగా, స్వర్ణ మణి కుంభ హిమ వారిన్ = కనక రత్న మయ మయిన ఘటములందలి శీత లోదకములతో (పన్నీటితో నని యుండె), జలకము = స్నానము, ఆడినట్టి - జగదీశ్వరికిన్ = లోకనాయకకు, వేల్పుటబల = దేవాంగన, ఓర్పు (అవలి కన్వయము.)

క. తడి యొత్తిసన్నవలిపం । బిడి మణివీరస్థయైన యింతి మెఱుగు పె

న్నిడుదకురు లార్చి ధూపం । బిడి తుఱుము ఘటించె నొకమృ గేతుణ నెమ్మి. ౬౩

౬౩. ఒక-మృగేతుణ = హరిణాక్షి, తడి, ఒత్తి = అద్ది, సన్న వలిపంబు = సన్నని పలువను, ఇడి = కట్టి, మణివీరస్థ = రతనంపుఁ బీటపై కూర్చున్నట్టిది,...ఆర్చి = తడియారంజేసి,...తుఱుము =

కొప్పు....[ఈచిన్నపద్యమున ఇడి అనెడి యొకటే పదము రెండుమార్లు ప్రయుక్తము. అట్లు చేత ప్రశస్యము గాదు.]

నీ. యానకద్రవమున నగుణాంఘ్రి నఖసంక్తు | లభ్యక్తములు నేనె నతినయొర్తు
నయకల వ్రేళ్లమట్టిములుఁ బిల్లాం డ్లిడి | పాయవట్టముఁ బెట్టెఁ బైనొకర్తు
నెఱకపట్టి పసింకి నీటివ్రాత చెఱంగు | వెలిపట్టు రహిఁ గట్టె వెలఁది యొర్తు
కటిసీమఁ గనకమేఖలఁ జేర్చి తారహా | రములు గీలింకఁ గంతమున నొర్తు

తే. కటకములు హస్తసరము లంగదము లంగు | భీయకములును బాహువల్లికల వ్రేళ్ల
నిలిపి తాంటకనానామణుల ననుర్చి | చొనిపె నీమంతవీధిఁ జేర్చుక్క యొర్తు. ౬౮

౬౮. (1) అతిపయోర్తు, యానకద్రవమునకొలత్తుకనీళ్లతో, అరుణ అంఘ్రి నఖ పంక్తులు = ఎఱ్ఱని యడుగు గోరుల వరుసలను, అభ్యక్తములు = పూయఁబడినవానినిగా, [పారాణిపెట్టెననుట.]

(2) నయ కల = నయము కల = నాణె మయిన....మట్టియలును పిల్లాండ్లును పాదాంగభ్యా భరణవిశేషములు, పాయవట్టము = అందె (అందె లనుట);

(3) నెఱక పట్టి = మచ్చిర్లు పెట్టి, పసింకి నీటి వ్రాత చెఱంగు వెలిపట్టు = బంగారు ద్రవంపుఁ జిత్తరువుపనిగలదైన చెఱంగుగల తెల్లపట్టుచీరను.

(4) కటిసీమకొ = పిఱుందుమీఁద, కనక మేఖలకొ = బంగారపు మొలత్రాటిని, ...తారహార ములు = ముత్యాలసరములు, కీలింకెకొ = తగిలింకెను; కటకములు = చేతికడియములు, హస్తసరములు = చేగొలుసులు, అంగదములు = బాజిబందులు, అంగభీయకములు = ఉంగరములు, బాహు వల్లికలకొ = తీవలపంటి బాహువులయందును, వ్రేళ్లకొ = చేతియంగుళులయందును, నిలిపి = పెట్టి, తాంటకనానా మణులకొ = కమ్మలను బులాకిని, అనుర్చి-సవరించి, నీమంత వీధికొ = పాపట రేఖయందు, చేర్చుక్క = పాపటబొట్టు, చొనిపెకొ = పెట్టెను.

--- 'యావోలెలకొ ద్రుమామయః', 'పదశ్చేత్సరణోఽస్త్రియామ్,' అమ. 'నయకల' - 'ము'లోపము శిష్టప్రయోగముచే సాధువు. "తాంటకవాచకంబగుట గవ్వు యనఁగాను," ఆం. భా. "పాపట బొట్టు జలిబిలిజల్లియుఁ జేరుచుక్క," ఆం. భా. "మొలనూ లనంగ నొప్పును గటిసూత్రాఖ్య | మంగు భీయంబగు నుంగర మన," ఆం. భా. "మను వీరమదై నా మట్టె యనఁగ | బిబ్బిలికాయ నాఁ బిల్లాణి యనఁ జటి | బొద్దు నాఁగను గ్రమంబుగఁ బదాంగు | భీవిభూషలు," ఆం. భా. "కచ్చభేదాభిధాన మెసంగుఁ | గానెకుచ్చెల కుచ్చె కచ్చె పింజ | చుంగు రింగు నెఱక చింగు నెఱి యనంగ," ఆం. భా. క. కలికి తెలిగన్నుఁగనఁ గ | జ్వల రేఖలు దీర్చి మేన సారింగమదం

బలఁది లలామక మిడి చెం | గలువలు క్రొవ్వెదకు వేటొకర్తు ఘటించెక. ౬౯

౬౯. కజ్వల రేఖలు = కాటుక గీతలు, సారంగమదంబు = కస్తూరి, అలఁది = పూసి, లలామ కము = నొసటఁ గట్టెడుబాసికము, క్రొవ్వెదకుకొ = కొప్పునకు.

"కజ్వలేఽజ్జివమ్" నా నా. 'మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీ చ,' అమ. 'మృగ' = సారంగ; "లలామకము - 'లలాటోపరి ముక్తజాలపద్మానురమాఖ్యభేదే' S. C. అని బ్రాణ్యము; 'పురోన్యస్తం లలామకమ్' అమ.

వి. ఇట్లలంకృతి యై యుండ లగ్నం బాసన్నంబయ్యె నని విన్నవించుటయుఁ బన్నగశ యనుండు మార్గండు ముండలంబులు పండ్రెండును దివియలై వెలుంగఁ, దారకల

గుంపు జగజంపుగా శతపత్రశత్రుండాతపత్రత యంగీకరింప, సింధుపతి సౌగంధికద
 ణోపహారసహితంబుగా వివణి గలయంపి జలికింపఁ, బ్రకృతికాంత క్రంత సురకాం
 తలం గూడుకొని సంశరింప, హుశనహుం డగరుధూపంబు రేఁపఁ, బర్జన్యం డుల్లెడ
 యిడఁ, బ్రాచీనపాతంబులు పాతకౌఘంబు లయి బిరుదప్రబంధంబులు పరియింప,
 విధినందన సనందనాదులు సంగీతమాంగల్యంబున సంతరంగంబున కింపొసంగ,
 నిహంగవుంగవుండు ముత్తమాశంగంబై ఖచితమణికల్పాణం బగు పల్పాణం బంగీ
 కరింప, నప్రాకృతవైభవంబునం జని, పరిమసంభ్రమంబున భాగవతవతంసంబు భక్తి
 కలితబహుప్రణామపూర్వకంబుగా నెదుర్కొన నెక్కిరింప డిగ్గి విషవృక్షేను కరం బవ
 లంబించి కక్ష్యంశరంబులం జంచలాక్షులు గడుగు నడుగుల జలంబులకుం బయి
 పయిం బడి గీర్వాణ సిద్ధసంఘంబు లహంపూర్వీ సుర్వినిర్వాహిగా నూర్చికొని ప్రా
 శీంపఁ బ్రవేశించి శదీయ నిర్దిష్టం బగు జాంబూనదపీఠంబున నుపవిష్టండై యశిం
 డు వెండియు బంగారుభృంగారుకంబులఁ గనకభాజననిత్యంబు లగు కుశేశయ
 సేవల పడకిసలయంబులు గడిగి పోడతోపచారసహితంబును సపరిష్కారంబు నగు
 మధుపర్కంబు నొసంగం గొని యయ్యాళ్యవు దేవేరియుం దానును ధారవోయ
 నా కన్యకారత్నంబుఁ బరిగ్రహించే ననంశిరింబ.

౬౬

66-ప. జగజంపుగా=ప్రకాశమానమైన ముత్యాలజాలరుగా, శతపత్రశత్రుండు=చంద్రుండు
 అతపత్రతయంగీకరింపఁ = గొడుగుకాఁగా, సింధుపతి = సముద్రుండు, సౌగంధికదణోపహార ...
 కన్దారంపు=కులకామక, ప్రకృతికాంత = మాయయనునాతి, క్రంత = పెండ్లికొడుకువారు పెండ్లి
 కూతునకు తీసికొనిపోవు ప్రధానద్రవ్యసమదాయము, పర్జన్యండు = మేఘుండు, ఉల్లడ = మేలు
 కట్టి, ప్రాచీనపాతంబులు = వేదములు, అప్రాకృత = అలోకసామాన్యమైన, ఎక్కిరింప = వాహ
 నము, అహంపూర్వీక = నేనుమందు నేనుమందు అని త్వరపడుచు, పోడతోపచారంబులు=ఆవాసాన-
 ఆసన-పాద్య-ఆర్ఘ్య-అచమనీయ-స్నాన-వస్త్ర-యజ్ఞోపవీత-గంధ-పుష్ప-ధూప-దీప - వైవేద్య-
 తాంబూల-ఉత్తరసీరజన-మంత్రపుష్పములు.

మ. కలధౌతిద్రవ చిత్రము లైతయ ముక్తాన్యూత మా మేచకాం
 చలపుం బెందెఱ వారి లగ్నము సమాసన్నంబుగా వేల్పుబె
 ద్దలు వంపఁ గుక జీరకంబులు సముద్యత్తేను నన్యోన్య మం
 జాల మస్తంబుల నుంచి రిగ్గి గనుమించు ల్పట్టుము త్తొడఁగఁ.

౬౭

౬౭. కల...ల్=కలధౌత = బంగారపు-ద్రవ = నీటియొక్క-చిత్రముల్=చిత్రపువ్వాతలు,
 మొయిల్ = తళితళలాడుచుండఁగా, ముక్తాన్యూతము = ముత్యములచే గుట్టబడినది (ముత్యములు
 కుట్టినట్టిది), బె-మేచక అంచలపుల్ = నల్లని యంచులుగల-బెనెరల్ = పెద్దతెరను, వారి = పట్టి,
 లగ్నము = సముహూర్తము, సమాసన్నంబు కాల్ = సంప్రాప్తింపఁ గానే, వేల్పుబెద్దలు = దేవత
 లయందలిపెద్దవారు, వంపఁ = తెరను క్రిందికి దింపఁగా, అర్గిల్=కోరికతో, సముద్యత ప్రేమల్=
 ఉప్పొంగుచున్న యనురక్తితో, కను మించుల్ = సేత్ర ధాళధశ్యంబులు, చిట్టుముట్టు ఆడఁగాల్ =

పండడింపఁగా, అన్యోన్య మంజులపాస్తంబుల = ఒండొరుల మనోజ్ఞ కరములయందు, గుడజీరకంబులు = బెల్లమును జీలకఱ్ఱయును, ఉంచిరి = పెట్టిరి. [‘మస్తకంబుల నించిరి’-పా. శిరములందు నిండుగా పెట్టిరని యర్థము.]

తా.—ముత్యైలు పుట్టిననల్లనియంచులతోడి పెద్దతెనను ఆనంపతులనడుము వేల్పుచెడ్డలు పట్టుకొనియుండి, లగ్నము రాఁగానే క్రిందికి దింపిరి. అంతట నాదంపతులు ఒండొరులపై లమమాపులు పండడింప స్త్రీతిపెంపుతో ఒండొరులచేతులయందు (లేక జొదలయందు) జీలకఱ్ఱతోడి బెల్లమును ఉంచిరి. ‘కలఘాతం రౌప్యహేమ్నః,’ అమ. గుడజీరకంబులు చేతియం దిడుటకు—

“గీ. అచట మణివీరమునను శ్రీహరి వసించు | సమయామున బంధ్రకళ యతిస్సంభ్రమమున
గనకభృంగారు గొని యుడకములు పోయఁ | గడఁకఁ బడములు గడిగి భూకాంతుఁ డవుఁడు,

“గీ. అర్చనలు చేసి, గంధమాల్యాదు లొసంగి, | జీరకగుడంబు హరి వలచేతఁ దాల్చి,
వైఖరి నొసంగి, జలములు వార్చుఁ జేసి, | యట సుఖాసీనుఁ గావించినట్టియెడను.

చూ. చంద్రికాపరిణయము 6 (66)లో—గుడజీరకంబులను పెద్దలు వధూవరులశిరింబుల నుంతురని వివాహకల్పమం దున్నది. ఇందే 4 (151) చూ.

చ. మఱి వనమాలి చూడమున మానిని ముత్యైపుఁబ్రాలు వోయుచో

మెఱయుఁ దదంగుళీకిసల మేళనఁ జక్రి చెమర్చి రాలి మై

వఱిముఱి ఘర్తబిందువులు నమ్మణులు న్నొగిలందునుండి దా

ల్గిటిగొన జాఱు ధారల బలె వడ్డగండ్లుబలె న్గనుంగొనన్.

౬౮

౬౮. మఱి = అనంతరము, మానిని = గోదాదేవి, వనమాలి చూడన్ = హరి శిరమునందు, మును = ముందుగా, [లేక వనమాలిచూడమునన్ = రంగనాథుని యాదలయందు], ముత్యైపుఁబ్రాలు = ముత్యైలుతలంబ్రాలు, పోయుచోన్ = పోయునపుడు, అమ్మణులున్ = ఆముక్తాఫలములును, తత్.. నన్-తత్ = ఆదేవియొక్క-అంగుళీకిసల = చివుళ్లపంటి శ్రేళ్లయొక్క-మేలనన్ = తాఁకుడుచేత, చక్రి = రంగనాథుఁడు, చెమర్చన్ = చెమటం బొందఁగా, మైన్ = ఒడలియందు, అఱిముఱిన్ = దట్టముగా, రాలి = దేహమునుండి యూడి తోరుఁగుచు, ఘర్తబిందువులున్ = చెమటబొట్టులును, అమ్మణులున్ = ఆతలంబ్రాలమొత్తములును, కనుంగొనన్ = చూడఁగా, మొగిలందునుండి = మేఘమునుండి, జాఱు-ధారల బలెన్ = వానచినుకులవలెను, వడ్డగండ్లుబలెన్ = కరకలవలెను, దాల్ = తోట్టు, గిటి గొనన్ = పర్వుచుండఁగా; మెఱయున్ = ప్రకాశించును.

తా.—గోదాదేవి రంగనాథునితలపై ముత్యైలుతలంబ్రాలు పోయునపుడు ఆమెయొక్క చివుళ్లపంటిచేతులు ఆతనియాదలకు సోఁకఁగా, ఆస్పర్శప్రభావముచేత ఆతనిదేహము చెమర్చినది. అంతట ఆచెమటబొట్టును ఆతలంబ్రాల ముత్యైములు ఆతనియొడలినుండి క్రిందికి రాలినవిధమెట్లుండెననఁగా, మేఘమునుండి వానచినుకులును వడ్డగండ్లును రాలుటవలె నుండినది. —ఉపహాలంకారము.

‘వనమాలీ బలిధ్వంసీ కంసారాతి రధోక్షజః,’ అమ. ‘శిఖాచూడాకేశపాళః’ అమ. ‘చూడమునన్’ అనుపాదమున మువ్వమును సాధించుటకై చూడాశబ్దమును కంధరామలందుఁ బఠించుకొనవలయును. ప్రాలు = బ. బియ్యము-దీనికేకవచనము ప్రాయి-హరి నల్లనివాడగుగాన మేఘసామ్యము, స్వేదబిందువులు ద్రవరూపమున నుండునుగాన వర్షోదకబిందుసామ్యము, ముత్యైములు తెల్లగాను దృఢముగాను గుండ్రగాను ఉండుటంబట్టి కరకాసామ్యము.

తే. ఇంతి దోయిట సేసఁబ్రా లెత్తుచోట | గుబ్బపాలిండ్లక్రేవ గ్రక్కున మురారి

గన్ను వేయుట గని లజ్జ గదుర బాహు | లెత్తక కరాగ్రములన పైకెగరఁజల్లె.

౬౯. ఇంతి = ఆచెలువ, దోయిట = దోసిటితో, సేసఁబ్రాలు = తలఁబ్రాలు, ఎత్తుచోట = ఎత్తెడుసమయాన, గుబ్బ = వట్టువలెన-పాలిండ్ల-క్రేవ = పార్శ్వములయందు, గ్రక్కున = తటాలున, మురారి = రంగనాయకుడు, కన్ను వేయుట = పాలిండ్లక్రేవ బొంచి గాంచుచున్నాఁడని, కని = ఎఱిగి, లజ్జ = సిగ్గు, కదుర = కలుగఁగా, బాహులు, (అతని శిరముమీదికి), ఎత్తక, కర అగ్రముల = చేతితుడలతోనే, పైకి = అతని శిరముమీదికి, ఎగుర = ఎగిరిపోయి పడునట్లు, చల్లె.

తా.—ఆమె తలంబ్రాలదోసిటిని పై కెత్తినప్పుడు, చనుగ్రేవలు చక్కఁగాఁ గనఁబడుంగాన, ఆసమయాన తటాలున వానిపైక హరి చూడ్చిని నిగుడ్చుగా, ఆమె ఆకిటుకుం గని లజ్జచేత దోసిటిని పై కెత్తకయే అతని శిరముమీదికి ఆతలంబ్రాలను ఎగఁజెప్పెను. ఇందు లజ్జయును సంచారిభావము చెప్పఁబడినది.

‘సే స’-ప్ర. ‘శేష నిర్మల్యదాసేన్యోత్.’ హైమ.

క. గళమునఁ గట్టెను పారి మం | గళ సూత్రము పులక లతిన గాత్రముఁ బొదునన్,

నెలఁతయుఁ బలియును గరముల | నలనఱిచిరి కంఠంబు లన్యోన్యంబున్. 20

20. పారి, అతివగాత్రము = ఆయింతిదేహమును; పులకలు = గగుర్పాటు, అలమ = క్రమ్మనట్లుగా, గళమున = ఆమె మెడయందు, మంగళసూత్రము, కట్టెను, నెలఁతయు = ఆచెలువయును, అన్యోన్యంబు = ఒండొరులకు, కరముల = చేతులయందు, (మనికట్లయం దనుట), కంఠంబులు = వినాహప్రతిసరములను, అలనఱిచిరి = కట్టిరి.

మంగళసూత్రము భార్యాభర్తలకు ఆయుఁప్రదము—“మాణ్డల్యతస్తునాసేన మమ జీవనహేతునా | కణ్ఠే బధ్నామి సుధశీ త్వం జీవ శరదః శతమ్” అని దానిం గట్టెడుమంత్రపర్యాయము.—కంఠము-వివాహదీక్షతోరము—“కఙ్కణం కరభూషణాయాం సూత్రమణ్డనయో రపి,” మేదిని.—మెడలోఁ గట్టఁగా భిన్న దేశమున గాత్రమునఁ బులకలు జనించుటచేత అసంగత్యలంకారము.

సీ. లలనచే నిష్కతో లాజలు వేల్పించి, శొర్జ మెట్టించెను సప్తపదులు |

తెఱవఁ గూడి యరుంధతీదర్శనముఁ జేసె, బ్రహ్మరుద్రాది గీర్వాణికోటి

యర్పించు నుడుగర లనుకంపఁ గైకొని | యనిచే బ్రనాదభాజనులఁ జేసి,

యాత్మపట్టణమున కతివఁ దోడ్కొని విజ | యంబు సేసెను మహాహర్ష మొప్పు,

తే. సవ్యాకన్యాతటోద్యాన చందనద్రు | కుంజముల నీలకుంతలఁ గుస్తరించి

కంతునామ్రాజ్యమెలించి కరుణఁ జత్త | మెలయ జగములఁ బాలించుచున్నవాఁడు.

20. శాశ్వ = హరి, లలనచే = ఆలేమచేత, నిష్కతో = నియమానుసారముగా, లాజలు = పేలాలను, వేల్పించి = హోమము చేయించి, సప్తపదులు మెట్టించెన్ = వివాహగ్నిచుట్టును ఏడు అడుగులు తనవెంట నడిపించెను;

(2) తెఱవ = ఆయెల నాగను, కూడి, అరుంధతీపీక్షణము చేసెన్ = అరుంధతీనక్షత్రమును దర్శించెను; బ్రహ్మరుద్ర ఆది గీర్వాణికోటి = పితౄమహుఁడు శివుఁడు లోనగు దేవసమూహము, (3) అర్పించు ఉడుగరలు = చదివించినట్టి కట్నములను, అనుకంప = దయాపూర్వకముగా, కైకొని =

పుచ్చుకొని, ప్రసాదభాజనులఁ జేసి -వారిని అనుగ్రహమునకుం బాత్తులం గావించి, అనిచెఁ -వారి వారితావులకు అంపకము గావించెను, (4) అతివఁ = ఆయింతిని, తోడ్కొని = కూడఁ బెట్టుకొని, అతివైభవమృన్వఁ = మహాపరిధవముతో, ఆత్మపట్టణమునకుఁ = తనపురమైన శ్రీరంగమునకు, విజయపు చేసెఁ = ఏఁగుడంచెను.

సహ్యాకన్యా తట ఉద్యాన చందనద్రు కుంజముల నీడఁ = సహ్యాపర్వతునికూతు రైనకావేరీ నదియొక్క తీరమండలి యారామములోనిచందనవృక్షములపొదలనీడలయందు, నీలకుంతలఁ = నల్లనితల వెండు కలుగలదైనయాజాయను, కుస్తరించి = ఉపలాలనలుచేసి, కంతుసామ్రాజ్యము = మన్తధునియొక్క దొరతనమును, ఏలించి, కరుణ = కృప, చిత్తము = హృదయమును, ఒలయఁ = వ్యాపింపఁగా, జగము లఁ = లోకములను, పాలించుచున్నవాఁడు = ఏలుచున్నాఁడు.

పతి నూతేండ్లు బ్రతుకుటకై వధువు లాజహోమము చేయును. సప్తపదులు ద్రోక్కించుట సఖ్యసద్ధికొనుట. అరుంధతీదర్శనము వధువునకు అరుంధతీ సాటిగా పాతివ్రత్యాదికమును, అదంపతు లకు అరుంధతీసీమలదాంపత్యముపంటి దాంపత్యమును, సిద్ధించుటకు. 'సహ్యాజా'-కావేరీ సహ్యా పర్వతమునంబుట్టినది. పాలించుట ఆయనయొక్కయధికారము.

ఉ. స్కందసరిసృటీమణి కందరి చందన ఖండనాటికా

మందసమీరలోల నిసమాలిక నిర్మలదివ్యవిగ్రహ

స్వందవిభాధరీకృత నభస్సుటకాళిక వల్లవాంగనా

బృందమనోభిమాన ధృతి భేదన పేశల వంశవాదనా.

29

29. స్కంద..మాలిక-స్కందసరి:-స్వామిపుష్కరిణియొక్క-తటే=తీరములయందలి-రమణ= రమణీయములైన-కందర = గుహలయొక్కయు, చందనకుండవాటికా = చందనవాటికయొక్కయు - మొల్లవాటికయొక్కయు-మందసమీర = మృదువాయువుచేత-లోల = చలించుచున్న-వనమాలిక = వనమాలగలవాఁడా. నిర్మ...లిక-నిర్మల = స్వచ్ఛమైన-దివ్య = శ్రేష్ఠమైన-విగ్రహ = మూర్తియొక్క- అస్పంద = తీరమయిన-విభా = కాంతిచేత-ఆధరీకృత = అతకరింపఁబడిన-నభః = ఆకాశముయొక్క- స్సుట = ప్రవృక్తమయిన-కాళిక = నైల్యముకలవాఁడా, వల్ల...దన-వల్లవాంగనా = గొల్లభామల యొక్క-బృంద = సమాహములయొక్క-మనోభిమాన=ఆత్మగౌరవమును-ధృతి=ధైర్యమును-భేదన = పగుల్చునట్టి-పేశల = మంజులమైన-వంశ - పిల్లనగ్రోవియొక్క-వాదన = వాయించుటగలవాఁడా.

తా.-ఓవేంకటేశ్వరస్వామి, నీవనమాల స్వామిపుష్కరిణిచెంగటిగుహలనుండియు, చందన వాటికలనుండియు, కుండవాటికలనుండియు, పీచెడుపిల్ల తెమ్మెరలచే కదలుచున్నది. నీదివ్యమంగళవిగ్ర హము నీలచ్ఛాయయందు ఆకాశముం బుగ్గణించుచున్నది. నీవేణువాదములు చెవింబడఁగానే గొల్ల భామినులు బెట్టును తేకువను గోలుపోయి నిన్నుం జేరుదురు.

స్వామిపుష్కరిణి తిరుపతికొండలోనిది, గావున, దానిచేత శ్రీవేంకటాచలపతిసూచితుఁడు. 'వనమాలీ బలిష్ఠ్యంసీ కంసారాతి రథోక్షజః,' అమ. 'ఆపాదపద్ధం యా మాలా వనమా లేతీసా ఘతా' ఇతి కలిఙ్గః-అనిరామాశ్రమి; వనమాలయే వనమాలిక. "కాళికా చణ్డికాభేదే కాశ్ఢ్యే" మేదిని. వల్లవాంగనావంశవాదనములచేత కృష్ణావతారము సూచితము.

క. అరిధారాఖండిత మరు | దరిసంఘ, విహంగ వాహనా, యుదరమహం

బురుహ పులుభరిత మధుశం | బర భర జలమానుషాయమాణద్రుహిణా. 23

23. అరి...ఘ-అరి = చక్రముయొక్క-ధారా = వాదరచేత-ఖండిత = నఱకంబడిన-మరుతే అరి = దేవశక్తువులయొక్క (అనురులయొక్క)-సంఘ=సమాహముకలవాఁడా, విహంగవాహనా=

(గరుత్మంతుడు) వాహనముగాఁగలవాఁడా, ఉద...ణా-ఉదర = కడుపుయొక్క-పుట = దొన్నె యందు - భరిత = నిండిన - మధుశంబర = నీటిపంటిదైన తేనెయొక్క-భర = పూరమునందు - జల మానుసాయమాణ = నీటిమానిసివలె నొప్పుచున్న-ద్రుహిణా = బ్రహ్మగలవాఁడా.

స్వామీ, నీవు నీచక్రాయుధంపువాదరతో అసురులను పరిమార్చితివి. పక్షియైన గరుత్మంతుడు నీకు వాహనము. నీబొజ్జనుండి పొడమైన దొన్నెవంటిపుండరీకములో నిండియున్న తేనెవెలియందు నీటిపెల్లునందుంబోలె బ్రహ్మదేవుఁడు నీటిపాపవలె నొప్పుచున్నాఁడు. ఉపమ.

స్వగీ. వాలినిర్భేదనా వారిజాతేక్షణా । శైలకన్యాస్తుతా శార్దూచంచదృజా

ఫాలదృక్పద్ధభావాశ్చేదిస్ఫుర । నౌళినాణిక్యగు జుండితాంప్రీవయా.

28. వాలినిర్భేదనా = వాలినితెగటార్చినవాఁడా, వారిజాతేక్షణా = తామరసాక్షుఁడా, శైలకన్యాస్తుతా = పార్వతిచేత పొగడబడినవాఁడా, శార్దూ చంచత్ భుజా = సింగిణివింటితో కదలుచున్న బాహువులు గలవాఁడా, ఫాల...యా-ఫాలదృక్ = నిటలాక్షుఁడైన శివుఁడు-పద్ధభా = తప్పిచూలియైననలున - పాశ్చేది = పాశాసురుని సంహరించినయింద్రుఁడు (అను వీరియొక్క) - స్ఫురత్ = వెలుగుచున్న మాళినాణిక్య = చూడామణులయొక్క రుక్ = కాంతులచే - మండిత = అలంకరింపబడిన - అంప్రీ = చరణములయొక్క-ద్వయా = యుగళముకలవాఁడా.

మ. ఇది నీలాచలనీలచేలకసుభ ద్రేందీనరాభాక్షిణో

ణదృగంచదృజవీర్యధుర్యజయ సన్నాహాభృతీవాద్యభీ

శ్చుదితేభేశ్వర కృష్ణరాయమహిజాన్యుత్పాదతాముక్తమా

ల్యద నాశ్వాసము సప్తమంబలరు హృద్యంబైన పద్యంబులన్.

29

29. ఇది = ఈగ్రంథభాగము, నీలా—నన్ = నీలాచల = నీలాద్రి యందలి-నీలచేలక = నల్లనిపచ్చ్రముగలవాఁడైనబలరామునితోను-సుభద్ర = సుభద్రయను చెల్లెలితోను (స సహ) = కూడుకొనువాఁడైన-ఇందీవర = నల్లగలువయొక్క-ఆభ = కాంతివంటి కాంతిగలవాఁడైన శ్రీకృష్ణుని యొక్క-ఆక్షి = కంటి - కోణ = కొనయందలి - దృక్ = చూపుచేత - అంచత్ = ఒప్పుచున్న-భుజ వీర్య = బాహుబలముయొక్క-ధుర్య = సమర్థమైన-జయసన్నాహ = గెలుపులకైన సరంజాముతోడి-ఆర్భటి = మ్రోతలోడి-వాద్య = వాదిత్రములవలని-భీతి = భయముచేత = ఉదిత = లేచినవాఁడు (అనగా పలాయితుఁడు) అయిన-ఇభేశ్వర = (కటకపురరాజయిన) గజపతికలవాడగు-కృష్ణరాయ మహిజాని = కృష్ణరాయభూపతిచేత-ఉత్పాదిత=నిర్మింపబడిన (రచింపబడినయనుట) ఆముక్తమాల్యదన్ = ఆముక్తమాల్యదా మహాప్రబంధమునందు, సప్తమంబు ఆశ్వాసము = ఏడవ యాశ్వాసము, హృద్యంబైన పద్యంబులన్, అలరున్.

తా. నీలాద్రియని పురాణప్రసిద్ధమైన శ్రీజగన్నాథక్షేత్రమందు బలరామసుభద్రాసమేతుఁడైన శ్రీకృష్ణుని కటాక్షవీక్షణముచే గలిగిన బాహుబలముతో కటకముమీదికి కర్ణాటమహీపతి కృష్ణరాయఁడు విజయధాటిం గావింపఁ గటకాధీశుఁడైన గజపతి వింధ్యారణ్యమునకు భయపలాయితుఁడాయెను. అంతట నారాజ్యము కృష్ణరాయనికి వశమాయెను. ఓవేంకటాచలపతీ, అట్టియావిజయమునం గృష్ణరాయఁడును నేను రచియించిన యాముక్తమాల్యదాప్రబంధమున ఇది ఏడవయాశ్వాసము హృద్యమయిన పద్యములతో నొప్పారుచున్నది.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ఓం తత్ సత్.

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పుట పంక్తి.	తప్పు.	ఓప్పు.	పుట.పంక్తి.	తప్పు.	ఓప్పు.
1 7	దోచు, నస్తో	దోచి, యస్తో	72 27	కాహళాఃఖలే	కాహళాఖలే
6 35	దనన్నన	దన్ననన	73 6	ఒరిగింప	ఒరిగింప
7 28	మెదుటెక్కం	మెదురెక్కం [గులు	,, ,	ముడుచు	ముడుచు
14 5	పరకాళయోగులు	పరకాళతిరుమంగయో	,, 26	కంపు	కంపుల
17 32	బా. వా.	బా. వ్యా.	75 18	నునుబోక	నునుబోక
20 34	'రాయన'	'రాయ'	77 33	డగుదన్నను	డగుతన్నను
,, 35	కాపు	కాపున	79 3	కృపచేతయు	కృపయొక్కయు
25 16	యటను	యనుట	80 12	సమస్తమైన	సమస్తమైన
26 3	ప్రకాణ్ణ	ప్రకాణ్ణ	81 15	నిరవధి	నిరవధి
27 27	వమాత్రకేత	వంశమాత్రకే	,, 17	రక్ష	రక్ష
30 9	శతః	శతః	,, 18	యువయో	యువయో
31 3	పూర్వార్థము	పూర్వార్థము	,, 19	దేహ	దేహ
,, ,	చక్కగా	చక్కగా	,, 33	'అయ	'అది
32 7	కుశ్వరాయ	కుశ్వరాయ	83 11	వడలును	వడలు
,, 32	చెనటునెలడి	చెనటులనెడి	,, 17,29	నూరుంగాయ	నూరుంగాయ
41 17	మాడము	మాడెము	,, 30	విహితము	విహితముకాదు
42 ,	వీటి	వీటి	85 13	గాపుర	గాపుర
44 15	మహిమగా	మహిమగా	,, 32	మగ్ధోన్న	మగ్ధోన్న
45 2	దూరిన	దూరిన	88 10	దటుంకొ	కొందటు
,, ,	చీకటి	చీకటి	,, 17	జగన్దలం	జగన్దలం
,, 17	వేతిన	వేరిన	89 16	అంతట	అంతటవాడు
46 8	కృష్ణ	కృష్ణ	90 6	యైన	యె
48 27	నిన్నొరసి	నిన్నొరసి	,, 24	సహవాసస్తు	సహవాసస్తు
49 18	సాపహ్నున	సాపహ్నున	92 27	సోకినచో	సోకినచో
56 2	చెట్టు	చెట్టు	93 30	భిదోద్యమ	భిదోద్యమ
,, 4	పూటగా	పూటగా	97 25	నళినీ	నళినీ
59 23	వినయముచేత	వినయముచేత (లేదా)	98 19	గంగను	గంగఅను
		'మనుకవలనె య	100 30	సంభూతయ్	సంభూతయ్
		డుగం దోచు' అని	102 4	పట్ట	పట్ట
		పరింపదగు.	,, 19,27	నక్షత్రము	నక్షత్రము
65 7	సవి	సవి	,, 30	పుట్టి	పుట్టి
67 12,17	యొలుగుం	యొలుగుం	,, 34	దూరపు	దూరపు
68 9	పెనుబండ్లు	పెనుబండ్లు	103 10	లాపముజేసి	లాపముజేసి
72 26	సన్ధితి	సన్ధితి	,, 33	యొలుంగునది	యొలుంగునది
,, 16	దుందుభిః	దుందుభిః	104 12,20	మొలయంగ	మొలయంగ

శ ప్పా ప్పల ప ట్రి క.

పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.	పుట.పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
22,23 సవర్గసత్వీ	స్వర్గలత్వీ		177 22 వాధక్య	వాధక్య	
2 గినోష్పద	గినోష్పద		181 2 నెతము	నెతము	
18 సత్తత్తేశః	నత్తత్తేశః		182 11 చున్నది	చున్నది	
32 సోకించుట	సోకించుట		,, 18 గూటపుగంబంబున	గూటపుగంబంబున	
23 కురుజాల	కురుజాల		185 22 మీవిలాసము	నీవిలాసము	
29 ఘర్షస్యాదాతపే	ఘర్షస్యాదాతపే		187 3 నానతిబడి	నానతిబడి	
20 కపోల	కపోత		195 13 విజతుగావించి	విజతుగావించి	
4 'చెరింగే'	'చెరింగే'		202 3 మాధ్యమిక	మాధ్యమిక	
12 ఈపక్షమువ	ఈపక్షమున		209 20 యస్యాక్షరం	యస్యాక్షరం	
17 పు కలువ	కలువ		216 25 వణకుచు	వణకుచు	
29 ముడుచునె	ముడుచునె		220 23 రోపమైన	రోపమైన	
15 పుష్పలను	పుష్పలను		221 31 గానకొ గంటికి	గంటికి నిద్రగాన	
29 ప్రభలను	ప్రభలను			కొడుగం	
13 గలమే	గలమే		222 25 చతురస్రబలములు	చతురస్రబలములు	
10,23 సంభ్రమింప	సంభ్రమింప		,, 34 నెట్టివెరపున	నెట్టివెరపున	
13 సస్తితోక్తియు	సస్తితోక్తియు		226 29 మడచి	మడచి	
30 తిరిగినక	తిరిగినక		227 20 శోద్రిక్ష్యంధవేళా	శోద్రిక్ష్యంధునవేళా	
27 తలుచు	తలుచు		229 13 దీనును	దీనుని	
9 గనువ	గనువ		,, 14 దీనున్ను	దీనుని	
2 పుంగగపాటాసం	పుటాపాదసంగ		230 73 సమూహమునకు	సమూహమునకు	
3 ప్రథమపై	అప్రథమపై		,, , తొక్కిట	తొక్కిట	
15 ధనదాదులైన	ధనదాదికైన		231 21 వినకమయిన	మువ్వకమయిన	
7 'కటములు'	'కటములు' కరాత్క		234 3 సశక్తుత్వద్విజిత	సశక్తుత్వద్విజిత	
	టాభ్యాం మే ధ్రాచ్చ		,, 6 లోలలశ్చ	లోలశ్చల	
	నేత్రాభ్యాం చ మ		236 30 తపశ్చైవ	తపశ్చైవ	
	దన్రుతిః		237 12 వినుపింతు	వినిపింతు	
35 ననియుభా	ననియుభా		238 21 పవన	పవన	
33 చతుర్థ	చతుర్థ		241 10 సంక్షయ	సంక్షయ	
6 దమద్యమే	ధమధ్యమే		243 8 కంఠైన	మైవది	
26 భయోర్థ	భయోర్థ		,, 15 మోక్షేద్భిజ్ఞా	మోక్షేద్భిజ్ఞా	
19 యర్థము	యర్థము గూపమున		,, 16 గంధాదులగు	గంధాదులగు	
	ఏకత్వము. అర్థము		,, 23 విషయము	విషయము	
	యథాయోగము అనుట.		,, 25 సాత్త్విక	సాత్త్వికపు	
18 సవరింప	సవరింప		,, 27 సంబంధినికా	సంబంధినికా	
4 కలియజేసెను	కలియజేసెను		244 23 సంజ్ఞలందు	సంజ్ఞలందు	
6 నామమగ్రహణ	నామగ్రహణ		245 5 సాధ్యాయస్యాజ్ఞపః	సాధ్యాయస్యాజ్ఞపః	
26 దానియందున	దానియందును		246 3 ప్రణవంబులు	ప్రణవంబులు	
32 నీకుతఱచెదను	నీకుదఱచెదను [తోను		249 33 ందుకడ	అందుకడ	
12,13 దోసబద్దల..అమ	తెల్ల చెఱకుముక్కల		251 33 నిఖిలభూత	నఖిలభూత	
16 పరచేశ	పరచేశి		252 12 బ్రహ్మోవాసస్థిమ్	బ్రహ్మోవాసస్థిమ్	

తెలుగు పద్యముల పట్టిక.

పుట.పంక్తి	తప్పు.	ఒప్పు.	పుట.పంక్తి	తప్పు.	ఒప్పు.
254	8 భగవచ్చట్టి	భగవచ్చట్టి	324	19 బుట్టించి	పుట్టించి
254	16 జాతులందుఁబుట్టు	జాతులందుఁబుట్టు	,,	15 కార్పణంబ	కార్పణంబ
257	21 ముడుతల	ముడుతల	,,	29 తత్తర	తత్తర
261	12 జన్మమ్	జన్మమ్	325	24 ప్రభాంతంబు	ప్రభాతంబు
262	24 దరిసి	దరిసి	336	2 నధర్వ	నధర్వ
263	23 దనుః	ధనుః [అనుబంధము	,,	4 యూధంబు	యూధంబు
,,	30 ప్రమాకములు	ప్రమాపకములు - చూ.	343	11 పంపాదేశము	పుంపాదేశము
264	14 దీప్యదుదాగో	దీప్యదుదాగో	344	6 ముఖే	ముఖే
266	18 పోగు	పోగు	345	22 శేశవో	శేశవో
267	21 వాసచ్చట	వాసచ్చట	346	9 ధూలి	ధూలి
,,	25 ప్రయోజనము	ప్రయోజనమో	,,	28 వెలుగఁగా	వెలుగఁగా
275	17 సైన్య	సైన్య	347	34 సంపర్తాగ్నే	సంపర్తాగ్నే
276	11 శుద్ధాంతకరణ	శుద్ధాంతకరణ	349	26 కువలయాత్తుని	కువలయాత్తుని
282	13 గదదత్త	గదదత్త	350	25 దాపములు	దాపములు
283	5 వేగము	వేగముచే	,,	31 వడకురేఖం	వడకురేఖం
284	9 యజాండమును	యజాండమునె	352	15 యాకారమును	యాకారములను
,,	15 స్వచ్ఛమైన	స్వచ్ఛమైన	353	3 యాత్రేపము	యాత్రేపము
290	19 అలుగుల	అలుగుల	,,	27 రాత్రెఁగక్కక	రాత్రెఁగక్కక
,,	20 చూత్	చూత్	365	26 సంతతికెంపు	సంతతికెంపు
,,	23 ఆశ్చ	ఆశ్చ	368	11 బడుచున్నది	బడుచున్నది
291	9 మఱుపు	మఱుపు	,,	15 రసస్తు	రసస్తు
294	10 మ్రోగు	మ్రోగు	372	31 నినుగుల	నినుగుల
,,	26 కటితోగూడి	కటితోగూడి	376	34 భార్యశబ్ద	భార్యశబ్ద
,,	,, టద్దములం	టద్దముల	378	11 సోకునెడలు	సోకునెడలు
,,	31 మమ్ముగావు	మమ్ముగావు	380	4 శిశిరమంచూత	శిశిరంచూతన
298	7 ప్రకృతాత్మిత	ప్రకృతాత్మిత	,,	5 'చెనుచెను' కటారి	చెనుచెనుకటారి
,,	24 చేయుము	చేయుము	,,	17 నెమళ్లనెడి	నెమళ్లనెడి
301	21 పార్వశ్చయో	పార్వశ్చయో	381	34 నిష్కార్యతోద్ధి	నిష్కార్యతోద్ధి
,,	27 జగజ్జ్యోతి	జగజ్జ్యోతి	392	8 భా. వ్యా.	భా. వ్యా.
303	4 చేకానుకలు	చేకానుకలు	397	12 వెలగులు	వెలగులు
,,	31 మెల్లగా	మెల్లగా	400	2 నలుగునకు	నలుగునకు
305	11 గరడీలయొక్క	గరడీలయొక్క	,,	6 నడవి	అడవి
308	2 నితుయలతో	తునియలతో	,,	,, అడవి	నడవి
309	22 సేనలయందలి	సేనలయందలి	,,	19 శబ్దాపగగా	శబ్దాపగమా
311	10 నోడింపగోరు	నోడింపగోరు	,,	29 మృగ	'మృగ
,,	30 న్యదీశిత	న్యదీశిత	,,	30 కస్తూరీచచి	కస్తూరీచ
314	14 మాధర్వము	మాధర్వము	,,	33 ప్రభాతి	ప్రభాత
317	23 అగ్ర	అగ్రః	402	10 విహిత	విహిత
319	2 యొకపా	యొకపా	406	21 పాపసెజ్జ	పాపసెజ్జ
323	3 గడమపడియె	గడమపడియె	412	4 శబ్దముతో	చంశబ్దముతో

పుట.పంక్తి	త.ప్స.	ఓ.ప్స.	పుట.పంక్తి	త.ప్స.	ఓ.ప్స.
412 30	నున్నవాఁడు	నున్నవాఁడు	469 22	బహుమానము	బహుమానము
415 33	రించెనో	రించెనో	469 28	ఁ.ఁ.ఁ.	ఁ.ఁ.ఁ.
416 28	అందువలననే	అందువలననే	470 28	తురు; పరుల	తురు పరుల;
417 9	హలసమక్కుదళ	హలస మక్కుదళ	,, 29	పెరవారు	పెరవారు
419 29	సంక్రమించిన	సంక్రమించిన	472 6	సంచివుల	సంచివుల
420 12	అప్పుడు	అప్పుడు	,, 27	నాజను	నాజను
421 21	జలధరచ్చేద	జలధరచ్చేద	,, 30	చంపుటవై	చంపుటవైన
,, 34	త్రజత	ద్రజత	,, ,	యజ్ఞము	యజ్ఞము
,, 35	ర్లఘుతయా	ర్లఘుతయా	,, 33	తనశ్రేష్ఠ	తనశ్రేష్ఠ
422 29	మబ్బును	మబ్బును	,, 34	ఓల్ల	ఓల్లక
424 7	పాలసముద్ర	పాలసముద్ర	480 9	దపరాధి	నపరాధి
,, 22	త్వద్వ్యత్యార్థము	త్వద్వ్యత్యార్థము	,, 21	ననదె	ననదె
426 22	అస్తోదయపెఱును	అస్తోదయపెఱునం	486 3	త్వవర్ధి	త్వవర్ధి
427 17	చాపలక్షీరివ	చాపలక్షీరివ	487 9	నొనర్ప	నొనర్ప
429 10,11	స్త్రీగజ్జాసాపత్రపా	స్త్రీగజ్జాసాపత్రపా	488 17	పరిచితులం	పరిచితులం
432 7	స్వత్వైభవతి	స్వత్వైభవతి	,, ,	చేయు చేయుము	చేయుచేయుము
439 21,27,28	తామ్రచూడ	నరుణచూడ			రాజుచేయును
444 3,25	నులువనెడి	నురువనెడి	491 13	యంకగాఁడొ	యంకగాఁడొ
446 2	ద్విపదాటవి	ద్విపదాటవి	494 12,17	సంతసపువేళ	సంతసపువదటి
,, 32	మ్రోగుటయు	మ్రోగుటయు	495 2	తతద్విజ	సతతద్విజ
448 5	తెలుగని	తెలుగని	,, 14	మితభోజన	మితభోజన
449 8	సమాప్తనిభావ	సమాప్తభావ	496 12	పోషించుచు	పోషించుచు
,, 18	హర్షాశుదహర	హర్షాశునైదహర	,, 27	మద్దనమల్ల	మద్దనమల్ల
451 28	తృష్ణదీరనిచ్చి	తృష్ణదీరి	498 29	నృపకార్య	నృపకృత్య
452 26	పుష్పములతో	పుష్పములతో	499 6	అహితము	అహితము
34 7	బరగు	బరగు	500 4	బిత్తభక్తు	బిత్తభక్తు
455 5	ప్రభాసమాన	ప్రభాభాసమాన	,, 21,22	రాజ్యాంతే	రాజ్యాప్తే
,, 21	నెలిలేని	నెలలేని	503 13	ప్రణిధి	ప్రణిధి
456 23	లీలావలి	లీలావతి	,, 33	యమయుజ్జ	యమయుజ్జ
,, 26	పతిహారాపాదస్త	పతియుహారనిరస్త	505 5	గడుబధ్య	గడుబధ్య
,, 30	పుధివీపతి	పుధీపతియు	,, 22	అధికమైన	అధికమైన
,, 31	పతిహారాదపాస్త	పతియుహారనిరస్త	506 22	వాసరముల	వాసరముల
457 20	తనుఖ్యానం	తనుఖ్యానం	509 4	ప్రణతులై	ప్రణతులైన
,, 22	ప్రార్థనం	ప్రార్థనం	510 13	దఱిణాది	దఱిణాది
,, ,	ప్రబలతత	ప్రబలతర	511 13	మున్రణ	మున్రణ
458 6	పడ్డ	పడ్డ	513 33	కృష్ణాని	కృష్ణాని
,, 11	పగోరిః	పగోరిః	514 5	వ్యధితోస్తథా	వ్యధితోస్తథా
460 2	నెవ్వాఁడు	నెవ్వాఁడు	519 24	డనగగర్పూర్	డనగగర్పూర్
461 22	తీర్పుపారు	తీర్పుపాటు	520 26	గాంచునది	గాంచునది
464 18	పూర్వముద్రణ	పూర్వముద్రణ	,, 27	కిందుకేతు	కిందుకేతు

త ప్పా స్థ ల ప ట్టి క.

పుట.పంక్తి	తప్ప.	ఒప్ప.	పుట.పంక్తి	తప్ప.	ఒప్ప.
520	29 జనక్, బృగం	జనక్బగం	582	15 పూబోడులారా	పూబోడులార
524	20 సంపచ్చిహ్నము	సంపచ్చిహ్నము	584	17 స్ఫురించి	స్ఫురించి
528	35 ఘన్యా	ఘనా	585	8 తాళవృంత	తాళవృంత
531	19 బజ్జీక్	పంక్తిక్	575	11 ధూపంబు	ధూపంబు
536	35 బ్రాజ్ఞేతి	బ్రాజ్ఞేతి	581	33 చంద్రసూర్య	చంద్రసూర్య
539	26 బసదాడి	బసపాడి	590	2 ఆగస్త్యరతిథి	ఆగస్త్యరతిథి
541	27 చేసికొనవచ్చు	చేసికొనవచ్చు	604	11 సుశ్వుతి	సుశ్వుతి
542	7 ప్రౌఢిమై	ప్రౌఢిమైక్	606	17 మనోద్రేక	మనోద్రేక
,,	21 కేసరీ	కేసరి	607	4 దూకుంద	మాకంద
543	6 'మానిషచే	'మానిషా' చే	,,	15 పల్లవగ్రాస	పల్లవగ్రాస
,,	14 సపేంద్రుడై	సపేంద్రుడై	,,	28 పాతుమేషా	పాతుమేషా
,,	20 శపింపగా	శపింపగా	608	9 హృదయైకతే	హృదయైకతే
556	20 యూపందెగి	నూపందెగి	610	24 దళఖణ్డే	దళఖణ్డే
559	13 గణభేదము	గణభేదము	614	8 జెట్టనందు	జెట్టనందు
,,	18 త్రైక్కునుకాక	త్రైక్కునుకాక	621	13 అధికరణ	అధికరణ
,,	27 న్యాయమా	న్యాయమా	626	2 మల్లీ	మల్లె
,,	33 వేల్లు	లేల్లు	645	17 పొక్కిటి	పొక్కిటి
561	18 ఆలం. సా.	ఆలం. సా.	625	23 ప్రతీకారోన్మసద్ధి	ప్రతీకారోన్మసద్ధి
,,	19 నందినీ	నందనీ			

పీఠికలోని సవరణలు.

తప్పు.	ఒప్పు.
iii శ్రీయుతులు యెఱుఱు	శ్రీయుతులు ఎఱు
v ప్రపత్తిం	ప్రప్తిం
vi ముక్తతాపు	ముక్తతాపు
13 పరంపలు	పరంపరలు
14 మరుదూడ	మరుదూఢ
ఆయుక్తల	ఆయుక్తల
15 గనపరాగ్లలు	గనపరాగ్లలు
21 తారుణ్యాతిగత	తారుణాతిగ
22 వాద్ధుషికా	వాద్ధుషికా
22 బరితాత	బరితాత
23 పరామా...కాకలూ	పరాగ...కాఖలూ
24 129	111
25 బొకడ	బొగడ
27 పనిన్నల్ల	పనిన్నల్ల
29 చించువారి	చించువారి [ములు
30 క్షౌరకారసంధులు	క్షౌరకారసంధికల్ప
31 నానుడులు	శబ్దపల్ల వములు
నెన్నలను	నెన్నలను
32 కర్తకత	కర్తృకత
33 సుంతరీ	సుందరీ
35 వాపలేని	వానలేని
38 మహాకవి	మహాకవి
36 మహర్వా	మహద్వా
39 గొనగొనన్	గొనన్
41 మాడ్కిజూడ్కి	మాడ్కిజూడ్కి
42 వాగ్విభజ్జంభి	వాగ్విభవజ్జంభి
43 పంధాన	పరిధాన
47 లెందరో	లెందరో
48 అంకస్థాయినిక్	అంకస్థాయినిక్
49 సామ్యములేని	సామ్యమైన
52 ఆతంత	ఆత్యంత
53 శృంగారః	శృంగారః
పంశోత్తమము	పంశోత్తమము
56 నిశ్చయముగా	నిశ్చయముగా
62 దుదయోర్వి	దుదయోర్వి
63 పారిజామనుముల	పారిజాతమనువుల
మరుద్వృత	మరుద్వృత

తప్పు.	ఒప్పు.
61 రంలిజయా	రంతి...జయా
70 తద్వ్యభిఖ్యా	తద్వ్యభిఖ్యా
71 రాజోత్తమలైదీని	రాజోత్తమలైది. దీని
సాధనములు	సాధనములని
77 జోస్యునుందిన	జోస్యులుందిన
79 పంచశరేణ	పంచశరేణ
బాళేముడించి	బాళేముడించి
స్థానేషు	స్థానేషు
80 మౌగ్రహార్య	మౌగ్రహార్య
హిమవంత	హిమవంత
శృంగాటకా	శృంగాటకా
రాగా	రాగా
మన్తధ	మన్తధ
శిరశ్శృంగ	శిరశ్శృంగ
81 గుండంగ	గుందుగ
శాఖాఖ్యా	శాఖాంచ
82 తృంగా	తృణా
నికురుమ్మ	నికురుమ్మ
83 కర్పరంబు	కర్పరంబు
84 కామనాం	కామనాం
స్పర్ధి	స్పర్ధి
జగం	జగం
ముఖే	ముఖే
కోణవ	కోణవ
సాలభజ్జీవ	సాలభజ్జీవ
85 పర్కస్య	పర్కస్య
86 జానకీ	జానకీ
87 బద్ధంవిధాయ	బద్ధం విధాయ
88 అభిధానరత్నమాల	అభిధానరత్నమాల
మనుమూల్య	మన్తమూల్య
91 మల్లామణిత	మల్లామణిత
92 దధిమండ	దధిమణ్డ
93 పొల్పు	పొల్పు
కాన్తస్తనాస్తపథి	కాన్తస్తనాస్తపథి
96 లేటలు	లేటలు
98 బింతబి	బింతబి
101 పుష్కరిణి	పుష్కరిణి

వీ థి క లో ని స వ ర ణ లు.

తప్పు.	ఒప్పు.
మొసర్చి	మొసర్చి
104 దేశనాచక	దేశవాచక
109 మోర్పావం	మోర్పావం
మేరేయ	మైరేయ
నిపుల	విపుల
115 వ్యాకర	వ్యాకరణ
120 మేధస్వ	మేధస్వ
121 ఆశ్చీయ	ఆశ్చీయ
మధుపాలి	మధుపాలి
ఆధినిక	ఆధినిక
126 వీధులందు	వీధులందు
మోక్షంను	మోక్షం న
వర్ణలబ్ధి	వర్ణలబ్ధి
127 హేమంతం	హేమంతం

తప్పు.	ఒప్పు.
129 తొట్టి	తొట్లు
131 చేతనః	లేతనః
రాక్షసే	రాక్షసీ
భాస్వరక్తా	భాస్వరముక్తా
అంధ్రని	అంధ్రని
138 raon	rain
133 పఠించిరను	పఠించిరను
134 నేణా	నేణాను
134 అమరు	అమరు
138 దొరకొనుడు	దొరకొనుడు
139 చుట్టును	చుట్టును
140 గెండె	గెండె
144 అంకుశపుటలుంగు	అంకుశపుటలుంగు
ప్ర. మే. వి.	ప్ర. వేం. వి.

జిమ్ము క్తమాల్యద — తప్పుప్పుల శేషము.

తప్పు.	ఒప్పు.
96 2 గరు	గరు
97 14 అచనాను మోహిని అచనానాను మోహిని	
162 19 సన్నగింప	సన్నగింప
227 10 హరిహరయః	హరిహరయః
432 6 వాస్తం	వాస్తం
434 32 మికుట-పు	మిక్కుటపు
456 10 చంద్ర	చంద్ర
28 హతాపాదస్త	యహతనిరస్త
30 పృథివీపతి	పృథ్వీపతి
31 హతాత్ ఆపాస్త	హతావపాస్త
457 2 హతాపాదస్త	హతాదపాస్త
547 1 దాగోదేవి	గోదాదేవి
571 20 అన్యాయ మోక్షం	అన్యాయ మోక్షం
574 12 కిన్నెర	కిన్నెర
662 16 మనస్సునందు	మనస్సునందు
17 విశేష్యేభౌ	విశేష్యేభౌ

తప్పు.	ఒప్పు.
7 కృత్యుడను	కృత్యుడను
664 28 పిర్కనుడా	పిర్కనుడా
668 23 నూత్తులవ్వ	నూత్తులవ్వ
677 3 ములకునె	ములకునె
683 4 పిమ్మ	పిమ్మట
687 4 పెల్లుగా	పెల్లుగా
689 36 నూర్పాటి	నూర్పాటి
693 4 విద్యార్థి	విద్యార్థి
698 20 భక్త్యులు=పగ్గార	భక్త్యులు=పగ్గార
701 6 విష్ణుకేసుండు	విష్ణుకేసుండు
15 జతుర్దిశల	జతుర్దిశల
19 భృత్య	భృత్య
24 మెఱుంగుజుక్క	మెఱుంగుజుక్క
704 9 చే నధిష్ఠింప	చే ఆధిష్ఠింప
707 12 నందడి	నందడి
711 25 నదనం	నదనం

శ్రీరస్తు.

ఆముక్తమాల్యద—పద్యాదినూచిక.

పుట. విషయములు.

22 అంకితమో యన	
530 అంగన నిలిచిన	
656 అంచు నతండు	
62 అంచితహార	
122 అంజ సమాన	
221 అంటలు గట్టి	
529 అండజగామిని [అంతే 11]	
50 అంతః బ్రహ్మస్థాంత	
689 అంతటఁ బొంత	
77 అందుండున్	10
34 అందు నరస	
195 అందులో నొక	
334 ,,	
424 అంబరవాను లగ్ని	
50 అంభోధికన్యకా	
35 అంభోధిపనన	
559 అక్కటరాధ	
560 అక్కమలాక్షుఁ	
478 అక్షరపక్ష	
672 అజచార్యా	20
706 అజశవాదిక	
462 అట్టిమంత్ర	
254 అట్టిపరమేశ్వరు	
565 అట్టిమురారి	
240 అట్టిమోహశ్ర	
168 అట్టివేసవిబెడి	
622 అట్టిసమయంబున	
637 అట్లుతడవుగ	
278 అట్లు ప్రత్యక్ష	
716 అట్లువైవాహిక	30

పుట. విషయములు.

486 అడవులుగడి	
12 అడరుగభాస్ర	
68 అడుగునఁబండి	
98 అడుగుననుండి	
314 అతఁడుచిలుత	
658 అతఁడుతదల్ప	
331 అతఁడుమృగకృత్తి	
317 అతఁడురాజ్యంబు	
702 అతని చేవిజ్ఞాపనము	
29 అతనికియదు	40
222 అతనిపని	
362 అతిజలమబ్ధి	
623 అతివపూర్ణేందు	
153 అతివృష్టిన్యను	
607 అతులప్రేమ	
652 అదియట్లుండె	
656 అదియెద్దియంటేని	
566 అదియొండె	
638 అద్దమరే	
269 అద్ధావాగ్విలు	50
613 అధరనుధ	
673 అనవరత	
460 అనభిజాతు	
359 అనయము నంద	
522 అనయము రాగ	
232 అనవుడునల్ల	
655 అనిగీష్పతిమతంబు	
181 అనితలఁచి	
657 అనినఁ జెవిమూసి	
220 అనినంజేయెత్తి	60

పుట. విషయములు.

246 అనినఁగోళి	
714 అనినఁజనివిన్నవింప	
662 అనిననాతని	
659 అనినఁదత్సత్య	
185 అనినఁదద్భక్తి	
668 అనినదనుజాండు	
665 అనినదేహార్పణంబు	
220 అనినఁజేయెత్తి	
223 అన్యాయంబున	
221 అనిననతండు	70
713 అనిననాతండ్రి	
558 అనినఁ స్రగ్వణి	
186 అనినమాటు	
183 అనినపడపడ	
567 అనినవారలు	
688 అనినలాఁతుగ	
670 అనినసాలకటంకఁజేయుండు	
666 అనినవినిమాతంగుండు	
298 అనివినుతించి	
708 అనిపరస్వరూప	80
695 అనిప్రస్తుతింప	
104 అనిమిష	
542 అనిమిషముని	
557 అనిమేలంబునేసికొని	
551 అనియిట్లుత్రపా	
14 అనియిప్త	
581 అనియొంటిపాటు	
456 అనివిన్నవించిన	
709 అనుచునువ్యభులూ	
552 అనుటయునెల	90

పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.
229 అనుచుకెడలి	285 అనురేంద్రాశయ	114 ఇందమస్తటి
223 అన్యాయంబున	330 అస్తస్తతస్థుఁడోడె	138 ఇందుకులావతంస
555 అనినమరాళి	634 అహరహంబు	667 ఇటువంటివి
640 అపమార్గత	481 అహితుఁడువేడిన	678 ఇట్టొనఁగూర్చి
382 అపుడసల్లకు	212 ఆకేశిధ్వజఁ	251 ఇట్టిగొ పకోటు
335 అప్పలుకులువిని	458 ఆజ్ఞవలయునృపతి	683 ఇట్లు చెల్లు పెడలి
420 అప్పడన్యోన్య	469 ఆటవిక వశ్యకలన	638 ఇట్లుతనదివాక్కిరి
318 అప్పుడిచ్చకులగు	697 ఆతఁడుమర్దన	717 ఇట్లలంకృతయె
422 అప్పల్వారిధిచేత	637 ఆతఁడుముఖ్య	686 ఇట్లుపాటచ్చరులు
173 అప్పెనువేసవి	540 ఆతనుపుల	693 ఇట్లుభాగవత
710 అబ్రహ్మణ్యము	193 ఆతిథ్యము	299 ఇట్లెదుర్కొని
557 అభినవకువలయ	237 ఆత్మకానిమేన	445 ఇట్లుశరణమయ
45 అభిరతి	541 ఆత్మవత్సర్వ	639 ఇడిసినయిడుపుల
144 అమృహీవల్లభుండు	204 ఆదినారాయ	313 ఇతనికథ
77 అమృహీసుర	186 ఆనతిబడి	661 ఇతరులునీకు
430 అయనిష్ఠ	539 ఆనవలాయలంతి	86 ఇతైఱంగున
536 అయ్యిందువదన	85 ఆనిష్ఠానిధి	89 ఇదికర్ణాట
721 అరిధారాఖండిత	37 ఆన్యసింహ	722 ఇదిసీలాచల
225 అవమతిఁబితృ	468 ఆపాలకుటనే	674 ఇదివైరామన
584 ఆరుణాంశుండు	103 ఆపురసాధ	264 ఇదిపాత్రప్రహరేశ్వర
441 ఆర్కమండలి	248 ఆభావనాత్రయంబు	190 ఇదిభూమండన
681 అఱచేత్రవాలు	493 ఆభిచారిఘన	632 ఇదియంధ్రోక్తి
384 అలజలరాశి	519 ఆయతభుజైక	511 ఇదిసింహాచల
13 అలపన్నిద్రలు	294 ఆయతయుష్టదాకృ	350 ఇనరక్షుల్
341 అలపర్జన్యఁడు	465 ఆయతికాని	676 ఇన్నడవడిన్
357 ,, ,, ,, ,,	335 ఆయెడనొక్క	470 ఇప్పింతురాత్మ
409 అలమలయ్యాద్రి	34 ఆయాశ్వర	534 ఇలఁగలవస్తు
71 అలరుఁబురంబు	320 ఆరాజమహిషి	123 ఇలఁబాదద్యయి
612 అలరెఁబ్రియారు	629 ఆవనజాక్షి	351 ఇలకున్దర్శన
227 అలసతఁబరున్న	557 ఆర్పఁగఁదీర్పఁగ	343 ఇలకుడిగిచుట్టి
587 అలుకకుమన్న	64 ఆలివచః	416 ఇలకుఁ ప్రేగుగ
47 అలుకఁ ఘోటక	501 ఆలిపతిభక్తి	410 ఇలకునుధానమత్వము
404 అలిగరుదంచలా	37 ఆవిభుననంత	580 ఇలుగలనైన
611 అఱులేతద్వద	267 ఆవేశంబతి	391 ఇల్లిలుదిరుగ
591 అవనినపుడు	235 ఆసపడుదురె	656 ఈకుఁగటి
633 అవధరింపు	28 ఆనుధాధాము	683 ఈమాటన్బొరపొచ్చెము
229 అవభృథాప్లుతోత్త	262 అస్థితాహింద్ర	226 ఈవేశబలియు
225 అవమతిఁబితృ [అవిదిత701	224 ఇంకరెన్నాళ్లు	661 ఈసర్వంసహ
315 అశ్రాంతజంగమా	273 ఇంగిలికంబునక	675 ఉండుదుఁజోళభూమి
650 అసియుఁబాత్రియు	720 ఇందిదోయిలు	250 ఉండునపాఠు

పుట. విషయములు.

99 ఉదుటుగుబ్బలు	
179 ఉన్నట్లయింద	
117 ఉపరిసజన	
133 ఉమియగడన్న	
130 ఉరనడిచోరికై	
474 ఉరవోచాగంబు	
601 ఉరుశక్తిమధు	
340 ఉర్విగాదంబినుల	
385 ఉలుమువని	
310 ఉలుపాల్పట్టిన	220
534 ఉవిదనిద్దంపు	
331 ఉవిదయానీదు	
668 ఉఱతనీరు	
615 ఉడుకొనబడుమధుగుల	
262 ఉఱిక్రూరపాండవ	
564 ఎంతకుదెచ్చినే	
711 ఎంతేడుకయైన	
178 ఎక్కడిరాజ్యవైభవము	
490 ఎన్నోగజఘోట	
664 ఎట్టాయిత్రగునయ్య	230
348 ఎడపకమున్నమింటి	
75 ఎదురేగి	
231 ఎన్నడులావు	
19 ఎన్నినులూర్లు	
276 ఎప్పుడుహరిగని	
476 ఎఱుంగనగుక	
554 ఎఱుంగరుగా	
641 ఎలనీటిబొండలంబు	
568 ఎలసియే ప్రాద్దు	
281 ఎలమియుగాంత	240
355 ఎలగోలుజల్లు	
333 ఎవ్వఁడీసర్వ	
658 ఎవ్వనిచూడ్కిఁగిసి	
552 ఎవ్వరునట్లహా	
182 ఎనగుకట్టావి	
236 ఏనవిద్యవలన	
457 ఏపట్టణవినువక	
657 ఏరాజ్యంబునరుండు	
669 ఏలానొంచెద	
91 ఏనీటినతుల	250

పుట. విషయములు.

353 ఒకచినుకునసస్య	
472 ఒకటికిరోయకుంట	
514 ఒకనాఁడామ్రాంకు	
284 ఒకమఱిబడ్డగించి	
453 ఒక్కనాఁడతండు	
462 ఒక్కనివిరివికి	
526 ఒదవెడుజవ్వనంబు	
548 ఒల్లఁబొమ్మన్న	
437 ఒసఁగిరగ	
స్త్రీస్థగ్నింబుల	
358 ఓహరిసాహరిక	260
425 కంజహితాస్తోదయ	
645 కండకన్నులవాని	
630 కంధరనీలవర్ణ	
44 కచసక్తఘటి	
686 కటిసుండి	
521 కడిదివిలుచేది	
472 కడుపుననొక	
663 కడుపుమహాక్షుధక	
194 కతిపయోస్తు	
84 కదళగభిర	270
531 కదలిదినియించె	
520 కనుంగవదన్న	
516 కనుగొనివిస్తయంబో	
477 కన్నొకటి	
575 కపిలగఁగసర్పి	
525 కమలదశేత్తణ	
691 కయ్యంబున	
509 కరధృతిదరారి	
402 కరముపొగరెక్క	
336 కర్కశుండంట	280
254 కర్ణభుక్తికొఱకు	
633 కలఁడొకరుండు	
718 కలధాతద్రవచిత్ర	
74 కలమపుటెండుగల్	
440 కలయఁగవారిదేవతల	
57 కలయన్నల	
25 కలశపాథోరాశి	
272 కలసియొకకొంత	
717 కలికితెలిగన్నంగన	280

పుట. విషయములు.

687 కవవటుడించి	
682 కవిసంగల్పాంత	
641 కాంచియాతఁడొక్క	
640 కాంచెన్వైష్ణవుండర్థ	
373 కాకోదరరాహితుల	
96 కార్తవేయులు	
180 కానఁదటిచ్చుల	
622 కామినిమేఘరంజి	
470 కార్యమొక్కఁడు	
389 కాలునిదున్న	300
452 కావుననట్టిన	
578 కిసివలఁతఁడు	
510 కుండలిద్విష	
573 కుందరదాగ	
412 కుంభజాఁడు	
583 కుప్పనముల్	
625 కుముదసరస్వతి	
604 కురిసినక్రింది	
591 కునుములెల్ల	
43 కూరిమిగృష్ణరాయ	310
344 కృతవయాపాన	
413 కరలుస్తవంతి	
367 కేకిషడ్జంతె	
322 కేవలశరీర	
689 కొంగవార	
660 కొండయుఁబోరె	
517 కొనిపోయిధర్మ	
435 కొలనఁగరి	
706 కొలుసునర్వేళు	
181 కొలువైబహు	320
56 కోరకితనారికేళ	
432 క్రేపుఁదలఁచి	
439 క్రొంచముకొన్ని	
487 క్షమఁగుఱుమన్నె	
292 క్షీలిహలకృప్తి	
588 క్షౌవశారక్త	
575 ఖండితఘోగీ	
5 ఖనటత్పయోధి	
419 గండద్యంధ్యగళి	
626 గండాభోగములక	330

పుట. విషయములు.

82 గగనమునీరుబుగ్గ	
363 గగనరంగస్థలంబున	
422 గగనలక్ష్మీనిజోరు	
448 గజఘాటస్యంద	
488 గడినృపులరాయ	
492 గడివాఁడుచెడున	
214 గబ్బునమక్షికంబయి	
720 గళమునగల్పై	
378 గిరులతట	
108 గిటికొనుగోపురా	340
397 గురుగుంజెంచలి	
230 గురుదక్షిణ	
51 గుహపుష్కరిణీ	
426 గూండ్లకెకాలి	
185 గృహసమార్జనమో	
393 గొడుగులగాలి	
699 గోపురకందరాలి	
457 గ్రక్కునఁదనపూర్వ	
563 గ్రక్కునకబ్రత్యుత్పన్న	
171 గ్రామగ్రామంబున	350
377 గ్రామాలంగేతకీ	
324 గ్రీష్మసమయనిరుత్సాహ	
666 ఘంటాకర్ణుని	
105 ఘనగతశంప	
613 ఘనమగునాకురాలి	
372 ఘనవృష్టికతన	
101 ఘనసాధారి	
30 ఘనఁడైతిమ్మక్షీతీకా	
405 ఘుణగణవిహరణ	
296 ఘోరాపారమహాఘ	360
627 చంచలనేత్ర	
653 చంపకుచదువుల	
501 చంపిధార్మికుండు	
443 చక్రస్తనప్రకాశము	
461 చదివియధర్మభీరు	
695 చనికాంచెక	
635 చమురైనతోబ్బుబు	
698 చరణంపుసరపణి	
121 చలమున సింగిణి	
69 చాలదళంబుగా	370

పుట. విషయములు.

620 చిగురుఁబికారికిక	
41 చిత్రము కృష్ణరాయ	
274 చిగురుఁబొట్టపు	
129 చిరసముపార్జితాగ్ని	
586 చిలువనుధారసాధరల	
216 చులుచులుకన	
383 చెందునొకసంజ	
211 చెడవిలీగి	
576 చెలువ గర్భగృహప్రద	
548 చెలువముదాల్చి	380
506 చేయునదిరాజ్యమంట	
697 చోళీహల్లక	
227 చిద్రప్రహారి	
196 జగదుద్ధతికిని	
210 జనకాఖ్యాఖిల	
224 జనవరతపము	
239 జనిసాహస్ర	
447 జన్నములుచేసి	
279 జయజయదానవ	
694 జయదురుత్తరణ	380
87 జలచరకిటి	
415 జలజదళస్థ	
381 జలధరముష్పతో	
283 జలపూరప్లవమాన	
238 జలవసుధాంబర	
634 జాత్యుచితచరిత్ర	
216 జాటుజాటుకని	
460 తక్కుముమిగుల	
494 తజ్జనుండలి	
386 తటిదుత్సాఠత	400
382 తడితలడిగ్గిముంప	
716 తడియొత్తినన్న	
368 తతతనుపురాహు	
448 తల్పితామహుఁడైన	
588 తదనంతరంబ	
550 తనకునందలు	
594 తనయుదరంబు	
345 తనతోయంబినర	
223 తనరాష్ట్రము	
395 తనరెబలిభు	410

పుట. విషయములు.

545 తనసౌందర్యము	
371 తనిమంబచ్చ	
548 తనునంటక	
504 తనుభృశదమనజ	
530 తనుమధ్యవరీ	
215 తనువుఁగొమ్ము	
537 తనుతండ్రిశ్రీశ	
152 తరణిఖరకిరణ	
295 తరుణత్వత్సృత	
96 తరుణశైవాల	420
536 తరుణితనుకాంతి	
606 తరుణులకొఁగిటక	
605 తరుణులదోనిదాన	
168 తరుణుల్లి	
65 తలఁబత్తు	
630 తలపోసి	
568 తలిరుంగైదువు	
525 తఘకొత్తుస్ఫుజ	
648 తాచిపోఁజూడ	
489 తానవంబుగ దొరఁజేయ	430
540 తానునురమాని	
570 తానురసాప్తతామ్ర	
170 తారుత్యాతిగ	
528 తాచెట్టుగ	
647 తిగిచిననడుగులు	
166 తీలగుకంతువెంబడినె	
39 తునియలు	
206 తులలేకుండు	
452 తెచ్చియొకవైష్ణవుఁడు	
82 తెలినులివెచ్చ	440
577 తెలియఁగవచ్చె	
565 తెలిసికనుదఱిచి	
21 తెలుఁగదేల	
651 తెవులయినక	
181 తొడిఁబడనన్న	
450 తొడిఁబడవిషయాతురు	
684 తొడువింటివాఁడు	
38 తొలఁగెను	
347 తొలితొలివచ్చు	
40 తొలుదొల్ల	450

పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.
207 తొల్లి జామదగ్గర	380 నటనపరకేకి	626 నెలతకుచకుంభ
172 తోటబంగులుండి	648 నన్నింతలయించిన	183 నేడుమహామతీ
648 తాచిపోజూడ	238 నరనాథపాంచభౌతిక	592 నైపుణిఁ జందనాద్రి
484 త్రివిధోత్పతము	234 నరనాథయారాజ్య	688 నోరిననినుండ
483 దండపారుష్యంబు	217 నరపతిపల్కె	81 న్యాయార్జిత విత్తంబున
131 దంభాపేత	259 నరవరయిటు	436 పంకమడుగంటి
421 దరులతడివండు	673 నలముఖాది	333 పంతమైనను
115 దలమగుచంద్ర	451 నల్లఁ గ్రోలనిచ్చి	55 పగడపుఁజాయ
149 దవధూమంపు	522 నవవయస్సిధు	225 పగయువగయు
394 దవులజల్లని	480 562 నాడుమనమున్న	500 470 పగవెలిఁగొని
142 దానత్యాగ	454 నాకేటికిని తే పము	540 151 పడమరవెట్టి
500 దానముద్విజరక్షణ	505 నానావిధ పాడబముల	112 పద్మాస్యపురి
667 దిక్పాలతనవెల్లి	390 నానిశిఖివంట	571 పద్మాస్య ప్రతిదిన
602 దిగ్విజయచతుర్థాడు	706 నారాయణభూ	175 పన్నీటితోఁగడం
349 దినములవెంబడి	52 నా విన్నవింప	707 పరపురుషునికంటె
562 దివిజద్రుప్త సవంబు	231 నావుడువార	228 పరలోకనుఖ
280 దివిజద్యేషి	523 నాసాచంపకతే	94 పరిఖండత్పుర
708 దీనిచూపుదుటెక్క	715 నానీరుఁడగుచు	173 పరిపక్వమరభి
508 దుగ్ధాంభోధి	128 నింగిటు	438 పరుపాతప
459 దుర్గములాప్త ద్విజవర	470 429 నింగియత్తటి	211 పలపలవేగ
332 దేవాయిల్లని	23 నిండోలగంబు	550 18 పలికి తుత్ప్రేక్షో
473 దేశవైకాల్య	32 నిజభుజాశ్రిత	482 పలుకులువేయు
64 ద్రవిడకుటుంబినుల్	603 నిడుదమధూలి	163 పవలెల్లదీర్ఘికా
481 ద్రవిణమునొవ్వ	193 నిత్యంబుఁ బ్రతి	288 పవిధారాపతన
190 ద్రుహిణజ	654 నిదురయుఁగూడు	683 పసలేదు.
632 ద్రుహిణాండకరండ	232 నిమివంశోత్పన్నుల	326 పసిడిగచ్చమర
325 ద్వారంబుసొచ్చి	145 నిర్ధృతప్రబల	144 పాటల వసుంధరారుహ
599 ద్విజతఁగాంచియు	653 నిలువొహా	139 పాటిగ గిరివనీ
136 ద్విద్యయోపాయ	659 నీచెఱబాసి	499 పాత్రభూతు
219 ధనధాన్య	480 482 నీతిందానదలంచి	54 పాథోధిజల
463 ధనముఖ్యము	186 నీయిచ్చయె	560 221 పాలుగలనాడు
714 ధన్యుఁడనైతి	277 నీరంద్రకునుమగారా	10 పిడికెఁడుకాను
467 ధరణినసాధ్య	407 నీరజేక్షణుండ	392 పిడుగులకల్కి
486 ధరణిపుండ్రు	18 నీలమేఘము	500 పితృదేవక్రియలను
541 ధరపైసీతఁడు	196, 335 నీవేమంటివి	352 పుట్టవెడలి
375 ధూలియడఁగిన	154 సులివాడునాచు	629 పుత్రియుఁదా
527 ధృతరఘూత్తమ	260 నృపకృతార్థుండ	83 పునుఁగుందావి
189 దోర్ధార్ధృత	132 నృపుల పదహారేఖ	272 పురియేగించి
364 ద్యుమణికరారి	712 నెట్టనయల్లించి	260 పురోహిత
554 నఖముఖోజ్జ్వల	490 716 నెమ్మినేకావలి	570 226 పులిమలడిగ్గి

పుట. విషయములు.

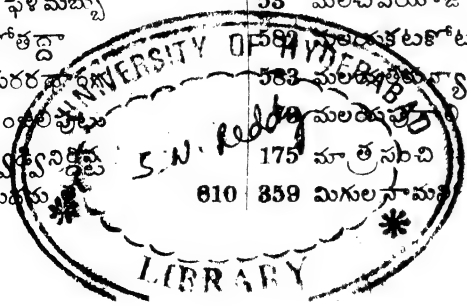
213 పులుమఖిళాలి
600 పూచినమావులక
710 పూజకులచే
624 పూజాదంభమునక
8 పూనిముకుందునాజ్ఞ
648 పెంబోతద్దాసరి [పా.]
119 పైననిశంబు
569 సాంతకుటయంత్ర
22 సాత్తమిటునేయ
216 పాలమరులంది 580
72 పాలయుంగాడ్పులు
553 పోనిండన్నవయస్య
491 పోరానిపల్ల
480 పోవంబోలు
655 ప్రఖ్యాతుండవు
474 ప్రజనవసించన్న
503 ప్రణిధిస్వపురగృహియు
126 ప్రతతప్రాంత
8 ప్రత్యోధ్వాధర
628 ప్రతికుసుమతల్పమువ 590
576 ప్రతిదినమునిట్లు
491 ప్రతివలదువైరి
631 ప్రపదానిశ
49 ప్రబలరాజాధి
312 ప్రభువులరిగిరి
714 ప్రభుతంబరమేత్వ
325 ప్రభాతంబునం
544 ప్రళయాగ్నోగ్గ
242 ప్రాణికోటికల్ల
157 ప్రాతర్వేళల 600
435 ప్రాశించిననీరంతయు
579 ప్రియపరిరంభణ
607 ఫలశలాటులు
547 ఫీట్కూరనవదన
365 ఫెళఫెళమబ్బ
648 బంబోతద్దా
51 బంధురరథా
229 బద్ధాంశులిపాల్ల
88 బలద్విక్రయిక్ష్మ
31 బలమకు

పుట. విషయములు.

67 బలసినపాల్లక
286 బలిదైతేయ
266 బలిమంద్రంపఁగ
316 బలునెగనించువెల్లు
677 బహివడ్డద్విజు
86 బాలార్కాంతు
682 బాసలుబండికండ్లు
464 బాహుబాంఘజ
482 బెడరిచేరనిబలియుని
574 బోటిగట్టినచెంగల్వ 620
471 భండారముతోహయ
187 భక్తిద్రోవకు
152 భరితనిజాంబు
464 భాండాగారహయాద్య
432 భువనరక్తకైరవ
325 భూవల్లభుఁ
624 భ్రమరగీతిక
399 మణియప్పిఁగేలి
134 మదగంధ
587 మదనస్యందనతా 630
609 మధువుఁగాంతల
70 మనకనురక్తి
246 మనమునకెద్ది
492 మనమునకొండునెండు
237 మనయానిమి
507 మనుదండధరాదులు
596 మరుమాధమలయాహి
638 మరులుఁదీగ
20 మర్రితకాలీయ
230 మఱియుఁగోరిన 640
447 మఱియు నతనిరాజ్యంబు
322 మఱియు నీరహస్యంబు
244 మఱియు బ్రహ్మచర్యా
719 మఱివనమాలి
53 మలిచిపయోజ
583 మలద్వారామయమ
175 మాత్రనూచి
359 మిగులసామక 650

పుట. విషయములు.

282 మితిగడవక
565 మీరెవ్వరనుటయు
156 మీటగుమిలశెల్ల
228 మీనాడివిన
539 మీపాడిన
453 మీపెద్దలు
456 ,, ,,
664 మీవంటిభాగవతులు
569 మీరెవ్వరనుటయు
648 ముంగాళ్లఁజాఁగి 660
125 ముడివిప్ప
713 ముదిమదిదప్పి
466 మునుదనసీమ
594 మునుననల్దమి
247 మునునాచెప్పిన
581 మునుపే చంద్రబలంబు
286 మునుముగ్ధెల్లును
478 మునువారత్రయ
(పా. వినువారత్రయ)
252 మున్నెన్నిన 670
452 ముల్లుడలకొనని
586 మృగమదారేపమును
645 మృతమర్త్య
158 మెండుమోతిన
610 మేకొనితాఁచిన
469 మేలగుఘోటక
374 మొగిలు మైచీకటులు
431 మొగిలువిరియెండ
576 మొదలనాముక్త
543 మొదలనుపేంద్రుఁడై 680
466 మొదలనెయొరుదల
460 మొదలఁబెనివి
119 మోనికోధవిధూత
713 మొక్కినట్టితనయ
189 యమనియమాది
9 యాదవసార్వభౌమ
313 యామునాచార్య
449 యోగసామ్రాజ్య
717 యానకద్రవమున
718 రంగపతిబ్రహ్మ 690

పుట. విషయములు.

395	రయమునప్పపే	
386	రవిజూచి	
106	రవియనుదివ్వె	
405	రవిశశిముకు	
401	రాజమరాళ	
494	రాణింపబల్కి	
458	రాష్ట్రవర్ధన	
493	రాష్ట్రమెరియింపు	
479	రేవుల్ మావు	
720	లలనచేనిష	700
525	లలనమ్మదు	
535	లలనోపరి శ్రేణిపోవ	681
52	లలితోద్యన	
475	లాలననారత్తు	
187	లావుగలయద్దె	
530	లేకొడిగ	
228	లేలెప్పునుటయు	
261	వకుళాలంకృత	
219	వచ్చురిపు	
321	వనజబరుద్రా	710
338	వనతతివరాహ	
339	వనధిగమనజ	
238	వపురుపభోగ్య	
390	వరుజుబడి	
180	వర్గత్రయపరత	
533	వలరాజుకుటుంబము	
218	వలనబెడర	
396	వనకుల్యైల్వడి	
451	వనుధంబుత్రాదిక	
533	వనుధలోనెట్టి	720
471	వాడిబొదలు	
646	వాడునుగంటి	
517	వాతెఱ్ఱొంటి	
206	వాదపహత	
181	వాదమొనరించి	
330	వాదులమటంచు	
28	వానికి బురూర	
29	వానివంశంబు	
230	వారింపినీకు	
471	వారిమిగిలి	730

పుట. విషయములు.

210	వారిరువురు	
564	వారికకన్నులన్	
722	వారినిశ్చేదనా	
320	వింగడంబైనట్టి	
515	వింగడమైన	
243	విజ్ఞానమున	
233	విడుదలనివీడు	
553	విడువకమీఁగాన	
31	వితరణఖని	
203	విద్యద్వందీతుఁ	
705	విధిగృహోత్సవ	
177	వినితర్థంధార్థము	
176	వినియెనెలల్	
714	వినుండిదగు	
233	వినుకేశిధ్వజ	
241	వినుజుకేశ్వర	
650	వినుమొకమాట	
505	వినువర్గసమత	
47	వినువారత్రయ	
217	విన్నవించుట	750
529	విరహితతిమిఁది	
182	విల్లిపుత్తూరిలో	
468	విల్లుందానును	
423	విశదపయోజపుఁ	
467	విశేషించియునప్పార్వ	
298	విశ్వకర్తయు	
713	విష్వక్సేనపూర్వ	
473	వీఁడెడరున	
61	వీడెంపుఁబలుకెంపు	
37	వీరస్వసింహ	780
593	వీరుదుమిథున	
523	వృత్తరమూత్తమ	
	(పా. వృత్తరమూత్తమ)	
449	వృషశైలరుర	
438	వృష్టితటినీడ్డ	
433	వెదమొదవు	
314	వెట్టిశైవంబు	
109	వెలఁదియానీదండ	
531	వెలఁదికటిపేర	
624	వెలఁదికతితాప	770

పుట. విషయములు.

506	వెలయించునట్టి	
679	వెలివాడపని	
442	వెలుతురసలంటి	
700	వేత్రముకేలఁ	
268	వేదవేద్యంబైన	
63	వేవినమేడ	
618	వ్రతిహంతృతాత్త	
524	శంఖసామ్యంబు	
615	శతదళమంజరీ	
93	శమనరిపు	740
287	శమితక్షత్ర	
56	శయపూజాంబుజ	
256	శరదించు	
434	శరధిజలమెల్ల	
434	శరనిధిమును	
590	శరనిధుల	
716	శర్వాణి	
317	శివలింగము	
711	శివుడువిరించి	
224	శిష్టునిను	790
319	శీలముఁబట్టియు	
143	శుకకదంబము	
479	శూరాలాపము	
616	శైత్యపాండితులు	
1	శ్రీకమనీయ	
633	శ్రీకారికృపా	
192	శ్రీక్షీతినీళా	
91	శ్రీనయన	
514	శ్రీనీళాజాంబవతీ	
628	శ్రీపతిమిఁది	800
265	శ్రీమందిరభుజ	
675	శ్రీమదుమానురుభాంగ	
427	శ్రీలుదాశాట	
715	శ్రీవిల్లిపుత్తూరికి	
258	శ్రీవిష్ణునీగతి	
329	సంగతియయోయి	
668	సంగీతఫలంబున	
406	సంభూతజ్ఞప్తి	
519	సకలసీమంతిని	
562	సకియలార	810

పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.	పుట. విషయములు.
179 సగరునలుక	159 సెగకుల్లి - -	169 స్వనిదానోగ్ర
46 సనకాది	270 సెలవులునాకుచు	370 స్వరుఖరతా
167 సమసికథా	173 సేవించిపోవు	184 స్వామినన్న
277 సమదదిదృశ్యము	520 సైరంధ్రులప	222 స్వామ్యమాత్య
111 సరసులనర్చ	94 సారిది [88 సారిదింబున	438 హంసముక్తాంశము
147 సరియగునిట్టి	496 సౌఖ్యకాయనిక	549 హతలనొనరెచ్చ
59 సవలయధ్వని	102 సోరణగండ్ల	680 హత్తుకొనియొక్క
621 సహకారఫల	721 స్కందసరస్వతీ	480 హదనుపచ్చుదాక
614 సాంద్రమకరంద	608 సాణువొక్కండు	654 హరికిసఖుండు
403 సాంధ్యరాగలహరి	289 స్థానికులు	218 హరిజాజినోత్త
72 సాయంకాలము	99 స్థిగసౌధాగ్ర	7 హరిపూరింప
648 సారాస్వాదన	378 స్థాలపరిపక్వ	182 హరునొకడన
618 సారెకుంగీరముల్	692 స్నిగ్ధత్రిభాగ	417 హలనమత్
372 సారెకుమింట	485 స్పర్థపరస్పరంబు	489 హితబహుశ్రుత
488 సింధురంబహాశ్వ	454 స్ఫటిలమణులై	498 హితులుభిషక్తహజ్జ
3 సిరినొక్కప్పుడు	128 స్ఫుటభూయోహృతి	498 హితులుహితాహితులు
158 సుడినాభిచ్ఛల	244 స్ఫురణమొగిల్ల	651 హీనజన్మములుట
48 సుమతిఁబునః	289 స్వందనస్థిత	165 హృదయములెప్పుడుక
379 సురభిబడిఁజన్న	665 స్వధితీయోనను	411 హెచ్చినమైత్రి
580 సృష్టబహువ్రణ	58 స్వనిలింపావాస	518 హేమాభాంగ
830	850	870

29023

UNIVERSITY OF HYDERABAD, LIBRARY

TP Acc. No. 29023
Call No. 81 Sr 32 A
Author W. G. Sebald
Title On the Rings of Saturn

Due on	Returned on	Due on	Returned on

UNIVERSITY OF HYDERABAD
LIBRARY
HYDERABAD (A. P.)

1. Books / Journals should be returned on the due date.
2. Borrowers are responsible for every book / journal taken by them and will be expected to pay for any book / journal damaged, defaced or lost.

Help to keep the book fresh and clean

